

A NÉPFAJOK MAGYARORSZÁGON

IRTA

BALOGH PÁL

MELLÉKLETEK:

KÉT SZINEZETT TÁBLA, HÉT TÉRKÉP
ÉS TIZENHÁROM VÁZLAT

BUDAPEST

KIADJA A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERIUM

1902

TARTALOM.

<i>Bevezető.</i> (A dolgozat tárgya, módszere, eszközei és elvei)	Lap 1
<i>A történeti talaj.</i> (A magyar nemzeti állam kialakulása mai poliglott népességével)	15

ELSŐ RÉSZ.

A népfajok a magyar földabroszon.

<i>Az etnikai talaj.</i> (A fajnépek a megyék és járások keretében % arány szerint összehasonlítva)	57
<i>A népfajok és felekezetek.</i> (A fajnépesség s a felekezeti népesség % arányszámainak a megyék és járások keretében összehasonlítása)	101
<i>A népfajok s a község.</i> (Az ország községei közigazgatási jelleg, népbőség, faj-többségük és fajkisebbségük, felekezeti többség és kisebbségek szempont-jából összehasonlítva)	134
<i>Nyugat és kelet.</i> (Folytatása a községek összehasonlításának az ország keleti és nyugoti fele, a Királyhágón túli s az álvidéki, s felvidéki és túl-a-dunai országrészek közt)	171
Túl-a-Dunán	215
I. <i>A nyugati megyék.</i> (Moson, Győr, Sopron és Vas megyék köz-ségeiben a fajnépességi viszonyok)	216
Összefoglalás	273
II. <i>A déli megyecsoport.</i> (Zala, Somogy és Baranya megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	278
Összefoglalás	332
III. <i>Az északi megyék.</i> (Tolna, Veszprém, Fejér és Komárom megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	335
Összefoglalás	369
IV. <i>Visszapillantás Túl-a-Dunára.</i> (A nyelvterületek és mai határaik meg-állapítása)	372
A felvidéken	381
I. <i>A tót felvidék.</i> (Pozsony, Nyitra, Bars, Turócz, Trencsén, Árva, Liptó és Zólyom megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	382
Összefoglalás	458
II. <i>A palócföld.</i> (Esztergom, Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Gömör és Abauj-Torna megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	462
Összefoglalás	528

	Lap
III. <i>A tót-orosz felföld.</i> (Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	531
Összefoglalás	620
IV. <i>Visszapillantás a félvidékre.</i> (A nyelvterületek s mai határaik megállapítása)	623
Túl-a-Királyhágón	636
I. <i>Erdély keleti megyéi.</i> (Csík, Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	637
Összefoglalás	668
II. <i>Erdély északi megyéi.</i> (Besztercze-Naszód, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs és Torda-Aranyos megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	670
Összefoglalás	727
III. <i>Erdély déli megyéi.</i> (Brassó, Nagy-Küküllő, Fogaras, Szeben, Hunyad, Alsó-Fehér és Kis-Küküllő megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	730
Összefoglalás	788
IV. <i>Visszapillantás az erdélyi részek felé.</i> (A nyelvterületek s mai határaik megállapítása)	790
Az alvidéken	802
I. <i>A délvidék.</i> Krassó-Szörény, Temes, Torontál és Arad megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	803
Összefoglalás	855
II. <i>A magyar alföld.</i> (Bihar, Szatmár, Szabolcs, Hajdú, Jász, Csongrád, Békés, Csanád, Bács és Pest megyék községeiben a fajnépességi viszonyok)	858
Összefoglalás	930
III. <i>Visszapillantás az alvidékre.</i> (A nyelvterületek s mai határaik megállapítása)	932
Az ország képe. (A néprajzi térkép áttekintése)	944

MÁSODIK RÉSZ.

A fajnépek a magyar közéletben.

<i>A jogi népesség s a nyelvvidékek</i>	955
<i>Az álló s a vándor népesség.</i> (A kik szülőföldjükön laknak vagy illetőségi helyükön élnek, s a kik szerte vándorolnak. A vándoráramlat honnan indul s merre tart. A belső forgalom. A kivándorlás. Ausztriai s más külföldi vendégek nálunk. Mindez nyelvvidékek szerint)	959
<i>A családi élet.</i> (A háztartások és lakások. A háztartáshoz tartozók s a távollevők. A családi állapot s az életkor a nyelvvidékek tükrében, nemek szerint összehasonlítva. A jegyesek családi állapota. Megszűnt házasságok elválás vagy haláleset következtében)	983
<i>A testi élet.</i> (A korstatisztika korosztályai fajnépenként vizsgálva. A gyermekek s az aggok. A férfi ifjúság a sorozás alatt. A be nem vált hadkötelesek testi fogyatkozásai. A polgári népességben előfordult halálozások s betegségek. A születések s halálesetek egybevetése, különös tekintettel a kisdedhalandóságra. A népesség tényleges szaporodása a 80-as években s természetes szaporodása a 90-es években. Mindez nyelvvidékek szerint bemutatva)	1005

<i>Az anyagi élet.</i> (A keresők és eltartottak aránya nemek, foglalkozási csoportok és nyelvvidékek szerint. A kereső népesség s az életpályák. Az eltartottak életviszonyai. A férfi népességben a keresők és eltartottak viszonyszámai. Ugyanez a női népességben. A földgazdaság, a nagy-, közép- és kisbirtokok tagozatával. Az állatállomány s a gazdasági felszerelés. A gyümölcs-kultúra. A gabnatermés. Az állatvásár. Az erdő-kulturák, a nagy erdő-birtokokkal. A szőlő-kultúra s a bortermés. A méz- és viasztermelés, A selyemtermés. Az ipartestületek, gyárak és műhelyek. Az iparos oktatás. A segélypénztárak és forgalmuk. A pénzgazdaság a bankokkal, takarékpénztárakkal és szövetkezetekkel. A takarékbetétek. A zálogházak forgalma. Mindez nyelvvidékek szerinti összehasonlítva)	1026
<i>A szellemi és erkölcsi élet.</i> (A fajnépek a felekezeti népességben. A betűtudás a fajnépeknél; az egyes korosztályok írástudása; a felekezetek hatása a betűtudásra. A közoktatási intézetek, a tanuló ifjúsággal, az iskolába nem járó tankötelesek. A társas egyesületek s a levélposta statisztikája. Az élet hajótöröttjei: a koldusok s a rabok. A bűnügyi statisztika adatai. Mindez a fajnépességre s a nyelvvidékekre vonatkoztatva)	1072
<i>Záró szavak</i> /	1104
Sajtó- és tollhibák helyreigazítása	1107

A szövegben előforduló jelek és rövidítések magyarázata.

* = város.	I ^o = kisebbség 1—9 ^o / _o erővel.
† = nagyközség.	II ^o = » 10—19 ^o / _o »
* = körjegyzőségi székhely.	III ^o = » 20—29 ^o / _o »
{ = egy-egy <i>jegyzői körhöz</i> tartozó	IV ^o = » 30—39 ^o / _o »
} községek kapcsolatja.	V ^o = » 40—50 ^o / _o »
α = népesség 500 lélek alatt.	m. = magyar fajkisebbség.
β = » 500—1000 lélek közt.	n. = német »
a = » 1—2000 » »	r. = román »
b = » 2—3000 » »	t. = tót »
c = » 3—4000 » »	o. = orosz »
d = » 4—5000 » »	h. = horvát »
el = » 5—7000 » »	sz. = szerb »
el = » 7—9000 » »	v. = vend »
e = » 9—10000 » »	e. = egyéb nyelvű fajkisebbség.
A = » 10—20 ezer » »	r. = r. kath. felek. kisebbség.
B = » 20—30 » » »	g. = g. kath. » »
C = » 30—40 » » »	k. = kel. gör. » »
D = » 40—50 » » »	a. = ág. ev. » »
E = » 50—60 » » »	e. = ev. ref. » »
G = » 70—80 » » »	u. = unit. » »
H = » 80—90 » » »	i. = izraelita » »
Z = » 700.000 lélek fölött.	m. = más kereszt. felek. kisebbség.

BEVEZETŐ.

Edolgozattal — és mellékleteivel — hű képet nyújtunk a magyar közönségnek hazánk *nyelvterületi* tagozatáról, s a *fajnépekről*, melyek az ország földrajzában tényezők és közéletében részesek. Bemutatjuk e földet népességének *poliglott* összetételében, ahogy ma a hegy és vízrajzi hálózat szálai közt, s a közigazgatási területek joghatárain belül a *nyelvhatárok* elvonulnak.

A kép megrajzolásánál mértékadónk és irányzónk a XIX. század utolsó *népszámlálási* eredménye volt. Megszerkesztettük azt a népek *saját bevallása* alapján, hogy a *tényleges állapotot* tegyük láthatóvá.

Nem álltunk meg a nagy földdarabok: országrészek, megyék és megyejárások fajnépességének sommázatánál. Mert nem az *összegezett* ember-tömegekre kívántunk rámutatni, a miket a statisztikai munkákból mindenki ismerhet, — hanem a *népek elhelyezkedésének országos színterére*, hol *életmozgalmaik is hullámzanak*.

Megfigyeltünk e célból minden emberlakta pontot az ország területén, leszállva a legkisebb egységig, a meddig a számlálás terjedt: a *községig*, összehasonlítottuk a lakóhelyeket, mert azokban ismerhetni meg a népeket.

Városaik és falvaik fekvése rávall az éghajlatra, mely alatt élnek, — a talajra s a föld termékeire, amik eltartják; községeik népbősége és mérete megélhetési viszonyaikat, városi vagy falusi jellege közművelődésük eszközeit jellemzi. Községekből ítélhető meg, milyen a népesség tagozata vidékenkint és országszerte, — mekkora és meddig terjed egy-egy fajnép számbeli túlsúlya. A nyelvterületek ott fekszenek, hol a községeket egy-egy fajnép lakja túlnyomólag, — s a mely községeknél két szomszéd fajnép számbeli túlsúlya véget ér, a nyelvhatárok köztük ott vonulnak el.

Ime az okok, a miért néprajzi állapotainkat a *községi típus* alapján vettük vizsgálat alá, s a képet róluk e vizsgálat eredménye szerint rajzoltuk meg. A kis falvakat, a mik a havasok közt elzárkózva fekszenek, épp úgy meg kellett látnunk, mint a nyílt rónaföld nagy községeit, vagy a városok tornyait, palotasorait és gyárkéményeit a kulturális és forgalmi góczpontokon. A több ezer helysége terjedő *nagy nyelvvidékek* mellett nem kicsinyelhetünk egyes község-csoportokat vagy magános helységeket, a mik más fajnépek közepett *külön nyelvmedencékben*, vagy *szigetek* gyanánt helyezkedtek el; a néprajzi tagozat lényeges alkatrészei

közé tartoznak ezek is. Nem mellőztük a *többségben* levő fajnépек oldalán sehol azokat, melyek *kisebbségben* vannak, akár gyengén és átfutólag érintik, akár ingadozóvá teszik súlyukkal a falvak és városok etnikai mérlegét. Számon tartottuk a *monoglott* községeket, melyek talaján más fajnép alig mutatkozik, s figyeltünk az átmeneti alakulásra a *poliglott* községek csoportjában, ha elszórtan, ha rajokban jelentek meg bennük a más népek, itt kisebb, ott nagyobb tömeggé fejlődve ki. Mindezek a fajtörténet hullámozó jelenségei.

Vannak hullámok, amiknek mély a medrük, mert *évszázak* mosták. E *régi történetfolyás* felé is vetettünk néhány pillantást. Megkérdeztük a messzi időket, mi részük volt a mai állapot kialakulásában, s mit tudnak a rázkodtatások, válságok felől, amik ez alakulást előidézték, kísérték vagy követték.

Megkérdeztük a *régi statisztikától*, milyennek találta ez országot egy *korábbi nemzedék*, s megjelöltük mindama pontokat, a hol rajta a természet és az élet ereje *azóta változtatott*: hol a nyelvhatárok *eltolódtak*, területek *átolvadtak* vagy *kicserélődtek*, nyelvszigetek *keletkeztek* vagy *eltűntek*. Csupa oly jelenség, a mik nemcsak a fajtörténet, hanem az ország érdeke s a *nemzet egyeteme* szempontjából is szükséges, hogy *közismertek* legyenek.

A községi típus volt a *kulcs*, melylyel a fajnépекre vonatkozó adatkincs fiókjait megnyitottuk. E kincseket a régi statisztika a földrajzi könyvek és lexikonok köteteiben rejtegette, — napjaink statisztikája szétszította a helységnévtár betűsoros fiókjaiba. Mi onnan előkutatfuk, innen összeszedtük, s a *földabroszon* értékesítettük; mondhatnók: a térképre rávetítettük, hogy az összetartozó részletek ott találkozzanak, s az eredményt mindenki leolvashassa.

Ebből az anyagból dolgoztuk ki — számadatok és térkép segítségével — *fajnépességi viszonyaink monografiáját* egész Magyarországra vonatkozólag. A térképeket e dolgozathoz csatoltuk, — a tanulságokról a szövegben adunk számot.

Hogy az anyag teljes legyen, kiegészítettük azt a *fajtörténet mai jelenségeivel*, a mennyiben ezek az országos közélet tükréből a megyecsoportok és *nyelvvidékek szerint* megállapíthatók. Felhasználtuk a *statisztikai évkönyvek* adatait az 1891—97. évekről, hogy tanulságaikat ily módon a *fajnépекre* alkalmazzuk, és róluk a *mérleget* az egész vonalon felállíthassuk.

E mérlegek megmutatják, mennyi súllyal járulnak a fajnépек a nemzet egyensúlyához, mennyi képességgel és erővel az egyetemes nemzeti feladatokhoz, mennyi munkával és áldozattal a közterhek viseléséhez, — s viszont hogyan részesednek élet- és egészség, javak és kulturák dolgában a nemzet közállapotából.

Dolgozatunk tehát *két főrésze*re oszlik. Az első a *térviszonyokat*, a másik az *erőviszonyokat*, — amaz a fajnépек *nyelvterületét* a községek lemenőleg, emez *egyéniségüket* a közfeladatok minden területén, —

ott a földrajzi alakulást s ennek történeli előzményeit, itt a közgazdasági fejlődést s ennek néprajzi tényezőit vizsgálja.

Felelősségünk érzetében, melylyel e munka *anyagáért* és feldolgozási *módszereért* tartozunk, — számot adunk mindkettőről.

* * *

A *fajnépesség térképét* és *geografiáját* az 1892. évi helységnévtárban megjelent népszámlálási adatok szerint szerkesztettük és irtuk meg. De előbb az egész anyagot e célra *alkalmassá* kellett tennünk, mert eredeti *nyers* alakjában nem volt az.

A helységnévtári adatok *betűsoros* rendjének épp oly kevésbé vehettük hasznát, mint a népesség *abszolút számainak*, ahogy ezeket a névtár közölte. A betűsorban szétszakadt a helységek területi összefüggése, az abszolút számok tömegében pedig elveszett a fajnépek közt a néprajzi kapcsolat. Feladatunkhoz képest azt is, ezt is *helyre kellett állítanunk*.

Ennek két módját láttuk: ha néprajzi térképet szerkesztünk a helység-statisztika segítségével, vagy néprajzi földleírást ebből és a térképek alapján. Célunknak egyik is, másik is, a *kettő együtt* legjobban megfelelt. Mi az *utóbbit* választottuk, — de valóban sok akadály leküzdése után.

A népességi adatokat a térképre rövid úton átvezetni és ott a fajnépek képét közel 13 ezer község területén, több mint 100 ezer szám-példával ábrázolni merő lehetetlen volt. Sem a térképnek befogadó, sem a számoknak ábrázoló képessége nem terjed idáig, s ha terjedne is, gondolkodásunk és emlékezetünk nem követhetné.

A célhoz minket hosszú út vezetett el. Át kellett tértünk a statisztika abszolút számairól a *viszony-számok rendszerére*, hogy amazok százezer-féle változatát *elkerülhessük*.

Kiszámítottuk helységenként az egyes *fajnépek(s) felekezete(k) százalékát*, s ezt tettük az abszolút számok helyébe, — közös osztójuk: a *népesség lélekszáma* helyére pedig a helység *méretjelét* (kaliber) állítottuk keret gyanánt. Ez eljárással megállapíthattuk nemcsak azt, hogyan aránylanak egymáshoz a fajnépek helységről helysére, hanem azt is: milyen keretben. A keretjel mondta meg az arányszámok *értékét*. Mert más a jelentősége pl. 10% magyarnak 500 és más 50.000 lélek közt: ott csak 50, itt 5000 lelket ér.

A *helységek* keretméreteit úgy állítottuk fel, ahogy a földgazdaság a *birtok testekkel* teszi. Vannak kis, közép és nagybirtokok; — mi megkülönböztettünk *kis, közép, nagy és legnagyobb méretű községeket*, több fokozatban, mindannyit külön *mértékjellel* kitüntetve.

Kisméretűeknek vettük az 500 lélek alatt s az 500—1000 lélek közt járó helységeket, *két* fokozatban, — jelük: α és β :

Középméretűeknek az 1000—5000 lélek közt maradókat, *négy* fokozatban. — jelük: a , b , c és d .

Nagyméretűeknek az 5—7000, a 7—9000 s a 9—10,000 lélekre terjedőket, *három* fokozatban, jelük: \mathcal{A} , \mathcal{B} , és \mathcal{C} ;

Legnagyobb méretűeknek a 10—90.000 lélekig emelkedőket *nyolcz* fokozatban, jelük: A , B , C , D , E , F , G , H .

Fölöttük áll *tetőfokozat* gyanánt, ma már 700.000 lelket meghaladó lakossággal, a székes *főváros*, — jele: Z .

E keretek közt a *százalék-szám* pontosan megmondja, hogy a fajnépek (s a felekezetek) hol vannak *többségben*, hol *kisebbségben*, — a *méreljel* pedig, hogy a százalék-erőnek mi az *értéke*.

Ahol semmi kisebbség nem mutatkozik, ott az egész százaléklétrát s a helység egész keretét természetesen egy fajnép (vagy felekezet) tölti be. Ezek az ország *egyajkú* (monoglott), és *egyfelekezeti* községei, szemben a *kevert* népességekkel, a miknek $\%$ -okban hullámzó *többsége* és *kisebbsége* van.

A számításnál 1% pontossággal dolgoztunk, mellőzve a törtszámokat¹. E szerint egyajakúaknak (felekezetűeknek) azokat a helységeket vettük, melyek faji (felekezeti) kisebbsége az *1% -on alul marad*.

Ámde Magyarországon a legtöbb helységben 2—7 anyanyelv, 2—9 vallás szerint oszlik meg a nép, s *ennyiféle tagozat áttekintése a százaléklétra 100 fokán majd oly nehéz*, mint az abszolút számok 100.000 változatában. Ezért kénytelenek voltunk a *viszonyszámok anyagát is összevonni*. Láttunk rá példát a statisztikai térképek grafikus ábráin, melyek a százalék-hullámokat 5—20% összevonásával mutatják be.

Mi összevontunk 10—10 százaléket: a 100 fokú létrát *tíz egyenlő részre* osztottuk, s így az arányok közt lehető változások eseteit *tized-résznyre szállítottuk le*. Az összes változatok helyett a *tipikus* példákat és azok *isméllődő eseteit* (analogiáit) kaptuk meg ez úton.

A számrendszer helyébe a *tipusok rendszere* lépett, és aritmetikai alapon a következő elvek szerint épült fel:

1. Az 1—9% *gyenge* és *súlytalan* kisebbségek típusa az *első* lépcsőre került, — jelük: I^o.

2. A 10—19%-ig fejlett és a 20—29%-ig emelkedett *jelentékeny* kisebbség-típusnak a *második*, illetve *harmadik* lépcső jutott, — jelük II° és III°.

3. A 30—39% s a 40—50% erejű *súlyos* minoritás a *negyedik*, illetve az *ötödik* lépcsőn foglalt helyet, — jelük IV° és V^o.

4. A kisebbségek arányában a velük szemközt álló *többség*-arány is adva van: mert ami a kisebbség százalék erejét 100%-ra kiegészíti, az a többség ereje.

5. Ha két vagy több minoritás áll a II-V-ik lépcső-fokon, ez azt jelenti, hogy a *többség csak viszonylagos* (relatív); viszont ha több minoritás közül csak az egyik áll magasabb lépcsőn, ez azt teszi, hogy a többi minoritás *gyenge*, vagy *szórványos* (sporadikus).

A népesség arányának e típusai, kapcsolatban a helységkeretek és méretek típusaival, elég világos képet adtak úgy a fajnépekről, mint a felekezetekről. Ime egy példa:

Szatmármegye keleti sarkában: a Kapnikvölgyben fekszik *Kapnikbánya* és *Alsó-Kapnik*. A helységnévtár róluk a következő adatokat közli:

	lélek- szám	ma- gyar	né- met	tót	ro- mán	oros	egyéb- ny.	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.
Kapnikbánya . .	2881	1.552	39	11	1.236	—	43	1.474	1.290	17	30	70
Alsó-Kapnik . .	724	140	6	2	575	1	—	132	580	1	8	3

Százalékokban (törtszámok nélkül) ez így fejezhető ki:

	—	53	1	—	42	—	1	51	44	—	1	2
Kapnikbánya . .	—	53	1	—	42	—	1	51	44	—	1	2
Alsó-Kapnik . .	—	19	—	—	79	—	—	18	78	—	1	—

¹ A dolgozat *általános* részében a *meggyejárások* népességét hasonlítjuk össze, százalék erejük szerint. Itt a számítást $\frac{1}{4}\%$ pontossáig terjesztettük ki.

Ha a *tipnsok* szerint való *minősítés* módszerét alkalmazzuk rájuk, megállapíthatjuk, hogy Kapnikbánya a *középméretű* helységek második: *b.* csoportjához, — Alsó Kapnik a *kisméretűek* magasabb: *β.* csoportjához tartozik; a *többség* Kapnikbányán magyar és római katolikus, — Alsó-Kapnikon román és görög katolikus; végre a *fajkisebbség* Kapnikbányán V^o súlylyal román, szórványosan egyéb nyelvű (czigány) és német. — Alsó-Kapnikon II° súlylyal magyar, — s a *felekezeti kisebbség* Kapnikbányán V^o súlylyal g. kath., szórványosan izraelita és ev. református. — Alsó-Kapnikon II° súlylyal r. kath., szórványosan ev. református. A két példából nemcsak a népesség *aritmetikai tagozata*, hanem a *faji s a felekezeti élet összefüggése* is kitűnik. Kapcsoljuk ezekhez a *régi statisztika* ide vonatkozó tanulságait, — s foglaljuk össze az eredményt saját módszerünk szerint:

A helység neve	mértéke	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
			legsúlyosb egyéb szórványos		legsúlyosb egyéb szórványos	népesség	fajtöbbsége volt
Kapnikbánya . . . <i>b</i>		magyar	V ^o r. . e. n.	r. kath. V ^o g.	i. e.	nőtt	magyar
Alsó-Kapnik. . . <i>β</i>		román	II ^o m. —	g. kath. II ^o r.	e.	azóta lett	

A *félszáz év előtti* állapotról az adatokat két forrásból merítettük: a *régi Magyarországra* vonatkozólag *Fényes Elek* földrajzának, s a *régi Erdélyre* vonatkozólag *Lenk Ignác* altábornagy földrajzi lexikonjának köteteiből. Az ő idejűnkben rendszeres statisztika nem létezett.¹ Fényes a lelkészi anyakönyvek alapján csak a felekezeti népességet, Lenk a katonai törzskönyvek alapján csak a fegyverben álló népességet mutathatta ki számszerűleg; a fajnépekről mindketten általánosságban nyilatkoznak: Fényes a lelkészek, Lenk a sorozó bizottságok *becslése* szerint. Följegyzéseik ránk nézve mégis hasznosak voltak, mert azok alapján ítélethettük meg vajjon változott-e azóta a fajnépesség, nőtt-e avagy fogyott a nép. A két szerző tekintélye előtt, méltán hajoltunk meg, mert mindketten lelkiismeretesen dolgoztak és nagy munkájukkal hálás emlékezetet hagytak hátra.

*
*
*

A statisztikai anyag e műveletek folytán átalakult: eltűntek belőle az abszolút számokon kívül a viszonyszámok is. A lélekszámok helyére az *összevont számarányok és értékjelzőik* léptek, a mennyiségek példái átváltoztak a *minősített esetek* példáivá, valamennyi községre nézve, az egész vonalon.

A minősített példák tömege fölött megkönnyebbült az áttekintés, s (alkalmas rövidítéssel) minden példát a *térképre is* rávezethettünk. Ámde ezt még nem tekinthettük megoldásnak. Hogy az adatokat a térképről *leolvasni*, összehasonlítani és csoportosan tárgyalni lehessen, — szükséges volt a csoport-példákat *élesen kiemelni a topografián*. Vannak megyék, hol a helységek száma a 600-at, s járások, hogy a 100-at meghaladja. Ezekre egyenkint vagy csoportonként csak úgy mutathattunk rá, ha előbb megjelöltük, hogy a megye s a járás *mely részében*, a *térfelület hullámai közt hol* fekszenek. E czélból a térkép *hegy és vízrajzát* az egész országra

¹ Mindkét mű a 30-as években indult meg s a 40-es években ért befejezést.

kiterjedőleg elemeznünk kellett, hogy a *lakott részeket*, hova a községek épültek, a *térszin hajlásait kísérő határvonalak*kal megjelölhessük. E vonalhálózat a hegy- és vízrajzi hálózattal párhuzamosan ágazza be a járásokat s megyéket, végig az országos területen. Megmondja az egyes községekről vagy községcsoportokról, hogy fajnépeikkel, felekezeteikkel melyik folyámvölgyben, milyen hegyek közt, mekkora hegysíkon vagy meddig terjedő rónaságon fekszenek — és milyen a közeli és távoli környezetük. Ily körülményes részletek teszik a térképen a népszámlálási anyagot beszédessé, olvashatóvá, s a nyelvhatárokat a statisztika segítségével megvonhatóvá, úgy a térszin tagozataiban, mint a közigazgatási határhálózat között.

E műveletről minden általános fejtegetésnél meggyőzőbben szólhatunk, ha *példában* mutatjuk be.

A könnyebb példák egyikét idézzük, hol aránylag kis területen és egyszerű topografián kevés községgel, de több fajnéppel van dolgunk.

Ilyen eset a következő:

Esztergom megye *duna-jobb-parti* részén, az esztergomi járásban 26 helység feküdt tíz év előtt. A *helységnévtár* ezekről a következő *népszámlálási* adatokat tartalmazta:

Helység neve	polgári nép- sége	anyanyelvre								felekezetre						
		magyar	német	tót	oláh	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	egyéb ker.	izr.
Bajna . . .	2.348	2.312	28	1	—	—	—	—	7	2.274	—	—	5	23	—	46
Bajót . . .	1.240	1.201	15	20	—	—	—	—	4	1.211	—	—	1	6	—	22
Csév . . .	1.363	81	50	1.231	—	—	—	—	1	1.331	—	—	—	—	—	32
Csolnok . .	1.309	65	1.152	89	—	—	—	—	3	1.299	—	—	—	1	—	9
Dág . . .	711	51	283	375	—	—	—	—	2	700	—	—	1	1	—	9
Dorog . .	1.363	185	1.102	65	1	—	—	—	10	1.345	1	—	17	—	—	—
Dömös . .	1.260	1.225	21	9	—	—	—	—	5	1.014	—	—	1	218	—	32
Epöl . . .	697	617	45	34	—	—	—	—	1	659	—	—	—	13	—	20
Kesztlöcz .	1.573	133	23	1.408	—	—	1	—	8	1.541	—	—	4	1	—	27
Kirva . . .	631	38	583	10	—	—	—	—	—	626	—	—	—	1	—	4
Lábatlan .	1.377	1.269	92	8	—	—	—	—	8	761	—	—	—	559	—	57
Leányvár .	693	9	682	1	—	—	—	—	1	690	—	—	—	—	—	3
Mogyorós .	651	104	125	422	—	—	—	—	—	630	—	—	—	5	—	16
Nagy-Sáp .	1.591	1.581	8	2	—	—	—	—	—	511	—	—	6	1.041	—	33
Nyerg.-Ujf.	2.486	1.444	890	47	—	5	1	—	81	2.363	3	1	21	10	—	70
Pil.-Marót .	1.857	1.829	20	8	—	—	—	—	—	1.243	—	—	—	576	—	38
Piszke . .	952	626	308	2	—	—	—	—	16	859	—	—	1	21	—	71
Sárisáp . .	1.330	319	93	909	—	—	—	—	9	1.267	—	—	—	19	—	44
Süttő . . .	2.117	449	1.571	22	1	—	—	1	73	1.982	1	—	10	60	—	64
<i>Szt-György- mező</i> . . .	2.698	2.530	84	63	—	—	1	1	19	2.623	1	1	5	30	—	38
Szt-Lélek .	347	32	5	310	—	—	—	—	—	340	—	—	—	1	—	6
<i>Szt-Tamás</i> .	2.544	2.664	130	110	—	1	—	—	39	2.118	—	—	14	56	1	355
Tát . . .	937	292	639	6	—	—	—	—	—	911	—	—	—	9	—	17
Tokod . .	1.827	1.388	330	91	—	—	—	—	18	1.773	—	—	3	11	—	40
Úny . . .	516	494	13	9	—	—	—	—	—	245	—	—	—	254	—	17
<i>Víziváros</i> .	1.158	956	111	79	2	2	—	—	8	1.108	7	—	4	20	—	19

Azóta közülük 3 helység *Esztergom* várossal egyesült; u. m. *Víziváros*, *Szt-György-mező* és *Szt-Tamás*; adataikat tehát mi is egyesítettük *Esztergom* városával. Az eredmény:
Esztergom . 15.749 | 14.486 680 418 2 21 8 1 133 | 14.424 9 19 114 261 2 920

Átváltoztatva az abszolút számokat százalékszámokká, s kiegészítve az anyagot a Fényes Elek földrajzi munkájában talált anyaggal, — a kö vetkező képet kapjuk :

Helység neve	Lélekszám 10 év előtt	A népesség százaléka								A lélek- szám	Fajttöbbség
		anyanyelvre				felekezetre					
		magyar	német	tót	egyéb ny.	r. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izrael.		
Bajna	2.348	98	1	—	—	96	—	—	1	1.744	magyar
Bajót	1.240	96	1	1	—	97	—	—	1	884	magyar
Csév	1.363	5	3	90	—	92	—	—	2	1.055	tót
Csolnok	1.309	4	88	6	—	99	—	—	—	1.090	német
Dág	711	7	39	52	—	98	—	—	1	532	tót
Dorog	1.363	13	80	4	—	98	1	—	—	620	német
Dömös	1.260	97	1	—	—	80	—	16	2	1.102	magyar
Epöl	697	86	6	4	—	94	—	2	2	620	tót
Esztergom	15.749	91	4	2	—	91	—	1	5	8.608 ¹	magyar
Keszthölcz	1.573	8	1	89	—	97	—	—	1	1.140	tót
Kirva	631	6	92	1	—	99	—	—	—	483	német
Lábatlan	1.377	92	6	—	—	55	—	40	4	1.092	magyar
Leányvár	693	1	98	—	—	99	—	—	—	580	német
Mogyorós	651	15	19	64	—	96	—	—	2	500	tót
Nagy-Sáp	1.591	99	—	—	—	32	—	65	2	1.083	magyar
Nyerges-Újfalu	2.468	58	36	1	3	95	—	—	2	1.473	magyar
Pilis-Marót	1.857	98	1	—	—	66	—	31	2	1.738	magyar
Piszke	952	65	32	—	1	90	—	2	7	464	magyar
Sári-Sáp	1.330	23	6	68	—	95	—	1	3	923	tót
Süttő	2.117	21	74	1	3	93	—	2	3	1.079	tót
Szent-Lélek	347	9	1	89	—	92	—	—	1	324	tót
Táth	937	31	68	—	—	97	—	—	1	864	német
Tokod	1.827	75	18	4	—	97	—	—	2	940	magyar
Úny	516	95	2	1	—	47	—	49	3	614	magyar

E 24 helység a térképen két térszakasz közt oszlik meg: 10 fekszik a Duna völgyben, 14 a Vértések közt.

Alkalmazzuk rájuk a leírt módszert: jelöljük meg a helységek keret-mértékét, vonjuk össze a százalékos példákat tipikus eseteikhez képest, s hasonlítsuk össze a talált állapotot a félszáz év előttivel. A kép így fog kibontakozni a két térszakaszon :

A helység neve		fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népes- ség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
mérete						félszáz év	
						óta	előtt

A Duna-völgyben :

*Süttő	b	német	III ^o m.	e. t.		r. kath.	I ^o i.	e.		nőtt	tót
*Piszke	β	magyar	IV ^o n.	e.		r. kath.	I ^o i.	e.		»	magyar
*Lábatlan	a	magyar	I ^o n.	—		r. kath.	V ^o e.	i.		»	magyar
*Nyerges-Újfalu	b	magyar	IV ^o n.	e. t.		r. kath.	I ^o i.	—		»	magyar
{ Mogyorós	β	tót	II ^o n. II ^o m.	—		r. kath.	I ^o i.	—		»	tót
{*Táth	β	német	IV ^o m.	—		r. kath.	I ^o i.	—		»	német
*Tokod	a	magyar	II ^o n.	t.		r. kath.	I ^o i.	—		»	magyar
**Esztergom	a	magyar	I ^o n.	t.		r. kath.	I ^o i.	e.		»	magyar
*Pilis-Marót	a	magyar	I ^o n.	—		r. kath.	IV ^o e.	i.		»	magyar
*Dömös	a	magyar	I ^o n.	—		r. kath.	II ^o e.	i.		»	magyar

¹ Az újabban hozzácsatolt három külváros egykori népszámának betudásával.

A helység		fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népes-	a fajtöbbség		
neve	mérete	többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ség	volt		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	Félszáz év		
							óta	előtt	
A Vértések közt:									
†Bajóth	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
†Nagy-Sáp	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	magyar
†Bajna	b	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
†Sári-Sáp	a	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	tót
Epöl	β	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	tót
Kirva	β	német	I ^o m.	t.	r. kath.	—	—	»	német
*Ung	β	magyar	I ^o n.	t.	ev. ref.	V ^o r	i.	fogyott	magyar
Dágh	β	tót	IV ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
*Csolnok	a	német	I ^o t.	m.	r. kath.	—	—	»	német
*Dorog	a	német	II ^o m.	t.	r. kath.	I ^o a.	—	»	német
Leányvár	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
Csev	a	tót	I ^o n.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
*Kesztlöcz	a	tót	I ^o n.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
Szent-Lélek	a	tót	I ^o n.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót

A községek e két táblázaton földrajzi fekvésük sorában következnek: a dunavölgyiek a vízfolyás irányához képest, a vérteshegybeliek a tatái ágazattól a pilisi ágig terjedőleg. Látható rajtuk *közigazgatási jellegük*: a város *, nagyközség †; körjegyzőség kapcsoló jellel és székhelye * jeggyel van kifejezve; áttekinthető egy pillantással a fajnépek s a felkezesi népesség tagozata, egymáshoz való aránya. Megállapíthatni, hogy a Dunavölgyben a nagy-, a Vértések közt a kisközségek vannak túlnyomó számmal; hogy a völgyet általán magyar elem tartja megszállva, míg a hegyek közt németek, tótok és magyarok vegyesen élnek, — hogy a falvak népessége a völgyben nagyobb, mint a hegyek közt, de átlag közepes (a népesebbje is csak a. és b. méretű, 1–3000 lélekkel), de félszáz év óta valamennyi nőtt, egy kivétellel, hol a népesség fogyott; — hogy a magyar és német elem közt (fajkisebbségeik mutatják) sűrű az érintkezés s keveredés, míg a tót községek zárkózottabbak, de a tótság itt mégis tért veszít. A vidéket környező egyéb területekkel kapcsolatban megállapíthatni azt is, honnan jön, s merre vonul a magyar nyelvhatár, merre a svábságé, mely a Vérteshben medencze-szerűleg fekszik, — s hogy a határokon belül mely fajnépek községei fekszenek fajrokonoktól elszigetelve.

Épp így vizsgálható meg a közeli és távoli környék a talajnak a néphez s a népeknek egymáshoz való vonatkozásaiban. Az Esztergomvidék Vérteseiről áttérhetünk a komárommegyei, Pestmegyében a pilisi, majd a fejérmegyei Vértések közé, — a Dunavölgyben Esztergomból felmehetünk Pozsony s le Krassószörény felé, ott Dévényig, itt Orsováig: a helységeket és fajnépeiket tartva mindenütt szem előtt.

Ez az a módszer melyet egész Magyarországra, minden vidéken, valamennyi megyében és az összes községekre alkalmaztunk. Így állítottuk a magyar közönség elé hazánk fajnépességi viszonyainak és nyelvhatárainak képét a közigazgatási határok, s a hegy- és vízrajzi vonalak hálózata közt. Leírni e képet szintén a politikai megyék és topografiai tagozatok keretében fogjuk. A megyei tagozat mellőzésével vagy szétszaggatásával tárgyolni a nyelvterületi viszonyokat nem akaruk; ez jogilag helytelen és érthetőségre is nehézkes eljárás lett volna. Módszerünkkel a népszámlálási eredményeket a térképre pontosan

vezettük át. A statisztika számpéldái szolgáltatták e művelethez a reális alapot, s arányszámaik az eszközt, melylyel megállapíthattuk a tipikus eseteket azonos példáikkal helységenként, térszakaszok szerint; az eredményt végül összefoglalhattuk megyénként, országtájanként, sőt *országosan is*.

A legkisebb részletig egységes és összefüggő képet nyújtunk az ország közállapotáról: hogyan illeszkednek a helységek közigazgatásunk szervezetébe, — népbőrségükkel a népesség egyetemébe, — fajtöbbség és fajkisebbség dolgában a nyelvterületi tagozatba, — s e tagozattal a térszin alakulásaiba.

Az egész kombináció hatvanhárom megye. 413 megyejárás, 12.686 helység területén több száz térszakaszra és 100.000-nél több számpéldára alkalmazva, nem csekély munkába került. Valóban fárasztó utakon jártunk; úttörő nyomok és előzmény nélkül. Talán ki is merült volna erőnk, ha a cél nem lelkesít.

A nehézségekkel való küzdelem, s a megoldáshoz való előkészület több éven át tartott. Ez idő alatt kellett az óriási anyagot rendezni, a módszert rajta kipróbálni, a számításokat végezni, forrásmunkákat, térképeket tanulmányozni és az országot ismételve beutazni. Szerencsénkre voltak buzgó társaink, kikkel a munka technikai részének gondját és terheit megoszthattuk. Lelkes és kitartó támogatásuknak sokat köszönhetünk. Kiemeljük a dolgozathoz mellékelt térképek és grafikonok rajzolójának: *Proff Kocsárd Sándor* bárónak közreműködését, ki ez ábrákat szándékainkhoz, a dolgozat módszeréhez híven és művész kézzel dolgozta ki.

Így jött létre *Magyarország fajnépességi földrajzának* ez első kísérlete.

* * *

A dolgozat *második* része csak vázlatosan készült el, s *függelék* gyanánt csatlakozik az elsőhöz.

Nyers anyagában a *statisztikai évkönyvek* adat-kincsét használtuk föl. Kibányásztuk belőlük a magyar *demografia* anyagát, hogy a tanulságokat a *fajnépekre* alkalmazzuk.

A *statisztika* ugyanez anyagból a *jogi népesség* képét megyék és országrészek szerint mutatja be. Országrészeknek nevezi több megye csoportosításával a *folyamvidékeket*: a Duna jobb és balpartját, a Tisza jobb- és balpartját, a Duna-Tisza-közt, a Tisza-Maros-szöveget, s befejezi a sort az erdélyi részekkel. E csoportosítás egészben és nagyban megfelel az ország régi történeti tagozatának, s annak a módszernek, melyet a statisztikai tudomány másutt is alkalmaz, midőn a népességet a közigazgatási tagozat nagyobb kereteiben: történeti tartományonként, vagy a világtájak szerint vizsgálja. Kár, hogy e módszer a *fajnépeket* a *sommázott népességben* eltünteti.

Mi arra törekedtünk, hogy a magyar demografia világosságát a *fajnépek felé terjesszük*, s egyéniségüket a közállapot tükrében láthatóvá tegyük.

Ámde a czélt csak megközelíteni tudtuk, elérni nem. Leküzdhetetlen akadály volt az anyag maga, melyet a statisztika nem *a fajok nyelvi*, hanem a megyék *jogi területéről* gyűjtött s foglalt össze, — poliglott megyéinkben tehát az adatok a *fajnépességre* nehezen vonatkoztathatók.

Más adatokat gyűjteni nem állt módunkban. Be kellett érünk vele, ha a demografiai anyagot *ama fajnépek* közt oszthatjuk meg, melyeknek az ország egyes részeiben számszerű túlsúlya s így a közállapotból *legtöbb* aktív vagy passzív része van.

Ennek megfelelőleg csoportosítottuk az ország megyéit, hogy belőlük folyamvidékek helyett *nyelvvidékeket* szerkesztünk, hol a poliglott népeiségből a túlsúlyban levő fajnép *egyénisége leginkább kidomborodik*.

A *székely* magyart Csik, Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda, — a *palóc*-magyart Borsod, Heves, Abauj, Gömör, Nógrád, Hont és Esztergom, — a *túl-a-dunai* magyart Győr, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Veszprém, Fejér és Komárom, az *alföldi* magyart Pest, Bács, Csongrád, Csanád, Békés, Jász, Hajdú, Szabolcs, Bihar és Szatmár megyék, — s a *magyar egyéniséget e 31 megye* közös tükrében vizsgáltuk, mert a lakoságból e területen 6,174.413 lélek magyar, s csak 2,434.117 lélek más ajkú.

A *tót* fajnép vizsgálatára Pozsony, Nyitra, Bars, Turóc, Trencsén, Árva, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros és Zemplén, — a *román* fajnép vizsgálatára Besztercze-Naszód, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs, Torda-Aranyos, Kisküküllő, Alsó-Fehér, Fogaras, Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény, Temes és Arad megyék közös tükre bizonyult alkalmasnak. Amott 11 megye területén 1,375.677 lélek tót, s csak 718.502 lélek más ajkú: emitt 13 megye területén 1,894.392 lélek román, s csak 982.063 lélek más ajkú.

E csoportosításnál a *fajtöbbség* volt általán a mértékadónk, melyre tekintettel voltunk még gyenge *relatív többség* esetében is: így Hont megyében, hol a lakosság 123 ezer, s ebből a magyar elem csak 58000, a tót 56000, s a német közel 8000 lélek, — vagy Temesben, hol 437 ezer lélek közül a román csak 161 ezer, a német 160 ezer, a szerb 62, s a magyar 37 ezer.

Két megyére nézve azonban *el kellett tekintenünk a fajtöbbségtől*. Az egyik megye Brassó, mely tényleges fajtöbbsége szerint (86 ezer lélek közül 31 ezer román, 27 ezer szász, 21 ezer magyar ajkú), a román nyelvvidék körébe lett volna kapcsolandó. De minthogy a románság e területen szélszóródott, a szászág pedig tömör (a román községek száma csak 3, a szász községeké pedig — 24 közül — 12) s a megye tükrében inkább a szász nép egyénisége domborodik ki, mint a románé, — ezért hagytuk ki Brassót a román nyelvvidékhez sorolt megyék csoportjából. A másik megye Zemplén, mely tényleges fajtöbbsége szerint (299 ezer lélek közül 141 ezer a magyar, 107 ezer a tót, 31 ezer az orosz, 15 ezer a német ajkú stb), a magyar nyelvvidék körébe lett volna kapcsolandó. De minthogy a magyar elem e területből csak a Bodrog-közt és mellékét szállta meg túlsúllyal, a tót elem pedig a megye nagy részén el van terjedve, sőt az eltótosodó orosz negyed felé is folyvást terjeszkedik (a magyar községek száma 125, a tót községeké 248, orosz községeké pedig 95), s a megye tükrében inkább érvényesül a szláv, túlsúllyal a tót, mint a magyar egyéniség, — azért soroltuk Zemplént a tót, s nem a magyar nyelvvidékek csoportjába.

A *német* fajnép ország szerte sok részre van tagolva, Közel 2 milliónyi lélekszámából 1 milliónál több jut a magyar, 800 ezernél több a tót, román, orosz és szerb nyelvvidékre. Egyénisége csak 3 megye területén lép előtérbe: ezek Brassó, Nagy-küküllő és Moson. Mosonban abszolút, Nagy-Küküllőben relatív többsége, Brassóban nagyobb tömörsége van. De a három terület nem foglalható közös nyelvvidékbe,

mert Mosont nagy távolság választja el Brassótól és Nagyüküllőtől, s ott is, itt is más néptörzs él: ott a *sváb*, itt a *szász*. Mi e két egyéniséget külön vizsgáljuk: *Moson* megye tükrében a *svábot*, hol 85050 lélek közül 54.129 német, 31321 más ajkú, — *Brassó* és *Nagyüküllő* közös tükrében az erdélyi *szászt*, melynek lélekszáma ott 87 ezer, 84 ezer román, 61 ezer magyarral s 9 ezer ezigánnyal szemközt.

Az orosz fajnép *relatív* többsége északkeleten 4 megyére terjed: ezek Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros. A lélekszám e területen 658.444, ebből 283.032 orosz, 175 ezer magyar, 80 ezer német, 74 ezer román és 41 ezer tót. A kisebbségben levő népekkel szemben az orosz faj egyénisége a négy megye közös tükréből eléggé kiemelkedik.

Nem így a *szerb* fajnépé, melynek csak Torontálban van *gyenge túlsálya*. A lélekszám ott 588.750, — ebből 186.231 szerb, szemközt 184 ezer némettel, 98 ezer magyarral, 87 ezer román, 14 ezer tóttal stb. Az ország egyéb vidékein a szerb nép a többi fajnépek sokaságában eltűnik. Torontál, hol miudenütt vannak szerbek, az egyetlen megye, melynek tükrében a szerb egyéniség körvonalai meg-megjelennek. Ezért vizsgáljuk mi szerb nyelvvidék gyanánt Torontál megyét.

A demografia egész adat-kincsét e keretek szerint osztottuk fel; de ezzel az *egész anyag teljes átsommázása vele járt*. Az adatok és szám-tételek százezrei vonultak el szemünk előtt, — azokból alkottuk meg a képet a nemzet közállapotáról *nyelvvidékek és fajtöbbségek szerint*, az összes népességre és 1000 lélekre való vonatkozásaiban.

E kép felöleli az összes kérdéseket, amikkel a demografia foglalkozik.

Szól a népek *életviszonyairól*. Összehasonlítja háztartási életüket, családi állapotukat. Figyel költöző és vándor rajaikra, követi a rajzás földrajzi irányát a közel szomszédságba és nagyobb meszszeségek felé. Mérlegeli a népek termékenységének, élettartamuk és halandóságuk arányát, — osztályrészüket a betegségekben s a testi-lelki fogyatkozásokból, — ifjú férfi-nemzedékük rátermettségét a katonamérték alatt.

Rámutat az eltartott népességre, s a keresőkre, kiket a tartás gondja terhel, kereseti ágak, foglalkozások és vidékek szerint, figyelemmel az állandó fizetést, biztos jövedelmet húzókra, a testi erejük után munkabéres, napszámos vagy cselédsorsban élők, sőt a koldusokra és rabokra is. Nagy vonásokban hemutatta a termőföld, az erdők, az állatgazdaság, iparos termelés állapotát, a tőke erejét, forgandóságát, s a takarékoság eredményeit az egyes vidékeken.

Kiemeli végül ama jelenségeket, amik a vallásos életre az egyház-szervezetek, a társas életre az egyesületek, a közműveltség állására a kulturintézetek keretében s az erkölcsi állapotokra a büntetőjog mértéke alatt világosságot deríthetnek.

Módszeres eljárásunk nem háríthatta el a feladat minden akadályát de részben áthidalta vagy kikértülte azokat.

* * *

A dolgozat egész szerkezetével a demografia alapján áll, de törekvéseivel túlterjeszkedik annak szokott határain, midőn a népszámlálási anyagot a földrajzra, a statisztikai megfigyelések anyagát pedig a néprajzra

alkalmazza; áthajol a demografia talajáról egy más ismeretkör: az ethnografia felé. Egyik csak a *mennyiségekkel*, másik csak a *minőségekkel* foglalkozik, — amaz a *dolgokat*, emez az egyéni *sajátságokat* vizsgálja.

De ha van is köztük lényeges különbség, ellentét nincs, sőt léteznek közös kapcsaik, amikkel egymásra vannak utalva. *Sajátságok* nélkül a dolgok, s *dolgok* nélkül a sajátságok gyakran sem ott, sem itt nem vizsgálhatók.

Mi e munka keretében megkíséreltük a két szempontot egyesíteni: számokkal minősítve s mennyiségeiben egyénítve *népességünk anyagának fajnépekre osztható részeit*.

Az így átalakított anyag nem tartozik szorosan sem a demografiai, sem az ethnografia köréhez, hanem a *kettő közt* foglal helyet.

A tért, melyet ott elfoglal, s a kört, melyet betölt, mi *etnikának* nevezzük e dolgozatban. A *fajnépek* tér- és erőviszonyainak vizsgálatát sem a demografia, sem az ethnografia fogalma nem fejezi ki. Jobb szót az etnikánál nem találtunk.

Valaha a pogány népeket nevezte etnikus népeknek az egyháztörténelem, később a népek erkölcsi rajzát hívta etnikának a bölcsélet. Napjainkban, midőn a faji öntudatosság történelmi szerepre vágyódik mindenütt, ez öntudat körét az etnika szó fődí be. Az utolsó görög háború alatt a panhellén propaganda nemzeti bizottsága «*etniké hetairia*» néven nevezte magát. Ily példák után indultunk, midőn a faji életet, erőt, képződményeket, elváltozásokat, s a róluk szóló adatokat az etnika világához tartozóknak, vagyis etnikaiaknak neveztük.

Lesznek talán, kik az adatok hitelességét a forrás: a statisztika megnevezése után is, melyből merítettünk, kétségbe vonják. Az ilyenek általán minden statisztika megbízhatóságán kételkednek.

Tartozunk nekik két megjegyzéssel.

A mi a *magyar* statisztikát illeti, ez alig pár évtizede, hogy létezik, s máris óriási érdemei vannak. Működése kiterjed mindarra, a mit tőle a tudomány Európában s az élet gyakorlati szükséglete itthon megkíván. Tekintélyét ott, érdemeit itt valóban impozáns munkássággal szerezte. S hogy mily pontosan dolgozik, arról mi is tanuskodunk, mert népszámlálási adatait a régi statisztika segítségével az utolsó tételig ellenőrizhettük.

Általán szólva *minden* statisztikáról, annyit érőnek tarthatjuk e fiatal tudományt, mint az empiria bármely más tudományát, mely a tapasztalati életet vizsgálja az ő örök hullámmozgásában. Megfigyeléseiknek vannak hézagaik, olykor a tévedések is óhatatlanok. Mert az élet gazdagabb, mint az emberi megfigyelő képesség és emlékezni tudás.

A tudás s az élet gyakran kénytelen leszámolni egymással: emez nem tűri, hogy a tudás őt egyoldalúan kösse vagy korlátozza, — amaz sem tartozik vele, hogy befogadjon az élettől minden másodpercet és minden porszemet. Ha vannak hézagok a tudásban, vannak tökéletlen-

ségek az életben is, mely gyakran gyengíti kivételekkel saját szabályait, s rendtartásában gyakran épp oly szeszélyes, amily elhatározók a következetlenségei.

* * *

Dolgozatunk anyagát a statisztikai tudomány az *életből merítette*; s mi azt az *élet számára* dolgoztuk fel.

Nyelvterületi viszonyaink rajza a *mult hagyatékát* leltározza, népességünk erőmérlegei a *jelen állapotról* szólnak. Ezeket közöljük mi a közönséggel, első sorban a cselekvés embereivel, kik a *jövőnek* dolgozhatnak.

A miben esetleg tévedtünk, az elfogulatlan bíráló helyre fogja igazítani. Az egész munkáról nyugodtan vallhatjuk, hogy megfelel a tényeknek; mert főtörekvésünk volt, hogy *igazat* írjunk, szépítés nélkül és leplezetlenül.

Nincs e könyvnek egy lapja sem, melyről közömbösség szól a közönyösöknek; sőt nincs egyetlen sor, mely a népességből ne ezrek érdekeit érintené. De mi nem vittünk a munkába részrehajló felfogást vagy egyéni érzületet. A részrehajlástól megóvott a számok hajlíthatatlan természetete, az érzelmeket pedig elzárta munkánktól a mennyiségek hideg légköre.

Helyettünk a számadatok beszélnek, akár a közélet érzékeny pontjaira, feszült ellentéteire kellett rámutatnunk, akár beteg szerveket, nyílt és fájó sebeket kellett érintenünk. A dolgozat egy objektív tükör munkáját végzi: minden benyomást hiven visszaad, de maga azok érintésétől tiszta s nekik hideg marad.

Lesznek egyesek, kik közállapotainknak ily közszemlére kiállítását talán czélszerűtlennek tartják, — mások ismét, kik ugyane képet tán *friesebb anyagból* kívánnák látni, mint a milyen a 90-es évek adatkincse.

Az *opportunitási* aggodalmakban nem osztozunk. Ez anyag, más elrendezésben bár, tényleg *évek óta a közönség szeme előtt fekszik*; mi nem tettünk egyebet, csak összeraktuk, egységes képpé szerveztük mozaikdarabjait. Ha nem volt inopportunos amaz, akkor emez sem az. Sőt épp a czélszerűségi szempont szól dolgozatunk mellett, mely áttekinthető képet nyújtva az egész anyagról, nemcsak a tiszta látást segíti elő, hanem *fegyver* gyanánt is szolgál mindazok ellen, kik közállapotainkról *hamis képeket s hamis mérlegeket* szerkesztettek, hogy azokkal a külföld hiszenységét félrevezessék. Elég, ha bizonyos néprajzi térképekre és statisztikákra utalunk, a mik némelyek ábrándjai szerint szerkesztvék a tájékoztatlanok megtévesztésére vagy ellenséges törekvések zsoldjában.

A mi az *aktualitást* illeti, e kifogással leszámoltunk, mikor most öt éve a dolgozatba belefogtunk. A statisztikai adatok aktuális számai mindig rövid életűek, s számtételeikben csak a *percze* vonatkozhatnak, melyben felvételtek. Feldolgozásuknál maradandó értéket nekik nem a végösszegek, hanem azoknak egymáshoz való *aránya s a viszonyszámok*

adnak. Amazokon az első 24 óra is változtat, emezek lassú elváltozásához évek kellenek. Dolgozatunk főleg a viszonyszámokon épült, úgy földrajzi, mint néprajzi részében. Közviszonyaink képe ezért lényegileg ma is olyan, aminőnek mi a 90-es évek adatai alapján találtuk. S az új népszámlálás eredményei, ha megjelennek, e dolgot nem antikválhatják, sőt az anyag *összemérése* szempontjából *aktualitását növelik*.

Felfogásunkat mindezekről a legilletékesb körök elé terjesztettük annak idején és szándékunk e döntő tényezők helyeslésével, támogatásával valósult. Kötelességünk most megköszönni a *törvényhozásnak* s a *vallás és közoktatásügyi miniszter* úrnak, hogy e munka létrejöttét lehetővé tették, — az orsz. statisztikai hivatal igazgatóságának s a magyar néprajzi társaság választmányának, hogy munkánkban erkölcsileg támogattak.

Mily sikerrel oldottuk meg a feladatot, az elfogulatlan bíráló fogja eldönteni. Lehetnek benne hiányok, gyarlóságok, melyeket mentsen ki a nagy anyagtömeggel, a töretlen úttal s az új módszerrel való küzködés. Vajha azok, kik majdan utánunk jönnek s az általunk kezdeti munkát folytatni fogják, teljesebb sikerrel, fényes eredményekkel rajzolhatnák meg képét a jövő *Magyarország fejlődésének*.

A történeti talaj.

Mikor a magyar nemzet a millennium határjéhez megérkezett, üdvözlő és bíráló hangok köszöntötték világszerte. A bírálatok érdekesen szóltak, egyik-másik elég szigorúan ítélte.¹

E véleményysorban a legszélsőbb felfogás csodálkozni látszott azon, hogy Magyarország *sokajkú* népességgel ezer éven át *nemzeti* állam maradt. A népesség állandó poliglott jellegét úgy értelmezte, hogy a magyar fajban nem nagy a beolvasztó erő, a többi népfajok sem eléggé hozzáolvadók, a magyar etnikai életből tehát éppen az hiányzik, a mi Európa legtöbb államában életfeltétel.

Magyarország azonban mégis megélt; nemzeti jellegét sok fajelemből álló népessége daczára megtartotta s a világrész legrégibb államai sorában ma övé az első helyek egyike. Mindezekre a bíráló nem talált magyarázatot, rajtuk csak csodálkozni tudott.

Mi nem csodálni, hanem vizsgálni kívánjuk e tényeket. Megkeressük okát, a miért Magyarország — sokajkú népességgel — nemzeti állam tudott maradni mindenha: úgy a törzs-szerkezet, mint a rendiség s a népképviselési rendszer idejében.

Megnézzük e végből a kettős kérdést közlelő: miért nem követte az *etnikai fejlődés* Magyarországon is a *történeti élet* nyomait, miként más államokban? s miért, hogy a magyar királyság mégis *túlélhette* világ-részünk *minden régi államalakulását*?

I.

A középkori térképből, mely a magyarok eljövetelekor Európát ábrázoltai egyedül Magyarország határvonalai tartották meg napjainkig régi természetes alakjukkal régi jogerejüket.

A többi Európára alig lehet ma már ráismerni.

Hogy őseink a Duna-völgyet elfoglalták, túl a Lajtán egész a Rajnáig, a mai *Ausztria* és *Németország* helyén a keleti frank birodalom feküdt, az utolsó Karolingek jogara alatt. Túl a Morva vizén azok a rommaradványok hevertek, a miket Árpád a Szvatopluk Nagy-Morvaországából meghagyott. A *csehek* földjén a 12 törzs még lazán függött össze s a

¹ V. ö. a külföldi sajtó nyilatkozatait, főleg az angol, olasz, francia és orosz szemleirodalom cikkeit 1896 május—szeptember hónapokban.

frank uralkodók oltalmát kereste. Politikai nemzetté egyesülésük később történt, de a magyar csapatok beütései siettették e szervezkedés.

Lengyelországban a törzsek szövetségéből az első Piasztok uralma alakított államot, alig 50 évvel a magyar honfoglalás előtt.

A szármata rónán, a mai Oroszországban, a norman eredetű skandináv varégek uralkodtak, sok apró szláv törzs fölött.

A Balkán-félszigeten a bizanczi császárság másodvirágzását élte. A görög hegemoniának meghódoltak a dél-szláv jövevény-népek: a szerb, s a horvák törzsek nagyrésze, a szlavizált altai bolgárok s a félig szlavizált vlahok vagy románok.

Itália darabokban feküdt: a római császári koronát Arnulf frank király, a lombard vaskoronát friauli Berengár viselte; Velence akkor függetlenítette magát Bizancz hatalma alól; Romagnában a pápa uralkodott; Toskána önálló grófság, Nápoly görög gyarmat, Szicília arab tartomány volt.

A pyrenaei félsziget véres harczerén a gót eredetű kiskirályságok s az arab kalifátus változó szerencsével vívták az ország birtoklásáért hétszáz éves háborújokat. Ibériából csak aztán lehetett Spanyolország.

Túl a Rajnán, a mai *Franciaország* helyén, a nyugati frank birodalom Karoling királyai uralkodtak; kezükben széthullott Nagy Károly gall hagyatéka: külön szakadt a breton, a burgundi, a baszk s a pyrenaei hegyláncz körül a gót örökrész; míg északon a normannok foglalták el a nevükről hívott Normandiát.

A brit szigeteken beveződött az ó-gaél és kelta-brit őslakosság összeolvadása Hengist és Horsa angeln-saxo népével, de nemzetté fejlődni nem volt idejük: a dán hódítás korszaka már közeledett.

A skandináv félsziget száz évek óta a törzsek háborúságától forrongott s csak lassan bontakoztak ki a svéd, norvég és dán királyság első körvonalai, hogy újra eltűnjenek.

Ebből az Európából nem maradt kő kövön! Államai mind elváltoztak, népei is nagyrészt átalakultak.

A keleti frank királyok a száz dinasztia óta német királyoknak nevezik magukat s a germán törzsek rendjei fölveszik a közös német nevet. Ezzel megindul a *német* nemzeti élet. De száz évekig tart a küzdelem, míg politikai szervezkedését befejezheti.

A nyugati frank királyság a IX. században távol áll még attól, hogy francia államnak legyen tekinthető. A Merovingok korábbi száz évei épp oly kevésbé számítanak a francia történelemhez, a hogy nem volt igazi francia élet a Karolingek alatt sem. Nemzeti közszellem csak a Kapeting királyok alatt kezdett ébredezni. A frank, burgundi, gót breton, norman és baszk törzsek összeforrása az Anglia ellen viselt száz éves háborúság közepett vált teljessé.

Itália északi részében sokáig a német, délre a norman hegemonia vezet; mindkettőt megviselik a ghibellin és guelf pártok harczai. E földrengések talajában fogan meg s éri első virágzását az *olasz* nem-

zeti öntudatosság, s vele az örökszép olasz renaissance. De a nemzet csak a nagy olasz mesterek tiszteletében s a szépnek kultuszában lehet egységes; további ötszáz évnek kell eltelni, hogy az állami egységet is megépíthesse.

Britanniában a dán képződmény lerakódását gyorsan követte a norman elemé. Hódító Vilmos népe fegyveres kézzel nyomta el a régebbi etnikai rétegeket. A norman nemesek frank birtokaikról észak-francia nyelvjárást hoztak magukkal, s angol birtokaikon a frank kultúra felsőbbségével telézték saját túlsúlyukat. Csak a XV. században, a rózsák harczai alatt, tűntek el a pártok közt a fajellentétek. Akkor született meg a versengő Lancaster és York czímerek árnyékában az *angol* nemzet.

A *skandináv* királyságok csaknem minden negyedik száz évben változtatták közjogi alakjokat és területhatáraikat. A dán-norvég uniót felváltotta a svéd-dán unió, ezt követte a kalmári hármass unió, utána visszatért a dán-norvég unió, s befejezte a sort a svéd-norvég unió.

Rurik *varég* birodalmát a tatárútás pusztította el. Harmadfél százados mongol rabságban olvadt össze a letört norman-varég elem addigi szláv alattvalóival, s e vegyülethből lett a szlávság hegemon nemzete: az *orosz*.

A *Balkán-félsziget* képe a középkor végeig szintén átváltozott. Bizancz gyenge császárajainak szemeláttára egymásután szervezkedtek nemzetté a délszláv alattvalók. Megalakult a horvát, a bosnyák, a szerb nemzet. Amazok a magyar királysággal egyesültek; az utóbbi czári birodalmat alkotott, melynek határa a fekete hegyektől a Márvány-tengerig leért. A bolgár-vlah birodalomból a vlah nép átköltözött a Dunán s két vajdaságban települt meg a magyar korona oltalma alatt. A bolgár elem elhatalmasodott a Haemus mélyében; kánja czárnak nevezte magát. Mindez állami képződményeket azonban eltiporta a *török* hódítás. A Rigómezőn elvérzett a szerb, Drinápolynál a bolgár hatalom, végre megdőlt Bizancz s II. Mohamed a Zsófia-kupolára a félholdat tűzte fel.

Elenyészett az a két királyság is, melyhez Magyarországot annyi kötelék fűzte s melytől annyi ellentét választotta el: *Cseh- és Lengyelország*. A fehérhegyi csata óta a cseh közjog csupán a cseh nemzet öntudatában él. A lengyel oligarchák választó királysága a benső feloszlás csiráit szedte magába, s ez megkezdte művét Lengyelország első felosztásán, bevégezte a harmadikon.

Mennyi rom, mennyi dűledék a középkori Európából mindenütt. Az omladékokra az új-kor tette rá kezét s felhasználta építő-anyag gyanánt.

* * *

De más volt a történetfolyás Magyarországon. Á mi hazánk ezer év alatt lényegében nem változott sem földrajzilag, sem történelmileg, sem etnikailag.

A magyar országos *terület* ma is ugyanazon természetes határok közt fekszik, a melyeket Árpád szeme ezer év előtt a honfoglalók fegy-

vereinek megjelölt. Későbbi hódítások messze túl terjesztették e határokon nagy királyaink hatalmát; az így szerzett tartományok aztán elvesztek a gyenge utódok kezén. De a Kárpátok hegyfala alatt s a négy folyam közt a *föld* mindig a magyaré maradt.

Magyar föld volt ez ama zordon időkben is, mikor a nemzet három uralkodónak volt alávetve és a harcok zivatarjai három darabba szedték szét az ország területét. Habsburgi királyaink alkotmányosan megkoronáztatták magukat; Erdély fejedelmeit Erdély törvényes rendjei iktatták be székükbe; a török-foglalta területet pedig a basák csak katonailag igazgatták: a magyar törvény és jogszolgáltatás ott a török világban sem szűnietelt. S mikor a vihar elvonult, az állam területi épsége a régi természetes határok közt úgyszólván magától alakult ki újra.

Nem változott az ország lényegesen *történelmileg* sem, mert a mi történelmi élet e földön ezer év óta létezik, abban az *alany* mindig s kizárólag a magyar nemzet volt. A többi fajok, az egyes rendek, egész dinasztiák s a nagy egyéniségek csak részt kérhetnek maguknak történetünkben, ha közreműködtek benne. A nagy egésznek minden dicsősége és gyásza a magyar nemzetet illeti meg jogos erkölcsi tulajdon gyanánt.

S ha voltak törekvések vagy kísérletek e történelem folytonosságának megszakítására, hogy az ország közéletének egy ideig más alanyai is lehessenek: azok mindegyike megtört, ezeké meghíúsult a nemzeti ellentállás hatalmán. S a hibát a nemzet akaraterője és királyainak bölcsesége mindig helyre tudta igazítani.

Változatlan maradt lényegében *etnikai* életünk is.

A népek nagy törvénye nem tűrt ugyan kivételt, s a változó idők nyomot hagytak a magyar népfajon, éreztették erejüket az itt élő többi népfajokkal. Mégis csak külső nyomok, a lényegét nem érintők ezek.

A hogy a fiúból férfi lesz és fiaiban folytatódik lénye, úgy alakult ki és fejlődött át a magyar etnosz a százévek érintésétől. De a mit az idő csaknem Európa-szerte végbevitt, — hogy a régi fajok egymással elvegyülván, egymásban el is tűnjenek, s örökincsük, szellemviláguk egy-egy új vegyülék-népre szálljon örökrész gyanánt: Magyarország etnikai közéletében *ezer év azt nem tudta végbevinni*.

Nem ugyanaz többé a *magyar* faj, a mi a honfoglaláskor volt. Sok rokon elem beléje olvadt azóta, más népfajokból nem csekély hányad hozzá hasonult. Mindez szükségkép változtatott a magyar etnikán.

Belé olvadtak: a palóczföldön megtelepedett kabarok; az alföldre telepített jászok és kúnok; túl a Dunán s az alsó Dunánál az avar maradványok: szerte a hazában a bessenyők, bolgárok, a török, örmény és izmaelita spórák, a miket a százévek ide szórtak s itt feledtek.

Hozzá hasonult sok indigena a nyugati fajokból. Köztünk élnek napjainkban is; jut belőlük minden társadalmi osztályra.

Főrendűnk, nemességünk névsorában csaknem annyi az idegen névszó, mint a magyar. A polgári elem, főleg városainkban, szinte túl-

nyomólag idegen. S nehéz időkben a nemzeti ügy mégis bennük látta legerősebb oszlopainak egyikét. Közülök való hány történeti alak, mennyi nagy név viselője előtt hajol meg ma a magyar kegyelet.

Az alsó néposztály egyszerűbb viszonyai közt a hozzánk hasonult kis exisztenciáknak százezreivel találkozhatunk. Nincs magyar község, hová az élet rendező keze bőven ne vitt volna más ajaku jövevény elemeket; származásukra már csak a nevük emlékeztet, etnikai természetük átalakult, s anyanyelvük régóta a magyar.

Fajunkból valóban nem hiányzik a kellő beolvasztó erő.

Asszimiláló képességei mellett nemcsak ez eleven személyi példák tanuskodnak, hanem a magyar néprajz egész tárgyvilága is; ott tömegben van a megmagyarosodott indigena. Van a nyelvkincsünkben, jelmez- és szertárunkban; van költészetünkben és zenénkben; van az összes idegen mintákban, melyekről tanultunk.

A magyar nyelv nem az többé, a mely valaha Árpád sátraiban, szent István templomaiban, Könyves Kálmán gyűlésein vagy Kun László tivornyáin felhangzott. A magyar díszruha és fegyverzet sem az ma, a mit eleink Vajk keresztelezésén, I. Lajos koronázásán, I. Mátyás lakodalmán vagy II. Lajos temetésén viseltek.

Turáni eredetű nyelvünket finn-ugor és török-tatár összetétel gyanánt Felső-Ázsia síkságairól hoztuk; de Európában lerakódtak s lassan feloldódtak benne az aria-eredetű idegen szavak ezrei, a nyugati szomszéd népekkel való érintkezésünk közepett. Tőlük vettük a kifejezéseket mind, amik az európai élet fogalmi világához tartoztak s nekünk rájuk nem volt szavunk. Viszont sok régi magyar szó feledésbe ment, mert csak az ázsiai élet világa tarthatta volna fenn a fogalmat, a mit valaha jelentettek.

Sokat ellestünk Ázsiában a perzsa és török előkelők, Európában a german lovagok s a szláv zsupánok pompájából, fegyverzetéből. A körülöttünk uralkodó formák változása meglátszott a magyar nagyúr és kurta nemes, a katona és várjobbágy, a városi polgár s a mezei munkás változó jelmezképein. Sokat elfogadtunk a más népek háztartásából, terített asztaláról, külső gazdasága köréből, sokat átvettünk intézményeikből is. Mintákat láttunk szemünk előtt a frank rendi szervezettől a latin szertartásokig, az olasz városi berendezéstől a szláv falusi életig; Róma és Velence épp úgy voltak tanítóink, miként Aachen és Prága, Kiev és Bizancz.

Mindez mégsem változtatta el a magyar etnikai élet igaz természetét. Mert a mit a magyar így felvett, föl is dolgozta; nem ő hasonult ahhoz, hanem azt alkalmazta magára: nem kapott tőle új lényeket, inkább a saját lényével töltötte meg azt.

Kebelébe fogadta az indigena családokat s azok magyarokká lettek. Ajakára vette az elfogadott idegen szókat, de magyar ütemet és dallamosságot adott nekik. Az idegen jelmezt a saját testére szabta, ízlése szerint változtatta. Idegen szerszámon a maga igényét kereste s az idegen

fegyveren saját fortélyát tanulta ki. Így alakította át az idegen intézményeket is magyar felfogással, hogy azokat észjárásának s véralkatának tetszőkké tegye.

Nemzeti karakterünk és szellemünk törzsökös vonásai változatlanul megmaradtak ősi tisztaságukban és erejükben. Láthatók azok a magyar etnika területén mindenütt: a kemenesalja s a göcse népétől a palóczi földig, a Tiszahát népétől a székelyföldig. Tájnépességünknek van megannyi tájszólása, tájviselete, tájszokása; de azért igazi magyar fajta mindannyi.

Ma is itt él köztünk az a tipikus magyar arc, melyet a középkor derekán a velencei kőfaragó, a Palazzo Ducale oszlopsora számára, egyéb fajtipusokkal, diszítványoknak lemintázott. Ázsia turáni népein ma is látható a magyar népjelmeznek nem egy példánya, ösfoglalkozásaik körében a magyar szerszámok nem egy darabja, a miket elődeink onnan hoztak ide, s utódaik maig megtartottak két világrészben.

Megértjük azt a középkori magyar nyelvet, melyen a XIII. században a halotti beszéd készült. Értjük a névszavakat, melyekről régi királyaink rendeletei és régi krónikásaink elbeszélései emlékeznek.

Fajunk szelleme szól hozzánk a régi magyar törvények betűjéből; összes intézményeink történetéből; komoly erkölcsünk és szilaj hibáink összhangjából. Ez nyilatkozik meg nekünk a magyar ősi mondák és regék szavával, a magyar élez vidám bölcseségével, a magyar dal és táncz ritmusaival.

S ez a szellem mindig ilyen volt. Szavát minden időkben megértette, becsét százévek múlva is felismeri a magyar lélek fogékonysága. Ez a *magyar génusz*. Ő hatotta át nemzetünk életét; ő tartotta fenn ezeréves európai történetének annyi viszontagságában. És fentartotta e nemzeti államot a nélkül, hogy a magyar faj hatalma a más ajkú népesség etnikai életén valaha erőszakkal változtatott volna.

Egy bizanci császár kiirtotta a keleti gótokat az appennini félszigetről. A nyugoti gótok kipusztították a mórokat a pyrenaei félszigetről. Spanyol királyok Németalföldön a protestáns hollandiak ellen, angol királyok Írlandban a katolikus kelták ellen irtóháborúkat viseltek. Az európai kulturállamok Amerika összes benszüllött népfajait fegyverhatalommal pusztították el. A fehér fajok összeolvadását világrészünkben is többnyire nyers erő vagy intézmények nyomása mozdította elő.

Magyarország ezeréves történelmi multja ezt a módszert nem ismeri.

A magyar jog a más-ajkú népekből kiváló egyének számára nyitva tartotta a nemesi rendbe emeltetés útjait: kiváltságokkal biztosította a polgári jövevényeket és vendégeket; a közrendű jobbágyok és szolgák közt pedig nem tett különbséget, ha magyarok, ha más ajkúak voltak.

Etnikai életükhöz a magyar uralom nem nyúlt. Nem feltűnő tehát az a konzervatív vonás, mely más ajkú honfitársaink etnikai képét is az egész vonalon jellemzi.

A magyar felvidék *tót* lakossága bizonynyal nem ugyanaz többé, a mi a honfoglalás idejében volt. Az akkori ó-szlovén rétegre észak slovák nép-faja telepedett rá. E képződményt időközben nyugaton cseh, keleten orosz és lengyel mázzal vonta be a szomszéd szláv rétegekkel való érintkezés. De a tótság ez átalakulása a *szláv kontinuitás* jegyében ment végbe s a nép faji jellegén lényeges változást nem idézett elő.

A szepesi és királyföldi *szászok*, a délvidék s a Túlادuna *svábjai*, Sopronban és Vasban a *hienczek* etnikailag ma is ugyanazok, a mik az első adománylevél idején voltak, melynek erejével az országban megtelepedhettek vagy bírt földjüket megtarthatták.

A *horvátság* a török háborúk óta közelebb tolta hozzánk a tenger-mellékről saját országos és nyelvi határát: megszállta az egykori Szlavóniát, meg a Muraközt s a Drávamellék nagy részét. De 800 éven belül ez rajta a leglényegesebb változás.

Északon az *orosz*, délen a *szerb* típus alig változott azóta, hogy nagy Lajos az orosz, I. Lipót a szerbet Magyarországra bebocsátotta.

Keletre és délkeletre a *román* faj feltűnően megsaporodott, értelmisége jelentékeny fejlődést ért el, amaz kétszáz, emez alig száz év műve. Ellenben a köznép morál-etnikája ma is olyan, a minő az utolsó Árpád-királyok idejében volt, kik az első vlah karavánokat letelepítették.

A régi Magyarország néprajzi térképe e példákkal még nem teljes: egyes fajok a középkor végeig eltűntek róla. Néhányukról tudjuk, hogy beolvadtak a magyar fajba. A többieknek nyoma veszett teljesen.

Eltűnt a bolgárság a Duna és Tisza közt, el Glad és Gyelu népe, miután Árpád földjüket vette. A vlahokról, kiket a névtelen jegyző Tuhutum vezérrel Esküllőnél alkudozni látott, a többi krónikások 300 éven belül mit sem tudnak, négy vezér és 12 király uralma alatt. Nyoma veszett annak a népnek is, mely a régi Szlavóniát lakta, mielőtt a horvátok nyelvhatárukat a Muráig eltolták.

De az eltűnt fajok helyére s a régiek gyarapítására az újabb százévek másokat hoztak: svábot, tót, szerbet, macedo-bolgárt, román, örményt, csehet, olaszt, lengyelt, görögöt, vendet, cigányt.

Mondhatjuk tehát, hogy a magyar állam etnikai életében — nagyban és egészben — ma is olyan a statusquo, a milyen ezer év előtt volt.

II.

S most itt állunk a főkérdés előtt. Hogyan tudott a poliglott népességű Magyarország egy évezredet túlélni nemzeti állam gyanánt? Mi a magyarázata ez állandóságnak a legmozgalmasb világ rész szívében?

A magyar állam életfeltételei voltak-e állandóbbak, vagy a magyar faj volt életfeladatához állhatatosabban ragaszkodó? A szerencse kedvezett neki az életfeltételek kihasználásában, vagy életereje volt oly nagy, hogy a balszerencse ellenére is kiharczolhatta ezeket?

A felelet nem könnyű. S ha más népekre is kiterjesztjük a kérdést, felelni annál nehezebb.

Más népekben is bennük élt a vágy, hogy nemzetek gyanánt történelmi életet élhessenek s fenmaradásuk biztosítékairól maguk gondoskodhassanak. De abból a sok száz népfajból, a miket a népvándorlás zivatarai Európába sodort, vajmi kevésnek engedték meg a világesemények, hogy e vágyuk teljesedhessék. A legtöbbjük elveszett vagy átalakult a világrész rázkódtatásaiban.

Nyugaton és délre a latin s germán eredetű mai népek ez átalakító korszak gyermekei. A világesemények kohójában forrtak össze egykori alkatrészeik; úgy lett belőlük sok régi elemből új nemzet.

Etnikájuk ősi tisztaságában főleg azok a fajok maradtak meg, melyek Európa északi periferiáin a világrész zivataraiból a legkevesebbet kapták: a skandináv népek. Fenmaradtak nagyrészt azok is, melyek a nagy viharok után már csillapodott talajra érkeztek s Európa keletén egész nyelvcsaládjukkal telepedtek le: a szláv népek.

De tekintsünk bárhova, nincs e népek közt egy is, mely fentarthatta volna a középkor óta napjainkig azt az államot, a mit megtelepedésekor alkotott, s megmaradt volna állandóan történelmi alanynak, mely saját soráról rendelkezik.

Vagy az egyház hatalma szegte szárnyát akarataknak, vagy a világi hatalmak verték azt békákba.

Csak az újkor kivirradtával mozdult meg a vágyódás bennük, hogy jogokkal bírjanak és szabadon élhessenek. Az elnyomott fajérzés, a keresztény talajban megegyezve, nemzeti öntudatosság gyanánt ébredt fel ekkor és visszakövetelte jogait az egyháztól, visszaharcolta az államtól Európa-szeret.

A magyar a szlávoknál is később érkezett. Közibe ékelte magát a latin, germán és szláv rétegeknek. Egyedül jött, rokonok nem segítettek; kelet és nyugot zivatarai egyaránt verték. S mint államalkotó nemzet, mint történelmi alany, ezer éven át szünet nélkül mégis fenmaradt.

Nem vett rajta erőt a nyugati egyház fékező hatalma, nem fért hozzá a keleti egyház laza fegyelme. Nem bontotta meg egységében a frank hűbér-rendszer, s nem rontotta meg erkölcsében a bizánczi szellem. A nyugati renaissance nem ittasította öntudatát új reményekkel s a keleti decadance nem töltötte el azt kétségbeeséssel. A nyugati nemzetek ébredése őt ébren, a keletiek aléltása harcban találta; helyt állt a német császárság, helyben maradt a szultánok túlsúlyával szemközt. Itt helyreállítá az államterület épségét, ott megvédte az alkotmány teljességét.

Nemzeti öntudat vezérlé, mikor hazát keresett és államot alapított; nem is hagyta el többé ezer éven át: ott volt minden szándékában, küzdelmében, válságai és harcjai közepett.

Így élte végig a millenniumot!

Olykor megsegítette a szerencse kedvezése, s az európai viszonyok az ő javára alakultak; de volt része elég szerencsétlenségben

mikor mindenek elhagyták, s csak a saját ereje, erkölce és tehetsége mentette ki.

E történetfolyás felel a kérdésre, hogy miért *lehetett* s miért *kellett* Magyarországnak a többi Európánál nagyobb állandóságban megmaradnia.

*
*
*

A magyar nemzet Európába a legszerencsésebb időben érkezett.

Elmúltak már a zord évszázadok, mikor a népvándorlás zivatari között odaveszett népfajokkal neki is el kellett volna pusztulnia. Nem ragyogott már a keresztény romantika első fénykora sem, mikor a megmaradt népek faji öntudatával az övét is álomba ringatták volna az egyetemes egyház karjai.

Hatszáz évnél tovább tartott a nomád milliók harcának ítéletideje. A római császárság nem tudta azt megállítani, a római egyház is csak keserves küzdelem után.

Amazt megdöntötte a népáradat s romjait ellepte a barbár salak. Az egyház sokáig hiába küzd, hogy a romokkal a népeket is megmentse. A térítő szerzetesek vértanukkal gazdagítják az eget, a megtért népek örök rettegésben élnek, mert zsenge kulturájukat az újabb néphullámzás sodra mindennap megsemmisítheti.

Csak az V. század végén csillapodik az ár, szűnik el az özön. A megmaradt népek kimerülten rognak össze, s az egyház irgalma szedi fel őket, hogy vigasztaló kebelén halálfélelmeiket kipihenhessék. A törzsfők áhítattal hajtanak fejet a keresztvíz alatt, mely minden népet testvérségbe kapcsol s lelki felelősségre minden embert egyenlővé tesz.

A népfajok sorsa ekkor egyetemes történetbe olvad össze s törvényt az egyház ír elő egyetemleg neki. A faj-elv helyére az egyéniség elvét állítja, a fajerkölcsöt a keresztény morállal váltja fel, a törzsek ariisztokráciája helyett a személyes érdemnek ad előjogokat, s mindezt körül bátyázza feudális intézményekkel.

Mi sors éri a magyart, ha Európába e közben érkezik? Akár ama zivatar hozza, akár ebben az olvadásban merül el: nyomtalanul el kellett volna enyésznie, a hogy elenyésztek nálánál nagyobb erejű fajok és nemzetek.

A kheruszkok története az övé is, ha Arminiuszszal jön; a gótoké, ha Alarikkal vagy Klodviggal érkezik; elpusztul a vandallokkal, ha Stilihot, a hunnokkal, ha Etelét követi, s az avarokkal semmisül meg, ha Balam-bérhez csatlakozik. Letörték volna a fajkatasztrófák, melyeknek a teuton őserő, a szkandináv szívósság, a hunn király óriási egyénisége s egy négyszázéves avar közélet nem bírt ellentállani.

Más sorsot szánt a magyarnak a végzet. Mialatt Európa a vándor-népek temetője, s a megmaradt fajok ispotálya volt: messze Ázsiában a magyar faj akkor *született*.

A keleti népek nyugotnak húzódó áradatja őt is kimozdította az altai őshazából, a hol a turáni népcsaládban név és történet nélkül úgy élt addig, mint a bölcsőbeli alvó gyermek.

Homályosság fedi ezt az időszakot. A néprajz s a nyelvtudomány annyit gyanítanak, hogy a magyar töredék a finn-ugor törzsek közösségéből különszakadt s a rokon török-tatár népek közé, a perzsa etnika határszélére sodortatott.

E viszontagság közben kellett benne a külön faji öntudatnak megébrednie; mert a mit a finn-ugor korszakból hozott, s a török-tatár korszakban talált, lelke összekapcsolta. S mikor az *így kialakult magyar típus* a nagy turáni rétegzettől végkép megvált, egyesítve érezte magában a turáni népcsalád minden jelentékeny tulajdonságát: megfontolt és szívós volt, mint északi vérei, vállalkozó és merész volt, mint a déli rokonok.

A hogy nem találta helyét a finn-ugor kötelékben, úgy tépte ki magát a török-tatár közösségből is. Ha megmarad ott, ma talán a lapok, vogulok és csuvasok közt élne árnyékéletet. Ha megmarad itt, ma tán a Kaukázus cserkeszei, Anatolia turkománjai, Turkesztán kirgizei, vagy Nyugot-Szibéria tatárjai és kozákjai közt lenne észrevétlen helye.

Nem maradt meg köztük: mert a mennyire hasonlított hozzájuk, szintúgy különbözött is tőlük. Saját lábán akart járni, a maga szárnyán kívánt repülni.

Vallásos fogalmai eltértek az északi rokonok fétis-tiszteletétől, el a perzsák tűzimádásától, s nem egyeztek a déli rokonok közt, sem a Mithra-kultusszal, sem az izlammal. A magyar, mint ázsiai nomád nép, az egyistenben hitt s önmagát tartotta az egy magyar Isten választott népének.

A mily monotheista volt, úgy hajolt az egynejlőségen alapuló család egyszerű és tiszta erkölcséhez. S a hogy meg volt a saját hite és a saját tűzhelye — megalkotta saját nyelvét is finn-ugor és török-tatár elemekből, amazok nyugodt formáival, emezek tüzes színeivel. A magyar egyéniséget ez a nyelv fejezte ki neki.

E javakkal indult a történeti élet viszontagságaiba.

Mikor lassan nyugatnak vonul s az Ural mellékén, Európa küszöbén, helyét a történeti népek közt elfoglalja, már nemcsak a faji öntudat, hanem a *nemzeti egyéniség* jellemvonásai is mutatkoznak életén s cselekedetein.

Ezek közt alapvető vonás: a *függelenség* leküzdhetetlen vágya s a hajlíthatatlan *önnálló akarat*, melynek *saját céljai* vannak.

A legtöbb vándornép egymást vonzó fajrokonok, vagy egymáshoz kötözött szövetségesek társaságában nyomult Európába, helyet törni magának, hogy itt megélhessen. A magyar a létkérdés minden kockázatával vállán, minden veszedelmével feje fölött, megindult egymaga. S vállalkozni mert arra, hogy egyedül is megél.

Amazokra romlást hozott, hogy sokan és egyszerre jöttek, mert nem tudtak egymástól megélni. Ellentett érdekeik szétzilállák, leszerelték, elpusztították őket, vagy faji erejükkel önbizalmukat, önbizalmukkal élethívátásuk fonalát sokára elvesztették.

A magyarnak az volt a megmentője, hogy akkor jött, mikor már egyedül is jöhetett, s hogy oly viszonyokat talált, melyek közt tovább szöhetne történetének soha el nem ejtendő fonalát.

Országot keresett, hogy benne államot alkosson. A saját képére akarta alkotni, olyan állammá, melyben együtt van a nemzet fennmaradásának minden feltétele.

Hazát akart, mely neki otthona és vára legyen, lakhatóan és védhetően berendezve. Kivánt bele természeti javakat s határain természetes erősségeket; mert azok által lehetett gazdaggá, ezek tehették mindenektől függetlenné. Űr akart lenni a saját területén: az uralkodást nemcsak hivatásának érezve, hanem életérdekének is. Tudnia kellett, hogy *saját* céljainak csak addig élhet, a míg uralkodik; idegen uralom alatt rövid élet várt volna rá: csekély népszámával s alávetettségben megszűntek volna életezéljái.

Neki való alkalmas országot igyekezett találni s két világrészben kereste azt. Államalakítási kísérletei gyorsan váltják fel egymást. Néhány nemzedék életsora alatt négyszer változtat hazát, s ebből két kísérlet hat évre esik. Felhagy velük, mihelyt meggyőződik, hogy oly földön települt meg, melyet tartani nehezebb, mintsem érdemes. Odahagyja egymás után az Ural-melléket, Lebediát, Atelközt, miként elhagyta finn-ugor és török-tatár rokonait: jókor belátja mindenütt, hogy *a hol nincs jövője, ott nem szabad maradnia.*

Krónikásaink szerint mindenünnen erősebb vetélytársak verték ki: az Ural-mellékről a kozár, Lebediából a bessenyő, Atelközből ez s a bolgár; a mi azt teszi, hogy alig öt emberöltőn belül három katasztrófa érte.

Három ily katasztrófa nagyobb nemzetre is halálthozó lett volna. A magyar nemzet pedig e csapások után kezdi meg ezeréves európai életét. Ekkor szövetkezik a hét törzs felbonthatatlan örök kötéssel; ekkor szervezkednek azok monarchikus elv szerint az Árpádok vezérlete alatt, kötik a vérszerződést s indulnak elfoglalni Pannoniát. Lett-e volna ehhez a magyarnak ereje, ha az odahagyott területről mindannyiszor egy-egy döntő csata szerencsétlen folyása seprí el?

Bizonyos, hogy odahagyta a három területet; valószínű, hogy erős ellenségnek engedett mindannyiszor, vesztett csaták, de nem a döntő katasztrófák után. Kiűrtette, mind három országot, jobb hazát keresve, mert ott nem voltak elég védhető határok, sem elég bő segélyforrások. Visszavonult az erős ellenségek elől, melyek szomszédságában csak elszigetelt és zaklatott jövő várhatott rá. Hiányát érezte a barátságos szomszédoknak, a kikkel szövetkezhessék, s hiányoztak neki oly apró hódolt népek is, melyek földet művelnek, állatot tenyésztnek, országot élelmeznek, mialatt a magyar ellenséggel harcol és őket oltalmazza. Visszavonult, mert mindhárom hazában gyengének és elhagyatottnak kellett magát éreznie.

A tapasztalás ez iskolájában forrtak ki szándékai s érlelődött meg elhatározása, hogy oly hazát keres, hol egymást ellensúlyozó erős szomszédnemzetek közt és egyensúlyban tartható apró népek fölött *hegemóniát* gyakorolhat.

A hegemonia az alapeszme, mely azontúl európai pályáján vezérli.

De hol keresse a neki való hazát? A magyar törzsek e kérdésben már Lebedia elhagyása után meghasonlottak. Egy részük visszafordult kelet felé, mert a Kaukázus körül vélték azt megtalálni. Csak hét törzs s a hozzájuk csatlakozott kabar töredék indult belébb nyugotnak, a Kárpátok alá, hogy előbb Atelközben keresse, majd a kikémlelt szomszéd Pannoniában ismerje föl azt.

Pannonia volt a magyar hegemonia kifejtésére alkalmas birodalom: a magyar törzsek azt túlsúlyllyal megszállhatták a nélkül, hogy a benszülött apró népek ellentállása az államegységre, olvadékony elemeik a magyar faj etnikai épségére veszedelmesek lehetnének. Ez volt az ígért-föld, hol a magyar gyökeret verhetett s biztosságban érezhette attól magát, hogy nem fog sem történelmileg elpusztulni egy széthulló államban, sem etnikailag megsemmisülni a más fajokkal elvegyülésben.

Eleink, a hagyomány szerint, Attila hagyatékát keresték az új hazában. Szerencséjük, hogy jókor rátaláltak. Ha tőle keletnek maradnak, a besenyők s a kúnok sorsa vár rájuk; ha messzebb nyugot felé húzódnak, a szláv poroszok és vendek sorsa éri őket utól; s ha később érkeznek, a többi megkésétt népekhez hasonlóan, zárt ajtók fogadják őket is.

A legjobbkor érkeztek. A morva uralom már lehervadt, az apró fejedelemségek még nem virágoztak; a frank császár nem volt eléggé benn, a bizanci császár nem volt elég közel. A honfoglalás aránylag könnyen végbe mehetett.

Birtokba vették e dús földet, erős határaival, parlag kincseivel, hódoló apró népeivel, ellentett szomszédságával. Letelepítették a törzseket az ország rónaságán, milyenhez e lovas nemzet már ázsiai bölcsője óta szokva volt. Megszállták az ország belterületét, a periferiákon meghagyták a hódolt többi népet. Kormányzati és katonai szempontok egyaránt javalták ez elhelyezkedést.

Nem kormányoztak kemény kézzel. Türelmes felsőbbségüket a hódolt fajok könnyen eltűrhatték. Új uraik alatt nem lett rosszabbá a dolguk. Nem nyúltak azok a vallásukhoz; nem fogták őket szittya szokásokra. Tovább művelhették a földet, őrizhettek nyáját és gulyát; jobbhagyadójuk fejében a magyar fegyver oltalmazta őket, s ügybajaikban a magyar hatóság tett igazságot közöttük.

Kegyelettel néztek föl a magyar harczosra, mikor az idegen ellenséget fenyeíteni indult. Hozzászórtak lassan, hogy a magyarok győzelmeiben saját dicsőségüket, a harcztéren elesett magyarokban saját halottjaikat lássák. Így olvadt össze történetük a magyar nemzeti történelemmel, a nélkül, hogy etnikai életük a magyar etnosz tisztaságát s a magyar faj túlsúlya az ő fajéletük nyugalma valaha megzavarta volna.

A honfoglalás a nemzet sorsát az új hazában megpecsételte. E pecsétet megtörni akaró támadások csak *kívülről* jöhettek. A vezérek politikája ezért minden figyelmet kifelé irányított, hogy Európát mentül gyakrabban átfürkészsze, a benne lappangó erőket megfélemlítse s a rejtett ellenséges szándékokat kiismerje. Ez volt a kalandozások korszaka.

Hetven év alatt húsz portyázó hadivállalatban száguld végig a magyar lovasság Európán, az Atlanti-oczeán és a Bosporus közt. Jár a Hanza-városok körül s a pyrenaei hegyek alatt, a türingi erdőkben s a svájci Alpokban, beúsztat a velencei lagunákba s megrengeti Bizancz érczkapuját.

Nem voltak ezek háborúk, nem is a vajda vezette. De tudott róluk, vagy éppen ő rendelte meg. A harcias törzseket foglalkoztatni kellett; a fiatal nemzedék a veszély keresésében nevelődött, bátorságát és hecsvágyát tüzelték vele, nehogy a vére elpetyhüdjék. Az ázsiai nomád népek e hagyományához őseink az új hazában is ragaszkodtak. De a főczél mégis az ismeretlen új világrész kikutatása volt. A portya-vezérek minden sarcnál és fogolynál becsesebb zsákmányt hoztak a vajda sátorába haza, mikor politikai értesüléseket adhattak át neki.

S a mit a magyar ösztön Európában három vezér és két nemzedék idején át ily kitartóan keres, azt megtalálja végre Riadenál s a Lech-mezőn.

Ekkor szemközt látja magát a sejtett külső veszedelemmel. Fegyverbe állt a keresztény nyugat, hogy letörje vagy kiirtsa Európából a pogány magyar jövevényt, miként letörte a pogány szászst s kiirtotta a pogány avart alig száz évvel hamarabb. Ott Nagy Károly, itt Konrád császár vont kardot, végét vetni egy vakmerő fajnak s benne Európa állandó rémületének, ha meg nem hajlítható a keresztény kánon fegyelme alatt s a hűbéri lex békóiban.

A magyar felfogta helyzetét. Megértette, hogy sorsa komoly fordulathoz ért, melytől a léte vagy nem léte függ. S eltökélte, hogy *belép a keresztény világ közösségébe*, fölveszi a keresztvizet, de *nem viseli a hűbériség békóit*.

* *

A német csatamezők tanulságai előbb arra bírták Geiza vezért, hogy a nyugoti ellenség túlsúlyával szemben az ellensúlyt a keleti egyháznál keresse. Udvarában a görög barátok szíves fogadtatásra találnak; ő és hitvese: Sarolt, az orthodoxiától kapják a keresztvizet.

Fiuk: István, a nyugati egyházhoz csatlakozik.

Ez elhatározás theologiai okait az országban megjelent benczés papoktól tanulhatta. A politikai okokat államférfiúi érzéke látta meg. Kész volt belépni amaz erősek társaságába, mint a nemzet vezére, de nem alárendeltségben, hanem velük egyenlő fél gyanánt.

Nem azt kereste ő, hogy egy idegen naprendszerbe kapcsolt bolygócsillagnak fogadtassék be a magyar, kit eddig nomád üstökösnek néztek, hanem, hogy külön naprendszert alkothasson, melynek a többi testvérnepok közt saját útjai és kísérő bolygói lehetnek. Ehhez kellett az egyház áldását s a többi keresztény államok testvéri jobbját megszereznie.

Az időpont alkalmas volt és István nagy egyénisége vállalkozhatott rá. Száz évvel előbb az egyház meg nem engedte volna, hogy a kereszténységben egy külön magyar állam keletkezhessek.

A fajok különbségeket az egyetemes egyház addig nem ápolni, hanem eloszlatni kívánta, hogy a fajellentéteket megszüntethesse. Az egy akol és egy pásztor volt az ideálja, s a római imperiumot igyekezett keresztény szellemben megújítani. Nemzetek és fajok csak anyag és eszköz lettek volna e világhatalom kezében, melynek erkölcsi erőt a pápaság tekintélye, anyagi hatalmat az imperator ereje ad, kit a pápa koronáz meg és fiává fogad.

A pápaság és császárság dualizmusa azonban nem sokkal éli túl III. Leo és Nagy Károly korát. A verduni egyezmény három részre bontja a nagy karolingi birodalmat s az egyház, mely eddig egységes történethe foglalta össze a népfajok életét, most kénytelen engedményeket tenni a törzsek politikai szervezetének, miután mindeneket átfogó ölelésével és mindeneket nivelláló áldásával nem bírta azt megsemmisíteni.

Megengedi, hogy a fajok törzseikkel keresztény államéletbe egyesüljenek, s megelégszik a külön királyságok e naprendszerei közt a középponti nap irányadó rangjával, mely körforgásukat előírja s bolygók melegítése, világítása dolgában nekik parancsoló és tiltó utasításokat ad.

Ő határozza meg a naprendszerek számát. Felsőjogokat engedélyez és megtagad; koronákat adományoz és visszavesz. Benedikeziója az együvé tartozást erősíti nap és bolygói, bolygók és holdjaik közt; anatómája felold minden köteléket és kapcsolatot holdak, bolygók és napjaik között.

Mint egyetemes egyházi hierarchia, jelen van mindenütt, a világi előkelőknek részint mellé, részint fölibe rendelve. S a hol a világi rendek nem vetkezhetik le fajbeli eredetük mázáat teljesen, ott az egyházi rend az, mely őket a kereszténység egyetemes mázával vonja be.

Képviselte ott ül minden állami és hadi tanácsban, mint a királyok kancellárja és hadvezére; ott ül a törvényhozásban és bíróséken, pecséttel és pallossal a kezében. Egyetemes tudása az autokraták tekintélyét, minden tehetségnek nyitva álló lépcsőzete a demokrácia eszményét testesíti meg, épp oly vonzón, mint félelmesen.

István a XI. század ez egyházához folyamodott, hogy a magyar nemzet helyét a keresztény Európában biztosítsa. S nagy eredményt ért el. Rómában ünnep volt a pogány magyarság megtérése; a pápa apostolt látott a térítő magyar vezérben; a többi hatalmaknak nem volt tiltó akarata, sem gátló erejük hozzá, hogy István történelmi gondolatának ellent mondjanak. Szent Szilveszter a pápai trónon, szent Henrik a császári trónon, bizalommal látták az apostoli magyar vezért a magyar királyi trónon; e három rokonszellem megértette egymást. Hazánk Mária külön országának nevezetett, koronája a csorbíthatatlan szuverénitás erejével s oly kiváltságokkal ruháztatott fel, a minőkkel sem a német császárok, sem a frank királyok nem bírtak azelőtt.

Szent Venczel Csehországban már előbb nevezi királynak magát, de koronát csak utóda kap, százötven évvel később s nem a pápától, hanem a német hűbérúrtól: Barbarossa Frigyes császártól; kapja oly feltétel alatt,

hogy a cseh király császári vazallus, német választófejedelem, elsőrendű bolygó legyen a német császárság naprendszerében: neki a hűbériség békóit viselni kellett.

I. István a³ szent koronát feltétlenül kapta, s a magyar királyság csak keresztény formával ruházta fel a független magyar nemzeti államot.

Bevonult a nyugoti egyház fényes hierarchiája; de egyetemes hivatása mellett történetünkben a nemzeti feladatokat szolgálta. Bevonultak a keresztény nyugot lovagjai, hogy a magyar királynak felajánlják kardjukat; de a magyar történeti levegő itt marasztá, s a magyar nemesség beolvasztá őket. Bevonultak a nyugoti intézmények. Koronázási szertartásunk, épp úgy másolata a császár-koronázás aacheni mintájának, a hogy vármegyénk a frank grófságoknak és szabad városaink a német birodalmi városoknak. De az alkotmány a királyságban sem változtatott a nemzet ősi közjogainak lényegén.

A magyar nemesek épp úgy tagjai a szent koronának, a hogy a nemzetségek a nemzet egyetemének voltak alkotó részei. A magyar vármegyék egymás kapcsolatából nem hullottak szét különálló feudális tartományokká, s a hűbér a magyar jogban soha nem verhetett gyökeret. Nyugat keresztény rendiségéből a magyar államban nemzeti intézmény lett, mely ajtait ugyan nyitva tartá a más ajkúak előtt is, de azokat csak legkiválóbb egyéneikben, érdemeik jutalmául, mondhatnók: cseppenkint bocsátotta be.

S a hogy a magyar alkotmány nem vettetett alá más alkotmányoknak, s a magyar vitézi rend nem volt kénytelen idegen felsőbbbséget tűrni maga felett: szent koronánk is a magyar szuverénítás szemmel látható szimbolumává lett.

Római eredetű felső pántjai emberemlékezet óta összeforrasztvák a bizanci eredetű diadémmal, melyet I. Gejza szerzett Dukasz Mihály görög császártól. Nem tudjuk az évet, nem a király nevét, a ki alatt ez a forrasztás történt. De értjük a benne kifejezett gondolatot: hogy e koronának a király fején közjogi erőt nem Bizancz, nem is Róma adott, hanem a nemzet hódolata; a magyar monarchia e korona erejével független kelet, független nyugat hatalmaitól; s a magyar király nem hajol meg, csak az Isten előtt, kinek jelét, hajlott kereszt alakjában, ott viseli a koronaabroncsok tetején.

I. Istvánnak korszakos cselekedete volt, hogy így vezette át a nemzetet a keresztény eszmekörbe; a nemzettől is korszakos elhatározás volt, hogy csaknem minden ellentmondás nélkül követte vezérét és odahagyta a pogány eszmekört.

S az esemény végbement rázkódtatás nélkül.

Gyula pártütése Erdélyben, Kupa lázadása Somogyban, elszigetelt és fáradt mozgalmak, a miket a nemzet egyeteme nem támogat. Az utolsó pogány hullámokat, a palócz Vata vezetése alatt, a nemzeti elkeseredés mozgatja, mikor a két ellenkirály közül Péter eladja magát a német

császárnak hűbéres gyanánt, s Aba Sámuel elveszti a ménfői csatát, melyben a szent korona függetlenségeért foly a magyarok vére. De megszűnik a mozgalom, hogy I. Endre és Béla hercege kardja, meg a pápa közbenjárása, III. Henrik császárt hódoltató terveiben megállítják. Ezzel elenyésznek a pogány hagyományok végkép a magyar emlékezetből.

Szinte jogosult a kérdés, vajjon a ragaszkodásnak ez a teljes hiánya, e feltűnő közöny az ősvallás és az őszalkotmány iránt, nem vallott-e az akkori magyarság gondolkodásában és erkölcsiében demoralizált állapotra? Hisz oly csodálatos, hogy az ősidőkből nem egy babona, nem egy tréfás szokás, nem egy kuruzsló szer fenn tudott maradni, ellenben az őszalkotmányról alig pár szóban emlékeznek krónikásaink, s az ősvallásból ennyit sem őrzött meg a szájhagyomány. Nem volt-e ez a nemzet degenerálódásának aggasztó jele?

Nyugodtan felelhetjük, hogy: nem volt. A pogány magyarság és keresztyén magyarság közt az ellentét nem oly gyökeres, hogy eleink csupán eltompult érzékekkel vagy csak mély és fájó sebek árán léphettek volna át egyik eszmekörből a másikba.

A nemzet jókor megismerte az egyház tanításait, intézményeit és szertartásait ama száz év alatt, hogy az új hazában keresztyén népek közt élt. Method érsek megfordult Árpád sátorában, Piligrim püspök járt Gejza udvarában.

A második nemzedék már össze tudta hasonlítani Krisztus evangéliumát a táltosok runáival, a miseáldozat miszteriumát a véráldozat miszticizmusával, a biblia elbeszéléseit az Arimanról és Urdungról szóló mondákkal. A harmadik nemzedék csupán amazokat tanulta; a negyedik nemzedék emezekre többé alig emlékezett: mert az új tanítások inkább vonzották, s azokba könnyű volt bele nyugodnia.

A keresztyén theologia rendezettebb fogalmakat vitt a monoteisztikus magyar gondolkodásba. A keresztyén családi és lovagerkölcös tökéletesb formákat adott a magyar családi és vitézi érzésnek. A keresztyén frankoktól átvett vár-rendszerrel szervezettebbé vált a magyar országos kormányzat és honvédelem. A király főhatalma pedig fényesebbé tette a vezérek alatt kifejlett magyar monarchiát.

A keresztyén szellem ereje az ősi erkölcs hagyományos erejét nem laaszílhatta meg; a magyar történet ősforrásai tovább buzogtak a keresztyén elvek szerint szabályozott mederben, s a keresztyén magyarság csak tudatosb európai folytatása volt a pogány magyarság ősztonős ázsiai életének.

* * *

Négyszáz éven át uralkodnak az Árpádház szuverén tagjai. Alattuk Magyarország elsőrendű hatalommá lesz, belső erővel és külső tekintéllyel felruházva. Megteremtik e hatalom naprendszerét, biztos szemmel és biztos kézzel irányozzák annak útjait; van rá gondjuk, hogy vonzásával más bolygókat kötve tartsanak, de rendszerével más napok veszedelmes vonzásába ne jussanak.

Természetes szövetségeseinket épp úgy meglátják, a hogy ismerik természetes ellenségeinket, s amazokkal emezeket fékezik. Bizanczot közbetolt tartományokkal tartják távol, a távol dinasztiákat házasságokkal hozzák közelebb. Keleti politikájuk hódító, nyugoti politikájuk védő jellegű. A szkizmatikus német császárokkal szemben a pápákat támogatják, de saját függetlenségüket a szentszékkal szemben is megvédelmezik.

A magyar vért csak magyar érdekért ontják. Ott lengenek hadi lobogóik Halicstól a Morvamezőig, Adriától a Fekete-tengerig mindenütt, mikor a nemzeti becsület kívánja. De kimaradnak erős királyaink valamennyien a keresztes háborúk ideális történetéből, mert azzal magyar érdeket nem mozdíthattak elő. Csak a gyenge II. Endre hajt a pápa unszolására, mert fél az interdiktumtól, s viszi hadát Palesztinába, hogy a Táborhegy meddő ostromával s a jeruzsálemi király értelmetlen címével palástolja gyengeségét, bár utóbb sem sikerült neki azt a rendek elől az arany bulla mögé elrejtetni.

Belső politikájukban az a törekvésük, hogy erős és gazdag államot hagy hassanak utódaikra. El is látják az országot a civilizáció alapvető intézményeivel.

A *feldet* előbb csak a bennszülött szlávok művelték; az Árpádok alatt megtanulta a földmunkát a magyar szolganép is, s megalakult a birtokosság mellett az őseréjű parasztsztyá, ez a televényréteg a magyar etnikában. A jobbágytörvény nem tett különbséget közte és szláv tanítója közt; de azért nem kellett féltetni, hogy a magyar paraszt elszlávosodjék: vigyázott rá a földesúr, még inkább maga a nép. Ebben mindenha benne élt a ráartó arisztokrata vonás: büszke volt a magyarságára, és a világ legkülönb népének tartotta magát.

Az első százévekben magyar *városi* élet sem létezett. A magyar nem tudott várost építeni, védett falai közt elzárkozni, csöndes szorgalommal ipart űzni, árukkal kereskedni s a polgári hasznon gyarapodni. Az Árpád-királyok alatt megjelentek az országban a német kézművesek, a bizanczi műiparosok, az olasz művészek, izmaelita és görög tőzsérek, velencei és genuai kereskedők. Kialakult az idegen elemből az ország polgárrendje, melyet a királyi jogar külön kiváltságokkal oltalmazott.

A jövevény vendégek felkarolása hagyományos az Árpádházi uralkodóknál. Nemcsak a vendégszerető keleti vér ösztöne, — nemcsak a keresztény felfogás, — hanem a politikai érzék is sugallta nekik, hogy megbecsüljék, el ne riaszszák az idegent. kinek a fejlődő magyar közélet, az ő fejletlen civilizációjával, még sok hasznát veheti.

Így kell értelmezni szent István sokszor felpanaszolt intelmét, egyetlen fiához, hogy törékeny az olyan ország, hol csak egy nyelv élhet meg, s melyet minden más nép kerül. Nemcsak ő, valamennyi utóda szívesen nyitotta meg az ország kapuit, fogadta udvaránál, ha idegen jelentkezett.

A megtelepült jövevény, szabadalmakkal körülbástyázva, magyar alattvalónak érezte magát s a magyar közéléthez alkalmazkodott.

Igy tettek a német vendégek a bányavárosokban, az erdélyi szászok a királyföldön s a királyi szabad városok többi vendégei. A kik máskép tettek, és államot az államban próbáltak alkotni, azokat az Árpád-királyok kikergették innen, a hogy II. Endre a barczaságból kiűzte a német lovagrendet, s később a vegyesházbeli királyok kiűzték a felvidékről a cseh zsebrákokat.

Az állami konszolidáció az Árpádkorban annyira előhaladt, hogy kibírt egy élet-halál-válságot, milyen a tatárjárás. Elvonult e veszedelem rólunk; s a hogy erős szervezetek szoktak egy nagy betegség után, megüdülvé újult ki Magyarország; menekült népei visszatértek, más jövevényekkel gyarapodtak; a városok szebben, a várak erősebben épültek föl, — s a mi a nagy egészet egyensúlyban tartotta, ismét a magyar nemzet volt.

Aszszimiláló erejével ekkor magyarosította meg a vele rokon besenyő és jász-kun népeket; sok elemet fölvelt magába úgy a bennszülött szlávokból, mint a nyugoti jövevényekből. Az ország egész népességét azonban nem olvasztotta be. A másajkúak irányában nemesak türelmesnek, hanem óvatosnak is kellett lennie.

Láthatott példákat az erőszakos vérkeverésnek, s a mohó véreresszésnek politikailag kétes, etnikailag veszedelmes következteléseiről. Megítélhette, hogy a magyar fajerőt a más népfajok nagy tömegeivel való vegyülés nem gyarapítaná: mert vagy el fogna tűnni azokban, a hogy eltűnt a gót, a longobard, a norman a nekik alávetett népekben, — vagy elvegyülve, elváltoznék velük együtt, s létre hozna egy új keverékfajt, a hogy a francia, az angol, spanyol, és messze Ázsiában a — magyar is (finn-ugor és török-tatár elemekből) így keletkezett. Életösztöne sugallhatta neki, hogy vérség dolgában konzervatív maradjon, s az elfajzástól óvakodjék, mert ez a nemzet etnikai megsemmisülését jelentené.

A minek a legnagyobb olvasztó ereje lett volna: *nemzeti kulturával* a magyar akkor nem bírt, — sőt maga volt ráutalva az idegen kulturára. De ezt nem bánta, a míg övé a politikai hatalom, s a fegyveres erő.

Katonás-nemzet, politikai nemzet hivatását érezte magában, mely a hódító akarat felsőbbbségével uralkodik. Az ipari és szépmesterségek úzését, a tudományt és művészetet idegenre hagyta. Beérte azzal, ha ő a megrendelő és fogyasztó. Azt hitte, övé az idegen kultura, mikor az neki dolgozik.

Még *nemzeti nyelvünk* művelésének sem látni e korszakban nyomát. Irott nyelvemlék csak egy van. A csekély számú többi kódex későbbiről való; irodalmi értékük azoknak sincs.

Az egész középkori Magyarországon a konyha-latinság látszik betölteni a nemzet szelleméletét. Latinul írvák a királyi rendeletek s a diplomák, összes évkönyveink és krónikáink, latin a pecsétek körirata s a sírkövek felirata. Mintha ez ország hatszáz éven át nem is a magyarok hazája volna.

Nem maradt fenn egyetlen magyar szó nemzeti királyaink ajakáról. Ha nem jegyezték volna fel a krónikások, hogy Aba Sámuel magyarul

tolmácsoltatta Csanádon Gellért püspök dorgáló latin szavait s Hunyadi János magyarul tette le az ország színe előtt a kormányzói esküt, kétséges lenne tán az is, vajjon az Árpádok, az Anjouk és Hunyadiak az ősi nyelven tudlak-e! A királyi jegyzők művei, s a királyi könyvtárak kódexei számára, Anonymus krónikájától a korvináig, mintha magyar nyelv nem is léteznék.

Pedig a nemzet mindig ragaszkodott e nyelvhez. A magyar lélek természetét, gondolkodásának állatszóságát és melegét, képes beszédének fordulatait és színeit neki csak ez a nyelv tudta kifejezni. Százazrek ajakán élt a nemzet nyelve, midőn az ország fórumán a latin műveltség uralkodott.

Magyar nyelv nélkül nem boldogulhattak itt sem az egyházi férfiak, sem a világi hatóságok, az egész középkoron át; mert nem nélkülözhettek azt egy napig is. A barát nem papolhatott híveinek, a hadnagy nem parancsolhatott vitézeinek; a királybíró nem hallgathatott ki vádlottat és tanút, a király hírnöke hiába hordta körül a véres kardot veszedelem hírével, a királyi adószedő hiába kereste a kincstár követeléseit, ha nem tudott magyarul.

A latinitás, melylyel a római egyház egykor minden népet közös kulturában akart egyesíteni, az irónádak, hártyafoлиók és pergamenek nyelve maradt mindenütt. Magyarországon sem terjeszkedhetett a templomok oltárai mellől s a kolostorok czelláiból a megyei kuriáknál, az országgyűlési sátraknál s a királyi kancelláriánál tovább. Holt szelleme nem talált otthonra sem a családi tűzhely körül, sem a népelet világában.

Eleink a középkorban is csak magyarul tudtak vigadni vagy keseregni. Haragja villámát a férfiindulat ezen a nyelven szórta; hódolata virágát legény a lánynak csak magyarul ajánlta; dalos kedvében lány, legény magyarul énekelt; az anyák kicsinyeiket így becéztek, gögicsélni erre tanították. Ez volt a nemzet anyanyelve, s nyelvében élt a nemzet mindig.

Oly kevés emléke a középkorból nem azért maradt, mintha már a veszendő, dekadens nyelvek közé tartozott volna; hanem mert nem bírt kulturával, nem volt irodalma.

Magyar ember a betűhöz akkor nem igen tudott, papjai csak az egyház nyelvén tanultak írni. Alig akadt köztük néhány úttörő, ki ez ázsiai nyelv stílusának, helyesírásának elveit vizsgálja, formáit próbál-gassa. Kisérletezésük is egyoldalú s bátortalan volt; lefordítottak néhány legendát, elmélkedést, egyházi éneket latinból, tiszteletreméltó vesződséggel, de gyenge eredménnyel. Magyar eredeti mű tőlük nem telt.

Nyugaton a nagy kulturnemzetek evolúcióját e százévek alatt az irodalom indítja meg. Kasztíliaiban megszületik a Cid-eposz, Normandiában a Roland-eposz; s amaz a spanyol, emez a francia nemzeti nyelvnek nagyobb hódító erőt ad, mint katolikus Ferdinánd későbbi hatalma, s a Valois-k minden dicsősége. A németek már a XII. században bírják a

Niebelung-éneket, Firenze a XIII-ikban megkoszorúzza a Divina Comediát, s e művek két nemzet öntudatosságát nagyobbra nevelik, mint akár a Hohenstaufok és Luxemburgok, akár a Borgiák és Mediciek története.

Hazánkban a XIII-ik század végéig egy magyar kéziratról tudunk: a halotti beszédről. Ez írásműtől a nemzet öntudatosságot, nyelve hódító erőt valóban nem kaphatott. Voltak talán egyéb árpádkori írások is, a mik elvesztek sorsviszontagságaink, elhamvadtak a tatárdúlás lángjai közt. Hisz oly valószínűtlen, hogy apostoli István, a papnak nevelt Könyves Kálmán, a bizanci udvarban nevelt III. Béla alatt ne lettek volna író magisterek, s a másoló barát keze alatt ne termelt volna néhány diszes magyar kódex. De sokat csak a nyelvtörténet veszített bennük. Irodalmi értékre aligha multák felül a Königsbergben talált anjoukori Mária-ének s a Pannónia megvételeéről szóló XVI. századbeli krónikás ének gyarló verseit.

A középkori magyar nyelv költészete nem az íróasztalnál termelt s nem az írás útján terjedt. Termelt, mint a népdal, nem tudni hol; terjedt mint a vadvirág, nem tudni hogyan. Jöhetett messze időkből hagyományosan, mint a folyamok moraja; lehetett a percz rögtönzése, mint a madár-dal. Hozták a vándor lantolók, hegedősök, kobzos igriczek és regölők; bejárták az országot, s kastély, kunyhó, tanya, sátor eltelt énekükkel. Ők voltak az ősi magyar mondavilág megőrzői; az új nemzedék tőlük tanulta történetét Attilának, Csaba királyfinak, emlékezetét a magyar őshazának, a hét vezérnek, honfoglalásnak. A kolostor-litteratura nem tudott velük versenyezni.

Irodalmi szükségletei a magyarnak sokáig nem voltak. Gyönyörködött a poezisben, a mit az élő szó őszereje, lírai mélysége, szárnyalása, dallama kifejez, s a történeti emlékekben, a miket a hagyomány eposzi formákba öntött és szájról-szájra ad.

Hogy a nyelv kiművelése és irodalma a nemzet politikai súlyát fokozhatja, sőt jön idő, mikor fenmaradását is csak a saját kulturája által lesz képes biztosítani, ezt a középkori magyarság el se hitte volna, oly erősnek, hadi szerencséjében oly biztosnak érezte magát.

Mohács után, a megpróbáltatások százévei alatt, a szenvedések iskolájában megtanulta az ivadék ezt is. Akkor felszabadította magát az idegen kulturák békóiból, kiművelte nyelvét, értékesítette alkotó tehetségét a nemzeti munka minden területén, s visszaszerezte mindazt, a mit a hadi szerencse elmúltával s a politikai katasztrófák súlya alatt már-már elveszített.

Ez újjászületés válságai kísérik át az új koron. A kultura jegyében felépíti másodszor Magyarországot. S fentartja a honszerzés óta bírt helyét Európában, mint államalkotó nemzet, az új idők nemzeti államai közt.

Vessünk egy pillantást e történetfolyás felé.

Az Árpádok államának bizonynyal az lett volna a legméltóbb záróköve, ha az európai Magyarország megépítése után sikerül nekik a keletre elszakadt magyar törzseket a Dunavölgybe vezérelni, s a nemzet két testvérágát itt újra, örökre egyesíteni.

IV. Béla álmodozott erről. Föl is kerestette a keleti ág nyomdokait. A misszióval megbízott Julian barát túl a Kaspi-tengeren és az Ural-vidéken, baskir, tatár és bolgár népek közt, rá is talált az ázsiai Nagy Magyarországra.

Ha a testvérek akkor egyesülhetnek, s a nemzet, erőben megsokasodva, hatalmát Európa keletén kiterjesztheti! Be más irányt vett volna a magyar történet!... De ez álom maradt. A népvándorlás utolsó hullámcsapása, a mongol hadjárat, örökre véget vetett neki. Az ázsiai Magyarország elpusztult, a testvértörzseket az 'arany horda' kiirtotta. S az európai Magyarországról elvégeztetett, hogy örök elszigeteltségben, rokontalanul, maga erejéből kell tovább boldogulnia.

A XIII. század végén bealkonyul az Árpád-korszak is. A fejedelmi törzsből, mely a nemzetet négyszáz évig vezérelte, az életforrás mindinkább elapad. Utolsó hajtásai súlytalanok, meddők s rövid életűek. III. Endre sírfödele alatt lezáródik a magyar történelem *patriarchalis* korszaka.

A királyság s a nemzet sorsának intézését ekkor a vitézi rend, a fegyveres erő, a *nemesség* veszi kezébe.

Némely történetíró az Árpád-epochában a nemzet serdülő korát, a rendi önkormányzatban nagykorúságának kezdetét festi, mely tele van a vérmes és könnyelmű, merész és tapasztalatlan ifjúkor legszélsebb végleteivel. Indul a vegyes házak alatt, s zárul Mohácsnál. Fényre, dicsőségre gyorsan következnek abban a gyászos és nyomorú fordulatok: Nagy Lajos után Kis Károlylyal, Zsigmond után Alberttel, Hunyadi János után posthumus Lászlóval, Korvin Mátyás után dobzse Lászlóval. A történetírás egyik iskolája ki is mondja sujtó ítéletét a rendiségre, hogy nem állt feladata magaslatán, messze eltévedt az Árpádok hagyományaitól, s a mit azok négyszáz évig szereztek, a magyar állam erejét, a rendek kétszáz év alatt eltékozolták vagy föllették.

Az újabb kritikai iskola nem dolgozik ilyen sötét színekkel, s a magyar nemesi rendnek igazságot szolgáltat. Meglátja a rendek történetében, hogy az ősök törekvését, politikájuk vezéreszméit s nemzeti irányát folytatni igyekeztek, viszontagságos küzdelemben a változó viszonyokkal, olykor szerencsésen, majd szerencsétlenül, de mindig következetesen: a *magyar hegemonia* hagyományos történeti *gondolatát* tartva szem előtt.

Az Árpádok patriarchális egyeduralma s a rendek választó királysága közt nem hiányzik az *eszei kapcsolat*.

A főhatalomra Árpádot is a hadakozó nemzet bizalma emelte. A vezéri lándsát, majd a királyi koronát, az Árpád-ház tagjai sem tekintették személyes vagy családi tulajdonuknak. A monarchia e házban soha nem volt tisztán örökletes, nem volt öröklési rend sem. A vérszerződés a di-

nasztiának biztosította a főhatalmat, de a trón betöltésénél a nemzetnek mindig maradt szava. A király az uralkodó családból az utódot megjelölhette, de a nemzet nem tartozott azt elfogadni. Trónba helyezte azt a várományost, a kinek rátermettségében leginkább megbízott, — melőzte, a kihez nem bízott, — s meg is fosztotta a tróntól, a kiben csalódott. Pétert kétszer űzte el, szintúgy Salamont. Tar László menekült fiait a rendek hívták vissza az országba; a gyenge Endre helyébe daliás Bélát is ők ültették. I. Gejzának a rendek tiltották meg, hogy a koronáról Salamon javára lemondjon s I. Lászlót ők kérték fel, hogy bátyja halála után megkoronáztassa magát. Ott voltak a trónkövetelő hercegek, az idősb és ifjabb király körül, tényezők gyanánt vitáikban s megbékülésükben.

De a dinasztiahoz való hűségük négyszáz éven át rendületlen maradt. Nem szakadtak el az Árpád-háztól akkor sem, mikor az férfi-sarjaiban kihalt. A rendek választó királysága kezdettől fogva nem egyéb, mint az Árpádok férfiágáról a *nőágra való áttérés*. A cseh Venczel és a bajor Ottó IV. Béla unokái; Róbert Károly V. István lányának, Mária szicíliai királynénak unokája. Csaknem a középkor végeig ragaszkodtak a rendek a hagyományhoz, hogy a magyar trónon csak a honfoglaló vezér ivadéka ülhet.

E mellett nem lankadt törekvésük, hogy a hazahívott fejedelmi ivadék a királyságban gyökeret verjen s új nemzeti dinasztiaát alapíthasson. A megválasztott királynak szavát vették, hogy állandóan az országban fog lakni, itt tartja udvarát, ide kapcsolja a külfölddel való összeköttetéseit; magyar szóra, magyar szokásokra fogták őt, az idegen befolyást pedig elzárták tőle, s intő, sőt büntető hatalmat gyakoroltak rajta, ha idegen tanácsára hallgatott.

A cseh Prsemisl s a bajor Wittelsbach nem fogadja szavukat: Venczelt s Ottót ezért lemondatták, házukból több királyt nem is választanak. Róbert Károly családostul megmagyarosodik, s a rendek ragaszkodása az Anjou-házhoz a végsőig állhatatos.

I. Károly után megkoronázzák fiát: Lajost; Lajosnak nincs fia, királylyá teszük tehát a lányát: Máriát, unokaöcscsét: durazzo Károlyt, s Mária férjét: Zsigmondot; Zsigmondnak sincs fia, de a rendek trónra ültetik vejét: Albertet, majd Lajos másik lányának, Hedvig lengyel királynénak fiát: Jagello Ulászlót, végül Albert posthumus fiát: V. Lászlót.

A rendi politika másfélszáz évig Árpád-ivadékokat keres, kipróbálja valamennyit, végigjárja értük a családfa minden oldalágát, az egész genealogiát, hogy megtalálja, a mit az ország az Árpádokban veszített: egy nemzeti dinasztia állandóságának s tekintélyének államfentartó erejét.

Ez a remény nem vált be: sem az Anjoukkal, sem a luxemburgival, nem a két Habsburggal, sem a három Jagelloval, sőt Hunyadi Mátyással sem. A vegyes házak kora azért vegyes, mert hiányoznak a fiörökösök az egész vonalon: Lajos után, Zsigmond után, László után s Mátyás után, nem említve I. Ulászlót és II. Lajost, kik fiatalon, csatatéren véreztek el.

Nagy szerencsétlenség volt ez a magyar nemzeti államra. De a rendek valóban mindent megtettek, hogy elhárítsák róla.

Állandó dinasztia hiányában, erős intézmények által próbálták a választó királyságot konzervatív erővel felruházni. Kiépítették e kétszáz év alatt a *rendi alkotmányt*, hasonlóan Európa többi rendi alkotmányaihoz, koruk szellemében, — de az *Árpád-királyok tradíciói alapján*, az ő művük folytatása gyanánt.

A főhatalmat az Árpádok patriarchálisan gyakorolták, de nem önkényesen. Monarchiájuk korlátozott egyeduralkodó volt mindenha; mögöttük ott állt a fegyveres nemzeti erő részint támaszul, részint fékezőnek. Politikai jogai a magyarnak mindig voltak, a mióta mint politikai nemzet létezik. Az angol alkotmányosság első kezdete a magnacharta, s csak hat évvel előzi meg a magyar aranybullát. De emez nem új jogokat csikar ki, miként amaz János királytól, hanem ősi kiváltságokat erősít meg, a miket már kétszáz évvel előbb szent István király engedményezett. E kiváltságok részint közjogiak, részint politikaiak voltak: kiterjedtek a kormányzatra, a hadviselésre, a szolgáltatásokra, s a főhatalom önkényével szemben a jogos ellentállás fegyverét adták a nemzet hadakozó rendjének kezébe.

Ily ősi alapon épült fel a rendi alkotmány erős várrá, a királyi hatalom nagyobb korlátozásával, a rendi kiváltságok nagyobb tágításával. Változó dinasztikiak alatt az állam súlypontját a királyság állandó szilárd talapzatára: a nemesi rendre kellett áthelyezni. Abban megvolt az ellentálló erő, hogy az idegenből hívott királyok a beljűk oltott idegen hajlamokkal, a beljűk nevelt idegen eszmékkel s irányokkal a magyar államélet benső egyensúlyát meg ne ingathassák.

A patriarchális Árpád-kori alkotmánynak ez átépítése szerves rendi alkotmánynya, legnagyobb politikai cselekedete volt, s legmaradandóbb történeti műve lett a magyar nemességnek. Hogy Magyarország e századok viszontagságai közt szét nem hullott, s a későbbi nagy viharokban el nem enyészett, — közjogaink épségét, hagyományaink fenmaradását s a nemzet jövődjét ennek az alkotmánynak köszönhetjük.

A magyar nemesi rendről valóban nem mondhatja az igazságos utókor, hogy a gyermekszobából jött s a könnyelmű fiatalság ledér és préda korát élte, mikor ily művet alkotott.

Erős vára volt az a rendiségnek, de ez hatalmasan is tudta azt védelmezni. Nem bocsátotta be oda az idegen szellemet, mint a cseh rendek tették; maga nem vonult ki belőle a főhatalom csábítására vagy parancsára, mint a spanyol és francia rendek tették, — nem is robbantotta szét benső meghasonlásban, liberum vetovel, mint a lengyel rendek tették a saját alkotmányukkal.

De ez erősség, mint minden várépület, csak a benső védelem sikerét biztosíthatta, s mint minden alkotmány, csak az ország benső egyensúlyát tarthatta fenn. Állandó európai pozíciót a királyságnak változó dinasztikiak alatt a rendi szervezet sem adni, sem biztosítani nem tudott.

Magyarország hatalmi állása Európában, súlya az államok családjában, az Árpád-kor után csaknem minden választott királylyal mássá lett. Ezeknek voltak öröklött országaik, házassággal szerzett, vagy idegen rendek bizalmából bírt egyéb koronáik, kívül a magyar királyságon. Személyükkel a *personál-unio* rendszere, halálukkal annak állhatatlansága tette épp oly hullámszókká Magyarország nemzetközi érdekeit, mint ideiglenessé politikai összeköttetéseit és hatalmi eszközeit.

Az Árpádok monarchiája magyar birodalom; a mit ők szereztek, a magyar korona szerzeménye, a mit elvesztettek, a magyar korona vesztesége volt. A vegyes házak monarchiájában csak a birodalom magva, s a hatalom súlypontja magyar, — a periferiákat nem köti egyéb e hatalomhoz, mint a király személye és egyénisége. Más király alatt más egyéni jelleget kap a birodalom is.

Nagy Lajos birodalma más határokkal bír, mint akár az atyjáé, akár a leányáé. Zsigmond birodalma nem hasonlít Lajoséhoz, sem Mátyásé Zsigmondéhoz, s valamennyitől különbözik úgy az első Habsburgoké, mint az utolsó Jagellóké.

E hullámszó történet-folyásban minden konszolidáció lehetetlen; kétszáz éven át csak a rendi alkotmány szikla-szilárd, — semmi egyéneknek nincs állandósága.

De a rendek nem veszik nagyra az ebben rejlő veszedelmet. Azt hiszik, hogy az államhajóval mindig a hullámhegyeken fognak maradni, s mindig elkertülhetik a hullámvölgyek örvénylő mélységeit. Ha érzik is, hogy a nemzet bajba jutott, bíznak hozzá, hogy majd lendületbe jön és kiragadja a bajból önmagát. A legjobb szellemű hadseregek önérzete, becsvágya s offenzív ereje lángol bennük; szomjúhozzák a sikert, dicsőséget s csodákat tudnak végbevinni, a hányszor megtalálják a nekik való vezért, ki éppúgy számíthat a seregbe, mint a sereg ő reá.

Lángeszű királyok alatt a magyar nemzet híre beragyogja e korszakban Európát. A nemesi hadak az ilyen génuszt hűvvel követik minden vállalathoz: le Nápolyba vagy Drinápolyba, föl Prágába vagy Krakóba, el Bécsbe egész Aachenig. Elemükben érzik magukat, ha választott királyaik a magyar hegemoniát nagy birodalmakra terjesztik ki, s a nemzet hatalmi befolyásának súlyát, vagy fegyverének erejét Európa minden nagy kérdésében érvényre emelik.

A magyar Anjouk monarchiája a XIV. században az első keresztény nagyhatalom. Befejezi északon a pogány poroszok és litvánok megtérítését, a Balkán-félszigeten megtöri a patarén felekezeti hódító erejét, Németországban megállítja a kelyhesek mozgalmát, vezeti a konstanci zsinatot, s máglyára küldi a husszita vezérekben a reformáció első indítóit. A Hunyadiak korában Magyarország Európa védő bástyája az izlam világuralma ellen, mely letiporván a görög császárságot, letörte volna a német császárságot is, ha Magyarország nem állja a legharcziasabb szultánok útját: Hunyadi János kezétől még Bizancz is remél, Mátyásétól már Stambul is remeg.

Róbert Károly és Lajos alatt a visegrádi udvar a lovagerkölcös mintaiskolájává lesz Európa számára; Zsigmond s főleg Mátyás alatt a budavári udvar gyűjtő tükre a korai renaissance összes fényugarainak.

De az ily vezérlő géniuszek után árnyékkirályok jönnek, megkoronázásuk nem országos öröm, csak egy párt diadala; alattuk hír, dicsőség elszáll, s minden elborul. A büszke rendek csalódott becsvágyukkal komoran húzódnak meg az alkotmány sánczai mögött, szűkre fogják a gyenge uralkodó hatalmát, kinek meddő lelkétől elfordul a szerencse is.

Az elégtelenség általános, s a kárbavesztett máért kesereg. De a holnaptól nem tart, a meddig öntudatában a magyar hegemon erők túlsúlyát érzi. A közelgő katasztrófát senki sem látja; a rendiség lenéz minden külső ellent és kicsinyel minden veszedelmet. Hatszázéves szerencse volt ez elhittség nevelője, mely hozzászoktatott a gondolathoz, hogy a magyar állam ereje minden viszontagságon kifog.

Ötven évvel a merseburgi csata után megépült szent István erős királysága; ötven évvel a tatárjárás s a mohi csata után jött az Anjouk daliás kora; ötven évvel a várnai csata után már fenragyogott Mátyás hatalmas birodalma. Ezért nem bántják a rendiséget halálsejtelmek a mohácsi csata előestéjén sem.

De Mohács után háromszázötven évig nem virrad ki többé. A középkori magyar királyság széthull, s a nagy bukás a nemzet politikai hatalmát romok alá temeti. Tenger véren, tenger szenvedésen át kell a történeti Magyarországot újra felépíteni.

Némely történetíró e katasztrófa okát a magyar hegemon erők elgyengülésében látja. Alélt királyi hatalom, meghasonlott rendek pártos szenvedélyei, elvilágiasodott egyházi férfiak tekintélyvesztése, gyenge királyok alatt elhatalmasodott zsarnok oligarchák, — rettegő polgári rend, mely féltett javaival a városok bástyái mögé zárkózik, sanyargatott nép, melynek forradalma úgy tör ki, mint egy beteg államszervezetben a felszlási láz: íme a kép, melyet e korról, s annak következéseiről, a história magyarázóí sötét felfogással, sötét színekkel lefestenek.

De egy lényeges elem hiányzik a képről: a nagy magyar dráma *európai háttere*. Pedig e dráma lefolyásának valódi okait abban a háttérben kell keresni.

A mely állambetegségek Magyarország szerveit dúlták, azoktól szenvedt akkor az egész világrész; Európa ragályozta meg velük a magyar államot. Ott ádázabb volt a küzdelem a közhatalomért trón és rendek, dinasztíák és pártjaik között. A renaissance pompája és érzékisége mindenütt elvilágiasította a hierarchiát, kiédesgetve azt transzcendentális életfelfogásából s asketa erkölcsének szigorú fegyelméből még az egyházi államban is. A zsarnok oligarchák künn rettegettebb várakat emeltek maguknak, s kegyetlenebbül sanyargatták a népet, mint nálunk akár a trencsényi Csákok, Németújváriak és Amadék, akár a Garák, Cilleiek és Ujlakiak. Kívülről jött bozzánk a sok nemesi címér- és zászlódíszszel, a pánczélozott és sodronyos ruhákkal, ciliciumokkal és amuletekkel a

várkastélyok pallosjoga, úri széke, kínzó kamarája, falaik közt a rejtett folyosók, termeikben a titkos fiókok rendszere, a *jus primae noctis* s a *bravo-intézmény*. Odakünn kegyetlenebb volt a jobbágyok sorsa, melynek kizsárolásából, veritékéből és könyeiből kellett mindannak kikerülni, a mit a skót hegyektől a lengyel rónaságig a stájer alpoktól a Rajna torkolatáig, a Közép-tengertől az Atlanti-oczeánig a fejedelmi udvarok fényüzése, a főuri paloták és nemesi kuriák gyönyörei vagy szeszélyei megkivántak. Bizonyság az a sok parasztforradalom, a mi a XV. és XVI. századokban Európán végig viharzott; azokból csak egy hozzánk vetődött hullám a Dózsa-féle pórlázadás.

Miért kellett volna e válságos időknek a magyar államot eltemetni, mialatt Európa a középkort temette el bennük, s maga — az újkor küszöbéhez jutva — ebben újjászületett?!

A mohácsi csata elvesztése nem ok, nem is magyarázat. Elveszett a mohi csata is 285 évvel előbb, s e csapás jobban lesujtotta az országot, még se zúzta szét.

Van elég hasonlóság a két katasztrófa közt.

IV. Béla hadai csak oly későn gyülekeznek, mint II. Lajosé, s oly elbizottak, miként ezek. Európából a magyar ügynek csak oly kevés segítség jut a mohi pusztán, mint a mohácsi síkon, — sem a pápa, sem német császár nem támogatják, bár közös az ellen s félelmes az ereje ott is, itt is egyaránt. A vitézi rendek 1241-ben épp oly vitézül harcolnak és esnek el, mint 1526-ban a nemesi bandériumok. Tomori érsek épp oly hős vezér, mint Ugrin püspök. S II. Lajosnak csak a tragikumája teljesebb, mint IV. Béláé.

A katasztrófa multával sem ott, sem itt nincs csillapodás. Pártok háborúsága dúlja az országot úgy Batu, mint Szolimán seregeinek kivonulása után. Ellenkirályok állanak szemközt egymással: egyfelől IV. Béla és V. István, fiú az apja ellenében, másfelől Zápolya János és Habsburg Ferdinánd. S e benső sebek mindkét esetben külső fegyvertől is vérzenek: ott Babenberg Frigyes osztrák herczeg s Prsemisl Ottokár cseh király foglalják el az ország egy-egy részét, — itt Ferdinánd törekszik idegen haddal az egészre rátenni hódító kezét. Hogy a hasonlóság teljes legyen, úgy a mohi, mint a mohácsi győzők — mongol és török — új hadjáratot kezdenek csakhamar, s Magyarországot már a XIII. század végén az a sors fenyegeti, a mi a XVI. század derekán rajta bekövetkezik.

De míg amott az Árpád-kor utolsó évtizedei megoldják a válságot: az ország hamar megüdül, kiver minden ellenséget, megdönti Ottokár cseh-morva birodalmát és Habsburg Rudolfnak háza későbbi hatalmához az alapokat lerakni a morva-mezei csatában próféta-szemmel segít; — addig emitt a vegyes házak korát a Habsburg-királyoké követi s az állam széthullását nem akadályozhatja meg, később sem szerezheti vissza a régi dicsőséget. A nemzet a sír szélére jut; az eltemettetéstől csak saját életereje óvja meg.

Mi idézte elő e sors-fordulatot?

Bizonynyal nem a magyar lélek mélyén, vagy a magyar trón magasságában beállt változás! Nem a nemzet elgyöngülése, mert akkor elpusztult volna. Nem a dinasztia szertelen hatalmi túlsúlya, mert úgy az ország nem hullott volna szét.

A korszakos válság okai világtörténetiek; meg kellett változni a magyar történet folyásának, mert körülötte az egész világrész átalakult.

A XIII. század Európájában a *középkor* fáradt szelleme nemzeti közéletünk négyszázéves gyökérszálaít a mohi csata után sem volt képes többé megingatniuk.

A XVI. század Európája fölött az *újkor* bontotta ki szárnyát, hogy lázas szellemével átjárjon s az utolsó porszemig átalakítson mindent. Meg kellett rendülnie Mohács után e viharokban a nyugat és kelet közé épült magyar királyságnak is.

Jöttek ekkor a nemzetre pillanatok, mintha keletről, a honnét jött, Ázsia nyujtaná érte újra kezét, hogy török uralom alatt a turáni népcsaládban eltemetessék — és jöttek pillanatok, mintha nyugatról, a hol függetlenül élt, Európa vonná ki újra fegyverét reá, hogy német uralom alatt az aria népcsaládba olvasztassék.

A mohácsi vész háttérében, az *újkor* e forrongó Európája állt.

* * *

Nyugaton és keleten a világrész csaknem egyszerre érezte, hogy új korszak veszi a történelemben kezdetét.

Ott egy neptunikus áradat élő vizekkel borított el mindent; itt egy plutonikus áramlat halálos lávafolyókkal temetett be mindent. Onnan a vízár, innen a tűzár érkezését várhatta Magyarország, hogy összezsapjanak államélete fölött.

Nyugaton a renaissance, az új világrészek fölfedezése s a nagy reformáció harcrai a középkort megsemmisítik.

Vége az egyetemes keresztény ideálok álomvilágának. Feloszlóban a bűvös kör, hol középpont és sugárvető az egyetemes egyház volt; — ott tartotta fogva a népfajok öntudatát, hogy tekintélylyel és művészettel egymáshoz kapcsolja, s fájdalom nélkül összeolvassza őket. Másfél ezer évig voltak az igézete alatt, de ez alchimia nem tudta felidézni az aranykort, mely az emberiséget egységessé tehetné.

Most megbred a nemzetekké fejlett nyugati népek öntudatában véralkatuk, ösztöneik, vágyaik s érdekeik minden ellentéte.

A *renaissance*-ban a latin népek ünneplik újjászületésüket. A humanista tudományok felsőbbiségével elhomályosítják a szkolasztikát, az antik művészetek formaszépségeivel meghódítják az aszkezist is s az egyház velük ünnepli az antik Róma régi dicsőségét, velük gyönyörködik a renaissance élveiben: latin egyháznak érzi ő is önmagát.

De ez visszahat a germán népek öntudatára. Az egyház elvilágiasodása fellázítja őket. Nem tűrik tovább, hogy rajtuk a latin szellem, erkölcs és nyelv kánoni hatalommal uralkodhassék. Megindul a *protestáns* hitújítás; elvei a hitélet önkormányzatát, s a lelkiismereti szabadságot hir-

defek; harczai megrendítik Európát. A reformáció jegyében elszakadnak Rómától az északi népek, a hogy az orthodoxia jegyében már előbb elszakadtak a keletiek.

Ezzel összeomlik a középkor, s vele dűlnek a középkor politikai intézményei, melyek az egyetemes kereszténység számára alkottattak. Széthull a feudális államszerkezet, hűbéres tartományaival, bandériális hadaival, rendi parlamentjeivel, birodalmi gyűléseivel. S nem bizonyos, hogy ez általános bomlás hol áll meg: a felekezeti szenvedelmek mely kormányformában lelik megnyugvásukat, s mely államhatárok közt egyensúlyukat. Csak itt-ott mutatkoznak jelek, hogy a vezetést az egyházi omnipotencia kezéből az állami plenipotencia fogja átvenni: örökletes egyeduralkodókkal, állandó hadseregekkel, Isten kegyelméből való szuverének alatt, kiknek nem kell az egyház kenete, sem alkotmányos koronázás, — udvaruk hatalma felülmúlja a rendiségét, hermelin palástjuk uszálya befödi a jobbágy nép millióit. Ez irányzat szerint a középkor egyházi abszolutizmusa után az újkor államformája a világi abszolutizmus lesz.

A magyar nemzet valóban aggódva nézhet nyugat felé.

Keleten a világhelyzet még vigasztalanabb. A Balkán-félsziget és Kis-Ázsia a keresztény államok nagy temetőjévé lett. Az izlam letiporta valamennyit. Templomtornyaikon a félhold azt jelenti, hogy a középkor ott is véget ért.

Vége a versengésnek a bizanci és nikeai császárok, a bolgár és szerb czárok, ökümeni és örmény patriárchák, albán és hellén hercegek közt. Nem kell többé vitatkozni arról, hogy melyik egyház orthodoxabb, melyik biblia hitelesebb, s a szentháromság lényegéhez az i betű hozzá tartozik-e.

S a keleti keresztény népek?

Az ottomán hatalom politikai önállóságukkal műveltségüket is meg fogja semmisíteni. Mert mindent fölöslegesnek és elpusztítandónak ítél, a mit nem Allah alkotott s nem Mohamed rendelt. A hova keze ér, ott a kultura utolsó fűszála kivész.

Európa szívébe azért akar behatolni, hogy az izlam alá hajtson ott is mindent. De előbb Magyarországgal kell végeznie, melytől már elszedte a Balkán-tartományokat. Politikája s hadi műveletei egy korszakon át e királyság meghajlítására törekszenek.

A nemzet valóban nyugtalanul nézhet kelet felé is.

Íme a második nagy sorsforduló, mióta Európában él.

Az első az volt, mikor a középkori világfelfogással állt szemközt, s kereszténynyé kellett lennie, hogy államot alkothasson. A második most következik, mikor az újkor világfejlődése áll vele szemközt, s neki fenn kell tartania államát, hogy mint nemzet megmaradhasson.

Akkor első szent királya vezette, most saját ösztönére van utalva, s a haza megmentésének útjai közt a választás most nehezebb, mint akkor volt. A középkori világfelfogással mindenkép békét köthetett, akár a keleti, akár a nyugati egyházhoz csatlakozik: az újkori világfejlődéssel mindenkép összeütközik, mert sem keleten, sem nyugaton nincs hova csatlakoznia; az újkor forrongó Európájában békét sehol nem talál.

E világhelyzetben *királyválasztással* határoz *saját sorsáról*. S a rendek tudják, hogy választásuk Magyarország sorsát dönti el.

A dilemma nehéz, véleményük nem egyez, útjuk kettéágazik. S ez pecsétli meg a királyság végzetét, nem személyében a két választott király.

Mindkét jelölt egyéniségéből egyaránt hiányzottak úgy a hatalmasan vonzó tulajdonságok, mint az elhatározóan döntő képességek. Egy őszinte Habsburg-párti sem mondhatta, hogy Magyarországot csak Ferdinánd képes megoltalmazni, s egy igaz Zápolya-párti sem hihette, hogy egyedül János bírja azt megmenteni.

A rendek érzik, hogy zászlaik alatt most nem két királyválasztó párt alakult meg, milyenek mindig voltak s a királytétel után feloszlottak, hanem két *történelmi párt* keletkezett, ellentett elvi iránynyal és politikai gondolkodással, a milyenekre a nemzetnek eddig nem volt szüksége, de ezentúl többé nem lehet el nélkülök.

Magyarország világhelyzete felől a *kurucz* és *labancz* felfogás itt veszi kezdetét. Ez első gyökérszálakból sarjadzik ki mindaz, a mit ezután a nemzet végez és cselekszik.

Az idő azóta kiengesztelte ellentéteiket: két összehajló testvértölgyet nevelt belőlük a magyar talajban, melyek egymást támogatva és fékezve ágazzák be a magyar történelmi levegőt, s élő gallyaikkal, hulló levelükkel a magyar földet óvják nyár heve, tél fagya ellen egyaránt.

De első kialakulásuk benső meghasonlást jelentett az országra közedő világveszedelmek közepett.

Az *első labanczságot* Ferdinánd táborába a keleti hullámok ellen való védekezés őszlőne vezérli. Mert a nyugatiakat tartja a kisebb veszedelemnek, a mely ellen a magyar *alkotmány bástyái* is elég védelmet nyújtanak. Megválasztják Habsburg Ferdinándot, miként megkoronázták egykor házából I. Albertet és V. Lászlót, nem öröklési igényeik alapján, hanem szabad akaratból, a magyar királyi genealogiák útmutatása és egy régi hagyomány tanácsa szerint, mely a Habsburgokat az Árpádok rokonának ismeri el.

Választásuk csak folytatása annak a magyar politikának, melyet a nemzet a *personál-uniók* hullámzó rendszerével már kétszáz éven át követett, hogy közös uralkodó alatt szövetséges országokkal fődje nyugati homlokzatát, s erős alapot kapjon egy erőteljes politika folytatásához a keleti homlokzaton.

De hogy ez alap Európa nagy válságai miatt mily *kétséssé* lett és segélyforrásai a reformáció zivatarában mennyire elapadtak, azt meglátni nem hágy nekik időt a keleti veszedelem gondja. Az ellenpárton János lobogójában a nemzet *elszigeteltségének* jelvényét, mögötte a török vazall-uralmat, — a magyar hódoltságot látják közeledni.

Az *első kuruczság* János táborába azért gyülekezik, hogy a nyugoti hullámok ellen védekezzék. Mert a keletieket tartja kisebb veszedelemnek, a mely ellen a magyar *honvédelem ereje* és diplomáciájának művészete

elég ellentállást ígér. Trónra ültetik Zápolya Jánost, a magyar oligarchát, miként megkoronázták Hunyadi Mátyást, a magyar kormányzó és főkapitány fiát, hogy az országnak nehéz helyzetében *nemzeti* királya legyen.

E választással csak azt a hagyományos magyar politikát folytatják, mely hatszáz évig lehetővé tette, hogy az ország a hullámozó európai áramlatok sodrától *függetlenül* fennmaradhasson. A nemzeti élet folytatásának vágya ez bennük, melyben nem változhat el a szellem, miként Európáé, középkoriból viharos átmenettel újkoriba.

A magyar szellem hajlíthatatlanul s megtöretlen akarja járni a változó korszakokat a saját útjain. A középkorból csak annyit vett át, a mennyit a nemzeti érdek elfogadhatott, — az újkorból is csak annyit fogad el, a mennyit a nemzeti érdek megkíván. Nem érdekli a távol világrészek fölfedezése, a hogy nem izgatták a keresztesháborúk. Türelmesen hallgatja a theologiai vitákat a reformáció alatt, a mily fogékony volt Mátyás korában a renaissance iránt. Nem idegenkedik a protestáns szabadságoktól, a hogy megkedvelte a rendi autonomiákat. De az ősi államalkotmányhoz rendületlen a ragaszkodása, — abból merített erőt a feudalizmus szelleme ellen, az lesz erőssége az abszolutizmus ellen.

Hogy e kurucz politika saját *elszigeteltségét* s a kelet felől közelgő lávafolyamot meglássa, arra neki nem hagynak időt a nyugati vízáradat gondjai. Az ellenpárton és Ferdinánd lobogójában a legitimitás *hódol-tató* jelvényét, mögötte a császári helytartóságot, s a német teljhatalmat látja Magyarország felé közeledni.

S e két tábor *egyaránt a haza nevében*, a törvény értelmében s a magyar hagyományok szellemében folytatja ellentett politikáját. Nincs egy komoly lépésük, melyre ne volna történelmi példa, s törvényes alap.

Ferdinánd és János épp oly törvényes ellenjelöltek, a milyen Mátyás fia és Dobzse László volt azelőtt; épp oly törvényes ellenkirályok, a milyenek voltak I. Ulászló és V. László, Mária és Kis Károly, Venczel és Róbert Károly. Hogy Ferdinánd V. Károlyhoz, János II. Szolimánhoz fordulhasson támogatásért, épp úgy megengedhették nekik pártjaik, miként megengedték az elődök az Árpádok trónviszályakor, hogy a párt jelöltje a Henrikek, Boleszlavok és Manuelek segítségét igénybe vehesse. Sőt van előzmény a főhatalom s az ország megosztására is, a mit János és Ferdinánd közt a nagyváradi béke kimond: így osztották meg ideiglen a főhatalmat s a területet idősb és ifjabb király, koronás király s királyi herczeg egymás közt az Endrék, Salamonok és Bélák alatt.

De bizonyos, hogy mindez nem az ország boldog napjaiban történt így. A rendiség két pártja hatszáz év történetéből a legszerencsétlenebb példákat válogatta össze, hogy húsz év alatt azokat a legválságosb helyzetben egymás után megismételje, folytatva a meghasonlást az ellenségeskedésig s ezt a különválásig. A katasztrófa kimaradhatatlan volt.

Megjött a lávaár keletről, meg a vízáradat nyugatról. A királyság összeomlott, három darabba hulltak romjai.

De a haza veszedelme a nemzetet újra egységessé tette. A katasztrófában megtalálta önmagát; a válság megnövelte erejét, megnyitotta lelki szemeit. S fölvette a nagy harczot, és legyőzte a balsorsot: *a lávával megállította a vizet, a vízzel eloltotta a tüzet.*

* *

Százötven évig tart, míg mindezt végbe viheti.

A királyság ez időn át csak a huszonegy északnyugati megyéből kap követet a pozsonyi országgyűlésre. A keleti megyék rendjei választófejedelemséggé alakulnak Erdélyben. A többi Magyarországot ottoman vilajetekbe darabolják a basák. Kanizsától Budavárig, Egertől Nagyváradig félhold csillog az ősi tornyokon.

S a dolgok folyása más-más világot akar teremteni a három országdarabon.

A *királyi rendek* Ferdinánd utódait koronázzák meg, letéteik velük az alkotmányos hitet; de a nyugaton dúló felekezeti harczok minden csatája, a tridenti zsinat minden anatemája, a bécsi udvarban a condottieri tábornokok minden vállalata s a jezsuiták minden sugallata egy-egy rázkódtató hullámot vet a csonka királyság csonka alkotmányossága felé.

Az *erdélyi rendek* magyar főúri házakat tesznek váltakozva fejedelmi dinasztiaikká, hogy mindannyit el is ejtsék sorra; mert a kelet hullámozó viszonyai közt lehetetlen a politikai konszolidáció e magyar szigeten, mely a török porta, a katolikus liga s a protestáns unio minden hatalmi tényével számolni, szándékaikat eltalálni kénytelen, hogy azokhoz alkalmazkodhassék.

A *török hódoltság* területén szünetel a politikai közélet. Kiürültek a püspökvárak, üresek a vármegyeházak. Azokba a basák, ezekbe a spahik vonultak. Csak a szívek telvék keserűséggel s indulattal, de reménységgel is, hogy akár Pozsonyból, akár Gyulafehérvárról megjön a fölszabadulás.

S a nemzetet a három területen egy gondolat, egy érzés hatja át, az ősök szellemének erélyességével és hevével: el van tökéelve, hogy helyreállítja a haza területi épségét, megvédi az alkotmány teljességét, s szembeszáll minden akadálylyal.

A mily hatalmasak voltak az ősök hatszáz éven át az offenzívában, oly nagyok akarnak most lenni az utók négyszáz éven át a defenzívában.

Százötven év története ebből egy nagy hősköltemény erejével s varázsával bír, melyben a cselekvő vezérek, a harczoló vitézek, az elvérző martírok csak epizódalakok, mert a hős maga az egységes nemzet.

Sziget elestétől Buda megvételeig, Bécs első ostromától a második mohácsi csatáig, Martinuzzi meggyilkolásától Zrinyi és Frangepan fejevételeig, hat török és hat kurucz háború viharai közt, három területre, öt felekezetre tagolva, egy célért küzd a magyar nemzeti szellem.

Ez izzó levegőben héroszok támadnak, a kiket erkölcsük az antik világ hősei mellé emel, bár emlékük Szigetvár és Kőszeg, Drégely és Eger, Szolnok és Temesvár falait szentelte meg. Államférfiak, hadvezérek szület-

nek, méltók minden idők szabadságszerető népeinek tiszteletére, akár dicső békekötés alá írták nevüket, akár hóhérbárd alatt ontották vérüket: a bécsi és pozsonyi, a lincai és nikolsburgi traktátusok épp úgy fognak róluk örökre beszélni, mint a bécsújhelyi és eperjesi vérbírótság vesztőhelyei.

A magyar renaissance alakul ki ekkor, az ősök dicső multja lámad fel újra a szétagolt Magyarország e hős korában; Erdély is ekkor éli aranykorát.

Három táborban harczol a nemzet a közös politikai ideálért. Veri a császárt a szultán fegyverével, hogy még jobban verhesse a szultánt a császár fegyverével. Pozsonyon át a katolikus Európával ápolja összeköttetését, hogy a magyar királylány koronázott császárt a regnum Marianum felszabadítására buzdíttassa; Gyulafehérváron át a protestáns Európával keresi a szövetséget, hogy a magyar királyt az ősi alkotmány és szabadságok megtartására szoríthassa. S minden siker, minden eredmény nem egy párt, hanem az egész nemzet tényének vétetik. A királyi hadak diadal-újtját, bár egy kurucz sem vett légyen abban részt, Gyulafehérvár is ünnepli. Az erdélyi fejedelmek békeföltételeit, bár egy labancz sem húzta ki mellettük fegyverét, Pozsony is becikkelyezi.

S e harczokban az ország másajkú népfajai mind ott vannak a küzdő magyar oldalán. A török csatatereken vele vérzenek a tengermel-leki horvátok, a szlavoniai illírek, a szerémségi szerbek s a szörénységi románok. A kurucz csataterekre Bocskayt, Bethlent, a Tökölyieket s a Rákócziakat tótok, ruthének, bánya-városi szászok mindenüvé híven követik. A magyar szabadság-zászlókat a felvidék tizenhárom megyéje látja mindenha legelőbb kibontatni és legtovább lobogni. A kikelet hatszáz éves hagyomány ereje a magyar hegemoniával összeforrasztott, azokat a megpróbáltatások százévei nem tántoríthatták tőle el.

Európában a népek egymást pusztítják a káték és liturgiák összeférhetetlensége miatt. Magyarországon ugyanakkor fajok és felekezetek a történeti állam és alkotmány védelmében kezét fognak.

Ott összetörik a középkori német birodalom, megsemmisül Csehország, Németalföld függetlensége, feloszlik a skandináv unió, Anglia a nagy forradalmat vívja, Franciaországra rásetétül a hugonotta-írtás s a Bertalan-éj, Spanyolországot és Itáliát az inkvizíció borzalmai fojtogatják.

Itt helyreáll a történeti államterület épsége, eltűnnek tornyainkról a félholdak és minden templomban, minden nyelven, minden szertartással hálafohász száll az egek felé. Nincs párt, mely ne a politikai konszolidáció útjait keresné s a feladat lényegében a magyar államférfiak mind egyetértének.

A rendek álláspontja az, hogy szakítani kell a változó dinasztiki rendszerével, s a *personál-uniót kell állandósítani* a Habsburg-ház örökös tartományaival, szigorúan kikötve a magyar királyság közjogi függetlenségének, s történeti egyéniségének épségben megmaradását.

Az eszmék erről régóta forrtak. A két korona kettős naprendszerének dualizmusával már Martinuzzi György foglalkozik, Báthory István

visszatér rá, Bocskai és Bethlen formulázni próbálják, Illésházi állását vesztí miatta, Zrinyi és Frangepán életüket áldozzák érte. De a gondolat megvalósulását csak kétszáz évvel később éri meg egy szerencsésebb nemzedék.

Az újkor derekán alig negyven év alatt két magyar diéta tett egy-egy korszakos lépést ebben az irányban: az 1687-iki országgyűlés kimondta a korona örökletességét I. Lipót fiutódai javára, s az 1723-iki alaptörvények kiterjesztették ezt az ő nőutódaikra is.

Állandó dinasztíát s alatta nyugodt alkotmányos magyar államéletet akartak a törvények az országnak biztosítani. Amazt meg is kapta, de emezt csak sok nemzedék küzdelme és szenvedése után harcolhatta ki.

Nem a nemzet dinasztikus érzésén, nem is a dinasztíának a nemzethez való indulatján mult, hogy egymás megértése hamarabb következék el. A XVII. század végétől a XIX. század derekáig egy egész világ állt akadálnak közéjük.

A vallásháborúk elmúltával, a mik a népeket Európa-szerte kimerítették, alkotmányos életre lenn az erő és képesség, fenn az akarat és hajlam általán hiányzott. A középkori alkotmány-gépezetek a sok viharban megromlottak, vagy megálltak. S a nép nem bánta, ha az uralkodók a rossz gépeket mind megállítják.

A francia napkirály már a XVII. század alkonyán kimondta, hogy «az állam én vagyok», s a többi szuverének utána mondták vagy gondolták, az Escurialtól a Buckingham-palotáig, a Burgtól a Kremlig, az egész vonalon. A közhatalmat az udvarok vették át a rendiségtől mindenütt.

Kialakult a *rokoko-világ*. A mi a középkorban az egyház volt, azzá lett a rokoko-ban az udvar. Ott a dogmák és kánonok, itt az etikett és stíl törvényei uralkodtak abszolút hatalommal. A középkor egyházi ideáljai és fékei nem válhatták meg a világot a lelki összhang és egyensúly hiányától, -- a rokoko sem érhetett el többet annál, hogy azt a hiányt művésziileg elkendőzte a tekintély és modor tetszetősségeivel. Csupa szimmetria és stilizálás az ő világa. A fák lombjait épp úgy megvonalozza, a hogy a közjogokat megnyesi; ízlést akar vinni a természetbe is, esztétikai fegyelmet a közéletbe is. A westfáli békében megszerkeszti az európai egyensúlyt, s első megteremtője az európai konzertnek.

Ezzel a világgal minden alkotmányosság összeférhetetlen volt. Aspanyol felség épp úgy elbocsátotta a korteseket és juntákat, a hogy a francia felség feloszlatta a tartományi kamarákat. A brit felség épp oly kevésbé kedvelte a londoni és dublini parlamentet, mint a dán felség a kopenhágai és christianai országgyűlést, vagy az osztrák felség a Stände-k gyűlekezetét s az orosz felség a kormányzóságok zemstvoit. E fellogásban egy húron pendül az egész rokoko-világ: Bécs és Potsdam azt tartja róla, a mit Versailles és Windsor, Róma azt, a mit Szt-Pétervár.

Hogy az alkotmányos gépek a hatalomhoz a nép erejét vezetik föl, s a népekhez a hatalom gondjait vezetik le, — hogy a hatalomnak szük-

sége van a népek erejére, s a népeknek joguk van a hatalom gondjaihoz: erről a XVIII. században csak a enciklopedisták elmélkednek s a szalonok vitatkoznak. A vihar, mely elnémít minden vitát, s összetör minden hatalmat, a legújabb korról tör ki, hogy megindítsa a forradalmak éráját.

De a magyar közjogi harcok története nem indul a többi Európa nyomán. A hogy nem hatott a nemzetre átalakítólag az újkor, szintoly változatlan hagyta a legújabb kor is. Nem szüntette be alkotmányos küzdelmeit a XVIII. században; nem kellett azoknak forradalmi hévvel kitörni a XIX-ikben. Sokszor nyult fegyverhez, de ezt mindig a magyar korona hűségében, az ősi alkotmány elvei alapján tette, szemközt az újkori legitimitás idegen elvének törvénytelen felsőbbbségével.

Rákóczi Ferencz szabadságharcza lényegre ugyanaz, a mi Bocskaié és Bethlené; a bécsi és linzi béke nem mond ki egyebet, mint a szatmári paczifikáció; 1848—49 sem más, mint 1703—11.

A magyar rendiség mindig kész volt a koronás királylyal alkotmányos egyetértésben élni. Soha nem kérdezte, hogy rokoko-e, barokk-e, vagy ampir-e annak a különös világnak neve, mely a nemzetet királyától elválasztja, — úgy is tudta, hogy bécsi udvarnak hívják.

Ez udvar intézte szuverén teljes hatalommal az osztrák ház világpolitikáját. Itt intéztettek el a politikai vonatkozású magyar ügyek is. Az uralkodók az országot alig ismerték; annyit láttak belőle, a mennyit a koronázó Pozsony városában, s a pozsonyvidéki vadászterületen láthattak. Gödöllőig csak Mária-Terézia, Erdélybe csak II. József jutott el. Egyebekben az udvari értesülésekre voltak utalva.

Sok szerencsétlenségnek lett ez okozójává. Mert az udvar az uralkodókat gyakran vezette félre; az alkotmánysértések, váltakozva alkotmány-felfüggesztésekkel, egymást érték, s mindez a nemzetet élet-halál-harcokra kényszerítette; az alkotmány halála a nemzet életét is megsemmisíthet.

Abszolutisztikus hajlamok a Habsburg-királyokból bizonyynyal nem hiányoztak. Hatalmi öntudatuk nem lehetett kisebb, mint a Bourbonoké, Stuartoké, Romanovoké és Hohenzollerneké. Ők sem túrték szivesebben az alkotmányos fékeket, mint ezek. Ők is a gondviseléstől népek fölé rendelt felsőbb lényeknek érezték magukat, a kik a világrész sorsát igazgatják, s ehhez szükségük van erős birodalomra, hajlékony népekre, a hatalom teljességére. De mint magyar királyok, mindig készek voltak, hitlevelük alapján, a megtörtént alkotmánysértéseket orvosolni, ha meggyőződtek, hogy rendelkezésük törvénytelen volt, s az orvoslás a nemzetet megnyugtatja. Kétszáz éven át a közjogi harcokat mindig az udvar provokálja s az uralkodó csillapítja meg. A rokoko világ nem igen mutat fel hasonló példákat a Lajosok, Jakabok, Györgyök vagy Frigyesek történetében.

Annál határtalanabb volt a bécsi udvar gyűlölete a magyar nemzet és alkotmányos szabadságai iránt. A nemzetben nem látott többet 20—30 ezer nemes család egyeteménél; az alkotmányt sem tartotta egyéb-

nek a nemesi privilegiumok gyűjteményénél. A magyar önkormányzatról az volt a véleménye, hogy csak úgy hagyható meg, ha a birodalmi ügyeket nem érinti, mert azok a korona prerogatíváihoz s az udvar kiváltságaihoz tartoznak. Magyarországot pedig akként minősítette, hogy csak egy török hódoltságából rekonstruált tartomány jelentőségével bír, mely elpusztult területén, lefogyott népességével, szegény és műveletlen állapotában államéletet saját erejéből nem képes fentartani, s más jövő nem várhat reá, mint előbb-utóbb a beolvadás abba a nagy császári birodalomba, melynek a Rajna torkolatától a Dunatorkolatig az északi s a Közép-tenger közt kiépítése már el van határozva.

Arról a megoldásról, a mire a magyar rendek törekedtek, hogy *ket-tős birodalom* szerveztessék, melynek nagyhatalmi érdekei fölött keletre a magyar, nyugatra a német erő örökös szövetségesen, de belső ügyeikben egymástól függetlenül, — az udvar hallani sem akart.

A legalis államforma Magyarország s az örökös tartományok közt ugyan personal-unio volt, de a hatalom összes intézkedései azt jelentették, hogy e történeti királyság *beolvasztásához* már hozzáfogott.

Alig negyven év alatt kétszer ragad a rendiség fegyvert, hogy e műveletet megállítsa. Előbb a kurucok, majd a labanczok állnak a nemzet élére, s két világtörténeti cselekedetben nyilatkozik meg zászlaik alatt a magyarok régi hegemon ereje.

Rákóczi táborában százezer kurucz tíz évig harczol az alkotmányos szabadságokért, s a spanyol örököségi háborúban megrendítik a monarchiát. Pálffy táborában más százezer inzurgens négy országgal hadakozik Mária Terézia király jogaiért, s az osztrák örökösödési háborúban egész Európa ellen megvédi a dinaszticiát. Mindkét cselekedet a magyar álláspontot fejezi ki: egyazon gondolatot, — csak más módon. Amaz a nemzet követeléseit hajtja be az osztrák udvaron, emez a nemzet tartozását rója le a magyar trónnak. Ott nem lázadás, itt nem alázat, a mit Magyarország művel, hanem a nemzet lelkének két erőteljes megnyilatkozása, hogy független történeti életét folytatni s uralkodóját magához kapcsolni el van tökéelve.

De az erkölcsi győzelmen kívül egyéb eredményre még sokáig kell várnia. A kurucok elbujdosnak, az inzurgensek elszélednek, a rendiség reményei sem így, sem úgy nem teljesülhetnek. A birodalmi eszme sokkal kecsegtetőbb, s a magyar állameszme sokkal nagyobb ellentétben áll vele, semhogy az udvar s a rendek politikája megbékélhetnének.

A közjogi harcz egyenetlen fegyverekkel tovább foly. Az udvar részén van a hatalom, a rendek részén van a jog, s a két álláspont közt óriási mélység tátong. Mária Terézia megpróbálta betakarni, II. Lipót áthidalni, de a német birodalmi s a magyar történeti eszmekör összeférhetlenségén minden kísérlet megtörtött.

E küzdelem aztán visszahatott az *ország többi népeinek* öntudatára is. Érezték, hogy a hegemoniában, mely őket hétszáz évig vezet te s oltalmazta, változás készül. Egy részük megmaradt a történeti jog

hagyományos hívének, a más részük, más hitre térve, a politikai hatalommal tartott, — a többi várt vagy ingadozott.

A magyar államtalaj ez ingásait az udvari politika sietett a birodalmi eszme javára értékesíteni. Magyarország megsemmisítésére a fegyveres erőt nem tartotta elegendőnek, ha előbb benne az *etnikai talaj gyöke-
resen át nem alakul*.

Ily talajjavításra az udvari hivatalok a török világ után, végig a XVIII. századon, meg nem szüntek törekedni.

Az udvari kamara a neo-acquista commissiokkal idegen kegyenczek kezére juttatta a magyar ősi birtok jelentékeny hányadát. Telepítő ügynökei a Rajnáig jártak, hogy az inséges svábok százezreit a Bakony, a Dunavölgy s a Bánság felé irányítsák. Az udvari hadi tanács a nemzet védő erejét: a banderialis hadakat nem vette igénybe; a városokba és várakba idegen zsoldos csapatokat rakott, idegen vezérlet alatt, — a magyar ezredeket kivezényelte német és olasz ég alá, s az egész határ-örvidéket kikapcsolta a magyar kormányzések alól, hogy a horvát, szerb, román és székely gránic ezredterületeit etnografiai alapon határolhassa körül. Az udvari titkos tanács kieszközölte az orthodoxia számára az egyházi önkormányzat engedélyezését, a románságot a szerb hierarchia alá helyezve, de a római szentszék engedelmével megnyitotta előtte a katolikus egyházat is, hogy abba román oltárnnyelvvel és keleti szer-tartással beléphessen. Az udvari kancellária föltárta az ország határkapuit, hogy külföldről mentül nagyobb tömegben áramolhasson be a jövevény népesség. Ellenben a magyar közéletet kémrendszerrel hálózta körül s katonai karhatalommal őriztette. S a mit a megfélemlítés el nem ért, azt elvégezték a főbenjáró pörök, meg a kufsteini és spielbergi vártömlöczök.

A rendiség az alkotmány sánczai mögé vonul. A megyékből tiltakozások szállnak a diéták felé, a diétából sérelmi feliratok szállnak a trón felé, de vigasztaló válasz ritkán érkezik. A kúruczuk utódai a vidéken szervezik az ellenzékét, a labanczok utódai az aula tanácsstermeiben vívják az aulikus kormányzat ellen parket-csatáikat. De az udvar leg-feljebb a módszeren ényhít, a rendszeren nem változtat többé.

Udvarképes magyar hazafiak az udvari köröktől azt a feleletet kapják, hogy a nemzet lejátszotta történeti szerepét, népek élén hegemoniát többé nem gyakorolhat, mert nyolczszáz éven át csak nyers őserejével élt, de *magyar kulturát teremteni* nem tudott: ezért fogja most az osztrák ház alatt a német kultura megsemmisíteni. Még az aula mérsékelt elemei is odanyilatkoznak, hogy nemzeti kulturát a bécsi udvar nem képes adni a magyarnak, mert ahhoz nem tud, — de német műveltséget szívesen ad; a szláv poroszok így lettek németekké, s értékes faji erkölcsük most a germán történelemben érvényesül: a turáni magyar barbár lelki kincseinek szintén nagyobb értéke lesz, ha azokkal a német szellemvilágba lép.

E felfogást hallhatta Magyarország csakhamar a trón magasságából is. Mária Terézia még puha kézzel könnyíti a nehéz utat, melyen a magyar

arisztokrácia egy része a nemzetről elfeledkezés lejtőjére indul. II. József már kemény kézzel, erőszakosan germanizál, s egy tollvonással beszünteti a magyar alkotmányos életet.

Nagy volt e megpróbáltatás. De a magyar rendek feladatuk magaslatán álltak. *Egyik kezükkel védelmezték az ősi alkotmányt, másik kezükkel teremtettek nemzeti kultúrát.*

Védő harcuk az alkotmány sánczai közt a csodával határos. Vissza tudtak utasítani minden támadást és megtartották a nemzet számára a tisztes ódon várépületet. Ők voltak a kontinensen már az utolsó rendiség, mely az ősi szabadságokért a küzdelmet még nem adta fel. A nemes lengyel konföderáció feldarabolása s a nemes velencei signoria köztársaságának föloszlatása csak erősítette fogadalmukat, hogy ők a végsőig kitartanak.

A mily keményen néztek II. József alatt az abszolutizmus szemébe, épp oly rendületlenül állták meg helyüket a forradalmi zivatarok rázkódtatásai közt. Hozzájuk is elhallatszott a «Marseillaise» lángoló dala, nekik is küldött a korz óriás lázító kiáltványt, — de a mi Európa minden nemzetét mámorossá tette, s a ki Európa minden trónját megrendítette: a magyar nemeseket alkotmányos álláspontjukról — sem az, sem ez — nem bírta eltántorítani. I. Ferencztől sem kívántak ők többet, mint II. Józseftől; az ország közjogait követelték Wagram után is, miként elődeik Sz. Gothárd után és utódaik Sadova után.

De az alkotmányban csak az állam testi szerveit védhették meg a német abszolút uralom ellen. A nemzet lelki tehetségeit *magyar kultúrával* kellett megvédeniök a hatalmas német műveltség prepotenciája ellen. S alig száz év alatt végbevitték ezt a csodát is.

Nem indultak töretlen utakon. A magyar kultúra a renaissance s a reformáció kettős jegyében már száz évekkel előbb kialakult. Első virágzását az erdélyi fejedelmek alatt érte meg, hol az akadémikus tudományoktól az ötvösművészetig, a magánlevelek műprózájától az enciklopediákig mindenben a nemzeti génusz ereje lüktetett. A Királyhágón innen már a XVII. században rétori szárnyakat ad a magyar igének Pázmán Péter ajaka, — és Zrínyi hárfája époszi méretekben s távlatokban állítja a magyar lélek elé nemzeti történelmét a Zrínyiász verseivel.

A háborús száz évek rázkódtatásai, a sok vérvesztés, s a még több csalódás megállították e zsenge kultúrát, de nem törölhették el a magyar-ság lelkéről annak első irányító vonalait.

Ezeken a nyomokon haladt most a magyar rendiség előre, hogy megvéddesse a nemzet politikai álláspontját a kultúra fegyvereivel is, a honnét a hatalom nem tudta politikai fegyvereivel őt kimozdítani.

A küzdelem élén a felség magyar testőrei járnak. Tőlük, a bécsi udvarból, indul ki Magyarország szellemi revindikációjának gondolata. A Bessenyeiek, Barcsaiak, Bárócziak és Kisfaludiak kezdik a művet, a mit a megyékben a Kazincziak és Berzsenyiek, a Csokonaiak és Katonák, a Kölcsseiek és Vörösmartiak, Erdélyben a Telekiek és Orcziak folytatnak. Az egész

magyar értelmiség velük van. Hazafiúi érdemmé lesz az írás, hazafias kötelességgé az olvasás. Armalista nemesek, banderiális hadvezetők, országházslósok ivadékaik lesznek a toll, a lant mestereivé, s az ősök pánczélos alakjai a kastélyok és kuriák faláról csodálkozva hallgatják az unokák tudományos vitatkozásait. A szülői ház szeretetéből kényesen nevelt úri hölgyeket, fényes jövőnek indult ifjakat szent rajongásuk világgá menni készítet, hogy vándorbottal kezükben, álnév alatt, megteremtsék a magyar színművészetet. Az alkotásnak addig nem ismert vágyát és ihletét gerjeszti föl a közszellem e csodálatos kor kiválasztottjaiban. Addig nem sejtett tehetségek bontják ki szárnyaikat, éreztetik erejüket. S mindez a nemzeti öntudatosságot és ellentálló erőt növeli az egész vonalon.

E munka hevében megszűnik minden felekezeti ellentét: a magyar kulturáért együtt dolgozik szerzetes tanító-rend s protestáns kollégium. Kiegyenlítődnék a fajellentétek is: német és szláv szülők ivadékaik állanak a magyar nyelv és tudás leglelkesebb művelői közé. Lehullanak az osztálykorlátok; a nemzeti kultúra nem a rendeké, hanem az egész nemzeté, — az úri osztály gazdagon szórja a népnek, a mi igaz gyöngyöt termelt, s a nép is fejedelmileg fizet: Petőfit adja érte.

De ez evolúció hullámai csakhamar átesapnak a magyar kultúra területéről a közjogi kérdések felé s ott óhatatlan volt az összeütközés a bécsi udvarral, melyet a nemzet szelleméletének váratlan szárnybontása csak meglepett s zavarba hozott: az első offenzív lépés közjogi téren végső leszámolásra ingerelheté.

A konzervatív hazafiak ettől akarják megóvni a nemzetet. Maga *Széchenyi* István, a korszak vezérlő lelke, ki harmincz év alatt egymaga többet dolgozott és alkotott a magyarság jövőjének, mint a többi nemzedékek 300 éven át, — most jóslatot mond a közel ezer éves országról, hogy *nem volt, de lesz*, ha dolgozik, s távol tartja magát az alkotmányjogi és a kormányrendszerek fölött Európaszerte viharzó vitáktól, a mik mindenütt polgárháborúkra vezettek, és Magyarországot meg fognák semmisíteni.

Széchenyi gondolatokkal termékenyíti meg a nemzete lelkét, czélokot tűz ki eléje, foglalkoztatja, dolgoztatja, nehogy ráérjen ama külső áramlatokra figyelni, s beléjük sodortassék, mielőtt megerősödött. A nemzet sokáig nem is ejt ügyet a külső világ forrongásai felé: jobban érdekli őt a szent szövetségnél az akadémia megalapítása; a júliusi forradalomnál az első dunai gőzhajó; az angol parlamenti reformnál a lánczhíd alapkövéte, s a görög és lengyel szabadságharczoknál a Vaskapu és Tiszaszabályozás.

De alig terjed el a hír, hogy a februári forradalom áramlata Bécsbe ért, s már megdöntötte a dikaszteriális rendszert, megfutamította az udvar politikusait, és népképviselési alapon felelős miniszteriumot állított Ausztria fölé: e fordulat Magyarországon rögtön megteremti a követelő közvéleményt, hogy az ódon kiváltságokra épített magyar rendi állam hasonlóan átalakíttassék modern jogállammá, melyet Ausztriához csak a pragmatika szankció csatol.

A nemzet elérkezik a *harmadik sorsforduló* elé; Széchenyi szelleme megtörik a harc és katasztrófa előérzetétől. A vezérzászlót ekkor a másik vezérlő szellem: *Kossuth* Lajos ragadja kezébe, s megindítja a történet nagy hajtó kerekeit.

Hasztalan a magyar doktrinárek aggodalma, hogy Ausztria poliglott népei közt a népképviselő nem fog beválni, s a parlamentarizmus az államnak etnikai elemeire széthullását eredményezheti. Hasztalan a magyar konzervatívok intelme, hogy történetünkben eddig minden alkotmány-reformhoz régi erős nemzeti intézmények szolgáltatták az alapot: az ősi törzsszerkezetből lett királyi várszerkezetben nemzeti alap a nemzet dinasztíája volt, — a dinasztia egyeduralmából lett választó királyságban nemzeti alap a nemzet rendisége volt. Ellenben a rendi államból leendő parlamentáris államnak mi fog adni nemzeti alapot, s mi fogja fentartani a magyar hegemoniát — poliglott népesség közepett?

A közvélemény azt felelte mindezekre, hogy alap a *magyar népesség egyeteme* lesz, mely az országban legszámosabb, legrégebb, legvagyonosb és legműveltebb. Ez fogja fentartani a parlamenti alkotmányt, benne a többség-elv és túlsúly alapján a magyar hegemoniát, s bármely ellenség támadjon reá, megvédi erejével mindkettőt.

A koczka ezzel elvettegetett. A legbátrabb konzervatívok sem tudtak többé a rendi alkotmány tarthatóságához bízni; a legmegfontoltabb liberálisok sem mertek többé a parlamenti alkotmány állhatatlanságától félni.

A magyar rendiség a nagy hivatást, melyet még az Árpád királyoktól vett át, befejezettnek tekinthet. S miként 600 évvel előbb saját előjogaihoz a nemzet létét kötötte, mert nem kételkedett azokban, úgy nem ragaszkodott most többé hozzájuk egy perczig is, mert nem hihetett többé bennük. Kivonult az ősi alkotmány tisztes ódon bástyafalai közül, a miket félezer évnél tovább híven megvédett, s átadta a magyar ősi jogok várépületének kulcsát a jogos tulajdonosnak: a nemzet egyetemének, átadta vele összes kiváltságait. Maga a nádor eszközölte ki V. Ferdinándtól a királyi szentesítést.

De jött a harc, s a nemzetnek, mint minden nagy küzdelmé, elszigetelten kellett azt végig vívnia. A reakció egész Európában győzött a forradalmak fölött: az udvar is diadalmasan vonult Olmücből vissza Bécsbe, s eltörölve úgy Ausztriában, mint Magyarországon a szentesített 1848-iki törvényeket, V. Ferdinánd lemondása után, serdülő unokaöccsének császári teljhatalma alatt, végrehajtotta a nagy osztrák imperiummal való kísérletet.

Az egész világ a küzdelemre figyelt, mely erre megindult. Európa és Amerika nemzetei részvételt követtek a magyar hadjárat hullámozását. Még a barbárnak tartott török is emberségesen oltalmazta meg a hozzá menekült magyar emigránsokat. És eljött a katasztrófa, de abból nem jutott öröm sehova és senkinek. A legyőzött Magyarországra nagy szenvedések, a győzőkre nagy csalódások vártak.

Csalódtak első sorban azok a népek, melyek sok száz évi közös történetünk daczára a magyar állameszme ellen vonták ki fegyverüket. Csalódott az a szomszéd nagyhatalom is, mely a nemzet ellentálló erejét megtörni segített. Legnagyobb csalódás az ifjú uralkodót érte, midőn őseinek régi eszményében: a birodalmi egységben és abszolút uralomban nem találhatta meg sem az erős nagyhatalmi állás, sem a nyugodt belső fejlődés szilárd alapjait. A csalódások tükrében meg kellett látnia a császári udvar 400 éves törekvéseinek minden tévedését, — a nemzet pedig a szenvedések tükrében megláthatta saját 400 éves küzdelmeinek igazolását.

A gondviselés úgy rendelte, hogy ez vezessen megértésre, közeledésre, kiegyezésre a dinasztia s a nemzet közt. A nagy triaszból a harmadik génusz állt ekkor a magyar ügy élére: *Deák* Ferencz, és bevégezte a nagy békeművet, melyet *Széchenyi* és *Kossuth* kezdtek, más utakon. A két korona dualizmusában megtalálhatta végre a nemzet, a mit *Mohács* óta hasztalan keresett: a nyugodt belső fejlődésnek s a nyugodt európai pozíciónak hathatós biztosítékait.

Az uralkodó megbízott «az ősi erényben», végkép elejtette az imperialis eszme hagyományos fonálát, s ő lett Magyarországon a legalkotmányosabb király; neki adatott, hogy átvezethesse a nemzetet a magyar államélet millenniumának szent határjelen.

E történetfolyás íme megmondhatja, miért volt Magyarország, sok ajkú népességgel, nemzeti állam ezer év során, s miért élhette túl e szervezetben a középkori Európának minden többi államát. Megmondja e történet, hogy tíz évszázad alatt egy vezérlő elv vonult benne végig: a *magyar hegemonia* gondolata. Ezért küzdött, e szerint élt a nemzet, — ezt követte korszakról korszakra, s a változó viszonyokhoz képest, alkotmányból alkotmányba, de mindig következetesen, s mindig ugyanazt.

A magyar hegemonia benne volt a törzsszerkezet etnikájában mint természeti erő, a keresztény királyság várrendszerében mint szuverén tekintély, a rendiség arisztokratikus intézményében mint kiváltságos előjog, benne van a népképviselési alkotmányban is, mint a többség és túlsúly törvényes joga.

Magyarország mindig poliglott ország és mindig magyar állam volt, mert a magyar etnika túlsúlya tartotta fenn az egyensúlyt, magyar vezetés tartotta fenn az összhangot a sok többi kisebb nép között.

S ez mindig így lesz, a míg Magyarország áll, s a magyar nemzet él. Az élethullámok változtathatnak, folyvást módosítanak is, az etnikai közállapotokon. De államélet ez ország területén csak addig lesz, míg magyar hegemon erők élnek benne, s szervezetéből a magyar lélek el nem költözik.

Milyen a magyar etnika túlsúlya ma, s mely része van az egyensúlyban a többi népek etnikájának, — ezt fogja a jelen dolgozat vizsgálni további lapjain.

ELSŐ RÉSZ

A NÉPFAJOK A MAGYAR
FÖLDABROSZON.

Az etnikai talaj.

Magyarország etnikai képét apró mozaik-darabokból fogjuk összerakni. A kép alapja a földabrosz, anyaga pedig a népek, melyeknek az országban *saját* anyanyelvük van. A politika nemzetiség nevet adott nekik; de a néptudomány fajokat lát bennük, s tömegeik elrendezésében, számerejük hullámzásában a fajélet jelenségeit figyeli meg.

E népek számadatai lesznek a térképre vezetendők, a hogy a statisztika azokat utoljára számba vette. Azok alapján kell megszerkeszteniünk Magyarország néprajzi földabroszát a nyelvterületekkel, ezek pontos határvonalaiival, s a bennök fekvő nyelvszigetekkel.

Igaz, hogy az utolsó népszámlálás óta tíz év telt le, s az adatok abszolút számai már régen elévültek. De mi nem a lélekszámokat fogjuk a térképen felhasználni, hanem a *számarányokat*. Az abszolút számok úgysis csak perczig élnek, mert a népmozgalmak minden percze új számokat teremti; a *számarányok* ellenben hosszúéletűek: moshatják évtizedek, alig változnak el.

A népfajok *országos* aránya 1880. és 1890. évek közt ennyiben változott

magyar	volt 46 ^o / _o , lett	48 ^o / _o	
tót	» 13 » , »	12 »	egyéb apró nép
horvát és szerb együtt	» 4 » , » külön	1 »	(vend olasz, bolgár, cseh,
		3 »	czigány) együtt volt 1 ^o / _o , maradt 1 ^o / _o
román	» 17 » , maradt	17 »	törtszámaik
német	» 13 » , »	13 »	törmeléke » 4 „ , lett 3 »
orosz	» 2 » , »	2 »	

Az országrészek és vármegyék népeinek arányában szintén csekély az ingadozás. A legnagyobb hullám 6°/_o, s a legtöbb hullám csak törtszámerejű. Az 1890-ki számlálás anyagát ehhez képest ma is használhatjuk.

* * *

Első faladatunk *áttekintést* szerezni az ország etnikai élete fölött egy általános tájékoztató képet a *területekről*, hol a népfajok elhelyezkedtek és egymással érintkeznek.

Homályos e kép, ha az *országrészekre* vonatkozó statisztikai adatokat csoportosítjuk. Nyers körvonalukban ugyan így is kialakul a *felvidéki* tót és orosz, a *délvidéki* román, német és szerb elem, láthatókká lesznek az *erdélyrészi* románok, magyarok és szászok stb., — de a népesség

egyes külön tagozatai összefolynak: a beszterczevidéki szász beleolvad a barcaságiba, s a Küküllő- vagy Szebenvidékibe, — a székelyföldi magyarokhoz hozzá keverednek a Mezőség, a Kalotavidék, a Szamos és közepső Marosvölgy magyarjai stb. Ezt a módszert tehát mellőzni fogjuk.

Tisztább az áttekintés, ha a *vármegyék* népességét hasonlítjuk össze etnikailag. A nyelvterületi viszonyokról elég világos fogalmat adnak az északi megyék kompakt tót, a délkeleti megyék kompakt román, az alföldi s a túl a dunai megyék kompakt magyar tömegei. De poliglott vármegyékben, milyen a tót-német-orosz lakosságú Szepes, a tót-magyar-orosz Zemplén, az orosz-román-magyar Máramaros stb., hol az etnikai elemek a megyevidékeken szétszórva, s nem sommásan laknak, — sommás eljárással épp a nyelvterületi viszonyok képét homályosítanak el. Azért mellőznünk kell ezt a módszert is.

Feladatunkkal a realis valósághoz minden esetre közelebb járunk, ha az ország etnikáját a 413 *vármegyei járás* keretében vizsgáljuk. E keretek a térképhez simulnak: látni engedik a topografia elmosódott körvonalait, a nagy hegyek fekvését, a nagy folyamok irányát, s kibontakozik az etnikai arányok összefüggéséből olyan mozaikkép, a minőt kerestünk. Megjelennek a nyelvterületek körvonalai, bár határaik nem egészen szabatosak; megjelen a legtöbb nyelvsziget is, bár számuk és fekvésük nem pontos; kialakulnak a népfajok nagy tömegei egymás mellett, részeik egymással összekapcsolva, apró törmelékeik szétszórva, százalékarányaik emelkedése vagy csökkenése szerint.

Ezt ábrázolja a mellékelt *színes* grafikon. (L. a térképesomag I. mellékletét.)¹

Az ábráról leolvashatni, hogyan válik külön, fajsúlya szerint, a tizenhatodfél milliónyi népesség, s hogyan helyezte azt el az országban a száz évek fejlődése. A fajképletek úgy fekszenek itt az etnikai talajban, mint a földréteg képletei a földtalajban. Látni rajtuk nyomait annak a két hatalmas erőnek, mely a rétegeket építette s folyvást tovább építi, hol egymással összehangzón, hol küzdelemben: művét a természetnek, mely a nyelvterületeket alkotja, s művét a történelemnek, mely azokat szabályozza.

Vizsgáljuk most e képletekben az egyes népfajok számerejét s egymáshoz való arányát.

¹ E rajz az ország megyejárásait *négyszögek* rendszerébe foglalva s a járásokban élő népfajok *százalék arányait* színekkel ábrázolja. A négyszögű idom *száz egyenlő részre* könnyen volt osztható, s a *százalék* arányok ábrázolására a legalkalmasabbnak bizonyult. A *négyszögek* egyenlők, s nem tüntetik ki a megyejárások területi különbségeit, mert céljuk a népvizonyok föltárása, s nem a térvizonyoké is: az ábra nem térkép, csak grafikon. A mi topografiai motívum rajta látható, azok közbeállítását a rajz szabatosága és könnyebb áttekintése tette szükségessé. A rendes térképet nem használhattuk. A grafikon négyszögei a térkép közigazgatási határvonalai közt nem értek volna el, részint ezek szabálytalan alakja, részint különböző méretei miatt: a kisebb járásokba kisebb négyszöget kellett volna rajzolnunk, s ebben az etnikai arányok minuciái elvesztek volna. Dolgozatunk céljainak a grafikon jelen alakjában teljesen megfelelt.

I.

A magyar elemnek¹ ebben az országban erőre, terjedtségre és tömörségre egyaránt feltétlen túlsúlya van a többi összes elemek fölött.

Nagy tömegei két egyenlőtlen medencét alkotnak. A kisebbik az ország keleti határán fekszik: aszékelyföldön. A nagyobbik délnyugat-északkeleti fekvésben, Soprontól Biharig, Beregtől Zalaig betölti az ország középső harmadát.

A kettő közt erős szigetképződmények tartják a kapcsolatot annak jeléül, hogy valaha összefügghettek egymással, de a történet keze ezt az összefüggést meglazította. A kisebb képletek szerte ágaznak tőlük minden irányban, az országhatárokig: erejük egyre gyengébb, de sehol el nem apad.

A nagyobbik medence túlélte ezer év történeti viszontagságait. Magyarország fenmaradása nem egyszer függött e réteget szífvós ellentállásától. Körülötte minden átalakult Európában a középkor óta; a magyar királyság fenmaradt, mert ez a réteg volt az ő rendületlen talapzata.

Harmincz megyére szól a kiterjedése, hatását más harmincz megye etnikája érezi. Népeisége 151 megyejárásban túlnyomóan magyar, s 128 járásban a magyarság 70—100%. S ez erőteljes képződmények szorosan egymáshoz zárkóznak benne, csaknem egyenletesen, egységes épület gyanánt, melyet csak itt-ott tesz nyomottá az arányszámok ingadozása.

Legtömörebb e képződmény (100% magyarral) Borsodmegyében *Mezőkövesd* és *Mező-Csáth*, Jász-Nagy-Kunmegyében *Jászberény* vidékén.

E csúcspontoktól 99—93% lejtéssel terjed tovább a képlet a Felvidék, az Alföld s a Dunántúl 71 járásában, s betölti a Mátraságtól a Felső-Sajóig, a Tiszaháttól le a Marosig, az Avastól a Közép-Dunáig s a Csallóköztől a Drávaig Magyarország legnagyobb földdarabját. A felvidéki s az alföldi szakasz közt nem szakad meg az egyenletes összefüggés sehol; de köztük s a Dunántúl közt a réteget hullámai azt többszörösen megtörik.

Ha a Jászságot az Alföldhöz, Borsodot a Felvidékhez számítjuk, a legerősebb magyar elem túl a Dunán 27, az Alföldön 25, a Felvidéken 22 járás közt oszlik meg.²

Ez elosztódás a három országtáj közt elég egyenletes. Hogy a Dunántúl jár elől, s az Alföld mögötte marad, nem csodálható. Régibb

¹ L. «A magyar elem» című A) mellékletet e kötet *függelék*ei közt. A számjegyek a magyar népesség százalékeit, a törtszámok ezeknek töredékeit jelentik. E számozott grafikon számjegyei megegyeznek a színezett grafikonon ábrázolt arány-méretekkal.

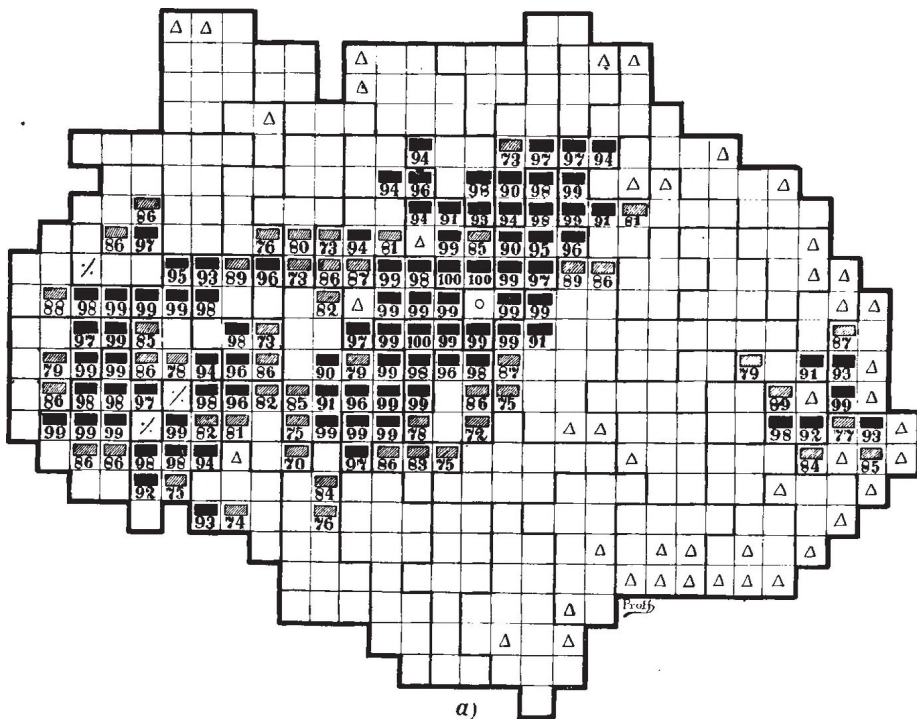
² Összemérve százaléklépcsőnkint e három csoportot, a következő eredményeket kapjuk:

100 % a magyar	Túl-a-Dunán	—,	az Alföldön	1,	a Felvidéken	2 járásban
99 » » »	»	10	»	15	»	5 »
98 » » »	»	8	»	4	»	2 »
97 » » »	»	2	»	2	»	4 »
96 » » »	»	2	»	2	»	2 »
95 » » »	»	1	»	1	»	— »
94 » » »	»	2	»	—	»	6 »
93 » » »	»	2	»	—	»	1 »

Összesen . . . Túl-a-Dunán 27, az Alföldön 25, a Felvidéken 22 járásban.

történeti időkben is a magyar népesség súlypontja tényleg Túl-a-Dunára, Pannoniára esett. Szent István ott állította fel a legtöbb püspökséget, oda rendelte Nagy Lajos az első egyetemet, ott volt a koronázó székváros, a hol a korona is őriztetett. A török világban e súlypont megoszlott a dunántúl s a felvidék közt. Az Alföld a fejlődésben ekkor elmaradt; régi etnikájából a török hódoltság kiforgatta, népességét elpusztította; felújítása alig kétszáz év, felvirágzása a legújabb idők műve; délvidekén a magyar réteg ma is csak lassan fejlődik a másajku telepes népek közt.¹

* *

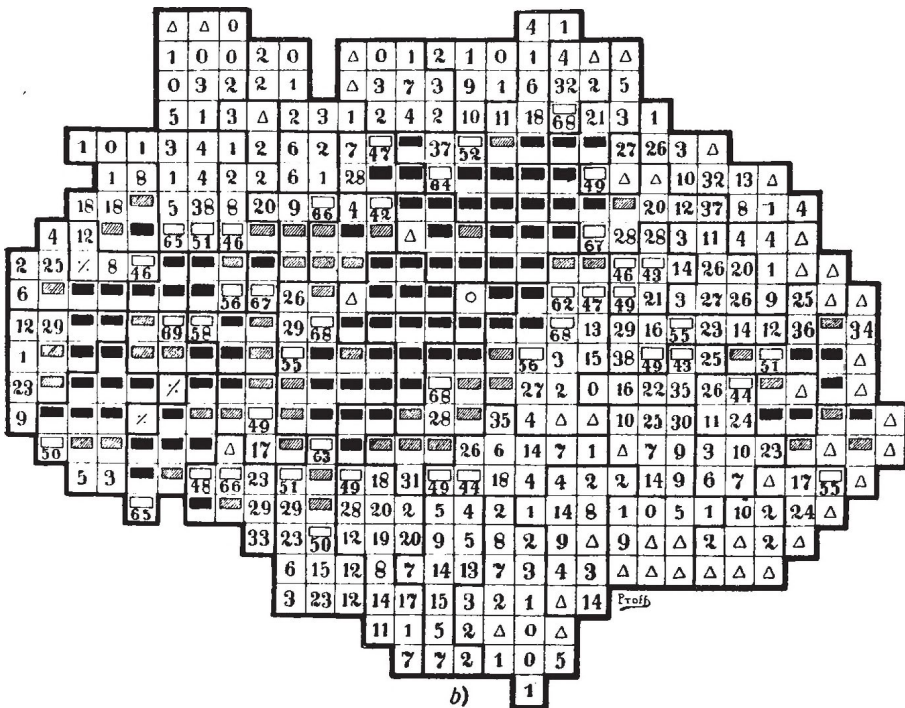
¹ A magyarság 99—93% számerővel a következő megyék és járások közt oszlik meg:

Túl-a-Dunán			A Felvidéken.			Az Alföldön.		
Megyék.	Járások.	%	Megyék.	Járások.	%	Megyék.	Járások.	%
Sopron	csornai	99	Heves	pétervásári	99	Bihar	tordai	99
	kapuvári	98		gyöngyösi	99		derecskei	99
Győr	téti	99	hevesi	hevesi	99	Szabolcs	alsó-ladai	99
	győr-szigeti	95		tisza-füredi	99		tiszai	98
	peéri	99		egri	98		kis-várdai	98
Veszprém	enyingi	94	hatvani	hatvani	97	nagy-kállói	nagy-kállói	97
Komárom	csallóközi	93		sajó-szt-pé-			bogdáni	95
	gesztesi	98	teri	teri	99	nyirbátori	nyirbátori	96
Fejér	sz.-fejérvári	98		őzdi	94	Csongrád	csongrádi	99
	sárbogárdi	96	gönczi	gönczi	98		dorozsmai	97
Tolna	tamási	96		tornai	94	szentesi	szentesi	99
Baranya	szt-lőrinczi	93	szikszói	szikszói	93		nádudvari	99
Somogy	lengyeltóti	99		torna-aljai	96	Hajdu	balnáz-ujvárosi	99
			Gömör					

Folytassuk a magyar talaj vizsgálatát az arányszámok *hullámzó lejtői* felé. (I. a szövegben *a*) ábrát.)

93% alatt a rétegzet elveszti egyenletességét, lépcsőzetessé, szakadozottá lesz. Lépcsői kétfélék: közbelső, ha a rétegzet bemélyedéseibe, horpadásaiba száznak, — és külsők, ha a periferiákra küldik gyengén hajló vagy meredek fokaikat, gyengülő számaránnyal, más nyelvterület felé.

A Királyhágón innen fekvő magyar rétegzetben három nagyobb s három kisebb bemélyedés van. A nagyobbak mély katlanhoz hasonló, a kisebbek gyenge horpadás vagy éles szakadék jellegével bírnak.

Túl-a-Dunán.			Felvidéken.			Az Alföldön.		
Megyék.	Járások.	%	Megyék.	Járások.	%	Megyék.	Járások.	%
Somogy	tabi	98	Gömör	rimaszécsi	94	Szatmár	máté-szalkai	99
	csurgói	98	Zemplén	bodrogközi	97		fehér-gyarmati	99
	marczali	98		szerencsi	94	Békés	szeghalmi	98
Zala	kaposvári	94	Nógrád	szécsényi	94		gyomai	96
	z.-szt-gróti	99	Esztergom	párkányi	96	Jász	jász-felső	99
	novai	99	Pozsony	alsó-csalló-			nagy-kun-felső	99
	pacsai	99		közi	97		» közép	98
	keszthelyi	99	Bereg	mező-			» alsó	99
Vas	z.-egerszegi	98		kászonyi	97	Pest	kecskeméti felső	99
	sümegi	98		beregszászi	94		» alsó	99
	tapolczai	97					kis-kun alsó	99
	kis-czelli	99	A fenn közölt <i>a</i>) ábrán a 70—100% arányokat tettük szemléltetőkké. A 70—89% közt halvány, 90—100% közt setét árnyalat fejezi ki az arányok hullámzását.					
	vasvári	99						
	sárvári	97						

A három katlanszerű bemélyedés a veszprém-fejér-komárommegyei, a pestvidéki s a tolna-baranyai képletben fordul elő. Fekvésük nemcsak szomszédos, hanem egymásba közlekedő. Bennük szakad meg az összefüggés a túl-a-dunai s az alföldi magyar rétegszakaszok közt.

A *veszprém-fejér-komárommegyei* mélyedésben a Bakony s a Vértes magyar talaja süpped meg. Körülötte 99—94%-on áll a balaton-vidéki, a kis-alföldi, a Dunamelléki, a sármezei s a mezőföldi kemény magyarság. A katlanba levivő lépcsők: Devecser (86%), Pápa (85%), Veszprém (78%), Zircz (69%), Moór, (58%); legmélyebb az esés Tatán (56%). Itt van a katlan feneke. Tatán túl Bicske (73%) felé a magyar talaj kissé emelkedik, hogy Esztergom (67%) mögött újra leszálljon egy még mélyebb esésű katlanba: a pestvidékibe.

A *pestvidék* e mélyedését a dunamelléki, mátrasági, kis-kúnsági és sárvidéki magyarság 99—86% magas rétegben veszi körül. A lejtők onnan három felől szállnak alá a mély pilisi katlanba: ú. m. Váczi (82%) Szobbon (73%) és Esztergomon (67%)-át, — Tápió-Bicskéről (79%) Gödöllőn (78%) és Budapesten (66%)-át,¹ — Soltról (85%) Csepelen (55%)-át; a három lejtő aztán összehull a pilisi alsó (29%) s a pilisi felső (26%), járásban. E katlan feneke itt van.

A Solti (85%) s a duna-földvári (82%) magas lépcsők átvezetnek innét a harmadik mélyedésbe: a *tolna-baranyaiba*, mely e képződmények közt a legnagyobb, legmélyebb, és etnikai jelentőségre is a legnevezetesebb. Nyugaton Tolnában Tamástól Dombóvárig, Somogyban Tabtól Kaposvárig, Baranyában Szt-Lőrincztől Siklósig 96—74% magas réteget emelkedik fölötte. De lehull a magyar talaj Simontornyánál 49, Bonyhádnál 17%-ra, — s míg a mecseki hegyháton 48%-ig, Pécs körül 66%-ig fölszáll, addig a Duna-Dráva-szögben tovább süpped Baranyavárt 33, Mohácsnál 29, Pécsváradon 23%-ra. Feltűnő, hogy míg nyugat felé e medenczét a túl-a-dunai magyar réteg magas falai úgyszólván elzárják, keletnek a mélyedés nyitva áll a bács-megyei kisebb magyar képződmények felé melyek a kis-kúnsági réteghez Bács-Almásnál 63%-kal csatlakoznak, s aztán Baján, Zomboron, Apatinon át 51, 29 és 23% lépcsőkben ereszkednek az alsódunai öblözetek szerb és sváb képződményei közé. Csak hátrább, a nagy Alföld magyar rétegének csongrádi falából szögell ki Bács-Topolyánál egy 76%, Zentánál egy 84% magas sarokképlet; régen elszakadt társai ezek a Túl-a-Duna magyar rétegből kiszögellő 74% magas siklósi, és 93% magas szt-lőrinci sarok képleteknek.

Minden jel azt bizonyítja, hogy Baranya és Bácska közt e képletek valaha összefüggő egészet képeztek, s a dunántúli magyar réteg az alföldi réteggel szorosan összezárkózott a Dunavölgyön át. Erre vall a két rétegetnek közelsége, a magyar elemnek a megsüppedt közbenső tagban ma

¹ A grafikonokról Budapest hiányzik; népességét a váczi alsó járás (Gödöllő) népességével egyesítettük (68%-ra). E grafikonok a járások etnikai viszonyainak kimutatására szorítkoznak; a városok népességét is csak ebben a keretben mutathatják ki, minden város népét ahhoz a járáshoz számítván, mely természetes szomszédja neki

is jelentékeny számereje. De erre vall főleg a történeti tény, hogy a török világ e területet kipusztította, az utána következett német világ pedig az egykori magyar talajt más ajkú etnikai elemekkel népesítette be. Így kellett a magyar talajnak az egész vidéken megsüppednie, s az egykori etnikai építményben a magyar rétegfalnak beomlania.

Ugyanily telepítő műveletek alakították át a népesség etnikáját a Bakonyban, a Vértességhen, a pilisi s a solti területen. Itt a sváb és tót, ott a szerb és sváb elemek tömegei ékelődtek az Alföld és Túl-a-Duna magyarsága közé.

Van ennek már több 200 évinél, de a rétegzet ma is magán hordja ama válságos idők emléknymait.

* *

Kisebb bemélyedések a magyar rétegzetben: a somogy-igali, a borsodmiskolczy, s éles szakadékaival a szarvas—békés-csabai. Érintsük meg most ezeket.

Somogy megyében az igali járás magyar talaja 98—90% erejű magyar környezet középett 82%-ra csökken. E kisebb arányú süppedés közelfekvő oka a nagyméretű szomszéd talajbeomlásban keresendő. A Tolnába irányított német telepések egy része a bonyhádi völgyeségből átszívárgott Dombováron át Somogy megye területére, s részint Igal, részint az országhatárra dülő Szigetvár területén telepedett meg, mindenütt 10—20% közt, Dombovárt 81, Szigetvárnál 75%-ra bontván le a magyar réteg falát.

Hasonló története van *Borsodmegyében* 93—100% magyar környezet középett a 85%-ra süppedt miskolczy magyar talajnak. Ott is jövevény telepések alatt ingott meg a réteg; a különbség az, hogy a telepések nem a közel szomszédságból szivárogtak át, hanem messzebb földről költözködve rajzottak erre s néhány rajuk Miskolcz vidékén megmaradt. E költöző nép Szepes, Sáros, Ung és Zemplén megyék tótságából, s ruthén-ségéből való.

A szükség már századok óta vándoroltatja elemeiket az országban, hogy a felvidék nehéz viszonyaiból jobb életfeltételek közé meneküljenek. Számos önálló községet, számtalan kisebb gyarmatot alkottak az idegen etnikai rétegzetek közt. Szigeteikre ráakadunk a felső s az alsó Tisza-völgyben, az Avas s a Királyhágó alatt, a Ferencz-csatorna mellett s a Rézhegység tövében. Az utolsó évek gazdasági válságai miatt már nem az Alföldre költöznek, hanem Amerikába.

Ily költöző népességek, anyarétegtől elszakadva, gyakran elváltoznak etnikailag, mert a rájuk váró új viszonyok közt nem tudják megtalálni faji fenmaradásukhoz a létfeltételeket. A viszonyok kedvezése mellett is nagy szívósság kell hozzá, hogy életerejük fölvehesse a küzdelmet az idegen talajban s ők ott gyökeret verjenek.

Érdekes példa erre *Békés-megyében* Szarvas és Csaba körül a magyar rétegen esett mélyebb szakadás. A tiszántúli magyarság ereje ott 98—72% közt hullámszik, de Szarvasnál leszáll 68, Csabánál meg éppen 28%-ra.

Hasonló talajjángások az Alföld dél-keleti szakaszán, a szerb és román etnikai élet hatása alatt nem szokatlanok. Előfordul nem egyszer a magyar réteg határán Bács és Torontál, Arad és Bihar megyékben.

De a szarvasi és békés-csabai magyarságban a hézagot nem a szomszéd szerb vagy román etnika hatása okozta, hanem a messze földről oda telepített *tótok* szívós életereje. Haruckern Ferencz báró főispán, ki Békésmegyét a XVIII. században felújította, a tótok mellett szerbet is, román is befogadott telepeire, de íme: a szerbek elenyésztek onnan, a románok közelebb húzódtak saját nyelvterületükhöz, Békés-Gyula felé, — a tót azonban gyökeret vert s akkori gyarmata ma is virágzik Békés-Csabán.

* * *

Attérünk a magyar réteg *külső* lejtőinek vizsgálatára, melyek e képződmény testéből végső tagok gyanánt ágaznak szét, s kapcsolódnak a többi fajrétegek testébe. (L. a szövegben a *b*) ábrát.)¹

A külső lejtők vagy lépcsőzetesen, itt-ott hullámzatosan, és eltérő erővel szállnak alá, vagy hirtelenül meredek s minden átmenet nélkül való az esésük.

Példák a hirtelen esésre: Vas megyében a szomszédos Szombathely s Németújvár közt 79—1%; Hontban a szomszédos Ipolyság és Korpona közt 80—9%; Csanádban Makó, Nagylak s Torontálban a velük szomszédos Perjámos közt 86—31—2%.

Példák a lépcsőzetes lejtőkre: Nógrádban Szirák, Fülek és Losonc közt 87—81—42%; Szatmárban Mátészalka, Csenger, Sz.-Németi, Erdőd Szinérváralja és Nagy-Somkút közt 99—91—81—28—20—12%; Kolozs megyében Kolozsvár, Mócs, Mezőörményes és Teke közt 55—23—14—12%.

Hirtelen esik a magyarság számaránya, ha a magyar elem térrajzi (topografiai) vagy népességi (etnikai) okoknál fogva nem terjedhet tovább, mert hatalmas bércek vagy kemény fajrétegek állják útját. Az első esetben a topografiai akadályon megtörik a népfajok kölcsönhatása, nem érvényesül viszonylagos súlyuk egymáson s érintkezniük csak mély esésű vékony erek, gyenge csatornaszálak útján lehetséges. A második esetben egyenlő keménységű s ellentett természetű fajelemek kemény rétegei állnak szemközt egymással, minden engedékenység és befogadó képesség nélkül, a fajaverzió ellentállását érezve és éreztetve.

A térrajzi akadályra jó példa Abaujmegye tornai járása, s a vele szomszédos gölniczbányai járás Szepes megyében. Köztük fekszik a szomolnokai havas, s elzárja a szomszéd etnikai rétegeket egymás érintésétől. A tornai járásban él 94% magyar, a gölniczbányaiban nem több, mint

¹ A fenn közölt *b*) ábra kockáiban a 70—100% magas magyar réteget árnyékvonalak jelzik. A kockák számai a 69—0% mély réteg hullámzását fejezik ki. A számok 1% pontosságúak, a törtszámok mellőzvék. A hol 0% állt, ott 1-nél kisebb % (tört) értendő alatta, melynek értékét megtalálja az olvasó a színes grafikonon, s a «magyar elem» című A) mellékleten.

2% magyar; a gölniczi járásra esik 43% német, 38% tót és 13% orosz, a tornaira jut 4% tót, $\frac{3}{4}$ % német és 0% orosz.

A népesség természetében rejlő ellentálló erő és kizárólagosság eseteivel gyakran találkozhatunk az etnika területén. Van rá elég példa tótok és oroszok, oroszok és románok, németek s izraeliták, vendek és horvátok közt. Magyar példának hadd idézzük a muramelléki rétegzetek ellentállását. A kanizsa—letenyei s a csáktornya—perlaki járások szomszédosak egymáshoz Zalában; hegység nincs, csak a Mura vize folyik köztük. Ennek kanizsa—letenyei balpartjára esik 86—86%, a csáktornya—perlaki jobbpartra esik 3—5% magyar; viszont a jobbparton él 93 és 97% a balparton van 9 és 12% horvát.

Lépcsőzetes lejtők ott támadnak, hol a rétegek engedékenyen érintkeznek, vagy a hol a gyengébb fél kénytelen engedni az erősebb fél túlsúlyának. Egyes példák helyett végig tekintünk most az összes lejtőkön, melyek által a magyar elem délnyugatra a délszlávok, nyugat felé a németiség, északnak az északi szlávok, keletre a románság, délkeletre szlávok, germánok és románok elemeivel érintkezik.

* * *

A dunántúli *délszláv* sarokképletről említettük már, hogy a kemény horvát talaj a Muraközben a magyar elem iránt éppen nem engedékeny. Túl a Dráván, Szlavonia magasságában, a puha szerb talaj a magyarság számára már hozzáférhetőbb. De e dolgozat programja Horvát- és Szlavonorságok etnikai életére nem terjeszkedik ki.

Vas és Zala megyék déli sarkában a kised *vend* képződmény foglal helyet. Zömével a muraszombati járást egészen betölti; szárnyai átérnek a szt.-gotthardi s az alsó-lendvai járásba.

Muraszombat területére a magyar rétegből csak gyenge törmelék jut. A vendek ott összezsúfolva, 116 helységben szoronganak. Ez a tömörség keménynyé teszi a rétegzetet s csekély befogadó képességet enged neki. A magyar elem ezért a szomszéd Nováról Muraszombatig hatalmas túlsúlyát mintha elvesztette volna: hirtelen eséssel csökken le 99%-ról 9%-ra. Ellenben a két szárnyon a magyar réteg már lépcsőzetesen, száll a muraszombati mélység felé; lépcsői Vasban: Vasvár, Körmend, Szt.-Gotthard, Muraszombat, — arányszámai: 99—86—23—9%; lépcsői Zalában: Letenye, Alsó-Lendva, Muraszombat arányszámai: 86—50—9%.

Megjegyzendő, hogy a vendség az alsó-lendvai lépcsőn 46% erővel bír, a szt.-gotthardin pedig 17%-ra legyengül. Szt.-Gotthardnál 58% túlsúlyal már német elemek lépnek föl: a hienczek.

* * *

A *német* képződmény a vasmegyei Mura-Rábaköztől egész a pozsonyi Dunáig ér, s az országhatár mentén lerakodva, kemény bástyafalat alkot.

Vannak e rétegben hienczek, stájerek, Ausztrián át ide származott

bajorok, württembergiek, svábok, vegyesen horvát ültetvényesekkel (Wasser-Kravat).

A Vas, Sopron, Moson és Pozsony megyék nyugati szelvényein szétterjedő németiség úgy áll az országhatáron, mint beszögellése ama nagy német rétegnek, mely Stajer-Mark és Ost-Mark felől ezer év óta érintkezik és surlódik a magyar réteggel.

Voltak idők, hogy ez elem a stájer Mura s az osztrák Lajta mellékétől a Rába vonalig előre nyomult. A Csallóköz nyugoti szélét s a Fertővidékét ma is megszállva tartja, s jelentékeny városokban, milyen Pozsony, Sopron és Kőszeg, erős többséggel bír. De a rábasági kis Alföldön a magyar elem volt az erősebb, — a német ott engedett, felszívódott, elenyészett, s zömét a határhegyek felé vonta vissza: a Lajta-hegységbe, a Rozália-hegylánczba, a Kőhegy és a pinka-melléki magaslatok körzetébe. Odáig a magyarság nem követte: az etnikai határ a két réteg közt a hegy s a síkföldi topografia határával találkozik.

Érintkezésük az egész vonalon fennáll zavartalanul. A német réteg ma sem mindenütt kemény. Ellentállása a mosoni rónán s a soproni tág völgyiségekben, valamint a városokban észrevehetően engedelkeny a magyar etnikai befolyások iránt.

Legmerevebb ott, hol a legtöbb tért veszttette vagy a hol az osztrák, határterület német etnikája befolyásolja: Vas megye németujvári és felső-eőri, Sopron megye felső-pulyai, nagy- és kismartoni járásaiban. Ezt a velük szomszédos magyar réteg hirtelen eltörődéséből is meg lehet állapítani.

Szombathelyen a magyarság aránya 79%, s a szomszéd Felső-Eőrn már csak 12%, Németujváron pedig 1%. Csepregen a magyar réteg magassága 88%, s a szomszéd Felső-Pulyán ez lefokozódik 6, bellebb Kis- és Nagy-Marton körül 4 és 2%-ra.

Puhább a német képződmény a városok felé, hol a magyar etnika térfoglalását a magyar kultúra is segít előmozdítani. Vas megyében Sárvár, Szombathely, Kőszeg és Felső-Eőr közt a magyar lejtőképlet esése: 97—79—29—12%. Sopron megyében Kapuvár, Csepreg, Sopron és Kis-Marton közt a magyar képlet lejtése: 98—88—25—4%.

Engedelkeny a német réteg a mosoni rónán is, a Rába, Kis-Duna s Lajta közt, hol a Győrtől — Magyar-Óváron s Rajkán át — Nezsiderig szálló magyar lépcsők haladványa ez: 95—46—12—8%, — s a pozsonyi rónán, hol a Felső- és Alsó-Csallóközből Galántán át Szempezig s Pozsonyig creszkedő magyar lejtők számsora: 97—86—86—18—18%. Ott és itt csak idő kérdése, hogy a róna földre lenyomult német elem a kisalföldi magyar réteghez, mely nálánál erősebb, hozzá hasonuljon; így történt a kis Alföld egyéb szakaszain is.

* * *

Forduljunk most ama lejtők felé, melyek a magyar réteg magas pontjairól az északi szlávok: a tótok és oroszok nyelvterületére ereszkednek

E hatalmas vonalon, mely a pozsonyi Kis Kárpátoktól a máramarosi havasokig ér, a magyar lépcsőzet előbb lassan, lépvést lejtő, s aztán gyors, szinte meglepő esésű. Az országrész térszíni rajza (topografia) olyan, hogy benne a szláv réteggel a magyar rétegnek előbb könnyű, aztán igen nehéz, szinte lehetetlen érintkeznie. A topografia hatása az etnikára itt szemmel látható.

A magyar elem súlypontja a kis és nagy Alföld rónaságán, a szláv elemé a Kárpátok hegyvilágában nyugszik. Amaz csak a széles völgysegeken át képes ide behatolni. A hol a magyar képződmények felé völgyöblözet nyílik, ott tetemes magyar lépcsők is vannak. A hol a völgyek megszűkülnek vagy bezárulnak, ott a magyar rétegből is sekély, vékony erek válnak ki, hogy a szláv képződményt bejárják.

E jelenség ismétlődik a felvidék völgyrendszereiben, a Morvavölgytől a Garamvölgyig, az Ipolyvölgytől a Bodrogvölgyig, a Laborcvölgytől a Vissóvölgyig mindenütt.

Az egész területen a népfajok viszonyosságát országrészenként csak a térszín változásai módosítják. Az *Ipolyvölgytől nyugatra* eső zárkózott topografiában a magyar réteg terjedése nehezebb, s a tótok nagy és kompakt tömegével a szláv réteg ellensúlya feltétlenül érvényre jut. A *Bodrogvölgytől keletre* nyitabb a topografia, a magyar réteg is könnyebben terjedhet benne, s a kevésbé kompakt tót és orosz elemek ellensúlya kevésbé hathatós. Végre az *Ipoly s a Bodrog közt* a magyar etnikai élet Nógrád, Gömör, Abauj-Torna és Zemplén hegyvilágába messze benyomulhat, mert az Osztrovszki-, a Veporhegység, az alacsony Táttra, a szomolnoki havas s a Hegyalja hosszú bérczfaláig a magyar réteg túlsúlyát nem gyengíti semmi akadály, a szláv ellensúly ereje pedig Liptó és Ung közt épp e bérczfalakon törik meg.

A *nyugati* völgyek rendszerében a magyar lépcsőzet mély esésű számai a szláv túlsúly erejére vullanak.

A *Morvavölgy* mentén a magyar lépcsőfokok Pozsonytól Malaczkáig 18%-ról 1%-ra esnek. A *Dudvág* vonalán a magyar képződmény Galanta és Nagy-Szombat közt 86%-ról 8%-ig, s innen Pöstyénig 1%-ra csökken.

A *Vágvölgy* torkolata körül, Komárom és Vágsélye közt, a magyar etnikai erő még tetemes: 93% és 65%, de Galgócznál lehull 5%-ra. Vág-Ujhelytől Vág-Beszterczéig, Zsolnától Liptó-Ujvárig 5 – 1/2% közt ingadozik. Ehhez képest a Vág rendszeréhez tartozó oldalvölgyekben: a Bittse Miava, Kisucza, a Turócz, a Fekete- és Fehér-Árva folyása mentén ugyanez a sors éri a gyenge magyar képleteket. Messze elszakadva tápláló forrásuktól, az anyarétegtől, 3 – 1/2%-ra kénytelenek leapadni.

A *Nyitra- és Zsitvavölgyben* mintha enyhülne kissé a szláv réteg nyomása, s a nagy és kis Fáttra közt a topografia mintha visszanyomná azt. Udvardnál a magyar képződmény ereje 89%, Érsekujvárnál 51, Verebéllyénél 46, Nyitránál 38%, — csak föllebb, Nagy-Tapolcsányánál esik 4, Oszlányánál 2, Privigyénél 1%-ig.

A *Garamvölgyben* a szláv túlsúly nyomása ismét erősebb. Párkány

körül a magyar elem 96, Léva körül 76%-on áll; Báthnál lecsökken 20, az aranyos-maróthi járásban 8, Garam Szt-Keresztnél 2%-ra. A zólyomi völgy-szakaszban kissé megduzzad, Zólyom és Besztercebánya körül 6—6%-ig, de Breznóbányánál megint lelohad 2%-ra. Ehhez képest a szalattai oldal-völgyben sem tehet ki többet 1%-nál.

Más a helyzet a *keleti* völgyek rendszerében. Itt a szláv réteg gyengébb, a magyar képződményeken a nagy alföldi képletek túlsúlya érvényesül; lépcsőzetük hullámozó s csak az országhatár közelében esik tetemesen.

A *Bodrog-Latorcza* mentén a magyar réteg a sátoralja-ujhelyi, király-helmeczi, mező-kászonyi, munkácsi és szolyvai járások vonalán így hullámozik: 73—97—97—21—5%.

A *Laborcz* és *Ung* mentén a magyar talaj lépcsőzetes hullámai a kaposi, ungvári, nagy-mihályi, szobránczi és n.-bereznai járások közt: 68—32—18—4—2%.

A *Felső-Tiszavölgy* rendszerében, Szatmártól Máramaros határáig, Fehér-Gyarmat, Beregszász, Ugocsa-Ardó, N.-Szőlős, Técső, Huszt, M.-Sziget, N.-Bocskó, Suhatag és Vissó közt a lépcsők lejtése ez: 99—94—49—27—26—10—32—13—8—4%.

Ismét más a helyzet a *felvidék közbenső* szakaszán. Itt a magyar réteg az Ipoly és Hernád vidék hegyei közt, az észak felé fődött, délre nyitott területen kemény, erőteljes, schol sem lankadó.

Az *Ipolyvölgybe* épült magyar lépcsők hullámlejtése Szobba Ipoly-ság, N.-Csalomja, B.-Gyarmat, Szécsény és Losonc közt: 73—80—66—73—94—42%. A *Sajóvölgyben* a magyar képletek Miskolcz, Szendrő, Tornaalja, Rimaszécs és Rozsnyó közt így hullámozanak: 85—91—94—96—94—47%. A *Hernádvölgynek* a szepes-abauji hegybástyáktól délre eső nyílt szakaszában Szerencs, Göncz, Cserehát és Kassa közt a magyar talajhullámok ezek: 94—98—64—37%.

Csak a topografia egyes elzárt *szögleteiben* esik nagyot a magyar réteg arány száma: Ipolyság fölött Korponán 80%-ról 9%-ra, Losonc fölött Gácsnál 42%-ról 4%-ra, Rimaszécs fölött Nagy-Rőczén 94%-ról 7%-ra és Rimaszombaton 28%-ra. A hernádvölgyi erős magyar képződmények is lecsökkennek, mihelyt a Hernád felső folyását a szomolnok-i havason túl: Gölniczbányánál, Iglón s a magas Táttra alatt beérk; lépcsőfokaik ott: 4—3—2%.

Ehhez képest gyenge a magyar etnika ereje Sáros megye zárkózott topografiáján is: a Tárca-völgyben Siroka és Tárca közt a lejtés ez: 10—9—2%, — a Tapolyvölgyben pedig Gálszécs és Bártfa közt ez: 10—9—1—1%.

A magyar elem ez egész vonalon változó szerencsével küzd a térszíni akadályok ellen. Két szakaszon: északra és északkeletre helyt álló sikerei vannak a szláv rétegek nyomásával szemközt. De kedvezőtlen a helyzete északnyugat felől, hol a tót elem túlsúlyát a topografia is támogatja. E túlsúly talán nem volt mindig ily tetemes: vannak rá adatok, hogy a magyar réteg Pozsony és Bars megyék közt, a Vág, Nyitra és

Garam völgyekben valaha messze ki volt építve. Kőrösy József¹ nagybecsű tanulmányai valószínűvé teszik, hogy a magyar nyelvterület a XVIII. században az egész dunabalparti kis Alföldet N.-Szombatig, a Vág völgyet Galgóczig, a Nyitra völgyet Assakürtig, a Zsitvavölgyet Aranyos-Maróthig s a Garam völgyet Szt-Keresztig magában foglalta. E képződmények azonban, úgy látszik, kevés ellentállást fejtettek ki: a tót etnika áramlatai letörték s tova sodorták azokat délirányba: a Dunavölgy felé.

* *

Hallottunk e tárgyban hangokat, melyek a tényállást így foglalják össze: a *felvidék eltótosodott*.

E véleményt ily terjedelemben nem tehetjük magunkévá.

Magyar etnikai élet északon, a felvidék legzárkózottabb részében, a Kárpátok havasai közt sohasem volt: a magas hegyek s a magyar természet alig fértek valaha össze. A Tátra, Fátra, s a nyugoti Beszkidek havas világát már a honfoglalás szlávnak találta, az is maradt. Erről tehát nem mondhatni, hogy eltótosodott. Nem tótosodtak el a felvidék délné és keletnek hajló nyiltabb térszakaszai, tág völgysegei sem, az Ipoly, Sajó, Hernád középső és alsó folyása mentén, a Bodroghözben s a Tiszaháton. Ez a rétegszakasz ma is túlnyomólag magyar, még pedig erős, terjedni tudó java magyar. Ha vannak a talaján elvétve veszteségek, azokkal szemben vannak jelentékeny nyereségek.

Csak a délnyugati szakaszra lehet rábizonyítani, hogy a magyar etnikai élet Nagy-Szombat és Vágújhely, Aranyos-Maróth és Báth között *tért vesztett*. De ott sem a magyar réteg eltótosodása folytán tolódott el a hajdani nyelvhatár, hanem azért, mert a magyarság, a történelmi fejlemények s a változott megélhetési viszonyok hatása alatt, e területet lassankint *ott hagyta* s másüvé költözött.

Ez átköltözés már akkor megindulhatott, hogy a felső Dunavölgy a török uralom alól felszabadult, s a gyér népességű *Csallóköz*, meg a dunamelléki *kis Alföld* olcsó jószágot, jobb és pihent talajt kínált a felvidéki magyarságnak.

Még nagyobb arányokat kellett hogy öltön a költözködés, mikor a *nagy Alföld is felszabadult* a basák alól, s parlag kincseinek vonzását a felvidék és Erdély magyarsága egyaránt megérezte. Másfelől, hogy lezajlottak nyugaton a nagy hitújítás zivatarai, s a westfáli békekötés után megindult az ellenreformáció mozgalma: a cseh-morva protestánsok a nyomás elől tömegesen Magyarországra bujdosnak, s e *szláv emigráció* főleg a mi *felvidékünket lepte el*.

Két súlyos ok mozgatta tehát meg a magyar képződményeket a felvidék délnyugati szakaszán: egy vonzódás délkeletre, kecsgetetőbb viszonyok közé, s egy fizikai nyomás taszító ereje, mely az ügyis meg-lazult magyar képződményeket a Duna s az Alföld felé tolt el.

¹ L. dr. Kőrösy Józseftől a «Felvidék eltótosodása» czimű forrásmunkát. Meg-jelent füzetekben Grillnél, Budapesten, 1898 és 1899.

Az Alföldön nem lehet többé rájuk akadnunk: összeolvadtak a más népeccéggel. De a Dunához tolodott magyar elemre rá vélünk ismerni a két csallóközi s a galántai járás feltűnő képződményein, — azok kiemelkednek ott egész környezetükből. Kelet-déli szomszédságukban Rajkától Győrig a magyarság 8—12—46—95%, nyugat-északi szomszédságukban Pozsonytól Nagy-Szombatig és Galgócztól Vágsellyéig 18—8—5—65%, ellenben Galántán és a felső Csallóközben 86—86%, az alsó Csallóközben 97%-ot tesz ki. E félszigetszerű magas képletek bizonyynyal nem a moson—győri oldal felől torlódtak így fel. Semmi valószínűség nincs benne, hogy ez erős magyar elemet a hanság svábjai szorították volna a Csallóközbe. Ellenben a pozsony—nyitrai oldalon építőanyagának ott volt a felvidéki magyarság, indító erőnek pedig ott volt a nagy szláv áradat nyomása.

Mekkora erővel jött ez ár és meddig terjedt, — csak hatásaikból tudjuk megítélni.

A hova a *cseh-morva* hatás Trencséntől Zólyomig, Pozsonytól Nógrádig elhatott, mindenütt a saját etnikai mázával vonta be a tót réteget, s megkülönböztette ezt a többi tótságtól nyelvjárásra, viseletre, szokásokra, sőt — vérvegyülés folytán — véralkat dolgában is. A népességet pedig fenn a hegyek közt úgy elszaporította, hogy többé el sem fért a régi lakóhelyein. Ily kényszerűségek súlya alatt tódult a felvidéki tótság a visszavonuló magyarság nyomába, követve ezt át a Dunán, s le az Alföldre.

Az áramlat ereje mintegy 100 régi magyar községet átalakított etnikailag. Nem túlságos áldozat a harmadfél száz éves történeti időhöz s a nehéz viszonyokhoz képest, a miket e bontó erő a magyar réteget megbolygatására felhasználhatott. Így is jóformán csak a terület esett áldozatul, mert a magyar elemek a tér színéről időközben elvonultak. A mi a régi magyar birtokosokból helyben maradt, többnyire ma is megvan maradékaikban. A mi a szlávok hullámai közt elmerült, csak a legszegényebb, földhöz ragadt jobbágy-elem lehetett, mely kénytelen volt a helyzettel megalkudni, hozzá alkalmazkodni.

* * *

Vizsgáljuk meg végül ama lejtőket, melyek a magyar réteg *keleti* és *délkeleti* homlokzatán, ott a román és szász, itt a román, szerb és sváb elemmel érintkeznek.

A magyar lejtők alakja más ott, más itt; mintha mindkét irányban más viszonyok közt, más elvek szerint kellett volna kialakulnia.

Délkelet felé a pestmegyei, csongrád-csanádi s békés—bihari rónaság szélén a magyar képlet megdűledezik. Arad, Temes és Krassó-Szörény megyékben a román-német, Torontálban s Bácsban a szerb-német tömegek látható súlylyal nehezednek rá. Túlsúlyuk a Maros, Tisza és Duna közé zárt sík területen majd oly tetemes, mint a krassói érczhegység vagy az aradi és bihari bércek zárkózott völgyeiben. S a különbséget nem

a topografia különbözősége okozta, hanem az etnikai erők eltérő enerzsiája.¹

A meddig a román etnika terjed, a magyar lépcsők mindenütt nyomottak s már az alföldi rétegfal alatt hirtelen lesüppedők. A szerb etnika hatáskörében a magyar lépcsőzet lejtése élénk és hullámzatos. Látszik, hogy a románság egyenletesebben a szerbség szaggatottan helyezkedett el; amaz nyugodtan tartja, emez nyugtalanul keresi az egyensúlyt.

A krassó—temesi és arad—bihari román oldalon a magyar lépcsők üteme fáradt, erőtlenségre; a bács—torontáli szerb oldalon az ütemben van erélyesség és tudatosság. Ott Boros Jenőtől az alsó Dunán Moldováig a magyar képlet gyenge hullámai ezek: 14—4—1—2—3—1—0—0—1‰; itt Kiskun-Halastól Ujvidékig erőteljes hullámai ilyenek: 99—57—84—76—50—15—23‰.

E két eltérő enerzsia folytán a lépcsők nemcsak délirányban esnek a magyar rétegtesttől távozólag, hanem keletnek is, a román rétegtesthez közeledőleg. Megkell azonban jegyeznünk hogy a közbenső torontál—temesi tagozatban a magyar képződmény lépcsőit egy harmadik enerzsia is

¹ A délvidéki terület magyar képleteinek hullámzását járasonként százalékszámokban, s a járások neveivel mutatjuk be itt. Az alföld tetemes magyar képleteit (50—99‰) vastag számok jelzik.

(N a g y - A l f ö l d)									
					Békés	Berettyo- Ujfalu 87	Cséffa 56	M.-Cséke 3	Belé- nyes 15
					86	N.-Sza- lonta 75	Tenke	Vaskoh	Topán- falu 0 ₂
K. Kun- Halas 99	Cson- grád 99	Szentes 99	Oros- háza 78	B.-Csaba 28	B.-Gyula 72	Kis- Jenő 35	Béél	2	[Bihar-Havas]
Bács- Almás 57	Szeged 97	Ma ó 86	Kovács- háza 83	Bat- tonya 75	Elek	Ternova	Boros- Jenő 14	Boros- Sebes 7	N.-Hal- mágy 1
Zenta	Török- Kanizsa	Német- Szt-Mikl.	Nagylak	Pécska	Arad	Világos	Radna	Körös- bánya 4	Brád
84	49	18	31	49	44	18	4	4	2
Topolya	Török- Becse 28	Zsom- bolya 20	Perjá- mos 2	Uj- Arad 5	Lippa	Maros	M.-Ilye	Déva	Szász- város 8
76	28	20	2	5	4	2	1	14	
Ó-Becse	N.-Bees- kere 12	N.-Ki- kinda 19	Csenej	Vinga	Békás	Bega	Facset	Vajda- Hunyad 9	
50	12	19	20	9	5	8	2	9	
Kula	Zsablya	Pérod- dény 8	Csáková	Temes- vár 14	Buziás	Lugos	Temes	Ilátszeg	Puj
15	12	7	7	14	13	7	3	4	3
Ujvidék	Titel	Módos	Bánlak	Detla	Bogsán	Resicza	Karán- sebes 1		Petro- zsény 14
23	12	14	17	15	3	2	1	[Retyc- zát.]	
	(Alsó)	Antal- falva 11	Alibu- nár 1	Versec	Ora- vicza 2	—	Tere- gova 0 ₃		
		Duna-	Pan- csova 7	Kub	Fehér- templ. 2	Jám	Bozo- vics 0 ₁	Orsova	
			7	7		1	0 ₁	5	
				völgy)			Moldova 1		

segít lefokozni, a sváb és bolgár telepeseké. Így kapunk a csanádmegyei Kovácsháza s a torontáli Kubin közt ilyen lépcsősort: 83—31—2—20—7—17—1—7%, az aradmegyei Pécska s a temesi Fehértemplom közt pedig ilyet: 49—5—9—14—15—5—7%.

Ez országrészben a magyar réteg sorsa évszázadokra eldült, mert a nagy alföldi képződményt más etnikai rétegek, bár különböző erélyű, de egyirányú túlsúlya egyoldalúan letörte.

Régi történeti följegyzések szerint a tetőzött magyar réteg a mohácsi vész előtt ez etnikai tartomány legnagyobb részére kiterjedt. A bíborban született görög császár a honfoglalást is úgy adja elő, hogy a hét vezér ez országba az alsó Duna felől nyomult s a délvidéket szállta meg legelsőbbben.

Annak az erős magyar életnek, mely az Árpád-királyok s a vegyes házak uralma alatt itt fejlődött, ma már alig van nyoma.

A leroskadt rétegzet lépcsősoraiban itt-ott feltorlódozó hullámok bizonyynyal nem a régi történeti képlet maradványai. Az egyetlen valószínű maradvány Aradmegyéből az alsó Marosvölgyben Hunyadon át húzódik a középső Maroshoz, hogy fölkeresse az erdélyrészi magyar képződményekkel való csatlakozást. Ott van Arad 44, Világos 18, Radna 4, Déva 14, Szászváros 8, Alvincz 14, Magyar-Igen 7, Nagy-Enyed 25, Maros-Ujvár 30% magyarral. E maradványok arra vallanak, hogy a nagy alföldi s az erdélyrészi magyar rétegzet valaha a *Maros-vonalon* át összefüggött egymással.

A többi emeltebb lépcsőt ujabbkori képződménynek kell tartanunk, a mik az alföldi nagy rétegtestből kiválván, idáig creszkedtek és lerakodtak. Igazolja felfogásunkat e lépcsők mai jelentősége a közigazgatásban és közforgalomban (Nagy-Kikinda 28, Temesvár 14, Buziás 13, Lugos 7, Orsova 5% magyarral), — de megerősíti a történelem is, midőn e területen a régi magyar etnikai életnek elenyészteről beszél.

Az egykori temesi grófság s a szörényi bánság a magyar-török háborúknak állandó csatatere volt több száz éven át. Ezt a területet birta a török a hódoltság ideje alatt legtöbbször. A visszafoglalás harczeit itt váltak irtóháborúkká mindkét fél számára. S mikor a török kivonult innen, az egykori virágzó tartományok helyén kietlen pusztaság terült el, a régi magyar etnikai élet helyén néptelen földet hagyott hátra.

A népességet a rendelkező hatalom idegen etnikai elemekkel igyekezett felújítani. Egymást érték a nagyarányú telepítő mozgalmak: I. Lipót alatt a szerbek, III. Károly és Mária Thérézia alatt a svábok, elzászi francziák, II. József alatt a csehek és bolgárok ezrei telepedtek le. A románság mindannyinál hamarabb érkezett, a török háborúk már itt találták, — de meglepő terjeszkedését a XVIII. századra eső nagyarányú beáramlás tette lehetővé. A terület nagy része akkor kikapcsoltatott az államkormányzat hatalmából s az alkotmány oltalma alól, s végvidéki jelleget, határőri szervezetet, katonai kormányzatot kapott.

A magyar elem sok vérvesztés, sok jószágvesztés után elköltözött innen. Csak a legújabb idők eseményei, főleg a határőrvidék polgárai-

sítása, tették neki lehetővé a tömegesebb visszatérést. De hogy régi helyét csak részben is visszafoglalhassa, ahhoz hosszú és szerencsés fejlődésre van szüksége.

* *

Egészen más a magyar képződmények alakja és jellege a *keleti* arcvonalon, a hogy az alföldről Erdélybe áttérjednek.

Nem roskadnak meg, mint északnyugaton a tót, vagy délkeleten a román-német etnika egyoldalú nyomása alatt. Lépcsőik nem egyforma ütemben, nem is egy irányban ereszkednek a rájuk nehezedeő idegen réteg mélyébe, mint a hogy északkeleten a tót-orosz, dél felé a szerb-német képződmények közé azokat élénk lejtéssel alászállni láttuk.

Az erdélyi képletben a magyar réteg lépcsői az alföldi képződmények fejlett számarányaihoz képest lehanyatlanak, de tovább keletnek a székely képződmény magasabb számarányaihoz lassan felemelkednek. A két magaslat legrövidebb összekötő vonalán, átlós irányban, a lépcsők hullámvonalat írnak le, — esésük nem mély, hágójuk nem meredek.¹

¹ Az ország keletén a magyar etnikai élet képét járásokonként a következő százalékos számok fejezik ki. Az alföldi s a székely képlet magassági számait, valamint az átlós kapcsoló vonalban eső magassági számokat vastag jegyekkel jelezzük.

	<i>Fehér-Gyarm.</i>	<i>Csenger</i>	<i>Szatmár-N.</i>	<i>Szinér-Váralja</i>	<i>N.-Somkut</i>	<i>N.-Bánya</i>	<i>Suhag</i>	<i>Izavölgy</i>		
	99	91	81	20	12	37	8	1		
	<i>Nyír-bátor</i>	<i>N.-Károly</i>	Erdőd	Szilágy-Cseh	N.-Ilonda	M. Láspos	Naszód	Radna		
	96	67	28	28	3	11	4	4		
<i>Nagy-Kálló</i>	<i>Székelyhid</i>	<i>Ér-Mihályfalva</i>	<i>Tasnád</i>	<i>Zilah</i>	<i>Zsibó</i>	<i>Deés</i>	<i>Betlen</i>	<i>Jád</i>		
97	89	86	46	43	14	23	20	1		
<i>Derecske</i>	<i>Szalárd</i>	<i>Margita</i>	<i>Szilágy-Somlyó</i>	<i>Kraszna</i>	<i>Csáki-Gorbó</i>	<i>Szamos-Ujvár</i>	<i>Kékes</i>	<i>Besztercze</i>	<i>Felső-Régen</i>	
99	62	47	49	21	3	27	26	9	25	<i>Gyergyó-Szl.</i>
<i>Bereglyó-Ujjalu</i>	<i>Nagyvárad</i>	<i>Élesd</i>	<i>Bánffy-Hunyad</i>	<i>Almás</i>	<i>Kolozsvár</i>	<i>Mócs</i>	<i>Mező-Örményes</i>	<i>Teke</i>	<i>Alsó-Régen</i>	<i>Gyergyó-Tölgyes</i>
91	68	13	29	16	55	23	14	12	36	<i>Miklós</i>
<i>Cséffá</i>	<i>Magyar-Cseke</i>	<i>Belényes</i>	<i>Gyalu</i>	<i>Nádas</i>	<i>Torda</i>	<i>Maros-Ludas</i>	<i>Alsó-Maros</i>	<i>Felső-Maros</i>	<i>Nyárád-Szereda</i>	<i>Felcsik</i>
56	3	15	38	49	43	25	79	51	91	93
<i>Tenke</i>	<i>Vaskoh</i>	<i>Topánfalva</i>	<i>Alsó-Jára</i>	<i>Toroczkó</i>	<i>Felvincz</i>	<i>Radnót</i>	<i>Dicső-Szt-Márton</i>	<i>Székely-Udvarh.</i>	<i>Kászon-Alcsik</i>	<i>—</i>
27	2	0.2	16	22	35	26	44	89	99	<i>Sepsi-Szt-György</i>
<i>Beél</i>	—	—	<i>Abrudbánya</i>	<i>N.-Enyed</i>	<i>Maros-Ujvár</i>	<i>Hosszaszó</i>	<i>Erzsébetváros</i>	<i>Székely-Keresztúr</i>	<i>Homoród</i>	<i>Kézdi-Vásárhely</i>
4	—	—	10	25	30	11	24	98	92	<i>77</i>
<i>Boros-Jenő</i>	<i>Boros-Sebes</i>	<i>N.-Halmagy</i>	—	<i>M.-Igen</i>	<i>Balászfalva</i>	<i>Berethalom</i>	<i>Szeresd</i>	<i>Kőhalom</i>	<i>Miklós-vár</i>	<i>Kovászna</i>
14	7	1	—	7	9	3	10	23	84	85
<i>Radna</i>	<i>Kőrösbánya</i>	<i>Brád</i>	<i>Algyógy</i>	<i>Alvincz</i>	<i>Kis-enyed</i>	<i>Szt-Agota</i>	<i>N.-Sink</i>	—	<i>Alsó-Barcaság</i>	<i>Hétfalu</i>
4	2	4	2	14	9	6	7	—	17	55
<i>Maros-Illye</i>	<i>Déva</i>	<i>Szász-város</i>	<i>Szász-város</i>	<i>Szerdahely</i>	<i>N.-Szeben</i>	<i>Ujgyház</i>	<i>Fogaras</i>	<i>Sárkány</i>	<i>Felső-Barcaság</i>	—
1	14	8	1	0.2	5	1	10	2	24	—
<i>Facset</i>	<i>Vajda-Hunyad</i>	—	<i>Szelistye</i>	0.3	—	<i>Árpás</i>	—	<i>Törösvár</i>	—	—
2	9	—	—	—	—	2	—	2	—	—
<i>Temes</i>	<i>Hátszeg</i>	<i>Puj</i>	—	—	—	—	—	—	—	—
3	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Karánsebes</i>	—	<i>Petrozsény</i>	—	—	—	—	—	—	—	—
1	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Terego</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Bozovics</i>	<i>Orsova</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.1	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Moldova</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

E számsor hézagaiba a járássok lakott részeit különválasztó lakatlan hegyvidékek esnek: Beél és Abrudbánya közt a Bihar havas, Hátszeg és Orsova közt a Retyezát s a Godjan, — Szárkó, Vajda-Hunyad és Szelistye közt a Kudsiri havas. Nagy-Halmagy és Magyar-Igen közt az erdélyi érczhegység, Kőhalom és Sárkány közt a Persányi havas, Nyárád-Szereda és Homoród közt a Hargita, Kovászna és a Hétfalu közt a Bodza-havas, Gyergyó-Tölgyes és Kézdi-Vásárhely közt a Csiki havas.

De mély az ereszkedő s meredek a kapaszkodó mindenütt, hol a lépcsőzet, az átlós vonaltól elhajlik. Mentül nagyobb az elhajlás, annál nagyobb a lépcsők esése; legnagyobb észak felé a szolnok-doboka—besztercze-naszódi, s délre a krassó—szörényi és hunyad—fogarasi periferián.

E laza és omlatag épület csak romja az egykori Erdély magyar rétegzetének. Látni való, hogy két oldalt, északon és délen, egy-egy súlyos nyomás érte, melyek folytán két felől megrogyott, középen meghajolt, s csak két sarkán maradt a régi tetőszínen, a régi erőben.

A románság nagy tömegei változtatták el így a régi Erdély etnikai képét

Láttuk már délkeleten e nép-elemet erős túlsúlylyal megjelenni s az alföld szegélyéig előnyomulni. Most látjuk újra, a mint kétfelől az erdélyi magyar rétegre ránehezedik, lépcsőit nyomja, elárasztja, sőt hullámai összecsapnak több ponton a középső átlós vonalon is.

A régi Erdély magyar rétegzete valaha nem ily dülékenynek épült; így el nem bírta volna ezer év történeti rázkódtatásait.

Olyan etnikája volt ama régi Erdélynek, a milyen volt első politikai és honvédelmi szervezete.

A külső védelmi vonalon a székelység őrizte az ország kapuit kelet felé. Az északi és déli szárnyon a szászok telepítették határőröknek, a besztercei grófságba s a királyföldre; a Barcaság és Fogaras felett pár évig a német lovagrendnek kellett őrködnie. A belső védelmi vonalat Erdély szívében a magyarság tartotta megszállva, ott feküdtek az erdélyi magyar vármegyék.

Árpád-királyaink azért hívtak idegenből határőröket a székelyek mellé, mert ezek nem voltak elegendő számmal, a magyar csapatok pedig a benső védelmi vonalon nem voltak nélkülözhetők; s német csapatokat hívtak, mert alkalmasabb elemet sem a hazában, sem a szomszédságban nem találtak. Ha a román nép akkor itt él, bizonyynyal azt állítják fegyverbe, a hogy később, mikor már itt volt, Fogaras s a Szörénység védelmében alkalmazták is a románokat.

A történeti kritika megállapította, hogy e nép a régi Erdélyben a XIII. század elején jelent meg először. II. Endre az első király, ki rendeleteiben róluk megemlékezik. Első csoportjaik az ő idejében érkeztek meg Erdély határszélére Kunországból. Ő jelölte ki nekik Fogaras és Brassó körül az első telepedő helyet. Így indult meg a románok beáramlása, s eltartott 600 esztendeig. Az első 400 év alatt lassú volt a folyása, az utolsó 200 évben tetemesekké nőttek az arányai.

Az árpádkori vláh pásztor nép a tatárdúlás után megszállta az elpusztult Kunországot, urának elismerte a magyar királyt s új hazáját Havasalföldön Ungro-Vlahiának nevezte. Ezek utódai a mai románok. Egyes karavánjaik át-átlépték az erdélyi határt, s a ki közülök nyájával egyszer-másszor kitelelt Erdélyben, nem igen kívánczolt többé vissza Havasalföldre. Ők voltak itt az első román telepések.

IV. Béla óta Zsigmondig a királyi erdőbirtokokon kaptak telket s jogosítványokat, de csak szétszórva, apró csoportokban telepítették le,

egy-egy kenéz alatt. A legnépesebb telepükre sem jutott több 60—70 családnál. A királyi dekretumok szerint az ország keleti felében Fogarastól Máramarosig, Beszterczétől Ugocsaig, a Szörénységtől Biharig mindenütt akadt néhány telepük; még sem volt számuk oly nagy, hogy politikai súlya lehetett volna.

Leghamarabb a Szörénységben és Fogarasban tömörültek, hol aztán határőri és várőrségi szolgálatot vállaltak. De a kenéznek, a ki élükön állt, csakis katonai rangja volt, közjogi hivatala nem, egyiknek a szörényi bán, másiknak a fogarasi kapitány parancsolt. A többi kenézek a vár-ispánoknak engedelmeskedtek.

Kétszáz év mult el s a vlah nép még mindig oly súlytalan volt, hogy politikai küzdelmei is csak agrár-szociális jelleggel bírtak; ezért szó sem lehetett róla, hogy Erdély három nemzetének közjogi kiváltságaiban részesüljön.

A török háborúk korszakában kezd számra nagyobb mértékben növekedni. A veszedelem félelme, a harci pálya izgalma s a zsákmány ingere évről évre több menekült, több hivatásos harczost költöztetett az országba. De elmulik újabb 200 viharos év, s a románság az erdélyi fejedelmek alatt sem tesz ki többet 25%-ánál Erdély egykorú népességének. Verancsics írja, hogy annyi már az oláh, mint a három nemes nemzet egyenkint. Mintegy száz évvel később Vasilie Lupu moldvai vajda azt jelentette a szultánnak, hogy az erdélyi népesség (a partium területén lakó néppel együtt) már több, mint egy harmadáig román. Lehetett tehát akkor vagy 35% erőben, s a magyarok, székelyek és szászok ereje még mindig közel kétszeres túlsúlyban volt felettük. Ma ugyane földdarabon a népesség nagyobbik fele román, — a magyarok, szászok és egyebek csak kisebbség felét teszik a lakosságnak.

Erdély arany korában a magyar etnikai réteg szükségkép egyenletesen feküdt a Tiszaháttól a székelyföldre s onnan az alsó Marosig. Kiterjedett az egész mezőségre, a két Küküllő közére, a középső Marosvölgyre Hunyadig s a Szamosvidékre a Szilágysággal az Érmellékig s a Felső-Tiszáig. Csakis ily hatalmas magyar réteg talaja adhatott erőt Erdély nagy fejedelmeinek, hogy koruk nehéz viszonyai közt erőteljes magyar politikát folytathassanak. Ma mindezen körvonalak elmosódtak, s csak egy-egy nyelvsziget emlékeztet, hogy az egykorú magyar nyelvterület valaha meddig ért.

Az erdélyi magyarságot a XVIII. század sorvasztó közszelleme törte meg, akkor lett az etnikai rétegzet is a Királyhágón túl eltörődötté.

Egy rész e népességből a háborúkban pusztult el; más rész a pestisjárványoknak esett áldozatul. Egy harmadik töredék elköltözött Erdélyből a magyar alföldre, mikor az a török uralom alól felszabadult. A megmaradt zöm kimerülten és elfájdusva tűrte a mostoha időket, melyek alatt egy idegen eszmekörben mozgó kormányrendszer a magyar nemzeti törekvéseket elnyomta, az állami feladatoknak pedig megfelelni nem tudott.

Erre az időre esik a románság tömeges beözönlése. Nem mult év,

hogy a muntánok, czinczárok, illiro-vlahok és moldovánok ezerével ne jöttek volna a szomszéd vajdaságokból keresztény nagyhatalom oltalmát keresni. Jöttek, mert túl a havasokon zaklatott volt az életük a Fanariota fejedelmek s a török szuzerenitás alatt. Jöttek, mert a határszorosokat erre felé nyitva találták; a gubernium eltűrte, a hadparancsnokság szívesen látta érkezésüket. A bellicum két határőrezred-területet hasított ki Naszód és Fogaras vidékén nekik. A jezsuitaság feltárta előttük a római egyház kapuit, hogy azokon orthodox szertartással és román oltáryelvvel bevonulhassanak. Az erdélyi országgyűlések pedig száz éven át a partium-föld hovatartozandósága felett vitatkoztak a pozsonyi országgyűléssel. Észre se vették, hogy az etnikai talaj meginog alattuk.¹

E történetfolyásra vall rá a magyar rétegzet mai alakja Erdélyben. A régebben támadt román képleteken tovább építkeztek a beáramlott újabb elemek. Előbb az északi és déli halárszél, s a gyéren lakott havasi völgyeket töltötték be az Érczhegységben, az aranyosi és gyalui havasban, a Meszesben, az ilosvai és Lápos hegységben, meg az Avasban. Úgy terjedtek aztán lépvést a tág folyamvölgyek mentén, a magyar etnikai talajban tovább. Mindenütt lépcsőzetes nyomok mutatják a magyar rétegen, hogy a román etnikai élet mily erővel jött, s honnét érkezett.

A magyar lépcsők lejtői az alföldet és székelyföldet összekapcsoló vonaltól az északi, déli és délnyugoti határhoz ereszkednek le. A román áramlatoknak tehát e határvidékek felől, kívülről kellett érkezniök.

Az *északi* áramlat belépő állomásainak a magyar lépcsők útmutatása Radna és Jád vidékét jelölik meg, Bukovina és Moldva felé.

A románság e határpontoktól kiindulva szélesen terjedt el Magyarországon északkeletén. Benyomult Máramarosba, a Suhatagon át a Lápos vidékre. Követte a Felső-Szamos folyását, szétterjedt a mezőségen s becsapott a székelyföldre is. Követte a Középső-Szamos folyását, és végső állomásait az ecsedi láp körül érte el. Az ugocsa-szatmári románok, s részben a szilágyságiak és bihariak is, valószínűleg Beregen át, Bukovinából érkeztek, még a vegyes házbeli királyok alatt.

A magyar lépcsők a mezőségen át *Tordától Jádig* így szállnak le: 43—25—23—14—12—9—1%, *Marosvásárhelyről* pedig így: 79—51—12—9—1%; a középső Szamosvölgyön át *Kolozsvárról*, Szamos-Ujváron át, Jádig ez a lejtésük: 55—27—26—9—1%; az Érmellékről *Margitán*, Tasnádön, Zilahon és Deésen át Jádig ez: 86—46—43—14—26—20—1%; végre Szatmár-Németitől Nagy-Bányán, a Suhatagon és a Izavölgyön át Radnág ilyen: 81—20—12—37—8—1—4%.

Ez egész területen — ha eltekintünk a jád-beszterczei és tekei szász

¹ A román történeti élet kialakulását legbehatóbban s avatott bíráló elmével dr. Jancsó Benedek tárgyalja: «A román nemzetiségi törekvések története» című nagy művében.

telepektől — csak a régi magyar réteg állt a román elem terjeszkedő útjába. A szász képződményt a románság Besztercze körül lefokozta, a magyar képletek fölött pedig lassan és messzire elterjedt ama tetőpontokig, a melyeket az alföldön, a székelyföldön és Erdély szívében már nem bírt lefokozni: az átlós vonalig.

A *déli* áramlat Szeben, Fogaras és Brassó megyéken át Havasalföld felől érkezett, de feltűnő egyenetlenül terjedt szét. Brassó területén csak a Hétfalunál tette ingadozóvá az etnikai talajt; a Barcaságban gyenge gyarmatképződményeket alkotott; Fogarast egészen ellepte; Nagy-Küküllőből csak a Fogarassal szomszédos déli szakaszon érvényesült ereje; az északin már lankadt, s Udvarhely magasságában teljesen elenyészett. Szebenmegyében túlsúlylyal törte le a szász képződményt. Alsó-Fehérben s Torda-Aranyosban a magyar réteget; de ereje csökken a gyalui, lankad a nádasmenti térszínen Kolozsban, gyengül a marosujvár-tordai mezőségben, Kisküllő nyugati szakaszán, s keleten Erzsébetváros és Dicső-Szt-Márton felé.

A magyar lépcsők lejtése *Székely-Keresztúr* magasságából Brassóig ilyen: 92—84—17—24%; *Dicső-Szt-Márton*tól Kőhalmon és Fogarason át Töresvárig ilyen: 44—24—23—10—7—10—2—2%; Radnóttól Berethalmon át Árpásig ilyen: 26—11—3—6—1% (itt az alacsony lépcsők a román és szász réteg egyesült súlya alatt csökkennek le így); Tordától Balázsfalván át így lejtnek: 43—35—30—9—9—5%; Nádasmentétől Nagy-Enyeden át Szerdahelyig így: 49—22—25—7—14—0.2%, végre Gyalutól Abrudbányán s Algyógyon át Szelistyéig így: 38—16—10—2—1—0.3%.

A *délnyugati* áramlat Hunyad és Krassó-Szörény megyéken át a Duna—Olt között, vagy Kis-Oláhország (Oltinea) felől érkezett. Etnikai akadályt sehol nem, legföllebb topografiai talált. Feltétlen és szabad volt a terjeszkedése a Retyezát és a Bihar havas közt, a szörényi s az erdélyi Érczhegység völgyeiben, a temesi s az aradi róna szívéig. A gyenge magyar képződmények ez egész területen csak laza kapcsolatot tarthattak fenn az alföld és Erdély erősebb magyar képleteivel. Az újabban keletkezett Petrozsény, s az államvasutak piskii telepével meggyarapodott Déva 14—14% magyarsága, tovább Temesben Buziás, Temesvár s Delta 13—14—15% magyarral, s Aradmegyében Boros-Jenő 14% magyarral, szinte kimagasló kivételek abból a nyomott egyhangúságból, mely az alvidék ez alacsony magyar rétegzetén végig vonul.

A lépcsők Puj és Nagy-Halmágy, Hátszeg és Boros-Sebes, Moldova és Radna közt általában 8—0.1% közt hullámszanak, sőt Bihar délkeleti sarkában, az alföld erőteljes magyar képletei alatt is Magyar-Cséke, Beél és Vaskoh területén 2—4%-ig esnek. E mélységből Tenkén és Cséffán át 27—56% lépcsőkben emelkedik a képlet az alföldi réteg magassági számaihoz, — s Élesden, Belényesen és Margitán át 13—15—47% lépcsőkben feléri az Erdélybe hajló átlós vonal színét, mely az Alföld s a Székelyföld közt töredezett összeköttetést tart fenn.

Vessünk egy pillantást ez *átlósvonalra*. Magassági számai Bihar-Derecskétől Kolozsvárig s innét Kászon-Alcsikig így következnek:

Bihar-Derecske						Nyárad-Szereda	Kászon-Alcsik
99						91	99
Szalárd				Kolozsvár		Felső-Maros	
62				55		51	
	Margitta	Szilágy-Somlyó		Nádas-Mente	Torda	Dicső-Szt-Márton	
	47	49		49	43	44	
		Bánffy-Hunyad	Gyalu		Felvincz	Radnót	
		29	38		35	26	

Egy hullámvonal ez, mely Derecskétől Bánffy-Hunyadig esik, Gyalutól Kolozsvárig emelkedik, Tordától Radnótig újra esik s innét Kászon-Alcsikig újra emelkedik. A két esés oka az, hogy a román elemek e karzatig felhatolván, annak falait két felől megdöntötték. Szalárd és Kolozsvár közt az anyag, úgy látszik, keményebb volt, mint Kolozsvár és Felső-Maros közt: ott az omlott rész Margitánál 47%-ig és Bánffy-Hunyadnál 29%-ra sülyed, — itt a süppedés Dicső-Szt-Mártonnál 44%, Radnótnál 26%.

A románság, e képletek tanúsága szerint, Erdély szívébe az északi, déli és délnyugati határ felől áramlott be. Jött volna *keletről is*, de ott a *székelység elzárta az útját*. Több száz év óta tartó csodálatos küzdelme ez a székely etnikának. Mai állásáról a székely réteg arányszámai adnak tájékoztató képet.

Legtömörebb a székelység Kászon-Alcsikban: 99%; ott nincsen is román elem. De megjelennek a román nyomok Felcsik és Kézdi-Vásárhely 93—93%-ra leszállt magyar képletében; láthatók Gyergyó-Szt-Miklós 87% és Kovászna 85%-ra csökkent magyar lépcsőjén; nagy erővel lépnek fel a Hétfalu 55%-ra nyomott, s Gyergyó-Tölgyes 34%-ra letört csángó telepein, vagyis a moldva—romániai határ egész vonala mentén.

A székelység e határrétege háttal az erős udvarhelyi és a tetemes maros—tordai székely zömre támaszkodik. Az udvarhelyi képződmények magassági számai: 98—92—89%, Maros-Tordában a legtetemesbek 97—79%.

Háromszék miklósvári és sepsi-szt-györgyi szakaszán a 84 és 77%-ra csökkenő lépcsők már a déli román áramlat érintését érzik. Maros-Torda felső-marosi és két régeni szakaszán az 51—36—25%-ra lehulló lépcsők az északi román áramlat súlya alatt roskadtak meg.

Az egész román nyelvterület etnikai berendezése Magyarországon arról tanuskodik, a mit a történetírás is bizonyít, hogy a román elem sokkal a magyar honfoglalás után áramlott be az országba Moldva, Bukovina, Havasalföld és Oltinea felől. Az erdélyrészi magyar rétegzet mai alakja szintén arra vall, hogy a székelység s az alföldi magyarság közt az összeköttetést később támadt román képződmények lazították meg.

A román autohtonitásról szóló elméletet sem a történelem, sem a demografia nem igazolja. Erdély területén román életnek a XIII-ik század előtt nincs semmi történelmi nyoma. Az erdélyi népesség elhelyezkedése pedig egyenesen kizárja a föltevést, hogy az ősréteg valaha román lehetett volna.

A magyar etnika országszerte tömör és összezárkózó mindenütt; a részek egymásba kapcsolódnak, hogy szorosan összefüggő erős egészet alkossanak. Így zárkozik a túl-a-dunai magyarság a Dunavölgyön át a felvidékihez, a felvidéki magyarság a Mátra, a Bükk s a Hegyalja vonala mentén az alföldihez, az alföldi magyarság pedig a Kiskunság s a Sárrét közt a túl-a-dunaihoz. (L. fenn a számozott *a*) grafikont.) Így kellett ennek lennie Erdély talaján is, s hogy így volt, bizonyítja a sok magyar nyelv-sziget, a mi a Szamos és Maros folyása mentén, a magyar etnika térvesztései daczára, napjainkig fenmaradt. E régi magyar szigetek bizony-nyal nem egy még régibb román talajban születtek, hanem a később érkezett román áramlatok szigetelhették azokat így el. Ily szigeteink az alföld s a felvidék területén csak ott találhatók, hol a régi magyar képződmények későbbi jövevénynépek tömegével érintkeznek: a túl-a-dunai német, a bácska—bánáti szerb-német medencékben, s az ugocsa—máramarosi ruthén képletek közt. Minden egyebütt a magyar etnika egységesen és egyenletesen fejlődött ezer éven át.

Hasonló egyöntetűség példáját látjuk a *tótság* ezeréves fejlődésében. Ennek csak külső jellege változik az utolsó száz évek során, — benső lényege a cseh-morva és lengyel áramlatok hatása alatt, s az orosz elem megérkezése után sem változhatott meg. A tót etnika a szláv kontinuitás jegyében fejlődött tovább. Erőteljes képződményei Trencséntől Liptóig, Pozsonytól Nógrádig szorosan összefüggenek, és egy súlyponton nyugszanak, miként a magyar réteg képletei. (L. alább a *c*) grafikont.)

A később érkezett *jövevénynépek* darabokra szaggatottan, több súlypont szerint elosztva helyezkedtek el, a hol helyet kaptak vagy szoríthattak maguknak. Fejlődésük is ehhez képest egyenetlen, arányaik mindenütt ingadozóak. Ilyen a németiség, az oroszosság, a szerbség etnikai képe hazánkban, s ezekhez tartozik a *románság*.

Ha volna alapja a római kontinuitásról szóló elméletnek, akkor Magyarország keletén ma épp oly egységesen fejlődött, egy súlyponton felépült román réteget kellene látnunk, a melyet a szláv kontinuitás a tót felvidéken alkotott. Hisz a szláv réteg ott alig tizenkét évszázados multról beszél, a román réteg pedig itt közel kétezer éves multra hivatkozik.

A román képződmények közt azonban nincs egységes összefüggés, súlypontjukkal tízfelé is elosztvák. (L. alább a számozott *e*) grafikont.) Legnagyobb képződményeik fekvése excentrikus, három irányban az országhatárookra támaszkodó; a középpont felé egyre csökkenő súlyerővel közelednek, s csak a torda-aranyosi Topánfalva, az aradi Nagy-Halmágy, a hunyadi Brád s a bihari Vaskoh vidékén emelkednek, hol az Érczhegység, az aranyos-melléki s a Bihar-Havas zárt hegyvilága a mőcz és muntán elemnek exclusiv fejlődést biztosított. E négy erőteljes román képlet nem

gyengítheti meg a többi 170 képződmény tanúságtételét, melyek azt bizonyítják, hogy a románság különböző irányból, különböző időben kívülről érkezett az országba, s etnikai fejlődése különböző maradt.

Azt a román ősréteget, mely Erdély keleti részén a székelység túlsúlya alatt elpusztul, de keményen ellentáll az északi s déli szász periferián, Erdély szívében pedig a legingadozóbban változtatja természetét a magyar képletek körül, — ezt az autohton képződményt a mesék világának kell átengednünk.

* * *

Foglaljuk össze az eredményeket. A *magyarság* a megyejárásokban országrészek szerint súlyerőre így oszlik meg:

a magyar elem tesz	túl a Dunán	a felvidéken a Tiszáig	az alföldön az egész Tiszántúllal	az erdélyi részekben	összesen	megye járásban
70 — 100% ₀ -ot	45	35	48	12	140	megye
50 — 69% ₀ »	6	7	10	3	26	»
20 — 49% ₀ »	9	9	23	27	68	»
0.1 — 19% ₀ »	11	65	60	43	179	»
összesen	71	116	141	85	413	megye járásban

E szerint a magyar réteg az ország valamennyi járásába szétágazott. Nem hiányzik sem a felvidéki Kárpátokból és Beszkidekből, sem Erdély havasai, vagy túl a Tiszán Máramaros és Krassó-Szörény hegybástyái alól. Terjedtségben az ország összes népfajait messze meghaladja, a mi egy hegemonfajnál nem is lehet máskép.

De a magyar képletek közt elég nagy a hullámozás. Vannak kis és közép-méretű, s vannak nagy és legnagyobb méretű képződmények. Az előbbiek jóval felülmulják az utóbbiakat: emezek 166, amazok 247 járásra terjednek ki.¹

A *kisméretű* ($\frac{1}{3}$ —20%₀) képződmények száma feltűnő sok: 179. Ott fordulnak elő, a hol a magyarság a más fajok kemény rétegzeteibe nehezen hatol s nehezen terjed tovább.

Legkisebbek a *spóra*-képletek ($\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ %₀). Ilyen van 13: a Felvidéken 8, Erdélyben 3, az Alföldön (az egész tiszántúli részszel) 2.

¹ A magyar etnikai erő megoszlása, a százalékszámok 10—10%₀-os haladványa szerint részletezve, országrészenként a következő:

100% ₀ a magyarság	túl a Dunán	a felvidéken a Tiszáig	az Alföldön az egész Tiszántúllal	az erdélyi részekben	összesen	járásban
90 — 99% ₀ »	28	22	30	6	86	»
80 — 89% ₀ »	11	7	10	4	32	»
70 — 79% ₀ »	6	4	7	2	19	»
60 — 69% ₀ »	3	5	5		13	»
50 — 59% ₀ »	3	2	5	3	13	»
40 — 49% ₀ »	3	3	5	6	17	»
30 — 39% ₀ »	1	3	4	5	13	»
20 — 29% ₀ »	5	3	14	16	38	»
10 — 19% ₀ »	3	5	20	14	42	»
1 — 9% ₀ »	8	52	38	26	124	»
0.1 — 0.3% ₀ »	—	8	2	3	13	»

Az 1—9% *gyenge* és a 10—19% fejlettebb képletek viszonya egymáshoz országrészenként csodálatosan változó. Erdélyben esik 14 fejlett képletre 26 gyenge, az Alföldön 20 fejlettre 38 gyenge, túl a Dunán 3 fejlettre 8 gyenge, a Felvidéken 5 fejlettre 52 gyenge képződmény. A magyar etnika, e szerint, a tót felvidéken áll a leggyengébbül.

A *középméretű* (21—50%) képletek a magyar rétegben fölötté gyéren fordulnak elő: számuk 68. Ezeket átmeneti lépcsőknek tekinthetjük a kis méret s a nagy méret közt. Vagy a fejlődés ereje emeli a kis-méretű képletet idáig, vagy a visszafejlődés reakciója folytán hanyatlík a nagyméretű képlet ide. Mindkét irányú mozgalmat a más etnikai elemekkel való surlódás idézi elő, attól lesznek az ily hullámok.

Ha országrészek szerint csoportosítjuk e képleteket: Erdélyre 27, az Alföldre 23, a Felvidékre s Dunántúlra pedig csak 9—9 jut belőlük. Az utóbbi két szakaszon, Magyarország nyugati felében, a magyar etnikai élet tehát megállapodott, sőt a stagnáció egy neme állt be. Az előbbi két szakaszon, Magyarország keleti felében, az etnikai élet erősen hullámszik hullámai az Alföldön élénkek, az erdélyi részekben a legelevenebbek. Fejlődést vagy hanyatlást jelentenek-e itt a hullámok, — az új népszámlálás fogja megmondani.

A *nagy és legnagyobb méretű* képletek (50—100%) vetik a döntő súlyt az etnikai élet mérlegébe.

E képletek száma a magyar rétegben nem annyi, hogy a magyar faj tényleges túlsúlyát kifejezhetnék: mindössze 166 járásra terjednek ki, s ez azt teszi, hogy 247 járásban a magyar elem kisebbségben van. Viszonylagos többségig csak tíz további esetben vitte: a többi népfaj — e szerint — összesen 238 járásban, a magyar faj 176 járásban gyakorolja a maga túlsúlyát.

De lényegesen változik az arány, ha a túlsúlyt nem a terjedtség, hanem a *tömörség* számaival mérjük, a hogy azt mérni kell:

90—100 %	a tömörsége	89 magyar képletnek ;
80— 90 »	»	33 » »
70— 80 »	»	18 » »
50— 70 »	»	26 » »

Legtömörebb (70—100%) a magyarság 140 járásban, a többi népfaj tömörsége csak 126 járásban ilyen; a 140 magyar képlettel 62 román, 47 tót, 7 orosz, 6 német, 2 horvát, 1 szerb s 1 vend képlet áll szemközt.

A magyar etnika túlsúlya az országban tehát kétségtelen. A tömör magyar képletek akkora erőt fejtenek ki, hogy a gyenge képződmények legtöbbszét túlsúlylyal volnának képesek felruházni, ha erejük fölöslegét megosztanák arányosan köztük.

Az élet azonban nem alkuszik így; a magyar etnika természete is olyan, hogy inkább húzódik össze nagy tömörséggel kisebb területen, — semhogy betöltse az országot, más népek közé vegyülve, de mindenütt csak viszonyos túlsúlylyal.

A magyar réteget a tömörülés s a fajvédelem elvén épült fel. Jelen-

tőiséget a kompakt magyar tömegek adnak neki, melyekből csak kisebb-nagyobb elágazások járják át országszerte a többi népek minden képletét.

A többi népfajoknak az ország némely részében nincs nyoma: a románység 235, a tótság 211, a németség 32, az oroszosság 356, a szerbség 351 járásból hiányzik. A magyar nem hiányzik sehonnét.

Úgy épült fel rétegzetével a többifajok közt, mint valamennyinek összetartója, s vezére abban az ezer éves szervezetben, a minnek *magyar állam* a neve.

II.

Térjünk most át a *többi népfajok* képződményeinek vizsgálatára. A magyar réteg elemzésénél volt alkalmunk valamennyiükkel találkozni: súlyerejük lenyomata látható volt a magyar képződményeken. Láttuk ábrájuk negatív lemezét; tekintsük meg most a pozitív lemezt.

* * *

A *németség*¹ hazánkban a magyar faj után a legelterjedtebb. Magyar van minden vidéken; német is van csaknem mindenütt.

Túl a Dunán nem hiányzik egy megyejárásból sem. Csak az Alföld 13, a Felvidék 5, Erdély 14, összesen az ország 32 megyejárárásában nincs egyetlen német sem.

Kiterjedt 381 járásra. Rétegzete még sem elsőrendű. Mert a tömörebb német képződmények egymással vagy lazán, vagy ahogy sem függenek össze. Az apró képletek száma szertelen: 249, s a súlyosabb képleteké (10%-tól fölfelé) csak 132. Ezek is sokféle elemből állanak; van köztök ausztriai német, hienetz, szász, türringi, rajnavideki, westfali sváb, van elnémetesedett elzászi francia is. Ide kell számítani a felvidéki zsidóság nagyrészét, mely a népszámláláskor német ajkúnak vallotta magát.

Egységes nyelvterületet Magyarországon a németség nem alkot, csak kisebb-nagyobb nyelvmedencéket, s bennük kisebb-nagyobb sziget-csoportokat.

Ilyen csoport van tizenegy: 1. a lajtavidéki (Moson), 2. a rábasági (Sopron, Vas), 3. a bakonyi (Veszprém), 4. a vértességi (Fejér, Komárom, Esztergom és Pest), 5. a mecsekvidéki (Tolna, Baranya), 6. a délvidéki (Bács, Torontál, Temes, Arad, Krassó-Szörény), 7. a királyföldi (Szeben, Nagy-Küküllő, Brassó), 8. a szamosmelléki (Besztercze, Kolozs), 9. a krasznamelléki (Szatmár), 10. a tátrasági (Szepes) és 11. a fátrasági (Turóc, Nyitra és Bars).

A Dunántúlra 5 csoport jut belőlük,² míg az Alföldre, Erdélyre s

¹ L. a «Német-Orosz-Szerb Elemek» című számozott grafikont a függelékek közt a B) mellékleten. Minden koczkán alul vannak a szerb, fenn jobbra az orosz, balra a német elem arányszámai %-ban kifejezve. A térképcsomag színes grafikonját (I) szintén figyelembe ajánljuk.

² Ide kell számítanunk Pestmegye két pilisi, s Esztergommegye esztergomi járását is, mert a Vértességhez tartoznak, s tényleg Túl a Dunán fekszenek.

a Felsővidékre csak kettő-kettő. E szerint a hazai német etnika *súlypontja Túl a Dunán* nyugszik. Ott van a legtöbb német helység is: számuk országszerte 1114, — Túl a Dunán 575. A német réteg legerősebb képletei a Délvidéken 60—61%, Erdélyben 50—51%, a Felvidéken 43 és 60%-ra fejlődtek, ellenben Túl a Dunán felérik a 80—88%-ot.

Ez egyenetlen fejlődés arra vall, hogy az ország német szigetképződményei különböző időben, túlnyomólag *telepítés* folytán keletkeztek. De feltűnő, hogy nem a legrégebb telepek a legfejlettebbek.

Legsúlyosabb a vas—soproni és a moson—pozsonyi határképlet. Magassági számai Német-Ujvártól Kőszegig: 58, 75, 83 és 55%, Felső-Pulyától Kis-Martonig 55, 88, 65 és 67%, Magyar-Óvártól Pozsonyig 50, 80, 65 és 42%. De ezek nagyrészt nem telepek, hanem ősz-képződmények, melyek valaha a frank birodalomhoz tartoztak s népességük emberemlékezet óta német volt.

A telepek közt legrégebb a *királyföldi* s a *felvidéki* német képződmény: ezeket *Árpád*-királyaink alkották. Ellenben a *Bácska*, a *Bánát*, a *Pestvidék*, *Tolna-Baranya* és a *Bakony-Vértes* vidék telepes német-sége többnyire újkori eredetű s a törökvilág után a *Habsburg*-korszakban keletkezett.

De mily különbség van e telepek fejlettsége közt.

Az árpádkori német telepek viszonyyszámai *Erdélyben*:

a <i>Küküllő</i> ségben	a <i>Barcaság</i> ban	<i>Szeben</i> vidékén	41%
Segesvárt	51%	Alvidék	45%
Szt-Ágotánál	50 »	Új-Egyház »	30 »
Berethalomnál	42 »	Felvidék	40 »
Nagy-Sinken	41 »	<i>Besztercze</i> »	39 »
Erzsébetvároson	34 »	<i>Jád</i> »	37 »
		<i>Teke</i> »	28 »

Az árpádkori német képződmények viszonyyszámai a *Felvidéken*:

a <i>Tátraság</i> ban.	a <i>Fátraság</i> ban.
Késmárki járás	60%
Gölnicz-bányai »	43 »
Poprádi »	26 »
Iglói »	21 »
Mossóc-zniói járás	36%
Privigyei »	32 »
Körmöczbányai »	30 »
Oszlányi »	25 »

Az alig kétszáz éves habsburgkori sváb telepek viszonyyszámai:

<i>Tolna-Baranyában.</i>	<i>Pestvidéken.</i>
Simontornyai járás	50%
Bonyhádi »	81 »
Hegyháti »	51 »
Pécsváradi »	71 »
Mohácsi »	45 »
Baranyavári »	39 »
Vaáli járás	21%
Alsó-pilisi »	68 »
Felső-pilisi »	53 »
Alsó-váczi »	22 »
Csepeli »	37 »

<i>Bácsban.</i>			<i>Torontálban.</i>			<i>Temesben.</i>		
Bajai	járás	29%	N.-szt-miklósi j.	39%	Lippai	járás	33%	
Zombori	»	37 »	Zsombolyai	» 62 »	Uj-aradi	»	59 »	
Apatini	»	50 »	Perjámosi	» 61 »	Vingai	»	44 »	
Hódsági	»	53 »	Cseneji	» 61 »	Temesvári	»	53 »	
Kulai	»	58 »	N.-becskereki	» 35 »	Csákovári	»	31 »	
N.-palánkai	»	58 »	Módosi	» 41 »	Dettai	»	35 »	
Ujvidéki	»	26 »	Bánlaki	» 37 »	Vercseczi	»	37 »	

A régi szász képződmények Erdélyben s a Felvidéken messze elmaradtak az újkori sváb telepek mögött. Csak a készmárki, segesvári s a szt-ágotai képletben van némi (50–60%) túlsúlya a német elemnek. Többi képletei e két országrészben eltörődtek, a mire elég érthető magyarázat, hogy idegen etnikába befalazva és a többi németiségtől elszigetelten kellett fejlődniök.

Az erdélyi szász népeséget a román, a felvidéki német elemeket a tót etnika veszi túlsúlyllyal körül. Erdélyben a szamosmelléki, s a volt királyföldi szászokat, a Felvidéken a tátra- és fátraalji németiséget a vármegyéknek egész sora szigeteli egymástól el. Azoknak a túl-a-dunai, emezeknek az alföldi svábokkal nincs semmi kapcsolatjuk. Ez elhagyatottság hervaszthatta meg képleteiket.

A Habsburg-korszakban keletkezett német telepek nincsenek így megszagatva. A délvidéki sváb medencze bácska—bánáti szakaszai közt egységes az összefüggés; a tolna—baranyai sváb medencze a Délvidékhez hozzázárkózik; van kapcsolat kettőjük, s a pestvidéki sváb medencze közt is, mely viszont a Vértesen át tartja a bakonyi sváb medenczével a kapcsolatot.

Látszik, hogy az I. Leopold és II. József kora közt lefolyt száz év alatt a német etnikát akarták rendszeres telepítés által tíz megyében meghonosítani. Műyük máig elég épségesen fenmaradt.

Torontál és Temes északi részén ma is virágzanak az első telepek. A volt határőrvidéki terület felé a német elem azóta terjedt el, de inkább a szerb talajban, mely elég puha, mint a román etnika talaján, mely sokkal keményebb.

Virágzóak a sváb telepek a *középső Dunavölgyben* is, melyet a folyam mindkét partján, Bácskától föl Budapestig tervszerűleg népesítettek be németiséggel a törökök elvonulása után. A *balparton* a dél-bácskai képletek igen erőteljesek; csak Apatintól fölfelé, a Soltvidéken át Csepelig gyengülnek, mert a kiskunsági magyar réteg fejlődése megállította a németiséget, sőt Kalocsa körül elvágta összeköttetését is. A *jobbparti* sváb telepek Baranyavár és Simontornya közt szintén nagy erőben vannak; de Duna-Földvár és Adony magassában legyengülnek, s kapcsolatjuk a Vértes felé szakadozik; a sármezei s a balatonmelléki magyar rétegben ez a német etnika tovább nem fejlődhetett.

Elég erősen áll helyt a svábság a *Vértesek közt*, s tartja összeköttetését a bakonyi medenczével. A két pilisi képlet keleten, s a moóri képlet

nyugaton nagy tömörségre vallanak: amazok ereje 68 és 58%, emezé 41%. A közbeeső lépcsők: Esztergom 14, Tata 28, Váal 21% elég erőben maradtak, — ezeket a magyarság sem Komárom, sem Fejérmegye felől nem tudta elenyésztetni.

Érdekes a *bakonyi sváb medencze*. Ott a telepítők — úgy látszik — arra törekedtek, hogy *helyreállítsák az összes sváb telepek etnikai összefüggését Ausztria felé*: a bácska—bánáti telepítvényektől a vas—soproni határképletekig. Ha a német elem a Dunántúl szívében: a Bakonyban gyökeret vert volna, s áttérjedt volna a Rába s a Balaton vidékén, akkor ma a német etnika uralkodnék ez egész germanizált területen, a Lajta s az Al-Duna vidéke közt. De a kis-alföldi, s a balatonmelléki magyarság talajában a sváb elem nem bírt terjedni, s a bakonyi német medencze elszigeteltségben maradt. Ezért oly sekély a medre ma is: Devecsernél 13, Pápán 14, Veszprémben 21, Zirczen 26%. A német etnika ez izolált-ság folytán a Bakonyban tért veszít, ereje mindinkább kimerül.

Hasonló kimerültség jelei mutatkoznak a *tolna—baranyai* képleteknek Somogygyal és Fejérrel szomszédos csoportjaiban: Pécs 22, Dombóvár 18, Siklós 14, Igal 16, Szt-Lőrincz 6, Tamási 3% németiségén meglátszik, hogy a Dráva- és Balatonmellék, meg a Mezőföld magyar rétegének túlsúlyát mennyire érzi.

Gyenge német spórák vannak a Túl-a-Duna s a Felvidék legtöbb képletében, de amazoknak nincs fejlődő képességük, emezek pedig túlnyomólag a *galicziai izraelilák beáramlása folytán* keletkeztek, kik a népszámláláskor németeknek vallották magukat. Zemplén és Máramaros közt az erősebb (10—28%) német képletek is többnyire ilyen eredetűek.

Nincs a németiségnek semmi talaja a középső Sajó-vidéken, a borsodi rónán, a jászságban, a bihari síkon, az erdélyi Érczhegység körül és a mezőségben, a gyalui havas vidékén, a Nyárád-vidéken, a gyergyóságban s a felső Olt folyása mentén.

* *

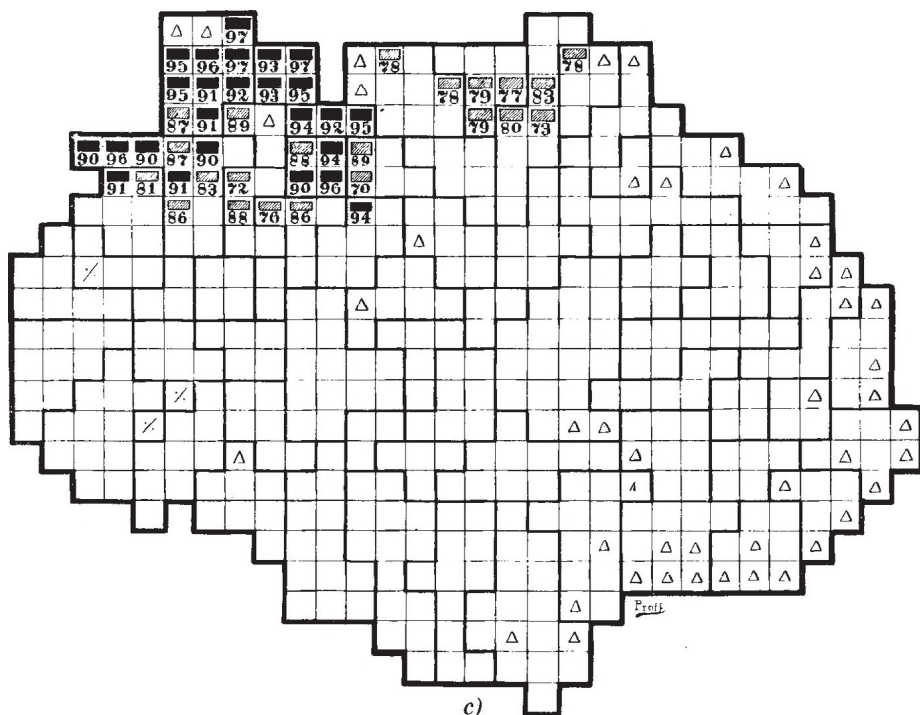
A *tótság*¹⁶ zömével a nyugoti és keleti Beszkidek, a Fátra s a Tátra völgyrendszerében helyezkedett el. Szétágazásai lenyúlnak a felső Duna-völgyig, s követik a felső Tisza mellékfolyóinak útját. Külön szigetségeket is alkot, messze a tót nyelvhatártól: a Vértességben, a Pest-vidéken, a Bácskában, a bihari s a békési rónán.

Gyenge ($\frac{1}{3}$ —9%) képletei szétszóróvák túl a Dunán 10, a Felvidéken 25 az Alföldön 64, az erdélyi részeken 7 járás közt. Középméretű (10—40%) tót képletek jutnak: 2 dunántúli, 18 felvidéki, 8 alföldi járásra, — Erdélyben nem jut egyre sem. Erőteljes (41—97%) tót képlet van a Felvidék 67, s az alföld 1 járásában túl a Dunán, s Erdélyben nincs egy sem. Hiányzik a tót elem Erdély 78, az Alföld 68, a Dunántúl 59, s a Felvidék 6 járá-

¹⁶ L. «A tót és román elemek» című számozott grafikont a C) mellékleten. A négy-szögek, a megyejárásokat, bennük a felső számok a tót, az alsók a román népesség százalékát jelentik $\frac{1}{4}$ % pontossággal L. a térképcsomagban az I. sz. színes grafikont is.

sából. Előfordul országosan 202, nincs jelen 211 járásban. Erős képződményeinek száma 68, s elég kedvezően aránylik a gyenge képződmények számához, 106-hoz, — a középmeretűeké 29, a mi az arányszámok mérsékelt hullámzását jelenti.

Súlypontjával a Felvidéken nyugszik. Onnét bontakoznak ki a tót nyelvterület körvonalai Trencsén és Ung, Pozsony és Abauj-Torna megyék közt. Határa északon összeér az országos határral, délre: Pozsonytól Beregig a magyar nyelvhatár fut vele párhuzamosan. Területrészei a nagy egészszel elég egységesen függnek össze; csak a Fátaraságban épültek

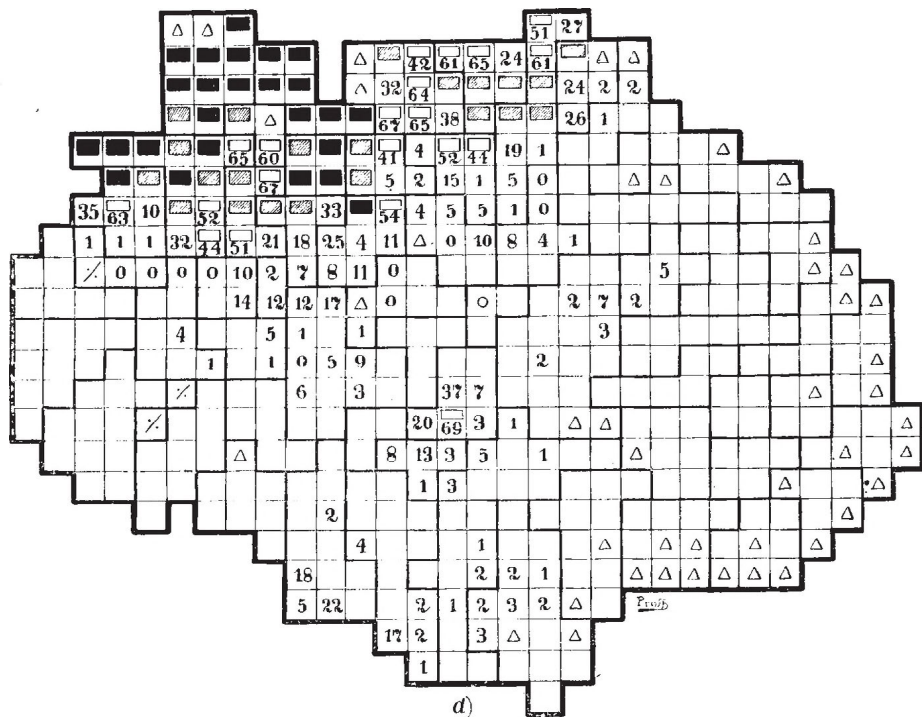
a tót talajba jelentékeny német szigetek, s a Tátaraság és keleti Beszkidek vonalán lazult meg a tót réteg szoros összefüggése, mert szász és orosz nyelvmedenczék szaggatják meg azt. (L. fenn a c) ábrát.)

E közbeékelte medenczék az erős (70—98%) tót képződményeket két csoportra osztják. A nagyobbik csoport nyugatnak fekszik: kiterjed 11 vármegyében 38 megyejárára; képletei szorosan zárkózók, feltűnően egyenletesek, — arányszámaik hullámzása még a fátarasági német telepek körül is mérsékelt. A kisebbik csoport keletre esik; képleteivel négy vármegyében csak 11 megyejárást tölt be, s ezek szétzilálva, arányszámaik minden irányban ingadoznak a környező idegen etnika súlya alatt.

A két csoportot kisebb tót képződmények kötik össze. Valaha szorosabb lehetett köztük e kapcsolat, midőn a kivándorlási mozgalom még nem ütött nagy réseket a tótságban, s azokat más etnikai elemek nem

siethettek betölteni. A két csoport közt e rések — főleg Szepes és Sáros megyék területén jelentékenyek.

A *nyugati* csoportban a kivándorlási mozgalom a népfajok arányát kevésbé befolyásolja; ha gyérül is ott a tót nép, nem a másajkúak előnyére gyérül. Fenn Trencsén, Árva, Liptó s Zólyom megyék, alább Pozsony, Nyitra, Bars, és Hont nagy részén, az erőteljes tót talajban csak gyenge ($\frac{1}{2}$ —9%) német, magyar és cseh-morva spórák fordulnak elő. A szórványos német elem többnyire galicziai izraelita jövevényekből kerül: a csekély magyar elemet a birtokos osztály egy része s a köztisztviselők

szolgáltatják: a cseh-morva elem (a statisztika az egyéb nyelvek rovatába sorolja) Ausztria szomszédos tartományaiból szivároog át e területre, hol az etnikai és nyelvi rokonság folytán könnyen terjed s könnyen meg is marad.

Ez elemek gyenge nyomása kissé hullámzóvá teszi az átlag 95—97% erejű tót réteg képleteit. A hullámvölgyek mélysége Árvában csak 93, Liptóban 92, Trencsénben 87, Zólyomban 88, Nyitrában 85%-ig szállnak alá.

A Fátaraság német telepei körül az arányszámok esése mélyebb, de ott sem tetemes: Bars megyében Oszlányánál 72, Garam-Besztérczénél 67%, — Nyitramegyében Privigyénél 65%, Turóczmegyében T.-Szt-Mártonnál 89, Mossóc-Zníónál 60%. (L. fenn a d) ábrát.)

A magyar nyelvhatár felé a tót réteg egyetlenné lesz. Mentül közelebb érik azt a tót képletek, annál észrevehetőbb rajtuk annak hatása:

tömörségükből már a Vág, Nyitra, Garam, és Ipoly folyók alsó völgyszakaszaiban engednek. — a Duna-völgy körül pedig egészen elgyengül erejük.

A Tót arányok a Kis-Kárpátok s a Vág-vonal közt a Dunáig:

Malaczká	91 ⁰ / ₀	¶	N.-Szom.	81 ⁰ / ₀	¶	Galgócz	86 ⁰ / ₀	¶	Nyitra	52 ⁰ / ₀	¶
Szempecz	63 ⁰ / ₀	¶	Galanta	10 ⁰ / ₀	¶	Vág-Sellye	32 ⁰ / ₀	¶	Érsekújvár	44 ⁰ / ₀	¶
F.-Csallóköz	1 ⁰ / ₀	¶	A.-Csallóköz	1 ⁰ / ₀	¶	Csilizköz	0 ⁰ / ₀	¶	Komárom	0 ⁰ / ₀	¶

a Zsitva-vonal s az Ipoly közt a Dunáig:

Aranyos-Marót	88 ⁰ / ₀	¶	Báth	76 ⁰ / ₀	¶	Korpona	86 ⁰ / ₀	¶
Verebély	51 ⁰ / ₀	¶	Léva	21 ⁰ / ₀	¶	Ipolság	18 ⁰ / ₀	¶
Udvard	10 ⁰ / ₀	¶	Párkány	2 ⁰ / ₀	¶	Szob	7 ⁰ / ₀	¶

az Ipoly-vonal s a Mátraság közt Pest-vidékig:

Gács	94 ⁰ / ₀	¶	Losoncz	54 ⁰ / ₀	¶
N.-Csátonya	33 ⁰ / ₀	¶	Fülek	11 ⁰ / ₀	¶
B.-Gyarmat	25 ⁰ / ₀	¶	Szécsény	4 ⁰ / ₀	¶
Nógrád	8 ⁰ / ₀	¶	Szirák	11 ⁰ / ₀	¶

A Duna felől a kisalföldi magyarság, a Mátra felől a palóczság nehezedik súlyával a tót képletekre. E súly azonban nem egyenletes: Pozsony, Nyitra és Bars megyék déli tagozatain nem is elég hathatós: itt a tótság közel a Duna-vonalhoz, Szempecen 63, Vág-Sellyén 32, Verebélyen 51, Érsekújvárt 44⁰/₀ erőben maradt.

A keleti csoportban a legerősebb tót képletek Zemplén középső járásaira esnek: Varannón 83, Gálszécsen 80⁰/₀-kal. Ezekhez csatlakozik, elég szoros összefüggéssel, Zemplénben a nagy-mihályi (73⁰/₀), Ungban a szobránczi (78⁰/₀), Sárosban a siroakai (79⁰/₀), a tapolyi (77⁰/₀) s az alsó-tárczai (79⁰/₀), végre Szepesben a szepesváraljai (78⁰/₀) tótság. Annál lazábban függ velük össze Gömörben a nagyrőcei (89⁰/₀) és rimaszombati (70⁰/₀), Szepesben a szepesófalusi (78⁰/₀) s a szepes-szombati (67⁰/₀) tót képlet. Amazok Dobsinától Tornáig 41—4⁰/₀ esésű, emezek Késmárk, Lőcse és Gőlnicz-bánya közt 32—64—38⁰/₀ lejtésű lépcsőkön tartják fenn egymás közt s a keleti csoport felé a kapcsolataikat, melyet a gömöri magyar rétegzet s a szepesi német medence egyaránt megszálltak.

E talajban az orosz etnika északon a szepes-zempléni országhatár, s keleten a heregi megyehatár mentén lép fel. A gács-magyar határszorosok felől beáramlott orosz elem a tót réteget hullámvázává teszi. Lejtése Szepes-Ó-falu, Lubló, Felső-Tárcza, Bártfa, Makovicza, Szinna, Homonna, Sztropko és Szobráncz közt ilyen:

$$78-42-61-65-24-61-51-27-78\%.$$

A mély esésű lubló (42), makoviczai (24) és sztropkói (27) képlet erős ruthén elemek (35—63—65⁰/₀) jelenlétére vall, s ezek csak a galicziai orosz etnikából szivároghattak ide. Bereg felé a tót etnika arányszámai gyors ütemben csökkenni; a lépcsők esése: Varannó, Ungvár, Nagy-

Berezna és Szolyva közt $83-24-2-2\%$, — Gálszécs, Nagy-Mihály, Kapos, Munkács és a beregi felvidék közt $80-73-26-1-0\%$, mely vonalon az oroszország nagy tömeget képez s annak a tótság felett föltétlen túlsúlya van.

Épp ily gyorsan esnek a tót lépcsők a magyar rétegzet felé is. Lejtésük Rima-Szombat és Tornaalja közt $70-5-2\%$, Losonc és Szikszó közt $54-4-5-5\%$, Kassa és Sajó-Szt-Péter közt $52-15-5-0\%$, Gálszécs és Szerencs közt $80-19-5-1\%$.

A tótság szigetképződményeiből főlemlítendő a vértesi, a pestvidéki, az alsó Dunai s a békés-csanádi csoport. Számerejük a Vértésben Tatánál 14, Esztergomnál 12% , a Pest-vidéken felső Pilisnél 12, Vácznál 17% , az alsó Dunánál Hódságon 18, Ujvidéken 22, Német-Palánkán 17% , Békésben Csabán 69, Szarvason 37, Orosházán 20, végre Csanádban Mező-Kovácsházán 13% .

Nincs semmi tót elem: túl a Dunán Győr, Vas, Zala, Somogy és Baranya megyékben, az Alföldön Hajdu, Jász és Csongrád megyékben, — az erdélyi részekben úgyszólván sehol sincs, gyenge spórák csak Hunyad Kolozs és Szilágy területén mutatkoznak.

Mikor jött a tótság az országba, s mikor ért befejezést a slovák elem összeolvadása a honfoglaláskori ó-szlovén elemmel, — nem tudhatjuk. A kérdés a szaktudomány előtt sincs még teljesen föltárva, ezért dönteni sem lehetett még benne. Minket e messze előzmény nem is érdekel.

A tót képletek tömörségéről, összefüggéséről, s nagy földdarabra szétterjedő egyenletes arányairól az a benyomásunk, hogy a tót etnika kialakulása nem sokkal később a felföldi német telepecsek megérkezése után, s feltétlenül megelőzte az anjou-kori orosz jövevényeket.

A szepes—ungi orosz medenczék és szigetségek fekvése, s ugyanott a tót tömegek hullámzó arányai azt bizonyítják, hogy az orosz elem ékelte magát a tót talajba, s nem egy korábbi orosz réteg hullott szét a tót tömeg súlya alatt. Erre vall, hogy orosz medenczék csak a tót periferiákon, az országhatár felé, határkapuk közelében vannak, a honnét az orosz elem beáramlott. Ilyen a lublói medencze Szepesben, mögötte a Gácsországba vezető Poprád-völgygyel; ilyen a makoviczai medencze Sárosban, mögötte a duklai s a velicskai szorosokkal; ilyen a szinnai medencze Zemplénben, mögötte a két ruszai hágóval, végre ilyen a bereznai medencze Ungban, mögötte az uzsoki hágóval; — szorosok és hágók valamennyien Gácsországba vezetnek.

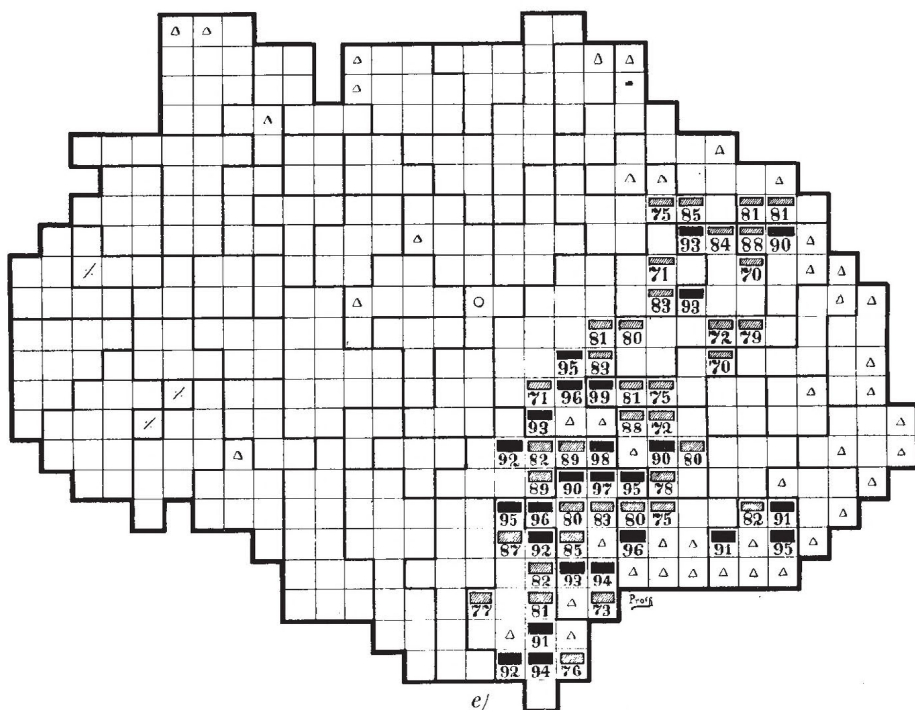
Ha az orosz képződmények nem egy későbbi beáramlás, hanem egy korábbi megalakulás művei volnának, a miket aztán a tótság ereje választott el egymástól, akkor ily elszigetelt orosz medenczéket nemcsak a határkapuk közelében, a periferiákon, hanem Szepes és Ung közt egyebütt is kellene találunk, a hol ma erős tót képletek vannak. De ily orosz medenczék nem találhatók; sőt a tót falukban még orosz kisebbségek is csak gyéren fordulnak elő.

A XIV. században beáramlott oroszország viszonylag csekélyebb erővel majd úgy megszaggatta e vonalon a tót réteget, a hogy a XIII—XVIII.

századokban beáramlott románság nagyobb számerővel megzilálta Erdélyben a székely-magyar rétegzetet. Az alföldi s a székelyföldi magyar mendenczék laza kapcsolatjához eléggé hasonlít a keleti és nyugati tót mendenczék közt való laza kapcsolat. S e hasonlóság csak megelégnékül az által, hogy a régebbi népnek a jövevény elemmel való etnikai küzdelméhez ott is, itt is régi szász elem adja az asszisztenciát, s ott is, itt is a küzdés egyik eredménye nagy kivándorlási mozgalom lett.

*
*
*

A románság¹ tagozata és elrendezése Magyarországon a jövevény

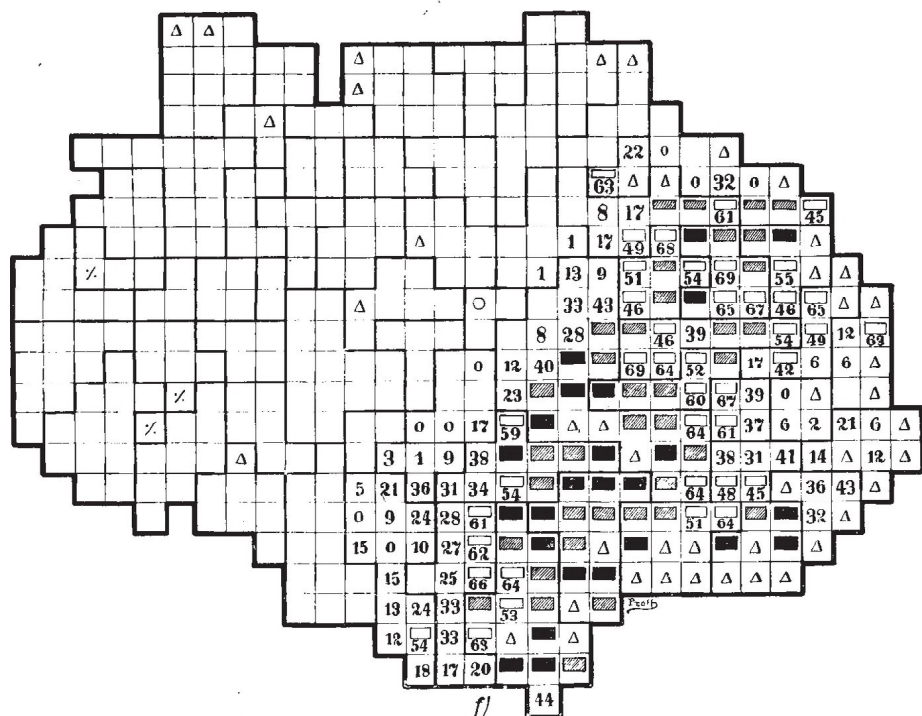

német, orosz, szerb népekéhez hasonlít, a magyar és tót etnikától pedig különbözik. Mert a román elem arányszámait csaknem mindenütt egyenletlenek, magas hullámhegyek közt mély hullámvölgyeket képezők; a tömör képződmények legtöbbször messze szét van szórva egymástól, s többnyire excentrikus fekvésben, az országhatárra támaszkodnak.

A legerősebb képletek (90—99%) összesen 25 járásra terjednek ki, de nem összefüggőleg, hanem tíz darabba és ugyanannyi súlypont közt osztva. Ezekből Erdély déli határvidékére esik öt, az északra két külön darab, az Érczhegység s a Meszes közt a királyhágó bércz-világára három külön képződmény.

¹ L. a «Tót és román elemek» című számozott grafikont a C. függeléken.

Külön hullámhegyeket alkot: *délre* a törcsvár-sárkányi (95 és 91%) s az árpási (91%) románság Fogarasban, — a szelistyei (96%) Szebenben, a puj-hátszegi (93 és 94%) Hunyadban, s a bozovics—jád—tergovai (94, 92 és 91%) Krassó-Szörényben. Külön fekszik egymástól: *északra* a radnai (90%) román képlet Beszterce-Naszódban s a nagyilonda—csáki-gorbói (93—93%) Szolnok-Dobokában. Messze elmaradnak ez északi képződményektől és lazán függenek össze a délvidékiekkel: Krassó-Szörényben a facset—marosi (92 és 95%), Hunyadban a maros-illye—brád—kőrösbánya—algyógyi (96, 90, 97 és 95%), Alsó-Fejérben a magyar-igeni (90%) s Arad megyében a nagy-halmágyi (98%) román képletek.

Vége ezekkel össze nem függő külön csoportot formálnak a Bihar-hegység közül a magyar-cséke—vaskoh—beéli (95, 96, 93%), s Arad megyében a ternovai (93%) román képződmények, sőt különállónak tekinthetni Torda-Aranyosban a topánfalvi mőcságot is (99%), a román képletek e legtőmörebbikét.

E széttagolt etnikai csoportok mindegyike zárt hegyi topografiában alakult ki: a fogaras—szebeniek a délvidéki havasok alatt, a hunyadiak a Retyezát alatt s az erdélyi érczhegységben, — a krassó-szörényiek a krassói érczhegységben, az arad—bihariak a Bihar havas körül, a torda-aranyosiak az aranyosi hegységben, a szolnok-dobokaiak az ilosvai hegyek közt, s a beszterce-naszódiak a radnai havasban.

Látszik, hogy a románság száz évek előtt, mikor az ország területén

először megjelent, előszeretettel kereste fel, nomád pásztornép természetével egyezően, a magas hegyvilágot, s ott fészkelte meg magát legszívesebben, a hol arányszámai ma is a legerősebbek.

De szintűgy látszik, *honnan* érkeztek rajai, *merre* vették terjeszkedési irányukat, s ezek *hol* értek össze az ország belsejében. A fogaras—szeben—hunyadi képletek *Havasalföldet*, a krassó-szörényiek az Olt-jobbparti *kis Oláhországot* s a besztercze-naszód—szolnok-dobokaiak *Moldvót* és *Bukovinát* vallják eredetük helyének. Amazok az alsó- és Középső-Maroson át az erdélyi érczhegységben s a Bihar-havasban, — emezek a Meszes s a gyalui havas hegyvilágában terjeszkedtek. *Bihar*, *Kolozs*, *Torda-Aranyos* és *Kis-Küküllő* megyékre esnek a királyhágó mindkét oldalán a három beáramlási irány gyanítható *találkozóponthaj*.

Ha végigtekintünk az összes román képződményeken, egész elrendezésük, arányszámaik valamennyi haladványa csak megerősíti a főképletek tanuságtételét, hogy a román elemnek e három irányból *kívülről* kellett érkeznie. Úgy az északi, mint a déli áramlat útvonalát azok a számsorok gyaníttatják, melyek mindegyike a periferiák felől indul, az ország belseje felé csökken, s csak a találkozópontok mentén növekszik újra. A hol a román áramlatok nem találkozhattak össze, ott arányszámaik az elenyészésig le is csökkennek.

Csökkenők a román arányszámok a *székely* s a *szász* föld belseje felé. Lejtésük megfigyelhető e példákön:

<i>Maros-Torda m.:</i>		<i>Csik megye:</i>		<i>Háromszék m.:</i>	
Felső-régeni j. . .	65%	Gyergyó-tölgyesi j.	64%	Kézdi-vásárhelyi j.	6%
Alsó-régeni j. . .	49 »	» sz.-miklósi j.	12 »	Orbói j.	12 »
Nyárad-szeredai j.	6 »	Felcsiki j.	6 »	Sepsi-szt-györgyi .	21 »
<i>Udvarhely m.:</i>		<i>Kászón-alsíki j. .</i>		<i>Brassó megye:</i>	
Székely-udvarh. j.	0.2%			Hétfalusi j. . . .	43%

<i>N.-Küküllő m.:</i>	<i>N.-Küküllő m.:</i>	<i>Udvarhely m.:</i>	<i>Udvarhely m.:</i>
Bereghalmi j. 38%	Segesvári j. . 31%	Sz.-keresztúri j. 6%	Homoródi j. . 2%
Szt-ágotai j. 48 »	N.-síki j. . . 45 »	<i>N.-Küküllő m.:</i>	<i>Háromszék m.:</i>
<i>Szeben m.:</i>	<i>Fogaras m.:</i>	Kőhalmi j. . . 41%	Miklósvári j. 14%
Uj-egyházi j. 64%	Fogarasi j. . 82%	<i>Fogaras m.:</i>	<i>Brassó m.:</i>
<i>Fogaras m.:</i>		Sárkányi j. . 91%	Al.-barcasági 36%
Árpási j. . . 91%		Töröcsvári j. 95 »	Felső- » . . . 32 »

Mentől beljebb hatolnak a román elemek akár a székely, akár a szász rétegzetbe, annál alább hanyatlanak arányaik. E szabályszerűen ismétlődő jelenségnek egyetlen kivételes példáját Brassó megye két barczasági járásában látjuk, hol a határszéli felső járás románsága gyengébb (32%) a beljebb fekvő alsó járásinál (36%), mert a román áramlat amott 40% szász és 25% magyar elembe ütközött (főleg a határszéli Brassó városban), míg emitt 45% szász és csak 12% magyar állta útját.

Épp ily csökkenők a román számsorok mindenütt, hol a román (népesség *nyugat felé*, az *alföldre* terjeszkedett, a Tisza-vonalig. *Német*,

magyar és szerb képződmények közt járó arányszámaikról a következő haladványok tájékoztatnak. A felső Tisza-völgytől a *Sebes-Körös-völgyig* Máramaros, Ugocsa, Alsó-Bereg, Szatmár, Szilágy, Szabolcs és Felső-Bihar 40 megyejárásában:

Mező-Kászon	Beregsz.	N.-Szőlős	Huszt	Taraczköz	[Felső-Tisza]
Tiszaj. Feh.-Gyarm. Fek.-Ardó	—	22	—	Técső	M.-Sziget Tiszavölgy
—	63	[Avas]	0.3	32	0.2
Kisvárdá Mátészalka	Csenger	Szatm.-Ném.	Szinér-Vár.	N.-Somkút	N.-Bánya Sugatag Izavölgy Vissóvölgy
—	8	17	75	85	61 81 81 45
Bogdán Nyirbátor	N.-Károly	Endrőd	Szilágy-Cseh	←	→
—	1.2	17	49	68	
N.-Kálló Székelyhid	Ér-Mihályf.	Tasnád	Zilah	Zsibó	
1	13	9	51	54	83
Derecske Szalárd	Margita	Szil.-Somlyó	Kraszna		
—	33	43	46	71	
Beretty.-Ujf.	Nagyv.	Élesd			
8	28	81			
[Sebes-Körös]					

S a Sebes-Körös-völgytől az *Alsó-Dundig* Csanád, Békés, Alsó-Bihar, Arad, Torontál, Temes és Krassó-Szörény 68 megyejárásában:

		Gyoma	Szeghalom	T.-Keresztes	Cséffa	M.-Cséke	Belényes
		—	0.2	12	40	71	96
		Szarvas	Békés	N.-Szalonta	Tenke	Vaskoh	
		—	—	23	71	96	
	Orosháza	B.-Csaba	B.-Gyula	Kis-Jenő	Beél	[Bihar-havas]	
	0.1	0.2	17	59	93		
Makó	Kovácsháza	Battonya	Elek	Ternova	Boros-Jenő	B.-Sebes	N.-Halmagy
3	1	9	38	92	82	89	98
T.-Kanizsa	N.-Szt-Mikl.	Nagylak	Pécska	Arad	Világos	Radna	←
5	21	36	31	34	54	89	→
T.-Becse	N.-Kikinda	Perjámos	Uj-Arad	Lippa	Maros		
0.2	1	24	28	61	95		
N.-Becsk.	Zsombolya	Csenej	Vinga	Rékás	Bega	Facset	
15	9	10	27	62	87	92	
Párdány	Csákovár	Temesvár	Buzias	Lugos	Gavosdia		
15	57	25	66	64	82		
Modos	Bánlak	Detta	Bogsán	Resicza	Karánsebes		
13	24	33	77	53	81		
Antalfalva	Alibunar	Versecz	Oravicza		Teregova		
12	54	33	63	[Ércz hegys.]	91		
	Pancsova	Kubin	Fehértempl.	Jám	Bozovics	Orsova	
	18	—	20	92	94	76	
					Moldova		
					44		
[Alsó-Duna]							

E 108 román képlet, a Felső-Tisza s az Alsó-Duna közt, *kelet-nyugoti* irányban *csökkenő* haladványsorokat mutat.

A román elem ez egész vonalon feltűnőleg az alföldi róna felé törekszik, de terjedése arányában fogy az ereje, a mit eléggé bizonyít, hogy az arányszámok soraiban az esések csaknem mindenütt azonos ütemmel bírnak.

De van 13 kivételes eset a 108 közt, hol a szabályszerű lejtőkön egy-egy kiemelkedő lépcső megállítja vagy feltartóztatja az arányok általános hanyatlását. Ilyen csomópontok a román etnikában: a máramarosi Sziget, az ugocsai F.-Ardó, a szatmármegyei N.-Somkút, a

bihari Székelyhid, az aradmegyei Ternova, a csanádi Nagy-Lak és Makó, a torontáli Nagy-Becskerek és Alibunár, a temesmegyei Csákovár és Buziás, s a krassó-szörényi Bogsán és Bozovics.¹ (A fent közölt két táblázatban e csomópontok arányszámaikat vastag számjegyek emelik ki.)

Bizonynyal *helyi* okok is hozzájárultak e kivételes példák előidézéséhez: a csomópontok mindegyikén puhább az etnikai talaj, mint a szomszéd pontokon. Nagy-Somkúton pl. a magyarság csak 12%, míg a szomszéd Nagybányán 37%, Szinerváralján pedig 20%, — ezért kell, hogy a n.-somkúti románság erősebb legyen a nagybányainál és szinerváraljainál. Hasonló helyi okok tették hullámszóvá a román etnikát Székelyhid, Makó, Nagylak magyar, Nagy-Becskerek, Csákovár, Buziás és Bogsán német, Alibunár szerb és Bozovics telepés cseh *környezetében* (Moldován és Orsován). A keletről nyugatnak tartó román elem erejéből e csomópontokon az alkalmas talaj többet kötött le, s a környező területre kevesebb jutott belőle.

De van e csomópontok keletkezésének *általánosabb* oka is.

Ha vizsgálat alá vesszük a királyhágóniumi és túli összes román képletek lépcsősorait, észre kell vennünk, hogy azok nemcsak az alföld felé alkotnak lejtőket, hanem az *országhatárokról*: északkeletről dél-nyugat felé, délkeletről északnyugat felé s délről észak felé, az ország equatoriális középvonala irányában is. Száz évek óta fejlődik és terjed a periferiákról beáramlott román etnikai élet e három irányban, kitarítván és következetesen küldve előre a kisebb hullámokat az utánuk következő nagyobb tömegekből. A hol az *áramlatok összeérnek*, ott a hullámok többnyire összezsápnak és megduzzadnak. A hullám-lejtők lépcsői közt ekkép keletkeztek csomópontok úgy az alföldi, mint az erdélyi területen.

Hogy láthatóvá tegyük az erdélyi román képletek összefüggését, teljesség okáért ide kapcsoljuk Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szabolcs, Szatmár és Máramaros megyéknek a királyhágóntúli területhez közel eső megyejárásait is. Ellenben mellőzni fogjuk a Székelyföld egyrészét, s a Szászföldből a Barcaságot, hol a román etnika — mint ezt fent

¹ E tizenhárom képlet etnikai összetétele a következő:

megye	járás	magyar	német	tót	román	orosz	szerb	horvát	egyéb
Máramaros	Sziget	32 ¹ / ₂	19 ¹ / ₄	—	32	15 ¹ / ₂	—	—	³ / ₄
Ugocsa	F.-Ardó	49	5	—	23	22 ³ / ₄	—	—	¹ / ₄
Szatmár	N.-Somkut	12	³ / ₄	—	85 ³ / ₄	—	—	—	1 ² / ₂
Bihar	Székelyhid	89 ¹ / ₂	¹ / ₂	¹ / ₂	9 ¹ / ₄	—	—	—	¹ / ₄
Arad	Ternova	6	1 ¹ / ₄	—	92	—	—	—	³ / ₄
Csanád	Nagylak	31 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	28 ³ / ₄	36 ¹ / ₂	¹ / ₂	1	—	¹ / ₄
	Makó	86	³ / ₄	8 ¹ / ₂	3	—	1 ¹ / ₂	—	¹ / ₄
Torontál	N.-Becskerek	12 ¹ / ₂	35	4 ¹ / ₂	15 ¹ / ₄	—	30 ¹ / ₄	³ / ₄	1 ³ / ₄
	Alibunár	1 ³ / ₄	3 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂	54	—	37 ³ / ₄	—	³ / ₄
Temes	Buziás	13 ¹ / ₄	17	2	66 ¹ / ₂	—	—	—	³ / ₄
	Csákovár	7 ¹ / ₄	31 ¹ / ₄	—	57 ³ / ₄	—	3	—	³ / ₄
Krassó	Bogsán	3 ³ / ₄	12	2 ³ / ₄	77 ³ / ₄	—	³ / ₄	—	3
	Bosovics	¹ / ₄	—	—	94 ¹ / ₄	—	—	—	4 ¹ / ₂

már kimutattuk — úgyis gyengén áll. Az itt következő táblázatban föl-
vett 114 megyejárás román népességének százalékarányai *északról dél*
felé és délről észak felé így hullámzanak :

Kis-Várda	Máté-Szalka	Csenger	Szatm.-Ném.	Szinér-Vár.	N.-Somkút	N.-Bánya	Sugatag	Izavölgy	
—	—	8	17	75	85	61	81	81	
Nyir-Bog- dány	Nyirbátor	N.-Károly	Erdőd	Szilágy- Cseh	N. Honda	M.-Lápos	Naszód	Radna	
—	1.2	17	49	68	93	84	88	90	
Nagy- Kálló	Székelyhíd	Ér-Mihály- falva	Tasnád	Zilah	Zsibó	Deés	Betlen	Jád	
1	13	9	51	54	83	69	70	55	
Derecske	Szalárd	Margita	Szilágy- Somlyó	Kraszna	Csáki- Gorbó	Szamos- ujvár	Kékes	Beszter- cze	J.-Régen
—	33	43	46	71	93	65	67	46	65
Berettyó- Ujfalu	Nagyvárad	Élesd	Almás	Nádas	Kolozsvár	Mócs	Mező Ör- ményes	Teke	Sz.-Régen
8	28	81	80	46	39	72	79	54	49
Csékfa	M.-Cséke	Belényes	Bánffy- Hunyad	Gyalu	Torda	Maros- Ludas	Alsó- Maros	Felső- Maros	Nyárad- sziget
40	95	83	69	64	52	70	17	42	6
Tenke	Vaskoh	Topánfalu	Alsó-Jára	Torockzó	Felvincz	Radnót	Dicső-Szt- Márton	Székely- Udv.	[Hargita- hegység]
71	96	99	81	75	60	67	39	0.2	
Beél	[Bihar - havas]	Verespatak	N.-Enyed	Marosuj- vár	Hosszú- aszó	Erzsébet- város	Sz.-Ke- resztur	0	
93			88	72	64	61	37		
Boros- Jenő	Boros-Sebes	N.-Hal- mágy	[Erdélyi érezhegys.]	M.-Igen	Balázsfalu	Beretha- lom	Segesvár	Kőhalom	
82	89	98		90	80	38	31	41	
Radna	Vörösbánya	Brád	Algyógy	Álvincz	Kis-Enyed	Szt.-Ágota	N. Sink	[Perzsági havas]	
89	90	97	95	64	78	48	45		
Maros- Illye	Déva	Szász- város	Szász-Sebes	Szerdahely	N.-Szeben	Újegyház	Fogaras	Sárkány	
96	80	83	80	75	51	64	82	91	
Facset	Vajda- Hunyad	[Kudsiri havas]	Szelistye	[Szebeni havas]	Árpás	[Fogarasi havasok]	Törcsvár		
92	85		96			91		95	
Gavosdia	Hátszeg	Puj							
82	93	94							
Karán- sebes	[Retyezát]	Petro- zsény							
81		73							
Teregova	[Godjan Sarko]								
91									
Bozovics	Orsova								
94	76								
Moldova									
44									

E hullámzó számsorokban a hullámhegyeket
vastag számjegyekkel jeleztük, hogy szembe-
tűnőb-
bek legyenek.

Dolgozatunk kereteit és programját nem terjeszt-
hetjük ki a magyarországi román etnika egész kialakulá-
sának történetére, s ennek úgy historiai, mint néprajzi
és nyelvi anyagára. Ez a romanisták feladata. Mi e helyen
csupán az okviszonyokról szólhatunk, melyekben a románosság hullámzó
arányai a legtöbb valószínűség szerint egymáshoz állanak. Az arány-
számok e kérdésben elég beszédesek.

Megkülönböztetjük a *délvidéki* román képleteket az *északiaktól*.

A *déli csúcsképletek*: Bozovics, Hátszeg, Puj, Szelistye, Szerdahely,
Árpás, Fogaras és Törcsvár közt, 75—96% románval, az országhatár men-
tén húzódnak el. s a délvidéki román etnika *külső hullámvonalát* alkot-
ják, egy magasságban a szomszéd kis oláhországi és havasalföldi román
medencékkel. E medencékből kellett a hullámoknak érkezniök, a melyek
aztán Krassó-Szörény és Hunyad megyéken át Aradig, Szebenmegyén át
Alsó-Fehérig, Fogarason át Nagy-Küküllőig tovább terjeszkedtek csökkenő

erővel, lépcsőzetesen. De arányos elterjedésüknek kétfelől más-más akadály állta útját. Nagy-Küküllőnél a szász etnikai réteg keménysége, Aradnál és Hunyad északi felében az erdélyi érczhegység s a Bihar-havas ellentállása. E kettős akadálytól a román elem megtorlódott, áramlatai összefolytak, arányai pedig megnövekedtek, s kialakult a délvidéki román etnika *belső hullámvonala*, melynek legmagasabb pontjait mi Alsó-Ferér és Torda-Aranyos megyék közt Balázsfalva (80%), Magyar-Igen (90%), Verespatak (88%) és Toroczkó (75%), — Bihar, Arad és Hunyad megyék közt pedig Beél (93%), Ternova (92%), Maros-Illye (96%), Kőrösbánya (90%), Nagy-Halmágy (98%) s Algyógy (95%) román arányszámaiban látjuk megjelölve.

Az *északi csücsképletek*: Tasnád, Szinér-Váralja, Nagy-Ilonda, Magyar-Lápos, Naszód és Radna közt 17—93% románval, az északvidéki román etnika *külső hullámvonalát* alkotják, de az országhatárt csak Radnánál (Besztercze-Naszód szélén) s Izavölgynél (Máramaros szélén) érintik, egy magasságban a szomszéd moldvai és bukovinai román medencékkel. E medencékből, északkelet felől, tehát csak azok a román hullámok érkezhettek, melyek Máramaroson át Szatmár, Besztercze-Naszódon át Szolnok-Doboka és Kolozs keleti részeire terjednek ki. Az Ugocsát, felső Bihart, a Szilágyságot, Szatmár és Kolozs nyugoti részeit betöltő román hullámoknak messzebb *északnyugatról* kellett érkezniök. Régi följegyzések tudnak is róla, hogy a bukovinai medencéből valaha erős román hullámok áramlottak a *vereczeki szoroson át Beregbe*, Szabolcs felé, de a ruthének s a tiszaháti magyarok idővel kiszorították onnan. A Tisza-jobbpart nem vált be alkalmasnak a románság számára, ezért kiűrtette lassan azt a vidéket, bevette magát az Avasba, a Meszesbe, a Láposba s a Réz-hegységbe, — úgy terjeszkedett tovább az Érmellék, a középső Szamosvidék, — majd a másik áramlattal egyesülten, részint a gyalui és tordai havasok, részint a Mezőség felé. Itt is topografiai és etnikai akadályok állták az arányos elterjedés útját, — a román elem itt is megtorlódott, áramlatai összefolytak, arányai meg-megnövekedtek, s kialakult az északvidéki román etnika *belső hullámvonala*, melynek legmagasabb pontjait mi Szilágy és Szolnok-Doboka megyék közt Tasnád (51%), Kraszna (71%) és Csáki-Gorbó (93%), végre Kolozs megye nyugoti és keleti járásai közt Almás (80%), Mócs (72%), Mező-Örményes (74%) és Teke (54%) román arányszámaiban látjuk megjelölve.

A hullámhegyek e négy vonala közé az erdélyi részeken a *hullám-völgyek* három sora esik, gyengülő román képletekkel. A közbenső sorban kell keresni azt az aequatorialis vonalat, hol az északi és déli áramlat a Királyhágón túl beérte egymást, de odáig nem jutott, hogy képleteit ott is erőteljesen kidomboríthassa. E vonalat mi egyfelől Bánffy-Hunyad, Nádas, Gyalu, másfelől Torda, Felvincz és Radnót közt a 69, 46, 64 és 52, 60, 67% román arányokban véljük látni. Ellenben a Bihar-havas alatt: Margitától Élesdig s Belényestől Vaskohig a tetemes román képletek (Margita 43, Élesd 81, Belényes 83, M.-Csike 95%) azt a benyomást

teszik, hogy ott a román² etnikai erők, részint Szatmár, részint Arad, részint Kolozs felől közrehatottak, hogy e góczpontokat megalkossák.

Az előadott demografiai bizonyítékok nemcsak meg nem erősítik a római eredetről szóló elméletet, sőt nagy mértékben valószínűtlenné teszik, hogy e szétszórt és bevégezetlen román etnikai alakulás egy ős lakosság műve volna. Hisz épp a románok egyik etnikai sajátága, hogy szeretnek összetartani, s kerülnek az elszórtaságot. Román spóra-képlet ($\frac{1}{4} - \frac{3}{4} \%$) mindössze 13 van: ú. m. Erdélyben 1, az alföldön 9, s a felvidéken 1 és Túl-a-Dunán 2. Ellenben a tót spórák száma 64 megyejárásra terjed. Gyenge ($1 - 9\%$) román képlet is csak 17 van: ú. m. Erdélyben 5, az Alföldön 12, a többi országtájakon egy sincs. Ellenben a gyenge tót képletek száma 64.

Hasonlítsuk össze a két népfaj tömörebb képződményeit is ország-részek szerint és országosan:

0/0	Románok:					Tótok:				
	Túl-a-Dunán	Felvidéken a Tiszáig	Alföldön az egész Tiszántúllal	Erdélyben	Összesen	Túl-a-Dunán	Felvidéken a Tiszáig	Alföldön az egész Tiszántúllal	Erdélyben	Összesen
10—30	—	—	21	5	26	2	13	6	—	21
30—50	—	—	13	16	29	—	10	2	—	12
50—70	—	—	11	20	31	—	15	1	—	16
70—90	—	—	15	22	37	—	22	—	—	22
90—100	—	—	10	15	25	—	25	—	—	25
Összesen:	—	—	70	78	148	2	85	9	—	96
+ $\frac{1}{3} - 10\%$	2	1	21	6	30	10	25	64	7	106
Összesen:	2	1	91	84	178	12	110	73	7	202

A románság általán csak a Tisza-vonalig terjeszkedik. Két túl-a-dunai sporadikus képlete Tolnamegye szegszárdi és Somogy megye barcsi járásában fordult elő. Egyetlen felvidéki spóra-képlete Trencsénm. illavai járására esik.

Jelen van a román elem az ország 178 járásában; hiányzik Túl-a-Dunán 69, a felvidéken 115, az Alföldön 50, Erdélyben 1 (Kászon-Alcsik) járásból, összesen az ország 236 járásából. A tót elemről láttuk fenn, hogy az ország 202 járására terjed ki, s csak 211 járásból hiányzik.

*
*

A jövevény orosz és szerb elemek képletei¹ épp oly szaggatottak, épp oly határszéli fekvésűek s az ország belseje felé épp úgy elgyengülők, mint a román képletek.

Az orosz etnika abban is hasonlít a románhoz, hogy szintén több irányból áramlott az országba, s áramlatai szintén összeértek több ponton.

Képleteinek sora Szepes és Zemplén megyék közt:

Szepes megye:				Sáros megye:			
Szepes-ó-falusi j.	14%	Lublói j.	35%	F.-tárczai j.	29%	Székesői j.	23%
Késmárki j.	2 »	Lőcsei j.	7 »	Váraljai j.	3 »	Sinokai j.	1 »
Szepes-szomb. j.	— »	Iglói j.	9 »	—	—	A.-tárczaj.	0.1 »
				Gölniczai j.	13 »		

¹ L. a «Német, orosz és szerb elemek» című számozott grafikont a B. függeléken.

Sáros megye:		Zemplén megye:			
Makoviczija j. 63%	¶	Sztropkói j. 23%	¶	Gálszécsi j. . 2%	¶
továbbá Ung és Mára-		Varannói j. . 1 »		S.-a.-ujhelyi j. — »	
maros közt:		Szinna j. . 65 »		Szerencsi j. 2 »	
	↓	Homonnai j. 32 »	↓		↓

Ung megye:		Bereg megye:		Máramaros megye:			
N.-bereznai j. 88%	¶	Szolyvai j. . 76%	¶	Ökörmezői j. 83%	¶	Tiszavölgyi j. 72%	¶
Ungvári j. . 33 »		Felvidéki j. 84 »		Huszt j. . 75 »		Sugatagi j. . 22 »	
Szobránczi j. 4 »		Munkácsi j. 59 »		Taraczkői j. 75 »		Vissói j. . 12 »	
Kaposi j. . 0.2 »		Tiszaháti j. 4 »		Técsői j. . 57 »		Izavölgyi j. . — »	
		M.-kászonyi j. 1 »		M.-szigeti j. 15 »			

Ugocsa megye:

N.-szőlősi j. . 23%

F.-ardói j. . . — »

A határszéli járásokban legerősebbek az orosz képletek: Sáros és Máramaros közt Makovicza (63), Szinna (65), N.-Berezna (88), Szolyva (76), Ökörmező (83), Taraczköz (75) megannyi csúcspontok. Gyengülnek a határképletek nyugatra, hol a tót etnika nyomását érzik: Székeső (23), F.-Tárca (29), Lubló (35), Szepes-Ó-Falu (14) területén. — s keletre, hol a román etnikával kell megküzdeniük: Sugatag (22), Vissó (22) területén. Az orosz etnika csomópontjai, hol a szepes—sárosi, a bereg—máramarosi áramlatok összetalálkoznak: egyfelől Gölnicz (13%) és Igló (9%), — másfelől Bereg-Felvidék (84%), Munkács (59%) és N.-Szőlős (23%), keleten erőteljes, nyugaton bágyadtabb hullámvázba hozva az etnikai talajt. Az ország belseje felé e hullámok gyorsan elsimulnak s aztán elenyésznek. Csak itt-ott mutatkozik még néhány orosz spora Szatmár, Bihar, Szabolcs és Csanád megyékben. Messzebb elvetődött orosz hullám csak Bács megye déli részén van: Kulán 17%, és Zsablyán 3% oroszszal.

Az összes orosz képletek országrészenként így oszlanak meg:

	Túl-a-Du- nán	Felvidéken a Tiszáig	Alföldön az egész Tiszántúllal	Erdélyben	Összesen	járásban
40—100%	—	—	—	—	—	járásban
70—90 »	—	3	4	—	7	»
50—70 »	—	3	1	—	4	»
30—50 »	—	3	—	—	3	»
10—30 »	—	6	5	—	11	»
1—10 »	—	11	2	—	13	»
$\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ »	—	3	6	—	9	»
Összesen:	—	29	18	—	47	járásban
Hiányzik:	71	87	123	85	366	járásból.

A szerb elem jövevény-jellege nemcsak a szerb képződmények határszéli fekvésén látható, hanem szétszórt tagozatán is. A délvidékről jött, részint szlavónián át, részint a szerbiai délszláv medencéből, —

de még egységesen összefüggő nyelvterületet sem tudott alkotni. Képletei egymástól feltűnően elkülönözve alakultak ki, s a szerb elemet telepes nép jellegével ruházzák fel.

A délnyugati képleteknek Szlavónia magasságában délről északra ilyen a hullámzásuk:

<i>Baranya megye:</i>			<i>Bács megye:</i>		
Pécs 0·2 ^o / _o	Pécsvárad 1 ^o / _o	Baja 18 ^o / _o	Bács-Almás 30 ^o / _o		
Siklós 6 »	Mohács 11 »	Zombor 32 »	Zenta 14 »		
	Baranyavár 15 »	Apatin 26 »	Topolya 8 »		
		Hódság 20 »	Ó-Becse 43 »		
		N.-Palánka 31 »	Kula 8 »		
			Ujvidék 26 »		

E vonalon a kulai, hódsági és apatini járások erős német, s a zenta—topolyai erős magyar elem fokozta le a szerb etnika egykori arányait. Viszonylagos erőben maradt a szerbség Ó-Becsen, bár itt is 54°/_o magyar áll vele szemben és Bács-Almás (Szabadka várost beletudva), bár itt a magyar elem túlsúlya 57°/_o. Apró szerb képződmények akadnak még Tolna, Fejér s Pest megyében: Bonyhádnál 3, D.-Adonynál 6, a pilisi felső járásban 6, a pesti alsó járásban 5, s a solti közép járásban 7°/_o erővel, — de ezek a hajdan Egerig elterjedt szerb etnikának utolsó maradványai.

A délkeleti képletek Szerbia magasságában délről észak felé ekkép hullámlanak:

<i>Torontál m.:</i>	<i>Torontál m.:</i>	<i>Torontál m.:</i>	<i>Temes m.:</i>
Török-Kanizsa 37 ^o / _o	N.-Szt-Miklós 6 ^o / _o	Perjámos 10 ^o / _o	Ó-Arad 5 ^o / _o
Török-Becse 66 »	Zsombolya 7 »	Csenej 15 »	Vinga 10 »
N.-Becskekerek 30 »	N.-Kikinda 54 »	<i>Temes m.:</i>	Temesvár 3 »
<i>Bács m.:</i>	Párdány 35 »	Csákovár 3 ^o / _o	Delta 6 ^o / _o
Zsablya 76 ^o / _o	Modos 25 »	<i>Torontál m.:</i>	Versecz 21 »
Titel 69 »	Antalfalva 52 »	Bánlak 15 ^o / _o	Kubin 48 »
		Alibunár 31 »	Fehértempl. 52 »
		Pancsova 34 »	
	<i>Temes m.:</i>	<i>Krassó m.:</i>	
	Lippa 0·1 ^o / _o	Bogsán 0·3 ^o / _o	
	Rékás 13 »	Oravicza 0·1 »	
	Buziás — »	Jám 2 »	
		Moldova 39 »	

A szerb etnika csúcspontjai e vonalon: Zsablya, Török-Becse, N.-Kikinda, Antalfalva, Fehértemplom és Kubin. Az egykori szerb gócpontokról, milyenek voltak: Versecz, Temesvár, Pancsova, N.-Becskekerek — már csak romok maradtak fenn.

A düledező képletek északon a magyar, délre a német, keletre a román etnika túlsúlyát érzik.

Az összes szerb arányszámok országrészenként így oszlanak meg:

	Túl-a-Du- nán	Felvidéken a Tiszáig	Alföldön az egész Tiszántúllal	Erdélyben	Összesen	
90—100 ^o / _o	—	—	—	—	—	járásban
70—90 »	—	—	1	—	1	»
50—70 »	—	—	5	—	5	»
30—50 »	—	—	11	—	11	»
10—30 »	2	—	12	—	14	»
1—10 »	4	—	19	—	23	»
$\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ »	3	—	5	—	8	»
Összesen :	9	—	53	—	62	járásban.
Hiányzik :	62	116	88	85	351	járásból.

Szólnunk kell végül röviden ama harmadrendű népfajokról is, melyek az anyaország területén kis földdarabot tartanak megszállva, vagy sok vármegyében spórákra vannak szétszórva. Amazokhoz számítandók a horvátok, vendek, bolgárok és csehek, emezekhez főleg a cigányok.

A horvátság súlypontja Magyarországon a Muraközben, Horvát-Szlavonországok szomszédságában van. A zala—csáktornyai járás horvát eleme 92°/_o, a zala—perlaki járásé 96°/_o-ot tesz. Végig a Dráva vonalon is mindenütt vannak kisebb horvát képletek; Zalában: Letenyén 12, N.-Kanizsa körül 9; Somogyban: Barcon 22, Nagy-Atádon és Szigetvárt 5—5; Baranyában: Baranyavárt és Mohácson 12—12, Siklóson 4, Pécsen 7°/_o. Külön csoportot képeznek Vas, Sopron és Moson megyék ültetvényes horvát telepei (Wasser-Kravat): Németújvárt 22, Kőszegen 13, Szombathely körül 7°/_o; továbbá Felső-Pulyán 38, Kis-Márton körül 27, Sopron, N.-Márton és Csepreg körül 8—8°/_o, végre Rajkán 20, Nezsideren 10, Magyaróvárt 3°/_o, sőt Pozsonymegye pozsonyi járásában is van belőlük 1-3°/_o. Szlavóniából a horvát elem földmunkásnak Torontálban N.-Becs-kerekig, sőt Csenejig eljutott, s öt járásban 2—4°/_o-ot ér. Mint bányamunkás Resiczán 11°/_o-át teszi családostul a népességnek. Jelen van összesen 40 járásban, hiányzik 373-ból.

A vendség mindössze hat megyejárássra terjed: Vas megyében Muraszombat 84, Szt-Gotthardon 17, Zalamegyében A.-Lendván 46, Somogy megyében Nagy-Atádon 1°/_o erővel. Van belőle két kisebb spóra még Pécsen és Nógrádban Fülek körül, — valószínűleg ott is, itt is a kőszénüzem szolgálatában. Hiányzik a vend elem 407 járásból.

A bolgárság-nak a temesmegyei Vingán (járás és város bolgár népe együtt 9°/_o), s a torontálmegyei Német-Szt-Miklóson (14 $\frac{1}{2}$ ^o/_o). A cseh elem egyes krassó-szőrényi és temesi telepes községekben található tömegesen, arányszámai járásonként nem éri túl az 1—2°/_o-ot.

Úgy a bolgárt és csehet, mint az olaszt és cigányt a statisztika az «egyéb nyelvek» csoportjában sommásan mutatja ki. Ehhez képest mi is csak sommás képet nyújthatunk ez elemek országrészek szerint való tagozatairól.

E szerint «egyéb nyelvű» népesség van:

	Túl-a-Dunán	Felvidéken	Alföldön	Erdélyben	Összesen	járásban
90—100 ^o / _o	—	—	—	—	—	»
70 — 90 »	—	—	—	—	—	»
50 — 70 »	—	—	—	—	—	»
30 — 50 »	—	—	—	—	—	»
10 — 30 »	—	—	1	—	1	»
1 — 10 »	8	41	43	67	159	»
¹ / ₃ — ³ / ₄ »	46	63	74	17	200	»
Összesen:	54	104	118	84	360	járásban
Hiányzik:	17	12	23	1	53	járásból.

Miután az egyéb nyelvű népességből (mintegy 170 ezer lélekből) a többség (92 ezer lélek) *czigány*, — elmondhatjuk, hogy a magyarországi cigány etnika súlypontja Erdélyben van, elég jelentékeny a terjedtsége az Alföldön is (az egész Tiszántúlt ide értve), míg az ország nyugati részeiben csökken a jelentősége, legjelentéktelenebb Túl-a-Dunán.

* * *

S most állítsuk fel a mérleget az ország 413 megyejárásában élő összes népfajokról úgy tömörségük, mint terjedtségük szempontjából.

Elterjedtség dolgában a magyarországi népfajok a megyejárások közt *országgrészenként* így oszlanak meg:

Van	magyar	német	tót	román	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb elem	
<i>Túl-a-Dunán</i>	71	71	12	2	—	9	28	5	54	járásban
A <i>Felvidéken</i> a Tiszáig	116	111	110	1	29	—	1	1	104	»
Az <i>Alföldön</i> az egész Tiszántúllal	141	128	73	91	28	53	39	—	118	»
<i>Erdélyben</i>	85	71	7	84	—	—	1	—	84	»
összesen	413	381	202	178	57	62	69	6	360	»
Hiányzik										
<i>Túl-a-Dunán</i>	—	—	59	69	71	62	43	66	17	járásban,
A <i>Felvidéken</i> a Tiszáig	—	5	6	115	87	116	115	115	12	»
Az <i>Alföldön</i> az egész Tiszántúllal	—	13	68	50	113	88	102	141	23	»
<i>Erdélyben</i>	—	14	78	1	85	85	84	85	1	»
összesen	—	32	211	235	356	351	344	407	53	»

Tömörség dolgában a járásonként *túlsúlylyal bíró* (többségben levő) népfajok fölött a következő számsorok adnak tájékozást:

abszolút túlsúlya van a

	magyar	német	tót	román	orosz	szerb	horvát	vend	elemek	összesen	
100 ^o / _o erejéig	3	—	—	—	—	—	—	—	»	3	járásban
99 » »	31	—	—	1	—	—	—	—	»	32	»
98 » »	15	—	—	1	—	—	—	—	»	16	»
97 » »	8	—	3	1	—	—	—	—	»	12	»
96 » »	7	—	3	3	—	—	1	—	»	14	»
95 » »	2	—	4	4	—	—	—	—	»	10	»
94 » »	8	—	3	2	—	—	—	—	»	13	»
93 » »	4	—	2	4	—	—	—	—	»	10	»
92 » »	3	—	2	3	—	—	1	—	»	9	»
91 » »	5	—	4	3	—	—	—	—	»	12	»
90 » »	3	—	4	3	—	—	—	—	»	10	»
70—89 » »	51	6	22	37	7	1	—	1	»	125	»
50—69 » »	26	23	16	32	4	5	—	—	»	106	»
összesen	166	29	63	94	11	6	2	1	»	372	járásban

Az ország 413 járásából a többi 41-ben az etnikai *túlsúly* csak *viszonylagos* (relativ), és pedig):¹

	magyar	német	tót	román	orosz	szerb	horvát	vend	összesen	
40—49% erejéig	9	7	1	8	—	1	—	—	26	járásban
30—39 »	1	8	—	3	1	1	—	—	14	»
20—29 »	—	—	—	—	—	1	—	—	1	»
összesen	10	15	1	11	1	3	—	—	41	»

¹ A *viszonylagos* (relativ) többségek e 41 esete a következő:

megyében	járásban	magyar	német	tót	román	orosz	szerb	horvát	vend	egyébb	%
Pozsony	posonyi	18	42 ³ / ₄	35	—	—	—	1 ³ / ₄	—	2 ¹ / ₂	»
Gömör	rozsnyói	47 ³ / ₄	10	41 ¹ / ₄	—	—	—	—	—	1	»
Szepes	lubló	1	20	42 ¹ / ₂	—	35	—	—	—	1 ¹ / ₂	»
	gölniczi	2 ³ / ₄	43 ³ / ₄	38 ³ / ₄	—	13 ¹ / ₄	—	—	—	1 ¹ / ₂	»
Ung	ungvári	32	9 ¹ / ₂	24 ¹ / ₄	—	33 ³ / ₄	—	—	—	1 ¹ / ₂	»
Ugocsa	f.-ardói	49	5	—	23	22 ³ / ₄	—	—	—	1 ¹ / ₄	»
Máramaros	m.-szigeti	32 ¹ / ₂	19 ¹ / ₄	—	32	15 ¹ / ₂	—	—	—	3 ¹ / ₄	»
	vissói	4 ³ / ₄	28	—	45	22 ¹ / ₄	—	—	—	—	»
Baranya	mohácsi	29 ³ / ₄	45 ³ / ₄	—	—	—	11 ³ / ₄	12	—	3 ¹ / ₄	»
	baranyavári	33	39	—	—	—	15	12 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂	»
Bács	zombori	29 ³ / ₄	37	—	—	—	32 ³ / ₄	—	—	1 ¹ / ₂	»
	ujvidéki	23 ¹ / ₂	26 ¹ / ₄	22 ³ / ₄	—	—	26 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂	»
Torontál	t.-kanizsai	49 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	5	—	37 ¹ / ₂	—	—	1 ¹ / ₂	»
	n.-szt.-miklósi	18 ¹ / ₂	39 ¹ / ₄	—	21 ³ / ₄	—	6 ¹ / ₄	—	—	14 ¹ / ₄	»
	n.-becskereki	12 ¹ / ₂	35	4 ¹ / ₂	15 ¹ / ₄	—	30 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	—	1 ³ / ₄	»
	párdányi	20 ³ / ₄	27 ³ / ₄	—	15 ¹ / ₄	—	35 ³ / ₄	—	—	1 ¹ / ₂	»
	módosi	14	41	—	13	—	25	4 ¹ / ₄	—	2 ³ / ₄	»
	bánlaki	17 ¹ / ₂	37	2 ¹ / ₄	24 ¹ / ₂	—	15 ¹ / ₄	—	—	3 ¹ / ₂	»
	pancsovai	7 ¹ / ₄	34 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	18 ³ / ₄	—	34	2 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂	»
Temes	vingai	9	44 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	27	—	10	—	—	9 ¹ / ₄	»
	dettai	15 ³ / ₄	35	1 ³ / ₄	32 ³ / ₄	—	6 ³ / ₄	—	—	7	»
	verseczy	5 ¹ / ₂	37 ¹ / ₄	—	33	—	21 ³ / ₄	—	—	2 ¹ / ₂	»
	fehértemplomi	2	24 ¹ / ₂	—	20 ³ / ₄	—	48 ¹ / ₄	—	—	4 ¹ / ₂	»
K.-Szörény	moldovai	1	5 ³ / ₄	—	44 ³ / ₄	—	34	—	—	9 ¹ / ₂	»
Arad	pécskai	49 ³ / ₄	11 ¹ / ₂	3 ³ / ₄	31 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	1	—	—	2	»
	aradi	44 ¹ / ₄	18	3 ¹ / ₄	34	—	2	—	—	1	»
	eleki	26 ³ / ₄	29 ³ / ₄	5	38	—	—	—	—	1 ¹ / ₂	»
Csanád	nagylaki	31 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	28 ³ / ₄	36 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1	—	—	1 ¹ / ₄	»
Bihar	margitai	47 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	43	—	—	—	—	1	»
Szatmár	erdődi	28 ³ / ₄	21	—	49	—	—	—	—	1 ¹ / ₄	»
Szilágy	szil.-somlyói	49 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂	46 ³ / ₄	—	—	—	—	3 ¹ / ₄	»
B.-Naszód	besseneyi	9 ¹ / ₄	39 ¹ / ₂	—	46 ¹ / ₂	—	—	—	—	4 ³ / ₄	»
Kolozs	nádasmenti	49 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	—	46 ¹ / ₄	—	—	—	—	3 ³ / ₄	»
Kis-Küküllő	d.-szt.-mártoni	44	9 ¹ / ₂	—	39 ¹ / ₂	—	—	—	—	7	»
	erzsébetvárosi	24 ³ / ₄	34 ¹ / ₂	—	37	—	—	—	—	3 ³ / ₄	»
M.-Torda	alsó-régeni	36	10	—	49 ¹ / ₄	—	—	—	—	4 ³ / ₄	»
N.-Küküllő	nagy-sinki	7	41 ¹ / ₄	—	45 ¹ / ₄	—	—	—	—	6 ¹ / ₂	»
	szt.-ágotai	3	42 ³ / ₄	—	48 ¹ / ₂	—	—	—	—	5 ³ / ₄	»
	kőhalmi	23	29	—	41	—	—	—	—	7	»
Brassó	alvidéki	17	45	—	36	—	—	—	—	2	»
	felvidéki	24 ¹ / ₂	40 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	32 ¹ / ₂	—	—	—	—	2	»

A kisebb tömörségű többi képletek (minorítások) így oszlanak meg a népfajok közt országosan :

<i>a kisebbség</i>	magyar	német	tót	román	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb	
30—49% erejéig	20	13	11	18	2	9	1	1	—	járásban
20—29 »	80	74	21	26	10	13	2	1	1	»
1—9 »	124	166	64	17	13	23	20	2	159	»
$\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ »	13	83	42	12	9	8	7	1	200	»
összesen	237	336	138	73	33	54	30	5	360	»

A mérleg tehát így áll:

	<i>terjedtségre :</i>			<i>tömörségre :</i>				<i>túlsúlyra :</i>
	jelen van,	hiányzik,		90—100%	70—90%	50—70%	erővel bír,	többségben van,
a magyar elem	413	—	járásban	89	51	26	járásban	176 járásban
a német »	381	32	»	—	6	23	»	44 »
a tót »	202	211	»	25	22	16	»	64 »
a román »	178	235	»	25	37	32	»	105 »
az orosz »	57	356	»	—	7	4	»	12 »
a szerb »	62	351	»	—	1	5	»	9 »
a horvát »	69	344	»	2	—	—	»	2 »
a vend »	6	407	»	—	1	—	»	1 »
egyébaprónép »	360	53	»	—	—	—	»	— »

Végig vizsgáltuk ily módon az ország népességét a megyejárásokban a népfajok számaránya alapján. Az arányokat az 1890-ki népszámlálás eredményeiből magunk számítottuk ki. A lefolyt tíz év lényeges változásokat ez arányokon alig idézett elő, legfőllebb az árnyalatokon módosított. Magyarország népfajainak képe egészben és nagyban ma is olyan, a minőnek e fejezetben vázlatosan megrajzoltuk.

Most hozzá rajzoljuk ez etnikai képhez Magyarország *felekezeti* viszonyainak vázlatát.

A népfajok és felekezetek.¹

Az etnikai élet s a hitélet közt nincs szoros kapcsolat. Egy faj sem köti magát egyetlen valláshoz, egy vallás sem korlátozza magát egyetlen népfajhoz.

De kétségtelen, hogy a történeti élet irányzólag hatott a fajokra vallás dolgában s a felekezetekre népfajok dolgában. A mely népeknek közös történetük volt, többnyire közös a hitéletük is; s a hol a hitélet különböző, ott az etnikai élet is eltérő viszonyok szerint fejlődött.

Bizonynyal nem a véletlen műve Európában, hogy a délvidék latin népei a római egyházhoz, észak germán népei a protestantismushoz és kelet szláv népei az orthodoxia felé hajolnak. Az sem véletlenség, hogy az írlandi kelták fenntartották katholikus jellegüket, megvédendő az angol protestánsokkal szemben faji jellegüket, s hogy a szláv lengyelek a catholicizmus által védik a maguk lengyelségét az orosz orthodoxok és a porosz protestánsok közt. Így védekeznek a finn protestánsok s a kaukázusi mohamedánok az orosz egyház ellenében és így versenyeznek Németország bajor, württembergi, rajnamelléki katholikusai az észak-német protestáns egyházakkal szemben.

Magyarországon a hitélet 1891-ig hét nagyobb és öt kisebb felekezet közt oszlott meg. Számarányra fölötte különböznek egymástól.

Száz lélekre esett országos átlagban:

római kath.	50·84	ágostai ev.	6·94	izraelita	1·18
görög »	9·61	ev. ref.	12·83	egyéb	0·07
keleti görög	15·17	unitárius	0·36	lélek	

«Egyéb» felekezetek közé kell számítani az örmény katholikusok, keleti örmények, baptisták, szombatosok és nazarenusok apró spóráit, a miket százalékokban ki sem lehet fejezni.

Felekezeti viszonyaink e kialakulása csak nagy vonásokban egyezik etnikai viszonyainkkal. De az utolsó négyszáz év története mindkettőre nagy befolyást gyakorolt.

¹ L. a «Magyarország felekezeti viszonyai» című színezett grafikont a térkép-csomag II. mellékletén.

A *vallásterületek* határai közt, a hogy azok vázlatosan a térképen megrajzolhatók, föl lehet ismerni a korszakos események nyomát, a mik a mohácsi vésztől a karlóczai békéig, Buda megvételeitől a parlamenti kormányzat kezdetéig lezajlottak.

Az ország *nyugati* felerészén a túlsúly a *római kath.* egyházé. A határvonal Sáros, Abauj, Borsod, Jász, Békés, Arad. Temes és Krassó-Szörény megyéken át húzódik el. A mi föld e vonaltól keletre esik, ott a túlsúly más egyházak közt oszlott meg. A határvonaltól nyugatra: Trencsén és Sáros, Pozsony és Borsod, Vas és Jász, Zala és Temes megyék közt, úgy a felvidéki *tót*, mint a palóczföldi és túl-a-dunai *magyar*, vagy a délvidéki *sváb* és *sokác*z (kath. szerb) területen nagy többségben a r. katolikusok vannak; csak itt-ott mutatkoznak kisebb-nagyobb protestáns és orthodox szigetek, valamint izraelita spórák a katolikus-ság e tengerében.

A történelmi fejleményeknek ily alakulás felel meg. E területen a római egyház hatása s a bécsi udvar hatalmi eszközeinek befolyása volt mértékadó már a török hódoltság alatt is. Az ellenreformáció itt dolgozott a legtöbb erővel: a két *magyar* protestáns egyház csak a XVIII. század végén érvényesülhetett szabadon; a német reformációval egyidőben lett felvidéki *szász* protestantizmus, s a cseh-morva emigrációval egyidőben keletkezett felvidéki *tót* protestantizmus, csak egyes zárt területeken fejlődhetett nyugodtan. Az árpádkori eredetű r. kath. püspökségek: az esztergomi és kalocsai, a váczi és egri, a sz.-fejérvári és pécsi, a veszprémi, győri és nyitrai mellé a Habsburg-korszak új püspöki székeket állított fel: Szombathelyen, Beszterczebányán, Rozsnyón, Szepeshelyen és Kassán, — s e 14 diócezis hatalmas erkölcsi és anyaga ereje nemcsak fentartotta, hanem föl is fokozta a római egyház túlsúlyát az egész területen.

Az ország *keleti* felerészén a felekezetek öt súlypont szerint oszlanak meg: északkeleten, *oroszok* és *románok* közt, a *görög katolikus*, — délre *szerbek* és *románok* közt, a *keleti görög* egyház hívei túlnyomók, — keletre a többség 3 csiki, 1 udvarhelyi s 1 háromszéki megyejárásban, *székelyek* közt, *római katolikus*, — délkeletre 2 brassómegyei és 2 nagyküllői járásban *szászok* és *csángók* közt *ágostai evangélikus*, — végre a középvonalon: a *magyar* Tisza-melléken s a *székely* Maros-melléken *evang. református*. Csak itt-ott mutatkoznak más felekezetek szigetei és spórái az uralkodó egyházak híveinek tengerében, — legnagyobbak az erdélyi *magyar unitárius* egyház szigetei.

S ez alakulás szintén megfelel a történelmi fejleményeknek. Az ország keleti fele a XVI—XVII. században külön magyar fejedelemség volt; határai Bethlen Gábor idején a bihari hajduföldig s az abauji palóczföldig elértek. E területen a református vallás tekintetett uralkodó vallásnak; — önkormányzati alkotmányával bírtak a r. kath., az ágostai s az unitárius egyházak is, — a többi felekezeteknek pedig a vallásgyakorlat szabadságai jutottak. Mikor Erdély visszakapcsoltatott a magyar

korona országai közé, s a rendek 150 évig vitatkoztak arról, hogy mely részek (*partium*) tartoznak szorosban az anyaországhoz, — a bécsi aula egyházpolitikai téren igyekezett a népesség belső viszonyait átalakítani. Befejezte az óhitű oroszok, s erélyesen megindította az óhitű románok katolizálását, addigi liturgiájok és oltárnyelvük fentartásával. E politika alapította meg orosz nyelvterületen az ungvári és eperjesi, román nyelvterületen a balázsfalvi és nagyváradi, majd a lugosi és szamosújvári püspökségeket, Balázsfalva metropoliája alatt. A keleti egyház román hívei kétszázötven évig a szerb hierarchia hatósága alatt álltak s az udvar csak N.-Szebenben tűrte meg az egyetlen székizmatikus román vladikát; de 1850 után felállított az aradi és karánsebesi román püspökség is N.-Szeben metropoliája alatt. Az erdélyi *szászok* már a reformáció elején fölvettek németországi fajrokonaiuk protestáns vallását. A békési *tótok*, kik szintén az ágostai hitet vallják, az alföldre abból a tótságból települtek át, melynek valószínű eredete a cseh-morva protestáns világba nyúl vissza. A *szervek* nagy többsége — hat orthodox püspök alatt megmaradt a keleti egyházban. A *magyarság* ez ország-részekben túlnyomólag ma is református; csak kisebb töredékei tartoznak más felekezetekhez. Az orosz eredetű¹ magyar hajduk ma is görög katolikusok. A megmagyarosodott örmények ma is örmény katolikusok. A megmagyarosodott románok és szervek közt van elég, a ki ma is a keleti görög egyház híve. A brassói székelyek a barcaság szász területén az ágostai egyházhoz csatlakoztak. Elég jelentékeny a magyar unitáriusság Udvarhely, Háromszék, Kis-Küküllő és Torda-Aranyos egyes vidékein. A latin szertartású katolikusok száma csak Gyergyó-Szt-Miklós, Felcsik, Kászon-Alcsik, Sz.-Udvarhely és Kézdi-Vásárhely vidékén túlnyomó; gyenge az arányuk úgy az Árpád-korban keletkezett gyulafehérvári és nagyváradi, mint a Habsburg-korban lett szatmári diócezis területén; erősebb Temesvár, Vinga, Új-Arad és Battonya körül a csanádi egyházmegyében, mely szintén árpádkori eredetű. Négy száz éves történetfolyás alakította így a felekezeti viszonyokat a poliglott népesség közt.

A hitélet ez *általános* jellemzése után bemutatjuk az összes felekezetek számarányát, megyék és megyejárások szerint. A százalékot itt is az 1890-iki népszámlálás eredményeiből magunk számítottuk ki.

I.

Első sorban a *tót* felvidék *északi* homlokzatán, amaz öt megye felé fordulunk, hol a tótság legtömörebb, s más etnikai elem feltűnő csekély számban fordul elő. A *felekezetek* számarányai, szemben a *nép-fajok* arányszámaival itt következnek. (A magyar elemet mellőztük, mert arányai mindenütt $\frac{1}{4}$ —5% közt maradó csekélységek.)

¹ L. Hunfalvy Pál ethnographiáját.

Száz lélekre esik:

Trencsén m.		tót	német	r. kath.	g. kath.	ágost.	reform.	egyéb	kereszt.	izr.
zsolnai	járás	92 ¹ / ₂	5	93 ³ / ₄	—	1 ¹ / ₄	—	—	—	5
bittsei	»	96	3	94 ³ / ₄	—	1 ¹ / ₄	—	—	—	5
csaczaí	»	97 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	97 ³ / ₄	—	—	—	—	—	2 ¹ / ₄
kisucza-ujh.	»	97 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄	97 ³ / ₄	—	—	—	—	—	2 ¹ / ₄
vág-beszterczei	»	95 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	92 ¹ / ₄	—	3 ³ / ₄	—	—	—	4
illavai	»	91 ¹ / ₂	4	94	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	—	—	4 ¹ / ₂
puchoi	»	95	3 ¹ / ₂	76 ¹ / ₂	—	17 ³ / ₄	—	—	—	5 ³ / ₄
trencsényi	»	87 ¹ / ₄	6 ¹ / ₂	65 ¹ / ₂	—	26 ¹ / ₄	—	—	—	8 ¹ / ₄
báni	»	91	6 ¹ / ₄	72 ¹ / ₂	—	21 ³ / ₄	—	—	—	5 ³ / ₄
Árva m.										
námesztói	járás	93 ¹ / ₄	3 ³ / ₄	50	—	44 ³ / ₄	—	—	—	5 ¹ / ₄
trsztenai	»	97 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	97 ³ / ₄	—	—	—	—	—	2 ¹ / ₄
vári	»	95 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	96	—	3 ¹ / ₄	—	—	—	3 ¹ / ₄
kubini	»	93 ¹ / ₄	3 ³ / ₄	50	—	44 ³ / ₄	—	—	—	5 ¹ / ₄
Turócz m.										
mosócz-zniói	járás	60 ³ / ₄	36 ¹ / ₄	60	—	37 ¹ / ₂	—	—	—	2 ¹ / ₂
t.-sztmártoni	»	89	6 ¹ / ₂	25 ³ / ₄	—	68	—	—	—	6 ¹ / ₄
Liptó m.										
rózsahegy	járás	94 ¹ / ₄	3	92 ¹ / ₄	—	4	—	—	—	3 ¹ / ₄
l.-sztmiklósi	»	92	4 ¹ / ₄	38 ¹ / ₄	—	56	—	—	—	5 ³ / ₄
l.-ujvári	»	95 ³ / ₄	2 ¹ / ₄	19 ³ / ₄	—	77 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂	—	2 ¹ / ₄
Zólyom m.										
beszt.-bányai	járás	88 ¹ / ₂	5	55 ³ / ₄	—	41	—	1 ¹ / ₄	—	3
zólyomi	»	90 ¹ / ₂	2 ³ / ₄	37	—	60	—	1 ¹ / ₂	—	2 ¹ / ₂
breznóbányai	»	94 ¹ / ₂	2	83 ³ / ₄	—	14 ³ / ₄	—	—	—	1 ¹ / ₂
n.-szalatnai	»	96 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	76	—	22 ³ / ₄	—	—	—	1 ¹ / ₄

Ez öt megye 22 járásában az etnikai élet a hitélettel elég jól összemérhető, mert bennük csaknem minden tért a *tót elem* foglal el. Egyetlen kivétel Turócz megye mosócz-zniói járása, hol a tót többség mellett erős (36¹/₄%) német kisebbség áll. A felekezeti arányok e járásban látszólag arra vallanak, mintha a r. kath. többség tót ajkú, az erős (37¹/₂%) ág. evang. kisebbség pedig túlnyomólag német ajakú volna. De ez csak látszat. Mosócz-Znió vidékén a valóság az, hogy az ág. evang. hívek nagy része s a r. kath. hívek kisebb fele tót, míg a német eleve túlnyomólag r. kath.¹ Hasonló a tótság megosztása r. kath. és ág. ev. nép közt a többi 21 járás nagy részében.

Jelentékeny ág. ev. tót gyarmatok vannak: Turócz-Szt-Márton körül. Árva és Zólyom megyék nyugati, s Liptó megye keleti szakaszán, amott

¹ Az arányszámok ily látszólagos találkozása könnyen tévedésbe ejthetne, — de mi pontosan megvizsgáljuk az arányszámok mellett a népszámlálás *abszolút* számain is, hogy a népfajok és felekezetek kölcsönös viszonyát megállapíthassuk. A mosócz-zniói protestánsokat *tótoknak* kell tartanunk, mert a népszámlálási eredmények szerint (Ált. jelentés 261. lap) Turócz megye 37 ezer főnyi tót lakosából 25 ezer lélek ág. ev. vallású, 10 ezer főnyi német lakosából pedig csak 659 lélek ág. ev. vallású. Minthogy pedig a mosócz-zniói járásra (l. Helységnévtár 1892. évf.) közel 9000 ág. ev. jut, ezek túlnyomólag csak *tótok* lehetnek.

Námesztó és A.-Kubin, Besztercebánya és Zólyom, emitt L.-Szt-Miklós és L.-Ujvár vidékén. Kisebb ág. ev. tót telepek vannak Trencsén megye pucho-trencsén-báni, s Zólyommegye breznóbánya—n.-szalatnai járásában *Egybeült a tótság r. katolikus*, legnagyobb túlsúllyal Trencsén megye északi, Árva és Zólyom megyék keleti részén, s Liptó megye nyugati harmadán.

A *német elem* csak Mosócz-Znió körül jelentékeny, s itt *r. kath.* felekezetű. A többi apró német képletek — Trencsén és Zólyom közt — feltűnően *hasonlítanak* az *izraelita* képletekhez. E jelenség *Nyitrától Besztercze-Naszódig mindenütt ismétlődik* annak jeléül, hogy a galicziai eredetű *jövevény zsidókkal* van dolgunk, kik ez egész vonalon *németeknek vallották* a népszámláláskor magukat.

*
*

Áttérünk a *tót* felvidék *nyugati* homlokzatán ama *három* megyére, hol a legtöbb felső járásban a *tót* elem, s a legtöbb alsó járásban a *magyar* elem van túlsúlyban; kisebb-nagyobb *német* gyarmat és telep csak elszórtan fordul elő köztük. Ehhez képest a tót-magyar-német *etnika* arányszámaikat fogjuk összemérni a *felekezetek* számarányaival.

Száz lélekre esik:

Bars megye	tót	német	magyar	r. kath.	ág. evang.	ev. reform.	izr.
oszlányi j.	72 ³ / ₄	25 ¹ / ₄	2	95	1	—	3 ¹ / ₂
g.-sz.-keresztli »	67	30	2 ¹ / ₂	94 ³ / ₄	3 ³ / ₄	—	1 ¹ / ₂
a.-maróti »	88	3	8 ¹ / ₂	96	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄
verebélyi »	51 ¹ / ₂	2	46 ¹ / ₂	82 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄	3 ³ / ₄
lévai »	21 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	76 ¹ / ₂	60 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	33	5
Nyitra megye							
szakolczai j.	90 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄	86 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	—	6 ¹ / ₄
miavai »	96	3	1 ¹ / ₂	7	89 ¹ / ₂	—	3 ¹ / ₄
szeniczei »	90 ¹ / ₂	7	1 ³ / ₄	58 ¹ / ₄	35 ¹ / ₂	—	6 ¹ / ₄
vágújhelyi »	87 ¹ / ₄	9	3 ¹ / ₄	57 ¹ / ₂	32 ¹ / ₂	—	10
zsámbokréti »	90 ¹ / ₂	4 ³ / ₄	4 ¹ / ₂	92 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	—	5
privigyei »	65	32 ³ / ₄	1 ³ / ₄	97 ¹ / ₂	—	—	2 ¹ / ₂
pöstyéni »	91	6 ³ / ₄	1 ³ / ₄	92 ¹ / ₄	1 ³ / ₄	—	6
n.-tapolcsányi »	85 ³ / ₄	9 ¹ / ₄	4 ¹ / ₂	87 ³ / ₄	2 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	9 ¹ / ₄
galgóczyi »	86	8	5 ¹ / ₄	87	4 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄
nyitrai »	52 ³ / ₄	9	38	87 ¹ / ₄	2	—	10 ³ / ₄
vágszélyei »	32 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	65 ¹ / ₂	76 ¹ / ₄	—	19 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄
érsekújvári »	44 ³ / ₄	3 ³ / ₄	51	90 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄	7 ¹ / ₂
Pozsony megye							
malaczkai j.	91 ¹ / ₄	6 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄	95	1	—	4
n.-szombati »	81 ¹ / ₂	10	8	91	1 ¹ / ₂	—	7 ¹ / ₂
pozsonyi »	35	42 ³ / ₄	18	81 ¹ / ₂	10	3 ¹ / ₄	7 ¹ / ₄
szempeczyi »	63 ¹ / ₄	18	18	66 ¹ / ₂	26 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	5 ¹ / ₄
galántai »	10 ³ / ₄	2 ³ / ₄	86	81 ¹ / ₂	8 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂
felső-csallóközi »	1 ¹ / ₂	11	86 ¹ / ₄	88	4 ¹ / ₂	2 ³ / ₄	4 ³ / ₄
alsó-csallóközi »	1	1	97	78	1	11 ¹ / ₂	9 ¹ / ₂

E *három* megye 24 járásában a felekezeti s az etnikai élet hullámmozóbb. Még sem nehéz meglátni fajok és felekezetek közt az azonos arányszámokat.

A *tótság* e vidéken többnyire *r. kath.* De vannak az erős tót elem közt erős *ág. evang.* elemek is: Nyitra megyében Miava, Szenice és Vág-ujhely, Pozsony megyében Pozsony és Szempecz vidékén.

A *németség* közép méretű arányai Nyitrában Privigye, Barsban Oszlány és G.-Szt-Kereszt körül túlnyomólag *r. kath.* jellegűek; de Pozsony megye pozsonyi és szempezi járásaiban a német hányad egy része *ág. ev.* vallású. A kisebb német képletek, főképp Nyitra északi járásaiban, az *izraelita* képletekhez hasonlítanak.

A *magyarság* az egész területen túlnyomólag *r. kath.* De vannak kisebb *ág. ev.* magyar telepek Pozsony megye egy részén. A kis alföldi *ev. reformátusság* (különösen Léva, Vágsellye vidékén s az alsó Csallóközben) csaknem kizárólag magyar. Az *izraelita* elem, *mihelyt a magyar nyelvterület felé közeledik*, elveszti német jellegét s a magyar etnikával egyesül. E jelenséget tapasztaljuk Pozsony és Szatmár megyék közt az egész vonalon.

* * *

A tót felvidékkel a *keleti* homlokzat három megyéjében végezünk. Szepes és Sáros területén a *tótság* közé német szigetek s orosz medencék ékelődtek; Zemplén déli vidékén az erős tót és orosz képződmények a nagy alföldi erős magyar réteggel összeérnek. E négy etnikai elemet fogjuk a felekezeti arányok szempontjából összehasonlítani.

Száz lélekre esik:

		tót	német	magyar	orosz	róm. kath.	gör. kath.	ág. ev.	ev. ref.	e. ker.	izr.
Szepes megye											
szepes-ó-falusi j.	78 ¹ / ₂	4	1 ¹ / ₄	14 ³ / ₄	81	14 ¹ / ₂	3 ³ / ₄	—	—	—	3 ³ / ₄
lublóí »	42 ¹ / ₂	20	1	35	54 ³ / ₄	38 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	—	—	—	3 ¹ / ₄
késmárki »	32 ¹ / ₄	60 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂	47 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	42	1 ¹ / ₂	—	—	6 ¹ / ₂
lőcei »	64 ¹ / ₂	18 ³ / ₄	7 ¹ / ₄	7 ¹ / ₂	71	13	11	—	—	1 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂
sz.-szombati »	67 ¹ / ₂	27 ³ / ₄	2 ¹ / ₄	—	59 ³ / ₄	—	37	—	—	1 ¹ / ₂	2 ³ / ₄
iglóí »	65	20	4 ¹ / ₂	9	72	11	13	1 ¹ / ₂	—	—	3 ¹ / ₂
sz.-váraljai »	78 ¹ / ₂	12 ³ / ₄	3 ³ / ₄	3 ³ / ₄	83 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂	7	—	—	—	4
gölniczi »	38 ³ / ₄	43 ³ / ₄	2 ³ / ₄	13 ¹ / ₂	58 ³ / ₄	19	20 ¹ / ₂	—	—	—	1 ³ / ₄
Sáros megye											
f.-tárczai j.	61 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄	29 ³ / ₄	52	40 ¹ / ₂	2	—	—	—	5 ¹ / ₂
székesői »	65 ¹ / ₄	7 ³ / ₄	1 ³ / ₄	23 ¹ / ₂	51	31 ¹ / ₂	9 ¹ / ₄	—	—	—	8 ¹ / ₄
makoviczai »	24 ¹ / ₄	8 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	63 ¹ / ₄	17	73 ¹ / ₄	—	—	—	—	9 ³ / ₄
tapolyi »	77	6 ¹ / ₄	1 ³ / ₄	11 ³ / ₄	48 ³ / ₄	23	21	—	—	—	7 ¹ / ₄
a.-tárczai »	79 ¹ / ₂	8 ¹ / ₄	10 ¹ / ₄	1 ³ / ₄	66 ¹ / ₄	10 ¹ / ₄	16	1 ¹ / ₂	—	—	7
sírokai »	79	9	9	1 ³ / ₄	73 ¹ / ₂	11	7 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄	—	—	7 ³ / ₄
Zemplén megye											
sztrópkói j.	61	10 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	23 ³ / ₄	30 ³ / ₄	56 ³ / ₄	—	—	—	—	12 ¹ / ₂
szemennai »	51 ³ / ₄	9	4 ³ / ₄	32 ¹ / ₄	48	40 ¹ / ₂	—	3 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₄	10 ¹ / ₂
szinnai »	27	5	1 ³ / ₄	65 ¹ / ₄	23	71	—	—	—	1 ¹ / ₄	5 ³ / ₄
varannói »	83	6	6 ¹ / ₄	1 ³ / ₄	49	30 ³ / ₄	12 ¹ / ₂	—	—	—	7 ³ / ₄
gálszécsi »	80 ¹ / ₄	5 ¹ / ₂	11 ¹ / ₂	2	39	44 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	8	—	—	7 ¹ / ₄
nagy-mihályi »	73 ¹ / ₂	7	18 ¹ / ₄	—	38 ³ / ₄	33	5 ¹ / ₄	13 ¹ / ₂	—	—	9 ¹ / ₂
s.-a.-ujhelyi »	19 ¹ / ₄	6 ¹ / ₄	73 ³ / ₄	—	33 ³ / ₄	26	1	24	—	—	15 ¹ / ₄
k.-helmecezi »	1	1 ¹ / ₂	97 ¹ / ₄	—	23 ³ / ₄	18	—	49 ³ / ₄	—	—	8 ¹ / ₂
tokaji »	5 ¹ / ₂	1	90 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	40 ³ / ₄	14	1 ¹ / ₄	28	—	—	16
szerencsi »	1	3	94	—	45 ¹ / ₂	6	2 ¹ / ₂	37	—	—	9

A három megye 24 járásában legfeltűnőbb jelenség a fajbeli *oroszok*, s az *orosz* hitűek (g. kath.) számaránya közt a nagy eltérés, mely Szepes-ófalú körül ugyan alig $\frac{1}{4}\%$, de Lőcse és Gölniczbánya vidékén már 6—6%, Székcső körül 8, a tapolyi járásban 12, Sztropkó vidékén 33 Varanno vidékén meg éppen 29%, — sőt Zemplén megye déli felében: Gálszécstől le Szerencsig orosz *ajkú* egyáltalán nincs, vagy csak nagyon gyéren találkozik, ellenben az orosz *hitűek* százaléka 6—44%. A mi azt teszi, hogy Szepes, Sáros és Zemplén megyékben *orosz liturgia* szerint nemcsak oroszok imádkoznak, hanem *tótok és magyarok is*. A népszámlálási adatokból megállapíthatjuk, hogy e három megye területén kerek-számban $3\frac{1}{2}$ százezer tót ajakú és $1\frac{1}{2}$ százezer magyar ajkú közül orosz hiten él 60 ezer tót és 20 ezer magyar. Kérdés: vajjon a tótság és magyarság vette-e föl itt az orosz hitet, avagy az orosz eredetű elem olvadt be, vallása megtartásával, 80 ezer lélek erejéig, részint a tótságba, részint a magyarságba? Tény, hogy a hol az orosz hitűek nagy tömegben élnek, ott etnikájuk is túlnyomólag orosz, — és tény, hogy úgy a tótság, mint a magyarság körében orosz vallás csak oly területeken fordul elő, a hova az orosz nép vándor áramlatai eljuthattak. Sem az északi, sem a nyugati tótok közt, — sem a kis alföldi, sem a túl-a-dunai magyarok közt nincsenek ($\frac{1}{4}\%$ -ot tevő) görög katolikusok sehol. A hajduság keleti szertartású magyar katolikusairól tekintélyes ethnografusok állítják, hogy a felvidék orosz medenczéiből áramlottak le a magyar alföldre. A mi véleményünk is az, hogy a görög kath. vallásterületeknek a tót és magyar nyelvterületekre áttérjedésében etnikai jelenséget kell látnunk: *nyomát a hazai orosz nép terjeszkedésének és jelét annak, hogy gyenge telepei a tót talajban eltótosodtak, a magyar talajban pedig megmagyarosodtak.*

A *tótok* Szepestől Zemplénig túlnyomólag *római* katolikusok, kisebb töredékeik *ágostai* evangélikusok és *görög* katolikusok.

A *németség* Szepesben túlsúllyal *ág.* evangélikus, Sárosban és Zemplénben többnyire *izraelita*.

A *magyar elem* Szepes és Sáros területén egyenletesen oszlik meg *r. katolikusok* és *ág.* evangélikusok közt. De Zemplénben, az alföldi nagy magyar képletek szélén, túlnyomó az *ev. reformátusok* száma, — csak kisebb töredékek jutnak *római* és *görög* katolikusokra, *ág.* evangélikusokra és *izraelitákra*.

* * *

A tót felvidék mellett két megyében a *tisza-jobbparti orosz* felvidék terül el. Megkülönböztetjük ezt a *tisza-balparti orosz* felvidéktől, melyet Magyarország keleti etnikájához kellett számítanunk, szemben a *tisza-jobbpartival*, mely Magyarország nyugoti etnikájához számítandó: amott már a *román elem lép fel*, emitt a *tót elem* lassan *eltűnik*.

Ung és Bereg területén négy etnikai elem fordul elő: északnyugatra a tótság, északkeletre az orosz-ság, délre a magyarság, s köztük elszórtan a *németség*. Ehhez képest fogjuk a négy elem etnikáját felekezeti arányszámaikkal összemérni.

Száz lélekre esik:

Ung megye	orosz	tót	magyar	német	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	izr.
szobránczi	j. $4\frac{3}{4}$	$78\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{2}$	$10\frac{1}{4}$	$29\frac{1}{2}$	$48\frac{3}{4}$	—	$\frac{3}{4}$	$9\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{2}$
n.-bereznai	» 88	$2\frac{1}{2}$	2	7	$4\frac{1}{2}$	$88\frac{1}{2}$	—	—	—	7
ungvári	» $33\frac{3}{4}$	$24\frac{1}{4}$	32	$9\frac{1}{2}$	23	$49\frac{1}{4}$	—	$\frac{1}{2}$	$10\frac{3}{4}$	$16\frac{1}{2}$
kaposi	» $\frac{1}{2}$	$26\frac{1}{2}$	$68\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	31	24	—	—	$35\frac{1}{4}$	$9\frac{3}{4}$
Bereg megye										
szolyvai	j. 76	2	5	$16\frac{1}{4}$	$5\frac{1}{2}$	$78\frac{1}{2}$	—	—	$\frac{1}{2}$	$15\frac{1}{2}$
felvidéki	» $84\frac{1}{4}$	—	$3\frac{1}{4}$	$11\frac{3}{4}$	2	$83\frac{3}{4}$	$1\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	$12\frac{1}{4}$
munkácsi	» $59\frac{1}{2}$	1	21	18	$12\frac{3}{4}$	61	—	1	$9\frac{1}{4}$	16
m.-kászonyi	» $1\frac{1}{4}$	—	$97\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$7\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{2}$	—	—	$78\frac{1}{4}$	$9\frac{1}{2}$
beregszászi	» 3	—	$94\frac{1}{2}$	2	$12\frac{3}{4}$	$13\frac{1}{2}$	—	—	$61\frac{1}{2}$	$12\frac{1}{4}$

E két megye 9 járásában az orosz *etnika* s az orosz *vallás* arányszámjai közt nagyobb eltérést a szobránczi, ungvári, kaposi és beregszászi járások területén látunk. A szobránczi járásban az orosz hitűek aránya 48% , a fajbéli oroszoké csak 4% , — a különbség túlnyomólag *eltótosodott* oroszokra esik. Ungvár és Kapos vidékén a $16-23\frac{1}{2}\%$ különbség *eltótosodott és megmagyarosodott* oroszok közt oszlik meg, — míg Bereg alvidékén nincsenek fajbéli oroszok, mert a ruthén elem *teljesen megmagyarosodott*.

A *tót* elem az egész területen túlnyomólag *r. katolikus*, a *magyar* elem túlnyomólag *ev. református*, a *németség* pedig túlnyomólag *izraelita*, — csak a magyar nyelvterületen lehet észrevenni, hogy a zsidó elem beolvad a magyar etnikába.

* *

Vessünk végre néhány pillantást a magyar *felvidék* hét *palóc* megyéje felé. Két csoportot különböztetünk meg bennük: a *nyugotit*, hol a magyar többségekkel szemben mindenütt vannak jelentékeny *tót* képződmények, — s a *keletit*, hol a magyar túlsúly mindenütt teljes és végleges.

A *nyugati* csoportban (melyhez az északi palóc nyelvjárást beszélő Gömör, s a túl-a-dunai nyelvjáráshoz átmenetet képező Esztergom népe is hozzászámítandó volt) a magyar, *tót* és *német* etnikát a felekezetek arányszámaival fogjuk összemérni.

Száz lélekre esik:

Gömör megye	magyar	tót	német	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	egyéb ker.	izr.
nagy-rőczei	j. $7\frac{1}{4}$	$89\frac{3}{4}$	$11\frac{1}{2}$	$44\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{4}$	$42\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	—	$1\frac{1}{4}$
rozsnyói	» $47\frac{3}{4}$	$41\frac{1}{4}$	10	$41\frac{3}{4}$	—	$51\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$
rimaszombati	» 28	$70\frac{1}{4}$	1	$35\frac{3}{4}$	—	54	7	$\frac{1}{4}$	3
rimaszécsi	» 94	5	—	54	—	9	$34\frac{3}{4}$	—	$2\frac{1}{4}$
tornaaljai	» $96\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$38\frac{1}{4}$	—	$12\frac{3}{4}$	$44\frac{1}{2}$	—	$4\frac{1}{2}$
Nógrád megye									
gácsi	j. $4\frac{1}{2}$	$94\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$37\frac{1}{4}$	—	$61\frac{1}{2}$	—	—	$1\frac{1}{4}$
losonczi	» $42\frac{1}{2}$	$54\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$	$50\frac{1}{2}$	—	$42\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$	—	$5\frac{3}{4}$
b.-gyarmati	» 73	$25\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$	$67\frac{1}{2}$	—	$23\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	—	$8\frac{3}{4}$
szécsényi	» $94\frac{1}{4}$	$4\frac{3}{4}$	—	$87\frac{3}{4}$	—	$8\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	—	$3\frac{3}{4}$
füleki	» $81\frac{1}{4}$	$11\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$88\frac{1}{2}$	—	7	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{2}$
nógrádi	» $86\frac{3}{4}$	$8\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$75\frac{1}{4}$	—	$12\frac{3}{4}$	$9\frac{1}{4}$	—	$2\frac{3}{4}$
sziráki	» 87	$11\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	77	—	$18\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	—	$3\frac{3}{4}$

Hont megye

korponai	j.	9 ^{1/4}	86 ^{1/4}	3 ^{3/4}	69	—	29	—	—	2
báthi	»	20 ^{3/4}	76 ^{3/4}	1 ^{3/4}	48 ^{3/4}	—	39 ^{1/4}	9 ^{3/4}	—	2 ^{1/4}
ipolysági	»	80	18 ^{1/2}	1	78 ^{3/4}	—	16 ^{1/4}	3 ^{1/4}	—	4 ^{1/4}
n.-csalomjai	»	66	33	1 ^{1/2}	69 ^{3/4}	—	27 ^{1/2}	—	—	2 ^{3/4}
szobbi	»	73 ^{1/2}	7	19	73 ^{3/4}	—	4 ^{1/2}	19 ^{1/2}	—	2 ^{1/2}

Esztergom megye

esztergomi	j.	67 ^{1/2}	12	19 ^{1/2}	89	—	1 ^{1/2}	7	—	3 ^{1/2}
párkányi	»	96 ^{1/2}	2 ^{3/4}	1 ^{1/2}	76 ^{3/4}	—	1 ^{1/4}	18	—	4

E négy megye 19 járásában a *magyar* elem átlag *római katolikus*; de vannak erős *ág. ev.* gyarmatai Hont és Nógrád, gyengébbek Gömör és Esztergom megyék területén. — vannak jelentékeny *ev. ref.* telepei is Tornaalja és Rimaszécs körül, gyengébbek a párkányi, szobbi, esztergomi, báthi és nógrádi járásokban, — végre csekély *izraelita* hányad szintén esik e magyarságból a legtöbb járásra. A *tót* elem csaknem egyenlően oszlik meg a *római* és *ág. ev.* egyházak közt: amannak túlsúlya Hont s Nógrád megyékben, emezé Gömörben nyugszik. *Orosz* ajkú e területen nincs. De van Gömör megye nagyrőcei járásában 11^{1/4} % *orosz vallású*? nagyrészt *tót anyanyelvű*. Ez a nép is nyilván északról költözött az ország belseje felé, s egy rész belőle a *tót* nyelvterületen, hova Gömör m. nagyrőcei és r.-szombati járásai is számítandók (89 és 70 % tóttal), eltótosodott. A *német* elem többnyire *r. katolikus*; csak Rozsnyó vidékén jut nagyobb hányad az *ág. ev.* egyházra, s az északi járásokban kisebb hányad az *izraelita* felekezetre.

A *keleti* csoportban (melyhez Heves palóczai és matyói, Borsod és Abauj-Torna barkói tartoznak), a *magyar* etnika mellett még mindig tekintetbe kell vennünk a *tót* és *német* elemeket.

Száz lélekre esik:

Abauj-Torna m.	magyar	tót	német	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.	
kassai	j.	37 ^{1/2}	52	8 ^{1/4}	73	7 ^{1/4}	4 ^{3/4}	6 ^{1/2}	8 ^{1/2}
füzéri	»	52 ^{1/2}	44 ^{3/4}	1 ^{3/4}	44 ^{3/4}	11	7 ^{1/4}	31 ^{1/2}	5 ^{1/2}
csereháti	»	64 ^{3/2}	15 ^{3/4}	18 ^{3/4}	72 ^{3/4}	8 ^{1/4}	2	13 ^{1/4}	2 ^{3/4}
tornai	»	94 ^{1/2}	4 ^{3/4}	3 ^{1/4}	46 ^{1/4}	8 ^{1/2}	1 ^{1/2}	40	4 ^{3/4}
szikszói	»	93 ^{1/2}	5 ^{1/2}	1 ^{1/2}	38	16	3 ^{1/4}	35 ^{1/2}	7 ^{1/4}
gönczi	»	98 ^{1/4}	1	1 ^{1/2}	48	9	2	29	12
Borsod megye									
szendrői	j.	91 ^{1/2}	5 ^{1/2}	2	38 ^{3/4}	16 ^{1/4}	4 ^{1/4}	35 ^{3/4}	5
s.-szent-péteri	»	99	1 ^{1/2}	3 ^{1/4}	29	1 ^{1/2}	1	64	5 ^{1/2}
ózd	»	94	4 ^{1/2}	1 ^{1/2}	87	—	2 ^{3/4}	7 ^{1/4}	3
miskolczi	»	85 ^{1/2}	10 ^{3/4}	3 ^{1/4}	46	6	4	34	10
m.-kövesdi	»	100	—	—	72 ^{1/2}	—	—	24 ^{1/4}	3 ^{1/2}
mezőcsáthi	»	100	—	—	33 ^{1/4}	5 ^{1/2}	—	56 ^{1/4}	5
Heves megye									
pétervásári	j.	99	1 ^{1/2}	—	97 ^{1/2}	—	—	—	2 ^{1/2}
hatvani	»	97 ^{1/4}	1 ^{3/4}	1 ^{1/2}	93	—	1	1	5
egri	»	98	1 ^{1/4}	1 ^{1/2}	92 ^{3/4}	—	1 ^{1/4}	1 ^{1/2}	5 ^{1/2}
gyöngyösi	»	99 ^{1/4}	1 ^{1/4}	1 ^{1/2}	93 ^{1/2}	—	1 ^{1/4}	3 ^{1/4}	5 ^{1/2}
hevesi	»	99 ^{1/4}	1 ^{1/4}	1 ^{1/4}	86 ^{1/2}	—	—	9 ^{3/4}	3 ^{3/4}
tisza-füredi	»	99	—	1 ^{1/4}	50	—	—	45 ^{1/2}	4 ^{1/2}

A három megye 18 járásában a *magyarság* túlnyomólag *r. kath.*; de vannak erős *ev. ref.* gyarmatok és telepek úgy a Sajó-vonalon, mint a Tisza közelében: Mező-Csáth, Tiszafüred, Miskolcz, Sajó-Szt.-Péter, Szendrő s Torna vidékén, meg a Hernád-vonalon: Szikszó, Göncz és Füzér körül. A mi *ág. ev.* vallású e területen él, az már többnyire magyar, — magyarok nagyrészt az *izraeliták* is.

A *tótság* csak Abauj-Torna északi járásaiban fordul elő tömegesen s ott vallásra főleg *r. kath.* Csekély hányad esik a tót ajakú *ág. ev.* egyházra.

Orosz ajakú a három megyében csak Szendrő körül (1%) és Szikszó vidékén ($\frac{1}{2}\%$) akad. Az abauj-tornai és borsodi *gör. katolikusok* túlnyomólag megmagyarosodott, kisebb arányban pedig eltótosodott oroszoknak tekintendők. A magyar ajkú görög katolikusok száma, az egész területen, kerek számban 18 ezer lélek, a tót ajkúaké 8 ezer lélek.

A *német* elem Abauj-Torna csereháti és kassai járásain mutatkozik nagyobb tömörséggel, s ott vallásra nagyrészt *r. kath.*, kisebb hányaddal *ág. ev.* és *izraelita*.

Az *egész felvidék* (a Tiszáig 116 járásban) a *túlsúlyllyal* bíró népfajok és felekezetek közt ilyen arányokat mutat:

többségre:	A népesség:		túlsúlyllyal		
	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	járásban.
magyar . . .	35	—	1	7	43
tót	53	3	7	—	63
orosz	—	7	—	—	7
német	3	—	—	—	3
	91	10	8	7	116

Az *összes felekezetek* a felvidék e 20 megyéjében *járásonként* (116) *súlyerőre* így oszlanak meg:

%	r. kath.	g. kath.	k. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	egy. ker.	izr.	megyejében
100—70	54	4	—	3	1	—	—	—	»
70—50	21	2	—	5	3	—	—	—	»
50—30	27	7	—	11	11	—	—	—	»
30—10	9	17	—	21	13	—	—	11	»
10— $\frac{1}{4}$	5	13	1	56	37	—	10	105	»
hiányzik	—	73	115	20	51	116	106	—	»

A felvidéken, ezek szerint, nagy *túlsúlya* a *r. kath.* egyháznak van. Mellette jelentékeny erőt képvisel az *ág. evang.*, a *gör. kath.* s az *ev. reform.* egyház. *Legelterjedtebb* felekezetek: a *római. kath.* s az *izraelita*: ezek nem hiányzanak a felvidék egyik járásából sem. A kisebb keresztény felekezetek közül *nazarenus* és *baptista* a tótok közt 7, a nyugati palócz vidéken 3 járásban fordul elő.

* * *

Áttérünk a *Túl-a-Dunára*, s ez országrészben első helyen a négy *nyugati* megye népességét vizsgáljuk az etnika s a hitélet kettős szempontjá-

ból. E területen, a *Rába-vonal* mentén, a kisalföld erős *magyar*, a határvidék erős *német* rétegét, s a közéjük ékelt *horvát* és *vend* szigetképződményeket kell összemérnünk a felekezetek arányszámaival.

Száz lélekre esik:

Győr megye					r. kath.	ág. ev.	ev. ret.	izr.
győrszigeti	j.	95	4 $\frac{1}{4}$	—	76 $\frac{1}{4}$	10	5 $\frac{3}{4}$	8
téthi	»	99 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	63 $\frac{1}{2}$	31	2 $\frac{1}{2}$	3
pcéri	»	99 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	—	82 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	12	2 $\frac{1}{4}$
Moson megye								
m.-óvári	j.	46	50	3	93	4	—	3
nezsideri	»	8	80	10 $\frac{3}{4}$	90 $\frac{3}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	—	2 $\frac{3}{4}$
rajkai	»	12 $\frac{1}{4}$	65 $\frac{3}{4}$	20 $\frac{1}{4}$	71 $\frac{1}{4}$	26	—	2 $\frac{3}{4}$
Sopron megye								
kis-martoni	j.	4 $\frac{1}{2}$	67	27	96 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{4}$	—	2 $\frac{3}{4}$
nagy-martoni	»	2 $\frac{1}{2}$	88 $\frac{1}{4}$	8 $\frac{3}{4}$	91 $\frac{3}{4}$	4	—	4 $\frac{1}{4}$
soproni	»	25 $\frac{1}{2}$	65 $\frac{1}{4}$	8	70	24 $\frac{1}{2}$	—	5 $\frac{1}{2}$
f.-pulyai	»	6	55 $\frac{1}{2}$	38 $\frac{1}{4}$	92	7	—	1
csepregi	»	88 $\frac{1}{4}$	3	8 $\frac{1}{2}$	82 $\frac{1}{2}$	15 $\frac{3}{4}$	—	1 $\frac{3}{4}$
kapuvári	»	98 $\frac{3}{4}$	1	—	87	9 $\frac{3}{4}$	—	3 $\frac{1}{4}$
csornai	»	99 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	85 $\frac{3}{4}$	10	—	4 $\frac{1}{2}$
Vas megye								
kis-celli	j.	99 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	55 $\frac{1}{4}$	40 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	4 $\frac{1}{4}$
vasvári	»	99 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	—	93 $\frac{1}{2}$	3	3 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{3}{4}$
sárvári	»	99 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	—	80 $\frac{1}{4}$	16 $\frac{1}{4}$	—	3 $\frac{1}{2}$
szombathelyi	»	79	13 $\frac{1}{4}$	7 $\frac{3}{4}$	92	3 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	4 $\frac{1}{2}$
kőszegi	»	29 $\frac{3}{4}$	55 $\frac{1}{2}$	13 $\frac{3}{4}$	76 $\frac{1}{4}$	21 $\frac{1}{4}$	—	2 $\frac{1}{2}$
felső-őr	»	12 $\frac{3}{4}$	88 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{4}$	61	34 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	1
körmendi	»	86 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{3}{4}$	73	9	15	3
szt.-gotthardi	»	23 $\frac{3}{4}$	58 $\frac{3}{4}$	—	76 $\frac{3}{4}$	16 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{3}{4}$
német-ujvári	»	1 $\frac{3}{4}$	75 $\frac{3}{4}$	22 $\frac{1}{4}$	90 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{1}{2}$	—	1
muraszombati	»	9 $\frac{1}{4}$	5 $\frac{3}{4}$	—	49	46 $\frac{3}{4}$	3	1 $\frac{1}{4}$

E négy megye 23 járásában a *magyarság* túlnyomólag *római katolikus*. Erős *ág. ev.* gyarmatok főleg Győrmegyében Téth és Győrsziget, Vas megyében Kis-Czell és Sárvár, Sopron megyében Csepreg, Sopron és Csorna vidékén, — az *ev. ref.* vallású magyar elem nagyobb telepei Körmend és Peér körül találhatók.

A *németiség* is túlnyomólag *római katolikus*, — de az *ág. ev.* vallású német elem szintén alkot Rajka, Sopron, Felső-Eőr s Kőszeg táján jelentékeny telepeket.

A *horvátság* a moson-, sopron- és vasmegyei nyelvszigeteken kizárólag *r. kath.*

A *vendség* Vas megye déli sarkában nagyobb felével (26 ezer lélek) *r. kath.*, kisebb felével (mintegy 20 ezer lélek) *ág. ev.* vallású.

Az *izraeliták* kétharmada (mintegy 16 ezer lélek) Győr, Sopron és Vas megyék területén *magyar* ajkunak, egyharmada (mintegy 7 ezer lélek) Vas, Sopron és Moson megyékben *német* ajkunak vallotta magát.

Túl-a-Duna három *déli* megyéjében a *Dráva-vonal* mentén a *magyarság* erőteljes rétegzete mellett főleg a *német*, *horvát*, *vend*, és

szerb elem medencze- és szigetképződményeit fogjuk a felekezetek számarányaival összehasonlítani.

Száz lélekre esik :

Zala megye		magyar	német	horvát	vend	r. kath.	ág. evang.	ev. ref.	e. ker.	izr.		
zala-szt-gróti	j.	99 ^{1/4}	3/4	—	—	94 ^{1/2}	13 ^{1/4}	—	—	3 ^{3/4}		
sümegi	»	98 ^{1/4}	1 ^{3/4}	—	—	91 ^{3/4}	3 ^{1/4}	1/2	—	4 ^{1/2}		
tapolczai	»	97	2 ^{3/4}	—	—	75	6 ^{3/4}	13 ^{1/2}	—	4 ^{3/4}		
keszthelyi	»	99	3/4	—	—	94 ^{1/4}	3/4	—	—	5		
pacsai	»	99 ^{3/4}	1/4	—	—	96 ^{1/4}	1/2	—	—	3 ^{1/4}		
z.-egerszegi	»	98 ^{3/4}	1	—	—	91 ^{1/4}	3	1	—	4 ^{3/4}		
novai	»	99 ^{1/2}	1/2	—	—	89 ^{3/4}	2	6 ^{1/4}	—	2		
a.-lendvai	»	50 ^{1/2}	1	1 ^{3/4}	46 ^{1/2}	90 ^{3/4}	1	6 ^{3/4}	—	1 ^{1/2}		
letenyei	»	86 ^{1/2}	3/4	12 ^{1/4}	—	98	1/4	1/4	—	1 ^{1/2}		
n.-kanizsai	»	86 ^{1/2}	4	9	—	88 ^{1/4}	2 ^{3/4}	1 ^{1/4}	—	7 ^{3/4}		
perlaki	»	3	1/2	96 ^{1/2}	—	99	—	—	—	1		
csáktornyai	»	5 ^{1/4}	2	92 ^{1/4}	—	98 ^{1/2}	—	—	—	1 ^{3/4}		
Somogy megye												
tabi	j.	98 ^{1/2}	2	—	—	55 ^{1/2}	7 ^{1/2}	32 ^{1/2}	—	4 ^{1/2}		
igali	»	82 ^{3/4}	16 ^{3/4}	—	—	74 ^{1/2}	12 ^{1/2}	10	—	2 ^{3/4}		
lengyeltóti	»	99	1	—	—	83 ^{1/4}	2 ^{3/4}	10 ^{1/4}	—	3 ^{3/4}		
marczali	»	98 ^{1/2}	1 ^{1/2}	—	—	89	3	4 ^{3/4}	—	3 ^{1/4}		
csurgói	»	98 ^{1/2}	1 ^{1/2}	3 ^{1/4}	—	64 ^{1/4}	20	13 ^{3/4}	—	2		
kaposvári	»	94	5 ^{3/4}	—	—	72	3 ^{3/4}	21 ^{1/4}	—	6		
n.-atádi	»	92	1 ^{1/2}	5 ^{1/2}	1 ^{3/4}	61 ^{3/4}	3 ^{3/4}	34	—	3 ^{1/2}		
barcsi	»	65 ^{1/4}	11	22	—	67	3 ^{3/4}	29 ^{1/4}	—	3		
szigetvári	»	75 ^{1/2}	18	5 ^{3/4}	—	65	—	31 ^{1/4}	1/2	3 ^{1/4}		
Baranya megye		magyar	német	horvát	szerb	vend	r. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	e. ker.	izr.
hegyháti	j.	48	51	—	—	—	82 ^{1/2}	—	16	—	—	1 ^{1/2}
pécsváradi	»	23 ^{1/2}	71 ^{3/4}	3	1 ^{1/2}	—	83	1 ^{1/2}	8	6	—	1 ^{1/2}
pécsi	»	66 ^{1/4}	22	7 ^{1/2}	1 ^{1/2}	3/4	90 ^{1/4}	1/2	1 ^{3/4}	2 ^{1/2}	—	5
szt.-lőrinczi	»	93	6	1/2	—	—	65 ^{3/4}	—	—	31 ^{3/4}	1/2	—
siklói	»	74	14 ^{1/2}	4	6	1 ^{1/2}	40 ^{1/2}	2 ^{1/4}	1/2	53 ^{1/4}	1/2	3
mohácsi	»	29 ^{3/4}	45 ^{3/4}	12	11 ^{3/4}	—	82	8	1	6	—	3
baranyavári	»	33	39	12 ^{1/2}	15	—	63 ^{1/2}	15 ^{1/4}	3 ^{1/2}	15 ^{1/2}	1/2	1 ^{1/2}

A Dunántúl e déli szakaszán, 28 megyejárásban, a *magyarság* nagy zöme *római katolikus*. Az *ev. ref.* magyarok súlypontja Baranya megyére esik, hol a siklói járásban számuk túlnyomó; — jelentékeny telepeik vannak B.-Szent-Lőrincz, Baranyavár, — Somogyban N.-Atád, Szigetvár, Barcs, Kaposvár, Csurgó és Marczali vidékén, végre Zalában Tapolcza körül. Az *ág. ev.* magyarok legnépesebb telepe Somogy megye területén a csurgói és igali járásban van. A túl-a-dunai délvidék *zsidósága* nagyrészt magyar.

A *németség* túlnyomólag *r. kath.* Csak egy kisebb töredék, (130 ezer lélekből 16 ezer) esik az *ág. ev.* egyházra Baranya-Hegyháton, Pécsvár radon és Somogy-Igal vidékén. Egy rész az *izraeliták* közül (33 ezerből 3 ezer) szintén német, — a többi azonban magyar.

A *horvátság* e területen is csaknem kizárólag *r. kath.*

A *szerbek* csupán Baranyában mutatkoznak észrevehető számban. Vallásra túlnyomólag *g. keleti* egyházhoz tartoznak, — csak B.-Siklós és

Mohács vidékén van a szerb etnikai s az orthodox felekezeti arányok közt eltérés. Statisztikailag is megállapítható, hogy Baranyában a 15 ezer szerb közül 4 ezer lélek *r. katolikus* (sokác), s csak 11 ezer lélek orthodox.

A *vendek* e vidéken kizárólag *r. katolikusok*.

A túl-a-dunai országrész vizsgálatát az *északi* megyék csoportjával végezzük be. Itt az erős *magyar* rétegben erős *német* medenczék, vegyesen *tót* és *szerb* szigetekkel fekszenek. E négy etnikai elem méretei a felekezetekhez így viszonylanak.

Száz lélekre esik:

Tolna megye					r. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	e ker.	izr.
tamási	j. 96	3 $\frac{1}{2}$	—	—	81 $\frac{1}{2}$	—	3 $\frac{1}{2}$	12	—	3
simontornyai	» 49	50 $\frac{1}{4}$	—	1 $\frac{1}{2}$	36 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{4}$	37 $\frac{1}{2}$	21 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{2}$
dunaföldvári	» 82 $\frac{1}{2}$	17 $\frac{1}{4}$	—	—	57 $\frac{3}{4}$	—	11	26	1 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{3}{4}$
dombovári	» 81	18 $\frac{3}{4}$	—	—	94	—	1 $\frac{1}{2}$	2	—	3 $\frac{1}{2}$
bonyhádi	» 17 $\frac{3}{4}$	81	—	3 $\frac{1}{4}$	63 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	23 $\frac{1}{4}$	8 $\frac{1}{2}$	—	4 $\frac{1}{4}$
szegszárdi	» 70 $\frac{1}{4}$	26 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	1	74 $\frac{3}{4}$	1	4	16 $\frac{3}{4}$	—	3 $\frac{1}{2}$
Fejér m.					r. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	uni.	izr.
moóri	j. 58 $\frac{1}{2}$	41	—	—	70 $\frac{1}{2}$	—	8	19	—	2 $\frac{1}{2}$
vaáli	» 73 $\frac{1}{2}$	21	5	—	64	—	3 $\frac{3}{4}$	29 $\frac{1}{4}$	—	3
adonyi	» 86	5 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	6 $\frac{1}{2}$	84 $\frac{3}{4}$	2 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{1}{4}$	—	3 $\frac{1}{4}$
sz.-fejérvári	» 98 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	—	—	58 $\frac{1}{2}$	—	1	35	1 $\frac{1}{2}$	5
sárbogárdi	» 96 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	—	—	67 $\frac{3}{4}$	—	1 $\frac{3}{4}$	27 $\frac{1}{4}$	—	3 $\frac{1}{4}$
Veszprém m.										
pápai	j. 85 $\frac{3}{4}$	14	—	—	61	—	1 $\frac{3}{4}$	18 $\frac{1}{4}$	—	7
zirczi	» 69 $\frac{1}{2}$	26 $\frac{1}{2}$	4	—	73 $\frac{1}{4}$	—	13 $\frac{3}{4}$	10 $\frac{3}{4}$	—	2 $\frac{1}{4}$
devecseri	» 86 $\frac{1}{2}$	13 $\frac{1}{4}$	—	—	71 $\frac{1}{4}$	—	13 $\frac{3}{4}$	12	—	3
veszprémi	» 78	21 $\frac{3}{4}$	—	—	63 $\frac{3}{4}$	—	6 $\frac{1}{4}$	24 $\frac{1}{2}$	—	5 $\frac{1}{2}$
enyingi	» 94 $\frac{3}{4}$	4 $\frac{1}{4}$	1	—	40 $\frac{1}{2}$	—	6 $\frac{1}{4}$	48 $\frac{1}{2}$	—	4 $\frac{3}{4}$
Komárom m.										
gesztesi	j. 98 $\frac{1}{2}$	1	1 $\frac{1}{4}$	—	48 $\frac{1}{4}$	—	7	41 $\frac{1}{2}$	—	3 $\frac{1}{4}$
tatai	» 56 $\frac{1}{2}$	28 $\frac{1}{4}$	14 $\frac{1}{2}$	—	70 $\frac{1}{2}$	—	4 $\frac{1}{2}$	21	—	4
csallóközi	» 93 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	—	60 $\frac{1}{4}$	—	3 $\frac{1}{4}$	32 $\frac{1}{4}$	—	6 $\frac{3}{4}$
udvardi	» 89	3 $\frac{1}{4}$	10 $\frac{1}{4}$	—	74 $\frac{1}{4}$	—	—	21	—	4 $\frac{3}{4}$

E négy megye 20 járásában a *magyarság* túlnyomólag *róm. katolikus*, mellette csaknem mindenütt tekintélyes *ev. ref.* kisebbségekkel, — sőt Veszprém megye enyingi járásában a népesség relativ többsége is *ev. ref.* Elég erősek, főleg Veszprém megyében, az *ág. ev.* magyarság telepei. Az *izraeliták* majd mindenütt magyar ajkuak, csak Tolnamegyében esik 10 ezer izraelitára 2 ezer német ajkú.

A *németiség* ez egész területen többnyire *római katolikus*. De vannak, főleg Tolna megyében, jelentékeny *ág. ev.* német gyarmatok s telepek, — sőt e megye simontornyai járásában a népesség relativ többsége is német protestáns. Feltűnő jelenség, a mire kevés példa van a magyarországi etnikában, hogy a *svábok egy része Tolnában* (mintegy 5000 lélek) *ev. ref. vallású*.

A *tótság*, mely e vidéken csak szórványosan fordul elő, nagyrészt a *r. kath.* felekezethez tartozik, csak a veszprém- és komárom-megyei *tót* telepések egy része (1—1 ezer lélek körül) *ág. evangélikus*.

Szerbek csupán a Duna-völgy közelében találhatók: Szegszárd, Bonyhád, Simontornya és Duna-Adony környékén, alig 2—3 ezer főnyi számmal. Ezek közül a tolnaiak a *keleti* egyházhoz tartoznak, a fejmegyeiek azonban *túlnyomólag r. katolikusok* (sokácizok).

Összefoglalva az *egész túl-a-dunai* országrész eredményeit (71 megyejárásban), a *túlsúllyal* bíró népfajok és felekezetek közt ilyen arányokat találunk:

	A népesség:			
	<i>lőbbségre</i>	<i>túlsúllyal</i>		
	r. kath.	ág. ev.	ev. ref.	járásban
magyar . . .	49	—	2	51
német . . .	16	1	—	17
horvát . . .	2	—	—	2
vend . . .	1	—	—	1

Az *összes felekezetek* Túl-a-Dunán 11 vármegyében járasonként (71) *súlyerőre* így oszlanak meg:

%	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.	megyejárásban
100—70	48	—	—	—	—	—	—	—	»
70—50	18	—	—	—	1	—	—	—	»
50—30	5	—	—	5	8	—	—	—	»
30—10	—	—	1	16	22	—	—	—	»
10— $\frac{1}{4}$	—	—	8	45	21	1	6	71	»
hiányzik	—	71	62	5	19	70	65	—	»

Túl-a-Dunán, ezek szerint, feltétlen *túlsúlya a r. kath.* egyháznak van. Mögötte állnak népességre az *ev. ref.* s az *ág. ev.* egyházak; meszsze elmaradnak népszám dolgában a *kel. gör.* s az *izraelita* felekezetek. *Legelterjedtebb a római kath. és az izraelita elem*, mert ezek nem hiányzanak az országrész egyetlen járásából sem. A kisebb népességű egyházak és felekezetek közül fölemlítendő, hogy Fehérmegye székesfehérvári járásában van csekély hányaddal *unitárius*, s vannak szórványosan *baptisták* és *nazarenusok* Szigetvár, Baranya-Szt-Lőrincz, Siklós, Baranyavár, Dunaföldvár és Simontornya vidékén.

Ezekben végeztünk az ország nyugati felével. Most áttérünk a keletire.

II.

Első sorban az *alföldi* megyéket fogjuk vizsgálni, s velük kapcsolatosan az egész *tiszántúli* területet, külön szólva a tiszabalparti *oros*, a tiszántúli *román* vidékről, a *szerb* alföldről s a tíz alföldi *magyar* vármegye északi, nyugati, déli és keleti csoportjáról.

A *tiszabalparton* fekvő *oros* felvidék két megyéjében, hol a *tótság*nak alig van nyoma, de nagy arányokban a *román* elem lép fel, a *magyar* és *német* pedig, oroszok és románok közt, csak kisebb-nagyobb szigetségeket alkot, — ez a négy etnikai elem lesz a felekezeti viszonyok szempontjából összehasonlítandó.

Száz lélekre esik:

Máramaros m.	orosz	román	magyar	német	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	e. ker.	izr.
tiszavölgyi j.	72 ¹ / ₄	1/2	13	13 ³ / ₄	14	73 ¹ / ₄	—	1/2	1/4	12
vissavölgyi »	22 ¹ / ₄	45	4 ³ / ₄	28	8 ³ / ₄	67 ¹ / ₄	—	—	1/2	23 ¹ / ₂
izavölgyi »	—	81 ¹ / ₂	1	16 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	82 ¹ / ₄	—	—	—	17
szigeti »	15 ¹ / ₂	32	32 ¹ / ₂	19 ¹ / ₄	16	53	1/2	6	—	24 ¹ / ₂
sugatagi »	—	81 ¹ / ₄	8	10 ¹ / ₄	6	83 ¹ / ₂	—	—	—	10 ¹ / ₂
técsői »	57	3/4	26 ¹ / ₄	15	5 ¹ / ₂	68 ³ / ₄	—	9 ¹ / ₂	—	16 ¹ / ₄
taraczközi »	75 ¹ / ₂	—	3	21 ¹ / ₂	7	76 ¹ / ₂	—	—	1/2	16
huszti »	75 ³ / ₄	—	10 ¹ / ₂	12 ³ / ₄	4 ¹ / ₄	77 ¹ / ₄	—	5 ³ / ₄	—	12 ³ / ₄
ökörmecsei »	83 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₄	15 ¹ / ₄	1	84 ¹ / ₄	—	—	—	14 ³ / ₄
Ugocsa m.										
n.-szőlősi j.	63	—	27	9 ¹ / ₂	5 ³ / ₄	63	—	12 ¹ / ₄	—	12
f.-ardói »	22 ³ / ₄	23	49	5	10 ¹ / ₂	57 ³ / ₄	1	18 ³ / ₄	—	12

A két megye 9 járásában az orosz s a román elem kizárólag görög kath.

A magyarság négy felekezet közt oszlik meg: több a harmadánál (főleg Máramarosban) r. katolikus, — több a negyedénél (főleg Ugocsában) ev. református. — több az ötödénél (mindkét megyében) görög katolikus, s közel a tizedrésze izraelita.

A németiség túlnyomólag izraelita (közel 49 ezer lélek), s csak egy töredéke (mintegy 5000 lélek) r. kath.

Áttérünk a tiszántúli vidék déli sarkára, hol a román többségű megyék csoportja fekszik. Itt a túlsúlyllyal fellépő román elem mellett a német, szerb és magyar etnikai elemeknek a felekezeti arányszámokkal való összefüggését törekszünk megállapítani. Száz lélekre esik:

Arad m.	román	magyar	német	szerb	r. kath.	g. kath.	gör. k.	ág. ev.	ev. ref.	e. ker.	izr.
eleki j.	38	26 ³ / ₄	29 ³ / ₄	—	52 ¹ / ₄	—	38 ¹ / ₂	6	2	—	1 ¹ / ₂
pécskai »	31 ¹ / ₄	49 ³ / ₄	11 ¹ / ₂	1	45	5	30 ¹ / ₄	8 ¹ / ₄	10	—	1 ¹ / ₂
kisjenői »	59	35 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	—	15 ¹ / ₄	9	51	1	22	—	1 ³ / ₄
ternovai »	92	6	1 ¹ / ₄	—	5 ³ / ₄	7 ¹ / ₄	85 ¹ / ₂	—	1/2	—	1
aradi »	34	44 ¹ / ₄	18	2	47 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	35	2	7	—	7
b.-jenői »	82 ¹ / ₄	14	1	1 ³ / ₄	10 ¹ / ₂	9 ¹ / ₂	74	1 ¹ / ₂	3	—	1 ¹ / ₂
világosi »	54 ³ / ₄	18	25 ¹ / ₄	—	36 ³ / ₄	21 ¹ / ₂	54	3 ¹ / ₂	2	—	1 ¹ / ₄
b.-sebesi »	89 ¹ / ₂	7 ³ / ₄	1	—	6 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄	87 ³ / ₄	1/2	1 ³ / ₄	—	1 ¹ / ₂
radnai »	89 ¹ / ₄	4 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	1/2	8 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄	87 ¹ / ₂	—	1/2	—	1 ¹ / ₂
n.-halmágyi »	98	1 ¹ / ₂	—	—	1	—	98 ¹ / ₄	—	—	—	3/4
K.-Szörény m.											
marosi j.	95 ¹ / ₂	2 ³ / ₄	1	—	3 ¹ / ₄	—	94 ³ / ₄	—	—	1/4	3/4
begai »	87	8	4	—	5	10 ¹ / ₄	77 ¹ / ₂	—	6 ¹ / ₄	—	1
facseti »	92 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	4	—	5 ¹ / ₂	—	93	—	—	1/2	1
lugosi »	64	7 ¹ / ₂	25 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄	27	12	54	1 ¹ / ₂	1	—	4 ¹ / ₂
gavosdiai »	82 ¹ / ₂	3	9 ¹ / ₄	—	14	4 ¹ / ₂	80	1/2	1/2	—	1/2
bogsáni »	77 ³ / ₄	3 ³ / ₄	12	1 ¹ / ₄	19	12 ³ / ₄	66 ³ / ₄	—	3/4	—	3/4
resiczai »	53	2 ¹ / ₄	21 ³ / ₄	—	44 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	49	1	1/2	—	1/2
oraviczai »	63 ¹ / ₂	2	25	1/4	34 ¹ / ₂	12	52 ¹ / ₄	3/4	—	—	1/2
karánsebesi »	81 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	12 ¹ / ₂	—	15 ³ / ₄	1/4	82 ¹ / ₄	3/4	—	—	1
teregovai »	91 ¹ / ₂	1/2	7 ¹ / ₄	—	11	—	88 ³ / ₄	—	—	—	1/4
borovicsi »	94 ¹ / ₄	1/4	1	—	4 ¹ / ₄	—	95 ³ / ₄	—	—	—	—
jámi »	92	1 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	2 ³ / ₄	4 ¹ / ₂	2	93 ¹ / ₄	—	—	—	1/4
orsovai »	76 ¹ / ₄	5 ¹ / ₂	12	1	19	3/4	77	1	3/4	—	1 ¹ / ₂
moldovai »	44 ¹ / ₄	1	5 ³ / ₄	39	13 ¹ / ₂	—	84 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₂	1/4	1/2

Temesm.	román	magyar	német	szerb	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	e. ker.	izr.
vingai	j. 27	9	44 $\frac{1}{4}$	10	61	1 $\frac{1}{2}$	37 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{4}$	—	1 $\frac{1}{2}$
lippai	» 61	4 $\frac{1}{2}$	33 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	36 $\frac{1}{4}$	6	55 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	—	—	1 $\frac{1}{2}$
uj-aradi	» 28	5 $\frac{3}{4}$	59 $\frac{3}{4}$	5 $\frac{3}{4}$	64 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{3}{4}$	32 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{2}$
rékási	» 62 $\frac{1}{2}$	5	16 $\frac{1}{2}$	13 $\frac{1}{2}$	25	4	69	—	3 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	1
csákovári	» 57 $\frac{3}{4}$	7 $\frac{1}{4}$	31 $\frac{1}{4}$	3	24 $\frac{1}{4}$	6 $\frac{3}{4}$	54 $\frac{1}{4}$	13	3 $\frac{1}{4}$	—	1
temesvári	» 25 $\frac{1}{4}$	14 $\frac{3}{4}$	53 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{3}{4}$	61 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	28 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	—	6
buziási	» 66 $\frac{1}{2}$	13 $\frac{3}{4}$	17	3 $\frac{3}{4}$	23	5 $\frac{3}{4}$	61 $\frac{3}{4}$	2	6 $\frac{1}{2}$	—	1
dettai	» 33 $\frac{3}{4}$	15 $\frac{3}{4}$	35	7	48	1 $\frac{1}{2}$	40	5 $\frac{1}{4}$	4 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{3}{4}$
verseczi	» 33	5 $\frac{1}{2}$	37 $\frac{1}{4}$	21 $\frac{3}{4}$	41 $\frac{3}{4}$	5 $\frac{1}{2}$	49 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	1	—	1 $\frac{1}{2}$
fehértemplomi	» 20 $\frac{3}{4}$	2	24 $\frac{1}{2}$	48 $\frac{1}{4}$	28	—	70 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	—	3 $\frac{1}{4}$
kubini	» 17 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{3}{4}$	20	52 $\frac{1}{2}$	21	—	70 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{4}$

E három megye 35 járásában kelet és délkelet felé a *román*, északnyugatnak a *magyar*, délnyugatnak a *szerb*, közbül — kisebb-nagyobb szigetségeken — a *német* etnika lép fel tetemes erővel.

A *románság* túlnyomólag *kel. gör.* vallású; csak gyenge hányad esik belőle járásonként a *gör. kath.* egyházra, — a legjelentékenyebb telepekkel *Lugos*, *Bogsán* és *Bálintz* (Krassó-Szörény megye begai járás) körül. Abszolút számokban szólva: 680 ezer románból 640 ezer lélek a keleti egyházhoz tartozik, s csak 40 ezer lélek görög katolikus.

A *magyarság* többnyire *római kath.* (130,000 magyarból mintegy 88 ezer lélek). Jelentékenyek az *ev. református* magyar telepek Arad megye kisjenői, pécskai, aradi járásában, Krassó-Szörényben Bálintz, Temesben Buziás vidékén (mintegy 28 ezer lélek). Gyengébbek az *ág. evang.* magyar telepek Arad megye területén (mintegy 3000 lélek). Elég jelentékeny viszonylag az arad-temesi magyar *zsidóság* is (mintegy 12,000 lélek).

A *német* elem súlypontja Temes megyében nyugszik; kisebb-nagyobb szigetei kiterjednek (N.-Halmágyot kivéve) az összes járásokra. Vallása túlnyomólag *r. kath.* (210 ezer lélekből mintegy 220 ezer); de vannak itt-ott ez egész vidéken gyenge *ág. evang.* telepek, leginkább Csákovár, Versecz, Kubin, Elek és Pécska körül (létszámuk a három megyében mintegy 11 ezer lélek). Aránylag erős az *izraelita* németiség Temes megyében (5000 lélek körül), s Krassó-Szörényben csaknem valamennyi. Itt 3000 izraelita közt alig 700 vallotta magát magyar ajkunak.

A *szerb* elem túlnyomólag *keleti görög* vallású, s csak Temes megye területén akad közte néhány kisebb *r. kath.* (sokác) telep (lélekszámuk összesen 1000). Ha a szerb és román etnika arányszámaikat járásonként összeadjuk, — körül-belül egyező eredményt kapunk a g. kath. és kel. gör. felekezetek megfelelő arányszámainak összegével. A mi különbözet itt-ott marad, az a cigányokra esik, melyet a statisztika más apró népekkel az «egyéb nyelvek» rovatában sommásan említ fel. «Egyéb nyelvű» van e területen 28 ezer lélek, — ebből 20 ezer *r. kath.* cseh és bolgár, s mintegy 8000 *k. gör.* vallású, túlnyomólag cigány.

Külön említjük *Torontál* megyét, hol a szerb elem viszonylag többségben van, s azért ez a megye adhat legvilágosabb fogalmat a magyar-

országi szerb etnika jellemző sajátosságairól. A *szerbség* mellett a *német*, *román* és *magyar* elemre itt is figyelniünk kell, midőn a fajok arányát összemérjük a felekezetek arányszámaival, mert Torontál megye etnikai mérlegén ez elemeknek is súlyuk van.

Száz lélekre esik:

Torontálm.	szerb	német	román	magyar	r. kath.	g. kath.	kel. g.	ág.	ev.	ref.	e. ker.	izr.
n.-szt-miklósi j.	6 ¹ / ₄	39 ¹ / ₄	21 ³ / ₄	18 ¹ / ₂	69 ¹ / ₄	31 ¹ / ₄	25	—	1 ¹ / ₂	—	—	1 ¹ / ₂
perjámosi	» 10 ¹ / ₂	61	24 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	62 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄	35	—	—	—	1 ¹ / ₄	1
t.-kanizsai	» 37 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	5	49 ¹ / ₂	54 ¹ / ₄	1	42	1 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	—	—	1 ¹ / ₄
t.-becsei	» 66 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	28 ³ / ₄	30 ¹ / ₂	—	67 ¹ / ₄	—	—	—	3 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂
n.-becskereki	» 30 ¹ / ₄	35	15 ¹ / ₄	12 ¹ / ₂	46 ³ / ₄	—	45	5	3 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄	—	2 ¹ / ₄
n.-kikindai	» 54	24 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	19 ¹ / ₂	42	—	55	1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₂	2
zsombolyai	» 7	62 ¹ / ₄	9 ³ / ₄	20	81 ¹ / ₂	—	16 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄	—	—	1
cseneji	» 15 ¹ / ₂	61 ³ / ₄	10 ³ / ₄	8	72	—	27	—	—	—	1 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄
párdányi	» 35 ³ / ₄	27 ³ / ₄	15 ¹ / ₄	20 ³ / ₄	39 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	50 ¹ / ₂	—	8 ¹ / ₂	—	—	1
módosi	» 25	41	13	14	59 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	38	—	1	—	1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂
antalfalvai	» 52 ¹ / ₄	4 ³ / ₄	12 ¹ / ₂	11 ¹ / ₂	6 ³ / ₄	—	64 ¹ / ₄	17 ¹ / ₂	10	—	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄
bánlaki	» 15 ¹ / ₄	37	24 ¹ / ₂	17 ¹ / ₂	55	1	36	5	1	—	—	1
alibunári	» 57 ³ / ₄	3 ¹ / ₄	54	1 ³ / ₄	4 ¹ / ₂	—	92 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄	—	—	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄
pancsovai	» 34	34 ¹ / ₂	18 ³ / ₄	7 ¹ / ₄	32 ³ / ₄	—	52 ¹ / ₄	10 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	—	3 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄

E megye 14 járásában a *szerbség* csaknem kizárólag *kel. gör.* valóságú: a 186 ezer szerbből alig ezer lélek *r. kath.* (sokác).

A *románság* nagy túlsúllyal szintén a *keleti* egyház híve: a 87 ezer románból alig 3 ezer *gör. katolikus*. A szerbek és románok együttes arányszáma csekély különbséggel mindenütt azonos a *g. kath.* és *k. gör.* felekezetek együttes arányszámaival.

A *németség* túlnyomólag *r. katolikus* (184 ezer lélekből 173 ezer), csak Pancsova, N.-Becskekerek és Bánlak körül fordulnak elő kisebb *ág. ev.* vallású német telepek (6—7000 lélek). Az *izraeliták* (közel 7000 lélek) nagyobb fele szintén német.

A *magyarság* e megyében is túlnyomólag *r. kath.* (99 ezer lélekből 85 ezer); ellenben alig ezer lélekre tehető az *ág. ev.* magyarok száma, — s alig 10 ezerre, leginkább Antalfalva, Párdány és Pancsova vidékén az *ev. ref.* magyaroké; végre az *izraeliták* közül mintegy 3 ezer lélek magyar ajkunak vallotta magát.

Megjegyezzük, hogy e megye antalfalvai járásában jelentékeny (17³/₄ %) *tót* elem is van, mely csaknem kizárólag *ág. ev.* vallású; nyilván ugyanaz a vándoráramlat telepítette ide, mely a békésmegyei *tót* telepeket alkotta.

Áttérünk a *magyar* többségű tíz *alföldi* megye *keleti* csoportjára, mely bérczes, vagy hátsó Tiszántúlnak is nevezhető: ott van Bihar megye a Bihar-havassal és Szatmár megye az Avassal. E területen a *magyar* elem mellett csak a *román* elem etnikáját vesszük figyelembe, midőn a népfajokat összehasonlítjuk a felekezetekkel. Ami elszigetelt *németség* Szatmárban és csekély *tótság* Biharban van, azok vallásáról alább külön megemlékezünk.

Száz lélekre jut:

Szatmárm.	magyar	román	r. kath.	g. kath.	kel. g.	ág. ev.	ev. ref.	izr.
mátészalkai	j. 99 ¹ / ₄	—	9 ¹ / ₄	19	—	—	60 ³ / ₄	11
fehérgyarmati	» 99 ¹ / ₄	—	7	6	—	1	80 ¹ / ₄	5 ³ / ₄
csengeri	» 91 ¹ / ₄	8	7 ¹ / ₂	27	—	—	58 ¹ / ₄	7 ¹ / ₂
nagy-károlyi	» 67 ³ / ₄	17 ¹ / ₄	39 ¹ / ₄	30	—	1 ¹ / ₂	23 ³ / ₄	6 ¹ / ₂
erdődi	» 28 ³ / ₄	49	29 ³ / ₄	52 ³ / ₄	—	—	13 ¹ / ₂	4
szatm.-németi	» 81 ¹ / ₂	17	13 ¹ / ₂	33 ¹ / ₂	—	2	40 ³ / ₄	10 ¹ / ₄
sz.-váraljai	» 20 ³ / ₄	75 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂	76 ¹ / ₂	—	10 ³ / ₄	—	7 ¹ / ₄
nagy-somkuti	» 12	85 ³ / ₄	1 ³ / ₄	79	7	—	6 ¹ / ₄	6
nagybányai	» 37	61 ³ / ₄	22 ¹ / ₄	67 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₄	6 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂
Biharm.								
érmihályfalvai	j. 86 ¹ / ₂	13 ¹ / ₄	12	25	—	—	55 ¹ / ₂	7 ¹ / ₂
székelyhidi	» 89 ¹ / ₂	9 ¹ / ₄	12 ¹ / ₂	11 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	—	69 ¹ / ₂	5
margitai	» 47 ¹ / ₄	43	16 ³ / ₄	24 ¹ / ₂	20 ³ / ₄	—	31 ¹ / ₂	6 ¹ / ₂
tordai	» 99 ¹ / ₂	—	5 ¹ / ₂	—	1	—	90	3 ¹ / ₂
szalárdi	» 62 ³ / ₄	33 ¹ / ₂	9	12 ¹ / ₂	23 ¹ / ₂	—	51 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂
derecskei	» 99 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	9 ¹ / ₂	4	—	—	82 ¹ / ₄	4 ¹ / ₂
berettyó-ujfalusi	» 91 ¹ / ₄	8 ³ / ₄	5	5 ¹ / ₄	7 ³ / ₄	—	76 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂
nagyvárad	» 68 ¹ / ₂	28	22	9 ¹ / ₂	23	1	29 ¹ / ₂	15
élesdi	» 13	81 ¹ / ₂	6 ³ / ₄	12 ³ / ₄	70	—	7 ³ / ₄	2 ³ / ₄
mezőkeresztesi	» 87 ¹ / ₂	12	3 ¹ / ₂	3	11 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	78 ¹ / ₂	3
cséffai	» 56 ¹ / ₂	40 ³ / ₄	5 ³ / ₄	1	40 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	50	2
magyar-csékei	» 3 ³ / ₄	95 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	17 ³ / ₄	78 ¹ / ₄	—	3 ¹ / ₄	1 ³ / ₄
belényesi	» 15 ¹ / ₄	83 ³ / ₄	1 ¹ / ₂	11	73	—	12	2
nagy-szalontai	» 75	23	5 ¹ / ₄	—	24 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	66 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
tenkei	» 27 ¹ / ₂	71 ³ / ₄	9 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	69	—	15 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
beéli	» 4	93 ³ / ₄	2 ³ / ₄	3 ¹ / ₄	91 ¹ / ₂	—	1	1 ¹ / ₂
vaskohi	» 2 ¹ / ₄	96 ¹ / ₄	2	2 ¹ / ₄	94 ¹ / ₂	—	—	1 ¹ / ₄

A két megye 26 járásában a rónás területet a magyar, a bércezes vidéket a román elem lakja túlsúlylyal

A *magyarság* nagy zöme *ev. ref.* vallású; csak Szatmár megye n.-károlyi járásában bírja a relatív többséget a *r. kath.* magyarság; ellenben vannak jelentékeny *r. kath.* magyar telepek Erdőd, Nagyvárad, Nagybánya és Szatmár-Németi körül, s kisebb képletek az egész vidéken mindenütt. *Ág. ev.* magyarok észrevehető számmal csak Szatmár megye színérváraljai járásában fordulnak elő (7—800 lélek). Annál több mindkét megyében a *g. kath.* magyar (Biharban 7 ezer, Szatmárban 3 ezer): a hol a román arányszámok mögötte maradnak a *g. kath.* arányszámoknak, ott többnyire *megmagyarosodott orosz*, vagy *román* elemekkel találkozunk. Ilyen eset van Szatmármegye nagy részén, de főleg a nyugati járásokban, s a bihari érmelléken: sőt van Biharban 4—5 ezer *kel. gör.* vallású magyar is, kik valaha fajra szintén görögök, románok vagy oroszok, szerbek, bolgárok lehettek. Az *izraeliták* kevés kivétellel magyarok.

A *románság* Szatmár megyében csaknem kizárólag (106 ezer lélek) *g. kath.* vallású, alig 1000 lélek tartozik a keleti egyházhoz (a nagy-somkuti járásban); míg Bihar megye területén a románok túlnyomóan *kel. gör.* vallásúak (218 ezer román közül 181 ezer), — csak

37 ezer lélek a *g. kath.* vallású, s ezek többnyire az északi járásokban laknak, s a megyeszékhely körül, mely *g. kath.* püspöki székhely is.

Van Szatmár megye n.-károlyi s erdődi járásaiiban ezeken kívül 13 ezer főnyi *németség*, s Biharban, főleg a nagyvárad i járásban, 5000 főnyi *tótság*, — mindkét elem vallásra *r. kath.*

Az alföld *északi* részén, a *felső tiszántúli* rónán, kizárólag a *magyar* etnikával van dolgunk, — más népfaj e területen csak jelentéktelen spórákban fordul elő. A magyarság a felekezetek közt így oszlik meg:

Száz lélekre jut:

Szabolcsm.		magyar	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.
tiszai	j.	98 ^{1/2}	12 ^{3/4}	10 ^{3/4}	—	67 ^{1/2}	9
kis-várdai	»	98	25 ^{1/2}	12 ^{3/4}	1 ^{1/4}	48 ^{3/4}	12 ^{3/4}
bogdányi	»	95	27	14 ^{1/2}	3	48	7
felső-dadai	»	90 ^{1/2}	31 ^{1/4}	15 ^{1/4}	27	19 ^{3/4}	6 ^{3/4}
alsó-dadai	»	99 ^{1/4}	38 ^{1/2}	7 ^{3/4}	1 ^{1/2}	47 ^{1/4}	6
nyírbátori	»	97 ^{1/2}	22	28	—	38	11
nagykállói	»	96 ^{1/2}	22 ^{1/4}	37 ^{1/4}	1 ^{1/2}	30 ^{3/4}	8 ^{1/4}
Hajdúm.							
nádudvari	j.	99	8 ^{3/4}	1 ^{1/4}	—	86 ^{1/2}	4 ^{1/2}
balm.-ujvárosi	»	99	12 ^{1/2}	8	1	73	5 ^{1/2}
Jász-nagy-kúnm.							
jász felső	j.	99 ^{3/4}	94 ^{1/2}	—	—	3	2 ^{1/2}
jász alsó	»	100	88	—	—	10	2
tiszai felső	»	99 ^{1/4}	19 ^{1/2}	—	1 ^{1/2}	76 ^{1/4}	3 ^{3/4}
tiszai közép	»	98	58 ^{1/2}	1 ^{1/4}	3 ^{3/4}	36	4 ^{1/2}
tiszai alsó	»	99	44	—	2 ^{3/4}	50 ^{3/4}	2 ^{1/2}

A nyírség, hajduság és jászkunság e *magyar* népe Szabolcs és Hajdú megyékben vallásra túlsúlylyal *ev. ref.*, Jász-Nagy-Kun megyében *r. kath.* Az egész vidéken 736 ezer magyar közül 365 ezer *ev. ref.*, 262 ezer *r. kath.*, 53 ezer *g. kath.*, 10 ezer *ág. ev.* és 38 ezer *izraelita* vallású. A gör. kath. magyarok nagy része szabolcsmegyei (43 ezer lélek), s csak alig ötödrész hajdusági (10 ezer lélek). Az ág. ev. magyarok szintén szabolcsmegyeiek. Látszik, hogy e megye, mikor a XVIII. század derekán népességében felújítottatott, lakóinak nagy részét a felvidékről kapta. Sok közte a megmagyarosodott ruthén és román; van elég megmagyarosodott tót is. Az izraelita elem teljesen beolvadt a magyarságba. A mi kevés tót ajkú Szabolcsban ma akad (alig 6 ezer lélek), azok hatodrésze *r. kat*holikus, harmada *g. kat*holikus és fele ág. evangélikus; ez az elem is a felső vidék keleti szakaszáról jöhetett.

Az alföld *déli* részén, az *alsó tiszántúli* rónán, a *magyar* elem mellett figyelni fogunk a *tót*, *román* és *szerb* elemek etnikai arányaira, s felekezeti viszonyaira.

Száz lélekre jut:

Csongrádm.		magyar	tót	román	szerb	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
csongrádi jár.	j.	99 ^{1/4}	—	—	—	97 ^{3/4}	—	—	—	1 ^{1/4}	—	—	1 ^{3/4}
szentesi	»	99	1 ^{1/2}	—	1 ^{1/4}	43 ^{1/4}	1 ^{1/4}	3 ^{3/4}	31 ^{1/4}	49 ^{1/2}	1 ^{1/4}	1 ^{1/4}	2 ^{1/2}
szegedi	»	97 ^{1/4}	1 ^{1/4}	1 ^{1/4}	1 ^{1/2}	92 ^{3/4}	1 ^{1/4}	1 ^{1/2}	1 ^{1/2}	1 ^{1/2}	—	1 ^{1/4}	4 ^{1/4}

Békésm.	magyar	tót	román	szerb	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
szeghalmi jár.	98 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	9 $\frac{3}{4}$	—	1	1	84 $\frac{3}{4}$	—	1 $\frac{1}{4}$	31 $\frac{1}{4}$
gyomai »	96 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	—	51 $\frac{3}{4}$	—	—	3 $\frac{3}{4}$	42 $\frac{1}{2}$	—	—	21 $\frac{1}{4}$
szarvasi »	62 $\frac{3}{4}$	37	—	—	17 $\frac{1}{4}$	—	—	58	21 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{4}$	3
orosházai »	78 $\frac{1}{2}$	20 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	—	23	1 $\frac{1}{4}$	1	64 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{3}{4}$	—	1 $\frac{1}{4}$	21 $\frac{1}{4}$
békési »	86	7 $\frac{3}{4}$	—	—	8	—	1 $\frac{1}{2}$	20 $\frac{3}{4}$	67 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{4}$	2
b.-gyulai »	72 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	17	—	38	—	17 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{4}$	38 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{4}$	23 $\frac{1}{4}$
b.-csabai »	28 $\frac{1}{2}$	69 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	—	27	3 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	64	2 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{4}$	4

Csanádm.

battonyai jár.	75	3 $\frac{3}{4}$	9 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$	64	1	19 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	10	—	—	1 $\frac{3}{4}$
kovácsházai »	83 $\frac{3}{4}$	13 $\frac{3}{4}$	1	—	69	1	2	15	12	—	—	1
makói »	86	8 $\frac{1}{2}$	3	1 $\frac{1}{2}$	44 $\frac{1}{4}$	3	4 $\frac{3}{4}$	9 $\frac{1}{4}$	35 $\frac{3}{4}$	—	—	3
nagylaki »	31 $\frac{1}{2}$	28 $\frac{3}{4}$	36 $\frac{1}{2}$	1	29 $\frac{3}{4}$	9 $\frac{1}{2}$	29 $\frac{3}{4}$	27 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	—	2

E három megye 14 járásában az erős *magyar* rétegben erős *tót* és *román* szigetképződmények, s kisebb *szerb* képlettek fordulnak elő, — a *román* elem Békés és Csanád keleti, a *szerb* elem Csanád déli szaka-
szán mutatkozik, kiki a saját nyelvterülete közelében.

A *magyarság* Csanád és Csongrád megyékben túlnyomólag *r. kath.*, csak a szentesi járásban túlsúlyllyal *ev. ref.* Békés területén a magyar elem erős relatív többségével *ev. ref.*, de a gyomai járásban túlsúlyllyal *r. kath.* s vannak Szarvas, Orosháza, Békés vidékén jelentékeny *ág. ev.* magyar telepek is. Az *izraeliták* e területen csaknem kizárólag magyarok.

A *lólság* csekély kivétellel *ág. ev.* Alig 7000 tót esik 71 ezer közül a *r. kath.* egyházra. A *románság* kevés kivétellel a *keleti* egyház híve, alig 2000 román a 11 ezer közül vallja magát *g. katolikusnak*. A mi kevés (3000 lélek) *szerb* e vidéken van, az mind *kel. gör.* vallású.

Az alföldi megyék *nyugati* csoportján, a Duna-Tisza-közben, ér véget szemlénk ez országrészek etnikai és felekezeti viszonyai fölött. Úgy Pest mint Bács megyék adatainak összehasonlításánál a *magyar* rétegben fekvő erős *német*, *szerb* és *tót* képződményeket fogjuk tekintetbe venni. A mi kevés *orosz* elem e talajban előfordul, azt csak mellesleg említjük fel.

E megyecsoport 27 járásában az etnikai s a felekezeti népesség arányszámai így viszonylanak egymáshoz:

Száz lélekre esik:

Pestm.	magyar	német	tót	szerb	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	e. ker.	izr.
váczi felső j.	82 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{1}{4}$	7 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	67 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	9 $\frac{3}{4}$
» alsó »	68	22	7	—	65	—	1	6 $\frac{1}{2}$	8	—	19 $\frac{1}{2}$
piliszi felső »	26 $\frac{3}{4}$	53 $\frac{1}{4}$	12 $\frac{3}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	79 $\frac{3}{4}$	—	5 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	11 $\frac{3}{4}$	—	2 $\frac{1}{4}$
» alsó »	29 $\frac{1}{2}$	68 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	—	82 $\frac{1}{4}$	—	—	1 $\frac{1}{2}$	14	—	3 $\frac{1}{4}$
pesti felső »	79 $\frac{1}{2}$	10 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$	—	52 $\frac{1}{4}$	—	—	24 $\frac{1}{2}$	19 $\frac{1}{2}$	—	3 $\frac{1}{2}$
» közép »	90 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	—	71	—	—	4 $\frac{1}{4}$	22 $\frac{1}{4}$	—	2 $\frac{1}{2}$
» alsó »	55 $\frac{3}{4}$	37 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	5	65 $\frac{3}{4}$	—	2	1	28 $\frac{1}{4}$	—	3
kecskeméti f. »	99 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	—	—	80	—	—	4 $\frac{3}{4}$	12 $\frac{3}{4}$	—	2 $\frac{1}{2}$
» alsó »	99 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	—	61 $\frac{1}{4}$	—	—	1 $\frac{3}{4}$	33 $\frac{3}{4}$	—	3 $\frac{1}{4}$
solti felső »	85 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{1}{2}$	6	—	17 $\frac{1}{4}$	—	—	16 $\frac{1}{4}$	62 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$
» közép »	91 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	7	81 $\frac{3}{4}$	—	—	1 $\frac{1}{4}$	14 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	3
» alsó »	75 $\frac{3}{4}$	20	3 $\frac{1}{4}$	2	65 $\frac{1}{2}$	—	—	21 $\frac{1}{4}$	10 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{4}$
kiskun felső »	96 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	3	—	39 $\frac{1}{2}$	—	—	3 $\frac{1}{4}$	54 $\frac{1}{4}$	—	2 $\frac{1}{2}$
» alsó »	99 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	—	—	82 $\frac{1}{4}$	—	—	1 $\frac{1}{4}$	15 $\frac{1}{4}$	—	2 $\frac{1}{4}$

Bácsm.									
bajai	j.	51 $\frac{1}{4}$	29 $\frac{1}{2}$	—	18 $\frac{1}{2}$	93	—	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$ 1 $\frac{1}{2}$ — 4 $\frac{3}{4}$
bács-almási	»	57	12 $\frac{1}{4}$	—	30 $\frac{1}{4}$	94	—	2	1 $\frac{1}{4}$ 1 — 2 $\frac{3}{4}$
zentai	»	84 $\frac{1}{4}$	1	—	14 $\frac{1}{4}$	81 $\frac{1}{4}$	—	14 $\frac{1}{2}$	— 1 $\frac{1}{2}$ 3 $\frac{3}{4}$
zombori	»	29 $\frac{3}{4}$	37	—	32 $\frac{3}{4}$	69 $\frac{1}{2}$	—	21 $\frac{1}{2}$	— 6 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$ 2
topolyai	»	76	14	2	8	52 $\frac{1}{2}$	—	5 $\frac{1}{2}$	14 $\frac{3}{4}$ 23 1 3 $\frac{1}{4}$
apatini	»	23	50	—	26 $\frac{3}{4}$	84 $\frac{1}{2}$	—	13 $\frac{1}{2}$	— 1 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$
ó-becsei	»	54	2 $\frac{1}{2}$	—	43	52	—	42 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{1}{4}$ 1 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{2}$ 3
hódsági	»	6 $\frac{1}{2}$	53 $\frac{3}{4}$	18 $\frac{3}{4}$	20 $\frac{1}{4}$	68 $\frac{1}{2}$	—	13 $\frac{1}{2}$	16 $\frac{1}{2}$ — 1 $\frac{1}{2}$ 1
kulai	»	15	58 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	8 $\frac{3}{4}$	56 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	27 $\frac{1}{4}$	13 — — 2
n.-palánkai	»	3 $\frac{1}{2}$	58 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{4}$	31	56 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	27	13 — 1 $\frac{1}{4}$ 2
ujvidéki	»	23 $\frac{1}{2}$	26 $\frac{1}{4}$	22 $\frac{3}{4}$	26 $\frac{1}{2}$	31 $\frac{3}{4}$	—	26 $\frac{1}{4}$	32 $\frac{1}{4}$ 6 $\frac{1}{4}$ 1 2 $\frac{1}{2}$
zsablyai	»	12 $\frac{1}{4}$	7	—	76 $\frac{3}{4}$	15 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	76	1 $\frac{1}{2}$ — 3 $\frac{1}{4}$ 2
titeli	»	12 $\frac{3}{4}$	16 $\frac{1}{2}$	—	69	16 $\frac{3}{4}$	—	67 $\frac{3}{4}$	12 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{4}$ 4 $\frac{1}{2}$ 1 $\frac{1}{4}$

A Duna-Tisza-köz e két népes megyéjében a *magyarság* túlnyomólag *r. kath.* (1 millió 215 ezerből 825 ezer lélek); csak a kiskunság mélyén, s a felső Solt-vidéket érintő szélén jut túlsúlyba az *ev. ref.* magyar elem, — de vannak jelentékeny (33—19%) szigetei is a Pest-vidéken, Kécskemét vidékén, a Bácskában Topolya körül. (Az *ev. ref.* magyarok száma e területen — kerekesszámmal — 220,000 lélek.) Az *ág. ev.* magyarok (mintegy 50 ezer lélek) kisebb gyarmatokat és telepeket alkotnak; ezek közt a legsúlyosbak (24—16%) a pesti felső, a solti felső járásban fordul elő. Csekély töredéke a magyarságnak *g. kath.* és *kel. g.* vallású (1—1000 lélek), a kik a vácsi felső járásban élnek, s megmagyarosodott oroszoknak, illetve szerbeknek tekinthetők. A duna-tisza-közi *izraeliták* (143 ezer lélek) közül 116,000 lélek, tehát a túlnyomó többség, magyar ajakú.

A *németség* úgy a pilisi és pesti vidéken, mint a bácskai Duna-völgyben túlnyomólag (mintegy 396 ezerből 200 ezer lélek) *r. kath.* vallású; de vannak Zombor, Kula, Hódság és Titel vidékén tekintélyes *ág. ev.* német telepek. A német ajakú *izraeliták* száma e területen mintegy 32 ezer lélek.

A *tótság* a Duna-Tisza-közben csak kisebb szigetségeket alkot. A legerősebb telepek Ujvidék vidékére, a Hódságra s a pilisi felső járásra esnek. Vallásra e tót elem többségében *r. kath.* (46 ezer lélek, s ebből 44 ezer Pestmegyében él), — az *ág. ev.* tótok száma is jelentékeny (41 ezer lélek, de ebből 25 ezer a Bácskában települt meg).

A *szerbek* száma Pestmegyében csekély (9000 lélek), s ennek két harmada *r. kath.* a többi *kel. gör.* De Bácsmegyében 65 ezer *r. kath.* szerbre 129 ezer *kel. gör.* vallású esik. Amazok a megye északi járásai-ban, emezek legnagyobb tömegükkel a déliekben laknak, gyenge etnikai túlsúlylyal Ujvidéken (a felekezetek közt e járásban a túlsúly az *ág. ev.* német és tót elemé), teljes és feltétlen túlsúlylyal Zsablya és Titel vidékén.

Ha összefoglaljuk a *Duna s a Királyhágó* közt az egész Tiszántúlt magában foglaló országrész eredményeit (141 megyejárásban) a *túlsúlylyal* bíró népfajok és felekezetek közt járásonként ilyen eredményeket találunk:

többségre	A népesség :					
	túlsúlylyal					
	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	járásban
magyar	29	3	—	2	30	64
német	17	—	3	—	—	20
tót	—	—	—	1	—	1
román	1	7	33	—	—	41
orosz	—	6	—	—	—	6
szerb	—	—	8	1	—	9

A felekezeti többségek jellege főleg a délvidéken üt el az etnikai többségek jellegétől, hol sok népfaj él együtt, s gyakran megesik, hogy két kisebb nép közös felekezetével lélekszáma túlszárnyalja a nagyobb nép erejét.

Súlyerőre az összes felekezetek ez országrész 16 megyéjében járásokként (141) így oszlanak meg :

%	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.	megye-járásban
100—70	17	8	24	—	9	—	—	—	»
70—50	24	—	16	3	12	—	—	—	»
50—30	22	3	15	3	13	—	—	2	»
30—10	38	18	18	15	27	—	—	15	»
10— $\frac{1}{4}$	40	53	18	67	54	1	29	123	»
hiányzik	—	52	50	53	26	140	112	1	»

Ezek szerint gyenge viszonylagos túlsúlya van a *r. kath.* egyháznak a *kel. gör.* egyház fölött is. Mögöttük jár az *ev. ref.* és a *g. kath.* egyház; mögöttük marad az *ág. ev.* s az *izr.* vallás. Legelterjedtebb a *r. kath.* felekezet, mert hívei sehol nem hiányzanak, s az izraelita, mert csak egy járásban (Krassó-Szörény m. bozovicsi j.) hiányzik.

* * *

Az *erdélyrészi* megyéken fejezzük be szemlénket, külön csoportosítva eseket az északi és déli román, a szász és székely etnika szerint.

Az *északi román* vidékhez hozzászámítjuk Szilágy megyét is, nemcsak az erdélyrészi szomszéd megyékkel azonos etnikájánál fogva, hanem azért is, mert Szilágy megye hegyei az erdélyi hegyrajz folytatásának s folyói (az egy Berettyó kivételével) az erdélyi Szamos rendszeréhez tartozóknak tekinthetők. Öt megye fekszik ott csoportosan, s közös etnikai vonásuk, hogy az erős román rétegzetben magyar és német szigetségek fordulnak mindenütt elő. Ehhez képest a román, magyar és német elemek arányszámait fogjuk összemérni a felekezetek megfelelő arányszámaival.

Szász lélekre esik :

Szilágy m.	román	magyar	német	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
tasnádi j.	51 $\frac{1}{4}$	46	$\frac{3}{4}$	8 $\frac{1}{4}$	54	—	—	31 $\frac{1}{4}$	—	$\frac{1}{4}$	6 $\frac{1}{4}$
zilahi »	54 $\frac{1}{2}$	43 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	3 $\frac{3}{4}$	43 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{1}{2}$	—	37 $\frac{3}{4}$	—	$\frac{1}{4}$	3
sz.-somlyói »	46 $\frac{3}{4}$	49 $\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$	12 $\frac{3}{4}$	47 $\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	—	34	—	—	5 $\frac{1}{2}$
sz.-csehi »	68 $\frac{1}{2}$	28 $\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	68	—	1 $\frac{1}{4}$	24 $\frac{3}{4}$	—	—	4 $\frac{3}{4}$
krasznai »	71 $\frac{3}{4}$	21 $\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	7	73 $\frac{1}{4}$	—	—	16 $\frac{3}{4}$	—	—	3
zsibói »	83 $\frac{1}{2}$	14 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	1 $\frac{3}{4}$	69 $\frac{3}{4}$	14 $\frac{1}{2}$	—	9 $\frac{3}{4}$	—	—	4 $\frac{1}{4}$

Szolnok-Dobokam.	ro- mán	ma- gyar	né- met	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
n.-ilondai	j. 93 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	2	1	72	21 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₄	—	—	4 ¹ / ₂
m.-láposi	» 84 ³ / ₄	11 ¹ / ₂	3	5 ³ / ₄	41 ³ / ₄	48 ¹ / ₂	—	4 ³ / ₄	—	—	4 ¹ / ₄
csáki-gorbói	» 93	3 ¹ / ₂	2	1 ¹ / ₄	81 ³ / ₄	11 ³ / ₄	—	13 ¹ / ₄	—	—	3 ¹ / ₂
deési	» 69	26 ³ / ₄	2 ¹ / ₄	5	56	14	1 ¹ / ₄	17 ³ / ₄	—	—	7 ¹ / ₂
szamosujvári ¹⁾	» 65	27 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	6 ¹ / ₂	65 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	—	20 ¹ / ₄	—	—	3 ¹ / ₄
betleni	» 70 ¹ / ₂	20 ¹ / ₄	7 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄	58 ³ / ₄	11 ³ / ₄	4 ³ / ₄	17	—	—	5 ¹ / ₂
kékesi	» 67 ¹ / ₂	26 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄	4	65 ³ / ₄	4	1	22 ¹ / ₂	—	—	7
Besztercze-Naszódm.											
naszódi	j. 88	4	7	1 ¹ / ₄	88 ³ / ₄	—	1 ¹ / ₂	3	—	—	6 ¹ / ₂
radnai	» 90 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄	3 ³ / ₄	6	87 ³ / ₄	3	1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	—	—	2 ¹ / ₂
jádi	» 55 ¹ / ₂	1	37	1 ¹ / ₂	21 ³ / ₄	36	37	1 ¹ / ₂	—	—	3 ¹ / ₁
beszterczei	» 46 ¹ / ₂	9 ¹ / ₄	39 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄	41	7 ¹ / ₄	38	5 ¹ / ₄	—	—	4 ¹ / ₃
Kolozsm.											
almási	j. 80 ³ / ₄	16 ³ / ₄	—	1	59 ¹ / ₂	22 ¹ / ₄	—	13	—	—	4 ¹ / ₄
bánffi-hunyadi	» 69 ¹ / ₂	29	1 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄	41 ¹ / ₂	28 ¹ / ₄	—	25 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂
nádasmenti	» 46 ¹ / ₄	49 ¹ / ₂	—	9 ³ / ₄	47 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	—	40 ¹ / ₄	—	—	2
gyalu	» 64	33 ³ / ₄	—	9 ¹ / ₂	23 ³ / ₄	41 ³ / ₄	—	23	—	3 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄
kolozsvári	» 39 ¹ / ₂	55 ³ / ₄	2	20 ¹ / ₂	34 ¹ / ₄	6 ³ / ₄	2 ¹ / ₄	29 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄	—	4 ³ / ₄
mócsi	» 72 ¹ / ₄	23 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	60 ¹ / ₄	14 ³ / ₄	—	16 ³ / ₄	2 ³ / ₄	—	2 ¹ / ₄
m.-örményesi	» 79 ¹ / ₄	14 ³ / ₄	3 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄	88	—	—	12 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄	—	2 ¹ / ₄
tekei	» 54	12 ¹ / ₂	28 ³ / ₄	3 ¹ / ₂	53 ¹ / ₄	2 ³ / ₄	29	10 ¹ / ₄	—	—	1 ¹ / ₄
Torda-Aranyosm.											
topánfalvi	» 99	1 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₄	17	82 ³ / ₄	—	—	—	—	—
alsó-járai	» 81 ¹ / ₂	16 ³ / ₄	3 ¹ / ₄	3	54 ³ / ₄	27 ¹ / ₄	—	11	2 ¹ / ₄	—	1 ³ / ₄
toroczkói	» 75 ³ / ₄	22 ³ / ₄	—	2	16 ¹ / ₂	69	—	1	20 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₄
tor dai	» 52	43	1	6 ¹ / ₄	45 ³ / ₄	9 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄	24 ¹ / ₄	12 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂
felvinczi	» 60	35 ¹ / ₂	—	4 ³ / ₄	44 ¹ / ₂	18 ³ / ₄	—	30	1	—	1
maros-ludasi	» 70 ¹ / ₄	23 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₂	65 ¹ / ₂	10	—	18 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂

E vidék 31 megyejárásában a *románság* nagyobb része *g. kath.* (kerek számmal 460 ezer lélek), kisebb része *kel. gör.* (mintegy 90 ezer lélek). A román nép katholizálása ezek szerint az északi megyékben sikerült, hol a népelem zöme bukovinai és moldvai eredetre vall. Szolnok-Dobokában csak Magyar-Lápos vidékén, Kolozsban Gyalu vidékén találunk erős *kel. gör.* gyarmatot; a déli megyék felé, Torda-Aranyosban (a topánfalvai és toroczkói járásokban) a román felekezeti élet túlnyomólag *kel. gör.* A román etnika arányszámai átlag egyeznek e vonalon mindenütt a két orthodox egyház híveinek arányszámaival.

A *magyar* (mintegy 230 ezer lélek) nagyobb felével *ev. ref.* (kerek számban 150 ezer lélek) erős telepekkel csaknem valamennyi megye területén. Elég nagy töredék jut a magyar népességből (mintegy 45 ezer lélek) a *r. kath.* egyházra, de elemei elaprózávák a járásokban, — a legnagyobb arányszám (20¹/₂%) a kolozsvári járásra esik. Van még vagy 2000 léleknyi *ág. ev.* magyar, s ugyanannyi (főleg Szilágyban) *g. kath.* magyar. Az *unitárius* magyarok Kolozs megyében és Torda-Aranyosban (Toroczkó vidékén) találhatók (lélekszámuk mintegy 14 ezer). Az *izraeliták* közül magyar ajkúnak közel 17 ezer lélek vallja magát.

¹ Szamos-Ujvárhoz számítandó még 4% örmény katolikus.

A *németség* túlnyomólag szászokból áll, s ezek mind *ág. ev.* vallásúak (közel 30 ezer lélek); egy kisebb német töredék a *r. kath.* (alig 3000 lélek), — a nagyobb töredék (mintegy 9000 lélek) *izraelita*.

A *déli megyék* csoportjában ismét a *román, magyar és német* elemet fogjuk vizsgálni hitéletük szempontjából, mert a többi fajelemek jelentéktelenek.

Száz lélekre esik:

Kis-Küküllőm.	román	magyar	német	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
radnóti j.	67 ³ / ₄	26	—	9	46 ¹ / ₄	24 ¹ / ₂	—	18 ¹ / ₄	—	¹ / ₂	1 ¹ / ₂
d.-szt.-mártoni »	39 ¹ / ₂	44	9 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄	26 ³ / ₄	17 ¹ / ₂	10	28 ¹ / ₂	11 ¹ / ₄	—	1 ³ / ₄
hosszúaszói »	61 ¹ / ₄	11 ¹ / ₂	22 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	62	4 ¹ / ₄	22	7 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₄
erzsébetvárosi »	37	24 ³ / ₄	34 ¹ / ₂	5 ¹ / ₄	16 ¹ / ₄	24 ³ / ₄	34	15	2 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₄
Alsó-Fehérm.											
verespataki j.	88 ¹ / ₂	10 ¹ / ₂	—	6 ¹ / ₄	19 ¹ / ₂	69 ¹ / ₄	—	2 ³ / ₄	1 ³ / ₄	—	—
maros-ujvári »	64 ¹ / ₂	30 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	50	18	—	24 ¹ / ₂	³ / ₄	—	2 ¹ / ₄
nagy-enyedi »	72	25	1	4 ¹ / ₄	43 ¹ / ₂	29 ³ / ₄	¹ / ₂	20	¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂
magyar-igeni »	90	7 ¹ / ₂	¹ / ₂	3 ¹ / ₄	33 ³ / ₄	57 ³ / ₄	—	4 ¹ / ₄	—	—	1
balázsfalvi »	80	9	8	2 ³ / ₄	60 ¹ / ₄	20 ¹ / ₂	7 ¹ / ₂	8	—	—	1
alvinczi »	78 ¹ / ₂	14	5 ¹ / ₂	8 ¹ / ₂	27	52 ³ / ₄	3 ¹ / ₄	3 ¹ / ₂	¹ / ₄	—	4 ³ / ₄
kis-enyedi »	78 ¹ / ₂	9	11 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	38 ¹ / ₄	41 ¹ / ₄	11 ¹ / ₄	7	—	—	¹ / ₂
Hunyadm.											
kőrösbányai j.	97	2	—	3	2	93	—	1	—	—	1
brádi »	90 ¹ / ₂	4	3 ¹ / ₂	6	1 ¹ / ₂	90 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₄	—	¹ / ₂	¹ / ₂
algyógyi »	95	2 ¹ / ₂	1	1	6	90 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₄	—	—	1 ¹ / ₂
maros-illyei »	96 ³ / ₄	1 ³ / ₄	³ / ₄	1 ¹ / ₂	—	97	—	¹ / ₂	—	¹ / ₄	³ / ₄
dévai »	80 ¹ / ₂	14 ¹ / ₄	4 ¹ / ₄	11 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	75 ¹ / ₄	1	6 ¹ / ₂	—	—	1 ¹ / ₄
szászvárosi »	83 ¹ / ₄	8 ¹ / ₄	6 ³ / ₄	5 ³ / ₄	16 ¹ / ₄	68	4	5	—	—	1
vajda-hunyadi »	85 ³ / ₄	9 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	8	4	81 ¹ / ₂	—	5 ¹ / ₂	—	¹ / ₄	³ / ₄
hátszegi »	93	4	1	2 ¹ / ₂	62 ¹ / ₂	31 ¹ / ₂	—	2 ¹ / ₂	—	—	1
puji »	94 ¹ / ₄	3	³ / ₄	1 ³ / ₄	63 ¹ / ₄	32 ³ / ₄	—	1 ¹ / ₂	—	—	³ / ₄
petrozsényi »	73 ³ / ₄	14 ³ / ₄	8 ³ / ₄	20	39 ¹ / ₂	35	2	2	—	—	1 ¹ / ₂
Szebenm.											
szász-sebesi j.	80 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄	17	2 ¹ / ₄	—	81 ¹ / ₄	15 ³ / ₄	¹ / ₂	—	—	¹ / ₄
szelistyei »	96 ³ / ₄	³ / ₄	1 ¹ / ₂	1	12 ³ / ₄	85	1	¹ / ₄	—	—	—
szerdahelyi »	75	¹ / ₂	22 ¹ / ₂	³ / ₄	2	75	22 ¹ / ₄	—	—	—	—
nagy-szebeni »	51 ³ / ₄	5	41	8	11 ¹ / ₂	41	36 ³ / ₄	2	—	—	¹ / ₂
újgyházi »	64	1 ¹ / ₂	30 ¹ / ₂	³ / ₄	14 ¹ / ₂	54	30 ¹ / ₂	—	—	—	⁴ / ₂
Fogarasm.											
árpási j.	91	2	4 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂	20	73	2 ¹ / ₂	1	—	—	1
fogarasi »	82	10 ¹ / ₂	6	5	42 ¹ / ₂	40 ³ / ₄	3 ¹ / ₂	4 ³ / ₄	1	—	2 ¹ / ₂
sárkányi »	91 ³ / ₄	2 ³ / ₄	4 ¹ / ₄	1	25 ¹ / ₄	67 ³ / ₄	4	1 ¹ / ₄	¹ / ₂	—	¹ / ₄
töröcsvári »	95 ¹ / ₄	1 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	10 ³ / ₄	84 ¹ / ₄	2	—	—	¹ / ₂	—

E területen, 30 megyejárásban ismétlődik a népfajoknak nagy túlnyomósággal egyazon felekezethez tartozása; a románok általán a két orthodox, a németek az ág. ev. egyházhoz számíthatók, a magyarság pedig megoszlik nagyobb felével az ev. ref., kisebb felével a r. kath., unitárius és izraelita felekezetek közt.

¹ Erzsébetvároshoz számítandó még 1% örmény katolikus.

A román elem (mintegy 615 ezer lélek), kétharmada erejéig (430 ezer lélek) a *keleti egyház* híve, s csak egyharmada (alig 185 ezer lélek) *g. kath.* E vidéken tehát az egyházi unió gondolata kevesebb tért hódított, mint az északi megyékben. Úgy látszik, a bukovina-moldovai eredetű román népréteg talaja alkalmasabb volt a katholizálásra a havasalföld-kisoláhországi eredetű román népréteg talajánál. Kisküküllő megye nyugatra fekvő (tehát Balázsfalvához közelebb eső) járásaiban, miként Alsó-Fehér megye keletre fekvő (tehát Balázsfalvával érintkező) járásaiban is, még túlnyomó a *g. kath.* románok száma. De Hunyadban már csak Hátszeg és Puj vidékén, Fogarasban a középpont körül van túlsúlya *g. kath.* egyháznak. Egyebütt a románság inkább a *keleti egyházhoz* csatlakozott.

A *németség* arányszámai csaknem mindenütt azonosak az *ág. ev.* arányszámokkal. A terület 80 ezer németjéből 70 ezer tényleg a szász protestáns egyházhoz tartozik, — csak egy kis töredék (mintegy 8 ezer lélek) számít Szeben, Hunyad és Fogaras vidékén a *r. kath.* egyházhoz, s egy még kisebb töredék (alig 2000 lélek) főleg Hunyadban és Alsó-Fehérben *izraelita*.

A *magyarság* (közel 85 ezer lélek) nagyobb felével az *ev. ref.* egyház híve (48 ezer lélek körül), kisebb fele *r. kath.* (26 ezer lélek körül), *unitárius* (6000 lélek) és *izraelita* (5000 lélek).

Abban a két megyében, hol a *szászok* etnikája túlnyomó, szintén a *német, magyar* és *román* elemet fogjuk arányszámaikban összemérni a felekezetek számarányaival.

Száz lélekre jut:

Nagy-Küküllőm.	német	magyar	román	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
bója-berethalmi j.	50 ³ / ₄	6 ³ / ₄	38 ³ / ₄	3 ³ / ₄	23 ¹ / ₄	19	51	1 ³ / ₄	1 ¹ / ₄	—	1
keresdi	51 ³ / ₄	10 ¹ / ₄	31 ¹ / ₄	4 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	34	50	6	1 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₂
kőhalmi	» 29	23	41	2 ¹ / ₄	7 ³ / ₄	41 ³ / ₄	31 ¹ / ₂	9	7 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₂
nagy-sinki	» 41 ¹ / ₄	7	45 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	7 ¹ / ₄	44 ¹ / ₄	41 ¹ / ₄	6 ¹ / ₄	1 ¹ / ₄	—	1 ¹ / ₄
szt-ágotai	» 42 ³ / ₄	3	48 ¹ / ₂	1	14 ¹ / ₄	40 ¹ / ₄	42 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	—	—	1 ¹ / ₄
Brassóm.											
alvidéki	» 45	17	36	2 ¹ / ₄	—	37	59	1 ¹ / ₂	—	1 ¹ / ₄	—
felvidéki	» 40 ¹ / ₂	24 ¹ / ₄	32 ³ / ₄	18 ¹ / ₄	3 ¹ / ₄	33	39 ¹ / ₂	5 ³ / ₄	1	—	3 ¹ / ₄
hétfalusi	» 1	55	43	3 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	43 ¹ / ₂	50	2 ¹ / ₄	—	—	1 ¹ / ₂

E 8 megyejárásban a *németség* (a szászok) — mintegy 87 ezer lélek — csaknem kizárólag az *ág. ev.* hitet vallja. Csak a brassó-felvidéki járásban van 2—3000 német ajkú *római kath.*

A *románság* e szász földön 87 ezer lélekből áll és túlnyomólag (mintegy 73 ezer lélek) *kel. gör.*, vallású, csak egy nagyobb töredék a N.-Küküllő megye, baja-berethalmi és szt-ágotai járásban (közel Balázsfalvához) — alig 14 ezer lélek — tartozik a *g. kath.* egyházhoz.

A *magyarság* száma e területen 40 ezer lélek körül jár, és egyenetlenül oszlik meg négy egyház közt: alig 9000 *r. kath.* mintegy 17 ezer *ág. ev.*, 11 ezer lélek körül *ev. ref.*, és 3000 körül *unitárius*.

A *székelyföld* négy megyéjével fejezzük be az etnikai s felekezeti viszonyok egybevetését ugyan úgy, a hogy a többi erdélyrészi megyékkel tettük. Száz lélekre esik:

	ma- gyar	ro- mán	né- met	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
Maros-Tordam.											
felső-régeni	j. 25 $\frac{1}{4}$	65 $\frac{1}{4}$	6	6 $\frac{3}{4}$	13 $\frac{3}{4}$	53 $\frac{3}{4}$	5 $\frac{1}{2}$	17 $\frac{3}{4}$	—	—	2 $\frac{1}{2}$
alsó-régeni	» 36	49 $\frac{1}{4}$	10	13 $\frac{1}{2}$	37 $\frac{3}{4}$	14 $\frac{1}{4}$	9	22 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{3}{4}$
nyárád-szeredai	» 91 $\frac{1}{2}$	6 $\frac{1}{2}$	—	22 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{3}{4}$	4	—	59 $\frac{3}{4}$	6 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{2}$
felső-marosi	» 51 $\frac{3}{4}$	42 $\frac{1}{4}$	—	6 $\frac{3}{4}$	42 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	—	37 $\frac{1}{4}$	9 $\frac{3}{4}$	—	1 $\frac{1}{4}$
alsó-marosi	» 79	17 $\frac{1}{4}$	1	12 $\frac{1}{2}$	12 $\frac{3}{4}$	7 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	60	3 $\frac{1}{2}$	—	3 $\frac{1}{4}$
Csikmegye. ¹											
gyergyó-tölgyesi	j. 34 $\frac{1}{2}$	64	1 $\frac{1}{2}$	31	64 $\frac{1}{2}$	—	—	—	—	—	4 $\frac{1}{2}$
gyergyó-szt-mikl.	» 86 $\frac{1}{2}$	12	—	83 $\frac{1}{2}$	14 $\frac{1}{2}$	—	—	1 $\frac{1}{2}$	—	—	1 $\frac{1}{4}$
felcsiki	» 93	6 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	89 $\frac{1}{2}$	9 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	—	—	—
kászon-alcsiki	» 99 $\frac{3}{4}$	—	—	92 $\frac{1}{4}$	7 $\frac{1}{4}$	—	—	1 $\frac{1}{2}$	—	—	—
Udvarhelym.											
sz.-keresztúri	j. 89	6 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{4}$	12 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{3}{4}$	7 $\frac{1}{4}$	2	40	35 $\frac{1}{4}$	—	1 $\frac{1}{4}$
sz.-udvarhelyi	» 98 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	65 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{4}$	—	1 $\frac{1}{2}$	28 $\frac{3}{4}$	4	—	1 $\frac{1}{2}$
homoródi	» 92 $\frac{3}{4}$	2 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{3}{4}$	12 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{3}{4}$	5 $\frac{1}{4}$	6	35 $\frac{3}{4}$	37 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{4}$
Háromszékm.											
kézdi	j. 93 $\frac{1}{4}$	6	1 $\frac{1}{4}$	64	2	6 $\frac{1}{2}$	—	27 $\frac{1}{4}$	—	—	1 $\frac{1}{2}$
miklósvári	» 84 $\frac{1}{4}$	14	—	16 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	22 $\frac{1}{4}$	—	45 $\frac{3}{4}$	12 $\frac{1}{2}$	—	1 $\frac{1}{2}$
orbói	» 85 $\frac{1}{2}$	12 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	28 $\frac{3}{4}$	1 $\frac{3}{4}$	11 $\frac{3}{4}$	—	56 $\frac{3}{4}$	—	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$
sepsi	» 77 $\frac{1}{2}$	21	1 $\frac{1}{2}$	11 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	29 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$	50 $\frac{1}{2}$	6	—	1

E négy megye 16 járásában a *székely magyarság* mintegy 415 ezer lélek. Ennek kisebb fele (kerek számban 200 ezer lélek) *r. kath.* *Nagyobb* fele megoszlik (162 ezer lélekkel) az *ev. ref.*, — (36 ezer lélekkel) az *unitárius*, — (8 ezer lélekkel) a *g. kath.* — (5 ezer lélekkel) a *kel. gör.* egyházak, s (4 ezer lélekkel) az *izraelita* felekezet közt.

A *románság* a két északi megyében (Csik és Maros-Torda) túlnyomólag *g. kath.* (50 ezer lélek) s csak egy nagyobb töredék a felső-régeni járásban (27 ezer lélek) *kel. gör.* vallású. Ezek a XVIII. században katholizált román népességhez azóta csatlakozott újabbkori jövevények lehetnek. A két déli megyében (Udvarhely és Háromszék) a román elem kizárólag *kel. gör.* (mintegy 20 ezer lélek.)

A *németség* e területen is százszokból áll, kik (alig 10 ezer lélek erejéig) *ág. ev.* vallásúak.

Az *egész erdélyi rész* 16 megyéjében s 85 megyejárásában a kimutatott eredményeket a következőkben foglaljuk össze.

A népesség:

fajra túlnyomólag	felekezetre túlsúlylyal						
	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	megye- járásban
magyar	5	4	—	1	7	1	18
német	—	—	—	4	—	—	4
román	—	32	28	3	—	—	63
összesen	5	36	28	8	7	1	85

¹ Csikmegyében a gyergyó-szentmiklósi járáshoz számítandó 1 $\frac{1}{4}$ %, s a felcsiki járáshoz 1 $\frac{1}{2}$ % örm. katolikus.

A felekezeti népesség *súlyerőre* így van tagolva:

	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	örm.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.	megye-járásban
70—100%	3	6	12	—	—	—	—	—	—	»
50—70 »	2	18	8	—	4	4	—	—	—	»
30—50 »	1	18	16	—	9	8	2	—	—	»
10—30 »	13	19	23	—	6	25	4	—	—	»
1/4—9 »	66	21	16	2	27	43	25	12	77	»
hiányzik	—	3	10	83	39	5	54	73	8	»

Ezek szerint *magyar* vidékeken a túlsúly az *ev. ref.* és *r. kath.* egyházak hívei közt oszlik meg, *német* vidéken az *ág. evangélikusokra* esik, míg *román* vidékeken a két orthodox egyház osztozik rajta csaknem egyenlően.

Legelterjedtebb az erdélyi részekben a *r. kath.* egyház, mert minden megyejárásban vannak hívei. Nagy a terjedtségük a *g. kath.*, az *ev. ref.*, *izraelita* és *kel. gör.* felekezeteknek is, mert az első csak 3, a második 5, a harmadik 8, a negyedik 10 járásból hiányzik. Az unitárius egyház súlypontja szintén ez országrészen nyugszik, — itt van továbbá a legtöbb örmény katolikus is; — kevésbé sűrűn fordulnak elő (főleg Kolozs, Szilágy, Hunyad megyékben s a Székelyföldön) az «egyéb keresztények» rovata alatt sommázott szombatosok, nazarénusok és baptisták (12 megyejárásban).

* * *

Összegezzük az *országos eredményeket*.

A népfajok és felekezetek viszonyossága országszerte ilyen:

<i>fajra</i> túlnyomólag	A népesség <i>felekezetre</i> túlsúlylyal							megye-járásban
	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.		
magyar	118	7	—	4	46	1		176
német	36	—	3	5	—	—		44
tót	53	3	—	8	—	—		64
román	1	39	61	3	—	—		104
orosz	—	13	—	—	—	—		13
szerb	—	—	8	1	—	—		9
horvát	2	—	—	—	—	—		2
vend	1	—	—	—	—	—		1
összesen	211	62	72	21	46	1		413

Megjegyezzük újlag, hogy a felekezeti túlsúly, főleg az ország déli vidékén, több esetben nem egyez a legtúlnyomóbb faji clemmel. Pl. a keleti görög vallású német, vagy ág. ev. hitű szerb és r. kath. egyházhoz tartozó román elemek egy járásban sem képviselnek túlsúlylyal bíró erőt. Oly területen, — hol sok népfaj él együtt, sokféle felekezetre osztva, — más elemből áll a faji többség, s más faji elemek alkotják a felekezeti többséget. De ezek kivételek, a mik csak megerősítik a több száz esetben ismétlődő szabályt, hogy a mely népfaj túlsúlylyal bír a nyelvi területen, az túlsúlyban marad a hitélet területén is.

Az egyes felekezetek *súlyereje*, országrészek szerint mérve, a következő:

<i>római katholikus</i>	Túl-a-Dunán	a felvidéken a Tiszáig	az alföldön az egész Tiszántúllal	túl a Király- hágón	járásban
70—100 ^o / _o	48	54	17	3	122
50—70 »	18	21	24	2	65
30—50 »	5	27	22	1	55
10—30 »	—	9	38	13	60
$\frac{1}{4}$ —9 »	—	5	40	66	111
hiányzik »	—	—	—	—	—
<i>görög katholikus</i>					
70—100 ^o / _o	—	4	8	6	18
50—70 »	—	2	7	18	27
30—50 »	—	7	3	18	28
10—30 »	—	17	18	19	54
$\frac{1}{4}$ —9 »	—	13	53	21	87
hiányzik »	71	73	52	3	199
<i>keleti görög</i>					
70—100 ^o / _o	—	—	24	12	36
50—70 »	—	—	16	8	24
30—50 »	—	—	15	16	31
10—30 »	1	—	18	23	42
$\frac{1}{4}$ —10 »	8	1	18	16	43
hiányzik »	62	115	50	10	237
<i>ágostai evang.</i>					
70—100 ^o / _o	—	3	—	—	3
50—70 »	—	5	3	4	12
30—50 »	5	11	3	9	28
10—30 »	16	21	15	6	58
$\frac{1}{4}$ —10 »	45	56	67	27	195
hiányzik »	5	20	53	39	117
<i>evang. református</i>					
70—100 ^o / _o	—	1	9	—	10
50—70 »	1	3	12	4	20
30—50 »	8	11	13	8	40
10—30 »	22	13	27	25	87
$\frac{1}{4}$ —10 »	21	37	54	43	155
hiányzik »	19	51	26	5	101
<i>unitárius</i>					
70—100 ^o / _o	—	—	—	—	—
50—70 »	—	—	—	—	—
30—50 »	—	—	—	2	2
10—30 »	—	—	—	4	4
$\frac{1}{4}$ —9 »	1	1	1	25	28
hiányzik »	70	115	140	54	379

<i>egyéb keresztény.</i>	túl-a-Dunán	a felvidéken a Tiszaig	az alföldön az egész Tiszántúllal	túl a király- hágón	járásban
10—30%	—	—	—	—	—
$\frac{1}{4}$ —9 »	6	10	29	12	57
hiányzik »	65	106	112	73	356
<i>izraelita</i>					
30—50%	—	—	2	—	2
10—30 »	—	10	15	—	25
$\frac{1}{4}$ —9 »	71	106	123	77	377
hiányzik »	—	—	1	8	9

Végül ide iktatjuk a felekezetek arányait országos erejük szerint is:

van	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.	járás- ban
70—100%	122	18	36	3	10	—	—	—	»
50—70 »	65	27	24	12	20	—	—	—	»
30—50 »	55	28	31	28	40	2	—	2	»
10—30 »	60	54	42	58	87	4	—	25	»
$\frac{1}{4}$ —9 »	111	87	43	195	155	28	57	377	»
hiányzik	—	199	237	117	101	379	356	9	»

A *legelterjedtebb* két felekezet: a *r. kath.* és az *izraelita*,¹ amaz mindenütt előfordul, emez csak 9 járásból hiányzik (Erdély déli megyéiben és Krassó-Szörény déli sarkában). Utánuk következnek terjedtségre: az *ev. ref.* s az *ág. ev. egyházak*,² majd a *g. kath.* s a *kel. gör. egyházak*.³ Gyenge az elterjedése (úgyszólván az erdélyi részekre szorítkozó) az *unitárius* egyháznak. A kisebb keresztény felekezetek gyenge arányokban minden országrészben találhatók: legsűrűbben mégis az alföldön (29 járásban).

A *r. katolikusok* arányai az országrészek közt a történetfejlődés szerint oszlanak meg: a súlypont az ország *nyugati* felén nyugszik: 70—100% erővel ott 102, *keleti* felén csak 20 járásban fordul elő; 50—70% esik 39 nyugati s 26 keleti járásra ott is, itt is a *r. kath. elem* fajra magyar, német, tót, s kisebb számmal szerb (sokác) jellegű.

A *görög katolikusok* tömegeinek súlypontja 70—100% erővel az ország *keleti* felén 14 megyejárásban nyugszik, *nyugati* felén ily aránynyal csak 4 járásban fordul elő; 50—70% erővel keleten 25, nyugaton csak 2 járásra terjed. Ez egyház hívei népfajra túlnyomólag románok, oroszok, kisebb arányban magyarok és tótok.

A *keleti görög egyház* egyeteme az ország *keleti felére szorítkozik*: nyugaton csak igen gyenge spórák mutatkoznak. A 70—100% erejű nagy képződmények száma 36, az 50—70% erejűeké 24. Népfajra ez egyház hívei románok, szerbek, kisebb arányban magyarok és oroszok.

Az *ágostai evang.* egyház hívei 70—100% erővel csak az ország *nyugati* felén, a felső vidéken 3 járásban találhatók; 50—70% az erejük

¹ L. mellékelve a «Római egyház s az izraelita felekezet» című számozott grafikont a D függeléken. ² L. mellékelve «A három protestáns egyház» című számozott grafikont az F függeléken. ³ L. mellékelve «A két orthodox egyház» című számozott grafikont az E függeléken.

keleten 7, nyugaton 5 megyejárásban. Nyelvre ez az egyház magyarokat, németeket, tótokat, s kisebb arányban vendeket számíthat hívei közé.

Az *ev. református* egyház súlypontja *keleten* nyugszik. Előfordul 70—100% aránnyal ott 9 alföldi, *nyugaton* 1 felvidéki járásban; 50—70% az ereje keletre 16, nyugatra 4 megyejárásban. Az egyház hívei túlnyomólag magyarok, csak töredék jut belőlük németre és tótra.

Az *unitáriusok* erős képletei *keleten* Erdélyre szorítkoznak, s hívei csaknem kizárólag magyarok.

Az *izraeliták* erős képletei *keleten*, Máramarosban, fordulnak elő. Az apró képletek csaknem mindenüvé elterjedtek. A felekezet hívei anyanyelvre nagyobb felükben magyarok, kisebb felükben németek, csekély töredékeikben tótok, oroszok és egyéb nyelvűek.

Ezekben számot adtunk mindarról, a mit a *megyejárások* demografiai adatkincse a népfajokra s felekezetekre vonatkozólag mondhat.

Most az a feladatunk, hogy közállapotainkat a fajnépesség és hitélet szempontjából a *községek* tükrében vizsgáljuk.

A fajnépek s a község.

Eddig a népfajokból csak a holt-hideg tömegeket láttuk, a hogy az ország nagy földdarabjain: a megyék és megyejárások területén elhelyezkedtek. A nyers anyagban megjelöltük a nyelvterületek körvonalait. De e rajzból csupán vázlatot kaphattunk, a formákból hiányoztak az élet közvetlen jelenségei, eleven tényezői, ahogy ezek a valóságban élnek.

A róluk szerkesztett vázlat ama körpanorámák képére emlékeztetett, aminőket az utas a havasok bérczormairól kap, a hol egész országok bontakoznak ki szeme előtt a nélkül, hogy a mozgalmas és zajos élethől, mely a belátott távolságokban hullámszik, ő hozzá a legkisebb mozgás jele vagy nesze felhatolhatna.

Most odahagyjuk a messze távlatoknak e sokat föltáró, s még többet elfedő világát, s Magyarország fajnépeivel ott kívánunk találkozni, a hol azok *közelről* vizsgálhatók: a *községi* életben.

Leszállunk az ország 12,686 helysége közé, s megkérdezzük tőlük mindazt, a mit a faji életről tudnak és elmondhatnak.¹

A *község* a fajélet valódi tűzhelye. A községek példáin figyelhetjük meg, melyik népfaj alkotta a legtöbb és legnagyobb helységeket, melyik a legkisebbeket és a legkevesebbet, — meglátjuk, hol telepedtek meg és építkeztek a fajok a legszívesebben, mily összeköttetésben egymással és mely környezetben egymástól távol. Tipikus sajátásaikra fog-nak vallani városaik, nagy- és kisközségeik, — népszámuk egyajkú vagy poliglott, egyhitű vagy több felekezetű jellege, — faji természetükre vet világot, hogy mely népekkel érintkeznek, olvadnak vagy olvasztatnak össze, s mely népek azok, melyektől idegenkednek, be sem igen fogadják községeikbe, a faj-averzio ellentállását érezve és éreztetve.

Csak a községi típus útján lehet a nyelvterületeket és szigeteket pontosan meghatározni. Amazokhoz az egyajkú népsokaság, emezekhez a más ajkú kisebbségek arányszámai nem elegendők. Egyajkú sok ember, ha *szélszórta*n élnek, nem képviselhet *nyelvterületet*, — egyajkú embercsoport, ha néhány *házban* vagy háztartásban elfér, nem jelent *nyelvo-*

¹ Községeink ez állománya az 1891-iki állapotnak felel meg. Mi csak annyiban változtattunk rajta, hogy egyesítettünk néhány helységet, melyek 1891. óta egymással egyesültek (pl. Esztergom és külső városai, Román- és Magyar-Világos stb.).

szigetet. Nyelvi sziget az olyan *község*, melynek a környező többi községtől eltérő fajtöbbsége van; s nyelvi határvonal az olyan *községek* mentén húzódik el, melyek két szomszéd nyelvterület közt fekszenek.

E szempontok szerint vonjuk vizsgálat alá az ország *valamennyi községét*, előbb *országosan*, majd *országtlájak* és *vidékek* szerint csoportosan. Kezdjük az *országos* közállapotokon.

Össze fogjuk mérni az összes helységeket, a miket az egyes *nép-fajok* alkottak; — összehasonlítjuk valamennyit: *közigazgatási* jellegükhöz, *nép-bőségükhöz*, *egy-* vagy *többajkúságukhoz* és *hitéletükhöz* képest.

I.

Közigazgatási jellegre Magyarország helységei jogilag így osztályozandók: van országszerte 133 *város* (törvényhatósági joggal bíró 25, rendezett tanácsú¹ 108); van 1879 *nagyközség* (ezek saját háztartással bírnak), — van 84 *csatolt* község (kisközségek, melyek *ideiglen* valamely város vagy nagyközség igazgatásához csatoltattak), — s van 10,590 *kisközség* (ezek 2554 körjegyzőségbe² osztvák, melyekben 2—6, 7—12, 13—22 *fal*u visel együtt közös háztartást).

Kérdés, milyen e helységcsoportok *fajnépsége*?

A városok, nagyközségek s a kis csatolt községek dolgában népszám és *többségelv* szerint állapítjuk meg az etnikai jelleget, az utolsó népszámlálás adatai alapján, melyeket mi *százalékpéldákra* alakítottunk át.

Magyar város van	76	Magyar nagyközség van	1016	Magyar csatolt közs. van	45
német » »	20	német » »	371	német » » »	11
tót » »	23	tót » »	141	tót » » »	15
román » »	8	román » »	219	román » » »	11
szerb » »	5	szerb » »	102	— » » »	—
bolgár » »	1	orosz » »	12	orosz » » »	1
összesen	133	horvát » »	16	összesen	83
		egyéb ny. » »	2		
		összesen	1879		

A *városi* népességben a feltétlen túlsúly a *magyar* elemé, úgy közigazgatási és kulturális, mint kereskedelmi téren. Utána a *német* következnek, mint a régi Magyarország városalapító eleme, de ez már erősen veszít tért sok ősi telepén, melyek nemcsak megmagyarosodnak, de — a városokba beáramlás folytán — el is tótosodnak és románosod-

¹ 1890. óta Krompach és Kunhegyes városokká alakultak.

² Van 577 kör 2—2 községgel; 129 kör 7—7 községgel; 4 kör 13—13 községgel

623 » 3—3 »	59 » 8—8 »	3 » 15—15 »
489 » 4—4 »	54 » 9—9 »	1 » 14 »
337 » 5—5 »	30 » 10—10 »	1 » 17 »
221 » 6—6 »	17 » 11—11 »	1 » 18 »
2247 kör 7990 községgel	7 » 12—12 »	1 » 22 »

= 296 kör 2432 községgel = 11 kör 168 községgel

együtt 2554 kör 10,590 községgel.

nak. A mai *tót* és *román* városok többnyire német, részben szerb eredetűek. Ezt a ma is tetemes német és szerb kisebbségek alapján fogjuk később megállapítani. A mi kevés *szerb* város ma még van, e nép magyarországi hanyatló életében az utolsó nagy szigetek közül való. Érdekes az egyetlen *bolgár* város (Vinga), mely a neki idegen népfajok közt, elszigeteltsége daczára, elég jó erőben maradt.

Az idők jele s a fejlődés törvénye, hogy a *magyarból* városi nép lett. Valaha a falu volt az eleme; a városba csak látogatni járt, vagy hivatalos ügyben, szeszziók, vásárok, mulatság idején. Kőfalak közt lakni a magyar nem szeretett, ezt a németre hagyta. De az új idők sokat változtattak a magyar életen és életmódon. Nemcsak úri világának kell a város, a magyar nép is oda küldi rajait, hol ezek könnyebben remélnék keresni és szerezni. Így magyarosodik meg az ország legtöbb városa.

A *nagyközségek* túlnyomólag szintén *magyar* alkotások. Az uralkodó faj ezt a községi típust nagyon kedveli. Az *összes magyar* helységeknek csaknem a negyedrésze nagyközség. Megfelel a régi mezővárosok típusának: van bennük sok városi vonás, a nélkül, hogy ez mezei jellegükön változtatna. Az agrarius magyar természet e tipushoz épp azért vonzódik. De nemcsak a magyar, hanem a földmunkája után jómódú *német* és *szerb* népelem is szeret nagyközségben élni. Az összes német helységek harmada, az összes szerb helységek kétharmada ilyen. Aránylag kevés nagyközség jut a *tót*, *román* és *horvát*, legkevesebb a *vend* és *orosz* fajra: e népek kedvelt helységtípusa inkább a kis *falu*, mely hegyi topografiájuknak és túlnyomólag erdős területeiknek inkább is megfelel. Az a két nagyközség, melynek népességéről a statisztika az «egyéb nyelvek» rovatában ad számot, túlsúlyllyal *cseh* és *bolgár*.

A *csatolt* kisközségek olybá veendők, mint külső városai; a hozzájuk közel eső városoknak és nagyközségeknek, melyekhez csatoltattak, s melyektől közigazgatásilag és etnikailag egyaránt függenek. Ideiglenes átmeneti állapot jutott nekik, helyi okokból; s az a jövő vár rájuk, hogy vagy kifejlődnek önálló nagyközséggé, vagy pedig végkép beolvadnak a nagy helységbe, s a fajnépbe, melyhez jelenleg is tartoznak.

A többi kisközségek *körjegyzőségekben* csoportosultak. Ezek nyelvi összetétele *faji* jellegükre, közigazgatási tagozata *vagyoni* viszonyaikra vet világosságot, s a kettő együtt nagy vonásokban a *népfajok gazdasági erejéről* tájékoztat.

Fajnépi jellegét a körjegyzőségeknek arról ismerhetni föl, hogy a jegyző alá tartozó helységek *többségében melyik népfaj* túlnyomó. *Gazdasági* súlyra *módosabb* köröknek azokat kell tekintenünk, melyekben *kevés* község is képes jegyzőt, orvost stb. tartani, — ellenben *szegény* körök kétségkívül azok, melyekben csak *sok* összekapcsolt község bírja el a közös igazgatás terheit.

E körökről a következő adatok tájékoztatnak.

Van túlsúlyra:

1022	magyar, 695	román, 491	tót, 180	német, 180	jellegű körj.
e körjegyzőségek közül					
746	<i>csupa magy.</i>	552 <i>csupa román</i>	412 <i>csupa tót</i>	98 <i>csupa német</i>	falvakból áll
64	magy. és ném.	23 rom. és ném.	16 tót és német	18 ném. és rom.	» »
104	magy. és rom.	103 rom. és magy.	13 tót és magyar	27 ném. és magy.	» »
66	magy. és tót	5 román és tót	47 tót és orosz	5 német és tót	» »
17	magy. és orosz	1 rom. és orosz	1 tót és horvát	7 ném. és orosz	» »
3	magy. és szerb	2 rom. és szerb	1 tót és román	4 ném. és szerb	» »
8	magy. és horv.	1 rom. és horv.	1 tót, német és	16 ném. és horv.	» »
1	magyar és	4 román és	orosz	1 ném., magy. és	» »
	egyéb	egyéb		szerb	
1	magy., német	1 román, német	—	1 ném., magy. és	» »
	és tót	és magyar		horvát	
3	magy., német	1 román, német	—	1 ném. magy. és	» »
	és román	és szerb		egyéb ny.	
2	magy., német	2 rom., egyéb	—	1 ném., szerb és	» »
	és horvát	ny. és szerb		román	
2	magy., német	—	—	1 német, szerb	» »
	és orosz			horv. és magy.	
1	magy., német	—	—	—	» »
	és egyéb ny.				
1	magyar, orosz	—	—	—	» »
	és román				
1	magyar, orosz	—	—	—	» »
	és tót				
1	magy., horvát	—	—	—	» »
	és német				
1	magy., román	—	—	—	» »
	és orosz				

Van továbbá túlsúlyra:

92	orosz, 38	horvát, 17	szerb, 18	vend, 1	egyéb ny. 1	jellegű körj.
e körjegyzőségek közül						
73	<i>csupa orosz</i>	27 <i>csupa h.</i>	6 <i>csupa szerb</i>	13 <i>csupa vend</i>	1 <i>csupa egyéb nyelvű</i>	falvakból áll.
5	orosz és magy.	1 horv. és	2 szerb és magy.	4 vend és	—	» »
1	orosz és ném.	magyar	6 szerb és ném.	magyar	—	» »
11	orosz és tót	10 horv. és	1 szerb és orosz	1 vend és	—	» »
2	orosz és rom.	német	2 szerb és rom.	német	—	» »

A körjegyzőségek e 2554 példáján át a *falusi élet* népfaji viszonyaiba bepillantást kaptunk. A jegyzői körök tükrében megjelennek az apró falvak fajnépei is előttünk.

Látjuk, hogy a *magyar* elem a *kis falvak* világában nem gyakorolja többé azt a nagy és feltétlen túlsúlyt, melylyel a városok és nagyközségek világában túlszárnyalta az összes fajnépeket. De *viszonlagos túlsúlya* fölöttük így is jelentékeny: a *magyar községkörök* száma (1022) nagyobb, mint a román és német (875), vagy a német, tót, orosz, horvát, szerb és vend köröké (837) *együtt véve*. Számbeli jelentőségre csaknem egyenletes távolság választja el a jegyzői körökben a *román* típust a magyar-tól, (1022—695), a *tót* a románától (695—491), ettől a *németet* (491—180),

tőle ismét az orosz (180—92), az oroszról a horvátot (92—38), végre a horvától a szerbet (38—17); csak a szerb és vend képződmények hasonlítanak annyiban egymáshoz, hogy csaknem egyenlően csekély számú köröket (18—17) alkotnak községeik.

Feltűnő a különbség a népfajok közt körjegyzőségeik *monoglott* vagy *poliglott* összetétele szempontjából. *Egyajkú* körök csak egyazon nyelvterületen, *poliglott* körök csak a nyelvszigetek körül vagy a nyelvhatárok mentén alakulhatnak ki. Az egyajkú körök száma 1928, a poliglott köröké 626. Látszik, hogy a közigazgatás hazánkban lehetőleg egyajkú községeket kapcsol össze közös körbe, s csak ott tér el e gyakorlati szabálytól, hol kénytelen vele; részint a megszaggatott nyelvhatárokon, részint a közbeékelt nyelvszigetek felé.

Legcsekélyebb a szaggatottsága az orosz és tót nyelvterületnek; az orosz körökből csak az ötödrész (19), a tót körökből csak hatodrés (79), *poliglott*; szaggatottabb a román és magyar nyelvterület: amannak községkörei közül majd az ötöd (140), emezéi közt a negyedrés (276) *poliglott*. A kis déli népek nyelvterületei vannak leginkább megszaggatva: a horvát (11), szerb (11), és vend (5) elemeké, melyek köreinek hol a nagyobbik, hol a kisebbik fele *poliglott*. Ez arányhoz lehet hozzávetni az *egyajkú* körök számát is. Tényleg leggyakoribb az egyajkúság a tót (491-ből 412) és orosz (92-ből 73) gyérülő a román (695-ből 552) és magyar (1022-ből 746) legritkább a horvát, szerb és vend kisközségek köreiben.

A fajnépek közt való viszonyosságot alább fogjuk az egyes *községi típusok* vizsgálatánál pontosan meghatározni. A helységi körök felé most *vagyoni viszonyaik* kérdésében vetünk egy pillantást.

Hogy az áttekintést egyszerűsítsük, a körjegyzőségek *három* csoportját különböztetjük meg. Az *első* csoportba sorozzuk a 2—6 községből összekapcsolt *jobb módú* községköröket, — a *második* csoporthoz számítjuk a 7—12 községből álló *nem-módosakat*, s a *harmadik* csoporthoz azokat, melyek 13—22 *szegénysorsú* községből állanak. Ama *jobb módúakat* nevezzük elsőrendűeknek, a középsorúakat másod-, s a *szegénysorsúakat* harmadrendűeknek.

Magyar jellege van köztük	1022 körnek	(3889, <i>túlnyomólag magyar</i> kisközséggel) 936 kör első-, 84 másod-, 2 harmadrendű.
Német jellege van köztük	180 »	(655, <i>túlnyomólag német</i> kisközséggel) 160 kör első-, 20 másodrendű.
Tót jellege van köztük	491 »	(2541, <i>túlnyomólag tót</i> kisközséggel) 377 kör első-, 108 másod-, 6 harmadrendű.
Román jellege van köztük	695 »	(2687, <i>túlnyomólag román</i> kisközséggel) 649 kör első-, 46 másodrendű.
Orosz jellege van köztük	92 »	(448, <i>túlnyomólag orosz</i> kisközséggel) 72 kör első-, 20 másodrendű.
Szerb jellege van mind	17 »	(38, <i>túlnyomólag szerb</i> kisközséggel) a 17 kör elsőrendű.

<i>Horvát</i> jellege van köztük	38 körnek	(172, <i>túlnyomólag horvát</i> kisközséggel) 31 kör első-, 6 másod-, 1 harmadrendű.
<i>Vend</i> jellege van köztük	18 »	(157, <i>túlnyomólag vend</i> kisközséggel) 4 kör első-, 12 másod-, 2 harmadrendű.
«Egyéb» jellege van cz	1 »	(3, <i>túlnyomólag cseh</i> kisközséggel) 1 kör is elsőrendű.

Lássuk e csoportokat egyenkint:

I. Jellegre <i>túlnyomólag:</i>	2—2 köz- séggel	3—3 köz- séggel	4—4 köz- séggel	5—5 köz- séggel	6—6 köz- séggel	Összesen	E körökhöz tartozik
magyar	282	259	201	120	74	936	kör
német	65	46	30	15	4	160	»
tót	64	79	66	88	80	377	»
román	130	206	167	98	48	649	»
orosz	15	16	21	11	9	72	»
szerb	13	4	—	—	—	17	»
horvát	8	12	4	5	2	31	»
vend	—	—	—	—	4	4	»
egyéb nyelvű .	—	1	—	—	—	1	»
összesen	577	623	489	337	221	2247	kör 7990 község

II. Jellegre <i>túlnyomólag:</i>	7—7 köz- séggel	8—8 köz- séggel	9—9 köz- séggel	10—10 községgel	11—11 községgel	12—12 községgel	Összesen	E körökhöz tartozik
magyar	45	15	15	4	2	3	84	kör 668 község
német	6	5	7	—	1	1	20	» 168 »
tót	47	18	20	13	8	2	108	» 895 »
román	22	13	7	3	—	1	46	» 363 »
orosz	6	4	2	3	5	—	20	» 177 »
szerb	—	—	—	—	—	—	—	» — »
horvát	1	1	1	3	—	—	6	» 54 »
vend	2	3	2	4	1	—	12	» 107 »
egyéb nyelvű .	—	—	—	—	—	—	—	» — »
összesen	129	59	54	30	17	7	296	kör 2432 község

III. Jellegre <i>túlnyomólag:</i>	13—13 községgel	14—14 községgel	15—15 községgel	17—17 községgel	18—18 községgel	22—22 községgel	Összesen	E körökhöz tartozik
magyar	—	1	—	—	1	—	2	kör 32 község
német	—	—	—	—	—	—	—	» — »
tót	1	—	3	1	—	1	6	» 97 »
román	—	—	—	—	—	—	—	» — »
orosz	—	—	—	—	—	—	—	» — »
szerb	—	—	—	—	—	—	—	» — »
horvát	1	—	—	—	—	—	1	» 13 »
vend	2	—	—	—	—	—	2	» 26 »
egyéb nyelvű .	—	—	—	—	—	—	—	» — »
összesen	4	1	3	1	1	1	11	kör 168 község

Mindez együtt 10.590 kisközséget ad, beosztva 2554 körbe.

Ha a *kisközségek* e világában a 2—6 faluból álló *elsőrendű* köröket *jobbmódúaknak* tekinthetjük, akkor jólétre első helyen (936 körrel) a *magyar* jellegűek állnak, de utánuk (649 körrel) nyomban a *román* jellegűek következnek, — második helyre jutnak (377 és 160 körrel) a *tót* és *német* jellegűek, — a harmadik helyet (72, 31 és 17 körrel)

az oroszok, horvátok és szerbek, a negyediket (4 és 1 körrel) a vendek és csehek foglalják el.

Ellenben ha a 13—22 faluból összekapcsolt szegénysorsú községek köröket veszszük figyelembe, ott első helyre a *tótság* jut 6 körrel, második helyen áll a *magyar és vend* 2—2, s a *horvát* 1 körrel, — harmadik helyen a *németek, románok és oroszok* következnek, mert ezek községeköreinek legszegényebbje is másodrendű, — végre negyedik helyen a *szerbek és csehek* zárják be a sort, mert ezek csekély számú köre mind elsőrendű. Látszik, hogy a magyar faj nemcsak a jó módot osztja meg honfitársaival, hanem szegénységükben is osztozik.

* * *

Alljanak itt maguk a helységek, tekintet nélkül városi vagy falusi jellegükre. Vizsgáljuk első sorban *népbiőségük* szempontjából.

Nehogy a 12,686 község népszámának valamennyi változatával foglalkoznunk kelljen, *tipusok* szerint fogjuk az *egyenlő méretű* községeket csoportosítani és megkülönböztető *jellel* ellátni.

Különbséget teszünk a legnagyobb, a nagy-, közép- és kisméretű községek közt. Ezer lélekig tart a kisméret, ötezer lélekig a közép-, tízezer lélekig a nagyméret; a mi ezt a lélekszámot felülmulja, a legnagyobb mérethez lesz számítandó.

E főcsoportokat kisebb osztályokra tagoltuk, melyek a következők:¹

a *kisméretű* községek

α csoportja 500 léleknél kevesebb,

β » 500—1000 lélek közt tartó lakossággal bír;

a *középméretű* községek

a csoportjában van 1—2000 lélek

b » » 2—3000 »

c » » 3—4000 »

d » » 4—5000 » községeinkint;

a *nagyméretű* községek

A csoportja 5—7000 lelket

B » 7—9000 »

C » 9—10000 » foglal magában községeinkint;

a *legnagyobb méretű* községek közt az

A csoport áll 10—20,000 lélekből

B » » 20—30,000 »

C » » 30—40,000 »

D » » 40—50,000 »

¹ L. e. dolgozat bevezető cikkét a 3—7. lapon.

E csoport áll 50— 60,000 lélekből

F » » 60— 70,000 »

G » » 70— 80,000 »

H » » 80—100,000 » községenkint. *Budapestnek,*

melyet szertelen túlsúlyával ez egész rendszerben *külön* hely illet meg, külön jelet (Z) adtunk.

Magyarország helységei, tekintet nélkül fajnépeikre, *méret* dolgában az 1891-iki népszámláláskor *országosan* így állottak :

volt legnagyobb méretű	nagy- méretű	közép- méretű	kis- méretű	együtt
1 Z		142 d		legn. méretű 105
1 H	14 e	306 c		nagyméretű 202
1 G ¹	66 B	707 b	4023 β	középméretű 3623
3 E	122 α	2468 a	4733 α	kisméretű 8756
2 D	202 helység	3623 helység	8756 helység	12686 helység.
9 C	E méretek megegyeznének a közigazgatási típusokkal, ha azok egyenletesen fejlődtek volna. A kisméretű <i>kisközségekre</i> , a középméretű <i>nagyközségekre</i> , a nagy és legnagyobb méretű <i>városra</i> vall.			
25 B				
63 A				
105 helység				

De Magyarországon a helységélet *nem fejlődött ily egyenletesen*. Kisközségeink jelentékeny része közép- és nagyméretű, *nagyközségeink* közt vannak *legkisebb* és *legnagyobb* méretűek, *városaink* népereje a *legalacsonyabb* fokú középmérettől a *legmagasabb* tetőméretig hullámzatosan változik.

Általán feltűnő az aránytalanság e típusok közt: *nagyon sok az apró községünk* a középméretűhöz, és kevés a *nagyméretű* a legnagyobb méretűhöz képest. Egészséges fejlődéssel a két középső tagnak felül kellene mulnia a két szélsőt, de nálunk a *két szélső tag szárnyalja túl a két középsőt*. A két csoport ma úgy áll egymáshoz, mint 8 a 7-hez: az ország 15 millió lakosából 3 millió lakik a legnagyobb, 5 millió a legkisebb méretű községekben, ellenben 6 millió jut a közép-, alig 1 millió a nagyméretű községekre.

Rendes körülmények közt apró falvaink nagyobb fele felnővekedhetett volna a középméretig s 500 lelken alul csak azok a kisközségek állnának, melyek az utolsó félszázadban keletkeztek. A XIX. század derekán egyenletesebb is volt az arány: nagyobb számmal volt a középméretű mezővárosi típus képviselve, mint ma a nagyközség s csak egyes emporiális hivatású középpontokon folyt akkor össze minden irányból a földhöz kötött nép erejének nélkülözhető fölöslege. Napjainkban a szabad intézmények és olcsó forgalmi eszközök hatása épp úgy, mint a változott megélhetési viszonyok nyomása *mobillá tette a népesség jelentékeny hányadát*: átköltöztette azt a mezői munka köréből az ipari fog-

¹ F méretű (60—70 ezres) helység 1891-ben *nem* volt.

lalkozások körébe, a városi életbe, s az egykor virágzó, népes nagyközségek az ország nagy részén lehervadtak, *lefogytak jelentéktelen kis falukká*. Ezért él ma 8000 kis faluban öt, 3000 nagy faluban hat millió, 200 kis városban egy millió, 100 nagy városban három millió lélek.

Kérdés, milyenek ez arányok s általán milyen helységeink megoszlása a *fajnépesség* közepett?

Álljanak itt a *helységtípusok*, a hogy azokban a *nép-fajok* — százalékszámítással megállapíthatólag — a *túlsúlyt* bírják saját számításunk szerint.

Van	magyar község	német község	tót község	román község	orosz község	szerb község	horvát község	vend község	egyéb ny. község
legnagyobb méretű	1 Z	—	—	—	—	—	—	—	—
	1 H	—	—	—	—	—	—	—	—
	1 G	—	—	—	—	—	—	—	—
	2 E	1 E	—	—	—	—	—	—	—
	2 D	—	—	—	—	—	—	—	—
	7 C	1 C	1 C	—	—	—	—	—	—
	17 B	3 B	1 B	—	—	4 B	—	—	—
nagy méretű	50 A	4 A	5 A	2 A	—	2 A	—	—	—
	7 e	5 e	2 e	—	—	—	—	—	—
	44 s	7 s	5 s	3 s	2 s	5 s	—	—	—
középméretű	64 a	19 a	13 a	16 a	2 a	7 a	—	—	1 a
	68 d	23 d	18 d	17 d	3 d	11 d	1 d	—	1 d
	150 c	51 c	33 c	47 c	4 c	16 c	5 c	—	—
	320 b	113 b	73 b	129 b	21 b	40 b	10 b	1 b	—
	1054 a	309 a	320 a	602 a	93 a	37 a	43 a	7 a	3 a
kis-méretű	1465 β	334 β	717 β	1180 β	164 β	23 β	87 β	48 β	5 β
	1465 α	244 α	1523 α	985 α	323 α	4 α	91 α	91 α	7 α

Van együttesen:

	magy.	ném.	tót	rom.	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	közs.
legn. méretű	81	9	7	2	—	6	—	—	—	105
nagy »	115	31	20	19	4	12	—	—	1	202
közép »	1592	496	444	795	121	104	59	8	4	3623
kis »	2930	578	2240	2165	487	27	178	139	12	8756
összes	4718	1114	2711	2981	612	149	237	147	17	12686

Arányos tagozat dolgában első hely a *német* községi típus: ez alakult ki Magyarországon a legegészségesebben. Középméretű képződményei (496) nem sokkal maradnak a kisméretűek alatt (578); látszik, hogy amazok emezekből fejlődtek föl kellő intenzitással, s a hazai németiség szervezetének erős gerincoszlopot adtak. A legkisebb (α) német falvak száma (244) jól aránylik a többi német helységekhez — nincs bennünk sem túltengés, sem visszafejlődés nyoma: a német kisközségek épp úgy virágzanak, mint a nagyobbak; régi német helységeink sehol sem roskadtak le — elnéptelenedve — a kisméretűek közé; az apró helységek legtöbbje fiatal képződmény, a miket a német

fajérő újabb korban alkotott. Csak a nagy és legnagyobb méretűek típusa (40) a német városoké, *hanyatlík* feltűnően. Egykori *városalkotó hivatását a német elem hazánkban immár elvesztette*: a mily arányban növekednek városai, oly arányban növekszik ott a beáramlott más ajkú elem is, vagy a magyar kultúra intézményei alakítják át a népességet magyarrá. A németiség tehát erős a középfokú, terjedékeny az alsó fokú községekben, de gyengül a felsőfokúakban.

Legbetegesebb a szerb képződmények fejlődése. A középfokú községek (104) még elég számosak; de rohamos körülöttük a hanyatlás úgy a nagy- (18), mint a kisméret (27) felé. Nemcsak az *egykori városok tűnnek el a szerb fajélet köréből*, mert más népek jutnak azokban számbeli túlsúlyra, — hanem *új szerb faluk sem keletkeznek többé*: a legkisebb méretű szerb helységek száma 4. Ez a faj kimerültségének, hazánk területén lassú elenyészésének szemmel látható jele.

Betegesen fejlődtek a tót és orosz községek is. Kis falvak dolgában nagy a túltengés mindkét vonalon. A kisméretű orosz faluk *négy-szeresét*, a tót faluk *ötszörösét* adják a megfelelő közép méretű községeknek, — a kisméretűek felső csoportja pedig (500—1000 lélekkel) csak felét teszik a *legkisebb* méretűeknek. A 2711 tót helységből *legkisebb* méretű (500-nál kevesebb lélekkel) 1523, s a 612 orosz helységből 323. Ennyi apró falu sem a tót, sem az orosz nyelvterületen nem keletkezhetett az utolsó száz éven belül. Ezek nem fejletlen, fiatal községi képződmények, hanem legnagyobb részt régi, meghervadt, kiürült helységek. Szomorú bizonyítékai annak, hogy hazánk orosz, s főleg tót népe nemcsak a faluját, vidékét, foglalkozását hagyja oda, a városok felé költöző mobil elemeivel, hanem az országból is kivándorol. A sok kisméretű tót és orosz község e két faj népességében beállt hanyatlásra, s annak legtöbb okára: a *kivándorlásra* vall. Nagy és legnagyobb méretű községek dolgában mindkettejük gyengén áll: az orosz csak 4 nagyméretű, a tót pedig 20 nagy és 7 legnagyobb méretű községet tölt be túlsúlylyal, az utóbbiakat a városokba beáramlott tót nép a német fajtól szedte el.

A *horvátok* és *vendek* a Dráván innen nem fejlődtek odáig, csekély is hozzá az erejük, hogy városi jellegű és nagyméretű helységeket alkothassanak. De a kis falu típusától a középfokú nagyközségig elég természetes haladványokat látunk képződményeikben. A nagyobb számerejű horvát elem a kisközségek *alsó* csoportjából a *felsőbe* 91 községről 87-ig, a gyengébb vend elem viszont 91-ről 48 községig viszi, — sőt a közép méretű községekhez is feljutnak: a horvát 59, a vend 8 ily helységet alkotott. E fejlődést nyugodtnak és egészségesnek tarthatjuk.

Érdekes az egyéb nyelvű 17 *telepes* község, melyek közül 3-ban (temes-torontáli) *bolgárok*, 14-ben pedig (krassó-szörényi) *csehek* laknak. Ezeknél nem az kelt figyelmet, hogy községeik milyen méretűek, hanem az, hogy *faji jellegüket* — elszigetelten is — meg tudták *minden méretben* (a legkisebbtől a nagyig) tartani. Volt a XIX. század derekán, e cseh-bolgár csoport mellett, 5 *francia község* (Torontálban), — de azok

elzászi eredetű francia népükkel beolvadtak a sváb környezetbe, s kicsiben hamar megoldották azt a nagy etnikai kérdést, mely Elzász-Lotharingiában Németországnak száz évre szóló dolgot ad.

Nagyobb jelentőségre a román községi típus emelkedett. A községek száma megközelíti a 3000-et, s felülmúlja a tót községekét: a tótok 2711, a románok 2981 helységben élnek. De a román elem ereje lényegesen különbözik a tóttól: emez a gazdasági válságok közben hervadásnak indult, a román ellenben helyt áll, s a válságok dacára virágzik. A *legkisebb* méretű (500 lélek alatt maradó) román faluk száma csak 985, míg a tót népesség költözése folytán megürült tót falvak apraja 1523; a többi méretekben a románság többnyire *túltesz a tótságon*. A *fejlettebb* (500—1000 léleknyi) román kisközségek száma 1180, a tótoké 717, — a közép méretű (1—5 ezer léleknyi) román községek száma 795, a tótoké 444. Csak a *nagy* és *legnagyobb* méretben mulják felül ma is a tót községek a románt: e mezővárosi jellegű román képződmények száma 21, a tót képződményeké 27. A két nép fejlődésének ez ellentett irányából azt a következtetést lehet levonni, hogy korábbi időszakokban a tótság volt jóval erősebb, s a románság volt sokkalta gyengébb: a mai közép méretű román községek akkor csak kisméretűek lehettek, a mai fejlett kisméretűek a gyenge kezdetnél tarthattak, s a legkisebb méretűek aligha léteztek, legfőljebb havasi telepek vagy házcsoportok alakjában. A mi néhány nagyméretű román község létezik, azt — két kivétellel — a városok felé áramló román népesség tette majorizálás útján románná. De erőteljes és egészséges fejlődése mellett sem tudott a román faj a 3000 lelket meghaladó községek közül többet betölteni túlsúlylyal, mint 85-öt, — holott a hervatag tótság ekkora erejű községeinek száma ma is 78. Ezek a román helység-méretek valóban nem hitelesítik a 2000 éves román őslakosságról szóló elméletet.

A magyar helységek a magyar faj életének minden előnyös és hátrányos tulajdonságait magukon viselik. Igen nagy a *tömörségük*. A 4718 magyar község számra alig *harmadrészét* teszi az ország helységeinek, de lakosság dolgában megközelítik az ország népességének *felerészét*, sőt a terület is, a mit elfoglalnak, az országterületnek *közel felét* adja.

	Területe	Lélekszáma
A 4718 magyar helység	21.231,155 k. hold,	— 7.548,644;
a 2981 román »	11.950,347 » »	— 2.680,161;
a 2711 tót »	6.538,559 » »	— 1.982,348;
a 1114 német »	4.561,104 » »	— 1.726,168;
a 612 orosz »	2.300,699 » »	— 429,341;
a 237 horvát »	480,864 » »	— 191,556;
a 149 szerb »	1.567,512 » »	— 483,341;
a 147 vend »	138,197 » »	— 71,457;
a 17 egyéb ny. »	79,209 » »	— 20,478;
a 7968 nem magy. »	27.616,491 » »	— 7.584,850;
Így ad ki a 12686 helység	48.847,646 k. holdat és	15.133,494

leket; — a mi megfelel az országos területnek, s az 1891-ki országos népességnek. Látni ebből a magyar helységek súlyát és jelentőségét az ország etnikai életében.

Tetemes túlsúlylyal a magyarság a *nagy és légnagyobb méretű* helységcsoportokban lép fel. Az utóbbiakhoz tartozik *81 magyar* és csak 24 más ajkú, az előbbiekhöz számít *116 magyar* és csak 87 más ajkú képződmény.

De gyengül a magyar helységek túlsúlya a *középméretűek* csoportjaiban fokozatosan:

4—5000 léleknyi magyar helység van	68,	másajkú van	74 (d típus)
3—4000 » » » »	150,	» »	156 (c »)
2—3000 » » » »	320,	» »	387 (b »)
1—2000 » » » »	1054,	» »	1414 (a »)

Mennél kisebb kaliberű helységek következnek, annál nagyobb számúak a magyar képződményekhez képest a más ajkúak. Látszik ebből, hogy a magyar fajélet területén a *középméretű nagyközségi típus* egykori erejéből veszíteni kezd. A *gazdasági* élet átalakulása átalakítja a magyar fajnépesség *társadalmi* életét is. A nagyközségből, melyet a magyar mindenha legjobban kedvelt, a nép egy része az ország sok vidékén a *városok* felé tódul, hogy odahagyva a mezei munkát, ipari, gyári vagy napszámos munkát vállaljon. Így duzzadnak meg a legnagyobb méretű községek, s apadnak, súlyednek kisméretűekké a középméretűek. A hanyatlás ugyan nem akkora még, hogy a magyar etnika képén lényegeset változtasson. De az apró magyar falvak tetemes számán már is észrevehetni, hogy egy részük középméretű községekből hervadt le.

A többi népfajok legtöbbször az 500—1000 léleknyi *fejlett* képződmények száma *felülmúlja az 500 lélek alatt maradó apró képződményekét*. Csak a hanyatló tót és orosz fajéletben bírja a túlnyomó többséget ez a súlytalan községi típus. A magyar etnika idáig még nem jutott, — de az utolsó népszámláláskor a *két kisméretű községtípus egyenlő számmal fordult elő nála: az is, ez is 1465 volt*, a mi azt teszi, hogy a magyar falvak világában a *stagnáció* egy neme már beállt.

Tanyarendszerünk, pusztáink tagozata és fekvése nem olyan, hogy belőlük községek könnyen fejlődhessenek, messze is esnek a forgalmi útaktól. A sok magyar kisközség tehát nem új, nem fiatal, hanem túlnyomólag régi képződmény, mely az idők válságát érezi magán.

* * *

A községek fajnépessége azonban nemcsak a népszám és többség alapján vizsgálándó, hanem a *kisebbségek* alapján is; az ország helységeinek *nagy része poliglott*, alig a negyede egyajkú. A népek itt érintkeznek, a fajelemek itt keverednek egymással.

A népszámlálási statisztika adataiból a *fajbéli többségek és kisebbségek* következő összegeit kaptuk, saját számításunk szerint:

A *többségelv* alapján:

	4718	2981	2711	1114	612	149	237	147	17	összesen
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb	12.686
a fajnépesség	k ö z s é g b e n									
magyar	6.780,001	183839	128442	171158	15837	58326	16341	2049	881	7.356.874
román	167,330	2306149	5835	97115	603	11435	500	—	510	2.589,477
tót	123,552	8632	1719299	33790	6092	4602	586	25	63	1.896,641
német	306,648	119882	101856	1325943	48864	68863	12606	2439	1488	1.988,589
orosz	14,293	2355	4266	2411	355668	1188	2	—	—	379,783
szerb	87,077	17139	4532	54948	46	330172	1106	—	84	494,104
horvát	9,802	835	191	10428	48	3120	159130	44	44	183,642
vend	3,377	180	75	408	1	18	129	66711	11	70,910
egyéb ny.	56,564	41150	17852	29967	2582	5617	1156	189	17397	172,474
	7.548,644	2680161	1982348	1726168	429341	483341	191556	71457	20478	15.133,494

Kérdés, hogy *e fajnépek elosztódása* a községi életben milyen?

Átvizsgáltuk a statisztika egész példatárát, s most beszámolunk az érdekesb credményekről.

Találtunk az ország helyiségei közt 3784 *egyajkút*, 4391 *kétajkút*, 3248 *háromajkút*, 1073 *négyajkút*, 167 *ötajkút*, 21 *hatajkút* és 2 *hétajkút*.¹

Legsűrűbb a kétajkúság esete az országban. Utána következnek az egy- és háromajkú községek; gyérebbek a négyajkúak, s egyre ritkábbak az öt, hat és hétajkúak.

Egyajkú (monoglott) községeink [közül *magyar* 2508, román 681, tót 377, német 98, vend 51, horvát 41, orosz 23 és egyéb nyelvű (főleg cseh) 5, — a szerb községek közt *egyajkú nincs*.

A magyar községek nagyobb fele (4718 közt 2508), *tehát egyajkú vagyis tiszta magyar*, s az egyajkúak közt (3784-ből 2508) közel *kétannyi* a tiszta magyar, mint a monoglott *többi községek együtt* (1276). *A magyar fajéletnek kétségkívül ez a legfőbb erőssége*, s fejlődésének legnagyobb eredménye, jövőjének legszilárdabb alapja. Azt jelenti, hogy a magyar faj tömören, intenzíve fejlődik, s bár körülötte más népek tengere hullámszik, melyekkel állandó érintkezést folytat, a más elemet, ha a magyar községekbe befogadta, nyelvileg *be is képes olvasztani*.

¹ A községek *nyelvi* jellegének megállapításában az *aritmetikát* kellett zsinór-mértékül elfogadnunk. E dolgozat a népfajokkal *százalék-arányaik* alapján foglalkozik, s figyelembe vesz minden etnikai elemet, mely legalább 1% erőt képvisel. Ehhez képest *egyajkúaknak* vettük a községeket, melyekben a *másajkúak aránya 1%-nál kisebb*, s poliglottnak vettünk minden községet, hol a többségben levő népfaj mellett, 1%-ig lemenőleg, fajkisebbségek találhatók. Az 1—500 léleknyi apró községek fajéletét nem akartuk más mértékkel mérni, mint a nagyközségekét. Így az 1% a spórákat is mindenütt egyaránt láthatókká teszi.

A magyar elem túlnyomólag *nyílt* térszínen, s nem hegyek közt elzárkózva él; egyajkú községei ezért nem zárkózottságot, hanem *beolvasztó képességet* jelentenek.

A román községeknek alig az ötöd, a tót községeknek a nyolczad része, a németeknek csak a tizenketted része egyajkú. Látszik, hogy mentül tömörebb a fajnépesség, annál több a tiszta községe. A kis *vend* nép a Muramelléken, a *horvátság* a Muraközben tömören él, amabból minden harmadik, emebből minden ötödik község monoglott. Ellenben, a *szerbség* szétszórt és elpuhult, ezért *nincs egyetlen tiszta községe*. A szerb után leggyengébbül az orosz elem áll: 612 községe közt nincs több egyajkú, mint 23.

A *poliglott* községeket most abból a szempontból vizsgáljuk meg vajjon egyes fajok hány községben *vannak jelen*, hányból *hiányzanak*, mely fajnépek vannak a *legritkább* esetben együtt, szinte feltűnőleg kerülve az egymással való érintkezést és a melyek érintkeznek, azok közt melyik *súlyosabb*.

A 2—7 ajkú *poliglott községek* száma 8902. Ezeket így csoportosíthatjuk a népszámlálási adatkincs alapján:

Fajtöbbségre

	2210	2300	2334	1016	589	149	196	96	12	összesen 8902
	<i>magyar</i>	<i>román</i>	<i>tót</i>	<i>német</i>	<i>orosz</i>	<i>szerb</i>	<i>horvát</i>	<i>vend</i>	<i>egyéb</i>	helység közül
2-ajkú	1433	1108	980	485	218	18	93	55	1	4391
3 »	610	836	1016	357	244	63	78	39	5	3248
4 »	146	302	325	140	97	39	18	2	4	1073
5 »	16	49	13	32	28	23	5	—	1	167
6 »	5	5	—	2	2	5	1	—	1	21
7 »	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2

A hogy a magyar fajé a feltétlen elsőség az egyajkú községek világában, úgy áll a magyarság első helyen a poliglott községek leg-egyszerűbb típusa: a *kétajkúak* közepett. Itt is kisebb-nagyobb távolban maradnak el mögötte a román, tót, német és orosz képződmények. Számarányra az övét csak a horvát és vend elem közelíti meg: poliglott községeik *nagyobb fele* szintén kétajkú.

Háromajkú községek dolgában az első hely a tótoké; utánuk következnek a románok, nagyobb távolságban a magyarok, németek és oroszok. Ez a helyzet ismétlődik a *négyajkúak* csoportjánál is. Csak az *ötajkú* típusnál veszi át a vezetést a román, megy utána lassú nyomban a német, orosz és szerb elem, — a magyar messze következik utánuk.

A csekély számú *hatajkú* községeken a magyar, román és szerb etnika egyenlően osztozik. A *hétajkú* 2 község egyikében a túlsúly a horvát, másikéban a szerb elemé.

De lássuk a *kisebbségeket*.

Ha eltekintünk a százalék-fokoktól, s minden elemet egyaránt számba vesszünk, mely 1%-ig jelen van, akkor a fajnépek közt községeinkint ilyen a *viszonosság*:

I. A kétajkúak.

		A fajtöbbség								Összesen				
		1433	1108	980	485	218	18	93	55	1	4391			
<i>a faj-</i>					k	ö	z	s	é	g	b	e	n	<i>hiányzik</i>
<i>kisebbség</i> magy.		magy.	rom.	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb	kétajkú	a két-	ajkúakból ¹	
										ny.	közs.			
magyar	★	667	306	334	20	5	61	30	—	—	1423	1535		
román	272	★	—	69	—	5	—	—	—	—	346	2937		
tót	413	2	★	15	3	—	2	—	—	—	435	2976		
német	536	202	594	★	189	8	28	20	1	1578	2328			
orosz	26	—	6	3	★	—	—	—	—	35	4138			
szerb	12	5	—	6	—	★	—	—	—	23	4350			
horvát	25	2	—	17	—	—	★	1	—	45	4253			
vend	22	1	—	6	—	—	1	★	—	30	4306			
egyéb ny.	127	229	74	35	6	—	1	4	★	476	3914			
1—1 elem					k	ö	z	s	é	g	b	e	n	

Ez adatesoportból kitűnik, hogy az összes népfajokkal a magyar és német elem érintkezik legtöbbször s a legmesszebb terjedőleg; ezek hiányzanak is a legkevesebb községből. A német elemnek valamivel nagyobb az elterjedtsége, mint a magyarnak: másajkú községekben a magyar 1423-szor, a német 1578-szor fordul elő, viszont a másajkúak 1433 magyar s csak 485 német községben találhatók. De megjegyzendő, hogy a német elembe a *német ajkú zsidóság* is bele van foglalva.

Ha összehasonlítjuk a négy legnagyobb népfaj érintkező pontjait a következő eredményeket kapjuk:

magyar és román	939,	német és román	271,
magyar és tót	719,	német és tót	609,
magyar és német	870,	román és tót	2

községben érintkezik.

Az egymás közelében vagy egymás közt élő népek érintkezése bizonyynyal sűrű, s a meszsze elszakadtaké gyér. Ilyen a román és tót. De mutat a kétajkúak példatára eseteket, hogy *egymással szomszédos* népek is csak nehezen érintkeznek. Egymás mellett él a vend és horvát, a horvát és szerb, az orosz egyfelől tótokkal, másfelől románokkal érintkezhet; s íme, az 55 vend községből horvát elem csak egyben van, a 18 szerb községből egyben sincs, orosz a 980 tót községből csak hatban, az 1108 román községből egyben sem fordul elő, viszont a 93 horvát községből vend csak egyben, szerb egyben sem található s a 218 orosz helységből tótot csak háromban, románt egyben sem találhatunk. E jelen-ség az, a mit föntebb faj-*averzió*nak neveztünk.

¹ Levonandók a 4391 kétajkú községből pl. az összes magyar községek, hol a magyar elem akár *többség* (1433), akár *kisebbség* gyanánt (1423) jelen van s a marad-vány adja azokat a helységeket, hol a magyar elem hiányzik.

II. A háromajkúak.

<i>a faj- kisebbség</i>	<i>A fajtöbbség</i>										összesen
	610	886	1016	357	244	63	78	39	5	3248	
	magy.	rom.	k ő tót	z s é német	g b e orosz	n szerb	horv	vend	egyéb ny.	<i>három- ajkú a három- közs. ajkúakból</i>	<i>hiányzik a három- ajkúakból</i>
magyar	*	692	790	278	143	41	70	35	1	2050	588
román	229	*	3	132	5	19	1	—	2	391	2021
tót	248	16	*	56	63	1	1	—	1	386	1846
német	382	402	919	*	223	58	69	34	5	2092	799
orosz	33	6	15	6	*	—	—	—	—	60	2944
szerb	29	13	3	47	—	*	—	4	1	97	3088
horvát	38	4	—	71	—	—	*	—	—	113	3057
vend	11	1	—	8	—	—	5	*	—	25	3184
egyéb ny.	250	538	302	116	54	7	10	5	*	1282	1961
2—2 elem				k ő z s é g b e n							

A kétajkú községek mindegyikére két fajnép esett: egyik a többségben, másik a kisebbségben levő. A *háromajkúaknál* a fajnépek ket-teje minoritásban van. Az ily községek száma 3248 — ugyanannyi esetben a legerősb elem többséget alkot, két gyengébb elem pedig kétannyi esetben: vagyis 6496-szor mint kisebbség fordul elő; ezek közül a német 2092-szer, a magyar 2050-szer, az egyéb nyelvű 1282-szer. A esetek száma a fajnépek elterjedését mutatja s lehetővé teszi, hogy egymással összehasonlítsuk. Legelterjedtebb láthatólag a német és magyar, legke-vésbé az a vend s az orosz; gyenge középhelyet foglalnak el a román, tót és horvát. Hogy a két-két minoritás közül melyiké az első hely e községekben, s mekkora %-erőt képvisel, alább fogjuk megállapítani. Itt néhány feltűnő jelenségre kell rámutatnunk.

Magyar község van 610, hol 2—2 fajkisebbség mutatkozik — nem-magyar község pedig 2638; *ezekben a magyar elem* 2050-szer fordul elő, míg *magyar helységeiben a másajku* elemek csak 1220-szor találhatók. Ellenben *románok közt* a másajkúak 1672, a *másajkúak közt* románok 391, *tótok közt* másajkúak 1032, *másajkúak közt* tótok 386 esetben mutatkoznak. A magyart csak a német elem mulja terjedtségre kissé felül: 714 másajkú elem van a német falvakban, és német elem van 2090 másajkú faluban.

A négy legerősebb népfaj érintkező pontjai így állanak egymáshoz:

magyarok és románok	921,	németek és románok	534,
magyarok és tótok	1038,	németek és tótok	975,
magyarok és németek	660,	románok és tótok	19

községben találkoznak.

E négy elsőrendű nép — eltekintve arányszámaiktól — *hármásával* így fog össze a háromajkú községekben:

van magyar-német-tót	elem együtt	1134
» magyar-német-román	»	380
» magyar-román-tót	»	23
» német-román-tót	»	3 községben.

A fajellenszenv fennérintett példáit ezúttal is ismétlődni látjuk: a 39 vend s a 63 szerb községben semmi horvát elem nincs; a 78 horvát községből 5-ben van vend, de nincs szerb sehol, — a 244 orosz községből csak 5-ben találunk románt, a 836 román községből csak 6-ban találunk oroszt. Egyedül a *tót-orosz* forgalomban vehetünk észre egyoldalú emelkedést: az 1016 tót község közül ugyan csak 15 fogadta be az orosz elemet, — ellenben 244 orosz községből 63 befogadta a tótot kisebbség gyanánt.

Látni fogjuk a részleteknél, hogy a felvidék orosz falvai az utolsó félszáz év alatt tömegesen tótosodtak el (Ung, Zemplén és Sáros megyékben), a mi arra vall, hogy a két faj közt az averzió tünetei csak újabb időben mutatkoznak, mióta az oroszban a faji öntudat felébredt, a tót pedig egykori olvasztó erejét elvesztette.

III. A négyajkúak.

a faj- isebbség	A fajtöbbség									összesen	hiányzik a négy- ajkúak- ból
	146	302	325	140	97	39	18	2	4	1073	
	k ö z s é g b e n									egyéb ny.	
magyar	*	292	318	137	71	29	17	2	3	869	58
román	62	*	4	77	6	20	2	—	3	174	597
tót	81	33	*	35	65	6	2	—	—	222	526
német	137	286	324	*	94	36	18	2	4	901	32
orosz	19	6	24	9	*	2	—	—	—	60	916
szerb	12	33	4	32	1	*	3	—	1	86	948
horvát	13	8	2	25	2	3	*	—	1	54	1001
vend	3	—	—	—	—	—	1	*	—	4	1067
egyéb ny.	111	248	299	105	52	21	11	2	*	849	220
3—3 elem	k ö z s é g b e n										

A négyajkú típus már jóval *gyébrebb* számmal fordul elő, mint a háromajkú, s a népfajok e helységeiben egyenletesebben terjedtek el. Elül újra a *német* elem jár, de nyomon követi ezt a *magyar* s az «*egyéb* népek» csoportja. A tót, román, szerb és orosz elemé hátrább következnek.

Elég egyenletes is a *nagy népfajok* érintkezése egymással:

magyar és román	354,	német és román	423,
magyar és tót	399,	német és tót	359,
magyar és német	274,	román és tót	37

községben találhatók együtt.

A *sokajkúság* példáiban gyakran *spórák* (1—9%-nyi szórványos esetek példái) is szerepelnek. Ily spóráknak tekinthetjük a 325 tót község közt 24-ben mutatkozó orosz, s a 97 orosz községből 65-ben található tót kisebbségeket. De némely fajok *ellenszenv*e még e csoportban sem látszik szünni: a szerb-horvát érintkezés csak 3—3, a vend-horvát érintkezés csak 1 községre szorítkozik.

Fejezzük be a fajok elterjedtsége fölött szemlénket a poliglott helységek legtagkább csoportján, melybe az aránylag csekély számú öt-, hat- és hétajkú községek példáit mind összefoglaljuk.

IV. Az öt-hétajkúak.

	A fajtöbbség								összesen		
	21	54	13	34	30	29	7	—	2	190	hiányzik
	k ö z s é g b e n								egyéb	öt-hét- ajkú	az öt-hét- ajkúak- ból
a faj- kisebbség	magy.	rom.	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	ny.	közs.	
magyar	*	53	13	34	30	29	7	—	2	168	1
román	16	*	4	26	4	21	4	—	1	76	60
tót	18	31	*	23	29	10	7	—	1	119	58
német	21	54	13	*	30	29	4	—	2	153	3
orosz	5	6	9	2	*	—	—	—	—	22	138
szerb	7	22	2	18	—	*	4	—	1	55	106
horvát	3	4	1	7	—	8	*	—	1	24	159
vend	2	2	—	—	—	—	—	*	—	4	186
egyéb ny.	17	49	11	28	29	25	4	—	*	163	25
5—7 elemmel	k ö z s é g b e n										

Nevezhetnők e típust *délvidékiek* is, mert ennyi ajkú nép leginkább a Bánság s a Bácska községeiben torlódik össze. Itt a legterjedékenyebb népfajok élén ismét a *magyar* jár; egyéb jelek is azt bizonyítják (néhányra az «etnikai talaj» vizsgálatánál már rámutattunk), hogy a magyarság a maga rajait *leginkább a délvidék felé* költözteti s *ez irányban fog tovább fejlődni*. Mögötte marad a német, mely a 2—4-ajkú községek csoportjaiban mindig előtte járt: a délvidék németjei közt nagyon kevés az izraelita elem, a fajbeli német pedig nem mozgékony, nem terjeszkedik szélesen, természete inkább összezárkózó és helyben maradó, — ezért marad elterjedtség dolgában nemcsak a magyarok, hanem a szintén gyakorta előforduló «egyéb nyelvűek», főleg cigányok mögött is.

S most *összegezzük* a poliglott községek e *négy csoportjának* számeredményeit:

A fajtöbbség										összesen		
	2210	2300	2334	1016	589	149	196	96	12	8902	3784	12686
<i>a faj- kisebbség</i>	k ö z s é g b e n									<i>töb- ajkú</i>	<i>egy- ajkú</i>	<i>a fajné- pesség¹</i>
	magy.	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	község közül		
magyar	★	1704	1427	783	264	104	155	67	6	4510	2508	9228
román	579	★	11	304	15	65	7	—	6	987	681	3968
tót	760	82	★	129	160	17	12	—	2	1162	377	3873
német	1076	944	1850	★	536	131	119	56	12	4724	98	5838
orosz	83	18	54	20	★	2	—	—	—	177	23	789
szerb	60	73	9	103	2	★	7	4	4	262	—	411
horvát	79	18	3	120	2	11	★	1	2	236	41	473
vend	38	4	—	14	—	—	7	★	—	63	51	210
egyéb ny.	505	1064	686	284	141	53	26	11	★	2770	5	2787
2—7 elemmel	k ö z s é g b e n											

¹ Hozzáadva a poliglott községeket, melyekben a fajok *többséget* képeznek.

E táblázat megadja az áttekintést az összes esetek fölött, hogy népfaj népfajjal — mint *többség* és *kisebbség* — *hány községben*¹ érintkezik.

A legerősebb négy elem találkozó pontjainak száma általán nem nagyon különbözik:

<i>Magyar többség román kisebbséggel és viszont</i>		2283 helységben,	
»	»	<i>tót</i>	2187 »
»	»	<i>német</i>	1859 »
<i>Német</i>	»	<i>román</i>	1248 »
»	»	<i>tót</i>	1979 »

érintkeznek.

Csak a *román-tót* elemek érintkezése csekély: 93 községre szorítkozik. De e két nép távol él egymástól, nincs igen mód benne, hogy egymással érintkezhessenek.

Látni az idézett példákon, mennyivel meghaladja terjedékenységre a magyar faj a többi három erős népet. Nem *elszóródás* ez nála, — bizonyosságok a *tömör*, egyajkú magyar községek (2508); hanem a *hegemon faj átfogó ereje*, mely 2210 poliglott helységben túlsúlyt gyakorol, s további 4510 másajkú községbe kisebbség gyanánt hatol el. Nincs is fajnép, melyel az összes többi fajok közt ne a magyar érintkeznék legsűrűbben, közvetlenül. Csak a délvidéki szerb-német érintkezés mulja felül a szerb-magyar érintkezést.

Annál feltűnőbbek egyes *szomszéd* népek *egymástól idegenkedő* elzárkózottságának országos példái. Kitűnik ez a poliglott községeken, ha azokat többségeik szerint vizsgáljuk. Az 589 orosz községből 160-ban még találunk *tót* elemet, de 2334 *tót* községből csupán 54-ben van orosz elem, — érintkezési pontjaik száma 214. A tót-orosz elemekről ismételjük, a mire fenn már rámutattunk, hogy a fajellenszenv köztük újabbnakori jelenség. Régente a két faj vonzódott egymáshoz s összeolvadt; a hol a tót elem az orosz talajon elterjedt, vagy az orosz elem terjeszkedett tót talaj felé, ott az orosz községek csoportosan tótosodtak el. Újabban a két nép elhidegült egymás iránt, s tót az oroszt, orosz a tótot nem igen tűri meg a maga falvaiban. Még erősebb az elzárkózottság az orosz és román népek közt, noha Máramarostól Ugocsáig s a Szilágyságig volna elég módjuk, hogy találkozzanak. Íme a 2300 román községből csak 18-ban van orosz és az 589 orosz községből 15-ben van 1°/₆-ig lemenőleg román kisebbség, — érintkezési pontjaik száma 33. Ennél is nagyobb a zárkózottság a horvát-szerb, s a horvát-vend elemek közt. A vend községek száma 96, de csak 1-ben találunk horvátot, a szerb községek száma 149 s csak 11-ben lakik horvát; a horvát községek száma 196, s 7-ben mutatkozik szerb, ugyancsak 7-ben vend. Horvátok-szerbek-vendek együtt még szórványosan sem fordulnak elő sehol.

S most bemutatjuk a községeket, melyekből egyes *fajnépek hiány-*

¹ A táblázat csak azt a fajkisebbséget mutatja ki, mely községenként a *legjelentékenyebb*, vagyis a 2—7 ajkú községek népei közt azokat, a mik a többségben levők után következnek közvetlenül.

zanak, külön csoportosítva a poliglott, külön az egyajkú helységeket; a végsommázat adja az országos eredményt.

Fajtöbbségre

	2210	2300	2334	1016	589	149	196	96	12	8902	3784	12686
<i>hiányzik</i>	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyébny.	<i>többajkú egyajkú a fajnépeség hiányzik</i>		
	k ö z s é g b ő l											
	község közül											
magyar	*	596	907	233	325	45	41	29	6	2182	1276	3458
román	1631	*	2323	712	574	84	189	96	6	5615	3103	8718
tót	1450	2218	*	887	429	132	184	96	10	5406	3407	8813
német	1134	1356	484	*	53	18	77	40	—	3162	3686	6848
orosz	2127	2282	2280	996	*	147	196	96	12	8136	3761	11897
szerb	2150	2227	2325	913	587	*	189	92	8	8491	3784	12275
horvát	2131	2282	2331	896	587	138	*	95	10	8470	3743	12213
vend	2172	2296	2334	1002	589	149	189	*	12	8743	3733	12476
egyébny.	1705	1236	1648	732	448	96	170	85	*	6120	3779	9899
	k ö z s é g b e n.											

E példatárból látható, hogy a *magyar* elem az ország *poliglott* helységeinek alig *negyed*részből, a *német* elem azok kisebb *feléből*, a *tót* és *román* elem azok közel *kétharmadából hiányzik*. Ha az *összes* községeket számításba vesszük (tehát a monoglottakat is), még világosabban kitűnik, hogy a magyar faj az ország területén nemcsak a legelterjedtebb s az ország minden nyelvvidékére szétágazó, hanem a *többi népek közt az egységes összefüggést is csak a magyar etnikai élet ereje tartja fenn*.

Láttuk imént, hogy a többi népek közt mily gyérek az érintkező pontok a községekben. A *német* elem csak messze távolban jár a magyar nyomában, bár erősen megelőzi a más ajkú többi népeket, mert a poliglott községekben való nagy terjedtsége csak *látszólagos* volt: nem a *fajnémet* terjedt el így, hanem a *német ajkú zsidóság*. Mihelyt ez megmagyarosodik, a magyarországi németiségnek legalább 2000 községből kivész mai látszólagos nyoma.

Emlékeztetünk a faj-averzió imént látott példáira, melyek az országosan jelenlevők és hiányzók községi tükréből újra láthatók a tót-orosz, orosz-román, horvát-vend és szerb-horvát községek adataiban. E népeket valóban nem fizikai, hanem lélekbéli távolságok különítik el egymástól. Kétségtelen, hogy egyensúlyozott békés *államéletet ennyi fajellentét közt egyedül a magyar vezetés tesz lehetővé*.

Erejéről megközelítő fogalmat ad, ha azt a *helyet* nézzük, melyet a községekben *más népek közt* elfoglal. ¹

¹Magyarország községeiben, az 1891-iki számlálás idején, a viszonyok ilyenek voltak:

		Az I-ső	II-ik	III-ik	IV-ik	V-ik	VI-ik	VII-ik	sorba	jutott	fajnépek
1-ajkú	} községekben	3784	—	—	—	—	—	—	»	»	»
2 »		4391	4391	—	—	—	—	—	»	»	»
3 »		3248	3248	3248	—	—	—	—	»	»	»
4 »		1073	1073	1073	1073	—	—	—	»	»	»
5 »		167	167	167	167	167	—	—	»	»	»
6 »		21	21	21	21	21	21	—	»	»	»
7 »		2	2	2	2	2	2	2	»	»	»
		12686	8902	4511	1263	190	23	2			

Az 1891-iki számláláskor	mint többség		mint kisebbség						helyen álltak
	az I-ső	a II-ik, III-ik, IV-ik, V-ik, VI-ik, VII-ik							
magyarok . . .	4718	2973	1268	236	32	1	—	helységben	
németek . . .	1114	3118	1382	215	7	2	—	»	
tótok	2711	785	240	113	22	2	—	»	
románok . . .	2981	763	159	48	14	3	—	»	
oroszok . . .	612	94	52	21	10	—	—	»	
szerbek . . .	149	119	97	24	19	3	—	»	
horvátok . . .	237	101	96	30	7	2	—	»	
vendek . . .	147	48	1	12	1	1	—	»	
egyéb ny. . .	17	901	1216	564	78	9	2	»	
összesen :	12686	8902	4511	1263	190	23	2	helységben	

E táblázatból kitűnik, hogy — ha eltekintünk a német (és német-ajkú zsidó) elemtől — súlyra és elterjedtségre a magyar képződményeké a feltétlen elsőség az ország összes fajnépei fölött, nemcsak ott, a hol a magyar faj *többségben* van (4718 helységben), hanem ott is, a hol *második*, vagy *harmadik* helyen kisebbségben maradt (2973 és 1268 helységben).

Most áttérünk a fajkisebbségek erejének és súlyának közelebbi meghatározására. A *helység-statisztika számpéldáit százalékpéldákra* azért változtattuk, hogy azokból pontosan megjelölhessük az *arányokat*, a mikben népfaj népfajhoz valamennyi községre nézve áll.

II.

Feladatunk egyszerűsítése czéljából összevontuk a *százalék-létra* száz fokát *tíz egyenlő* lépcsőre, hogy arányszámaik erejéhez képest a *többségek* foglalják el a *felső*, a *kisebbségek* az *alsó* lépcsőfokot.¹

Ily módon *öt fősorba* foglaltuk a poliglott helységek fajnépeségének összes viszonyait, ú. m.:

az **V-ik** fokon állnak a *legerősebb* súlyú kisebbségek: 40—49%, s a *leggyengébb* súlyú többségek: 60—50% erővel;

a **IV-ik** fokon a kisebbségi súlyerő 30—39%, a többségé 70—61% ;
a **III-ik** » » » » 20—29%, » » 80—71% ;
a **II-ik** » » » » 10—19%, » » 90—81% ;
az **I-ső** » » » » 1—9%, » » 99—91%.

E súlymértékkel fogjuk összemérni sokajkú városaink és falvaink poliglott lakónépeségét.

A 3—7 *ajkú* helységek gyenge minoritásairól sommásan is kimondhatjuk, hogy azok a fajelemek, melyek községenként a 3—7-ik *helyre* szorultak, *súlytalan* (10% alatt maradó) *spórának* tekinthetők, s az *I. fokú* kisebbségekhez számítandók.

¹ L. e. dolgozat *bevezető* cikkét, a 3—8. lapon.

Így elaprózva, szórványosan mutatkozik a					
magyar elem	1447 helységben,		szerb elem	133 helységben,	
német	» 1526	»	horvát	» 134	»
tót	» 365	»	vend	» 15	»
román	» 211	»	egyéb ny.	» 1793	»
orosz	» 73	»			

De tudunk rajtuk kívül 292 *kivételes* példáról, melyekben a 3-ik és 4-ik helyre szorult minoritás ereje és súlya megüli a II-od-, sőt a III-adfokú súlymértéket. Például idézzük a mosonmegyei *Lajta-Ujfalut*, hol 295 horvát alkotja a *többséget*, 246 német ($38\% = IV^o$) az elsőrendű, 72 magyar ($11\% = II^o$) a másodrendű és 20 tót ($3\% = I^o$) a harmadrendű *kisebbséget*. Ilyen természetű kisebbség van: magyar 90, német 80, román 13, tót 12, orosz és szerb 10—10, horvát 1, egyéb nyelvű 76 helységben.¹

A *relatív többségek* és *hullámzó kisebbségek* c példái azonban elenyésző kivételek a községi fajnépek nagy példatárában. Arra nézve egyetemen áll a szabály, hogy poliglott népességünk erőviszonyait az *elsőrendű fajminoritások alapján kell megítélni*, melyek a helységekben a *második helyet foglalják el*, s a többség után a legsúlyosabb, a többséghez való viszonyukban a mértékadó elemet képviselik.

Mi tehát Magyarország helységeiben a fajtöbbségek mellett ez *elsőrendű fajminoritások erejét* törekszünk most pontosan megállapítani.

A *fajtöbbségek* országszerte a következőleg vannak *fajkisebbségekkel* megterhelve (az adatokat a népszámlálási statisztika alapján magunk számítottuk ki):

A magyar helységek közül:

méretre	szám- ra	egy- ajkú	több- ajkú	a többajkúak közt a kisebbségek súlya				
				1 V fokú	2 IV fokú	7 III fokú	10 II fokú	34 I fokú
legnagyobb .	81	27	54	1 V fokú	2 IV fokú	7 III fokú	10 II fokú	34 I fokú
nagy . . .	115	49	66	3 V »	7 IV »	10 III »	9 II »	37 I »
közép . . .	1592	831	761	51 V »	63 IV »	81 III »	89 II »	477 I »
kis méretű .	2930	1601	1329	55 V »	77 IV »	73 III »	148 II »	976 I »
összesen	4718	2508	2210	110 V fokú	149 IV fokú	171 III fokú	256 II fokú	1524 I fokú

A magyar községek világában, úgy a kis falvak, mint a népes városok felé, az *egyajkúság az uralkodó* vonás. Kis falvaink nagyobb fele (2930-ból 1601), középméretű nagyközségeink erős fele (1592-ből 831), nagyméretű mezővárosainknak közel harmada (115-ből 49) és legnagyobb méretű városaink kerek harmada (81-ből 27) *tiszta magyar*.

Ez a vonás átvetődik azután a fajkisebbségek arányszámaira *poliglott* községeinkben is.

A másajkú népesség e magyar helységek legnagyobb részének csak

¹ E példák a részletekre tartoznak, — ott mutatunk rájuk, a községek megnevezésével, egyenkint.

I. fokú kisebbséget ad. Poliglott városaink nagyobb felére (120 közt 71), poliglott nagyközségeink és kistalvaink erős kétharmadára (2090 közt 1453) ily *súlytalan* fajkisebbségek jutnak. Elmondhatjuk, hogy a másajkú elem 4718 magyar helység közt 2508-ból *teljesen hiányzik* és 1524-ben *alig észrevehető*. Csak 686 magyar helységben lép az fel II—V. fokú erővel, 259 súlyosabb (IV—V. fokú), 427 gyengébb (II—III. fokú) kisebbséggel. E csoportból a *városi* jellegűekre (49) esik: *súlyos* (IV—V. fokú) 13 esetben és könnyebb súlyú (II—III. fokú) 36 esetben, a *falusi* jellegű községekben (637) a *súlyos* esetek száma 246, az enyhébbeké 391. Látszik, hogy a magyar etnikában a másajkú népesség súlya aránylag *többször* érinti a *városokat*, mint a falukat, de nyomása az *utóbbiakon súlyosabb*: ezek azt jobban is érzik meg, mint amazok.

A *másajkú elem*, az összes fokozatokban, helységenként a következő:

A fajkisebbségekből	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	Osszesen	magyar
V-öd fokú	61	15	21	4	7	1	1	—	110	helységben :
IV-ed »	74	28	34	5	5	2	—	1	149	»
III-ad »	74	33	44	5	9	4	1	2	171	»
II-od »	83	84	63	3	4	1	3	15	256	»
I-ső »	206	459	579	37	8	39	22	174	1524	»
	498	618	741	54	33	47	27	192	— 2210	helységben.

E táblázatból kitűnik, hogy a magyar helységekben a III—V. fok erejű kisebbség legtöbbször *román*, a II. fokú könnyebb esetek közt a *tót* elem lép a román elé, végre az I. fokú súlytalan spórák közül legtöbb a *német* és *tót* elemekből való.

A román helységek közül:

méretre	számra	egy- ajkú	több- ajkú	a többajkúak közt a kisebbségek súlya				
legnagyobb	2	—	2	1 V fokú,	1 IV fokú ;			
nagy	19	2	17	2 V »	5 IV »	4 III fokú,	3 II fokú,	3 I fokú
közép	795	129	666	40 V »	58 IV »	77 III »	116 II »	375 I »
kisméretű	2165	550	1615	36 V »	68 IV »	72 III »	231 II »	1208 I »
Összesen	2981	681	2300	79 V fokú,	132 IV fokú	153 III fokú,	350 II fokú,	1586 I fokú.

A *román fajterületen* jelentékeny számmal csak a *kis falvak* közt vannak *egyajkú* községek (2165 közül 550); a nagyfalukból alig a hatod-rész (795 közt 129), s a 21 városias jellegű helység közül csak 2 *tiszta román*.

Többajkú községeiben az *I. fokú* sporadikus kisebbségek túlnyomólag szintén a *kis falura* esnek (1615 közül 1208), a nagyfaluknak alig a fele ilyen (666 közt 375), a városias jellegű községek (19) közül pedig csak 3 ilyen. A *másajkú elem* tehát a román helységeknek (2981) közel felében (1586) *alig észrevehető*, negyedrészből (681) *teljesen hiányzik*. De negyedrészt meghaladó számmal (714) jelen van 211 *súlyosabb* (IV—V.) fokú és 503 *enyhébb* (II—III. fokú) esetben. Ezek közül városi

jellegű helységekre jut 9 súlyosabb, 7 enyhébb; falusi jellegűre 202 súlyosabb, 496 enyhébb eset. A román etnikában tehát a más ajkúak súlya aránylag többször éri a *falukat*, mint a városokat, de a nyomás az *előbbieken enyhébb*: kevésbé is érzik azt meg, mint az utóbbiak.

A románság igazi ereje a *kis faluban* virágzik. Ebből alkotott magának legtöbbet, ezekben lakik legnagyobb számmal, s ezekből növi ki magát intenzitással, vagy terjed, rajokat hocsátva más népek városaiba, nagyközségeibe, hogy azokat túlsúlyllyal megszállja. Erre vallanak a népe-sebb román községek legtöbbszörében található más ajkú súlyos kisebbségek. A román őscrőt az *apró falvak* típusa fejezi ki, s épp ezáltal bizonyítja azt, hogy e nép *nem itt keletkezett*, hanem a XVII—XIX. századok alatt lassan áramlottak be tömegei, apró telepekben helyezkedett el s *kivülről érkeve, alulról fölfeljődvé alakította ki mai nyelvterületét*.

Más ajkú elemei, az összes fokozatokban, helységenként ezek:

<i>fajkisebbségek</i> <i>ből</i>	magy.	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	Összesen	román
V-öd fokú	54	1	23	—	1	—	—	—	79	helységben ;
IV-ed »	87	3	35	1	2	—	—	4	132	»
III-ad »	106	5	31	—	8	1	—	2	153	»
II-od »	235	6	67	—	5	1	1	35	350	»
I-ső »	844	11	350	6	10	5	1	359	1586	»
Összesen	1326	26	506	7	26	7	2	400	= 2300	helységben.

E szerint a román elemnek a fajkisebbségek közül a *magyarral* van *minden* fokozatban a legtöbb dolga. Messze a magyar mögött következik a *német* (erdélyi szász, alföldi sváb) és *egyéb* nyelvű, nagy messzeségben a többi fajelem. A román községekben itt-ott csekély súlyllyal található horvátok és vendek a vándor iparos és földmunkás néphez tartoznak; a jelentékeny súlyú, de gyér számú *tót* kisebbségek az alföldi (békés-csanádi és bihari) tót szigetségek körül keresendőek.

A tót helységek közül:

<i>méretre</i>	<i>száma</i>	<i>egy- ajkú</i>	<i>több ajkú</i>	a többajkúak közt a kisebbségek súlya					
legnagyobb	6	—	6	1 V fokú,	2 IV fokú,	3 III fokú ;			
nagy	21	—	21	1 V »	3 IV »	4 III »	3 II fokú,	10 I fokú;	
közép	444	52	392	13 V »	19 IV »	29 III »	57 II »	274 I »	
kisméretű	2240	325	1915	24 V »	45 IV »	73 III »	246 II »	1527 I »	
Összesen	2711	377	2334	39 V fokú,	69 IV fokú,	109 III fokú,	306 II fokú,	1811 I fokú	

A *tótság* e képeről leolvashatni fajéletének fáradt, hervatag állapotát. Régi nép a hazában, s mégis kevesebb a *nagyfaluja* (444), mint a románnak (795) és több a *kisfaluja* (2240), mint a románnak (2165); mindkét típusban kevesebb a *tiszta tót* (52 és 325), mint a tiszta román község (129 és 550). Más ajkú *szórványos* kisebbségek sűrűbben fordulnak elő a tótságban (1811 eset), mint a románságban (1586 eset). Ellenben a II—V. fokú *erős kisebbségek* gyérebbek a tót (523 eset), mint a román (714 eset) községek fajterületén. Ez azt jelenti, hogy a tót nép, bár évtizedek óta *fogy*, s a más népek előnyére *tért veszít*, még sem állt meg

gyenge többséggel annyiszor, mint a kétszáz év óta erősen gyarapodó s a más népek felé *terjeszkedni* tudó román nép; korábbi időben tehát, mikor a tót még nem fogyott és nem veszített tért, szükségkép felülmulta erős többségek, sőt népes községek dolgában is a román.

Látható ez a két faj városias és falusi jellegű képződményein egyaránt.

A legnagyobb méretű 6 tót és 2 román községet nem e népek alkották, hanem költözés útján szállták meg túlsúlylál, erre vallanak a súlyos (III—V. fok) más ajkú (német és szerb) kisebbségek. Ellenben a nagyméretű 21 tót és 19 román mezőváros közül 13 a tót, 8 a román faj alkotása; amott a másajkú kisebbség 3 esetben gyenge (II. fok), 10 esetben súlytalan (I. fok), emitt 3 esetben gyenge, 3-ban súlytalan, 2-ből teljesen hiányzik. A többi mezővárosok közül 8-at a tót, 11-et a román faj más népektől foglalt el, melyekből erős kisebbségek ma is léteznek.

A poliglott *nagyfaluk* közt erős többsége a tót elemnek csak 311, gyenge többsége 61 helységben van, míg a román elem erős többséggel 491, gyenge többséggel 175 helységben bír. Itt tűnik ki a tót fajélet mai hervadtsága: *nagyfalui kiürültek* vagy más népekkel teltek meg, s számuk lefogyott, a *helységek leszálltak a kisfalu típusai közé*. Ellenben a poliglott *kisfaluk* között erős tót többség 1773, erős román többség csak 1439 helységre, gyenge tót többség pedig 132, gyenge román többség 176 helységre esik, egyfelől az I—II. fokú gyenge, másfelől a III—V. fokú erős kisebbségekkel szemben.

A tót községekben a más ajkú elem mind az öt fokon át, ilyen:

A fajkisebbségekből:	magy.	rom.	ném.	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	összesen	tót
V-öd fokú	28	1	3	6	1	—	—	—	39	helységben
IV-ed »	51	3	9	4	1	—	—	1	69	»
III-ad »	74	—	31	3	1	—	—	—	109	»
II-od »	144	1	138	5	—	—	—	18	306	»
I-ső »	569	—	1054	6	2	—	—	180	1811	»
összesen	866	5	1235	24	5	—	—	199	2334	helységben.

A III—V. fokú kisebbségek közt a magyar elem jár elül. De a II-odik fokon már közel kerül hozzá, az I. fokon pedig csaknem kétszeres erővel tart előtte a német elem, illetőleg a német ajkú felvidéki *zsidóság*.

A német helységek közül:

méretre számra	egy- ajkú	lőbb- ajkú	a többajkúak közt a kisebbségek súlya						
legnagyobb	9	—	9	—	2 IV fokú,	3 III fokú,	3 II fokú,	1 I fokú;	
nagy	31	—	31	3 V fokú,	6 IV »	8 III »	8 II »	6 I »	
közép	496	25	471	33 V »	62 IV »	73 III »	76 II »	227 I »	
kisméretű	578	73	305	34 V »	42 IV »	65 III »	93 II »	271 I »	
összesen	1114	98	1016	70 V fokú,	112 IV fokú,	149 III fokú,	180 II fokú,	505 I fokú.	

Egy pillantás ez adatokra megadja a teljes áttekintést a hazai német elem mai állapota fölött. Régi jelentőségét teljesen elvesztette. Lélekszámra

a németek felülmulják [a tótot, megközelítik a román, — de községeik száma felét se teszi a tót, alig harmadát a román községek számának. A németiség egy harmada más népek városaiban vagy falvaiban él kisebbség gyanánt, itt-ott még így is értelmi és vagyoni túlsúlyt gyakorolva a számbeli túlsúlylyal bíró népek fölött. Valaha a német községek száma meghaladhatta a 2000-et, de e nép újabb időben tért veszt. Mai községe túlnyomólag poliglottak, — 1·7 millió népességükből csak 1·3 millió a faj-német, — a többi 400,000 más ajkú. S ez meglátszik a kisebbségek súly-mértékén községenként. Tiszta német község csak 98, sporadikus kisebbségekkel csak 505 létezik, — a többi 511 német község túl van terhelve más ajkúakkal 331 esetben (III—V. fokú) súlyosabb, 180 esetben (II. fokú) gyenge kisebbséggel. S ez a helyzet egyaránt megvan a német kislebányában, a nagyközségben s a városokban. Az utóbbiak helyzete annyiban rosszabb, hogy ott az egy ajkú típus végkép odaveszett, a súlytalan kisebbségek típusa is — 40 poliglott község között — csak 7 esetben fordul elő; van ellenben 22 német város súlyos, 11 gyengébb kisebbséggel. Legerősebb a német elem a nagy- és kislebányai világában.

A más ajkú elem a német községben ilyen:

A fajkisebbségekből:	magy.	rom.	tót	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	összesen	német
V-öd fokú	23	35	3	—	7	2	—	—	70	községben
IV-ed »	38	46	7	1	14	6	—	—	112	»
III-ad »	46	63	16	1	13	6	—	4	149	»
II-od »	100	40	11	3	11	2	—	13	180	»
I-ső »	323	45	33	3	7	28	11	55	505	»
	530	229	70	8	52	44	11	72	1016	községben.

E szerint III—V. fokú súlyos esetekben leginkább román, s csak másodsorban magyar kisebbséggel van a német elemnek dolga. A magyar elem II-od fokú és sporadikus kisebbség gyanánt kerül a román elem elé. Az erős szerb kisebbségek (34 esetben) arra vallanak, hogy ott a németiség tért foglalt, mert valaha ott a többség szerb volt; — de az erős tót, magyar s főleg román kisebbségek a német elemre nézve érzékeny térvészteség veszedelmét (277 eset) jelentik; így vesztette el a németiség azokat a népes községeket, melyekben számbeli túlsúlya ma más népeknek van, s a német törzslakosság minoritásba maradt.

Az orosz helységek közül:

méretre	szám- ra	egy- ajkú	több- ajkú	a többajkúak közt		a kisebbségek súlya	
legnagyobb	—	—	—	—	—	—	—
nagy	4	—	4	—	—	3 III fokú,	1 I fokú,
közép	121	—	121	2 V fokú,	2 IV fokú,	23 III »	49 II fokú,
kis méretű	487	23	464	10 V »	14 IV »	45 III »	105 II »
összesen	612	23	589	12 V fokú	16 IV fokú	71 III fokú	154 II fokú
							336 I fokú.

Az orosz fajélet még hervatagabb, mint a tót, s majd oly elszóródott, mint a német. Hervadását elszórtsága nagyban előmozdithatta. A ma

létező 612 orosz község — eltekintve néhány messze elvetődött sziget-képződménytől — nyolcz megye területén, a magyar, tót és román nyelv-területek közt fekszik, szétszaggatva kisebb-nagyobb helységcsoportokba, a miben jelentékeny tényező a szaggatott hegyi topografia is.

Ez elszórtág következménye, hogy a tiszta orosz község csak 23 maradt, másajkú sporadikus kisebbség a mezővárosok közt csak 1-nek, a nagyfaluk közt csak 45-nek van, a többiek súlyosan megterhelvők másajkú kisebbségekkel. Egyedüli ereje az orosz fajéletnek ma a 487 *kisfaluk*, melyek közt 23 tiszta orosz, 290-ben a másajkú elem alig észrevehető, s csak 69 ily apró község van súlyosabban, 105 érezhetően megterhelve másajkú kisebbségekkel.

A másajkú elem elosztása súly szerint az orosz helységek közt ilyen:

A fajkisebbségekből	magy.	román	tót	német	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	Összesen	orosz
V-öd fokú	2	—	4	6	—	—	—	—	12	helységben
IV-ed »	2	—	5	9	—	—	—	—	16	»
III-ad »	7	—	11	52	—	—	—	1	71	»
II-od »	8	1	10	129	—	—	—	6	154	»
I-ső »	37	—	35	250	—	—	—	14	336	»
Osszesen	56	1	65	446	—	—	—	21	589	helységben

Orosz községekben a másajkú elemek közt minden súlylyal a *német*, illetőleg a *zsidó* elemé az első hely feltétlenül, — fajnémet itt ritkán fordul elő. Utána következik a *tót* és *magyar* elem, csaknem egyenlő aránynyal, — végre a *czigányság* (az egyéb nyelvűek közt). Román kisebbség csak egy orosz községben van.

Leghervadtabb Magyarországon bizonynyal a *szerb* faj.

A szerb helységek közül:

méretre számla	egy- ajkú	több- ajkú	a többajkúak közt a kisebbségek súlya					
legnagyobb	6	—	6	1 V fokú,	3 IV fokú,	2 III fokú ;		
nagy	12	—	12	—	1 IV »	3 III »	4 II fokú,	4 I fokú.
közép	104	—	104	4 V fokú,	18 IV »	16 III »	22 II »	44 I »
kismértékű	27	—	27	—	2 IV »	2 III »	8 II »	15 I »
Osszesen	149	—	149	5 V fokú,	24 IV fokú,	23 III fokú,	34 II fokú,	63 I fokú.

Két irányban beteg ez a hazai szerbség. Nincs terjeszkedő képessége többé, — kisfaluinak száma 27 (a legkisebbeké csak 4), *új községeket tehát nem tud alkotni*; s kevés benne a konzervatív erő, a mi abból látszik, hogy *tiszta szerb község egyetlen egy sincs*. Hogy mint fajnép még létezik, annak a 63 *helységnek* köszöni, melyekben a másajkú elem csak sporadikusan fordul elő, s mely községek túlnyomólag népes nagyfaluk. De ez előnnyel szemközt nagy hátrány, hogy 52 esetben súlyos, 34-ben enyhébb erővel jelentékeny másajkú kisebbségek nyomják a *gyengülő szerb többségeket úgy a városok* (14), mint a *nagy- és kisfaluk* (72) világában.

A *másajku* elem súlyra így oszlik meg a szerb helységek közt:

A fajkisebbségekből	magy. román	tót	német	orosz	horvát	vend	egyéb ny.	Összesen	szerb
V-öd fokú	1	1	—	3	—	—	—	5	helységben;
IV-ed »	11	2	1	8	—	1	—	24	»
III-ad »	4	5	—	12	—	—	—	23	»
II-od »	8	9	—	14	1	1	—	34	»
I-ső »	17	10	2	31	—	—	—	63	»
Összesen	41	27	3	68	1	2	—	149	helységben.

A III.—V. fokú *súlyos* kisebbségek e szerint 23 helységben a *német*, 16-ban a *magyar*, 8-ban *román*, 3-ban az «*egyéb nyelvű*» (ez esetben *bolgár*), s 1—1 esetben a *tót* és *horvát* elemből valók; II-od és I-ső fokú kisebbséget túlnyomólag a német (45-ször), gyéribben a *magyar* (25-ször) s a *román* elem (19-szer) ad.

A hazai *horvát*, *vend* és *egyéb ny.* népek helységekben a *másajku* kisebbségekről adataink itt következnek:

A horvát községek közül:

méretre	száma	egy- ajkú	több- ajkú	a többajkúak közt a kisebbségek súlya				
legnagyobb	—	—	—	—	—	—	—	—
nagy	—	—	—	—	—	—	—	—
közép	59	5	54	5 V fokú,	21 V fokú,	9 III fokú,	14 II fokú,	24 I fokú;
kisméretű	178	36	142	6 V »	13 IV »	16 III »	26 II »	81 I »
Összesen	237	41	196	11 V fokú,	15 IV fokú,	25 III fokú,	40 II fokú,	105 I fokú;

A fajkisebbségekből	magy. román	tót	német	orosz	szerb	vend	egyéb ny.	Összesen	horvát
V-öd fokú	6	—	—	5	—	—	—	11	helységben;
IV-ed »	4	1	—	9	—	1	—	15	»
III-ad »	12	—	—	12	—	1	—	25	»
II-od »	19	1	1	16	—	—	—	40	»
I-ső »	63	—	2	32	—	—	4	105	»
Összesen	104	2	3	74	—	2	4	196	helységben.

A vend községek közül:

méretre	száma	egy- ajkú	több- ajkú	a többajkúak közt a kisebbségek súlya				
legnagyobb	—	—	—	—	—	—	—	—
nagy	—	—	—	—	—	—	—	—
közép	8	1	7	—	—	1 III fokú,	1 II fokú,	5 I fokú;
kisméretű	139	50	89	—	21 V fokú,	5 III »	10 II »	72 I »
Összesen	147	51	96	—	21 V fokú,	6 III fokú,	11 II fokú,	77 I fokú;

A fajkisebbségekből	magy. román	tót	német	orosz	szerb	horv.	egyéb ny.	Összesen	vend
V-öd fokú	—	—	—	—	—	—	—	—	helységben;
IV-ed »	—	—	—	2	—	—	—	2	»
III-ad »	3	—	—	3	—	—	—	6	»
II-od »	5	—	—	6	—	—	—	11	»
I-ső »	40	—	—	29	—	—	1	77	»
Összesen	48	—	—	40	—	—	1	96	helységben.

Az egyéb nyelvű községek közül:

<i>méretre</i>	<i>száma</i>	<i>egy- ajkú</i>	<i>több- ajkú</i>	<i>a többajkúak közt a kisebbségek súlya</i>				
legnagyobb	—	—	—	—	—	—	—	—
nagy	1	—	1	—	—	—	—	1 I fokú;
közép	4	1	3	—	—	—	1 II fokú,	2 I »
kisméretű	12	4	8	—	—	1 III fokú,	2 II fokú,	5 I »
Összesen	17	5	12	—	—	1 III fokú,	3 II fokú,	8 I fokú;

<i>A fajkisebbségekből</i>	magy. román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	Összesen	<i>egyéb ny.</i>
V-öd fokú	—	—	—	—	—	—	—	—	helységben;
IV-ed »	—	—	—	—	—	—	—	—	»
III-ad »	—	—	—	1	—	—	—	1	»
II-od »	1	1	—	1	—	—	—	4	»
I-ső »	1	—	—	6	—	1	—	8	»
Összesen	2	1	—	8	—	1	—	12	helységben.

A horvát községeknek tömören összefüggő vagy szétszórott fekvésük-höz képest változik jellegük és természetük. Van köztük 41 *egyajku*, — további 105-ben más ajkú elemekből csak sporadikus kisebbségek mutatkoznak; ezek a községek túlnyomólag a Muraköz védett területén a horvát-szlavonországi erős horvátság szomszédságában épültek, — s ez meglátszik fajtöbbségeik erején is. Van ellenben 91 horvát helység, a mik 40 esetben könnyebb, 51 esetben *súlyos* fajminoritásokkal terhelvek meg. Ezek nagyrészt a vas-sopron-pozsonyi ültetvényes horvát *telepekből*, vagy a Dráván inneni, s az alföldi horvát *nyelvszigetekből* valók. Erős kisebbségek találhatók bennük, s a fajminoritás megfelel a szigetségek etnikai *környezetének*: az ily erős kisebbség 26 esetben német, 22 esetben magyar, 1—1 esetben szerb és román. Gyenge minoritás gyanánt a magyar elem 102, a német elem 43 horvát helységben fordul elő.

Ugyaníly jelenséget láthatunk a *vend* falúk területén is. E nép nagy része tömör zárkózottságban lakja Vas és Zala déli sarkát; 51 község tiszta vend, 77-ben csak más ajkú spórák akadnak. A vasmegyei német nyelvhatár déli szélén csak 1, a zala-vasmegyei magyar nyelvhatár nyugati szélén 8 vend község bír egy felől erős német, más felől jelentékeny magyar kisebbségekkel.

Érdekesekek az elszigetelt *cseh-bolgár* (egyéb nyelvű) községek a temes-torontáli Alföldön és a krassó-szörényi hegyek közt. Az utóbbiak többnyire megmaradtak monoglottnak, más népet községeikbe nem igen bocsátanak. De az előbbieket is csak szórványos vagy gyenge más ajkú elemet fogadtak be: adataink szerint 8 esetben németet, 2 esetben magyart és 1—1-ben szerbet meg román.

S most állítsuk fel a *mérleget*, hogy kitűnjék, milyen a *nép-fajok viszonyossága súlyerő* dolgában faji *többségeik és kisebbségeik* közt.

mint <i>kisebbség</i> II—III. fokú (10—30 %) erővel előfordulnak	<i>Fajttöbbségre</i>									
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
	h e l y s é g b e n									
magyarok . . .	*	341	218	146	15	12	31	8	1	772
románok . . .	157	*	1	103	1	14	1	—	1	278
tótók	116	11	*	27	21	—	1	—	—	176
németek	107	98	169	*	181	26	28	9	2	620
oroszok	8	—	8	4	*	1	—	—	—	21
szerbek	13	13	1	24	—	*	1	—	—	52
horvátok . . .	5	2	—	8	—	1	*	—	—	16
vendék	4	1	—	—	—	—	—	*	—	5
egyéb ny. . . .	17	37	18	17	7	3	3	—	*	102
összesen	427	503	415	329	225	57	65	17	4	2042

mint <i>kisebbség</i> IV—V. fokú (30—50%) erővel előfordulnak	<i>Fajttöbbségre</i>									
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
	h e l y s é g b e n									
magyarok . . .	*	141	79	61	4	12	10	—	—	307
románok . . .	135	*	4	81	—	3	1	—	—	224
tótók	43	4	*	10	9	1	—	—	—	67
németek	55	59	12	*	15	11	14	2	—	167
oroszok	9	1	10	1	*	—	—	—	—	21
szerbek	12	3	2	21	—	*	1	—	—	39
horvátok . . .	3	—	—	8	—	1	*	—	—	12
vendék	1	—	—	—	—	—	—	*	—	1
egyéb ny. . . .	1	4	1	—	—	1	—	—	*	7
összesen	259	211	108	182	28	29	26	2	—	845

E két táblázat megmondja, hányszor fordulnak elő *egyes* népfajok a *többi* népek helységeiben súlyos vagy kisebb súlyú minoritás gyanánt, s hányszor alkotnak ily minorításokat a *többi* népek az *egyes* népfajok helységeiben.

A *magyar* elem — mindkét esetben — *többször* található egyazon súlylyal *más ajkú* helységeiben, mint a *más ajkú* elem a *magyar* helységeiben. Hasonló tulajdonsága, a magyar fajon kívül, súlyos esetekre csak a *románnak*, enyhébb esetekre csak a *németnek* van még. Súlyos esetekben a német is, enyhébb esetekben a román is, a *többi nép* pedig

minden esetben, többször kap községekbe fajminoritást a más ajkúaktól, mintsem ad nekik. Egyedül a magyar fajtól kapnak egyetemleg többet, mint a mennyit a magyarok kap tőlük egyetemleg. E számokból kitűnik, hogy poliglott helységeinkben egyes fajok súlya hogy áll a többiekéhez s a magyar faj túlsúlya mekkora valamennyiük felett.

III.

Hogy teljessé tegyük a községek etnikai képét, ide csatoljuk azokat az adatokat is, melyek a fajnépek *hitélete*, s a községek *felekezeti* viszonyai felől tájékoztatnak.

Ez adatok forrása szintén a helység-statisztika volt, melynek szám-tételeit magunk változtattuk át arányszámokká, hogy I.—V. fokozatú főesetekbe foglaljuk ezeket is, miként a népfajok arányszámaival tettük. A megyék rajzánál adni fogjuk az eredményt minden községről, akár egy-, akár többfelekezetűek, — minden felekezetről, ha többségben, ha kisebbségben vannak, — s minden kisebbségről, ha I-, ha V-fokú az erejük. Csak országosan sommázva nem mutatjuk ki az egy- és többfelekezeteség minden változatát, sem a kisebbségben levő felekezetek számerejének mind az öt fokozatát.

Elég pontos áttekintést kapunk a felekezeti arányok *országos* méretei fölött, ha e helyt megjelöljük *minden népfajról*, hogy községekben *valamennyi felekezet* hányszor ad *többséget*, hányszor áll kisebbség gyanánt *második* vagy *harmadik* helyen, hányszor fordul elő *szórványosan* a 4—7-ik helyen, s hány községből *hiányzik*? Ez adatok alapján megismerhetjük egy felől a *népfajok hitéletét*, más felől a *hitközségek fajéletét*. A többi részlet a részletezésre tartozik, — itt a képet csak elhomályosítanák.

A 4718 magyar helységben:

a felekezet hívei	a más vallásúakkal szemközt így oszlanak meg:					hiányzanak
	mint többség	mint kisebbség		szórványosan	összesen	
		a II-ik helyen	a III-ik helyen			
r. kath. . . .	2698	1218	42	566	4524	helység közt; magyar helységeiből.
g. kath. . . .	147	365	39	500	1051	
kel. gör. . . .	16	177	23	170	391	
őrm. kath. . .	—	1	2	3	6	
ág. evang. . .	169	534	49	601	1353	
ev. reform. . .	1611	761	90	526	2988	
unitárius . .	74	44	12	81	211	
izraelita . . .	3	1146	154	1846	3149	

A magyar helységek világában a felekezeti népesség tehát *túlsúly-lyal* római katolikus, másodsorban ev. református; harmadik helyen állnak benne az ág. evangélikusok és gör. katolikusok, gyenge negye-dik helyen a keleti görög egyház hívei és az unitáriusok. Mindössze

három magyar helység van, hol a felekezeti népesség túlsúlylyal izraelita. E helységek: Máramaros-Sziget, Munkács és Tisza-Ujlak.

Elterjedtségre (a spórákat is számítva) első hely a magyar helységekben a r. kath., második hely az izraelita s az ev. ref. felekezeteké.

A 2981 román helységben:

a felekezet hívei	a más vallásuakkal szemközt így oszlanak meg					hiányzanak
	mint többség	mint kisebbség		szórványosan		
		a II-ik helyen	a III-ik helyen	a IV—VII-ik helyen	összesen	
r. kath. . . .	17	519	17	516	1069	} helység közt; román helységből.
g. kath. . . .	1241	322	33	133	1729	
kel. gör. . . .	1709	169	15	113	2006	
örm. kath. . .	—	1	—	4	5	
ág. ev.	10	53	10	45	118	
ev. ref.	3	473	27	443	946	
unit.	1	7	5	44	57	
izraelita . . .	—	697	14	662	1373	1608

A román helységekben a *hitélet* tehát nagy *túlsúlylyal* keleti görög és görög katolikus felekezetű. Az a 31 helység, hol a hívek majoritása vegyesen r. kath., ág. ev., ev. ref. és unitárius, — csak a *relatív* többségek arányában kapta ezt a felekezeti színezetet. Legérdekesebb köztük *10 helység*, melyekben a nép többsége *vallásra ág. ev., nyelvre román, fajra* pedig elrománosodott *bolgár*. (N.-Küküllő és Fogaras megyék leírásánál fogunk velük találkozni)

Legelterjedtebb a románságban a két orthodox egyház, utánuk az izraelita, s csak negyedik helyen a r. katolikus felekezet.

A 2711 tót helységben:

a felekezet hívei	a más vallásuakkal szemközt így oszlanak meg					hiányzanak
	mint többség	mint kisebbség		szórványosan		
		a II-ik helyen	a III-ik helyen	a IV—VII-ik helyen	összesen	
r. kath. . . .	1881	712	2	52	2647	} helység közt; 64 2123 2711 2686 1436 2436 2704 862 tót helységből.
g. kath. . . .	199	201	6	182	588	
örm. kath. . .	—	—	—	—	—	
kel. gör. . . .	—	10	—	15	25	
ág. evang. . .	612	392	9	262	1275	
ev. reform. . .	17	44	7	207	275	
unit.	—	—	—	7	7	
izraelita . . .	2	1096	34	717	1849	

A *tót* helységekben a felekezeti népesség túlsúlylyal római katolikus, s tekintélyes erővel ág. ev. vallású és görög katolikus: ez utóbbiak eltótosodott ruthének. Ev. református színezetet 17 tót helység relatív többségek útján nyert. De van 2 tót község, hol a felekezeti majoritás izraelita: Liptó-Szt-Miklós és Szobráncz.

Elterjedtségre a tótságban az első hely a r. kath., második hely az izraelita, harmadik hely az ág. ev. felekezeté.

Az 1114 német helységben:

a más vallásúakkal szemközt így oszlanak meg

a felekezet hívei	mint kisebbség					hiányzanak
	mint többség	a II-ik helyen	a III-ik helyen	a IV—VII-ik összesen	összesen	
róm. kath. . .	790	129	7	58	984	130
gör. kath. . .	3	97	16	54	170	944
örm. kath. . .	—	—	—	—	—	1114
kel. gör. . . .	12	249	8	35	304	810
ág. evang. . .	299	144	8	52	503	611
ev. reform. . .	5	65	10	122	202	912
unitárius. . .	—	—	—	5	5	1109
izraelita . . .	5	146	30	195	376	738

helység közt;
német helységből.

A német helységekben a népesség túlsúlyllyal római katolikus, kisebb súlyllyal ág. ev. felekezeti. Van néhány kivételes eset, hogy a felekezeti többség ev. református vagy az orthodoxiához tartozó, — mely példákban a faji többség ritkán egyez a felekezeti többséggel. Ilyen amaz öt helység is, hol a többség nem *fajnémet*, hanem *izraelita*. Ezek: Sopron megyében Zsidó-Nagy-Marton, Alsó-Kismarton-hegy, Sárosban a sebes-kellemesi Rétfalu, Máramarosban Karácsonyfalu, és Besztercze-Naszódban Entradám.

Elterjedtségre első helyen áll a német helységekben a r. kath., másodikon az ág. ev. felekezet. Az *izraelita* elem e csoportban a harmadik helyre jut: hiányzik a német helységek közel kétharmadából, mit a *fajaverzió újabb példája* gyanánt állapítunk meg: a német elem többnyire gyéren bocsátja be a zsidó elemet községeibe.

A 612 orosz helységben:

a más vallásúakkal szemközt így oszlanak meg

a felekezet hívei	mint kisebbség					hiányzanak
	mint többség	a II-ik helyen	a III-ik helyen	a IV—VII-ik összesen	összesen	
római kath. . .	5	110	2	174	291	321
görög kath. . .	606	1	—	—	607	5
örm. kath. . .	—	—	—	—	—	612
kel. gör. . . .	1	—	—	—	1	611
ág. evang. . .	—	4	—	13	17	595
ev. reform. . .	—	4	2	46	52	560
unitárius. . .	—	—	—	—	—	612
izraelita . . .	—	471	1	109	581	31

helység közt;
orosz helységből.

Az orosz helységekben a gör. kath. felekezet túlsúlya feltétlen és kizárólagos. Öt községre r. kath. és egyre keleti görög majoritás esik, — de e *kivételek* 612 példa közt csak megerősítik a szabályt, hogy a magyarországi oroszok helységeinek hitéletében a görög szertartású katolikus egyház uralkodik; *a hol pedig nem uralkodik, ott nincs is jelen*: hiányzik amaz öt helységből, a hol a római egyházé a majoritás.

Elterjedtségre az oroszok közt a keleti szert. kath. egyházé az elsőség, — második hely az izraelita, harmadik hely a r. kath. felekezeté.

másodikon az ágostai, harmadikon az izraelita, — a szerb helységeken első a keleti görög, második a római kath., harmadik az izraelita felekezet.

A 17 egyéb nyelvű (bolgár és cseh) helységben:

a másvallásúakkal szemközt így oszlanak meg						
a felekezet hívei	mint többség	mint kisebbség		szórványosan		hiányzanak
		a II-ik helyen	a III-ik helyen	a IV—VII-ik helyen	összesen	
r. kath. . . .	16	1	—	—	17	helység közt ; helységből.
g. kath. . . .	—	3	—	1	4	
örm. kath. . .	—	—	—	—	—	
kel. gör. . . .	—	4	—	—	4	
ág. ev.	—	—	—	—	—	
ev. ref.	1	—	—	1	2	
unit.	—	—	—	—	—	
izrael.	—	—	—	1	1	16

E csoportban három feltűnő jelenségre kell rámutatnunk: egyik a római egyháznak csaknem kizárólagos *túlsúlya*, még a keletről jött bolgár lakosság telepesei községeiben is; másik az izraelita elemnek csaknem teljes kizártsága, — egyetlen elszóródott spóra kivételével az összes cseh és bolgár helységekből hiányzik; harmadik feltűnő jelenség, hogy van egy cseh falu, melynek hitélete *kálvinista*. Ez a falu *Szent-Helena*, Krassó-Szörény m. moldovai járásában.

Állítsuk össze ezek után a községek felekezeti viszonyainak országos képét.

Magyarország 12686 helységében:

a felekezet hívei	a másvallásúakkal szemközt így oszlanak meg					hiányzanak
	mint többség	mint kisebbség		szórványosan		
		a II-ik helyen	a III-ik helyen	a IV—VII-ik helyen	összesen	
r. kath. . . .	5757	2847	71	1376	10051	2635
g. kath. . . .	2196	990	94	875	4155	8531
örm. kath. . .	—	2	2	7	11	12675
kel. gör. . . .	1868	632	51	335	2886	9800
ág. ev.	1143	1196	78	1001	3418	9268
ev. ref.	1637	1366	138	1372	4513	8173
unit.	75	51	17	137	280	12406
izrael.	10	3621	239	3627	7487	5199

A hívek többsége tehát az ország helységeinek közel felében r. kath., közel hatodrésszében gör. kath., közel hetedrésszében kel. gör. vagy ev. ref., alig tizedrésszében ág. evang., felekezetű. A többi felekezetek többség dolgában gyengén állnak. E fejezet meg se említette a keleti örmény, baptista és nazarénus hitűeket, mert oly gyéren s oly elszórtan fordulnak elő, hogy jelenlétök százalékban községenként vagy ki nem fejezhető, vagy az esetek csekély száma miatt azokat országosan somázní nem lett volna érdemes.

Legelterjedtebb a római kath. s az izraelita felekezet, — utánuk az ev. ref. s a görög katolikus következik, — ezek mögött tart az ág. ev., még hátrább a keleti görög egyház, — leghátrább állnak az unitáriusok és örmény katolikusok.

A felekezeti és népfaji többségek országosan így függnek össze a községekben:

a felekezeti népesség többsége:	a fajnépesség többsége:									
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egy. ny.	összesen
r. kath. . .	2698	17	1881	790	5	19	237	94	16	5757
g. kath. . .	147	1241	199	3	606	—	—	—	—	2196
örm. kath. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
kel. gör. . .	16	1709	—	12	1	130	—	—	—	1868
ág. ev. . .	169	10	612	299	—	—	—	53	—	1143
ev. ref. . .	1611	3	17	5	—	—	—	—	1	1637
unit. . .	74	1	—	—	—	—	—	—	—	75
izrael. . .	3	—	2	5	—	—	—	—	—	10
összesen:	4718	2981	2711	1114	612	149	237	147	17 =	12686

helységben

E táblázat megmondja, milyen a színezetük az ország községeinek egyfelől a fajélet, másfelől a hitélet kettős világításánál, s bemutatja a népfajokat a felekezetek tükrében, a felekezeteket pedig a népfajok tükrében községenként és majoritások szerint. Nincs egyéb hátra, minthogy községeink etnikai és hitéleti viszonyainak képét kiegészítsük a *népstatistika* adataival is, melyeket a helységnévtári kimutatások alapján a következőkben sommáztunk:

A mult népszámlálás adatai szerint volt:

számra	többségre	r. kath.	g. kath.	örm. ¹	keleti gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izraelita ²
4718	magyar	4.202,398	289,554	2454	137,431	338,697	2.064,250	57,126	5,477	451.257
2981	román	148,507	876,665	216	1.477,399	36,149	79,842	3,424	371	57,588
2711	tót	1.324,215	92,539	7	9,913	439,298	19,912	70	824	95,570
1114	német	1.155,438	34,908	38	122,697	331,487	35,080	968	672	43,980
612	orosz	18,546	358,885	1	411	1,571	2,760	4	26	47,137
149	szerb	134,840	2,290	6	315,481	12,843	7.644	24	1,573	8.640
237	horvát	185,857	74	1	1,286	1,123	733	2	35	2,445
147	vend	50,323	—	—	—	20,340	45	1	—	748
17	egy. ny.	19,088	79	1	703	39	439	—	—	129
összesen		7.239,212	1.654,994	2724	2.065,321	1.181,547	2.211,605	61,619	8,978	707,494

vallási lélek

A felekezeti lélekszámok főösszegéből az ország jogi népességének főösszegét: a 15,133,494 lelket kapjuk.

Fönn helységenként láttuk, hogy a fajtöbbségeknek mely felekezeti többségek felelnek meg, — itt láthatjuk most a lélekszámokban, mekkora erőt képviselnek a felekezeti többségek és kisebbségek együtt, ha szétosztatnak az ország községei közt fajtöbbségek szerint; ez erő az, melyről fönn kimutattuk, hány községben lép fel túlsúlylyal, hány községben gyenge súlylyal, hányszor súlytalanul s hány esetben nincs semmi nyoma.

¹ Örmény katolikusok és keletiek együtt.

² Ide számítottuk azt a 22 lelket is, kik a statisztikában az «egyéb nem keresztény» felekezetek rovatában szerepelnek.

A községek etnikai viszonyaival *általánosságban* végeztünk. Összefoglaltuk az adatokat csoportonként, s bennük sommásan vizsgáltuk a *fajélet* legfontosabb jelenségeit, a hogy ezek a községek *számában, méreteiben, városi vagy falusi jellegében, népeik egy vagy többajkuságában, a fajok egymáshoz való arányában, viszonyosságában, s hitéletében* megnyilatkozhatnak.

Most az a feladatunk, hogy e sommázott adatkincset *szétszedjük részeire*, visszarakva oda, a honnét összeszedtük.

Többé nem azt fogjuk nézni, milyen az etnikai élet *országosan*, hanem azt, hogy milyen az ország különböző *darabjain*, s ezek miben *hasonlítanak*, miben *különböznek*.

Előbb a nagy *földdarabokon*, állapítjuk meg, hogyan osztotta fel az élet az országos jelenségeket az egyes országrészek közt. Aztán követni fogjuk azok hullámaait egyes vidékekre, megyékbe, a topografia- lakott térszakaiba, hova a községek épültek, s hol az etnikai élet erői lüktetnek.

Nyugat és Kelet.

Magyarország *nyugati felét keleti felével*, fogjuk össze hasonlítani a jogi népesség s a fajok szempontjából. Nyugatra számítjuk a Dunántúlt, s a felvidéknek a felső Tiszáig terjedő részét, — keletre az Alföldet az egész Tiszántúllal, s túl a Királyhágón az egész erdélyi részt. Amott 31, emitt 32 vármegye fajélete bontakozik ki szemünk előtt.¹

Együtt látjuk *egy felől* a túl-a-dunai s a palócföldi magyarokat, a duna-jobbparti svábokat és szlávokat, a felvidéki tótságot, oroszóságot, németségét, — *más felől* a nagyalföldi és székely-magyar medence népét, szigeteit, az oroszország máramaros-ugocsa részét, a románország nagy, a délvideki svábok, szerbek és erdélyi szászok kisebb tömegeit.

A két országtáj méretei *nem egybevágók*. A nyugati 31 vármegyének 187 járás, 19,567.538 k. hold terület és 6.383.965 lélek, — a keleti 32 vármegyének 226 járás, 29,252.472 k. hold terület és 8,749.529 lélek felel meg. De összehasonlításra alkalmasak, mert *összemérhetők*.

I.

Első jelenség, a mi kihívja a figyelmet, a községek etnikai viszonyainak csodálatos *ellentéte* a két országtájban.

A kisebb területű s kisebb népességű *nyugati* oldalon a helység-szám **7394**, — a jóval nagyobb területű és népességű *keleti* oldalon a helység-szám csak **5292**.

Ez azt jelenti, hogy a két országtájnak más-más volt a *mult*, más-más a *jelenkori* fejlődése. A két számadatban a történelem világít felénk a multból, s az eleven aktuális élet szól hozzánk a jelenről.

Korábbi száz éveken át az ország közéletének *súlypontja nyugatra esett*. Oda törekedett a legtöbb ember, *ott keletkezett a legtöbb helység*, ott virágzott a legtöbb város, bennük a társadalmi és kulturélet; — ott volt a főváros is: *Pozsony*. A magyar etnika erői *keleten* csak az erdélyi

¹ Az ország 63 *megyét* csak így lehetett nyugati és keleti csoportra *kellé* osztani. Etnikai szempontok vezettek a felosztásnál. A felvidék tót és magyar többségű 13 megyéje, a Dunántúl 1 német s 10 magyar megyéje szükségkép a nyugati, — az alföld 10 magyar 3 román s 1 szerb többségű megyéje, valamint a 16 erdélyrészi megye (Szilágygyal) a *keleti* csoporthoz volt számítandó. A négy orosz megyét akkép osztottuk be, hogy a két Tisza-jobbparti megye nyugatra, a 2 balparti keletre essék.

területnek adtak akkor némi jelentőséget. A nagy alföld hadi szintér, néptelen föld, vagy a vadvizek ingoványos talaja volt. A török világban lefogytak városai, megsemmisültek községei. Az egész országrészt a XVIII. század derekán kezdték *felújítani*. Ez a mult.

Az új idők a közélet súlypontját *nyugatról keletre* vetették át. A költöző népesség az alföld felé tartott, s megtöltötte, megduzzasztotta nagy tömegeivel annak számra nem sok, de a tanyai rendszerrel nagy terjedelművé nőtt helységeit. A róna föld roppant paraszt-városai, tetemes falvai nem a törzslakosságból, nem intenzitással fejlődtek ki, hanem az oda áramlott költöző népesség adott nekik szertelen arányokat s kiterjedést. S ez így tart 150 éve már, — egyre gyorsabb ütemben és növekvő méretekben. A nemzeti kultúra nagy középpontjai, élükön a világvárosi arányokat öltött *Budapesttel*, túlnyomólag az ország keleti felében fejlődtek ki. Ezek gyakoroltak nagy vonzó erőt a nyugati népességre, s készítették azt oda, hogy elhagyja szülő vidékét, el az egész országtáját, hol az elmúlt virágzással az egykori jóllét és megelégedés is lehervadt.

Nyugaton a *visszafejlődés*, keleten a *lendület* képét tárják fel a két országtáj helységméretei.

Nyugaton van :				Keleten van :			
28 leg-nagyobb méretű,	1 E	55 nagy-méretű,	5 e	76 leg-nagyobb méretű,	1 Z	148 nagy-méretű,	10 e
	1 C		15 s		1 H		51 s
	6 B		35 el		1 G		87 el
	20 A				2 E		
					2 D		
					7 C		
					19 B		
					43 A		
1664 közép-méretű,	45 d	5647 kisméretű,	2217 β	1959 közép-méretű,	97 d	3109 kisméretű,	1806 β
	113 c		3430 α		193 c		1303 α
	276 b				431 b		
	1230 a				1238 a		
összesen 7394 helységben 6,383.965 lélek.				összesen 5292 helységben 8,749.529 lélek.			

Kerek számokkal kifejezve: a *legnagyobb* méretű helységekre esik *nyugaton* 300,000, *keleten* $2\frac{1}{2}$ millió lélek, — *nagy*-méretűekre esik *nyugaton* 400,000, *keleten* 1 millió lélek, — *közép*-méretűekre jut *nyugaton* $3\frac{1}{2}$ millió, *keleten* 4 millió lélek, — végül *kis*-méretűekre jut *nyugaton* 2.200,000, *keleten* 1.200,000 lélek. Más szóval: nyugaton a súlypont a *kis*, keleten a *legnagyobb* méretű helységeken nyugszik.

A két csoport azt a benyomást teszi, mintha két medenczét látnánk, a miket egymással közlekedő csatornák kötnek össze, s ezeken át az egyik medencze tartalma átszívárogna a másikba. A keleti medencze népessége a nyugati medencze rovására lett; ott a legnagyobb, itt a legkisebb mérethben nem láthatnánk ma túltengést, ha ott a dagály nem idézett volna elő itt apályt.

A két országtáj ez ellentett viszonyai *gazdasági* helyzetükre is világot vetnek, mely községeik szervezetében kifejezésre jut.

<i>Nyugaton van:</i>	<i>Keleten van:</i>	<i>Összesen van:</i>
57 város,	74 város,	131 város,
697 nagyközség,	1184 nagyközség,	1881 nagyközség,
46 csatolt község,	38 csatolt község,	84 csatolt község,
és (1420 körjegyz. körben)	és (1134 körjegyz. körben)	és (2554 körjegyz. körben)
6594 kisközség,	3996 kisközség,	10590 kisközség

Városaink és nagyközségeink közel kétharmada keletre, kisközségeink kétharmada nyugatra esik; a nyugati körjegyzőségek száma ugyan nem sokkal mulja felül a keletieket, de nyugaton kétannyi kisközség van körjegyzőségekbe kapcsolva, mint keleten. Látszik, hogy nyugaton fordul elő a szegényebb, keleten a jobb módú községek típusa legtöbbször úgy a városok, mint a nagy- és kisközségek közt.

Jellemző a két országtáj viszonyaira az is, hogy a jobb módú, a nem módos és szegény kisközségek, melyekből a 2—5, a 6—10, s a 11—22 helységet magukban foglaló körök kikerülnek, hogyan oszlanak meg nyugat és kelet közt.

<i>Van körjegyzői kör</i>				<i>a kis községek száma</i>		
	<i>nyugaton</i>	<i>keleten</i>	<i>összesen</i>	<i>nyugaton</i>	<i>keleten</i>	<i>összesen</i>
jobb módú 2—2 kis községgel	247	330	577	494	660	1154
» 3—3 » »	303	320	623	909	960	1869
» 4—4 » »	250	239	489	1000	956	1956
» 5—5 » »	199	138	337	995	690	1685
	999	1027	2026	3398	3266	6664

<i>Van körjegyzői kör</i>				<i>a kis községek száma</i>		
	<i>nyugaton</i>	<i>keleten</i>	<i>összesen</i>	<i>nyugaton</i>	<i>keleten</i>	<i>összesen</i>
nem módos 6—6 kis községgel	161	60	221	966	360	1326
» 7—7 » »	106	23	129	742	161	903
» 8—8 » »	46	13	59	368	104	472
» 9—9 » »	47	7	54	423	63	486
» 10—10 » »	27	3	30	270	30	300
	387	106	493	2769	718	3487

<i>Van körjegyzői kör</i>				<i>a kis községek száma</i>		
	<i>nyugaton</i>	<i>keleten</i>	<i>összesen</i>	<i>nyugaton</i>	<i>keleten</i>	<i>összesen</i>
szegénysorú 11—11 kis közs.	17	—	17	187	—	187
» 12—12 » »	6	1	7	72	12	84
» 13—13 » »	4	—	4	52	—	52
» 14 » »	1	—	1	14	—	14
» 15—15 » »	3	—	3	45	—	45
» 17 » »	1	—	1	17	—	17
» 18 » »	1	—	1	18	—	18
» 22 » »	1	—	1	22	—	22
	34	1	35	427	12	439

A jobb módú körjegyzőségek száma keleten nagyobb, mint nyugaton; a nem módosaké nyugaton majd négyszerese a keletieknek, a legszegényebbek pedig csaknem kizárólag nyugatiak.

E viszonyok a *nép*fajokra így alkalmazhatók:

A városi elem többségre	magy.	rom.	tót	német	szerb	bolgár	összesen	} törv. h. j. és r. tan. város- ban
nyugaton	25	—	21	11	—	—	57	
keleten	52	8	—	9	4	1	74	
országosan	77	8	21	20	4	1	131	

A mezővárosi elem

többségre	magy.	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	egyéb	összesen	} nagy köz- ségben
nyugaton . . .	475	—	106	99	4	1	12	—	697	
keleten . . .	542	219	35	273	8	101	4	2	1184	
	1017	219	141	372	12	102	16	2	1881	

Ideiglen városhoz vagy nagyközséghez *csatolt* kisközségek között:

	a fajtöbbség						
	magyar	román	tót	német	orosz	összesen	
nyugaton	26	—	15	5	—	46	helységben
keleten	19	12	—	6	1	38	»
	45	12	15	11	1	48	»

Ide csatoljuk a körjegyzőségek etnikai képét is, külön-külön csoportosítva a jobbmódú, nem módos, és szegénysorsú kisközségek köreit, figyelemmel arra, hogy a *legtöbb* községben milyen a *fajnép* többsége körünkint.

A *módosabb* (2—5 kisközségből álló) körjegyzőségekben a *legtöbb helység fajnépe* túlsúlylyal:

	magy.	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	összesen	
nyugaton	551	—	294	98	28	—	28	—	—	999	körben
keleten	311	691	3	58	35	17	1	—	1	1027	»
együtt	862	601	297	156	63	17	29	—	1	2026	körben

A *nem módos* (6—10 kisközségből álló) körjegyzőségekben a *legtöbb helység fajnépe* túlsúlylyal:

	magy.	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	összesen	
nyugaton	140	—	178	22	24	—	8	15	—	387	körben
keleten	13	93	—	—	—	—	—	—	—	106	»
együtt	153	93	178	22	24	—	8	15	—	493	körben

A *legszegényebb* (11—22 kisközségből álló) körjegyzőségekben a *legtöbb helység fajnépe* túlsúlylyal:

	magy.	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	összesen	
nyugaton	7	—	16	2	5	—	2	2	—	34	körben
keleten	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	»
együtt	7	1	16	2	5	—	2	2	—	35	körben

Az *összes körjegyzőségekben* az összekapcsolt kisközségek *legtöbb-jének fajnépe* túlsúlylyal.

	magy.	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	összesen	
nyugaton	698	—	488	122	57	—	38	17	—	1420	körben
keleten	324	695	3	58	35	17	1	—	1	1134	»
együtt	1022	695	491	180	92	17	39	17	1	2554	körben

Ez adatok az ország nyugati és keleti felére nézve elég világos képet adnak a *nép*fajokról.

Nyugaton a *magyar* faj is megérzi ez országtáj csöndes hanyatlását. Városainak kétharmada, nagyközségeinek fele keleten épült. A

többi népek nyugaton csaknem annyi várossal, de alig félannyi nagyközséggel bírnak, mint a magyar, keleten ellenben a magyar városok száma és jelentősége mellett más népeké elenyésző csekély, míg a magyar nagyközségek száma alig hogy felülmúlja a többi népekét. A magyar etnika nyugaton gyengül s ezt nemcsak az bizonyítja, hogy városai gyengén fejlődnek s a magyar erő súlypontja a nagyközségi típuson nyugszik; hanyatlásra vall ott a magyar kisközségek és körjegyzőségek túltengő száma is. Keleten van 324, nyugaton van 698 ilyen jegyzői kör. A keletiek mind módosak, míg a módos nyugatiak mellett van 140 nem módos és 7 (köztük egy 14 faluból összekapcsolt) szegény körjegyzőség is.

A román fajéletnek nyugaton nincs nyoma. Keleten a városai jelentéktelenek, nagyközségei elégtelen számúak. Erejét a *kisközségek* fejezik ki a módos körjegyzőségek túlnyomó számával, mely a magyar jegyzői köröknek csaknem kétszeresét adja. De van a román etnikában ugyanitt elég jelentékeny számmal módra gyengébb, sőt van egy (12 kisközségből álló) szegény jegyzői kör is.

A *tótokból* aránylag nem sok elem jutott *keletre* — de csekély számú telepeik ott a legjobban beváltak. Várossá ugyan nem alakul ott egy is; — de van 35 önálló nagyközség, közte 2 nagy s 3 *legnagyobb* méretű: *Békés-Csaba* 30 ezer, *Szarvas* 20 ezer, *Nagy-Lak* (Csanád-megye) 10 ezer lelket meghaladó lélekszámmal. Ezek a *tót etnika csúcspontjai* az egész országban! A tót körjegyzőségek keleten mind módosak. Ellenben a *nyugati* országtájon, a tótság *szülőhazájában*, nagy szegénység, nagy hanyatlás jeleit mutatják a községi adatok példái. A 21 tót *városi* képződménynek túlnyomólag a *beköltözött* munkás- és cselédnép ad tót színezetet. A közel 700 nagyközségnek alig a hetedrésze tót, s a tót helységeknek alig a huszadrésze nagyközség. A tót körjegyzői körökből 178 nem módos, 16 pedig (köztük egy 18, s egy 22 községből álló) nagyon szegény.

A *németség* mindkét országtájon ma is őrzi egykori jelentőségének és erejének maradványait. Valaha városalkotó elem volt: városainak száma nyugaton ma 11, keleten 9, — városias jellegű nagyközségeinek száma keleten 273, nyugaton 99. Kisközségeiből nyugaton 180, keleten 58 körjegyzőséget alkot, — s ezek nagy része jómódú. Csak a nyugati országtájon találunk 22 német körjegyzőséggel szűk viszonyok közt, és 2 kört (13—13 helységből összekapcsolva) szegénységben.

Az *orosz* elem községi képződményei csekélyebb számúak, de majd oly szegények, mint a tótokéi. Városa egy sincs; nagyközségeinek száma nyugaton 4, keleten 8, s az utóbbiak közt 2 nagyméretű. Körjegyzőségei közül a keletre eső 35 mind jómódú, de a nyugatra eső 57 közt 24 gyengén áll, s 5 (11—11 faluból összetéve) szegénysorsú.

A *többi kisebb népek* csak egyik-egyik országtájon fordulnak elő. A horvátoknak s vendeknek keleten, szerbeknek és egyéb nyelvűeknek nyugaton alig akad némi nyoma. Róluk e helyt is csak azt ismételhetjük, a mit országos vonatkozásairól már elmondtunk.

De lássuk magukat a *községeket*, tekintet nélkül városi vagy falusi jellegükre, kizárólag a népesség s a faji összetétel szempontjából, mindkét országtájón.

* * *

A népszámlálási statisztika helységnévtári adataiból általunk somázott néptömegek *fajttöbbsége*re így oszlanak meg a községek közt, az ország nyugati s keleti felén:

<i>a fajttöbbség</i>	<i>nyugaton, —</i>			<i>keleten</i>		
	helységben	k. hold területen	lélekszámmal;	helységben	k. hold területen	lélekszámmal
magyar . . .	3,194	9.696,303	3,306.096 ;	1,524	11.534,912	4 262,548 ;
román . . .	—	—	—	2,981	11.950,347	2.680,161 ;
tót	2,661	6.179,742	1.813 896 ;	50	358,817	168,452 ;
német	679	1.928,497	763,636 ;	435	2.632,607	962,532 ;
orosz	479	1.186,731	238 767 ;	133	1.113,968	190,574 ;
szerb	5	27,136	7.100 ;	144	1.540,376	476,241 ;
horvát . . .	229	410,932	183.013 ;	8	69,932	8,543 ;
vend	147	138,197	71 457 ;	—	—	—
egyéb ny. . .	—	—	—	17	79,209	20,478 ;
összesen	7,394	19.567,538	6.383,965 ;	5,292	29.280,168	8.769,529.

A tényleges *fajttöbbségek* és *fajkisebbségek* számereje a két országtájón a következő:

van nyugaton		fajnépességre									
hely- ségben	mely többségre	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egy. ny.	lélek
3194 magyar	3.108,278	991	62,012	99,048	5,306	5,850	7,425	2,927	14,259		
2661 tót . . .	95,436	222	1.598,607	98,167	4,118	99	184	72	16,991		
679 német.	87,391	107	23,913	626,213	588	9,290	9,179	363	6,592		
479 orosz . .	6,750	130	5,703	21,339	202,700	1	42	—	2,102		
5 szerb . . .	1,546	—	181	1,266	—	3,757	77	—	273		
229 horvát . .	15,764	91	546	12,115	1	653	152,704	129	1,010		
147 vend . . .	2,049	—	25	2,439	—	—	44	66,711	892		
a fajnépesség összesen		3.317,214	1,541	1.690,987	860,587	212,713	19,650	169,655	70,202	41,416	
van keleten		fajnépességre									
hely- ségben	mely többségre	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egy. ny.	lélek
1.524 magy.	3.671,723	166,339	61,540	207 600	8,987	81,227	2,377	450	42,350		
2.981 rom.	183,639	2.306,149	8,632	119,882	2,355	17,139	835	180	41,150		
50 tót	33,006	5,613	120,692	3,689	148	4,433	7	3	861		
435 német	83,767	97,008	9,877	699,730	1,823	45,658	1,249	45	23,375		
133 orosz . .	9,087	473	389	27,525	152,568	45	6	1	480		
144 szerb . .	56,780	11,435	4,421	67,597	1,183	326,415	3,043	18	5,344		
8 horv. . . .	577	409	40	491	1	453	6,426	—	146		
17 e. ny. . .	881	510	63	1,488	—	84	44	11	17,397		
a fajnépesség összesen		4.039,660	2.587,936	205,654	1.128,002	167,070	475,454	13,987	708	131,058	

Állapítsuk meg ezek után *mindkét országtájra* nézve fajttöbbségek erejét *helységméretek* szerint, s a kisebbségek erejét a helységekben *százalékarányaik* szerint.

A helységeknek, a hol a fajttöbbségeket találtuk, itt következnek a méretei az ország nyugati s keleti tájékáról.

A helységméretek ¹ *fajtlöbbségek* szerint
nyugaton:

legnagyobb méretek	1 C	—	1 E	—	—	—	—	
	5 B	—	1 B	—	—	—	—	
	16 A	4 A	—	—	—	—	—	
nagy- méretek	2 e	1 e	2 e	—	—	—	—	
	9 s	4 s	2 s	—	—	—	—	
	21 a	13 a	1 a	—	—	—	—	
középméretek	27 d	14 d	3 d	—	—	1 d	—	
	64 c	29 c	12 c	3 c	1 c	4 c	—	
	148 b	64 b	51 b	2 b	—	10 b	1 b	
	663 a	307 a	167 a	43 a	1 a	42 a	7 a	
kismé- retek	1029 β	705 β	225 β	127 β	2 β	81 β	48 β	
	1209 α	1520 α	214 α	304 α	1 α	91 α	91 α	
össze- sen	3194 magy.	2661 tót	679 német	479 orosz	5 szerb	229 horvát	147 vend	helységre nézve;

keleten:

legnagyobb méretek	1 Z	—	—	—	—	—	—	
	1 H	—	—	—	—	—	—	
	1 G	—	—	—	—	—	—	
	2 E	—	—	—	—	—	—	
	2 D	—	—	—	—	—	—	
	5 C	—	1 C	1 C	—	—	—	
nagy- méretek	12 B	—	1 B	2 B	—	4 B	—	
	34 A	2 A	1 A	4 A	—	2 A	—	
	6 e	—	1 e	3 e	—	—	—	
	35 s	3 s	1 s	5 s	2 s	5 s	—	
	43 a	16 a	—	18 a	2 a	7 a	—	1 a
	41 d	17 d	4 d	20 d	3 d	11 d	—	1 d
középméretek	86 c	47 c	4 c	39 c	1 c	15 c	1 c	—
	172 b	129 b	9 b	62 b	19 b	40 b	—	—
	391 a	602 a	13 a	142 a	50 a	36 a	1 a	3 a
	436 β	1180 β	12 β	109 β	37 β	21 β	6 β	5 β
kismé- retek	256 α	985 α	3 α	30 α	19 α	3 α	—	7 α
össze- sen	1524 magy.	2981 román	50 tót	435 német	133 orosz	144 szerb	8 horv.	17 egyéb ny. nézve.

¹ E méretek *jelmagyarázata* (l. az előbbi fejezetet a 140–141. lapon):
helység helység helység

Z	700	ezer lélekkel	C	30–40	ezer lélekkel	d	4–5	ezer lélekkel
H	80–90	»	B	20–30	»	c	3–4	»
G	70–80	»	A	10–20	»	b	2–3	»
E	50–60	»	e	9–10	»	a	1–2	»
D	40–50	»	s	7–9	»	β	500–1000	»
			a	5–7	»	α	500 lélek alatt.	

A helységtípusok és fajtöbbségek e kettős képe sokat feltár fajnépeink közéletéből. Látható az egész vonalon ama különböző energia, melylyel az egyes fajok a két országtájon fellépnek.

A *magyar* községek uralkodó típusa nyugaton a kisméretű, keleten a nagy- és legnagyobb méretű község. Émezekből nyugaton kevés, amazokból keleten elégtelen a szám. A nyugatról keletnek áramló népek a nagy helységekbe tódulnak, ezeket töltik meg, s emelik a legnagyobb méretűek lépcsősorán fölfelé, — kelet kis magyar faluiba nem jut belőlük. Így nőtt Szeged, Szabadka, Hódmező-Vásárhely, Debreczen, — így duzzad meg más 53 magyar város és népes nagyfalu a legnagyobbak közt. Valamennyiük élén Budapest gyakorolja a jövevény vidéki népesítésre a legnagyobb vonzást; összesereglett lakóival be lehetne népesíteni akár a tót, akár a román, akár a magyar kisfaluk kétharmadát.

A *román* községekkel nem tehetünk összehasonlító próbát, mert román világ csak az ország keletén van, — nyugatról a román elem teljesen hiányzik.

A *lól* elem, a hova az ország keleti tájékán (az alföldre) áttelepült, nagyobb és jelentékenyebb helységeket tudott alkotni, mint a saját északi hegyvilágában, hol kiürülő községei a kivándorlási mozgalmak megindulása óta az apró faluk számát sokasítják. Jelentékenyek keleten a *szerb* faj városi alkotásai is, de számuk egyre fogy, tömörségük gyérül, új szerb telepek pedig nem keletkeznek többé. Nyugaton e faj csaknem minden tért elveszített, utolsó öt helységében etnikailag a végét járja.

A *némei* medenczékben nyugaton és keleten egyaránt erőteljesen fejlett a községi élet; de ott is, itt is kezdetét vette a visszafejlődés. Az apró községek megnőnek, s aztán egy részük elvész a németiség számára: lassankint megtelik más ajakú népekkel s a németiségnek előbb házsorokon, majd egész községeken kell éreznie a térvesztésegeit.

Nyugaton az *orosz* helységek sokkal nyomottabbak és hervadtabbak, mint keleten; de míg amott látszik, hogy a népszám fogy, addig itt az a feltűnő, hogy a községszám marad csekély. A két tünet csak más alakban fejezi ki ugyanazt: a faj kimerültségét. A *horvát* elemből, mely nyugaton egészséges egyensúlyban van, keletre is került néhány szigetképződmény, a mik elszigeteltségük daczára elég jól fejlődnek: kettejük a közép méretig vitte, 6 megállt a kisméret felső fokán.

* * *

Lényeges az eltérés a két országtáj fajéleti viszonyai közt a községek *egyajkúsága*, s a poliglott községeknek az *egyajkúakhoz való aránya* dolgában.¹

<i>Nyugaton:</i>	a 3194	2661	679	479	229	5	147	helység
	magyar	tót	német	orosz	horvát	szerb	vend	közül
<i>egyajkú</i>	1858	377	87	20	40	—	51	2433
<i>többajkú</i>	1336	2284	592	459	189	5	96	4961

¹ Az egy- és többajkú helységek országos számait a megelőző fejezetben tárgyaltuk. (L. a 149. és köv. lapon.)

<i>Keleten :</i>	1524	2981	50	435	133	144	8	17	helységek
	magy.	rom.	tót	német	orosz	szerb	horv.	egyéb ny.	közül
<i>egyajkú</i>	650	681	—	11	3	—	1	5	1351
<i>többajkú</i>	874	2300	50	424	130	144	7	12	3941

Íme az összes népfajok, melyek az ország mindkét nagy földdarabján számot tesznek, e számokban arról beszélnek, hogy a nyugati terület az egyajkúság, s a fajvédelem érdekeire kedvezőbb, mint a keleti. Amott a fajelemek tömegei megmaradnak a régi egyensúlyban egymás mellett, s helyükből a költözési és kivándorlási mozgalmak hullámai sem képesek kimozdítani. Emitt minden fejlődésben, átalakulóban van, a fajnépek terjeszkednek, keverednek, s *a merre a terjeszkedés irányul*, ott a községek *egyajkúak nem maradhatnak*. Merre irányul, rá fogunk mutatni. Hogy ezt tehessük, elég érzékeny mércezt választottunk, midőn poliglottnak tekintjük már az olyan községet is, hol a más ajkú nép 1% erővel lép föl. Csak ily módon ismerhettük meg azt a *nyugodt* etnikai területet, melyet a más népek mozgalmi *teljesen érintetlenül* hagytak.

A *keleti* területen a fajok evolúciójának hullámain az összes népek érezik. Két szláv nép: a *tót* s a *szerb* legtöbbet kapott az áradatból, ezeknek itt *egyetlen monoglott községük sincs*. Sokat kapott az *orosz*, a *horvát*, a *bolgár* és *cseh*, sőt a *német* faj is belőle: látható ez *csekély* számú monoglott községeiken. Csak a *magyar*-nak és *román*-nak maradtak nagy ármentes területrészei. A románt megvédeni segíték *hegyei*, azok közt van a legtöbb egyajkú községe. A magyart az alföldi síkon s a *székely völgyekben kemény természete és szívóssága* oltalmazza meg.

Szembevetendő az ellentét a két országtáj közt, ha összehasonlítjuk 1—7-ajkú községeik számát.

<i>Nyugatra esik :</i>			helység	<i>Keletre esik :</i>			helység	
egyajkú	2433	{	kétajkú	2571	egyajkú	1351	kétajkú	1823
			háromajkú	1790			háromajkú	1455
			négyajkú	546			négyajkú	528
			ötajkú	51			ötajkú	115
			hatajkú	3			hatajkú	18
			hétajkú	—			hétajkú	2
többajkú	4961			többajkú	3941			
összesen	7394			összesen	5292			

Vagyis: nyugaton az egyajkú községek 1082-vel, a 2—4-ajkúak 1101-gyel mulják felül a hasonló jellegű keletieket, viszont keleten az 5—7-ajkú községek 81-gyel mulják felül a hasonló jellegű nyugatiakat.

Hogy az egy- és többajkúság e hétféle változata az egyes népfajok közt mikép oszlik meg az ország két tájékán, erről a következő adatok pontos felvilágosítást adnak:

<i>Nyugaton</i>		<i>f a j t ö b b s é g r e</i>								
van község:	magy.	rom.	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	Együtt
egyajkú	1858	—	377	87	20	—	40	51	—	2433
kétajkú	946	—	964	354	157	—	92	55	—	2568
háromajkú	311	—	994	181	187	3	77	39	—	1792
négyajkú	74	—	316	51	86	1	17	2	—	547
ötajkú	4	—	10	6	27	1	3	—	—	51
hatajka	1	—	—	—	2	—	—	—	—	3
	3194	—	2661	679	479	5	229	147	—	7394

Keleten

van község:	magy.	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb	összesen
egyajkú	650	681	—	11	3	—	1	—	5	1351
kétajkú	487	1108	16	131	61	18	1	—	1	1823
háromajkú	299	836	22	176	57	60	1	—	5	1456
négyajkú	72	302	9	89	11	38	1	—	4	526
ötajkú	12	49	3	26	1	22	2	—	1	116
hatajkú	4	5	—	2	—	5	1	—	1	18
hétajkú	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2
	1524	2981	50	435	133	144	8	—	17	5292

A magyar községek tehát mindkét országtájon a legtöbb esetben *egyajkúak*. A román, horvát és vend községekben a kétajkúság, tót, orosz és szerb községekben átlag a háromajkúság esete a leggyakoribb. A német községek nyugaton többnyire két-, keleten többnyire háromajkúak.

* * *

A nyugaton talált 4961, s a keleten talált 3941 poliglott helységre nézve most a *fajkisebbségek* súlyát fogjuk megállapítani.

Az országos összegezésnél már átestünk e munka lényegén. Ott ráraktuk a súlymérőre az összes poliglott községek valamennyi fajkisebbségét, a hány előfordul 1% erejéig: kezdve a községek fajnépei sorában 4—7-ik helyen található sporadikus eseteken, s végezve a IV—V. fokú (30—40 és 40—49%) tömör képződményeken.¹ Itt az a teendőnk, hogy megmutassuk, mikép *oszlanak meg* az országosan előforduló *súlyos* (IV—V. fokú), *gyengébb* (II.—III. fokú) és *súlytalan* (I. fokú: 10% alatt maradó) fajminoritások esetei a *két országtáj közt*, s milyen nyugat és kelet poliglott községeiben a népfajok viszonyossága a *többségeik* és *leg-erősebb* (a 2-ik helyen álló) *kisebbségeik* közt. (A 3—7-ik helyen álló spórákat ezúttal mellőztük, nehogy a főkérdést: a községek *mértékadó* fajminoritásainak kérdését bonyolítsák és elhomályosítsák).

E dolgozat későbbi részletei számot fognak adni az *összes esetekről*, melyeket a statisztika népszámlálási példatárában találtunk. Akkor megjelöljük az ország térképén községenként a helyet is, a hol az egyes példák előfordulnak. Itt csak az indukció eredményét közöljük: az azonos (analog) példákat, melyek az ország keleti és nyugati tájékán előfordulnak.

Lássuk elsőben is a *súlytalan* (1—9%) fajkisebbségeket, a mikkel szemben a fajmajoritás nagy (90—99%) erejű.

Ily súlytalan kisebbségek, melyek példái a leggyakrabban fordulnak elő, a fajnépek elszóródásának képét tárják elénk a két országrész tük-rében, s megmondják pontosan azt is, hogy a sporadikus érintkezés ez eseteiben milyen a fajnépek közt a viszonyosság.

¹ Lásd az előző fejezetet a 149. és köv. lapokon.

Nyugaton (31 megyében):

I. fokú (1—9%) kisebbséget alkotnak:	fajtlétszámra									összesen
	magy.	rom.	tót	ném.	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	
					h e l y s é g b e n					
magyarok . . .	*	—	557	239	31	2	63	40	—	932
románok . . .	10	*	—	1	—	—	—	—	—	11
tótók	382	—	*	31	35	—	2	—	—	450
németek . . .	493	—	1048	*	211	—	31	29	—	1812
oroszok . . .	30	—	6	3	*	—	—	—	—	39
szerbek . . .	2	—	—	2	—	*	—	—	—	4
horvátok . . .	37	—	—	27	—	—	*	1	—	65
vendek	22	—	—	11	—	—	4	*	—	37
egyéb nyelvűek	81	—	180	43	14	—	3	7	*	328
<i>Együtt</i>	1057	—	1791	357	291	2	103	77	—	= 3678

Keleten (32 megyében):

I. fokú 1—9%) kisebbséget alkotnak:	fajtlétszámra									összesen
	magy.	rom.	tót	ném.	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	
					h e l y s é g b e n					
magyarok . . .	*	844	12	85	6	15	—	—	1	963
románok . . .	196	*	—	44	—	10	—	—	—	250
tótók	77	11	*	2	—	2	—	—	—	92
németek . . .	86	350	6	*	39	31	1	—	6	519
oroszok . . .	7	6	—	—	*	—	—	—	—	13
szerbek . . .	6	10	2	5	—	*	—	—	1	24
horvátok . . .	2	5	—	1	—	—	*	—	—	8
vendek	—	1	—	—	—	—	—	*	—	1
egyéb nyelvűek	93	359	—	11	—	3	1	—	*	467
<i>Együtt</i>	467	1586	20	148	45	61	2	—	8	= 2337

A két példatárból látható, hogy a fajelemek elszórtasága nyugaton átlag sokkal nagyobb, mint keleten: nyugaton 3678, keleten csak 2337 községre esik 1—9% erejű spóra.

E nagy különbséget túlnyomólag a *német ajkú* izraeliták jövevény rajai idézik elő, melyek a Bereg és Tencsén megyék közé eső nagy felvidéki területen terjeszkedtek, szétszóródva ezernél több helységben; a keleti megyékbe sokkal kevesebb jutott belőlük. Nyugaton 1812, keleten csak 519 helységre terjed a sporadikus német képződmény; — s a faj-németnek van a legkevesebb része bennük.

Elég nagy az elszórtaságuk az apró *tót* és *orosz* spóráknak is: de nyugaton 450, keleten csak 92 tót, — nyugaton 39, keleten 13 orosz spórát találtunk a helységekben, a népesség *mértékadó* (a fajtlétszámok után *legerősebb*) fajminoritásai közt. Látszik, hogy e két nép költöző apró rajaival nagyobb területet szállt meg a nyugati országlájon, a hol a saját nagy tömegei élnek, mint a keletin, hol az oroszok zöme csak két megyére, a tótságé csak néhány nagyközségre korlátozódik.

Román és *szerb* spóra nyugaton, *horvát* és *vend* spóra keleten vajmi kevés akad, — e népek rajzása nem igen terjed a maguk nyelv-

területétől messzire. A magyar spórák elég egyenletesen oszlanak meg nyugat és kelet közt; ugyanezt mondhatjuk az «egyéb nyelvűek» költöző rajairól is.

Az apró képződmények egészben arra vallanak, hogy a nyugati népesség rajzása erősebb és folytonosabb, mint a keleti népességé. De, hogy ez a tünet *régóta* tart már, s a nyugati rajok *nagyrészt keleten telepedtek* meg, — azt nem e fiatal spórák, hanem a *súlyosabb* fajkisebbségek elosztása fogja a két országtájra nézve bebizonyítani.

Vizsgáljuk meg a *közép súlyú* (10—30%) fajkisebbségeket, s az ehhez képest a csökkenő (90—70%) többségeket.

Nyugaton (31 megyében):

II—III. fokú (10–30%)				fajttöbbségre							összesen
kisebbséget	magy.	rom.	tót	ném.	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.		
alkotnak:	h e l y s é g b e n										
magyarok . .	*	—	210	111	9	—	29	8	—	367	
románok . .	—	*	—	—	—	—	—	—	—	—	
tótok	95	—	*	24	21	—	1	—	—	141	
németek . . .	81	—	168	*	107	1	28	9	—	394	
oroszok . . .	2	—	8	4	*	—	—	—	—	14	
szerbek . . .	3	—	—	14	—	*	—	—	—	17	
horvátok . .	5	—	—	7	—	—	*	—	—	12	
vendek . . .	4	—	—	—	—	—	—	*	—	4	
egyéb nyelvűek	5	—	18	4	7	—	3	—	*	37	
<i>Együtt</i>	195	—	404	164	144	1	61	17	—	986	

Keleten (32 megyében):

II—III. fokú (10—30%)				fajlőbbségre							
kisebbséget	magy.	rom.	tót	ném.	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	ősszesen	
alkotnak:	h e l y s é g b e n										
magyarok . . .	★	341	8	35	6	12	2	—	1	405	
románok . . .	157	★	1	103	1	14	1	—	1	278	
tótok	21	11	★	3	—	—	—	—	—	35	
németek	26	98	1	★	74	25	—	—	2	226	
oroszok	6	—	—	—	★	1	—	—	—	7	
szerbek	10	13	1	10	—	★	1	—	—	35	
horvátok	—	2	—	1	—	—	★	—	—	4	
vendek	—	1	—	—	—	—	—	★	—	1	
egyéb nyelvűek	12	37	—	13	—	3	—	—	★	65	
<i>Együtt</i>	232	503	11	165	81	56	4	—	4	1056	

A fajminoritások súlypontja — már a közép súlyú esetekben is — *íme keleten* van. Nyugatra esik 986, keletre 1056 oly eset, hol a fajkisebbség helységenként 10—30%. A tót, orosz, horvát és vend példák száma mulja felül nyugaton a keletieket, mert e népek zöme nyugaton él és — kisebbségeiknek gyengülő vagy gyarapodó erejéhez képest — ott veszít tért vagy ott terjeszkedik legtöbbször. Nyugatra jut belőlük

141 tót, 14 orosz, 12 horvát, 4 vend, — keletre pedig 35 tót, 7 orosz, 4 horvát és 1 vend kisebbség helységeinkint. A német elem is nagyobb erőben áll nyugaton, mint keleten, de a különbség távolról sem oly nagy, mint a sporadikus eseteknél volt. Nyugatra esett ott 1812, keletre 519, — itt nyugatra esik 394, keletre 226 képlet. Látszik, hogy az utóbbi példák a német rovatban már főleg *fajnémetek*, s nem a német ajkú izraeliták terjeszkedésének vagy térvesztésének példáit állítják eléink, mert a középsúlyú minoritások erejével a zsidóság csak kevés községben bír.

A magyar, szerb és «egyéb nyelvű» példák nagy túlsúlylyal, a román példák kizárólag keletiek. A hanyatló szerbségre nézve a gyenge súlyú kisebbségek csak azt jelenthetik, hogy ott a szerbség valaha erőben volt, de leolvadt s tért veszített. Az «egyéb nyelvűek» sommázott rovatáról el nem dönthető, hogy a kisebbségek ereje mit jelent, mert az adatokból ki nem derül e népek faji jellege. A magyar és román példák kétségkívül a legérdekesebbek. Magyar kisebbség keleten 405 más ajkú községben, másajkú kisebbség 232 magyar keleti községben fordul elő; román minoritás pedig 278 más ajkú, más ajkú minoritás 503 román községben található. A magyar elem tehát 637, a román elem 781 helységben van érdekelve, hol többség, hol kisebbség gyanánt, a saját képződményeivel. A román-magyar érintkezés 498 helysége terjed, s ezek közt a fajmajoritás 341 esetben román, 157 esetben magyar részen van. Mindkét részen lehetnek térvesztések és nyereségek. Hány eset jut belőlük mindkét tényezőre, nem állapíthatjuk meg, mert a helység-népek korábbi méreteit — adatok hiányában — nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy e 10—30% erejű kisebbségek a legtöbb esetben nem tegnapról mára keletkeztek, hanem *hosszabb* fejlődés, vagy visszafejlődés eredményei. A sporadikus képződményeket a mindennap áramlatai hozzák létre; gyorsan támadnak, hamar is eltűnhetnek. A kisebb súlyú képződmények kialakulásán évtizedek áramlatai munkálkodnak.

Ellenben a *legsúlyosabb* (31—49%) erejű fajkisebbségek, a mikke szemközt gyenge (69—51%) többség áll, hosszú *történeti* időszak műve. Vizsgáljuk meg ezt a típust is a két országtájon.

Nyugaton (31 megyében):

fajtlöbbségre										
IV—V. fokú (31—50%) kisebbséget alkotnak:										
magy.	rom.	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	Össze- sen	
h e l y s é g b e n										
magyarok	★	—	66	50	3	2	10	—	—	131
románok	—	★	—	—	—	—	—	—	—	—
tótok	40	—	★	7	9	—	—	—	—	56
németek	36	—	12	★	12	—	14	2	—	76
oroszok	3	—	10	—	★	—	—	—	—	13
szerbek	1	—	—	6	—	★	1	—	—	8
horvátok	3	—	—	8	—	—	★	—	—	11
vendek	1	—	—	—	—	—	—	★	—	1
egyéb nyelvűek . .	—	—	1	—	—	—	—	—	★	1
Együtt	84	—	89	71	24	2	25	2	—	297

Keleten (32 megyében):

IV—V. fokú (31—50%) magy. rom.			fajttöbbségre						egyéb ny.	Össze- sen
kisebbséget alkotnak:			tót	német	orosz	szerb	horv.	vend		
h e l y s é g b e n										
magyarok	*	141	13	11	1	10	—	—	—	176
románok	135	*	4	81	—	3	1	—	—	224
tótók	3	4	*	3	—	1	—	—	—	11
németek	19	58	—	*	3	11	—	—	—	91
oroszok	6	1	—	1	*	—	—	—	—	8
szerbek	11	3	2	15	—	*	—	—	—	31
horvátok	—	—	—	—	—	1	*	—	—	1
vendek	—	—	—	—	—	—	—	*	—	—
egyéb nyelvűek . .	1	4	—	—	—	1	—	—	*	6
Együtt . .	175	211	19	111	4	27	1	—	—	548

Az utolsó 2—300 év etnikai alakulásáról a fajttöbbségek és fajkisebbségek e két mérlege tájékoztat. A nagyobb erők nagyobb mérközését keleten látjuk. Nyugaton 297, keleten 548 helység a színtere a hullámozó békés küzdelemnek, hol a többség a túlsúlyt megtartani, a kisebbség azt megszerezni akarja.

Nyugaton a színtér tágas, nyolcz népfaj van benne érdekelve (csak a román hiányzik). De az ütköző pontok száma viszonylag csekély, s azok mindegyikén a nagy túlsúlyt a magyar faj gyakorolja: erőteljes kisebbséggel 141 más ajkú helységben lép fel, s a más ajkúak csak 84 magyar községben tehetik ugyanazt. A magyar kisebbségek e túlsúlya nyugaton az összes többi fajnépekre kiterjed, s a mérleg ez állása ott régen konszolidált állapotra vall, melyen az új idők válságai sem voltak képesek változtatni. A többi népek közül csak a német s a tót nép fajminoritásának van jelentőségük e homlokzaton.

Keleten a színtér még tágasabb, itt is nyolcz népfaj van benne érdekelve (csak a vend hiányzik). De a békés mérközés példáinak száma nyugathoz képest közel kétszeres, s az ütköző pontok első sorában a *román* faj foglal helyet. Lassú, erőteljes terjeszkedése a többi népek közt százéveken át, a míg a beáramlás tartott, idáigfejlődött. De mióta a beáramlás megszűnt, azóta a fejlődés is észrevehetőleg szünetel. Majdnem egyenlő a számuk a súlyos román kisebbségeknek más népek közt, mint a más ajkúaké a románok közt. Csak a német (főleg az erdélyi szász) helységekben van jóval több erős román kisebbség, mint a román helységekben erős német minoritás. A magyar helységek irányában épp az ellenkező eset áll; míg a szerb és tót helyiségekben, hol a román elem az alföldön előfordul, az erős kisebbségek száma viszonyosan egyenlő.

Az elmúlt zivataros százévek alatt a magyar faj a keleti ország-részben sok tért veszített; de ereje az utolsó század során sokat visszaszerzett, s ha lassú is a terjeszkedése, annál intenzívebb a fejlődése. A magyar etnikára bizonynyal jelentőséggel teljes az a 351 helység, hol napjainkban részint erős kisebbségekkel (175), részint gyenge többségekkel (176) a térért versenyez. Ez a verseny azonban a poliglott helységek

népügyi viszonyait csak lassan módosíthatja. Az etnikai erők a nyelvhatárokat hosszú évtizedekre állapítják meg, s újabb évtizedek telnek, míg a hullámvázban a régi határvonal elmosódik. A magyar etnika erejét nem az erős kisebbségek vagy a gyenge többségek, s azok lassú sikerei vagy apró veszteségei fejezik ki. Az ő erőssége, jövőjének szilárd alapja az a tömör etnikai talaj, a hol *egyajkú* közösségei ezrével virágzanak, s a *legnagyobb méretekig* fölfejlődtek. E fejlődés súlypontját az élet nyugatról keletre helyezte át, bizonyosság rá a száz év óta tartó emberáramlás a nyugati országtájáról kelet felé. Amazé a múlt, emez bírja a jelent és munkálja a jövőt.

* * *

Hasonlítsuk össze a két országtáj *felekezeti* viszonyait is, a hogy országosan tettük, helységenként *fajttöbbségeik* szerint. De minthogy a román s az «egyéb nyelvű» elemnek nyugaton, a vendnek pedig keleten közössége nincs, e három elemmel itt nem szükség foglalkoznunk.

Nyugaton				Keleten			
3194 magyar helységben				1524 magyar helységben			
	<i>előfordul</i>		<i>hiányzik</i>		<i>előfordul</i>		<i>hiányzik</i>
<i>felekezeti mint többség kisebbség helységből</i>				<i>felekezeti mint többség kisebbség helységből</i>			
r. kath. . . .	2225	954	15	r. kath. . . .	473	872	179
g. kath. . . .	54	383	2757	g. kath. . . .	93	521	910
örm. kath. . .	—	—	3194	örm. kath. . .	—	6	1518
kel. gör. . . .	—	21	3173	kel. gör. . . .	16	354	1154
ág. ev.	136	1058	2000	ág. ev.	33	126	1365
ev. ref.	778	924	1492	ev. ref.	833	453	238
unit.	—	10	3184	unit.	74	127	1323
izraelita . . .	1	2349	844	izr.	2	797	725

2661 tót helységben				50 tót helységben			
r. kath.	1860	743	58	r. kath.	21	23	6
g. kath.	199	384	2078	g. kath.	—	5	45
örm. kath. . . .	—	—	2661	örm. kath. . . .	—	—	50
kel. gör.	—	4	2657	kel. gör.	—	21	29
ág. ev.	583	654	1424	ág. ev.	29	9	12
ev. ref.	17	232	2412	ev. ref.	—	26	24
unit.	—	—	2661	unit.	—	7	43
izr.	2	1822	837	izr.	—	25	25

679 német helységben				435 német helységben			
	<i>előfordul</i>		<i>hiányzik</i>		<i>előfordul</i>		<i>hiányzik</i>
<i>felekezeti mint többség kisebbség helységből</i>				<i>felekezeti mint többség kisebbség helységből</i>			
r. kath.	554	119	6	r. kath.	236	75	124
g. kath.	—	34	645	g. kath.	3	133	299
örm. kath. . . .	—	—	679	örm. kath. . . .	—	—	435
kel. gör.	1	39	639	kel. gör.	11	253	171
ág. ev.	119	160	400	ág. ev.	150	44	211
ev. ref.	2	98	579	ev. ref.	3	99	333
unit.	—	—	679	unit.	—	5	430
izr.	3	261	415	izr.	2	110	323

479 orosz helységben

r. kath.	5	255	219
g. kath.	473	1	5
örm. kath.	—	—	479
kel. gör.	—	1	478
ág. ev.	—	13	466
ev. ref.	—	37	442
unit.	—	—	478
izr.	—	457	22

133 orosz helységben

r. kath.	—	31	102
g. kath.	133	—	—
örm. kath.	—	—	133
kel. gör.	—	—	133
ág. ev.	—	4	129
ev. ref.	—	15	118
unit.	—	—	133
izr.	—	129	4

229 horvát helységben

r. kath.	229	—	—
g. kath.	—	1	228
örm. kath.	—	—	229
kel. gör.	—	7	222
ág. ev.	—	20	209
ev. ref.	—	19	210
unit.	—	—	229
izr.	—	64	165

8 horvát helységben

r. kath.	8	—	—
g. kath.	—	—	8
örm. kath.	—	—	8
kel. gör.	—	7	1
ág. ev.	—	2	6
ev. ref.	—	1	7
unit.	—	—	8
izr.	—	2	6

5 szerb helységben

r. kath.	3	2	—
g. kath.	—	—	5
örm. kath.	—	—	5
kel. gör.	2	—	3
ág. ev.	—	2	3
ev. ref.	—	4	1
unit.	—	—	5
izr.	—	3	2

144 szerb helységben

r. kath.	16	119	9
g. kath.	—	5	139
örm. kath.	—	—	144
kel. gör.	128	11	5
ág. ev.	—	31	113
ev. ref.	—	23	121
unit.	—	—	144
izr.	—	51	93

A két országtáj e tükrében ugyanazokat a jelenségeket látjuk a felekezeti életről, melyeket föntebb az országos tükröben láttunk. De csak együtt mutatják ugyanazt; külön nézve a két országtáj tükrét, néhány lényeges eltérést kell bennük észre vennünk.

A magyar felekezeti élet nyugaton túlsúlyllyal r. kath., keleten ev. ref. A túlsúlyt a római katolikusok nyugaton 2225, keleten csak 473, — az ev. reformátusok itt 833, ott 778 helységben bírják. A római katolikus hívek nyugaton csak 15, keleten 179, — az ev. református hívek itt 238, ott 1492 magyar helységből teljesen hiányzanak (vagy nem érnek föl 1%-ig). A két orthodox egyház, s az unitárius egyház magyar híveinek súlypontja keletre, a magyar ág. ev. híveké nyugatra esik. A magyar izraeliták is nagy tömegükkel nyugaton vannak elterjedve, keleten pedig kevesebb számmal, de tömörebben. A három magyar helység is, melynek izraelita többsége van, keletre esik. A nyugati magyar helységeknek alig a negyedrészből, a keletieknek csaknem a feléből hiányzik az izraelita elem.

A *tótság* elemeiből keletre csak töredékek jutnak, de a hitéleti viszonyok a nyugati tót zöm, s a csekély számú keleti tót telepek képen lényegesen különbözők. Amott a nagy többség r. kath., s a helységeknek alig ötödrésze protestáns, — emitt a többség ág. ev.

vallású, s csak nagyobb töredék r. kath. jellegű. Ott 199 tót község felekezeti majoritása g. kath. (eltótosodott orosz), 17 községé ev. református, 2 helységé izraelita. Itt e felekezeti elemek kisebbségnek is gyéren találhatók, s az izraeliták a helységek feléből hiányzanak.

A *németség* hitélete lényegre azonos a két országtájon. A r. kath., hívek ereje ott is, itt is túlnyomó, az ág. evang. hívek tekintélyes ama német helységek élén, a hol többségben vannak. A német protestáns erőkeleten mégis nagyobb súlylál lép fel (180 helységben), mint nyugaton (119 helységben), — az erdélyi százsz községek vetik a döntő súlyt e mérlegbe.

Az orosz helységek közül csak 5-nek a többsége r. katolikus, s ezek nyugatra esnek. A többiben a g. kath. egyház a hívek számerejére nemcsak a legnagyobb vonzást gyakorolja, hanem úgyszólva a kizárólagosát is. A többi egyházak gyér számú kisebbségekkel szerepelnek. Legsűrűbbek az izraelita kisebbségek: ez elem nyugaton csak 22, keleten csak 4 orosz helységből hiányzik.

A szerb nép faj nyugaton 5, a horvát keleten 8 helységgel szerepel. Az utóbbi itt is megtartotta r. kath., felekezeti jellegét, — míg az előbbinek amott csak kisebb fele tartozik a kel. gör. egyházhoz: 3 helységben öt közül a hitélet római kath.

Összegezzük a két csoport felekezeti adatait, hozzájuk kapcsolva nyugaton a vend, keleten a román és egyéb nyelvű hívekét is. A hitélet a két országtájon ilyen:

Nyugaton 7394 helységben				Keleten 5292 helységben			
	<i>előfordul</i>		<i>hiányzik</i>		<i>előfordul</i>		<i>hiányzik</i>
<i>felekezet mint többs. kisebbség</i>		=	<i>helys.</i>	<i>felekezet mint többs. kisebbség</i>		=	<i>helys.</i>
r. kath. . . .	4970	2121	7091 303	r. kath. . . .	787	2173	2960 2332
g. kath. . . .	726	803	1529 5865	g. kath. . . .	1470	1156	2626 2666
örm. kath. . .	—	—	— 7394	örm. kath. . .	—	11	11 5281
kel. gör. . . .	4	7	745 7319	kel. gör. . . .	1864	947	2811 2481
ág. ev.	891	1951	2842 4552	ág. ev.	252	324	576 4716
ev. ref.	797	1315	2112 5282	ev. ref.	840	1561	2401 2891
unit.	—	10	10 7384	unit.	75	195	270 5022
izr.	6	4994	5000 2394	izr.	4	2488	2492 2800

A hitéletben e szerint községenként a többség *nyugaton* nagy túlnyomósággal r. kath., Itt a helységeknek közel kétharmada ilyen. Meszsze a római egyház mögött következnek az ág. ev., a g. kath., és ev. ref. egyházak. A *keleti* országtájon híveik számarányára legtöbb községben a túlsúly a kel. gör. s a g. kath., egyházaké. Mögöttük maradnak az ev. ref. és római kath. egyházak, — messze mögöttük az ág. ev., és unitárius egyház. De, ha a felekezeti *kisebbségeket* szintén figyelembe vesszük: legelterjedtebb nyugaton is, keleten is a r. kath., utána nyomban amott az izraelita, emitt a kel. gör., felekezet következik.

Álljanak itt végül — ez adatok kiegészítésére — az utolsó *nép-számlálási* statisztika idevágó összegei is, a hogy azokat a *fajtöbbségek*

csoportosításával a *hitéleti* viszonyok feltárása céljából magunk somáztuk.

Nyugaton (31 megyében) így oszlik meg, 6.383,965 lélek 7394 helység közt, fajtöbbségek és felekezetek szerint:

f e l e k e z e t e k l é l e k s z á m a										
helység szám:	faj többség:	r. kath.	g. kath.	örm. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr. ¹
3194	magyar	2.237,564	62,788	5	4565	170,173	648,937	550	1020	180,494
679	német	581,301	1,856	1	9440	132,970	13,959	51	79	23,979
2661	tót	1.287,385	90,885	1	318	326,519	17,223	66	132	91,367
479	orosz	11,139	204,306	1	346	363	1,296	2	—	21,314
229	horvát	178,173	40	1	534	1,082	717	2	35	2,420
147	vend	50,323	—	—	—	20,340	45	1	—	748
5	szerb	5,014	4	—	1,427	320	138	—	—	197
a felekezeti népesség:		4.350,899	359,879	9	16,639	615,767	682,315	672	1266	325,519

Keleten (32 megyében) viszont így oszlik meg, 8.749,529 lélek 5272 helység közt, szintén fajtöbbségek és felekezetek szerint:

f e l e k e z e t e k l é l e k s z á m a										
helység- szám:	faj- többség:	r. kath.	g. kath.	örm. kath. ²	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
1524	magyar	1.964,834	226,766	2449	132,866	168,524	1 415,313	56,576	4457	270,763
2981	román	148,507	876,665	216	1.477,399	36,149	79,842	3,424	371	57,588
435	német	574,137	32,052	37	113,257	198,517	22,021	917	593	20,001
144	szerb	129,826	2,286	6	314,054	12,523	7,506	24	1573	8,443
133	orosz	7,407	154,579	—	65	1,208	1,464	2	26	25,823
50	tót	36,830	1,654	6	9,595	112,779	2,689	4	692	4,203
8	horvát	7,684	34	—	743	41	16	—	—	25
17	egyéb ny.	19,088	79	1	703	39	439	—	—	129
a felekezeti népesség:		2.888,313	1.295,115	2715	2.048,682	529,780	1.529,290	60,947	7712	386,975

A két csoport főösszegei együtt adják az ország felekezeti népességét, s ez együtt megfelel az országos népességnek, mely 1891-ben megszámoltatott.

Ezekben áttekintést kaptunk az ország két legnagyobb földdarabján az etnikai élet összehasonlítható jelenségei fölött.

II.

Bontakozzanak ki most szemünk előtt az *országrészek*, melyeknek a föld- és néprajz világában saját *egyéniiségük* van. Ilyen keleten *Erdély*, s az *Alföld*, az egész Tiszántúllal, — ilyen nyugaton a *Dunántúl*, s a felső Tiszáig terjedő *felvidék*.

¹ Ide osztottuk azt a 3 lelket is, mely a statisztikában az «egyéb nem keresztények» rovatában van elszámolva.

² Ide számítottunk 26 kel. örményhitűt, 19 «egyéb nem keresztényt» pedig az izraelitákhoz.

Előbb *kelet* felé fordulunk, egymás mellett látni azt a népességet, mely a *Királyhágó innenső és túlsó* oldalán lakik.

A két országrész már *területre* is jelentékenyen különböző: a Királyhágón *innen* 16 megye 18.682,116 k. holdat,¹ — *túl*nan más 16 megye csak 10.570,364 k. holdat foglal el (fönn² már megjegyeztük, hogy mi Szilágy megyét az erdélyi részekhez számítjuk).

Még nagyobb a különbség a két vidék *népessége* s lakott részei: *községei* közt. A Királyhágón innen 1891-ben 6¼ millió lelket számláltak össze, — ma már jóval több lehet a népesség; túl a Királyhágón akkor 2¼ millió lelket állapítottak meg, — ma sem lehet sokkal több. Az a 6¼ millió lélek 2675 községben, ez a 2¼ millió pedig 2617 községben él. A népesség ott 4¼ millió lélekkel mulja felül emezt, ellenben a községszám itt csak 57 községgel marad mögötte amannak. Azon a nagy területen átlag csak minden hét ezer k. holdra, eme kis területen már minden 4000 k. holdra jut *egy-egy község*. Látszik, mennyivel gyérebber van a terület beépítve a Királyhágón innen, mint túl. Annál gyérebber van benépesítve az erdélyi rész az Alföldhöz képest. Erdélyben *egy-egy községre* alig 900, az Alföldön több mint 2000 lélek esik; ott minden két, itt csak minden három holdra jut egy-egy ember.

De ezek hozzávetőleges számítások. Lássuk a tényeket a két országrész *helységméretein*:

van legnagyobb helység	az Alföldön 71, — az erdélyi részekben 5;
nagyméretű	» » 127, — » » » 21;
középméretű	» » 1255, — » » » 704;
kisméretű	» » 1222, — » » » 1887;
összesen	» » 2675, — » » » 2617.

A legnagyobb népességű alföldi városok tehát már helységszámra is 14-szeresét teszik az erdélyieknek; lélekszámra az 5 erdélyrészi nagy város alig éri föl a 120 ezeret, míg a 71 alföldi nagy város túlhaladja a 2 milliót.³

Nagyméretű, mezővárosi jellegű helységek dolgában az alföld hat-szorosan, középméretű nagyközségek dolgában közel kétszeresen túl-szárnyalja az erdélyi részeket. Csak kis falukkal mulja felül Erdély az Alföldet jelentékenyen: ott a helységek erős kétharmada, itt alig a fele kislalu. Ez a kialakulás összefügg a két országrész *térrajzi* viszonyaival. Erdély hegyi topográfiája a kisméretű helységek hazája, — míg a nagy alföldi rónán. hol nyílt és szabad a színtér s a terjeszkedés, a nagymé-

¹ A *hold*-mércezt azért használjuk szivesebben, mint a kilométer-mércezt, mert e dolgozat túlnyomólag a községekkel foglalkozik, melyek területét csak katasztrális holdakban ismerjük; ezek átszámítását pedig feladatunk nem követelte tőlünk.

² L. a 125. lapon.

³ Ide kellett számítanunk Pestmegyével kapcsolatban Budapestet is.

retűek úgyszólván maguktól lettek és növekedtek föl. Ott nagyobb város népes helységek sora csak magas síkon, vagy széles völgysekben fejlődhetett, — itt a kisméretű falvak típusa az Alföld bérczes háttérében: a máramaros—ugocsai, szatmár—bihar—arad—krassó-szörényi hegyek közé húzódott a maga tömegeivel.

De lényeges a különbség e lakott területek közt *községi szervezetre* s *vagyoni* állapotra is, a mennyiben az utóbbi az előbbinek alapján megállapítható.

Városi szervezet van a Királyhágón innen . . .	45,	Erdélyben	29;
önálló <i>nagyközség</i> » » » . . .	942,	»	242;
ideiglen városhoz <i>csatolt</i> kisközség van . . .	21,	»	17;
körjegyzőséget találunk az alföldi részen . . .	494-et,	»	640-et;
az összekapcsolt kisközségek száma egyfelől . .	1667,	másfelől	2329,
ezek közt a 2—5 helységből álló <i>módosabb</i> kör itt	439,	ott	588,
a 6—10 községből álló <i>nem módos</i> kör itt . .	55,	ott	51,
12 helységből összekapcsolt <i>szegény</i> kör csak Erdélyben van . .	1.		

Ez adatok megmondják, hogy városi és nagyközségi szervezetek dolgában az egyik országrész mennyire tesz túl a másikon. Erdélyben nem egy kis *várost* látunk, melynek költséges városi szervezete nem áll arányban lakosainak számával. A Királyhágón innen a *legkisebb népeségű* 3 város 4—5000 lakossal bír (d), — túl a Királyhágón 5 város népessége *nem tesz* 4000 lelket (c), 2 városé 3000-en alul marad (b), más háromé alig mulja felül az 1000-et (a). Ez erőfeszítések daczára Erdély városi élete az Alföldhöz képest szűk körben mozog: ott a városok száma 45, itt 29.

Hasonló aránytalanságot látunk a *nagyközségi* szervezetekben is. Az alföldi nagyfaluk közt egy 30,000-et (C), négy 20,000-et (B), huszonhét 10,000-et (A) meghaladó lélekszámmal bír, — hatnak 9—10,000 (C), 48-nak 7—9 ezer (B), 67-nek 5—7 ezer (A) a lakossága. Volna tehát módjuk hozzá, hogy várossá szervezkedjenek, — de inkább megmaradnak kisebb önállóságú nagyközségnek. Erdélyben a nagyközségek 6 legnépesebbje csak 5—7 ezer (A) lakóval bír, — a többi 239-nek lélekszáma fokozatosan apad; a legkisebb népességű 41-ben nincs több, csak 500—1000 (B) lélek.

A *körjegyzőségi* szervezetnek is eltérők a viszonyai a két országrészben. A módos erdélyi körjegyzőségek nagyobb számmal vannak, mint a Királyhágón-inneniek, s az utóbbiak közt a nem-módosak száma meghaladja az erdélyieket. Általán azt a benyomást teszi e szervezet, hogy a kisfaluk világa az erdélyi részekben egészségesebben fejlődik, mint a Királyhágón innen, az alföldi síkot bezáró bércek közt; annak a nagy szegénységnek pedig sem ott, sem itt nincs nyoma, a mit nyugaton főleg a tót és orosz helységtypusok közt láttunk.

Mindezen helységek *fajttöbbség szerint* így állanak a két országrészben egymás mellett:

A Királyhágón innen

a 45 város a 942 nagyközség

közül:

közül:

magyar	34	magyar	480,	tót	. .	35
német	4	német	173,	orosz		8
szerb	4	szerb	101,	horvát		4
román	2	román	139,	egyéb ny.		2
bolgár	1					

a 29 csatolt kisközség közül:

magyar	. . .	15	román	. . .	3
német	. . .	2	orosz	. . .	1

Túl a Királyhágón

a 29 város a 242 nagyközség

közül:

közül:

magyar	. . .	18	magyar	. . .	62
német	. . .	5	német	. . .	100
román	. . .	6	román	. . .	80

a 17 csatolt¹ kisközség közül:

magyar		4
német		4
román		9

Városaink tehát a Királyhágó mindkét oldalán nagy túlsúlylyal *magyarok*. De már a *nagyközségekben* a magyar faj csak az Alföldön túlnyomó, — az erdélyi részek nagyközségeinek legtöbbször szász.

Mérjük össze a *kisközségek* fajttöbbsége szempontjából a *körjegyzőségeket* is:

A Királyhágón innen

a 494 körjegyzőségnek

439 módosabbjából (2—5 kisközséggel)

132	kör	túlnyomólag magyar,
26	»	» német,
225	»	» román,
17	»	» szerb,
34	»	» orosz,
3	»	» lőt,
1	»	» horvát,
1	»	» cseh,

az 55 szegényebbjéből (6—10 kisközs.)

3	kör	túlnyomólag magyar,
52	»	» román jellegű.

Túl a Királyhágón

a 640 körjegyzőségnek

588 módosabbjából (2—5 kisközséggel)

182	kör	túlnyomólag magyar,
30	»	» német,
376	»	» román,

az 51 szegényebbjéből (5—10 kisközs.)

10	kör	túlnyomólag magyar,
41	»	» román,

végre a *legszegényebb* (12 kisközségből) összekapcsolt *egy kör* túlnyomólag román jellegű.

Kis faluk dolgában a nagy túlsúly mindkét területen a román elemé. A módos román faluk a Királyhágón innen csaknem kétszeresét teszik, túl a királyhágón több mint kétszeresét adják a módos magyar faluknak: ott a román körök száma 225, a magyar köröké 132, itt a román körök száma 376, a magyar köröké 182. Szegény faluja a románságnak ennél is több van: a Királyhágón innen 52 kör az övé 3 magyar körrel szemben, Erdélyben 42, 10 magyar körrel szemben.

Ha eltekintünk a helységek közigazgatási jellegétől, még feltűnőbb eltéréseket tapasztalunk a két országrészen.

¹ A román kisközségek egyike ideiglenesen önállólag kezeltek.

A népszámlálási statisztika szerint a fajelemek abszolút számai, a hogy azokat helységenként a fajtöbbségek nyomán magunk sommáztuk, — a két országrészben a következő képet állítják elénk:

A királyhágón innen (16 megye): Túl a királyhágón (16 megye):

helységben	a fajtöbbség	k. hold területen	a lélekszám	helységben	a fajtöbbség	k. hold területen	a lélekszám
872	magyar	8 460,739	3.450,077	662	magyar	3.046,485	792,471
1196	román	5.401,134	1.282,972	1785	román	6.549,213	1.397,189
257	német	1.671,340	711,967	178	német	971,267	250,565
48	tót	355,418	166,294	2	tót	3,399	2,158
144	szerb	1.540,376	476,241	—	—	—	—
133	orosz	1.113,968	190,574	—	—	—	—
8	horvát	96,932	8,543	—	—	—	—
17	egyéb ny.	79,209	20,478	—	—	—	—
Együtt 2675 helys.		18.682,116	6.307,146	2,617 helységeben		10.507,364	2.442,383
		k hold,	lélek			k. hold,	lélek.

E népek a két országrészben többségre és kisebbségekre így oszlanak meg helységenként:

A királyhágón innen (16 megye):

a fajnépesség lélekszáma										
helys.	a fajtöbbs.	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.
872	magyar	3.024,415	58,742	60,560	188,186	8,890	81,121	2130	444	25,589
1196	román	80,683	1.083,622	7,690	77,927	2,059	17,090	531	44	13,326
48	tót	32,959	5,578	118,625	3,680	148	4,433	7	3	861
257	német	69,058	32,566	9,656	541,845	1,801	45,637	1204	41	10,159
133	orosz	9,087	473	389	27,525	152,568	45	6	1	480
144	szerb	56,780	11,435	4,421	67,597	1,188	326,415	3043	18	5,344
8	horvát	577	409	40	591	1	453	6526	—	146
17	egyéb ny.	881	510	63	1,488	—	84	44	11	17,397
A fajnépesség:		3.275,440	1.193,335	201,444	908,739	166,645	475,278	13,391	562	73,302

A királyhágón túl (16 megye):

a fajnépesség lélekszáma										
helys.	a fajtöbbség	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.
652	magyar	647,308	107,597	980	19,414	97	106	247	6	16,716
1782	román	103,156	1.222,527	942	41,955	296	49	304	136	27,824
2	tót ¹	47	35	2067	9	—	—	—	—	—
178	német	14,709	64,442	221	157,885	22	21	45	4	13,216
A fajnépesség:		765,220	1.394,601	4210	219,263	415	176	596	146	57,756

Mindkét kimutatás főösszegei az ország keleti felének fajnépességét, s az összes tételek együtt a jogi népességet adják, melyet 1891-iki számlálás talált.

A táblázatból láthatja az olvasó, hogy Magyarország fajnépei az alföldi medenczében csaknem mind találkoznak. Terjeszkedő rajaikat az

¹ Mindkét tót helység szilágymegyei.

élet a Királyhágón innen 16 megye területére irányította az utolsó két száz év alatt; ide nyomultak nyugatról a költöző magyarok, egy-egy töredék a horvátokból s a vendekből is; ide telepítették szerbek, svábok; erre terjeszkednek a románság tömegei, rajzott a tótok egy része; ebben az irányban indultak az orosz faj hullámai, míg jobbra el nem enyésztek a magyar elem közepett.

Az *erdélyi* medencze községnépessége szintén a fajok nagy keveredtségére vall; de csak három fajelem van ott erősen érdekelve benne: a magyar mellett a román s a szász; volna még egy negyedik: a cigány elem, de ez semmi jelentőséggel nem bír. Az *alföldi* medenczében a fajok érdekeltisége egyetemes. Természet és történelem, az anyagi és kulturális erők fogják száz évekre eldönteni az alföldön Magyarország legérdekesebb és legfontosabb fajproblémáját.

* * *

Vizsgáljuk most a helységeket, melyeket a fajtöbbségek a két ország-részben alkottak.

A Királyhágón innen (16 megye):

a helységek közt van:

fajtöbbségre	magyar	rom.	tót	ném.	orosz	szerb	horv.	egyéb ny.
legnagyobb méretű	54	2	3	6	—	6	—	—
nagyméretű	73	13	2	22	4	12	—	1
középméretű	470	398	29	177	73	102	2	4
kisméretű	275	783	14	52	56	24	6	12
összesen:	872	1196	48	257	133	144	8	17

Túl a Királyhágón (16 megye):

a helységek közt van:

fajtöbbségre	magyar	román	német	tót
legnagyobb méretű	4	—	1	—
nagyméretű	11	6	4	—
középméretű	220	397	86	1
kisméretű	417	1382	87	1
összesen:	652	1785	178	2

E számadatok tanúsága szerint az alföldi medenczében is, Erdélyben is a *magyar* faj a maga túlsúlyát a többi népek fölött *nagy- és legnagyobb* méretű helységei által gyakorolja. *Középméretű* helysége az Alföldön számra meghaladja, jelentőségre föl nem éri *egyéb* képződményeit; de Erdélyben messze mögötte marad ezeknek. *Kis falvai* az Alföldön csekély számúak, — Erdélyben a magyar helységek kétharmada ilyen: látszik, hogy a székely kivándorlás mily apasztólag hat az erdélyi magyar községek népbőségére.

A többi népek közül *nagy* helységeket az Alföldön a *német* elem szép számmal alkotott, — viszonylag sokat a telepes *tót* nép is; kevesebbet a *szerb* és a *román*. A szerb nagy helységek egyre-másra eltűnnek e nép fajletele köréből, mert azokat túlsúlyllyal lassankint más népek szállják meg.

Középméretű helységek dolgában úgy az Alföldön, mint az erdély-részi területen viszonylag legtöbbet a *német* elem alkotott. Az erdélyi szász s az alföldi sváb egyaránt kedveli ezt a községkalibert: belőle kinőni amaz nem tud, mert népe nem szapora, emez pedig inkább küldi rajait más népek helységeibe, földet szerezni, semhogy saját helységeiben megmaraszsa őket s az addig bírt földet elaprózza köztük.

Legtöbb *kis faluja* a hegyek közt élő, állat- és erdőgazdasággal foglalkozó *románságnak* van: az Alföld hátterén a krassó-szörényi, aradi, bihari, szatmári és máramaros-ugocsa hegyekben 783, (1196 román helység közül), s az erdélyi területen, ez országrésznek csaknem egész bérezvilágában, 1382 (az 1785 román helység közül) ilyen. A román kis falu a hegyek közt szétszórott házesoportokból áll, s híjával van minden tömörségnek. A nép az erdőség mélyében területet vág és pécéz ki magának, s ott rendezkedik be, nagy területen kevés lélekszámmal lépve községi kötelékbe. Csupán a sík rónán, hova hegyeiből ez a nép is lenyomult az Alföld felé, ott fejlődnek gyérebb számmal tömörebb s nagyobb kaliberű helységei.

Mérjük össze ezek után a két országrész városait és falvait *egy- és többajkúságuk* szempontjából, a fajelv vagy a fajtöbbség elve alapján.

A Királyhágón innen (16 megye) van

<i>helység</i> (fajra vagy fajtöbbségre)	egyajkú	két-	három-	négy-	öt-	hat-	hét-	össze- sen
		a j k ú :						
magyar . . .	429	270	121	41	8	3	—	872
román . . .	278	449	289	134	42	4	—	1196
tót	—	16	21	8	3	—	—	48
német	11	78	96	46	24	2	—	257
orosz	3	61	57	11	1	—	—	133
szerb	—	18	60	38	22	5	1	144
horvát . . .	1	1	1	1	2	1	1	8
egyéb ny. . .	5	1	5	4	1	1	—	17
összesen	727	894	650	283	103	16	2	2675

Túl a Királyhágón (16 megye) van

<i>helység</i> (fajra vagy fajtöbbségre)	egyajkú	két-	három-	négy-	öt-	hat-	hét-	össze- sen
		a j k ú :						
magyar . . .	221	217	178	32	3	1	—	652
román . . .	403	659	547	168	7	1	—	1785
tót	—	1	—	1	—	—	—	2
német	—	53	79	44	2	—	—	178
összesen	624	929	805	245	12	2	—	2617

A két tükörből kitetszik, mennyivel nagyobb a népek keveredettsége a Királyhágón innen, mint az erdélyi részekben. Az öt-hétajkú alföldi községek csaknem tízszeresen felülmulják az erdélyieket. A négyajkúság is ott sűrűbben fordul elő, mint emitt. De 2—3-ajkú községek dolgában Erdély már felülmulja az Alföldet; monoglott községeivel viszont mögötte marad.

Ott a magyar helységek csaknem felerészben, itt alig harmadrészben *egyajkúak*, míg a román helységek közül ott erős, itt gyöngye negyedrészt monoglott. Tiszta német helység a délvidéki svábságban csak 11 van, az *erdélyi szászok* közt már *egy sincs*. A többi népek egyajkú községeinek száma jelentéktelen, — *szerbnek és tótnak egy sincs*, sem ott, sem itt.

Némileg módosul a kép, ha a *súlytalan* fajkisebbségeket különválasztjuk a *súlyosak*tól.

Ugyanazt az eljárást folytatjuk, melyet eddig követtünk. Eltekintünk a poliglott helységekben 3—7-ik helyen álló fajkisebbségektől, a mik — kevés kivétellel — mind (1—9% erejű) *súlytalan* kisebbségek, s csak a 2-ik helyen álló, mértékadó fajminoritásokon fogjuk mérlegelni, vajjon a többséggel szemben a súlynak (V—I. fok közül) melyik fokozata az övék.

A Királyhágón innen (16 megyében)
a *fajtöbbség* 872 községben *magyar*,
ezek közt 429 község *egyajkú*,
443 » *poliglott* ;

e 443 magyar helységben az elsőrendű fajkisebbség súlya						
fajra	V-öd	IV-öd	III-od	II-od	I-ső	összesen
	f o k ú					helységben
román .	17	14	16	25	92	164
tót .	—	3	7	13	77	100
német .	4	13	14	10	72	113
orosz .	3	3	5	1	7	19
szerb .	6	5	8	2	6	27
horvát .	—	—	—	—	1	1
vend .	—	—	—	—	—	—
egyébny. jelleggel	—	1	—	3	15	19
együtt	30	39	50	54	270	= 443

Túl a Királyhágón (16 megyében)
a *fajtöbbség* 652 községben *magyar*,
ezek közt 221 község *egyajkú*,
431 » *poliglott* ;

e 431 magyar helységben : az elsőrendű fajkisebbség súlya						
	V-öd	IV-öd	III-od	II-od	I-ső	összesen
	f o k ú a k					helységben
román .	44	60	58	58	104	324
tót .	—	—	—	1	—	1
német .	—	2	1	1	14	18
orosz .	—	—	—	—	—	—
szerb .	—	—	—	—	—	—
horvát .	—	—	—	—	1	1
vend .	—	—	—	—	—	—
egyéb ny. jelleggel	—	—	2	7	78	87
együtt	44	62	61	67	197	= 431

A két országrészben a *magyar* községek, melyek más ajkú minoritásokat tartalmaznak, csaknem egyenlő számúak (443 és 431), de a kisebbségek Erdélyben súlyosabbak, mint az Alföldön. Itt több a súlytalan, ott több a súlyos eset; itt a súlyosak több népfaj közt oszlanak meg, ott tetemes súlylyal csak egy lép fel: a román.

Feltűnő jelenség Erdélyben a *magyar-szász* érintkező pontok csekély száma: 18, s e szám akkor sem növekszik jelentékenyen, ha a 3—6-ik helyre szorult német kisebbségeket (főljegyzéseink szerint 51 magyar helységben van ilyen) szintén számításba vesszük. Annál több Erdélyben a román kisebbségek száma, s a súlyosak (104), a kisebb súlyúak (116) és a súlytalanok (104) megosztása szembetűnően egyenletes. Nem így az Alföldön, hol a román kisebbségek nagyobb fele súlytalan (92), negyedrésze gyenge súlyú (41), s csak alig ötödrésze súlyos (31).

A Királyhágón innen az is feltűnik, hogy aránylag mily kevés számmal vannak a magyar-orosz (19), s a magyar-szerb (27) érintkező pontok. Régi főljegyzésekből tudjuk, hogy valaha e népek többet érintkeztek a magyarral, de sok vidéken beléje olvadtak.

A Királyhágón innen (16 megye)
a *fajtlöbbség* 1196 községben román,
ezek közt . 278 község *egyajkú*,
918 » *poliglott*;

e 918 román helységben :
az elsőrendű *fajkisebbség* súlya

<i>fajra</i>	V-öd	IV-ed	III-ad	II-od	I-ső	összesen
	f o k ú					helységben
magyar .	13	20	35	80	372	520
tót . . .	1	3	4	5	9	22
német .	6	18	21	45	158	248
orosz .	—	1	—	—	1	2
szerb .	1	2	8	5	10	26
horvát .	—	—	—	—	3	3
vend . .	—	—	—	—	—	—
egyébny.	—	1	2	5	89	97
jelleggel						
együtt	21	45	70	140	642	= 918

Túl a Királyhágón (16 megye)
a *fajtlöbbség* 1785 községben román,
ezek közt 403 község *egyajkú*,
1382 » *poliglott*;

ez 1382 román helységben :
az elsőrendű *fajkisebbség* súlya

<i>fajra</i>	V-öd	IV-ed	III-ad	II-od	I-ső	összesen
	f o k ú					helységben
magyar .	41	67	71	155	472	806
tót . . .	—	—	1	1	2	4
német .	17	17	10	22	192	258
orosz .	—	—	—	—	5	5
szerb .	—	—	—	—	—	—
horvát .	—	—	1	1	2	4
vend . .	—	—	—	1	1	2
egyébny.	—	3	—	30	270	303
jelleggel						
együtt	58	87	83	210	944	= 1382

A román községekben, a Királyhágó mindkét oldalán, a más ajkú fajminoritások nagy része (az Alföldön erős kétharmada, Erdélyben közel háromnegyede) súlytalan. Ezek közt *legtöbb a magyar*, elég sok a német és cigány elem mindkét országrészben. A *többi* fajelemek spórái *csekély* számmal fordulnak elő. Legfeltűnőbb ez az orosz elemre nézve, melynek nyelvterülete (Máramaros-Ugocsában) a románnal *szomszédos*.

Úgy a kisebb súlyú, mint a súlyos minoritások Erdélyben *nagyobb* számúak, mint a Királyhágón innen, s ott is, itt is, a *magyar fajkisebbségek* állnak első helyen, utánuk jön a német (délvidéki sváb és erdélyi szász); messze mögöttük tart a szerb, tót, cigány és utolsó sorban a horvát, orosz s a vend. Az utóbbiból az Alföldön egyetlen elem sem található, de túl a Királyhágón van két községben néhány százalék.

A Királyhágón innen (16 megye)
a *fajtlöbbség* 257 községben német,
ezek közt . 11 község *egyajkú*,
246 » *poliglott*;

e 246 német helységben :
az elsőrendű *fajkisebbség* súlya

<i>fajra</i>	V-öd	IV-ed	III-ad	II-od	I-ső	összesen
	f o k ú					helységben
magyar .	2	8	13	22	83	128
román .	6	10	12	7	34	69
tót . . .	—	3	1	1	2	7
orosz .	—	1	—	—	—	1
szerb .	4	11	4	6	5	30
horvát .	—	—	1	—	1	2
vend . .	—	—	—	—	—	—
egyébny.	—	—	1	2	6	9
jelleggel						
együtt	12	33	32	38	131	= 246

Túl a Királyhágón (16 megye)
a *fajtlöbbség* 178 községben német,
ezek közt *nincs egyajkú*,
valamennyi *poliglott*;

e 178 német helységben :
az elsőrendű *fajkisebbség* súlya

<i>fajra</i>	V-öd	IV-ed	III-ad	II-od	I-ső	összesen
	f o k ú					helységben
magyar .	—	1	—	—	2	3
román .	29	36	51	33	10	159
tót . . .	—	—	—	1	—	1
orosz .	—	—	—	—	—	—
szerb .	—	—	—	—	—	—
horvát .	—	—	—	—	—	—
vend . .	—	—	—	—	—	—
egyébny.	—	—	2	8	5	15
jelleggel						
együtt	29	37	53	42	17	178

A német községnépesség ez adatai világosan állítják szem elé a két országrész viszonyai közt létező nagy eltéréseket. Az Alföldön sok fajelem

érintkezik a némettel, s a német is csaknem valamennyivel. Legtöbbször a magyar elem, legnagyobb súlylyal a *román* elem jelen meg a Királyhágón inneni német helységeiben. Erdélyben a német (szász) faj összezárkozóbb; a más népek közül csak a románság súlya nehezedik rá, — *a magyarral alig érintkezik*. A két faj közt, nyolczszáz évi közös történet után, az új idők elhidegülést, sőt averziv természetű ellentétet látszanak felidézni, mely észrevehető község-etnikájukon kölcsönösen.

A többi népek közül Erdélyben még a *tót* elemnek van (a szilágyság hegyei közt) két kis helysége; ezeket a 48 alföldivel nem kell össze-mérnünk. Az *orosz*, *szerb*, *horvát*, *bolgár* és *cseh* elem csak a Királyhágón innen *községalkotó* nép; ezekre tehát az összehasonlítást nem terjeszthetjük ki; rájuk nézve ugyanazt ismételhették itt is, a mit fön, az ország keleti tájékának adataiban már előadtunk.

Foglaljuk össze az adatkincset, hogy láthatóvá tegyük, milyen a népfajok *viszonossága* a két országrész poliglott helyiségeiben a fajtöbbségek és fajkisebbségek közt.

A Királyhágón innen (16 megye):

elsőrendű faj- kisebbségek súlya IV—V. (30—50%) fokú	fajtöbbségre								összesen
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	
	h e l y s é g b e n								
magyar	★	33	13	10	1	10	—	—	64
román	31	★	4	16	—	3	1	—	55
tót	3	4	★	3	—	1	—	—	11
német	17	24	—	★	3	11	—	—	55
orosz	6	1	—	1	★	—	—	—	8
szerb	11	3	2	15	—	★	—	—	31
horvát	—	—	—	—	—	1	★	—	1
vend	—	—	—	—	—	—	—	★	—
egyéb ny.	1	1	—	—	—	1	—	★	3
összesen	69	66	19	45	4	27	1	—	231

II—III. (10—30%) fokú	fajttöbbségre								egyéb ny. összesen
magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend		
h e l y s é g b e n									
magyar	★	115	8	35	6	12	2	—	179
román	41	★	1	19	1	14	1	—	78
tót	20	9	★	2	—	—	—	—	31
német	24	66	1	★	74	25	—	—	192
orosz	6	—	—	—	★	1	—	—	7
szerb	10	13	1	10	—	★	1	—	35
horvát	—	—	—	1	—	1	★	—	2
vend	—	—	—	—	—	—	—	★	—
egyéb ny.	3	7	—	3	—	3	—	—	16
összes	104	210	11	70	81	56	4	—	4=540

Túl a Királyhágón (16 megye):

elsőrendű faj- kisebbség súlya IV—V. (30—50%) fokú	magyar	román	fajtiöbbségre						egyéb ny.	összesen	
			tót	német	orosz	szerb	horvát	vend			
			h	e	l	y	s	é			g
magyar	★	108	—	1	—	—	—	—	—	—	109
román	104	★	—	65	—	—	—	—	—	—	169
tót	—	—	★	—	—	—	—	—	—	—	—
német	2	34	—	★	—	—	—	—	—	—	36
orosz	—	—	—	—	★	—	—	—	—	—	—
szerb	—	—	—	—	—	★	—	—	—	—	—
horvát	—	—	—	—	—	—	★	—	—	—	—
vend	—	—	—	—	—	—	—	★	—	—	—
egyéb ny.	—	3	—	—	—	—	—	—	★	—	3
összes	106	145	—	66	—	—	—	—	—	—	317

II—III. (10–30%) fokú	fajtiöbbségre								egyéb ny.	összesen
magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend			
h e l y s é g b e n										
magyar	★	226	—	—	—	—	—	—	226	
román	116	★	—	84	—	—	—	—	200	
tót	1	2	★	1	—	—	—	—	4	
német	2	32	—	★	—	—	—	—	34	
orosz	—	—	—	—	★	—	—	—	—	
szerb	—	—	—	—	—	★	—	—	—	
horvát	—	2	—	—	—	—	★	—	2	
vend	—	1	—	—	—	—	—	★	1	
egyéb ny.	9	30	—	10	—	—	—	★	49	
összes	128	293	—	95	—	—	—	—	516	

A Királyhágón innen (16 megye)										
elsőrendű faj- kisebbségek súlya I. fokú (1-10%)	fajttöbbségre									
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
	h e l y s é g b e n									
magy.	★	372	10	83	6	15	—	—	1	487
rom	92	★	—	34	—	10	—	—	—	136
tót	77	9	★	2	—	2	—	—	—	90
német	72	158	6	★	39	31	1	—	6	313
orosz	7	1	—	—	★	—	—	—	—	8
szerb	6	10	2	5	—	★	—	—	1	24
horvát	1	3	—	1	—	—	★	—	—	5
vend	—	—	—	—	—	—	—	★	—	—
egyéb ny.	15	89	—	6	—	3	1	—	★	114
összes	270	642	18	131	45	61	2	—	8	1177
Egyajkú helységek	429	278	—	11	3	—	1	—	5	727

Túl a Királyhágón (16 megye)										
elsőrendű faj- kisebbségek súlya I. fokú (1-10%)	fajttöbbségre									
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
	h e l y s é g b e n									
magy.	★	472	2	2	—	—	—	—	—	476
rom.	104	★	—	10	—	—	—	—	—	114
tót	—	2	★	—	—	—	—	—	—	2
ném.	14	192	—	★	—	—	—	—	—	206
orosz	—	5	—	—	★	—	—	—	—	5
szerb	—	—	—	—	—	★	—	—	—	—
horvát	1	2	—	—	—	—	★	—	—	3
vend	—	1	—	—	—	—	—	★	—	1
egyéb ny	88	270	—	5	—	—	—	—	★	353
összes	197	944	2	17	—	—	—	—	—	1160
Egyajkú helységek	221	403	—	—	—	—	—	—	—	624

A táblázatok pontos tájékozást adnak a két országrész fajnépeségi viszonyairól. Megmondják, hogy *egyajkú* községe az Alföldön a magyar-
nak (429), Erdélyben a románnak (403) van legtöbb; a többi népeké
jelentéktelen. Megmondják a táblázatok, hogy a *súlytalan* s a *kisebb
súlyú* fajminoritások a két országrészben elég egyenletesen vannak elter-
jedve (kisebb súlyu egyfelől 540, másfelől 516, súlytalan egy felől 1177,
másfelől 1160), s mindkét területen a magyar faj jár elül (az alföldi
svábok csak kisebb súlyú minoritás gyanánt lépnek fel több községben,
mint az alföldi magyarok). De rámutatnak e példák arra is, hogy a súlyos
fajkisebbségek száma Erdélyben sokkal több, mint az Alföldön, s ott a
románság nagy, itt a magyarság gyenge előnyben jár a többi népek előtt.

E helyt mi csak a többség után közvetlenül következő *elsőrendű*
kisebbségeket mutattuk be, — azokból a *nép-fajok* elterjedtségére követ-
keztetés nem vonható. Fajelemek a poliglott községekben 3—7-ik helyen
is fordulnak elő; róluk az előbbi fejezetben volt szó, midőn kimutattuk,
hogy a népfajok hány helységben vannak jelen, hányból hiányzanak.

* * *

Hasonlítsuk össze a két országrész *felekezeti* viszonyait is.

A Királyhágón innen (16 megye)				
872 magyar helység közül:				
a hivek	többség- ben	kisebb- ségben	össze- sen	hiány- zanak
v a n n a k				
r. kath.	319	500	819	53
g. kath.	70	279	349	523
örm. kath.	—	—	—	872
kel. gör.	4	177	181	689
ág. ev.	21	93	114	758
ev. ref.	456	288	744	128
unit.	—	3	3	869
izr.	2	552	554	318
h e l y s é g b e n.				

Túl a Királyhágón (16 megye)				
652 magyar helység közül:				
a hivek	többség- ben	kisebb- ségben	össze- sen	hiány- zanak
v a n n a k				
r. kath.	154	372	526	126
g. kath.	23	242	265	387
örm. kath.	—	6	6	646
kel. gör.	12	177	189	463
ág. ev.	12	23	35	617
ev. ref.	377	165	542	110
unit.	74	124	198	454
izr.	—	244	244	408
h e l y s é g b e n.				

A *magyarság*, e szerint, mindkét országrészben a legtöbb községnek *ev. ref.* jellegűt ad. Az Alföldön a magyar helységeknek nem sokkal több mint harmada, Erdélyben gyenge negyedrésze *r. kath.* jellegű. A Királyhágón innen a *g. kath.* egyház 70, túlán csak 23 magyar helységben bírja a hívek többségét; ott 74 magyar község túlnyomólag *unitárius* (főleg a székelyföldön). Erdélyben több a *kel. gör.*, az Alföldön az *ág. ev.* hitű magyar. A Királyhágón innen két magyar helységben a felekezeti többség izraelita (M.-Szigeten és T.-Ujlakon).

A Királyhágón innen (16 megye)

1196 román helység közül:

<i>a hívek</i>	több- ségben v a n n a k	kisebb- ségben	össze- sen	hiány- zanak
r. kath.	12	533	545	651
g. kath.	270	166	436	760
örm. kath.	—	—	—	1196
kel. gör.	913	71	984	212
ág. ev.	1	7	8	1188
ev. ref.	—	267	267	929
unit.	—	1	1	1195
izr.	—	477	477	719
h e l y s é g b e n.				

Túl a Királyhágón (16 megye)

1785 román helység közül:

<i>a hívek</i>	több- ségben v a n n a k	kisebb- ségben	össze- sen	hiány- zanak
r. kath.	5	519	524	1261
g. kath.	971	322	1293	492
örm. kath.	—	5	5	1780
kel. gör.	796	226	1022	763
ág. ev.	9	101	110	1675
ev. ref.	3	676	679	1106
unit.	1	55	56	1729
izr.	—	866	866	919
h e l y s é g b e n.				

A *románság* a Királyhágón innen túlnyomólag a *kel. gör.*, túl a Királyhágón a *g. kath.* egyház híve. Van néhány román község mindkét országrészen, hol *r. kath.*, hol protestáns jellegű, ezekben a relativ felekezeti többségek számai nem egyeznek a fajtöbbség számaival, mert a fajnép többsége is viszonylagos.

A Királyhágón innen (16 megye)

257 német helység közül:

<i>a hívek</i>	több- ségben v a n n a k	kisebb- ségben	össze- sen	hiány- zanak
r. kath.	235	18	253	4
g. kath.	—	40	40	217
örm. kath.	—	—	—	257
kel. gör.	6	130	136	121
ág. ev.	13	36	49	208
ev. ref.	2	48	50	207
unit.	—	—	—	257
izr.	1	81	82	175
h e l y s é g b e n.				

Túl a Királyhágón (16 megye)

178 német helység közül:

<i>a hívek</i>	több- ségben v a n n a k	kisebb- ségben	össze- sen	hiány- zanak
r. kath.	1	57	58	120
g. kath.	3	93	96	82
örm. kath.	—	—	—	178
kel. gör.	5	123	128	50
ág. ev.	167	8	175	3
ev. ref.	1	51	52	126
unit.	—	5	5	173
izr.	1	29	30	148
h e l y s é g b e n.				

A *német* felekezeti népesség a Királyhágón innen túlnyomólag *r. kath.*, Erdélyben *ág. ev.* vallású. De van néhány helység itt is, ott is, hol más egyház hívei vannak többségben. Többnyire relativ fajmajoritással bírnak, a mi a felekezeti többségben is kifejezésre jut. Egy-egy helység mindkét országrészben túlsúlyllyal *izraelita* felekezetű, de német-ajkú: ezek Máramarosban Karácsonyfalú s Besztercze-Naszódban Entradám.

A Királyhágón innen (16 megye)

a hívek	48 tót község közül:		össze- sen	hiány- zanak
	több- ségben v a n n a k	kisebb- ségben		
r. kath.	19	23	42	6
g. kath.	—	3	3	45
örm. kath.	—	—	—	48
kel. gör.	—	21	21	27
ág. ev.	29	9	38	10
ev. ref.	—	26	26	22
unit.	—	7	7	41
izr.	—	23	23	25
h e l y s é g b e n.				

Túl a Királyhágón (16 megye)

a hívek	2 tót község közül:		össze- sen	hiány- zanak
	több- ségben v a n n a k	kisebb- ségben		
r. kath.	2	—	2	—
g. kath.	—	2	2	—
örm. kath.	—	—	—	2
kel. gör.	—	—	—	2
ág. ev.	—	—	—	2
ev. ref.	—	—	—	2
unit.	—	—	—	2
izr.	—	2	2	—
h e l y s é g b e n.				

Az ország keletén támadt tót szigetek alföldi csoportjától két kis helység különvlik, s a Szilágyságban közelebb érintkezésbe lép az erdélyrészi fajnépekkel. E két sziget hitélete r. kath. Az alföldi csoportban a helységek nagyobb fele ág. ev., kisebb fele r. katolikus.

A szerb, orosz, horvát és bolgár-cseh községek csak a Királyhágón innen fordulnak elő, ezért *felekezeti* viszonyaik dolgában sem mondhatunk e helyt többet, mint a mennyit a keleti országtáj leírásánál fenn már elmondottunk.

A két országrész *valamennyi* helységében a felekezetek ereje és elterjedtsége ilyen:

A Királyhágón innen (16 megye)

a hívek	2675 község közül:		össze- sen	hiány- zanak
	több- ségben v a n n a k	kisebb- ségben		
r. kath.	625	1225	1850	825
g. kath.	473	497	970	1705
örm. kath.	—	—	—	2675
kel. gör.	1051	421	1472	1203
ág. ev.	64	192	256	2419
ev. ref.	459	669	1128	1547
unit.	—	11	11	2664
izr.	3	1317	1320	1355
h e l y s é g b e n.				

Túl a Királyhágón (16 megye)

a hívek	2617 helység közül:		össze- sen	hiány- zanak
	több- ségben v a n n a k	kisebb- ségben		
r. kath.	162	948	1110	1507
g. kath.	997	659	966	961
örm. kath.	—	11	11	2606
kel. gör.	813	526	1339	1278
ág. ev.	188	132	320	2297
ev. ref.	381	892	1273	1344
unit.	75	184	259	2358
izr.	1	1151	1152	1465
h e l y s é g b e n.				

E szerint Királyhágón innen a legtöbb községnek a *kel. gör.*, Erdélyben a *g. kath.* egyház ad, túlsúlyánál fogva, hitéleti jelleget. Utánuk következik: Királyhágón innen a két katolikus s az ev. ref., Erdélyben a kel. gör. s a két protestáns egyház. Az erdélyi r. kath. status hívei az erdélyrészi helységeknek alig 15-öd részében bírják a többséget. Az Alföldön az ág. ev. és Erdélyben az unitárius szigetek csaknem egyenlő számúak. Az izraelitásg ott 3, itt 1 községben túlnyomó.

Végül ide iktatjuk a két országrész felekezeti népességének számadatait, a milyennek a mult népszámlálás azt találta, s a hogy mi a fajtöbbségek szerint községenként sommáztuk.

A Királyhágón innen (16 megye)

helység- ben	fajtlőbbségre a helység ¹⁾	a felekezeti népesség								
		r. kath.	g. kath.	örm. ²⁾ kath.	kel. gör.	ág. év.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr. ²⁾
872	magyar	1.722,082	147,870	31	80,695	140,245	1.102,442	1,351	4,412	250,949
1196	román	110,336	236,113	8	876,143	6,733	19,941	112	345	33,241
48	tót	34,741	1,620	6	9,595	112,779	2,689	4	692	4,168
257	német	561,386	8,359	12	62,851	46,834	15,217	108	588	16,612
144	szerb	129,826	2,286	6	314,054	12,523	7,506	24	1573	8,443
133	orosz	7,407	154,579	—	65	1,208	1,464	2	26	25,823
8	horvát	7,684	34	—	743	41	16	—	—	25
17	egyéb ny.	19,088	79	1	703	39	439	—	—	129
2675	a felekezeti helységben népesség	2.592,550	550,940	64	1.344,849	320,402	1.149,714	1,601	7,636	339,390

Túl a Királyhágón (16 megye)

		a felekezeti népesség								
helység- ben	fajlőbbségre a helység	r. kath.	g. kath.	örm. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	e. ker.	izr.
652	magyar	242,752	78,896	2,418	52,171	28,279	312,871	55,225	45	19,814
1785	román	38,171	640,552	208	601,256	29,416	59,901	3,312	26	24,347
178	német	12,751	24,693	25	50,406	151,683	6,804	809	5	3,389
2	tót	2,089	34	—	—	—	—	—	—	35
2617	a felekezeti helységben népesség	295,763	744,175	2,651	703,833	209,378	379,576	59,346	76	47,585

A két csoport főösszegei az ország 32 keleti megyéjének felekezeti népességét, s ezek együtt az egész jogi népességet adják.

Az élet e számpéldákon tíz év óta bizonynynyal sokat változtatott; a lélekszámok már régóta mások, de a számarányok lényegre ma is ugyanilyenek.

S most forduljunk Magyarország *nyugoti* tájékának egyszerűbb és zajtalanabb viszonyai felé.

III.

A nyugoti országtáj 31 vármegyéjét a Duna két egyenlőtlen részre osztja. A kisebbik darab 11 megyével a *Dunántúl*, a nagyobbik darab 20 megyével a felső Tiszáig terjedő *Felvidék*. Tán kissé fonáknak látszik, hogy ennyire különböző nagyságú, népességű és fajtermészetre is eltérő két területet hasonlítsunk össze. De más módját a nyugati országtáj ketté választásának nem tudjuk. E kérdésben a Duna rendelkezett, ez pedig nagy úr: a mit ő különválaszt, azt nem lehet egyesíteni, s a mit együtt hágy, azt nem lehet szétszakítani. A legtermészetesb csoportosítás ez: egyfelől a Kárpátok bércvilága s ennek a Felső-Duna és Felső-Tisza mellékeig ereszkedő völgyrendszere, másfelől a túl-dunai terület, mely már az ó-korban nevezetes külön tartomány volt: Pannonia.

¹⁾ A másajkú kisebbségek e helyt nem számítanak. — ²⁾ A Királyhágón innen 14, Erdélyben 11 keleti örményt az örmény katolikusokhoz, — 19 nem keresztényt az izraelitákhoz számítottunk.

Népesség a területhez s ez a lakott részekhez a két országrészben eléggé hasonló arányt tart. A Dunántúl területe 7,712.950 k. hold, a felvidéké 11,854.588 k. hold; a túl-a-dunai népesség az utolsó számláláskor volt 2,753.966, a felvidéké volt 3,629.999 lélek; Túl-a-Dunán a községek száma 2754, a felvidéken 4640; ott is, itt is átlag minden 3—4 holdra jut egy ember, s csaknem minden harmadfélezer holdra egy helység.

De vannak lényeges eltérések is a két országrész népességi viszonyaiban. A *felvidék* az ő lakható területein *tömörebben van beépítve*, — mert sok a lakhatatlan területe a magas hegyek közt. Viszont a *dunántúli községek népesebbek* a felvidékieknél, mert a kivándorlási mozgalom amazokat kisebb súlylyal érte. A felvidéken egy-egy községre átlag mintegy 800 lélek, Túl-a-Dunán éppen 1000 lélek jut a népességből. (A községszám itt 2754, s a népességben a kerekszám 2,754.000). A felvidéken tehát minden helységre átlag 200 lélekkel kevesebb esik, mint a Dunántúl, mely különbözet leginkább a kivándorlók számláját terheli.

Nézzük a két országrész *községi szervezetét*:

Túl-a-Dunán van	14,	a felső vidéken	43 város,
»	»	354, » » »	343 nagyközség,
»	»	23, » » »	23 (ideiglen városhoz vagy nagyközséghez) csatolt falu.
»	»	527, » » »	893 körjegyzői kör, s ezekben
»	»	2363, » » »	4231 körönként összekapcsolt kisközség.

Ha a jegyzőségekbe kapcsolt faluk számára *körönként* is figyelünk, a 2—5, 6—10, 11—22 faluból álló körök három csoportja a két országrészben így áll:

Túl-a-Dunán van	388,	a felvidéken	611 kör	2—5 faluval,
»	»	127, » » »	260 »	6—10 » ,
»	»	12, » » »	22 »	11—22 » ,

Ez adatok megmondják, hogy az utolsó évtizedek gazdasági válsága mindkét országrészt érte. A *felvidéken* a régi városi szervezetek többnyire erőben maradtak; — de már a nagyközségi típuson észrevehető a szervezet sorvadása s ez a kis szerveken szintén megállapítható az apró falvak szertelen számából, valamint abból is, hogy a nem módos és szegény *körjegyzőségek harmadában* csaknem annyi a falu (282 körben 2097), mint a módos *kétharmadban* (611 körben 2134). *Túl-a-Dunán* a válság a nagyobb szerveket is érte: a városok ott gyér számúak s átlag lassan fejlődnek; de legalább a nagyközségek ereje jelentékeny. Sőt a Dunántúl nemcsak nagyközségeivel mulja felül a felsővidékieket, hanem a kisebb szervek dolgában is vannak előnyei: aránylag annyi a módos, s kevesebb a nem módos faluja, mint a felvidéknek. Csak a szegény kisközségekre nézve áll a két országrész egyaránt gyengén.

Megítélhetjük ezt, s a népesség egyenetlen megosztását, *községmégreteik* alapján is:

Túl-a-Dunán van:	
legnagyobb méretű	14
nagyméretű	21
középméretű	802
kisméretű	1917
összesen	2754 helység

a felvidéken van:	
legnagyobb méretű	15
nagyméretű	33
középméretű	862
kisméretű	3730
összesen	4640

A kisebb területű és népességű Dunántúl tehát majd annyi nagy-, és legnagyobb méretű helységet állít ki, mint a sokkal terjedelmesb és népesebb felvidék. De Túl-a-Dunán inkább a legnagyobb méretűek viselik, a felvidéken a nagyméretűek is elbírják a városi szervezet terheit. Középméretű mezővárosok és nagyfaluk dolgában sem marad messze a Dunántúl a Felvidék mögött, sőt aránylag (11 megyével 20 ellenében) fölül is múlja azt. Túl-a-Dunán csak a kis falvak száma aránytalanul kevesebb, mint a Felvidéken, s ez mutatja, hogy a gazdasági válság itt több és mélyebb pusztítást vitt végbe a kisközségi szervezeteken. A Felvidék negyedfélezer kis falujából nagy rész nemrégén népes helység volt, — de a kivándorlás folytán elnéptelenedtek s kis faluvá zsugorodtak le.

Ha e helységeket *etnikai* jellegük szerint, a *fajtöbbség* alapján vizsgáljuk, (a mit valamennyire nézve, arányszámítás útján, magunk állapítottunk meg), — a következő kép bontakozik ki előttünk:

Túl-a-Dunán	
a 14 város közül:	a 354 nagyközség közül:
magyar 10	magyar 262
német . 4	német 76
	horvát 12
	tót 3
	szerb 1
a 23 csatolt kisközségből:	
magyar 17	
német 4	
tót 2	

a felvidéken	
a 43 város közül:	a 343 nagyközség közül:
magyar 16	magyar 213
német . 7	német 23
tót . . 20	tót 103
	orosz 4
a 23 csatolt kisközségből:	
magyar 9	
német 1	
tót 13	

A 388 módos (2- 5 községből álló)	
körjegyzőség közül:	
faj-jellegre túlnyomólag magyar	271 körj.
» » német	87 »
» » horvát	28 »
» » tót	2 »

A 611 módos (2-5 községből álló)	
körjegyzőség közül:	
faj-jellegre túlnyomólag magyar	280 körj.
» » német	11 »
» » tót	292 »
» » orosz	28 »

A 127 nem módos (6-10 közs. álló)	
körjegyzőség közül:	
faj-jellegre túlnyomólag magyar	85 körj.
» » német	19 »
» » horvát	8 »
» » vend	15 »

A 260 nem módos (6-10 közs. álló)	
körjegyzőség közül:	
faj-jellegre túlnyomólag magyar	55 körj.
» » német	3 »
» » tót	179 »
» » orosz	23 »

A 12 szegény (11-18 községből álló)	
körjegyzőség közül:	
faj-jellegre túlnyomólag magyar	6 körj.
» » német	2 »
» » horvát	1 »
» » vend	3 »

A 22 szegény (11-22 községből álló)	
körjegyzőség közül:	
faj-jellegre túlnyomólag magyar	1 körj.
» » tót	18 »
» » orosz	3 »

E kép tanuságot tesz róla, hogy városi és nagyközségi képződményekben a *magyar* faj túlsúlya Túl-a-Dunán nagy és feltétlen, — a felvidéken csak a nagyközségekre nézve ilyen; itt a régi (és a tótok beáramlása folytán eltótosodó) *német* városok vannak többségben a magyar fölött (a 20 tót város nagyobb fele német törzslakossággal bír). Nagyközségek dolgában a felvidéki német etnika gyenge, a tót sem nagy erejű.

A *jómódú* kisközségek aránya a nem-módosakhoz s a szegényekhez Túl-a-Dunán jóval kedvezőbb, mint a felvidéken; ott 388 tehetősre 138 szegényebb, itt 611-re 282 esik. Ott a magyar jegyzőségek erős háromnegyede, itt alig kétharmada jómódú. A német jegyzőségek mindkét országrészben túlnyomó számmal tehetősek. Ilyenek Túl-a-Dunán a horvát jegyzőségek is. De gyenge állapotban vannak Túl-a-Dunán a vend, a felvidéken a tót és orosz jegyzőségek. — A 18 tót s a 3 orosz kör mellett van a felvidéken 1 szegény magyar, — sőt Túl-a-Dunán van a 3 vend, 2 német, 1 horvát kör mellett szegénységükben osztozó 6 magyar körjegyzőség is.

* *
* *

A két országrész népessége, a fajtöbbség alapján községenként sommázza, saját számításunk szerint, az 1891-ki felvételnél így osztott meg:

Túl-a-Dunán (11 megyében)				A felvidéken (20 megyében)			
a községek				a községek			
száma	fajttöbbsége	területe	lélekszáma	száma	fajttöbbsége	területe	lélekszáma
1788	magyar	5.613,367	1.892,182	1406	magyar	4.082,936	1.413,914
575	német	1.488,545	589,513	104	német	439,952	174,123
228	horvát	406,641	180,895	1	horvát	4,291	2,118
11	tót	39,064	12,819	2650	tót	6.140,678	1.801,077
147	vend	138,197	71,457	479	orosz	1.186,731	238,767
5	szerb	27,136	7.100	—	—	—	—
= 2754	helység	7.712,950	2.753,966	= 4640	helység	11.854,588	3.629,999

Bontakozzanak ki e lélekszámokból mindkét országrészre nézve a *fajnépesség* többi adatai is, a hogy ez a helységekben — fajtöbbség és fajkisebbség gyanánt — saját számításunk szerint, megoszlik:

Túl-a-Dunán (11 megyében)										
a község	a fajnépességből									
száma :	fajttöbbsége:	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.
1788	magyar	1.794,163	791	5,929	69,452	15	5,797	7,219	2,507	6,309
11	tót	2,344	—	9,963	470	—	—	2	—	40
575	német	70,219	27	1,574	495,405	5	9,253	8,959	355	3,716
5	szerb	1,546	—	181	1,266	—	3,757	77	—	273
228	horvát	15,640	91	191	11,886	1	653	151,432	129	872
147	vend	2,049	—	25	2,439	—	—	44	66,711	189
a fajnépesség		1.885,961	909	17,863	580,918	21	19,460	167,733	69,702	11.399

A felvidéken (20 megyében):

a község száma:	fajtlétszám:	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.
1406	magyar	1314,115	200	56,083	29,596	5,291	53	206	420	7,950
2650	tót	93,092	222	1,588,644	97,697	4,118	99	182	72	16,951
104	német	17,172	80	22,339	130,808	583	37	220	8	2,876
479	orosz	6,750	130	5,703	21,339	202,700	1	42	—	2,102
1	horvát	124	—	355	229	—	—	1,272	—	138
a fajtlétszám		1,431,253	632	1,673,124	279,669	212,692	190	1,922	500	30,017

A két főösszeg együtt a nyugati országtáj fajtlétszámát s ez közösen a jogi népességet adja.

E népek fajtlétszámukkal a két országtájban méretre ily községeket alkottak:

Túl-a-Dunán		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
legnagyobb méretű		13	—	—	1	—	—	—	—	—	14
nagy	»	17	—	—	4	—	—	—	—	—	21
közép	»	536	—	5	195	—	2	56	8	—	802
kis	»	1222	—	6	375	—	3	172	139	—	1917
		= 1788	—	11	575	—	5	228	147	—	= 2754

k ö z s é g b e n ;

a felvidéken		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
legnagyobb méretű		10	—	4	1	—	—	—	—	—	15
nagy	»	14	—	18	1	—	—	—	—	—	33
közép	»	366	—	409	38	48	—	1	—	—	862
kis	»	1016	—	2219	64	431	—	—	—	—	3730
		= 1406	—	2650	104	179	—	1	—	—	= 4640

k ö z s é g b e n .

A dunántúli *magyarság* városi jellegű helységeinek, nagy és kis faluinak száma tetemesen felülmúlja összes méreteiben ez országrész többi népeinek községszámát és néperezését. A felső vidéken, melynek magyarul lakta területe főleg a palóc-vidékhez számít, csak a legnagyobb méretű magyar helységek állnak az első helyen. A nagyméretűek közt már előtte jár, a középméretben messze meghaladja s a kisméretűek dolgában kétszerre felülmúlja a magyar képződményeket a tót községeké.

Még eltérőbb viszonyokat látunk a két országrészben, ha figyelembe vesszük a helységek egy- vagy többajkúságát úgy a felvidéken, mint Túl-a-Dunán.

Adataink szerint

Túl-a-Dunán (11 megye)		fajtlétszám									összesen
van		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
egyajkú		1178	—	—	86	—	—	40	51	—	1355 község
kétajkú		483	—	2	319	—	—	91	55	—	950 »
háromajkú		102	—	9	140	—	3	77	39	—	370 »
négyajkú		22	—	—	27	—	1	17	2	—	69 »
ötajkú		2	—	—	3	—	1	3	—	—	9 »
hatajka		1	—	—	—	—	—	—	—	—	1 »
összesen		1788	—	11	575	—	5	228	147	—	= 2754 község

A felvidéken (20 megye)

van	fajtlétszám									összesen	
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.		
egyajkú	680	—	377	1	20	—	—	—	—	1078	község
kétajkú	463	—	962	35	157	—	1	—	—	1618	»
háromajkú	209	—	985	41	187	—	—	—	—	1422	»
négyajkú	51	—	316	24	86	—	—	—	—	477	»
ötajkú	3	—	10	3	27	—	—	—	—	43	»
hatajkú	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2	»
összesen	1406	—	2650	104	479	—	1	—	—	4640	község

A két országrész közül Túl-a-Dunán az egyajkúság, a felvidéken a kétajkúság esete túlnyomó, — ott a magyar, itt a tót népfaj a túlsúly, bár monoglott községek dolgában a *felvidéken* is a magyarság áll első helyen, s a tót meg az orosz csak messze utána következik. A sok tót és orosz faluban — mint már említettük — azért oly gyér az egyajkúság, mert azok legtöbbször a galicziai izraeliták beáramlásának útjába eső határszéli megyékben fekszik, s így a legtöbb német spóra ott fordul elő.

Ezúttal sem fogjuk az összes sporadikus példákat országrészenként sommázza bemutatni. A fajéletképéről elég világos képet kapunk, ha összehasonlítjuk a többajkú helységeket az elsőrendű s így mértékadó fajkisebbségeket súlyuk szerint.

Túl-a-Dunán (11 megye)

a fajkisebbség	a fajtlétszám							összesen	
	610 magyar	11 tót	489 német	5 szerb	188 horvát	96 vend	1399 többajkú		
<i>súly</i>									
V-öd fokú	20	—	25	—	11	—	56		
IV-ed »	20	1	35	2	14	2	74		
III-ad »	34	5	47	—	24	6	116		
II-od »	46	5	77	1	36	11	176		
I-ső »	490	—	305	2	103	77	977		
Egyajkúak :	1178	—	86	—	40	51	1355		
Összesen	1788	11	575	5	228	147	2754		

A felvidéken (20 megye)

a fajkisebbség	a fajtlétszám					összesen	
	726 magyar	2273 tót	103 német	459 orosz	1 horvát		
<i>súly</i>							
V-öd fokú	15	30	4	10	—	59	
IV-ed »	29	58	7	14	—	108	
III-ad »	26	98	17	46	—	187	
II-od »	89	296	23	98	1	507	
I-ső »	567	1791	52	291	—	2701	
Egyajkúak	680	377	1	20	—	1078	
Összesen	1406	2650	104	479	1	4640	

A fajkisebbségek Túl-a-Dunán kevesebb községben fordulnak elő, mint a felvidéken, de aránylag súlyosabbak, mint ott. A felvidéken a súlytalan (I^o) kisebbségek száma 2701, Túl-a-Dunán 977, — amabból a legnagyobb hányad (1791) a tótságra, emebből a gyenge felerész a magyarságra esik. A súlyos (IV—V^o) kisebbségek száma Túl-a-Dunán (11 megyében) 130, a felvidéken (20 megyében) 167, — amabban magyar, német és horvát helységek arányosan osztoznak, — emez nagy túlsúllyal leginkább a tót helységekre nehezedik.

A nyugati országtáj vázolásánál sommásan megjelöltük már e fajminoritásokat, — most a két országrész közt való megoszlásuk képét vázoljuk. De minthogy vend és szerb község a felvidéken, orosz község, Túl-a-Dunán nincs, s mert horvát község ott csak 1, tót község itt csak 11 létezik, — ezekre nézve részint tárgyaltan, részint rövidre fogható az összehasonlítás. A felvidék egyellen horvát községében a fajkisebbség tót, s a Dunántúl 11 tót községében mindenütt magyar.

Csupán a magyar és német helységek fajnépességi viszonyai különbözök a két területen; azért kell ott ezeket pontosan összemérnünk.

Magyar községben a fajminoritások képe ez:

Túl-a-Dunán							A felvidéken						
610 magyar községnek fajkisebbsége	a fajkisebbségek súlya						726 magyar községnek fajkisebbsége	a fajkisebbségek súlya					
	V-öd	IV-öd	III-od	II-od	I-od	Összesen		V-öd	IV-od	III-od	II-od	I-od	Összesen
fokú							fokú						
német . . .	17	17	26	37	366	463 közs.	német . . .	—	2	3	15	127	147 közs.
tót.	1	—	2	2	15	20 »	tót	14	25	23	68	367	497 »
szerb	—	1	1	2	2	6 »	szerb	—	—	—	—	—	»
román	—	—	—	—	10	10 »	román	—	—	—	—	—	»
orosz	—	—	—	—	1	1 »	orosz	1	2	—	2	29	34 »
horvát	1	2	4	1	36	44 »	horvát	—	—	—	—	1	1 »
vend	1	—	1	3	22	27 »	vend	—	—	—	—	—	»
egyéb ny. . .	—	—	—	1	38	39 »	egyéb ny. . .	—	—	—	4	43	47 »
Együtt	20	20	34	46	490	= 610 közs.	Együtt	15	29	26	89	567	= 726 közs.

A két tükörből látható, hogy a *magyarság* Túl-a-Dunán leginkább a német, a felvidéken a tót elemmel érintkezik, — s ezek foglalnak legnagyobb súlylyal helyet a magyar helységekben. A poliglott községképletek száma azonban a felvidéken több, mint Túl-a-Dunán, s a súlyos képleteké szintén ilyen a két országrészben. A felvidék *tót* kisebbségei nagyobb számúak és súlyúak, mint a túl-a-dunai *német* kisebbségek; épp így múlja felül a felvidéki *németség* a túl-a-dunai *tótok* képleteit. Gyéribb a magyar elem érintkezése egyfelől a horvát és vend, másfelől az orosz elemmel, bár néhány súlyos kisebbség tőlük ott is, itt is keletkezett. Feltűnő jelenség a sporadikus képletek közt, hogy a felvidék magyar helységeiben 1 horvát, a Dunántúl magyarsága közepett 1 orosz, sőt 10 román spóra akad.

Lássuk a *német* helységek fajminoritásait:

Túl-a-Dunán								A felvidéken							
489 német községnek fajkisebbsége		a fajkisebbségek súlya						103 német községnek fajkisebbsége		a fajkisebbségek súlya					
		V-od	IV-ed	III-ad	II-od	I-ső	összesen			V-od	IV-ed	III-ad	II-od	I-ső	összesen
		fokú								fokú					
magyar . .	20	26	31	67	227	371	közs.	magyar . .	1	3	2	11	12	29	közs.
tót	—	—	1	—	—	1	»	tót	3	4	14	9	31	61	»
szerb . . .	3	3	9	5	2	22	»	szerb . . .	—	—	—	—	—	—	»
horvát . .	2	6	5	2	27	42	»	román . .	—	—	—	—	1	1	»
vend . . .	—	—	—	—	11	11	»	orosz . . .	—	—	1	3	3	7	»
egyéb ny.	—	—	1	3	38	42	»	egyéb ny.	—	—	—	—	5	5	»
Összesen	25	35	47	77	305	489	közs.	Összesen	4	7	17	23	52	103	közs.

A *német* elem Túl-a-Dunán legtöbbször *magyar*, a felvidéken *tót* fajkisebbségekkel érintkezik. *Horvát* képletek sűrűbben fordulnak elő, a túl-a-dunai német, mint magyar képletek a felvidéki német községekben. Feltűnő nagy számmal vannak Dunántúl a *súlyos* szerb kisebbségek, de alig észrevehető számmal a súlytalanok. Látszik, hogy az érdekelt 15—20 *német* helység *valaha szerb* volt, de törzslakossága leolvadt, kihalt vagy elköltözött, s a veszített tért a német faj foglalta el. Annál gyérebb a német-orosz, sőt elég gyér a német-tót elemek érintkezése a felvidéken. Tót falvakban sok az anyanyelvre német izraelita, viszont a fajnémet községekben kevés az izraelita vallás híve. A felvidéki németiség nemcsak egykori terjeszkedő képességét s hódító erejét veszítette el, de tért is veszít fokozatosan: túl a Dunán a magyarság, a felvidéken a lótság szorongatja ki helyéből.

Álljanak itt a két országrészre nézve a népfajok *viszonosságát* feltüntető adatok arról, hogy azonos súlylyal egymás hány községében lépnek föl. Külön mutatjuk ki a legsúlyosb, a kisebb súly, s a súlytalan fajminoritások példáit, s bennük azt, hogy egy-egy nép a többi népek közt, s a többi népek egy-egy nép közt hány községben fordul elő.

Túl-a-Dunán										A felvidéken											
<i>a fajkisebbség</i> IV - V. fokú (30 - 50%) súlylyal	<i>a fajtlöbbség</i>								összesen	<i>a fajkisebbség</i> IV - V. fokú (30 - 50%) súlylyal	<i>a fajtlöbbség</i>								összesen		
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend			egyéb ny.	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát		vend	egyéb ny.
	h e l y s é g b e n										h e l y s é g b e n										
magyar	*	—	1	46	—	2	10	—	—	59	magyar	*	—	65	4	3	—	—	—	—	72
román	—	*	—	—	—	—	—	—	—	—	román	—	*	—	—	—	—	—	—	—	—
tót	1	—	*	—	—	—	—	—	—	1	tót	39	—	*	7	9	—	—	—	—	55
német	34	—	—	*	—	—	14	2	—	50	német	2	—	12	*	12	—	—	—	—	26
orosz	—	—	—	—	*	—	—	—	—	—	orosz	3	—	10	—	*	—	—	—	—	13
szerb	1	—	—	6	—	*	1	—	—	8	szerb	—	—	—	—	*	—	—	—	—	—
horvát	3	—	—	8	—	—	*	—	—	11	horvát	—	—	—	—	—	*	—	—	—	—
vend	1	—	—	—	—	—	—	*	—	1	vend	—	—	—	—	—	—	*	—	—	—
egyébny.	—	—	—	—	—	—	—	—	*	—	egyébny.	—	—	1	—	—	—	—	*	—	—
Együtt	40	—	1	60	—	2	25	2	—	130	Együtt	44	—	88	11	24	—	—	—	—	167

A fajkisebbség II–III. fokú (10–30%) súlytal	Túl-a-Dunán <i>a fajlőbbség</i>								összesen
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	
	helységben								
magy.	*	—	10	98	—	—	29	8	145
rom.	—	*	—	—	—	—	—	—	—
tót	4	—	*	1	—	—	—	—	5
német	63	—	—	*	—	1	28	9	101
orosz	—	—	—	—	*	—	—	—	—
szerb	3	—	—	14	—	*	—	—	17
horvát	5	—	—	7	—	—	*	—	12
vend	4	—	—	—	—	—	—	*	4
egyéb ny.	1	—	—	4	—	—	3	—	8
együtt	80	—	10	124	—	1	60	17	= 292

A fajkisebbség I. fokú (1–10%) súlytal	a fajtöbbség								összesen	
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend		
	h e l y s é g b e n									
magy.	★	—	—	227	—	2	63	40	—	332
rom.	10	★	—	—	—	—	—	—	—	10
tót	15	—	★	—	—	—	2	—	—	17
német	366	—	—	★	—	—	31	29	—	426
orosz	1	—	—	—	★	—	—	—	—	1
szerb	2	—	—	2	—	★	—	—	—	4
horvát	36	—	—	—	27	—	★	1	—	64
vend	22	—	—	11	—	—	4	★	—	37
egyéb ny.	38	—	—	38	—	—	3	7	★	86
együtt	190	—	—	305	—	2	103	77	—	= 977

A fajkisebbség II–III. fokú (10–30%) súlytal	A felvidéken a fajlőbbség								összesen
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	
	helységben								
magy.	★	—	200	13	9	—	—	—	222
rom.	—	★	—	—	—	—	—	—	—
tót	91	—	★	23	21	—	1	—	136
német	18	—	168	★	107	—	—	—	293
orosz	2	—	8	4	★	—	—	—	14
szerb	—	—	—	—	—	★	—	—	—
horvát	—	—	—	—	—	—	★	—	—
vend	—	—	—	—	—	—	—	★	—
egyéb ny.	4	—	18	—	7	—	—	★	29
együtt	115	—	394	40	144	—	1	—	= 694

A fajkisebbség I. fokú (1–10%) súlytal	a fajlőbbség									összesen
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
	h e l y s é g b e n									
magy.	★	—	557	12	31	—	—	—	—	600
rom.	—	★	—	1	—	—	—	—	—	1
tót	367	—	★	31	35	—	—	—	—	433
német	127	—	1048	★	211	—	—	—	—	1368
orosz	29	—	6	3	★	—	—	—	—	38
szerb	—	—	—	—	—	★	—	—	—	—
horvát	1	—	—	—	—	—	★	—	—	1
vend	—	—	—	—	—	—	—	★	—	—
egyéb ny.	43	—	180	5	14	—	—	—	★	242
együtt	567	—	1791	52	291	—	—	—	—	= 2701

E hat tükörből látható, hogy a súlyos kisebbségek példái közt a magyar (59 és 72 községben), a súlytalanok közt a német (426 és 1368 községben) vezet. A kisebb súlyúak közt is Túl-a-Dunán első a magyar (415 esettel), de a felvidéken a német kerül elibe (293 esettel). A tót mögöttük tart: súlyos képződményeinek száma a felső vidéken alig teszi a magyar képződmények kétharmadát, a kisebb súlyúaké a német képződmények felét, s a súlytalanoké ezeknek egyharmadát.

A két országrész közül a felvidék etnikai élete mozgalmasabb, a Dunántúlé megállapodottabb. Kitészik ez a kisebbségek hullámaiból, a hogy a *súlyos* képződményekre *kisebb súlyúak* s ezekre *súlytalanok* következnek. Túl-a-Dunán számsoruk: 130—292—977, a felvidéken pedig: 167—694—2701. Látszik, hogy a mozgalmak hullámai mennyivel nagyobbak és messzebb terjedők a felvidéken, mint Túl-a-Dunán.

* * *

Ide kapcsoljuk végül a két országrész *felekezeti* viszonyainak képét. De az összehasonlítást itt is rövidre foghatjuk: a *magyar* és *német* községek anyagára szorítkozunk. A felvidék egyetlen *horvát* köz-

ségéről egyszerűen megállapíthatjuk, hogy a felekezeti majoritása r. kath. s a kisebbsége izraelita, — a Dunántúl 11 tót községéről pedig, hogy felekezeti majoritásuk 9 helységben r. kath., 2-ben ág. ev. Vendek, szerbek a felvidéken, oroszok Túl-a-Dunán nem fordulnak elő tömegesen, ezért a két országrész összehasonlítását rájuk nem lehet kiterjesztenünk.

Túl-a-Dunán :

1788 magyar helység közül

<i>a felekezeti hívek</i>	<i>többségben</i>	<i>kisebbségben</i>	<i>összesen</i>	<i>hiányzanak</i>
<i>v a n n a k</i>				
r. kath. . . .	1351	439	1780	8
g. kath. . . .	—	1	1	1787
kel. gör. . . .	—	21	21	1767
ág. ev. . . .	105	607	712	1076
ev. ref. . . .	332	490	822	966
unit. . . .	—	10	10	1778
izr. . . .	—	1145	1145	643

h e l y s é g b e n .

575 német helység közül

<i>a felekezeti hívek</i>	<i>többségben</i>	<i>kisebbségben</i>	<i>összesen</i>	<i>hiányzanak</i>
<i>v a n n a k</i>				
r. kath. . . .	482	87	569	6
g. kath. . . .	—	2	2	573
kel. gör. . . .	1	38	39	536
ág. ev. . . .	88	131	219	356
ev. ref. . . .	2	84	86	489
unit. . . .	—	—	—	575
izr. . . .	2	202	204	371

h e l y s é g b e n .

A felvidéken :

1406 magyar helység közül

<i>a felekezeti hívek</i>	<i>többségben</i>	<i>kisebbségben</i>	<i>összesen</i>	<i>hiányzanak</i>
<i>v a n n a k</i>				
r. kath. . . .	874	525	1399	7
g. kath. . . .	54	382	436	970
kel. gör. . . .	—	—	—	1406
ág. ev. . . .	31	451	482	924
ev. ref. . . .	446	434	880	526
unit. . . .	—	—	—	1406
izr. . . .	1	1204	1205	201

h e l y s é g b e n .

104 német helység közül

<i>a felekezeti hívek</i>	<i>többségben</i>	<i>kisebbségben</i>	<i>összesen</i>	<i>hiányzanak</i>
<i>v a n n a k</i>				
r. kath. . . .	72	32	104	—
g. kath. . . .	—	32	32	72
kel. gör. . . .	—	1	1	103
ág. ev. . . .	31	29	60	44
ev. ref. . . .	—	14	14	90
unit. . . .	—	—	—	104
izr. . . .	1	59	60	44

h e l y s é g b e n .

Túl-a-Dunán úgy a magyar, mint a német községek hitélete túlnyomólag r. kath. Jelentékeny a száma azoknak a magyar községeknek melyekben a hívek többsége az ev. ref. és az ág. ev. egyházhoz tartozik. A német községekből egy tekintélyes csoport szintén ág. ev. jellegű, de van 2 ev. ref. német község is. Egyik német helységben a kel. gör. egyházé a túlsúly; ott nyilván szerbek laknak, — az etnikai többség azonban német, melynek hitélete megoszlik több felekezet közt. Van két német helység (Sopron megyében), hol a felekezeti majoritás izraelita (Kismartonhegy és Nagymarton), — valaha elkülönített zsidónegyede lehettek egy-egy mezővárosnak, s ma önálló községi háztartással bírnak.

A felvidéken a magyar helységek nagyobb fele, s a németek közül a tiszta felerész szintén r. kath. jellegű. Amazokból gyenge harmad az ev. ref.; emezekből ugyanannyi az ág. ev. vallás híve. Van továbbá a magyar helységek közt egy nagyobb s egy kisebb csoport, melyek egyike g. kath. (elmagyarosodott orosz 54 helységben), másika ág. ev. vallású. Van 1 magyar s 1 német helység is, melyben a többség izraelita: amaz Munkács, emez Sárosban a Sebes-Kellemesi Rétfalu.

S most összegezzük a *két országrész felekezeteire* vonatkozó adatokat minden községről, figyelem nélkül azok faji jellegére.

Túl-a-Dunán 2754 helység közül:

<i>a felekezeti hívek</i>	<i>többségben v a n n a k</i>	<i>kisebbségben</i>	<i>összesen</i>	<i>hiányzanak</i>
r. kath. . . .	2167	568	1735	19
g. kath. . . .	—	4	4	2750
kel. gör. . . .	3	66	69	2685
ág. ev. . . .	248	804	1052	1702
ev. ref. . . .	334	605	939	1815
unit. . . .	—	10	10	2744
izr. . . .	2	1455	1457	1297

h e l y s é g b e n.

A felvidéken 4640 helység közül:

<i>a felekezeti hívek</i>	<i>többségben v a n n a k</i>	<i>kisebbségben</i>	<i>összesen</i>	<i>hiányzanak</i>
r. kath. . . .	2803	1553	4356	284
g. kath. . . .	727	798	1525	3115
kel. gör. . . .	—	5	5	4635
ág. ev. . . .	643	1147	1790	2850
ev. ref. . . .	463	710	1173	3467
unit. . . .	—	—	—	4640
izr. . . .	4	3542	3546	1104

h e l y s é g b e n.

A felekezetek megoszlásáról e két tükör világos áttekintést ad. Túl-a-Dunán s a felvidéken a *római katolikus* egyház a legelterjedtebb s a helységek nagy többségében övé a felekezeti népesség majoritása. A *g. kath.* egyház jelentékeny számú hitközségeket csak a felvidéken alkotott. A két protestáns felekezet mindkét országrészben tekintélyes erővel bír. — Túl-a-Dunán mégis az *ev. ref.*, a felső vidéken pedig az *ág. ev.* egyház a nagyobb erejű.

Álljanak itt végül a felekezeti népesség lélekszámai, a hogy mi a *fajltöbbség* szerint csoportosított helységekre nézve a népszámlálást adatokat magunk sommáztuk:

Túl-a-Dunán (11 megye):

<i>a helységek száma</i>	<i>fajltöbbsége</i>	<i>a felekezeti népesség</i>									
		r. kath.	g. kath.	örn.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	un.	e. ker.	izr.	összesen
1788	magyar	1,364,389	292	2	4,139	122,009	320,543	507	976	79,325	1,892,182
575	német	455,713	143	—	9,365	96,519	12,640	26	23	15,084	589,513
228	horvát	176,148	38	1	542	1,064	711	2	34	2,355	180,895
147	vend	50,323	—	—	—	20,340	45	1	—	748	71,457
11	tót	10,545	—	—	—	1,741	224	—	—	309	12,819
5	szerb	5,014	4	—	1,427	320	138	—	—	197	7,100
2754	helységben:	2,062,132	477	3	15,473	241,993	334,301	536	1,033	98,018	= 2,753,966

A felvidéken (20 megye):

<i>a helységek száma</i>	<i>fajltöbbsége</i>	<i>a felekezeti népesség</i>									
		r. kath.	g. kath.	örn.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	un.	e. ker.	izr.	összesen
1406	magyar	873,175	62,496	4	426	48,164	328,394	43	44	101,168	1,413,914
104	német	125,588	1,713	1	75	36,451	1,319	25	56	8,895	174,123
2650	tót	1,276,840	90,885	1	318	324,778	16,999	66	132	91,058	1,801,077
479	orosz	11,139	204,306	1	346	363	1,296	2	—	21,314	238,767
1	horvát	2,025	2	—	1	18	6	—	1	65	2,118
4640	helységben:	2,288,767	359,402	7	1,166	409,774	348,014	136	233	222,500	= 3,629,999

A főösszegek együtt adják a két országrész közös felekezeti népességét, s ennek főösszege az ország nyugati (31 megyére terjedő) felének jogi népességét.

Előadtuk ezekben, a mit hazánk négy legnagyobb földdarabján a népfajok erejéről, községeiről, hitéletéről a népszámlálási adatkincsek vizsgálata feltárhat. Láttuk e négy területen a nagy viszonyokat, az összes tényezőkkel, kölcsönös vonatkozásaikkal, láttuk a hasonló jelenségek példáit, s a legellentétesebb példákat az ország minden részéből tömegesen.

Most e viszonyok, a miket így összefoglalva, a községi típusok keretei közt vizsgáltunk, hadd bontakozzanak ki szemünk előtt *részleteikben* is.

Egyenkint fog elvonulni 12,685 helység előttünk; velük vonul a *térszín* képe, a hol a helységek fekszenek, a *fajnépekkel*, melyek bennük élnek, s a *hitélet* képével, mely a fajnépekben él. Látni fogjuk Magyarország etnikai viszonyait a bércek, folyamvölgyek, magas síkok, mély rónák világában s a fajnépesség változatos csoportjaiban. Megjelennek előttünk a községalkotó népek faj-majoritásai, kialakulnak a közös etnikai jellegű községekben a *nyelv-területek*, megrajzolódnak a határszéli községek által a *nyelvhatárok*, s a közbeékelt más ajkú községekkel a *nyelv-medenczék* vagy egyes *nyelvszigetek*. Látni fogjuk a fajkisebbségeket is minden helységben, kapcsolatjukat egymással s arányaikat a fajtöbbséghez mérten.

Mindezt a jelen könyvhöz mellékelt *hét térrajz* és *tizennégy kiegészítő vázlat* hozza szemünk elé. A dolgozat lesz kalauz, ki szavakba foglalja, a mit a rajzok az ábrákban mondanak.

A térképeket a fajnépesség ábrázolására szerkesztettük meg, s főszereltük az összes adatokkal, melyek azok viszonyairól felvilágosítanak.

Hét csoportra osztottuk fel ez ábrákban az ország 63 vármegyéjét: három csoport az *északnyugati*, *északi* és *északkeleti*, más három a *dél-nyugati*, *délvidéki* és *délkeleti* megyéket foglalja magában, végre a hetedik csoport az ország *közbenső* fekvésű megyéit egyesíti.

E csoportosításnál azonban nemesak a szélrózsa volt irányadónk, hanem az is, hogy minden csoport kerek teljes képet adjon *egy-egy országrész* fajnépeiről.

A *délnyugati* csoport a *Dunántúl* viszonyait tárja fel a III. a) mellékleten. E tizenegy megye körvonalai közt kialakul előttünk a határszéli hienczség képe, a horvát szigetekkel, a vendségé a Muramelléken, a horvátságé a Muraközben, a túl-a-dunai magyarságé a Duna s a Dráva közt, a sváb medenczékkel, s a horvát, tót és szerb szigetekkel.

Az *északnyugati* csoport 10 megyéjében a IV. a) mellékleten látni fogjuk a nagy tót nyelvvidéket és a magyar felvidéket a Morva és Ipoly folyók, a kis Kárpátok s a Tátra közt, — ott a közbeépült fátrásági német medenczével, itt a dunamelléki sváb és tót faluk szigeteivel.

Az *északi* csoport 7 megyéje az V. a) mellékleten a tót nyelvtájának az orosz és német medenczék által megszaggatott, s a felvidéki palócföld nagy részével érintkező területét ábrázolja Szepestől Ungig, Gömöről Borsodig.

Az *északkeleti* csoportban 12 megye, a VI. a) mellékleten, a magyar, orosz, román és német fajelemeknek Bereg és Máramaros, Szatmár és

Besztercze-Naszód, Torda-Aranyos és Csík megyék közt való elterjedéséről és fekvéséről nyújt áttekinthető képet.

A *délkeleti* csoport, a VII. a) mellékleten, Háromszéktől Hunyadig, Alsó-Fehértől Udvarhelyig a székely, szász és román etnikai élet képére vet 8 megyében világot.

A *déli* csoportbeli hat megye, a VIII. a) mellékleten, bemutatja a fajnépeket, melyek az alsó Duna s a Fekete-Körös közt Krassó-Szörénytől Bácsig, Aradtól Csanádig egymás mellett a különböző nyelvmedenczék és szigetségek egész arhipelagusát alkották meg, tarka változatosságban rakva ki azt magyar, német, szerb, román, tót, orosz, horvát, bolgár és cseh községi képződmények tömegeivel.

Végre a *közép*-csoport kilencz megyéjén, melyek Pesttől Biharig, Nógrádtól Szabolcsig terjedőleg az ország *mélyét* foglalják magukban, a IX. a) melléklet megmutatja a nagyalföldi magyar medenczét, a hova a periferiákról Nógrádban a tótság, Biharban a románság, a Pestvidéken szerb, tót és német elemek gyengülő hullámai bocsátkoznak a magyar képződmények közé.

Nyelv- és fajterületi viszonyainknak hű képe ez, a hogy azt statisztikai alapon valamennyi községre nézve láthatóvá tenni lehetséges volt. Az olvasó ott látja minden községnél a méret-, a fajtöbbség-, a fajkisebbségek s a számarány jelét, melyben a kisebbségek a többséghez állanak.

De a megyének, sőt a megyejárásnak is, sokkal tágabbak a keretei, s a bennük összezsúfolt községeknek sokkal nagyobb a száma, sem hogy az áttekintés fölöttük könnyű, s a példák ekkora tömege csoportosan tárgyalható lehetne. Hogy e nehézségen segítsünk, a megyejárásnál jóval *kisebb* keretet igyekeztünk találni, hol kevesebb község fekszik együtt, s így könnyebben vizsgálhatók. A kisebb kereteket a *térfelület hullámaiban*, a topografia egyes jellemzetes szakaszain kerestük: a folyamvölgyekben, a rónaságok, magas síkok, hegyvidékek, tómedellékek, hegyszorosok benépesített területén. *Ehhez képest rajzoltuk meg a térképeket* s csoportosítottuk a helységeket a térszakaszok vonalai közt, melyek közé azok tartoznak.

A kísérlet új volt, s igen sok akadálylyal, hagyománynyal és sablonnal kellett küzdenünk, míg tűrhető eredményhez jutottunk. Oly rajzot kellett szerkesztenünk, mely az etnikai állapotokat épp úgy, mint a közigazgatási beosztást, a *térfelületen* teszi szembetűnökké, figyelve egyfelől a helységek városi vagy falusi jellegére, önálló vagy más helységekkel összekapcsolt helyzetére, — másfelől arra, hogy a nyelvterületek melyikéhez s mely minőségben tartoznak: határszéli vagy elszigetelt-e a fekvésük, nagyobb vagy kisebb medenczével függnek-e össze. A topografia hullámaait úgy kellett megjelölnünk, hogy az etnikai élet képe is ki-domborodjék s a közigazgatási kapcsok sehol meg ne szakadjanak vármegyék, megyejárások és körjegyzőségek egyes tagozatai közt.

Legtöbb nehézséget a *körjegyzőségek* okozták, melyek összekapcsolt kis falvai a *térfelületen* többnyire szétszórtan fekszenek: néhány falu a

völgy mélyén, néhány fenn a völgyoldalban, vagy benn a hegyek közt, azok nyílásaiban. A térszín megrajzolásánál mindezeknek közös topografikus helyet és nevet volt szükséges adnunk, hogy valamennyivel egyszerre foglalkozhassunk. Így szélesítettük ki a folyamvölgyek vonalait azok környékéig, vagy foglaltunk közös név alá kisebb völgysegeket. A térszín nagy hullámai voltak irányzónk, melyekben a legtöbb jellegzetes vonás, a legerősebb egyéniség van kifejezve, jellemzőleg a helységre is, a mik ama hullámok közt fekszenek.

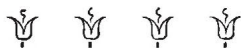
Így alakult ki rajzainkon a topografiai határok vonalhálózata, csupa *képzelti* vonalakkal, a miknek csakis az a feladatuk, hogy a tájékozódást a községek fölött megkönnyítsék és csoportos tárgyalásukat lehetővé tegyék.

Első kísérleteink a Dunántúlt és az északnyugoti országrészt ábrázoló térrajz voltak. A többi kartonon már megsegítették az első példán szerzett tapasztalatok, hogy az ábrát minél világosabbá, a topografia hullámvonalait hajlékonyakká, a kibontakozó képet beszédessé és szemre is mentül tetszetősebbé tehessük.

Arra nincs ez ábráknak igényük, hogy a kartografiában közhasználatú *térkép* gyanánt tekintessenek. Feladatuk kizárólag az, hogy Magyarország fajéleti viszonyait mutassák be: néprajzi térkép-ábrák akarnak lenni, melyek a statisztika megfigyelései alapján állítják szem elé hazánk *népfa*jait a *községekben* (III. a)—IX. a) melléklet), a hol azok laknak, a *felekezetekben* (III. b)—IX. b) melléklet), melyek szerint hitéletüket szervezték, s a *nyelvhatárok* közt (III. c)—IX. c) melléklet), hol az etnikai élet hullámai legmagasabbra vetődnek.

Arányszámok több százezer mozaik-darabjából van az így ábrázolt kép megszerkesztve és több változatban kidolgozva. Ez arányok világosságot vetnek közállapotainkra s láthatóvá teszik *mindama pontokat*, melyek *az új idők átalakító hatását* minden valószínűség szerint *első sorban fogják megérezni*. Megfigyelhetjük ez ábrák segítségével azt a hullámozást, melyről az új népszámlálási eredmények *a közel és messzebb jövőben beszélni fognak*, — ez ábrák megmondják évek múlva is, hol vitt végbe az idő a nyelvhatárokon *igazítást*, hol mosódtak és tűntek el egyes *nyelvszigetek*, vagy hol keletkeztek újak az etnikai élet fejleménye gyanánt.

Bejárjuk az ábrák segítségével most az egész országot. A periferiákról fogunk megindulni s úgy hatolunk az ország belsejébe. Kezdjük a *túl-a-dunai* megyéken, aztán áttérünk a *felvidékiekre*, az *erdélyrészekre*, hogy az *Alföldön* át a székesfővárosban állapodjunk meg, s ott összegezzük benyomásainkat.

Túl-a-Dunán.

E természeti szépségekben, anyagi javakban, s történeti emlékekben oly gazdag országrész *fajnépességi* viszonyait kívánjuk tüzetesen megvizsgálni, tizenegy vármegye, 71 megyejárás és 2754 község keretei közt, melyek Túl-a-Dunára esnek.

Hogy fölöttük az áttekintést egyszerűbbé tegyük, *három csoportba* osztjuk a megyéket, járásaikkal és helységeikkel.

Nyugati csoportnak nevezzük azt a négy megyét, a miket a többi héttől a *Rábavonal* különöz el; ide tartozik *Moson, Győr, Sopron* és *Vas*. A megyejárások száma 23, a helységeké 1005, fajtöbbsége 511 helységnek magyar, 298-nak német, 78-nak horvát, és 118-nak vend. E csoportban a magyar kisalföld nagy része, az Ausztriával határos területen a hienetz, sváb és vend vidékek, s az ültetvényes horvátok (Wasser-Kravat) közbeékelt szigetségei lesznek láthatókká.

Déli csoportnak hívjuk azt a három megyét, melyek a szomszéd Horvát-Szlavonországgal határosak, s a *Dráva-vonalra* támaszkodnak; ezek: *Zala, Somogy* és *Baranya*. Megyejárásaik száma 28, helységeiké 1247, melyek fajtöbbsége 911 helységben magyar, 153-ban német, 150-ben horvát, 29-ben vend, 4-ben szerb. E megye-csoportban a balatonvidéki és drávamelléki magyar nyelvterület körül horvát és vend, német és szerb nyelvmedenczék, s szigetségek bontakoznak ki szemünk előtt.

Végre az *északi* csoportba azt a négy megyét foglaljuk, melyek a *Dunavonal* s a *Balaton* közt fekszenek, ú. m. *Veszprémet, Tolnát, Fejért* és *Komáromot*. A megyejárások száma 20, a helységeké 502, s ezek fajtöbbsége 366 helységben magyar, 124 helységben német, 11-ben tót, 1-ben szerb. E megyecsoport keretei közt a kisalföld, a Duna és Balaton-mellék, a Bakony, Vértes, Mezőföld és sárvidék magyarsága mellett a bakony-vértesi és tolnai sváb medenczék és szigetségek sorozatát látjuk tót és szerb szigetekkel megjeleníteni.

A három csoport együtt adja a túl-a-dunai föld 1788 magyar, 575 német, 228 horvát, 147 vend, 11 tót és 5 szerb helységét.

Most fölkeressük e helységeket, kit-kit a maga vidékén a térfelület hullámai közt, figyelve a természeti viszonyokra, a községméretre, a fajtöbbségre és fajkisebbségekre, s a hitéletre. E munkánál igénybe vesszük a *régi statisztika* adatait is (a Fényes Elekét), hogy megtudjuk, vajjon

a népesség a helységekből nőtt-e vagy fogyott, fajtöbbségét megtartotta vagy elváltoztatta félszáz év alatt.

I. A nyugati megyék.

A Dunántúl négy nyugati megyéjének a felső Dunától a Muramelléig, az osztrák határtól a kisalföld mélyéig érnek a határai, melyek közt 2,122,849 k. hold területen 1005 helység fekszik, s ezekben az 1891. évi számlálás 850,810 lelket talált.

E népesség akkor fajelemeivel, községek és fajtöbbségek szerint csoportosítva így oszlott meg:

Az 511 magyar helységben (1,134.136 k. h. területen) volt

Megye területén	A helység szám	A fajnépek lélekszáma								
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.
Vas . . .	288	188 872	13	133	4525	2	3	572	764	368
Győr . .	89	111.831	11	203	1962	2	12	134	1	318
Sopron .	120	110.373	1	55	1336	—	—	448	3	149
Moson .	14	12.753	—	30	1039	—	—	16	—	38
együtt:		423.829	25	421	8862	4	15	1170	768	873

A 298 német helységben (731.883 k. h. területen) volt

Vas . . .	175	6.063	1	73	116.450	1	5	2416	299	1231
Győr . .	1	448	—	1	861	—	—	1	1	1
Sopron .	85	11.146	11	259	100.587	—	17	2.233	33	1252
Moson .	37	7.311	2	388	51 273	1	4	986	—	447
együtt:		24.968	14	721	209.171	2	26	5.636	333	2931

A 78 horvát helységben (152.403 k. h. területén) volt

Vas . . .	38	966	—	15	2.324	—	—	15.196	2	146
Sopron .	31	815	—	35	3.120	1	—	27.479	1	248
Moson .	9	723	—	75	2.417	—	—	7 422	—	125
együtt:		2504	—	125	7.861	1	—	50.097	3	519

A 118 vend helységben (104.427 k. h. területén) volt

Vas . . .	118	1488	—	5	2227	—	—	13	46.015	183

Községalkotó nép e területen tehát négy van: erős túlsúlyal a magyar, jelentékeny súlyal a német, horvát és vend. A többi fajnépek csak kisebb rajokat küldenek idáig; legtöbbet a közel tótság, s a moz-

¹ Összesen a négy megyében, ú. m:

	A helység szám	A fajnépek lélekszáma								
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.
Vasban . .	619	197.389	14	226	125.526	3	8	18.197	47 080	1.928
Győrött . .	90	112.279	11	204	2.823	2	12	135	2	319
Sopronban	236	122.334	12	349	105.043	1	17	30.160	37	1.649
Mosonban	60	20.787	2	493	54.729	1	4	8.424	—	610
1005		452.789	39	1.272	288.121	7	41	56.916	47.119	4.506

850.810

gékony cigányság, legkevesebbet az innen meszsze lakó népek: szerbek, oroszok, románok.

A vármegyét s bennük a helységeket egyenkint vesszük szemlélet alá, s a helységstatistika alapján fogjuk megállapítani a magyar, német s vend nyelvterület mai határait Moson, Győr, Sopron és Vas megyékre nézve túl a Rábavonalon.

Mosonmegye.

A nagy Duna, a Fertő-tava, a Répcze s a Rába közt elterülő e rónaföldnek csupán a nyugati szélén emelkedik ki néhány kisebb talajhullám: a Lajta-hegység utolsó leágazása. Egészben a megye a *kisalföld* lapályos jellegével bír. Nem szaggatják meg azt, csak a kis Dunaág, a Lajta, s a Rába vize, a Fertőség mocsarai s a Hanság ingoványai.

Nyílt térszínén 60 helység fekszik: fajtöbbségre 37 német, 14 magyar s 9 horvát. Kiseb csoportokban fekszenek szerte, többnyire távol egymástól. A nagy és kis Dunavölgy, a szigetköz, a Lajta-völgy, a Fertőmellék s a Hanság, végül a Rábca-Dunaköz azok a térszakaszok, hol e helységesortokat fölkereshetjük.¹

A Duna-völgy (7 német, 6 horvát = 13 helyiséggel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek				felekezeti népének				a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt		
			legszűlyosb	egyéb szórványos		legszűlyosb	egyéb szórványos				
Rajkai járás											
{ Nemesvölgy . . .	§	német	I ^o h.	m.	r. kath.	—	—	fogyott	német		
{ *Körtvélyes . . .	§	horvát	III ^o n.	m. t. e.	r. kath.	—	—	nőtt	horvát		
{ *Köpcsény . . .	b	horvát	V ^o n.	m. t. e.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»		
{ Horvát-Járfalu . .	§	horvát	II ^o n.	m.	r. kath.	—	—	nőtt	»		
{ *Oroszvár . . .	a	német	II ^o m.	h. e. t.	r. kath.	III ^o a.	i.	fogyott	német		
{ Csún	§	horvát	II ^o n.	m. e.	r. kath.	—	—	fogyott	horvát		
{ Német-Járfalu . .	§	német	I ^o m.	h.	r. kath.	V ^o a.	—	nőtt	német		
{ *Rajka	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	V ^o a.	i.	»	»		
{ Bezenye	a	horvát	II ^o n.	m.	r. kath.	—	—	»	horvát		
M.-óvári járás											
{ *Magyar-Óvár . . .	c	német	IV ^o m.	h. e.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	német		
{ *Moson	d	német	III ^o m.	t. h. e.	r. kath.	II i.	a.	»	»		
{ *Magyar-Kimle . .	§	német	IV ^o m.	h.	r. kath.	—	—	»	magyar		
{ Horvát-Kimle . .	§	horvát	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	horvát		

¹ Várost ** nagyközséget * jellel emelünk ki. Körjegyzőségbe kapcsolt kisközségeket kapcsoló jellel foglalunk össze. Egy *-gos jellel a körjegyzőségek székhelyeit jelöljük meg körönkint. A hol e jel hiányzik, ott a legközelebbi város vagy nagyközség a körjegyző székhelye. A helységek és körjegyzőségek sorrendjében földrajzi fekvésük rendsorát követjük. — Szóróvidítések: a fajkisebbségeknél m. = magyar, r. = román, t. = tót, n. = német, o. = orosz, sz. = szerb, h. = horvát, v. = vend, e. = egyéb nyelvű; a felekezeti kisebbségeknél r. = r. kath., g. = görög kath., k. = keleti görög, á. = ág. ev., e. = ev. ref., u. = unitárius, ö. = örmény kath. m. = más keresztény, i. = izraelita. Egyéb jelmagyarazatot l. a 140–141. lapokon.

A Duna, átlépven az ország nyugati határát, a mosoni partokon szerte *német* és *horvát* telepes falvakat talál. A községméretek kedvező fejlődésre vallanak, 500 lélek alatt maradó (α) falu a Duna-völgy e szakaszán nincs. Négy falu népessége ötven év óta kissé megfogyott, a többié gyarapodott.

A fajtöbbség 7 helységben német, 6-ban *horvát*; ez utóbbiakban a *német elem látszik tért foglalni*. Példák: Köpcsény IV°, Körtvélyes III°, Horvát-Járfalu, Csún, Bezenye II—II° német kisebbséggel. A *magyarság* a kisalföld mélyéből a mosoni Duna-völgy felé csak elszóródott rajokat küldött; egyedül Oroszvárt van jelentékenyebb (II°) magyar telep. Alább a moson-győri határnál a Lajtatorkolat körül, a magyar kisebbség mindenütt erőteljes: M.-Óvár és M.-Kimle IV—IV°, Moson III°, Horv.-Kimle II° magyarral. De látható az is, hogy itt a magyar faj az *utolsó félszáz év óta tért vesztett*: Moson és M.-Óvár fajtöbbsége régebben, Magyar-Kimléé még ötven év előtt is *magyar volt, ma pedig német*.¹

A megyei magyarságnak igazi fészke a *szigetköz*. Ennek védett területére, a *csallóközi erős magyar tömegek szomszédságába* húzódott össze a mosoni magyar elem a partvidékről, honnan a fejlődő németiség szorongatta el.

A Szigetköz (10 magyar, 2 német = 12 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Rajkai járás</i>									
*Kiliti . . .	a	magyar	10 n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
<i>M.-óvári járás</i>									
Fekete erdő . .	α	magyar	10 n.	—	r. kath.	10 a.	i.	nőtt	magyar
Lucsony . . .	β	<i>német</i>	III ^o m.	h.	r. kath.	10 a.	—	<i>fogyott</i>	<i>német</i>
*Kálnok . . .	β	<i>német</i>	II ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	<i>német</i>
Árok . . .	α	magyar	10 n.	h.	r. kath.	10 i.	—	nőtt	magyar
*Halászi . . .	a	magyar	10 n.	—	r. kath.	10 a.	—	nőtt	magyar
Kis-Bodak . . .	β	magyar	—	—	r. kath.	10 i.	—	»	»
*Tüski . . .	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Remete . . .	α	magyar	—	—	r. kath.	10 i.	—	»	»
Darnó . . .	β	magyar	—	—	r. kath.	10 i.	—	»	»
Zselyi . . .	α	magyar	—	—	r. kath.	10 i.	—	»	»
Lipót . . .	β	magyar	—	—	r. kath.	10 a.	i.	»	»

A kis és nagy Duna közt fekvő e szigetség Moson és Győr megyékre kiterjed. Mosoni szakaszán 9 *magyar*, 2 *német* faluja van: Lucsony és Kálnok. Lucsony, Kálnok és Magyar-Kimle példái bizonyítják, hogy a parti németiség a szigetközi magyarságnak utána nyomult, s e három helységet elhódította tőle. A helységméretek általán jelentéktelenek; csak két magyar nagyközség: *Kiliti* és *Halászi* áll

¹ Magyar-Kimle és Horvát-Kimle egy körjegyzőséghez tartoznak, ezért osztottuk mindkettőt a Dunavölgy térszakaszába, bár Horvát-Kimle künn a parton, Magyar-Kimle pedig a szigetközben fekszik.

1000 lelken felül (a). A kisközségek gyengén fejlődnek, *Lucsony* német falu népszáma félszáz év óta *meg is fogyott*.¹

A mosoni *Dunamellék csak a szigetségekben magyar, egyebütt német*. A sváb talajba *hat horvát nyelvsziget* van beékelve, de ezeket már kezdi *elmosni a környező németség*. Más népekből idáig alig néhány tót spóra szóródott a felvidékről, meg kóbor cigány elem, melyet a szigetköz területére a magyar révések — úgy látszik — nem bocsátanak át, azért nincs ott nyoma. Felekezeti élete e vidéknek *r. kath.* Csak három német faluban látunk erősebb *ág. ev.* kisebbséget; *izraelita* spórák vannak csaknem mindenütt.

A Lajta-völgy és melléke (9 német, 3 horvát = 12 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Nezsideri járásban									
{ Úszár-Kőbánya	a	német	I ^o c.	h. m.	r. kath.	—	—	nőtt	német
{ Király-udvar	a	német	II ^o c.	t. h.	r. kath.	—	—	»	»
{ Bruck-Újfalu	a	német	III ^o m.	c. h.	r. kath.	I ^o a.	—	(azóta keletkezett)	
{ Lajta-Újfalu	z	horvát	IV ^o n.	II ^o m. t.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	horvát
{ Újfalu	a	horvát	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Parndorf	b	horvát	II ^o n.	m. c.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Rajkai járás									
{ Gáta	a	német	V ^o h.	m. c.	r. katk.	I ^o i.	—	fogyott	horvát
{ Zurány	a	német	I ^o m.	t.	r. kath.	V ^o a.	i.	nőtt	német
{ Miklós-falu	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	V ^o a.	i.	»	»
{ Hegyeshalom	b	német	II ^o m.	—	r. kath.	V ^o a.	—	»	»
{ Levél	a	német	I ^o m.	—	ág. ev.	V ^o r.	i.	»	»
M.-óvári járás									
{ Szolnok	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A *Lajta-vonal* három megyejáráson húzódik át a Dunavölgy mögött. Községei túlnyomólag *németek*, s többnyire *erőteljes*, jó módú *nagyközségek*, melyekben más ajkú elem elszórva fordul elő. Csak az osztrák határon találunk három *gyengébb* s fiatal képződményt, köztük *Bruck-Újfalut*, melyet az államvasuti szolgálat részben (III°) *magyarrá* tett, — és *Királyudvart*, melynek erős (III°) „egyéb nyelvű” (olasz és cseh-morva) kisebbsége van. A magyarság itt még gyéren mutatkozik; legjelentékenyebb telepe a völgy szívében: Hegyeshalmon II-od fokú.

A *horvát* ültetvényesek nyelvszigeteinek *felszívódása a németségbe* a Lajta-vonalon még szembetűnőbb, mint a Duna-vonalon. *Gáta* község *50 éve még horvát volt*, népe azóta megfogyott, s többsége *ma német*. Lajta-Újfalut, Újfalut és Parndorfot a német elem szintén kikezdte már. *Lajta-Újfalu* az első példa, melyben relatív többséggel szemben két erős kisebbség (IV° német, II° magyar) konkrét esetét láthatjuk.

¹ Lucsony miként Horvát-Kimle, a part mentén fekszik, de közigazgatásilag a szigetközhez tartozik.

Más fajnépekből szerte csak pár tót és cigány spóra fordul elő. A nép hitélete átlag *r. kath.* A rajkai járásban vannak erős *ág. ev.* kisebbségek, egy faluban: *Levélen* a többség is *ág. ev.* vallású.

A Fertő-mellék s a Hanság (19 német, 1 magyar = 20 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népcinek			a népesség a fajლობság volt	
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbsége		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Nezsideri járás (Fertő-mellék)									
*Sásony	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
*Nyulas	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Nezsider	b	német	II ^o m.	h.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
*Védeny	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Gálos	b	német	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
*Barátfalu	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Féltorony	b	német	I ^o m.	t.	r. kath.	—	—	»	»
*Boldogasszony	b	német	II ^o m.	—	r. kath.	II ^o i.	—	»	»
*Pátfalu	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ Alsó-Illicz	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Felső-Illicz	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Bánfalu	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Nezsideri járás (Hanság)									
*Szent-András	a	német	I ^o m.	t.	r. kath.	—	—	nőtt	német
*Valla	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
* Pomogy	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
M-óvári járás (Hanság)									
*Téleny	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	német
*Tarsa	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Pusztá-Somorja	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
*Szent-János	b	német	II ^o m.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
*Szent-Péter	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

Valaha lakhatatlan ingovány; ma sok *erőteljes nagyközség* virágzik rajta, a mik a telepes *németek* szorgalmát dicsérik. Jólétre vall az egy *magyar sziget* is, mely száz éve még pusztá volt; neve máig *Pusztá-Somorja*, de azóta közel 1000 főnyi lakosságig nőtt s a nagyközségek sorába emelkedett. A német telepes faluk itt általán mind nőttek 50 év alatt; olyik *megkéltszerezte* törzslakosságát (ilyen *Tarsa* és *Féltorony*). Csak *Felső-Illicz* fogyott meg kissé, s maradt, a mi volt: apró falu (α). A fajkisebbségek majdnem kizárólag a *magyar* elemtől valók, mely a kisalföld mélyéből rajzik a Fertő felé, a *Rábához* közel eső falukban pedig jelentékeny erővel lép fel. Tétény, Tarsa, Szt-János, Pomogy az ide vágó példák. Egyéb népeknek apró rajai sincsenek.

A hitélet *r. kath.* Csupán Gáloson látunk *ág. ev.* többséget, és több felé izraelita kisebbségeket, melyek közt a legerősebb (11°) *Boldogasszonyon* van. Felőlő jelenség, hogy a boldogasszonyi magyarok és

zsidók aránya azonos a mérlegen, mintha ez a magyarság izraelita válású volna.

Szemlénket a megye helységei fölött a duna-rábcza-közi térszakasznál fejezzük be.

A Duna-Rábcza-köz (3 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtátság volt
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbsége	ötven év	
		legszűlyosb	egyéb szórványos	legszűlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
M.-Óvári járás							
*Lébeny	b	magyar III ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	i.	nőtt	magyar
*Lébeny-Szt-M.	a	magyar I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
*Mecsér	β	magyar —	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»

A mosoni magyar elem tömege a megye keleti *határszéléig* s be a *szigetközbe* szorult. Lélekszáma nem nagy, de szívós erejű. Bizonyoságra rá, hogy *a mi monoglott helység Mosonban van, az mind magyar*; nemcsak a szigetköz izoláltságában, hanem a Duna-Rábcza-köz nyílt és hozzáférhető térszínén is találunk erre magyar példát: ott van *Mecsér* község. A magyarok szívósságára vall *P.-Somorja* erőteljes kifejlődése a német hanság szívében. Erre vallanak kisebb rajaik megyeszerte: az Ausztria szélén fekvő Királyudvaron kívül nincs a megyében helység, hol ne talál-nánk magyart, ha szórványosan is.

Valaha régen a mosoni magyarság nagyobb volt; de nemes birtokos-oztlánya elszegényedett, elszéledt, magyar parasztlánya megfogyott. Földjén túlfeng a sok latifundium, melyektől új községek nem igen keletkezhetnek.

Mosonmegye fajnépi viszonyairól így foglalhatjuk össze benyomásainkat. Lakóssága túlnyomólag *fajnémet*, mely leginkább középméretű nagyközségekben lakik. Kis falukat alkotni nem szeret, várost alkotni pedig nem akar vagy nem tud. Városi élet a megyében sehol nincs. Közművelődési góczpont *M.-Óvár*, de ezt a *magyar* kultúra ereje táplálja. A mi *horvát nyelv-szigetek* e német talajban még vannak, azokon a hervadás, s a *németiségben való elenyészés* jelei nyilvánvalók. A *magyar* elem a megyehatárról s a szigetközből, hol erőben van, csak újabb időben és lassan terjed apró rajaival a megye belsejé felé, hogy visszahódítsa azt a területet, mit a közel múltban elveszített. A Szigetközben s a Rábaság szélén szorongó magyar község nép olybá vécendő, mint élesapat abból az erős magyarságból, mely a Rába-toroktól a Dunáig terjed s a *kisalföldi rónál* szállta meg. A győrmegyei, s a sopron-vasmegyei térszakaszok közt lesz e magyarság zömével találkozásunk.

A nép- és fajéleti viszonyokon bizonyynyal nagyot fog változtatni a Rába és mellékfolyóinak szabályozása, a megyei terület ingoványos részének rendezése, s főleg a Fertőtő lecsapolása.

Lépünk most át a Rábcza-Dunaközön Győr megye erős magyar talajára.

Győrmegeye.

A magyar kisalföldnek ez egyik legérdekesebb tagozatú földdarabja. A bakonyi hegyvilágból a szentmártoni s a *Sokoró-csoport* az utolsó talajhullám, mely Győrmegeye déli szélén, Pannonhalmával messze láthatólag, kiemelkedik. Egyebütt megyeszerte mély rónaság terjed el az egész Rába- és Rábczavidéken, a kis Duna mellékén, benn a szigetközben, s a nagy Csallóköznek a Duna és Csiliz között fekvő szakaszán. De a folyóvizek, erek s egyes vadvizek részekre szaggatják e sík talajt, hol 90 helység fekszik 8 csoportban: fajtöbbségre 89 *magyar* s 1 *német*.

A helységeket a térszín e szakaszain fogjuk fölkeresni: a Szigetközben, a Csiliz-közben, a Duna-völgyben és Tó-közben, a Bakony-ér mellékén, a szentmártoni és Sokoró-hegységben, a Sokoró-alján s a Rába-völgyben.

A Sziget-köz (16 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbsége	óta	előtt
			legsúlyosb		egyéb szórványos		
Tó-sziget-csilizközi járás							
Hédervár	β	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott magyar
Ásvány	a	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt »
*Ráró	β	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o i.	a.	» »
Duna-Szt-Pál	β	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o i.	a.	» »
Duna-szeg	β	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	—	» »
Ladomér	α	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o i.	—	» »
*Zámoly	a	magyar	—	r. kath.	—	—	» »
Szabadi	α	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	—	» »
Vámos	β	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	—	» »
*Bácsa	β	magyar	—	r. kath.	I ^o a.	—	» »
Nagy-Bajcs	β	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	e.	» »
*Kis-Bajcs	α	magyar	—	r. kath.	I ^o e.	i.	(azóta keletkezett)
Szőgye	α	magyar	—	r. kath.	—	—	nőtt magyar
Vének	α	magyar	—	r. kath.	—	—	» »
*Révfalu-							
Pataház	b	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o a.	e. i.	» »
Ujfalu	α	magyar	—	r. kath.	V ^o a.	e.	» »

A győri *szigetköz* természetes folytatása a mosoni szigetköznek; a mosonira 12, a győrire 16 kis falu esik, melyek egyenetlenül fejlődtek. Három község közép méretű, de csak egyikük: Révfalu-Pataház bír nagyközségi jelleggel; a többi kis faluból 6 egészen apró, 7 fejlettebb. A népesség általán lassan bár, mégis szaporodik; félszáz éven belül csak Hédervár népe fogyott kissé meg. Bizonyynal fejlődéskésség jele, hogy a kisközségek közt az erősebbik típus (β) túlnyomó, s hogy a régi Bajcs mellett Kis-Bajcs újabban (50 év óta) keletkezett.

A helységek többnyire *tiszta magyar* faluk. Más népek közül csak négy faluban látunk német spórát. A nép vallása *r. kath.* Ily viszonyokat láttunk a mosoni szigetköz magyar faluiban is.

Egyenletesb a fejlődés a nagy Dunaág balpartján: a szigetközzel szemközt eső *Csilizközben*.

A Csiliz-köz (7 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt	
Tó-Sziget—csiliz- közi járás										
{ Patas . . .	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	fogyott	magyar	
{ *Csiliz-Radvány	β	magyar	—	—	»	»	IV ^o r.	i.	nőtt	»
{ Kulcsod . . .	α	magyar	—	—	»	»	II ^o r.	i.	»	»
{ Nyárai . . .	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»	»
{ Szap . . .	β	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	»	»	»
{ Ballony . . .	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»	»
{ Medve . . .	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»	»

A *csilizközi* magyar nép hasonlít az *alsó-csallóközi*hez, miként a győr-szigetközi a moson-szigetközihez. Néprajzi sajáttságai majd úgy egyeznek, mint a fajtörténetiek. Csupa kisméretű, de fejlett községük van; egyedül *Kulcsod* maradt el a többi társa mögött. A népesség általán szaporodott; *Patás* az egyetlen kivétel, mely fogyott az utolsó fél-században. A községek *tiszta magyar* faluk; német és cigány spóra elvéltve mutatkozik. A hitélet 4 községben *ev. ref.*, 3-ban *r. kath.* Izraelita spórák vannak mindenütt. Alább viszontlátjuk ugyan e viszonyok képét a Csallóközben, Pozsony és Komárom m. területén.

Térjünk vissza a győri kis Dunaághoz.

A Duna-völgy (10 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei legsú- lyosb egyéb szórványos	többsége	kisebbségei legsú- lyosb egyéb szórványos	ötven év	
						óta	előtt
Tő-Sziget—csiliz- közi járás							
{ Kunsziget . . .	a	magyar	— —	r. kath.	— —	nőtt	magyar
{ *Öttevény . . .	a	magyar	— —	r. kath.	II ^o a. i.	»	»
{ Böres . . .	β	magyar	— —	r. kath.	II ^o a. i.	fogyott	»
{ *Abda . . .	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o a —	nőtt	»
{ Pinnyéd . . .	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o a. —	»	»
{ *Győrsziget . . .	d	magyar	I ^o n. —	r. kath.	III ^o i. a. c.	»	»
{ *Győr . . .	B	magyar	I ^o n. e. l. h.	r. kath.	II ^o a. i. e.	»	»
Pusztai járás							
{ *Szent-Iván . . .	b	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Gönyű . . .	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o e. a.	»	»
{ *Bőny-Rétalap . . .	b	magyar	— —	r. kath.	III ^o e. a. i.	»	»

A Duna-völgy győrmegyei két szakaszán nekilendült a fejlődés, melynek élén a székváros jár. *Győr* városról szerencsés fekvése, erős magyarsága, nagy kulturális ereje és népbősége alapján megállapíthatni az emporialis hivatást, melynek a közel Pozsony, Sopron, Veszprém és Komárom versenye nem válhatott kárára. Fél száz év előtt még

alig 12 ezer lakossal bíró kis város, értelmiségre túlnyomólag német város volt. Azóta lélekszáma megkétszereződött, s a német elem szinte kifogyott belőle, mert a magyarság beolvasztotta.

A többi 9 helység Győr körül szintén kedvezően fejlődik; csak az egy Börcs falu lakossága apadt le 50 év óta kisméretűre, és Újfalu növekvése lassú, de ezt kimentti, hogy száz éven belül alakult, neve is mutatja, hogy fiatal képződmény. A középmeretű helységek népessége általában gyarapodó; Győrsziget, Szt-Iván, Gönyő 50 év alatt lakóik számát megkétszerezték.

A *tiszta magyar* községek száma 7, — 3 községben csak a fajtöbbség magyar, de a fajkisebbségek súlytalanok: más ajkú nép e tájra nem igen jön, s ha megtelepült, beolvad.

A nép hitélete a Dunavölgyben *r. katolikus*. Van erős *ág. ev.* kisebbség is Győrött és Újfalun, *ev. ref.* kisebbség Gönyőn, és feltűnő erős *izraelita* kisebbség (III°) Győrszigeten. Érdekes jelenség, hogy a megye ama helységeiben, melyek Komáromhoz közelebb esnek, a kálvinizmus lép fel, a Sopron felé eső községekben pedig az ágostai protestántizmus jelentkezik jelentékenyebb erővel.

A Tóköz (7 magyar, 1 német — 8 községgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Tó-sziget-csilizközi járás</i>									
Kapi	a	magyar	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	nőtt	magyar	
Réti	a	magyar	—	—	ág. ev. I ^o r.	i.	»	»	
Cakóház	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»	
*Markota-Bő- gőde	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	nőtt	»	
*Kóny	a	magyar	—	—	r. kath. —	—	»	»	
Sövényház	a	<i>német</i> IV ^o m.	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	német	
Bezi	β	magyar I ^o n.	—	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	»	»	
Fehértó	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	

A Tóköz a Duna-völgy mellett, a Rábca s a Rába közt, Sopron és Moson megyékkel határosan terül el. Valaha e szomszédságnak hatása volt a Tóköz néprajzára: az egyetlen győrmegyei *német* helység: *Sövényház* e térszakaszon fekszik. A mosoni svábságból átvetődött hullám alkotta ezt a német falut a magyar kisalföld szélén; de már *magyarosodik*, a magyar fajkisebbség benne erős (IV°), s a közel jövőben többségre nőhet. A többi helységek csaknem mind *tiszta magyar* faluk. Fejlődésük nem elég egyenletes, a népszaporodás sem az: *Czakóházán* 50 év alatt a népesség meg is csökkent. A felekezeti életben a *r. kath.* hívéké a többség, Sopronmegyével határos három faluban az *ág. ev.* felekezet túlnyomó. *Izraeliták* több helységből hiányzanak, illetőleg számuk nem üti meg az 1%-ot sem.

Áttérünk a megye Komárommal határos pusztai oldalára.

A nagy Bakonyér melléke. (8 magyar községgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeink			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Pusztai járás									
*Peér	b	magyar	—	—	r. kath.	II ^o e.	a. i.	nőtt	magyar
*Mező-Örs . . .	a	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	a. i.	»	»
*Pázmándfalu	β	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	i.	»	»
{ Pázmándhegy	β	magyar	—	—	r. kath.	II ^o e.	—	azóta lett	
{ Nyalka	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	magyar
Táp	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	a. i.	»	»
*Táp-Szt.-Miklós	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i. a.	nőtt	»
{ Asszonyfa . . .	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o i.	e.	fogyott	»

Tiszta magyar helységek népesítik be e térszakaszt. A nagyközségek száma több, mint a Tóközben, de vannak hervadt községek, hol a nép *fogy*, más vidékre költözik, mert itt a sok *latifundium* miatt nem tud szerezni.

Hitélet dolgában a nép többsége r. kath.; a *Komárommal* határos községekben a *kálvinizálás* lép fel, részint felekezeti többség, részint súlyos kisebbség gyanánt.

A nagy Bakony-ér a megye keleti szárnyát, a kis Bakony-ér Sokoró-alján a nyugotit szeli; kettőjük közt fekszik a szentmártoni, a Sokoró-hegység.

A szentmártoni s a Sokoró-hegycsoport (20 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeink			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Pusztai járás</i>									
*Győr-Szt. Márton	c	magyar	I ^o n	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Ravasz	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Ság	a	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	a. i.	»	»
{Nagy-Écsfalu	α	magyar	I ^o c.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Nagy-Écshegy	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	azóta lett	
N-Écs-Mesterfa	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	magyar
{Nyúlhegy	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
*Nyúlfalu	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*N-Barátfalu	β	magyar	—	—	r. kath.	III ^o a.	i.	nőtt	magyar
N-Barát-hegy	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	azóta lett	
N-Kis Barátfalu	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	magyar
Kis Barát-hegy	a	magyar	—	—	r. kath.	III ^o a.	—	azóta lett	
<i>Goronóaljai járás</i>									
{Pátkafalu	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	magyar
{Tényőhegy	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	azóta lett	
*Tényőfalu	a	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	i.	fogyott	magyar
*Kajár	a	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	i.	nőtt	»
*Felpéc	a	magyar	—	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	fogyott	»
*Csanakfalu	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
Csanakhegy	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	azóta lett	
Ménfő	β	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o a.	c. i.	nőtt	magyar

Bortermő vidékén a szőlőrovarok vagyonban is, népességben is sok kárt tettek. A községek negyedrésze megfogyott, a növekvők egy része más kis helységek beolvasztásával növekedett; némelyek hervadásán ez sem segített (ilyen Nagy Écs—Mesterfa). A helységméretek általán mégis fejlődőre vallanak; első sorban a megnövekedett fiatal községeikéi, melyek a század második felében keletkeztek vagy szervezkedtek, s mai méretük meghaladja az 1000 lelket. E vidéken szintén jellegzetes vonás a más ajkú elemeknek csaknem teljes hiánya.

A hitélet többnyire *r. kath.*, az egy Felpéczen *ág. ev.* Többé-kevésbbé erős kisebbségeket mindkét protestáns egyház, spórákat az izraelita felekezet ad.

A hegyvidéknek a kis Bakonyérhez s a Rába-völgyig dűlő lejtője viseli a Sokoró-alja nevet.

A sokoró alja (6 magyar községgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	Fajnépeink		felekezeti nepeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb		egyéb szórványos		
Sokoróaljai járás.						ó t a	előtt
{ Kis Péc *Gyömörő Szerecseny *Gyarmat *Tét-Szt.-kút *Szemere	β	magyar	— —	ág. ev.	I ^o r. i. e.	fogyott	magyar
	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. a.	nőtt	magyar
	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	III ^o e. a. i.	»	»
	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. a.	»	»
	c	magyar	— —	ág. ev.	V ^o r. i.	»	»
a	magyar	— —	r. kath.	III ^o e. a. i.	»	»	

Valaha e falukban igen sok volt a sváb telepes nép. Ma fajliszta magyar helységei közt csupán Szerecsen és Gyarmat falukban akadnak gyenge német spórák, a *vidék egykori németiségének* utolsó maradványai. Elég erős (csupa nagy, népes falukkal), a községi élet is s csak Kis-Péczen lankadt meg. A hitélet két helységben *ág. ev.*, egybűtt *r. kath.*, Szerecsenben és Szemerén erős *kálvinista* kisebbséggel.

Szemlénket Győr megye községei fölött a Rába-vonalnál fejezzük be.

A Rábavölgy (15 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta
<i>Tó-sziget-csiliz-közi járás.</i>								
{ Rába-Patona	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	magyar
{ Encse	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	i. e.	»	»
{ Ikrény	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. —	—	»	»
<i>Sokoróaljai járás.</i>								
{ Ó-Malomsok	α	magyar	I ^o n	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	magyar
{ Új-Malomsok	a	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	e. i.	»	»
{ *Csikvánd	β	magyar	—	—	ág. ev. III ^o r.	i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtűbbség volt
		tűbbsége	kisebbségei	tűbbsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsű-lyosb	egyéb szűrványos	legsű-lyosb	egyéb szűrványos	
Kis Babót	a	magyar	—	—	ág. ev.	II ^o r. i.	fogyott magyar
{ Rába Szt. Mihály	é	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a. i.	nőt magyar
{ Csécsény	é	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i. a.	nőt magyar
{ *Mérges	a	magyar	—	—	ág. ev.	I ^o r. i.	fogyott magyar
{ *Nagy-Mórichida	a	magyar	—	—	ág. ev.	V ^o r. i.	nőt magyar
{ Kis-Mórichida	a	magyar	—	—	r. kath.	III ^o a. e. i.	azóta lett
{ Rába Szt.-Miklós	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i. a.	fogyott magyar
{ *Koroncó	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a. —	nőt magyar
{ Gyirmót	é	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i. —	nőt magyar

E helységesoportban *nincs egy nagyközség sem*. A helységméretek alacsonyok: a legnépesebb négy falu nem éri fel népszámával egyenkint a 2000 lelket; a helységek legtöbbje 500 lélek alatt maradó kistalu. A *nép fejlődése*, a megye más térszakaszaihoz mérten, *hátramaradt*¹⁾; három helység 50 év alatt meg is fogyott. Győr megyének bizonynyal itt van a leggyengébb oldala. A Rába áradásaitól szorongatott magyar erők szétfolytak innen más vidékre, a győri Duna-völgy vagy a soproni Rábaköz felé. Legfőbb erőssége a Rába-völgy magyar népének az egyajkúság. A hitélet öt helységben *ág. evang.*, egyebütt *r. kath.*

A *megye egészéről* benyomásainkat a következőkben foglalhatjuk össze. A népesség a megyetájak természeti és gazdasági viszonyaihoz alkalmazkodik számával és erejével. Gyérűl a mostohább, növekszik kedvezőbb viszonyok közt: főleg a Duna-völgyben s a két Bakony-ér vidékén. Erre vall nagyközségeinek itt tetemes száma és Győr város lendűletes fejlődése. A megye 90 helysége közül 1 legnagyobb (Győr), 39 középmeretű, 50 kisméretű. A győri magyar helységek kevés kivétellel mind tiszta magyarok. Monoglott magyar község van 68, súlytalan (I^o) a kisebbsége 21-nek. A másajkú elem többnyire német, vagy cigány. Tótnak és horvátnak csak Győr városban látjuk nyomát. A hitélet általán római katolikus jellegű. Hogy a megyének Komárommal határos részében *ev. ref.*, Mosonnal és Sopronnal határos részében *ág. ev.* hitközségek vannak jelentékeny számban, ezt a komáromi erős kálvinista s a soproni erős lutheránus hitélet hatásának tulajdoníthatjuk.

Ha a mosoni magyar elemet a *magyar nyelvterület nyugoti határ-öreibek* tekinthetjük, úgy a *győri magyarság* ez élesapatnak a zöme, táplálója és erősítője, mely egyik szárnyával a Csallóközig benyul, s a szigetség magyarjaival őrizi az összeköttetést, másik szárnyával a Kis-Alföld mélyén a sopron—vasmegyei magyarokkal tartja a kapcsolatot.

¹ A Rábavölgy e 15 falujában, 39,000 k. hold területen, alig 12,000 lélek él, míg a Sokoró-hegyvidék 20 községében, 41 000 k. hold területen 24,000 lelket, s a Duna-völgy 10 helységében 43,000 k. h. területen 47,000 lelket találunk.

Sopronmegye.

A természet e változatos tájképekben és földi javakban oly dús területet két részre osztotta. *Sík rónaföld* az egyik, *hegyvidék* a másik; amaz a *kisalföld* jellegével bír, a milyennek ezt már Moson és Győr megyékben láttuk; emezt az osztrák Alpokból felénk hullámzó *határhegyek* tulajdonságai jellemzik, a minőkkel alább Vas megyében fogunk találkozni.

A hegyvidék a lapállal az *Ikva* és *Répcze* völgyekben, ezek kapuvári és csepregi szakasza mögött, ér össze. A síkságon a *magyar*, a hegyek közt a *német* elem él tömegesen. Nyelvhatáruk csaknem azonos a topografia határvonalaival. A német és magyar nyelvvidéken 31 *horvát* nyelv-sziget van szétszórva.

A soproni *magyar rónaföldre* a megyeterületből 261,000 k. hold, a megyelakosságból mintegy 106,000 lélek, a helységekből pedig 132 esik; közülük 9-nek fajtöbbsége német, 5 községé horvát, a többi 118 községé pedig magyar. A soproni *német hegyvidékre* a megyeterületből 298,000 k. hold, a megyelakosságból mintegy 148,000 lélek s a helységekből 104 esik; közülük a fajtöbbsége 76-nak német, 26-nak horvát, s csak 2-nek magyar; de a magyar elem, mely a megyében a legnagyobb lélekszámmal bír, s a legtöbb községet alkotta, a német és horvát helységeken mint kisebbség jelentékeny számmal fordul elő.

E helységeket fogjuk megtekinteni csoportonként. Előbb bejárjuk a *magyar rónaföldet*: a Rába-völgy s a Hanság soproni szakaszát, átme-gyünk a Rába-közön, a Répcze-völgyön Felső-Pulyáig, az Ikva-völgyön, s az Ikva-Répczeközön, — megjelölve mindenütt a *magyar nyelv-határt*. Aztán a *német hegyvidékre* térünk át. Szólunk a soproni Fertő-mellékről, a mögötte elvonuló Vulka-völgyről, áttekintjük a falvakat, a mik a Lajta-, a Rozália-, a soproni, a lanzséri és bárándi hegyek koszorújában fekszenek, s egyfelől a Lajta-völgyig, másfelől a Csáva-völgyig s a Répcze-völgy felső nyílásán át a Répcze-Gyöngyös-közig ereszkednek alá.

I. A sopronmegyei síkon.

A Rába-völgy (15 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legsü-lyosb	egyéb szórványos		legsü-lyosb	egyéb szórványos			
ölen év										
							óta	előtt		
Kapuvári járás :										
{	*Keczöl	a	magyar	10 n.	—	r. kath.	10 i.	a.	nőtt	magyar
	Vásárosfalu	u	magyar	—	—	ág. ev.	IV° r.	i.	fogyott	»
	Edve	u	magyar	—	—	r. kath.	V° a.	i.	nőtt	»
Csornai járás :										
{	Vág	a	magyar	—	—	r. kath.	10 i.	a.	nőtt	magyar
	*Sebes		magyar	—	—	r. kath.	10 i.	—	fogyott	»
	*Szany	ca	magyar	—	—	r. kath.	10 i.	—	nőtt	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
{*Egyed	☿	magyar	— —	r. kath. 1 ^o i.	a.	nőtt	magyar
{Árpás	☿	magyar	— —	r. kath. III ^o a.	i.	»	»
{Sobor	☿	magyar	— —	r. kath. IV ^o a.	i.	»	»
{Szent-András	☿	magyar	— —	ág. ev. III ^o r.	i.	»	»
{*Szová	a	magyar	— —	r. kath. 1 ^o i.	—	»	»
{Bágyog	☿	magyar	— —	r. kath. —	—	»	»
{Bodonhely	☿	magyar	— —	r. kath. II ^o a.	i.	»	»
{*Dőr	☿	magyar	— —	r. kath. 1 ^o i.	—	»	»
{Rábapordány	a	magyar	— —	r. kath. 1 ^o i.	—	»	»

A Rábaság a soproni rónán messze kiterjed. A *nagy Rába* ugyan megmarad határfolyónak, de magából egy kisebb ágat (Kecöl falu fölött) a róna belsejébe küld. Ez a *kis Rába*, mely a Hanságban a Répczével egyesül, aztán *Rábeza* nevet vesz föl, s mint ilyen tér vissza Győrnél a nagy Rábába. A két folyamág közt fekvő földet *Rábaköznek* hívják.

Mi ezt *három* részre osztottuk, megkülönböztetve a nagy Rába *mélyebb* partvidékét az *emeltebb* térszakasztól s ennek a Hanság felé hajló tagjától. Így tesszük szembetűnővé a községi népvizonyok különbségét a nagy Rába-ág árvíz mosta partvidéke s a két magasabb fekvésű védett térszakasz közt.

Lenn a *völgyben*, mint ezt már túlhan, a győri parton láttuk, a faluk fejlődése *meglankadt*. Nagyközség csak egy van; a legtöbb falu kisméretű. Ezek ketteje 50 év óta lefogyott; a többinek népszáma gyengén emelkedik. Az egy *Vág* falu nőtt legnagyobbat (500-ról 1300 lélekre).

A legtöbb faluban *két* felekezetet találunk erős arányokban képviselve: a r. katholikust és ág. evangelikust. Izraelita elem van mindenütt.

Erőteljesebbek a községek a két magasabb térszakaszon: a Hanság szélén s a Rábaköz szívében.

A Hanság (8 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legszűlyosb	egyéb szörványos		legszűlyosb	egyéb szörványos	óta	előtt
Csornai járás :									
*Bő-Sárkány	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
Maglócza	u	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Barbacs	☿	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Acsalag	☿	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Kapuvári járás :									
Osli	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
Szárföld	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Veszkény	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Babot-Ordód	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Rábaköz (20 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta
<i>Csornai járás:</i>								
*Csorna	c	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	—	nőtt	magyar
*Farád	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	i.	»	»
*Tamási	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
{ Jobbaháza	z	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	—	fogyott	»
*Bogyoszló	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
{ Pottyond	o	magyar	—	—	ág. ev. III ^o r.	i.	fogyott	»
{ Németi	z	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	—	nőtt	»
*Szill-Sárkány	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	»	»
{ A. és F. Pásztori	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
{ Rába-Csanak	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
{ *Szill	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Kis-Tata	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	azóta lett	
<i>Kapuvári járás:</i>								
*Kisfalud	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	i.	nőtt	magyar
{ *Mihályi	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	i.	fogyott	»
{ Vicza	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
{ *Tót-Keresztur	a	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	i.	fogyott	»
{ Vadasfa	a	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott	»
{ Zsebeház	a	magyar	—	—	ág. ev. III ^o r.	i.	fogyott	»
*Beled	b	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	i.	nőtt	»
*Páli	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»

Mindkét térszakaszon akad néhány falu, melynek lakossága 50 év óta megfogyott. De egészben e vidék egészséges fejlődés jeleit viseli magán. A nagyközségek, melyek közül Csorna 1000-ről 6000 lélekre emelkedett, a népes kisközségek, s a falvak jelentékeny száma erőt fejeznek ki, mely e föld magyarságának nemcsak ellentálló, hanem terjeszkedő képességet is ad. A helységek tiszta magyarok; a megye felső járásaiából a *német elemnek a Rábában alig van*, a horvátnak nincs semmi nyoma. A Hanság szélén Bő-Sárkány, Acsalag, Osló és Veszkeny faluk a mosoni sváb medenczével szemközt a *magyar nyelvhatárt* jelölik. A hitéletben a r. katolikusok mellett számos *ág. ev.* gyülekezet fordul elő, részint mint többség, részint erős kisebbség gyanánt. Ellenben az *ev. ref.* hívek e vidékről *elmaradtak*. Izraelita van csaknem minden faluban.

A sopronmegyei rónaságnak további térszakaszain: a Répcze-völgyön, a Répcze-Ikva-közön s az Ikva-völgyön már észrevehetni, hogy közelebb jutottunk a megye *hegyvidékéhez*, mert a talaj hullámosabb, és közeledtünk a horvát szigetségek s a német nyelvterület határvonala felé, mert a magyar síkföldi községekben a *horvát és német spórák* rajai mind *sűrűbben mutatkoznak*.

A Répczevölgy és melléke (35 magyar, 1 horvát = 36 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ölvén év	
			legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos	óta	előtt
<i>Kapuvári járás</i>							
*Kapuvár . . .	el	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. a.	nőtt	magyar
*Vittnyéd . . .	a	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
{ Garta	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Hövej	é	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Csapod	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Himód	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Gyóró	é	magyar	— —	r. kath.	II ^o a. i.	»	»
*Círák	é	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Dénesfa . . .	é	magyar	— —	r. kath.	I ^o a. i.	»	»
<i>Csepregi járás</i>							
{ Pusztá-Család	é	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Iván	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Répcze-Szemere	é	magyar	— —	r. kath.	III ^o a. i.	fogyott	»
{ Csér	a	magyar	— —	ág. ev.	V ^o r. i.	»	»
{ Csáford . . .	a	magyar	— —	r. kath.	II ^o a. i.	»	»
{ Jánosfa . . .	a	magyar	— —	r. kath.	III ^o a. i.	»	»
{ Kis-Geresd . .	a	magyar	— —	ág. ev.	II ^o r. —	nőtt	»
*Nagy-Geresd .	a	magyar	— —	ág. ev.	III ^o r. i. e.	»	»
Berekalja-							
{ Tompaháza .	a	magyar	— —	ág. ev.	III ^o r. i.	»	»
{ Pór-Ládony .	a	magyar	— —	r. kath.	V ^o a. i.	»	»
{ Chernelháza .	a	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
{ Domonya . .	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o a. —	»	»
{ Mesterháza .	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	V ^o a. —	»	»
*Bő	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Alsó-Bük . .	a	magyar	I ^o n. —	ág. ev.	V ^o r. i.	(azóta lett)	
{ Közép-Bük . .	é	magyar	I ^o n. —	r. kath.	IV ^o a. i.	(azóta lett)	
{ Felső-Bük . .	a	magyar	I ^o n. h.	r. kath.	II ^o a. —	nőtt	magyar
*Csepreg . . .	e	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. a.	»	»
{ Alsó-Szakony	é	magyar	I ^o n. —	r. kath.	V ^o a. i.	»	»
{ Felső-Szakony	é	magyar	I ^o n. h.	r. kath.	V ^o a. i.	»	»
{ Gyalóka . . .	a	magyar	I ^o e. h.	r. kath.	I ^o a. —	»	»
{ Nemes-Viss .	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. a.	»	»
{ Káptalan-Viss	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	— —	»	»
{ Salamonfa . .	a	magyar	I ^o h. —	r. kath.	I ^o a. —	»	»
{ Gyűlevész . .	a	magyar	I ^o h. n. e.	r. kath.	I ^o a. —	»	»
*Zsira	é	magyar	I ^o n. —	r. kath.	— —	»	»
{ Und	é	horvát	II ^o m. —	r. kath.	— —	»	horvát

E községek a Répczevölgy *alsó* szakaszain fekszenek. Kapuvár és Vittnyéd a végállomásai. Túl e pontokon a Répcze az Ikvával s a kis Rábával egyesül, és a Hanságba fordulva Rábca' nevet vesz föl.

Mi vízfolyás ellenében követjük a Répcze-vidék e két alsó völgytagozatát: a *kapuvári* és *csepregi* tagot, s megfigyeljük azokban a községi viszonyok eltéréseit.

Kapuvár körül a Répczevölgy községei a szomszéd Rábaközre emlékeztetnek. A községek száma ugyan kevés, de legtöbbjük népes és erőteljesen fejlődő. Ötven év alatt Garta és Vittnyéd lélekszáma egyenkint 1000-ról 1500-ra, Csapodé 800-ról 1100-ra, Himódé 900-ról 1400-ra, Kapuváré 3281-ről 6078-ra emelkedett. Föllebb, a *cseprek vidéki* tagon, a magyar községekben már hervadás jelei mutatkoznak: Répcze-Szemere félszáz év alatt 1022 lélekről 744-re apadt le, Iván és Pusztá-Csatád csekélységgel gyarapodtak. E tagon feltűnő sok az apró község (α), a mik félszáz év előtt is ilyen aprók voltak, sőt néhányuk meg is apadt azóta. Csupán Cseprek, Gyülevíz és Bük kélszereztek meg lélekszámukat. Mentül inkább emelkedik a völgylejtő, s *mentül közelebb érik a magyar faluk a szomszéd német nyelvhatárt*, annál egyenletlenebb azokban a fejlődés. Ezzel függ össze, hogy a *mélyebb* kapuvári és soproni tagon a völgy községei többnyire *tiszta magyar faluk*, a mikben német elem csak elvétve fordul elő (Kapuvár és Vittnyéd a Hanság felé *határhelység* jellegével bírnak), míg a *magasb* csepregi tagon az *egyajkúság* megszűnik: *Domonya—Mesterháza falvaknál kezdetét veszi a német és horvát spórák rajzása, a miket egyre sűrűbben küld* idáig a közel német nyelvvidék. A csepregi völgyszakasz szélén fekszenek a *magyarság nyugoti határközségei*: Cseprek, a két Viss, Gyülevíz és Zsira; túl e határon, felső-pulyai völgyszakaszban s a szomszédos bárándi hegyek közt már *német és horvát faluk* rendjeit találjuk. Ez utóbbiak első hírnöke a Répcze-völgy sarkában Und község erős horvát többséggel s gyenge (II°) magyar kisebbséggel.

A hitélet a kapuvári és soproni tagon csaknem kizárólag r. kath.; a csepregi tagon élénk a protestáns hitélet is.

Még szembetűnőbben demarkálódik a magyar nyelvterület a Répczével egyesülő Ikva völgységében, a megye északkeleti homlokzatán.

Az Ikva-völgy és melléke (21 magyar, 9 német, 4 horvát — 34 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos			
ötven év										
óta										
előtt										
Kapuvári járás.										
{	Szergény	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
	Agyagos	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
	*Ennédríd	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
*Fertő-Szt.-Miklós-										
Szerdahely										
	c	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»	
{	*Rőjtők	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
	Muzsaj	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	magyar
	Ebergöcz	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»	
	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»	
{	*Süttör	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{	*Eszterháza	α	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
	Széplak	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
	Sarród	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység-mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népeség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év			
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Soproni járás.</i>									
Kövesd	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
Lózs	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Pinyne	β	magyar	I ^o h.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Német Pereszleg	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Szécseny	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Hegykő	a	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	—	—	»	»
Homok	β	magyar	III ^o h.	—	r. kath.	—	—	»	»
Hidegség	β	horvát	II ^o m.	n.	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
Kis-Czenk	α	magyar	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
*Nagy-Czenk	a	magyar	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
*Német-Keresztúr	c	német	I ^o m.	—	r. kath.	II ^o i.	—	nőtt	német
Küllő	α	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	»	»
Harka	a	német	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Bóz	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Kópháza	a	horvát	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
*Sopron	B	német	III ^o m.	h. e. t.	r. kath.	IV ^o a.	i.	nőtt	német
*Ágfalva	a	német	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
Bánfalva	a	német	I ^o m.	—	ág. ev.	IV ^o r.	—	»	»
Lépesfalva	β	német	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	»	»
*Somfalva	a	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Kertes	β	horvát	I ^o n.	m	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	horvát
Klimpa	β	horvát	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»

Az Ikva-vonal nagyobb fele a magyar, kisebb fele a német nyelvterületre esik. A *magyar fajnép határközségei* az Ikva-völgyben: Eszterháza, Sarród, Hegykő, Homok, Kis- és Nagy-Czenk, Német-Pereszteg, Lózs és Kövesd. *Valaha Pereszteg német volt*, de a XIX. században *megmagyarosodott*, viszont félszáz év előtt a magyar nyelvhatár a Fertőszélig: *Hidegségig* ért, de azóta a magyar elem ott megfogyott, s a *horvát fajnép jutott többségre*, mely a szomszéd Homokon is erős kisebbséggel bír. Sopron város körül az Ikva-vonalon ma az ültetvényes *horvátoknak négy szigetjük* van: a város alatt övék Hidegség és Kópháza, a város mögött pedig Klimpa és Kertes. A *német nyelvterület határközségei* a völgyben: Bóz, Sopron, Bánfalva, Harka, Küllő s Német-Keresztúr.

Úgy a magyar, mint a német fajterületen e völgség községi élete egyaránt figyelemre méltó. Ötven év óta a helységek mind megnövekedtek, egyedül Muzsaj népszáma csökkent meg kissé. Súlytalan apró falunak ez időn át csak Küllő, Bóz, Szécseny, Kis-Czenk, Eszterháza és Muzsaj maradtak meg. Tizenhárom kis falu 1—2000 lélekre, Német-Keresztúr és Fertő-Szt-Miklós 3—4000 lélekre emelkedett. De feltűnő valamennyin a *konzervatív* vonás: a népmozgalmak a *fajnépesség arányán alig változtatnak*, a fajminoritások általán úgy állanak ma is a fajtöbbségekhez, mint félszáz év előtt.

Maga Sopron város egykori német jellegéből csak lassan, s fokozatosan enged. Lakosainak száma a 40-es évek óta jóval több lett a kétszeresénél (12 ezer lélekről 27 ezerre emelkedett, s ma tán túllépte a 30 ezeret is). Felszívó erejét a megye német és magyar vidéke egyaránt érezi; municipális és birói hivatalaiban szükségkép a magyar elem vezet, a kulturális erők leginkább magyar forrásból táplálkoznak, de a város magyar kisebbsége még mindig csak III-ad fokú (20—30%). Ez arány megváltozásához hosszabb időre van szükség; rohamos térfoglalást a magyar elemnek a város *fekvése* sem enged: a magyar nyelvhatár elég távol esik tőle, a közvetlen környezet és az egész háttér a német befolyásoknak teszik ki a város fejlődését. De sok kedvező jel igéri, hogy idővel Sopronból a magyarság erős határvára, nemzeti műveltségünknek a Lajtha-hegység s a felső Répcze-völgy közt leghatatosb terjesztője lesz.

A felekezeti népesség majoritása, a magyar és horvát községekben r. kath., 4 német faluban ág. ev. Maga Sopron város jelentékeny (IV°) protestáns kisebbséggel bír.

Szömlénket a megye magyar nyelvvidéke és határhelységei fölött az Ikva és Répcze közül kiemelkedő térszakasznál zárjuk le.

Az Ikva-Répcze-köz (19 magyar helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		volt ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Csepregi járás:</i>									
Ság	β	magyar	I ^o n.	e.	r. kath.	II ^o a.	—	nőtt	magyar
Nemes-Ládony	β	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	—	»	»
*Sajtos-Kál	β	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	—	»	»
Lócs	β	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
Iklany-Berény	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o a.	i.	nőtt	»
Simaháza	α	magyar	—	—	<i>ág. ev.</i>	V ^o r.	—	<i>maradt</i>	»
Markos-Hetye	α	magyar	I ^o n.	e.	r. kath.	IV ^o a.	i.	nőtt	»
Alsó-Szopor	α	magyar	I ^o n.	—	<i>ág. ev.</i>	V ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Felső-Szopor	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	V ^o a.	i.	nőtt	»
Keresztény	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Újkér	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Német-Lövő	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Nemeskér	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	V ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
Dasztifalu	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»
Egyházassfalu	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Gógánfa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	<i>maradt</i>	»
Horpács	β	magyar	I ^o h.	n.	r. kath.	—	—	nőtt	»
*Völcséj	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Lédec	α	magyar	I ^o n.	h.	r. kath.	—	—	»	»

A merész ívonalban meghajló Répcze-völgy, s a beléje torkoló Ikvavölgy közt e terület hullámos plató gyanánt emelkedik ki 19 magyar községgel. A szegélyző völgyek felől mindenütt magyar élet környékezi

azokat; csak nyugoton támaszkodik az emelkedő talaj a bárándi magaslatokhoz, melyekre telepes *horvát* községek építvék. Túl e horvát szigeteken: a soproni hegysor lejtői alatt, a felső Répcze s a felső Ikva közt, kezdődik a *sopronmegyei német világ*. A német és horvát spórák, a miket a magas sík 11 magyar községében, Markos-Hetyétől fel Lédeczig látunk, ettől a szomszédságtól valók.

Régente a németiség az Ikva felől e platóig fölért: ott áll ma is *Német-Lövő* a plató szélén, de a század eleje óta — miként Német-Pereszteg lenn az Ikva-völgyben — teljesen *megmagyarosodott*. Ma e térszakaszon Lédecz és Völceseja magyar nyelvterület *határközségei*, melyekhez a Répcze-völgy felől Zsirától Csepregig s az Ikva-völgy felől Kövesdtől Nagy-Czenkig a nyugati magyar nyelvhatár többi pontjai csatlakoznak.

E határnál nemcsak a soproni lapályos terület végződik, hanem zárul annak *magyar medenczéje* is.

Most behatolunk a *megye hegyvidékébe* s annak tömör német világába. Bejárjuk túl az Ikva-völgyön a Fertő-melléket, a Vulka- és Lajta-völgyeket, a Lajta-hegység, a Rozalia-hegység, a soproni és lanzséri hegyek táját, a Csáva-völgyet, a bárándi magaslatokat, végül a Répcze-völgy felső-pulyai szakaszát, s a Répcze-Gyöngyösközből azt a térszakaszt, mely Sopronmegye szélén. Vas megye határában fekszik.

II. A sopronmegyei bércek közt.

A Fertő-mellék (8 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legszűlyosb	egyéb szórványos		legszűlyosb	egyéb szórványos			
ötven év										
óta										
előtt										
Soproni járás:										
{	Balf	3	német	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	nőtt	német
	Rákos	b	német	I ^o m.	c.	r. kath.	—	—	»	horvát
	Medgyes	a	német	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	német
*	Ruszt	a	német	I ^o m.	h.	r. kath.	IV ^o a.	i.	»	»
Kismartoni járás										
*	Oka	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—		
*	Fehéregyház	a	német	I ^o m.	h.	r. kath.	—	—	»	»
*	Feketeváros	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*	Széleskút	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Fertőség a soproni oldalon gyérebben van beépítve községekkel, mint a mosoni oldalon. A nezsider-vidéki partszakasz Sásony és Bánfalu közt jóval népesebb, mint a kis-martoni és sopronvidéki partszakasz együtt. A fejlődés is erőteljesebb túlhan, mint emitt. Bizonyosság rá, hogy a soproni part főhelye: *Ruszt város* messze elmaradt népszámával a mosoni part *nagyközségei*: Nezsider, Gálos, Féltorony és Boldogasszony mögött.

A Fertő-vidék talaja mindkét parton német, de a soproni oldalon keményebb és eksklusivabb, mint a mosonin. Túlhan a magyar elem néhány népes telepet alkotott (II°); emitt mindenütt csak szór-

ványosan jelenhet meg (I^o). A sopronvidéki Fertő-ség németjeinek nagy felszívó erejére vall a tóparton *Rákos* (Kroisbach) község, mely félszáz éve még népes *horvát telep volt*, de a fajnémetek azt *teljesen átalakították*. Ma Rákosnak 2000-nél több a lakosa, s a *horvátok mind elnémetesedtek* benne.

Hasonló folyamat indult meg a Fertő-vidék mögött, a Vulka-völgy egyes horvát telepein.

A Vulka-völgy (8 német, 7 horvát = 15 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legszűlyosb	egyéb szórványos		legszűlyosb	egyéb szórványos		
Kismartoni járás :									
*Sércz	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
{ Oszlop	a	horvát	IV ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
*Szent-Margita	b	német	I ^o m.	e. h.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
{ Darázsfalu	a	horvát	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	horvát
*Czínfalva	a	horvát	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	horvát
{ Zarány	β	horvát	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
{ Vulka-Pordány	a	horvát	I ^o n.	m.	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
*Nagy-Höflány	a	német	I ^o m.	h.	r. kath.	—	—	nőtt	német
{ Szárazvám	a	német	I ^o m.	h.	r. kath.	—	—	nőtt	német
Nagymartoni j. :									
{ Ottova	β	horvát	IV ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
*Stodra	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
{ Darufalva	a	horvát	III ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
{ Zemenye	β	német	I ^o m.	h.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
*Petőfalva	β	német	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	azóta lett	
{ Borbolya	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	IV ^o a.	—	nőtt	német

A völgyiség szélesebb *alsó* (kismartoni) szakaszán a helységek nagyobbak, népesebbek, míg a *felső* (nagy-martoni) szakaszon, hol a völgy megszűkül, a helységek összeszorulnak és kisméretűek maradnak. Még sincs egy falu sem e vidéken, melynek népessége fogyott volna. De e lassú növekvés csak a fajnémetek számát növelte, a horvát elem rovására: Oszlop, Ottova, Darufalva *horvát* falukban a szomszéd *németség* már is *ingadozóvá tette* az etnikai mérleget. *A horvátok germanizálódását elszigetelt helyzetük s a németekkel közös hitéletük (r. kath.) eléggé megmagyarázza.* A magyar elem e völgyiségben szintén csak szórványosan lép föl; a horvát helységek néhányából a magyar elem teljesen hiányzik.

A Vulka-völgyet három oldalról a soproni hegyvilág szegi be. Északnyugaton a *Lajta-hegység* húzódik, az országhatárnak dülő lejtőn a *Lajta-völgy* egy kis szakaszát alkotva. Délnyugotra a *Rozália-hegység* emelkedik, a déli vonalon pedig, ennek folytatásán a *soproni és lánzséri hegyek* kettős sora. E bércek alatt él népes községekben a megyebeli német elem: a *hienczek* zöme.

A Lajta hegység alatt (7 német, 3 horvát helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
<i>Kismartoni járás</i>							
Szent-György	a	német	— —	r. kath.	— —	nőtt	német
{ Kis-Marton-Váralja	a	német	II ^o m. h.	r. kath.	I ^o i. a.	azóta	lett
{ Felső-Kismarton-hegy	a	német	II ^o m. h.	r. kath.	I ^o i. a.	csak telep	volt
{ Kis-IIóflány	a	német	I ^o m. h.	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	német
* Kis-Marton	b	német	II ^o m. h. e.	r. kath.	I ^o i. a.	»	»
* Szarvákő	b	horvát	II ^o n. m.	r. kath.	I ^o i. —	»	horvát
* Alsó-Kismarton- hegy	β	német	II ^o m. h.	izr.	I ^o r. —	csak telep	volt
{ Lajta-Újfalu	a	német	II ^o m. e. h.	r. kath.	I ^o a. —	nőtt	német
{ Büdöskút	a	horvát	III ^o n. e. m.	r. kath.	— —	»	horvát
{ Völgyfalu	β	horvát	II ^o n. m. t. e.	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	horvát

A Lajta-völgy (4 német helységgel) :

<i>Kismartoni járás</i>							
{ Vimpác	β	német	I ^o h. m.	r. kath.	— —	nőtt	német
{ *Lajta-Pordány	β	német	I ^o m. n.	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Loretto	a	német	I ^o m. e.	r. kath.	— —	fogyott	»
{ Stöcing	β	német	I ^o e. —	r. kath.	— —	fogyott	»

A Rozália-hegység alatt (13 német helységgel) :

<i>Nagymartoni j.</i>							
*Lajta-Szt-Miklós	a	német	I ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	német
*Pecsényéd	b	német	I ^o m. —	r. kath.	I ^o i. a.	»	»
{ Felsőzfalu	β	német	I ^o m. e.	r. kath.	I ^o a. —	»	»
{ Tormafalu	β	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	»
{ Siklós	a	német	V ^o h. —	r. kath.	I ^o i. —	»	horvát
{ *Nagy-Marton	b	német	I ^o m. e.	r. kath.	I ^o i. a.	fogyott	német
{ Zsidó-Nagymarton	β	német	I ^o m. —	izr.	III ^o r. —	azóta	lett
{ Rétfalu	a	német	I ^o e. —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	német
{ Fraknó	β	német	I ^o m. e.	r. kath.	— —	»	»
{ Újtelek	β	német	— —	r. kath.	— —	»	»
{ Márcfalva	a	német	— —	r. kath.	— —	»	»
{ Nádasd	a	német	— —	r. kath.	— —	»	»
{ Szikra	β	német	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»

A soproni-hegység alatt (12 német, 1 horvát helységgel) :

<i>Soproni járás</i>							
{ Felső-Péterfa	a	német	— —	ág. ev.	II ^o r. i.	nőtt	német
{ Mészverem	a	német	— —	ág. ev.	III ^o r. —	»	»
{ Cundra	a	német	— —	r. kath.	IV ^o a. i.	»	horvát
{ *Kabold	a	német	I ^o h. m.	r. kath.	IV ^o a. III ^o i. —	»	német
{ Veperd	a	német	— —	ág. ev.	IV ^o r. a. i.	»	»
{ Riczing	a	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	»
{ *Lakompak	a	német	I ^o m. h.	r. kath.	V ^o i. —	»	»
{ Lakfalva	β	horvát	V ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	horvát
{ *Nyék	a	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	német
{ Doborján	β	német	I ^o h. —	r. kath.	I ^o i. —	»	horvát
{ Hasfalva	a	német	I ^o e. —	r. kath.	— —	fogyott	német
{ Alsó-Péterfa	β	német	— —	r. kath.	— —	nőtt	»
{ Haracsony	β	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	»

A lanzséri hegyek alatt (6 német, 2 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Felsőpulyai jár.</i>							
Sopron-Hársfalva	α	német	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	nőtt német
Kis-Újfalu	α	német	I ^o e.	h.	r. kath. I ^o i.	—	» »
Lanzsér	β	német	I ^o m.	h.	r. kath. —	—	» »
*Szt.-Márton	β	német	I ^o m.	h.	r. kath. —	—	» horvát
Kárló	α	német	I ^o h.	—	r. kath. I ^o i.	—	» német
Borosd	β	horvát	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» német
Császárfa	α	horvát	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	» horvát
*Derecske	α	német	I ^o m.	h.	r. kath. I ^o i.	—	» német

A négy hegysor egymással összefügg s egymásból ágazik ki, mint a szomszéd stájer és alsó-ausztriai Alpok lépcsőzete. A hegyek közép-magasak; csúcspontjaik: a Lajta-vonalon a Naphegy 480, a Rozália-csoportban a Rozália-kápolnánál 746, a soproni hegyek közt a Geimkúpnál 677, s a lanzséri hegyek közt a Pál-csúcson 755 méter magasságot érnek el. E bérczfalak lábánál és völgyszakadékaiban 42 német, 6 horvát község fekszik.

Többnyire régi képződmények. Zivataros multjukról a környék számos várdüledéke beszél. Az utolsó másfél száz év békekorszakot hozott rájuk, ellenséges hadak e hegyvidéket nem igen keresték föl. A nép nyugodtan élhetett kert- és erdőgazdaságának, foglalkozhatott a vidék kő- és barnaszén-bányaiban. Ehhez képest a népesség az egész környéken egyenletesen fejlődhetett.

A 42 német helységből 20 közép-, 22 kisméretű; a 6 horvát helység felében a népszám meghaladja az 1000 lelket, másik felében e lélekszám alatt marad. A legnépesebb községek a Lajta- és Rozália-hegysor környékén vannak: Kis-Marton, Szarvkő, Pécsenyéd lakossága a 3—3000 lélek körül tart.

A faluk apraja leginkább a magas hegyek tövébe esik: a soproni és lanzséri hegyek alá, meg a kis Lajta-völgyszakaszra az ország határán.

Félszáz év óta e képződmények csaknem mind gyarapodtak. A német községek közül csupán 4 fogyott, — 34 nőtt, 4 újabban keletkezett. A horvát községekből 5 nőtt és 1 fogyott. Egyes pontokon a növekvés tetemes: Kisujfalu, Felsőszarfa, Bődöskút megkétszerezte, Lajta-Ujfalu megháromszorozta népszámát, mely nagy népbőség az ipari, főleg a bányai munka virágzásának, Lajta-Ujfalun a hatalmas lignit-telepek üzeménél foglalkozást találó munkaerőnek tulajdonítható.

Megcsökkent a nép a határszéli Lajta-völgy két német falujában: Stockingon és Lorettón, hol az egykor virágzott kőbánya-üzem évek óta szünetel; továbbá a horvát Völgyfalun (Lajta-hegysor) s a német Hasfalván (soproni hegyvidék). Legfeltűnőbb a népszám apadása a hajdan városi szervezettel bírt Nagy-Martonban. Igaz, hogy egykori zsidónegyede újabban elvált tőle, saját elüljáró alatt, külön kisközség gyanánt; de Nagy-

Marton népcsökkenése (1023 lélek) meghaladja azt a számot, a mit a zsidó-negyeden veszített. E helységnek ipar kell, hogy újra föllendüljön.

Így segített magán a hegyvidék egyetlen városa: *Kis-Marton* is, gyárak alapításával. Maga szintén meggyarapodott így kissé (alig 300 lélekkel), de főleg a város külső telepeit virágoztatta fel: Kis-Martonváralját, Felső- és Alsó-Kismartonhegyet. Az utóbbi ötven év előtt szintén *zsidónegyed* volt, s ma 600 lelket megközelítő népszámával *nagyközségi* szervezetet tart fenn, a mi jómódú lakosokra vall.

Ez, s a Lajta-hegyalján fekvő szomszéd községek néhány, *magyarosodni* kezd. Vannak többfelé *II-odfokú magyar telepek*, a mire a soproni Fertőseghen s a hegyvidék más szakaszain alig akad példa. Látszik, hogy Kis-Marton körül a gyárak s az erre húzódó szombathely—sopron—pozsonyi vasút forgalma bevezették már a magyar elemet a németiség e szívébe, mely nem oly exclusiv többé, mint Balf, Ruszt és Széleskút között ma is a fertővidéki sváb.

A német elem e vidéken a *horvát nyelvszigetek felé terjeszkedik*. Cundra és Doborján félszáz éve *horvát* helységek voltak, s ma nemcsak a többség német, hanem horvát kisebbség is alig akad. Nagy-Marton közelében Siklós falu szintén horvát volt, s ez elem ott ma V-ödfokú faj-kisebbségre változott. Lakfalva (a soproni hegyalján) közel van ahhoz, hogy fajtöbbségét változtassa: az V-ödfokú német elem ott a horvát majoritást erősen szorongatja. Érdekes két példa a lanzséri hegyek alatt Borosd és Szt.-Márton: emez horvát, amaz német község volt, de 50 év óta majoritásokat *kicszerűlték*: Borosd elhorvátosodott, Szt.-Márton elnémetesedett.

A hitélet e hegyek közt általán r. kath. A horvát falvakban kizárólag, a német falukban nagyrészt ilyen. Csak a soproni hegyalja három helységében van ág. ev. többség, más három faluban erős kisebbséggel. Nagy- és Kis-Marton egykori zsidónegyedében az uralkodó felekezet ma is izraelita; jelentékeny (III°) zsidó kisebbséget találunk Kaboldon még.

A hegyvidék német fajterületén a *határhelységek* kelet felé: Haracsony, Alsó-Péterfa és Doborján, a mik a soproni hegyalja lejtőszélén fekszenek.

E vidékhez zárkozik hullámvázó halmos területével délkelet felől a *Csávavölgy*, s a *bárándi dombvidék*.

A csáva-völgy (2 magyar, 4 német, 1 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legsű-lyosb	egyéb szórványos		legsű-lyosb	egyéb szórványos			
ötven év										
ó t a								előtt		
Felsőpulyai járás.										
{	Alsó-Loók	α	német	I ^o h.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	horvát
	Nemeslak	β	német	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{	Sopron-Újlak	α	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»
	*Csáva	a	német	—	—	ág. ev.	IV ^o r. i.	—	nőtt	német
{	Felső-Pulya	β	magyar	II ^o n.	h. e.	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
	Közép-Pulya	α	magyar	I ^o n.	h.	r. kath.	—	—	fogyott	német
{	Alsó-Pulya	β	horvát	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	horvát

A bárándi dombvidék (6 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsű- lyosb		egyéb szórványos	legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta
<i>Felső-pulyai járás.</i>								
{ Likvánd	§	horvát	I ^o n.	m.	r. kath.	—	nőtt	német
{ Borisfalva	a	»	—	—	r. kath.	—	»	horvát
{ *Szabad-Báránd	a	»	I ^o n.	—	r. kath.	—	»	»
{ Füles	a	»	I ^o m.	n.	r. kath.	—	»	»
{ *Malomháza	a	»	—	—	r. kath.	—	»	»
{ Horvát-Gyűrót	§	»	I ^o m.	n.	r. kath.	—	»	»

A Csáva-völgyben a német, Báránd vidékén a horvát fajé a túlsúly. Amott három horvát falu tűnt el a németiség hullámai közt félszáz év alatt, ú. m. Alsó-Loók, Nemeslak és Sopron-Ujlak. Ma már csak Alsó-Loókon van a horvátoknak némi nyoma. A szomszéd Bárándvidéken ellenben a horvát telepek nőnek, népesednek, sőt Likvánd — egykor német falu — 50 év óta elhorvátosodott. E két elem közt, elszigetelt harmadiknak, kevés magyar elem is van, mely községet alkotott Felső- és Közép-Pulyán. Csodálatos, hogy nemcsak jól megállta helyét, hanem még terjeszkedni is tudott e csöpp magyarság: Közép-Pulyát a németektől félszáz év óta hódította el.

A hitélet a két térszakaszon r. kath. Az egy Csáva községben van ág. ev. többség s erős (V^o) r. kath. kisebbség a fajnémetek közt.

A Felső-Répczevölgy (13 német, 3 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Felső-pulyai járás</i>									
Felső-Rámóc	α	német	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
Répczefő	α	»	—	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Alsó-Rámóc	α	»	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Bónya	α	»	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Ostoros	α	»	I ^o e.	m.	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Dörfel	α	»	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
*Kőhalom	a	»	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Felső-László	α	»	I ^o m.	h.	r. kath.	II ^o a.	—	nőtt	»
Alsó-László	α	»	I ^o m.	h.	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Kéthely	α	»	I ^o m.	h.	r. kath.	—	—	nőtt	»
Klastrom	α	»	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Udvard	β	horvát	I ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	horvát
Pervény	α	»	II ^o m.	e. n.	r. kath.	—	—	»	»
*Frankó	α	»	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	német
Micske	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Locsmánd	a	»	I ^o m.	h.	ág. ev.	IV ^o r.	—	nőtt	»

A Répcze-Gyöngyösköz (3 horvát, 1 német helységgel):

Csepregi járás.								
Peresznye	§	horvát	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o a.	nőtt	német
Olmod	α	horvát	I ^o n.	—	r. kath.	—	»	horvát
*Horvát-Zsidány	§	horvát	I ^o n.	m.	r. kath.	—	»	»
Német-Zsidány	α	német	I ^o m.	h.	ág. ev.	V ^o r.	fogyott	német

Beértük a Répcze-völgy felső nyílásánál s a Répcze-Gyöngyösközben a vas-soproni határt. Túlán a Gyöngyös-vidék hullámvonalai és falutornyai Vas megyébe fognak szólítani.

E két szélső területen a községek hervatagok, s alig emlékeztet bennük valami arra az erőre, melyet a soproni hegyektől a Vulka-völgy aljáig s a Lajta-hegység és Fertő-vidék közt, annyi német képződményen, helységméreten láthattunk. Mintha a soproni hienczek ereje itt kimerülőben volna vagy elhúzódónának innen, fel a hegyek közé.

A felső répcze-völgyi falvak népe feltűnőleg *fogy* az egész vonalon. Fél száz év alatt 20 helység közül hétben csökkent meg a lakosság, s néhány eset szinte ijesztő: Alsó-László és Micske csaknem *felét vesztették el* egykori népszámuknak; Német-Zsidány ma negyedrésznivel kisebb, mint a század derekán volt. A mi szaporodást látunk, nem lényeges. Locsmánd, e vidék egyetlen nagyközsége, mindössze 30 lélekkel nőtt ötven év óta. Az egy Pervány kétszerezte meg népét, s ez egy is *horvát* falu. A horvátság e térszakaszon erősebb a németnél, s annak rovására tért is hódít: Franko a Répcze-völgyben, Peresznye a Répcze-Gyöngyösközben, nemrég német falvak voltak s már *elhorvátosodtak*; Peresznyén ma *több a magyar* (II°), mint a német (I^o).

A német nyelvhatár e térszakaszon Csáva, Micske, Locsmánd, Klastrom és Kéthely községeket érinti.

A megyeszerte látott községi példákból Sopron *három fajnépét* immár összehasonlíthatjuk egymással.

A magyar községek száma 120, a német községeké 85. A magyarok a megye rónás vidékén, a németek a hegyvidéken alkotnak *egységes* nyelvi területet. *Amaz* a Rábától a bárándi halmok magasságáig ér, s kiterjed a Rába-közre, a Répcze-Ikva-köz magaslatára, kétoldalt a Répcze s az Ikva felső nyílásáig. *Emez* magában foglalja a két völgyiség felső szakaszait, s mögöttük az egész bércvilágot, mely a Fertő-melléktől a Lajta-völgyig, a bárándi halmoktól a Rozália-hegységig ér. Egyfelől 118 magyar község épült elég sűrűn egymás mellett, csak a Rába-völgy árvizes területén, a Hanság ingoványai közt s az Ikva-Répcze-köznek a Siópataktól átszelt szakaszán hagyva nagyobb hézagokat. Másfelől 85 német község szélszórtabban fekszik, mert a bércek nagy erdőterületeikkel külön szakítják egymástól a helységcsoportokat.

A magyar vidéken *csupa magyar* községek vannak; az *egyetlen horvát nyelvsziget* a Fertőségben, a magyar terület szélén keletkezett: Hidegség. A német vidék ellenben tele van szórva más ajkú szigetségekkel: *két magyar sziget* a Csáva-völgyben fekszik, *harmincz horvát sziget* a megye észak- és délnyugoti szakaszain. A horvát szigetek *négy* csoportra oszthatók. *Egyik* csoport a bárándi halmoktól szétterjed a Répcze-, Csáva-völgyéig s a soproni hegyaljáig 12 helységgel; *másik* csoport a felső Ikvától a Lajta-hegységig ér 14 helységgel; a *harmadik* csoport a lanzséri

hegyek alatt 2 helységből s a *negyedik* a Répce-Gyöngyösközben 3 helységből áll.

A *magyar* és *német* községi képződmények *népösségre* nem igen különböznek egymástól. *Kisméretű* faluja a magyarságnak van 77, a német-ségé 47, — ez a legnagyobb eltérés a két népfaj elosztódásában, a mit feltűnővé tesz az 500 léleknél kisebb faluk (α) száma: ilyen van 40 magyar s csak 18 német. A *magyarság* tehát *inkább el van aprózódva*, mint a németiség. A *horvát* telepek közül 18 maradt kisméretűnek, s ezekből csak kettő jelentéktelen (α).

A *nagyobb méretű* képződmények aránya kiegyenlíti ez eltérést. Ilyen *magyar* helység van 43, köztük kettő 5—7 ezer lakossal (α): Csorna és Kapuvár; nagy *német* helység van 38, köztük egy 20—30 ezer lakossal (B): Sopron; a legnagyobb *horvát* helység népszáma csak 2—3000 lélek (b) ez: Szarvkö.¹

A községek *közigazgatási* jellege élénken megvilágítja a községalkotó fajnépek viszonyait.

Magyar város a megyében egy sincs. *Német város* van három: Sopron, Kis-Márton és Ruszt, — de a két utóbbi csak gyenge közép-méretű (b) törpe város, országszerte a legkisebbek közül való.

Magyar nagyközség van 10, köztük kettő (Csorna és Kapuvár) nagyméretű (α). *Német nagyközség* van 11, köztük egy (Alsó-Kismarton-hegy) kisméretű (β). *Horvát nagyközség* van 1 (Szarvkö), s ez közép-méretű.

A *magyar kisközségek* száma 110; ezekből 2—5 falu 28, 6—7 falu 3 körjegyzőségbe van összekapcsolva. A *német kisközségek* száma 71, a *horvát kisközségeké* 30; amazokból 2—5 falu 21, emezekből 3—4 falu 3 körjegyzőséget alkot.

Ez adatok szerint a megye községei a három fajnép területén átlag jómódúak, mert megbíráják a költséges városi, nagyközségi szervezetet, s kevésszámú (2—5) falu jegyzőt tarthat magának. Csak a magyar terület egy része: a Répce-völgy csepregi szakaszán szegényebb, — itt három körjegyzőség 6—7 faluból áll.

Ötven év óta a megye népessége a városok és faluk átlagában nőtt. A 236 község közül a lakók 205-ben szaporodtak s csak *31-ben fogytak le*. A veszteség főleg a Rába- és Répce-völgyet, meg a Rába-köznek ezekkel határos széleit érte, — de vannak szórványos példák a Gyöngyös-Répce-közre, a hegyek közt, s a Lajta-völgyben is. Megfogyott a népe összesen 18 magyar, 12 német s 1 horvát falunak, — a miben egyaránt tényezők a gyakori árvizek, s a kivándorlási áramlat.

A megye *magyar* helységeinek háromnegyede (120 közt 75) *monoglott*, s ez a típus betölti a *soproni sík föld* nagy részét. A *tiszta német*

¹ Méret szerint

a 120 magyar helység:

2 A	3 c	37 β
	2 b	46 α
	36 a	

a 85 német helység:

1 B	1 c	29 β
	5 b	18 α
	31 a	

a 31 horvát helység:

1 b	16 β
12 a	2 α

faluk száma csak 21, s ezek főleg a *hegyvidékek zárt területén*, ennek egyes sarkaiban fordulnak elő. Van 2 *tiszta horvát* község is, melyek a bárándi sziget-csoportban, 12 horvát helység közt, maradtak meg ilyennek.

A *más ajkú* elem szórványosan (I^o) 42 magyar, 57 német, 17 horvát községre terjed ki. E spórák a német községekben többnyire magyarok, a magyar és horvát községekben pedig németek. Régente a magyarság az Ikva- és Répcze-völgyekben, s a két folyam közti domboson német falvakat, a németiség pedig a hegyektől a Fertőig elszigetelt horvát helységeket olvasztott magába. Ma *erősebb fajminoritások* 3 magyar, 7 német s 12 horvát helységben mutatkoznak. Németek közt a magyar, horvátok közt a német elem terjed.

Figyelemre méltó erővel (III°) lép fel a *magyarság* a német Sopronban, kisebb erővel (II°) a német Kis-Martonban, Kis-Marton-Váralján, Alsó- és Felső-Kis-Martonhegyen, Lajta-Ujfalun, s a horvát Hidegségen, Undon és Perványon.

Hatalmas *német* kisebbségek találhatók a horvát Lakfalván (V^o), Oszlopon és Ottaván (IV°); jelentékeny a német kisebbség (III°) a horvát Darufalván, Büdöskúton, — gyengébb (II°) a horvát Völgyfalun, Szarvkon, Czinfalván, Császárfalván, s a magyar Felső-Pulyán, meg Eszterházán.

Erőtéljes *horvát* fajminoritása van a német Siklósnak (V^o), jelentékeny (III°) a magyar Homoknak.

A magyarság terjeszkedési útja Sopronon át Kis-Marton környékére, s a felső Répcze-völgyön át a csávavölgyi két magyar szigethez vezet. A németiség a horvát szigetvilágban 9 újabb pontot törekszik elhódítani.

A soproni községek *hitéletéről* a következő sommázatok adnak tájékoztatást. A 120 *magyar* községből 105-nek r. kath., 15-nek ág. ev. a felekezeti majoritása. A 85 *német* község közül 70-ben a többség r. kath., 13-ban ág. ev., 2-ben izraelita. Végre a 31 *horvát* község mindegyike csaknem kizárólag r. kath. Van tehát összesen 206 község r. kath. többséggel, s vele szemközt erőteljes (IV—V^o) ág. ev. kisebbség 15 magyar, 6 német helységben, — jelentékeny súlylyal (III°) 8 magyar, 1 német helységben, — kisebb súlylyal 7 magyar, 3 német helységben. Van összesen 28 község ág. ev. majoritással, melylyel szemben a r. kath. erős (IV—V^o) minoritás 8 magyar, 5 német, — jelentékeny súlyú (III°) 5 magyar, 3 német, kisebb súlyú (II°) 2 magyar, 4 német helységre terjed.

Ev. reformatusok Sopron megyében nincsenek. Az ág. ev. egyház súlypontja Vas megyében van, de erős a protestantizmus Sopronban is; innen terjedt át a mosoni svábságba, s Győr megye Sopronnal határos részeire.

Most átlépjük a megyehatárt a Répcze-vonalnál, s megvizsgáljuk Vas megye fajnépességi viszonyait.

Vas megye.

Az ország legnagyobb megyéi közül való; községszámra pedig első az összes megyék közt. Ekkora föld a régi Németországban külön herczegségnek, a régi Franciaországban külön tartománynak, s a mai Balkán félszigeten külön országnak számíthatna.

A természet erdős hegyekkel, vízzel, völgyekkel, rónasággal egyaránt megáldotta. Itt folytatódnak a Stajer-Alpoknak Sopronban látott leágazásai: a Gyöngyös-, a Pinka- s a Muramellék hegyeivel. Itt terjed tovább a magaslatok alatt a kis alföldi róna a Rába-völgy mentén délnyugotnak, délkeletre pedig a kemenesi magas síkság a Göcse felé. Onnan ereszkedik le a Kemenesalja; keleti határában két kihült vulkán kúpja tornyosodik fel a pusztaság közepeti: a Kis-Somlyó, s a Ság-hegy.

Négy fajnép lakja e területet: kelet-délkeleti nagyobb felén (542.612 k. hold) 288 községben a *magyarság* (kerekszám 196.000 lélek), északnyugoti harmadán (253.314 k. hold), 175 helységben a *németség* (kerekszám 127.000 lélek), délnyugoti sarkában (104.427 k. hold), 118 községben a *vendség* (kerekszám 50.000 lélek), végre a magyar és német nyelvterület közt elszórva (50.088 k. hold területen) 38 helységben az ültetvényes horvát nép (kerekszám 18.000 lélek).¹ Van a megye területén összesen 619 helység, 950.441 k. holdnyi földön elosztva 390.000 lélek.

E népek elhelyezkedése fölött az áttekintést a térszín tagozatai adják meg.

A megyei topografia átfogó vonala a Rába, mely a térszint két részre osztja. Balra a Rábától a Gyöngyös- és Pinka-mellék hegyei a stájer határig húzódnak. Alattuk kigyózik a Répcze felső folyamszakasza, mellékén a Gyöngyös-Répcze-közzel. E hegyvidékből ágaznak le a Rábához a mellékfolyók és völgyeik: a Gyöngyös-, Perint-, a Pinka-, a Strém- s a Lapincs-patakok völgyseíei. Jobbra a Rábától partmentében a Kemenesalja vonul el, háttérben a Ság- és Kis-Somlyó-vidékkel, messzebb délre a Kemenes-háttal, alatta a Kerka-völgygyel, melyet a Rábától a Kerka-Lendva-köz: a megye egykori őrkerülete, s a Rába-Lendva-közi magaslatok választanak el. A vízválasztó déli lejtője már a Lendva- és Mura-völgyekhez ereszkedik, melyek a Kerkával csaknem párhuzamos úton bocsátják a három folyó vizét nyugotnak, Zala-megye felé.

E térszínen helyezkedtek el nagy és zárkozó tömegükkel Vas vármegye községalkotó fajnépei. A *magyarság* megszállva tartja a Répcze-melléket, a Kis-Somlyó vidékét, a Kemenesalját, Kemeneshátat a Kerka-Lendva-köz szívéig, — az egész Rába-völgyet Szt-Gotthardig, — balra a Rábától a Perint-völgyet Rohonczig, s a Gyöngyös-völgyet Kőszegig. A *németek* vagy *hienczek* zöme a Gyöngyös- és Pinkamelléki hegyek közt

¹ A községlakosság e kerek-számaiba nemcsak a fajtöbbségek, hanem a kisebbségek is beleértendőek.

él, de ágazataival betölti a Pinka-, Strém- és Lappincs-völgyeket, be a Rába- és Lenva-völgyek felső nyílását is. Balra a Rábától, fel a hegyvidékig, feküsznek szerte a *horvát* telepek csoportjai. Túl-a-Rábán és Kerkán, a Muráig tartó dombvidék jelöli a *vendség* honát.

E térszakaszokon fogjuk a községeket csoportonként megtekinteni.

A Répcze-völgy (15 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		volt ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Sárvári járás :									
Csanig	α	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	i.	nőtt	magyar	
*Répczelak	a	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	i.	»	»	
Niczka	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»	
Vámos-Család	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»	
Urai-Ujfalu	β	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	i.	»	»	
Szent-Ivánfa	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. V ^o a.	i.	fogyott	»	
Iván-Egerszeg	β	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	i.	nőtt	»	
Kem.-Egerszeg	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	i.	fogyott	»	
Zsedény	α	magyar	I ^o e.	—	r. kath. V ^o a.	i.	nőtt	»	
*Hegyfalu	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	i.	»	»	
Pósfa	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Guor	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	i.	»	»	
Répcze-Sz.-Gy.	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»	
Felső-Szelestye	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Alsó-Szelestye	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	i.	»	»	

A Répcze-Gyöngyös-köz (10 magyar helységgel):

<i>Szombathelyi j. :</i>							
Meszlény	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a. i.	nőtt	magyar
*Acsád	β	magyar	I ^o n.	—	ág. ev. V ^o r. —	»	»
Köveskut	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i. —	»	»
Salfa	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i. a.	»	»
Felső-Szilvagy	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a. —	»	»
Alsó-Szilvagy	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a. i.	»	»
Vát	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i. —	»	»
Surány	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a. —	»	»
Bőd	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i. —	»	»
*Vép	b	magyar	—	—	r. kath. —	»	»

A répczemelléki *magaslatok*, a mik a Répcze és Gyöngyös között vízválasztóul szolgálnak, Meszlénytől Vépig messze átnyúlnak Vas megyébe is. E talajhullámokon túl a térszín lelapul, a Répcze Guornál határfolyóvá lesz Sopron és Vas megyék közt, s völgysege a Rába-völgy melé simulva, vele párhuzamos vonalban, fordul északkeletnek. E völgyszakaszban, s fenn a magaslatok lépcsőin 25 helység fekszik csoportosan.

Lenn a *völgyben*: Csanigtól fel Guorig és Szelestyéig, fönn a hal-mokon: Véptől le Meszlényig ugyanoly viszonyokat látunk, a minőkre a *soproni Répczevidéken* és mellékén, Csepreg és Czirák, Peresznye és Német-Zsidány közt akadtunk.

A népesség — miként ott — színmagyar; német fajkisebbségek csak csekély számmal, itt-ott mutatkoznak, mely elszóródott, súlytalan spórák csak a hegyvidéki hienc területéről, a felső Répczevölgyből valók, s főleg sopronmegyeiek lehetnek. A községek azonban — miként a Cseprevidék földjén láttuk — általán kicsinyek, csekély népességűek s nem módosak. Nincs köztük egy nagyközség sem. A 25 falunak csak kettője középme-retű (Vép és Répczelak); a többi 23 kicsiny, köztük 12 egészen apró (α) és szegény falu: az acsádi körjegyzőség 7, a hegyfalusi 9 községből áll.

Ötven év előtt a viszonyok — mint azt régi statisztika bizo-nyítja — még kezdetlegesebbek voltak, s a fejlődés azóta sokkalta lendületesbbé lett itt, mint a sopronmegyei oldalon. Nemcsak több falu népszáma nőtt és kevesebb falué fogyott, mint túlhan (ott 4, itt csak 2 község mérlege paszsziv), — de a szaporodás is jóval jelentékenyebb. Amott csupán Csepre s a három Bükk községé volt tetemes; míg emitt a vízválasztónál Acsád, Felső-Szilvágy, Vát, Köveskút és Surány megkét-szereztek, lenn a völgyben Guor és Iván-Egerszeg megháromszorozták akkori népszámukat.

Hasonló a két szomszédos megyevidék hitélete is. A falvak, miként ott, túlnyomólag r. kath. többséggel és számos esetben erős ág. ev. ki-sebbséggel bírnak. Protestáns többsége a terület vas- és sopronmegyei szakaszán egyaránt 5—5 községnek van.

Most leszállunk a vízválasztón át a széles *Gyöngyös-völgybe*, s be-járjuk azt *vízfolyás ellenében*, a rónás alsó folyamszakasztól *Szombat-helyig*, innen a dombos felső folyamszakaszig s a *kőszegi hegyekig*.

A magyar nyelvterület itt messze fölhajlik a német magaslatok felé, jóval messzebb, mint a soproni Répczeségben; csak a Kőhegy sziklái és erdői vetnek határt neki. Az öblözet mély és széles, — áttérjed a Gyön-gyösön a Perint völgybe, innen a Perint-Pinka-közbe; de a Pinka-vonalnál aztán hirtelen véget ér.

Ott a vasmegyei németek laknak.

A Gyöngyös-völgy (43 magyar, 1 német s 1 horvát községgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége			kisebbségei	
			legsü-lyosb	egyéb szórványos				legsü-lyosb	egyéb szórványos
ötven év									
óta									
előtt									
Sárvári járás:									
{	Bögöt	α	magyar	--	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
	Csénye	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
	Megyehid	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
	*Peczöl	β	magyar	—	--	r. kath. I ^o i.	—	»	»
	Kenéz	α	magyar	--	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
	Fűztű	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	»	»
	Darázs-Porpác	α	magyar	I ^o h.	--	r. kath. I ^o i.	--	fogyott	
	Pór-Porpác	α	magyar	—	--	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbsége	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
Szombathelyi j.							
Bárdos	α	magyar	—	r. kath.	—	nőtt	magyar
Csempesz-Ko-							
pács	α	magyar	—	r. kath.	II ^o a.	»	»
Szécsény	β	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
Lipárd	β	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
Bozai	α	magyar	—	r. kath.	—	»	»
Szent-Lőrincz-							
Táplánfa	β	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o a. i.	»	»
*Kajd	α	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o a.	»	»
Dömötöri	α	magyar	—	r. kath.	IV ^o a.	»	»
Tana	α	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o a.	»	»
Sz. - Ker.-Péteri-							
Borotszeg	α	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o i.	»	»
Zarkabáza-Bo-							
donfa	β	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
Szent-Király	α	magyar	—	r. kath.	—	»	»
Uj-Perint	β	magyar	—	r. kath.	—	»	»
Hermán	α	magyar	—	r. kath.	—	»	»
Szőllős	β	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
Zanat	α	magyar	—	r. kath.	—	fogyott	»
Kámon	α	magyar	—	r. kath.	—	nőtt	»
Herény-Senycfa	β	magyar	—	r. kath.	—	»	»
* Szombathely	A	magyar	I ^o n. h. e.	r. kath.	II ^o i. a. e.	»	»
Német-Gencs	α	magyar	—	r. kath.	—	»	»
Apáti	α	magyar	I ^o n. e.	r. kath.	—	»	»
*Söpte	β	magyar	I ^o n. h.	r. kath.	I ^o i.	»	»
Kisasszonyfa	α	magyar	—	r. kath.	—	»	»
N.-Asszonyfa	α	magyar	—	r. kath.	—	»	»
Kőszegi járás :							
Perenye	β	magyar	I ^o n. h.	r. kath.	I ^o i.	»	»
Seregélyháza	α	magyar	—	r. kath.	—	»	»
Ludad	α	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
Nagy *Kis-Paty	α	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
Nagy-Pöse	α	magyar	—	r. kath.	—	»	»
Kis-Pöse	α	magyar	I ^o n. h.	r. kath.	I ^o i. a.	»	»
*Nagy-Csömöte	α	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o a.	»	»
Kis-Csömöte	α	magyar	I ^o n.	r. kath.	—	»	»
Lukácsháza	α	magyar	I ^o n.	r. kath.	II ^o a.	»	»
Pusztá-Csó	α	magyar	—	r. kath.	I ^o e.	»	»
Nemes-Csó	α	magyar	I ^o n.	ág. ev.	IV ^o r.	»	»
Tömörd	β	horvát	IV ^o m. n.	r. kath.	I ^o a. i.	»	horvát
*Kőszeg	β	német	V ^o m. h. e.	r. kath.	III ^o a. i.	»	német

A völgyiség a sárvári rónás szakaszon a kis alföld jellegével bír; föllebb, Szombathely felé, dombossá lesz, keskenynyé húzódik, de mélységre megnő; Kőszeg alatt ismét kitér, szélei a Répce s a Perint mellékét egyaránt érik, — csak a város területén, a kőszegi hegyek közelében, szűkül végkép össze.

Két város- s 43 falu fekszik a völgy szelid hullámai közt.

A fajnép színmagyar, a községek is többnyire *tiszta magyarok*. Az alsó völgyszakaszokon Szombathelyig alig mutatkozik néhány német és horvát spóra. A súlytalan *hiencz kisebbségek* rajai csak *Kőszeg körül jelennek meg*; a közel hegyi nép küldi azokat oda. Van egy *horvát sziget* is: *Tömörd*, mely a szomszéd soproni Répczemellék (Répcze-Gyöngyös-köz) *horvát szigetcsoportjához* számítható. Maga *Kőszeg* már kívül esik a magyar nyelvterületen, fajtöbbsége *német*; itt kezdődik a vas megyei hiencz-világ s mélyen benyúl a hegyek közé. A magyar etnikai élet hatása azonban a város és környék fajkisebbségein látható. Kőszegen a magyarság a mult népszámláláskor már V^o, Tömördön IV° erejű volt. A magyar elem e hódító erejét bizonyynyal nem a Gyöngyvölgy sok apró falujától kapta, hanem a hatalmas kulturális *középponttól*, melyet a vidék Szombathelyben bír; a nemzeti szellem onnan sugárzik föl a kőszegi hegyekig. *Szombathely* gyorsan, s szinte példátlan arányban emelkedett: 50 év előtt nem volt 4000 lakosa sem, ma több van 12 ezernél, s ezt virágzó iparának, gyárainak, a vasutaknak s a kultura többi intézményeinek köszönheti. A népszám a völgyiségben szintén mindenütt megszorodott; a két Porpács és Zanat kivételes példák, hol megfogyott.

Tekintsünk szét a környék bércei közt is.

A Gyöngyös-melléki hegyek (5 magyar, 23 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérése	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórnyós		legsúlyosb	egyéb szórnyós	óta	előtt
Kőszegi járás:									
*Szerdahely	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
Doroszló	α	magyar	I ^o n.	—	ág. ev.	V ^o r.	i.	fogyott	»
Czák	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o a.	i. e.	fogyott	német
Velem	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
Bozsok	β	magyar	I ^o h.	n.	r. kath.	—	—	fogyott	horvát
Langeck üveg-huta	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	fogyott	német
Szalónak	α	német	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
Felső-Szénégető	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Alsó-Szénégető	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Hosszúszeg	α	német	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Léka	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	nőtt	»
Hámor és tó	α	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	»	»
Rőt	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Rendek	α	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Német-Gyirót	α	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	»	»
Salamonfalva	α	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Lantosfalva	α	német	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Kupfalva	α	német	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Pörgölin	β	német	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kőpatak	α	német	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Létér	α	német	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Vörösvágás	α	német	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	—	nőtt	német
Edeháza	β	német	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	»	»
Háromsátor	α	német	—	—	ág. ev. —	—	—	»	»
*Borostyánkő	a	német	I ^o e.	m.	ág. ev. IV ^o r.	i.	—	»	»
Gyöngyösfő	α	német	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	»	»
Mencsér	α	német	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	—	»	»
Vágod	β	német	II ^o e.	—	ág. ev. IV ^o r.	—	—	»	»

A Pinkamelléki magaslatok (30 német, 11 horvát helységgel):

Felső-Öri-járás:

*Pinkafő	b	német	I ^o m.	h.	r. kath. III a.	i.	nőtt	német
Rődön	a	német	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	»	»
Árokszállás	β	német	I ^o e.	—	r. kath. —	—	»	»
Lapincs-Újtelep	α	német	I ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	e.	fogyott	»
Rákosd	α	német	—	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	»
Rétfalva	β	német	I ^o e.	m.	ág. ev. III ^o r.	—	»	»
Buglocz	α	német	I ^o e.	—	ág. ev. IV ^o r.	—	»	»
Dombhát	α	német	—	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Szépúr	α	német	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	fogyott	»
Fehérpatak	α	német	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	nőtt	»
Határfő	α	német	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	»	»
Hamvard	β	német	I ^o e.	—	ág. ev. III ^o r.	i.	»	»
Borhegy	α	német	I ^o e.	m.	ág. ev. II ^o r.	e.	fogyott	»
Villámos	β	német	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	e.	nőtt	»
*Felső-Lő	a	német	II ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	e. i.	»	»
Máriafalva	α	német	I ^o m.	—	r. kath. IV ^o a.	i. e.	»	»
Gyimótfalva	α	német	I ^o m.	h. e.	ág. ev. V ^o r.	—	»	»
Sóshegy	α	német	I ^o e.	m.	ág. ev. II ^o r.	e.	»	»
Tarcsa	β	német	I ^o m.	h.	r. kath. III ^o a.	i.	fogyott	»
Alsó-Lő	β	német	I ^o e.	m.	ág. ev. III ^o r.	e.	nőtt	»
Öri-Szt-Márton	α	német	I ^o m.	h.	r. kath. —	—	fogyott	»
Dumoly	α	német	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	nőtt	»
*Város-Szalónak	a	német	I ^o m.	h.	ág. ev. V ^o r.	—	fogyott	»
Bánya	α	német	I ^o m.	e.	ág. ev. V ^o r.	—	nőtt	»
Grodnó	α	német	I ^o m.	—	r. kath. V ^o a.	—	azóta lett	
Újtelep-Szalónak	β	német	II ^o e.	—	r. kath. —	—	nőtt	»
Ó-Szalónak	β	német	I ^o m.	—	r. kath. III ^o a.	i.	azóta lett	
Kéthely	β	német	I ^o m.	h.	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	»
Gáborfalva	β	német	I ^o e.	h. m.	ág. ev. II ^o r.	—	»	»

Kőszegi-járás:

Füsthegy-Sirokány	α	horvát	I ^o n.	m.	r. kath. —	—	fogyott	német
Barátmajor	α	horvát	I ^o e.	m. n.	r. kath. —	—	nőtt	»
Podgoria	α	horvát	III ^o n.	—	r. kath. —	—	nőtt	horvát
Rumpód	α	horvát	III ^o n.	e.	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Kulesárfalu	α	horvát	I ^o n.	—	r. kath. —	—	»	»
*Bándol	α	horvát	II ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Polanicz	α	horvát	I ^o n.	m.	r. kath. —	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsu-lyosb	egyéb szörványos	legsu-lyosb	egyéb szörványos	óta	előtt
Ó-Hodász	2	horvát 11 ^o e.	n.	r. kath. —	—	nőtt	horvát
*Város-Hodász	20	német 1 ^o m.	h.	r. kath. IV ^o a.	i.	»	»
Szabar	2	horvát 1 ^o n.	e.	r. kath. —	—	»	»
Inczéd	2	horvát 1 ^o n.	m.	r. kath. 1 ^o a.	—	»	»
Csajta	2	horvát 1 ^o m.	—	r. kath. 1 ^o a.	—	»	»

A dunántúli országrész legnagyobb hegyrendszeréből, mely az osztrák határ mentén, a Dunától a Muráig terjed s a Lajta-hegysoron kezdődve a Lendva-melléki hegláncznál végződik, Vas megye északnyugati sarkán, Kőszeg mögött vetődnek föl a legmagasb hullámok. Ott emelkedik, a stájer Alpok folytatása gyanánt, a *borostyánkői bérc-sor*, melynek fenyves erdőktől borított kúpjai: a Vöröshegy (796 m.), a Gerinczhegy (808 m.) s a Kőhalom (829 m.). Ezekhez csatlakozik, a vágódi nyergen innen, a *Kőhegység* hatalmas gerincze, Kőszegnél az Ó-ház kúpjával (609 m.), a Szarvaskővel (862 m.), s az Irottkővel (883 m.), ez utóbbinak csúcsa a legmagasabb pont túl a Dunán. Kisebb nyúlványai e bérznek északon a Gyöngyös, délre a Pinka, keleten a Perint-patak mellékéig ágaznak le. Az egész hegyvidék térszínét 69 helység népesíti be.

A *felső térszakaszt*, hol a nagy hegyek emelkednek, s lejtőikkel északkeletre a Gyöngyös felé dőlnek, megkülönböztetjük a halmos *alsó szakasztól*, melynek lankái a Perint és Pinka völgyégeihez szállnak alá. Ama vadregényes vidék elzártkózt hegyei közé 28, eme halmos táj nyiltabb térszínére 41 helység esik. De szembetűnő, hogy a két csoport népviszonyai egymástól mennyire különböznek.

A *gyöngyösmelléki* hegyek közt, a Holtkő gerinczénél *véget ér a magyar s kezdődik a hiencz nyelpterület*. Őt magyar község épült a hegygerincz keleti lejtőjére, ezek a megye magyarságából az utolsó őrszemek északnyugat felé. Apró község mind az öt; háromnak közülük meg is fogyott a népszáma ötven év alatt, — ezek: Czák, Doroszló és Bozsok. De a magyarság tért hódított bennük: félszáz éve Czák *német*, Bozsok *horvát* község volt; ma mindkettő magyar, — Czákon németet, Bozsokon horvátot alig találni többé; mögöttük Szerdahely és Velem meg éppen *tiszta* magyar faluk.

Benn a *Kőhegység* mélyében s a *borostyánkői* bércek közt a fenyves erdők rengetegje 23 *hiencz falut* rejt el, szinte hozzáférhetetlenül. Apró *hegyi falu* valamennyi; a két legnagyobb: Léka és Borostyánkő alig haladja túl az 1000 lelket. Nincs e tájon egy nagyközség sem. A kisközségek szegényesek: 7—9 faluból kapcsolvák össze köreik. A nép alig 12 faluban szaporodott kissé, 11 *faluban fogyott*, ezek közül néhány (pl. Salamonfalva és Német-Gyirót) elvesztett régi lélekszámából *egy harmadot*. E zárt vidékre más fajnép nem igen jön, ezért maradt a 23 hiencz faluból 14 *tiszta* németnek; a gyér horvát, magyar és cigány spórák a térszakasz bensejében nem, csak a szélein mutatkoznak.

Alant, a *Pinka-mellék* 41 falvában, szabadabb és egészségesebb a fejlődés. Ott sok életrevalóság jeleivel találkozunk, akár Pinkafő és Város-Szalónak vidékén a 29 *hencz* falut, akár Város-Hódász körül a 11 *horvát* telepét s 1 *német* gyarmatot nézzük. Pinkafő nagyközségnek 3000-nél több lakosa van; Rögön, Város-Szalónak és Felső-Lő közel járnak a 2—2000, más 11 *hencz* falu az 1—1000 lélekhez. Ötven év óta a népszám 24 *német* s 9 *horvát* faluban nőtt, s csak 6 *német*, 2 *horvát* faluban apadt. A *horvát* falvak ketteje: Füsthegy-Sírokány és Barátmajor félszáz éve még *német* telep volt, de a szomszédos *horvát* szigetek közt *elhorvátosodtak*. A *henczség* viszont elhódította e közben Város-Hódászt, melynek fajtöbbsége addig *horvát* volt s újabban már *német*, a *horvátság* kiköltözött belőle. Monoglott községek a Pinkamelléken alig vannak. A térszín legmélyén csak hét falu maradt meg *tiszta* németnek, — azok túl esnek a más ajkú népek forgalmi vonalán; a külső vonal periferiáin annál több magyar, *horvát* és *zigány* spórát láthatunk; sőt van egy jelentékenyebb (II°) *magyar* telep is, mely Felső-Lőn képződött.

Vallásra a *hencz* nép benn a Kőhegységben s lenn Város-Szalónak táján *r. kath.*; ellenben künn, az osztrák határ körül, s fenn Pinkafő, Borostyánkő és Felső-Lő hegyei közt túlnyomólag *ág. evangelikus*. A magyar nyelvhatárt jelző helységeekben, s a *horvát* szigetekben is, a hivek túlsúlya a *római* egyházé, ott csak a doroszlói magyarok tartoznak az *ágostai* egyházhoz. Az *izraeliták* e vidék legtöbb helységéből hiányzanak; számuk általán csekély, spóráik is (I^o) feltűnően gyérek.

A Kőhegységben, közel az Irottkőhöz, ered a *Perint-patak*, s a gyöngyös-pinkaközi dombvidéken át, saját völgyében siet délkeletnek *magyar faluk* közt a Rábaság felé. A völgy a Gyöngyös-mellékhez számít s annak erős magyar öblözetét egészíti ki. Túl a Perint-vonalon *magyar talaj nem terjed tovább*, — a Pinka, Strém és Lapincs völgyeket már a *henczség* tölti be s falvai leérnek a Rábaságig.

A Perint-völgy (1 *német*, 2 *horvát*, 20 magyar községgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség voi	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>Községi járás:</i>									
*Rohoncz	c	<i>német</i>	I ^o m.	h.	r. kath.	III ^o a.	II ^o i.	fogyott	<i>német</i>
<i>Szombathelyi jár.</i>									
Bucsu	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
Kis-Nárda	α	<i>horvát</i>	I ^o n.	m	r. kath.	—	—	»	<i>horvát</i>
Nagy-Nárda	α	<i>horvát</i>	I ^o m.	n. t.	r. kath.	—	—	»	<i>horvát</i>
Dozmat	α	magyar	I ^o n.	h.	r. kath.	—	—	»	magyar
*Torony	α	magyar	I ^o n.	h.	r. kath.	—	—	»	»
Sé	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Olád	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Ondód	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Nárai	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
*Jaák	b	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtőbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Balogfa	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt magyar
*Nagy-Unyom	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	» »
Kis-Unyom	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i. e.	» »
Sorok-Ujfalu	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	» »
<i>Vasvári járás:</i>							
Sorki-Kápolna	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	a. i.	» »
Sorki-Polány	α	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	a.	» »
*Szent-Léránt	α	magyar	I ^o h.	n.	r. kath. I ^o a.	i.	» »
Gyanó-Geregy	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	» »
Sorki-Tótfalu	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	a. i.	» »
Kolta	β	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	i.	» »
Sorki-Kisfalud	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	» »
Geregye	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	e.	» »

A Perint-Pinka-köz (9 magyar helységgel):

<i>Körmendi járás:</i>							
Nemes-Hollós	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	e.	nőtt magyar
Rempe-Hollós	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	a. i.	» »
Kis-Sároslak	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o e.	a.	» »
Radócz-Kisújf.	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	a.	» »
Pusztá-Radócz	α	magyar	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	a. i.	» »
*Egyház-Radócz	β	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	a. i.	» »
Nagy-Kölked	α	magyar	I ^o h.	n.	r. kath. I ^o e.	—	nőtt horvát
Kis-Kölked	α	magyar	I ^o h.	n.	r. kath. IV ^o e.	a. i.	fogyott magyar
Harasztifalu	α	magyar	IV h.	—	r. kath. —	—	nőtt horvát

A Perint-völgy felső sarkában, a Kőhegység alatt, a *német s magyar nyelvterület határai összeérnek*, a horvát telepek nagy szigetcsoportjából is átterjed oda két apró sziget.

Rohoncz nagyközség ma a hienczek erős *határvára* a Gyöngyös- és Pinka-vidék közt. A Gyöngyös-völgyben *Kőszeg* is ily határvár volt, de a benyomuló magyarság maholnap elhódítja azt. *Rohoncz még sokáig német marad*; régi népe ugyan 50 év óta megfogyott, de a magyar kisebbség jelentéktelen aránya (I^o) nem változott s a vidék sem törekedett azt erősíteni. Ily gyöngye magyar spórák vannak a felső völgyszakasz két apró *horvát* telepén: *Nagy- és Kis-Nárdán* is. Az a *29 magyar falu*, melynek őrvonala a Perint folyását a vasvári Rábaságba követi, csekély népszámával csak *lassan fejlődhet*. Köztük *Jaúknak* van némi jelentősége: a népszám ott a 2000 lelket meghaladja, — nagyközséggé lenni mégsem tudott. A többi kisközségek többnyire aprók (α) és nem módosak (8-9 faluból állnak a köreik). Fél száz év alatt mégis mindannyi *nőtt*. Sz.-Léránt, Gyanó, Kolta, Olad, Sé s Balogfa *megkét szerezte*, Ondód majdnem *megháromszorozta* népességét; csak Kis-Kölked, a Perint-Pinka-közben, *fogyott* kissé meg. E nép *intenzíve fejlődik*, mit szaporasága s nagyszámú monoglott községe bizonyított; azokban a *más ajkú elem csak Dozmatig jut* el, alább elmarad, vagy a magyarságba olvad. Hogy a népnek olvasztó

ereje van, elég bizonyságok a Perint-Pinka-közben *Nagy-Kölked* és *Harasztifalu*, melyek félszáz éve *horvát* szigetek voltak s mindkettő megmagyarosodott; Harasztifalun a *horvát kisebbség* ma IV° erejű.

Vallásra e vidék túlnyomólag r. kath., Koltán és Pusztá-Radóczon a hívek többsége ág. ev. Lenn a vasvári járásban *mutatkoznak az ev. ref. felekezetnek első nyomai*. A körmendi járásban az erős kisebbség többfelé, Egyházas-Radóczon a többség is kálvinista.

A magyar nyelvhatárt e völgyiség északi sarkában Bucsú és Dozmát faluk, *nyugatra* a Pinka-vonal felé: Nárai, Jaák, Egyházas-Radócz, Nagy-Kölked és Harasztifalu községek jelölik.

Most átlépünk e határon, hogy a *Pinka-völgy német világát* megtekinthessük, végigjárva a völgyiségen, alsó nyílásától föl a felsőig.

A Pinka-völgy (3 magyar, 9 horvát 35 német, helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ölvén év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Körmendi-járas.									
Német-Büks	α	német	II ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
Lovaszad	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Karácsfa	α	német	I ^o h.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Pinka-Mind-szent	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	magyar
Német-Sároslak	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
Kertes	β	német	I ^o h.	m.	r. kath.	—	—	»	»
Szombathelyi j.									
Szent-Péterfa	a	horvát	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
Kolom	α	német	I ^o h.	m.	r. kath.	—	—	»	német
Tótfalu	α	német	I ^o h.	m.	r. kath.	—	—	»	horvát
*Monyorókerék	β	német	I ^o m.	h.	r. kath.	I ^o i.	—	»	horvát
Alsó-Beled	α	német	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	német
Felső-Beled	α	német	I ^o m.	h.	r. kath.	I ^o e.	—	nőtt	»
Abdalócz	α	német	III ^o h	m. e.	r. kath.	—	—	»	horvát
Szent-Katalin	α	horvát	III ^o n.	c.	r. kath.	I ^o i.	—	»	horvát
Pokolfalu	α	horvát	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	fogyott	német
Pornó	β	német	I ^o m.	h.	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»
Német-Lő	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Horvát-Lő	α	horvát	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	horvát
Cséke	β	német	—	—	r. kath.	—	—	»	német
*Német-Keresztes	α	német	I ^o h.	m.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Magyar-Keresztes	α	német	I ^o h.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Alsó-Csatár	α	horvát	II ^o e.	n.	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
Felső-Csatár	β	horvát	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Csém	β	horvát	I ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Felső-Őri járás.</i>									
Óvár	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
Újfalu	α	német	II ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	horvát
Sámfalva	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	V ^o a.	—	»	német
Velege	β	német	I ^o e.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
Kis-Német-Szt- Mihály	α	német	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Nagy-Német- Szt-Mihály	b	német	I ^o m.	h.	r. kath.	IV ^o a.	i.	»	»
Mérem	α	horvát	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	horvát
Pöszöny	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
Gyepű-Füzes	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»
Sárosszék	α	német	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
*Pinka-Miske	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
N.-Harasztos	α	német	—	—	r. kath.	—	—	»	horvát
Jobbágyi-Új- falu	β	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
Dobra	α	német	I ^o h.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
K.-Harasztos	α	német	—	—	r. kath.	II ^o a.	—	nőtt	horvát
Kis-Cziklin	α	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Őri-Sziget	α	magyar	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	e.	»	német
*Vörösvár	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Jobbágyi	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	II ^o a.	—	»	»
Őrállás	β	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Alsó-Őr	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
Oláh-Cziklin	α	horvát	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	német
Német-Cziklin	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»

A völgyet kétfelől magaslatok szegik be: a pinkamelléki s a szomszéd német-újvári hegyek hullámai egyaránt lenyúlnak idáig. Emezek csupán *vízválasztók* a Strém, Lapincs és Pinka patakok közt; amazok nemcsak a Perint és Gyöngyös vizét zárják el a Pinkától, hanem a *vidék két fajnépét*: a magyarok és hienczek tömegeit is *egymástól*.

Valaha a két nép a *Pinka-vonalnál összeért*. A török világban a magyarság elhúzódott onnan s nem is tért vissza többé tömegesen. A völgyet telepes horvátokkal a hienczek szállták meg.

Ma csupán *három magyar sziget* van e vonalon: az alsó völgy-nyílásban *Pinka-Mindszent* a Rábaság szélén, a felső völgy-nyílásban pedig *Őri-Sziget* és *Alsó-Őr*. Ott van negyediknek mögöttük *Felső-Őr* is, de ennek határát már a Strém-patak mossa s ezért a Strém-völgyhöz számítandó.

A régi magyarságnak elszigetelt maradványai ezek. Láttunk hasonlókat a soproni hegyek alatt, a Csáva-völgyben is: Felső- és Közép-Pulyát. A Pinka-völgy magyar szigetei szintúgy megállják helyüket, mint amazok, a németség tömege közepette; sőt *Őri-Sziget* (miként a Csáva-völgyben Közép-Pulya) magyar fajtöbbségét a németekkel szemben az *utolsó 50 éa alatt állította helyre*. Két más falut a magyarok e völgyben

elvesztettek azóta: *Magyar-Keresztes* — mint neve mutatja — hajdan magyar volt, ma *német*, — *Szt-Péterfa* most 50 éve is magyar volt, s ma — *horvát*. Ez utóbbi falu közel szomszédságában (a Perint-Pinka-köz szélén) a magyarság elvette a horvátoktól Nagy-Kölkedet és Harasztifalut (l. fenn), de viszont odaadta a Pinka-völgyben Szt.-Péterfát nekik. A fajnépek ily kicserélődésére számos példát fogunk látni az ország egyéb részein.

Más az eset a völgy felső szakaszán, *Oláh-Cziklinnel*. E kis faluban valaha isztriai román parasztok lehettek az első telepesek; telepük utóbb németté lett, az utolsó 50 év alatt pedig a pinkamelléki horvátok hódították el. Így horvátosodott el azóta a német Pokolfalu is a középső szakaszon.

Szerte a völgyben ma 9 *horvát falu* fekszik szétszórta. A közel múltban az egész középső völgyszakasz a horvátságé volt, — de 7 faluból a *hienczek* csaknem teljesen kiszorították. Az egy Abdalóczon maradt III°-nyi kisebbség az egykori horvát többségből.

A *hienczfaluk* száma a Pinka-vonalon ma 35. Népe nem módos, a községek általán kicsinyek: 7—9 falu fog össze, hogy jegyzőt tartasson. A legnépesebb faluk a felső völgyszakaszon vannak: Vörösvár és Jobbágyi 1000, Nagy-Német-Szt.-Mihály 2000 lelket meghaladó lakossággal. De szorgalma és szívóssága erőssé teszi e népet, mely 50 év alatt a legtöbb faluban *nőtt*, a völgységben jelentékenyen terjeszkedett, s a horvát faluk nagy csoportját germanizálta meg. A *német nyelvhatár* ma a *Perint*-vonal felé: Óvár, Magyar-Keresztes, Német-Lő, Pornó, a két Beled és Monyorókerék, — a *Rábaság* felé: N.-Sároslak, Karácsfa, Lovaszad és Német-Büks faluk közt vonul el.

Hasonló viszonyokat találunk a *hienczek*től lakott szomszéd térszakszokban: a *Strém-völgyben* s a németújvári hegyek közt, hátrább a *Strém-Lapincs-közben*, végre az ország szélén, a *Lapincs-patak* körül. Forduljunk most ezek felé.

A Strém-völgy és vidéke (1 magyar, 36 német, 9 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajitöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei			
								legsúlyosb
ötven év								
						óta	előtt	
Felső-Öri járás								
{	Lipótfalva	β	német I ^o e.	m.	ág. ev. V ^o r.	—	nőtt	német
	Kiezléd	α	német I ^o e.	—	r. kath. V ^o a.	—	»	»
	Bükösd	a	német II ^o e.	—	ág. ev. II ^o r.	—	»	»
	Alhó	a	német I ^o e.	m.	ág. ev. II ^o r.	—	»	»
	*Felső-Ör	c	magyar II ^o n.	e.	ev. ref. IV ^o r. III ^o a. i.		»	magyar
{	Farkasfalva	a	német —	—	r. kath. V ^o a.	—	»	német
	*Komját	a	német I ^o e.	—	r. kath. III ^o a.	—	»	»
	Lödös	a	német —	—	r. kath. —	—	»	»
Németújvári jár.								
	Vörthegey	β	német —	—	r. kath. —	—	azóta lett	
{	*Stinác	a	horvát I ^o n.	—	r. kath. —	—	nőtt	horvát
	Vághegy	α	német IV ^o h.	—	r. kath. —	—	azóta lett	
	Barátfalu	β	német —	—	r. kath. —	—	nőtt	német
	Neudohegy	β	német —	—	r. kath. —	—	azóta lett	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
Ó-Bér	a	német	—	—	r. kath. I ^o a.	—	nincs adatunk
*Szent-Elek	b	német	IV ^o h.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt német
Burgóhegy	β	német	—	—	r. kath. —	—	» »
Baksafalva	a	német	—	—	r. kath. —	—	» »
Újhegy	a	horvát	III ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» horvát
Pinkócz	β	horvát	I ^o m	n.	r. kath. —	—	» »
Egyházás-Füzes	β	német	—	—	r. kath. I ^o a.	—	» német
Hovárdos	α	horvát	III ^o n.	m.	r. kath. —	—	» horvát
Rábort	β	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	—	» német
*P.-Szt.-Mihály	a	német	I ^o m.	h.	r. kath. I ^o i.	a.	» horvát
Salafa	α	német	II ^o h.	—	r. kath. —	—	fogyott horvát
Gánocs	α	német	I ^o h.	m.	r. kath. —	—	nőtt horvát
Punicz	β	német	IV ^o h.	m.	r. kath. I ^o i.	—	» horvát
Német-Csencs	β	német	—	—	r. kath. —	—	» német
Békafalu	α	német	I ^o h.	—	r. kath. I ^o a.	—	» horvát
Tobaj	β	német	I ^o h.	—	r. kath. I ^o a.	—	» német
Nyulfalu	α	horvát	I ^o n.	e.	r. kath. —	—	azóta lett
*Németujvár	b	német	II ^o m.	h.	r. kath. II ^o i.	a.	nőtt német
Szt.-Miklós	α	német	I ^o e.	m. h.	r. kath. —	—	» »
Kolozsvár	α	német	—	—	r. kath. I ^o a.	—	fogyott »
Kis-Medves	α	német	I ^o e.	—	r. kath. —	—	nőtt magyar
Borosgyödör	β	német	—	—	r. kath. —	—	» német
Nagy-Medves	β	horvát	V ^o n.	—	r. kath. —	—	» német
Sándorhegy	α	német	—	—	r. kath. I ^o a.	—	» »
Horvát-Hásos	α	horvát	II n.	m.	r. kath. —	—	» horvát
Német-Hásos	α	német	—	—	r. kath. —	—	» német
Lipócz	α	horvát	III ^o n.	—	r. kath. —	—	fogyott horvát
Orbánfalu	α	német	I ^o h	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt német
*Strém	β	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	» horvát
Szombalfalu	α	német	I ^o h.	—	r. kath. —	—	» horvát
Szentkút	α	német	I ^o h.	—	r. kath. —	—	» német
Zsámánd	β	horvát	IV ^o n.	—	r. kath. —	—	» »
Ném.-Kis-Medv.	α	német	—	—	r. kath. —	—	» »

A Strém-Lapincs-köz (8 német, 5 horvát helységgel):

Németújvári járás.

Sirovniceza	β	horvát	II ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	nőtt német
Tarod-Csencs	α	német	III ^o h.	m.	r. kath. —	—	» horvát
Horvát-Csencs	α	horvát	I ^o n.	—	r. kath. —	—	» »
Őzgyödör	β	horvát	II ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	» német
Sóskút	β	horvát	IV ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	—	» »
*Német-Szt.-Grót	a	német	—	—	r. kath. I ^o a.	—	» »
Bánya	α	német	I ^o h.	—	r. kath. —	—	fogyott horvát
Újtelep	a	német	I ^o e.	—	r. kath. V ^o a.	—	nőtt német
Nád	β	német	—	—	r. kath. —	—	» »
Vaskút	α	horvát	III ^o n.	—	r. kath. —	—	» horvát
Újlak	β	német	I ^o h.	—	ág. ev. V ^o r.	—	» német
*Kukmér	a	német	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	—	fogyott »
Hárspatak	β	német	—	—	r. kath. V ^o a.	—	» »

A Lapincs-völgy és melléke (19 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Szt-Gotthardi j.</i>									
Nádkút	β	német	—	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	német	
Német-Hideg- kút	a	német	I ^o e.	—	ág. ev. IV ^o r.	—	»	»	
*Radafalva	a	német	—	—	r. kath. III ^o a.	—	»	»	
Dobrafalva	β	német	I ^o e.	—	r. kath. I ^o a.	—	»	horvát	
Kis-Körtvélyes	a	német	I ^o e.	—	ág. ev. V ^o r.	—	»	német	
*Körtvélyes	β	német	I ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	—	»	»	
Királyfalva	a	német	I ^o e.	m.	r. kath. V ^o a.	—	»	»	
Patáfalva	β	német	—	—	r. kath. II ^o a.	—	»	»	
Pócsfalu	α	német	I ^o v.	—	r. kath. —	—	»	»	
Horvátfalu	β	német	—	—	r. kath. —	—	»	»	
Olaszfalu	β	német	—	—	r. kath. —	—	»	»	
Németlak	α	német	I ^o m.	v.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Nagyfalva	a	német	I ^o m.	v.	r. kath. —	—	»	»	
Budafalva	β	német	I ^o v.	m.	r. kath. —	—	»	»	
Rába-Keresztur	a	német	I ^o m.	e.	r. kath. III ^o a.	—	»	»	
*Rába-Füzes	a	német	I ^o e.	m.	r. kath. III ^o a.	i.	»	»	
Jakabháza	α	német	III ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»	
Alsó-Rönök	β	német	I ^o m.	—	r. kath. II ^o a.	i.	»	magyar	
Felső-Rönök	β	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	—	»	német	

A *Strém* fönn ered a Pinka-melléken, közel Felső-Őrhöz s szűk völgymederben hegyi patak gyanánt siet tova a németújvári hérczek lánczolatja alatt. Német-Újvárnál a völgy kiszélesedik és Strém falun túl a Rábaság szelid térszinéhez simul.

Felső-Őr e völgyben az egyetlen *magyar sziget*. *Kis-Medves*, mely a Rábaság szélén nemrég szintén *magyar volt*, ma tiszta német.

A 9 horvát telepből 4 fenn a hegyek közt, 5 a völgyben és mellékén fekszik. Más hét falut a horvátok e vonalon 50 év óta vesztettek el. Ezekbe szintén a *hiencz elem* nyomult: ú. m. a völgyiségben Galafa, Gánocs, Békafalu, Strém és Szombatfa, a hegyek közt Pusztaszt.-Mihály és Punicz falukba. Horvátta viszont csak egy hiencz falu lett: Nagy-Medves, hol a régi németiségből ma is V^o-nyi kisebbség maradt, a többi átköltözött Nemes Kis-Medvesre, a mit a magyar elem hagyott oda teljesen. Szt.-Elek és Vágfalu etnikai mérlege ma még ingadozik: a többség német s a horvát kisebbség IV—IV° erejű.

Hátrább, a *Strém-Lapincs-köz* magaslatain, a magyar elemnek már alig láthatni nyomát. A 13 helység közt van 5 horvát telep, s ezek *hármát*, ú. m. Ózgödört, Stirovniczát és Sósikutot a telepes horvátok a *németiségtől hódították el*. Viszont a horvátok számára odaveszett két falu: Tarod-Csencset és Bányát a *hienczek szállták meg*. E térszinen tehát a horvát elem némi előnyben maradt: többet nyert, mintsem

veszített. A fajnépesség e hullámozása az exponált községek II—IV° erejű fajkisebbségein látható napjainkban is.

A hullámok a stájer határ közelében, a *Lapincs-völgy* mellékén, megszűnnek. A hienczek ott beolvasztották úgy a horvát (Dobrafalva), mint a magyar (Alsó-Rönök) szigetét, a mi 50 év előtt még létezett. A horvátság e vidékről elszéledt, a magyar maradványok pedig — úgy látszik — Jakabházára költöztek (III°) kisebbségnek.

A *hiencz* falvak száma a Lapincstól a Strémig 63, amik a völgyeket elég sűrűn népesítik be. A községek közül 18 messze meghaladja, más 18 megközelíti az 1000 lelket. A Strém-Lapincsköz két faluját kivéve, a községek e vidéken mind nőttek. Legnagyobbat nőtt 50 év alatt a Lapincs-völgyben Dobrafalva (168 lélekről 774-ig), a Strémvölgyben Baksafalva (740-ről 1385-ig), Szt.-Elek (1828-ról 2958-ig) és Pusztaszt.-Mihály (660-ról 1062-ig).

A *német nyelvterület* leér a Rábaságig. A határközségeket a Rába-völgy tárgyalásánál alább fogjuk megjelölni.

A *hitélet* ez egész területen túlnyomólag *r. kath.* A magyar *Felső-Őrön* a többség *ev. ref.*; a Strém- és Lapincs-vidéknek a *stájer határral érintkező* szakaszán 8 hiencz faluban a többség *protestáns*. Az *izraeliták*-nak csak Német-Ujvárt van jelentékeny (II°) telepük, egyebütt csekély számúak s a legtöbb faluból hiányzanak.

Elérkeztünk a *Rábasághoz*. S végig megyünk rajta, kiindulva onnan, hol a folyam átlépi az ország határát, lehatolva odáig, a hol elhagyja a vármegyei határt.

A Rába-völgy (67 magyar, 11 német, 7 vend, 2 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Szt.-Gotthardi jár.									
Ér-Csenye	a	német	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
Kristyán	a	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Alsó és F.-Raks	a	német	I ^o v.	m.	r. kath.	—	—	»	»
*Gyanafalva	b	német	I ^o m.	v.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Velike	β	német	I ^o v.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Grics	α	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	»	»
Tótlak	β	német	—	—	r. kath.	III ^o a.	—	»	»
Felső-Sztrázsa	β	német	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	fogyott	»
*Rába-Szt.-Márt.	β	német	I ^o v.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Döbör	α	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Farkusdifa	a	német	I ^o v.	m.	r. kath.	—	—	»	»
Alsó-Szölnök	β	vend	IV n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	vend
Permise	α	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Órfalu	α	vend	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Istvánfalu	β	vend	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Balázsfalu	α	vend	I ^o e.	m.	r. kath.	—	—	nőtt	»
Szakonyfalu	β	vend	I ^o e.	n.	r. kath.	—	—	»	»
Farkasfa	α	magyar	I ^o v.	n.	r. kath.	—	—	»	magyar
Zsidó	α	magyar	IV ^o n.	v.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Tótfalu	β	vend	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység-mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei				
								legsű-lyosb	egyéb szórványos
ölvén év									
óta									
előtt									
*Szt-Gotthard									
Kéthely	a	magyar	V ^o n.	v. t.	r. kath.	I ^o i.	a. e.	nőtt	német
Kisfalud	u	magyar	I ^o n.	v.	r. kath.	I ^o a.	—	»	magyar
Talapatka	u	magyar	I ^o v.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Háromház	u	magyar	I ^o n.	e.	r. kath.	—	—	»	»
*Csörötnek	β	magyar	I ^o n.	v.	r. kath.	—	—	»	»
Rába-Szt-Mih.	β	magyar	II ^o n.	t.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	horvát
Magyarlak	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	magyar
Rátót	u	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Gosztony	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	e.	»	»
Rába-Gyarmat	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Körmendi járás.									
Csákány	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Rába-Doroszló	u	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Taródfa	u	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kemesmál	u	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	—	—	»	»
Vasulla	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Alsó-Berkifalu	u	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	I ^o a.	e.	»	»
*Horvát-Nádalla	β	horvát	III ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	horvát
Magyar	»	magyar	I ^o n.	h.	r. kath.	—	—	»	magyar
Felső-Berkifalu	u	horvát	III ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	magyar
*Körmend	el	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o i.	e. a.	»	»
Német-Szecsőd	u	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	a. i.	»	»
Egyházas-Teres-									
tyén-Szecsőd	u	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o e.	a. u.	»	»
*Molna-Szecsőd	β	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i. a.	»	»
Egyházas-Hol-									
lós	u	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	a.	»	»
Hidas-Hollós	β	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	a. i.	»	»
Vasvári járás.									
*Rába-hídvég	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Molnári	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	»	»
Szt-Tamás	u	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	e. i.	»	»
Püspöki	u	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	e.	»	»
Nagy-Mákfa	u	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Kis-Mákfa	u	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Vasvár	o	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Újlak	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Kám	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Szemenye	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Egervölgye	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
Gutaháza	u	magyar	—	—	r. kath.	III ^o a.	i.	»	»
Töltös	u	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
N. és Kis-Zsenye	u	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	—	azóta lett	
*Rum	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	volt ötven év	
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos
<i>Sárvári járás.</i>							
Gyertyámos	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
Beicz	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Nyögér	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Sótony	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
Balozsa-Medgyes	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
Rába-Kovácsi	β	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
*Ikervár	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Tizenhárom város	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
*Vármellék	a	magyar	I ^o n	r. kath. II ^o i.	a.	»	»
Péntekfalu	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Rába-Sömjén	α	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Sár	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
*Sárvár	b	magyar	I ^o n.	r. kath. II ^o i.	a.	»	»
Rába-Bogyoszló	β	magyar	—	r. kath. IV ^o a.	i.	»	»
Alsó-Paty	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
*Felső-Paty	β	magyar	—	r. kath. III ^o a.	i.	»	»
Ölbő	a	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Jákfa	β	magyar	—	r. kath. III ^o a.	i.	»	»
Rába-Kövesd	α	magyar	—	r. kath. II ^o a.	—	»	»
Trestyénfa	α	magyar	—	r. kath. IV ^o a.	i.	»	»
<i>Kisczelli járás.</i>							
*Osztfi-Asszonyfa	a	magyar	—	ág. ev. V ^o r.	i.	»	»
Csőnge	a	magyar	—	ág. ev. III ^o r.	i.	»	»
Kenyéri	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Kecskéd	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Szt-Miklósfalu	α	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
*Pápóc	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»

A Rábaság — völgy és melléke — a stájer határtól a győri Dunáig közel 230,000 k. hold földön terül el, a mit 117 helység (és számos pusztja) mintegy 90 ezer lélekkel népesít be.

Győr és Kőrmend közt e vidéknek lapályos jellege van, s a kistáji földhöz tartozik; föllebb a stájer határszélig erdős hegyvonalak húzódnak rajta át, — megannyi hullám a rába-lendvaközi s a németújvári bérce-sorokból.

A vasmegyei Rábaságra 150,000 k. hold terület, s 60 ezer lélekkel 87 község esik. A községek közül 67-nek magyar, 11-nek német, 7-nek vend, 2-nek horvát a fajtöbbsége.

A magyar elem tömegei a sík föld régi magyar talaját borítják el. Csak 13 magyar község épült a gotthardi szakasz lejtőire, ék gyanánt a hiencz és vend nyelvterület határai közé. A magyar helységek átlag

kicsinyek. A legnépesebb: Körmend alig 6000 lakossal bír s ez a Rába-völgy főhelye. A járási székhelyek közül e vonalon alig haladják túl: Vasvár a 3000, Sárvár a 2000, Szt.-Gotthard az 1000 lelket. A 67 magyar helység közül 55 ennél is kisebb (27 falu ötszáz lélek alatt marad, 28 falu fölmege 5—900 lélekig). De félszáz év óta *mindannyi nőtt*, s néhányuk *meglepő* arányban: Vasvár 700 lélekről 3200-ra, Sárvár 1300-ról 2500-ra, Körmend 2000-ről 5300-ra, Ikervár 800-ról 1600-ra, Ölbő 500-ról 1100-ra. A kisebbek közül Rába-Szt.-Mihály, Rum, Csákány, Rába-Kovácsi, Tizenháromváros *megkétszerezte*, Molnári, Rába-Szt.-Márton, Zsidó s a két Zsenye csaknem *megháromszorozta* lélekszámát.

Gyengébb a fejlődésük a *hiencz* és *vend* községeknek; Felső-Sztrázsa német, Istvánfalu vend telep félszáz év óta *meg is fogyott*.

Érdekes a fajnépek mozgalma Szt.-Gotthard körül, hol nyelvhatáraik találkoznak. Északnyugati irányban huzódik el a *hiencz*, délnyugatnak a *vend* nyelvhatár s köztük fekszik a *szt-gotthardi ék*, melylyel a Rábaság magyar vidéke véget ér.

A *vend határfaluk* itt: Alsó-Szölnök, Szakonyfalu, Balázsfalu, Istvánfalu és Őrfalu; a *német határfaluk*: Felső-Sztrázsa, Rába Szt.-Márton, Farkasdifalva (a lapincsmelléki szakaszt is számítva), Bada-falva, Nagyfalva, Németlak, Rábafüzes, Jakabháza, Alsó-Rönök és Felső-Rönök. A *magyar ék szélén* egyfelől Szent-Gotthard, Kéthely, Magyarlak, Rátót, Gasztony fekszik, — tovább északkeletnek Taródfa, Vasalla s Magyar Nádalla a német területtel szemben, másfelől Zsidó, Kisfalud, Talapatka és Farkasfa a vend területtel szemben.

E magyar éknek hódító ereje van mindkét irányban. Félszáz év előtt *Szt.-Gotthard német helység volt*, ma magyar, de a német elemből erős (V^o) kisebbség maradt; *Rába Szt.-Mihály* ugyanakkor *horvát helység volt*, — ezt is a magyar elem foglalta el, — a horvátok eltűntek onnét, helyükbe gyenge (II°) *hiencz* elem költözött.

Vendek és hienczek e vidéken elég merevül állnak szemben egymással. A hiencz falukban vend, a vend falukban hiencz csak szórványosan fordul elő. Nagyobb aránnyal a két fajnép csak Alsó-Szölnökön van jelen: ott a többség ma vend, a IV°-nyi kisebbség pedig német. Fenn a Lapincs, Strém és Pinka vidékén a hienczek tömegei közt szintén alig találtunk néhány vend spórát; épp ily kevés német spórára fogunk alább akadni, túl a Felső-Rábán, a Kerka-, Lendva- és Mura-vidék vend tömegei közt. A *fajaverzió* ily kölcsönös jele e szomszéd népeken bizonynyal feltűnő.

Nyugodtabb az etnikai élet a középső Rába-vonalnál, Körmend alatt, hol kizárólag magyar elemet látunk mindenütt. Ami kevés német vagy horvát elem a század derekáig e vidéken volt, nagyrészt beolvadt, némely faluban egy szálig. Ilyen *Egervölgye* (Vasvári járás), melyet a régi statisztika még *németnek* talált, s ma tiszta magyar. Csak a Pinka és Strém torkolata közelében, a magyar nyelvhatár szélén, maradt *két kis horvát sziget*: Horvát-Nádalla és Felső-Berkifalu. Az utóbbiban, mely 50 év előtt

szintén *magyar falu volt*, a horvátság *túlsúlyra azóla jutott*. A fajkisebbség ma mindkét szigeten III°-nyi magyar, s ha ez megnő, a két sziget beolvadása csak időkérdés leend.

Körmend körül a magyar falukban *német és horvát spórák* még sűrűn mutatkoznak, Vasvár és Sárvár körül azonban *ezek is elmaradnak*: onnan kezdve a sopron—győri határig a községek népe *tiszta magyar*. A monoglott magyar községek típusa általán az egész kisalföldi magyar medenczében uralkodik: Mosonmegyében találtunk 7, Győrmegyében 68, Sopronban 75 tiszta magyar helységet; *Vasban* van megszerzte 190 ilyen, ezekből a Rábaságra esik 40, a Répceze, Gyöngyös és Perint vidékére 66, a Kemenes és Kis-Somlyó vidékére 78, a Kerka-vidékre 6. A sok monoglott magyar helység azt jelenti, hogy más fajnép azokba elhatolni, vagy bennük gyökeret verni nem tud.

A *hitélet* a Rábaság magyar, hiencz, vend és horvát helységekiben általán r. kath. Körmend körül fellép a kálvinistaság; Vasvártól Kis-Czell vidékéig pedig, főleg Sárvár és Ostfi-Asszonyfa közt, az ág. ev. felekezet. Az izraeliták a Rába-vonalon sporadikusan fordulnak elő, nagyobb számmal (II—II°) csak Körmenden és Sárvárott.

A Rábasághoz szorosan zárkozik a Kis-Somlyó és Kemenes-vidék színmagyar területe.

A Kis-Somlyó és Sághegy körül (16 magyar helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt				
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év				
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt	
<i>Kisczell járás.</i>										
{	Kócs	β	magyar	I ^o n.	—	<i>ág. ev.</i>	IV ^o r.	i. é.	nőtt	magyar
	*Boba	β	magyar	—	—	<i>ág. ev.</i>	IV ^o r.	i.	»	»
	Pálfa-Mártonfa	β	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	i.	»	»
	*Jánosháza	α	magyar	—	—	r. kath.	II ^o i.	a.	»	»
	Karakó	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
	F.-Nemes-Ke-									
	resztur	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
	Keléd	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	»	»
	Duka	β	magyar	—	—	<i>ág. ev.</i>	V ^o r.	i.	»	»
	Kis-Somlyó	β	magyar	—	—	<i>ág. ev.</i>	V ^o r.	i.	»	»
	Borgáta	α	magyar	—	—	<i>ág. ev.</i>	V ^o r.	i.	»	»
	Egyházas-Hetye	β	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	i.	»	»
	Nagy-Köcsk	α	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
	Kis-Köcsk	α	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o a.	—	»	»
	Kemenes-Ká-									
polna	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o a.	i.	nőtt	»	
Alsó-Mesteri	α	magyar	—	—	<i>ág. ev.</i>	III ^o r	i.	»	»	
*Felső-Mesteri	α	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	—	»	»	

A Kemenesalja (51 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Kisczellai járás.							
Várkesző	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt magyar
Egyházas-Kesző	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Kemenes-Szent-							
Péter	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	» »
*Magyar-Genes	a	magyar	—	—	ág. ev. III ^o r.	i.	» »
Kemenes-Hő-							
gyész	a	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	» »
Szergény	β	magyar	—	—	ág. ev. I ^o r.	i.	» »
Pór-Magasi	α	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r.	e. i.	» »
*Nemes-Magasi	a	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	i.	» »
*Vönöczk	a	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	i.	» »
Kemenes-Söm-							
jén	β	magyar	—	—	ág. ev. II. r.	i.	» »
Kemenes-Szent-							
Márton	α	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	e. i.	» »
Merse-Belső-Vat	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	i. e.	» »
*Pór- és Nemes-							
Dömölk	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	i. e.	» »
Kemenes-Mi-							
hályfa	a	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	i.	» »
Tokorcs-Uj-Mi-							
hályfa	α	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	» »
Simonyi	a	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r. II ^o i.	—	» »
†Kisczell	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a. II ^o i.	—	» »
*Alsó-Ság	b	magyar	—	—	r. kath. V ^o a.	i.	» »
Izsákfa	β	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	—	» »
Sárvári járás.							
Nagy-Sitke	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	i.	» »
Kis-Sitke	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	» »
*Gérecze-Teskánd	a	magyar	—	—	r. kath. V ^o a.	i.	» »
Miske	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	» »
Felső- és Alsó-							
Káld	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	i.	» »
Vasvári járás.							
Hosszúfalu	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	» »
*Hosszú-Peresz-							
teg	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	a.	» »
Bögöte	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	» »
Csípkerek	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Cseli-Mindszent	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Cseli	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Széplak	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Kisbér	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Baltavár	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	» »
Nagy Tilaj	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	» »

A járás és helység neve	A helység mérete	Fajnépeinek		felekezeti népének		népesség a fajtűbbség volt	
		tűbbsége	kisebbsége	tűbbsége	kisebbségei	ötven év	
		legsű-lyosb	egyéb szűrványos	legsű-lyosb	egyéb szűrványos	óta	előtt
*Felső-Oczkó	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nűtt	magyar
Alsó-Oczkó	α	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Kozmafa	α	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Olaszka	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Pácsony	β	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Boldogasszonyfa	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
Egervár	α	magyar	I ^o n.	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
Dénesfa-Lakhegy	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Gűsfa	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
*Gyűrvár	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Hégyhát Péterfa	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	német
*Andrásfa	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nűtt	magyar
F. és Alsó-Telekes	β	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Sárfi-Mizdó	α	magyar	—	r. kath. —	—	fogyott	»
Karátűöld	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nűtt	»
Petű Mihályfa	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Gerse	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»

A Kemenes-hát (25 magyar helysűggel):

Kűrmendi járás.							
Dűrűske	α	magyar	—	r. kath. I ^o e.	a. i.	nűtt	magyar
Dűbűrűhegy	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Halastű	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Szarvas-Kend	β	magyar	—	ág. ev. V ^o r.	—	»	»
Nagy Mizdű	α	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Hegyhát-Sál	α	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Hegyhát-Hodász	α	magyar	—	ág. ev. IV ^o r.	e. i.	»	»
Darabos hegy	α	magyar	—	r. kath. —	—	fogyott	»
*Nádasd	a	magyar	—	r. kath. IV ^o a.	e.	nűtt	»
Katafa	α	magyar	—	r. kath. II ^o a.	e.	»	»
Halogy	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	e.	»	»
Ivácű	β	magyar	I ^o n.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Hegyhát-Szt-Márton	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	e.	»	»
*Hegyh.-Morácű	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Szűcze	β	magyar	—	r. kath. II ^o a.	i. e.	»	»
Magyarosd	α	magyar	I ^o n.	ág. ev. II ^o r.	i.	»	»
Viszák	α	magyar	I ^o n.	r. kath. III ^o a.	e. i.	»	»
Szt-Jakab	α	magyar	I ^o n.	r. kath. II ^o a.	e. i.	»	»
Szaknyér	α	magyar	I ^o n.	ev. ref. III ^o a.	r.	»	»
Jánosfa	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Pankasz	α	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»
Szatta	α	magyar	I ^o n.	ev. ref. I ^o r.	—	»	»
*Nagy-Rákos	β	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»
Kis-Rákos	α	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	a. i.	»	»
Ispáng	α	magyar	—	ev. ref. —	—	»	»

A kisalfűldi rűna a Kemenes-vidűkkel zárűl. Műgűtte Veszprűmben s Zalában már a Bakony kűrvonalai bontakoznak ki, s az emeltebb Kemeneshát a gűcsei hegyekben birja természetes folytatását a Szala-vűlgy

s a Balaton-mellék felé. A vulkanikus erők e rónára két magános hegykúpot építettek Kis-Czell körül: a Sághegyet és Kis-Somlyót; hátrább Devecser felé a Nagy-Somlyó hármas kúpja, s a Bakony felől a sümegi bérczek a környék legmagasb pontjai. Odáig, s fel a Kemeneshátig, közel 160,000 k. hold területen, televény szántóföldekkel, rétek- és erdőségekkel 92 falu körképét szegélyezi a szemhatár.

A falvak nem nagyok, népességük együtt alig 40,000 lélek. Nagy község csak 2 van köztük: *Kis-Czell* és *Jánosháza*. Kis-Czellt e vidéken góczpont jelentőségével ruházták fel a vasutak és hivatalok; a *legnépeseb hely azonban Jánosháza*: közel 4000 lakosa kétszerte mulja felül Kis-Czellét. Van még 12 falu közel 2000 lélekkel, míg 41 falu 1000 lélek alatt, 36 pedig 500 lélek alatt marad. De félszáz év óta e helységek *csaknem mind nőttek*. A kis-czelli síkon csak Nagy- és Kis-Köcsk, a Kemenesháton Sárki-Mizdo s a vasvári hegyháton Hegyhát-Péterfa lélekszáma *fogyott*. Ellenben Jánosházán a népesség 1900-ról 3500 lélekig, Kis-Czellen 500-ról 1500-ig, Kenyeri 300-ról 700-ig, Iváncz 400-ról 860-ig, Kis-Rákos 160-ról 450-re növekedett, és Szarvaskend, Döbörhegy, Nádasd, Halogy, Szent-Jakab, Kis-Litke, Várkesző, Nagy-Tilaj, Széplak megkétszerezték lélekszámukat. A *Kemenesalja magyar népe tehát erőteljesen fejlődik*.

Kilenczvenkét község közül csak a kemeneshátiakban mutatkoznak, közel Gotthard vidékéhez, a német spórák rajai. Lenn a síkon a falvak népe túlnyomólag *tiszta magyar*.

Vallásra e nép Kis-Czell vidékén 17 községben ág. ev., Körmend vidékén 6 községben ev. ref., 2-ben ág. ev.; a többi 67-ben róm. kath. Izraelita spórák vannak csaknem mindenütt.

A Kemeneshát nyugatnak dülő lejtője alatt a Kerka-völgy fekszik. Mögötte a lendvamelléki hegysor bérczfalai emelkednek. Oldalt a Lendva-Kerka-köz dombvidékével zárul a szemhatár.

E szakaszok keleti harmada a magyar, nyugoti két harmada a vend nyelvterülethez tartozik.

A Kerka-völgy (13 magyar, 10 vend helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Szt.-Gotthardi j									
{ Kondorfa	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	a	nőtt	magyar	
	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	»	»	
*Öri-Szt-Péter	a	magyar	I ^o e.	n.	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»	
Kerkás-Kápolna	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	a.	»	»	
Szomoróc	α	magyar	I ^o v.	—	ev. ref. II ^o a.	r.	»	»	
*Kercza	α	magyar	I ^o v.	—	ev. ref. II ^o r.	a.	»	»	
Domokosfa	β	magyar	I ^o v.	—	ág. ev. II ^o e.	r.	»	»	
Bajánháza	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	a. i.	»	»	
A. és f. Senyeház	α	magyar	I ^o v.	n.	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»	
Dávidház	α	magyar	I ^o v.	—	ev. ref. I ^o r.	a.	fogyott	»	
Kotormány	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o a.	r. i.	nőtt	»	

A járás és helység neve	A helység mrete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Kapornak	α	magyar	I ^o e.	—	ág. ev. IV ^o e.	r. i.	nőtt magyar
*Hodos	α	magyar	I ^o e.	n.	ág. ev. I ^o r.	e	» »
Sál	a	vend	I ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o r.	—	» vend
Nagy-Dolincz	α	vend	I ^o m.	n.	r. kath. —	—	» »
Kis-Dolincz	α	vend	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	» azóta lett
Büdincz	α	vend	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt vend
Ritkaháza	α	vend	II ^o n.	m.	r. kath. —	—	» »
*Felső-Szölnök	a	vend	I ^o n.	m.	r. kath. —	—	» »
Szt.-Mátyás	α	vend	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	» »
Magasfok	β	vend	—	—	r. kath. I ^o a.	—	» telep volt
Kerkafő	β	vend	I ^o n.	m.	r. kath. —	—	nőtt vend
Marokrét	β	vend	I ^o n.	m.	r. kath. —	—	» »

A Kerka-Lendva-köz (10 magyar, 10 vend helységgel):

<i>Mura-Szombati j.</i>							
Szerdahely	α	magyar	I ^o v.	—	ev. ref. III a.	r.	nőtt magyar
Szombatfa	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o a.	r. i.	» »
Gödörháza	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	» »
Velemér	α	magyar	I ^o v.	—	ev. ref. I ^o a.	r.	» »
Kisfalu	α	magyar	II ^o v.	—	ág. ev. I ^o e.	r.	» vend
Csekefa	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. IV ^o a.	r.	» magyar
Tótlak	β	magyar	V ^o v.	—	ág. ev. III ^o r.	e.	» vend
*Prosznyákfa	α	magyar	II ^o e.	n.	ág. ev. III ^o r.	e. i.	» magyar
Gerőház	α	vend	II ^o m.	n.	ág. ev. —	—	» vend
Berkeháza	α	vend	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	» »
Jánosfa	α	vend	II ^o m.	n.	ág. ev. I ^o r.	—	» »
Urdomb	β	vend	III m.	n.	ág. ev. II ^o r.	i.	» »
Szt-Benedek	α	vend	—	—	ág. ev. III ^o r.	—	« »
Kislak	α	magyar	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	» vend
Andorhegy	α	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	» vend
Szt-Bibor	β	vend	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	» »
*Mártonhely	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev. IV ^o r.	—	» »
Zsidahegy	β	vend	II ^o m.	n.	ág. ev. III ^o r.	—	» »
Tót-Morác	β	vend	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	» »
Mezővár	β	vend	I ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o r.	—	» »

A Lendva-melléki hegyek (29 vend helységgel):

<i>Muraszombati jár.</i>							
Benedek	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	nőtt vend
Kökényes	α	vend	—	—	ág. ev. III ^o r.	—	» »
Kosárház	α	vend	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	—	» »
Órfalu	α	vend	I ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o r.	—	» »
Mátyásdomb	α	vend	I ^o n.	m.	ág. ev. IV ^o r.	i.	» »
Gesztenyész	β	vend	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	» »
Uriszék	α	vend	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	» »
Rátkalak	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	» »
*Tót-Keresztúr	β	vend	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	» »
Petőfa	α	vend	—	—	ág. ev. —	—	» »

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesseg a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
*Péterhegy	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	nőtt	vend
Ottóháza	α	vend	—	—	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
Andorháza	α	vend	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Szabadhegy	α	vend	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Sándorvölgy	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
Lakháza	α	vend	—	—	ág. ev.	—	—	»	»
Gyanafa	α	vend	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Nádorfa	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
Borháza	α	vend	I ^o n.	—	r. kath.	V ^o a.	—	»	»
Kuzma	α	vend	III ^o n.	e.	r. kath.	IV ^o a.	—	»	»
Völgyköz	β	vend	II ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Felső-Csalogány	β	vend	I ^o n.	—	ág. ev.	V ^o r.	—	»	»
Alsó-Csalogány	β	vend	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o a.	—	»	»
Vidorlak	β	vend	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Motolyád	α	vend	—	—	r. kath.	III ^o a.	—	»	»
*Felső-Lendva	β	vend	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	—	»	»
Vend Kovácsi	α	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Radófalva	α	vend	—	—	r. kath.	V ^o a.	—	»	»
Vas-Korpád	α	vend	I ^o m.	—	r. kath.	II ^o a.	—	»	»

A Kerka-völgy s a Kerka-Lendva-köz 23 magyar helysége úgy tekinthető, mint a kisalföldi magyar medenczének a *délszláv nyelvterület felé eső mai végvidéke*. Határőrvidék volt ez a régi történelmi időkben is; akkor katonai szervezettel bírt: «Őrkerület» nevet viselt s külön kapitányság alatt állt (hasznlón a felső-őrihez Vasban, a locsmándvidékihez Sopronban, a kövárvidékihez Szatmárban s a fogarasihoz Erdélyben). Vas megye alsó őrkerülete valaha a *Kemenesháttól le a Kerkavonalig* ért és 18 magyar helységből állt. Ezek ma is megvannak; sőt a Kerka-Lendva-közben több falu csatlakozott hozzájuk, a miket a magyar őrség népe a *szomszéd vendektől azóta hódított el*. Közülük négy: ú. m. Andorhegy, Kislak, Tótlak és Kisfalu félszáz éve még *vend falu volt*, de megmagyarosodtak. Tótlakon a vend kisebbség máig V^o, Kisfalun II° erejű maradt. De a magyar elem kezd a Kerka-Lendva-közben beljebb is terjeszkedni: a lendvamelléki hegyek alatt a magyar fajkisebbség Úrdombon III°, Jánosfán és Zsidahegyen II—II°. Fönn a hegyek közt fekvő vend falukba már csak apró magyar spórák hatolnak. Túl a hegységen, a felső Lendva-völgybe hajló lejtőkön, hol a vend és hiencz nyelvhatár összeér: Kuzma (III°), Völgyköz és Felső-Lendva (II—II°) német kisebbsége a szomszéd Rábamellék hiencz fajnépétől való.

A népesség e három térszakaszon mindenütt növekvőben van. Csak az egy Dávidházáról mutatható ki, hogy lélekszáma 50 év óta kissé megapadt. A magyar falvak közt Bajánháza, Kerkás-Kápolna és Kondorfa megkétszerezte, Gödörháza, Domokosfa, Kislak megháromszorozta, Kapornak megötszörözte, — a vend falvak közt Szt.-Mátyás, Szent-Benedek, Úrdomb, Mezővár, Andorháza, Lakháza, Szabadhegy, Gyanafa,

Tót-Keresztúr, Mátyásdomb, Petőfa, Órfalu megkéttszerezte, Szt.-Bibor megháromszorozta, Jánosfa megnégyszerezte félszáz év előtti lélekszámát.

Régebben e helységek nagyrészt apró telepek, házcsoportok voltak, így maradtak a népszaporodás daczára máig apró faluknak. Még legnépesebbek a Kerka-völgyben a magyar őrkerület régi községei: három meghaladja, három megközelíti az 1000 lelket, a többi 17 magyar falu 500 lélek alatt marad. A vend községek közt e vidéken Alsó-Szölnök a legnagyobb (alig másfélezer lélek); 14 faluban a lélekszám felülmulja, 35-ben nem éri föl az 500 lelket. Az egész vidéken nincs egy nagyközség sem, a jegyzői körök ellenben nagyok: a legtöbb magyar s valamennyi vend körjegyzőség 6—12 faluból van összekapcsolva, a mi a nép szegénységére vall.

A régi őrvidék magyar helységeiben a nép vallása többnyire *kálvinista*, szintűgy a Kerka-Lendva-közben ts. Domokosfán, Kapornakon, Kisfaluban, Tótlakon és Prosznyákfán *ág. ev.*, Kondorfán *r. kath.* A vend hegyi falukban a hitélet *ág. ev.*, a Lendva-völgy felé dülő nyugati s a Kerka-völgybe hajló keleti lejtőn pedig *r. kath.*

A magyar nyelvhatár a Kemenesháttól a Lendva-völgyig Kondorfa, Szalafő, Hodos, Kapornak, Domokosfa, Szomorócz, Szerdahely, Prosznyákfa, Tótlak, Kislak, Andorhegy és Csekefa mentén, a vend nyelvhatár ezzel szemben keletre Zsidahegy, Szt.-Bibor, Szt.-Benedek, Úrdomb, Berkeháza, Jánosfa, Tót-Keresztúr, Pető, Sál, Nagy-Dolincz és Budincz faluk vonalán, végül a hienicz vidékkel szemközt nyugatra Ritkaházától Szt.-Mátyásig s innen Kuzmáig huzódik el.

A Lendvavölgy (10 német, 51 vend helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajröbbség volt	
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbsége		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Szt-Gollhardi j.</i>									
Malomgödör	β	<i>német</i>	—	—	<i>ág. ev.</i>	III ^o r.	—	nőtt	német
Liba	α	német	I ^o v.	—	<i>ág. ev.</i>	III ^o r.	—	»	»
*Vasdobra	β	német	I ^o v.	—	<i>r. kath.</i>	V ^o a.	—	»	»
Békató	α	német	—	—	<i>r. kath.</i>	IV ^o a.	—	»	»
Tauka	α	német	I ^o v.	—	<i>ág. ev.</i>	II ^o r.	—	»	»
Bónisfalva	α	német	I ^o v.	—	<i>r. kath.</i>	I ^o a.	—	azóta lett	
Kalch	α	<i>német</i>	I ^o v.	—	<i>r. kath.</i>	I ^o a.	—	nőtt	német
<i>Muraszombati j.</i>									
Hegyszoros	β	<i>vend</i>	III ^o n.	—	<i>r. kath.</i>	IV ^o a.	—	nőtt	vend
Seregháza	β	vend	IV ^o n.	—	<i>r. kath.</i>	II ^o a.	i.	»	»
*Víz-Lendva	β	vend	II ^o n.	m.	<i>r. kath.</i>	I ^o a.	i.	»	»
Dióslak	α	<i>vend</i>	II ^o n	—	<i>r. kath.</i>	V ^o a.	—	»	»
Gedőudvar	α	<i>német</i>	I ^o c.	—	<i>r. kath.</i>	—	—	»	német
Határfalva	α	német	I ^o e.	—	<i>r. kath.</i>	—	—	<i>fogyott</i>	»
Mária-Havas	α	<i>német</i>	I ^o e.	m.	<i>r. kath.</i>	—	—	nőtt	»
Szarvaslak	α	<i>vend</i>	II ^o n.	m.	<i>r. kath.</i>	—	—	»	vend
Vas-Vecsés	β	vend	I ^o n.	—	<i>r. kath.</i>	I ^o a.	—	»	»
Perestő	β	vend	I ^o n.	m.	<i>r. kath.</i>	I ^o a.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Görhegy	β	vend	III ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	vend
Rétállás	α	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Királyfa	α	vend	I ^o e.	n.	r. kath.	—	—	»	»
Királyszék	α	vend	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	»	»
Károlyfa	α	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Dombalja	α	vend	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Borostyán	α	vend	—	—	r. kath.	V ^o a.	—	fogyott	»
Jegenyész	α	vend	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
*Vas-Hidegkút	α	vend	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Szécsényfalva	α	vend	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o a.	—	»	»
Kölesvölgye	α	vend	I ^o m.	—	r. kath.	V ^o a.	i.	»	»
Pálhegy	α	vend	—	—	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
Tiborfa	β	vend	I ^o e.	—	ág. ev.	IV ^o r.	—	»	»
Búzahely	α	vend	—	—	ág. ev.	II ^o r.	—	azóta lett	
*Bodóhegy	β	vend	I ^o m.	n.	ág. ev.	I ^o r.	—	nőtt	vend
Zoltánháza	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	II r.	i.	azóta lett	
Pálmafa	α	vend	—	—	ág. ev.	—	—	nőtt	vend
Sűrűháza	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Musznya	α	vend	II ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Szt-Sebestyén	β	vend	I ^o n.	m.	r. kath.	V ^o a.	i.	»	»
Vaslak	α	vend	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Völgyes	α	vend	I ^o m.	n.	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»
Bokrács	α	vend	I ^o n.	m.	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
Salamon	α	vend	—	—	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
Ladomér	α	vend	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Vas-Nyires	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Halmosfő	α	vend	—	—	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
*Battyánd	α	vend	I ^o m.	n.	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»
Rónafő	α	vend	—	—	ág. ev.	—	—	»	»
Markusháza	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
Vaspolony	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»
Nemesd	α	vend	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	»	»
Halmos	α	vend	—	—	ág. ev.	V ^o r.	—	»	»
Kis-Szombat	α	vend	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	»	»
Falud	α	vend	—	—	ág. ev.	IV ^o r.	—	»	»
Lukácsfa	α	vend	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Málnás	α	vend	—	—	r. kath.	IV ^o a.	—	»	»
Tölgyes	α	vend	I ^o m.	—	r. kath.	III ^o a.	—	»	»
*Mura-Szombat	b	vend	III ^o m.	II ^o n.	r. kath.	II ^o a.	i.	»	»
Battyánfalva	β	vend	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o e.	—	»	»
Korong	β	vend	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Csermely	α	vend	I ^o m.	—	r. kath.	III ^o a.	i.	»	»
Mura-Szentes	α	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Barkócz	β	vend	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»

A Muravölgy (11 vend helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti nepeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	ó t a	előtt
Muraszombati j.									
Véghely	a	vend	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o a	—	nőtt	vend
Borhida	a	vend	I ^o e.	—	r. kath.	V ^o a.	—	»	»
Kőhida	a	vend	I ^o n.	m.	r. kath.	III ^o a.	i.	»	»
Bírószék	a	vend	—	—	r. kath.	IV ^o a.	—	»	»
Mura-Petróc	a	vend	I ^o m.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	»	»
Ferenczfalva	a	vend	I ^o m.	—	r. kath.	III ^o a.	i.	»	»
Ivánfalva	a	vend	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
*Csendlak	a	vend	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Szécsenykút	β	vend	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Várhely	a	vend	—	—	r. kath.	V ^o a.	—	»	»
Murafüzes	a	vend	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A vendség zöme a Murá balpartján s a Lendva vidékén települt meg, a horvát-lakta Muraközzel szemközt.

A Lendva-völgy felső nyílásában 10 német falu fekszik, az alsó szakaszokon s a Muravölgyben 62 vend falu sűrű csoportjai következnek. E 62 helységből 56 egészen apró (α), a legtöbb köztük 1—200 lélekből áll, sőt ennél is kisebb; csak 16 falu közelíti meg az 1000 lelket, a főhely: Muraszombat nagyközség meghaladja a 2000-et.

Ötven év óta ez apró képződmények mind nőttek, helyükön azelőtt csak szétszórt csepp házcsoporthoz állhattak, a mik községi szervezetüket utóbb kapták. Szegény falucska valamennyi: 7—13 falu tesz ki egy-egy körjegyzőséget. Saját háztartása csak Muraszombatnak van.

A vend nép e térszakaszon a legzárkózottabb. A német clemből csupán a 10 hienicz falu szomszédságában: Seregházán, Vizlendván, Hegyszorosban, Dióslakon és Győrhegyen fordul elő II—IV°-nyi erősebb fajkisebbség. Alább a két völgyben csak elszórtan található kevés magyar s németet. Az egyetlen nagyobb magyar telep (III°) Muraszombatban van. A monoglott vend községek száma e völgysekben 17, fenn a hegyek közt 12, a Kerka-vidéken 11 s a Felső-Rábánál 1, odáig nem igen hatol el sem a magyar, sem a hienicz.

Sokkal kisebb és szegényebb nép a vend, semhogy hódítani, terjeszkedni tudna. Összezárkozva, zsúfoltan él a Mura és Felső-Rába közti hegyekben s az a nyilvánvaló törekvése, hogy kisedet nyelvterületének határai közt fenmaradhasson. Védekezni jól tud, bizonyosság rá kevert községeinek csekély száma. A Kerka-vonalon, hol a magyarsággal érintkezik, puhul és tért veszít. A hieniczekkel szemben csak a Lendva-völgy felső szakaszán engedékeny, egyebütt merev és kizárólagos. Legfeltűnőbb, hogy *horvát elemet éppen nem fogad be községeibe*, és pedig nemcsak Vasban, hanem Zalában sem, hol a horvátsággal szomszédosan érintkezik. E jelenségre lesz alkalmunk még visszatérni.

A lendvavölgyi *hieniczek* vallás dolgában a r. kath. és ág. ev. egy-

házak közt egyenlően oszlanak meg; a *vendek* a völgy felső és alsó szakaszán a r. kath., míg a középső szakaszon (bodóhegyi és battyándi körjegyzőség) túlsúlyllyal az ág. ev. egyház hívei. A muravölgyi vendség 11 falujában a majoritás mindenütt r. kath., az erős kisebbség ellenben ág. evang.

A *német nyelvhatár* a felső Lendva-völgyben Taka, Bónisfalva, Gerőudvar, Határfalva és Máriahavas hienicz falukat, a *vend nyelvhatár* pedig ugyanott Szarvaslak, Vasvecsés, Dióslak és Hegyszoros községeket érinti.

Az előadottak szerint *Vasban* három fajnépnek van *saját* nyelvterülete. A *hieniczek* a gyöngyösmelléki és németújvári hegyek közt, két szárnyukkal a Felső-Rábaig s a Felső-Lendvaig 175 helységben, — a *vendek* a Mura és Lendva vidékén, két szárnyukkal a Felső-Rába mellékén s a Kerka körül 118 helységben laknak. Saját nyelvterületén túl sem a hienicz, sem a vend nem igen terjeszkedik, más nép talaján *nyelvszigetet egyikük sem alkot*. A *magyarság* tömege a megye rónás keleti felét 285 helységgel építette be, s úgy a Gyöngymellék, mint a felső Rábavölgy s a Kerkavidék felé észrevehetőleg *előre nyomul*. Van a Strém s a Pinka völgyek egyes szakaszain *négy magyar sziget* is, a mik keményen helyt állanak a környező német tömegek közt.

A megyebeli *horvátok* 38 községe *négy szigetcsoportot* képez: 1. a pinkamellékit, mely a legnagyobb, 13 faluból áll, a mik összezárkoznak és mind erőteljesek; 2. a Pinka és Strém völgyekben fekvőt, mely csoporthoz 17 falu tartozik, de ezek szélszórva, laza a kapcsolatjuk egymáshoz, erejük kimerülőben van: felszivja a német környezetet, mely e vidéken 50 év alatt mintegy 20 *horvát községet olvasztott magába*; 3. a Strém-Lapincs-közben és 4. a körmendi Rába-völgyben is akad egy-egy kisebb horvát községcsoport, amaz helyt áll, emez már olvadoz.

A magyar elem *városi* középpontja Szombathely. A német elem Köszeget tekinti magáénak, de újabban a magyarság foglal benne tért. Magyar *nagyközség* van megyeszerte 6, német 1, horvát és vend egy sincs.

A *kisközségek* 91 körbe kapcsolvák: 36 kör ad 2—5 módos, 48 kör 6—10 nem módos, 7 kör 11—13 szegény falut; nagyrészt *magyar* falukból áll 26 jó módú, 28 nem módos és 2 szegény, — *németekből* áll 9 jó módú, 15 nem módos és 2 szegény, — *vend* falukból van összekapcsolva 10 nem módos és 3 szegény, végre *horvát* falukból 1 módos s 1 nem módos körjegyzőség. A *legszegényebb* faluk a Gyöngyös-mellék magyar és hienicz talaján, meg a felső Lendva-vidék vend talaján fekszenek.

Méretre a fajnépek helységei így állanak egymáshoz:

	magyar	német	horvát	vend	
Van legnagyobb méretű (A)	1	—	—	—	helység
nagy méretű (A—B)	1	1	—	—	»
közép méretű (a—c)	34	35	3	3	»
kis méretű (β)	103	58	12	31	»
legkisebb méretű (α)	149	81	23	84	»
Összesen:	288,	175,	38,	118	helység

A népes magyar városi és mezővárosi jellegű községek közül kiemelkednek: Szombathely (A), Kőrmend (A), Vasvár, Felső-Őr, Jánosháza (3c), Sárvár, Jaák, Vép és Alsó-Ság (4b), a kisebb képződmények közül (a) Szt.-Gotthard, Ikervár, Ostfi-Asszonyfa, Répczelak, Rába-Hidvég, Őri-Szent-Péter, Kemenes-Mihályfa, a mik mind *egy-egy vidéknek* kisebb-nagyobb jelentőségű *góczpontjai*. Ilyenek a *németség* számára: Kőszeg (3b), Rohonc (c), Németújvár, Pinkafő, Szent-Elek, Gyanafalva és Nagy-Német-Szt.-Mihály (5b), — a *vendiség* számára Muraszombat (b). Egyéb göczpontja sem a németnek, sem a horvátnak, sem a vendnek nincs az ő népesebb (a) falvaiban.

Az *apró faluk* (α) száma az összes fajnépek területén feltűnő nagy, a magyar és hiencz helységek fele, a horvátok és vendek falvainak két harmada ilyen. De míg a német helységek közül a hetedrésznek (27), s a horvátok közül csaknem a tizedrésznek (4) *megfogyott a népessége* 50 év alatt, addig a magyar helységek közül csak a 22-edrésze (13), a vend helységek közül ennél is kisebb töredéke (2) apadt le. Legnagyobb számban és aránnyal a magyar községi képződmények gyarapodtak az egész vonalon.

Vas megyében a fajnépek általán nem igen *keverednek* más népekkel. Erős (IV—V°) *fajkisebbség* 4 magyar, 4 német, 4 horvát s 2 vend, kisebb súlyú (II—III°) 3 magyar, 12 német, 19 horvát, 15 vend, végre súlytalan (I°) kisebbség 91 magyar, 102 német, 15 horvát és 66 vend községben fordul elő

Erős a másajkú elem a magyar Szt.-Gotthardon (V° némettel), Zsidón (IV° némettel), Tótlakon (V° venddel) és Harasztifalun (IV° horvátal); továbbá a német Szt.-Gotthardon (V° magyarral), Szt.-Eleken, Vághegyen, Puniczon (IV—IV° horvátal), — a horvát Sós-kúton, Zsámádon, Nagy-Medvesen (IV—IV° némettel) és Tömördön (IV° magyarral), végre a vend Alsó-Szölnökön és Seregházán (IV—IV°) némettel. *Kisebb súlyú* minoritást képez a magyar elem 5 német, 5 horvát, 5 vend községben, — a német elem 2 magyar, 10 horvát s 9 vend községben, végre a horvát elem 4 német községben. A magyarság tehát a német és vend, a németiség a horvát és vend talaj felé terjeszkedik. A horvátság a három elem közt szemlátomást veszíti a tért. *Monoglott* községe van a *magyarnak megyeszerte* 190, a németnek csak 57, a vendnek 35, — a horvátnak *egy sincs*.

A fajnépek *hitéleti* viszonyairól a következő adatokat közölhetjük:

A magyar községek három negyedében (225) a hívek többsége *r. kath.*; egy negyedében (73) a két protestáns egyház osztozik rajtuk: 50 községben az *ág. ev.*, 23-ban az *ev. ref.* egyházé a túlsúly; emezek leginkább Vasvár és Kőrmend vidékén, a Rábaságban s az Őrvidéken, Felső-Őr és Őri Szt.-Péter körül, amazok főleg a Répcze, Kis-Somlyó, az Alsó-Kemenes s az Alsó-Rába vidékére, Sopronmegye tőszomszédságában fordulnak elő. A német községek négy ötöde (137) *r. kath.*, alig egy ötöde (38) *ág. ev.* felekezetű, — ez utóbbiak zöme a Stiriával határos hegyekben fekszik. A vend faluk nagyobb fele (65) *r. kath.*, kisebb fele (53) a lendvamelléki hegyek közt *protestáns*. A horvát falukban a *r. kath.* vallás kizárólagos.

Ezekben számot adtunk Vas megye fajnépeiről.

Bejártuk az egész Rábavonalat, a Dunától a Muráig. Túl-a-Duna négy nyugati megyéje fölött immár áttekinthetünk. A kép, mely felénk tárul, nagy vonásokban a következő:

A terület nagyobb felét (1005 községből 511-et) a *magyarság* tartja megszállva. A magyar községek közül hat német talajon *elszigetelten* fekszik: ú. m. a mosoni Hauságban egy (Pusztá-Somorja), a soproni Csávavölgyben kettő (Felső- és Közép-Pulya) s a vas megyei Pinka és Strém völgyek fejeinél három (Felső-Őr, Alsó-Őr, Őri-Sziget). A többi 505 magyar helység a Duna s a Kerka közt egyik legszebb részét teszi a *kisalföldi magyar nyelvterületnek*. Csak a német nyelvhatárral érintkező szélein találunk *hét* más-ajkú községet: *három* német szigetet a mosoni szigetközben (Kálnok és Magyar-Kimle), s a győri tóközben (Sövényháza), — *négy* horvát szigetet a mosoni Duna-melléken (Horvát-Kimle), az Ikvavölgyben Sopron alatt (Hidégység), s a körmendvidéki Rábaságban (Felső-Berkifalu és Horvát-Nádalla).

A *németség* (mosoni sváb és sopron-vas megyei hiencz) két szárnyával Mosonban a Rábeza-melléig, Vasban a Felső-Lendváig ér, zömével pedig betölti az egész hegyvidéket a Duna s a Rába, a Lajta s a Lapincs közt. Összesen 295 német helység zárkozik össze e területen, csak Sövényháza van a győri tóközben és Kálnok az elnémetesedett Magyar-Kimlével van a mosoni szigetségekben elszigetelve. Ez erős német elem közepett *74 horvát telepet* találtunk, a mik kisebb-nagyobb csoportokat képeznek s nehéz küzdelmet folytatnak fennmaradásukért. Öt *horvát sziget* esik a mosoni sváb Duna-mellékre, 3 a Lajta-mellékre; Sopronmegye területén 3 jut a Lajta-hegységre, 7 a Vulka-, 3 az Ikva-völgyre, 2 a lanzséri hegyek közé s 15 a bárándi magaslatoktól le a Csáva és a Répcze mellékeig; végre Vas megyében 16 horvát falut láttunk a Pinka-melléken, más 14-et a Strém- és Pinka-völgyben, 6-ot a Strém-Lapincs-közben.

A *vendség* 118 vas megyei falujával a megye délnyugati sarkában huzódott meg. Más fajnép a vendek közt nem alkotott nyelv-szigetet, a vendek sem alkottak illet más fajnépek közt. Egyes etnografusok szerint Sopron megyében is volna a vendségből, de ennek ellentmond a népszámlálási statisztika. E népfaj Vasból — mint alább látni fogjuk — a Lendva- és Kerka-vidéknek csak zalai folytatása felé terjeszkedett s nyelvhatára a magyarság és horvátság szélén véget ér.

A Rába-vonal négy fajnépe közt jellemző különbséget látunk, ha helységmérleteiket s a fajkisebbségeket összehasonlítjuk.

	Az	511 magyar,	298 német,	118 vend,	78 horvát	helység közül:
apró falu	(a):	214 magyar,	103 német,	84 vend,	25 horvát;	
fejlettebb	(b):	175 magyar,	92 német,	31 vend,	33 horvát;	
népes falu	(a):	97 magyar,	78 német,	2 vend,	17 horvát;	
»	(b):	11 magyar,	19 német,	1 vend,	3 horvát;	
»	(c):	8 magyar,	3 német,	— vend,	— horvát;	
»	(d):	1 magyar,	1 német,	— vend,	— horvát;	
nagyméretű	(e):	3 magyar,	— német,	— vend,	— horvát;	
»	(f):	— magyar,	1 német,	— vend,	— horvát;	
»	(g):	— magyar,	— német,	— vend,	— horvát;	
legn. méret	(A):	1 magyar,	— német,	— vend,	— horvát;	
»	(B):	1 magyar,	1 német,	— vend,	— horvát;	

A *német* és *horvát* községeknek alig harmada, a *vend* községeknek közel két harmada, a *magyar* községeknek pedig kisebb fele *apró falu*. Ez a típus magyar és vend vidéken egyaránt pusztákból, kisebb házcsoportokból nőtte ki magát alig 200 év alatt. Fejlődésük lassú volt, főleg a vend faluké, melyek közt van máig elég olyan, a hol a lélekszám kevéssel mulja felül a 100 lelket, sőt ezen is alul maradt; de átlag *a legtöbb magyar és vend falu nőtt*, magyar vidéken csak itt-ott (az árvizektől zaklatott alsó Rábaságban, a Répczeségben, a Sokoró körül, meg a Gyöngyös mellékén) mutatkoznak veszteségek az utolsó 50 év mérlege szerint. Az apró német és horvát faluk kevesebb száma azt jelenti, hogy e népek 200 év óta új községeket már *nem igen tudtak alkotni*, és ez a kisméretű típus hervadó régi községeiből lett, mely állításunkat a fejlettebb (β) típus elosztása, egyfelől 103 német s 25 horvát, másfelől 175 magyar és 31 vend község közt, csak megerősíti.

Középméretű (a—d) községek dolgában a magyar képződmények száma több, mint a német képződményeké s ötszörte mulják felül a horvát és vend képződményeket. Csak a *b*) típusnál (2—3000 lélek) több a német helység, mint a magyar. A 19 német képződményhez itt két rendezett tanácsú város (Kismarton és Ruszt) s 9 mosoni mezőváros tartozik.

Nagy és legnagyobb méretű községek dolgában a magyar csoportnak Csorna és Kapuvár (2a), Szombathely (A) és Győr (B), — a német csoportnak Kőszeg (B) és Sopron (B) a csúcspontjai. A két utóbbit a magyar kisebbségek máris erősen megszállva tartják.

A *fajkisebbségek* ereje a négy megye 1005 helységében a következő:

	Az 511 magyar, 298 német, 118 vend és 78 horvát helység közül
<i>egyajkú :</i>	340 magyar, 78 német, 35 vend és 2 horvát helység ;
<i>a kisebbség</i>	
súlytalan (I ^o)	159 magyar, 180 német, 66 vend és 33 horvát helységben
gyenge (II—III ^o)	8 magyar, 31 német, 15 vend és 34 horvát helységben
súlyos (IV—V ^o)	4 magyar, 9 német, 2 vend és 9 horvát helységben.

A *tiszta magyar* helységek a Kis-Alföld e részén közel *háromszorosát* teszik a *tiszta német*, *vend* és *horvát* faluknak összevéve. Ott fekszenek a magyar kisalföldi rónán, nyílt térszínen, de más fajnépekből még apró rajok sem szóródnak közéjük. A *tiszta német* és *vend* falu típusa leginkább a hegyvidéken, mely folyamvölgyekben, más fajnépektől elzárkozó térszakaszokon fordul elő. A mosoni rónán *tiszta német* falu egy sincs. A *horvát* szigetképződmények lassú enyésztesre vall, hogy köztük csak 2 falu akad, mely a monoglott jelleget megtartotta.

Súlytalan (I^o) kisebbség gyanánt (harmadrendű apró példákat nem számítva), a *magyar* elem 111 német, 34 vend s 7 horvát községben, a *német* elem 131 magyar, 25 vend és 25 horvát községben, a *vend* elem 9 magyar s 14 német községben (horvátban egyszer sem), a *horvát* elem 10 magyar s 21 német községben (vendben egyszer sem) fordul elő. A német spórák tehát sűrűbben fordulnak elő a magyar és horvát, mint

a magyar spórák a német és horvát községekben; ellenben a vend falukban több a magyar spóra, mint a német, s úgy a vend, mint a horvát spórák egymás községeit kerülni látszanak.

Kisebb súlyú (II—III°) magyar minoritást 23 német, 8 horvát és 6 vend, *német* kisebbséget 4 magyar, 24 horvát, 9 vend, *horvátot* 2 magyar, 4 német, végre *vendet* 1 magyar helységben találunk. Látható, hogy a magyarság, a német és vend, a németség pedig a horvát képződmények közt terjeszkedik.¹

Súlyos (IV—V^o) kisebbséggel 9—9 német és horvát, 4 magyar s 2 vend község van megterhelve, ú. m. a magyar Szt-Gothardon és Zsidón V és IV° némettel, Tótlakon V^o venddel, Harasztifalun IV° horváttal Vas megyében, továbbá az *elnémetesedett* Magyar-Óvárt és Magyar-Kimlén (IV—IV° magyarral), — a *fajnémet* községek közt a mosonmegyei Gátán (V^o horváttal), — a győrmegyei Sövényházán (IV° magyarral), — a sopronmegyei Siklóson (V^o magyarral), — a vas megyei Kőszegen (V^o magyarral), Szt-Eleken, Véghegyen és Puniczon (IV—IV° horváttal); a *horvát helységek* közt a mosonmegyei Kőpcsényben és Lajta-Ujfalun (V—V^o némettel), a sopronmegyei Ottaván, Oszlopon és Lakfalván (IV—IV° és V^o némettel), a vas megyei Tömördöni (IV° magyarral), Sós-kúton, Zsámádon és Nagy-Medvesen (IV—IV° és V^o némettel); végre a *vend* helységek közt a vas megyei Alsó-Szölnökön és Seregházán (IV—IV° némettel).

Fajminoritással *súlyosan* megterhelt községek nagyobb fele a *horvát* nyelvszigetekre esik, — kisebb fele a magyar-német, német-vend és vend-magyar *nyelvhatár vonalán* van szétszórva; a *szigetek felé inkább a német*, a nyelvhatárok felé inkább a *magyar elem terjeszkedik*.

Hitélet dolgában álljanak itt a következő adatok:

Római katolikus a nép többsége 802 helységben (1005 között). A róm. kath. helységek közül Moson megyére esik 58, Győr megyére 73, Sopronra 206, Vasra 465. E vallásnak tehát nagy túlsúlya van az egész területen. A magyar helységek közt 416, a németek közt 243, a vendek közt 65, s a horvát helységekből valamennyi a római egyházhoz tartozik.

De vannak e *katholikus talajban* nagyszámú és erőteljes *protestáns szigetek* is, a mik a túl-a-dunai megyék többi protestáns szigeteivel lánczolatosan függenek össze.

Ág. evangélikus a hívek többsége 172, *ev. református* 29 helységben. Az *ág. evang.* egyház Vasban és Sopronban bírja legtöbb szigetét; amott 131-et, emitt 28-at. A *soproni* csoporthoz Mosonban 2, Győr megyében 11 protestáns sziget csatlakozik; a *vas megyei* csoport *kisebb* fele az osztrák-stájer határszélen, hienczek és vendek hegyei közt a *soproni* protestánsokkal, — nagyobb fele a magyar Kisalföldön a *veszpémi* és *zalai* protestáns szigetekkel tartja a kapcsolatot. Az *ev. református* egyháznak Sopron és

¹ «Egyéb nyelvű» népek címe alatt a helységstatisztika az olasz és cseh-morva munkásokat, meg a cigányságot 54 községben súlytalan, 6 községben kisebb súlyú minoritás gyanánt tünteti fel.

Moson területén nincs talaja; Győr megyében 6, Vas megyében 23 sziget az övé, — amazok a komáromvidéki (csallóközi és gesztesi), emezek a zalai (tapolczavidéki és göcsei) kálvinistaságra támaszkodnak. A 172 ág. evang. községből 66 magyar, 53 német és 53 vend; a 29 ev. ref. helység mind magyar.

Az *izraeliták* 2 sopronmegyei német községben bírnák a majoritást.

A súlyosabb (IV—V^o) és kisebb súlyú (II—III°) *felekezeti minoritások* a többségekkel szemben így állanak:

A felekezeti kisebbség		IV—V ^o súlyú				II—III ^o súlyú				községekben
		r. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.	r. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.	
r. kath.	többségre	*	55	7	—	*	76	9	1	»
ág. ev.		73	*	2		74	*	3	—	»
ev. ref.		5	1	*	—	13	1	*	—	»
izr.		1	—	—	*	11	—	—	*	»
r. kath.	fajltöbbségre	magyar	német	horvát	vend	magyar	német	horvát	vend	»
ág. ev.		37	16	—	9	35	32	—	19	»
ev. ref.		39	23	—	13	50	16	—	11	»
izr.		6	—	—	—	14	—	—	—	»
		—	1	—	—	7	4	—	—	»

Ez adatokból megállapíthatjuk, hogy a négy megye *r. kath.* elemeinek erős abszolút többsége, protestáns elemeinek pedig relatív többsége *magyar*. A *protestáns* elem többször és nagyobb súlylyal lép föl *kisebbség* gyanánt *r. kath.* községekben, mint viszont, s jóval többször a *magyar*, mint más népfaj területén; erős *izraelita* kisebbségek kizárólag *r. kath.* talajban, — s nagyobb számmal mutatkoznak *német*, mint *magyar* területen.

A *súlytalan* (I^o) kisebbségeket itt nem vettük figyelembe.

A *magyar faj* mai nyelvterületét a török háborúk zivatarai s a német világ nyomása daczára meg tudta e vidéken menteni. Valaha kiterjedt a mosoni Fertőséig, Vasban a Pinka-völgy mélyeig, s az egész Kerka-mellékre; a viharos száz évek alatt a magyarság e tér *egy részét elvesztette*, s csak újabb időben volt képes *másik részét visszaszerezni*. Előnyomulása Moson és Sopron mélye felé lássú, Vasban a felső Gyöngyös, Felső-Rába és a Kerka vidéke felé jelentékenyebb.

A *hiencz* határképletekhez, melyek 1000 évet meghaladó időre: a régi frank birodalom emlékeire tekintenek vissza, — a török háborúk után telepes *svábok* csatlakoztak, kik a *német nyelvterületet a Rábáig s a Dunáig* kiterjesztették.

Erre a korszakra esik az ültetvényes *horvátok* megjelenése is a Duna s a Strém vidéke közt. Illetékes szakírók szerint e nép *bosnyák* eredetű, s a *Wasser-Kravat* nevet azért kapta, mert a «b» betűt «w»-nek s a «bosnier» szót «wassner»-nek ejtette ki. Első letelepítőik a török világban a Nádasdy és Esterházy grófok voltak a sopronmegyei latifundiumokon.

A telepek nagy száma (ma van 78, de száz év előtt 120-nál is több lehetett), s három megyében nagy kiterjedése azt jelenti, hogy a telepítésben az *egész* moson-sopron-vasmegyei *nagybirtokosság részt vett*. Szorgalmas és békés elemet kapott, mely e vidékre a Száván át török fegy-

verek és békók elől ezrivel menekült. Mekkora futás volt az, látszik abból, hogy a menekülők egy része a Dunáig meg sem állt, sőt átkelt annak balpartjára is: *Pozsony mögött van ma az utolsó horvát telep*, ott láthatók még két *elnémetesedett horvát gyarmat* maradványai. A horvát szigetek gyanítható sorsa, hogy — fekvésük szerint — *német vagy magyar területen lassan-lassan elenyésszenek*.

Fontosabb ennél a vasmegyei *vendség* kialakulásának kérdése. Tekintélyes szakírók állítják, hogy a vend-szlovén elem már a frank birodalom fennállásakor bírta mai területét, s így a hiencekkel egy időben települhetett meg. De ennek ellent mond két körülmény: 1. a vend faluk kivétel nélkül *aprók*, nagyobb képződmény (3000 lelket meghaladó) egy sincs köztük, a mi 1000 évet meghaladó multra emlékeztetne; 2. a vend nép ma *két csoportra* van osztva, — nagyobb fele (70.000 lélek) nagy zsúfolt-sággal Vas és Zala megyék délnyugati sarkában, kisebb fele (30.000 lélek) szétszórtan *Horvát-Szlavon* országokban, túl a Dráván lakik, — a mi arra vall, hogy valaha e nép *osztatlanul, egységesen túl a Dráván élhetett*, honnét nagyobb részét a török háborúk zavarták el.

Mi ahhoz a hipotézishez hajlunk, hogy *a vend nép volt a régi Szlavonia*, a később lett Kroácia, *egykori lakossága*, s az ő régi hazájok volt az a tartomány, melynek a magyar közjog és igazgatás nyelve (a Szlavonia szóból lefordított) *Tótország* nevet, a szlovén népnek pedig szlavon, magyarul *tót* nevet adott.

E tételt a következő tények támogatják:

1. Régi földrajzi és statisztikai munkák a vend népet magyarul következetesen *tót*-nak, Fényes Elek dolgozatai Vas megye muraszombati járását *«tótsági kerület»*-nek, szlovén lakosságát *«vindus tót»*-nak nevezik, megkülönböztetve azt az Ausztriából beszármazott s germanizált *«vindus német»*-ektől.

2. Vas, Zala és Somogy megyék régi helységei közt, melyekben *tót* (szlovák) elem sohasem, de vend annál bizonyosabban lakhatott, mert ma is lakik, — sok helység nevéhez máig *«Tót» jelzőt* függesztett a közigazgatás. Ilyen Vas megyében: *Tótfalu* és *Tótlak* a Rábánál, *Tótlak* a Kerka mögött, *Tót-Keresztúr* a lendvamelléki hegyek közt, Kerka-*Tótfalu* az alsó Kerka-völgyben, *Tótfalu* a Dráva mellett, *Tót-Szerdahely* és *Tót-Szt.-Márton* a Mura mellett Zalában, *Tót-Ujfal* a Dráva mellett, *Tót-Keresztúr* az Almás-völgyben Somogyban. A vasmegyei *«tót»* falukban *vendek* laknak ma is, míg a zala-somogyi *«tót»* faluk lakossága ma horvát vagy német. A *tót* név ez egész vidéken csak a *«vindus-tótok»*-ra, vagyis a vendekre vonatkozhatott; elszóródott egykori falvaik mind ott fekszenek a *volt Szlavonia* tőzsomszédságában, vagy közvetetlen határán.

3. Ez elszóródott *«tót»* faluk, a mikből a vend elem kipusztult, s a megmaradt 147 vend község (Vasban 118, Zalában 29), mely a Mura, Kerka és Rába közt alig 130 ezer k. hold területen összezsúfoltan fekszik, — egy *menekült nép* benyomását teszi, melyet a töröktől nyomott *horvát nép* tölt el egykori helyéből.

4. A *népek eltolódását* szükségkép követte az *országrészeké*. Így lett a régi Szlavoniába nyomult horvátok nyomában az *újkori Horvátország*, s így kaphatta a Szerémség három régi magyar megyéje, a miket a magyar elem kiürített, a régi Szlavonia emlékének fentartására a *Tótország* nevet.

5. Ha az országrészek fölcserélését a népek eltolódása nem előzte volna meg, akkor érthetetlen a megtörtént csere, s *nyílt kérdés* marad: hova lett a régi magyarság, mely a Szerémföldön élt, mikor az még nem volt «Tótország», s *mely nép lakta a régi Tótországot*, mikor az még nem lett «Horvátország»-gá?

Mi megérintettük e kérdéseket, s most bucsút veszünk a Rába-vonaltól. Feladatunk, hogy megvizsgáljuk a Túl a Duna délvidékén, a *Dráva-vonalon* fekvő három megyét.

II. A déli megyecsoport.

Zala, Somogy és Baranya megyékhez fordulunk. Ott fekszenek csoportosan a Duna s a Kemenes vidéke, a Dráva, a Mecsek-hegység meg a Bakony közt. Közös alapjuk a *Dráva vonala*, mely összeesik az országos határral.

A három megyének 3,089.631 k. holdnyi a területe, mely be van építve 1247 helységgel, hol az 1891-iki népszámlálás 1,053.819 lelket talált. A községek *fajnépe* akkor így oszlott meg többség és kisebbségek szerint:

A 911 magyar helységben (2,408.446 k. h. területen) volt ¹

Megye területén	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma									összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
Zala . .	432	288 740	105	179	2.736	1	12	1.322	560	543	294.198
Somogy.	273	284.077	314	239	6.648	1	6	905	630	565	293.385
Baranya	206	150.634	—	538	22.671	3	4.557	3.717	497	2.657	185.274
együtt:		723.451	419	956	32.055	5	4.575	5.944	1.687	3.765	772.857

A 153 német helységben (377.836 k. h. területen) volt

Zala . .	5	1 067	—	1	2.418	—	—	746	—	2	4.234
Somogy.	21	5.840	9	19	12.989	1	1	190	3	121	19.173
Baranya	127	14.360	—	74	86.720	1	8.547	2.373	10	427	112.512
együtt:		21.267	9	94	102.127	2	8.548	3.309	13	550	135.919

A 4 szerb helységben (15.341 k. h. területen) volt

Baranya	4	348	—	—	553	—	2.489	76	—	266	3.782

¹ Összesen a három megyében, ú. m:

	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma									összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
Zalában	581	296.145	108	258	6.355	1	12	79.737	21.380	703	404.699
Baranyában	358	168 376	—	617	112.896	4	16.246	20.129	507	3510	322.285
Somogyban	308	294.242	411	261	19.721	2	7	10.829	635	727	326.835
együtt:	1.247	758.763	519	1.136	138.972	7	16.265	110.695	22 522	4 940	1,053.819

A 150 horvát helységben (254.238 k. h. területen) volt

A megye területén	A helység szám	A fajnépek lelekszáma									összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
Zala . .	115	5.777	3	58	989	—	—	77.638	124	152	84.741
Somogy	14	4.325	88	3	84	—	—	9.734	2	41	14.277
Baranya	21	3.034	—	5	2.952	—	653	13.963	—	160	20.767
együtt:		13.136	91	66	4 025	—	653	101.335	126	353	119.785

A 29 vend helységben (33.770 k. h. területen) volt

Zala . .	29	561	—	20	212	—	—	31	20.696	6	21.526

Községalkotó nép több van a Dráva, mint a Rába vonalán. A *dél-szláv népek* egész sorát látjuk e térszínen megjelenni: a vendekhez és horvátokhoz sokáczok és óhitű *szerbek* csatlakoznak. A telepes *sváb elem* is tömegesen lép föl. A távol lakó tót, orosz és román népekből szintén mutatkoznak egyes *sporadikus* nyomok. De a *magyar* elem hatalmas túlsúlyal bír a többi fajnépek fölött: a magyar községek száma és népessége a más ajkú helységek számának és lakóinak háromszorosát, — a magyar nyelvterület pedig közel négyszeresét teszi a más fajnépek területének.

Vizsgáljuk e viszonyokat a három megyében, a hogy a Dráva mentén egyenkint kialakultak.

Zala megye.

Nagy kiterjedés, anyagi javak bősége, s kemény fajnépek dolgában Zala megye méltó testvére Vasnak. Természeti szépségekben felül is mulja ezt a Bakony regényes kiágazásaival, s alattuk a magyar tenger: a Balaton tükkrével.

A megye *északi* fele hegyvidék. Ott húzódik el a bakonysági s a nagy-balatonmelléki hegyek kettős láncolata, melyhez túl a Zala-völgyön a Kis-Balaton-mellék s a Göcse magaslatai csatlakoznak. *Déli* felében a megye térszíne halmos, s csak a Kis-Balaton körül, a Mura mellékén, meg a Mura-köz egy részén simul le lapályos térfelületté.

Mindkét vidéket a *folyók és völgyek rendszere* tagolja részekre. A *déli* vidéken e rendszer egységes: alapja a *Dráva*, ebbe torkol a *Mura*, a Murába fut a *Lendva*, a Lendvába a *Kerka*, a Kerkába pedig a *Berek-patak* s a *Valiczka*. Völgysegeik egymás mellett fekszenek, — csak itt-ott választja szét azokat néhány szélesebb térszakasz vízválasztó gyanánt: ilyen a *stájer határhalmok* egy csoportja a Mura és Dráva közt, a *göcsei hegyvidék* a Kerka, Berek és Zala völgyek közt, — ilyen a *Lendva-Kerka-köz*. Az *északi* vidéken a vizek szétfolynak: a Marczal és Kígyós-patak Vas és Veszprém közt a Rábába, a Zala-folyó pedig mellékpatakjaival a Kis-Balatonba ömlik. De műszaki eszközökkel ide is kiterjesztették a megye vízrendszerét: a *Zala-patakot* egy kisebb csatorna összeköti a *Valiczkával*, s a *nagy csatorna* Pacsán és Kanizsán át a *Murával*.

A megye 581 helysége a völgyeket sűrűn népesíti be: 115 *horvát* falu

a Mura-közben s a Dráva és Mura mellékén, — 29 *vend* falu a Mura, Lendva s a Kerka vidékén fekszik; 432 *magyar* helység egy tömeget képez s betölti a Murától a Marczalig, a Lendvától a Balaton-főig és a Bakony-mélyig a megye négy-ötödrészét. E három fajnép területére öt kis *német* nyelvsziget épült.

Mindezt térszakaszonként fogjuk átvizsgálni.

Kezdjük a *Mura-közön*, melyet három részre osztottunk: a Dráva-völgyi, a Mura-völgyi, s a közbül eső halmos tájra a stájer határszélen. A három tagon *csupa horvát helységek* vannak: benn a Mura-közben 106, túl a Dráván 1 (Légrad). Az *egész Mura-köz* tisztára horvát; népe a Dráván-túli földről: Horvát-Szlavonországból terjedt át ide s a két folyam közé eső félszigetnek, mely valaha szlapon és magyar talaj volt, az utolsó száz években horvát *etnikai jelleget adott*. Nagy tényező volt ebben 1849 után az abszolút korszak, mely a Mura-közt Zalától elvette s a horvát korona-országához csatolta.

Lássuk e három térszakaszt egyenként.

A muraközi határhegyek (28 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbsége		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Csáktornyai járás.									
Murafüred	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
Rácz-Kanizsa	α	horvát	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Ligetfalva	α	horvát	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
IV-ik hegyker.	β	horvát	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Stridó	α	horvát	I ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	»
Magyarót	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Határőr	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
I-ső hegyker.	β	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
II-ik hegyker.	β	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
III-ik hegyker.	β	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Erzsébetlak	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Gáborvölgy	β	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Végfalva	α	horvát	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Murafüred	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Mártonhalom	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Turzóvölgy	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Királylak	α	horvát	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Zala-Bárdos	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Hétvezér	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Felső-Dombor	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	azóta lett	
IX-ik hegyker.	β	horvát	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
*F.-Mihályfalva	α	horvát	I ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	»
Delejes	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Károlyszeg	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
V-ik hegyker.	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	azóta lett	
Gyümölcshegy	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
Gyümölcsfalva	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
A.-Mihályfalva	α	horvát	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	horvát
Nyiresfalva	α	horvát	I ^o m.	v.	r. kath.	—	—	nőtt	horvát

A Dráva-völgy (42 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
Csáktornyai járás.							
(Muraköz).							
Cseresnyés	α	horvát	—	r. kath.	—	nőtt	horvát
Dráva-Óhid	α	horvát I ^o m.	n.	r. kath.	—	fogyott	»
Miksavár	α	horvát I ^o v.	m.	r. kath.	—	nőtt	»
Dráva-Magyaród	α	horvát I ^o t.	—	r. kath.	—	»	»
Édeskút	α	horvát	—	r. kath.	—	»	»
Nagyfalu	β	horvát I ^o m.	n.	r. kath.	—	»	»
Tótfalu	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Zrínyifalva	α	horvát I ^o l.	n. m.	r. kath.	—	»	»
*Dráva-Vásárhely	b	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
*Csáktornya	d	horvát III ^o m.	n. v.	r. kath. II ^o i.	a.	»	»
*Dráva-Csány	β	horvát I ^o m.	e. n.	r. kath.	—	»	»
Szászkő	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Nyírvölgy	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Dráva-Szt-Mihály	α	horvát I ^o e.	n. m.	r. kath.	—	»	»
Zala-Ujvár	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Felső-Pusztafa	α	horvát	—	r. kath.	—	»	»
Jánosfalva	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Szt.-Ilona	α	horvát I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i	—	nőtt	»
Vidafalva	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Dráva-Szt.-Iván	β	horvát	—	r. kath.	—	»	»
*Örség	a	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Belicza	a	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Perlaki járás							
(Muraköz).							
Vullaria	α	horvát	—	r. kath.	—	»	»
*Szoboticza	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Palovecz	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Derzsimovecz	β	horvát	—	r. kath.	—	»	»
Strelec	α	horvát	—	r. kath.	—	»	»
Jurcevecz	α	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
N. és Kis-Stefan.	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	nőtt	»
Podbiesz	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Orchovicza	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Benkovecz	α	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Ottok	α	horvát	—	r. kath.	—	»	»
*Perlak	c	horvát I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Oporovecz	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
*Draskovecz	β	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Csukovecz	α	horvát	—	r. kath.	—	»	»
Hemusevecz	β	horvát	—	r. kath.	—	»	»
A.-Mihalovecz	a	horvát	—	r. kath.	—	»	»
*Szt Mária	a	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
*Alsó-Domború	c	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Kanizsai járás							
(Dráván túl)							
*Légrád	b	horvát V ^e m.	n.	r. kath. II ^o a.	i. e.	nőtt	magyar

A Mura-völgy (37 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
ötven év							
óta							
előtt							
Csáktornyai járás (Muraköz).							
Lapány	§	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	nőtt	horvát
Mura-Nyirád	α	horvát —	—	r. kath.	—	»	»
Ormós	α	horvát —	—	r. kath.	—	»	»
Hétház	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Majorlak	α	horvát —	—	r. kath.	—	»	»
Györgyike	α	horvát —	—	r. kath.	—	azóta lett	
Békásd	α	horvát I ^o v.	m.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	horvát
*M.-Szt.-Márton	α	horvát I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
VI-ik hegyker.	β	horvát —	—	r. kath.	—	azóta lett	
*M.-Szerdahely	α	horvát I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	horvát
VII-ik hegyk.	α	horvát I ^o m.	n.	r. kath.	—	azóta lett	
VIII-ik hegyk.	β	horvát —	—	r. kath.	—	nőtt	horvát
Réthát	α	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	horvát
Bányavár	β	horvát I ^o n.	—	r. kath.	—	»	»
*Mura-Siklós	α	horvát I ^o m.	v.	r. kath.	—	»	»
Mura-Szt.-Ker.	β	horvát I ^o t.	n.	r. kath.	—	»	»
F.-Királyfalva	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Zsedény	α	horvát I ^o v.	—	r. kath.	—	»	»
Kristóffalva	α	horvát I ^o v.	m.	r. kath.	—	»	»
Mikófa-Ferenczf.	α	horvát I ^o m.	—	r. bath.	—	»	»
*Bottornya	α	horvát I ^o m.	c.	r. kath.	—	»	»
Mura-Szilvágy	α	horvát I ^o m.	v.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Perlaki járás (Muraköz).							
Novakovecz	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	nőtt	horvát
*Dekanovecz	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Domasinecz	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
T.-Dvoricse	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Alsó-Hrastyán	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Palinovecz	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Hodosán	α	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
A.-Pusztakovecz	α	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
T.-Szt.-György	α	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Csehovecz	β	horvát I ^o m.	—	r. kath.	—	»	»
Dráva-Egyház	α	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Mura-Király	α	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Mura-Csány	c	horvát I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Kotor	c	horvát I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Mura-Vid	b	horvát —	—	r. kath.	—	»	»

A Mura-köz 107 községéből egy darab horvát élet beszél hozzánk. A főhely *Csáktornya*, a Dráva-völgy mellékén, 4—5000 lélekkel (*d* típus). Népés *nagyközségek* még: Mura-Csány és Kotor a Mura-völgyben, Perlak és Alsó-Domború a Dráva-völgyben (*c*), Dráva-Vásárhely és Mura-Vid *e*

két folyam közt, végre túl a Dráván Légrád (b). E 8 nagyközségen kívül 99 *kisközség* fekszik a Mura-közben, úgyszólván egymás hátán. Túlnyomólag apró faluk, a mik apró telepekből s házcsoportokból alig 100 év alatt keletkeztek. E *házcsoportok* ma is csupán külső mázát bírják a községi szervezetnek; kilencz községnek neve sincs: ezeket I—IX. *hegykerületnek* hívják s számos házcsoport van bennük összekapcsolva nagy területen. Túl a Dráván a társországban is így csoportosítottak a szét-szóró háztömbök és telepek közös elüljáró és közös falunév alatt *adóközségekké*. Ott a lélekszámuk nem ritkán 6—8000; a Mura-köz legtöbb faluja 500 lélek alatt marad (61 α), alig a negyedrészt közelíti meg az 1000 lelket (25 β), s alig a nyolczadrész haladja azt túl (13 α). Az apró faluk a *halmos* csáktornyai, a népesebbek a *sík* perlaki járásra esnek, amazok inkább a Dráva, emezek inkább a Mura völgye felé. A halmos térszakaszon található a legtöbb (28) *tiszta horvát* helység; *más fajnépekből* az egész Mura-közben főleg *spórákra* akadunk, de ezek — kevés kivétellel — *mind magyarok*. Csak Légrádon (túl a Dráván: a zala-somogyi s a horvát-szlavon határszélen) van erőteljes (V^o) és Csáktornyán jelentékeny (III°) *magyar kisebbség*. Légrád 50 év előtt *magyar* mezőváros volt: ezt a *horvátság* elhódította azóta.

Ha átlépünk a *Mura balpartjára* s a folyam völgyét *vízfolyás ellenében*, föl a zala-vasmegyei határig, bejárjuk, — a partvidék két szakaszán *három fajnéppel* találkozunk, ezek: a magyar, horvát s a vend.

A Mura-völgy és melléke (18 magyar, 15 vend és 5 horvát = 38 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség vol	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt	
Letenyei járás:										
{	Tótszerdahely	a	horvát	V ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	horvát
	Molnári	β	horvát	IV ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
	Erdősfő	β	horvát	I ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	»
	*Tót-Szt-Márton	β	horvát	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{	Petri-Vente	α	horvát	IV ^o m.	e.	r. kath.	I ^o e.	—	»	»
{	*Becsehely	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
	Pola	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{	Egyeduta	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{	*Letenye	a	magyar	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
{	Bécz	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
{	Zajk	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
{	Rátka	α	magyar	I ^o h.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
	A.-Szemenye	α	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
	*F.-Szemenye	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
	Kis-Csernecz	α	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	—	—	azóta lett	
{	Csörnyeföld	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
{	Szent-Margita	α	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
{	Csehi	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtti
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Alsó-lendvai j.:									
A.-Lendvalakos	α	magyar	I ^o v.	n.	r. kath.	I ^o i.	--	nőtt	magyar
F.-Lendvalakos	β	magyar	I ^o v.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Gyertyámos	β	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	—	—	»	»
Kót	α	magyar	I ^o h.	v.	r. kath.	—	—	»	»
Kapcza	β	magyar	II ^o v.	h.	r. kath.	—	—	azóta lett	
Hoticza	β	vend	I ^o h.	—	r. kath.	—	—	nőtt	vend
Zsízsekszer	β	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Alsó-Bisztrice	α	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Közép-Bisztr.	α	vend	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Felső-Bisztrice	β	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Cserencsóc	α	vend	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Tüskeszer	β	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Mellincz	β	vend	I ^o n.	m.	r. kath.	—	—	»	»
Adriancz	α	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Izsakócz	β	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Deklezsín	β	vend	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Bellatincz	α	vend	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	α.	»	»
Bratoncz	α	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Lippahócz	β	vend	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Granicza	β	vend	I ^o n.	m.	r. kath.	—	—	»	»

A Mura-balpart *alsó* szakaszán, a letenyei hegyek alatt, 5 *horvát* falu mélyed kisebb öblözet gyanánt a magyar nyelvterületbe (más 3 horvát falu kiszélesíti a nagy csatornáig azt, Nagy-Kanizsa alatt, — ezekre később fogunk visszatérni, a csatorna-völgy leírásánál).

A letenyei hegység tövében, s a Mura mellett, föl a Lendva-torkolatig, *magyar községek* állnak sort. Mögöttük terül el Zala megye legérdekesebb nyelv-vidéke a Kerka, Valiczka és Zala folyók közt: ez a *Göcse*. A délszláv népek nyelvhatárával szemben a magyar nyelvhatár öre és védője a tősgyökeres és szívós erejű *göcsei nép*. Őrszemeinek vonalát ott látjuk a *Mura-balpart 14 határközségében*; a felső folyamszakaszon 5 magyar falu *éket* formál a *horvát és vend nyelvhatár* között.

A *vend* medencze itt terjeszkedik át Vas megyéből Zalába a Mura-vonal mentén. De községeik a horvát talajt csak egy ponton érintik: a vend Hoticza és Alsó-Bisztrice faluknak csak Mura-Füred a horvát szomszédosa.

Hogy a három fajnépet összehasonlíthassuk, ki kell e térszínt tágitanunk, egyfelől a *Lendva-völgy* s a *Lendva-Kerka-köz* felé, hol a többi *vend* képződmények láthatók, másfelől a *Göcse déli* térszakaszaira: a *Kerka*, *Valiczka* és *Berek* vizek mellékeig, mert ebben a keretben a magyarság viszonyairól is helyes fogalmat nyerhetünk.

A Göcse *északi* részére később fogunk visszatérni. Itt a déli tagozatról lesz szó, melynek vizei a Murába folynak, s népei a szomszéd muraközi néppel közvetlenül érintkezhetnek.

A Lendva-völgy (7 magyar, 13 vend = 20 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbsége		
ötven év							
óta							
előtt							
Alsó-lendvai j.							
*Bagonya	β	vend	I ^o m. —	r. kath. I ^o a. —	nőtt	magyar	
Bakóniak	α	vend	— —	r. kath. — —	»	»	
Filóc	β	vend	— —	r. kath. — —	»	vend	
Strelec	α	vend	— —	r. kath. — —	»	»	
Zala-Iváncz	α	vend	— —	r. kath. — —	»	»	
Renkőcz	β	vend	— —	r. kath. — —	»	»	
*Turnisa	a	vend	I ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	»	—	
Lippa	β	vend	— —	r. kath. — —	»	»	
Zorkóháza	β	vend	— —	r. kath. — —	»	»	
Gúnilica	β	vend	I ^o m. —	r. kath. — —	»	»	
Brezovicza	α	vend	I ^o n. —	r. kath. — —	»	»	
Kis-Palina	β	vend	— —	r. kath. — —	»	»	
Nagy-Palina	a	vend	I ^o m. —	r. kath. — —	»	»	
*Alsó-Lendva	b	magyar	II ^o h. n. v.	r. kath. II ^o i. a. e.	»	magyar	
Hidvég	α	magyar	I ^o n. —	r. kath. — —	»	»	
Bánula	α	magyar	— —	r. kath. — —	fogyott	»	
Hosszúfalu	a	magyar	IV ^o h. n.	r. kath. I ^o a. —	nőtt	»	
Cseute	β	magyar	I ^o v. h.	r. kath. I ^o a. —	»	»	
Völgyfalú	α	magyar	I ^o h. —	r. kath. — —	»	»	
Petesháza	β	magyar	I ^o h. n.	r. kath. — —	»	»	

A Lendva-Kerka-köz (22 magyar, 1 vend = 23 helységgel):

Alsó-Lendvai j.

Dobraföld	α	magyar	I ^o n. —	ev. ref. I ^o r. a.	nőtt	magyar
Felső Szt-Erzsébet	α	magyar	I ^o v. —	ev. ref. I ^o r. i. a.	»	»
Marokföld	α	magyar	I ^o t. v.	ev. ref. II ^o r. a.	fogyott	»
*Szt-Györgyvölgy	a	magyar	I ^o v. —	ev. ref. II ^o r. a. i.	nőtt	»
Szécsi Szt-László	α	magyar	I ^o t. n.	ev. ref. II ^o r. a. i.	»	»
Nemesnép	β	magyar	— —	r. kath. IV ^o e. —	»	»
Kebele	β	vend	I ^o m. n.	r. kath. I ^o a. —	»	magyar
Jósécz	α	magyar	II ^o v. —	r. kath. I ^o a. —	»	»
*Dobronak	a	magyar	I ^o v. —	r. kath. I ^o i. a.	»	»
Bődeháza	α	magyar	I ^o v. —	r. kath. — —	»	»
Zsitkóc	α	magyar	II ^o v. —	r. kath. II ^o a. —	azóta lett	
Gaborjaháza	α	magyar	— —	r. kath. — —	nőtt	magyar
Kámaháza	α	magyar	I ^o v. —	r. kath. I ^o a. i. e.	»	»
Göntérháza	α	magyar	I ^o v. —	r. kath. — —	»	»
Radamos	β	magyar	I ^o v. —	r. kath. — —	»	»
Dédes	α	magyar	— —	r. kath. — —	»	»
*Rédics	a	magyar	— —	r. kath. I ^o i. —	»	»
Külső-Sárd	α	magyar	— —	r. kath. I ^o e. —	»	»
Belső-Sárd	α	magyar	— —	r. kath. I ^o e. —	»	»
Szűjártóháza	α	magyar	I ^o h. —	r. kath. — —	»	»
Szombatfa	α	magyar	I ^o h. —	r. kath. — —	»	»
Resznek	α	magyar	I ^o n. —	r. kath. — —	»	»
Jakabfa	β	magyar	I ^o v. —	r. kath. I ^o e. —	»	»

A Kerka-völgy (36 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
ötven év							
óta							
előtt							
Alsó-lendvai járás.							
Ramocsa	α	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	a.	fogyott magyar
Kerka-Péntekfalú	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	nőtt »
Kerka-Németfalú	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	» »
Kerka-Kutas	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	» »
Kerka-Szent- Erzsébet	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	fogyott »
Kerka-Ujfalu	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt »
*Csesztreg	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	» »
Pusztá-Kozma- dombja	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	» »
Kerka-Kálócza	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a	i.	» »
Pórszombat	β	magyar	I ^o e.	r. n.	r. kath. I ^o e.	—	» »
Czup	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	a.	» »
*Baksa és Győrfá	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e. a.	» »
Barabás	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Boglád	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	» »
Lenti-Kápolna	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	—	» »
Novai járás.							
Kerka-Szent- Mihályfa	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt magyar
Bárhely	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	fogyott »
Mumor	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i	—	nőtt »
*Lenti	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Lenti-Szombat- hely	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. —	—	» »
Gosztola	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	fogyott »
Máhomfa	α	magyar	I ^o v.	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt »
Letenyei járás.							
Bördöcze	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt magyar
Ikod	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	» »
Kerka-Teskánd	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Kerka-Tótfalu	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	» »
*Szécsi-Sziget	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Tormaföld	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Kis-Lakos	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Kutfej	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	» »
Lovászi	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	» »
Pincze	α	magyar	I ^o h.	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Lendva-Ujfalu	α	magyar	I ^o h.	n.	r. kath. I ^o a.	i.	» »
*Kerka-Szent- Miklós	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Dobri	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» horvát
Kerka-Szent- Király	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	» magyar

A Berek-völgy (17 magyar helységgel):

		fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt		
A járás és helység neve	A helység mértéke	többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Novai járás:									
Vakola	α	magyar	I ^o n.	c.	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
Baktúttös	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
*Tárn-Oroklán	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Szent-Kozma-Dombja	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	c.	»	»
Hencse	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Tófej	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Pusztá-Ederics	α	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	i.	»	»
Náprádfa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Gutorföld	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Ortaháza	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Pördeföld	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Döme-föld	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Páka	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Csömödér	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kis-Sziget	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Zebeczke	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Hernyék	α	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	—	—	»	»

A Valiczka-völgy (27 magyar helységgel):

<i>Lelenyei járás:</i>									
Kányavár	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
Marócz	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Lasztonya	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
*Szent-Adorján	α	magyar	I ^o h.	v.	r. kath.	—	—	»	»
Erdőhát	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Lespe	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Keretye	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Várföld	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
*Bánok-Szent-György	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Báza	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Borsfa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Tolmács	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Vakonya	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Ollárcz	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Bucsuta	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Szent-Liszló	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*P.-Magyaród	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Szt-Péterföld	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
<i>Zalaegerszegi j.:</i>									
P.-Szt-László	β	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	i.	nőtt	magyar
*Söjtör	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Bakk	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Sárhida	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Boczföld	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Csatár	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Botfa	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
*Besenyő	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Csács-Bozsok	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»

A *három fajnép* viszonylagos erejét és fejlődképességét a déli *Göcse* 127 magyar, a *Mura-vidék* 112 horvát s a *Mura-Kerka-köz* 29 vend községére vonatkozó adatokból megállapíthatjuk.

A magyar községek ez egész vidéken nem nagyok, nem is jelentékenyek. *Saját háztartása* az egy Alsó-Lendvának van; ez és Söjtör a *legnépesebb* helyek (mindkettő *b* típusú). Nincs több 14 magyar falunál, hol a népszám meghaladja az 1000 lelket (*a* típus). A többi 111 kis falunak alig harmada fejlett (34 *β*), nagyobb kétharmada fejletlen (77 *α*).

De e zsenge képződmények *erőt* fejeznek ki. Fél száz év előtt sokkal kisebbek voltak; 100 év előtt nagy részük telep vagy pusztá lehetett. 122 község azóta nőtt meg; harmadrészük megkétszerezte, tizedrészük megháromszorozta lélekszámát; sőt van néhány magyar falu, hol a népesség 200—800%-kal szaporodott. Ilyen: Lenti-Kápolna (265-ről 700-ra), Dobri (200-ról 670-re), Kerka-Péntekfalú (26-ről 229-re, Hosszúfalú (183-ról 1108-ra emelkedve). Csak 5 magyar helység népe fogyott.

A Mura-köz horvát falui — mint láttuk — fejlettebbek, s az apró, elmaradt képződmények száma kevesebb, bár találunk köztük elég példát, hogy a szervezett község, alig 60—80 lélekből áll ma is. A horvát faluk átlag mind nőttek, csak 3-ról tudjuk, hogy fél száz év óta megfogyott. Csáktornya, Nyírvölgy, Bányavár megháromszorozta, Dráva-Szt-Mihály meghatszorozta, Lapány megkétszerezte (74-ről 507-re emelve) létszámát. Elég nagy a népessége a zalai 29 vend falunak is; méreteik: 5 *α*, 17 *β*, 7 *α*, — s 50 év óta ez mind nőtt, — Bellatincz, Adrianz, Mellincz megkétszerezték lélekszámukat.

Szaporaság és terjedés dolgában mégse tud a göcsei magyarral versenyezni sem a horvát, sem a vend. Fél száz év alatt 100%-nyi szaporodást a magyar helységek harmada, a horvát helységeknek alig ötödrésze, a vend helységeknek csak nyolczadrésze ért el. A horvát elem túl a Dráván, a vend a zala-vasmegyei határon 1—1 községet hódított: amaz Légrádot, emez Kebelét. A magyar a Kerka-melléken magába olvasztotta a horvát Dobri falut, s a vend eredetű Zsitkóczot és Jóséczet. A magyar kisebbség a mura-balparti horvát képződmények közt Petri-Ventén és Molnáriban IV—IV°, Tót-Szt-Mártonban VI°, Tót-Szerdahelyt V^o, a jobbparton Csáktornyán III°, Légrádon V^o; — a vend faluk közt Deklazinban III°, Bellatinczban II° erejű. Míg a magyar helységekben jelentékeny vend minoritás éppen nem, horvát pedig csak a Lendva-völgyben fordul elő: Hosszúfalun IV°, Alsó-Lendván II° erejű.

A magyar elem a göcsei délvidéken terjeszkedik s a nyelvhatárt a Muráig törekszik eltolni, úgy a letenyei horvát öblözet, mint a mura-kerka-vidéki vend képződmények felé.

A magyar-horvát nyelvhatár ma egyfelől a magyar Becsehely, Egyed-uta, Letenye, Rátka, Kis-Csernye, Kerka-Szt-Király, Kerka-Ujfalu, Petesháza, Alsó-Lendvalakos, Gyertyámos és Kót. másfelől a horvát Lapány, Ormós, Hétház, Mura-Szerdahely, Mura-Szt-Kereszt, Mikófa, Novakovecz, Dekanovecz, Hodosán, Mura-Csány, Tót-Szerdahely, Tót-Szt-Márton, Petri-Vente és Erdőske faluknál húzódik el.

A *magyar-vend* nyelvhatár mai vonalát egyrészt a *magyar* Kót, Kapecza, Felső-Lendvalakos, Bánuta, Radamos, Kámaháza, Dobronak, Jósécz, Jakabfa, Nemesnép és Szécsi-Szt-László, — másrészt a *vend* Bakónak, Kebele, Filócz, Strelec, Renkócz, Turnisa, Zorkóháza, Brezovicza, Palina, Zsizsekszer és Hoticza faluk jelzik.

A Drávától a Valiczkaig terjedő vidéken az egész horvátság, a zalai összes vendek s a magyar Göcse déli része a *római egyház* követője. Csak a Kerka körül, *tőszomszédságban* a vas megyei *örkerület kálvinista falvainak*, van 8 *ev. ref. magyar falu* egymás mellett. A két szomszédnépet szoros kötelékek kapcsolták száz évek óta egymáshoz: bajtársak voltak a határőri szolgálathoz, egy hitet vallottak, összeházasodtak. Bizonyosan érdekes, hogy hajdan Zalában a lenti vár körül, miként Vasban a felső-őri s az alsó-örvidéki kapitány alatt, a határvédő szolgálatot kálvinista vitézek, magyar hugonották látták el.

Most a *göcse északi* része felé fordulunk. Megtekintjük a *novai hegyeket*, melyek vízválasztók a Kerka és két mellékfolyója (a Berek s a Valiczka), meg a Zala-folyó közt, — leszállunk a Zala-völgybe is, hogy a folyót elkísérjük újján torkolatáig: a Kis-Balatonig.

A göcsei hegyvidék (35 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Novai járás.									
Csertalakos	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
Mikefa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Karácsonyfa	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Nova	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Bollahida	α	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	c. i.	»	»
Majosfa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Szilvág	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»
Vadamos	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»
Petri-Keresztur	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	c. i.	»	»
Iborfia	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	a.	»	»
Liczkó	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Ormándlak	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Gellénháza	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Kökényes-Mindszent	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	—	fogyott	»
Rám	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	e.	nőtt	»
Parasza	α	magyar	—	—	er. ref.	III ^o r.	a.	azóta lett	»
Vargaszeg	α	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	—	nőtt	»
Keresztzeg	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	a.	»	»
Gerótszeg	α	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	a.	fogyott	»
Vörösszeg	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Nagy-Lengyel	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	nőtt	»
Rózsásszeg	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Bazita	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Döbréte	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Dobronhegy	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
Győrfiszeg	α	magyar	— —	r. kath.	II ^o e. a.	nőtt	magyar
Barabásszeg	α	magyar	— —	ev. ref.	IV ^o r. a. i.	azóta lett	
Gombaszeg	α	magyar	— —	r. kath.	— —	» »	
Pálfiszeg	α	magyar	— —	r. kath.	III ^o e. a	nőtt	magyar
Pajzsszeg	α	magyar	— —	r. kath.	V ^o e. i.	fogyott	»
Kis-Lengyel	α	magyar	— —	r. kath.	IV ^o e —	nőtt	»
Kustánszeg	α	magyar	— —	ev. ref.	IV ^o r. a. i.	»	»
Milej-Egyház- szeg	α	magyar	— —	ev. ref.	V ^o r. i.	»	»
*Csonka-Hegy- hát	α	magyar	— —	r. kath.	V ^o e. i. a.	azóta lett	
Zala-Németfalu	α	magyar	— —	r. kath.	II ^o e. —	» »	

A Zala-völgy és környéke (80 magyar helységgel):

<i>Z.-egerszegi járás.</i>							
P.-Szt-Péter	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	III ^o e. a.	nőti	magyar
Fernekg	α	magyar	— —	r. kath.	— —	azóta lett	
Csőde	α	magyar	— —	ev. ref.	V ^o r. —	fogyott	magyar
*Zala-Lövő	β	magyar	I ^o n. —	r. kath.	II ^o i. a. e.	nőtt	»
Zalapataka	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	»
Budafa	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	— —	nőtt	»
Zala-Mindszent	β	magyar	I ^o t. —	r. kath.	I ^o e. i. a.	»	»
Keménfa	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
*Salomvár	β	magyar	I ^o h. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Cséb	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Háshágy	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o a. i. e.	»	»
Vaspör	α	magyar	— —	r. kath.	— —	fogyott	»
<i>Egyh.-Ozmán-</i>							
bükk	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. e.	azóta lett	
Hagyáros	α	magyar	— —	r. kath.	— —	nőtt	magyar
Szent-Pál	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Börönd	α	magyar	— —	r. kath.	— —	fogyott	»
*Felső-Bagod	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. e.	nőtt	»
Alsó-Bagod	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Z.-Szt-György	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	azóta lett	
Bonzodföld	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o e. i.	nőtt	magyar
Kávás	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Böde	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Boldogfa	β	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Apátfa	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
*Andráshida	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Teskánd	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Hottó	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Vorhota	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Szt-Erzsébeth.	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Szt-Mihályfa	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Ebergény	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
*Zala-Egerszeg	β	magyar	I ^o n. e.	r. kath.	II ^o i. a. e.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezetű népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Neszele	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	magyar
Gébárt	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Ságod	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Kaszaháza	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
Kis-Kutas	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Nagy-Kutas	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Kis-Páli	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Nagy-Páli	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Zala-Szt-Iván	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»
Porva	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Pelő-Henye	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Ördög-Henye	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e	i.	»	»
Szt-Lőrincz	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Alibánfa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
*Nemes-Apáti	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Vöczkönd	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Lukafa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Kemend-Ollár	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»
Gyűrűs	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Zala-István	β	magyar	—	—	ág. ev.	V ^o r.	i.	fogyott	»
*Szepetk	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»
Pókafa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
<i>Zala-Szt-Gróti jár.</i>									
Dölk	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Pákod	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
*Zalabér	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Batyk	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Véged	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Tekenye	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
*Belső és K.Türje	b	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Zala-Szt-Grót	b	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o i.	a.	»	»
Szt-Grót polg. v.	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Tüske-Szt-Péter	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	e. i.	nőtt	»
*Alsó- és f.-Aranyod	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Csáford	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Udvarnok	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
*Zala-Koppány	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kallós	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Bezeréd	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Barátság	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Almás	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kehida	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Zala-Németfalu	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Zala-Csány	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
<i>Pacsai járás.</i>									
Bókaháza	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Hosszufalu	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Zala-Apáti	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Esztergály	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Szabar	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

Mentül távolabb esnek a göcsei községek a Murától és Lendvától, annál ritkábban fordul elő bennük horvát, vend vagy vindus-német elem. Súlytalan spóráikkal a Kerka-vonalon túl már alig találkozunk. A magyar falu a Göcsében, miként a Rábaságban, többnyire *tiszta magyar*; más fajnép nem ver benne gyökeret, hanem tovább áll vagy beolvad. A göcsei hegyek közt, s végig a nagy Zala-völgyön 126 magyar helység közül 103 monoglott.

Zala-Egerszeg a góczpontja e vidéknek s székhelye a vármegyének. A kisebb magyar városok közül való (ß típus), mely a kereskedelem fővonalainak hálózatából kimaradt, s lassú fejlődéséhez az erőt csak önmagának s a környező helyi népességnek köszöni. Környczetéből magasan kiemelkedik, mert csupa apró falu veszi messze földig körül. A göcsei népnek egyik felöltő sajátága, a miben más vidékek magyar fajtájától különbözik, hogy *nem szereti a nagy községeket*, inkább lakik kevesed-magával sok kis telepen szétosztva. Nemcsak a göcsei hegyek közt fekszenek egymás hátán túltengő számmal a csepp magyar-falvak, — ez a típus uralkodik a Göcse laposabb délvidékén is. Nova fölött: a nagy-lengyeli körjegyzőségben 18 ilyen falut, a csonka-hegyhátiban és a felső-bagodiban 10-et—10-et látunk összekapcsolva: van köztük több olyan falu is, hol a népesség alig 60—70 lélek. Csak a Göcsétől keletre, a Zala-völgy szent-gróti szakaszán változik a kép: ott a községek kevesebb számúak s népesebbek. A helységméretek a göcsei területen: 2 *a*, 13 *β* és 73 *α*; a Göcsétől keletre: 2 *b*, 8 *a*, 8 *β*, 8 *α*.

Nagyközségekkel majd csak a Balaton körül s a somogyi határszélen találkozunk. A megye legnépeseb helysége és egyetlen valódi városa: *Nagy-Kanizsa* szintén határszéli fekvésű. Ily képződményekre a Göcsében — úgy látszik — nem alkalmas a talaj: hiányzik hozzá a városi elem s a városias szellem. Azonfelül a Göcse *északi* része, miként az egész felső Zala, kezd a népességéből veszíteni. A lakosság az utolsó 50 év alatt a faluk átlagában ugyan nőtt, de több mint tizedrészükben (15 falu) fogyott, s ezek nagyobb fele a Zala-völgy mellékére esik.

Vallásra e nép túlnyomólag *római katolikus*. Valaha a Göcse hegyei közt a *kálvinistaság* is erős volt; ma az ev. ref. községek száma ott 5, — más 12-ben az egykori kálvinista többség III—V^o erejű *kisebbségre* olvadt le. A vidék egyetlen *ág. evang.* faluja: Zala-István, a Göcse szélén fekszik, közel a vasmegyei határhoz.

Zala-Szt-Grót körül a Bakony s a Nagy- és Kis-Balaton-mellék hegyeit már közletről érjük. Az utóbbiak szeliden hullámozó lánczatát a Bakony tetemesb bércz-sorától a Zala-völgy választja el. A Bakony északnyugati nyulványai viszont vízválasztók a Balatonba folyó Zala s a Rába felé tartó Marczal és Kigyós patakok közt.

Mi széttekintünk a Marczal vidékén, bejárjuk a Bakony és Nagy-Balaton-mellék bérceit, onnét leereszkedünk a tó-mellékre, az Eger, Tapolcza, Lesencze és Gyöngyös völgyek hullámai közé.

A Marczai-völgy és melléke (24 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többség	kisebbségei			
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
ó t a									
előtt									
Sümegei járás.									
Nagy-Görbő	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	—	nőtt	magyar
Döbröcze	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Ó-Híd	β	magyar	l ^o n	—	r. kath.	l ^o i.	—	»	»
*Mihályfa	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	e.	fogyott	»
Szalapa	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	—	nőtt	»
Kis-Vásárhely	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	—	»	»
*Gógánfa	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	—	»	»
Dabroncz	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o a.	—	»	»
Hetyefő	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Zala-Erdőd	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	a.	»	»
Gyömörő	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	—	»	»
*Ukk	β	magyar	—	—	r. kath.	ll ^o a.	i.	»	»
Megyer	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	a.	»	»
Rigács	β	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	i. e.	»	»
Megyes	α	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	i. e.	maradt	»
Hosztót	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o a.	i	nőtt	»
Szegvár	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o e.	i. a.	»	»
*Galsa	β	magyar	—	—	r. kath.	lll ^o a.	i.	fogyott	»
Sárosd	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	—	nőtt	»
*Káptalanfa	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	—	»	»
Bodorfa	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o a.	i.	»	»
Hany	β	magyar	—	—	r. kath.	ll ^o a.	i.	fogyott	»
Kajánföld	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o e.	i. a.	fogyott	»
Gyepű	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	—	nőtt	»

A zalai Bakony (37 magyar, 2 német helységgel):

<i>Zala-Szt-Gróti j.</i>								
Kis-Görbő	α	magyar	—	—	r. kath.	—	nőtt	magyar
Vindornya-Szöllős	β	magyar	—	—	r. kath.	—	»	»
Senye	α	magyar	—	—	r. kath.	—	»	»
*Zala-Szt-László	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
Gyülevesz	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
A. és F.-Kustány	β	magyar	l ^o n.	—	r. kath.	l ^o i.	«	»
<i>Keszthelyi járás.</i>								
Köszvényes	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
Nemes-Boldog- asszonyfa	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
*Alsó-Páhok	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
Felső-Páhok	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
Szent-András	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
Egregy	α	magyar	—	—	r. kath.	—	»	»
Nemes-Bük	β	magyar	—	—	r. kath.	—	»	»
*Karmacs	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
Köveskút	α	magyar	—	—	r. kath.	—	fogyott	»
Vindornyafok	α	magyar	—	—	r. kath.	—	»	»
*Zala-Szántó	β	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	»	»
Vindornyalak	α	magyar	—	—	r. kath.	l ^o i.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység nérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség óta	a fajtöbbség volt előtt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsú- lyos	egyéb szórványos		legsú- lyos	egyéb szórványos		
öten év									
*Rezi	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
Vallus	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Alsó-Zsid	β	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	—	»	»
*Felső-Zsid	a	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	—	»	»
Sütemei járás.									
*Bazsi	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Csehi	β	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	—	»	»
Prága	β	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	—	»	»
*Sütemei	α	magyar	1 ^o n.	—	r. kath.	1 ^o i.	a.	»	»
*Csabrendek	c	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	—	»	»
*Nyirád	a	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	a.	»	»
Szőcz	α	német	III ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	magyar
Tapolczai járás.									
*Talián-Dörög	a	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o a.	e. i.	nőtt	magyar
Pula	β	német	II ^o m.	—	r. kath.	1 ^o e.	a.	»	német
Vigánt	α	magyar	1 ^o n.	—	r. kath.	IV ^o a.	i.	»	magyar
Petend	β	magyar	1 ^o n.	—	r. kath.	1 ^o a.	i.	»	»
Kapolcs	a	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	i. e.	fogyott	»
*Monostor-Apáti	a	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	—	nőtt	»
Hegyesd	α	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o a.	—	fogyott	»
*Diszel	a	magyar	1 ^o n.	—	r. kath.	1 ^o i.	a. e.	nőtt	»
Sáska	β	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	—	fogyott	»
Haláp	β	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o a.	i.	nőtt	»

A nagy-balaton-melléki hegység (18 magyar, 2 német helységgel):

<i>Tapolczai járás.</i>									
Mindszent-Kál	β	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o i.	—	nőtt	magyar
*Kékkut	α	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o e.	—	»	»
Salföld	β	magyar	—	—	r. kath.	1 ^o a.	i.	»	»
*Köves-Kál	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	a. i. m.	»	»
Szent-Békál	β	magyar	1 ^o n.	—	r. kath.	1 ^o e.	—	»	»
Balaton-Heny	β	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	a. i.	fogyott	»
Monoszló	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	a. i. m.	fogyott	»
Zánka	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o a.	r. i.	nőtt	»
Tagyon	α	magyar	1 ^o n.	—	r. kath.	1 ^o e.	i. a.	fogyott	»
*Szt-Antalfa	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r. III ^o a.	i.	nőtt	»
Szt-Jakabfa	α	német	1 ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
Csicsó	β	német	V ^o m.	—	r. kath.	1 ^o i.	—	»	magyar
Ó-Budavár	α	magyar	1 ^o n.	—	r. kath.	1 ^o e.	a.	fogyott	német
Felső-Dörgicse	α	magyar	—	—	ág. ev.	V ^o r.	e. i.	nőtt	magyar
Alsó- »	α	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	e. i.	»	»
Kis- »	α	magyar	—	—	ág. ev.	III ^o r.	e. i.	»	»
Balaton-Kis-Szöllős	α	magyar	1 ^o n.	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	fogyott	»
Nagy-Pécsely	α	magyar	1 ^o n.	—	ev. ref.	V ^o r.	a. i.	fogyott	»
*Nemes-Pécsely	α	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	a. i.	nőtt	»
Vászoly	β	magyar	1 ^o n.	—	r. kath.	1 ^o a.	e. i.	fogyott	»

A Marczal-mellék sík térszinét félkörben szegik be a *veszprémi nagy Bakony*nak Devecser felé hajló, s a *Zalai kis Bakony*nak a Balaton hosszában feltornyosodó kúpjai. Amaz a Balaton-melléki hegyekig plató-szerűleg épült fel, melyet rengeteg bükkerdőség borít. Emez rendszer nélkül halmozza a kisebb-nagyobb bazalt-csúcsokat egymás mellé, egykor tűzhányó Vulkánok sorait, melyek kúpján a kráter maradványai itt-ott ma is láthatók. A legmagasabb csúcsok délnyugat-északkeleti irányban így következnek: Keszthely fölött a Rezi (427 m.); a Lesencze-völgy felett a Badacsony (438 m.); a gulácsi hegy (398 m.) és Csobáncz (376 m.); Sümeg fölött Tátika (413 m.), Tapolcza fölött a szent-györgyi hegy (415 m.), s az Agár-tető (513 m.); végre Balaton-Füred fölött a Nagy-Gella (419 m.). A kúpokat váromladékok koronázzák, — alattuk a Balaton tükre világít.

E területen 130 helység fekszik, — sűrűbben a Balaton-parton, szétosztan a hegyek közt. A helységek legtöbbje régi képződmény, elég népeseek, s néhányuk ma is jelentékeny.

Ha összehasonlítjuk a Bakony-Balaton-vidék lakott földjét a Göcse s a Mura-köz lakott földjével, a népességi viszonyokban nagy eltérést látunk.

A Mura-köz területe kerekszámban 140,000 k. hold, lakja mintegy 75,000 lélek, 107 községben (Légráddal); a Göcse területe 410,000 k. hold, lakja mintegy 140,000 lélek 276 községben; a Bakony-Balaton-vidék területe 305,000 k. hold, lakja 130,000 lélek, 130 községben. E szerint a Mura-melléken minden 1300 holdra, a göcsei földön minden 1500 holdra, a Bakony-Balaton-vidéken minden 2400 holdra jut egy-egy helység; s egy-egy helységre a Mura-melléken 700, a göcsei földön 500, a Bakony-Balaton-vidéken 1000 lélek jut. Az utóbbi vidéken tehát a népesség legkevésbé sűrű, de viszonylag a legtömörebb, mert a helységek itt a legnépesebbek.

Mindössze 48 az apró (α) faluk száma; 47 a fejlettebbeké (β), 26 község lélekszáma meghaladja az 1—1000, 4 községé a 2—2000, 1 községé a 3000 lelket. Van e vidéknek 3 nagyméretű községe is: Sümeg, Tapolcza (2 A) és Keszthely (B). A közelmúltban a viszonyok még kedvezőbbek voltak; de azóta e vidék hervadásnak indult. Maga a *főhely*: Keszthely, s külső városa: az uradalmi várostól különvált Polgárváros is, az 50 év előtti állapothoz képest népszámában *megfogyott* (Keszthely közel 1700 lélekkel!). Ezenkívül a Bakonyban 3, a Balaton-melléken 14 helységnek *csökkent* a népszáma. A szállórovar pusztításai fosztották meg itt az egykor jómódú szőlősgazdákat kenyerüktől, tették őket földönfutóvá.

A *fajnép* e vidék legtöbb községében *tiszta magyar*. Csak a *tapolczai* járásban vannak sűrűbben a szórványos *német* kisebbségek, a mik a *veszprémi Bakony sváb medencéjéből* folynak idáig. E medence széle átér Zalába; a veszprém-zalai határon 4 *sváb falu fekszik*, melyek fajnépe azonos a veszprémi Bakony svábjaival. Ezek közül *Pula* és *Szt-Jakabfa* régebbi képződmények, — ellenben *Csicsót* és *Szöszl*

a svábok 50 év óta hódították el a magyarságtól, átengedvén értük neki Ó-Budavárt, mely félszáz éve még német volt, s most magyar. Csicsón a magyarság ma is V^o, Szöszön III°, Pulán II° erejű. Úgy látszik, hogy a költöző magyarok helyébe e vidéken a veszprémi svábok kezdenek áttelepedni. Kisebb rajaik már 50 éve mutatkoztak Tihany körül. (L. Fényes földrajzát.) Az újabb statisztika erről nem tud; be kell várnunk az imént lefolyt népszámlálás részletező eredményeit.

A felekezeti élet túlnyomólag r. kath. A protestáns egyházak csak a tapolczai járásban vertek erős gyökeret: ott 13 helység ev. ref., 2 ág. evang. felekezetű. Az izraelitáknak egyes népes pontokon vannak jelentékenyebb (II°) kisebbségeik: Keszthelyen, Tapolczán, Csabrendeken és Kővágó-Örsön. A nazarénus és baptista szektáknak (m) első nyomait e vidék négy falujában találtuk.

Körutunkat a Kis-Balaton-mellék hegysoránál s a principális csatorna nagy völgynyílásánál fejezzük be.

Magaslatok a Kis-Balaton-melléken (24 magyar községgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos	óta	előtt
<i>Kanizsai járás.</i>							
Szent-Jakab	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i.	nőtt	magyar
*Sárszeg	α	magyar	—	r. kath. I ^o e.	—	fogyott	»
Nagy-Réce	a	magyar	—	r. kath. —	—	nőtt	»
Kis-Réce	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Csapi	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Nagy-Bakónak	a	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Zala-Újlak	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Zala-Merenye	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
<i>Pacsai járás:</i>							
Kis-Rada	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Nagy-Rada	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Baksaháza	α	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Kerecseny	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Orosztony	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Eger-Arácsa	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
*Palkonya	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	5	»
Diós-Kál	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Nagy-Horváti	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Szent-Márton	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Igricze	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Vörrű	α	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
*Szent-Péterúr	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Gétye	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Nemesszer	α	magyar	—	r. kath. —	—	fogyott	»
Rád	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»

A Zala—Mura-csatorna melléke (40 magyar, 1 német, 3 horvát helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
Pacsai járás:							
Orbánosfa	α	magyar	— —	r. kath.	— —	nőtt	magyar
Padár	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Nagy-Kapornak	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. a.	»	»
Tilaj	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Misefa	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Bucsa	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	— —	»	»
Hetés	β	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
*Bucu-Szent-László	β	magyar	I ^o n. —	r. kath.	II ^o i. a.	fogyott	»
Sándorháza	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
Szent-András	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Pölöske	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Z.-Szent-Mihály	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. a.	azóta lett	
*Pacsa	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
Pacsa-Tüttös	β	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Pötréte	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Felső-Rajk	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o a. i.	»	»
Alsó-Rajk	β	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
*Felső-Hahót	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Alsó-Hahót	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Kanizsai járás.							
Pölöskefő-Duzsmak	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	magyar
*Zala-Szt-Balázs	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Börzöncze	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Kaczorlak	β	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Magy.-Szerdah.	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Boeska	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	»
Kilimár	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
*Gelse	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Gelsesziget	α	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Ujudvar	β	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
Német-Szent-Miklós	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	német
Fűzvölgy	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	azóta lett.	
*Langviz	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	német
Korpavár	α	magyar	I ^o n. t.	r. kath.	— —	»	magyar
H.-Komárom	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	német
Obornak	α	magyar	— —	r. kath.	— —	fogyott	magyar
Eszteregnye	a	magyar	— —	r. kath.	— —	nőtt	»
Rigyác	β	magyar	— —	r. kath.	— —	azóta lett	
*Sormás	a	magyar	— —	r. kath.	— —	nőtt	magyar
*Nagy-Kanizsa	B	magyar	I ^o n. h.e.	r. kath.	II ^o i. e.a.	»	»
Palin	α	magyar	I ^o n. h. t.	r. kath.	I ^o a. —	»	»
*Szepetnek	b	német	IV ^o h. m.	r. kath.	III ^o a. i.	»	magyar
Bajcsa	α	horvát	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	horvát
Fityeház	β	horvát	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	magyar
*Murakeresztúr-							
Kollátszeg	a	horvát	II ^o m. n.	r. kath.	— —	»	magyar

E két keskeny térszakasz a Zala-völgytől a somogyi határig s a Mura-közig leér. Szorosan egymás mellett s a megye északi és déli határa közt átlós vonal gyanánt fekszenek, mintegy ketté osztva a megyét: egyfelől a Bakonynyal és Balaton-vidékkel, másfelől a Göcsével s a Mura-közzel. A miket a két ellentett oldalon láttunk, azok a jelenségek küzdeni látszanak egymással e közbenső átlós vonalon.

Látjuk egyfelől a sok zsenge, vagy félben maradt, *apró* falut (31 *a*), a miknek hasonmását Göcsében láttuk, s másfelől a *fejlett* képződmények nagy számát (21 *β*, 13 *a*, 1 *b*), milyenekkel a Zala-völgytől keletre találkoztunk. Látunk közbül egy kereskedő-*várost* rohamosan nőni és gyarapodni: *Nagy-Kanizsát*, mely 50 éve 6000 lelket se számított, s ma több mint háromszorosát bírja régi népszámának. Látjuk körülötte a lendületet, melylyel egyes községek fejlődnek: Kis- és Nagy-Récse, Szent-Jakab, Szent-András, Alsó-Rajk, Homok-Komárom megkétszereztek, Pölöske, Ujudvar, Bucusi csaknem megháromszorozták lélekszámukat. S látjuk a Balaton-vidéken látott hervadás jeleit is abban a hat községben, mely ugyanitt félszáz év alatt megfogyott.

Látjuk a magyar monoglott községek tömege közt a magyar faj-nép *egyes hódításait*: a csatorna-völgyben három beolvasztott német telepes községet (Homok-Komárom, Langviz és Német-Szt-Miklós 50 év előtt még sváb faluk voltak); de látjuk a magyar faj *térvesztését* is a Mura-melléken, a csatorna-völgy végében: ott a *német* elem megszállta újabban *Szepetneket*, s a muraközi *horvátság* Bajcsán gyökeret vevén, *elhódította Mura-Keresztúrt* és *Fityeházát*, a mik félszáz éve magyar községek voltak. Ma csak Mura-Keresztúron van még II° magyar kisebbség. A horvát elem Szepetnek felé terjeszkedik s közel jár ahhoz, hogy elvegye a némettől (már is IV°-nyi ott a horvát kisebbség).

A *hitélet* e vidéken csaknem kizárólag *r. kath.* Csak Szepetneken van erősebb (III°) ág. ev. német kisebbség. Úgy látszik, a vidék egykori német telepei mind protestáns vallásúak voltak. Jelentékeny izraelita kisebbség (II°) van Bucusi-Szent-Lászlón és Nagy-Kanizsán. A magyar *nyelvhatár* ma Rigyác, Sormás és Nagy-Kanizsa, — a horvát *nyelvhatár* Bajcsa, Fityeháza és Mura-Keresztúr községeknél vonul el.

Zala megye fajnépeiről nagy vonásokban ilyen képet adnak a községi adatok példái.

Van a megyében két *város*: Nagy-Kanizsa és Egerszeg, — mindkettő magyar; van 17 *nagyközség*: 9 magyar, 8 horvát; van 562 *kisközség*, melyek 106 *körbe* kapcsolvák; ezek közül 61 kör 2—5 faluból áll, s a falvak legtöbbje 50 körben magyar, 10-ben horvát, 1-ben német, — 40 kör 6—10 faluból áll, s a legtöbb falu 29 körben magyar, 7-ben horvát, 4-ben vend, — 2 kör 13—18 faluból áll, emezek magyar, amazok horvát faluk.

Ha a községméreteket a fajtöbbségek szerint csoportosítjuk, az eredmény ez:

<i>A fajtöbbség</i>				
magyar	horvát	vend	német	méretű
1 B	—	—	—	»
1 Œ	—	—	—	»
3 Œ	—	—	—	»
—	1 d	—	—	»
1 c	4 c	—	—	»
8 b	3 b	—	1 b	»
60 a	15 a	5 a	—	»
121 β	31 β	17 β	2 β	»
237 α	61 α	7 α	2 α	»
= 432,	115,	29,	5	községben.

Apró faluk dolgában (α és β típus) az összes fajnépek egyenlően állanak: községeik nagy része megyeszerte ilyen. Csak az a különbség, hogy a magyar és horvát faluk nagyobb fele a gyengébb (α) tipushoz, a vend és sváb községek nagyobb fele pedig a fejlettebb típusokhoz (β , a , b) tartozik.

Népes nagy faluja ($c-d$) több van a zalai horvátnak, mint a magyarnak, — a magyar és horvát községeknek alig hetedrésze gyenge közepméretű ($a-b$). Nagy és legnagyobb méretű községet csak a magyarság alkotott Zalában: Sümeg, Tapolca, Keszthely (3 **Œ**), Egerszeg (**Œ**) és Nagykanizsa (**B**) megannyi gócpontjai egy-egy vidéknek. Kanizsa a magyarságnak egykor már határvára volt a törökkel szemben, — most a viszonyok a magyar-horvát nyelvterület szélén ismét határvárrá tették. E város ereje és kulturája van hivatva gondoskodni, hogy a magyarság az alsó Muránál *lért ne vesztessen*.

Ma erős magyar fajkisebbségek (IV—V^o) 4 horvát, 2 német helységben vannak, kisebb súlyúak (II—III°) 4 horvát, 2 vend, 2 német helységben. Viszont a horvát kisebbség súlyos 1 magyar s 1 német, — kisebb súlyú (II—III°) 1 magyar faluban. Vend minoritás csak kisebb súlylyal s 3 magyar községben fordul elő. A *tiszta-magyar* községek száma 338; *tiszta-horvát* község van 38, *tiszta-vend* van 16, *tiszta-német* község egy sincs.

A megye németisége, horvátsága és vendsége kizárólag, magyarsága nagyrészt *r. kath.* vallású. Az *ev. ref.* egyház 63, az *ág. evang.* egyház 3 magyar községben bírja a hívek majoritását. Nyolcz magyar s egy horvát községben jelentékeny (II°) az izraelita kisebbség.

A zalai magyar talaj, mint láttuk, szorosan hozzá zárkózik a vasmegyeihez: a Rábaság népe mellett fekszik a kemenes-vidéki s a göcsei, ezek mögött a bakonyi s a balatonsági nép. Kelet felé a somogyi magyarság csatlakozik hozzájuk. Vasban a magyar nyelvhatár a Kerkáig, Zalában a Muráig, Somogyban a Dráváig leér.

Ezt a földet fogjuk most megtekinteni.

Somogy megye.

A legnagyobb földdarab túl a Dunán s a legkeményebb fajta nép messze földön.

Területe 1.159,246 k. hold, melyet kevés folyóvíz s még kevesebb hegyhullám szaggat meg. Nagyrészt sík talaj, tele sűrű erdőségekkel, legelőkkel, gabnaföldekkkel, ültetvényes kertekkel, a miket a Dráva-mocsaraktól hódított el a kultúra.

Csak Tolna-Baranya felől ágazik le a Mecsek gerinczéből néhány harmadrendű hegysor, a mik keletről Szigetvár, Kaposvár, Igal és Tab vidékén át félköralakban húzódnak át a megye nyugati oldalára, a Balaton mellett Lengyeltóti és Marczali felé, — utolsó hullámaik Csurgó körül mosódnak el. Benn e félkörben fekszik a nagy somogyi mezőség, mely északon a Sióig, délen a Drávaig, nyugaton a Balaton-melléig, keleten az Ormánságig ér. A Sió, Balaton, Dráva s a tolna-baranyai hegyek a megye természetes határai.

E térszín 308 helységgel van beépítve; 273-ban magyar, 21-ben német, 14-ben horvát nép lakik. A *magyarság* kiterjed a megye kilencz-tized részére, — csak a déli s a keleti széleken találkozunk a más ajkú népek községképződményeivel. A *német* falukból legtöbb a megye keleti részein, a *Zselicben* épült. A somogyi sváb a tolna-baranyai telepés svábságból való; átterjesztette a mecsekhegyháti sváb medenczét Somogyba vagy külön szigeteket alkotott. A *horvát* faluk a Dráva-völgy kis részére korlátozva s a szlavoniai horvátságra támaszkodnak.

A *Dráva-völgyet* fogjuk elsőben bejárni, mögötte a *csurgói magaslatokkal*, s ezek alatt a *Rinya-völgygyel*.

A Dráva-völgy (19 magyar, 11 horvát = 30 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeink		felekezeti népénc		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ölvén év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Csurgói járás.									
{ Örtilos	§	magyar	—	—	r. kath.	—	puszta volt.		
{ *Zákány	a	magyar	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i. a. e.	nőtt	horvát	
{ *Gyékényes	b	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o a. i. e.	»	magyar	
{ Porrog-Szt-Kir.	§	magyar	—	—	ág. ev.	III ^o r. i.	»	»	
{ Nagy-Marton	§	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o a. r.	»	»	
{ *Alsók	§	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r. a.	»	»	
{ Szentá	a	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e. a.	»	»	
{ Sarkad	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r. a. i.	»	»	
{ *Berzencze	c	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	I ^o i. e.	»	»	
{ Udvarhely	a	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	»	»	
Nagyatádi járás.									
{ Bélavár	§	horvát	V ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	nőtt	horvát	
{ *Vízvár	a	horvát	V ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	»	»	
{ Heresznye	§	horvát	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i. e.	»	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Barcsi járás.</i>									
Szentes	β	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	—	nőtt	magyar
*Barcs	d	magyar	III ^o n.	h. r. v	r. kath.	II ^o i.	e. a.	»	»
Pálfalu	β	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	II ^o e.	i. a.	azóta lett	
*Darány	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	nőtt	magyar
*Kastélyos-Dombó	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	—	»	»
Gárdony	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
Dráva-Tamási	β	magyar	I ^o r.	n.	r. kath.	III ^o e.	a. i.	»	»
Potony	β	horvát	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	szerb
Tót-Újfalu	β	horvát	II ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	szerb
*Lakócsa	a	horvát	III ^o m.	e.	r. kath.	I ^o a.	e.	»	szerb
Szt-Borbás	α	horvát	IV ^o m.	r. n.	r. kath.	I ^o e.	—	azóta lett	
Dráva-Szt-Márt.	a	horvát	II ^o m.	r.	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	szerb
<i>Szigetvári járás.</i>									
*Drávafok	a	magyar	I ^o h.	—	ev. ref.	III ^o r.	—	nőtt	magyar
Markóca	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	—	»	»
Dr.-Keresztúr	β	horvát	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	szerb
Sztára	a	horvát	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	német
Révafalu	α	horvát	V ^o m.	—	r. kath.	II ^o e.	—	»	magyar

A csurgói hegyek körül (19 magyar helységgel):

<i>Csurgói járás.</i>								
Belezná	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt horvát
*Surd	a	magyar	—	—	ág. ev.	IV ^o r.	e. i.	» magyar
Porrog-Szt-Pál	α	magyar	—	—	ág. ev.	V ^o r.	e.	» »
*Porrog	β	magyar	—	—	ág. ev.	II ^o r.	e.	» »
Bükösd	α	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	e. i.	» »
Pátró	β	magyar	—	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott »
Liszó	β	magyar	I ^o h.	—	r. kath.	III ^o a.	—	nőtt »
*Horvát-Szt-Miklós	a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	» »
Bogola-Sáncz	β	magyar	I ^o h	—	r. kath.	I ^o a.	—	azóta lett
*Miháld	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e. a.	nőtt magyar
Path	α	magyar	—	—	ág. ev.	V ^o r.	e.	» »
Inke	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	a.	» »
Sand	β	magyar	—	—	ág. ev.	V ^o r.	i.	» »
P.-Szent-Péter	β	magyar	—	—	r. kath.	V ^o a.	—	» »
Antalfalu	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	e.	azóta lett
*Iháros-Berény	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath.	V ^o a.	—	nőtt magyar
Iháros	a	magyar	I ^o h.	v.	r. kath.	III ^o a.	—	» »
Csicsó	β	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	e.	» »
*Csurgó	c	magyar	I ^o e.	n.	r. kath.	III ^o e.	i. a.	» »

A Rinya-völgy (22 magyar, 3 horvát = 25 helységgel):

Nagyatádi járás:

*Felső-Segesd	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt magyar
Alsó-Segesd	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	a. i.	» »
Szob	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	a. i.	» »

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbsége	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos		
Kutas	a	magyar	—	r. kath.	V ^o e. i.	nőtt	magyar
Beleg	z	magyar	—	ev. ref.	V ^o r. —	»	»
Kis-Bajom	a	magyar	—	ev. ref.	II ^o r. i.	»	»
*Szabás	z	magyar	—	ev. ref.	V ^o r. i.	»	»
Nagy-Korpád	a	magyar	—	ev. ref.	IV ^o r. i.	»	»
Kónyi	z	magyar	I ^o v. —	ev. ref.	IV ^o r. a. i.	fogyott	»
Ötvös	z	magyar	—	ev. ref.	V ^o r. a. i.	nőtt	»
Bolhás	a	magyar	I ^o t. —	ev. ref.	V ^o r. —	»	»
Henész	z	magyar	—	r. kath.	I ^o e. —	»	horvát
*Nagy-Atád	c	magyar	I ^o n. —	r. kath.	II ^o i. e. a.	»	horvát
Bodyica	z	magyar	—	r. kath.	I ^o e. —	»	horvát
Kivadár	z	magyar	—	r. kath.	I ^o e. —	azóta lett	
{ Tarany	b	magyar	III ^o v. —	r. kath.	I ^o e. i.	nőtt	horvát
{ Háromfa-Agarév	a	magyar	—	r. kath.	I ^o i. e.	»	horvát
{ R.-Szent-Király	a	magyar	—	r. kath.	IV ^o e. i.	»	magyar
{ Görgeteg	a	magyar	—	ev. ref.	IV ^o r. i.	»	»
<i>Barcsi járás:</i>							
Ujnép	z	magyar	—	ev. ref.	III ^o r. —	nőtt	magyar
Arács	z	horvát	III ^o m. n.	r. kath.	I ^o i. —	»	horvát
Bolhó	a	horvát	III ^o m. —	r. kath.	I ^o e. i.	»	magyar
*Babócsa	b	horvát	V ^o m. —	r. kath.	I ^o e. i.	»	magyar
Komlósd	z	magyar	—	ev. ref.	III ^o r. i.	fogyott	»
Péterhida	z	magyar	—	r. kath.	I ^o e. i.	nőtt	»

A somogyi Drávaság sík terület s ezt két részre osztja a Rinya, mely Barcsnál, a vonal közepén, ömlik kisdud deltájával a Drávába. A felső folyamszakasz Légrádtól Barcsig, az alsó szakasz Barcstól Révfaluig terjed. A határszéli horvát faluk e két szakaszon s a Rinya-torkolat körül fekszenek, messze elszakadva a Muraköz horvátjaitól.

Valaha a horvátság a felső szakaszon volt erősebb, s egyenes összeköttetésben állt a muraközi horvátsággal. Légrád átellenében Zákány, Mura-Keresztúr átellenében Belezna, a megye szélén Nagy-Kanizsa átellenében Horvát-Szt-Miklós horvát helységek voltak 50 év előtt; a Rinyavölgy szívébe is egy széles horvát ék nyult be akkor: Háromfa-Agarév, Tarany,¹ Bodvicza, Henész és Nagy-Atád népessége túlsúlyllyal horvát volt. Ezt az éket a somogyi magyarság azóta megsemmisítette, s a nyelvhatárt Légrád körül a Dráváig, Barcs fölé a völgysegélyig letolta. A horvátság Zákánytól Nagy-Atádig kiűrt hét helységet, visszavonult Bélavár és Péterhida közé a Dráváig, — itt kárpótolta magát térvesztéseieért a magyar Babócsa és Bolhó (a túlsó parton Légrád) megszállásával. Ma e szakaszon a horvát telepek számá hal, melyek a Mura-

¹ Tarany községben a statisztika az utolsó népszámláláskor III° vend kisebbséget talált. Ez is bizonyítja, hogy a vendeket Szlavóniából a horvátok szorították ki. Csak onnan vetődhetett Taranyig ez a kis vend csapat, mely itt a horvátok elvonulása után is megmaradt.

köztől a *csurgó-berzenczei*, az alsó Dráva-szakasz horvát telepeitől a *barcsi és darányi magyarság elszigetel.* Izolált helyzetük következménye lesz, ha *lassan beolvadnak*: Bélavárt, Babócsán és Vízváron. V—V^o, Arácson és Bolhón III—III°, Heresznyén II° erejű a mai *magyar kisebbség*.

Az *alsó* folyamszakaszon, hol a Dráva Barcs és Darány alatt dél-keletnek hajlik, ma *nyolcz horvát telepet* találunk, melyekben félszáz év előtt más fajnépek laktak: Potony, Tót-Ujfalu, Szt-Borlács, Dráva-Szt-Márton és Dráva-Keresztúr akkor *szerb* faluk voltak, Sztára *német*, Révfalu *magyar* helység volt. (Lakócsa azóta lett.) A horvát elemmel való szomszédság s a r. kath. hitélet e *szerb (sokác) telepeket elhorvátosította*. (Van erre példa Zalában, a Muraközben is, hol Rácz-Kanizsa szerb telepből épp így horvátosodott el.) A kis Révfalu s a népes Sztára szintén a horvátság félszázados hódításai. De újabban a *magyar kisebbségek* itt is megnöttek: Révfalun V^o, Szt-Borbácson IV°, Potonyban, Lakocsán, Dráva-Szt-Mártonban és Sztárán III—III°, Tót-Ujfalun és Dráva-Keresztúron II—II° erejű.

A *horvát nyelvhatár* a somogyi Drávaság ez enyészni indult horvát községeknél véget ér. A *magyar nyelvhatár* Örtilos, Zákány, Gyékényes, Udvarhely, Háromfa, Ujnép, Komlósd, Péterhida, Szentés, Barcs, Dráva-Tamási és Gárdony községeknél vonul el (melyekhez délkeleten a csatornavölgyben Zádor és Magyar-Ujfalu, az Ormánság szélén Dráva-fok és Markócz somogyi, Iványi, Sósvertike és Zalata baranya-ormánsági faluk csatlakoznak).

A Dráva-völgy községeiben a magyar elemen kívül még a *svábok* terjeszkednek észrevehetőn: a magyar Barcson s Pálfalun III—III°, Szentesen II° az erejük (góczpontjuk *Szulok*, a somogyi mezőség legnagyobb sváb szigete). Érdekesekek a barcsi Drávaságban a Rinya-völgyig szétterjedt *román spórák*. Dráva-Szt-Mártonban, Szt-Borbácson, Dráva-Tamási-ban és Barcson (fel Bessenýőig a mezőségen) találunk belőlük néhány családnýt. Minthogy a baranyai Dráván a román képződmények kelet felé nem folytatódnak, valószínű, hogy a somogyi románok *nem a keleti* románságból, hanem a nyugatiból, az *isztriaiból* valók.

A népesség e vidéken általan nőtt; legnagyobbat Barcson: alig 1000-ról 4500 lélekre. Csak 3 magyar faluban: Pátrón, Komlósdon és Kónyin fogyott a népszám. A somogyi községek általan nagyobbak és népesebbek, mint akár a zalaiak, akár a vasmegyeiek vagy soproniak. A csurgói hegyek körül épp úgy, mint a Dráva és Rinya vidékén csoportosan találhatók a mezővárosi jellegű s az erős közép méretű nagy faluk. *Barcs* a legnépesebb (*d* típus); jelentékeny helyek: Csurgó, Berzencze, Nagy-Atád (3 c), — Gyékényes, Babócsa, Felső-Segesd és Tarany (4 b). A többi 66 faluból 25 meghaladja (*a*), 28 megközelíti (*β*) az 1000 lelket, s csak 13 marad 500 lélek alatt (*α*).

A *horvát* nép kizárólag *r. kath.* a somogyi Drávaságban is. A *magyarság* itt megoszlik három felekezeti közt: Csurgó körül 18 község *r. kath.*, 7 ág. evang., 3 ev. ref., — Nagy-Atád körül 12 *r. kath.*, 10 ev. ref., — Barcs körül 5 ev. ref., 4 *r. kath.*, — Szigetvár alatt 2 község ev.

ref. A két magyar protestáns egyháznak e határvidéken sok érdeme van a magyar nyelvhatár védelme és terjesztése dolgában.

Innen behatolunk a Somogyság mélyébe: a nagy *somogyi mezőségbe*, s megtekintjük a vele érintkező *Balaton-melléket* is.

A somogyi mezőség (75 magyar, 2 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szór-ványos		legsúlyosb	egyéb szór-ványos	óta	előtt
Barcsi járás.									
Visonta	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	fogyott	magyar
Rinya-Újlak	β	magyar	I ^o h.	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	nőtt	»
*Csokonya	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
Tarnóca	a	magyar	I ^o n.	r. h.	r. kath.	II ^o e.	i.	»	»
*Istvándi	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	»	»
Kis-Dobsza	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	—	fogyott	»
Nagy-Dobsza	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	—	nőtt	»
Kálmánca	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	»
*Szulok	a	német	II ^o m.	e.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	német
Homok-Szent-György	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	»	magyar
Nagyatádi járás.									
Bessenyő	β	magyar	I ^o r.	n.	r. kath.	IV ^o e.	—	»	»
Hoszsúfalu	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	—	fogyott	»
*Lábod	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	nőtt	»
Mike	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»
*Csököly	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	»	»
Gige	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
Kis-Kovácsi	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	—	»	»
Kaposvári járás.									
*Kadarkút	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	»
Hencse	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	»	»
Visnye	β	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	»	»
*Hedrahely	a	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
Szilvás-Szent-Márton	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	fogyott	»
Zselicz-Kisfalud	β	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	fogyott	»
Pateza	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	fogyott	»
*Szenna	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	nőtt	»
*Bárd-Szeraszló	a	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	»	»
Kisasszonyd	α	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	—	fogyott	»
Jákó	β	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	nőtt	»
Kis-Korpád	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o e.	i.	»	»
*Szomajom	a	német	V ^o m.	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	»	magyar
*Nagy-Bajom	d	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	»	»
Juta	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
*Hetes	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	»	»
Várda	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	a.	»	»
Magyar-Egres	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	—	»	»
Csombárd	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o e.	—	»	»
Bodrog	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos	óta	előtt
*Csoknya	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	nőtt	magyar
Sárd	a	magyar	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»
Vracsik	β	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
<i>Marczali járás</i>							
Simonyi	α	magyar	I ^o h.	r. kath. I ^o e.	—	nőtt	magyar
*Nemes-Vid	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Vrászló	α	magyar	—	r. kath. I ^o e.	a.	»	»
*Nemes-Déd	a	magyar	—	r. kath. V ^o e.	i. a.	»	»
Vésse	a	magyar	—	ág. ev. IV ^o r.	e. i.	»	»
*Bőhönye	b	magyar	—	r. kath. III ^o e.	i.	»	»
Nemes-Kisfalud	a	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	a. i.	fogyott	»
Szenyér	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
Libicz-Kozma	β	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Fajsz	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
*Pusztá-Kovácsi	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
Csömend	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Boronka	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Nikla	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
<i>Lengyeltóti járás.</i>							
*Tót-Szt-Pál	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	horvát
Varjaskér	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar
*Buzsák	b	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Táska	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	horvát
Öreglak	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	horvát
*Somogyvár	a	magyar	I ^o n.	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar
Pamuk	β	magyar	I ^o r.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Vámos	a	magyar	I ^o n.	r. kath. III ^o a.	e. i.	»	»
Edde	β	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	i.	»	»
Osztopán	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Jád	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
<i>Igali járás.</i>							
Geszti	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e. a.	nőtt	magyar
*Mernye	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
Aszaló	a	magyar	I ^o e.	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	»	»
Somodor	β	magyar	II ^o n.	r. kath. II ^o a.	e. i.	»	»
*Magyar-Atád	β	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
Patalom	α	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	—	fogyott	»
Zimány	β	magyar	I ^o n.	r. kath. I ^o e.	i. a.	nőtt	»
Kazsok	β	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
*Büssű	a	magyar	I ^o n.	r. kath. V ^o e.	i.	»	»
Fonó	β	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
*Gölle	b	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Gyalán	α	magyar	—	r. kath. —	—	»	»

A somogyi Balaton-mellék (29 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helységi mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtűbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos			
Marczali járás:										
Főnyed	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	magyar		
Tikos	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Hollád	ρ	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Vörs	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»		
Balaton-Berény	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
*B.-Szt-György	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Bal.-Keresztúr	ρ	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Balaton-Újlak	ρ	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
*Kéthely	c	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Lengyellői járás:										
Balaton-Cséhi	ρ	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	nőtt	magyar		
Orda	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
*Szöllős-Györök	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»		
Tót-Gyugy	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	e. i.	»	»		
Szöllős-Kislak	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»		
Boglár	ρ	magyar	I ^o n.	h.	r. kath. III ^o i.	e. a.	»	»		
*Lelle	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»		
*Falu-Szemes	ρ	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»		
Őszöd	ρ	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i.	»	»		
Tabi járás:										
Teleki	ρ	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	i.	nőtt	magyar		
*Csepely	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	»	»		
*Köttse	a	magyar	I ^o n.	—	ág. ev. III ^o r.	e. i.	»	»		
Szólád	ρ	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»		
Szárszó	ρ	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»		
*Köröshegy	a	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	i.	»	»		
Kereki	ρ	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o e.	i. a.	fogyott	»		
P.-Szemes	α	magyar	IV ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»		
*Endréd	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath. III ^o e.	i.	»	»		
Zamárdi	ρ	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	azóta lett	»		
*Kiliti	b	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i. a.	nőtt	»		

A Dráva-mellék sík térszine meszsze behatol Somogy belsejébe, s végig fekszik rajta, egy szabálytalan kereszt alakjában, mely lábával a Drávaságot, két karjával Zalát és Tolnát érinti, s feje a Balaton-mellékig ér. Körülötte a megye halmos térszakaszai és hegyvonalai hullámzanak. Ez a somogyi mezőség.

A magyar talaj itt még keményebb, mint a Dráva mellett, s ilyen marad a Balaton-vidéken is. Abból a 10% magyar helységből, melyek e két térszakaszon fekszenek, 77 *tiszta magyar*, 25-ben súlytalan német, horvát (isztriai), román és cigány elem (I^o) mutatkozik szórványosan, csak Pusztaszemesen (tabi járás) és Somodoron (igali járás) lép fel IV és II° súlylyal a Tolna-Baranyából áttelepülő svábság. Van két sváb sziget

is e talajban: *Szulok* nagyközség (*b* típus), melyet régi telepések alkottak Barcs fölött, — s *Szomajom* falu (*a* típus), melyet Kaposvár mögött a svábok *50 év óta hódítottak el*; Szulokon a magyar kisebbség csak II°, Szomajomban még ma is V^o erejű. Egyebütt 600,000 k. hold területen más fajnéppel nem, csupán magyarral találkozunk.

A *horvátságnak* (régebben a vendeknek) erre is voltak falui. Lengyeltóti körül Tót-Szt-Pálon, Tásván és Öreglakon félszáz év előtt a horvátoké volt a többség¹ Marcali mellett Horvátkúton egykor szintén horvát fajnép lakhatott; Lengyeltótiiban hajdan bizonyynyal szláv fajnép élt, s neve erre emlékeztet. Ma mindezek tiszta magyar faluk.

A községek ezen a vidéken egészségesen fejlődtek. Ötödrészüik sem maradt aprónak (20 *a*). Harmadrészüik 1000 lélek körül tart (36 *β*), népes kisközség (*a* típus) van 43. Kiliti, Burzsák, Böhönye, Gölle és Szulok túlhaladja a 2000 lelket (5 *b*), Kéthely a 3000-et (*c*) Nagy-Bajom a 4000-et (*d*). A népesség 50 év alatt általán nőtt, s csak 10 községben fogyott. Negyed-része a faluknak megkészserezte, néhány megháromszorozta, egy meg-ötszörözte lélekszámát: Tarnócza (210-ről 1163-ra).

A népesség tehát a községekben elég tömören lakik, de a községek e térszínen gyérebben fekszenek, mint a Dráva-melléken; sok köztük a hézag s nagyok a távolságok. Telepedésre a terület alkalmas volna, — a svábok tudtak is az alkalommal élni; magyar helység félszáz év óta az egész mezőségen egy sem, a Balaton-melléken — daczára az élénk fürdő-életnek — csak néhány villatelep keletkezett.

Vallásra a nép e vidéken a *r. kath.* és *ev. ref.* egyházak közt oszlik meg. A mezőségen 1, a Balaton mellékén is 1 falu népe ág. evang. felekezetű. A tabi, igali, kaposvári és baresi szakaszokon csaknem annyi a kálvinista község, mint a *r. kath.*; a marcali és lengyeltóti szakaszokon viszont a *r. kath.* községek túlnyomók. A vidék legnagyobb *izraelita* telepe Bogláron van (III°).

A mezőség lapos földjét a háttérben halmok amfiteatralis sorai szegélyezik. Külön csoportot képeznek a *csurgói* és *marcali magaslatok*. Lánczolatosan függnek össze egymással; a *lengyeltóti*, a *tabi* s az *igali hegyek*. Legkiterjedtebb a *tabi hegység*, — északon a *Sió-melléki* ér, keletre a két Koppány-hegységben folytatódik Tolna megye felé. Közte s az igali hegység közt a *Koppány-völgy* fekszik, a hasonló nevű patakka, mely szintén Tolnába siet, hogy a Kapos-csatornát táplálja s együtt a Sióval egyesüljenek.

E térszakaszok közül a csurgói halmos tájat a Drávaság szélén már láttuk. Most a többi magaslatok felé fordulunk, hogy széttekintsünk *Felső-Somogy* helységei között.

¹ *Tót-Szt-Pál* régebbi lakói bizonyynyal *vindus-tólok* voltak, vagyis vendek. Innen s a környékről a horvátokkal együtt elenyésztek. Alább Taranyon III°-nyi kisebbség a vendekből még megmaradt. (L. fenn.)

A marczaei hegyek alatt (14 magyar, 1 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Marczali járás.									
{ Tapsony	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	c.	nőtt	magyar	
{ *Szakácsi	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»	
{ Felső-Zsitva	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»	
{ *Csákány	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»	
{ Szőke-Denes	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	c. i.	»	»	
{ Sávoly	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Fehéregyháza	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ *Sármson	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Horvátkút	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	»	»	
{ Gomba	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»	
{ *Marczali	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Bize	α	német	V ^o m.	—	r. kath. —	—	fogyott	magyar	
{ Kelevéz	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. —	—	nőtt	»	
{ Gadány	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ *Mesztegnyő	a	magyar	II ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	

A lengyeltóti hegyek alatt (6 magyar helységgel):

<i>Lengyeltóti járás.</i>							
{ *Látrány	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	nőtt	magyar
{ Visz	α	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	—	fogyott	»
{ Tur	a	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	i.	nőtt	»
{ *Lengyeltóti-							
{ Hács	c	magyar	I ^o n.	r. kath. I ^o a.	i. e.	»	»
{ Kis-Berény	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ *Gamás	b	magyar	—	r. kath. I ^o i.	c.	»	»

A tabi hegy alatt (15 magyar helységgel):

<i>Tabi járás.</i>							
{ Som	β	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	nőtt	magyar
{ *Nagy-Berény	a	magyar	—	r. kath. III ^o e.	i.	»	»
{ Nyim	α	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	a.	»	»
{ *Ságvár	a	magyar	—	ev. ref. V ^o r.	i.	»	»
{ Megyer	β	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	i. a.	fogyott	»
{ *Bábony	β	magyar	I ^o r.	ev. ref. III ^o e.	r. i.	nőtt	»
{ Torvaj	β	magyar	—	r. kath. III ^o a.	c. i.	»	»
{ *Tab	b	magyar	I ^o n.	r. kath. III ^o a.	i. e.	»	»
{ Zala	β	magyar	—	r. kath. I ^o e.	a. i.	»	»
{ *Bálványos	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
{ Kápol	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	»	»
{ Némel-Egres	β	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
{ *Nágocs	a	magyar	I ^o n.	r. kath. III ^o e.	a. i.	»	»
{ Zics	β	magyar	IV ^o n.	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
{ *Karád	c	magyar	—	r. kath. I ^o i.	c.	»	»

A Sió-mellék (5 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajfőbbiség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos
Tabi járás:							
{ Juth	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r. i.	fogyott	magyar
{ *Ádánd	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e. i. a.	nőtt	»
{ Falu-Hidvég	β	magyar	—	—	r. kath. V ^o e. a.	»	»
{ *Város-Hidvég	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o r. a. i.	fogyott	»
{ Szabadhegy	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e. i. a.	azóta lett	

A Koppány-völgy (5 magyar, 5 német helységgel):

<i>Igali járás:</i>							
{ Fiad	α	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o e. i.	nőtt	magyar
{ *Kisbár	a	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
{ Bonya	β	<i>német</i>	V ^o m. e.	r. kath.	III ^o a. c. i.	<i>fogyott</i>	<i>magyar</i>
{ Acsa	a	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o i.	nőtt	»
{ *Andocs	a	magyar	—	r. kath.	—	»	»
{ Szorosad	α	<i>német</i>	II ^o m.	r. kath.	—	»	<i>magyar</i>
{ Kára	α	<i>német</i>	IV. m.	r. kath.	I ^o a.	»	<i>német</i>
{ Miklósi	β	<i>német</i>	I ^o m.	r. kath.	—	»	<i>magyar</i>
{ *Tör.-Koppány	a	magyar	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
{ Döröcske	a	<i>német</i>	I ^o m.	<i>ág. ev.</i>	I ^o r.	»	<i>német</i>

Az igali hegyek alatt (6 magyar, 2 német helységgel):

<i>Igali járás:</i>							
{ Gadács	α	<i>német</i>	I ^o m.	r. kath.	I ^o r. — i.	nőtt	magyar
{ *Szill	b	magyar	III ^o n.	r. kath.	III ^o a. II ^o i.	»	»
{ Ráksi	β	magyar	II ^o n.	r. kath.	II ^o a. — e. i.	»	»
{ *Igal	b	magyar	—	r. kath.	I ^o i. — e. a.	»	»
{ Szt-Gáloskér	a	magyar	I ^o n.	r. kath.	I ^o e. — a. i.	»	»
{ Ecsény	β	<i>német</i>	III ^o m.	<i>ev. ref.</i>	II ^o r. — i. e.	»	»
{ *Mocsolád	a	magyar	—	<i>ág. ev.</i>	IV ^o r. — a. i.	»	»
{ Polány	β	magyar	III ^o n.	r. kath.	III ^o a. — e. i.	»	»

A somogyi felvidék hullámos talajára 59 helység épült: 51 magyar, 8 *német*. E sváb szigetségeknek a Koppány-völgyben s az igali hegyek körül van a főcsoportja (7 falu), *Tolnával határosan*. Egy német képződmény: Bize, a mezőség nyugati szélére, a Marczali hegyek alá került. Ezt (miként Kaposvár mögött Szomajomot) a sváb elem a *magyarságtól hódította el*. Mindkettő, *más öttel*, a Koppányságban és Igal vidékén (ott Miklósi, Bonya, Szorosad, itt Ecsény és Gadács) *félszáz éve magyar faluk voltak*. A magyar nyelvterület érzékeny veszteségei ezek, melyeket az utolsó nemzedék életében szenvedett. A sváb szigetek körül jelentékeny *német minoritások* vannak a szomszéd magyar falukban: Szillen és Polányon III—III°, Mesztegnyőn II°, Zicsen (tabi járás, a Zichyek ősi földje) IV° erejű. Viszont a legtöbb sváb faluban *magyar minoritások* terhelik az etnikai mérleget: Bónyán és Bizén V—V^o, Kárán IV°, Ecsényen III°, Szorosadon II°. Látszik a magyar elemen, hogy a veszített tért visszafoglalni törekszik, míg a sváb terjeszkedni akar.

A tolnai sváb épp oly szívósan és következetesen halad útján e czél felé Somogyban, mint a mosoni sváb a felső Duna-melléken, s a veszprémi sváb a Bakony zalai része felé. Mosonban a gyér magyarság alig állta eddig, — Zala keleti részén az elköltöző népesség könnyíti útját. A somogyi magyar fajnép kemény, tömören is lakik, s a népszám e tájon kevés (6) helységben fog; de sok a benépesíthető terület a Drávaságban is, a mezőségekben is, Felső-Somogyban is; a tolnai sváb tehát erre húzódik, hol kedvezőbb életviszonyokat remél. Mily tömör a népesség Somogy e halmos táján, megítélhető abból, hogy 62 helység közt csak 12 maradt 500 lélek alatt (α), 19 megközelíti az 1000 lelket (β), 2 a 2000-et (a), 4 a 3000-et (Tab, Szill, Igal, Gamás = 4 b) és 3 a 4000-et (Marczali, Lengyel-tóti, Karád = 3 c). Ellenben a községek elég gyéren épültek a megye nagy részén: átlag egy község jut a halmos felvidék minden 3300, a Drávaság minden 3600, a mezőség minden 5600 k. holdjára. Legsűrűbben fekszenek a községi képződmények a megye *keletén*, a Zselicz vidékén: itt minden 2800 k. holdra esik egy-egy község. Mily különbség a muraközi horvát s a vas megyei vend medencze népsűrűségéhez képest: a Muraközben minden 1300 k. holdra, a vend Lendva-melléken minden 750 k. holdra jut egy-egy falu. A hitélet Somogy felvidékén római kath.¹

Forduljunk végül a megye *keleti része* felé, hol a tolna-baranyai hegyek nyúlványai a Zselicig érnek a Kapos vize Tolnába, az Álmás s a csatornázott Okor-patak Baranyába siet; a legtöbb sváb teleppel ott találkozunk.

A Kapos-völgy (18 magyar, 2 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
<i>Kaposvári j.:</i>							
*Kaposmérő	α	magyar	—	r. kath. V ^o e.	i.	nőtt	magyar
Szent-Benedek	β	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	—	fogyott	»
Kapos-Újlak	β	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	—	nőtt	»
**Kaposvár	A	magyar	I ^o n. e.	r. kath. III ^o e. I ^o i. a.		»	»
Szent-Jakab	α	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
*Toponár	b	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	»	»
Kapos-Füred	a	magyar	I ^o r.	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
Orczi	α	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	fogyott	»
Tuszár	β	magyar	—	r. kath. —	—	nőtt	»
Homok	α	német	III ^o m.	r. kath. I ^o e.	—	»	magyar
Báté	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Mosdós	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
K.-Keresztúr	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Nagy-Berki	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Kis-Berki	α	magyar	III ^o n.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Kercseliget	α	német	V ^o m.	r. kath. —	—	»	német
<i>Igali járás:</i>							
*Attala	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
Pula	β	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
Csoma	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Szabadi	β	magyar	V ^o n.	r. kath. V ^o a.	i.	»	»

A kaposmelléki hegyek közt (11 magyar, 1 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos			
<i>Kaposvári járás.</i>										
{	Kis-Keresztúr	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	azóta lett	
	*Szent-Balázs	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	—	nőtt	magyar
	Sántos	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
	Cserénfa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
	Gyarmat	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
	Hajmás	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	<i>német</i>
	Zselicz-Kislak	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	magyar
	Zselicz-Szt-Pál	β	magyar	I ^o r.	—	r. kath.	—	—	»	»
	Töröcske	β	magyar	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»
	*Simonfa	β	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
{	Gálosfa	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	<i>német</i>
	Böszénfa	β	<i>német</i>	IV ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»

Az Almás-völgy és melléke (12 magyar, 6 német helységgel) :

<i>Szigetvári járás.</i>								
Bécz	a	magyar	II ^o n.	—	r. kath. V ^o e.	i.	nőtt	magyar
Magyar-Lukafa	α	magyar	III ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	—	»	»
*Nagy-Hárságy	a	német	IV ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	»	magyar
Bold.-Asszonyfa	β	német	IV ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	német
Almamellék	a	német	IV ^o m.	h.	r. kath. I ^o e.	—	»	szerb
*Szent-László	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	»	német
*Mozsgó	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	szerb
Tót-Keresztur	α	német	IV ^o m.	—	r. kath. III ^o e.	—	»	magyar
Zsibót	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	—	»	»
Csertő	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	—	fogyott	»
Szulimán	β	német	V ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	nőtt	magyar
Hatvan	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	u. i.	fogyott	»
Viszló	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott	»
*Apáti	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	i.	fogyott	»
Poklosi	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott	»
Bazsal	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	nőtt	»
Pata	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	fogyott	»
*Szigetvár	α	magyar	I ^o h.	n.	r. kath. II ^o i.	e.	nőtt	»

Az Okor-csatorna és melléke (10 magyar helységgel) :

<i>Szigetvári járás.</i>								
Magyar-Lad	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o u.	r. i.	nőtt	magyar
*Német-Lad	β	magyar	III ^o n.	—	r. kath. II ^o e.	i.	»	»
Patosfa	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i.	»	»
Merenye	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i.	fogyott	»
Tót-Szt-György	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott	»
Molvány	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	nőtt	»
Nemeske	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	fogyott	»
Hobol	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i.	azóta lett	
Kis-Tamási	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	—	nőtt	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtönorég volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb egyéb szörványos		legsúlyosb egyéb szörványos	óta	előtt
Pettend	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	—	nőtt	magyar
*Gyöngyösmellék	β	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
Szörény	α	magyar	I ^o n.	ev. ref. I ^o r.	i.	»	»
Zádor	β	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
Németújfalú	β	német	V ^o m.	r. kath. II ^o e.	i.	»	német
Várad	α	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	—	»	magyar
Bűrös	α	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	—	fogyott	»
Magyar-Újfalu	α	magyar	I ^o n.	ev. ref. I ^o r.	—	fogyott	»
*Teklafalu	β	német	IV ^o m.	r. kath. I ^o e.	—	azóta lett	
Endrőcz	β	magyar	II ^o n.	r. kath. II ^o e.	i.	azóta lett	

Az igali és kaposvári hegyek közt szélesen terül el a mezőség keleti szárnya, mely Tolnáig ér. Ennek déli szegélyzete gyanánt, a kaposvári hegység alatt, húzódik el a Kaposvölgy. Mögötte a magaslatok az egész vidéket bejárják föl a mecseki hegyhátig s le Szigetvárig. Ez a Zselicz. Hegyeiből ered az Almás s az Okor-patak, melyek Baranyában egymással egyesülve, Fekete-víz név alatt sietnek az Ormánságon át a Drávába.

69 helység van e területen: 58 magyar, 11 német. A Kapos-vidéken inkább tolnai, az Almás-vidéken baranyai sváb elem áramlik át a Mecseket környező nagy német medenczéből. S hogy az áramlás folytonos, mutatja a fajnépek arányának hullámozása számos helységben.

A Kapos vonalon ötven év előtt *Homok magyar, Gálosfa, Német-Lad és Hajmás* német faluk voltak: amaz *elnémetesedett* (bár a magyar kisebbség ma is III°-ú), — emezek *megmagyarosodtak*, német elem csak Német-Ladon (III°) maradt. A fajmagyarság tehát több tért nyer itt, mint veszít. Terjeszkedését bizonyítják a német Kercseligeten s Bőszénfán a IV—V. fok súlyú magyar minoritások. Erős sváb minoritása van viszont a magyar Szabadinak (V^o) Magyar-Lukafának és Kis-Berkinek (III—III°), Simonfának és Bécznek (II—II°). Mindez a kaposvidéki fajnépek közt *élénk fluktuációt* jelent.

Az Almás vonalon még nagyobb a hullámozás, de csak a sváb elem javára. Ötven év alatt itt 3 magyar falut (Nagy-Hárságyot, Tót Keresztúrt — egykor vindus-tót telepet — és Szulimánt), 2 szerb faluval (Alma-melékkel és Mozsgóval) elhódította a svábság. E vidék a megye leginkább sebhető pontja, itt foggy legerősebben a nép (30 helység közül 11-ben), innét vándorol ki a magyar elem tömegesen Szlavonia felé (mely áramlat még fokozódik Baranyában, az Ormánság s a Karasicza vidékén).

Ezért esik a megye keleti részére a legtöbb apró falu (α): (69 közül 24 ilyen, és népesebb kisméretű (β): 31. Összesen 9 helység éri föl az 1000 lelket (α), egy a 2000-et (β): Toponár. Nagyközség e vidéken csak egy van: 5—6000 lakosával Szigetvár (A típus). Legnagyobb felszívó erővel a megye székhelye: Kaposvár bír (A típus), mely városi szervezetet csak újabb időben kapott s azóta a megyének kulturális középpontjává lett.

Az a *nagy sváb medencze*, melyet *Tolna-Baranyában* a XVIII. század telepítési mozgalmai hoztak létre, ma átnyúlik Somogyba zseliczi részére. A *német nyelvhatárt* itt Bőszénfa, Nagy-Hárságy, Szulimán és Tót-Keresztúr, — a *magyar nyelvhatárt* Hajmás, Gálosfa, Simonfa, Béc, Magyar-Lukafa, Magyar-Lad, Német-Lad, Hatvan, Viszló, Csertő és Mozsgó helységek vonala jelzi.

Vallás dolgában a nép a Kaposvonalon túlsúlyllyal r. kath., az Almás vonalon túlnyomólag ev. ref. Az utóbbi szakaszon a kálvinistaság kivándorlása a magyarságnak térvesztését okozott.

Összegezzük Somogy megyére vonatkozó adatainkat.

A 273 *magyar* község együtt erőteljes magyar talajon nyugszik; egy falu sincs elszigetelve, valamennyi egységesen összefügg. A 14 *horvát* község két csoportra váltan húzódik meg a Dráva-völgyben, a szlavóniai horvát medencze átnyúló határszéle gyanánt. A 21 *német* helység közül hét a tolna-baranyai sváb medenczéhez tartozó öblözetet képez az Almás-melléken, — a többi 14 szétszórt *szigetségeket* alkot, megyeszerte: 2 szigettel a Kaposvölgyben, 2-vel az igali hegyek közt, 5-tel a Koppány-völgyben, 2-vel a csatorna-völgyben, s 3-mal a mezőség ugyanannyi részén.

Közigazgatási szervezetre van a megyében: 1 város, 13 nagyközség (az egy Szulok kivételével, mely német) valamennyi magyar; van 294 kisközség, melyek 83 körbe kapcsolvák, s ezek közül 72-ben 2—5 módosabb, 11-ben 6—7 kevésbbé módos falu alkot egy-egy kört. A módos faluk többsége magyar 67, német 2, horvát 3 körben, — a nem módos faluk mind magyarok.

Méret dolgában a fajnépek községei így állanak egymáshoz:

	Fajtöbbsége			
	magyar	német	horvát	helységek
A legnagyobb méretű	1 A	—	—	
A nagyméretű	1 a	—	—	»
A közép méretű	2 d	—	—	»
	7 c	—	—	»
	12 b	—	1 b	»
	88 a	6 a	5 a	»
A kisméretű	100 ß	9 ß	5 ß	»
	62 α	6 α	3 α	»
	= 273	21	14	»

Tiszta magyar helység van 232: tiszta német vagy horvát község egy sincs. Magyar helységek közül a német elem 3-nak ad IV—V° súlyos 15-nek II—III° kisebb súlyú minoritást. A német helységek közt a magyar elem 13-ban nagy, 5-ben kisebb súlyllyal, a horvát helységek közt 5-ben nagy, 9-ben kisebb súlyllyal lép föl.

A felekezeti népesség majoritása 179 magyar, 21 német, 14 horvát helységben r. kath. 84 magyar helységben ev. ref., más 10-ben ág. ev.

Katholikus majoritások protestáns községekben, és viszont, gyakran fordulnak elő. Izraelita kisebbség van csaknem minden községben: a legtöbb Bogláron (III°), Barcsen, Nagy-Atádon és Szigetváron (II—II°). Egy kis faluban (Hatvan) csekély *unitárius* spóra is fordul elő. Megyeszerte a legtöbb község 2—3 felekezettű.

Végezzük útunkat a Dráva-vonalon; átlépünk Baranyába.

Baranya megye.

Mint egy nagy félsziget, úgy fekszik a Duna és Dráva összefolyó vizei közt. Mindkét vonalon a partvidék sík föld, — nemrég még lápos, mocsaras talaj, melynek holt vizeibe a megye csatornái vezettek életet. Túl-a-Duna-vonalon a Mecsek keleti ága bontogatja regényes körvonalait, — messze ellátható főorma a Zengő-vár. A Drávavonal mögött a baranyavári és siklói mészkúpok: a Tenkes s a Harsány emelkednek ki a környező lapályból, mely nyugatra egész Somogyig terjed, s a neve: Ormánság. Háttérben a Mecsek erdőtakarta bérczetetői zárják el észak felé a szemhatárt.

E félsziget 897,777 k. holdnyi területén 206 magyar, 127 német, 22 horvát és 4 szerb község fekszik. Megtekintjük valamennyit, a hol tömegesen található: a Dráva-völgyben, a Duna-völgyben, a siklói hegyek körül, az ormánsági síkon, s a Karasica-völgyben, mely ezt a Dunától elválasztja, végre fenn a Mecsekben, a hegyalján, s a hegyhát Tolnába ereszkedő völgysegeiben.

Más viszonyokat fogunk itt látni, mint akár, a Dráva —, akár a Rábavonal többi megyéiben. Ott a fajnépeket több száz éves történeti mult helyezte el egymásmellé s fejlődésük rég megtalálta a természetes irányt, a merre a fajok terjeszkedhetnek és a nyelvhatárokon igazíthatnak. Baranya régi történelme a török világ után lezáródott, s a XVIII. század új korszakot kezdett, *új fajnépeket* állítva a régi talajra. Ez a korszak a *tömeges telepítéseké*. S az új elemek, bár sok ezerével jöttek, s a telepes községeket százával építették oda, hol a hatalom helyet jelölt nekik, elhelyezkedésüket ma sem tekintik befejezettnek, s rajta folyvást változtatnak. Baranyában egyik fajnép sem él egy tagon, egységesen összefüggő nyelvterületen, hanem *több medenczébe* szétosztva, a mik hol tágulnak, hol szűkülnek, itt összeérnek, ott szétmállanak, hogy elaprózódva elenyészsenek. E medenczékben a kisebb szigetségek számunk láttára keletkeznek vagy tűnnek el. Mindez az etnikai viszonyokat nemcsak változatossá, hanem *változékonyná is*, s e mozgalmak képét elég bonyolulttá teszi.

Magyar és német medenczékkel, ezek egymásba nyíló öblözeteivel, körülöttünk horvát és szerb szigetekkel lesz e térszínen dolgunk, midőn most rajta megindulunk.

A Dráva-völgy (43 magyar, 6 r.é.net, 2 horvát, 3 szerb = 54 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felkezeseti népének		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórányos	legsúlyosb	egyéb szórányos	
<i>Szentlőrinci j.</i>							
Marócsa	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i	nőtt magyar
Kákics	<i>β</i>	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. III ^o r.	—	» »
*Bogdácsa	<i>a</i>	magyar	I ^o e.	n.	ev. ref. IV ^o r.	i.	» »
Selye	<i>a</i>	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. V ^o r.	i.	» »
Iványi	<i>β</i>	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	—	» »
Sósvertike	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	» »
Zalata	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	m.	» »
Piskó	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	» »
Kemse	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	a. i.	» »
Kis-Csány	<i>β</i>	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o r.	—	» »
*Oszró	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	m. i.	» »
Nagy-Csány	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott »
<i>Siklósi járás.</i>							
Besencze	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt magyar
Páprád	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	—	» »
*Vaiszló	<i>a</i>	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i. m.	» »
Sámod	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	m.	fogyott »
Hidvég	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt »
Luzsok	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	» »
Hirics	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	» »
Vejti	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	—	» »
Kis-Szt-Márton	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	» »
Czun	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	» »
Aderjás	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	» »
Kóros	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	» »
Rád	<i>β</i>	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	—	» »
Piski	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	» »
*Kémes	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	» »
Szaporeza	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	» »
Tésenfa	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	» »
Szerdahely	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	fogyott »
Csepely	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	fogyott »
*Kovácsbida	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt »
Csehi	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott »
Dráva-Palkonya	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	fogyott »
Dráva-Szabolcs	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt »
Ipaesfa	<i>a</i>	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. I ^o r.	a.	fogyott »
Terehegy	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt »
Harkány	<i>β</i>	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i.	» »
Gordisa	<i>a</i>	magyar	I ^o n.	e.	ev. ref. II ^o r.	k.	» »
Matty	<i>β</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	» »
Dráva-Szent-Márton	<i>β</i>	horvát	II e.	n. m.	r. kath. II ^o k.	—	» szerb
Haraszti	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	» magyar
Old	<i>a</i>	magyar	I ^o e.	h.	ev. ref. I ^o r.	k. i.	» »

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
*Beremend	a	német	III ^o m. sz. h.	r. kath.	II ^o k. e. i. a.	nőtt	szerb
Kassánd	β	szerb	I ^o m. n.	r. kath.	I ^o e. —	»	»
Torjancz	β	szerb	I ^o m. n.	r. kath.	— —	»	»
Petárda	a	horvát	IV ^o sz. m. n.	r. kath.	I ^o k. e.	»	»
Új-Bezdán	β	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o m. i.	azóta lett	
<i>Baranyavári j.</i>							
Bolmány	a	szerb	II ^o n. m. h.	kel. g.	III ^o r. a. e. i.	nőtt	szerb
*Kácsfalu	b	német	V ^o sz. m.	kel. g.	III ^o r. — III ^o a. i.	»	szerb
Keskend	β	német	— —	r. kath.	— —	»	német
Laskafalu	a	német	I ^o h. m. sz.	r. kath.	I ^o g. k.	»	»
*Dárda	b	német	III ^o sz. m. h.	r. kath.	III ^o k. i. a. e.	»	»
Kis-Dárda	α	német	I ^o h. —	r. kath.	— —	»	»

A túl-a-dunai nagy magyar nyelvterület Somogyból mélyen behajlik Baranyába, de túl az Ormánságon, széles öblözetet képezve, véget ér; ott fekszik előtte a *sváb medenczék legnagyobbika*, mely a Drávától a Duna mellett s a Mecseken át messze Tolnába nyúl át. A Drávavölgy 43 magyar faluja, az ormánsági öblözethez, s a 6 német falu a sváb medenczéhez tartozik, 2 horvát, 3 szerb sziget közéjük ékelődött.

A baranya-szt-lőrinczi és siklósi folyamszakasz partvidékét a magyar helységek szakadatlan sora tölti meg. E hosszú vonal kilencztizedrészén nincs egyetlen horvát képződmény, sőt a magyar falukban *egyetlen horvát spóra sincs*. A szlavoniai horvátok csak a vonal végén mutatkoznak; a Dráva a balpart mentében tehát magyar folyó.

Tiszta magyar községek ezek, kálvinista vallású kemény fajnép lakja valamennyit. Csak a lakosság kevés. A 3 legnagyobb falu nem sokkal több 1—1000 léleknél (a); s a legtöbb egészen apró (25 α); vannak közte alig 100 lélekre valók; s a fejlődés általán lankadt: hét község népe 50 év óta meg is *fogyott*. A faluk gyenge módjára vallanak a 7—8 községből összekapcsolt körjegyzőségek, s a nagyközségek teljes hiánya. A né pszapora, de java erejét Szlavóniába küldi, mert az Ormánság földje nem bír sem több embert, sem több községet fentartani.

Horvát sziget a baranyai Dráva-völgyben 50 év előtt még *egy se volt*. A régi statisztika itt annál több (8) szerb szigetet talált. De azok részben *eltűntek*: a katolikus sokácok ma Dráva-Szt-Mártonban és Petárdán horvát ajkúaknak vallják magukat, Beremend és Kácsfalu egykori szerb többségét a *sváb* elem olvasztotta le. Kácsfalun a szerb kisebbség ma V^o. Beremenden csak I^o-nyi, — ide III° erejű magyar elem költözött. A mai szerb faluk ketteje sokác (róm. kath.) egy orthodox-hitű szerb.

A német faluk csoportosan a baranyavári partszakaszon fekszenek, a Dráva s a Karasicza közt, mely utóbbinak egész völgyiségét — mint

álább látni fogjuk — a telepess svábok töltik be. A Dráva mellett a sváb faluk népesek (2 b, 2 a, 1 3, 1 a), s valamennyi növekvőben van.

Mielőtt a sváb medencze mélyét bejárnók, az *ormánsági magyar rónán* kell körültekintenünk.

Községei a somogyi határtól a Karasicza mellékeig itt következnek:

Az ormánsági róna (58 magyar, 1 német, 7 horvát == 66 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Szt.-lőrinczi járás.									
Okorág	3	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	—	nőt	magyar	
Monos-Okor	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath. V ^o e.	i.	»	»	
Uj-Mindszent	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	fogyott	»	
Gilvánfa	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőt	»	
Czinderi-Bogát	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	fogyott	»	
Ozd	3	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőt	»	
Kistelek	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»	
Kisasszonyfa	3	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»	
Hernádfa	a	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i.	fogyott	»	
*Magyar-Mecske	3	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	nőt	»	
Rónádfa	3	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	»	»	
Sumony	3	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»	
Denesháza	a	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»	
Bánfa	a	magyar	—	—	r. kath. —	—	»	»	
Katádfa	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	»	»	
Büdösfa	3	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»	
Botyka	3	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	»	»	
Beczefa	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Nyugot-Szent-Erzsébet	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőt	»	
Kis-Peterd	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	—	»	»	
*Nagy-Peterd	3	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	»	»	
Cs.-Mindszent	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
*Szent-Lőrincz	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőt	»	
Kacsóta	3	magyar	I ^o h.	—	r. kath. II ^o e.	k. i.	fogyott	»	
Szent-Dienes	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőt	»	
Szent-Iván	3	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»	
Szent-Gál	3	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
*Szabad-Szent-Király	3	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Kis-Bicsérd	3	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőt	»	
*Nagy-Bicsérd	3	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»	
Párdány	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Zók	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Bagota	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
Velin	a	magyar	I ^o n.	sz.	r. kath. I ^o k.	e. i.	nőt	»	
Varjas	a	magyar	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
Rugasd	a	magyar	—	—	r. kath. —	—	nőt	»	
Gerde	a	magyar	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népeség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb szórványos	egyéb szórványos	legsúlyosb szórványos	óta	előtt
Téseny	☿	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt magyar
*Baksa	☿	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
Egerszeg	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	» »
H.-Szt-Márton	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	» »
Babarecz-Szóllős	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott »
Monyorosd	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	nőtt »
Bodony	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	e.	fogyott »
Tengerin	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	maradt »
Kisdér	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	nőtt »
<i>Pécsi járás:</i>							
Garé	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	fogyott magyar
Ocsárd	☿	magyar	—	—	r. kath. —	—	nőtt »
Szőke	α	magyar	I ^o h.	—	r. kath. I ^o e.	—	» szerb
Bosta	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	» magyar
Szilvás	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	e. a.	» »
Regenye	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott »
Göresöny	☿	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt »
Gadány	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. —	—	» »
Arányos	☿	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Pellérd	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
Málom	☿	magyar	II ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
Keszű	☿	magyar	—	—	r. kath. —	—	» »
Gyód	α	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	» magyar
Kökény	☿	horvát	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	» szerb
Udvard	☿	horvát	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	i.	» szerb
Pogány	☿	horvát	III ^o n.	m.	r. kath. III ^o a.	e. i.	» szerb
Szőkéd	α	horvát	IV ^o n.	m.	r. kath. I ^o e.	i.	» szerb
Németi	α	horvát	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	—	» szerb
Szalánta	☿	horvát	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o e.	i.	» szerb
Áta	α	horvát	IV ^o n.	m.	r. kath. III ^o a.	i.	» magyar

Elsőrendű televényföld az ormánsági, s a magyar nép szeretett ott élni. Sűrűn beépítette 58 községgel, majd oly sűrűn, mint a göcsei nép a Zala mellékét s a horvátság a Muraközt. Átlag minden másfél ezer k. holdra 1—1 falu esik. De e helységek mind kicsinyek (34 α, 20 ☿, 4 a) s népszámuk erősen apad. A faluk szegények: 8—12 község fog össze, hogy jegyzőt és orvost tarthasson. Harmadrészükben (17 falu) fél-száz év óta fogyott a lakosság.

A Szlavoniába kivándorlás láza itt valóban sorvasztó láz volt. Előidézte a gazdasági válság, meg a sok kötött birtok, melyektől a nép nem tudott szerezni: az ormánföld tekintélyes része a pécsi káptalané, vagy Esterházy- és Draskovich-féle latifundium. A községek többnyire r. katolikusok; csak a somogyi kálvinistaság közelében (12 helység), meg a Dráva árterületén túlnyomó ma még az ev. református clem; de a r. kath. kisebbségek itt is jelentékenyek.

Az ormánföld magyar falvai nagyrészt tiszta magyar faluk. Horvát

spórák alig, német spórák csak a Mecsekség s a Karasicza-mellék sváb öblözetei közelében mutatkoznak bennük. De terjeszkedő és olvasztó erejét a megfogyott nép kezdi veszíteni. Egy *szerb* falut (Szőkét) 50 év óta megmagyarosított. Más *hal régi szerb falu* sokácz népe az ormánföld keleti végében, magyar és sváb terület közt ezalatt *horválttá* lett, — *egy magyar falu* (Áta) is *elhorvátosodott*. A Karasicza felől pedig a sváb elem terjed az ormán föld felé: a mai horvát szigeteken erősebb a német kisebbség, mint a magyar, — sőt *egy magyar falu* (Gyód) a horvát telepek mögött *sváb szigetté* változott.

Az Ormánság, s vele a magyar nyelvmedencze, a *siklói hegyek* alatt ér véget. Vessünk egy pillantást e térszakasz felé.

A siklói hegyek alatt (14 magyar, 5 német = 19 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbsége	ötven év		
						legszű- lyosb	egyéb szórányos	legszű- lyosb
Siklói járás.								
Bisse	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	nőtt	magyar
Turony	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
Szava	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
Viszló	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	fogyott	»
Márfa	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	fogyott	»
Csarnota	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. I ^o r.	—	fogyott	»
*Gyüd	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. IV ^o r.	—	nőtt	»
*Siklós	d	magyar	II ^o n.	e. sz.	r. kath. III ^o e. II ^o i	k. a.	»	»
Nagyfalu	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	»	»
Tapolcza	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. V ^o r.	—	»	»
*Nagy-Harsány	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»
Kis-Harsány	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	»	»
Nagy-Tótfalu	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	m	»	»
Kis-Tótfalu	α	magyar	III ^o n	—	ev. ref. IV ^o r.	a.	fogyott	»
Vokány	a	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt	német
Német-Palkonya	α	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	»	»
Iván-Battyán	α	német	I ^o m.	h.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Jakabfalu	α	német	I ^o m	—	r. kath. —	—	»	»
Kövesd	α	német	I ^o m.	sz.	r. kath. —	—	»	»

Valaha a magyar nép itt jómódú volt. *Siklós*, ez a régi történeti várhely, ma is népes góczpontja (*d* típus) a vidéknek. Nem messze tőle, de más térszakaszon: a Karasicza mellett fekszik Villány, — de a róla nevezett borvidék hegysora végig vonul Siklós fölött 19 helység határán. A szőlőrovar ezt a népet is válságba döntötte. A faluk csak lassan tudnak fejlődni, közülök 4-nek megfogyott a lakója, — egyikük: *Viszló elvesztette* 50 év előtti *népességének felét* (volt 1500, van benne alig 700 lélek). A szőlők felújítása talán megállította már ezt a pusztulást, mely a siklós-vidéki erőteljes magyar kálvinista népnek vándorbotot adott kezébe és Szlavóniába költözteti.

A hegységről áttekinthető nyugat felé az egész ormánföldi magyar róna. Az északkeleti lejtő alatt *sváb* faluk fekszenek, s kelet felől, végig a Karasicza-völgyön, egész a Dunáig mindenütt a telepés svábok községtornyai láthatók. A Tenkes és Harsány lábánál zárul a magyar s tárul a *sváb terület*.

Mi a sváb medenczébe fogunk most leszállni s végigmegyünk annak fenék-vonalán: a baranyai *Duna-völgyön*, vízfolyás ellenében.

A Dunavölgy (15 magyar, 17 német, 4 horvát = 36 helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt			
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év			
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Baranyavári j.										
Eugenfalu	a	német	I ^o h.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	német	
Kopács	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	II ^o r.	m.	»	magyar	
*Bellye	a	magyar	V ^o n.	sz.	r. kath.	V ^o e.	k i.	»	»	
Darócz	β	magyar	I ^o n.	sz.	ev. ref.	II ^o r.	m. k.	»	»	
Laskó	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	III ^o r.	m i.	»	»	
Albertfalu	a	német	II ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o k.	e. i.	»	német	
*Herczeg-Szőllős	b	magyar	III ^o sz.	h n.	r. kath.	III ^o k.	e. i m.	»	magyar	
Kő	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	k. i.	»	»	
*Karancs	a	magyar	V ^o n.	sz. h.	r. kath.	V ^o e.	k. m. i.	fogyott	»	
Sepse	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	IV ^o r.	m.	nőtt	»	
Csúza	a	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i. m.	»	»	
*Vörösmarl	b	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	»	»	
*Darázs	b	horvát	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o k.	—	»	szerb	
Herczeg-Márok	a	horvát	II ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	szerb	
*Kis-Kőszeg	b	magyar	III ^o h.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	szerb	
Mohácsi járás.										
*Izsép	a	horvát	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o e.	k.	»	szerb	
*Dályok	a	horvát	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o k.	m.	»	szerb	
Udvar	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német	
*Maiss	a	német	II ^o sz.	m.	r. kath.	II ^o k.	—	»	»	
Nagy-Nyárad	a	német	III ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o e.	k.	»	»	
Kölked	β	magyar	I ^o e.	n.	ev. ref.	I ^o r.	k.	»	magyar	
*Lancsuk	b	német	II ^o m.	sz. h.	r. kath.	I ^o k.	i.	»	német	
Babarcz	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	II ^o e.	—	»	»	
Kis-Nyárad	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»	
*Mohács	A	magyar	II ^o sz. — II ^o n.	h.	r. kath.	II ^o e.	i. k.	»	magyar	
Szabar	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német	
Doboka	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»	
Rácz-Görcsöny	β	német	III ^o sz.	m. h.	r. kath.	III ^o k.	—	fogyott	»	
*Somberek	b	német	II ^o sz.	m.	r. kath.	III ^o k.	—	fogyott	»	
Bár	β	német	I ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	»	
*Duna-Székeső	α	magyar	IV ^o n.	sz.	r. kath.	II ^o k.	i.	»	magyar	
Pécsváradi járás. (Dunamellék)										
*Borsók	a	német	I ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o i.	—	»	német	
Szebény	a	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	I ^o k.	—	»	német	
Szűr	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»	
*Himesháza	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»	
Püspök-Márok	β	német	III ^o h.	m.	r. kath.	—	—	»	»	

A Duna-mellék a Karasicza- és Dráva-torkolat közt százéveken át ingoványos terület volt, részben ma is az. A vizeket az Albrecht-, ma Frigyes főhercegi hitbizomány szabályozta, s a fölszabadult terület *szélén* két *sváb* falut létesített: Eugenfalut a Dráva partján, Albertfalut a Duna-melléken. Egy harmadik, *szerb* faluja a hitbizománynak: Herczeg-szöllős már a század derekán megmagyarosodott, mert körülötte a vidék régi telepeiből 11 népes magyar helység fekszik. Ezt a *magyarságot* a XVIII. század telepítő actiója az ormánsági magyaroktól egészen elzárta. *Ma külön medenczét* képez, melyet a svábság a Karasicza-mellék és Bácska felől egyaránt elszigetelve tart. Nyugatról a svábság Bélye és Karancs felé terjeszkedik: kisebbsége máig V—V^o-ra nőtt.

A *medencze* csupa népes falukból áll (3 *b*, 6 *a*, 1 *β*, 1 *α*), közöttük három nagyközség. Karancs kivételével mindannyi nőtt, az utolsó fél-században, s a legtöbb megmaradt tiszta, vagy csak súlytalan kisebbségekkel terhelt magyar falunak. Sőt tért is foglalt ez a nép: a *szerbségtől elhódította* Herczeg-Szöllősen kívül Kis-Kőszeget. Kis-Kőszeg a medencze északi szélén fekszik, *négy horvát* sziget szomszédságában, melyek 50 éve szintén szerb faluk voltak, azóta horvát ajkúaknak vallják magukat, de újabban a magyarság foglal bennük tért: Darázson, Herczeg-Mánokon és Izsépen II—III°-nyi a magyar kisebbség.

E kis medenczén túl, Udvardtól Somberekig, Maisztól Veméndig a Dunavölgy szélességében 15 *sváb* falu közt szétszórta 4 magyar helység fekszik: Kölked, Mohács, Duna-Szekeső és Szebény. A négy közül Duna-Szekeső a tolna-baranyai határra dűl, s fekvésénél fogva a *tolnai magyar öblözet*hez tartozik, mint annak végső pontja dél felé. A többi három helységet minden felől német elem veszi körül: ezek magyar szigetek. Köztük *Mohács* 16,000 lakosával maga többet számít, mint körülötte a 15 *sváb* falu, — mint forgalmi és kulturális góczpont pedig nemcsak a magyarságnak, hanem az egész megyének Pécs után legjelentékenyebb helye. A második magyar sziget: *Kölked* a Duna Béda-ágánál épült kálvinista falu, mely a német elemet úgyszólván kizárta magából. A harmadik sziget: *Szebény* fenn a völgynyílás szélén, a Karacsicza közelében, alig félszáz éve lett. *Addig sváb falu volt.* Honnan került a magyar erő oda, a németiség közé, hogy ezt a falut elhódítsa tőle? a Mecsek aljáról, vagy a hegyhátról? az ormánsági, a baranyavári vagy a tolnai medenczéből? — nem tudjuk megállapítani. Csak rámutatunk az érdekes példára, hogy egy magyar sziget ama német talajból szemeink előtt emelkedett ki, s a német többséget III°-nyi kisebbséggé változtatta 50 év alatt.

A *sváb* faluk a mohácsi Duna-szakasz környékén átlag középnagyságúak (2 *b*, 5 *a*, 6 *β*, 2 *α*) de fejlődésük lassú. Mint fajkisebbség csak Duna-Szekesőn jelentékeny a német elem (IV°-nyi), — Mohácson már elvesztette régi jelentőségét. Az a két *szerb* község, melyet a svábság 50 éve túlsúlylyal megszállt, azóta hervad a kezében: fogy bennük a nép.

Vallásra a Dunavölgy magyarsága a baranyavári medencze 8 falujában *r. kath.*, 7 falujában *ev. ref.*; Mohács vidékén 3 magyar helység

r. kath., 1 ev. ref. Németek és horvátok e tájékon a római egyház hívei A lassankint eltűnő szerbségnek a Duna-völgyben van pár *kel. gör.* (II—III°) telepe. Akad Baranyavár körül néhány *nazarénus* magyar telep is. Az *izraelitaság* csak szórványosan fordul elő mindenütt.

Erőteljesebb a *sváb* elem a Duna-völgy mögött, a tolnai határtól végig a *Karasicza-vonalon*.

A szegszárdi hegyek alatt (5 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeink:			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt:
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			légsz. lyosb	egyéb szórványos		légsz. lyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
								óta	előtt
Pécsváradi j.									
{ Veménd	b	német	II ^o sz.	m.	r. kath.	II ^o k.	—	nőtt	német
{ *Feked	r	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Zsibrik	α	német	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
{ Ófalu	ρ	német	I ^o m.	—	r. kath.	II a.	—	nőtt	»
{ *Ildas	b	német	I ^o m.	sz.	ág. ev.	II ^o e.	r. k. i.	»	magyar

A Karasicza-völgy (15 magyar, 44 német, 6 horvát, 1 szerb — 66 helységgel):

<i>Pécsváradi j.</i>									
{ Ó-Bánya	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	német
{ *Nádasd	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
{ Varasd	α	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»
{ *Rác-Mecske	a	német	II ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o k.	e. i.	»	»
{ Pusztafalu	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ Lovász-Hetény	ρ	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Fazekas-Boda	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ *Püspöklak	ρ	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Geresd	ρ	német	II ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ Maráza	ρ	német	IV ^o m.	h.	r. kath.	II ^o a.	—	»	»
{ Katoly	ρ	horvát	V ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
{ Szellő	α	német	V ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	magyar
{ *Püspök-Sz.-Erzsébet	ρ	magyar	IV ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ Kékesd	ρ	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»
{ Szilágy	ρ	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ Perced	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	fogyott	»
{ *Berkesd	a	magyar	III ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Ellend	ρ	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Kéménd	α	német	I ^o m.	h.	r. kath.	—	—	»	német
{ Hidor	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Monyoród	ρ	német	IV ^o h.	m.	r. kath.	—	—	»	»
{ Olasz	ρ	német	IV ^o h.	m.	r. kath.	—	—	»	szerb
{ Nyomja	ρ	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
{ *Szederkény	ρ	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»
<i>Pécsi j.</i>									
{ Kis-Kozár	ρ	magyar	IV ^o n.	—	r. kath.	I ^o k.	—	»	magyar
{ Mislény	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ Szemely	ρ	horvát	V ^o m.	n.	r. kath.	I ^o e.	i.	»	magyar
{ Lothard	ρ	magyar	V ^o h.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	szerb
{ Birján	ρ	horvát	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	szerb
{ *Egerág	ρ	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
{ Herend	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»

		fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség		a fajtöbbség volt		
A járás és helység neve		A helység mérete	többsége	kisebbségei		többség	kisebbségei	ötven év		
				legsúlyosb	egyéb szórványos			legsúlyosb	egyéb szórványos	óta
Magyar-Peterd		β	magyar	II ^o n.	h.	ev. ref.	V ^o r.	i.	nőtt	magyar
Gyula		α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o e.	—	»	német
Belvárd		β	magyar	III ^o h.	n.	r. kath.	V ^o e.	i.	»	magyar
Devecser		α	német	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
*Rácz-Petre		a	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kassa		β	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	i. k.	»	»
Nagy-Budmér		β	német	V ^o sz.	—	r. kath.	V ^o k.	i.	»	szerb
Kis-Budmér		α	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
Mohácsi járás.										
Liptód		β	német	III ^o h.	m.	r. kath.	III ^o k.	i.	fogyott	német
*Versend		a	német	III ^o h.	m.	r. kath.	—	—	nőtt	»
Szajk		β	német	I ^o h.	m.	r. kath.	—	—	»	»
*Német-Boly		c	német	I ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Rács-Töttös		a	német	III ^o sz.	h. m.	r. kath.	III ^o k.	i. a.	»	szerb
Borjád		β	német	III ^o sz.	m.	ág. ev.	IV ^o k.	r. e. i.	»	magyar
Pócsa		α	német	IV ^o sz.	—	r. kath.	IV ^o k.	i.	»	szerb
Baranyavári j.										
Herezeg-Szt-Márton		α	német	III ^o sz.	h. m.	r. kath.	III ^o k.	—	»	német
Virágos		α	német	I ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o k.	i.	»	»
*Villány		b	német	II ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o k.	i.	»	»
Német-Márok		β	német	I ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o k.	—	»	»
*Magyar-Boly		a	német	III ^o sz.	m.	ág. ev.	IV ^o r.	— III ^o k. e. i.	»	»
Lapáncsa		β	német	II ^o m.	h.	r. kath.	—	—	»	»
Ilocska		β	német	IV ^o sz.	m. t.	r. kath.	IV ^o k.	i.	fogyott	szerb
*Lőcs		a	horvát	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
Szent-István		β	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Monoszló		a	német	III ^o sz.	m. h.	r. kath.	III ^o k.	i. e.	»	szerb
Benge		β	horvát	III ^o n.	m. sz.	r. kath.	I ^o k.	e. a.	»	szerb
*Baranyavár		b	horvát	III ^o n.	m. sz.	r. kath.	I ^o k.	a. g. i.	»	szerb
Iván-Dárda		β	német	I ^o sz.	—	ág. ev.	III ^o r.	k. e. i.	azóta lett	
Lipovicza		α	német	III ^o m.	sz. e.	r. kath.	III ^o k.	e. a.	puszta volt	
Lipova		a	német	IV ^o sz.	—	r. kath.	IV ^o k.	g. i.	nőtt	szerb
*Bezedek		β	német	III ^o sz.	m.	r. kath.	III ^o k.	i.	»	német
Sárok		α	szerb	IV ^o n.	m.	kel. gör.	IV ^o r.	i.	fogyott	szerb
*Bán		b	német	III ^o sz.	m. e.	r. kath.	III ^o k.	—	nőtt	szerb
*Kisfalud		a	német	V ^o sz.	h. m.	r. kath.	V ^o k.	—	»	szerb
Bodola		a	magyar	III ^o h.	n.	r. kath.	I ^o m.	—	»	német

A *Karasicza* fenn ered a megye északkeleti sarkában, hol a Mecsek ormai a szegszárdi hegyekkel összeérnek. Előbb délnyugotnak indul, mintha a Drávába akarna folyni, — de az ormánság szélén útját állják a villány-siklósi magaslatok; ezek alatt aztán keletnek fordul és Kis-Köszegnél a Dunába szakad. A Karasicza-völgy hosszú, széles sáv a Duna-völgy, a Mecsek, az ormánság s a Drávaság közt, mely 71 faluval van sűrűn beépítve: köztük 49 német, 15 magyar, 6 horvát, 1 szerb. A sváb falukat a telepítők rendszere úgy építtette egymás mellé, hogy társaikkal lenn a Duna-Dráva-melléken, fenn a mecseki hegyháton, s túl a szegszárdi

hegyeken Tolna szívéig, egységes *német nyelvmedenczét* alkossanak. E medence alapja, s a tolna-baranyai határig átfogó vonala a *Karasicza-völgy*.

A sváb faluk itt fejlettebbek, mint az ormánság magyar falvai. Nagyközséggé ugyan, miként ott az egy Szabad-Szt-Király, itt is csak egy falu: Monostor szervezkedett, — a többi megmaradt kisközségnek; de a német falvak itt jobb módúak, népesebbek, méreteik nagyobbak (1 c, 3 b, 9 a, 19 β, 12 α)¹, s félszáz év óta átlag mind növekedtek. csak 3-nak népszáma fogyott.

A mi magyar falu (15) e vidéken van, az a völgy *nyugati* oldalán fekszik, mint a nyugat-baranyai *nagy magyar öblözetnek* az ormánságból s a Mecsek aljáról a kelet-baranyai *német-medenczébe* áthajló nyulványa. *Keleten* a Karasicza-völgy a duna-dráva-közi (Baranyavár) magyar medenczét is érinti: ott fekszik határközségnek a Karasicza partján, a Csuni-hegy alatt, Bodolya magyar falu. A magyar képződmények gyengék (méreteik: 2 a, 9 β, 4 α), lassan fejlődnek, — egyikük (Pereked) népszáma leapadt. Fejlettebb ezeknél az a 6 horvát képződmény is, melyek közül 3 az ormán mező, más 3 a Drávavölgy szélén képez szigetsoportot (méreteik: 1 b, 1 a, 4 β).

Csak a szerbség haldoklik e térszínen. Ötven éve a mai horvát faluk fele (3), a német faluk közül 9, a magyar helységek közt 1 szerb volt. Régebben még többre rugott a szerb telepek száma: Rácz-Mecske a pécsváradi, Rácz-Petre a pécsi, Rácz-Töttös a mohácsi járásban már a század eleje óta német faluk. Csak a szétszórt szerb kisebbségekről lehet hozzávetőleg megállapítani, hogy *valaha a szerb elem e völgyben 15—20 falura*, az egész térszakasznak közel harmadára terjedhetett. A felekezeti népesség adatai is támogatják e hozzávetést: a Karasicza-vonal régi szerb telepesei csak kisebb számmal voltak r. kath. sokácok, — nagyobb részük a *kel. görög* hitet vallotta, s felekezetéhez jobban ragaszkodott, mint fájához, mert ma is ahhoz tartozik, mikor már nyelvileg több felé horváltá, németté vagy magyarrá lett. A hol az orthodox vallású népesség aránya nagyobb, mint a szerbségé, ott mindenütt elhorvátosodott, elnémetesedett, vagy elmagyarosodott szerb elemmel van dolgunk. Egy szerb sziget maradt az egykori 15—20-ból: Sárook — ez is csepp falu (α) s népszáma fogy.

A többi fajnépek községeiben sok a másajkú elem, s nagy a keveredés. *Tiszta magyar* falu csak egy van: Herend, — *tiszta német* falu is csak egy: Varasd (Pécsvárad közelében). A többi magyar faluk mind-egyikében találunk jelentékeny német, horvát, s a *német faluk legtöbbszörében erős magyar-horvát kisebbségeket*. A svábság gyökerei itt távolról sem oly mélyek, elemei sem oly tömörek, mint a vas-soproni hienczeké, a mosoni sváboké. Látszik a medenczén, hogy amazoknál fiatalabb képződmény, melynek medre széles, de sekély, s határai folyvást változhatnak.

¹ Az ormánsági rónán a magyar faluk mérete — mint láttuk — 4 a, 20 β és 34 α.

Most áttérünk a megye északi részére: a *Mecsek környékére* s a *Hegyhátra*, a nagy csatorna s a Bikal-patak völgyeivel. Ott a fajnépeségi viszonyokban nehéz az eligazodás, mert a magyar és a német vidékek *többszörösen átszakítják egymást*, fejlődésük irányával *alakjuk és sekvésük épp most van elválóban*.

Könnyebb áttekintésre a *Mecsek körül* fekvő helységsorozatokat közt megkülönböztetjük a keletiektől és északiaktól a nyugatiakat és délieket.

A Mecsek-hegyláncz körül.

I. A **hegyalja** (nyugatról délnek 22 magyar, 9 német, 2 horvát = 33 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Szt-Lőrinczi j.									
Csebény	α	német	II ^o m.	c.	r. kath.	—	nőtt	német	
Horvát-Hertelend	α	német	II ^o h	m.	r. kath.	—	azóta	lett	
Ibafa	β	német	III ^o m.	h.	r. kath.	I ^o i.	nőtt	német	
Goricza	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	azóta	lett	
Korpád	α	német	II ^o m.	—	r. kath.	—	nőtt	német	
Gyűrűfű	α	magyar	IV ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	»	magyar	
Megyefa	β	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	»	»	
Bükösd	β	német	IV ^o m.	e. h.	r. kath.	I ^o i.	»	»	
Dinnyeberki	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	fogyott	»
*Helesfa	β	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	—	nőtt	»	
Nagy-Váty	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	»	»	
Cserdi	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	fogyott	»	
Boda	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	fogyott	»
Bakonya	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	fogyott	»
Pécsi járás:									
Töttös	β	magyar	I ^o e.	—	r. kath.	—	fogyott	»	
Kővágó-Szöllős	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	fogyott	»	
Cserkút	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	nőtt	»	
Magyar-Ürögh	α	magyar	—	—	r. kath.	—	»	»	
Patacs	β	magyar	I ^o e.	n.	r. kath.	—	»	»	
Német-Ürögh	α	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	i. a.	»	»
Szent-Kút	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	»	német	
*Pécs	α	magyar	II ^o n.	e. t. h. v.	r. kath.	I ^o i.	a. e.	»	magyar
Árpád	β	német	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	e.	»	német
Hasságy	β	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Magyar-Sóros	β	horvát	IV ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	szerb
Nagy-Kozár	β	horvát	IV ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	magyar
Püspök-Bogád	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Romonya	β	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Szabolcs	α	magyar	IV ^o n.	v. e.	r. kath.	—	—	»	»
Hird	β	német	V ^o m.	e.	r. kath.	—	—	fogyott	magyar
*Somogy	α	magyar	I ^o n.	t. e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Mártonfa	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Vasas	α	magyar	III ^o n.	e. h.	r. kath.	—	—	»	»

II. A hegyhát (nyugotról keletnek 11 magyar, 14 német = 25 helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos		
<i>Hegyháti járás:</i>							
Gödre	a	német	II ^o m. c.	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	német
*Jenő	β	német	III ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	»	magyar
Palé	α	német	I ^o m. —	r. kath.	I ^o a. —	»	német
Gyümölcsény	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	— —	»	magyar
Szent-György	β	német	V ^o m. c.	r. kath.	I ^o e. i.	»	német
Szágy	α	német	I ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Tormás	β	magyar	III ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	magyar
Felső-Mindszent	β	német	IV ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	»	magyar
Godisa	α	német	III ^o m. —	r. kath.	I ^o i. a.	»	magyar
Szatina	α	magyar	II ^o n. —	r. kath.	— —	»	»
*Bakócza	β	magyar	II ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Bisztricze	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Kán	α	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	német
Okorvölgy	α	német	II ^o m. —	r. kath.	— —	»	magyar
Hetvehely	β	német	II ^o m. —	r. kath.	— —	»	német
*Abaliget	β	német	IV ^o m. —	r. kath.	— —	»	magyar
Orfű	α	német	II ^o m. c.	r. kath.	— —	»	magyar
Rákos	α	német	IV ^o m. —	r. kath.	— —	»	magyar
Tekeres	α	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	magyar
Szl-Katalina	α	magyar	IV ^o n. c.	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	magyar
Karáczódfa	α	magyar	— —	r. kath.	— —	fogyott	»
Husztót	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
Kovaczéna	α	magyar	II ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	»
Szakál	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	— —	fogyott	»
Bános	α	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»

III. A hegyhát (keletről északnak 11 magyar, 7 német = 18 helységgel):

<i>Pécsvárad járás:</i>							
Nagy-Pall	β	magyar	V ^o n. —	r. kath.	IV ^o e. i.	fogyott	magyar
Várkony	β	magyar	II ^o n. —	ev. ref.	III ^o r. —	nőtt	»
*Pécs-Várad	c	német	V ^o m. sz.	r. kath.	III ^o e. i. k. a.	»	magyar
<i>Pécsi járás:</i>							
Hosszú-Hetény	b	magyar	II ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	magyar
Páspók-Szent-László	α	német	I ^o h. m.	r. kath.	— —	fogyott	német
Újbánya	α	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	»
<i>Hegyháti járás:</i>							
*Mánfa	β	magyar	I ^o n. —	r. kath.	— —	nőtt	magyar
Budafa	α	magyar	I ^o e. n.	r. kath.	— —	»	»
Komló	α	német	V ^o m. —	r. kath.	— —	»	magyar
Szopók	α	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	német
Jánosi	α	német	II ^o m. h.	r. kath.	I ^o a. —	nőtt	»
Pölöske	α	magyar	II ^o n. —	r. kath.	— —	»	magyar
Battyán	α	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	német

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	őten év	
		legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Magyar-Egregy	a	magyar	III ^o n. —	r. kath. —	—	nőlt	magyar
Kárász	o	magyar	— —	r. kath. —	—	»	»
Vékény	α	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
Császta	β	magyar	III ^o n. —	r. kath. —	—	nőlt	»
*Szászvár	a	magyar	II ^o n. e.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»

Ide kapcsolandók a hegyhát *északkeleti* oldalán: a *Bikal-völgy* körül fekvő, és *északnyugati* lejtőjén: a nagy *Baranya-csatorna* mellett épült helységek is.

A Bikal-völgy és melléke (2 magyar, 12 német helységgel):

<i>Hegyháti járás.</i>							
*Vaszar	β	német	IV ^o m. —	r. kath. I ^o a.	—	nőlt	magyar
Tékes	β	magyar	I ^o e. —	ág. ev. V ^o r.	i.	»	»
Nagy-Ág	β	német	III ^o m. —	ág. ev. III ^o r.	i.	»	magyar
Szalatnak	β	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o a.	—	»	német
Marócz	α	német	I ^o m. —	r. kath. —	—	»	magyar
Tófü	α	német	— —	ág. ev. —	—	fogyott	német
*Rác-Kozár	a	német	I ^o m. —	ág. ev. I ^o r.	i.	nőlt	»
Szárász	α	német	— —	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Mekényes	a	német	I ^o m. —	ág. ev. I ^o r.	—	»	»
Nagy-Hajmás	a	német	III ^o m. h.	r. kath. V ^o a.	—	»	szerb
*Bikal	a	német	II ^o m. h e.	ág. ev. IV ^o r.	i.	»	szerb
Köblény	β	német	— —	r. kath. —	—	»	német
Mocsolád	β	magyar	II ^o n. e.	r. kath. —	—	»	magyar
*Mágocs	c	német	III ^o m. —	r. kath. I ^o i.	a.	»	német

A Baranya-csatorna és melléke (15 magyar, 7 német helységgel):

<i>Hegyháti járás.</i>							
Barátúr	α	német	I ^o m. —	r. kath. —	—	fogyott	német
Német-Szék	α	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o i.	—	nőlt	»
*Magyar-Szék	β	magyar	IV ^o n. —	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar
Kis-Hertelend	α	német	I ^o m. —	r. kath. —	—	»	német
Magyar-Hertelend	β	magyar	V ^o n. —	r. kath. —	—	»	magyar
Egyházber	α	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Bodolya	α	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Liget	β	magyar	V ^o n. —	r. kath. I ^o a.	—	nőlt	»
Egerszeg	α	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o i.	—	nőlt	magyar
Varga	β	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Oroszló	α	német	V ^o m. —	r. kath. I ^o a.	i.	»	magyar
Kis Hajmás	α	magyar	IV ^o n. e.	r. kath. —	—	»	»
Hörnycék	α	magyar	I ^o n. —	r. kath. —	—	»	»
*Sásd	β	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
Vázsnok	α	magyar	— —	r. kath. I ^o e.	a. i.	azóta lett	»
Tárrás	α	magyar	IV ^o n. —	r. kath. IV ^o a.	i.	nőlt	magyar
*Vásáros-Dombó	β	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Meződ	β	magyar	IV ^o n. —	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Jagónak	a	magyar	III ^o n. t.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Gerényes	β	német	V ^o m. —	ág. ev. V ^o r.	—	»	magyar
*Kapos-Szekeső	a	német	V ^o m. —	ág. ev. IV ^o r.	i.	»	magyar
Csikos-Töttös	a	német	V ^o m. —	ág. ev. V ^o r.	—	»	magyar

Az egész hegyvidéken, melynek csúcspontjai: a Jakabhegy (593 m.), a Mecsek (612 m.) s a Zengővár (682 m.), 112 helység fekszik: a Mecsek körül 76, a hegyhát Tolnába dőlő lejtőin 36; fajttöbbségre 61 magyar, 49 német, 2 horvát. A két *horvát* sziget ahhoz a csoporthoz számít, mely 7 faluval az Ormánság szélén, más 2-vel a Karasicza mellékén, s 2-vel itt, Pécs határában, a magyar és sváb területek közé épült.

A magyar és német helységek keresztül-kasul fekszenek egymás sorain, darabokra szaggatva egymás nyelvterületét: a magyar talaj három, a német két tetemesb tagra, s az is, ez is több szigetre oszlott.

A *legnagyobb magyar tag* (41 helység) az Ormán-róna fölött, a a Mecsek déli lejtőin húzódik el, s egy ágával átnyúl a Mecsek északi lejtői felé, hogy a Baranya-csatorna völgyén leereszkedve, a kapos-melléki magyarsághoz zárkózzék. *Közbeékelt sváb faluk* (Kis-Hertelend, Oroszló Godisa) ez *összeköttetést* a csatorna-völgyben *megszakították*: ma e völgy lejtőin 11 magyar helység *külön tagot*, egy falu a csatornába folyó Bikalpatak mellett (Mocsolád) külön szigetet képez. A *harmadik magyar tag* (5 helység) a hegyhát s a bonyhádi völgy szögletében (3 tolnai magyar faluval) teljesen *el van szigetelve*, — minden oldalon sváb helységek veszik azokat tömegesen körül.

A *nagy sváb medencze* a Karasicza-völgyből tovább terjed *észak és északnyugat felé*: be a tolnai hegységbe, át a Mecsek keleti szárnyán s a Zengővár mögött a hegyhátra, onnan le a Kapos-csatornáig. *Nyugatra* tőle, benn a Mecsek mélyén, egy *kisebb sváb medencze keletkezett*, mely délkeleti ágát a Mecsek *magyar helységei közé tolja*, a nyugatival *átnyúl Somogyba* a Zselicz felé, északkeleti ága a Baranya-csatornához, hajol, hol a magyar helységek közt *utat tört* magának a *nagy sváb medenczéig*. Így kapcsolódott össze a két medencze egymással.

Mindez szemünk láttára történt, alig száz év alatt. Most száz éve a kisebbik medencze még *nem létezett*, a nagy medencze sem ért túl a mecseki hegyháton. Az egész hegyvidéket túlnyomólag *magyarság* népesítette be; a *mai sváb faluk* nagyrészt mind *magyar faluk voltak*; közülök 18 az *utolsó ötven év alatt németesedett el*, ez meglátszik a tetemes (II—V^o) magyar kisebbségeken. De a svábság mindegyre *tovább terjed*, — a magyar falukban növekednek a német kisebbségek, s fiszta magyar falu a hegyek közt alig van többé. Ez a típus már csak a Mecsek déli lejtőin, a magyar Ormánság tőszomszédságában található nagyobb számmal, hol a magyar elem még erős, állandó, jómódú s érzi nagy hivatását: ott fejlődött hatalmas emporiummá a Túl-a-Duna legnagyobb városa: Pécs (C). Délkeleti határában már horvát és sváb szigetek vannak (Nagy-Kozár és Magyar-Soros előbb szerb, aztán *horvát* szigetekké lettek, Árpád és Hasságy már régebben *elnémetesedtek*). A mi pedig fenn a Mecsekben s a hegyháton történik, az a magyarságot *katasztrófával* fenyegeti: eltűnhetnek e térszínről a még létező magyar faluk, s az *egész Mecsek sváb hegysséggé lesz*.

A szenvedett térvészteséggel összefügg a *népszám fogyása* a magyar

helységekben: ötven év alatt 7 német s 14 magyar falu lakossága apadt le e vidéken, a többiben a fejlődés szintén csak bágyadt. Dívik a két-, sőt egy-gyermekrendszer, meg a magzatirtás. A nehéz megélhetési viszonyok s a jobb időkből megmaradt fényűzési igények: pucczos viselet, mulati élet — a miket egykor vidám könnyelműség tett vonzóvá — romlását okozták ennek a népnek. Most területet változtat, jószágot cserél, odahagyva szülőföldjét, hogy túl a Dráván keresse boldogulását. Így gyérül a mecsek-vidéki magyarság évről-évre s helyét elfoglalja az egyszerűbb igényű, takarékos, de alig-alig magyarosodó sváb.

Vallásra nézve a fajnépek Baranya északnyugati részében *r. katholikuskok*. Csak északon a Baranya-csatorna s a Bikal-patak vidékén jelentékeny az *ág. evang.* sváb faluk száma.

A megye nyelvterületi viszonyai — az előadottak szerint — elég bonyolultak s a mai *nyelvhatárokat* pontosan megjelölni nem könnyű.

A 206 magyar helység közül 5 szétszórtan, — 12 a baranyavári medenczében 5 Tolna szélén, 12 a Baranya-csatorna körül csoportosan, 172 a nagy öblözetben fekszik, mely a Dráva-völgytől a Karasiczáig s az ormánsági rónán át föl a Mecsekbe ér.

A 127 német helység közül 4 szigetképződmény, 17 a kisebbik, 103 a nagyobbik medenczét, s 3 helység az összekötő hidat képezi e két medence közt.

A 21 horvát szigetből 2 esik a Dráva, 3 a Karasicza alsó szakaszaira. 4 a Beda-Duna s a Karasicza közé, 1 a felső Karasicza-völgyre, 11 pedig szigetcsoportot alkot az Ormánföld, a Mecsek alja s a Karasicza közt.

A 3 szerb sziget a Dráva-völgyben s 1 a Karasicza-völgyben utolsó maradványa a megye egykori tetemes szerb képződményeinek.

A magyar öblözetben a határhelységek ma a *Dráva mellett*: Új-Bezdán, Old, Harashti, a *siklósi hegyek körül*: Tapolcza, Nagy- és Kis-Harsány, Nagy- és Kis-Tótfalu, Bisse, — a *Karasicza-völgyben*: Herend, Belvárd, Gyula, Lothard, Kis-Kozár, Ellend, Berkesd, Kékesd, Nagy-Páll, Várkony, s a *Mecsek körül délre*: Hosszú-Petény, Vasas, Somogy, Szabolcs, Szentkút, Töttös, Megyefa és Gyűrűfű; *északra*: Budafa, Bános, Kovaczéna, Husztót, Szt-Katalina, Bisztrice, Bakócza, Tormás, Gyümölcsény, Szatína, Bodalya, Magyar-Szék, Magyar-Hertelend.

A három kisebb magyar medence határközségei: a *Duna-Dráva-szögben* Kopács, Bélye, Laskó, Karancs, Kő, Bolya, Kis-Kőszeg, — a *Baranya-csatorna körül* Hörnyék, Varga, Pölöske, Liget, Tarrás, Tékes, Vásáros-Dombó, Jagónak, Meződ, — s a *tolnai hegyek alatt* Vekény, Magyar-Egregy, Kárász, Szászvár.

A nagy sváb medence szélein a nyelvi határvonal *keletnek*: Eugenfalva, Kis-Dárda, Dárda, Albertfalva, Keskend, Monostor, Bán, Kisfalud, Udvar, Nagy-Nyárad, Laucsuk, Bár, Somberek és Bozsok; *nyugatra*: Kácsfalva, Szent-István, Beremend, Lapácsa, Magyar-Boly, Villány, Kövesd, Német-Palkonya,

Vokány, Rácz-Petre, Devecser, Kassa, Borjád, Szederkény, Olaszi, Hidor, Kéménd, Sellő, Gorosa, Püspöklak, Fazekas-Boda, Pusztafalu, Varasd, Ó-Bánya, Pécsvárad, Püspök-Szent-László, Komló, Szepők, Jánosi, Battyán, Vaszar, Nagy-Ág, Gerényes, Kapos-Szekcső, Csikós-Töttös és Nagy-Hajmás közt húzódik el.

A *kisebbik sváb-medence* határát Korpád, Goricza, Hetvehely, Abaliget, Orfű, Rákos, Tekeres, Okorvölgy, Kán, Csébény, Szágy, Szent-György, Gödre, Jenő és Pallér — ma német faluk — jelzik.

Ha összemérjük a helységeket fajnépeik többsége szerint, következő az eredmény:

méretre	Van többségre				helység
	magyar	német	horvát	szerb	
»	1 C	—	—	—	»
»	1 A	—	—	—	»
»	1 el	—	—	—	»
»	1 d	—	—	—	»
»	1 c	3 c	—	—	»
»	4 b	9 b	2 b	—	»
»	22 a	25 a	5 a	1 a	»
»	80 β	43 β	12 β	2 β	»
»	95 α	47 α	2 α	1 α	»
Összesen	206	127	21	4	helység

Látszik, hogy a magyar csak 4 legnagyobb helységével (Pécs, Mohács, Duna-Szekcső és Siklós), meg apró, szegény falvainak tömegével szárnyalja magasan túl a németet. Népes, nagy faluk dolgában (α–c típus) a sváb többre vitte, mint a magyar. Viszonylag elég erősek a horvát, sőt a még el nem pusztult szerb helységek is.

Közigazgatási szervezete e helységeknek:

van:	magyar	német	horvát	szerb
város	1	—	—	—
nagyközség	6	2	1	—
kisközség	199	125	20	4
összekapcsolva				
2–5 faluból	12	26	4	—
6–9 »	19	3	1	—
12–14 »	3	—	—	—

együtt 68 *körjegyzőségbe*.

Városi és nagyközségi szervezet meggyeszerzte kevés van. Aránylag legkevesebb jut belőlük a takarékos sváb elemre. De a körjegyzőségekből látható, hogy a legtöbb jómódú falu német, a magyar falvak többsége középsorsú, s a 25 legszegényebb falu szintén magyar. Szinte példátlan eset Duna-Szekcsőé, mely közel 6000 lakosával (el típus) kisközség maradt.

A *tiszta magyar* faluk száma Baranyában távolról sem oly nagy, mint a többi megyékben Túl-a-Dunán: csak 86. *Tiszta sváb falu* nincs több 6-nál, monoglott horvát vagy szerb falu egy sincs. *Baranya* fekvésénél, térszíni viszonyainál, fajnépeinek különös elhelyezkedésénél fogva

a poliglott helységek melegágyává lett. A fajkisebbségek sehol az ország-részben nem oly számosak és súlyosak, mint itt. A baranyai községek e téren csak Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Bács és Torontál megyék kevert helységeivel, meg az erdélyiekkel hasonlíthatók össze.

A *magyar* községek negyedrésze, a *németek* és *szerbek* fele, a *horvátok* $\frac{9}{10}$ -része meg van terhelve II—V° erejű kisebbséggel.

Súlyos (IV—V°) *magyar* kisebbség esik 15 német, 1 horvát, — kisebb súlyú (II—III°) 27 német, 8 horvát helysége; súlyos *német* kisebbsége van 15 magyar, 5 horvát, kisebb súlyú 27 magyar, 4 horvát helységnek; súlyos *szerb* kisebbséggel 6 német, 1 horvát, kisebb súlyúval 2 magyar, 12 német helység, — súlyos *horvát* kisebbséggel 1 magyar, 2 német, kisebb súlyúval 3 magyar, 4 német helység van megterhelve.

Az erők e megosztásában nemcsak arányosság, hanem itt ott teljes egyensúly van. De ez csak az utolsó nép-összeíráskor volt így, — azóta a viszonyok e kényes mérleget ismét megbillentették a versengő fajnépek egyikének kárára.

A *hitélet* szempontjából megállapítjuk, hogy a *magyar* helységek közül 129 r. kath., 76 ev. ref., 1 ág. evang., — a *német* helységek közül 113 r. kath., 13 ág. evang. és 1 kel. gör. felekezetű (ez *Kácsfalva* a Dráva-völgyben, hol az orthodox hitű *szerbek* és *magyarok* együtt felülmulják a német fajtöbbséget), — a *szerb* helységek közül 3 kel. görög, 2 r. kath., — s a horvát helységek mindannyija r. kath. felekezetű. De megállapíthatjuk azt is, hogy a protestáns és orthodox hitű faluk legtöbbszörben vannak II—V° erejű r. kath. kisebbségek, míg a katolikus vallású faluknak alig negyedrésszére esik ugyanily erejű protestáns vagy orthodox kisebbség.

S most tekintsünk végig a *Dráva-vonal három megyéjén*, összefoglalva tanulságaikat.

A három megyében csak *magyar városok* vannak (4). A *horvátnak* a Muraközben, s a Dráva mentén hiányzik a módja, a miből városi szervezetre telnek. A telepés *sváb* pedig nem város-alkotó nép, mint a sopronvasmegyei és pozsonyvidéki német, vagy a felvidéki s az erdélyi szász. Nincs is oly régen az országban, mint ezek, hogy városi elem fejlődhetett volna belőle.

A *nagyközségek* száma 39. Ezekből magyar 27, horvát 9, német csak 3. A magyar és horvát képződmények közt elég sok az ily félig város, félig falu; a legtöbbször megannyi *gőczpont* egy-egy vidéken. A *faj-német* nem igen törekszik hasonló középpontokkal bírní. Egyik jellemző tulajdonsága, hogy községeiben az *uniformitást* kedveli. A hol a viszonyok neki kedvezők, ott *sok nagyközséget* épít egymás mellé. Láttunk erre példát a mosoni, fogunk látni a tolnai és délmagyarországi sváboknál. Így tett a soproni és pozsonyi német, meg a szepesi és királyföldi szász a *városaival* is: Sopron körül megépítette Rusztot, Kis- és Nagy-Martont, — Pozsony körül Bazint, Modort, Szt-Györgyöt, Nagy-Szombatot,

— szepesi városainak száma 16 volt, az erdélyieké 9—10. A hol a viszonyok küzdelmessé teszik napjainkban az életet, ott a takarékos sváb megmarad a kisközség szerény keretei közt.

A *kisközségek* száma 1204: ú. m. magyar 880, német 150, horvát 141, vend 29, szerb 4. E faluk 257 körjegyzőségbe osztvák: a módosabb falukkal 178, nem módosakkal 170 körben, 5 körre a legszegényebb faluk esnek.

Iha e köröket a fajttöbbség mértéke alapján összemérjük, az eredmény ez:

		A fajttöbbség				
		magyar	német	horvát	vend	
2—5	faluból	132	29	17	—	} körben
6—10	összekapcsolt	58	4	8	4	
11—14	jegyzői	4	—	1	—	
	körből					

A magyarságnak — e szerint — *viszonylag* nincs annyi *módos* faluja, mint a sváboknak, — nem módos és szegény magyar falu pedig jóval több van, mint akár horvát, akár sváb. A viszonyok tehát e vidéken a magyarságra kedvezőtlenebbül alakultak, mint a Rába-vonalon, s főleg a baranyai kivándorlás folytán alakultak így.

Hasonló a kép, ha a *községméreteleket* hasonlítjuk össze fajttöbbségek szerint:

		Fajttöbbségre				
Méretre:		magyar	német	horvát	vend	szerb
legnagyobb	(A—C típus)	4	—	—	—	—
nagy	(A—B »)	6	—	—	—	—
középméretű	(d. »)	3	—	1	—	—
»	(c. »)	9	3	4	—	—
»	(b. »)	24	10	6	—	—
»	(a. »)	170	31	25	5	1
kisméretű	(z. »)	301	54	48	17	2
Összesen	(α. »)	394	55	66	7	1
		911	153	150	29	4

Nagy néplbősége csak a *magyar* vidékek *góczpontjainak* van: ezek felé áramlik a periferiákról a munkát kereső tömeg. *Népes* falukból (a—c típus), *viszonylag* többet találhatni a sváb, mint a magyar vidéken: a sváb községekből közel a harmadrész (44), a magyar községekből a negyedrészt (203) sincs ilyen. *Apró* faluk (α) dolgában még visszásabb az arány: a sváb faluknak alig a harmada (55), a magyar faluknak közel a fele (394) ilyen. Látszik, hogy a magyar falukban stagnál a népesedés, sőt *fogy a nép*. Ide vágnak az ötven év óta szenvedett *térvesztések* Zala északkeletén, Somogy délkeletén s Baranya szívében.

Még csodálni lehet, hogy a beteges állapot dacára a magyar faluk régi fajtisztaságukat s monoglott jellegüket tömegesen megtarthatták, míg a többi fajnépeknek egyajkú községük alig van. A *tiszta magyar* községek száma 616, tiszta horvát csak 38, tiszta vend 16, tiszta német 6, tiszta szerb község egy sincs. A poliglott községek közt *súlytalan* (I⁰) a

minoritás 226 magyar, 70 horvát, 59 sváb és 11 vend községben. *Súlyos* minoritással 20 magyar, 35 német, 16 horvát, 1 szerb, — *kisebb súlyúval* 49 magyar, 50 német, 25 horvát, 2 vend s 4 szerb helység van megterhelve.

A *viszonosság* e vidék fajnépei közt *minoritások* dolgában ilyen:

		a fajkisebbség.									
		IV—V ^o súlylyal					II—III ^o súlylyal				
A fajtöbbség:	magyar	német	horvát	vend	szerb		magyar	német	horvát	vend	szerb
magyar	*	29	10	—	1		*	34	21	2	3
német	18	*	5	—	—		43	*	4	—	1
horvát	2	3	*	—	—		4	4	*	—	—
vend	—	—	—	*	—		—	—	—	*	—
szerb	—	3	1	—	*		2	12	—	—	*

E számok arra vallanak, hogy Túl a-Duna délvidékén a telepés *sváb* elem elhódított a közelmultban 23, kikezdett 35 más ajkú községet, s ezek *legtöbbsze* (47) *magyar*. Kisebb súlylyal a svábság 50 más ajkú helységben, viszont más nép 48 sváb helységben lép fel. Itt is a magyar elem van leginkább (77 helységben) érdekelve.

Feltűnő, hogy a három *délszláv nép* egymás községeit úgyszólván kerüli. A katolikus szerbek már a közelmultban többnyire elhorvátosodtak s az orthodox szerb velük nem érintkezik. A horvát és vend — szomszédviszonyuk daczára — úgyszólván be sem hocsátja egymást a maga falvaiba, — ezért nem mutatkoznak ott, súlytalan kisebbségeik is csak gyéren. Láttuk e jelenséget már Vas megyében, az ottani horvát szigetek és vend terület talaján. Most látjuk újra az *averzio* jelét, melynek szükségkép történelmi előzménye volt. Minket csak megerősítnek az adatok abban a véleményünkben, hogy a *horvátság a vendeket régi szlavoniai hazájából kiszorította*, s ennek emléke maradt meg napjainkig a két nép kölcsönös idegenkedésében.

A *hitélet*, miként a Rába-vonalon, itt is túlnyomólag *r. kath.* Ez egyházhoz tartozik 1026 község (az 1247 közül): ú. m. 709 magyar, 136 német, 150 horvát, 29 vend és 2 szerb (*csak ez a két sokácz falu* nem vallja még magát *horvátnak*). A két protestáns egyház híve 188 *ev. ref.* és 30 *ág. ev.* község; amazok *mind magyarok*, emezek közül 14 magyar, 16 német. A 3 *orthodox* községről (2 szerb, 1 német) Baranyamegye tárgyalásakor szóltunk.

A felekezeti többségekkel szemben a *jelentékenyebb kisebbségek* így állanak:

A felekezeti kisebbség		IV—V ^o súlyú					II—III ^o súlyú					
		r. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.		r. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.		
r. kath.	többségre	★	13	6	27		★	6	89	1		
kel. gör.		17	★	—	—		24	★	2	—		
ág. ev.		46	—	★	—		34	2	★	—		
ev. ref.		5	1	—	★		15	—	—	★		
izr.		—	—	—	—		14	—	—	—		
fajtöbbségre		magyar	német	horvát	vend	szerb	magyar	német	horvát	vend	szerb	
		r. kath.	75	6	—	—	1	94	1	—	—	1
		kel. gör.	16	1	—	—	—	20	4	2	—	—
		ág. ev.	45	1	—	—	—	31	4	1	—	—
		ev. ref.	—	6	—	—	—	12	2	1	—	—
izr.	—	—	—	—	—	13	—	1	—	—		

Megállapíthatjuk a két táblázatból, hogy erős *r. kath.* kisebbség e vidéken jóval többször fordul elő *ev. ref.*, illetve magyar községekben, mint viszont; más felekezetek erős minoritásai pedig többször találhatók *r. kath.* községekben, mint viszont. A kalvinista magyar falukban a *r. kath.* kisebbségek *a terjedő sváb elem fajminoritásaival többnyire azonosak.* Protestáns kisebbség protestáns községekben ritkán fordul elő. Jelentékenyebb *izraelita* kisebbségek kizárólag *r. kath.*, s leginkább magyar községekben vannak. Magyar községekre esik a 2—4 felekezetűség legtöbb esete.

Végül összefoglaljuk a *nyelvtérületi* viszonyokra vonatkozó adatokat.

A magyar helységek tömege: 911-ből 877 *egy tagban* fekszik a göcsei hegyek s a Mecsek, a felső Mura s a Karasicza közt. E főtagtól 29 magyar falu *három* kisebb medenczére szétosztva, s 5 magyar sziget szerte Baranyában *külön szakítottatott.*

A *horvát* helységek a Muraközben (116) szintén *egy tagot* képeznek; a somogy-baranyai határképződmények is úgy fekszenek a Dráva-völgyben, mint a *szlavoniai horvátság* hozzánk átérő nyúlványai. Teljesen izolált horvát sziget csak a baranyai sváb és magyar medenczékben fordul elő (16). A 4 *szerb* helység is ugyanitt megannyi szigetképződmény. A 29 zalai *vend* község a vas megyei vend medenczéhez tartozó öblözetet képez.

A *svábság* zöme *két* medenczében helyezkedett el, melyek máris, s közösen hozzá zárkóztak a tolnai sváb nyelv-medenczéhez. Egyikben a német községek száma 106, másokban (mely áthajlik a somogyi Zseliczbe) 24. Ezen kívül van a három megye területén 18 szétszórt sváb sziget.

Számot adván ezekben a Dráva-vonalon fekvő megyék fajnépességi viszonyairól, — fölkeressük a Balaton s a Duna-vonal közt a Túl-a Duna négy északi megyéjét.

III. Az északi megyék.

E csoport természetes határai: északon s keleten a Duna, nyugatra a kis alföldi róna, délre a Balaton, a Sió vize s a tolna-baranyai hegység. Csak északon húzódik a tényleges határ túl a természetes vonalon: ott Komárom megye két járásával a Csallóközben s a Vág és Zsitva alsó völgynyíllásában, féltesttel a felvidéken fekszik.

A terület 2.500,470 k. hold; nagyobb a Rábaság négy megyéjének terjedelménél. De csak félannyi község: 502 helység fekszik rajta (ott 1005 helységet találtunk), s ezekben a múlt számlálás 849,337 lelket (amott 850,810-et) állapított meg. Itt tehát *népesebb* helyekkel és *tömörebb* népességgel lesz dolgunk.

Akkor a községek fajnépei így álltak egymáshoz :

Magyar helység volt (2,070.785 k. h. területen) 366 ú. m. :

Megye területén	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma									összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
Tolna . .	65	158.491	263	192	12.165	1	377	36	6	312	171.843
Veszprém	141	170.582	26	1947	7.988	—	2	31	41	150	180.767
Fejér . . .	86	183.333	35	493	5.363	1	827	28	2	576	190.658
Komárom	74	134.477	23	1.920	3.019	4	1	10	3	633	140.090
együtt:		646.883	347	4.552	28.535	6	1.207	105	52	1.671	683.358

Tót helység volt (39.640 k. h. területen) 11, ú. m. :

Fejér . . .	2	506	—	2.159	106	—	—	—	—	18	2.789
Komárom	9	1.838	—	7.804	364	—	—	2	—	22	10.030
együtt:		2.344	—	9.963	470	—	—	2	—	40	12.819

Német helység volt (378.826 k. h. területen) 124, ú. m. :

Tolna . .	55	10.855	3	577	67.949	1	671	11	6	182	80.255
Veszprém	41	6.491	—	24	27.974	—	—	1	—	23	34.513
Fejér . . .	14	5.623	1	91	19.895	—	8	2	1	19	25.640
Komárom	11	1.015	—	67	8.289	—	—	—	2	11	9.384
együtt:		23.984	4	759	124.107	1	679	14	9	225	149.792

Szerb helység volt (11.795 k. h. területen) 1, ú. m. :

Fejér . . .	1	1.198	—	181	713	—	1.268	1	—	7	3.368 ¹

E vidéken a községalkotó népek sorából elmaradt a horvát, el a vend. Mindkét nép délnyugatról csak néhány gyenge rajt küldött idáig. A délszlávok közül csupán a *szerb* elemet látjuk kisebb csapatban föllépni: *egyetlen* községe Fejér megyében maradt fenn. De *magyar* helységek tömege s a *sváb* faluk tekintélyes száma közt egy *új elem* jelen meg, 11 szigetképződményt alkotva: a felvidékről ide szívárgott és megtelepült *tót*. Más fajnépekből mentül kevesebb mutatkozik. Jelentéktelen az isztriai románok száma, orosz alig van, aránylag a cigányság is kevés.

E fajnépeket 502 községben fogjuk vizsgálni a négy megye egymással szomszédos területén.

¹ Összesen a négy megyében, ú. m:

	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma									összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	
Tolnában	120	169.346	266	769	80.114	2	1.048	47	12	494	252.098
Veszprém	185	177.073	26	1.971	35.962	—	2	32	41	173	215.280
Fejérben	103	190.660	36	2.924	26.077	1	2.103	31	3	620	222.455
Komáromban	94	137.330	23	9.791	11.672	4	1	12	5	666	159.504
= 502		674.409	351	15.455	153.825	7	3.154	122	61	1.953	849.337

Tolna megye.

Két felől egy-egy rónás, közbül egy bérczes térszakaszból van össze-
tétel. A bércek a Mecsek-lánczolat nyulványai; — alattuk képez széles
öblözetet egyfelől a veszprémi mezőföldnek, másfelől a fehérmegyei
sármezőnek Tolnába átterjedő folytatása. Az egész topografia átmeneti
jellegű Felső-Somogy és Baranya hegyeiről Veszprém és Fejér megyék
lapályos részeire. A két alakzat Tolnában találkozik. Ide ereszkedett két
sor az igali s a tabi hegyekből: a Nagy-Koppány s a Kis-Koppány; ide
ömlik a Kapos, meg a Koppánypatak. Ide szálltak le a Mecsekből a
szegzárdi kisebb, s a bonyhád-simontornyai nagyobb lánczolat hullámai,
melyek állós vonalban szelik át Tolnát, a fehérmegyei határig. Két oldalt
a magaslatok egy-egy széles öblözetben lapulnak el: Somogy felé a Kapos
és Koppány völgyekben, Veszprém felé a Sió-völgyben, Fejér és Pest
megyék felé a Sárréten, mely a Duna-völgyig ér.

A fajnépek elhelyezkedése a térszíni viszonyokkal egyező. Fenn a
magaslatok hosszú állós vonalán a sváb faluk fekszenek, — lenn a két
öblözetben a magyar helységek: amazok a hegyhát svábjainak nyul-
ványa, emezek a kapos-melléki, mezőföldi és sárréti magyarsággal füg-
genek össze. Itt-ott néhány sváb sziget a magyar, s pár magyar sziget
a sváb talajban, egészíti ki a képet, melylyel térszakaszonként foglal-
kozunk most.

Kezdjük a *nagyobbik magyar öblözetnél*, a Duna s a hegyek közt,
aztán bejárjuk a *sváb magaslatokat*; végül leereszkedünk a *kisebbik
magyar öblözetbe*, a Kapos-völgy s a Sió-melléke között.

A Dunavölgy (14 magyar, 2 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
								óta	előtt
Szegszárdi járás.									
*Báta	c	magyar	I ^o n.	r.	r. kath.	II ^o e.	i.	nőtt	magyar
*Pilis	z	magyar	I ^o sz.	—	ev. ref.	III ^o r.	k.	azóta	lett
*Decs	c	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	IV ^o r.	a. i. k.	nőtt	magyar
*Öcsény	c	magyar	I ^o n.	r.	ev. ref.	IV ^o r.	a. i.	»	»
*Mőzs	a	német	III ^o t.	m.	r. kath.	—	—	»	magyar
*Tolna	sz	magyar	V ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
{Simonmajor	z	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o e.	a.	azóta	lett
{Szedres	z	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	a. i.	azóta	lett
Dunaföldvári j.									
*Fadd	el	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	i. a.	nőtt	magyar
*Gerjén	a	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i. a.	»	»
*Duna-Sz-György	b	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	a. i.	»	»
*Paks	A	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	II ^o a.	e. i.	»	»
*Duna-Kömlőd	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
*Madocsa	b	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	—	»	magyar
*Bölcske	d	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	i.	»	magyar
*Duna-Földvár	A	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	e. a.	»	»

A Sárköz (10 magyar, 4 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség vo	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ö t v e n é v	
						legtöbbségű- lyosb	egyéb szórányos
Dunaföldvári j.							
{ Német-Kér	a	német	III ^o m. —	r. kath. I ^o a. —		nőtt	német
{ Tápi	a	magyar	I ^o n. —	r. kath. II ^o c. a.			puszta volt
*Bikács	a	német	II ^o m. —	ág. ev. I ^o r. c.		nőtt	német
*Györköny	b	német	I ^o m. —	ág. ev. I ^o r. i.		»	magyar
*Nagy-Dorog	b	magyar	I ^o n. —	ev. ref. II ^o r. a. m. i.		»	»
*Kajdacs	a	magyar	I ^o n. —	ev. ref. IV r. a. i. m.		»	»
*Gindli család	b	magyar	— —	r. kath. III ^o c. a.			azóta lett
Simontornyai j.							
*Uzd-Borjád	β	magyar	— —	ág. ev. IV ^o c. r. m.		nőtt	magyar
*Sár-Szt-Lőrincz	b	magyar	I ^o n. —	ág. ev. II ^o r. c. i.		»	»
*Kölesd	a	magyar	— —	ev. ref. IV ^o a. r. i.		»	»
*Kis-Tormás	a	német	I ^o m. —	ág. ev. — —		»	német
*Medina	a	magyar	II ^o sz. —	ev. ref. II ^o r. II ^o k. a. i.		»	magyar
Szegszárdi járás.							
*Harcz	β	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o c. a. i.		nőtt	magyar
*Agárd	b	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —		»	»

Egyes elszigetelt sváb faluk e magyar öblözetben arra vallanak, hogy itt a telepes némettség *terjeszkedni kezdett*. Két szigete (Bikács és Györköny) a Sárközben, más kettő (Mözs és Duna-Kömlőd) a Duna-völgyben épült. Sőt hódító ereje is volt: Mözs és Györköny *félszáz éve még magyar községek voltak*, — ma több hennük a tót (Mözsön III°, a felvidékről áramló tótságna ez a legszélsőbb telepe Túl a-Dunán), mint a magyar. Valaha a Duna tolnai szakaszán Paks is, miként a baranyai Mohács, tele volt némettel; e góczpontok azóta csaknem teljesen megmagyarosodtak. A svábság a Duna-völgyben nem verhetett erős gyökeret; a folyamhajózás s a vasút a magyar elmet erősíti, a csatornázott vizek kövérré öntözik földjét, — kenyeret adnak neki a dunai halak, újabb időben a selyemgubók is. Itt a magyarság erős és jómódú. Tanuskodnak népes községei, köztük kettő legnagyobb (A), két nagy (B és C), négy erős közép méretű (d és c). Nagyközség valamennyi (21), csak három telep maradt kisközségnek, de ezek félszáz éve keletkeztek, kettejük már is meghaladta az 500 lelket (β). E vidékről a nép nem költözik el; a községek kivétel nélkül mind nőttek: a Gindli-család nevű telep pusztából közel 3000 lélekig vitte. Ez és más öt község *tiszta magyar*. Vallásra e nép egyenlően oszlik meg a r. kath. s a két protestáns egyház közt. Csak Medinán van kevés *kel. görög* vallású, a kik a vidék egykori *szerb* telepeiből az utolsó maradvány, — a többi elpusztult.

Most megtekintjük a *svábság* zömét a tolnai magaslatokon.

A szegzárdi hegyek alatt (2 magyar, 13 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség		a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Szegzárdi járás:									
*Szegzárd	A	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o e.	i. a.	nőtt	magyar
*Alsó-Nána	a	német	II ^o sz.	m	ág. ev.	II ^o k.	e. r.	»	német
*Várdomb	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	e.	«	»
*Alsó-Nyék	a	magyar	I ^o n.	e. sz.	ev. ref.	IV ^o r.	k. a.	»	magyar
*Bátaszék	β	német	III ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o k.	i. a.	»	német
Völgysegi járás:									
*Morágy	b	német	I ^o m.	—	ev. ref.	I ^o a.	r. i.	nőtt	német
*Apáli	a	német	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	e. i.	fogyott	»
{ Palatineza	α	német	—	—	r. kath.	I ^o a.	e.	fogyott	»
*Czikó	a	német	I ^o m.	e.	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
Möcsény	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Szálka	a	német	II ^o sz.	m.	r. kath.	II ^o k.	i.	fogyott	»
Grabóc	β	német	I ^o sz.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	»
{ Ladomány	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
{ Belác	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Kokasd	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»

A bonyhádi völgy (4 magyar 12 német helységgel):

Völgysegi járás:							
*Dőri-Pallan	a	magyar	III ^o n. —	r. kath.	I ^o a. e.	azóta lett	
*Zomba	b	német	V ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	magyar
*Kis-Dorog	a	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	nőtt	német
{ Tabód	α	német	IV ^o m. —	r. kath.	I ^o a. e.	»	»
{ Varasd	β	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	»
{ Nagy-Vejke	β	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	»
{ *Apar	β	német	I ^o m. e.	r. kath.	— —	nőtt	»
{ Hant	α	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	»
*Majos	a	német	I ^o m. —	ág. ev.	I ^o r. —	nőtt	»
{ Bonyhá	α	német	II ^o m. —	r. kath.	IV ^o a. III ^o i. e.	»	»
{ Börzsöny	α	német	II ^o m. —	ág. ev.	V ^o r. e.	»	»
{ *Nagy-Mányok	a	német	I ^o m. —	r. kath.	I ^o a. —	»	»
{ Kis-Mányok	a	német	I ^o m. —	ág. ev.	I ^o r. i. e.	»	»
*Váralja	a	magyar	V ^o n. —	ev. ref.	IV ^o a. r. i.	»	magyar
{ *Móza	β	magyar	V ^o n. —	r. kath.	I ^o e. a.	»	»
{ Györe	β	magyar	IV ^o n. —	r. kath.	IV ^o a. i.	»	»

A tolnai hegyláncz (7 magyar, 22 német helységgel):

Völgysegi járás:							
{ Izménd	a	német	I ^o m. —	ág. ev.	I ^o r. —	fogyott	német
{ Mucsfa	β	német	I ^o m. —	ág. ev.	I ^o r. —	nőtt	»
{ Lengyel	β	német	II ^o m. c.	r. kath.	— —	»	»
{ *Kis-Vejke	β	német	V ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	magyar
{ Závod	β	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	német
{ Kovácsi	α	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	fogyott	»
{ *Tevel	b	német	I ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesseg	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Dombovári járás.</i>									
{ Mucsi	b	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	német	
{ Csibrák	β	magyar	V ^o n.	—	r. kath. —	—	»	»	
<i>Simontornjai j.</i>									
{ Duzs	β	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	nőtt	német	
{ Högyész	c	német	III ^o m.	—	r. kath. II ^o i.	a.	»	»	
{ Murga	β	német	I ^o m.	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	»	»	
{ Kéty	a	német	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
{ Felső-Nána	a	német	II ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	c. i.	nőtt	»	
{ Kalaznó	a	német	I ^o m.	t.	ág. ev. I ^o r.	—	»	»	
{ Diós-Berény	a	német	II ^o m.	—	r. kath. —	—	fogyott	magyar	
{ Varsád	a	német	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i. e.	nőtt	német	
{ Szakadát	a	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	»	»	
{ Gyönk	c	német	IV ^o m.	—	ág. ev. IV ^o e.	r. i.	»	»	
{ Szárzsd	β	német	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	fogyott	»	
{ Udvari	a	német	IV ^o m.	—	ág. ev. IV ^o r.	c. i.	nőtt	magyar	
{ Hidegkút	β	német	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	e.	»	német	
{ Miszla	a	magyar	I ^o n.	c.	r. kath. IV ^o e.	a. i.	»	magyar	
{ Nagy-Székely	b	német	I ^o m.	—	ev. ref. I ^o r.	i. a.	»	német	
{ Kis-Székely	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	»	magyar	
{ Görbő-Belecska	a	magyar	IV ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	i. e.	»	»	
{ Némedi	a	magyar	—	—	ág. ev. III ^o e.	r. m. i.	»	»	
{ Simontornya	c	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o e.	i. á.	»	»	
{ Pálfa	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	»	»	

E térszínen a magyar községek (13) szétszórva. *Kellő* a keleti homlokzaton a sárközi medence szélén, a szegzárdi hegyek alatt (Alsó-Nyék és Szegzárd), — *egy* a bonyhádi völgy pitvarában (Dőri-Patlan), — *három* a déli homlokzaton a völgy mélyében fekszik, hozzá zárkózva a baranyai hegyhát *más öt* elszigetelt magyar falujához, a mikkel közös medencéjét képeznek (Váralja, Mőza és Győre). *Egy* falu nyugatra a Kapos-völgy felé hajol (Czibrák), — végül *hat falu* a tolnai hegylánc hosszú hullámvonalának északi lejtőjén csoportosul, összekapcsolva a sárréti magyar medencéjét a Kapos-mellékkel (Miszla, Kis-Székely, Görbő-Belecska, Némedi, Pálfa és Simontornya).

A magyar helységek e négyfelé szóródott rajai közt 47 sváb falu tömör sora zárkózik a baranyai hegyhát és Karasicza-vidék 75 sváb falujához; — együtt alkotják a Túl-a-Duna legnagyobb sváb medencéjét. De a tolnai csoport lényegesen különbözik a baranyaitól. Ott kisméretű, de szaporodó és terjeszkedni tudó községekkel volt dolgunk. Itt a faluk népesebbek: Báttaszék lélekszáma 8000 körül tart, Bonyhádé 6000 körül, Högyész és Gyönk meghaladták, Mucsi, Nagy-Székely, Tevel, Zomba és Morágy megközelítették a 3—3000 lelket. A többi faluk nagyobb fele szintén népes (a típus); csak egy kis töredék (6) maradt aprónak (α). Van köztük 19 nagyközség, s a kisközségek mind módosak. A közelmúltban

a sváb elem itt is szaporán terjedt, s hódított: ötven év alatt *elnémetesítette a magyar* Diós-Berényt, Udvarit és Kis-Vejtét. De *többé sem nem növekszik, sem nem terjeszkedik*; a szőlők, melyekből élt, elpusztultak, — s a sváb faluk megürülnek; harmadrészükből (47 közt 15 faluban) fogy a nép, s helyét — a tetemes kisebbségekből ítélve — a magyar elem foglalja el. A sváb innen — úgy látszik — *Baranya és Somogy felé költözködik*. A halmos vidék *magyar* falui ellenben nagy népbőséggel s gyarapodásnak örvendenek (csak a sváb faluk fogytak meg); a merre a svábság vonul, ott a magyar falukban erős a sváb kisebbség mindenütt, főleg a bonyhádi völgynek Baranya felé dülő magyar szigetein; a honnan pedig a svábság elvonul: a tolnai hegység hullámvonalában gyengék a sváb kisebbségek, sőt van néhány *tiszta magyar* falu is (ilyen Pálfa, s a sváb eredetű Némedi). Vallásra ez a svábság vegyesen ág. ev. és r. kath., a magyar elem e két egyház s a kálvinistaság közt oszlik meg. Érdekes kivételek: Nagy-Székely, Morágy *német* faluk, melyek vallásra *ev. reformátusok*.

Most leszállunk e halmos vidékről a kisebbik öblözethe, a tolnai magyarságnak Somogygyal és Veszprémmel határos részéhez.

A Kapos-völgy (8 magyar, 1 német helységgel):

<i>Dombovári j.</i>						
*Ó-Dombovár	c	magyar I ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	á.	nőtt magyar
*Döbrököz	c	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Új-Dombovár	c	magyar I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	e.	azóta lett.
*Kurd	a	<i>német</i> IV ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt német
*Gyula-Jovánca	c	magyar I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» magyar
<i>Tamási járás.</i>						
*Szakály	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt magyar
*Regöly	b	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Majsa	c	magyar —	—	r. kath. I ^o e.	i á.	» »
*Pinczehely	b	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	» »

A Nagy-Koppány hegység alatt (5 magyar helységgel):

<i>Dombovári j.</i>						
{ Nak	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt magyar
{ Lápafő	β	magyar —	—	ev. ref. II ^o r.	i.	» »
{ Várong	β	magyar —	—	r. kath. I ^o e	—	» »
*Szakes	c	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Kocsola	b	magyar V ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» »

A Koppány-völgy (5 magyar, 1 német helységgel):

<i>Tamási járás.</i>						
*Értény	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt magyar
*Szántó	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Kónyi	b	magyar I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Pári	a	<i>német</i> I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	» német
*Szemcse-Csehi	a	magyar —	—	r. kath. III ^o e. a. i.	—	» magyar
*Tamási	d	magyar —	—	r. kath. I ^o a. i. e.	—	» »

A Kis-Koppány hegység alatt (7 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népcinek		a népesség	a fajltöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsúlyosb		egyéb szorványos	legsúlyosb	egyéb szorványos	óta
Tamási járás. :								
{*Bedeg	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
{Tótkér	α	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. II r.	e.	fogyott	»
*Kánya	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	a.	nőtt	»
*Tengőd	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	fogyott	»
*Felső-Ireg	b	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i. a.	nőtt	»
*Nagy-Szokoly	b	magyar	—	—	ev. ref. II ^o a.	r. i.	»	»
*Tót-Keszi	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	c.	»	»

A Sió-mellék (3 magyar helységgel):

<i>Tamási járás.:</i>							
*Ozora	d	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
{Fürged	β	magyar	—	r. kath. II ^o c.	—	»	»
{*Felső-Nyék	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	m. i. a.	»	»

Szagatott területén a magyar elem szorosan összefog. Sváb sziget e talajban csak kettő keletkezhetett: Kurd a tolnai hegyláncz alatt és Pári a Koppány-völgyben. Kurd már magyarosodik (IV° magyarral), míg Pári sváb marad, sőt elnémetesíti a szomszéd Kocsolát (V^o némettel). Egyebütt csak magyarság él e vidéken, sőt a faluk legtöbbje tiszta magyar. Valaha voltak itt tót szigetek is, *nevük* máig az: Tót-Kér, Tót-Keszi, — de ezek beolvadtak a magyar elembe teljesen.

A községek általán mind virágzanak. Népőbbségük túljesz a felső-somogyi helységekén: Tamási és Ozora lélekszáma meghaladja a 4—4000, Ó-Dombóvár, Új-Dombóvár, Döbrökőz, Szakcs, Majsa, Gyula-Jovánca lakossága a 3—3000 lelket; a többi falu is erős. A típusok ezek: 6 b, 10 a, 3 β. Csak egy helység maradt aprónak (α): Tót-Kér, s ez egy, meg szomszédjában Tengőd (a Kis-Koppány vidékén) fogyott, — a többi 50 év óta mind nőtt. A 28 magyar község közül 22 tiszta magyar, 5-ben súlytalan a más ajkú kisebbség, csak 1-ben súlyos a német minoritás (Kocsolán).

Hitélete e vidéknek túlnyomólag r. kath., 5 község ev. ref. és 1 ág. evang. vallású, — a többi a római egyházat követi.

Tolna megyéről az adatok ezt a képet adják.

Városa a megyének egy sincs. Volnának népes és jómódú helységek, melyek a városi szervezetet megbírnák. Ilyen Szegzárd, Paks és Duna-Földvár (mindhárom A típus); nem hiányzik belőlük a városi elem sem: az úri és az iparos-osztály. De a tolnai magyarok beérik a nagyközségi s a megyei autonómiával, — városi önkormányzat fényűzését nem óhajtják; versenyezni akarnak a svábbal nemcsak a kulturális haladás, hanem a *takarékosság* mezején is.

A nagyközségek száma 82: ú. m. 52 magyar és 32 német. Ez a típus

uralkodó a megyében, a mi — a filloxerától szenvedett nagy csapás daczára — jólétet jelent megveszerte. A *kisközségek* száma 38. Ezek közül 6 nagyközséghez csatoltatott (3 magyar, 3 német), — 32 falu pedig 13 jegyzői körbe van osztva: kettesével 7, hármásával 6 körbe: 5 körnek magyar, 8-nak német a fajtöbbsége, — a faluk mind jómódúak.

A *helységméretek* — fajtöbbség szerint csoportosítva — ezek:

<i>méretre</i>		<i>fajtöbbségre</i>	
		magyar	német
legnagyobb	(A. típus)	3	—
nagyméretű	(B. »)	—	1
»	(C. »)	2	1
középméretű	(d. »)	3	—
»	(e. »)	10	2
»	(b. »)	12	6
»	(a. »)	21	23
kisméretű	(f. »)	12	15
»	(z. »)	2	7
Összesen		65	55

A magyar községek tehát az összes nagyobb méretekben felülmulják a német községeket. Az utóbbiak száma csak a kisméretű típusoknál kerül a magyar községek fölé. Nem kell kiemelni, hogy ez a sváb falukra nézve nem előny.

Tiszta magyar község van 33, tehát a magyar községek *nagyobb fele*; *tiszta német* község van 2, tehát kevesebb, mint a sváb faluk *huszadrésze*.

Poliglott községekben — nem számítva a súlytalan minoritásokat — az arány a két fajnép közt ez: súlyos *magyar* kisebbség esik 6, kisebb súlyú 10 sváb községre, — viszont súlyos *német* kisebbség esik 7, kisebb súlyú 2 magyar községre. *Egy magyar s két sváb* faluban van kisebb súlyú (II°) *szerb* minoritás is, — ezek a régi szerb telepek maradványai Tolna területén.

Vallási viszonyai a megyének ilyenek:

A *r. kath.* községek száma 78, köztük 44 magyar, 34 német; az *ág. ev.* községeké 23, köztük 4 magyar, 19 német; az *ev. ref.* községeké 19, köztük 17 magyar, 2 német. E *kálvinista német faluk* egyike Morágy, a szegzárdi hegyek alatt, másika Nagy-Székely a tolnai hegylánc végében, a Siómellék fölött. Mindkét példa történeti magyarázatra szorul. A községek erős harmadában a más hitű kisebbségek nagy számaránnyal vannak jelen. Négy községben *kel. gör.* hitű szerbeknek látszik nyoma: ezek kettejében tényleg vannak szerbek, de templomuk s papjuk nincs, — más kettejében van templom, s tán harangozó is lehet, de a hívek hiányzanak. A tolnai Duna-völgyben néhány kis baptista telep mintegy folytatása a baranyavár körül látott hasonló telepeknek; ez s a nazareus felekezet nyilván a Duna mentén terjeszkedik. Az *izraeliták* e megye sok helységében alig mutatkoznak: három nagyobb telepük van: Bonyhád (III°), Ó-Dombovár és Högyész (II—II° kisebbséggel).

Ha hozzávetjük a tolnai viszonyok e vázlatát a baranyai viszonyokéhoz, a fajnépek eltolódásának érdekes képe elevenedik meg előttünk. A tolnai magyar medenczék duzzadnak, telnek — a baranyai magyar medenczék pedig ürülnek, — a tolnai svábság fogy, a baranyai svábság szaporodik. A tolnai magyar a táguló svábok, a tolnai sváb pedig a kivándorló baranyai magyarok helyét foglalja el.

Most vizsgáljuk meg a magyarság állapotát a szomszéd Veszprém megyében, a *bakonyi sváb medencze* körül.

Veszprém megye.

Ott fekszik Túl-a-Duna közepén. De sem természeti viszonyai, sem történeti és gazdasági fejlődése nem engedték, hogy ez országrész magyarságának erős középpontjává lehessen.

A megye szívében a *nagy bakonyi hegylánc* emelkedik, hatalmas várépület gyanánt, melynek külső sánczai keletre a Vértesig, délre a Balatonig, nyugatra a zalai Kis-Bakonyig, s a Rábaság széléhez, végre északon a kis alföldi rónáig leérnek. Csak e külső sánczok vannak a magyar fajnép kezében: a *belső várat* harmadfél száz év óta a *telepes svábok* tartják megszállva.

Napjainkig *44 sváb falu népesíti be* a nagy Bakonyság *bércvilágát*, vadregényes hegykúpok, rengeteg erdőterületek közt. A *141 magyar helység* nagyrészt a Bakony *periferiáin* épült, s mintegy körülzárja azt, *várivó öv gyanánt*. Csak egy községsoport települt meg Fejér, Somogy és Tolna megyék közt, Veszprém megye délkeletre dülő *sík nyulványán*: a Balaton- és Sió-melléken; ezt lakja a megye legkeményebb magyar fajnépe: a *mezőföldi*.

A *Bakony mélyéből* a kisebb vizek egész sora folyik szét a szélrózsa minden irányában, völgynyílásokat nyitva maguknak mindenütt. Nyugatra a *Rába* felé futnak: a Torna, Hajagos, Bittva, Tapoleza és Gerencze, mint a Marczal-patak mellékfolyói, mely ezeket fölveszi; oda siet saját útján a Kis-Bakonyér; — északon a *győri Dunaágba* torkol az a nagyobb patak, melynek Veszprémben Czuha, Győr-megyében Nagy-Bakonyér a neve; — *keletre küldi a Bakony* a Nagy- és Kis-Gája patakokat, meg a Séd vizét, a mik Fehér megyében a *Sárrét* közül előbb egymással, aztán a Sárvíz-csatornával, s végre Tolnában a *Sióval* egyesülnek, hogy a nagy Dunába torkoljanak.

E szétfolyó patakok völgysegeit lakja a megye magyarságának zöme, s csak azokon át, mint megannyi várkapukon juthat a belső épületbe, hogy túlsúlyljal azt is megszállhassa. A három főbejárás: a séd-völgyi Veszprémig, a torna-völgyi Szt-Gálig, s a Czuha-völgyi be egész Zirczig ma az övé. De a szívós versengés nem szűnt el a két fajnép közt e kapukért, sem a többi bejáratok körül.

Mi *Tolnából* indulunk ki; megtekintjük elsőben a külön fekvő

mezőföldi síkot. Aztán fölmegyünk a Balaton mellékén át a Bakony keleti főkapujához, végig a *Sédvölgyön*, s be a *Bakony-mélybe*. Majd kilépünk a nyugati főkapun s bejárjuk a Bakony körül a *kisebb völgy-ségeket*: a Marczal mellékétől a Kis-és Nagy-Gája vidékeig.

A mezőföld (10 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtbbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	óta	előtt
Enyingi járás :								
*Mező-Komárom	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	a. i.	fogyott	magyar
*Szilas-Balhas	d	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i. a.	nőtt	»
*Lajos-Komárom	b	magyar	V ^o n.	t.	ág. ev. III ^o r.	e. i.	»	tót
*Dég	c	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	a. i.	»	magyar
{*Sió-Maros	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
{ Fok-Szabadi	a	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	—	»	»
{*Enying	c	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r.	i. á.	»	»
{ Bozsok	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i.	»	»
*Mező-Szt-György	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	»	»
*Lepsény	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»

A Balaton-mellék (8 magyar helységgel):

<i>Enyingi járás :</i>									
*Siófok	b	magyar	I ^o n.	—	<i>r. kath.</i> II ^o i.	e. a.	nőtt	magyar	
*Balatonfő-Kajár	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»	
{ *Csajágh	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
{ Küngös	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	nőtt	»	
*Kenese	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»	
<i>Veszprémi járás :</i>									
{ *Vörös-Berény	β	magyar	I ^o n.	—	<i>r. kath.</i> V ^e e.	i.	<i>fogyott</i>	magyar	
{ Almádi	α	magyar	I ^o n.	—	<i>r. kath.</i> V ^e e	a.	azóta	lett	
*Sz-Kir.-Szabadja	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	magyar	

A föld népe, mely e vidéknek a *mezőföld* nevet adta, hozzáérti a siómelléki rónához a halmos Balaton-melléket is. Mi megkülönböztetjük a két térszakaszt.

A mezőföldi *sík* terület a *nagy alföldi* képlethez tartozik. A veszprémi lapálytól a bihari rónáig terjedő végtelen pusztaság ez, melyet Enying és Nagy-Szalonta, a Sió s a Körös partja közt nagyobb talajhullám sehol meg nem szakít: sem a fejérmegyei Sárközben, sem a pesti Dunavölgyben, sem a Kunságban, sem a Hajduságban. A *halmos* Balaton-mellék ellenben lépcső a *Bakonyba*, mely a nagyalföldet a *kis-alföldtől választja el*.

Egy fajta kemény, nagyrészt kálvinista nép lakja a mezőföldet s Balaton-melléket. De községeik képén, népességi viszonyaikban eltéréseket állapíthatunk meg.

A mezőföldi síkság falvai tetemesebbek s népesebbek, mint a halmos Balaton-mellékiek. Ott a *nagyközségek* száma 7, itt 4, a *kisközségeké* ott

3, itt 4. A *helységméretek* ott: 1 d, 2 c, 1 b, 4 a, 2 β , — itt: 1 b, 4 a 1 β , 2 a. De a főkülönbség a két vidék közt az, hogy a mezőföldi síkon *növekszik* a gyarapodó népesség, — csak Mező-Komárom képez szomorú kivételt, de ez már a Balaton-mellék szélén fekszik, s ennek sorsában osztozik, a hol feltűnő a nép *fogyása*. Már a zalai Balaton-melléken láttuk ennek aggasztó jeleit.

Érdekes *Lajos-Komárom* példája. Ott a fajtöbbség fél száz éve *től* volt, de megmagyarosodott. Jöttek azonban a *tólok helyére svábok*, nem a veszprémi Bakonyból, hanem nyilván Tolnából. (A veszprémi sváb r. kath., a tolnai nagyrészt *ág. ev.* — a lajos-komáromi pedig ilyen). Itt gyökeret vertek, súlyuk V^o, s közel állanak ahhoz, hogy a fajtöbbség az övék legyen.

A nagy Bakonytság küszöbéhez érkeztünk; belépünk a keleti főkapun: a *Séd-völgybe*, hol a magyar szó Veszprém város körül Rátót és Szentgál községeig terjed.

A Séd-völgy és melléke (16 magyar, 5 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Veszprémi járás:									
*Ösi	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	—	nőtt	magyar	
*Várpalota	cl	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	II ^o e i.	fogyott	»	
*Öskü	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. V ^o a.	e.	nőtt	tól	
*Peremarlton	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	fogyott	magyar	
{ Kis-Kovácsi	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	u. i.	nőtt	»	
{*Berhida	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i. a.	»	»	
{*Papkeszi	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a.	»	»	
{ Vilonya	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	u.	fogyott	»	
{ Szent-István	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	fogyott	»	
{*Litér	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	fogyott	»	
{ Soly	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	a.	fogyott	»	
{*Hajmáskér	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	a. i.	fogyott	»	
{*Rátót	a	magyar	V ^o n.	—	r. kath. II e.	i.	nőtt	»	
{ Kádárka	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	fogyott	»	
*.*Veszprém	A	magyar	I ^o n.	t. e.	r. kath. II ^o i.	e. a.	nőtt	»	
{ Márkó	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	fogyott	német	
{*Bánd	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	nőtt	»	
{ Herend	β	német	IV ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»	
{*Szent-Gál	c	magyar	II ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	magyar	
{*Városlőd	b	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	»	német	
{ Csehánya	α	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	

A török világban idáig ért Túl-a-Dunán a budai basák hatalma. A *felső* völgyszakasz Veszprém várával kétszer is volt török kézen rövid ideig, de vitézül visszavétetett. Belebb, a Bakony mélyében másfél száz éven át dúlt a háborúság, — tanuskodnak róla a várdüledékek. A régi magyar lakosok kipusztultak, a német világ *sváb telepeseket hozott oda* :

Veszprém mögött Márkő, Bánd, Herend, Városlőd és Csehbánya az első telepek, melyekkel találkozunk.

A Séd-völgy *alsó* szakaszán a török világ után helyreállt a magyar élet, megújultak a régi magyar községek, de egykori fejlődiképességüket nem tudták visszaszerezni. Veszprém város az utolsó 50 év alatt alig 10%-kal növelte lélekszámát; a vasutak megépülésekor a fővonalak más irányba vezettettek, s a megye székhelyéből nem lehetett forgalmi gócpont. Körülötte meg éppen hervadoznak a magyar községek: *nagyobb felük* félszáz év óta *vesztett népességéből*; köztük két nagyközség is: Várpalota és Peremarton. A *német* faluk ellenben a *felső* völgyszakaszon nőnek, egyikük: Bánd (101 lélekről 749-ig) meghétszerezte ez idő alatt lakosságát. Jelentékeny magyar kisebbségek csak egyes ipartelepeken: Herenden (IV°), Csehbányán és Márkőn (II—II°) vannak. Látszik, hogy e népnek munka kell. Régi erdőgazdálkodását már régen nem folytathatja, — az erdőségeket a rendetlen irtás és tűzvészek kipusztították, — Várpalotától Veszprémig a hegyek nagy része ma kopár, karszt-szerű sivatag, hol legeltetni sem lehet. A nép tehát költözik innen, a túl-a-dunai városokba, Budapestre, vagy messzebb az Alföldre.

Mutatkozik is a nép fogyásának jele a helységeken: új község e vidéken már régóta nem keletkezett, — a régiek mérete pedig (Veszprém-mel, Várpalotával és Szent-Gállal: (1 A, 1 A, 1 c, 1 b (német), 4 a, 7 β (ebből 3 német), 6 α (ebből 5 magyar). Csak *egyajkúság* dolgában tesznek túl a magyar faluk a németeken: *tiszta magyar* falu van 9, *tiszta német egy sincs*. Öskü — miként a mezőföldi Lajos-Komárom — 50 éve től telep volt, de megmagyarosodott. A tót elem túl-a-dunai gyarmatai csak főlebb, Komárom megye területén maradtak meg; a bakonyságiak elpusztultak. Más fajnépekből a sváb vert erős gyökeret, s látszik a *rátóti* (V^o) kisebbségen, hogy a Séd-völgy alsó, magyar szakasza felé terjeszkedik.

Vallásra a séd-völgyi svábság *r. kath.*, a magyarság nagyobb fele *szintén* az, kisebb fele pedig *ev. ref.*

A Bakonyság mélyében (10 magyar, 20 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
ötven év							
						óta	előtt
Zirczi járás : (északon).							
{ Lókut	a	német	IV ^o m. —	r. kath.	— —	nőtt	magyar
{ *Olaszfalu	a	német	IV ^o m. —	r. kath.	I ^o e. a.	»	magyar
{ *Zircz	b	magyar	V ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	német
{ Bakonybél	a	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	magyar
{ Borzavár	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	»
{ Porva	β	német	II ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	német
{ Nagy-Esztergár	β	német	IV ^o m. —	r. kath.	I ^o e. i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsú- lyosb		egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos
Pápai járás : (északnyugaton).							
{ Némethánya	α	német	II ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	nőtt	magyar	
{ Farkasgyepű	α	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	azóta	lett	
{ *Jákó	a	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	nőtt	német	
{ Iharkút	α	német	III ^o m. —	r. kath. I ^o a. —	»	»	
Devecseri járás : (nyugaton).							
{ Pölöske	β	német	II ^o m. —	r. kath. I ^o e. —	nőtt	magyar	
{ *Noszlop	a	magyar	— —	r. kath. IV ^o e. a. i.	»	»	
{ Németh-Polány	β	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	»	magyar	
{ Magyar-Polány	a	német	III ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	»	magyar	
{ Gyepes	α	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	»	»	
{ *Kis-Lőd	a	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	»	német	
{ Ajka-Rendek	a	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o i. e.	»	magyar	
Veszprémi járás : (délnyugaton).							
{ Űrkút	β	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	nőtt	német	
{ *Nagy-Vázsony	b	magyar	V ^o n. —	r. kath. I ^o a. e. i.	fogyott	német	
{ Leányfalu	α	magyar	— —	ág. ev. III ^o r. e. i.	nőtt	magyar	
{ Vöröstó	α	német	II ^o m. —	r. kath. — —	fogyott	német	
{ *Meneshely	β	magyar	— —	ág. ev. II ^o r. e. i.	nőtt	magyar	
{ Magyar-Barnag	α	magyar	III ^o n. —	er. ref. III ^o r. a. i.	fogyott	»	
{ Németh-Barnag	α	német	I ^o m. —	r. kath. — —	fogyott	német	
{ Kis-Hidegkút	α	német	— —	r. kath. — —	nőtt	»	
{ Nagy-Hidegkút	α	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o i. —	fogyott	»	
{ *Tót-Vázsony	b	német	V ^o m. —	r. kath. II ^o e. i. a.	nőtt	»	
{ *Vámos	a	magyar	I ^o n. —	ev. ref. III ^o r. i.	fogyott	magyar	
{ Taisz	α	német	I ^o m. e.	r. kath. — —	fogyott	német	

A Nagy-Bakony belsejéből kelet felé Veszprémnek a Séd, nyugat felé Devecsernek a Tarna vize foly. A két völgy átmetszi a Bakony derekát. Ez átlós vonaltól *délre* fekszik a *Bakony-mély* kisebbik darabja (veszprémi szakasz); csúcspontjai: az Üsti-hegy (532 m.) s a Kolt-hegy (601 m.), melyek az erdős bérczek hosszú sorát küldik át Zalába, a Balaton mögé: az ott a Kis-Bakony. Az átlós vonaltól *északra* és északnyugatra a Bakony-mély nagyobbik darabja fekszik (devecseri, pápai és zirczi szakasz), csupa vadon erdőség, és hatalmas oromzatok; csúcspontjaik: Veszprém fölött a Pápod s a Fekete-Hajag (646 és 648 m.). Zircz fölött a Somhegy (653 m.) Bakonybél fölött a Köröshegy (713 m.), — ez a legmagasabb pont az egész Bakonyban.

A *déli* tagon, Zala megye szélén, van öt magyar község, hét német faluval szemben. De e faluk népe, mint a kelet-zalaiaké — *rohamosan fogy*: ötven év óta három magyar, négy sváb faluban hanyatlott a lélekszám. Ennek daczára a *magyar szó terjed* e vidéken: Nagy-

Vázsony, mely félszáz éve német falu volt, ma fajtöbbségre magyar (a-német kisebbség V^o), Tót-Vázsonyban pedig, mely tót faluból lett németté, a magyar kisebbség már V^o erejű. Ez a svábság költözik át innen Zalába, hol ma négy telepet bír Tapolca mögött.

Az északi tagon, Zircz felé, más a kép. A magyar elem ugyan meg-szállta a Bakony zirczi kapuját, — erős gyökeret vert Bakonybélben és Borzaváron (ez utóbbi *tiszta* magyar község), — *elhódította magát Zirczel*, mely 50 éve sváb helység volt (ma a svábság itt V^o), s terjed Nagy-Esztergáron IV°, Porván II° magyar kisebbséggel. De elvesztett *két magyar* helységet e közben: Sókutat és Olaszfalut, a mik (IV—IV° magyar kisebbség híján) *elnémetesedtek*. Még kedvezőtlenebb a helyzet *nyugatnak*: Devecser és Pápa felé. Amott a svábság terjeszkedik: visszahódította Német-Polányt, mely 50 éve magyar falu volt, s germanizálta Magyar-Polányt, meg Ajka-Rendeket. Öt magyar helységből e szakaszon ma már csak kettő: Gyepes és Noszlop (az utóbbi *tiszta magyar*) maradt meg. Pápa mögött mind a négy bakonymélyi falu sváb, s a magyarság bennük csak lassan (II—III°-kal) terjeszkedik.

A magyar községek mérete az egész Bakony-mélyben: 2 b, 3 a, 2 β, 3 α, — a német községeké: 1 b, 6 a, 5 β, 8 α. Vallásra a bakonyi svábság r. kath. a magyarság megoszlik ez egyház, s a két protestáns egyház közt.

Most körüljárjuk a Bakonyság szegélyzetét, a kisebb völgyeket, a mik abból nyugat, észak s északkelet felé nyílnak.

A Torna-völgy (16 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népeség	a fajtöbbség velt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Devecseri járás.</i>							
*Ajka	b	magyar	II ^o n.	v.	r. kath. III ^o a. II ^o e.	i.	nőtt magyar
Tószok-Berénd	β	magyar	II ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	azóta lett
Tószok	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	a. i.	nőtt magyar
Bódé	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	e. i.	» »
Kolontár	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	—	» »
Csékut	β	magyar	I ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r.	e. i.	fogyott »
Halimba	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
Öcs	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	e. i.	fogyott »
*Padrag	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	a. i.	fogyott »
Pusztá-Miske	β	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	e.	nőtt »
Devecser	d	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	e. a.	» »
*Tűskevár	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	a. e.	» »
Torna	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	» »
Torna-Pinkóc	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	» »
Kis-Berzseny	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	fogyott »
Karakó-Szőr-csök	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	nőtt »

A Marczai-láp és melléke (8 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Devecseri járás:									
{	Nagy-Kamond	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
	Kis-Kamond	α	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r.	e.	»	»
{	*Kerta	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	e. i.	»	»
	Kis-Pirit	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o a.	r. i.	»	»
{	Nagy-Pirit	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o a.	r. i.	»	»
	*Csőgle	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	a. r.	»	»
{	Egeralja	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a	»	»
	Adorjánháza	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o a.	r. i.	»	»

A Nagy-Somlyó vidéke (11 magyar helységgel):

<i>Devecseri járás:</i>									
*Somlyó-Vásár-hely	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	—	nőtt	magyar
Kis-Jenő	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Bor-Szőrcsök	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Oroszi	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Doba	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
*Nagy-Szőllős	a	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r.	i. e.	—	»	»
Alsó-Iszkász	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	—	fogyott	»
*Közép-Iszkász	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a. e.	—	nőtt	»
Felső-Iszkász	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	—	»	»
Csőz	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Kis-Szőllős	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	azóta lett	»

A Hajagos-völgy (9 magyar helységgel):

<i>Devecseri járás:</i>									
Vecse	β	magyar	—	—	ág. ev. III ^o r.	e. i.	—	nőtt	magyar
Vid	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	—	»	»
*Nagy-Alásony	β	magyar	—	—	ág. ev. III ^o r.	e. i.	—	»	»
Daprony	β	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	e. i.	—	»	»
<i>Pápai járás:</i>									
Pór-Szalók	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	e. i.	—	nőtt	magyar
*Nemes-Szalók	β	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r. II ^o e.	i.	—	»	»
Külső-Vath	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a.	i. e.	—	»	»
Gergelyi	α	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r.	i. e.	—	»	»
Vinár	α	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	i.	—	»	»

A Bittva-völgy és melléke (9 magyar helységgel):

<i>Pápai járás:</i>									
Salamon	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	magyar
*Dáku	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	á.	—	»	»
Héttornyú-lak	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. V ^o r.	a. i.	—	»	»
Borsos-Győr	α	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	a. i.	—	»	»
Dereske	α	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	a.	—	fogyott	»
Nyárád	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	a.	—	nőtt	»
*Mihályháza	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o a.	r. i.	—	»	»
Mezőlak	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a.	—	»	»
Békás	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	e.	—	»	»

A Bakony széle Pápa mögött (5 magyar, 4 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsű- lyosb		egyéb szórványos			legsű- lyosb
Pápai járás:								
*Ugod	b	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt	magyar
{Homok-Bödöge	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a. III ^o e.	i.	fogyott	»
{ Nagy-Tevel	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	nőtt	német
{Pápa-Kovácsi	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o e.	—	»	magyar
{ Nóráp	β	magyar	II ^o n.	—	r. kath. III ^o e.	a.	»	»
{ Kup	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	a.	»	»
{ Kis-Ganna	α	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	»	német
{ Döbrönte	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»
{ Nagy-Ganna	β	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	»	»

A Tapolcza-völgy (7 magyar helységgel):

<i>Pápai járás:</i>								
*Tapolczafő	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o a.	r. i.	nőtt	magyar
*Adász-Tevel	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	fogyott	»
*Pápa	A	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o i. II ^o e.	a.	nőtt	»
{ Acsád	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o a.	r. i.	»	»
{*Alsó-Görzsöny	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a. i.	»	»
{ Felső-Görzsöny	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»
*Marczalló	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i. e.	»	»

A Gerencze-völgy és melléke (7 magyar, 5 német helységgel):

<i>Pápai járás:</i>								
*Takácsi	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o a.	r.	fogyott	magyar
{ Gece	β	magyar	—	—	r. kath. V ^o a.	e. i.	nőtt	»
{*Vaszar	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
{ Bakony-Ság	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. —	—	»	»
{ Vanyola	a	magyar	—	—	r. kath. V ^o a.	e. i.	»	»
{ Nyögér	α	német	II ^o m.	—	r. kath. —	—	»	német
{*Csót	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	e. i.	fogyott	magyar
{ Nagy-Gyimót	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	e.	nőtt	»
{ Béb	β	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	német
{ Koppány	α	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
{*Szűcs	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
{ Fenyőfő	α	német	II ^o m.	—	r. kath. —	—	fogyott	»

A Kis-Bakonyér és melléke (9 magyar, 4 német helységgel):

<i>Pápai járás:</i>								
{*Pápa-Teszér	a	magyar	II ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	magyar
{ Bakony-Tamási	a	magyar	—	—	ág. ev. III ^o r.	i.	»	»
{ Szent-Iván	β	német	II ^o m.	—	r. kath. —	—	fogyott	német
{ Nagy-Dém	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	i.	fogyott	magyar
*Lovász-Patoná	b	magyar	—	—	r. kath. V ^o a.	i.	nőtt	»

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsű- lyosb	egyéb szór- ványos		legsű- lyosb	egyéb szór- ványos	óta	előtt
Zirczi járás.									
Gicz	§	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	e.	nőtt	magyar
*Románd	§	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	fogyott	német
Péterd	§	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Lázi	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	magyar
Sikátor	§	magyar	—	—	ág. ev.	IV ^o r.	e. i.	»	»
*Varsány	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o a.	e. i.	»	»
Gyirót	§	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
Bakony-Szent- László	a	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	III ^o a.	i.	»	magyar

A Nagy-Bakonyér (Czúha) és melléke (8 magyar, 3 német helységgel):

Zirczi járás.									
Csesznek	§	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o e.	i.	nőtt	magyar
Oszlop	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
*Bakony-Magyar- Szent-Király	§	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	IV ^o r.	a. i.	»	magyar
Bakony-Német- Szent-Király	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	német
*Réde	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i. á.	nőtt	magyar
Hánta	§	magyar	I ^o r.	—	r. kath.	IV ^o a.	e. i.	»	»
Bakony-Német- Szombathely	a	német	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
*Bakony-Magyar- Szombathely	a	magyar	—	—	ág. ev.	IV ^o r.	e. i.	»	magyar
Bánk	§	magyar	—	—	r. kath.	II ^o a.	i. e.	»	»
*Bársonyos	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Teleki	§	magyar	—	—	r. kath.	II ^o i.	e. a.	»	»

A Kis-Gája-völgy és melléke (2 magyar, 2 német helységgel):

Zirczi járás.									
Ács-Teszér	a	német	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
Aka	§	német	IV ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	magyar
Csatka	§	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Sur	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	IV ^o a.	i. e.	»	tót

A Nagy-Gája-völgy és melléke (6 magyar, 1 német helységgel):

Zirczi járás.									
*Dudar	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	II ^o r.	i. a.	fogyott	magyar
Csétény	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i. a.	nőtt	»
Bakony-Nána	a	német	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	a.	»	német
Szápár	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	e. a.	fogyott	tót
*Csernye	b	magyar	V ^o t.	—	ág. ev.	III ^o r.	i. e.	fogyott	magyar
Jásd	a	magyar	III ^o t.	n.	r. kath.	I ^o a.	e. i.	nőtt	tót
*Tés	a	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o a.	e. i.	»	magyar

A *Bakony-ságból* a periferiák felé szétfolyó vizek *völgyrendszerében* 97 magyar, 19 német helységet találtunk.

72 magyar helység esik a nyugoti völgyekbe, melyek a Rábaság felé nyílnak, — 25 esik az északkeletiekre, melyek a győri Dunaág s a fejérmegyei Sárvíz felé öntik patakjaikat.

Ama nagyobbik csoportban a magyar képződmények sűrűn érik egymást, s a népesség tömören összefog. A nagyközségek száma kevés, (5), de a kisközségek többnyire népesek s módosak. Természetes gócpontjuk a megye második városa *Pápa*, melyet az egész vidék, a Marczal s a Gerencze közt, a maga fővárosának tekint.

A népesség csak benn a hegyek közt, főleg Veszprém határában, a Torna-völgy mellékén s messzebb északnyugatra a Gerencze-völgyben *fogy érzékenyen*; egyebütt nő és gyarapszik csaknem mindenütt. A magyar helységméretek fejlődképességre vallanak (1 A, 1 d, 2 b, 18 a, 30 β, 20 β), — s a legtöbb helység (62) *tiszta magyar*. De ez a nép *szívesebben marad nyílt, sík térszínen, kívül a Bakony hegyein*. A mi belőle ott volt, *elvándorol, s falvai elnémetesednek*.

Az északkeleti völgyekre eső 25 magyar helységnek a róna földből nem jutott. Benn fekszik mind a Bakony nyúlványai közt, — s ezért szélszóródtan építvék. Itt már aránylag kevés faluban fogy a nép, a magyar elem megszokta hegyeit. A helységméretek elég jelentékenyek (2 b, 13 a, 8 β, 2 α). Apró magyar falu alig van. A tiszta magyar helységek száma 12. A környék svábjaiból többnyire spórák mutatkoznak; a legerősebb német kisebbség. Bakony-Szt-Lászlón III°, Pápa-Teszéren és Csatkán II—II°. Ez a nép 50 év alatt az egy *Akát* veszítette el, de helyette *három tót falut* a két Gája-völgyben megmagyarosított: Szápárt, Jásdot és Surt; Szápárról a tót elem egy része átköltözött a szomszéd Csernyére, hol V^o kisebbséget képez, — Jásdon megmaradt III°-nyi erőben, Surról eltűnt csaknem teljesen.

A *sváb faluk* a Bakony periferiáin nem igen népesek (méreteik: 3 a, 10 β, 6 α). Egy részük hozzá zárkózik a többi német képződményekhez, s úgy hajól ki a bakonyi *sváb medencéből*, mint ennek külső öblözete. De néhány falu künn fekszik a sík földön, magyar helységek közt, *szigetség* gyanánt: *egy* a Gerencze-völgyben (Nyögér), *három* a Kis-Bakonyér-völgyben, Győr megye határán, a Sokoró mögött (Románd, Gyirót és Péterd), — *kettő* a Nagy-Bakonyér-völgyben (Bakony-Német-Szombathely és Bakony-Német-Szt-Király), végre *kettő* a Kis-Gája-völgyben, Komárom megyéhez közel *Aka* és *Ács-Teszér*. *Tiszta német község nincs* a 19 közt egy sem. Ellenben a magyarság a sváb *szigeteken*, itt-ott a sváb medence szélén is, erős minoritásokat képez (*Akán* IV°, Ács-Teszéren, Bakony-Nánán, Bakony-Német-Szombathelyen és Nagy-Tevelen III—III°, Bakony-Német-Szt-Királyon, Szt-Ivánon, Pápa-Teszéren, és Fenyőtő, Szűcs, Nyögér, Döbrönte sváb falukban II—II° erejűt). Annál feltűnőbb, hogy a Sokoró mögé épült 3 sváb szigeten Varsány és Lovász-Patona közt — oly kevés a magyar. (I^o).

Vallásra a Bakony-mellék sváb népe kizárólag r. kath., a magyar nép is túlnyomólag az, — Devecser vidékén a községek egy része ág. ev., — a Marczal, Tapolcza és Bittva vidékén a legtöbb község ev. ref.

Foglaljuk össze adatainkat Veszprém megye fajnépeiről.

A magyarság a megyében *két várost* alkotott: Veszprémet és Pápát, két külön vidéknek külön középpontjául. A 25 *nagyközség* mind magyar; néhányuk beválik kisebb vidéki góczpontnak: ilyen Zircz, Devecser, Várpalota, Enying. A svábságnak Veszprémben nincsenek kimagasló községei. Valaha Zirczet tekinthette ilyennek, de ezt a környező magyar fajnép s a hazafias, zirczi tanítórend megmagyarosították. A *kisközségek* 48 körjegyzőségbe kapcsolvák: 47 kör áll 2—5, egy kör áll 6 faluból; a fajtöbbség 38 körben magyar, 10-ben sváb. A német elem az egész vonalon nem látszik jelentékenynek.

Csekély súlya nyilvánvalóvá lesz, ha a *helységméreteket* fajtöbbség szerint összehasonlítjuk:

		fajtöbbségre		helység
		magyar	német	
legnagyobb	(A típus)	2	—	
nagy	(el „)	1	—	„
középméretű	(d „)	2	—	„
„	(c „)	3	—	„
„	(b „)	8	2	„
„	(a „)	46	9	„
kisméretű	(β „)	48	18	„
„	(α „)	31	15	„
		együtt 141	44	helység.

Erősen a magyar fajnép javára dönti a mérleget, ha egybevetjük a *fajkisebbségeket*.

Tiszta magyar helység van megyszerte 88, *tiszta német* csak 1. *Súlytalan német* kisebbség van 38 magyar, s ugyanily *magyar* kisebbség 17 német községben. (A magyar faluk egyikébe isztriai *románok*, kettejébe vasmegyei vendek vetődtek.) A *jelentékenyebb* (II—V^o) fajkisebbségek így állanak egymáshoz:

a fajkisebbség	IV—V ^o	II—III ^o		
magyar	6	20	német	helységben
német	4	6	magyar	„
tót	1	1	magyar	„

A magyar elem tehát nagyobb súlylyal és többször lép fel a sváb, mint a német elem magyar fajterületen.

Mindkét fajnépnél a *r. kath.* vallás túlnyomó: ú. m. 84 magyar s valamennyi sváb községben. Az *ev. ref.* vallást 41, az *ág. evangélikust* 16 magyar község követi. A három felekezet számos magyar falunak erős kisebbségeket ad. Jelentékeny *izraelita* kisebbségek 4 magyar helységben vannak: Pápán III°, Veszprémben, Siófokon és Telekiben (Zirczi járás Nagy-Bakonyér-völgy) II—II° erővel.

A bakonyi sváb se számos, se súlyos, se jelentékeny, — mégis fenn tudott maradni a túl-a-dunai magyarság közepett. A szétolvadástól megvédték hegybástyái, melyek közé a magyar nem szívesen költözik. De nemcsak, hogy helyt állt ez a maroknyi svábság, hanem *terjeszkedni is* bírt a nálánál erősebb magyar elem rovására. Az erőt ehhez középponti fekvése és összefüggő tömör tagozata adta, míg a magyarság fekvése a megyében a hegyek körül *excentrikus, szaggatott s egyenellenül van megosztva*.

A sváb medenczében 35 község egy tagot képez, mely körül kiterjedtek a hegyektől is védett nyelvhatárok. A *határvonal* északon Oszlop, Parva, Fenyőfő, Szűcs, — nyugatra Bél, Nagy-Tevel, Kis- és Nagy-Ganna, Pölösze, Magyar- és Német-Polány, meg Ajka-Rendek, — délre Város-Lőd, Úrkút, Német-Barnag és Nagy-Hidegkút, — keletre Fajszt, Markó, Lókut Olaszfalu és Bakony-Nána községeken át vonul, s Oszlopnál zárja a kört. Kilencz sváb falu a magyar nyelvterületen külön *szigetséget* képez; nyolczat fönn már megneveztünk — a kilenczedik: Vöröstó, a veszprém—zalai megyehatáron fekszik. Láttuk, hogy a svábság az utolsó félszáz év alatt nemcsak eltolta erre felé a magyar nyelvhatárt, hanem át is terjeszkedett Zalába: így keletkeztek ott, vagy svábosodtak el: Pula, Szőcz, Szt-Jakabfa és Csicsó. A magyar községek gyűrűje a bakonyi medencze körül, délnyugat felé, *engedett*, mert itt volt a leggyengébb.

A magyar nyelvhatár folytonossága *máig meg van erre szaggatva*. A veszprém—devecser—nagyvázsonyi háromszögben a magyar helységek szétszórtan épültek; kis csoportjaikat nemcsak a hegyi topografia zárta el egymástól, hanem a közbetolt sváb helységek is elszigetelve tartják. Velük szemközt a *magyar nyelvhatár a zalai Balaton-meléken vonul el*: Veszprémtől elhajlik Szt-Király-Szabadja felé, aztán zalai földre lép, Fel-Örs és Nagy-Pécsely közt ott is marad, — majd Magyar-Barnagnál és Nagy-Vázsonynál veszprémi, Vigántnál ismét zalai talajt érint, végre Öcs és Devecser közt végleg megmarad Veszprém megye területén.

E szaggatott déli vonalra a veszprémi és devecseri járásokból ma csak 4—4 magyar falu jutott; míg az északi vonalon 17, a keleti vonalon (a mezőfölddel) 42, a nyugati vonalon 74 magyar helység fekszik csoportosan. Látszik, hogy a magyar képződmények súlypontja a megyében egyenetlenül oszlott meg a keleti és nyugoti főcsoport közt, s hogy a megye, mint valamely ellipszis, két magyar gócponttal bír: az egyik Veszprém, a másik Pápa. A két város felszívó ereje, Veszprém körül a magyar községek népszámának fogyása, s Pápa körül a nagyrészt síkföldi nép ösztönös idegenkedése a hegyektől mind tényezők voltak, hogy a bakonyi sváb medencze a magyar Túl-a-Duna szívében megmaradjon, annak, a minek a telepítők 2—300 év előtt szánták.

A magyar életet a Bakonyba bevezetni még sokáig nehéz lesz. Azok a magyar szigetek, melyek ma a Bakony mélyében fekszenek:

Zircz, Borzavár, Bakonybél, Szt-Gál és Vámos csak kezdet a munkában, mely ezután több nemzedékre vár.

Most megtekintjük a fejér-komáromi magyar talajt, s e két megyében a Vértesség telepes sváb szigetségeit.

Fejér megye.

Hegyes északi része nemcsak térfelületre, hanem fajnépességre is különbözik a *rónaföldtől*, mely kelet felé a Dunáig, dél felé a nagy Sárközön át messze Tolnába átterjed, s a Sió mellékén a mezőfölddel összeér.

Északon a *Vértes* egyik fő-lánca húzódik át Fejér és Komárom megyék határán, míg a moóri völgyben útját nem állja a *Bakony*. Kisebb dombnyúlványai beágazzák az egész északi tagot, le a Duna-mellékig s a velencei tóig. E magaslatokon *14 sváb s 1 tót* falu fekszik szétszórva egymástól, köztük erőteljes *magyar* községekkel. A megye déli alvidéke felé, — s lenn a *síkon* csupa *magyar fajnép* lakik, a vaáli völgytől a Sióig, a Sárreáltól a Dunáig; csak a Duna-völgyben van *egy-egy* magára hagyatott *tót* és *szerb* sziget.

A fejmegyei magyar helységek száma 86, élükön az Árpádkor fővárosával: *Székes-Fejérvárral*. A nép a legszebb magyar fajták egyike Túl-a-Dunán, mely tősgyökeres sajátságait régi erejével máig megtartotta.

E népre s vidékére térszakonként vetünk egy-egy pillantást. Kiindulunk a Bakonyból; bejárjuk a rónaföldet, a Duna-völgyet, s utunkat a Vértességben, Komárom megye határán végezzük.

A Bakony keleti széle (3 magyar, 4 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népeség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsűrűsödés lyosb szórványos		legsűrűsödés lyosb szórványos	óta	előtt
<i>Moóri járás.</i>							
* <i>Bakony Sárkány</i>	β	<i>német</i>	III ^o m. —	r. kath.	I ^o e. i.	nőtt	német
* <i>Veleg</i>	β	magyar	I ^o t. —	ág. ev.	I ^o r. e. i.	»	magyar
* <i>Csurgó</i>	a	magyar	— —	ev. ref.	V ^o r. a. i.	»	»
{ Balinka	β	<i>német</i>	III ^o m. t.	r. kath.	I ^o a. i.	»	német
	β	magyar	V ^o n. —	r. kath.	I ^o e. a.	»	<i>német</i>
* <i>Isztimér</i>	a	<i>német</i>	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	»
{ Kuti	β	<i>német</i>	II ^o m. —	r. kath.	I ^o e. i.	<i>fogyott</i>	»

A Bakonyág keleti szélén Fejér megye magyar talajára értünk. Három sváb falu: Balinka, Isztimér és Kuti fekszik ott, elszigetelve két-felől úgy a bakonyi, mint a vértességi sváboktól; kettejük kezd magyarosodni (Balinka III°, Kuti II° magyarral). Csak egy negyedik sváb falu: Bakony-Sárkány maradt máig kapocsnak (Aka, Ács-Teszér és Ondód, meg Moór közt) a bakonyi és vértességi svábok számára; a magyar fajkisebbség már ott is III° erejű. Volt egy ötödik sváb falu is e

csoportban: Gut-Tamási, de ez 50 év óta megmagyarosodott (ma a német-ség ott V⁰). Csurgó a bakonyszéli nagyközségek legnépesebbike, tiszta magyar.

Vallásra a sváb faluk mind r. katolikusok. A három magyar faluból egy r. kath., egy ág. evang. s egy ev. ref.

A Bakonyból a rónaság felé fordulunk, mely túl a Sárret ingoványain, s a velencei-tó nádasán, beláthatatlan messzeségbe terjed, mint a tenger. Csakhogy itt aranykalász hullámszik mindenütt.

A Sárret (10 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbsége	ötven év	
						óta	előtt
<i>Székesfejérvári j.</i>							
*Inota	β	magyar	—	ev. ref. IV ⁰ r.	a. i.	nőtt	magyar
*Csór	a	magyar I ⁰ n.	—	r. kath. V ⁰ e.	a.	fogyott	»
*Iszka-Sz. Györgya	a	magyar I ⁰ n.	—	r. kath. IV ⁰ e.	u.	nőtt	»
*Moha	β	magyar I ⁰ n.	—	ev. ref. III ⁰ r.	—	fogyott	»
*Székes-FejérvárB	a	magyar I ⁰ n.	e.	r. kath. II ⁰ i.	e.a.k.	nőtt	»
{ Kis-Keszi	β	magyar	—	ev. ref. II ⁰ r.	i. a.	»	»
*Nádasd-Ladány	a	magyar	—	r. kath. V ⁰ e.	a. i.	»	»
{ Jenő	β	magyar	—	r. kath. I ⁰ e.	i.	»	»
{ Urhida	β	magyar	—	r. kath. I ⁰ e.	—	»	»
{*Szent-Mihály	a	magyar	—	r. kath. IV ⁰ e.	—	»	»

A velencei tó melléke (6 magyar helységgel):

<i>Székesfejérvári j.</i>							
*Pákozd	b	magyar	—	ev. ref. V ⁰ r.	—	nőtt	magyar
*Sukoró	β	magyar	—	ev. ref. IV ⁰ r.	i.	fogyott	»
*Velence	b	magyar I ⁰ n.	—	r. kath. IV ⁰ e.	i.	nőtt	»
*Kápolnás-Nyék	a	magyar	—	r. kath. V ⁰ e.	i. a.	»	»
*Gárdony	b	magyar	—	r. kath. V ⁰ e.	i.	»	»
*Seregélyes	d	magyar	—	ev. ref. V ⁰ r.	i.	»	»

A sárközi mezőség (29 magyar helységgel):

<i>Adonyi járás.</i>							
*Rác-Keresztúr	a	magyar	—	r. kath. II ⁰ e.	i.	nőtt	magyar
*Szabolcs	a	magyar	—	r. kath. II ⁰ e.	—	»	»
*Nagy-Perkát	c	magyar	—	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»
*Kis-Perkát	β	magyar	—	r. kath. I ⁰ e.	a.	»	»
<i>Székesfejérvári j.</i>							
*Aba	c	magyar	—	ev. ref. V ⁰ r.	i.	nőtt	magyar
*Csősz	a	magyar	—	ev. ref. III ⁰ r.	i.	»	»
*Tácz	a	magyar	—	ev. ref. IV ⁰ r.	i.	»	»
*Szabad-Battyán	a	magyar	—	r. kath. II ⁰ e.	i.	»	»
*Falu-Battyán	a	magyar	—	ev. ref. IV ⁰ r.	—	»	»
*Füle	a	magyar	—	ev. ref. V ⁰ r.	i.	fogyott	»
*Polgárdi	c	magyar	—	ev. ref. III ⁰ r.	u. i.	nőtt	»
*Soponya	a	magyar	—	ev. ref. II ⁰ r.	i.	fogyott	»
*Nagy-Láng	a	magyar I ⁰ n.	—	r. kath. IV ⁰ e.	—	nőtt	»

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtűbbség volt
		tűbbsége	kisebbségei	tűbbsége	kisebbségei	űlven őr	
		legsű- lyosb	egyb szűrványos	legsű- lyosb	egyb szűrványos	ó t a	előtt
<i>Sárbogárdi j.</i>							
* <i>Káloz</i>	d	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	i.	nűtt	magyar
* <i>Szt-Agota</i>	β	magyar	—	r. kath. II ^o e.	—	»	»
* <i>Sárkeresztur</i>	b	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
{ <i>*Sárosd</i>	a	magyar	—	r. kath. II ^o e.	i. a.	»	»
{ <i>Szolgaegyháza</i>	β	magyar	—	r. kath. II ^o e.	i.	»	»
* <i>Nagy-Lók</i>	b	magyar	—	r. kath. II ^o e.	i. a.	»	»
* <i>Herczegfalva</i>	β	magyar	II ^o n.	r. kath. I ^o e.	—	»	»
* <i>Sárbogárd</i>	d	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	»	»
* <i>Sár-Szt-Miklós</i>	b	magyar	—	r. kath. II ^o e.	a. i.	»	»
* <i>Alsó-Alap</i>	b	magyar	—	r. kath. II ^o e.	i. a.	»	»
* <i>Alsó-Szt-Iván</i>	β	magyar	I ^o n.	r. kath. II ^o e.	a.	»	»
{ <i>Pusztá-Egres</i>	β	magyar	—	r. kath. III ^o e.	a. i.	<i>fogyott</i>	»
{ <i>*Sár-Egres</i>	β	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	—	azóta lett	
* <i>Igar</i>	a	magyar	—	ev. ref. V ^o r.	—	nűtt	magyar
* <i>Czecze</i>	c	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
* <i>Vajta</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»

Sík térfelűlet, mint a kisalfűldűn a hansági őr rábakűzi, vagy a Dráva-melléken a somogyi mezűségű. De földje, termékenyebb, a mi meglátszik kűzsűgeinek tetemesb műretein, s jólűtre vallű nagykűzsűgi jelleműn.

A kűzsűgszám aránylag kicsiny: 45, szűtosztva mintegy 380,000 k. hold területen, hol átlag minden 9000 holdra jut egy-egy helysűg. A sok kűtűtt birtok nem engedte e vidűk sűrűbb benűpesűtűsűt. Annál tűműrebb a lakosságg tűmege a virággzű helysűgekben.

Maga *Szűkes-Fejűrvár* gyors fejlűdűsben műgűtte maradt ugyan Szombathelynek, Sopronnak, Gyűrnek, Kaposvárnak őr Nagy-Kanizsának, de messze túlhaladta Veszprűmet, Pápát, Komáromot őr Esztergomot. Városi kűzűppontja őr kulturális gűczpontja nemcsak Fejűr megyűnek, — vonzű erejűt őrzik Tolna, Veszprűm, Komárom őr Esztergom megyűkben is.

Kűrűlűtte a Sárrűten s messzebb dűlűre a Sárkűzben van egy-kűt falu, melynek népessűge őrven őr alatt *fogyott*. A legtöbb faluban rohamosan nűvekszik a nűpszám: *megkűtszűrezűdűtt* Abán, Kápolnán, Nyűken, Gárdonyon, Sárosdon, Sárbogárdon, Sár-Szt-Miklűson, Rác-Keresztűron, Nádasd-Ladányon, Szolgaegyházán, Tácson, Szabad- őr Falu-Battyánon, meg Alsó-Alapon, — *háromszűrosát* őrte elJenűn, Szt-Mihályon őr Kálozon — *nűgyűszűresűt* Urhidán, Nagy-Lángon őr Kálozon — *hatszűrosát* Herczegfalván, — *nyolczszűrosát* Kis-Perkátán őr Szabolcsen — *tűbb mint tűzszűresűt* Nagy-Lűkon (199 lűlekrűl 2177-ig) fűlszáz őr alatt.

E vidűknek csak 5 kiskűzsűge — 38 nagykűzsűgnek saját háztartása van. A műretek: 1 B (Szűkes-Fejűrvár), 1 β (Herczegfalva), 3 d, 4 c, 7 b, 17 a, 12 β. őrszáz lűlek alatt maradű kis falu (α) egy sincs.

Más fajnűp e földűn nem igen telepszik meg. Csak 8 helysűgben látjuk a megyűi felvidűkrűl ide szállingűzű svábok sporadikus nyomait.

Legtöbb német van Herczegfalván (II°). Harminczhét népes község egy tagban *tiszta magyar*.

Vallásra e nép a r. kath. és ev. ref. egyházak közt oszlik meg: 28 község r. kath., 18 kálvinista

A Duna-völgy (7 magyar, 1 szerb, 1 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Adonyi járás.									
{ Kis-Apostag	α	tót	IV ^o m.	—	ág. ev.	IV ^o r.	e. i.	nőtt	tót
{*Baracs	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i. a.	»	magyar
*Duna-Pentele	c	magyar	I ^o e.	sz.	r. kath.	I ^o i.	k. e.	»	»
*Rác-Almás	c	magyar	I ^o sz.	—	r. kath.	I ^o i.	k. e. a.	»	»
*Duna-Adony	d	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
*Iváncsa	a	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	i.	»	»
*Ercsi	α	magyar	I ^o sz.	n.	r. kath.	II ^o e.	i.	»	szerb
*Batta	a	magyar	IV ^o sz.	—	r. kath.	IV ^o k.	e. i.	»	szerb
*Érd	c	szerb	IV ^o m.	n. t.	r. kath.	I ^o i.	e. a.	»	»

A Duna-melléki magaslatokon (6 magyar, 2 német, 1 tót helységgel):

<i>Vaáli járás:</i>									
*Tárnok	b	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	tót
*Tordas	a	magyar	I ^o t.	n.	ág. ev.	III ^o r.	e. i.	»	magyar
*Diósd	β	német	I ^o m.	t.	r. kath.	—	—	»	német
{*Sóskut	b	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	tót
{ Pusztá-Zámor	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	tót
{ Huldó	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	II ^o r.	a.	fogyott	magyar
{*Gyúró	a	magyar	—	—	ág. ev.	IV ^o r.	III ^o e.	i.	nőtt
{*Eltyek	b	német	II ^o m.	t.	r. kath.	I ^o e.	i.	»	német
{ Bot	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o e.	—	»	magyar

A Duna fejmegyei partvidéke gyérebben van beépítve s meg-népesítve, mint a tolnai vagy a pestmegyei. De a faluk nagyok, jelenté-kenyek s a dunai közlekedésnek élénk forgalmú kirakodó helyei. Valaha e vonalon, miként alább Baranyában, s fönn egész Komáromig, a *Duna kereskedelme szerb kézben volt*. Azóta a rácز faluknak egész sora *enyé-szett el a Duna-völgyből*, vagy változtatott nyelvet és hitet. A fejmegyei folyamszakaszon Rác-Almásnak a neve emlékeztet szerb eredetére; Ercsi, Batta lakossága 50 éve még *szerb volt*; ma Battán IV°-nyi, Ercsiben I^o-nyi szerb kisebbséget találunk. Az *egyetlen szerb falu*, a mi e vidéken utol-sónak megmaradt: *Érd*, de előbb-utóbb ez is magyarrá lesz; a magyar kisebbség ma már IV° erejű. Szintúgy el fog magyarosodni a Duna-völgy egyetlen *tót* faluja: Kis-Apostag, melyet a század első felében tutajosok alapíthattak; a magyar kisebbség ott is IV°.

A dunamelléki magaslatokon, melyek a Vértesből, a vaáli völgy alatt Érdig leágaznak, *hat magyar falu közt két sváb és egy tót képződ-mény nyitja meg a szigetek sorát*, a mikkel fönn az egész Vértesség be

van hintve. A tót Sós-kút mellett Pusztá-Zámor, sőt a népes Tárnok is *tót faluk voltak* fél-száz év előtt, de csaknem teljesen beolvadtak. Sós-kút szintén ezen az úton van. *Nem így a sváb faluk:* ezekben, kivált, ha csoportosan vannak, a magyar elem nehezen ver gyökeret, s a magyar szó is csak az iskolák útján, az új ivadéokban fogan meg, — a hol vannak magyar iskolák.

Vallásra a nép a Duna-völgyben r. kath.; nemcsak a magyar elem, az érdi szerb is az (sokác). Csak Battán vallja a szerb kisebbség kel. görög hitűnek magát. Kis-Apostag kevés tót népe ág. ev. felekezetű, — tehát a lutheránus tótságból, a Vág, Nyitra vagy a Garam és Ipoly felső vidékéről szakadhatott le ide. A magaslatokon a tótok és németek r. katolikusok, a magyaroknak csak a nagyobb fele az; két magyar helységben az ág. ev., egyben az ev. ref. hiveké a többség.

A Duna mellékén túl fekszik a kies vaáli völgy, mögötte húzódik el a Vértesek erdős szegélyzete, fölötté emelkednek a hegység gerinces csúcsai. A három térszakaszon 33 helység fölött tekinthetünk végig.

A vaáli-völgy (10 magyar, 1 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Vaáli járás.</i>							
Uj-Barok	c	német	I ^o m. —	r. kath. — —	—	nőtt	német
*Felesut	a	magyar	I ^o n. —	r. kath. III ^o e. i.		»	magyar
*Alcsut	a	magyar	I ^o n. e.	r. kath. V ^o e. i. a.		»	»
*Doboz	a	magyar	— —	ev. ref. II ^o r. i.		»	»
*Tabajd	a	magyar	— —	ev. ref. II ^o r. i.		»	»
*Vaál	c	magyar	— —	r. kath. III ^o e. i.		»	»
*Kajászó-Szent-Péter	a	magyar	— —	ev. ref. III ^o r. i. a.		fogyott	»
*Martonvásár	b	magyar	I ^o n. i.	r. kath. I ^o e. i. a.		nőtt	»
*Baracska	a	magyar	— —	ev. ref. IV ^o r. i. a.		fogyott	»
*Pázmánd	a	magyar	I ^o n. —	r. kath. I ^o e. i.		fogyott	»
*Veréb	a	magyar	— —	ev. ref. III ^o r. —		fogyott	»

A Vértes széle Fejér megyében (5 magyar helységgel):

<i>Sz.-fejérvári j.</i>							
*Lovas-Berény	c	magyar	I ^o n. —	r. kath. V ^o e. i.		fogyott	magyar
*Nadap	c	magyar	II ^o n. —	r. kath. I ^o i. e.		fogyott	német
*Pátka	b	magyar	— —	ev. ref. V ^o r. i.		nőtt	magyar
*Zsámoly	b	magyar	I ^o n. —	ev. ref. III ^o r. i.		»	»
*Keresztes	a	magyar	— —	ev. ref. II ^o r. a. i.		fogyott	»

A Vértes hegység, fejérmegyei szakasz (10 magyar, 7 német helységgel):

<i>Moóri járás.</i>							
*Magyar-Almás	a	magyar	— —	ev. ref. V ^o r. á.		fogyott	magyar
*Bodajk	b	magyar	I ^o n. —	r. kath. III ^o e. á. i.		nőtt	»
*Sóréd	a	magyar	I ^o n. —	r. kath. — —		fogyott	»
*Moór	c	német	IV ^o m. —	r. kath. I ^o e. i. á.		nőtt	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
							óta	előtt	
*Ondód	b	német	II ^o m.	—	r. kath.	V ^o a.	i. e.	fogyott	német
*Csókakő	c	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	—	nőtt	magyar
*Csákberény	a	magyar	I ^o n.	—	év. ref.	V ^o r.	—	fogyott	»
*Gánt	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
\ Kozma	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Csákvár	d	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	V ^o e.	i.	»	magyar
Vaáli járás.									
*Acsa	b	német	III ^o m.	—	r. kath.	II ^o e.	i.	nőtt	magyar
*Vértes-Boglár	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	német
\ Bodmér	α	magyar	I ^o n.	—	év. ref.	III ^o r.	i.	fogyott	magyar
*Szár	a	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	német
*Csabdi	a	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e. II ^o a.	i.	»	magyar
*Bicske	el	magyar	I ^o e.	n.	r. kath.	V ^o e.	i.	»	»
*Mány	b	magyar	III ^o n.	—	év. ref.	V ^o r.	i.	»	»

A mily erőseknek láttuk a magyar községeket a megye rónás alvidékén, s a mily szaporának azokban a népet, — épp úgy csökkennek e hegyes térszínen a községméretek s fogy a magyar népszám a gyarapodó sváb faluk közt.

Félszáz év alatt e vidéken 25 magyar helységből 11, és 7 német helységből csak egy fogyott meg. Ehhez képest csökkentek a helységméretek is. A német faluk népbősége ma: 1 c, 2 b, 2 a, 2 β, 1 α, — a magyar faluké: 1 a, 1 d, 2 c, 6 b, 11 a, 2 β, 2 α. A magyar faluk méretei itt ötven éve tetemesebbek voltak. De a Vértes magyar népe nemcsak fogyott, tért is veszített. Nadapot ugyan megmagyarosította, mely 50 éve német volt — cserében elvesztette azóta Acsát és Moórt; itt IV°-nyi, ott ma III° a magyar kisebbség.

Többször láttuk már ismétlődni ugyanazt a tünetet, hogy a túl-a-dunai magyar nem igen marad a hegyek közt, ha oda németség vette be magát: míg sík térszínen a németnél is erősebbnek, elemében levőnek érzi magát. Erről tanuskodnak a rábasági, somogyi és tolnai példák, — amarról a veszprémi Bakony, a baranyai Mecsek s a fejérmegyei Vérlesség.

A Vértes svábjai csaknem egykorú telepesek a bakonyiakkal s a mecsekbeliakkal, — van fajrokonság is köztük, meg a Tata, Esztergom, Pilis, Buda és Pest köré telepített svábok közt, melyekkel közös nyelvmedenczét alkotnak. Egy a tájszólásuk s népviseletük, s a legtöbb népszokásuk.

Vallásra a megye felvidékén a magyar clem nagyobb felével r. kath., kisebb felével ev. ref.; a Vértesség svábjai mind r. katolikusok.

Ha az egész megyét nézzük, 3 kisebb fajnépe alig bírja meg az összehasonlítást a megyebeli magyarsággal.

Van Fejérben egy elsőrendű magyar város: Székes-Fejérvár; van 73 *nagyközség*: 66 magyar, 6 német, 1 szerb; van 36 *kisközség*, 13 körbe 2—4 módos faluból összekapcsolva, — a fajtöbbség 11 körben magyar, 2-ben német.

A *helységméretek* ezek:

méretre		fajtöbbségre			
		magyar	német	tót	szerb
legnagyobb	(B)	1	—	—	—
nagyméretű	(C)	—	1	—	—
»	(B)	1	—	—	—
»	(C)	2	—	—	—
középméretű	(d)	5	—	—	—
»	(c)	8	—	—	1
»	(b)	13	3	1	—
»	(a)	34	3	—	—
kisméretű	(β)	17	6	—	—
»	(α)	5	1	1	—
Összesen		86 ₁	14 ₁	2 ₁	1

Tiszta magyar helység van 48, *más ajkú monoglott község egy* sincs a megyében.

A jelentékenyebb *fajkisebbségek* (II—V^o) így állanak egymáshoz:

fajtöbbségre	A fajkisebbség				helységben			
	súlya IV—V ^o				II—III ^o			
	magyar	német	tót	szerb	magyar	német	tót	szerb
magyar	*	1	1	1	*	8	1	—
német	1	*	—	—	4	*	—	—
tót	—	—	*	—	1	—	*	—
szerb	1	—	—	*	—	—	—	*

E szerint a megye német, tót és szerb helységeiben csak a magyar elemtől való minoritások vannak, s több ilyen helységben esik magyar minoritás, mint a hány magyar helységre jut más ajkú minoritás.

Hitélet dolgában a fajnépek és felekezetek viszonya ez:

A magyar helységek közül 53 r. kath. vallású, 30 helységben erős ev. ref., 1-ben ág. ev. kisebbséggel, — 30 magyar helység ev. ref. vallású valamennyiben erős r. kath. kisebbséggel, — 3 magyar helység ág. ev. vallású, 2-ben erős r. kath. kisebbséggel.

A német faluk mind r. katolikusok, s csak 1-ben van erős ág. ev. 1-ben ev. ref. kisebbség. A tót faluk egyike r. kath., másika ág. ev. Az egyetlen szerb falu r. kath. (sokác).

Az *orthodoxiának* csak egy magyar helységben van jelentékenyebb (IV°) telepe, ott óhitű szerbek laknak. Az *izraelitásg* legnagyobb számmal (II°) Székes-Fejérvárt fordul elő, egybűt csak szórványosan.

A fejmegyei magyarság Túl-a-Duna keletén a fajnépek mérlegébe a döntő súlyt veti. Ez a magyar elem, közösen a mezőföldivel és somogyival, támasza, erőssége és védelme a magyar nyelvhatárnak, abban a

békés mérkőzésben, melyet a körülötte versengő fajnépek a tolnai hegy-láncztól a Mecsek aljáig, a Bakonytól a pilisi Vértesekig harmadfél száz év óta a térért folytatnak. A szerbség kidőlt, a küzdelem megtörte, — a túlság a Vértesen innen csaknem minden tért elvesztett. A svábság erősen áll helyén hegyei közt: a Bakonyban, Vértesben, a hegyháton s a Mecsekben, — terjeszkedését a sík föld felé csak a sárvidéki és mezőföldi magyar fajta tudta Fejérben, Veszprémben és Tolnában megállítani.

Lássuk a fajnépek helyzetét a Vértes túlsó oldalán, mely Komárom megye területére dől.

Komárom megye.

A Duna ketté osztja a megyét. A *déli tagon* a Vértesek legkiterjedtebb csoportja egyfelől a komárom—esztergomi Dunáig, másfelől Császár és Kishér közt a Bakonyságig ér; alant az igmándi róna terül el, mögötte a kisalföld győri, csallóközi és vágvölgyi szakaszaival. Csak a messze háttérben látható a Kis-Kárpátokból néhány vonal, s a Bakonyság nyugati szélén kerül szem elé a monostor tornyával Pannonhalma. Az *északi tag* is sík terület, melyet a Zsitva, a Vág a Vágdunával s a nagy Duna, benn a Csallóközben a Csillizzel, szaggatnak még többszörösen. E vizek a Csallóköz keleti foka körül folynak össze: köztük fekszik az erődök messze szétterjedő rendszerével az ország legnagyobb, ellenséges ostrom alatt még soha el nem esett vára: Komárom.

E térszínen 74 magyar, 11 német s 9 tót helységgel fogunk találkozni, hogy az egyes térszakaszok megtekintésére most a Vértes hegyein át megindulunk.

A Vértes-hegység komáromi szakasza (2 magyar, 8 német, 2 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Tatai járás:									
*Oroszlán	a	tót	II ^o m.	n.	ág. ev. II ^o r.	i. e.	nőtt	magyar	
*Kecskéd	β	német	I ^o m.	t.	r. kath. I ^o a.	i. e.	»	német	
{ Vértes-Somlyó	β	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»	
Gesztes	α	német	I ^o m.	t.	r. kath. I ^o e.	a.	fogyott	»	
*Felső-Galla	a	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	c.	nőtt	»	
{ Alsó-Galla	β	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	»	«	
*Tarján	b	német	II ^o m.	—	r. kath. II ^o e.	—	»	magyar	
{ Gyermely	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	i.	»	»	
{ Szomor	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	»	német	
*Héreg	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	—	»	magyar	
{ Tolna	β	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	német	
*Tardos	a	tót	II m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	tót	

A Vértes széle Komárom megyében (9 magyar, 3 német, 2 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsüllyosb	egyéb szörványos		legsüllyosb	egyéb szörványos	óta	előtt
<i>Tatai járás.</i>									
{*Baj	9	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	<i>magyar</i>
{ Agostyán	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	<i>magyar</i>
{ D.-Szent-Miklós	α	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
{*Szomód	a	magyar	IV ^o n.	e.	r. kath.	V ^o e.	i.	»	magyar
{*Naszály	a	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
{*Tata	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	IV ^o e.	a.	»	»
{*Tóváros	d	magyar	I ^o n.	t. e.	r. kath.	II ^o i.	e. a.	»	»
{*Szöllős	a	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o e.	i.	»	<i>magyar</i>
{*Bánhida	a	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o e.	—	»	<i>magyar</i>
{*Környe	a	magyar	IV ^o n.	—	r. kath.	II ^o e.	i.	»	»
<i>Gesztesi járás.</i>									
{*Dad	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	a.	<i>fogyott</i>	<i>magyar</i>
{*Kömlöd	9	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	III ^o r.	a. i.	<i>fogyott</i>	»
{*Szák	9	magyar	I ^o n.	t.	á. ev.	V ^o r.	e. i.	<i>fogyott</i>	»
{*Bokod	a	magyar	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	II ^o e. i.	nőtt	<i>tót</i>

A Bakony széle Komárom megyében (4 magyar helységgel):

<i>Gesztesi járás.</i>							
{*Császár	b	magyar	— —	ev. ref. IV ^o r. a. i.		puszta volt.	
{*Kethely	9	magyar	— —	r. kath. III ^o a. e. i.		fogyott	magyar
{*Kisbér	c	magyar	I ^o n. —	r. kath. II ^o i. e. a.		nőtt	»
{*Ászár	a	magyar	— —	r. kath. III ^o e. a. i.		»	»

A Vértesség főcsoportja Pest megyében a *pilisi* csoport. Abból ágaznak szét nyugat felé, Fejér megye fölött a csákvári, Komárommegye fölött a tatai bükkös hegyek, ez utóbbiak csúcspontja Tata és Esztergom közt a Gerecse (402 m.). A nyugati lejtők alatt foly az Általér, — ez választja el a Vértest a Bakonytól.

Benn a Vértesben 11 sváb falu egymást éri a komárom megyei oldalon, s ezek közös nyelvmedenczét alkotnak a Vértes fejr- és esztergom megyei sváb falvaival. E medencze keleten a pilisi, nyugaton a bakonyi sváb medenczéig ér, — ott Szomor, itt Bakony-Sárkány sváb faluk tartják fenn a laza összeköttetést.

A század első felében e faluk egy része magyar volt. Tata körül Baj, Agostyán, Szöllős, Bánhida, Tarján és Oroszlán nagyközségekben a Fényes-féle statisztika még *magyar többséget talált*, s erős kálvinista lakosságot. Azóta a magyar elem onnét nyugotnak vonult; úgy látszik, az uradalmak telepítési politikája nem igen marasztotta azt régi falvaiban: Tarján, Baj, Agostyán *elsvábosodtak*, Szöllős, Bánhida és Oroszlán pedig *eltótosodtak*. Volt még egy tót falu e határban: Bokod, de az *megmagyarosodott*. A régebbi tót telepek közül Tardos maradt meg máig tótnak. Úgy a sváb, mint a tót faluk nagy részében a magyar szó

csak lassan és nehezen terjed. Tótot a sváb, svábot a tót nem bocsát be falvaiba, — de a magyar is csak gyéren telepszik meg köztük. Ellenben a magyar Szomódon és Környén IV—IV° a német kisebbség. A magyar helységek zöme a Vértes nyugati lejtői alatt, a Bakony szélén fekszik.

A főhely e vidéken Tata. Már is a legnagyobb méretű helységekhez tartoznék, ha egyesülne külvárosával: Tóvárossal. De a hagyomány itt is erősebb a czélszernél, mint a hogy Keszthely és Zala-Szt-Grót példáin láttuk: ott, miként itt, az *uradalmi város* mellett külön *polgárváros* keletkezett, s a két rész maig sem érzi az összetartozás szükségét, mert külön marasztlják a tradícióik; az ősiség alól felszabadultak, az ódon hagyományoktól nem tudnak szabadulni.

A helységek e vidéken többnyire népes nagyközségek. Méreteik: 1 a, 1 d, 1 c, 2 b, 13 a, 9 β, 3 α, — a legkisebb három falu sváb. A népeség átlag lassan, de növekszik, — csak a Vértes nyugati lejtői alatt, s a Bakony szélén, tehát magyar (vallásra protestáns) vidéken mutatkoznak a nép elköltözésének s fogyásának aggasztó jelei.

Most végig tekintünk az igmándi rónán, s a Duna-völgy jobbparti, csallóközi, vágdunai és balparti szakaszain.

Az igmándi róna (10 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépcinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
Gesztesi járás.							
*Ete	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	nőtt	magyar
*Szend	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a. II ^o e. i.	»	»
*Kocs	b	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r. i.	»	»
*Úsép	c	magyar	—	—	r. kath. V ^o e. i.	fogyott	»
*Tárkány	b	magyar	—	—	r. kath. III ^o e. a. i.	nőtt	»
*Nagy-Igmánd	b	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r. i. a.	»	»
*Kis-Igmánd	c	magyar	—	—	r. kath. V ^o e. a. i.	fogyott	»
*Mocsa	c	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e. i.	nőtt	»
*Ács	d	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r. i.	»	»
*Bana	b	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e. a. i.	»	»

A Duna-völgy (15 magyar helységgel):

<i>Gesztesi járás.</i>							
*Új-Szőny	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o e. i. a.	nőtt	magyar
*Ó-Szőny	b	magyar	I ^o n.	—	r. kath. V ^o e. i.	»	»
<i>Tatai járás.</i>							
*Duna-Almás	a	magyar	I ^o e.	n. t.	ev. ref. IV ^o r. i. a.	»	»
*Neszmély	a	magyar	I ^o e.	n.	ev. ref. III ^o r.	<i>fogyott</i>	»
<i>Csallóközi járás.</i>							
*Csicsó	a	magyar	—	—	r. kath. V ^o e. i.	nőtt	magyar
*Füss	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	»	»
*Kolos-Néma	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség ötven év óta	a fajtöbbség volt előtt
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbsége			
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos		
{ Nagy-Tany *Nagy-Keszi Kis-Keszi	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	nőtt	magyar	
	β	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i.	»	»	
	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	»	»	
	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	fogyott	»	
	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	nőtt	»	
*. Rév-Komárom	A	magyar	I ^o n.	t. e.	r. kath. III ^o e. II ^o i.	a.	fogyott	»	
Udvardi járás.									
*Izsa	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	—	nőtt	»	
*Duna-Radvány	a	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i.	»	»	

A Vág-Duna-völgy (6 magyar helységgel):

<i>Csallóközi járás.</i>									
*Guta	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	magyar
*Keszegfalva	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—		»	»
*Szimő	b	magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
*Kamocsa	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r.		»	»
<i>Udvardi járás.</i>									
*Naszvad	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
*Martos	a	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	i.		»	»

A mily kevés a tiszta magyar helység a Vértések közt, oly általános ez a típus a kisalföld komárom-vidéki szakaszain. Csak itt-ott mutatkozik néhány kisebb sváb, tót és cigány raj a községekben. Kisközség nincs több háromnál. Ezek a csallóközi partszélen fekszenek. A többi 27 falu nagyközség, s mind népesek. A legnépesebb Guta (β típus), utána Ács (d típus), Mocsa és Naszvad (c típus), Kocs, Tárkány, Nagy-Igmánd, Bana, Ó-Szőny és Szimő (b típus).

Valamennyiük élén Rév-Komárom város áll. De ez az egyetlen város Túl a-Dunán, mely a század dereka óta — sajnos — rohamosan hanyatlik. Akkor több volt a lélekszáma 17.000-nél, ma alig éri föl a 13.000-et, — népessége negyedrésztét már elvesztette és most is egyre fogy. Várbástyái valóban elnyomták a város fejlődését, s a nagy helyőrség nem növelte a forgalmat, sem a vagyont nem szaporította. Újabban úgy pótolta a város azt, a mit lakosságban vesztett, hogy magába olvasztotta Új-Szőnyt. Ez s az új Duna-híd, meg a vasúti hálózat kiépülése tán lendítenek sorsán valamit.

A nagykiterjedésű latifundiumoktól e vidéken sem keletkezhetnek többé új községek, — a régiek pedig, úgy látszik, megteltek, több ember nem fér el azokban, vagy meg nem él. Ezért költözik a nép e vidék egy részéről: félszáz év alatt Csépen, Kis-Igmádon, Aranyoson és Neszmélyen megfogyott a lakosság.

Hitéletre megszlik a r. kath. és ev. ref. egyházak közt. Jelentékeny izraelita kisebbség (II°) Rév-Komáromban van.

Szemlénket a megye fajnépei fölött a csallóközi, zsitva-völgyi térszakaszokon át ama lankás térségnél végeztük, mely a Zsitva s a Garam közt fekszik.

A Csalló-völgy a Csallóközben (2 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbsége		
ötven év							
						óta	előtt
Csallóközi járás.							
{ Nagy-Magyar	c	magyar	—	r. kath. IV ^o e. II ^o i.	—	nőtt	magyar
{ Izsáp	β	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»

A belső Csallóköz (11 magyar helységgel):

<i>Csallóközi járás.</i>							
{ <i>Apácz-Szakál-</i>							
<i>los</i>	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	nőtt magyar
{ <i>Ekecs</i>	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	» »
<i>Szilás</i>	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	—	fogyott »
{ <i>Túri-Szakállas</i>	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o e. i. a.	—	fogyott »
{ <i>*Lak</i>	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	nőtt »
{ <i>*Bogya</i>	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	—	» »
{ <i>Felső-Gellér</i>	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	» »
{ <i>Alsó-Gellér</i>	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	» »
{ <i>*Nemes-Ócsa</i>	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	» »
{ <i>*Megyeres</i>	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	» »
{ <i>*Ekel</i>	β	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i.	» »

A Zsitva-völgy (6 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Udvardi járás.</i>							
{ <i>*Hetény</i>	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	azóta lett
{ <i>*Ó-Gyalla</i>	b	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt magyar
{ <i>*Imely</i>	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i.	» »
{ <i>*Bagota</i>	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i.	» »
{ <i>Bajcs</i>	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. —	—	» »
{ <i>*Udvard</i>	d	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
{ <i>*Baromlak</i>	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	azóta lett

A Zsitva-Garam-köz (9 magyar, 4 tót helységgel):

<i>Udvardi járás.</i>							
{ <i>Csehi</i>	β	tót	III ^o m.	—	r. kath. II ^o e.	i.	nőtt magyar
{ <i>*Kolta</i>	a	magyar	III ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	e.	fogyott tót
{ <i>Szemere</i>	β	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott »
{ <i>Jászfalu</i>	β	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt magyar
{ <i>*Csúz</i>	b	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. II ^o e.	i.	» »
{ <i>*Fűr</i>	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
{ <i>*Kürth</i>	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
{ <i>*Perbete</i>	c	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	» »
{ <i>Uj-Gyalla</i>	β	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	» tót
{ <i>*SztPéter</i>	b	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	» magyar
{ <i>*Madar</i>	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	» »
{ <i>*Marczelháza</i>	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	» »
{ <i>Kurta-Keszi</i>	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	e.	fogyott tót

A kisalföld jellegével bír ez a sík terület is. Csak északi háttérén vannak talajhullámok, — messzebb az Elő-Kárpátok egyes nyúlványai láthatók: a pozsonyi s a nyitrai hegyekkel.

A fajnépesség még nagy túlsúlylyal magyar, benn a Csallóközben nagyrészt tiszta magyar. De a Zsitva mentén s a Zsitva-Garam-közben megjelennek már az első felvidéki *tót faluk*, a magyar falvakban pedig mindegyre több és tömörebb a tót kisebbség.

A csallóközi magyarság falvait több tekintetben a győri Csiliz- s a győr-mosoni szigetköz magyar falvaira emlékeztetnek: ezek között is több a kisközség, mint a nagy, s több az apró falu (α), mint akár a népesebb kisméretű (β), akár a középméretű. A komáromi szigetség annyiban is hasonlít a győrmegyeihez, hogy a községek tekintélyes része ev. ref., csaknem valamennyi tiszta magyar, s a felvidéki tót elem a Vág-Dunán át idáig nem hatolhatott el. Sajnos, ez a magyarság sem oly szapora többé, mint volt: a községek egy része a csallóközi, s a zsitva-garam-közi szakaszokon kezdi népszámát veszíteni; a többiek fejlődése lassú, — az egy Nemes-Ócsa kétszerezte meg lélekszámát 50 év alatt.

Az öt *tót* képződmény, melyet a felvidék nagy tótsága az alsó Zsitva-mellékre tolt alá, a magyar környezetben lassan megmagyarosodik. Így történt Koltával s Kurta-Keszivel, a mik félszáz éve tót faluk voltak; helyettük a kis Jászfalu tótosodott el magyar faluból. Ma e tót községek valamennyijében II—III°-nyi erős magyar kisebbség található.

A hitélet a Csallóközben túlnyomólag ev. ref., a Zsitva mellékén róm. kath.

Komárom megye fajnépei közt a túlsúly, miként Fejérben, a magyar fajé.

Magyar a megye egyetlen *városa*, 62 *nagyközségéből* 57, — csak 2 német és 3 tót. A *kisközségek* 10 körbe kapcsolvák: egybe-egybe 2—4 jómódú falu; a fajtöbbség 6 körben magyar, 2-ben német, 2-ben tót.

A *helységméretek* így állanak egymáshoz:

<i>Mérete</i>		<i>Fajtöbbségre</i>		
		magyar	német	tót
lagnagyobb	(A)	1	—	— község
nagy	(α — β)	2	—	— »
középméretű	(α — β)	48	2	4 »
kisméretű	(α — β)	23	9	5 »
Összesen		74	11	9 község.

Tiszta magyar község van 48, — tiszta német és tót község egy sincs. Súlyos német minoritás van 2, kisebb súlyú tót minoritás más 2 magyar helységben, míg a magyar kisebbség (II—III°) 2 német és 9 tót faluban fordul elő.

Vallásra meggyeszerzte a *r. kath.* egyházé a túlsúly: 47 magyar, 11 német s 8 tót község a híve. Az *ev. ref.* egyház 25 magyar, az *ág. ev.* egyház 2 magyar s 1 tót községben bírja a hívek többségét. Erős fele-

kezeti minoritások a legtöbb községben vannak, s a 2—3 felekezetűség megyeszerte általános. Jelentékeny (II°) *izraelita* kisebbség van Rév-Komáromban, Tóvároson és Nagy-Megyeren (Csiliz-völgy a Csallóközben).

A megye 74 magyar hegysége *egy tagban* fekszik egymás mellett, s a Csallóközben a pozsonymegyei, a Zsitva mellékén a bars-, nyitra- és esztergommegyei, az igmándi mezőn s a Bakony szélén a győr-vezsprém-megyei magyarsághoz zárkóznak. Csak a Vértesen át a fejérmegyei magyarokkal szakadt meg a kapcsolatjuk. Ott közbeékelődtek a sváb községek, melyek a fejérmegyei s az esztergom-vidéki svábsággal a Pilisig terjedő közös medenczét alkotnak.

A 9 tót képződményből 5 a bal-, 4 a jobbparton telepítés útján keletkezett. De belátható sorsuk az lesz, a mi a többi tót telepeké volt túl a Vértesen s benn a Bakonyban: beolvadnak a magyarságba.

A tót elem, a melyből e képződmények lettek, a felvidék magas hegyvilágában él; ott fogunk tömegeivel találkozni, a nagy tót nyelvterületen.

Foglaljuk össze a Túl-a-Duna *négy északi megyéjéről* előadottakat.

E terület a nagyközségek hazája. Az 502 helységnek, a mivel a négy megye be van építve, alig a fele (256) kisközség, a többi saját háztartással bíró nagyfalu, mezőváros vagy város.

Négy helységnek *városi* szervezete van: magyar mind a négy. A 242 *nagyközség* közül 200 magyar, 38 német, 3 tót, 1 szerb. A kisközségek 84 *körbe* kapcsolvák, — 83 kör 2—5 módosabb faluból áll; csak egy körre esik (Veszprém megyében) 6 falu. A fajtöbbség 60 körben magyar, 22-ben német, 2-ben tót.

E típusoknak megfelelők a helységméretek: a nagy- és középkaliber többször fordul elő, mint a kicsiny.

<i>méretre</i>		<i>fajtöbbségre</i>				
		magyar	német	tót	szerb	
legnagyobb	(B. típus)	1	—	—	—	helység
»	(A. »)	6	—	—	—	»
nagy	(C. »)	—	1	—	—	»
»	(B. »)	2	1	—	—	»
»	(D. »)	6	1	—	—	»
középméretű	(d. »)	13	—	—	—	»
»	(e. »)	26	2	—	1	»
»	(b. »)	44	12	1	—	»
»	(a. »)	130	36	4	—	»
kisméretű	(β. »)	94	45	4	—	»
»	(α. »)	44	26	2	—	»
Összesen		366	124	11	1	»

A magyar helységek legtöbbje 1—2000 lélek közt tart (130 a), a német és tót faluk legtöbbje az 500—1000 lélek közt (β típus: 45 német, 4 tót). Az egyetlen szerb falu közel jár a 4000 lélekhez (c).

A 366 magyar községből 217 *tiszta magyar*. A 124 német helység közül csak 3 a *tiszta német*. Tiszta tót és tiszta szerb falu *egy sincs*. Ez

arányon némileg változtatnak a más ajkú spórák. Ily súlytalan fajkisebbség van 114 magyar és 66 német helységben.

Jelentékenyebb (II—V^o) fajminoritás 102 helységre esik, ú. m.:

<i>a fajkisebbség</i>		IV—V ^o				II—III ^o				
		magyar	német	tót	szerb	magyar	német	tót	szerb	
magyar	többségre	*	13	1	1	*	40	10	—	helységben
német		14	*	—	—	14	*	—	—	
tót		1	—	*	—	4	—	*	—	
szerb		1	—	—	*	1	2	—	*	

Nagyobb súlylyal a magyar elem 15, kisebb súlylyal 50 más ajkú helységben fordul elő, míg a más ajkú elem magyar helységeiben nagyobb súlylyal 16, kisebb súlylyal csak 19 esetben lép fel.

Súlyos szerb kisebbség többször található német, mint magyar helységben. A déli megyékben a régi szerb képződmények többnyire elhorvátosodtak, az északiakban elsvábosodtak; csak egy részük olvadt be a magyarságba.

Hitélet dolgában a népesség képe ez:

A helységek erős kétharmada túlsúlylyal *r. kath.*: 341, ú. m. 228 magyar, 103 német, 9 tót 1 szerb (sokác)z) helység; gyengébb egyharmada a két *protestáns* egyház közt oszlik meg, ú. m. 113 magyar és 2 sváb (együtt 15) községben *ev. ref.*, — 25 magyar, 19 sváb és 2 tót (együtt 46) községben *ág. ev.*

Német, tót és szerb falukban az *egyfelekezeti* túlnyomó. A legtöbb magyar faluban, s a sváb faluk egy részében 2, sőt 3 *hitközség* is van. A jelentékenyebb felekezeti minoritások így állanak egymás mellett:

<i>Felekezeti kisebbség</i>		IV—V ^o				II—III ^o				
		r. kath.	ev. ref.	ág. ev.		r. kath.	ev. ref.	ág. ev.		
r. kath.	többségre	*	41	16		*	54	12		helységben
kel. gör.		1	—	—		1	—	1		
ev. ref.		49	*	2		43	*	1		
ág. ev.		15	8	*		22	4	*		
izr.		—	—	—		10	—	—		

		magyar	német	tót	szerb	magyar	német	tót	szerb
r. kath.	fajtöbbségre	52	3	2	—	65	1	—	—
kel. gör.		1	—	—	—	—	2	—	—
ev. ref.		50	1	—	—	41	2	1	—
ág. ev.		21	2	—	—	26	—	—	—
izr.		—	—	—	—	9	1	—	—

E táblázatokból megállapíthatni, hogy a többfelekezeti túlnyomó legtöbb példája (124 esetben erős, 141 esetben gyengébb minoritással) magyar községekben fordul elő, — a német példák száma csak 12, a tót példáké 3. Megállapítható az is, hogy katolikus helységeiben több a súlyos protestáns, protestáns községekben pedig több a kisebb súlyú r. kath. minoritás példája, mint viszont.

Túl-a-Duna északi részén a magyar községek egy tagban fekszenek

ugyan, de összefüggésük több ponton szakadozott; *három sváb medencze* ékelődik a magyar nyelvterületbe, s megszaggatja azt: a hegyháti Tolnában, a bakonyi Veszprémben, s a vértességi Fejér-Komárom megyékben. Az elsőnek nincs kapcsolatja a két utóbbival, — köztük fekszik a Mezőföld s a Sárköz magyarsága. De a Bakony s a Vértess sváb faluk Veszprém és Fejér megyék határán át összeérnek, s úgyszólván kettős medenczét képeznek, mely nyugatra a Bakony széléig, keletre (Pilisen át) a Dunáig ér.

A nyelvhatárok ezért elég kuszáltak, úgy tolnai, mint a veszprém-fejérmegyei, mint a komárom-veszprémi oldalon.

A Vértesség északi (Komárom m.) és déli (Fejér m.) lejtőin 21 sváb falu fekszik, szoros kapcsolatban a pilisi svábság (Esztergom és Pest megyék duna-jobbparti része), tömör képződményeivel; a bakonyi sváb medencze Veszprémben 37, a hegyháti Tolnában 48 sváb faluból áll. E medenczéket a szigetségek egész sora egészíti ki: van a Duna-völgyben 2, a sárközben 3, a Vértess alatt Fejér megyében 1, a tolnai hegyek alatt 2, a Bakony körül Fejér és Veszprém megyékben 10 sváb sziget, ezenkívül szerte szóródva Fejér és Komárom megyékben 7 tót, s 1 szerb sziget; végre 4 tót község félszigetszerű nyúlványt képez, mely az *északi* tót-ságból Nyitrán át hajol Komárom megyébe. Ilyen környezetben helyezkedett el e vidék 366 magyar helysége.

Három tagra van a magyarság itt szétszakítva. *Egyik tag* a Bakonytól s a Vértességtől északnyugatnak dűl, kiterjed a Nagy-Bakonyérig (Győr megye határában), s középpontja — körülötte 90 magyar helységgel — Rév-Komárom. A *másik tag* — a Bakonytól keletre s a Vértesektől délre — átfogja a mezőföldet, a Sárvidéket, s a tolnai hegyek alatt a hegyhátiig ér, — középpontja, 199 magyar helység élén, Székes-Fejérvár. A *harmadik tag* 77 magyar helységgel nyugatra a Rábasághoz támaszkodik, s középpontja: Pápa.

Az északi csoportot a dél-keletivel, s a nyugatit a másik két csoporttal csak egyes kapcsoló pontok tartják, itt-ott fölötte lazán össze. E kapcsolat idővel szorosabb lehet, ha a Bakony periferiáin a sváb községek megmagyarosodnak; ellenben, ha ezek a köztük fekvő magyar helységeket germanisálják — a mire a közel múltban voltak példák — akkor elszakadnak a három magyar vidék kapcsolatai, s a *nyelvterület egységét* köztük csak a győr-vasmegyei s a zala-somogyi szomszéd magyar vidékek fogják fenttarthatni. Elég szomorú, hogy a közelmúltban épp e kényes pontok körül voltak a magyarságnak érzékeny térvészteségei: a Bakony s Vértess szélein, — sőt jelenleg is ott apasztja a magyar néperőt a *kivándorlási* mozgalom. Mindezekben számot adtunk a Duna két karja s a Balaton közt fekvő négy túl-a-dunai megye fajnépességi viszonyairól.

Vessünk még egy bucsú pillantást az országrész 11 megyéje felé.

IV. Visszapillantás Túl-a-Dunára.

Elvonult előttünk az országrész 2754 helysége. Láttuk valamennyit *közigazgatási* tagozataik és *térszíni* fekvésük szerint csoportosítva, láttuk egyenkint, bennük a *fajnépeket* s a *felekezeti* népességet. Ez adatkincsek segítségével, most megszerkeszthetjük a Dunántúl *néprajzi térképét*.

A *magyar nyelvterület* az országrészből közel hatnyolczadot, kerek 5 millió katasztr. holdat foglal el. Egy tagban fekszik rajta 1741 *magyar község*. Határai a Csallóköztől, s a Zsitva-toroktól a Muraközig, és Dráva-torokig, s a Rába-melléktől a középső Dunáig leérnek, szorosan hozzákapszolódva Moson, és Komárom közt a *felvidéki*, Fejér és Tolna közt az *alföldi* magyarság nyelvterületéhez.

E tetemes földdarabot, széles szegélyzet gyanánt, kisebb-nagyobb nyelvmedenczék veszik három oldalt körül.

Nyugatra a mosoni svábok, s a sopron-vasmegyei hienczek egymásba olvadt medenczéje 296 *német helységből*, — délnyugatra a kis *vend medence* 147 *faluból* áll. *Délre* a muraközi s a drávamelléki *horvátság* 130 községet épített a magyar nyelvhatár s a horvát-szlavon országos határ közé. *Keleten* a tolna-baranyai telepes *svábok kettős medenczét* alkottak: a nagyobbik egy tagban 151, a kisebbik 26 helységből áll. Itt aprózódott szét *több darabba az egykori magyar terület*; máig fennmaradt részei *három medenczét* képeznek (a *baranyavárit* 11, a *hegyhátit* 12, s a *bonyhád-vidéket* 8 magyar helységből) a környező 177 tolna-baranyai, és 45 bácsmegyei telepes sváb falu közepett. Végre *észak-keleten* a Vértességen 21, a Bakonyban 37 sváb faluból álló *kettős német medence* ékelődik a magyar nyelvterület szívébe, a veszprém-komárom-és fejér-esztergom-pestmegyei magyarság közé.¹ E tarka, változatos képet 174 *szétszórt nyelvsziget* egészíti ki. Ilyen szigetet képviselt, a saját fajnépének tömegeitől izolálva: 16 magyar, 44 német, 98 horvát, 11 tót és 5 szerb helység. Valamennyi együtt adja az országrész 2754 községét.

A nyelvterületi viszonyokat ennyi-féle medence, szigetcsoport és egyes sziget elég bonyodalmassá, s a határokat itt-ott kuszálttá teszi. Mindazonáltal megkísértjük a *nyelvhatárok lehető pontos megvonását* az adatok alapján, melyeket részletezve közöltünk.²

A nagy *magyar nyelvterület szélén* mi a mosoni szigetközből indulunk ki, hol a Túl-a-Duna s a felvidék magyar nyelvhatára a Csallóköz alatt összeér.

A *határvonal* a következő térszakaszokon húzódik át:

1. A *mosoni szigetközből* előbb visszahajol a *győri szigetköz*ig, megérintve Kiliti, Halászi, Dárno, Zselyi, és Hédervár községeket; aztán keresztül szeli a *Duna-Rábcza-közt* Mecsértől Lébényig, hogy a *Hanság szélén*

¹ A politikai földrajz Esztergomot a felvidékhez, Pest megyét az Alföldhöz számítja; mi is kénytelenek vagyunk az esztergomi s a két pilisi járást, bár Túl-a-Dunán fekszenek, ez országrésztől elkülönítve, később tárgyalni.

² V. ö. a térképgyűjteményben a III/a. és III/c mellékletet.

nyugatnak, forduljon sopronmegyei területre, Réti, Kapi, Bő-Sárkány, Acsalog, Osli és Veszkeny községek felé. Ott beéri Kapuvárnál az *alsó Répczét*, tovább Szergényen túl az *Ikvát*, s onnan a megye szívébe: a *Fertőséghez* tart, — odáig Eszterháza, Sarród, Hegykő, Homok és Kis-Czenk az irány pontjai.

E vonalszakasszal szemben a mosoni *német nyelvhatárt* a sziget-köz felől Rajka, Hegyeshalom, Levél, Lucsony, Magyar-Óvár, Kálnok, Moson, s a Hanság felől Szt-János, Tarcsa, Tétény, Valla, Pomogy és Bánfalu helységek jelölik.

2. Közel a Fertőhöz, az *Ikva-völgy* mélyében, a *magyar* határvonal Nagy-Czenken túl nem hatol nyugotnak tovább, hanem visszafordul éles szögben Pereszteg és Lózs felé, hogy délirányba csapva, az *Ikva-Répcze-közön* és a *felső Répcze-völgyön* át Vas megyébe siessen: ott Völcese és Lédecz, itt Zsira, Gyüleviz, Káptalan Viss, Nemes-Viss és Csepreg a magyar határhelyek.

A *német vonal* e szakaszon (a közbeeső *horvát* szigetektől eltekintettünk) Boz, Harka, Küllő, Német-Keresztur, Haracsony, Doborján, Csáva, Locsmánd, Micske, Klastrom és Német-Zsidány falukat érinti.

3. *Vas megye* területén a *magyar* nyelvhatár ismét nyugatnak indul, behatolva mélyen a *Gyöngyös-vidékbe*, föl a *Kőhegységig*, *Kőszeg* alá: Meszlény, Pusztá-Csó, Nemes-Csó, Doroszló, Czak, Velem és Bozsok magyar falukon át. De a *Kőhegység bérczfalai* alatt visszahátrál délkelet felé, le a *Perint-völgyön* s a *Perint-Pinkaközön* át a Rábáig. E visszahajló vonal Perenye, Bucus, Torony, Dozmat, Nárai, Jaák, Egyházas-Radócz, Nagy-Kölyked és Harasztifalu helységeken húzódik.

A *német határképződmények* sora a Gyöngyös és Perint közt: *Kőszeg*, *Rőt*, *Hámor* és *Tó*, *Langeck üveghuta*, *Rohoncz* és *Város-Hódász*, lenn a *Pinka-völgyben* pedig: *Óvár*, *Pöszöny*, *Német- és Magyar-Keresztes*, *Német-Lő*, *Tornó*, *Felső- és Alsó-Beled*, *Monyoró-Kerek*, *Német-Sároslak*, *Karácsfa* és *Lovaszad*. (A *horvát* szigetektől, a mik a német s a magyar terület szélein fekszenek, itt is eltekintettünk.)

4. A *Rába-völgyben* a *magyar* nyelvhatár *hegyes ékvonalat* képez, mely két szárával egyfelől a *hiencz*, másfelől a *vend* terület közé ékelődik, s a csúcspontja Szt-Gotthard. Amott Magyar-Nádalla, Vasalla, Tarótfá, Gosztony, Rátót, Magyarlak, Kéthely és Gotthard, emitt — Gotthardtól délkeletre Zsidó, Farkasfa és Kondorfa a magyar határhelységek. Szt-Gotthard a forduló pont, hol a magyar vonal alapirányt és szomszédságot változtat: addig délnyugatnak tartott s *német népek* voltak az átellenesei, itt délkeletnek fordul s csupa *délszláv népeket* talál szemközt, le a Dráva-torkolatig.

Az *utolsó német* faluk, melyekkel a magyarság a *Pinka*, *Strém* és *Lapincs* torkolata körül találkozik: *Német-Büks*, *Felső- és Alsó-Rönök*, *Jakabháza*, *Füzes*, *Németlak* és *Nagyfalva*, az *első vend* faluk pedig, melyek a *Felső-Rábánál* útjába esnek: *Tótfalu*, *Szakonyfalu*, *Balázsfalu*, *Istvánfalu* és *Orfalu*.

Szt-Gotthardtól nyugatra *németek* és *vendek* már közvetlenül érintkeznek. A *német* nyelvhatár Budafalvánál átlépi a Rábát, és a stájer tartomány felé húzódva áttérjed a felső Lendváig: Gyanafalva, Farkasdifalva, Rába-Szt-Márton, Tótlak, Felső-Sztrázsa, Taka, Borisfalva, Kalch, Gedőudvar, Határfalva és Mária-Havas hienecz falukkal; a *vend* nyelvhatárt ugyanitt Perestó, Vasvecsés, Viz-Lendva, Szarvaslak, Dióslak, Seresháza, Hegyszoros, Kuzma, Szt-Mátyás, Felső-Szölnök, Rábaháza és Alsó-Szölnök vend faluk jelölik.

5. A magyar vonal a Rábától a Kerka-vidékhez, s innen a Murához fordul. Átszeli a felső *Kerka-völgyet* Szalafő, Hodos, Kapornak, Domo-kosfa, Szomorócz és Szerdahely községeknél, át a *Kerka-Lendva* közt Szombatfa, Prosznyákfa, Tótlak, Andorhegy, Kislak és Csekefa faluknál, melyek hegyes ékvonalban mélyednek a vend falvak közé. Csekefánál a magyar nyelvhatár *zalai területre* lép, és elhagyva a Kerka-melléket, lehajlik Szécsi-Szt-Lászlón, Nemesnépen és Jakabfán át a *Lendva-völgy* szélére; ez útján Joséc, Dobronak, Zsitkócz, Kámaháza, Radamos, Bánuta és Hosszúfal a magyar határközségek.

Ezekkel szemben a *vend* határt a Felső-Kerkánál: Budincz, Kis- és Nagy-Dolincz, Marokrét és Sál, — a lendva-melléki hegyek alatt: Andorháza, Petőfa, Tót-Keresztur és Rátkalak, a Lendva-Kerka-köz körül Jánosfa, Berkeháza, Benedek, Úrdomb, Szt-Benedek, Bokrács, Ladomér, Szt-Bibor, Zsidahegy, Bakónak és Kebele, a zalai Lendva-völgyben: Bagonya, Zilócz, Strelec, Renkócz, Turnisa, Zorkóháza, Brezovicza és Kis-Palina jelölik. A temérdek határközség nem fog át nagy területet, hanem többszörösen megfőredezett kusza vonalat ír le.

6. Az *Alsó-Lendva-vidék* s a Mura között a magyar határ egy keskeny nyulvánnyal a *vend és horvát terület közé ékelődik*. Az ék egyik szára Alsó-Lendva, Felső-Lendvalakos, Kapcza és Kót helységekkel a *vend oldalra*, másik szára Kót, Gyertyámos, Alsó-Lendvalakos, és Petesháza falukkal a *horvát oldalra* esik. Az ék csúcspontja Kót. Itt elmarad a vendség a magyar határszélről, s fellép a horvátság.

Az utolsó *vend* határfaluk: Nagy-Palina, Zsizsek, Alsó-Biszticze és Hoticza, az első horvát határfaluk pedig: Mura-Füred, Lapány, Ormos, Hétház és Mura-Szerdahely. Vendek és horvátok csak Hoticza és Mura-Füred közt érintkezhetnek közvetlenül.

7. A *Mura-völgyben* a Lendva-Kerka-torkolattól a letenyei hegyekig, a szélső magyar helységek: Kerka-Ujfal, Dobri, Kerka-Szt-Király, Kis-Csernye, Felső- és Alsó-Szemenye, Rátka és Letenye. A letenyei hegyeknél a vonal behajol a *nagy-csatornavölgy* felé: itt Egyeduta, Becsehely, Sormás és Nagy-Kanizsa a magyar határhelységek. Csak Kanizsán túl, *somogyi területen*, jár vissza a nyelvhatár Horvát-Szt-Miklóson, Liszón és Belezán át a Mura mellékére, hol aztán beéri a *Dráva vonalát*.

A *horvát* nyelvhatár a Muravonalon: Bányavár, Mura-Szt-Kereszt, Mikófa, Ferenczfalva, Novakovecz, Dekanovecz, Domasinecz, Hodosan

és Mura-Vid, a letenyei hegyek alatt: Tót-Szerdahely, Tót-Szt-Márton és Petri-Vente, a csatorna-völgyben Bajcsa, Zsitház és Mura-Keresztur (Kollátszeggel), végre túl a Dráván Légrád községnél húzódik el.

8. A somogy-baranyai *Drávamellék* a magyar határhelyei a folyam medrét környékezik: *Somogyban* Órtilos, Zákány, Gyékénés, Sarkad, Berzencze, Udvarhely, Háromfa, Ujnép, Csokonya, Komlosa, Péterhida, Szentes, Barcs, Pálfalu, Dráva-Tamási, Gárdony, Zádor, Magyar-Ujfalu, Endrőcz, Drávafok és Markócz, *Baranyában* Iványi, Sósvertike, Zalata, Piskó, Vejti, Kis-Szt-Márton, Czun, Tésenfa, Dráva-Palkonya, Gordisa, Matty, Haraszti, Old és Új-Bezdán.

E vonalon a megszaggatott *horvát* határ képződmények: *Somogyban* Bélavár, Vízvár, Heresznye, Balhó, Babocsa, alább Patony, Szt.-Borbás, Dráva-Szt.-Márton, Dráva-Keresztur, Sztára és Révfalu, végre *Baranyában* a második Dráva-Szt-Márton. A többi horvát falu e megyében megannyi sziget-képződmény.

9. A baranyai Drávaságból a magyar vonal Siklós alatt hirtelen *északnak* fordul, és töredezetten kigyózik az ormánság szélén, s a Karasicza-völgyben föl a Mecsek-vidékeig. A telepes tolna-baranyai *svábság nagy medenczéjének* hajlásai kísérik ez útján mindenüvé. Magyar határhelyek a *siklós-villányi hegyeken át*: Tapolcza, Nagy- és Kis-Hartyán, Nagy- és Kis-Tótfalu, Bisse, — a *Karasicza-völgyben*: Herend, Belvárd, Gyula, Magyar-Peterd, Egerág, Mislény, Kis-Kozár, Ellend, Berkesd, Püspök Szt-Erzsébet, Kékesd, fönn a *Mecsek szélén*, a Zengővár alatt: Nagy-Páll, Várkony és Hosszu-Petény.

A *sváb* nyelvhatárt a *Drávamelléken*: Kácsfalu, Szt-István, Bere-mend, — az *alsó Karasicza-völgyben*: Lapácsa, Magyar-Boly, Villány, — a *siklós-villányi hegyeken át*: Kövesd, Német-Palkonya, Vokány, — a *felső Karasicza-völgyben*: Kis-Budmér, Rácz-Petre, Devecser, Kassa, Borjád, Szederkény, Olaszi, Hidor, Hásságy, Keménd, Szellő, végre a *Mecsek szélén*, a Zengővár körül: Gorosa, Püspöklak, Fazekas-Boda, Lovas-Hetény, Pusztafalu, Varasd, Ó-Bánya, Püspök Szt-László jelölik.

10. A *Mecsek mögött* a magyar vonal nyugatra hajlik és összelapított keskeny ívbe görbül, mert három felől is nyomja a svábság, melynek nagyobb és kisebb medenczéje a hegyekben egyesül. A magyar ívonal egyik szárát Budafa, Mánfa, Bános, Szakál, Kovaczéna, Husztót, Szent-Katalina, Bisztriczé és Bakócza, másik szárát Tormás, Gyümölcsény, Szatina, Bodolya, Egyházbér, Magyar-Szék és Magyar-Hertelend faluk kettős sora képezi.

A *németség* a magyar nyelvterület e nyulványát három oldalról fogja át: *északkelet* felől Komló, Parátur, Német-Szék, Szopók, Jánosi és Kis-Hertelend, *északnyugat* felől Oroszló, Godisa, F.-Mindszent, Palé, Jenő, Szent-György, Szógy és Szebény, *dél felől* Horvát-Hertelend, Kán, Okorvölgy, Tekeres és Kákos sváb falukkal. Az északkeleti határhelységek a *nagyobbik*, az északnyugatiak és déliek a *kisebbik* sváb medenczéhez tartoznak, Godisa, Oroszló és Kis-Hertelend a kapcsolópontok köztük,

melyek a magyar nyelvterület e részétől a *hegyháti magyarságot* (12 falut) elszigetelik.

11. A *Mecsek mögül* a magyar vonal, miután észak felé a sváb faluk elzárták útját, e helység *déli* lejtői alá fordul, s onnan az Alsó-Somogy-ságba vissza *nyugatnak* tart. A nyelvhatár magyar helységei a Mecsek alatt: Vasas, Somogy, Szabolcs, Szent-Kút, Magyar-Ürögh, Töttös, Bakonya, Megyefa és Gyűrűfű, — *somogyi* területen az *Almás- és Okor-csatorna* körül Mozsgó, Csertő, Viszló, Hatvan, Patosfa, Magyar- és Német-Lad, Magyar-Lukafa és Bécz, a *kapos melléki hegyek* közt Gálosfa, Hajmás, Kis-Keresztur és Kis-Berki, végre a *Kapos-völgyben* Nagyberki, Csorna és Pula. Bellebb Ó-Dombóvárt a magyar határvonal *tolnai területre* ér.

A *német* határhelységek a *Mecsekben*: Orfű, Abaliget, Helvehely, Goricza, Korpád, Ibaba, — a somogyi *Zsélicz szélén*: Szt-László, Szulimán, Nagy-Hárságy, Böszénfa, a baranyai *hegyháton* Gödre és Jenő, a *Kapos-völgyben* Kercseliget, végre a *Baranya-csatorna* körül Kapos-Szekcső, Csikós-Töttös és Mágocs. E szakaszon Jenő, Kercseliget és Kapos-Szekcső szintén kapcsolópontok a somogy-baranyai kisebbik s a tolna-baranyai nagyobbik sváb medencze közt. A *hegyháti magyarság* e zár alatt nyugat felé is el van szigetelve.

12. *Tolnában* a magyar nyelvhatár előbb a Kapos-völgy irányát követi: Ó-Dombóvár, Döbrököz, Szakály, Regöly és Majsa helységek útján, — majd átcsap Mislánál a tolnai hegylánczon, s a sárréti csatornát a Dunáig kíséri: Sár-Szt-Lőrincz, Medina, Dőri-Patlan, Harcz, Agárd, Szegszárd, Öcsény, Decs, Pilis, Alsó-Nyék, Bába, végül Baranya szélén Duna-Szekcső az állomásai. A *túl a dunai* magyar nyelvterület határa a *nagy alföldi magyarságával itt ér össze*, ezért *Duna-Szekcső* a magyar néprajzi térképen a közép Duna-vonalnak épp oly nevezetes pontja, mint *Kiliti* a felső dunainak, hol a *felvidék* magyar nyelvhatára találkozik a *dunántúlival*.

A *kettős sváb medencze* Tolna mélyében egy hosszú ékvonallal zárul, melynek csúcspontja Hidegkut, s nyugati szárán, a Kapos vize fölött, Nagy-Hajmás, Kurd, Mucsi, Duzs, Hőgyész, Diós-Berény, Szakadát, Szárazd, keleti szárán, a Siótól a Dunáig, Udvari, Gyöng, Tormás, Felső-Nána, Kéty, Zomba, Kokasd, Ladomány, Szálka, Alsó-Nána, Várdomb, Báttaszék, végre — Baranyába áthajolva — Bozsok, Somberek és Bár faluk fekszenek.

A Túl-a-Duna bonyolult nyelvterületi viszonyainak képe, azonban a nyelvhatárok vázlatos megjelölésével távolról sincs kimerítve. A magyar nyelvterület szívében ott fekszik még a Bakony-Vértes vidék *kettős sváb medenczéje*: a tolna-baranyai sváb nyelvhatárok mögött pedig ott van a *három kisebb magyar medencze*, egymástól elszigetelve: a duna-dráva-szögi, a hegyháti s a bonyhádvidéki.

A *Duna-Dráva-szögben* 11 magyar helységet nyugat és észak felé a *német* elem Eugenfalva, Kis-Dárda, Dárda, Albertfalva, Keskend, Monostor, Bán, Kisfalud és Udvar falukkal izolált. A *kisded magyar terület*

határait Kopács, Délye, Darócz, Laskó, Karancs, Kő, Sepse, Vörösmart és Kis-Kőszeg jelölik.

A *hegyháti* magyarság elszigetelt *11 faluját* a sváb Jánosi, Battyán, Vaszar, Nagy-Ág, Gerényes, Kapos-Szekcső, Kercseliget, Jenő, Felső-Mindszent, Godisa, Oroszló és Kis-Hertelend faluk zárják körül. E gyűrűben a magyar faluk közt exponált fekvéssel bír: Pölöske, Liget, Tarrós, Tékes, Jagónak, Meződ és Hörnyék.

A *bonyhádvidéki* magyarok a tolna-baranyai határon *8 helységben* húzódtak meg. A környező németiség hullámai valamennyit érik, de leginkább Váralját, Mázát, Császtát, Győret és Magyar-Egregyet. A környező német tömeg első sorában állnak: Ó- és Újbánya, Battyán, Szalatnak, Marócz, Izménd, Nagy- és Kis-Mányok, Hidas és Nádasd sváb faluk.

A *bakonyi sváb* medencében a szélső községek töredezett kört írnak le. Az átfogható német nyelvhatár a Nagy-Gájától a Gerenczéig: Bakony-Nána, Nagy-Esztergár, Oszlop, Porva, Fenyőfő, Szűcs és Béb, — a Tapolcztól a Tornáig: Nagy-Tevel, Kis- és Nagy-Gana, Pölöske, Német- és Magyar-Polány, Ajka-Rendek, — a Tornától a Kis-Bakonyon át a Sédig: Urkut, Német-Barnag, Német-Hidegkut, Fajszt és Markó, — a Séd-től a Nagy-Bakonyon át a Nagy-Gája-völgyig: Lókut és Olaszfalu községeken vezet át.

E medence körül a *magyar* nyelvhatárt helységeink hosszú sora jelöli meg. A Nagy-Gája-völgyben: Tés, Jásd és Dudar, a Kis-Gája-völgyben: Sur és Csátka, — a Czuha-völgyben: Bakony-Magyar-Szent-Király és Csesznek, — a Kis-Bakonyér-völgyben: Bakony-Szt-László, Gicz, Bakony-Tamási, Pápa-Teszér és Lovász-Patona, — a Gerencze-völgyben: Vanyola, Csót, N-Gyimót, — a Tapolcza-völgyben: Ugod, Bögöde, Tapolczafő, Pápa-Kovácsi és Kup, — a Bitva s a Torna közt: Salamon, Noszlop, Oroszi, Bor-Szőrcsök, Gyepes, Ajka és Tósok-Berény, — a Kis-Bakonyon át a Sédig: Bódé, Öcs, Nagy-Vázsony, Magyar-Barnag, Balaton, Kis-Szőllős, Arács, Csopak, Lovas, Fel-Örs, Szt-Király-Szabadja és Veszprém, — végre a Séd-től a Nagy-Gája-völgyig: Rátót, Hajmáskér, Öskü, Várpalota és Tés a magyar határhelyek.

Az öv nem mindenütt egyformán erős; mögötte kelet, délnyugat, észak és északnyugat felé több ponton sváb szigetek fekszenek a magyarság közepett. Leggyengébb az övezet északkeletre: a *Kis-Gája vidékén*, hol a Bakony a Vértessel, s a *bakonyi svábok három szélső faluja a Vértességtől sváb medencéjéig összeér.*

E faluk: *Ács-Teszér, Aka és Bakony-Sárkány*. Átellenükben fekszik a *Vértességtől* a német Ondód és Moór, belőbb a *hegyek közt* szoros láncolatban függnék össze ezekkel: Gánt, Vértess-Boglár, Kozma és Szár a *fejérmegyei*, Gesztes, Vértess-Somlyó, Kecskéd, Alsó-Galla, Tarján, Tolna, Baj, Agostyán, Duna-Szt-Miklós a *komárommegyei* Vértessben. A láncolat aztán megszakítás nélkül tovább terjed Esztergom és Pest megyék területére: Tarján tőszomszédságában Szomor, mögötte Perbál, Zsámbék, tovább Fityek, Torbágy, Török-Bálint, Tétény, alább

Budapest körül Budafok, Buda-Örs, Budakesz, Hidegkut, Üröm, Békás-Megyer, Buda-Kalász, Szent-Endre, Bogdán, Nagy-Maros, főllebb Esztergom körül Táth, Dorog, Leányvár, Szolnok, Kirva megannyi német lánczszemek, melyek csaknem az egész Vérttest átövezik.¹

A magyar nyelvhatár e medencze felé a Bakony északkeleti széléről: a Kis-Gája-völgyből *Csatka* és *Sur* magyar faluknál indul ki. Lánczszemei Komárom és Esztergom megyék felé: *Csatka*, Hánta, Kis-Bér, Császárs, Bokod, Dad, Környe, Tata-Tóváros, Szomód, Duna-Almás, Neszmély, Piszke, Bajóth, Nagy-Sáp, Bajna, Epöl, Tokod, Esztergom, Dömös, Pilismarót és Szobb. Lánczszemei Fejér és Pest megyék felé: *Sur*, Veleg, Csernye, Bodajk, Csókakő, Csákberény, Csákvár, Budmér, Csabdi, Gyermely, Pinnye, Tök, Mány, Bot, Bia, Pusztá-Zámor, Tárnok és Batta. Fenn Szobbon, lenn Battán túl a *dunabalparti* magyar községek zárják be a kört a Vértesség német medenczéje mögött.

A bakonyi svábságnak tehát közel szomszédosa a vértesi svábság. A környező magyar elemből csak két kis falura való fekszik köztük a Kis-Gája-völgyben: *Csatka* és *Sur*, ha e kettő nem őriz meg magyar jellegét, ma a német öv a Bakony nyugati szélétől a Vértés keleti széleig, s le a Csepeli szigetséig kiterjed.

Számítsuk e sokféle medenczéhez a Túl-a-Duna 174 nyelvshigetjét²,

¹ L. a térképgyűjteményben a IV/a. és IX/a. mellékletet.

² A nyelvshigetek a következők:

a) Magyar szigetek: a mosoni *hanságban*. Pusztá-Somorja, a *Csáva*-völgyben (Sopron m.) Felső-Pulya és Közép-Pulya, a *Pinka*-völgyben (Vas m.) Alsó-Ör, Öri-Sziget és Pinka-Mindszent, a *Strém*-völgyben (Vas m.) Felső-Ör, a baranyai *Duna-völgyben* Mohács és Kölked, a *Mecsekben* Szebény, a *Bikal*-völgyben (Baranya m.) Mocsolyád, a *Bakonyban* (Veszprém m.) Borzavár, Bakonybél, Zircz, Szent-Gál és Vámos.

b) Német szigetek: a mosoni *szigetközben* Magyar-Kimle, a győri *Tóközben* Sövényháza, a zalai *Bakonyban* Szőcz és Pula, a zalai *Balaton-melléken* Csicsó és Szt-Jakabfalva, a *Csatornavölgyben* (Zala m.) Szepeletnek, a somogyi *mezőségben*, Bize, Szomajom és Szulok, a *Koppányvölgyben* Bónya, Szorosad, Döröcske, Kára, Miklósi (Somogy m.) és Pári (Tolna m.), az *igali hegyek* közt Somogy, Écsény és Gadács, a *Kapos-völgyben* (Somogy) Homok, az *Okor-csatorna* mellett (Somogy) Német-Újfalu és Tekfalu, az *Almás-völgyben* (Somogy) Tót-Keresztúr, a *Mecsek alatt* (Baranya) Bükösd, Árpád, Hird és Pécsvárad, az *Ormánságban* (Baranya) Gyód, a tolnai *Duna-völgyben* Mőzs és Duna-Kömlőd, a *Sármezőn* (Tolna m.) Dorog, Bikács és Német-Kér, a *tolnai hegyek* alatt Nagy-Székely, a veszprémi *Kis-Bakonyban* Vöröstő, a *Gerencze-völgyben* (Veszprém m.) Nyögér, a *kis Bakonyér-völgyben* (Veszprém m.) Román, Gyirót és Peterd, a *nagy Bakonyér-völgyben* (Veszprém m.) Bakony-Német, Szt-Király és Bakony-Német-Szombathely, a *Bakony szélén* (Fejér m.) Balinka, Isztinár és Kuti, a *Vértés* alatt (Fejér m.) Acsa.

c) Horvát szigetek: a mosoni *Duna-völgyben* Köpcseny, Körtvélyes, Horvát-Járfalu, Csun, Bezenye és Horvát-Kimle, a mosoni *Lajtha-völgyben* Lajtha-Újfalu, Újfalu és Parndorf, a *Lajtha-hegységben* (Sopron m.) Szarvkő, Bűdöskút, Völgyfalu, a *Vulka-völgyben* (Sopron m.) Oszlop, Darázsfalu, Vulka-Párdány, Czinfalva, Ottova Zarány, Darufalva, az *Ikva-völgyben* (Sopron m.) Kertes, Klimpa, Kópháza, Hidegség, a *soproni hegyek* alatt Lakfalva, a *lánzséri hegyek* alatt (Sopron m.) Borosd, Császárfalva, a *Csáva-völgyben* (Sopron m.) Alsó-Pulya, a *bárándi hegyek* közt (Sopron m.)

s fogalmat kaptunk a tarka néprajzi képről, melyet ez országrész napjainkban élénk tár. Ilyenek voltak a fajnépek területi viszonyai és nyelvhatárai a XIX. század utolsó éveiben!

Mi megjelöltük e határokat pontosan, hogy nyilvántarthatók legyenek a későbbi elváltozások. Mert a muló idő sokat változtat a fajnépek helyzetén.

E dolgozat csak az utolsó félszázad népmozgalmi felé vetett egy-egy pillantást, a mennyi régi hullám mozdult meg újra szemünk előtt. Láttuk a szerbség elenyészését, a horvát szigetek egy részét eltűnőben, a sváb nyelvhatár lassú eltolódását, a magyar faj térvesztéseit s újabb szerzeményeit; láttuk a költöző népességet a lendületbe jött városokban s egyéb góczpontokban, meg a kiürülő falukban. Mennyi változás alig 50 év alatt!

Megfogyott a 11 megyében 340 község népe: ú. m. 238 magyar, 88 német, 10 horvát, 2 vend, és 1—1 tót, meg szerb községé. Körülbelül négyannyinak a népessége stagnál. Ime a kivándorlási mozgalmak hatása. Csak a községek kisebb fele fejlődik Túl-a-Dunán egészségesen.

Átalakult fajtöbbségében ugyanitt 211 község, tehát közel tizedrésze az összes túl-a-dunai községeknek: ú. m. 76 régi magyar helységből 58 németté, 5 tóttá, 3 venddé, 10 horváltá lett, 38 régi német helységből 24 megmagyarosodott, 14 elhorvátosodott, 42 régi horvát helységből 15-öt a magyar, 27-et a német elem olvasztott be, 40 régi szerb helységből 21-ben ma a horvát, 13-ban a német, 6-ban a magyar fajé a túlsúly, végre 5 vend és 10 tót helység kizárólag magyarrá lett. Ötven év alatt tehát túl-a-dunai *magyarság* veszített 76, nyert 60, a *németség* veszített 38, nyert 98, a *horváttság* veszített 42, nyert ugyanennyi hely-

Szabad-Báránd, Fülles, Borisfalva, Malomháza, Likvánd, Horvát-Gyirót, a Répcze-völgyben (Sopron m.) Und, Pervány, Udvard, Frankó, a Répcze-Gyöngyös-közben (Sopron m.) Peresznye, Olmod, Horvát-Zsidány, a Gyöngyös-völgyben (Vas m.) Tömörd, a Perint-völgyben (Vas m.) Nagy-Várda és Várda, a pinkamelléki hegyek közt (Vas m.) Csajta, Ó-Hódász, Szabar, Inczéd, Polanicz, Bándol, Kulcsárfalu, Rumpód, Podgoria, Barátmajor és Füsthegy-Sorokány, a Pinka-völgyben (Vas m.) Oláh-Cziklin, Mérem, Csém, Felső-Csatár, Alsó-Csatár, Horvát-Lő, Szt-Katálin és Szt-Péterfa, a Strém-völgyben (Vas m.) Stinác, Újhegy, Pinkócz, Hovárdos, Horvát-Hásos, Lipócz, Zsámánd, Nagy-Medves és Nyúlfalu, a Strém-Lapincs-közben (Vas m.) Horvát-Csenes, Sirovnica, Vaskút, Őzgödör, Sós-kút, a Rába-völgyben (Vas m.) Felső-Berkifalu és Horvát-Nádalla, az alsó Dráva-völgyben (Baranya m.) Petárda, a Karasicza-völgyben (Baranya m.) Benge, Baranyavár, Lócs, Birján, Szemely, és Katoly, az Ormánságban (Baranya m.) Áta, Szalánta, Németi, Szőkéd, Pogány, Udvard és Kőkeny, a Mecsek alatt Nagy-Kozár és Magyar-Sóros, a baranyai Duna-völgyben Darázs, Herczeg-Márok, Izsép és Dályok.

d) Szerb szigetek: az alsó Dráva-völgyben (Baranya m.) Torjancz, Kassánd és Bolmány, a Karasicza-völgyben (Baranya m.) Sárók, a fejemegyei Duna-völgyben Érd.

e) Tót szigetek: a fejemegyei Duna-völgyben s mellékén Kis-Apostag és Sós-kút, a Vértes alatt (Komárom m.) Oroszlán, Bánhida, Szöllős és Tardos, a Zsitva-völgyben (Komárom m.) Baromlak, végre a Zsitva-melléken (Komárom m.) Új-Gyalla, Jászfalu, Szemere és Csehi. A 4 utóbbi a felvidéki tótságból lehajló nyulvány.

séget, a *vend* veszített 5-öt, nyert 3-at, a *tót* veszített 10-et, nyert 5-öt, a *szerb* veszített, 40-et, s nem nyert egyet sem.

A magyarság főleg a városokban s egyéb vidéki góczpontokban keresett kárpótlást a veszteségeiért, a miket a kis faluk világában (leginkább baranyai területen) kellett szenvednie. Azokat virágzásba hozta, s erős nemzeti kultúrával ruházta fel.

Az idők nyomasztó válságaiból az összes fajnépeknek kijutott. A szociális viszonyok átalakulása, a föld megcsökkent jövedelme, a sok kötött birtok s a sok rossz esztendő mobillá tették az alsó néposztály egy részét. Szerencsére vannak tájak, melyek kibírták a bajokat. Ilyen a Kemenes, a Göcse és Rábaság, a belső Somogy s az egész Sármező vidéke. Annál hervatagabb a Mecsek, a Balaton-mellék s a Bakony körül a népesség.

A jövő alakulásaival foglalkozni nem e dolgozat feladata. Mi megrajzoltuk a mai Dunántúl képét a statisztikai anyag alapján. Adatainkkal most a *Felvidék* ismertetéséhez fogunk.

A Felvidéken.

A kárpáti bérczvilág fajnepei közé lépünk; bejárjuk a völgyeket, a mik a magas hegységtől *nyugatra* a Duna s a kisalföld, *keletre* a Tisza s a nagyalföld felé ereszkednek.

A Morva határfolyótól a Tiszáig húsz megye, s 113 megyejárásban 4640 helység fekszik e területen.

Három csoportba osztjuk, miként a Dunántúllal tettük, ez ország-rész megyéit. De a csoportosításnál nemcsak a *földrajzi* fekvést vesszük figyelembe, hanem a *fajnépeket* is, melyek egy-egy nagy vidékre úgyszólván ráruházták a maguk jellegét, betöltve azt saját szellemükkel és népi sajátágaikkal. Ehhez képest szólni fogunk a *tót felvidékről*, a *palócz-földről* s a *tót-orosz felföldről*.

Tót felvidéknek nevezzük azt a nyolcz megyét, mely az ország északnyugati részén a Garam s a Morva közt a Vág-völgy rendszerében fekszik, ott él a hazai tótság zöme. E megyék: *Pozsony*, *Nyitra*, *Bars*, *Túróc*, *Trencsén*, *Árva*, *Liptó* és *Zólyom*. A megyejárások száma 46, a helységeké 1782, — fajtöbbsége 247 helynek *magyar*, 33-nak *német*, 1501-nek *tót*, és 1 helységnek *horvát*. A megye-csoport térképén látni fogjuk, meddig terjed a kisalföldön a magyar elem a folyam-völgyekben a hegyek közé, s a tótság meddig terjeszkedett onnan le a rónaság felé.

Palócz-földnek hívjuk azt a hét megyét, a mik a Garam és Hernád közt a felvidék középső tagját képezik, kemény fajta magyar nép lakik ott, mely vidékenkint a palócz tájszólás változatai szerint beszél. E megyék: *Esztergom*, *Hont*, *Nógrád*, *Heves*, *Borsod*, *Gömör* és *Abauj-Torna*. Megyejárásaik száma 37, a helységeiké 1348, — fajtöbbség 912 helységben *magyar*, 16-ban *német*, 419-ben *tót*, és 1-ben *orosz*. A nyelvtudomány felosztotta e területet a keleti, északi és nyugati palócz dialektus szerint; a leíró néprajz külön tárgyalja az egyes palócz vidékeket, külön a barkó s a matyó fajtát. Mi csupán arra fogunk figyelni, hogy a magyar felvidék ez érdekes népei hogyan helyezkedtek el és fejlődtek az északi szlávok tőszomszédságában.

Végre *tót-orosz felföldnek* tekintjük az ország északkeleti részét, hol e két szláv faj él egymás mellett nagy tömegben, magyarok és németek pedig aránylag kisebb számmal. A terület magában foglalja *Szepes*, *Sáros*, *Zemplén*, *Ung* és *Bereg* megyéket. De hogy teljes legyen a szláv felföld képe, hozzá kapcsoljuk a Tiszántúlról *Ugocsát* és *Máramarost* is; ezek útján a Tátrától a Tiszáig terjedő vidék 33 megyejárásához és 1510 helységéhez még 11 járást és 231 helységet csatolunk. A fajtöbbség ez 1741

helység közül 290-ben *magyar*, 60-ban *német*, 730-ban *tót*, 608-ban *orosz* és 53-ban *román*. Ez öt fajnép felé vet tájékoztató világosságot a hét északkeleti megye csoportképe.

A Pozsonytól Máramarosig terjedő *egész felvidéken* tehát 22 megyével, s 124 járásban 4871 községgel lesz dolgunk, ú. m. 1449 magyar, 109 német, 2650 tót, 609 orosz, 53 román s 1 horvát helységgel.

A *modern viszonyok* feltárásában napjaink statisztikája, az *előzmények* megjelölésében a régebbi statisztika ezúttal is támogatni fog.

I. A tót felvidék.

Magyarország ez északnyugati részén 4,344.548 k. holdnyi területen 1782 helység fekszik. Az utolsó népszámlálás 1,463.670 lelket talált bennük. A fajnépek akkor községek szerint így oszlottak meg:

A 247 *magyar* helységben (508.088 k. hold területen) volt:

Megye területén	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma									
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
Pozsony	150	100.170	3	3.282	2.049	—	2	10	5	918	106.439
Nyitra . .	40	50.867	2	5.924	1.274	6	1	6	—	264	58.344
Bars . . .	57	41.516	3	3.431	647	—	—	3	1	104	45.705
együtt:		192.553	8	12.637	3.970	6	3	19	6	1.286	210.488

Az 1.501 *tót* helységben (3,695.735 k. hold területen) volt:

Pozsony .	137	8.394	6	136.759	16.056	2	7	23	10	1.391	162.648
Nyitra . .	388	18.569	4	282.306	22.613	11	7	29	2	1.952	325.493
Bars . . .	146	5.505	1	81.243	2.702	2	—	4	—	551	90.008
Turóc . .	89	1.305	6	37.664	2.281	—	1	1	—	335	41.593
Trencsén	399	5.082	110	241.818	10.267	20	46	18	50	1.358	258.769
Árva . . .	97	773	—	81.600	1.918	1	2	2	—	524	84.820
Liptó . .	115	1.771	4	72.067	2.568	3	1	2	—	434	76.850
Zólyom .	130	4.549	23	103.648	3.268	5	3	4	—	913	112.413
együtt:		45.948	154	1,037.105	61.673	44	67	83	62	7.458	1,152.594

A 33 *német* helységben (136.434 k. hold területen) volt:

Pozsony .	11	11.211	19	9.345	36.569	16	27	219	7	1.752	60.165
Nyitra . .	9	62	—	581	12.006	—	—	—	—	73	12.722
Bars . . .	6	590	4	2.342	14.212	—	—	—	—	49	17.197
Turóc . .	7	53	—	290	7.899	—	—	—	—	144	8.386
együtt:		11.916	23	12.558	71.686	16	27	219	7	2.018	98.470

Egy *horvát* helységben (4291 k. hold területen) volt:

Pozsony .	1	124	—	355	229	—	—	1.272	—	138	2.118 ¹

¹ Összesen a nyolcz megyében:

Pozsonyban	299	119.899	28	149.741	55.903	18	36	1.524	22	4.199	331.370
Nyitrában	437	69.498	6	288.811	35.893	17	8	35	2	2.289	396.559
Barsban	209	47.611	8	87.016	17.561	2	—	7	1	704	152.910
Turócban	96	1.358	6	37.954	10.180	—	1	1	—	479	49.979
Trencsénben	399	5.082	110	241.818	10.267	20	46	18	50	1.358	258.769
Árvában	97	773	—	81.600	1.918	1	2	2	—	524	84.820
Liptóban	115	1.771	4	72.067	2.568	3	1	2	—	434	76.850
Zólyomban	130	4.549	23	103.648	3.268	5	3	4	—	913	112.413
= 1.782		250.541	185	1,062.655	137.558	66	97	1.593	75	10.900	1,463.670

Ez elemeket fogjuk fölkeresni a tót felvidék nyolcz megyéjében a Felső-Duna s a nyugati Kárpátok közt.

Pozsony megye.

Nagy rónaság ez, melyet az északi bércekből lenyuló *Kis-Kárpátok* gránit és dolomit falai ketté osztanak. A kisebbik darab a *Morva-mező*, a nagyobbik a *Mátyus-föld*, melyhez délről a *csallóközi* síkság csatlakozik.

Folyamok és patakok egész sora szaggatja meg e területet. Erre kanyarog észak felől a *Vág* s a *Dudvág* vize, — itt veszi a *Vág* a mátyus-földi útján magába a *Gidra*, *Bláva*, *Parna*, *Trnava*, és *Spácza* patakokat, itt torkol a *Morva* a Nagy-Dunába, az ország határán. Maga a *Duna* szétágazik, két ágával átfogja a Csallóközt, — egy harmadik ággal, Moson és Győr felé, a Szigetközt. Az egész kép a Túl-a-Dunán látott *kisalföldre* emlékeztet, melynek lapálya a Ráhaságtól s a Fertőségtől idáig kiterjed.

Összesen 299 község fekszik e térszínen: 150 magyar képződmény a sik délkeleti oldalt, — 137 tót helység a megye északi és északnyugati részét foglalja el; 11 német s 1 horvát sziget középük épült csoportosan.

Elsőbben a délkeleti síkság felé: a *Csallóköz*hez fordulunk, mely nemcsak Magyarországon a *legnagyobb sziget*, — egész Közép-Európában nincs hozzá fogható. Kiterjedése mintegy 200 ezer k. hold, népessége közel 50.000 lélek, s ezek 116 helységben laknak. A helységek közül 27 a Nagy-, 32 a *Kis-Duna* mellett, 57 a sziget *mélyében* fekszik.

A Csallóköz (111 magyar, 5 német helységgel),

Nagy Duna ág felől

		fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt			
A járás és helység neve	A helység mérete	többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Alsó-csallóközi j.</i>									
*Bős	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar	
Baka	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	á.	fogyott	»	
*Nádasd	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Dercsika	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Nagy-Bodak	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	»	
Felbár	β	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. I ^o i.	á.	fogyott	»	
Süly	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
<i>Felső-csallóközi j.</i>									
*Vajka	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Keszölcés	β	magyar	I ^o n.	t.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Nagy-Szarva	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Doborgur	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	á.	»	»	
Bácsfa	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Csölösztó	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	á.	»	»	
Királyfia	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	á.	fogyott	»	
*Tejfalú	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	e. a.	fogyott	»	
Nagy-Paka	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	á.	fogyott	»	
Kis-Paka	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a	—	fogyott	»	
Csukás-Paka	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
Bucsúháza	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	a.	fogyott	»	

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
**Somorja	b	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	II ^o a.	e. i.	nőtt	magyar
Gutor	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Szemet	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Dénésd	α	<i>német</i>	II ^o m	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	német
Torcs	α	<i>német</i>	II ^o m.	t.	r. kath.	IV ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
*Misérd	β	<i>német</i>	II ^o m.	t.	ág. ev.	IV ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Alsó-Csölle	α	<i>német</i>	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	e.	nőtt	»
Felső-Csölle	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	magyar

A sziget mélyén

F.-csallóközi járás

Csákány	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	—	fogyott	magyar
*Csütörtök	β	magyar	I ^o n.	t	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	»
Béke	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»
Uzsor	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Kislég	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Előpatony	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Maczháza	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Tárnok	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Sárosfa	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Nagy-Lég	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Szász	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»

A.-csallóközi járás

Lögér-Patony	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	magyar
Benke-Patony	α	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	i.	fogyott	»
Csécény-Patony	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	»
Diósförge-Patony	β	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	i.	»	»
Bögöly-Patony	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	i.	fogyott	»
*Szl. Mihályfa	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Cséfa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Nagy-Budafa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	—	fogyott	»
Kis-Budafa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
Kis-Lucs	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Ó-Gelle	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Pósfa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Nagy-Lucs	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Beketfa	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»
*Egyházgelle	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o i.	—	»	»
Kisfalud	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
Csentőfa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Solymos-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	maradt	»
*Királyfa-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	fogyott	»
Etre-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Gönczöl-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Kulcsár-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Morócz-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Sipos-Amadé-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Piszké-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Egyház-Karcsa	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
†E dőhátlamazér-Karcsa	α	magyar	I ^o n	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajttöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
*Nagy-Abony	2	magyar	I ^o e.	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	nőtt	magyar
{Hodos	2	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	»
*D.-Szerdahely	d	magyar	I ^o e.	n. t.	r. kath.	V ^o i.	a. e.	»	»
{Balászfá	α	magyar	III ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
{Pódafa	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	IV ^e . II ^o i.	a.	»	»
{Töböréte	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	II ^o e.	a. i.	»	»
{Nagy-Benéte	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	—	»	»
{Csenkeszfá	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Albár	β	magyar	—	—	r. kath.	II ^o e.	i.	nőtt	»
{Mad	α	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	i.	fogyott	»
{Lidér-Tejed	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
{Ollé-Tejed	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Nyék	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{Várkony	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	»
{Padány	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
{Bögellő	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
*Al-Istál	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	»
{Tönye	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	III ^o r. II ^o i.	—	»	»
{Fel-Istál	α	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	a. i.	»	»

A Kis-Dunaág felől:

A.-Csallóközi j.

{*Alsó-Nyárasd	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o i.	c.	nőtt	magyar
{Felső-Nyárasd	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{*Vásárút	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{Vámosfalu	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{Kürt	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{Nagy-Udvarnok	α	magyar	II ^o e.	t.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{*Kis-Udvarnok	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»
{Tökés	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	—	fogyott	»
{Sik-Abony	β	magyar	—	—	r. kath.	II ^o r.	i. a.	nőtt	»
{Eperjes ¹	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

F.-Csallóközi j.

{Vajas-Vatta	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
{Bél-Vatta	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	III ^o e.	i.	»	»
{Tonkháza	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{*Kis-Magyar	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{Illésháza	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	nőtt	»
{Újhely-Jóka	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
{Olgya	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»
{Gomba	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{Csenke	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{*Nagy-Magyar	a	magyar	II ^o e.	—	r. kath.	III ^o i.	a.	»	»
{Alsó-Jányok	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
{Felső-Jányok	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	e. i.	»	»
{Bústelek	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	—	fogyott	»

¹ Eperjes kisközség nem a szigetben, hanem a külső balparton fekszik, de közigazgatásilag a szigetséghoz tartozik.

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Vök	α	magyar	I ^o n	t.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	magyar
Madarász	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Hideghét	α	magyar	II ^o n.	t. e.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Fél	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»
Hidas	a	német	I ^o m.	t.	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
Eberhard	β	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
Verekenye	β	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	—	—	»	»
Szunyogdi	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
*Püspöki	a	magyar	I ^o n	e. t.	r. kath.	—	—	»	»

A két partvidék — a gyakori árvizek daczára, — majd oly sűrűn be van építve, mint a szigetség emeltebb belső tagja: ott a két szárnyra 59, itt a sziget mélyére 57 falu esik. A Nagy-Duna felé néznek a legnépeshelységek: Bős és Somorja (2 b.) a Kis-Duna felé fordul a sziget főhelye: Duna-Szerdahely (d. típus). A két külső tagon az apró faluk száma nem sokkal mulja felül a fejlettebb képződmények számát: egyfelől 15, másfelől 18 kis falu (α) áll 10 és 13 nagyobb faluval szemben, — míg a sziget mélyén a nagyobb faluk száma csak 5, az apró faluké 50.

A *fajnép* a Csallóközben csaknem kizárólag *magyar*. Kisded falvai a török világ elmúltával egymás hátán épültek, s a felvidékről ide költözött magyar elem azokat hamar benépesíté. A termékeny csallóközi Kanaán sokáig vonzott. De az új idők válságai megrontották e népet a földhöz való szeretetében; innen a kiürülő faluk ijesztő száma: ötven év alatt a pozsonyi Csallóköz 116 községének csaknem harmadában, 36 faluban *fogyott meg a népszám*. Olyik falu közel jutott az elenyészéshez: ilyen Bústelek (nomen est omen), hol félszáz éve még 159 lélek volt, s az utolsó számlálás csak 44 lelket talált. Ellenben a szaporodás mindenütt oly jelentéktelen, hogy egyértelmű a stagnációval.

S csodálatos, hogy e hervatag magyar elem, mily keményen ellentáll más fajnépeknek, nehogy e szigetséget eláraszzák. A sziget mélyén a legtöbb község tiszta magyar. A Kis-Dunaág felől a tót nyelvterület szomszédságában néhány tót spóra mutatkozik, — a Nagy-Dunaág felől, a mosoni svábok átellenében, német sporák közt öt sváb falu épült, de ezek — a fajkisebbségekből ítélve — már magyarosodni kezdenek, — a hatodik: Eberhard, teljesen megmagyarosodott.

Vallásra e nép túlnyomólag róm. kath., csak a Csallóköz mélyén, Komárom közelében, van öt magyar kálvinista, s a felső csúcs körül egy német protestáns falu. Valahá a kálvinisták többen lehettek, hat faluban III—IV° erejű ma is az ev. ref. kisebbség. Jelentékeny izraelita kisebbségek vannak: Duna-Szerdahelyt V^o, Nagy-Magyarón és Egyházzgellén III—III°, Pódafán és Tejfalun II—II° erővel.

A pozsonyi Csallóköz sokban hasonlít a komáromi Csallóközhöz, a győri Csallóközhöz s a moson-győri szigetközhöz: nagyrészt tiszta magyar,

miként azok, — apró községeik vannak, mint azoknak, s épp oly csökkenő a nép ereje, annyiféle a felekezete, mint nekik.

Nem így a duna-völgyi népesség künn a partvidéken, úgy a *Nagy-Duna*, mint a *Kis-Duna* mentén.

A Duna-völgy (16 magyar, 4 német, 7 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
ötven év							
						óta	előtt
<i>Pozsonyi járás.</i>							
* <i>Dévény</i>	a	<i>német</i>	III ^o t. m. e.	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	német
* <i>Pozsony</i>	E	<i>német</i>	II ^o m. II ^o l. e. h.	r. kath. II ^o a.	i. e.	»	»
{ <i>Ligetfalu</i>	β	<i>német</i>	I ^o t. m. e.	r. kath. III ^o a.	—	»	»
{ <i>Főrév</i>	β	<i>német</i>	I ^o m. t.	ág. ev. IV ^o r.	—	»	»
{ <i>Szőllős</i>	a	<i>tót</i>	I ^o m. n.	r. kath. I ^o a.	—	»	tót
{ <i>Papfa</i>	α	<i>tót</i>	I ^o m. e. n.	r. kath. —	—	»	»
{ <i>Iványi</i>	β	<i>tót</i>	II ^o m. n.	r. kath. —	—	»	»
{ <i>Cseklész</i>	a	<i>tót</i>	V ^o m. n.	r. kath. I ^o i.	—	»	<i>magyar</i>
{ <i>Horvát-Gurab</i>	β	<i>tót</i>	I ^o m. n.	r. kath. I ^o a.	—	»	tót
{ <i>Német-Bél</i>	α	<i>magyar</i>	I ^o t. —	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	<i>magyar</i>
{ <i>*Magyar-Bél</i>	a	<i>magyar</i>	I ^o t. n.	r. kath. I ^o i.	á.	nőtt	»
{ <i>Torony</i>	α	<i>magyar</i>	I ^o t. —	r. kath. I ^o a.	—	»	<i>tót</i>
{ <i>Dunaujfalú</i>	α	<i>magyar</i>	I ^o t. —	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	<i>magyar</i>
{ <i>Zoncz</i>	α	<i>magyar</i>	I ^o t. —	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	<i>tót</i>
{ <i>Sáp</i>	α	<i>magyar</i>	III ^o t. n.	r. kath. I ^o i.	—	»	<i>magyar</i>
{ <i>Hegysúr</i>	α	<i>magyar</i>	I ^o n. t.	r. kath. II ^o e. a. i.	—	»	»
{ <i>Pénteksúr</i>	α	<i>magyar</i>	I ^o t. —	r. kath. I ^o e. a.	—	»	»
{ <i>Egyházfa</i>	α	<i>magyar</i>	III ^o t. —	r. kath. I ^o i. a.	—	»	»
{ <i>Pap-Körmend</i>	α	<i>tót</i>	I ^o m. n.	r. kath. I ^o i.	—	»	tót
{ <i>*Királyfa</i>	β	<i>tót</i>	II ^o m. n.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ <i>Borsa</i>	β	<i>magyar</i>	IV ^o t. n.	r. kath. I ^o e. a. i.	—	<i>fogyott</i>	<i>magyar</i>
{ <i>Jánosháza</i>	α	<i>magyar</i>	II ^o t. —	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	<i>magyar</i>
<i>F-csallóközi j.</i>							
* <i>Jóka</i> ¹	b	<i>magyar</i>	I ^o n. t.	r. kath. II ^o i. e. a.	—	nőtt	<i>magyar</i>
<i>Galantai járás.</i>							
* <i>Nagy-Födemes</i>	b	<i>magyar</i>	I ^o t. n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	<i>magyar</i>
* <i>Vezekény</i>	β	<i>magyar</i>	I ^o n. t.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
* <i>Tallós</i>	a	<i>magyar</i>	I ^o t. —	r. kath. I ^o i. á.	—	»	»
* <i>Nádszeg</i>	b	<i>magyar</i>	— —	r. kath. I ^o i.	—	»	»

Szemben a Csallóközzel, a *Kis-Dunaág* balpartján, 22 község fekszik, — föllebb a *Nagy-Dunánál* 4, köztük az ország egykori fővárosa: *Pozsony*. A *magyar* elem a völgy nagyobb alsó felét tölti be, — kisebb felső felén a *német* elem a *tótsággal* osztozik, mely a Kis-Kárpátok alatt úgy a morva-mezei, mint a Mátyus-földi oldalon Pozsonynak tart.

A *magyar községek* a galantai partszakasz hosszában nagyok és erősek, — egyikük: *Nádszeg*, tiszta magyar. A pozsonyi partszakasz mentén

¹ *Jóka* nagyközség csak közigazgatásilag tartozik a Csallóközhöz, tényleg kívül fekszik a szigeten, a Duna balpartján.

fölfelé többnyire kicsinyek és jelentőség nélkül valók. Valaha több erejük lehetett: erre vall, hogy Pozsony alatt a magyarság Német-Bélt már régebben, a tót Toronyt és Zonczot az utolsó 50 év alatt megmagyarosította. De ugyanekkor elvesztette Cseklészt, mely eltótosodott. Mindeme községek a magyar és tót nyelvhatár mentén fekszenek, a Kis-Duna s a Kis-Kárpátok közt, hol a két fajnép versengő küzdelme a térért egyre foly. Így szállta meg a tótság, a magyar községek közé ékelődve, Pap-Körmendet és Királyfát, már száz évvel ezelőtt; erős kisebbséggé növekedett azóta Borsán (IV°), Sápon és Egyházfán (III—III°), végre Jánosházán (II°), mely úton elhatolhat a Csallóközig.

A telepes horvátok, kikkel Vas és Sopron területén találkoztunk, utolsó telepüket: *Horvát-Gurabot* itt a pozsonyi Duna-völgyben alkották, — de száz év óta ezt is elhódította a tótság; a *horvátok átköltöztek* a Kis-Kárpátok mögé: *Dévény-Ujfaluba*, látni fogjuk alább, hogy a tót áramlat elől ott sem térhettek ki. Ez áramlat beérte a pozsonyi Nagy-Dunát; Dévényben a tót kisebbség III°, magában *Pozsonyban* II° erejű, s nem sokkal marad e város magyar kisebbsége mögött. A mi *fajnémet* e vidéken még van, immár utolsó maradványa az egykori erős németségnek, mely valaha a megye egész nyugati részén el volt terjedve s szabadalmakat birt a törvényhatóság *valamennyi városában*. Ma csak *Pozsony* falai közt maradt meg a relativ többsége, s népességi mérlege évről-évre ingadozóbb: a németség folyvást veszíti a tért a város egyes részeiben s gyanítható sorsa ennek, hogy vagy megmagyarosodik, mint Sopron, Kőszeg és Szent-Gotthard, vagy pedig elmerül a szláv hullámok közt, mint körülötte Nagy-Szombattal, Pozsony-Szt-Györggyel, Modorral és Basinál történt.

A magyar nyelvhatárt a Csallóközön át a Dunavölgy széleig: Gutor, Szemel, Csukás-Paka, Uszor, Bike, Csötörtök, Felső-Csöke, Püspöki, Szunyogdi, Verekye, Eberhard, Vök, Duna-Ujfal, Magyar- és Német-Bél, Torony, Zoncz, Pénteksúr, Borsa, Jánosháza és N.-Födemes jelölik; a tót nyelvhatár a Duna-völgy szélén: Királyfa, Pap-Körmesd, Horvát-Gurab, Cseklész, Iványi és Papfa, — a *német* nyelvhatár a Duna-völgytől a Csallóközön át a mosoni határig: Dévény, Pozsony, Főrév, Ligetfal, Alsó-Csöke, Misérd, Torcs és Dénesdi helységeknel vonul el.

Most átlépünk a szomszéd térszakaszra, a *Dudvág* s a *Vág* völgy-ségeibe.

A Dudvág-völgy (13 magyar, 1 német, 16 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Galántai járás.</i>							
{ Királyrév	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt magyar
{ Alsó-Szeli	b	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. IV ^o r.	i. e.	» »
* Felső-Szeli	c	magyar	—	—	ág. ev. V ^o r.	i.	» »

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbsége		ötven év	
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
{ Nyék	β	magyar	I ^o t.	n	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
{ *Hidaskürt	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Vízkelet	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
{ Hegy	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Kosut	a	magyar	II ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Taksony	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
{ *Galánta	b	magyar	II ^o t.	n.	r. kath.	IV ^o i.	a. e.	»	»
{ Hodi	α	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
{ Nyebojsza	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
{ *Magyar-Diószeg	b	magyar	II ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	magyar
{ Német-Diószeg	β	német	IV ^o m.	t.	r. kath.	II ^o a.	i.	azóta lett	
{ Kis-Macséd	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
{ Barakony	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	magyar
{ Gány	α	tót	II ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	magyar
{ *Nagy-Macséd	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	azóta lett	
{ *Pusztá-Födemes	a	tót	II ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	magyar
Nagyszombati j.									
{ *Ábrahám	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
{ Geszt	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Majtény	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Apaj	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»
{ *Farkashida	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Keresztur	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Zavar	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Alsó-Lócz	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Felső-Lócz	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»
{ Kis-Bresztován	α	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Nagy-Bresztován	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Vág-völgy (6 magyar, 9 tót helységgel):

<i>Galántai járás.</i>									
{ *Zsigárd	b	magyar	I ^o e.	n.	r. kath.	V ^o e.	i.	nőtt	magyar
{ *Peređ	c	magyar	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Deáki	b	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	III ^o e.	i.	»	»
{ Tós-Nyárasd	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
{ *Kajár	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	»	magyar
{ *Vága	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Vága-Szerdahelya		tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
<i>Nagyszombati j.</i>									
{ *Szeređ	α	tót	V ^o m.	II ^o n.	r. kath.	III ^o i.	—	nőtt	magyar
{ Alsó-Csöppöny	α	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	tót
{ Közép-Csöppöny	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Felső-Csöppöny	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Valtá-Sur	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Nemes-Sur	α	tót	III ^o n.	m.	r. kath.	III ^o i.	—	telep volt	
{ *Nagy-Sur	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	tót
{ Varra-Sur	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»

Mindkét folyó északról, Nyitrából, jön a megyébe: a Dudvág nem is hagyja el azt többé, a Vág *határfolyó* marad Pozsony és Nyitra közt. Egymás mellett haladnak déli irányban, a nélkül, hogy egyesülhetnének: a Dudvág pozsonyi területen Nádszeg alatt, a Vág komáromi területen Gutánál torkol a Kis-Dunába, mely innen kezdve Révkomáromig Vág-duna nevet visel.

A két völgy alsó szakaszai — Galanta magasságában — a *magyar*, felső szakaszai északnak a *tót* nyelvterülethez tartoznak. Egyfelől a Dudvág mellékén 13, s a Vág mellékén 6 magyar helység, — másfelől a Dudvág vonalán 16, s a Vág vonalon 9 tót falu fekszik; a két csoport közé 1 német sziget szorult.

A *magyar* helységek népesek és jelentékenyek mindkét térszínen. Apró falu (α) csak 2 akad köztük, ellenben közép méretű ($a-c$) van 11, s hét közülök nagyközség. Egyikük: *Vága* tiszta magyar, pedig a nyelvhatár épp fölötte húzódik el. Alább Tós-Nyárasd 50 éve még *tót* falu volt, — ezt a magyarság *azóta hódította el*.

A *tót* faluk mindkét völgyiségben átlag kicsinyek, nagyközség köztük egy sincs; méretre 12 egészen apró (α), — s csak 3 haladja túl az 1000 lelket. Az egyetlen nagyméretű tót község a pozsonyi *Vág-völgyben*: Szered (ϵ) félszáz éve *magyar* mezőváros volt, — ezt, miként mellette Vága-Szerdahelyt (α), a tótság újabb időben szállta túlsúlylyal meg, így tolva el az egykori nyelvhatárt Gátáig. A magyar kisebbség Szereden ma V^o, Vága-Szerdahelyen II° erejű.

Ennél is nagyobb határigazítást vitt végbe a tótság ugyanekkor a *Dudvág* vonalán: megszállta a nagyszombat-galántai járáshatáron *Puszt-Födémest*, mely nemrég még *magyar* helység volt, és alább — a két Macséd s Guta közt — áttörve a magyar vonalat, mögötte Gány, Barakony, Nyebojsza és Hodi falukból álló *tót szigetcsoporthoz* alkotott; — Barakony és Gány az utolsó 50 év óta tótosodtak el.

Bizonyos, hogy a szomszéd fajnépnek e versengő küzdelmét nem az álló helyi, hanem a mobil költöző népesség mozgalmai okozták. A tótok a felvidék *északi részéről áramlottak le* dél felé, s mint Pozsony körül a Nagy-Dunáig, úgy igyekeztek a Dudvág- és Vág vonalán a Vág-Dunáig terjeszkedni. Újabb időben a mozgalom — úgy látszik — más irányt vesz: a tót faluk lélekszáma e vidéken *fogy*, s a magyar kisebbségek súlya növekszik. Elég bizonyíték erre a tót-magyar határszálon fekvő kis német sziget: Német-Diószeg példája, mely 50 éve keletkezett, s tót elem alig van benne, ellenben a magyar kisebbség máris IV° erejű. A *magyar* nyelvhatár a két völgyiségben ma: Kossut, M.-Diószeg, Kis- és N.-Macséd és Gátá, — a *tót* nyelvhatár: P.-Födémés, Ábrahám, Geszt, Szered, és Vága-Szerdahely községeket érinti.

A pozsonymegyei *tótság zöme* az északi és északnyugati térszakaszokon él: az egykori Mátyus-földjén, a Kis-Kárpátok körül, s a Morva-mezőn.

A Mátyus-földje (4 magyar, 37 tót helységgel):

A Blava, Spaca és Trnova patakok körül

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt óta	előtt
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>N.-szombati járás</i>									
*Dejte	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót	
Felső-Dombó	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Kátlóc	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Alsó-Dombó	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Pagyerőcz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
*Bohunicz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Jászlóc	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
*Spacza	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
Bogdány	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Selpőcz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Nagyszombat	A	tót	III ^o n. III ^o m. e.		r. kath. II ^o i.	a	»	»	
Kosolna	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót	
*Százrapatak	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Harangfalva	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Borova (Fenyves)	α	tót	I ^o c.	n.	r. kath. —	—	»	»	
*Rózsavölgy	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Fehéregyház	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Gerencsér	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Modorfalva	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Szilincs	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	

A Gidra-völgyben

<i>N.-szombati járás</i>									
Gocz nád	α	tót	—	—	r. kath. —	—		nőtt	tót
*Cziffer	a	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.		»	»
Pusztapát	α	tót	—	—	r. kath. —	—		»	»
Tótújfalu	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
Körtvélyes	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
*Vedrőd	a	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. —	—		»	»
Páld	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»

A szempezi rónán

<i>Szempezi járás</i>									
Csataj	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. III ^o r.	i.		nőtt	tót
*Német-Gurab	a	magyar	IV ^o t.	n.	ág. ev. III ^o r.	i.		»	magyar
Réte	a	magyar	I ^o n.	t.	r. kath. IV ^o e.	i. a.		<i>maradt</i>	»
*Szempcz	c	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. II ^o i.	a.		nőtt	tót
Boldogfa	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o e.	i.		nőtt	»
*Sárfő	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
Tót-Gurab	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—		»	»
*Schweinbach	β	tót	—	—	r. kath. IV ^o a.	—		»	»
Igrám	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.		»	»
Kápolna	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
Báhold	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—		»	»

A járás és helység neve	A helység mértete	Fajnépeinek			felekezeti népének			népesség a fajitöbbség volt	
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Kis-Senkvicza	<i>α</i>	tót	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	tót
*N.-Senkvicza	<i>β</i>	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Vistuk	<i>a</i>	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Kis-Kárpátok alatt (1 német, 39 tót helységgel):

<i>Pozsonyi járás.</i>									
*Récse	<i>b</i>	tót	III ^o n.	m. e.	r. kath.	III ^o a.	i.	nőtt	tót
<i>Szempcei járás.</i>									
*Szt-György	<i>c</i>	tót	IV ^o n.	m.	r. kath.	III ^o a.	i.	nőtt	tót
Neustift	<i>α</i>	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Grinád	<i>a</i>	tót	V ^o n.	m.	r. kath.	V ^o a.	—	»	»
Limbach	<i>β</i>	<i>német</i>	I ^o t.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	»	<i>tót</i>
*Bazin	<i>d</i>	tót	IV ^o n.	m. e.	r. kath.	V ^o a.	i.	»	<i>német</i>
*Czajla	<i>a</i>	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	tót
Csukárd	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Terling	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
*Modor	<i>d</i>	tót	II ^o n.	m.	ág. ev.	V ^o r.	i.	nőtt	»
Dubova	<i>β</i>	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Pila	<i>α</i>	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Cseszte	<i>a</i>	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
<i>N.-szombati j.</i>									
*Pudmericz	<i>a</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
Halmos	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Istvánfalu	<i>α</i>	tót	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Hosszúfalu	<i>β</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Öttövölgy	<i>a</i>	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Alsó-Dió	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Felső-Dió	<i>a</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Istvánlak	<i>α</i>	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Bélaház	<i>β</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Brimócz	<i>β</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Alsó-Korompa	<i>a</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Felső-Korompa	<i>β</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Nahács	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Nádas	<i>a</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Bikszárd	<i>β</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Szomolány	<i>a</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Jánostelek	<i>α</i>	tót	II ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	á.	<i>fogyott</i>	»
Losoncz	<i>β</i>	tót	II ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
<i>Malaczkai j.</i>									
Detrekő-Szt-Pét.	<i>β</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Detrekő-Szt-Miklós	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Detrekő-Váralj.	<i>β</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Széleskút	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Rohrbach	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
*Konyha	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Pernek	<i>a</i>	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Almás	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Lozarnó	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»

A Morva-mező (24 tót, 1 horvát helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség		a fajtöbbség volt		
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ölvén év		óta	előtt	
				legsú-lyosb	egyéb szórványos		legsú-lyosb	egyéb szórványos					
Pozsonyi járás.													
{	Hidegkut	β	tót	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	tót			
{	Lamács	β	tót	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»			
{	*Dévény-Újfalu	b	horvát	II ^o t.	II ^o n. m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
{	*Besztercze	b	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
{	Mária-völgy	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	—	—	fogyott	»			
{	Borostyánkő	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	—	—	fogyott	»			
{	*Mászt	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	»			
	*Stomfa	c	tót	III ^o n.	m. e.	r. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»			
	*Zohor	b	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	—	—	nőtt	»			
	*Magasfalu	b	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
Malaczkai járás.													
{	*Láb	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót			
{	Detrekő-Csutörtök	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»			
{	*Magyarfalu	a	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»			
{	Dimburg	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
{	Jakabfalu	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
{	*Kiripolcz	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
	*Gajár	c	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
	*Malackza	d	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
{	*Nagy-Lévárd	b	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath.	II ^o a.	—	»	»			
{	Kis-Lévárd	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
	*Závod	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
	*Szent-János	b	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	német			
	*Székelyfalu	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót			
	*Búr-Sz.-György	b	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»			
	*Kukló	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»			

A Morva-mellék (magas sík 5 tót helységgel):

<i>Malaczkai járás.</i>									
{ *Szent-István	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
{ Miklóstelek	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Laksár-Újfalu	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Búr-Sz.-Péter	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Búr-Sz.-Miklós	b	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Mátyus-föld dombvidéke, mely a Kis-Kárpátok bércefalaiából ereszkedik le a Dudvág felé, — a hegységtől délkeletre elterülő szempnczi-róna, s a délnyugatnak fekvő Morva-mező, fölötté a Bur-vidék magas síkjával: ezek a topografia benépesített részei, melyek közt a Kis-Kárpátok emelkednek. Csúcspontjaik: a 747 m. Ördöghegy s a 769 m. Smelch.

Százkilencz helység van e területen: ú. m. 104 tót, 1 német, s 4 magyar. Az utóbbiak a szempezi-róna szélén fekszenek, szorosan hozzá-simulva a Duna-völgy magyar helységeihez, megannyi határpontok gyanánt. Egyikük: Német-Gurab a század elején még sváb falu volt, de megmagyarosodott. Itt említjük fel a környék *három Gurab* falujának különös esetét: a melyik közülük horvát volt, abból tót lett, — a melyik német volt, abból magyar lett, — csak a harmadik: Tót-Gurab maradt annak, a minek keletkezett.

A tót helységek közt nagy a különbség a Kis-Kárpátok két oldalán. A *morva-mezei* oldalon (malaczikai, részben pozsonyi járás) a képződmények többnyire népesek, erőteljesek, — elég számos a nagyközség (13) s nincs több egy apró falunál (α): Miklós-telek, ez is újabb időben lett. A jelentékeny közép méretű faluk (18 a., 8 b., 2 c.) pedig egymást érik. Az egyetlen más ajkú sziget, mely e vidéken fekszik: a horvát Dévény-Ujfalu el fog merülni ebben a tótságban: a horvát elem itt félszáz év óta a fajnémet törzslakók fölé nőtt, de a tót elem utána nyomult, s már is túlszárnyalt a német, megközelítette a horvát elemet. Itt a tótságnak a szomszéd fajrokon morva nép az erős támasza. A *mátyusföldi* oldalon (pozsonyi, szempezi és nagy-szombati járás) a tót képződmények többnyire kicsinyek, gyengék, s hervatagok. A legtöbbjük egészen apró (25 α); a közép méretűek száma ugyan nem csekély (19 a, 1 c, 2 d), sőt van egy tót város is, mely megüti a legnagyobb méretet (A); de ezeket *nem a tót alkotta*, hanem a *német elem*. Beáramlás útján tőle foglalta el a tótság Nagy-Szombat, Modor, Bazin városokat, Récse nagyközséget, s a népes faluk sorát, melyek egy részében a fajnémet kisebbség ma is erős. Bazin még 50 éve német város volt, azóta tótosodott el. Gyöngye kárpótlás e térvesztésekért egy kis sziget: Limbach, melyet a német elem Bazin mellett visszafoglalt a tótságtól. De újabb időben a tót elem a Kis-Kárpátoktól keletre meggyöngült, s terjeszkedése fennakadt: bizonyosság rá az a sok tót falu, melynek népszáma e vidéken *lefogyott*. Az így meghervadt községekből csak a nagyszombati járásra 20 esik. Az amerikai tót kivándorlás hagyta hátra e nyomokat, mélyebb nyomaival a tót felvidék belsejében fogunk találkozni.

A morva-mezei s a kis-kárpáti tótság *határfalvai* a Duna-völgy felé: Hidegkút, Lamács és Récse.

Pozsony megye fajnépeiről az egyetemes kép ez:

Van megyeszerte 6 város: ú. m. 1 német (Pozsony), 1 magyar (Somorja), s 4 tót (Nagy-Szombat, Modor, Pozsony-Szt-György és Bazin); van 35 nagyközség: ú. m. 15 magyar, 1 német és 19 tót. A *kisközségek* száma 284, melyek 70 *körjegyzőségbe* kapcsolják; ezek közül 57 kör 2—5 módos faluból áll, s a fajtöbbség 16 körben magyar, 1-ben német, 40-ben tót, — 12 kört 6—10 nem módos falu alkot, s a fajtöbbség, vala-

mennyiben magyar, — végre 1 kör 11 szegény falura terjed, s ez egy kör is magyar. Ilyenné lett Pozsony területén az egykori csallóközi Kanaán.

A *helységméretek* a fajtöbbségekhez így viszonylanak:

Méretre		Fajttöbbségre			
		magyar	német	tót	horvát
legnagyobb	(E. típus)	—	1	—	—
»	(A. »)	—	—	1	—
nagyméretű	(B. »)	—	—	1	—
középméretű	(d. »)	1	—	3	—
»	(c. »)	3	—	3	—
»	(h. »)	11	—	8	1
»	(a. »)	18	2	43	—
kisméretű	(β. »)	28	5	44	—
»	(α. »)	89	3	34	—
együtt:		150	11	137	1

helység

Látszik, hogy a magyar helységeknek csak a száma nagyobb, mint a más ajkuké, — súlya kisebb, mert nagyobb fele jelentéktelen apró képződmény. Ezek nagyrészt összezsúfolva a Csallóközben fekszenek, — kívül a szigeten a magyar nyelvterület a Kis-Duna-völgyön, a szempezi-róna szegélyén, a Dudvág s a Vág alsó nyílásán túl nem terjed tovább. Míg a tótság betölti tömegeivel a megye felső kétharmadát.

Egyajkú község van 65; ezek közül magyar 59, tót 6. Tiszta német község megyeszerte *egy sincs*. Feltűnő a *tiszta tót* helységek aránytalanul *csekély* száma, — ezt annak tulajdoníthatni, hogy a legtöbb tót faluban *izraelita* spórák fordulnak elő, a mik fajra sémiék, de *nyelvre németek*. A galíciai jövevény zsidóság szórványos elemei idáig terjedtek, — a felső megyékben még sűrűbben fogunk velük találkozni.

Súlytalan (I^o) kisebbség van: 79 magyar, 5 német, 105 tót, összesen 189 községben. A *poliglott* községek száma csak 45, — a *fajttöbbség* 9-ben magyar, 26-ban tót, 6-ban német, 1 községben horvát. A fajnépek tehát megyeszerte nem igen vegyülnek, — a kevert községek főleg a nyelvhatárokon fordulnak elő.

Kisebb súlyú *magyar* minoritás van 7 tót, 3 német, — nagyobb súlyú 3 tót, 1 német helységben; a *tótság* kisebb súlylyal 7 magyar, 1 német, s 1 horvát, — nagyobb súlylyal 2 magyar községben fordul elő, — kisebb súlylyal a *német* elem 1 magyar és 14 tót, nagyobb súlylyal 2 tót helységben lép fel. A fajnépek kölcsönös helyzete ma ilyen: a térért való küzdelemben a németség megyeszerte kidűl, s a horvátság nem tudott gyökeret verni, amaz tartalékerejét 4 összefüggő, s két elszigetelt községben tartogatja, — emez 1 szigetet alkotott. Csak a magyarság és tótság versenyez kitartóan tovább egymással, bár mindketten érzik az idők súlyát, sok községük apadó népszámában. Az utolsó félszáz év alatt 39 magyar s 34 tót helységben *fogyott a nép*.

A *hitéleti* viszonyokról kevés a megjegyezni valónk. A nép többsége 283 helységben *r. kath.* (közülük magyar 140, német 8, tót 134, horvát 1),

9 helységben *ág. ev.* (közülük 3—3 magyar, német és tót), végre 7 magyar helységben *ev. ref.* Valamennyi protestáns községben vannak jelentékeny r. kath. kisebbségek, — kálvinista kisebbség csak 16 magyar, *ág. ev.* minoritás 2 magyar, 4 német s 6 tót ajkú r. kath. községben fordul elő. Jelentékeny az izraelita kisebbség 6 magyar s 5 tót községben.

Jóval bonyodalmasb és bevégzetlenebb a fajnépek területhatárainak képe a szomszéd *Nyitrában*. A pozsonyi Morva-mezőn át ezt a megyét fogjuk most fölkeresni.

Nyitra megye.

Északi részeit magas hegyek borítják; hullámaik onnét ereszkednek lassan nyugat és dél felé, ho a térszín előbb dombos, aztán lapályra változik. A havasi s az alföldi jelleg két véglete így egyesül a megye területén; ezért csupa lépcsőzetből és átmenetből van az összetéve.

A bérczeket három elsőrendű völgyiség rendszere választja szét. Nyugaton a *Morva* terület el, melybe a Miava, s az ebbe torkoló Verbóczy-völgy száll alá. Északkeletről délnek fordulva a *Nyitra-völgy* hasítja át a hegységet és rónaságot, — abba futnak össze fönn a hegyi térszínen a Handlova, Balanka és Radosna patakok alkotta oldalvölgyek, — míg lenn a nyitra-barsmegyei rónás határon a Zsitva kíséri a Nyitra vizet, hogy Komárom megye területén egyesüljön vele. Közül fekszik a *Dudvág s a Vág kettős völgye*; amaz csakhamar átlép pozsonymegyei területre, emez határfolyó jellegét veszi föl a Nyitra és Pozsony megyék közt.

A völgyek és vizek e rendszerét a *hegylánczoké* egészíti ki. A Morva s a Vág közt a *Javorina* s a *brezovai* hegység ormai torlódtak össze, ezekből ágaznak le a Dunáig a Kis-Kárpátok. A Vág s a Nyitra közt az *Innovecz* hegyláncz a vízvázasztó, mely föllebb a rajeczi havasokon át Trencsén felé a Strázsó csoportig és Turócz felé a Kis-Magúráig ér. Végre a Nyitra-völgytől keletre, Bars megye magasságában, a *Ptacsnik*, s a *Tribecs* ormai emelkednek határhegység gyanánt.

A megye *fajnépei* e térszínen 437 községben helyezkedtek el. Legtömörebben a *tótság*, mely az egész felső nyitrai bérczvilágot betölti 388 helységével, de egyes nyúlványok leérnek onnan a sík földre, a megye déli határáig. A 40 magyar helység nagyrészt a rónaságon fekszik, néhány fönn a Nyitra-Zsitva-köz magaslatain s a Nyitra-völgy felső szakaszain. A kilencz német sziget a megye északkeleti sarkát foglalja el.

Hogy megkönnyítsük e községek fölött az áttekintést, külön tárgyaljuk az egyes térszakaszokat: a Morva-mezőtől a Dudvágig terjedő északnyugati részt, — a Dudvág és Vág völgyéseit, — a Nyitra s a Vág közt fekvő bérczvilágot, végre a Nyitra és a Zsitva vidékét Bars megye körül.

A Morva-mező (11 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Szakolczai járás									
*Kutti	b	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
*Broczkó	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Egbell	c	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Kopcsány	b	tót	I ^o n.	e.	r. kath. II ^o a.	i.	»	»	
*Holics	∅	tót	II ^o n.	m	r. kath. II ^o i.	á.	»	»	
{ Tövisfalu	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. III ^o a.	i.	»	»	
	α	tót	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»	
	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
*Vradist	β	tót	II ^o n.	—	r. kath. III ^o a. II ^o i.	—	fogyott	»	
Kató	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o r.	a. i.	fogyott	»	
*Szakolcza	d	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o a.	i.	fogyott	»	

A Morva-mellék (14 tót helységgel):

<i>Szakolczai járás</i>								
*Péterfalu	a	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót
Lettnicz	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
*Unin	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Radimo	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
Vleskován	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Vidován	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Lopasó	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
*Radasocz	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
Czoborfalu	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
*Szt-Istvánfalu	α	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
Kis-Kovallo	α	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
Chropo	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
*Vészka	α	tót	I ^o m.	ii.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Oreszko	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»

A Verbócz-völgy (12 tót helységgel):

<i>Szeniczi járás.</i>								
*Verbócz	c	tót	I ^o n.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	nőtt	tót
Csasztikócz	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev. III ^o r.	i.	»	»
*Szobotiszt	b	tót	II ^o n.	—	ág. ev. III ^o r. II ^o i.	—	fogyott	»
Berencs-Váralja	a	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	nőtt	»
Kuno	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. II ^o r.	i.	»	»
*Szottina	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. V ^o a.	i.	»	»
Rovenszko	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. V ^o a.	i.	fogyott	»
Roho	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
*Szenicz	b	tót	II ^o n. II ^o m.	—	ág. ev. V ^o r. II ^o i.	—	nőtt	»
Csácsol	a	tót	I ^o n.	m. c.	ág. ev. III ^o r. I ^o i.	—	»	»
Ribek	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a. I ^o i.	—	fogyott	»
Szmrda	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»

A Miava-völgy (15 tót helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>Szeniczi járás.</i>									
*Sasvár	b	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót
*Csári	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{*Sztázsa	a	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
{ Szmohinszko	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Stepano	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Nagy-Kovallo	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
{*Doics	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
{*Illuboka	a	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Nagy-Pritrsd	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Oszuszkó	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»
{*Jablonecz	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	»	»
{ Hradist	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
<i>Miavai járás.</i>									
{ Bukócz	β	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{*Turoluka	b	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	»
*Miava	c	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»

A brezovai hegyek körül (12 tót helységgel) :

<i>Miavai járás.</i>									
*Brezova	c	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o i.	r.	fogyott	tót
<i>Szeniczi járás.</i>									
{ Sandorf	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{*Korlatkő	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Rozbehi	a	tót	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
<i>Pöstyéni járás.</i>									
*Jókő	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Sterusz	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o a.	—	fogyott	»
{ Kocsin	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»
{ Lancesár	a	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{*Lopaszó	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{*Vittencz	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»
{ Nizsna	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»
{ Radosócz	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»

A Jablonka-völgy (14 tót helységgel) :

<i>Miavai járás.</i>									
{ Podkilada	β	tót	I ^o e.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	nőtt	tót
{*Krajna	b	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	»
{*Kosztolna	b	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	»
{ Vagyóc	a	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
{ Visnyó	a	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	»
{ Hrachovistye	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o a.	i.	»	»
<i>Vágújhelyi j.</i>									
{ Császtókóc	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	tót
{*Podola	a	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
{ Koritno	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	II ^o a.	i.	»	»
{ Ocskó	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos	óta	előtt
{ Osztro	ε	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —		fogyott	tót
{ *Krakován	ε	tót	— —	r. kath. — —		nőtt	»
{ Sztrázsa	ε	tót	— —	r. kath. I ^o i. a.		»	»
{ Trebete	ε	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —		»	»

A Javorina-hegység alatt (5 tót helységgel):

Vágújhelyi j.							
*Ó-Tura	α	tót	I ^o n. —	ág. ev. IV ^o r. i.	nőtt		tót
{ Felső-Botfalu	a	tót	I ^o n. —	ág. ev. I ^o r. i.	»		»
{ Alsó-Botfalu	β	tót	I ^o n. III.	ág. ev. III ^o r. i.	»		»
{ *Lubina	b	tót	I ^o n. —	ág. ev. I ^o r. i.	»		»
{ Hruszó	α	tót	I ^o n. —	ág. ev. I ^o r. i.	fogyott		»

Tót képződmények töltik be az egész tájékat. Nagy számuk (83 helység) s tetemes méreteik (köztük 4 nagy, 33 középméretű) arra vallanak, hogy erőteljesen fejlett régi fajnéppel van dolgunk, mely az élénkebb forgalmú útvonalak mentén népes helységek közt, sőt a nagy hegyek nehezen hozzáférhető platóin is jelentékeny gócpontokat alkotott. Ilyen Ó-Tura (α. típus) a Javorina hegységben, Brezova (α. típus) a hasonló nevű hegyek közt.

A legtöbb népes hely a Morva-mezőn s a széles Miava-völgyben fekszik. E két térszínen van egy régi városi képződmény: Szakolcza és 14 nagyközség. A főhely Miava, közel 10 ezer lakossal (ε. típus); vele vetekszik a morvamezei Holics (α. típus), Szakolcza (d.) és Egbell (c.). A hegyek felé s az oldal völgyekben a kis falu típusai túlnyomók (az egész vidéken 22 β, 24 α), — csak egyes pontok emelkednek ki közülük: a Verbócz-völgyben Verbócz (c.) és Szenicz (b.), a brezovai hegyek közt Jókő (a.), s a Javorina hegységben Lubina (b.). E bércek már a magas hegység színéig emelkednek: a Klenova-csúcs a brezovai csoportban, Jókő fölött 585 m., a Nagy-Javorina-csúcs Ó-Tura fölött 968 m. Köröskörül a vidék zárkózott, s a helységek a hegyi falu, népeik a hegyi nép jellegét viselik. Az új idők válságai e vidéket nagyon megviselték: *megfogyott a népszám 37 községben*, — a morva-melléken s a brezovai hegyek közt valamennyiben.

Más népfajból e térszínen csak apró rajok találhatók. Nagyobb magyar telep az egy Szeniczen (II°) van, — s a magyar spórák száma is kevés. Legtöbb ebben a tótságban a német, illetőleg zsidó spóra, a miről meggyőződhetünk, ha a németek s az izraeliták arányát egybevihatjuk. A hol a német súlymérték I^o-ról II°-ra emelkedik, ott az izraelita vallásuaké is ugyanily arányban nő: Holics, Szobotiszt, Szenicz és Sasvár az idevágó példák. E jelenség következetesen ismétlődik a községek német és izraelita rovatában, s a lélekszámok összes hullámzásaiban.

Vallásra a tótság megoszlik e tájon a *r. kath.* s az *ág. ev.* egyházak közt. A kath. községek száma 60, a protestáns községeké 23. Amazok főleg a Morva vidékén, a Miava-völgyben a brezovai hegyek közt, — emezek a Verbóc-völgyben, a Jablonka-völgyben s a Javorinában fordulnak elő. Úgy látszik, hogy a tót protestánsok is, mint Túl-a-Dunán a hien cz és vend lutheránusok, a hegyek közt vonultak meg, mert az üldöztetések korszakában ott kevésbbé voltak szem előtt, s kevesebb zaklatásnak voltak kitéve.

A brezovai hegység átellenében az Innovec-csoport emelkedik, közöttük kanyarog széles völgyiségével a *Vág* és testvére a *Dudvág*. Amazt a lipitói Kárpátok indították hosszú útjára a Dunához, — emez a brezovai hegyek közt ered, s a Vág oldalán halad, vele egy irányban, a nélkül, hogy egyesülhetnének. Mi leszálunk a kettős völgybe, s víz mentében járjuk végig a helységeket, a mik a két folyó partvidékén fekszenek: a Dudvág vonalát Verbótól a nyitra-pozsonyi, s a vágvonalat Vágújhelytől a nyitra-komáromi határig.

A Dudvág-völgy (20 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Vágújhelyi j.</i>									
{ Sipkó	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	<i>fogyott</i>	tót	
{ *Verbó	d	tót	III ^o n.	II ^o m.	—	r. kath. IV ^o a.	III ^o i.	—	nőtt »
<i>Pöstyéni járás.</i>									
{ Kóczuricz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
{ Bori	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»	
{ Rakovicz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»	
{ *Veszele	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>maradt</i>	»	
{ Tyapkó	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Felső-Dubován	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
{ Alsó-Dubován	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ *N.-Kosztolány	a	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o i.	—	»	»	
{ Zákosztolány	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Pecsényéd	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Petőfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
<i>Galgóczi járás.</i>									
{ Madunic	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót	
{ Ratkócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
{ Zsikócz	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ *Vörösvár	b	tót	III ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o e.	a. i.	»	»	
{ Maniga	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ *Karkócz	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Bucsány	a	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»	

A Vágölgy (9 magyar, 35 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység-mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajttöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>Vágúj helyi j.</i>									
* <i>Vágúj hely</i>	cl	tót	III ^o n. II ^o m.	—	r. kath.	IV ^o i. II ^o a.	—	<i>fogyott</i>	tót
{ Komárno	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	»
{ *Csejte	a	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»
{ Zsolnafalu	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
{ Mosóc	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ *Szt-Kereszt	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Vieszka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Patvaróc	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Brunóc	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»
{ Vág-Szerdah.	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ *Pobedim	a	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Bassóc	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
<i>Pöstyéni j.</i>									
{ Kis-Örvistye	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o a	i.	nőtt	tót
{ Nagy-Örvistye	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
{ *Pöstyén	d	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	—	»	»
{ Duczó	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
{ Hubina	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Moraván	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
{ *Banka	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Ratmóc	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Szokolóc	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ *Drahóc	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
<i>Galgóczy járás.</i>									
{ Jalsó	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	tót
{ Káplat	α	tót	I ^o n	m.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ *Szt-Péter	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ *Galgócz	β	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	a.	»	»
{ *Új-Városka	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Beregszeg	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
{ Felső-Zelle	β	tót	I ^o n.	e.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	»	»
{ *Szilád	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	i. e.	<i>fogyott</i>	»
{ Alsó Zelle	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	i.	nőtt	»
<i>Vág-sellyei j.</i>									
{ *Sempte	a	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	<i>magyar</i>
{ *Patta	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
{ Köpösd	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Soponya	b	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Hosszúfalu	a	<i>magyar</i>	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	<i>magyar</i>
{ Vág-Vecse	a	<i>magyar</i>	II ^o t.	n. e.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ *Tornóc	b	<i>magyar</i>	II ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Vág-Királyfa	a	<i>magyar</i>	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Vág-Sellye	c	<i>magyar</i>	V ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Magyar-Soók	b	<i>magyar</i>	I ^o t.	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Szelőcze	a	<i>magyar</i>	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	»
{ *Farkasd	d	<i>magyar</i>	I ^o t.	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	»
{ *Negyed	c	<i>magyar</i>	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	»

A Vág-Nyitra-köz (3 magyar, 29 tót helységben):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	előtt
			legsúlyosb		egyéb szórványos		
<i>Érsekújvári j.</i>							
{ Andód	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	nőtt	magyar
{ *Tót-Megyer	b	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	»	tót
{ *Tardoskedd	d	magyar	II ^o t.	e.	r. kath. I ^o i.	»	magyar
<i>Vág-Sellyei j.</i>							
{ *Mocsonok	b	tót	III ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	»	magyar
{ Királyi	a	magyar	II ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	nőtt	magyar
<i>Nyitrai j.</i>							
{ *Ürmény	c	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	nőtt	magyar
{ *Salgó	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath. II ^o a.	»	magyar
{ *Csabaj	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	fogyott	tót
{ Csápor	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	nőtt	»
{ Üreg	β	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. I ^o i.	»	»
{ *Nyitra-Ujlak	a	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	»	»
{ Aba-Lehota	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	»	»
<i>Galgóczy j.</i>							
{ Nagy-Báb	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	nőtt	tót
{ *Kis-Báb	β	tót	II ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	»	»
{ Pusztá-Kürt	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	»	»
{ Románfalu	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	»	»
{ Elecske	β	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	»	»
{ *Alsó-Récsény	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	fogyott	»
{ Felső-Récsény	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	fogyott	»
{ Kelecsény	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	nőtt	»
{ Ság	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. IV ^o a.	»	»
{ Nemes-Kürt	β	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o i.	»	»
{ Salgócska	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	»	»
{ *Udvarnok	a	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	»	»
{ Poszátka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	fogyott	»
{ Bajmócska	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	nőtt	»
{ Pásztó	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	nőtt	tót
{ Gellénfalu	α	tót	III ^o n.	—	r. kath. III ^o i.	»	»
{ Alsó-Vásárd	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	fogyott	»
{ Merasicz	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	nőtt	»
{ Káp	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	»	»
{ *Lakács	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	»	»

A Dudvág- s a Vágvonal a Vág-Nyitra-közzel e megyében a tót nyelvterülethez tartoznak. Csak az alsó Vágvidéken, Vágsellye és Érsekújvár közt, van 12 magyar helység, a kisalföldi magyarságnak a Vág-medencében legszélső képződményei. Itt a tótság meszszebb terjeszke-

dett, s a *magyarság több tért veszített*, mint a pozsonyi rónán. *Elvesztette* a Vág-parton *Semplit*, a Nyitramelléken *Ürményt* és *Salgót*, közből *Mocsonokot*, — mind a négy népes nagyközség. Ürményen és Mocsonokon ma III°, Semptén II°, Salgón csak I^o a magyar elem minoritása, holott 50 éve még többségben volt.¹ A tót minorítások oly erősek e vidéken, hogy továbbfejlődésük esetén a magyarság az *egész Alsó-Nyitrát elvesztheti*. Vág-Sellyén ma V^o, Vág-Vecsén, Tornóczon, Tardoskedden és Királyiban II—II° a tót kisebbség, s csak az egy Negyed maradt Komárom m. határában tiszta magyar falunak. Föllebb északra a magyarságból csak itt-ott vannak népesebb telepek: Mocsonokon, Vágújhelyen és Vörösvárt (galgóczyi járás) III—III°. Nyitra-Ujlakon II° az erejük, — ellenben van elég tót falu, még a megye rónás déli részén is, hova *semmi magyar elem nem jutott*. Mennyire elgyengült ez a fajnép, kitetszik nemcsak abból, hogy *nyelvhatárát a tótság hátra tolta*, — hanem abból is, hogy a mai nyelvhatár mögött félig elszigetelt *Tót-Megyer* beolvasztását is alig merte megkísérteni: ma nem több itt a súlya III°-nál.

De az új idők népmozgalmai, főleg a tót kivándorlás, valószínűleg változtatnak e képen. Jelei láthatók a megfogyott tót községek számán: ötven év alatt *20 tót falu vesztett* e vidéken népéből, s csak kettő gyarapodott kivételesen (Ratmóc a Vág-völgy pöstyéni szakaszán 116-ról 432 lélekre és Románfalu a Vág-Nyitra-közben 334-ről 776-ra), — a többiben általános a meddőség és pangás. A *nyelvhatár* ma a tót Sempte, Szoponya, Köpesd, Ürög, Mocsonok és Ürmény, másfelől a pozsonymegyei Vága felől a *magyar* Királyi, Hoszszúfalu, Vág-Vecse, Turnócz és Tardoskedd községeken vonul át. A *magyar* faluk legtöbbje népes nagyközség, s a méretek az *a—d* típus közt váltakoznak. A tót helységek ketteje nagyméretű: Galgócz (8) és Vágújhely (4), 19 falu közép méretű, 63 falu azonban kicsiny, s ezek közül 34 egészen apró (α). A kivándorlás folytán e méretek még alább fognak szállani.

Hitélete a Vágvidéknek *r. kath.* Csak a felső szakaszon a nagy hegyek alatt mutatkoznak tót protestáns *kisebbségek*, ugyanott van — Galgócz vidékén — egy protestáns tót falu. A magyar helységek ketteje, a komáromi kálvinistaság szomszédjában, ev. ref. vallású. A mi izraelita elem e vidéken van, az kevés kivétellel mind német. Ahol a német arány nagy, vele növekszik az izraelita arány is: II—II° német s ugyanilyen izraelita kisebbség van Pöstyén, Galgócz, Salgó, Csabaj, Kis-Báb, Nemes-Kürt, Felső-Récsény s Káp községekben, — Gellénfalun III° a német, III° az izraelita.

A Vág-Nyitra-közből a nyitra-melléki hegyekhez fordulunk, s a kisebb völgyek felé, melyek a Nyitra-völgy rendszeréhez tartoznak. Ilyen az Innovecz hegységből eredő Radosnapatak, a Kis-Magurából eredő Balanka, s a Ptacsnik hegycsoportból eredő Handlova patakok völgyége:

¹ Mocsonok száz éve német falu volt, aztán megmagyarosodott, végül eltótosodott.

A Radosna-völgy és vidéke (1 német, 18 tót helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Nyitrai járás.										
{	Csabb	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	i.	nőtt	tót	
	Szill	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»	
	*Aszszakürt	β	tót	I ^o t.	n. m.	r. kath. V ^o a. II ^o i.	—	»	»	
	Suránka	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»	
{	Újlacska	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	nőtt	»	
N.-Tapolcsányi j.										
{	Nagy-Szulány	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	tót	
	Kis-Szulány	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	e.	»	»	
	K.-Vicsáp	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
	Csermend	α	német	V ^o t.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{	*Nagy-Bodok	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{	Paczolaj	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»	
{	Csitár	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	»	
{	Sarluska	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»	
{	Felső-Behincz	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. II ^o i.	—	fogyott	»	
{	Alsó-Behincz	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»	
{	*Nagy-Rippény	β	tót	III ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o i.	—	nőtt	»	
{	Nezsete	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{	Kis-Rippény	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{	Püspökfalu	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	e.	»	»	

Az Innovecz hegycsoport körül (53 tót helységgel):

<i>Galgóczy járás.</i>									
Alsó-Attrak	α	tót	I° n.	—	r. kath. I° a.	i.	nőtt	tót	
Felső-Vásárd	α	tót	I° m.	n.	r. kath. I° i.	—	fogyott	»	
Fornószeg	α	tót	I° n.	—	r. kath. I° i.	a.	fogyott	»	
Tököld	α	tót	I° n.	—	r. kath. II° a.	i.	nőtt	»	
*Felső-Attrak	β	tót	I° m.	n.	r. kath. I° i.	a.	»	»	
Tót-Diósz	α	tót	I° n.	m.	r. kath. I° i.	e.	»	»	
Szvrbicz	α	tót	I° n.	—	r. kath. I° i.	—	fogyott	»	
Tót-Soók	α	tót	I° n.	m.	r. kath. I° i.	—	fogyott	»	
Ardanócz	α	tót	II° n.	—	r. kath. I° i.	—	fogyott	»	
<i>N.-Tapolcsányi j.</i>									
Szeptenez-Újfalu	α	tót	I° n.	m. e.	r. kath. III° a.	i.	nőtt	tót	
Bzincz	α	tót	I° n.	—	r. kath. I° i.	—	fogyott	»	
Krtócz	α	tót	I° n.	—	r. kath. I° i.	—	nőtt	»	
Nyitra-Sárfő	β	tót	I° n.	—	r. kath. I° i.	—	»	»	
*Radosna	a	tót	I° m.	n.	r. kath. I° i.	—	»	»	
Lipovnok	α	tót	I° n.	—	r. kath. I° i.	a.	fogyott	»	
Vezekény	α	tót	II° n.	—	r. kath. II° i.	—	fogyott	»	
*Nyitra-Bajna	a	tót	II° n.	m.	r. kath. II° i.	—	nőtt	»	
Bellesz	α	tót	I° n.	—	r. kath. II° a.	i.	»	»	
Nagy-Dovorán	α	tót	I° n.	e.	r. kath. I° i.	—	fogyott	»	
Kis-Dovorán	α	tót	I° n.	e.	r. kath. II° i.	a.	fogyott	»	
Vitkócz	α	tót	I° n.	—	r. kath. I° i.	a.	fogyott	»	
Kakasfalu	α	tót	I° e.	—	r. kath. —	—	fogyott	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Teszér	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
Velusócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Zavada	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Podhragy	α	tót	II ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Nemeske	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Prasicz	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Tordomeszlicz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Onor	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Szolcsánka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Nagy-Bögyény	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Kis-Bögyény	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Felső-Helbény	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Alsó-Helbény	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
*Koros	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Vágújhelyi járás.									
Ó-Lehota	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	tót
Új-Lehota	β	tót	I ^o n.	c.	ág. ev.	V ^o r.	i.	»	»
Nagy-Modró	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Kis-Modró	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	V ^o r.	i.	fogyott	»
Luka	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o a.	i.	fogyott	»
*Hradek	β	tót	I ^o n.	c.	r. kath.	III ^o a.	i.	nőtt	»
Huorka	β	tót	II ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Ny.-Zsámbokrétai j.									
Zlatník	β	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
Kis-Vendég	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»
Pochaban	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Nagy-Vendég	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Libichava	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Felső-Rédek	α	tót	—	—	r. kath.	II ^o a.	—	fogyott	»
Alsó-Rédek	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Lissó	α	tót	II ^o n.	II ^o m.	r. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»
Chudo-Lehota	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Nagy-Borcsány	α	tót	III ^o n.	—	r. kath.	III. i.	a.	fogyott	»

A Balanka-völgy (29 tót helységgel):

<i>Privigyei j.</i>									
*Walaszka-Bella	c	tót	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
Csávoj	β	tót	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	»	»
Temes	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Nevidzén	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Lomnicza	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Dobrocsna	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Lestyén	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Rudnó-Lehota	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Szecs	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Dezsín	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	»	»
*Nyitra-Rudnó	α	tót	III ^o n.	m.	r. kath.	III ^o i.	—	»	»
Krestyánfalu	α	tót	II ^o n.	—	r. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»
Kosztolnafalu	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		öten év	
			legsű- lyosb	egyéb szórányos		legsű- lyosb	egyéb szórányos	óta	előtt
Banka	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	tót
Divék Jeskófalú	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
Mácsó	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
*Nyitra-Divék	α	tót	I ^o m.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Verbény	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Divék-Ujfalú- Szomorfalú	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
<i>Ny.-Zsámbokrétij.</i>									
Nyitra-Szucsány	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	tót
F.-Vesztenicz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Alsó-Vesztenicz	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
Racsicz	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
*Dvornik	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Szkaesány-Hradistye	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
Szkacsány	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Nedasócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Navajócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
*Nagy-Bélicz	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	e.	e.	nőtt	»

A Handlova-völgy (1 német, 11 tót helységgel):

<i>Privigyei j.</i>									
*Handlova	c	német	I ^o t.	—	r. kath. —	—	—	nőtt	német
Morovno	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. —	—	—	»	tót
Hradecz	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
Jalovecz	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
Rasztocsno	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Bruszno	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Chrenócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. —	—	—	»	»
Lipnik	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Kis-Csauza	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
*Nagy-Csauza	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Kis-Lehotka	β	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	—	»	»
Nagy-Lehotka	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»

Középmagas mész- és dolomit-hegyek, a mik háttérben a Kis-Fátraig emelkednek, — rengeteg fenyveserdők, a mikből az Innovecz-csoportban a Jakubova-csúcs (909 m.), a Sztrazso-csoportban — Divék fölött — a Rokosz (1.010 m.), a Rajeczi havasok mélyén a Reván (1.205 m.) kúpja magaslik ki, — alatt a Nyitrába torkoló mellékptatok szűk völgynyílásainak sora, megrakva apró hegyi falukkal: ilyen képet látunk a Nyitravonal körül mindenütt, a míg a bércekben tart. E vad-regényes vidék lakható részein 2 német és 111 tót falu sűrűn éri egymást, — elfoglalva minden tért, mely településre alkalmas. Annál feltűnőbb a hanyatlásuk.

Nagyközséggé nem fejlődhetett a szűk területen egy is. A középméretű faluk száma szintén csekély: a német Handlova, s a tót Walaszka Bella (mindkettő c. típus) a legnépesebbek. Kívülük még 3 tót falu ha-

ladja túl az 1000 lelket, a többi 107-ből 88 egészen apró (\approx), alig 1—200 lélek lakossággal. S e falvak legtöbbje hervadt, gyarapodni nem tudó, — a mi népe van, abból is sok elköltözik: 111 tót hegység közt 45-nek a lélekszáma fogott meg félszáz év alatt. S egyes példák szinte megdőb-bentők: Vittenzenen volt 2200, van 1600 lélek, Paczolaj elvesztette lakóinak felét, — Nagy-Borcsányról a felénél is több veszett el: volt 190, maradt 70.

Az a két német sziget, melyek egyike a Handlova-völgyben, másika a Radosna-völgyben fekszik, egy nagyobb német szigetcsaládhoz számítandó, mely Nyitrában Privigye, Barsban Körmöczbánya és Turóczban Sztubnya körül csoportosította tagjait. Más fajnépnek e hegyek közt a tóton kívül csak elszórt nyomai vannak. A magyar elem sok községből hiányzik, kisebb rajainak száma is csekély, — a legnagyobb magyar telep Liszón (Innovecz hegység, zsámbokréti járás) csak II° erejű. Tiszta tót falu még sincs több 13-nál, — mert nagyrészt német ajkú izraelita elem esik a többire. Jelentékenyebb izr. telepek: Nagy-Borcsány, Nyitra-Rudnó, Nagy-Rippény (III—III°), Nyitra-Bajna, Lisso és Vezekény (II—II°).

Vallásra e nép nagy túlsúlylál r. kath. Csak 3 tót helység majoritása, s más háromban az erős kisebbség ág. ev. felekezetű. Izraelitaság van csaknem mindenütt.

Végül bejárjuk a Nyitra-völgyet, felső nyílásától (a közbeeső barsoszlányi völgyszakasz elhagyásával) a legalsóig, — lenn átlépünk a Zsitva-völgybe, s utunkat a barsmegyei határszélen, a Zoborhegy körül végezzük.

A Nyitra-völgy és melléke (9 magyar, 7 német, 92 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Privigyei járás.</i>									
*Gaidel	a	német	I ^o t.	e.	r. kath.	—	—	nőtt	német
Majzel	a	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Tuzsina	b	német	I ^o t.	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Chvojnicza	β	német	I ^o t.	—	r. kath.	—	—	»	»
Czach	β	német	I ^o t.	e.	r. kath.	—	—	»	»
Szolka	a	német	I ^o t.	e.	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Német-Próna	b	német	I ^o t.	m.	r. kath.	—	—	fogyott	»
Kis-Próna	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
Pollusz	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	—	—	»	»
Poruba	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Lazán	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
*Nedozser	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	—	—	»	»
Brezán	β	tót	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Kanyánka	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Felső-Sutócz	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Alsó-Sutócz	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Dubnicza	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	—	—	fogyott	»
Neczpál	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
*Bajmócz	a	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Koczur	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Apáti-Bajmócz	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti nepeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	öten év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
*Privigyé	b	tót	II ^o n. II ^o m. —	r. kath. II ^o i. —	—	nőtt	tót
Kós	z	tót	I ^o n. —	r. kath. — —	—	»	»
Laszkár	α	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. —	—	»	»
Felső-Lelőcz	α	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	—	»	»
*Nyitra-Novák	β	tót	V ^o m. n. e. —	r. kath. I ^o i. —	—	»	»
Szebedrázs	z	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	—	»	»
Czigel	z	tót	— —	r. kath. — —	—	»	»
Kis-Lehota	α	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	—	»	»
Keselőkő-Podhragy	β	tót	I ^o n. e. —	r. kath. I ^o i. —	—	»	»
Nagy-Lehota	β	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	—	»	»
Alsó-Lelőcz	α	tót	I ^o n. m. e. —	r. kath. I ^o i. —	—	fogyott	»

Alsó-Lelőcz és Zsámbokrét közt a *Nyitra-völgytől egy nagy darab* (az oszlányvidéki) *Bars megye részére van kihalálva*. A nyitra-privigyei s a nyitra-zsámbokréti járást csak a Balunka-völgy egy keskeny földszalagja tartja össze. A Nyitra-völgy községei aztán így következnek:

Ny.-Zsámbokréti j.

*Ny.-Zsámbokrét	β	magyar	V ^o t. II ^o n. —	r. kath. III ^o i. a.	nőtt	tót
Livina	α	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	fogyott	»
Apáti-Livina	α	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. —	fogyott	»
Rajcsány	α	tót	I ^o m. n. —	r. kath. II ^o i. —	nőtt	»
Nadlány	β	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. a	»	»
Kis-Bélicz	α	tót	I ^o m. n. —	r. kath. I ^o i. a.	fogyott	»
*Chinorán	a	tót	I ^o n. —	r. kath. — —	nőtt	»
Ó-Széplak	α	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. —	»	»
Nedanócz	β	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	»	»
Turcsánka	α	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	fogyott	»
Szádok	α	tót	— —	r. kath. I ^o i. —	fogyott	»
Kolos-Hradistye	α	tót	I ^o m. n. —	r. kath. I ^o i. a.	nőtt	»
Kolos	β	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. a.	»	»
*Tőkés-Ujfalu	β	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. a.	fogyott	»
Janófalu	α	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. —	fogyott	»
Kolos-Jeskófalu	α	tót	I ^o m. n. —	r. kath. I ^o i. —	nőtt	»
Krencs	β	tót	I ^o n. m. e. —	r. kath. V ^o a. i.	»	»
Bácskafalu	α	tót	II ^o m. n. —	r. kath. I ^o i. —	fogyott	»
Práznócz	α	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. a.	nőtt	»
Kis-Bossány	α	tót	I ^o m. n. —	r. kath. I ^o i. —	»	»
*Nagy-Bossány	a	tót	I ^o n. m. —	r. kath. I ^o i. —	»	»

N.-Tapolcsányi j.

*N.-Tapolcsány	d	tót	III ^o n. II ^o m. —	r. kath. IV ^o i. —	nőtt	tót
*Tavarnok	β	tót	I ^o m. n. —	r. kath. — —	»	»
Nagy-Jác	α	tót	I ^o n. m. e. —	r. kath. I ^o i. —	fogyott	»
Nemes-Jác	α	tót	III ^o n. m. —	r. kath. III ^o i. —	nőtt	»
Kis-Jác	α	tót	— —	r. kath. II ^o i. a.	fogyott	»
Nemcsicz	β	tót	I ^o e. n. m. —	r. kath. I ^o a. i.	nőtt	»
Kuzmics	α	tót	I ^o m. n. —	r. kath. I ^o i. —	»	»
Ürminez	β	tót	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. —	»	»

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Chrabor	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	tót		
*Nyitra-Ludány	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	e.	»	»		
Farkas-Dovorán	α	tót	I ^o m.	n	r. kath. I ^o i.	e.	»	»		
Vámos-Ujfalu	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. —	—	»	»		
Kamánfalu	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Szolesány	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	»	»		
Nyitra-Szerdah.	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. V ^o r.	i.	»	»		
Családká	α	tót	I ^o c.	n.	ág. ev. II ^o r.	i.	»	»		
*Kovarcz	β	tót	I ^o n.	m	r. kath. I ^o i.	a.	»	»		
Szulóc	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Appony	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»		
Bellincz	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»		
*Nyitra-Pereszlény	a	tót	II ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	—	»	»		
Körtvélyes	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»		
Szomorfalu	α	tót	IV ^o m.	n. e.	r. kath. II ^o i.	e.	nőtt	»		
Lovászi	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»		
Nyitrai járás.										
Vicsáp-Apáti	a	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	tót		
Nemes-Perk	α	tót	II ^o m	—	r. kath. II ^o a.	i.	fogyott	»		
Lajosfalu	α	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»		
*Nyitra-Egerszeg	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar		
Csekej	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	tót		
Andács	α	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót		
*Üzbég	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»		
Darázs	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Sarluska	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Kajsza	α	tót	II ^o m.	—	r. kath. —	—	»	»		
*Nyitra	A	tót	IV ^o m. II ^o n.	—	r. kath. III ^o i.	a. e.	»	»		
Tormos	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. —	—	»	»		
Könyök	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	e.	»	»		
Molnos	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Nagy-Emőke	a	tót	IV ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	a.	»	magyar		
F.-Köröskény	β	tót	III ^o m	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót		
Alsó-Köröskény	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»		
*Nyitra-Ivánka	a	tót	III ^o m.	n.	r. kath. II i.	a.	nőtt	»		
L.-Gergelyfalva	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Nagyfalu	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar		
Berencs	β	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
Érsekújvári j.										
*Nagy-Kér	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar		
Kis-Kér	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
*Komjáth	c	tót	II ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	—	»	tót		
Malomszeg	β	tót	II ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
*Egyh.-Nagyszeg	β	tót	I ^o m	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»		
Kis-Vár	β	tót	—	—	r. kath. —	—	nőtt	»		
*Nagy-Surány	d	tót	II ^o m. II ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	—	»	»		
Kis-Keszi	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»		
*Bánkeszi	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»		
*Érsekújvár	A	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. II ^o i.	a. e.	»	magyar		

A Zsitva-völgy (1 magyar, 8 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			feltekezeti népének			a népesség	a fajröbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Érsekújvári j.									
Zsitva-Födémes	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
Özdög	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Csornok	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	»	»	
Alsó-Szóllős	α	tót	V ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	magyar	
Felső-Szóllős	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
Kis-Mánya	β	magyar	II ^o t.	e.	r. kath. IV ^o e.	i.	»	magyar	
Gyarak	β	tót	II ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	«	tót	
*Szt-Mihályur	α	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	e. a.	fogyott	»	
Mártonfalu	α	tót	IV ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	e.	fogyott	»	

A Nyitra-Zsitva-köz (8 magyar, 6 tót helységgel):

<i>Nyitrai járás.</i>									
*Nagy-Czétény	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	magyar
Vajk	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	magyar
Nemes-Pann	β	magyar	IV ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	magyar
Dicske	α	magyar	IV ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Kis-Czétény	α	magyar	IV ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
Kálaz	β	magyar	III ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	tót
*Nagy-Hind	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	magyar
Kis-Hind	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	magyar
Babindal	α	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	tót
Család	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	tót
Csehi	β	magyar	I ^o n.	t.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	magyar
*Lapás-Gyarmat	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	tót
Nagy-Lapás	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Kis-Lapás	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»

A Zoborhegy alatt (10 magyar, 4 tót helységgel):

<i>Nyitrai járás.</i>									
Bodok	β	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	magyar
*Pográny	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Geszte	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Gerencsér	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath. —	—	—	nőtt	»
Csitár	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Kolon	β	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Zsérc	β	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
*Ghymes	a	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Ghymes-Kosztolány	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	tót
Menyhe	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	magyar
Szalakusz	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	magyar
Béd	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	magyar
*Alsó-Elefánt	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	tót
Felső-Elefánt	β	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	a.	—	nőtt	»

A megye keleti színterén három fajnéppel találkozunk.

A Felső-Nyitra-vidéken 7 német telepés község a völgy északi sarkát foglalja el. A főhely Német-Próna (b. típus); népes helyek még: Tuzsina és Gaidel (2 a.). Ezek 4 kisebb társukkal, s a hozzájuk tartozó

Handlovával — mint fenn már említettük — azokból a *német telepekből* valók, melyek a *Kis-Fátra környékét* népesítik be. E német szigetek keményen ellentállnak a körülöttük hullámozó nagy tótságnak, s belőle csak gyenge spórákat fogadnak be.

Nyitra-Zsámbokréten, melynek 50 éve *tót* többsége volt, azóta a magyar elem jutott túlsúlyra, s a tót tengerből *kis magyar sziget gyanánt emelkedik ki*, de gyenge alapon: a község kisebb fele (V^o) ma is tót, s körülötte messze földön alig van magyar elem. Szinte csodálatos, hogyan tudott e magános magyar sziget keletkezni s fennmaradni.

Csak messze *délre*, az *alsó Nyitravölgyben*, és *délkeletre* a Zobor-hegy alatt, a Nyitra-Zsitva-közben, s a Zsitva-völgyben *lép fel tömege-sebben a magyarság*, a nélkül, hogy nyelvterületének egységét meg tudta volna tartani. A nyelvhatár fővonala, melyet a Vág-Nyitra-közben Tardoskeddig követtünk, innen lehátrál az Alsó-Nyitra-völgybe Andódon át Érsekújvárig, s Udvardnál *komárommegyei földet ér*. A mi magyar elem Nyitra dél-keleti részén 27 helységben él, azt a Vág-vidékről erre áramlott tót elem *négy-öt darabra osztotta*. Két község a magyar nyelvterület főtagjához tartozik. A *Zobor-hegy alatt* és a *középső Nyitra-völgyben*, Nyitra város közelében, *tizenkét magyar falu*¹ csoportosan el van eedtől szigetelve s *külön medenczét* alkot. Más *12 falut* a Nyitra és Zsitva alsó szakaszán s a Zsitva-Nyitra-közben csak a barsmegyei magyarokhoz való csatlakozásuk függeszt a magyarság zömével össze. Végre 2 falu, Béd és Kis-Mánya, külön szigetet képez.

2 A *tótság terjeszkedése itt volt a legnagyobb*. Három völgyvonalon áramlott le az északi vidékekről erre: a Dudvág, a Vág s a Nyitra-völgyeken át, lassan a Dunához közeledve tömegeivel. A tót faluk számából s helyzetéből látható, mennyire megtorlódott az áttelepült tömeg a Vág, Nyitra és Zsitva alsó szakaszain. Nyomásával nemcsak erősen meghajlította a magyar nyelvhatár vonalát, hanem Tardoskedd és Kis-Kér, Bodok és Babindal közt *szél is tépte azt*. Így alakult ki a *zobori magyar medencze*, s így ékelődött a *komjáti tót öböl* Nyitra és Komárom megyék magyarságának zöme közé.

Az eset hasonlít a baranya-hegyhátihoz, sőt jelentőségre felül is mulja azt, mert itt nagyobb tömeg nagyobb területen idézte elő. A nyelvhatár lassú eltolódása mintegy 200 év műve lehet, de a zobori medencze különszakadása, s a komjáti tót öböl kiszélesítése a *mai nemzedék szeme előtt* ment végbe. Ötven éve Kis-Hind és Szalakusz a zobori medencze két szélén, Alsó-Szöllös és Vajk a Komjáti öböl szélén s Nagy-Emőke Nyitra város alatt *magyar* faluk voltak, s *azóta lótosodtak el*, viszont Kálaz és Babindal, a nyitra-barsi megyehatáron, ugyanakkor még *tót* faluk voltak, s *azóta maggarosodtak meg*. Ez, sok más jel kapcsán, gyaníttatja, hogy a magyar faj térvészteségei Nyitra alvidékén nem véglegesek. Elég rámutatnunk a kivándorlási mozgalomra, mely e vidéket

¹ E csoporthoz tartozik Lédecz is, de ez már Bars megyében fekszik.

szintén megbolygatta egyensúlyában: a fenn kimutatott 7 német helység közül 3-nak, a 28 magyar helység közül 5-nek, s a 109 tót helység közül 31-nek *fogyott meg a népszáma* félszáz év óta. Ily jelenség nem marad hatás nélkül a fajterületi viszonyok újabb alakulására.

A magyar helységeknek nemcsak a száma kevés, méretei is elég alacsonyok. Érsekújvár város 10—20,000 lakosával (A.) jelentékeny gócpont Nyitra alvidékén; a többi magyar képződménynek csekély súlya van (népösségük: 5 a, 11 β , 11 α). A zabori medenczében a legnépeseb helyek: Ghymes, Nyitra, Egerszeg és Vicsáp-Apáti, a komjáti tót öböl körül Nagy-Kér és Nagy-Czétény. Sokkal fejlettebbek e vidék *tót* községei: Nyitra városon (A.) kívül népes pontok: Nagy-Tapolcsány és Nagy-Surány (2 d.), Komját (c.), Privigye (b.); 9 falu meghaladja, 43 megközelíti az 1000 lelket, s csak 52 egészen apró (α). De e helységek egy részét a tótság áramlás útján foglalta el a magyartól, bizonyosság a megmaradt erős magyar kisebbségek egész sora s a tót minoritásoké a magyar helyeken. Jelenleg a magyarság V^o-ra tehető Nyitra-Novákon és Alsó-Szöllősen; IV—IV°-ra Nyitra városban, Nagy-Emőkén, Mártonfalun és Szomorfalun; III—III°-ra Nyitra-Ivánkán, Felső-Köröskényben és Szt-Mihály-Úron, II—II°-ra Privigyén, Nagy-Tapolcsányban és Lovaszi, Nemes-Perk, Alsó-Köröskény, Lúki, Gergelyfalva, Komját, Malomszeg, Nagy-Surány, Ózdög, Gyarak, Vajk, Kis-Hind, Lapás-Gyarmat, Szalakusz falukban. Tetemesek viszont a tót minorítások a magyar Nemes-Paun, Dicske, Kálaz, Bodor, Pográny, Babindal, Kolon és Ghimes községekben. Ehhez járul a német ajkú zsidóság tömegeseb jelenléte a Nyitra vidékén: Nagy-Tapolcsányban IV°, Nyitra városban, Nemes-Jácson és Nyitra-Zsámbokréten III—III°, Privigyén, Rajcsán, Nyitra-Ivánkán, Nagy-Surányban, Kis-Jácson, és Nyitra-Pereszlényen II—II° erővel. (Az érsekújvári zsidóság magyar ajkú.) Megállapíthatjuk tehát, hogy kevés vidéke van az országnak, mely községeinkint annyira keveredett volna, mint Nyitra keleti része.

A magyar nyelvhatár fővonalát a Vág-Nyitra-közben a *tótság* Tardoskeddtől Érsekújvárig hajlította, hogy *Tardoskedd* és *Ürmény* közt *Komját*, Malomszeg, Nagyszeg, Nagysurány, Kis-Várad, Tót-Megyer Kis-Keszi és Bánkeszi vonalán át *komáromi területre hatoljon*, s betöltve a barsi Zsitva-völgyet is, onnan Vajk, Mártonfalu, Felső- és Alsó-Szöllős, végül Csornok falun át *kerüljön vissza Komjatra és Ürményre*. Ezek a *komjáti tót öböl* határai. A tót nyelvhatár *fővonala* Ürmény, Salgó, Lapás, Gergelyfalu, Nyitra-Ivánka, Alsó- és Felső-Köröskény, Nagy-Emőke, Lapás-Gyarmat, Nagy-Lapás, Család és Kis-Hind falukon át húzódik Barsba.

Közte s a komjáti tót öböl közt egy *keskeny magyar félsziget* nyúl át Barsból Nyitrába: a *verebélyi*, melynek határközségei a Zsitva és Nyitra közt: Nagy-Hind, Babindal, Kálaz, Csehi, Kis-Czétény, Gergelyfalva, Nagyfalva, Berencs, Kis-Kér, Nagy-Kér, Nagy-Czétény, Nemes Pan és Dicske.

Mögötte fekszik elkülönözve a *zobori magyar medencze*, melyet a tót faluk sorai, első sorban Kis-Hind, Család, Nagy- és Kis-Lapás, Tormos, Kajsza, Sarluska, Darázs, Csekej, Csab, Szill, Nemes-Perk, Lovászi, Szalakusz és Ghymes-Kosztolány vesznek körül.

Teljes képet e kuszált határviszonyokról majd csak a szomszéd megyék tárgyalása után, az összefoglaló fejezetben nyújthatunk.

Nyitra megyéről közölt adatainkat sietünk összegezni.

Van a megyében 3 *város*: egynek a fajtöbbsége magyar (Érsek-ujvár), kettőé tót (Nyitra és Szakolcza). A *nagyközségek* száma 38: közülük 5 magyar, 1 német, 32 tót. A 396 *kisközség* 82 körbe van kapcsolva. Nagy részük (59) 2—5 faluból áll, s a fajtöbbség 6 körben magyar, 1-ben német, 52-ben tót, ezek a módosabb faluk; kisebb része a köröknek (23) 6—10 faluból áll, s a fajtöbbség 1 körben német, a többiben tót, ezek a szegényebb faluk.

Népbősége a helységeknek fajcsoportonként ilyen:

		<i>fajttöbbségre</i>		
	méretre	magyar	német	tót
legnagyobb	(A típus)	1	—	1
nagyméretű	(E »)	—	—	1
»	(SE »)	—	—	1
»	(El »)	—	—	4
középméretű	(d »)	2	—	5
»	(c »)	2	1	5
»	(b »)	2	2	14
»	(a »)	10	1	47
kisméretű	(β »)	12	2	112
»	(α »)	11	3	198
együtt		40	9	388 helységben.

A fajnépek keveredtségére vall a *monoglott* községek *csékély* száma: *tiszta* magyar helység van 2, *tiszta* tót 34, *tiszta* német egy sincs. A községek egy részében a másajkú kisebbség csak sporadikus (I°): ily súlytalan minoritás van 19 magyar, 8 német és 285 tót községben. De elég sok a *súlyos kisebbséggel* terhelt község is. Ezekről a következő táblázat tájékoztat:

<i>a fajkisebbség</i>						
<i>A fajtöbbség</i>	IV—V ⁰ súlylyal			II—III ⁰ súlylyal		
	magyar	német	tót	magyar	német	tót
magyar	✱	—	5	✱	—	14
német	—	✱	1	—	✱	—
tót	6	—	✱	31	32	✱

} helységeben

} helységben

E szerint a magyarságnak a megyebeli német elemmel nincs, a tótságnak mindkettővel szoros az érintkezése. Többször fordul magyar kisebbség tót községekben elő, mint viszont, de német kisebbség csak-

nem annyi van ugyanott, mint magyar. Feltűnők azok a tót helységek, hol a majoritás csak viszonylagos, s vele szemben két fajnép állított erős kisebbséget. Ilyen eset van megyeszerte hét, részint tót-magyar-német, részint tót-német-magyar lakossággal. De megjegyzendő, hogy a nyitrai megyei német fajkisebbségek nem a fajnémetektől, hanem a németajkú *izraelitáktól* valók.

Hitélet dolgában Nyitra fajnépei így csoportosulnak:

Megyeszerte 406 község *r. kath.*, ezek közt 359 tót, 38 magyar, 9 német. Találtunk ezeken kívül 29 *ág. ev.* tót és 2 *ev. ref.* magyar községet. A protestáns községek mindegyikében erős a *r. kath.* kisebbség. A katolikus tótok közt 29 helységben van erős *ág. ev.* és 32-ben erős *izraelita kisebbség*, viszont a katolikus magyarok közt 2 községben erős a kálvinista, s 3 községben az izraelita minoritás.

A tót nyelvterület a megye 388 tót községéből egy tagban alakult ki. A német nyelvterület 7 egybekapcsolt s 2 külön szigetből áll. A magyar nyelvterületről láttuk, hogy *darabokra mállott*: a 40 község közül csak 13 jut a főtagra, 12 a zobori medenczét, más 12 a főtagnak Bars megyéből Nyitrába visszahajló nyúlványát képezi, 3 helység pedig, ú. m. Nyitra-Zsámbokrét, Béd és Kis-Mánya el van társaitól szigetelve.

Hogyan jut Nyitra megyéből a magyar nyelvhatár fővonalát kerülő úton, Komárom megyén át Barsba, s miért hajol onnan vissza Nyitrába, ezt pontosan megvizsgálni *Bars megye* területén fogjuk.

Bars megye.

Sok a rokonvonás közte és Nyitra megye közt. Hasonlítanak a térrajzi viszonyaik, s ugyanazok a fajnépek lakják.

Az alvidék, miként Nyitrában, itt is a kisalföldhöz tartozó *rónaság*, melyet csak egyes dombhullámok barázdálnak. Majd halmossá lesz a táj, s a magaslatok lassan emelkednek. Mögöttük a *nagy Fátaraság* hérczsora bontakozik ki, három ágazatban: délnyugot felé, Bars és Nyitra megyék közt, a Ptacsnik-csoport s ennek nyugati nyúlványa: a Tribecs-csoport, — észak-kelet felé, a zólyom-hontmegyei határ vonalán, a körmöcz-selmeczányai kettős hegyláncz, — közbül, a Ptacsnik déli nyúlványa: az újbányai hércz-csoport.

Nagy hegyi folyók szelik át e hegyvidéket és végig hullámzanak a rónán észak-déli folyással. A *Nyitra víze* a Ptacsnik lejtői alatt halad el, s az oszlányi völgyszakaszon át csak megérinti Bars megyét. A *Zsitva* az újbányai hegységben ered, s délnyugotnak fordulva, határfolyóvá lesz Bars és Nyitra megyék közt. A körmöczyi és selmeczi hegyeket a *Garam* metszi át s széles völgysege végig kanyarog a magaslatok alatt e rónaságon át az esztergomi Duna felé.

209 helység népesíti be e területet: 6 német, 57 magyar és 146 tót.

A német elem a magas hegységben, a bányavárosok körül, — a magyarság a rónán, s a halmos térszínen, — a tótság a két fajnép közt szétágazva minden irányban.

E népekre fogunk figyelni a térszín egyes összefüggő szakaszain.

A Nyitra-völgy (18 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Oszlányi járás.</i>									
Nemes-Kosztolány	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	tót
Felső-Kamenecz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»
Alsó-Kamenecz	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Nyitraszeg	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Kis (nemes)									
Bisztricsény	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	telep volt	
*Bisztricsény	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	tót
Cserenye	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Oszlány	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Nagy-Keresnye	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kis-Keresnye	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Simony	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Kis-Ugrócz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Brogyány	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Pázsit	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Nagy-Ugrócz	a	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Felfalu	α	tót	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Radócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kalacsna	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»

A Nyitra-Zsitva-köz (1 magyar, 11 tót helységgel):

<i>Aranyos-maróti j.</i>									
Kis-Aranyos	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
Mankócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Gesztőcz	α	tót	I ^o e.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Velsicz	β	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Szt-Márton	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Nagy-Szelezsény	α	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	i. e.	<i>fogyott</i>	»
Kis-Szelezsény	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Lédecz	β	<i>magyar</i>	II ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	magyar
Néver	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
*Bélád	α	tót	II ^o m.	n. e.	r. kath.	II ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»
Nagy-Herestény	α	tót	I ^o e.	m. n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Kis-Herestény	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»

A Zsitva-völgy (4 magyar, 30 tót helységgel):

<i>Aranyosmaróti j.</i>									
Kisülés	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	tót
*Fenyő-Kosztolány	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
Nagyülés	β	tót	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Ebedecz	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Maholány	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
{ Szikczó	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	—	—	nőtt	tót
{ Keresztúr	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Zsikva	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Lóc	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	»
{ *Kis-Tapolczán	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Zsitva-Kenéz	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Kis-Apáti	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ *Aranyos-Marót	b	tót	IV ^o m.	n.	r. kath.	II ^o i.	e.a.	»	»
{ Hízér	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	telep volt	
{ Hecse	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
{ *Taszár	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Malonya	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Kis-Falud	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Szelepcsény	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
<i>Verebélyi j.</i>									
{ Aha	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	—	—	nőtt	magyar
{ *Verebély	b	magyar	IV ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Mellék	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
{ *Zsitva-Gyarmat	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	fogyott	tót
{ Nagy-Mánya	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ *Füss	a	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Nagy-Valkház	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o e.	i.	fogyott	»
{ Szencse	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Belleg	α	tót	II ^o e.	m.n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
{ Hull	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Rendve	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
{ *Ohaj	β	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	magyar
{ *Bessenyő	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
{ Kis-Lóth	α	tót	III ^o m.	—	r. kath.	III ^o e.	a.i.	»	tót
{ Nagy-Lóth	a	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	II ^o e.	i.	»	»

A Zsitva-Garamköz (13 magyar, 19 tót helységgel):

<i>Verebélyi j.</i>									
{ Nagy-Fajkürt	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o e.	a. i.	fogyott	magyar
{ Kis-Fajkürt	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
{ Cséke	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
{ *Fakó-Vezekény	β	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	e. i.	»	»
{ Baracska	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath.	V ^o e.	i.	»	magyar
{ *Alsó-Pél	β	tót	IV ^o m.	n.	r. kath.	I ^o e.	i.	»	magyar
{ Felső-Pél	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
{ Pozba	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	»	»
{ *Besse	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	V ^o e.	i.	fogyott	»
{ Nagy-Lüle	α	magyar	II ^o t.	—	r. kath.	II ^o e.	a.	fogyott	tót
{ Tőhöl	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	nőtt	magyar
{ Setétkút	α	magyar	II ^o t.	—	r. kath.	II ^o e.	—	fogyott	tót
{ Ény	α	magyar	II ^o t.	e.	r. kath.	II ^o e.	i.	nőtt	tót
{ *Alsó-Győröd	α	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Gyékényes	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	e.	nőtt	»
{ Felső-Győröd	α	tót	IV ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesseg a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év			
						legsü-lyosb	egyéb szörványos	legsü-lyosb	egyéb szörványos
Tild	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Csiffár	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
Mohi	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»
Tajna	α	tót	V ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	tót
Sári	α	tót	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	fogyott	»
Néved	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
*Zsitva-Ujfalu	β	tót	II ^o m	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
Vörösvár	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
Kis-Vezekény	α	tót	I ^o m	n.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Nagy-Vezekény	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Aranyosmaróti j.									
Uj-Pettend	α	tót	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	tót
*Nemcsény	β	tót	II ^o m.	n. e	r. kath.	I ^o i.	a. e.	nőtt	»
Kis-Valkócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Valkócz	α	tót	I ^o m.	c. n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Fekete-Kelecsény	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Perlep	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

Északnyugaton a barsi terület bele könyököl Nyitramegye területébe, s a felső *Nyitravölgyből* — Privigyé és Zsámbokrét közt — egy szakaszt magához ragad. Ez az oszlányi járás, melynek határvonalai a Ptacsnik hegység lejtőjén a Nyitraig ereszkednek, s átövezik a folyó mindkét partját. A tótság, mely itt 18 faluban él, azonos a felső nyitrai fajttal: ugyanaz a hegyi nép, — a faluk is ugyanoly aprók és szegényesek.

Alább, a Tribecs lejtői alatt, a *Nyitra—Zsitva-köz* halmos térszínén s a *Zsitva-völgy* széles teknőiben, a barsi tót elem épp úgy elszigeteli egymástól a magyar helységeket, s maga épp úgy átterjeszkedik Komárommegye területére, mint a nyitrai tótság. Zsitva-Gyarmat és Bessenyő magyar faluk Barsban csak úgy izolálvák, mint Zsámbokrét vagy Kis-Mánya Nyitrában. A bars—nyitrai megyehatár mentén fekvő *Lédecz* a zabori magyar *medenczével*, — *Aha* és *Verebély* községek a három darabba tört nyitrai magyar terület középső darabjával függ össze. Kis-Aranyos és Kis-Heresztény közt 11 tót falu a zabori magyarságot Barsmegye felől is körülzárja. Nagy-Mánya és Kis-Lóth közt pedig 10 tót falu az alsó Zsitva-vonalnál úgy fekszik, mint a komjáti *tót öblözetnek* Nyitrából Barsba áterjedő folytatása.

Csak a Zsitva-vonal *mögött*, a *Zsitva—Garam-közben* változik a kép. Itt a tótságot Komárom felé terjeszkedésében 13 magyar helység feltartóztatta. Hat *tót sziget* ugyan *közéjük ékelődött*: az alsó tagon Cséke, Fakó-Vezekény, Alsó-Pél, — a felső tagon pedig Gyékényes, Alsó- és Felső-Györöddel, mely utóbbiak meglazították a magyar helységek összeköttetését egymás közt és Verebélyen át a nyitrai középső taggal, — de *elszakítani a kapcsolatokat nem tudták*. A barsi magyarság az alsó

Zsitva-Garam—közben ellentállt a kettős nyomásnak, mely északon a Garam-vonal, s nyugaton a Nyitra-vonal felől egyszerre érte.

Egy pillantás a térképre¹ tájékoztat arról, a mi itt két megyében egyidejűleg történt. A barsi tótság épp úgy terjeszkedett északról dél-nyugatra, mint a nyitrai tótság délkeletre a magyar nyelvterület felé. Nyitrában a magyar községek szétszakadtak, Barsban a kapcsolatjuk csak meglazult. Ott Komját és Tardoskedd közt a széles öblözetet átsótt a terjeszkedő tótság a Komárom felé eltolt magyar nyelvhatár, s a Nyitrában a megmaradt magyar községek közt; — emitt (Barsban) két oldalról is mosták a talajt a tót hullámok: északon a Felső-Garam, nyugaton a Felső- és Alsó-Zsitva felől, — kevés hujja is, hogy össze nem csaptak fölötte, — de a barsi magyar községek megállították a kettős áradatot. A tótság ma a két megyének csak a felső vidékén alkot egységes nyelvterületet — a magyar alvidékbe benyúló *komjáti tót öblezet* a Zsitva-Garam-köz alatt: Nagy-Mánya és Kis-Lót közt *bezárul*, s fölötte a magyar hegységek *összefüggő lánczolatot képeznek* Verebélyen át a Garam völgytől a középső Nyitraig. Ezt a hosszú és keskeny magyar nyelványt neveztük mi *verebélyi félszigetnek*.

A válságot itt is, mint Nyitrában, száz évek készítették elő, s csak az utolsó évtizedek háritották el. Fél száz év előtt e kritikus területen Zsitva-Gyarmat, Nagy-Lüle, Setétkút és Ény *tót faluk voltak*, s a barsi magyarság *azóta olvasztotta be*, — elvesztve ugyanekkor Ohajt és Alsó-Pélt, a mik *azóta tótosodtak el*. A magyar elem tehát itt több tért nyert, mintsem veszített. De hogy mekkora erővel kellett mérkőznie, megítélhető két község: Néved és Vörösvár sorsából, melyek 50 év előtt még sváb faluk voltak, s a tótság a Zsitva-vonal közepén, Verebélytől északra, azóta foglalta el mindkettőt, — a svábok kivesztek belőlük, a mi német ott ma van, az németajkú zsidó.

A helységek, melyek e válságon átestek, sem tót, sem magyar részről nem nagyok. Legnépeseb hely a magyar Verebély (*b.*) és Bessenyő (*a.*), — a többi 16 magyar falu kisméretű (8 *β.* és 8 *α.*). A környék 78 tót helysége közt legnépesebek: Aranyos-Marót (*b.*), és Oszlány, Nagy-Lóth, Nagy-Ugrócz, Nagy-Mánya, Füss, Kis-Tapolcsán (6 *a.*), a többi apró (26 *β.*, 45 *α.*). Elmúlt a válság, de a hullámai megmaradtak. Tiszta magyar falu e vidéken csak 2 (Fajkürt és Mohi), tiszta tót falu csak 3 van. Annál több a poliglott helység. Eltekintve a német-ajkú izraelita spóráktól, a tót községekben legjelentékenyebbek a magyar s a magyar községekben a tót minoritások. Amazokból esik a tót Tajnára V^o, Aranyos-Marótra, Alsó-Pélre s Felső-Györödre IV—IV°, Nagy-Szelezsény, Ohaj, Nagy- és Kis-Lóth, Alsó-Györöd és Uj-Pettend falukra III—III° *magyarság*, — emezekből van a magyar Verebélyen IV°, Ényen III°, Lédeczen, Setétkúton, Csiffáron, Nagy-Lülén, Baracskán és Zsitva-Gyar-

¹ L. a térképgyűjtemény IV/a. és c. mellékletén Nyitra és Bars megyék rajzát.

maton II—II° tótság. (A II°-nyi magyar kisebbségeket a táblázatban megtalálja az olvasó).

Napjainkban a nyelvhatárok újabb eltolódása várható e vidéken nemcsak a poliglott helységek tetemes száma miatt, hanem a népesedési mozgalom hullámvázai következtében is. Ötven év óta a fejlődés negatív irányt vett: hat magyar és 21 tót község népe *lefogyott*, a többi helyek átlag stagnálnak, alig itt-ott mutatkozik némi lendület.

Hitéletre e vidék össze fajnépei túlnyomólag r. kath. vallásúak. A tót faluk közül egyedül Fakó-Vezekény többsége ág. ev., — a magyar falvak közt pedig 3 ev. ref.

A *magyar nyelvhatár* fővonalát Nyitrában Érsekujvárnál hagytuk el. Onnan behajol Komárommegye területére, ott megérinti Udvardot, Csúzt s Kolthánát Barsmegyébe lép, hol Nagy- és Kis-Fajkürt, Pazba, Besze, Nagy-Lüle, Töhöl és Ény a garamvölgyi magyarsághoz tartozó határközségek, — ez utóbbiakból a Garam—Zsitva-közben fordul vissza a nyelvhatár vonala Nyitramegye felé, s Mohi, Csiffár, Tild, Verebély és Aha faluk tartják fenn — Kis-Hinden és Dicskén át — 12 magyar község területével a félszigetszerű kapcsolatot.

A *tót nyelvhatár* Tót-Megyer és Bánkeszi alatt szintén érinti Komárommegyét (Baromlak, Jászfalu, Szemere és Csehi községeken át), aztán Barsmegyébe lép, hol Kis- és Nagy-Lóth, Belleg, Szencse, Füss és Mellék faluk mentében Vajknál beéri a komjáti tót öblözet nyitramegyei szélét, — aztán megkerüli a verebélyi magyar félszigetet, s Aha fölött, Kis-Hindtől kiindulva, Szelepcsény, Zsitva-Ujfalú, Sári, Néved, Uj-Péterd faluk vonalán át éri be a Garam-völgy vidékét.

Ezt a vidéket, *bérczes felső és rónás alsó* szakaszaival, fogjuk most befejezőleg megtekinteni.

A Ptacsnik hegycsoport körül (4 német, 7 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Oszlányi járás									
*Pálos-Nagymezőb		német	I ^o t.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
G.-sz-t-keresztíj.									
Zsarnóca-kohó	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	—	—	fogyott	tót
*Hámor (Felső)	a	lól	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Dóczy-fűrész	a	német	I ^o t.	—	r. katk.	—	—	»	német
Erdő-Surány	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Gyertyánfa-Élesmart	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	—	—	»	»
Madarasalja	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	nőtt	tót
Uj-Gyarmat	a	német	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
*János-Gyarmat	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Koszorús	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	tót
Mogyorómál	α	tót	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	maradt	»

A körmöczbányai hegységben (2 német, 5 tót községgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei			
								legsúlyosb
ötven év								
óta								
előtt								
G.-szk-keresztli j.								
*Körmöczbánya	©	német	II ^o t. m.e.	r. kath.	II ^o a.	—	nőtt	német
Kaproncza	a	német	I ^o t. —	r. kath.	—	—	»	»
Tormáskert	α	tót	— —	r. kath.	—	—	»	tót
Dallos	α	tót	— —	r. kath.	—	—	fogyott	»
Bartos	α	tót	I ^o e. m.n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
*Karvaly	α	tót	I ^o e. m.n.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Ó-Körmöcske	α	tót	II ^o e. n.m.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»

A selmeczbányai hegyek alatt (7 tót helységgel):

<i>G.-szk-keresztli j.</i>							
Bars-Apáti	β	tót	— —	r. kath.	— —	nőtt	tót
Mocsár	β	tót	— —	r. kath.	— —	»	»
*Bars-Szklono	α	tót	I ^o m. n.	r. kath.	— —	»	»
Lenge	α	tót	I ^o e. n.	r. kath.	— —	»	»
Sekély	α	tót	— —	r. kath.	I ^o a. —	»	»
Repistye	α	tót	I ^o n. —	r. kath.	I ^o a. —	»	»
*Vihnye-Pszerény	a	tót	I ^o m. n.	r. kath.	I ^o a. —	»	»

A Garam-völgy (26 magyar, 44 tót helységgel):

<i>G.-szk-keresztli j.</i>							
Határ-Kelecsény	α	tót	— —	r. kath.	— —	fogyott	tót
Felső-Bessenýő	α	tót	II ^o m. n.	r. kath.	I ^o a. i.	puszta volt	
Kiszelfalu	β	tót	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	tót
Bezeréte	α	tót	I ^o m. n.	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Jallna	α	tót	— —	r. kath.	— —	fogyott	»
Saskő-Váralja	α	tót	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. á.	nőtt	»
Ladomér	α	tót	I ^o n. m.	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Garam-Mindszent	α	tót	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	»
*Garam-Szk-Kereszt	a	tót	I ^o m. n.e.	r. kath.	I ^o i. a.	»	»
Lutilla	β	tót	I ^o m. e.n.	r. kath.	— —	»	»
Kis-Lócsa	β	tót	— —	r. kath.	— —	»	»
Kelő	β	tót	— —	r. kath.	— —	»	»
Garam-Kürtös	β	tót	I ^o n. —	r. kath.	— —	»	»
Majláth	α	tót	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	»
Felső-Tárnok	α	tót	I ^o e. n.	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Nagy-Lócsa	β	tót	— —	r. kath.	— —	»	»
Alsó-Tárnok	α	tót	— —	r. kath.	— —	»	»
Apát-Hegyalja	α	tót	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	»
*Geletnek	β	tót	I ^o n. m.	r. kath.	I ^o i. —	»	»
Alsó-Zsadány	α	tót	— —	r. kath.	— —	»	»
Felső-Zsadány	α	tót	— —	r. kath.	— —	»	»
Bükköskút	α	tót	— —	r. kath.	— —	»	»
Szénásfalu	β	tót	I ^o e. —	r. kath.	— —	»	»
Revistye-Váralja	α	tót	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	fogyott	»
*Zsarnócza	a	tót	I ^o m. n.	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
Hámor (Alsó-)	β	tót	I ^o n. —	r. kath.	— —	»	»
Irtványos	α	tót	I ^o n. —	r. kath.	III ^o a. —	»	»
Garamrév	α	tót	I ^o n. e.	r. kath.	— —	»	»
Rudnó	β	tót	I ^o m. n.	r. kath.	I ^o i. —	»	»

		fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség		a fajtöbbség volt	
A járás és helység neve	A helység mérete	többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	ötven év		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		előtt		
<i>Aranyos-maróti j.</i>											
*Ujbánya	d	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath. I ⁰ i.	á.	nőtt	tót			
Magosmart	β	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»			
Orovnicza	α	tót	I ⁰ m.	—	r. kath. —	—	»	»			
Berzencze	β	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»			
*G.-Szt-Benedek	a	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath. I ⁰ i.	—	fogyott	»			
Peszér	α	tót	I ⁰ n.	—	r. kath. I ⁰ i.	—	nőtt	»			
Csárad	β	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»			
Németi	β	tót	I ⁰ m.	—	r. kath. I ⁰ e.	—	»	»			
*Kovácsi	a	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»			
<i>Lévai j.</i>											
*Garam-Szőllős	a	tót	I ⁰ m.	e. n.	r. kath. I ⁰ i.	—	nőtt	tót			
Csejkő	β	tót	I ⁰ m.	—	r. kath. I ⁰ i.	—	fogyott	»			
Tolmács	α	tót	—	—	r. kath. I ⁰ i.	—	nőtt	»			
Nagy-Koszmály	β	tót	I ⁰ n.	m.	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»			
*Ó-Bars	a	tót	I ⁰ m.	—	r. kath. —	—	»	»			
Garam-Kelecsény	β	tót	I ⁰ m.	e. n.	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»			
Kis-Koszmály	β	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. IV ⁰ e.	i.	»	magyar			
*Uj-Bars	a	magyar	II ⁰ t.	n.	ev. ref. IV ⁰ r.	i.	»	»			
Marosfalva	α	magyar	I ⁰ t.	—	ev. ref. II ⁰ r.	i.	»	»			
Kis-Kálna	α	magyar	I ⁰ t.	e.	ev. ref. IV ⁰ r.	i.	»	»			
*Nagy-Kálna	β	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. IV ⁰ e.	i.	»	»			
Garam-Lök	a	magyar	I ⁰ t.	—	ev. ref. IV ⁰ r.	i.	»	»			
Kis-Szecse	β	magyar	I ⁰ t.	—	ev. ref. I ⁰ r.	a.	»	»			
*Nagy-Szecse	β	magyar	I ⁰ t.	—	ev. ref. I ⁰ r.	i.	»	»			
Nagyod	α	magyar	I ⁰ t.	—	ev. ref. II ⁰ r.	i. a.	fogyott	»			
Felső-Várad	α	magyar	—	—	ev. ref. II ⁰ r.	i.	nőtt	»			
*Alsó-Várad	α	magyar	I ⁰ t.	e.	ev. ref. II ⁰ r.	i.	»	»			
K- és N.-Töre	α	magyar	II ⁰ t.	n.	r. kath. IV ⁰ e.	i. a.	»	»			
F- és A.-Veszele	α	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. III ⁰ e. II ⁰ i.	a.	»	»			
Zsemlér	α	magyar	III ⁰ t.	—	r. kath. I ⁰ i.	—	fogyott	»			
*Szt-György	a	magyar	III ⁰ t.	—	r. kath. I ⁰ i.	—	nőtt	»			
Nemes-Oroszi	β	magyar	I ⁰ n.	—	r. kath. III ⁰ e.	i.	»	»			
Kis-Sáró	β	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	—	»	»			
Nagy-Sáró	a	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. IV ⁰ e.	i.	»	»			
*Szódó	α	magyar	I ⁰ t.	—	ev. ref. IV ⁰ r.	i.	»	»			
Garam-Mikola	β	magyar	—	—	ev. ref. III ⁰ r.	i.	»	»			
*Zseliz	b	magyar	I ⁰ t.	n.	r. kath. IV ⁰ e.	i.	»	»			
Garam-Vezekény	β	magyar	I ⁰ t.	—	ev. ref. IV ⁰ r.	a. i.	»	»			
Garam-Damásd	β	magyar	—	—	r. kath. I ⁰ e.	a.	»	»			
*Lékér	β	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»			
Oroszka	α	magyar	—	—	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»			
*Csata	a	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. I ⁰ i.	—	»	»			

A Garam-Szekincze-köz (3 magyar, 5 tót helységgel):

<i>Lévai j.</i>									
Solymos	α	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath. I ⁰ i.	—		nőtt	tót
Garam-Apáti	α	tót	I ⁰ m.	e.	r. kath. I ⁰ e.	—		»	»
Garam-Ujfalu	β	tót	II ⁰ m.	n.	r. kath. I ⁰ i.	á.		»	»
Garam-Keszi	β	tót	I ⁰ m.	—	r. kath. —	—		»	»
*Dobó-Berekalja	β	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath. I ⁰ e.	i.		»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
✱ Léva	β	magyar II ^o t.	n. e.	r. kath. II ^o e.	i. a.	nőtt	magyar
{ ✱ Város-Ladány	a	magyar I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	i. á.	»	»
{ Ó-Vár	α	magyar —	—	ev. ref. I ^o r.	i.	»	»

A négy Sári-patak közt (10 magyar helységgel):

Lévai j.							
{ Bajka	α	magyar II ^o t.	n.	ev. ref. IV ^o r.	i.	fogyott	magyar
{ ✱ Nagy-Endréd	α	magyar I ^o t.	—	r. kath. II ^o e.	i.	fogyott	»
{ Derezlény	α	magyar I ^o t.	—	r. kath. III ^o e.	a. i.	fogyott	tót
{ Kis-Endréd	α	magyar I ^o t.	n.	r. kath. II ^o e.	a. i.	fogyott	magyar
{ Hölvény	α	magyar I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt	»
{ Mező-Kis-Salló	α	magyar I ^o t.	n.	r. kath. III ^o e. II ^o i.	a.	»	»
{ ✱ Nagy-Salló	b	magyar I ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
{ ✱ Nagy-Málas	β	magyar IV ^o t.	n.	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
{ Nyír	α	magyar I ^o t.	n.	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
{ Ágó	α	magyar I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»

A megye keleti része ez, hol fönn a Fátráságban, lenn a nagysallói síkon, végig a nagy Garam-völgyön, s át a Garam-Szekincze-közön Hontig, egyaránt kedvezőbb az etnikai élet fejlődése, mint nyugat vagy észak-nyugat felé.

A nagy Fáttra nyúlványai hatalmas bástyákat emeltek e vidék fölé. Főbb oromzataik: a Laurin (1026 m.), a Goldbrunn (1266 m.), alább a Nagy-Innovecz (901 m.), keletre a Nagy-Zsodar (856 m.) s a Brezil (736 m.). E bástyák közt fekszik 19 tót s 5 német falu közt bányavárosaink egyik ékessége: a szintén német Kőrmöczbánya. Messze körülöttük mindenütt pusztulóban vannak a régi fajnémet telepek: a nép eltótosodik vagy elszéled; csak a fátráságiak maradtak nagyobb erőben, mint a népesebb, régibb és vagyonosb szepesiek. Kőrmöczbánya 50 év óta csaknem megkét-szerezte lélekszámát, — a többi német telep növekvése lassú, mert idegen elemektől óvatosan elzárkóznak: azokból csak spórákat fogadnak be. Kőrmöczbányán II° erejű a bevándorolt tótság, — míg a többi bányavárosok a felvidéken mind eltótosodtak.

A Garam-völgy felső kétharmadán (és környékén) kizárólag tót fajnép lakik, — az alsó harmadon s a völgyet környező rónán a bars megyei *magyarság* zöme él. A tót nyelvhatár — a Garam—Zsitva-köz szélén: Uj-Peterdnél kiindulva, a Garam-Szekincze közig Tolmács, Nagy-Koszmály, Ó-Bars, Garam-Kelecsény és Dobó-Berekalja, — a *magyar* nyelvhatár — ugyanott Mohiból kiindulva — Kis-Koszmály, Uj-Bars, Marosfalva, Kis-Szecse és Léva helységeken vonul át.

A helységméretek e vidéken általában nagyobbak, mint a megye többi részein. A német községeké: 1 c., 1 b., 4 a., — ezek közt kis falu egy sincs. A magyar községek mérete: 1 β., 2 b., 6 a., 12 β., 18 α., — a tót helységeké: 1 α., 8 a., 24 β., 35 α. Mindegyik fajnépnek megvannak a

saját góczpontjai: a németé Kőrmöczbánya, a magyaré Léva, Nagy-Salló és Zseliz, végre a tót népe Újbánya. S e népek mintha itt jobb viszonyok közt, nagyobb egyensúlyban élnének, mint nyugati szomszédaik. Nagyközségük kevés van, de a körjegyzőségek átlag kicsinyek. A népesség nem oly keveredett, mint nyugat felé: a tiszta tót községek száma a hegyek közt 16, a tiszta magyar községeké a rónaságon 6. Más ajkú elemekből a legtöbb helyre csak súlytalan spórák jutottak; ezek közül magyar községekben túlnyomó a tót, tót községekben pedig a magyar elem (s nem a német ajkú izraelita, mint a Nyitra s főleg a Vág vonalán, — látszik, hogy a galicziai jövevény izraeliták az északi megyékből merre vették terjeszkedésük irányát). Súlyosabb tót kisebbség hat magyar helységben fordul elő: Nagy-Málason IV°, Szt-Györgyön és Zsemléren III—III°, Léván, Bajkán s Uj-Barson II—II°, — jelentékenyebb magyar kisebbség viszont csak két tót falunak jutott: ú. m. Belső-Besenyőnek és Garam-Újfalunak II—II° erejű. A fajtöbbség félszáz év óta az egész vidéken változatlan maradt, kivéve az egy Derezlényt, mely tót faluból meg magyarosodott. Nem is fognak a nyelvhatárok e vonalon egyhamar megváltozni, — mert sem a poliglott községek száma, sem a népükben megfogyottaké nem nagy: félszáz év alatt itt mindössze 7 tót s 6 magyar falu vesztett népességéből, — ez utóbbiak közt a legtöbb veszteség a nagy-sallói rónán a négy Sári-patak termékeny vidékére esik.

Vallás dolgában a németség és tótság kizárólag r. kath.; a magyar helységek közül 21 r. kath., 18 kálvinista, s a kisebbségeket tekintve, a legtöbb magyar helység két felekezetű. Jelentékenyebb izraelita kisebbség csak két magyar faluban van: Mező-Nagy-Sallón, és az egyesült Alsó- és Felső-Veszelen.

Bars megyéről közölt adatainkat a következőkben foglalhatjuk össze.

Van megieszerte 3 város: 1 magyar (Léva), 1 német (Kőrmöczbánya), s 1 tót (Újbánya); van 4 nagyközség: 1 magyar, 1 német s 2 tót. A kisközségek száma 202, melyek 47 körbe kapcsolvák. Ezek közül 37 kör 2—5 jobb módú faluból áll, melyek fajtöbbsége 20 körben magyar, 17-ben tót, — 10 kör 6—7 nem módos faluból van összetéve, melyek fajtöbbsége 1 körben magyar, 9-ben tót.

A helységméretek ilyenek:

méretre	fajtöbbségre		tót	h e l y s é g.
	magyar	német		
nagyméretű	(c) —	1	—	
»	(sb) 1	—	—	
középméretű	(d) —	—	1	
»	(e) —	—	—	
»	(b) 3	1	1	
»	(a) 7	4	14	
kisméretű	(β) 20	—	51	
»	(α) 26	—	79	
együtt	57,	6,	146	

Tiszta magyar község van 8, tiszta tót 19, — tiszta német egy sincs. Súlytalan (¹⁰) magyar kisebbség 51 tót, 1 német községben, ugyanilyen német kisebbség 41 tót s 1 magyar községben, tót minoritás pedig 34 magyar s 4 német községben fordul elő. A súlyosabb kisebbségek a fajtöbbségekhez így állanak:

fajtöbbségre	IV—Vö súlylyal			II—IIIö súlylyal		
	magyar	német	tót	magyar	német	tót
magyar	*	—	2	*	—	12
német	—	*	—	—	*	1
tót	4	—	*	18	3	*

Látszik, hogy a megyében általán kevés a poliglott helység; a magyar elem csak a tót, s a tót elem inkább a magyar községekben állított minoritásokat, mint a németekben, — végre a magyar elem minden súlylyal többször fordul elő tót községekben, mint viszont.

Felekezet szerint a fajnépek megyszerte így csoportosulnak:

A r. kath. községek száma 185, ú. m. 34 magyar, 145 tót és 6 német, — ezeken kívül van a megyében egy tót ág. ev. és 23 magyar *kálvinista* község. A protestáns faluk csaknem mindegyikére esik jelentékeny r. kath. kisebbség, — a r. kath. helységek közül 18-ban van erős ev. ref., 2-ben ág. ev. s 4-ben izraelita kisebbség.

A barsi *magyarság* 3 községe el van szigetelve, — a többi 36 egy tagban fekszik a megye alsó vidékén, sőt egy félszigetszerű nyulvánnyal a nagy magyar nyelvterülethez fűzi a nyitrai magyarságnak egy már-már külön szakított darabját is. A *tótság* a megyében, több tagból áll: 129 község a megye felvidékén adja a legnagyobb tagot; 6 község két tagban elszigetelve fekszik a Garam és Zsitva közt; végre 11 község az alsó Zsitva-melléken ékelte magát a magyar képződmények közé a komjáti öblözet gyanánt, — ez a tót elem valószínűleg a Nyitra-vidékről vagy a Vágvonalról való. A *német* telepek északon a Fátaraság többi telepces németjeivel függnek lánczolatossan össze, — e szigetcsoporthból egy részt már Privigyé körül láttunk, más része itt van Körömöczbánya körül, — a harmadik csoporttal most fogunk találkozni, midőn Barsból átlépünk turóczi területre.

Turóczi megye.

Magas sík, melyet minden felől elsőrendű hegyfalak zárnak körül: nyugatra a kis Fáttra, keletre a nagy Fáttra-csoport ormai. A köztük fekvő plato lapályán a Turóczi-patak kanyarog dél-északi folyással. Ott beéri a Vág-völgyét, mely Turóczi megye alsó sarkában áttör a Fátaraságon, s a turóczi plato alatt ereszkedik Liptóhól Trencsénbe át. A megye felső sarkában egy kisebb mélyedést a Turóczi-patak vájt a bérczfalba, itt a rés Bars megye felé nyílik. E két pítvaron belül fekszik a plato tágas nagy udvara, északnyugaton a Veterna-Hola trachit-bástyáival, dél-keleten a magas Fáttracsoport kúpjáival. A tetőpontok ott 1,110—1,477, itt

1.023—1415 m. közt hullámsanak. E bástyákon át Nyitrából és Zólyomból csak néhány hágó vezet le a nagy belső udvarba, a turóczi hegysíkra.

Kilenczvenhat helység tornya látható, mikor a magaslatokról e sítot áttekintjük: 89 tót és 7 német falu. Mi térszakaszonként fogunk egy-egy pillantást vetni mindanyira.

A Turóc-zölgy és melléke (7 német, 60 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	öten év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szörványos	legsúlyosb	egyéb szörványos	
Mossóc-znióij.							
Felső-Turcsek	β	német	II ⁰ t. II ⁰ e. m.	r. kath.	I ⁰ a. i.	nőtt	német
Alsó-Turcsek	β	német	I ⁰ m. —	r. kath.	I ⁰ i. —	»	»
Szklono	b	német	I ⁰ t. —	r. kath.	I ⁰ a. —	»	»
*Felső-Sztubnya	b	német	I ⁰ t. m.	r. kath.	I ⁰ i. a.	»	tót
Alsó-Sztubnya	β	tót	I ⁰ n. m.e.	ág. ev.	IV ⁰ r. i.	»	tót
*Sztubnya-fürdő	α	tót	II ⁰ n. II ⁰ m. e.	r. kath.	V ⁰ a. i.	telep volt	
Háj	β	tót	I ⁰ n. —	ág. ev.	II ⁰ r. i.	fogyott	tót
Kisfalu	α	tót	I ⁰ n. m.	ág. ev.	III ⁰ r. i.	nőtt	»
Divék	β	tót	I ⁰ n. m.	ág. ev.	IV ⁰ r. i.	»	»
Csremsno	α	tót	I ⁰ e. —	ág. ev.	III ⁰ r. i.	»	»
Dubova	β	tót	I ⁰ n. —	ág. ev.	II ⁰ r. i.	»	»
Nagy-Csepcsén	α	tót	I ⁰ m. n.	ág. ev.	III ⁰ r. i.	»	»
Kis-Csepcsén	α	tót	II ⁰ m. e.	ág. ev.	III ⁰ r. —	»	»
Bodorfalu	α	tót	I ⁰ m. n.	ág. ev.	II ⁰ r. i.	»	»
Kevicz	α	tót	II ⁰ m. —	ág. ev.	I ⁰ r. —	fogyott	»
Dvorecz	α	tót	II ⁰ m. —	ág. ev.	III ⁰ r. —	nőtt	»
Zorkócz	α	tót	— —	ág. ev.	II ⁰ r. —	fogyott	»
Raksa	α	tót	I ⁰ m. —	ág. ev.	II ⁰ r. —	fogyott	»
Szt-Mihály	α	tót	I ⁰ n. m. e.	ág. ev.	V ⁰ r. i.	fogyott	»
*Mossóc	b	tót	I ⁰ n. m.	ág. ev.	III ⁰ r. i.	nőtt	»
Borczfalu	α	tót	— —	ág. ev.	II ⁰ r. —	»	»
Jezernicz-Markovicz	a	tót	I ⁰ m. n. e.	ág. ev.	IV ⁰ r. i.	»	»
Bodófaló	α	tót	I ⁰ n. —	ág. ev.	IV ⁰ r. —	maradt	»
Nagy-Szolóc	α	tót	I ⁰ n. —	r. kath.	II ⁰ a. i.	fogyott	»
Kis-Szolóc	α	tót	I ⁰ m. n.	r. kath.	III ⁰ a. —	nőtt	»
Nedozor	α	tót	I ⁰ n. m.	ág. ev.	III ⁰ r. i.	nőtt	»
Balázsfalu	α	tót	— —	ág. ev.	II ⁰ r. —	fogyott	»
Lászlófaló	α	tót	I ⁰ m. n.	ág. ev.	V ⁰ r. i.	fogyott	»
Ivankófaló	α	tót	I ⁰ m. n.	ág. ev.	II ⁰ r. i.	fogyott	»
Kelemenfaló	α	tót	I ⁰ m. n.	ág. ev.	IV ⁰ r. i.	nőtt	»
Budics	α	tót	I ⁰ n. —	ág. ev.	III ⁰ r. i.	»	»
Jaszenova	α	tót	I ⁰ n. —	r. kath.	IV ⁰ a. i.	fogyott	»
Rudno	α	tót	I ⁰ n. —	ág. ev.	IV ⁰ r. i.	nőtt	»
Ljesno	α	tót	I ⁰ n. —	ág. ev.	I ⁰ i. r.	fogyott	»
*Tót-Próna	a	tót	I ⁰ n. m.	ág. ev.	IV ⁰ r. i.	nőtt	»
Hadviga	α	német	I ⁰ e. —	ág. ev.	IV ⁰ r. i.	»	tót
Brjesty	α	német	I ⁰ t. —	ág. ev.	III ⁰ r. i.	»	tót
Polerjeka	α	tót	I ⁰ n. —	r. kath.	II ⁰ a. i.	fogyott	tót
Ábrahámfaló	α	tót	I ⁰ m. n.	r. kath.	V ⁰ a. i.	fogyott	»
Andrásfalu	α	tót	— —	r. kath.	II ⁰ a. —	fogyott	»
Moskócz	α	tót	I ⁰ n. —	r. kath.	V ⁰ a. i.	fogyott	»
Szt-György	α	tót	I ⁰ m. n. e.	r. kath.	I ⁰ a. i.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsü- lyosb	egyéb szór- ványos		legsü- lyosb	egyéb szór- ványos	óta	előtt
Vriczko	a	német	1 ^o t.	—	r. kath.	—	—	nőtt	tót
Lazon	α	tót	1 ^o m.	n.	r. kath.	1 ^o a.	—	fogyott	tót
*Znió-Váralja	a	tót	1 ^o n.	m. e.	r. kath.	1 ^o a.	i.	fogyott	»
Szlován	β	tót	1 ^o n.	e.	r. kath.	III ^o a.	—	fogyott	»
Lezsjachó	α	tót	—	—	r. kath.	1 ^o a.	—	fogyott	»
Valcsa	β	tót	1 ^o n.	—	r. kath.	1 ^o a.	i.	fogyott	»
<i>T.-sztmártoni j.</i>									
Blatnicza	a	tót	1 ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	tót
Laszkár	α	tót	1 ^o n.	—	ág. ev.	1 ^o r.	—	fogyott	»
Károlyfalu	α	tót	1 ^o n.	—	ág. ev.	1 ^o r.	i.	nőtt	»
Folkusfalu	α	tót	III ^o m.	—	ág. ev.	1 ^o r.	—	»	»
Bálintfalu	α	tót	—	—	ág. ev.	V ^o r.	—	fogyott	»
Deánfalu	β	tót	1 ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
Kis-Rákó	α	tót	—	—	r. kath.	V ^o a.	—	puszta volt	
Nagy-Rákó	α	tót	1 ^o m.	n.	ág. ev.	III ^o r.	i.	nőtt	tót
*Pribócz	β	tót	1 ^o m.	n.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	»	»
Benicz	α	tót	—	—	r. kath.	III ^o a.	i.	»	»
Tarnó	α	tót	1 ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
Trebosztó	α	tót	1 ^o n.	m.	ág. ev.	III ^o r.	i.	fogyott	»
*Neczpáll	a	tót	1 ^o e.	n. m.	ág. ev.	III ^o r.	i.	fogyott	»
Gyulafalu	α	tót	1 ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	»
Bella	a	tót	1 ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
Zsámbokrét	α	tót	1 ^o n.	—	ág. ev.	1 ^o r.	i.	nőtt	»
Kostyán	β	tót	1 ^o n.	m.	ág. ev.	II r.	i.	»	»
Szent-Péter	α	tót	1 ^o n.	m.	r. kath.	IV ^o a.	i.	fogyott	»
*T.-Szt-Márton	b	tót	II ^o n.	m.	ág. ev.	V ^o r. II ^o i.	—	nőtt	»

A német szigetek csoportosan fekszenek a völgy felső részében. A legnagyobb csoport a sztubnyavidéki; négy faluból áll, s a körmöczbányai szigetséggel függ össze. Egy kisebb csoport a nyitra-prigyei német telepekkel tart a hágókon át kapcsolatot. Fél száz éve kevesebb volt a német falu erre: Felső- és Alsó-Sztubnya, Hadviga, Brjesztya és Vriczko tót helységek voltak, — ez a maroknyi németiség mind az ötöt azóta szállta túlsúlylyal meg. Mely jelenségnek csak egy magyarázata van: a tótság tömeges költözése: az elvándorlók helyét 5 faluban a német elem így foglalhatta el.

A kivándorlás igen nagy. Fél száz év óta a környéken a tót faluk fele (60 közül 30) fogyott meg népességében. A lélekszám apadása itt-ott meglepő mérvet ölt: Neczpállon lepadt 1800-ról 1200-ra, Bellán 1900-ról 1090-re, Iváczkofalun 300-ról 150-re. S ezt nem ellensúlyozza némely ponton a virágzó fejlődés: Turócz-Szt-Márton, Divék és Dubova megkészszerették, Zsámbokrét és Nedosor csaknem megháromszorozták lélekszámukat. A turócz-völgyi hegység tót falvai ehhez képest csekély méretűek maradtak. A főhelyek: T.-Szt-Márton és Mossócz (2 b) nem érik fel a 3—3000 lelket; hét község meghaladja az 1000-et (a), más 8 megköze-

liti azt (β), a többi 43 falu apró (α), a hol legtöbb esetben nem lakik több 10—20 családnál. A *tiszta tót* községek száma csak 6. A szórványos más ajkú elem nagyrészt német, vagy német ajkú zsidó, de elég sűrűn fordul elő a magyar elem is. Jelentékeny telepei vannak Folkusfalun (III°), továbbá Dvorecz, Kevicz, Kis-Csepcsén és Sztubnya-fürdő falukban (II—II°).

Vallásra ez a tótság túlnyomólag ág. ev., a németség pedig r. kath. csak két német falunak van protestáns többsége, — 18 falué r. katolikus. Amazok germanizált tót faluk, hol a nép nyelvét elhagyta, de vallását megtartotta. Az izraeliták kevés helységeiből hiányzanak; legnépeseb telepük T.-Szt-Mártonban van (II°).

A megye északi határvidékén, két térszakasz felé kell még fordulnunk.

A Nagy-Fátra alatt (Vág—Turócz-szög 13 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>T.-sztt-mártoni j.</i>									
Podhragy	β	tót	I ^o e.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	tót
Sztavnicska	β	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
Szklabinya-Váralja	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	IV ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Szklabinya	β	tót	I ^o e.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	»
Zábor	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
*Felső-Jeszen	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	»
Alsó-Jeszen	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Alsó-Kálnok	α	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Felső-Kálnok	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Dolina	α	tót	II ^o m.	n.	ág. ev.	IV ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Ivánkaföld	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o i.	r.	telep volt	
Draskócz	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	III ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Deákfalú	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»

A Vág-völgy és környéke (16 tót helységgel):

<i>I.-szt-mártoni j.</i>									
Suttó	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	tót
Rattkó	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»
Krpellán	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
Nolesó	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
Turán	α	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Konszko	a	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
*Szucsán	a	tót	I ^o n.	m.	ág. ev.	IV ^o r. II ^o i.	—	»	»
Jahodník	β	tót	—	—	ág. ev.	V ^o r.	i.	»	»
Tomcsán	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	»	»
Kossut	α	tót	II ^o m.	n.	ág. ev.	IV ^o r.	—	fogyott	»
Bisztricska	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	fogyott	»
Zaturcsa	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	III ^o r.	i.	nőtt	»
Prekopa	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
*Ruttka	b	tót	III ^o n. II ^o m.	e.	r. kath.	IV ^o a. II ^o i.	—	»	»
Klicsin	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»
Lipósz	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»

A Nagy-Fáttra oldalán épült szegényes hegyi faluk, s a Vág völgy nyílásában virágzó helységek képe közt valóban nagy az ellentét. Fenn az elhagyatottság erőtlenné, a gyengeség hervadóvá tette a kezdetleges községi életet, — lenn az élénk forgalmú vasútvonalak, melyeknek Ruttká a gócpontja, életrevalóvá tették a helyi népességet is. Fenn oszlik, enyész a nép, — *csaknem minden falu lélekszáma apad*. Legmélyebbre süllyedt Szklabinya-Váralján: az ötven éve talált 728 lélek lefogyott 287-re. Míg lenn a Vág-völgyben két hanyatló falutól eltekintve — jelentékeny a fejlődés az egész turóczi szakaszon: Tomcsány és Jahodník megkétszerezte, Lipócz megháromszorozta, Ruttká megnégyszerezte (764-ről 2933-ra emelkedett) lélekszámát. Az utóbbiból jelentékeny vasúti telep lett, hol már-már több a más ajkú jövevény, mint a tót törzslakosság; ez a község a környéken az egyellen, hol a felekezeti többség r. kath., s az izraelita kisebbség II°-nyi. Egyebütt magyar is, német-zsidó elem is csak szórva nyosan fordul elő, s a hitélet mindenütt ág. ev.

Turócz megyéről közölt adatainkat röviden összefoglaljuk.

Városa a megyének *nincs*. *Nagyközsége* csak egy van: Turócz-Szt-Márton. A 95 kisközség 10 körbe van kapcsolva. Ezek közül öt kör 11—15 szegény, négy kör 6—9 nem módos faluból áll; jegyzőt és orvost csak egy körben képes 5 falu tartani, — ezek a legmódosabbak.

A *helységméretek* ezek:

	<i>méretre</i>	<i>fajltöbbségre</i>		
		tót	német	
középméretű	(b.)	3	2	} helység
»	(a.)	7	1	
kisméretű	(β.)	15	2	
»	(α.)	64	2	
	együtt	89	7	

Tiszta tót község van összesen 11, *tiszta német* egy *sincs*. Súlytalan (I^o) a más ajkú elem 69 tót, 6 német faluban: amott 18 esetben magyar, 46-ban német, 5-ben cigány, — emitt 7 esetben német, 1-ben cigány. Súlyos kisebbség Turócz helységeiben sehol nincs, — kisebb súlylyal (II—III°), a magyar elem 6, a német elem 3 tót faluban, végre a tót elem 1 német faluban fordul elő. Látszik, hogy a fajnépek itt nem igen keverednek többé.

Felekezeti élete a megyének túlnyomólag ág. ev. A protestáns tót községek száma 71, a r. kath. tót községeké csak 18. A hét német községből 5 r. kath., 2 ág. ev. A protestáns községek közül 18-ban súlyos, 40-ben kisebb súlyú r. kath., — a katolikus községek közül 7-ben súlyos, 6-ban kisebb súlyú ág. ev. minoritás fordul elő.

A német faluk szigetszerű képződmények, s a Fáttraság többi német szigeteihez csatlakoznak. A tótság az egész megyére egy tagban terjed ki, s a felvidéki tót nyelvterület mélyéhez tartozik.

Most bejárjuk azt a négy megyét, hol községalkotó fajnép a *tóton kívül nincs*.

Trencsén megye.

Csupa hegyláncz, hércz-tetőzet és kúp az egész terület. A nyugati Kárpátok gerinczei összeérnek, s belőlük elsőrendű ormok emelkednek ki. Északról északnyugatra az Oszszus, Ladombora, a Beszkidek s a Tavornik hegysora vonul el, — kelet felől a Kis-Fátra lánczai kapcsolódnak egymásba: a rajeczi havasok, a Kis-Magura, a Strazso és délkeletre, Nyitra fölött az Innovecz csoport.

E hérczvilág közepett a völgyek sorai ágaznak szét, mint egy nagy várépületben az átjáró folyosók. A *Vág-völgy* végig vonul az egész épületen, északkeletről délnyugat felé. Ebbe torkol nyugaton a Bellavoda-, északon a Varinka- s a Kisucza-völgy, mely előbb a Bisztra-völgygyel egyesül. Az Innovecz s a Strázsó gerinczéből két kisebb völgyiség nyílik ellentett irányban: a Teplicska-pataké a Vág felé északnyugatnak, a Bebrava-pataké a Nyitra felé délnek ereszkedve. A hérczeken át hegyszorosok és hágók vezetnek részint a szomszéd megyékbe, részint túl az ország határán Morva és osztrák-sziléziai területre.

Lakható vidékein: a völgyteknőkben s a hegyek alatt, 399 tót helység fekszik, részint sűrűn egymás mellett, részint a nagy hegységben szerte szórva. Népeségi viszonyaikat térszakaszok szerint vesszük szemlélet alá, kezdve a legnagyobb szakaszon, mely a megye átlós vonalát adja: a Vág-völgyön.

A Vág-völgy és környéke (196 tót helységgel):

		fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség		a fajtöbbség volt	
A járás és helység neve	A helység mérete	többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta			előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos				
Trencsén i j.											
Vágujfalu	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—		fogyott		tót	
Kossóc	α	tót	I ^o m	—	r. kath. I ^o a.	i.		fogyott		»	
Vieszka	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	i.		nőtt		»	
Rakolub	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	i.		fogyott		»	
Kálnicz	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev. III r.	i.		nőtt		»	
*Beczko	α	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. IV ^o a. II ^o i.	—		fogyott		»	
Révafalu	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o a.	i.		nőtt		»	
Alsó-Szrnye	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev. III ^o r.	i.		»		»	
*Morva-Lieszko	e	tót	I ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r.	i.		»		»	
Bohuszlavicz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o a.	i.		»		»	
Csütörtök	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. IV ^o r.	i.		fogyott		»	
Haluzicz	α	tót	—	—	r. kath. III ^o a.	i.		fogyott		.	
*Bozsác	e	tót	I ^o n.	e.	r. kath. IV ^o a.	i.		nőtt		»	
Nem.-Podhragy	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev. III ^o r.	i.		fogyott		»	
*Melesicz	β	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. IV ^o r.	i.		fogyott		»	
Kochanóc	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r.	i.		fogyott		,	
Nemes-Lieszko	α	tót	I ^o m.	e. n.	ág. ev. IV ^o r.	i.		maradt		»	
Ivanóc	β	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. IV ^o r.	i.		fogyott		»	
Kis-Zsámbokrét	α	tót	I ^o m.	e. n.	ág. ev. IV ^o r. II ^o i.	—		fogyott		»	
Adamóc	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. V ^o a.	i.		fogyott		»	
Kis-Biróc	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. IV ^o a. II ^o i.	—		fogyott		»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ó t a	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Krivoszud-Bodovka	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i	fogyott	tót
Szelec	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»
Nagy-Stankócz	β	tót	—	—	ág. ev.	IV ^o r.	i.	fogyott	»
*Kis-Stankócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o a. II ^o i	—	fogyott	»
Szedlicsna	α	tót	III n.	m. e.	r. kath.	III ^o a.	i.	fogyott	»
Rozvadz	α	tót	I ^o e.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	fogyott	»
Nagy-Birócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o a.	i.	fogyott	»
Apáti	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»
Velecsicz	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
N.-Chocsolna	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	V ^o a.	i.	nőtt	»
Kis-Chocsolna	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Kosztolna	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
*Driethoma	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	II ^o a.	i.	fogyott	»
Zarjecs	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	III ^o a.	i.	fogyott	»
Bobrovník	α	tót	IV ^o n.	—	r. kath.	IV ^o i.	—	fogyott	»
Turna	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»
Barát-Lehota	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Hamri	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	fogyott	»
Bella	α	tót	II ^o n. II ^o m.	—	r. kath.	III ^o a. II ^o i.	—	fogyott	»
Nozdrkócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Biszkupicz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Szoblaho	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Kis-Kubra	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Nagy-Kubra	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Apátfalu	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	á.	fogyott	»
*Trencsén	α	tót	IV ^o m.	n. e.	r. kath.	III ^o a.	i.	fogyott	»
*Ribári	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Nagy-Záblat	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»
Kis-Záblat	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
Hanzlikfalva	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	III ^o a. II ^o i.	—	fogyott	»
Zlatócz	α	tót	I ^o n.	e. m.	ág. ev.	V ^o r.	i.	nőtt	»
Zsabinecz	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	a.	fogyott	»
Isztebnicz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»
Orecho	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	i.	maradt	»
Zsamarócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	i.	fogyott	»
Szkala	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Szkala-Ujfalu	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»
Hrabovka	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»
Ujezdo	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Alsó-Szúcs	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
*Felső-Szúcs	b	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
<i>Puchói j.</i>									
Klucsó	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	tót
*Liboresa-Dvorecz	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o i.	á.	fogyott	»
Nemsova	β	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath.	I ^o i.	á.	nőtt	»
Zavada	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Felső-Szrnyc	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Borcsicz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
*Bolesso	α	tót	III ^o n.	m.	r. kath. III ^o i.	—	fogyott	tót	
Pjecho	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Kamencsán	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Szedmeróc	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Szlavnicz-Vaszka	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	»	»	
Szvacšina-Podváz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Bohunicz	β	tót	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Krivoklat	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Oroszlánkő-Podhagy	α	tót	—	—	r. kath. —	—	nőtt	»	
Mikusóc	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Vöröskő	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Tuchina	β	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Pruska	a	tót	II ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Duló-Ujfalu	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Kvassó	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Lehota-Váralja	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. —	—	»	»	
Zubák	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót	
Felső-Breznicz	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
*Lednicz	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Alsó-Breznicz	α	tót	—	—	r. kath. —	—	nőtt	»	
Horóc	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Lednicz-Rovnye	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Precsin-Lehota	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»	
Huorka	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	—	»	»	
Horenicz	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Medne	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. —	—	nőtt	tót	
Sztrazsenicz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	i.	fogyott	»	
Hrabovka	α	tót	—	—	r. kath. II ^o a.	—	fogyott	»	
Vaszka-Bezdedo	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	nőtt	»	
Felső-Kocskócz	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	á.	»	»	
*Pucho	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath. III ^o i. III ^o a.	—	fogyott	»	
Noszicz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Nimnicz	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. V ^o r.	i.	fogyott	»	
Illavai járás.									
Prejtba	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
Illavka	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
Klobusicz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	á.	fogyott	»	
*Illava	b	tót	III ^o m.	n. r. sz.	r. kath. I ^o i.	e. k. g. a.	nőtt	»	
*Kasza	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»	
Kasza-N.-Podhagy	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Nozdrovics	α	tót	III ^o m.	n. e.	r. kath. II ^o i.	a.	fogyott	»	
Tunezsicz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Lédecz	β	tót	I ^o n.	v. e. m.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajlőbbség volt
		tőbbsége	kisebbségei		tőbbsége	kisebbségei		óta	öten év előtt
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos		
Podhorje	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőt	tót
Hlozsa	α	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
*Bellus	b	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Viszolaj	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Szlopna	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Alsó-Lieszko	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	—	—	fogyott	»
Felső-Lieszko	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Szverepcz	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Alsó-Kocskócz	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőt	»
<i>Vágheszterczei j.</i>									
Milochó	β	tót	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	tót
A.-Mostyencz	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
F.-Mostyencz	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Nemes-Kvassó	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
*Vág-Besztercze	b	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o i.	—	—	nőt	»
Orlove	α	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	á.	—	»	»
Okrut	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	e.	—	fogyott	»
Upohlav	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
*Kis-Ugyics	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Nagy-Ugyics	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőt	»
Proszne	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Sztupne	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Kis-Jeszenicz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Nagy-Jeszenicz	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Podvazs	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőt	»
Sebestyénfalu	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
*Vág-Podhragy	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Vághéve	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	e.	—	fogyott	»
Farkasd	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Pelyvás	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Somfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőt	»
Urbano	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	—	fogyott	»
Rassó	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Marsófalú	α	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	—	—	fogyott	»
*Predmér	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	—	nőt	»
Hradna	α	tót	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	—	fogyott	»
Szulyó	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. II ^o r.	i.	—	nőt	»
Jablonófalú	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	i.	—	fogyott	»
Hrabova	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	—	nőt	»
Alsó-Mélyesd	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
Felső-Mélyesd	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
Peklina	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
Pastina-Zavada	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
Ovcsarszko	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Hricsó-Váralja	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	a.	—	nőt	»
*Alsó-Hricsó	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Bittse-Lehota	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
Felső-Hricsó	α		n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>Bittsei járás.</i>									
{ Benyó	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót	
{ Miksafalva	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Hvosznicz	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
*Styavnik	c	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Hlinik	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. III ^o i.	—	nőtt	»	
{ Kis-Bittse	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ *Nagy-Bittse	b	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»	
{ Nagy-Kotesso	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Nemes-Kis-Kotesso	β	tót	III ^o n.	m.	r. kath. III ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Oblazo	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ *Royne	c	tót	I ^o n.	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Szvedernik	α	tót	—	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Zarjecs-Keblo	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
{ *Dlhepole	b	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
<i>Zsolnai járás.</i>									
*Zsolna	d	tót	III ^o n. II ^o m.	e.	r. kath. II ^o i.	a.	nőtt	tót	
{ Sztrázso	α	tót	I ^o e.	m. n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Zavodje	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Banova	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Bittsicze	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. IV ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»	
{ Ljetava-Lucska	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Illove	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»	
{ Turo-Tridvori	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
{ Porubka	α	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»	
{ Visnyo-Turo	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Sztranyavi	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Roszina	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
{ Trnove	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Moys-Lucska	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Sztrecsno	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ *Várna	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Moys	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Gbellan	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Teplicska	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	telep volt	»	
{ Zasztranje	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
{ Nedecz	α	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»	
{ Sztrázsa	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
{ Alsó-Tizsina	β	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»	
{ Krasznyán	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Nezbud Lucska	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	

A Bellavoda-völgy (12 tót helységgel):

<i>Puchoi járás.</i>									
{ *Laaz	a	tót	—	—	ág. ev. V ^o r.	i.	—	nőtt	tót
{ Dubkova	α	tót	—	—	ág. ev. III ^o r.	i.	—	fogyott	»
{ Vidrna	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	—	fogyott	»
{ *Luki	β	tót	III ^o n.	m.	r. kath. III ^o i.	a.	—	fogyott	»
{ Liza	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	—	fogyott	»
{ Zarjecs	β	tót	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o r.	i.	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Zbora	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o i.	r.	—	fogyott	tót
Mesztetsko	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	nőtt	»
Mostyistye	α	tót	—	—	ág. ev. —	—	—	»	»
Hosztina	α	tót	—	—	ág. ev. IV ^o r.	—	—	»	»
Ihristye	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. I ^o i.	r.	—	fogyott	»
*Dohnan	β	tót	—	—	r. kath. IV ^o a.	i.	—	fogyott	»

A Vág-völgyhöz hozzákapcsoltuk a *környéket*, főleg Trencsén és Pucho vidékén azokat a kis falukat, melyekből egy-egy körjegyzőség messze szétterjed a Vág-völgy, s a Lopenih és Luhov határhegyek közli. A mi apró mellék-völgy ezekből a Vág felé ágazik, azokat nem vehettük figyelembe, hacsak szét nem daraboljuk a körjegyzőségeket, melyek segítségével könnyebb az áttekintés e térszínen, mint nélkülük. Így került 31 kör és 196 község a Vág-völgy keretei közé. Csak a *Bellavoda*-völgy 12 faluját emelhetjük ki a többiek közül a Vágvonalon puchói szakaszán.

Csupa *tót* helységek ezek. Van köztük egy város (Trencsén), s 2 nagyközség: Zsolna és Felső-Szűcs és 205 kisközség. *Népössége* Trencsén városnak nagyméretű (α), más 18 helységé közép méretű (1 d., 4 c., 6 b., 7 a.), a többi 189-é, kisméretű, melyek nagy része (138) egészen apró (α). E viszonyok bizonyynyal kicsinyesek, s a nép hervadoz is bennük. Szegénységére vallanak az átlag 8—10 faluból álló jegyzői körök, — s főleg az *elnéptelenedő faluk roppant száma*. A trencsényi Vág-vidéken 50 év óta 120 helység népszáma fogyott le a 208 közül, — járásonként: Illava és Pucho körül a községek kisebb, Bittse, Zsolna és Vág-Besztercze körül a *nagyobb fele*, Trencsén körül *több mint kétharmada*. Egyes faluk úgyszólván teljesen kiürültek: másfél-másfélszáz lélekből Bellán 88, Nozdrkóczon 39, Bobrovnikon 36 maradt meg, — Rakolubon volt 750, van 170, Rovnén volt 5600, s ma nincs 4000 lélek. Egyes pontokon szaporodott a nép, de csak kivételesen. Ilyen Zlatócz, Hrabovka, és Illava példája, melyek megkészszerették népességüket, — ilyen Trencsén, mely 3300 lélekről 5100-ra, Ilovnicz, mely 150-ről 580-ra és Laáz, mely 405-ről 1660-ra nőtt.

Más *fajnépekből* a vágvidéki *tótság* oldalán sok németajkú zsidó, s kevés magyar elem található. *Tiszta tót* község van 36; — a faluk nagy részében sporadikus kisebbségeket látunk, melyek nagyobb fele *német-zsidó*, kisebb fele magyar. Vannak egyes községek, hol az izraeliták részben *tót* ajkuaknak vallják magukat, — itt a népesség zsidó hányada felülmulja a német hányadot. Nagyobb izraelita telepek vannak: Beczkón, Kis-Zsámbokréten, Kis-Biróczon, Kis-Stankóczon, Bellán, Hanzlikfalván, A.-Licszkón, Vág-Beszterczén, Okruton, Benyón, N.-Bittsén Zsolnán és Várnán (II—II°), Nemes-Lis-Kotessón, Hliniken. Puchon és Bolessón (III—III°).

Jelentékeny *magyar* kisebbség csak Trencsén városban (IV°) továbbá Illava és Nozdrovics helységben (III—III°) van. Illaván találunk román és

szerb spórákat is, — de ezek itt a fajnépek közt kivételes helyet foglalnak el: t. i. fegyházlakók.

Vallásra a vágvidéki tótság 180 helységben r. kath., 28-ban ág. ev.

Most a Vág-vidéktől *délkeletre* eső hegyek és völgynyílások térszínéhez fordultunk: a rajeczi havasok, a Kis-Magura, a Strazso s az Innovecz-csoport felé.

A rajeczi havasok alatt (40 tót helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt	
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
				legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos	óta	előtt	
Zsolnai j.									
{	*Facsó	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót
	Trszlenna	α	tót	II ^o m.	—	r. kath. II ^o a.	i. e.	nőtt	»
	Frivald	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
	Gyuresina	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Suja	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»
	Nagy-Cserna	α	tót	—	—	r. kath. —	—	nőtt	»
	Kis-Cserna	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
	Jaszenova	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	*Klacsán	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
*	Rajecz	b	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
{	*Kő-Poruba	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Kunyerad	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
	Kunfalva	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Sztranzske	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Poluszje	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Zbinyó	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Pleban-Lehota	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»
	Babko	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»
	Szvinna	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
	*Ljetava	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
	Podhorje	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Szunyog-Zavada	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»
	Brezani	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Huorki	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Bittarova	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»
Vágbesztercei j.									
	Vrch-Tepla	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott	»
	Bodina	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	i.	fogyott	»
	Zaszkalye	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
	Kosztelecz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	i.	fogyott	»
	Podmanin	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
	Prazno	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	*Precsin	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Pocsano	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Nemes-Zavada	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Lednicz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
	Kardos-Vaszka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	maradt	»
	*Domanizs	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Domanizs-Lehota	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»
	Szádeczne	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Cselko-Lehota	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»

A Kis-Magura és Strazso hegység alatt (32 tót helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt			
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év			
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt		
Illavai j.												
{	Podszkal	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót			
	Trsztye	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
	Gyurgyove	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»			
	Briesztenne	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»			
	*Pruzsina	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»			
	Majlén	β	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»			
	Csicsmán	a	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»			
	*Zlyeho	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»			
	Kaszsa-Rovne	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
	Kopecz	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{	Kaszsa-Kis-Podhragy	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
	*Felső-Poruba	β	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
	Lieszkovecz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
	*Dubnicz	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
	Kis-Kolacsin	α	tót	II ^o n.	e.	r. kath. II ^o i.	—	fogyott	»			
	Nagy-Kolacsin	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»			
	Baáni j.											
	{	Cserno-Lehota	α	tót	—	—	r. kath. II a.	i.	fogyott	»		
		Sipko	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	i.	nőtt	»		
		*Nagy-Szlatina	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. V ^o a.	i.	fogyott	»		
Kis-Szlatina		α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o a.	i.	nőtt	»			
Kraszna		α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o a.	i.	fogyott	»			
Timorháza		α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. V ^o r.	i.	nőtt	»			
Trebichava		α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	»	»			
Zavada		α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	i.	»	»			
Ksinna		a	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. I ^o r.	i.	»	»			
Radissa		α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	»	»			
{	Omasztina	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. III ^o r.	i.	fogyott	»			
	Zsitna	α	tót	I ^o n.	e. m.	ág. ev. IV ^o r.	i.	nőtt	»			
	Zay-Podhragy	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	fogyott	»			
	*Zay-Ugrócz	a	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. IV ^o a.	i.	nőtt	»			
	Latkócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o e.	a.	fogyott	»			
{	Felső-Nastiez	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	i.	nőtt	»			

A Bebrava-völgy (28 tót helységgel):

<i>Baáni j.</i>											
Bobot	β	tót	II ^o n.	m. e.		r. kath. I ^o i.	—			nőtt	tót
Bobot-Lehota	α	tót	—	—		r. kath. I ^o i.	—			»	»
Hornján	α	tót	I ^o n.	e.		r. kath. I ^o i.	—			»	»
Luttó	α	tót	I ^o e.	—		ág. ev. V ^o r.	—			<i>fogyott</i>	»
Podluzsány	β	tót	I ^o n.	m.		ág. ev. IV ^o r.	i.			nőtt	»
Farkaska	α	tót	I ^o n.	—		r. kath. II ^o e.	i.			<i>fogyott</i>	»
Dubnicska	α	tót	I ^o n.	m.		ág. ev. III ^o r.	i.			<i>fogyott</i>	»
Prusz	α	tót	—	—		r. kath. I ^o a.	—			nőtt	»
*Dezser	β	tót	II ^o n.	m.		r. kath. IV ^o a.	i.			<i>fogyott</i>	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeink:			felekezeti népének			a népesség	a fajttöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			légsúlyosb	egyéb szórványos		légsúlyosb	egyéb szórványos		
Felső-Ozor	α	tót	II ^o n.	m.	ág. ev. III ^o r.	i.	fogyott	tót	
Alsó-Ozor	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o a.	i.	fogyott	»	
Kis Chlivény	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	i.	nőtt	»	
Dvorecz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Halaacs	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	á.	nőtt	»	
Nagy-Chlivény	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Pecsenyéd	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Kis-Borcsány	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Rongyos-Sztricie	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. III ^o i.	—	fogyott	»	
Alsó-Nasticz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Biszkupicz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
*Baán	b	tót	II ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	a.	nőtt	»	
Mjezgócz	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. III ^o a.	i.	»	»	
Brezolub	α	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. IV ^o a.	i.	»	»	
Pravoticz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Viszocsány	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»	
Ribény	a	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	nőtt	»	
*Kis-Sztricie	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»	
Nagy-Sztricie	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	

A Teplicska-völgy (6 tót helységgel):

<i>Ilavai j.</i>									
Alsó-Poruba	ξ	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		fogyott	tót
Missén	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»
Trencsén-Teplicz	a	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o i.	a.		fogyott	»
Dobra	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	a.		nőtt	»
*Trencsén-Tepia	a	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.		»	»
Prilesz	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. —	—		fogyott	»

Az Innovecz hegység körül (20 tót helységgel):

<i>Baáni j.</i>									
Petri-Lehota	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	tót
Petyorka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
Bossán-Nepojrácz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—		fogyott	»
Nemes-Miticz	α	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. I ^o i.	—		fogyott	»
*Felső-Motesicz	ξ	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»
Alsó-Motesicz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—		fogyott	»
Rozsöny-Nepojrácz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»
Rozsöny-Miticz	α	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. I ^o i.	a.		»	»
Kosztolna-Miticz	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—		fogyott	»
Jasztarabje	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»
Nagy-Gradna	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
Dubodjel	ξ	tót	I ^o n.	—	r. kath. —	—		»	»
Kis-Gradna	α	tót	—	—	r. kath. —	—		»	»
Csuklász	α	tót	—	—	r. kath. II ^o i.	—		fogyott	»
Czimenna	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»
*Alsó-Draskócz	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath. II ^o a.	i.		fogyott	»
Felső-Draskócz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. —	—		fogyott	»
Ruszkócz	α	tót	—	—	r. kath. II ^o i.	á.		nőtt	»
Szvinna	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	á.		»	»
Kis-Neporác	α	tót	IV ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—		»	»

Az Innovecz-csoporttól a rajeczi havasokig 1040—1400 m. magas hegybástyázat húzódik át e térszínen; a bérczek tövében, s a kisebb-nagyobb völgynyílásokban 126 tót helység népesíti azt be. Apró hegyi falu jellegét viseli a legtöbb, viszonyaik láthatólag szegényesek. Nagyközség csak 2 van: Rajecz és Baán. A kis falukból átlag 7—10 ad egy-egy kört, a községek tehát általában szegények. Ennek megfelelnek kicsinyes méreteik: csak a két nagyközség közelíti meg a 3000 lelket, 12 alatta marad 2000-nek, 15 nem tesz ki 1—1000, 97 pedig 5—500 lelket. *Nagyobb fele* a faluknak: szám szerint *69 fogyott* az utolsó félszáz év alatt, a többi stagnál, vagy gyarapodása jelentéktelen. Látszik, hogy a kivándorlási mozgalom mennyire megrendítette e nép egykori egyensúlyát.

A *tiszta tót* községek száma e hegyek közt 33, valamivel kevesebb, mint a Vágvidéken, de ott is, miként itt, a hozzáférhetlen hegyi faluk maradtak egyajkúaknak. Lenn a völgyekben a legtöbb tót helységre jut kevés más fajta, főleg zsidó elem. Magyar e vidéken csak sporadikusan fordul elő, sok községből az ily apró rajok is hiányzanak. A legnépesebb magyar telep Prileszen (Teplicska-völgy) és Trstennán van (rajeczi völgy).

A *hitélet* e hegyvidéken nagy túlsúlytal *r. kath.* Az *ág. ev.* egyház hívei kisebb területre szorítkoznak: a Strázso hegység körül (baáni j.) 8, a rajeczi havasban 1, a Bebrava-völgyben 4 község protestáns; ugyanott több *r. kath.* községben erős *ág. ev.* kisebbséggel találkozunk. Az *izraelitasság* a hegyek közt gyéresebb és szórványosabb, mint az élénkebb forgalmú tág völgyekben. Amott sok községből hiányzik; nagyobb számmal Ruszkócz, Csuklász, Kis-Kolacsín, Baán és Trencsén-Teplicz falukban (II—II°) és Rongyos-Striczén (III°) fordul elő.

Áttérünk a Vágvidéktől *észak és észak-nyugat felé* eső hegyek és völgyek népességi viszonyaira.

A Javornik hegység alatt (9 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Vágbesztercei j.									
{ Kliesztina	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót	
{ Hlatne	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
{ *Alsó- és Felső-									
{ Mariko	c	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
{ *Papradno	b	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
{ Bronistye	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Bittsei járás.									
{ Szetyeho	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
{ Psurnovecz	β	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»	
{ *Petrovecz	a	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»	
{ *Kollarovecz	a	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	

A Kisucza-völgy (34 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség		a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbsége		őta	előtt		
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos				
<i>Bittsei járás.</i>											
*Viszoka-Makó	c	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót			
<i>Csaczai járás.</i>											
*Turzófalva	88	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót			
{ Olesna	a	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Podviszoka	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»			
{ *Sztasko	a	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Zakopce	b	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ *Rakova	c	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»			
{ *Csácza	d	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»			
{ Horelicz	β	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
<i>Kisucza-Ujhelyi j.</i>											
{ Dunajo	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ *Ochodnicza	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ Lodno	β	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Lieszkovecz	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»			
{ *Povinna	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ Budatin-Lehota	α	tót	—	—	r. kath. —	—	nőtt	»			
{ Radola	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
*Kisucza-Ujhely	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ *Neszlusa	a	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Rudinszka	β	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Dubje	α	tót	—	—	r. kath. II ^o i.	—	fogyott	»			
{ Nagy-Rudina	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Kis-Rudina	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ Luki	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ *Nagy-Divina	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ Lalinek	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ Kis-Divina	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	—	fogyott	»			
{ Markofalva	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	—	fogyott	»			
{ Oskerda	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Sznazsnicza	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ Brodno	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Zadubje	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»			
{ Vranje	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			
{ *Budatin	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»			
{ Chumecz	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»			

A Beszkidek közt (4 tót helységgel):

<i>Csaczai járás.</i>									
{ Szkalite	b	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	tót
{ *Cserne	a	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
{ Szorcsinovecz	a	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
*Oscsadicza	c	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	»

A Ladombora-hegység alatt (6 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Kisucza-Ujhelyi j.									
*Felső-Vadicso	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót	
Alsó-Vadicso	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Pazsite	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
Lopusna	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
Közép-Vadicso	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
Kotrszina-Lucska	α	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	

A Bisztra-völgy (8 tót helységgel):

<i>Kisucza-Ujhelyi j.</i>									
*Új-Besztercze	c	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	tót
Rjecznica	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Ó-Besztercze	b	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Radovszka	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	»
Lutissa	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Klubina	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Zboro	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Kraszno	b	tót	—	—	r. kath. —	—	—	<i>fogyott</i>	»

A Varinka-völgy (4 tót helységgel):

*Felső-Tizsina	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	tót
*Tyernova	c	tót	—	—	r. kath. —	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Bella	b	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Liszicza	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	<i>fogyott</i>	»

A megye északi felvidéke volt mindenha leggyéribben benépesítve. Mert itt vannak a legnagyobb hegységek s a legmagasb csúcsok: a Beszkid-csoportból a Nagy-Polom (1067 m.), az Oszsusz-hegységben a Racza (1267 m.) s a Fátraságban a Fáttra-Kriván (1669 m.). E területnek ma is csak kis része lakható. Míg a Vágvidéken (a Bellavoda-völgygyel) 341,101 k. holdra 208, s a megye keleti bércei közt 206,964 k. holdra 126 község esik, addig az északi bércevilág 220,583 k. hold területén csak 65 helység van. Itt minden 3400 holdra, a Vágvidéken pedig minden 1640, s a keleti bércek közt minden 1660 holdra jut egy-egy helység.

Annál tömörebb a felső vidék népessége, itt van a megye *legtöbb nagy és népes községe*. A kis faluk száma 38 (19 β és 19 α); a közép-méretűeké 26 (13 a., 6 b., 6 c., 1 d.). Sőt van egy nagyméretű helység: Turzófalva (Turzovka) a Kisucza-völgyben, mely népszámával (88.) Trenčsén városét is (8.) messze túlhaladja.

E képződmények kettőt bizonyítanak: 1. a természeti viszonyok befolyását a népességre, s 2. azt, hogy *régi* fajnép lakja e vidéket. A tótságról öt vármegyében láttuk, hogy mennyire kedveli a kis falu tipusát (α), s a hegyekben többnyire ily apró csoportonként telepedett le. A nagy bércek közt kevés a településre alkalmas tér, ily pontokon a

tót is kénytelen nagy tömörséggel együtt maradni. Így fejlődött ki a népes *nagy faluk* egész sora a megye csaczai és bittsei járásaiban, jelentékeny méreteikből ítélve, régi fajnép régi fészke gyanánt, hosszú fejlődés eredményeül.

Az újabb idők megállították a fejlődést itt is: ötven év alatt 65 község közül 47-ben *fogyott meg* a népesség, s csak 18-ban nőtt jelentéktelenül. Markófalú, Lalinek, Kis-Rudina, Dubje és Dunajo elvesztették lakóik felét, más öt hegység népszáma harmadát, Rjecsniczán 2000-ről leapadt 800-ra, Zakopcsén 3400-ról 2500-ra.

E zárt területen, mely más fajnépektől a legtávolabb, s a nagy forgalom körein kívül esik, a községek nagyobb fele (37) *tiszta tót*. Németajkú izraelita rajok 28, magyar spórák csak 5 községben találhatók. Jelentékenyebb (II°) zsidó telep van Nagy-Rudinán, Kis-Divinán és Markófalván.

Vallásra Trencsén egész északi része r. kath. Más felekezetekből — kivéve az izraelitákat — szórványos kisebbségek sincsenek.

A megye népességi viszonyairól álljanak itt a következő összefoglaló adatok.

Van a megyének 1 *városa* (Trencsén), 9 *nagyközsége* és 69 körbe kapcsolt 389 *kisközsége*, valamennyi tót. A körjegyzőségek közül 2—5 faluból áll 34, 6—9 faluból 29, végre 10—11 faluból áll 8 kör.

Méretekre a helységek így állanak:

van nagyméretű (88)	1	középméretű (d)	1	kisméretű (β)	81
» (9)	1	» (e)	11	» (α)	257
		» (b)	14		
		» (a)	33	összesen	399 helység.

A *tiszta tót* helységek száma 115. A poliglott helységek közül a súlyos kisebbség 2-ben magyar, 1-ben német, a kisebb súlyú minoritás 5-ben magyar, 31-ben német (nagy részt izraelita). A többi 245 helységben súlytalan kisebbségek (I^o) vannak. Általán a más ajkú nép megszerte oly kevés, hogy a nyelvterületi viszonyokon a tótok tömeges kivándorlása sem változtathat; e mozgalom egész Trencsénre kiterjed: *félszáz év óta 236 helységben*, vagyis a megye helyiségeinek közel *két-harmadában* csökkent meg a népesség tetemesen.

Felekezeti élete a megyének 257 helységben r. kath., 42-ben ág. ev. A protestáns helységekben erős r. kath. kisebbségek vannak, míg a katolikus helységek közül 41-ben ág. ev., 55-ben az izraelita kisebbség erős.

A megye *határszéli* fekvése bizonynyal megkönnyítette a népességnek a kivándorlást s a *bujtogató ügynököknek az agitációt*. Látni fogjuk működésük eredményét a *többi határszéli megyékben* is legott.

Árva megye.

Északra s észak-nyugatra a Babia-Gura s az Oszszus havasai választják el Gácsországtól, délről a lipiói Mészköhegység, dél-nyugaton a Kis-Fátra szegélyezi, melyből egy hosszú nyúlvány a megye szívéig terjed: ez az árvai Magura. Csak kelet felé nyitabb a térszín; ott a nagy hegyek közt egy tágas *katlan* képződött: a *jablonkai hegység*, hol a Fekete-Árva a Babia-Gurából, a Fehér-Árva az Oszszusból, mellékpatakjaik a környék összes bérceiből összefolynak, hogy a nagy Árva vadregényes völgségén át, számos zuhatagot képezve, keresztül törjék a mészhegyeket s a túrócz-árvai határnál a Vág vizébe ömöljenek. A jablonkai hegysíkot a magas Kárpátok keletről csak galicziai területen zárják el. E katlanból, s az azt környező havasokból néhány hágó lépcsőzete, s a nagy Árva-völgy meredek folyosója vezet ki.

A megye 97 helységéből legtöbb a nagy Árva-völgyben és környékén épült, kisebb csoportok a mellékvölgyek közt oszlanak meg. A hegy-síkra jutott a legkevesebb: az a táj a kövecses talaj, a *bori mocsarak*, a sok átfutó patak s *az utak hiánya* miatt településre nem alkalmas.

Mi széttekintünk előbb a havasi faluk, a mellékvölgyek községei közt, s aztán a Nagy-Árva völgyén hatolunk át.

A Babia-Gura alatt (3 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szorványos		legsúlyosb	egyéb szorványos		
Trsztenai j.									
{ Felső-Lipnicza	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
{ *Alsó-Lipnicza	b	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
{ Also-Zubnicza	β	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	

A Fekete-Árva-völgy (13 tót helységgel):

<i>Trsztenai j.</i>									
{ Felső-Zubnicza	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	tót
{ Szárnya	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ *Podvilk	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ Karkabuz	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
{ Bukovina-Podszkle	β	tót	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ Oravka	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	»
{ Pekelnik	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ *Jablonka	c	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ Chizsnye	a	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	»
{ Hámri	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ Oszada	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ Usztye	a	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ *Trsztena	b	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»

A Polhoranka-völgy (5 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység merete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Namesztói j.</i>									
{ Polhora	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	tót
{ Szihelne	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ Rabesa	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ Rabcsisze	a	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	»
{ *Zubrohlava	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»

A Fehér-Árva-völgy és környéke (21 tót helységgel):

<i>Namesztói járás.</i>									
{ Erdődka	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	tót
{ *Zakamene-Klin	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ Novoty	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ Lomna	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ Krusetnicza	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ Breza	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
{ *Loczka	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ Vaszilo	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
{ Vanyorka	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
{ Hrustin	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
{ Babin	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
{ Tyapesso	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
{ Jaszenicza	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
{ Benediko	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ *Mutne	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
{ Veszele	a	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
{ Klin	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ *Namesztó	a	tót	II ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	a.	a.	nőtt	»
{ Vavrecska	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
{ Szlanicza	β	tót	I ^o e.	n	r. kath. II ^o i.	—	—	nőtt	»
{ Bobro	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»

Az Oravicza-völgy (6 tót helységgel):

<i>Trsztenai járás.</i>									
{ Szucsahora	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	tót
{ Hladovka	β	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
{ *Csímhova	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
{ Vittanova	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ Brezovicza	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
{ Ljeszek	a	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»

A *Fekete-Árva* az 1725 m. magas Babin-Gura keléti lejtőin, a *Polhoranka* a nyugati lejtőn ered. Emez a *Fehér-Árvába* torkol, melynek forrásai az 1069 m. Osszus alatt fakadnak és vize a Fekete-Árvával Usztyénál egyesül. A lipitói mészkőhegység, melynek csúcspontjai: az 1806 m. Szivi orom, s a 2176 m. Banikov, számos patakot küld még az Árvába, melyek közt legnagyobb a Turdossinál torkoló *Oravicza*. A táj ország-

szerte a legzordonabbak közül való, bérctetőit az év nagy részén át hó borítja. De a tótság itt viszonylag népes községeket alkotott. A nép közé sok lengyel elem vegyült a szomszéd Gácsországból, s részben ma is lengyelül beszél. A községek régiségére vallanak tetemes méreteik: 1 c., 2 b., 19 a., 17 β. és 9 α. Kisközség mind a 48, de alig ötödrészüik a legkisebb méretűekből (α) való. Itt is, mint Trencsén északi részében, a kedvezőtlen térvizonyok nagyobb tömörségre szorították a tótságot. De a kivándorlás itt is, bár nem oly erősen, mint Trencsénben, meghervasztotta a községeket: 48 közül 21 *vesztett népességéből* félszáz év óta. A *tiszta tót* faluk száma 21, más fajnépektől lengyel (a statisztika az «egyéb nyelvű» rovatban sommázza) és izraelita-német elem található szórványosan, magyar spóra csak Trsztenán és Námesztón, melyek szolgabírószági székhelyek. A tótság e vidéken kizárólag r. kath. Más felekezetnek — az izraelitán kívül — nincs nyoma. Nagyobb izraelita telep van: Namesztón és Szlaniczán.

Az Árva-völgy és környéke (41 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Vári j.								óta	előtt
Felső-Stepano	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
Alsó-Stepano	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	—	fogyott	»	
Medvedzse	α	tót	I ^o m.	e. n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
*Turdossin	a	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o i.	—	fogyott	»	
Krasznahorka	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Zabido	β	tót	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
Nemes-Dedina	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»	
Nizsna	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
*Podbjel	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Bjelipotok	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Habovka	β	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»	
Zuberecz	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Kriva	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Dluha	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Paraszt-Dubova	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Chlebnice	a	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»	
Felső-Lehota	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Alsó-Lehota	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Árva-Váralja	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Kubini j.									
Knyázsa	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót	
Medzibrody	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»	
Mokragy	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»	
Bezine	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Zaszkal	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott	»	
Medzi-Hradne	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	fogyott	»	
Jaszenova	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev. I ^o i.	r.	nőtt	»	
Oláh-Dubova	β	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»	
*Alsó-Kubin	a	tót	II ^o m. II ^o n.	—	r. kath. IV ^o a. III ^o i.	—	nőtt	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos			
ötven év								óta	előtt	
N.-Biszterecz	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	V ^o r.	II ^o i.	—	fogyott	tót
Kis-Biszterecz	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev.	II ^o r.	—	i.	fogyott	»
Benyo-Lehota	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	i.	fogyott	»
Revisne	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	V ^o a.	—	i.	fogyott	»
Isztebne	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev.	II ^o r.	—	i.	fogyott	»
Nagyfalu	a	tót	I ^o n.	m.	ág. ev.	III ^o r.	—	i.	fogyott	»
Geczal	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	V ^o r.	—	i.	fogyott	»
Zabrezs	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	i.	fogyott	»
Poruba	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o i.	—	r.	fogyott	»
Zsasko	a	tót	—	—	ág. ev.	III ^o r.	—	i.	fogyott	»
Kralovan	α	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev.	II ^o r.	—	i.	nőtt	»
*Párnica	a	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	i.	»	»
Zazriva	b	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	i.	»	»

A Mészhegység alatt (8 tót helységgel):

Kubini járás.									
Malatina	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	á.		nőtt	tót
Oszádka	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. I ^o i.	r.		fogyott	»
Pokrivács	α	tót	—	—	ág. ev. II ^o r.	—		fogyott	»
Prihis	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		fogyott	»
Puczó	α	tót	—	—	r. kath. —	—		fogyott	»
Sznye	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o i.	—		fogyott	»
Lestin	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—		fogyott	»
Felső-Kubin	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. II ^o r.	i.		nőtt	»

A nagy Árva-völgy az árvai Magura s a lipitói Mészhegység közt kanyarog Túrócz megye felé. Keskeny nyílása fölött a bércezfalak a Magura felől meredek és lakatlanok, a Mészhegység felől azonban több lakható zug akad; ezeken át vezet a legtöbb hágó is a lipitói Vág-völgybe. E vidéken 49 tót község fekszik, közel egymáshoz. Nagyközségi jellege csak Alsó-Kubinnak van, mely a megye székhelye, de nem ez a legnépesebb a megyében, hanem Jablonka (c.) a Fekete-Árva felső folyásánál, a nagy Árva körül pedig Zazriva (b.) a pupovi hágó alatt; Alsó-Kubin népszáma nem éri föl a 2000 lelket (a).

A helységméretek a völgyben s a Mészhegységben: 1 b., 10 a., 12 β., 26 α. Az apró faluk száma itt már sokkal nagyobb, mint fenn a hegységben. Oka is nyilvánvaló: itt a kivándorlás hullámai tetemesbék, mint amott. A 49 falu közül 29-ben *fogyott le a népszám*. Nagyfalu, Zabrecs, Isztebne, Lestin és Szrnyacze elvesztették lakóik egyharmadát, Zsasko elvesztette közel felét. Medzibogy, Bezincz és Knyázsa pedig többet veszített a felénél (Bezinczen volt 600, van 288; Knyázsan volt 574, van 269; Medzibogyon volt 720, van 336 lélek), s mindez alig félszáz év alatt. *Tiszta tót helység* e vidéken csak 9 van. A többi 40 közül 2-ben nagyobb magyar telepet találtunk: Alsó-Kubinban és Árva-

Váralján (II—II°), a s itt-ott néhány magyar spórát. Egyéb más ajkú elem az Árva-völgy körül nincs más, mint németajkú izraelita és kevés lengyel.

Felekezetre a tótság 30 községben r. kath., a protestáns Túrócz és Liptó megyékkel határos 19 községben pedig ág. ev. Az utóbbiak legtöbbször vannak erős katolikus kisebbségek. Erős protestáns kisebbség csak Alsó-Kubinban (IV°) és Alsó-Stepanon (II°) van. Tetemes az izraelita kisebbség Alsó-Kubinban (III°), Turdossinban és Nagy-Bisztfereczen (II—II°). Alsó-Kubinban a r. kath. többség IV° (37%) protestánssal és III° (23%) izraelitával szemközt csak relatív (40%).

• A népességi viszonyok *meggyeszte* ilyenek.

Városa a megyének nincs, nagyközsége is csak egy van. A 97 kisközség 17 körbe van kapcsolva, melyek közül 8 kör 2—5, 9 kör 6—9 faluból áll.

A *helységméretek* így állnak egymáshoz:

van középmeretű (c) 1,	kisméretű (β) 29
» (b) 3,	» (α) 35
» (a) 29,	összesen 97 helység.

A *tiszta tót* faluk száma 33; súlytalan kisebbség esik 60, kisebb súlyu (II—III°) 4 helysége, s a minoritás 2-ben magyar, 2-ben német.

Felekezetre 77 község r. kath., 20 község ág. ev., amazok közt 3-ban van erős protestáns, más 3-ban erős izraelita; emezek közt 11-ben erős r. kath. kisebbség fordul elő.

Az árvai tótság népe, miként a trencsényi, jelentékenyen fogy. Fél száz éves mérlege 50 helységnek passzív. A nagy veszteségek főleg oly vidéket értek, mely a forgalmi utakhoz közelebb esik, s a kívándorlásra csábító ügynökök számára hozzáférhetőbb; ilyen a nagy Árva-völgy. Láttuk e jelenséget Nyitrától Árváig; látni fogjuk Liptótól Beregig.

Liptó megye.

Egy tágas völgynyílás a megye belsejében, melyen a Vág vize foly át keletről nyugatnak; körülötte Magyarország legmagasb bércei: észak-keleten a nagy Tátraság, északon a liptói havasok s a mészkő-hegység kettős gerincze, délre az alacsony Tátra lánczolatja, nyugaton a nagy és kis Fáttra, amiken a Vág törtet át: ez Liptó megye képe nagy vonásokban.

A Vág — mint az Árva, s nagy vizeink közül a Tisza — két ágból foly össze, melyekhez a kisebb patakok egész sora csatlakozik, megannyi oldalvölgyeket képezve: ilyen a Tubna, a Béla. a Revucza s a Szucska-völgy. E folyamrendszer közös ágya a Vág, s anyamedre a liptói medence, melyben 115 tót helység fekszik, nagyrészt sűrűn egymás

mellett, csak egyes kisebb csoportok esnek a mellékvölgyek felső szakaszaira, a havasok tövébe, vagy mélyébe, hol közlekedő hágók vezetnek át a szomszéd Árva, Zólyom, Szepes és Gömör megyék felé.

E helységeket két csoportban vesszük szemlélet alá: külön szólunk a Vág-völgyiekről, külön az oldalvölgyek falvairól.

A Fekete-Vág-völgy (1 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	öten év	
			legsúlyosb egyéb szórványos		legsúlyosb egyéb szórványos	óta	előtt
Liptó-újházi j.							
*Teplicska	a	tót	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót

A Fehér-Vág-völgy és melléke (3 tót helységgel):

<i>Liptó-újházi j.</i>								
{ Csorba	a	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	nőtt	tót
{ *Vazsecz	b	ótt	I ^o n.	e.	ág. ev. I ^o r.	i.	»	»
*Vichodna	a	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev. III ^o r.	i.	»	»

A Vág-völgy (77 tót helységgel):

Liptó-újvári j.									
{	Király-Lehota	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. III ^o r.	i.	fogyott	tót
	Dovoľlo	a	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott	»
	*Liptó-Újvár	β	tót	III ^o m. II ^o n.	—	r. kath. III ^o a. II ^o i. e.		nőtt	»
L.-sztl-miklósi j.									
{	*Sztosháza—								
	Okolicsno	β	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. III ^o r. II ^o i.	—	nőtt	tót
	Benedekfalu	α	tót	II ^o m.	n.	ág. ev. III ^o r.	i.	maradt	»
	Vitalisfalu	α	tót	—	—	ág. ev. III ^o r.	—	fogyott	»
	Szent-András	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. II ^o r.	i.	nőtt	»
	Jakabfalu	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	»	»
	Szeles-Poruba	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	maradt	»
	Hóra	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. V ^o r.	—	nőtt	»
	Szmrecsány	β	tót	I ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	—	fogyott	»
	Konszka	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	nőtt	»
	Zsár	α	tót	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	»	»
	Jálócz	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	—	fogyott	»
	Kis-Bohróc	α	tót	—	—	r. kath. V ^o a.	i.	fogyott	»
	Beharfalu	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. III ^o a.	i.		
	*Pálfalu	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. III ^o a.	—	fogyott	»
	Nagy-Bohróc	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
	Nádasd	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. V ^o r.	i.	fogyott	»
	Andrásfalu	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o r.	i.	fogyott	»
	Verbiecz-Husták	β	tót	II ^o m. II ^o n.	e.	ág. ev. III ^o r. II ^o i.	—	telep volt	
	Szent-Miklós-								
	Husták	α	tót	II ^o n.	m. e.	ág. ev. III ^o r. II ^o i.	—	»	»
Alsó- és Felső-									
Rásztok	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev. III ^o r.	i.	nőtt	»	

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
* <i>Verbicz</i>	a	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	tót
* <i>Liptó-Sz. Miklós</i>	a	tót	IV ^o n.	II ^o m. e.	<i>izr.</i>	III ^o a.	r.	nőtt	»
* <i>Tarnóc</i>	β	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Magyarfalu	α	tót	I ^o e.	m. n.	ág. ev.	II ^o r.	—	nőtt	»
Illano	α	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	telep volt	»
Német-Poruba	β	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	nőtt	»
*Szt-Iván	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
Plostyén	α	tót	—	—	ág. ev.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Laziszko	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	nőtt	»
Paucsina-Lchota	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
Szent-Kereszt	α	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
Demenfalu	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
Bodafalu	α	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	III ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Andaháza	α	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	IV ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Benicz	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	V ^o a	i.	<i>fogyott</i>	»
Nagy-Palugya-									
Gálfalu	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
*Kis-Palugya	β	tót	I ^o n.	m.	ág. ev.	III ^o r.	i.	nőtt	»
Csemicz	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Dechtár	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	»
Nagy-Olaszi	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	II ^o i.	<i>fogyott</i>	»
Szakoics	β	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	nőtt	»
Körmös	α	tót	—	—	ág. ev.	III ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Fiacsik	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Guótfalu	α	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
*Király-Lubella	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
Nemes-Lubella	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	II ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
Dubrava	β	tót	—	—	r. kath.	III ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
Kelecsény	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
Három-Malatin	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	V ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
* <i>Német-Lipcse</i>	b	tót	I ^o n.	m.	ág. ev.	V ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
<i>Rózsahegyi j.</i>									
Verbo	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	tót
Patak	α	tót	—	—	ág. ev.	IV ^o r.	—	»	»
Kelemenfalu	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Lucski	a	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Madocsán	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	III ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
Turik	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
*Liptó-Tepla	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a	nőtt	»
Kis-Olaszi	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
Besenyőfalu	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
Szt-Mihály	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Ivacsnofalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
Három-Szlecs	a	tót	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
*Nagy-Selmecz	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
Nemes-Ludrova	α	tót	II ^o n.	—	r. kath.	II ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Kis-Selmecz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»
* <i>Rózsahegy</i>	cl	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Liskófalva	a	tót	—	—	r. kath. II ^o a.	i.	—	nőtt	tót
Szent-Márton	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
*Likavka	a	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	i.	—	»	»
Hrboltó	z	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
*Gombás	a	tót	I ^o m	n.	r. kath. I ^o i.	a.	—	»	»
Sosó	z	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
Komjátna	z	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
Sztankovan	a	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»

A *Fekete-Vág* az Alacsony-Tátra liptó-gömöri ágából az 1943 méter magas Királyhegy tövében, — a *Fehér-Vág* a magas Tátrában, a 2496 m. magas Nagy-Kriván alatt a liptó-szepesi határon ered. Király-Lehotánál folynak össze, — ott kezdődik a nagy *Vág-medencze*.

Feltűnő, hogy odáig, a zárt hegyi topografiában elrejtve, csupa népes helységeket találunk (1 b, 4¹ a, 2 β), melyek ketteje virágzó nagyközség: Teplicska és Vichodna, — míg lenn, az élénk forgalmú tág medenczében hanyatló nép szomorú képe tárul elénk. Van ugyan néhány jelentékenyebb góczpontja itt a völgynek: a nagyméretig megnőtt Rózsahegy (α. típus), a közép méretű Német-Lipce (b.), Verbicz és Liptó-Szt-Miklós (2 a), melyek a csekélyebb népszámú Tornóczczal (β) megannyi *nagyközségek*; de a többi kisközség méretei szegényesek (7 a., 17 β. és 46 α). Az egész völgyességben 38 falu vesztett népességéből, míg a két felső ágánál benn a hegyek közt minden helység nőtt. Legnagyobb az apadás Nemes-Ludrován: volt 931, van 159, — s az emelkedés Rózsahegyen: volt 2500, van 6900 lakója. Nyilván való példák ezek arra nézve, hogy egy forgalmas vidék sok hanyatló és sok apró községe közt okbeli összefüggés van; a kivándorló nép mögött összezsugorodtak a falvak, — s a kivándorlás ott vett nagy arányokat, hova az agitáció keze a néphez könnyen hozzáfért. Alkalmas volt neki a talaj a tágas Vág-völgyben, ezért ott 38 falut hervasztott meg; nem volt alkalmas a Fehér- és Fekete-Vág zárt területén, a falvak ott növekedtek és erősekké fejlődtek.

A tiszta tót falvak száma e vidéken 26; a más ajakú súlytalan kisebbség részint magyar, részint német-zsidó. Jelentősebb magyar telep van Benedekfalun, Verbicz-Hustákon és Liptó-Szt-Miklóson (II—II°). Az utóbbi helységben az erős (IV°) német minoritás a *zsidóságtól* való, mely itt lélekszámra többségben van, de egy része tót ajkúnak, más része magyarnak vallja magát. Jelentékeny izraelita telepek vannak még Nemes-Ludrován, Verbicz-Hustákon, Szt-Miklós-Hustákon és Nagy-Olasziban. Vallásra a tót nép a völgyesség keleti kétharmadában (I. szt-miklósi és I. újvári járás) túlnyomólag ág. ev., nyugati harmadában (rózsahegyi járás) róm. kath.

Vessünk egy pillantást a kisebb völgyek felé is.

A Tubna-völgy (4 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos			
Liptóújvári j.										
{	Király-Bocza	α	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	tót
	Maluzsina	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	i.	fogyott	»
	Szt-Iván-Bocza	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o i.	r.	nőtt	»
	*Kis-Poruba	a	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»

A Béla-völgy (7 tót helységgel):

<i>Liptóújvári j.</i>									
{ Pribilina	a	tót	I ^o e.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	tót
{ Vavriso	β	tót	—	—	ág. ev.	I ^o m.	—	nőtt	»
{ Jannik	β	tót	—	—	ág. ev.	I ^o m.	—	»	»
{ *Szent-Péter	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o m.	—	»	»
{ Pottornya	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
{ *Hybbe	b	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
{ Kokova	a	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»

A Szucsai-völgy (20 tót helységgel):

<i>Liptószentmiklósi j.</i>									
{ Kis-Borove	β	tót	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	tót
{ Hutty	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Nagy-Borove	β	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»
{ *Kvacsány	α	tót	I ^o m.	e.	r. kath.	I ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Hosszúrét	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»
{ F.-Matyasócz	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
{ A.-Matyasócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»
{ Benyusháza	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Proszék	α	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Szent-Anna	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Izsépfalu	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Bernicz	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ *Szielnicz	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Bukovina	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Jánosháza	α	tót	—	—	ág. ev.	IV ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Páriszáza	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Hlinik	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	nőtt	»
{ Bobrovník	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	IV ^o r.	i.	»	»
{ Tvarozsna	α	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Szent-Mária	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev.	V ^o r.	i.	nőtt	»

A Revucza-völgy (3 tót helységgel):

<i>Rózsahegyi j.</i>									
{ Luzsnya	b	tót	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	nőtt	tót
{ Három-Revucza	a	tót	—	—	r. kath.	—	—	»	»
{ *Oszada	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»

A Tubna s a Revucza az Alacsony-Tátrában erednek, amaz az Ördög-lakodalma szorosnál indul, és Király-Lehota alatt torkol a Vágba — emez, a Sturcza-hágónál indul feléje, és Rózsahegnél egyesül vele. Völgysegeik

egy-egy hosszú hegyszoros jellegével bírnak rengeteg fenyveserdők közepe. De a községek, a mik e zárt topographiában épültek, méretre elég nagyok (1 b., 3 a., 1 β., 2 α), — s közülük csak kettő (a két legkisebb) vesztett régi népszámából, a többi nőtt. Nem így a többi völgyekben.

A Béla-patak a Nagy-Tátrában, a Szucsai-patak a mészkőhegységben ered, — amaz Liptó-Ujvárnál, emez Dechtárnál éri el a Vágot. Mindkét völgy a hegyek közt szűk és lakatlan, de a torkolat körül kiszélesedik és sok község népesíti be. Ezek tehát többnyire a Vágmedenczében, forgalmas vidéken fekszenek, — méreteik átlag mégis csekélyek (1 b., 2 a., 7 b., 17 α), 27 közül csak tíz nőtt, 17-nek lakossága fogyott. A jelenség ugyanaz, a mit a megye többi térszakaszain, s a szomszéd megyéken is megfigyelhettünk. Az apró faluk egyszersmind pusztuló községek, s ott éri pusztulás, hol virágzaniuk kellene: a nagy forgalom útjain, hol idegen ügynökök a kivándorlást irányozzák.

A tiszta tót községek száma e területen 10. Más fajnépekből csak spórák láthatók: itt-ott néhány magyar raj, — a legtöbb községben német ajkú izraelita. A legnépesebb zsidó telep Alsó-Matasóczon van (II°).

Vallásra a rózsahegy-vidéki tót általán r. kath., a liptó-ujvári ág. ev., a liptó-szt-miklósi pedig a Vág-medenczében protestáns, fönn a hegyek közt r. kath. Érdekes, hogy a Béla-völgy 3 protestáns falujában tót baptisták is fordulnak elő, (m. betű alatt mutattuk ki a «más keresztény felekezetek» czíme alatt.)

Meggyeszerle a népességi viszonyok képe ez.

Városa Liptónak nincs, — nagyközsége van 7. A 107 kisközség 17 kört képez, mint Árvában, — ezekből 2—5 község alkot 8, 6—10 község 6, 11—12 község 2 kört.

A helységméretek így állanak:

nagyméretű (α) helység van	1	kisméretű (β) helység van	27
középméretű (b) » »	4	» (α) » »	65
» (a) » »	18	együtt	115

Tiszta tót helység van 36; súlytalan (I^o) minoritás 72-re esik. Súlyos (IV°) a német kisebbség 1 helységben, — más 6-ban kisebb súlyú (II—III°), ú. m. 4-ben magyar, 2-ben német.

A felekezeti többség 38 helységben r. kath., 66-ban ág. ev., 1-ben izraelita. Erős r. kath. kisebbség van 47 protestáns községben, jelentékeny a protestáns kisebbség 15, s az izr. kisebbség 2 r. kath. községben. A megye egyetlen izraelita helységében is erős minoritást (III°) a protestáns elem képvisel. A baptistákról fenn már megemlékeztünk.

A liptói tótság nyelvterületén kis hízja, hogy egy német sziget nem keletkezett: Liptó-Szt-Miklós. Többsége ma zsidó, s csak azért maradt meg tót helységnek, mert a zsidóság egy része tót ajkú, s vele a fajbeli tót elem többséget képez. Ha ez az izraelita elem megmagyarosodik, L.-Szt-Miklósból magyar nyelvsziget lesz.

A tót felvidékkel a szomszéd zólyomi területen végezzük.

Zólyom megye.

A Kárpátok hegylánczai keresztül-kasul ágazzák a megyét. Északon, Liptó felől, az Alacsony-Tátra gerincze vonul el fölötte, — északnyugaton, Turócz magasságában, a Nagy-Tátra-csoport emelkedik. Nyugat és délnyugat felé a körmöcz-selmeczbányai hegység, keletre Nógrád felé az Osztroski-csoport, Gömör felé a Vepor-csoport, a megye szívében a Polana-csoport hullámai tornyosodnak.

E hegyrajzot az összefüggő völgyek rendszere egészíti ki, melynek a Garam-folyó szolgál alapul. Északkeletről délnek, innen ismét nyugatnak fordulva, «s» alakban szeli át a megyét. Felső hajlása közben a Sebesér s a Besztercze patak torkol beléje; alsó hajlásánál a három felől összefolyó Pelsőcz, Szalatna és Zolna folyók egyesülnek vele.

130 tót helység fekszik részint a tágas Garam-völgyben, részint az oldalvölgyekben, részint a hegyekben. Mi megtekintjük előbb a Garam-völgyieket, — aztán azokat, melyek a Garam jobb- és balpartjára hajlő térszakaszokon képeznek kisebb-nagyobb csoportokat.

A Garam-völgy (49 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Breznobányai j.									
Vaczok	a	tót	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	tót
*Benesháza	a	tót	—	—	r. kath.	—	—	»	»
Bikás	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	II ^o a.	—		
*Breznobánya	c	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	V ^o r.	i.	fogyott	»
*Olaszka	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»
*Alsó-Lehota	a	tót	I ^o e.	—	r. kath.	III ^o a.	—	»	»
Lopér	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	i. e.	»	»
Péteri	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
Garam-Hídvég	α	tót	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Jeczenye	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
G.-Sz.-Miklós	α	tót	III ^o m.	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Németfalva	β	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
Rásztó	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
*Szt.-András	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»
Borosznó	β	tót	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Mezőköz	β	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Beszt.-bányai j.									
*Zólyom-Lipce	a	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	V ^o r.	i.	nőtt	»
Luczatő	β	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath.	IV ^o a.	e.	»	»
*Lipce-utcza	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o a.	—		
Sálfalva	α	tót	I ^o e.	—	r. kath.	V ^o a.	—	nőtt	»
*Szelcse	β	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Zólyom-Németi	α	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	—	»	»
Gönczölfalva	α	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	—	»	»
Szénás	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
Majorfalva	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev.	III ^o r.	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	felekezeti népének			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtábbaság volt
		többsége		kisebbségei	többsége		kisebbsége	öten év	
		legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		óta	előtt
*Besztercebánya	§	tót	III ^o m. II ^o n. c.		r. kath. IV ^o a. II ^o i. —			nőtt	tót
*Radvány	a	tót	I ^o m. n. e.		ág. ev. V ^o r. i.			»	»
Királyfalva	α	tót	I ^o n. m. e.		ág. ev. V ^o r. i.			»	»
Malakó	α	tót	—	—	ág. ev. III ^o r. —			»	»
Felső-Peresény	α	tót	—	—	ág. ev. III ^o r. —			»	»
Alsó-Peresény	α	tót	—	—	ág. ev. II ^o r. —				
Illésfalva	α	tót	I ^o m. n.		ág. ev. III ^o r. g. i. e			fogyott	»
Keremese	α	tót	—	—	ág. ev. II ^o r. i.			nőtt	»
Petőfalva	α	tót	I ^o m. —		r. kath. V ^o a. i.			fogyott	»
Rakolcz	α	tót	I ^o m. —		ág. ev. II ^o r. —			fogyott	»
Farkasfalva	α	tót	I ^o m. —		ág. ev. II ^o r. —			nőtt	»
*Badin	a	tót	I ^o m. —		ág. ev. III ^o r. —			»	»
Garamszeg	α	tót	I ^o n. —		ág. ev. III ^o r. i.			fogyott	»
<i>Zólyomi j.</i>									
Szélnye	β	tót	—	—	r. kath. I ^o i. —			nőtt	»
Nagyréti	α	tót	I ^o e. —		ág. ev. III ^o r. —			fogyott	»
Számpor	α	tót	I ^o n. —		ág. ev. I ^o r. i.			fogyott	»
*Hajnik	β	tót	I ^o m. n.		ág. ev. IV ^o r. i.			nőtt	»
Halászi	β	tót	I ^o m. e		ág. ev. IV ^o r. i.			»	»
*Zólyom	α	tót	III ^o m. n. e.		r. kath. IV ^o a. —			»	»
Kovácsfalva	α	tót	I ^o m. —		r. kath. V ^o a. i.				
Tur	α	tót	—	—	r. kath. IV ^o a. —			nőtt	»
Búcs	β	tót	I ^o e. n. m.		ág. ev. IV ^o r. i.			»	»
Garam-Berzeneze	α	tót	I ^o n. m.		ág. ev. III ^o r. i.			»	»
Kecskés	α	tót	I ^o n. —		ág. ev. II ^o r. —			fogyott	»

A Garam a szomszéd Gömörben ered, de Breznóbányánál lesz tutajozhatóvá; addig szűk völgye itt kitágul s a megye életforgalmának fővonalaúl szolgál. Három város, 2 nagyközség s a népes kisközségek egész sora fejlődött benne. Méreteik elég tetemesek: 1 §., 1 α., 1 c., 8 a., 12 b. és 26 α; sok ugyan az apró falu, de velük arányt tart a nagyobb helyek száma is. S a mi feltűnő, a völgy felső szakaszain alig látszik, az alsókon is gyéren mutatkozik a kivándorlás nyoma. A zólyomi Garamvonalon 13 helység népe fogyott meg 50 év óta, s csak két falué érzékenyebben: Garamszeg elvesztette lakóinak nagyobb felét, Petőfalva közel kétharmadát (volt 195, van 77 lakosa). A hervadó községekhez tartozik Breznóbánya város; Besztercebánya lassan fejlődik, Ellenben Keremese község megkétsherezte, Zólyom város csaknem megháromszorozta, Benesháza falu meghatszorozta 50 év előtti lélekszámát (volt 341, van 1950).

Tiszta tót falu van a völgyben 12. A más ajkú spórák azonban túlnyomólag magyarok. A galicziai jövevény izraeliták útja a Vág-völgy, s nem a Garam-völgy; ide csak kisebb rajok vetődtek. Az egyetlen népes izraelita telep Besztercebányán van (II°). A magyar spórák száma arra vall, hogy a zólyomi Garam-völgyön már érvényesül a szomszéd honti, barsi és gömöri magyarság hatása; vannak népes magyar telepek is e

vidéken: Besztercebányán, Zólyomban, Garam-Szt-Miklóson (III—III°) és Lopéren (II°).

Vallás dolgában a garam-völgyi tótság megoszlik a r. kath. s az ág. ev. egyházak közt: a breznobányai szakaszon csak a főhelynek — Breznóbányának — a felekezeti többsége protestáns, — az egész vidék r. katolikus, — míg a besztercebányai és zólyomi szakaszokon csak a két főhelyé a közvetlen környékié r. kath., a vidék protestáns.

Áttérünk a megye északnyugati hegyvidékére, s az ott fekvő kisebb völgysekekre.

A Sebesér-völgy a Kis-Tátrában (4 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			Felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legszűlyosb	egyéb szórványos		legszűlyosb	egyéb szórványos		
<i>Breznobányai j.</i>									
{ Jarebo	α	tót	—	—	ág. ev. V ^o r.	—	—	nőtt	tót
{ *Vámos	α	tót	I ^o c.	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	—	»	»
{ Sebesér	α	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	—	—	»	»
{ *Felső-Lehota	α	tót	—	—	ág. ev. V ^o r.	—	—	»	»

A Nagy-Fátra s a Kis-Táttra közt (10 tót helységgel):

<i>Besztercebányai j.</i>									
Hédel	β	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	—	—	nőtt	tót
*Mosód	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
Perhát	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. —	—	—	»	»
*Padkócz	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
Balázs	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
Kallós	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
*Dóval	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
Motyók	β	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	—	—	»	»
*Ó-Hegy	h	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	a.	—	»	»
*Úrvölgy	α	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	—	—	fogyott	»

A Besztercze-völgy (6 tót helységgel):

<i>Besztercebányai j.</i>									
Hermánd	β	tót	II ^o n.	e.	r. kath. I ^o a.	—	—	nőtt	tót
Olmányfalva	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	—	—	»	»
Jakabfalva	α	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. II ^o a.	i.	—	»	»
Szászfalu	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	—	—	»	»
Élesd	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. II ^o a.	—	—	»	»
Rudló	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	—	»	»

A körmöczi hegyek alatt (11 tót helységgel):

<i>Besztercebányai j.</i>									
Kordéháza	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	tót
Récske	β	tót	—	—	r. kath. II ^o a.	—	—	»	»
Tajó	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	—	fogyott	»
*Pallos	β	tót	I ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	—	—	fogyott	»
Szabény	α	tót	I ^o c.	—	ág. ev. IV ^o r.	—	—	nőtt	»
Királyka	α	tót	—	—	r. kath. V ^o a.	—	—	»	»
Jabriko	α	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	—	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbsége		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Zólyomi j.									
{	Kassa-Lehota	α	tót	—	—	r. kath. III ^o a.	—	fogyott	tót
	Vas-Berzencze	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
	*Ternye	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
	Budás	α	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»

Az Alacsony-Tátrán át Zólyom és Liptó közt az «Ördög lakodalma» hágó vezet. Alatta a liptói oldalon a Tubna patak a Vágba, a zólyomi oldalon a Sebesér a Garamba siet. A Besztercze-patak a Nagy-Fátrából fakad. Fölötte emelkednek a Tátra-Fátra-köz falukkal beépített teraszai. Alább a körmöczbányai hegység Zólyomba hajló lejtője ereszkedik a Garam vidék felé.

E térszinre 31 helység épült, melyek a zárt hegyi topografiában szépen fejlődnek. Kettejük nagyközség: Úrvölgy és Dóval. A méretekből ítélve (1 b., 3 a., 8 β. és 19 α), elég népesekek a kisközségek is, 50 év alatt csak 4 falu népszáma fogyott kissé meg, a többié nőtt.

Tiszta tót a legtöbb falu (18): a többiben súlytalan magyar és német kisebbségek fordulnak elő, csak Hermádon van nagyobb német telep (II°), az odavaló papirgyár — úgy látszik — fajnémet munkásokat alkalmaz.

Vallásra a tótság a megye északi részén 24 helységben túlnyomólag r. kath., 7 helységben protestáns. Az izraelita spórák száma itt gyérül, nagyobb telep egy sincs.

Szemlénket a megye fölött a délkeleti oldalon fejezzük be.

A Vepor-hegységben (6 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Breznóbányai j.</i>									
{ Kis-Garam	a	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	tót	
{ *Cserpatak	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Szikla	β	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ *Fekete-Balog	d	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Erdőköz	a	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	a.	telep volt		
{ Mihálytelek	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	»	

A Polána-hegységben (5 tót helységgel):

<i>Besztercze-bányai j.</i>									
{ *Libetbánya	a	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev. III ^o r.	i.	i.	nőtt	tót
{ Sebő	a	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	»	»
{ Póráz	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev. I ^o r.	i.	i.	»	»
{ Pónik-kohó	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	—	telep volt	
{ *Pónik	a	tót	I ^o e.	—	ág. ev. II ^o r.	—	—	nőtt	»

A Zolna-völgy (12 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Beszt.-bányai j.</i>									
Mócsa	α	tót	I ^o e.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	tót
*Felső-Micsinye	α	tót	I ^o e.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Alsó-Micsinye	α	tót	I ^o e.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Orócz	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Dubravicza	α	tót	I ^o e.	n. m.	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	»
Csécseény	α	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	—	»	»
Cserény	α	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Becsó	α	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
Lukócza	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev.	III ^o r.	i.	nőtt	»
<i>N.-szalatnai j.</i>									
Horhát	a	tót	I ^o e.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	nőtt	tót
Zebedény	α	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
*Zolna	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	»

A Szalatna-völgy (12 tót helységgel):

<i>Nagy-szalatnai j.</i>									
*Herencsvölgy	<i>ēl</i>	tót	I ^o n.	e	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
*Miklósfalva	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Gyetva	<i>ēl</i>	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Dobró-Ocsova	<i>α</i>	tót	I ^o m.	e.	r. kath.	II ^o a.	i.		
{ *Ocsova	<i>b</i>	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	V ^o r.	i.	nőtt	»
{ Végles	<i>β</i>	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
{ *Nagy-Szalatna	<i>b</i>	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	»	»
{ Kis-Szalatna	<i>α</i>	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
<i>Zólyomi járás.</i>									
{ Lakócza	<i>α</i>	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	tót
{ Mogyoród	<i>β</i>	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	»
{ Mátyásfalva	<i>a</i>	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	»	»
{ Dobró-Királyi	<i>α</i>	tót	—	—	r. kath.	II ^o a.	—		

Az osztroski-hegységben (4 tót helységgel):

<i>Nagy-szalatnai j.</i>									
{ Dombzsög	<i>β</i>	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	tót
{ Hegyhát	<i>α</i>	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ *Végleshuta	<i>β</i>	tót	—	—	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
{ Kálnok	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»

A Pelsőcz-völgy (11 tót helységgel):

<i>Zólyomi járás.</i>									
{ *Szász-Pelsőcz	<i>β</i>	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	nőtt	tót
{ Bozók-Lehota	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»
{ *Tót-Pelsőcz	<i>c</i>	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
{ Bábaszék	<i>β</i>	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
{ *Dobronya	<i>a</i>	tót	I ^o n.	e.	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népessé	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Dobró-Váralja	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. II ^o a.	i.	—	nőtt	tót
Mihályi	α	tót	—	—	r. kath. I ^o a.	—	—	»	»
Dobó	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	—	»	»
Berezna	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. V ^o a.	i.	—	»	»
Baczur	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	fogyott	»
*Osztroluka	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. II r.	—	—	nőtt	»

A Garam-völgy zólyomi szakaszában három felől érnek össze a nagyobb mellék-völgyek: délről ide foly a Pelsőcz, keletről a Szalatna, északkeletről a Zolna-patak a róluk nevezett völgyeken át. A Pelsőcz vize az Osztroski-hegységből jön, melynek csúcspontja az 1024 m. magas Javorja-kúp, a Szalatna a Vepor-hegységből, hol a legmagasb pont 1344 m., — a Zolna a megye szívében ered, az 1459 m. Polánacsúcs alatt.

Legkevesebbé népes a Zolna-völgy; 12 községből csak Horhát haladja túl az 1000 lelket, — a többi mind apró falu (α). Épp e völgyben fogyott meg a lakosság a környékhez képest a legérzékenyebbül: 12 falu közt 7-nek esőkkent le a népszáma 50 év alatt. — A többi térszakaszokon a helységméretek jelentékeny erőre vallanak: 2 α, 1 d., 1 c., 2 b., 8 a., 9 β, és 15 α, s e 38 helységből csak 4-ben *fogyott* a népesség. A nagyközségek száma hét. Keltejük: Gyetva és Herencs-völgy nagyméretű (α); mindkettő meghaladta az utolsó népszámláláskor Zólyom városa, és megközelítette Beszterczebánya lélekszámát. Fél száz év előtt Herencs-völgynek csak 176 lakosa volt, s azóta nőtt meg 6000 lélekre. Hasonló lendületbe jött a Vepor-hegységben Fekete-Balog falu, 281 lélekről 4000-re emelkedve. Példának ezek tán kivételesek, de kettőt — a többi példák kapcsán — feltétlenül bizonyítanak: azt, hogy a kivándorlási mozgalom a magas hegyek zárt területén rejtőző falvakig nem igen hatolt fel, — s hogy a tótság lenn a völgyekben is tetemesen elszaporodott volna, ha ott meg nem tizedeli vagy negyedeli sorait a kivándorlás.

Tiszta tót falu a térszakaszokon csak 10 fordul elő. Annál több községre esnek magyar spórák, mert a magyar nyelvterület, a Hont és Nógrád vidéki, már nem esik messze ide.

Felekezet dolgában a megye e részén is megoszlik a tótság a r. kath. s az ág. ev. egyház közt: a r. kath. községek száma 19, az ág. ev. községké 31; erős felekezeti minoritás jut számos községre, — csak izraeliták vannak e vidéken feltűnő kevesen.

Foglaljuk össze a megyéről elmondottakat.

A *városok* száma Zolyóm megyében 3: Besztercebánya, Zolyóm és Breznóbánya, — a *nagyközségek* 13. A 114 *kisközség* 28 körbe van kapcsolva, melyek közül 2—5 faluból áll 23, 6—9 faluból 5 kör.

A *helységméretek* ilyenek:

nagyméretű (α) 1,	középméretű (d) 1,	középméretű (a) 21,
» (α) 3,	» (c) 2,	kisméretű (β) 29,
	» (b) 3,	» (α) 70 helység.

A *tiszta tót* községek száma 42, másjókú súlytalan minoritás 82 helységben van, a fajnépek tehát meggyeszte nem igen keverednek. Erős minoritás csak 5 helységben fordul elő: 4-ben magyar, 1-ben német, s ezek súlya sem nagyobb II—III°-nál.

Vallásra a zolyomi tót nép 69 helységben *r. kath.*, 61-ben *ág. ev.* A felekezeti minoritások így viszonylanak: 51 protestáns községre esik erős katolikus kisebbség, 18 katolikus községre pedig erős protestáns kisebbség. Az izraelita minoritások meggyeszte jelentéktelenek, a legnagyobb Besztercebányán II° erejű.

Zolyóm megye — láthatólag — kívül esett a közelmúltban a felvidék két nagy népmozgalmának hullámvonalain: nem érintette a galicziai zsidóság beáramlása, sem a tót bennszülöttek Amerikába kivándorlása. A két mozgalom közt okbeli összefüggés nincs, de a topografia szükségkép befolyással volt rájuk. Zolyóm megye magas hegybástyái ugyan ki nem zárhatták e mozgalmakat, melyek körülöttük a Vág és a Nyitra vidékén hullámszerűen, a nagyobb áradatot mégis feltartóztatták, nehogy átcsapjon a felső Garam-völgybe. Az új népszámlálási eredmények majd megmondják, nem törtek-e újabban be a hullámok s nem árasztották-e el Zolyómot is.

Nyolcz vármegyében láttuk a *tót felvidék* képét. Most számot adunk az egész területre nézve az eredményekről.

Összesen 1782 helység vonult el előttünk, s azokban négy községalkotó fajnéppel találkoztunk.

A *városok* száma 16: 3 magyar, 2 német s 11 tót; ez utóbbiak nagy részéről tudjuk, hogy a németiség alkotta, s a tót elem újabb időben szállta túlsúlylyal meg. *Nagyközség* van 108: 21 magyar, 3 német s 84 tót. A *kisközségek*¹ 340 körbe kapcsolvák; a fajtöbbség 56 kör-

¹ A városhoz vagy nagyközséghez *csatolt* egyes kisközségekről nincs megjegyezni valónk. Az országos tabellákban sommázva adtuk számukat, s általános jellemzésüket (l. a 135—136. lapokon).

ben magyar, 3-ban német, 281-ben tót, melyek így viszonylanak egymáshoz:

2—5	faluból áll	228 kör,	fajttöbbségre	42 magyar,	2 német,	184 tót,
6—10	»	» 93 »	»	12 »	1 »	80 »
11—14	»	» 19 »	»	2 »	— »	17 »

A *helységméretek* a következők:

		Fajttöbbségre			
Méretre:		magyar	tót	német	horvát
legnagyobb	(E. típus)	—	—	1	—
»	(A. »)	1	2	—	—
nagyméretű	(C. »)	—	1	1	—
»	(B. »)	1	3	—	—
»	(D. »)	—	10	—	—
középméretű	(d. »)	3	11	—	—
»	(c. »)	5	22	1	—
»	(b. »)	16	50	5	1
»	(a. »)	35	212	8	—
kisméretű	(β. »)	60	388	9	—
»	(α. »)	126	802	8	—
együtt:		247	1501	33	1

A *monoglott* községek száma 365, közülük *tiszta magyar* 69, *tiszta tót* 296. Tiszta német vagy horvát község e vidéken *nincs*.

Súlytalan (I^o) minoritás esik 133 magyar, 1019 tót és 24 német helységre. Ily szórványosan a *magyar* elem 233 tót és 5 német, a német elem 38 magyar és 715 tót községekben, viszont a tót elem 90 magyar s 17 német helységben fordul elő. «Egyéb nyelvű» (cseh-morva cigány) spórák vannak 5 magyar, 71 tót s 2 német helységben.

A *jelentékenyebb* minoritások viszonyossága ilyen:

		a fajkisebbség.				II—III ^o súlylál			
A fajttöbbség:		IV—V ^o súlylál				magyar	tót	német	egyeb ny.
		magyar	tót	német	egyeb ny.				
magyar	*	9	—	—	—	*	33	1	2
tót	15	*	4	—	—	76	*	89	2
német	1	1	*	—	—	—	3	*	—
horvát	—	—	—	—	—	—	1	—	—

} helységben

A *felekezeti* viszonyok, szembeállítva az etnikai viszonyokkal, ilyenek:

A nyolcz megye 1782 községe közül 1448 r. kath., 301 ág. ev., 32 ev. ref., és 1 (Liptó-Szt-Miklós) izraelita. A r. kath. községek közt 1207 tót, 212 magyar, 28 német s 1 horvát ajakú; az ág. ev. községek közül 293 tót, 3 magyar, s 5 német, az ev. ref. községek mind magyarok, az egyetlen *zsidó* községnek tót a nyelvi jellege. A hitélet a legtöbb községben egy felekezetű, s a más hitűek vagy csekély számmal vannak jelen, vagy hiányzanak. Ilyen példa van 1168 r. kath., 78 ág. ev. és 4 ev. ref. községben.

A felekezetek *súlyosabb* kisebbségeikkel egymáshoz, s a fajtöbbségekhez így állanak:

<i>A felekezeti többség</i>	<i>A felekezeti kisebbség</i> IV – V ₀ súlylyal				II – III ₀ súlylyal			
	r. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.	r. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.
r. kath.	★	49	17	5	★	85	26	104
ág. ev.	74	★	—	—	149	★	—	—
ev. ref.	12	—	★	—	16	—	★	—
izr.	—	—	—	★	—	1	—	★

<i>A felekezeti kisebbség</i>	<i>Fajttöbbsége</i>							
	magyar	tót	német	horvát	magyar	tót	német	horvát
r. kath.	13	70	3	—	18	145	2	—
ág. ev.	—	48	1	—	2	78	4	1
ev. ref.	17	—	—	—	19	—	—	—
izr.	2	3	—	—	7	97	—	—

E táblázatok tükrében a tót felvidék nyolcz megyéjének viszonyait összefoglalva látjuk.

Az 1501 tót község betölti e vidék legnagyobb részét, s egységesen összefüggő nagy nyelvterületet alkot, melynek határai a Kárpátoktól a kis-alföldre, a Duna-völgy közeléig leérnek, s az egész vonalon mindenütt a magyar nyelvhatárral érintkeznek. Ez utóbbit az északról dél felé terjeszkedő tótság Pozsonyban hátranyomta, Nyitrában többszörösen átszakította, s csak Barsban gyengült az ereje; amott egy tág öblözetet vájt Komárom és Verebély felé a magyar nyelvterületbe, emitt elzárt egy kisebb magyar medenczét, s *hat* tót szigetet épített a barsi, 4-et a pozsonyi magyarság közé. A többi 1491 tót helység egymás mellett, egy tagban fekszik a Babia-Gura s a Felső-Duna, a Kis-Kárpátok s a Garam vonala közt.

Hogy a tót régi fajnép e vidéken, s multja a honalapítás ideje felé messze visszanyúl, tetemes községei bizonyítják. Nem a városok, melyeket a német elemtől újabban foglalt el, hanem a népes *nagyközségek*, a mik közül nagyméretű 14, középméretű 295, s a legnépesebbek benn fekszenek a Besztkidek, a Fáttra, Magura és Polána hegysorai közt. Számuk ma sokkalta több lehetne, ha a kivándorlási mozgalom nem csökkentette volna meg e vidék népességét az összes megyékben. Hogy a tót faluk nagyobb fele (802) apró, ez áramlat okozta. Főleg Liptó, Turócz, Trencsén és Nyitra megyék területén hanyatlott sok falu népszáma, kevésbbé Pozsonyban, Árvában, Barsban és Zólyomban. Az áramlat útja a Vág s a Nyitra-vonal, bellebb a 90-es évek előtt nem terjedt, hol tart ma, az új népszámlálási eredmények fogják megmondani.

A *németség* e tót elem közepett csak romja annak az erős fajnépnek, mely Pozsonytól Körmöczbányáig százéveken át a felvidék városi elemét képviselte. Városai nagyrészt eltótosodtak, telepei szétszóróvák. Két kisebb *nyelvmedencze* maradt meg belőlük: a *pozsonyi*, melynek 8 német telepje Túl-a-Dunán a moson-soproni németséggel függ össze, s a *fáttrasági*, mely Nyitra-Zsámbokrét, Körmöczbánya és Stubnya körül

tart szorosabb kapcsolatban 19 német telepet. Ezeken kívül 6 német sziget fekszik szerte Pozsony, Nyitra, Bars és Turóc megyék területén.

A *magyarság* a felvidék déli szegélyét alkotja; a Csallóköz s a kis-alföld a fészke. Községeinek gyenge számából ítélve, szintén sok tért kellett a multban veszítnie. A magyar nyelvhatár itt 200 év óta folyvást szűkül. Valaha mélyen belenyúlt a Vág és Nyitra-völgybe, bizonyosság rá a sok régi magyar helységnév, hegyek, patakok s dűlők magyar neve, hol ma a tót elem van túlsúlyban¹, valamint az a 13 magyar falu, a miket a Zobor-hegy körül s a Nyitra-völgy középső tagján a tótság elzárt a magyar nyelvterülettől. Térveszteségeket az utolsó 50 év alatt is szenvedett. Ezért függnek oly lazán össze a területrészei: 229 község egy tagban fekszik ugyan, de mély öblözeteket képezve Nyitrából Komárom, s Barsból Nyitra felé, 13 magyar faluból áll a zobori medencze, más 5 falu szétszóródott, külön szigetek gyanánt.

Az erős magyar képződmények száma aránylag több, mint az erős tót képződményeké. Emezek (309) alig ötödrészét teszik a tót, amazok (61) erős negyed részét teszik a magyar községeknek. De a kis faluk tömege (126) arra vall, hogy e vidéken a magyar elem is költözőben van: a csallóközi falvak nagy részében érezhetően fogy a népesség.

A népesség a fajok közt az északi megyékben csekély, a déliekben, hol a nyelvhatárok vonulnak, erősebb. Tót helységeiben többször fordul elő a német ajkú izraelita elem, mint a magyar (amaz II—V^o súlylyal 93, emez 91 helységben), míg magyar helységeikben gyérebben van tót és német minoritás, mint viszont (ott a kettő együtt II—V^o súlylyal 45, itt a magyar egymaga 92 helységben).

A *jelekezeti* példák kiegészítik e képet. Legtöbb tért a magyarság ott veszített, honnan a kálvinistaság elköltözött; a tót elemről pedig nyilvánvaló, hogy a Nyitrába, Turóczba és Liptóba beáramlott *cseh protestánsok* által gyarapodott. A katolikus ellenreformáció nem kárpótolta a magyarságot térveszteségeiért, s csak a tót elemnek használt: a besztercebányai püspökség és káptalan sokáig épp úgy éltek a szláv ideáknak, mint a t.-szf.-mártoni, liptósztmiklósi és miavai presbiterium. Napjainkban a katolikus elem nagyobb erővel lép fel protestáns, mint a protestáns elem katolikus községekben. Feltűnő nagy az izraelitaság elterjedése is: egy városban övé a többség, más 5-ben erős, 104-ben jelentékeny kisebbséggel bír. Fenn csak 93 községben mutattunk ki tetemes zsidó minoritást, de ezek német ajkuak voltak; 16 községben az izraelita elem tót ajkunak vallja magát.

Most odahagyjuk a tót felvidéket, hogy fölkeressük és bejárjuk hét megyén át a magyar felvidék, a *palóczság* földjét.

¹ L. Körösy József id. munkájának 1—2 füzetét.

II. A palócz felvidék.

Nyugaton a Garamvonal, északon a szomolnok-kassai bérczek, kelet felől a Hernád, délre a Tisza és Duna völgyisége határolják e földet körül.

Területe hét megyében 3.953,753 k. hold, hol a mult népszámlálás 1.221,118 lelket talált. A községek száma akkor 1,348 volt, melyekben a fajnépek¹ így oszlottak meg:

912 magyar községben (2,851.281 k. h. területen) volt 945.763 lélek ú. m.:

Megye területén	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma									
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyébny.	összesen
<i>Esztergom</i> . . .	37	60.645	4	1.062	2.633	—	10	35	1	339	64.729
<i>Hont</i>	86	51.084	—	2.753	666	—	1	4	3	160	54.671
<i>Nógrád</i> . . .	174	142.673	5	8.589	2.713	4	9	13	393	1.638	156.037
<i>Heves</i>	117	230.450	13	1.079	1.568	6	9	32	7	621	233.785
<i>Borsod</i> . . .	169	201.880	39	5.424	3.073	72	3	27	—	582	211.100
<i>Gömör</i> . . .	155	87.418	3	3.025	806	3	1	3	1	511	91.771
<i>Abauj-Torna</i>	174	113.576	25	13.931	4.742	222	11	27	6	1.130	133.670
együtt:		887.726	89	35.863	16.201	307	44	141	411	4.981	= 945.763

419 tót községben (1,032.426 k. h. területen) volt 251.459 lélek, ú. m.:

<i>Esztergom</i> . . .	7	822	—	5.177	579	—	1	—	—	20	6.599
<i>Hont</i>	98	6.279	53	53.743	1.818	7	12	5	4	476	62.397
<i>Nógrád</i> . . .	94	5.500	—	50.849	440	—	—	2	—	535	57.326
<i>Borsod</i> . . .	7	902	—	4.314	87	40	—	—	—	1	5.344
<i>Gömör</i> . . .	125	5.942	—	70.454	967	2	—	10	—	1.021	78.396
<i>Abauj-Torna</i>	88	5.693	—	34.045	1.067	27	—	—	—	565	41.397
együtt:		25.138	53	218.582	4.958	76	13	17	4	2.618	= 251.459

16 német községben (67.903 k. h. területen) volt 23.546 lélek, ú. m.:

<i>Esztergom</i> . . .	6	1.038	2	193	5.729	—	—	—	1	87	7.050
<i>Hont</i>	3	792	—	33	5.118	—	—	1	—	11	5.955
<i>Nógrád</i> . . .	3	184	—	2	891	—	—	—	—	4	1.081
<i>Gömör</i> . . .	1	335	—	1.252	2.997	6	—	—	—	53	4.643
<i>Abauj-Torna</i>	3	257	—	264	4.201	—	—	—	—	95	4.817
együtt:		2.606	2	1.744	18.936	6	—	1	1	260	= 23.546

1 orosz községben:

<i>Borsod</i> . . .	1	114	—	—	—	236	—	—	—	—	= 350

¹ Összesen a hét megyében, ú. m:

	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma									
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyébny.	összesen
<i>Esztergomban</i>	50	62.505	6	6.432	8.941	—	11	35	2	446	78.378
<i>Hontban</i>	187	58.155	53	56.529	7.602	7	13	10	7	647	123.023
<i>Nógrádban</i>	271	148.357	5	59.440	4.044	4	9	15	393	2.177	214.444
<i>Hevesben</i>	117	230.450	13	1.079	1.568	6	9	32	7	621	233.785
<i>Borsodban</i>	177	202.896	39	9.738	3.160	348	3	27	—	583	216.794
<i>Gömörben</i>	281	93.695	3	74.731	4.770	11	1	13	1	1.585	174.810
<i>Abauj-Tornában</i>	265	119.526	25	48.240	10.010	249	11	27	6	1.790	179.884
1.348		915.584	144	256.189	40.095	625	57	159	416	7.849	= 1,221.118

Községalkotó nép ez ország részben tehát négy van: a magyar, tót, német és orosz. Nem a nyelvjárások és leíró néprajz szempontjából fogjuk mi e népeket vidékenként vizsgálni, hanem — a hogy eddig tettük — összehasonlítjuk *községeiket*, ezek népbőségét, bennük a faj-népek számerejét, — elhelyezkedésüket egymás mellett a térszínen, nyelvterületi viszonyaikkal s hitéletükkel megyénkiint, — igénybe véve a régi statisztika adatkincsét, megtudandó, hogy a községek félszáz év óta nőttek vagy apadtak, s fajtöbbségüket megtartották-e vagy megváltoztatták.

Esztergom megye.

Féltesttel Túl-a-Dunán, féltesttel pedig a felvidéken fekszik, hasonlóan a szomszéd Komárom megyéhez.

Jobbparti szakaszán a Vértesekből a pilisi s a tatai ág Pest és Komárom felől összeér. Középmagas ormaikat tölgy- és bükk-erdők fedik; a heglánczok közt tág völgyek nyílnak a Vértesség belsejébe, melynek utolsó nyúlványait a Duna mossa. Ott emelkedik messze láthatólag, az egykori fellegrvár helyén, régi bástyáromok közt a primási bazilika.

A Duna balpartján sík a terület; csak itt-ott szaggatja meg azt a zsitva-garam-közi halmok néhány hulláma: háttérben a barsi hegyek kéklenek. Onnét érkezik a Dunához a Garam vize, Esztergom és Hont közt határfolyó gyanánt.

Ötven helység fekszik e térszínen: 37 magyar, 7 tót s 6 német képződmény. Fekvésüket és összefüggésüket térszakaszonként fogjuk megállapítani, a megye felvidéki és túl-a-dunai oldalán.

A Zsitva-Garam-köz (13 magyar, 1 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei				
								legsúlyosb	egyéb szórványos
öten év									
ó t a									
előtt									
Párkányi járás.									
*Farnad	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	II ^o a.	e. i.	nőtt	magyar
*Kural	β	tót	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
*Kéty	a	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	magyar
*Barth	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Nagy-Ölyvéd	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	III ^o e.	i.	»	»
{Német-Szölgyén	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{Magy.-Szölgyén	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Kis-Ujfalu	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	»	»
*Bátorkeszi	b	magyar	I ^o t.	e.	r. kath.	IV ^o e.	i.	»	»
{Kőbölkut	a	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{Sárkány	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
{Gyiva	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	»
{Béla	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
{Libád	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Garam-völgy (6 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti nepeinek		népesség ötven év óta	a fajtöbbség volt előt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb		egyéb szórványos		
Párkányi járás.							
{ Kis-Bény	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
{*Nagy-Bény	a	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
{*Kéménd	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{*Kőhid-Gyarmat	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Kicsind	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{*Nána	β	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o i.	a.	»	»

A Duna-völgy (13 magyar, 2 német, 1 tót helységgel):

<i>Párkányi járás.</i>							
{*Duna-Mocs	a	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt	magyar
{ Karva	β	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Búcs	a	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»
*Muzsla	b	magyar	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»
*Ebed	a	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
*Párkány	b	magyar	I ^o n.	r. kath. II ^o i.	e.	»	»
<i>Esztergomi járás.</i>							
*Süttő	b	német	III ^o m. e. t.	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	tót
*Piszke	β	magyar	I ^o n.	r. kath. I ^o i.	e.	»	magyar
*Lábatlan	a	magyar	I ^o n.	r. kath. V ^o e.	i.	»	»
*Nyerges-Ujfalu	b	magyar	IV ^o n. e. t.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Mogyorós	β	tót	II ^o n. II ^o m.	r. kath. I ^o i.	—	»	tót
{*Táth	β	német	IV ^o m.	r. kath. I ^o i.	—	»	német
*Tokod	a	magyar	II ^o n.	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar
*Esztergom	A	magyar	I ^o n. t. e.	r. kath. I ^o i.	e. a.	»	»
*Pilis-Marót	a	magyar	I ^o n.	r. kath. IV ^o e.	i.	»	»
*Dömös	a	magyar	I ^o n.	r. kath. II ^o e.	i.	»	»

A megye *párkányi* járása a Duna-balpartra esik. A Zsitva-garam-köz homokos halmái alatt ott kanyarog a Duna felé a Garam; egyesülő völgyeik hasonlítanak az alsó Zsitva, Nyitra és Vág kisalföldi jellegű völgyeiséhez. A 26 községi képződmény is azokra emlékeztet. Közülük 11 nagyközség, a faluk többnyire népesek (méreteik: 4 b., 12 a., 6 β. és 4 α.), s az egy Kural kivételével, mindannyi *magyar*, sőt köztük 17 *tiszta magyar* falu. A más ajkú kisebbségek mind súlytalan tót s német spórák. A vidék egyetlen *tót* szigete: Kural ahhoz a tót *szigetcsoporthoz* tartozik, mely a nyitrai tót áramlat útján, a szomszéd *Bars megye* magyar nyelvterületén s a párkányi határon túl keletkezett; a magyar kisebbség itt ma II° erejű. Vallásra e nép túlnyomólag r. kath., 4 községben ev. ref.; jelentékeny minoritások vannak mindkét felekezethől számos faluban, izraelita is van csaknem mindenütt (Párkányon a legtöbb: II°). Ily viszonyokat találtunk Pozsonytól le Párkányig a kisalföld egész dunamelléki vonalán, csak az a különbség, hogy föllebb a községek egy részében fogy a népesség, míg az esztergomi szakaszon vala-

mennyi falu 50 év óta tetemesen meggyarapodott: Párkány, Kőhíd-Gyarmat, Kőbölkút, Béla, Nána, Kéty és Keménd megkésztérezték számukat, a tót Kural csaknem megháromszorozta a magáét: volt 264, van 624 lakosa.

Az *esztergomi* járás népe a *túl-a-dunai* szomszéd vidékek népéhez hasonló. Az esztergomi Dunavölgyben 7 magyar és 1 tót község közt 2 *sváb* falu fekszik, mindkettő elszigetelve. Utolsó nyulványok ezek a vértesség sváb medenczéből, melyek a Dunáig leérnek: Süttő és Táth. Süttő félszáz éve még tót falu volt, azóta lett *svábbá*: a tót elem eltűnt belőle, — magyar kisebbsége ma III° erejű. Fogy a tótság a maga kis szigetjén: Mogyoróson is, — többsége már csak relativ; magyar és sváb elem áramlik a községbe a környékről tömegesen, de eleddig a sváb látszik erősebbnek.

A dunaparti községek általán nagyok, népesek, csaknem valamennyinek saját háztartása van. Csak 2 kisközség jut e völgyszakaszra, melyek egy körbe kapcsolvák, az egyik falu német (Táth), a másik tót (Mogyorós). A mai *Esztergom* pár év óta nőtte ki magát jelentékeny (10—20,000) lélekszámmal bíró várossá az által, hogy három külső várossával, a mik addig önálló nagyközségek voltak, közigazgatásilag egyesült.

A Vértess körűl (5 magyar, 4 német, 5 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbségei				
								legsúlyosb	egyéb szórványos
ötven év									
						óta	előtt		
<i>Esztergomi j.</i>									
*Bajóth	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Nagy-Sáp	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i.	»	»
*Bajna	b	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Sárisáp	a	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	tót
{ Epöl	β	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o i.	e.	»	tót
{ Kirva	β	német	I ^o m.	t.	r. kath.	—	—	»	német
*Úny	β	magyar	I ^o n.	t.	ev. ref.	V ^o r.	i.	fogyott	magyar
{ Dágh	β	tót	IV ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
*Csolnok	a	német	I ^o t.	m.	r. kath.	—	—	»	német
*Dorog	a	német	II ^o m.	t.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
{ Leányvár	β	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ Csér	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
*Kesztléc	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Szent-Lélek	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Vértesség telepein, miként Fejér, Komárom és Pest megyében, Esztergomban is, három fajnép él egymás mellett. A tót telepek itt a leggyengébbek, s a magyar elem viszonylag a legerősb közöttük, a tót Epöl félszáz év alatt megmagyarosította; a tót Drághon, IV°, Sárisápon III° a magyar kisebbség. Mindhárom falu a Vértess szélén fekszik, magyar környezetben s Esztergom város kulturális hatása alatt. Bellebb, a hegyek közt, 3 tót és 4 sváb falu már kevésbé hozzáférhető,

s nagyobb az ellentállásuk. Csak Dorogon van II° magyar elem, egyebütt súlytalan az ereje. A vértesi népek e vidéken többnyire r. kath. vallásúak: két magyar falu felekezeti többsége ev. ref.

A nyelvhatárokat Esztergom vidékére nézve a túl-a-dunai fejezet végén állapítottuk meg. Most összefoglaljuk a megyéről előadottakat.

Van a megyében 1 *város* és 26 *nagyközség*, az utóbbiak egyike német, ketteje tót, a többi magyar. A községek 2—3 faluból álló 9 *körbe* kapcsolvák, melyek fajtöbbsége 4 körben magyar, 3-ban német, 2-ben tót.

A *helységméretek* így állanak egymáshoz:

<i>Méretre</i>		<i>Fajtöbbségre</i>			
		magyar	német	tót	
legnagyobb	(A típus)	1	—	—	} helység
középméretű	(b »)	6	1	—	
»	(a »)	18	2	3	
kisméretű	(β »)	8	3	3	
nagy	(α »)	4	—	1	
együtt		37	6	7	

Tiszta magyar helység van 15, *tiszta német* vagy *tót helység* egy sincs. *Súlytalan* kisebbségek találhatók 20 magyar, s 3—3 német és tót helységben. *Súlyos* német kisebbség van 1 magyar, *súlyos magyar* kisebbség 1—1 német és tót faluban; *kisebb súlyú magyar* minoritás esik 2 német s 3 tót, *német minoritás* pedig 1 magyar falura.

A *r. kath.* községek száma 44, ezek közül magyar 31, német 6, tót 7. A *kálvinista magyar* faluk száma 6. A német és tót falukban nincsenek erős felekezeti kisebbségek. A *kálvinista magyar* faluk mindegyikében jelentékeny a *r. kath.*, 5 *kath. magyar* helységben erős a *kálvinista*, 1-ben az ág. ev. s 1-ben az *izraelita* kisebbség.

A megye 37 magyar helysége *egy tagban* fekszik, részint a komárom-nyitrai, részint a bars-honti magyarokkal határosan. A 6 német községből 4 a vértesi sváb medenczével függ össze, 2 (Süttö és Táth) a magyar területbe hullott szigetképződmény. A 7 tót falu megannyi szigetség, 6 a Vértésben fekszik csoportosan, 1 a megye felvidéki homlokzatánál.

Esztergom megyét úgy tekinthetjük, mint egy széles hidépületet a túl-a-dunais a palóczföldi magyarság közt. Mi átmentünk a hid két oldalán, s most Hont megyén át a palócz terület mélyét fogjuk bejárni.

Hont megye.

A középső Kárpátoktól a Duna-völgyig leér. Területét három nagy hegyláncz ágazza be, melyek csomópontjai: Selmeczbánya mögött a Szitnya, Korpona fölött az Osztroski, végre Szobb fölött a börzsönyi hegység. Az utóbbit az Ipoly vize folyja, széles völgymederben, félkörben körül. A két előbbi a mellékfolyók egész sora szaggatja meg, s völgyeik

csaknem párhuzamosan vonulnak északról dél felé. Ilyen a Szitnya hegységben eredő Szekincze, s a Bor, — ilyen a selmeczi hegyeket az osztroski hegláncztól elválasztó Korpona- és Selmecz-patak, — ilyen a hontnógrádi határon a Rieka-patak is. A Szekincze batárfolyóvá lesz Hont és Esztergom megyék közt s vizét a Garamba önti, — a többi az Ipoly-völgybe siet, s a Garam-Ipoly-köz bérczes vízválasztója alatt a Dunába torkol. Sik terület Hont megyében nincs; a *kis alföld a párkányi Garamszakasznál véget ér*. Az Ipoly le a torkolatig, hegyi folyó marad. Maga a Duna-völgy is összeszorul itt a bórzsönyi hegység s a pilisi Vértesek között, — festői vidékéhez messze földön nincs fogható.

E térszínen 187 helység fekszik, fajtöbbségre 87 magyar, 97 tót és 3 német. A tót képződmények száma, területe és méretei felülmúlják ugyan a magyar képződményekét, — de a legnagyobbakat a tótság nem maga alkotta, hanem a *német elemtől hódította el*, maga még erőben volt. Most ereje kimerülőben van, tért veszít, s helyét a magyar palócz-elem kezdi elfoglalni, mely eddig is megállította a tótok terjeszkedését az egész *palócz-földön*, ereje a Hernád s az Ipoly közt az Alsó-Garamig kiterjed. Ezért választottuk mi külön Hont megyét a *tót felvidéktől* s osztottuk — Esztergommal együtt — a *magyar felvidékhez*, a palócz-földhöz. A honti tótság ma a megye északi felét, a magyarság a délit tartja megszállva; itt fekszik 3 *sváb* falu is, szélső tagjai a vértesi sváb medenczéhez tartozó pestvidéki telepeknek.

A térszakaszokat — könnyebb áttekintés okából — három csoportba foglaltuk. Előbb megtekintjük azt a két völgyet Hont megye *nyugati* szélén, hol a tót s a magyar nyelvterület összeérnek: a Szekincze és Bor-völgy helységeit, — aztán bejárjuk az *északi* hegyvidék tót talaját, — végre a *délvidékhez* fordulunk, az Ipolyvonal, a bórzsönyi hegyek s a Duna-völgy felé, hol magyar nép lakik tömegesen.

A Szekincze-völgy és melléke (16 magyar, 17 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Báti járás.									
*Bakabánya	c	tót	I ^o e.	n.	ág. ev.	V ^o r.	—	nőtt	tót
Bagonya	z	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i. e.	fogyott	»
*Felső-Almás	z	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i. e.	nőtt	»
Alsó-Almás	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»
Hont-Besenyőd	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»
Felső-Baka	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	e.	»	»
*Alsó-Baka	z	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»
Derzsénye	α	tót	III ^o m.	n.	ág. ev.	III ^o r.	i.	fogyott	»
Disznós	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	II ^o a.	e. i.	fogyott	»
*Báth	a	tót	II ^o m.	n.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	nőtt	»
Élesfalu	α	tót	I ^o e.	m.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	»	»
Felső-Zsember	z	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	IV ^o a.	i.	»	»
Alsó-Zsember	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	V ^o a.	i. e.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
{ Horhi	α	tót	III ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o r. II ^o e. i.			fogyott	tót
	α	tót	V ^o m.	—	r. kath. III ^o a.	e.		fogyott	»
{ N.-Kereskény	α	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	e. i.		nőtt	»
	α	tót	II ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.		»	»
{ *Varsány	α	magyar	IV ^o t.	—	r. kath. II ^o e.	a. i.		fogyott	magyar
	α	magyar	II ^o t.	—	r. kath. III ^o a.	e.		nőtt	»
{ *Füzes-Gyarmat	α	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref. II ^o r.	i.		»	»
	α	magyar	I ^o n.	i.	r. kath. IV ^o e.	i. a.		»	»
{ A.-Fegyvernek	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.		»	»

Szobi járás.

Kis-Peszek	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. II ^o e. a. i.			nőtt	magyar
Nagy-Peszek	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. i.			»	»
*Tergenye	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e. i.			»	»
*Garam-Kis-Salló	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r. i.			»	»
Kis-Ölyved	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. I ^o r. i. a.			fogyott	»
Zalaba	α	magyar	—	—	ág. ev. II ^o r. —			nőtt	»
*Kis-Gyarmat	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i. —			»	»
Páld	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e. i.			»	»
Leléd	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i. —			»	»
Bajta	β	magyar	I ^o t.	e.	r. kath. I ^o i. —			»	»
*Garam-Kövesd	α	magyar	II ^o t.	—	r. kath. I ^o e. —			»	»

A Bor-völgy (5 magyar, 4 tót helységgel):

Báti járás.

Kálna-Borfő	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i. a.			nőtt	tót
Tegzes-Borfő	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. IV ^o a. i.			»	»
Nádas	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i. a.			»	»
*Dalma	α	tót	III ^o m.	—	r. kath. I ^o i. e. a.			»	magyar
Bori	α	magyar	II ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r. a. i.			»	magyar

Ipolysági járás.

Szántó	α	magyar	V ^o t.	n.	r. kath. III ^o a. e. i.			nőtt	magyar
Magyarad	α	magyar	II ^o t.	—	r. kath. II ^o a. e. i.			»	tót
*Deménd	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i. e. a.			fogyott	»
Százd	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o a. e. i.			nőtt	»

A Szekincze és két mellékvize: a Baka s az Almáska fönny erednek a Szitnya tövében; a Bor-patak alább, a kálna-borfői magaslatok alatt. A két fajnép, mely völgyeiket lakja, nyelvhatárát a Garam-völgyön s a Garam-Szekincze-közön át ilt vezeti tovább kelet felé. *Magyar* határközségek — Lévától keletre — a Szekincze völgyben: Varsány és Kis-Kér, — a Bor-völgyben: Bori és Szántó. *Tót* határközségek a Szekincze-völgyben: Nagy-Kereskény és Csank, a Bor-völgyben Dalma.

A községek átalán jelentőség nélkül valók. Egyetlen nagyközség a tót Bakabánya (c.), — ezen kívül kisebb góczpontok: a tót Báth, s a magyar Füzes-Gyarmat, meg Garam-Kövesd (3 a.). A többi falu kicsiny (a tót faluk mérete: 3 β , 15 α , — a magyar faluké: 9 β , 8 α). A kíván-

dorlási mozgalom kevésbé érintette e vidéket: félszáz év óta 3 magyar, s 6 tót falu népszáma fogyott meg; a legtöbb helység nőtt, — köztük a magyar Garam-Kis-Salló s a tót Tegzes Borfő megkésztetése lakosságát.

Más megyékből erre nem igen áramlanak a népek. Néhány német ajkú zsidó és pár cigány spórán kívül a községekben csak magyar és tót elemet látunk, melyről sok jel bizonyítja, hogy túlnyomólag helybeli. A zólyomi tótság a Garam-völgyön át Bars-felé, a fátrasági tót a Vág és Ipoly-völgyeken át Nyitra és Komárom felé terjeszkedett. Ott el is tolták a nyelvhatárt messze délre. A honti Szekincze-vidék két fajnépe a maga erejéből fejlődött, ezért lassu és egyenletes a fluktuacio nyelvterületük határvonalán. Ötven év alatt három kis tót falu: Magyarad, Deménd és Százd a Bor-völgyben megmagyarosodott, ugyanott egy kis magyar falu: Dalmad tóttá lett, — ebből állt félszáz év hullámozása. Adataink szerint a Bor-völgyben inkább a tót, a Szekincze-völgyben inkább a magyar elem terjed. Erős magyar kisebbségek vannak a tót Báthon, Csankon, Alsó-Zsemeren, Kálna-Borfőn és Disznóson (II—II°), Nagy-Kereskényben, Dalmadon és Derzsényén (III—III°), Kis-Kereskényben (V^o), — viszont erős tót kisebbségek esnek a magyar Kis-Kér, Garam-Kövesd, Bori és Magyarad falukra (II—II°), végül Szántóra (V^o). E kevert községek a nyelvhatár közelében fekszenek, s láthatóvá teszik, hogy a Szekincze-vonalon a magyar elem észak felé, a Bor-vonalon a tótság délkelet felé terjeszkedik. Tiszta magyar község e vidéken van 6, tiszta tót falu egy sincs.

Vallásra a tót nép a két völgy 11 községében r. kath., 10-ben ág. ev.; míg a magyar nép 14 faluban r. kath., 6-ban ev. ref., 1-ben ág. ev. Erős felekezeti minoritások a legtöbb községben vannak, — izraelita kisebbségek csak szórványosan.

Áttérünk a megye északi részére.

A Szitnya hegység alatt (6 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Ötven év									
óta								előtt	
Báti járás.									
{ Hegybánya	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	tót	
{ Magaslak	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	i.			
{ *Gyekis	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. III ^o a.	—			
{ *Bacsófalva	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev. I ^o r.	—	»	»	
{ Bagyan	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	»	»	
{ Kalászi	α	tót	—	—	ág. ev. II ^o r.	—	telep volt	tót	

A Selmecz-völgy és melléke (6 magyar, 32 tót helységgel):

<i>Korponai járás.</i>									
* *Selmeczbánya A		tót	II ^o m.	n.	r. kath. II ^o a.	i.	—	nőtt	tót
{ Tópaták	β	tót	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
{ Szitnyakő	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	—	»	»
{ Illés	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	i.	—	»	»
{ *Szt-Antal	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	—	—	fogyott	»
{ Zsibritó	α	tót	I ^o e.	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	nőtt	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Kormosó	α	tót	I ⁰ m.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	nőtt	tót
Királyfalu	α	tót	—	—	ág. ev.	I ⁰ r.	i.	»	»
*Berencsfalu	β	tót	I ⁰ m.	e.	ág. ev.	IV ⁰ r.	i.	fogyott	»
Béld	β	tót	I ⁰ m.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	fogyott	»
Szaitnya-Lehotka	α	tót	I ⁰ n.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	nőtt	»
Devicse	α	tót	I ⁰ m.	e.	ág. ev.	I ⁰ r.	—	fogyott	»
Rákócz	α	tót	II ⁰ m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
*Németi	β	tót	I ⁰ n.	m. e.	r. kath.	I ⁰ i.	a.	fogyott	»
Szebeléb	β	tót	I ⁰ m.	—	r. kath.	I ⁰ i.	—	fogyott	»
Dömeháza	α	tót	I ⁰ m.	e.	r. kath.	I ⁰ a.	i.	nőtt	»
*Ledény	β	tót	I ⁰ m.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	fogyott	»
Darázsi	α	tót	I ⁰ m.	e. n.	ág. ev.	III ⁰ r.	i.	nőtt	»
Lisó	β	tót	I ⁰ m.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	i. e.	»	»
Bácsfalu	α	tót	II ⁰ m.	n.	ág. ev.	IV ⁰ r.	i.	»	»
Felső-Sipék	α	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath.	V ⁰ a.	i.	fogyott	»
Alsó-Sipék	α	tót	II ⁰ m.	—	ág. ev.	III ⁰ r.	—	nőtt	»
<i>Ipolysági j.</i>									
Ösöd	α	tót	IV ⁰ m.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	fogyott	tót
Teszér	β	tót	I ⁰ m.	e.	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	fogyott	magyar
Udvarnok	α	tót	I ⁰ m.	—	ág. ev.	I ⁰ r.	i.	fogyott	tót
*Felső-Terény	α	tót	II ⁰ m.	e.	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	nőtt	tót
Alsó-Terény	α	tót	II ⁰ m.	—	ág. ev.	III ⁰ r.	i.	»	»
Szúd	α	tót	IV ⁰ m.	n.	ág. ev.	IV ⁰ r.	i. e.	fogyott	»
Egyház-Marót	α	tót	IV ⁰ m.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	nőtt	»
Apát-Marót	α	tót	III ⁰ m.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	i.	»	»
Gyügy	α	tót	IV ⁰ m.	n.	ág. ev.	V ⁰ r.	i.	fogyott	»
*Eged	β	magyar	II ⁰ t.	—	r. kath.	I ⁰ a.	i.	nőtt	magyar
Felső-Szemeréd	β	magyar	II ⁰ t.	n.	r. kath.	I ⁰ a.	i. e.	»	»
Mere	α	tót	III ⁰ m.	n.	ág. ev.	III r.	i.	»	tót
*Szalatnya	α	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath.	I ⁰ a.	—	»	magyar
Horváti	α	magyar	II ⁰ t.	n.	r. kath.	I ⁰ a.	e. i.	»	»
Tompa	α	magyar	I ⁰ t.	n.	r. kath.	I ⁰ i.	a.	fogyott	»
Gyerk	β	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath.	I ⁰ i.	—	nőtt	»

A Korpona-völgy és környéke (4 magyar, 16 tót helységgel):

<i>Korponai j.</i>									
*Korpona	c	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath.	IV ⁰ a.	i.	nőtt	tót
Csákócz	α	tót	I ⁰ m.	e.	r. kath.	I ⁰ a.	i.	»	»
Alsó-Legénd	α	tót	I ⁰ n.	—	r. kath.	I ⁰ i.	a.	fogyott	»
*Bozók	α	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath.	I ⁰ a.	i.	fogyott	»
Felső-Alsók	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Alsó-Alsók	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	»
Kecske-Varbók	α	tót	I ⁰ m.	—	r. kath.	I ⁰ i.	a.	fogyott	»
Unyad	α	tót	I ⁰ m.	—	r. kath.	I ⁰ a.	—	fogyott	»
Felső-Bágyon	α	tót	I ⁰ m.	—	r. kath.	I ⁰ i.	—	nőtt	»
Alsó-Bágyon	α	tót	—	—	r. kath.	I ⁰ a.	—	nőtt	»
*Csábrág-Varbók	α	tót	II ⁰ m.	—	ág. ev.	III ⁰ r.	i.	fogyott	»
Szelencz	α	tót	I ⁰ m.	e.	r. kath.	I ⁰ i.	—	fogyott	»
Hont-Somos	α	tót	I ⁰ m.	—	ág. ev.	I ⁰ r.	i.	fogyott	»

patakkal az Osztroski-csoport déli lejtőin ereszkedik Nógrád és Hont közt az Ipolyvidék felé.

18 magyar, 73 tót falu népesíti be e völgyeket, s fölöttük a hegységet. A tót faluk a felső, a magyar faluk a legalsó völgyszakaszokban vannak, hol a Selmecz és Korpona vize beéri az Ipolyt. Csak két magyar falu épült fenn, a magyar Ipoly mellék határában, az Osztroski hegység oldalán, s egy tót falu: Erdőmeg épült lenn az Alsó-Rieka-völgyben, magyar faluk közt *szigetség* gyanánt.

A tót képződmények élén *Selmeczbánya* (A. típus) és *Korpona* (c. típus) bányavárosok állanak. Mindkettőt az árpádkori *német* «vendég»-ek alapították, — újabb időben a német elem elpusztult belőle, s helyét nagy túlsúlyyal a tótság foglalta el. Épp így vesztették el egykori alapítóikat az elenyészett *németségben* Hegybánya és Szt-Antal bányatelepek Selmecz körül (2 a.), — ezek is tót falukká lettek. A többi hegyi falvak mind kicsinyek (a tót falvak mérete: (1 a. 15 β. 53 α., a magyar falvaké: 1 a, 5 β, 12 α).

Tiszta magyar falu még itt is akad, a tót nyelvhatár közelében: 2, — a *tiszta tót* faluk száma 5. Annál több a poliglott község. Erős magyar elem van a tót Selmeczbányán, Rákócson, Alsó- és Felső-Terényben, Bácsfalun, Csábrág-Varbókon, Felső-Fehérkutón, Csallon és Bereklakon (II—II°), továbbá Mere községben (III°), Erdőmegben, Ösödön, Szúdon, Apát-Maróton, Egyház-Maróton és Gyúgyön (IV—IV°); viszont erős tót kisebbséget látunk a magyar Eged, Felső-Szemeréd, Horváti s Luka-Nénye falvakban (II—II°), Dacsókeszin (III°), Bátorkeszin (IV°). A fajnépesség e hullámozása főleg a nyelvhatárok körül élénk. A múlt század derekán egy magyar faluval több volt e vidéken: Udvarnok, azóta *eltótosodott*. De ez a magyar elem egyetlen térvesztése fél száz év alatt. Újabb időben a magyarság főleg a Selmecz-völgy mélyében, terjeszkedni látszik; — s hogy a nyelvhatár változni fog e vonalon, azt a kivándorlási mozgalom is gyaníttatja, mely kimutathatólag 5 magyar és 36 tót *jalunak* *apasztotta* meg népét a honti hegyek közt. Legnagyobb veszteség érte a magyar Gyúgyöt s a tót Terpényt és Alsókot: ezek elvesztették népességük felét.

Vallásra e vidék tót népe 34 községben r. kath., 36-ban ág. ev., — a magyar községek közül 1 protestáns, a többi r. kath. Erős felekezeti minorítások számos helyen vannak. Az izraeliták itt már gyéren vallják magukat németajkúaknak.

A tót nyelvhatár a Selmecz és Rieka-völgyek közt: Apát-Marót, Gyúgy, Mere, Alsó-Rakoncza, Csall, Cséri, Apafalva, Alsó-Fehérkút, és Bereklak, — a magyar nyelvhatár: Eged, Szalatnya, Palást, Dacsókeszi, Csáb, Luka-Nénye, és Bátorfalu községeken vonul át.

Forduljunk végül a megye délvidéke felé, a magyarság zöméhez, mely a regényes Ipoly völgyben, bérczes környékén a börzsönyi hegység körül, s a Duna-völgy honti szakaszán él. A nép nyelvjárása és kiejtése palóczföldre vall.

Az Ipoly-völgy és melléke (41 magyar, 1 német, 4 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség		a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos				
Nagycsalomjai j.											
Kővár	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	—	fogyott	magyar		
*Nagy-Csalomja	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath.	III ^o a.	i.	fogyott	»		
Ipoly-Keszi	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	»		
Ipoly-Balog	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»		
Haraszti	α	magyar	II ^o t.	n.	r. kath.	II ^o a.	i.	fogyott	»		
Kis-Csalomja	α	tót	IV ^o m.	—	ág. ev.	IV ^o r.	i.	fogyott	magyar		
Leszenye	α	magyar	III ^o t.	n.	r. kath.	III ^o a.	i.	nőtt	magyar		
*Terbegecz	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	III ^o a.	i.	fogyott	»		
Gyürki	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»		
Kőkeszi	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»		
Sirák	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	fogyott	»		
Alsó-Szelény	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	II ^o i.	a.	fogyott	»		
Felső-Szelény	α	magyar	—	—	r. kath.	II ^o i.	a.	fogyott	»		
Magas-Majtény	β	tót	I ^o m.	e.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	tót		
F.-Ipolynyék	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	magyar		
*A.-Ipolynyék	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»		
Inám	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»		
Ipoly-Födémcs	α	magyar	I ^o t.	e.	r. kath.	—	—	fogyott	»		
Kelenye	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	»		
*Ipoly-Szécsényke	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»		
Nagyfalu	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»		
Ipolysági j.											
Ipoly-Vécze	β	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o a.	i.	fogyott	magyar		
*Drégely-Palánk	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»		
Hídvég	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»		
Hont	β	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»		
Tesmag	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»		
*Ipolyság	c	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	II ^o i.	a. e.	»	»		
Alsó-Szemeréd	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	i ^o a.	i.	»	»		
Peresztlény	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»		
*Visk	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Tésa	α	magyar	I ^o t.	n	r. kath.	I ^o i.	a. e.	»	»		
Szobi j.											
Szete	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	magyar		
Lontó	β	magyar	I ^o n.	t.	r. kath.	I ^o e.	i. a.	nőtt	»		
*Ipoly-Szakállas	α	magyar	I ^o t.	e.	r. kath.	II ^o a.	e. i.	»	»		
Perőcsény	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i. a.	»	»		
*Vámos-Mikola	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i. a.	»	»		
Bél	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	V ^o e.	i.	»	»		
*Ipoly-Pásztó	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i. a.	»	»		
Kis-Keszi	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	»		
*Börzsöny	α	német	II ^o m.	—	ág. ev.	V ^o r.	e. i.	»	német		
Tölgyes	α	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	magyar		
Letkés	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»		
*Szalka	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»		
Ipoly-Domásd	β	tót	II ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót		
*Mária-Nosztra	α	tót	IV ^o m.	n. r. e.	r. kath.	I ^o a.	k. g. i.	»	»		
Kospallag	β	magyar	II ^o t.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar		

A börzsönyi hegyek körül (4 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legszűlyosb	egyéb szórványos	legszűlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Szobi j.</i>							
*Szokolya	a	magyar II ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	fogyott	magyar
<i>Ipolysági j.</i>							
*Kemencze	a	magyar —	—	r. kath. —	—	fogyott	magyar
Bernecze	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
Baráti	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»

A Duna-völgy (2 magyar, 2 német helységgel):

<i>Szobi j.</i>							
Helemba	β	magyar I ^o n.	t.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Szob	b	magyar II ^o t.	n. e.	r. kath. I ^o i.	c.	»	tót
Zebegény	β	német I ^o m.	t. e.	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar
*Nagy-Maros	c	német II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	magyar

Az Ipoly tágas völgye Nógrádból nyílik Hontba át, s a börzsönyi hegyeket megkerülve, a Dunához hajol. Ez a megye legszebb és legnépesebb földdarabja; 54 helység fekszik rajta: 47 magyar, 3 német, 4 tót.

Ama 47 községben él a honti *magyarság* zöme. Nagyközségeinek száma csekély (2). A községek átlag módosak, méreteik is elég tetemesek (1 c., 1 b., 9 a., 18 β. és 18 α); csak Nagy-Csalomja vidékén teng túl a sok apró falu, — ugyanott érezhetően fogy a nép: 50 év óta ez egy járásban 14, az egész Ipoly-vidéken a Dunáig 20 magyar falu népszáma csökkent.

Más vidékeken ismét a szaporodás jelentékeny: Ipolyság 1397 lélekről 3247-re, Mária-Nosztra 600-ról 1500-ra, Szobb 405-ről 2038-ra nőtt. Az utóbbi 50 év előtt kis tót falu volt, s azóta csaknem teljesen *megmagyarosodott*. Viszont ez idő alatt Nagy-Marosból és Zebegényből, a mik magyar faluk voltak, *sváb község lett*. Ez idő szerint 3 tót s 3 német sziget van az Ipoly melléken a magyarság közepett; kettejükben IV—IV°, háromban (II—II° a magyar kisebbség. Viszont erős tót minoritás 6 magyar falura esik, részint ama szigetek, részint a nyelvhatárok körül; a német minoritások azonban csekélyek és gyérek. Egy községben román elem, s felekezeti népességében g. kath. és kel. gör. elem is fordul elő: ez Mária-Nosztra. A hitélet 3 magyar községben ev. ref., 1—1 német és tót községben ág. ev., — egyebütt r. kath.

A magyar nyelvhatár az Ipoly vonalon, Ipoly-Födémes, Felső-Ipoly-Nyék, Alsó- és Felső-Szelény, — a tót nyelvhatár Magas-Majtény községet érinti.

Hont megyéről adatainkat a következőkben foglaljuk össze.

Van a megyében 2 város (Selmeczbánya és Korpona): mindkettő tót; van 4 nagyközség: 2 magyar, 1 német (Nagy-Maros) s 1 tót. Nagy-

község maradt a megye székhelye: Ipolyság is. A 181 kisközség 44 körbe van kapcsolva; 36 kör áll 2—5, 8 kör 6—9 faluból, — amazok fajtöbbsége 23 körben magyar, 13-ban tót, — emezeké 2 körben magyar 6-ban tót.

A helységméretek így állanak egymáshoz:

<i>méretre</i>		<i>fajttöbbségre</i>			} helység.
		magyar	német	tót	
legnagyobb	(A)	—	—	1	
középméretű	(e)	1	1	2	
»	(b)	1	—	—	
»	(a)	12	1	5	
kisméretű	(β)	32	1	24	}
»	(α)	40	—	66	
együtt		86	3	98	

Tiszta magyar község van 29, tiszta tót 7, — tiszta német nincs. Súlytalan (I^o) a magyar kisebbség 45 tót, 1 német faluban, — a tót kisebbség 33 magyar, s a német kisebbség 6 magyar, 9 német faluban.

A poliglott helységek fajnépeinek viszonyossága megyeszerte ilyen:

<i>A fajtöbbség</i>			<i>A fajkisebbség</i>			} helységben
IV—V _o			II—III _o			
magyar	német	tót	magyar	német	tót	
magyar	★	—	3	★	2	13
német	—	★	—	2	★	—
tót	8	—	★	22	—	★

Vallásra a népesség 122 helységben r. kath., köztük 75 helység magyar, 45 tót, 2 német, — 56 helységben ág. ev., köztük 2 magyar, 53 tót, 1 német, — végre 9 helységben ev. ref., ezek mind magyar faluk.

A felekezeti kisebbségek a többségekkel szemben így állanak:

<i>A felekezeti többség</i>					<i>A felekezeti kisebbség</i>			
IV—V _o súlytalan					II—III _o súlytalan			
r. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.		r. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.
r. kath.	★	7	3	—	★	17	2	3
ág. ev.	12	★	—	—	26	★	—	—
ev. ref.	3	—	★	—	4	—	★	—
<i>A fajttöbbség</i>								
magyar	4	2	3	—	5	13	2	3
tót	10	5	—	—	25	4	—	—
német	1	—	—	—	—	—	—	—

E táblázatok szerint erős magyar kisebbség kétannyi tót faluban van, mint tót kisebbség magyar faluban; r. kath. minoritás több protestáns helységben van, mint protestáns kisebbség r. kath. helységben; a két protestáns egyház hívei együtt nem fordulnak elő egy helységben sem tömegesen; erős r. kath. kisebbségek főleg tót, — erős protestáns és zsidó kisebbségek többnyire magyar falvakban fordulnak elő.

Hont megye 3 német helységéből 2 (Nagy-Maros és Zebegény) kapcsoló lánczszem a vértesi s a pestvidéki sváb medenczék közt. A har-

madik német falu (Börzsöny) el van szigetelve. A honti *tót* elem a Zólyombarsi s a nógrádi tótsághoz zárkozva, 94 helységével egy tagban fekszik, 4 faluja azonban szigetséget képez (ú. m. Erdőmeg, Kis-Csalomja, Mária-Nosztra és Ipoly-Domásd). A *magyarság* Hontban a bars-esztergomi s a nógrádi magyar nyelvterület közt 86 községgel egy osztatlan tagot képez, s nyelvi határvonala az Ipoly mellékén vonul át nyugatról keletre, Barstól Nógrádig.

Nógrád megye.

Középmagas hegységek fedik egész területét. Északnyugatról a Tátrasághoz tartozó Osztroski-csoport ágazik dél és kelet felé az Ipolyig, — keletről a Mátraság nyulványai: a Medves, a Karancs, Cserhát, Nagyszál s a börzsönyi hegyek terjeszkednek nyugatra a Dunáig. A két lánczolat közt az Ipoly-völgy húzódik szélesen át, — ebbe tartolnak két felől a mellék-patakok és völgyeik: északról a Losonc, Tiszovnyik, Strazsina és Kürtös, délről a Zákos. Csak délkeleten válik külön tőlük két patak: a Guta, mely alább Pest megyében Galga nevet kap, s a Zagyva; mindkettő a Tiszába ömlik, a többi az Ipolyal a Dunába, — vízvázasztó köztük a Cserhát.

E térszínen 271 helység fekszik: 171 magyar, 3 német és 94 tót, — a tótság zöme északon, az Ipolytól jobbra — a magyarságé dél felé az Ipolytól balra, — ott vannak a német szigetek is. Könnyebb áttekintés okából mi a térszakaszokat négy csoportba foglaljuk: Kiindulunk a Duna-völgyből, s bejárjuk az alsó-nógrádi bérceket a Karancsig, — aztán leszállunk az Ipoly-völgybe, megtekintjük a tót Felső-Nógrádot, s utunkat a megye keleti szélén, a Zagyva-vonalnál zárjuk.

A Duna-völgy (1 német s 1 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Nógrádi j.</i>							
{ Kis-Maros	<i>a</i>	<i>német</i> II ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	<i>magyar</i>
{ *Verőcze	<i>a</i>	magyar I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	i.	»	magyar

A börzsönyi hegyek alatt (10 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Nógrádi j.</i>							
{ Berkenye	<i>a</i>	magyar II ^o n.	—	r. kath. —	—	nőtt	<i>német</i>
{ *Nógrád	<i>a</i>	magyar —	—	r. kath. II ^o a.	i.	»	magyar
{ Tolmács	<i>β</i>	magyar —	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
{ *Diós-Jenő	<i>a</i>	magyar —	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	»	»
{ *Nagy-Oroszi	<i>b</i>	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	fajttöbbség volt				
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei						
								legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos
						ötven év					
						óta	előtt				
{ Horpács	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	magyar		
{ *Borsos-Berinke	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»		
{ Pusztla-Berki	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»		
{ Bánk	β	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	tót		
{ *Rétság	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	II ^o a.	i.	nőtt	magyar		
{ Pusztla-Szántó	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o a.	e.	fogyott	»		

A Nagyszál-hegység körül (4 magyar, 2 német, 1 tót helységgel):

<i>Nógrádi j.</i>									
{ Szendehely	β	német	II ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
{ Pusztla-Katalin	α	német	V ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
{ *Nőtincs	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i	a.	»	tót
{ Agárd	β	tót	IV ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i. e.	fogyott	tót
{ *Kosd	α	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	a.	nőtt	magyar
{ Rád	β	magyar	—	—	r. kath.	III ^o a.	i.	»	»
{ *Pencz	β	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o a.	i.	fogyott	tót

A Délhegy és melléke (13 magyar helységgel):

<i>Nógrádi j.</i>									
{ Felső-Petény	β	magyar	IV ^o t.	—	ág. ev.	IV ^o r.	i.	fogyott	tót
{ *Alsó-Petény	β	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	magyar
{ Keszeg	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	»	tót
{ Alsó-Sáp	α	magyar	IV ^o t.	n.	r. kath.	I ^o a.	i.	»	tót
{ *Felső-Sáp	α	magyar	III ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i. e.	fogyott	tót
{ Nézsa	β	magyar	IV ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	magyar
{ Legénd	β	magyar	V ^o t.	e.	ág. ev.	V ^o r.	i.	fogyott	tót
{ Alsó-Szécsénke	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	telep volt	
{ F.-Szécsénke	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	magyar
{ Kis-Ecset	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	tót
{ Felső-Bodony	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	tót
{ *Alsó-Bodony	α	magyar	V ^o t.	—	ág. ev.	IV ^o r.	i. e.	fogyott	tót
{ Szentle	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	magyar

A Zákos-völgy (6 magyar helységgel):

<i>Nógrádi j.</i>									
{ *Romhány	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	magyar
{ *Tereske	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
{ Felső-Szátok	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»
<i>B.-Gyarmati j.</i>									
{ *Vadkert	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	magyar
{ Patak	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Dejlár	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o i.	a.	»	»

A Galga-völgy (3 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Sziráki j.</i>									
{ Becske	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	magyar
{ Kövesd	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	tót
{ *Nagy- és Kis-Berezel	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	nőtt	magyar
{ Guta	β	tót	III ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	tót

A Galga-Zagyva-köz (4 tót, 8 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	Fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta
<i>Szirákí j.</i>								
{ Bér	β	tót	IV ^o m.	e.	ág. ev. II ^o r.	i.	nőtt	tót
{ *Vanyarcz	a	tót	IV ^o m	—	ág. ev. II ^o r.	i.	»	»
{ Erdőkürt	β	tót	V ^o m	—	ág. ev. V ^o r.	i. c.	»	magyar
{ *Kálló	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
{ Erdő-Tarcsa	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
{ *Heréd	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	nőtt	»
{ Kőkényes	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
{ Héhalom	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
{ Dengeleg	β	tót	IV ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	i.	»	tót
{ *Palotás	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	magyar
{ Bágyon	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o a.	i.	fogyott	»
{ Szirák	a	magyar	III ^o t.	—	ág. ev. IV ^o r.	i. c.	nőtt	tót

A Dobogó-hegy alatt (11 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Szirákí j.</i>								
‡ Csécse	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	magyar
{ *Ecseg	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
{ Kozárd	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	maradt	»
{ Bokor	α	tót	III ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	i.	fogyott	tót
{ *Buják	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	nőtt	magyar
{ Szanda	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
{ *Terény	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. V ^o a.	i.	»	tót
{ Kutaszó	α	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	fogyott	tót
{ *Szent-Iván	β	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	i.	fogyott	magyar
{ Alsó-Told	α	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	—	fogyott	tót
{ Felső-Told	α	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	i.	nőtt	magyar
{ Garáb	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»

A Cserhát-helységben (17 magyar, 1 tót helységgel):

<i>B-Gyarmati j.</i>								
{ Herencsény	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	magyar
{ *Surány	β	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	i.	fogyott	»
{ Halap	α	magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
{ *Nándor	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»
{ Debercsény	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
{ Mohora	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o a.	i.	nőtt	»
{ *Marczal	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
{ Iliny	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
{ Csitár	β	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
<i>Szécsenyi j.</i>								
{ *Varsány	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
{ Rimócz	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
{ Sipek	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
{ Hollókő	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	»
{ *Lócz	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
{ Nagy-Gécz	β	magyar	I ^o e.	t.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
{ *Megyer	a	magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
{ Luczin	β	tót	III ^o m.	e.	ág. ev. II ^o r.	—	nőtt	tót
{ Sós-Hartyán	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	»	magyar

A Karancs-alja (19 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos
Széchenyi j.							
Kis-Hartyán	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	magyar
Ság-Ujfalu	β	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
Etes	β	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»
*Karancsság	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
Szalmatercs	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
Dolány	α	magyar	I ^o t.	r. kath. IV ^o a.	—	fogyott	»
*Endrefalva	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»
Piliny	β	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Felfalu	α	magyar	—	r. kath. II ^o a.	i.	»	»
Litke	β	magyar	—	r. kath. —	—	fogyott	»
*Tarnócz	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott	»
Mihály-Gerge	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»
Kis-Gerge	α	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Lipta-Gerge	α	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
*Karancs-Keszi	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
Füleki j.							
Karancs-Berény	α	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o a.	i.	nőtt	magyar
*Lapujtő	α	magyar	—	r. kath. II ^o a.	i. e.	»	»
Karancs-Apátfalva	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
Karancs-alja	β	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»

A Mátraság nyúlványai a Duna, Ipoly és Zagyva vidék közt betöltik Nógrád megye erős harmadát. E hegyhullámok közül kiemelkedik: a börsönyi bércek csúcspontja, a Csoványos (939 m.), s a Nagyszál (652 m.), amaz a honti, emez a pesti határon, mögöttük a Délhegy (433 m.), melynek északi lejtőjén a Zákospatak az Ipolyba, déli lejtőjén a Galga a Tisza-völgy felé siet, — tovább északkeletnek hosszú láncolatban a Dobogó-hegy, a Cserhát s a Karancs (727 m).

Erős magyar fajta él e hegyek közt 92 faluban, — sorsosuk lett 3 német s 9 tót falu népe is. A völgynyílások elég sűrűn beépítvék az egész vonalon, csak a lakosság nem elég tömör többé, mióta a tömegesen *elköltözők* ritkítják sorait. A félszáz év előtti állapothoz képest 42 falu népszáma fogyott meg, s ezekből 39 helység magyar. A hanyatlás itt-ott tetemes: Iliny elvesztette egykori lakosságának harmadát, Deberesény nagyobb felét, Felső-Szécsénke közel négy-ötödét (volt 475 lakosa, van 104). A helységméretek arra vallanak, hogy e községek nemrég még virágzásban voltak (2 b., 25 a., 42 β., 35 α), s csak az új idők gazdasági válságai hervasztották meg. Egyes faluk ma is virágzanak: Szanda és Karancsalja megkészszerelte, Mohova megháromszorozta lélekszámát. E vidék magyarságának erejét bizonyítja, hogy rövid idő alatt a tót nyelv-szigetek egész sorát olvasztotta be. Félszáz év előtt tót faluk voltak: a Nagyszál körül Pencz és Nőtincs, a Délhegy körül Felső-Petény, Keszeg, Alsó- és Felső-Sáp, Legénd, Kis-Ecset, Felső- és Alsó-Bodony, a Galga-

völgyben Kövesd, a Galga-Zagyva-közben Szirák, a Dobogóhegy közlül Terény, Kutaszó és Alsó-Told; e 15 helység úgy *megmagyarosodott*, hogy a tót elemnek csak egy részükben maradt nagyobb nyoma (III—V^o). A tótság itt is, mint Pozsonytól Hontig az egész vonalon, terjeszkedni igyekezett északról dél felé. Nyitrában és Barsban messze *eltolta a magyar nyelvhatárt*, Hontban már csak nagyobb *szigeteket* építhetett mögötte, *Nógrádban az ily képződmények egymás után felszívódnak*. Máig 9 maradt meg belőlük, de telvék magyar kisebbséggel, mely Bánkon II°, Guta, Bokor és Luczin falukban III°, Dengelegen, Vanyarcon, Béren és Agárdon IV°, Erdőkürtön V^o erejű. Látszik mennyivel keményebb ellentálló ereje, és aszszimiláló képessége van a palócznak, mint a tót felvidéken a pozsony-nyitrai, Túl-a-Dunán a komárom-veszprémi s Baranyában az ormánsági és hegyhíti magyarnak.

A nógrádi palócz a sváb fajjal is fölvette a versenyt: a börzsönyi hegyekben Berkenye német falu volt, s 50 év óta *megmagyarosodott*. Jelenleg a Nagyszál vidékén van még két német telep: Szendehely és Puszta-Katalin, — de amabban II°, emebben V^o a magyar kisebbség. A harmadik sváb telepet: Kis-Marost a Dunaparton, mely 50 éve magyar falu volt, (a honti Nagy-Maroshoz és Zebegényhez hasonló) a sváb elem hódította el.

Vallásra a népesség átlag r. kath. A tót faluk mind protestánsok, a magyar faluk közül 5 ág. ev. és 1 ev. ref.

Az Ipoly-völgy (44 magyar, 20 tót községgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbsége	ötven év	
			legszűlyosb		egyéb szórványos		
B.-Gyarmati j.							
Riba	α	magyar	II ^o t. II ^o e. —	ág. ev.	V ^o r. i.	fogyott	tót
Csesztve	β	magyar	III ^o t. —	r. kath.	IV ^o a. —	nőtt	tót
Bakó	α	magyar	II ^o t. —	r. kath.	IV ^o a. i.	fogyott	magyar
*Szűgy	β	tót	IV ^o m. —	ág. ev.	III ^o r. i.e.	fogyott	tót
Patvarcz	β	magyar	II ^o t. —	r. kath.	V ^o a. —	nőtt	tót
*B.-Gyarmat	β	magyar	I ^o t. n.	r. kath.	III ^o i. II ^o a. e.	»	tót
Trázs	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. a.	»	magyar
*Hugyog	β	magyar	I ^o e. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Varbó	β	magyar	I ^o t. e.	r. kath.	I ^o a. i.	fogyott	»
Kis-és Nagy-Kér	α	magyar	I ^o t. —	r. kath.	II ^o a. i.	fogyott	»
Pető	α	magyar	I ^o t. e.	r. kath.	I ^o a. i.	nőtt	»
Szécsény-Kovácsi	α	magyar	I ^o t. —	r. kath.	III ^o a. i.	»	»
Szécsényi j.							
*Szécsény	c	magyar	I ^o e. t.	r. kath.	II ^o a. i.	nőtt	magyar
Pöstény	α	magyar	— —	r. kath.	II ^o a. i.	fogyott	magyar
Halászi	β	magyar	I ^o t. —	r. kath.	I ^o a. i.	nőtt	»
Alsó-Ludány	α	magyar	— —	r. kath.	I ^o a. i.	»	»
*Felső-Ludány	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o a. i.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
*Csalár	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. II ^o a.	i.	fogyott magyar
Zobor	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o i.	—	fogyott tót
Galábocs	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott magyar
Bussa	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	e.	fogyott »
Kis-Zellő	α	tót	III ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	—	fogyott tót
Nagy-Zellő	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott magyar
Szakál	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
*Rárós-Mulyad	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
<i>Losonczy j.</i>							
Törincs	β	magyar	I ^o e.	t.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt »
Vilke	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
Jelsőcz	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt »
Panyi-Darócz	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	—	» »
Kolonda	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
Mucsiny	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath. II ^o a.	i.	nőtt »
Pilis	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
Rapp	β	magyar	I ^o e.	t.	r. kath. I ^o a.	i.	nőtt »
*Mulyadka	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
Terbeléd	β	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	e.	nőtt »
<i>Füleki j.</i>							
*Fülek-Kelecsény	α	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	i.	fogyott »
Fülek-Kovácsi	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt »
Perse	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	—	» »
Bolgárom	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	fogyott »
Korlát	α	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	i. e.	nőtt »
Sávoly	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
Galsa	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	—	fogyott »
Ipoly-Nyitra	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt »
<i>Losonczy j.</i>							
Ipoly-Bolyk	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt »
Nagy-Darócz	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	a.	» »
Kis és Nagy-Keresztúr	α	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. V ^o r.	e. i.	» »
Pincz	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	fogyott »
Kálnó-Garáb	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	—	nőtt tót
Kálnó	β	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott »
*Szinóbánya	a	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. V ^o a.	—	nőtt »
Turicska	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. I ^o r.	i.	maradt »
Mlágó	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	nőtt »
Berzence	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	» »
Zelene	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	» »
*Poltár	β	tót	II ^o m.	e.	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott »
Sós-Lehota	α	tót	I ^o e.	m.	ág. ev. I ^o r.	i.	nőtt »
Cseh-Brezó	a	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev. V ^o r.	i.	» »
*Uhorszka	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott »
Ronya	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	nőtt »
Bisztricska	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. II ^o r.	i.	» »
Ozdin	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	fogyott »
Hradistya	β	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott »
Korna	α	tót	—	—	ág. ev. IV ^o r.	i.	nőtt »
*Málnapatak	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. III ^o a.	—	» »

Az Ipoly forrásai Gömörben vannak. Onnan indul hegyi patak gyanánt dél-nyugotnak, Nógrádon át Hont megyébe, torkolatához a Dunáig. Hontban az Ipoly végig magyar folyó, Nógrádban csak alsó kétharmadával az; felső harmada Málnapatak és Kálnó közt tót vidéken fut át. Part és környék az egész vonalon elég sűrűn be van építve: a felső tagra 17 tót az alsóra 44 magyar és 3 tót helység esik, az utóbbiak ketteje: Szügy és Zobor nyelv-sziget. De e faluk egy részéből ijesztő mértékben *fogy a nép*: a tót helységek közül 9-nek, a magyar helységek közül 22-nek kevesebb ma a lakosa, mint volt félszáz év előtt. Szerencsére az apadás nem általános, sőt egyes pontokon jelentékeny a szaporodás: Balassa-Gyarmat, Mucsiny, Cseh-Brezó és Szinóbánya megkétyszerzte, Málnapatak csaknem megnégyszerezte lélekszámát.

A helységméretek ehhez képest hullámszerűek; a magyar helységek méretei: 1 β ., 1 c., 19 β , 23 α , a tót helységeké: 1 α ., 2 a., 5 β , 12 α . A völgy két ellenkező sarkán fekszik a két legnépesebb hely: a magyar Balassa-Gyarmat, s a tót Málna-Patak. Amaz megyeszékhely, társadalmi és forgalmi góczpont, emez üveggyárak telepe felső Nógrád szélén; figyelemre méltó, hogy az *ipartelep nagyobb vonzást gyakorolt a népességre*, mint a megyei középpont: Málnapatak népszám dolgában csaknem utolérte Balassa-Gyarmatot, gyors lendületével fel is mulla ezt a tótság közepett. Látszik e példán, hogy a nép költözését leghathatósabban az ipar állíthatja meg.

A völgy tót szakaszán magyar elem csaknem minden falura jut, de sehol sem nagy erővel; a legsúlyosb magyar kisebbség — Poltár községben — II° erejű. Ellenben a magyar völgyszakaszon a sporadikus tót kisebbségek gyérebbek, de vannak — korábbi áramlások folytán keletkezett — tót szigetek: Zobor a szécsényi, Szügy a b.-gyarmati járás területén. Félszáz éve *Balassa-Gyarmaton*, s körülötte *Riba*, *Csesztve*, *Patvarcz* falukban is tót volt a fajtöbbség, a magyar túlsúly azóta állt helyre. Csesztvén ma III°, Ribán és Patvarczon II—II°, B.-Gyarmaton I^o a tót kisebbség. Látszik, hogy a tót áramlat a felső Ipoly-völgyből indult le délnek, s ott akart terjeszkedni, a magyar nyelvhatár mögött. A nógrádi magyar fajnép bebocsátotta, de aztán nagyrészt be is olvasztotta ezt a tót elemet: az Ipolytól délre 18, az *Ipoly-völgyben* 4 tót helységet magyarosított meg 50 év alatt. A megmaradt tót szigetek közül Szügyön ma IV°, s Kis-Zellőn, a magyar Ipoly-völgybe hajló e tót félszigeten III° a magyar kisebbség.

Vallás dolgában az ipolyvölgyi magyar helységek — két kivétellel — mind róm. katolikusok, a tót faluk pedig kivétel nélkül protestánsok. Az izraeliták a nógrádi Ipolyvölgyben, miként a hontiban, csak szórványosan fordulnak elő. Itt a rég meghonosodott zsidók laknak; a gácsországi jövevények terjeszkedő útja délnyugat felé a Vág völgy.

A megyeheli tótság zöme az Ipolytól észak-nyugatra, az Osztróski-hegység völgynyílásaiban található. Forduljunk e kisebb völgysek felé.

A losonczi völgy és melléke (2 magyar, 19 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Gácsai j.									
*Divény-Oroszi	a	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót	
Bzova	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	a.	telep volt		
Fűrész	β	tót	I ^o m.	—	ág. ev. IV ^o r.	e.	nőtt	tót	
Buda-Lehota	a	tót	—	—	r. kath. V ^o a.	—	»	»	
*Divény	a	tót	II ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»	
Kis-Tugár	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Rózsa-Lehota	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Tosoncza	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	—	»	»	
Podrezsány	α	tót	II ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	—	»	»	
Gergelyfalva	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
*Tamási	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	e.	fogyott	»	
Losonczi j.									
Kolman-Lehota	β	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	nőtt	tót	
Dobrocs	a	tót	I ^o m.	—	ág. ev. V ^o r.	i.	»	»	
Vámosfalva	β	tót	—	—	ág. ev. III ^o r.	i.	fogyott	»	
*Lónyabánya	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott	»	
Udornya	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	nőtt	»	
Nagyfalva	α	tót	III ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	»	»	
Videfalva	α	tót	II ^o m.	e.	ág. ev. III ^o r.	e.	»	»	
*Losonc-Apátfalva	β	tót	V ^o m.	n.e.	ág. ev. V ^o r.	i.	»	»	
Miksi	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	—	fogyott	magyar	
*Losonc	β	magyar	II ^o t.	n.e.	r. kath. III ^o a.	i. e.	nőtt	»	

A Hét-határhegy vidéke (6 tót helységgel):

<i>Gácsai j.</i>									
Prága	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	i.	—	fogyott	tót
Lupocs	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	—	—	nőtt	»
Gácsfalva	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	—	—	»	»
*Gács	a	tót	II ^o m.	n. e.	r. kath. II ^o a.	—	—	»	»
Gács-Lehota	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	fogyott	»
Maskova	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	fogyott	»

A két Tiszovnyik-völgy (25 tót helységgel):

<i>Gácsai j.</i>									
Ó-Huta	β	tót	—	—	r. kath. —	—	—	telep volt	—
*Felső-Tiszovnyik	a	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	—	—	nőtt	tót
Alsó-Tiszovnyik	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	»	»
Veres	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev. I ^o r.	i.	—	»	»
*Turopolya	a	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	fogyott	»
Madacska	β	tót	I ^o e.	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	nőtt	»
*Abelova	β	tót	I ^o e.	m.	ág. ev. I ^o r.	—	—	»	»
Polichno	β	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	fogyott	»
Nedelistye	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	nőtt	»
Lentvora	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	—	»	»
Sülye	α	tót	I ^o e.	—	ág. ev. I ^o r.	—	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Nagy-Lam	2	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	tót
Priboj	α	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	»
Parocza	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o i.	—	»	»
*Szenna	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	»
Száraz-Brezo	α	tót	I ^o m.	e	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	»
Borosznok	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	»
Felső-Sztrégova	α	tót	I ^o e.	m.	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»
Nagy-Libercse	β	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	tót
Tót-Hartyán	α	tót	III ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	nőtt	»
Závoda	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
Tót-Kelecsény	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	»
Tótfalu	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
Kis-Libercse	α	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
*Alsó-Sztnegova	α	tót	III ^o m.	e.n.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	fogyott	»

A Sztrazsina-völgy (5 tót helységgel):

<i>B.-Gyarmati j.</i>									
F.-Esztergály	β	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	fogyott	tót
*A.-Esztergály	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev.	II ^o r.	—	fogyott	»
Szent-Péter	β	tót	II ^o m.	e.	ág. ev.	III ^o r.	—	nőtt	»
Szelcz	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	fogyott	»
Zsihlava	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	nőtt	»

A Kürtös-völgy (2 magyar, 9 tót helységgel):

<i>B.-Gyarmati j.</i>									
*Lest	β	tót	I ^o e.	m.n.	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	tót
*Kékkő	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»
Nagy-Kürtös	β	tót	II ^o m.	e.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	nőtt	»
Kis-Sztracsin	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o i.	—	»	»
Kis-Kürtös	α	tót	IV ^o m.	—	r. kath.	IV ^o a.	i.	fogyott	»
Nagy-Sztracsin	α	tót	II m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	nőtt	»
Ebeczk	α	tót	IV ^o m.	e.	r. kath.	III ^o a.	i.	»	magyar
Kis-Újfalu	α	tót	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	tót
Szklabonya	β	tót	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»
Óvár	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	magyar
*Zsély	β	magyar	II ^o i.	—	r. kath.	II ^o a.	—	fogyott	»

Az Osztroski hegységből északon erednek, s dél-keleti folyásúak a patakok mind, melyek völgynyílásaiban e 64 tót és 4 magyar helység épült. A Kürtös végig fut a nógrád-honti határon, fölveszi a Riekát, melylyel már Honthban találkoztunk. Mögöttük a vadregényes Strazsina-völgy egyesíti morajló patakját az összefolyó két Tiszovnyik-ággal; bel-
lebb, a hét határhegyen túl, a losonczi-völgy tárja ki szépségeit, háttér-
ben a Kriván-hágóval, fölötte a Kotmanova (746 m.), a Dobrócz (931 m.)
messze távlatban a Pater (1119 m.) kúpjával. A két szélső völgyiség: a
losonczi s a Kürtös a magyar nyelvterülethez leér, ott emelkedik a
nyelvhatár védő erődje gyanánt *Losoncz* város. A benső völgyeket,

amik kiterjednek az egész gácsi megyejárásra, kizárólag tót faluk népesítik be. De csekély méretűek (8 a., 20 β., 36 α), s a fajnépességen meglátszik a közel magyar nyelvterület hatása. *Tiszta tót* falu van 11, a többi tót községre jelentékeny magyar minoritás esik csaknem mindeütt: Szklabonyán, Kis-Ujfalun, Nagy-Sztaacsonon, Nagy-Kürtösön, Kis-Libercsén, Gácsen, Videfalván. Podrezsányon és Divényben II—II°, Alsó-Sztrégova, Tót-Hartyán és Nagyfalú községekben III—III°, Kis-Kürtösön és Ebecken IV—IV°, Losoncz-Apátfalván V^o erővel; míg a határszéli magyar falvakban tót minoritás alig fordul elő, sőt egyikük — Óvár a Kürtös-völgyben — tiszta magyar. A nyelvi határon ez idő szerint nem a fajnépesség szaporodása, hanem *fogyása* fog mihamarabb változtatni: 50 év alatt 25 tót. 3 magyar helységben csökkent a népszám, csak egyes pontokon mutatkoznak kedvezőbb jelenségek: Losoncz és Dobrocs megkészszerelte, Kolman-Lehota és Losoncz-Apátfalva megháromszorozta egykori lakosságát.

E vidéken a 4 magyar helység *r. kath.*, a 64 tót helység közül 14 *r. kath.* 50 ág. ev. Az *izraelitasság* szórványos, nagyobb számaránnyal sehol nincs jelen, s számos faluból, főleg a hegyek közt, hiányzik.

A tót nyelvhatárt a völgyek szélességében a következő faluk jelzik: a Kürtös-völgyben Ebeczk, Szklabonya, Kis-Ujfalu, Nagy-Sztracsin, az alsó Ipoly-völgybe nyúlva Kis-Zellő, a Stazsina-völgyben Zihlava, a Tiszovnyik-völgyben Alsó-Sztrégova, és Kis-Libercse, a Héthatár hegy alatt Maszkova és Gács, a Losoncz-völgyben Tamási, Videfalva és Losoncz-Apátfalva, a felső Ipoly-völgyben Kálno, Kálno-Garáb, Berzencze, Zelencz és Póltár. Ezzel szemközt a magyar nyelvhatár a Kürtös-völgyben Zsély és Óvár, az Ipoly-völgyön végig Galábocs, Bussa, Nagy-Zellő, Rárós-Mulyad, Tórinces, Vilke, Jelsőcz, a Losoncz-völgybe kihajolva Losoncz és Miksi, a felső Ipoly-völgyben Galsa, Ipoly-Nyitra, Ipoly-Bolyk, Pincz, Kis- és Nagy-Keresztur helységeken vonul át.

Végül Nógrád megye keleti szélét tekintjük meg, mely a hevesi palóczsággal határos.

A Medves-hegységben (15 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
<i>Füleki járás.</i>							
Fülek	a	magyar I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	a. c.	nőtt	magyar
Fülek-Püspöki	β	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Ragyolcz	β	magyar I ^o n.	c. t.	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»
Csákányháza	β	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Somos-Ujfalu	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	a. c.	»	»
Somoskő	α	magyar I ^o t.	—	r. kath. —	—	»	»
Zagyva-Róna	c	magyar III ^o t.	n.v.e.	r. kath. I ^o a.	—	»	»
Baglyas-Alja	n	magyar IV ^o t. II ^o n.	v.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Salgó-Tarján	c	magyar III ^o t. II ^o n.	c.v.	r. kath. II ^o a.	i. c.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Ó-Bást	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	magyar	
Vecseklő	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	nőtt	»	
Hidegkút	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
*Csered	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Pogony	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Bárna	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	nőtt	»	

A Zagyva-völgy (19 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Füleki járás.</i>								
Máttra-Szele	β	magyar	I ^o t.	e. n.	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	magyar
Máttra-Novák	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Homok-Terenne	a	magyar	II ^o t.	n. e.	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Kazár	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. —	—	»	»
Nemti	β	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	a. g.	»	»
Vizslás	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
Andrásfalva	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	»	»
P. és A.-Pálfalva	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i. e.	»	»
*Kis-Terenne	b	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i. e.	»	»
Szűpatak	α	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. II ^o r.	—	»	»
Tót-Marokháza	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	tót
Kis-Bárkány	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	magyar
Nagy-Bárkány	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	»
Sámsonháza	β	tót	II ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	»	tót
*Máttra-Verebély	β	magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o a.	i.	»	magyar
†Máttra-Szöllős	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»
<i>Sziráki járás.</i>								
*Jobbágyi	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	magyar
Szarvas-Gede	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	i. e.	»	»
Zagyva-Szántó	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
*Lőrinczi	b	magyar	I ^o e.	t. n.	r. kath. I ^o i.	a. e.	»	»

A megye keleti része láthatólag a legnagyobb virágzásnak örvend. A Mátrából leágazó Medves-hegység, mely alatt a Gömörből érkező Zagyva folyik el, hogy határpatak legyen Nógrád és Heves közt, — a hegyekben a hatalmas erdőterületek, — a völgyben és mellékén a kalászos földek, a térszínt átszelő elsőrendű vasút, szerte a számos ipartelep, s a népes községek megadják a vidék vázlatos rajzához a körvonalakat. *Színmagyar* fajnép él e vidéken, hasonló a szomszéd hevesihez, mely a felvidék legszebb fajtaiból való. Fél száz év előtt két *tót* falu is feküdt a 31 palócz község közt; azóta egyiket: Tót-Marokházát a palóczok megmagyarosították teljesen, nem maradt meg egykori tót jellegéből, csak a *neve*, a népe ma tiszta magyar; a másik falu: Sámsonháza ma is tót, de II° magyar kisebbség fejlődött benne. A községek méretei egészséges fejlődésre vallanak: (1 c., 1 e., 2 b., 8 a., 14 β, 9 α); ennek megfelel, hogy a népesség feltűnő arányban szaporodik: csak öt falu

népe fogyott kissé 50 év alatt, ellenben Homok-Terenne, Kazár s Andrásfalva megkésztette, Zagyva-Róna és Boglyas-Alja megnégyszerezte egykori népszámát, Salgó-Tarján pedig tizenegyszeresét bírja annak, a mije volt (808 lélekről 9478-ra szökött). A rohamos emelkedést az elsőrendű ipartelemek idézték elő.

A *tiszta magyar* helységek száma e területen 16. Nagyobb tót kisebbség csak öt magyar községben fordul elő. A Salgó-Tarjánon és környékén mutatkozó (II°) német minorítások a gyári műhelyekben és bányákban alkalmazott munkásokból kerülnek elő.

Hitéletére a nép túlsúllyal *r. kath.* Csak 1 magyar, s 1 tót községben *új. ev.* a felekezeti majoritás. Az *izraeliták* arányszáma sehol sem nagy. Itt-ott mutatkozik csekély kálvinista elem is.

A megyéről közlött adatokat ezek után összefoglalhatjuk.

Nógrádnak van egy *városa* (Losoncz), s 16 *nagyközsége*, az utóbbiak közül 12 magyar, 4 tót. A 254 kisközség 64 *kört* ad: 51-et 2—5, 13-at 6—8 faluból összekapcsolva; a fajtöbbség amott 42 körben magyar 9-ben tót, emitt 7 körben magyar, 6-ban tót.

A *helységméretek* így állanak egymás mellett.

		<i>fajtöbbségre</i>		
<i>méretre</i>		magyar	tót	német
nagyméretű	(c.)	1	—	—
»	(s.)	2	—	—
»	(a.)	—	1	—
középméretű	(c.)	2	—	—
»	(b.)	4	—	—
»	(a)	32	11	—
kisméretű	(b.)	68	32	1
»	(a.)	65	50	2
Együtt		174	94	3 helység

Tízezer lélekig emelkedő népessége a megyében egy községnek sincs. A legnépeseb hely Salgó-Tarján (c), Balassa-Gyarmat és Losoncz utána következnek (2 s). A tót helységek élén Málna-Patak áll (a).

A *tiszta magyar* községek száma 79, a *tiszta tót* helységeké 13, *tiszta német* falu a megyében nincs.

Súlytalan (I^o) magyar kisebbség esik 42 tót, ugyanily tót kisebbség 55 magyar falura; német spóra van 6 magyar, 2 tót, cigány spóra (egyébb nyelvű) pedig 14 magyar és 7 tót helységben.

A jelentékenyebb *fajkisebbségek* viszonyossága ilyen:

		<i>fajkisebbség</i>						} helységben
		IV—V ^o -nyi			II—III ^o -nyi			
<i>fajttöbbségre</i>		magyar	tót	német	magyar	tót	német	
magyar	*	6	—	—	*	13	1	
tót	9	*	—	—	21	*	—	
német	1	—	*	*	2	—	*	

} helységben

E szerint jelentékeny súllyal más ajkú elemek jóval gyéribben találhatók, mint a magyar elem másajkú községeiben.

Vallásra a nép 184 helységben *r. kath.*, ezek közül 165 helység magyar, 16 tót, 3 német; 86 helységben *ág. ev.*, köztük 8 helység magyar, 78 tót; végre 1 magyar helységben *ev. ref.* Jelentékeny protestáns kisebbség esik 36 *r. kath.* és ugyanily *kath.* kisebbség esik 55 protestáns helységre. Nagyobb izraelita kisebbség (III°) csak Balassa-Gyarmaton van.

A magyar községek (174) egy tagban fekszenek, szorosan hozzá zárkózva a honti s a hevesi magyar palócshoz; a *tót* községek közül csak 82 fekszik egy tagban, a honti s a zólyom-gömöri tótság közt, a többi 12 tót falu szigetképződmény a magyar nyelvhatár mögött; végre a 3 *német* község egyike a Duna-völgyben a pestvidéki sváb medencéhez tartozik, a másik kettő a Nagy-Szál hegységbe szóródott sziget.

A felvidék eddig tárgyalt szakaszain a magyar elemet nyugatról kelet felé egyre gyarapodóban, a tótságot hanyatlóban láttuk: a pozsony-nyitrai gyenge magyar képződmények után az erősebb bars-hontiak következtek. Nógrádban a magyar túlsúly már feltétlen. Most a keleti palócvidéket fogjuk megtekinteni, hol a felföld magyar területe az *alfölddel összeér*, s a népen is észrevehetni, hogy e háttér kemény magyar népeségében mily hatalmas támaszt bír.

Heves megye.

Egyfelől a Kárpátok szélső ormai: a Mátra-csoport, s mögötte — Borsod-felé — a Bükk hegység; másfelől a nagy alföldi róna, melynek sík földje a bérczek lábáig ér; fenn 800—1000 méter közt hullámozó magaslatok, rengeteg őserdővel, széles völgynyílásokkal, lenn beláthatatlan távolban elterjedő lapályos pusztaság: ilyen Heves megye térfelülete.

A végletek közt alig van átmenet. A Kékes csúcs 1019 méter magas kupolája alatt a szintér hirtelen lelapul: Gyöngyösnél 170, Kápolnánál 123, Poroszlónál 92, Tisza-Fürednél 88 méternyire a tenger fölött. A megye határai, kibontakozván a bérczek közül, messze elszélednek a Tisza-völgy mélyében, a jászkún s a hajdu mezőség közt. Ott folyik át Heves alvidékén a több ágra szakadó, s velük újra egyesülő Tisza vize.

E medencébe siet az a három főér, mely a megyét észak-déli irányban átszeli s a Mátraságon is keresztül tör: a Zagyva, az Eger, s a Tarna. A két első mintegy határfolyója Hevesnek: a Zagyva nyugat, az Eger kelet felől. De feltűnő, hányszor hajlította el az utolsó megyerendezési törvény e természetes határtól a jogi határt: a Zagyva-völgy kétszer érint nógrádi, kétszer pesti, háromszor hevesi területet, az Eger-völgy négyszer húzódik át Borsod, ugyanannyiszor Heves megye egy-egy kisebb nyúlványán. Köztük foly a Tarna, s a megyét ketté osztja átlós vonal gyanánt.

117 helység fekszik e térszínen. Nagyobb felük a Mátra völgyeiben,

kisebb felük lenn a rónán épült. Tősgyökeres magyar nép, a palócság egyik legszebb fajtája lakja valamennyit.

Mi térszakaszonként fogjuk e községeket megtekinteni, három főcsoportban. Külön szólunk Heves megye nyugati tájékáról, mely Nóráddal szomszédos s a Zagyvavonaltól a Tarnáig terjed, — külön a Tarna-vidékről, mely Heves közbelső része, — végre külön a keleti tájról, mely az Eger-vonalon Borsoddal, a Tisza-vonalon Jászkun és Hajdu megyékkel érintkezik.

A Zagyva-völgy (13 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb. egyéb szórványos		legsúlyosb. egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Pétersvári j.</i>							
{ Nádujfalu	β	magyar	I ^o e. —	r. kath.	I ^o i. —	<i>fogyott</i>	magyar
{ Mátra-Mindszt.	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
{ Szuha	β	magyar	II ^o t. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Dorogháza	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. a.	<i>fogyott</i>	»
{ Maczónka	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
*Nagy-Bátony	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
<i>Hatvani járás.</i>							
*Tar	a	magyar	I ^o e. —	r. kath.	I ^o i. a	<i>fogyott</i>	magyar
*Hasznos	a	magyar	III ^o t. —	r. kath.	I ^o a —	nőtt	»
*Pásztó	cl	magyar	— —	r. kath.	II ^o i. a. c.	»	»
{ Szent-Jakab	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	<i>fogyott</i>	»
{ *Szurdok-Püspöki	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	<i>fogyott</i>	»
*Apcz	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. a.	nőtt	»
*Hatvan	cl	magyar	I ^o n. t.	r. kath.	I ^o i. e. a.	»	»

A Mátra-hát (5 magyar helységgel):

<i>Pétersvári j.</i>							
{ Bodony	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	magyar
{ Parád	b	magyar	I ^o t. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Balla	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	<i>fogyott</i>	»
{ *Derecske	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
{ Recsk	b	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»

A Mátra-alja (17 magyar helységgel):

<i>Egri járás.</i>							
*Felső-Nána	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	magyar
*Vécs	a	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
<i>Gyöngyösi j.</i>							
*Domoszló	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	magyar
*Markaz	a	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
{ Veresmart	a	magyar	— —	r. kath.	— —	<i>fogyott</i>	»
{ Saár	b	magyar	— —	r. kath.	— —	<i>fogyott</i>	»
{ Visonta	a	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	nőtt	»
{ Halmaj	β	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»
*Gyöngy.-Püspöki	β	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Gyöngyös	A	magyar	I ^o n. —	r. kath.	II ^o i. e. a.	»	»
*Solymos	b	magyar	— —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Gyöngyös-Oroszi	β	magyar	— —	r. kath.	— —	»	»

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsú- lyosb		egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta
†Gyöngy-Tarján	b	magyar	—	—	r. kath.	—	nőtt	magyar
†Nagy-Rhéde	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
†Gyöngyös-Pata	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
†Szücsi	β	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	»	»
Hatvani járás.								
†Rózsa-Sz.-Márt.	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	nőtt	magyar

A gyöngyös-hatvani mezőség (13 magyar helységgel)

<i>Hatvani járás.</i>								
*Ecséd	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Hort	b	magyar	—	—	r. kath.	—	»	»
*Csány	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
<i>Gyöngyösi járás.</i>								
*Atkár	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Vámos-Györk	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Adács	b	magyar	—	—	r. kath.	—	»	»
*Gyöngyös-Halásza		magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Karácsond	b	magyar	—	—	r. kath.	—	nőtt	»
*Visznek	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Nagy-Füged	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Ludas	β	magyar	I ^o i.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Detk	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Ugra	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»

A megye *észak-nyugati* része hegyes, erre dülnek a Mátra ormai, mögöttük a Mátraháttal. *Dél-nyugati* sarka ellenben a nagy-alföld jelle-
gével bír, mely felé a Mátra alja, a Gyöngyös-völgy alja, s a Zagyva
mellékfolyóival ereszkedik.

A térszin emeltebb szakaszain 35, a síkságon 13 helység épült.
Fenn a kisközségek száma 17, lenn 3; a nagyközségeké ott 18 (1 város-
sal), itt 10. Fenn a tetemes méretű helyek közt van elég apró falu
(1 A., 2 α., 7 b., 12 a., 12 β., 1 α.) míg lenn a népes nagy községek
mellett a kis képződményeké elenyészően csekély (1 c., 4 b., 6 a., 2 β.).
Fenn a Zagyva-vonalnak *Nógráddal szomszédos* szakaszán a *tót elemek*
feltűnő tömören lépnek fel: Hasznoson III°, Szuhán II° erővel; lenn *tiszta*
magyar fajnépességet látunk csaknem mindenütt. Fenn a hegyek közt
50 év óta minden ötödik helység népszáma *megfogyott*, míg lenn a
rónán — egy falu kivételével (Gyöngyös-Halász) — valamennyi köz-
ség *nőtt*.

Más megyékben is tapasztalhattunk ily jelenségeket, melyek azt
bizonyítják, hogy a magyar faj igazi talaja, hol a legerősb gyökeret
verte, és a hol fajtisztaságát leginkább megőrizhette: a rónaság. Láttuk
ennek példáit a komárom-esztergomi, s a nyitra—bars megyei kisalföldön,
a fehérmegyei sármezőn s a veszprémmegyei mezőföldön. A palócföldi
megyék annyiban kivételek, hogy a magyar palócz a hegyek közt szin-

tén boldogul. Voltak erre is példáink Hontban, Nógrádban, s ime érdekes példa a nyugat-hevesi topografia, hol Gyöngyös virágzó várossá, Hatvan és Pásztó városi jellegű nagy községekké fejlődhettek a Mátráság hegyei daczára. De e kivételek csak megerősítik a szabályt, mely az összes megyékben érvényre jut, a miknek területe a Kárpátok hegyeiből az *alföldi rónáig* leér, hogy a hegyek közt többnyire sok községet, de csekély népességűt, fajra kevertet és hervatagot találhatni, míg a rónán kevesebb a helység, de népesebb, fajra tiszta és erőben gyarapodó. Szembe fog ez tűnni Borsodtól Beregig az egész Tisza-vonalon. A legközelebbi példát a Zagyva tőszomszédságában kapjuk, a vele párhuzamos *Tarna-vonalon*.

A Tarna-völgy (25 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Pétersvási j.</i>							
{ Isten mezeje	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
{ *Váraszó	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Erdő-Kövesd	β	magyar	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	»
{ Ivád	α	magyar	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	»
{ *Pétersvár	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
{ Füzes	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Szék	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
{ *Terpes	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Szajla	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Sirok</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
<i>Egri j.</i>							
{ Szent-Mária	α	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
{ *Verpelét	c	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Fel-Debrő</i>	b	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Al-Debrő</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	<i>német</i>
‡ <i>Tófalva</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
‡ <i>Kápolna</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Kompolt</i>	a	magyar	IV ^o n	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Káál</i>	c	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
<i>Hevesi j.</i>							
‡ <i>Tarna-Bod</i>	β	magyar	—	r. kath. —	—	nőtt	magyar
‡ <i>Zsadány</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Tarna-Méra</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Boczonád</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
‡ <i>Zaránk</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Érk</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
‡ <i>Tarna-Örs</i>	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»

A Tarna-Eger-köz (22 magyar helységgel):

<i>Hevesi j.</i>							
‡ <i>Heves</i>	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	magyar
‡ <i>Pély</i>	b	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
{ Tarna-Szent-Miklós	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ *Vezekény	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb egyéb szórványos		legsúlyosb egyéb szórványos	óta	előtt
*Kömlő	b	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	magyar
*Átány	b	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»
*Erdőtelek	c	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
<i>Egri járás.</i>							
*Kerecsend	a	magyar	—	r. kath. —	—	nőtt	magyar
*Deménd	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	fogyott	»
*Eger-Szalók	a	magyar	—	r. kath. —	—	fogyott	»
*Szólát	a	magyar	—	r. kath. —	—	fogyott	»
<i>Pétervásári j.</i>							
*Bakta	a	magyar	—	r. kath. —	—	nőtt	magyar
{Bátor	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
{Aranyos	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
{Bocs	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
{Fedémes	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
{*Szent-Erzsébet	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
{Szt-Domokos	β	magyar	—	r. kath. —	—	»	»
*Lelesz	a	magyar I ^o e.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{Bekölcse	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{Csehi	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{Szúcs	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»

A Tarna-völgy, s a vele kapcsolatos tarna—egerközi térszakasz, Heves megye átfogó vonalában fekszenek, Mindkettő az északi határtól a déli határig egyenközül szeli át a megye bérczes és rónás területét. Bérczes szakaszuk egybevág a pétervásári, rónás szakaszuk az egri s a hevesi járás fekvésével. Ott a községszám 21, itt 26; ott a kisközségek száma 18, itt 2, s a nagyközségeké ott 3, itt 24. A hegyek közt a helységméretek jelentéktelenek (4 a., 12 β., 5 α.), a rónán tetemesek (1 β., 3 c., 4 b., 14 a., 3 β., 1 α.). Fenn az usolsó 50 év alatt minden harmadik, lenn alig a hetedik község népszáma fogyott meg.

Csak monoglott községek dolgában hasonlít a két térszin egymáshoz: a Tarna-völgy és melléke távol esik a tótságtól, s a tiszta magyar helységek száma a hegyek közt 20, a rónán 23. *Egyetlen poliglott* helysége e vidéknek (s a megyének): *Kompolt*, IV° német kisebbséggel. Honnan kerül ez a német elem ide, a palócföld szívébe, elszigetelten többi fajrokonaitól? Csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg. Fél száz év előtt föllebb, *Al-Debrőn* a lakosság túlnyomólag német volt, de onnan a svábság elpusztult, s úgy látszik, egy töredékével Kompoltra költözött. *Al-Debrő* ma tiszta magyar falu, mely az egykori német elemet, sok valószínűség szerint, a szepes-abauji (gölniczi medencze) s nem a pestvidéki svábságból kapta. Bizonyynal onnan valók a borsodi, tokaj-hegyaljai és beregi német telepések is.

Vessünk végül egy pillantást a megye keleti tájára.

Az Eger-völgy (14 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység- mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Pétervásári j.</i>									
*Mikófalva	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar	
<i>Egri járás</i>									
{ Szarvaskő	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar	
{*Felnémet	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Felső-Tárkány	a	magyar	—	—	r. kath. —	—			
*Eger	B	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	e. a.	»	»	
*Nagy-Tálya	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	fogyott	»	
*Maklár	b	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	—	nőtt	»	
*Füzes-Abony	d	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Mező-Tárkány	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Dormánd	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»	
{*Besenyő	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
<i>Tisza-Füredi j.</i>									
*Lőrinczfalva	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	nőtt	magyar	
*Poroszló	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»	
*Sarud	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.			

Tisza-völgy (8 magyar helységgel):

<i>Hevesi járás</i>								
†Kis-Köre	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	magyar
<i>Tisza-füredi j.</i>								
†Tisza-Nána	d	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i.	nőtt	magyar
†Tisza-Szőllős	b	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»
†Tisza-Örvény	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
†Tisza-Füred	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
†Tisza-Igar	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
†Tisza-Örs	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
†Nagy-Iván	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»

A hegyi topográfia Mikófalvától Maklárig, a rónaföld Füzes-Abonytól túl-a-Tiszán egész Nagy-Ivánig ér. A felső szakaszon Eger város (B) a maga hatalmas felszívó erejét egész környékével érezteti. Körülötte a gyenge méretű községek (2 a., 2 β., 1 α.) nem gyarapodnak, egyikük: Nagy-Tálya 50 év óta meg is fogyott.

Annál nagyobb a lendület az alsó szakaszon, hol tetemesek a község-mérettek (1 β., 1 α., 2 d., 8 b., 1 a., 2 β., 1 α.), s a legtöbb község jelentékenyen nőtt: Tisza-Füred, Füzes-Abony, Sarud, Tisza-Örvény és Kis-Köre megkétszerezték lélekszámukat.

Tiszta magyar község valamennyi, csak Egerben van csekély (I^o) német, s Poroszlón ugyanannyi cigány kisebbség.

Vallásra a nép itt is, mint egyebütt meggyeszte, túlnyomólag r. kath. Csupán a tiszántúli részekben, a nagykunság és a hajduság közelében, lép fel jelentékeny erővel a kálvinista felekezet.

Hevesmegyéről közlött adataink röviden összefoglalhatók.

A megye 117 helysége közül: 2 város (Eger és Gyöngyös), 70 nagyközség; a kisközségek száma 45, s ezek 17 körbe kapcsolvák, 7 kör áll 2—2, 10 kör 3—3 faluból. (Egy falu nagyközséghez van csatolva). Az egész beosztás a nép jómódúságára vall.

A helységméretek megyeszerte jelentékenyek: legnagyobb méretű (B. és A.) helység van kettő, nagyméretű (B. és A.) van öt; az erős középmeretűek (d. és c.) száma 6, a gyengébbeké (b. és a.) 62, a kismeretűek közül 33 B. és 9 A.

Tiszta magyar 103 község; súlytalan (I^o) minoritás van 11 helységben; a *tót* elem kisebb súllyal (II—III°) 2-szer, a *németség* nagyobb súllyal (IV°) 1-szer fordul elő.

A hevesi palócz nép *vallása* 112 helységben r. kath., 5-ben ev. ref. Erősebb kálvinista kisebbség van 6 r. kath.; r. kath. kisebbség pedig 5 kálvinista községben. *Izraelita* van szórványosan csaknem minden faluban, nagyobb számmal (II°) Egerben, Gyöngyösön és Pásztón.

A felvidék fajnépei közt a hevesi palócz szinmagyarság dolgában azt a helyet foglalja el, a mit a *Györmegyei magyar* Túl-a-Dunán. Más fajnép, miként ott, itt is csak elszórtan vagy elszigetelve fordul elő. A többi felvidéki és túl-a-dunai megyékben erre példa nincs sehol.

A Hevessel szomszédos Borsod, mint a Győrrel szomszédos Komárom megye területén, már többrendbeli községalkotó fajnép nyelvszigeeteivel találkozunk.

Borsod megye.

A Mátra-csoport atellenében a Bükkhegység emelkedik, s betölti ágazataival Borsod nagy részét. Csak a délvideki topografia rónás, s a Bükk lejtői alatt a Tiszáig ereszkedik. A Tisza-medence Borsodban is, miként Hevesben, a nagy alföld jellegével bír, abból tornyosodik fel a *Bükk*, miként Hevesben a Mátra, csaknem átmenet nélkül, elsőrendű bérczcsoporttá. Főcsúcsai: a 963 m. Ördöghegy s a 883 m. Bálvány a jászkun és Hajdu rónán, a bodroγκözi, sőt a bihari síkon is láthatók.

E hegycsoport déli lejtői alatt az Eger-patak, s a Bükk-ség néhány kisebb ere saját útján foly végig a *borsodi mezőn*, — a Tisza medre aztán fölveszi valamennyit. A megye többi vize, a mi túl a Bükk-tetőn ered, mind a Sajó-völgyben folyik össze. A *Sajó* Gömörből érkezik a megyébe; keresztül tör a Bükk hegységnek a Cserhátig terjedő nyulványain, s a vizek egész rendszerét kapcsolja magához: a Bükk mélyéből a Hangonyt, Csermelyt és a Szilvási patakot, Gömör felől a Szuhát, Abauj felől a Bodvát, alább a Hernádot; aztán dél-keletnek fordul, átlép zempléni területre, s ott torkol a Tiszába.

177 helység fekszik e változatos térszínen; nagy részük szétosztva a *folyam-völgyek* közt, kisebb részük megosztva a *Bükk mélye* s a

róna föld közt. A fajtöbbség 169 helységben *magyar*, s a hevesihez hasonló palócz fajtából való. Megkülönböztetésül az alvidéki palóczot *matyónak*, a felvidékit *barkónak* hívják. További 7 faluban a fajnép *tót*, 1 faluban *orosz*.

A térszakaszok tárgyalásánál a csoportos beosztást követjük. Elsőben a megye *ngugati* részéről szólunk: a Bükk-háton és tetőn, meg a Bükkből szétágazó völgyekben épült községekről; innen áttérünk a megye *alvidékére*: a borsodi mezőszégre, s a Tisza-völgyre; majd végig megyünk a *Sajó-völgyön* vízfolyás ellenében, s útunkat a megye *felvidékén*: a Bodva körül zárjuk.

Az Eger-völgy (13 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szárványos		legsúlyosb	egyéb szárványos		
								óta	előtt
<i>Egri járás.</i>									
*Négyes	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	magyar	
*Borsod-Ivánka	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»	
*Eger-Lövő	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»	
*Eger-Farmos	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
*Szemere	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
*Szihalom	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Andornak	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o e. a. i.	—	»	»	
{*Kis-Tálya	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
<i>Sajó-Szt-Péteri j.</i>									
{ Monosbél	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar	
{*Szt-Márton	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»	
*Apátfalva	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
<i>Ozdi járás</i>									
{*Balaton	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	magyar	
{ Nádasd	α	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. I ^o a.	i. e.	<i>fogyott</i>	»	

A Hangony-völgy és környéke (9 magyar helységgel):

<i>Ozdi járás.</i>							
{*Domaháza	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
{ Sikátor	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Disznósd	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
{ Járdánháza	β	magyar	I ^o n. t.	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	»
{*Arló	α	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Csépany	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
{*Ózd	β	magyar	III ^o t. n. e.	r. kath. II ^o a.	c. i.	»	»
{ Bolyok	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Várkony	β	magyar	I ^o t. n.	r. kath. I ^o a.	i. e.	»	»

A Csermely-völgy (7 magyar helységgel):

<i>Ozdi járás</i>							
{*Sáta	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	magyar
{ Nekézseny	β	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i.	maradt	»
{ Csokva	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	»
{ Omány	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
{ Lénárd-Daróc	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	magyar
{ *Csernely	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt	»
{ Mogyorósd	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»

A Szilvási völgy (9 magyar helységgel):

<i>Sajó-szt-péteri j.</i>									
{ Szilvás	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	nőtt	magyar
{ Visnyó	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»
{ Malyinka	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»
{ Tardona	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»
{ *Dédes	β	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	»	»
{ Tapolcsány	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i. a.	fogyott	»
{ *Bán-Horvát	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	fogyott	»
{ Bánfalva	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	fogyott	»
{ Nagy-Barcsa	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	fogyott	»

A Bükk-hát (8 magyar helységgel):

<i>Sajó-szt-péteri j.</i>									
{ Berente	β	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e.	i. g.	nőtt	magyar
{ *Alacska	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	—	fogyott	»
{ *Kápolna	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	r.	fogyott	»
{ Lászlófalva	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	fogyott	»
{ Radistyán	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	fogyott	»
{ Kondó	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	nőtt	»
{ *Parasznya	β	magyar	I ^o n.	t. c.	ev. ref.	II ^o r.	i.	fogyott	»
{ Varbó	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	nőtt	»

A Bükk-tető (2 magyar, 3 tót helységgel):

<i>Miskolci j.</i>									
{ *Diósgyőr	α	magyar	II ^o t.	n.	r. kath.	III ^o e.	a. i.	nőtt	magyar
{ *Alsó és Felső-Hámor	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o g.	e. i.	»	német
{ Ő-Huta	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
{ Új-Huta	β	tót	III ^o m.	n.	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»
{ Répás-Huta és Gyertyánvölgy	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	tót

A Bükk-alja (21 magyar helységgel):

<i>Miskolci j.</i>									
{ *Kis-Győr	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i. g.	nőtt	magyar
{ *Harsány	a	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	»	»
{ *Aranyos	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i. g.	»	»
<i>Mezőcsáthi j.</i>									
{ *Emőd	b	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	g. i.	nőtt	magyar
<i>Egri járás</i>									
{ *Vatta	β	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	i.	nőtt	magyar
{ *Geszt	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	fogyott	»
{ *Sály	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
{ Kács	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	fogyott magyar
{ *Tibold-Daróc	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i.	nőtt »
{ Felső-Ábrány	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	—	» »
{ *Alsó-Ábrány	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	» »
{ Mező-Nyárád	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	» »
{ *Tard	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
{ Cserépváralja	β	magyar	—	—	r. kath. —	—	fogyott »
*Cserépfalu	b	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt »
*Zsércz	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	» »
*Noszvaj	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott »
*Bogács	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt »
*Szomolya	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Ostoros	a	magyar	—	—	r. kath. —	—	» »
*Novaj	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott »

A Bükkység északi lejtőin: a Hangony, Csermely, Szilvási völgyekben, s a kis Harka-völgy környékén, melyet mi Bükk-hátnak nevezünk, 33 község épült, fenn a Bükk-tetőn 5, lenn a déli lejtőkön: az Eger-völgyben, s a Bükk alja kisebb teknőiben 34.

Amazokon felismerhetni a hegyi topografia hatását. Két nagy község van köztük: Diós-Győr (c), ez a hatalmas ipartelep, mely napjainkban föllendülván, lakosságát megkétszerezte, és Várkony (b), a Hangony-völgy torkolata mögött. A többi falu nagyrészt kicsiny és jelentéktelen (1 b., 4 a., 22 β., 9 α.); nehézkes a fejlődésük, s a községek erős harmadában (12) érezhetően fogynak a nép. A Bükkháton mindegyik falu mérlege passzív. Csak Ozd fejlődött kivételes arányban: volt 50 év előtt 300, ma van 2300 lakosa!

Kedvezőbb a kép az alföldi róna felé hajló nyílt topografián, a Bükkység déli lejtőin. Itt a nagyközségek száma 22, a kisközségeké 12. A méretek is elég tetemesek (3 b., 15 a., 13 β., 3 α.), de nagyobb lendület ereje nem nyilvánul bennük. A borsodi palóczság e róna földön nem gyarapszik többé úgy, mint hajdan: 7 falu népe 50 év óta meg is fogyott.

A tiszta magyar községek száma a hegyek közt 26, a hegység alatt egy ajaku minden falu. Alig itt-ott mutatkozik néhány német és tót spóra; csak Ózdon van III°, s Diós-Győrön II° erejű tót kisebbség. A Bükk-tető 3 tót faluja a huták és hámorok népéből keletkezett. Egyikük (Alsó- és Felső-hámor) 50 éve sváb falu volt; a németek azóta elköltöztek onnét, nyomuk veszett, s helyüket tót elem foglalta el, mely azonban lassankint magyarrá lesz.

Vallásra a palóc nép a hegyek közt csaknem egyenlően oszlik meg a r. kath. és ev. ref. egyházak közt, az alvidéken, főleg az Eger-völgyben, többnyire r. kath.; a tótság a Bükk-tetőn kizárólag az.

A borsodi mezőség (14 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Egri járás</i>							
*Mező-Kövesd	A	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Szent-István	c	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Kereszt.-Püsp.	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Mező-Keresztes	d	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott	»
<i>Mező-csáthi j.</i>							
*Nagy-Mihály	a	magyar	—	r. kath. V ^o e.	i.	fogyott	magyar
*Gelej	a	magyar	I ^o n.	ev. ref. I ^o r.	i.	fogyott	»
*Mező-Csáth	cl	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott	»
*Igriczi	a	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt	»
{*Hő-Papi	β	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»
{Hő-Szalonta	α	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i. g.	fogyott	»
{*Hő-Keresztúr	β	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i. e.	fogyott	»
{Szakáld	α	magyar	—	r. kath. IV ^o g. II ^o e.	i.	nőtt	»
{Hő-Bába	β	magyar	—	r. kath. IV ^o e.	i. g.	fogyott	»
{*Nemes-Bikk	a	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i.	fogyott	»

A Tisza-völgy (9 magyar helységgel):

<i>Mező-csáthi j.</i>							
{*Tisza-Palkonya	a	magyar	—	ev. ref. V ^o r.	i. g.	nőtt	magyar
{Tisza-Oszlár	α	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	fogyott	»
{Tisza-Kürt	α	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt	»
{*Tisza-Tarján	a	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
*Tisza-Keszi	b	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
*Ároktő	a	magyar	—	ev. ref. V ^o r.	i.	»	»
*Dorogma	a	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»
*Tisza-Bábolna	β	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
<i>Egri járás</i>							
*Tisza-Valk	β	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i.	fogyott	magyar

A borsodi Tisza-völgyben s ennek a Bükkig terjedő mezőségén 23 *tiszta magyar* falu fekszik. Nagy részük (13) nagyközség, de méreteik nem vallanak egyenletes fejlődésre: Tetemes képződmények mellett, milyen Mező-Kövesd (10,000 lelket meghaladó) Mező-Csáth (5—7 ezer), Mező-Keresztes (4—5 ezer), Szent-István (3—4 ezer) és Tisza-Keszi (2—3000 főnyi lakossággal), ez alföldi jellegű térszínen feltűnő sok a kis falu (9 a., 5 β., 4 α.). Bizonyos, hogy ezek nem újabb időben keletkeztek, hanem népességük évtizedek óta stagnál, a népfölösleg belőlük máshová költözik: 10 falu népszáma megapadt. Mező-Keresztesen volt 4900, van 4300, Tisza-Valkon volt 740, van alig 600 lélek; ellenben Mező-Kövesd és Tisza-Keszi megkétszereztek fél száz év előtti népességüket.

Hitélet dolgában 8 község a r. kath., 14 az ev. ref. egyház híve, 1 község pedig (Hő-Keresztúr) g. kath. Ime az első faluval, mely orosz szertartás szerint imádkozik, itt találkozunk a borsodi mezőségben.

Körülötte 5 más faluban szintén mutatkoznak a g. kath. hívek nyomai: legnagyobb erővel (IV° kisebbség) Szakáldon. Jele, hogy közel járunk ahhoz az országrészhez, hol az orosz hit s az orosz fajnép túlnyomó. Mentül közelebb jutunk oda, annál több ily «orosz» sziget kerül szemünk elé. S meg fogunk győződni róla, hogy e felekezeti szigetek *valaha mind nyelvszigetek* voltak, és hogy a görög katolikus magyarok legnagyobb részt *megmagyarosodott oroszoknak* tekinthetők.

Erről elég meggyőző bizonyítékot kapunk legott, midőn bejárjuk a *Sajó-völgy* vonalát.

A Hernád-völgy, a Sajóba torkolásnál (2 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
<i>Miskolczi járás.</i>							
*Belső-Böcs	a	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	magyar
{ Külső-Böcs	β	magyar	— —	ev. ref. I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»

A Sajó-völgy és környéke (39 magyar, 3 tót helységgel):

<i>Mezőcsáthi j.</i>							
{ *Szederkény	a	magyar	— —	ev. ref. III ^o r.	i. g	nőtt	magyar
{ Sajó-Örös	β	magyar	— —	r. kath. III ^o g. II ^o e.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Sajó-Szöged	β	magyar	I ^o t.	g. kath. V ^o r.	e. i.	nőtt	orosz
{ *Nagy-Csécs	β	magyar	— —	r. kath. III ^o g.	i. e.	»	magyar
{ Poga	α	magyar	— —	r. kath. III ^o g. II ^o e. i. a.		»	»
<i>Miskolci járás.</i>							
{ Ónod	a	magyar	— —	ev. ref. V ^o r.	i. g a.	<i>fogyott</i>	magyar
{ *Sajó-Lád	a	magyar	— —	r. kath. I ^o g.	i. e.	nőtt	»
{ Sajó-Petri	β	magyar	— —	g. kath. V ^o r.	i. e.	»	orosz
{ Ládháza	α	magyar	— —	ev. ref. III ^o r.	i. g.	<i>fogyott</i>	magyar
{ *Nyék	β	magyar	I ^o n.	ev. ref. IV ^o r. II ^o r.	g.	nőtt	»
{ Mályi	β	magyar	I ^o t.	r. kath. III ^o e. II ^o g.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ *Görömböly	a	magyar	IV ^o t.	g. kath. III ^o r.	e. i.	nőtt	orosz
{ *Csaba	a	magyar	I ^o t.	r. kath. IV ^o e. II ^o i. g. a.		<i>fogyott</i>	magyar
{ *Szirma	a	magyar	— —	ev. ref. IV ^o r.	g. i. a.	nőtt	»
{ Kis-Tokaj	β	magyar	— —	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»
{ *Alsó-Zsolcza	a	magyar	— —	ev. ref. IV ^o r.	g. i.	»	»
{ *Felső-Zsolcza	a	magyar	I ^o t. n.	r. kath. IV ^o g.	e. i. a.	»	orosz
{ *Miskolcz	c	magyar	I ^o n. t. e.	r. kath. IV ^o e. II ^o i. a. k.		»	magyar
{ Besenyő	β	tót	I ^o m.	r. kath. I ^o i.	g.	<i>fogyott</i>	lót
{ *Szirma-Besenyő	a	tót	III ^o m.	r. kath. I ^o i.	e. g.	nőtt	»
{ Sajó-Arnóth	β	magyar	IV ^o t.	ág. ev. III ^o r. II ^o g. e. i.		»	tót
{ Sajó-Pálfalu	β	tót	II ^o m.	g. kath. I ^o r.	i. e. a.	<i>fogyott</i>	orosz
{ *Sajó-Keresztur	β	magyar	I ^o t. n.	ev. ref. II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	magyar
{ *Bábong	β	magyar	— —	ev. ref. II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Sajó-Ecseg	β	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	i. g.	nőtt	»
{ *Sajó-Vámos	a	magyar	— —	ev. ref. IV ^o r. II ^o g.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Senye	α	magyar	I ^o t.	r. kath. IV ^o e. II ^o g.	i.	nőtt	»

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt		
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
									óta	előtt
Sajó-szt-péteri j.										
*Sajó-Szt-Péter	c	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	II ^o i. g. a.	fogyott	magyar		
*Sajó-Kazincz	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott	»		
F. és A. Bárcika	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g. a.	fogyott	»		
Sajó-Ivánka	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a. g.	nőtt	»		
Vadna	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	fogyott	»		
Dubicsány	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	II ^o a. i. g.	fogyott	»		
*Sajó-Galgóc	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	i. g.	nőtt	»		
Szendrői járás										
*Sajó-Kaza	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. IV ^o e.	II ^o a. i. g.	nőtt	magyar		
Ózdi járás										
*Velezd	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	nőtt	magyar		
Mercse	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»		
Uppony	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»		
Bota	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»		
Czenter	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. II ^o e.	i.	»	»		
Királd	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	a.	fogyott	»		
*Sajó-Németi	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt	»		

Már volt alkalmunk említeni, hogy a megyerendezési törvény a megyehatárok megvonásánál nem nagyon vette figyelembe a természetes határokat. Négy darabra tépte a Zagyva-, három darabra az Eger-völgyet, ugyanígy tett a Hankony-völgygyel, és — mint fenn látható — a Hernád-völgygyel is, melyből két községet minden szükség nélkül, s a geografia sérelmével kiszakított, hogy Borsodhoz csatolván, azokat a Sajó-völgygyel hamarabb egyesítse, mielőtt a Hernád a Sajóval egyesült volna.

Ettől eltekintve, 44 községről kell a borsodi *Sajó-vonalon* számot adnunk. A völgy közepén fekszik a megyei székhely: *Miskolcz* (C), melylyel a magyar felvidéken az elsőségért csak Kassa versenyezhet. Tőle délre, a nyílt alsó völgyszakaszon, le Szederkényig nagyobb és népesebb községeket találunk, mint fenn Sajó-Németiig, a zárkózottabb felső völgyiségben. Ott a nagyközségek száma 5, itt csak 2; lenn a helységméretek: 9 a., 8 β., 2 α., fenn 1 c., 4 a., 10 β., 9 α.; lenn a községeknek erős harmada, fenn a *fele vesztett a lélekszámából* ötven év alatt.

Tiszta magyar község van bőven mindkét szakaszon (az egész völgyiségben 25). Poliglott községek csak a völgy közepén, a miskolczy ipartelepek körül találhatók. Itt helyezkedett el 3 falu *től* fajnépe is. Sajó-Pálfalu 50 éve még *orosz*, Sajó-Arnóth *től* helység volt, de fajnépeik kicserélődtek, s emez megmagyarosodott, amaz eltótosodott. A régi statisztika Sajó-Szögeden, Sajó-Petrén, Felső-Zsolczán és Görömbölyön csupa *orosz* fajnépet talált, mely *azóta teljesen megmagyarosodott*, faji eredetére csak *g. kath. vallása* emlékeztet *mind a négy faluban*. Ime a bizonyíték, hogy az *orosz vallásu magyarok* többnyire *megmagyarosodott ruthének*. Látni fogunk erre egyéb példákat is.

A Bodva-melléki hegyek közt (12 magyar, 1 tót, 1 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szór-ványos		legsúlyosb	egyéb szór-ványos		
Szendrői járás									
{ Nyomár	α	magyar	—	—	ev. ref. III ⁰ r. II ⁰ g.	i.	nőtt	magyar	
{ *Hangács	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ⁰ r. II ⁰ g.	i.	»	»	
{ Damak	α	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	i.	»	»	
{ Hegymeg	α	magyar	—	—	ev. ref. II ⁰ g.	r. i.	fogyott	»	
{ *Lak	β	magyar	—	—	ev. ref. II ⁰ r.	i. g.	nőtt	»	
{ Szakácsi	α	magyar	—	—	r. kath. IV ⁰ e. II ⁰ g.	i.	fogyott	»	
{ Irota	α	orosz	IV ⁰ m.	—	g. kath. II ⁰ r.	e. i.	fogyott	orosz	
{ *Abod	β	magyar	—	—	g. kath. II ⁰ r.	e. i.	fogyott	orosz	
{ Galvács	α	magyar	III ⁰ t.	—	r. kath. IV ⁰ g.	e. i.	nőtt	magyar	
{ Meszes	β	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. IV ⁰ e.	g. i.	»	»	
{ Rakácza-Szend	β	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. IV ⁰ g. III ⁰ e.	i.	»	»	
{ *Rakácza	β	tót	III ⁰ m.	o.	g. kath. III ⁰ r.	i. e.	»	orosz	
{ Viszló	α	magyar	IV ⁰ t. III ⁰ o.	e.	g. kath. III ⁰ r.	i. e.	fogyott	orosz	
{ Debréte	α	magyar	I ⁰ t.	—	g. kath. IV ⁰ r.	i.	fogyott	magyar	

A Bodva-völgy (12 magyar helységgel):

<i>Szendrőlí járás</i>									
{ Mártonyi	β	magyar	—	—	ev. ref. III ⁰ r. II ⁰ g.	i.	nőtt	magyar	
{ *Szalonna	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ⁰ r.	g. i.	fogyott	»	
{ *Szendrő	b	magyar	—	—	r. kath. III ⁰ e.	i. g.	nőtt	»	
{ Szendrő-Lád	β	magyar	—	—	r. kath. V ⁰ e.	i. g.	»	»	
{ Lád-Besenyő	α	magyar	I ⁰ n.	t.	ev. ref. IV ⁰ r. III ⁰ g.	i. a.	fogyott	»	
{ Balajt	β	magyar	—	—	ev. ref. III ⁰ r.	g. i.	nőtt	»	
{ *Borsod	α	magyar	—	—	ev. ref. II ⁰ r.	i.	fogyott	»	
{ *Edelény	a	magyar	I ⁰ t.	n.	r. kath. II ⁰ e.	g. i. a.	nőtt	»	
{ *Finke	β	magyar	I ⁰ n.	—	r. kath. IV ⁰ e.	g. i. a.	fogyott	»	
{ Szirák	β	magyar	—	—	r. kath. I ⁰ g.	e. i.	nőtt	»	
{ Ziliz	β	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	i. a.	»	»	
{ *Boldva	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ⁰ r.	g. i. a.	»	»	

A Bodva-Szuha-köz (4 magyar helységgel):

<i>Szendrőlí járás</i>									
{ Alsó-Telekes	a	magyar	—	—	r. kath. II ⁰ g.	e. i.	nőtt	tót	
{ Felső-Telekes	α	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. II ⁰ e.	g. i. a.	»	tót	
{ *Szuhogy	β	magyar	—	—	r. kath. V ⁰ e.	g. i.	»	magyar	
{ Rudóbánya	a	magyar	III ⁰ n.	t.	r. kath. III ⁰ e.	a. i. g.	»	»	

A Szuha-völgy (8 magyar helységgel):

<i>Szendrőlí járás</i>									
{ F.-Kelecsény	α	magyar	—	—	ev. ref. III ⁰ r.	a.	nőtt	magyar	
{ Dövény	β	magyar	I ⁰ t.	—	r. kath. IV ⁰ e.	g. i. a.	»	»	
{ Jákfalva	α	magyar	—	—	r. kath. IV ⁰ a. II ⁰ e.	g. i.	fogyott	tót	
{ *Felső-Nyárád	β	magyar	—	—	ev. ref. III ⁰ r.	i. a. g.	nőtt	magyar	
{ Kurityán	α	magyar	I ⁰ t.	n.	r. kath. IV ⁰ a. II ⁰ e.	g. i.	»	tót	
{ *Disznós-Horvát	a	magyar	I ⁰ n.	t.	ev. ref. III ⁰ r.	a. i. g.	»	magyar	
{ Szuha-Kálló	α	magyar	II ⁰ t.	n.	g. kath. III ⁰ r.	i. e. a.	»	»	
{ *Mucsony	a	magyar	IV ⁰ t.	—	g. kath. I ⁰ r.	i. e.	»	orosz	

Beértük a megye Abaujjal és Gömörrel határos felső vidékét. A térszín csupa hegyvölgy. A bodva-melléki bércek az abauji Cserhát-nak, a szuha-vidéki magaslatok a gömöri Torna-hegység folytatása. A nép, mely itt 36 községben lakik, rokon fajta a tornaaljai barkóval. Egy *tót* sziget a bodvamelléki hegyek közt (Rakácza), a szomszéd abauji tótság átszivárgása folytán keletkezhetett. Ugyanitt egy *orosz* sziget (Irota) a fajnépet messzebb északról a sárosi orosz medencékből kapta.

Félszáz év előtt e vidéken több ily szigetség, s mindkét fajnép nagyobb crőben volt. Rakácza, Viszló, Mucsony és Abod *orosz faluk*, Kurityán, Jákfalva s a két Telekes község *tót faluk voltak*. Ma az orosz elem gyenge többséggel csak Irotán (IV° magyarral szemben) s gyenge kisebbséggel Viszlón (III° erővel) maradt meg; Rakáczában eltótosodott, egyebütt megmagyarosodott. Faji eredetére a *g. kath.* rítus emlékeztet Mucsonyban, Viszlón, Abodon és Rakáczában. Azt hisszük, helyesen következtetünk, midőn a debrétei és szuha-kállói *g. kath.* tiszta magyarságot s 8 más magyar falu *g. kath. kisebbségét* régebben beolvadt ruthén eredetű népeknek tartjuk. Szintúgy beolvadtak a magyarságba az alsó- és felső-telekesi, jákfalvai és kurityáni *tótok is*, e falukban többé nincs nyomuk, Rakáczában már magyarosodni kezdenek; gyengülő maradványaik csak Mucsonyban és Viszlón (IV°), Galvácsban (III°), és Szuha-Kállón (II°) találhatók.

A bodvavidéki palócznak e szerint jelentékeny az olvasztó ereje. Kár, hogy ez a fajnép is érzi az idők terhét és gyengül a súly alatt, a mi meglátszik nemcsak községméretein (1 b., 6 a., 15 β., 16 α.), melyek közt az apró képződmények (31) túltengenek, hanem a hervadó faluk tetemes számán is (11), a mikben 50 év óta megfogyott a népesség.

Vallásra a bodvavidéki palócz nép nagyobb fele *ev. ref.*, kisebb fele *r. kath.*, orosz eredetű töredéke *g. kath.* (L. a táblázatban a *kisebbséget is*: Nyomár, Hangács, Hegymeg, Szakácsi, Galvács, Rakácza-Szend, Martonyi és Lád-Bessenyő községekben).

Foglaljuk össze a Borsodmegye fajnépeiről előadottakat.

Van a megyében 1 város (Miskolcz) és 48 nagyközség, tehát csaknem félannyi, mint Hevesben. A kisközségek száma 128, melyek 47 körbe kapcsolvák, körönként 2—4 faluval: a fajtöbbség 45 körben magyar, 2-ben tót.

A helységek *méretei* ilyenek:

<i>méretre</i>		<i>fajttöbbségre</i>		
		magyar	tót	orosz
legnagyobb	(C)	1	—	—
»	(A)	1	—	—
nagyméretű	(B)	2	—	—
középméretű	(d)	1	—	—
»	(c)	2	—	—
»	(b)	7	—	—
»	(a)	46	1	—
kisméretű	(β)	67	6	—
»	(α)	42	—	1
együtt		167		1

Tiszta magyar község van 129. A tót és orosz faluk egyike sem monoglott. Súlytalan (I^o) a másajkú minoritás 31 magyar s 2 tót helységben. Erős (IV—V^o) tót minoritás van 4, gyengébb (II—III°) más 4 magyar faluban, Viszont 4 tót falura jut kisebb súlyu, 1 orosz falura erős magyar minoritás. Jelentékeny német kisebbség (III°) csak egy magyar helységben mutatkozik: Rudóbányán.

A *felekezeti* élet 90 községben túlsúllyal r. kath., 74-ben ev. ref., 11-ben g. kath., végre 1 faluban ág. ev. A r. kath. községek közül 85 magyar, 5 tót, — a g. kath. helységekből 9 magyar, 2 tót, 1 orosz, — a protestáns községek mind magyarok.

A r. kath. magyar helységek közt 26-ban van erős kálvinista, 8-ban g. kath., 3-ban ág. ev. kisebbség. Viszont erős r. kath. minoritás esik 55 kálvinista, 1 ág. ev. s 10 g. kath. helysége. Izraeliták csaknem minden községben vannak, nagyobb aránnyal (II°) csak mint harmadik felekezet: Miskolczon, Csabán, Nyéken és Felső-Ábrányon.

A megye 169 magyar helysége egy tagban fekszik a többi palócz megyék s a nagy-alföld magyar nyelvterülete közt, velük szorosan összezárkózva. A hét tót falu három szigetcsoportba oszlik: a bükkségi, a sajóvölgyi s a bodvavidéki csoportba. Ez utóbbitól nem messze esik a megye egyetlen orosz nyelvszigetje. Mindkét fajelemmel föllebb északon fogunk találkozni.

Most a Sajóvonal mentén átlépünk Gömör megye területére, az északi palóczok közé.

Gömör megye.

Felvidékét a Tátraság bércei ágazzák be. Lankás alvidékén a térszin elsimul, s csak néhány szelid hullámot vet a heves-borsodi Mátraság felé.

Észak-nyugattól észak-keletig a havasok lánczolatja emelt neki három oldalról természetes határokat. Zólyom felől a Vepor, Liptó felől az Alacsony-Tátra hatalmas gerincze, Szepes felől a Szulova bástyázta körül. Felső-Magyarország legnagyobb folyói e hegységben erednek, s legtöbbjük Gömörből indul útjára, részint a Duna, részint a Tisza medenczéje felé, ú. m. a Garam, a Gölnicz, a Sajó s a Rima. A két első csakhamar odahagyja a megyét; a Garam nyugatra Zólyomba, a Gölnicz keletfelé Szepesbe tart. Csak a Rima s a Sajó fordul délnek, s mint két összehajló kar átfogják a gömöri terület nagy részét. Mielőtt egyesülnének, mellékptatok és völgyek sora ereszkedik a két fővonalhoz, úgy a Tátrából, mint a Mátraságból: a Sajóba torkol a Csetnek, a Murány, a Kraszna-Horka s a Turócz, a Rimába ömlik a Gortva s a Balog vize. A két folyamrendszer aztán Borsod küszöbénél, Gömör pitvarában egyesül.

E térszinen 281 község épült: 155 magyar, 1 német, 125 tót. A magyarság az alvidéket, a tótság a felvidéket lakja. Nyelvterületeik

fölött az áttekintést megszerzendő, bejárjuk a két fővonalat: a Sajó mentén s a Rima mellett, majd széltekintvén a havasok közt, végig megyünk az Ipoly-melléktől a Tarna-aljáig az összes mellékvölgyeken, a mik a Rimához s a Sajóhoz hajlanak. Utunk az abauji határnál, a Torna-vidék alatt ér véget.

A Sajóvölgy (35 magyar, 14 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év óta	előtt
			legszűlyosb		egyéb szórványos		
Tornaaljai járás.							
*Putnok	c	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o e. II ^o i.	a.	nőtt magyar
{ Málé	β	tót	IV ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	fogyott magyar
{ Hét	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	fogyott »
*Bánréve	α	magyar	I ^o t.	e.	r. kath. III ^o e.	i. a.	nőtt »
{ Lénártfala	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. III ^o r.	—	fogyott »
{ Hanva	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a.	fogyott »
{ Abafala	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt »
{ *Szent-Király	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	» »
{ Recske	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	fogyott »
{ Kövecses	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	—	nőtt »
{ Sajó-Keczi	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	—	fogyott »
{ Sajó-Lenke	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	fogyott »
{ Királyi	α	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	a. i.	nőtt »
{ *Méhi	β	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	i. a.	» »
{ Runya	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	fogyott »
{ Baracza	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	fogyott »
{ Füge	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	a. i.	fogyott »
{ *Oldalfalu	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o a.	i.	nőtt »
{ *Tornalja	a	magyar	I ^o n.	t.	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	a.	» »
{ Sztránya	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o a. II ^o e.	i.	» »
{ *Sajó-Gömör	a	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. II ^o r.	e. i.	» »
{ *Gömör-Panyit	β	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r. II ^o e.	i.	» »
{ Beretke	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o a. III ^o e.	i.	fogyott »
{ Csoltó	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e. II ^o a.	i.	fogyott »
{ Tiba	α	magyar	I ^o n.	t.	ág. ev. III ^o r. II ^o e.	i.	nőtt »
{ Melléte	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. V ^o a. II ^o e.	—	fogyott »
{ Lekenye	α	magyar	—	—	ág. ev. III ^o e. II ^o r.	i.	fogyott »
{ *Horka	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a. i.	nőtt »
Rozsnyói járás.							
*Pelsűcz	a	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref. III ^o r. II ^o a.	i.	nőtt magyar
{ Vigtelke	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. I ^o r.	a. i.	fogyott »
{ Szalócz	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a.	nőtt »
{ *Berzéte	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o e. II ^o a.	i.	fogyott tót
{ Kőrös	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o a. II ^o r.	—	fogyott magyar
{ *Rozsnyó	d	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. IV ^o a. I ^o i.	e.	fogyott »
{ Nadabula	α	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. IV ^o a.	i.	fogyott orosz
{ Csucsom	α	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. IV ^o r.	—	nőtt magyar
{ Henczlova	α	tót	—	—	r. kath. —	—	nőtt tót
{ *Betlér	β	tót	III ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o r.	—	fogyott »

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népeség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Nagy-Hnyilecz	β	tót	I ^o m.	—	r. kath.	—	—		
Kis-Vészverés	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	II ^o r.	—	fogyott	tót
*Nagy-Vészverés	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev.	III ^o r.	—	fogyott	»
Henczko	α	tót	I ^o e.	n. m.	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
Alsó-Sajó	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev.	V ^o r.	i.	nőtt	»
Feketepatak	α	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
*Gócs	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev.	II ^o r.	—	fogyott	»
Oláhpatak	β	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
Berdárka	α	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
Felső-Sajó	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
*Rédova	a	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»

A Sajó—Gölnicz-köz (1 német helységgel):

Rozsnyói járás.									
*Dobsina	d	német	III ^o t.	m.e.	ág. ev.	IV ^o r.	i.g.e.	fogyott	tót

A gömöri *Sajó-völgy* alsó kétharmada magyar, felső harmada tót. A *nyelvhatar* Rozsnyó fölött vonul el; irányát egyfelől a magyar *Nadabula és Csucsom*, másfelől a tót *Henczlova és Bettér* faluk jelölik.

A *tótság* az egész vonalon gyenge. Falvai kicsinyek (1 a., 7 β., 5 α.); nagyközsége egy sincs. Fél száz év előtt *Dobsina* mezővárosban (d.) a fajtöbbség tót volt; azóta a tót elem megfogyott, nagy része elköltözött; ma Dobsina német telep, fajnépe a szomszéd gölniczi szász medenczéből való. E medenczével szemben a tót *nyelvhatar* a felső Sajó mentén Rédova falu, Felső-Sajó, Oláhpatak, Gócs, Alsó-Sajó, Nagy-Vészverés, Kis-Vészverés s Bettér községeknél húzódik át.

Lenn a *magyar nyelvhatár* körül szintén vannak a tótságnek térvészteségei: *Rozsnyó és Berzéte*. Az előbbi a mult század elején, az utóbbi még 50 éve tót volt — amaz *teljesen megmagyarosodott*, Bettér ugyanily úton van (magyar kisebbsége ma III° erejű). A tót minoritás a környék magyar falvaiban csak szórványos. Legerősebb Nadabulán (II°), mely a közelmúltban orosz falu volt, s *mint ilyen olvadt be a magyarságba*. A tótok térvésztesét a kivándorlási mozgalom eléggé megmagyarázza: a Sajó-völgy 14 tót faluja közül 10-nek a népszáma apadt le 50 év alatt.

Gyengült e vonalon a *magyarság* is. Községeinek nagyobb fele hervadozó: 35 közül 19-ben *fogyott meg a nép*, mely innen a nagyalföld felé húzódik. A hanyatlásból leginkább *Rozsnyó* városnak jutott ki, a felvidéki kulturélet e góczpontjának: volt 6100, van alig 4800 lakosa. A községmérétek ehez képest a magyar völgyszakaszokon is megcsökkenetek (1 d., 1 c., 3 a., 8 β., 21 α.), főleg az alvidéken: Putnok és Tornaalja közt; itt a faluk sűrűn érik egymást, de mind aprók, s erőtlének. Egyikük (*Málé*, Putnok allatt a gömör-borsodi határon) az utolsó évtizedek során *eltótosodott*.

Vallásra a gömöri Sajó-völgy magyar népe 15 helységben r. kath., 4-ben ág. ev., 16-ban ev. ref.; a dobsinai német telepen a felekezeti többség ág. ev., a tót elem a völgy 3 falujában r. kath., 11-ben protestáns.

Ilyen a kép a Sajónál, Gömör megye keleti fővonalán. Lássuk, milyen a Rima mentében, a nyugati fővonalon.

A Rima-völgy (19 magyar, 20 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felkelezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Rimaszécsi járás.									
*Velkenye	∞	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	nőtt	magyar	
Sajó-Püspöki	∞	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	fogyott	»	
Csíz	∞	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	fogyott	»	
*Rimaszécs	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o e.	i. a.	nőtt	»	
Mártonfalu	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	fogyott	»	
Dobócza	∞	magyar	III ^o t.	—	r. kath. I ^o e.	i.	fogyott	»	
Simonyi	∞	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt	»	
Dárnya	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	fogyott	»	
*Serke	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	nőtt	»	
Feled	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. V ^o r.	a. i.	»	»	
Pálfala	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»	
Bellény	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a.	»	»	
*Jánosi	a	magyar	II ^o e.	t.	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	fogyott	»	
Szutor	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o r.	i. a.	fogyott	»	
Rimaszombati j.									
*Rimaszombat	el	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. IV ^o e. II ^o a.	i. g.	fogyott	magyar	
*Tamásfalva	β	magyar	II ^o t.	—	r. kath. IV ^o a.	e.	fogyott	tót	
Zehérje	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	a.	fogyott	magyar	
Cserencsény	α	tót	IV ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	i. e.	nőtt	tót	
Alsó-Pokorágy	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. I ^o r.	i. a.	»	magyar	
Felső-Pokorágy	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	k.	fogyott	tót	
Bakos-Törék	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	i.	fogyott	»	
Varbócz	α	tót	V ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	i.	fogyott	»	
*Ráhó	α	magyar	III ^o t.	e.	ág. ev. III ^o r.	—	fogyott	tót	
Keczege	α	tót	V ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	nőtt	tót	
*Orlaj-Törék	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	i. e.	»	»	
*Alsó-Szkálnok	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Tót-Hegymeg	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Felső-Szkálnok	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Rima-Zsaluzsány	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o i.	r.	fogyott	»	
Priboj	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Rima-Lehota	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	—	nőtt	»	
*Rimabánya	β	tót	II ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	i. e.	»	»	
Rimócza	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	fogyott	»	
Rima-Brezó	α	tót	II ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	e. i.	fogyott	»	
Likér	β	tót	III ^o m.	n. e.	ág. ev. IV ^o r.	i.	nőtt	»	
*Nyusztya	a	tót	II ^o m.	n.	ág. ev. III ^o r.	i. e.	»	»	
Hacsava	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. I ^o r.	e. i.	»	»	
Fűrész	β	tót	I ^o e.	—	ág. ev. I ^o r.	—	fogyott	»	
*Tiszolcz	c	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev. IV ^o r.	i.	nőtt	»	

A Garam-fő (7 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		öten év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előt
Nagyőrcei járás.									
{ Vernár	β	tót	I ^o m.	—	g. kath. I ^o r.	—	fogyott	orosz	
{ *Telgárt	a	tót	I ^o n.	—	g. kath. I ^o r.	i. a.	nőtt	orosz	
{ *Sumjác	b	tót	I ^o m.	n. e.	g. kath. IV ^o r.	a.	»	orosz	
{ *Pohorella	b	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	—	»	tót	
{ *Helpa	b	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. —	—	»	»	
{ Zavadka	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath. —	—	»	»	
{ *Polonka	b	tót	I ^o m.	e.	r. kath. I ^o a.	—	»	»	

Az Ipoly-fő (2 tót helységgel):

<i>Rimaszombati j.</i>									
{ Drabszko	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		telep volt	
{ *Forgácsfalva	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	a.		nőtt	tót

Az Ipoly—Rima-köz (6 magyar, 10 tót helységgel):

<i>Rimaszombati j.</i>									
{ *Klenócz	d	tót	I ^o m.	—	<i>ág. ev.</i> I ^o r.	i.		nőtt	tót
{ *Kokova	c	tót	I ^o m.	n. e.	<i>ág. ev.</i> V ^o r.	i.		»	»
{ Antalfalva	β	tót	—	—	r. kath. —	—		»	»
{ Gyubákó	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. —	—		»	»
{ Valykó	α	tót	I ^o m.	—	<i>ág. ev.</i> III ^o r.	i.		<i>fogyott</i>	»
{ Szelecz	α	tót	III ^o m.	e.	<i>ág. ev.</i> II ^o r.	i.		<i>fogyott</i>	»
{ *Nagy-Szuka	α	tót	I ^o m.	e.	r. kath. I ^o a.	i.		<i>fogyott</i>	»
{ Pongyelok	α	tót	I ^o m.	—	<i>ág. ev.</i> III ^o r.	—		<i>fogyott</i>	»
{ Susány	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	i.		nőtt	»
{ Fazekas-Zsaluzsány	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	—		»	<i>magyar</i>
{ *Osgyán	a	<i>magyar</i> I ^o t.	—	—	r. kath. V ^o a.	i. e.		»	<i>magyar</i>
{ Magyar-Hegymeg	α	<i>magyar</i> —	—	—	r. kath. I ^o a.	i.		»	»
<i>Rimaszécsi járás.</i>									
{ Guszona	β	<i>magyar</i> —	—	—	r. kath. I ^o a.	e. i.		nőtt	<i>magyar</i>
{ *Dusa	α	<i>magyar</i> I ^o t.	—	—	<i>ág. ev.</i> II ^o r.	e. i.		»	<i>tót</i>
{ Majom	α	<i>magyar</i> —	—	—	<i>ág. ev.</i> II ^o r.	a. i.		»	<i>magyar</i>
{ Kis-Gömöri	α	<i>magyar</i> —	—	—	r. kath. —	—		<i>fogyott</i>	»

A Rima-völgyet s a mögötte elvonuló Ipoly-Rima-közi hegyvidéket az alsó térszakaszon *magyar*, a felsőn *tót* fajnép lakja. A nyelvhatárt köztük egyfelől a *tót* Susány, Fazekas-Zsaluzsány, Cserencsény és Felső-Pokorágy, más felől a *magyar* Osgyán, Hegymeg, Zeherje és Alsó-Pokorágy faluk jelzik. A választó vonal a megyei székhely közelében: Rimaszombat fölött húzódik el.

Bellebb, a nagy hegyek közt: a Vepor nyílásaiban, hol az Ipoly ered, s a Királyhegy alatt, hol a Garam forrásai buzognak, az egész vidék *tót*. Itt a zárkózott topografia nagy és népes községeket takar, melyekhez a külső világ mozgalmi és hullámcsapásai nem férhettek

még. Nem is vándorol el a lakosság innen, hanem gyarapszik és terjeszkedik. Jelentékeny tót helyekkel találkozunk a murányi hegység körül, a Garam s a Rima kezdeteinél, az Ipoly-forrás fölött s az Ipoly-Rima-köz felső szakaszán. A nagyközségek egymást érik: Klenocz, Kukova, Tiszolcz, Polonka, Sumjác és Pohorella csupa virágzó nagy telepek. A méretek tetemesek: 1 d., 2 c., 4 b., 4 a., 3 β. Ismétlődik a jelenség, melylyel már Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó és Zólyom megyékben találkoztunk: a tót fajnép ott is a legzárkózottabb térszínen a legerősebb. A gömöri hegyek közt is ilyen; erejére vall, hogy az utolsó 50 év óta 3 orosz falu népét a felső Garam-völgyben *beolvasztotta*: ezek Sumjác, Vernár és Tegárt.

Nem így Rima-völgy s az Ipoly-Rima-köz nyitabb alsó szakaszán, a tót-magyar nyelvhatár körül. Itt a két fajnép helységei egyaránt hervadnak. A tót faluk közül 15-ben, a magyar faluk közül 12-ben fogyott meg a nép. A tót Rimócza elvesztette lakóinak felét, Varbócz és Alsó-Szkálnok a harmadát, a magyar Mártonfalu, Simonyi, Dabócza és Szutor közel az ötödét. Maga Rimaszombat, a megyei székhely, 7400 lélekről 5500-ra olvadt le!

E mozgalmakat a *nyelvhatárok* szükségkép megérzik; egyes pontokon az elválkozás máris észrevehető. Az Ipoly-Rima-közben a magyar elem beolvasztotta Dusát, mely 50 év előtt tót volt, de elvesztette Fazekas-Zsaluzsánt, mely azóta tótosodott el. A Rima-völgyben a tót nyelvhatár akkor Tamásfalváig. Rimaszombat e külvárosáig ért, — ezt a magyar elem beolvasztotta. Közben megszállta túlsúllyal a tót határ mögött Ráhó falut is, melyet a tótság mindinkább odahagy (volt 660, maradt 440 lakosa). Ráhó jelenleg magyar sziget. Így magyarosodik el körülötte Keczege és Varbócz, hol már V—V⁰-nyi, Cserencsény, hol IV⁰-nyi, Szelecz, hol III⁰-nyi és Rimabánya, hol II⁰-nyi a magyar kisebbség. Tót minoritás csak szórványosan található a vidék magyar falvaiban.

Vallásra a magyarság nagyobb fele ev. ref., kisebb fele megoszlik a r. kath. és ág. ev. egyházak közt. A tótok nagyrészt protestánsok, egy részük r. kath. A három eltótosodott orosz falu megmaradt görög katolikusnak.

Vessünk egy pillantást a mellékvölgyekre, melyek a Rima felé ereszkednek.

A Gortva-mellék (4 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Rimaszécsi j.</i>							
{ Sid	α	magyar	—	r. kath. I ⁰ a.	i.	<i>fogyott</i>	magyar
{ Béna	α	magyar	—	r. kath. I ⁰ i	—	<i>fogyott</i>	»
{ *Csoma	α	magyar	—	r. kath. I ⁰ i.	—	<i>fogyott</i>	,
{ Söreg	β	magyar	—	r. kath. I ⁰ e.	i. a.	nőtt	»

A Gortva-völgy (11 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység merete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
<i>Rimaszécsi j.</i>			legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos		
Tajti	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
Zabar	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	c.	fogyott	»
Egyházás-Básl	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	fogyott	»
*Almágy	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a. e.	fogyott	»
Péterfala	β	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o a.	—	fogyott	»
Dobfenék	α	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
Ajnácskő	β	magyar	I ^o e.	r. kath. I ^o i.	e. a.	fogyott	»
Balogfala	β	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	»
Kerekgede	α	magyar	I ^o t.	r. kath. I ^o e.	i. a.	»	»
*Várgede	β	magyar	I ^o t.	r. kath. II ^o a.	i. e.	»	»
Gortva-Kisfalud	α	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	a.	»	»

A Hangony-völgy és melléke (10 magyar helységgel):

<i>Rimaszécsi j.</i>							
Détér	β	magyar	—	r. kath. I ^o e.	—	fogyott	magyar
*Gesztete	β	magyar	—	r. kath. I ^o e.	a. i.	fogyott	»
Jeszté	α	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Alsó-Hangony	β	magyar	—	r. kath. I ^o e.	—	nőtt	»
*Felső-Hangony	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
Szent-Simon	β	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Harmacz	β	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
Susa	α	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
*Jéne	α	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
Uraj	α	magyar	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»

A Balog-völgy (16 magyar, 4 tót helységgel):

<i>Rimaszécsi j.</i>							
Zádorháza	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	—	fogyott	magyar
Iványi	α	magyar	I ^o e.	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt	»
Czakó	α	magyar	I ^o e.	ev. ref. V ^o r.	—	fogyott	»
*Radnót	β	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i.	fogyott	»
Ujfalu	α	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	nőtt	»
Zsíp	α	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»
Dulháza	α	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
*Alsó-Bátka	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	a. i.	fogyott	»
Felső-Bátka	α	magyar	I ^o e. t.	ev. ref. V ^o r.	a. i.	nőtt	»
Rakottyás	α	magyar	I ^o e.	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»
Tamási	α	magyar	I ^o t. e.	ev. ref. I ^o r.	a.	fogyott	»
Uza-Panyit	α	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	nőtt	»
Perjése	α	magyar	I ^o t.	ág. ev. I ^o e.	r. i.	fogyott	»
Alsó-Balog	β	magyar	I ^o t.	ev. ref. I ^o r.	a. i.	fogyott	»
*Felső-Balog	β	magyar	I ^o t.	ev. ref. II ^o r.	a. i.	nőtt	»
Pádár	α	magyar	I ^o t. e.	ág. ev. I ^o r.	e. i.	fogyott	»
*Meleghegy	α	tót	II ^o m. e.	ág. ev. II ^o r.	e. i.	fogyott	tót
Ilerencsény	α	tót	I ^o m.	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»
Bugyikfala	α	tót	I ^o m. e.	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»
Gesztés	α	tót	I ^o e. m.	ág. ev. I ^o r.	—	fogyott	»

A Rima—Túróc-köz (18 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Rimaszombati j.</i>									
Pápocs	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	tót	
*Lukovistye	α	tót	I ^o e.	m.	ág. ev. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Esztrény	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»	
Kraszkó	α	tót	IV ^o m.	—	ág. ev. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Babuluska	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»	
Kietle	α	tót	I ^o e.	m.	ág. ev. I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»	
Strizs	α	tót	I ^o e.	n. m.	ág. ev. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
*Hrusso	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»	
Szilistye	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Lipócz	α	tót	—	—	ág. ev. —	—	nőtt	»	
Dobrapatak	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»	
Baradna	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»	
<i>Nagyőrcei járás.</i>									
Ratkó-Sucha	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	tót	
*Rónapatak	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Poprocs	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»	
Polom	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o i.	—	nőtt	»	
Ratkó-Zdichava	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»	
Krokava	α	tót	I ^o e.	—	ág. ev. I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»	

A Gortva-völgy és melléke a Mátraságból ágazik le a Rima felé; a Hangony-völgy a Bükkéségből indul ki, áthajol gömöri, visszatér borsodi területre, hogy a Rima-torkolat alatt egyesüljön a Sajó-völgygyel. A Balogpatak északon ered, az 1117 m. magas Tersztye lábánál: a Rimával párhuzamosan foly dél felé, s Csíz alatt egyesül vele. A Balog-völgy fölötti hullámos hegyterület a Rima-Túróc-köz.

Étérszakaszok közül a Gortva és Hangony vidékét, s a Balog-völgy nagyrésztét magyar, a Rima-Túróc-köz hegyeit tót fajnép lakja. A nyelvhatár a Balog-völgyet Meleghegy tót, s Pádár magyar községnél metszi át.

Az egész vidék apró falukból áll. Nagyközség egy sincs, s a körjegyzőségek 6—7 falura terjednek ki, a mi annak jele, hogy nem módos a nép. A 41 magyar helység mérete; 1 a., 18 β. és 22 α., a 22 tót helységé: 1 β., 21 α. Sajnos, a népességi mérleg mindkét faj részén passzív: a magyar helységek kisebb fele (18), s a tót faluk legtöbbször (19) vesztett a népszámából. A magyar elem bizonyult az erősebbiknek. Tiszta magyar falu van 27, tiszta tót csak 2. Erős magyar kisebbség mutatkozik a rima-túróc-közi Kraszkón (IV), s a nyelvhatárnál, a balog-völgyi Meleghegyfaluban (II°); erős tót kisebbség az egész vonalon egy magyar helységben sincs.

Vallásra a magyar elem a Gortva-vidéken r. kath., egyebütt túlnyomólag ev. ref.; a tótság e tájakon kizárólag ág. ev.

Most megtekintjük azokat a mellékvölgyeket, melyek a Sajó felé hajolnak.

A Turócz-völgy és melléke (15 magyar, 13 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
óta									
előtt									
Nagyróczei járás.									
Fillér	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	—	fogyott	tót	
Turesok	β	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. I ^o r.	—	fogyott	»	
*Ratkó-Bisztrec	α	tót	I ^o m.	—	ág. cv. I ^o i.	r. g.	fogyott	»	
Gerlicze	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Szirk	β	tót	I ^o m.	n.	ág. cv. II ^o r.	i.	nőtt	»	
Ploszkó	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	i. e.	fogyott	»	
*Ratkó	β	tót	II ^o m.	e.	ág. cv. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Répás	α	tót	I ^o e.	m.	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Szásza	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o i.	—	fogyott	»	
Ratkó-Lehota	α	tót	II ^o m.	—	r. kath.	—	fogyott	»	
Újvásár	α	tót	I ^o m.	c.	ág. ev. I ^o r.	i.	fogyott	»	
Borosznok	α	tót	II ^o m.	e.	ág. ev. II ^o r.	i. e.	fogyott	»	
*Ispánmező	α	tót	I ^o m.	c.	ág. ev. I ^o r.	e. i.	fogyott	»	
Tornaaljai járás.									
Visnyó	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. I ^o i.	r. a.	fogyott	magyar	
*Felfalu	α	magyar	I ^o t.	e.	ev. ref. III ^o r. II ^o a.	—	maradt	tót	
Szkáros	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	fogyott	tót	
Alsófalu	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a.	fogyott	»	
Rás	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	nőtt	»	
Lökősháza	α	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. II ^o e.	r. i.	fogyott	»	
Otrokócs	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a. i.	fogyott	»	
Zsór	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt	»	
*Beje	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a.	fogyott	»	
*Felső-Valy-Bikszög	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	fogyott	»	
Gergelyfalu	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a.	fogyott	»	
Alsó-Vály	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	a. i.	fogyott	»	
Mihályfalu	α	magyar	I ^o t.	e.	ev. ref. III ^o r.	a. i. g.	fogyott	»	
Felső-Kálosa	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a.	fogyott	»	
Alsó-Kálosa	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	fogyott	»	

A Turócz—Murány-köz (4 magyar, 3 tót helységgel):

Nagyróczei járás.									
Nandrás	α	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	—	—	fogyott	tót
Rákos	α	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev. II ^o r.	—	—	fogyott	»
*Kövi	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	i.	—	fogyott	»
Tornaaljai járás.									
Deresk	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	e.	—	nőtt	magyar
Levárt	α	magyar	—	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
Sánkfal	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o a.	e.	—	fogyott	»
*Ilarkács	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	e.	—	fogyott	»

A Murány-völgy (4 magyar, 18 tót helységgel):

Nagyróczei járás.									
*Murányfalja	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o a.	g. i.	—	fogyott	tót
Murány-Lehota	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	—	fogyott	»
Murány-Hosszúréti	β	tót	I ^o m.	e.	ág. ev. IV ^o r.	i.	—	nőtt	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			Felekezeti népeinek			a népesség óta	a fajtöbbség volt előtt	
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbségei				
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos			
Tornaaljai járás	α	Murány-Huta	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o a.	—	fogyott	tót
		Murány-Záhava	tót	I ^o m.	e.	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	»
	α	*Kis-Rőcze	tót	I ^o m.	e.	r. kath.	II ^o a.	—	»	»
		Vizesrét	tót	I ^o m.	e.	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
	a	*Nagy-Rőcze	tót	II ^o m.	n.	ág. ev.	III ^o r.	e.g.i.	fogyott	»
		Koprás	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	IV ^o r.	i.	fogyott	»
	α	Umrha-Lehota	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
		Chizsnyo	tót	I ^o m.	e.	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
	α	Muisány	tól	I ^o e.	m.	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
		*Lubenyik	tót	II ^o m.	n. e.	ág. ev.	IV ^o r.	i. e.	nőtt	»
	b	*Jolsva	tót	V ^o m.	n. e.	ág. ev.	III ^o r.	i. e. g.	fogyott	»
		Jolsva-Tapolca	tól	I ^o e.	m.	ág. ev.	II ^o r.	—	fogyott	»
	α	Migléc	tót	—	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
		Perlász	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	»
	α	*Süvéte	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	fogyott	»
	Tornaaljai járás									
α	α	Mikolcsány	magyar	I ^o t.	—	ág. ev.	V ^o e.	r. i.	fogyott	magyar
		Nasztraj	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	III ^o a.	r. i.	fogyott	»
	β	*Gicze	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	III ^o r.	a. i.	fogyott	»
		Licze	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o a.	e.	fogyott	»

A Csetnek-völgy (4 magyar, 11 tót helységgel):

<i>Rozsnyói járás</i>									
Páskaháza	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	a. i.	nőtt	magyar
*Kun-Tapolca	β	magyar	—	—	ág. ev.	III ^o r.	e. i.	fogyott	»
Roslozsnya	α	magyar	—	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	tót
Gacsalk	α	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
*Csetnek	a	magyar	V ^o t.	n. e.	ág. ev.	IV ^o r.	i. e.	fogyott	tót
Ochtina	β	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
Rochfalva	β	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	»
*Nagy-Szlabos	β	tót	II ^o m.	n. e.	ág. ev.	II ^o r.	i. k.	nőtt	»
Fekete-Lehota	β	tól	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	i.	»	»
Restér	α	tót	I ^o e.	m. n.	ág. ev.	I ^o r.	i.	»	»
*Geczelfalva	α	tót	I ^o e.	m.	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
Pétermány	α	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
Kis-Szlabos	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o i.	—	fogyott	»
Markuska	α	tól	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o i.	—	fogyott	»
Hankova	α	tót	II ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	»

A pelsőczy hegység alatt (1 magyar, 3 tót helységgel):

<i>Rozsnyói járás</i>									
Genes	α	tól	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	—	fogyott	tót
Sebespatak	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	e. i.	nőtt	»
*Bekenye-Ujfalu	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	fogyott	»
Rudna	α	magyar	I ^o t.	n.	r. kath.	IV ^o a. III ^o e.	i.	fogyott	magyar

Északnyugaton az Alacsony-Tátra átellenében, emelkedik az 1100—1300 méter magas murányi hegység. Onnan szállnak a Turóc, a Murány s a Csetnek-völgyek párhuzamosan a Sajó-medence felé. Csak Rozsnyóval szemközt állja két magas sík a lejtők útját: a pelsőci, s a cziliczei.

E térszínen is, mint a megye többi tájékán, a felső szakaszokat *tót*, az alsókat *magyar* elem tartja megszállva. A *nyelvhatárt* a Turóc-völgyben: a *tót* Ispánmező, Borosznok, Ujvásár, s a *magyar* Visnyó és Felfalu; a Turóc-Murány-közben a *tót* Kövi, s a *magyar* Deresk; a Murány-völgyben a *tót* Sűvéte, Migléc, s a *magyar* Mikolcsány; a Csetnek-völgyben a *tót* Gacsalk, Ochtina, Restér, s a *magyar* Roslozsnya és Csetnek, végre a pelsőci hegység alatt a *tót* Gencs, Rekenye-Ujfalu, Sebespatak, s a *magyar* Rudna községek jelölik.

Valaha e vidék gazdag, népes volt, s benne erőteljes élet lüktetett. Régi dicsőségéről emlékeznek a váromladékok, egykori jólétéről a fém-bányák, hámorok és egyéb ipartelepek. Napjainkban az egész terület válságos helyzetbe jutott, melynek súlyát minden község, s mindkét fajnép egyaránt érezi. A 28 magyar helység közül csak 3-nak, a 48 *tót* helység közül csak 8-nak a lakossága nőtt félszáz év alatt, a többi *65-ben fogyott*. Két *tót* város a Murány-völgyben egyaránt hanyatlak: Nagy-Rőcze nem éri fel ma a 2000 lelket. Jolsva 4100 lélekről 2400-ra apadt le. Murány-Huta, Sűvéte, Migléc elvesztették lakóik harmadát, Umrla-Lehota nagyobb felét. A magyar helységek mérete: 2 a, 4 β, 22 α; a *tót* hegyiségeké: 1 b, 2 a, 13 β, 32 ā.

Egy magyar sziget a Murány-völgy elején: Hosszurét beolvadt a tótságba, egy *tót* falu pedig: Felfalu a turóc-völgyi nyelvhatáron megmagyarosodott. Ezek az utolsó félszáz év elváltozásai. A közel jövőben a nyelvhatár a Murány-völgyben valószínűleg változni fog: Sűvétén és Perlaszon II—II°, Jolván V^o a magyar kisebbség.

Nem sokkal örvendetesebb a kép a gömör-abaúji határon fekvő Tornavidéken sem.

A Csermosnya-völgy (8 magyar, 2 *tót* helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Rozsnyói járás.									
{ Uhorna	α	tót	I ^o e	m.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	tót	
	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	—	fogyott	»	
{ *Kraszna-Horka-Váralja	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o a.	c.	fogyott	magyar	
	α	magyar	I ^o t.	e.	r. kath. III ^a a. II ^o e.	i.	nőtt	»	
{ *Barka	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	a.	fogyott	»	
{ Lucska	α	magyar	I ^o n.	t.	r. kath. IV ^o e.	i. a.	fogyott	»	
{ Kovácsvágás	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
{ Dernő	β	magyar	I ^o n.	t. e.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
{ *Hárskút	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	a.	fogyott	»	
{ Kraszna-Horka-Hosszúrét	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	fogyott	tót	

A Cziliczei hegység (2 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajitöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta
<i>Rozsnyói járás</i>								
{ •Czilicze	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	magyar
	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»

A Tornaalja (9 magyar helységgel):

<i>Tornaaljai járás</i>								
{Pelsőcz-Ardó	α	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	tót
{*Hosszúszó	β	magyar	II ^o t.	—	ág. ev. I ^o r.	e. i.	nőtt	tót
{Kecső	α	magyar	—	—	r. kath. V ^o a.	e. i.	»	magyar
{Aggtelek	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	<i>fogyott</i>	»
{Trizs	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»
{Imola	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»
{Kánó	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a.	nőtt	»
{*Ragály	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. V ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»
{Zubogy	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt	»

A Szuha-völgy (7 magyar helységgel):

<i>Tornaaljai járás</i>								
{Hubo	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	magyar
{Felső-Szuha	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»
{*Zádorfala	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»
{Alsó-Szuha	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
{Poszoba	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt	»
{Napragy	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	»	»
{*Kelemér	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	»	»

Torna-Abaujból keleten a Torna-hegység nyulványai érintik Gömört. Ezekből emelkedik ki a cziliczei hegység, alatta a Csermosnya-völgygyel, mögötte a Borsodba hajló Szuha-völgygyel. Köztük fekszik a Tornaalja.

E térszint főleg *magyar* fajnép lakja, csak a Csermosnya-völgy északi peremén épült két kis tót falu: Uhorna és Pacsa. Ezek a tót nyelvterületből beékelődtek a gömöri magyarság s a szépesi szásztság közé. A magyar nyelvhatár e vonalon Krasznahorka-Váralja, Dernő Kovácsvágás, Lucska és Barka faluknál húzódik el.

A községek mind kicsinyek. Méreteik 12 β, 16 α. A lakosság 28 falu közül 21-ben fogyott, s ezek közt 19 falu magyar. Nemrég ez a magyarság erősebb volt: két tót szigetet a Tornaalján: Pelsőcz-Ardót és Hosszúszót, egyet a Csermosnya-völgyben: Hosszurétet, teljesen beolvasztotta. Ujabban a nép tömegesen költözik innen is az alföldi városokba, főleg Budapestre, melynek felszívó erejét a magyar felvidék idáig érezi.

Vallásra Gömör keleti vidéke az Abauj-tornai határon r. kath., a borsodi határ felé ev. ref.

Foglaljuk össze az előadottakat.

Találtunk Gömör megyében 5 várost (Rima-Szombat, Rozsnyó, Nagy-Rőcze, Jolsva és Dobsina), ketteje magyar, ketteje tót, egy német. A nagyközségek száma 11: köztük 4 magyar, 7 tót. A 265 kisközség 65 körbe van kapcsolva: 2—5 faluból áll 56, 6—7 faluból áll 9 kör; a fajttöbbség amazok közt 39 körben magyar, 17-ben tót, emczek közt 3-ban magyar, 6-ban tót.

A helységméretek fajttöbbségek szerint csoportosítva, ilyenek:

méretre	fajttöbbségre		
	magyar	tót	német
nagyméretű	(ĉ) 1	—	—
középméretű	(d) 1	1	1
»	(e) 1	2	—
»	(b) —	5	—
»	(a) 10	7	—
kisméretű	(β) 50	30	—
»	(α) 92	80	—
együtt	155,	125,	1

Látszik a túltengés apró faluk dolgában úgy a magyar, mint a tót népnél.

Tiszta magyar község van 88, tiszta tót csak 9. Súlytalan (I^o) fajkisebbség van 60 magyar, 91 tót községben, magyar az ily minoritás 70 tót faluban, s tót a minoritás 40 magyar faluban.

A jelentékenyebb kisebbségek a fajttöbbségekhez így állanak:

A fajttöbbség	A fajkisebbség							
	II—IIIo súlylyal				IV—Vo súlylyal			
	magyar	tót	német	egyéb ny.	magyar	tót	német	egyéb ny.
magyar	★	5	—	1	★	1	—	—
tót	19	★	—	—	6	★	—	—
német	—	1	★	—	—	—	★	—

E táblázatból megállapíthatjuk, hogy a magyar elem 26 tót helységben, s a tót elem 7 magyar, 1 német helységben van tetemes súlylyal jelen.

A fajnépek felekezet szerint így oszlanak meg. A r. kath. községek száma megyeszerte 84, ezekből 62 magyar, 22 tót. Az ev. ref. községek száma 78, s ez mind magyar. Az ág. ev. községek száma 116, s ezekből 15 magyar, 1 német, 100 tót. Van a megyében 3 g. kath. község is, melyekben a fajnép eltótosodott orosz. Erős katolikus kisebbséget találtunk 112 protestáns községben, s erős protestáns minoritást 25 katolikus községben. Izraeliták megyeszerte csak gyéren, s szórványosan fordulnak elő; Gömör épp úgy mint Zólyom, Nógrád és Hont, kívül esik a Galicziából beáramlott lengyel zsidóság útvonalán.

A 155 magyar község a felvidék nógrád-hevesi és borsod-abauji magyar nyelvterülete közt egy tagban fekszik, azokhoz hozzá zárkózva; csak 1 magyar falu képez külön szigetet tót területen. A 125 tót köz-

ségből 1 magyar földön épült sziget gyanánt, a többi osztatlanul csatlakozik a nógrád-zólyomi s a lipót-szepesi tótsághoz. A megye egyetlen német községe (Dobsina) a gölniczi szász medenczéből hajlik át Gömörbe; a szepesi szász képződmények leírásánál lesz e medenczéről szó.

Most útunk a magyar felvidék északkeleti sarkához; Abauj-Torna megyébe vezet.

Abauj-Torna megye.

Két történeti megyéből van összetéve. Nyugaton fekszik a *tornai*, keleten az *abauji* terület. A természeti viszonyok élesen megkülönböztetik a kettőt ma is.

A *nyugati* táj bérczes, hegyei a Tátrasághoz, vizei a *Sajó* rendszeréhez tartoznak. Szepes felől a szomolnoki havasok, Gömör felől a tornai mészhegység magaslatai járják át térszínét; onnan a Bodva, innen a Torna-patak ered, a mik a mészhegy s a Cserhát közti katlanban egyesülnek, s a Bodva-völgyön át a borsodi Sajóba torkolnak.

A *keleti* táj ellenben hullámos dombvidék, melyet a Sároshól érkező Hernád völgye széles átfogó vonallal hasít át észak-déli irányban. E völgybe szállnak két felől a Cserehát s a tokaji hegyalja lejtői; ide ömlik Sároshól a Tárca s az Ósva vize, itt foly össze a Cserehát legtöbb patakja, élükön a Mánta s a Gagy. Csak a tokaji hegylánczban eredt patakok fordulnak el a Hernádtól: a Ronyva s a Bozsva keletre, az Ond délnek indul zempléni területre, a Tisza-medence felé.

174 magyar, 88 tót, és 3 német helység fekszik e térszínen. De a fajnépek egymáshoz való helyzete más a megye tornai, más az abauji oldalán. A magyarság e terület délnyugati kétharmadát, a tótság az északkeleti harmadot lakja, a német elem, az észak-nyugati határszélen huzódik meg. — Amaz Gömör, Borsod, és Alsó-Zemplén, emezek, Sáros és Felső-Zemplén magasságában. Ott a magyar nyelvterület felér a szomolnoki havasokig, itt a nyelvhatár tompa szögben visszahajol a tokaji hegyek felé. Ott a községekben kevés a másajkú elem, — itt a legtöbb falu népe kevert, s az etnikai elemek rajzása nagy hullámokat vet.

Mi e hullámzást, s a nyelvhatárok ingadozásait térszakaszonként fogjuk megfigyelni. Kezdjük nyugaton, a tornai oldalon.

A Torna-völgy (4 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Tornai járás.</i>							
{ Görgő	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	magyar
{ *Almás	β	magyar	I ^o t.	r. kath. V ^o e.	i.	nőtt	»
{ Körtvélyes	α	magyar	I ^o t.	ev. ref. III ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
{ Zabloncza	β	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»

A Tornalja (6 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség óta	a fajtöbbség volt előtt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Tornai járás									
Egerszög	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	magyar	
*Jósvafő	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»	
Kápolna	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt	»	
Teresztenye	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Szőllős-Ardó	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Szín-Petri	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	<i>fogyott</i>	»	

A Bodva-völgy (32 magyar, 2 tót, 3 német helységgel):

<i>Tornai járás</i>							
Varbóc	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	<i>fogyott</i> magyar
Perkupa	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	<i>fogyott</i> »
Dobódel	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i. g.	<i>fogyott</i> »
*Szin	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i.	<i>fogyott</i> »
Szőgliget	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o e.	i. a.	<i>fogyott</i> »
Derenk	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i> »
*Szilas	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	<i>fogyott</i> »
Komjáti	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i. g.	<i>fogyott</i> »
Nádaska	α	magyar	—	—	r. kath. II ^o e	i. g.	<i>fogyott</i> »
Rákó	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o g.	e.	<i>fogyott</i> »
Bodva-Lenke	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i. g.	<i>fogyott</i> »
*Szt-András	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o e.	g. i.	<i>fogyott</i> »
Barakony	α	magyar	II ^o t.	n.	g. kath. V ^o r.	e. i.	<i>fogyott</i> orosz
Szt-Jakab	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o e. II ^o g. a.		
Beckeháza	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	<i>fogyott</i> magyar
Hidvég-Ardó	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o e.	i. g.	nőtt »
Herváti	α	magyar	II ^o t.	—	g. kath. IV ^o r.	i.	<i>fogyott</i> orosz
*Bodva-Vendégi	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. V ^o r.	i. g.	<i>fogyott</i> magyar
Méhész	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	i.	<i>fogyott</i> »
Udvarnok	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	<i>fogyott</i> »
Szádellő	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	<i>fogyott</i> »
Torna-Ujfalu	β	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	i. g.	<i>fogyott</i> »
*Torna	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	e. a.	<i>fogyott</i> »
Áj	α	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	g.	<i>fogyott</i> »
Falukska	β	tót	I ^o m.	n. e.	g. kath. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i> orosz
<i>Csereháti járás</i>							
*Somodi	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i> magyar
Debrőd	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	g.	nőtt »
*Szepsi	α	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. III ^o e.	i. a. g.	<i>fogyott</i> »
Makrancz	β	magyar	IV ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	e. g.	<i>fogyott</i> »
Bodolló	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	g. e. a.	<i>fogyott</i> »
*Csécs	β	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. II ^o e.	i. g.	<i>fogyott</i> »
Pány	β	tót	IV ^o m.	n.	r. kath. II ^o i.	e. g.	<i>fogyott</i> tót
*Jászó	α	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. I ^o i.	e. g.	<i>fogyott</i> magyar
Jászó-Váralja	α	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. I ^o a.	g. e.	Jászóhoz tartozott
*Alsó-Meczenzéf	β	német	I ^o m.	t. e.	r. kath. I ^o a.	g.	<i>fogyott</i> német
*Felső-Meczenzéf	α	német	II ^o t.	e. m.	r. kath. I ^o g.	a.	<i>fogyott</i> »
*Stoósz	α	német	I ^o m.	t. e.	r. kath. III ^o a.	g.	<i>fogyott</i> »

A magyar fajnép, mely a szomolnoki havasból Borsodba ereszkedő Budvavölgyben, s a Gömör-felé dülő Torna alján 42 helységben él, a borsód-gömöri palóczzal rokon fajta. A helységek egy tagban fekszenek, s más fajnépekkel csak a havasok alatt érintkeznek: ott 3 német falu hajol át hozzájuk a szepes-gölniczi szász medenczéből, s két tót falu a kassavidéki tót nyelvterületről. Ez utóbbiak egyike: Falucska, el van szigetelve. Velük szemben a magyar nyelvhatár Áj, Jászó-Váralja, Jászó, Debrőd, Szepsi és Csécs helységeken vonul át.

A 42 magyar helység közel fele (20) monoglott; tót és német spórákat, 19 magyar faluban találtunk. Nagyobb tót minoritás főleg a nyelvhatár közelében fordul elő: Makranczon IV°, Horvátiban s Barakonyban II—II° erejű. Sajnos, hogy ez a magyar elem is, mint a gömöri, hervalag s népe fogy. A községek átlag kicsinyek, nagyközség csak egy van köztük: Szepsi. A méretek: 4 a, 13 β, 25 α. Az utolsó 50 év alatt 42 falu közül csak 3 emelkedett, 39-ben a népszám apadt, és pedig megdöbbenő arányban: 30—50% erejéig. Körtvélyesen pl. (Torna-völgy) volt 860, maradt 430 lélek.

De ily csapásból a többi fajnépeknek is jutott. Érzékeny veszteségek érték a három német bányásztelepet a szepes-abauj-tornai határon, melyek nemrég népes virágzó nagyközségek voltak: a két Meczenzéf együtt 5200 lélekről lefogyott 3600-ra, Stoósz 1500-ról, 1060-ra. Szintúgy apadt a két tót falu népszáma is.

Valaha a megyarságnak itt, miként Borsodban, erős olvasztó képessége volt; két orosz nyelvszigetet az utolsó 50 év alatt magyarosított meg: Barakonyt és Horvátit a Felső-Bodva-völgyben. Falucska nyanyitt szintén orosz sziget volt, g. kath. vallását, miként Barakony és Horvát, máig megtartotta, — de fajnépe a magyar környezet dacára újabb időben eltótosodott. Látszik e példából, mennyire elgyengült a magyar Bodvavidék ereje.

A hitélet r. kath. 23 magyar, 3 német s 1 tót, — ev. ref. 17 magyar, s gör. kath. 2 magyar, 1 tót faluban.

Lássuk a tótságot a szepesi határszél felé, a kassa-vidéki hegyek közt.

A szomolnok-kassai hegységben (9 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Kassai járás.</i>									
Kassa-Hámor	∅	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o a.	g. i.	nőtt	tót	
*Kassa-Béla	a	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Opáka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Aranyidka	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Réka	β	tót	III ^o n.	m.	r. kath. I ^o g.	a.	nőtt	»	
Felső-Tőkés	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o e.	i.	»	»	
*Hilyó	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Alsó-Tőkés	β	tót	—	—	r. kath. —	—	nőtt	»	
Bukócz	α	tót	I ^o e.	m. n.	r. hath. I ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»	

A szomolnok-kassai hegyek alatt (12 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Kassai járás.									
Miszlóka	a	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
Baska	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Lőrinczke	α	tót	I ^o m	n.	r. kath. —	—	fogyott	»	
Polyi	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
*Kis-Ida	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Hatkócz	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
*Semse	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Sacza	β	tót	II ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o a.	g. i.	fogyott	»	
Búzinka	α	tót	V ^o m.	n.	r. kath. II ^o e.	i. g. a.	fogyott	»	
Tornai járás.									
Jászó-Mindszent	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
*Rudnok	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Jászó-Ujfalu	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	

E vidék 21 tót községe közül csak a nagyobb ipartelepeken gyarapódott a népesség, hol bányák és hámorok kenyeret adnak neki: 17 községben megfogyott. A legnagyobb veszteség Opákát érte: lélekszáma 466-ról leapadt 250-re. A hegyi faluk ehhez képest kicsinyek; méreteik: 3 a, 8 β, 10 α. Tiszta tót falu csak 1 van, benn a hegyek mélyén: Alsó-Tőkés. A másajkú kisebbség a *szepesti* határ közelében többnyire német: Rékán III°, egyebütt I^o erejű, — míg lenn a hegyek alatt, a Hernád s a Bodva völgyek felé, kizárólag magyar: Sacán és Jászó-Ujfalun II—II°, Businkán, a nagyidai hegység alatt V^o, a Bodva partján fekvő Pány faluban, melyről már megemlékeztünk, IV° erővel. Vallására e vidék tót népe r. kath.

A tót nyelvhatárt a nagyidai hegység átellenében Buzinka, a Bodva-vonal felé Pány, Rudnok és Jászó-Mindszent faluk jelölik.

Ilyen a megye tornai oldala. Mielőtt az *abauji* oldal felé fordulnánk, megtekintjük a magaslatokat, melyek e két térszint elválasztják: a nagyidai hegyséket, s a Cserhátot.

A nagyidai hegység (9 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népcineik		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			légsúlyosb		egyéb szórványos	légsúlyosb	egyéb szórványos	óta
Kassai járás.								
*Nagy-Ida	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. II ^o e.	g. i.	nőtt	magyar
Cserhádi járás.								
{ Szeszta	β	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref. III ^o g.	r. i.	fogyott	magyar
{ Komarócz	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i.	nőtt	»
{ Reste	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	g. i.	»	»
{ *Buzita	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	g. i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a faj tűbbseg volt		
		tűbbsege	kisebbségei	tűbbsege	kisebbségei	ötven év			
			legsű-lyosb		egyéb szűrványos	legsű-lyosb	egyéb szűrványos	óta	előtt
{ Alsó-Láncz *Perény Hym Felső-Láncz	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	V ^o r.	g. i.	nűtt	magyar
	α	magyar	I ^o t.	—	r. hath.	I ^o e.	i.	»	»
	α	magyar	—	—	r. kath.	III ^o g.	e. i.	toyyott	»
	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	V ^{oe} , II ^{og} .	i.	nűtt	»

A Cserchát (20 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Tornai járás</i>								
{ Zsarnó	β	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r. i.	fogyott	magyar
{ Péder	α	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e. i. g.	fogyott	»
{ *Jánok	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	II ^o e. g. i. a.	fogyott	»
{ Kány	α	tót	IV ^o m.	—	g. kath.	II ^o r. e. i.	fogyott	orosz
{ Perecse	α	magyar	IV ^o t.	—	g. kath.	II ^o r. e. i. a.	fogyott	orosz
{ Keresztéte	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o g. i. e.	nőtt	magyar
{ Pamlény	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	IV ^o e. II ^o g. i.	»	»
{ Szászfa	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r. i. g.	fogyott	»
{ Krasznilyk-Vajda	α	magyar	I ^o t.	e.	r. kath.	II ^o g. e. i. a.	fogyott	»
{ *Gagybátor	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r. g. i.		
<i>Cserhádi járás</i>								
{ Bűttös	α	magyar	II ^o t.	—	g. kath.	IV ^o r. III ^o e. i.	nőtt	magyar
{ Pusztla-Radvány	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	IV ^o g. e. i.	»	»
{ *Szemere	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r. g. i.	»	»
{ Litka	α	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r. II ^o i. g.	fogyott	»
{ Fülő-Kércs	α	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r. i. g.	fogyott	»
{ Fáj	α	magyar	—	—	r. kath.	II ^o g. e. i.	nőtt	»
{ Csenyéte	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	IV ^o r. II ^o g. i.	fogyott	»
{ Gagy-Vendégi	α	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o g. II ^o e. i.	nőtt	»
{ Felső-Gagy	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	III ^o e. II ^o g. i.	fogyott	»
{ Apáti	α	magyar	I ^o t.	—	g. kath.	I ^o r. i.	fogyott	orosz
{ Alsó-Gagy	α	magyar	I ^o t.	—	g. kath.	II ^o r. a. i.	nőtt	orosz

A Mánta-völgy (8 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Szikszói járás</i>								
{ Ujlak-Sztantiska	α	magyar	V ^o t.	—	g. kath.	III ^o r. i. e. a.	fogyott	tót
{ Orosz-Gadna	α	tót	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o r. e. i.	fogyott	orosz
{ *Felső-Vadász	β	magyar	III ^o t.	—	g. kath.	IV ^o r. i. e.	fogyott	orosz
{ Kupa	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r. II ^o g. i.	fogyott	magyar
{ Tomor	β	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r. III ^o g. i.	nőtt	»
{ Monaj	α	magyar	—	—	g. kath.	IV ^o r. II ^o e. i.	»	»
{ *Homrogd	β	magyar	—	—	g. kath.	IV ^o r. II ^o e. i.	fogyott	»
{ Jánosd	α	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r. III ^o g. i.	nőtt	»
{ *Alsó-Vadász	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r. i. g.	fogyott	»

A Gagy-völgy (14 magyar helységgel):

<i>Szikszói járás</i>								
{ Kéty	α	magyar	—	—	g. kath.	I ^o i. r. e.	nőtt	orosz
{ *Bakta	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r. g. a. i.	fogyott	magyar
{ Beret	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r. II ^o g. i. a.	fogyott	»
{ Detek-Tenger	β	magyar	—	—	r. kath.	III ^o e. II ^o g. i. a.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb egyéb szórványos		legsúlyosb egyéb szórványos	óta	előtt
Szolnok	α	magyar	V ^o o. —	<i>g. kath.</i> I ^o r.	e. i.	<i>fogyott</i>	<i>orosz</i>
Nyésta	α	magyar	— —	r. kath. V ^o g.	a. i.	<i>fogyott</i>	magyar
*Selyeb	α	magyar	I ^o t. —	<i>g. kath.</i> IV ^o e. II ^o r.	i.	nőtt	»
Sáp	α	magyar	— —	<i>ev. ref.</i> IV ^o r. II ^o a. i. g.		<i>fogyott</i>	»
Rásong	α	magyar	— —	<i>ev. ref.</i> III ^o r.	i. a. g.	<i>fogyott</i>	»
Berencs	α	magyar	— —	<i>ev. ref.</i> V ^o r.	g. i.	nőtt	»
*Léh	α	magyar	— —	r. kath. II ^o e.	g. i.	»	»
Felső-Kázmárk	α	magyar	— —	<i>ev. ref.</i> IV ^o r. II ^o g. i. a.		<i>fogyott</i>	»
Alsó-Kázmárk	α	magyar	— —	<i>ev. ref.</i> IV ^o r. II ^o a. g. i.		nőtt	»
Halma	α	magyar	— —	r. kath. II ^o e.	g. i.	»	»

A nagyidai hegység s a Csereháti magaslatok vízválasztói a Bodva s a Hernád rendszeréhez tartozó patakoknak. A hegysíkon át Szeszta és Nagy-Ida községeknél vonul el a magyar nyelvhatár.

Mögötte 51 magyar és 2 tót falu fekszik a magaslatokon, s a Hernád felé ereszkedő oldalvölgyekben. Amazok fajnépe a borsodival rokon palóczfajta, emezeké *eltótosodott sárosi orosz*.

Az egész területen Sárosból erre áramlott *ruthénség* nyomait látjuk mindenütt. A régi statisztika *orosz fajnépet* talált nemcsak az eltótosodott Orosz-Gadnán s Kátyon, hanem a *megmagyarosodott* Kéty, Szolnok, Felső-Vadász, Apáti, Alsó-Gagy és Perece községekben is. Valamennyi megtartotta napjainkig *g. kath.* hitét; sőt Szolnok faluban maradt jelentékeny számú orosz fajkisebbség (V^o). Ujlak-Sztantiska mai többsége *magyar*, erős kisebbsége *tót* (V^o), de a nép zöme *oroszul* imádkozik, e falu is eredetileg orosz volt, fél száz év előtt tóttá lett, s azóta magyarosodik.

Ily analógiák alapján orosz eredetűnek tarthatjuk a *többi* községek fajnépét, mely e vidéken magyar ajkú, és orosz hitet vall. Ilyenek Selyeb, Homrogd, Monaj és Büttös magyar faluk, hol a *g. kath.* hívek vannak *többségben*; ilyen Keresztéte, Pamlény, Krasznyik-Vajda, Szemere, Fáj, Csenyéte, Felső-Gagy, Kupa, Tomor, Junosd, Beret, Nyésta és Detek-Tenger, hol a *g. kath. kisebbség* II—V^o erejű.

Látszik mekkora orosz áramlat jött e vidékre Sáros felől, utolsó hullámai Borsodba beértek, — de a palócz földön nagy részt megmagyarosodott. Csak Kány, Orosz-Gadna és a Bodva-vonalon említett Falucska község lett tóttá, a mit úgy értelmezzük, hogy e falukba Sárosból előbb tiszta orosz nép jött, aztán olyan, mely már Sárosban eltótosodott. Lesz alkalmunk ott e tipussal találkozni.

A magyar nép olvasztó erejét újabb időben a tömeges elköltözés e vidéken is gyengíti. Csak a nagyidai hegysíkon nőtt a népszám észrevehetőleg, — egyebütt 23 *faluban apadt*. A község-méretek ezért oly alacsonyak: 4 a, 10 β, 37 α. Nagy részük tiszta magyar falu, de hervadozó. Népük érzi az idők terhét, s mint a borsod-gömöri nép, ez is az alföldön keresi boldogulását.

A *hitélet* 16 magyar községben túlnyomólag r. kath., 11 magyar s 2 tót községben g. kath., 24 magyar községben ev. ref. A vidék legtöbb faluja 2—3 felekezet közt oszlik meg.

Most végigmegyünk a Hernád-völgyön, a szikszói völgyszakasztól vízfolyás ellenében a kassai szakaszig.

A Hernád-völgy (50 magyar, 23 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajttöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta
<i>Szikszói járás</i> (a Kis-Hernád és Bársonyos mentén).								
*Onga	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	g. i. a.	nőtt	magyar
*Szikszó	c	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	g. a.	»	»
*Aszaló	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	g. i.	fogyott	»
{ Kis-Kinizs	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. a. g.	nőtt	»
*Csobád	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o e. II ^o g.	i. a.	»	»
{ Ináncs	β	magyar	IV ^o t.	—	r. kath. I ^o g.	i. e.	»	»
{ Hernád-Szent-András	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	k. i.	fogyott	»
{ Alsó-Füged	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e. II ^o a.	i. g.	nőtt	»
{ Felső-Füged	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. V ^o r.	i. a. g.	»	»
{ *Forró	a	magyar	V ^o t.	n.	r. kath. I ^o i.	c. g.	fogyott	tót
{ Devecser	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. V ^o r.	g. a. i.	fogyott	magyar
{ Fancsal	α	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r.	e. g. i.	nőtt	tót
{ *Encs	β	magyar	—	—	r. kath. II ^o i.	c. g.	»	magyar
{ Alsó-Méra	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o e.	i. g.	fogyott	»
{ Felső-Méra	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r.	i. g.	fogyott	»
{ Alsó-Szend	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	fogyott	»
{ Felső-Szend	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o a. II ^o r.	g. i.	fogyott	»
{ Szala	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g. a.	fogyott	»
{ Alsó-Novaj	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	g. i.	fogyott	»
{ Idrány	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	g.	nőtt	»
{ Felső-Novaj	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	g. i.	fogyott	»
{ *Garadna	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o g.	i. e. a.	nőtt	»
{ *Hernád-Szölled	α	tót	V ^o m.	—	g. kath. IV ^o r. II ^o i.	a.	fogyott	orosz
{ Hernád-Vécse	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o g. II ^o a.	e. i.	fogyott	magyar
{ Hernád-Petri	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. II ^o g.	e. i.	maradt	»

Gönczi járás (a Szerencs-vonal mentén).

{ Szent-István-Baksa	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i.	fogyott	magyar
{ Hernád-Kércs-Prépost	β	magyar	I ^o t.	e.	r. kath. I ^o e.	i.	fogyott	»
{ *Felső-Dobsza	a	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	i. g. a.	nőtt	»
{ Nagy-Kinizs	α	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	i.	fogyott	»
{ Pere	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o g. II ^o e.	i.	fogyott	»
{ Hernád-Büd	α	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r. II ^o a.	i. g.	nőtt	»
{ *Gibárt	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. V ^o e.	i. g.	»	»
{ Alsó-Czécze	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e. III ^o g.	i.	fogyott	»
{ Felső-Czécze	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g.	fogyott	»
{ Korlát	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r. II ^o i.	g. a.	fogyott	»
{ *Vizsoly	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. II ^o e.	g. i. a.	nőtt	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
Vilmány	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e. II ^o i. g.	nőtt	magyar
Vilmány-Kisfalu	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o e. II ^o g. i.	fogyott	»
Göncz-Ruszká	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o e. II ^o i. g. a.	fogyott	»
*Göncz	c	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r. i. g.	fogyott	»
<i>Füzéri járás</i>							
Zsujta	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e. i. k. g.	fogyott	magyar
Abaujvár	β	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref. II ^o r. i. g.	fogyott	»
Pányok	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r. i. g.	fogyott	»
*Alsó-Kéked	α	magyar	I ^o t.	h.	r. kath. II ^o e. i. g.	nőtt	tót
Felső-Kéked	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o g. i.	fogyott	tót
Nádasd	β	tót	V ^o m.	—	r. kath. II ^o e. i. g.	fogyott	»
Székáros	α	tót	IV ^o m.	n.	r. kath. II ^o e. g. i.	fogyott	»
*Zsadány	β	tót	V ^o m.	n.	r. kath. III ^o e. II ^o g. i.	fogyott	magyar
Csány	β	tót	V ^o m.	n. e.	r. kath. IV ^o e. II ^o i. g. a.	nőtt	magyar
<i>Kassai járás</i>							
Szurdok	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. i. g.	fogyott	magyar
Hidas-Németi	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o e. II ^o i. g. a.	nőtt	»
Tornócs-Németi	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. II ^o e. g. i.	fogyott	»
Migléc	α	magyar	II ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r. II ^o i. g.	fogyott	»
Kenyhecz	α	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. II ^o g. e. i.	fogyott	»
*Szina	a	magyar	II ^o t.	n. e.	r. kath. III ^o e. II ^o g. i.	fogyott	»
Bölze	α	tót	II ^o m.	—	g. kath. V ^o r. i.	fogyott	orosz
Gönyű	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. III ^o g. i. e.	fogyott	tót
Bocsárd	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i. g.	fogyott	orosz
Szakaly	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. III ^o g. i.	fogyott	tót
*Enyicze	β	tót	III ^o m.	n.	r. kath. I ^o a. i. e.	nőtt	»
Gecse	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath. I ^o i. g. e.	fogyott	tót
Csontosfalu	α	tót	II ^o m.	—	r. kath. I ^o g. i.	nőtt	»
*Kócs-Mindszent	α	tót	II ^o n. m.	r. kath. III ^o i. g.	fogyott	»	»
Bernátfalva	α	tót	III ^o m. II ^o e. n.	r. kath. II ^o i. g.	fogyott	»	»
Kócs-Baksa	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o g. i.	fogyott	»
Buzafalva	α	tót	II ^o m.	n.	r. kath. II ^o i. g. e. a.	fogyott	»
Zsebes	α	tót	III ^o m.	—	r. kath. II ^o e. a. i.	nőtt	»
Bárcza	a	tót	IV ^o m.	n.	r. kath. II ^o g. e. i. a.	»	»
*Kassa	B	magyar	IV ^o t. II ^o n. e.	r. kath. II ^o i. a. g. e.	»	»	német
Szilvás-Apáti	α	tót	I ^o n. m.	r. kath. II ^o g. —	»	»	tót
*Kassa-Ujfalu	α	tót	I ^o e. n.	r. kath. I ^o g. i. e.	»	»	»
Tihany	a	tót	I ^o e. m.	r. kath. I ^o g. —	»	»	»
Raás	α	tót	—	—	ág. ev. III ^o e. r. i.	nőtt	tót
Benyék	α	tót	—	—	r. kath. III ^o a. II ^o e. g. i.	fogyott	»

Az abauji dombos vidéket a Hernád-völgy metszi át. Alsó szakaszain a térszín ellapul s az alföldi róna jellegét veszi föl. Itt fekszik, a szikszói és gönczi járásokban, a legtöbb nagyközség (Göncz, Szikszó, Onga Aszaló), s a legtöbb népes falu. Méreteik: 2 c, 6 a, 14 β, 18 α. A felső szakaszokon, a füzéri s a kassai járásban, a völgy hullámosabb, Kassa fölött hegyek közé szoruló. Itt a legtöbb falu kicsiny. Méreteik: 5 a, 8 β, 20 α. Ezek közt emelkedett Kassa város (B) első rendű vidéki emporiummá.

A völgy alvidéke magyar, felvidéke tót. A *nyelvhatár* Kassától jó messze délre: a magyar Szina, Kenyhecz, Alsó-Kéked, s a tót Enyiczke, Bocsárd, Szakaly, Bölzse, Gönyű, Nádasd és Felső-Kéked faluknál húzódik el. Lenn a magyar alvidéken csak egy eltótosodott orosz nyelvsziget van: Hernád-Szölled, mely már erősen magyarosodik (magyar kisebbsége V^o). Maga *Kassa magyar nyelvsziget* a tótság közepett, s ezt a magyar elem az utolsó évtizedek alatt a német elemtől hódította el; ma Kassán erősebb faj minoritást képvisel a tót (IV°), mint a fajnémet (II°). E városnak nemcsak hatalmas felszívó, hanem szétsugárzó kulturereje is van: körülötte a tót faluk részint nőnek, részint magyarosodnak. Közte s a tót-magyar nyelvhatár közt ma az egész vonalon tetemes magyar kisebbségeket találunk. Ezért itt a közel jövőtől jelentékeny határigazítás várható a magyar nyelvterület javára.

Van is a magyarságnak pótolni valója e vidéken, mert a közel multban épp a nyelvhatárnál *tért veszített*. Ötven év előtt itt *Zsadány és Csány magyar faluk voltak*, Alsó-Kéked tót falu volt, — *emezt a magyar, amazokat a tót elem azóta szállta meg* túlsúlylyal. Lenn az alvidéken Fancsal és Forró tót faluk ugyanekkor *megmagyarosodtak*, de viszont a Hernád-völgy 3 orosz faluja: Hernád-Szölled, Bölzse és Bocsárd *eltótosodott*.

Ma a határvonal ingadozik, s a népmozgalmak erejétől függ, hogy merre fog elhajlani. Az erős fajkisebbségek a magyarság terjeszkedésére vallanak, de a költöző népesség, a kiürülő falvak száma elsötétíti e képet: félszáz év alatt a Hernádvölgy 23 tót helysége közül *15-ben*, s 50 magyar helysége közül *32-ben fogyott a lélekszám*. A veszteségek serpenyőjét némileg ellensúlyozza a megmagyarosodott Kassa föllendülése, mely népszámát 50 év alatt erősen megkétszerezte, volt 12.600, van 28.800 lakosa.

A magyar helységek közt 26 r. kath. 23 ev. ref. s 1 ág. ev. vallású. A tót helységek közt 2 g. kath., 1 ág. ev., a többi r. kath.

Az abauji talaj keleti szélét kell még megtekintenünk, hol a nyelvterületi viszonyok a legkuszáltabbak, s a surlódó etnikai erők a legnagyobb hullámokat vetik.

A Tárca-völgy (15 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt				
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év					
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt		
Kassai járás.											
{	Királynép	α	tót	I ^o m.	n. o. e.	r. kath.	III ^o g.	II ^o a.	e. i.	fogyott	tól
	Haraszti	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	IV ^o r.	II ^o g.	c. i.	fogyott	»
	Vajkócz	α	tót	IV ^o m.	n.	ev. ref.	II ^o g.	a. r. i.		nőtt	»
	*Rozgony	α	tót	I ^o m.	e. n.	r. kath.	II ^o g.	e. i. a.		fogyott	»
	Felső-Olcsvár	α	tót	I ^o m.	e. n.	r. kath.	II ^o e.	g. a. i.		nőtt	»
	Alsó-Olcsvár	α	tót	I ^o m.	e. n.	r. kath.	II ^o g.	e. i.		fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
								óta	előtt
{ Zboda Beszter Lengyelfalva *Széplak Széplak-Apáti	α	tót	I ⁰ m.	e.	r. kath.	V ⁰ g.	e. i.	nőtt	orosz
	α	tót	V ⁰ m.	n.	r. kath.	V ⁰ e. II ⁰ g.	i.	»	tót
	β	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath.	I ⁰ g.	e. i. a.	fogyott	»
	a	tót	II ⁰ e.	m. n.	r. kath.	I ⁰ i.	g. e. a.	nőtt	»
	α	tót	II ⁰ m.	n.	r. kath.	II ⁰ g.	a. i.	azóta lett	
Füzéri járás.									
{ Felső-Hutka Alsó-Hutka Felső-Mistye *Alsó-Mistye	α	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath.	IV ⁰ g.	i. e.	nőtt	tót
	α	tót	V ⁰ m.	n.	r. kath.	V ⁰ e.	g. i.	»	magyar
	β	tót	II ⁰ m.	—	r. kath.	I ⁰ e.	g. i.	»	tót
	a	tót	I ⁰ m.	n.	r. kath.	II ⁰ g.	i. e.	»	»

Az Ósva-völgy (5 magyar, 14 tót helységgel):

<i>Füzéri járás.</i>									
Rank-Füred	α	tót	II ⁰ m. II ⁰ n.	—	r. kath.	II ⁰ a.	i. g. e.	nőtt	német
*Rank	α	tót	I ⁰ m.	n.	ág. ev.	III ⁰ r.	i. g.	»	tót
Zsir	α	tót	I ⁰ m.	—	ág. ev.	III ⁰ g. II ⁰ r.	—	fogyott	»
Bátyok	α	tót	I ⁰ n.	m.	ág. ev.	II ⁰ r.	g. i.	nőtt	»
Felső-Kemencze	α	tót	I ⁰ m.	—	ág. ev.	I ⁰ r.	i. g.	»	»
Csákány	α	tót	I ⁰ m.	n.	ág. ev.	II ⁰ r.	g. i. e.	»	»
Alsó-Kemencze	β	tót	III ⁰ m.	—	ág. ev.	II ⁰ r.	e. g. i.	»	»
Nádaska	α	tót	I ⁰ m.	—	r. kath.	III ⁰ a.	g. i. e.	fogyott	»
Györgyi	α	tót	III ⁰ m.	—	r. kath.	II ⁰ a.	e. g. i.	»	»
Kelecseny-Borda	α	tót	I ⁰ m.	—	g. kath.	III ⁰ r.	a. e. i.	maradt	orosz
Böd	β	magyar	I ⁰ t.	n.	ev. ref.	II ⁰ r.	a. i. g.	nőtt	magyar
*Pető-Szinye	β	magyar	V ⁰ t.	n.	r. kath.	III ⁰ g. II ⁰ e. a. i.		»	tót
Györke	β	magyar	IV ⁰ t.	n.	ev. ref.	III ⁰ r. II ⁰ g. i. a.		»	magyar
Regete-Ruszka	β	tót	II ⁰ m.	n.	r. kath.	II ⁰ e.	g. i.	»	tót
Ósva	β	tót	II ⁰ m.	n.	r. kath.	II ⁰ e.	g. i.	fogyott	»
Felső-Csáj	α	magyar	III ⁰ t.	—	ev. ref.	V ⁰ r.	i.	nőtt	magyar
Bologd	α	tót	III ⁰ m.	—	r. kath.	I ⁰ i.	g. e.	»	tót
Alsó-Csáj	α	tót	IV ⁰ m.	—	r. kath.	III ⁰ e. II ⁰ i.	g.	fogyott	magyar
Garbóc-Bogdány	α	magyar	IV ⁰ t.	n.	r. kath.	III ⁰ e. II ⁰ i. g. k.		fogyott	»

A Ronyva-völgy (1 magyar, 6 tót helységgel):

<i>Füzéri járás.</i>									
Kis-Saláncz	α	tót	IV ⁰ m.	—	r. kath.	IV ⁰ e.	g. i.	fogyott	tót
Rákos	α	tót	V ⁰ m.	n.	r. kath.	V ⁰ e. II ⁰ g.	i.	nőtt	tót
*Nagy-Szaláncz	β	magyar	II ⁰ t.	n.	ev. ref.	III ⁰ r.	g. i. a.	»	magyar
Újváros	β	tót	II ⁰ m.	—	g. kath.	IV ⁰ r.	i. e.	»	orosz
Kalsa	α	tót	II ⁰ m.	—	r. kath.	IV ⁰ g.	i. e.	»	orosz
Újszállás	α	tót	III ⁰ m.	—	r. kath.	II ⁰ g.	e.	fogyott	tót
Szaláncz-Huta	α	tót	I ⁰ m.	—	r. kath.	I ⁰ g.	i.	fogyott	»

A Bozsva-Ronyva-köz (6 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Füzéri járás</i>									
Hollóháza	β	tót	III ⁰ m.	n.	r. kath.	I ⁰ i.	g. e. a.	nőtt	tót
Pusztafalu	α	magyar	I ⁰ t.	—	ev. ref.	I ⁰ r.	i.	fogyott	magyar
*Füzér	β	magyar	IV ⁰ t.	—	r. kath.	III ⁰ g. II ⁰ e.	i.	nőtt	»
Kajáta	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ⁰ r.	i.	fogyott	»
Komlós	α	magyar	—	—	r. kath.	IV ⁰ e. II ⁰ g.	i.	nőtt	»
Nyiri	β	magyar	I ⁰ t.	n.	ev. ref.	III ⁰ r.	g. i.	fogyott	»
*Telkibánya	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ⁰ r.	g.	nőtt	»

A Bozsva-völgy (6 magyar, 3 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos			
Füzéri járás										
{	Sompataki nagy huta	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o g.	—	fogyott	tót
	Sompataki kis-huta	α	tót	IV ^o m.	—	r. kath.	II ^o c.	g. a.	fogyott	»
	Kovácsvágás-huta	α	magyar	IV ^o t.	—	r. kath.	I ^o g.	—	fogyott	tót
	Kovácsvágás	β	magyar	I ^o n.	t.	ev. ref.	II ^o r.	i. g.	fogyott	magyar
	*Pálháza	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	nőtt	»
	Nagy-Bozsva	α	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref.	IV ^o r.	g. i.	fogyott	»
	Kis-Bozsva	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	III ^o g.	II ^o e. i. a.	fogyott	»
{	Radvány	β	magyar	—	—	r. kath.	V ^o e.	g. i.	nőtt	»
	Filkeháza	α	tót	IV ^o m.	n.	g. kath.	I ^o r.	—	fogyott	orosz

Az Ond-völgy (13 magyar helységgel):

<i>Gönczi járás.</i>							
Hejce	β	magyar	— —	r. kath. III ^o e. a. i. g.		<i>fogyott</i>	magyar
*Fony	β	magyar	— —	r. kath. IV ^o e. g. i.		<i>fogyott</i>	»
Regéczke	α	magyar	I ^o t. —	r. kath. III ^o g. e. i.		<i>fogyott</i>	»
Mogyoróska	α	magyar	I ^o t. —	g. kath. II ^o r. i.		<i>fogyott</i>	orosz
Árka	α	magyar	— —	r. kath. IV ^o e. g. i.		<i>fogyott</i>	magyar
*Bodókö-Váralja	a	magyar	— —	r. kath. II ^o g. i. e.		<i>fogyott</i>	»
Bodókö-Ujfalu	β	magyar	I ^o n. t.	r. kath. II ^o g. a. i.		<i>fogyott</i>	»
Baskó	β	magyar	— —	g. kath. II ^o r. i. e.		nőtt	orosz
Alpár	α	magyar	— —	ev. ref. V ^o r. i.		<i>fogyott</i>	magyar
Sima	α	magyar	— —	ev. ref. II ^o r. a. i. g.		nőtt	»
*Kér	a	magyar	I ^o t. —	r. kath. II ^o e. g. i.		<i>fogyott</i>	»
Czekeháza	α	magyar	I ^o n. —	r. kath. III ^o e. g. i. a.		<i>fogyott</i>	»
*Abauj-Szántó	d	magyar	— —	r. kath. III ^o i. e. a. g.		<i>fogyott</i>	»

E vidék felső tagozata északon Sáros megyével, az egész tag keleten Zemplénnel határos. Sárosból ereszkedik le a Tárca s az Osva-völgy az abauji Hernádvonal felé. Zemplén felől a tokaji hegyláncz huzódik el a Hernád-völgy felett. E magaslatok délnyugoti lejtőin az Ond-patak, a keleti lejtőkön a Ronyva s a Bozsva folynak be Zemplénbe. Köztük emelkednek, Füzér és Telkibánya vidékén, a hegyalja csúcspontjai: a Nagy-Milicz (896 m.) s a Téres (841 m.) E *vízválasztónál ér össze a magyar s a tót nyelvhatár*. A magyarság 25 helységben a Bozsva-Ronyva-köztől délre, a tótság tőle északra 47 községben lakik. A nyelvhatár a magyar Pusztafalu és Füzér, s a tót Szalánczhuta és Hollóháza előtt vonul át. Túl a tót határon 6 magyar falu: u. m. Nagy-Szaláncz a Ronyva-völgyben, Garbócz-Bogdány, Felső-Csáj, Györke, Pető-Szinye és Bőd az Ósva-völgyben, — s innen a magyar határon 3 tót falu: u. m. Filkeháza s a két sompataki hutatelep (mindkettő egy-egy kisközség), külön sziget-csoportot képez.

A szigetképződmények, s az egész vidék legtöbb falujában a tetemes fajkisebbségek arra vallanak, hogy nemrég a nyelvhatár másképp feküdt,

s mai fekvésében erősen ingadozik. Az etnikai viszonyok átalakulása már hosszú idő óta tart. Fél száz éve sincs, hogy e magaslatokon a *tót* Kovácsvágás-Huta, Petőszinye, s az orosz Mogyoróska és Baskó *megmagyarosodtak*, a magyar Alsó-Hutka, Alsó-Csáj, a német Rank-Füred (Herlein), s az orosz Zboda, Kelecsény-Borda, Filkeháza, Kalsa és Ujváros pedig *eltótosodtak*. Így hullámszanak az erők ma is, a tót fajnép délnek, a magyar északnak törekszik. Szigeteiken látható, hogy a tót messzebb, s a magyar tömegesebben nyomult célja felé, de aztán megállították egymást útjukon; az alakuló nyelvhatárok szétszakadtak és szigetségek keletkeztek. Ma a magyar kisebbségek II—V^o erővel 21 tót faluban, fel Sáros megye határáig terjednek, az erős tót kisebbségek pedig 7 magyar faluban a nyelvhatárookra s egyes magyar szigetekre szorítkoznak. Ha e jelekből szabad következtetni, úgy e vidéken is a magyar nyelvterület gyarapodását remélhetjük a közel jövőben. Másrészt viszont itt sem maradtak el a költözési mozgalom megdőbbentő következményei: 50 tót község közül 15-ben, 31 magyar község közül 19-ben fogyott meg a nép lélekszáma fél száz év alatt.

Vallás dolgában a magyar helységek közt 17 r. kath., 12 ev. ref., 2 g. kath., a tót helységek közt 39 r. kath., 7 ág. ev., 3 g. kath. s 1 ev. ref., a mi azt teszi, hogy az eltótosodott orosz faluk ketteje az orosz vallást is letette, s hogy Vajkócz tót faluban a *kálvinista* többség egy része *eltótosodott magyarokból* áll.

Foglaljuk össze a megyéről előadottakat.

Van Abauj-Tornában 1 magyar város (Kassa), 8 magyar s 3 német nagyközség. A 253 kisközség 54 körbe van kapcsolva, melyek közül 37 kör 2—5, 17 kör 6—9 faluból áll; a fajtöbbség ott 28 körben magyar, 9-ben tót, itt 13 körben magyar, 4-ben tót.

A helység méretek a 3 fajnép községeiben ilyenek:

méretre	fajtöbbségre		
	magyar	tót	német
legnagyobb (B)	1	—	—
nagyméretű (C—D)	—	—	—
középméretű (d)	1	—	—
» (c)	2	—	—
» (b)	—	—	1
» (a)	19	9	2
kisméretű (β)	54	22	—
» (α)	97	57	—
együtt	174	88	3 helységben.

Tiszta magyar község van 90, tiszta tót 3, tiszta német egy sincs. Súlytalan (I^o) fajkisebbség van 63 magyar, 42 tót, 2 német helységben.

A jelentékenyebb minoritások a fajtöbbségekhez így állanak:

<i>a fajtöbbség</i>		<i>a fajkisebbség:</i>									
		IV - V ^o					II - III ^o				
	magyar	tót	német	orosz	egyébny.		magyar	tót	német	orosz	egyébny.
magyar	*	11	—	1	—		*	9	—	—	—
tót	17	*	—	—	—		23	*	2	—	1
német	—	—	*	—	—		—	1	*	—	—

E táblázatokból kitűnik, hogy az apró községi képződmények a nép költözése folytán mennyire túltengenek, s hogy a magyar elem tetemes népvészteségei dacára kétszer annyi tót községben foglal jelen-tékeny súlylyal helyet, mint a tót elem magyar községekben. Német kisebbség csak tót falukban fordul elő, orosz kisebbség pedig csak 1 magyar faluban, egyebütt vagy elmagyarosodott, vagy eltótosodott.

Vallásra a megyei népesség így oszlik meg községeinkint: a felekezeti majoritás 159 községben *r. kath.*, köztük 84 község magyar, 72 tót, 3 német; 75 községben *ev. ref.*, köztük 74 magyar, 1 tót; 23 községben *g. kath.*, köztük 15 magyar, 8 tót, végre 8 községben *ág. ev.*, köztük 1 magyar, 7 tót. Jelentékeny a *r. kath. kisebbség* 75. az *ev. ref.* 63, a *g. kath.* 36, az *ág. ev.* 7, s az izraelita kisebbség 9 helységben. Az izraeliták többnyire szórványosan fordulnak elő, de megyszerte magyar ajkúaknak vallják magukat, ez kitűnik a német spórák csekély számából is. Legnagyobb az izraeliták száma Kassán, Buzafalván, Bernát-falván, Gecsén, Encsen, Tornán s Panyon (II—II°), Koksó-Mindszenten s Abauj-Szántón (III—III°).

A megyebeli *magyar elem* 167 községe egy tagban fekszik a gömör-borsodi s a zempléni magyar vidékek közt; 6 magyar falu Telkibánya körül sziget-csoportot, 1 magyar város külön szigetet képez a tót nyelv-területen. A *tótság* 81 községgel osztatlanul összefügg, 7 faluja azonban szétszóródott, megannyi nyelv-sziget gyanánt. Kapcsolatja a zempléni s a sárosi tótsággal szoros, a szepesivel lazább, a gömörivel teljesen megszakadt. A 3 *német* község a szepes-gölniczi szász medencze Torna-Abauj felé hajló nyulványának tekinthető.

Mielőtt Szepesbe s onnan a felvidék északkeleti részére áttérnénk, összegezni kívánjuk az adatokat, melyeket a palócz föld hét megyéjéről közöltünk. Így kapunk teljes áttekintést a látott részletek felett.

Városokban ez országtáj elég gazdag: számuk 13. Kevesebb, mint a tót felvidék városaié (16), de majd annyi, mint az egész Dunántúlé (14) Itt kilencz város magyar, egy német, három tót jellegű.

Nagyközség van 186: u. m. 167 magyar, 4 német, 15 tót. Ez a típus Túl-a-Dunán gyakrabban fordul elő (354-szer), a tót felvidéken gyéribben (108-szor). Az 1149 *kisközség* (eltekintve a nagyközségekhez csatolt egyes faluktól) 300 *körbe* van kapcsolva. Köztük 253 kör 2—5, 47 kör 6—9

faluból áll; ott a fajtöbbség 198 körben magyar, 3-ban német, 52-ben tót; itt 25 körben magyar, 22-ben tót. Látszik, hogy a palócz faluk egy részében a nép a tót hegyi faluk népéhez hasonló viszonyok közt él.

Az országtáj 1348 helységének méretei ilyenek:

		Fajtöbbségre				h e l y s é g
Méretre:		magyar	tót	német	orosz	
legnagyobb	(C)	1	—	—	—	
»	(B)	2	—	—	—	
»	(A)	3	1	—	—	
nagyméretű	(C)	1	—	—	—	
»	(B)	4	—	—	—	
»	(A)	6	1	—	—	
középméretű	(d)	5	1	1	—	
»	(c)	12	4	1	—	
»	(b)	41	5	2	—	
»	(a)	176	36	5	—	
kisméretű	(g)	312	117	5	—	
»	(z)	349	254	2	1	
együttl:		912	419	16	1	

A német faluknak csak kisebb fele, a magyar faluk erős kétharmada, a tót faluknak közel négy-ötöde kisméretű. Ez összefügg a költözési mozgalommal, mely a tótságot erősebben rázkódtatta meg, mint a magyarságot. Arról a rettenetes pusztulásról, mely községeiket érte, a fejezet végén fogunk számot adni, visszapillantva az egész felvidékre. A palócz földön a magyar faj túlsúlyát a többi népek fölött középméretű helységeinek száma (234 magyar, 55 másajkú), s nagyméretű képződményei (17 magyar, 2 másajkú) fejezik ki.

Tiszta magyar helység van ez országtájon 533 (a tót felvidéken csak 69 volt), a *tiszta tót* helységek száma 32 (a tót felvidéken volt 296), *tiszta német* és *orosz* helység egy sincs. *Súlytalan* fajminoritás 299 magyar, 250 tót, 6 német községben, szórványos *magyar* elem 193 tót s 5 német, szórványos *német* elem 54 magyar, 25 tót, és szórványos *tót* elem 212 magyar s 1 német helységben található. Czigány rajok 33 magyar s 32 tót faluban fordulnak elő.

A jelentékenyebb fajminoritások viszonyossága ilyen:

		A fajkisebbség					II—III ^o súlylyal				
A fajtöbbség:	magyar	IV—V ^o súlylyal	tót	német	orosz	egyébny.	magyar	tót	német	orosz	egyébny.
magyar	*	25	2	1	—	—	*	46	5	—	1
tót	41	*	—	—	—	—	23	*	2	—	1
német	2	—	*	—	—	—	6	2	*	—	—
orosz	1	—	—	*	—	—	—	—	—	*	—

helységben

A *poliglott* helységek száma a palócz földön sokkal nagyobb, mint a tót felvidéken: itt 158, ott 117 volt; súlyos minoritás itt 72, ott 51, kisebb súlyu itt 86, ott 66 községben fordul elő. Főleg a *magyar* s a *tót* elem keveredik erősen, mert nyelvhátáraik az Esztergomtól Abauj-

Tornáig húzódó hosszú vonalon csaknem megszakítás nélkül érintkeznek. Tetemes magyar kisebbség van 71 tót, s tót kisebbség 66 magyar helységben. Német minoritást keveset találhatni, mert a német nyelvterületek e vidéktől messze esnek. Az orosz felszívódott a palócz talajban: orosz község csak 1 van, orosz kisebbség is csak 1 magyar faluban maradt. Hogy mennyi volt, erről a felekezeti statisztika adatai tájékoztatnak.

R. kath. község van e vidéken 795, ú. m.: 614 magyar, 167 tót, s 14 német; *ev. ref.* község van 248 ú. m.: 247 magyar, 1 tót; az *ág. ev.* községek száma 267 ú. m.: 27 magyar, 238 tót és 2 német; végre a *g. kath.* községeké 38, ú. m.: 24 magyar, 13 tót s 1 orosz. E szerint 37 orosz faluból kétharmad megmagyarosodott, egyharmad eltótosodott.

A súlyosabb *felekezeti kisebbségek*, ha egybevetjük azokat egyfelől a felekezeti, másfelől a fajtöbbségekkel, a következő képet tüntetik fel:

<i>A felekezeti többség</i>	IV—V ^o súlylyal					II—III ^o súlylyal				
	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.
r. kath.	*	12	27	52	2	*	28	56	60	17
g. kath.	15	*	—	1	—	12	*	—	—	—
ág. ev.	41	—	*	—	—	102	1	*	4	—
ev. ref.	64	—	—	*	—	136	4	3	*	—
<i>A fajtöbbség</i>										
magyar	87	9	19	48	2	142	21	45	53	12
tót	31	3	8	5	—	107	12	13	11	5
német	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—
orosz	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—

helységben.

E táblázat adatai szerint a *két* (vagy több) *felekezetű* községek száma 637, ú. m.: 438 magyar, 195 tót, 3 német s 1 orosz. Erős *r. kath.* kisebbségek más felekezetű többségek mellett 380, *más felekezetű* minoritások *r. kath.* többség mellett 267 helységben találhatók, amazok közül 209, emezek közt 239 magyar. *G. kath.* kisebbséget találtunk 45 faluban, köztük 30 magyar s 15 tót. Látszik, mily arányban magyarosodott és tótosodott e vidéken az egykor délnyugat felé terjeszkedett orosz fajnép. *Protestáns* kisebbség csak 7 protestáns faluban, kálvinista kisebbség 16 tót faluban fordul elő. Erős *izraelita* minoritás van 14 magyar s 5 tót községben.

A *palócz föld fajnépei* közül az orosz *elenyészőben* van teljesen. Ma csak egy nyelvszigetje áll fenn borsodi területen, ez is el fog tűnni előbb-utóbb. A *németség* 8 faluval a nógrádi, honti és esztergomi Dunavölgyben a *Vértesek sváb medenczéjéhez*, 4 helységgel a szepes-gölniczi *szász medenczéhez* tartozik, más 4 német falu szétszórt nyelvszigeteket képez. A *tótság* zöme a bars-honti s az abauj-zempléni határok közt 364 községgel *két tagból*: a nagyobbik tag Hont, Nógrád s Gömör megyék északi vidékén 283, a kisebbik tag Abauj északkeletén 81 községből áll; köztük fekszik a magyar Tornaalja, s a szepes-gölniczi *szász medencze*. A tót nyelvterület *egységét* mögöttük a zólyom-liptói s a szepes-sárosi

tót tömeg tartja fenn. A palócz megyék alsó vidékein 55 tót sziget szóródott szerte. E szigetek száma valaha kétannyi volt, de nagyrészt megmagyarosodott, főleg Nógrádban. A palócz föld 904 magyar községe tömören fekszik, egymáshoz zárkózva. *Hat magyar falu* az abaúji tót-ságban szigetesoportot, *két* magyar helység (Abaujban *Kassa* és *Gömörben* *Rahó*) egy-egy *nyelvszigetet* alkot.

Magyarország felvidékéről eddig szerzett benyomásainkat most az *északkeleti* megyékben sietünk kiegészíteni.

III. A tót-orosz felföld.

Magyarország ez északkeleti része — Szepestől Máramarosig — 3.849,654 k. hold területet foglal el, hol az utolsó számlálás 1741 községben 1.288,953 lelket talált.

A jogi népesség, *fajok* szerint csoportosítva, így oszlott meg akkor *községenként*, saját összegezésünk szerint.

309 magyar helységben 1,358.179 k. hold területen volt:

Megye területén	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma								
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny. összesen
<i>Szepes</i> . . .	1	269	—	4	—	—	—	—	—	273
<i>Zemplén</i> . .	125	130.196	58	4.784	2.661	82	3	40	1	1.189 139.014
<i>Ung</i>	50	32.144	11	2.662	2.388	799	3	2	—	224 38.233
<i>Bereg</i>	71	71.227	34	133	4.376	4.097	—	4	2	270 80.143
<i>Ugocsa</i> . . .	31	26.992	749	39	1.669	3.760	—	—	—	65 33.274
<i>Máramaros</i> 12	24 504	2.184	45	3.395	3.733	4	7	—	166	34.038
együtt:		285.332	3.036	7.667	14.489	12.471	10	53	3	1.914 = 324.975

53 román helységben 490.342 k. hold területen volt:

<i>Ugocsa</i> . . .	7	495	7.938	—	328	26	—	—	—	52 8.839
<i>Máramaros</i> 46	1.275	60.615	59	13.484	1.656	—	—	—	—	424 77.513
együtt:		1.770	68.553	59	13.812	1.682	—	—	—	476 = 86.352

730 tót helységben 1,412.517 k. hold területen volt:

<i>Szepes</i> . . .	164	2.954	2	85.158	9.880	703	1	10	—	1.816 100.524
<i>Sáros</i>	261	5.471	6	110.276	9.142	1.345	5	2	—	2.392 128.639
<i>Zemplén</i> . .	228	10.260	—	101.553	8.370	1.055	13	40	—	2.083 123.374
<i>Ung</i>	75	3.287	7	35.477	3.626	742	—	30	6	582 43.757
<i>Bereg</i>	2	34	—	493	48	153	—	—	—	2 730
együtt:		22.006	15	332.957	31.066	3.998	19	82	6	6.875 = 397.024

60 német helységben 317.101 k. hold területen volt:

<i>Szepes</i> . . .	38	1.694	—	7.570	34.699	41	—	—	—	560 44.564
<i>Sáros</i>	2	87	—	278	653	—	—	—	—	2 1.020
<i>Zemplén</i> . .	3	189	—	23	1.866	—	—	—	—	2 2.080
<i>Bereg</i>	12	680	55	166	2.968	520	10	—	—	44 4.443
<i>Máramaros</i> 5	1.099	1.877	10	5.961	972	—	—	—	—	29 9.948
együtt:		3.749	1.932	8.047	46.147	1.533	10	—	—	637 = 62.055

608 orosz helységben 2,271.515 k. hold területen volt:¹

	A helység- szám	A fajnépek lélekszáma									összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horv.	vend	egyéb ny.	
<i>Szepes</i> . . .	17	82	—	482	379	16.774	—	—	—	213	17.930
<i>Sáros</i> . . .	119	150	—	1.777	2.016	33.674	—	2	—	743	38.362
<i>Zemplén</i> . .	95	543	16	1.117	2.614	29.899	—	1	—	539	34.729
<i>Ung</i>	85	1.751	76	1.896	4.304	44.980	—	1	—	249	53.257
<i>Bereg</i>	162	4.110	38	431	12.026	77.137	1	38	—	358	94.139
<i>Ugocsa</i> . . .	33	1.365	143	1	3.450	28.290	—	1	—	98	33.348
<i>Máramaros</i> .	97	6.732	281	378	22.839	116.167	—	2	1	382	146.782
együtt:		14.733	554	6.082	47.628	346.921	1	45	1	2.582	418.547

E fajnépeket az egyes megyékben helységenként, s a helységeket a térszín tagozatai szerinti csoportosítva vesszük szemlélet alá. Figyelemmel leszünk ezuttal is a félszáz év előtti statisztika útmutatásaira, melyekből megtudhatni, hogy ez országtáj népességi állapotai s nyelvterületi viszonyai akkor milyenek voltak, és azóta mennyiben változtak.

Az eddig vázolt országtájakon a honalapítás óta itt élt *autohton* népek mellett többnyire ujkori *telepes* népekkel volt dolgunk. Magyarország keleti részein ezekhez két más típus csatlakozik: a *régi telepeseké*, kiknek helyét még nemzeti királyaink jelölték ki, s a *beáramlott* népeké, kiket az ország északkeleti s délkeleti szomszédságából a viszonyok ereje hozott, s kedvezése terjesztett százéveken át a hazában. Amazokhoz tartozik a *szepesi* s az *erdélyi szász*, emezekhez számítandó északkeleten az *orosz*, keleten a *román* nép. Az oroszsal a tiszajobbparti, a románnal a balparti területen fogunk találkozni. Tömeges elhelyezkedésük képe s terjeszkedésük irányvonalai tájékoztatnak róla, hogy *honnan jöttek*, merre irányozta őket a természet, s hol állította meg a történelem.

Lássuk a *tót-orosz felföld* megyéit egyenkint.

Szepes megye.

Minden oldalról havasok veszik lakott területét körül. Keleten, Sáros megyével határosan, a *Branyiskó*-csoport és a *lőcse-lublói* bérczek sora, délkeletről délnyugat felé a *szomolnok-kassai* havasok, s a gömör-szepesi *érczhegység* bástyafala húzódik. Nyugatra hazánk legmagasb ormai emelkednek: a *magas Tátra 64 kupja*, élükön *öt óriással*, melyek a 2600 métert mind meghaladják. E havasokból ágazik ki északkeletnek a *szepesi*

¹ Összesen a hét megyében, ú. m:

	A helység- szám	A fajnépek lélekszáma									összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
<i>Szepesben</i>	220	4.999	2	93.214	44.958	17.518	1	10	—	2.589	163.291
<i>Sárosban</i>	382	5.708	6	112.331	11.811	35.019	5	4	—	3.137	168.021
<i>Zemplénben</i> . . .	451	141.188	74	107.477	15.511	31.036	16	81	1	3.813	299.197
<i>Ungban</i>	210	37.182	94	40.035	10.318	46.521	3	33	6	1.055	135.247
<i>Beregben</i>	247	76.051	127	1.223	19.418	81.907	11	42	2	674	179.455
<i>Ugocsában</i>	71	28.852	8.830	40	5.447	32.076	—	1	—	215	75.461
<i>Máramarosban</i> .	160	33.610	64.957	492	45.679	122.528	4	9	1	1.001	268.281
	1.741	327.590	74.090	354.812	153.142	366.605	40	180	10	12.484	1,288.953

Magura, s a vele összefüggő *Pienin* hegység, mely féltesttel Gácsországba fekszik át.

A magas Tátra s a lőcse-lublói havasok közt széles *hegysík* terül el. A *Poprád* vize folyik át rajta, az egyetlen folyó Magyarországon, mely nem a Duna vízrendszeréhez tartozik, hanem a Dunajecczel egyesülve Gácsországhoz, a Visztula felé siet. Szepest délnyugat-északkeleti irányban szeli át és Sáros megyébe fordul, de onnan csakhamar visszahajol, s mielőtt az országot elhagyná, másodszor is megérinti a szepesi határt északkeleten. Föllebb, északon, Gácsország szélén a lengyel *Dunajecz* folyó halad el a szepesi határ mellett. Délnyugatra, a szepes-liptói határon, a *Hernád* vize ered s széles völgynyílással választja el a branyiszkói s a szomolnokai havasokat egymástól. Az utóbbiak közt a *Gölnicz-patak* tör utat magának a Hernád felé, mellyel Szepes délkeleti határán egyesül.

E térszint 220 helység népesíti be: 1 magyar, 164 tót, 38 német és 17 orosz. A német és orosz elem medenczékre és szigetcsoportokra oszlik, a mik közt a tót nyelvterület többszörösen megszakad. Mi megtekintjük előbb a gölniczi német medenczét, aztán végig megyünk a tót Hernád-völgyön, egy-egy pillantást vetünk a Branyiszkó, a lőcse-lublói havas, a nagy Tátraság s a Magura hegyi népei felé, a Dunajecz-völgyre, s utunkat a Poprád-völgyben, a késmárki szász medenczén át az orosz medenczébe lépve, Sáros megye határánál végezzük.

A Gölnicz-völgy (7 német, 12 tót s 1 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
óta									
előtt									
Gölniczbányai j.									
Opáka	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	tót
Kojsó	a	orosz	I ^o t.	n. m.	g. kath.	I ^o a.	r. i.	nőtt	orosz
Kis-Folkmár	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	—	»	tót
Nagy-Folkmár	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	II ^o a.	g.	»	»
*Jekelfalu	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	g. a.	fogyott	»
Margitfalu	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	g. a.	nőtt	»
*Gölniczbánya	c	német	III ^o t.	m.	r. kath.	V ^o a.	g. i.	fogyott	tót
Prakfalu	β	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	III ^o g.	a. e.	nőtt	német
Zakárfalu	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
*N-Kunchfalu	a	tót	V ^o o.	n. e.	g. kath.	I ^o r.	—	fogyott	orosz
*Szepes-Remete	a	német	I ^o e.	t. m	ág. ev.	IV ^o r.	i. g.	fogyott	német
*Szomolnokhuta	β	német	I ^o t.	m.	r. kath.	II ^o a.	i.	azóta lett	
*Szomolnok	b	német	I ^o t.	m.	r. kath.	I ^o a.	g. i.	fogyott	német
*Szvedlér	a	német	I ^o t.	m. e.	ág. ev.	III ^o r.	g.	fogyott	»
Óvíz	α	német	IV ^o t.	II ^o m.	r. kath.	I ^o g.	—	fogyott	»
Lassúpatak	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o g.	—	nőtt	tót
Iglói járás.									
*Merény	b	német	III ^o t.	m.	ág. ev.	IV ^o r.	g.	fogyott	német
Istvánfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	tót
Imrichfalu	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	»	»
*Sztraczena	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	fogyott	»

A Hégyeny-, Szulova-, Szkála-hegység s a szomolnoki havasok gerincze közt elzárkózva fekszik a szepesi szászság *kisebbik medencéje*, mely itt 7 községből alakult; más 3 község — mint tudjuk — áthajol belőle Tornába, 1 (Dobsina) Gömörbe. A medence délkeleti szélén egy orosz falu: Kojósó épült nyelvsziget gyanánt; 2 tót helység: Prakfalu és Nagy-Kunchfalu a medence közepén el van szigetelve társaitól, melyek a medence szegélyére, a hegyek közé szorultak. Fél száz éve *Prakfalu német, Nagy-Kunchfalu orosz helység volt, de eltótosodtak*. Ugyanakkor *Gölniczbányán tót volt a fajtöbbség*, de a vándorlási mozgalomban a tótok számbeli túlsúlyukat itt ép úgy elvesztették, mint a szomszéd Dobsinán, s a szász elem jutott többségre. A német helységek általán nagyok, népeseek; egyikük városi képződmény, öt nagyközség. Méreteik: 1 c, 2 b, 2 a, 1 β , 1 α . Míg a tót faluk jelentőség nélkül valók; méreteik: 2 a, 4 β , 6 α . De a bányáipar hanyatlása óta, mely e fajnépeknek kenyeret ad, a népesség a tót telepeken stagnál, a német telepeken fogy. Maga Szomolnok 1800 léleknél többet veszített: volt 4048, maradt 2220 lakosa. Valószínű, hogy e medence körül a nyelvhatárok változni fognak. A tót határ-vonal nyugaton Straczena, Imrichfalu, Istvánfalu, keleten Zahárfalu, Margitfalu, Nagy-Folkmar és Opáka községeknél vonul el, északon a hernád-völgyi tót képződmények, a mikről alább lesz szó, zárják el a Gölnicz-vidék kis német medencéjét.

Vallásra a gölniczi német elem 4 helységben r. kath., 3 ban ág. ev.; a *tótság* csak Nagy-Kunchfalván g. kath., hol a fajnép eltótosodott orosz, egyebütt r. kath.

Most végig megyünk a felső *Hernád-völgyön*, vízfolyás ellenében, föl a magas Tátra alá, a Hernád-Poprád-közig.

A Hernád-völgy és környéke (43 tót, 4 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség a fajtöbbség volt:	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	ó t a	előtt
<i>Gölnicz-bányai j.</i>									
Klukno	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i.	nőtt	tót
Richno	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kalava	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Hrisócz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Felső-Szlovinka	β	<i>orosz</i>	I ^o t.	n. e.	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	<i>orosz</i>
Alsó-Szlovinka	β	<i>orosz</i>	I ^o t.	n. m.	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»
<i>Szepesváraljai j.</i>									
*Krompach	a	tót	III ^o n.	m.	r. kath.	III ^o a.	g. i.	<i>fogyott</i>	tót
Kolinfalu	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	—	—	nőtt	»
Vajkfalu	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»
Szlatvin	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o a.	—	»	»
Olysavka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Zsegra-Ujvár	α	tót	II ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Grancs-Petrócz	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
*Szepes-Olaszi	b	tót	III ^o n.	m.	r. kath. II ^o a.	i.		<i>fogyott</i>	<i>német</i>
{ Olczno	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		<i>fogyott</i>	tót
{ *Welbach	<i>β</i>	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»
{ Hinczóc-Tersztyán	<i>α</i>	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—		<i>fogyott</i>	»
{ Kattung	<i>α</i>	tót	—	—	r. kath. —	—		<i>fogyott</i>	»
{ *Körtvélyes	<i>β</i>	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	g.		<i>fogyott</i>	»
{ Jamnik	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		<i>fogyott</i>	»
{ Vitfalu	<i>α</i>	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—		<i>maradt</i>	»
<i>Iglói járás.</i>									
{ Porács	<i>a</i>	<i>orosz</i>	I ^o t.	n. e.	<i>g. kath.</i> I ^o r.	i.		nőtt	<i>orosz</i>
{ Matejócz	<i>α</i>	tót	—	—	r. kath. —	—		»	tót
{ *Kotterbach	<i>β</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath. III ^o g.	a. i.		»	»
{ Zavadka	<i>a</i>	<i>orosz</i>	I ^o e.	—	<i>g. kath.</i> I ^o r.	—		»	<i>orosz</i>
{ Bindt	<i>α</i>	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o a.	—		<i>fogyott</i>	tót
{ Kis-Hnyilecz	<i>β</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	—		nőtt	»
{ Pálmafalu	<i>β</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		»	»
{ Dénesfalu	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath. —	—		nőtt	»
{ Odorin	<i>β</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—		»	»
{ Haraszt	<i>α</i>	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—		<i>fogyott</i>	»
{ *Markus-Csépfalu	<i>a</i>	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	a.		nőtt	»
{ Teplicska	<i>β</i>	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—		»	»
{ Leszkovján	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath. —	—		»	»
*Igló	β	tót	IV ^o n. II ^o m.	e.	r. kath. II ^o a. i. e. g.			»	<i>német</i>
{ *Szepes-Sümeg	<i>a</i>	tót	II ^o n.	e. m.	r. kath. I ^o a.	i.		»	tót
{ Arnótfalu	<i>α</i>	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—		<i>fogyott</i>	»
{ Tamásfalu	<i>α</i>	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»
{ Létánfalu	<i>β</i>	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—		<i>fogyott</i>	»
{ *Káposztafalu	<i>a</i>	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	a.		nőtt	»
{ Vidernik	<i>α</i>	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. I ^o i.	—		»	»
{ Bethlenfalu	<i>α</i>	tót	II ^o n. II ^o e.	m.	r. kath. I ^o i.	a. g.		<i>fogyott</i>	»
<i>Szepes-szombati j.</i>									
{ Schavnik	<i>β</i>	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. I ^o i.	—		<i>fogyott</i>	tót
{ *Szepes-Véghely	<i>a</i>	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.		nőtt	»
{ *Kubach	<i>a</i>	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—		»	»
{ Kravján	<i>β</i>	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—		<i>fogyott</i>	»
{ Vikartócz	<i>a</i>	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»

A Hernád-Poprád-köz (9 tót helységgel) :

<i>Szepes-szombati j.</i>									
{ Miklósfalu	<i>α</i>	tót	IV ^o e. II ^o n.	—	r. kath. II ^o i.	a.		<i>fogyott</i>	tót
{ Kissóc	<i>α</i>	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a. g.		<i>fogyott</i>	»
{ Filefalva	<i>α</i>	tót	I ^o e.	n.	r. kath. IV ^o a.	—		<i>fogyott</i>	»
{ Gánócz	<i>α</i>	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. III ^o a.	i.		nőtt	»
{ Hozolecz	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	<i>ág. ev.</i> IV ^o r.	i.		<i>fogyott</i>	»
{ Svábócz	<i>α</i>	tót	I ^o n.	e. m.	<i>ág. ev.</i> IV ^o r.	i.		nőtt	»
{ Szent-András	<i>α</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—		<i>fogyott</i>	»
{ *Horka	<i>a</i>	tót	I ^o n.	o.	r. kath. II ^o i.	g.		<i>fogyott</i>	»
{ Primfalu	<i>α</i>	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»

A Hernád forrásai a szepes-liptói határon, a Királyhegy tövében fakadnak, a hol a fekete Vág. Amáz nyugatnak, emez keletnek fordul. Széles völgynyílásában és mellékén 52 tót s 4 orosz helység fekszik; az utóbbiak a tótság s a gölniczi német medencze közé ékelődtek.

A tót helységek közt van két városi (Szepes-Olaszi és Igló) s 1 nagyközségi képződmény (Krompach); de ezek német telepek voltak, s csak a közelmúltban tótosodtak el, a mi meglátszik jelentékeny német kisebbségeiken (Iglón IV°, Szepes-Olaszin s Krompachon III—III°). A többi 49 tót falu kicsiny és jelentéktelen; méreteik 8 a., 11 β., 30 α. Tiszta tót község nincs több köztük 4-nél; a legtöbb faluban német és cigány rajokra akadunk, — amazok nagyobb fele szász, kisebb fele németajkú zsidó. Figyelemre méltó a szász minoritás Szepes-Sümege, Márkus-Csépanfalván, Zegra-Ujváron, Bethlenfalun és Kissócson (II—II°); régebben ezek is német telepek lehettek. Erős magyar kisebbség egyedül Iglón van (II°), s harmadik helyen áll a fajnépek sorában; egyebütt csak spórák mutatkoznak, sok helységből az is hiányzik. Még feltűnőbb az orosz elem hiánya a völgy tót falvaiban, s az a csekély tót hányad (I—I^o), a mi a völgy 4 orosz szigetére esik: a gölniczi völgyszakaszon a két Szlovinka, az iglói Porács és Zavadka, a körülöttük hullámozó tót tömegeknek csodálatosan ellent állanak. Kettejük népessége növekvőben is van, míg a tót faluk közel felében (24) fogy a nép, csak egyes pontok nőttek kivételesen. Íme két ellentétes példa: Szt-Andráson volt 149, maradt 61, Kis-Hnyileczen volt 218, van 883 lélek.

Vallásra a hernádvölgyi tótság r. kath., a hernád-poprádközi két helységben ág. ev.; a 4 orosz sziget g. kath., s nemcsak más fajnépből, de más felekezetből is csak kevés lelket fogad be.

A tót nyelvhatárt a gölniczi német medencze felé e vonalon Krompach, Olczno, Vitfalva, Matejócz, Ketterbach és Bindt, a késmárki szász medencze felé Filefalva, Gánócz és Hozelec faluk jelölik.

Tekintsünk szét a keleti határ-hegyek közt.

A Branyiszko-hegység körül (27 tót, 1 magyar, 2 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Szepesváraljai j.</i>									
Göbölfa	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót
*Szepes-Szt-Pál	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o g.	—	<i>fogyott</i>	»
Baldócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Szepeshely	α	tót	I ^o n. II ^o m.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Almás	β	tót	I ^o n.	m.e.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót
Lucska	α	tót	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Szepes-Váralja	c	tót	III ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	<i>német</i>
Dubrava	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót
Harakocz	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»
Korotnok	α	tót	I ^o n.	m.h.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Beharócz	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
*Polyanócz	α	<i>magyar</i>	I ^o t.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti nepeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Pongráczfalu	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót	
*Mindszent	ρ	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	»	
Felső-Szalók	β	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Kolbach	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Lázonpatak	α	tót	II ^o o.	—	<i>g. kath.</i> —	—	<i>fogyott</i>	»	
Szepes-Szent-Lőrincz	ρ	tót	I ^o n.	e.	r. kath. II ^o g.	i.	nőtt	»	
Olsavicza	ρ	<i>orosz</i>	I ^o n.	t.	<i>g. kath.</i> I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	<i>orosz</i>	
*Ragyócz	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	g.	<i>fogyott</i>	tót	
<i>Lőcsei járás.</i>									
Felső-Répás	α	tót	—	—	r. kath. I ^o g.	i.	<i>fogyott</i>	tót	
Alsó-Répás	ρ	tót	I ^o n.	e.	<i>g. kath.</i> I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
*Toriszka	a	<i>orosz</i>	I ^o t.	n.	<i>g. kath.</i> I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	<i>orosz</i>	
Zavada	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	tót	
Roskocz	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	»	
Dolyán-Koncsan	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o g.	a. i.	nőtt	»	
Kolcsó	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Nemessán	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Görgő	β	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	»	
Domán	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	»	

A lőcse-lublói hegyek körül (5 német, 18 tót, 2 orosz helységgel):

<i>Lőcsei járás.</i>									
*Lőcse	α	tót	IV ^o n. II ^o m.	e.	r. kath. II ^o a.	i. g. e.	—	nőtt	német
Ulozsa	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	—	fogyott	tót
Dvorecz	α	tót	IV ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	i.	—	fogyott	»
Kis-Kunchfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Hradiszko	α	tót	—	—	r. kath. II ^o a.	—	—	nőtt	»
Kurimjan	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	—	»	»
Illésfalu	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. III ^o a.	i.	—	»	»
*Csütörtökhely	β	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. I ^o i.	a.	—	»	»
Darócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Lengvárt	α	tót	II ^o e.	—	r. kath. I ^o a.	—	—	nőtt	»
*Mahálfalu	α	tót	II ^o n.	e.	r. kath. II ^o i.	g.	—	fogyott	»
Jánosfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
Csontfalu	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	—	—	fogyott	»
Pikfalu	α	tót	—	—	r. kath. III ^o a.	—	—	fogyott	»
Ábrahámfalu	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	á. g.	—	fogyott	»
Farkasfalu	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	i.	—	fogyott	»
Lőkfalu	α	tót	III ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	a. g.	—	fogyott	»
*Ruszkín	β	német	II ^o t.	e.	á. g. ev. V ^o r.	i.	—	fogyott	német
<i>Késmárki járás.</i>									
*Durand	β	német	II ^o t.	m.	á. g. ev. III ^o r.	—	—	fogyott	német
*Menhard	β	német	II ^o t.	—	á. g. ev. IV ^o r.	i.	—	fogyott	»
*Leibicz	c	német	III ^o t.	e.	r. kath. V ^o a.	g. i.	—	fogyott	»
Hodermark	β	orosz	I ^o t.	n.	g. kath. I ^o r.	—	—	fogyott	orosz
Szent-György	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. V ^o a.	g. i.	—	fogyott	tót
*Holló-Lomnicz	β	német	I ^o t.	e. m.	á. g. ev. II ^o r.	i. g.	—	fogyott	német
<i>Lublói járás.</i>									
*Szepes-Jakabfalub	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	r.	—	fogyott	orosz

A Brányiskó-havas s a lőcse-lublói havasok összefüggő láncolata Szepes és Sáros megyék közt húzódik el. Délnyugati lejtőik a Hernád, az északnyugatiak a Poprád vize felé ereszkednek. Csúcspontjuk: a Vizsola-Hola 1,172 m. s a Smrekovicza 1,193 m.; a lőcse-lublói gerincz 1,107—1,284 m. közt hullámszik. A lejtőkön, a hegyszakadékokban, s lenn a bérczek lábánál 55 helység fekszik: 45 tót, 5 német, 4 orosz s 1 magyar.

Szepes megye *egyetlen magyar községe* (ha a népszámlálási statisztika ez egy pontban nem téved) e szerint Polyanócz volna a Brányiskó hegy délkeleti lejtőjén. Hogyan keletkezhetett ez a kis magányos magyar sziget a szepesi havasok közt, a tótság szívében, messze fajrokonaitól, s hogy maradhatott meg tisztán, alig I^o tót kisebbséget fogadva magába: ezt annál nehezebb értelmezni, mert a régi statisztika (a Fényes-féle) Polyanóczot tót falunak látta; itt tehát térfoglalásról van szó, melynek sem alanyát, sem eszközeit nem ismerjük. Másrészt ugyane helység 50 év alatt példátlanul *lehanyatlott*: volt 875, maradt 273 lakosa. (Valószínűnek tartjuk, hogy a népszámlálási anyagnak a helység-névtárban közlött adataival Polyanócznál tévedésből rovatcsere történt: a tótok magyar, a magyarok tót rovatba kerültek.)¹

E vidék 4 orosz falujáról bizonyos, hogy fajnépét az alsó poprád-vidéki orosz medenczéből kapta. Onnan valók a Hernád-völgy ruthénjei is. A brányiskói s a lőcse-lublói telepek elég virágzók, egyikük: Szepes-Jakabfalu *nagyközség*; méreteik: 1 b, 1 a, 2 β. A fajnép bennük nagy ellentálló erőt fejt ki a környező tót elemmel szemben: tót kisebbség itt, s orosz kisebbség a tót falukban alig fordul elő. A *fajaverzio* tehát e vidéken kölcsönös. Két tót faluról látszik, hogy valaha orosz volt s eltótosodott: Alsó-Répás és Lázonpatak; g. kath. hitét mindkettő megtartotta, az utóbbiban van erős orosz kisebbség (II°) ma is. Az orosz községek ketteje: Szt-Jakabfalu és Hodermark úgy fekszik, mint a *poprádi orosz medenczének Sárosból kihajló nyulványa*; a másik kettő el van szigetelve.

A német helységek a nyugati lejtők alatt épültek, s a *késmárki szász medenczéhez* tartoznak. Egyikük: Leibicz az imént emelkedett a városok sorába, 3 nagyközség; méreteik azonban aránylag alacsonyok: 1 c, 4 β, mert népességük *fogy*. Leibicz város 2400 lélekről ugyan 3025-ig emelkedett, de Menhard nagyközség 1390-ről 769-re apadt le, s atöbbi faluk mindegyikében van 2—300 léleknyi veszteség. A német elem e vidéken *hervadni* látszik, s szemlátomást tért veszít. Két városát: Lőcsét és Szepes-Váralját 50 év óta vesztette el, ezekbe nagy tulsúlylyal a tótság áramlott; a szász kisebbség bennük ma IV és III°.

A tót községeket az utolsó évtizedek vándor áramlatai pusztítják; 55 helység közül félszáz év alatt *43-ban fogott a nép!* A méretek ehhez

¹ Jelen dolgozat szerzője az országot beutazta, Szepesben is volt. de Polyanóczig nem jutott el, s ez ügyben személyes meggyőződést nem szerezhett. Az új népszámlálás eredményei a kérdést bizonyynyal tisztába hozzák.

képest alacsonyak: 1 a, 1 c, 9 β, 34 α! Lőcse város meggyarapodott vagy 1000 lélekkel; de a legtöbb falu elvesztette lakóinak hol a negyedét, hol a felét. Darócson volt 500 lélek, maradt 351, Csontfalun volt 102, maradt 48! A tót helységek egy tagban feküsznek, csak az egy Szt-György van izolálva szász és orosz faluk között.

Vallásra a fajnépek élesen különböznek egymástól: a *tótság* — két eltótosodott orosz falu kivételével — r. kath.; a *németség* mindenütt ág. ev.; az orosz faluk g. kath. szertartással élnek.

A *tót nyelvhatár* a késmárki szász medencze felől Lokfalu, Kis-Kunchfalva, Dvorecz és Alsó-Répás faluknál huzódik el, azután Sáros megye területére hajlik át, kitérve a *poprád-melléki* orosz medencze képződményei elől.

A keleti határhegyektől a *nyugatiakhoz* fordulunk, a magas Tátra, a Magura lejtői s a Dunajecz-völgy felé.

A magas Tátra mögött (1 német, 5 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbsége		ötven év	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Késmárki járás									
{ Javorina	α	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o g.	i. a.	nőtt	tót	
{ *Zsdjar	a	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»	
{ Landok	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Viborna	α	<i>német</i>	II ^o t.	c.	<i>ág. ev. IV° r.</i>	i.	<i>fogyott</i>	<i>tót</i>	
{ *Tótfalu	β	tót	II ^o n.	e. m.	r. kath. II ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	<i>német</i>	
{ Krigh	α	tót	I ^o n.	c.	r. kath. IV ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	tót	

A szepesi Magura alatt (16 tót, 3 orosz helységgel):

<i>Szepes-ófalusi j.</i>									
Jurgó	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
Csarnagura	β	tót	—	—	r. kath. —	—	»	»	
*Tripsz	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. —	—	»	»	
Repiszko	β	tót	—	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	»	
Oszturnya	a	<i>orosz</i>	I ^o t.	n.	<i>g. kath.</i> I ^o r.	i.	nőtt	<i>orosz</i>	
*Kaczvin	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót	
N.-Frankovágás	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
K.-Frankovágás	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	—	<i>fogyott</i>	»	
Mátyásfalu	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
*Hanuszfalu	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Jezerszko	α	tót	—	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	»	
Hági	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>maradt</i>	»	
Giboly	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Relyov	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Richwald	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Helyivágás	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Folyvark	α	<i>orosz</i>	I ^o n.	—	<i>g. kath.</i> I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	<i>orosz</i>	
*Nagy-Lipnik	β	<i>orosz</i>	I ^o t.	n. c. m.	<i>g. kath.</i> I ^o r.	i. a.	<i>fogyott</i>	»	
Lesznicz	β	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—	<i>fogyott</i>	tót	

A Dunajecz--völgy (1 német, 13 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Szepes-ófalusi j.</i>									
Sub-Lechnicz	α	tót	V ^o n.	e. m.	r. kath.	IV ^o a.	i. g.	nőtt	tót
Lechnicz	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Hafka	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	<i>fogyott</i>	<i>német</i>
*Szepes-Ófalu	a	tót	III ^o n. II ^o e.	m.	r. kath.	II ^o i.	a.	<i>fogyott</i>	tót
Ómajor	α	<i>német</i>	V ^o t.	e.	r. kath.	V ^o a.	i.	nőtt	<i>tót</i>
Kahlenberg	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	<i>német</i>
*Nedecz	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	tót
Alsó-Lápos	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Kis-Lápos	β	tót	—	—	r. kath.	—	—	nőtt	»
Felső-Lápos	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Durstin	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Dunajecz-Krempach	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Uj-Béla	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
Fridman	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A nagy Táttra s a Magura köze, melyen át a Bélapatak siet a Poprád-völgybe le, s túl a Magurán, a nagy hegyektől a Dudajecz vizéig, egymást érik a faluk. Két szász, 3 orosz, 34 tót helység van egy szögletben, alig lakható területen összezsúfolva. A szász faluk elszigetelvek poprádvölgyi társaiktól: Ó-Major a Dunajecz partján, Viborna a Bélavölgy mélyében; az orosz faluk egyike: Oszturnya a Magura mögött szintén elzárt nyelv-sziget, a mit a tótság vesz körül; a másik kettő: Nagy-Lipnik és Folyvárk az ország határán, közvetlen összefügg a poprádi orosz medence többi községeivel.

E hegyi falukban a felvidék szerencsétlensége: a kivándorlás szintén kárt tett. Húsz község népe megfogyott, de nem tetemesen. Erre a zordon, elhagyatott vidékre a mozgalom ügynökei kevésbé nyújtották ki kezüket — kevés is a látható nyoma. 17 községben szaporodott a nép, sőt egyes faluk föllendültek: Neveczen volt félszáz éve 960, ma van 1250; Csarnagurán volt 384, ma van 879 lélek.

A tótság erejére vall, hogy e közben 3 szász telepet elhódított: Kahlenberget, Hafkát, s egy harmadik falut, melynek régi neve előttünk ismeretlen, ma Tótfalunak hívják. Ötven év előtt ezek fajtöbbsége szász volt, ma csak Tótfalun maradt II° német kisebbség. Viszont szászok mai két szigetjüket a tót fajnéptől vették el. Vibornán ma is II°, Ó-Majorban V^o erejű a tót elem. Erős német kisebbség van még Szepes-Ófalun III°, s Javorinán II°, de ebből nagy hányad esik a németajkú izraelitákra, kik Galicziából a Poprád-vonalon áramlottak a Vág-vonal felé. Ott elég nyomukat láttuk, s ezek itt kezdődnek.

Csak az orosz fajnép áll erősen helyt Szepes e vidékén is. Három faluja a tótság számára csaknem hozzáférhetetlen maradt. Viszont a tót falukon is látszik, hogy nem igen fogadnak be ruthén elemet.

A tót hitélet e vidéken kizárólag r. kath., az orosz g. kath. Egyik szász faluban az ág. ev. híveké, másokban a r. katolikusoké a többség, ott erős katolikus, itt erős protestáns kisebbséggel szemközt.

A *nyelvjárás* a késmárki szász medencze felé Tótfalu, Krigh, Relyov és Richwald, a poprádi orosz medencze felé Helyivágás, Sub-Lechnicz és Lechnicz tót faluk jelölik.

Tekintsük meg végül e két medenczét a *Poprád-völgy* vonalán.

A Poprád-völgy és környéke (24 német, 21 tót s 5 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség a fajtöbbség volt			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		öten év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Szepesszombati j.									
{ Felső-Sunyava	β	tót	—	—	r. kath.	—	nőtt	tót	
{ *Alsó-Sunyava	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	»	»	
{ Lucsivna	β	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev.	III ^o r.	i.	azóta lett	
{ *Batizfalu	β	tót	I ^o n.	e. m.	ág. ev.	III ^o r.	i. g.	fogyott	tót
{ Menguszfalu	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
{ Stola	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
{ Gerlachfalu	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev.	I ^o r.	—	fogyott	»
{ *Teplicz	a	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o a.	—	fogyott	»
{ *Poprád	a	német	IV ^o t.	m.	r. kath.	V ^o a.	i.	fogyott	német
{ *Strázsa	α	német	IV ^o t.	m.	ág. ev.	III ^o r.	i	fogyott	»
{ *Szepes-Szombat	β	német	III ^o t.	II ^o m.	ág. ev.	V ^o r.	i. e. g.	fogyott	»
{ *Matheócz	β	német	II ^o t.	m.	ág. ev.	III ^o r.	i.	fogyott	»
{ *Felka	a	német	III ^o t.	m. e.	ág. ev.	III ^o r.	i. e.	fogyott	»
{ *Nagy-Szalók	β	német	I ^o e.	m. t.	ág. ev.	II ^o r.	i.	fogyott	»
{ Mühlenbach	α	német	I ^o m.	—	ág. ev.	III ^o r.	—	fogyott	»
{ Alsó-Erdőfalva	β	német	I ^o e.	t.	ág. ev.	II ^o r.	i.	nőtt	»
Késmárki járás.									
{ Felső-Erdőfalva	β	német	I ^o t.	e.	ág. ev.	III ^o r.	i.	nőtt	német
{ Nagy-Lomnicz	a	német	I ^o t.	e. m.	ág. ev.	III ^o r.	i.	»	»
{ Izsákfalva	β	német	I ^o t.	—	ág. ev.	III ^o r.	m.	maradt	»
{ *Hunfalva	a	német	I ^o t.	e. m.	r. kath.	IV ^o a. II ^o i.	g.	fogyott	»
{ *Késmárk	d	német	III ^o t.	II ^o m. e.	r. kath.	IV ^o a. II ^o i.	g. e.	nőtt	»
{ Kis-Szalók	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	tót
{ Forberg	α	német	I ^o t.	e.	ág. ev.	II ^o r.	g.	fogyott	német
{ Rokusz	β	német	II ^o t.	e.	ág. ev.	III ^o r.	i.	nőtt	»
{ *Nagy-Ór	α	német	III ^o t.	—	r. kath.	III ^o a.	i.	»	tót
{ *Szepes-Béla	b	német	III ^o t.	m.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	fogyott	német
{ Keresztfalu	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	II ^o a.	i.	nőtt	tót
{ *Busócz	β	német	I ^o t.	m.	ág. ev.	IV ^o r.	i.	fogyott	német
{ Maldur	β	német	—	—	ág. ev.	I ^o r.	i.	fogyott	»
{ Topporcz	β	német	IV ^o t.	e. m.	ág. ev.	V ^o r.	i.	fogyott	»
Lublói járás.									
{ *Podolin	a	német	V ^o t.	m.	r. kath.	I ^o i.	g. a.	fogyott	német
{ Kis-Lomnicz	β	német	I ^o t.	—	ág. ev.	III ^o r.	i.	fogyott	»
{ *Alsó-Ruszbach	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	tót
{ Felső-Ruszbach	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ *Gynezda	a	német	III ^o t.	m. o.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	német
{ *Ó-Lubló	b	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath.	II ^o i.	g. a.	nőtt	német

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Kolacska	ρ	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	tót
Uj-Lublo	a	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	g.	—	<i>fogyott</i>	»
Hogbart	ρ	<i>német</i>	I ^o t.	o. e.	r. kath. I ^o i.	g.	—	<i>fogyott</i>	német
Szadek-Lublóvár	α	tót	II ^o e.	o.n.m.	r. kath. I ^o g.	i. a.	—	—	—
Forbász	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	tót
Laczkova	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
Kamjonka	a	<i>orosz</i>	I ^o t.	e. n.	g. kath. I ^o r.	i.	—	»	orosz
*Jarembina	a	<i>orosz</i>	I ^o t.	n. e.	g. kath. I ^o r.	i.	—	<i>fogyott</i>	»
Litmanova	ρ	<i>orosz</i>	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Szepes-Szulin	ρ	<i>orosz</i>	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
Lubló-Krempach	α	<i>orosz</i>	I ^o n.	t.	g. kath. I ^o i.	r.	—	<i>fogyott</i>	»
Granasztó	α	tót	I ^o o.	e. n.	g. kath. IV ^o r.	i.	—	<i>fogyott</i>	orosz
Pilho	α	tót	—	—	r. kath. I ^o g.	—	—	telep volt.	—
*Mnisek	ρ	tót	I ^o n.	e.	r. kath. V ^o g.	i.	—	nőtt	tót

A Poprád vize a Tátra-Kriván alatt Liptó megyében ered, közel a Fehér-Vág forrásaihoz. Amaz nyugoti, a Poprád keleti irányt vesz, majd északkeletnek fordul, s előbb Sáros megyén át, majd a szepesi országos határ mellett elfolyva, odahagyja a magyar állam területét. Széles völgy-sége fölött egyfelől a Magas-Tátra, másfelől a lőcse-lublói havasok óriási kúpjai tornyosodnak 1107—2662 m. közt hullámzó magasságban. A völgy egy nagy *hegysík* jellegével bír, melyre 50 helység épült, (de bennük a fajnépek a nyelvhatárokat összehanyolították): a tótság el van darabolva, széttagolva a szászok is, tót és szász elem közé országság ékelődött. Nem könnyű e kúsza kép felett áttekinteni. A völgy *felső* szakaszán, a liptó-szepesi határon 8 *tót* falu, — alább, Poprád és Podolin közt 22 *német* helység fekszik. Amazok a *tót nyelvterülethez* tartoznak, emezek a szepesség nagy *szász medencéjét* alkotják, melynek középpontja *Késmárk*. E medencében 2 *tót* helység: Kis-Szalók és Keresztfalu *el van szigetelve*. Az *alsó* völgyszakaszon 8 *tót* falu a szepesi *Magura tótságából* hajlik le nyúlvány gyanánt a *szász medence*, s az alább következő *orosz képződmények közé*. Az utóbbiak *Lubló körül* csak 5 faluból állanak, de szorosan összefüggnek a sárosi Poprádvidék orosz falvaival, s együtt alkotják a *poprádi orosz medencét*. Itt orosz és tót helységek 2 *szász szigetet* fognak közre: Gnezdát és Hogbártot. Végre a völgy alsó szélén, az *országos határ közelében* 3 izolált *tót* falu fekszik az orosz medence mögött: Granasztó, Pilho és Mnisek.

Áll tehát a poprádvölgyi *tótság* két tagból (8—8 községgel) s 5 szét-szórt szigetből; a *szászország* egy tagból (22 helységgel) s 2 szigetből, végre az oroszország egy tagból (5 helységgel).

Legnépesebbek a *szász* községek; méreteik: 1 d, 1 b, 6 a, 12 ρ, 4 α. Van köztük 2 város képződmény: Késmárk és Poprád, s 6 nagyközség. Volt egy hetedik is: *Ó-Lubló*, de ez az utolsó évtizedekben eltűnt.

A késmárki szász medenczén épúgy meglátszik a visszafejlődés, mint a gölniczin. Tót szigetek keletkeznek benne, s erős tót kisebbségek növekednek a legtöbb szász helységben: ilyen Podolin (V^o), Poprád, Strázsa, Topporc (IV—IV°), Gnezda, Szepes-Béla, Nagy-Őr, Késmárk, Jelka és Szepes-Szombat (III—III° tóttal). De a szász helységek legtöbbje lakóiból is veszít; ötven év alatt csak öt helység lakossága nőtt lényegtelenül, a többi 19 fogott. Vannak arra valló jelek, hogy a szász elem egy része kezdi pénzzé tenni szepességi javait, s visszaköltözik Németországba; a nyolczszáz éves mult ereje, mely őt hazánkhoz kötötte, engedni kezd a gazdasági válság súlya alatt, mely az egész felvidékre kiterjed.

Az orosz medencze 5 faluja az alsó Poprád-völgyben elég erős; méreteik: 2 a, 2 b, 1 a. Egyikük: Szepes-Szulin *nagyközség*. A hatodik orosz falu, mely ötven év előtt e medenczét észak felé kiszélesítette: Granasztó azóta eltótosodott. Ma az orosz képződményekben tót minoritás alig van: a tót és orosz fajnép e vidéken egyaránt fog.

Legnagyobbak a tótság veszteségei: 21 faluja közül 17-ben apadt a népszám. Batizfalun volt 1400, maradt 900; Stólán volt 480, maradt 218 lélek. E szerint csökkentek a helységméretek is: 1 b, 2 a, 9 b, 9 a arányra az utolsó félszáz év alatt. Közben a tót elem veszített egy falut: Nagy-Őrt, mely németté lett, s nyert egy-egy német és orosz falut (l. fenn), melyeknek ma tót fajtöbbségük van. Láttuk, hogy a szász medenczében a tót kisebbségek mily tetemesek. De e hullámozást nem a fajnépek versengő creje, hanem egymáson túltevő gyengesége idézte elő. Beteg az etnikai élet itt, minden fajra kiterjedőleg, az egész vonalon.

Vallásra a poprádvölgyi szászság többnyire ág. ev., csak 5 helységben (köztük Késmárkon is) r. kath. a majoritás. A gölniczi medencze szász népénél az ellenkező eset áll: ott a katolikusok vannak többen, s a protestánsok kevesebben. A tót elem e vidéken r. kath., kivéve az eltótosodott Granasztót, mely g. kath. maradt. Az orosz faluk kizárólag gör. katolikusok. *Izraelita* van csaknem minden helységben; a legnagyobb telepek Hunfalun (III°), Késmárkon és Ó-Lublón (II—II°). A poprádvölgyi zsidóság nagyrészt Gácsországból való, s németajkúnak vallja magát.

A tót nyelvhatár a felső völgyszakaszon Gerlachfalu, Batizfalu, Lucsivna és Teplicz, az alsó szakaszon a szász medencze felé Alsó-Ruszbach és Kolacsko, az orosz medencze felé Laczkova és Szádek, — az orosz nyelvhatár ugyanitt Kamjonka, Jarembina és Lubló-Krempach falukon vonul át.

Összegezzük Szepesmegyére vonatkozó adatainkat.

Van e területen 8 város: 4 német (Késmárk, Gölniczbánya, Poprád, Leibicz), s 4 tót (Lőcse, Igló, Szepes-Váralja és Szepes-Olaszi); 20 nagyközség: 15 német, 3 tót, 2 orosz. A két típus közt megtalálható a Szepesség 16 történelmi városa, a miket a szászok alapítottak. A kisközségek 45

körbe kapcsolók: 34 kör 2—5 faluból áll, s a fajtöbbség 29 körben tót, 4-ben német, 1-ben orosz; 11 kör 6—9 faluból áll, s fajtöbbségük tót.

A helységek méretei ilyenek:

<i>méretre</i>	<i>fajtöbbségre</i>			
	magyar	tót	német	orosz
nagyméretű (ß)	—	1	—	—
» (čl)	—	1	—	—
középméretű (d)	—	—	1	—
» (e)	—	1	2	—
» (b)	—	2	3	1
» (a)	—	17	8	7
kisméretű (β)	—	50	17	7
» (α)	1	92	7	2
együtt:	1	164	38	17

A legnépeseb városok (Igló és Lőcse) nem érik fel a 9000 lelket; a kisméretű faluk ellenben túltengenek. A szász és orosz faluk közt a legtöbb 500 és 1000 lélek közt tart, a tót faluk legtöbbször 500 lélek alatt marad. Ennek megfelelnek a kivándorlási adatok, melyekre a fejezet végén fogunk visszatérni.

A megye fajnépei közt nagy a kevertség: *tiszta tót* falu 21 van, *monoglott szász* helység csak egy, orosz s magyar *egy sincs*. *Súlytalan* (I^o) kisebbség jut 16 szász, 17 orosz és 113 tót falura; a minoritás 1 szász, 10 tót helységben *magyar*, 6 orosz s 77 tót helységben *német*; 1 magyar 12 szász s 10 orosz faluban *tót*, s 1 tót faluban *orosz*.

Az erősebb *fajkisebbségek* a fajtöbbségekhez így állanak:

<i>a faj-</i> <i>többség</i>		<i>IV—V^o</i>					<i>II—III°</i>				
		magyar	tót	német	orosz	egyébb ny.	magyar	tót	német	orosz	egyébb ny.
magyar	★	—	—	—	—	—	★	—	—	—	—
tót	—	★	5	—	—	1	—	★	21	1	2
német	—	15	★	—	—	—	—	6	★	—	—
orosz	—	—	—	★	—	—	—	—	—	★	—

Az előadottakból kitűnik, hogy Szepesben főleg a tót és német elem közt erős a surlódás, s hogy a tót minoritások többnyire súlyosak (IV—V^o 15 szász községben), míg a német minoritások jóval gyengébbek (II—III° 21 tót községben). A német elem, — ha a spórákat is számbavesszük — 113 tót s 6 orosz helységre terjed ki; de ebből jelentékeny hányad a németajkú zsidóságot illeti. Magyar minoritás csak szórványosan fordul elő 11 helységben, a mi nem csodálható, mert Szepes megye századok óta messze kívül esik a magyar nyelvhatáron. Annál feltűnőbb a két szomszédos szláv nép: orosz és tót közt a gyér érintkezés: 10 orosz faluban csak tót spórákat találhatunk, orosz kisebbség csak 2 tót faluban van; mintha a két fajnép kerülné s kizárná egymást kölcsönösen. A mi «egyéb nyelvű» kisebbség 3 tót falura tetemes súlylyal esik, azt mi főleg lengyel elemnek tartjuk, — a statisztika nem részletezi.

A *felekezeti* viszonyok meggyeszerre ilyenek: a *r. kath.* községek száma 167, (köztük 153 tót, 13 német, 1 magyar); az *ág. ev.* községeké 32, (köztük 25 német, 7 tót); a *gör. kath.* falvaké 21, (köztük 17 orosz, 4 tót). Erős *r. kath. kisebbség* 30 protestáns községben található, míg a *r. kath. helységek* közül 36-ban a protestáns, 3-ban a *g. kath.*, 5-ben az izraelita kisebbség erős.

A megye fajnépei medenczékre és szigetekre oszlanak, keresztül-kasul húzódva egymás nyelvhatárán. Aránylag legtömörebben a *szászság* zárkozik össze a 27 község alkotta *késmárki*, s a 17 községből álló *gölniczi* medenczében, csak 4 szász falu van elszigetelve a Dunajecz- és Poprád-vonalon. A *tótság* zöme e két medencze közé ékelődve, Liptó és sáros megyék tót területe közt, 112 községgel egy tagban fekszik; egy *kisebb tag* a Dunajecz és Poprád közt 42 faluból áll, s nyúlványaival leér a késmárki szász medencze és a poprádi orosz medencze közé; 9 tót falu szétszóródott *szigetség* gyanánt. A poprádi orosz medencze 9 helységből áll, s egyik nyúlványa a késmárkvidéki szászok s a löcse-lublói tótok közé ereszkedik; 8 orosz falu megannyi szigetet képez a Gölnicz és Hernád völgyekben, s a Poprád és Dunajecz közt.

Az Árpád-kor törzsökös magyarsága, mely hajdan Szepesben élt, ma már csak néhány főuri kastély és uri ház fedele alatt él tovább. A tót s a telepés szász a megyének régi fajnépe. Az orosz legkésőbb jött e területre a Poprád-vonalon, *Sáros megye felől*. Nagyobb tömegeivel találkozni ott fogunk.

Sáros megye.

Hegységek hullámzanak egész területén; itt érnek össze az észak-keleti s az északnyugati Kárpátok lánczai. A bérceket minden oldalon szétágazó völgynyílások metszik át.

A *nyugati* térszint Szepes felől a *lőcse-lublói*, a *Branyiszkó-havas*, s ennek a Hernád-völgy felé hajló nyúlványa: a *Czerna-Hora* határolja; míg északról délre, Abauj-Tornáig, hosszú lánczolatban vonulnak el: a *Jávor*, *Minczul*, *Csergo*, s az eperjes—tokaji bércek.

A lublói havast kelet-északnyugati folyással a *Poprád vize*, a *Czerna-Horát* kelet-dél felé hajolva a *Hernád* szakítja át. Mindkettő Sáros megyének csak egy-egy sarkában jelen meg, s hamar tovasietnek: a Poprád Gácsországba, a Hernád Abauj-Tornába. Az utóbbi fölveszi útközben Sáros megye nyugati bérceinek összes folyóvizeit: a Branyiszkó-havasból eredő *Tárca* folyót s a *két Szvinka* patakot, — e kettő sárosi területen, a a Tárca Abaujban egyesül vele. A Hernád rendszeréhez tartozik a Jávor hegységben eredő *Szekcső*, s a sóvári hegyek patakja: az *Osva* is; amaz Eperjesnél, emez abauji területen torkol a Tárzába.

Az *északkeleti* térszínen, a Gács határ felé, a *sárosi Magura*, ettől keletre, Zemplén megye felé, a *makoviczai hegység*, s az erdős Kárpátok Zemplénből áthajló gerinczei emelkednek. Arra nyílik innen a legtöbb völgyiség, odatartanak az összes folyóvizek: a Magurából kiinduló *Tapoly*, a makoviczai hegyek főere: az *Ondova*, s ennek mellékpatakja: a *Kamenecz*. Alsó völgyszakaszaikkal Zemplén területén fogunk találkozni.

E két térszínre 261 tót, 119 orosz s 2 német helység épült. A tótság zöme a délnyugati, az oroszóságé az északkeleti részekén van elterjedve.

Hogyan helyezkedett el a két fajnép egymás mellett, s hogy alakultak ki Sárosmegyében nyelvhatáraik, térszakaszonként fogjuk megállapítani.

A Poprád-völgy és környéke (4 tót, 14 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség vo
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Felsőtárczai járás.									
Matiszova	β	orosz	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	nőtt	orosz
*Kis-Lipnik	β	orosz	I ^o t.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	»	»
Sáros-Szulin	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
Lagno	β	orosz	—	—	g. kath.	—	—	»	»
Sztarina	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Hajtuvka	α	orosz	II ^o t.	—	g. kath.	II ^o r.	i.	»	»
Uják	β	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
*Plavnicza	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i. g.	«	tót
Gromos	β	orosz	IV ^o t.	e. n.	g. kath.	IV ^o r.	i.	»	orosz
Feketekút	a	orosz	III ^o t.	n.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
*Palocsa	a	tót	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o g.	i.	nőtt	tót
Orló	β	orosz	I ^o t.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	»	orosz
Pusztamező	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Lubotin	β	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath.	II ^o i.	g.	nőtt	tót
Jesztreb	a	tót	I ^o o.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	»	orosz
*Csires	β	orosz	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	r.	»	orosz
Oroszvolya	α	orosz	II ^o n.	t.	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»
Obrucsko	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»

A Kőhegység v. sárosi Magura alatt (4 tót, 11 orosz helységgel):

<i>Székesői járás.</i>									
Livóhutta	α	orosz	II ^o t.	n. m.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz
Livó	α	orosz	I ^o t.	n.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Vencécia	α	orosz	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
*Lukó	β	orosz	II ^o n.	t. m. e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Kruzsló	α	orosz	I ^o n.	t. e.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	»
Gerlacho	α	tót	II ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r. a.	fogyott	orosz
*Malyczó	β	tót	II ^o n.	o. e.	g. kath.	II ^o r. II ^o i.	i.	fogyott	orosz
Lenártó	β	tót	I ^o m.	—	r. kath.	III ^o g.	—	fogyott	tót
Sznakó	β	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Hrabszke	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Kuro	α	orosz	I ^o t.	e.	g. kath.	I ^o r.	i.	nőtt	orosz
*Gaboltó	ρ	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott	tót
Pitrova	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Fricska	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Czigelka	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»

A Jávor-hegység alatt (3 tót, 2 orosz helységgel):

Székesői járás

Krive	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott orosz
Boglyárka	α	orosz	I ^o t.	n. e.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott »
*Richwald	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	V ^o r.	g. i.	fogyott tót
Hervarto	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott »
Krizse	α	tót	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott orosz

A Csergo-hegység alatt (16 tót, 2 orosz helységgel):

Székesői járás

Hradiszko	α	orosz	III ^o t.	n. m.	g. kath.	II ^o r.	a. i.	fogyott orosz
Zavadka	α	orosz	I ^o e.	t.	g. kath.	—	—	fogyott »
Gerált	α	tót	I ^o m.	o.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott } orosz
Zsettek	α	tót	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott tót
Ádámfölde	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o g.	i.	nőtt »
Kis-Szilva	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	» »
Nagy-Szilva	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott »
*Ternye	α	tót	I ^o n.	e. n.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott »
Szedikert	β	tót	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt »
Balpataka	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	II ^o g.	i.	» »

Felsőtárczai j.

Rátvaj	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott tót
Gombosfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott »
Szent-György	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott »
Csipkés	α	tót	—	—	r. kath.	—	—	fogyott »
*Magyar-Jakabfalu	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o g.	a. i. e.	nőtt »
Úszfalu	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott »
Tolseemes	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	II ^o i.	g.	fogyott »
Bodonlaka	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	g. i.	fogyott »

A Poprád-völgyben és környékén 14 orosz falu, más 7 társuk a Jávor-hegység s a sárosi Magura kisebb völgynyílásaiban fekszik; ezek, s a Szepes-Szulín körül látott orosz képződmények alkotják a *poprád-vidéki orosz nyelvmecenczt*, melylyel a tótság délnyugaton a szepesi Poprád, délre a Tárca vidéke, délkeleten a Székeső és Tapoly völgyek felől határos. A tót elem a közelmúltban sok tért foglalt el itt, hogy az orosz *az országhatár felé vagy azon is túl szorítsa*. Erre vallanak az ékek, a mikkel az orosz medenczébe benyomult: ilyen ék gyanánt hatoltak a Szepesség felől idáig Plavnicza és Palocsa, a Tárca-völgy felől Jesztreh, a Tapoly felől Gerlacho, Malyczo és Lénarto tót faluk; az utóbbiak a

Magura 6 orosz faluját *elzárják* a *medenczétől*; közbük Gáboltó szorult sziget gyanánt. Hogy az orosz még a közelmúltban is terjedtebb volt, s egykori nyelvhatára átért a Jávor hegységen a Csergo alá: a régi statisztika adatai bizonyítják. Fél száz éve Jesztreb, Gerlacho, Malyczo, a Jávor hegységben Krizse, a Csergo hegységben Gerált orosz faluk voltak, az orosz vallást maig megtartották s nyelvileg azóta tótosodtak el. A Csergo vidékén 2 orosz község: Zavadka és Hradiszto azóta szigetelődött el. Az utolsó évtizedek gazdasági válsága nem egyenlően érte itt a két fajnépet; az orosz faluk a poprádi medenczében átlag gyarapodtak, körülötte a tót faluk pedig hervadnak; a vidék 30 orosz faluja közül 15 növekszik, 27 tót falu közül pedig a nép *22-ben fogy*. A tót helységek mérete: 3 a, 6 β, 18 α; az orosz helységeké 1 a, 9 β, 19 α.

Vallásra az orosz fajnép g. kath., — a tót 23 községben r. kath., 3-ban g. kath., 1-ben ág. ev. A mi német elem e vidéken van, az mind galicziai izraelita, melynek egyik főútja a Poprád-völgy felől vezet az ország belsejébe. Nagyobb állomáshelye, hol II—II° a német s az izraelita: Obrucsno, Orosz-Volga, Chircs, Lubotin, Veneczia, Tolcsemes és Luko.

A *nyelvhatár* orosz részről Matiszova, Hajtuvka, Uják, Lubotin, Feketekút, Pusztamező, Csircs, Livóhutta, Livó, Boglyarka, Krive és Kruzslyó falukon; *tót* részről Plavnicza, Palocsa, Jesztreb, Krizse, Hervarto, Richwald, Gerlacho, Malyczo és Lenarto községeken vonul át.

A két Szvinka-völgy és környéke (36 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a néesség		a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	öten év		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos			
<i>Sirokai járás.</i>									
Mocsolya	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	tót	
Jernye	β	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. I ^o i.	g.	nőtt	»	
Deléte	α	tót	—	—	g. kath. IV ^o a.	—	»	»	
*Berthót	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	i. g.	<i>fogyott</i>	»	
Sztanka-Hermány	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Hedri	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Istvánvágás	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o g.	i.	»	»	
Lacsno	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. II ^o r.	i.	»	orosz	
Szinye-Lipócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o g.	i.	<i>fogyott</i>	tót	
Singlér	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Frics	β	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
*Siroka	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
Nagy-Vitéz	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Kis-Vitéz	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Hrabkó	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Szent-Kereszt	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Német-Jakabvágás	β	tót	I ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r.	i. g.	nőtt	»	
*Mochnya	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. II ^o a.	i.	»	»	
Andrásvágás	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o g.	i. a.	<i>fogyott</i>	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Szinye-Ujfalu	ρ	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a.		fogyott	tót
Lászka	α	tót	—	—	r. kath. —	—	—	nőtt	»
*Szinye	ρ	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	g. a.		fogyott	»
Zsebfalu	ρ	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	a. g.		nőtt	»
Kis-Sáros	ρ	tót	I ^o m.	n.	r. kath. II ^o a.	g. i.		»	»
Kajáta	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		fogyott	»
Luzsánka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—		fogyott	»
Buják	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o g.	a. i.		nőtt	orosz
Berki	ρ	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	g. i.		fogyott	tót
Bajor	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o g.	a. i.		fogyott	»
Berzenke	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a. II ^o g.	i.		nőtt	»
Janó	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev. III ^o r. II ^o g.	i.		fogyott	»
Radács	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. II ^o g.	a. i.		nőtt	»
*Sáros-Szt-Imre	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. III ^o g.	i.		fogyott	»
Szárazvölgy	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. IV ^o r. II ^o a.	i.		nőtt	»
Pillér-Peklén	α	tót	I ^o m.	o. n.	r. kath. V ^o g.	i.		fogyott	orosz
Lubócz	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. V ^o r.	i. a.		fogyott	orosz

A Czerna-Hora-hegység alatt (5 tót, 1 orosz helységgel):

<i>Sírokai járás</i>									
Izsép	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	g. i.		nőtt	tót
Kvacsán	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. IV ^o r.	a. i.		fogyott	orosz
*Klembérek	α	tót	II ^o o.	n. n. e.	g. kath. I ^o r.	i.		fogyott	orosz
Szedlicze	ρ	tót	I ^o e.	—	g. kath. IV ^o r.	—		fogyott	orosz
Miklós-vágás	α	orosz	II ^o t.	n. e.	g. kath. I ^o r.	i.		fogyott	orosz
Phönix-butta	α	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. III ^o g.	—		telep volt	

A Hernád-völgy (13 tót helységgel):

<i>Alsótárczai j.</i>									
Ó-Ruzoin	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o g.	i. e.		nőtt	tót
Kis-Ladna	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	g. a.		»	»
Nagy-Ladna	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o g.	i.		fogyott	»
Kőszeg	α	tót	I ^o m.	n. e.	ág. ev. IV ^o r.	g. i.		nőtt	»
*Abos	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. III ^o a.	g. i.		fogyott	»
Somos-Ujfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a.	g. i.		nőtt	»
Licsért	α	tót	—	—	r. kath. II ^o g.	a.		fogyott	»
Terebő	α	tót	I ^o m.	—	ág. ev. II ^o r.	g. i.		fogyott	»
Szokoly	α	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. I ^o i.	—		nőtt	»
Kisfalu	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—		»	»
*Szent-István	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o i.	—		»	»
Kavacsán	ρ	tót	I ^o e.	—	r. kath. —	—		»	»
Tapolicsán	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	i.		»	»

A Branyiszko-hegység keleti lejtőjén a Nagy- s a Kis-Szvinka völgy-mélyedései szállnak a Hernád felé, mely a Czerna-Hora bérczfala alatt Szepesből jön a megyébe, s csakhamar Abaujba távozik. A vidék sűrűn be van építve 55 faluval, melyek nagyrészt apró hegyi faluk; méreteik:

1 a., 11 β., 43 α. A fajnépesség tót; csak egy orosz szigetet találunk az egész vidéken: ez Miklósvágás-telep a Czerna-Hora bányász-világában. Az aknák és huták kenyeret adnak e népnek, s a földhöz kötik, — ezért itt átlag csekélyebb a kivándorlás: csak a faluk kisebb felében (25) apadt a népesség, egyebütt nőtt; helyenkint tetemesen: *Sirokának* 50 év előtt csak 159 lakosa volt, s lett 1038.

A bánya-ipar az orosz népet is e vidékre vonzotta északkeletről, s jött tömegesen. Miklósvágás-telep körül Szeilicze, Klembirk, Kvacsán, Lubócz, Pillér-Peklén és Buják, bellebb a Branyiskó-hegyben Latsno orosz faluk voltak, de a tótság közt *ellátosodtak* ötven év alatt. Ilyen volt régebben Deléte és Szárazvölgy, melyek g. kath. vallását máig megtartották; ellenben a pillér-pekléni orosz eredetű tótok többsége ezt is levetkezte, s r. katolikussá lett.

Vallásra a tót fajnép 4 községben ág. ev., egyebütt r. kath.

A Tárca-völgy és melléke (1 német, 54 tót, 6 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbsége		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Felsőtárczai járás.									
Balázsvágás	a	tót	V ^o o.	e. m.	g. kath.	I ^o r.	i.	nőtt	orosz
Stellbach	β	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	orosz
*Berzevicze	a	tót	II ^o n.	m. o. e.	r. kath.	II ^o i.	g. a.	fogyott	tót
Hamborg	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott	»
Alsó-Szalók	a	tót	I ^o n.	c.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Viszoka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	g.	»	»
Bajorvágás	β	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	—	—	»	orosz
Schönvíz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	tót
Olysó	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o i.	g.	fogyott	»
*Darócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Polom	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	»
Tárca	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott	»
Kijó	β	orosz	I ^o n.	t. c.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Tarkó	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	g.	nőtt	tót
Harcász-Lucska	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott	?
Kriván	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Décső	α	tót	—	—	g. kath.	V ^o r.	—	fogyott	»
*Dobó	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	»
Roskovány	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o g.	i. a.	fogyott	»
*Héthárs	a	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath.	II ^o i.	g. a.	nőtt	»
Vörösalma	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o g.	i.	»	»
*Olejnok	α	orosz	III ^o t.	n. e.	g. kath.	II ^o r.	i.	»	orosz
Hőnig	β	tót	V ^o o.	c.	g. kath.	I ^o r.	—	»	orosz
Litinye	β	tót	III ^o o.	n.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	orosz
Jakorics	α	tót	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	orosz
*Pécsújfalu	a	tót	II ^o n.	e. m.	r. kath.	II ^o i.	g. a.	fogyott	tót
Jakab-Volya	α	tót	—	—	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott	»
*Kis-Szeben	b	tót	II ^o m.	n. e. o.	r. kath.	II ^o g.	a. i.	nőtt	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Som	α	orosz	I ^o l.	e. n.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Usz-Salgó	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	fogyott	tót
Rencsiso	α	orosz	II ^o t.	e. n.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz
Usz-Peklén	α	tót	I ^o e.	n.m.o.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	tót
Orkuta	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev.	V ^o r.	g. i.	nőtt	»
*Nyárs-Ardó	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o g.	i. a.	fogyott	»

Sirokai járás.

*Szent-Mihály	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	g.	nőtt	tót
Osztopatak	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o g.	a. i.	fogyott	»
Megye	β	tót	I ^o e.	—	r. kath.	IV ^o a.	—	fogyott	»
Gergelylaka	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o a.	i. g.	nőtt	»
*Nagy-Sáros	b	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	g. a.	fogyott	»
*Eperjes	A	tót	III ^o m. II ^o n.	o.	r. kath.	II ^o i.	a. g. e.	nőtt	»
Salgó	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o g.	i. a.	fogyott	»
Terjékfalú	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	»
Sósújfalu	β	tót	I ^o n.	—	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz
Sóbánya	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	I ^o g.	i. a.	telep volt	»
*Tót-Sóvár	a	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o a.	g. i.	fogyott	tót
Német-Sóvár	α	német	III ^o l. III ^o m.	—	r. kath.	I ^o g.	a.	fogyott	német
Enyiczke	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o a.	i. g.	fogyott	tót

Alsótárczai járás.

Gulyvész	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	III ^o a. II ^o g.	i.	fogyott	tót
Aranybánya	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o g.	—	azóta lett	»
Kakasfalú	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	II ^o g.	a.	nőtt	»
*Harságh	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott	»
Kende	β	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o g.	a.	fogyott	»
Szent-Péter	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	»
Mocsármány	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	IV ^o a.	i. g.	fogyott	»
Somos	a	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	III ^o g.	i. a.	nőtt	»
*Lemes	β	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath.	II ^o i.	a. g.	»	»
Bőki	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	II ^o g.	a.	fogyott	»
Jánocska	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o g.	i. a.	fogyott	»
Berettő	α	tót	I ^o m.	e. n.	r. kath.	II ^o g.	a. i.	nőtt	»
Senyék	α	tót	—	—	r. kath.	III ^o a. II ^o g.	—	fogyott	orosz
Budamér	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o a.	g. i.	fogyott	tót

A Tárcza-Ósua-köz (6 tót helységgel):

Alsótárczai járás.

Lápispaták	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o g.	a. i.	nőtt	tót
*Bogdány	β	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath.	III ^o a. II ^o g.	i.	»	»
Várgony	α	tót	I ^o e.	n.	g. kath.	III ^o r.	a. i.	fogyott	orosz
Boroszló	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott	tót
Alsó-Mérk	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	II ^o a.	g. i.	nőtt	»
Felső-Mérk	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	II ^o a. II ^o g.	i.	»	»

Az Ósva-völgy (15 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajidősség vclt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Alsó-tárczai j.</i>									
{	Ábrány	α	tót	I ^o n.	—	<i>g. kath.</i> IV ^o r.	a.i.	puszta volt	
	Zsegnye	α	tót	I ^o c. n.	m.	ág. ev. III ^o r.	g.i.	<i>fogyott</i>	tót
	Erdőcske	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o r. III ^o g. i.		nőtt	»
	*Tuhrina	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r. II ^o g. i.		»	»
	Húvész	α	tót	I ^o n.	—	<i>r. kath.</i> III ^o a. II ^o g. i.		»	»
	Vörösvágás	β	tót	I ^o n. c. m.		ág. ev. IV ^o r.	g. i.	»	»
	Ófalu	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. III ^o r.	g. i.	<i>fogyott</i>	»
	Bunyita	α	tót	I ^o c.	n.	<i>r. kath.</i> IV ^o a.	r. i.	nőtt	»
	Patacskő	α	tót	II ^o e.	n.	ág. ev. II ^o r.	g. i.	»	»
	Keczer-Lipócz	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. II ^o r.	g. i.	»	»
	*Keczer-Pekleny	α	tót	II ^o n.	m.	<i>r. kath.</i> II ^o i.	a. g.	<i>fogyott</i>	»
	Mudrócz	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
	Keczer-Kosztolán	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. I ^o i.	r. g.	<i>fogyott</i>	»
	Bolyár	α	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. V ^o r.	g.i.	<i>fogyott</i>	»
	Tizsite	α	tót	I ^o n.	m.	<i>g. kath.</i> IV ^o a. III ^o r. i.		<i>maradt</i>	»

A *Tárcza-völgyet* tekinthetjük Sáros megye fővonalának; ebbe torkol a legtöbb mellék-völgy, itt épültek a legnépesebb helységek, élükön két város: Eperjes (A) és Kis-Szeben (b).

A fajnépesség, mely *e völgyben*, s a vele párhuzamosan Abaujba nyíló *Ósva-völgy* vidékén él, túlnyomólag tót. Csak 1 német s 6 orosz falut találhatni 75 tót helység közt. A vidék egyetlen *szász* telepe: *Német-Sóvár*, Eperjes alatt, a híres sárosi sótermelő és főző telepek közül való. Hajdan ez egész üzem német kézben volt, magát Eperjest is németek alapították. Az utolsó maradvány belőlük e szigetre szorult. Az orosz faluk a völgy *felső* szakaszán fekszenek, közel a poprádvidéki orosz medenczéhez; — kettőt a *nyelvhatár* vonala e medence szélén megérint: ezek Bajorvágás és Kijó, — a másik négy ú. m.: Rencsiso, Som, Stelbach és Olejnek el van szigetelve. E szigetekig az oroszország a medenczéből terjedt el erre s tovább délnyugatra a szepesi Branyiszkó, a felső Hernád, s a Gölniczvölgy felé. Valaha nagyobb tömegben jött, bizonyosság rá részint az a 7 falu, melyet a régi statisztika félszáz év előtt még orosz *ajkúnak* talált, részint az a 25, hol az orosz vallás hívei ma is vagy többségben, vagy erős kisebbségben vannak. Ez az oroszország lassankint *eltótosodott*, s mint ilyen terjeszkedett Abauj és Szepes megyék felé; nyomukat megtaláltuk a gömöri hegyek közt is. Más fajnépekből a Tárcza és Ósva vonalain kevés van. A megye csekély magyarsága főleg e vidéken tömörül: Eperjesen és Német-Sováron van belőle III—III°, Kis-Szebenben és Sóbányán II—II° erejű kisebbség. Az izraeliták németajkúaknak vallják magukat; nagyobb telepeik vannak Eperjesen, Olyson, Berzeviczén, Héthárson, Lemesen és Keczer-Peklenyen (II—II°).

Gácsországból érkezett rajaik számára a Tárca-völgy éppúgy terjeszkedő útvonal délnek, mint a Poprád s a Vág nyugat felé.

A tót elem itt nem oly erőteljes többé, milyen még évtizedek előtt volt; egykori olvasztó erejéből is sokat elvesztett, — tömör sorai ritkulnak, falvai észrevehetően sorvadnak. A 75 tót helység közül 43-nak a népszáma fogyott meg ötöd-, negyed- vagy harmadrészeig; Harcsár-Lucska elvesztette lakóinak közel felét: volt 515, maradt 270. Ehez képest a népes helyek mellett túlteng a sok apró falu; a méretek: 1 A., 2 b., 7 a., 22 β., 43 α. Vallásra itt a tútság 56 helységben r. kath., 8-ban g. kath., 11-ben — főleg az Ósva vidékén — ág. ev.

A tót nyelvhatárt Balázsvágás, Schönvíz, Olyso, Tarkő és Harcsár-Lucska faluk jelölik.

Túl a Tárca-vonalon két folyamvölgy huzódik el egymás mellett: a Székcső s a Tapoly vize. Amaz a Tárca mellékfolyója, melybe Eperjesnél ömlik, — emez Zemplénbe siet, hol az Ondóvával egyesül. Tekintsük meg a két völgy fajnépeit.

A Székcső-völgy és melléke (1 német, 33 tót, 2 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	Fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség ötven év óta	a fajtöbbség volt előtt
		többsége	kisebbsége		többségei	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>Sírközi járás</i>									
*Sebes-Kellemes	β	német	III ^o t.	m.	izr.	III ^o r.	g. a.	azóta lett	
Kellemes	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	g. a.	fogyott	tót
Sebes-Váralja	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	g. a.	fogyott	»
Felső-Sebes	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o g.	a. i.	nőtt	»
Alsó-Sebes	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	III ^o g. II ^o a.	i.	fogyott	»
Finta	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	a.	fogyott	»
<i>Tapolyai járás</i>									
*Kapi	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o i.	g. a.	fogyott	tót
Kökény	α	tót	—	—	g. kath.	I ^o r.	—	fogyott	orosz
Kőröső	α	tót	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Kapivágás	α	tót	I ^o e.	m. n.	r. kath.	V ^o a.	g. i.	azóta lett	
Láda	α	tót	I ^o e.	—	ág. ev.	III ^o r.	g. i.	fogyott	tót
Kapi-Németfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o a.	i. g.	fogyott	»
Fulyán	α	orosz	IV ^o t.	m.	g. kath.	II ^o r.	—	fogyott	orosz
Alsó-Ásgut	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o g.	a.	nőtt	tót
Felső-Ásgut	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o g.	a. i.	»	»
Komlós	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o a.	g. i.	fogyott	»
Cselfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o a.	g. i.	fogyott	»
Nádfő	α	tót	II ^o e.	n.	r. kath.	I ^o g.	—	nőtt	»
Prócs	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	»
*Töltszék	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	g. a.	nőtt	»
<i>Szécsői járás</i>									
Deméte	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	tót
Magyar-Raszlavicza	α	tót	II ^o e.	n. m.	r. kath.	II ^o a.	i. g.	fogyott	»
*Tót-Raszlavicza	β	tót	II ^o n.	—	r. kath.	II ^o i.	g. a.	nőtt	»
Buczló	α	tót	—	—	ág. ev.	II ^o r.	i. g.	»	»
Ábrahámfalu	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	V ^o a.	i.	fogyott	»
Vanyiskócz	α	tót	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o a.	g. i.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Ossiko	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	tót
Frieske	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Bartosfalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
*Hertnek	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	nőtt	»
Siba	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	»
Trocsán	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. IV ^o g.	i.	—	nőtt	»
Bérczalja	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	i. g.	—	fogyott	»
*Lófalu	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	i.	—	fogyott	»
Resso	α	orosz	I ^o t.	—	g. kath. I ^o r.	—	—	fogyott	orosz
Klyusso	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	g.	—	nőtt	tót

A Szécső-Tapoly-köz (11 tót helységgel):

<i>Tapolyi j.</i>									
Orsócz	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. III ^o r. II ^o g.	i.	—	fogyott	tót
Kohány	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. IV ^o a. III ^o g.	i.	—	nőtt	»
*Kapronecza	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	a. e. g.	—	fogyott	»
Varjufalu	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. II ^o a.	i. g.	—	fogyott	»
Lapos	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. V ^o a.	i. g.	—	fogyott	»
Pósfalu	α	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. III ^o a.	i. g.	—	fogyott	»
Bábafalu	α	tót	—	—	ág. ev. II ^o r.	g. i.	—	fogyott	»
*Komlós-Keresztes	α	tót	II ^o e.	n. m.	ág. ev. V ^o r.	a. g.	—	nőtt	»
Radvány	α	tót	I ^o e.	—	r. kath. IV ^o a. III ^o g.	i.	—	fogyott	»
Kapi-Pálvágás	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o a. II ^o g.	i.	—	fogyott	»
Keczer-Pálvágás	α	tót	II ^o n.	e.	r. kath. III ^o a. II ^o g.	i.	—	fogyott	»

A Tapoly völgy és környéke (40 tót, 16 orosz helységgel):

<i>Szécsői j.</i>									
Tapno	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	g.	—	fogyott	tót
*Sverzso	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. II ^o a.	i.	—	nőtt	»
Alsó-Tvarosze	β	orosz	I ^o n.	t.	g. kath. I ^o i.	r.	—	»	orosz
Felső-Tvarosze	α	orosz	I ^o t.	n.	g. kath. I ^o r.	i.	—	»	»
Aranypatak	β	tót	—	—	ág. ev. III ^o r.	g. i.	—	fogyott	tót
Rokito	α	tót	I ^o e.	m.	r. kath. IV ^o a.	i.	—	fogyott	»
*Bártfa	α	tót	III ^o n.	m. o.	r. kath. III ^o i. II ^o a.	g.	—	nőtt	»
Sárpatak	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. V ^o a.	i.	—	fogyott	»
Hoszszerűt	β	tót	I ^o n.	e. o.	r. kath. I ^o i.	g.	—	fogyott	»
Andrejova	α	orosz	I ^o e.	n.	g. kath. I ^o i.	—	—	fogyott	orosz
*Bártfa-Ujfalu	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o i.	g.	—	fogyott	tót
Belovezsa	β	orosz	I ^o n.	t.	g. kath. I ^o i.	r.	—	fogyott	orosz
Komarócz	α	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. I ^o i.	g.	—	fogyott	tót
Lukavicza	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev. II ^o g.	r. i.	—	nőtt	»
Felső-Volya	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev. III ^o r.	g. i.	—	fogyott	»
Alsó-Volya	α	tót	—	—	g. kath. IV ^o r. II ^o a.	i.	—	fogyott	»
<i>Tapolyi j.</i>									
Polyakócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o g.	i.	—	fogyott	tót
Dubina	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o g.	i.	—	fogyott	»
*Kurima	α	tót	IV ^o n.	e. m.	r. kath. IV ^o i.	g.	—	fogyott	»
Kozsán	α	orosz	II ^o t.	n.	g. kath. II ^o r.	i.	—	fogyott	orosz
Kucsán	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o g.	i. a.	—	fogyott	tót

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség ötven év óta	a fajtöbbség volt előtt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos		
Tapoly-Németfalu	α	tót	—	—	r. kath. II ^o a.	g. i.	<i>fogyott</i>	tót	
Hankócz	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev. III ^o r.	g. i.	<i>fogyott</i>	»	
Porubka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. V ^o a.	g. i.	<i>fogyott</i>	»	
Herpej	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o a.	g. i.	<i>fogyott</i>	»	
Stefuro	α	orosz	I ^o n.	e. t.	g. kath. I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	orosz	
Krucsó	α	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev. IV ^o r. II ^o g.	i.	<i>fogyott</i>	tót	
*Margonya	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. III ^o a.	g. i.	<i>fogyott</i>	»	
Laszczó	α	tót	—	—	r. kall. III ^o g.	a. i.	nőtt	»	
Szobos	α	orosz	I ^o t.	n. m.	g. kath. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	orosz	
Fiás	α	orosz	I ^o t.	n.	g. kath. I ^o i.	a. r.	<i>fogyott</i>	»	
Mátévágás	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Nyirjes	α	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. I ^o a.	g. i.	<i>fogyott</i>	tót	
Kálnás	α	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. III ^o a.	g. i.	<i>fogyott</i>	»	
Long	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	g.	<i>fogyott</i>	»	
*Girált	β	tót	II ^o n.	e. m.	r. kath. IV ^o a. II ^o i.	g.	nőtt	»	
Kobulnicza	α	orosz	I ^o t.	m.	g. kath. I ^o r.	—	telep volt azóta lett		
Micsák	α	tót	IV ^o o.	—	g. kath. IV ^o a. III ^o r.	—			
Tapoly-Lucska	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	a. g.	<i>fogyott</i>	»	
*Kükemező	α	tót	II ^o e.	n. m.	r. kath. IV ^o a. II ^o g.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Dukafalu	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. III ^o a.	g. i.	<i>fogyott</i>	»	
Zsálmány	α	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o g.	a.	<i>fogyott</i>	»	
Karácsonmező	α	tót	I ^o m	—	r. kath. III ^o a. II ^o i.	g.	<i>fogyott</i>	»	
Vaspataka	α	tót	I ^o e.	n.	ág. ev. III ^o r.	g. i.	nőtt	»	
Orosz-Volya	α	orosz	—	—	g. kath. —	—	} telepek voltak		
*Mátyáska	α	orosz	I ^o e.	t. n.	g. kath. I ^o r.	i.			
Györgyös	α	tót	I ^o n.	o. m. e.	g. kath. II ^o r.	i.			
Vavrincz	α	orosz	—	—	g. kath. —	—			
Proszács	α	orosz	II ^o e.	—	g. kath. I ^o r.	—			
Remenye	α	orosz	II ^o t.	n. e.	g. kath. I ^o r.	i.			
Vlacsá	α	orosz	V ^o t.	n.	g. kath. III ^o a. II ^o r.	i.	nőtt	tót	
Megyes	α	tót	—	—	ág. ev. IV ^o r. II ^o g.	i.	»	»	
*Hanuszfalu	α	tót	II ^o n.	e. m.	ág. ev. IV ^o r. III ^o i.	g.	<i>fogyott</i>	»	
Tapoly-Hermány	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. II ^o r.	g. i.	<i>fogyott</i>	»	
Tapoly-Bisztra	β	tót	I ^o e.	m. n.	r. kath. III ^o a. II ^o i.	g.	<i>fogyott</i>	»	
Pétervágás	α	tót	—	—	ág. ev. I ^o r.	i.	nőtt	»	

Mindkét völgynyílás a megye középtagján húzódik át, a Székcső észak-déli, a Tapoly észak-délkeleti irányban: köztük egy keskeny földszalag marad, amit mi Székcső-Tapoly-köznek nevezünk. A három térszakasz sűrűn be van építve, nagyrészt apró hegyi falukkal. A helységek száma 103; a fajnépesség túlnyomólag *tót*. Más népekből *oroszt* és *német-ajkú izraelitát* találhatunk, *magyart* csak szórványosan.

A gácsországi jövevény *zsidók* főleg az utolsó évtizedekben szaporodtak fel, s részint a dunajecz-poprádi vonal felől, részint a Latorcza-völgyön át Zemplémből költöztek ide. Legnépeseb telepeik a Tapoly körül: Kurima (IV°), Bártfa (III°), Girált, Karácsonymező, Tapoly, Bisztra, s a Székcső körül tót Raszlavicza (II—II°); de van Székcső völgy végén,

Eperjes tőszomszédságában egy *zsidó falu* is: *Sebes-Kellemes*, mely nemrég keletkezett, s lakóinak száma a 600 lelket már túlhaladja. Azelőtt Eperjeshez tartozó zsidó-negyed volt; mióta külön községgé szervezkedett, a megye néprajzi térképén *német ngelvszigetet* képvisel.

Orosz község a Székcső-völgyben 2, a Tapoly-völgyben 16 fekszik. Amazok fajnépe a sárosi Magura oroszságából költözött le ide, s a tótság közepett Resso és Polyán el van szigetelve, — emezek közül 14 falu a *Tapoly-völgy keleti oldalán*, a balparton épült, s népével az *Ondova-vidék orosz medenczéjéhez* tartozik, melyről alább lesz szó; csak 2 falu fekszik tőlük elkülönítve az északi völgy mellékén, a sárosi *Magura alatt*: Alsó- és F.-Tvarosze, — ezeket tót képződmények szakították külön. A Székcső-vonalon a tót faj ereje 2 orosz községet (Kőrösfőt és Kőkényt) teljesen *beolvasztott*, — ezek csupán keleti szertartású *vallásukat* tartották meg. Ellenben a Tapoly mentén, hol a nyelvhatár a két fajnép közt elvonul, az orosz faluk fenmaradtak, sőt egy tót faluban (Vlacsá) az orosz elem túlsúlyra jutott.

A tót nyelvhatárt a Tapoly mentén Sverzso, Aranypataka, Hosszúrét, Bártfa-Ujfalu, Komarócz, Polyakócz, Dubina, Kuesin, Porubka, Margonya, Laszczo, Nyirjes, Long, Girált, Tapoly-Lucska, Kobulnicza, Micsák, Gyöngyös, Megyes és Hanuszfalu, az orosz nyelvhatárt a Magura alatt Felső- és Alsó-Tvarosze, — a Tapoly mentén Andrejova, Belovezsa, Kocsán, Stefuro, Mátévágás, Fiás, Orosz-Volya, Kobulnicza, Mátyáska, Vavrincz, Vlacsá, Proszács és Remenye faluk jelölik.

E határon a közeljövőben korrekturek várhatók, a fajnépek változó erőviszonyai, főleg a tót kivándorlási mozgalom következtében: 84 tót, helység közül *61-nek népszáma fogyott*, míg a 18 orosz helység közül kilenczé nőtt (a telepekből lett orosz faluk mind nőttek). A tót helységek méretei: 1 a. (ez Bártfa városé); 2 a., 16 β., 65 α., — az orosz helységeké 1 β., 17 α.

Vallásra az orosz faluk népe r. kath., — a tót helységek a Székcső, s a Felső-Tapoly-völgyben r. katolikusok, — az Alsó-Tapoly vonalon többnyire protestánsok.

A Tapoly-Ondova-köz (3 tót, 3 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év ótaelőtt	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Tapolyi járás.									
Valykócz	α	orosz	I ^o t.	n.	g. kath. I ^a a.	i. r.	fogyott	orosz	
Sapinyecz	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»	
Kerekkrét	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. IV ^o g.	i.	fogyott	tót	
Radoma	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o g.	i.	nőtt	»	
*Sesavnyik	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	orosz	
Benedikócz	α	orosz	II ^o t.	n. e.	g. kath. II ^o r.	i.	fogyott	orosz	

A makoviczai hegység körül (4 tót, 8 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbségei		öten év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Tapolyi járás.									
*Sassova	α	tót	I ^o e.	m. n.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Lipova	α	tót	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Brezufka	α	orosz	V ^o t.	n. e.	g. kath.	V ^o r.	i.	fogyott	orosz
Hrabóc	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o g.	i. a.	fogyott	tót
Hazslin	β	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	»
Ortuló	α	orosz	I ^o e.	t. n.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Makoviczai járás.									
Mlinorocz	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Royno	β	orosz	III ^o e.	n. t.	g. kath.	III ^o r.	i.	nőtt	»
Hrabovcsik	α	orosz	I ^o n.	e. t.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Csernyina	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Kurimka	α	orosz	I ^o t.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Csarno	β	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»

A Kamenecz-völgy (4 tót, 2 orosz helységgel):

<i>Makoviczai járás.</i>									
*Zboro	b	tót	III ^o n.	m. e.	r. kath.	III ^o i.	g.	fogyott	tót
Sztebnik	α	tót	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Sztebnikhuta	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o i.	g.	nőtt	tót
Komlosa	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Bechero	β	orosz	I ^o t.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Regettő	α	tót	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz

Az Ondova-völgy (9 tót, 22 orosz helységgel):

<i>Makoviczai járás.</i>									
Ondavka	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Felső-Polyánka	α	orosz	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Váradka	α	orosz	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Alsó-Polyánka	α	orosz	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Jedlinka	α	orosz	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Smilno	β	tót	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o i.	g.	fogyott	tót
Hutka	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Niklova	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Felső-Miroso	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Czigla	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	»
Rosztoka	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Keckőcz	α	orosz	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Dubova	α	orosz	I ^o n.	e. t.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Alsó-Miroso	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Felső-Orlich	α	orosz	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Alsó-Orlich	α	tót	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Jurkó-Volya	α	tót	II ^o e.	n.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz
Felső-Jedlova	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Alsó-Jedlova	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Felső-Szvidnik	β	orosz	II ^o n.	m. t. e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Alsó-Szvidnik	α	orosz	II ^o e.	t. n. m.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	»
Rákőcz	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Mesztiszko	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	tót

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Mérgeska	α	orosz	—	—	g. kath.	—	—	fogyott	orosz
Viszlava	α	tót	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
*Szorocsin	α	tót	II ^o e. II ^o n.	—	r. bath.	IV ^o g. II ^o i.	—	fogyott	tót
Potoka	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Viskócz	α	tót	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	tót
Bányavölgy	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath.	V ^o g.	i.	fogyott	»
Kruzsinyecz	α	orosz	II ^o t.	n.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz
Tizsinyecz	α	tót	II ^o n.	—	r. kath.	II ^o g.	i.	fogyott	tót

Az ondovamelléki hegyekben (1 tót, 30 orosz helységgel):

Makoviczai járás.

Gavranyecz	α	orosz	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	orosz
Dolhonya	α	orosz	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Vapenyik	α	orosz	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Szvidnicska	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Belejocz	α	orosz	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Kruzslova	α	orosz	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Kapisso	α	tót	I ^o n.	e.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz
Felső-Piszana	α	orosz	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Alsó-Piszana	α	orosz	I ^o e.	n. m.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Dobroszlava	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
*Ladomér	β	orosz	IV ^o n.	e. m.	g. kath.	IV ^o i.	r.	fogyott	»
Vagrinyecz	α	orosz	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Semetkócz	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Olysavka	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Krajnó-Csarnó	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»
Krajnó-Polyana	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Hunkócz	α	orosz	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Korejócz	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Medvedzse	α	orosz	II ^o n.	l.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Krajnó-Porubka	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Sarbo	α	orosz	IV ^o n.	l.	g. kath.	IV ^o i.	r.	fogyott	»
F.-Komarnik	α	orosz	III ^o n.	—	g. kath.	III ^o i.	—	nőtt	orosz
Krajnó-Bisztra	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Alsó-Komarnik	α	orosz	III ^o n. II ^o e. t. m.	—	g. kath.	III ^o i. II ^o r.	—	nőtt	»
Prikra	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»
Bodruzsál	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Mirolya	α	orosz	II ^o n.	t.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Kozsukócz	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Szuha	α	orosz	I ^o t.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Psztrina	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Gribó	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»

Sáros megye északkeleti része felé fordulunk, hol az orosz elem tömegesebb, mint a Poprád vidéken, ennek szepesi és sárosi területét összevéve. Egy tagban fekszik itt 64 orosz falu, csak egy szakadt elszigetelten tót faluk közé, többi társaitól külön: a Felső-Ondova-völgyben

Kruzsinyecz. Ez az *Ondova-vidéki orosz medencze*, melyet a poprád-vidékitől a tótság néhány közbeeső képződménye zár el.

Látszik az orosz fajnép elhelyezkedésén, községeknek fekvésén, hogy északkeletről, a mai Gácsország ruthén részéből áramlott e vidékre, részint a Poprádvölgy nyílásán, részint az ondova-melléki Erdős-Kárpátokon át, a duklói szorosnál, letelepedve az ország határszéle mentén, hol a tótság helyet hagyott neki. Újabb száz évek alatt az orosz *dél-nyugat*, a tót *észak s kelet felé terjeszkedett*. Így bonyolódtak össze a két nép nyelvhatárai, s keletkeztek nyelvszigeteik. Az orosz szigetek nyugaton a Tapoly, Szécső és Tárca-völgycin át a Branyiszkoig, a Hernádig s a gölniczi havasokig terjednek. Az orosz medenczékbe hatolt tót nyulványok egy részét a Poprád mellékén s a sárosi Magurában látuk, a legtöbb nyulvány az Ondova-völgyig ér.

A Kamenicz-patak körül, mely az ország határán ered s Bártfánál a Tapolyba ömlik, négy faluban telepedett meg a Tapoly-vidéki tótság, föl az ország széleig terjeszkedve. *Ezek zárják el az Ondova-mellék orosz medenczéjét a poprádvidékitől* : ú. m. Regettő, Sztebnik, Sztebnik-Huta és Zboro. *Kettejük* (Sztebnik és Regettő) félszáz éve még *orosz falu volt*, s azóta tótosodott el. A sárosi orosz medencze addig egységes maradt, — *kettéválása napjainkban történt*. Így hatolt a tót elem két nyulvánnyal a Tapoly-völgyből a makoviczai hegyek orosz falvai közé: az egyik nyulvány áll Hrabócz és Hazslin, a másik Sassova és Lipova falukból. A két utóbbi félszáz éve még *orosz falu volt*, de ezek is *eltótosodtak*. Ez történt a Tapoly-Ondova-közben is, hol 3 tót falu ékelődik ma egyfelől Benedikócz, másfelől Sapinyecz és Valykócz orosz faluk közé, ú. m. Kerekkrét, Radoma és Scsavnyik; az utóbbinak egykori *orosz* fajnépe ma *tótajkúnak* vallja magát. E tót nyulványok a hegység keleti oldalán az Ondova-völgybe átérnek; ott fekszik: Zboro mögött Szmilno, Hazslin mögött Jurko-Volya és Alsó-Orlich, végre Radoma mögött Tizsinyecz, Bányavölgy, Viskócz és Viszlava, a négy utóbbi a sáros-zempléni határra dűl s a szomszéd megye tótságához kapcsolódik. Viszlava és Jurko-Volya szintén *eltótosodott orosz faluk*.

Így veszi körül az ondova-vidéki orosz medenczét délnyugatról a sárosi, délkeletről a zempléni tótság. Csak 3 tót falu maradt benn a medenczében *elszigetelve*: Mesztiszko, Szorocsin és Kapisso, mindhárom orosz eredetű, s nincs száz éve, hogy e térszakaszokon tóttá lett.

Ma a *nyelvhatár tót* részről: Regettő, Stebnik-Huta, Stebnik, Zboro, Gmilno, Hazslin, Hrabócz, Sassova, Lipova, Gcsavnyik, Bányavölgy, Viskócz és Viszlava, — *orosz* részről Ondovka, Komlosa, Bechero, Jedlinka, Csarno, Kurimka, Felső-Orlich, Felső-Jedlova, Felső-Szvidnik, Csernyina, Brezufka, Orluto, Rovno, Mlinovosz, Benedikócz, Rákócz, Potoka, Mér-geska és Olysavka falukon vonul át.

A nyelvterületi viszonyok a Tapoly s az Ondova közt a legkuszáltabbak. Látni fogjuk e kép folytatását a két víz alsó folyásánál, *zempléni földön* is, hol a tót faluk orosz, az orosz faluk tót községek közé éke-

lődnek, s a nyelvhatárt hol erre, hol arra hajlítják. Látszik, hogy *e határ most van átalakulóban* ott is, Sárosban is. Hullámozását itt a népek dekadens irányú mozgalmái okozzák: úgy a tót, mint a ruthén lakosság *tömegesen költözik*. Sáros északkeletén 20 tót falu közül 18-nak, 65 orosz falu közt 61-nek lélekszáma apadt ötven év óta. Az elnéptelenedés ijesztő mérveket ölt; elég, ha néhány példát idézünk:

község	lélekszáma		község	lélekszáma		község	lélekszáma	
	volt	maradt		volt	maradt		volt	maradt
Valykócz	317	161	Felső-Polyánka	708	211	Viszlava	342	167
Scsavnyik	318	157	Felső-Mirossó	1,160	780	Olysavka	560	232
Hazslin	1,003	815	Felső-Orlich	1,151	835	Kozsuhócz	175	86
Hrabovcsik	577	293	Mérgeska	260	123	Szuha	439	148

Ennek megfelelők a községmérétek: a tót faluké 1 b., 2 β ., 17 α ., — az orosz faluké 7 β , 58 α . Valószínű, hogy az új népszámlálás e vidéken még szomorúbb viszonyokat derít ki, mert a kivándorlás itt évről-évre nő.

Vallásra az oroszság g. kath., a tótság átlag r. kath. Az izraeliták, kik azonosak e vidék németajkú elemeivel, Gácsországból tömegesen áramlanak erre át; jelentékenyebb telepeik: Lodomér és Sarló (IV—IV°), Zboró, Felső- és Alsó-Komarnyik (III—III°), Felső- és Alsó-Orlich, Felső-Szvidnik, Prikra, Mirolja, Krajno-Csarno, Dolhonya, Gavranec, Medvedzse és Hunkócz (II—II°).

Foglaljuk össze, a miket Sáros megye fajnépeiről előadtunk.

A megyének van 3 városa (Eperjes, Bártfa és Kis-Szeben), a fajnépek többsége mindháromban tót; van 2 nagyközsége, mindkettő tót. A kisközségek 59 körbe kapcsolvák; 16 kör áll 2—5, 43 kör 6—10 faluból, — ott a fajtöbbség 14 körben tót, 2-ben orosz, itt 34-ben tót, 9-ben orosz. A nagyközségek csekély száma, s a nem módos kis faluk tömege a megye szegénységére vall.

A helységmérétek ilyenek:

Méretre		Fajtöbbségre			község
		tót	német	orosz	
legnagyobb	(A típus)	1	—	—	
nagyméretű	(A »)	1	—	—	
középméretű	(b »)	3	—	—	
»	(a »)	13	—	1	
kisméretű	(β »)	58	1	21	
»	(α »)	185	1	97	
együtt		261	2	119	

Az apró faluk túltengő száma a kivándorlási mozgalom pusztító erejéről fogalmat ad.

Tiszta tót köség van 14, tiszta orosz 11, tiszta német egy sincs. Súlytalan kisebbség (I^o) jut 214 tót, 61 orosz községre; amott első helyen

áll a spórák közt a német-ajkú elem 136, a magyar 40, az orosz 1, s egyéb nyelvű (lengyel, cigány) 37 faluban, itt a német-ajkú 42, a tót 11, s egyéb nyelvű 8 faluban.

A *súlyosabb* kisebbségek viszonyossága ilyen:

<i>A faj- többség</i>	<i>A fajkisebbség</i> IV—V _o					II—III _o				
	magyar	tót	német	orosz	egyéb ny.	magyar	tót	német	orosz	egyéb ny.
tót	—	*	1	3	—	2	*	19	2	7
német	—	—	*	—	—	—	2	*	—	—
orosz	—	4	2	*	—	—	10	14	*	3

} helységeiben

A *magyar* e megyében nem községalkotó nép, — magyar kisebbség is csak gyéren fordul elő. Távol esik ide a magyar nyelvterület; a mi sziget egykor volt, elenyészett. Ma az egész magyarság lélekszáma megszerzte alig 6—7 ezer, s ez szétszóródott. A *német* minoritások a *zsidóságtól* valók, mely elterjedés dolgában túltesz a sárosi orosz. *Izraelita* a többség 1, a sporadikus kisebbség 178, a súlyosabb kisebbség 36, — összesen 214 helységben; *orosz* a többség 119, a sporadikus kisebbség 1, a súlyosabb kisebbség 5, — összesen 125 helységben. Feltűnő, hogy az utolsó népszámlálás idején *tótok és oroszok* Sárosban, miként Szepesben, kerülni látszottak egymás községeit. Számottevő tót elem csak 16 orosz, orosz elem pedig csak 6 tót községben fordult elő, daczára közel szomszédságuknak. Ez az *averzio*, melynek jeleit szepesi területen is láttuk, főleg a ruthén elemben nyilvánul: mintha az *orosz faji öntudatosság most ébredne* benne ily módon, a mai idők hatása alatt s a tótság eddigi térfoglalásainak *viSSzahatása* gyanánt.

A *felekezeti* viszonyok a megyében a következők. *R. kath.* helység van 193: ú. m. 191 tót, 1 német s 1 orosz; *g. kath.* helység van 156: ú. m. 38 tót és 118 orosz; az *ág. ev.* helységek száma 32 s ez mind tót; *zsidó* helység van 1, s ez németajkú. Erős *r. kath. kisebbséget* találunk 28 *g. kath.*, ugyanennyi protestáns s 1 zsidó községben; jelentékeny *g. kath. kisebbséget* 37 *r. kath.* és 1 *ág. ev.* helységben; *ág. ev. minoritást* 44 *r. kath.* s 5 *g. kath.* helységben, — végre erős *zsidó minoritást* 19 *r. kath.* s 28 *g. kath.* helységben. Látszik, hogy az izraelita elem tömegesebb az orosz vallású, mint a *r. kath.* falukban, s hogy az *eltótosodott orosz helységek számát* nem meríti ki az a 38 tót falu, hol a *g. kath. hívek többségben* vannak, — hozzájuk sorozandó más 38 falu is, hol erős *kisebbségben* vannak.

A fajnépek nyelvterületei megyeszerte átalakulóban vannak. A *tót* nép 253 helységgel egy tagban fekszik, — de számos nyúlványa mélyen beleékelődik az orosz elem közé. Két falu a szepesi tótságból hajol át a poprádvidéki orosz medenczébe; 6 tót falu el van szigetelve. Az *orosz* elem 2 nagyobb, 1 kisebb medenczére s 10 nyelvszigetre szakadt: a poprádvidéki medenczében fekszik 24, az ondova-mellékiben 77, s a Maguráiban 8 ruthén helység. A *német-ajkúak* 2 nyelvszigetet alkotnak.

Milyen irányt vesz a tót-orosz nyelvhatár tovább keletnek, a Beszkidek alatt, — és hogyan illeszkedik délkeleten a magyar nyelvterület határaihoz: látni fogjuk a szomszéd Zemplén megyében.

Zemplén megye.

Északi részei az erdős Kárpátok főgerinczéből: a *Beszkidekből* hosszú *hegynyúlványok* ereszkednek délirányba, a megye *rónás* alvidéke felé, mely a *Tisza medencéjében* a szabolcsi nyírségig terjed. A leg-hosszabb nyúlvány Zemplén és Abauj határán, délnyugatnak vonul, s Tokajnál egy hatalmas hegykúpban végződik; ez az *eperjes—tokaji hegy-láncz*, körülötte a világhírű aszút termő *Hegyalja* terül el.

A Beszkidek völgynyílásain át a hegyi erek nagyrésze a *Laborez* vizébe foly össze. Ez főnn ered a magyar—gácsországi határszélen; átmetszi a magaslatokat, fölveszi északkeletről délnyugatnak futó ereket, köztük a *Jablunka* s a *Czirova-patakot*, — aztán kiérve a rónaságra, végig halad a zemplén—ungi határon, s előbb az *Ung* vizével, majd a *Latorczával* egyesül. Vele párhuzamosan foly át hegyek közt és rónán a Sárosban eredő *Ondova*, melybe Sztropkó felől az *Olyka*, Sáros felől a *Tapoly* vize ömlik: úgy egyesülnek a *Laborczzal*, majd a *Latorczával*, mely három megye folyóit magához kapcsolván, *Bodrog* nevet vesz föl, s Tokajnál a Tiszába torkol.

A Bodrog és Tisza közt egy sík félsziget fekszik: a *Bodroγκöz*. Tokaj alatt a Tisza egy kis eret bocsát ki magából: a Taktát, melyet alább csakhamar visszaszív; az így támadó Tisza-sziget neve: Takta-köz. Szemben e két közzel az abauji és borsodi vizek ereszkednek a Tisza-medenczébe: a Ronyva a Bodroggal, az Ond a Taktával, a Hernád a Sajóval itt egyesül, s valamennyit a nagy Tiszaág veszi fel.

E térszint 451 község népesíti be: 125 magyar, 228 tót, 95 orosz s 3 német község. Fekvésüket s nyelvterületi viszonyaikat térszakaszon-kint fogjuk megállapítani.

A Hernád-völgy (9 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
<i>Szerencsi járás</i>							
† <i>Megyaszzó</i>	b	magyar	—	ev. ref. III ^o r. i. g. a.		nőtt	magyar
{ Kis-Dobsza	β	magyar	—	ev. ref. II ^o r. i. g.		»	»
{ Sóstófalva	α	magyar	—	ev. ref. III ^o r. i. a. g.		<i>fogyott</i>	»
{ *Csanálos	a	magyar	—	ev. ref. II ^o a. r. i. g.		nőtt	»
† <i>Gesztely</i>	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r. i. g. a.		»	»
† <i>Hernád-Németi</i>	b	magyar	—	ev. ref. V ^o r. i. g.		»	»
{ Hernád-Kak	β	magyar	I ^o t.	ev. ref. V ^o r. g. i. a.		»	»
{ Berzék	β	magyar	I ^o t.	r. kath. III ^o e. g. i.		»	»
{ †Sajó-Hidvég	β	magyar	—	ev. ref. I ^o r. i. g.		<i>fogyott</i>	»

A Sajó-völgy (3 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei				
								legsú- lyosb	egyéb szórványos
ötven év									
Szerencsi járás.						óta	előtt		
{	Köröm	β	magyar	—	—	r. kath. II ^o g.	e. i.	nőtt	magyar
	*Girincs	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	i. e.	»	»
	Kis-Csécs	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o g.	e. i.	fogyott	»

Az Ond-völgy (6 magyar, 1 német helységgel):

<i>Szerencsi járás.</i>							
{ Felső-Golop	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i.	nőtt magyar
{ Rátka	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	a.	» német
{ *Ond	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i. g. a.		fogyott magyar
{ *Monok	b	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	i. g. a.	nőtt »
{ *Szerencs	d	magyar	II ^o e.	t. n.	r. kath. III ^o e. II ^o i. g. a.		» »
{ Lengyel-Bénye	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e. III ^o g.	i.	» »
{ *Bekecs	a	magyar	I ^o n.	t.	r. kath. III ^o g. II ^o e.	i.	» »

A Bodrog-völgy (28 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Bodrogközi járás.</i>							
{ Kis-Géres	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	nőtt magyar
{ *Szentés	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	» »
{ Kis-Ujlak	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i. g.		fogyott »
{ Bodrog-Vécs	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g.	r. i.	nőtt »
{ Szomotor	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g. II ^o r.	i.	» »
{ Bodrog-Szerdahely	a	magyar	I ^o t.	n.	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.	» »
{ Bodrog-Szőg	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r. III ^o g.	i.	fogyott »
{ Felső-Bereczki	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g. II ^o r.	i.	fogyott »
{ *Alsó-Bereczki	β	magyar	I ^o o.	t.	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i.	nőtt »
{ Vajdácska	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g. II ^o r.	i.	» »
{ Luka	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.	» »
<i>S.-a.-ujhelyi j.</i>							
{ Csarnahó	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o g.	r. i.	nőtt magyar
{ Zemplén	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o g. II ^o i.	r.	fogyott »
{ Nagy-Bári	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r.	nőtt »
{ Kis-Bári	α	magyar	I ^o t.	n. e.	ev. ref. II ^o g.	r. i.	fogyott »
{ *Ladmócz	β	magyar	II ^o n.	t.	ev. ref. II ^o i.	r. g.	nőtt »
{ Szöllőske	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o g.	r. i.	maradt »
{ *Sárospatak	α	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref. IV ^o r. II ^o g.	i.	nőtt »
{ Végardó	β	tót	III ^o m.	n.	g. kath. III ^o r.	e. i.	» orosz
{ Józseffalva	α	magyar	II ^o n.	t.	r. kath. II ^o g.	e. i.	» magyar
{ *Petroho	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	g. i.	fogyott »
(Bodrog-Halász)							
<i>Tokaji járás.</i>							
{ *Bodrog-Olaszi	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o g.	r. i.	nőtt magyar
{ Bodrog-Zsadány	β	magyar	—	—	g. kath. III ^o e.	r. i.	fogyott »
{ Bodrog-Sára	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	fogyott »
{ *Vámos-Ujfalu	β	r. kath.	—	—	ev. ref. III ^o e. II ^o g.	i.	fogyott »
{ *Olasz-Liszku	b	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o e. II ^o i.	g.	fogyott »
{ Szegilong	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	g. i.	azóta lett
{ *Bodrog-Kisfalud	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o g. II ^o e.	i.	nőtt magyar
{ *B.-Keresztur	a	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. III ^o i. II ^o e.	g.	fogyott »

A Karcsa-ér melléke (16 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	öten év	
		legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Bodrogközi j.</i>							
* Király-Helmecz	b	magyar	I ^o n. t.	ev. ref. IV ^o r. III ^o i. II ^o g.	—	nőtt	magyar
*Perbenyik	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o g. III ^o r.	i.	»	»
Dámócz	β	magyar	—	<i>g. kath.</i> III ^o r.	i. e.	»	»
Lácza	a	magyar	I ^o n.	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»
Cséke	α	magyar	I ^o o.	<i>g. kath.</i> III ^o e.	i. r.	»	»
Ricse	a	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i. g.	»	»
Paczin	a	magyar	I ^o n. t.	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	ii	»	»
Karcsa	a	magyar	I ^o t.	ev. ref. III ^o r.	g. i.	»	»
Karos	β	magyar	I ^o t.	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»
Kis-Kövesd	β	magyar	I ^o n.	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	»
*Nagy-Kövesd	a	magyar	I ^o n.	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i.	»	»
Őrös	β	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»
Kis-Roszvány	α	magyar	—	ev. ref. IV ^o r. II ^o g.	i.	»	»
Nagy-Roszvány	β	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»
Semjén	α	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	»	»
*Nagy-Géres	β	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g. k.	<i>fogyott</i>	»

A Latorcza-völgy (16 magyar helységgel):

<i>Bodrogközi j.</i>							
Ág-Csernyő	β	magyar	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	g.	nőtt	magyar
*Bély	β	magyar	I ^o t.	<i>g. kath.</i> III ^o r.	e. i.	»	»
Kis-Dobra	α	magyar	I ^o t.	<i>g. kath.</i> II ^o r.	i. e.	»	»
Bacska	β	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»
Battyán	a	magyar	I ^o t.	r. kath. III ^o g. II ^o e.	i.	»	»
Kaponya	α	magyar	—	r. kath. III ^o e. II ^o g.	—	<i>fogyott</i>	»
*Lelesz	a	magyar	—	r. kath. II ^o g.	e. i.	nőtt	»
Lelesz-Polyán	β	magyar	—	<i>g. kath.</i> IV ^o e. II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Szolnocska	α	magyar	I ^o e. n.	r. kath. III ^o e. II ^o g.	i.	<i>fogyott</i>	»
Boly	β	magyar	—	<i>g. kath.</i> III ^o r.	e. i.	nőtt	»
Véke	β	magyar	I ^o t.	r. kath. II ^o g.	e. i.	<i>fogyott</i>	»
Szinyér	α	magyar	—	r. kath. III ^o g.	e. i.	<i>fogyott</i>	»
*Zétény	β	magyar	I ^o n. t.	r. kath. III ^o g.	e. i.	nőtt	»
*Rad	α	magyar	I ^o t.	r. kath. II ^o i.	g. e.	<i>fogyott</i>	»
Szt-Márta	α	magyar	—	r. kath. III ^o g. II ^o i.	e.	nőtt	»
Pálfölde	α	magyar	—	ev. ref. III ^o r. i.	g.	»	»

A Tisza-völgy (10 magyar helységgel):

<i>Szerencsi járás.</i>							
* Sajó-Kesznyétena		magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	<i>fogyott</i>	magyar
* Tisza-Lucz	b	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i. g. a.	nőtt	»
<i>Tokaji járás</i>							
* Tokaj	d	magyar	I ^o t. n.	<i>r. kath.</i> III ^o e. II ^o i.	g. a.	nőtt	magyar
<i>Bodrogközi j.</i>							
Karád	b	magyar	I ^o t. n.	ev. ref. II ^o r.	g. i.	nőtt	magyar
Nagy-Czigánd	a	magyar	I ^o n.	ev. ref. I ^o i.	g. r.	»	»
*Kis-Czigánd	a	magyar	I ^o n.	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsű- lyosb		egyéb szórványos	legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta
Leányvár	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o g.	r. i.	nőtt	magyar
*Agárd	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o g. II ^o r.	i.	»	»
Nagy-Tárkány	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. III ^o g. II ^o e.	i.	»	»
Kis-Tárkány	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r. II ^o i.	g.	»	»

A Takta-mellék (3 magyar helységgel):

<i>Szerencsi járás.</i>								
*Mező-Zombor	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o g. II ^o e.	i.	nőtt	magyar
*Takta-Szada	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i. g.	»	»
*Takta-Harkány	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g.	»	»

A zempléni *magyarság* tömege a Tisza-medencze *róna-földjén* telepedett meg. A Latorcától a Sajóig érő terület az egész Bodrogtózt átfogja. Kilencz folyónak van itt, a Tisza zempléni szakaszába nyíló torkolatja, — a tizedik a Bodrog-közből fakad ki s ömlik a Tiszába: a Karcsa-ér. E térszínre 91 *magyar*, 1 *német* és 1 *tót* helység épült.

A *magyar* helységek átlag nagyok, népesek, s a lakosság részint az alföldi magyar, részint a felföldi palócz típushoz sok vonásban hasonlít. A nagyközségek száma 15, s ezek nagyobb fele a Tisza és Bodrog mellett épült. A helység-méretek: 1 a (Sárospatak), 2 d. (Szerencs és Tokaj), 7 b., 26 a., 31 β., 24 α. A népesség a helységek kétharmadában nőtt, harmadában fogyott. *Tiszta magyar* helység van 50. Más népekből csak szórványos tót, kevés német és cigány elem mutatkozik; József-falván és Ladmóczon a németiség, Szerencsen a cigányság II—II° erejű. A ladmóczi németek a Bodrog-völgyben német-ajku izraeliták; egyebütt e vidék *zsidósága teljesen megmagyarosodott*.

Az egyetlen *német* sziget, mely e rónán található: Rátka, az Ond-völgyben, Szerencs mellett fekszik, közel az abauji határhoz; fajnépe, mint a hegyaljai német szigeteké, Kassa vidékéről való lehet, s már magyarosodik (a magyar-ajkúak számereje II°). Van 1 *tót* sziget is a Bodrog-völgyben, Sárospatak mellett: Végardó; ez félszáz év előtt orosz falu volt, felekezeti többsége ma is g. kath., — azóta tóttá lett a *magyarság közepett*. Láttunk erre példákat Abaujban, s okát abban láttuk, hogy az ily falukba a *hegyek közt eltótosodott oroszok* költözködnek; ott Sáros, itt Zemplén északi részeiről. Valószínűleg ez az eset forog fenn *Végardón* is, hol az oroszoknak csak egy része olvadt be a magyarságba (III°). De a környéken számos falura mutathatunk, hol az egykori orosz fajnépesség, mely máig orosz rítus szerint imádkozik, egy szálíg magyarrá lett: ilyen Bodrog-Szerdahely és Dámócz a Bodrog-közben, Bély, Boly, Kis-Dobra és Lelesz-Polyán a Latorcza-völgyben; még nagyobb az oly magyar faluk száma, hol a g. kath. felekezet erős kisebbséget képez (33). A lakosságból ez a hányad valószínűleg szintén orosz volt egykor. Az északkeletről

délfelé terjeszkedett ruthenséget — mint e példák mutatják — a magyar alföld nagyrészt asszimilálta.

A fajmagyarok *hitélete* 20 faluban, főleg az ungi s az abauji határ felé *r. kath.*, — egyebütt 70 helységben *ev. ref.; izraelita* van minden faluban, — legnagyobb aránynyal Bodrog-Kercszturon s Király-Helmeczen (III—III°) Tokajon, Szerencsen, Ondon, Zemplénben, Ladmócson, Kis-Ujlakon, Kis-Tárkányon, Kis-Czigándon, Kis-Kövesden, Pálföldén, Szent-Márián, Radon s Ág-Csernyőn (II—II°).

Forduljunk a megye Délvidékétől a nyugoti tájakhoz: a tokaji s a gálszécsi *Hegyalja*, az Abaujból érkező *Ronyva*, s a Sárosból érkező *Tapoly* völgye felé. Amazt a Bodrogba torkolásig, emezt csak addig követhetjük, a míg közel nem ér az Ondovához, melylyel Garamnál egyesül.

A Tokaji Hegyalja (7 magyar, 2 német, 1 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység-mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
		óta		előtt					
Szerencsi járás.									
*Mád	c	magyar	—	—	r. kath. III ^o i.	e. a. g.	fogyott	magyar	
*Tálya	c	magyar	I ^o t.	e.	r. kath. II ^o e.	i. a.	fogyott	»	
Tokaji járás.									
*Tarczal	c	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r. II ^o i.	g.	nőtt	magyar	
*Erdő-Bénye	b	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o e. II ^o i.	g. a.	fogyott	»	
*Tolcsva	b	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. IV ^o i. II ^o e.	g. a.	fogyott	»	
*Erdő-Horváti	a	magyar	I ^o h.	—	ev. ref. IV ^o r. III ^o g.	i.	fogyott	»	
{ Komlóska	β	oros	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	oros	
{ Regéczi 3 huta	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	g.	azóta lett		
S.-a.-ujhelyi jár.									
*Trauczonfalva	β	német	I ^o m.	t.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	német	
{ Makkos-Hotyka	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i.	fogyott	magyar	
{ Károlyfalva	α	német	II ^o m.	t.	r. kath. I ^o g.	e. i.	fogyott	német	

A Ronyva-völgy (15 magyar, 13 tót helységgel):

<i>S.-a.-ujhelyi jár.</i>									
*S.-Alja-Ujhely	A	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath. IV ^o i. II ^o g.	e. a.		nőtt	magyar
Borsi	β	magyar	I ^o t.	—	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.		<i>fogyott</i>	»
Rudabányácska	β	tót	I ^o m.	—	g. kath. II ^o r.	i.		nőtt	oros
Hosszúláz	α	magyar	II ^o t.	—	r. kath. III ^o e. II ^o g.	i.		»	német
Kis-Toronya	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. IV ^o g. II ^o r.	i.		»	magyar
Nagy-Toronya	β	magyar	—	—	g. kath. III ^o e.	r. i.		<i>fogyott</i>	»
Csörgő	β	tót	IV ^o m.	—	g. kath. III ^o r.	i. e.		nőtt	tót
Széphalom	α	tót	IV ^o m.	—	r. kath. IV ^o g. II ^o i.	e.		»	magyar
*Mikóháza	β	magyar	III ^o t.	—	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.		»	tót
Alsó-Regmecz	α	tót	I ^o m.	n.	g. kath. III ^o r.	i.		»	magyar
Felső-Regmecz	α	magyar	II ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.		»	»
Vitány	α	magyar	—	—	r. kath. IV ^o g.	e. i.		nőtt	tót
Vily	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i.		<i>fogyott</i>	magyar
Mátyásháza	α	magyar	I ^o t.	—	g. kath. IV ^o r.	e. i.		<i>fogyott</i>	oros

A járás és helysége neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Legenye	α	magyar I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.	fogyott	magyar
Mihályi	β	magyar II ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r. III ^o g. II ^o i.	a.	fogyott	»
Kis-Kázmér	α	tót IV ^o m.	n.	g. kath. III ^o r. II ^o e.	a. i.	fogyott	orosz
*Nagy-Kázmér	β	tót III ^o m.	—	r. kath. IV ^o g.	e. a. i.	fogyott	tót
Biste	α	magyar II ^o t.	n.	ev. ref. IV ^o g. III ^o r.	i.	fogyott	magyar
Kolbásza	β	magyar V ^o t.	—	g. kath. III ^o e. II ^o r.	i.	nőtt	»
Lasztócz	β	magyar III ^o t.	—	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.	»	»

Gálszécsi járás.

Kelecsény	α	tót I ^o m.	—	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.	fogyott	orosz
Upor	α	tót II ^o m.	n.	g. kath. II ^o r.	e. i. a.	fogyott	orosz
Isztáncz	α	tót I ^o m.	—	g. kath. II ^o r.	i. e.	fogyott	orosz
*Magyar-Izsép	α	tót II ^o m.	n.	g. kath. IV ^o r.	e. i.	fogyott	magyar
Cselej	β	tót II ^o n.	m.	g. kath. IV ^o r.	i. e.	nőtt	orosz
Kozma	β	tót III ^o m.	n.	r. kath. V ^o g.	i. a. e.	»	orosz
Szilvás-Ujfalu	β	tót I ^o m.	—	r. kath. IV ^o g.	e. i.	»	tót

A gálszécsi Hegyalja (11 tót, 1 orosz helységgel):

Gálszécsi járás.

Egres	α	tót II ^o m.	n. e.	r. kath. III ^o e.	g. i. a.	nőtt	tót
Pelejte	β	tót II ^o m.	n.	r. kath. V ^o g.	i. e. a.	»	»
Kis-Ruszká	α	tót III ^o m.	n.	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.	fogyott	orosz
Szécs-Keresztúra	α	tót I ^o m.	n.	r. kath. V ^o g.	i.	nőtt	orosz
*Nagy-Azar	β	tót II ^o m.	n. e.	r. kath. III ^o g. II ^o e.	i.	fogyott	tót
Kis-Azar	β	tót I ^o m.	n.	r. kath. V ^o g.	e. i.	fogyott	orosz
Kohány	β	tót III ^o m.	—	g. kath. III ^o r.	a. i. e.	nőtt	orosz
Zebegnyő	β	tót I ^o m.	n. e.	g. kath. II ^o r.	i.	»	orosz
*Gálszécs	c	tót III ^o n. II ^o m.	c.	r. kath. III ^o g.	i. e. a.	»	orosz
Tarnóka	α	tót I ^o n.	m.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Dargó	α	tót I ^o n.	—	g. kath. III ^o r.	e. i.	nőtt	orosz
Baeskó	β	orosz III ^o t.	n. m. e.	g. kath. IV ^o r.	i.	fogyott	orosz

A Tapoly-völgy (23 tót helységgel):

Gálszécsi járás.

Kerpelye	α	tót I ^o n.	e.	g. kath. V ^o r.	i.	fogyott	orosz
Szlankócz	α	tót I ^o m.	—	g. kath. IV ^o r.	—	nőtt	orosz
*Visnyó	α	tót I ^o n.	m.	r. kath. I ^o g.	a. i. e.	»	tót
Parno	α	tót I ^o m.	n.	r. kath. II ^o g.	i. e.	»	»
Bosnyicza	α	tót I ^o m.	n.	r. kath. III ^o a. II ^o g.	i. e.	fogyott	»
Szécs-Polyánka	α	tót I ^o m.	n.	r. kath. IV ^o g.	i.	nőtt	»
Czábócz	α	tót V ^o o.	—	g. kath. II ^o i.	r. a.	fogyott	orosz

Varannói járás.

Szacsur	α	tót I ^o n.	m. e.	g. kath. V ^o r.	i. a.	fogyott	tót
Dávidvágás	β	tót I ^o n.	m. e.	g. kath. I ^o r.	i.	nőtt	orosz
Bánszka	β	tót I ^o n.	m.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Kő-Poruba	α	tót I ^o n.	e. m.	g. kath. V ^o r.	i. a.	fogyott	orosz
Vehécz	β	tót II ^o e.	m. n.	r. kath. III ^o g.	i.	nőtt	tót
*Varanno-Csemerje	α	tót II ^o m.	e. n.	r. kath. V ^o g.	i. a.	»	»
Juszkó-Volya	α	tót I ^o n.	m.	g. kath. III ^o r.	i.	fogyott	orosz

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		öten év	
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Zámutó	β	tót	I ^o n.	e. m.	g. kath. IV ^o r. II ^o a.	i.		nőtt	tót
Csáklyó	β	tót	I ^o n.	e. m.	ág. ev. IV ^o r.	g. i.		»	»
Rudlyó	α	tót	I ^o n.	e.o.m.	g. kath. II ^o r.	i. a.		fogyott	orosz
*Sókut	β	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. IV ^o a. III ^o g. II ^o i.	—		nőtt	tót
Agyagos	β	tót	I ^o n.	—	g. kath. IV ^o r. III ^o a.	i.		«	»
Aranyos-patak	α	tót	—	—	g. kath. IV ^o a.	r.		fogyott	orosz
Fekete-patak	α	tót	I ^o n.	e.	ág. ev. II ^o r.	g. i.		fogyott	tót
*Varannó	a	tót	IV ^o m. II ^o n.	—	r. kath. III ^o i. II ^o g. a.e.			nőtt	»
Magyar-Krucsó	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o g.	i. a.		fogyott	»
Komarócz	α	tót	I ^o n.	e.	g. kath. IV ^o r. II ^o a.	i.		nőtt	»
Csicsóka	α	tót	I ^o m.	n	g. kath. III ^o r.	i.		fogyott	orosz
Tót-Jesztreh	α	tót	II ^o n.	e.	g. kath. III ^o r. II ^o i.	a.		nőtt	tót
Mernyik	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. III ^o g.	r. i.		fogyott	»
Tapoly-Izsép	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. III ^o r. II ^o g.	i.		nőtt	»
Mogyoróska	α	tót	II ^o e.	n. m.	r. kath. II ^o g.	a.i.e.		»	»

Az eperjes—tokaji hegyek zempléni lejtőin 22 magyar, 54 tót, 3 német, 1 orosz helységet találunk. Legkevertebb a nép a tokaji Hegyalján: a magyarokon kívül német, tót, orosz telepedett ott meg: a világhírű szőlőknek nagy volt a vonzó erejük. Valaha e tájon egy községalkja horvát is élt: Erdő-Horvátin, ma csak egy kis raj (I^o) maradt belőle.

A magyar helységek az egész hegyvidéken elég népesekek. Méreteik: 1 A. (Sátoralkja-Ujhely), 3 c., 2 b., 1 a., 8 β., 7 α: közülük 6 nagyközség, — a megyei székhely: S.-A.-Ujhely is az. De a tiszta magyar helységek száma csak 3. Tót rajok mutatkoznak a legtöbb községben, itt-ott tetemes erővel: Mihályin, Bistén, Felső-Regmeczen, Hosszúházon II—II°, Mikóházán III° a tót kisebbség. Látszik, hogy közel már ide a tót nyelvhatár. Erre vall a 7 tót sziget is, a mik 2 német, s 1 orosz szigettel e 22 magyar helység közé ékeltek magukat. Egy részük talán megmagyarosodik: a tót Széchalmon, Kis-Kázméron és Csörgőn IV—IV°, Nagy-Kázméron III°, a német Károlyfalván II° a magyarság; a nagyobb rész azonban távol van attól, hogy beolvadjon: a német Tranczonfalván, az orosz Komlóskán a tót Rudabányácskán, Alsó-Regmeczen, s a regéczi 3 hutában nincs 10% a lakosságból, mely anyanyelvének vallaná a magyart.

A magyar nyelpterület a Ronyva-völgyben Kolbásza és Lasztócz községeknél véget ér, s e határközségekben már tetemes (III és V^o-nyi) tót kisebbségek lépnek föl; míg a tót nyelvhatár mentén Kelecsényben és Isztánczon csak I—I^o, Uporon II°, Kozmán III° a magyar kisebbség. Benn a tótság mélyén: a gálszécsi Hegyalján s a Tapoly-völgyben van itt-ott néhány nagyobb magyar telep: ilyen a varannói (IV°), a kis-ruszkai és kohányi (III—III°), a gálszécsi, nagy-azari, csemerjei (II—II°). Láttunk a két fajnép tömegei közt hasonló hullámozást a tokaji hegyláncz tulsó oldalán, Abaujban is. A különbség az, hogy ott a tót nyelpterületen vérbeli tótok laknak, míg itt a mai tótság legnagyobb részt eltótosított orosz.

Fényes statisztikája e vidéken 22 tót, és 28 orosz falut talált. Emekből máig 2 maradt fenn, 26 falu tóttá lett, — csak g. kath. vallásukat tartották meg, de Gálszécsen és Kozmán azzal is kisebbségben maradtak. Fél száz éve Széphalom (a Kazinczy Széphalma!) magyar község volt, a tótság azóta hódította el, miként régebben Magyar-Krucsót és Magyar-Izsépet. Látszik, hogy a tót elem keleten épp oly erővel terjeszkedett a Tiszavonal, mint nyugaton a Felső-Duna vonala felé, s nyomásával a ruthénséget megrendítette. Fenn a megye északi részén, s a szomszéd Ungban még több példát fogunk erről látni. Ott a tót elem az Ung vizéig nyomult.

Ez a nyomás napjainkban ellankadt: e vidékről költözik a faluk népe, s a laknsság fogy: tót is, magyar is, mióta a szőlőrovar elpusztította a Hegyalját. A hanyatlás főleg a tót helységek méretein vehető észre: 1 c., 7 a., 19 β., 27 α., s a hervadó tót faluk számán (21). A magyar helységek néhányja ugyan szépen fejlődik, de fele szintén hervad. A népmozgalomnak bizonynyal lesz befolyása a nyelvhatárookra. Hogy milyen eredménnyel, — az új népszámlálás adataiból fogjuk megtudni.

Tekintsünk végig az Ondova-vonalon, mely a megyét egész hosszában átmetszi.

A Ronyva—Ondova-köz (4 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajttöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
S.-a.-ujhelyi j.									
{	Kásó	α	tót	I ^o e.	m. e.	g. kath. III ^o r.	i.	fogyott	orosz
	Kiszte	α	tót	II ^o m.	—	g. kath. III ^o e. II ^o r.	i.	nőtt	orosz
	Gercsely	α	tót	IV ^o m.	n.	g. kath. III ^o r. II ^o i.	e.	fogyott	magyar
{	*Velejte	β	tót	IV m.	n.	g. kath. V ^o r.	i. e.	nőtt	tót

Az Ondova-völgy és melléke (4 magyar, 52 tót, 15 orosz helységgel):

<i>S.-a.-ujhelyi j.</i>											
*Bodzás-Ujlak	a	magyar	IV ^o t.	—	g. kath. II ^o e.	r. i.		telep volt			
Barancs	α	tót	V ^o m.	n.	r. kath. IV ^o g.	i. e.		fogyott	orosz		
Garany	β	magyar	IV ^o t.	n.	r. kath. IV ^o e. II ^o g.	i.		fogyott	magyar		
<i>Gálszécsi járás</i>											
Kazu	α	magyar	V ^o t.	n.	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.		fogyott	magyar		
Hardicsa	a	magyar	IV ^o t.	n.	cv. ref. IV ^o g.	r. i.		fogyott	»		
*Tőke-Terebes	d	tót	I ^o m.	n.	g. kath. IV ^o r.	i. e.		nőtt	orosz		
Nagy-Ruszká	β	tót	I ^o n.	m.	g. kath. I ^o r.	i.		»	orosz		
Miglész	α	tót	I ^o m.	e.	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i. a.		fogyott	orosz		
*Vécse	a	tót	I ^o m.	n.	g. kath. IV ^o r. II ^o e.	a. i.		nőtt	orosz		
Gerenda	α	tót	I ^o n.	m.	g. kath. IV ^o r.	e. i.		fogyott	orosz		
Hoór	β	tót	I ^o m.	e.	r. kath. III ^o e. II ^o g.	a. i.		nőtt	tót		
Tussa-Ujfalu	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. IV ^o e. II ^o g.	a. i.		fogyott	»		
Tussa	β	tót	I ^o n.	—	ev. ref. V ^o r.	g. a. i.		nőtt	»		
Techna	β	tót	I ^o m.	—	g. kath. IV ^o r.	i.		»	orosz		

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt!		
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt	
				legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos			
Nagy-mihály j.											
Kácsánd	α	tót	I ^o n.	e. m.	g. kath. IV ^o r. III ^o e.	i.	fogyott	tót			
Falkus	β	tót	I ^o n.	m.	g. kath. II ^o r.	i. e. a.	nőtt	orosz			
Berettő	β	tót	I ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o e. II ^o r.	g. i.	nőtt	tót			
Lask	α	tót	I ^o m.	—	g. kath. III ^o r.	a. e. i.	fogyott	orosz			
Lazony	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. IV ^o g. III ^o e.	i. a.	nőtt	tót			
*Bánócz	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. III ^o e. II ^o g.	i. a.	fogyott	»			
Vásárhely	α	tót	I ^o m.	n. e.	ev. ref. III ^o r.	g. i. a.	nőtt	»			
Varannói járás.											
Kelcs-Hosszúmező	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. III ^o g.	i.	nőtt	tót			
Possa	α	tót	I ^o n.	m.	g. kath. III ^o r.	i.	fogyott	orosz			
*Alsó-Hrabócz	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. IV ^o g.	i. a. e.	nőtt	tót			
Kucsin	α	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o g.	a.	»	»			
Henczócz	β	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	g. i.	»	»			
Kladzán	α	tót	I ^o n.	—	ág. ev. II ^o r.	g. i.	»	»			
Varannó-Hosszúmező	α	tót	I ^o n.	m.	ág. ev. IV ^o r. II ^o g.	i.	fogyott	»			
Majoróska	α	tót	II ^o m.	n. e.	r. kath. IV ^o g.	a. i. e.	fogyott	»			
Szedlicske	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. IV ^o g.	i.	fogyott	»			
Tavarna-Polyanka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o g.	a. i.	fogyott	orosz			
*Tavarna	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. II ^o g.	a. i.	nőtt	tót			
Matyasócz	α	tót	I ^o e.	m.	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	»			
Orosz-Kázmér	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	orosz			
Benkócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	tót			
Stefanócz	α	orosz	IV ^o t.	n. m.	g. kath. III ^o r.	i.	fogyott	orosz			
Tót-Kajna	α	tót	II ^o n.	e.	r. kath. II ^o g.	i.	fogyott	»			
Zsalobina	β	tót	I ^o e.	m. u.	r. kath. I ^o g.	i.	nőtt	»			
Jeszenócz	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. II ^o g.	i.	»	»			
Kis-Domása	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. IV ^o g.	i.	fogyott	»			
Krakócz	α	tót	II ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	g. i.	fogyott	»			
Mihalkó	α	tót	I ^o m.	o. n.	ág. ev. III ^o r. II ^o g.	i.	fogyott	»			
Petkócz	α	orosz	III ^o t.	n.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	orosz			
*Nagy-Dobra	β	tót	II ^o n.	m. e.	r. kath. II ^o i.	g.	fogyott	tót			
Trepecz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o g.	i.	nőtt	»			
Sztropkói járás.											
Giglócz	α	tót	II ^o m.	o.	r. kath. III ^o i.	g.	fogyott	tót			
Nagy-Domása	α	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. I ^o i.	g.	nőtt	»			
Holcsikócz	α	tót	II ^o o.	n.	r. kath. II ^o g.	i.	fogyott	»			
*Kelce	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. II ^o g.	i.	fogyott	»			
Petőfalva	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. IV ^o r.	i.	nőtt	»			
Valkó	α	orosz	I ^o t.	m.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	orosz			
Orosz-Hrabócz	α	orosz	III ^o t.	n.	g. kath. III ^o r.	i.	nőtt	»			
Orosz-Tokaj	α	tót	II ^o h.	n.	g. kath. V ^o r.	i.	fogyott	orosz			
Zemplény-Turány	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. III ^o g.	i.	fogyott	tót			
Mrázócz	α	orosz	II ^o n.	t.	g. kath. II ^o i.	r.	fogyott	orosz			
Minyócz	α	orosz	I ^o t.	e. n. m.	g. kath. II ^o r.	i.	fogyott	orosz			
Bodzás	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	orosz			
Lomna	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	orosz			
Detrik	α	orosz	I ^o m.	t.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	»			
Orosz-Krucsó	α	orosz	I ^o t.	n. e.	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»			

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			'felekezeti népeinek			a népesség	a fajfőbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
								ötven év	
								óta	előtt
Alsó-Olesva	α	tót	I ^o n.	e.	g. kath.	V ^o r.	i.	fogyott	orosz
Felső-Olesva	α	orosz	I ^o t.	e. m.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
N.-Brezsnyicze	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	II ^o g.	i.	fogyott	tót
Brusznicza	α	orosz	I ^o t.	n. m.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Krizslóc	α	orosz	V ^o t.	—	g. kath.	I ^o r.	—	fogyott	»
Jakusóc	α	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»
Kolbóc	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Sandal	α	tót	IV ^o o. II ^o n.	e.	g. kath.	III ^o r. II ^o i.	—	fogyott	orosz
*Sztropko	b	tót	V ^o n.	e. m.	r. kath.	V ^o i.	g.	fogyott	tót
Boksa	α	tót	IV ^o o. III ^o e. II ^o n.	—	g. kath.	IV ^o r. II ^o i.	—	nőtt	orosz
Hocsa	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	III ^o g.	i.	fogyott	tót

Az Olyka-völgy és melléke (29 tót és 10 orosz helységgel):

Sztropkói járás.

Zemplén-Bukóc	<i>α</i>	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	azóta lett	
Sáros-Bukóc	<i>α</i>	orosz	I ^o e.	t. n. m.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Zemplén-Sztaskóc	<i>α</i>	orosz	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	—	azóta lett	
Sáros-Sztaskóc	<i>α</i>	orosz	II ^o n.	t.	g. kath.	II ^o i.	r.	nőtt	orosz
Alsó-Vladicsa	<i>α</i>	tót	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	orosz
Felső-Vladicsa	<i>α</i>	tót	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	orosz
Zemplén-Dricsna	<i>α</i>	tót	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Sáros-Dricsna	<i>α</i>	tót	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	fogyott	orosz
Mikova	<i>α</i>	tót	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
SztropkóPolena	<i>α</i>	tót	II ^o e.	o. n.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz
*Havaj	<i>α</i>	tót	I ^o m.	o.	g. kath.	II ^o i.	r. e.	fogyott	orosz
Makóc	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Sztropkó-Bisztra	<i>α</i>	tót	—	—	g. kath.	I ^o r.	—	nőtt	orosz
Varchóc	<i>α</i>	tót	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o r.	i. e.	fogyott	orosz
Velkrop	<i>α</i>	tót	I ^o o.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Kis-Bresnyicze	<i>α</i>	orosz	I ^o e.	m. n. t.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Szálnik	<i>α</i>	tót	—	—	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Potoeska	<i>α</i>	tót	—	—	g. kath.	—	—	fogyott	orosz
Vojtóc	<i>α</i>	tót	—	—	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	orosz
Puczák	<i>α</i>	tót	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	fogyott	orosz
Repejo	<i>α</i>	tót	—	—	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	orosz
Prauróc	<i>α</i>	tót	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Homonna-Olyka	<i>α</i>	orosz	II ^o n. II ^o e.	t. m.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz
Zavada	<i>α</i>	orosz	V ^o t.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	azóta lett	
Sztropko-Olyka	<i>α</i>	tót	I ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	orosz
Kriva-Olyka	<i>α</i>	orosz	II ^o t.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	orosz
Orosz-Kajna	<i>α</i>	tót	V ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Orosz-Poruba	<i>α</i>	tót	V ^o o. e. n. m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	maradt	orosz
Pritulyán	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Rohozsnyik	<i>α</i>	tót	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	orosz
Piszkoróc	<i>α</i>	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Felső-Sitnyicze	<i>α</i>	tót	—	—	r. kath.	IV ^o g.	i.	fogyott	tót
Pakaszló	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	g. kath.	V ^o r.	i.	fogyott	orosz
Orosz-Petróc	<i>α</i>	tót	I ^o n.	—	g. kath.	V ^o r. II ^o i.	—	fogyott	orosz
Alsó-Sitnyicze	<i>α</i>	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	tót
*Kosaróc	<i>α</i>	tót	II ^o n.	—	r. kath.	IV ^o g. II ^o i.	—	fogyott	»
Gyapálóc	<i>α</i>	tót	I ^o n.	e.	r. kath.	I ^o g.	i.	fogyott	»
Rafajóc	<i>α</i>	orosz	II ^o t.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Giróc	<i>α</i>	tót	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	orosz

Az Ondova *torkolata* körül a nyelvhatárok szakadozottak: 5 tót falu a magyar, 4 magyar falu a tót nyelvterületre hajol át. A *terjeszkedő* fajnép itt is a *tót volt*. A magyar határközségek csak lazán függnek össze a tiszavölgyi magyarsággal, s valamennyiben erős (IV—V^o) a tót minoritás. Egy tót falu (Barancs) közibük ékelődött, — a Ronyva—Ondova-köz 4 szomszéd faluja pedig eltótosodott. A *tót nyelvhatárt* ebben a közben Kásó, Kiszte, Gercsely (mely 50 éve még magyar falu volt), s Velejte, az Ondova-völgy alján Barancs, a Ronyva-völgy szélén Kelecsény, Upor, Cselej és Pelejter, végre az Ondova-völgy mélyén Tőke-Terebes és Kácsánd faluk jelölik. A *magyar nyelvhatár* a Ronyva-vonatról Kolbásza, Lasztócz, Mihályi, Legenye, Nagy- és Kis-Toronya falukon át visszahátrál a Bodrog mellé Csarnahó és Zemplén községekig, aztán egy fordulattal a Latorczán át (mely térszakaszhoz alább visszatérünk), az Ondova-völgybe vetődik, hol összeköttetései Bodzás-Ujlak, Garany, Kazsu és Hardicsa faluktól kelet felé lazák.

A *tót nyelvterület* itt 85 falura terjed, s egy tagot alkot, mely az Ondova-torkolattól az Olyka forrásáig fölér; — köztük 4 orosz falu fekszik szétszórtan, 8 csoportosan, a sárosmegyei oroszországhoz zárkózva, 12-szerte a tótság szélein, részint a *sárosi* Ondova-mellék, részint a *zempléni* Laborcz-mellék orosz képződményeivel kapcsolatosan. Az *orosz szigetek*: Rafajócz az Olyka-völgyben, Orosz-Hrabócz, Orosz-Kázmér és Stefanó az Ondova-völgyben. A sárosmegyei *Ondova-vidék orosz medenczéjéhez* zárkóznak. Zemplén határszélén az Olyka-völgyben a két Sztankócz és Bukócz (Sáros-Sztankócz és Sáros-Bukócz ma közigazgatásilag Zemplénhez kapcsolvák), — az Ondova-völgyben Felső-Olcsva, Orosz-Krucso, Lomna, alább Valkó, Detnik és Petkócz, mögöttük Minyócz, Brusznicza, Kolbócz, Zavada (ez már az Olyka-völgyet éri), Jakusócz, Kis-Bresnyicze, Krizlócz és Mrázócz, orosz falukkal, — végre a *laborcz-vidéki orosz medence* szélén fekszik Homonna Olyka és Kriva-Olyka. E gyenge orosz képződményeket a tót faluknak az országhatárhoz közel fölérő tömege szakította így szét. Bonyolult nyelvhatáraikról a fejezet végén pontos számot adunk. Itt csak azt emeljük ki, hogy a tót határvonal az orosz határokat többszörösen tépi át, s nemcsak a *laborcz-melléki oroszországot választja el az ondova-vidékitől*, hanem ez utóbbit is *ketté darabolja*: a súlypontjával Sáros megyében fekvő *felső*, s a súlypontjával Zemplénben nyugvó *alsó ondova-melléki medenczére*.

E vonalon érte a ruthenséget a legnagyobb rázkódtatás a *nyugatról keletre áramló tótságtól*. S a mi legmeglepőbb, a régi statisztika tanúsága szerint napjainkban, az *utolsó évtizedek alatt* kellett az etnikai viszonyok átalakulásának e vidéken végbe mennie. Fényes Elek statisztikája a Ronyva-Ondova közben csak 1, az Ondova-völgyben 36, az Olyka-völgyben 3 tót falut, s a három térszakaszon 66 orosz falut talált; ezek közül 41 alig ötven év alatt tótosodott el. Az új tót réteg kevés kivétellel fölvette a g. kath. vallást, a régebbi orosz réteg pedig megtartotta ezt, de elfeledte nyelvét s ma tótul beszél.

A jelenség oly csodálatos, hogy szinte kétségeket ébreszt, vajjon nem-e a régi statisztika egy óriási tévedésével állunk szemben? Mintha Fényes Elek orosznak nézett volna minden tótot, a kinek g. kath. válasza van! De e kétségnek ellent mond Fényes Elek nagy lelkiismeretessége, s az a tény, hogy ő az anyakönyvek s a lelkészek becslése alapján dolgozott. Az anyakönyvekből a felekezetek lélekszámát községenként pontosan tudta, a lelkészek pedig bizonynyal nem jelentették neki falujuk népességét oroszoknak, ha az csakugyan tótul érintkezik velük. A mily jól ismerle ő a g. kath. hitű s *magyarajkú* községeket, oly jól kellett ismernie, ha lettek volna, a *g. kath. tót* községeket is. Ilyenek akkor, az ő tanúságtétele szerint e vidéken *nem voltak*, s ha ma vannak, csak *azóta lettek*. De volt, erről is tanúságot tesz, *erős tót* s jelentékeny r. kath. *kisebbség* számos orosz faluban.

Íme néhány példa Fényes művéből (III. kötet 448—456. l.):

Zemplén megye, Sztropkói járás.

<i>Alsó-Osva:</i>	orosz-tót,	220	r. kath.,	260	g. kath.,	16	zsidó lakos.
<i>Mogyoróska:</i>	tót-orosz,	147	»	192	»	30	evang. »
<i>Szedliczke:</i>	orosz-tót,	276	»	400	»	52	zsidó »
<i>Zamuthó:</i>	tót,	217	»	85	»	360	evang. »
<i>Micsák:</i>	orosz-tót,	12	»	78	»	42	» »

Fényes ideje óta a tót fajnép újabb vándorelemek letelepedése útján többségre emelkedett, az oroszszal összeházasodott, maga az orosz templomhoz szokott, mert r. kath. vagy ág. ev. paphoz e vidéken nem igen jutott, s a ruthént hozzá szoktatta a tót nyelvhez, mert ebben a faji öntudat aludt, csak mostan ébredsz.

De történt legyen az etnikai élet ez elváltozása bármikép, az új idők gazdasági válságai a fajnépeket mind megviselték e vidéken. A 4 magyar helység közül csak 1-nek, a 85 tót helység közül 20-nak, a 25 orosz helység közül 1-nek a népszáma nőtt, — 3 magyar, 65 tót, 19 orosz helységé megfogyott. A magyar helységek mérete 2 a, 1 β, 1 α, — a tót helységeké 1 d., 1 b., 2 a., 15 β., 66 α., — az orosz helységeké 25 α. Ezek az ország legszegényebb helységei: 12—15, sőt 22 falu áll össze, hogy jegyzőt és orvost tarthasson.

Vallásra a magyar faluk egyike r. kath., másika ev. ref., ketteje g. kath., a tót faluk közül 34 r. kath., 4 ág. ev., 2 ev. ref. (Tussa és Vásárhely), és 45 g. kath. — az orosz faluk mindannyija g. kath. Erős *izraelita* kisebbségek vannak a tót Gercsely, Nagy-Dobra, Sandal, Boksa, Havaj, Vojtócz, Repejo, Sztropko, Olyka, Rohozsnyik, orosz Petrócz és Kosarócz, az orosz Mrázócz, Jakusócz, Zemplén-Bukócz, Zemplén- és Sáros-Stankócz falukban II—II°, a tót Giglóczon III° és Sztropkón V^o erejéig. Az alsó völgyszakaszokon, a magyar nyelvterület közelében, az izraeliták is magyar-ajkúak, a felső szakaszokon azonban németeknek, itt-ott oroszoknak vagy lengyelnek vallják magukat.

Áttérünk a *Laborecz-vonalra*, mely az Ondovával párhuzamosan huzódik észak-déli irányban.

A Laborcz-völgy (alsó folyamszakasz 8 magyar, 18 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a faj többség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ölvén év	óta	előtt	
			legsú-lyosb	egyéb szór-ványos		legsú-lyosb	egyéb szór-ványos				
<i>S.-a.-ujhelyi j.</i>											
*Czéke	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	III ^o g.	i. e.	nőtt	tót		
Imreg	β	magyar	I ^o t.	n. c.	ev. ref.	IV ^o g.	II ^o r.	i.	fogyott	magyar	
Magyar-Jesztreb	β	tót	II ^o m.	II ^o n.	—	g. kath.	IV ^o r.	III ^o e.	II ^o i.	nőtt	magyar
Szürnyeg	β	magyar	II ^o n.	t. e.	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	fogyott	magyar		
<i>N.-mihályi járás.</i>											
Petrik	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	III ^o g.	i. c.	fogyott	tót		
Nizpest	α	magyar	II ^o t.	n.	g. kath.	III ^o r.	II ^o e.	i.	fogyott	orosz	
Abara	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i. g.	nőtt	magyar		
Nagy-Ráska	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	III ^o r.	II ^o g.	i.	»	»	
Kis-Ráska	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	III ^o r.	II ^o g.	i.	»	»	
*Málca	β	tót	III ^o m.	n. sz.	r. kath.	II ^o g.	e. i.	fogyott	tót		
Márka	β	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	IV ^o g.	II ^o i.	e.	fogyott	»	
Hegyi	α	magyar	II ^o t.	n.	r. kath.	IV ^o e.	g. i.	fogyott	magyar		
Deregnyő	a	magyar	I ^o t.	c.	ev. ref.	II ^o r.	g. i.	nőtt	»		
Szalók	β	tót	III ^o m.	n.	g. kath.	III ^o r.	II ^o e.	i.	fogyott	orosz	
*Butka	a	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath.	III ^o g.	i. e.	fogyott	tót		
Dubróka	β	tót	I ^o n.	m.	g. kath.	V ^o r.	i.	nőtt	orosz		
Gatály	β	tót	II ^o m.	n.	r. kath.	III ^o g.	II ^o i.	e. a.	fogyott	tót	
Kis- és Nagy-Csebb	β	tót	I ^o n.	e. m.	g. kath.	V ^o r.	i. e. a.	nőtt	orosz		
*Füzessér	α	tót	II ^o m.	e. n.	r. kath.	III ^o g.	II ^o e.	i.	fogyott	magyar	
Szelepka	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o g.	i.	nőtt	tót		
Lasztomér	a	tót	I ^o n.	m. e.	g. kath.	III ^o e.	II ^o r.	a. i.	»	»	
Sámogy	β	tót	I ^o n.	m.	g. kath.	IV ^o a.	r. i. e.	»	orosz		
Krasznóc	α	tót	III ^o n.	—	ág. ev.	III ^o g.	II ^o r.	i. e.	fogyott	tót	
Pazdics	a	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev.	III ^o g.	II ^o r.	i. e.	fogyott	»	
Mocsár	β	tót	I ^o n.	m.	g. kath.	IV ^o r.	II ^o a.	i. e.	nőtt	»	
*Nagy-Mihály	d	tót	IV ^o m.	II ^o n.	—	r. kath.	III ^o i.	g. e. a.	»	»	

A Laborcz-Ondova-köz (7 tót helységgel):

<i>N.-mihályi járás.</i>									
Topolyán	☞	tót	I ^o m.	—	g. kath.	II ^o r.	e.	nőtt	orosz
Szuha	α	tót	I ^o m.	—	g. kath.	III ^o r.	i. a.	fogyott	orosz
Morva	☞	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	III ^o g. II ^o e.	i. a.	fogyott	tót
*Rákócz	☞	tót	I ^o n.	m.	g. kath.	III ^o r.	i. a.	nőtt	orosz
Petrócz	☞	tót	I ^o n.	m.	g. kath.	V ^o r.	i.	»	tót
Leszna	α	tót	I ^o m.	n.	g. kath.	III ^o r.	i.	»	orosz
A.-Körtvélyes	a	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath.	IV ^o g.	i.	»	tót

A Laborcz és vidéke (felső folyamszakasz 47 tót, 27 orosz helységgel):

<i>N.-mihályi járás.</i>									
Izbugya	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	IV ^o g.	i. e.	fogyott	tót
*Nátalfalva	a	tót	II ^o n.	e. m.	g. kath.	V ^o r. II ^o i.	a.	fogyott	orosz
Mark-Csemernye	α	tót	I ^o m.	n.	g. kath.	IV ^o r.	i.	fogyott	orosz
Laborcz-Volya	α	tót	I ^o m.	n.	g. kath.	III ^o r.	i.	fogyott	orosz
Sztára	☞	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	II ^o g.	i.	nőtt	tót
Oreszka	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	IV ^o g.	i.	fogyott	tót
Örmező	☞	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath.	IV ^o g.	i.	fogyott	»
Krivostyán	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	IV ^o g.	i.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Homonnai járás.									
*Homonna	c	tót	III ^o m. III ^o n.	e.	r. kath. IV ^o i. II ^o g.	e.a.	nőtt	tót	
Barkó	β	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	»	
Hegedűsfalva	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. II ^o g.	i.	fogyott	»	
Zavadka	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	»	
*Topolovka	α	tót	I ^o e.	o.n.m.	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	»	
Leszkócz	α	tót	II ^o o.	m. n.	r. kath. II ^o g.	i.	fogyott	»	
Mislyina	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o g.	i. e.	fogyott	»	
Kárna	α	tót	—	—	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	»	
Lukasócz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. II ^o g.	i.	fogyott	»	
Kudlóc	β	tót	—	—	r. kath. I ^o g.	—	nőtt	»	
Homonna-Bresztó	α	tót	—	—	r. kath. I ^o g.	i.	»	»	
Grozócz	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath. V ^o g. II ^o i.	—	fogyott	»	
Tót-Volova	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. II ^o g.	i.	fogyott	»	
*Göröginye	β	tót	I ^o m.	e.	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	»	
Szopkócz	α	tót	I ^o m.	o.	g. kath. IV ^o r.	e.	fogyott	orosz	
Baskócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	tót	
Jankócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	»	
Czernina	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	»	
Turócz	α	tót	I ^o e.	n.	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	»	
Hrubó	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. II ^o i.	g.	nőtt	»	
Láczfalva	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o g.	i.	fogyott	orosz	
Kohanócz	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. II ^o i.	g.	nőtt	tót	
Rovna	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	»	
*Udva	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o g.	i.	nőtt	»	
Velyopolya	α	tót	II ^o n.	e. m.	r. kath. II ^o i.	g.	fogyott	»	
F.-Körtvélyes	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. V ^o g.	i.	fogyott	»	
Agyidócz	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. IV ^o r.	i. a.	nőtt	»	
Maskócz	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	orosz	
Lyubise	α	tót	II ^o n.	e. m.	r. kath. II ^o i.	g. e.	fogyott	tót	
F.-Ladiszkócz	α	tót	I ^o n.	e.	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	»	
A.-Ladiszkócz	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o g.	i.	fogyott	»	
Hankócz	α	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	»	
Koskócz	α	tót	I ^o m.	e.	r. kath. I ^o g.	i. a.	fogyott	»	
Dedasócz	α	tót	I ^o m.	—	g. kath. II ^o i.	a.	fogyott	orosz	
Tót-Jablonya	α	tót	II ^o n.	e. m.	r. kath. II ^o i.	g.	fogyott	tót	
Tót-Kriva	α	tót	I ^o n.	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	
Izbugya-Hosszúmező	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	»	
Izbugya-Hrabócz	α	tót	I ^o n.	m. e.	r. kath. III ^o i. II ^o g.	—	fogyott	»	
Izbugya-Bresztó	α	tót	I ^o n.	m.	g. kath. II ^o r.	i.	fogyott	orosz	
*Izbugya-Radvány	α	orosz	II ^o n.	t.m.e.	g. kath. II ^o i.	r. e.	nőtt	orosz	
Horbok-Radvány	α	orosz	II ^o n	t. e.	g. kath. II ^o i.	r.	fogyott	»	
Izbugya-Rokitó	α	orosz	I ^o n.	t. m.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»	
Homonna-Rokitó	α	orosz	I ^o t.	n.	g. kath. I ^o r.	i.	telep volt		
Homonna-Zbojna	α	orosz	III ^o n.	t. m.	g. kath. III ^o i.	—	telep volt		
Izbugya-Zbojna	α	orosz	I ^o t.	n.e.m.	g. kath. I ^o r.	i. a.	fogyott	orosz	
Világ	β	orosz	I ^o n.	t. e.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»	
*Virava	α	orosz	I ^o n.	e.t.m.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»	
Olsinko	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Csabalóc-Szterkócz	β	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	orosz
Izbugya-Béla-Valentóc	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
Volyicza	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Korbok-Csebinye	α	orosz	II ^o n.	m. t. e.	g. kath.	II ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»
Alsó-Csebinye	α	orosz	II ^o e.	II ^o n.	t.	g. kath.	II ^o r.	<i>fogyott</i>	»
Felső-Csebinye	β	orosz	I ^o n.	t. m. e.	g. kath.	I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»
Szukó	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»
Roskócz	α	orosz	I ^o n.	t. e.	g. kath.	I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»
Krasznibród	β	orosz	II ^o n.	t. m. e.	r. kath.	II ^o i.	r. e.	nőtt	»
Nyúgó	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Rokitócz	α	orosz	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
*Mező-Laborcz	a	orosz	III ^o n.	m. e. t.	g. kath.	III ^o i.	r. e.	nőtt	»
Palota	α	orosz	I ^o n.	e. t. m.	g. kath.	I ^o r.	i. e.	<i>fogyott</i>	»
Vidrány	α	orosz	I ^o m.	n. e. t.	g. kath.	II ^o r.	i. a. e.	nőtt	»
Kalena	β	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
Borró	α	orosz	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»
Habura	a	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	»
Csertész	a	orosz	III ^o n.	e.	g. kath.	III ^o i.	r.	»	»

A Laborcz-vidék magyar helységei lenn fekszenek az alsó völgy-szakasz végén: 2 a Laborcz és Ondova összefolyásánál (Imreg és Szürnyeg), hol egy harmadik falu (Magyar-Jesztreb) félszáz év alatt eltótosodott, — 6 főlebb, közel az ungi magyarsághoz, melyre támaszkodnak. A magyar nyelvhatár Imreg, Szürnyeg, Nizpest (megmagyarosodott orosz falu), Abara, Nagy- és Kis-Ráska, Hegyi és Deregnyő községeken vonul át, részint ronyva-ondova-vidéki, részint a bodrogi közti s az ungmegyei magyar határközségekkel kapcsolatosan. E faluk kicsinyek (1 a., 3 β., 4 α.), de feltűnő erős az ellentálló képességük, — egyikük (Abara) a nyelvhatáron (!) *tiszta magyar* maradt, a többiben a tót kisebbség I^o, legfőlebb II°. A *tót nyelvhatárt* Czéke, Magyar-Jesztreb, Petrik, Málcza, Márk és Szalók községek jelölik; erős magyar kisebbség van csaknem mindannyiban: Magyar-Jesztreb, Málcza és Szalókon III—III°, Czéken II°. Jelentékeny magyar telepek még a völgy mélyén: a nagy-mihályi (IV°), a gátályi és füzesséri (II—II°).

A *tótság* a nyelvhatár mögött 72 falura terjed, a mik megszakítás nélkül egy tagot képeznek. Ötven év előtt Füzessér magyar nyelvsziget volt, — ezen kívül a Fényes statisztikája 15 orosz falu létezését állapította meg, a mik épp úgy *eltótosodtak*, mint az ondova-mellékiek, — de valamennyi máig megmaradt az orosz hiten. A mai tót faluk közül néhány elég népes (1 d., 1 c., 5 a.), a többi kicsiny (21 β., 44 α.). A lakosság 21 faluban nőtt, 51-ben *fogyott*. *Tiszta tót* község nincs több 3-nál. Egy faluban kivételesen találunk II° orosz kisebbséget (Leszkóczon), — egyebütt csak az izraelita minoritások erősek, melyek többnyire németajkúak: Homonnán

IV°, Nagy-Mihályon, Homonna-Zbojnán, Izbugya-Hrabócson III—III°, Magyar-Jesztreb, Márka, Gatály, Nátafalva, Grosócz, Hrubó, Kohanócz, Velyo-Polya, Lyubise, Tót-Jablonya és Dedasócz falukban II—II° erővel.

A tótság szélső községei a Laborcz-vidék mélyén észak felé: Hrubo, Izbugya, Breszto, Izbugya-Hosszúmező, Tót-Kriva, Dedasócz, Maskócz és Agyidócz, a mik a *nyelvhatárt* alkotják a laborcz-vidéki oroszokkal szemben. Az utóbbiak mögött Magyarország *legnagyobb orosz nyelvvidéke terül el*, mely a felső Laborcztól a *máramarosi Vissó-völgyig ér*.

Az orosz helységek száma a Laborcz-vidéken 27, a mikhez a környék többi orosz képződményei zárkóznak. E 27 falu kicsiny, jelentéktelen és szegény — a jegyzői körök 10—11 faluból állnak. A főbb helységek: Mező-Laborcz, Habura és Csértész nem érik föl a 2—2000 lelket (3 a.), a többi apró (5 β., 19 α.), s csaknem *valamennyiből* fogy a nép. Tiszta orosz falu egy sincs, — de *tót kisebbségek is alig vannak*: az orosz itt keményen ellentáll a tót terjeszkedésnek, — mögötte érzi fajrokonainak százezreit, a kikre lámaszkodhat. Annál több a német-ajkú izraelita: Homonna-Zbojnán, Csértészen s Mező-Laborczon III—III°, Habura, Krasznibrod, Horbok, Csebinye, Horbok-Radvány és Izbugya-Radvány falukban II—II° erejű. Az orosz nyelvhatár e vonalon Csértész, Habura, Borró, Rokítócz, Roskócz, Szukó, Felső- és Alsó-Csebinye, Izbugya-Radvány és Izbugya-Rokito falukat érinti.

Vallásra a magyar helységek közül 1 r. kath, 1 g. kath., 6 ev. ref., a tót faluk közt 45 r. kath., 24 g. kath., 2 ág. ev., az orosz faluk mind g. katkolikusok.

Vessünk egy pillantást még Zemplén megye észak-keleti térszakai felé.

A Czirova-völgy (12 tót, 10 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Homonnai járás.									
Porubka	α	tót	I ^o o.	m. n.	g. kath. II ^o r.	i.	fogyott	orosz	
Helmecke	α	tót	—	—	r. kath. II ^o g.	i.	fogyott	tót	
Jeszenő	β	tót	I ^o m.	c.	r. kath. I ^o g.	i.	nőtt	»	
Peticse	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	»	
Hazsina	α	tót	I ^o m.	—	g. kath. V ^o r.	i.	fogyott	orosz	
Kis-Kemencze	β	tót	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	g.	nőtt	tót	
*Nagy-Kemencze	α	tót	I ^o m.	c.	r. kath. II ^o g.	i.	»	»	
Modra	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
Szinnai járás.									
Valyaskócz	α	tót	II ^o o.	n.	g. kath. I ^o r.	i.	nőtt	orosz	
Cziróka-Hosszúmező	α	tót	I ^o e.	n. m.	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	tót	
Cziróka-Béla	α	tót	I ^o n.	e. m.	r. kath. I ^o i.	g.	nőtt	»	
*Szinna	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. I ^o i.	g.	»	»	

A járás és helység neve	A helység nérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Sztakcsin	β	orosz I ^o n.	t. m. e.	g. kath. I ^o r.	e.	fogyott	orosz
Sztakcsin-Rosztoka	α	orosz I ^o n.	t.	g. kath. I ^o i.	e. r.	fogyott	»
Jalova	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
*Sztarina	β	orosz I ^o n.	m. t.	g. kath. I ^o i.	r.	nőtt	»
Dara	α	orosz I ^o n.	e.	g. kath. I ^o r.	i.	»	»
Osztrozsnicza	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Zuella	β	orosz I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Szmoľnik	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»
Nagy-Polena	β	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r.	fogyott	»
Orosz-Ruszka	β	orosz —	—	g. kath. II ^o i.	—	fogyott	»

A Jablunka-völgy (1 tót, 10 orosz helységgel):

Szinnaí járás.

Pesolina	β	orosz I ^o n.	e. t.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Csukalóc	α	orosz I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Parihuzóc	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Hosztovicza	β	orosz I ^o t.	m.	g. kath. I ^o r.	i.	nőtt	»
Telepóc	β	orosz I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»
Felső-Jablunka	β	orosz I ^o m.	t.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»
Alsó-Jablunka	α	orosz I ^o n.	t. m.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	»
*Papina	β	tót I ^o m.	o. n.	r. kath. I ^o i.	g.	fogyott	tót
Nechval-Polyanka	α	orosz I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	orosz
Zubna	α	orosz I ^o n.	t. e.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	»
Pichne	α	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»

Az ung-melléki hegységben (3 tót, 21 orosz helységgel):

Szinnaí járás.

Runyina	α	orosz I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	orosz
Oroszpatak	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Topolya	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Priszlop	α	orosz I ^o e.	t. n.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»
Kolbászó	α	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	r.	fogyott	»
Novosedicz	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Zboj	β	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	r.	nőtt	»
Kriva-Ulics	α	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	r.	»	»
*Ulics	β	orosz I ^o n.	m. t.	g. kath. I ^o i.	r.	»	»
Kálna-Rosztoka	α	orosz I ^o t.	n.	g. kath. I ^o i.	r.	»	»
Orosz-Volova	α	orosz —	—	g. kath. —	—	fogyott	»
Klenova	β	orosz I ^o n.	t. m. r. e.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»
Mihajlo	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Brezovecz	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
*Ublya	β	tót III ^o o.	n. m.	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	orosz
Kolonicza	β	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	orosz
Ladomér	α	orosz I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Orosz-Sztriósz	α	tót —	—	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Hrabova-Rosztoka	α	orosz I ^o t.	e.	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	orosz
Smugóc	α	tót I ^o m.	—	g. kath. —	—	fogyott	tót
Orosz-Bisztra	α	orosz I ^o m.	—	g. kath. —	—	fogyott	orosz
Orosz-Hrabóc	α	orosz II ^o n.	t.	g. kath. I ^o i.	r. a.	fogyott	»
Dubrava	α	orosz I ^o m.	n. t.	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	»
Inóc	α	orosz III ^o t.	n.	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»

A Laborcza északkeletről a Jablunka s a Czirova-patak ömlik. Az utóbbinak völgynyílása nagyobb, tágasabb s torkolatja Homonnánál a zempléni tót terület mélyébe nyúl. A tót elem a Czirova-völgy *alsó* szakaszán 12 faluban telepedett meg; ezek közül hármat az orosztól foglalt el: Porubkát, Harsinát és Valyaskóczot; a felső völgyszakaszba nem juthatott. Oldalt a Jablunka-völgyben csak 1 tót sziget keletkezett: Papina, — míg a zemplén—ungi határhegyek közt 3 *eltólosodott* falu ékelődik Zemplén és Ung megyék orosz határvidékébe, ú. m. Orosz-Sztriósz, Ublya, és Smugócz. Mindhármat az ungmegyei *tótok* olvaszt-hatták be, — *Orosz-Sztriósz* még mult század elején, Ublyát és Smugóczot félszáz év óta. Mögöttük 3 orosz falu fekszik különválasztva, a megye határán az ungmelletti hegyek többi orosz képződményeitől.

Ma a *tót nyelvhatár* e vidéken Szinna, Cziroka-Béla, Valyaskócz, Orosz-Sztriósz, Ublya és Smugócz, — az *orosz nyelvhatár* Zubna, Pichnye, Sztakesiny, Kolonicza, Lodomér, Orosz-Rosztoka, Orosz-Bisztra, s az ungi határszélen Orosz-Hrabócz, Dubraya. Inocz falvakat érinti.

A faluk az egész vonalon kicsinyek, de a tót községek népesebbek. Ezek mérete 1 b. (Szinna), 3 a., 6 β., 6 α., — az orosz helységeké: 13 β., 28 α. A népesség általán *fogy* bennük: félszáz év óta az orosz faluk közül csak 8 nőtt, 33 hervad, — a tót faluk közül 6 nőtt, 10 hervad. Tót kisebbség orosz falukban immár gyéren fordul elő, legnagyobb az arány a nyelvhatár mentén: Inóczon (III°); orosz kisebbség tót faluk közül csak azokban van, a mik nemrég tótosodtak el: Ublyán III°, Valyaskóczon II°. A monoglott orosz községek száma 2, a tót községeké ugyanennyi. A legtöbb faluban — a csekély magyar és cigány spóráktól eltekintve — főleg német-ajkú izraelita található, legnagyobb arányszámmal (II°) Nagy-Polenán, Orosz-Ruszkán, Kolbászon és Ulicson.

Vallásra az oroszság — egy falut kivéve, mely r. kath. — mindenütt g. kath., — a tótság 10 helységben r. kath., 3-ban g. kath.

A zemplénmegyei fajnépekről közlöttket a következőkben foglaljuk össze.

Városa a megyének *nincs*. *Nagyközségeinek* száma 23, ú. m. 22 magyar s 1 tót. A kisközségek 62 *körbe* kapcsolvák: 2—5 faluból áll 22, 6—10 faluból 31, végre 11—22 faluból 9 kör. A *fajtlbbség* az első csoport 20 körében magyar, 2-ben tót, — második csoport 9 körében magyar, 19-ben tót, 3-ban orosz, — a harmadik csoport 7 körében tót, kettőben orosz.

Látszik, hogy némi jólét csak a megye alvidékén van, hol a magyarság él, — a felvidéken nyomasztók a viszonyok s benn a hegyek közt nagy a szegénység.

A *helységméretek* megyeszerte ilyenek:

<i>méretre</i>	<i>fajtöbbségre</i>				
	magyar	tót	német	orosz	
legnagyobb (A)	1	—	—	—	helységben
nagyméretű (B)	1	—	—	—	
középméretű (d)	2	2	—	—	
» (c)	3	2	—	—	
» (b)	9	2	—	—	
» (a)	30	17	—	3	
kisméretű (β)	43	63	2	20	
» (α)	36	142	1	72	
együtt	125	228	3	95	

Tiszta magyar helység van 37, *tiszta tót* 15, *tiszta orosz* 2, — *tiszta német* egy sincs. E kevés számú monoglott helységből látható, hogy a fajnépek közt a megyében sűrű az érintkezés. *Súlytalan* (I^o) kisebbség esik 172 magyar, 151 tót, 68 orosz, 1 német helységre; *magyar* az ily minoritás 62 tót, 1 német, 9 orosz helységben, *tót* a minoritás 55 magyar, 10 orosz helységben, *német* spórák vannak 11 magyar, 80 tót 46 orosz helységben, végre *orosz* spórák 2 magyar s 3 tót helységben. Legkevésbé terjedt el az orosz, s a hova eljutott, be is olvadt. A magyar elem többször fordul elő tótok és oroszok közt, mint ezek a magyarok közt. Fel-tűnő nagy a német-ajkúak (az izraeliták) elterjedtsége a tót és orosz nyelvterületen. Hogy 1 községben *horvát* spóra is van, a hegyaljai népek tárgyalásánál már említettük.

Az erősebb *fajkisebbségek* viszonyossága a fajnépek közt ilyen:

<i>a fajkisebbség:</i>										
<i>a fajtöbbség</i>	IV – V ^o					II – III ^o				
	magyar	tót	német	orosz	egyébny.	magyar	tót	német	orosz	egyébny.
magyar	*	5	—	—	—	*	7	3	—	1
tót	8	*	1	5	—	20	*	20	4	4
német	—	—	*	—	—	2	—	*	—	—
orosz	—	3	—	*	—	—	5	16	*	1

E szerint erős magyar minoritás a tótságban 28, tót minoritás a magyarságban 12 helységre terjed. Magyarok és oroszok közt nincs közvetlen érintkezés. Erős tót kisebbség van 8 orosz és orosz kisebbség 9 tót helységben. Németajkú izraeliták nagyobb aránnyal 21 tót, 16 orosz s 3 magyar helységben vannak. Az «egyébnyelvű» minoritás, mely 6 községre terjed, valószínűleg *lengyel* fajta lesz. Valaha Zemplémben sok lengyel volt, de gyökeret verni nem tudott: ha van maradványa, e 6 falura korlátozódik.

Megemlítjük a megye *felekezeti* viszonyairól, hogy a *r. kath.* községek száma 155, köztük magyar 35, tót 116, német 3, orosz 1, — a *g. kath.* községeké 211, köztük 17 magyar, 100 tót és 94 orosz, — *ág. ev.* község van 11, ú. m. 1 magyar, 10 tót, — végre *ev. ref.* község van 74, ú. m. 72 magyar s 2 tót. Az utóbbiak eltótosodott magyar községek lesznek.

A jelentékenyebb *felekezeti kisebbségek* közt ilyen a viszonyosság:

		A felekezeti kisebbség									
A felekezeti többség		IV—V ^o					II—III ^o				
	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.		r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.
r. kath.	*	29	1	7	4		*	43	3	12	13
g. kath.	32	*	2	1	—		47	*	—	7	24
ág. ev.	3	—	*	—	—		4	3	*	—	—
ev. ref.	13	6	—	*	—		33	10	1	*	3

} helységeben

A táblázathból látható, hogy a megye legtöbb községe sok-felekezetű. Pedig itt csak azokat a felekezeteket vettük számba, melyek — híveik lélekszámát tekintve — a második helyet foglalják el egy-egy községben. Mert vannak 3—5 felekezetű községek is. A legtöbb *erős minoritás* a római s a görög kath. egyházak híveiből való: amazok 132, emezek 91 oly községre terjednek, hol *más felekezetű a majoritás*. A protestáns kisebbségek gyéribben fordulnak elő: ág. evangélikusok 7, ev. reformátusok 27 községben; erős zsidó minoritás van 44 községben; ez utóbbiak főleg g. katolikusok.

Zemplén megye *nyelvterületi* viszonyait kell még jellemeznünk. A 125 magyar község a megye alvidékén egy tagban fekszik, szoros kapcsolatban a borsodi palócföld s az alföldi szomszéd megyék erős magyar népességével. A tót faluk nagy tömege (220) szintén egy tagot képez, nyugaton a sáros-abauji, keleten az ungi tótság, délről a magyarok, északon oroszok közt; magyar területen a Ronyva-völgyben 7, a Hegyalján 1, orosz talajon: az ungmelléki hegyek közt szintén 1 tót sziget keletkezett. Legsaggatottabb az *orosság*: 1 szigetje a magyar Hegyalján, 6 szigetje a Ronyva és Ondova tót vidékén fekszik, 4 faluval az ondova-melléki felső, 13-mal az alsó orosz medenczéhez Sáros megye felé, 3 faluval az ungmegyei orossághoz kapcsolódik, — csak 71 falu marad egy tagban, nyugati nyúlványául a Máramarosból Zemplénig érő orosz nyelvterületnek.

Kétségtelen, hogy ez az orosság régi királyaink hívására a Beszkideken át Kis-Oroszországból jött, s Zemplénben Bereg és Ung megyék felől is terjeszkedett. Könnyen tehette akkor, mert itt csak gyenge tót réteget talált, mely felvette az orosz vallást, s nyelvébe is sok ruthén elemet kevert. Teljes összeolvadásukat későbbi százévek megállították új jövevényekkel: megindult nyugatról a *tót áramlat kelet felé*, s a ruthén nyelvhatárt egyre hátrább tolta. A beolvasztott orosz községek száma (az orosz vallású tót községek számából ítélve) Zemplénben megállapíthatólag 100, — de ennél több lehetett, mert némely orosz falu r. kath. hitre tért. Van ilyen napjainkban is 1: Rokítócz, a Laborecz-völgyben.

A tót elem terjeszkedésének határát a szomszéd ungmegyei területen fogjuk megállapíthatni. Zemplén 3 német szigetje a magyar Hegyalján épült.

Az utolsó évek gazdasági válságát a megye összes fajnépei meg-sínylették. Egyes helységekből ennek daczára *szaporodott* a nép: a magyar Sátor-Alja-Ujhely 6000 lélekről 13.000-re, Szerencs 2000-ről

4300-ra nőtt, Leányvárt volt 295, van 714, Kis-Tárkányon volt 366, van 1010, Bodrog-Kisfaluban volt 558, van 1105, Karcán volt 410, van 1313, Ricsén volt 230, van 1490 lélek — így emelkedett a *tót* Gálszécs 1600 lélekről 3000-re, Petrócz 190-ről 700-ra, Berettő 400-ról 863-ra, s az *orosz* Hrabócz 170-ről 400-ra. De a pusztuló községek roppant száma elföldi ezt a kevés virágzó oazist. Példákat idézünk:

<i>magyar</i>	községben			<i>tót</i>	községben			<i>orosz</i>	községben	
	volt	maradt			volt	maradt			volt	maradt
Kapornya	344	176	lelek	Bosnyicza	400	153	lelek	Izbugya-Bojna	665	212
Mátyásháza	367	121		Tót-Jablonya	927	324		Sáros-Bukócz	491	210
Bodrog-Sára	315	115		Velopolya	402	216		Orosz-Petrócz	452	118
				Leszkócz	527	236		Repejő	324	141
Tálya	5372	3497		Rohozsnyik	119	53		Kolbócz	325	108

Ilyen az utolsó félszáz évi visszafejlődés szomorú képe a zempléni terület *négy-ötödén*.

Forduljunk most ama négy megyéhez, hol számbeli túlsúlylyal az *orosz* elem lép föl: ezek Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros.

Ung megye.

Mint a felvidék legtöbb megyéje, Ung megye is *bérczes* és *rónás* területből van összetéve. Északkeleti részét a Beszkidek ágazzák be, melyek a legmagasabb csúcsa: a Ravka (1.300 m.) Gácsórszág határánál tornyosodik fel. E hegyláncczal a megye szívében a Proprični-csoport (978 m.), Zemplén felé nyugaton a Vihorlat (1.074 m.), Bereg felé keleten Polyolina-Runa (1.482 m.) s a Szinatoria-Polyana (978 m.) függ össze. Tőlük délre s délnyugatra a beláthatatlan alföldi rónáság terül el.

A bérczeket észak-déli folyással az Ung vize metszi át; ott egyesülnek vele az összes hegyi patakok: a Polyonina felől a Lyuta, a Polyana mögött a Turjicza és Turja. Kiérve a hegyekből a rónára, az Ung nyugatnak fordul, s a Laborczba ömlik, mely Ung és Zemplén megyék közt a határfolyó. Lenn a síkon a Latorcza siet át a megyén Beregből Zemplénbe, hol a Laborczczal egyesül. Túl a Latorczán egy kis földnyúlvány a szabolcsi Tiszáig ér, gátat emelve a két víz között, nehogy összefolyjanak.

E térszint 210 helység népesíti be: 50 helységben a fajnép magyar, 75-ben *tót*, 85-ben *orosz*. A magyarság a délvidéken, a *tótság* a nyugati térszakaszokon, az oroszság keleten és északon van elterjedve.

Mi a Laborcz vidékéről, nyugatról indulunk ki s széttekintünk a megye *tótsága* közt, — aztán északra, keletre a hegyek közé megyünk, hol az orosz nép tömege él, útunkat a délvidéki magyar területen, a Tisza-völgynél zárjuk.

A Laborcz-völgy és melléke (6 magyar, 14 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
						legtöbbségű	egyéb szórványos	legtöbbségű
<i>Nagy-kaposi járás.</i> (alsó-szakasz).								
Bés	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	<i>fogyott</i>	magyar
Iske	α	magyar	II ^o n.	t.	ev. ref. II ^o r.	g. i.	<i>fogyott</i>	»
*Csicsér	a	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o g.	r. i.	nőtt	»
Vaján	β	magyar	I ^o n.	t.	ev. ref. II ^o i.	r. g.	<i>fogyott</i>	»
Mokcsa	α	magyar	II ^o n.	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	g.	<i>fogyott</i>	»
Kerész	α	magyar	I ^o n.	t. e.	ev. ref. III ^o r.	g. i.	<i>fogyott</i>	»
Kis-Szeretva	α	tót	I ^o n.	m.	g. kath. III ^o r.	e. i.	nőtt	magyar
Nagy-Szeretva	β	tót	III ^o m.	n.	ev. ref. III ^o r.	g. i. a.	»	magyar
*Palyin	a	tót	III ^o m.	n.	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i.	»	magyar
Szena	β	tót	I ^o m.	n. e.	r. kath. III ^o g.	i. e.	<i>fogyott</i>	tót
Kráska	α	tót	I ^o n.	m.	g. kath. II ^o r.	i. e.	nőtt	orosz
Rebrin	β	tót	I ^o n.	c. m.	g. kath. III ^o r. II ^o c.	i.	»	»
<i>Szobránczi járás.</i> (felső-szakasz).								
Solymos	β	tót	I ^o n.	m. e.	g. kath. III ^o r.	e. i.	<i>fogyott</i>	orosz
*Jesztreb	β	tót	I ^o m.	n.	g. kath. V ^o r.	e. i.	nőtt	orosz
Csecehőcz	β	tót	I ^o n.	m.	r. kath. IV ^o g.	i. e.	»	t. t
Verbőcz	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. III ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	orosz
Sztrajnyán	a	tót	II ^o n. II ^o m.	e.	r. kath. IV ^o g. II ^o i.	e.	nőtt	orosz
Tarna	β	tót	I ^o m.	n. e.	g. kath. IV ^o r.	a. i.	»	orosz
*Vinna-Banka	a	tót	I ^o n.	m.	r. kath. IV ^o g.	i.	»	tót
Kalussa	α	tót	I ^o n.	—	g. kath. II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	orosz

Az ungi mezőség (23 tót helységgel):

<i>Szobránczi járás.</i>							
Kis-Zalacska	β	tót	I ^o n. m.	g. kath. III ^o r.	e. i. a.	telep volt	
*Nagy-Zalacska	β	tót	I ^o m. n.	g. kath. V ^o r.	i. e.	nőtt	orosz
Gézsény	β	tót	I ^o n. e.	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.	»	orosz
Lucska	α	tót	II ^o n. m.	ev. ref. III ^o g. II ^o r.	i.	»	tót
Zavadka	α	tót	II ^o n. m. e.	ev. ref. III ^o g. II ^o r.	i.	»	orosz
*Felső-Revistye	α	tót	I ^o m. n.	ev. ref. IV ^o r. II ^o i.	g.	»	magyar
Alsó-Revistye	β	tót	I ^o m. —	ev. ref. III ^o g.	r. i.	»	orosz
Bunkőcz	α	tót	I ^o n. m.	g. kath. II ^o r.	i. e.	fogyott	orosz
Sáros-Remete	α	tót	I ^o n. m.	ev. ref. III ^o g.	r. i.	nőtt	orosz
Sáros (Felső) Polyanka	α	tót	I ^o n. m.	ev. ref. I ^o i.	r.	»	magyar
Szentes	α	tót	II ^o n. m.	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	magyar
Kereszt	α	tót	I ^o m. n. e.	ev. ref. III ^o r.	g. i.	puszta volt	
Poroszló	α	tót	II ^o m. n.	g. kath. II ^o t.	e. r.	nőtt	orosz
Osztro	α	tót	I ^o n. —	r. kath. V ^o g.	e. i.	»	tót
Szobráncz-Komorőcz	α	tót	II ^o n. m.	r. kath. IV ^o g. III ^o e. II ^o i.		»	»
*Szobráncz	a	tót	IV ^o n. II ^o m. —	izr. IV ^o r. III ^o g.	e.	»	orosz
Hornya	β	tót	I ^o m. n.	g. kath. III ^o r.	i. e.	»	orosz
Alsó-Ribnyicze	α	tót	II ^o	g. kath. II ^o r.	i. e.	fogyott	orosz

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			Felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség vo
		többsége	kisebbsége		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Gajdos	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o g.	i.	fogyott	orosz
Ruszkócz	α	tót	II ^o e.	n. m.	g. kath.	III ^o r.	i. e.	nőtt	orosz
Jeszenő	α	tót	II ^o n.	m.	g. kath.	III ^o r. II ^o i.	—	fogyott	orosz
*Ubresz	β	tót	II ^o n.	e. m.	g. kath.	V ^o r. II ^o i.	—	nőtt	orosz
Fekesháza	α	tót	I ^o m.	—	g. kath.	IV ^o r. II ^o e.	i.	fogyott	tót

A Vihorlat-hegycsoport alatt (9 tót, 1 orosz helységgel):

<i>Szobránczi járás.</i>									
Hanajna	α	tót	I ^o n.	—	g. kath.	IV ^o r.	i. a.	nőtt	orosz
Klokocso	β	tót	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o r.	i.	telep volt	
Kuszin	α	tót	I ^o e.	o.	g. kath.	III ^o r.	i.	fogyott	orosz
*Jósza	β	tót	I ^o n.	m.	g. kath.	III ^o r.	i.	nőtt	orosz
Német-Poruba	β	tót	III ^o n.	—	g. kath.	III ^o i.	r.	»	orosz
Vasgyár (f.-remetei)	β	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	III g. II ^o a.	i.	azóta lett	
Felső-Remete	α	tót	II ^o n.	o.	g. kath.	IV ^o r. II ^o i.	—	nőtt	orosz
*Felső-Ribnyice	α	tót	III ^o n.	m. e.	g. kath.	III ^o r.	i.	»	orosz
Hlivistye	α	orosz	III ^o t.	e. n. m.	g. kath.	III ^o r.	i.	»	orosz
Baskócz	α	tót	I ^o m.	—	g. kath.	II ^o r.	i.	»	orosz

A Propriisni-hegység alatt (16 tót, 3 orosz helységgel):

<i>Szobránczi járás.</i>									
*Hunkócz	β	orosz	IV ^o t. II ^o n.	m.	g. kath.	III ^o r. II ^o i.	—	nőtt	orosz
Váralja	α	orosz	II ^o n.	m. t.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Benetine	α	orosz	III ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	»
Konyus	α	tót	III ^o n.	m.	g. kath.	III ^o i. II ^o r.	—	»	orosz
Prikopa	α	tót	III ^o n.	h. m. v.	g. kath.	III ^o i.	r. e.	»	orosz
Ördög-Poruba	α	tót	II ^o n.	—	g. kath.	IV ^o r. II ^o i.	—	»	orosz
Kolibáboc	α	tót	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o r.	i.	fogyott	orosz
Vojnatina	α	tót	II ^o n.	m.	r. kath.	IV ^o g. II ^o i.	e.	nőtt	tót
*Tiba	β	tót	II ^o n. II ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o r. III ^o i.	e.	»	orosz
Orehova	α	tót	I ^o m.	n.	g. kath.	II ^o r.	i.	»	orosz
<i>Ungvári járás.</i>									
Korunlya	β	tót	II ^o n.	m. h.	g. kath.	II ^o r.	i.	nőtt	orosz
Petrócz	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o g.	i.	»	tót
Huszák	α	tót	I ^o n.	—	r. kath.	IV ^o g.	i.	»	»
*Karcava	α	tót	I ^o m.	n. e.	g. kath.	IV ^o r.	i. e.	»	orosz
Felső-Németi	α	tót	II ^o n.	m. e.	g. kath.	II ^o r. II ^o i.	—	»	tót
Alsó-Németi	α	tót	II ^o m.	n. o.	r. kath.	III ^o g. e. i. a.	—	»	»
Székó	α	tót	I ^o m.	n.	g. kath.	III ^o r.	i. e.	fogyott	orosz
*Jenke	β	tót	II ^o m.	n.	ev. ref.	IV ^o g. II ^o r.	i.	nőtt	magyar
Tasolya	α	tót	I ^o o.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	»	magyar

A *tótság* a Laborcz és Ung szögletét egészen betölti. Községei az Ung vize s a hegyek közt elterülő mezőségen épültek, egy részük fölér a Vihorlat, más részük a Propriisni-csoport lejtőjéhez. Csak fenn a hegységben fekszik egymás mellett 4 orosz falu, összeköttetésben a zem-

pléni Ung-mellék, s a felső Ung-völgy orosz képződményeivel, — s lenn a Laborcz—Latorcza-szögben 6 magyar község jelöli a magyar nyelvterület kezdetét.

Magyar és tót elem közt ma a Latorcza képezi az elválasztó vonalat; a tót Kis-Szeretva a jobb, a magyar Keresz a balparton fekszik. De a *magyar-ság tért veszített*: határvonala félszáz éve még áttért a jobbpartra. Akkor Kis- és Nagy-Szeretva, Palyin magyar helységek voltak, s Szenna, Kráska, Rebrin falukon vonult át a tót nyelvhatár. Palyinban és Nagy-Szeretván ma is III°-nyi a magyar kisebbség. Tót kisebbség a magyar falukban alig van, de ezek amúgy is gyenge képződmények (1 a, 2 β, 3 α), s népszámuk fogy: Mokcsán volt 348 lélek, maradt 210, Iskén volt 503, maradt 330. Ellenben a tót faluk átlag növekednek, s egyik-másik feltűnő arányban. Palyinban volt 782 lélek, lett 1019, Vinna-Bankán volt 951, lett 1305, Sztrajnyánon volt 372, lett 1494.

A Fényes Elek statisztikája idején nemcsak a Latorcza és Laborcz összefolyásánál, hanem az egész vidéken föl a hegyekig, orosz fajnép lakott a községekben s ebből 39 *falualja tótosodott el*. Hogy itt sem lehet szó érdemes tudásunk tévedéséről, három ténykörülmeny bizonyítja: 1. Az ő ideje óta az orosz faluk mellett *magyar faluk is eltótosodtak*; ilyen volt már említett 3 falun kívül Felső-Revistye, Sáros-Polyánka, Szentes, Tasolya és Jenke a miket Fényes *kálvinista* vallású magyar helységeknek ismert, s *kálvinistának máig is megmaradtak*, de anyanyelvüknek többé nem a magyart, hanem a tótot vallják. 2. *Megváltak* e vidéken félszáz év óta a *felekezeti* viszonyok is; Fényes a magyar községekben jobbra ev. ref., a tót községekben r. kath., az orosz községekben g. kath. többséget talált, míg ma az *eltótosodott* községek *jelentékeny részét* e vidéken nem a r. kath., nem is a g. kath. tótok töltik be túlsúlyal, hanem *kálvinista tótok*. Ev. ref. felekezeti többsége van ma 13 *tóthelységnek*, a mik közül félszáz év előtt 8 falu magyar, 4 orosz többséggel bírt (ez utóbbiak: Alsó-Revistye, Sáros-Remete, Zavadka és Kereszt), — csak 1 kálvinista faluban *Lucskán* volt tót a többség már félszáz éve is, csupán a felekezeti viszonyok alakultak át. Lucska példája *tipikus eset*, azért ide jegyezzük a rája vonatkozó összes adatokat. Mert a mi itt történt a felekezeti népességgel, az történt sok más faluban a fajnépekkel.

Fényes statisztikája ¹⁾ *Lucska* faluról kimutatja, hogy lakossága tót-orosz-magyar, s felekezeti népességéről, hogy 44 lélek r. kath., 152 g. kath., 134 ev. ref., és 13 zsidó. A *mult népszámlálás* (1891) ugyanitt 401 tótot, 70 németajkút s 19 magyart, — felekezetre 174 ev. ref., 129 g. kath., 2 ág. ev. és 74 izr. vallásút talált. Fényes idejében tehát a *fajtöbbség tót*, a *felekezeti többség g. kath. volt*, s így a tótok egy része szükségkép az orthodoxiához tartozott. Ezzel be van bizonyítva, hogy Fényes nem tekin-

¹⁾ «Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota» stb. Kiadta Fényes Elek 1837. III. köt. 359 l.

tette a g. katolikus vallásukat eo ipso orosz ajkúaknak. Azóta sok *német-ajkú izraelita* telepedett meg a faluban (70 német, 74 zsidó, tehát ma csak 4 zsidó van, a ki nem német-ajkú); — de nincsenek többé oroszok, megfogytak a g. katolikusok is, s a magyarság közel van az elenyészéshez; ellenben *megszaporodtak a tótok*, kiknek lélekszáma napjainkban jóval több mint Fényes idejében az egész falué volt, s *velük szaporodtak az ev. reformátusok*. Mit jelent ez? Azt, hogy oroszokon kívül *kálvinista magyarok is tótosodtak el félszáz év óta*. Így történt ez a Latorcza—Laborcz-szög mezőségében a *többi magyar helységekkel*. A tót elem tömegei nyugatról áramlottak erre, s felszívó erejüknek sem a már-már *megmagyarosodott orosz elem*, sem a Sáros és Zemplén felől ugyanide hátráló *bocskoros magyar elem* nem tudott ellentállani.

Az új időkben Gácsországból beáramló *izraelitaság* erősen helyt áll a három fajnép közt. Nagyobb telepei Ung megye nyugati részén: Vaján, Sztrajnyán, Mokcsa, Jeszenő, Ubrezs, Szentes, Poroszló, Felső-Remete, Váralja, Hunkócz, Benetincz, Ördög-Poruba, Vojnatina s Felső-Németi II—II°, Német-Poruba, Prikopa, Konyus és Tiba III—III izraelitával, — maga Szobráncz e vidék főhelye többségét tekintve, *Zidó helység*, de az izraeliták többsége *tótajkúnak vallja* magát.

A vidék *tót* falvai átlag kicsinyek; méreteik: 3 α , 20 β , 39 α ; de jól fejlődnek, s a nehéz viszonyok daczára aránylag kevés népet vesztenek: 62 helység közül csak 13-ban fogyott a lakosság. A tót elem elhelyezkedése mutatja, hogy észak-nyugatról, Sáros és Zemplén megyéken át lassan terjeszkedett idáig. Fényes idejében itt csak 11 falualja volt, *ma van 62*, — ezek közül 4 *új* képződmény, 8 magyar faluból, 39 oroszból lett tóttá.

Az utolsó orosz helységek a hegyekben maradtak meg, hol a zempléni és felső ungi fajrokonaikra támaszkodhatnak. Az utóbbiak nagy részét az Ung-völgyben fogjuk legott megtekinteni. A *tót* nyelvhatárt a Vasgyár, Felső-Remete, Felső-Ribnicze, Baskócz, Tiba, Konyus, Prikopa, Petrócz s a két Németi, — az *orosz* nyelvhatárt, ugyanott Hlivisce és Benetincz faluk jelölik.

Az Ung-völgy (11 magyar, 12 tót, 36 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év			
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Nagy-bereznai j.									
Uzsok	β	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	r.	nőtt	orosz
*Voloszanika	a	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Huszna	α	orosz	—	—	g. kath.	—	—	»	»
Szuha	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	•
Luh	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o r.	i.	»	•
Verhovina-Bisztra	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			óta	előtt
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos			
Lubnya	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	orosz		
*Sztavna	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»		
Zahorb	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»		
Uj-Sztuzsicza	α	orosz	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o i.	r.	nőtt	»		
Ó-Sztuzsicza	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Kosztрина	β	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Domasina	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
*Szolya	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Konyahina	α	orosz	—	—	g. kath.	—	—	»	»		
Sztricsava	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Zabrogy	β	orosz	II ^o n.	t.	g. kath.	II ^o i.	r.	»	»		
*Nagy-Berezna	a	orosz	III ^o t. II ^o n.	m.	g. kath.	III ^o i.	r.	»	»		
Orosz-Mocsár	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»		
Rosztoka-Pásztély	α	orosz	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»		
Kosztjova-Pásztély	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»		
Begendját-Pásztély	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»		
*Kis-Berezna	β	orosz	I ^o n.	m. t.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	»		
Zanszina	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»		
Mircse	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	»		
Kis-Pásztély	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»		
*Dubrinics	a	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Uj-Kemencze	α	orosz	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Zaricsó	a	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Uj-Szemere	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Ó-Szemere	β	orosz	I ^o n.	r.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
*Perecseny	a	orosz	II ^o t.	n. m. r.	g. kath.	II ^o r.	i. e.	»	»		
Vorocsó	β	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»		
Ungvári járás.											
Hula	β	tót	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	g.	nőtt	tót		
Ó-Kemencze	β	orosz	I ^o m.	n. t. r.	g. kath.	II ^o r.	i.	nőtt	orosz		
*Neviczke	β	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	»	»		
Felső-Domonya	β	tót	III ^o o.	m. n.	r. kath.	IV ^o g.	i.	»	tót		
*Ungvár.	A	magyar	II ^o t. II ^o n.	o. e.	r. kath.	IV ^o i. III ^o g.	e. a.	»	orosz		
Alsó-Domonya	β	orosz	I ^o t.	m. n.	g. kath.	II ^o r.	i.	»	orosz		
Radváncz	β	magyar	III ^o t.	n. o. e.	g. kath.	IV ^o i. III ^o r.	e.	»	orosz		
Homok	α	magyar	III ^o n.	t.	r. kath.	III ^o i. II ^o g.	e.	fogyott	magyar		
Ketergény	α	magyar	I ^o t.	e. o.	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	nőtt	»		
Minaj	α	magyar	II ^o t.	n. o.	g. kath.	III ^o r. II ^o e.	i.	fogyott	»		
Zahar	β	tót	I ^o n.	m.	ev. ref.	III ^o g. II ^o r.	i.	nőtt	magyar		
Pinkócz	α	tót	II ^o m.	n.	g. kath.	IV ^o e. III ^o r.	i.	fogyott	magyar		
*Rező	b	tót	I ^o m.	n.	ev. ref.	III ^o r.	g. i.	nőtt	magyar		
Nagykaposi járás.											
Darma	β	tót	V ^o m.	n.	g. kath.	IV ^o r. III ^o i.	e.	nőtt	magyar		
Őr	β	tót	III ^o m.	—	g. kath.	III ^o r.	i. e.	fogyott	magyar		
Tarnócz	α	magyar	I ^o o.	—	ev. ref.	III ^o g. II ^o r.	i.	nőtt	magyar		
Konczháza	α	magyar	I ^o o.	c. t.	r. kath.	III ^o g. II ^o e.	i.	»	»		
Siskócz	α	magyar	—	—	g. kath.	III ^o r. II ^o i.	e.	telep volt.			
Botfalva	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	III ^o g. II ^o i.	r.	nőtt	magyar		
Lakárd	a	tót	I ^o m.	—	g. kath.	IV ^o r.	e. i.	»	orosz		

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Bajánháza	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath.	IV ^o g. III ^o e.	i.	fogyott	magyar
Viszoka	α	tót	I ^o m.	n.	r. kath.	IV ^o g. III ^o e.	i.	nőtt	magyar
*Pálóc	α	tót	I ^o n.	m.e.	r. kath.	II ^o g.	i. e.	»	magyar
Tegenye	α	tót	II ^o m. II ^o n.	—	g. kath.	IV ^o r. II ^o i.	e.	»	orosz
Mogyorós	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	III ^o r. II ^o i.	k.	fogyott	magyar
Feketemező	α	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o g.	—	fogyott	tót

Az *Ung-völgy* felső (nagy-bereznai szakaszán a fajnépesség orosz, a középsőn (Ungvár körül) orosz, magyar és tót, — az alsón tót és magyar. Fenn az összes községek az orosz nyelvterületen fekszenek, — középpült három, lenn két fajnép nyelvhatára összeér.

Észak felől az orosz határközségek (a mik a Propriisni hegységben fekvő Benetine faluval kapcsolvák össze) délnyugatnak Ungvárig húzódnak: ú. m. Perecseny, Vorocsó, Ó-Kemencze, Neviczke és Alsó-Domonya. A tót határközségek nyugatról és északról ékelik magukat Huta és Felső-Domonya falukkal az orosz, — Zahár, Darna, Ór, Lakárd, Viszoka, Feketemező, Tegenye és Pálóc községekkel a magyar falvak közé. A magyar nyelvhatár hasonló hul- lámzással Mogyorósról az Ung—Latorcza-közbe hátrál, onnan (Matyóczon át) visszaszökken Bajánházára, majd ismét kiszorul az Ung-völgyből, főlebb újra megjelen benne, hogy Botfalu, Tarnócz, Minaj falukon át Ungvárig érjen, s egy fordulattal Radváncz, Homok, Ketergény falukon át keletnek, a Latorcza-völgy szélén Beregbe húzódják.

E vonal legfontosabb pontja: *Ungvár* 50 év előtt még ruthén város volt, azóta magyarosodott meg; így történt Radvánczsal is, Ungvár mögött. Ellenben Lakárd és Tegenye, a mik az Ung-völgy alsó szakaszán orosz nyelv-szigetek voltak, eltótosodtak; szintűgy eltótosodott körülöttük hét magyar falu is: Pálóc, Viszoka, Ór, Darma, Bező, Pinkócz és Zahar. Egy részük lakossága fajmagyar volt, kálvinista vallását máig megtartotta, — más részük megmagyarosodott orosz volt, vallásra ma is g. kath., —de nyelvre mindannyi tót.

A tót elem a megyében az Ung-völgyig terjeszkedett. Elemei a felső völgyszakasz orosz falvaitól el-elmaradoznak, — csak Nagy-Bereznán mutatkozik még erős tótság (III°). Lenn, az orosz és magyar helységek néhányában, a tót minorítások ma is tetemesek (Ungvárt és Minajon II—II°, Radvánczon III°), míg a magyar kisebbség tót falukban a régi majoritás maradványai (Darnán V^o, Órön III°, Tegenyén és Pinkóczon II—II°).

A völgy-ségben a fajnépek átlag jól fejlődnek. Az 59 hegység között 44-nek lakossága nőtt, s csak 15-é fogyott 4 magyar, 3 tót, 6 orosz faluban. A magyar helységek mérete: 1 Δ (Ungvár), 1 β , 9 α , — a tót helységeké 1 b, 3 a, 5 β , 3 α , — az orosz helységeké 5 a, 12 β , 19 α . Monoglott község nincs több 2 orosz falunál; a fajkisebbség legtöbb esetben

német-ajkú izraelita, — nagyobb telepeik : Ungvár és Radváncz (IV—IV°), hol feltűnőleg magyarosodnak, — Nagy-Berezna, Darna és Homok (III°), Mogyoros, Tegenye, Botfalva, Siskócz, Mircse, Pásztély, Zabrogy, Lubnya és Uzsok (II—II°).

Vessünk egy pillantást a megye keleti részczire, a beregi határ felé.

A Lyuta-völgy (6 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év		
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	óta
N.-bereznai járás.								
{	Ticha	☿	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	orosz
	Viška	☿	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{	Lyuta	b	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{	Csernoholova	☿	orosz I ^o n.	m. e.	g. kath. I ^o i.	r.	»	»
{	Bukócz	☿	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{	Szmerekova	α	orosz I ^o n.	—	p. kath. I ^o i.	—	»	»

A Turicza-völgy (4 orosz helységgel):

<i>N.-bereznai járás.</i>							
Lipócz	α	orosz —	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	orosz
*Kis-Turicza	☿	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	r.	»	»
Vulsinka	☿	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Nagy-Turicza	☿	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»

A Turja-völgy (8 orosz helységgel):

<i>N.-bereznai járás.</i>							
Polena-Huta	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	tót
Turja-Polena	☿	orosz I ^o n.	m. e.	g. kath. I ^o i.	r.	nőtt	orosz
Turja-Bisztra	☿	orosz I ^o n.	m. t.	g. kath. I ^o r.	i. e.	»	»
*Porosko	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Mokra	α	orosz I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Turja-Pászika	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Rákó	☿	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
*Turja-Remete	a	orosz III ^o t. II ^o n. m.	—	g. kath. IV ^o r. II ^o i.	—	»	»

A Szinatoria-Polyana-hegység alatt (1 magyar, 1 tót, 27 orosz helységgel):

<i>Ungvári járás.</i>							
Rohonka	α	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o r.	i.	nőtt	orosz
*Árok	☿	orosz I ^o m.	n. e.	g. kath. I ^o i.	r.	»	»
Sztrippa	α	orosz II ^o m.	n. t.	g. kath. II ^o r.	i.	fogyott	»
Ciganyócz	α	orosz II ^o m.	n.	g. kath. II ^o r.	i.	nőtt	»
Kis-Szlatina	α	orosz I ^o m.	n.	g. kath. I ^o r.	i.	»	»
Asztalócz	☿	orosz II ^o t.	m. n. e.	g. kath. II ^o r.	i.	»	»
*Horlyó	a	orosz II ^o n.	m. t.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
Cseriész	α	orosz II ^o n.	m. t.	g. kath. II ^o i.	r.	»	»
Köblér	☿	orosz III ^o n.	t.	g. kath. III ^o i.	r.	»	»
Gajdos	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
*Iglincz	☿	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
								óta	előtt
Lehóc	α	orosz	II ^o n.	m. t.	g. kath.	II ^o i.	r.	nőtt	orosz
*Szerednye	α	tót	IV ^o m. III ^o o. II ^o n.	—	g. kath.	IV ^o r. III ^o i.	—	»	orosz
Andrasóc	α	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	orosz
Orlova	β	orosz	III ^o n.	—	g. kath.	III ^o i.	—	»	»
Bacsava	α	orosz	IV ^o n.	m.	g. kath.	IV ^o i.	—	»	»
Dubróka	β	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	i.	»	»
Valkaja	β	orosz	I ^o n.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
Orosz-Komoróc	β	orosz	I ^o n.	m. t.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
Nagy-Szlatina	β	orosz	II ^o n.	m. t. e.	g. kath.	II ^o i.	r.	»	»
*Putka-Helmecz	β	magyar	II ^o o.	n.	ev. ref.	IV ^o g. II ^o r.	i.	»	magyar
Hluboka	β	orosz	IV ^o t. II ^o n.	e. m.	r. kath.	V ^o g. II ^o i.	—	fogyott	orosz
Deng-Láz	α	orosz	II ^o n.	m. t.	g. kath.	II ^o r.	i.	fogyott	»
Nagy-Láz	α	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	r.	fogyott	»
Hegyfark	α	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	»
Baranya	β	orosz	III ^o m.	n. t.	g. kath.	II ^o e.	r. i.	nőtt	»
Gerény	β	orosz	I ^o n.	m. t.	g. kath.	II ^o i.	r.	»	»
*Daróc	α	orosz	II ^o m. II ^o n.	t.	g. kath.	II ^o i.	r. e.	»	»
Kereknye	β	orosz	III ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o r.	e. i.	fogyott	»

Benn a hegyek közt, az Ung mellékvölgyeiben, s künn a rónán, a Szinatoria-Polylana bércei alatt, 45 orosz helység fekszik. Csak a róna szélén nyúl egy magyar község a Latorcza-vidékéről ide, az orosz nyelvterületig: Putka-Helmecz, s egy tót sziget keletkezett orosz falvak közt ugyanitt: Szerednye, egy *ellátosodott* régi orosz képződmény, mely újabban erősen magyarosodik (V^o erejéig). Jelentékeny magyar kisebbség van az orosz falvak közt Baranyán és Kereknyén (III—III°), Cziganyócson és Sztrippán (II—II°). A többi erős fajminoritás a német-ajkú izraelitáktól való; erejük Bacsaván IV°, Szerednyén, Orlován és Köbléren III—III°, Daróc, Gerény, Hegyfark, Hluboka, Lehóc, Csértész, Horlyó és Turja-Remete helységekben II—II°.

Az orosz helységek a hegyekben népesebbek (1 b., 3 a., 10 β ., 4 α .), mint lenn a síkon (2 a., 13 β ., 12 α .), s itt több község (6) veszt a népéből, mint amott (1). Mintha a jobb sorshoz szokott síkföldi nép kevésbé tudná itt a küzdelmet napjaink válságaival fölvenni, mint az edzettebb s igénytelenebb hegyi nép, melyhez e válságokból a legkisebb hullámok érnek s ő azokat legkevésbé érzi. Annál nagyobb a hullámozás a megye délvidékén, hol az ungi *magyarság zöme* él.

A Latorcza-köz (12 magyar helységgel):

Nagykaposi járás.									
{ Gálóc	α	magyar	I ^o t.	o.	ev. ref.	III ^o g. II ^o r.	i.	fogyott	magyar
{ Bátf	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	fogyott	»
{ Palló	β	magyar	I ^o n.	o. t.	ev. ref.	IV ^o g.	i. r.	fogyott	»
{ *Mátyóc	α	magyar	—	—	g. kath.	V ^o r. II ^o e.	i.	fogyott	»
{ Vajkóc	α	magyar	I ^o t.	n. e.	r. kath.	IV ^o e. III ^o g.	i.	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
ötven év									
								óta	előtt
Veskőcz	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	<i>fogyott</i>	magyar	
Kis-Kapos	β	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. III ^o e.	II ^o g. i.	nőtt	»	
Kelecsény	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.	»	»	
Csepély	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	II ^o g. i.	<i>fogyott</i>	»	
*Nagy-Kapos	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i. g.	nőtt	»	
Mocsár	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	II ^o g. i.	»	»	
Nyárád	α	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	»	

A Latorcza-völgy (15 magyar helységgel) :

N.-kaposi járás.

Budaháza	α	magyar	II ^o t.	n.	r. kath. IV ^o g.	III ^o e. i.	fogyott	magyar
*Dobó-Ruszká	β	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. II ^o g.	e. i.	fogyott	»
Kis-Szelmencz	α	magyar	II ^o n.	t.	g. kath. III ^o r.	II ^o e. i.	fogyott	»
N.-Szelmencz	β	magyar	—	—	g. kath. III ^o e.	r. i.	nőtt	»
Ptuská	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o g.	II ^o r. i.	»	»
Palágy	α	magyar	I ^o o.	t. e.	ev. ref. II ^o g.	i. r.	»	»
Palágy-Komorócz	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	fogyott	»
Nagy-Rát	β	magyar	—	—	g. kath. V ^o r.	e. i.	fogyott	»
Kis-Rát	β	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref. III ^o r.	II ^o g. i.	fogyott	»
*Szűrte	a	magyar	II ^o n.	o.	ev. ref. III ^o r.	II ^o g. i.	fogyott	»
Téglás	α	magyar	I ^o t.	n.	g. kath. IV ^o r.	e. i.	telep volt	

Ungvári járás.

Császlócz	β	magyar	I ^o o.	t.	r. kath. IV ^o g.	i. e.	fogyott	orosz
Hosszúmező	α	magyar	II ^o t.	o.	g. kath. IV ^o r.	i. e.	nőtt	orosz
*Nagy-Göcz	a	magyar	I ^o o.	n.	ev. ref. III ^o r.	II ^o i. g.	»	orosz
Kis-Göcz	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o g.	r. i.	»	orosz

A Tisza-völgy (5 magyar helységgel) :

N.-kaposi járás

Győröcske	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	II ^o g. i.	fogyott	magyar
Záhony	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	nőtt	»
Salamon	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»
*Csap	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r.	II ^o i. g. a.	»	»
Ásvány	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	fogyott	»

Az Ung—Latorcza-köztől a Tiszáig 32 magyar helység épült. Nagy részük tiszta magyar, a többiben is csak itt-ott mutatkozik tótokból s oroszokból gyenge kisebbség. Négy falu népe (Ungvár körül) megmagyarosodott orosz; közülök kettőben a felekezeti többség ma kálvinista, egyben r. kath., csak a negyedik falu: Hosszúmező tartotta meg az orosz hitet.

A magyar nyelvhatár a Szinatoria Polyana alatt húzódik nyugatról keletnek, Császlócz, Hosszúmező, Putka-Helmecz, Nagy- és Kis-Gejőcz falukon át, az orosz nyelvhatárnak a magyar vonallal szemben Kereknyé, Hegyfark, Hluboka, Nagy-Szlatina, Orosz-Komorócz és Dubróka az iránypontjai, a mik Bereg felé húzódnak.

E határokon a közel jövőben változást nem igen várhatunk. Van ugyan itt-ott erős magyar kisebbség az orosz határfalukban, de a magyar fajnép e vidéken feltűnően *fogyni*: 32 helység közt 17-ben. Vajkóczon leapadt 400-ról 260 lélekre, Veskóczon 470-ről 370-re, Budaházán 200-ról 90-re, Ásványon 553-ról 316-ra, Császlóczon 745-ről 622-re, Szűr-tén 1505-ről 1093-ra, félszáz év alatt. Csak egyes pontokon mutatkozik jelentékeny szaporodás: ilyen Ptruska, hol a népesség 359 lélekről 726-ra, — Záhony, hol 586-ról 1174-re, — Salamon, hol 389-ről 807-re és Csap, hol 600-ról 1629-re nőtt. Úgy látszik, hogy a hervadó községeket elemi csapások érték ismételve, s a nép egy része más falukba, más része más vidékre költözött belőlük. Ezért oly csekélyek a községméretek: 5 a., 9 β., 19 α.

Felekezetre 4 község r. kath., 6 község g. kath., 22 ev. ref. A g. kath. és protestáns faluk nagy részében erős r. kath., a r. kath. falukban erős g. kath. kisebbségek találhatók. Nagyobb izraelita kisebbség van Csapon, Nagy-Göczön és Nyárádon (II—II°).

Ung megye fajnépeiről közlött adatainkat összefoglaljuk.

A megyének van 1 városa, a megmagyarosodott Ungvár. *Nagy-községe egy sincs*, a mi példátlan eset az országban. A kisközségek 43 körbe kapcsolvák: 32 kör áll 2—5, 11 kör 6—8 faluból; a fajtöbbség ott 5 körben magyar, 12-ben tót, 15-ben orosz, — itt 3-ban magyar, 5-ben tót, 3-ban orosz.

A *helységméretek* a fajtöbbségek szerint csoportosítva, ilyenek:

<i>méretre</i>		<i>fajtöbbségre</i>		
		magyar	tót	orosz
legnagyobb	(A)	1	—	—
középméretű	(b)	—	1	1
»	(a)	6	8	10
kisméretű	(β)	14	25	36
»	(α)	29	41	88
Együtt		50	75	85 helység.

A kis faluk túltengése az összes fajnépeknél szembetűnő. Legtöbb apró faluja a tót elemnek van; viszont középméretű községekben legszegényebb a magyar elem. Az orosz viszonylag a legerősb e fajnépek közt, s ez látszik községeinek nemcsak számán, hanem méretein is.

Tiszta magyar község van megyeszerte 9, *tiszta orosz* van 3, tiszta tót egy sincs. *Súlytalan* (I^o) fajkisebbséget találunk (mindig csak a legerősb minoritást véve figyelembe) 30 magyar, 43 tót, 51 orosz helységben — súlytalan magyar kisebbséget 18 tót, 7 orosz, tót kisebbséget 12 magyar 1 orosz, orosz kisebbséget 6 magyar, 1 tót faluban, ellenben német-ajkú izraelita kisebbség 12 magyar, 23 tót s 44 orosz falura esik.

A jelentékenyebb fajminoritások így oszlanak meg:

A fajtöbbség	A fajkisebbség							
	IV—V ^o				II—III ^o			
	magyar	tót	német	orosz	magyar	tót	német	orosz
magyar	*	—	—	—	*	5	5	1
tót	2	*	1	—	7	*	20	1
orosz	—	2	1	*	5	5	18	*

Erős magyar kisebbség tehát 14 másajkú falura, másajkú kisebbség 11 magyar helységekre esik. Tót és orosz minoritás általán gyérebben fordul elő, mint magyar, németajkú zsidó kisebbség annál sűrűbben: 5 magyar, 21 tót, 19 orosz helységben.

A felekezeti arányok ilyenek:

A hivek többsége r. kath. 9 magyar, 17 tót, 1 orosz helységben, — g. kath. 9 magyar, 43 tót, 84 orosz helységben, — ev. ref. 32 magyar s 12 tót helységben, — izraelita 1 helységben (Szobráncz). Erős (II—V^o) g. kath. kisebbség esik 20 r. kath. (5 magyar, 14 tót, 1 orosz), és 18 ev. ref. (11 magyar és 7 tót) helységekre, — erős a r. kath. kisebbség 55 g. kath. (7 magyar, 36 tót, 12 orosz), 22 ev. ref. (17 magyar, 5 tót) s 1 izraelita (tót) helységben, — erős a kálvinista kisebbség 2 r. kath. (magyar), s 2 g. kath. (1 magyar, 1 tót) helységben, végre erős az izraelita kisebbség 2 r. kath. (magyar), 25 g. kath. (1 magyar, 4 tót, 20 orosz), s 3 ev. ref. (2 magyar, 1 tót) helységben. Az izraeliták egy-egy része magyar vidéken magyarnak, tót vidéken tótnak, orosz vidéken orosznek, de túlnyomólag mégis német-ajkúnak vallja magát.

A megye községalkotó népfajai egy-egy nyelvterületre szoros összefüggésben egymás mellé építették a maguk helységeit, a mennyire ezt a szaggatott topografia engedte: északkeleten az orosz nép, dél felé a nagy magyar alföldre támaszkodva a magyar, nyugaton a tót. Csak egy nyelvsziget van a megyében, melyet a tótság a Szinatoria-Polyana s a Latorcza közt orosz nyelvterületen alkotott. Ez és beregi társai az utolsó tót képződmények az ország északkeletén.

A szomszéd Beregben legott találkozunk velük.

Bereg megye.

Féltessel az északkeleti Kárpátok hegygerinczei közt, féltessel a Tisza-medencze lapályán fekszik.

Az alvidéki rónás területnek délkeleten: Ugocsa felől a Borsova, délkeletről, délről és délnyugatról: Szatmár és Szabolcs átellenében, a Tisza medre szab határt. Itt van a folyam két legnagyobb öblözetje, a hogy Bereg és Szatmár közt északra, a szabolcsi félszigetnél pedig délnek fordul. Ez öblözetek közé eső föld a *Tiszhát*, mely a mögötte messze elterülő alföldi rónaság jellegével bír. Csak itt-ott emelkedik ki belőle

néhány kisebb hegykúp: Beregszász és Mező-Kászonny körül. A talaj egy része lápos: az ugocsa-i határban a *Borsova-ingoványa* a rónaság mélyén a *Szernye-mocsár* foglal el nagy tért a mezőgazdaságtól, — vizeik egymással összeköttetésben vannak, de tápláló folyóik szétválnak: a Borsova Mező-Várinál a Tiszába ömlik, a Szernye átfut a rónán szabolcsi területre, s az ungi határon a Latorczával egyesül.

A *felvidék* bérczes térszakaszai több elsőrendű hegylánczból vannak összetéve. Északon a Beszkidek főgerince húzódik el, melynek csúcsponjai: a Ruszkiput (1311 m.) s a Huszla (1405 m.). Ettől délnyugatra, Ung felé benyúlva, a Szinyák-hegység emelkedik (1040 m.), kapcsolatban a Pololina-Runa ormaival; míg keletre, a bereg—máramarosi határon, a Szolyvai havasok, élükön a Zsid-Magura (1519 m.) s a Sztoj (1679 m.) kúpjaival, — délkeleten a Borlo-Gyils zéles bércefala, alatta a kisebb méretű Háthegeység szolgál lépcső gyanánt a havasokból a sík rónaföld felé.

A bérceket a Latorcza folyórendszere ágazza be. A Beszkidekből, hol a Latorcza is ered, északkeletről a Vicsa, északnyugatról a Zdenyova, a Nagy- és Kis-Pinye, a Szinyák hegységből nyugatról a Viznicze, a Borlo Gyil havasból keletről a Duszina ömlik beléje. Maga a Latorcza Munkácsnál kilép a bércek közül, s a Szinyák hegység alatt nyugatnak, Ung megyébe tart.

Fenn a völgyekben, s lenn a rónán 247 helység népesíti be a megyét: a fajtöbbség 71 helységben magyar, 12-ben német, 2-ben tót, 162-ben orosz.

Mi előbb a megye alvidékét fogjuk bejárni, hol a magyarság zöme, a tiszaháti fajta él, aztán végig megyünk a Latorcza-völgyön, betekintünk az oldalvölgyekbe, orosz nyelvterületen, s utunkat keleten, a Borsova-vonalnál Ugocsa szélén zárjuk.

A Tisza-völgy (29 magyar, 1 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos		
<i>Mező-kászonyi j.</i>									
Kis-Lónya	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i. g.	nőtt	magyar	
*Nagy-Lónya	a	magyar	I ^o o.	c.	ev. ref. III ^o r.	g. i.	»	»	
Mátyus	α	magyar	I ^o n.	r. t.	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»	
Harangláb	α	magyar	I ^o n.	t. e.	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»	
Tisza-Kerecseny	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	g.	»	»	
Tisza-Adony	β	magyar	I ^o o.	—	ev. ref. II ^o g.	r. i.	»	»	
Tisza-Vid	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o i.	g. r.	»	»	
*Tisza-Szalka	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i	r. g.	»	»	
<i>Tiszaháti járás.</i>									
Ugornya	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	nőtt	magyar	
*Vásáros-Namény	a	magyar	II ^o n.	—	ev. ref. III ^o i. II ^o r.	g.	»	»	
Gergelyi	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»	
Jánd	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	»	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Fejércse	α	magyar	I ⁰ n.	—	ev. ref. II ⁰ g.	i.	<i>fogyott</i>	magyar	
Hete	α	magyar	I ⁰ o.	n.	ev. ref. I ⁰ r.	i. g.	nőtt	»	
*Gulács	α	magyar	I ⁰ n.	—	ev. ref. I ⁰ i.	r. g.	»	»	
Tivadar	α	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	g. i.	<i>fogyott</i>	»	
*Mező-Tarpa	c	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	r.	nőtt	»	
Badaló	β	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	—	»	»	
Csoma	α	magyar	I ⁰ o.	—	<i>g. kath.</i> II ⁰ e.	r. i.	»	<i>orosz</i>	
*Macsola	α	magyar	—	—	ev. ref. II ⁰ r.	g. i.	»	magyar	
Bucsu	α	magyar	I ⁰ o.	—	<i>r. kath.</i> V ⁰ e. II ⁰ g.	i.	»	»	
Gecse	α	magyar	I ⁰ o.	—	ev. ref. III ⁰ g. II ⁰ r.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Halabor	α	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	g. r.	nőtt	»	
*Mező-Vári	b	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	r. g.	»	»	
Csetfalva	β	magyar	I ⁰ o.	—	ev. ref. III ⁰ r. II ⁰ g.	i.	»	»	
Sáros-Oroszi	β	magyar	—	—	ev. ref. III ⁰ r. II ⁰ g.	i.	<i>fogyott</i>	»	
Bene	β	magyar	I ⁰ o.	—	ev. ref. III ⁰ r. II ⁰ g.	i.	nőtt	»	
Borzsova	β	magyar	—	—	ev. ref. II ⁰ i.	r. g.	<i>fogyott</i>	»	
Kovácsó	β	<i>orosz</i>	III ⁰ m.	—	<i>g. kath.</i> I ⁰ i.	e. r.	<i>fogyott</i>	<i>orosz</i>	
*Nagy-Muzsaly	a	magyar	II ⁰ n. II ⁰ o.	—	ev. ref. III ⁰ g. II ⁰ i.	r.	nőtt	magyar	

A tiszaháti mezőség (22 magyar, 1 orosz helységgel):

<i>Tiszaháti járás.</i>							
*Beregzsász	α	magyar	I ⁰ o.	n.	ev. ref. III ⁰ i. III ⁰ r. II ⁰ g.	nőtt	magyar
Balazsér	β	magyar	I ⁰ o.	—	g. kath. IV ⁰ e. II ⁰ i. r.	fogyott	»
*Nagy-Bégány	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ⁰ g. II ⁰ r.	i.	nőtt »
Kis-Bégány	β	magyar	I ⁰ o.	—	ev. ref. II ⁰ r.	g. i.	» »
Homok	α	orosz	V ⁰ m.	t.	g. kath. II ⁰ i.	e. r.	» orosz
Déda	β	magyar	—	—	ev. ref. III ⁰ g.	r. i.	» magyar
Daróc	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ⁰ g. II ⁰ r.	i.	» »
Asztély	α	magyar	I ⁰ n.	—	ev. ref. II ⁰ r.	i. g.	» »
Bereg-Surány	α	magyar	I ⁰ n.	o.	r. kath. IV ⁰ e.	i. g.	» »
Márok-Papi	α	magyar	I ⁰ e.	—	ev. ref. II ⁰ r.	i. g.	» »
Márok	β	magyar	—	—	r. kath. III ⁰ e.	g. i.	» »
Tákos	β	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	r. g.	» »
Csaroda	β	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	r. g.	» »
<i>Mező-kászonyi j.</i>							
Vámos-Atya	β	magyar	I ⁰ o.	—	ev. ref. I ⁰ i.	g. r.	nőtt magyar
Gelénés	β	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	g. r.	» »
*Barabás	a	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	r. g.	» »
Csonka-Papi	β	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	r. g.	» »
*Mező-Kászony	a	magyar	I ⁰ o.	—	ev. ref. III ⁰ i. II ⁰ r.	g.	» »
Zápszony	β	magyar	I ⁰ o.	—	ev. ref. II ⁰ i.	r. g. a.	» »
Hetyen	β	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	g. i.	» »
*Som	a	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	g. i.	» »
Botrágy	a	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	i. g.	» »
Bátyu	a	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	r. g.	» »

A Szernye-völgy a Szernye-mocsárral (14 magyar helységgel):

<i>Mező-kászonyi j.</i>							
Kis-Dobrony	a	magyar	—	—	ev. ref. II ⁰ i.	r.	nőtt magyar
*Nagy-Dobrony	b	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ i.	r. g.	» »

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
{ Csomonya Szernye *Barkaszó Rafajna-Ujfalu	a	magyar	I ^o o. —	ev. ref. I ^o i.	g. r.	nőtt	magyar
	a	magyar	— —	ev. ref. I ^o i.	r. g.	»	»
	β	magyar	I ^o o. —	ev. ref. II ^o i.	g. r.	»	»
	β	magyar	— —	ev. ref. I ^o i.	g. r.	»	»
<i>Beregszászi j.</i>							
{ Kis-Gut Nagy-Gút Gát *Makkos-Jánosi	α	magyar	II ^o n. o. e.	ev. ref. II ^o i.	g. r.	nőtt	»
	β	magyar	I ^o o. —	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»
	a	magyar	— —	ev. ref. I ^o i.	g. r.	»	»
	β	magyar	I ^o o. n.	g. kath. III ^o e.	i. r.	»	»
{ Beregszász-Végardó Kigyós *Nagy-Bereg Bereg-Ujfalu	β	magyar	I ^o o. —	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i. g.	fogyott	»
	α	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o r.	i. g.	fogyott	»
	a	magyar	I ^o o. —	ev. ref. I ^o i.	g. r.	nőtt	»
	a	magyar	I ^o o. —	ev. ref. II ^o i.	g. r.	»	»

A Sajgó-erdő körül (3 magyar, 1 német, 3 orosz helységgel):

<i>Munkácsi járás</i>							
{ *Derczen Fornos A.-Schönborn	a	magyar	II ^o o. n.	ev. ref. II ^o g.	r. i.	nőtt	magyar
	β	magyar	I ^o n. o.	ev. ref. I ^o i.	g.	»	»
	α	német	II ^o o. m. e.	r. kath. II ^o g.	i. e.	»	német
{ Iznéte *Gorond Strabicsó	a	magyar	IV ^o o. n.	ev. ref. IV ^o g. II ^o i.	r.	»	magyar
	a	orosz	II ^o m. n. h.	g. kath. I ^o r.	i. e.	»	orosz
	a	orosz	I ^o n. m.	g. kath. I ^o i.	e. r.	»	»
*Nagy-Lucska	c	orosz	I ^o m. n.	g. kath. I ^o i.	r. e.	»	»

A Tisza-völgyben, a mögötte elterülő mezőségben s hátrább, a Szernye-vonalon a Sajgó-erdő vidékéig, mely Munkács határát érinti, 74 helység fekszik: 88 magyar, 1 német, 5 orosz. Az orosz helységek közül 3 ék gyanánt hajlik ki az orosz nyelvterületből a magyar képződmények közé, a mik betöltik a Tiszahátot a Sajgó erdőig, s a Szernye mocsárig. Egy német s 2 orosz falu el van szigetelve.

Van e vidéken egy város: Beregszász, hol a megye székét tartja s 3 nagyközség, — kettejük magyar, egy orosz (Nagy-Lucska). A többi kisközség. De a helységméretek elég tetemesek: 1 β, 2 c., 2 b., 21 a., 31 β. és 17 α. A népesség nem oly nagy, mint más megyék, főleg az alföldiek rónaságán, de tetemesb, mint az ungi, s részben a zempléni alvidéken a legtöbb községé. Látszik, hogy a beregi Tiszahátról nem igen költözik tova a nép; az egész rónán 8 magyar s 1 orosz falu lakossága fogyott az utolsó félszáz év alatt, — ezeké sem érzékenyen. Annál több az oly községek száma, a mik megkétstszerezték népességüket: Beregszászon volt 3184, lett 8078 lélek, Tisza-Adonyban a lélekszám 433-ról 854-re, Tisza-Szalkán 558-ról 1213-ra, Szernyén 552-ről 1026-ra, Csomán 205-ről 425-re, Csomonyán 293-ról 1145-re, Kis-Lónyán 255-ről 571-re, Nagy-Lónyán 348-ról 1341-re, Nagy-Lucsán 1520-ról 3971-re nőtt. Ez adatok kedvező gazdasági viszonyokról tesznek tanúságot, s azt is jelentik, hogy

a mitől az egész felvidék beteg: a nép *elvándorlása* a Latorczán túl elszűnik, s Beregben a mozgalomnak csak kevés nyoma látható.

A Tiszaháton *tiszta magyar* helység van 31, tehát közel fele az összes magyar helységeknek. Más fajnépekből csak itt-ott találui német és orosz spórákat. Nagyobb súlylyal az orosz elem a *magyar nyelvhatár szélein* lép föl. Az *orosz nyelvterületből* a Sajgóerdőnél mutatkozik egy töredék: Nagy-Lucska, Strabicsó és Gorond falukkal. Az orosz helységek zömével föllebb északon fogunk találkozni. Jelentékeny az orosz kisebbség Iznéten (IV°) Derczenen (II°) és Alsó-Shönbornon (II°). Viszont erős magyar kisebbséget találtunk. Gorondon (II°), s a Tiszahát két orosz szigetjén: Homokon (V^o) és Kovászon (III°). Volt itt egy *harmadik orosz sziget* is: Csoma, — de félszáz év alatt ez teljesen *megmagyarosodott*. Valószínű, hogy a g. kath. vallásu Makkos-Jánosi és Balazsér valaha szintén orosz faluk voltak, s már régebben beolvadtak.

Vallásra a tiszaháti magyar nép túlnyomólag ev. ref., — csak 3 község vallja a r. kath., s 2 a g. kath. hitet. A vidék orosz falvai orosz hitűek; az egyetlen német falu r. kath. Izraelita kisebbség minden helységben van; legnagyobb számmal Beregszászon, Vásáros-Naményen és Mező-Kászonban (III—III°), továbbá Tisza-Kercesen, Tisza-Vid, Tisza-Szalka, Borzsova, Nagy-Muzsaly, Balazsér, Homok, Kis-Dobrony, Kis-Gut, Markaszó, Bereg-Ujfalu és Iznéte falukban (II—II°).

Most végig tekintünk a Latorcza-völgyön, vízfolyás ellenében.

A Latorcza-völgy (3 magyar, 8 német, 55 orosz helyiséggel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Munkácsi járás.</i>									
Cserlenő	β	orosz	I ^o m.	o.	g. kath.	I ^o i.	e r.	nőtt	orosz
Ignécz	a	orosz	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
*Kajdaó	a	orosz	III ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i. r.	»	»
Benedike	β	orosz	IV ^o n.	m. e.	g. kath.	IV ^o i.	r.	»	»
Csapóczka	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	»	»
Iváni	β	orosz	I ^o n	m.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Ruszkócz	β	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
*Bereg-Rákos	b	magyar	IV ^o o.	n.	ev. ref.	IV ^o g.	i.	»	magyar
Uj-Dávidháza	a	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	e.	»	orosz
Klucsárka	β	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	II ^o r.	i.	»	»
Pósaháza	α	német	II ^o o. II ^o m.	—	r. kath.	II ^o g.	—	»	német
Váralja	β	orosz	V ^o n. II ^o m.	—	g. kath.	V ^o r.	i. e.	»	orosz
*Váralja-Palánka	a	német	IV ^o m. II ^o o. t. r.	—	r. kath.	III ^o g. e. i. k. a.	—	telep	volt
*Munkács	A	magyar	III ^o n. II ^o o.	e.	izrael.	III ^o g. II ^o r. e. a.	—	nőtt	magyar
Ó-Dávidháza	α	orosz	III ^o n.	m.	g. kath.	III ^o i.	r.	»	orosz
*Oroszvég	a	orosz	IV ^o n. III ^o m.	—	g. kath.	IV ^o i. II ^o r. e. a.	—	»	»
Klacsanó	β	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	III ^o i. II ^o r.	—	»	»
Lauka	α	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Klastromalja	α	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
Kusztánfalva	α	orosz	II ^o n. —	g. kath. I ^o r. i.		nőtt	orosz
*Podhering	ρ	orosz	III ^o n. m. e.	g. kath. II ^o i. r.		»	»
Kölesin	α	orosz	II ^o n. m. t.	g. kath. I ^o r. i. e.		»	»
Selestó	ρ	orosz	I ^o n. —	r. kath. I ^o i. r.		»	»
Frigyesfalva	α	német	II ^o m. II ^o t. o.	r. kath. II ^o a. g. i. e.		»	német
Rónafalu	α	orosz	II ^o n. m.	g. kath. II ^o i. e.		»	orosz
Repede	β	orosz	II ^o n. —	r. kath. II ^o i. r.		»	»
Bukovinka	α	orosz	II ^o n. —	g. kath. I ^o i. r.		»	»
*F.-Schönborn	α	német	II ^o n. m. e.	r. kath. II ^o g. i.		»	német
Kendereske	α	orosz	III ^o n. —	g. kath. III ^o r. i.		»	orosz
Német-Kucsova	α	német	I ^o o. —	r. kath. I ^o g. i.		»	német
Léczfalva	ρ	orosz	I ^o n. —	g. kath. I ^o i. —		»	orosz
Ormód	α	orosz	I ^o n. m.	g. kath. I ^o i. —		telep volt	
Igléncz	α	orosz	I ^o n. m. e.	g. kath. I ^o i. r.		fogyott	orosz
*Bereg-Szt.-Miklós	α	orosz	II ^o n. m.	g. kath. II ^o i. r. e.		nőtt	»
Koczkaszállás	α	orosz	II ^o n. m. t.	g. kath. I ^o i. r.		»	»
A.-Hrabonicza	α	orosz	V ^o n. m.	g. kath. IV ^o r. i.		»	»
Dunkófalva	β	orosz	I ^o n. m.	r. kath. I ^o i. r.		»	»
Szinyák	α	német	I ^o o. —	r. kath. I ^o g. —		azóta lett	
<i>Szolyvai járás.</i>							
Paszika	α	magyar	— —	g. kath. I ^o i. e. r.		nőtt	orosz
Szuszkó-Ujfalu	α	német	I ^o o. —	r. kath. I ^o g. —		azóta lett	
Szuszkó	α	orosz	III ^o n. e.	g. kath. III ^o i. —		nőtt	orosz
Jobovicza	α	orosz	I ^o m. —	g. kath. I ^o i. —		»	»
*Holubina	β	orosz	II ^o n. m.	g. kath. II ^o i. —		»	»
Szolocsina	α	orosz	III ^o n. m. .	g. kath. III ^o i. r.		»	»
Tövisfalva	α	német	III ^o t. o. m. e.	r. kath. I ^o i. g.		azóta lett	
*Szolyva-N.-Bisztra	α	orosz	III ^o n. m. t.	g. kath. III ^o i. II ^o r. e.		telep volt	
Hársfalva	α	orosz	III ^o n. m. e.	g. kath. III ^o i. r.		telep volt	
Szászóka	β	orosz	II ^o n. m. e.	g. kath. II ^o i. r. e.		nőtt	orosz
Hankovicza	α	orosz	I ^o n. —	g. kath. I ^o i. —		»	»
Ábránka	α	orosz	I ^o n. —	g. kath. I ^o i. —		»	»
Zagyiliszka	α	orosz	II ^o n. —	g. kath. I ^o i. —		»	»
Jalova	α	orosz	I ^o n. —	g. kath. I ^o i. r.		»	»
*Alsó-Vereczke	α	orosz	V ^o n. m. e.	g. kath. V ^o i. r.		»	»
Felső-Vereczke	α	orosz	II ^o n. e. m.	g. kath. II ^o i. r.		»	»
Timsor	α	orosz	II ^o n. —	g. kath. II ^o i. —		fogyott	»
Verebes	α	orosz	II ^o n. m. e.	g. kath. II ^o i. —		telep volt	
Rákóczi szállás	β	orosz	III ^o n. —	r. kath. III ^o i. —		telep volt	
Uj-Rosztoka	α	orosz	II ^o n. —	g. kath. II ^o i. —		nőtt	orosz
Medvezsa	α	orosz	III ^o n. —	g. kath. III ^o i. —		»	»
Tisova	α	orosz	I ^o m. —	g. kath. I ^o i. —		»	»
Kotilnicza	α	orosz	I ^o n. —	g. kath. I ^o i. —		»	»
F.-Kis-Bisztra	α	orosz	I ^o n. m.	g. kath. I ^o i. —		»	»
Miskorovicza	α	orosz	I ^o n. —	g. kath. I ^o i. —		»	»
Borszucsina	α	orosz	— —	g. kath. — —		fogyott	»
Bilaszcovica	α	orosz	II ^o n. —	g. kath. II ^o i. —		nőtt	»
Laturka	β	orosz	I ^o n. m.	g. kath. I ^o i. —		fogyott	»

A Latorcza-völgyet felső nyílásától a megye határáig orosz fajnép tölti be, melyhez az oldalvölgyek orosz lakói szorosan hozzájárkoznak. Az 55 ruthén falu közé 3 magyar és 8 német helység épült nyelvsziget gyanánt. E szigetek közül négy a völgy-pitvarban fekszik, hol a Latorcza a hegyek közül a rónaságra ér, — a többi 7-et a Borló-Gyil s a Szinyák hérczfalai veszik körül. Amazokhoz tartozik *Munkács* város, mely hazánkban a legészakibb fekvésű magyar helység. Nyelvszigetek még Munkács körül: a magyar Bereg-Rákos, s a német Pósháza, Váralja-Palánkával; — továbbá fenn a hegyek közt: a *megmagyarosodott Paszika*, a német Tövisfalva, Szuszkó-Ujfalva, Szinyák, Német-Kulcsóva, Felső-Schönborn és Frigyesfalva. E sváb faluk a Schönborn-uradalom telepítményei, s egy részük alig 50 év előtt keletkezett. A magyar szigetek közül Paszika, mely 50 éve még orosz falu volt, ma tiszta magyar; Bereg-Rákoson az orosz kisebbség IV°, Munkácson a német kisebbség III°, de ez utóbbi túlnyomólag *izraelita*, a hogy *város többsége is az*. Jelentékenyen magyar minoritás van a német Váralja-Palánkán (IV°), Frigyesfalván (II°), az orosz Kajdanón (III°), Pósházán, Váralján (II—II°) és Orosz-Végen (III°), — a két többi faluban van a magyarnál erősebb fajkisebbség is: ez németajkú zsidó. Az izraeliták általán nagy tömegben szállták meg a Latorcza-völgyet, mely a vereczkei hágón át beáramlott *gácsországi jövevényeknek egyik fővonala*. (A másik vonal — mint láttuk — a Poprád-völgyön át a Vág-hoz vezet). Munkácsot túlsúlylyal szállták meg; nagy a számarányuk még: Alsó-Vereczkén (V^o), Orosz-Végen és Benedikén (IV—IV°), Ó-Dávidházán, Klacsanón, Szolocsinán, Szuszkón, Szolyva-Nagy-Bisztrán, Hársfalván, Rákóczi-Szálláson és Medvezsán (III—III°), végre 13 további helységben (II—II°). S ez az elem nemet-ajkúnak vallja a legtöbb esetben magát, mi ki tetszik a német nyelvi s a zsidó felekezeti arányszámok azonosságából, nemcsak a II—V^o-nyi nagyobb, hanem az I^o-nyi sporadikus kisebbség eseteiben is. Tiszta orosz község épp azért nem igen van e vidéken.

A nép a völgyben általán szegény, községei szintén azok. *Munkács* város, melynek gyökerei mély történeti talajba nyúlnak, a mai idők küzdelmei közt is helytáll, a felvidék egyik jelentékeny góczpontja gyanánt. De inséges faluk környezik, végig a Latorcza-vonalon. Nincs egy nagyközség sem; 7—11 falu tesz ki egy-egy kört, a mely jegyzőt és orvost tart magának. S e szegény nép még se vágyódik el innen: régi apró telepeik népes falukká nőnek, s a régi faluknak alig néhányában (5) fogy a lakosság. Ellenben a növekvő helységek néhányja meglep fejlődésével: Munkácson volt 4000 van 10.500, Ignéczen volt 754, van 1530, Váralján volt 309, van 699, Podheringen volt 38, van 838 lélek (közel 25-szörös növekvés!). Valóban méltányos, hogy ez a hazához ragaszkodó nép felkaroltassék és nehéz küzdelmeit az állam támogatása, mint újabb időben teszi, megkönnyítse.

Vallásra a völgy magyar helységei közül 1-ben a majoritás ev. ref., 1-ben g. kath., — a német faluk r. katolikusok, az orosz faluk g. katolikusok.

Az orosz nyelvhatár a Latorcza alsó folyásánál Ignéc, Cserlenő, Uj-Dávidháza és Váralja faluknál vonul el.

Tekintsük meg az oldalvölgyeket is, a mik a havasok felől a Latorcza felé nyílnak.

A Vicsa-völgy (4 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év			
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	ó t a	előtt
Szolyvai járás.									
{ Kis-Szolyva	β	orosz	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o i.	r. e.	nőtt	orosz
	{ Zúgó	a	orosz	III ^o n.	m.	g. kath.	III ^o i.	r.	telep volt
Kanora		α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt
*Volócz	a	orosz	II ^o n. II ^o m.	—	g. kath.	II ^o i.	r. e.	»	»

A Zsdenyova-völgy (11 orosz helységgel):

<i>Szolyvai járás.</i>							
Kis-Rosztoka	β	orosz —	—	g. kath. —	—	nőtt	orosz
Nagy-Rosztoka	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Kicsorna	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Bukócz	α	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Perekreszna	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Páskócz	α	orosz III ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r.	»	»
Serbócz	α	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Zbun	α	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o r.	i.	»	»
*Zsdenyova	α	orosz III ^o n.	m.	g. kath. III ^o r.	i.	»	»
Vezérszállás	α	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	r.	»	azóta lett
F.-Hrabonicza	α	orosz III ^o t. II ^o n. e. m.	—	g. kath. IV ^o r. II ^o i.	—	nőtt	orosz

A Nagy- és Kis-Pinye-völgy (1 tót, 7 orosz helységgel):

<i>Szolyvai járás</i>							
Izvorhuta.	α	tót IV ^o o. II ^o n.	—	g. kath. II ^o r.	i.	»	azóta lett
Izvor	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	orosz
Olenyova	α	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
Dombostelek	α	orosz I ^o n.	m. e.	g. kath. I ^o i.	—	»	azóta lett
Pálos	α	orosz III ^o n.	t.	g. kath. III ^o i.	—	nőtt	orosz
Uklina	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	r.	»	»
*Polena	α	orosz III ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	r.	»	»
Diskovicza	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»

A Viznicze-völgy (1 tót, 10 orosz helységgel):

<i>Munkácsi járás.</i>							
Trostyanicza	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	orosz
Puznyákfalva	α	orosz IV ^o n.	m. t.	g. kath. IV ^o r.	i.	nőtt	»
Fedelesfalva	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Herczfalva	α	orosz —	—	g. kath. —	—	»	»
Szidorfalva	α	orosz V ^o n.	r.	g. kath. IV ^o r.	i.	»	»
Liszárnya	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	telep volt	
Felső-Viznicze	β	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
Belebele	α	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	fogyott	»
Kloeskőfalva	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Alsó-Viznicze	α	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	a. r.	nőtt	»
Uj-Klenócz	α	tót I ^o n.	o. n.	ág. ev. I ^o i.	g. r.	»	azóta lett

A Duszina-völgy (7 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség		a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év óta	előtt		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos				
Szolyvai járás.											
Roszos	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath. ^c I ^o i.	—	nőtt	orosz			
Plavia	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»			
*Duszina	β	orosz	II ^o n.	m. c.	g. kath. II ^o i.	—	»	»			
Brusztópatak	α	orosz	—	—	g. kath. —	—	»	»			
Nagy-Tibava	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»			
Mártonka	α	orosz	II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	»			
Malmos	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	telep volt				

A Szinyák-hegység alatt (16 orosz helységgel):

<i>Munkácsi járás.</i>									
Zsukó	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	fogyott	orosz
Cserejőcs	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	nőtt	orosz
Bereg-Szöllős									
(Nagy- és Kis-Lohó)	β	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	r.	fogyott	orosz
Bubuliska	β	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Gombás	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	telep volt	
Ilkócz	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	»
Balázsfalva	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Nagy-Mogyorós	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Szerencsfalva	α	orosz	I ^o n.	m. t.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
Kis-Mogyorós	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Patkányócz	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	»
Bereg-Halmos	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—		
Medvegyócz	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Orosz-Hucsova	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	telep volt	
Bereg-Szilvás	α	orosz	IV ^o n.	—	g. kath.	IV ^o i.	—	»	»
*Bereg-Sárrét	β	orosz	III ^o n.	m.	g. kath.	III ^o i.	r.	»	»

A Borló-Gyil havasban (1 német, 15 orosz helységgel):

<i>Felvidéki járás.</i>									
*Iloncza	c	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	orosz
Szajkófalva	a	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Brod	β	orosz	IV ^o n.	—	g. kath.	IV ^o i.	—	»	»
*Tőkés	β	orosz	II ^o n.	e. m. t.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
Oláh-Czertész	β	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	—	»	»
Feketepatak	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Krajna-Martinka	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Pap György-falva	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	»	»
*Hátmege	a	orosz	II ^o n.	t. m. e.	g. kath.	I ^o r.	i. a.	»	»
Nagy-Ábránka	β	orosz	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Kis-Ábránka	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Dubi	α	német	I ^o m.	o.	r. kath.	I ^o g.	—	azóta lett	
Ivaskofalva	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	orosz
Gálfalva	α	orosz	III ^o n.	—	g. kath.	II ^o r.	i.	»	»
Papfalva	α	orosz	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Bábafalva	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Hát Hegységben (2 német, 20 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség a fajtöbbség volt					
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	óta	előtt	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos				
Munkácsi járás.											
Berezinka	α	német	III ^o o.	—	r. kath.	III ^o g.	—	nőtt	német		
Sztánfalva	β	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o r.	i.	»	orosz		
*Leányfalva	β	orosz	III ^o n.	m.	g. kath.	III ^o r.	i.	»	»		
Kis-Lucska	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Zsófiafalva	α	német	I ^o o.	m.	r. kath.	I ^o g.	i.	»	német		
Fogaras	α	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	r. c.	»	orosz		
Pisztraháza	β	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»		
Bárdháza	β	orosz	V ^o n.	m.	g. kath.	V ^o r.	i.	»	»		
Felvidéki járás.											
Makária	β	orosz	I ^o m.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	orosz		
Romocsaháza	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
*Kis-Almás	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	r.	»	»		
Nagy-Almás	α	orosz	III ^o n.	m.	g. kath.	III ^o i.	r.	»	»		
Dávidfalva	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Maszárfalva	β	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
*Drága-Bártfalva	α	orosz	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»		
Nyiresfalva	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»		
Árdánháza	β	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	c.	»	»		
Szobatin	α	orosz	III ^o n.	—	g. kath.	III ^o i.	—	telep volt			
Medencze	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	orosz		
Kisfalud	α	orosz	II ^o m. II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	»	»		
*Ilosva	α	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	r. c.	»	»		
Polyánka	β	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	—	»	»		

A Borsova-völgy (17 orosz helységgel):

Felvidéki járás.							
*Bilke	α	orosz	III ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	c. r.	nőtt orosz
Lukova	β	orosz	I ^o m.	c.	g. kath. I ^o i.	—	» »
*Miszticze	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	» »
Cserhalom	β	orosz	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott »
Gázló	α	orosz	I ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	azóta lett
Kövesd	α	orosz	III ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	—	nőtt orosz
Falucska	β	orosz	II ^o n.	c.	g. kath. II ^o i.	—	» »
Pálfalva	α	orosz	II ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	» »
Sarkad	β	orosz	I ^o n.	h. m.	g. kath. I ^o r.	i.	» »
*Kömlös	β	orosz	III ^o m.	—	g. kath. III ^o i.	—	» »
Felső-Remete	α	orosz	II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r. c.	» »
Alsó-Remete	α	orosz	II ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	—	» »

A beregi havasok közt 105 helység fekszik; nagyobb felük (57) benn a hegyvilág mélyén, kisebb felük (50) künn az alvidék felé ereszkedő lejtőkön. A helységméretek ott: 1 c., 4 a., 9 β ., 43 α ., — itt 1 c., 7 a., 17 β ., 25 α ., — nyiltabb térszínen tehát több a fejlett község, mint a zárkozott topografián. Van egy népes nagyközség is köztük: Bilke; a kis-községek átlag miud szegények, gyakori eset, hogy 9–12 falu tesz ki egy-egy kört.

A fajnépeség túlnyomólag orosz. A 3 német s a 2 tót nyelvsziget ez orosság közepett újabb időben keletkezett. Amazok a Latorcza-völgy többi német szigeteivel közös családhoz tartoznak, közös az eredetük is. Emezek a *tótság kelet felé terjeszkedésének végső határai*. Jelentékeny orosz kisebbség támadt e szigetek kettejében, — a többi 3 csak gyenge orosz spórákat fogadott be.

Hogy valaha e vidéken számos román telep is volt, egyetlen helység neve bizonyítja, melyet máig *Oláh-Czertésznek* hívnak. A Bukovinából száz évek előtt Beregbe áramlott románság azóta eltűnt innen: ezt a talajt nem tartotta magához valónak, hol az orosz fajnép tengere özönl körül, saját fajrokonaitól pedig nagy távolság választja el. A román elem Beregből bizonyynyal átkelt a Tisza túlsó partjára, s behúzódott az ugocsai és szatmári havasba, hol a Moldvából beszivárgó nagy román tömegek Erdélyen át beérték, s egyesültek vele. Ott fogunk e tömegekkel találkozni.

Azon az úton, a vereckei hágón át, mely annyi érkező népet látott már ez országba jönni, most a gács—lengyel—oroszországi orthodox zsidó elem áramlik be. Hogy ott van leginkább elterjedve, a hol beszivároghatott, számadatok bizonyítják. A Latorcza-völgyben már láttuk arányait; ahoz hasonló a kép az oldalvölgyekben is. Legnagyobb a számaránya Bereg-Szilvás és Brod községekben IV—IV°, tetemes súlylyal fordul elő Bilke, Gázló, Kövesd, Pálfalva, Komlós, Sarkad, Bereg-Sárrét, Nagy-Almás, Szobatin, Zúgó, Pálos és Polena falukban (III—III°), további 22 helységben jelentékeny erővel (II—II°). A felekezeti arányok a legtöbb esetben egyenlők a német-ajkúak arányával; csak itt—ott látni jelét, hogy a zsidóság egy része az orosz, más része a magyart vallja anyanyelvének.

A német községek e vidéken is mind r. kath. vallásúak; a tót telepek egyike ág. ev., másika g. kath., — amabba a nép nyilván meszszebb földről, emebbe a szomszéd Ungból vagy Zemplénből érkezhettek. Az orosz faluk vallásra — egy kivétellel — g. katolikusok; egy falu: Nagy-Ábránka *keleti görög* felekezettű.

Az orosz nyelvhatár, a megye alvidékével szemben, a Hát-hegy déli lejtőin Bárdháza és Makária, a Borsova-völgy szélén Sarkad, Komlós, Alsó- és Felső-Remete falvaknál húzódik el.

Foglaljuk össze a megyéről előadottakat.

Van Beregnek két magyar városa (Beregszász és Munkács), 4 nagyközsége, kettő magyar, kettő orosz. A kisközségek 44 körbe kapcsolvák: 2—5 faluból áll 26 kör, 6—10 faluból 15, 11—12 faluból 3; a fajtöbbség az első csoport 15 körjegyzőségében magyar, 11-ben orosz, a második csoport 5 körjegyzőségében magyar, 10-ben orosz, s a harmadik csoport valamennyi körjegyzőségében orosz. A nagyközségek csekély száma, s a sok kisközség, a mik 6—12 falujával tartanak jegyzőt s orvost maguknak, a nép szegénységére vall, s a magyar elem épp úgy viseli a a megélhetés küzdelmeinek súlyát, mint az orosz elem.

* A helységek méretei ilyenek:

<i>méretre</i>		<i>fajttöbbségre</i>			
		magyar	orosz	német	tót
legnagyobb	(A)	1	—	—	—
nagy	(B)	1	—	—	—
középméretű	(c)	1	3	—	—
»	(b)	3	—	—	—
»	(a)	19	22	1	—
kisméretű	(β)	30	43	—	—
»	(α)	16	94	11	2
együtt		71	162	12	2

helység

A nagy és legnagyobb méretű 2 helység megfelel a megye 2 városának, de a 4 legnépeseb középméretű falu (c) nem azonos a megye 4 nagyközségével: egyikük — az orosz Ilonca — kisközség maradt; a kevésbbé népes Mező-Vári (b) pedig nagyközséggé emelkedett.

Tiszta magyar helység van 32, a *tiszta orosz* helységek száma 4, tiszta német vagy tót helység a megyében nincs. *Súlytalan* (I^o) fajminoritást találunk 32 magyar, 80 orosz, 5 német s 1 tót helységben; ez apró rajok közt legerősb a németajkú elem: kiterjed 9 magyar, 65 orosz helységre, míg a magyar elem csak 15 orosz, 1 német s 1 tót helységre, az orosz elem pedig 21 magyar s 3 német helységre.

A *súlyosabb* fajminoritások viszonyossága ilyen:

<i>fajttöbbség</i>	<i>IV—V^o-nyi</i>				<i>II—III°-nyi</i>			
	magyar	tót	német	orosz	magyar	tót	német	orosz
magyar	*	—	—	2	*	—	4	1
tót	—	*	—	1	—	*	—	—
német	1	—	*	—	1	1	*	4
orosz	2	—	9	*	4	1	62	*

helységben

Jelentékeny magyar fajkisebbség e szerint 8 más ajkú helységben, más ajkú minoritás 7 magyar helységben fordul elő. Legelterjedtebb a német-ajkú elem: tömegei 4 magyar és 71 orosz helységben lépnek fel nagy súlylyal s ezek közül 9 helységben a súly IV—V^o. Tudjuk, hogy e tömeg német-ajkú izraelita.

A *felekezetek* a megyében így állanak egymáshoz:

A *r. kath.* helységek száma 15, ú. m. 3 magyar, 12 német; a *g. kath.* helységeké 166, ú. m. 4 magyar, 161 orosz, s 1 tót; *kel. gör.* hitű 1 orosz; *ág. ev.* 1 tót; *ev. ref.* 63 magyar és izraelita 1 magyar helység. A felekezeti többségekkel szemben csaknem mindenütt találunk erős kisebbségeket: ú. m. *r. katolikus* minoritást 15 *ev. ref.* s 13 *g. kath.* helységben; *g. katolikus* minoritást 1 *r. kath.*, 10 *ev. ref.* s 1 izraelita helységben; *ev. ref.* minoritást 4 *r. kath.* s 4 *g. kath.* helységben, végre *zsidó* minoritást 11 *ev. ref.* s 62 *g. kath.* helységben.

A megye orosz helységeinek zöme: 160 falu egy tagban, 2 orosz szigetképződmény a tiszaháti magyar nyelvterületen fekszik. Amazok

nyugat felé az ungi, kelet és délkelet felé a máramaros—ugocsai ruthénségre támaszkodnak.

A beregi orosz telepek az elsők közül valók, a miket a kiewi nagy fejedelemségből emigrált kisoroszkok, régi királyaink oltalma alatt, Magyarországon alkottak. A máramarosi ruthén fajta erősebb ugyan a bereginél, de kitartó szívósság dolgában, melylyel helyét a többi fajnépek közt sok száz éven át megtartani tudta, nem maradt el a beregi orosz a máramarosi mögött. A Kárpátok szorosain és hágóin át később érkezett ruthén telepeseknek, kik Ung, Zemplén, Sáros és Szepes megyékben helyezkedtek el, csekélyebb volt az ellentálló erejük s a tótság közelében elfoglalt tér nagy részét azóta elvesztették. A beregick mély gyökeret vertek, s helyben maradtak: gátat tudtak vetni a kelet felé terjeszkedő tót elemnek, az északi (moldvai) románt pedig, mely hajdan szintén el volt Beregben terjedve, áttolták a Tiszán Ugocsába és Szatmárba.

Román sziget a beregi orosz talajban egy sem maradt meg. *Tót* sziget mindössze kettő van. Újabb időben a telepes *németek* ugyanill 12 szigetet alkottak. A három *magyar* sziget, köztük Munkács városa, valaha összefüggött a tiszaháti magyar nyelvterülettel, de a terjeszkedő ruthénség mind a hármat izolálta.

A *magyar* községek zöme: 68, s ezek egytagban feltűnnek a Tiszaháton, nyugat felé az ungi, dél felé a szabolcsi és ugocsai magyarsággal kapcsolatban. Keletre a máramarosi magyar elem el van tőlük szigetelve: a tiszavölgyi magyar nyelvterület, mint legott látni fogjuk, Ugocsánál véget ér.

Ugocsa megye.

Az ország legkisebb megyéje. Végvár gyanánt fekszik az alföldi róna s a keleti Kárpátok szélén, hol három szomszéd megye topográfiája és három vidék nyelvterülete összeér.

Szatmárból az Avas-hegység s a túri mezőség terjed át Ugocsába, Máramarosból a huszti ormok lejtői nyugatra Nagy-Szőllős felé ereszkednek; a két bércz közt a Tisza vize fordul be a megyébe, s azt ketté osztja. A jobbparti vidéken dombhullámok vonulnak át. Ott kanyarog északnyugatnak, a Szálva-patak s úgy ömlik a Borsovába, mely Bereg és Ugocsa közt határfolyó. A Tisza balpartján az Avas alatt sík rónaság terül el, melyet délről a Túr vize, nyugatról a Határ-patak mos.

E térszínen a fajnépek 71 helységet népesítettek be: 31-ben a többség magyar, 33-ban orosz, 7 helységben román. A magyar és orosz nép a Tisza mindkét partján, — a magyar elem a nagy rónás, az orosz főleg a bérczes térszínen települt meg. A román csak a Tisza-balparton található: fenn az Avasban s lenn a Túr-mezőn.

Helységeiket térszakaszonként fogjuk megtekinteni: előbb a Borsova-vonalon, aztán a Tisza-völgyben, végül az Avasban s a Túr-mezőn.

A Borsova-völgy (13 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajttöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Tiszáninneni j.</i>									
{ Kis-Rákóczi	a	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	orosz
{ *Nagy-Rákóczi	b	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	»	»
{ Ugocsa-Rosztoka	α	orosz	—	—	g. kath.	II ^o i.	—	azóta lett	
{ Felső-Karaszló	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	orosz
{ *Alsó-Karaszló	a	orosz	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Ölyvös	a	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Alsó-Sárad	β	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Felső-Sárad	a	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Nagy-Csongova	a	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Kis-Csongova	α	orosz	I ^o n.	c.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Ilonok-Ujfalu	a	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	»	»
{ *Nagy-Komját	b	orosz	II ^o n.	m. e.	g. kath.	II ^o i.	—	»	»
{ Magyar-Komját	β	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	»	»

A Szálva-völgy (3 magyar, 1 orosz helységgel):

<i>Tiszáninneni j.</i>											
{ *Egres	a	orosz	I ^o n.	m.		g. kath.	I ^o i.	—		nőtt	orosz
{ Verbőcz	α	magyar	I ^o o.	—		ev. ref.	I ^o i.	g.		»	magyar
{ Feketepatak	α	magyar	—	—		ev. ref.	II ^o i.	g. r.		»	»
{ *Salánk	a	magyar	I ^o o.	n.		ev. ref.	IV ^o g.	i. r.		»	»

A Borsova-völgy és melléke, mely a nagy-szöllősi hegyekig ér, betölti Ugocsa megye északkeleti részét, — a Nagy-Szöllős fölött eredő Szálva-patak völgylejtője, mely a Borsova felé ereszkedik, a rónás északnyugati részt. Itt 3 magyar falu fekszik, határfalvai a Tiszahát magyar nyelvterületének; egyikük népes nagyközség: Salánk, a másik kettő kicsiny: Verbőcz és Feketepatak, — az utóbbi az által tűnik fel, hogy a nyelvhatáron *tiszta* magyar község maradt, dacára a nagy hullámmásnak, melyet körülötte a fajnépek versengése támaszt. E versengésben a velük szomszédos Magyar-Komját letört, a terjeszkedő oroszág hullámai elborították. A vidék többi 14 községét az orosz elem szállta meg, 13 faluval a Borsova-vidéket, — egy falu áthajlik a Szálva-völgybe.

Az orosz faluk egyike nagyközség: ez Nagy-Komját, — de népesek a kisközségek is. A legtöbb falu középméretű, egészen apró nincs több kettőnél. A helységek egyike sem hervadt, a népszám mindannyiban növekszik. Ugocsa-Rosztoka tiszta orosz. Más fajnépből erős kisebbséget csak az izraelita elem ad, mely Nagy-Rákócson, Nagy-Komját, Magyar-Komját, Ugocsa-Rosztokán, Felső-Karaszlón és Ilonok-Ujfalun II—II° erejű, s a legtöbb faluban német-ajkú.

Vallásra az orosz faluk felekezeti többsége g. kath., a magyar falvaké ev. ref.

Vessünk egy pillantást a Tisza-völgy felé.

A Tisza-völgy (16 magyar, 13 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Tiszáninneni j.</i>									
{ Rakasz	a	orosz	I ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	orosz
{ *Veresmart	a	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	—	»	»
{ Kis-Kupány	β	orosz	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	—	»	orosz
{ *Nagy-Szőllős	α	magyar	IV ^o o. II ^o n.	—	g. kath.	III ^o i. II ^o r.	e.	»	magyar
{ *Szőllős-Végardó	a	orosz	II ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o r.	i. e.	»	orosz
{ Szirma	α	orosz	II ^o m. II ^o n.	—	g. kath.	II ^o i.	r. e.	fogyott	magyar
{ Sárvár	β	orosz	II ^o n. II ^o m.	—	g. kath.	II ^o i.	e. r.	nőtt	orosz
{ Fancsika	β	magyar	III ^o o. II ^o n.	t.	g. kath.	II ^o e.	i. r.	fogyott	magyar
{ Mátyfalva	β	orosz	IV ^o m. II ^o n.	—	g. kath.	III ^o e. II ^o i.	r.	nőtt	magyar
{ Tisza-Ujhely	β	magyar	I ^o o.	—	g. kath.	II ^o e.	i. r.	»	magyar
{ *Karácsfalva	α	magyar	II ^o o.	—	g. kath.	I ^o e.	i. r.	»	orosz
{ Tisza-Keresztúr	β	magyar	I ^o n.	o.	ev. ref.	I ^o g.	r. i. a.	»	magyar
{ *Tisza-Ujlak	b	magyar	II ^o n.	—	izrael.	III ^o e. III ^o r.	II ^o g.	»	»
<i>Tiszántúli járás.</i>									
{ *Vetété	b	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	orosz
{ Tisza-Kirva	α	orosz	I ^o n.	m. r.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ *Királyháza-Tölgyesfalva	a	orosz	III ^o m. II ^o n.	—	g. kath.	II ^o r.	i. e.	nőtt	orosz
{ *Tekeháza	a	magyar	V ^o o.	n. e.	g. kath.	IV ^o e.	i. r.	»	magyar
{ Gődényháza	β	magyar	III ^o o.	n.	ev. ref.	IV ^o g. II ^o r.	i.	»	»
{ Szászfalu	a	orosz	II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	e. r.	»	orosz
{ *Feke-Ardó	a	magyar	IV ^o o.	r.	g. kath.	IV ^o e. III ^o i.	r.	»	magyar
{ Hetény	α	orosz	III ^o n.	m.	g. kath.	III ^o r.	—	»	orosz
{ *Csepe	a	magyar	I ^o o.	n.	g. kath.	II ^o e.	i. r.	»	magyar
{ Gyula	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	g. r.	»	»
{ Csoma	α	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	e.	»	orosz
{ Forgolány	β	magyar	I ^o o.	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	fogyott	magyar
{ Tivadar	α	magyar	I ^o n.	o.	ág. ev.	I ^o g.	i. r.	nőtt	»
{ *Péterfalva	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	III ^o g. II ^o i.	r.	»	»
{ Farkasfalva	α	magyar	I ^o n.	o.	g. kath.	II ^o e.	r. i.	»	orosz
{ Bökény	β	magyar	I ^o o.	—	g. kath.	III ^o e. II ^o i.	r.	»	magyar

A jobbpartra esik 6 magyar, 7 orosz, — a balpartra 10 magyar 6 orosz helység. Az orosz faluk nagy részt a felső völgyszakaszon, közel a hegyekhez, a magyar faluk a rónás alsó szakaszon fekszenek, mindkét part mentében.

A népmozgalmak hullámozása itt még erősebb volt, mint fenn a Borsovánál. A magyar elem elfoglalta a Tisza jobbpartján az orosz Karácsfalvát, a balparton Farkasfalvát, — de elvesztette túlhan Szirmát és Mátyfalvát, a mik orosz helységek lettek az utolsó 50 év alatt.

Az orosz elem a Tisza-völgyben *két oldalról* is terjeszkedett: *Bereg és Máramaros felől* egyaránt. Az orosz faluk ehhez képest eléggé megnépesedtek; méretük 1 b., 5 a., 3 β ., 4 α ., míg a magyar helységeké: 1 α ., 1 b., 3 a., 8 β ., 3 α ; de a ruthén elem előnyomulása folytán a régi nyelvhatárok is megváltoztak: 2 magyar falu beolvadt, 3 magyar helység pedig el van szigetelve társaitól, ú. m. Nagy-Szőllős, Tekeháza és Gödényháza.

Ma az orosz határ — a Borsova s a Tisza közt — Magyar-Komját, Ilonok, Egres, Szőllős-Végardó, Mátyfalva, s egy tompa éket írva le a Tiszán túl, Szirma, Sasvár, Csoma, Hetény, Szászfalu és Vetéte helységeken vonul át. A magyar határ irányát viszont Salánk, Feketepatak, Verbőcz, Harasztfalva, Tisza-Ujhely. Fancsika, Farkasfalva, Péterfalva Tivadar, Forgolány, Csepe és Fekete-Ardó helységek jelölik. A közel jövőben ezek a határvonalak is változni fognak, — ezt gyanítják a vonal mentén növekvő fajminoritások: Erős magyar kisebbség van az orosz Mátyfalván (IV°), Királyházán (III°), Szőllős-Végardón és Sasvárt (II—II°), — erős az orosz kisebbség a magyar Tekeházán (V^o), Nagy-Szőllősön és Fekete-Ardón (IV—IV°), Fancsikán és Gödényházán (III—III°), végre Karácsfalván (II°).

Vallásra a magyar elem négy felekezet közt oszlik meg: 10 helységben g. kath. ezek megmagyarosodott orosz faluk lehetnek, — 1 falu többsége ág. ev., 5 falué ev. ref., s 1 falué zsidó (Tisza-Ujlak). Az orosz helységek mind g. katolikusok. Az izraeliták a magyar nyelvterületen a magyarokhoz számítják magukat. Jelentékeny telepeik vannak Tisza-Ujlakon kívül, hol övük a többség, Nagy-Szőllősön és Fekete-Ardón (III—III°), Bökényben, Péterfalván, Vetétén, Kis-Kupányban, Veresmarton és Rakaszon (II—II°).

Tekintsük meg végül a megye tiszántúli térszakaszait.

Az Avas alatt (2 magyar, 4 román, 6 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség a fajtöbbség volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Tiszántúli járás.									
Verice	β	orosz	III ^o n.	m.	g. kath.	III ^o i.	e. r.	nőtt	orosz
Rákospatak	α	orosz	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Csarnató	β	orosz	I ^o n.	m. r.	g. kath.	II ^o i.	r.	nőtt	orosz
Sós-Ujfalu	β	orosz	II ^o n.	r.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Kis-Tarna	β	orosz	II ^o r.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	román
*Nagy-Tarna	α	magyar	V ^o r.	o. n.	g. kath.	II ^o i.	r. e.	»	román
Bocskó	α	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	román
Szárazpatak	β	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
Komlós-Sellő	β	román	I ^o n.	o. m.	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	román
Hömlöcz	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	telep volt	
*Batares	α	román	I ^o n.	m. e.	g. kath.	II ^o i.	—	nőtt	román
Tamás-Váralja	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o i.	g.	»	magyar

A Túr-mező (10 magyar, 3 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
Tiszántúli járás.									
*Kis-Gércze	a	román	I ^o n.	c.	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	román
{ Nagy-Gércze	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Turcz	c	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	»	»
*Túr-Terebes	c	magyar	—	—	r. kath.	III ^o g.	II ^o e. i.	»	magyar
{ Bábhony	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	I ^o r.	i. g.	»	»
{ *Halmi	b	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o i.	II ^o r. g.	»	»
{ Dabolcz	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	I ^o i.	g. r.	»	»
{ Akli	α	magyar	I ^o n.	o.	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	»	»
{ Névtelenfalu	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	III ^o e.	II ^o i. g.	»	»
*Batár	α	magyar	—	—	g. kath.	II ^o e.	r. i.	»	orosz
{ *Kökényesd	a	magyar	—	—	g. kath.	III ^o r.	II ^o i. e.	»	orosz
{ Csedreg	β	magyar	—	—	g. kath.	II ^o i.	e.	»	orosz
{ Fertős-Almás	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o g.	i. e.	»	magyar

Ugocsa határában az Avas csúcspontja: a Siroki Vrh (805 m.); — a lejtő onnan száll le északon a huszti, nyugaton az ugocsa Tisza, s délnyugatra a Túr-patak felé. A Túr s a Tisza közt széles mezőség terül el, a szatmári róna folytatása gyanánt. A magyar fajnép, mely itt 12 helységben él, a szatmári fajtához sokban hasonlít. Tíz falu szerte a mezőn, Tamás-Váralja az Avas déli szélén épült, — Nagy-Tarna a nyugati lejtőn, s ott orosz-román népek közt el van szigetelve.

A magyar helységek jól fejlődnek, népszámuk növekszik; méretük: 1 c, 1 b, 2 a, 5 β és 3 α. A legnépesebb falu Túr-Terebes nagyközség, — s a legkisebb nemrég keletkezett, neve máig: Névtelenfalu. A helységek nagy része (7) tiszta magyar, köztük 3 az utolsó félszáz év alatt magyarsodott meg, addig orosz volt, s az orosz vallást máig megtartotta.

Az orosz elem 6 helységgel az Avas északnyugati lejtőin vonult meg, hol a Tisza-völgyön át a máramarosi ruthénekkal tart kapcsolatot. *Hét román falu* hosszú sorban ékelődik a túri mező szélén s az Avas alatt az orosz és magyar nyelvterület közé, — ezek a szatmári románságból hajolnak ide be. Valaha a nyúlvány hosszabb volt, átért a Tiszán, át a Borsován a beregi románokig. Még félszáz év előtt a lánczolat Nagy- és Kis-Tarna községeikig terjedt, de ott a láncz elszakadt: Kis-Tarnából orosz helység lett, Nagy-Tarna pedig megmagyarsodott; hasonló volt a sorsa a *beregi román telepnek is*. Azóta a román fajnép *nem mutatkozik a Tisza jobbpartján*, — s a balparton csak óvatossan terjeszkedik, hol nagy tömeggel léphet fel, vagy a háttérben ilyenre támaszkodhat: Máramarosban az Iza-torkolatnál és Torontálban a Temes alsó folyásánál, ott a moldvai, itt a kis-oláhországi román népekkel háta mögött.

Foglaljuk össze a megyéről előadottakat.

Városa Ugocsának nincs. *Nagyközségeinek* száma 8, ú. m. 5 magyar, 2 orosz, 1 román. A *kisközségek* 19 körbe kapcsolvák, melyek 2—5 faluból állnak, — a *fajttöbbség* 10 körben magyar, 7-ben orosz, 2-ben román.

A helységek *méretei* ilyenek:

<i>Mérete</i>	<i>Fajttöbbségre</i>			
	magyar	román	orosz	
nagyméretű	(d) 1	—	—	} helység
középméretű	(e) 1	1	—	
»	(b) 2	—	3	
»	(a) 6	2	12	
kisméretű	(f) 13	3	10	
»	(z) 8	1	8	
együtt	31	7	33	

Csak a megye székhelye: a magyar Nagy-Szőllős emelkedik ki népbőségével a megye többi falvai közül. Átlag az orosz faluk népesebbek, akár a magyar, akár az orosz falvaknál.

A *tiszta* magyar helységek száma 8, a *tiszta* orosz helységeké 1; *tiszta* román falu egy sincs. Monoglott falu tehát kevés van, annál több a poliglott képződmény. Súlytalan a fajkisebbség 15 magyar, 14 orosz és 6 román helységben; magyar a kisebbség 4 orosz, 2 román faluban, — német (illetőleg német-ajkú izraelita) 9 magyar, 10 orosz, 4 román faluban; végre 5 magyar faluban a kisebbség orosz, 1-ben román. Feltűnő, hogy román falvakban oroszok, 2 orosz faluban románok nem mutatkoznak még szórványosan sem.

A súlyosabb fajminoritások viszonyossága ilyen:

<i>A fajtöbbség</i>				<i>A fajkisebbség</i>					} helységben.
	IV—V ^o				II—III ^o				
	magyar	román	német	orosz	magyar	román	német	orosz	
magyar	*	1	—	3	*	—	1	3	
román	1	*	—	—	—	*	—	—	
orosz	1	—	—	*	3	1	14	*	

E szerint legelterjedtebb a többi fajnépek közt a németajkú izraelita, kiterjed 15 helységre, — míg az orosz elem csak 6, a magyar 5, a román 2 községre; ez utóbbiak az egykori román faluk, melyekben erős román minoritás maradt.

A *felekezeti* népesség fajok szerint így oszlik meg: van megyeszerte 2 r. kath. helység, mindkettő magyar, — van 51 g. kath. helység, ú. m. 13 magyar, 33 orosz és 7 román,¹⁾ — 14 ev. ref. helység valamennyi magyar, — végre 1—1 ág. ev. és zsidó helység, mindkettő magyarajkú. R. kath. kisebbség mutatkozik 3 g. katolikus helységben, — erős g. kath. minoritás 1. r. kath. és 6 ev. ref. helységben, — ev. ref. az erős

kisebbség 1 r. kath., 9 g. kath. s 1 izraelita helységben, — végre zsidó az erős minoritás 28 g. kath. és 3 ev. ref. helységben.

A megye három fajnépe megyetájak szerint helyezkedett el. Az orosz elem északkeleten, a beregi és máramarosi ruthénséggel összefüggésben, — a magyar elem délnyugaton, a beregi és szatmári magyarsághoz zárkózva (csak 4 községe elszigetelt képződmény), — a román helységek a szatmári románságból hajlanak be Ugocsába; — ott fogunk a román nép tömegével találkozni.

Most utunk a Tisza-vonal mentén Máramarosba vezet.

Máramaros megye.

Kiterjedésre az ország elsőrendű megyéi közül való: területe 1,684,600 k. hold. De ebből vajmi kevés a lakható. Roppant hegylánczok rengeteg erdőkkel foglalják el a megye legnagyobb részét.

Nyugaton a szolyvai, északon a máramarosi, délkeletre a radnai havasok emelkednek; a déli határon az erdélyi Kárpátok hosszú lánczolata vonul el, a mely a radnai havasnál kezdődik s véget a szatmár-ugocsai Avasnál ér. E bérczfalakra hatalmas kúpokat építettek a vulkanikus erők: a szolyvai havas csúcspontja a Sztoj (1,679 m.); a máramarosi havasok a Popugya (1,742 m.), a Bisztra (1,818 m.) s a Szvidonecz (1883 m.) csúcsban kulminálnak; délkelet felé a bércek mérete egyre növekszik: a trachit-ormok hosszú sorából a Pop Iván (1,940 m.), a Csorna-Hora (2,026 m.), a Hoverla (2,058 m.) s a két Pietrosz-csúcs (2,022 és 2,305 m.) vetélykedni látszanak.

Széles völgyszakadékok teszik e hegylánczot hozzáférhetővé és lakhatóvá. Minden völgynek van folyóvize, s ezek a legnagyobb folyamba: a Tiszába torkolnak, mely a máramarosi hegyek közt két forrásból ered. A Fekete- és Fehér-Tisza csakhamar egyesülnek, s nyugatra tartanak, hol a bércek közt a técső-husztí medencze a nagy-alföld felé nyílik meg. A Tisza medre fölveszi a többi vizeket: keletről a Vissó és Iza-patakot, délről a Kaszszót s a Márát, északról a párhuzamos folyású vizek egész rendszerét, melyhez tartozik az Apsa, a Rika, a Taracz, a Talabor, a Nagy-Ág s a Borsova.

E völgyekben és mellékükön épültek szétszórta a megye községei; csak a Técsőtől Husztig kiszélesedő Tisza-medencze mögött, a Talabor s a Nagy-Ág közt fekszik egy halmos térszakasz: a Huszt-köz, hol a település szabadabb és könnyebb volt, mint a hegyi topografia által korlátozott egyéb területen.

160 községe van a megyének: a fajtöbbség 12-ben magyar, 5-ben német, 97-ben orosz és 46-ban román. E fajnépek közül az orosz elem betölti a megye nagy részét. A románság délkelet felől lép fel tömegeivel. A magyar és német elem el van szigetelve.

Hogy az áttekintést fölöttük megszerezzük, végig megyünk a Tiszavölgyön, mely a megye átfogó vonala, s megérinti az *összes fajnépek* területét; aztán bejárjuk az északi völgyeket, hol az orosz nép tömege, s végül a délkeletieket, hol a *románság* él.

A Tisza-völgy (9 magyar, 6 román, 2 német, 21 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
ötven év							
ó t a							
előtt							
Husztí járás.							
*Huszt	8	orosz	III ^o m. III ^o n. —	g. kath. III ^o i. II ^o r. e.	nőtt	orosz	
{ Szeklencze	a	orosz	III ^o n. m.	g. kath. III ^o i. —	»	»	
{ Száldobos	a	orosz	I ^o n. m.	g. kath. I ^o i. r.	»	»	
*Visk	d	magyar	III ^o o. n.	ev. ref. III ^o g. II ^o r. i.	»	magyar	
Técsői járás.							
{ Ujbárd	8	orosz	II ^o n. —	g. kath. II ^o i. —	nőtt	orosz	
{ Falu-Bustyaháza	a	orosz	III ^o n. II ^o m. —	g. kath. I ^o i. —	»	»	
{ Vajná	8	orosz	III ^o n. m.	g. kath. III ^o i. e. r.	»	»	
*Handal-Bustyaháza	8	magyar	III ^o n. o.	r. kath. III ^o i. II ^o g. e.	azóta külön falu		
{ Úrmező	a	orosz	III ^o n II ^o m. e.	g. kath. III ^o i. e. r.	nőtt	orosz	
{ *Técső	e	magyar	I ^o o. n.	ev. ref. IV ^o g. II ^o i. r.	»	magyar	
{ Ferencz-völgy	u	német	III ^o r. III ^o m. t.	r. kath. IV ^o g. II ^o c. i.	azóta lett		
{ Remete	8	orosz	IV ^o n. m. r.	g. kath. IV ^o i. e.	nőtt	orosz	
Taracsvízi járás.							
{ Bedő	b	orosz	II ^o n. m.	g. kath. II ^o i. —	nőtt	orosz	
{ Nagy-Kirva	8	orosz	III ^o n. —	g. kath. III ^o i. —	»	»	
{ Taracz-köz	a	orosz	III ^o n. m.	g. kath. III ^o i. e. r.	»	»	
M.-szigeti járás.							
*Szaplócz	b	román	IV ^o n. t. m. o.	g. kath. IV. i. r.	nőtt	román	
*Hosszúmező	b	magyar	III ^o o. n. r.	ev. ref. IV ^o g. II ^o r. i.	»	magyar	
{ *Szarvaszó	8	román	II ^o n. m. r.	g. kath. II ^o i. e. r.	»	román	
{ Kabala-Patak	a	román	II ^o n. m.	g. kath. II ^o i. r.	»	»	
{ *M.-Sziget	A	magyar	II ^o n. II ^o r. o. e.	izrael. III ^o r. II ^o g. e. a	»	magyar	
{ Akna-Szlatina	b	magyar	III ^o r. o. e.	r. kath. IV ^o g. e.	»	román	
{ Falu-Szlatina	b	román	V ^o n. m. o. e.	g. kath. V ^o i. r.	azóta külön falu		
{ *Fejéregyháza	a	román	II ^o n. o. m. e.	g. kath. II ^o i. r.	nőtt	román	
{ Veresmart	8	magyar	V ^o o. II ^o r. n.	g. kath. III ^o r. II ^o i. e.	»	orosz	
{ Karácsonfalva	a	német	IV ^o o. m. r.	izrael. IV ^o g. —	»	orosz	
{ Alsó-Róna	a	román	III ^o n. —	g. kath. III ^o i. —	»	román	
{ *Felső-Róna	b	orosz	II ^o n. m.	g. kath. II ^o i. r.	»	orosz	
{ Rónaszék	a	magyar	I ^o r. o.	r. kath. V ^o g. e.	»	orosz	
F.-Tiszavölgyi j.							
{ *Nagy-Bocskó	d	orosz	III ^o m. II ^o n. r.	g. kath. III ^o r. II ^o i. e.	nőtt	orosz	
{ Kabola-Polyana	a	magyar	V ^o o. n.	r. kath. V ^o g. II ^o i. —	»	orosz	
{ Kaszó-Polyana	a	orosz	I ^o n. m.	g. kath. I ^o i. —	»	orosz	
{ Roszucska	u	orosz	I ^o n. —	g. kath. I ^o i. —	»	»	
{ K'is-Lonka	a	orosz	I ^o n. m.	g. kath. I ^o i. r.	»	»	
*Trebúsa-Fejérp.	a	orosz	II ^o m. II ^o n. r. e.	g. kath. II ^o r. i.	»	»	
{ *Rahó	u	orosz	II ^o n. m.	g. kath. II ^o r. i.	»	»	
{ Borkút	8	orosz	I ^o n. m.	g. kath. I ^o i. r.	»	»	
*Bogdán	b	orosz	II ^o n. m.	g. kath. I ^o i. r.	»	»	
*Kőrösmező	8	orosz	II ^o n. II ^o m. —	g. kath. II ^o i. r.	»	»	

A máramarosi Tisza-vonalon 4 községalkotó fajnéppel találkozunk. A *felső* völgyszakaszon, hol a Tisza forrásai erednek, s az *alsón*, hol a folyam a megyét elhagyja, orosz nyelvterületen halad át; fenn Kőrösmezőtől Nagy-Bocskóig 10, lenn Taracz-köztől Husztig 11 orosz helység épült, a mik sorát itt-ott 4 magyar s 1 német nyelvsziget szakítja meg: fenn Kabola-Polyana, mely az utolsó félszáz év alatt lett magyarrá, lenn Handal-Bustyaháza, Técső és Visk magyar helységek, s a nemrég keletkezett német telep: Ferencz-völgy. De a *középső* völgyszakasznál, Máramaros-Sziget körül, az orosz talajba a *románság mélyed* s az orosz határvonalat a Tisza-völgyből az Apsáig szorítja. Egy orosz helység maradt meg a keleti völgyszegélyen, — magát a völgyet egész szélességében, környékétől 6 román helység foglalja el. Öt magyar s egy német nyelvsziget fekszik itt román és orosz képződmények közt, ú. m.: Máramaros-Sziget, a megye székhelye, az *oroszból megmagyarosodott* Veresmart és Rónaszék, a *román Szlatinától újabban különvált* magyar Akna-Szlatina, végre Hosszúmező magyar nagyközség és Karácsonfalva, mely 50 év előtt még orosz falu volt, de azóta *izraeliták szállták meg túlsúlylyal*, s most *német* falu.

Ez elhelyezkedésből megállapíthatjuk, hogy a megye fővonalát: a Tisza-völgyet legnagyobb részében orosz fajnép lakja, de középpütt a románság ékelte be magát s a nyelvhatárt észak felé tolta.

A községek e vonalon általán nagyok, népesek és erősek. Az utolsó félszáz év alatt mindannyi nőtt, s a legtöbbjük feltűnő arányban. Máramaros-Szigeten volt 5,000 lélek, van 14,700; Szaploneczán volt 1,090, van 2700; Akna-Szlatinán volt 830, van 2,050; Técsőn volt 1,500, van 3,700; Kőrösmezőn volt 2,788, van 7620; Nagy-Bocskón volt 2,200, van 4,540; Husztion volt 3,100, lett 7,500; Bogdányban volt 215, lett 2,600. Ehhez képest tetemesek a helységméretek is; a *magyar* helységeké: 1 A., 1 d., 1 c., 2 b., 2 a., 2 β., — az *orosz* helységeké: 2 Б., 1 А., 1 d., 3 b., 8 a., 5 β., 1 α., — a *román* helységeké: 2 b., 3 a., 1 β., s a *német* helységeké: 1 a., 1 α. Az orosz nép Beregtől nyugatra *csupa apró* falukban szorong, míg itt, a felső Tisza-völgy gyéren lakott hegyvidékein is, 5—9 ezer lakosságú mezővárosokat képes alkotni s fentartani. Monoglott helység az egész vonalon egy sincs. A nyelvszigeteken többnyire erős orosz kisebbség mutatkozik. Itt-ott látunk jelentékeny magyar kisebbséget: Husztion és Nagy-Bocskón (III—III°), Kőrösmezőn, Trebusa-Fejérpatakon, Falu-Bustyaházán és Úrmezőn II—II°. Legtöbb helységben az erős fajminoritás izraelitáktól való. Ezek *Máramaros-Szigeten* és *Karácsonyfalván többségben vannak*, s ott magyar, itt németajkúak; 25 falunak erős német kisebbséget szintén ők adnak. Legnagyobb a számarányuk a román Falu-Szlatinán (V^o), Szaploneczán (IV°) és Alsó-Rónán (III°), — az orosz Remetén (IV°), Husztion, s Szeklencze, Úrmező, Nagy-Kirva, Taraczköz falukban (III—III°), végre a magyar Handal-Bustyaházán (III°).

Tekintsünk szét a Tisza-jobbparti oldalvölgyekben.

A Borsova-völgy (7 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
			legsúlyosb		egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos
Husztji járás.							
{ Bereznik	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	r.	nőtt	orosz
{ Rókamező	a	orosz I ^o n.	t.	g. kath. I ^o r.	i. a.	»	»
{ *Kereczke	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Kusnicza	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Szucha-Bronyka	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ *Dolha	b	orosz II ^o n. II ^o t.	m.	g. kath. II ^o r.	i.e.a.	»	»
{ Zádnya	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»

A Nagy-Ág-völgy (30 orosz helységgel):*Ökörmezei járás.*

Priszlop	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	nőtt	orosz
Új-Holyatin	β	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
Ó-Holyatin	β	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	fogyott	»
*Toronya	β	orosz III ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	—	nőtt	»
F.-Hidegpatak	β	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	fogyott	»
A.-Hidegpatak	β	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	fogyott	»
Rosztoka	α	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	fogyott	»
Podobócz	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	fogyott	»
Pilipecz	β	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	fogyott	»
*Iszka	β	orosz III ^o n.	m. e.	g. kath. III ^o i.	r.	nőtt	»
Lyahovecz	α	orosz —	—	g. kath. —	—	fogyott	»
Rekita	α	orosz —	—	g. kath. —	—	fogyott	»
*Kelecsény	β	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	»
Bukócz	β	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
Tyuska	α	orosz III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	fogyott	»
Ricska	β	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	nőtt	»
*Majdanka	b	orosz IV ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	r.	»	»
Ripinye	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
Szolyma	α	orosz I ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
Lozanszka	β	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
*Ökörmező	b	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r.	»	»
Vueskőmező	α	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	r.	»	»

Husztí járás.

Alsó-Bisztra	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	orosz
Berezna	a	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
Herincse-Monostor	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
*Herincse	a	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
Lipcse-Polyana	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
*Lipcse	b	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
Keselymező	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
*Iza	b	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	»	»

A Huszt-köz (8 orosz helységgel):*Husztí járás.*

Husztköz	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	orosz
Alsó-Szelistye	a	orosz II ^o n.	e.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
*Gernyes	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	ötven év	
						óta	előtt
{ *Kövesliget	c	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	nőtt	orosz
{ Ötvösfalva	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ *Sófalva	β	orosz III ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	r.	»	»
{ Sándorfalva	β	orosz III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Mihálka	β	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	»	»

A Talabor-völgy (1 magyar, 11 orosz helységgel):

Ökörmezei járás.

{ Szinevér-Polyana	a	orosz I ^o m.	n.	g. kath. I ^o r.	i.	nőtt	orosz
{ *Szinevér	b	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	r.	»	»
{ Kalocsa-Imsád	β	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Kalocsa-Nyegrovecz	α	orosz III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	fogyott	»
{ Kalocsa-Horb	α	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	azóta önálló lett	»
{ *Kalocsa-Láz	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	orosz

Técsői járás.

{ Csománfalva	a	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	nőtt	orosz
{ *Kricsfalva	a	magyar III ^o o.	n.	g. kath. I ^o i.	—	»	orosz
{ Darva	β	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	orosz
{ Uglya	b	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Dulfalva	a	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ *Talaborfalva	b	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»

A Taracz-völgy és melléke (1 magyar, 2 német, 15 orosz helységgel):

Taraczvizi járás.

{ Német-Mokra	β	német I ^o m.	o.	r. kath. I ^o g.	i.	nőtt	német
{ Orosz-Mokra	β	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r.	»	orosz
{ Brusztura	a	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	r.	»	orosz
{ *Királymező	β	német I ^o m.	o.	r. kath. I ^o i.	g.	»	német
{ Kraszniszora	β	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	orosz
{ *Dombó	b	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r.	»	»
{ Alsó-Kalinfalva	a	orosz III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Tereselpatak	β	orosz I ^o n.	r. m.	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Pudplésa	α	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ *Gánya	a	orosz III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Kőkényes	b	orosz III ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Széles-Lonka	β	orosz I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ F.-Nezernicze	a	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ *A.-Nezernicze	a	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r.	»	»
{ Irholcz	b	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Kerekhegy	α	magyar IV ^o o.	n.	r. kath. V ^o g.	i. e.	»	magyar
{ Nyágova	β	orosz II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	orosz
{ Kis-Kirva	β	orosz II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»

Az Apsa-völgy (2 román, 2 orosz helységgel):

M.-szigeti járás.

{ Apsicza és F.-Apsa	b	orosz III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	nőtt	román
{ *Közép-Apsa	b	román II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	román
{ *Alsó-Apsa	c	román II ^o n.	o.	g. kath. II ^o i.	—	»	román
{ Körtvélyes	a	orosz I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	r.	»	orosz

A Rika-völgy (2 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Vissói járás.</i>									
{Ruszpolyana	d	orosz	II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	r.		nőtt	orosz
{Rusz-Kirva	a	orosz	II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—		»	»

Az északkeleti Kárpátokból déli irányban a Tiszaig ereszkedő völgyeket 81 helység népesíti be, s ezek nagy része (75) orosz falu. Zord hegyvilágban, őserdők közt épültek e telepek, s többnyire messze egymástól. Nincs köztük egy nagyközség sem, de átlag mind népesek és szépen fejlődnek. Hogy a nép elég módos, abból látszik, hogy átlag 3—4 falu megbírja a jegyző- és orvostartás terheit. Csak a Nagy-Ág vidékén áll 4—6 falu össze egy körbe, — ott kedvezőtlenebbek a viszonyok; a minnek következtése, hogy 10 *faluban megapadt a lélekszám*. Zemplén, Ung és Sáros területén láttuk, hogy némely inséges vidékén 15—22 faluból áll egy-egy szegény körjegyzőség, s a legtöbb falu elveszti népességének nagyobb felét. Máramarosban csak a Nagy-Ág vidékiek fogynak, de az elköltözők legfőlebb falut vagy völgyet változtatnak, a megyét el nem hagyják. A többi völgyekben a népszám mindenütt növekszik, sőt a Nagy-Ág vonalán is egyes faluk föllendültek: Rosánszskán volt 198 lélek, van 742; Ökörmezőn volt 1,190, van 2,321; Majdánkán volt 607, van 2,143. Ehhez képest az orosz hegyi faluk mérete az összes völgyekben tetemes: 1 d., 1 c., 12 b., 29 a., 22 β. és 10 α. Más fajnépek közül csak német-ajkú izraelitát találunk az orosz falukban, de ebből aztán van csaknem valamennyiben. A legnagyobb izraelita telepek: Majdanka, Tyuska, Iszka, Toronya, Sófalfa, Sándorfalva, Kalocsa-Nyegrovecz, Alsó-Kalinfalva, Gánya, Kökényes, Apsa és Apsicza (III - III°). Tiszta orosz falu az egész vidéken nincs több kettőnél.

A szigetképződményeknek, a mik ez orosz talajban keletkeztek, ketteje magyar Kricsfalva és Kerekhegy, ketteje német: Német-Mokra és Királymező; Kricsfalva nemrég magyarosodott meg. Az Apsa-völgy két román faluja nem nyelvsziget, hanem a román nyelvterületnek a máramarosszigeti Tisza-szakaszon át az Apsáig érő nyúlványa. Fél száz év előtt Apsicza is román falu volt, de azóta oroszszá lett, — itt a románság tért veszített.

Hogyan terjeszkedett idáig, legott látni fogjuk a Tisza balpartja felé *keletről* nyíló völgyekben.

A Vissó-völgy (6 román, 1 német, 1 orosz helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		ötven év	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	óta	előtt
<i>Vissói járás.</i>									
{Petrova	c	román	IV ^o o.	II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r.	nőtt	román
{Leordina	a	román	II ^o n.	—		g. kath. II ^o i.	—	»	»
{Ruszkova	b	orosz	V ^o n.	m.		g. kath. V ^o i.	r.	»	orosz

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		a népesség	a fajtöbbség volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbsége		
ötven év							
						óta	előtt
‡Alsó-Vissó	c	román II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	nőit	román
{ Közép-Vissó	a	román III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Felső-Vissó	cl	német III ^o r. II ^o m. o.	—	r. kath. IV ^o g.	i.	»	orosz
‡Mojszen	b	román III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	»	román
‡Borsa	cl	román III ^o n.	m. o.	g. kath. III ^o i.	r. k.	»	»

Az Iza-völgy (18 román helységgel)

Izavölgyi járás.

{ Szaesal	b	román II ^o n.	e.	g. kath. II ^o i.	—	nőtt	román
{ Felső-Szelistye	b	román II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Dragomérfalva	a	román III ^o n.	m. e.	g. kath. III ^o i.	r.	»	»
{ Konyha	a	román II ^o n.	e.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Jód	b	román II ^o n.	e.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Kis-Bocskó	β	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Rozavlya	a	román III ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Baliza	a	román II ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Sajó	a	román III ^o n.	e. m.	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Sajó-Polyana	β	román II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Glod	β	román II ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Szlatinka	β	román II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
*Szurdok	b	román I ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	»

Sugatagi járás.

{ Mikolapatak	a	román II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	nőtt	román
{ Barczánfalva	b	román II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Nánfalva	β	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Váncsfalva	a	román I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Disznópatak	a	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»

A Kaszszó-völgy (1 magyar, 7 román helységgel):

Sugatagi járás.

{ Bréb	a	román II ^o n.	e.	g. kath. II ^o i.	—	nőtt	román
{ Holinka	a	román —	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Akna-Sugatag	a	magyar I ^o n.	—	r. kath. III ^o g.	e. i.	»	német
{ Budfalva	a	román II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	—	»	román
{ Szerfalva	β	román II ^o n.	e.	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ F.-Kalinfalva	a	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Somfalva	a	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Fejérfalu	a	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»

A Mara-völgy (7 román helységgel):

Sugatagi járás.

{ Krácsfalva	a	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	r.	nőtt	román
{ Desze	a	román II ^o n.	m.	g. kath. II ^o i.	r.	»	»
{ Hernecs	β	román II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Falu-Sugatag	β	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Gyulafalva	a	román II ^o n.	—	g. kath. II ^o i.	—	»	»
{ Bárdfalva	a	román III ^o n.	—	g. kath. III ^o i.	—	»	»
{ Farkasrév	a	román I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	»	»

A Vissó s az Iza a keleti Kárpátokból párhuzamosan foly nyugati irányba a Tiszáig; a Vissó Kis-Lonka fölött, az Iza Máramaros-Szigetnél egyesül vele. Völgynyílásaik közt hágók közlekednek, — a szacsali hágó Besztercze-Naszódba, a Tatárhágó Bukovinába vezet. A Kaszszó s a Mara vize a Gutin-hegységben ered, Budfalvánál összefolynak, Farkasrévnél az Izába ömlenek. Köztük fekszik gazdag fémbányáival a Sugatag vidéke, honnan hágók visznek át a Gutin ormán a szatmári bányavárosokba: Felső-Bányára és Kapnikbányára.

E térszín a románságnak régi telepes helye. A tatárok elől menekült oláh karavánokkal e völgyeket, a Kaszszó s a Vissó közt, még IV. László király gyarmatosította be. Innen költözött Nagy Lajos idejében Bogdán vajda híveivel Moldvába, hogy külön vajdaságot alapítson. De a törökök megjelenése óta száz évekig áramlott onnan a szorongatott román elem vissza hazánkba. Egyik *fővonala ez áramlatnak a Tatárhágón át Máramarosba, s a Gutin hágóin át Szolnok-Dobokába és Szatmárba irányította a beszivárgott románokat.*

A megjelölt völgyekben ez idő szerint 38 román helység fekszik; legtöbb az Iza-völgyben (18), legnépesebbje a Vissó-völgyben. Itt az ország végén, a román faluk mind jelentékenynyé fejlődtek; van köztük néhány nagyközség, élükön Borsa áll a határszélen, hol nagy méretűvé (2) nőtt. A román helységek mérete az egész vidéken tetemes: 1 a., 2 c., 6 h., 17 a., 8 β., 4 α., — ehhez fogható képződményekre kevés példát, s ily nagyszámút éppen nem találunk schol másutt a hazai román etnika területén. Az utolsó félszáz év alatt a máramarosi végeken valamennyi román falu népszáma nőtt, a legtöbbje megkétszereződött, egyik-másik meg is háromszorozta lakosságát: Borsán volt 3,500 lélek, van 6,200; Közép-Vissón volt 636, van 1,333; Leordinán volt 795, van 1,264; Brében volt 733, van 1,382; Farkasréven volt 474, van 1,423. Nöttek az orosz helységek is ez időn át, de leginkább a megye belsejében, míg a román faluk a *legszebb periferián*, annak jeléül, hogy gyarapodásukhoz ezek a *tápláló erőt kívülről kapták.* E külső áramlat nyomát látjuk a máramarosi román községek elhelyezkedésében is. A nyomok *Bukovinából a felső Tiszáig vezetnek s onnan át a Sugatagon a szatmári Avasba;* látszik, hogy a Vissó és Iza mentén az áramlat Máramaros-Szigetig a Tisza-vonal felé indult, de ott az orosz tömegektől nem terjeszkedhetett tovább, ezért — a Sugatagnak, az Avas felé fordulva — kitért előlük. Máramaros megye román telepei tompa ék gyanánt fekszenek az orosz telepek közt, az ék csúcspontja az Apsa-völgyet éri, s egyik szárával Szatmárba, a másikkal Bukovina felé nyúl.

A román nyelvhátár ma ez ékvonal mentén: a Vissó-völgyben Borsa, Mojszin, Közép- és Alsó-Vissó, Leordina és Petrova; az Iza mellett Barczánfalva, Nánfalva és Disznó-patak; a Tisza-völgyben Alsó-Róna, Fejéregyháza; az Apsa-völgyben Közép- és Alsó-Apsa; majd visszahajolva a Tiszához, Szaplonecza és Kabala-patak, végre a Mara-völgyben Farkasrév, Bártfalva, Gyulafalva, Falu-Sugatag, Hernecs, Desze és Krácsfalva községeket érinti.

Azok a nyelvszigetek, melyeket a *Tisza-völgy* m.-szigeti szakaszán láttunk, a román nyelvhatáron belül fekszenek. Román talajban fekszik elszigetelten Akna-Sugatag is, mely német telepből magyarosodott meg, — s Felső-Vissó, a román-orosz nyelvhatár közé szorult izolálva, hol orosz faluból lett németté az utolsó félszáz év alatt.

Más fajnép a megye román községeiben — a zsidón kívül — alig mutatkozik; az egyetlen Petrován van jelentékeny (IV^a) orosz kisebbség, egyebütt izraelita minoritások vannak mindenütt: 8 faluban III—III^a, 17-ben II—II^a az erceje, — Ruszkova orosz faluban feléri az V^a-ot, megközelítve a többséget.

Az orosz *nyelvtérület határközségei*: a Rika-völgyben Ruszpolyána és Rusz-Kirva, a Vissó-völgyben Ruszkova, a felső Tisza-völgyön át Trebusa-Fejérpatak, Felső-Róna, Kis-Lonka, Nagy-Bocskó, az Apsa-völgyben Felső-Apsa és Körtvélyes, s végig a Tisza-völgyön Taraczköz, Remete, Bedő, Úrmező, Vajnág, Falu-Bustyaháza, Száldobos és Szeklencze.

Máramaros megye fajnépeiről közlött adataink foglalátja ez:

Van a megyének egy városa: Máramaros-Sziget, hol a fajtöbbség magyar, 11 nagyközsége: 3 magyar, 4 orosz, 4 román. A kisközségek 48 körbe kapcsolvák, a körök 2—6 faluból állnak; a fajtöbbség 1 körben magyar, 33-ban orosz, 14-ben román.

A helységméretek ilyenek:

<i>Méretre</i>		<i>Fajtöbbségre</i>				
		magyar	román	német	orosz	
legnagyobb	(A)	1	—	—	—	} helység.
nagyméretű	(B)	—	—	—	2	
»	(C)	—	1	1	1	
középméretű	(d)	1	—	—	2	
»	(e)	1	3	—	1	
»	(b)	2	9	—	16	
»	(a)	4	20	1	37	
kisméretű	(f)	2	9	2	27	
»	(u)	1	4	1	11	
együtt		12	46	5	97	

Ebből kitűnik, hogy a megyének aránylag kevés számú, de csupa népes helysége van. Nincs túltengés sem az apró, sem a nagyméretű képződményekben, — túlnyomóak az erős középméretű helyek, a mi egységes fejlődés jele. Ki is válik e tekintetben Máramaros az ország megyéinek sorából. Erre vall, hogy Máramarosban csaknem minden helység népessége jelentékenyen növekszik, hervadt faluja a megyének alig van, s a kivándorlási mozgalmat csak távol hiréből ismeri.

Nem von le ez örömdetes jelenség értékéből, hogy a népesség szaporodásához sokban hozzájárult az északról beözönlött izraelita jövevények tömege. Ez a tömeg bizonynyal jelentékeny, de az etnikai viszo-

nyokra átalakító hatást csak két községben gyakorolt: Karácsonyfalván, melyet ruthén faluból német-zsidó községgé, s M.-Szigeten, melyet magyar-zsidó községgé változtatott. Lényeges változást ez áramlat a nyelvterületeken nem idézett elő. De az kétségtelen, hogy a legtöbb falut poliglottá tette, erős német kisebbséget állítván beléjük, orosz és román nyelvterületen egyaránt. Ha egykor ez a zsidó elem megmagyarosodik, bizonynyal sok magyar nyelvsziget fog Máramarosban keletkezni.

Tiszta magyar helység a megyében jelenleg nincs, tiszta német falu sincs. Tiszta orosz falu van 2, tiszta román pedig csak 1. Súlytalan a másajkú kisebbség 3 magyar, 2 német, 30 orosz és 11 román helységben, — s az ily minoritás 2 esetben magyar, 1—1-ben orosz és román, 41-ben német, illetőleg zsidó.

A *jelentékenyebb* minoritások viszonyossága ilyen:

A <i>fajtöbbség</i>	IV - V ^o				A <i>fajkisebbség</i>				helységben
	magyar	román	német	orosz	magyar	román	német	orosz	
magyar	★	—	—	3	★	1	2	3	}
román	—	★	2	1	—	★	31	—	
német	—	—	★	1	—	2	★	—	
orosz	—	—	3	★	2	—	60	★	

Látszik, mennyivel elterjedtebb más ajkúak közt a német-zsidó meggyeszte, mint a megye egyéb fajnépei: a magyar 2, a román 3, az orosz 8 helységben fordul elő jelentékeny súlylyal, míg a német-zsidó 93-ban, s ebből 63 orosz, 32 román helység.

A *felekezeti* viszonyok az etnikaiakhoz így állanak: 10 község a megyében r. kath., ezek közül 6 magyar, 4 német; 145 helység g. kath., ú. m. 2 magyar, 97 orosz és 46 román; 3 magyar helység ev. ref.; végre 2 helység izraelita, egyik magyar, másik német. Erős felekezeti kisebbség van 8 r. kath. községben: 7-ben g. kath., 1-ben izraelita; — 3 ev. ref. községben a minoritás g. kath., — a 2 zsidó helység egyikében a kisebbség r. kath., másikon g. kath.; 98 g. kath. helység közül 5-ben a minoritás r. kath., 93-ban izraelita.

A megye fajnépei közül az orosz 97, a román 46 községgel két osztatlan nyelvterületet alkot, melyek egyike a bereg—ugocsa ruthén-séghez, a másik a besztercze-naszódi, szolnok-dobokai ésszatómári román-sághoz zárkózik. A magyar elem 12 s a német elem 5 községe el van köztük szigetelve.

Hét vármegye tükrében láttuk a *tót-orosz felvidék* képét Magyar-ország észak-keletén. Összegezzük most az országrészről előadottakat.

A nyugati és keleti Kárpátok közt, a Poprád vizétől a Vissóig, 1,741 helységben öt fajnéppel találkoztunk, — mind az öt községalkotó nép. A magyar községek száma e területen 290, román község van 53, tót 730, német 60 és orosz 608.

Városi szervezettel bír 15 község. E városok közül 4 magyar (Ungvár, Munkács, Beregszász és Máramaros-Sziget), 4 német (Késmárk, Poprád, Leibitz és Gölniczbánya) s 7 tót (Lőcse, Igló, Szepes-Váralja, Szepes-Olaszi, Eperjes, Bártfa és Kis-Szeben).

Az önálló háztartással bíró *nagyközségek* száma 68, ú. m.: 32 magyar, 15 német, 10 orosz, 6 tót, 5 román.

A kisközségek 277 *körbe* kapcsolvák. A fajtöbbség 64 körben magyar, 115-ben tót, 78-ban orosz, 4 körben német, 16-ban román.

Mérete a helységek, fajtöbbség szerint csoportosítva, így állanak egymás mellett:

<i>Mérete</i>	<i>Fajtöbbségre</i>					
	magyar	román	tót	német	orosz	
legnagyobb (A)	4	—	1	—	—	helység
nagyméretű (C)	—	—	—	—	—	
» (B)	1	—	1	—	2	
» (E)	2	1	2	1	1	
középméretű (d)	3	—	2	1	2	
» (c)	6	4	3	2	4	
» (b)	16	9	8	3	21	
» (a)	65	22	55	10	92	
kisméretű (β)	102	12	196	22	164	
» (α)	91	5	462	21	322	
együtt	290	53	730	60	608	

A tízezer lelket meghaladó városi képződmények túlnyomólag magyarok. Nagyméretű helységek dolgában a magyar, tót és orosz képződmények száma egyenlő. A középméretű magyar helységek felülmúlják az ily népes tót helységek számát, de mögötte maradnak az orosz képződményeknek. A kis falu típusa főleg a tótságban mutat túltengésre.

Az országrésznek 160 *monoglott* helysége van: 86 magyar, 49 tót, 23 orosz, 1—1 némettel és románnal. Súlytalan a másajkú *kisebbség* 153 magyar, 522 tót, 335 orosz, 24 német s 17 román helységben; *magyar* az ily sporadikus kisebbség 131 tót, 36 orosz, 5 német s 2 román helységben; *tót* a minoritás 68 magyar, 12 német s 35 orosz helységben; *orosz* a minoritás 35 magyar, 3 német s 6 tót helységben; *román* elemet találunk 2 magyar s 1 német helységben, végre német elemet 12 magyar, 316 tót, 250 orosz s 15 román helységben. A többi spóra «egyéb nyelvű» (lengyel, örmény s cigány).

A *súlyosabb* fajkisebbségek közt a viszonyosság ilyen:

<i>A faj- többség</i>	<i>A fajkisebbség</i>											
	magyar	román	IV—V ^o tót	német	orosz	egyéb ny.	magyar	román	II—III ^o tót	német	orosz	egyéb ny.
magyar	★	1	5	—	8	—	★	1	12	15	8	1
román	—	★	—	2	1	—	1	★	—	31	—	—
tót	10	—	★	8	9	1	29	—	★	80	8	14
német	1	—	6	★	1	—	3	2	18	★	4	—
orosz	3	—	9	15	★	—	13	1	21	184	★	4

Súlyos *magyar* kisebbség esik 60 másajkú helységekre, s ugyanily másajkú minoritás esik 51 magyar helységekre. Erős tót kisebbség 81, orosz kisebbség 39, román kisebbség 4 és német kisebbség 335 másajkú helységben fordul elő. Az utóbbiak túlnyomólag németajkú izraeliták.

A *felekezeti* viszonyok a hét megyében ilyenek:

A *r. kath.* helységek száma 571, ú. m. 56 magyar, 477 tót, 33 német és 5 orosz. A *g. kath.* helységek száma 886, ú. m. 45 magyar, 186 tót, 602 orosz és 53 román. *Ág. ev.* helység van 77, ú. m. 2 magyar, 25 német és 50 tót. *Ev. ref.* helység van 200, ú. m. 184 magyar és 16 tót. *Kel. gör.* helység van 1, s ennek fajnépe orosz. Végre *zsidó* helység van 6, ú. m. 3 magyar, 2 német s 1 tót ajakú.

A *felekezeti kisebbségek* így állanak egyfelől a felekezeti többséghez, másfelől a fajtöbbséghez:

A felekezeti többség	IV—V ^o					A felekezeti kisebbség					helységben.
	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.	r. kath.	g. kath.	ág. ev.	ev. ref.	izr.	
r. kath.	★	55	24	10	11	★	79	48	15	38	helységben.
g. kath.	67	★	6	5	13	117	★	1	19	236	
ág. ev.	26	—	★	—	—	39	4	★	—	—	
ev. ref.	15	18	—	★	—	68	35	1	★	20	
izr.	1	1	—	—	★	2	1	—	1	★	
A fajtöbbség											
magyar	19	26	—	13	4	80	46	1	27	26	
tót	72	44	23	2	8	90	69	45	5	45	
német	9	3	7	—	—	16	4	3	—	—	
orosz	9	1	—	—	10	40	—	1	3	190	
román	—	—	—	—	2	—	—	—	—	33	

E szerint erős *r. kath.* kisebbség esik 335, *g. kath.* kisebbség 193, *ág. ev.* kisebbség 80, *ev. ref.* kisebbség 50 és *zsidó* kisebbség 318 más felekezetű községre. Legtöbbször fordul elő a *r. kath.* minoritás *g. kath.* tót helységeiben, — *g. kath.* és *ág. ev.* minoritás *r. kath.* tót és magyar helységeiben, — *izraelita* minoritás *g. kath.* orosz helységeiben, végre *ev. ref.* kisebbség *r. kath.* magyar helységeiben.

A fajnépek *nyelvterületi* viszonyai ez országtájon jóval bonyolultabbak, mint a tót vidéken, vagy a palócföldön.

A *magyar* elem 270 községgel egy tagban fekszik, hozzá zárkózva a palócföldi s a nagyalföldi magyarsághoz, — 20 helység szétszórta, nyelvsziget gyanánt. A tót nyelvterület 660 községgel egy osztatlan tagból áll; 42 szepesi és 2 sárosi falu külön nyelvmedenczét alkot a *Dunajecz* s a *Poprád vize* közt, — 26 falu pedig el van szerte szigetelve. A *németség* 2 medenczére tagolódott: a *késmárki* 27, a *gölniczi* 7 helységből áll (ide számítandó még 4 német helység a palócföldről); 26 falu szétszóródott. Az *orosz* elem nyelvterületén 447 helységet találunk egy tagban, körülötte 4 orosz nyelvmedenczével s 26 nyelvszigettel; a *poprádi* medenczéhez 33, a *magura-vidéki*hez 8, a *felső-ondovai*hoz 68, az *alsó-ondovai*hoz 26 helység tartozik. Végre a *román* nyelvterületen 46 máramarosi és

7 ugocsai helység egy-egy különtagban fekszik: amazok erdélyi, emezek a szatinári román tömegekből hajolnak ki a Tisza-völgy felé, de a keleti Kárpátokon át összefüggésük Szolnok-Doboka és Szatmármegyék közt helyreáll.

Mielőtt a románság nagy tömegét az erdélyi részekben fölkeresnők, vessünk még egy pillantást a *felvidék egész területére*, s az ott látott 22 vármegye felé.

IV. Visszapillantás a felvidékre.

Huszonkét megye 14.147,955 k. holdnyi területén hat községalkotó fajnéppel volt dolgunk. Pozsonytól Máramarosig 4,871 helység vonult el szemünk előtt: 1,449 magyar, 109 német, 2,650 tót, 609 orosz, 53 román és 1 horvát.

E fajnépekről közlött adataink alapján most megszerkesztjük, mint a Dunán-túllal tettük, a felvidék néprajzi térképének körvonalait.

A kép lényegesen különbözik a túl-a-dunaitól. Ott a magyar elem betölti az országrész nagy részét, s csak a nyugati, délnyugati és keleti szélein helyezkedtek el más fajnépek, laza összefüggésű nyelvmedenczéket alkotva. A felvidéken négy nyelvterület ér össze, s határaik mögött a medenczék és szigetek hosszú sora képződött.

A *magyar* talaj a pozsonyi Csallóköztől az ugocsai Túrmezőig 1403 helységre terjed, a mik a felvidék *déli* részén egy tagban fekszenek, összefüggésben a Túl-a-Duna s a nagyalföld magyarságával. A *tót* talaj a pozsonyi Morva-mező s az ungi Latorcza-mellék közt 2,532 helységre terjed, a mik a felvidék *északnyugati és északi* részein Magyarország tót nyelvterületét alkotják. Az *orosz* talajon a Laborecz vize s az erdélyi kárpátok közt 447 helység épült, osztatlanul *északkeleten*. A *román* talaj Máramarosban 46, Ugocsában 7 helységre szorítkozik, de mindkét tag a Királyhágón innen és túl nagy kiterjedésű román tömeggel áll közvetlen kapcsolatban:

A *német* elem több medenczére van széttagolva: 8 község Pozsony körül a *dunai medenczében* fekszik, hozzá zárkozva a mosoni sváb vidékhez, — 7 községgel a *vértesi* sváb medenczéhez csatlakozik, — 10 községe a *privigye-vidéki*, 9 a *körmöczvidéki* német medenczét alkotja, végre 27 szász község a *késmárkit* és 11 a *gölniczit*. A négy utóbbi medencze tót talajban alakult ki.

A *magyar* nyelvterületről csak egy medenczeszerű képződmény szakítottatott külön Nyitrában 13 helységgel: a *zobor-vidéki*; a *tót* nyelvterületről is csak egy: a 44 helységből álló tátrai medencze a *Poprád s a Dunajecz közt*. Ellenben az *orosz* nyelvterületet négy darabba szedte szét a terjeszkedő tótság: így fekszik elkülönítve 33 helységgel a *poprád-vidéki*, 8 helységgel a maguravidéki Sárosban, 68 helységgel a *felső*-, 26-tal az *alsó-ondovavidéki* orosz medencze Sáros és Zemplén területén.

Számítsunk e képződményekhez 33 magyar, 37 német, 74 tót, 27 orosz s 1 horvát, összesen 172 nyelvszigetet, — s fogalmat kapunk a bonyolalmas képről, mely hazánk felvidékének néprajzi viszonyait ábrázolja.

A nehézségek daczára mi kísérletet tehetünk, hogy a statisztikai adatkinés segítségével megvonjuk a *fajnépek közt*, lehetőleg pontosan, a *mai nyelvhatárokat*.¹

Elsőbben a *magyar* nyelvhatárt fogjuk lemérni, a hogy Pozsony alatt német, Pozsonytól Abaujig tót, itt egy darabon német, Jászó vidékétől Nagy-Idán át Ungvárig újra tót, Ungvártól Ugocsa-Ardóig orosz s innen a szatmári határig román nyelvterület szélén elvonul.

1. A *magyar* vonal a mosoni szigetközéből *Kilitinél* indul ki, s irányát előbb a *csallóközi* Vajta, Doborgáz, Csölöszlő, Somorja, Gutor és Szemel községeken át nyugatnak a *nagy Dunaág* mentében veszi; aztán a sziget *mélyébe* észak felé fordul, s megérintve Uszor, Csütörtök, Csákány és Hideghét falukat, kitér a Csallóköz német telepei elől; majd visszahajol *Nagy-Dunaághoz* Felső-Csölléig, s Püspökinél, a sziget nyugati csúcsa mögött, átlép a *kis-dunai* oldalra. Északkeletnek tartó útján Verekenye Eberhard és Vök faluk az állomásai.

A *német* nyelvhatár a *Csalló-közben* Dénesdi, Torcs, Misérd és Alsó-Csölle falukkal keleten a magyar, a *nagy Duna-völgyben* nyugat és észak felé Ligetfalun, Főréven, Pozsonyon és Dévényen át a tót nyelvterülettel jut érintkezésbe.

2. Vök alatt a *magyar* vonal elhagyja a Csalló-Közt, — átszeli Duna-Ujfalun, Magyar- és Német-Bél községeknél a *Kis-Duna mellékét*, s északnak a *szempezi rónára* hajol ki, egy keskeny éket ütve a tót nyelvterületbe; az ék egyik szára Boldogfán át Német-Gurabot, másik szára innen Réte és Szempecz községeket éri. Szempeczről a magyar határ visszatér a *Duna-völgybe*, hol keleti irányt vesz Torony, Egyházfa, Borsa és Nagy-Födemes falukon át, majd a *Dudvág*mellékére északnak fordul, s Hegy, Kossut, Magyar-Diószeg, Kis- és Nagy-Macséd faluk mentén beéri Vága nagyközségnél a *Vág-völgygyel* a pozsony-nyitrai megyehatárt.

A *tót* nyelvterület határvonala a *morva mezei* Hidegkútról Lamácsig, majd a *Kis-Kárpátokon* át Récséig, innen a *Kis-Duna-völgyben* Szöllős, Papfa, Iványi és Cseklész faluk mentén Horvát-Gurabig húzódik. Aztán visszahátrál északnak a *szempezi rónára*, Tót-Gurab, Sártó és Csabaj felé, s áthatolván a *Mátyusföld* szélén, a *gidra-völgyi* Páldfalu alatt egy hosszú tompa *éket* vet a *Duna-völgy* felé, a magyar nyelvterület mélyébe. Az ék egyik szára Páldról Pap-Körmendig és Királyfáig, másik szára innen a *Dudvág-völgybe*, Pusztá-Födémesig ér. Onnét a tót vonal északkeletnek tart Ábrahám, Geszt és Szered irányában, végre Vág-Szerdahelynél a *Vág-völgybe* és nyitrai talajra lép.

3. Nyitrában a *magyar* nyelvhatár a *Vág-völgyből* előbb keletnek a *Vág-Nyitra-közbe* indul Királyi faluig, de legott visszahajol délnek az

¹ V. ö. a térképgyűjteményben a IV/a, V/a, VI/a és IVc, V/c., VI/c mellékleteket.

alsó Vág-völgybe, Hosszúfalun át Vág-Vecse, Tornócz és Tardoskedd felé. Ez az a térszakasz, hol a délirányba terjeszkedő *tótság a magyar határvonalat letolta Komárom megyébe*. A nyelvhatár Farkasd és Negyed községeken át hátrál idáig, megérinti Szirnőt, átmetszi Andód és Érsekujvár közt, a Nyitrából Komáromba mélyedő földnyulványt s a *Zsitva-vidékre* siet, hogy komáromi és barsi területen át vissza kerüljön *Nyitrába*. Iránypontjai *Komárom* megye talaján: Udvard, Csúz és Kóth, — *barasi* talajon, a Zsitva mellett északnak haladva: Nagy és Kis-Fajkürt, Porba, Besse, Nagy-Lüle, Töhöl, Tild és *Verebély*. Innét fordul a magyar vonal vissza nyitrai területre a *Nyitra-völgyig*, és átfogja azt a *félszigetet*, mely a megye délkeleti részén az *egykori magyar nyelvterületből* a *tótság* terjeszkedése után még fennmaradt. Ezt neveztük mi *verebélyi félszigetnek*; határpontjai délről: Dicske, Német-Pan, Nagy-Czétény-Kis- és Nagy-Kér, — nyugatról: Hercencs, Kis-Czétény, Czehi és Babindal, — északon s északkeleten Nagy-Hind és Aha. A magyar nyelvhatár áthalad e pontokon, — majd visszatérve Verebély fölé, a Zsitva-Garam-közbe keletre siet, hol Cziffár és Mohi falukon át beéri a *Garamvölgyet*.

A *tót* vonal Vág-Szerdahelyről előbb keletnek tart; megérinti a *Vág-Nyitra-közben* Köpösdöt, Kis-Bábot, Ürögöt, aztán *dél felé* fordul: Mocsonokon át Ürményig, s az alsó *Nyitra-völgyben* — *Komját* alatt elhaladva — Malomszegen, Egyház-Nagyszegen, Nagy-Surányon és Kis-Váradon át Kis-Kesziig. Itt átövezi Tót-Megyert és Bánkeszit, — keresztül-megy a *komáromi Zsitva-vidéken* Baromlak, Jászfalu, Szemere és Csehi felé, majd a *barasi Zsitva-vidéken* Kis- és Nagy-Lóth, Belleg, Szemesd, Füss és Mellék faluk irányában. Úgy fordul *vissza Nyitrába* Vajk, Mártonfalu, Felső- és Alsó-Szöllös falukon át *Komjátig*. Ez az a tágas öblözet, melyet a *tótság* a magyar talajban alkotott, s a mit mi *komjátí tót öblönek* neveztünk. Komjátíró a *tót* nyelvhatár vonala előbb nyugatnak Salgóra, majd a *Nyitra-völgy* hosszában *északnak* fordul Lapás-Gergelyfalva, Nyitra-Ivánka, Alsó- és Felső-Köröskény, felé, — végre a *Nyitra-Zsitva-közben keletre* tart Lapás-Gyarmat, Nagy-Lapás, Család és Kis-Hind felé. Ez útjában a verebélyi magyar félsziget községeit megkerüli. Végre *túl a Zsitván*, Szelepcsényt és Zsitva-Ujfalut megérintve, a *Zsitva-Garam-közbe* lép, hol Sári, Néved és Uj-Peterd mögött a *Garam-vonalhoz* ér.

4. A magyar határ a barsi Garam-szakaszt *déli* irányban Kis-Koszmályon, Uj-Barson, Marosfalván és Kis-Kálnán át Kis-Szecse faluig követi, aztán átvág Lévánál a *Garam-Szekincze-közön*, s délkeleti irányt véve, *honti területre* lép. Itt széltében metszi Varsánytól Kis-Kérig a *Szekincze-völgyet*, Boritól Szántóig a *Bor-völgyet*, Egegtől Szalatnyáig a *Selmecz-völgyet*, Palásnál a *Korpona-völgyet*, — aztán *északkeleti* hajlással végig megy az alsó *Ipoly-vonalon*. Ez útján Ipoly-Födemes, Sirák, Alsó- és Felső Szelény, Dacsó-Keszi és Csáb az iránypontjai. Csábról *délkeletnek* fordul Luka-Nényén át Bátorfaluig; majd *nógrádi talajra* érve, ismét visszatér *északkeleti* irányba, keresztül-szeli Zsely és Óvár közt a *Kürtös-völgyet*, végig járja a *felső Ipoly-völgyet* Galabócs, Bussa, Nagy-Zellő, Rárós-

Mulyad, Tőrincs, Vilke és Jelsőcz felé, — kitér egy darabon Losoncztól Miskiig a *losonczy völgybe*, meg visszahajol az *Ipoly mellé*, s nem hagyja el azt többé a *gömöri határig*. E völgyszakaszban útja Galsa, Ipoly-Nyitra, Ipoly-Bolyk, Pincz, Kis- és Nagy-Keresztur falukon vezet át.

A *tót* határ a barsi *Garam-vonalon* Kovácsi, Tolmács, Nagy-Kasz-mály, Ó-Bars és Garam-Kelecsény falukat érintvén, *Hontba* fordul a Szekincze felé, honnét Garam-Keszi és Dobó-Berekalja felől *délirányba* hajló ívonalban kerül le az *Ipoly mellékére*. Ez útján Nagy- és Kis-Kereskény, Dalmad, Apát-Marót, Gyügy, Mere és Alsó-Rakoncza az irányzó pontjai. Most elhalad Magas-Majthény és Csall faluk mellett, az *Osztroski-hegység* alá északra Csábrág-Varbók, Cséri és Apafalva felé, aztán a *Riéka-völgybe* száll Alsó-, Felső-Fehérkúton és Bereklakon át, — keresztül-metszi *nógrádi* talajon a *Kürtös-völgyet* Ebeczk, Szlabonya és Nagy-Sztracsin faluk irányában, — megérinti Kis-Zellőnél a *felső Ipoly-völgyet*, átvág a mellék patakok nyílásain, ú. m. Zihlavanál a *Strazsina-völgyön*, Alsó-Sztregova és Kis-Libercse felé a *Tiszovnyik-völgyön*, átvonul Maskova, Gács, Tamási, Videfalva és Losoncz-Apátfalva helységek közt a *hét határhegy* vonalán, hogy a *Losoncz-völgy* pitvarából az *Ipoly-völgybe* visszatérve, Kálnó-Garáb, Kálnó, Berzence, Zelene és Poltár falukon át *gömöri területre* érkezzenek.

5. A magyar határvonal Gömörben állandóan északkeleti irányt követ. Magyar határhelységek: az *Ipoly-Rima-közben* Osgyán és Magyar-Helmecz, a *Rima-völgyben* Tamásfalva, Rimaszombat, Zeherje és Alsó-Podhrágy, a *Balog-völgyben* Perjése, Pádár és Felső-Balog, a *Turócz-völgyben* Felfalu és Visnyó, a *Turócz-Murány-közben* Deresk, a *Murány-völgyben* Mikolcsány, a *Csetnek-völgyben* Rozlozsnya és Csetnek, a *pelsőczy hegység alatt* Rudna, a *Sajó-völgyben* Kőrös, Rozsnyó, Nadabula és Csucsom, végre *keletnek* tartva a *Csremosno-völgyben* Krasznahorka-Váralja, Dernő, Kovácsvágás, Lúcska és Barka. Itt a nyelvhatár *abauj-tornai* földet ér, s a *Bodva-völgyön* át Jászó-Váralja, Jászó-Debrőd és Csécs felé *délkeletre*, majd a *nagyidai hegysíkon* Szeszta és Nagy-Ida felé *keletre* fordul, hol beéri a *Hernád-vonalat*.

Vele szemközt a *tót* határvonal gömöri talajon a következő irányban halad: az Ipolytól át a *Rimán*, Fazekas-Zsaluzsány, Susán, Cserencsény és Pokorágy faluk mellett, — a *Murány-völgyig* Tóthegymeg, Pápócz, Meleg-hegy, Bugyéfalva, Gesztes, Ispánmező, Borosznok és Kövi községek felé, — át a *Sajón*, s be a *Csremosnyo-völgybe* Sүvéte, Miglécz, Gacsalk, Ochтина, Restér, Gencs, Rekenye-Ujfalva, Henczlova, Betlér, Pacsa és Ohorna faluknál. De itt megszakad a *tót és magyar határvonal érintkezése*: közibük fekszik a *gölniczi német medencze*, s a magyar nyelvhatár átellenében *annak szegélye húzódik el* a szepesmegyei Szomolnok s az abauj-tornai Stósz, Alsó- és Felső-Meczenzéf községeken át. Ezt a medenczét a *tót nyelvhatár*, Gömörből északnak fordulva, *Szepesen át megkerüli*, — úgy találkozik aztán ismét össze, a szomolnok-kassai hegyek alatt Aranyidkánál a magyar nyelvhatárral. A *Bodva-völgyben* Jászó-Mindszent és Rudnok,

a *szolnok-kassai hegyek* alatt Pány és Buzinka az iránypontjai. A nagy-
idai hegység mögött végre elérkezik a *Hernád-vonalhoz*.

6. A *Hernád-völgyben* a magyar határközségek: Szina, Kenykecz és Alsó-Kéked. Innen a magyar vonal az *eperjes-lokaji hegyekbe* tart, s keresztültör rajtuk a *Ronyva* s a *Bozsva* folyása közt Füzéren és Pusztafalun át. Majd a *Ronyva-völgyhöz* csatlakozva délkeletnek *Zemplénbe* siet, s Kolbása, Lasztócz, Mihályi, Legenye, Kis- és Nagy-Toronya, Csarnahó és Zemplén községek mentén beéri a *Bodrog-vonalat*.

A tót nyelvhatár a *Hernád-völgyben* Enyeczké, Szakály, Bocsárd, Bölze és Felső-Kéked, az *eperjes-tokaji hegyek* közt a *Ronyva* mentén Hollóháza és Szalánczhuta helységeket érinti. Majd *zempléni* talajra lépve, a *Ronyva-völgyből* Kozma és Isztáncs falukon át a *Ronyva-Ondova-közbe* lép, s onnan egy éket vet a *bodrog-vidéki* magyar nyelvterületbe. Az ék egyik szára a *Ronyva-mellékről* Velejte és Kásó faluk felé Czékéig, másik szára e csúcsponttól Magyar-Jesztreb, Geresely, Barancs, Upor és Tőke-Terebes falukon át az *Ondova-mellékre* vezet.

7. A magyar nyelvhatár vonala a *Bodrogtól* északnak tereli a tót-ságot Imreg, Szürnyeg, Bodzás-Ujlak és Kazsu falvakon át Hardicsáig az *Ondova-völgy* mélyébe; aztán keletre Garanyinak fordul, hogy a *Laborcz-völgy* irányát kövesse északkelet felé. Itt Nizpest, Abara, Nagy- és Kis-Ráska, Hegyi és Deregyő az iránypontjai, a mik a *Laborczon* át *Ung megyébe* vezetik. Az *ungi* szakaszon a magyar határ négyszeresen meghajlott hullámvonalat ír le: a *Laborcz-völgyből* Kerész és Bogyorós felé az *Ung-völgybe*, innen Vajkocznál az *Ung-Latorcza-közbe* lép, Bajánháznál ismét hihajol az *Ung mellé*, hogy Matyócson és Pallón át újra visszahúzódjék az *Ung* és *Latorcza* közé, végre egy nagy éket formál az *Ung-völgy* szívében; ez ék csúcspontja Ungvár, s *egyik szára* Botfalva, Tarnócz és Minaj falukkal *még a tót, másik szára* Radváncz, Katergény, és Ilomok falukkal már az *orosz nyelvterület* szélén fekszik.

A tót nyelvhatár szintén hullámvonalakban fordul a *zempléni Ondova-mellékről* Kacsándon át le a *Laborcz-torkolat* fölé Petrik faluig, onnan a *Laborcz-völgy* mentében északkeletre Málcza, Márk, Szalók és Batka községeken át az *ungi határig*. Ott a Kis-Szeretván, Tegenyén és Feketemezőn át a *Latorcza* felé, Viszokán, Lakáron és Ór-Darnán át az *Ung* felé hajol, de Zahár és Alsó-Németi faluknál behúzódik a *Proprični-hegységbe*, s csak Ungvár fölött, Domonyánál jelen meg az *Ung-völgyben* újra, hogy ott *végkép elhajoljon a magyar nyelvhatártól*. További útját *orosz határközségek* kísérik észak és északnyugat felé.

8. Az *Ung-völgyből* a magyar vonal a *Szinatoria-Polyana-hegység* s a *Latorcza* közt keletnek fordul, Császlócz, Hosszúmező, Putka-Helmecz, Nagy- és Kis-Gejőcz falvakon át. Ott beéri a *beregi megyehatárt*, s útja a *Szernye-völgyben* Kis- és Nagy-Dobrony, Csomonya és Barkaszó, — a *Sajgó-erdő* körül Izсныéte, Fornos és Derczen, — a *Szernye-mocsár* körül Gát, Bereg-Ujfalu és Nagy-Bereg falukon át vezet. Ettől délkeletre átlépi *Ugocsa* megye határát, megérinti a *Szálva-völgyben* Salánk, Feketepatak

és Verbőcz helységeket, majd leszáll a *Tisza-völgybe*, átmetszi azt tört vonalakkal Karácsfalva, Tisza-Ujhely, Fancsika, Péterfa, Tivadar és Forgolány felé, megérinti a *Túrmezőn* Batárt és Névtelenfalut, visszafordul a *Tisza-völgybe* Csepén, Fekete-Ardón és Gyulán át, — Tamás-Váraljánál az *Avas alá* kerül, végre Bábonny és Túr-Terebes felé keresztülvonul a *Túrmezőn* déli irányban, s ott beéri *Szatmár megye határát*.

Az orosz vonal a magyar határt az *Ung-völgyben* Gerény és Darócz, a *Szinatoria-Polyana*-hegység alatt Kereknye, Hegyfark, Hluboka, Nagy-Szlatina, Orosz-Komorócz és Dubróka faluk felé követi; aztán *Beregbe* fordul: átmetszi Ignécztől Cserlenőig a *Latorcza-völgyet*, behatol Nagy-Lucska felől, Sztrabissón át Gorondig a *Sajgó-erdő* vidékébe; majd visszatér a *Latorcza-mellékre* Klucsárka, Váralja és — Munkács mögött — Kustyánfalva felé. Most délkeletre fordul: elhalad a *Borlo-Gyil* szélén Papfalvánál, a *Háthegység* alatt Sztánfalva, Leányfalva, Kis-Lucska, Fogaras, Pisztraháza, Bárdháza és Makária községeknél, hogy a *Borsova-völgyön* át *Ugocsába* térjen. A beregi jobb parton Sarkad, Pálfalva, Komlós, Alsó- és Felső-Remete, az ugocsai bal parton Magyar-Komját, Nagy-Komját és Ilonok-Ujfalu az iránypontjai. Itt megérinti a *szálvamelléki* Egres községet s a *Tisza-völgybe* fordul, a jobb parton Mátyfalva, Szöllös-Végardó, Sasvár és Szirma, a bal parton Csoma, Hetény és Szászfalu községeken át. Végre az *Avas* alatt Hömlöcznél egy kis éket vetve a *magyar-román nyelvhatár közé*, visszahátrál Királyházához a *Tiszáig* s aztán *végkép megválnak a magyar nyelvterülettől*.

9. Az orosz határvonal további útja a *románság* szélén Máramarosba vezet. Átkel az *Avas-hegységen* Vericze, Csarnató, Kis-Tarna és Sósfa irányában; Vetéténél odahagyja Ugocsát, végig megy a máramarosi *Tisza-völgyön* Szeklencze, Száldobos, Falu-Bustyaháza, Vajnócz, Úrmező, Remete és Taraczköz helységeken át; keresztülmetszi az *Apsa-völgyet* Körtvélyestől Felső-Apsáig, át a *Fehér-Tisza-völgyet* Nagy-Bocskónál, Kis-Lonkánál, Felső-Rónán és Trebusa-Fejérpataknál, megérinti a *Vissó-völgyet* Ruszkovánál s útját a *Rika-völgyben* Ruszkirva és Rusz-Polyana felé az országhatáron végezi.

A román nyelvterület határvonala a *Vissó-völgy* keleti sarkában, *Bukovina határszéléről* a tatárhágó alatt indul nyugatnak: Borsa, Mojszin, Felső- és Alsó-Vissó, Leordina és Petrova helységek felé. Majd átlép az *Iza-völgybe* Szurdok, Barczánfalva, Nánfalva és Disznópaták irányában; behatol a *Tisza-völgybe* Alsó-Rónán, Fejéregyházon és Falu-Szlatinán át, be az *Apsa-völgybe* Közép- és Alsó-Apsáig, onnan visszahajol a *Tiszához* Szarvaszóig és Szaploneczáig. Itt keresztülvág a *szatmármegyei Avason* Mózesfalva, Bikszád, Tartolcz és Komortány helységek felé, s egy taggal az *ugocsai Avasba* nyúl, a hol Bocskó, Száraz-Patak, Komlós-Sellő és Batarcs román faluk fekszenek, részben az orosz nyelvterület szélén, részben az orosz és magyar nyelvhatárok közt. Végre a román vonal a *Túrmezőnek* fordul, hogy Turcz, Nagy- és Kis-Gércz falukon át visszakerüljön szatmári talajra. Az *Alvidékről* szóló fejezetben visszatérünk reá.

10. Említettük, hogy a *tót* nyelvhatár az *oroszszal* Ungvár fölött találkozik, s onnan együtt haladnak észak és északnyugat felé.

A *tót* vonal az *Ung-völgyből* Felső-Domonya, Huta, Petrócz, Pri-kopa, Konyus, Tiba, Baskócz és Felső-Ribnyicze falukon át a *Vihorlat-hegység* alá húzódik, onnan Felső-Zemplénbe kerül, az *ungmelléki hegyek* közé, Orosz, Sztriósz, Smugócz és Ublya *tót* faluk irányában. Majd nyugotnak fordulva megérinti Valyaskócznál, s beljebb északra Szinán a *Czirova-völgyet*, keresztlütszi északnyugati irányban a *Laborcz-vonalat* Agyidócz, Tót-Kriva, Izbugya-Hosszúmező, Izbugya-Breszto és Hrubó községek felé. — Az *orosz* vonal ezzel szemben az *Ung-völgyből* áthúzódik a *Proprični-hegységen* Alsó-Domonya, Neviczke, Ó-Kemencze, Vorocsó, Perecsény, Uj-Kemencze, Benetine, Hankócz, Kliviscse és Váralja faluk érintésével; majd északnak az *ungmelléki hegyek* közé hátrál Rosztoka, Dubrova, Kis- és Nagy-Berezna, Zábrog, Brezovocz, Mihalo, Lodomér és Kolenicza felé; Szlakcsinnál átmetszi a *Czirova-völgyet*, hogy Pichnye, Zubno, Izbugya-Rokito és Izbugya-Radvány községeken át beérje a *Laborcz-vonalat*.

A Laborcz mögött a *tót* nyelvhatár az *Olyka-völgyben* északnak tart és Orosz-Krajnya, Sztropko-Olyka, Praurócz, Repejő, Varchócz, Sztropko-Bisztra, Hovaj, Sztropko-Polena faluk mentén megközelíti, Mikova és Sáros-Duzina faluk fölött pedig beéri az *ország északi határát*. — E vonalszakaszon az *orosz* nyelvhatár Kriva-Olyka és Homonna-Olyka községekig az *Olyka-völgyet* járja, aztán visszahátrál északkeletnek a *Laborcz mellé*, s a három Csebinye, Roskócz, Rokitócz falukon át északra Mező-Laborczig, végre Porrón és Haburán át Csertésznél az *ország határáig* nyomul.

Ime a felvidék *négy nyelvtérületének* határvonalai. De az ország-rész néprajzi térképe így még nem teljes. Szólnunk kell a *nyelvmedenczékről* is, a mik főleg a *tót* nyelvhatárokon belül fekszenek.

I. Az *alsó ondova-vidéki orosz medencze* Zemplén és Sáros megyékben 16 községre terjed, — 13 faluval a zempléni, 13-mal a sárosi oldalon, a mik ott az Olykáig, itt a Tapolyig érnek, de súlypontjuk középpüzt az Ondova-völgyben nyugszik.

E medencze *orosz* határai: *északon* (Sárosból Zemplénbe menőleg) Stefuro, Kerekrt, Felső-Olcsva, Orosz-Krucsó, Minyócz, Brusznicza, Kolbócz és Zavada; *keleten* Jakusócz, Knizslócz, Pizskarócz; *délről* délnyugatnak (Zemplénből Sárosba áthajolva) Mrázócz, Lomna, Valkócz, Detrik, Petkócz, Vavrinicz, Remenye és Vlacsá; *nyugaton* Proszács, Mátyáska, Kobulnicza, Orosz-Volya, Fiás, Mátévágás és Szobos. — A *tót nyelvhatár* e medencze körül: *északon* (a sárosi Tapoly-vidék s a zempléni Olyka-mellék közt) Porubka, Sapinyecz, Radoma, Sandal, Alsó-Olcsva, Nagy-Bresnyicze, Paczakfalva és Praurócz; *keleten* Sztropko-Olyka, Orosz-Poruba, Pritulyán, Rohozsnik és Gyapalócz; *délről* (az Ondován át délnyugatnak a Tapolyig hajolva) Orosz-Tokaj, Turány, Bodzás, Petőfalva, Kelese, Trepecz, Nagy-Dobra, Mogyoróska, Hanuszfalu és Megyes, végre *nyugaton* Radvány-

Györgyös, Micsák, Vaspataka, Girált, Long, Nyirjes, Laszczó, Margonya és Krucsó helységeken halad át.

II. A *felső-ondova-vidéki orosz medencze* Sárosban fekszik, csak keleti szegélye érinti Zemplén megyét. Kiterjed 68 községgel az ondovamelléki s a makoviczai hegyvidékre, de súlypontja ennek is az Ondovavölgyre nehezül.

Határai: *északon* az országos határ; *keleten*, az ország széléről kiindulva, az orosz Perikra, Bodruzsál, Miroljo, Szucha, Sáros- és Zemplén-Straskócz, Sáros- és Zemplén-Bukócz; *délről* Olysavka, Mérgeska, Potoczka, Rákócz, Benedikócz, Kozsun, végre *nyugat* felől Mlinorócz, Rovno, Ortuto, Brezutka, Csernyina, Kurimka, Belovezsa, Andrejova, Csarno, Niklova, Jedlinka s — az országhatárhoz közeledve — Komlosa, Behero és Ondavka.

A tót községek e medenczét három oldalról veszik körül: *keleten* Zemplén- és Sáros-Dricsna, Felső- és Alsó-Vladicsa; *délről* Hovaj, Makócz, Velkrop, Viszlava, Viskócz, Bányavölgy, Scsavnyik és Kucsin, végre *nyugatról* Kurima, Lipovo, Sassova, Dubina, Polyakócz, Hrabócz, Hasztin, Komarócz, Bártfa-Ujfalu, Hosszúrét, Smilno, Zboro, Sztebnik, Sztebnik-huta és — az országhatárnál — Regettő.

III. A *sárosi Magura* alatt fekvő *orosz medenczéhez* 8 falu tartozik. Három az országhatárra dül: u. m. Petrova, Fricska és Czigelka; öt a tót nyelvhatár felé: u. m. Felső- és Alsó-Tvarosze, Kuro, Hrabszke és Sznako. — E kis medenczét a *tótság* Aranypataka, Szvezso, Gerlacho, Molczo és Lénárto falukkal zárja el.

IV. A *poprádvidéki orosz medencze* Sáróstól Szepesig terjed. Egyik nyulványa a Minczul s a Jávor hegységeket érinti, másik behajlik a szepeslublóí hegyekbe, harmadik a Poprád-Dunajecz-közbé. De súlypontja a Poprád-vidékre esik. A képződmény 33 orosz helységből alakult ki, 24 helységgel sárosi, 9-czel szepesi területen.

Keleti nyulványa a Poprád-völgytől a Jávor-hegységig Orosz-Volya, Venezia, Luko, Kruzslya, Krive és Boglyárka, a Jávor-hegytől a Mincsulon át a Tárca-völgyig Livó, Livó-huta és Kijo helységeket érinti, s az orosz nyelvhatár ez úton Csircsnél a Poprád-mellékre visszatér. A *délnyugati* nyulvány innen Pusztamező és Bajorvágás felé Szepesbe hajol Hodermarkig, s ettől Szt-Jakabfalun át visszafordul Sárosba, Feketekút, Gremoso és Lubotin felé a Poprádig. A *nyugati* nyulvány az Uják-Hajtuska-Matiszova vonalon szintén Szepesbe tart s Lubló-Krempach, Jarembina, Kamjonka, Litmanova, Folymark és Nagy-Lipnik falukkal a Dunajecz mellékeig ér.

E medenczét a *tótság keleten* Tarno, Rokito, Sárpaták, Richwald és Herwarto, *délről* Krizse, Harcsar, Lucska, Tarkó, Olysó, Jesztreh, Schönviz, Polom és Balázsvágás falukkal környezi. De a tót nyelvhatár aztán Szepesben *elhajlik az orosz medenczétől* a késmárk-vidéki *szász medencze felé*. Ez útjában a *Branyiskón* át Alsó-Répás és Zavada, a *lőcsei hegyekben* Dvorecz, Kis-Kunchfalu és Lőkfalú, a *Hernád-Poprád-közben*

Hozelec, Gánocz, Filefalva, végre a *felső Poprád-völgyben*, a Magas-Tátra alatt Teplicz, Lucsivna, Batizfalva és Gerlachfalva az iránypontjai.

V. Nyugatról a poprádvidéki orosz medenczét az a *tótság* zárja el, mely a *Poprád-Dunajecz-közben*, a Nagy-Tátra és a szepesi Magura mögött elszigetelve fekszik, s maga is *külön medenczét* alkot 44 helységgel. Ennek egy nyulványa északról Lechnicz, Sub-Lechnicz és Helyivágás falukon át, egyfelől orosz, másfelől szász képződmények közt, keletnek tart a sárosi Poprád-melléki, Laczkova, Ó-Lubló, Szadek, Plavnicza és Palocsa felé. Palocsáról a tót medencze határvonala visszafordul nyugatnak Uj-Lubló, Kolacsko, Alsó-Ruszbach és Krih falukon át, s útja a Magas-Tátra mögött Tótfalu, Landák, Zsdjár és Javorina községek mentén a magyar-gács országhatárnál zárul.

VI. A *Tátraság* körül két német medencze fekszik, közel egymáshoz: 27 helységgel a *késmárk-vidéki*, 11 helységgel a *gölnicz-vidéki*. Amaz Szepes megye nyugati oldalán, emez délkeleti sarkában terül el, s nyulványa átérnek Gömör s Abauj-Torna megyébe is.

A *késmárk-vidéki szász medencze* határa kelet felé Menhard, Durand, Ruszkin és Leibicz; északnak és északnyugatnak Kis-Lomnicz, Podolin, Toporc, Maldur, Busócz és Rókusz; délnyugatnak Alsó-Erdőfa, Nagy-Szalók, Felka és Poprád; délkeletnek Sztrázsa, Szepes-Szombat és Izsák-falu helységeken vonul át. A medencze közepén fekszik Késmárk. E képződményt északon a poprád-dunajeczközi tót, északkeleten a poprád-vidéki orosz medencze határa, délkelettől délnyugotig a löcse-lublói hegyek s a Magas-Tátra közt elvonuló tót nyelvhatár környékezi.

A *gölnicz-vidéki német medencze* 11 helységéből 7 Szepesre, 3 Abaujra s 1 Gömörre esik. Emezek: Dobsina, Stósz, Alsó- és Felső-Meczenzéf, — amazok: Szepes-Remete, Gölniczbánya, Szomolnok, Szomolnok-huta, Svedlér, Ó-Víz és Merény. E medenczét három felől *tót faluk* veszik körül, u. m. *nyugaton* a Sajó felől Kis- és Nagy-Vészverés, Lassupatak, Gócs, Oláhpatak, Felső-Sajó és Rédora; *északon* az Ércz-hegységben: Sztraczena, Imrichfalu, István-falu, Kis-Hnilecz, Bindt, Kotterbach; a Hernád felől: Matejocz, Vitfalu, Olezno, Krompach s a Gölnicz felől: Zachárfalu, Margitfalu, Nagy-Volkmar és Opáka, végre a Bodva felől Abaujban: Aranyidka, Jászó-Mindszent és Rudnok. *Délről* e medencze alatt a magyar nyelvhatár vonul el Kovácsvágás, Lucsko, Barka gömöri és Jászó-Váralja, Jászó, Debrőd *abauj-tornai* helységeken át.

VII. A *Fátraságban* szintén két német medencze keletkezett, egymás tőszomszédságában: a *körmöcz-vidéki* 9, s a *privigye-vidéki* 10 helységgel. Amaz kiterjed Nyitra és Turócz, emez Nyitra, Turócz és Bars megyék egyes szomszédos részeire. Mindkettőt a *tótság* veszi körül.

A *körmöcz-vidéki* medenczében János-Gyarmat, Uj-Gyarmat, Kaproncza és Körmöczbánya Bars megyéhez, Handlova Nyitrához, Felső-Sztubnya, Szkleno, Felső- és Alsó-Turcsek Turóczhoz tartoznak. A tót nyelvhatár Turócz felől északon Alsó-Sztubnya, Sztubnya-fürdő, Kisfalu

és Bukova; Zólyom felől *keleten* Kordéház, Jabrikó, Királyka, Felső-Peresény és Kassa-Lehota; Bars felől *délre* Tormáskert, Bartos, Mogyorómál, Koszorús és Kelő, végre Nyitra felől *nyugaton* Keserics-Podhragy, Kis-Lehota, Czigel, Szebendrazs, Nagy-Lehotka, Morovno, Rasztočno és Brusznó falukat érinti.

A *privigye-vidéki* medenczében Gaidel, Tuzsina, Chvejnicza, Zach, Német-Próna, Szolka és Majzel német faluk *nyitrai*; Breszcsa, Vriczko és Hidvég *turóczi* területre esnek. A *tót* nyelvhatár Trencsén felől *északon* Facskó, Cserno-Lehota, Brjesztyette, Csicsmár és Zlyeho; Nyitra felől *nyugaton* és *délről* Csávoj, Temes, Nevidzén, Dobroma, Lestyén, Szecs, Pomba, Pollusz és Kis-Próna, végre Turócz felől *keleten* Jaszenova. Rudnó, Tót-Próna, Ivankofalu, Lászlófalu, Ábrahámfalu, Polerjeka, Znió-Váralja és Lazán helységeknek vonul el.

VIII. A *pozsonyi német medenczéről* már említettük, hogy 8 helységével Moson határán a túl-a-dunai német nyelvterülethez zárkozik. Közülük négy: u. m. Ligetfalu, Főrév, Pozsony és Dévény a Duna-völgyben, más négy: ú. m. Dénesdi, Torcs, Misérd és Alsó-Csölle a Csallóközben fekszik. A nyelvhatár lemérésénél fenn rámutattunk, hogy amazokat a *tól*, emezeket a *magyar* nyelvterület határhelységei érintik.

IX. A *vértességi sváb medenczéhez* 7 felvidéki község tartozik. Ezek közül 4 *esztergommegyei* falu benne fekszik a medenczében: u. m. Dorog, Leányvár, Csolnok és Kirva, — a többi 3 áthajol a Duna bal-partjára: u. m. Zebegény és Nagy-Maros a honti, Kis-Maros a nógrádi Duna-szakaszon. A *sváb nyelvhatár* a medence *északi szegélyén* e szerint a következő községeket érinti. *Komárom* megye területén: Alsó-Galla, Baj, Agostyán, Duna-Szt-Miklós, Tarján, Szomor; *Esztergom* megye területén: Kirva, Csolnok, Dorog, Leányvár; *Pest* megye területén: Tinnye, Pilis-Csaba, Vörösvár, Visegrád; *Hontban* Nagy-Maros, Zebegény; *Nógrádban* Kis-Maros, — s visszafordulva *Pest* megyébe — Duna-Bogdány, Szent-Endre, Buda-Kalász, Békás-Megyer, Üröm, Hidegkut, Budakesz. E vonallal szemközt a *magyar* nyelvterület határhelységei: *komáromi* talajon Dad, Környe, Tata-Tóváros, Szomód, Duna-Almás, Neszmély; *esztergomi* talajon Piszke, Lábatlan, Bajóth, *komáromi* Héreg, *esztergomi* Nagysáp, Bajna, Epöl, Tokod, Esztergom, Dömös, Pilis-Marót; *Hontban* Szobh, Kispallag és Szokolya; *Nógrádban* Verőcze, és *Pest* megyében Kis-Oroszi, Tótfalu, Pócs-Megyer, Sziget-Monostor, Pomáz és Budapest.

X. A *zobor-vidéki magyar medence* 13 helységből áll, — 12 nyitrai, 1 barsi területen. Emez Lédecz; amazok: Csitár, Gerencsér, Geszte, Pográny, Bodok, Kolon, Zsircz, Ghimes, Menyhe, Nyitra-Egerszeg, Vicsáp-Apáti és Lajosfalu. E medenczét a következő *tót* faluk veszik körül: Nyitra felől *északon* Ghimes-Kosztolány és Alsó-Elefant; *nyugaton* Nemes-Perk, Szill, Csab, Darázs, Sarluska és Kajsza; *délről* Tormos, Kis-Lapás és Család, végre Bars felől *keletre* Kis- és Nagy-Heresztény, Bélád, Néver, Kis-Szelecsény, Nagy-Szelecsény és Velsicz.

A négy nyelvterület s a megjelölt tizenkét nyelvmedencze képét a felvidék 172 *nyelvszigetje* egészíti ki.¹⁾

Látszik, hogy a felvidék fajnépei, nagyobb területen bár, mint a túl-dunaiak, emezeknél mégis sokkal szaggatottabban tagozódva helyezkedtek el. Ennek okát — azt hisszük — a felvidék etnikai viszonyainak történeti kialakulásában kell keresni. Különböző idők sokféle népet hoztak ez országrészbe, — s fejlődésük, melyet történeti viszontagságok is zavartak, szükségkép sűrűlőds és rázkódtatás járt minden talajon. A magyar

¹⁾ E *nyelvszigetek* itt következnek.

A 33 magyar sziget: Nyitra megyében Nyitra-Zsámbokrét (Nyitra-völgy), Béd (Zobor-vidék), Kis-Mánya (Nyitra-Zsitva-köz); Bars megyében Zsitva-Gyarmat és Bessenyő (Zsitva-völgy); Gömör megyében Rahó (Rima-völgy); Abauj-Torna megyében Kassa (Hernád-völgy), Pető-Szinye, Bód, Györke, Felső-Csáj és Garbóc-Bogdány (Olyka-völgy), Nagy-Szalám (Ronyva-völgy); Szepes megyében Polyanócz (Branyiszko hegy-ség); Bereg megyében Bereg-Rákos, Munkács és Paszika (Latorcza-völgy); Ugocsa megyében Nagy-Szőllős, Tekeháza és Gödényháza (Tisza-völgy), Nagy-Tarna (Avas-hegység); Máramaros megyében Visk, Handal-Bustyaháza, Técső, Hoszszúmező, Máramaros-Sziget, Akna-Szlatina, Veresmart, Rónaszék és Kabola-Polyana (Tisza-völgy), Kriesfalva (Talubor-völgy), Kerekhegy (Taracz-völgy), Akna-Sugatag (Kasszó-völgy).

A 37 német sziget: Pozsony megyében Hidas (Kisduna-völgy), Limbach (Kis kárpátok alatt); Német-Diószeg (Dudvág-völgy); Nyitra megyében Csermend (Radosna-völgy); Bars megyében Dóczi-fürése és Pál-Nagymeg (Ptacsnik helység); Esztergom megyében Süttő és Táth (Duna-völgy); Hont megyében Börzsöny (Ipoly-völgy); Nógrád megyében Pusztá-Katalin és Szendehegy (Nagy-Szál hegység); Szepes megyében Ó-Major (Dunajec-völgy), Viborna (Béla-völgy), Gnezdá és Hogbart (alsó Poprád-völgy); Sáros megyében Sebes-Kellemes (Székeső-völgy), Német-Sóvár (Tárca-völgy); Zemplén megyében Rátka, Károlyfalu és Tranczonfalva (Hegyalja); Bereg megyében Váralja-Polyánka, Felső-Schönborn, Frigyesfalva, Német-Kucsova, Szinyák, Szuszkó-Ujfalu, Tővisfalva és Pósháza (Latorcza-völgy), Alsó-Schönborn (Sajgó erdővidéke), Dubi (Borló-Gyil-havas), Berezinka és Zsófiafalva (Háthegeység); Máramaros megyében Ferenczvölgy és Karácsonfalva (Tisza-völgy), Német-Mokra és Királymező (Taracz-völgy), Felső-Vissó (Vissó-völgy).

A 27 orosz sziget: Borsod megyében Irota (Bodvamelléki hegyek); Szepes megyében Kojós és Zavadka (Gölnicz-völgy), Alsó- és Felső-Szlovinka, Porács (Hernád-völgy), Olsavica és Toroska (Branyiszko-hegység), Oszturnya (szepesi Magura); Sáros megyében Resso és Folyán (Székeső-völgy), Zavadka és Hradisto (Csergo-hegység), Som, Rencsisso, Stelbach és Olejnok (Tárca-völgy), Mátévágás (Czerna-Hora hegység), Kruzsinyecz (Ondova-völgy); Zemplén megyében Orosz-Hrabóc, Rafajóc, Stefano és Orosz-Kázmér (Ondova-völgy), Bacskó (Gálszécsi hegyalja), Komlócska (Tokaji hegyalja); Bereg megyében Homok (Tiszaháti mezőség) és Kovászó (Tisza-völgy).

Az 1 horvát sziget: Pozsony megyében Dévény-Ujfalu (Morva-mező).

A 74 tót sziget: Pozsony megyében Gány, Barakony, Nyebajsza és Hodi (Dudvág-völgy); Bars megyében Csére, Fakó-Vezekény, Pél, Gyékényes, Fel- és Al-Györöd (Zsitva-Garam-köz); Esztergom megyében Kural (Garam-völgy), Mogyorós (Duna-völgy), Sári-Sáp, Dágh, Csév, Kesztölec és Szent-Lélek (Vértes-hegység); Hont megyében Kis-Csalomja, Ipoly-Damásd és Mária-Nosztra (Ipoly-völgy), Erdőmeg (Rieka-völgy); Nógrád megyében Agárd (Nagy-Szál-hegység), Bánk (Börzsönyi-hegység), Bokor (Dobogó-hegység), Luczén (Cserhát-hegység), Szügy és Zobor (Ipoly-völgy), Guta (Galgá-völgy), Bér, Vanyarcz, Erdőkürt, Dengeleg (Galgá-Zagyva-köz), Sámsonháza (Zagyva-völgy); Borsod megyében Sajó-Pálfalva, Szirma-Bessenyő, Bessenyő (Sajó-völgy), Felső- (és Alsó-) Hámor, Új Huta, Ó-Huta (Bükktető), Rakácsa (Bodvamelléki hegyek); Gömör megyében Málé (Sajó-völgy); Abauj-Torna megyében Falucska (Bodva-völgy), Kány (Cserhát), Ó-Gradna (Mászla-völgy), Hernád-Szölled (Hernád-völgy), Sompataki Nagy-Huta, Kis-Huta, Filkeháza (Bozsva-völgy); Szepes megyében Nagy-Kunchfalu és Prakfalu (Gölnicz-völgy), Szent-György, Keresztfalu és Kis-Szalók (felső Poprád-völgy), Mníizek, Pilho és Granasztó (alsó Poprád-völgy); Sáros megyében Gábolto (a sárosi Magurában), Alsó Orlich, Jurko-Volya, Szorócsin és Mesztiszko (Ondova-völgy), Kapisso (Ondova-melléki hegység); Zemplén megyében Regécsi 3 huta (Tokaji hegyalja), Rudabányácska, Széphalom, Csörgő, Alsó-Regmecz, Nagy- és Kis-Kázmér (Ronyva-völgy), Végardó (Bodrog-völgy), Papina (Jablonka-völgy); Ung megyében Szerednye (a Szinatoria-Polyana hegység alatt); Bereg megyében Új-Klenócz (Viznicze-völgy) és Izvorhuta (Pinye-völgy).

elem a honfoglaláskor szlovén talajra telepedett. A szlovén azóta átalakult tóttá s ezt az elemet a legújabb időkig rokon cseh-morva jövevények tömegei növelik. Északnyugatról szász és bajor telepesek, északkeletről kisoroszek és románok jöttek. Az utóbbiak nyomán napjainkban a lengyel és orosz földről kibujdosó izraeliták tömege érkezett. Mindez a népmozgalom megingatta az etnikai talajt az egész vonalon. Az orosz telepesek terjeszkedése kelet felé a román, nyugat felé a tót elemet tolta el, — aztán jött a visszahatás, s a szapora tótság a nyugati Kárpátokból minden irányban előnyomult: túlsúlylyal szállta meg a német telepek egy részét, Pozsonynál beérte, Komáromnál megközelítette a Duna-völgyet, — a palócföldön megtört az ereje, de a ruthénséget északkeleten visszaszorította a szepes-sárosi országhatár felé, Zemplénben a Laborczig, Ungban az Ung vizéig.

A nyelvhatárok ismételve eltolódtak, e mozgalmak ereje máig tartó hullámozást idézett elő a határvonalak körül. Nyelvterületek szakadtak részekre, medenczék támadtak, szigetek keletkeztek. A Fényes Elek statisztikája óta *367 felvidéki községben változott el napjainkig a fajtöbbség.*

Térvesztése az orosz elemnek 214 falu, melyekből 37 magyarra, 176 tóttá, 1 németté lett; a *tót* elem 76 helységet veszített, a mikből 62 magyarra, 12 németté, 1 oroszra, 1 horváltá lett; a *magyar* elem vesztése 53 helység, ebből 48 tóttá, 3 németté, 2 oroszra lett; a *német* elem vesztett 20 községet, — 6 megmagyarosodott, 14 eltótosodott; végre a román elem térvesztése 4 falura terjed, — 2 magyarra, 1 németté, 1 oroszra lett az utolsó félszáz év alatt.

A *fajnépek térvesztései* a megyék közt így oszlanak meg:

<i>Megyében</i>	<i>elváltozott félszáz év alatt</i>						<i>helység</i>
	<i>magyar</i>	<i>román</i>	<i>tót</i>	<i>német</i>	<i>orosz</i>		
Pozsony	5	—	5	2	—	»	
Nyitra	9	—	6	—	—	»	
Bars	2	—	5	2	—	»	
Turóc	—	—	4	—	—	»	
Esztergom	—	—	2	—	—	»	
Hont	7	—	4	—	—	»	
Nógrád	3	—	19	2	—	»	
Heves	—	—	—	1	—	»	
Borsod	—	—	5	1	9	»	
Gömör	3	—	11	—	4	»	
Abauj	4	—	7	2	21	»	
Szepes	—	—	5	8	1	»	
Sáros	—	—	1	—	31	»	
Zemplén	4	—	2	1	89	»	
Ung	14	—	—	—	47	»	
Bereg	—	—	—	—	1	»	
Ugocsa	2	2	—	—	5	»	
Máramaros	—	2	—	1	6	»	

Ezek szerint tehát a *magyarság* vesztett 53, nyert 107 helységet, — a *tótság* vesztett 76, nyert 238-at, a *némettség* vesztett 20-at, nyert 17-et,

az oroszág veszített 214-et, nyert 4-et, a románág veszített 4-et, nem nyert egyet sem.

Előre látható, hogy a közel jövőben ismét változni fognak a nyelvhatárok. De ezt már kevésbé a fajnépek szaporasága, hanem inkább fogyása okozza. A *kivándorlási* mozgalom rettenetes súlyával leginkább az ország felvidékére nehezedik, s a szomorú eredmény az, hogy a fél-száz év előtti állapothoz képest 1955 *felvidéki helység veszített a nép-számából*. A veszteség egyenletlenül oszlik meg 1244 tót, 495 magyar, 202 orosz és 36 német helység közt. E szerint a 2650 tót helység közel fele, az 1449 magyar, a 109 német, 609 orosz helység közel harmada meghervadt az utolsó évtizedek alatt.

A kiürülő helységek megyénként így oszlanak meg:

<i>Megyében</i>	<i>a tájtöbbség</i>				
	magyar	tót	német	orosz	összesen
Pozsony	36	33	2	—	71
Nyitra	7	131	3	—	141
Bars	12	24	—	—	36
Turóc	—	39	—	—	39
Trencsén	—	240	—	—	240
Árva	—	53	—	—	53
Liptó	—	55	—	—	55
Zólyom	—	28	—	—	28
Esztergom	1	—	—	—	1
Hont	26	43	—	—	69
Nógrád	63	37	—	—	100
Heves	21	—	—	—	21
Borsod	56	2	—	1	59
Gömör	82	87	1	—	170
Abauj	109	48	3	—	160
Szepes	1	80	26	12	119
Sáros	—	161	—	88	249
Zemplén	53	137	1	62	253
Ung	26	16	—	14	56
Bereg	8	—	—	14	22
Máramaros	—	—	—	—	10
Ugocsa	2	—	—	1	3

Legcsekélyebb a veszteség a két legkisebb megyének: Esztergomé 1, Ugocsáé 3 helységben. Legnagyobb a veszteség Zemplénben 253, Sárosban 249 és Trencsénben 240 helység erejéig.

Nem keressük tovább e pusztulás okait, vagy az új idők alakulásaira kiható következményeit. Feladatunk az ország keleti vidékeire szólít, első sorban a Királyhágón túli részek felé.

Túl a Királyhágón.

Erdélyi talajra érkeztünk, a keleti Kárpátok közé. Természetes bástyafalaik körülveszik az országrészt: északkeleten a radnai, keletre a csiki és bereczki, délről a brassói, fogarasi, szebeni havasok, s Hunyad sarkában hatalmas ormaival a Retyezát. Nyugat felől szintén hosszú hegylánczok fekszenek Erdély mélye s a magyar alföldi róna közt: a Polyana, Kudsir, az Érczhegység, a tordai, gyalui, bihari havas, a Réztető, a Meszes s az Avas. De míg a többi határbérczekből csak néhány hegyszoros nyílik Moldva és Havas-Alföld felé, s maga az Olt vize is egy ily szűk kapun át hagyja el Erdélyt, — addig e belső hegységbe északnyugaton a Szamos, délnyugaton a Maros széles völgyynyílást vág, s úgy ereszkednek le a magyar alföldre folyamrendszerükkel, amaz a felső, emez az alsó Tisza-vonalhoz. Magyarország és Erdély egységét ezek a változhatatlan kapcsok írott törvényeknél is hathatósabban biztosítják.

2617 helysége van a 16 megyére, s 85 megyejárásra terjedő országrésznek. Szilágy megyét is ide számítjuk, mert közös történeti mult (a megye egy része Közép-Szolnok megyéhez tartozott), hasonló topografia és azonos fajnépek erdélyi jelleget adtak neki. A fajtöbbség 652 helységben magyar, 178-ban német, 1785-ben román, 2-ben tót.

Hogy az áttekintést e képződmények fölött megkönnyítsük, három tagba fogjuk a megyéket osztani: *keleti, északi és déli* csoportra.

A *keleti* csoporthoz, mely a *Székkelyföldet* foglalja magában, a négy székkely megye tartozik: Csik, Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda.

Az *északi* csoport öt megyéből áll, a miket nagyrészt a *Szamos* és mellékvizei kapcsolnak össze, u. m.: Besztercze-Naszód, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs, s az ezzel határos Torda-Aranyos.

A *déli csoportban* hét megyéről lesz szó, melyek ketteje a *szász* föld oltmelléki részeire terjed: u. m. Brassó és Nagy-Küküllő, — a többiek nagy részén a *Maros* és mellékvizei folynak át: ezek Kisküküllő, Alsó-Fehér, Hunyad, Szeben, s a vele határos Fogaras.

Midőn e csoportok tárgyalásához fogunk, *nélkülöznünk* kell a régi statisztika *számadatait*. *Fényes* Elek nagy földrajzi munkája Erdély népességét nem mutatja ki helységenként, — úgy látszik, nem voltak adatai, vagy nem fért hozzájuk. Egy másik jeles forrásmunka: a treuenfeldi *Lenk* Ignác nyug. altábornagyé,¹ a határőrök katonai törzskönyve és a r. kath. anyakönyvek alapján közli itt-ott a lélekszámot, legtöbb községről becslésszerűleg állapítva meg, hogy népességük mely faji vagy fele-

¹ „Siebenbürgens geogr.-topogr.-statistisch-hydrographisch-orografisches Lexikon I–IV. kötet. Bécs 1839.

kezeti elemekből áll, s melyik van többségben (ezt első helyen említi meg), melyek vannak kisebbségben (azokat erejükhöz mért rendben sorolja fel). Az ily becslés mindig csak hozzávetőleges lehet, s a becslő egyéniségétől függ, hogy tárgyas és megbízható legyen. Mi ilyennek tartjuk Lenk altábornagy becslését, s az ő tekintélyére hivatkozással állapítjuk meg, az erdélyi községekről, hogy művének megjelenése, kerek félszáz év óta, a fajnépesség azokban *megváltozott-e és mire* változott. Ez úton vázlatát adhatjuk úgy a mai, mint a régebbi Erdély néprajzi térképének.

Azt, hogy a jogi népesség félszáz év alatt mely községekben *nőtt* vagy *fogyott*, adatok hiányában *lehetetlen megállapítanunk*. E helyett figyelni fogunk a helységek földrajzi és térszíni fekvésére, csoportos elhelyezkedésükre, méreteikre, a mik megannyi bizonyító ténykörülmények abban a kérdésben, mely Erdély fajnépeinek tárgyalásánál önként fölmerül: *őslakó nép-e* ez országrészben a *román*, vagy pedig *jövevény*, mely sokkal a magyar honfoglalás után áramlott be ide?

I. Erdély keleti megyéi.

A Székelyföld négy megyéjében és 31 járásában 523 helység fekszik. Az utolsó számláláskor e 2,729.574 k. holdnyi területen 532.110 lélek élt.

A fajnépesség akkor így oszlott meg megyék s községek szerint:

417 magyar helységben (2,189.167 k. hold területen) volt:

Megye területén	A helység-szám	A fajnépek lélekszáma									összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
Maros-Torda	127	92.513	12.009	126	756	1	5	1	—	3.796	109.207
Csik	57	96.458	2.379	6	274	2	—	1	—	357	99.477
Udvarhely . .	130	102.933	1.209	20	432	—	3	1	—	1.117	105.715
Háromszék .	103	108.876	7.796	247	505	59	—	141	—	725	118.349
együtt:		400.780	23.393	399	1.967	62	8	144	—	5.995	432.748

99 román helységben (505.141 k. hold területen) volt:

Maros-Torda	77	7.765	48.855	5	214	3	—	—	—	2.390	59.232
Csik	9	2.403	12.091	—	110	—	—	—	—	29	14.633
Udvarhely . .	3	86	1.209	—	—	—	—	—	—	87	1.382
Háromszék .	10	1.923	9.564	4	46	3	—	—	—	122	11.659
együtt:		12.177	71.719	9	370	6	—	—	—	2.628	86.906

7 német helységben (35.266 k. hold területen) volt:

Maros-Torda	4	2.294	1.315	9	5.468	—	1	12	—	322	9.421
Udvarhely . .	3	190	773	—	1.699	—	—	—	—	373	3.035
együtt:		2.484	2.088	9	7.167	—	1	12	—	695	12.456 ¹

E népeket fogjuk fölkeresni a Székelyföld négy megyéjében a Felső-Maros, a Felső-Olt folyása s a határszéli havasok közt.

¹ Összesen a négy megyében:

Maros-Tordában	208	102.572	62.179	140	6.438	4	6	13	—	6.508	177.860
Csikban	66	98.861	14.470	6	384	2	—	1	—	386	114.110
Udvarhelyben .	136	103.209	3.191	20	2.131	—	3	1	—	1.577	110.132
Háromszékben .	113	110.799	17.360	251	551	59	—	141	—	847	130.008
együtt:		415.441	97.200	417	9.504	65	9	156	—	9.318	532.110

Csík megye.

A Székelyföld legmagasabb fekvésű s legzárkozottabb megyéje. Mindenfelől a keleti Kárpátok havasai veszik lánczolatossan körül: Maros-Torda felől a görgényi havas, Udvarhely felől a Hargita, s a baróti havasok, Háromszék felől a bodoki hegyláncz; keleti homlokzatán a csíki s a gyergyói havasok választják el Románia felvidékétől, az egykori Moldovától.

E bérczóriások közt, egyazon hegycsoportban, a Feketeréz tövéből ered az országrész két legnagyobb folyóvize: a Maros s az Olt. Amaz északnak Maros-Tordába, emez délnek Háromszék felé indul, végig folyva Csík megye hegysíkjain: a Maros a gyergyósági magas rónán, az Olt a felcsíki és kászonalcsíki hegymezőn. A bércekből néhány kisebb patak gyarapítja a főereket; ilyen a Szépvíz Felcsíkban, s a Fiság Alcsíkban. A Kászon-patak ugyanitt saját útján siet Háromszékbe, hogy a Feketügygyel együttesen érje be a Barcaság szélén az Oltot. A csíki és gyergyói havasok vízerei többnyire a keleti lejtőn ereszkednek le Románia felé, keskeny kapunyílásokat törve maguknak a hegyfalakon át. E kapuk a Tatros kijáratánál a Gyímes-szoros, a Békás mentén a Békás-szoros, a Kis-Besztercze útján a Tölgyes-szoros, s fenn a Feketevíz fölött a Bélbor-szoros.

A megye térszine 831.682 k. hold kiterjedésű, s csak 66 helység népesíti azt be. Átlag mintegy 12 ezer k. holdra jut egy-egy helység. De ha nemis sűrű a népesség a megyében, egyes részeit tömören lakja: a havas hegyvidékeken, a mik a megye háromnegyedét betöltik, csak a határszéli szorosok közül van néhány nagyobb telep: a csík megyei helységek ama három hegysíkon épültek tömegesen, hol a Maros a Gyergyóságot s az Olt Fel- és Alcsíkot szeli át.

A helységek közül 57-ben a fajtöbbség magyar, 9-ben román, Mi térszakaszonként fogjuk e képződményeket megtekinteni. Előbb szétnézünk a határszéli hegyszorosok közt, s leszállunk a Maros-völgy felső medencéjébe; aztán végig megyünk az Olt-vonalon déli irányban, s útunkat a Kászon-völgyben, a háromszéki határon zárjuk.

A gyergyói havasban (2 magyar, 5 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		A fajnépesség
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
Gyergyótölgyesi j.						
*Gyergyó-Borszék	a	magyar I ^o r.	n.	r. kath. I ^o g.	i.	nincs adat
Gyergyó-Bélbor	a	román II ^o m.	—	g. kath. II ^o r.	i.	román
*Gyergyó-Tölgyes	b	magyar III ^o r.	n.	r. kath. IV ^o g, II ^o i.	ő.	román
Gyergyó-Holló	a	román IV ^o m.	—	g. kath. III ^o r.	i.	román
Gyergyó-Domuk	a	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o r.	i.	román
Gyergyó-Zsédánpatak	a	román I ^o n.	m.	g. kath I ^o r.	e.	román
*Gyergyó-Békás	a	nomán II ^o m.	n.	g. kath. I ^o r.	i.	román

A Tatros-völgy (2 magyar, 1 román helységgel):

Felcsíki járás.						
Csik-Gyimes F.-Lok	a	magyar I ^o r.	—	r. kath. I ^o g.	—	román
*Csik-Gyimes K.-Lok	a	magyar —	—	r. kath. I ^o g.	—	román
Csik-Gyimes-Bükk	b	román V ^o m.	—	g. kath. V ^o r.	—	román

A Maros-völgy (9 magyar, 3 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
<i>Gy.-szt-miklósi j.</i>								
f Gyergyó-Salamás	a	román	I ⁰ m.	—	<i>g. kath.</i>	I ⁰ r.	i.	román
f*Gyergyó-Várhegy	b	román	I ⁰ m.	—	<i>g. kath.</i>	I ⁰ r.	—	magyar-román
*Gyergyó-Ditró	c	magyar	I ⁰ r.	—	r. kath.	I ⁰ g.	—	magyar-román
*Gyergyó-Remete	a	magyar	—	—	r. kath.	I ⁰ g.	—	magyar
*Gy.-Szárhegy	c	magyar	—	—	r. kath.	I ⁰ g.	—	magyar
*Gyergyó-Alfalu	c	magyar	—	—	r. kath.	I ⁰ g.	—	magyar-román
*Gy.-Sz.-Miklós	c	magyar	—	—	r. kath.	I ⁰ ö.	g. c.	magyar-örmény-román
*Gy.-Tekerőpatak	b	magyar	II ⁰ r.	c.	r. kath.	II ⁰ g.	—	mrgyar
f Gyergyó-Csomafalva	b	magyar	—	—	r. kath.	I ⁰ g.	—	magyar
f*Gyergyó-Ujfalva	c	magyar	I ⁰ r.	—	r. kath.	I ⁰ g.	—	magyar
f Gyergyó-Kilyénfalva	β	magyar	—	—	r. kath.	—	—	magyar
f*Gyergyó-Vasláb	β	román	I ⁰ m.	—	<i>g. kath.</i>	I ⁰ r.	—	magyar-román

A gyergyói s a csíki havasok világából négy kapu nyílik Romániába: a Tarhavas alatt (1662 m.) a Gyimes-szoros, a Zsédányhegy alatt (1204 m.) a Békás-szoros, a Vereskő alatt (1511 m.) a Tölgyes-szoros, s a Magyaros-hegy alatt (1448 m.) a Bélbor-szoros. Ezeken át költözött ki a székely elem Havasalföldre és szivárgott be a moldovai román a Székelyföldre száz évek óta.

Tíz telep áll e kapuk körül; mindannyit a moldvai románok alapították. Lenk altábornagy mindegyik telepről megjegyzi művében, hogy «von den aus der Moldau emigirten Walachen formirt», vagy «entstanden», vagy «angesiedelt». ¹⁾ Félszáz év előtt egy-egy ily telep 30—40 házból állt, s magyar nem lakott bennük. Ma méreteik mind meghaladják az 1000 lelket, Gyergyó-Tölgyes és Gyimes-Bükk megközelíti a 3000-et is. Azóta e telepek közül négy megmagyarosodott: u. m. Borszék, Gyergyó-Tölgyes, Felső- és Közép-Lok: más négy telepen jelentékeny a magyar kisebbség: u. m. Gy.-Békáson és Bélboron (II—II⁰), Gy.-Hollón (IV⁰) és Csik-Gyimes Bükkön (V⁰). Némelyek e határszéli székely-magyar telepesekeket csángóknak, vagyis vándoroknak nevezik; de r. kath. vallásuk arra vall, hogy megyebeliek, mert a csíki székely túlnyomólag r. kath.

A moldvai románok a kapukon át beljebb huzódtak, a *Felső-Maros* felé. Ennek gyergyói medenczéjében 9 székely-magyar helység körül 3 román telep keletkezett. Egyikük: Gyergyó-Vasláb a Maros és Olt-vidék közt el van szigetelve, — kettejük: Gyergyó-Salamás és Gyergyó-Várhegy ama völgysszoros pitvarában fekszik, melyen át a Maros vize a Görgény-havas alatt Maros-Tordába fordul. Félszáz év előtt Gy.-Várhegy és Gyergyó-Vasláb fajtöbbsége magyar volt, azóta a román elem itt többségre jutott; Várhegyen már csak I⁰ erejű a székely-magyar kisebbség.

A medence 9 magyar helysége erős, népes képződmény. Méreteik: 3 c, 1 d, 2 c, 2 b, 1 β; közülük hat nagyközség, hat tiszta magyar, s csak egyben (Gy.-Tekerőpatak) mutatkozik erős (II⁰) román minoritás. Ezek közé a beszivárgó román elem nem települt, csak a medence

¹⁾ V. ö. id. m. I. köt. 73. és köv. l.

szélein vonta meg magát, vagy átszivárgott Maros-Tordába, a Görgény-havas alá; nagyobb tömegeivel ott fogunk találkozni. Egyelőre megállapítjuk, hogy e moldvai eredetű románok a g. kath. hitet vallják, míg a gyergyói székelyek r. katolikusok.

Lássuk a csiki székelyt az Olt-vonalon.

Az Olt-völgy (31 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
			legsű- lyosb	egyéb szórványos	legsű- lyosb	egyéb szórványos	félszáz év előtt volt
<i>Felcsíki járás.</i>							
{ Cs.-Balánbánya a		magyar	II ^o n.	—	r. kath. I ^o a.	g.	magyar
{ *Csík-Szt-Tamás b		magyar	—	—	r. kath. II ^o g.	—	magyar
{ *Csík-Szt-Domokos c		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar-román
{ Csík-Jenőfalva a		magyar	I ^o r.	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ *Csík-Karczfalva β		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ Csík-Dánfalva b		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ Csík-Madaras a		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ Csík-Vacsárcsi β		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ Csík-Gőresfalva α		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ *Csík-Rákos a		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ Csík-Mádéfalva a		magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ *Csík-Csicsó a		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ Cs.-Csomortány β		magyar	—	—	r. kath. II ^o g.	—	magyar
{ Csík-Pálfalva β		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	e.	magyar
{ Cs.-Csobotfalva α		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	mdgyar
{ *Cs.-Várdotfalva β		magyar	I ^o e.	—	r. kath. —	—	magyar
{ *Csík-Taplóca a		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ *Csík-Szereda a		magyar	I ^o n.	r. e.	r. kath. I ^o e.	g.ő.a.	magyar
<i>Kászonalsíki j.</i>							
{ Csík-Szt-Lélek β		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ Csík-Zsögöd β		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ Csík-Mindszent β		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ *Csík-Szt-Király a		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ Csík-Szt-Imre a		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ *Csík-Szt-Simon a		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar-román
{ Csík-Csatószeg β		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ Csík-Szt-Márton β		magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar-román
{ *Csík-Csekefalva a		magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar
{ Csík-Kozmás a		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar-román
{ Csík-Verebes α		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ *Csík-Tusnád b		magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ Csík-Lázárfalva β		magyar	—	—	r. kath. IV ^o g.	k.	magyar

A Szépvíz-völgy (5 magyar helységgel):

<i>Felcsiki járás.</i>							
{ Csík-Szt-Mihály a	magyar	—	—	r. kath.	—	—	magyar
{ *Csík-Szépvíz b	magyar	—	—	r. kath.	—	—	magyar-román
{ *Csík-Szt-Miklós a	magyar	I ^o e.	—	r. kath.	I ^o g.	—	magyar-román
{ Csík-Borzsova β	magyar	II ^o r.	e.	r. kath.	I ^o g.	i. e.	magyar
{ Csík-Délne β	magyar	II ^o r.	—	r. kath.	II ^o a.	—	magyar

A Fiság-völgy (3 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A <i>fajnépség</i> félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbsége		
							legsúlyosb
<i>Kászonalcsíki j.</i>							
{ Csík-Ménaság	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ *Cs.-Szt-György	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar-román
{ Csík-Bánkfalva	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar-román

A Kászón-völgy (5 magyar helységgel):

<i>Kászonalcsíki j.</i>							
{ *Kászón-Altíz	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar-román
{ Kászón-Feltíz	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o g.	—	magyar-román
{ Kászón-Impér	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o g.	—	magyar-román
{ Kász.-Jakabfalu	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o g.	—	magyar-román
{ *Kászón-Újfalva	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o g.	—	magyar

Valaha külön joghatárokkal bírt a mai Csík megyében Gyergyószék is, Csíkszék is, sőt egy időben Kászonszék is. A két utóbbi az Olt-vonalon fekszik, s Háromszék határáig terjed. Az oltvölgyi felső és alsó hegyezőn, s a környék három kisebb völgyében 44 székely helység tornya látható. A főhely: Csíkszereda város nem a legnépesebb köztük (a.), nagyobb a népbőség Csík-Tusnádon, Csík-Szépvízen, Ménaságon, Dánfalván, Csík-Szt-Tamáson (5 b.) és Csík-Szt-Domokoson (c). Átlag mind fejlett közepméretű képződmények, a mikén annyi száz év viszonytása és vihara erőit venni nem tudott. Méreteik: 1 c., 5 b., 20 a., 14 β. és 4 α. Nem érik fel a Gyergyóság főhelyeit, s apró falvaik gyaníttatják, hogy a *székely kivándorlás* azok népszámát tetemesen megapasztotta, — nagyközségeik csekély száma (2) hanyatló jólétre vall: de a tömör képződmények, a sok *tiszta magyar* helység (35) erőit fejez ki, mely a fajvédelem munkáját eddig helytállólág végezte.

Félszáz év előtt itt 12 helységben erős román kisebbség mutatkozott, de azóta eltűntek. Csak más két helységben, s egyes székely faluk *g. kath.* kisebbségeiben maradt kevés nyomuk. Legtöbben vallják az «oláh hitet» a következő *tiszta magyar* falukban: Csík-Szt-Tamáson, Csík-Csicsón, Csík-Csomortányon (II—II°) és Cs.-Lázárfalván (IV). Ezek — azt hiszszük — mind *megmagyarosodott* román eredetű elemek.

Más fajnépek a havasokon át ide nem jönnek, — a román sem marad meg a csíki székely rétegben, hanem vagy hozzá hasonul, vagy kitér előle, a hogy kikerülték a Gyergyóságban a hegyszorosokon átszivárgott román rajok, a mik Maros-Torda *felvidékén* telepedtek meg, hova sem a marosszéki székely, sem a régeni szász réteg nem terjed.

Csík megyéről adataink így foglalhatók össze.

Van a megyében 1 magyar város (Csíkszereda), 9 nagyközség: 8 magyar s 1 román (Gyergyó-Békás a Békás-szorosnál). A kisközségek

20 körbe kapcsolvák, s mindannyi 2—4 faluból áll, a fajttöbbség 19 körben magyar, 1-ben román (a Békás-szoros körül).

A helységek méretei:

méretre	fajttöbbségre		
	magyar	román	
nagyméretű (d)	3	—	} helység
középméretű (d)	1	—	
» (c)	3	—	
» (b)	8	2	
» (a)	23	6	
kisméretű (β)	15	1	
» (α)	4	—	}
együtt:	57,	9	

Tiszta magyar helység van 44, *tiszta román* helység nincs. *Súlytalan* (I^o) kisebbség akad 9 magyar, 5 román faluban. Erős a *magyar* kisebbség 4 román, s a *román* kisebbség 4 magyar helységben, — a *súlyméret* ott 2 helységben II°, 1-ben IV°, 1-ben V^o, itt 3-ban II°, 1-ben III°.

Vallásra a csíkmegyei *magyar* helységek r. katolikusok, csak 10 helységben van II—III°-nyi és 2-ben IV—V^o-nyi g. kath. kisebbség, a *román* helységek pedig g. katolikusok, s csak 2-ben van II—III°-nyi, 1-ben V^o-nyi r. kath. kisebbség.

A *nyelvtérületi* viszonyok következők. Az 57 *magyar* helység egy tagban fekszik, s a magyar nyelvhatár Gyimes-Középfok (Tatros-völgy), Csík-Balánbánya (Olt-völgy), Gyergyó-Tölgyes és Borszék (Gyergyói havas), Gyergyó-Ditró és Gyergyó-Remete (Maros-völgy) helységeken vonul át a Görgény havas nyugati oldalára, Udvarhely és Maros-Torda felé. A 9 *román* helység három darabra van tagolva. Egyik darab az országos határon 4 helységből áll; ezek nyelvhatára Gyimes-Bükknél Romániából hajlik be, s Gyergyó-Domuk, Békás és Zsédánypatak falvakon át vissza is tér oda csakhamar. A másik darab a megye északi részén fekszik, s szintén 4 helységből van összetéve. A nyelvhatár vonala itt Gyergyó-Hollótól, a tölgyesi szoros mögött indul előbb északnak Bélbor felé, majd délnyugatnak Gy.-Salamás és Várhegy felé. A harmadik darab egy községnyi nyelvsziget: Gy.-Vasláb.

Mielőtt a magyar-román nyelvhatár irányát a Maros-völgy mentén tovább követnők, megtekintjük azokat a kapukat is, a mik délkeleten Háromszékből nyílnak Románia felé.

Háromszék megye.

Térszíni rajza nagy keltős-udvarhoz teszi hasonlóvá, melyet az erdélyi Kárpátok havasai bátyáznak körül. Az udvarba északon, Csík megyéből egy kisebb kapu: a Kászon-völgy nyílása, s egy széles hegyfolyosó vezet a bodoki s a baróti hegysor közt: az Olt-völgy. Más két kapu keletről és délről a havasokon át Romániába szolgál: ott az ojtózi, itt a Bodza-

szoros. Nyugaton a bérczfalak a barczasági magas róna felé nyitva vannak: ez Háromszék főbejárata. Benn a havasok gyűrűjében tágas hegymezőség terül el, melyet a Fekete-Ügy vize szel át, hogy beérje az Oltot és egyesüljön vele. Ilyen a megye belső udvara. A hegyfolyosó Csikból idáig ereszkedik le, — de az Olt csak egy külső pitvaron fut keresztül: a Szépmezőn, aztán merész fordulattal áthajlik a Barczaságba, másodszor elhalad, kívül a hegybástyákon, a baróti havas alatt, úgy hagyja el végleg Háromszék területét.

Fenn a hegyek közt, lenn a hegymezőségen s a völgyek mélyében 113 helység épült: 103 magyar és 10 román. E fajnépek elhelyezkedéséről a térszakaszok fognak minket ezúttal is tájékoztatni. Megtekintjük e célból a bereczki s a Bodzahavas vidékét, az ojtózi s a Bodzaszorossal, — aztán szétnézünk a bodoki havas alatt s a Fekete-Ügy medenczében, — végül bejárjuk az Olt-völgyet úgy a hegyfolyosóban és a Szépmezőn, mint a baróti hegyek alatt.

Az ojtózi szoros (1 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépség
			legsű- lyosb		egyéb szórványos	legsű- lyosb
Kézdi járás.						
†Sósmező	a	román	III ^o m —	kel. gör. III ^o r.	á.	román

A bereczki havasok alatt (21 magyar helységgel):

Kézdi járás.						
†Bereczk	b	magyar	IV ^o r. —	r. kath. IV ^o k. g. e.		magyar-román
{ Csomortány	β	magyar	— —	r. kath. — —		magyar
{ *Esztelnek	a	magyar	— —	r. kath. I ^o g. —		román-magyar
{ Kurtapatak	β	magyar	— —	r. kath. I ^o g. —		magyar
{ Bélafalva	β	magyar	— —	r. kath. — —		magyar
†Kézdi-Polyán	a	magyar	— —	r. kath. I ^o g. —		magyar-román
†Kézdi-Sz.-Lélek	b	magyar	— —	r. kath. — —		magyar
{ Kézdi-Almás	a	magyar	— —	r. kath. — —		magyar
{ *Lemhény	b	magyar	— —	r. kath. I ^o k. —		magyar-román
{ Kézdi-Mártonos	β	magyar	IV ^o r. —	r. kath. IV ^o k. —		magyar-román
†Ozsdola	b	magyar	I ^o r. —	r. kath. I ^o k. —		magyar-román
Orbói járás.						
{ Hilib	β	magyar	I ^o r. e.	r. kath. I ^o k. e. g.		magyar
{ Gelencze	b	magyar	I ^o r. —	r. kath. I ^o g. c.		magyar-román
{ Imecsfalva	a	magyar	— —	r. kath. I ^o e. —		magyar
{ Haraly	a	magyar	I ^o r. —	r. kath. I ^o k. e.		magyar
{ Zabolya	b	magyar	I ^o r. —	ev. ref. IV ^o r. k. g.		magyar-román
{ Páva	a	magyar	I ^o r. e.	ev. ref. IV ^o r. g.		magyar-román
†Kovászna	c	magyar	II ^o r. —	ev. ref. II ^o k. r. u.		magyar-román
{ Körös	β	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o g. —		magyar-román
{ *Papolecz	b	magyar	I ^o r. t.n.o.e.	ev. ref. III ^o r. g. i.		magyar-román
†Zágon	d	magyar	IV ^o r. —	ev. ref. IV ^o k. r.		magyar-román

A Bodza-havas alatt (9 magyar, 6 román helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
fűlszáz év előtt volt							
Sepsi járás.							
Bodzavám	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	e. á.	román
*Bodza-forduló	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	i.	román
Szita-Bodza	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	r.	nincs adat
Felső-Doboly	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o k.	—	magyar-román
*Kis-Borosnyó	a	román	V ^o m.	e.	kel. gör. V ^o e.	r.	magyar-román
Egerpatak	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o k.	g.	magyar-román
*Nagy-Borosnyó	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i. g.	magyar-román
Szacsva	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. I ^o g.	r. i.	magyar-román
Sepsi-Magyaros	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o k.	g. r. u.	magyar-román
*Lisznyó	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. III ^o g.	k. r.	magyar-román
Dobolló	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	—	magyar-román
*Bikfalva	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o k.	r.	magyar-román
Márkos	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
*Nyén	b	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref. V ^o k.	r.	magyar-román
Bodola	a	magyar	V ^o r.	e.	kel. gör. IV ^o e.	r. a.	magyar-román

A Romániával határos bereczki és bodzai havasokból emelkednek ki a megye legmagasb hegykúpjai: a Csíklom (1.190 m.), a Nagy-Borgó (1.540 m.), a Zernye (1.605 m.), a Feketehalom (1.632 m.), a Lakócza (1.775 m.), — végre Csík megye szélén a Nagy-Sándor (1.640 m.) s a Nemere (1.628 m.). E hegyóriások tövében 37 helység épült: 30 magyar, 7 román.

Elhelyezkedésük hasonló ahhoz, a mit Csík területén: a határszorosoknál s a Maros medencéjében láttunk. Itt is, miként ott, román helységek csak a *Romániába nyíló kapuk tornáczában keletkeztek*. Jele, hogy a román fajnépesség azokba onnét, *külről* érkezett. A belső területen, benn a megye nagy udvarában, a székely községek tömör sorait látjuk, s a román elem egyre gyérül, végül teljesen kifogy belőlük.

A Háromszékbe való beszivárgás kísérletének nyoma látható mindkét kapu körül: az *ojozi* szorosban Sósmező román nagyközség, a *Bodza-szorosban* pedig 3 román kisközség fekszik: Bodzavám, Szita-Bodza és Bodza-forduló. *Amott* a beszivárgó elem csak Bereczkig s Kézdi-Mártonosig jutott el, Sósmező tőszomszédságában, a mit jelentékeny román kisebbség (IV—IV°) is bizonyít; — beljebb, az orbói oldalon a minorítások csak szórványosak, s a kézdi oldalon elmaradnak. Fél száz év előtt e vonalon *Esztelnek* is fajtöbbségre román falu volt, s Kézdi-Polyántól Ozsdoláig mindenütt mutatkoztak erős román minorítások. De e fajnép a kézdi székely talajban nem verhetett gyökeret. Esztelnek ma tiszta magyar község, s környékén a beszivárgott románokra csak a magyar elem g. kath. és kel. gör. vallása töredékei emlékeztetnek. Ellenben *emitt*, a Bodza-szoros körül, két irányban is látható a románság terjeszkedése: a Fekete-ügy felé, hol Kis-Borosnyó és az Olt felé, hol Dobolló és Markus faluk

románizáltattak. Az utóbbi már félszáz éve román község volt, de a két előbbi akkor magyar falu volt, s csak azóta oláhosodott el. A magyar kisebbség Kis-Borosnyón ma is IV°, míg Dobollón leolvadt I^o-ra.

Miért puhább a székely talaj a sepsi, mint a kézdi és orbói területen, két körülmény gyaníttatja. *Egyik* körülmény a székely népesség eltérő *tömörsege*: a bereczki havas alatt van 21, a bodzai havas alatt csak 9 magyar helység, — ott a nagyközségek száma 7, itt csak 2, — ott a helységméretek 1 d., 1 c., 7 b., 3 a., 7 β ., 2 α ., itt 1 b., 2 a., 4 β ., 2 α . E különbségek arra vallanak, hogy a bodzai vidéken hanyatlanak a magyar községek, népességük gyaníthatólag fogy, s ez a *székely kívándorlással* függ össze. A *másik* körülmény a topografia természetéből állapítható meg: a bereczki havas alatt nincs több bejárás Romániából, csak az Ojtozi-szoros, — míg a Bodza-szoros két kaput zár: a felsőt s az alsót, — tőzsomszédságukban pedig ott van Brassó mögött a tömösi szoros is. E három kapunyílás s a román fajnép nagyobb terjeszkedése bizonynyal a *beáramlási mozgalmakkal* függött mindenha össze.

Vallásra a kézdi székely s az orbói is Haraly vidékeig r. kath.; a sepsi székely, s az orbói is Zabonyától Zágonig ev. ref.; — a román elem kel. gör. felekezetű, — csak itt-ott van megmagyarosodott g. kath. románok nyoma.

Lássuk a megye mélyét a bodoki hegyek alatt s a Fekete-ügy vonalán.

A bodoki hegyek alatt (12 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
							legsúlyosb
Kézdi járás.							
{ Szárazpatak	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ Peselnek	a	magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ Volál	β	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	g.	magyar-román
{ *Karatna	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	—	magyar-román
{ *Al-Torja	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	g.	magyar-román
{ Fel-Torja	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o c.	g.	magyar
{ *Futásfalva	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar-román
{ Ikafalva	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. IV ^o r.	g.	magyar-román
{ Fel-Csernátony	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	k. g.	magyar-román
{ *Al-Csernátony	b	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	k.	magyar-román
{ Albis	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	k.	magyar-román
{ *Dálnok	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o k.	r.	magyar-román

A Feketeügy-völgy (31 magyar helységgel):

<i>Kézdi járás.</i>						
{ *Nyjutód	a	magyar	—	r. kath. I ^o c.	—	magyar
{ Szászfalu	α	magyar	—	r. kath. —	—	magyar
{ Sárfaiva	β	magyar	I ^o n.	r. kath. —	—	magyar
{ **Kézdi-Vásárhely	d	magyar	I ^o n.	r. kath. III ^o e.	k. g.	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
{ Oroszfalu	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o e.	magyar
{ *Szt-Katolna	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	magyar-román
{ Hatolyka	α	magyar	—	—	r. kath. I. e.	magyar
{ Martonfalva	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. IV ^o r.	magyar-román
{ *Markos-Matisfalva	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	magyar-román
{ Léczfalva	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	magyar-román
{ Maksa	β	magyar	I ^o e.	t.	ev. ref. I ^o r. g. k. i.	magyar-román
{ Várhegy	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	magyar
{ Bita	β	magyar	I ^o e.	n.	ev. ref. I ^o r.	magyar
<i>Orbói járás.</i>						
{ Petőfalva	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	magyar
{ Tamásfalva	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. II ^o r.	magyar
{ *Szörce	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	magyar
{ Telek	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	magyar
{ Barátos	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	magyar-román
{ *Páké	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	magyar-román
{ Czófalva	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o k.	magyar
<i>Sepsi járás.</i>						
{ Eresztevény	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o g.	magyar
{ *Besenyő	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	magyar
{ Angyalos	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o r.	magyar-román
{ *Réty	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	magyar-román
{ Komolló	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o k. u. r.	magyar-román
{ Laborfalva	α	magyar	—	—	unit. III ^o r.	magyar-román
{ Sepsi-Szt-Iván	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o k. e. u.	magyar-román
{ *Uzon	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. II ^o r. II ^o k.	magyar-román
{ Kilyén	α	magyar	II ^o r.	e.	kel. gör. IV ^o e. u. g. i.	magyar-román
{ *Szotyor	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o r.	magyar
{ Kőkös	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. II ^o r. u. k. g.	magyar-román

A háromszéki hegymezőn, melyet a Fekete-Ügy szel át, le az Olt melékeig, melynek Szépmező a neve: 43 magyar helységet találunk. A román beszivárgásnak itt nincs nyoma. A helységek közül 30 tiszta magyar; más fajnépekből főleg német és cigány spórák láthatók. A mi német elem van, az a szomszéd Barcaságból került ide. Román csak Kézdi-Vásárhelyt és Uzonban akad csekély számmal, — a legtöbb Kilyénben van (II°).

Félszáz éve a Fekete-Ügy medenczéje erős román kisebbséget 21 magyar faluban talált, — azóta ez elemek elköltöztek vagy beolvadtak. Csak kel. gör. vallású magyarok arányszámai emlékeztetnek rájuk: Kilyénben a fajtöbbség magyar, s a felekezeti többség kel. gör., — Komolló és Sepsi-Szt-Iván tiszta magyar helységek, de az erős felekezeti kisebbség mindkét faluban kel. gör. (III—III°).

A román elem e medenczében nem talált alkalmas talajt magának. A magyar községek sűrűn fekszenek egymás mellett, s a székely fajnépesség is elég tömör bennük: a helységméretek 1 d., 1 b., 8 a., 21 β , 12 α .

Az apró faluk száma azonban gyaníttatja, hogy a tömörség nem oly erős többé, a milyen volt; a *kivándorlás* ritkítani kezdi a székelység sorait.

Vallásra a kézdi székely e medenczében is r. kath., s csak Fel-Csernátony és Albis közt ev. ref., — az orbói székely csak Petőfalván r. kath., egyebütt ev. ref., — végre a sepsi székely Kilyénben kel. gör., Laborfalván unitárius, Sepsi-Szt-Ivánon r. kath., egyebütt ev. ref.

Nagyobb nyoma maradt a Háromszékbe szivárgó román elemeknek a megye nyugati táján: az Olt-völgyben s a baróti havasban. Forduljunk ez oldal felé.

Az Olt-völgy (25 magyar, 3 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
<i>Sepsi járás.</i>						
*Bükszád	a	magyar	I ^o n. e. t.	r. kath. IV ^o k. e.		magyar-román
{ Mikó-Ujfalu	a	magyar	— —	kel. gör. III ^o r. e.		magyar-román
{ Málnás	β	magyar	— —	ev. ref. II ^o r. k.		magyar-román
{ Oltszem	β	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o r. k. i.		magyar-román
*Zalán	β	magyar	— —	ev. ref. I ^o r. k. g.		magyar
{ Bodok	β	magyar	— —	ev. ref. I ^o u. r. i.		magyar
{ Zoltán	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r. —		magyar
{ Étfalva	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r. u.		magyar
{ Fótos	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o k. u.		magyar
*Gidófalva	β	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o g. —		magyar-román
{ Sepsi-Mártonos	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o u. —		magyar
{ Kálnok	β	magyar	— —	ev. ref. V ^o u. r. k. i.		magyar
*Kőröspatak	a	magyar	I ^o e. —	r. kath. III ^o u. e. k. g.		magyar-román
{ Árkos	a	magyar	— —	unit. III ^o e. r. g.		magyar-román
*Sepsi-Sz.-György	α	magyar	I ^o n. e. r.	ev. ref. II ^o r. k. i. u.		magyar-román
{ Sepsi-Sz.-Király	α	magyar	— —	ev. ref. V ^o u. r.		magyar-román
{ Al-Doboly	a	magyar	IV ^o r. —	kel. gör. IV ^o e. r.		magyar-román
{ Illyefalva	a	magyar	— —	ev. ref. II ^o r. k. g. u.		magyar-román
<i>Miklósfalvai j.</i>						
{ Erősd	α	magyar	VI ^o r. —	ev. ref. V ^o k. —		magyar-román
*Árapatak	a	román	IV ^o m. e.	kel. gör. V ^o e. r.		román-magyar
{ Előpatak	β	román	III ^o m. e.	kel. gör. I ^o e. r. i.		nincs adat
{ Hídvég	a	magyar	VI ^o r. e.	ev. ref. IV ^o k. r.		magyar-román
*Lüget	α	román	I ^o m. e.	kel. gör. I ^o u. r.		magyar-román
{ Bölön	b	magyar	I ^o r. —	unit. IV ^o k. II ^o e. r.		magyar-román
{ Nagy-Ajta	a	magyar	— —	unit. III ^o e. II ^o k. r.		magyar-román
{ Közép-Ajta	a	magyar	— —	ev. ref. II ^o k. r. u.		magyar-román
{ Miklósvár	β	magyar	I ^o e. —	r. kath. I ^o e. u.		magyar-román
{ Köpecz	a	magyar	— —	ev. ref. I ^o k. r.		magyar-román

A baróti hegységben (5 magyar helységgel):

<i>Miklósvári járás.</i>					
{ Zalánpatak	α	magyar	— —	r. kath. V ^o g. —	nincs adat
{ *Száraz-Ajta	a	magyar	I ^o r. —	ev. ref. II ^o g. k.	magyar-román
{ Bodos	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o k. r.	magyar-román
{ *Nagy-Bacson	b	magyar	I ^o h. r.	ev. ref. II ^o k. r.	magyar-román
{ *Barót	b	magyar	— —	r. kath. II ^o e. g. u. k. a. i.	magyar-román

A régi statisztika térszinén 23 magyar helység talált erős román kisebbséget. Ma nincs, csak 3 faluban: Al-Dobolyon, Hidvégen és Erősdön (IV—IV°). A beszívárgott román elem számos községben megmagyarosodott, a mit a felekezeti arányszámok útján állapíthatunk meg. Mikó-Ujfalu tiszta magyar helység, — de *felekezeti többsége* kel. gör.; Al-Dobolyban a fajttöbbség magyar, s a felekezeti többség kel. gör.; java magyar helységek Bükszád, Bölön, Nagy- és Közép-Ajta, Száraz-Ajta, Zalánpaták és Nagy-Bacson, — de mindezekben vannak erős (II—V^o) kel. gör. és gör. kath. vallású kisebbségek, holott román ajkú fajnép alig fordul elő bennük. Erdélyben a székely fajnép nem csatlakozott az orthodox egyházakhoz, erdélyi törvény ezeket soha nem recipiálta. Az orthodoxiához tartozó székelyföldi magyarok tehát megmagyarosodott románok lesznek. Erdély több vidékén előfordul, hol a román elem van túlsúlyban, hogy az *újabb idők* során a magyarok a keleti egyházakba lépnek; ott ez az elolásodás útja.

Az Olt-völgy térszinén ma 3 román falu létezik: Árapatak, Előpatak és Lüget. Árapatak félszáz éve is román falu volt; Előpatakot forrásunk nem említi, ellenben Lügetet magyar-román falunak állítja, — a magyar fajttöbbség I^o-nyi súlytalan kisebbségre olvadt. Mindhárom román képződmény Háromszék nyugati szélén, távol a megye határkapuitól, de a *Barcaság átellenében* keletkezett, mely mögött határkapuja: a tömösi szoros nyílik Románia felé; az a román elem tehát, mely e három telepet alkotta, s félszáz év alatt Lüget falut a miklósvári székelyektől elhódította, minden valószínűség szerint *Brassón át* került a Havasföldről ide. A székely helységek, melyeknek az Olt-völgy vonalán elég ellentálló, sőt olvasztó erejük volt, átlag ma is jelentékenyek. Élükön áll Szepsi-Szt-György város, a megye székhelye, s a székely föld egyik gócpontja, körülötte 6 nagyközség s 20 magyar kisközség fekszik, melyek — köreik összealkotását tekintve — nem tartoznak a szegény falukhoz. A helység méretek: 1 a., 3 b., 11 b., 7 β., 8 α. A kis faluk száma egyenlő az ezer lelket meghaladó közép- és nagyméretű helységek számával, a mi nem vall hanyatlásra; más részein az országnak sokkal kezdetlegeseb viszonyokat láttunk. Mégis azt hisszük, hogy e régi képződmények sokkal népesebbek lehetnének, ha gazdasági viszonyaink sorvasztó betegsége: a kivándorlás nem ritkítaná e vidéken is a székely réteget.

Felekezetre az Olt-vidék *székely* népe 5 községben r. kath., 3-ban unitárius, 1-ben kel. gör., egyebütt ev. ref. A *román* községekben a többség a keleti egyházhoz tartozik.

Foglaljuk össze az előadottakat.

Háromszék megyében van 2 magyar város (Sepsi-Szt-György és Kézdi-Vásárhely), — 18 *nagyközség*, ú. m. 17 magyar, 1 román (Sósmező). A kisközségek 29 *körbe* kapcsolvák, melyek mindegyike 2—5 faluból áll, a fajttöbbség 26 körben magyar, 3-ban román.

A helységek *mérete* ilyen:

		<i>Fajtöbbségre</i>	
<i>Méretre:</i>		magyar	román
nagyméretű	(e)	1	—
középméretű	(d)	2	—
»	(c)	1	—
»	(b)	12	—
»	(a)	24	7
kisméretű	(β)	39	2
»	(α)	24	1
együtt:		103	10

A *tiszta magyar* helységek száma 59, — *tiszta román* helység van 1. Súlytalan (I^o) kisebbség van 34 magyar, 5 román helységben. Erős magyar minoritás esik 4 román s ugyanily román minoritás 10 magyar helységre.

A *felekezeti* viszonyok ilyenek: A *magyar* helységek közül 36 r. kath., 3 kel. gör. vallású, 60 ev. ref. és 4 unitárius, míg a 10 *román* község egyaránt a kel. gör. egyházat követi. Erős r. kath. kisebbség van 2 kel. gör., 15 ev. ref. és 1 unitárius községben, — erős kel. gör. kisebbséget találtunk 4. r. kath., 9 ev. ref. és 1 unitárius helységben, — erős ev. ref. kisebbséget 6 r. kath., 4 kel. gör. és 2 ev. ref. helységben, végre unitárius kisebbséget 1 r. kath. helységben.

A *nyelvtérületi* viszonyok hasonlóak a csíkiekhez. A megye 103 *magyar* helysége egy tagban fekszik, hozzá zárkózva a csíki, az udvarhelyi és brassói magyar képződményekhez. A 10 *román* helység területe több darabra van tagolva: egyik darab az ojtozi szorosban, másik a Bodza-szoros körül fekszik, a többi szétszórt nyelvszigeteket alkot az Olt-völgyben.

A *román* nyelvhatár vonala az ojtozi szoros körül Romániából Sósmezőig húzódik s legott vissza is tér oda, a honnét jött; az alsó Bodza-szoros felől Szita-Bodzán és Bodzafordulón át Kis-Borosnyóig nyomul, aztán Dobollóra kerül s Márkuson át Bodzavám felé az alsó Bodza-szorosnál távozik. A *magyar* nyelvhatár az ojtozi szorossal szemben Bereczk, Lemhény és Kézdi-Almás, a Bodza-szorossal szemben Zágón, Felső-Doholy, Nagy-Borosnyó, Szacsva, Magyarós, Lisznyó, Bikfalva, Bodola és Nyén községek irányát követi.

Háromszék és Csík a székely föld keleti határmegyéi. Most a két belső megye felé fordulunk, a mik ezektől nyugatra fekszenek: Udvarhely és Maros-Torda felé.

Udvarhely megye.

A székely történelem és hagyomány ezt a megyét tekintette mindenha a székelység anyaszékének. Neve is mutatja, hogy valaha itt volt a rabonbánok udvar-helye.

Északi és keleti részeit havasok borítják: Maros-Torda felől a Görény-havas, Csík felől a Hargita, Háromszék felől a baróti havas, — míg

délnyugatról Nagy-Küküllő megyén át az oltmelléki hegyek néhány nyúlványa idáig ágazik el.

A havasokból a folyóvizek sora ereszkedik részint délnek, részint nyugatnak s az egymás mellett fekvő völgyek tagolják részekre a megye lakott területét. A *Hargitában* ered a Barót-patak, a Kormos, Vargyas vize, a Nagy- és Kis-Homoróddal; mindezek az Olt medrébe ömlenek Nagy-Küküllő megye területén. A *Görgény*-havasban fakad a Nagy-Küküllő forrása és a vele egyesülő mellékpatakoké, milyen a Fejérnyikó, a Gagy s a Magyarós; föllebb északnyugatnak, Maros-Torda határa mellett, a Kis-Küküllő indul nyugatnak, ebbe torkol a Korond s a Küsmőd-patak udvarhelyi területén.

Völgyekben gazdag térszínét 136 helység népesíti be: 130 magyar, 3 német és 3 román.

Fekvésükről a térszín egyes tagozatai fognak tájékoztatni. E célból megtekintjük előbb a Hargitából leágazó kisebb völgyeket a két Homoród s a Nagy-Küküllő közt fekvő halmos területig, aztán a Nagy-Küküllő, s végül a Kis-Küküllő völgyrendszeréhez fordulunk.

A Hargita alatt (2 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	Fajnépeinek		felekezeti népének		A	
		többsége	kisebbsége	többségei	kisebbségei	<i>fajnépség</i> főlszáz év előtt volt	
			legsú- lyosb		egyéb szórványos		legsú- lyosb
<i>Sz. udvarhelyi j.</i>							
{ Sz.-egyházás-Oláhfalu	b	magyar	—	<i>r. kath.</i>	I ^o g.	—	magyar
	a	magyar	—	<i>r. kath.</i>	—	—	magyar

A Barót-völgy (3 magyar helységgel):

<i>Homoródi járás.</i>						
{ Magyar-Hermány	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o k.	r.
{ *Kis-Bacson	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o g.	r.
{ Bibarczfalva	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—
						magyar-román

A Kormos-völgy (4 magyar helységgel):

<i>Homoródi járás.</i>						
{ Füle	a	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref. I ^o k.	r.
{ Bardóc	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o u.	k.
{ *Száldobos	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o k.	r. u.
{ Olasztelek	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o k.	u. r. a.
						magyar-román

A Vargyas-völgy (2 magyar helységgel):

<i>Homoródi járás.</i>						
{ *Vargyas	a	magyar	—	—	unit. I ^o k.	e. r.
{ Felső-Rákos	a	magyar	—	—	unit. I ^o k.	e. r.
						magyar-román

A Nagy-Homoród-völgy (6 magyar helységgel):

<i>Homoródi járás.</i>						
*Lövéte	b	magyar	I ^o r.	n.	r. kath. I ^o g.	á. e.
*Homoród-Almásb		magyar	—	—	unit. II ^o g.	r.
						magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		<i>fajnépeség</i> félszáz év előtt volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
{ Hom.-Karácsonyfalva	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	g. a.	magyar-román	
*Hom.-Oklád	β	magyar	—	—	unit. I ^o r.	e. g.	magyar-román	
{ Hom.-Ujfalu	α	magyar	—	—	unit. I ^o e.	g. r.	magyar	
*Zsombor	a	magyar	II ^o r.	c.	ág.ev. II ^o k. II ^o r.	u. e.	szász-román	

A Kis-Homoród-völgy (9 magyar, 1 német helységgel):

<i>Homoródi járás.</i>							
{ Hom.-Keménysfalva	α	magyar	—	—	unit.	II ^o g. e. r.	magyar
{ Hom.-Abásfalva	α	magyar	—	—	unit.	II ^o g. e. i. r.	magyar-román
{ *Hom.-Szt.-Márton	β	magyar	—	—	unit.	IV ^o e. g. r. i.	magyar-román
{ Lokod	α	magyar	—	—	unit.	II ^o e. —	magyar
{ Récsenyéd	α	magyar	—	—	unit.	II ^o e. r.	magyar-román
{ *Hom.-Szt.-Pál	β	magyar	—	—	unit.	I ^o e. r. i.	magyar-román
{ Hom.-Szt.-Péter	α	magyar	—	—	unit.	I ^o e. —	magyar
{ H.-Városfalva	α	magyar	—	—	unit.	I ^o e. —	magyar-román
{ H.-Jánósfalva	α	magyar	—	—	unit.	I ^o r. á. i.	magyar
*Daróc	β	német	III ^o r. II ^o e. m.		ág. ev. IV ^o k. e. u.		szász-román

A Homoród-Küküllő-köz (16 magyar, 2 német helységgel):

<i>Homoródi járás.</i>							
{ Hom.-Remete	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o g. u. e.		magyar
{ Gyepes-Homor.	α	magyar	—	—	unit.	I ^o e. g. r.	magyar-román
{ *Kénős	α	magyar	—	—	unit.	I ^o á. r.	magyar
{ Telekfalva	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r. u.		magyar
{ Sándorfalva	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r. u.		magyar
{ Szent-László	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. II ^o u. k. r.		magyar
{ Ábrahámfalva	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r. u.		magyar-román
{ Bágy	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o u. —		magyar
{ *Dálya	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o u. r. k.		magyar-román
{ Ege	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o u. —		magyar
{ Petek	β	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref. I ^o k. —		magyar-román
{ Jásfalva	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o u. —		magyar
{ Kányád	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o u. k.		magyar-román
{ Miklósfalva	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o u. r. i. g.		magyar-román
{ *Derzs	a	magyar	—	—	unit.	I ^o e. r.	magyar-román
{ Muzsna	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o u. —		magyar-román
*Bene	β	német	III ^o r. II ^o e. m.		ág. ev. III ^o k. e. r. i.		szász-román
<i>Sz.-keresztúri j.</i>							
*Erked	a	német	III ^o r. II ^o e. m.		ág. ev. V ^o k. e. u. r.		szász-román

A Hargita 1,279 m. magas oromzata alatt, amin Felcsíkból a Tolvajos hágó vezet át, s szerte a völgyekben, melyek innét az Olt felé ereszkednek, 42 magyar s 3 német helységet találunk.

A székely falvak egyes térszakaszokon elég népesekek. Ilyen a két Oláhfalva a Tolvajos hágó fölött, ilyenek a Vargyas s a Nagy-Homoród-völgy helységei. A többi térszakaszokon azonban gyenge a népszám aránya. A magyar helységméretek az egész vidéken ilyenek: 3 b., 7 a., 13 β., 19 α.; a három szász helységé: 2 a., 1 β. A nagyközségek száma 6,

de ennek fele szász helység. Az apró székely falvak tetemes száma (32) a kivándorlási mozgalom következménye.

A székely helységek túlnyomólag *tiszta* magyarok. Más fajnépből csak itt-ott mutatkoznak kisebb román s cigány rajok. Erős román kisebbség a 3 szász faluban van (III—III°) s a magyar Zsomboron (II°). A régi statisztika szerint Zsombor félszáz éve *szász falu* volt, *Szász-Zsombornak* hívták, s azóta *magyarosodott* meg. A két Oláhfalv — mint neve mutatja — eredetileg román telep volt, s ma *tiszta magyar*: a románok elköltöztek vagy beolvadtak. Ez lehetett sorsa a román kisebbségeknek is, a miket Lenk altábornagy 22 magyar helységben talált, s azóta elenyésztek; gyenge nyomokat a g. kath. és kel. gör. vallású székely töredékekben véljük láthatni: számarányuk Kemény- és Abásfalván III—III°, Homorod-Almásán, Kis-Bacsonban és Száldoboson II—II°. A megmagyarosodott Szász-Zsomborban a felekezeti többség ma is ág. ev., mely vallás a szászok nemzeti vallása.

Az udvarhelyi székelyek a két Homorod s a Vargyas-völgyben nagyrészt unitáriusok, a Hargita alatt r. katolikusok, a Barót-, a Kormos-völgyben, s a Homorod-Küküllő-közben ev. reformátusok.

E vidék magyar helységei osztatlanul egy tagban fekszenek. A 3 szász helység a megye délnyugati határára dűl, a volt *királyföldi* szász medencze behajló nyúlványa gyanánt. A *magyar nyelvhatár* e medenczével szemben Zsombor, Városfalva, Jánosfalva, Dálya, Ege, Peted, Deres és Muzsna helységeknel vonul el.

Lássuk a Nagy-Küküllő-vidék helységeit.

A Nagy-Küküllő-völgy (25 magyar, 1 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		A fajnépség
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
Sz.-udvarhelyi j.						
*Zetelaka	c	magyar	I ^o e. —	r. kath. —	—	magyar
{ Küküllő-Keményfalva	β	magyar	— —	r. kath. —	—	magyar
*Fenyéd	β	magyar	— —	r. kath. I ^o e.	u.	magyar-román
{ Máréfalva	a	magyar	— —	r. kath. —	—	magyar
{ Betlenfalva	β	magyar	I ^o e. —	r. kath. I ^o e.	u. g. k.	magyar-román
{ Szombatfalva	β	magyar	I ^o e. —	r. kath. II ^o e.	u.	magyar-román
*Sz.-Udvarhely	α	magyar	I ^o n. r. e.	r. kath. IV ^o e.	u. g. i. k.	magyar
{ Hodgya	α	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o r.	—	magyar
{ Bikafalva	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	u.	magyar-román
*F.-Boldogasszonyfalva	α	magyar	— —	ev. ref. II ^o r.	u.	magyar
{ Patakfalva	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	u.	magyar
{ Árvátfalva	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	—	magyar
{ Óczfalva	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	g.	magyar
*Bögöz	a	magyar	I ^o r. —	ev. ref. I ^o u.	g.	magyar
{ Magyaros	α	magyar	— —	ev. ref. —	—	magyar-román
{ Agyagfalva	β	magyar	— —	ev. ref. —	—	magyar-román
{ Matisfalva	α	magyar	— —	ev. ref. —	—	magyar-román
{ Décsfalva	α	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o r.	—	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
		többsége	kisebbsége	többsége	kisebbségei	fajnépség	
							legsű-lyosb
<i>Sz.-keresztúri j.</i>							
{ N.-Galambfalva a		magyar	II ^o r.	—	ev. ref. II ^o k.	r. i.	magyar-román
{ *K.-Galambfalva β		magyar	—	—	ev. ref. I ^o k.	r. u.	magyar-román
{ *Szék-Keresztúr c		magyar	I ^o n.	e.	ev. ref. III ^o u.	r. i. á.	magyar
{ A.-Bo. dogasszonyfalva β		magyar	II ^o r.	e.	unit. IV ^o e. II ^o k.	á. r.	magyar-román
{ *Fiátfalva β		magyar	I ^o r.	—	unit. V ^o e.	k. r.	magyar-román
{ Magyar-Felek β		román	I ^o m.	—	kel. gör. —	—	román
{ Szederjes β		magyar	I ^o r.	n.	ev. ref. I ^o u.	k. á. r.	magyar-román
{ Uj-Székely β		magyar	I ^o n.	—	unit. IV ^o e.	k. á. r.	magyar-román

A Láz-hegység alatt (7 magyar helységgel):

<i>Sz.-udvarhelyi j.</i>							
*Oroszhegy b		magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
{ *Szt-Király β		magyar	I ^o e.	—	r. kath. —	—	magyar
{ Tibád α		magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar
{ Kadicsfalva α		magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar-román
{ Fancsal α		magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar-román
{ Ülke β		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ *Szt-Tamás α		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar

A Réztető alatt (6 magyar helységgel):

<i>Sz.-udvarhelyi j.</i>							
{ Lengyelfalva β		magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o e.	u.	magyar
{ *Farczád α		magyar	—	—	ev. ref. I ^o u.	r.	magyar
{ Sükő β		magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	u.	magyar
{ Vágás β		magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar
{ Béta α		magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar
{ *Dobó β		magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar

A Fehérnyikó-völgy és melléke (19 magyar helységgel):

<i>Sz.-udvarhelyi j.</i>							
{ *Pálfalva β		magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o e.	u.	magyar
{ Firtosváralja α		magyar	I ^o e.	—	unit. I ^o r.	—	magyar
{ Kecséd-Kisfalud β		magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o u.	r. i.	magyar
{ *Farkaslaka a		magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	magyar
{ Bogárfalu α		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar
{ Szentlélek β		magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o e.	u.	magyar
{ Martonfalva β		magyar	—	—	r. kath. —	—	magyar-román
<i>Sz.-keresztúri j.</i>							
{ Csehétfalva α		magyar	—	—	unit. I ^o e.	r.	magyar
{ F. és A.-Benczéd α		magyar	—	—	unit. I ^o e.	r.	magyar
{ Tarcsafalva α		magyar	—	—	unit. I ^o e.	r.	magyar
{ Szt-Mihály α		magyar	—	—	unit. I ^o r.	e. g.	magyar-román
{ *Kobát-Demeter-falva α		magyar	I ^o e.	—	unit. I ^o e.	r. i.	magyar
{ N. és K.-Kadács α		magyar	—	—	unit. I ^o e.	r.	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Kis-Kede	α	magyar	--	—	unit.	II ^o e	r.	magyar
Nagy-Kede	α	magyar	—	—	unit.	IV ^o e.	r.	magyar
Szt-Miklós	α	magyar	—	—	unit.	I ^o e	r.	magyar
A.-Siménfalva	β	magyar	I ^o e.	r.	unit.	III ^o e.	k. r.	magyar
Betfalva	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	k. u.	magyar-román
*Rugonfalva	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o u.	r.	magyar

A Gagy-völgy (8 magyar helységgel):

<i>Sz.-keresztúri j.</i>								
Enlaka	β	magyar	—	—	unit.	I ^o e.	r.	magyar
Martonos	β	magyar	I ^o e.	—	unit.	I ^o e.	i. r.	magyar
Tordátfalva	α	magyar	—	—	unit.	I ^o r.	—	magyar
*Medesér	β	magyar	—	—	unit.	II ^o e.	r.	magyar-román
Gagy	β	magyar	—	—	unit.	III ^o e.	r.	magyar-román
Magyar-Andrásfalva	α	magyar	I ^o r.	—	unit.	III ^o e.	k. r.	magyar-román
*Szt-Ábrahám	β	magyar	I ^o e.	—	unit.	II ^o e.	i. r.	magyar-román
Csekefalva	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	IV ^o u.	i.	magyar

A Magyarós-völgy (4 magyar, 2 román helységgel):

<i>Sz.-keresztúri j.</i>								
Nagy-Solymos	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o u.	r. i.	magyar-román
*Kis-Solymos	a	magyar	I ^o e.	—	unit.	II ^o e.	r.	magyar
Magyar-Hidegkút	α	magyar	IV ^o r.	—	kel. gör.	V ^o e.	r. u. i.	magyar-román
Oláh-Hidegkút	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	e. u.	román
Oláh-Andrásfalva	α	román	II ^o e.	II ^o m.	gör. kel.	I ^o e.	u.	magyar-román
*Szt-Erzsébet	a	magyar	II ^o e.	r.	ev. ref.	II ^o g.	n.	magyar-román

E térszin beépített részei fölött két magaslat emelkedik, melyek a Görgény-havasból ágaznak le a Nagy-Küküllő s a Fejérnyikó közé: az 1,000 m. Lázhegy s a 835 m. magas Réztető. Mögöttük tornyosodnak 1,600 m. magasságig a Görgény-havas ormai.

Lenn a völgyekben 72 helység épült: 69 magyar s 3 román. Közülük 62 a Nagy-Küküllő-vonalra esik, ott fekszik a megye székhelye s a székelység egyik metropolisa: *Székely-Udvarhely* is.

A magyar képződmények sűrűn érik egymást. Van köztük 1 város, 3 nagyközség; de a kisközségek nem elég népeseek. A méret ilyen: 1 α., 2 c., 1 b., 7 a., 29 β, 29 α., — a kis faluk túltengő száma gyaníttatja, mekkora arányokat öltött e vidéken a székely kivándorlás. Nagy kár, hogy adatok hiányában nem mutathatjuk ki, hány község népe fogyott az utolsó félszáz év alatt. De a mit a felvidéken tapasztaltunk, hogy a sok kisméretű helység a népség költözésével összefügg, a Székelyföldre is alkalmazhatónak véljük.

A székely községek közül e vidéken 39 tiszta magyar. Más fajnépekből itt-ott mutatkoznak szász, román és cigány spórák. Nagyobb román minoritás csak Nagy-Galambfalván, Alsó-Boldogasszonyfalván

(II—II⁰) és Magyar-Hidegkúton (IV⁰) van; félszáz év előtt 16 székely faluban mutatkoztak itt román elemek, de elköltöztek. A Nagy-Küküllő-völgy 1, s a Magyarós-völgy 2 román szigetje ellenben újabb idők képződménye: Oláh-Hidegfalva és Magyar-Felek ugyan már félszáz év előtt is román helység volt, de az utóbbinak neve mutatja, hogy azt előbb magyarok lakták; Oláh-Andrásfalva 50 év előtt székely falu volt, s azóta oláhosodott el, melléknevét is azóta kapta.

E három *román sziget* a székelység szívében csak a beáramló jövények megtelepülése folytán keletkezhetett. Az ide legközelebb eső román telepek a Nagy-Küküllő-völgy segesvári szakaszán fekszenek; valószínű, hogy az udvarhelyi telepeseket is azokkal közös áramlat hozta, ez pedig — tekintve a telepek fekvését — csak a Nagy-Küküllő-völgy délnyugati szakaszáról, Alsó-Fehér felől jöhetett, mely megye — mint később látni fogjuk — százévek óta góczpontja a Havasalföldről beáramló románoknak.

Vallásra az udvarhelyi székely nép *r. kath.*, a Lázhegységben a Réztető alatt, a Fejérnyikó és Nagy-Küküllő-völgyek felső szakaszán; *unitárius* a Gagy-völgyben s a Nagy-Küküllő-völgy alsó szakaszán, túlnyomólag *ev. ref.* a Magyarós-völgyben s a Nagy-Küküllő-völgy közép-szakaszán.

Forduljunk végül a megye nyugati oldala felé.

A Korond-völgy (5 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépség	
							legsúlyosb
<i>Sz.-udvarhelyi j.</i>							
*Korond	c	magyar	I ⁰ r.	—	r. kath. II ⁰ u.	g. e.	magyar-román
{ Attya	a	magyar	—	—	r. kath.	—	magyar
{*Alsó-Sófalva	a	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	—	magyar
{ Felső-Sófalva	a	magyar	—	—	ev. ref. I ⁰ r.	—	magyar
{*Parajd	b	magyar	I ⁰ n.	—	ev. ref. IV ⁰ r.	g. u.	magyar

A Küsmöd-völgy (8 magyar helységgel):

<i>Sz.-keresztúri j.</i>							
{ Siklód	a	magyar	—	—	ev. ref.	—	magyar
{ Küsmöd	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ⁰ g. u. r.	magyar
{ Szolokma	β	magyar	I ⁰ e.	—	ev. ref.	I ⁰ r.	magyar
{*Etéd	a	magyar	I ⁰ e.	—	ev. ref.	II ⁰ r. u.	magyar
{ Kőrispatak	a	magyar	I ⁰ e.	r.	ev. ref.	III ⁰ u. g. r.	magyar
{ Bözödujfalu	β	magyar	—	—	g. kath.	III ⁰ u. III ⁰ r. II ⁰ i.	magyar
{*Bözöd	a	magyar	—	—	unit.	II ⁰ e. r.	magyar román
{ Rava	β	magyar	I ⁰ r.	—	unit.	I ⁰ k. r. e.	magyar-román

A Kis-Küküllő-völgy (3 magyar helységgel):

<i>Sz.-keresztúri j.</i>							
{ Csőb	α	magyar	I ⁰ e.	—	r. kath.	I ⁰ u. e. i.	román
{*Vécske	β	magyar	I ⁰ e.	—	r. kath.	II ⁰ u. c. i. k.	magyar-román
{ Szt.-Demeter	β	magyar	I ⁰ e.	r. n.	r. kath.	I ⁰ i. e. g.	magyar-román

A küiküllő-közi hegyekben (3 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépesség	
							legsű- lyosb
<i>Sz.-kereszturi j.</i>							
{ Magyar-Zsákod •Vécske Székelyszállás	β	magyar	I ^o e.	—	<i>unit.</i> V ^o r.	e.	magyar-román
	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	g.	magyar-román
	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	magyar

A Kis-Küküllő és folyamrendszere e térszakaszok alatt huzódik át. Középnagyságú székely falvak népesítik be azokat, melyek mérete: 1 c., 1 b., 7 a., 8 β. és 2 α. Egyikük nagyközség, a többi is jómódú: 2—4 község tart jegyzőt s orvost magának; az apró faluk száma nem sokkal mulja felül a közép méretűeket, a mi arra vall, hogy a kivándorlási mozgalom ezt a vidéket nem igen érte. A községek közel fele (9) tiszta magyar, másik felében is csak sporadikus a más ajkú elem (főleg cigány). Félszáz év előtt 7 faluban erős román kisebbség volt, de azóta eltűnt, még a felekezetek közt sem maradt nyoma.

Vallásra a kis-küküllő-vidéki székely r. kath., a küsmöd- és korond-völgyi ev. ref. *Izraelitát* a székely földön eddig alig láttunk. Itt, a Kis-Küküllő körül mutatkozik sűrűbben, egyik telepén: Bözöd-Ujfalun II° az *ereje*.

Foglaljuk össze, a mit a megyéről előadtunk.

Van e területen 1 *város* (Székely-Udvarhely), s 10 *nagyközség*, ú. m. 7 magyar, 3 szász. A kisközségek 33 körbe kapcsolvák: 28 kör áll 2—5, 4 kör 6—6 faluból, s a fajtöbbség mindannyiban magyar.

A 130 *magyar* helység *mérete*: 1 α., 3 c., 5 b., 22 a., 49 β. és 50 α.; a 3 *német* helységé: 1 a., 2 β., — s a 3 román helységé: 1 β., 2 α.

Tiszta magyar helység van 82, — tiszta német vagy román helység a megyében *nincs*. Más ajkú *súlytalan* kisebbség 43 magyar, s 2 román helységben fordul elő. Nagyobb súlylyal a *magyar* elem csak egy román faluban lép fel (II° erővel); a *román* elem 1 magyar helységben IV°, 3-ban II—II° erejű; a német helységek mindhármában III—III° a román minoritás. Jelentékeny *cigány* kisebbség van 1—1 magyar és román faluban.

A *felekezeti* viszonyok ilyenek: a *magyar* helységek közül 42 unitárius, 50 ev. ref., 35 r. kath., s 1—1 helység esik az ág. ev., a g. kath. és a kel. gör. egyházakra. A *szász* helységek mind ág. ev., s a *román* helységek kel. gör. vallásúak. Erős r. kath. kisebbség van 5 ev. ref. s 1 unitárius helységben, — erős unitárius kisebbség van 6 ev. ref., 2 r. kath. s 1 g. kath. helységben, — erős kálvinista kisebbséget találtunk 2 r. kath., 15 unitárius és 1 kel. gör. helységben. — végre erős kel. kör. minoritást 4 ág. ev. és 3 ev. ref. helységben.

A megye 130 magyar községe egy tagban fekszik, hozzázárkozva a maros-tordai, csíki és háromszéki magyarsághoz. A 3 német helység a megye szélén a szomszéd királyföldi szász nyelvmedenczével áll kapcsolatban. A 3 román helység el van szigetelve.

Térjünk vissza a Maros-vonalhoz, melyet Csík határán ott hagytunk el, hol Maros-Tordába fordult. Tekintsük meg most ezt a megyét.

Maros-Torda megye.

Északon, Besztercze-Naszóddal határosan, a Kelemen-havas 1700—2100 m. magas oromzata, keleten, Csík és Udvarhely megyék felől, a Görgény-havas 1422—1777 m. magas csúcsai emelkednek.

A két bércz-csoportot a Marosvize szeli át, s megkerülve a görgényi magaslatokat, a Nyárárdvidék s a Mezőség közt dél-délnyugati irányban halad keresztül a megye területén. Útközben fölveszi a Görgény-havasból eredő Görgény és Bölkény patakokat, föl a Nyárárd vizét. Csak a Kis-Küküllő s ennek mellékvere, a Bere-patak marad el tőle a megye dél-keleti határán; előbb a Nagy-Küküllő felé keresi útját, s hogy azzal egyesült, úgy ömlik aztán Alsó-Fehér megyében a Marosba.

A havasok zord világát gyorsan váltják fel e térszínen keletre a Nyárádmellék, s nyugaton a Mezőség szelíd talajhullámai. Ez érdekes tagozatú topografián 208 helység épült; fajtöbbsége 127-nek magyar, 77-nek román, 4-nek szász.

Hogy fekvésüket megállapíthassuk, térszakaszonként fogjuk valamennyit megtekinteni. Végig megyünk előbb a Maros-völgyön, a megye ez átfogó vonalán; aztán egy-egy pillantást vetünk nyugatra a Mezőség, keletre a Nyárádmellék, végül a párhuzamos folyású Nyárárd-vize és a Kis-Küküllő felé.

A Maros-völgy (29 magyar, 4 német, 32 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépség	
							legsúlyosb
<i>Felső-régeni j.</i>							
*Oláh-Toplicza	d	román	III ^o m.	e.	kel. gör. III ^o r.	g. i. e.	román
{ Göde-Mesterháza	a	román	III ^o m.	e.	kel. gör. II ₀ r.	e. i.	román
*Palota	β	román	II ^o m.	e.	kel. gör. I ^o i.	r. e. g.	román
{ Ratosnya	β	román	IV ^o m. II ^o e. n.		kel. gör. II ^o r. i.	e. a. g.	román
*Déda	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o i.	e. r. g.	román
{ Füleháza	a	román	II ^o m.	e.	kel. gör. II ^o e.	g. i.	román
{ Maros-Kövesd	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
{ Monosfalu	α	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
{ Maros-Oroszfalu	a	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	k.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépség
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Liget	a	román	I ^o e.	—	g. kath.	II ^o g.	—	román
*Felső-Répa	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
Alsó-Répa	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
Maros-Hodák	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
Disznajó	a	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o k.	i. r.	magyar-román
*Magyaró	a	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref.	III ^o k.	i. g.	magyar-román
Holt-Maros	β	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o k.	—	magyar-román
Erdő-Szakál	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
*Maros-Vécs	a	magyar	II ^o r. II ^o e.	n.	ev. ref.	II ^o k.	i. r. u.	magyar-román
Idecspataka	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—	román
Felső-Idec	β	német	I ^o m.	r. e.	ág. ev.	I ^o e.	i.	szász
Orosz-Idec	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
Alsó-Idec	β	német	I ^o r.	e. m. h.	ág. ev.	I ^o e.	g. r.	szász-román
Lővér	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
Felfalu	β	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	r. i.	magyar-román
*Magyar-Régen	a	magyar	III ^o r.	n. e.	ev. ref.	III ^o g.	r. a. i. k.	magyar-román
Alsó-régedi járás.								
*Szász-Régen	α	német	IV ^o m. II ^o r.	e.	ág. ev.	III ^o r. II ^o g.	e. i. k.	magyar-szász-román
Radnótfája	β	magyar	IV ^o r.	c.	ev. ref.	IV ^o g.	r. i. a.	magyar-román
*Beresztelke	a	magyar	III ^o r. II ^o e.	—	ev. ref.	III ^o g.	r.	magyar-román
Magyar-Fülpös	β	román	V ^o m.	e. n.	g. kath.	V ^o e.	r. i.	magyar-román
Abafája	a	magyar	IV ^o r. II ^o e.	—	g. kath.	IV ^o e.	r.	magyar-román
*Petele	a	német	III ^o r. II ^o e.	m.	ág. ev.	IV ^o g.	r. i. e.	szász-román
Unoka	α	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	r.	magyar-román
Körtekapu	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	(nincs adat)
Nagy-Ercse	β	román	III ^o m.	e.	g. kath.	III ^o e.	i.	magyar-román
Toldalag	β	magyar	V ^o r.	—	g. kath.	V ^o e.	i.	magyar-román
*Vajda-Szt-Iván	a	magyar	IV ^o r. II ^o e.	—	ev. ref.	IV ^o g.	r. i. u.	magyar-román
Körtefája	a	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o k.	r. i.	magyar-román
Gernyeszeg	a	magyar	III ^o r. II ^o e.	n.	ev. ref.	III ^o k.	g. r.	magyar-román
*Maros-Jára	β	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	III ^o r.	u. g.	magyar-román
H-marosi járás.								
Sárpatak	a	magyar	II ^o r. II ^o e.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i. k.	magyar-román
*Sáromberke	β	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	I ^o r.	k. g.	magyar-román
*Nagy-Ernye	a	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o r. II ^o g.	u. i.	magyar-román
Csejéd-Tófalva	α	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	I ^o r.	k. g. u. i.	magyar-román
*Maros-Szent-György	a	román	IV ^o m.	—	g. kath.	III ^o r. II ^o k.	e.	magyar-román
Várhegy	α	román	IV ^o m.	—	g. kath.	III ^o e.	i.	magyar-román
Udvarfalva	α	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	magyar
*Maros-Szent-Anna	β	román	IV ^o m.	e.	g. kath.	III ^o e.	r. i. k.	magyar-román
Bárdos	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	magyar-román
Alsó-marosi járás.								
*Maros-Vásárh.	A	magyar	I ^o r.	n. e.	ev. ref.	III ^o r.	i. g. a. u. k.	magyar-német-román
Remeteszeg	α	román	II ^o m.	—	kel. gör.	II ^o g.	e. r. u.	román
Hidvég	α	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g.	k. r. i.	magyar-román
*Maros-Szt-Király	β	magyar	IV ^o r.	—	kel. gör.	III ^o r. III ^o e.	i. g. u.	magyar-román
Egerszeg	α	magyar	V ^o r.	—	kel. gör.	III ^o e.	r. i. u. g.	magyar-román
Náznánfalva	β	román	IV ^o m.	—	kel. gör.	III ^o e.	r. i. u.	magyar-román
Kisfalud	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	g.	magyar-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A <i>fajnépesség</i> félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
*Medgyesfalva	β	román	II ^o m.	e.	kel. gör. II ^o e.	r.g.i.	román	
Hágymás-Bodon	α	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref. II ^o g.	r. i.	magyar-román	
Kakasd	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o g.	—	magyar-román	
Maros-Keresztur	β	magyar	V ^o r.	—	kel. gör. V ^o e.	r.	magyar-román	
Nyárádtő	β	román	III ^o m.	e.	g. kath. II ^o r.	e. i.	magyar-román	
*Csitt-Szt-Iván	β	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref. II ^o g.	i.	magyar-román	
Székely-Uraly	α	román	I ^o e.	m.	g. kath. I ^o i.	e.	román	
Mező-Bergenye	β	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref. IV ^o k.	—	magyar-román	
Székely-Sóspatak	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o k.	i.	román	
Malomfalva	β	román	II ^o m. II ^o e.	—	kel. gör. IV ^o e.	g. r.	magyar-román	

A Maros vize Csík megyéből Oláh-Topliczánál lép maros-tordai területre és Malomfalvánál, Kis-Küküllő megye határán hagyja el azt. Hosszú völgyvonalán három fajnép helyezkedett el: a felső szakaszon a románság, a középsőn magyarok, románok és szászok, az alsón magyarok és románok osztaokoznak.

Félszáz év előtt — 3 helység híján — az egész alsó szakasz, s a közbenső is nagyrészt magyar volt. Lenk tábornok Szász-Régenben magyar fajtöbbséget, s a völgyben 41 magyar falut, 40-ben román *kisebbséget* talált. Azóta a viszonyok megváltoztak. Szász-Régenben a német elem jutott túlsúlyra, 10 helységben a magyar elem a román mögé került. Magyar-Fülpösön V^o, Szász-Régenben, Maros-Szt-Györgyön, Maros-Szt-Annán, Várhegyen és Názánfalván IV—IV°, Nyárádtőn s Nagy-Ercsén III—III°, Malomfalván II° a magyarság mai ereje. Sőt vannak egykori magyar helységek, hol ennyi sem maradt meg: ilyen Kisfalud, vagy a honnét minden nyoma kiveszett: ilyen Bárdos.

Valóban nagyok a Maros-vonal e szakaszain a székelység *térvesztései*. Bizonyynyal lélekszámban is sokat kellett veszítnie. Számszerűleg nem állapíthatjuk meg, mennyivel fogyott Marosvásárhely körül a magyar népesség. Egy részét a székelyváros vonzotta magához, mely nagyot lendült félszáz év alatt; de több lehet, a mi kivándorolt, — szülő falvai pedig elsatnyultak. A székelyek helyét aztán elfoglalta lassan a terjeszkedő román elem.

A magyar helységek mérete ma: 1 A. (Maros-Vásárhely), 11 a., 9 β., 8 α.; a szász helységeké: 1 α. (Szász-Régen), 1 a., 2 β.; a román helységeké: 1 d., 9 a., 13 β., 9 α. A vidék 3 *nagyközsége* közül 1 magyar: Nagy-Ernye, 1 német: Petele, s 1 román: Oláh-Toplicza. Ez is a marosi székelység gyengülését jelenti.

Csekély kárpótlás a térvesztésekért, hogy a felső Maros-vonal néhány román községében erős magyar kisebbségek mutatkoznak, a mik félszáz év előtt nem léteztek: Ratosnyán IV°, Oláh-Topliczán és Göde-Mesterházán III—III°, Palotán II°. Ez az elem tán Csíkból települt át ide, erre vall r. kath. vallása, mely Csíkban a legelterjedtebb vallás. A

marosi székelyek a völgy vonalában átlag ev. reformátusok, itt-ott orthodox szertartásúak. A *szász* községek e vidéken, mint erdélyszerte mindenütt, az ág. ev. egyház hívei. A *románság* egy része g. kath., más része a kel. gör. egyházhoz tartozik.

Az orthodox hitű *magyarság* Erdélyben *többszire megmagyarosodott román*. De a hol a fajmagyarság szegényedik és fogy, a románság pedig gyarapodik és terjed, ott nemcsak ez a megmagyarosodott réteg *olvad vissza* a román etnikába, hanem *fajmagyarok is eloláhosodnak*. Házasság, rokoni és vagyoni kötelékek, gyakran erkölcsi függés szálai kapcsolják az ilyeneket a román fajhoz. Az eloláhosodás útja általán a román *templomokon* vezet át, mióta a törvény a keleti egyházat recipiálta, s minden templom kapuját mindenki számára megnyitotta. A román családba beházasodott székely eljár az oláh misére, gyermekei már csak törlik a magyar nyelvet, s később végkép elfelejtik. Ilyen a kép mindenütt, hol a helységekben *gyenge magyar többség* és *erős román kisebbség* kerül együvé, s a felekezeti népesség *majoritása gör. kath. vagy kel. gör.* Ilyen volt az eset a Marosvölgy *eloláhosodott* székely falvaiban, s ehhez hasonló ma Abafáján, Toldalagon, hol a fajtöbbség még magyar, a fajkisebbség IV—V^o erővel román, s a felekezeti többség g. kath., továbbá Maros-Szt-Királyon, Maros-Kereszturon és Egerszegen, hol a fajtöbbség magyar, a fajkisebbség román, s a felekezeti többség kel. görög.

Keresnünk kell a feleletet a kérdésre: *honnan jött* a felső Maros-völgybe ez a túlsúlylyal terjeszkedő román elem? Láttuk, hogy Csik megyébe a határszoroson át s onnét a Maros mentén *nyugat felé vonult*. Ha megmarad a Maros-vonalnál, lassú áramlata lassankint tán elmosta volna az útjában fekvő 4 székely és 4 szász képződményt, a miket csupán elszigetelt, — a hogy elmosta az orosz községeket: Görgény-Oroszfalut, Maros-Oroszfalut és Orosz-Idécset. De a románság tovább szivárgott innen, a *besztercze-vidéki* Sajó-völgy s a *Mezőség* felé. *Más irányból is arra áramlottak* rajai, s nagy tömeggé megnöve, *onnan csaptak vissza hullámai* a Maros-vonalhoz, a *Mezőségen* át.

Lássuk ezt a térszakaszt.

A Mezőség (11 magyar, 15 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépesség
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Felső-marosi j.</i>								
•Nagy-Ölyves	a	román	III ^o m.	e.	g. kath.	III ^o e.	—	magyar-román
Mező-Rücs	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r. u.	román
Mező-Szt-Márton	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r. i.	magyar-román
Kis-Nyulas	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román
Bala	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	magyar-román
Pusztá-Almás	α	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	magyar-román
Mojos	α	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
*Póka	β	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	magyar-román
Póka-Keresztur	α	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	u.	magyar-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Bazéd	<i>α</i>	román	I ⁰ e.	m.	g. kath.	I ⁰ r.	e.	magyar-román
Szabéd	<i>β</i>	magyar	—	—	unít.	II ⁰ e.	r.	magyar-román
Mező-Pagocsa	<i>a</i>	román	II ⁰ m.	e.	g. kath.	II ⁰ e.	r.	román
*Mező-Sámsond	<i>b</i>	román	V ⁰ m.	e.	g. kath.	IV ⁰ e.	r. u.	magyar-román
Kis-Lekencze	<i>α</i>	román	II ⁰ m.	—	g. kath.	II ⁰ e.	r. u.	román
Mező-Fele	<i>β</i>	magyar	I ⁰ r.	—	ev. ref.	I ⁰ u.	r. g.	magyar
*Mező-Csávás	<i>a</i>	magyar	IV ⁰ r.	e.	ev. ref.	IV ⁰ g.	—	magyar-román
Galambod	<i>α</i>	magyar	III ⁰ r.	e.	ev. ref.	III ⁰ g.	—	magyar-román
Mező-Ménés	<i>α</i>	román	V ⁰ m.	—	g. kath.	IV e.	r. i. u.	magyar-román
Mező-Szabad	<i>β</i>	román	I ⁰ e.	m. n.	g. kath.	I ⁰ e.	i.	román
<i>Alsó-marosi járás.</i>								
Mező-Kölpény	<i>β</i>	magyar	III ⁰ r.	e.	ev. ref.	III ⁰ g.	r. u. i.	magyar-román
*Mező-Madaras	<i>b</i>	magyar	IV ⁰ r.	e.	ev. ref.	IV ⁰ g.	—	magyar-román
Száltelek	<i>α</i>	román	III ⁰ m.	—	g. kath.	III ⁰ e.	i.	magyar-román
Mező-Kövesd	<i>α</i>	magyar	III ⁰ r.	—	ev. ref.	III ⁰ g.	r.	magyar-román
*Karczó	<i>α</i>	román	IV ⁰ m. II ⁰ e.	—	g. kath.	IV ⁰ e.	r.	magyar-román
Mező-Panit	<i>a</i>	magyar	I ⁰ r.	—	ev. ref.	II ⁰ g.	—	magyar-román
*Mező-Bánd	<i>c</i>	magyar	IV ⁰ r.	e.	ev. ref.	II ⁰ k. II ⁰ g.	r. i.	magyar-román

Félszáz év előtt a Mezőség maros-tordai részén Lenk tábornok csak 6 román községet talált; e szigeteket akkor 20 székely község vette körül, melyekben — egy tiszta magyar falu, Mező-Fele kivételével — erős román kisebbségek voltak. Azóta közülük 9 falu eloláhosodott, s a magyar elem kisebbségben maradt, melynek mai ereje Mező-Sámsondon és Mező-Ménésen V—V⁰, Harczón IV⁰, Nagy-Ölyvesen és Szálteleken III—III⁰, Pusztá-Almásán, Mező-Pagocsán és Kis-Lekenczén II—II⁰, Mező-Szt-Mártonban, Balán és Mojoson I—I⁰, sőt Bazédon a cigány elemből is több van, mint a magyarból.

A székely faluk csoportos fekvéséből látható, hogy a magyar képződmények a Mezőség *keleti* szélén a Maros-völgy közelében maradtak meg, hol magyar tömegre támaszkodhattak. Beljebb, a Mezőség *mélyén* mind eloláhosodtak, mert ott a románság tömege növekvő túlsúlylyal vette azokat körül.

A román községek mérete a térszínen ma: 1 b., 5 a., 2 β., α., — a magyar helységeké: 1 c., 1 b., 2 a., 4 β., 3 α. Ez utóbbiak között épp a legnépesebbekben a román minoritás jelentékeny: Mező-Bándon (c), Mező-Madarason (b) és Mező-Csáváson (a) IV—IV⁰, Mező-Kölpényen, Mező-Kövesden, Szálteleken és Galambodon (III—III⁰), Pókán és Póka-Kereszturon (II—II⁰). A fajnépesség változott arányaiból megállapítható, hogy a székely elem a Mezőségben jelentékenyen fogyott, s ezzel a román elemnek a terjeszkedésre útja nyílt.

Vallásra a mezősegi székely ev. ref., a román elem pedig g. kath. Az arányszámok itt-ott megmondják, hogy az eloláhosodó községekben

a magyar fajkisebbség egy része román templomba jár: Mező-Sámsondon és Mező-Ménesen a magyar minoritás V—V⁰, az ev. ref. kisebbség pedig IV—IV⁰, tehát I—I⁰ magyar a g. kath. kisebbséghez tartozik.

Forduljunk most a Maros balpartjához: a Görgény és Bölkény patakok melléke s a Maros-Nyárad-köz felé.

A Görgény-völgy (2 magyar, 7 román helységgel):

A járás és helység neve	A. helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség
			legsú- lyosb	egyéb szór- ványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Alsórégeni járás.								
{ Görgény-Oroszfalu	α	román	II ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
{ *Görgény-Sóakna	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ Görgény-Adorján	α	román	II ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	—	román
{ Görgény-Úvegesúr	β	magyar	II ^o r.	—	r. kath.	II ^o e.	g.	magyar-román
{ Kásva	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o k.	r.	román
{ *Görgény-Szt-Imre	a	magyar	IV ^o r. II ^o e.	n.	r. kath.	V ^o g. III ^o e.	a.	magyar-német-román
{ Görgény-Hodák	b	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	V ^o g.	r.	román
{ *Görgény-Libánfalva	b	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	II ^o g.	r.	román
{ Görgény-Orsova	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o k.	e.	román

A Bölkény-völgy (1 magyar, 9 román helységgel):

<i>Alsórégeni járás.</i>								
Magy.-Bölkény	β	magyar	III ⁰ r.	e.	ev. ref.	IV ⁰ g.	r. i.	magyar-román
Oláh-Bölkény	α	román	I ⁰ e.	m.	g. kath.	I ⁰ i.	—	román
Kakues	α	román	I ⁰ m.	e.	g. kath.	I ⁰ a.	—	román
*Soropháza	β	román	I ⁰ e.	—	g. kath.	—	—	román
Sz.-Mihálytelke	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Kincses	β	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Alsó-Oroszi	β	román	—	—	g. kath.	I ⁰ k.	—	román
*Felső-Oroszi	β	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ g.	i.	román
Felső-Köhér	β	román	I ⁰ m.	e.	g. kath.	I ⁰ r.	—	román
Alsó-Köhér	β	román	I ⁰ m.	e.	g. kath.	I ⁰ e.	r.	román

A Nyárad-köz (16 magyar, 13 román helységgel):

<i>Alsórégeni járás.</i>								
*Hétfükk	β	román	I ⁰ e.	m.	g. kath.	I ⁰ e.	i.	román
Magy.-Péterlaka	β	magyar	I ⁰ r.	—	ev. ref.	I ⁰ r.	g. i.	magyar
Oláh-Nádas	α	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	III ⁰ g.	—	román
Oláh-Telek	β	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	—	—	(nincs adat)
Jobbágytelke	a	magyar	I ⁰ e.	—	r. kath.	—	—	magyar
*Hódos	β	magyar	—	—	r. kath.	I ⁰ e.	—	magyar-román
Ehed	α	magyar	I ⁰ r.	—	r. kath.	I ⁰ g.	e.	magyar-román
Iszló	α	magyar	I ⁰ r.	e.	r. kath.	IV ⁰ u.	g. e. i.	magyar-román
Vadad	β	magyar	—	—	unit.	II ⁰ e.	r. g.	magyar
Kis-Szederjes	α	román	I ⁰ e.	m.	g. kath.	I ⁰ k.	r. e.	román
Nagy-Szederjes	α	román	I ⁰ n.	m. e.	g. kath.	I ⁰ i.	r.	román
*Kis-Illye	α	magyar	II ⁰ r.	—	ev. ref.	III ⁰ g.	r. a. i.	magyar-román
Erdő-Csinád	β	magyar	I ⁰ e.	r.	ev. ref.	I ⁰ r.	g. i.	magyar
Erdő-Szengyel	α	román	IV ⁰ m. II ⁰ e.	—	kel. gör.	III ⁰ e.	r.	magyar-román

A járás és helység neve	A helység-mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		A fajnépség
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
Felső-marosi j.						
{ Iklánd	α	magyar	II ^o r.	—	ev. ref. IV ^o u. r. g. i.	magyar
{ *Kál	β	magyar	I ^o e.	r.	unit. III ^o r. e. i.	magyar-román
{ Székes	β	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref. II ^o r. u. i. k.	magyar
{ Jedd	β	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref. II ^o g. r. i.	magyar-román
{ Koronka	β	magyar	III ^o r. II ^o e.	—	ev. ref. III ^o k. r. i. u.	magyar-román
{ Bós	α	magyar	II ^o r.	—	ev. ref. II ^o r. II ^o g. u.	magyar-román
{ Kebele	α	román	V ^o m.	—	kel. gör. V ^o e. g. u. i.	magyar-román
{ Kebele-Szt-Iván	α	román	II ^o m.	e.	g. kath. II ^o e. i. r. k.	magyar-román
{ Agárd	α	román	III ^o m.	e.	g. kath. II ^o e. r. u.	magyar-román
Nyárad-szeredai j.						
{ Bő	α	magyar	I ^o r.	e.	r. kath. IV ^o e. g. u.	magyar-román
{ Vecze	α	román	I ^o e.	m.	kel. gör. I ^o g. r. e.	magyar-román
{ Szt-Lőrincz	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o u. i.	magyar-román
{ Sárd	α	román	IV ^o m.	e.	g. kath. II ^o e. r. u. k. i.	magyar-román
{ *Tompá	α	magyar	II ^o e.	r.	ev. ref. II ^o r. u. g. i.	magyar-román
{ Moson	α	román	IV ^o m.	e.	kel. gör. III ^o e. u. r. g.	magyar-román

Az imént láttuk, hogy a román áramlat a Maros jobb partján a székelyföld belsejébe a Mezőség felől jött, — most látni fogjuk, hogy a balparton: a Nyárad-közben meddig terjeszkedett. A Görgény- és Bölkény-völgyben 16, a Nyárad-közben 5 román falu félszáz év előtt is román volt. Népét nyilván amaz áramlat hozta Csík megyén át Moldvából, melynek nyomán a gyergyósági s a felső-marosi román telepek Gyergyó-Salamástól Maros-Hodáig keletkeztek. A rajzás e vonalon nyugati irányt vett; de egy része a román karavánoknak keresztül szivárgott a Maros-völgy székely és szász telepein, bevette magát a Görgény-havas lakható völgyeibe és ott 21 községet alapított. Három magyar telep fekszik köztük: Magyar-Bölkény, Görgény-Szt-Imre és Görgény-Üvegcsürt, — az első lazán függ össze a marosvölgyi magyarsággal, a másik kettő el van tőle szigetelve. Míg a román telepek a Görgény-havas csíki oldaláról a maros-tordai oldalon a Nyárad-melléig terjesztették a román nyelvhátárt, mélyen behajolva a Nyárad-köz szívébe. De ez így volt félszáz éve is.

Azóta a megye *alvidékén*, a Nyárad-köz déli részén, 8 román község keletkezett, — egyik magában áll: Erdő-Szengyel, a többi csoportban fekszik: Agárd, Kebele, Kebele-Szt-Iván, Vecze, Szt-Lőrincz, Sárd és Moson. Félszáz éve *mind a nyolcz székely község volt*, Lenk altábornagy a székelyek mellett csak román *kisebbséget* látott bennük, de a székely elem leolvadt: Kebelén V^o, Sárdon, Mosonban s Erdő-Szengyelen IV—IV°, Agárdon III°, Kebele-Szt-Ivánon II°, Sz-Lőrinczen I^o arányig, Veczén ma több a cigány, mint a székely.

Ez a hullámcsapás az első Nyárad-közbe csak a *Mezőség felől* jöhetett, hol a román elem terjeszkedése a székely népet keletre tolta, hullámai áttörték a maros-völgyi székely képződmények sorát, s becsaptak túl a völgyön a Nyárad-köz alvidékére is.

Megállapíthatjuk, hogy a térvészteséget itt is a székely elem fogyása okozta természetszerűleg. E térszakaszon a székely községek mérete: 2 a., 9 β., 7 α; a román községeké: 2 b., 11 β., 14 α. Látszik, hogy a székely képződmények számra is, súlyra is mögötte maradtak a román képződményeknek. Fejlődés helyett visszafejlődéssel állunk szemben, s ez a *kivándorlás* következménye, mely az egész székely földön *itt érhette el gyanítható legmagasb fokát.*

Ennek folytán a nyelvhatárok is lényegesen megváltoztak. Fél száz év előtt a *román nyelvhatár keletről nyugatnak* vonult: jött a Gyergyóságból s ment Besztércze-Naszódba át. Irányát a gyergyói Maros-völgyben Gyergyó-Várhegy, a Bölkény-völgyben Felső- és Alsó-Köhér, a nyárád-közi behajlásnál Oláhtelek, Nagy- és Kis-Szedержes, a fordulónál Oláh-Nádas, Hétbükk és Oláh-Bölkény, a Görgény-völgy szélén Görgény-Oroszfalu és Sóakna, a Maros-völgyben észak-nyugatnak tartva Orosz-Idecs, Maros-Oroszfalu, Maros-Hodák, Erdő-Szakál, és a kolozsmegyei határon — Lövér, helységek jelölték. Ez a határ ma is fennáll. De azóta a *román vonal nyugatról visszakerült dél-keletnek* a Maros-Nyárád vidékére: Szász-Régen alatt Magyar-Fülöp és Körtekapu, a Mezőséken át Pusztá-Almás, Majos, Bazéd, Kis-Lekencze, Mező-Sámsond és Száltelek, végre a Maros-völgyön át. Vásárhely alatt Székely-Uraly, Székely-Sóspatak, Malomfalva és Nyáradtő helységek érintésével.

A *magyar nyelvhatár* — innen a csíki határig — a Maros-völgyben: Lőrinczfalva, Maros-Keresztur, Csitt-Szt-Iván, Bergenye — a Mezőségben: Mező-Panit, Mező-Madaras, Mező-Kölpény, Szabéd, Póka-Keresztur, Póka, — a felső Maros-völgyben Toldalag, Unoka, Beresztelke, Magyar-Régen, Felfalu, majd visszafordulva Radnótfája és Magyar-Bölkény felé a Nyárád-közben: Magyar-Péterlaka, Kis-Illye, Kál, Iszló, Ened, Jobbágytelke, végre a Nyárád-völgyben (melyről alább lesz szó) Kőszvényes és Kőszvényes-Remete falukon vonul át, hogy innen keletre: Gyergyó-Remeténél a csíki határszakaszhoz csatlakozzék.

A *román nyelvhatár* mögött *elszigetelt magyar* községek: a felső Maros-völgyben Maros-Vécs, Holt-Maros, Magyaró és Disznajó, — a Görgény-völgyben Görgény-Üvegsür és Görgény-Szt-Imre, — s a Mezőségben Mező-Bánd.

A *magyar nyelvhatár* mögött *elszigetelt román* helységek: A Mezőségben Mező-Ménés, Mező-Szabad és Harczó, a Maros-völgyben Várhely, Bárdos, Maros-Szt-Anna, Remeteszeg, Náznánfalva, Kisfalud és Medgyesfalva, a Nyárád-közben Erdő-Szengyel, Agárd, Kebele-Szt-Iván, Vecze, Sárd, Moson és Szt-Lőrincz.

Mondanunk sem kell, hogy a 4 felső-marosi *szász* helység, a mik a román és magyar nyelvterület közt fekszenek, ú. m. Petele, Szász-Régen, Felső- és Alsó-Idecs megannyi *nyelv szigetek.*

Tekintsük meg végül Maros-Torda megye *délkeleti* részét, mely a Nyárád-völgytől a Kis-Küküllőig terjed.

A Nyárád-völgy (40 magyar, 1 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység merete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		fajnépség	félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
<i>Nyárád-szeredai j.</i>							
*Köszv.-Remete	a	magyar	I ^o r.	—	r. kath. I ^o g.	—	magyar
Köszvényes	β	magyar	I ^o r.	e.	r. kath. I ^o g.	e.	magyar
*Mikháza	β	magyar	I ^o r.	e.	r. kath. I ^o g.	e.	magyar
Deménháza	β	magyar	I ^o e.	—	r. kath. I ^o e.	g. i.	magyar
Kendő	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o u.	r. k.	magyar
Márkod	β	magyar	I ^o n.	r. e.	ev. ref. I ^o r.	g. i.	magyar
Mája	α	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref. I ^o k.	—	magyar
Buzaháza	α	magyar	I ^o e.	—	unit. III ^o e.	r. g.	magyar
Nyárád-Szt-Márton	α	magyar	—	—	unit. II ^o e.	g. r. i.	(nincs adat)
*Csikfalva	β	magyar	—	—	unit. II ^o e.	r. g. i.	magyar
Jobbágyfalva	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o u.	e. g.	magyar
Ny.-Andrásfalva	β	magyar	I ^o e.	—	g. kath. V ^o e.	r. u.	magyar-román
Nyárád-Szereda	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	u. i. g.	magyar-román
Demeterfalva	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	u.	magyar-román
Ny.-Szt-Anna	α	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref. I ^o r.	g. u.	magyar-román
Siketfalva	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r.	g. u. i.	(nincs adat)
Rigmán	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	magyar-román
Szent-Simon	α	magyar	—	—	ev. ref. —	—	magyar
<i>Felső-marosi j.</i>							
Nagy-Adorján	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o u.	i. r.	magyar
Kis-Adorján	α	magyar	I ^o e.	—	unit. III ^o e.	i.	magyar
*Ny.-Szt-László	β	magyar	I ^o r.	e.	unit. III ^o e.	r. g.	magyar-román
Ny.-Gálfalva	β	magyar	I ^o e.	r.	unit. II ^o e.	r. g.	magyar
Nyomát	β	magyar	II ^o t.	e.	unit. II ^o e.	g. k. r. i.	magyar-román
<i>Alsó-marosi járás.</i>							
Szt-Háromság	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o u. II ^o g.	e.	magyar-román
Bede	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o r.	u.	magyar
*Szent-Gericze	a	magyar	—	—	unit. IV ^o e.	r. g.	magyar-román
Harasztkerek	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. II ^o g.	r. u. i.	magyar-román
Ny.-Bálintfalva	α	román	I ^o e.	m.	g. kath. I ^o e.	—	román
Baczka-Madarus	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o r.	—	magyar-román
*Ny.-Szt-Benedek	α	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref. III ^o k.	g. r. u.	magyar-román
Ákosfalva	β	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref. II ^o r.	k. u. i. g.	magyar-román
Folyfalva	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o r.	g. i.	magyar-román
*Ny.-Karácsonfalva	β	magyar	III ^o r.	n. e.	ev. ref. IV ^o g.	i. r.	magyar-román
Káposztás-Szt-Miklós	β	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref. II ^o g.	r. i.	magyar-román
Cserefalva	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	g. k. i.	magyar-román
Csiba	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o r.	g.	magyar-román
Somosd	β	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref. I ^o g.	—	magyar
Fintaháza	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. II ^o g.	r. i. u.	(nincs adat)
Ilenczfalva	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o u.	—	magyar
*Lukafalva	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	—	magyar-román
Lőrinczfalva	α	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref. I ^o r.	g. i.	magyar

A Bere-völgy (7 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
			legsúlyosb		egyéb szórványos	
Nyárád-szeredai j.						
{ Selye	β	magyar	I ^o e. r.	ev. ref. V ^o r.	—	magyar
{ *Magyarós	a	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o r.	g. i.	magyar-román
{ Bere-Keresztúr	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	—	magyar
{ *Bere	α	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o g.	r.	magyar-román
{ Torboszló	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	i.	magyar
{ Ny.-Szt-Imre	β	magyar	I ^o e. r.	ev. ref. I ^o g.	i. r.	magyar
{ Seprőd	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o g.	—	magyar

A Kis-Küküllő-völgy (21 magyar helységgel):

<i>Nyárád-szeredai j.</i>						
{ Illyésmező	α	magyar	— —	<i>g. kath.</i> III ^o e.	r.	román
{ Szováta	a	magyar	— —	<i>r. kath.</i> II ^o e.	g.	magyar-román
{ *Sóvárad	a	magyar	— —	ev. ref. I ^o g.	r.	magyar-román
{ Kibéd	b	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	—	magyar-román
{ Abód	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	—	magyar
{ *Makfalva	a	magyar	— —	ev. ref. —	—	magyar-román
{ Geges	β	magyar	— —	ev. ref. —	—	magyar-román
{ Havad	α	magyar	I ^o r. —	ev. ref. I ^o g.	k.	magyar-román
{ Atosfalva	α	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o u.	g.	magyar-román
{ Szent-István	β	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o u.	r. g.	magyar-román
{ *Csókfalva	β	magyar	I ^o e. —	<i>unit.</i> IV ^o e.	r. k. g.	magyar
{ Erdő-Szt-György	b	magyar	— —	ev. ref. IV ^o k. i. r. u. g.	—	magyar-román
<i>Alsó-marosi járás.</i>						
{ Vadasd	β	magyar	— —	ev. ref. I ^o i.	—	magyar-román
{ Havadtő	β	magyar	I ^o e. r.	ev. ref. I ^o r.	k. i. u.	magyar-román
{ *Gyalakuta	β	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	—	magyar
{ Kelementelke	β	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	i. g.	magyar
{ Szövérd	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o r.	g.	magyar
{ Göcs	α	magyar	I r. e.	ev. ref. I ^o g.	r. i. k.	magyar-román
{ *Vaja	β	magyar	I ^o r. e.	ev. ref. II ^o g.	r. i. u.	magyar-román
{ Csóka	α	magyar	— —	ev. ref. I ^o i.	—	magyar
{ Kis-Görgény	α	magyar	I ^o e. —	ev. ref. I ^o r.	g. i. u.	magyar

Itt még erős a maros-tordai székely nép. Községeinek száma 68, a mik sűrűn fekszenek egymás mellett. Méreteik: 2 b., 8 a., 27 β, 31 α. Egyikük nagyközség, legtöbbjük apró falu, a miknek csekély lélekszáma gyaníttatja, hogy a kivándorlás erre a tájra is kiterjedt, — de még nem sorvasztotta meg az erőket. A községek közül 29 tiszta magyar, — nagy részük a Kis-Küküllő felső szakaszán fekszik. Más fajnépekből többnyire román és cigány elem mutatkozik szórványosan. Nyárád-Karácsonyfalván és Szt-Benedeken III—III°, Káposztás-Szt-Miklóson II° a románság aránya. Nyomát községben találtunk II° tót elemet; ez a raj vetődött a

felvidékről legmesszebb keletre. A poliglott községek közt fekszik a vidék egyetlen román szigetje: Nyárad-Bálintfalva, mely már félszáz éve is román község volt, s az első telepek közül való, a miket a Mezőség felől visszavetődött román hullámok a székely földön alkottak. Lenk altábornagy statisztikája 27 székely községet sorol fel, a mikben akkor románok is laktak; a mult népszámlálás már nem találta őket meg: elszéledtek vagy beolvadtak a székelységbe. Ilyésmezőfalva akkor tiszta román volt, s ma tiszta magyar, — csak a g. kath. felekezeti többség emlékeztet eredetére. A tiszta magyar Erdő-Szt-Györgyön IV° a kel. gör. kisebbség.

Vallásra a székely nép e vidéken túlnyomólag ev. református, 8 helységben unitárius, 7 faluban r. kath., 2-ben g. kath. A bálintfalvai román többség szintén g. kath.

Foglaljuk össze a közlött adatokat.

Van a megyében 1 magyar s 1 német *város* (Maros-Vásárhely és Szász-Régen); 5 nagyközség, ú. m. 3 magyar, 1 német s 1 román. A községek 47 körbe kapcsolvák, melyek közül 41 kör 2—5, 6 kör 6—7 faluból áll; a fajttöbbség ott 30 körben magyar, 11-ben román, — itt 5 körben magyar, 1-ben román.

A *helységméretek* megyszerte ilyenek:

		<i>fajttöbbségre:</i>		
<i>méretre:</i>		magyar	román	német
legnagyobb (A)	(A)	1	—	—
nagyméretű	(É)	—	—	1
középméretű	(d)	—	1	—
»	(e)	1	—	—
»	(b)	3	3	—
»	(a)	23	14	1
kisméretű	(β)	52	26	2
»	(α)	47	33	—
		együtt 127	77	4 helység.

Tiszta magyar helység van 32, *tiszta román* 5, — *tiszta német* nincs. *Súlytalan* más ajkú kisebbség van 53 magyar, 41 román, 2 német helységben. Ily szórványosan a *magyar* elem 19 román, 1 német, — a *román* elem 26 magyar, 1 német, — a *német* elem 2—2 magyar és román, végre a *zigány* elem (egyéb nyelvű) 25 magyar, 20 román helységben fordul elő.

II—III° *súlyú* a magyar kisebbség 27 román, a román kisebbség 27 magyar, 1 német, s a *zigány* elem 1 magyar, 2 román helységben. IV—V^o *súlya* van a magyar minoritásnak 13 román s 1 német, a román minoritásnak 13 magyar helységben.

A *felekezeti* viszonyok megyszerte ilyenek:

R. kath. vallású 14 magyar helység; g. kath. 4 magyar és 50 román helység; kel. gör. 3 magyar, 27 román helység; ág. ev. 4 német, — ev. ref. 94 magyar és unitárius 12 magyar helység. Erős r. kath. kisebbséget

találtunk 10 ev. ref., 2 g. kath., 4 kel. gör., 1 ág. ev. és 1 unitárius helységben, — erős a *g. kath.* kisebbséget 1 r. kath., 7 kel. gör., 1 ág. ev. és 28 ev. ref. helységben, — erős az *ev. ref.* kisebbséget 3 r. kath., 17 g. kath., 7 kel. gör., s 11 unitárius helységben, — végre erős az *unit.* kisebbséget 3 r. kath. és 2 ev. ref. helységben.

Maros-Torda megye 127 magyar helységéből 120 egy tagban fekszik, szorosan hozzázárkózva a csiki és udvarhelyi magyar képződményekhez, — 7 falu el van szigetelve. A 77 román falu közül 58 a csiki, beszterczenaszódi és kolozsmegyei románsághoz zárkózik, — 19 falu nyelvszigeteket alkot. A megye 4 százsz helysége megannyi szigetképződmény.

Egyesítsük a *székely föld négy megyéjéről* közlötteleket.

523 község vonult el szemünk előtt: u. m. 6 város (5 magyar, 1 német), 42 nagyközség (35 magyar, 4 német s 3 román), végre 475 kis község (377 magyar, 96 román és 2 német), 124 körbe kapcsolva, melyek közül 118 kör áll 2—5, 6 kör 6—7 faluból, — a fajtöbbség ott 103 körben magyar, 15-ben román, itt 5-ben magyar, 1-ben román.

A *helységméretek* az egész székely földön ilyenek:

<i>méretre:</i>		<i>fajttöbbségre:</i>		
		magyar	román	német
legnagyobb	(A)	1	—	—
nagyméretű	(E)	5	—	1
középméretű	(d)	3	1	—
»	(e)	8	—	—
»	(b)	28	5	—
»	(a)	92	27	2
kisméretű	(β)	155	30	4
»	(α)	125	36	—
együtt		417	99	7 helység.

A nagy és középméretű *székely* helységek jelentékeny száma (137), e fajnép régi erejét és szívósságát dicséri. Ellenben az apró faluk tömege (280) a kivándorlási mozgalom terjedelméről ad fogalmat. Középméretű román helység a székely földön elég sok (33) fejlődött, — a kis román telepek (66) legújabbkori képződmények.

Tiszta magyar helység van a 4 megyében 217, — *tiszta román* van 6, *tiszta német* egy sincs. Ez megfelel annak, hogy a román községek a székely talajban, beszivároghva keletkeztek. *Súlytalan* (I^o) más ajkú minoritás 139 magyar, 53 román, 32 német helységben fordul elő; *magyar* az ily minoritás 30 román s 1 német helységben, — *román* a kisebbség 55 magyar, 1 német helységben, — német a kisebbség 13 magyar, 3 román községben, — cigány a kisebbség 70 magyar, 20 román helységben, — végre horvát 1 magyar helységben. Ez a kis horvát raj nyilván az útépítésnél végzett napszámos-munkát a miklósvári járás (Háromszék) területén (Nagy-Bacsonban).

A jelentékenyebb arányú minorítások viszonyossága ilyen:

<i>a fajkisebbség</i>								
<i>a fajtöbbség</i>	IV—V ^o				II—III ^o			
	magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	egyéb ny.
magyar	*	22	—	—	*	36	—	3
román	17	*	—	—	20	*	—	3
német	1	—	*	—	—	4	*	—
} helységben.								

csak magyar helységben találtunk. A zsidóság számaránya az egész székely földön jelentéktelen.

A *nyelvtérületi* viszonyok elég bonyolultak. A *magyar* helységek közül 410 egy tömegben fekszik, 7 magyar falu el van szigetelve; a székelység zömét más fajnépek veszik körül, — összeköttetése a többi erdélyi megyék magyarságával laza, szakadozott, az alföldi magyar tömeggel pedig megszakadt. A *román* helységek egyes csoportjain látható, hol áramlott be a hazai románság a Moldva és Havasalföld felől. Három ponton a román telepek arra vallanak, hogy az áramlás a kísérletnél maradt: ilyen kísérlet emléke az ojtózi szorosban 1, a Bodza-szoros körül 6, a Békás- és Gyimes-szorosnál 4 román határközség. A Gyimes-szoros s a Mezőség közt 62 román falu egy tagban fekszik, 19 pedig el van szigetelve. A *szász* helységek közül 3 az *olt-küküllő-melléki* nagy *német medencze* nyulványa, a mik udvarhelyi területre áthajolnak; a, 4 maros-tordai szász község szigetképződmény.

Forduljunk most Erdély *északi megyéi* felé. Ezek fajnépességi viszonyai, községei tájékoztatni fognak róla, hogy a románság, mely a történetírás szerint csak a XII. században jelent meg hazánk területén s a XVII-ikben alig 25%-át tette Erdély lakosságának, — az ország északi keleti kapuitól merre és hogyan terjedt el napjainkig.

II. Erdély északi megyéi.

E csoportba öt megyét soroztunk, a mik Máramarostól délre, a Maros folyásától északra, a radnai havas s az Avas-hegység közt terülnek el. Térfogatuk 3.688,869 k. hold, a lakosság 889,217 lélek s a községek száma 1039, melyekben a fajnépek¹ az utolsó népszámláláskor így oszlottak meg:

161 **magyar** községben (588.010 k. h. területen) volt 228.903 lélek, ú. m.:

Megye területén	Helység-szám	A fajnépek lélekszáma								
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny. összesen
<i>Besztercze-Naszód</i>	4	1.745	391	—	578	—	—	—	—	125 2.839
<i>Szolnok-Doboka</i>	26	25.999	11.634	19	770	3	39	3	—	1.823 40.290
<i>Szilágy</i>	60	57.393	10.490	49	523	14	—	71	—	415 68.955
<i>Kolozs</i>	45	57.756	13.307	123	1.500	9	21	19	—	1.636 74.371
<i>Torda-Aranyos</i>	26	30.267	10.087	43	271	3	1	—	—	1.776 42.448
együtt		173.160	45.909	234	3.642	29	61	93	—	5.775 228.903

¹ Összesen az öt megyében, ú. m.:

Megye	A helység szám	A fajnépek lélekszáma								
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny. összesen
<i>Besztercze-Naszód</i>	98	4.994	70.279	179	25.455	59	3	6	—	3.762 104.737
<i>Szolnok-Doboka</i>	320	38.961	166.806	255	6.234	83	53	67	101	4.990 217.550
<i>Szilágy</i>	242	67.275	117.711	2.330	1.593	63	—	165	1	2.029 191.167
<i>Kolozs</i>	237	77.271	133.277	176	8.081	14	21	24	—	6.335 225.199
<i>Torda-Aranyos</i>	142	37.590	107.491	73	841	61	1	—	1	4.506 150.564
együtt	1039	226.091	595.564	3.013	42.204	280	78	262	103	21.622 889.217

841 román községben (2,938.263 k. h. területen) volt 617.417 lélek, ú. m.:

Megye területén	Helység-szám	A fajnépek lélekszáma								
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny. összesen
Besztercze-Naszód .	66	1.492	64.180	45	3.277	48	—	1	—	1.343 70.386
Szolnok-Doboka	291	12.870	154.190	236	4.151	80	14	64	101	3.154 174.860
Szilágy	180	9.835	107.186	214	1.061	49	—	94	1	1.614 120.054
Kolozs	188	18.880	119.389	53	1.367	5	—	5	—	4.302 144.001
Torda-Aranyos	116	7.323	97.404	30	570	58	—	—	1	2.730 108.116
együtt		50.400	542.349	578	10.426	240	14	164	103	13.143 617.417

2 tót községben (3.399 k. h. területen) volt 2.158 lélek, ú. m.:

Szilágy	2	47	35	2.067	9	—	—	—	—	— 2.158

35 német községben (159.197 k. h. területen) volt 40.739 lélek, ú. m.:

Besztercze-Naszód .	28	1.757	5.708	134	21.600	11	3	5	—	2.294 31.512
Szolnok-Doboka	3	92	982	—	1.313	—	—	—	—	13 2.400
Kolozs	4	635	581	—	5.214	—	—	—	—	397 6.827
együtt		2.484	7.271	134	28.127	11	3	5	—	2.704 40.739

Ez országtájjon tehát négy községalkotó fajnéppel lesz dolgunk. A *magyarság* számszerű túlsúlya 161 helysége terjed oly megyékben, hol valaha erőteljes magyar világ volt, melyre Erdély fejedelmei nemzeti politikájukat alapították. Ma túl a Dunán az egy Zalában több magyar él, mint egész felső Erdélyben. Nagy viharok rázkódtatták meg ezt a magyar talajt, mai állapota viszontagságos multra vall. Nagy a térvesszéte a *szász* fajnépnek is, mely valaha a beszterczei grófságban, mint határőrző nép, katonai szolgálatot teljesített az ország északkeleti kapuinál. Ma ott s a Mezőség szélén csak 35 helységet népesít be. Annál nagyobb számbeli súlya van a Keleti-Kárpátokon átszivárgott *román* népnek, mely Erdély északi megyéiben 841 községet tart megszállva. A *tót* elem is megjelen e térszínen, — 2 szilágymegyei telepe hasonló ama szigetekhez, a miket a délkelet felé terjeszkedő tót rajok Békésben, Csanádban és Biharban alkottak.

Mi e fajnépek viszonyait megyénként és községenként vesszük szemlélet alá, — megtekintjük fekvésüket a térszín hullámai közt, számarányukat az etnikai s a felekezeti életben. S e viszonyokat tárgyalva, figyelni fogunk a régi statisztika adataira is, melyekből megtudjuk, hogy a községek fajnépessége félszáz év óta mennyiben változott s egyes fajnépek hol nyertek, illetőleg vesztek tért ez idő alatt.

Kiindulunk a határszéli megyéből: Besztercze-Naszódból, aztán nyugatnak tartunk Szolnok-Dobokán és Szilágyon át az alföldi magyar róna széléig, — majd végig megyünk Kolozsmegye mezőségén, havasain s útunkat Torda-Aranyosban a Maros vonalnál végezzük.

Besztercze-Naszód megye.

Térszíni viszonyai Máramarosra emlékeztetnek. Az északi és keleti határokat Besztercze-Naszódban is *havasok* borítják: egyfelől a radnai, másfelől a borgói szoros ormai. Keleten a csúcspontok 1860—2013, északon 2160—2280 m. magasságig fölérnek. Miként Máramarosban a Tisza, úgy szeli át a radnai havasban eredő *Nagy-Szamos* vize Besztercze-Naszód megyét, délnyugati folyással átlós vonal gyanánt; s miként ott, a főfolyammal itt is a kisebb folyók és patakok egész sora egyesül. A borgói havashól érkezik hozzá a Sajó, melybe a Budak, a Besztercze s a Dipse patakok torkolnak — innen siet feléje az Ilva s a Les, túlhan pedig a radnai havashól a Rebra, Szálva s a Zágra. Csak a megye délvidékén *nyíltabb* a térszín: a havasok elmaradnak, a bérczhullámok elszelidülnek s a táj a *mezősegi* topografia jellegét ölti fel, melylyel Kolozs és Maros-Torda felé határosan érintkezik.

98 helység népesíti be e gyéren lakott területet, melynek 732,804 k. holdnyi felületéből átlag alig 9000 holdra jut egy-egy falu, mert a térszín nagyrészt lakhatatlan. A fajtöbbség 66 helységben román, 28-ban német, 4 helységben magyar.

Fekvésük és viszonyaik fölött az áttekintést a térszín szakaszonként való vizsgálata útján törekszünk megszerezni. Előbb a megye *déli* részeihez fordulunk, melyet a Sajó, a Budak s a Dipse vize mos; aztán megtekintjük az *északkeleti* térszín a Besztercze-völgygyel, a Sajó mellékével, — az *északnyugati* a Nagy-Szamos-völgygyel s a Szamos felé ereszkedő kisebb völgynyílásokkal.

A Sajó-völgy (1 magyar, 1 német, 13 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
							legsúlyosb
Bessenyői járás.							
{ *Monor	a	román	I ^o e.	n.	g. kath. —	—	román
{ Gledény	β	román	I ^o e.	—	g. kath. —	—	román
{ Ardány	β	román	I ^o e.	n.	g. kath. I ^o i.	—	román
{ Friss	α	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
{ Felső-Sebes	β	román	I ^o e.	—	g. kath. —	—	román
{ *Alsó-Sebes	β	román	I ^o n.	—	g. kath. —	—	román
{ Kis-Sajó	β	román	I ^o e.	n.	g. kath. I ^o i.	—	román
{ *Nagy-Sajó	a	német IV ^o r. II ^o m. e.		ág. ev. III ^o k. e. i. r. g.	—		magy.-szász-rom.
{ Sajó-Szt-Iván	α	román	I ^o e.	n.	g. kath. I ^o i.	a.	román
{ Berlad	α	román	—	—	kel. gör. V ^o g.	—	román
{ *Nagyfalu	β	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	k.	román
{ Serling	α	román	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	k.	román
{ *Simontelke	α	román	I ^o e.	n. m.	kel. gör. I ^o g.	e. a. i.	román
{ Pilak	β	román	V ^o n.	t. m. e.	ág. ev. V ^o g.	i. e. r.	szász-román
{ Sófálva	β	magyar IV ^o r. II ^o e. n.		ev. ref. IV ^o g.	i. r. k.	magyar-román	

A Budak-völgy és melléke (8 német, 5 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			A fajnépség félszáz év előtt volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos			
<i>Jádi járás.</i>										
{	Román-Budak	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	román	
	Sajó-Solymos	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	
{	Rágla	α	román	II ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román	
	*Kis-Demeter	β	német	III ^o r.	II ^o e.	—	ág. ev.	II ^o g.	e. k.	szász
{	Kusma	β	román	II ^o n.	e.	kel. gör.	II ^o a.	g. r.	román	
	Felső-Szász-Ujfalu	β	német	II ^o r.	e.	ág. ev.	I ^o r.	g.	magy.-szász-rom.	
{	*Petres	α	német	II ^o e.	r.	ág. ev.	II ^o g.	r.	szász	
	Vinda	β	német	II ^o r.	II ^o e.	—	ág. ev.	II ^o g.	—	szász-román
{	Várhely	β	német	I ^o e.	r.	ág. ev.	I ^o g.	i.	magyar-román	
	*Zsolna	β	német	II ^o r.	II ^o e.	—	ág. ev.	II ^o g.	r. i.	szász
<i>Bessenyői járás.</i>										
{	Szász-Budak	α	német	II ^o r.	II ^o e.	—	ág. ev.	IV ^o k.	i. g.	szász
	*Kis-Budak	β	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	II ^o e.	i.	román	
{	Malomárka	α	német	II ^o r.	e. m.	ág. ev.	II ^o g.	k. e. i.	szász-román	

A Dipse-völgy és melléke (2 magyar, 6 német, 4 román helységgel):

<i>Bessenyői járás.</i>								
{	Zselyk	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o g.	e.	magyar
	Fehéregyház	β	német	II ^o e.	m.	ág. ev. I ^o k.	g. i.	szász
{	*Dipse	β	német	II ^o r. II ^o e.	m.	ág. ev. II ^o g.	i. r. e.	szász
{	Necz	α	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	(nincs adat)
	Szeretfalva	α	román	II ^o n.	e.	g. kath. II ^o i.	a.	román
{	*Harina	β	német	V ^o r. II ^o e.	m.	g. kath. V ^o a.	i. e. k.	magy.-szász-rom.
{	Galacz	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o i.	g. e.	magyar-román
{	*Szász-Szt-György	α	német	II ^o r.	e. m.	ág. ev. I ^o g.	k.	szász
{	Szász-Bongárd	α	román	II ^o e.	m. n.	g. kath. I ^o e.	i.	szerb-román
{	*Vermes	β	német	II ^o r.	e. m.	ág. ev. II ^o g.	—	szász
{	Tacs	α	magyar	IV ^o n.	r.	ev. ref. IV ^o a.	g. i.	szász-magyar
{	*Lekencze	α	német	II ^o r.	m. e.	ág. ev. II ^o g.	i. r. e.	szász

Középutt a *Sajó*, két oldalt a *Budak* s a *Dipse*-patak mossa a megye lankás délvidékét. A háttérben egyfelől a borgói havasok emelkednek, másfelől a mezőség terül el. E térszín középső tagján román, a két szélsőn szász községek fejlődtek. A Budak-völgy 8, s a Dipse-völgy 6 szász faluja ma két külön medenczéhez tartozik: amott a *besztercze-vidéki*hez, emitt a *lekencze-vidéki*hez.

A két medencze valaha bizonynyal összefüggött. Ez a besztercei grófság történeti multjából, s a szász nép hagyományos összetartásából, de főleg abból is gyanítható, hogy a Sajó-völgy *szolnok-dobokai* szakaszán szász községek máig fent maradtak, s a *besztercze-naszódi* szakaszon egy falu: Nagy-Sajó szász fajtöbbséggel ma is létezik. Az összefüggést e képződmények közt a beszivárgott román elemek bontották meg: a Sajó-völgyben 13, a budaki oldalon 5, a dipsei oldalon 4 községük keletkezett, a mik a szász medenczét két egyenlőtlen darabra osztják, s közbül

egy szász falut elszigetelnek. A 22 román község osztatlanul egy tagban fekszik, s többi társaival mindkét szász medenczét lánczolatosan körülveszi.

Maros-Torda megye tárgyalásánál rámutattunk, hogy a gyergyói szorosokon át érkezett moldvai román elem ott a Maros-völgyben, s a mezőség felé *Besztercze-naszódi* területen terjeszkedett tovább. A Marost a Sajótól csak egy vízvázasztó hegyhullám különíti el s ez azt a pásztor-kodó hegyi népet, mely Moldvából Csíkba, s innán Maros-Tordába származott, meg nem állíthatta útjában, midőn a Sajó-völgy felé áramlott. Az történt a Sajó-vonalon a szász elemmel, a mi a Maros-vonalon a székelylyel: sorait az idők viszontagsága meggyérítette s a hézagokba bevonult a román elem. E vidéken a század elején a magyar elem is terjeszkedni kezdett. Lenk tábornok szerint félszáz év előtt 7 falu fajtöbbsége itt magyar volt. Közülük kettőé ma is magyar: Sófálváé és Zselyké; ellenben 4 elnémetesedett, egy eloláhosodott, — egy szász falu: Tacs ellenben magyar fajtöbbséget kapott azóta.

Forduljunk a megye északkeleti oldalához, a Besztercze-vonal felé.

A Besztercze-völgy (7 német, 8 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			A	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség	félszáz év előtt volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Jádi járás.									
{ Maros-Borgó	a	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	k.	román	
{ *Borgó-Tiha	b	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	k. r.	román	
{ *Borgó-Besztercze	b	román	I ^o n.	—	kel. gör.	II ^o g.	i.	román	
{ *Borgó-Prund	b	román	II ^o n.	m. e.	kel. gör.	I ^o i.	r. g. a.	román	
{ Felső-Borgó	β	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o i.	g.	román	
{ Közép-Borgó	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román	
{ *Alsó-Borgó	a	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o i.	—	román	
{ Orosz-Borgó	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román	
{ Aszu-Besztercze	β	német	II ^o r.	II ^o e.	—	ág. ev.	II ^o k.	i.	szász-román
{ Jád	a	német	II ^o r.	II ^o e. m.		ág. ev.	II ^o k.	g. i.	szász
{ Pinták (Péntek)	β	német	III ^o e.	r.		ág. ev.	II ^o g.	i.	szász
{ *Aldorf	β	német	II ^o t.	r. e. m.		ág. ev.	II ^o r.	g. i.	szász
Besseneyői járás.									
{ *Besztercze	©	német	III ^o r.	II ^o m. e.		ág. ev.	III ^o g.	II ^o r. i. e.	rom.-magy.-szász-német
{ Besseneyő	β	német	I ^o e.	r. m.		ág. ev.	I ^o g.	r.	szász
{ Király-Németi	α	német	II ^o e.	m.		ág. ev.	I ^o g.	r. e.	szász

A Sajó melléke (4 német, 3 román helységgel):

<i>Jádi járás.</i>									
{	*Nagy-Demeter	a	<i>német</i>	I ^o e.	r.	<i>ág. ev.</i>	I ^o g.	i.	szász
	Csépán	β	<i>német</i>	II ^o r.	e. m.	<i>ág. ev.</i>	II ^o g.	1.	szász-román
{	*Törpény	a	<i>német</i>	II ^o e.	r.	<i>ág. ev.</i>	I ^o k.	g. i.	szász
	Szépnayir	β	<i>német</i>	II ^o c.	II ^o r. —	<i>ág. ev.</i>	II ^o k.	g.	szász
{	Felső-Balázsfalva	β	román	II ^o e.	n.	<i>kel. gör.</i>	I ^o g.	i. e.	<i>magy.-szász-rom.</i>
	Alsó-Balázsfalva	β	román	I ^o m.	c. n.	<i>kel. gör.</i>	I ^o c.	i.	<i>magyar-román</i>
{	Kajla	β	román	I ^o e.	n.	<i>kel. gör.</i>	I ^o g.	i.	román

A Besztercze vize a borgói havasokból ereszkedik a Sajó felé. Völgye széles s elég sűrűn be van építve községekkel. A völgyben régi szász telepek fekszenek; lenn a Besztercze-torkolatnál, a Sajó mellékén, s fenn a havasokban: a borgói szorosnál román telepek keletkeztek.

A Moldva és Bukovina határvidéke felé nyíló *borgói kapunak* ugyanaz a jelentősége van itt, a mi a gyergyószázi szorosoknak Csíkságban, s a két bodzai szorosnak Háromszékben: a román elem a borgói kapun át épp úgy beszivárgott a beszterczei grófságba, mint amott a székely földre.

E vidéknek románokkal benépesítését a XVIII. században a katonai kincstár is hathatósan előmozdította, mikor Erdély északi megyéiből egy román ezredterületet alakított, s a román határőrök telepeit szervezte. A borgói szoros körül 8 népes telep virágzik ma is. Egyikük: Borgó-Besztercze nagyközség. Méreteik: 3 b., 3 a. 2 β. Ezek északról, a sajó-melléki román képződmények délnyugatról, a sajóvölgyiek délről s a budak-vidékiek keletről veszik körül a *beszterczei szász medenczét*. Nyugat felől a kör a Szamos-völgy román községeivel zárul.

Maga a medencze a Besztercze-völgytől a Sajó s a Budak mellékéig 19 községre terjed. Élükön Besztercze város áll, melyet azonban a határőr-csapatok már-már romanizáltak. Lenk tábornok félszáz éve itt román többséget s magyar-szász kisebbséget talált. Azóta a határőri szervezet feloszlott és Beszterczéből német város lett. Körülötte a szász községek elmaradtak a fejlődő román telepek mögött; csakis Besztercze lendült fel, a többi kisközség satnya maradt. Erre vallanak méreteik: 1 c (ez Besztercze városé), 4 a., 11 β., 3 α (ez a kisközségeké).

Félszáz év előtt a Sajó-mellék két községében: Felső- és Alsó-Balázsfalván a fajtöbbség magyar, s az erős kisebbség egyikükben szász volt. Ma mindkettő román falu: magyar és szász elem egyaránt eltűntek belőlük.

Vessünk egy pillantást a megye nyugati oldalára: a *Szamos-völgy* és mellékvölgyei felé is.

A Nagy-Szamos-völgy (2 magyar, 1 német, 17 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		A fajnépség
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
Ó-radnai járás.						
{ Lajosfalva	β	német	IV ^o r. m. o.	r. kath.	II ^o k. i. g.	(azóta lett)
{*Uj-Radna	a	román	I ^o m. n.	g. kath.	I ^o i. r.	román
: Ó-Radna	c	román	II ^o m. n. e.	g. kath.	III ^o r. i. a.	román
: Majer	b	román	I ^o m. —	g. kath.	— —	román
: Oláh-Szt-Györgyc		román	I ^o n. m.	g. kath.	I ^o i. —	román
: Kosna	β	román	I ^o n. o. m.	kel. gör	I ^o g. r. i.	román
{ Kis-Ilva	a	román	— —	g. kath.	I ^o i. —	román
{*Földra	b	román	I ^o n. —	g. kath.	I ^o i. —	román
: Néposz	a	román	— —	g. kath.	I ^o i. —	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		A fajnépesség főlszáz év előtt volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei			
			legsű- lyosb		egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos
Naszódi járás.								
{	Entradám	<i>a</i>	<i>német</i> I ^o r.	m.	<i>izr.</i> I ^o g.	k.	(azóta lett)	
	Priszlop	<i>a</i>	román I ^o e.	—	g. kath.	—	román	
	Oláh-Németi	<i>β</i>	román I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*	Luska	<i>a</i>	román I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
•	Naszód	b	román II ^o n.	m.	g. kath.	II ^o i.	r. e. a. k.	román
{	Runk	<i>β</i>	román I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
	Mititei	<i>β</i>	román —	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*	Makód	<i>β</i>	román I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{	Oláh-Nemegye	<i>a</i>	román II ^o n.	m. e.	g. kath.	II ^o i.	—	román
	*Magy.-Nemegye	<i>a</i>	<i>magyar</i> III ^o r. II ^o n.	e.	ev. ref.	III ^o g.	i.	magyar-román
	Tóhát	<i>β</i>	román —	—	g. kath.	I ^o i.	—	román

Az Ilva és Les völgyek (4 román helységgel):

<i>Ó-radnai járás.</i>						
*Nagy-Ilva	b	román	I ^o e. n.	g. kath.	I ^o i. —	román
Magura	α	román	I ^o e. n.	g. kath.	I ^o i. k.	román
*Szent-József	β	román	I ^o n. —	g. kath.	I ^o i. —	román
Les	α	román	I ^o n. t. e.	g. kath.	I ^o i. r. k.	román

A Rebra, Szálva és Zágara völgyek (12 román helységgel):

<i>Naszódi járás.</i>						
Párva	β	román	I ^o e. —	g. kath.	— —	román
Nagy-Rebra	a	román	I ^o e. n.	g. kath.	I ^o i. —	román
*Kis-Rebra	b	román	I ^o n. —	g. kath.	I ^o i. —	román
Romuli	β	román	III ^o n. o.	g. kath.	III ^o i. r.	román
*Telcs	b	román	I ^o n. m.	g. kath.	I ^o i. r.	román
Oláh-Bükkös	β	román	I ^o n. m.	g. kath.	I ^o i. c.	román
Hordó	β	román	I ^o e. —	g. kath.	I ^o i. —	román
*Szálva	a	román	I ^o n. —	g. kath.	I ^o i. —	román
Szuplai	α	román	I ^o e. n.	g. kath.	I ^o i. —	román
Gaurény	α	román	— —	g. kath.	— —	román
Pojeny	β	román	I ^o n. —	g. kath.	I ^o i. —	román
*Zágara	a	román	I ^o n. m.	g. kath.	I ^o i. —	román

A nagy Szamos fönn ered a radnai havasban. Völgynyílásából, mely a megyét délnyugati irányban metszi át, északon egy hágó a radnai szoroshoz, s onnan Máramarosba vezet. A Szamosba kétfelől mellék-patakok ömlenek: a borgói havasból az Ilva s a Les, a radnai havasból a Rebra, Szálva s a Zágara. A Szálva völgysege a nagy bércztető közt a besztercze-naszód—máramárosi határig nyitva van, — onnan ereszkedik a szacsali hágó az Iza-völgybe le.

A bukovina-moldvai románok egy része a máramárosi oldalon telepedett le; más része a havasokon át a Szamos-völgyet s a mellékvölgyek lakható részeit Besztercze-Naszódban szállta meg. A beáramlást a radnai szoros s a szacsali hágó, a letelepedést pedig a határőrvidék szervezete

könnyítette meg. Ugy a Szamos-völgy, mint az Ilva, Les, Rebra, Szálva és Zágara-vidék román községei nagyrészt katonai telepek voltak s a polgárisítás óta ma is virágzanak. A 33 román telep népössége: 2 c., 6 b., 8 a., 12 β., 5 α. Köztük 7 telep nagyközség, — 4 falu tiszta román.

Más fajnépek e vidéken gyéren mutatkoznak. *Egy magyar sziget-képződmény*: Magyar-Nemegye a Szamos-vonal szélén, Szolnok-Dobokával határosan fekszik, s ahhoz a szigetcsoporthoz tartozik, mely a Szamos alsó szakaszain, Erdély régi magyar nyelvterületéből a százévek viharai után fenn maradt. *Két német sziget* is van e térszínen: Entradám és Lajos falu. Nem a szász fajnép alkotta egyiket is. *Entradám zsidó telep*, hol a Máramarosból Erdélybe áramlott bukovinai zsidók vannak többségben. Körülötte Romuliban találtunk III°, Naszódon, Oláh-Nemegyén és Szeretfalván II—II° izraelita kisebbséget, szórványos rajokat pedig csaknem minden faluban. Ez a zsidóság, mint a felvidéki is, a Királyhágón innen, németajkúnak vallja magát. *Lajosfalva* német bányásztelep, mely nemrég keletkezett, — az aknákat Radna mögött Máramarosból ide telepített német bányászok művelik.

Foglaljuk össze a megyéről előadottakat.

Van Besztercze-Naszódnak egy német városa (Besztercze), 13 nagyközsége, melyek közül 3 német, 10 román; a kisközségek 29 körbe kapcsolvák, a mik mind 2—4 faluból állanak, — a fajtöbbség 10 körben német, 19-ben román.

A helységméretek megyeszerte ilyenek:

Méretre	Fajtöbbségre			
	magyar	román	német	
nagyméretű	(c) —	—	1	helység
középméretű	(c) —	2	—	
»	(b) —	9	—	
»	(a) 1	12	7	
kisméretű	(β) 2	28	16	
»	(α) 1	15	4	
együtt	4	66	28	

Tiszta román helység van 6, — tiszta magyar vagy német helység nincs. *Súlytalan* (I^o) kisebbség 1 magyar, 4 német és 49 román helységben fordul elő; román rajokkal 1—1 magyar és német, — magyar rajjal 5 román, — német (illetőleg zsidó) rajjal 28 román, — végre cigány rajjal 3 német s 16 román helységben találkozunk.

A jelentékenyebb *fajkisebbségek* viszonyossága a szomszéd fajnépek közt ilyen:

A fajtöbbség	IV—V ^o					A fajkisebbség					
	magyar	román	német	tót	egyéb ny.	magyar	román	német	tót	egyéb ny.	
magyar	*	1	1	—	—	*	1	—	—	—	helységben.
román	—	*	1	—	—	1	*	6	—	3	
német	—	3	*	—	—	—	16	*	1	4	

A helységekben harmadik helyen álló fajnépektől, még ha jelentékeny erejűek is, mint pl. a magyar e megye 2, s a cigány 8 községében, — ezáltal is eltekintettük, nehogy a községeinkint való összeszámítást, s ezzel az áttekintést nehezítsék.

A *felekezeti* viszonyok a megyében ilyenek:

A 4 magyar helység *ev. ref.*; a 28 német helység közül 25 *ág. ev.*, 1 *g. kath.*, 1 *r. kath.* és 1 *izraelita*; a 66 román helység közül 50 *g. kath.*, 14 *kel. gör.* s 1 *ág. ev.* A *g. kath.* német, s az *ág. ev.* vallású román község felekezeti többsége mindkét esetben relativ.

Erős felekezeti kisebbséget állítanak *r. karh.* hívek 1 *ág. ev.*, a *g. katolikusok* 2 *ev. ref.*, 13 *ág. ev.* és 2 *kel. gör.* helységbe, a *kel. gör.* egyház hívei 1 *r. kath.* és 5 *ág. ev.* helységbe, — az *ág. evangélikusok* 1 *ev. ref.*, 1 *g. kath.* s 1 *kel. gör.* községbe, — végre az *izraeliták* 4 *g. kath.* községbe.

A megye *nyelvterületi* viszonyairól adataink itt következnek: A 66 román helység egy tagban fekszik, hozzá zárkózva a maros-tordai, kolozsi, szolnok-dobokai és máramarosi románság nyelvterületéhez. A német helységek közül 19 a *beszterczevidéki*, 6 a *lekenczevidéki szász medenczét* alkotja; — 3 német s 4 magyar helység el van szigetelve. A románság e szigetek s a *beszterczei szász medencze* körül: a borgói szorosnál 8, a radnai szoros alatt 21, a szacsali hágó alatt 12, s Maros-Torda felől, a Sajó vonalon 23 helységben él.

Merre vonult innen s hol telepedett meg az a román tömeg, mely több száz éven át ugyanily irányból jött s Besztercze-Naszódban nem verhetvén gyökeret, tovább húzódott, — látni fogjuk a szomszéd megyék területén.

Szolnok-Doboka megye.

Térszíni tagozata változatosabb, de bonyolultabb is, mint Erdély többi megyéjének. Sokféle elemből van összetéve, melyek valaha három megyéhez tartoztak: Dobokához, Belső- és Közép-Szolnokhoz, — a mikkel napjainkban a megyerendezési törvény a Kővár-vidék egy részét egye sítette.

Északon Máramarostól a Lápos hegység ormai, keleten Besztercze-Naszódtól a Czibles-hegy nyulványai választják el Szolnok-Dobokát, — innen ágazik nyugat felé az ilosvai bérczek gerincze. E hegyfalak zárják körül a Kapnik, a Lápos s a Bradak völgyeket. A Bradak-patak a Czibles-havasban, a Lápos vize a Lápos hegységben, a Kapnik az Avasban, szatmári területen ered, hova csakhamar visszatér. A Lápos fölveszi a Bradak-patakot, aztán a Kapnik után Szatmárba siet, egy fordulóval elibe kerül s egyesül vele. Ilyen a megye *kővárvidéki* része.

Az ilosvai hegyek alatt, velük párhuzamosan, a Nagy-Szamos vonul a megyén át, Besztercze-Naszódból a Szilágyság felé. A megye szívébe,

Deésig érkezve, fölveszi Kolozs megye fő erét: a Kis-Szamosot. A mi a Kis-Szamostól keletre esik, az volt a *belső-szolnoki* terület, mely a Nagy-Szamosot követve a Szilágyságig ért, hol Közép-Szolnok megye feküdt, — tovább nyugatnak a Tiszáig Külső-Szolnok terült el. A mi a két Szamostól délnyugatra esik, az volt az egykori Doboka megye.

A *belső-szolnoki* térszín szelíd halmok teszik hullámszóvá, — jellegre hasonlít a mezőséghez, melylyel határosan fekszik. E dombvidéken át a mezőség vizei a két Szamosba torkolnak: a Füzes- s a Csaba-patak a Kis-Szamosba, a három Medgyes-ág egymással egyesülve, s a Sajó, mely Besztercze-Naszódból érkezik, a Nagy-Szamosba.

A *dobokai* térszín erdős hegyvidék, melynek szétágazó völgynyílásai a patakok egész sorát öntik részint a Nagy-, részint a Kis-Szamos medrébe. Ide ömlik keleti folyással a Lóna, a Lozsárd s a Kecséd, amoda északi folyással a Dobrik, Bogáta, Csobánka és Gorbó vize.

E topografiát 320 hegység népesíti be: 26 magyar, 3 német és 291 román. Fekvésükről és fajnépeségi viszonyaikról az áttekintést megszerzendő, négy csoportba osztottuk a térszín összefüggő tagozatait. Előbb délkeletre, a volt *Belső-Szolnok megye* felé fordulunk, s megtekintjük a mezőségi térszín a Sajótól a Kis-Szamosig: aztán végig megyünk a *Nagy-Szamos* völgségén, bejárjuk északon a volt *Kővárvidéket* az ilosvai s a Lápos-hegység közt: útunkat délnyugaton a volt *dobokai* terület apró völgyeiben a Kis-Szamos s a Szilágyság közt zárjuk.

A Sajó-völgy (2 magyar, 3 német, 9 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépeség félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
							legsúlyosb
Bethleni járás.							
*Sajó-Szt-András	β	román	IV ^o m. —	kel. gör. III ^o e. g. i. r.		magyar-román	
	{	Sajó-Keresztúr	β	román	I ^o n. m. e.	g. kath. I ^o i. e. k.	magyar-román
		Kentelke	β	román	I ^o m. e.	kel. gör. II ^o g. i. e.	magyar-román
*Sajó-Magyaros	α	román	III ^o n. II ^o m. e.	g. kath. II ^o a. i. r. e.		magy.-szász-rom.	
Árokalja	β	német	IV ^o r. m.	ág. ev. V ^o g. i. e.		magy.-szász-rom.	
Szász-Czegő	α	magyar	III ^o r. e.	ev. ref. IV ^o g. i.		magyar-román	
Szász-Szt-Jakab	β	német	IV ^o r. m. e	ág. ev. IV ^o g. i. e.		magy.-szász-rom.	
*Kerlés	β	német	V ^o r. m.	g. kath. V ^o a. e. i.		magy.-szász-rom.	
Sárvár	α	román	I ^o m. —	g. kath. I ^o e. i. r.		magyar-román	
Szász-Bréte	α	magyar	III ^o r. —	ev. ref. III ^o g. i. u.		magyar-román	
*Sajó-Udvarhely	β	román	II ^o m. n.	g. kath. II ^o e. i. r. a.		magyar-román	
Alsó-Egres	α	román	— —	g. kath. — —		román	
Felső-Egres	α	román	— —	g. kath. — —		román	
Füge	α	román	II ^o e. n.	g. kath. I ^o i. —		román	

A Medgyes-völgy (1 magyar, 3 román helységgel):

<i>Bethleni járás.</i>						
Malom	β	magyar	V ^o r. e.	ev. ref. V ^o g. i.		magyar-román
Felső-Oroszfalu	α	román	I ^o m. n.	g. kath. I ^o e. r. i.		román
*Apa-Nagyfalu	β	román	IV ^o m. n.	g. kath. IV ^o e. r. i.		magyar-román
Szász-Fellak	α	román	II ^o m. n.	g. kath. II ^o e. i. r.		román

Az Aranyos-, Kékes- és a Szász-Medgyes körül (3 magyar, 12 román helységgel) :

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek				A
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbsége			fajnépesség
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	félszáz év előtt volt
Kékesi járás.									
{	Szász-Encs	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
	Szász-Bödön	β	román	III ^o t.	e. n. m.	g. kath.	I ^o i.	a. r.	román
{	*Szász-Ujfalu	β	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o a.	i. e.	magy.-szász-rom.
	Szász-Máté	β	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	r. i.	magyar-román
{	Szász-Móricz	α	román	IV ^o n.	II ^o m. e.	g. kath.	IV ^o a.	r. e. i.	magyar-román
	*Szász-Ujós	β	román	IV ^o m.	e. n.	g. kath.	IV ^o e.	r. i.	magyar-román
{	Szász-Zsombor	β	román	III ^o m.	n.	g. kath.	III ^o e.	i. r.	magyar-román
	Mányik	α	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o i.	e. r.	román
{	*Kékes	β	román	V ^o m.	e.	kel. gör.	IV ^o e.	g. r. i.	magyar-román
	Veresegyháza	β	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o g.	i.	magyar román
{	Dellő-Apáti	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	e. k.	román
	Kethely	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román
{	*Magyar-Borzás	β	román	V ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	i.	magyar-román
	Vicze	β	magyar	II ^o r.	e.	r. kath.	III ^o e	II ^o g. i.	magyar-román
{	Böd	β	román	I ^o n.	e. m.	g. kath.	I ^o r.	e. m.	román

A Csaba-patak körül (3 román helységgel) :

<i>Kékesi járás.</i>								
{	Csaba	α	román	—	—	g. kath.	—	román
	Csaba-Ujfalu	α	román	I ^o e.	m. n.	g. kath.	I ^o e.	i. román
	*Báton	β	román	I ^o n.	e. m.	g. kath.	I ^o i.	— román

A Füzes vidéke (2 magyar, 9 román helységgel):

<i>Szamosújvári j.</i>								
*Ördögös-Füzes	α	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	V ^o g.	i. r.	magyar-román
Mikola	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
<i>Kékesi járás.</i>								
Oláh-Vásárhely	α	román	III ^o m.	e.	g. kath.	III ^o e.	i.	magyar-román
Erdő-Szombattelke	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
*Szépkény.-Szt-Márton	β	magyar	IV ^o r.	n. e.	ev. ref.	V ^o g.	i.	magyar-román
Kötke	α	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	—	román
Czente	α	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	román
*Nagy-Devecser	β	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	II ^o e.	i. r.	magyar-román
Mohály (Mohoj)	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
Aranyos-Szt-Miklós	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	i. k. e.	román
Kis-Devecser	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román

A Mezőség szélén (3 magyar, 10 román helységgel) :

<i>Kékesi járás.</i>								
Noszoly	β	román	III ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	i. r.	<i>magyar-román</i>
*Buza	α	román	V ^o m.	e. n.	g. kath.	V ^o e.	r. i.	<i>magyar-román</i>
Kapor	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Meleg-Földvár	β	román	V ^o m.	e.	g. kath.	V ^o e.	r. i.	<i>magyar-román</i>
Feketelak	β	<i>magyar</i>	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	i.	magyar-román
*Szt-Gotthard	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r. i.	román
Pujon	α	<i>magyar</i>	V ^o r.	e.	g. kath.	IV ^o e.	r. i.	magyar-román
Szent-Egyed	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o r.	e.	<i>magyar-román</i>

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
{ Czege Göcz Császári *Vasas-Szt-Iván	β	román	III ^o m.	e.	g. kath.	III ^o e.	i. r.	félszáz év előtt volt magyar-román
	β	román	II ^o m.	n. e.	g. kath.	II ^o e.	i.	magyar-román
	α	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
	α	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e. i.	ő.	román
Szamosujvári j.								
*Szék	c	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	magyar-román

A Kis-Szamos-völgy (1 magyar, 15 román helységgel):

Szamos-ujvári j.								
Kis-Szék	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	(nincs adat)
Bonczy-Nyires	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román
Kis-Iklod	α	román	IV ^o m.	e.	g. kath.	III ^o e.	r. i.	magyar-román
*Víz-Szilvás	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	i.	magyar-román
Hesdát	α	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o r.	—	román
*Nagy-Iklod	a	román	II ^o n. m.	e.	g. kath.	II ^o i.	e. r.	román
Dengeleg	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i. r.	magyar-román
Ormány	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i. r.	magyar-román
*Szamos-Ujvár	α	magyar	IV ^o r. III ^o e.	n.	g. kath.	III ^o r. III ^o e. I ^o e. k. i.	—	őrmény
*Szamos-Ujvár. Németi	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r.	magyar-román
Czaptelke	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Péterháza	α	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o ő.	—	román
Szilágytő	α	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Kérő	α	román	V ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	i. r.	román
Széplak	β	román	I ^o o.	m.	g. kath.	I ^o e.	r.	román
*Néma	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	r.	magyar-román

Ila nézzük az egykori Szolnok megye helységneveit, s hozzávetjük a régi statisztika adatait, meg kell erősödnünk abban a véleményünkben, hogy a Mezőségtől a Kis- és Nagy-Szamosig terjedő nyílt topográfián két történelmi nép élt egymás mellett, mindkettő jelentékeny erőben: a *magyar* és a *szász*, — s csak az újabb idők látják térvesztéseiket, mióta a *román* fajnép külső áramlatok által meggyarapítatva, túlterjedt közöttük.

E területen, hol ma 61 román községet találunk, Lenk altábornagy félszáz év előtt csak 33-at talált. Magyar helység akkor 44 volt, ma van 12. A szász faluk száma most 3, holott a helységnevek tanúsága szerint négyannyi lehetne, ha a szász elem el nem pusztul belőlük. Ilyen Szász-Csegő és Szász-Bréte a Sajó-völgyben. Szász-Máté a Medgyes vidékén, a mik *megmagyarosodtak*, — ilyenek a Medgyes-vonalon Szász-Fellak, Szász-Encs, Szász-Bödön, Szász-Ujfalú, Szász-Móricz, Szász-Zsombor, Szász-Ujós helységek, a mik előbb nagyrészt *megmagyarosodtak*, aztán mind *eloláhosodtak*.

Ma a Sajó-völgyben megmaradt 3 *szász* falu Besztercze-Naszód megye két szász medenczéje közül a *lekenczei*hez zárkózik, mely velük szomszédos fekvésű. A 12 *magyar* helység, 61 román falu közt elszigetelve, szétszórtan fekszik összefüggés nélkül. Hozzájuk kellett számítanunk

Szamosujvárt, melynek fajtöbbségét Lenk műve *örménynek* mondja, de ma már a szamosujvári örmények túlnyomó része magyarnak érzi és vallja magát.

Láttuk Maros-Tordában, hogy a megye mezősegi része nemrég *magyar volt*; most Szolnok-Dobokában is megállapíthatjuk, hogy a mezőséggel határos része nagyrészt szintén az volt. Korábbi százévekben az egész terület az lehetett a Szamos s a Maros közt!

A községek e területen csaknem mind poliglottok, — mindössze két falu van, mely tiszta román; alig akad helység, hol magyar elemet ne találánk s számos helységben jelentékeny fajminoritás gyanánt. Ennek creje az eloláhosodott Magyar-Borzáson, Kérőn, Kékesen, Buzán és Meleg-Földváron V—V^o, Sajó-Szt-Andráson, Apa-Nagyfaluban, Szász-Ujösön és Kis-Iklódon IV—IV°, — Oláh-Vásárhelyen, Noszolyon, Czegén és Szász-Zsomborban III—III°, Szász-Móriczon, Szász-Fellakon, Sajó-Udvarhelyen és Magyaroson, továbbá Néma, Ormány, Dengeleg, Viz-Szilvás, Vasas-Szt-Iván, Göcz, Szt-Egyed és Szt-Gotthárd román helységekben II—II°. Igaz, hogy magyar helység sincs, hol ne volna e vidéken erős (II—V^o) román kisebbség. Nem a magyarelem fogyása az oka itt a szertelen térvesztésnek, hanem a román elem szertelen szaporodása beáramlás útján, mely új és új jövevényeik ezreit csődítette évenként még a közelmúltban is, úgy a magyarság, mint a régebben meghonosult románok nyakára, nehezítve a megélést, s szigorítva a létért való küzdelmet. S ez így tartott 2—300 éven át. A beszivárgott tömeg egy része a besztercze-naszódi, más része a csik-gyergyói kapuk felől áramlott, egy felől a Szamoson, más felől a Maroson át a mezőségre. Ennek a Sajó s a Kis-Szamos közé eső szakaszain ma 61 román helység fekszik. A mezőség többi román falujával Kolozsban fogunk találkozni.

Tekintsünk végig a Nagy-Szamos-völgy vonalán.

A Nagy-Szamos-völgy (10 magyar, 64 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Bethleni járás.								
F.-Körtvélyes	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	i.	román
Pontinásza	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Oláh-Nyires	α	román	—	—	g. kath.	I ^o k.	i.	román
Kőfarka	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
*Középfalva	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e. k. r.	román
Virágos-Berek	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	magyar-román
Magosmart	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	k.	román
*Somkerék	α	magyar	V ^o r.	e.	ev. ref.	V ^o g.	i. r.	magyar-román
Kocs	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
Szeszárnya	β	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o e.	i.	magyar-román
*Kudu	β	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g. II ^o r.	i.	magyar-román
Csicsó-Keresztur	β	román	II ^o m.	n. e.	g. kath.	II ^o e.	r. i.	magyar-román

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		A
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépesség
				legsúlyosb egyéb szórványos		legsúlyosb egyéb szórványos	félszáz év előtt volt
*Bethlen	b	magyar	V ⁰ r.	e. n.	g. kath.	IV ⁰ e. II ⁰ i. r.	magyar-román
{ Alsó-Oroszfalu	α	román	I ⁰ n.	e.	g. kath.	I ⁰ i.	román
{ Omlásalja	α	román	I ⁰ n.	m.	g. kath.	I ⁰ i. e.	román
{ Magyar-Décse	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ⁰ i.	román
*Árpástó	a	román	V ⁰ m.	—	g. kath.	IV ⁰ e. i. r.	magyar-román
Deési járás.							
{ Felőr	β	magyar	III ⁰ r.	n.	ev. ref.	III ⁰ g. r. i.	magyar-román
*Retteg	b	magyar	V ⁰ r.	e.	g. kath.	III ⁰ c. II ⁰ i. r.	magyar-román
{ Csicsó-Hagym.	β	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ g. i.	román
{ Gáncs	β	román	I ⁰ e.	m.	g. kath.	I ⁰ i.	román
*Csicsó-Györgyfalva	a	román	I ⁰ n.	m.	kel. gör.	II ⁰ i. g. r.	román
{ Csicsó-Mihályfalva	β	román	II ⁰ m. II ⁰ e.	—	g. kath.	II ⁰ e. i.	magyar-román
{ Bacza	β	magyar	V ⁰ r.	e.	ev. ref.	V ⁰ g. r. i.	magyar-román
{ *Szent-Margita	a	román	III ⁰ m.	e.	g. kath.	III ⁰ e. i.	magyar-román
{ Bálványos-Váralja	a	magyar	II ⁰ r.	—	ev. ref.	II ⁰ g. r. i.	magyar-román
{ *Szász-Nyires	a	magyar	V ⁰ r.	e.	ev. ref.	V ⁰ g. r.	magyar-román
{ Szent-Benedek	α	román	II ⁰ m.	n.	g. kath.	II ⁰ e. r. i.	román
{ Mikeháza	α	román	I ⁰ m.	n. e.	g. kath.	I ⁰ e. i. r.	román
*Deés	β	magyar	III ⁰ r.	n. e.	ev. ref.	III ⁰ g. III ⁰ r. II ⁰ i. k.	magy.-rom.-örm.
*Kozárvár	a	román	II ⁰ m.	—	g. kath.	II ⁰ e. i.	magyar-román
{ Monostorszeg	α	román	II ⁰ m.	—	g. kath.	II ⁰ i. e. r.	román
{ Lábfalva	α	román	II ⁰ t.	m.	g. kath.	I ⁰ e. i. k.	román
{ Csicsó-Ujfalu	β	román	—	—	kel. gör.	I ⁰ i. g.	román
{ Felső-Orbó	β	román	I ⁰ e.	—	g. kath.	V ⁰ k.	román
{ Guga	α	román	I ⁰ m.	e.	g. kath.	I ⁰ r. e. u.	román
{ Felső-Kosály	β	román	II ⁰ e.	m.	g. kath.	I ⁰ i. k. r.	román
*Alsó-Kosály	a	román	I ⁰ e.	n. m.	g. kath.	I ⁰ i. r.	román
{ Al-Ör	β	román	III ⁰ n.	m. e.	g. kath.	III ⁰ i. e.	magyar-román
{ Kapjon	α	román	II ⁰ m.	n. e.	g. kath.	II ⁰ e. r. a.	román
{ Szelecske	β	román	II ⁰ m.	n. e.	g. kath.	II ⁰ e. II ⁰ k. i.	magyar-román
*Kaczkó	a	román	II ⁰ n.	m. e.	g. kath.	II ⁰ i. e. r.	magyar-román
Nagy-ilondai j.							
{ Kis-Havas (Muncsel)	α	román	—	—	kel. gör.	—	román
{ Kápolna	α	román	I ⁰ m.	n.	g. kath.	I ⁰ i.	román
{ Tőkepataka	α	román	I ⁰ n.	e.	g. kath.	I ⁰ i.	román
{ Dobracsina	α	román	I ⁰ e.	n. m.	g. kath.	I ⁰ i.	román
*Oláh-Fodorháza	β	román	I ⁰ m.	e.	g. kath.	I ⁰ r. e. i.	román
{ Nagy-Borszó	α	román	I ⁰ n.	—	g. kath.	I ⁰ i. r.	román
{ Kishegy (Galgó-Magura)	α	román	I ⁰ m.	e.	g. kath.	I ⁰ i.	magyar-román
{ Kőfrinkfalva	α	román	I ⁰ m.	e.	g. kath.	I ⁰ i. r.	román
*Soósmező	β	román	II ⁰ n.	m. e.	g. kath.	II ⁰ i. e. r.	magyar-román
{ Közfalu	α	román	—	—	g. kath.	I ⁰ i.	román
{ Kis-Doboka	α	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ i. r.	román
*Oroszmező	a	román	I ⁰ m.	n. e.	g. kath.	I ⁰ i.	román
{ Kabala-Pataka	α	román	I ⁰ e.	—	g. kath.	I ⁰ i.	román
{ Buzamező	α	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ i. e.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népének			A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Csőmény	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i.	román.
Kornislaka	α	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	e.	(nincs adat)
Konkolyfalva	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Ködmönös	α	román	II ^o h.	n. sz.	g. kath.	II ^o r.	i. k.	román
Révkörtlényes és								
Büdöspataka	α	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	r.	román
*Hosszurév	α	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o r.	i. e.	román
Kis-Nyíres	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Lemény	β	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Toplicza	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Letka	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	r. e.	román
*Kucsulát	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Pirosa	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Kismező	β	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Csáki-gorbói j.								
Csokmány	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
*Aranymező	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Klicz	α	román	II ^o e.	n. m.	g. kath.	I ^o i.	r. a.	román
Kő-Lozna	β	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Nagy-Lozna	α	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	román

A Szamos-Lápos-köz (5 román helységgel):

<i>Nagy-ilondai j.</i>								
Kis-Solymos	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Kecskés	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Gyulaszeg	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Dióspataka	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Purkerez	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román

A Betlentől Nagy-Ilondáig terjedő Szamos-vonalon a kép sokban hasonló a mezőség etnikai képéhez: itt 10 magyar nyelvsziget fekszik 69 román helység tömör sorai közt, hol a régi statisztika félszáz év előtt 24 magyar szigetet s 50 román helységet talált. A magyar helységekben, melyek élén a megye székhelye: Deés város áll, épp oly erős ma a román minoritás, mint a mezőségekben, — ámde erős magyar fajkisebbséget a román falukban itt már nem igen találunk; említésre méltó példák: Árpástó V^o, Szent-Margitta III°, Kozárvár, Monostorszeg, Kapjon, Szelecske, Csicsó-Mihályfalva, Csicsó-Keresztur, Kőfarka és Szt-Benedek II—II° magyar minoritással.

Látszik, hogy a Nagy-Szamos-völgyben a magyarság nemcsak tért veszített, hanem *fogyott* is, — míg a román elem, melynek e völgy természetes útvonalat nyit a keletről nyugatra terjeszkedéshez, ez utat bőven felhasználta. A hol letelepedett, átlag apró községeket alkotott, melynek mérete: 8 α , 25 β . és 36 α . : ezek közül csak 7 falu tiszta román,

— a többiekben magyar, németajkú zsidó, cigány, itt-ott tót és horvát kisebbségre akadunk. Jelentékeny a német-zsidó minoritás Al-Örön (III°), Deésen, Sósmezőn, Csicsó-Györgyfalván és Betlenben (II—II°). A szamos-völgyi román képződmények meg se közelítik Szolnok-Dobokában azokat, melyeket Besztercze-Naszód, Csík és Máramaros területén, az országos határ és Bukovina-Moldva közelében láttunk. A jelek mind arra vallanak, hogy a románság nagy tömeggel idáig csak az utolsó 6—8 nemzedék ideje alatt terjeszkedett.

Feltűnő a román faluk eltérő száma a Szamos-vonal 3 főszakaszán: keletre a betleni tagon 13, középtűt a deésin 19, nyugatra a nagy-ilondain 27 román falu keletkezett. Ennek két okát látjuk: egyik az, hogy a keleti völgyszakasz sokkal kisebb a nyugatinál, — a betleni szakaszon a helységek területe 10,765, a nagy-ilondain 42,298 k. hold; másik ok az, hogy a betlenvidéki román telepek színtere annak az áramlatnak feküdt útjában, mely északkeletről jött s a mezőség felé délnek terjeszkedett, — míg a nagy-ilondai telepek színterét nemcsak ez északkeleti, hanem az *északi áramlat* is megérinté, mely a Sugatagon át *Máramarosból* jött Erdély felviöekére. Lássuk ennek útját a volt *Kövárvidék* területén.

Az Ilosva-völgy (11 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség félszáz év előtt volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei			
							legsúlyosb	egyéb szórványos
Bethleni járás.								
F.-Pusztá-Egres	a	román	I ^o o.	e. m.	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Felső-Ilosva	a	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Lonkafalva	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Szita	α	román	I ^o e	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Kis-Debreg	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o i.	g.	román
*Ispánmező	a	román	II ^o n.	e.	g. kath.	II ^o i.	—	román
Dögmező	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
Nagy-Debreg	β	román	II ^o v.	h.m.e.n.	g. kath.	III ^o r.	k. e.	román
Kis-Kaján	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Nagy-Kaján	β	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Hollómező	β	román	IV ^o m.	—	g. kath.	III ^o e.	r. i.	magyar-román

Az ilosvai hegyek közt (22 román helységgel):

<i>Deési járás.</i>							
{	*Négerfalva	a	román I ^o m.	e.	g. kath. V ^o k.	i.	román
	Csicsó-Polyán	β	román I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
	Emberfő	β	román I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	k.	román
{	Horgos-Pataka	β	román I ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
	Pecsétszeg	a	román I ^o n.	—	g. kath. IV ^o g.	i.	román
	*Hollómező	a	román I ^o e.	m.	kel. gör. I ^o i.	—	román
<i>N.-ilondai járás.</i>							
{	Gombás	β	román I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
	Falkusa	α	román I ^o o.	e.	kel. gör. I ^o g.	—	román
	Blenkemező	β	román I ^o m.	n. e.	kel. gör. I ^o i.	e. r.	magyar-román
{	*Galgó	β	román II ^o m.	n. e.	kel. gör. II ^o g.	e. i. r.	magyar-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépszerűség félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
							legsú- lyosb
Kis-Ilonda	<i>a</i>	román	IV ^o e.	—	g. kath.	—	román
*Nagy-Ilonda	<i>β</i>	román	III ^o m.	—	g. kath.	I ^o i. r. e.	román
Szakatura	<i>a</i>	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i. k.	román
Ilondapataka	<i>a</i>	román	—	—	g. kath.	I ^o i. —	román
Kis-Berszó	<i>a</i>	román	—	—	g. kath.	I ^o i. —	román
Bába	<i>β</i>	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o i. —	román
Drágosfalva	<i>a</i>	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i. —	román
*Károlyfalva	<i>β</i>	román	I ^o n.	—	kel. gör.	III ^o g. i.	román
Dombhát	<i>β</i>	román	—	—	g. kath.	I ^o i. —	román
Magyar-láposi j.							
Disznópataka	<i>β</i>	román	I ^o m.	—	kel. gör.	III ^o g. i.	román
*Rohi	<i>β</i>	román	I ^o m.	e. n.	kel. gör.	IV ^o g. i.	román
Boérfalva	<i>β</i>	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o k. i.	román

A Bradak-völgy (4 román helységgel):

<i>Magyar-láposi j.</i>								
{	Alsó-Szőcs	a	román	I ^o m.	e.	kel. gör. V ^o g.	i.	román
	*Felső-Szőcs	a	román	I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	r.	román
	Tágfalva	a	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	k.	román
	Tőkés	a	román	I ^o m.	n. o. e.	g. kath. I ^o r.	i.	román

A Lápos-völgy (4 magyar, 16 román helységgel):

<i>Magyar láposi j.</i>									
{	Oláh-Láposbánya	a	magyar	V ^o r.	—	r. kath.	IV ^o g.	—	magyar-román
	*Horgospataka	β	magyar	III r.	n.	r. kath.	IV ^o g.	e.	román
	Rákosfalva	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*	Oláh-Lápos	b	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o r.	i.	magyar-román
{	Libaton	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	r.	román
	Rogoz	a	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
	*Domokos	β	magyar	I ^o r.	n.	ev. ref.	I ^o i.	g. k.	román
*	Magyar-Lápos	b	magyar	III ^o r.	n.	ev. ref.	III ^o g. III ^o i. II ^o r.	—	magyar-román
{	Dánpataka	β	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o g.	i.	román
	*Macskamező	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	e. r. g.	magyar-román
	Petőrét	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
{	Groppa	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
<i>Nagy-ilondai j.</i>									
{	*Draga-Vilma	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
	Zsugasztra	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	k.	román
	Torda-Vilma	β	román	—	—	kel. gör.	IV ^o g.	—	román
{	Sásza	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
	*Nagy-Buny	β	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
	Frinkfalva	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{	Románfalva	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
	Szelnicze	β	román	—	—	g. kath.	V ^o k.	—	román

A Kapnik-völgy (8 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépeség	
							legsú- lyosb
Magyar-láposi j.							
{	Nyárfás	α	román I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
	Kötelesmező	β	román I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
{	*Kovács-Kápolnok	β	román II ^o n.	—	kel. gör. II ^o i.	g.	román
	Rév-Kápolnok	α	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o k.	i.	román
{	Laczház	β	román —	—	kel. gör. I ^o g.	i.	román
	*Kápolnok-Monostor	a	román III ^o n.	m.	g. kath. III ^o i.	k. e.	román
{	Rózsapatak	α	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
	Szurdok-Kápolnok	β	román I ^o n.	e.	g. kath. V ^o k.	i.	román

A Kapnik-Lápos-köz (20 román helységgel):

<i>Magyar-láposi j.</i>							
Gyertyámos	α	román II ^o e.	n.	kel. gör. II ^o g.	i.	román	
*Berencze	a	román I ^o n.	e.	kel. gör. III ^o g.	i.	román	
Füred	β	román —	—	kel. gör. —	—	román	
Kis-Körtvélyes	α	román —	—	kel. gör. I ^o g.	i.	román	
Haragos	a	román —	—	g. kath. I ^o k.	—	román	
*Nagyhegy	α	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	román	
Kőhpataka	α	román I ^o n.	—	g. kath. I ^o k.	i.	román	
Brébfalva	α	román —	—	g. kath. I ^o i.	—	román	
Borkút	β	román I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o g.	i.	román	
*Kis-Debreczen	α	román I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o i.	e.	román	
Önőmező	β	román I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román	
Lápos-Debrek	β	román I ^o n.	m.	kel. gör. IV ^o g.	i. r.	román	
Sztojka falva	α	román I ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	i.	román	
Kosztafalva	β	román I ^o e.	—	kel. gör. I ^o g.	i.	román	
*Kupsafalva	β	román —	—	kel. gör. I ^o g.	—	román	
Budafalva	a	román I ^o n.	—	kel. gör. IV ^o g.	i.	román	
Balázsszeg	α	román —	—	g. kath. II ^o k.	—	azóta lett	
Csókás	β	román —	—	kel. gör. I ^o g.	i.	román	
Fonác	β	román I ^o n.	—	kel. gör. I ^o g.	i.	román	
*Csernefalva	β	román I ^o n.	t.	g. kath. I ^o i.	r.	román	

A Lápos-hegységen át, melynek csúcspontja az 1386 m. magas Priszlop-kúp, hágók vezetnek részint a szatmári, részint a máramarosi bányavárosokhoz. Szatmárból jön a Kapnik folyó Szolnok-Doboka területére; a Lápos vize párhuzamosan fut vele, — együtt fordulnak nyugatra s együtt hagyják el a megyét. A széles térszakaszt, mely köztük fekszik, mi Kapnik-Lápos-köznek nevezzük. A vidék körrajza keleten a Cibles nyulványaival, délről a 7800 méter magas ilosvai hegyekkel zárul, melynek túlsó lejtőjén az Ilosva-patak száll a Nagy-Szamos felé.

E térszint 81 román s 4 magyar helység népesíti be. A magyar helységek a Lápos-völgy felső szakaszán egy csoportban elszigetelve fekszenek, ú. m. Magyar-Lápos, Domokos, Oláh-Láposbánya és Horgos-

pataka. Fél száz év előtt Oláh-Láposon és Macskamezőn szintén magyar volt a többség, — ezek elrománosodtak; viszont Oláh-Láposbánya régente, Horgospataka fél száz éve is román község volt, — ezek megmagyarosodtak. A vidék e részén a virágzó fémbányászat vonzza és marasztja a magyar munkaerőt. A többi térszakaszokon csupa román községekkel találkozunk mindenütt.

Régóta lehet ez így. A román községek átlag közép nagyságúak; nagyközség csak egy van köztük: Oláh-Lápos, — de a helységek mérete: 1 b., 15 a., 37 β., 28 α., — hosszabb fejlődésre vall. A *tiszta román* helységek száma 18; — más fajnépekből többnyire sporadikusan találunk magyart, németajkú zsidót, cigányt, itt-ott kevés horvátot és tót. Kis-Ilondán IV° a *czigány* kisebbség, — még különösb, hogy Nagy-Debregre Vas megyéből vagy Zalából II° erejéig *vendek* vetődtek. Jelentékenyebb izraelita telepek: Magyar-Lápos és Kápolnok-Monostor (III—III°), Kovás-Kápolnok és Ispánmező (II—II°).

Erős magyar kisebbség csupán Alsó-Ilosván (IV°), Nagy-Ilondán (III°), Galgón és Oláh-Láposon (II—II°) fordul elő. De ezek nagyrészt maradványa a régebbi magyar többségnek, a mit Lenk altábornagy statisztikája fél száz év előtt Oláh-Láposon, Alsó-Ilosván, Galgón, Blenkemezőn és Macskamezőn talált; a két utóbbi községből a magyar elem csaknem teljesen eltűnt.

Azt hiszszük, hogy a volt Kővárvidék eme részein hamarabb jelent meg a románság, mint lenn a Szamos-völgyben, s a Lápos-hegységtől az ilosvai hegyekig terjedő román telepekből egyik-másik még az Árpád-kor végén keletkezhetett, mikor IV. László király Máramarost jelölte ki a tatárok elől menekült román törzseknek telepedő hely gyanánt. Egy részük ott a Sugatag, más részük a Lápos bányavidékén vert gyökeret. Későbbi száz években is gyakran huzódott meg a moldvai román elem Máramaros hegyei közt, s hogy az orosz fajnép tömegében ott nem talált magának helyet, erre vonult a Lápos hágoín át, részint Szatmárba, részint a Kővár-vidékre. Innen terjeszkedett aztán bellebb, a Szamos-vonalhoz: Dobokába, a Szilágyságba és Kolozs északnyugati részeire.

Tekintsük meg a mai Szolnok-Doboka azon térszakaszait is, hol egykor Doboka megye feküdt.

A Szamos-köz (5 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépség	
			legsúlyosb		egyéb szórványos		legsúlyosb
Deési járás.							
*Deesakna	b	román	V ^o m.	—	g. kath. IV ^o e.	r. i.	magyar-román
{ Oláh-Péntek	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	e.	román
*Kodor	α	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o e.	i.	magyar-román
{ Alsó-Gyékényes	α	román	I ^o m.	c.	g. kath. I ^o e.	—	magyar-román
{ Felső-Gyékényes	α	román	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	—	román

A Dobriki-völgy (15 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépszerűség félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
							legsü- lyosb
<i>Csáki-gorbói j.</i>							
Bujdos	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o g.	i.	román
Tálosfalva	α	román	—	—	g. kath. I ^o k.	—	román
Antos	α	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
*Erdő-Oláh-Vásárhely	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	k. e.	román
Alparét	a	román	I ^o n.	e. m.	kel. gör. III ^o g.	i.	román
<i>Deési járás.</i>							
*Zapróc	β	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
Sajgó	α	román	I ^o e.	m. n.	g. kath. I ^o i.	—	román
Szövőáros	α	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
Szekeres-Törpény	α	román	I ^o n.	m. e.	g. kath. I ^o i.	e.	magyar-román
Keménye	α	román	I ^o e.	n. m.	g. kath. I ^o i.	e.	román
Szinye	α	román	II ^o m.	n.	g. kath. II ^o e.	i. k.	magyar-román
*Mánya	α	román	II ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	a.	magyar-román
Kis-Somkut	β	román	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	—	román
Pestes	α	román	—	—	g. kath. I ^o i.	—	román
Csatán	β	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	—	román

A Bogáta-völgy (5 román helységgel):

<i>Deési járás.</i>								
Kálna	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Magyar-Bogáta	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	<i>magyar</i> -román
Oláh-Bogáta	β	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
Alsó-Körtvélyes	α	román	I ^o m	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Rév-Kolostor	β	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román

A Csobánka-völgy (13 román helységgel):

<i>Csáki-gorbói j.</i>									
Veczk	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román	
Gyurka-Pataka	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o k.	i.	román	
Bezdéd	β	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	
*Aszó	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o é.	i.	román	
Felső-Csobánka	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román	
Nagymező	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o k.	i.	román	
Alsó-Csobánka	α	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o g.	i.	román	
Alsó-Hagymás	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	
*Semesnye	a	román	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o i.	e.	román	
Hosszúmező	β	román	—	—	g. kath.	I ^o k.	i.	román	
*Zálha	β	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	román	
Csáka	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	
Torma-Pataka	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	

A Gorbó-völgy (10 román helységgel):

<i>Csáki-gorbói j.</i>								
{	Kalocsa	β	román	—	—	g. kath. I ^o i.	—	román
	Paptelke	β	román	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o k.	i.	román
	*Csáki-Gorbó	a	román	II ^o m.	n. e.	g. kath. II ^o l.	e. i.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépség
Salamon	β	román	I ^o e.	—	g. kath. —	román
*Nagy-Keresztes	a	román	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	román
Hegyköz	α	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	román
Tótszállás	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	román
Kis-Keresztes	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	román
*Szurduk	β	román	II ^o m.	n. c.	g. kath. I ^o e.	román
Szalonna	α	román	—	—	g. kath. —	román

A Kecsed-völgy (5 román helységgel):

Szamos-ujvári j.

Tótfalu	α	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	román
*Szükerék	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	román
Kecsed	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	magyar-román
Kecsed-Szilvás	β	román	II ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o e.	magyar-román
Gírolt	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	román

A Lozsárd-völgy (10 román helységgel):

Szamos-ujvári j.

Igricze	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	román
*Felső-Tök	β	román	IV ^o m.	—	g. kath.	III ^o e.	magyar-román
Alsó-Tök	α	román	IV ^o m.	c.	g. kath.	IV ^o e.	magyar-román
Szarvaskend	α	román	V ^o m.	—	g. kath.	III ^o e. II ^o r.	magyar-román
Eszmény	α	román	IV ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	magyar-román
Moró	α	román	—	—	g. kath.	—	román
*Tötör	β	román	II ^o m.	n.	g. kath.	I ^o e.	magyar-román
Onok	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	magyar-román
Lozsárd	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	román
Kis-Jenő	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	magyar-román

A Lóna-völgy (13 román helységgel):

Szamos-ujvári j.

Kendi-Lóna	a	román	IV ^o m. II ^o e.	—	g. kath.	IV ^o e.	magyar-román
*Doboka	a	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o c.	magyar-román
Poklos-Telke	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	román
*Magyar-Derzse	β	román	II ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o e.	magyar-román
Magyar-Köblös	a	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	magyar-román

Csáki-gorbói j.

*Páncél-Cseh	a	román	III ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	magyar-román
Völcs	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	román
Szt-Katolna-Dolna	α	román	—	—	g. kath.	—	román
Szótelke	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o i.	román
Récze-Keresztur	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	magyar-román
Kecskeháta	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	román
Pusztá-Ujfalu	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	román
*Csernek	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o r.	román

Az Almás-völgy melléke (4 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A <i>fajnépesség</i> félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
							legsú- lyosb
<i>Csáki-gorbói j.</i>							
{	Vajdaháza	β	román I ^o m.	—	g. kath. —	—	román
	Füzes	β	román I ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
	*Füzes-Szt-Péter	a	román I ^o e.	m.	kel. gör. I ^o i.	e.	román
	Komlós-Ujfalu	α	román I ^o e.	—	g. kath. —	—	román

A Lóna-völgyben máig állnak a dobokai vár romjai; egykor a vármegye székhelye volt, — ma egy román helységet találunk a romemlékek alatt. Így lett rommá az erős magyar élet is, mely valaha Dobokát megszerzte betöltötte a Sajó, az Almáspatak s a Nagy-Szamos között.

E multnak utolsó maradványaiból Lenk tábornok statisztikájában találtunk néhány jegyzetet. Szerinte félszáz év előtt *magyar* helységek voltak: a Szamosközben Deesakna nagyközség, Kodor és Alsó-Gyékényes faluk, — a dobriki völgyben Szekeres-Törpény, Szinye és Mánya, — a Bogáta völgyben Magyar-Bogáta, — a Kecsed-völgyben Kecsed és Kecsed-Szilvás, — a Lozsárd-völgy csaknem egészen, Kis-Jenő, Onok, Tötör, Esztény, Szarvas-Kend, Alsó- és Felső-Tök falukkal, — végre a Lóna-völgy nagy része, Kendi-Lóna, Doboka, Magyar-Derzse, Magyar-Köblös, Pánczél-Cseh és Récze-Keresztur falukkal. A XIX. század első felében tehát 22 magyar helység volt e vidéken, — azelőtt több is lehetett. Ma van 80 román község, — *magyar többséggel bíró egy sincs*. Csak itt-ott találunk jelentékenyebb magyar kisebbséget Deés-Aknán és Szarvas-Kenden V^o, Kendi-Lónán, Alsó- és Felső-Tökön IV—IV°, Mánya, Szinye, Magyar-Köblös, Magyar-Derzse, Tötör, Kecsed-Szilvás, Csáki-Gorbó és Szurduk falvakban II—II° erejűt.

A román helységek átlag mind kicsinyek és jelentéktelenek. Méretük: 1 b., 9 a., 27 β., 43 α., — a legtöbb falu nincs 2—200 lélek, sőt vannak 100 lelken alul valók is. Látszik, hogy e vidéken a román községi élet még nagyon fiatal. Lenk altábornagy a legtöbb román telepről megjegyzi, hogy «von walachen *nomadisch* bewohnt», — tehát félszáz év előtt még községi szervezet sem volt, hanem a pásztorkodó román elem a dobokai hegyekben kóbor életet folytatott. Ilyen lehetett az egész fajnépesség Erdélyszerte mindenütt a beáramlás alatt, míg végkép meg nem telepedett köztünk.

Tiszta román helység e vidéken csak 19 akad. Tizenhárom helységre erős magyar, 58-ra szórványosan magyar, német ajkú zsidó és cigány rajok jutnak.

Az előadottak foglalata itt következik.

Van Szolnok-Dobokában 2 magyar *város* (Deés és Szamosujvár), — 4 *nagyközség*: 2 magyar, 2 román. A megye 314 kisközsége 82 *körbe* kapcsolva, melyek mind 2—5 faluból állanak, — a fajtöbbség 6 körben magyar, 76-ban román.

A helységek *mérete* megyeszerte ilyen:

		<i>fajttöbbségre</i>			} helységben.
<i>mérete</i>		magyar	román	német	
nagyméretű	(A)	1	—	—	
»	(B)	1	—	—	
középméretű	(d)	—	—	—	
»	(c)	1	—	—	
»	(b)	3	2	—	
»	(a)	6	36	—	
kisméretű	(β)	11	117	3	
»	(α)	3	136	—	
együtt		26	291	3	

Erős közép- és nagyméretű községekben a magyar elemé ma is a túlsúly, — az apró falvakban feltétlenül a román elemé.

Tiszta magyar helység csak 1, *tiszta román* van 40, — *tiszta német egy sincs*. Más *ajkú súlytalan* (I^o) kisebbséget találtunk egy magyar és 177 román faluban. — ott a minoritás román, itt 76 esetben magyar, 63-ban német, 3-ban orosz, 35-ben cigány.

A jelentékenyebb *fajkisebbségek* közt ilyen a viszonyosság:

<i>A fajkisebbség</i>											
<i>A faj- többség</i>	IV—V ^o				II—III ^o						
	magyar	német	román	egyéb ny.	magyar	német	román	horvát	tót	vend	egyéb ny.
magyar	★	—	14	—	★	—	10	—	—	—	—
német	—	★	3	—	—	★	—	—	—	—	—
román	18	3	★	1	39	8	★	1	2	1	4

Magyar és német helységekben csak román kisebbség van. Román helységekben erős magyar minoritás többször fordul elő, mint a más ajkúaké együttesen, s csaknem kétannyiszor, mint román minoritás magyar helységekben.

A *felekezeti* viszonyok megyeszerte ilyenek:

A *r. kath.* helységek száma 3, mindhárom magyar, — az erős felekezeti kisebbség 2-ben g. kath., 1-ben ev. ref. — *G. kath.* helység van 242, ú. m. 237 román, 4 magyar, 1 német; ez utóbbiakban a felekezeti többség gyenge, s az erős minoritás 3 magyar helységben ev. ref., 1-ben r. kath., 1 német faluban ág. ev., — de mind az öt helység már is útban van az eloláhosodás felé: a magyar és német elem egy része román templomba jár; míg a román falvak közül a felekezeti kisebbség 4-ben kel. gör., 9-ben izraelita, 4-ben r. kath., 2-ben ág. ev. és 37-ben ev. ref., — ez utóbbiak már eloláhosodtak. — *Kel. görög* vallású helységet 54-et találtunk, — mindannyi román; az erős felekezeti kisebbség 14-ben

g. kath., 3-ban kálvinista, 1-ben izraelita. Az *ág. ev.* helységek száma 2, — ezek szász faluk; az erős felekezeti kisebbség mindkettőben g. kath. Végre az *ev. ref.* helységek száma 19, mindannyi magyar, — a felekezeti kisebbség 17-ben g. kath.

A megye *nyelvterületi* viszonyait röviden jellemezhetjük. A román községek (291) a besztercze-naszódi, kolozsi, szatmári és máramarosi román nyelvterületekhez hozzá zárkózva, ez utóbbiak nyelvhatárán belül s egy tagban fekszenek. A 3 szász falu a megye keleti szélén a lekenczei szász medencééhez csatlakozik. A 26 magyar helység szétszóródott, s el van valamennyi szigetelve. A megye keleti részén a román elem Besztercze-Naszód felől, nyugati részén Máramaros s a volt Kővár-vidék felől áramlott szét a megyében, — ott a mezőség, itt a Szilágyság és Kolozs megye felé vetette terjeszkedő hullámain.

E hullámok irányát követve, előbb a Szilágyságot keressük fel, aztán Kolozsban tekintjük meg a fajnépek mai viszonyait.

Szilágyság megye.

Mint törvényhatósági szervezet mai alakját az utolsó megyerendezéskor kapta. Addig több részre volt tagolva: a Meszestől keletre feküdt egy töredék Dobokából, nyugatra az egykori Kraszna megye, — a Szamos s a Bükk hegység között pedig Közép-Szolnok megye.

Bérczes délvidékén két hegylánc ágazik ki a kolozsi és bihari havasokból: a Meszes északkelet, a Rézhegység északnyugat felé. A Meszes nyúlványai bejárják a megye nagy részét, s Bihar felé a szilágysomlyói Magurában, Szatmár felé a szamos-melléki s a Bükk hegységben csúcsosodik ki; a Réz határhegylánc marad Szilágyság és Bihar megyék közt. Csak északnyugaton simul el a térfelület, ott van a nagy magyar alföld szegélyzete: a tasnádi *érmellék*.

Folyóvizek és völgyek kusza rendszere szaggatja meg az egész topografiát. A Nagy-Szamos határvíz gyanánt érinti a megyét, mialatt Szilágyság és Szolnok-Doboka közt északra fordulva Szatmárba siet. E fordulónál fölveszi a Kolozsból érkező Almás-patakot, a Meszesből az Egregyet, s a Bükk-ség alatt a Szilágys-patakot. A többi vizek saját útjukon az alföldre tartanak: a Kraszna s a Zilah északnyugatra a szatmári, a Berettyó a bihari róna felé. Pályáján a Berettyót csak a Kis-Halmosd-patak gyarapítja, — a Krasznával Szilágys-Somlyónál a Koliczka, Sarma-ságnál a Zilah, alább a Mázsa-patak egyesül.

E térszint 212 helység népesíti be: 60 magyar, 180 román és 2 tót. Fekvésüket és viszonyaikat megállapítandó, négy csoportba osztjuk a topografia szakaszait. Külön szólunk a megye keleti részéről, melyet a Szamos és mellékvizei mosnak, — külön a bércevilágról, mely a megye belsejében szétágazik, — végig megyünk a Zilah s a Kraszna közt

vonalán, aztán nyugatra fordulunk, megtekintendő az érmelléket s a Réz-hegység alatt a Berettyóvölgyet.

A Meszes-hegység s az Egregy-völgy (21 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség félszáz év előtt volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb		egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos
Zilahi járás.								
Kásapatak	β	román	I ^o t.	e.	g. kath.	I ^o r.	—	román
Meszes-Szt-György	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	—	—	román
Nagy-Rajtolcz	β	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Vármező	a	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
Bodja	α	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	II ^o g.	i.	román
Puszt-Rajtolcz	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Fel-Egereg	β	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o i.	e. r. k.	román
Szt-Péterfalu	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
*Ördög-kút	a	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o e.	g. i.	román
Pósa	β	román	II ^o n.	m. e.	kel. gör.	II ^o i.	e.	román
Vaskapu	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	g.	román
*Magyar-Egereg	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	i. e. r.	román
Csömörölő	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	V ^o k.	e. i.	román
Felső-Kékes-Nyárló	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	II ^o i.	k.	román
Alsó-Kékes-Nyárló	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o i.	—	román
Zsibói járás.								
Romlott	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o g.	i.	román
Somró-Ujfalu	α	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	e. r.	román
Zsákfalva	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o g.	i. r.	román
Farkasmező	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	k. e. m.	román
*Karika	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o m.	e.	román
Borzova	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o m.	—	román

Az Almás-völgy (8 román helységgel):

<i>Zsibói járás.</i>						
Rákos	β	román I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o i.	g. e.	román
Kendermező	β	román I ^o m.	e.	g. kath. I ^o k.	i.	román
Galponya	β	román —	—	kel. gör. I ^o g.	i.	román
*Almás-Balázsbáza	a	román I ^o m.	sz.	kel. gör. I ^o g.	i. r.	román
*Kettősmező	a	román II ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	—	román
Galgó	β	román I ^o e.	m.	g. kath. I ^o i.	—	román
Tihó	β	román II ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	ö. i. r.	román
Örmező	α	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	e.	román

A Szamos-völgy (3 magyar, 19 román helységgel):

<i>Zsibói járás.</i>						
Turbucza	α	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
Prodanfalva	α	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	román
Cziglény	α	román —	—	g. kath. —	—	román
*Zsibó	b	magyar II ^o r.	n.	ev. ref. II ^o g.	i. r.	magyar-román
Róna	α	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o e.	i.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Hosszú-Ujfalu	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	román	
*Szamos-N.-Goroszló	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o e.	—	román	
Kis-Goroszló	α	román	I ^o h.	m. e.	g. kath. I ^o r.	i.	román	
*Szamos-Udvarhely	a	román	II ^o m.	c.	g. kath. I ^o e.	i. r.	magyar-román	
Inó	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	román	
Szamos-Széplak	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	c.	román	
Kis-Debreczen	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	román	
*Náprád	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	c.	román	
Kőőd	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	román	
Szilágy-csehi j.								
Czikó	α	román	IV ^o m.	II ^o e.	—	g. kath. III ^o e.	r. i.	román
Ardó	β	magyar	II ^o r.	—	—	ev. ref. II ^o g.	i.	magyar-román
Kelencze	β	román	I ^o e.	—	—	g. kath. I ^o i.	—	román
*Sülemled	β	román	III ^o m.	II ^o e.	—	g. kath. II ^o e.	i. r.	magyar-román
Tóhát	α	román	—	—	—	g. kath. —	—	román
Monó	β	magyar	V ^o r.	—	—	ev. ref. V ^o g.	i.	magyar-román
*Szélszeg	a	román	I ^o m.	—	—	g. kath. I ^o i.	—	román
Gárdánfalva	β	román	I ^o n.	m.	—	g. kath. I ^o i.	c.	román

Fenn a *Meszesben*, melynek csúcspontjai a Terbete (868 m.) s a Perjei Magura (988 méter), le a *Szamos-fordulóig*, hol az Almás és az Egregy torkolata van, *csupa román* helységek fekszenek. A Szamos jobb partja is *egészen román*, — csak a *balparton* találunk 3 magyar nyelv-szigetet: Zsibót, Ardót és Monót. Velük egy oldalon fekszik Szamos-Udvarhely és Sülemled, félszáz év előtt szintén magyar faluk; a mik azóta oláhosodtak el. Úgy látszik, korábban az egész balpartot magyar fajnép lakta, a hogy bellebb, a *szamosmelléki hegyekben, ma is erős magyarság él*. A völgyet akkor a román hullámok csak a jobb parton érték, a honnan az áramlat Kővár vidéke felől érkezett. De a hullámozás, mint ezt az eloláhosodott két balparti község környezete mutatja, már félszáz éve átcsapott ide, s a román jövevények beszivárogtak a Szamos-mellék magyar telepesei közé. A Meszest már előbb megszállta a pásztorkodó román nép, menedéket találva erdeiben úgy a török, mint a kurucz világ háborúi alatt; de állandó községeket, házakkal, templomokkal nincs kétszáz éve, hogy építeni kezdett. Addig nomád életet folytatott, mint Dobokában, melyhez e térszakaszok egykor hozzátartoztak.

A vidék románságának mai 48 képződménye elég népes, de nincs köztük egy nagyközség, sem jelentékenyebb hely; a méretek: 7 a., 23 β., 18 α., — a 3 magyar nyelv-szigeté: 1 b., 2 β. *Tiszta román* helység a Meszestől le a Szamos kijáratáig nincs több háromnál. Erős *magyar kisebbséget* találtunk a szamosvölgyi Czikón (IV°), Sülemleden (III°) és Szamos-Udvarhelyen (II°), hol nemrég magyar többség volt, az Almás-völgyben Tihón és Kettősmezőn, a Meszesben Vármezőn (II—II°). Más fajnépekből

csak Pósán akad II°-nyi német ajkú izraelita kisebbség. Egyebütt szór-
ványos rajok mutatkoznak: 1 helységben tót, 1-ben horvát, 5-ben cigány,
28-ban magyar elem, I^o erejű. A magyar nyelvszigetek mindhármában
erős a román kisebbség: legerősebb Monó faluban: V^o.

Vallásra a magyar telepek mindegyike cv. ref.; a román telepek
nagy részt g. katolikusok, — 12 telep kel. gör.

Tekintsük meg a Szilágyság belhegyeit a Meszestől a Bükkig.

A Szamos—Szilagy-köz (3 magyar, 9 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Szilágy-csehi j.								
{ Szamos-Ujlak	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i.	magyar-román
	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i.	román
{ Benedekfalva	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i. r.	román
	β	román	V ^o m.	—	g. kath.	V ^o e.	i. r.	román
{ Völcsők	β	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	r. i.	magyar-román
	h	magyar	I ^o r	—	ev. ref.	II ^o i.	g. r.	magyar-román
{ Oláh-Horvát	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	román
	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Szilágy-Szeg	α	román	V ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	r. i.	magyar-román
	β	román	I. m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	román
{ Désháza	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	k.	magyar-román
	α	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román

A Bükk-hegység és a Szilagy-völgy (1 magyar, 20 román helységgel):

<i>Szilagy-csehi j.</i>										
{ Menyő	β	román	V ^o m.	—		g. kath.	V ^o e.	i. r.		magyar-román
{ *Lele	β	magyar	II ^o r.	—		ev. ref.	II ^o g.	i.		magyar-román
{ Hadad-Győrtelek	a	román	I ^o n.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Mutos	β	román	I ^o m.	e.		g. kath.	I ^o i.	e.		román
{ *Alsó-Várcza	β	román	I ^o n.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Közép-Várcza	α	román	—	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Felső-Várcza	β	román	I ^o e.	n.		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ *Bikácsa	β	román	I ^o n.	—		g. kath.	I ^o k.	i.		román
{ Somfalu	β	román	I ^o e.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Bükk-Tótfalu	β	román	I ^o n.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Vadafalva	β	román	I ^o e.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ *Mosóbánya	a	román	I ^o m.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Örményes	β	román	—	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Egerhegy	β	román	I ^o n.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Kecskésfalva	α	román	I ^o m.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ *Illésfalva	a	román	I ^o n.	m.		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ *Egerhát	β	román	III ^o m.	e.		g. kath.	II ^o i.	e. r.		román
{ Alsó-Szivágy	β	román	I ^o n.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román
{ Felső-Szivágy	a	román	I ^o n.	—		g. kath.	I ^o e.	i.		román
{ Alsó-Berekszó	β	román	I ^o n.	m. e.		g. kath.	I ^o i.	r.		román
{ *Felső-Berekszó	a	román	I ^o m.	—		g. kath.	I ^o i.	—		román

A Mázsá-völgy (4 magyar, 3 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség	
			légsú- lyosb	egyéb szórványos		légsú- lyosb	egyéb szórványos		főszáz év előtt volt
Szilágy-csehi j.									
{	*Hadad	a	magyar	II ^o n.	r.	ev. ref.	III ^o a.	g. i. r.	magy -szász-rom.
	Hadad-Nádasd	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	g.	magyar
{	Kis-Nyires	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
	Bábcza	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{	*Bogdánd	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	—	magyar-román
	Szeér	β	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	magyar-román
{	Korond	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román

A szamos-melléki hegyek (11 magyar, 13 román helységgel):

<i>Zsibói járás.</i>								
*Kucsó	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	román
Paptelek	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Fürményes	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Solymos	β	román	I ^o o.	e. m.	g. kath.	I ^o i.	r.	román
Dabjon-Ujfalu	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Dabjon	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Vér-völgy	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	g. r.	magyar-román
Nagy-Mon-Ujfalu	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	román
Nagy-Mon	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	g. a. r.	magyar-román
<i>Zilahi járás.</i>								
*Szilágy-Szt-Király	α	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o r.	g. i.	magyar-román
Debren	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
Kis-Doba	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	i.	magyar-román
Nagy-Doba	α	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i.	magyar-román
*Szilágyfő-Keresztur	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	r. g.	magyar
Göröcsön	β	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	IV ^o g.	r.	magyar-román
Vaja	α	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
Czigányi	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i. r.	román
*Diósad	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	g.	magyar-román
Magyar-Baksa	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i.	magyar-román
Mocsolya	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	i.	magyar-román
*Szilágy-Sámson	α	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	magyar-román
Erked	β	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i.	magyar-román
*Kusaly	β	román	IV ^o m.	—	g. kath.	IV ^o e.	i.	román
Kirva	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	e.	román

A megye ez északi részén, mely egykor Közép-Szolnokhoz tartozott, 41 román falu közt 19 magyar helységet találunk: 3-mat elszigetelve a Szilágy-patak körül, — 16-ot lánczolatosan, melyek vonala a Szamos mellékétől a Zilah-völgyig, onnan a Zsákodhoz s a Bükkig, majd vissza a Szamoshoz húzódik. A képződmény *nyelvmedencze* jellegével bír. Nyilván egy külön szakadt rész az egykori magyar nyelvterületből,

mely az alföldről a Szilágyságon át Erdély belsejébe, egész a Székelyföldre ért. A körülötte szétszórta fekvő magyar szigetek mutatják, merre voltak hajdan e medencének a kapcsolatjai, részint a szathmári róna, részint a dobokai Szamos-völgyön át Belső-Szolnok felé.

Félszáz év előtt a medence szélesebb volt: hozzá tartozott — a Szilágý-völgy felől — *Menyő, Szilágý-Szeg*, a mik összekötötték vele a mai elszigetelt Désházát. Több volt a szigetek száma is: *Szamos-Ujlak* akkor még nem oláhosodott el s Szilágý-Cseh, Völcsök, Ardo és Monó faluk társaságában, közel a medencéhez, magyar szigetcsoportot alkotott a Szamos s a Szilágý-patak között.

Ma a medence határai szűkebbek: Menyő és Szilágýszeg romanizálva van, Szamos-Ujlak szintén, — sőt *benn a medencében is* találunk 4 román községet: Nagy-Monfalut, Kusalyt, Kirvát és Magyar-Baksát, — az utóbbi félszáz év óta, a többi 3 hamarabb romanizálódott. A román elem lassú beszivárgásának szembetűnő példája ez; — a hogy elmosták hullámai száz évek alatt, vagy süppedő szigetekbe szedték szét a medence körül az egykori magyar talajt, úgy szivárgott át a körfalak résein, hogy széthulljon maga a medence is. Az utolsó térvészteségek e képződményt északkeleten érték, a hullámok tehát onnan, Kővár vidékéről jöhettek.

A falak valóban nem voltak erősek. A 19 magyar helység mérete: 1 b., 3 a., 11 β ., 4 α ., — közülük néhány faluban jelentékeny *román kisebbség* fejlődött: Völcsökön és Görcsönben IV—IV°, Hadad, Lele, Erked, Szilágý-Sámson, Szeér és Nagy-Doba román minoritása II—II°. Ámde a *román* faluk sem sokkal népesebbek, — méretük: 4 a., 28 β ., 9 α ., — néhányban erős *magyar kisebbség van*: így az eloláhosodott Menyőn és Szilágýszegen V—V^o, Kusalyon IV°, Egerháton III°, — Kórondon, Magyar-Baksán, Benedekfalván és Czigányin II—II°. Kérdés: mi az oka e rengeteg térvészteségnek?

Mielőtt e kérdésre felelnénk, rámutatunk a megye többi részeire, hol hasonlóak a viszonyok, s ugyanazon okok működtek bennük, a mik a Szamos melléken.

Ime a kép, mely az összehajló *Zilah és Kraszna* völgyek vonalán látható:

A Zilah-völgy és melléke (7 magyar, 13 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		félszáz év előtt volt
Zilahi járás.									
{	Bréd	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	III ^o k.	i.	román
	*Nyirsid	u	román	III ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i. r.	román
	Mojgrád	u	román	I ^o e.	m n.	g. kath.	I ^o k.	e. i.	román
	Vártelek	u	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i.	román
*.	Zilah	cl	magyar	I ^o r.	e. n.	ev. ref.	II ^o r.	g. i. a.	magyar román

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépszerűség
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	
Gurzófalva	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Egrespatak	β	román	IV ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	i.	magyar-román
Szilágy-Panith	β	magyar	III ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g.	—	magyar-román
Haraklán	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román
Bádon	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Magyar-Goroszló	β	magyar	III ^o r.	n.	ev. ref.	III ^o g.	i.	román
*Balla	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	i.	magyar-román
Oláh-Baksa	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
Ökörítő	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Szilágy-Sziget	α	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
Szilágy-Kővesd	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i.	román
*Sármáság	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	r. i.	magyar-román
Szilágy-somlyói j.								
Lompért	β	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	r. i.	román
Hosszúmező	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	román
*Ilosva	β	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref.	III ^o g. II ^o r. i. a.	—	magyar-román

A Koliczka-völgy (1 magyar, 1 román helységgel):

<i>Krasznai járás.</i>								
{ Magyar-Keczel	β	magyar	V ⁰ r.	e.	ev. ref.	V ⁰ g.	i. r.	román
{ Oláh-Keczel	α	román	I ⁰ n.	e.	g. kath.	I ⁰ i.	—	román

A Kraszna-völgy (10 magyar, 22 román helységgel):

<i>Krasznai járás.</i>								
{ Perje	β	román	I ⁰ n.	m.	g. kath.	I ⁰ i.	—	román
{ Boján	β	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ i.	—	román
*Csiszér	α	román	I ⁰ e.	—	g. kath.	I ⁰ i.	—	román
{ Boronamező	α	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ i.	—	román
{ Bagolyfalva	α	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ i.	—	román
{ Palicska	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
*Bogdánháza	α	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ i.	—	román
{ Sereden	α	román	I ⁰ n.	e.	g. kath.	I ⁰ i.	—	román
{ Petenye	α	magyar	V ⁰ r.	—	g. kath.	V ⁰ e.	i. r.	magyar-román
*Kraszna-Horvát	β	román	IV ⁰ m.	—	g. kath.	IV ⁰ e.	i. r.	magyar-román
{ Ráton	α	magyar	I ⁰ r.	—	ev. ref.	III ⁰ g.	r. i.	magyar
*Kraszna	α	magyar	I ⁰ r.	—	ev. ref.	II ⁰ g.	r. i.	magyar-román
{ Récse	β	román	III ⁰ m.	n.	g. kath.	II ⁰ e.	r. i.	magyar-román
*Varsolcz	β	magyar	III ⁰ r.	—	ev. ref.	III ⁰ g.	r. i.	magyar-román
<i>Szilágy-somlyói j.</i>								
*Perecsen	β	magyar	V ⁰ r.	h. e.	ev. ref.	V ⁰ g.	r. i.	magyar-román
{ Szécs	β	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ e.	i.	magyar-román
{ Badacson	β	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ e.	i.	román
*Szilágy-Somlyó	α	magyar	II ⁰ r.	—	r. kath.	IV ⁰ e. II ⁰ g. i.	—	magyar-román
{ Somlyó-Csehi	β	román	I ⁰ m.	n. e.	g. kath.	I ⁰ e.	i. r.	román
{ Kerestelek	β	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ e.	r. k. i.	román
*Somlyó-Ujlak	β	magyar	I ⁰ r.	—	ev. ref.	I ⁰ g.	r. k. i.	román
{ Maladé	α	román	I ⁰ m.	h. e.	g. kath.	I ⁰ r.	i. e.	román
{ Somlyó-Győrtelek	α	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ i.	e.	román
*Hidvég	β	román	I ⁰ m.	—	g. kath.	I ⁰ i.	e.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépségg félszáz év előtt volt
			legsű-lyosb	egyéb szórványos		legsű-lyosb	egyéb szórványos	
Tasnádi járás.								
{ Kis-Derzsida	β	román	I ^o n.	e. m.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
{ Girókuta	β	román	I ^o m.	c.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
{ *Felső-Szopor	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ *Alsó-Szopor	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	román
{ Uj-Német	β	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
{ *Ákos	α	magyar	III ^o r.	c.	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	magyar-román
{ Kraszna-Mihályfalva	β	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	magyar-román
{ Kraszna-Czegény	α	magyar	V ^o r.	n.	g. kath.	III ^o e.	r. i.	magyar-román

A Zilah a Meszesből, a Kraszna a Rézhegységből indul északnyugatnak; az Érmellék közelében egyesülnek, s közös medrük Szathmár felé, az ecsedi láphoz, s onnan a Tiszába ereszkedik.

Völgynyílásukban a magyar helységek száma 18, a román helységeké 36.

A magyar képződmények több részre szakadtak. A Zilahvölgyben két falu: Magyar-Goroszló és Balla a *szamos-melléki magyar medencéhez* zárkózik; ezekkel az oda tartozó helységek száma 16-ról 18-ra nőtt. Más 9 magyar helység a Zilah, Koliczka és Kraszna felső nyílásai körül lánczolatossan összefügg. A lánczszemek a Berettyómelléig terjednek és bihari területen záródnak. Ez a Szilágyság második *magyar medencéje*: a *kraszna-berettyói*, melyhez Szilágy-Somlyó és Zilah városok is hozzá számítandók. A többi 7 magyar falu: a Zilah-völgy alsó végén Ilosva, Lompért és Sarmaság, — a Kraszna-völgy felső nyílásánál Petenye, érmelléki szakaszán Ákos, Kraszna-Mihályfalva és Kraszna-Czégény *el vannak szigetelve*.

A román képződmények nagyrészt (33 helységgel) egy tagban fekszenek, részint *köziibe ékelődve a két magyar medencének*, részint mögöttük Biharba és Szathmárba áttérjedve. Csak 1 román falut *szigetel* társaitól el a magyar medence batára: ez Récese, mely félszáz éve magyar helység volt, de azóta eloláhosodott.

A magyar helységek népségre is, jelentőségre is felülmulják a környező román képződményeket. A román faluk mérete: 6 α., 19 β., 9 α., — míg a magyar helységek közül a két városé: 1 α., 1 d., — egy nagyközsége: 1 c., — a kisközségeké: 1 b., 3 α., 8 β., 3 α. E vidéken az utolsó félszáz év alatt a magyar elem egy kis tért nyert: Szilágy-Somlyó közelében *Somlyó-Ujfalú megmagyarosodott*, — de elvesztette Récsén kívül a medence szélén Egrespatak, Szécs és Kraszna-Horvát falukat, hol a közelmúltban Lenk statisztikája magyar többséget állapított meg. Ma Egrespatakon és Kraszna-Horváton IV—IV°, Récsén III°, azonkívül Nyírsiden III°, Szilágy-Kövesden és Alsó-Szoporon II—II° a magyar kisebbség; úgy a magyar medencében, mint a nyelvszigeteken jelentékeny román minoritás látható sokfelé: Kraszna-Czégényen és Pere-

csenyén és Petényen V—V⁰, Lompérton IV⁰, Magyar-Goroszlón, Szilágy-Paniton, Ákoson és Varsonczon III—III⁰ az ereje.

E képet kiegészítendő, forduljunk nyugatra az Érmellék, a Rézhegy s a Berettyó vidéke felé.

A szilágysági érmellék (5 magyar, 10 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felkezesi népeinek		A fajnépesség
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
Tasnádi járás.						
*Tasnád	c	magyar	II ⁰ r. —	ev. ref.	IV ⁰ r. II ⁰ g. i.	magy.-ném.-örm.-rom.
{ Tasnád-Szarvad	a	román	IV ⁰ m. e.	g. kath.	IV ⁰ e. r. i.	magyar-román
	β	román	I ⁰ t. m.	g. kath.	II ⁰ r. e.	román
*Szakácsi	a	magyar	III ⁰ r. —	ev. ref.	III ⁰ g. i. r.	magyar-román
{ Csög	α	román	II ⁰ m. —	g. kath.	I ⁰ e. i. r.	román
*Ér-Szt-Király	a	magyar	V ⁰ r. —	g. kath.	V ⁰ e. i. r.	magyar-román
{ Ér-Kisfalu	β	román	I ⁰ m. e.	g. kath.	I ⁰ i. e.	román
{ Ér-Girolt	α	román	IV ⁰ m. —	g. kath.	III ⁰ r. e. i. a.	román
{ Ér-Mindszent	β	román	IV ⁰ m. —	g. kath.	III ⁰ e. II ⁰ r. i.	román
*Ér-Kávás	a	román	III ⁰ m. —	g. kath.	III ⁰ e. r. i.	magyar-román
{ Ér-Hatvan	β	román	III ⁰ m. —	g. kath.	II ⁰ e. i. r.	magyar-román
{ Ér-Szodoró	β	román	V ⁰ m. —	g. kath.	IV ⁰ e. i. r.	magyar-román
*Tasnád-Szántó	a	román	V ⁰ m. —	g. kath.	III ⁰ r. II ⁰ e. i.	magyar-román
{ Ér-Körös	β	magyar	V ⁰ r. —	g. kath.	V ⁰ e. i. r.	magyar-román
*Peér	a	magyar	III ⁰ r. —	ev. ref.	III ⁰ g. II ⁰ i. r.	román

Az érmelléki magaslatokon (6 magyar, 11 román helységgel):

<i>Tasnádi járás.</i>						
Szilvás	α	román	I ⁰ m. —	g. kath.	I ⁰ i. c. r.	román
*Szeő-Demeter	β	román	III ⁰ m. e.	g. kath.	II ⁰ e. r. i.	magyar-román
Pele	α	magyar	I ⁰ r. —	ev. ref.	I ⁰ g. i. r.	magyar
Nemes- és Oláh-Keszi	α	magyar	III ⁰ r. —	ev. ref.	III ⁰ g. i. r.	magyar-román
Pele-Szarvad	α	román	I ⁰ n. m	g. kath.	I ⁰ i. e.	román
Kraszna-Pacsal	α	román	V ⁰ m. n.	g. kath.	IV ⁰ e. r. i.	román
Szolnok-Pacsal	α	magyar	III ⁰ r. —	ev. ref.	III ⁰ g. r. i.	(azóta lett)
*Nagy-Pacsal	β	magyar	II ⁰ r. n. e.	ev. ref.	II ⁰ g. i. r.	román
Kis-Pacsal	α	magyar	IV ⁰ r. —	ev. ref.	IV ⁰ g. II ⁰ i. r.	magyar-román
Csekenye	α	román	II ⁰ e. m.	g. kath.	I ⁰ k. i. e.	román
Usztató	α	román	II ⁰ m. —	g. kath.	I ⁰ e. i.	román
Nagy-Bajom	β	román	I ⁰ m. e.	g. kath.	I ⁰ r. e. i.	román
Csány	α	román	II ⁰ m. II ⁰ n. e.	g. kath.	II ⁰ e. r. i.	román
Balázsháza	α	román	III ⁰ m. —	g. kath.	II ⁰ e. i.	román
*Magyar-Csaholy	β	magyar	II ⁰ r. —	ev. ref.	II ⁰ g. i. r.	magyar-román
Orbó	α	román	I ⁰ m. e.	g. kath.	I ⁰ e. i.	román
Oláh-Csaholy	a	román	I ⁰ m. —	g. kath.	I ⁰ i. e.	román

A Kraszna-Berettyó-köz (2 magyar, 9 román helységgel):

<i>Szilágy-somlyói j.</i>						
*Nagy-Derzsida	a	román	I ⁰ m. —	g. kath.	I ⁰ i. r. e.	román
Zálnok	β	román	II ⁰ m. h.	g. kath.	II ⁰ o. i. r.	román
Domoszló	α	román	I ⁰ m. —	g. kath.	I ⁰ e. i.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
{ Doh	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
{ *Karásztelek	a	magyar	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o g.	k.	magyar
{ *Kémer	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	i. r.	magyar
Krasznai járás.								
{ Hosszú-Aszó	α	román	II ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
{ Máron	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Pecsely	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ *Alsó-Bán	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Felső-Bán	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román

A halmosdi völgy (3 román, 1 tót helységgel):

<i>Szilágy-somlyói j.</i>								
{ Detrehem	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Elyüs	α	román	I ^o e.	t.	g. kath.	I ^o i.	r.	román
{ *Halmosd	a	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Hármaspatak	β	tót	I ^o m.	r. n.	r. kath.	I ^o g.	i.	(nincs adat)

A Réz-hegység s a Berettyó-völgy (7 magyar, 18 román, 1 tót helységgel):

<i>Krasznai járás.</i>								
{ Tusza	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Réztótfalu	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Ballaháza	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ *Felső-Szék	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Fűzes-Paptelek	α	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Fűzes	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Újvágás	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Oláh-Valkó	β	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ *Magyar-Valkó	β	román	IV ^o m.	—	g. kath.	III ^o e. II ^o i.	r.	magyar-román
{ Váralja	α	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Magyar-Patak	a	tót	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o i.	g.	(nincs adat)
{ Jáz	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ *Gyümölcsényes	a	román	I ^o m.	t.	g. kath.	I ^o r.	i.	román
<i>Szilágy-somlyói j.</i>								
{ *Bagos	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	i. r. g.	magyar-román
{ Borzás	α	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	román
{ *Nagyfalu	a	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	magyar-román
{ Búrgезд	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	—	magyar-román
{ Zovány	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	g. r.	magyar-román
{ Ipp	a	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	IV ^o g.	r. i.	román
{ Alsó-Kaznacs	α	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
{ Felső-Kaznacs	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Cserese	α	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ *Márkaszek	β	román	I ^o n.	e. m.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
{ Porcz	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o i.	k.	román
{ Leicsmér	α	magyar	III ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g.	i. r.	román
{ Sommály	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i.	román

A megye nyugati térszinét a Rézhegy, a Berettyó-völgy s az Érmellék foglalja el. Ez a Szilágyságnak viszonylag a legnépesebb része: a helységrszám 73; ezek közül a fajtöbbség 20 helységben magyar, 51-ben román, 2-ben töt.

A magyar képzödmények itt is több tagra szakítottak. Kilencz falu a Berettyó-vidéken csoportosan fekszik, összeköttetésben a Kraszna-vidék kilencz magyar képzödményével. Együtt alkotják a *kraszna-berettyói nyelvmedenczét*, melyhez Biharból még 2 magyar falu csatlakozik, — a medencze tehát 20 helysége terjed, a miket román faluk vesznek körül. Lenn az Érmellék szélén 7 falu az *alföldi magyar nyelvterület* övéhez tartozik. A magyar nyelvhatár, melyet Ugocsában a Túrmezöőröl Szathmárba befordulni láttunk, onnan Irinyiné Szilágyba hajol, átlépi az Ért s útját Ér-Körös, Keszi, Pele, Nagy-Paczal, Kis-Paczal és Szolnok-Paczal felé Biharba irányozza, hol Kéczen át Margitára tart. Négy magyar helység az érmelléki hegyek alatt el van szigetelve, ú. m.: Ér-Szt-Király, Tasnád, Szakácsi és Magyar-Csaholy.

A többi tért csaknem kizárólag román helységek töltik be. Ezek közül 50 egy tagban fekszik. Csak 1 román falu: Kraszna-Paczal került az Érmellék szélén a nyelvhatáron túl, magyar képzödmények közé. Jellemző adalék a mult történetéből, hogy a román *Kraszna-Paczal* az egykori *Kraszna megyének*, s vele szemben a magyar *Szolnok-Paczal* falu a megszűnt *Belső-Szolnok megyének* voltak valaha határpontjai.

Akkor ez egész területet magyar fajnép lakta, s a nyelvhatár az alföldről messze túlterjedt a Szilágyság mai magyar nyelvmedenczén, — ezeket az utolsó száz évek ethnikaileg külön választották töle. Köztük csupán néhány nyelvshiget maradt, ezek száma is az utolsó félszáz év során megfogott. Lenk altábornagy följegyzései szerint az Érmelléken Sző-Demeter, Tasnád-Szarvad, rónás részein egy csoportban Ér-Kávás, Ér-Hatvan, Ér-Körös és Tasnád-Szántó magyar helységek voltak, az volt a Rézhegy alatt Magyar-Valkó is, — mindezek azóta *oláhosodtak el*. Viszont a mai magyar nyelvhatár mögött Peér nagyközség Nagy-Paczal faluval, s a kraszna-berettyói medencze szélén Ipp falu akkor román volt, de újabb időben *megmagyarosodott*.

A magyar helységek itt is erőteljesebbek a román faluknál. Kettejük nagyközség. A méretek: 1 c., 1 b., 7 a., 4 β., 7 α. A román helységek mérete: 6 a., 22 β., 23 α. A fajnépek *nagy kevertségére* vall, hogy monoglott helységek e vidéken sem a magyar, sem a román elemnek nincs. Erős magyar *kisebbséget* találtunk Kraszna-Paczalon (V^o), az eloláhosodott Ér-Szodorón és Tasnád-Szántón (V—V^o), Ér-Mindszenten, Ér-Girolton, Tasnád-Szarvadon és Magyar-Valkón (IV—IV°), Ér-Kávás, Ér-Hatvan, Szeő-Demeter, Balázsháza, Sommály, Zálnok és Csány román falukban (II—III°). Viszont erős román kisebbség maradt a megmagyarosodott Ippen (IV°), Peéren és Lecsméren (III—III°), — ilyen fejlődött a magyar Ér-Szent-Királyon és Ér-Körösön (V—V^o), Kis-Paczalon (IV°), Szolnok-Paczalon és Szakácsin (III—III°), Tasnádon (II°).

Kétségtelen, hogy a legújabb időkig a magyar elemnek nagyok voltak a térveszteségei a Szilágyság nyugati részén is. Nemcsak a román nép terjeszkedett itt nagy mértékben, — gyökeret tudott verni a *tót* is, melynek két nyelvszigetje: Hármaspatak és Magyar-Patak közül az utóbbi magyar képződmény volt. Ez a *tót* elem a messze felvidékről való; elég számos telepe a bihari határon fekszik, — 2 azokból átnyúl Szilágyság határára. A Rézhegy bányáit e telepek látják el munkaerővel. Volt egy harmadik: Réztótfalu, — ez eloláhosodott.

A szilágysági magyar elem térveszteségének okait, a megyéről közlött adatok összefoglalása kapcsán, legott tárgyalni fogjuk.

Szilágyság megyének van két városa (Zilah és Szilágysomlyó), mindkettő magyar, — 4 *nagyközsége*, valamennyi magyar. A kisközségek 67 körbe kapcsolódnak, melyek közül 64 áll 2—5 módosabb, 3 kör áll 6—7 szegényebb faluból; a fajtöbbség ott 12 körben magyar, 52-ben román, — itt mind a három kör román.

A helységek mérete ilyen:

Méretre		Fajtöbbségre			
		magyar	román	tót	
nagyméretű	(č)	1	—	—	helység.
középméretű	(d)	1	—	—	
»	(c)	2	—	—	
»	(b)	4	—	—	
»	(a)	13	26	1	
kisméretű	(β)	25	91	1	
»	(α)	14	63	—	}
együtt		60	180	2	

Látszik e képből, hogy a nagy és erős középméretű helységekből a fajtöbbség ma is magyar, — a román képződmények túlnyomóan aprók és jelentéktelenek.

Tiszta magyar helység megszerezte *egy sincs*; tiszta román falu van 8. A más ajkú *fajkisebbség súlytalan* (I^o) 23 magyar, 130 román s 2 *tót* helységben, — ebből magyar elem jut 85 román és 2 *tót*, — román elem jut 23 magyar helységre, végül német ajkú zsidó elem jut 24, cigány 17, *tót* 2, horvát és orosz 1—1 román helységre.

A *súlyosabb* fajkisebbségek között a viszonyosság ilyen:

A fajtöbbség		IV - V ^o				A fajkisebbség				
		magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	egyéb ny.	
magyar	★	12	—	—	—	★	24	1	—	} helységben
román	14	★	—	—	—	24	★	1	3	

E szerint a magyar elem 38 román, s a román elem 36 magyar helységben lép fel erős súlylyal; jelentékeny német és cigány kisebbség csak román községekben fordul elő.

A *felekezeti* viszonyok megyeszerte ilyenek:

R. *kath.* a hívek többsége 2 magyar és 2 tót helységben; *g. kath.* 167 román s 4 magyar helységben; *kel. gör.* 13 román, s *ev. ref.* 54 magyar helységben. A *felekezeti kisebbségek* közül II—V^o súlyllyal *r. kath.* elemet 2 *g. kath.* román, s 3 *ev. ref.* magyar helységben találtunk, — *g. kath.* elem van 31 *ev. ref.* magyar és 1 *kel. gör.* román helységben, — a *k. gör.* elemből esik 1 *g. kath.* román helységre, — az *ev. ref.* elemből van 3 *g. kath.* magyar és 24 *g. kath.* román helységben, — végre az *izr.* elemből jut 1 *ev. ref.* magyar, 3 *g. kath.* román helységre. Erős kalvinista kisebbség többnyire eloláhosodott magyar falukban fordul elő, a *g. kath.* magyar faluk is azon az úton vannak, hogy szintén eloláhosodjanak, hacsak a magyar liturgia meg nem tartja őket. Népes izraelita telep van Pósan, Felső-Kékes-Nyárlón és Porczon (II—II°).

A *nyelvterületi* viszonyok a megyében így alakultak: Az *alföldi magyar nyelvterület* keleti széle 7 magyar faluval a szilágysági *érmellékre* hajol. Ettől külön szakítva *két magyar nyelvmedencze* fekszik: 18 helységgel a *szamos-melléki*, 18 helységgel a *kraszna-berettyó-melléki*. Az utóbbi átterjed Bihar határára, hol két elszigetelt magyar helység csatlakozik hozzá. Szerte a Szilágyságban 17 magyar nyelvsziget fekszik szétszórtan.

A megye két *tót* szigetje a szilágysági-bihari határra szorult. Hét román nyelvsziget közül 1 a magyar érmelléken, 4 a szamos-melléki, 2 a kraszna-berettyóközi nyelvmedenczében keletkezett. A többi tért 173 román helység egy tagban tölti be, szoros kapcsolatban a szolnok-dobokai, szathmári, kolozsi és bihari román képződményekkel.

Legszaggatottabb a magyar nyelvterület. Pedig nem fér hozzá kétség, hogy valaha ez lehetett a Szilágyságban a legegységesebb. A két nyelvmedencze félszáz évvel ezelőtt szélesebb volt, száz év előtt összeért, s még korábban összefüggött az alföldi magyar nyelvterülettel.

Mostoha idők, nagy sorscsapások okozták itt a magyarság térvesztéseit. A nép maradványa példátlan szívóssággal tartott ki helyén napjainkig, — holott hasonló viszonyok közt — mint láttuk — a belsőszolnoki magyar elem néhány nyelvszigetre olvadt le, a dobokai pedig megsemmisült.

A román tömegek beszivárgását és lassú elterjedését nem tekinthetjük e pusztulás okának, s a térvesztés előidézőjének, — inkább következményének. Ez a pásztorkodó nép nem bírt a cselekvésnek sem képességével, sem jogával száz éveken át. Ösztöne hozta be az ország nyitott kapuin; ösztön vezette később mindenüvé, a hol a régi történeti fajok eltűrték e nomád népet, melyben a birtokos nemesség jobbhagyanyagot, a hatalom katona-anyagot látott.

A magyar faj térvesztését Erdély északi részén *történeti* okok idézték elő és utóbb *gazdaságiak* működtek benne közre. A mai Szilágyság megyétől Szolnok-Doboka keleti határáig terjedő vidék háromszáz évig tartó váltságot élt át, melyet ez egy szóval fejezhetünk ki: »*partium*«. Az egész

földdarab a magyarországi és erdélyi rendek közt vitás terület volt, az államjogilag hovatartozás kérdésében. Részeit szétszedték, azok ismételve gazdát cseréltek, egyik provizórium a másikat követte, s a földet, népét, melyek kétfelé is tartoztak, tényleg senki sem kormányozta. A magyarságot a hosszú válság s a *hosszú elhagyatottság törte ott meg*. Nagy része elköltözött, más része elvegyült az egyre növekvő román tömegben. Az unio az ősi talajon csak két magyar nyelvmedenczét, egyes nyelvszigeteket, az eloláhosodott helységekben magyar maradványokat vehetett át. Hasonlóképp pusztult el a »partium« név alatt ismert vitás terület déli részén is az egykori magyarság: a volt *Zaránd* megyében. Azt a Havas-Alföldről beszivárgott románság tömege lepte el.

A két tömeg terjeszkedő hullámai aztán Erdély belsejében találkoztak. Most találkozásuk színteréhez fordulunk, előbbben Kolozs megye felé.

Kolozs megye.

Nemcsak első megyéje Erdélynek, hanem — mondhatni — átmérője is az erdélyi terület nagy részének, mert határaival Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos közt a Királyhágótól a székelyföldre ér.

A megye keleti fele hullámszó dombvidék, — ott fekszik a Mezőség. Letarolt erdőterületek, kopár dombblejtők, szerte néhány hegykúp, a mik 7—800 méter magasságig emelkednek, — itt-ott néhány felbukkanó és eltűnő ér, apró tavak e vidék sajátosságai. A megye nyugati fele annál gazdagabb természeti szépségekben és javakban. Ott tornyosodnak a gyalui, háttérben a Bihar-havas 1829—1838 m.-ig emelkedő csúcsai, előtérben a nádasmenti hegységgel, mely észak felé Szolnok-Dobokáig, s a Szilágyság felé a Meszesig elágazik. A bérceket rengeteg erdőségek borítják, — a völgyekben bőven folynak a vizek. A Bihar-havas a Meleg-Szamos, a gyalui-havas a Hideg-Szamos küldi a mezőség felé, — a mik Kolozsvár fölött egyesülnek, nevük Kis-Szamos lesz, mely északi irányban szolnok-dobokai területen a Nagy-Szamos keresi fel.

A nádasmenti hegyekből szerte folynak a forrásvizek: a Nádas-patak s a Borsa *keletre* tart a Kis-Szamos-, az Almás-patak *északra* a Nagy-Szamos felé; — a Sebes-Kőrös *nyugati* irányt vesz s a Királyhágó alatt a bihari rónára siet, hogy Békés határában a Fekete- és Fehér-Kőrössel egyesülhessen.

E térszint 237 helység népesíti be: 45 magyar, 188 román és 4 német. Felfogjuk keresni valamennyit térszakaszonként. Végig megyünk előbb a mezőségen a maros tordai határtól a Kis-Szamosig, — aztán megtekintjük ennek völgyvonalát a havasoktól a szolnok-dobokai határig, — majd bejárjuk a megye északnyugati részét: a Borsa és Almás völgyeket, s útunkat délnyugaton a Sebes-Kőrös, a Kalota-vidék s a Nádas vonalán át a havasok közt, Torda-Aranyos határánál zárjuk.

A Mezőség (11 magyar, 4 német, 67 román helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Tekei járás.								
Paszmos	β	román	V ^o n.	e. m.	g. kath.	V ^o a.	i.	magy.-szász-rom.
*Szász-Péntek	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	a. r.	román
*Nagy-Ida	a	román	III ^o n. II ^o e. II ^o m.		kel. gör.	III ^o a. II ^o e.	g. r. i.	magy.-szász-rom.
Budarló	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Barátfalva	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Szász-Mező-Erked	a	román	III ^o m.	e. n.	g. kath.	II ^o e.	r. i.	magyar-román
Oláh-Solymos	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e. r.	román
Szász-Akna	a	román	—	—	g. kath.	—	—	román
*Teke	b	német	III ^o m. II ^o r. e.		ág. ev.	III ^o g. II ^o r. II ^o e. i.		magyar-szász
*Vajola	β	német	II ^o e.	r. m.	ág. ev.	I ^o g.	e.	magyar
*Bátos	a	német	I ^o r.	e. m.	ág. ev.	I ^o e.	g. k.	szász-román
Dedrád-Széplak	β	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	r.	magyar-román
Szász-Ludvég	β	román	II ^o m. II ^o n.	—	g. kath.	II ^o a.	e. r. i.	magy.-szász-rom.
*Oláh-Ujfalu	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	e.	román
*Dedrád	a	német	I ^o e.	—	ág. ev.	I ^o g.	e.	szász-román
Szent-András	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o e.	—	román
Haraszlos	β	román	II ^o e.	m.	g. kath.	I ^o c.	—	román
Szász-Banyicza	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	román
*Kozmatelke	a	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	román
Kis-Fülpös	β	magyar	V ^o r.	—	ev. ref.	V ^o g.	r.	magyar-román
Tancs	β	magyar	II ^o e.	r.	ev. ref.	I ^o r.	i.	magyar-román
Szokol	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	—	román
*Faragó	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	r.	román
Mező-örményesi j.								
*Nagy-Nyulas	β	román	II ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	magyar-román
Oroszfája	β	román	III ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	r. i.	magyar-román
Komlód	α	magyar	V ^o r.	n.	ev. ref.	V ^o g.	r. i.	román
*Septér	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r. i.	magyar-román
Mező-Ujlak	β	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o e.	i.	magyar-román
Kőbölkút	β	magyar	IV ^o r.	e. n.	ev. ref.	V ^o g.	r. i.	magyar-román
*Mező-Szt-Mihálytelke	β	román	II ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román
Füzskút	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	magyar-román
Lompérd	α	román	II ^o m.	e. n.	g. kath.	II ^o e.	r.	román
*Mező-Kecséd	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Viszolya	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	—	—	román
Mező-Szilvás	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r.	román
*Mező-Örményes	a	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r.	román
Mező-Királyfalva	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i. u.	román
Mező-Domb	β	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
Mező-Szt-György	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
*Uzdi-Szt-Péter	a	román	II ^o m. II ^o e.	—	g. kath.	III ^o e.	r. i.	magyar-román
Tuson	β	román	III ^o m. II ^o e.	—	g. kath.	II ^o e.	i.	magyar-román
Kis-Czég	α	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	i. r.	román
Nagy-Czég	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román
*Budatelke	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Mócsi járás.								
*Katona	a	román	III ^o m.	e.	g. kath.	II ^o r.	e. i.	román
Gyeke	β	román	II ^o m.	—	kel. gör.	II ^o e.	g. u. i.	magyar-román
Magyar-Légen	α	román	II ^o m.	n. e.	g. kath.	II ^o e.	r. i.	magyar-román
*Magyar-Palátka	a	román	III ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	i. r.	magyar-román
Pete	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
Ombóz	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Száva	α	román	II ^o m.	n.	g. kath.	II ^o e.	i.	magyar-román
Bogács	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	V ^o k.	i.	román
Gyulatelke	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román
Márokháza	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Báré	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	II ^o g.	e.	román
Vajda-Kamarás	a	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref.	III ^o g.	r.	magyar-román
Magyar-Kályán	a	román	III ^o m.	—	kel. gör.	III ^o e.	r. g. i.	magyar-román
*Felső-Szovát	a	magyar	IV ^o r.	e.	unit.	III ^o g.	II ^o e. k. r.	magyar-román
Alsó-Szovát	β	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	III ^o k.	II ^o u. g. r. i.	magyar-román
Oláh-Gyéres	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	román
Keszű	β	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o g.	k. r.	magyar-román
*Mócs	a	román	IV ^o m.	e.	kel. gör.	II ^o e.	r. g. i.	magyar-román
Botháza	α	román	IV ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	k. i.	magyar-román
Tótháza	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o k.	i.	román
Mező-Szombattelke	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
*Pusztá-Kamarás	β	román	III ^o m.	II ^o e. n.	g. kath.	III ^o e.	i. r.	magyar-román
Novaj	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r. i.	román
Csehtelke	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e. r.	román
Kis-Sármás	β	román	III ^o m.	n.	g. kath.	II ^o e.	i. r.	román
*Nagy-Sármás	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o r.	—	román
Báld	β	román	II ^o m.	II ^o e. —	g. kath.	I ^o r.	e. i.	román
*Magyar-Fráta	b	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o k.	e. i. r.	magyar-román
Berkenyes	β	román	III ^o m.	e. n.	g. kath.	II ^o e.	r.	román
Aranykút	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o k.	e. i. r.	román
*Mező-Szopor	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	V ^o g.	i. r. e.	román
Mező-Ör	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	k. r. i.	román
Kolozsvári járás.								
*Kolozs	c	magyar	V ^o r.	e.	r. kath.	III ^o k.	g. e. u. i.	magyar-román
*Bós	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	r.	román
Pata	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	r.	román
Györgyfalva	a	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o k.	g.	magyar-román
Röd	a	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	k.	magyar-román
*Ajton	b	román	IV ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	—	magyar-román

A Mezőség e részén — közel 250,000 k. hold területen — 82 helység épült. Átlag minden 3000 holdra jut egy-egy falu. A fajtöbbség 11-ben magyar, 67-ben román, 4-ben szász.

A szász faluk a megye keleti határán fekszenek, közelében a szász-régeni és a lekenczevidéki szász telepeknek; de mindkettőtől el

vannak szigetelve. Nagyközség mind a négy: Teke, Vajola, Bátos és Dedrád, — méreteik elég jelentékenyek: 1 b., 2 a., 1 β. Kettejük: Teke és Vajola a múlt század elején magyar fajtöbbséggel birt, mely azóta Tekén III° kisebbségre olvadt le, Vajolán teljesen elenyészett.

A magyar faluk közül 2 a maros-tordai székely képződményekkel van kapcsolatban: Tancs és Kis-Fülpös; fekvésük is — Kolozs és Maros-Torda megyék közt — határszéli. Közülük Kis-Fülpös régi neve Szász-Fülpös, — de már félszáz éve magyar faluvá lett. Ma itt V^o román, Tacson II° cigány kisebbség van. A többi magyar faluk a 67 román telep közt szét szóródtak, s minden irányban elszigetelvék. Legjelentékenyebb köztük Kolozs város, a Mezőség nyugati szélén, közel 4000 lakossal (c.); a többi 8-nak mérete 3 a., 4 b., 1 α. Valaha a kolozsi Mezőséget túlnyomólag magyar fajnép lakta. Kolozstól Mező-Örményesig s innen Tekéig Lenk altábornagy statisztikája még félszáz év előtt is 34 magyar, s 44 román helység jelenlétét állapította meg. Azóta egy román falu: Komlód megmagyarosodott, 24 magyar falu eloláhosodott, s a megmaradt magyar községekben II—IV° román kisebbség fejlődött.

A román faluknak az a legnépesebbje, a hol az egykori magyar többségből jelentékeny minoritás maradt. Ilyen: Mócs, Botháza, Ajtony IV—IV°, — Magyar-Kályán, Katona, Puszta-Kamarás, Kis-Sármás, Berkenyes, Pata, Tuson, Oroszfája és Szász-Mező-Erked III—III°, — Uzdi-Szent-Péter, Mező-Királyfalva, Mező-Örményes, Lompérd, Septér, Bós, Aranykút, Magyar-Fráta, Báld, Novaj, Gyulatelke, Száva, Kis- és Nagy-Czég, Gyeke, Magyar-Palatka és Magyar-Légen II—II° magyar kisebbséggel. Vannak köztük falvak, hol a múlt század derekáig nem lakott magyar elem, — ezekhez számítható Oláh-Gyéres is, hol a magyar minoritás ma szintén II°. Látszik, hogy a fajnépesség e vidéken egyik faluból a másikba költözve, erősen keveredik. De az asszimiláció iránya olyan, hogy csak növeli a magyar elem térvesztését. Mint a maros-tordaiak, a kolozsi magyarok is megfogytak a Mezőségen, — erdeik elpusztultak, földjük mostohán termett, munkára kevés tér nyílt s a hatalom megfélekezett róluk nagyon sokáig; ime okai a Romániába való kivándorlásnak. Az itthon maradottak gyérülő soraiban meglazul az ellenálló, a fajt konzerváló erő. A kis faluk kezdetleges intézményei nem képesek azt sem fokozni, sem fejleszteni. Más segélyforrások későn nyíltak meg, s a mezőségi magyar kényszerítve érezte magát arra, hogy a viszonyokkal megalkudjék. Körülötte csak azért nem ürültek a falvak, mert a Felső-Maros s a Felső-Szamos felől áramló román elemmel teltek meg. A 67 román helység méretre ma sem jelentékeny: 2 b., 13 a., 39 β. és 13 α., — s ezek közül a természetb mind magyar képződmény volt. Tiszta román helység nincs több kettőnél; nagyközség egy sincs.

Minden jel arra vall, hogy a kolozsi Mezőség nagy részét ugyanaz a népelem romanizálta az utolsó 150—200 év alatt, melyről Csikban és Besztercze-Naszódban láttuk, hogy az ország határkapui felől, Moldvából és Bukovinából szivárgott be, s a Felső-Szamos mentén nyugatra, a

Mezősége át a Középső-Marosig déli s délnyugati irányban elterjedt. Innen jöttek azok a hullámok, a mik Maros-Torda délvidékén a Nyárad-völgybe is behatoltak.

Vallásra a mezősegi magyar faluk ev. reformátusok, a szász faluk ág. evangélikusok; a román elem 56 helységben g. kath. 11-ben kel. gör. Itt, mint Maros-Tordában és Szolnok-Dobokában a romanizálás leghatásosbb eszközlője az oláh templom volt: főleg ott, hol a magyar elem kisebbségben van, s ennek egy része oláh hitre tért. Vannak rá példák a mezősegi fajnépek fenn kimutatott arányszámaiban.

Tekintsünk körül a Kis-Szamos vonalánál.

A hideg és meleg Szamos-völgy (4 magyar, 13 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépsége	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		félszáz év előtt volt	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>Bánffy-hunyadi j.</i>									
*Gyurkuicza (Ménestelep)	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	román	
<i>Gyalui járás.</i>									
{ Magura	a	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	román	
	b	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	román	
{ Hideg-Havas	β	román	—	—	kel. gör. —	—	—	(nincs adat)	
{ Lapistye	α	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román	
{ Meleg-Szamos	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	—	(nincs adat)	
{ Hideg-Szamos	β	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör. I ^o r.	i.	—	román	
{ Oláh-Fenes	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. III ^o r.	i. g.	—	magyar	
{ *Gyerő-Vásári hely	β	magyar	V ^o r.	e.	ev. ref. V ^o k.	r.	—	magyar-román	
{ Pányik	β	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	—	román	
{ Kis-Kapus	β	magyar	V ^o r.	e.	ev. ref. IV ^o g. II ^o k.	—	—	magyar-román	
{ Gesztrágy	α	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	—	román	
{ *Nagy-Kapus	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o k.	r.	—	magyar-román	
{ Egerbegy	β	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román	
{ Bánfi-Dongó	β	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román	
{ Gyerőfi-Dongó	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	(nincs adat)	
*Gyalu	b	román	V ^o m.	e.	g. kath. IV ^o e.	r. i. k.	—	magyar-román	

A Kis-Szamos-völgy (4 magyar, 16 román helységgel):

<i>Gyalui járás.</i>								
Szász-Ióna	a	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref. IV ^o k.	r.	—	magyar-román
Szolnya	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o c.	r. g.	—	román
*Szász-Fenes	b	román	IV ^o m.	e.	g. kath. IV ^o r.	—	—	magyar-román
Tótfalu	α	román	—	—	g. kath. —	e.	—	román
*Kolozs-Monostor	c	magyar	V ^o r.	—	g. kath. III ^o r. II ^o e. i. u. k.	—	—	magyar-román
<i>Kolozsvári járás.</i>								
*Kolozsvár	C	magyar	I ^o r.	n. e. t.	ev. ref. IV ^o r. II ^o g. i. a. u. k.	—	—	magy.-szász-gör.-tót-rom.
*Felek	a	román	—	—	g. kath. —	—	—	román

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		Felekezeti népeinek		A		
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Mócsi járás.</i>									
*Szamosfalva	a	román	III ^o m.	e.	kel. gör. II ^o g.	e. r. i.	magyar-román		
Dezmér	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o r.	e. k. i. u.	román		
Pusztá-Szt-Miklós	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. II ^o g.	e.	román		
*Apahida	a	román	II ^o m.	e. n.	g. kath. IV ^o k.	i. r. e.	román		
Kara	β	román	II ^o m. II ^o e.	—	kel. gör. I ^o e.	r.	magyar-román		
Korpád	β	román	II ^o m.	n. e.	g. kath. I ^o r.	e. i.	román		
<i>Mócsi járás.</i>									
Köteland	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	r.	magyar-román		
Visa	β	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref. IV ^o g.	i. u. r.	magyar-román		
Nemes-Zsuk	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	r.	román		
*Felső-Zsuk	β	román	II ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	i. r.	román		
Alsó-Zsuk	β	román	II ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	i. r.	román		
<i>Kolozsvári járás.</i>									
Válaszút	a	román	IV ^o m.	e.	g. kath. IV ^o e.	r. i.	magyar-román		
*Bonczhida	a	román	IV ^o m. II ^o e.	—	kel. gör. IV ^o e.	r. g. i.	magyar-román		

A Kis-Szamos két ága a havasokban ered: a Hideg-Szamos a gyalui, a Meleg-Szamos a bihari havasból való. Ezek Gyalunál egymással egyesülnek, fölveszik a Kapus-patakot is, — aztán közös mederben előbb északkeletre, majd északra tartanak, hol csakhamar beérik a szolnok-dobokai határt. A völgyiség kolozsi szakaszán a lakható terület nem nagy, de sűrűn be van népesítve. A községek száma 37, — köztük egy elsőrendű város, s 3 nagyközség. A helységek mérete: 1 C., 1 c., 3 b., 8 a., 18 β., 6 α.

Élükön Kolozsvár áll, 30 ezer lelket meghaladó lakosával, — Magyarország keleti részének ez első emporiuma és kulturális középpontja. A lendületes gyorsaság, melylyel megnőtt és folyvást gyarapszik, nem maradhatott visszahatás nélkül a közel és távol környék magyar népeségére. Kolozsvár felszívó erejét megéreztek nemcsak a szomszéd völgyek magyar falvai, hanem a mezőségek is a Maros és Nagy-Szamos mellékiek is. Mert Kolozsvár rohamosan emelkedő népességét leginkább az erdély-részek magyar és székely elemétől kapta. Fejlődése nem kozmopolita, a nép nyelve nem poliglott, — a város jellege teljesen magyar; falai közt másajkú nép csak szórványosan (I^o) található: kevés román, német, cigány és tót.

Valaha körülötte a legtöbb helység magyar volt. Közvetetlen környezetében két helység — mint neve mutatja — szász telep lehetett: Szász-Lóna és Szász-Fenes; de ez az elem innen elenyészett. A régi statisztika a Kis-Szamos-völgyben 15 magyar helységet talált, — ma van 8; és 19 román falut, — ma van 28. Az utóbbiak közül 2 nemrég keletkezett, 7 magyar volt, de eloláhosodott; ezekben azóta csak erős magyar kisebbség maradt; Gyalun V^o, Szász-Lónán, Szász-Fenesen, Válaszuton és Bonczhidán IV—IV°, Szamosfalván III°, Karán II° erejű,

— újabb időben Apahidán, Korpádon, Felső- és Alsó-Zsukon ugyanannyi. A népesebb román helységek magyar eredetűek, — s a hol nem azok, ott nem is régiek. Ilyen a havasban Marisel (b) és Magura (a), — róluk Lenk altábornagy azt jelenti, hogy félszáz év előtt *nomád* oláhok tábo-
roztak mindkét telepen.

A völgy a megye szívéét járja át, Erdélynek is a közepén vonul el, — centrális fekvése miatt természetes, hogy a beszivárgott románság hullámai mindenfelől e *középpont* irányát követték: *úgy északról, mint délről*; sőt néhány hullám a Királyhágón át Biharból is jöhetett.

A délvidékről jött hullámok területét később fogjuk bejárni. Az északiak mélyebb nyomát a megye északnyugati részén láthatjuk, azokban a völgyekben, melyek Doboka és a Szilágyság szélén fektüsznek: ú. m. a Borsa s az Almás-völgy.

Forduljunk ezek felé.

A Borsa-völgy és melléke (1 magyar, 20 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
<i>Kolozsvári járás.</i>								
*Borsa	b	román	II ^o m.	e.	g. kath. II ^o e.	i. r.	<i>magyar</i> -román	
Bádok	β	román	IV ^o m.	e.	g. hath. IV ^o e.	i.	<i>magyar</i> -román	
Kide	β	<i>magyar</i>	III ^o r.	—	<i>ev. ref.</i> III ^o g. II ^o r. u. i.		<i>magyar</i> -román	
Csomafája	α	román	III ^o m.	n.	g. kath. III ^o e.	i. r.	<i>magyar</i> -román	
*Kolozs-Gyula	β	román	II ^o m.	e.	g. kath. II ^o e.	i.	<i>magyar</i> -román	
Hosszú-Macskás	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o e.	i.	<i>magyar</i> -román	
Szt.-Márton-Macskás	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o e.	i.	román	
*Fejérd	b	román	II ^o m.	e.	g. kath. II ^o e	i.	<i>magyar</i> -román	
*Kajántó	a	román	V ^o m.	e.	g. kath. IV ^o e.	r.	<i>magyar</i> -román	
Magyar-Macskás	β	román	IV ^o m.	n.	g. kath. IV ^o e.	i.	<i>magyar</i> -román	
Diós	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o e	i. r.	<i>magyar</i> -román	
Bodonkút (Burján- nos-Oláh-Buda)	β	román	IV ^o m.	—	g. kath. III ^o e.	r. i.	<i>magyar</i> -román	
Kovácsi	α	román	—	—	g. kath. I ^o i.	—	<i>magyar</i> -román	
Babucz	α	román	II ^o e.	m.	g. kath. II ^o e.	i.	<i>magyar</i> -román	
*Sólyomkő	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	e.	<i>magyar</i> -román	
Magyar-Ujfalu	β	román	I ^o m.	n.	g. kath. I ^o e.	i. r.	<i>magyar</i> -román	
Magyar-Fodorháza	β	román	III ^o m.	e.	g. kath. II ^o e.	i.	<i>magyar</i> -román	
<i>Almási járás</i>								
*Nagy-Esküllő	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	e.	<i>magyar</i> -román	
Ördög-Keresztúr	α	román	V ^o m.	—	g. kath. IV ^o e.	i.	<i>magyar</i> -román	
Kis-Esküllő	β	román	II ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	i.	<i>magyar</i> -román	
Adalin	β	román	I ^o e.	—	g. kath. —	—	román	

Az Almás-völgy és melléke (2 magyar, 28 román helységgel):

Almási járás.							
*Drág	a	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	i. r.	magyar-román
Milvány	β	román	I ^o m.	—	kel gör. I ^o g.	i.	román
Ugrucz	β	román	—	—	g. kath. I ^o i.	—	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépeesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
{ Daál	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	i. g.	román	
{ *Topa-Szt-Király	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	i.	román	
{ Oláh-Köblös	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör. II ^o g.	i. e.	román	
{ Vásártelke	α	román	I ^o e.	m.	g. kath. I ^o k.	i.	román	
{ *Lapupatak	α	román	I ^o e.	m.	g. kath. I ^o i.	e.	román	
{ Argyas	α	román	I ^o e.	m.	g. kath. I ^o i.	—	román	
{ Forgácskút	α	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o k.	—	román	
{ Bányika	α	román	I ^o n.	—	kel gör. I ^o i.	—	román	
{ *Hid-Almás	a	román	V ^o m.	n. e.	kel. gör. III ^o i. II ^o e. g. r.		magyar-román	
{ Pusztá-Szt-Mihály	a	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o k.	i. e.	román	
{ Szent-Mária	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román	
{ Kendermál	α	román	II ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	i. e.	román	
{ *Magyar-Nagy-Zsombor	β	román	III ^o m.	e. n.	kel. gör. II ^o e. II ^o i. r. g.		magyar-román	
{ Zutor	α	román	II ^o m.	—	g. kath. II ^o k.	e. i.	román	
{ Dank	α	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	román	
{ Tóttelke	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o k.	r. i.	román	
{ *Nagy-Petri	β	román	IV ^o m.	—	g. kath. IV ^o e.	k. i.	magyar-román	
{ Tamásfalva	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	i. r.	román	
{ Bercse	β	román	—	—	g. kath. I ^o i.	—	román	
{ Nyercze	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	i.	román	
{ *Középlak	β	magyar	V ^o r.	e.	ev. ref. V. g.	i.	magyar-román	
{ *Nagy-Almás	a	román	IV ^o m.	e.	g. kath. IV ^o e.	i. r.	magyar-román	
{ Kis-Petri	β	magyar	II ^o r.	—	ev. ref. II ^o g.	i.	magyar-román	
{ Bábony	α	román	IV ^o m.	e.	g. kath. IV ^o e.	i. r.	magyar-román	
{ Kőkényes	α	román	—	—	g. kath. —	—	román	
{ *Nyires	β	román	I ^o e.	m.	g. kath. I ^o i.	—	román	
{ Czold	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	—	román	

Az Almás-völgy a nádas-melléki hegyekből ereszkedik a Szilágyságba: ott egyesül az Almás-patak a Nagy-Szamossal. A szilágymegyei szakaszon a községek mind románok; a kolozsmegyein két magyar falu fekszik 28 román falu közt: Középlak és Kis-Petri, — egyikben V^o, másokban II° a román kisebbség. Más hat falu, a mikben félszáz éve a fajtöbbség magyar volt, azóta oláhosodott el, — de maradt ott is erős magyar kisebbség csaknem mindenütt: Hid-Almásban V^o, Nagy-Petriben, Nagy-Almásban és Bábonyon IV—IV°, Magyar-Nagy-Zsomboron III° erejű. Ilyen az északi hullámok nyoma a megye északnyugati sarkában.

Még tetemesb a változás a Borsa-völgyben és mellékén, mely Szolnok-Dobokával határos, s a Lóna-völgygyel egy irányú. Itt majd annyi tért veszített a magyar elem, mint a volt dobokai területen. A Borsa-vidéken félszáz év előtt 19 magyar helység volt, — ma van 1; s 2 román helység volt, ma van 20. A melyek akkor is román faluk voltak: Adalin és Szent-Márton-Macskás, azok máig kicsinyek (1 β., 1 α.), — a mik eloláhosodtak, de erős magyar kisebbség maradt bennük, azok mérete: 2 b., 1 a., 12 β., 3 α. E kisebbség ereje: Kajántón és Ördög-Keresztúron

V—V^o, Magyar-Macskáson, Bodonkúton és Bádokon IV—IV°, Magyar-Fodorházán és Csomafáján III—III°, Borsán, Fejérdén, Kolozs-Gyulán és Kis-Esküllön II—II°.

A hogy félszáz év alatt lehető volt lassú beszivárgással az Almás-Borsa-völgyet románizálni, — úgy terjedtek szét a román hullámok 4—5 száz év alatt az *ország határaitól* Erdély belsejében. Milyen lehetett a *régi Erdély* etnikai képe e belső területen, — kicsiben látható abból a *magyar nyelvmedenczéből*, mely a Kalota-vidék s a Sebes-Kőrös-völgytől a Nádas mentén át a Kis-Szamosik terjed.

Tekintsük meg ezt is.

A Nádas-völgy és melléke (10 magyar, 12 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépség
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
felsőszáz év előtt volt								
<i>Nádasmenti járás.</i>								
Pusztá-Topa	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	k.	román
Berend	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Szent-Mihálytelke	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r. i.	román
Magyar-Szt-Pál	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
Szumurduk	α	román	II ^o e.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Jegenye	α	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	magyar
*Egeres	a	román	IV ^o m.	e. n. t.	g. kath.	III ^o e. II ^o r.	i. k.	magyar-román
Inaktelke	β	magyar	—	—	ev. ref.	—	—	magyar
Mákó	a	magyar	I ^o r.	n.	ev. ref.	I ^o g.	i. k.	magyar-román
Daróc	α	magyar	—	—	ev. ref.	—	—	magyar
*Bogártelke	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	i. r. g.	magyar-román
Sólyomtelke	α	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
*Türe	β	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	IV ^o g.	i. r.	magyar-román
Magyar-Gorbó	β	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o e.	i.	román
Magyar-Sárd	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román
*Magyar-Nádas	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	r. k. i.	magyar-román
Vista	a	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i.	magyar-román
Méra	a	magyar	II ^o e.	r.	ev. ref.	I ^o g.	i. r.	magyar
Korod	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	i.	román
Papfalva	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	—	román
Szucság	a	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	r. i.	magyar-román
*Bács	a	magyar	III ^o r.	e.	r. kath.	III ^o g.	e.	magyar-román

A Sebes-Kőrös-völgy (8 magyar, 10 román helységgel):

<i>Bánffy-hunyadi j.</i>								
Oláh-Nádas	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o g.	r. i.	magyar-román
Kőröső	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	—	magyar
Nyárszó	α	magyar	III ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g.	k.	magyar
*Sárvásár	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	r. g.	magyar
Sztána	β	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g.	r.	magyar-román
*Farnos	α	román	V ^o m.	—	g. kath.	V ^o e.	i.	magyar-román
Zsobok	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	—	magyar
Magyar-Bikal	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	—	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépesség
*Bánffy-Hunyad	c	magyar	I ^o r. e. n.	ev. ref.	II ^o r. i. g. k. u.	magyar-román
{ Ketesd	α	magyar	I ^o r. —	ev. ref.	I ^o g. —	magyar
{ Alsó-Föld	α	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o c. i. r.	román
{ Közép-Föld	β	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o i. —	román
*Felső-Föld	β	román	I ^o c. m.	g. kath.	I ^o i. —	román
{ Hodosfalva	β	román	I ^o c. m.	g. kath.	I ^o i. e.	román
{ Kis-Sebes	β	román	III ^o m. n. e. t.	g. kath.	III ^o r. i. e. u.	román
{ Nagy-Sebes	a	román	I ^o m. —	kel. gör.	I ^o g. i.	román
{ Jegeristye	α	román	I ^o c. —	g. kath.	— —	román
*Csucsá	a	román	III ^o m. e.	g. kath.	I ^o c. i. r.	román

A Kalotaszeg (5 magyar, 16 román helységgel):

<i>Bánffy-hunyadi j.</i>						
{ *Oláh-Gyerő-Monostor	<i>a</i>	román	I ^o m. —	<i>kel. gör.</i>	— —	román
{ Magy.-Gyerő-Monost.	<i>a</i>	román	IV ^o m. e.	<i>kel. gör.</i>	IV ^o e. i.	magyar-román
{ Bedecs	<i>β</i>	román	I ^o m. —	<i>kel. gör.</i>	I ^o i. —	román
{ Erdőfalva	<i>α</i>	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o i. kő.	román
*Derite	<i>α</i>	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o k. —	román
{ Oláh-Bikal	<i>β</i>	román	— —	<i>kel. gör.</i>	— —	román
{ Kalota-Ujfalu	<i>α</i>	román	— —	<i>kel. gör.</i>	— —	román
{ Keleczel	<i>β</i>	román	I ^o m. —	<i>kel. gör.</i>	I ^o i. —	román
*Magyar-Valkó	<i>β</i>	<i>magyar</i>	IV ^o r. —	<i>ev. ref.</i>	IV ^o k. —	magyar-román
{ Incel	<i>α</i>	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o e. i. r.	román
{ Boes	<i>β</i>	román	— —	g. kath.	— —	román
{ Bökény	<i>β</i>	román	I ^o m. —	<i>kel. gör.</i>	I ^o i. g.	román
{ Nagy-Kalota	<i>α</i>	román	— —	<i>kel. gör.</i>	I ^o g. —	román
{ Jákótelke	<i>α</i>	<i>magyar</i>	II ^o r. —	<i>ev. ref.</i>	II ^o g. i.	magyar-román
{ Damos	<i>α</i>	<i>magyar</i>	III ^o r. —	<i>ev. ref.</i>	III ^o k. g. i.	magyar-román
{ Zentelke	<i>β</i>	<i>magyar</i>	I ^o r. e.	<i>ev. ref.</i>	I ^o g. i. r.	magyar-román
*Kalota-Szent-Király	<i>β</i>	<i>magyar</i>	III ^o r. —	<i>ev. ref.</i>	II ^o g. r. i. k.	magyar-román
{ Magyaró-Kereke	<i>α</i>	román	V ^o m. —	g. kath.	V ^o e. i.	magyar-román
{ Malomszeg	<i>α</i>	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o e. —	román
*Marótlaka	<i>a</i>	román	I ^o m. —	g. kath.	— —	román
{ Sebesvár	<i>β</i>	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o i. —	román

A Bihar-havasban (6 román helységgel):

<i>Bánffy-hunyadi j.</i>						
{ Trányis	<i>β</i>	román	— —	g. kath.	— —	román
{ Viság	<i>β</i>	román	— —	g. kath.	— —	román
{ *Székelyó	<i>β</i>	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o k. —	román
{ Rogosel	<i>β</i>	román	— —	<i>kel. gör.</i>	— —	román
{ *Meregyó	<i>a</i>	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o i. —	román
{ Retyiczél	<i>a</i>	román	— —	g. kath.	— —	román

A királyhágó s a Kis-Szamos közt fekvő magyar nyelvmedenczéhez a Kalotaszegről 5, Sebes-Kőrös mellől 8, s a Nádás-mellékről 10 magyar helység tartozik, — u. m. Kalota-Szent-Király, Magyar-Valkó, Jákó-Telke,

Damos és Zentelke, — továbbá Ketesd, Bánffy-Hunyad, Magyar-Bikal, Zsobok, Sztána, Sárvasár, Nyárszó és Körösfő, — végre Jegénye, Inaktelke, Mákó, Darócz, Bogártelke, Türe, Vista, Méra, Szucság és Bács. Összesen 23. Egyikük nagyközség: Bánffy-Hunyad. A kisközségek is elég népesek s módosak. Méreteik: 1 c., 5 a., 10 β ., 7 α . Ezekhez csatlakozik szomszédos fekvésénél fogva: az Almás-völgy felől Kis-Petri, a Kis-Szamos mellékéről Gyerő-Vásárhely, Kis- és Nagy-Kapus, Szász-Lóna, Kolozs-Monostor és Kolozsvár. Az Almás- és Borsa-völgyön 1—1, a Kis-Szamos vonalon 3 magyar falu egy-egy szigetet alkot. Maga a medencze tehát ma 30 helyséből áll, melyek lánczolatosságot csak itt-ott bontogatja néhány romanizált képződmény, — ezek közül 3 (Magyar-Gorbó, Oláh-Nádas és Gesztreg) *a medencze közepén oláhosodott el*, s ma ott el van szigetelve.

Valaha az egész környék magyar lehetett. Lenk tábornok félszáz év előtt fajmagyar többséget talált Magyaró-Kerekén, Magyar-Gyerő-Monostoron, Farnoson, Egeresen, végre Magyar- és Oláh-Nádason, a miknek fajtöbbsége ma román. Száz évvel korábban magyar faluk voltak — nevükből ítélve — Magyar-Szent-Pál, Magyar-Gorbó és Magyar-Sárd, hol ma szintén román a többség. Történeti magyar nevét a legtöbb falu máig megtartotta, de van olyan, a hol ez is feledésbe ment: régi neve Dörvény volt, ma hivatalosan is Jegeristyének hívják.

Az egykori magyar többség számos eloláhosodott faluban erős kisebbségre apadt; ereje Magyaró-Kerekén és Farnoson V—V^o, Magyar-Gyerő-Monostoron és Egeresen IV—IV°, sőt vannak faluk, hol a mai magyar minoritás újabb időben keletkezett: ereje Kis-Sebesen és Csucsán III°, Kórodon, Magyar-Nádason és Sárdon II—II°.

A medenczében Inaktelke, Jegénye és Darócz tiszta magyar, — a többi képződményekben román kisebbség fejlődik, melynek súlya Vistán II°, Kalota-Szent-Király, Damos és Nyárszó községekben III—III°, Magyar-Valkón, Szucságon és Türen IV—IV°.

E medenczét északról: a Nádas-mentén 12, — nyugatról: a Sebes-Körös-völgyben 10, — délnyugaton: a Kalota felől 16 s a Bihar-havasban 6 román helység veszi körül. Aligha tévedünk abban a véleményünkben, hogy e környezet egy részét az *északi* hullámok Szolnok-Dobokában és Szilágyon át, más részét a déliek Biharon s a Királyhágón át hozták, míg a gyalui havasban s a Kis-Szamos felső szakaszán megtelepült románság túlnyomólag az erdélyi *délvidékről* Torda-Aranyoson át érkezett Kolozsba.

Tiszta román helység a medencze körül van hét, a többi poliglott. A helységek mérete: 8 a., 23 β ., 13 α .

Vallásra a magyar helységek közül 2 róm. kath., 28 ev. ref., — a román helységek közül 33 g. kath., 11 kel. gör.

A megyéről előadottak foglalatát a következőkben adjuk.

Van a megyében két magyar *város* (Kolozsvár és Kolozs), s 9 nagyközség, u. m. 2 magyar, 3 román, 4 német. A kisközségek 66 körbe kapcsolvák, melyek mindegyike 2—5 faluból áll. A népesség tehát átlag elég módos. A fajtöbbség 10 körben magyar, 56-ban román.

A helységek méretei ilyen:

		Fajtöbbségre			helység.
Méretre		magyar	román	német	
legnagyobb	(C)	1	—	—	
középméretű	(d)	—	—	—	
»	(c)	3	—	—	
»	(b)	—	7	1	
»	(a)	10	32	2	
kisméretű	(β)	23	95	1	
»	(α)	8	54	—	
együtt		45	188	4	

Legnagyobb és erős középméretű községek csak a magyar nyelvterületeken vannak. A kisebb középméretűek is többnyire eloláhosodott régi magyar helységek. A német telepek egyike sem jelentékeny. A román telepek túlnyomóan kis kaliberűek.

Tiszta magyar helység van 3, — *tiszta román* 25, — *tiszta német* egy sincs. *Súlytalan* (I) másajkú kisebbség 2 német, 12 magyar s 88 román helységben mutatkozik. E sporadikus kisebbség 68 román helységben magyar, 2 román helységben német, 12 magyar s 1 szász helységben román, 1 szász és 18 román helységben cigány.

A *súlyosabb kisebbségek* közt a viszonyosság ilyen:

		A fajkisebbség:							
A fajtöbbség		IV—V ^o				II—III ^o			
		magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	egyéb ny.
magyar	*	17	—	—	—	*	11	—	2
román	21	*	—	—	—	48	*	1	5
német	—	—	*	—	—	1	—	*	1

Magyar kisebbség tehát mindkét súlylyal több román helységben található, mint viszont. Német kisebbség csak román, román kisebbség csak magyar helységben fordul elő, — a cigány elem csaknem kétszer annyi a román, mint a magyar és német községekben együttvéve.

A megye *felekezeti viszonyai* ilyenek:

A magyar helységek négy egyház közt oszlanak meg: 40 helység ev. ref., 3 r. kath., 1 g. kath. és 1 unitárius (Felső-Szovát). A román községek közül 144 g. kath., 44 kel. gör. A 4 szász helység ág. ev. Az erős felekezeti kisebbség: 18 ev. ref., 1 r. kath., 1 ág. ev. és 1 unitárius helységben g. kath., — 4 g. kath. helységben r. kath., — 4 g. kath., 1 r. kath. és 6 ev. ref. helységben kel. gör., — 37 g. kath., 6 kel. gör.

helységben *ev. ref.*, — végre 1—1 kel. gör. helységben *ág. ev.* és *izr.* (Hid-Almás III°).

A *nyelvtérületi* viszonyok a megyében így foglalhatók össze: 185 román helység egy tagban fekszik, s északon a besztercze-naszódi, szolnok-dobokai és szilágymegyei román képződményekhez, délfelől a torda-aranyosiakhoz és Kis-Küküllő vidékiekhez, nyugaton a bihariakhoz zárkózik, — 3 el van szigetelve. A magyar helységek közül 30 medenczeszerűleg függ össze, 2 falu keleten a maros-tordai székelységgel tart kapcsolatot, — 13 szerteszórtan el van szigetelve. A 4 német helység megannyi szigetképződmény.

Az északról és délről érkezett román hullámok találkozásának színtere Erdély mélyében Kolozs, Torda-Aranyos és Kis-Küküllő. Kolozsban most láttuk a hullámvás erejét. Kis-Küküllőhöz később térünk vissza; forduljunk az ettől északnyugatra fekvő Torda-Aranyos felé.

Torda-Aranyos megye.

Fekvése alakra, térfelületre is sokban hasonlít Kolozshoz, melynek délről szomszédosa.

A megyerendezési törvény a volt Torda megye egyes részeit egyesítette a kis Aranyos székkel, s hozzá kapcsolta Alsó-Fehérből a topánfalvi járást. Így lett Torda-Aranyos három történeti megye helyén. A részek azóta összeforrtak.

E terület nyugati oldalát *havasok* szegélyezik. A gyalui s a bihari ormok, az 1829 m. Muntymáréval s az 1849 m. Kukurbeta csúcsal itt emelkednek. Délnyugatra az aranyosmelléki havasok lánczolatja húzódik el. A bérczek közt keleti folyással az *Aranyos vize* tör magának utat a Maros-völgy felé. Útjában a hegyi patakok sorát veszi fel; a gyalui havasból a Járát, Hesdátot, s a Túrt. Kiérve a tordai hegysíkra, délkeletnek fordul s a *Mezőség* szélén a Marosba ömlik.

A megye keleti oldalán a Mezőség terül el. Kopár hegyhullámok vonulnak át rajta, melyek völgyszakadékaiból — miként Kolozsban — néhány tó tükre csillan elő, a miket a mezőségi erek táplálnak; ilyen a Kapus, Ludas s a Horgos patak. E térfelület délnek lejtős: a vizek is arra ömlenek a Marosba, mely a Mezőség szélén halad el határfolyó gyanánt Torda-Aranyos és Kis-Küküllő között.

E térszínen 142 helység fekszik: 26 magyar, 116 román. Hogy fekvésüket megállapíthassuk, térszakaszonként fogjuk a megye egyes részeit áttekinteni. Előbb a keleti oldalra fordulunk: a Mezőség s a Maros-völgy felé, — aztán végig megyünk az Aranyos-völgyön vízfolyás ellenében, — végre bepillantunk az Aranyossal közlekedő mellékvölgyekbe: a Jára, a Hesdát s a Túr patakok nyílásaiba.

A Mezőség (1 magyar, 22 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység- mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépség	félszáz év alatt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
<i>Maros-ludasi j.</i>									
*Mező-Méhes	a	román	III ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o k.	II ^o e. r.	román	
Velkér	a	román	I ^o e.	m. n.	g. kath.	I ^o i.	e.	román	
Mező-Sályi	a	román	II ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o e.	r. i.	román	
Mező-Gerebenes	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r.	román	
*Mező-Kapus	b	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	r. k. i.	román	
Mező-Uraly	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o k.	—	román	
Kis-Ikland	β	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o e.	k.	román	
*Nagy-Ikland	a	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	II ^o g.	e. r.	román	
Maros-Lekencze	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	román	
Mező-Keméntelke	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o r.	e.	magyar-román	
*Mező-Bodon	a	magyar	V ^o r.	e.	ev. ref.	V ^o g.	r. i.	magyar	
Mező-Szengyel	a	román	III ^o m.	e. n.	g. kath.	II ^o r.	e. k. i.	magyar-román	
Mező-Szakál	a	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	r. i.	román	
*Mező-Záh	a	román	III ^o m.	II ^o e. —	g. kath.	III ^o e.	r. i.	magyar-román	
Mező-Tóhát	β	román	II ^o m.	e. n.	g. kath.	II ^o e.	i.	román	
Mező-Csikud	a	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o k.	i.	román	
<i>Tordai járás.</i>									
Mező-Szt-Jakab	β	román	I ^o e.	m. n.	g. kath.	I ^o e.	k. i. r.	román	
*Mező-Nagy-Csán	b	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	r. i.	román	
Mező-Bő	β	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o e.	i. r.	(nincs adat)	
Mező-Kók	β	román	I ^o o.	m. e. n.	g. kath.	I ^o e.	i.	román	
Mező-Örke	β	román	I ^o m.	t.	g. kath.	I ^o e.	k.	román	
*Alsó-Detrehem	β	román	II ^o m.	n. e.	g. kath.	II ^o e.	i. r.	román	
Felső-Detrehem	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	r.	magyar-román	

A Maros-völgy (5 magyar, 18 román helységgel):

Maros-ludasi j.							
Kerelő-Szóspatak	α	román	II ^o m.	e.	g. kath. II ^o k.	e. r. i.	román
*Mező-Szt-Margita	α	román	III ^o m.	n.	g. kath. III ^o e.	r. i.	román
Magyar-Dellő	α	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref. I ^o r.	g. i.	magyar
Mező-Pete	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o g.	e. i.	román
Mező-Ujfalu	α	román	II ^o e.	—	g. kath. I ^o k.	i.	román
*Oláh-Dellő	β	román	IV ^o m.	e.	g. kath. IV. e.	i.	magyar-román
Maros-Örbó	β	román	II ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	i. r.	román
Maros-Dátos	β	román	I ^o e.	m.	g. kath. V ^o k.	e.	magyar-román
*Maros-Bogáth	b	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref. IV ^o g.	r. i.	magyar-román
*Maros-Ludas	b	román	V ^o m.	e. n.	g. kath. III ^o e. II ^o i.	r. k.	román
Maros-Kecze	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. III ^o k.	e. i. r.	román
*Gerend-Keresztúr	β	román	III ^o m.	e. n.	g. kath. III ^o e.	i.	magyar-román
Hadrév	a	román	V ^o m.	e.	ev. ref. IV ^o g. III ^o k.	r.	magyar-román
Felvinczi járás.							
Vajdaszeg	β	román	I ^o m.	e. n.	kel. gör. I. e.	g. i.	román
*Székely-Kocsárd	a	magyar	III ^o r. II ^o e.	—	ev. ref. III ^o k.	r. u.	magyar-román
Székely-Földvár	β	román	III ^o m.	e.	kel. gör. II ^o e.	r. g. i.	magyar-román
Veresmart	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	r.	magyar-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
		legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	
*. Felvincz	a	magyar	I ^o r. e.	ev. ref.	II ^o r. g. u. i.	magyar-román
Inakfalva	α	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o e. i.	román
Maros-Décse	β	magyar	IV ^o r. e.	ev. ref.	IV ^o g. k. r.	magyar-román
*Örményes	α	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o e. —	magyar-román
Csákó	β	román	I ^o e. —	g. kath.	— —	magyar-román
Hidas	a	román	— —	kol. gör.	II ^o g. —	magyar-román

A Mezőségnek Kolozsszal és Maros-Tordával határos részén, s a Maros-völgyben Kis-Küküllővel szemközt 46 helységet találtunk: közülük 6 magyar és 40 román.

Hajdan ez a terület magyar volt egészen. Lenk altábornagy műve a XIX. század derekán magyar helységeknek vallja (román kisebbséggel): Székely-Földvár, Veresmart, Örményes, Csákó, Hidas, Oláh-Dellő, Maros-Dátos, Gerend-Keresztúr és Hadrév falukat a Maros völgyben, és Mező-Keméntelke, Mező-Szengyel, Felső-Detrehem és Mező-Záh falukat a Mezőségben, a mik azóta eloláhosodtak.

Akkor 14 magyar és 9 román helység volt a Maros-völgy e szakaszán, mely Aranyos-székhez tartozott, s 5 magyar, 18 román falu volt a Mezőség e részében, mely Torda megyéhez tartozott. A mily nagyok a magyar elem térvészteségei a Maros vonalon félszáz év óta (9 község erejéig), — ahoz hasonlók lehettek azelőtt a Mezőségben is. A román elem előbb a Mezőségen terjedt el, aztán a Marosig terjeszkedett, előbb északon, aztán dél felé. Ez megfelel ama hullámok irányának, melyek Erdély belsejébe Csik és Besztercze-Naszód felől, Moldvából és Bukovinából érkeztek.

Feltűnő, hogy a torda-aranyosi Mezőségben a román községek mérete nagyobb, mint a Kolozsiban. Itt 22 falu népösszege: 1 b., 11 a., 9 β., 1 α., — tehát a községek nagyobb fele középméretű, s csak 1 falu maradt 500 lélek alatt. Ott 67 falu kalibere: 2 b., 13 a., 39 β., 13 α., — tehát a községeknek alig a negyede középméretű, s csaknem a negyed-része apró. Mi ez eltérést annak tulajdonítjuk, hogy a Mezőségben északról és délről terjeszkedő románság hullámai *Torda-Aranyos területén összeértek*. Így romanizálódott a Mezőség délkeleti része, s a középső Maros-völgy, amaz a volt tordai, emez a volt aranyosszéki területen.

A megmaradt magyar községek kalibere e vidéken átlag közepes: 1 b., 3 a., 1 β., 1 α.; élükön alig 2000 lakossal Felvincz város áll. A maros-völgyi magyar helységek ketteje az aranyosmellékiekkel lánczolatosan összefügg, s velük a *tordai nyelvmedenczét* alkotja. Négy helység: Magyar-Dellő, Maros-Bogát, Maros-Vécse, s a Mezőségben Mező-Bodon el van szigetelve.

E képződmények egy részében erős román kisebbség fejlődött: Mező-Bodonban V^o, Maros-Bogáton s Maros-Décsén IV—IV°, Székely-

Kocsárdon III° az ereje. Viszont a romanizálódott helységek nagy részében erős magyar kisebbség van ma is: Maros-Ludason és Hadréven V—V^o, Oláh-Dellőn IV°, Mező-Méhes, Mező-Szengyel, Mező-Záh, Mező-Szent-Margita, Gerend-Keresztúr és Székely-Földvár helységeiben III—III°, Mező-Sályi, Mező-Kapus, Nagy-Ikland, Mező-Tóhát, Mező-Nagy-Csán, Maros-Orbó, Kerelő-Sóspatak, Alsó- és Felső-Detrehem falukban II—II° az ereje.

Áttérünk az Aranyos-vonalra.

Az Aranyos-völgy és melléke (16 magyar, 35 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépeiség félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
			legsú- lyosb		egyéb szórványos		legsú- lyosb
<i>Felvinczi járás.</i>							
Alsó-Füged	<i>α</i>	román	I ^o e.	—	g. kath. —	—	román
Felső-Füged	<i>β</i>	román	II ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	—	román
Dombro	<i>β</i>	román	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	—	magyar
*Mohács	<i>β</i>	román	I ^o e.	m.	g. kath. I ^o i.	—	magyar-román
Kertsed	<i>β</i>	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref. II ^o k.	u. g. i.	magyar-román
*Harasztos	<i>a</i>	magyar	III ^o r.	—	ev. ref. III ^o k. II ^o r.	g. i.	magyar-román
Sós-Szt-Márton	<i>α</i>	román	I ^o m.	n.	g. kath. I ^o e.	i.	román
*Gerend	<i>a</i>	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref. IV ^o g.	i. r.	magyar-román
Aranyos-Lóna	<i>a</i>	román	I ^o e.	m.	g. kath. I ^o e.	—	román
<i>Tordai járás.</i>							
Gyéres-Szt-Király	<i>β</i>	román	III ^o m.	e. n.	g. kath. II ^o e.	r. i.	magyar-román
*Gyéres	<i>a</i>	magyar	IV ^o r. II ^o e.	—	ev. ref. IV ^o g.	r. i. k. u.	magyar-román
*Egerbegy	<i>b</i>	magyar	IV ^o r. II ^o e.	—	ev. ref. IV ^o k.	i. g. r.	magyar-román
*Torda	<i>A</i>	magyar	III ^o r.	n. e.	ev. ref. II ^o g. II ^o r. II ^o u.	k. i. a.	magyar-román
Aranyos-Polyán	<i>β</i>	magyar	IV ^o r. II ^o e.	—	ev. ref. IV ^o g.	r. u. k.	magyar-román
Keresztes	<i>α</i>	román	II ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	e. u. r. i.	román
*Alsó-Szt-Mihályfalva	<i>a</i>	magyar	IV ^o r.	e.	kel. gör. IV ^o u.	e. r. i.	magyar-román
Felső-Szt-Mihályfalva	<i>β</i>	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref. IV ^o u.	k. r. g.	magyar-román
Sinfalva	<i>β</i>	magyar	III ^o r. II ^o e.	—	unit. III ^o g. III ^o r.	e. i.	magyar-román
Kövend	<i>a</i>	magyar	I ^o r.	—	unit. I ^o g.	e. r.	magyar
*Bágyon	<i>a</i>	magyar	I ^o r.	—	unit. II ^o g. II ^o e.	—	magyar-román
<i>Toroczkói járás.</i>							
Csegez	<i>β</i>	román	V ^o m.	e.	unit. V ^o k.	g. i.	magyar-román
*Aranyos-Rákos	<i>β</i>	magyar	II ^o r.	e.	unit. II ^o g.	e. r.	magyar-román
Várfalva	<i>a</i>	magyar	II ^o r.	—	unit. II ^o g.	r. e. i.	magyar-román
Bórév	<i>α</i>	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Vidaly	<i>α</i>	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
*Toroczkó	<i>a</i>	magyar	I ^o r.	e.	unit. I ^o k.	r. e. g. i.	magyar-román
Toroczkó-Szt-György	<i>β</i>	magyar	I ^o n.	e.	unit. I ^o e.	k. r. g.	magyar-román
Gyertyános	<i>α</i>	román	—	—	g. kath. I ^o e.	—	román
Bedellő	<i>β</i>	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	román
Lunka	<i>α</i>	román	I ^o n.	e.	kel. gör. I ^o i.	g.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek				felekezeti népeinek				A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legsúlyosb	egyéb szór- ványos		legsúlyosb	egyéb szór- ványos			
{ Alsó-Podsága	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. V ^o g.	—	—	román		
{ *Alsó-Szolcsva	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. V ^o g.	—	—	román		
{ Felső-Szolcsva	a	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ Felső-Podsága	a	román	—	—	g. kath. IV ^o k.	—	—	román		
{ Brezest	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ Szártos	α	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ Felső-Csóra	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o g.	—	—	román		
{ *Offenbánya	β	román	III ^o m.	—	kel. gör. III ^o r.	g. e.	—	román		
{ Muncsel	α	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ Szásza-Vincza	a	román	—	—	kel. gör. —	—	—	(nincs adat)		
{ Lupsa	b	román	—	—	kel. gör. II ^o g.	—	—	román		
Topánfalvai járás.										
{ Bisztra	c	román	—	—	g. kath. —	—	—	román		
{ *Topánfalva	b	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör. III ^o g.	r. i.	—	román		
{ Csértés	a	román	—	—	kel. gör. IV ^o g.	—	—	román		
{ Ponorel	a	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o g.	—	—	román		
{ *Alsó-Vidra	b	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ Felső-Vidra	b	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ *Nyágra	b	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ Szekatura	a	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ Szkerisora	ε	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román		
{ *Albák	ε	román	—	—	kel. gör. —	—	—	román		

Az Aranyos vize is, mint a Meleg-Szamos, a Bihar-havasból ered s azzal párhuzamosan előbb keleti irányban kanyarog a gyalui, veres-pataki, tordai és nagy-enyedi havasok közt, — aztán délkeletre hajol a Maros felé. Az alsó völgyszakasz Tordától Felvinczig egy tágas hegy-síkot szegélyez, mely körül 14 magyar község fekszik lánczolatosan. Ezek a Maros partján 2 magyar képződményt kapcsolnak magukhoz, s együtt alkotják a *tordai nyelvmedenczét*.

Élükön *Torda* város áll, mely 10 ezer lelket meghaladó lakossá-gával Erdély egyik elsőrendű városa, s a magyarságnak régi erős vára. Körülötte a községek nagyrészt székely eredetűek, s a legújabb időkig Aranyos-székhez tartoztak, melynek székhelye Felvincz volt; — kettejük nagyközség: Egerbegy és Harasztos. Kívül a medenczén szép fajnépéről nevezetes két magyar falu: Toroczkó-Szent-György és Toroczkó el van szigetelve.

A helységek általán igen népesek; méretük: 1 A., 1 b., 8 a., 6 β. Innen nem költözik el, nem megy világgá a nép. Az egy Toroczkóról kell, sajnos, megállapítanunk, hogy lakossága fogy; félszáz év előtt 4000-nél több lélek élt benne, ma nincs 2000.

Valaha ez a medencze a székelyföldre terjedt, s Kolozson át a Kis- és Nagy-Szamos-völgy magyarságával szorosan összefüggött. Az utolsó két évszázad alatt e kapcsok szétszakadtak. Félszáz éve a medencze

szélesebb volt. Hozzá tartozott Felvincz fölött Dombró és Mohács, — Egerbegy alatt Gyéres-Szt-Király, — Torda és Toroczkó között Czegez, melyen át Toroczkó és Toroczkó-Szent-György szintén a medenczéhez tartoztak. Ez a négy helység azóta oláhosodott el; kettejükben erős ma is a magyar kisebbség: Czegezen V^o, Gyéres-Szent-Királyon III°. Ma a legtöbb magyar helységre erős román kisebbség esik, melynek ereje: Kertseden, Aranyos-Polyánon, Gerenden és Alsó-Szent-Mihályfalván IV—IV°, — Harasztoson, Gyéres-Szent-Királyon, Tordán, Felső-Szent-Mihályfalván és Sinfalván III—III°, — Aranyos-Rákoson és Várfalván II—II°. Feltűnő sok e medenczében a cigányfajta is: mint harmadik népfaj Gyéresen, Egerbegyen és Aranyos-Polyánon II—II° erőt képvisel, — itt tehát a magyar többség csak viszonylagos.

A *románság* tömegesen veszi körül a medenczét; két községgel be is nyomult oda; — ezek: Keresztes és az eloláhosodott Gyéres-Szent-Király, a mik ma román *szigeteknek* tekinthetők. A völgy többi 33 román faluja ellepi az egész aranyos vonalat. E községek az alsó és középső vonalszakaszon nem nagyok; méretük Alsó-Füged és Lupsa közt: 1 b., 5 a., 8 β., 11 α., — annál tetemesbek a felső-topánfalvi szakaszon, hol a *mócz* fajta él 10 községben. Ezek mérete: 2 α., 1 c., 4 b., 3 a., — tehát 2 nagy s 8 középméretű falu fekszik ott.

A *móczokról* a vélemények eltérnek a szakirodalomban. Némelyek eloláhosodott székelyeknek tartják, mások a régi Dáciaiban maradt szabad dákok utódainak, ismét mások a Traján-korra emlékeztető római ivadéknak. A kérdés ethnologiai részéhez nem szólunk, mert annak kontroverz részleteit nem ismerjük. De azt hiszszük, ez egész kérdésnek elveszi a jelentőségét a száraz tény, a mit Lenk altábornagy statisztikája félszáz éve állapított meg, hogy a móczok mai legnépesebb helységei: Albák és Szkerisora, hol a lélekszám 5—7000, Nyágra, Alsó- és Felső-Vidra, hol közel 3—3000, Ponorel és Szekatura, hol közel 2—2000, — akkor *kezdetleges telepek* voltak, melyek »von Walachen *nomadisch bewohnt*«, állandó lakossággal *nem birtak*. Ez a tény egyenesen kizár olyan állandóságot, melynek 2000 éves multa van igénye. A többi 3 falu közül, a mik kétségtelenül régi telepek, sem a magyar nevű Topánfalva, sem a szláv nevű Bisztra és Csértés nem vall római, vagy dák eredetre. Még csak azt jegyezzük meg, hogy a mócz, mokány vagy muntány név a románoknál általán hegyi népet jelent. Móczoknak neveztetnek Alsó-Fehérben az abrud- és ompoly-völgyi, Hunyadban a fehér-körös-völgyi, érczhegységi, Arad megyében a nagy-halmágy-vidéki románok is, — s mindezek részt vettek a móczok mozgalmaiban úgy a Hóra-világ előtt, mint azután. Mi a topánfalva-vidéki móczokat az országba északról és délről beszívárgott nomád oláhok keverékének tartjuk.

Forduljunk az Aranyos-vidék mellékvölgyei felé.

A Jára-völgy és környéke (2 magyar, 20 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
<i>Alsó-járai járás.</i>								
Felső-Füle	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Sütmeg	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Alsó-Füle	β	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Magyar-Léta	α	<i>magyar</i>	I ^o c.	r.	ev. ref.	I ^o u.	g. i.	magyar
Asszonyfalva	β	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Felső-Fülehavas	α	román	—	—	g. kath.	—	—	(nincs adat)
*Kisbánya	β	román	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o i.	k. e. u. r.	román
Kisbánya-Havas	β	román	—	—	g. kath.	—	—	(nincs adat)
Ruha-Egres	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
Magyaróság	α	román	I ^o c.	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
Hagymás	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Pusztá-Egres	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	—	—	román
Magura	α	román	—	—	g. kath.	I ^o k.	—	román
Szurduk	α	román	I ^o m.	h.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Bikalat	β	román	—	—	g. kath.	I ^o k.	—	román
Berkes	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Alsó-Jára	a	<i>magyar</i>	V ^o r.	e.	g. kath.	III ^o r. II ^o u.	e. k. i.	magyar-román
Kákova	β	román	—	—	kel. gör.	III ^o g.	—	(nincs adat)
Runk-Lunkalárga	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	(nincs adat)
Kis-Oklos	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
Runk	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
Nagy-Oklos	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román

A Hesdát-völgy és környéke (1 magyar, 17 román helységgel):

<i>Alsó-járai járás.</i>								
Kis-Fenes	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o c.	i. r.	román
*Torda-Szt-László	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	g. k.	magyar
Oláh-Rákos	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o k.	—	román
Oláh-Léta	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
Hesdát	a	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	r.	román
<i>Tordai járás.</i>								
Szelicse	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o k.	e.	román
Szelistye	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o k.	—	román
*Csűrűlye	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
Magyar-Szilvás	α	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Mikes	a	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Pusztá-Szent-Király	α	román	I ^o e.	n. m.	g. kath.	III ^o k.	i.	román
*Indal	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o k.	—	román
Magyar-Peterd	β	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Közép-Peterd	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o u.	—	román
Felső-Peterd	α	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Mészkö	β	román	IV ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o u.	e. k. r.	magyar-román
*Szind	β	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o u.	r.	magyar-román
Koppánd	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o e.	r. u. k.	román

A Túr-völgy (1 magyar, 4 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépség
Tordai járás.						
*Túr	a	magyar	V ^o r. e. n.	g. kath.	III ^o e. II ^o u. r. i.	román-magyar
Komjátszeg	β	román	IV ^o m. II ^o e. —	g. kath.	IV ^o u. e. r. k. i.	magyar-román
Pusztá-Csán	β	román	I ^o e. —	g. kath.	— —	román
Pusztá-Szt-Márton	α	román	I ^o e. —	g. kath.	I ^o k. —	román
Bányabükk	a	román	I ^o e. m.	kel. gör.	I ^o e. g.	román

Mindhárom völgynyílás a gyalui-havasok alatt ereszkedik az Aranyos felé. Elég sűrűn be vannak népesítve 45 helységgel akkép, hogy 4 magyar nyetvsziget 41 román helység közt fekszik szétszórta. Közülük egy a Túr-völgyben: Túrfaú félszáz éve román helység, mellette Komjátszeg pedig magyar falu volt, — ezek azóta fajtöbbségüket kicserélték: ma Túr magyar, s Komjátszeg román. Magyar falu volt akkor a Hesdát-völgyben — Torda városhoz közel, a tordai hasadéknál — Mészkö és Szind is; mindkettő a tordai nyelvmedenczéhez tartozott, de eloláhosdta. Komjátszegen és Mészkon ma is IV° a magyar kisebbség. A szigetek kettejében erős román minoritás van: Alsó-Járán és Túron V—V^o; ellenben a kolozsi határon fekvő Magyar-Létán és Torda-Szent-Lászlón a mult számláláskor alig volt román. Nehány helységnek csak neve emlékeztet magyar eredetére: ilyen Magyar-Peterd, Magyar-Szilvás; — a messzebb multban ez egész hegyvidék, hasonlóan a kolozsihoz, dobo-kaihoz és a székelységihez, magyar lehetett.

A román helységeknek csak a száma tetemes, kalibere csekély: 3 a., 21 β., 17 α., — közülük négy a Jára-völgy vidékén az utolsó évtizedek alatt keletkezett, — a régi statisztika nem emlékszik rájuk. A többi telep korábbi eredetű, de régiek — csekély méreteiknél fogva — azok sem lehetnek. Keletkezésük összeeshetett azzal az időponttal, mikor a beáramló románság hullámai északról is, déli irányból is — úgy a Mezőségen, mint a havasban — *összeértek*. Erre vall a román telepeknek az Aranyos-völgy szűk oldalnyílásaiban aránytalan nagy száma, valamint az a tény, hogy a völgy mélyében fekvő magyar medenczét északról és délről egyiránt érte a hullámok nyomása.

Összegezzük az előadottakat.

Torda-Aranyosban van két magyar város (Torda és Felvincz), — 3 nagyközség, ú. m. 2 magyar s 1 román. A kisközségek 36 körbe kapcsolvák össze, melyek közül 31 kör 4—5 módosabb, 5 kör 6—8 szegényebb faluból áll; a fajtöbbség ott 8 körben magyar, 18-ban román, — itt mind az 5 körben román.

A helységek *mérete* megyszerte ilyen:

		<i>Fajttöbbségre:</i>	
<i>Méretre:</i>		magyar	román
legnagyobb	(A)	1	—
nagyméretű	(a)	—	2
középméretű	(d)	—	—
»	(c)	—	1
»	(b)	2	7
»	(a)	14	24
kisméretű	(β)	7	47
»	(α)	2	35
együtt		26	116 helység.

Tiszta magyar helység megyszerte *egy sincs*, a *tiszta román helységek* száma 27. Másajkú *súlytalan* (I^o) kisebbséget találtunk 8 magyar, 61 román, — sporadikus magyar kisebbséget 24 román, s román kisebbséget 6 magyar helységben, — ezenkívül szórványos német elemet egy magyar, s 8 román, cigány elemet 1 magyar, 28 román, s orosz elemet 1 román községben.

A *súlyosabb kisebbségek* közt a viszonyosság ilyen:

<i>A fajkisebbség</i>							
		IV—V ^o			II—III ^o		
<i>A fajtöbbség</i>	magyar	román	egyéb ny.	magyar	román	egyéb ny.	} helységben.
magyar	*	10	—	*	8	—	
román	6	*	—	20	*	2	

Felekezeti viszonyai a megyének ilyenek: a *g. kath.* helységek száma 80, — ezekből 78 román, 2 magyar; a *kel. gör.* vallásúaké 37, — ezekből 36 román, 1 magyar; *ev. ref.* helység van 17, — a fajttöbbség 16-ban magyar, 1-ben román; *unitárius* helység van 8, — a fajttöbbség 7 helységben magyar, 1-ben román. A súlyosabb felekezeti kisebbségek közül *r. kath.* elem 1—1 *ev. ref.* és *g. kath.* magyar, 1—1 *g. kath.* és *k. gör.* román helységben; — *g. kath.* elem 1 *ev. ref.* és 7 *kel. gör.* román, s 6 *ev. ref.*, 4 *unitárius* magyar helységben, — *kel. gör.* elem 5 *g. kath.* román, s 4 *ev. ref.* magyar helységben, — *ev. ref.* elem 13 *gör. kath.* és 1 *k. gör. román*, s 1 *g. kath.* magyar helységben; végre *unitárius* elem 1—1 *ev. ref.* és *kel. gör.* magyar, s 2 *g. kath.* román helységben fordul elő.

A nyelvterületi viszonyok a megyében ilyenek: 16 magyar helység a tordai nyelvmedenczét alkotja, — más 10 szétszóródott nyelvshigeteket képvisel; a 114 román helység osztatlanul egy tagban fekszik, hozzá zárkózva a kolozsi, bihari, alsó-fehéri, kis-küküllői és maros-tordai román képződményekhez, — 2 román falu a magyar nyelvmedenczében keletkezett s ott el van szigetelve.

Mielőtt Erdély délvidékéhez fordulnánk, az öt északi megyéről közlött adatokat összefoglalni kívánjuk.

Erdély északi részén 9 város van, — 8 magyar, 1 német (Besztercze), — s 33 *nagyközség*, ú. m. 10 magyar, 7 német, 16 román. A 997 kisközség (eltekintve a városokhoz vagy nagyközségekhez csatoltaktól) 272 körbe kapcsolvák, melyek közül 272 kör áll 2—5, 8 kör áll 6—8 faluból; a fajttöbbség ott 36 jegyzői körben magyar, 10-ben német, 222-ben román, — itt mindannyiban román.

A helységek mérete ilyen:

Méretre:		Fajttöbbségre:				
		magyar	román	német	tót	
legnagyobb	(C)	1	—	—	—	helység.
»	(B)	—	—	—	—	
»	(A)	1	—	—	—	
nagyméretű	(C)	—	—	1	—	
»	(B)	1	—	—	—	
»	(A)	2	2	—	—	
középméretű	(d)	1	—	—	—	
»	(c)	6	3	—	—	
»	(b)	9	25	1	—	
»	(a)	44	130	9	1	
kisméretű	(β)	68	378	20	1	
»	(α)	28	303	4	—	
együtt		161	841	35	2	

Látszik, mennyire megfogytak ez országtájon úgy a magyar, mint a szász képződmények, az összes méretekben. A magyar fajnépből sok a városokba tódul s ezek jelentékenyen meggyarapodnak, — a kisebb mezővárosok, nagyközségek s főleg a faluk, melyekből a magyar elem nagy részt elköltözött, vagy kivándorolt, meghervadtak. A beszivárgott románság főleg a kis faluk világában bir nagy túlsúllyal, — erős közép- és nagyméretű községe aránytalanul kevés.

Tiszta magyar helység csak 4 maradt, míg a *tiszta román* helységek száma az öt megyében 106, — legtöbb esik Szolnok-Dobokára (40). *Súlytalan* (I^o) másajkú *kisebbség* 45 magyar, 505 román, 6 német és 2 tót helységben fordul elő. Ily sporadikus rajokkal a *magyar* elem 258 román s 2 tót községben van képviselve, — a *román* elem 43 magyar és 2 német községben, — a *német* elem 1 magyar 125 román községben, — cigány elem akad 1 magyar, 4 német, 114 román helységben, — végre 5 román helységben vannak szórványosan oroszok, 2-ben tótok, 1-ben horvátok.

A *jelentékenyebb fajkisebbségek* egymáshoz s a fajttöbbséghez községenként így állanak:

A fajttöbbség	IV—V ^o súlylyal				II—III ^o súlylyal							helységben.
	magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	tót	horvát	vend	egyébny.	
magyar	*	54	1	—	*	54	1	—	—	—	2	}
román	59	*	1	1	132	*	16	2	1	1	17	
német	—	6	*	—	1	16	*	1	—	—	5	
tót	—	—	—	—	—	—	—	*	—	—	—	

Ez adatokból kitűnik, hogy erős magyar kisebbség van 191 román, és román kisebbség van 108 magyar helységben. Amazok nagyrészt *eloláhosodott* régi magyar képződmények, s ezt az is bizonyítja, hogy félszáz év előtt közülük 143 *községben magyar volt a fajtöbbség*, mely azóta apadt le II—V^o-nyi kisebbségre. Más az arány a román-szász elemek közt: erős román minoritás 22 szász, és szász kisebbség 17 román faluban fordul elő. Ez országtájon a szászság is vesztett térl, de csak a messzebb multban, — az utolsó félszáz év alatt egy szász község oláhosodott el. E fajnép legnagyobb térveszteségeiről a déli megyék tárgyalásakor, alább fogunk megemlékezni. Feltűnő kis körre szorul a magyar-szász, s a román-orosz elemek érintkezése: amazokat hosszú történeti mult, emezeket kiterjedt szomszédság kapcsolja össze, s magyart csak 1 szász, szászt csak 2 magyar, oroszt egyetlen román községben sem találunk nagyobb számmal, sőt szórványosan is mentül gyérebbe.

A *felekezeti* viszonyok képe az öt megyében ilyen:

R. kath. a többség 11 helységben, — ezek közül 8 magyar, 2 tót, 1 román (az utóbbiban a felekezeti többség magyar-német elemekből áll); *g. kath.* a majoritás 689 helységben, — ezek közül 676 román, 11 magyar s 2 német; *kel. gör.* 162 helységben, melyek közül 161 román, s 1 magyar; *ág. ev.* vallású 32 helység, ú. m. 31 szász s 1 román (az utóbbiban a felekezeti többség szász és magyar elemből áll); *ev. ref.* vallású 134 helység, ú. m. 133 magyar s 1 román (a felekezeti többség itt is csak relativ); *unitárius* vallású 9 helység, ú. m. 8 magyar s 1 román; végre *izraelita* vallású egy helység, melynek fajnépe németajkúnak vallja magát.

Erősebb felekezeti kisebbségek, szemben a felekezeti s a fajtöbbséggel, így állanak egymás mellett:

A *felekezeti kisebbség*

A felekezeti többség	IV—V ^o						II—III ^o						
	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	izr.
r. kath.	*	2	—	—	1	—	*	1	2	—	1	—	—
g. kath.	1	*	3	4	38	2	11	*	6	2	80	—	16
kel. gör.	—	10	*	—	3	1	1	19	*	2	7	—	3
ág. ev.	—	3	1	*	—	—	1	13	4	*	—	—	—
ev. ref.	2	33	4	—	*	1	5	42	6	1	*	—	1
unit.	—	—	—	—	—	*	—	5	—	—	—	*	—
izr.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*
A fajtöbbség													
magyar	2	34	4	1	5	2	8	47	8	1	3	—	1
román	1	12	8	1	37	2	9	20	5	4	85	—	19
német	—	2	1	2	—	—	1	13	5	—	—	—	—
tót	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

helységben.

A táblázat megmondja, hogy *r. kath.* kisebbség gyéren fordul elő: 21 helységben, melyek közül 10 magyar, 10 román s 1 német; az *unitárius* kisebbség még gyérebbe: négy falura terjed, melyek ketteje magyar, ketteje román. Elég gyér az *ág. ev.* is: 9 helységben található, ezekből 2 magyar, 5 román, 2 német. Az *izraelita* telepek számosabbak: számuk

31, közülük 3 magyar, 24 román helységben alakult). A vidék három legelterjedtebb felekezeteitől való kisebbségek így oszlanak meg: az *ev. ref.* 128 községre terjed: ezekből 8 magyar, 122 román, — a *kel. gör.* 31 helységre: ezekből 12 magyar, 13 román s 6 német, — végül a *g. kath.* 138 községre: ú. m. 81 magyar, 32 román és 15 német falura.

A két *orthodox felekezet* együtt 93 magyar helységben bir erős felekezeti minoritással, 12 magyar helységben pedig többségre jutott, s így Erdély északi részén *106 magyar helységre* terjed. Fenn kimutattuk, hogy ugyanitt erős román kisebbség 108 magyar helységben fordul elő. A két táblázat adatai tehát összevágóan bizonyítják, hogy ez országtájon a *magyar faj térvesztése az orthodoxia terjedésével* okviszonyban van, s a hol magyar vidékek eloláhosodnak, ott ez eredményt a történeti előzményeken és anyagi okokon kívül előidézték valláserkölcsek is.

A *nyelvterületi* viszonyok ez országtájon így alakultak ki. A két történeti faj község képződményei: a magyar s a szász helységek nyelvmedenczékre és szigetekre tagozvák. A magyar helységek közül 18 alkotja a Szilágyságban a *szamos-melléki*, 18 a *kraszna-berettyó-melléki* medenczét, — *Kolozsban* 30 a Királyhágó s a Mezőség közt fekvőt, *Torda-Aranyosban* 16 az aranyosmellékit. A szász helységek közül Besztercze-Naszódban 19 a *besztercze-vidéki* medenczében fekszik, 9 a *lekencze-vidékiben*. Hét magyar falu Szilágyban az alföldi magyar nyelvterülettel, Kolozsban 2 a székelyföldivel áll kapcsolatban. Ezeken kívül 70 magyar és 12 szász helység összefüggés nélkül szigeteket alkot. A román helységek közül ez öt megyében 828 falu osztatlanul, egy tagban fekszik, egyfelől Máramaros, Szatmár, Ugocsa és Bihar, másfelől Maros-Torda és az erdélyi délvidék román képződményei közt. 13 román falu a magyar medenczékben s 2 tót falu a szilágy-bihari határon el van szigetelve.

A szász elem ez országtáj északkeleti részét a volt beszterczei grófságban valaha egészen betöltötte. A magyar elem, mint a nyelvmedenczék fekvése mutatja, Erdély szívéből az alföldi rónáig, s a mezőségi magyar nyelvshigetek tanúsága szerint, a székelyföldre ért. Az utolsó kétszáz év rázkódtatásai megszakították ez összeköttetést: az anyaországhoz való viszony csak Erdély uniójával válhatott szorosabbá, felbonthatatlanná.

De míg ez bekövetkezett, tul a Királyhágón a fajnépességi viszonyok a románság tömeges beáramlása folytán változást szenvedtek. Az Árpád-kori román telepekhez, s azokhoz, melyek a török világban keletkeztek, s a magyar talajban csak nyelvshiget jelentőségével birtak, hétszáznál több új telep csatlakozott, s betöltötte előbb az erdélyi végeket, aztán bellebb atolva, az országrész belsejét.

Mi rámutattunk az irányra, honnan ez áramlat északkelet és észak felől jött, — követtük hullámainak útját dél és délnyugat felé. Most Erdély *délvidékéhez* fordulunk, hogy rámutathassunk arra a vonalra, mely felé a *havas-alföldi* román elem terjeszkedett hullámaival a Barcaságtól a küküllősségi g, a határhegyektől a felső Marosig.

III. A déli megyék.

Hét megyét foglalunk ebbe a csoportba, a mik a brassói havasok, a Retyezát, az aranyos- s a küküllőmelléki hegyek közt terülnek el. Térfogatuk: 4.152,021 k. hold, a lakosság 1.021,056 lélek. A helységek száma 1055, a mikben a fajnépek az utolsó számláláskor — saját összegezésünk szerint így oszlottak meg:

74 magyar helységben (269.408 k. h. területen) volt 130.820 lélek, ú. m.:

Megye területén	Helység-szám	A fajnépek lélekszáma								összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.
Brassó	10	22.556	16.289	209	9.747	3	12	7	—	771
Nagy-Küküllő	10	8.151	1.988	—	116	—	—	—	—	396
Fogaras	1	2.397	1.917	13	1.515	—	—	—	1	18
Hunyad	5	4.359	2.941	97	993	1	6	3	—	125
Alsó-Fehér	17	15.722	8.152	27	1.175	2	18	1	5	918
Kis-Küküllő	31	20.183	6.821	1	446	—	—	—	—	2.718
együtt		78.868	38.108	347	13.992	6	36	11	6	4.946

845 román helységben (3.105.809 k. h. területen) volt 692.866 lélek, ú. m.:

Brassó	3	2.885	6.866	5	2.862	1	—	2	—	420
Nagy-Küküllő	42	1.828	25.321	1	5.590	—	4	1	—	1.004
Fogaras	84	1.470	75.959	13	1.198	2	3	—	5	1.154
Szeben	63	785	83.718	52	7.495	4	—	12	18	1.453
Hunyad	427	12.808	235.545	250	7.054	46	21	12	9	3.622
Alsó-Fehér	161	14.423	141.775	33	4.104	—	4	57	1	2.863
Kis-Küküllő	65	6.380	39.275	1	2.856	—	—	56	—	1.537
együtt		40.579	608.459	355	31.159	53	35	140	33	12.053

136 német községben (776.804 k. h. területen) volt 197.370 lélek, ú. m.:

Brassó	11	675	7.951	11	15.193	1	3	6	1	301
Nagy-Küküllő	73	4.169	26.335	11	53.869	2	1	12	3	6.510
Fogaras	2	215	849	—	1.296	—	—	—	—	192
Szeben	25	3.557	15.001	56	35.002	6	14	10	—	1.555
Alsó-Fehér	3	36	1.470	—	2.260	1	—	—	—	25
Kis-Küküllő	22	1.089	3.477	—	14.971	—	—	—	—	1.234
együtt		9.741	55.083	78	122.591	10	18	28	4	9.817

¹ Összesen a hét megyében, ú. m.:

Megye területén	A helység szám	A fajnépek lélekszáma								összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.
Brassó	24	26.116	31.106	225	27.802	5	15	15	1	1.492
Nagy-Küküllő	125	14.148	53.644	12	59.575	2	5	13	3	7.910
Fogaras	87	4.082	78.725	26	4.009	2	3	—	6	1.364
Szeben	88	4.342	98.719	108	42.497	10	14	22	18	3.008
Hunyad	432	17.167	238.486	347	8.047	47	30	15	9	3.747
Alsó-Fehér	181	30.181	151.397	60	7.539	3	22	58	6	3.806
Kis-Küküllő	118	27.652	49.573	2	18.973	—	—	56	—	5.489
együtt	1055	123.688	701.650	780	167.742	69	89	179	43	26.816

Erdély délvidékén csak három községalkotó fajnép van: a magyar, német s a román. Községeiket megyénkint, s a hogy eddig tettük, térszakaszonként fogjuk összehasonlítani. Figyelni fogunk a régi statisztika följegyzéseire is; forrásunk Lenk altábornagy már idézett munkája lesz, mely az erdélyi részek közelmúltjáról a legmegbízhatóbb adatokat szolgáltatja. A szerző sok évet töltött ott a mult század első felében, adatait nagy gondnal gyűjtötte és elfogulatlan tárgyiassággal dolgozta fel.

Kezdjük a székely-föld déli részének — melyről már szoltunk — tőszomszédságában fekvő területen: Brassó megyén.

Brassó megye.

A keleti Kárpátok bástyái a székely földtől a Szörénységig az ország déli határán vonulnak el. E bérczfalak alatt fekszik a Barcaság. Délkeletről a Bodza-havas, délről a brassói-havas, nyugatról a persányi-havas veszi körül, lenn őserdőkkel fedett, fenn az év nagy részében hófedte ormokkal, melyek tetőcsúcsa a 2508 m. magas Bucsos.

Csak északnak és északkeletnek van a hegykatlan nyitva, részint Háromszék felé, honnan az Olt vize a katlanba behatol, részint Nagy-Küküllő felé, a merre egy forduló után gyorsan távozik.

A havasok s az Olt közt a termékeny barcasági hegység terül el, melyet a fogarasi havasokból érkező Barcza vize szel át, s a brassó-háromszéki határon a Tatrang vize érint, — mindketten az Oltba ömlenek.

E térszínen 24 helység épült: 10 magyar, 3 román és 11 szász képződmény. Számuk oly kevés, hogy egy pillantással áttekinthetjük valamennyit, a hogy a térszín egyes szakaszai csoportosan fekszenek.

A brassói havasok alatt (7 magyar, 1 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Hétfalusi járás.</i>						főlszáz év előtt volt
*Püskerecz	b	magyar V ^o r.	—	ág. ev. V ^o k.	e.	magyar-román
*Zaizon	a	magyar II ^o r.	—	ág. ev. II ^o k.	r. e.	magyar-román
*Tatrang	c	magyar IV ^o r.	—	ág. ev. IV ^o k.	—	magyar-román
*Hosszúfalu	cl	román V ^o m.	e.	kel. gör. IV ^o á.	r. e.	magyar-román
*Csernátfalu	b	magyar IV ^o r.	—	ág. ev. III ^o k.	g. r. e. i.	szász-román
*Türkös	c	magyar V ^o r.	—	kel. gör. V ^o a.	r. e.	magyar-román
*Bácsfalu	a	magyar V ^o r.	—	ág. ev. V ^o k.	r. e.	magyar-román
<i>Brassó-felvidéki j.</i>						
*Brassó	C	magyar III ^o r. III ^o n. e. t.	—	kel. gör. III ^o r. III ^o á. e. i. g.	—	magy.-szász-görög-rom.

Az 1023–1250 méter közt hullámozó déli határbérczen át Romániába a keskeny *tömösi* hegyszoros vezet. E kapunyílás mögött nyugatra

Brassó város tornyai emelkednek, keletre a hétfalusi csángó telepek házsora fehérlik.

E telepek nincsenek 200 évesek. A Barcaság szász fajnépe, mely II. Endre király óta kiváltságosan birta e földet adomány gyanánt, évszázadokig nem engedte meg más fajnépnek ott a megtelepedést. De a XVIII. század vége felé, mikor Erdélyben a népesség általán megfogyott, s a munkaerő hiányát a Barcaság is érezni kezdte, a brassóiak nemcsak eltűrték, hanem keresték a munkabíró telepeseket. Akkor keletkezett a hétfalu. Brassó város szintén akkor nyitotta meg kapuit mindenek befogadására. Jöttek is székelyek Háromszékből, Udvarhelyből, románok Fogarashól és Havasalföldről. A kálvinista székely telepések a Barcaságban átléptek az ágost. ev. egyházba, a szászok nemzeti egyházába. Maga Brassó város csak polgári törzslakosságában maradt németnek, — a vezető osztályok egy része s a munkásosztály nagy része már félszáz év előtt magyar volt. Lenk altábornagy Brassóban s a hét falu közül hat telepen magyar, egy telepen: Csernátfalun szász többséget talált. Az utóbbi azóta megmagyarosodott; Brassóban a nép zöme ma is magyar. Valamennyi helység nagy és népes; méretük: 1 C. (ez Brassó), 1 a. (ez Hosszúfalu), 2 c., 2 b., 2 a.

A román elem szintén terjed e határvidéken, s erősen fejlődik. A jelek arra vallanak, hogy két oldalról jött a hétfalusi telepek felé: nyugaton a tömösi szoroson át Romániából, és keleten Háromszéken át a Bodzai szorosok felől. A nyugati oldalon Bácsfalu és Türkös román kisebbsége ma V—V^o, Csernátfalué IV°, a keleti oldalon Purkerczre V^o, Tatrangra IV° román esik, csak Zajzonon állt meg az arány II°-on. E két szárny közt fekszik Hosszúfalu, mely félszáz éve magyar telep volt, ma többsége már román, s magyar minoritás V^o; magában Brassó városában több a román, mint a törzslakó szász.

E képződmények — Hosszúfalu kivételével, mely ma elszigetelt román képződmény — a magyar nyelvterülethez tartoznak, összeköttetésben a háromszéki magyarsággal, s a székely földnek a Bodza-havastól a Keresztény-havasig terjedő nyúlványát alkotják.

A barcasági hegység (1 magyar. 9 német, 1 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Brassó-felvidéki j.</i>								
*Rozsnyó	d	román	V ^o n.	e. m.	kel. gör. V ^o a	r.		szász-román
*Volkány	a	német	IV ^o r.	m.	ág. ev. IV ^o k.	r.		szász-román
*Keresztényfalva	b	német	IV ^o r.	m.	ág. ev. IV ^o k.	r. e.		szász-román
*Feketehalom	d	német	III ^o r.	e. m.	ág. ev. IV ^o k.	—		szász-román
*Vidombák	a	német	IV ^o r.	m.	ág. ev. IV ^o k.	r.		szász-román
*Barcza-Ujfalu	a	magyar	II ^o r.	—	ág. ev. II ^o k.	e.		magyar-román
*Höltövény	b	német	II ^o r.	m.	ág. ev. II ^o k.	r.		szász-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépeség
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
<i>Brassó-alvidéki j.</i>								
†Botfalva	b	német	IV ^o r.	e.	ág. ev.	IV ^o k.	r. e.	szász-román
†Szent-Péter	a	német	IV ^o r.	e.	ág. ev.	IV ^o k.	—	szász-román
†Szász-Hermány	b	német	V ^o r.	m.	ág. ev.	V ^o k.	r.	szász-román
†Prázsmár	c	német	IV ^o r.	m. e.	ág. ev.	IV ^o k.	r. e.	szász-román

Az Olt-völgy (1 magyar, 2 német, 1 román helységgel):

<i>Brassó-alvidéki j.</i>								
†Apácza	a	magyar	II ^o r.	e.	ág. ev.	II ^o k.	r. e.	szász-magy.-rom.
†Szász-Magyaros	a	német	IV ^o r.	e. m.	ág. ev.	IV ^o k.	r.	szász-román
†Veresmart	β	német	V ^o r.	m.	ág. ev.	V ^o k.	—	szász-román
†Földvár	b	román	V ^o n.	m.	kel. gör.	V ^o a.	r. e.	szász-román

A perzsányi havasban (1 magyar helységgel):

<i>Brassó-avidéki j.</i>								
†Krizba	a	magyar	IV ^o r.	n.	ág. ev.	IV ^o k.	r.	magyar-román

A brassói havastól nyugatra a perzsányi havas huzódik észak felé. Alatta terül el a Barcaság hegysíkja, melynek északkeleten az Olt vize vet határt. E területen csupa nagyközségek fekszenek: 11 német, 3 magyar s 2 román. Méreteik: 2 d., 1 c., 5 b., 7 a., 1 β. A 11 szász helység lánczolatosan összefügg, s a *barcasági szász medenczét* alkotja, mely valaha szélesebb volt s Nagy-Küküllő felé a királyföldi szász telepekkel állt kapcsolatban. Félszáz év előtt Apácza, Földvár, Rozsnyó szász községek voltak: azóta Apácza (Háromszék átellenében) megmagyarosodott, Rozsnyó és Földvár pedig eloláhosodott.

A három magyar helység közül, a mik e vidéken fekszenek, Apácza a székely nyelvterülettel függ össze, — Krizba a perzsányi-havas alatt, Barcaufalu a Barca folyó mellett el van szigetelve. A két román helység egyike: Rozsnyó a fogarasi határszélen s a román nyelvterület délkeleti határvonalában fekszik, — másika: Földvár az Olt partján izolált képződmény. Mindkettőben ma is V^o a szász kisebbség.

Úgy a szász, mint a magyar képződmények mindegyikére erős román minoritás jut, melynek ereje a magyar Krizbán IV°, Barca-Ujfalun és Apácán II—II°, a szász Veresmarton és Szász-Hermányon V—V^o, Szász-Magyaroson, Prázsmáron, Szent-Péteren, Botfalun, Vidombákon, Keresztényfalván és Volkányon IV—IV°, Feketehalmon III°, s Hóltővényen II°. Ez arányokkal egyeznek a felekezeti arányok is: a szászok és magyarok ág. ev. vallásúak, a románság kel. gör.

A Barcaság etnikai képe az utolsó 100 év alatt változott el így; e képről látható, milyen volt az átalakulás Erdélyszerte a románok tömeges beszivárgása alatt. Előbb erős fajkisebbség fejlődött mindenütt, azokból egyes nyelvszigetek alakultak ki, a mik részekre szedték a régi

egységes nyelvterületet. A Barcaságban is ilyen a helyzet, — s ha így tart, a szász medencze előbb-utóbb szét fog hullani, hogy lassankint eltűnjön a román tömegben. A magyar hétfalut ez a sors szintén kerülni már.

Az előadottakat sietünk összegezni.

Brassó megyében van 1 város (Brassó) magyar fajtöbbséggel, és 23 nagyközség, melyek közül 9 magyar, 3 román és 11 szász képződmény.

A helységek mérete ilyen:

Fajttöbbségre	Méretre							Együtt
	c.	cl.	d.	c.	b.	a.	β.	
magyar	1	—	—	2	2	5	—	10
román	—	1	1	—	1	—	—	3
német	—	—	1	1	4	4	1	11

} helység.

A sok népes hely s a kisközségek teljes hiánya arra vall, hogy a megye vagyonos, s megbirja az önálló községi szervezetek minden terhét. Fajnépességre az egész Brassó-vidék poliglott.

Egyajkú helység megieszerte *egy sincs*, s a másajkú kisebbség sehol sem súlytalan (1°).

A jelentékeny minoritások így oszlanak meg:

A fajttöbbség	IV—V ^o			II—III ^o			
	magyar	román	német	magyar	román	német	
magyar	*	6	—	*	4	—	} helységben.
román	1	*	2	—	*	—	
német	—	9	*	—	2	*	

Csupa súlyos (IV—V^o) kisebbséget találunk a megye legtöbb községében, csak a negyedrészükre jut kisebb súlyú (II—III°); ott 15, itt 6 esetben román a minoritás.

A felekezeti viszonyok ilyenek: 11 német és 8 magyar helység ág. ev., — 2 magyar és 3 román helység kel. gör. vallású. Amazok egyike Brassó város, melynek a *magyarság ó-hitű része* s a román elem kel. gör. felekezeti többséget ad. Látszik a romanizmus térfoglalása itt is a templom küszöbén át. A felekezeti kisebbség 1 kel. gör. magyar faluban r. kath., — itt a fajnép Kézdi vidékéről való lehet; — 1 magyar és 2 kel. gör. román faluban ág. ev., — végre 8 magyar és 11 német ág. ev. községben kel. gör.

A nyelvterületi viszonyok képe ez: 11 német község a *barcasági szász* medenczét alkotja, melyet kelet és délkelet felől a magyar, nyugat felől a román nyelvhatár vesz körül. Amaz a megyében 8 magyar, emez 1 román helységet érint. A tömösi szoros pítvarában 1 román falu úgy fekszik az országos határon, mint a romániai nyelvterületnek a Barcaság felé hajló nyulványa. Két magyar s 1 román helység el van szigetelve.

Forduljunk Erdély legnagyobb szász medenczéje, a volt királyföldi telepek felé, Nagy-Küküllő megye területén.

Nagy-Küküllő megye.

Két folyam mossa északi s déli határát: a Nagy-Küküllő vize s az Olt. Keleten a székely földtől a Homoród-völgy, nyugaton Alsó-Fehértől a Viza-völgy választja el. Túl az Olton a fogarasi havasok hegyóriásai láthatók, — túl a Nagy-Küküllőn a térszin a mezősegi topografia alakját veszi fel. Ez ellentétek közt hullámszának a *volt Királyföld* hegy- és völgyrajzának vonalai.

Két hegysor emelkedik ki közülük: délkeletre a Hortobágy, dél-nyugatra az oltmelléki hegyek láncolatja. E két magaslatot a Hortobágy-patak választja el, mely Szeben megyébe tart, hol előbb a Czibin-patakkal, aztán az Olttal egyesül. A két hegység vízválasztó az Olt s a Nagy-Küküllő rendszeréhez tartozó folyók számára. A Hortobágytól keletre Udvarhely megye patakjai: a Barót, Korond, Vargyas s a Homoród ereszkednek az Olt felé; — az olt-melléki hegyektől északra a Nagy-Küküllő vize nyugatnak foly, s határvíz jellegével bir Nagy- és Kis-Küküllő megyék közt. Ebbe ömlik: keleten a Kézdi-patak, nyugaton a Hideg-patakkal egyesülő Viza folyó.

125 helység fekszik e térszinen: a fajtöbbség 10 helységben magyar, 73-ban német és 42-ben román. Fekvésük, s a fajnépességi viszonyok megállapítása céljából térszakaszonként fogjuk mindannyit megtekinteni. Előbb végig megyünk az Olt-vonalon, egy pillantást vetve az oldal-völgyek legnépesebbike: a Homoród-völgy felé. Aztán bejárjuk a Hortobágy-hegységet a Hortobágy-völgygyel s mellékével, — átmegyünk az olt-melléki hegyek közt s végül a Nagy-Küküllő-völgyben állapodunk meg.

A Homoród-völgy (3 német, 1 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépesség
			legsű- lyosb		egyéb szórványos	
Kőhalmi járás.						
*Mirkvásár	a	német	IV ^o r. II ^o e. —	ág. ev. V ^o k. —		szász-román
*Kacza	a	német	V ^o r. m.	ág. ev. V ^o k. r. e. u.		szász-román
*Pálos	β	román	I ^o m. —	kel. gör. I ^o r. u.		magyar-román
*Homoród	a	német	III ^o r. II ^o e. m.	ág. ev. V ^o g. e. r. u.		szász-román

A Olt-völgy és környéke (5 magyar, 2 német, 7 román helységgel):

<i>Kőhalmi járás.</i>						
*Ürmös	a	magyar	II ^o e. r.	unit.	IV ^o k. r. e.	magyar-román
Ágostonfalva	β	román	II ^o m. —	kel. gör.	I ^o r. e. u.	román
*Alsó-Rákos	a	magyar	II ^o r. —	ev. ref.	II ^o k. u. r. i.	magyar-román
Mátéfalva	β	román	I ^o m. —	kel. gör.	I ^o i. —	román
*Datk	β	magyar	II ^o r. —	unit.	II ^o k. e.	magyar-román
Olt-Bogát	α	román	I ^o m. —	kel. gör.	I ^o e. r. u.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépeség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
{ Hidegkút	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{*Hévíz	a	magyar	I ^o r.	n.	unit.	IV ^o e. k. r. i.	—	magyar-román
*Ugra	a	német	III ^o r	e.	kel. gör.	V ^o a. e. u. r.	—	szász-román
{*Halmágy	a	magyar	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	e.	magyar-román
{ Sona	β	román	—	—	g. kath.	V ^o k.	—	román
Nagy-sinki járás.								
{*Kálbor	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
{ Boholcz	β	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
*Kis-Sink	β	német	IV ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o k.	—	szász-román

Az Olt vonalon s a két Homoród torkolata körül 18 helység épült: 5 magyar, 5 szász és 8 román. A magyar helységek közül 4 keskeny félsziget gyanánt ékelődik Udvarhely, Háromszék és Brassó megyék közé, lánczolatossá összefüggésben a magyar nyelvterület székelőföldi határközségeivel. A 4 képződmény: Ürmös, Alsó-Rákos, Hévíz és Datk. Hévíz legmélyebben nyomul a másajkú fajnépek: egyfelől a szászság, másfelől a románság nyelvhatára közé. Az ötödik magyar helység: Halmágy az Olt partján már el van szigetelve. — Az öt szász község: ú. m. Mirkvásár, Kacza, Homoród, Ugra és Kis-Sink a szász medencze keleti és déli szegélyén fekszenek. — A 8 román helység ketteje: ú. m. Ágostonfalva és Mátéfalva a magyar nyelvhatár mögött fekvő sziget-képződmény, — a harmadik: Pálos a Homoród-völgyben a székely és szász nyelvhatárok közé esik. A többi öt az Olt mentén a fogarasi románság tömegével van kapcsolatban. Félszáz év előtt Pálos magyar helység volt, — azóta eloláhosodott; a magyar elemből ott ma csak súlytalan (I^o) maradványt találunk, melylyel arányt tart a felekezeti kisebbség (I^o r. kath.). A magyarok innen elköltözhetek, nyilván kivándoroltak, s helyüket a beszivárgó román elem ép úgy elfoglalta, a hogy megtelepült a környék német községeiben is. Ezek közül ma Kaczán V^o, Mirk-Vásáron és Kis-Sinken IV—IV°, Homoródon és Ugrán III—III° a románság számereje. Míg a román falukban német kisebbséget éppen nem, magyart csak Ágostonfalván találunk II° erejűt. A tiszta román községek száma az Olt-vonalon 4.

A szász és magyar helységek a románoknál népesebbek, — méretük: 4—4 a. és 1—1 β.; a 8 román helységé: 6 β., 2 α. S ime az erősebb, régebbi fajnépek e vonalon tért veszítenek; a román elem pedig terjeszkedik köztük, a hogy alig kétszáz év alatt elterjedt egész Brassó megyében. A barcasági és a kükküllővidéki szász medenczét, a mik egykor összefüggtek, annak a román áramlatnak hullámai különítették el, mely déli irányból érkezett.

A felekezeti többség ma a szász községek közül 4-ben ág. ev. 1-ben kel. gör., — a magyar helységek közül 1-ben ev. ref., 1-ben ág. ev., 3-ban unitárius, — a román helységek egyike g. kath. a többi 7 kel. gör. Tekintsünk szét a Hortobágy vidékén.

A Hortobágy-hegység (2 magyar, 18 német, 7 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		félszáz év előtt volt	
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Nagy-sinkí járás.									
*Mátonhegy	a	német	III ^o r.	e.	ág. ev.	III ^o k.	g.	szász-román	
*Brulya	β	német	IV ^o r.	e.	ág. ev.	V ^o k.	—	szász-román	
*Morgonda	a	német	III ^o r. II ^o e.	—	ág. ev.	IV ^o k.	—	szász-román	
*Prázsmár	β	román	V ^o n.	—	ág. ev.	V ^o g. II ^o k.	—	szász-román	
*Gerdály	α	német	III ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o k.	—	szász-román	
*Nagy-Sink	b	német	IV ^o r. II ^o e. m.		ág. ev.	IV ^o k.	g. r.	szász-magy.-rom.	
*Nádpatak	β	német	IV ^o r.	e. m.	ág. ev.	V ^o k.	r.	szász-román	
*Felmér	a	román	V ^o n.	e.	kel. gör.	V ^o á.	—	szász-román	
*Voldorf	β	román	IV m.	—	kel. gör.	III ^o e.	g.	magyar-román	
*Nagy-Sáros	a	német	III ^o r. II ^o e.	—	ág. ev.	IV ^o k.	e.	szász-román	
*Boldogváros	β	német	IV ^o r.	—	ág. ev.	V ^o k.	i.	szász-román	
*Szászhalom	β	német	V ^o r.	—	ág. ev.	V ^o k.	—	szász-román	
*Báránkyút	a	német	V ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o g.	e.	(nincs adat)	
*Moha	a	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref.	III ^o k.	g.	magyar-román	
Kőhalmi járás.									
*Zsiberek	a	német	V ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o k.	g.	szász-román	
*Lemnek	β	német	IV ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o k.	e.	szász-román	
*Kóbor	β	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref.	I ^o k.	á.	magyar-román	
*Szász-Tyukos	a	német	II ^o e.	r.	ág. ev.	IV ^o g.	—	szász-román	
*Oláh-Tyukos	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román	
*Királyhalma	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	—	román	
*Longodár	β	román	II ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román	
*Garat	a	román	V ^o n.	—	kel. gör.	V ^o á.	—	szász-román	
*Kőhalom	b	német	IV ^o r. II ^o m. e.		ág. ev.	III ^o g. k. r. e. n.		szász-román	
*Sövényesség	β	német	II ^o e.	r.	ág. ev.	III ^o k.	—	szász-román	
*Rados	β	német	III ^o r. II ^o e.	—	ág. ev.	III ^o k.	r.	szász-román	
*Szász-Buda	β	német	IV ^o r. III ^o e.	—	kel. gör.	V ^o á.	—	szász-román	
*Szász-Fejéregyháza	β	német	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	—	szász-román	

A Hortobágy-völgy (8 német, 6 román helységgel):

<i>N.-sinkí járás.</i>										
†P. Czelina	β	román	II ^o m.	—		kel. gör.	II ^o e.	r. i.		román
†Réten	a	román	III ^o n.	—		kel. gör.	III ^o á.	i. u.		szász-román
<i>Szent-ágotai j.</i>										
†Hégen	β	német	III ^o r. II ^o e.	—		ág. ev.	V ^o k.	i. e.		szász-román
†Nethus	β	német	II ^o r. II ^o e.	—		ág. ev.	III ^o k.	—		szász-román
†Ujváros	β	német	III ^o r.	—		ág. ev.	III ^o k.	—		szász-román
†Jakabfalva	a	német	III ^o e.	r.		ág. ev.	IV ^o k.	—		szász-román
†Prépostfalva	β	román	V ^o n.	—		kel. gör.	V ^o á.	e.		szász-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépeség
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
*Rozsonda	2	német	V ^o r.	—	ág. ev. V ^o k.	—	—	szász-román
*Lesses	a	német	IV r. II ^o e.	—	kel. gör. V ^o á.	—	—	szász-román
*Szent-Ágota	c	német	II ^o r.	e. m.	ág. ev. III ^o k.	r.	—	szász-román
{*Szász-Veszsződ	β	német	V ^o r:	—	ág. ev. V ^o k.	—	—	szász-román
{Vérd	β	román	IV ^o n.	—	kel. gör. IV ^o á.	—	—	szász-román
{Kövesd	2	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	i.	—	magyar-román
{*Bürcös	a	román	III ^o m.	n.	kel. gör. III ^o g.	e. á. r. i.	—	magyar-román

A Hortobágytság vidéke — hegyek és völgy — az Olt vize és az olt-melléki hegység között terül el, térszínét 41 helység népesíti be: 2 magyar, 26 német és 13 román.

A magyar helységek mindketteje nagyközség, de méretük csekély (1 a., 1 β.), s el vannak szigetelve: Moha szász, Kóbor román és szász képződmények között. Feltűnő, hogy szász kisebbség egyikben sincs, — Mohán III° román minoritás fejlődött, Kóboron pedig (nomen est omen) II° cigányság.

A német községek elég szorosan kapcsolódnak egymáshoz, s összefüggésükben Erdély legnagyobb szász medencéjéhez tartoznak, mely az Oltmelléktől a Kis-Küküllőig terjed. E képződmények nagyobb fele (19) nagyközség: a kisebb faluk is átlag mind népesek; méretük: 1 c., 2 b., 8 a., 14 β., 1 α. De nincs köztük egy tiszta német, sem oly falu, hol a másajkú kisebbség súlytalan (I^o) volna. A legtöbbször erős román kisebbség esik, melynek ereje: Báránkyúton, Szászhalmon, Zsiberken, Szász-Veszsződön és Rozsondán V—V^o, Brulya, Nagy-Sink, Nádpatak, Boldogváros, Lemnek, Kóhalom, Szász-Buda és Lesses községekben IV—IV°, Mártonhegy, Morgonda, Gerdály, Nagy-Sáros, Rados, Szász-Fejéregyháza, Hégen, Ujváros és Bürcös falukban III—III°; alig marad német képződmény II° erejű fajkisebbségre: ilyen Szent-Ágota és Nethus, hol a minoritás román, — ilyen Sövényesség, Longodár, és Szász-Tyukos, hol a kisebbség cigány. Látszik, mennyire betölti a medence e részét a beszívárgott román elem, — már-már szétesik a súlya alatt.

Hogy beszívárgással áll a szász elem itt is szemközt, mint beszterczanaszói rokonsága északon, és Szilágytól Torda-Aranyosig az erdélyi magyarság, — azt az elvesztett pozíciók eléggé bizonyítják. Félszáz év előtt — Lenk altábornagy szerint — Prázsmár, Felmér, Garat, Réten, Prépostfalva és Vérd falukban a fajtöbbség szász volt, s ma román; a szászokból IV—V^o kisebbség maradt mindenütt, — kivéve Réten, hol ennél is kevesebb.

Ugyanitt a magyar fajnak is voltak térvesztései: eltűnt 3 magyar nyelvziget, — ú. m. Voldorf (Kóbor mellett) a Hortobágy hegységben, és Bürcös Kövesddel a Hortobágy-völgyben (közel a szebeni megye-határhoz). Az egykori magyar többség Voldorfon IV°, Bürcösön III°,

Kövesden I^o kisebbségre apadt. De e pontokat nem a szász elem foglalta el, hanem a román, melynek félszáz éve a Hortobágy-ságban csak 5 telepe volt, — ma van 14. Ezek közül öt szigetképződmény: úgymint Prázsmár, Prépostfalva, P.-Czelina, Réten és Zoltán.

Vallásra a 2 magyar sziget ev. ref.; a szász helységek ág. ev.; a román helységek kel. gör. hitűek, — csak az eloláhosodott Prázsmár maradt — szász eredetéhez hiven — ág. ev.

Lépünk át a megye északnyugati oldalára, az olt-melléki hegyek közé.

A Hideg-patak-völgy (3 német, 8 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépeség félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Szt.-Ágotai járás.									
*Mártonfalva	β	német	II ^o r.	—	ág. ev.	II ^o g.	e.	szász-román	
Rovás	ρ	román	IV ^o n.	—	g. kath.	IV ^o a.	e. k. i.	szász-román	
*Mardos	β	német	IV ^o r.	c.	ág. ev.	V ^o g.	k. r. i.	szász-román	
Sáldorf	β	román	—	—	g. kath.	I ^o k.	—	román	
Salkó	α	román	II ^o c.	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	e.	román
B.-berethalmi j.									
Péterfalva	α	német	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o g.	—	szász-román	
Ingodály	α	román	III ^o n.	III ^o c.	—	g. kath.	III ^o a.	e.	szász-román
*Bolya	a	román	III ^o m.	II ^o n.	—	g. kath.	II ^o a.	k. e.	magy.-szász-rom.
Isztina	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	IV ^o k.	i.	román	
Szász-Vessződ	β	román	II ^o n.	m.	—	kel. gör.	II ^o a.	e. g. i. r.	magy.-szász-rom.
*Mihályfalva	β	román	II ^o n.	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o a.	e. i. r.	magy.-szász-rom.

Az Olt-melléki hegyek közt (1 magyar, 23 német, 6 román helységgel):

<i>B.-berethalmi j.</i>								
*Baromlaka	a	német	V ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o k.	g. r.	szász-román
Mártontelke	β	német	II ^o r.	—	ág. ev.	II ^o k.	—	szász-román
*Szász-Ivánfalva	a	német	V ^o r.	II ^o c.	ág. ev.	V ^o g.	—	szász-román
*Muzsna	a	német	III ^o r.	II ^o c.	ág. ev.	III ^o k.	g.	szász-román
*Nemes	β	német	II ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	—	szász-román
Szász-Almás	β	német	IV ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o g.	—	szász-román
*Étzel	a	német	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	g.	szász-román
Táblás	α	német	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o g.	—	szász-román
*Berethalom	b	német	IV ^o r.	e.	ág. ev.	III ^o k.	g. r.	szász-román
*Riomfalva	a	német	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	—	szász-román
<i>Szt.-Ágotai járás.</i>								
Alsó-Gezés	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o g.	i.	román
*Felső-Gezés	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	román
Vecsérd	β	román	—	—	kel. gör.	IV ^o g.	—	román
Oláh-Ivánfalva	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	e.	magyar-román
*Szász-Zalakna	β	román	V ^o n.	—	kel. gör.	V ^o á.	—	szász-román
*Magaré	β	román	IV ^o n.	II ^o e.	kel. gör.	IV ^o á.	g.	szász-román
Apátfalva	β	német	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	g.	szász-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Keresdi járás.								
*Almakerék	a	német	IV ^o r.	m.	ág. ev.	IV ^o k.	r. e.	szász-román
*Nagy-Kapus	a	német	IV ^o r. II ^e .	—	ág. ev.	V ^o g.	—	szász-román
*Waldhid	β	német	III ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o g.	r.	szász-román
*Szász-Ujfalu	β	német	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	g.	szász-román
{ Rudály	α	német	III ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	r.	szász-román
{ Földszin	α	német	IV ^o r.	—	ág. ev.	V ^o k.	r.	szász-román
*Keresd	a	német	IV ^o r. II ^o m.	II ^e e. —	kel. gör.	III ^o e.	a. r. i.	szász-román
{ Bese	β	német	III ^o r.	m.	ág. ev.	III ^o k.	e.	szász-román
*Segesd	a	német	V ^o r.	—	ág. ev.	V ^o k.	—	szász-román
*Ápold	a	német	III ^o r. II ^e .	—	ág. ev.	V ^o k.	—	szász-román
*Volkány	α	német	II ^o r.	—	ág. ev.	II ^o k.	—	szász-román
{ Sárpaták	α	magyar	V ^o r.	—	kel. gör.	II ^o e.	r. á. u. i.	magyar-román
*Szász-Dálya	a	német	III ^o r. II ^o e.	—	ág. ev.	V ^o k.	—	szász-román

A Kézdi-völgy (4 német, 1 román helységgel):

<i>Keresdi járás.</i>								
*Mese	β	német	III ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o k.	—	szász-román
*Szász-Keresztur	β	német	II ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	e. r.	szász-román
{ Miklóstelke	α	német	III ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o k.	—	szász-román
{*Zoltán	β	román	II ^o m.	—	kel. gör.	II ^o e.	r. u.	román
*Szász-Kézd	b	német	IV ^o r.	e.	ág. ev.	IV ^o k.	e.	szász-román

Az Olt-mellék dombhullámai közt, s abban a két kisebb völgy-nyílásban, melyek egyike délnyugaton a Czibin-patak felé ereszkedik: a Hidegpatak-völgyben, s másika északkeleten a Nagy-Küküllő medrét keresi: a Kézdi-völgyben, — 48 helység fekszik, ú. m. 1 magyar, 30 német s 15 román.

E térszakasz egyetlen *magyar* szigetje: a kis Sárpaták falu (α) csupa szász községek közt fekszik; de a másajkú fajkisebbség benne nem szász hanem román (V^o). Maguk a *szász* községek is *tele vannak román minoritással*, melyek számereje Szász-Ivánfalván, Baromlakán és Segesden V—V^o, Szász-Kézd, Keresd, Földszin, Mardos, Szász-Almás, Berethalom, Almakerék és Nagy-Kapus falukban IV—IV°, Péterfalván, Muzsnán, Etzelen, Tábláson, — továbbá Riomfalva, Apátfalva, Waldhid, Szász-Ujfalu, Rudály, Bese, Szász-Dálya, Mese, Ápold és Miklóstelke községekben III—III°, végre Mártonfalván, Mártontelkén, Nemesen, Szász-Kereszturon és Volkányon II—II°. Elszámoltuk mind a 30-at, s megállapíthatjuk, hogy gyenge kisebbség e poliglott képződmények egyikében sincs. A román elem keresztül szigárgott az egész szász medenczén, nincs pont, a hova el nem jutott volna jelentékeny arányban. Így történhetett, hogy az utolsó félszáz évben belül Rovás, Szász-Zalakna, és Magaré faluk, melyeknek szász többségét a Lenk statisztikája állapította meg, továbbá

Bolya, Mihályfalva, Szász-Veszsződ és Oláh-Ivánfalva, melyek fajtöbbsége akkor *magyar* volt (az akkori magyar Ivánfalva a ma is létező 2 magyar sziget: Kövesd és Bürkös mellett fekszik), ma román falvak, melyekben az egykori fajtöbbségre csak erős kisebbség emlékeztet. A szász minoritás Szász-Zalánán V^o, Magarén és Rováson IV—IV°, a magyar kisebbség Bolyán III°, Mihályfalván II°, — Szász-Veszszödről és Oláh-Ivánfalváról csaknem egészen eltűnt.

A szász képződmények átlag elég népesek és módosak; méretük: 2 b., 11 a., 11 β. és 6 α.; míg a román képződményeké csak: 1 a., 11 β., 3 α.; mégsem tudták amazok a román elem lassu terjeszkedését megállítani. Tiszta szász község a medenczében egy sincs, — ellenben tiszta román képződmények ma: az éppen nem román nevű Sárdorf és Vecsérd

Lássuk a megye északi és nyugati szegélyét, a Küküllő vonalon.

A Nagy-Küküllő-völgy (2 magyar, 10 német, 2 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépséggel félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
							legsúlyosb
<i>Keresdi járás.</i>							
{ Héjasfalva	a	magyar	V ^o r.	—	ev. ref. V ^o k.	u. r. i.	magyar-román
{ Magyar-Fejéregyháza	a	román	II ^o c. II ^o m.	—	kel. gör. II ^o c.	r. u.	magyar-román
* Segesvár	c	német	III ^o r. II ^o m.	c.	ág. ev. III ^o k.	r. e. u. i.	szász-román
† Dános	a	román	II ^o n.	—	kel. gör. II ^o á.	c.	szász-román
† Nagy-Szőllős	a	német	II ^o r. II ^o c.	—	ág. ev. II ^o k.	g.	szász-román
{ Prod	β	német	II ^o c.	—	ág. ev. II ^o g.	k.	szász-román
{ * Holdvilág	β	német	II ^o r.	—	ág. ev. II ^o k.	r. e.	szász-román
† Szász-Szt-László	a	német	II ^o r.	c.	ág. ev. III ^o k.	r. c.	szász-román
<i>B.-berethalmi j.</i>							
† Szász-Sáros	a	német	III ^o r.	—	ág. ev. III ^o k.	g.	szász-román
{ Baráthely	a	német	IV ^o r.	c.	ág. ev. IV ^o k.	g.	(nincs adat)
{ Buza	β	német	IV ^o r. II ^o c.	—	ág. ev. V ^o k.	g.	szász-román
* Medgyes	c	német	IV ^o r. II ^o m.	c.	ág. ev. III ^o g.	k. r. i. e.	szász-román
{ Sály	β	német	V ^o r.	—	ág. ev. IV ^o g.	k.	szász-román
{ * Kis-Kapus	β	magyar	II ^o r.	—	ág. ev. IV ^o r.	k. g. e.	magyar-román

A Viza-völgy (2 német, 4 román helységgel):

<i>B.-berethalmi j.</i>								
*Hásság	a	román	V ^o n.	—	ág. ev.	IV ^o g.	k.	szász-román
{Nagy-Selyk	a	román	IV ^o n.	m.	g. kath.	V ^o a.	k. c. r.	szász-román
{ Hidegvíz	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	e.	magyar-román
*Kis-Selyk	a	német	IV ^o r.	—	ág. ev.	IV ^o g.	—	szász-román
*Egerhegy	a	román	V ^o n.	—	ág. ev.	IV ^o k.	g.	szász-román
*Asszonyfalva	a	német	V ^o r.	—	ág. ev.	III ^o k.	g.	szász-román

A Nagy-Küküllő-völgyben, s a Szeben megyéből ide hajló Viza-völgy lejtőjén van a megye legtöbb nagy és népes községe. Méretük: 1 c., 1 a., 12 a., 6 β. A fajtöbbség kettejükben magyar, 12-ben német, 6-ban román. Van köztük 2 német város: Segesvár és Medgyes, 7 német s 3

román nagyközség. Ez utóbbiak közül Hásság félszáz éve szász helység volt, azóta oláhosodott el.

A két *magyar* falu egyike: Héjjasfalva, a megye keleti határán, Udvarhely szélén fekszik s a székely határközségekhez sorakozik, — másika: Kis-Kapus, az államvasutak egyik telepe, a szász és román nyelvhatár közt el van szigetelve. Amott a román kisebbség V^o, emitt II°. Félszáz év előtt a fajtöbbség Magyar-Fejéregyházán és Hidegvizen szintén magyar volt, de ezek eloláhosodtak: amott a magyar kisebbség II°, emitt csak I^o.

A szász községek száma nemrég 14 volt: Hásságon kívül Dános nagyközség is romanizálódott, — az utóbbi ma nyelvsziget a szász medenczében. A német fajkisebbség Dánoson II°, Hásságon V^o. Régebben ép így oláhosodott el Egerbegy és Nagy-Selyk, egyikben a szász minortás V^o, másikban IV°. Viszont nincs szász helység, hol jelentékeny román elem ne volna. Elég utalnunk Sályá és Asszonyfalva példájára, hol a románság V—V^o-nyi, Medgyesre, Buzdra, Nagy- és Kis-Selykre, hol IV—IV°, és Segesvárra, hol III°.

Hitélete a szász helységeknek ág. ev., a román helységek ketteje g. kath., más ketteje kel. gör., az eloláhosodott Hásság megmaradt többségében ág. ev. vallásúnak. A két magyar telep egyike szintén ág. ev., másika — a székely határon — ev. ref.

A megyéről előadottak foglalatát itt adjuk.

A megyének van 2 *városa* (Segesvár és Medgyes), mindkettő német, — 56 *nagyközsége*, melyek közül 46 német, 3 magyar és 7 román. A kisközségek 28 *körbe* kapcsolvák, melyek 2—3 faluból állanak. A fajtöbbség 6-ban magyar, 10-ben német, 12-ben román.

A *helységméretek* ilyenek:

	Méretre							
A fajtöbbség	C.	B.	c.	b.	a.	β.	α.	Összesen
magyar	—	—	—	—	6	3	1	10
román	—	—	—	—	10	27	5	42
német	1	1	1	4	29	30	7	73
								} helység.

Tiszta német és tiszta magyar helység a megyében *nincs*. A *tiszta román* helységek száma 6. *Súlytalan* (I^o) másajkú kisebbség *német* helységekben *nincs*; de van 11 román és 2 magyar helységben. A kisebbség ott 8 esetben magyar, 2-ben német, 1-ben cigány, itt egy-egy esetben román és cigány.

A jelentékeny *kisebbségek* így oszlanak meg:

A fajtöbbség	A fajkisebbség				A fajkisebbség			
		IV—V ^o				II—III ^o		
	magyar	német	román	egyéb ny.	magyar	német	román	egyéb ny.
magyar	★	—	2	—	★	—	5	1
német	—	★	33	—	—	★	36	4
román	1	11	★	—	5	5	★	3

Román kisebbség jelentékeny súlylyal 76 másajkú helységben fordul elő, vagyis a megye kétharmadában, — míg német kisebbség csak 16 másajkú (román) helységben fordul elő. Feltűnő, s ennek jele már Erdély többi megyéiben is mutatkozott, hogy német helységben magyar elemet és magyar helységben németet *alig-alig találhatunk*. Rámutattunk már erre a dolgozat bevezető fejezeteiben, s a fajaverzió sajátlatos jelenségét láttuk benne. Ezt a részleteknél újra látjuk. Két történeti fajnál, a miket 800 éves mult kapcsol össze, egyéb indító okot nem tudunk rá, mint az egymás iránt való kölcsönös *elfogultságot*, a mibe az utolsó nemzedékeket sok szomorú esemény s még több félreértés mindkét részről bele nevelte.

A megye *felekezeti viszonyai* ilyenek:

A hitélet 74 helységben *ág. ev.*, ezek közül 69 német, 2 magyar, 3 román; 11 román helységben *g. kath.*; 33 helységben *kel. gör.*, melyek közül 28 román, 4 német s 1 magyar, — 2 magyar helységben *ev. ref.*, végre 3 magyar helységben unitárius.

Az *ág. ev.* többségű 3 román falu: Hásság, Prázsmár és Egerbegy fajnépe — mint halljuk — eredetileg *bolgár* fajta volt, s a szászok hit-sorsosává lett; de mióta a román beszivárgás nagy mérveket öltött, ez a fajnép is eloláhosodott. Erdély területén 10 bolgár telep ment át hasonló atalakuláson. A magukban álló egyes példákra eddig nem volt szükséges rámutatnunk.

Erős felekezeti *kisebbség* a megye csaknem valamennyi helységében van: *g. katolikusok* 16 német és 6 román, — *kel. gör.* vallásúak 5 magyar, 53 német és 4 román helységben, — *ev. ref.* hívek 4 román s 2 magyar, *ág. ev.* 13 román és 3 német helységben fordulnak elő.

A *nyelvtérületi viszonyok* meggyeszerre ilyenek: A *szász* helységek tömege (73) osztatlanul egy tagban fekszik. Ezek magukhoz kapcsolnak Udvarhely megye határáról 3, Szeben megye határszéléről más 3, Kis-Küküllő területéről 19 szász képződményt, s együtt alkotják 98 helységgel az *olt-küküllő-vidéki nagy szász medenczét*. — A *román* helységek közül 8 e medenczében, 2 a magyar nyelvhatár mögött szigeteket alkot; 21 román falu a szász medencze nyugati, 11 a déli határán elzárja azt egyfelől a *szeben-vidéki*, más felől a *barczasági szászoktól*. — A 10 magyar helység közül 5 a megye keleti határán a székelyföld magyar nyelvterületéhez zárkózik, — 1 a román nyelvhatár mögött, 4 a szász medenczében el van szigetelve.

Látszik, hogy a szász föld felé a románság tömege délről és nyugatról jött, — ott érte a szász népet a legtöbb térveszteség, s onnan szivárogtott a román elem a szász medencze belsejébe, átjárva annak minden szögletét.

Most megtekintjük azokat a megyéket, melyeken át ez a románság száz éveken át Havasalföld felől beáramlott.

Fogaras megye.

Északi határán az Olt vize halad el kelet-délnyugati irányban. E folyam partvidéke tágas hegysík, melynek háttérében a fogarasi havasok óriási láncolata köti össze a székelyföldi és brassói havasokat a szebeniekkel és hunyadiakkal. A keleti kárpátok hegyvilága itt bontakozik ki teljes pompájában. A kristályos pala és gránitkő építményt 2000—2536 m. kúpjain örök hó, lejtőit örökzöld fenyvesek rengetegje borítja. A főorom a Negoj, mely Erdély legmagasabb csúcsa.

E hegybástyázat az ország határfala Románia felé. Csak a törzsvári szoros kettős nyílásán lehet rajta átjutni. Annak pitvara alatt siet el a Barcza-patak keletre, a róla nevezett barczasági hegysíkra. Túl a Barcza-völgyön a Persányi-havas 1001 m.-ig emelkedő hullámai válaszlják el Fogarast Brassó megyétől.

A bércsvilág nagyrészt lakhatatlan. A hegyi-faluk egy kisebb csoportja a törzsvári-szoros körül épült. A legtöbb község a havasok tövében elterülő hegysíkon vagy lenn az Olt-völgyben fekszik. Számuk 87. Fajtöbbsége 1 helységnek magyar, 2-é szász, — a többi román falu.

A térszin könnyen belátható tagozata megkönnyíti az áttekintést e képződmények fölött is. Két csoportba osztjuk a térszakaszokat. Előbb a hegyi falvakról szólunk, a mik betöltik a törzsvári-szoros környékét a Barcza-völgy felső nyílását, a Persányi-havas lejtőit s a fogarasi havasok alját. Aztán végig megyünk az Olt vonalon a nagy-küküllőmegyei Hidegkúttól a szebenmegyei Szakadátig.

A Törzsvári szoros és környéke (10 román helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépesség	
						legsúlyosb	egyéb szórványos
Törzsvári járás.							
Fundata	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	román (egy községet alkottak)
Felső-Moees	β	román	—	—	kel. gör.	—	
*Simon	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	
Alsó-Moees	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	
Sirnia	β	román	—	—	kel. gör.	—	
Pestera	β	román	—	—	kel. gör.	—	
Magura	α	román	—	—	kel. gör.	—	
Predeal	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	
*Törzsvár	β	román	I ^o m.	n	kel. gör.	I. r.	
Szohodol	a	román	—	—	kel. gör.	—	

A Barcza-völgy (3 román helységgel) :

<i>Törzsvári járás.</i>							
*Zernest	c	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör.	I ^o a. r. g. e.	román
Uj-Tohán	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	román
*Ó-Tohán	a	román	I ^o n.	e. m.	g. kath.	I ^o r. k. a.	román

A persányi havas alatt (12 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felkezeketi népeinek		A fajnépeiség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbsége	
Töröcsvári járás.						
{ *Almásmező	b	román	—	—	kel. gör. —	román
	a	román	I ^o n.	—	kel. gör. —	román
Sárkányi járás.						
{ *Szunyogszék	b	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	román
{ *Vledény	a	román	I ^o n.	—	kel. gör. —	román
{ Uj-Sinka	a	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	román
{ *Ó-Sinka	a	román	—	—	g. kath. I ^o k.	román
{ *Persány	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o g.	r. román
{ Grid	a	román	I ^o e.	—	kel. gör. IV ^o g.	román
{ Páró	a	román	—	—	kel. gör. —	román
{ Ohába	β	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o k.	a. román
{ *Sarkaicza	a	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	román
{ Bucsum	β	román	—	—	g. kath. I ^o k.	román

A Fogarasi havasok alatt (24 román helységgel):

Fogarasi járás.									
{	Marginen	β	román	—	—	g. kath.	III ^o k.	—	(nincs adat).
	Sebes	β	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o r.	—	román
	*Hersény	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	V ^o g.	—	román
	Kopacsél	a	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o k.	—	román
	*Nagy-Berivoj	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	IV ^o g.	—	román
	Kis-Berivoj	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	IV ^o g.	—	román
	*Vajda-Récse	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
	Dezsán	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
	Teleki-Récse	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	IV ^o k.	i.	román
	Breáza	a	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	—	—	román
	Netol	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
	Szeszcsor	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
	Szevesztrény	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
	*Jás	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
{	Ludisor	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	IV ^o g.	—	román
	Posorta	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
	*Lissa	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
Árpási járás.									
{	Keleti-F -Szombatfalva	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	{ román
	Nyug -F.-Szombatfalva	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	
	Drágus	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	II ^o g.	i.	román
	Felső-Vist	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
	Felső-Árpás	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	román
	*Streza-Kerczisora	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	e.	román
	Oprea-Kerczisora	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	—	román

A havasok közt és alatt 49 román helység keletkezett. Ezek közül csak a töröcsvári-szoros környékére 10 képződmény jut, a mik félszáz év előtt szétszórt házcsoportok voltak s egy községbíró alá tartoztak, — de újabb időben külön községekké szervezkedtek, mert a háztömbök nagy falusi telepökké nőttek s a lakosság meghaladta a 10,000 lelket. A méretek itt ma: 3 a., 5 β., 2 α. Látszik, hogy újabb időben a román-ság már, ez ország kapujánál jelentékenyen megsaporodott új jövevényekkel. Ennek megfelel a többi telepek fejlődése is, melyek nagyrészt régi képződmények; valaha néhány házcsoportból álltak, de a beáramlás folytán lassankint népes községekké fejlődtek. Egyik-másik a háborús időkben elhamvadt, elpusztult; új jövevények azonban újból megépítették. E vidék története általán szorosan összefügg a havas-alföldi román vajdaság történetével.

A fogarasi havasokban már az Árpád királyok alatt voltak román telepek. Később a történetfolyás oly irányt vett, hogy a havasok alatt le az Oltig a román elem könnyen gyökeret verhetett. A mai Fogaras megye koronabirtok volt; ezt Nagy Lajos a havas-alföldi vajdának adta hűbérbe, — s a vajdák kezén maradt a XV. század derekáig, mikor Hunyadi Mátyás visszavette tőlük. A török világban s az erdélyi fejedelemség alatt sok kézen megfordult az uradalom; I. Lipót alatt kincstári birtokká lett, s Mária Terézia alatt ott kezdték meg a második román ezredterület szervezését. Fogarásból is, mint Naszódból, határ-őrvidéki főkapitányság lett, mely telepítési politikájával az egész vidéket romanizálta.

A havas-alji telepek mérete ma: 1 c., 2 b., 14 a., 19 β., 3 α. Van köztük 2 nagyközség. Kilencz falu tisztára román, a többiben szórva-nyosan találni kevés cigányt, németet, itt-ott magyart is.

A román fajnép e vidéken 15 helységben g. kath., 34-ben kel. gör. vallású.

Az Olt-völgy (1 magyar, 2 német, 35 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
Sárkányi járás.						
{	Kucsuláta	a	román I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e. g. r. u.	román
	Lupsa	α	román —	—	kel. gör. I ^o g. —	román
{	*Alsó-Komana	β	román I ^o m.	n.	kel. gör. IV ^o g. r. e. i.	román
{	Felső-Komana	β	román I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e. —	román
{	Felső-Venicze	β	román II ^o m.	—	kel. gör. I ^o e. r. u.	román
	*Alsó-Venicze	a	román I ^o m.	—	kel. gör. IV ^o g. —	román
{	*Sárkány	a	német III ^o r. II ^o m.	—	ág. ev. III ^o g. e. k. r. u.	német-román
{	*Vád	a	román I ^o m.	—	g. kath. — —	román
	Todoricza	β	román I ^o n.	e.	kel. gör. I ^o g. —	román
{	Mundra	a	román —	—	kel. gör. I ^o g. —	román

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépeség	félszáz év előtt volt
Fogarasi járás.								
*Ilén	a	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
{ Reusor	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	IV ^o g	r.	román
{ Galacz	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
*Fogarasz	el	magyar		IV ^o r. III ^o n.	—	r. kath.	II ^o g.	e. a. k. i. u. magy.-német-rom.
{ *Bellen	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
{ Dridif	β	román	—	—	kel. gör.	III ^o g.	—	román
{ Huréz	β	román	I ^o e.	n m.	kel. gör.	III ^o g.	i. r.	román
{ Lucza	α	román	I ^o e	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
{ N.-Vajdafalva	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ K.-Vajdafalva	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ Alsó-Szombatfalva	β	román	III ^o m.	n. e.	kel. gör.	II ^o e.	r. á. g. i. u.	román
*Voila	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	V ^o k.	i.	román
Árpási járás.								
{ Rukkor	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	III ^o g.	—	román
{ Besimbak	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	I ^o k.	—	román
{ *Alsó-Vist	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	III ^o g.	r. a.	román
{ Földvár	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	i.	román
{ *Korb	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ Felső-Ucsa	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
{ Alsó-Ucsa	β	román	I ^o e.	m. n.	kel. gör.	I ^o e.	g. r. i.	román
{ Alsó-Árpás	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	IV ^o g.	r. i. a.	román
{ *Oláh-Ujfalú	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	r.	magyar-román
{ Gainár	α	román	II ^o e.	m.	g. kath.	V ^o k.	r.	román
*Kercz	β	német		V ^o r.	e. m.	ág. ev.	V ^o g.	k. német-román
{ Kolun	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	IV ^o g.	i.	román
{ *Szkorei	a	román	I ^o e.	n.	g. kath.	V ^o k.	—	román
{ Szarata	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
{ Alsó-Porumbák	a	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör.	III ^o g.	i. r.	román
{ F.-Porumbák	b	román	II ^o n.	e. m.	kel. gör.	II ^o g. II ^o r.	—	román

Az Olt-vonal közepén fekszik Fogaras nagyközség, a megye egyetlen *magyar* telepe. Régi várának omlatag falai messze multa, s arról emlékeznek, hogy hajdan e véghely körül számos magyar telep volt, a mik másfélszáz éven belül elpusztultak. Alsó-Szombatfalván maradt III°, Felső-Veniczén és Oláh-Ujfalun II° kisebbség belőle. Az utóbbi faluban Lenk feljegyzései szerint a fajtöbbség még félszáz év előtt is magyar volt.

Szintúgy elenyésztek a *szász* telepek. Csak két nyelvsziget emlékeztet rájuk: a Barcaság közelében Sárkány, s a szebenvidéki német medencze közelében Kercz, ez az őrségi szász gyarmat.

Az Olt-völgy többi községeiben csaknem kizárólag *románok* laknak Kisközség, de elég népes, valamennyi; méretük: 1 b, 13 a., 16 β. és 5 α. Nyolcz falu tiszta román; 23-ban csak szórványosan, 4-ben nagyobb

súlylyal mutatkozik magyar, szász és cigány kisebbség. A két német telep, közül, melyek mérete: 1 a., 1 β., a román kisebbség Sárkányon III°, Kerczen V^o.

Vallásra a többség Fogarason r. kath., a két szász telepen ág. ev., — 6 román helységben g. kath.; 29-ben kel. gör.

Ez adatok foglalata itt következik.

Város a megyében nincs. A nagyközségek száma 6, ú. m. 1 magyar, 2 német, 3 román. A kisközségek 25 *körbe* kapcsolvák, melyek közül 24 áll 2—5, 1 kör hét faluból. A fajtöbbség mindannyiban román.

A helységek *mérete* ilyen:

<i>Fajtöbbségre</i>	<i>Méretre</i>						<i>Összesen</i>	
	<i>α.</i>	<i>c.</i>	<i>b.</i>	<i>a.</i>	<i>β.</i>	<i>α.</i>		
magyar	1	—	—	—	—	—	1	} helység.
román	—	1	3	30	39	11	84	
német	—	—	—	1	1	—	2	

Tiszta román helység van 30; tiszta magyar és német helység nincs. *Súlytalan* (I^o) a kisebbség 59 román helységben, s ily elszóródott elem 17 esetben magyar, 13-ban német, 29-ben cigány.

A *román* kisebbség van IV—V^o súlyú 1—1 magyar és német, III° egy német helységben. *Magyar* kisebbség II—III° súlylyal 2, *német* 1, *cigány* 1 román helységben fordul elő.

A *felekezeti* viszonyok meggyeszte ilyenek: *R. kath.* 1 magyar, ág. ev. 2 német helység, — a román helységek közül 22 *g. kath.*, 62 *kel. gör.* A felekezeti kisebbség 1 r. kath., 2 ág. ev. és 20 *kel. gör.* helységben *g. kath.*, — 4 *g. kath.* helységben *kel. gör.*

A *nyelvtérületi* viszonyok ilyenek: 1 magyar és 2 német helység szigeteket alkot a románság közepett; 84 román helység osztatlanul egy tagban fekszik, összeköttetésben a barcasági, a nagy-küküllő-megyei és — mint legott látni fogjuk — a szebenmegyei román képződményekkel.

Szeben megye.

Térfelülete egy tágas hegykatlan alakjával bír, melyet északon a kis-enyedi és olt-melléki magaslatok, nyugatra a Kudzsir-havas ormai, délről a szebeni, délkeletről a fogarasi havasok vesznek körül.

Kelet felől az Olt érinti meg a megyét, de csakhamar elhajolva délirányban, a Vöröstorony-szorosnál útat tör magának a havasok közt Romániába. A megye többi vizei a hegykatlan mélyéből szétfolynak a szélrózsa minden irányába. Legnagyobb köztük a Czibin s a Sebes-patak.

Emez a Kudsir havasban ered s Alsó-Fehérbe északnak folyik, — a megye határán egyesül a Székás-patakkal, aztán a Marosba torkol. A Czibin a szebeni havasból keletnek indul, útközben fölveszi a Szelistyét, alább a Nagy-Küküllőből érkező Hortobágyot, s aztán az Olt medrébe ömlik. A Viza-patak a kis-enyedi hegyekben fakad, s völgylejtőjén északi irányban a Küküllőségbe ereszkedik, hol beéri a Nagy-Küküllőt.

E sokszorosan szagztatott térszin, s a szertehajló völgynyilások hátterében büszkén emelkednek a havasok ormai, élükön a 2248 m. magas Csindrel-kúppal. Lenn a hegykatlanban 88 helység épült; fajtöbbsége 25-nek német, 63-é román. Fekvésüket s népességi viszonyaikat, e térszin alakulásához képest, szakaszonként fogjuk megállapítani. Előbb a megye keleti részét tekintjük meg: az Olt és Hortobágy partvidékével, s az olt-melléki hegyekkel; aztán a délvidékhez fordulunk: a szebeni havasok, a Czibin s a Szelistye völgynyílása, — végül északra és északnyugatra: a Viza, Székás, Sebes és Strugár patakok lejtői felé.

Az Olt-völgy és melléke (1 német, 9 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség félszáz év előtt volt		
		többsége	kisebbségek legsúlyosb egyéb szórványos	többsége	kisebbségek legsúlyosb egyéb szórványos			
Uj-egyházi járás.								
{ Glimboka	a	román	I ^o e.	n.	kel. gör. I ^o g.	i.	román	
{ *Szakadát	a	román	II ^o m.	—	kel. gör. III ^o g.	II ^o a.	—	magyar-román
Nagy-szebeni j.								
*Felek	b	román	I ^o n.	e.	kel. gör. I ^o a.	r.	német-román	
*Fenyőfalva	β	német	V ^o r.	e. m.	g. kath. V ^o a.	r.	német-román	
{ *Rakovicza	a	román	—	—	g. kath.	—	—	román
{ Felső-Sebes	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
*Alsó-Sebes	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
*Porcsesd	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
*Kis-Talmács	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
*Boicza	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	á.	román

A Hortobágy-völgy és melléke (6 német, 10 román helységgel):

<i>Uj-egyházi járás.</i>						
: *Kürpöd	a	német III ^o r.	e.	ág. ev. IV ^o k.	—	német-román
{ *Szászahúz	β	román —	—	kel. gör. I ^o g.	—	román
{ Illenbák	β	román I ^o n.	—	kel. gör. III ^o g.	i.	román
: *Bendort	β	román —	—	kel. gör. III ^o g.	—	román
: *Alczina	a	román IV ^o n. II ^o e.	—	kel. gör. IV ^o á.	g.	német-román
: *Ujgyház	a	német IV ^o r. II ^o e.	m.	ág. ev. V ^o k.	r. g.	német-román
{ Czikendál	β	román —	—	kel. gör. IV ^o g.	—	román
: *Márpod	a	német II ^o r.	e.	ág. ev. II ^o k.	g.	német-román
: *Főfeld	β	román I ^o e.	—	kel. gör. II ^o g.	—	román
: *Holczmány	a	német V ^o r.	—	ág. ev. IV ^o g. II ^o k.	r.	német-román
{ Hortobágyfalva	β	román I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	román
{ Szt-Jánoshegy	β	román —	—	kel. gör. IV ^o g.	—	román

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek				felekezeti népeinek				A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépesség		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		félszáz év előtt volt	
Nagy-szebeni j.										
• Veresmart	β	német	V ⁰ r.	c. m.	ág. ev.	V ⁰ k.	g.	német-román		
• Szász-Ujfalu	β	román	IV ⁰ n.	t.	g. kath.	IV ⁰ a	r.	német-román		
• Dolmány	α	német	V ⁰ r.	—	ág. ev.	V ⁰ g.	—	német-román		
{ Hermány	β	román	IV ⁰ n.	h. m.	g. kath.	V ⁰ a.	k.r.e.	német-román		

Az Olt-melléki hegyek közt (2 német, 3 román helységgel):

<i>Uj-egyházi járás.</i>										
*Hühalom	a	román	V ⁰ n.	—		ág. ev.	IV ⁰ k.	III ⁰ g.	—	német-román
<i>Nagy-szebeni j.</i>										
*Rüsz	a	román	V ⁰ n.	—		kel. gör.	V ⁰ a.	—		német-román
*Szelindek	b	román	V ⁰ n.	e.		ág. ev.	IV ⁰ k.	II ⁰ g.	—	német-román
*Kakasfalva	β	német	V ⁰ r.	—		ág. ev.	V ⁰ g.	k.		német-román
*Nagy-Csűr	a	német	IV ⁰ r.	e.		ág. ev.	IV ⁰ k.	g.		német-román

A keleti térszin hullámos dombvidéken 32 helység közül 9 német, 23 román. A *német* faluk tulnyomólag nagyközségek; méretük: 5 a., 2 β., 1 α., — a népösség tehát közepes. Fekvésük szétszórta: 3 falu az olt-küküllő-vidéki, 4 a szeben-vidéki szász medenczével függ lazán össze, — amazok: Ujegyház, Márpod és Kürpöd, emezek: Nagy-Csűr, Kakasfalva, Veresmart, Dolmány és Fenyőfalva; a két csoport közt Holcsmány el van szigetelve.

A román községek a két szász medence körül s között fekszenek. Méretük átlag nagyobb a szász helységekenél: 2 b., 9 a., 10 β., 1 α.; közülük 9 nagyközség, s ezek legtöbbször (5) az Olt-völgyben, a Vöröstorony-szoros pitvarában, a Romániából nyíló *országkapu küszöbe előtt* fekszik. A román fajnépesség oda csak kívülről érkezhettek. Ezek azonban régi képződmények, — kettejük: Kis-Talmács és Porcesed *tiszta román*. A belső területen félszáz év előtt csak 10 román falu volt; azóta ott 1 magyar, s 7 szász község oláhosodott el. Lenk altábornagy statisztikája Szakadátan magyar, Szelindek, Rüsz, Hühalom, Hermány, Szász-Ujfalu, Alczina és Felek helységeiben szász fajmajoritást talált; ma ezekben a többség román, s a magyar elem Szakadátan II⁰, a szász elem Szelindeken, Rüszön, Hühalmon és Fenyőfalván V—V⁰, Alczinán, Szász-Ujfalun, Hermányon IV—IV⁰ kisebbségre változott. Így hullott szét részekre a valaha egységes szász nyelvterület. S látva a megmaradt szász községekben a súlyos román minoritást, mely Holcsmányon, Veresmarton, Dolmányon, Fenyőfalván és Kakasfalván máris V—V⁰, Alczinán és Ujegyházon IV—IV⁰, Kürpödön III⁰, Marpodon II⁰. — el lehetünk készülve a szebenvidéki szász területen újabb határváltozásokra.

Lássuk a megye délvidékét.

A szebeni havasok alatt (2 német, 3 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépeesség	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	félszáz év előtt volt	
							legsú- lyosb
Nagy-szebeni j.							
†Czód	a	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o g.	a.	román
†Nagy-Disznód	c	német	II ^o r.	m. e.	ág. ev. II ^o k.	g. c. r.	német-román
†Kis-Disznód	β	német	I ^o r.	—	ág. ev. —	—	német
†Poplaka	b	román	—	—	kel. gör. —	—	román
†Resinar	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o g.	—	román

A Czibin-völgy (6 német, 6 román helységgel):

<i>Szelistyei járás.</i>							
†Guraro	b	román	—	—	kel. gör. II ^o g.	—	román
†Kakova	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
†Orlat	a	román	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o a.	r. k.	román
<i>Nagy-szebeni j.</i>							
†Kereszténysziget	b	német	III ^o r.	e.	ág. ev. IV ^o k.	—	német-román
†Kis-torony	b	német	II ^o r.	—	ág. ev. II ^o k.	—	német-román
†Nagy-Szeben	B	német	III ^o r. II ^o m. e.	—	ág. ev. III ^o r. II ^o k. g. e. i.	—	magyar-német-görög örmény-román
†Szt-Erzsébet	a	német	V ^o r.	e.	ág. ev. V ^o k.	g. r.	német-román
†Bongárd	β	román	I ^o v.	—	kel. gör. I ^o a.	r.	szerb-román
†Sellenberk	β	német	IV ^o r.	—	ág. ev. IV ^o k.	r.	német-román
†Moh	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
†Vesztény	a	román	I ^o e.	—	g. kath. —	—	román
†Nagy-Talmács	β	német	II ^o r.	e. m.	ág. ev. III ^o k.	r.	német-román

A Szelistye-völgy (1 német, 11 román helységgel):

<i>Szerdahelyi járás.</i>							
†Zsinna	b	román	—	—	kel. gör. —	—	román
†Pojana	c	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román
†Doborka	a	német	V ^o r.	e.	ág. ev. IV ^o k. II ^o g.	—	román
†Rodt	a	román	—	—	kel. gör. —	—	román
<i>Szelistyei járás.</i>							
†Tiliska	b	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	román
†Gális	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. —	—	román
†Szelistye	c	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör. I ^o r.	a. e.	román
†Vále	a	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román
†Szibicze	a	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	román
†Ecsellő	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
†Mág	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o g.	—	román
†Szecsel	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o a.	—	román

A Szelistye—Sebes-köz (1 német, 1 román helységgel):

<i>Szerdahelyi járás.</i>							
†Kerpenyecs	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
†Récse	β	német	V ^o r.	e.	kel. gör. V ^o a.	—	német-román

A havasok tövében, a Szelistye s a Czibin vonala mentén a közel-múlt nem sokat változtatott a fajnépek viszonyain. Mindössze Bongárdról tűntek el a »protestáns szerbek«, a hogy Lenk műve a szász területen ág. ev. vallásra tért bolgár telepeseket nevezi, és Nagy-Szebenből maradt ki az a nagy tömeg magyarajkú köznép, hol — miként Brassó a székeliek — Szeben az alsó-fehér-megyei magyarok szavával telt el minden városrészben. A német helységek száma — ettől eltekintve — ma is 10, s a román helységeké 21, mint félszáz év előtt volt. Nagyközség csaknem valamennyi; méreteik tetemesek; a szász községeké: 1 B., 1 c., 2 b., 2 a., 4 β.; a román községeké: 1 α., 2 c., 4 b., 6 a., 8 β. A szász képződmények súlypontja a Czibin-völgyben van, hol Nagy-Szebennel 8 község fekszik csoportosan, melyeket 6 román képződmény kelet- és délfelől részint környékez, részint ékekkel választ szét. A román képződmények súlypontja a Szelistye-völgyre esik, hol Kerpenyessel 15 falu szigeteli el társaitól a szász Récsét s Doborkát. Itt a román minoritás mindkét szász szigeten V—V⁰, — amott csak Szent-Erzsébeten V⁰, Sellenberken IV⁰, Nagy-Szebenben és Keresztényszigeten már III—III⁰, Kis-Toronyban, Nagy-Talmácson és Nagy-Disznódon II—II⁰, Kis-Disznódon I⁰. Ez arányok arra vallanak, hogy a *vöröstoronyi-szoros* felől újabb időben beszivárgott román elem kevésbbé a Czibin-völgy, inkább a Hortobágy-vonal irányában, a Küküllőség felé terjeszkedett, — míg a Szelistye-vidék számos és erős román képződményét, a mik bellebb nyugaton fekszenek, más áramlat táplálhatta, mely Hunyad megye felől, s a kudsiri-havas alatt érte hullámaival Szeben megye területét.

Ez áramlat hullámtere a megye északnyugati s északi része. Ezt fogjuk most megtekinteni.

A Viza-völgy és környéke (1 német, 2 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	fajnépesség	
						legsúlyosb	egyéb szórványos
Nagy-szebeni j.							
*Rosz-Csűr	β	román	I ^o e.	n.	ág. ev. IV ^o k.	—	román
*Kis-Csűr	a	német	IV ^o r.	e.	ág. ev. III ^o g.	—	német-román
Szerdahelyi járás.							
*Toporcsa	a	román	—	—	kel. gör.	—	román

A Székás-völgy (4 német, 3 román helységgel):

<i>Szerdahelyi járás.</i>						
*Nagy-Ludas	a	román —	—	kel. gör. V ⁰ g.	—	román
*Omlás	a	német III ⁰ r.	e.	ág. ev. III ⁰ k.	—	román
*Kis-Apold	b	román I ⁰ e.	—	kel. gör. I ⁰ g.	—	román
*Nagy-Apold	b	német III ⁰ r.	e.	ág. ev. IV ⁰ k.	—	német-román
*Szerdahely	a	német V ⁰ r.	m.	ág. ev. V ⁰ k. r.e.g.	—	német-román
*Szász-Orbó	a	német V ⁰ r.	—	ág. ev. V ⁰ k.	—	német-román
<i>Szász-sebesi j.</i>						
*Kelnek	a	román V ⁰ n.	—	kel. gör. V ⁰ a.	—	német-román

A Sebes-völgy (1 német, 10 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
Szász-sebesi j.						
*Sugág	a	román	—	—	kel. gör. —	román
{ Kápolna	β	román	—	—	kel. gör. —	román
*Láz	β	román	—	—	kel. gör. —	román
{ Dác	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	román
*Reho	a	román	—	—	kel. gör. —	román
{ Kákova	α	román	—	—	kel. gör. —	román
*Szász-Csór	a	román	—	—	kel. gör. —	román
{ Sebeshely	β	román	I ^o e.	n.	kel. gör. I ^o e.	(nincs adat)
*Péterfalva	a	német	III ^o r.	m.	ág. ev. III ^o k.	r. német-román
*Szász-Sebes	cl	román	IV ^o n.	m. e.	kel. gör. III ^o a. r. e. i. g.	német-román
Lámkerék	a	román	—	—	kel. gör. —	román

A Strugár-völgy (5 román helységgel):

<i>Szász-sebesi j.</i>							
{ Lomány	a	román	—	—	kel. gör.	—	román
{ Strugár	α	román	—	—	kel. gör.	—	román
{ *Rekitta	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román
•Oláh-Pián	b	román	—	—	kel. gör.	—	román
•Szász-Pián	a	román	III ^o n.	e.	kel. gör.	III ^o a.	—
							<i>német-román</i>

A Czibin-vonaltól északra a vízaknai magaslatok, a kis-enyedi hegy-láncz e nyúlványai emelkednek. Közöttük a Viza völgynyílása ereszkedik északnak a Nagy-Küküllő-, s a Székás-pataké nyugatnak a Sebes-völgy felé; ott a Székás-patak Szász-Sebes város alatt, Lámkeréknél, a Sebes-patakkal egyesül. A Viza mellékén 1 szász s 2 román, — a Székás-völgy körül 4 szász, 3 román, — végre nyugaton a Sebes-völgyben s a vele egyközű Stugár-völgyben 1 német és 15 román képződményt találunk. A viza-melléki Kis-Csűr német nagyközség kapcsolatban van a *szeben-vidéki* szász községekkel; a Székás-völgyben fekvő 4 szász falut azoktól román faluk szigetelik el: délről 12 a Szelistye-völgy felől, nyugatról 15 a Sebes és Strugár völgyek felől, — ez utóbbiak közt egy izolált szász helység fekszik egymagában: Péterfalva. Félszáz éve Lenk statisztikája ugyanítt *Szász-Sebes* városban és Szász-Pián nagyközségben akkor még *német* fajtöbbséget állapíthatott meg, mely azóta Szász-Sebesen IV°, Szász-Piánon III° minorításra olvadt le; míg a környék megmaradt szász községei közül máig Szerdahelyen és Szász-Orbón V—V^o, Kis-Csűrön IV°, Omláson és Péterfalván III—III° román kisebbség fejlődött. A teljesen romanizált német képződmények élén Szász-Csór áll, melynek fajnépe, más 11 társával, ma már tiszta román. Az etnikai élet hullámlásából legtöbb Omlás falunak jutott, mely régente szász telep volt, aztán románná lett, félszáz év óta ismét a százszok jutottak benne túlsúlyra, — de valószínűleg csak ideiglen.

Az erős román áramlat, mely e hullámozást előidézte és Szász-Sebes városát a román nyelvterület körébe vonta, bizonyynyal nem a szebeni havasok felől jött, hol a szeben-vidéki szász medenczét találja ma is útjában, hanem a kudsiri-havas felől, hol — mint látni fogjuk — csaknem az egész Hunyadmegyét romanizálta. Szeben nyugati részére onnan csaptak át hullámai.

Foglaljuk össze az előadottakat.

Van a megyének 2 városa (Nagy-Szeben és Szász-Sebes), egyik német, másik román, — 60 nagyközsége, ú. m. 22 német és 38 román. A körjegyzőségek száma 11, s ezekbe 2—3 falu van összekapcsolva; a fajtöbbség 1 körben német, 10-ben román.

A helységek *mérete* ilyen:

<i>Fajtöbbségre</i>	<i>Méretre</i>								<i>Együtt</i>	
	B.	cl.	d.	c.	b.	a.	β.	α.		
román	—	2	—	2	8	24	24	3	63	} helység.
német	1	—	—	1	3	12	8	—	25	

Tiszta román helység van a megyében 29, *tiszta német egy sincs*. *Súlytalan* (I^o) a kisebbség 24 román s 1 szász helységben, — ott ez a szórványos elem 3 esetben magyar, 6-ban német, 1 esetben vend és 14-ben cigány, — itt 1 esetben román.

A súlyosabb fajkisebbségek így oszlnak meg:

<i>A fajkisebbség</i>						
<i>A fajtöbbség</i>	magyar	IV—V ^o román	német	magyar	II—III ^o román	német
magyar	★	—	—	★	—	—
román	—	★	8	1	★	1
német	—	14	★	—	10	★

} helységben.

Látszik a megye városi, főleg nagyközségi képződményeinek nagy számából s 1—1 körjegyzőségbe kapcsolt falvainak csekély számából, hogy a lakosság átlag jóllétnek örvend, s ebben mindkét fajnépnek egyaránt része van. De látszik az is, hogy a szász elem, mely valaha ez egész területet betöltötte, ma annak egyharmadára kénytelen szorítkozni; sok tért veszített, sőt ennél is többet veszíthet, mert a román elemből mely az utolsó nemzedékek alatt példátlan arányokban terjeszkedett, egy kivétellel *valamennyi szász községben* II—V^o kisebbség fejlődött, s ezek nagyobb felében (14) már csak kevés híjja, hogy többséggé növekedjék.

Ezt megerősítik a *felekezetek* arányai is. A szász helységek közül 23 ág. ev., 1 kel. gör. és 1 g. kath. Ez utóbbiakban a felekezeti többség csak *relatív*. Amott a protestáns többséggel 1 községben r. kath., 4-ben erős g. kath., 17-ben k. gör., tehát 21-ben román kisebbség áll szemközt, — míg emitt az orthodox-hitű többségnek erős ág. ev. kisebbség az át-

ellenese. A *román* helységek közül 55 g. kath., 5 r. kath. és 3 ág. ev. Ez utóbbiak: Szelindek, Hühalom, és Rossz-Csűr; — úgy tudjuk, hogy — mint 3 nagy-küküllői helységben — itt is eloláhosodott *evangelikus bolgárok* laknak.

A megye *nyelvterületi* viszonyairól ezeket jegyezhetjük meg. A *szász* helységek közül a megye szívében 18 lánczolatosan összefügg s a *szeben-vidéki szász medenczét* alkotja, mely valaha a Marosig terjedt, és észak-keleten az olt-küküllő-vidéki szász medenczével összeért. Ez utóbbihoz a megye szélén ma is hozzá kapcsolódik 3 nagyközség. A két medencze közt 1, északnyugaton 7 német falu el van szigetelve. A *román* helységek közül 59 egy tagban fekszik, a fogarasi, nagy-küküllői, alsó-fehéri és hunyad-megyei románsággal kapcsolatban; 4 román falu a szász medenczében keletkezett szigetség gyanánt.

A szebeni szász képződményeket a beszivárgott román hullámoktól kettős nyomás érte: az egyik a szász nyelvterületet a Hortobágy-völgyön át két darabra szakította, s szabad lefolyást nyitott annak az áramlatnak, mely Havas-alföldről jött részint a töröcsvári, részint a Vöröstorony-szoros felől; a másik nyomás a német nyelvhatárt a Marostól eltolta a szebeni havas alá, s a szász képződményeket részint elárasztotta, részint elszigetelte, hogy szabad lefolyása legyen annak az áramlatnak, mely az alsó Olt-melléken, Kis-Oláhországból a Vulkán-szoroson át Hunyadba s onnan bellebb, a Maros-vonal felé terjeszkedett.

Tekintsünk szét Hunyad megyében, ez áramlat hullámterén.

Hunyad megye.

Az ország egyik legnagyobb közigazgatási területe. Zordon éghajlatra, vadregényes tájakra tulatesz az északi Kárpátvilág bármelyik vidékén. Három bérczvonala ágazza be, ugyanannyi folyamrendszer húzódik át rajta.

Északi határán a Bihar-havasból a Gaina (1480 m.) csúcsa emelkedik ki. Ettől délre az erdélyi Érczhegység trahit falai kötik össze az ompoly-melléki s az aradi havasokat. A csúcspontok itt: a Nagyág (1134 m.) s a Vulkán (1164 m.). A két lánczolat közt kelet-délnyugati folyással a Fehér-Körös siet át aradmegyei területre, a nagy-alföld felé. Ezzel párhuzamosan, az Érczhegység déli lejtője alatt a Maros vize szeli át a megyét. Délkeleten a Kudsir-havas, délnyugaton a Polyana-Ruszka szegélyezi a völgy sorok festői panorámáját, a mik délről a Maros felé nyílnak: onnan ereszkedik hozzá a Kenyér-patak, a Romosz, a Rio-Mare, a Berény s a Tamás, — innen a Dobra, Pestes, Runk s a Cserna, míg középtűt a hátszegi hegysíkon át a Sztrigy önti kanyargó vizét a Marosba; háttérben tornyosodnak a magasba a Retyezát örök-hófedte kúpjai. Ennek csillámpala-építménye keletre a szebeni havasokig, nyugatra

— Krassó-Szörény felé — a Godjan-Szárkóig terjed. Közte s a Kudsir-havas közt Petrozsénynél a zsilyvölgyi medencze alakult ki, melynek összefolyó vizei délirány felé a Vulkány-szoroson át törik keresztül a határbérczek falát s Romániába ömlenek.

E térszínen aránylag kevés a lakható terület, de az sűrűn be van építve 432 helységgel. A fajtöbbség 5 helységben magyar, 427-ben román.

Fekvésükről az alábbi térszakaszok tájékoztatnak csoportosan. Mi megtekintjük elsőbben a megye északi részét: a Fehér-Körös vonalán s az Érczhegységben, — aztán áthaladunk a Maros-vonalon, — bejárjuk az oldalvölgyeket a Kudsir-havas oldalán, a Hátszegvidékig, — majd elhaladva a Retyezát alatt, utunkat a mellék-völgyek során zárjuk, melyek a Polyana-Ruszká felől ereszkednek a Maroshoz.

A Fehér-Körös-völgy és környéke (51 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
							legsúlyosb
Brádi járás.							
Felső- és Al.-Blesény	c	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	román	
*Mihelény	β	román	II ^o e.	m.	kel. gör. —	román	
Pottingány	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	román	
Dupapiatra	b	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	román	
Sztanizsa	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	g.	román
*Bucsesd	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör. I ^o r.	—	román
Rovina	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	(nincs adat)
Zdrápe	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román
Bukuresd	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. II ^o g.	—	román
Kurety	β	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	román
Seszur	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román
*Kristyor	a	román	II ^o m.	n.	kel. gör. II ^o r.	e. g.	magyar-román
Czereczel	β	román	II ^o m.	n. e.	kel. gör. II ^o r.	g. u. e. á.	román
*Brád	c	román	II ^o m.	n. e.	kel. gör. II ^o r.	e. i. g.	magyar-román
Valea-Brád	β	román	II ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
Váka	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Körösbányai j.							
*Ribicze	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör. —	—	magyar-román
Uj-Baresd	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román
Ribicsora	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Zsunk	a	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Grohot	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Tomnatek	a	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Bülzesd	b	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román
*Riskulicza	a	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Riska	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
*Czebe	a	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Mesztákony	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Karács	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	román
*Körösbánya	β	román	V ^o m.	n. t.	r. kath. III ^o g. II ^o k.	e. a.	magyar-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépeesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
Lunka	∅	román	I ^o e. m.	kel. gör. —	—	román
Karasztló	α	román	I ^o e. n.	kel. gör. I ^o i.	—	román
Birtin	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Tataresd	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Prihodesd	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Fel-Vácza	α	román	I ^o m. —	kel. gör. —	—	román
Kazanesd	α	román	I ^o m. —	kel. gör. I ^o i.	—	román
Csungány	β	román	I ^o e. —	kel. gör. —	—	román
Prevaleny	β	román	— —	kel. gör. —	—	román
*Al-Vácza	α	román	I ^o m. —	kel. gör. I ^o i.	r.	román
Basszarabásza	α	román	I ^o m. —	kel. gör. I ^o i.	—	román
Sztrimba	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Brotuna	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Ternava	α	román	I ^o m. —	kel. gör. I ^o r.	—	román
Steja	α	román	I ^o e. —	kel. gör. —	—	román
*Tomesd	α	román	I ^o m. —	kel. gör. I ^o e.	—	román
Valamere	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Baldovin	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Tyulesd	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Lyaucz	α	román	— —	kel. gör. —	—	(nincs adat)
Dobroc	α	román	— —	kel. gör. —	—	román
Obersia	α	román	— —	kel. gör. —	—	román

Az erdélyi érczhegység (53 román helységgel):

<i>Maros-illyei j.</i>							
Viszka	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román
Danulesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	román
Karmazinesd	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
Kozsa	α	román	—	—	kel. gör.	—	román
Alsó-Csertész	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
*Vorcza	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
Lunksora	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román
Baresd	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
Kabesd	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román
Gyalakuta	α	román	—	—	kel. gör.	—	román
*Furksora	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
<i>Brádi járás.</i>							
Podele	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	román
Szkrofa	α	román	—	—	kel. gör.	—	román
*Alsó-Lunkoj	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román
Felső-Lunkoj	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	román
Ruda	α	román	II ^o n.	m. e.	kel. gör.	II ^o r. g.i.a.e.	román
Ormingya	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	román
*Boicza	a	román	IV ^o n. II ^o m.	—	r. kath.	V ^o k. e.a.g.	román
Felső-Kajanel	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	II ^o r. i. e.	román
Herczegány	a	román	—	—	kel. gör.	—	román
Szelistye	β	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o r.	román
Tresztia	α	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o r.	román
Pestyere	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
Krecsunesd	β	román	I ^o n.	e. m.	kel. gör.	II ^o r.	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépszerűség félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei		
			legsú- lyosb		egyéb szórványos		legsú- lyosb
<i>Dévai járás.</i>							
*Valisora	β	román	I ^o n.	e.	kel. gör. I ^o r.	—	román
Gyalumare	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Grujelács	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Szelistyora	α	román	—	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
Sztojenyásza	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Felső-Csértés	β	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör. II ^o r.	i.	román
Nozság	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
*Nagyág	a	román	III ^o n. II ^o m.	—	r. kath. IV ^o k. II ^o g.	—	magyar-román
Hondol	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	német-román
<i>Algyógyi járás.</i>							
Porkura	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Valea-Jepi	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román
Tekerő	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	román
*Pojana	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	—	(nincs adat)
Voja	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Közép-Almás	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Kis-Almás	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
*Balsa	a	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Máda	a	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Erdőfalva	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Glod	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román
*Nagy-Almás	a	román	I ^o m.	e. n.	kel. gör. I ^o r.	g. i. e.	román
Nádasztia	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Cseb	β	román	—	—	kel. gör. III ^o g.	—	román
*Bozes	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
Bakonya	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
Nyírmező	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Valea-Mare	β	román	—	—	kel. gör. I ^o i.	—	román
Bulbuk	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Kurpény	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román

A megye ez északi része Arad keleti részével a volt Zaránd megyét alkotta, mely — hasonlóan az egykori Kraszna, Közép-Szolnok megyékhez és Kővár vidékéhez — háromszáz éves vita és per tárgya volt Magyarország és Erdély rendei közt. A «partium» kérdése háttérbe szorított mindent. Az önkormányzati hatóságok alig működtek, a gubernium is elhanyagolta e területet. Csak a katonai kormányzat működött serényen, kiterjesztve a déli román határőr-ezred szervezetét Zaránd megyére is. A régi magyar telepek egymás után tűntek el, az egész vidék eloláhosodott.

Ma a Fehér-Körös vonalán s az erdélyi érczhegységben 104 község van, hol csaknem kizárólag románok laknak. A községek fele (51) tiszta román, másik felében (53) csak elszórtan mutatkoznak a többi fajnépek. A községek élén, mint ez aranytermő bányavidék központja,

Körösbánya nagyközség áll. Körülötte néhány jelentékeny bányatelep fejlődött, — a többi kezdetleges hegyi falu. Méretük: 2 c., 2 b., 15 a., 40 β ., 45 α ., a mi közepes népbőségeknek felel meg.

Hajdan a bányákat, mint a volt Kővár-vidék és Közép-Szolnok bányavárosaiiban, itt szintén magyarok művelték; keletkezett néhány német bányásztelep is. Felső száz éve még léteztek magyar és német telepek egyaránt. Lenk statisztikája *magyar* többséget talált Körösbányán, Brádon, Nagyágon, Ribiczén és Kristyoron (Kisbánya), — *német* többséget Hondolon. Azóta e fajnépek száma lepadt. A *magyar* maradványok ereje ma Körösbányán V^o, Brádon, Nagyágon és Kristyoron II—II° kisebbség; ugyanennyi mutatkozik Boiczán és Czereczelen, — Ribiczéről elpusztult a magyarság teljesen. A hondoli *német* gyarmat szintén elenyészett; ellenben vannak német maradványok Boiczán (IV°) és Rudán (II°).

Ez meglátszik a *felekezeti* népesség arányain is. A román faluk nagy tömege kel. gör. vallású. Erős magyar vagy német kisebbséggel erős r. kath. minoritás mutatkozik, — s a hol a két fajnép együtt van, ott a többség is r. kath. Ez az eset forog fenn Boiczán, Nagy-Ágon és Körösbányán.

Ilyen Hunyad megye képe északon, a Fehér-Körös vonalánál. Tekintsük most a Maros-vonalat.

A Maros-völgy és melléke (3 magyar 115 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Algyógyi járás.								
{ Homoród	a	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	i.	román	
{ Bokaj-Felfalu	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román	
{ *Bokaj-Alfalu	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o i.	e. r.	román	
{ Renget	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román	
{ Feredő-Gyógy	σ	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román	
{ Algyógy-Felfalu	a	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör. I ^o i.	g. e. r.	román	
{ *Algyógy-Alfalu	β	román	II ^o e.	m. n.	kel. gör. III ^o g.	i. e. r.	magyar-román	
{ Boj (Bún)	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román	
{ Csigmo	β	román	I ^o e.	—	g. kath. V ^o k.	—	román	
{ *Bábolna	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. IV ^o g.	i.	román	
{ Folt	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román	
{ Kis-Rápol	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román	
{ *Nagy-Rápol	a	román	II ^o m.	n.	kel. gör. II ^o e.	i. g.	magyar-román	
{ Gyertyámos	α	román	I ^o n.	e.	kel. gör. I ^o r.	i.	román	
{ Arany	α	román	II ^o m.	e.	kel. gör. I ^o i.	e.	román	
Szászvárosi járás.								
{ *Al-Kenyér	a	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör. I ^o g.	r. a. i.	román	
{ *Balomir	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o g.	r.	román	
{ Piskincz	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román	
{ Gyalmar	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o e.	i. r.	román	
{ *Benczencz	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o e.	r. i. g.	román	

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség félszáz év előtt volt
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
{	Perkász	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
	*Tordos	β	román	III ^o m.	e.	kel. gör.	IV ^o g. II ^o e. r.		magyar-román
	Tormás	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	Martinesd	α	román	—	—	kel. gör.	IV ^o g.	—	román
	Magura	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	i.	román
{	*Lozsád-Kistóti	β	magyar	V ^o r.	—	ev. ref.	IV ^o k.	—	magyar-román
	Paád	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o r.	i.	román
	Répás	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
Dévai járás.									
{	*Piskitelep	α	magyar	III ^o n.	r. t. e.	r. kath.	II ^o e. k. á. g. i.		azóta lett
	Dédács	α	román	II ^o m.	n.	kel. gör.	II ^o r.	e.	román
	Szt-András	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	g.	román
{	Sárfalva	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
	Szántóhalma	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	román
	*Déva	d	magyar	V ^o r.	n.	kel. gör.	IV ^o r. II ^o e. i. g. a.		magyar-román-bo. gár
{	Kéménd	α	román	II ^o m.	—	kel. gör.	II ^o e.	r.	magyar-román
	*Harró	β	román	IV ^o m.	n.	kel. gör.	IV ^o e.	r. i.	magyar-román
	Bánpatlak	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{	Vormága	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	*Berekszó	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	e.	román
	Magura	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	II ^o r.	—	román
{	Füzesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	Toplicza	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	Boholt	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{	Barbura	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	román
	Burjánfalva	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
	Kecskedága	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o e.	g.	román
{	*Maros-Solymos	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	e. i.	magyar-román
	Nyavalyásfalva	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
	Formadia	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
{	Szuliget	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	*Alsó-Kajanel	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	Bezsán	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
{	Brettyclin	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	i.	román
	Kozsolya	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	Száraz-Almás	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
{	*Kersecz	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
	Kérges	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	Kaun	α	román	—	—	g. kath.	III ^o k.	—	román
{	Veczel	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
	Maros-Németi	α	román	II ^o m.	t. e.	g. kath.	III ^o k. r. e. i. a.		magyar-román
	Herepe	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{	Vulcsesd	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
	Lesnyek	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—	román
	Bojabircz	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
{	Merisor	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A		
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépszerűség
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Maros-illyei járás.									
Nagy-Muncsel	α	román	—	—	kel. gör. I ^o i.	—	román		
Kis-Muncsel	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Stregonya	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Ohába-Stancesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Dumbravicza	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Radulesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Szakamás	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Briznik	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
*Lapusnyak	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o e.	r. i.	román		
*Dobra	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	i.	román		
Abucsa	α	román	II ^o m.	—	kel. gör. II ^o r.	e.	román		
Sztrétye	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
*Gura-Dobra	α	román	II ^o m. II ^o n. e.	—	kel. gör. II ^o r.	i.	román		
Tyei	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román		
Gerend	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Laszó	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román		
Fintóág	β	román	—	—	kel. gör. I ^o i.	—	román		
Tisza	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Tirnava	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román		
Tirnavicza	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	román		
Booz	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román		
*Branyicska	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	e.	román		
Maros-Bretteye	β	román	I ^o e.	m. n.	kel. gör. I ^o r.	—	román		
*Szírb	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Füzesd-Bogara	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román		
Valca-Lunga	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Dumesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Kolyes	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Ulyes	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Bácsfalva	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	román		
*Maros-Illye	α	román	III ^o m.	n.	kel. gör. II ^o r.	e. i. á.	magyar-román		
Gothátya	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o a.	—	román		
Kimpeny-Szurduk	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
*Guraszáda	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o e.	i. r. g.	román		
Kimpur	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Runksor	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Vika	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Alsó-Boj	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Felső-Boj	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Godinesd	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Petresd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Tamasesd	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Bradaczel	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Glodgilesd	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román		
Tataresd	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	—	román		
*Burzsuk	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	—	román		

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		<i>fajnépség</i> félszáz év előtt volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
*Zám	a	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör. I ^o r.	i. e.	román	
Cserbia	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román	
Poganesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román	
Almasel	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román	
Mikanesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román	
Almás-Szelistye	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román	
Brassó	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román	

A Maros-völgyhöz hozzá kellett számítanunk a környék hegyi községei közül azokat, melyek a vízparti községekkel egy jegyzői körbe kapcsolvák. Hasonló eljárást követtünk Trencsénben a Vág, Szepesben a Hernád, Sárosban a Tárca, Zemplénben a Laborcz vidékén. Így nőtt meg a maros-menti községek száma 118-ra, melyek nagyrészt a környék hegyeiben fekszenek.

E helységek fajnépe általán román. Van köztük 3 magyar nyelv-sziget is, ú. m. Déva város, a megye székhelye, Lozsárd-Kistóti és a napjainkban keletkezett Piski-telep, melyet a magyar államvasutak létesítettek. A képződmények elég népesek; méretük: 1 d., 1 a., 1 β. A román kisebbség Déván és Lozsárd-Kistótin V—V^o, míg Piskitelepen a vasuti fűtőháznál alkalmazott német munkások arányszáma III°.

Valaha a Maros-völgy e szakaszán erős magyar élet volt. A megyének nemes birtokos osztálya többnyire itt lakott, s magyar jobbágynép vette azt körül. Félszáz év előtt hét községben még magyar volt a többség, ú. m.: Algyógy-Alfalun, Nagy-Rápolton, Tordison, Maros-Illyén, Maros-Solymoson, Maros-Németin és Harrón. Ma is van itt-ott jelentékeny magyar kisebbség: Harrón IV°, Maros-Illyén és Tordoson III—III°, Maros-Németi, Kéménd, Dédács, Nagy-Rápol, Arany, Abucsa és Gura-Dobra falukban II—II°. De ezek csak maradványok. Az utolsó 300 év nagy válságai a megye régi magyar elemét megtörték: a jobbágynép elszéledt, a köznemesség elszegényedett. A Hóra-mozgalom idáig lecsapott hullámai a magyar családok egész sorát irtották ki. Az egykori román telepek megsokasodtak, a többi elvégezte a román határőrség katonai szervezete, mely a megyéből a marosvidéki szakaszt is csaknem teljesen romanizálta.

A román telepesek a megye régi végvidéke: Hátszeg felől húzódtak erre le. Ott már százévek óta részt vett e nép a határok őrzésében, s fegyvertársa volt a magyarnak a törökök ellen való védelemben. Voltak köztük derék hősök, azokat a király nemességgel tüntette ki. Utódaik közül ma is élnek a Fehér-Körös körül letelepedett sztrimbai román nemesek, s a mesztákonyi szabad oláhok ivadécai. Községeiknek csak a száma nagy, mérete nem: 8 a., 39 β., 68 α = 115.

A magyar helységek egyike r. kath., másika ev. ref., — a harmadik (Déva) többségében kel. gör., mert erős román kisebbségén kívül II° oláh-czigány is lakja. A román faluk közül 5 g. kath., a többi kel. gör.

Most áttekintjük a megye keleti és déli oldalát.

A kudsiri havas alatt:

A Kenyér-völgy (Kudsiri v. 2 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépeség
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	félszáz év előtt volt
<i>Szászvárosi j.</i>								
• Ó- és Uj-Kudsir	c	román	I ^o n.	m. e.	g. kath.	II ^o r.	k. e.	román
• Felkenyér	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	román

A Romosz-völgy (3 román helységgel):

<i>Szászvárosi j.</i>								
{	Romoszhely	a	román	—	—	kel. gör. II ^o g.	—	román
	*Romosz	a	román	II ^o n.	e.	kel. gör. III ^o g. II ^o a.	—	román
	Vajdej	a	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	román

A Rio-Mare-völgy (3 román helységgel):

<i>Szászvárosi j.</i>									
{	Magurény	α	román	—	—	kel. gör.	—	(nincs adat)	
	Ó- és Uj-Sebeshely	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.		g.
	*Kasztó	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.		—
								román	
								román	

A Berény-völgy (9 román helységgel):

<i>Szászvárosi j.</i>								
Gnedistye	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	román
Kosztcsd	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
Ludesd	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
*Felső-Városvíz	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
Bucsum	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
Alsó-Városvíz	α	román	I ^o e.	m. n.	kel. gör.	I ^o r.	g. i.	román
Szereka	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
*Berény	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
*Szászváros	cl	román	III ^o m. III ^o n. e.	—	kel. gör.	II ^o g.	r. e. a. i.	magy.-német-rom.

A Tamás-völgy (5 román helységgel):

<i>Szászvárosi j.</i>								
{	Kis-Oklos	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
	Grid	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
	Nagy-Denk	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
	Kis-Denk	α	román	—	—	kel. gör.	—	román
	*Tamás-Pataka	α	román	—	—	kel. gör.	—	román

A Zsily-völgy és melléke (14 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség
			légsú-lyosb	egyéb szórványos		légsú-lyosb	egyéb szórványos	
Petrozsényi j.								
Kimpulunyág	α	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o r.	—	román
*Hobicza-Urikány	a	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
Felső-Barbatyen	β	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Lupény	β	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o k.	r.	román
Zs. Maczesd-Paroseny	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
Zs. Vajdej-Vulkán	β	román	I ^o m.	n.	g. kath.	II ^o k.	r.i.e.	román
Zsily-Korojesd	β	román	I ^o n.	e.	g. kath.	I ^o k.	—	román
Alsó-Barbutyen	β	román	I ^o e.	m. n.	g. kath.	I ^o r.	—	román
Livazsén	c	román	III ^o m.	n. e.	kel. gör.	IV ^o r.	g.e.a.	román
*Petrozsény-Dilsa	c	román	IV ^o m.	III ^o n. e.	r. kath.	IV ^o k.	a.g.i.e.	román
*Petrilla	c	román	II ^o m.	n.	kel. gör.	II ^o r.	g. a.	román
Banicza	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	IV ^o k.	r.	román
Merisor	β	román	I ^o e.	m.n.t.	g. kath.	II ^o r.	e. k.	román
Krivadia	α	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o r.	e.i.k.	román

A Sztrigy-völgy (1 magyar, 69 román helységgel):

<i>Puji járás.</i>								
Petrosz	β	román	I ^o e.	n.	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	k.	román
Nagy-Baár	α	román	I ^o m.	n. e.	<i>g. kath.</i>	II ^o r.	k.e.i.	román
Kis-Baár	α	román	I ^o m.	e.	<i>g. kath.</i>	I ^o i.	r. k.	román
Farkaspatak	α	román	I ^o e.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o k.	—	román
Urik	α	román	II ^o e.	n.	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	i.	román
Hobicza	α	román	IV ^o e.	—	<i>g. kath.</i>	—	—	román
Mező-Livádia	β	román	I ^o m.	n. e.	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	—	román
Hegyalja-Livádia	α	román	—	—	<i>g. kath.</i>	—	—	román
*Borbátvíz	α	román	III ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	III ^o e.	r.	magyar-román
Ponor	β	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o e.	i.	román
Ponor-Ohába	α	román	—	—	<i>g. kath.</i>	I ^o k.	—	román
Fegyver	β	román	—	—	<i>kel. gör.</i>	—	—	román
Fűzesd	β	román	—	—	<i>kel. gör.</i>	—	—	román
*Puj	β	román	II ^o m.	n. e.	<i>g. kath.</i>	II ^o r.	e.i.k.	román
Galacz	β	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	III ^o k.	r.	román
Serél	β	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o e.	—	román
Vajdej	α	román	I ^o e.	—	<i>g. kath.</i>	—	—	román
*Fehérvíz	α	román	I ^o m.	e. n.	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	i.	román-magyar
Russor	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	román
Bajesd	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	III ^o g.	r. e.	román
Macsesd	α	román	I ^o m.	n. e.	<i>g. kath.</i>	II ^o k.	e.i.r.	román
Paros-Pestere	β	román	—	—	<i>g. kath.</i>	—	—	román
Korojesd	α	román	I ^o e.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o k.	—	román
Malajesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
Nuksora	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
F.-Szálláspatak	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	III ^o g.	e.i.r.	román
A.-Szálláspatak	α	román	—	—	<i>g. kath.</i>	—	—	román
Kőalja-Ohába	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépesség félszáz év előtt volt
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
Hátszegi járás.									
Szacsal	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	e.	román		
Csopéja	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o g.	r. e.	román		
Baresd	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	g.	román		
Balomir	α	román	IV ^o e.	—	g. kath.	—	román		
*Óralja-Boldogfalva	α	román	II ^o m.	n.	g. kath. II ^o k.	e. r. i.	román		
Bucsum-Váralja	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o e.	i.	román		
*Hátszeg	a	román	III ^o m.	n. e.	kel. gör. III ^o g. II ^o r.	e. i. a.	román		
Kurpény	α	román	—	—	kel. gör.	—	román		
Lindzsina	β	román	II ^o m.	—	kel. gör. II ^o r.	e. i.	román		
*Felső-Szilvás	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. IV ^o k.	r.	román		
Alsó-Szilvás	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. IV ^o g.	e.	román		
Sztrigy-Plop	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o g.	—	román		
Macsó	β	román	—	—	kel. gör. III ^o g.	—	román		
Zeykfalva	α	román	II ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	r. k.	magyar-román		
*Russ	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	r.	román		
Magyar-Brettye	α	román	II ^o m.	e.	kel. gör. II ^o g.	r. e. i.	román		
*Oláh-Brettye	α	román	II ^o m.	n.	kel. gör. I ^o e.	g. r.	magyar-román		
Kovrágy	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o g.	—	román		
Gonczága	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	—	román		
Jó-Valcsel	β	román	—	—	kel. gör. III ^o g.	i.	román		
Pokol-Valcsel	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. II ^o g.	—	román		
*Bacsalár	α	román	I. m.	—	kel. gör. I ^o e.	—	román		
Sztrigy-Ohába	α	román	—	—	kel. gör.	—	román		
Sztrigy-Szt-György	α	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör. I ^o i.	r. e. g.	román		
Sztrigy-Szacsal	α	román	—	—	kel. gör. I ^o i.	—	román		
Lunkány	β	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	román		
Bosoród	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román		
*Kitid	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o e.	i.	magyar-román		
Válya-Szt-György	β	román	I ^o e.	m. n.	kel. gör. I ^o e.	—	román		
Vajdahunyadi j.									
Nagy-Oklos	β	román	—	—	kel. gör.	—	román		
Felső-Nádasd	β	román	—	—	kel. gör.	—	román		
Alsó-Nádasd	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	—	román		
Szent-Király	β	román	—	—	kel. gör.	—	román		
*Pusztá-Kalán	β	magyar	IV ^o n. III ^o r.	e.	r. kath. III ^o k. II ^o e.	n. g.	román		
N.- és Kis-Kalán	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	—	román		
Batéz	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	román		
Kő-Boldogfalva	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	román		
Dévai járás.									
Petrény	β	román	—	—	kel. gör.	—	román		
Nagy-Tóti	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	—	román		
Piski	α	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör. I ^o r.	e. a.	román		
*Bácsi	β	román	V ^o m.	—	ev. ref. IV ^o k. II ^o g.	r.	román		
Tompa	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	román		

A Kudsir-havasban, melynek csúcspontjai: a Batrina (1794 m.) s a Surian (2061 m.), a hegyi patakok és folyók hosszú sora ered Nagy-részük a Maros felé ereszkedik: ú. m. a Kenyér, Romosz, a Rio-Mare, Berény, a Tamás-patak, s a Sztrigy. Amazok hamar eléri a Maros medrét, a Sztrigy végig foly az egész Hátszeg-vidéken, úgy torkol a Marosba Piskiné. A Zsily a Retyezát mögé délnek kerül s áttöri a Mundra-havas alatt a határhegyeket. Ott van a Vulkán-szoros, mely Romániába nyílik

E kapu körül 14, a többi völgyekben 92 helység épült. Legtöbb a hátszegi hegysíkon, melyet a Sztrigy hasít át; — az sűrűn be van építve 57 helységgel. Egy magyar sziget: Pusztá-Kalán került e térszínre 105 román képződmény közé; ez is román telep volt félszáz év előtt, — magyar többsége gyenge, mert IV° német, III° román elem áll vele szemben.

A helységek közt van két város (Hátszeg és Szászváros) s két nagy-község. Fajtöbbségük román. Szászvárost hajdan szászok alapították, aztán megmagyarosodott, s az utolsó évtizedek alatt eloláhosodott, — magyar és német kisebbsége ma III—III°, de a magyar elem lélekszámra erősebb a németnél, (1891-ben a lakosság itt 5650 lélek volt, ú. m. 2570 román, 1437 magyar, 1371 német és 272 egyéb, a mi megfelel nem egészen 26% magyarnak, s több mint 24% németnek, vagyis mindkettő 20—30%, s így III—III°).

A román községek ez egész vonalon sokkal népesebbek, mint a maros-völgyiek, vagy a fehér-körös-völgyiek s az érczhegységek. Méretük: 1 c., 4 c., 10 a., 46 β. és 44 α. Régi gyűjtő medenczéje a románságnak ez a vidék, — innen terjeszkedett tovább északra Zsily, a Zaránd-vidék, s északkeletre Alsó-Fehér és Szeben megyék felé. Újabb időben a zsily-völgyi telepek neki lendültek a nemrég feltárt kőszén-aknák fölött: Petrozsény, Livazsény és Petrilla lélekszáma meghaladja a 3—3000 lelket. (3 c.).

Volt hajdan e területen számos magyar helység is. Még félszáz éve magyar fajtöbbséggel birt Szászváros, Borbátviz, Zeykfalva, Oláh-Bretttye és Kitid. Máig erős a magyar kisebbség Bácsin (V^o), Petrozsényban (IV°), Livazsénban, Hátszegen és Borbátvizen (III—III°), továbbá Nagy-Baár, Puj, Óralja-Boldogfalva, Lidzsina, Oláh-Bretttye, Magyar-Bretttye és Petrilla falukban (II—II°). A cigány elem feltűnő nagy számmal jelen meg Hobiczán és Balomiron (IV—IV°), Urikon (II°).

A tiszta román helységek száma szerte a Maros mellékfolyói körül ma 31, — valamivel több, mint a Fehér-Körös vonalán, hol 22, s az ércz-hegységben, a hol 30, — de jóval kevesebb, mint a Maros körül, hol 57. Ebből is látszik, hogy a románság tömege a Hátszegről, száz éveken át új jövevényekkel gyarapodva, a Maros felé terjeszkedett, s onnan érték be hullámai a zarándi, keletfelé az erdélyi belterületet.

Forduljunk Hunyad megye nyugoti oldalához.

A Retyezát alatt (35 román helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség félszáz év előtt volt		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei			
							legsú- lyosb	egyéb szórványos
<i>Hátszegi járás.</i>								
Alsó-Bauczár	a	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	— azóta lett	
Felső-Bauczár	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	román	
Bukova	a	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o r.	k.	román
Zajkán	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	—	román
Paucsinesd	β	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Hobicza	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Várhely	a	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o e.	r. i.	román
Brazova	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
Nagy-Pestény	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	r.	román-magyar
Kis-Pestény	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
Pojény	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
Szkej-Vaspatak	β	román	I ^o m.	n. e.	g. kath.	I ^o k.	r.	román
Valiora	β	román	—	—	g. kath.	I ^o k.	—	román
Kis-Csula	α	román	I ^o e.	n.	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Demsus	β	román	II ^o e.	m. n.	g. kath.	I ^o e.	r. k. i.	román
Haczazsel	α	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o r.	—	román
Nagy-Csula	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	—	(nincs adat)
Boicza	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román
*Tustya	β	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o i.	r. e.	magyar-román
Felső-Farkadin	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	k. e.	román
Alsó-Farkadin	α	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o k.	e. r. i.	román
Gauricsa	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
Kraguis	α	román	—	—	g. kath.	II ^o k.	—	román
Nalác-Vád	α	román	III ^o m.	e.	kel. gör.	II ^o e.	r. g.	román
Rea	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o g.	r.	román
*Totesd	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	r.	román
Poklisa	α	román	I ^o e.	m. n.	g. kath.	I ^o k.	r. e. a. i.	román
Kernyesd	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	i. e.	román
Nagy- és Kis-Osztro	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Klopotiva	a	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	román
*Malomviz	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o r.	e.	román
Ohába-Sibisel	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
Válya-Dilzsi	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román
Unesukfalva	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
Szt-Péterfalva	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	—	—	román

A Cserna-völgy (1 magyar, 31 román helységgel) :

<i>Hátszegi járás.</i>									
{	Felső-Nyiresfalva	a	román	I ^o n.	m. e.	g. kath.	I ^o r.	k.	román
	Alsó-Nyiresfalva	β	román	—	—	g. kath.	—	—	román
	Kékesfalva	β	román	—	—	g. kath.	—	—	román
	Rekettiefalva	a	román	—	—	g. kath.	—	—	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
			legsú- lyosb		egyéb szórványos	
Vajdahunyadi j.						
Csernisora	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o g.	— (nincs adat)
Horesze	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o a	— (nincs adat)
Bunyila	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o r.	— román
Pojnieza-Vojni	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
Buzdulár	α	román	—	—	kel. gör. —	— (nincs adat)
Hosdo	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	i. román
Doboka	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	— román
Valár	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	— (nincs adat)
Golcs	α	román	—	—	kel. gör. —	— (nincs adat)
*Királybáya	α	román	II ^o n.	m.	kel. gör. III ^o r.	g. román
Párosza	α	román	—	—	kel. gör. —	— (nincs adat)
Cserna	α	román	II ^o m.	e.	kel. gör. II ^o r.	g. román
Csolnakos	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	— román
Felső-Telek	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. IV ^o g.	r. (nincs adat)
Alsó-Telek	β	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör. I ^o r.	e. g. (nincs adat)
*Hosdát	α	román	IV ^o m.	—	ev. ref. III ^o k	r. magyar-román
Zalasd	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	g. a. román
Boós	β	román	—	—	kel. gör. IV ^o g.	e. román
Groós	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
*Rákosd	β	magyar	III ^o r. II ^o n.	—	ev. ref. III ^o k.	r. román-magyar
Magyarosd	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
*Vajda-Hunyad c		román	IV ^o m. II ^o n.	—	kel. gör. III ^o r. II ^o g	e. i. á. magy.-ném.-rom.
Dévai járás.						
*Alpestes	β	román	V ^o m.	—	kel. gör. V ^o e.	r. román
Kis-Barcsa	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör. III ^o e.	i. román
Nagy-Barcsa	α	román	III ^o m.	—	g. kath. II ^o e.	k. r. román
Cserna-Keresztur	β	román	II ^o m.	—	kel. gör. II ^o e.	r. román
Arki	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	— román
Popesd	α	román	—	—	kel. gör. —	— román

A Runk-völgy (10 román helységgel):

<i>Vajdahunyadi j.</i>						
Vádu-Dobri	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	i. (nincs adat)
Nagy-Runk	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. —	román
Szohodol	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	román
Álun	α	román	—	—	kel. gör. —	román
Lelesz	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	román
Cserisor	α	román	—	—	kel. gör. —	román
Plop	α	román	—	—	kel. gör. —	román
Ruda	α	román	—	—	kel. gör. —	román
Gyalár	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o g.	r. e. magy.-ném.-rom.
Govasdia	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör. V ^o r. II ^o g. u. e.	román

A Pestes-völgy (15 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
			legsúlyosb		egyéb szórványos	
Vajdahunyadi j.						
Pojana-Rekiczeli	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o u.	— (nincs adat)
Feresd	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
Szocset	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
Cserbél	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. —	— román
Pojenicza-Tomi	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
Aranyos	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
Erdőhát-Runk	α	román	I ^o m.	t.	kel. gör. I ^o r.	u. e. (nincs adat)
Erdőhát	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	— (nincs adat)
Nándor	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	— román
Nándor-Válya	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
Zsoszány	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
Bujtur	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
Ulm	α	román	—	—	kel. gör. —	— román
*Felső-Pestes	α	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör. I ^o r.	e. román
Keresztény-Almás	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e	— román

A Dobra-völgy (12 román helységgel):

<i>Marosillyei járás.</i>							
Batrina	β	román	—	—	kel. gör. —	—	román
*Nagy- és Kis-Roskán	β	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o r.	—	román
Fazacsél	α	román	—	—	kel. gör. —	—	(nincs adat)
Mihalesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Szelistye-Pank	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Pank	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Felső-Lapugy	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Ohába	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Alsó-Lapugy	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Bástya	α	román	—	—	kel. gör. —	—	román
Holgya	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. —	—	román
Kozesd	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o r.	—	román

A Retyezát alatt, s a Polyana-Ruszká lejtőiről a Maros felé hajló völgyekben; a Cserna, a Runk, a Pestes és Dobra vizek mentén 103 román helység közt 1 magyar nyelvszigetet találtunk: ez Rákosd, a Cserna-völgyben, Vajda-Hunyad tőzsomszédságában. Hajdan is magyar telep volt, de a század elején az itt állomásozott román határőrökkel a román elem többségre jutott. Mióta azok kivonultak, — helyreállt a régi egyensúly: ma a román kisebbség III°. Lenk statisztikája ezen kívül magyar telepnek mondja: Vajda-Hunyad várost, Hosdát, Tustya és Gyalár községeket. Ezek félszáz év óta eloláhosodtak, — csak Vajda-Hunyadon és Hosdátton maradt IV—IV° magyar kisebbség. Ma a magyar elem arányszáma Alpestesen V^o, Nagy-Barcsán és Nalácsvádon III—III°, Nagy-Pestényen, Csernán és Cserna-Keresztúron II—II°-ra fejlődött.

E vidéken a román képződmények átlag mind kicsinyek és jelentéktelenek. Méretük: 1 c., 8 a., 25 β. és 69 α. Sajnálattalunkra nincs adat az erdélyi népesség szaporodásáról vagy fogyásáról, s így nem állapíthatjuk meg, hogy Hunyad megye nyugati részén a nép valóban fogy-e. De a sok kis falu stagnatiót jelent, s ránk azt a benyomást tesz, hogy a Polyana-Ruszka zordon és terméketlen völgynyílásaiban a román elem már régóta nem szaporodik, s rajai más vidékre szivárognak el, — innen a túltengése ez apró képződményeknek, melyek nagy részében a lélekszám alig tesz 1—200-at, sőt 100-on is alul marad.

A megyéről előadottakat összefoglaljuk:

Van Hunyad megye területén 4 város (Déva, Vajda-Hunyad, Hátszeg és Szászváros), 1 magyar, 3 román, — és 96 *nagyközség*, mely mind román. A kisközségek 80 körbe kapcsolvák, melyek közül 49 kör áll 2—5, 30 kör 6—10, 1 kör 12 faluból, — a fajttöbbség 1 körben magyar, többiben román.

A helységek *mérete* megyszerte ilyen:

<i>Fajttöbbségre</i>	<i>Méretre</i>							Együtt
	el.	d.	c.	b.	a.	β.	α.	
magyar	—	1	—	—	1	3	—	5
román	1	—	7	2	41	149	227	427

} helység.

Ez adatok Hunyad fajnépeiről a következő képet állítják elénk. A magyar elem rendkívül megfogyott a megyében; a románság nagy- és közép méretű községei nagyrészt a magyar elem térvesztéseit jelentik. A városi képződmények nagy, s a nagyközségek elenyésző csekély száma közt ellentmondás van: amaz erős és módos városi elem bőségét, emez a megye szegénységét gyaníttatja. Az igazság az, hogy Hunyad megye változatos lérszínén a jómód, s a nagy szegénység egyaránt megterem. Erre vallanak a kisközségek is, melyek közül 40 körbe módos, 30-ba szegény faluk kapcsolvák, a mik csak 8-ad, 10-ed magukkal képesek jegyzőt vagy orvost tartani, — van olyan is, mely 12 faluból áll. Láttunk Zemplénben az oroszok közt körjegyzőséget, mely 22 falura terjed; ott a szegénység a falvak apró méretével, s ez a népszám apadásával függött össze. Hunyadban, úgy hisszük, a kis faluk túltengő száma szintén azt teszi, hogy a románság nem szaporodik többé hennük, mert fölös népével más vidékek felé rajzik.

Tiszta román helység megyszerte van 182, tiszta magyar nincs. Súlytalan másajkú kisebbség 198 román faluban fordul elő, s ezek közül 97-ben magyar, 36-ban német, 65-ben cigány a szórványos kisebbség.

A súlyosabb *fajkisebbségek* így oszlanak meg:

<i>A fajttöbbség</i>	<i>IV - V^o</i>				<i>A fajkisebbség</i>				} helységben.
	magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	egyéb ny.	
magyar	★	2	1	—	★	1	1	—	}
román	7	★	1	2	30	★	3	4	

A *felekezeti* viszonyok ilyenek: A magyar helység közül 2—2 róm. kath. és ev. ref., 1 kel. gör. A román helységek közül 74 g. kath., 347 kel. gör., 2 ev. ref. és 4 r. kath. Ez utóbbiakban két közös felekezeti fajkisebbség (magyar és német r. kath.) együtt felekezeti többséget kiad. A kalvinista vallású románok csak *eloláhosodott magyarok* lehetnek.

A megye *nyelvtérületi* viszonyairól megemlítjük, hogy a 427 román község egy tagban fekszik, hozzá zárkózva a szomszéd szebeni, alsó-fehéri, krassó-szörényi és aradi románsághoz; öt magyar helység el van szigetelve. A románok már a XIII—XIV. században tömegesen telepedtek meg a megye déli részén, a Hátszeg-vidéken, hova — gyaníthatólag — a Vulkán-szoroson át jutottak a havas-alföldi Olt-mellékről. E szoros nyitott kapu maradt azután is a beszivárgó román elem számára, mely meg-sokasodva lassan terjeszkedett északnak, a Maros felé. Az út odáig régi magyar telepek közt vezetett, melyeknek ma már neve is feledésbe megy, s helyettük a magyar *hivatalos* okiratokon a *román név* járja. Fél száz év előtt a régi helynevek még forgalomban voltak. Lenk az *osztrák* altábornagy, azokat használja *német* művében. Onnan írjuk ki, hogy a mit ma Mihelénynek és Kuretynek hívnak, az akkor Mihályfalva és Káposztásfalva, Kristyor magyar neve Körösfalva, Czereczené Czerneczfalva volt; Ribicsorát akkor Kis-Ribicze, Riskuliczát Kis-Riska néven ismerték, Brádot a magyar Fenyőfalvának írta, Mesztákont Nyirfalvának, Vakát Tehénfalvának; Lunka helyett Terfalva, Ruda helyett Rudfalva, Pestere helyett Barlangfalva volt az elfogadott falunév; Valemare helyett Patakfalvára rándultak, Szkroffa helyett Koczafalvánál etettek, Krecsunesd helyett Karácsonfalván itattak, Tyulesd helyett Pecsétszegen háltak meg, és Boitza helyett Kis-Bányán át, Kadzacsél helyett Kis-Hátszegen át kerültek haza. Így romanizálódott — nemcsak a számunkra nyomasztó évszázadok súlya alatt, hanem saját hibánkból is — Hunyad legnagyobb része. A román elem betöltötte a Maros-melléket, az ércz-hegységet s a Fehér-Körös bányavidékét, és lassan áttérjett nyugaton Arad, keleten Szeben és Alsó-Fehér felé.

Alsó-Fehér megye.

Nyugati része, mely Biharral, Hunyaddal és Torda-Aranyossal határos, zordon hegyvidék. Az Ompoly- s az Aranyosmellék havasai szaggatott lánczolatban csatlakoznak délnyugaton az erdélyi érczhegységhez, északnyugaton a Bihar-havashoz. Hatalmas sziklaépítményük fölött meszsze elláthatólag emelkedik ki a Vulkán (1264 m.) mészkő csúcsa s a Detonata (1182 m.) bazalt-tornya.

Túl e bérczenek északnak, Torda-Aranyosba, az Abrud vadregényes völgye nyílik; keletre a havas meredek lejtői a Maros felé ereszkednek; oda siet morajló vizével az Ompoly is.

A megye keleti részén nyitabb a térszin. Délkelet felé a kisenyedi, északkeletre a marosmelléki, közbül a küküllőközi harmadrendű hegyek teszik azt hullámossá. E magaslatok közt érkezik a megye határára lenn a Nagy- és Kisküküllő, fenn a Maros. Amazok előbb egymással egyesülnek aztán a megye szívében a Marosba folynak. Emez átfogó vonal gyanánt huzódik keresztül a megyén, északkelet-délnyugati irányban kanyargó útján fölveszi a két küküllőmegyei és a Szebeni vizeket, úgy lép Hunyadba át.

Ez ellentétekben és változatosságban gazdag topografiát 181 helység népesíti be. A fajtöbbsége 17 községnek magyar, 3-nak német, 161-nek román. Fekvésük meghatározására térszakaszonként vesszük a megye vidékeit szemlélet alá. Kezdjük a nyugati oldalon, az Ompolyvölgynél, s az aranyosmelléki hegyek közt, föl az Abrud vidékéig, — aztán végig megyünk a Marosvölgyön, s áttérünk a megye keleti oldalára, a kisenyedi hegyek, a Viza s a Nagy-Küküllő felé, hogy utunkat északkeleten, a marosmellék magaslatainál végezzük.

Az Ompoly-völgy (13 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépesség
			legsű-lyosb	egyéb szórványos		legsű-lyosb	egyéb szórványos	
<i>Magyar-igeni j.</i>								
{ Trimpoele	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
{ Valea-Dosztului	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ *Zalatna	c	román	III ^o m.	e. n.	kel. gör.	II ^o r.	g.e.a.	magy.-német-rom.
{ Petrosán	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
{ Galacz	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	román
{ *Fenes	a	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
{ Ompoly-Preszáka	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ Pojana	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	román
{ Gauring	α	román	II ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o r.	—	román
{ *Metesd	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ Tótfalud	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ Ompolyicza	β.	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
{ *Sárd	a	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	r.	magyar-román

Az aranyos-melléki hegyek közt (1 magyar, 23 román helységgel):

<i>Magyar-igeni j.</i>							
*Magyar-Igen	a	román	III ^o m.	e.	kel. gör.	IV ^o g. II ^o e. r.i.	magyar-román
Igenpataka	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román
*Magyar-Boros-Bocsárd	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	IV ^o k. e. r.	magyar-román
Oláh-Boros-Bocsárd	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	II ^o g.	román
Cselna	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	(nincs adat)
Belső-(Intre-)Gáld	a	román	—	—	g. kath.	—	román
Királypatak	α	román	—	—	kel. gör.	—	román
Tibor	β	román	—	—	kel. gör.	—	román
*Krakkó	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	II ^o g. e. i.	magyar-román

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépesség
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
{ Alsó-Gáld Mindszent *Benedek Felső-Gáld	a	román	I ^o e.	m.	<i>g. kath.</i>	I ^o i.	—	román
	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román
	β	román	I ^o m.	n.	<i>g. kath.</i>	I ^o e.	r.k.i.	magyar-román
	β	román	—	—	<i>g. kath.</i>	I ^o k.	—	román
Nagyenyedi járás.								
{ Havas-Gyógy Fel-Gyógy *Diómál Remete Kis-Gyógypatak *Ponor Szabaderdő Nyirmező Oláh-Rákos *Oláh-Lapád Muriszló	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	II ^o g.	i.	román
	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	II ^o g.	—	(nincs adat)
	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	román
	β	román	—	—	<i>g. kath.</i>	—	—	román
	α	román	—	—	<i>g. kath.</i>	—	—	román
	β	román	I ^o e.	m.	<i>g. kath.</i>	I ^o e.	—	magyar-román
β	magyar	V ^o r.	e.	<i>g. kath.</i>	V ^o e.	k.	magyar-román	

Az Abrud-völgy és környéke (9 román helységgel):

<i>Verespataki járás.</i>								
{ *Mogos-Hildesty	c	román	—	—	kel. gör.	III ^o g.	—	román
{ *Verespatak	c	román	V ^o m.	—	<i>r. kath.</i>	IV ^o g. III ^o k. u.	—	magy.-német-rom.
{ Muska	a	román	—	—	<i>g. kath.</i>	—	—	román
{ Korna	β	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
{ *Bucsum	d	román	I ^o m.	—	kel. gör.	II ^o g.	—	román
{ *Abrudbánya	b	román	IV ^o m.	e.	kel. gör.	III ^o r. II ^o g. e. u.	—	magy.-német-rom.
{ *Abrudfalva	d	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	r.	román
{ Kerpenyes	a	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o g.	—	román
{ Szohodol	d	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	román

A havasok rengeteg völgyszakadékaik közt, a mik dús aranytárnákat rejtenek, le a lejtők aljáig, hol a Marosvölgyet érintik, csupa román községgel találkozunk; számuk a három térszakaszon 45. Csak egy magyar nyelvsziget fekszik az Aranyos-mellék szélén, a volt aranyosszéki határon izolálva: Muriszló.

A román helységek átlag népeseek, s úgy az Abrud, mint az Ompoly-völgy régi bányatelepein jelentékenyek. Méretük: 3 d., 3 c., 1 b., 13 a., 17 β, 8 α., zsenge képződmény feltűnő kevés van köztük. A tiszta román községek száma pedig 23.

Hajdan ez a vidék is magyar volt. A bányákat székelyek művelték; egykori telepei emlékét csak a helynevek őrizték meg. Magyar volt a faj-többség félszáz év előtt Verespatakon, Abrudbányán, Krakón, Benedeken, Zalatnán, Sárdon, Magyar-Igenben, Magyar-Boros-Bocsárdon, sőt a mai Oláh-Lapádon is. Lenk altábornagy jegyezte meg ezt e kilencz helységről.

Ma ezeknek csak egy részében találunk magyar fajkisebbséget: Verespatakon V^o, Abrudbányán IV°, Magyar-Igenben és Zalatnán II—II° erejűt. Ellenben Krakkó, Benedek falukból, Oláh-Lapádról és Magyar-Boros-Bocsárdról eltűnt a magyar elem csaknem teljesen. Míg Muriszlón, ez egyetlen nyelvszigeten már V^o a román kisebbség. Mindezek a jelenségek azt bizonyítják, hogy a román elem a legújabb időkig terjeszkedett e területen. Hullámai délirányból: Fogaras, Szeben és Hunyad felől szivárogtak be ide, s innen tovább északra, be Torda-Aranyosba és Kolozsba, hol — Lenk altábornagy szerint — félszáz év előtt is a havasi telepek néhányában sátorozó kóbor román csapatok «nomadisch» tanyáztak.

Az átmeneti idő ma sem ért véget, s ez a felekezeti arányok tükréből világlik ki. A magyar nyelvszigeten: Muriszlón a felekezeti többség már g. kath. s a kisebbség ev. ref., — míg a romanizált Verespatakon a felekezeti többség még r. kath., s a kisebbség megoszlik a g. kath. és kel. gör. egyházak közt.

Tekintsük végig a Maros-vonalat.

A Maros-völgy és melléke (10 magyar, 58 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépesség félszáz év előtt volt
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
<i>Maros-ujvári j.</i>						
*Kutyfalva	β	magyar	II ^o r.	—	ev. ref. II ^o g. r. i.	magyar-román
Oroszi	α	román	I ^o m.	e	g. kath. I ^o e.	román
Maros-Szt-Jakab	α	román	I ^o m.	e. n.	kel. gör. II ^o g. e. i.	román
Oláh-Péterlaka	α	román	I ^o m.	e. n.	g. kath. I ^o i. r. e.	román
Czintos	β	román	II ^o m.	—	g. kath. II ^o e. k. r. i.	magyar-román
*Csekelaka	β	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref. IV ^o g. k. u. r.	magyar-román
Batizháza	α	román	I ^o m.	—	g. kath. II ^o k. u. r.	román
Gabud	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. V ^o g. e.	román
Maros-Gecse	α	román	II ^o m.	—	g. kath. II ^o e. r. i.	magyar-román
*Maros-Csúcs	β	román	V ^o m.	—	g. kath. V ^o e. k.	román
Maros-Koppánd	α	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref. V ^o g. k. i.	magyar-román
Maros-Káptalan	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o e. r.	román
*Nagylak	α	román	IV ^o m.	e.	g. kath. IV ^o e. r. i.	magyar-román
Felső-Marosujvár	β	román	II ^o m.	n.	g. kath. II ^o e. i. r.	(azóta lett önállóvá)
Hári	β	román	IV ^o m.	—	kel. gör. III ^o e. g. r. i.	magyar-román
*Marosujvár-Akna	α	magyar	IV ^o r.	e. n.	g. kath. III ^o e. II ^o r. i. u.	magyar-román
*Magyar-Csesztve	β	román	IV ^o m. II ^o e.	—	g. kath. III ^o e. r. i.	magyar-román
Csongva	α	román	I ^o m.	n. e.	g. kath. IV ^o k. i. e. r.	román
Miklóslaka	β	román	II ^o e.	—	g. kath. V ^o k. r. e.	magyar-román
<i>Nagy-enyedi j.</i>						
Maros-Gombás	α	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref. V ^o g. r.	magyar-román
Oláh-Apahida	α	román	—	—	g. kath. I ^o k.	román
Csombord	β	román	IV ^o m.	—	g. kath. IV ^o e.	magyar
*Maros-Szt-Király	β	román	IV ^o m.	—	g. kath. III ^o e. i.	magyar-román
Szász-Ujfalu	α	román	III ^o m.	—	g. kath. II ^o e. k. u.	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépeiség
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsű-lyosb	egyéb szórványos		legsű-lyosb	egyéb szórványos	
félszáz év előtt volt								
*Nagy-Enyed	a	magyar	III ^o r.	n. e.	ev. ref.	III ^o g. II ^o r. k. a. i. u.	{ magyar-szász-örmény görög román magyar-román	
*Fel-Enyed	a	román	IV ^o m.	II ^o e.	g. kath.	IV ^o e.		
Muzsina	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	II ^o g.	román	
Vládháza	a	román	—	—	g. kath.	—	román	
Felső-Orbó	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	román	
Közép-Orbó	α	román	—	—	g. kath.	I ^o k.	román	
Magyar-Orbó	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o k. e. i.	magyar-román	
Maros-Béld	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	magyar-román	
Tompaháza	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o r. k. e.	magyar-román	
Lőrinczréve	α	magyar	V ^o r.	—	ev. ref.	V ^o g. k.	magyar-román	
*Megykerék	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	román	
Kis-Solymos	α	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	V ^o g.	magyar	
Paczalka	β	román	—	—	g. kath.	—	román	
Magyar-Kapud	β	román	IV ^o m.	II ^o e.	g. kath.	IV ^o e.	magyar-román	
Diód	a	román	I ^o m.	e. n.	kel. gör.	I ^o e. g. r. i.	magyar-román	
*Csákllya	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	román	
*Tövis	b	román	III ^o m.	n. e.	g. kath.	II ^o e. II ^o r. i. k.	magyar-román	
Magyar-igeni j.								
Koszlárd	α	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o k. e. i.	román	
*Vajasd	β	magyar	V ^o r.	n.	ev. ref.	V ^o g.	magyar-román	
Gáldtő	α	román	I ^o m.	e. n.	g. kath.	I ^o r. i. e. k.	román	
Maros-Szt-Imre	β	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o e. i. k. r.	magyar-román	
Alvinczi járás.								
*Borbánd	β	román	II ^o m.	n.	g. kath.	IV ^o r. e.	magyar-román	
Kisfalud	β	román	—	—	g. kath.	I ^o k.	román	
*Gyulafehérvár	β	magyar	V ^o r.	II ^o n. e.	g. kath.	III ^o r. II ^o k. i. e. a	{ magyar-szász-örmény román	
*Táté	β	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.		
Demeter Pataka	α	román	—	—	g. kath.	—	román	
Oláh-Herepe	α	román	—	—	g. kath.	V ^o k.	román	
Strázsa	a	román	—	—	g. kath.	—	román	
Drombár	β	román	—	—	kel. gör.	IV ^o g. i.	román	
Sóspatak	β	román	I ^o e.	—	g. kath.	II ^o k.	román	
*Maros-Csüged	β	román	—	—	kel. gör.	V ^o g.	román	
Limba	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román	
Oláh-Dálya	b	román	I ^o m.	—	kel. gör.	II ^o g.	román	
Felső-Maros-Váradja	a	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.	román	
Alsó-Maros-Váradja	α	román	II ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o i. g. e.	román	
Poklos	β	román	—	—	g. kath.	—	román	
Borsómező	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	román	
Rakató	α	román	—	—	kel. gör.	—	román	
*Alvincz	c	román	III ^o m.	e. n.	kel. gör.	II ^o r. e. g.	magyar-román	
Tartaria	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g. e.	román	
*Alsó-Csóra	a	román	I ^o h.	—	kel. gör.	I ^o r.	román	
*Karna	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	II ^o g. i.	román	
Akmár	a	román	—	—	kel. gör.	—	román	
Szarakszó	α	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	II ^o g.	román	

A Maros vize északkeletről, Maros-Tordából érkezik; Kutyalvánál megéri a megyét s le Miklóslakáig határfolyó jellege van Alsó-Fehér és Torda-Aranyos közt. Aztán délnek fordul, alább Gyulafehérvárnál délnyugatnak, és Szarakszónál hunyadmegyei területre lép.

A völgyben 10 magyar és 58 román helységet találunk. Amazok a völgy felső kétharmadán 38 román helység közt szétszórva fekszenek, az *alsó harmad* 20 községgel csupa román. Ez megfelel ama felfogásnak, melyet Hunyad tárgyalásánál fejeztünk ki, hogy a román elem Hunyadból egyrészt Arad, másrészt Szeben és *Alsó-Fehér felé terjeszkedett*. A Maros-völgy Hunyaddal szomszédos alsó harmadán szemmel látható e hullámváz *nyoma*.

Még világosabbá teszik a képet a régi statisztika példái. Lenk altábornagy 29 magyar és 38 román községet számlál el művében, amik e völgyszakaszokra esnek, és pedig 28 magyar helység 19 románnal a felsőre, 1 magyar helység 19 románnal az alsóra. Régebben az alsó szakasz is bizonynyal magyar volt tulnyomólag. Ott emelkednek Gyulafehérvár tornyai, az Árpádkori Gyulák, az erdélyi vajdák, majd a fejedelmek ősi székhelye, — alább Alvincz váráé, s túl a Kenyérmezőn, hol Kinizsi Pál legnagyobb diadalát vívta, Szászvárosé, melynek későbbi megmagyarosodása lehetetlen, ha körülötte magyar községek nincsenek. Fél-száz éve ez utóbbiakból csak Alvincz maradt meg; azóta a fajtöbbség itt is román, — a hogy eloláhosodott régebben a Maros egész alvidéke, s újabban — 10 magyar nyelv-sziget kivételével — egész felső vidéke. Csak itt-ott maradt magyar fajminoritás az egykori többségből: Csombord, Maros-Szt-Király, Hari, Magyar-Csesztre, Nagy-Lak, Felenyed és Magyar-Kapud községekben IV—IV°, melyekhez napjainkban Maros-Csúcs V^o-kal csatlakozott, — Tövisen, Alvinczon és Szász-Ujfalun III—III°, Czintos, Maros-Gecse, Felső-Maros-Ujvár (mely azóta keletkezett), Alsó-Maros-Váradja és Borbánd falukban II—II° erejű. A megmaradt 10 képződmény el van szigetelve, s mindannyiba erős román kisebbség szivárgott, melynek súlya Gyulafehérvártt, Lőrinczrévén, Maros-Koppán-don, Maros-Ujvár-Aknán és Vajasdon V—V^o, Cseke-Lakán, Maros-Gombáson és Kis-Solymoson IV—IV°, Nagy-Enyeden III° és Kutyalván II°.

Tiszta román helység a felső völgy szakaszon van 7, az alsón 10. Ott a hitélet 31 román helységben g. kath., 7-ben kel. gör., — itt 5-ben g. kath., 15-ben kel. gör. A magyar helységek közül 8 ev. ref., 2 többségében g. kath. (Gyulafehérvár és Maros-Ujvár-Akna). A magyar helységek mérete ma: 1 β., 1 α., 1 c, 3 β., 4 α, — a román helységeké: 1 c, 2 b., 13 a., 26 β., 16 α.

E képből kitűnik, hogy a román áramlat a Marosvölgyet előbb alsó, utóbb felső szakaszain érte, s így *alulról, délirányból északnak terjeszkedett*, hol hullámai az északról délre terjedő áramlattal találkoztak (Torda-Aranyosban).

Láttuk, hogy a déli áramlat több száz éves útján Hunyad, Szeben és Fogaras irányából hatolt be Erdély szívébe; egyfelől a havas s a Marosvölgy, másfelől a Küküllőség volt a hullámterülete.

Tekintsük meg ez utóbbit a megye keleti részében.

A kisenyedi hegy közt (2 német, 26 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépeség	félszáz év előtt volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Kis-enyedi járás.									
Mundra	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	e.	—	román	
Alamor	a	román	II ^o m.	—	g. kath. V ^o k. II ^o e.	—	—	magyar-román	
Ladamos	α	román	II ^o m.	n.	kel. gör. I ^o e.	r. g. u.	—	román	
*Örmény-Székes	a	román	I ^o m.	n.	g. kath. V ^o k.	e. i.	—	magyar-román	
Kis-Ludas	β	román	V ^o n.	—	ág. ev. IV ^o k. II ^o g.	—	—	német-román	
Székás-Preszáka	β	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o k.	—	—	román	
Oláh-Bogát	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. II. g.	e.	—	román	
*Pókafalva	a	román	IV ^o n.	m	kel. gör. IV ^o a.	e.	—	magy.-ném.-rom.	
Hosszútélke	a	román	—	—	g. kath. —	—	—	román	
*Búzd	β	román	IV ^o n.	e. m.	kel. gör. IV ^o g.	a. i.	—	német-román	
Kis-Enyed	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. V ^o g.	e.	—	magyar-román	
Koncza	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	e.	—	román	
Drassó	β	román	II ^o m.	—	g. kath. II ^o k.	e.	—	román	
*Kútfalva	a	román	—	—	g. kath. I ^o k.	—	—	román	
Spring	a	román	—	—	kel. gör. IV ^o g.	—	—	román	
Gergelyfája	a	német	III ^o r.	e.	ág. ev. III ^o g.	—	—	német-román	
*Vingárd	a	román	IV ^o n.	m. e.	kel. gör. IV ^o a.	g. e. i.	—	magy.-ném.-rom.	
Oláh-Girbó	a	román	—	—	g. kath. —	—	—	román	
Alvinczi járás.									
Berve	a	német	V ^o r.	—	ág. ev. V ^o k.	g.	—	német-román	
Henningfalva	a	román	—	—	g. kath. —	—	—	román	
Balázsfalvi járás.									
*Ohába	a	román	—	—	kel. gör. II ^o g.	—	—	román	
Verecsygháza	a	román	I ^o e.	m. u.	g. kath. I ^o e.	a.	—	magyar-román	
Tóhát	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	g.	—	román	
Bessenyő	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. II ^o g.	i.	—	román	
Székás	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	román	
Nagy-Cserged	a	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o a.	—	—	román	
Kis-Cserged	β	román	I ^o e.	n.	ág. ev. IV ^o g.	—	—	román	
*Szász-Csanád	a	román	IV ^o n.	e. m.	g. kath. IV ^o a.	k. e.	—	német-román	

A Viza-völgy (1 román helységgel):

Kis-enyedi járás.								
*Vizakna	c	román	IV ^o m.	n.	kel. gör. III ^o e.	r. g.	—	magy.-ném.-rom.

A Nagy-Küküllő-völgy és melléke (1 német, 15 román helységgel):

Balázsfalvi járás.								
Csicsó-Holdvilág	β	román	IV ^o n.	e. m.	g. kath. IV ^o a.	e.	—	német-román
Sorostély	a	román	III ^o n. II ^o m.	e.	g. kath. III ^o a. II ^o e.	k. i.	—	német-román
*Kis-Kerek	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör. V ^o g.	r. e. i.	—	román
Farkastelke	β	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o k.	—	—	román
Szász-Patak	α	román	I ^o m.	e. n.	g. kath. —	—	—	román
*Monora	a	német	IV ^o r.	m.	ev. ref. IV ^o g.	—	—	német-román

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Váza	a	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	(nincs adat)
Balázsfalva város	a	román	III ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	e. a. k.	magyar-román
Balázsfalva falu	β	román	III ^o m.	II ^o e. n.	g. kath.	II ^o e.	i. a. k.	(azóta lett)
Csufud	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	—	—	román
Tür	a	román	IV ^o m.	e.	g. kath.	III ^o r.	e.	magyar-román
Obrázsa	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	k. i.	román
*Mihálczfalva	b	román	I ^o m.	—	g. kath.	V ^o k.	—	román
Karácsonfalva	a	román	II ^o m.	e.	g. kath.	II ^o a.	r. e.	magyar-román
*Buzás-Bocsárd	a	román	IV ^o m.	—	g. kath.	III ^o e.	i.	magyar-román
Oláh-Csesztve	β	román	—	—	g. kath.	—	—	román

A marosmelléki hegyek közt (6 magyar, 16 román helységgel):

<i>Balázsfalvi járás.</i>								
Magyar-Beze	<i>β</i>	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref.	II ^o g.	—	magyar
Vadverem	<i>α</i>	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i.	román
*Magyar-Lapád	<i>β</i>	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	I ^o g.	i.	magyar-román
Magyar-Bagó	<i>β</i>	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	—	magyar-román
Kis-Akna	<i>β</i>	román	I ^o m.	—	g. kath.	—	—	román
Fugad	<i>β</i>	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	magyar-román
*Asszonynépe	<i>β</i>	román	II ^o m.	—	g. kath.	III. e.	r. i.	magyar-román
Háporton	<i>β</i>	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	e. i.	magyar-román
<i>Maros-ujvári j.</i>								
Oláh-Szilvás	<i>α</i>	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i.	magyar-román
Tordos	<i>β</i>	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	magyar-román
Elekes	<i>β</i>	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román
*Ispánlaka	<i>a</i>	román	I ^o m.	—	g. kath.	IV ^o k.	e. r. i.	magyar-román
Magyar-Forró	<i>a</i>	román	I ^o m.	e. n.	kel. gör.	III ^o g.	e. r. i.	román
*Szt-Benedek	<i>β</i>	román	IV ^o m.	—	kel. gör.	III ^o e. II ^o g. u. i. r.	—	magyar-román
Medvés	<i>α</i>	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref.	I ^o k.	u.	román
Magyar-Sülye	<i>β</i>	román	II ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o k. II ^o e.	i.	magyar-román
Magyar-Herepe	<i>α</i>	román	III ^o m.	—	kel. gör.	II ^o e.	r. i.	magyar-román
Gambucz	<i>β</i>	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román
Landor	<i>α</i>	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	k. i.	román
Ozd	<i>β</i>	magyar	I ^o e.	r.	unit.	I ^o k.	i.	magyar-román
*Magyar-Bükkös	<i>β</i>	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	I ^o g.	i. u. r.	magyar-román
Istvánháza	<i>α</i>	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	II ^o g.	—	magyar

Délkeleten a kisenyedi hegyek, mögöttük a Viza-völgygyel, keleten a Küküllővölgy, mely a Maros-völgybe torkol, s északkeleten a Marosmelléknek a székelyföldre terjedő domborodásai adják meg e térszín jellegzetes vonásait, hol 6 magyar, 3 német nyelvsziget fekszik szétszórva 42 román helység között. A magyar faluk a székelyföld, a német faluk a volt Királyföld felé közeledő lépcsőzetet formálnak, — azokkal *valaha összefüggettek*.

Erről meggyőző adatokat tár fel a régi statisztika. Lenk altábornagy a megye keleti részein 26 községet talált magyar, 9-et szász s csak 14-et

román többséggel. Akkor a marosmelléki hegyeket egészen betöltötték a magyar képződmények, a mik a Küküllőn át a kisenyedi hegyekig s a Vizáig értek. Magyar volt a fajtöbbség Vizaknán, Balázsfalván, Vingárd, Veresegyháza, Pókafalva, Örményszékes, Mámor, Asszonynepe, Fugad, Hápört, Szt-Benedek, Karácsonfalva, Buzás-Bocsárd, Ispánlaka, Oláh-Szilvás, Tordos és Tűr, — továbbá Magyar-Herepe, Magyar-Sülye és Magyar-Bagó falukban. Ugyanakkor német fajtöbbsége volt Szász-Csanád, Csicsó-Holdvilág, Buzd, Sorostély és Kis-Ludas helységeknek. Ma mindezekben a románság van elterjedve számbeli túlsúllyal. Még élnek abból a nemzedékből, mely látta a régi állapotot, — s látnia kellett hogyan változott el alig 5—6 évtized alatt. A régi magyar többség maradványa: Vizaknán, Buzás-Bocsárdon, Tűrön és Szt-Benedeken IV—IV°, a két Balázsfalván, Magyar-Herepén III—III°, Magyar-Sülyén, Magyar-Bagón, Oláh-Szilváson, Karácsonfalván, továbbá Mámor, Ladamos és Landor falukban II—II°, — egyebütt csak spórák maradtak. A régi szász többség maradványa: Kis-Ludason V^o, Szász-Csanádon, Csicsó-Holdvilágon, Búzdön IV—IV°, Sorostélyon III°. Van arra is példa, hogy eloláhosodott magyar falukban a IV° kisebbség ma szász; ilyen Vingárd és Pókafalva. Csak egy román község: Medvés magyarosodott meg az utolsó félszáz év során. A szász faluk mindegyikében erős (III—V^o) román minoritás fejlődött; csoda, hogy a 6 magyar nyelvszigeten ez a fejlődés még a kezdetnél (I^o) tart, — azokat a hullámok elkerülték, vagy átcsaptak rajtuk a torda-aranyosi mezőség felé.

Foglaljuk össze az előadottakat.

Alsó-Fehérben 2 magyar, 2 román *várost* találtunk. Amazok egyike egykor fejedelmi székhely (Gyulafehérvár), másika a megye székhelye (Nagy-Enyed). A két román városban (Vizaknán és Abrudbányán) még a közel-multban magyar volt a fajtöbbség, — azóta oláhosodtak el. A megye 6 nagy községe közül ma csak 1 magyar, 5 román, — az utóbbiak szintén a magyar elem térvesztésegei. A kis községek 47 körbe kapcsolják, melyek közül 45 kör 2—5, 2 kör 6—7 faluból áll. A fajtöbbség 6 körben magyar, a többiben román.

A helységek *mérete* megyszerte ilyen:

	Méretre									
Fajttöbbségre	3.	4.	d.	c.	b.	a.	β.	α.	Együtt	
magyar	1	1	1	—	—	—	8	6	17	} helység.
román	—	—	3	5	4	47	67	35	161	
német	—	—	—	—	—	3	—	—	3	

Tiszta magyar vagy német helység a megyében nincs; tiszta román van 47. Súlytalan (I^o) kisebbség 6 magyar és 19 román helységre esik, — ott szórványosan 3—3 helységben román és cigány, itt 42-ben magyar, 4-ben német, 1-ben horvát s 22-ben cigány elem fordul elő.

A súlyosabb minorítások így oszlanak meg:

<i>A faj- többség</i>	<i>A fajkisebbség:</i>							
	IV – V ^o				II – III ^o			
	magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	egyéb ny.
magyar	*	9	—	—	*	2	—	—
román	14	*	6	—	22	*	1	2
német	—	2	*	—	—	1	*	—

} hely-
ségben.

Ebből kitűnik, hogy a magyar helységek nagyobb fele, s a szász helységek mindegyike súlyos román minoritással van megterhelve; míg a román helységeknek csak negyedére jut erős magyar vagy szász minoritás, az egykori magyar és szász többség maradványa gyanánt. Az eloláhosodott községek száma megyeszerte sokkal több, — nagy részükben a magyar vagy a szász elem csaknem teljesen elenyészett.

A *felekezeti* viszonyok a megyében ilyenek:

R. kath. helység nincs több 1-nél (pedig az erdélyi r. kath. püspök székhelye a megyében van: Gyulafehérvárt), — ez 1 is *eloláhosodott* magyar helység: Verespatak. A *g. kath.* helységek száma 87, melyek közül 84 román, 3 magyar (Maros-Ujvár-Akna, Megyerék és Gyulafehérvár), hol a magyar hivek egy része oláh templomba jár. A *kel. gör.* községek száma 74, s ez mind román. *Ev. ref.* helység van 18, ebből 17 magyar, 1 szász (Monora), de itt — azt hisszük — a helységnévtár regisztrálása téves, s rovatcsere okozta a tévedést: a protestáns hivek kalvinista rovatba kerültek, az ág. ev. rovat pedig *üres* maradt. A szászok helyén magyar kalvinista elem Monorán soh'sem volt; kalvinista szászokra pedig Erdélyben nincs példa. Az *ág. ev.* helységek száma 4; köztük 2 szász, 2 román. Mi az előbbiekhöz soroljuk 3-iknak Monorát is. A 2 ág. ev. *román* helység példájában csak azt látjuk, hogy a románság megoszlik a g. kath. és kel. gör. felekezet közt, — így marad a protestáns szászság *relative többségben* a két román felekezet fölött. Végül 1 *unitárius* helysége is van a megyének, s ez magyar.

Az erős felekezeti *kisebbségek* így oszlanak meg: *r. kath.* a minoritás 1 g. kath. magyar, — 2 g. kath. és 3 kel. gör. román helységben; *g. kath.* a minoritás 27 kel. gör. s 1 ág. ev. román, — 10 ev. ref. magyar s 2 ág. ev. szász helységben; *kel. gör.* a kisebbség 12 g. kath. és 1 ág. ev. román, 1 ág. ev. szász helységben; *ág. ev.* a kisebbség 4 g. kath. és 2 kel. gör. román helységben, — *ev. ref.* a kisebbség 19 g. kath., 27 kel. gör. román és 3 g. kath. magyar helységben. *Unit.* kisebbség megyeszerte nincs.

A *nyelvtérületi* viszonyok képe ez: 161 román község egy tagban fekszik, a szomszéd hunyadi, szebeni, nagy-küküllői, torda-aranyosi és aradi román nyelvtérület mellé. A 17 magyar s a 3 német helység megannyi szigetképződmény. E kép úgy alakult ki, hogy a régi magyar és szász vidékeket ellepte a Hunyad, Szeben és Fogaras felől északnak terjeszkedő románság, melynek hullámai Torda-Aranyosban és — mint legott látni fogjuk — Kis-Küküllő területén összeérték az északról beszivárgott, s délnek tartó románság hullámaival.

Kis-Küküllőmegye.

Tér felületét középmagasságú hegyek és halmok borítják: ú. m. a *marosmelléki* magaslatok, melyekkel Alsó-Fehér- és Udvarhely megyékben már találkoztunk, — ezek a Marost felső szakaszától a középső szakaszig Kis-Küküllő megyén át követik; a *Küküllő-köz* magaslatai, amik a Kis-, s a Nagy-Küküllő vize közt a megye gerinczvonalaiban húzódnak el, — ezeket is láttuk Nagy-Küküllőmegye területén.

A magaslatok alatt három völgynyílás vezet, csaknem párhuzamosan, keletről nyugat felé: a Nagy-Küküllőé, mely a megyének déli, a Marosé, mely északi határfolyama, — és kettejük közt a Kis-Küküllőé, mely a megye területét középen szeli, s a Nagy-Küküllővel a megye nyugati határában, Alsó-Fehér szélén egyesül.

A térszínen 118 helység épült. 31 magyar, 22 német és 65 román; a magyar községek nagyrészt a székelyföld, a németek a nagy-küküllőmegyei Királyföld határában, s a román faluk azon a hullámtéren fekszenek, hol az ország mélyéig beszivárgott románság két áramlata találkozott.

A helységeket térszakaszonként vesszük szemlélet alá. Előbb a megye déli részén levőket, a Nagy-Küküllő s a Küküllő-köz vonalán, — aztán a középső tagon fekvőket, a Kis-Küküllő mentében, — végre az északiaikat, a marosmelléki hegyek közt s a Maros vonalon.

A küküllőmelléki hegyekben (6 magyar, 11 német, 10 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység-mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépséggel félszáz év alatt volt		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei				
			legsűrűsőbb	egyéb szórványos		legsűrűsőbb	egyéb szórványos			
Erzsébetvárosi j.										
{ Oláh-Zsákod	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	III ^o g.	r. i.	román		
{ Pipe	α	magyar	I ^o e	—	unit.	I ^o r.	g.	román		
{ *Szász-Nádas	α	német	III ^o r.	II ^o m.	—	ág. ev.	III ^o k.	r. e. u. g.	német-román	
{ *Czikmántor	β	német	III ^o r.	m.	—	ág. ev.	III ^o g.	r. e.	német-román	
{ Szász-Magyaros	β	német	II ^o r.	—	—	ág. ev.	I ^o g.	e. r.	német-román	
{ *Szénaverős	α	német	I ^o r.	—	—	ág. ev.	I ^o k.	—	német-román	
{ *Zágor	α	német	I ^o r.	e m.	—	ág. ev.	II ^o k.	g.	német-román	
{ *Domáld	β	német	I ^o r.	e.	—	ág. ev.	II ^o k.	—	német-román	
{ Hundorf	β	román	IV ^o n.	—	—	g. kath.	IV ^o á.	III ^o k.	—	német-román
{ Szász-Szt-Iván	β	német	III ^o r.	—	—	ág. ev.	IV ^o g.	e.	—	német-román
{ *Kund	α	német	I ^o m.	r.	—	ág. ev.	I ^o g.	e. r.	—	német-román
{ Gogány	α	magyar	V ^o r.	—	—	ev. ref.	V ^o g.	—	—	magyar-román
{ Gogán-Váralja	β	magyar	III ^o r.	—	—	ev. ref.	III ^o g.	r.	—	magyar-román
Dicső-szt-mártoni j.										
{ Szász-Csávás	β	magyar	II ^o e.	r.	—	ev. ref.	I ^o g.	k. r. i.	—	magyar
{ *Leppend	β	román	I ^o m.	e.	—	kel. gör.	III ^o g.	e.	—	román
{ Szász-Dányán	β	magyar	IV ^o r.	—	—	ev. ref.	IV ^o g.	r. i.	—	magyar-román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		A fajnépség
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	
•Bogács	a	német	II ^o r. II ^o e. —	ág. ev. IV ^o g. —	—	német-román
{ Magyar-Sáros	a	magyar	IV ^o r. e.	unit. IV ^o g. e. r.	—	magyar-román
	β	román	II ^o m. II ^o n. —	kel. gör. II ^o e. a. g. r.	—	német-román
•Balázstelke	a	román	IV ^o m. e.	kel. gör. III ^o g. II ^o a. u. e. r.	—	német-román
•Felső Bajom	β	német	III ^o r. II ^o e. —	ág. ev. III ^o g. e.	—	német-román
•Völcz	a	román	V ^o n. —	g. kath. V ^o a. II ^o k. —	—	német-román
{ Alsó-Bajom	a	román	II ^o n. m. e.	kel. gör. II ^o g. a. e. i. u. r.	—	német-román
Hosszúaszi j.						
{ Faisz	β	román	—	g. kath. —	—	román
•Tátrlaka	β	román	II ^o n. e.	g. kath. II ^o a. r.	—	német-román
{ Oláh-Karácsonfalva	β	román	I ^o m. e.	kel. gör. III ^o g. i.	—	román
•Bolkács	a	német	II ^o r. e.	ág. ev. III ^o g. e.	—	német-román

A Nagy-Küküllő-völgy (1 magyar, 5 német, 15 román helységgel):

<i>Erzsébetvárosi j.</i>						
{ Sárd	β	román	IV ^o m. —	kel. gör. III ^o a. II ^o e. a.		magyar-román
{ *Nagy- és Kis-Bún	a	román	IV ^o m. e.	kel. gör. III ^o c. u. i.		magyar-román
*Hétur	a	német	V ^o r. e.	ág. ev. V ^o k. r.		német-román
*Erzsébetváros	b	magyar	III ^o e. III ^o r. n.	g. kath. III ^o r. II ^o e. a. k. u. i.		örm.-magy.-rom.
{ *Szász-Kis-Almás	β	román	IV ^o m. —	kel. gör. III ^o c. II ^o g. r.		magyar-román
{ Szász-Ernye	β	román	II ^o m. —	kel. gör. IV ^o g. e.		magyar-román
{ Jövedics	β	német	III ^o r. II ^o m. —	ág. ev. IV ^o k. —		német-román
{ Gyákos	α	román	II ^o n. e. m.	g. kath. II ^o a. k. i.		német-román
{ *Somogyom	β	román	III ^o m. II ^o n. —	g. kath. II ^o r. e. a. k.		magyar-román
{ Körös	a	román	IV ^o n. m.	kel. gör. IV ^o a. II ^o g. —		német-román
{ *Darlacz	a	román	III ^o n. II ^o m. —	kel. gör. III ^o a. g. i. e. r.		német-román
<i>Hosszúaszi j.</i>						
{ *Nagy-Ekemező	a	német	II ^o e. II ^o r. —	ág. ev. III ^o g. k. r.		német-román
{ Kis-Ekemező	α	német	III ^o r. —	ág. ev. III ^o g. —		német-román
{ Keszler	β	román	—	kel. gör. V ^o g. —		román
{ *Oláh-Bükkös	α	román	—	g. kath. —	—	román
{ Hoszszupatak	β	román	I ^o e. —	g. kath. —	—	román
{ *Mikeszásza	a	román	II ^o m.	g. kath. II ^o e. r. i.		magyar-román
{ Lunka	α	román	—	g. kath. —	—	román
{ Lodormány	β	román	—	g. kath. I ^o i. —		román
{ *Hoszsúaszi	a	német	IV ^o r. III ^o m. —	ág. ev. IV ^o g. II ^o e. r. i.		magy.-német-rom.
{ Glogovecz	α	román	I ^o m. —	g. kath. I ^o e. —		román

A megye déli részére 7 magyar, 16 német és 25 román hegység esik. Félszáz év előtt — Lenk altábornagy statisztikája szerint — e vidéknek 11 magyar, 11 román, 25 német s 1 örmény helysége volt. Akkor a román elem még csak kezdett ideig szivárgani, hol a magyar Tordamegye s a szász Medgyes- és Küküllő székei határai érintkeztek. Az idézett forrás-munka szász fajtöbbséget talált Tatárlakán, Hundorfon,

Völczön, Pócstelkén, Balázstelkén, Gyákoson, Kőrösön és Darlaczon, — magyar fajtöbbséget pedig Szász-Ernye, Szász-Kis-Almás, Sárd, Nagy- és Kis-Bun, Somogyom, Mikeszásza és Hosszúaszó falukban, végre örmény többséget Erzsébetvárosban. Pipe, mely akkor román falu volt és Erzsébetváros azóta megmagyarosodtak, — Hosszúaszó németté lett, *6 magyar és 9 szász helység pedig eloláhosodott*. Amazok: Mikeszásza, Somogyom, Szász-Kis-Almás, Szász-Ernye, Sárd, Nagy- és Kis-Búnnal, — emezek Tatárlaka, Hundorf, Pócstelke, Balázstelke, Völcz, Alsó-Bajom, Gyákos, Kőrös és Darlacz.

Csak a jelentékeny fajminoritás emlékeztet ma a volt *magyar és szász* többségre. *Amaz* Szász-Kis-Almás, Sárdon, Nagy- és Kis-Búnon, Balázstelkén és Pócstelkén IV—IV°, Somogyomban III°, Szász-Ernyén II°; — *eméz* Völczön V^o, Kőrösön és Hundorfon IV°, Darlaczon III°, Tatárlakán, Alsó-Bajomban és Gyákoson II—II°.

Erős román kisebbség mutatkozik a másajku községekben csaknem mindenütt; melynek ereje: V^o a magyar Gogányon s a szász Héturon, — IV° a magyar Szász-Dányán, Magyar-Sároson, s a német Hosszúaszón, — III° a magyar Gógán-Váralján, s a német Jöredicsen, Felső-Bajomban, Szász-Szt-Ivánon s Kis-Ekemezőn. A többi képződmények mindegyikére jut I—II° román minoritás. Ellenben van e térszakaszokon 5 *tiszta román* falu: ú. m. Lodormány, Lunka, Oláh-Bükkös, Keszler és Faisz.

A magyar helységek mérete ma: 1 b, 1 a, 3 β., 2 α., a szász helységeké: 8 a., 6 β., 2 α.; — s a román helységeké: 7 a., 13 β., 5 α. E vidék kis népességű városi képződménye magyar, 7 nagy községe szász, — 40 kis községének csaknem kétharmada román.

Ime a hullámtér *déli* része, hol a románság az elmúlt százévek alatt az alsó Maros s az Olt felől, a tordavidéki magyarságban s a medgyesszéki szászságban lassan elterjedt, *számaránya* új jövevényekkel egyre növekedett, s az utolsó félszáz év alatt túlsúlyra jutott.

Lássuk a megye középvonalát.

A Kis-Küküllő-völgy és melléke (19 magyar, 6 német, 21 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének				A fajnépesség félszáz év előtt volt :
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	
<i>Erzsébetvárosi j.</i>								
*Balavásár	β	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	magyar-román
Kis-Kend	α	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref.	II ^o r.	i. g.	magyar-román
Nagy-Kend	β	magyar	I ^o r.	n.	ev. ref.	I ^o r.	g. a. i.	magyar-román
Koród	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	i. k. e.	román
*Koród-Szt-Márton	β	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	III ^o k.	i. r. g. u.	magyar-román
Vámos-Udvarhely	β	román	III ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	ú. k. i. r.	magyar-román
*Egrestő	β	magyar	III ^o r.	e. n.	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	magyar-román
Fületeke	β	német	I ^o r.	e.	ág. ev.	I ^o k.	—	német

		fajnépeinek			felekezeti népeinek			A	
A járás és helység neve		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		fajnépség	
A helység mérete			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	félszáz év előtt volt	
Kis-Szőllős	β	német	I ^o r.	m.	ág. ev.	I ^o k.	r.	német	
*Oláh-Solymos	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	II ^o g.	i. e.	román	
Oláh-Szent-László	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	—	—	román	
*Kis-Bzt-László	β	német	I ^o e	r. m.	ág. ev.	I ^o k.	—	német-román	
Szász-Örményes	β	német	I ^o r.	m. e.	ág. ev.	II ^o k.	e.	német-román	
Dicső-szt-mártoni j.									
*Szász-Bonyha	a	magyar	III ^o r, III ^o e.	—	ev. ref.	IV ^o k.	r. i. g.	magyar-román	
Bernád	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	IV ^o k. II ^o e.	i. r.	magyar-román	
Kis-Küküllő-Széplak	β	román	V ^o m.	e.	kel. gör.	IV ^o e.	u. i.	magyar-román	
*Héderfája	β	magyar	I ^o e.	r.	ev. ref.	I ^o k.	i.	magyar-román	
Felső-Kápolna	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i.	román	
*Mikefalva	β	magyar	III ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	k. u. i. r.	magyar-román	
Abosfalva	α	román	V ^o m.	—	kel. gör.	III ^o g. II ^o e.	r. u. i.	magyar-román	
*Deésfalva	β	magyar	III ^o r. II ^o e.	—	g. kath.	III ^o u.	e. r.	magyar-román	
Harangláb	β	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o g. II ^o u.	r. i. k.	magyar-román	
Vámos-Gálfalva	a	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. u. i.	magyar-román	
*Pócsfalva	α	magyar	V ^o r.	—	ág. ev.	V ^o g.	i. r. k. u.	magyar-román	
Csüdőtelke	β	román	III ^o m.	—	g. kath.	IV ^o k. II ^o e.	i.	román	
Borzás	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	r.	román	
*Szőkefalva	β	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref.	III ^o r. II ^o g.	u.	magyar-román	
*Dicső-Szt-Márton	b	magyar	III ^o r.	e. n.	g. kath.	III ^o e. II ^o u.	r. i. a.	magyar-román	
Dombó	β	magyar	II ^o r.	—	unit.	III ^o g.	e. i. k.	magyar-román	
*Adamos	a	magyar	III ^o r. II ^o e.	—	unit.	III ^o g.	e. r. i. k.	magyar-román	
Királyfalva	a	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	IV ^o g.	r. u.	magyar-román	
Sövényfalva	a	román	IV ^o m.	—	g. kath.	III ^o e. II ^o k.	r. u. i.	magyar-román	
Küküllővár	a	román	II ^o n.	m. e.	kel. gör.	III ^o g.	e. r. u. i.	magyar-román	
Hosszú-aszói j.									
Szász-Veszszős	a	román	IV ^o n. II ^o e. II ^o m.	—	g. kath.	IV ^o a. II ^o e.	—	magy.-német-rom.	
*Boldogfalva	α	román	V ^o m.	—	g. kath.	V ^o e.	i	magyar-román	
Alsó-Kápolna	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	—	román	
*Zsídve	a	német	II ^o r.	e.	ág. ev.	II ^o g.	e.	német-román	
*Betlen-Szt-Miklós	a	magyar	III ^o r.	e	g. kath.	IV ^o e. III ^o u.	i. r.	magyar-román	
Szász-Völgye	α	román	—	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	
Magyar-Bénye	a	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i. r.	magyar-román	
*Szépmező	a	német	II ^o r.	e.	ág. ev.	III ^o g.	—	német	
Szpinn	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román	
*Pánád	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	—	román	
Kis-Iklód	α	román	I ^o e.	—	g. kath.	—	—	román	
*Szancsal	a	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o e.	i.	magyar-román	
Magyar-Péterlaka	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g	i.	magyar	

A Kis-Küküllő Udvarhely s a maros-tordai Nyárádvidék közt indul délnyugat felé s Alsó-Fehér megye határán összeér a Nagy-Küküllővel. A völgyesség, mely a Küküllő-köz s a Marosmellék hegyei közé mélyed, úgyszólván folytatása a székelyföldnek. Ugyanaz a fajmagyar nép

lakja, a mi a Nyárádvidéket, s ugyanazok a községtypusok jelennek meg itt is, a melyekkel Maros-Torda dél-keleti, Udvarhely délnyugati szélén találkoztunk. Néhány szász falu épúgy áthajlik ide a volt Királyföldi szász képződmények tömegéből, mint Udvarhely felé.

Ma 19 magyar község fekszik itt széttagolva, — félszáz év előtt 29 feküdt Balavásártól Magyar-Bényéig egy tagban, s kapcsolatban egyfelől az udvarhelyi székelyekkel, másfelől az alsó-fehéri magyarokkal. Lenk tábornok statisztikája csak 11 román helységet számlál el, a mik akkor e völgy vonalába estek. Azóta 10 magyar faluban a román fajnép jutott többségre, s ezáltal a magyar képződmények egykori összefüggése megtöredezett. A széles földszalag, mely a Kis-Küküllő mentén a közép-marosi magyarság s a székelyföld közt összeköttetést tartott fenn, több darabba szakadt, s az egységes magyar területhől 3 falu szétszórt *nyelv-szigetté* változott, 4 a székely határszélhez tapad, 12 *fal pedig külön nyelvmedenczét* alkot, melyhez a Küküllő-közből más 5 helység csatlakozik. Ez a *kis-küküllői magyar medencze*: 17 helységre terjed, — egy román falu el van benne szigetelve. Kialakulása az utolsó évtizedek alatt, szemünk láttára ment végbe, — s kétségtelenné teszi, hogy Erdély többi 4 magyar medenczéje: Tordánál az aranyos-melléki, Kolozsvár és a Kalotaszeg közt a király-hágó—kis-szamos-közi, Szilágyban a szamos-melléki s a kraszna—berettyó-közi, a magyar nyelvterület hasonló dekomponálódása folytán keletkeztek.

A román helységekben, melyek a Kis-Küküllő-völgy magyar medenczét *környékezik, megtalálni ma is a majorizált magyar kisebbséget.* Ennek súlya: Boldogfalván, Abosfalván és Kis-Küküllő-Széplakon V—V^o, Sövényfalván IV°, Csüdötelnén és Vámos-Udvarhelyen III—III°, Magyar-Bényén, Bernádon és Koródon II—II°, — míg Szász-Vesszősön IV°, Küküllőváron II° *német* kisebbséget találni ma, e két eloláhosodott magyar helységben. A megmaradt magyar képződmények legtöbbször erős román kisebbség esik, melynek ereje: Pócsfalván V^o, Királyfalván, Haranglábbon és Koród-Szt-Mártonban IV—IV°, Dicső-Szt-Mártonban, Ádámoson, Betlenfalván, Egrestő, Szász-Bonyha, Mikefalva és Deésfalva községekben III—III°, végre Balavásáron, Dombón, Vámos-Gálfalván és Szőkefalván II—II°. Elég erős a román minoritás a szász faluk közül Zsidván és Szépmezőn (II—II°).

Kétségtelen, hogy a magyar talaj ez átalakulását előző százévek készítették elő, s nem az a pár román falu okozta, a mik a magyar medencze körül fekszenek. Azok mérete: 5 a., 8 β., 8 α., — a magyar helységeké 1 b., 5 a., 10 β., 3 α., s a szász helységeké: 2 a., 4 β. Száz évek műve, hogy a román áramlat hullámai délről felhatoltak a Kis-Küküllőig, északról leértek a Mezőség mélyére, s a két áramlat a közbenső hullámtéren találkozhatott.

Lássuk e hullámtér északi részét, túl a Kis-Küküllőn, a Maros-mellék s a Maros-völgy körül.

A Maros-völgy (4 magyar, 4 román helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			A fajnépeség félszáz év előtt volt	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei			
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Radnóti járás.									
{ Kerelő	α	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o r.	e.	román	
{ *Kerelő-Szt.-Pál	β	magyar	III ^o e.	III ^o r.	—	r. kath.	III ^o g.	e.	magyar-román
{ Vidrátszeg	β	román	II ^o m.	e.	g. kath.	V ^o k.	e. r.	román	
{ *Buzás-Bessenyő	α	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o r.	III ^o g. i.	román	
{ Maros-Ugra	α	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref.	III ^o k.	II ^o r. g.	magyar-román	
{ *Csapó	β	román	V ^o m.	e.	g. kath.	IV ^o e.	r.i.u.k.	magyar-román	
{ Gyulás	α	román	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	i. r.	román	
{ *Radnót	α	magyar	III ^o r.	II ^o e.	—	ev. ref.	IV ^o g	II ^o r. u.	magyar-román

A maros-melléki hegyek (1 magyar, 15 román helységgel) :

<i>Radnóti járás.</i>						
{ Szélkut	α	román	I ^o m. e.	<i>kel. gör.</i>	III ^o g. e.	román
{ Kincses	β	román	I ^o m. e.	<i>kel gör.</i>	III ^o g. i. e.	román
{ *Dég	α	román	I ^o m. e.	<i>kel. gör.</i>	II ^o g. i.	román
{ Bord	β	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o i. —	román
{ Oláh-Sályi	β	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o i. e.	román
{ *Oláh-Kocsárd	α	román	I ^o m. —	g. kath.	V ^o k. e. r. i.	román
{ Bábahalma	α	román	I ^o m. e.	<i>kel. gör.</i>	III ^o g. e.	román
{ Erdőalja	β	román	I ^o m. —	g. kath.	IV ^o k. i.	román
{ *Laczkád	β	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o i. —	román
{ Somostelke	β	román	II ^o m. e.	g. kath.	I ^o e. r. k. i.	román
{ *Nagy-Cserved	β	román	I ^o m. e.	<i>kel. gör.</i>	IV ^o g. e. i.	román
{ Kis-Cserved	α	román	I ^o e. —	g. kath.	— —	román
{ Nagy-Teremi	α	román	IV ^o m. —	g. kath.	IV ^o e. i. u.	<i>magyar-román</i>
{ Teremi-Ujfalu	β	<i>magyar</i>	II ^o e. r.	<i>ev. ref.</i>	I ^o g. r. u.	<i>magyar-román</i>
{ Kis-Teremi	α	román	III ^o h.III ^o m. —	g. kath.	III ^o e. r. i.	román
{ Vajdakuta	α	román	I ^o m. e.	g. kath.	I ^o i. —	

E térszínen 19 román helység közt csak 5 magyar helységet találunk. Félszáz év előtt csak 2-vel volt több: Buzás-Bessenyőn *azóta* lett a fajtöbbség magyarrá, míg Csapó- és Nagy-Teremi, a mik akkor magyar faluk voltak, *azóta* romanizálódtak; Csapón ma is V^o, Nagy-Teremin IV° a magyar kisebbség. Erős a román minoritás Maros-Ugrán IV°, Kerelő-Szt-Pálon, Radnóton és Buzás-Bessenyőn III—III°, — míg Teremi-Ujfalun II° cigány kisebbség mutatkozik. A régebbi román képződmények közül csak Somostelkén és Gyuláson van II—II°-nyi magyar, — egyebütt az ereje csekély.

A kép hasonló ahhoz, a mit a torda-aranyosi s a kolozsi mezőség déli részén láttunk. Elszigetelt gyér számú magyar helységek, a miket elég népes román képződmények vesznek körül, köztük néhány olyan, mely csak a közel-múltban oláhosodott el. A magyar helységek mérete: 3 α , 2 β , — a románoké: 5 α , 9 β , 5 α . A magyar szigetek a Maros

partján lánczolatosan fekszenek: Kerelő-Szt-Pál, Buzás-Bessenyő, Maros-Ugra és Radnót; a lánczolatnak Alsó-Fehér területén van folytatása is, hol Kutyalva, Istvánháza, Magyar-Bükkösd, Ozd és Medves magyar nyelv-szigetek a Maros-völgytől be a maros-melléki hegységbe s túl a magaslatokon, Betlen-Szt-Miklósnál a Kis-Küküllőig átérnek. A két összefüggő szigetsor azt jelenti, hogy nem távolmultban a magyar nyelvhatár addig ért. E sorokon át a román hullámok réseket mostak maguknak: *észak-keleten* ott, hol Kerelő, Vidrátszeg és Vajdakuta, — *délnyugaton* ott, hol Oroszi és Oláh-Péterlaka román faluk fekszenek. Egyik irányból Maros-Tordán át az *északi*, másik irányból, Alsó-Fehér felől a *déli* áramlat hullamai érkeztek ide, — amazok romanizálták Nagy-Teremit, Csapót, emezek eloláhosították Magyar-Sülyét és Magyar-Herepét. A sorfal két oldalról áttörött, a hullámok körül fogták, s maradványait elszigetelték.

Foglaljuk össze a megyéről előadottakat.

Kis-Küküllőnek van 1 magyar városa (Erzsébetváros), s 10 *nagy-községe*, ú. m. 2 magyar, 8 német. Kisközségei 41 körbe kapcsolvák, melyek mindegyike 2—4 faluból áll, — a fajtöbbség 8 körben magyar, 33-ban román.

A helységek *mérete* ilyen:

<i>Fajtöbbségre</i>	<i>Méretre</i>				Együtt	
	b.	a.	β.	α.		
magyar	2	9	15	5	31	} helység.
román	—	17	30	18	65	
német	—	10	11	1	22	

Tiszta román helység van 7, — *tiszta magyar és német helység* nincs. *Súlytalan* (I^o) kisebbség esik 5 magyar, 26 román, 8 német helységre, s a szórványos minoritás magyar 19 román, 1 német helységben, román 2 magyar, 6 német helységben, német 1 román, s cigány 3 magyar, 6 román, 1 német helységben.

A súlyosabb *fajkisebbségek* így oszlanak meg:

<i>A faj-többség</i>	<i>IV—V^o</i>				<i>A fajkisebbség</i>				
	magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	horvát	egyéb ny.
magyar	★	8	—	—	★	16	—	—	2
román	10	★	4	—	12	★	5	1	—
német	—	2	★	—	—	11	★	—	1

} helységben.

A *felekezeti* viszonyok meggyeszerre ilyenek: A *magyar helységek* közül 1 r. kath., 1 ág. ev., 21 ev. ref., 1 unit. és 4 g. kath., — a *román helység* közül 41 g. kath., 24 kel. gör., a *szász helységek* mind ág. ev. vallásúak. A jelentékenyebb *felekezeti kisebbség* r. kath. 1 g. kath. román, 1 g. kath. és 3 ev. ref. magyar helységben, — g. kath. 15 kel. gör. román, 1 r. kath., 10 ev. ref., 1 ág. ev. és 3 unit. magyar helységben, —

kel. gör. 5 g. kath. román, 3 ev. ref. magyar és 5 ág. ev. német helységben, — ág. ev. 5 g. kalh., 2 kel. gör. román helységben, — ev. ref. 8 g. kath., 4 kel. gör. román, s 2 g. kath. magyar helységben, végre unit. 1 kel. gör. román, s 1 g. kath. magyar helységben.

A *nyelvterületi* viszonyok megyeszerte így alakultak: a magyar helységek közül 7 falu a megye keteti határán a maros-tordai székelységgel áll kapcsolatban, — 17 egy csoportot formál: ez a *kis-küküllői magyar nyelvmedence*, 7 község el van szerte szigetelve. A német helységek közül 19 két tagra osztva csatlakozik az *olt-küküllő-közi szász medencéhez*, 2 helységgel Megyes, 17-tel Segesvár felé, — 3 szász falu szigetképződmény. A román helységek ketteje a magyar medencében, négy a székely határszélén izolálva fekszik, — 59 osztatlanul egy tagban, a maros-tordai, torda-aranyosi, alsó-fehéri és nagy-küküllőmegyei román képződmények közt; ezek három oldalról körülzárják a magyar medencét, s egy éket mélyesztenek a szász medence nagy- és kis-küküllői része közé.

Az előadottakban bemutattuk *Erdély déli részét*, hét megye 1055 helységében az országtáj fajnépességét. Az eredményekről a következő sommázat ad számot.

Az országtájnak van 14 *városi* képződménye, ú. m. 5 magyar, 3 német és 6 román. A *nagyközségek* száma 167, ezek közül 15 magyar, 90 német és 62 román. A 874 *kisközség* 232 körbe van kapcsolva, melyekből 198 áll 2—5 faluból s a fajtöbbség 21 körben magyar, 11-ben német, 166-ban román, — 33 kör áll 6—10, 1 kör 12 faluból, s a fajtöbbség mindannyiban román.

A helységek *mérete*, a fajnépek többsége szerint csoportosítva, ilyen:

		<i>Fajtöbbségre:</i>			h e l y s é g
<i>Méretre:</i>		magyar	román	német	
legnagyobb	(C)	1	—	—	
»	(B)	—	—	1	
nagyméretű	(C)	—	—	1	
»	(B)	1	—	1	
»	(A)	2	4	—	
középméretű	(d)	1	4	1	
»	(c)	3	15	3	
»	(b)	4	18	11	
»	(a)	21	169	59	
kisméretű	(β)	29	336	51	
»	(α)	12	299	8	
együtt		74	845	136	

Tiszta magyar vagy német helység a hét megyében egy sincs; tiszta román van 291. *Súlytalan* kisebbséget találtunk 13 magyar, 387 román, 9 német helységben, s e kisebbség 186 román s 1 német helységben magyar, — 6 magyar s 7 német helységben román, 62 román helység-

ben német, — 1—1 román helységben horvát és vend, — végre 7 magyar, 137 román s 1 német helységben cigány.

A súlyosabb *fajkisebbségek* így oszlanak meg:

<i>A fajttöbbség</i>	IV—V ^o				II—III ^o				
	magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	horvát	egyéb ny.
magyar	★	28	1	—	★	28	1	—	3
román	33	★	32	2	72	★	16	1	11
német	—	61	★	—	—	61	★	—	5

} helységben.

A *felekezeti* viszonyok a hét megye területén ilyenek:

R. kath. a többség 9 helységben, a mik közül 4 magyar és 5 román; *g. kath.* 245-ben, közülük 7 magyar, 237 román s 1 német; *kel. gör.* 602-ben, köztük 4 magyar, 593 román és 5 német; *ág. ev.* 148-ban, ebből 11 magyar, 8 román, 129 német; *ev. ref.* 43-ban, ú. m. 40 magyar, 2 román s 1 német, végre *unitárius* 8 magyar helységben.

Egy a *felekezet* 304 román s 1 német helységben: ott 53-ban *g. kath.*, 251-ben *kel. gör.*, — itt 1-ben *ág. ev.*

A nagyobb számarányu *felekezeti kisebbségek* (községenként csak a legnagyobbat véve figyelembe), így állanak a felekezeti s a fajttöbbséggel szemközt:

<i>A felekezeti többség</i>	IV—V ^o						II—III ^o					
	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.
r. kath.	★	1	3	—	—	—	★	3	1	—	1	—
g. kath.	1	★	23	9	10	—	8	★	12	7	25	1
kel. gör.	3	31	★	20	3	—	21	62	★	7	13	1
ág. ev.	1	22	60	★	—	—	1	15	41	★	—	—
ev. ref.	1	12	4	—	★	—	2	9	6	—	★	—
unit.	—	1	1	—	1	★	—	2	1	—	—	★
<i>A fajttöbbség</i>												
magyar	3	13	8	1	3	—	5	13	12	—	4	1
román	3	35	32	23	11	—	26	63	13	13	40	1
német	—	19	51	5	—	—	1	15	36	1	—	—

} helységben.

E táblázatokból kitűnik, hogy a *magyarságnak Erdély déli részein voltak a legnagyobb térvesztései*. Erős magyar kisebbség 105 román helységben van, s ezek félszáz év előtt nagyrészt *magyar községek voltak*. Közel félannyi az akkori magyar faluk száma, hol magyar elem már csak szórványosan található; míg erős *román minoritás további 56 magyar helységben* fordul elő. Ennek megfelelnek a felekezeti arány számok: az orthodox szertartású hivek 46 magyar helységben erős kisebbségre fejlődtek, u. m. 26-ban a *g. kath.*, 20-ban a *kel. gör. egyház* hivei, — és 11 magyar helységben már többségben vannak. A magyar minoritás pedig, mely 105 román helységre terjed, csak 51 esetben *ev. ref.* és 29-ben *r. kath.*, — a többi 25 esetben a magyar elem *g. kath.* vagy

kel. gör. román templomba jár. Ujabb bizonyság, hogy az eloláhosodásnak egyik jelentékeny tényezője a vallás volt.

Sok tért vesztek a *szászok* is ez országtájon. Erős német kisebbség 48 román községben van, a mik félszáz éve még szász községek voltak, közel ugyanannyi az oly román helységek száma, hol az egykori szász többségnek nyoma alig maradt. Ma 122 szász helységben van erős román kisebbség, vagyis 14 falu híján *valamennyi szász telepen* s e fajnép közel van ahhoz, hogy a románságban egészen elmerüljön. A két orthodox szertartású felekezet erős minoritása 121 szász helységre terjed, a mi megfelel — egy község híján — a román fajminoritások elterjedésének. Viszont ág. ev. kisebbség csak 36 román községben van, a mi annak jele, hogy 12 eloláhosodott faluban oláh misére már szászok is járnak. Arról a 8 román községről, hol a felekezeti majoritás ág. ev., már említettük, hogy ott eloláhosodott, de ma még protestáns vallású bolgárok laknak.

Csodálatos, hogy a két történeti faj; magyar és szász, nyolczszáz éves közös történetük után, viszontagságaik és veszteségeik közepett, *fajaverzióval* látszik egymás iránt viselhetni, a minek feltűnő jele, hogy erős német kisebbséget csak 2 magyar, magyar kisebbséget egy szász helységben sem találhatni.

Az országtáj *nyelvterületi viszonyairól* az előadottakat így foglalhatjuk össze.

A hét megye *magyar* községei közül 19 a székelyföld magyar nyelvhatárába esik, — 17 a *kis-küküllői nyelvmedenczét* alkotja, 37 pedig szétszórtan el van szigetelve. — A szász helységek három medenczébe tagolvák: 11 a *barcasági*, 14 a *szebenvidéki* medenczét, 95 az *Olt s a Küküllőség közt* fekvőt alkotja, — 16 el van szigetelve. A román helységek zöme: 829 egy tagban fekszik az északi s az alföldi megyék román nyelvterületéhez zárkozva, — 16 a magyar s a szász medenczékben izoláltan keletkezett.

S most vessünk egy pillantást az *egész erdélyi terület* néprajzi térképére.

IV. Visszapillantás az erdélyi részek felé.

Túl a Királyhágón 16 megye 4,152.021 k. hold. területén 2617 helység vonult el szemünk előtt: 652 magyar, 1785 román, 178 német s 2 tót.

A kép, mely így kitárult, a maga összefüggésében eleven fogalmat ad a rázkódtatásokról és válságokról, a mikén Erdély az utolsó kétszáz év alatt, az anyaországgal való unioig, átesett. A régi fajnépek nyelvterülete szét van darabolva, az e közben szélesen kialakult román nyelvterület körül is sok a törmelék.

Az országrész csupa nyelvmedencze és szigetség, — etnikai talaja az egész vonalon elváltozóban van. Bizonyynyal el is változott volna már,

ha e folyamatot meg nem állítja az unio, s ennek jogrendjében az egységes kormányzat. A történeti fajokat csak ez fogja ott megmenthetni; miként romlásukat is az okozta, hogy Erdély 200 évnél tovább sem egységesen nem, sőt — mondhatni — sehogy sem kormányoztatott. A hatalom minden irányban csak kísérletezett, sokba bele fogott, semmit be nem végzett, s csaknem mindent elrontott.

Az unio e szép és dús területen romokat talált. A rombolást kevésbé az országrész régi viharai vitték végbe, mint az utánuk következett hosszú békekorszakban a teljes elhanyagoltatás és megtespedés okozták.

A romok leltárához első helyen a fajnépek zilált *nyelvterületi viszonyai* tartoznak.

A *magyarlakta* terület *hat nyelvmedenczéből* és 114 *nyelvszigetből* áll, — 7 falu a Szilágyság szélén a nagy-alföld magyar nyelvterületével függ össze. A magyar *medenczék* közt legnagyobb a *székelyföldi*, — ez 132 községre terjed; jóval kisebbek: a *szamos-melléki* medencze 18, a *krasznaberettyó-vidéki* 18, a *kis-szamos-kalotai* Kolozsban 30, a *tordui* 16, s a *kis-küküllői* 17 helységgel. Ezek körül fekszik szétszórva a 112 *magyar sziget*. A romok arra vallanak, hogy szétomlott részeik valaha egybefüggő egészet alkottak, s a magyar alföld a székely földdel valaha nyelvileg megszakítatlanul összeért.

A *szászok* talaja ép így szét van zilálva; ez ma öt medenczére, s 27 nyelvszigetre szakadt. A medenczék legnagyobbika az *Olttól a Kis-Küküllőig* terjed, 98 helységet foglal magában, s valaha Szebenig és Brassóig ért, — ma a *barczasági* medenczére 11, a *szebenire* 14 helység esik. A volt beszterczei grófság szász község-képződményei szintén ketté váltak: 19 község jut a *besztercze-vidéki*, 9 a *lekencei* medenczére. E góczpontok körül 27 *szász nyelvsziget* szét van szóródva.

A *román* nyelvterület a régi történeti fajok maradványai közt, sokfelé a romjai fölött, alakult ki. Több darab belőle szerte fekszik ma is: 4 helység Csikban a *Békás-szoros* körül, 1 az *ojszi*, 6 a *bodzai szorostól* Háromszékben, 1 a *tömösi* kapu pitvarában Brassó mögött, — 60 falu pedig a tizenegy rendbeli magyar és szász medenczében *elszigetelve*, a román helységek *zöme* (1713) e medenczék körül és közt keletkezett, *legnagyobb részük az utolsó 200 év alatt*. Látszik a székely határszorosoknál fekvő egyes román telepeken, hogy a román fajnép beszivárgása *onnan is* megindult a keleti kapukon át, de ott a székely elem elállta útját, s tovább terjeszkedni tömegesen a románság ettől nem tudott. A többi községek fekvése, tömeges elhelyezkedése, méretei, köztük a sok magyar és német medencze, sziget, régi nyelvterületek e széthullott törmelékei arra vallanak, hogy a román nép százezrei az északi kapukon Bukovinából és Moldvából, a déli kapukon át a Havasalföldről és Kis-Oláhorországból szivárogtak be, s az északról délirányba, a délről északnak tartó két áramlat hullámozása lassankint alámosta a közbenső magyar és szász talajt. — Így mosódtak el egykori határvonalaik az utolsó 200 év alatt.

Voltak bizonyynyal régentc is oláh telepek úgy Erdélyben, mint a Királyhágón innen. Az utolsó Árpád-királyok rendeletei, az Anjuok törvényei és cselekedetei egyaránt emlékeztetnek rájuk. Fogaras-vidék — története a havas-alföldi vajdákéval, — a hátszegi végvidék s a szörényi bánság hadi szintere a román vitézek fegyvertényeivel már a török világ kezdetén összefüggött. De ismételjük, a mit e dolgozat elején már említettünk,¹ hogy a XVI. században Verancsics Antal az erdélyi népességnek csak *negyedrészt*, a XVII-ikben Vazilie Lupu moldvai vajda csak a *harmadát* jelentette román ajkúnak. Addig e fajnép az ország belsejében csak szórványosan élt, egyes nyelvszigeteken telepedett meg, *zöme a határvidéket lakta*, kisebb karavánjai pedig a havasokat járták. A tömeges beáramlás és letelepítés időszaka a XVIII. század, mikor a bécsi politika, s a román határőrséget szervező katonai kamarilla, azt minden eszközzel előmozdítani törekedett. Ekkor tódult Erdélybe annyi román jövevény, részint északról, részint délről, hogy a régi fajnépeket a két áramlat sodra megrendítette, községeik egy része eloláhosodott, nyelvterületük részekre szakadt. S ez így tartott *a legújabb időkig*. Lenk altábornagynak a mult század első felében írt földrajzi lexikonja alapján megállapítható, hogy a magyar és szász fajt azóta is érték *érzékeny térveszteségek*, főleg a magyar szabadságharcz katasztrófája után, az *abszolút korszakban*. Alább rámutatunk, hogy ez idő alatt hány magyar, hány szász helység oláhosodott el. Jele, hogy a román beáramlás folyvást újabb hullámokkal mosta Erdély etnikai talaját. Így szakadtak szerte a magyar s a szász medenczék, így keletkezett Erdély nagy részében a nyelvszigetek mai archipelagusa, és így alakulhatott ki e képződmények közt a mai román nyelvterület.

Napjaink történetfolyása más irányban indult. Délkeleti határainknál Moldva egyesült Havasalfölddel, ezekből lett az autonom román fejedelemség, majd a független Románia, melyből az alattvalók *nem költöznek többé Erdélybe tömegesen*, mint addig a *Fanariotu vazall fejedelmek* alól. Erdély és Magyarország uniója pedig megszerezte e sokat szenvedett országrésznek az eszközöket, hogy régi sebeit behegeszthesse s szebb viszonyok közt jobban boldogulhasson.

A viszonyok lényegesen megváltoztak Erdélyben; de a mit kétszáz évi válságos korszak összerombolt: a történeti fajok természetes nyelvhatárait ez utolsó 35 év nem állíthatta többé helyre. E határok egészen és nagyban, ma is úgy vannak, a hogy azokat az unió találta.

Körvonalaikat a népszámlálási eredmények alapján a következőkben jelölhetjük meg.

Kezdjük a nagy *székely medenczén* a nyelvhatár lemerését.

1. A *magyar* határ e medence körül kelet felé Brassóból indul ki; elhalad a *hétfalusi csángó* telepeknél Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Tatrang, Zajzon és Pünkeresz falukon át a *tömösi-szoros* előtt, — elhalad

¹ L. a 75. lapon.

Háromszékbe átlépve, Nyén, Bikfalva, Lisznyo, Magyaros, Szacsva, Nagy-Borosnyó és Felső-Doboly mentén a *Bodza-havas* alatt, — majd Zágónál a *bereczki-havasok* alá ér, s velük — északkeletre fordulva — Papolcz, Körös, Kovászna, Páva, Zabola, Haraly, Gelencze, Hilib és Ozsdola helységeket érinti; végre elzárva Kézdi-Szent-Márton, Bereczk, Kézdi-Almás, Csomortán és Esztelnek felől az *ojozi-szorost*, Kurtapatak-nál *Csík megye* területére jut.

Ez útjában délkeleten és keleten román határképződményeket talál: a *tömösi-szorosban* Hosszúfalut, a *Bodza-szoros körül* Bodzavám, Márkos, Dobolló, Kis-Borosnyó, Bodzaforduló és Szita-Bodza községeket, az *ojozi-szorosban* Sósmezőt, a mik úgy fekszenek Erdély szélén, mint egy határ-övezet meg-megszakadt csonka kezdete.

2. *Csíkban* a magyar vonal Kászon-Impér, Feltiz és Altiz faluknál átszeli a *Kászon-völgyet*, Csík-Ménaságnál megérinti a *Fiság-völgyet*, Csík-Szent-Miklósnál a *Szépvíz-völgyet*, majd keresztül csap a *csíki-havasokon* Gyimes-Felső-Lokig, elhalad Gyimes-Közép-Loknál a Tatros-völgyben a *gyimesi-szoros* előtt, innen az *Olt-völgy* felső nyílásán Csík-Balánbányára, ettől a *Maros-völgy* kezdetéhez Gyergyó-Szent-Miklóstra fordul, — végre átvág a *gyergyói havasokon* is, hogy Gyergyó-Tölgyesnél elzárja a *tölgyesi-szorost*, Gyergyó-Borszéknél pedig a *Bélbor-szorost*.

A román határképződmények e vonallal szemközt: a *Békás-szorosban* Gyergyó-Békás, a *tölgyesi-szoros* pitvarában Gyergyó-Holló, s a *Bélbor-szoros* alatt Gyergyó-Bélbor, — megannyi töredezett folytatásai a román határövezetnek.

3. A gyergyói havashól a magyar nyelvhatár vonala visszahátrál a *Maros-völgybe*, hol Gyergyó-Ditrón s Gyergyó-Remetén át nyugatra a *görgényi havasnak* fordul, s belép *Maros-Tordába*. Itt megérinti a *Kis-Küküllő-völgyben* Illyésmezőt és Szovátát, a *Bere-völgyben* Sellyét, a *Nyárad-völgy* fejénél Köszvényes-Remetét, — aztán a *Nyárad-közben* két fordulót tesz: délnyugatra Jobbágytelke, Eszed, Iszló és Kál, majd északnak Kis-Illye, Magyar-Péterlaka s a *Bölkény-völgyben* Magyar-Bölkény felé. Innen már közel éri a *Maros-völgy* alsó-régeni szakaszát.

A román nyelvhatár a székely medence belsejébe a *Bélbor-szorostól* indul nyugatnak. Áthalad a *Maros-völgyben* Gyergyó-Salamás és Várhegy falukon, — aztán keresztül szelve a görgényi havast, a *Bölkény-völgybe* ereszkedik, megérinti ott Felső- és Alsó-Köhért, majd ékalakban a *Nyáradközbe* hatol; egyfelől Oláh-Telek, Nagy- és Kis-Szederjes, másfelől Oláh-Nádas és Hét-Bükk faluk felé, hogy Oláh-Bölkényen át előbb a *Bölkény-völgybe*, majd Görgény-Oroszfalun és Görgény-Sóaknán át a *Görgény-völgybe* hátráljon. Ennek szélén a *Maros-völgy* régeni szakaszához ér.

4. A magyar vonal a *Maros-völgyben* Radnótfája, Magyar-Régen s Felfalu községek felé előbb északnak tart, aztán nyugotnak fordul a *kolozsi mezőség* szélére, ott megérinti Kis-Fülpöst és Tancsot, — visszakérül délirányban a *Maroshoz* Beresztelke, Unoka és Toldalag falukon át; majd másodszor is a *mezőségnek* indul, mely útján Póka, Póka-

Keresztúr, Szabéd, Mező-Kölpény, Mező-Madaras és Mező-Panit az irány-pontjai, — hogy visszahajlíttatva negyedszer érintse a *Maros-völgyet*, Bergenye, Csitt-Szt-Iván, Maros-Keresztúr községeken át, végre Lőrinczfalváról Teremi-Ujfalunál Kis-Küküllő megye területére, onnan be a *Nyárád-közbe*, Fintaháza, Somosd és Csóka felé siet, hogy Koród-Szent-Mártonnál a *szász* nyelvhatárral találkozzék.

A *román* vonal a magyart e kanyargós útban nyomon követi: a Görgény-völgyből a *Maros mellé* Orosz-Idecs, Idecspatak és Lövér falukon át, aztán *Kolozsba* Szt-András, Kozmatelke, Szokol és Faragó *mezősegi* falukon keresztül, — majd vissza a *Maros*hoz Magyar-Fülpös, Körtekapu és Pusztá-Almás felé, — be a *mezősebbe* Mojós, Bazéd, Kis-Lekencze, Mező-Sámsoud, Száltelek és Harczó mentén. — ismét vissza a *Maros-völgybe* Székely-Uraly, Székely-Sóspatak, Malomfalva és Nyárádtő községeken át, — végre *kis-küküllői* területre érve, Nagy-Teremi, Vajdakuta, Kis-Teremi, Vámos-Udvarhely és Oláh-Solymos érintése után *elfordul a székelyföldről* délnyugati irányban.

5. A *magyar* nyelvhatár itt délkeletnek tart. Átszeli a *kis-küküllő-völgyet* Koród-Szent-Mártontól Egrestőig és Nagy-Kendig; megérinti a *küküllő-közi hegyeket* Pipe és — *udvarhelyi* talajra lépve — Magyar-Zsákod falun át; majd keresztül vág a *Magyarós-völgyön* Szt-Erzsébetnél, s a *Nagy-Küküllő-völgyön* Uj-Székely, Héjjasfalva (n-küküllőmegyei terület) és Szederjes felé, hogy (udvarhelyi területen) Muzsna, Derzs és Petek faluk irányában, Egén és Dályán át elérje a *Homorod-vidéket*,

Vele szemközt, volt *király-földi* talajon, a *szász* nyelvhatár vonul el: a *Kis-Küküllő* vize mellett Kis-Szt-László, Kis-Szőllős és Fületelke, a *Küküllő-közben* Czikmántor és Szász-Nádas, a *Nagy-Küküllő* mentén Hétúr és Segesvár, a *Kézdi-völgyben* Szász-Kézd és Miklóstelek, végre a *Hortobágy*ság szélén Erked és Bene helységeken át; Darócnál a *szász* vonal a *Nagy-Homorod-völgybe* jut.

6. A *magyar* határ itt megérinti Jánosfalvát és Városfalvát a *Kis-Homoród*, Zsombort a *Nagy-Homorod* vize mellett, aztán déli irányba az *Olt vidékére* siet, előbb nagy-küküllői, majd brassói, végre háromszéki területen. Ez útjában Nagy-Küküllő megyéből Alsó-Rákos, Héviz, Datk és Ürmös, Brassó megyéből Apácza, Háromszékből Bölön, Hidvég, Erősd és Al-Doboly a magyar nyelvterület határpontjai. Végül a határ-vonal átlépi Körösnél a *Fekete-ügyet*, Bodolánál a háromszék-brassói határt, s úgy kerül vissza oda, a honnan kiindult, Brassóba.

A körvonal ez utolsó szeletén előbb *szász* községek: Kacza, Mirk-vásár, Homoród és Ugra Nagy-Küküllőben, aztán *román* helységek: Kucsulata Fogaras m. szélén, Hidegkút és Olt-Bogát Nagy-Küküllő m. szélén, végre *szász* helységek sora: Szász-Magyaros, Veresmart és Botfalu az Olt-völgyben, Prázsmár, Szász-Hermány, Szt-Péter és Vidombák a barcasági hegysíkon kísérik *végállomásáig a magyar nyelvhatárt*.

II. A székelyföld tőszomszédságában a *kis-küküllővidéki magyar* medencze fekszik, mely 17 helységre terjed. Határai északon: Dicső-

Szt-Márton, Szőkefalva, Pócsfalva, Vámos-Gálfalva, Mikefalva, Désfalva és Szász-Csávás, — keletre: Héderfája, Szász-Bonyha, Gógány-Váralja és Gógány, — délre: Szász-Dányán, Harangláb és Magyar-Sáros, nyugatra: Adamos, Királyfalva és Dombó.

Körülötte délkelet és kelet felől a *szász*, délnyugat, nyugat, észak és északkelet felől a *román* nyelvhatár húzódik el. A *szász határközségek*: keleten Kis-Szent-László, Szász-Örményes és Domáld, — délkeleten Szász-Szt-Iván, Jövedics és Bogács; a *román határközségek*: délnyugaton Pócsstelke, Völcz, — nyugaton Sövényfalva, Szász-Vesszős, Magyar-Sülye és Magyar-Herepe, — északon Bábahalma, Csüdőtelke, Erdőalja, Abosfalva és Somostelke, — végre északkeleten F.-Kápolna, Bernád, Cserged, Vajdakuta, Széplak és Oláh-Szt-László.

III. A Küküllőség közelében van a *tordai medencze*, mely 16 magyar helységet egyesít. *Határvonala*: északon Gyéres, Aranyos-Polyán, Torda, Alsó- és Felső-Szt-Mihályfalva, — nyugaton Sinfalva, Várfalva, Aranyos-Rákos, Kövend, Bágyon és Kercsed, — délről Felvincz és Székely-Kocsárd, keleten Gerend, Harasztos és Egerbegy községeket érinti. E medenczét románság veszi körül minden oldalról.

A *román nyelvhatár*: nyugaton Maros-Füged, Dombró, Mohács, Csegez, Bórév és Berkes, — északra Felső-Peterd, Mészkö, Szind, Kopánd, Puszta-Csán, Ajton és Mező-Őr, — keleten Mező-Csán, Mező-Bő, Alsó-Detrehem, Mező-Örke, Aranyos-Lóna és Gerend-Keresztúr, — végre délről Hadrév, Sós-Szt-Márton, Vajdaszeg, Székely-Földvár, Veresmart, Inakfalva és Örményes faluknál vonul el.

IV. E mögött fekszik Kolozs megyében a *kis-szamos—kalota-vidéki medencze* 30 magyar községgel. *Határai*: nyugaton Kalota-Szent-Király, Zentelke, Bánffy-Hunyad és Magyar-Bikal, északon Ketesd, Zsobok, Kis-Petri, Sztána, Jegenye, Inaktelke, Bogártelke, Darócz, Türcs, Méra és Bács, keleten Kolozsvár, Kolozs-Monostor, Szász-Lóna és Szucsák, délről Vista, Nagy- és Kis-Kapus, Mákö, Gyerő-Vásárhely, Körösfő, Sárvásár, Nyárszó, Jákótelke, Magyar-Valkó és Dámos.

A környező *románság határfalvai*: nyugaton Magyaró-Kereke, Malomszeg, Hodosfalva, Közép- és Alsó-Füled, — északon Farnos, Bábony, Nagy-Almás, Nagy-Petri, Tóttelke, Egeres, Solyomtelke, Magyar-Sárd, Magyar-Nádas, Kóród és Papfalva, — keleten Szamosfalva, Felek, Szász-Fenes, Tótfalu, — délről Sztolna, Gyalu, Egerbegy, Bánffy-Dongó, Panyik, Deritte, Oláh-Bikal, Kalota-Ujfalu, Keleczel, Nagy-Kalota, Bökény és Székelyő.

V. Hátrább a Szilágyságban a *nagy-szamos-melléki medencze* 18 magyar helységből áll. Ennek *határai*: északon Bogdánd, Hadad, Lele, — keleten Erked, Nagy-Mon, Vervölgy, Szilág-Szent-Király, Kis-Doba, Nagy-Doba és Szilág-Fő-Keresztúr, — délről Göröcsöny, Diósad, Magyar-Goroszló, Balla, — nyugaton Mocsolya, Szilág-Sámson, Szeér és Hadad-Nádasd.

A *román* faluk, melyek e medenczét körülveszik: északon Korond,

Bábcza, Kis-Nyíres, Hadad-Győrtelek, — keleten Menyő, Nyirmon, Dabjon, Solymos, Debren és Fürményes, — délről Nyírsid, Czigányi, Vaja, Haraklán, Bádon és Badacson, — nyugatra Oláh-Baksa, Ökörítő és Kövesd.

VI. Ennek szomszédosa a *kraszna-berettyói medencze* 18 szilágysági és 2 bihari magyar helységgel. Bihar megye fajnépeiről alább lesz szó; de e medencze körvonalai kapcsán, melyek Biharba átnyulnak, az onnan ide tartozó magyar, s a velük határos román falukat most kell megjelölnünk.

A *magyar nyelvmedencze* határa: északon Kémer, Kárásztelek, Somlyó-Ujlak, — keleten Szilágy-Somlyó, Perecsen, Varsolcz, Szilágy-Panit és Zilah, — délről Magyar-Keczel, Kraszna, Ráton, Bagos, Borzó, Nagyfalva és Burgesd, — végre nyugaton Zovány, Ipp, Lecsmer, és — *bihari területen* — Széplak s Bátyog községeken vonul át.

A *románság* határfalvai e medencze körül: északon Domoszló, Doh, Maladé, Somlyó-Győrtelek, Kerestelek, Somlyó-Csehi, Balaton és Szécs, — kelet felől Bádon, Haraklán, Vaja, Vártelek, — délről Egres-patak, Gurzófalva, Oláh-Keczel, Kraszna-Horvát, Pecsej, Máron, Magyar-Valkó és Gyümölcsényes, — nyugatra Detrehem, Alsó-Kaznacs, Márka-szék, Poró, — végül *bihari területen* Várviz, Sebes-Ujfalu, Bántfalva, Száldobágy és Almás.¹

E medencze-képződményeket 114 magyar nyelvsziget egészíti ki Erdélyszerte. Ime itt következnek:

Szilágy megye: Ér-Szt-Király, Magyar-Csaholy, Tasnád és Szakácsi (az *Érmelléken*), — Petenye, Ákos, Kraszna-Mihályfalva és Kraszna-Czégény (a *Kraszna-völgyben*), — Ilosva, Lompert és Sarma-ság (a *Zilah-völgyben*). — Désfalva, Völcsök és Szilágy-Cseh (a *Szamos-Szilágy-közben*), — Monó, Ardó és Zsibó (a *Szamos-völgyben*).

Szolnok-Doboka megye: Magyar-Lápos, Domokos, Oláh-Láposbánya és Horgospataka (a *Lápos-völgyben*), — Deés, Bacza, Retteg, Felőr, Magyar-Déce, Szász-Nyíres, Bálványos-Váralja, Kudu, Bethlen és Somkerék (a *Nagy-Szamos-völgyben*), — Szamos-Ujvár (a *Kis-Szamos-völgyben*), — Ördögös-Füzes és Szépenyerű-Szent-Márton (a *Füzes vidékén*), — Szék, Pujon, Feketelak (a *Mezőség szélén*), — Málom, Vicze, Veres-egyháza, Szász-Máté (a *Medgyes-vidéken*), — Szász-Bréte és Szász-Czege (a *Sajó-völgyben*).

Besztercze-Naszód megye: Magyar-Nemegye (*Nagy-Szamos-völgy*). — Sófalva (*Sajó-völgy*), — Tács és Zselyk (a *Dípsé vidéke*).

Kolozs megye: Keszű, Dedrád-Széplak, Alsó-Szovát, Felső-Szovát, Komlód, Köbölkút, Vajda-Kamarás és Kolozs (*Mezőség*), — Magyar-Fenes, Györgyfalva, Visa (*Kis-Szamos-völgy*), — Kide (Borsa-völgy), — Középlak (Almás-völgy).

Maros-Torda megye: Maros-Vécs, Holt-Maros, Disznajó, Magyaró (Maros-völgy), — Görgény-Szt-Imre és Görgény-Üvegsűr (Görgény-völgy), — Mező-Bánd (*Mezőség*).

Torda-Aranyos megye: Mező-Bodon (*Mezőség*), — Maros-Déce, Maros-Dátos, Maros-Bogád (Maros-völgy), — Túr (Túri-völgy), — Magyar-Léta, Szt-László (Hesdát-völgy), — Alsó-Jára (Jára-völgy), — Toroczkó és Toroczkó-Szt-György (Aranyos-mellék).

¹ Az *Alföld szélén* elvonuló nyelvhatároknak *szilágymegyei* szakaszát az *Alvidék* című fejezetben fogjuk — a szatmári és bihari szakaszokkal kapcsolatosan — megállapítani.

Alsó-Fehér megye : Muriszló (aranyos-melléki hegyek alatt), — Kutyalva, Csekelaka, Maros-Koppánd, Maros-Ujvár-Akna), Maros-Gombás, Nagy-Enyed, Lőrincz-réve, Kis-Solymos, Vajasd, Gyulafehérvár (Maros-völgy), — Magyar-Beze, Magyar-Lapád, Medvés, Ozd, Magyar-Bükkös, Istvánháza (maros-melléki hegyek).

Kis-Küküllő megye : Radnót, Ugra, Kerellő-Szt-Pál, Buzás-Besenyő (Maros-völgy), — Bethlen-Szt-Miklós, Magyar-Péterfalva (Kis-Küküllő-völgy), — Erzsébetváros (Nagy-Küküllő-völgy).

Nagy-Küküllő megye : Kis-Kapus (Nagy-Küküllő-völgy), Moha és Kóbor (Hortobágy-hegység), Sárpaták (olt-melléki hegyek), Halmágy (Olt-völgy).

Brassó megye : Barcza-Ujfalu (Barczaság), Krizba (a persányi havas alatt).

Fogaras megye : Fogaras (Olt-völgy).

Hunyad megye : Lozsád, Piskitelep, Déva (Maros-völgy), — Rákosd (Csernavölgy), — Pusztla-Kalán (Sztrigy-völgy).

Hadd állapítsuk meg a *szász képződmények* fekvését is.

I. Az *Olt és Kis-Küküllő közt fekvő nagy medenczét*, mely 98 helységre terjed, a következő határövezet szegélyezi :

Keleten a német nyelvhatár Segesvárról Szász-Kézdre, onnan a *székelyföldre* vonul Enyed, Bene és Darócz községeken át, — a *Homorod-vidéknél* visszafordul Nagy-Küküllő megyébe, Mirkvásár, Homorod és Ugra felé az *Oltvidékhez*. — Ez útján *székely határközségek* követik : Héjjasfalva, Szederjes, Muzsna, Derzs, Petek, Ege, Dálya, Jánosfalva, Városhalva, Zsombor és Alsó-Rákos, — a székely-magyar nyelvhatár megjelölésénél már találkozunk velük.

A medencze *déli* szegélyzete a *Hortobágy-hegységben* többszörösen meghajlott vonalat ír le, mely Kóhalom, Szász-Fehéregyháza, Zsiberk, Szász-Tyukos, Lemnek, Báránykut, Nagy-Sáros és Nádpatak községeknél halad el. — E vonalon a *magyar községek elmaradnak*, s fellép a Fogaras megyéből idáig terjeszkedett *románság*. Határközségei : az *Olt-parton* Kucsulata, a *Hortobágy-ságban* Garat, Longodár, Királyhalom, Oláh-Tyukos, Felmér, Boholcz és Kálbor.

Délnyugat és nyugat felé a szász határ Kis-Sinknél megérinti az *Olt-völgyet*, majd Gerdályon, Márton-hegyen és Kürpödön át *Szeben* megyébe jut, — itt keresztül metszi a *Hortobágy-hegység* nyugati nyúlványait, leereszkedik Márpod és Ujegyház felé a *Hortobágy-völgybe*, — majd visszafordul Nagy-Küküllő megyébe, hol Szász-Vessződ, Szt-Ágota és Rozsonda falukon át az *Olt-melléki hegyek közé*, innen Apátfalva, Riomfalva, Nemes, Szász-Almás, Mártonfalva, Mardos, Péterfalva, Sályá és Baromlaka községek irányát követve, Nagy-Ekemezőnél elérkezik a Nagy-Küküllő-völgy alsó részéhez. E vonallal párhuzamosan a következő *román határközségek* fekszenek : az *Olt-völgyben* (Fogaras megye) Vojla, Alsó-Szombatfalva, Rukkor és Földvár, — (*szebeni területen*) Szászahuz és Illenbák, — a *Hortobágy-völgyben* Tóföld, Czikendál, Alczina, Vérd, Kövesd és Bürkös, — az *olt-melléki hegyeken át* Oláh-Ivánfalva, Magaré, Szász-Zalatna, Rovás, Sárdorf, Ingodály és Mihályfalva, — végre a Nagy-Küküllő-völgyben Hidegvíz és Egerbegy.

A szász medencze *északi* határa valaha a Kis-Küküllővidék négy magyar nyelvhatáráig ért. Itt a románság egy éket vetett a szász terü-

letbe a két Küküllő közt, a Marostól Erzsébetváros felé. Ez ék alatt a német határvonal kétszeresen megtörik. Előbb keleti irányban halad, Felső-Bajomon, Medgyesen, Baráthelyen és Szász-Sároson át Holdvilág és Prod faluig, aztán éles szögben nyugatra fordul Kundtól Jövedicsig s innen Bogácsig, majd ismét keletre Szász-Szt-Iván, Szász-Örményes felé, hogy a küküllő-közi hegyeken áthatolva, Kis-Szt-László, Kis-Szőllős, Fületelke, Czikmántor, Szász-Nádas és Hétúr alatt visszakerüljön kiinduló pontjára: Segesvárra.

A német határ e töredezett vonalán *nyugatról* kelet s *keletről* nyugat felé a *román* községek *ékalakban* fekszenek. Az ék egyik szára Mike-szászáról, Kis-Ekemező, Oláh-Karácsonfalva, Alsó-Bajom, Balázstelke, Darlacz, Szász-Almás felé Szász-Ernyéig, — másik szára innen Gyákos, Kőrös, Póctelke, Völcz felé Sövényfalváig ér. Ott a román határvonal *északnyugatra* fordul, s megkerüli Dicső-Szt-Márton mögött a *kis-küküllő-melléki magyar medencze* községcsoportját. Így a szász nyelvhatárral *magyar* faluk kerülnek szembe: ú. m. Magyar-Sáros, Harangláb, Szász-Dányán, Gógán, Gógánváralja, és Szász-Bonyha. A *román* nyelvhatár aztán még egyszer mutatkozik a szász medencze *északkeleti* szélén: Oláh-Szt-László és Oláh-Solymos községekkel, — onnan *északra* fordul, a *székely Marosvidék felé*. A szász medenczét végül észak és *északkelet* felől Kórod-Szt-Márton, Egrestő, Nagy-Kend, Székely-Szállás, Vécze, Pipe, Magyar-Zsákod és Szent-Erzsébet *székely* községek határolják.

II. A *Barcaságban* 11 szász helység fekszik medenczeszerűleg. A német határvonal: északon Hőltővény és Szász-Magyaros, keletre Vörösmart, Botfalu és Prázsmár, — délről Szász-Hermány, Szt-Péter, Vidombák és Keresztényfalu, nyugaton Volkány és Feketehalom községeket érinti. Velük szemben délről, keletről és északkeletről a *magyar*, nyugat és északnyugat felől a *román* nyelvhatár húzódik. A *magyar* határ e medenczét Dath, Apácza, Bölön, Hidvég, Erősd, Bodóla, s a Csángótelepek felé Brassóig fogja körül. A *román* vonal a *töröcsvári* szorosból indul az országrész belsejébe, Fundata, Felső-Moecs, Simon, Töröcsvár és Szokol falukon át, — megérinti a *Barcza-völgyben* Rozsnyót és Ó-Tohányt, a *persányi-havasban* Almádmező, Holbák, Szunyogszék, Vledény, Grid és Páró községeket, aztán leereszkedik az *Olt-völgybe*, hol Venicze, Komána és Lupsa irányában elzárja a szász medenczét nyugat, Hidegkutig és Olt-Bogátig északnyugat felől.

III. A *szebenvidéki* szász medencze 14 helységre terjed. A *határközségek*: északon Kis-Csűr, Nagy-Csűr és Kakasfalva, — keleten Szt-Erzsébet, Vörösmart, Dolmány és Fenyőfalva, — délről Nagy-Tolmács, Nagy- és Kis-Disznód, — nyugatról Sellenberk, Kereszténysziget, Kis-Torony és Nagy-Szeben.

Ezt minden felől *román* helységek környezik: ú. m. északon Mág, Rosz-Csűr, Vizakna, Szelindek és Hühalom, — keletről Szász-Ujfalu, Hortobágyfalu, Szakadát, Felek és Rakovicza, — délről Porcesed, Kis-Tolmács, Czód és Resinár, — nyugaton Popláka, Orlat és Szecsel.

IV. A *besztercze-vidéki* szász medenczében 19 helység fekszik. A *német* nyelvhatárt északon Csépán, Nagy-Demeter, Pinták, Jád és Aszu-Besztercze, — keleten Vinda, Szász-Ujfalú, Petres, Kis-Demeter, Várhely, — délről Zsolna, Szász-Budak, Malomárka, Király-Németi, Bessenyő, — nyugatról Szépníry, Törpény, Besztercze város és Aldorf alkotják.

A *román* nyelvhatár e medence körül: északon Orosz-Borgó, Közép-Borgó és Alsó-Borgó, — keleten Kusma és Román-Budak, — délről Rágla, Kis Budak, Sajó-Sólymos, Bilak, Szeretfalva, — nyugaton Sajó-Magyaros, Kentelke, Kajla, Felső- és Alsó-Balázsfalva, Tóhát, Oláh-Németi, Priszlop és Néposz falvaknál vonul el.

V. A *lekencze-vidéki* szász medenczére 9 helység esik, ú. m. Dipse, Szász-Szt-György, Harina, Lekencze, Vermes, Febéregyháza, Kerlés, Árok-alja és Szász-Szt-Jakab. — E medence körül a *román* nyelvhatárt Szász-Ujör, Szász-Márk, Szász-Ujfalú, Bödön, Szász-Erics, Szász-Fellak, Sárvár, Kentelke, Sajó-Mogyoros, Szeretfalva, Galacz, Necz, Nagyfalu, Paszmos, Szász-Péntek, Budarló, Barátfalva, Dipse és Szász-Bongárd — csupa romanizált szász faluk — jelölik.

A szász *nyelvszigetek* száma 27. Ezek a következők:

Maros-Torda megye: Felső-Idecs, Alsó-Idecs, Szász-Régen és Petcle (Maros-völgy).

Besztercze-Naszód megye: Nagy-Sajó (Sajó-völgy), Lajosfalva és Entrádám (N.-Szamos-völgy).

Kolozs megye: Teke, Vajola, Batos és Dedrád (Mezőség).

Alsó-Fehér megye: Monora (Nagy-Küküllő-völgy). — Gergelyfája és Berve (kisenyedi hegyek).

Kis-Küküllő megye: Zsidve, Szépmező (Kis-Küküllő-völgy), — Bolkács (Küküllő-köz).

Fogaras megye: Kercz és Sárkány (Olt-völgy).

Szeben megye: Péterfalva (Sebes-völgy).

A *román* nyelvhatárt a magyar és német *medenczék körül* már megjelöltük. Maga a román nyelvterület túlterjed Erdély bércein; határvonala Máramarosban indul nyugatnak, az Avason át Szatmárba, Ugocsába, — további útját az alföldi rónán később fogjuk megvonhatni, midőn az ország alvidékével foglalkozunk.

Rámutattunk a székely nyelvhatárral érintkező egyes román telepekre is, melyek az ország kapuinak küszöbén keletkeztek, s a többi román helységek tömegétől el vannak szigetelve. Nincs egyéb hátra, mint a 60 *nyelvszigetet* felsorolni, a mik az országrész mélyén, a székely és szász medenczékben fekszenek. Ezek a következők:

Háromszék megye: Árapatak, Előpatak és Süget (Olt-völgy).

Udvarhely megye: Magyar-Felek (Nagy-Küküllő-völgy), — Oláh-Hidegkút és Oláh-Andrásfalva (Magyaros-völgy).

Maros-Torda megye: Várhegy, Bárdos, Maros-Szt-Anna, Remeteszeg, Nánánfalva, Kisfalud, Medgyesfalva (Maros-völgy), — Mező-Ménés, Mező-Szabad, Harczó (Mezőség), Erdő-Szengyel, Agárd, Kebele, Kebele-Szt-Iván, Vecze, Sárd, Moson, Szent-Lőrinc (Nyárád-köz) és Nyárád-Bálintfalva (Nyárád-völgy).

Csik megye: Gyergyó-Vasláb (Maros-völgy).

Kolozs megye: Oláh-Nádas (Sebes-Körös-völgy), — Magyar-Gorbó (Nádas-völgy), — Osztragy (Kis-Szamos melléke).

Szilágy megye: Nagy-Monfalu, Kirva, Kusaly, Magyar-Baksa (Szamos-mellék), Récsé, Hosszuaszó (Kraszna-Berettyó), — Kraszna-Paczal és Pele-Szarvad (Érmellék).

Torda-Aranyos megye: Keresztes, Gyéres-Szt-Király (Aranyos-völgy).

Kis-Küküllő megye: Borzás, Keppend (magyar nyelvmedenczében) Korod, Oláh-Zsákod, Bún, Sürd (a székely s a szász nyelvhatár közt).

Nagy-Küküllő megye: Fehéregyháza, Dános (Nagy-Küküllő-völgy), — Zoltán (Kézdi-völgy) — Czelina, Réten, Prázsmár (olt-melléki hegyek), — Prépostfalva (Hortobágy-völgy), — Pálos (Kis-Homoród-völgy), — Ágostonfalva, Mátéfalva (Olt-völgy).

Brassó megye: Földvár (Olt-völgy).

Szeben megye: Bongárd, Moh, Vesztény (Czibin-völgy), — Hermány, (Hortobágy-völgy).

Ha fölemlítjük azt a 2 *tót* falut is, a mi Szilágy megye szélén fekszik elszigetelten: Hármás-Patakot és (*lucus a non lucendo*) Magyar-Patakot, — lehető teljes képet adtunk Erdély fajnépsességéről.

Ime, ilyen ez országrész néprajzi térképe, a népszámlálási statisztika adatai alapján megszerkesztve. De mi hozzá vethetjük e vázlatához a régebbi statisztikai földrajz adatait is, hogy megállapítsuk, milyen volt e kép kerek *félszáz év előtt*.

382 erdélyi helységben *vállozott a fajtöbbség*. Akkor a román községek száma 316-tal kevesebb, a szász községeké 44-gyel, a magyar községeké 298-czal *több volt*. Szélesebbek voltak a mai nyelvmedenczék; a székely-magyar nyelvterület messze benyult a mezőségbe, s az alsó Küküllővidékre, — összeköttetésben Aranyosszék magyar nyelvterületével, melynek határai leértek az Alsó-Maros-völgyben Gyulafehérvárig. A szász községek a volt királyföld egész területén lánczolatosan egybefüggtek, s föl Szolnok-Dobokáig több-volt úgy a szász, mint a magyar nyelvsziget.

Ez idő alatt a magyar 311 helységben veszítette el a majoritást, — 300 helység román, 11 szász fajtöbbséget kapott. A szászok akkori 44 helysége közül máig 3-ban a magyar, 41-ben a román elem jutott többségre. Míg a románság ez alatt csak 23 falut veszített, a mikből 21 megmagyarosodott, 2 elnémetesedett. Végre 2 örmény város magyarrá, s 2 szerb falu románná lett.

Ha ilyen átalakulást látunk a *közelmult*hoz képest, elgondolhatjuk, mekkora változás érte ez országrészt a XVIII. században, s milyen volt az etnikai élet azelőtt, mikor az erdélyi fejedelmek európai politikájukat a történeti fajok erejére alapíthatták.

Az újabb idők fejlődéséről az imént lefolyt népszámlálás eredményei fognak tájékoztatni. Az adatok közzététele előtt e kérdésben nincs mit mondanunk.

Az elmúltakat elég beszédesen jellemzi a mai állapot. Erdély történeti fajnépeinek az utolsó százévek alatt szenvedett nagy térvésztesége egybevág Erdély egykorú sorsának szomorú történetével. Az okozat magában foglalja az okot, — nem szükséges azt tovább nyomozni.

Szenvedtek ez idő alatt az *ország többi részei* is, s a magyar faj nehéz helyzetbe jutott az *egész vonalon*. Déli határainknál a grancsárság szervezete; túl a Dunán s a bánságban a sváb telepítés; a felvidéken

a Csehországból beáramlott emigránsok tömege, mely a tótságot északnyugatról kelet és dél felé szorította: mindenütt megváltoztatták az etnikai viszonyokat, s mindenütt a magyar faj rovására. Láttuk a Mecsekben, a Bakonyban és a Vértesben a sváb elemnek s az északi Kárpátoktól a Dunáig, az erdős Kárpátoktól a Tiszáig a szláv tömegek hullámozását. De túl tett mindezek az erdélyi viszonyok átalakulása.

Mert Erdélybe *nagyobb tömegben áramlott kívülről a jövevény elem*, s rövidebb idő alatt rohamosabban terjedt, mint az ország többi részein. A moldva-bukovinai és havas-alföldi emigránsok százezrei megsokasították szertelenül a román telepeket, ellepték a magyar és szász helységek nagy részét is. Így szakadt szét medenczékre s hullott szerte szigetekbe egykori nyelvterületük.

A román telepek száma és mérete Erdély északi és déli periferiáin, — a magyar nyelvmedenczék fekvése a közbenső tengelyvonalon — ama kétoldalú térvészteségek, melyek folytán a medenczék egyre kisebbséggé s a szigetek egyre gyérebbek lettek: kétségtelenné teszik, hogy a román nép *kívülről beszívárgott elem*, s végkép megdöntik a hipotézist, mely e népfajban akarta látni Erdélynek a római imperium óta fennmaradt őslakosságát.

Ha az lett volna, akkor nem II. Endre alatt jelennek meg róla az első királyi dekretumok, nem az Anjouk alatt kezd történelmileg szerepelni, s nem várja be a XVIII. századot, hogy Erdélyben tömegesen elterjedjen. Az őslakók az ország mélyében élnek, a hol gyökeret vertek, — ott kellene látnunk Erdélyben is a legrégebbi s a legnagyobb román képződményeket. De bármerre tekintünk a Felső-Maros és az Olt, a Szamos s az Alsó-Maros *közt fekvő területen*, a községek neve, multja s népessége sehol sem vall arra, hogy azokat román őslakók alkották. A mit e fajnép a hegyek közt alkotott, az csupa apró, kezdetleges falusi képződmény, s közülük a legnagyobbak a határőri szervezet katonai uralma alatt kétszáz éven belül keletkeztek. A legnépeseb telepekről, a mik a tordaranyosi havasokban találhatók, félszáz év előtt azt írta Lenk, az osztrák altábornagy, hogy «az oláhok *nomád módra* lakják». A mely fajnép e területen még a XIX. század derekát is kóbor életmódot folytatott, arra nem lehet ráfogni semmi elmélettel, hogy Traján császár óta 2000 éven át állandóan helyben maradt.

Most odahagyjuk az erdélyi részeket s a Királyhágón innen az ország alvidékét vesszük szemlélet alá.

Az alvidéken.

A Királyhágón innen a keleti Kárpátok bércevilága az Avassal, a Réztetővel, a Bihar-havassal s a krassó-szörényi Érczhegységgel véget ér. E magaslatok alatt nyugat felé a nagyalföldi róna tárul ki, melynek határt nyugaton és délre a Duna, északon a Mátra, a Bükk, a Hegyalja, az ungi s a beregi havasok vonnak.

Magyarország ez alvidéke kiterjed 14 megyére, 133 megyejárásra; 16,788.921 k. holdnyi térszínén 2444 helység fekszik, melyekben az ország valamennyi fajnépével találkozni fogunk. Mióta az alföld felszabadult a török iga alól, az összes fajnépeknek az a törekvésük, hogy ott erős gyökeret verjenek. Oda telepedett a XVII. században a jövevény szerbek és svábok tömege; oda költözködtek sokan északról a tótságból és ruthénségből, — arra terjeszkedett észak- és délkelet felől a román, délnyugatról a horvát, s országsszerte mindenünnen a magyarság, a túl-al-dunai ép úgy, mint a felvidéki s az erdélyi. Jöttek kisebb rajokban cseh, bolgár, sőt francia telepesek. Annyi féle népfaj van ott ma is, hogy az alvidéki földabrosz képe párját ritkító néprajzi mozaikkép.

Mi két részre osztjuk e területet: megkülönböztetve a *magyar alföldet* a poliglott *délvidéktől*.

A *délvidék*-hez számítjuk Krassó-Szörényt, Temest, Torontált és Aradot, a mikben a nyelvhatárok összehonyolódtak, mert sűrűn éri egymást a sokféle nyelvmedence, s szigetképződmény.

Magyar alföld neve alá foglaljuk Bihar, Szatmár, Jász, Hajdu, Szabolcs, Békés, Csanád, Csongrád, Bács és Pest megyéket, — itt él a magyar fajnép zöme. Más népekre e földből nem nagy hányad jutott; a nyelvhatárok élesen rajzolódnak meg, a medenczék, sőt a szigetek száma is aránylag kevés.

Eddigi módszerünk szerint, községenként fogjuk a két országtájon a fajnépeket összehasonlítani: a községek méreteikben, a népeket arányaikban, a mult népszámlálás eredményei alapján.

Igénybe vesszük, mint eddig tettük, a régebbi statisztika adatait is, *mindkét forrást* felhasználva, mely rendelkezésünkre állt. Az alvidéki megyék közel-mult állapotáról *Fényes Elek* földrajzi műve fog tájékoztatni. Sajnos, hogy a volt *határőrvidéki* területről e munka nem ad statisztikát. *Lenk* Ignác altábornagy erdélyi lexikonja a Királyhágón innen a «partium» területénél megáll, s csak a volt Kővárvidéknek Szatmárhoz, a volt Zaránd megyének ma Aradhoz tartozó helységeire terjed ki. Az egész román bánáti ezredterületről s a szerb csajkás kerületről a régi statisztika tanulságait nélkülöznünk kell teljesen.

I. A délvidék.

Az Al-Dunától a Fehér-Kőrös, a Polyana-Ruszkától a Tiszáig terjed ez országtáj, hol négy vármegyében, 51 járásban, 5,986.132 k. hold területen 1020 helység fekszik. A mult népszámlálás 1,777.021 lelket talált bennük, s ezek ott így oszlottak meg, mint többség és kisebbség, saját számításunk szerint:

75 magyar helységben (376.275 k. h. területen) volt 169.854 lélek, ú. m.:

Megye területén	Helység-szám	A fajnépek lélekszáma								
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát vend	egyéb ny.	összesen
Krassó-Szörény	4	1.744	101	2	65	—	1	—	62	1.978
Arad	22	59.505	10.074	1.956	7.956	5	1.732	26	903	82.157
Temes	6	8.545	1.333	14	797	1	240	1	421	11.352
Torontál	43	58.707	634	725	6.131	—	7.094	31	1.045	74.367
együtt		128.501	12.145	2.697	14.919	6	9.067	58	2.431	169.854 ¹⁾

653 román helységben (3,485.290 k. h. területen) volt 855.704 lélek, ú. m.:

Krassó-Szörény	310	6.209	303.535	1.977	20.647	31	1.178	145	40	4.200	337.962
Arad	185	24.550	196.469	1.632	9.991	194	441	50	2	2.417	235.746
Temes	124	11.225	139.430	1.491	16.178	9	5.727	71	—	2.298	176.429
Torontál	34	6.214	76.264	90	12.849	7	9.012	119	1	1.011	105.567
együtt		48.198	715.698	5.190	59.665	241	16.358	385	43	9.926	855.704

6 tót helységben (37.258 k. h. területen) volt 13.903 lélek, ú. m.:

Temes	1	95	161	312	150	—	77	—	—	52	847
Torontál	5	825	42	11.361	529	—	44	3	1	251	13.056
együtt		920	203	11.673	679	—	121	3	1	303	13.903

156 német helységben (906.254 k. h. területen) volt 409.521 lélek, ú. m.:

Krassó-Szörény	20	2.640	5.708	3.713	26.536	129	353	28	11	4.179	43.297
Arad	9	2.725	2.414	569	19.356	—	27	1	—	602	25.694
Temes	60	16.949	16.191	580	139.800	59	18.452	120	11	2.564	193.726
Torontál	67	6.310	4.566	650	127.014	1	6.397	435	13	1.418	146.804
együtt		28.624	28.879	5.512	311.706	189	25.229	584	35	8.763	409.521

105 szerb helységben (1,031.922 k. h. területen) volt 299,018 lélek, ú. m.:

Krassó-Szörény	12	250	1.726	16	558	—	10.325	3	—	197	13.075
Temes	30	791	3.930	155	3.694	2	38.270	12	—	1.672	48.526
Torontál	63	25.022	5.686	1.163	37.414	24	163.199	2.475	8	2.426	237.417
együtt		26.063	11.342	1.334	41.666	26	211.794	2.490	8	4.295	299.018

¹⁾ Összesen a négy megyében, ú. m.:

A fajnépek lélekszáma										
Megye területén	Helység szám	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát vend	egyéb ny.	összesen
Krassó-Szörény	360	10.879	311.335	5.723	48.058	172	11.862	5.018	51	14.537
Arad	216	86.780	208.957	4.157	37.303	199	2.200	77	2	3.922
Temes	224	37.976	161.449	2.596	160.456	71	62.813	207	11	11.460
Torontál	220	98.129	87.445	14.031	184.827	32	186.231	4.690	23	13.342
együtt	1020	233.764	769.186	26.507	430.644	474	263.106	9.992	87	43.261

8 horvát helységben (69.932 k. h. területen) volt 8.543 lélek, ú. m.:

Megye területén	Helység-szám	A fajnépek lélekszáma									egyéb ny.	összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend			
Krassó-Szörény	4	22	200	7	110	1	3	4.833	—	76	5.252	
Torontál	4	555	209	33	381	—	450	1.593	—	70	3.291	
együtt		577	409	40	491	1	453	6.426	—	146	8.543	

17 egyéb nyelvű helységben (79.201 k. h. területen) volt 20.478 lélek, ú. m.:

Krassó-Szörény	10	14	62	8	142	11	2	9	—	5.823	6.071
Temes	4	371	401	46	837	—	47	1	—	4.453	6.159
Torontál	3	496	44	9	509	—	35	34	—	7.121	8.248
együtt		881	510	63	1.488	11	84	44	—	17.397	20.478

Feladatunk, hogy e népeket az egyes megyékben fölkeressük, s úgy etnikai, mint felekezeti viszonyaikat községenként megvizsgáljuk.

Előbb a Maros balpartján fekvő három megye felé fordulunk, a mik e vonal mentén az Al-Dunáig leérnek: ezek Krassó-Szörény, Temes és Torontál. Aztán a Maros jobbpartjára, Arad megyébe kerülünk át, mely a Kőrös-vonalig terjed. Úgy érjük be mindkét irányban a magyar Alföldet.

Krassó-Szörény megye.

Az erdélyi Kárpátok hatalmas ormai ágazzák be ezt a megyét is, mint a vele szomszédos Hunyadot.

Délkeletről észak és északkelet felé a Godjan-Szárkó láncolata huzódik, összeköttetésben a hunyadi havasokkal: a Polyana-Ruszkával s a Retyezáttal. Délnyugatról észak s északnyugat felé hármassor falban fölépítve a Szretinye és Kráku, a Plesuva és Szemenyik, az Érczhegység s a Dognácska hátságjai emelkednek.

Mély völgynyílások szaggatják keresztül-kasul ezt az építményt. Északon az Erdélyből érkező Maros tör magának útát a magyar alföldi róna felé. Délről a magyar-szerb országhatárok közt elfolyó Duna rengeti az alsó-vaskapu szirtjeit, s harsogó zuhatagokban vájja medrét a román Havasalföld s a Fekete-tenger felé.

A hegyi patakok egy része a megye szívében a teregovai katlanba foly össze, mely gyűjtő medencze is, vízvázasztó is egyszerre. Ott egyesül az Ohába, a Bjela és Mehadika a Csernával, — irányuk déli, torkolatjuk az Al-Duna medre. E katlanba ereszkedik a Temes vize, ott veszi fel a Bisztrát, mely Hunyad felől nyitja meg a határbérczek falát s onnan zúdul, a Polyana-Ruszka s a Retyezát közt, az erdélyi, más néven: felső-vaskapun át a Szörénységbe. Ezek északnak folynak a lugosi hegy-sík felé. Ott éri utól a Temest a Polyana-Ruszkában eredő Béga, s kiséri további útján nyugatra, a temes-torontáli rónaságra.

A többi patakokat a nyugati hegyormok öntik a síkság felé: a Néra, a Jám, Cziklova és Karas az Al-Dunába, a Moravicza, Berzava és Poganis a temes-torontáli rónán a Temesbe ömlenek.

E térszínen 360 helység épült: 4 magyar, 20 német, 12 szerb, 4 horvát, 310 román és 10 cseh telep. Az *utóbbi* csoportot a statisztika az «*egyéb* nyelvűek» rovatába osztotta.

Tekintsük meg az egyes térszakaszokat.

A Duna-völgy (13 román, 1 német, 8 szerb és 5 cseh helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év		
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes-ség	előtt a fajtöbbség volt	
				legsű-lyosb	egyéb szór-ványos		legsű-lyosb	egyéb szór-ványos			
Orsovai járás.											
*Ó-Orsova	c	német	III ^o r. III ^o m. c. sz.		r. kath.	IV ^o k. i. a. e. g.		A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Akkori népességükről és fajnépeikről nincs adat.			
Uj-Gradina	α	cseh	II ^o r.	n. h.	r. kath.	II ^o k. e. i.					
Ó-Gradina	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—				
*Dubova	α	román	—	—	kel. gör.	—	—				
Plavisevicza	α	román	I ^o sz.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—				
Eibenthal	β	cseh	I ^o n.	t.	r. kath.	—	—				
Tiszovicza	α	román	I ^o sz.	e. n.	kel. gör.	I ^o i.	—				
Moldovai járás.											
Szvinicza	a	szerb	I ^o m.	n. c. r.	kel. gör.	I ^o r.	i.	nőtt román (nincs adat)			
Schnellersruhe	α	cseh	I ^o n.	—	r. kath.	—	—				
*Berzászka	a	román	II ^o n.	e. sz. m.	kel. gör.	III ^o r.	a. i.				
Alsó-Ljubkova	a	szerb	IV ^o r.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—				
Felső-Ljubkova	β	román	I ^o sz.	n.	kel. gör.	I ^o i.	—				
*Szikevicza	b	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—				
Weitzenried	a	cseh	—	—	r. kath.	—	—	nőtt román (nincs adat)			
Károlyfalva	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—				
Padina-Matyei	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	—				
*Uj-Moldova	c	román	II ^o n.	sz. m.	kel. gör.	II ^o r.	—				
Szent Helena	β	cseh	—	—	ev. ref.	V ^o r.	—				
*Ó-Moldova	b	szerb	I ^o r.	n. c.	kel. gör.	I ^o r.	—				
Koronini	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népességükről nincs adat.			
Macsevis	β	szerb	II ^o r.	—	kel. gör.	—	—				
Román-Pozsozsena	β	román	—	—	kel. gör.	—	—				
Szerb-Pozsozsena	β	szerb	I ^o r.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—				
Radimna	β	szerb	II ^o r.	n.	kel. gör.	—	—				
Szuska	β	román	I ^o sz.	n.	kel. gör.	I ^o r.	i.				
Belobreska	β	szerb	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—				
Divics	β	szerb	I ^o e.	r.	kel. gör.	—	—				

A Cserna-völgy (1 német, 7 román helységgel):

<i>Orsovai járás.</i>									
Jezelnicza	β	román	I ^o n.	c.	kel. gör.	I ^o r.	—	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népességükről nincs adat.	
*Ó- és Uj-Zsupanek	a	román	II ^o n. II ^o m. e.		kel. gör.	IV ^o r.	a. g. i. e.		
Tuffier	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	—		
Koramnik	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—		
Toplecz	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	—		
Börza	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—		
Pecseneska	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—		
*Herkulesfürdő	α	német	III ^o r. II ^o m. e. sz.		r. kath.	III ^o k.	a. i. e. g.		

A Bjela- és Mehadika-völgyek (12 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népeség	előtt a fajtöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Orsovai járás.									
*Mehádia	b	román	I ^o n.	m.	kel. gör	II ^o r.	i.	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népeségükről nincs adat.	nőtt román
*Jablanicza	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	—		
{ Betnik	a	román	—	—	kel. gör.	—	—		
Teregovai járás.									
{ Krusovecz	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népeségükről nincs adat.	nőtt román
{ Kuptoria	β	román	—	—	kel. gör.	—	—		
*Kornya	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	—		
{ Kanicsa	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népeségükről nincs adat.	nőtt román
{ Domasnia	b	román	—	—	kel. gör.	—	—		
{ Verendin	a	román	—	—	kel. gör.	—	—		
*Mehadika	b	román	—	—	kel. gör.	—	—	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népeségükről nincs adat.	nőtt román
{ Glovukrajova	β	román	—	—	kel. gör.	—	—		
{ Lapusnise	β	román	—	—	kel. gör.	—	—		

Az Ohába-völgy (5 román helységgel):

<i>Orsovai járás.</i>							A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népeségükről nincs adat.
{	Valea-Bolvasnicza	a	román	—	—	kel. gör. —	
{	*Plugova	a	román	—	—	kel. gör. —	
{	Globuren	β	román	—	—	kel. gör. —	
<i>Teregovai járás.</i>							
{	Bogoltin	a	román	—	—	kel. gör. —	
{	*Kornyareva	d	román	—	—	kel. gör. —	

A megye *déli és délkeleti* része ez, melyet az Al-Duna s a Godjan-Szárko ormai alatt elfolyó mellékpatakok mosnak.

E terület már nemzeti királyaink idejében katonai határőrvidék volt. Ilyenné szerveztetett, az Oltig terjedő tartozékokkal, az egész *szörényi bántság*; az maradt a mohácsi vészig, s azzá lett újra a Habsburg-korszakban, mikor területén az *illirnek*, később *román-bánátinak* nevezett határőrezred felállítatott.

Fajnépessége Róbert Károly ideje óta *román*, — az Olt-melléken fekvő kis-oláhországi részekben a tatárfutás óta az. Ott csalta törbe Baszarad vajda Róbert Károlyt, s onnan terjesztették ki kezüket a dunai részekre nem egyszer a későbbi vajdák. Magyar telepek e vidéken alig voltak; ezt gyaníttatja az Árpád-királyok, később Zsigmond intézkedése, kik a Szörénység védelmére idegen lovagrendeket hívtak az országba. A török háborúk alatt az egész vidék románná lett. De a szörényi román fajta, melyet a romanisták egy része illir eredetűnek tart, — tájszólásra, népviseletre különbözik a havasalföldi és moldva-bukovinai románoktól.

Telepei az Al-Dunán és környékén elég népesek. Méretük: 1 d., 1 c., 4 b., 10 a., 14 β., 7 α. E képződmények nagyobb fele *tiszta román*.

Más fajnépekből főleg szerb és cseh elem mutatkozik, kevés némettel. A szerb telepek (8) újabb időben keletkeztek, — a szomszéd Szerbia emigransai alkották; de előbb-utóbb el fognak enyészni: a szerbbel azonos vallású románság máris erősen terjeszkedik bennük; a román kisebbség ma Alsó-Ljubkován IV°, Radimnán és Macsevicson II—II°. A cseh telepeket (5) a Bach-korszakban az osztrák államvasutak létesítették, a miknek a megyében nagy uradalmi és műszaki telepei vannak. Feltűnő, hogy az északi szláv családhoz tartozó cseh fajnép mennyivel szívósabban áll helyt a neki idegen talajban, mint a délszláv szerb. A cseh telepek néphősege: 1 a., 2 β., 2 α., s ezek közül 2 *tiszta cseh*; míg a szerb telepeké: 1 b., 2 a., 5 β., — de mindannyi poliglott. Van e vidéknek 2 *német* telepe is: Orsova és Herkulesfürdő. Az utóbbi nemrég keletkezett. Orsován, e kereskedelmi kikötőhelyen, a magyar dunai forgalom végállomásán, csak a relativ többség német, — a román s a magyar faj-kisebbség egyaránt erős (III—III°).

Vallásra a román és szerb telepeken a kel. gör. hitek száma túlnyomó, a német és cseh telepek r. kath. vallásúak. Ez utóbbiak egyikén: Szt-Helenán csak az erős (V^o) kisebbség r. kath., — a többség *kalvinista*

A Nera-völgy (22 román, 3 szerb, 2 cseh helységgel):

		fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
A járás és helység neve	A helység mérete	többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes-ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú-lyosb	egyéb szór-ványos		legsú-lyosb	egyéb szór-ványos		
Bozovicsi járás.									
Pervora	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	A határörvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népes-ségükről nincs adat.	
Uj-Borloveny	β	román	I ^o c.	—	kel. gör.	—	—		
Sumicza	α	cseh	—	—	r. kath.	—	—		
Putna	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		
*Prigor	a	román	—	—	kel. gör. I ^o r.	—	—		
Ó-Borloveny	a	román	—	—	kel. gör.	—	—		
Pattás	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—		
*Prilipecz	a	román	—	—	kel. gör. I ^o r.	—	—		
*Bozovics	c	román	I ^o c.	n. m.	kel. gör. I ^o r.	—	—		
Rudaria	b	román	—	—	kel. gör.	—	—		
*Banja	b	román	—	—	kel. gör.	—	—		
Gerbovecz	a	román	—	—	kel. gör.	—	—		
Lapusnik	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—		
Mocseris	a	román	—	—	kel. gör.	—	—		
*Dalbosiecz	b	román	I ^o n.	c.	kel. gör. I ^o r	—	—		
Ó-Sopot	a	román	—	—	kel. gör.	—	—		
Ravenszka	α	cseh	—	—	r. kath.	—	—		
Uj-Sopot	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—		
Jámi járás.									
*Román-Szászka	a	román	—	—	kel. gör. I ^o r.	—	—	nőtt	román
Pottok	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Szlatina	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Bogodincz	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
{ *Naidas Leszkcovicza	b	román	I ^o sz.	—	kel. gör.	—	—	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Népes- ségükről nincs adat.	
	a	román	V ^o sz.	e.	kel. gör.	—	—		
Moldovai járás.									
{ Zlaticza Langenfeld	a	szerb	III ^o r.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—		
	a	szerb	III ^o r.	—	kel. gör.	I ^o r.	—		
*Szokolovacz	a	szerb	II ^o n.	m.r.e.	kel. gör.	III ^o r.	—		

A Kraku-hegységben (3 román helységgel):

<i>Jámi járás.</i>									
*Szászkabánya	b	román	III ^o n.	m.	kel. gör.	III ^o r.	—	nőtt	román
Maria-Schnee	β	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
Kohldorf	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»

A Jám-völgy (1 magyar, 12 román, 1 szerb helységgel):

<i>Jámi járás.</i>									
Illadia	b	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.	—	nőtt	román
Szokolar	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Markovistye	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Petrilova	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Csukics	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Nikoline	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»
Uj-Ruszova	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Ó-Ruszova	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	g.	»	»
*Brelistye	a	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
Mirkovacz	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
Csorda	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
*Zám	a	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör.	II ^o r.	i.	»	»
Udvarszállás	α	magyar	II ^o e.	n. r.	r. kath.	I ^o k.	—	»	magyar
Szuhotieza	β	szerb	I ^o m.	n. r.	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	román

A Csiklova-völgy és környéke (9 román, 2 német helységgel):

<i>Oraviczai járás.</i>									
*Steierlak-Anina	A	német	II ^o e. II ^o t.	m. r.	r. kath.	I ^o k.	g. a.	(nincs adat)	
*Német-Csiklovabánya	b	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	román
*Német-Oraviczabánya	d	német	IV ^o r.	m. sz.	r. kath.	IV ^o k.	i.	»	német
Rakitova	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	román
*Román-Oravicza	b	román	III ^o n.	m.	kel. gör.	III ^o g.	r. i.	fogyott	»
Román-Csiklova	c	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.	—	nőtt	»
<i>Jámi járás.</i>									
*Rakasdia	b	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	román
Vranyucz	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Heierdorf	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
*Mercsina	a	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	II ^o g.	r.	»	»
Vrány	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»

Az Érczhegység alatt (8 román, 1 német, 3 horvát helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
				legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Oraviczai járás.										
{	Brostyán	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román
{	*Greovac	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»
{	Agadics	β	román	I ^o c.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»
{	Zsittin	β	román	I ^o n.	e.	g. kath.	V ^o k.	i.	nőtt	»
{	*Majdán	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»
{	Csudanovecz	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»
Resiczai járás.										
{	*Krassova	c	horvát	I ^o r.	c.	r. kath.	I ^o k.	—	fogyott	horvát
{	Jabalcsa	β	horvát	IV ^o r.	n. e.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	»
{	Nermet	β	horvát	—	—	r. kath.	—	—	»	»
{	Doman	β	román	II ^o e. II ^o n. m.	—	kel. gör.	III ^o r.	—	»	román
{	Kuptore-Szekul	a	német	IV ^o r. II ^o t. m. e.	—	r. kath.	IV ^o k.	a.	»	német
{	*Román-Resicza	b	román	V ^o n.	e. m. t.	r. kath.	V ^o k.	g. i. e.	»	román

A Karas-völgy (8 román, 1 horvát, 3 cseh helységgel):

<i>Resiczai járás.</i>									
{ *Lupák	β	cseh	I ^o n.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	fogyott	horvát
{ Vodnik	α	cseh	—	—	r. kath.	—	—	fogyott	horvát
{ Klokotics	a	cseh	I ^o n.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	fogyott	horvát
{ Rafnik	β	horvát	I ^o c.	—	r. kath.	I ^o k.	—	fogyott	horvát
{ *Gornja	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	román
{ Grelistye	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	II ^o g.	r.	nőtt	»
<i>Oraviczai járás.</i>									
{ Kalina	β	román	—	—	kel. gör.	II ^o r.	—	fogyott	román
{ Zsurzsova	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
{ *Székás	a	román	I ^o n.	c.	g. kath.	V ^o k.	r.	fogyott	»
{ *Nagy-Tikván	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	»
{ Kis-Tikván	a	román	—	—	kel. gör.	IV ^o g.	—	»	»
{ *Kakova	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»

A Dognácska-hegységben (8 román, 1 német helységgel):

<i>Oraviczai járás.</i>									
{ *Komoristye	a	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör.	II ^o g.	r.	fogyott	román
{ Kernyeesa	a	román	I ^o n.	e. h.	kel. gör.	III ^o g.	r. i.	nőtt	»
{ Forotik	a	román	II ^o n.	—	kel. gör.	II ^o r.	—	»	»
<i>Bogsáni járás.</i>									
{ *Dognácska	c	román	IV ^o n.	h.	kel. gör.	IV ^o r.	—	nőtt	román
{ Nagy-Szurduk	β	román	II ^o n.	e. t. m.	kel. gör.	III ^o r.	g.	»	»
{ *Doklin	a	román	I ^o t.	e. n.	kel. gör.	I ^o r.	g.	»	»
{ Binis	a	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
{ *Királyhegye	a	német	III ^o e. II ^o t.	sz. m. r.	r. kath.	I ^o e.	k.	»	német
{ *Füzes	a	román	I ^o m.	t. n. e.	kel. gör.	II ^o r.	e. i.	fogyott	román

A Berzava-völgy (9 román, 1 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
<i>Resiczai járás.</i>									
{ Ferenczfalva	b	román	V ^o n.	e.	r. kath.	V ^o k.	—	nőtt	román
{ *Resiczabánya	A	német	II ^o r.	t.e.m.	r. kath.	II ^o k.	a.g.e.i.	»	német
{ Czerova	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	román
{ *Kölnik	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
{ Monio	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	<i>fogyott</i>	»
<i>Bogsáni járás.</i>									
{ Vaskó	a	román	II ^o n.	m.	kel. gör.	II ^o r.	—	nőtt	román
{ *Német-Bogsán	b	román	IV ^o n.	m.sz.e.	kel. gör.	IV ^o r.	g.e.i.	»	»
{ Vasziova	a	román	II ^o n.	m.	kel. gör.	II ^o r.	i.	»	»
{ *Román-Bogsán	b	román	I ^o n.	t.m.e.	kel. gör.	I ^o r.	g.	»	»
{ *Zsidovin	a	román	II ^o t.	n.e m.sz.	kel. gör.	III ^o r.	i.	»	»

A Berzava-Poganis-köz (5 román helységgel):

<i>Resiczai járás.</i>									
{ Tirnova	b	román	—	—	kel. gör.	IV ^o g.	—	nőtt	román
{ *Szocsán	a	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o i.	—	fogyott	»
{ Ezeres	a	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o r.	i.	fogyott	»
<i>Bogsáni járás.</i>									
{ Barbosza	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	román
{ *Rafna	b	román	I ^o n.	—	kel. gör.	V ^o g.	r.	»	»

A Poganis-völgy (14 román helységgel):

<i>Resiczai járás.</i>									
{ Ohabicza	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	nőtt	román
{ *Delinyest	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	g. i.	»	»
{ Apadia	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»
{ Valeaden	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
{ *Prebul	a	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
{ Nagy-Zorlencz	b	román	I ^o n.	—	kel. gör.	II ^o g.	r.	(nincs adat)	
<i>Bogsáni járás.</i>									
{ Dezest	β	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	román
{ *Furlug	b	román	I ^o n.	—	kel. gör.	III ^o g.	r.	fogyott	»
{ Valemare	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	»
{ Dulea	β	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör.	II ^o r.	—	»	»
{ *Valeapaj	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
{ *Vermes	a	román	I ^o t.	m. e.	g. kath.	III ^o k.	r.	»	»
{ Izgar	β	román	II ^o m.	e. n.	g. kath.	III ^o r.	e. i.	»	»
{ Jerszeg	β	román	IV ^o m.	t.n.e.	r. kath.	V ^o k.	—	»	»

A megye délnyugati és nyugati szakaszain 117 helység fekszik. Ide számítjuk az Érczhegység, a Dognácska beépített részeit s a völgylejtőket, melyek egyfelől a temesi síkság, másfelől az Al-Duna medenczéje felé ereszkednek.

A helységek közt van 1 magyar, 5 német, 4 horvát, 4 szerb és 5 cseh telep, — a többi 98 román. A más ajkú telepek a mult századnak részint első, részint második felében keletkeztek.

A németek főleg a kőszén- és fémbányákat, a kohókat és hámorokat látják el munkaerővel az osztrák államvasutak uradalmaiban, a mik az Érczhegység s a Dognácska egész környékére kiterjednek: a Nera-völgytől a Csiklováig, a Karastól a Berzaváig. Nevezeteseb bányatelepei e vidéknek: Steierlak-Anina, Oraviczabánya, Csiklovabánya, Szászkabánya, Resiczabánya, Dognácska, Kuptore-Szekul és Ferenczfalva. Ezekben ma is túlnyomó a német elem. A román csak itt-ott jutott túlsúlyra: Dognácskán, Német-Csiklovabányán, Német-Bogsánban és Ferenczfalván; de *erős német kisebbség* csaknem mindenütt maradt.

A bérczek kincseinek híre más fajnépeket is vonzott: előbb *horvátok*, aztán *csehek* jöttek. Amazokat ma már a román elem szorongatja telepeikben, telepeik egy részéből a csehek szorították ki. A Karas-völgy négy horvát telepéből csak egy maradt meg: Rafnik, — a többi hármat a csehek foglalták el, ú. m. Klokoticsot, Lupákat és Vodnikot; az utóbbi ma már tiszta cseh telep. A Néra-völgy két faluja: Ravenszka és Sumicza is megtartotta tiszta cseh jellegét, 22 román község közepett; míg tiszta horvát falu csak egy van az Érczhegységben: Nermet. Krassován, mely szintén horvát telep, a román kisebbség I^o, Jabalcsán IV° erejű.

Egy kis *magyar* falunak: Udvarszállásnak a Jám-völgy szélén teljes az elszigeteltsége és elhagyatottsága. Nehezen fejlődik; tán száz éve, hogy keletkezett, de nincs 500 lélek (α), ebből is majd az ötödrész cseh (II°). A *szerb* emigránsok telepei a Nera, Karas és Jám torkolata körül népe-sebbek; méretük: 3 α , 1 β , — de népességük szintén poliglott: Langenfelden és Zlaticzán III—III° a román, Szokolováczon II°, Szuboticzán I^o a német elem. A *német* telepek mérete: 2 α , 1 d , 2 α , — a *horvát* telepeké: 1 c , 3 β , — a *cseh* telepeké: 1 α , 1 β , 3 α .

A 98 román helység népössége jelentékeny. Méretük: 3 c , 17 b , 49 α , 25 β , 4 α . Ehez fogható fejlettséggel s ily nagy számban román faluk nem igen találhatók az erdélyi vidékeken. Látszik, hogy a szörény-ségi román telepek régiebbek, s a népesség elosztása bennük egyenletesb. Erre vall az arányos emelkedés a kis falu tipusától az erős közép méretű falvakig, s az esetek gyérülő száma a népes kisközségektől a nagyközségekig. Az erdélyi román falvak többsége poliglott, míg a Szörénységben csak egy töredék az. Erős *magyar* kisebbség van Jerszegen (IV°) és Izgaron (II°), — a *német* elem Ferenczfalván és Román-Resiczán V—V^o, Német-Bogsánban és Dognácskán IV—IV°, Szászkabányán és Román-Oraviczán III—III°, Vaskőn és Vasziován II—II° erejű. Erős *szerb*

kisebbség van Leszkoviczán (V^o), *csehek* mutatkoznak Dománban (II°) és *tótok* Zsidovinban (II°). De 37 község tiszta román.

Vallásra a magyar, német, horvát és cseh elem *r. kath.*, románok és szerbek *kel. gör.* hitűek, csak 4 román község van, mely *g. kath.*

Fordulunk a megye északi vidékéhez.

A Bisztra-völgy (16 román, 1 német helységgel) :

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év		
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt	
				legsúlyosb		egyéb szórványos			legsúlyosb
<i>Karánsebesi j.</i>									
*Ruszkabánya	b	román	IV ^o n. II ^o t. e. m.	<i>r. kath.</i>	V ^o k.	—	A határőrvidék románbánáti ezredterületéhez tartoztak. Akkori népességükről nincs adat.	fogyott román	
Vama-Marga	α	román	I ^o n.	kel. gör.	I ^o i.	r. g.			
Marga	a	román	I ^o e.	kel. gör.	—	—			
Voiszlova	β	román	I ^o n.	kel. gör.	I ^o i.	—			
Valemare	α	román	I ^o n.	kel. gör.	I ^o g.	i.			
Zavoj	α	román	—	—	kel. gör.	—	A határőrvidék bánáti ezredterületéhez tartoztak. Akkori népességükről nincs adat.		
Csirésa	α	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o r.			i.
*Nándorhegy	a	<i>német</i>	IV ^o t. II ^o r. II ^o e. m.	<i>r. kath.</i>	II ^o k.	a.			
Mörul	a	román	I ^o m.	e. n.	kel. gör.	I ^o r.			—
Kröcsma	β	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o r.			—
Maál	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—		
*Ohába-Bisztra	β	román	II ^o n.	t. m.	kel. gör.	II ^o r.	i.		
Glimpoka	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—		
*Obrezsa	a	román	—	—	kel. gör.	—	—		
Csutta	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—		
Jáz	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o r.	—		
Vár	β	román	—	—	kel. gör.	—	—		

A Temes-völgy (1 magyar, 60 román, 7 német helységgel) :

<i>Teregovai járás.</i>								
{	Wolfsberg	β	<i>német</i>	—	—	<i>r. kath.</i>	—	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Akkori népességükről nincs adat.
{	*Weidenthal	β	<i>német</i>	—	—	<i>r. kath.</i>	—	
{	Lunkavicza	a	román	—	—	kel. gör.	—	
{	*Terego	b	román	I ^o e.	n. m.	kel. gör.	I ^o r.	
{	Ruska	a	román	—	—	kel. gör.	—	
{	Fényes	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	
{	Örményes	b	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o r.	
{	Ó-Szadova	α	<i>német</i>	I ^o r.	e.	<i>r. kath.</i>	I ^o k.	
{	Uj-Szadova	β	román	—	—	kel. gör.	—	
{	Ilova	a	román	—	—	kel. gör.	—	
{	*Temes-Szlatina	a	román	I ^o n.	m. e.	<i>r. kath.</i>	IV ^o k.	
<i>Karánsebesi j.</i>								
{	Golesz	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	
{	Bukosnicza	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o r.	
{	Petrosnicza	β	román	—	—	kel. gör.	—	
{	*Körpa	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	
{	Valisora	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o r.	

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népének		Félszáz év			
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
				legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Vercserova	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	A határőrvidék román-bánáti ezred-területéhez tartoztak. Akkori népességükről nincs adat.		
Bolvásnicza	β	román	—	—	kel. gör.	—	—			
*Borlova	a	román	—	—	kel. gör.	—	—			
Rujea	β	román	—	—	kel. gör.	—	—			
Turnul	α	román	—	—	kel. gör.	—	—			
Szlagna	α	román	—	—	kel. gör.	—	—			
Priszian	α	román	—	—	kel. gör.	—	—			
Lindenfeld	α	német	—	—	r. kath.	—	—			
Polyana	a	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—			
Bukin	β	román	—	—	kel. gör.	—	—			
*Uj-Karánsebes	β	német	II ^o e.	r. m. t.	r. kath.	I ^o k.	a. i.			
Szervestyé	β	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—			
Dales	β	román	—	—	kel. gör.	—	—			
Csiklénny	α	román	II ^o e.	—	kel. gör.	—	—			
*Karánsebes	α	román	IV ^o n.	m. e.	kel. gör.	IV ^o r.	i. g.			
Temesi járás.										
Ruzs	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	román	
*Valea-Boul	β	román	I ^o e.	m. n.	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»	
Zsuppa	α	román	II ^o m.	e. n.	kel. gör.	II ^o r.	e.	nőtt	»	
*Zaguzseny	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	a.	fogyott	»	
Ruzsinócz	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»	
Ohába-Mutnik	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»	
Nagy-Mutnik	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»	
Priszáka	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»	
Macsova	β	román	I ^o n.	e. m.	kel. gör.	I ^o r.	e.	fogyott	»	
Pestyere	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o i.	r. e.	fogyott	»	
Kavaran	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	i.	nőtt	»	
Istvánhegy	α	német	V ^o r.	II ^o t. m.	kel. gör.	IV ^o r.	II ^o a. e. i.	azóta lett		
*Szákul	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	i.	fogyott	román	
Tinkova	β	román	II ^o e.	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»	
Nadrág	a	német	III ^o r.	II ^o t. m.	r. kath.	III ^o k.	g.	azóta lett		
Krivina	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román	
*Zsidóvár	a	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»	
Zséna	β	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör.	II ^o r.	—	nőtt	»	
Gavosdia	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	II ^o r.	e.	fogyott	»	
*Lugoshely	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	»	
*Kricsova	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»	
Cseres-Temes	β	román	IV ^o e.	m.	g. kath.	I ^o r.	—	»	»	
Magur	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	i.	fogyott	»	
Szendelak	α	magyar	IV ^o n.	r. e.	r. kath.	IV ^o e.	k. a.	azóta lett		
Harmadia	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	román	
Tapia	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»	
Lugosi járás.										
*Lugos	A	román	V ^o n.	II ^o m. e.	r. kath.	IV ^o k.	II ^o i. g. a. e.	nőtt	román	
Szatumik	β	román	I ^o m.	n	kel. gör.	I ^o r.	g. e.	»	»	
Ollóság	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	g. a.	»	»	
*Herendjest	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	—	»	»	

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos		
Hodos	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—	<i>fogyott</i>	román
*Boldur	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	c.	<i>fogyott</i>	»
Zsábár	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Szilha	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	III ^o g.	i.	»	»
*Nagy-Kostély	a	román	I ^o n.	m.	<i>g. kath.</i>	V ^o k.	i.	<i>fogyott</i>	»
Kis-Kostély	α	román	I ^o n.	m.	<i>g. kath.</i>	IV ^o k.	i. a.	nőtt	»
Gruin	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»

A Temes-mellék (8 román, 4 német helységgel):

<i>Temesi járás.</i>									
Kis-Zorlencz	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román
*Zgribest	a	román	I ^o e.	n. m.	kel. gör.	III ^o g. II ^o r.	—		
Szilváshely	β	román	I ^o t.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—		
Ebendorf	β	<i>német</i>	I ^o m.	r. e.	<i>r. kath.</i>	I ^o a.	k. i.	nőtt	német
<i>Lugosi járás.</i>									
Dragomirest	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	román
*Szkeus	a	román	IV ^o t.	n. e.	kel. gör.	IV ^o g. II ^o r.	—	»	»
Remete-Pogánest	β	román	I ^o n.	m. e. sz.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
Viszág	a	román	I ^o m.	n.	<i>g. kath.</i>	III ^o k.	r.	»	»
*Vecscháza	β	<i>német</i>	I ^o t.	m. e.	<i>r. kath.</i>	I ^o e.	—	»	német
Honoris	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	e.	»	román
Istvánfalu	α	<i>német</i>	I ^o m.	—	<i>r. kath.</i>	—	—	<i>fogyott</i>	tót
*Daruvár	a	<i>német</i>	I ^o m.	r.	<i>r. kath.</i>	I ^o k.	—	nőtt	német

A Polyana-Ruszka nyugati lejtőin (18 román helységgel):

<i>Facseti járás.</i>									
Zold	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	román
*Román-Gladna	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	»
Német-Gladna	α	román	II ^o n.	m.	kel. gör.	III ^o r.	—	»	»
Hauzest	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Furdia	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Kis-Mutnik	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Dragsinest	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Bukovecz	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»
*Bozsúr	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	i. e.	nőtt	»
Kis-Szurduk	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Szécseény	α	román	I ^o n.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	román
Bolyinesd	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
<i>Lugosi járás.</i>									
*Szarázány	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	<i>fogyott</i>	román
Pogánest	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	telep volt	
Birna	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román
Zsurest	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Botyest	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Drinova	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»

A Béga-völgy (1 magyar, 38 román, 1 német helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek				felekezeti népeinek				Félszáz év	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajttöbbség volt		
				legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos				
Facseti járás.												
Pojén	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román			
F.-Krivina	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Forasest	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Petrosza	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Rumunyst	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	—	fogyott	»			
Goizest	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	—	fogyott	»			
Tomest	β	román	IV ^o n.	m.e.t.	kel. gör. IV ^o r.	—	—	nőtt	»			
*Kurtia	a	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	—	—	»	»			
Lunkány	β	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör. I ^o r.	—	—	»	»			
Balosest	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Zsupunest	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Branyest	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Brazova	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»			
Batyst	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»			
*Facset	a	román	III ^o n.II ^o m.	—	kel. gör. III ^o r.	i. e.	—	»	német			
Bazest	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	román			
Bikis	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Prozsevina	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Begai járás.												
Rakitta	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román			
*Remete-Lunka	β	román	I ^o e.	n.	kel. gör. I ^o i.	—	—	telep volt				
Jersnik	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o g.	i.	—	nőtt	román			
Ohaba-Lunka	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o k.	r.	—	azóta lett				
Monostor	α	román	I ^o n.	e.	kel. gör. I ^o r.	i.	—	nőtt	román			
Zsupány	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Szuhány	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
*Szundreás	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	e. i.	—	»	»			
Leokosest	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o r.	i.	—	»	»			
*Betlenháza	β	német	II ^o m.	r.e.t.	r. kath. I ^o a.	e.	—	azóta lett				
Kladova	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román			
Laposnik	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o i.	—	—	fogyott	»			
Fadimak	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»			
*Bálincz	β	román	II ^o n.II ^o m.	—	kel. gör. IV ^o g.II ^o r.	e. i.	—	nőtt	»			
Tergovestye	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Kutina	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»			
Perul	β	román	I ^o n.	m.	g. kath. II ^o k.	i. e.	—	nőtt	»			
*Klicsova	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	fogyott	»			
Nevrincsa	α	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o k.	r.	—	nőtt	»			
Valea-Lunga	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»			
Hezeres	β	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	—	»	»			
*Szapáryfalva	a	magyar	I ^o r.	n.	ev. ref. I ^o g.	r.	—	azóta lett				

A Bega-Maros-köz (1 magyar, 23 román helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek				felekezeti népeinek				Félszáz év	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt		
				legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos				
<i>Facseti járás.</i>												
{	Kostej	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román		
	Kossovicza	α	román	III ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»		
	Homosdia	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»		
	*Kossova	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»		
	Marzsina	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»		
{	Zorány	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	<i>fogyott</i>	»		
	Nemesest	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»		
<i>Marosi járás.</i>												
{	Bulza	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román		
	Gross	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»		
	*Szintyest	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»		
	Temerest	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	<i>fogyott</i>	»		
	Bánya-Szegszárd	α	<i>magyar</i>	—	—	ev. ref.	II ^o r.	a.	azóta lett			
	Román-Bunya	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román		
	Padurány	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»		
	Topla	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»		
	*Dubest	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	—	»	»		
	Oláhba-Szerbaszka	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»		
	Bruznik	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	<i>fogyott</i>	»		
	Zabalcz	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o i.	r.	nőtt	»		
	Lalasincz	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	i.	»	»		
<i>Begai járás.</i>												
{	Spatta	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	román		
	Dobrest	β	román	—	—	kel. gör.	V ^o g.	—	<i>fogyott</i>	»		
	Radmanyest	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	<i>fogyott</i>	»		
	*Barra	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	»		

A Maros-völgy (12 román helységgel):

<i>Marosi járás.</i>											
Szelcsova	β	román	—	—		kel. gör.	—	—		nőtt	román
Pozsoga	β	román	I ^o e.	n		kel. gör.	I ^o r.	i.		»	»
*Kapiora	β	román	I ^o m.	—		kel. gör.	I ^o r.	—		»	»
Valemare	β	román	I ^o n.	m. e.		kel. gör.	I ^o r.	i. e. g.		telep volt	
Kápolnás	a	román	I ^o m.	—		kel. gör.	I ^o r.	—		nőtt	román
*Birkis	a	román	I ^o m.	—		kel. gör.	I ^o r.	—		»	»
Vörösmart	α	román	—	—		kel. gör.	—	—		fogyott	»
Osztrov	β	román	I ^o n.	—		kel. gör.	I ^o i.	—		nőtt	»
Bakamező	β	román	I ^o e.	—		kel. gör.	—	—		»	»
Bulcs	α	román	I ^o m.	n.		r. kath.	I ^o k.	—		fogyott	»
Czella	a	román	I ^o n.	—		kel. gör.	I ^o r.	—		nőtt	»
*Batta	a	román	I ^o m.	—		kel. gör.	I ^o r.	—		fogyott	»

A mai Krassó-Szörény ez északi része megfelel a volt Krassó megye területének. A míg a szörényi bánság fennállt, a bánok parancsoltak itt is. Mikor a Szörénység az erdélyi fejedelmek alá jutott, ezek két ispánt tartottak benne: a lugosit s a karánsebesit. A karánsebesi ispánságból a Habsburgok alatt katonai végvidék lett, a lugosi nevezetett Krassó megyének, mely egy ideig az erdélyi, majd a pozsonyi országgyűlésre küldte követeit.

E viszontagságos történeti multat hadi események rázkódtatásai egészítik ki. A háborúk, a miket a szultánok Erdélyben indítottak, az első ütközőpontokat száz éveken át e vidéken találták. Az erdélyi Vaskapu a Retyezát s a Polyana-Ruszká közt ide nyílik; itt folyt a legtöbb vér e kapu védelmében a Hunyadiak alatt. Mohács után Dél-Magyarországgal a Szörénység is elveszett; az erdélyi fejedelem vazalladót fizetett a portának, de ezzel nem háríthatta el a török martalóczok beütéseit. A Szörénységet ezek feldúlták, a régi Lugos és Karánsebes elhamvadtt; a magyarság elszéledt; egy része a katasztrófa után Tordába telepített át, — a mi kevés helyben maradt, azt a labanczvilág zavarta szét.

A XVIII. században a Szörénységet új telepeseikkel népesítették be. A végvidéket Karánsebesig katonailag szervezték, az volt a *román gránicz*. A belső területet, mint Temesben és Torontálban, a hatalom a németeknek szánta. De az élet ezt a számítást halomra dönté Lugos és Facset germanizálása ép oly kevésbé sikerült, mint Karánsebesé. A németiséget elborította a román tömeg, mely erre áramlott Kis-Oláhországból a dunai, Hunyadból az erdélyi Vaskapun s a Maros-völgyön át.

A román községek száma az erdélyi Vaskaputól a Begáig s a Polyana-Ruszká lejtőitől a lugosi hegységig ma 159. Német telep mindössze 12 van, s közülük 8 új képződmény. E vidék 3 magyar nyelvszigetje: Bunya-Szegszárd (Bega-Marosköz), Szendelak (Temes-völgy) és Szapáryfalva (Bega-völgy) napjainkban keletkezett; méretük: 1 a., 2 a.; Bunya-Szegszárd tiszta magyar, Szapáryfalván kevés románság mutatkozik, Szendelak lakosságának kisebb fele (IV°) sváb. A német telepek mérete: 2 a., 6 β., 4 a.; kettejük tiszta német, — a román kisebbség Istvánhegyen V^o, Nadrágfaluban II°, — van magyar kisebbség is Betlenfalván II° erejű; Uj-Karánsebesen a II° minoritás czigány.

Hunyad megye leírásánál említettük, hogy ott az apró faluk túltengése, mely főleg Krassó-Szörény határa körül mutatkozik, valószínűleg a népesség *költözését* s a községek stagnációját vagy hervadását jelenti. Hunyadról a régi statisztikának nincsenek adatai, — Krassó-Szörény nagy részéről azonban vannak, s ezekből megállapíthatjuk, hogy az utolsó félszáz év óta a megye délnyugati részein 15, északi részein 36 román helységben apadt a népszám, s ebbe a volt határőrvidék helységei, a miknek egykori lélekszámát nem ismerjük, nincsenek beletudva. Bizonyos tehát, hogy Krassó-Szörényben fogy, s valószínű, hogy Hunyadban is gyérül a román népesség, tova költözve más vidékre, a hegyvilágból le az alföldi róna felé. A román elem Hunyadból és Krassó-Szörényből

tényleg arra terjeszkedik, s ezt *megérzik az anyaközségek a hegyekben*. A 159 román község Krassó-Szörény északi részén *átlag* jóval kisebb méretű, mint a déli s délnyugati részekén. Van ugyan két jelentékeny városi képződmény: Lugos (A) és Karánsebes (B), — mindkettő a román hierarchia székhelye: Lugos a g. kath., Karánsebes a kel. gör. román püspöké félszáz év óta. De ezek a német elem által lettek jelentékenynyé, mely Lugoson V^o, Karánsebesen IV°. Annál feltűnőbb körülöttük a román falvak hanyatlása. A népbőség bennük: 2 b., 24 a., 86 β ., 45 α . Lugoson kívül, melynek népszáma félszáz év alatt 5000-ról 12.500-ra nőtt, nagyobb arányban csak a német telepek emelkedtek (főleg a bányásztelepek); a román faluk közül többen elvesztették lakosságuk negyed, harmadrészét, sőt felét: Battán volt 1900, van 1500 lélek, — Lapusniton volt 420, maradt 275, Székácson volt 2012, maradt 1478.

Vallásra a magyar helységek egyike r. kath., ketteje ev. ref., — a német telepek r. katolikusok. A román helységek közül 2 r. kath. (a többség *Lugoson* is az), 7 g. kath., a többi kel. gör.

A megyéről közlött adatok foglalata a következő:

Van Krassó-Szörényben 2 város (Lugos és Karánsebes), a fajtöbbség mindkettőben román. A *nagyközségek* száma 13, — fajtöbbsége 1-nek magyar, 5-nek német, 7-nek román. A *kisközségek* 90 körbe kapcsolvák, melyek közül 77 kör 2—5, 13 kör 6—9 faluból áll, — a fajtöbbség ott 1 körben horvát, 1-ben szerb, 1-ben cseh, 74-ben román, — itt mindannyiban román.

A helységek *mérete* ilyen:

<i>Méretre</i>		<i>Fajtöbbségre</i>						
		magyar	román	német	szerb	horvát	egyéb ny.	
legnagyobb	(A)	—	1	2	—	—	—	} helység.
nagyméretű	(B)	—	1	—	—	—	—	
középméretű	(d)	—	1	1	—	—	—	
»	(c)	—	4	1	—	1	—	
»	(b)	—	23	—	1	—	—	
»	(a)	1	87	5	5	—	2	
kisméretű	(β)	—	132	6	6	3	3	
»	(α)	3	61	5	—	—	5	
együtt		4	310	20	12	4	10	

Tiszta magyar helység van megyszerte 1, *tiszta német* 3, *tiszta cseh* (egyéb ny.) 5, *tiszta horvát* 1 és *tiszta román* 119; *tiszta szerb* helység *nincs*.

Súlytalan (I^o) kisebbség 1 magyar, 159 román, 5 német, 6 szerb, 2 horvát és 4 cseh helységben fordul elő. *Magyar* e kisebbség 38 román, 3 német és 3 szerb helységben, — *román* a kisebbség 1 magyar, 1 német és 2 szerb helységben, — *német* a kisebbség 78 román, 1 horvát és

4 cseh helységben, — *szerb* a kisebbség 5 és *tót* 4 román helységben, — végre »egyéb nyelvű« a minoritás 34 román, 1 szerb s 1 horvát helységben.

A jelentékenyebb súlyú *fajminoritások* így oszlanak meg:

A faj- többség	A fajkisebbség						A fajkisebbség					
	IV—V ^o						II—III ^o					
	magyar	tót	román	német	szerb	egyéb ny.	magyar	tót	román	német	szerb	egyéb ny.
magyar	*	—	—	1	—	—	*	—	—	—	—	1
román	1	1	*	8	1	1	2	1	*	13	—	4
német	—	1	3	*	—	—	3	—	4	*	—	3
szerb	—	—	1	—	*	—	—	—	4	1	*	—
horvát	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	*
cseh	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—

helységben.

E táblázatokból kitűnik, hogy a megye községei közép népességűek, s a nép átlag elég módos bennük. Annak a nagy szegénységnek, a mit a felvidéken s Erdély némely részén láttunk, itt nincs nyoma. A dús bányauzemek s az erdőgazdaság eltartják e hegyi népet; telepeik nagy része föllendül, egyik-másik szertelen arányokban. Ilyen Steierlak-Anina és Resiczabánya, a mik rövid idő alatt 10—19 ezer lélekig emelkedtek. A közép méretű helységek a kisméretűekhez helyesen aránylanak. Az utóbbiak közül a legkisebbek egy része nemrég keletkezett, fiatal képződmény. Ha a népesség itt-ott mégis stagnál, sőt hanyatlik, ezt a közel síkföld, a termékeny alvidéki róna vonzó erejének kell tulajdonítanunk. Főleg a román elem költözik tömegesen oda.

Krassó-Szörény hegyei közt aránylag sokfajta nép él; a községekben még sem nagy a kevertség. Erős harmaduk monoglott, nagyobb felükre csak szórványos fajkisebbség esik. A poliglott községek száma csak 53. Román kisebbséget 14 másajkú helységben, másajkú minoritást 32 román helységben találtunk, — ez utóbbiak közül 3-ban magyart, 21-ben németet. A magyar és szerb községek fele erősen meg van terhelve: ott a kisebbség 1—1 községben német vagy cigány, itt egy községben német, 5-ben román. Érdekes jelenség, hogy a megye hat fajnépéhez hetediknek a tót is csatlakozni akar: erős kisebbséget alkotva 2 román és 2 sváb községben.

A *felekezeti* viszonyok ilyenek:

A megye *magyar* helységei közül 2 r. kath., 2 ev. ref., — a *horvát* és (1 kivétellel) a *német* helységek r. kath. vallásúak, a 10 *cseh* helység közül 9 szintén az, a 10-ik *ev. ref.*, a hogy a német faluk egyike kel. gör. A *román* helységek közt 7 r. kath. (6 esetben a többség relativ, 1-ben abszolút), 292 kel. gör. s csak 11 g. kath., daczára annak, hogy a megye székvárosa: Lugos a g. kath. püspök székhelye. A *szerb* helységek mindannyija kel. gör. A mily kevés a poliglott község, oly gyakori a megyékben az egyfelekezetiység. Erős felekezeti minoritás 2 magyar, 8 német, 5 szerb, 2 német és 44 román helységben fordul elő.

A *nyelvtérületi* viszonyok képe ez: A 310 román helység egy tagban fekszik, szoros kapcsolatban a hunyadi, aradi és temesi román

nyelvterülettel. A szerb helységek közül 7 a délvidéki szerb nyelvterülettel függ össze. A 4 magyar, 20 német, 4 horvát, továbbá 5 szerb és 10 cseh helység megannyi szigetképződmény. E népek közül csak a szerb nem tudott gyökeret verni a román talajban. Annál messzebb terjeszkedett innen a román elem az alvidéki román *szerb és sváb talajban*. Erről legott meggyőzőnek a szomszéd Temes megye fajnépességi viszonyai.

Temes megye.

A keleti Kárpátok hegyvilága néhány kisebb hullámmal, a mik a Dognácska s az Érczhegység csoportjából ereszkednek le a krassó-szörény—temesi határra, itt véget ér s kitárul az *alföldi* rónaság. Ennek temesmegyei szakasza a Maros-völgytől a nagy Dunáig terjed.

E lapályos talajt a krassó-szörényi vizek szelik át. Onnan érkezik a Bega, a Temes, a Poganis, mely itt ömlik a Temesbe, — továbbá a Berzava és Moravicza, a mik itt lesznek csatornázhatókká, végül a Karas, mely itt torkol az Al-Dunába. A róma földet e vizek részekre osztják. Északi részét, mely a Maros s a Bega közt fekszik s áttér Torontálba is, mi *bánsági rónának*, — déli részét, melyhez a déliblati homokpusztaság tartozik, s valaha határőrvidéki terület volt, *aldunai rónának* nevezzük.

E térszínre 224 helység épült: 6 magyar, 124 román, 60 német, 30 szerb, 1 tót és 3 egyéb nyelvű, — az utóbbiak közül 2 bolgár, 1 cseh.

Fekvésük és fajnépességi viszonyaik megjelölése czéljából a teraszakaszok három csoportját fogjuk egyenkint megtekinteni: elsőben a megye északi részét, mely a Maros s a Bega közt terül el, — aztán középső tagját, mely a Begától a Moraviczáig terjed, — végre a déli tagot, mely a Moraviczától az Al-Dunáig ér.

A Maros-völgy (10 román, 10 német s 1 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes-ség	előtt a fajttöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Lippai járás.									
{ Belotincz	a	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	—	—	nőtt	román
{*Kelmák	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	»	»
{*Lippa	§	román	IV ^o n.II ^o m.sz.		kel. gör.	V ^o r.	i. e.	»	»
{*Ujfalva	a	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	»	német
{*Keszincz	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	»	román
{ Zábrány	u	német	IV ^o r.	—	r. kath.	IV ^o g.	—	»	német
{*Hidegkút	c	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I ^o g.	k.	»	»
{*Traunau	a	német	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	»	»
{*Allios	a	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör.	I ^o r.	i.	fogyott	román
Uj-arádi járás.									
{*Szépfalu	b	német	I ^o r.	m.	r. Kath.	I ^o k.	g.	nőtt	német
{ Réthát	a	német	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o g.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbsége		óta a népes-ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú-lyosb	egyéb szórványos		legsú-lyosb	egyéb szórványos		
{ Kisfalud	a	német	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	német
{*Kis-Szent-Miklós	b	román	V ^o n.	m.	r. kath.	V ^o k.	e.	»	román
{Uj-Arad	c	német	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	»	német
{Zádorlak	b	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	»	»
{Uj-Bodrog	a	román	I ^o n.	m.	g. kath.	I ^o r.	i.	»	román
{Főnlak	c	román	IV ^o sz.	n.t.m.	kel. gör.	I ^o r.	g.	»	szerb
{Német-Szt-Péter	b	német	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	i.	»	német
{Munár	β	román	II ^o m.	sz. n.	kel. gör.	II ^o r.	a.	»	szerb
{Székesút	b	román	II ^o e.	m.e.sz.	kel. gör.	II ^o r.	g.	maradt	román
{Nagyfalu	a	szerb	IV ^o n.	r. m.	kel. gör.	IV ^o r.	—	nőtt	román

A bánsági róna (1 magyar, 29 román, 22 német, 2 szerb, 1 bolgár helységgel):

<i>Lippai járás.</i>									
{ Hosszúszó	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	román
{*Dorgos	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»
{ Petirs	a	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»
{ Mészdorgos	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	azóta lett	
{ Sztavorocz	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	román
{ Labasincz	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»
{ Vizma	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
{ Kriovbara	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	V ^o k.	r.	»	»
{*Székás	β	román	I ^o n.	sz. m.	kel. gör.	II ^o g.	r. i.	»	»
{ Kékes	β	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
{*Kizdia	a	román	I ^o m.	n.	g. kath.	II ^o k.	r.	fogyott	»
{*Kövesd	a	román	I ^o n.	—	kel. gör.	—	—	telep volt	
{ Komeát	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	román
{ Buchberg	a	német	IV ^o r.	—	r. kath.	IV ^o k.	i.	»	német
{ Bogda-Rigós	a	német	IV ^o r.	m.	r. kath.	IV ^o k.	i.	»	»
{ Altringen	a	német	II ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	fogyott	»
{ Charlottenburg	a	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	»
{ Német-Remele	β	német	II ^o m.	r. e.	r. kath.	I ^o k.	a. i.	»	»
{*Máslak	a	német	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	g.	»	»
<i>Rékási járás.</i>									
{*Aranyág	a	román	II ^o sz.	n.t.m.	kel. gör.	II ^o r.	—	nőtt	román
{ Sztancsova	a	szerb	I ^o r.	m. n.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	román
{ Mélynádas	β	román	III ^o m.	n. sz.	kel. gör.	III ^o r.	i. a.	»	román
{ Aga	β	román	IV ^o t. III ^o n.	m. e.	r. kath.	V ^o k.	—	»	»
{*Hódos	β	román	II ^o m.	n.	kel. gör.	II ^o r.	e. i.	»	»
{ Buzád	β	román	I ^o e.	n. m.	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	»
<i>Uj-aradi járás.</i>									
{*Fibis	b	román	III ^o n. II ^o m.	—	kel. gör.	IV ^o r.	e.	nőtt	román
{ Fűskút	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	II ^o r.	g. e.	fogyott	»
{*Féregyháza	a	román	III ^o m.	n.	kel. gör.	III ^o r.	e.	nőtt	»
{ Keresztes	a	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	»	német
{*Német-Ság	b	német	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	»	»

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
				legsú-lyosb	egyéb szórványos		legsú-lyosb	egyéb szórványos	a népes-ség	a fajtöbbség volt
Vingai járás.										
*Vinga	d	bolgár	II ^o n.	r. m. t. sz.		r. kath.	I ^o k.	e. g. a.	fogyott	bolgár
*Monostor	a	román	III ^o n. II ^o sz.	m. e.		kel. gör.	IV ^o r.	g.	nőtt	román
*Mailátfalva	b	magyar	I ^o n.	—		r. kath.	—	—	»	magyar
*Varjas	cl	német	V ^o sz.	m.		r. kath.	V ^o k.	—	»	szerb
{ Kis-Szt-Péter	β	német	I ^o sz.	—		r. kath.	I ^o i.	g.	azóta	lett
	a	szerb	II ^o n.	r. t. m. e.		kel. gör.	II ^o r.	g. i.	togyott	román
{ Kistélep	α	német	I ^o e.	—		r. kath.	—	—	azóta	lett
*Baraczháza	β	német	V ^o r.	m. sz.		r. kath.	V ^o k.	—	nőtt	román
*Orczyfalva	b	német	I ^o m.	r.		r. kath.	I ^o k.	—	»	német
*Kalácsa	a	román	II ^o n. II ^o m.	a. sz.		kel. gör.	IV ^o r.	a.	fogyott	szerb
*Knéz	c	román	IV ^o n.	sz. e.		kel. gör.	IV ^o r.	—	nőtt	román
*Hodony	a	német	V ^o r.	—		r. kath.	V ^o k.	—	»	román
*Mercyfalva	b	német	I ^o m.	r.		r. kath.	I ^o k.	—	»	német
*Zsadány	a	román	II ^o m.	n. sz.		kel. gör.	II ^o r.	e.	»	román
*Szécsány	a	román	I ^o n.	m. e.		kel. gör.	II ^o r.	—	fogyott	»
*Murány	a	román	I ^o n.	m. e.		kel. gör.	II ^o r.	—	fogyott	»
*Brukenau (Hidliget)	a	német	I ^o r.	e.		r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	német
{ Román-Bencsek	β	román	I ^o n.	m. e.		kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	román
{ *Német-Bencsek	a	német	I ^o r.	m.		r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	német
Központi járás.										
*Gyarmata	cl	német	I ^o r.	m.		r. kath.	I ^o k.	g.	nőtt	német
{ *Csernegyháza	a	román	I ^o n.	e		kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott	román
	β	német	I ^o r.	m.		r. kath.	I ^o k.	—	azóta	lett
*Szent-Anárás	c	német	II ^o r.	m.		r. kath.	II ^o k.	—	nőtt	szerb
*Uj-Bessenyő	c	német	I ^o e.	—		r. kath.	I ^o k.	—	»	német
*Kis-Becskek	c	német	II ^o sz. II ^o r.	e.		r. kath.	III ^o k.	—	»	»

A Maros-völgyben, és a Begáig terjedő folyamközben két fajnép 150 év óta verseng a térért egymással: a *sváb* s a *román*. Volna egy harmadik is, de ez már-már kidül a versenyből: a *szerb*. A török világ után csaknem egyszerre jelentek meg a felső-temesi rónán. A románnak ma itt 39, a svábnak 32, a szerbnek 3 községe van. A képet 1—1 magyar és bolgár képződmény egészíti ki.

A *román-német* nyelvhatár egy erős és szivós küzdelem eredménye, mely azonban nélkülözi az állandóságot minden feltételét. Már alakja is félben maradt mérkőzésre vall. A román nyelvterület benyomul félsziget gyanánt a sváb nyelvterület mélyébe, s ez két oldalt egy-egy erős karral mintegy átövezni készül azt. A *román* nyelvhatár Arad megyéből jövet Lippánál átlépi a Marost, aztán visszahátrál délkeletre Sistaverócig; innen délnyugatra fordul Komeát és Buzád felé, ott hatol be éles ék alakjában a sváb telepek közé. Az ék egyik szára Fibistől Fűskutig, az éle Féregyházán és Szécsányon át Zsadányig ér, másik szára visszafordul Murány és Román-Bencsek felé Aranyágig, hogy áthajoljon a Bega-völgybe

Temesvár felé. A *német* nyelvhatár ez ék nyomása alatt láthatólag megtörik. Fővonala Réthát, Keresztes, Német-Ság, Orczyfalva, Merczyfalva és Szt-András közt behorpad, — de két szárnyvonalával egy felől Zábrányon és Ujfalun át Buchbergig, másfelől Hidligeten s Német-Bencseken át Gyarmatáig védi oldalait. A mérkőzés makacsságára vall, hogy mindkét nyelvhatár mögött maradtak vagy keletkeztek nyelvszigetek. A német nyelvterületen a Maros-völgyre s a bánsági rónára 11 román, 2 szerb, 1 bolgár s 1 magyar nyelvsziget esik. *Román szigetek* a Maros-völgyben: Kis-Szt-Miklós, Székesut, Munár, Fönlak, Uj-Bodrog, Allios, Keszincz, — s a róna mélyén Knéz, Kalácsa, Csernegyháza és Monostor. A két *szerb nyelvsziget* ugyanitt: Nagyfalva és Kétfél; — egy harmadik szerb sziget román nyelvterületen fekszik: Sztancsova. Az elszigetelt bolgár képződmény: Vinga város, s az izolált magyar telep: Majlátfalva.

A térért való harc hullámmására világot vet a régi statisztika. Fél-száz év előtt 4 mai sváb falu ketteje: Hodony és Baraczháza román, Varjas és Szt-András pedig szerb nyelvsziget volt a német határ mögött. Ezek ott elsvábosodtak. Ugyanakkor sváb talajon Nagyfalva román sziget volt, de azóta szerb többséget kapott, a román nyelvhatár mögött pedig Sztancsova román falu szerb faluvá lett. Viszont az egykor szerbajkú Kalácsa falu újabban eloláhosodott. E változó alakulások a nyelvhatárokat folyvást ingatják; s hogy ezek előbb-utóbb szintén változni fognak, a helységek népbőségéből s a bennük kifejtett fajkisebbségek erejéből gyanítható. A *német* helységek *mérete*: 3 a., 4 c., 6 b., 9 a., 4 β., 6 α; a *román* helységeké: 1 β., 2 c., 3 b., 16 a., 13 β., 4 α. A *román kisebbség* súlya 1 német helységben V^o, 3-ban IV—IV°, 1-ben II°, — a *német kisebbségé* 2 román s 1 szerb helységben IV—IV°, 2 román helységben III—III°, 1-ben II°. *Magyar kisebbség* III° erővel 2 román, II°-kal 1 német s 3 román helységben fordul elő.

Lássuk a megye középső tagját, mely a Begától a Moraviczáig ér.

A Bega-völgy (23 román, 7 német, 3 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt	
			legsü- lyosb		egyéb szórványos			legsü- lyosb
Rékási járás.								
Panyova	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	e.	nőtt	román
Hiszsiás	β	román	—	—	kel. gör. III ^o g.	r.	»	»
Gizellafalva	β	<i>német</i>	I ^o m.	—	r. <i>kath.</i> —	—	azóta lett	
Lukarecz	a	<i>szerb</i>	II ^o r.II ^o m. t.n.e.	—	kel. gör. II ^o r.	a. e.	nőtt	<i>román</i>
*Sziklás	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. IV ^o g.	r. i.	<i>fogyott</i>	román
Babsa	β	román	—	—	kel. gör. —	—	nőtt	»
*Kiszetó	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	i.	»	»
*Belincz	o	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	»
Budincz	a	román	I ^o n.	—	kel. gör. IV ^o g.	i.	nőtt	»
*Iktár	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o r.	i.	»	»
*Józseffalva	a	<i>német</i>	I ^o m.	e.	r. <i>kath.</i> —	—	azóta lett	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
		legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	a népes- ség	a fajtöbbség volt
Kis-Topolovecz	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	nőtt	román
*N-Topolovecz	a	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör. I ^o r.	i. e.	»
Sustra	β	román	—	—	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott »
Tés	β	román	III ^o t.	sz. e.	kel. gör. I ^o e. g. u. r. a. i.	—	fogyott »
*Temes-Királyfalva	β	szerb	I ^o r.	—	kel. gör. —	—	nőtt román
Temes-Péterfalva	β	szerb	I ^o m.	r. n.	kel. gör. I ^o r.	—	» szerb
*Temes-Rékás	c	német	IV ^o sz.	m. r.	r. kath. I ^o k.	i.	» német
*Margitfalva	a	román	II ^o n. II ^o m.	sz. e.	kel. gör. I ^o r.	i. e.	» román
*Jezvin	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. II ^o g.	r.	» »
*Bázos	a	román	II ^o m.	n. c. sz.	kel. gör. II ^o r.	—	» »
Bukovecz	a	román	II ^o m.	n. e.	kel. gör. II ^o r.	e. i.	» »
Központi járás.							
*Remete	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. II ^o r.	—	nőtt román
Giroda	a	román	II ^o m.	n. sz. e.	kel. gör. II ^o r.	c.	» »
*Temesvár	c	német	III ^o m.	r. sz. e. t.	r. kath. II ^o k.	i. e. a. g.	» német
*Szabadfalu	a	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	» »
Kissoda	a	román	II ^o n.	m.	kel. gör. II ^o r.	g.	fogyott román
*Mehala	d	román	IV ^o n. II. sz.	m. e.	kel. gör. IV ^o r.	i. e.	nőtt »
*Szakálháza	c	német	I ^o r.	m.	r. kath. I ^o k.	—	» német
*Beregszó	b	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	—	» román
*Utvín	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott »
*Német-Szt-Mihály	a	német	I ^o m.	e.	r. kath. —	—	nőtt német
*Rom.-Szt-Mihály	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. II ^o r.	—	fogyott román

A Temes-völgy (15 román, 2 német helységgel):

Buziási járás.							
Ohába-Forgács	a	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	r.	nőtt román
*Fikátár	β	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o i.	r.	fogyott »
Dragojest	a	román	I ^o e.	m. n.	kel. gör. I ^o g.	i.	nőtt »
Rakovicza	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. II ^o g.	r.	» »
*Hittyiás	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o g.	r. i.	» »
Szirbova	β	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o r.	—	» »
*Bachovár	b	német	I ^o r.	m.	r. kath. I ^o k.	—	» német
*Nagy-Kövéres	b	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	» román
Dragsina	β	román	IV ^o m.	t. n.	kel. gör. IV ^o r.	a. e.	» »
Ujlak	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	e.	fogyott »
*Unip	β	román	I ^o m.	n. sz.	kel. gör. I ^o r.	i. a.	fogyott »
Központi járás.							
Medves	β	román	III ^o m. III ^o n.	—	kel. gör. V. r.	c.	nőtt román
*Mosnica	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott »
*Gyírok	b	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott »
*Ság	b	német	IV ^o r.	m.	r. kath. IV ^o k.	—	nőtt román
*Parác	b	román	II ^o n. II ^o m. II ^o sz.	—	kel. gör. IV ^o r. II ^o g.	—	fogyott román
Csákovári járás.							
*Liget	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör. IV ^o g.	r.	fogyott román

A Temes-mellék (4 román, 1 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Pélszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsü- lyosb	egyéb szórványos	legsü- lyosb	egyéb szórványos	
<i>Buziási járás.</i>							
*Magyar-Szúkos	b	román I ^o n.	t.	kel. gör. I ^o r.	i.	nőtt	román
{*Szinérszeg	β	román III ^o m.	e.	kel. gör. III ^o r.	—	»	»
{Keped	β	román II ^o m.	t. n.	kel. gör. II ^o g.	r. i.	fogyott	»
*Szilas	b	román I ^o m.	n. l.	g. kath. V ^o k.	r.	nőtt	»
*Buziás	b	német IV ^o r. III ^o m. sz.		r. kath. IV ^o k. i. e. a.		»	román

A Poganis-völgy (1 magyar, 9 román, 1 német helységgel):

<i>Buziási járás.</i>							
*Végvár (Rittberg)	b	magyar I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt	magyar
{Kádár	β	román II ^o m.	n. t. e. sz.	kel. gör. II ^o r.	e. a.	»	román
{*Temes-Doboz	β	román I ^o n.	—	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott	»
*Niczkyfalva	b	német —	—	r. kath. —	—	nőtt	német
{Balázsfalva	α	román I ^o n.	t. m.	kel. gör. I ^o r.	a.	fogyott	román
{*Temes-Vuková	a	román IV ^o t.	n. m.	kel. gör. V ^o a.	r.	nőtt	»
{Török-Szákos	a	román III ^o m.	n.	kel. gör. III ^o r.	—	»	»
{Ikloda	β	román I ^o n.	m.	kel. gör. IV ^o g.	r. e.	fogyott	»
<i>Csákovári járás.</i>							
{Cserna	β	román I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o a.	r.	fogyott	román
{Berény	a	román I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	a.	»	»
{*Román-Sztamora	β	román I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	e. a.	»	»

A csákovári róna (6 román, 3 német helységgel):

<i>Csákovári járás.</i>							
*Liebling	c	német I ^o m.	r.	ág. ev. I ^o r.	—	nőtt	német
*Zsebely	c	román II ^o m.	n. sz.	kel. gör. II ^o r.	g. a. i.	fogyott	román
{Obád	β	román IV ^o n.	m. e.	kel. gör. IV ^o r.	a.	»	»
{*Petromány	a	román I ^o n.	e.	kel. gör. V ^o g.	r.	»	»
*Csákovár	d	német III ^o r. II ^o sz. m.		r. kath. IV ^o k.	i.	nőtt	román
*Gilád	c	román II ^o n. II ^o m. sz. e.		kel. gör. III ^o r.	g.	fogyott	román
*Vojteck	b	német IV ^o r. m. sz.		r. kath. IV ^o k.	—	nőtt	szerb
*Folyu	a	román III ^o n. II ^o m. sz.		kel. gör. IV ^o r. II ^o g. i. e.		»	román
*Sipet	b	román I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	a. i. e.	fogyott	»

A Berzava-völgy (2 magyar, 7 román, 3 német, 1 szerb, 1 bolgár helységgel):

<i>Dettai járás.</i>							
*Gertyenes	a	román II ^o m.	n. h. e.	kel. gör. II ^o r.	e. i.	fogyott	román
*Sósd	a	román I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	e. i.	»	»
*Móriczföld	b	német I ^o m.	e. r.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	német
*Guttája	b	magyar IV ^o r. II ^o n.	—	r. kath. IV ^o k.	e. i.	»	román
{Szkulya	a	román IV ^o m.	n.	kel. gör. III ^o e. II ^o r. a. g. i.		»	román
{*Birda	a	német V ^o r.	m. sz.	kel. gör. V ^o e.	r. i. g.	»	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségek	többsége	kisebbségei	óta	előtt
			legsúlyosb szórványos	legsúlyosb szórványos	egyéb szórványos	a népes- ség	a fajtöbbség volt
{ Berecutcza	α	román	I ^o c. n. sz.	kel. gör.	I ^o r. —	nőtt	román
{ Zárda-Szt-György	α	román	III ^o sz. n. m.	kel. gör.	II ^o r. i.	»	szerb
{ Kincstár-Szt-György	β	szerb	II ^o r. II ^o m. n. e.	kel. gör.	II ^o r. i.	»	román
{ *Omor	α	magyar	IV ^o r. sz. e. n.	r. kath.	IV ^o k. e. g.	»	magyar
{ *Opataczia	β	román	II ^o n. e. m.	kel. gör.	II ^o r. —	»	román
{ *Detta	c	német	I ^o m. r. sz.	r. kath.	I ^o k. i. a	»	német
{ *Denta	c	román	III ^o sz. III ^o a. II ^o e. m.	kel. gör.	IV ^o g. e.	»	szerb
{ Brestyc	α	bolgár	I ^o n. r. m.	r. kath.	I ^o k. —	»	bolgár

A Moravicza-völgy (1 magyar, 5 román, 1 tót, 4 német, 1 szerb helységgel):

<i>Verseczi j. (fenn).</i>							
{ Ferendia	α	román	III ^o m. n.	kel. gör.	III ^o r. —	nőtt	román
{ *Klopadia	α	román	III ^o e. III ^o n. m.	g. kath.	III ^o g. II ^o k. e. a.	»	»
<i>Dettai járás.</i>							
{ *Nagy-Semlak	β	román	I ^o t. n. m.	kel. gör.	II ^o a. r. i. e.	fogyott	román
{ Kis-Semlak	β	német	I ^o m. sz. t. r.	ág. ev.	I ^o r. k. i.	nőtt	tót
{ Temes-Buttyán	β	tót	II ^o r. II ^o n. II ^o m. sz. e.	ág. ev.	III ^o k. II ^o r. g. i. e.	fogyott	tót
{ *Perkoszova	β	német	V ^o r. m.	r. kath.	V ^o k. a.	nőtt	román
<i>Verseczi j. (lenn).</i>							
{ Dézsánfalva	β	magyar	III ^o sz. II ^o n. II ^o r. —	r. kath.	IV ^o k. e. i.	nőtt	román
{ *Moravicza	α	német	I ^o m. r.	r. kath.	I ^o i. k.	»	német
{ Kis-Gaj	β	román	II ^o sz. —	kel. gör.	— —	fogyott	szerb
{ *Német-Sztamora	α	német	I ^o m. —	r. kath.	I ^o k. —	nőtt	német
{ *Kis-Zsám	β	román	III ^o sz. —	kel. gör.	I ^o r. —	fogyott	román
{ Vattina	β	szerb	III ^o n. II ^o m. r. t. e.	kel. gör.	V ^o r. —	nőtt	szerb

E térszakaszokon 69 román, 21 német s 5 szerb helység közt 4 magyar, 1 tót s 1 bolgár nyelvsziget fordul elő. Legszámosabb a román képződmény; méretük: 1 d., 4 c., 7 b., 29 a., 23 β., 5 α. Itt a román nyelvterület, betölti a megye egész szélességét, sőt átnyul innen a szomszéd Torontálba is. A térszakaszokból látható, hogy a román községek zöme a Temes, a Poganis s a Berzava vonalában keletkezett, a mik Krassó-Szörény északi részéből folynak Temes megyébe. *E vizek útját követte a románság*, mely onnan és Hunyadból nyugat felé terjeszkedett.

A telepes *svábok* 21 helysége közül csak négy áll kapcsolatban a bánsági róna lánczolatossan összefüggő német képződményeivel. Élükön *Temesvárt* látjuk, a temesi magyar grófság régi székhelyét, melyet az utolsó 300 év alatt germanizáltak, de újabban magyarosodni kezd: a magyar kisebbség benne III°, a mi egy 30—40 ezer léleknyi városban 8—10 ezer magyart jelent.¹⁾ A többi 17 el van szigetelve a román nyelv-

¹⁾ *Temesvárt* a mult népszámláláskor a lélekszám 39.887, s ebből 10.657 magyar volt.

határ mögött, ú. m. Gizellafalva, Józseffalva, Temes-Rékás a Bega-völgyben, Bachóvár és Ság a Temesvölgyben, Buziás a Temes mellékén, Niczkýfalva a Poganis-völgyben, Liebling, Csákovár és Vojtek a csákovári rónán, Móriczföld, Birda, Detta a Berzava-völgyben, Kis-Semlak, Perkuszova, Moravicza és Német-Sztamora a Moravicza-völgyben. E sváb helységek mérete: 1 C., 1 d., 4 c., 6 b, 6 a., 3 β . Látszik, hogy természetesebbek, mint a román képződmények, s nagyobb a súlyuk, bár számuk kevesebb.

Fenn a megye északi részében 10 román nyelvszigetet találtunk a német nyelvhatár mögött; azokhoz itt 2 csatlakozik: Mehala és Beregszó. A Marostól a Moraviczáig tehát 12 román sziget keletkezett német talajban és 17 sváb sziget román talajban. Ugyanitt fekszenek izoláltan: Gattaja, Végvár, Omor és Dézsánfalva magyar, — Lukarecz, Temes-Királyfalva, Temes-Péterfalva és Kincstár-Szt-György szerb, Temes-Buttyán tót és Brestye bolgár faluk.

A kép valóban mozaikszerű, s a román nyelvhatár mögött, mely a Bega mentén Torontálba is belátogat, hat fajnép versenyez és küzd a térért, melyet megszállva tart. Itt is folytonos a határok ingadozása, s a fluktuáció a megye nagy részére kiterjed, a miről tanuskodik a régi statisztika.

Félszáz év alatt itt 10 román, 4 szerb s 1 tót község fajnépességet változtatott. Az akkori román faluk közül megmagyarosodott: Dézsánfalva és Gattaja, szerb többséget kapott: Lukarecz, Temes-Királyfalva és Kincstár-Szt-György, — a svábok szállták meg túlsúlylyal: Buziást, Ságot, Csákovárt, Birdát és Perkuszovát. A szerb helységek közül Denta, Zárda-Szt-György és Kis-Gaj eloláhosodott, Vojtek németté lett, — elnémetesedett a tót Semlak is.

Ily kevert népességű vidéken monoglott község alig akad 2—3. Erős fajminoritás 46 községben mutatkozik: ú. m. a magyar képződmények egyikében szerb, kettejében román, — a román községek közül 13-ban magyar, 8-ban német, 2-ben tót, 4-ben szerb, — a német helységek közül 1-ben magyar, 6-ban román, 1-ben szerb, — a szerb faluk egyikében román, másikában német, s 1 tót faluban román. Erős a magyar kisebbség Dragsinán és Szkulyán (IV—IV°), Ferendián, Török-Szákoson, Szinérszegen, Temesvárt és Medvesen III—III°, Bázos, Bukovecz, Giroda, Keped, Kádár, Zsebely és Gertenyes falukban (II—II°). Érezhető a magyar alföld közelsége, honnét a földnép a bánáság felé terjeszkedik.

A román elem e vidéken láthatólag tért veszít; s ez összefügg azzal a jelenséggel, hogy Temes megye felső- és közép tagján 45 román faluban fogyott félszáz év óta a népesség. Valószínű, hogy a költözők nem mentek messze: csak községet, legfőlebb megyét változtattak; majd a torontáli s az aradi rónán fogunk velük találkozni.

Most Temes megye délvidékéhez fordulunk.

A kudriczi hegyek alatt (7 román, 2 német, 1 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes-ség	előtt a fajtöbbség volt
<i>Verseczi járás.</i>							
Germán	β	román	I ^o n. m. e.	kel. gör. IV ^o g.	r.	fogyott	román
{ Nagy-Zsám	c	német	I ^o m. r. e.	r. kath. I ^o k.	—	nőtt	német
Laczmás	β	román	I ^o m. n.sz.e.	g. kath. III ^o k.	r. e.	fogyott	román
*Temes-Kutas (Kudricz)	a	német	—	r. kath. —	—	nőtt	német
*Markovecz	a	román	I ^o sz. n.	kel. gör. II ^o g.	r.	nőtt	román
{ *N.-Szredistye	a	szerb	II ^o e. II ^o n. r. m.	kel. gör. IV ^o r. II ^o e.	—	»	szerb
Kis-Szredistye	β	román	—	kel. gör. —	—	fogyott	román
{ Meszics	β	román	I ^o sz. —	kel. gör. —	—	nőtt	»
{ Szolcsina	β	román	—	kel. gör. —	—	»	»
*Jabuka	a	román	III ^o sz. —	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott	»

A Karas-völgy (5 román, 3 szerb, 1 cseh helységgel):

<i>Verseczi járás.</i>							
*Varadia	c	román	I ^o m. n.	g. kath. V ^o k.	r.	nőtt	román
*Kustély	b	román	—	kel. gör. —	—	»	»
<i>Fehértéplomi j.</i>							
{ *Temes-Strázsa	a	román	I ^o n. sz. e.	kel. gör. I ^o r.	—	A határörvidékhez tartoztak; régi népességükről nincs adat.	
{ Párta	β	szerb	II ^o r. n.	kel. gör. I ^o r.	g.		
{ Oresác	β	román	IV ^o sz. m. e.	kel. gör. I ^o á.	r.		
*Temes-Váralja	α	cseh	I ^o sz. n.	r. kath. I ^o g.	—		
{ *Gerebencz	b	román	I ^o sz. n.	kel. gör. I ^o r.	—		
{ Gajtasoll	α	szerb	III r. m. n.	kel. gör. I ^o r.	—		
*Ó- és Új-Palánka	a	szerb	I ^o r. e.	kel. gör. —	—		

A Karas-Nera-köz (1 német, 7 szerb helységgel):

<i>Fehértéplomi j.</i>							
{ Duploj	a	szerb	I ^o r. e.	kel. gör. I ^o r.	—	A határörvidékhez tartoztak; régi népességükről nincs adat.	
{ *Jaszenova	b	szerb	I ^o n. r.m.e.	kel. gör. II ^o r.	—		
{ *Krusicza	b	szerb	II ^o e. r.	kel. gör. III ^o r.	—		
{ Rebenberg	β	szerb	I ^o n. r.	kel. gör. I ^o r.	—		
*Kussics	b	szerb	II ^o e. r. n.	kel. gör. I ^o r.	—		
*Fehértéplom	c	német	II ^o sz. r.m.e.	r. kath. III ^o k. i.a.e.	—		
{ Vöröstéplom	β	szerb	I ^o n. e.	kel. gör. I ^o r.	—		
{ *Vracsevgraj	b	szerb	I ^o r. —	kel. gör. I ^o r.	—		

Az al-dunai róna (4 román, 3 német, 8 szerb helységgel):

<i>Verseczi járás.</i>							
*Versecz	B	német	IV ^o sz. m.r.e.	r. kath. IV ^o k. i.a.e.	—	nőtt	német
*Paulis	b	szerb	I ^o m. e. n.	kel. gör. I ^o r.	—	»	szerb
*Vlajkovecz	a	román	II ^o sz. II ^o m. n.e.	kel. gör. II ^o r.	g.	»	román
*Réthely	a	román	I ^o sz. n.	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott	»
{ Podporány	α	szerb	II ^o n. r.	kel. gör. II ^o r.	—	fogyott	szerb
{ *Vojvodincz	a	román	I ^o m. e.	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott	román

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	a népes- ség	a fajtöbbség volt
<i>Fehértemplomi j.</i>									
{ Fűrjes	a	szerb	II ^o r.	e.m.n.	kel. gör.	I ^o r.	—	A határőrvidékhez tartoztak; régi népességükről nincs adat.	
{ Izbistye	b	szerb	I ^o n.	r. e.	kel. gör.	II ^o r.	—		
* Ulma	c	szerb	I ^o n.	r. e.	kel. gör.	II ^o r.	—		
* Temes-Miklós	c	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—		
* Károlyfalva	c	német	I ^o r.	e.sz.m.	r. kath.	I ^o k.	—		
<i>Kubini járás.</i>									
* Mramorak	d	német	III ^o r. III ^o sz. m.	—	kel. gör.	V ^o a.	r. m.		
* Deliblat	d	szerb	V ^o r.	n.	kel. gör.	I ^o r.	a.		
* Gája	a	szerb	III ^o r.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—		
* Bavaniste	cl	szerb	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o a.	r.		

A Duna-völgy (1 magyar, 1 német, 3 szerb helységgel):

<i>Kubini járás.</i>									
* Plosicz	a	szerb	V ^o n.	—	kel. gör.	V ^o r.	—	A határőrvidékhez tartoztak; régi népességükről nincs adat.	
* Székely-Keve	b	magyar	II ^o e. II ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	—		
* Temes-Kubin	cl	német	IV ^o sz. III ^o r. m.	—	kel. gör.	V ^o r.	—		
* Dubovac	β	szerb	I ^o r.	n.e.m.	kel. gör.	I ^o r.	—		
* Temes-Sziget (Osztrovo)	a	szerb	I ^o e.	r. n.	kel. gör.	I ^o r.	—		

A határőrvidéki szervezet idejében itt végződött a román, s kezdődött a szerb gránicz; a kettő közt elszórtan néhány sváb telep feküdt. Ma 1 magyar, 7 német, 16 román, 22 szerb s 1 cseh helység népesíti be e térszakaszokat.

A magyar telep: Székely-Keve a 80-as években keletkezett, mikor a bukovinai csángók telepítették ide. E nép, mely hegyek közé szokott, bizonyynyal nem volt az aldunai homokpusztákra való. Nem is maradtak meg az új telepeseik, csak Székely-Kevén, itt is félannyian, mint a hány jött. A cseh telep: Temes-Váralja (Ablian) az Al-Duna mentén a Bach-korszakban létesült telepekhez számít. A többi cseh telepeket Krassó-Szőrényben láttuk.

Egyéb fajnépek közül a román az aldunai róna északi s északkeleti részeit, a szerb a délieket szállta meg. Ehhez képest vonulnak el nyelvhatáraik Torontálból Temesen át Krassó-Szőrény felé: a román vonal a kudriczi magaslatokkal, a szerb vonal az Al-Dunával a háta mögött. E két nyelvterület közt szétszórtan fekszenek a német helységek, élükön két várossal, ezek: Versecz és Fehértemplom. A szerb határ mögött 3 román falu is el van szigetelve: Temes-Szt-Iván, Oresác és Gerebencz.

A helységek általán nagyok, népesek, hasonlóan a többi alföldi helységek típusaihoz. Legnagyobb a néphőség a német telepeken; méretük:

1 B., 1 C., 1 D., 1 d., 1 c., 1 b., 1 a., — képviselve van tehát a közép-mérettől fölfelé minden fokozat. Elég erőteljesek a *szerb* képződmények is; méretük: 1 D., 1 d., 1 c., 6 b., 7 a., 4 β ., 2 α . Csekélyebb a *román* faluk mérete: 2 c., 2 b., 6 a., 6 β . Erős kisebbséget állít a szerb elem 3 német, 2 román helységbe, — a német elem 2 szerb helységbe, — s a román elem 1 német s 2 szerb helységbe.

Temes megye felújításakor, a 200 év előtti telepítések idejében sokkal több volt a szerb. Akkori lélekszámáról fogalmat ad, hogy két szerb püspökséget kellett e megye területén felállítani: a temesvárit s a verseczit. Igaz, hogy akkor a románok a szerb hierarchia alá vettettek, s a saját vladikáik is a karloczai metropolita patrarkátusa alatt álltak. Nyilván azért, mert a szerb elem akkor nagyobb és jelentékenyebb volt a román-nál. Azóta a szerbség sok tért veszített, leszorult az Al-Duna mellékére. Most a román kezd a Bánságban tért veszteni. Erőben s gyarapodásban a bánsági sváb felülmulta a többi fajnépeket.

A megyéről előadottak foglalata itt következik.

A *városok* száma 4 (Temesvár, Versecz, Fehértemplom és Vinga); a fajtöbbség 3-ban német, 1-ben bolgár. A *nagy községek* száma 85, ezek közül 4 magyar, 37 román, 31 német és 13 szerb. A kis községek 54 *körbe* kapcsolvák, melyek 2—5 faluból állanak; a fajtöbbség 15 körben német, 28-ban román, 11-ben szerb.

A helységek *mérete* ilyen:

<i>Méretre</i>		<i>Fajtöbbségre</i>					
		magyar	román	tót	német	szerb	egyéb ny.
legnagyobb	(C)	—	—	—	1	—	—
»	(B)	—	—	—	1	—	—
nagyméretű	(C)	—	—	—	1	—	—
»	(B)	—	1	—	—	—	—
»	(D)	—	—	—	4	1	—
középméretű	(d)	—	1	—	2	1	1
»	(e)	—	8	—	10	1	—
»	(b)	4	12	—	12	6	—
»	(a)	1	51	—	16	10	1
kisméretű	(β)	1	42	1	7	8	—
»	(α)	—	9	—	6	3	1
együtt		6	124	1	60	30	3

helységek

Tiszta román helység van 8, tiszta német 7, — tiszta magyar, szerb, tót és cseh vagy bolgár (egyéb ny.) helység nincs.

Súlytalan kisebbség 70 román, 36 német, 15 szerb, 2 magyar s 2 egyéb nyelvű helységben fordul elő. Az ily szórványos kisebbség *magyar* 24 román, 19 német, s 2 szerb helységben, — *német* 35 román, 6 szerb, 2 magyar s 1 egyéb ny. helységben, — *román* 14 német, s 6 szerb helységben, — *szerb* 4 román, 1 német s 1 egyéb ny. helységben.

A jelentékenyebb fajkisebbségek így oszlanak meg:

A fajkisebbség

<i>A faj-</i> <i>többség</i>		IV—V ^o					II—III ^o				
magyar	román	tót	német	szerb	egyéb ny.	magyar	román	tót	német	szerb	egyéb ny.
magyar	★	2	—	—	—	★	—	—	—	1	1
román	2	★	2	5	2	17	★	1	9	7	1
tót	—	—	★	—	—	—	1	★	—	—	—
német	—	10	—	★	4	3	3	—	★	2	—
szerb	—	1	—	2	★	—	7	—	2	★	3
egyéb ny.	—	—	—	—	★	—	—	—	1	—	★

helységben.

A *felekezeti* viszonyok meggyeszerre ilyenek:

R. kath. a hívek többsége 5 magyar, 55 német, 3 román és 3 egyéb ny. (2 bolgár, 1 cseh) helységben, — *g. kath.* 6 román helységben, — *kel. gör.* 124 román, 30 szerb és 3 német helységben, — *ág. ev.* 1 tót s 2 német, végre *ev. ref.* 1 magyar helységben.

A *nyelvterületi* viszonyok rendkívül bonyolultak. A megye északnyugati oldalán 36 német község egy tagban fekszik, s magához kapcsolja a szomszéd aradvidéki és torontáli német községeket, a mikkel együtt alkotja a *bánsági sváb nyelvmedenczét*. A déli tagon 21 szerb helység szintén egy tagot képez, összeköttetésben a szomszéd krassó-szörényi és bács-torontáli szerb helységcsoportokkal, — mindezek közös nyelvterületet alkotnak. E két fajnép közt 103 román község, kapcsolatban a krassó-szörényi, aradi és torontáli képződményekkel, a román nyelvhatárt az alföld mélyéig terjeszti ki. Azonkívül 59 nyelvsziget van meggyeszerre szétszóródva: ú. m. 6 magyar, 16 román, 24 német, 9 szerb, 1 tót, 2 bolgár s 1 cseh.

Látszik e képből, hogy a megye legtöbb fajnépe jövevény nép, melyek 200 éven belül, különböző viszonyok közt telepedtek meg a török világ után. Láthatni azt is, hogy az etnikai talaj itt ép ezért még nem szilárd, a nyelvszigetek kelnek, tűnnek a szerint, a hogy változik bennük a fajnépesség; a nyelvhatárok szintén velük változnak, s e hullámzásban csak lassan épül, alakul ki egy majdani állandóság.

Hasonló viszonyokkal találkozunk a szomszéd Torontálban is.

Torontál megye.

Dél-Magyarország éléstára ez; gabnatermő sík föld, melyet északon a Maros, nyugaton a Tisza, délről az Al-Duna hullámai öntöznek. Kelet felől: a Temes és Krassó-Szörény megyékből idáig folyó vizek ágaznak szét: a Bega, mely délnyugatra fordulva, Nagy-Becserek mögött a Tiszába ömlik, — a Temes, mely déli irányt vesz, s Pancsovánál a Dunába torkol, — a Berzava s a Moravicza, a miknek csatornázott medre a Temesbe vezet. Temes megyéből kapja Torontál a kis Aranka-eret is, mely a

Maros-mellékén fakad, e folyam irányát követi, aztán az alsó Tiszához hajol s az ingoványok közt tűnik el.

A folyamvölgyek szelíd lejtői közt kitárul északon a nagy bántási, délre az aldunai róna, amaz a Begáig, emez a Berzaváig terjed. A Maros s a Tisza vonal mögött a szemhatár síkságot ér mindenütt, — túl e folyókon van a magyar alföld. Csak messze, az Al-Duna felé emelkedik a talaj, ott kéklenek a karlóczai s a szerbiai hegyek.

E térszínen 220 helység épült: 43 magyar, 34 román, 67 német, 63 szerb, 5 tót, 4 horvát és 4 bolgár. Az áttekintést e képződmények fölött úgy könnyítjük, hogy a térszakaszokat két csoportba osztjuk. Előbb a megye déli és délkeleti részeihez fordulunk, az Al-Duna völgye, rónasága felé, merre a Moravicza, a Teréz-csatorna, a Berzava, a Temes s a Bega huzódik. Aztán megtekintjük a megye nyugati, északi s északkeleti részeit: a Tisza-völgyet, a bántási rónát, az Aranka-mellékkel s a Maros-völgygyel.

A Duna-völgy (2 magyar, 2 német, 1 román, 3 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértéke	[fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	a népes-ség	a fajtöbbség volt
<i>Pancsovai járás.</i>							
†Bresztovác	b	német	V ^o sz. —	r. kath.	V ^o k. —	A határörvidékhez tartoztak; egykori népességükről nincs adat.	
†Sándoregyház	b	magyar	IV ^o e. II ^o n. —	r. kath.	— —		
†Homolicz	d	német	V ^o sz. r.	kel. gör.	V ^o r. m.		
{ Starcsova	c	szerb	IV ^o h. III ^o n. r. m.	r. kath.	IV ^o k. a.		
{†Hertelendyfalva	b	magyar	III ^o n. III ^o t. —	ág. ev.	IV ^o e. II ^o r. —		
*†Pancsova	A	szerb	V ^o n. II ^o m. r. t. h. e.	kel. gör.	IV ^o r. II ^o a. e. i. f.		
†Bárányos	a	román	— —	kel. gör.	I ^o r. —		
†Borcsa	a	szerb	I ^o n. h. r.	kel. gör.	II ^o r. —		

Az aldunai rónaság (1 magyar, 1 német, 4 román, 2 tót, 5 szerb helységgel):

<i>Pancsovai járás.</i>						
* <i>Franzfeld</i>	c	<i>német</i>	—	—	<i>ág. ev.</i> I ^o i.	r. k.
* <i>Bánát-Ujfalva</i> (Réva-Ujfalva)	§	<i>román</i>	II ^o sz.	n.	kel. gör. I ^o m.	r.
* <i>Dolova</i>	cl	szerb	III ^o r.	n.	kel. gör. I ^o r.	i.
<i>Alibunári járás.</i>						
* <i>Patrovszelo</i>	cl	<i>román</i>	I ^o n.	sz.	kel. gör. I ^o r.	—
* <i>Alibunár</i>	d	<i>román</i>	III ^o sz.	n. m.	kel. gör. I ^o r.	—
* <i>Kevi-Szőllős</i>	b	<i>román</i>	I ^o n.	sz.	kel. gör. I ^o r.	—
* <i>Iláncsa</i>	b	szerb	I ^o n.	r. m.	kel. gör. I ^o r.	—
* <i>Ferdinándfalva</i>	a	szerb	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	—
* <i>Szamos</i>	b	szerb	I ^o n.	r.	kel. gör. I ^o r.	—
<i>Antalfalvai járás.</i>						
* <i>Antalfalva</i>	d	<i>tót</i>	I ^o m.	n.	<i>ág. ev.</i> I ^o r.	i. k.
* <i>Lajosfalva</i>	d	<i>tót</i>	I ^o n.	—	<i>ág. ev.</i> I ^o m.	r.
* <i>Torontál-Vásárhely</i>	d	<i>magyar</i>	I ^o n.	—	<i>ev. ref.</i> I ^o r.	—
* <i>Czrepaja</i>	d	szerb	I ^o n.	e.	kel. gör. I ^o r.	—

A határörvidékhez tartoztak; egykori népességükről nincs adat

A Teréz-csatorna mellett (1 magyar, 2 német, 2 román, 1 tót, 1 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népesség	előtt a fajttöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Alibunári járás.									
* Dobricza	c	szerb	IV ^o r.	n.m.e.	kel. gör.	I ^o r.	—	A halálörvidékhez tartoztak; egykori népességükről nincs adat.	
{ Sándorfalva	β	tót	III ^o m.	n.	ág. ev.	III ^o r.	m. h.		
{ *Vég-Szt-Mihály	c	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—		
Bánlaki járás.									
* Szent-János	a	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	román
* Ürményháza	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	»	magyar
{ Györgyháza	a	német	IV ^o m.	t. e.	r. kath.	I ^o k.	a. e.	(nincs adat)	
{ *Istvánvölgy	a	német	IV ^o t.	m.sz.r.	ág. ev.	III ^o r.	i. k.	»	»

A Moravicza-völgy (1 román, 1 német, helységgel):

<i>Bánlaki járás.</i>											
†Nagy-Margita	a	román	III ^o sz.	m. n.		kel. gör.	I ^o r.	e.		fogyott	román
†Zichyfalva	c	német	I ^o m.	r.		r. kath.	I ^o k.	a.		nőtt	német

A Berzava-völgy (1 magyar, 2 német, 2 román, 5 szerb, 1 egyéb nyelvű helységgel):

<i>Antalfalvai járás.</i>											
*Jarkovac	c	szerb	I ^o n.	m.r.e.		kel. gör.	I ^o r.	—		(nincs adat)	
<i>Alibunári járás.</i>											
*Kis-Margita	a	szerb	I ^o r.	n.		kel. gör.	I ^o r.	—		(nincs adat)	
<i>Bánlaki járás.</i>											
*Kanak	a	szerb	IV ^o e.	II ^o m.	n.r.	r. kath.	V ^o k.	e. i.	nőtt	szerb	
Ó-Léc	α	egyéb ny.	III ^o n.	III ^o m.	h.sz.	r. kath.	I ^o k.	a. i.		(nincs adat)	
{ Szécsenfalva	β	német	I ^o m.	r.sz.e.		r. kath.	I ^o k.	—	»	»	
	β	magyar	IV ^o n.	sz.r.		r. kath.	I ^o k.	i.	»	»	
Ujfalu											
*Nagy-Gáj	b	szerb	III ^o n.	II ^o m.	r.e.	kel. gör.	V ^o r.	e. i.	nőtt	szerb	
*Pártos	a	román	IV ^o m.	n.sz.e.		kel. gör.	IV ^o r.	e.	»	szerb	
*Szóka	β	szerb	I ^o n.	r. e. m.		kel. gör.	I ^o r.	—	»	szerb	
*Bánlak	b	román	I ^o m.	n. sz.		kel. gör.	II ^o r.	—	»	román	
*Offszenicza	a	német	I ^o sz.	r.m.e.		r. kath.	II ^o k.	—	fogyott	német	

A Temes-völgy és környéke (1 magyar, 8 román, 13 német, 2 horvát, 17 szerb helységgel):

<i>Párdányi járás.</i>											
†Csebz	a	román	I ^o n.	m. e.		kel. gör.	I ^o g.	r. i.		fogyott	román
†Uj-Pécs	b	német	I ^o m.	sz.		r. kath.	I ^o k.	—		nőtt	német
†Gyűlvész	a	román	III ^o n.	m.		kel. gör.	II ^o r.	i.		»	román
†Ivánda	a	szerb	II ^o n	II ^o m.	—	kel. gör.	III ^o r.	i.		»	szerb
†Fény	b	román	III ^o n.	m.		kel. gör.	I ^o r.	—		»	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	
<i>Bánlaki járás.</i>							
*Tolvádia	a	román	IV ^o n.II ^o sz. m.	kel. gör. IV ^o r.	e. i.	nőtt	román
*Dolác	a	német	—	r. kath. —	—	»	német
<i>Módosi járás.</i>							
{ Maczedonia	β	román	II ^o n. m.	kel. gör. II ^o r.	—	fogyott	román
{ *Rudna	a	szerb	II ^o r.II ^o n. m.	kel. gör. III ^o r.	—	nőtt	szerb
{ *Gaád	β	szerb	III ^o r.II ^o n. m.e.	kel. gör. II ^o r.	i.	fogyott	román
{ Fodorháza	α	német	I ^o m. —	r. kath. —	—	(telep volt)	
{ Gyér	a	német	III ^o sz.II ^o m. r.	r. kath. III ^o k.	e.	nőtt	román
{ *Tó-Gyér	a	román	II ^o m. sz.n.	kel. gör. II ^o r.	—	fogyott	román
*Csávós	a	német	III ^o m. sz.	r. kath. I ^o k.	e.	nőtt	német
*Szerb-Módos	b	szerb	IV ^o n.II ^o m. e.	kel. gör. V ^o r.	i.e.	»	szerb
{ *Német-Módos	a	német	I ^o m. sz.r.e.	r. kath. I ^o k.	—	»	német
{ Káptalanfalva	α	német	V ^o m. —	r. kath. —	—	(nincs adat)	
{ Keresztes	β	magyar	I ^o sz. n.	r. kath. I ^o k.	a.	»	»
*Istvánföld	b	német	I ^o m. r.	r. kath. I ^o g.	—	»	»
*Surján	β	szerb	II ^o m.II ^o n. r.	kel. gör. IV ^o r.	—	nőtt	szerb
*Szerb-Bóka	b	szerb	III ^o m. n.h.e.	kel. gör. VI ^o r.	—	(nincs adat)	
*Horvát-Bóka	a	horvát	II ^o m. sz.n.t.r.e.	r. kath. II ^o k.	a.	»	»
*Szécsány	b	német	I ^o m. —	r. kath. I ^o k.	—	nőtt	német
{ *Német-Szárcsa	a	német	I ^o r. m.	r. kath. I ^o k.	—	»	»
{ Román-Szárcsa	a	román	II ^o n. m.	kel. gör. II ^o r.	—	»	román
*Szerb-Neuzina	b	szerb	II ^o m.II ^o n. h.	kel. gör. IV ^o r.	—	»	szerb
*Horvát-Neuzina	β	horvát	II ^o m.II ^o sz. n.r.e.	r. kath. II ^o k.	a.e.i.	»	horvát
<i>Nagybecskerek ij.</i>							
*Ernesztháza	b	német	I ^o r. m.	r. kath. I ^o k.	—	nőtt	német
*Botos	c	szerb	I ^o n. m.	kel. gör. II ^o r.	—		
*Orlovat	b	szerb	I ^o n. —	kel. gör. I ^o r.	—		
<i>Antalfalvai járás.</i>							
*Tomasevacz	b	szerb	I ^o n. r.	kel. gör. I ^o r.	—		
*Ozora	α	román	I ^o n. sz.	kel. gör. I ^o r.	—		
*Farkasd	b	szerb	I ^o n. —	kel. gör. I ^o r.	m.		
*Idvor	b	szerb	I ^o n. m.	kel. gör. I ^o r.	—		
*Torontálsziget	b	szerb	II ^o n. m.	kel. gör. II ^o r.	a.		
*Csenta	b	szerb	I ^o n. m.	kel. gör. I ^o r.	—		
*Báranda	b	szerb	I ^o n. —	kel. gör. I ^o r.	—		
*Opova	c	szerb	II ^o h. n. e.	kel. gör. III ^o r.	—		
<i>Pancsovai járás.</i>							
*Szeferin	b	szerb	I ^o r. n.	kel. gör. I ^o r.	—		
*Glogon	b	német	III ^o r. h.	r. kath. III ^o k.	—		
*Almás	c	német	II ^o r. m.	r. kath. I ^o k.	g.		

A határőrvidékhez
tartoztak; egykori
népességükről
nincs adat.

A Bega-völgy (8 magyar, 6 román, 10 német, 1 tót, 8 szerb, 1 bolgár helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
				legsúlyosb		egyéb szórványos		
Csenéji járás.								
*Német	a	szerb	II ^o n.	r. m.	kel. gör.	II ^o r.	—	fogyott szerb
*Bobda	a	román	IV ^o n.	m.	kel. gör.	V ^o r.	—	nőtt szerb
*Horvát-Csenéj	β	német	III ^o _h , II ^o _m	sz. r.	r. kath.	II ^o k.	a.	» horvát
*Szerb-Csenéj	b	szerb	V ^o n.	m. e. r. h.	kel. gör.	V ^o r.	i.	» szerb
*Tamásfalva	a	magyar	IV ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	azóta lett
*Aurélháza	a	magyar	V ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	» »
*Ujvár	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt német
*Öregfalu	a	román	III ^o m.	n. sz.	kel. gör.	III ^o r.	i. e.	» román
Párdányi járás.								
*Dinnyás	a	szerb	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	i.	fogyott szerb
{ Magyar-Szt-Márton	β	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	—	—	fogyott magyar
{ Ó-Telek	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	nőtt »
*Szerb-Szt-Márton	a	szerb	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	—	» szerb
*Jánosföld	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	» német
*Szerb-Ittebe	d	szerb	I ^o n.	m. r. e	kel. gör.	II ^o r.	e. i.	» szerb
*Magyar-Ittebe	b	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	I ^o r.	—	fogyott magyar
*Német-Párdány	a	német	II ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o e.	k.	nőtt német
*Szerb-Párdány	a	szerb	IV ^o n.	m.	kel. gör.	V ^o r.	—	» szerb
Nagybecskereki j.								
*Kis-Torák	b	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt román
*Nagy-Torák	c	román	I ^o n.	m. e.	kel. gör.	I ^o r.	i.	» »
{ Rogendorf	β	bolgár	II ^o m.	II ^o n. sz.	r. kath.	I ^o g.	—	(nincs adat)
{ Itvarnok	β	magyar	I ^o n.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt bolgár
*Béga-Szt-György	c	német	IV ^o sz.	m. r.	r. kath.	IV ^o k.	i.	» szerb
*Magyar-Szt-Mihály	β	magyar	I ^o r.	t. n. sz.	r. kath.	I ^o k.	a.	fogyott magyar
*Jankahid	a	román	I ^o n.	m. sz.	kel. gör.	I ^o r.	—	fogyott román
*Katalinfalva	b	német	I ^o m.	r. sz.	r. kath.	I ^o k.	e.	nőtt német
*Klek	a	német	I ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o k.	—	» »
{ Lázárföld	a	német	I ^o m.	r. sz.	r. kath.	I ^o k.	—	» »
{ Zsigmondfalva	a	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	» »
* Nagy-Becskerek	B	szerb	IV ^o n.	III ^o m. t. r. e	r. kath.	IV ^o k.	i. a. e.	» szerb
*Német-Écska	a	német	III ^o r.	II ^o m. sz.	r. kath.	III ^o k.	i.	» német
*Román-Écska	b	román	I ^o sz.	n. m.	kel. gör.	I ^o r.	—	» román
{ Lukácsfalva	β	magyar	II ^o e.	II ^o n. sz.	r. kath.	I ^o a.	k.	» magyar
*Torontál-Erzsébetlak	a	tót	III ^o m.	II ^o n.	r. kath.	V ^o a.	e.	(nincs adat)
*Perlasz	d	szerb	II ^o n.	h. m. e.	kel. gör.	III ^o r.	i.	» »

A Begától balra, le az Al-Dunáig, a torontáli *délvidék* hasonlít népességre a temesi délvidékhez; ugyanazok a fajnépek jelennek meg itt is, s hasonló tagozat szerint alkottak 106 községet: ú. m. 39-et a szerb, 31-et a német, 24-et a román, 14-et a magyar, 4-et a tót, 2-öt a horvát és 2-öt a bolgár. A szerb képződmények az Al-Dunára támaszkodnak; a *nyelvhátár*, Orlovattól északkelet felé Rudnáig, a Temes vonalat követi,

— aztán délfelé fordul, átszeli a csatornák vidékét, lekerül az aldunai rónára Dolováig, s a Deliblát-pusztá szélén Temes megyébe tér. E vonal mögött 30 szerb helység fekszik egy tagban. Velük szemközt északkelet-délnyugati irányban a román nyelvhatár vonul el, a Temes-völgytől a delibláti pusztáig, amerről a románság a krassószörényi hegyekből s a temesi rónán át Torontálba jött. E vonalon 14 román helység fekszik lánczolatosan. A román és szerb nyelvterület közé egy német s e mögött egy magyar nyelvmedencze van beékelve.

A nyelvhatárokon belül különböző fajnépek 45 szigettel tarkítják az etnikai talajt. A román határ mögé esik 1 szerb és 1 német telep, amaz Szóka, emez Offszenicza. A szerb határ mögött fekszenek: az Al-Dunánál Sándoregyház és Hertelendy-falva magyar, Bresztovác és Homolicz német, Bárányos (Ovcsa) román telepek; az aldunai rónán Torontál-Vásárhely (Debeljácsa) magyar, Franzfeld német, Antalfalva és Lajosfalva tót helységek; a Teréz-csatorna körül Ürményháza magyar, Sándortalva tót, Zichyfalva, Györgyháza és Istvánvölgy német falvak; a Berzava-völgyben Ujfalu magyar, Ó-Lécz bolgár, Szécsenyfalva német községek; a Temes-völgyben Keresztes magyar, Horvát-Bóka és Horvát-Neuzina horvát, Tógyér, Román-Szárcsa és Ozora román, az alsó völgyben Almás és Glogon, a felső völgyben Csávós, Gyér, Fodorháza és Dolács német községek; végre a Bega-völgyben Lukácsfalva magyar. Erzsébetlak tót, Román-Écska, Jankahíd, Nagy- és Kis-Torák román telepek.

A szerb nyelvterületbe ez a sok szigetképződmény annyi léket ütött, hogy az szinte közel van a szétmálláshoz. Tőle északra a Temes-melléken 15 sváb falu lánczolatossá összefüggése egy kisebb német medenczét alkotott. Mögötte a Bega-melléken egy magyar medencze vonalai mutatkoznak, mely 14 helységre terjed. Amott a sváb faluk közt szerb Párdány, emitt a magyar helységek közt Ittebe szerb, Öregfalva román, Ujvár német és Rogendorf bolgár falu van elszigetelve; — hasonlóképp izoláltak a Torontál keletén összehajló magyar és román nyelvhatár közt: Uj-Pécs német, Dinynyás, Ivánda és Szt-Márton szerb, végre északkeleten: Bobda román, Szerb-Csenej és Német falu szerb szigetek.

Az egész délvidéki területen összesen 7 magyar, 10 román, 16 német, 4 tót, 2 horvát, 8 szerb s 2 bolgár nyelvsziget fekszik szétszórva, egyfelől szerb, másfelől román talajban, vagy beépítve a német s a magyar medenczébe. Bonyodalmasabb néprajzi alakulás nincs sehol országszerte.

Ez a vidék találkozó helye a költöző fajnépeknek az ország minden részéből, mióta a török világ elmúlt, s Torontál földjét be kellett újra népesíteni. Pancsova volt a szerb gránicz székhelye, körülötte szerbek telepedtek le tömegesen. Községeik mérete: 1 B., 1 A., 1 a., 3 d., 5 c., 15 b., 10 a., 3 β. A svábok a megye északi részein kaptak helyet, a határőrvidéki öv mögött, — de ők lassankint az Al-Dunáig terjeszkedtek. Helységek népösszegei itt: 1 d., 4 c., 7 b., 15 a., 2 β., 2 α. A román elem a keleti Kárpátokból nyomult le idáig; községeik itt tetemesebbek, mint

Erdélyben; méretük: 1 B., 2 A., 1 d., 2 c., 5 b., 12 a., 1 α. Látszik e tömör képződményekről, hogy a románság erős gyökeret akart verni az aldunai rónán, — erre költöztette rajait mindama községekből, a hol már is észrevehetőleg fogy a népesség. Így tudta egyes pontokon a Tisza-völgyet megközelíteni. Tótot, bolgárt és horvátot e vidékre az újabb idők hoztak. A magyar is főleg a határőrvidék polgáriasítása óta keresi fel újra e földet, hol hajdan jóllétben élt, de a török hódoltság alatt, s a labancz világban mindent elveszített. Községei nagyrészt fiatal képződmények, méretük: 1 d., 3 b., 4 a., 6 β. Egy részük napjainkban keletkezett. A megye közepén, a Bega-melléken fekvő 14 falu, a mik Török-Becse és Aurélháza, Kis-Orosz és Magyar-Ittebe közt összefüggő magyar nyelvmedenczét alkotnak, alig száz éve, hogy megmagyarosodtak. A magyar elem terjeszkedése a többi fajnépek közt is elég jelentékeny. Erős magyar kisebbség fejlődött: a német Káptalanfalván (V^o), a román Pártoson s a német Györgyhazán (IV—IV°), a tót Erzsébetlakon és Sándorfalván, a német Csávoson, a román Fényen, Öregfalun és Szerb-Bókán (III—III°), a román Tógyér, a bolgár Rogendorf, továbbá Német-Párdány, Szerb-Neuzina és Surján, Horvát-Bóka és Neuzina falukban (II—II°). Megemlítendő, hogy Itvarnok (Rogendorf mellett) bolgár faluból magyarosodott meg az utolsó félszáz év alatt.

A magyar mellett főleg a németiség terjeszkedik. Nincs félszáz éve, hogy a román Gyér, a szerb Bega-Szt-Gyögy és Horvát-Csenej germanizáltak; a szerb Pártos és Bobda pedig ugyanakkor eloláhosodott. Így lett régebben Német falu szerbbé, s a szerb nevű helységek nagy csoportja svábbbá.

A mit Temes megye sokféle fajnépéről mondtunk, mondhatjuk Torontál délvidékéről is: a népek e gyülekező helyén a *nyelvhatárok most vannak kialakulóban*; a sok nyelvsziget el fog előbb-utóbb enyészni, a törmelékekből egységes terület lesz, s rajta az a fajnép terjeszkedik, a mely valamennyi közt a legerősb.

Lássuk a megye északi részeit:

A Tisza-völgy (9 magyar, 2 német, 1 tót, 10 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Nagy-becskei j.									
*Rudoltsnad	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o k.	—	(nincs adat)	
*Szerb-Aradács	a	szerb	I ^o t.	n.m.e.	kel. gör.	I ^o a.	r.	nőtt	szerb
*Tót-Aradács	b	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	tót
*Német-Elemér	a	német	I ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o g.	—	»	német
*Szerb-Elemér	c	szerb	I ^o n.	m.	kel. gör.	II ^o r.	—	»	szerb
Török-becsei j.									
*Tarras	a	szerb	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o m.	r.	nőtt	szerb
*Török-Becse	ß	magyar	III ^o sz.	n.	r. kath.	III ^o k.	i.	»	szerb
*Aracs	ß	szerb	III ^o m.	n.	kel. gör.	III ^o r.	—	»	szerb

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek				felekezeti népeinek				Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos				
Nagy-kikindai j.											
•Szerb-Pádé	a	szerb	IV ^o m.	n.	kel. gör. V ^o r.	i. m.	nőtt	szerb			
•Magyar-Pádé	a	magyar	I ^o sz.	n.	r. kath. I ^o k.	i.	»	német			
Török-kanizsai j.											
•Tisza-Szt-Miklós	c	szerb	IV ^o m.II ^o n.	t.	r. kath. V ^o k.	a i.	nőtt	szerb			
{Csóka	c	magyar	III ^o sz.	n.	r. kath. III ^o k.	i.	»	magyar			
{ Monostor	α	magyar	I ^o sz.	—	r. kath. I ^o k.	i.	»	»			
•Szánád	b	szerb	III ^o n.II ^o m.	—	kel. gör. IV ^o r.	i.	»	szerb			
•Józseffelva	b	magyar	V ^o sz.	n.	r. kath. V ^o k.	i.	»	szerb			
•Török-Kanizsa	c	magyar	V ^o sz.	n.	r. kath. V ^o k.	i. e.	»	szerb			
•Szerb-Keresztur	b	szerb	II ^o m.	—	kel. gör. II ^o r.	i.	»	szerb			
•Gyála	b	szerb	II ^o m.	n.	kel. gör. II ^o r.	—	»	»			
{Ó-Szent-Iván	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. —	—	»	magyar			
{*Uj-Szent-Iván	a	szerb	IV ^o n.II ^o m.	—	r. kath. V ^o k.	—	»	szerb			
{*Szőreg	c	magyar	V ^o sz.	n.	r. kath. V ^o k.	i.	»	szerb			
{Térvár	α	magyar	I ^o sz.	—	r. kath. I ^o k.	—	»	magyar			

A Tisza—Maros-szög (4 magyar, 1 német, 1 román, 1 szerb helységgel):

<i>Török-kanizsai j.</i>											
•Kübekháza	a	magyar	IV ^o n.	r.		r. kath. I ^o k.	—			(nincs adat)	
{ Rabé	α	magyar	—	—		r. kath. —	—			nőtt	magyar
{*Majdán	β	magyar	I ^o n.	—		r. kath. I ^o e.	—			»	»
{*Ó-Béba	c	román	III ^o m.	n.		kel. gör. IV ^o r. II ^o g.	e.			»	román
{ Battyánháza	α	német	I ^o r.	—		r. kath. I ^o k.	g.			(nincs adat)	
{Oroszlámos	b	szerb	IV ^o m. II ^o n.	t.		kel. gör. V ^o r.	i.			nőtt	szerb
{ Kis-Sziget	α	magyar	—	—		r. kath. —	—			»	magyar

A bánási róna (9 magyar, 4 román, 28 német, 10 szerb, 2 horvát helységgel):

<i>Nagy-kikindai j.</i>											
•Mokrin	β	szerb	II ^o n.	m.		kel. gör. II ^o r.	i. m.			nőtt	szerb
•Nákóhalma	b	német	I ^o r.	—		r. kath. I ^o k.	—			»	német
•*Nagy-Kikinda	B	szerb	III ^o n. II ^o m.	r. e.		kel. gör. IV ^o r.	i. e. a.			»	»
•Szaján	b	magyar	I ^o n.	—		r. kath. I ^o i.	—			fogyott	magyar
•Tisza-Hegyes	b	szerb	I ^o m.	n r.		kel. gör. I ^o r.	i.			nőtt	szerb
•Bocsár	b	német	III ^o sz. II ^o m.	r.		r. kath. IV ^o k.	—			»	szerb
{*Topolya	a	magyar	V ^o n.	sz.		r. kath. I ^o k.	—			»	magyar
{ Nagy-Bikács	α	magyar	V ^o n.	—		r. kath. —	—			»	»
•Basahid	d	szerb	I ^o n.	m.		kel. gör. I ^o r.	i.			»	szerb
<i>Török-becsei j.</i>											
•Karlova	d	szerb	I ^o e.	m. r.		kel. gör. I ^o r.	i.			nőtt	szerb
{ Kis-Bikács	α	magyar	I ^o n.	sz.		r. kath. I ^o k.	—			»	magyar
{•Beodra	d	szerb	III ^o m. III ^o n.	—		kel. gör. V ^o r.	i. m.			»	szerb
{ Akács	α	magyar	I ^o r.	—		r. kath. I ^o k.	—			fogyott	magyar
•Kumán	ē	szerb	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o r.	—			»	szerb
•Melencze	β	szerb	I ^o n.	m.		kel. gör. I ^o r.	—			»	»
•Torda	d	magyar	—	—		r. kath. I ^o i.	—			»	magyar

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek				felekezeti népeinek				Félszáz év	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népeség	előtt a fajtöbbség volt		
				legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos				
Zsombolyai járás.												
*Csősztelek	β	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	német			
{ Molyfalva	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»			
{*Tóba	a	magyar	III ^o n.	sz.	r. kath.	I ^o k.	—	»	magyar			
*Magyar-Czernya	c	magyar	I ^o n.	sz.	r. kath.	I ^o k.	g.	»	»			
*Szerb-Czernya	d	szerb	III ^o n.	—	kel. gör.	III ^o r.	—	»	szerb			
*Német-Czernya	c	német	III ^o m.	sz.e.	r. kath.	I ^o k.	—	»	német			
*Kis-Orosz	c	magyar	II ^o n.	r.	r. kath.	II ^o k.	—	»	magyar			
{ Kis-Tószeg	a	német	I ^o m.	r. e.	r. kath.	I ^o k.	—	»	német			
{*Nagy-Tószeg	a	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	»	»			
{ Zsombolya	c	német	I ^o m.	e.	r. kath.	I ^o k.	—	»	»			
{ Szt-Hubert	a	német	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	»	francia			
{ Seultourn	a	német	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o k.	—	»	francia			
{*Károlyliget	β	német	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o g.	—	»	francia			
*Kis-Komlós	b	német	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o g.	—	»	francia			
*Grabác	b	német	I ^o e.	r.	r. kath.	I ^o g.	—	»	német			
*Bánát (nagy) Komlós	c	román	III ^o n.	e.m.sz.	kel. gör.	III ^o r.	g.	»	román			
{ Kis-Vizésdia	β	német	II ^o r.	m.	r. kath.	II ^o k.	—	»	német			
{ Kun-Szőllős	a	német	V ^o r.	—	r. kath.	V ^o k.	g.	fogyott	román			
Cseneji járás.												
*Szerb-Klári	b	szerb	I ^o n.	r. e.	kel. gör.	I ^o r.	i.	nőtt	szerb			
*Horvát-Klári	β	horvát	III ^o sz II ^o n. II ^o m.	—	r. kath.	III ^o k.	i.	»	horvát			
*Horvát-Kécsa	β	horvát	II ^o r. II ^o m. II ^o sz II ^o n.	—	r. kath.	III ^o k.	—	»	»			
*Román-Kécsa	b	román	II ^o sz. n.h.m.	—	kel. gör.	II ^o r.	i.	»	román			
*Gyertyámos	c	német	I ^o m.	e.	r. kath.	—	—	»	német			
*Kis-Jécsa	a	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»			
*Nagy-Jécsa	c	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	»	»			
*Csatád	c	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»			
*Billéd	d	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	»			
Perjámosi járás.												
*Ujhely	β	német	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o k.	—	(nincs adat)				
*Sándorháza	b	német	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	német			
*Bogáros	c	német	I ^o r.	e.	r. kath.	—	—	»	»			
*Kis-Úsz	b	német	—	—	r. kath.	—	—	»	»			
*Lovrin	c	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	»	»			
*Pécszak	c	román	III ^o n.	e.	kel. gör.	III ^o r.	i.	»	román			
Nagy-szt-miklósi j.												
*Nagy-Úsz	c	német	I ^o e.	—	r. kath.	—	—	nőtt	francia			
*Nyerő	a	román	IV ^o n.	m.	kel. gör.	V ^o r.	g.	»	román			
*Nagy-Teremia	b	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I. g.	—	»	német			
*Kis-Teremia	a	német	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o k.	—	»	»			

Az Aranka-patak mellett (2 magyar, 3 német, 3 román, 2 szerb, 1 bolgár helységgel):

<i>Török-kamizsai j.</i>											
†Jázova	a	magyar	I ^o e.	—	—	r. kath.	—	—	—	fogyott	magyar
{ Feketető	β	szerb	IV ^o m. II ^o n.	—	—	r. kath.	V ^o k.	i.	—	nőtt	szerb
{*Egyházas-Kér	β	magyar	—	—	—	r. kath.	I ^o e.	—	—	»	magyar

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek				felekezeti népeinek				Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajttöbbség volt		
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos				
Nagy-szt-miklósi j.											
*Valkány	d	román	III ^o m.	n.	kel. gör.	III ^o r.	i.	nőtt	román		
*Ó-Bessenyő	cl	bolgár	I ^o m.	n.	r. kath.	I ^o k.	i.	fogyott	bolgár		
*Német-N.-Szt-Miklós	a	német	I ^o r.	e.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	német		
*Szerb-N.-Szt-Miklós	A	román	IV ^o n. II ^o m. II ^o sz.		kel. gör.	V ^o r.	g i.	»	szerb		
Perjámosi járás.											
*Sárafalva	d	román	III ^o sz. II ^o n. m.		kel. gör.	II ^o r.	i.	(nincs adat)			
*Ném.-Szt-Péter	β	német	I ^o sz.	m.	r. kath.	I ^o i.	k.	nőtt	német		
*Szerb-Szt-Péter	b	szerb	II ^o n.	m. e.	kel. gör.	III ^o r.	—	»	szerb		
*Perjámos	cl	német	I ^o m.	r. e.	r. kath.	I ^o k.	g. i.	»	német		

A Maros-völgy (5 magyar, 2 német, 2 román, 1 szerb, 1 bolgár helységgel):

<i>Török-kanizsai j.</i>											
*Deszk	b	szerb	V ^o m.	r. n.		kel. gör.	V ^o r.	—		nőtt	szerb
Klárafalva	α	magyar	I ^o n.	—		r. kath.	—	—		azóta lett	
Ferencszállás	α	magyar	—	—		r. kath.	—	—		nőtt	magyar
<i>Nagy-szt-miklósi j.</i>											
*Kis-Zombor	c	magyar	I ^o n.	e.		r. kath.	I ^o g.	e.		nőtt	magyar
Porgány	β	magyar	I ^o n.	r.		r. kath.	I ^o g.	k.e.a.		azóta lett	
Pusztá-Keresztur	β	magyar	I ^o n.	—		r. kath.	—	—		»	»
Bolgártelep	β	bolgár	I ^o n.	m. r.		r. kath.	I ^o g.	—		»	»
*Keglevichháza	a	német	I ^o r.	—		r. kath.	I ^o g.	—		»	»
*Német-Csanád	a	német	I ^o m.	e. r.		r. kath.	I ^o k.	—		nőtt	német
*Szerb-Csanád	cl	román	IV ^o n. III ^o sz. m.			kel. gör.	IV ^o r.	g.		»	szerb
<i>Perjámosi járás.</i>											
*Egres	c	román	I ^o n.	c. m.		kel. gör.	I ^o r.	g. i.		nőtt	román

A csatornáktól északra elterülő rónaságon, a Maros-völgyben s a Tisza mellett, le a torkolatig, ugyanannyi fajnép alkotott községeket, a hány a megye déli részein. De arányuk és elhelyezkedésük más. A magyar községek száma itt 29, a német községeké 36, szerb képződmény van 24, román 10, horvát 2, bolgár 2, tót 1.

A magyar helységek közül 22 egy tagban fekszik a Tisza és Maros közt, hozzá zárkozva az alföld csanádi, csongrádi és bácsmegyei magyar nyelvterületéhez; a helység a *bega-melléki magyar nyelvmedenczéhez* tartozik, mely 14 faluból áll, s Török-Becsén át a bácsmegyei magyarsággal van lazán összekapcsolva. A magyar képződmények mérete: 1 β., (ez Török-Becse), 1 d., 6 c., 2 b., 6 a., 4 β., 9 α. Legtöbbjük módos nagyközség; az apraja nemrég keletkezett. Magyar nyelvsziget e vidéken nincs; a községek egymás mellett fekszenek. A magyar nyelvhatár Csanád és Bács közt behajlik Torontál északnyugati sarkába: Csanád-Apátfalváról Kis-Zombor, Pusztá-Keresztur, Egyházaskér, Jazova, Szaján és Magyar-Pádé községeken át, ott Adánál beéri a bácsmegyei magyar talajt. E szom-

széd megyéből a magyar Ó-Becse, a torontáli Török-Becsével határos, s általa a *bega-melléki magyar medenczével* függ össze, melynek határa Török-Becséről Akács, Kis- és Nagy-Bikács, Topolya, Kis-Orosz, Tóba, Magyar-Csernya, beljebb Tamásfalva, Angelháza, Magyar-Szt-Márton, Ó-Telek, Magyar-Ittebe, Ittvarnok, Magyar-Szt-Mihály és Torda falukon vonul keresztül, úgy tér vissza Török-Becsére.

A *német* községek zöme: 31 északkeleten, a Bega s az Aranka-melléke közt, a *bánáti róna nagy sváb medenczéjét* alkotja, mely áterjed a síkság temesi szakaszára 36 községgel, s így egészben 67 helységről áll. Két sváb falu: Csősztelek és Molyfalva a magyar medenczében, más három: Battyánháza, Rudolfsnad és Bocsár, magyar és szerb talajon fekszik elszigetelve. E képződmények mérete: 1 c., 1 d., 7 c., 8 b., 7 a., 4 β.

A *szerb* helységek nagyrészt izoláltak. Csak 5 zárkozik a dél-torontáli szerb képződmények zöméhez; 11 külön szakadt tőlük, — ezek a *tisza-melléki szerb medenczét* alkotják, mely a Fekete-értől a Maros-torkolat közeléig ér. E medenczéhez tartoznak: a Tisza mentén Beodra, Szerb-Pádé, Tisza-Hegyes, Fekete-tó, Szanád, Szerb-Keresztur és Gyála, — a róna felől Oroszlámos, Mokrin, Nagy-Kikinda és Karlova. Nyolcz szerb képződmény el van szigetelve, 5 magyar talajon: Deszk, Uj-Szt-Iván, Tisza-Szt-Miklós, Basahíd és Aracs, — 3 sváb talajon: Szerb-Szt-Péter, Szerb-Klári és Szerb-Czernya.

Valaha a szerbség betöltötte Torontál egész északnyugati részét. A tetemes helységméretek e fajnép egykori erejére vallanak: 1 B. (ez Nagy-Becskerek), 3 β., 1 a., 4 d., 2 c., 7 b., 5 a., 1 β. Fél száz év előtt még szerb volt a fajtöbbség Szeged alatt Szőregen, Török-Kanizsán, Józseffalván, Török-Becsén, — ezek azóta magyarosodtak meg, — Szerb-Bocsárból német, Szerb-Csanádból és Szerb-Nagy-Szt-Miklósból román helység lett. Előbb a szerb nyelvterület az Al-Dunától a Tisza mellett fölért a Marosig, — e nyúlványt más fajnépek fejlődése külön választotta a főtagtól. Így alakult ki a tisza-melléki szerb medence.

A *román*, a *bolgár* s a *horvát* községek e vidéken csupa sziget-képződmények. A *román* szigetekre a Maros mentén nyugat felé áramló román elem telepedett meg. Hogy mekkora tömeg szivárgott lassan idáig, látszik a helységek méretén: 1 A., 2 a., 2 d., 2 c., 1 b., 1 a. Ezek: Szerb-Nagy-Szt-Miklós, Bánát-Komlós és Szerb-Csanád, Sárafalva és Valkány, Pészak, Ó-Béba, Nyerő, Egres és Román-Kécsa, — nagyrészt a szerbektől hódított terület, a mit a román hullámok elborítottak. Így indult meg 200 év előtt az erdélyi szász és magyar föld romanizálása is. De itt ennek erős fajok állják útját: az alföldi magyar s a bánáti sváb.

A *horvátok* két telepe: Horvát-Klári és Horvát-Kécsa ma már poliglott képződmény, bennük 4—5 fajnép fejlődött ki, egyenkint II—III° súlylyal; a horvát többség csupán relativ. A népbőség: 2 β, tehát a horvátok abszolút száma is csekély. Ellenben a két *bolgár* falu: Ó-Bessenýő és Bolgár-telep más fajnépet alig fogad be; amaz 5—7 ezer lakossággal bír (a), — emez új képződmény (α).

Voltak e rónán *francia telepek* is. A XVIII. század elején elzászi francziák alkották Károly-ligetet (akkor Charleville volt), Szt-Hubertet, Seultourn-t, Kis-Komlóst és Nagy-Ószt. Ez a nép még félszáz éve francziának vallotta magát, — de azóta a sváb medenczében elnémetesedett teljesen. Ime az elzászi kérdés, a hogy azt a természet kicsiben megoldja.

Foglaljuk össze az előadottakat.

A megyének 3 *városa* van (Nagy-Kikinda, Nagy-Becskerek és Pancsova), a fajtöbbség mindháromban szerb. A *nagyközségek* száma 152, ú. m. 18 magyar, 45 német, 52 szerb, 28 román, 4 tót, 4 horvát és 1 bolgár. A *kisközségek* 24 *körbe* kapcsolvák, melyek 2—3 faluból állanak; a fajtöbbség 10 körben magyar, 1-ben román, 11-ben német, 2-ben szerb.

Úgy a városok s a nagy községek jelentékeny száma, mint a körjegyzőségek tagozata arra vall, hogy a megyében élő sokféle fajnép átlag mind jómódnak örvend. Ezt bizonyítja a helységek népbősége is.

A *méretek* ilyenek:

		Fajtöbbségre:						
<i>Méretre:</i>		magyar	román	tót	német	szerb	horvát	egyéb ny.
legnagyobb	(B)	—	—	—	—	2	—	—
»	(A)	—	1	—	—	1	—	—
nagyméretű	(C)	—	—	—	1	—	—	—
»	(B)	1	1	—	—	3	—	—
»	(A)	—	4	—	1	2	—	1
középméretű	(d)	2	3	2	2	7	—	—
»	(c)	6	5	—	11	7	—	—
»	(b)	5	6	1	16	13	—	—
»	(a)	10	13	1	26	14	1	—
kisméretű	(β)	10	1	1	7	4	3	2
»	(α)	9	—	—	3	—	—	1
együtt		43	34	5	67	63	4	4

helységek

A nagy és legnagyobb méretű helységek száma 18, — más ország-részekén tíz megyében sincs ennyi. Az apró képződmények (α) száma 13; látszik, hogy ezek nemrég keletkeztek. A megye régi községei mind tetemesekké nőttek: méretük — mint azt alább látni fogjuk — az alföldi helységek típusának megfelelő.

Tiszta magyar helység van a megyében 5, *tiszta román* 1, *tiszta német* 4. *Monoglott* horvát, tót, bolgár falu meggyeszte nincs, sőt *szerb község* sincs ilyen.

Súlytalan (I⁰) kisebbség esik 22 magyar, 12 román, 3 tót, 45 német, 28 szerb, 3 tót s 2 bolgár helységre. Szórványos a *magyar* kisebbség 3 román, 3 szerb, 25 német, 2 tót s 1 bolgár helységben, — *román* kisebbség 2 magyar, 2 szerb, 15 német helységben, — *német* kisebbség 15 magyar, 21 szerb, 8 román, 1 tót s 1 bolgár helységben, — *szerb* kisebbség jut 4 magyar, 1 román, 2 német helységre.

A *súlyosabb* fajminoritások így oszlanak meg:

A *fajkisebbség*

A faj- többség	IV—V _o							II—III _o						
	magyar	román	tót	német	szerb	horvát	egyéb ny.	magyar	román	tót	német	szerb	horvát	egyéb ny.
magyar	*	—	—	6	3	—	1	*	—	—	3	2	—	1
román	1	*	—	5	—	—	—	4	*	—	6	5	—	—
tót	—	—	*	—	—	—	—	2	—	*	—	—	—	—
német	2	1	1	*	3	—	—	4	4	—	*	2	1	—
szerb	6	1	—	—	*	1	1	7	3	—	10	*	1	—
horvát	—	—	—	—	—	*	—	2	1	—	—	1	*	—
bolgár	—	—	—	—	—	—	*	1	—	—	1	—	—	*

helységben.

Erős magyar kisebbség 29, román kisebbség 10, német kisebbség 31, szerb kisebbség 16 másajkú helységben fordul elő. Az utóbbiak bizonyynyal a szerbség utolsó térvészteségét jelentik. Legterjedékenyebb a megyében a német elem, mely 9 magyar, 11 román, 10 szerb s 1 bolgár községben lép fel jelentékeny erővel. Utána a magyar elem következik, mely ugyanily erővel 5 román, 2 tót, 6 német, 13 szerb, 12 horvát s 1 bolgár helységben jelent meg.

A megye felekezeti viszonyait, melyekről a térszakaszok tárgyalásánál nem szóltunk, a következőkben ismertetjük.

Van 120 r. kath. helység, tehát a megye községeinek nagyobb fele az, — közülük 40 magyar, 65 német, 4—4 horvát és bolgár, 1 tót és 6 szerb. Ez utóbbiakban a felekezeti többség csak relatív, s más fajnépekből kerül ki, melyeknek közös vallása a r. kath. vallás. A kel. gör. egyház híve 34 román, 57 szerb s 1 német község. Az utóbbiban szintén relatív a többség. Ág. ev. hitet 1 német s 1 tót falu vall.

A felekezeti kisebbségek így oszlanak meg: erős r. kath. minoritást találtunk 31 szerb, 18 román s 1 német ajkú kel. gör., 1—1 ág. ev. tót és német helységben, — kel. gör. minoritást 4 horvát, 6 szerb r. kath. faluban, végre ág. ev. kisebbséget 1 r. kath. tót faluban.

E megye etnikai viszonyai országszerte a legbonyolultabbak. A szerb nyelvterület Torontál déli s délnyugati részein 35 helységet foglal magában; északnyugaton 11 községgel egy külön szerb nyelvmecence terület el a tiszamelléki. Északkeleten 31 sváb község a bánáti német medenczét alkotja, melyhez Temes megyében még 36, Arad megyében 4 község csatlakozik. Torontál mélyén 15 sváb faluból a temesmelléki német medencze nemrég alakult ki. Ezek közt fekszik 14 helységgel a begamelléki magyar medencze, szintén újabb képződmény. Az alföldi magyar nyelvterülethől a megyébe nyugatról 22 helység, s keletről a román nyelvterülethől 14 helység hajol be. E két nyelvhatár mögött s a négy nyelvmecenczében 78 nyelvsziget szóródott szét: 7 magyar, 20 román, 21 német, 5 tót, 17 szerb, végre 4—4 horvát és bolgár.

A telepés népek közül 3-nak e vidéken nincs talaja; ezek: a horvát, a tót s a bolgár; kevés számú telepeikkel olyan sorsra kell jutniuk, a min a bánáság franczia telepesei már átestek: beolvadnak az erősebb fajba.

A szerb is évtizedről-évtizedre vesztí a tért, melyet addig bírt. Csak három fajnép versenyez erősen : a magyar, mely az alvidéken nemrég jelent meg újra, s egyes hullámai már a temesi rónáig érnek, — a román, mely Temesen át a torontáli Tisza-vonal felé közeleg, — s kettejük közt a bánáti sváb, mely e két áramlat hullámaait mindkét irányban tartóztatja.

Ilyen a kép a Marostól délre. Kerüljünk át Arad megyébe, meglátni, milyen északon.

Arad megye.

Féltessel a keleti Kárpátok közé dül, féltessel az alföldi rónaságon pihen.

Bérczes térfelülete fölött a Bihar-havas uralkodik, ott száll 1480 m. magasba a Gajna-csúcs. Ettől egy mély hegynyereg választja el a Moma-Kodrú-csoportot, melynek nyugati nyúlványa: a Ponorás mögött az 1114 m. Arsura emelkedik. A havasoktól délre a Drócsa s a Hegyes bérceztetői húzódnak az alföldi lapály felé; ott terül el híres bortermő vidékével az aradi hegyalja.

E bércevilágot északon a *Fehér-Körös* völgye metszi át, mely hunyadi területéről nyugatnak tartva a békési rónára ereszkedik. A Drócsa s a Hegyes déli lejtőjét a *Maros* hullámai mossák. A magaslatookról számos völgyszakadék száll e két folyam felé. Legtágasabb a Csiger-pataké, mely a 857 m. Drócsa-csúcs tövében ered s a Fehér-Körösbe ömlik. Lenn a rónán a *Fekete-Körös* is megérinti, Biharból jövet Arad megyét, de csakhamar elhagyja, s a Fehér-Körössel csak alább, békési területen egyesül.

A rónaföld kiterjed a két Körös s a Maros közére. Régente csupa láp és ingovány, — ma mintagazdaságok munkatere.

A megyében 216 község épült, — a fajtöbbség 22-ben magyar, 9-ben német, 185-ben román. E helységek fognak elvonulni előttünk, midőn körültekintve a térszínen, előbb a megye délvidéke: a Marosvölgy s a Száraz-Ér vonala felé, majd nyugatra fordulunk, merre a Nádor-csatorna a hegyaljától elvonul; aztán végig járjuk a Fehér-Körös-völgyet, rónás szakaszairól be a hegyek közé, végre a havasok alatt északnak kerülünk, a Fekete-Körös s a *bihari határ* felé.

A Maros-völgy (3 magyar, 3 német, 43 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népeség	előtt a fajtöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Pécskai járás.									
*Szemlak	cl	román	IV ^o n.	m.t.o.	ág. ev.	IV ^o k.	II ^o g.r.e.i.	nőtt	román
*Magyar-Pécska	B	magyar	I ^o e.	n.r.	r. kath.	I ^o k.	i.	»	magyar
†O-Pécska	B	román	II ^o m.	t.sz.n.	kel. gör.	I ^o r.	i.g.a.e.	»	román
{ Ó-Bodrog	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»

		fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
A járás és helység neve	A helység mérete	többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes-ség	előtt a fajttöbbség volt
			legsú-lyosb	egyéb szórványos		legsú-lyosb	egyéb szórványos		
Aradi járás.									
* Arad	D	magyar	II ⁰ r. II ⁰ n.	sz. c. t.	r. kath.	III ⁰ k. II ⁰ i.	e. a. g.	nőtt	román
* Zsigmondháza	a	német	IV ⁰ r. III ⁰ m.	e. sz.	r. kath.	IV ⁰ k.	e. i. a.	azóta	lett
* Mikelaka	b	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ r.	e.	nőtt	román
* Glogovác	d	német	I ⁰ n.	m. e.	r. kath.	II ⁰ k.	—	»	német
* Mondorlak	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	román
{ Csiszér	β	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ i.	—	nőtt	»
* Szabadhely	b	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ i.	—	»	»
* Györök	a	magyar	III ⁰ r.	n.	r. kath.	IV ⁰ k. II ⁰ e.	i.	»	román
* Kúvin	a	román	I ⁰ m.	n.	kel. gör.	I ⁰ r.	—	»	román
Radnai járás.									
{ Uj-Paulis	a	német	I ⁰ e.	r. m.	r. kath.	I ⁰ k.	i.	nőtt	német
{ Ó Paulis	b	román	II ⁰ n. II ⁰ m.	—	kel. gör.	III ⁰ r.	i. g.	»	román
* Mária-Radna	b	román	III ⁰ m. II ⁰ n.	sz.	kel. gör.	IV ⁰ r.	i. e.	»	»
{ Kladova	β	román	I ⁰ m.	n.	kel. gör.	—	—	fogyott	»
* Ménes	a	román	I ⁰ m.	n.	kel. gör.	I ⁰ r.	i. e.	fogyott	»
* Solymos	a	román	I ⁰ m.	n.	kel. gör.	I ⁰ r.	i.	nőtt	»
{ Milova	a	román	I ⁰ m.	n. e.	kel. gör.	II ⁰ r.	i.	fogyott	»
{ Odvos	a	román	I ⁰ e.	m. n.	kel. gör.	I ⁰ r.	i.	nőtt	»
{ Konop	a	román	I ⁰ m.	n.	kel. gör.	I ⁰ r.	—	»	»
* Berzova	a	román	I ⁰ m.	n. e.	kel. gör.	III ⁰ g.	r. i. e.	»	»
{ Monorostia	a	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ r.	g.	»	»
* Kaprucza	β	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ r.	e.	»	»
{ Batucza	a	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ i.	—	azóta	lett
{ Dombrovicza	a	román	—	—	kel. gör.	I ⁰ g.	—	fogyott	román
{ Gross	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
{ Maros-Szlatina	a	román	I ⁰ m.	n. e.	kel. gör.	II ⁰ r.	i. a.	»	»
{ Baja	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
{ Gyulicza	a	román	—	—	kel. gör.	I ⁰ g.	—	»	»
{ Govosdia	β	román	I ⁰ n.	m.	kel. gör.	I ⁰ r.	—	»	»
* Tótvár	a	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ r.	i.	»	»
{ Szorosság	a	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ r.	—	»	»
{ Lupest	β	román	I ⁰ e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
{ Pernyest	β	román	I ⁰ e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
{ Halalis	a	román	I ⁰ m.	—	kel. gör.	I ⁰ i.	—	fogyott	»
{ Vínyesd	a	román	I ⁰ m.	n. e.	kel. gör.	I ⁰ r.	i.	nőtt	»
* Soborsin	a	román	II ⁰ m.	n.	kel. gör.	II ⁰ r.	i.	»	»
{ Kujas	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
{ Temesest	a	román	I ⁰ e.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
{ Trojas	β	román	I ⁰ n.	m.	kel. gör.	I ⁰ r.	i.	»	»
{ Tok	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
{ Ilytyo	β	román	I ⁰ n.	m.	kel. gör.	I ⁰ r.	—	»	»
{ Szelistye	a	román	I ⁰ e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
* Petris	a	román	I ⁰ e.	m. n.	kel. gör.	I ⁰ r.	i.	»	»
{ Korbest	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
{ Rossia	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
{ Obersia	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»

A Száraz-ér melléke (7 magyar, 2 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felkezezteti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
Pécskai járás.							
•Német-Pereg	a	német	IV ⁰ t.III ⁰ e. m.	r. kath.	III ⁰ g II ⁰ e. —	nőtt	német
•Kis Pereg	b	magyar	—	ev. ref.	I ⁰ r. a.	»	magyar
{ Nagy- és Kis-Varjas	a	magyar	I ⁰ n. r.	r. kath.	I ⁰ i —	»	»
{ *Forrai-Nagy-Iratos	a	magyar	I ⁰ r. —	r. kath.	I ⁰ e. k.	»	»
Aradi járás							
{ Zimánd-Ujfalu	β	magyar	I ⁰ r. —	r. kath.	I ⁰ k. e. i.	azóta lett	
{ Zimándköz	β	magyar	—	r. kath.	I ⁰ m. —	azóta lett	
*Fakert	b	magyar	IV ⁰ n.II ⁰ r. —	r. kath.	II ⁰ k. e. a.	azóta lett	
•Szt-Leányfalva	β	magyar	III ⁰ n. r.	ev. ref.	IV ⁰ r. k.	telep volt	
•Uj-Panit	b	német	I ⁰ r. —	r. kath.	I ⁰ k. —	nőtt	német

Krassó-Szörénytől és Temestől Arad megyét a Maros vize választja el, melynek széles völgye végig vonul a Hegyes-Drózsa bércei alatt, és kiérve a rónaságra, a Száraz-érrel párhuzamosan halad Csanád megye felé. E térszínen 58 helység fekszik: 10 magyar, 5 német s 43 román. Amazok a csanádi megyehatár s a hegyalja közt a síkon épültek, emezek a Maros-vonal bérczes szakaszain, de jut belőlük a rónaságra is.

A magyar helységek mérete: 1 D., 1 B., 2 b., 3 a., 3 β. Élükön Dél-Magyarország kulturális emporiuma: Arad város áll, mely az utolsó évtizedek alatt nőtt meg alig 15 ezer léleknyi másodrendű városból 40 ezer lelket felülmúló góczponttá, — messze elhagyva a fejlődésben az összes délvidéki városokat, még Temesvárt is. Körülötte a magyar telepek nagyrészt fiatal képződmények. A magyar elem csak újabb időben terjeszkedett északról s nyugatról az aradi rónaság felé, mely addig a török világ elmulta óta csaknem teljesen romanizálódott. Félszáz év előtt még román volt a fajtöbbség Arad városában, Gyorokon, — a Zimánd-vidék magyar telepei puszták voltak, vagy nem léteztek. A mit a románság meg nem szállt, azt a modenai nagyherczeg, ki a megyében nagy latifundiumot bír, németekkel telepítette be. Azóta a magyarság az alföld más vidékeiről, sőt a palócz föld, a Tul-a-Duna s Erdély felől nagy rajokat küldött az Alsó-Maros-völgybe; ezek a román nyelvhatárt a hegyaljáig visszahozták. A német telepek ma részint magyar, részint román talajban fekszenek elszigetelve; méretük: 1 d., 1 b., 2 a., 1 α. Az aradi Hegyalján megmagyarosodott Gyorok nagyközség is jelenleg magyar sziget román falvak között.

A román községek zöme a Maros-völgy hegyi topográfiájára, de legnépesebbje ma is a sík földre esik. Méretük: 1 B. (ez Ó-Pécska), 1 α. (ez Szemlak), 4 b., 14 a., 12 β., 11 α. A sok apró román falu a hegyek közt gyengén fejlődik, — félszáz év óta néhányának a népszáma le is

apadt. A legfejlettebbek: Ó-Pécska és Szemlak az arad-csanádi határon fekszenek, a nemrég kialakult magyar nyelvhatár mögött, szigetség gyanánt. Itt a román etnika tért veszített. A tiszta román községek száma 11, — ezek főleg a hegyek közt fordulnak elő. Erős román *kisebbség* van a német Zsigmondházán (IV°), a magyar Gyorokon (III°) és Arad városában (II°).

Tiszta magyar helység a síkon 2 akad; jelentékeny magyar kisebbség mutatkozik a román Mária-Radnán (III°) és Soborsinon (II°). Erős a német kisebbség: a magyar Fakerten (IV°), Szt-Leányfalván (II°), a román Szemlakon (IV°) és Ó-Paulison (II°).

Lássuk a megye nyugati térszakaszait:

A Hegyes-Drózsa hegységben (12 román helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajttöbbség volt
				legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos		
Világosi járás.										
*Kovaczincz	c	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott	román		
*Világos	cl	román	II ^o m. II ^o n.	—	kel. gör. IV ^o r.	g. i. e.	fogyott	»		
*Galsa	b	román	III ^o m.	n.	kel. gör. III ^o r.	g. e.	nőtt	»		
{ Muszka	a	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	e.	»	»		
*Magyarád	b	román	I ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	i.	»	»		
*Pankota	d	román	IV ^o m. III ^o n.	e. t.	r. kath. V ^o k.	e. a. i. g.	»	»		
Ternovai járás.										
{ Aranyág	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	nőtt	román		
*Drancz	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	»	»		
{ Dund	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	r.	»	»		
*Ágris	b	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	i.	»	»		
*Ternova	b	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	i. a. e.	»	»		
*Kurta-Kér	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	i.	»	»		

A Nádor-csatorna mentén (1 magyar, 5 román, 1 német helységgel):

<i>Világosi járás.</i>							
*Kerek	a	román	I ^o m. e.	kel. gör. I ^o r. e.		nőtt	román
*Ó-Szent-Anna	d	román	IV ^o n. e. m.	kel. gör. IV ^o r. —		»	»
*Uj-Szent-Anna	cl	német	II ^o m. r.	r. kath. I ^o k. e. i.		»	magyar
{ Uj-Fazekas-Varsánd	a	magyar	I ^o n. r. t.	ág. ev. II ^o r. e. k. g.		<i>fogyott</i>	magyar
{ Ó-Fazekas-Varsánd	β	román	I ^o m. t.	kel. gör. I ^o a. r.		<i>fogyott</i>	román
<i>Kis-jenői járás.</i>							
*Simánd	d	román	III ^o m. n. e.	kel. gör. III ^o r. II ^o g. i. e.		<i>fogyott</i>	román
*Székudvar	d	román	II ^o m. —	kel. gör. II ^o r. e.		nőtt	»

A Körös-mellék (2 magyar, 4 román, 3 német helységgel):

<i>Aradi járás.</i>							
*Kurtics	cl	román	III ^o m. n. t.	kel. gör. III ^o r. i. e. a.		nőtt	román
*Mácsa	c	román	II ^o n. II ^o m. —	kel. gör. IV ^o r. e. g.		»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Eleki járás.									
*Szt-Márton	b	német	I ^o r.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	nőtt	német
*Sikló	c	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	e. i.	»	román
*Otlaka	c	román	II ^o m.	n. t.	kel. gör.	II ^o r.	a. i.	»	»
*Elek	cl	német	III ^o r.	—	r. kath.	III ^o k.	a. e. i.	»	német
*Nagy-Kamarás	b	magyar	—	—	r. kath.	—	—	puszta volt	
*Almás-Kamarás	a	német	I ^o m.	r.	r. kath.	I ^o k.	u.	azóta lett	
*Medgyes-Bodzás	c	magyar	III ^o t.	r.	r. kath.	III ^o a.	e. k. i.	azóta lett	

A Hegyes-Drózsa tetőitől a Hegyaljáig, s az alatta elfolyó Nádorcsatorna vonalától a Maros-Körös-köz lapályos területéig 28 helységben telepedtek meg a fajnépek: 3 telepen a többség magyar, 4 faluban német, 21-ben román.

A magyar és német telepek újabbkori képződmények, amazok kincstári területen, emezek a modenai nagyherczeg uradalmában keletkeztek. Uj-Szt-Anna félszáz év előtt magyar falu volt, — azóta svábok szállták meg túlsúlylyal, magyar kisebbség csak II° erejű maradt. A fiatal telepek mind népesek, s a legtöbbször nagyközségi szervezete van. A magyar falvak mérete: 1 c., 1 b., 1 a., a német falvaké: 2 cl., 1 b., 1 a. A hitélet átlag r. kath., — egy magyar telepen: Uj-Fazekas-Varsándon ág. ev., — itt a telepések valószínűleg békésmegyei protestánsok, de népességük fogy.

Jelentékenyek e vidéken a román községek is. Nagy részük nagyközség; népösségük: 2 cl., 4 d., 4 c., 4 b., 5 a., 2 β. Világosan a román s a magyar falu nemrég egyesült; a magyar faluban kevés volt már a magyar elem, többségre a német jutott, — ma a kettőben a többség román, s a magyar-német kisebbség egyaránt II—II°. Annál erősebb a magyar minoritás: a román Pankotán IV°, Galsán, Kurticsón és Simándon III—III°, Otlakán és Székudvaron II—II°.

Figyelemre méltó a szomszéd békési tótok terjeszkedése, kik Német-Peregen IV°, s a magyar Medgyes-Bodzáson III° súlylyal lépnek fel.

Tekintsünk végig a Fehér-Körös völgyön, a békési határtól a hunyadi határig.

A Fehér-Körös és vidéke (3 magyar, 68 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajttöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Eleki járás.									
*Gyula-Varsánd	b	román	III ^o m.	—	kel. gör.	III ^o r.	e. i.	nőtt	román
*Nagy-Pál	a	román	II ^o m.	e. n.	kel. gör.	I ^o r.	e. i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	
Kis-jenői járás.							
*Erdőhegy	b	magyar	III ^o r.	—	ev. ref. III ^o k. II ^o r.	i.	nőtt magyar
*Kis-Jenő	b	román	V ^o m.	n. e.	kel. gör. III ^o r. II ^o e.	i.	» román
*Ágya	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r	—	» magyar
*Szintye	a	román	II ^o m.	—	g. kath. III ^o k. e. r. i.	—	» román
*Nadab	b	román	II ^o m.	—	kel. gör. II ^o e.	r. g.	» »
*Csintye	a	román	I ^o e.	m.	kel. gör. I ^o r.	i.	» »
*Szapáryliget	a	magyar	III ^o t. III ^o n.	—	r. kath. II ^o a.	e. k. i.	azóta lett
*Szinitye	β	román	—	—	kel. gör. —	—	fogyott román
*Kerülés	b	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o k.	r. e. i.	nőtt »
*Zaránd	b	román	I ^o m	n.	kel. gör. I ^o r.	g. a. e.	fogyott »
Boros-jenői járás.							
{ *Sikula	c	román	II ^o m.	—	kel. gör. II ^o r.	e. g. i.	nőtt román
{ Gurba	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o k.	a. r. i.	» »
*Boros-Jenő	cl	román	IV ^o m.	e. n.	kel. gör. IV ^o r.	e. i. a. g.	» »
{ *Bokszeg	b	román	II ^o m.	e.	kel. gör. III ^o g.	e. r. i.	» »
{ Monyoró	β	román	I ^o e.	m. n.	kel. gör. I ^o r.	e.	» »
{ Repszeg	a	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	e. g.	» »
{ Vojvogyen	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	i.	fogyott »
{ Algyest	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	e.	fogyott »
{ *Berza	a	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o i.	—	nőtt »
Ternovai járás.							
{ *Kujed	a	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	—	nőtt román
{ Hodos	β	román	II ^o n.	m.	kel. gör. II ^o r.	—	fogyott »
Boros-sebesi j.							
{ Kertes	β	román	I ^o t.	—	kel. gör. I ^o r.	—	nőtt román
{ *Boros-Sebes	a	román	V ^o m.	e. n. t.	kel. gör. III ^o r. II ^o e.	i.	» »
{ Govosdia	α	román	—	—	kel. gör. —	—	fogyott »
{ Berindia	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	—	fogyott »
{ Kocsuba	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	r.	nőtt »
*Buttyin	c	román	II ^o m.	n. t.	kel. gör. II ^o r.	i. g. e.	» »
{ *Kiszindia	a	román	I ^o e.	m.	kel. gör. I ^o r.	—	» »
{ Vaszoja	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	» »
{ Pajsán	β	román	—	—	kel. gör. —	—	» »
{ Kakaro	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	nőtt »
{ Alcsill	β	román	II ^o m.	n.	kel. gör. I ^o r.	e. i.	fogyott »
{ Almás	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	fogyott »
{ Bogyest	β	román	—	—	kel. gör. II ^o g.	—	» »
{ Musztesd	α	román	—	—	kel. gör. I ^o i.	—	nőtt »
{ Revetis	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	» »
{ Rossia	β	román	—	—	kel. gör. —	—	» »
{ *Diécs	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	—	nőtt »
{ *Krokna	β	román	—	—	kel. gör. —	—	» »
{ Holdmézés	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	i.	fogyott »
{ Fényes	α	román	—	—	kel. gör. —	—	fogyott »
{ Józás	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	i.	fogyott »

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek				felekezeti népeinek				Félszáz év	
		többsége	kisebbségei			többsége	kisebbségei			óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos			legsú- lyosb	egyéb szórványos			
Bonczesd	ρ	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o r.	—			nőtt	román
Szakács	ρ	román	I ^o m.	e.		kel. gör. I ^o r.	i.			»	»
Madrizest	ρ	román	I ^o m.	—		<i>g. kath.</i> I ^o r.	—			<i>fogyott</i>	»
Solymos-Bucsava	α	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o r.	—			<i>fogyott</i>	»
Zöldes	β	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o r.	i.			nőtt	»
Szaturó	α	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o i.	r.			<i>fogyott</i>	»
Honczisor	β	román	I ^o e.	m.		kel. gör. I ^o r.	—			<i>fogyott</i>	»
Gurahoncz	β	román	IV ^o m.	n.e.t.		kel. gör. III ^o r.	e.i.a.			nőtt	»
Báltyele	α	román	I ^o n.	—		kel. gör. I ^o i.	—			<i>fogyott</i>	»
Jószáshely	β	román	II ^o m.	n.		kel. gör. I ^o i.	r. á.			nőtt	»
Valemare	α	román	I ^o m.	n.e.t.		kel. gör. II ^o r.	i. e.			»	»
Dulcsele	α	román	—	—		kel. gör. —	—			<i>fogyott</i>	»
Zimbrow	β	román	II ^o m.	n.		kel. gör. II ^o r.	i.e.a.			nőtt	»
Brusztureszk	α	román	—	—		kel. gör. —	—			»	»
<i>Nagy-halmágyi j.</i>											
Rostocz	α	román	—	—		kel. gör. —	—			A volt Zaránd megyéhez tartoztak; egykorú népszámukról nincs adat.	román
Guravoj	α	román	I ^o m.	n.		kel. gör. I ^o i.	—				román
Pleskucza	β	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o i.	r.				román
Dombrova	α	román	I ^o e.	—		kel. gör. —	—				(nincs adat)
Budesd	α	román	—	—		kel. gör. —	—				román
Acsuva	α	román	—	—		kel. gör. —	—				román
Talács	β	román	—	—		kel. gör. —	—				román
Tisza	β	román	I ^o m.	—		kel. gör. —	—				román
Czermura	α	román	I ^o e.	n.		kel. gör. I ^o i.	—				(nincs adat)
Nagy-Halmágy	α	román	II ^o m.	e. n.		kel. gör. I ^o r.	i.e.g.				román
Inonesd	α	román	—	—		kel. gör. —	—				(nincs adat)
Ocsisor	α	román	I ^o e.	—		kel. gör. I ^o i.	—				román
Ocs	α	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o i.	—				román

A Csiger-völgy (1 magyar, 12 román helységgel):

<i>Ternovai járás.</i>											
*Nádas	h	román	I ^o n.	m. h.		kel. gör. I ^o r.	—			nőtt	román
Kresztaménés	β	román	I ^o n.	e.		<i>g. kath.</i> I ^o r.	k.			»	»
*Tancz	h	román	I ^o m.	n.		kel. gör. I ^o r.	i.			»	»
Felménés	β	román	I ^o m.	—		kel. gör. —	—			»	»
Kavna	α	román	I ^o m.	n.		kel. gör. I ^o r.	i.			<i>fogyott</i>	»
Lugozó	α	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o r.	—			nőtt	»
Járkos	α	román	I ^o m.	n.		kel. gör. I ^o r.	—			»	»
*Silingyia	β	román	II ^o m.	—		kel. gör. I ^o r.	i.g.e.			»	»
Dezsőháza	α	<i>magyar</i>	—	—		<i>r. kath.</i> I ^o e.	—			azóta lett	
<i>Boros-jenői járás.</i>											
*Apatelek	α	román	III ^o t. II ^o m.	e. n.		<i>g. kath.</i> III ^o a. II ^o r.	k. e. i.			nőtt	román
Gyarmata	β	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o r.	—			<i>fogyott</i>	»
*Moroda	α	román	I ^o m.	—		kel. gör. I ^o r.	—			nőtt	»
*Szöllős-Csigerél	h	román	I ^o m.	e.		kel. gör. I ^o r.	—			»	»

E hosszú vonalon, melyhez a Hegyes-Dorzsza felől a Csiger-völgy csatlakozik, 4 magyar, 80 román községet találunk.

A magyar telepek száma a lapályos al-völgyben 3, a hérczes Csiger-völgyben 1 fekszik. Közülük Erdőhegy és Ágya a József főherczeg kis-jenői uradalmának két régebbi magyar telepe, — mögöttük Szapáryliget, s a hegyek közt Dezsőháza új képződmény. A népbőség e négy telepen: 1 b., 2 a., 1 α. Erdőházán III° a román, Szapáryfalván III° a tót kisebbség; Ágya és Dezsőháza *tiszta magyar* faluk.

A 80 román község betölti az alvölgy nagy részét, s a felvölgyet egészen. Népbőségük: 1 α. (ez Boros-Jenő), 2 c., 9 b., 15 a., 29 β., 26 α. A népes helyek többnyire a lapályos, nyílt alvölgyben fordulnak elő, — fönn a hegyek közt a román községek átlag mind apró hegyi faluk, melyek közül 18 azért kicsiny, mert fogy *belőlük a nép*. Fél száz év előtt: Alcsillon volt 1235 lélek, maradt 851, — Almáson volt 2048, maradt 1851, — Govosdián volt 863, maradt 473 — Szaturón volt 515, maradt 266, — Szinityén volt 2068, maradt 816, — Gyarmatán volt 2792, maradt 732! A nagy-halmágyi kerület községeiről, melyek a volt Zaránd megyéhez, a partium területéhez tartoztak, az egykori népességet — adatok híján — nem ismerjük; valószínű, hogy e zord hegyvidéken szintén apadt sokfelé a lélekszám.

Tiszta román helység van e völgy mentében 15. A többi faluban magyar, német vagy tót és cigány elem mutatkozik szórványosan. Jelentékeny számmal lép fel a *magyarság* Kis-Jenőn és Boros-Sebesen (V—V^o), Boros-Jenőn és Gyurahonczon (IV—IV°), Gyula-Varsándon (III°), — továbbá Szintye, Nadab, Sikula, Bokszeg, Buttyin, Alcsik, Józászhely, Zimbro, Nagy-Halmágy és Silingyia falukban (II—II°).

Vallásra a magyar elem 2 helységben r. kath., 2-ben ev. ref., — a román elem 5 községben g. kath., 75-ben kel. gör., — a német minoritásoknak mindenütt r. kath., a tót kisebbségnek ág. ev. minoritás felel meg. Látszik, hogy az aradi területen terjeszkedő német azonos a bánsági svábbal, mely r. kath. vallású, s a tót azonos a békésivel, mely protestáns.

Tekintsük meg végül a megye északkeleti részeit.

A Bihar havas alatt (20 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajttöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Nagyhalmágyi j.									
Pojenár	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nincs adat	román
Czohesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Ternovicza	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
*Kis-Halmágy	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	román
Szirb	β	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Lungsora-Voszdacs	β	román	—	—	kel. gör.	—	—		nincs adat

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos	a népes-ség	a fajtöbbség volt
*Banesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	A volt Zaránd megyéhez tartoztak; egykori népszámukról nincs adat.	román
Lestyora	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Leásza	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Bodesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Krisztesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Mermesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Brusztur	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
*Csucs	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—		román
Vidra	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Magulicsa	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—		román
Lázur	β	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Groos	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Asucza	β	román	—	—	kel. gör.	—	—		román
Pojana	α	román	—	—	kel. gör.	—	—		román

A Ponoras hegységben (14 román helységgel):

<i>Boros-sebesi j.</i>									
Láz	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	román
*Dézna	a	román	III ^o m.	t. e.	kel. gör.	III ^o r.	a.	nőtt	»
Bohány	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
Nyágra	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Szlatina	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Ravna	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Monyásza	β	román	II ^o m.	t.e.n.	kel. gör.	III ^o r.	a.e.i.	»	»
Szuszány	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
Nadalbest	α	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o r.	—	nőtt	»
Minyád	α	román	—	—	kel. gör.	II ^o g.	—	»	»
Igness	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»
Domcseny	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
*Prezest	α	román	II ^o m.	e. t.	kel. gör.	I ^o r.	e.	»	»
Szelezsány	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»

A Fehér- és Fekete-Körös-köz (4 román helységgel):

<i>Borosjenői járás.</i>									
*Csermő	b	román	IV ^o m.	n.	kel. gör.	III ^o r.	II ^o e. i.	nőtt	román
*Somoskesz	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	e.	»	»
*Apáti	b	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
*Barakony	a	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»

A Fekete-Körös-völgy és környéke (5 magyar, 3 román helységgel):

<i>Kis-jenői járás.</i>									
*Talpas	b	román	II ^o m.	e. n.	kel. gör.	I ^o r.	e. i.	nőtt	román
*Sepős	d	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	e. i. g.	»	»
*Simonyifalva	a	magyar	IV ^o n.	t. r.	r. kath.	I ^o e.	k. a. i.	azóta lett	
{ Bél-Zerind	α	magyar	I ^o r.	—	ág. ev.	I ^o r.	k.	fogyott	magyar
{ Vadász	b	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref.	IV ^o k.	r. i. a.	nőtt	»
*Miske	a	román	II ^o m.	II ^o e.	kel. gör.	I ^o e.	r. i.	»	román
*Nagy-Zerind	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	i. k.	»	magyar
*Fekete-Gyarmat	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	r.	»	»

A Bihar havas, s a Moma-Kodru nyugati nyúlványa: a Ponaras-hegység alatt 34 román hegyi falu, s lenn a rónaságon, hol Biharból a Fekete-Körös közeleg a Fehér-Körös felé, 5 magyar és 7 román helység fekszik.

A *hegyi* faluk aprók s jelentéktelenek; méretük: 2 a., 10 β., 22 α. Közülük 23 tiszta román. Más népek e zord vidéken nem igen települnek meg. A román Erdélyből, főleg Hunyadból áramlott erre, de a nagy hegyekbe csak kisebb hullámokat vetett; tömegei a két nagy völgy nyílását követték: a Marosét s a Fehér-Körösét, — mindkettő az alföldre vezette. A bérczek közt a bányászkodó s a pásztor elem maradt. Magyar kisebbség itt-ott mutatkozik, — főleg a Ponaras lejtőin, hol súlya: Déznán III°, Monyásán és Prezesten II—II°.

A Biharral határos *róna* földön, a Fekete-Körös-völgy lejtője körül, nagyobbak a helységek, s kevertebb a népesség. A *román* faluk mérete: 1 d., 3 b., 3 a; — erős magyar minoritás fejlődött csaknem mindannyiban: Csermőn IV°, Miskén, Seprősen és Talpason II—II°, mely arányt Somoskesz, Apáti s Barakony falukban is megközelíti. A *magyar* helységek néphősege kisebb: 2 b., 2 a., 1 α. Az utóbbi: Bél-Zerind; itt a népszám jelentékenyen *lepadt*, — volt félszáz éve 682, van 436 lakosa, a minék helyi okai lehetnek. Román kisebbség csak Vadászon mutatkozik erős (III°) arányban, — Simonyifalván a nagy minoritás (IV°) német.

Itt beértük a bihari alföldet. Mielőtt oda átlépnénk, foglaljuk össze az előadottakat.

A megye egyetlen *városa* a magyar Arad. A *nagyközségek* száma 62, ezek közül 13 magyar, 8 német, 41 román. A *kisközségek* 36 *körbe* kapcsolvák; 23 kör áll 2—5, 13 kör 6—8 faluból; a fajtöbbség 5 körben magyar, 31-ben román.

A *helységek* mérete ilyen:

A fajtöbbségre	Méretre									Együtt	
	D.	β.	α.	d.	c.	b.	a.	β.	α.		
magyar	1	1	—	—	1	6	8	3	2	22	} helység.
román	—	1	4	5	6	20	39	51	59	185	
német	—	—	2	1	—	2	3	—	1	9	

Tiszta magyar helység van 5, *tiszta román* 50, *tiszta német nincs*. Súlytalan (I^o) *kisebbség* mutatkozik 96 román, 8 magyar, 5 német *helységben*. *Magyar* elem szórványosan 69 román és 1 német, — *román* elem 5 magyar, 1 német, — *német* elem 2 magyar, 8 német helységben fordul elő. A többi spóra részint tót, részint cigány.

A jelentékenyebb *fajkisebbségek* közt ilyen a viszonyosság:

A fajtöbbség	IV—V ^o				II—III ^o				
	magyar	román	német	tót	magyar	román	német	tót	
magyar	*	—	2	—	*	4	1	2	} helységben.
román	6	*	2	—	27	*	3	1	
német	—	1	*	1	1	1	*	—	

A *felekezeti* viszonyok megyeszerte ilyenek :

R. kath. a többség 13 magyar, 9 német helységben, — *g. kath.* 7, *kel. gör.* 177 román helységben, — 2 magyar s 1 román helység *ág. ev.*, 7 magyar helység *ev. ref.* Szemlak az egyetlen román helység, hol a hívek többsége *ág. ev.*, de ez a majoritás az egyenkint kisebbségben levő német és magyar elemből kerül ki.

A *felekezeti kisebbség* 24 *kel. gör.* román és 1 *ág. ev.* magyar helységben *r. kath.*, — 2 *g. kath.* román, 4 *r. kath.* német, 3—3 *r. kath.* és 1 *ev. ref.* magyar helységben *kel. gör.*, — 4 *kel. gör.* román s 1 *r. kath.* német helységben *g. kath.*, — 1 *g. kath.* román helységben *ág. ev.*, végre 1 *kel. gör.* román helységben *ev. ref.*

Ez adatokból kitűnik, hogy Arad megyének nincs oly számos fajnépe, mint túl a Maroson a Bánságnak. A török világban kipusztított területére keletről, a hegyekből román tömegek áramlottak ide, — délről, a bánsági rónáról svábok telepítették át, — nyugatról, a magyar alföldről pedig a magyarság jelent meg az aradi síkon. A megye termékeny talaján e népek erős gyökeret vertek, a mit föllendült községeik nagy száma bizonyít. Csak a magas hegyek közt nincs lendület és jóllét: ott hervadoznak az apró román faluk.

A fajnépesség nem oly keveredett, mint a Bánságban. Az 51 poliglott helység közül 34-ben a magyar, 6-ban a román, 8-ban a német s 4-ben a tót elem terjeszkedik. Erős másajkú minoritás van 9 magyar, 39 román s 4 német helységben. Látszik, hogy itt tért a román veszt.

A *nyelvterületi* viszonyok így alakultak ki: 182 román helység egy tagban fekszik, — előttük vonul el a román nyelvhatár Biharból az aradi síkon át Temesbe; 3 helység az alsó Maros szakaszon el van szigetelve, ú. m. Ó-Bodrog, Ó-Pécska és Szemlak. — A magyar helységeket a Kétegyházaig Békésbe áthajló román nyelvhatár ketté osztja: északon 7, nyugaton 11 alkot külön csoportot, — amazok a bihari, emezek a csanádi magyar nyelvterülethez zárkoznak, az összefüggést köztük békési talajon állítja helyre köztük a magyar nyelvhatár vonala; 4 magyar helység a román nyelvhatár mögött szétszóródott szigetség: ú. m. Szapáryliget a Fehér-Körös-völgyben, Dezsőháza a Csiger-völgyben, Uj-Fazekas-Varásd a Nádor-csatorna mellett, és Gyorok a Maros-völgy szélén, a Hegyalján. — Végre a német helységek körül 4 a Maros s a Száraz-ér mellett a bánsági sváb nyelvmedenczéből hajlik át aradi területre: Zsigmondháza, Glogovác, Uj-Panát és Uj-Paulis, — a többi 5 megannyi szigetképződmény, ú. m. Német-Pereg a Száraz-ér mentén, Almás-Kamarás, Szt-Márton és Elek a Maros—Körös-közben, és Uj-Szt-Anna a Nádor-csatorna mellett.

Most összegezzük a délvidéki 4 megyéről előadottakat.

Magyarország délvidékén, négy megye 1020 helységében, a *fajnépek-ről* a következő képet nyertük.

E terület 10 *városi* képződménye közül 1 magyar (Arad), 3 német (Temesvár, Versecz és Fehértemplom), 2 román (Lugos és Karánsebes), 3 szerb (Nagy-Becskerek, Nagy-Kikinda és Pancsova), 1 bolgár (Vinga).

A *nagyközségek* száma 312, ú. m.: 36 magyar, 89 német, 113 román, 65 szerb, 4 tót, 4 horvát s 1 bolgár. A *kisközségek* 217 *körbe* kapcsolvák; 191 kör áll 2—5, — 26 kör áll 6—9 faluból. A *fajtöbbség ott* 15 körben magyar, 26-ban német, 134-ben román, 14-ben szerb, 1-ben horvát s 1-ben cseh; *itt* 26 körben román.

A sok város, s a még több nagyközség a délvidék dús talajára, a fajnépek jóllétére vall. Erről tanuskodik a módos kisközségek tetemes száma. Szegény falu e vidéken épen nincs. A kevésbbé módosak 26 körjegyzőségben Krassó-Szörény és Arad megyék román hegyi falvai.

A községek *népösségére* vonatkozólag álljanak itt a méretek:

<i>Méretre</i>	<i>Fajtöbbségre</i>						
	magyar	román	tót	német	szerb	horvát	egyéb ny.
legnagyobb	(D) 1	—	—	—	—	—	—
»	(C) —	—	—	1	—	—	—
»	(B) —	—	—	1	2	—	—
»	(A) —	2	—	2	1	—	—
nagyméretű	(E) —	—	—	2	—	—	—
»	(B) 2	3	—	—	3	—	—
»	(A) —	9	—	7	3	—	1
középméretű	(d) 2	10	2	6	8	—	1
»	(c) 7	23	—	22	8	1	—
»	(b) 15	61	1	30	30	—	—
»	(a) 20	190	1	50	29	1	3
kisméretű	(β) 14	226	2	20	18	6	5
»	(α) 14	129	—	15	3	—	7
együtt	75	653	6	156	105	8	17

h e l y s é g

Hogy a sík föld a nagy, s a hegyvilág az apró községek hazája, e táblázatból látható. Íme azok a népek, melyek a délvidék rónaságán élnek, s a nagy hegyekig nem terjeszkedtek, kevés kivétellel csupa nagy helységeket alkottak. Apró falvak túlnyomólag a román rovathban találhatók, mert ez a nép két megyében nagy hegyek közt lakik. A hol leszállt a síkra, ott az ő helységei is nagyok, — méretük a délvidék 4 megyéjében tetemesb és népszámuk aránylag több, mint Erdély 16 megyéjének területén.

Ennyiféle nép közt monoglott község viszonylag kevés fordulhat elő: 11 helység tiszta magyar, 9 tiszta német, 1 tiszta horvát, 5 tiszta cseh, — tiszta tót és szerb helység e területen nincs. Annál több a tiszta román helységek száma: 178, a mit leginkább a hegyi topografia védelmének lehet tulajdonítani.

Szórványos (I^o) a kisebbség (mindig csak a legerősebb minoritást véve figyelembe) 32 magyar, 337 román, 91 német, 49 szerb, 3 tót, 2 horvát és 8 egyéb nyelvű helységben fordul elő (ez utóbbiakban a többség részint cseh, részint bolgár).

Elhelyezkedésük képe e táblázatból látható:

		<i>Többségre</i>						
<i>Elszórta</i> található		magyar	román	tót	német	szerb	horvát	egyéb ny.
magyar	<i>kisebbség</i>	★	134	2	48	8	—	1
román	»	8	★	—	33	10	—	—
tót	»	—	6	★	1	1	—	—
német	»	19	129	1	★	27	1	6
szerb	»	4	10	—	3	★	—	1
horvát	»	—	—	—	—	—	★	—
egyéb ny.	»	2	58	—	6	3	1	★

helységben.

A súlyosabb fajminoritások így oszlanak meg:

		<i>A fajkisebbség</i>						
		<i>IV—V^o</i>						
<i>A faj-többség</i>		magyar	román	tót	német	szerb	horvát	egyéb ny.
magyar	★	2	—	9	3	—	1	—
román	10	★	3	20	3	—	1	—
tót	—	—	★	—	—	—	—	—
német	2	15	3	★	7	—	—	—
szerb	6	3	—	7	★	1	1	—
horvát	—	1	—	—	—	★	—	—
egyéb ny.	—	—	—	—	—	—	★	—

helységben.

E szerint *más fajnépek* közt megjelen e négy megyében:

a magyar elem	<i>szórványosan</i>	193,	<i>kisebb</i>	súlylál	71,	<i>nagyobb</i>	súlylál	18
a román	»	»	»	»	»	»	»	»
a tót	»	»	»	»	»	»	»	»
a német	»	»	»	»	»	»	»	»
a szerb	»	»	»	»	»	»	»	»
a horvát	»	»	»	»	»	»	»	»
egyéb	»	»	»	»	»	»	»	»

helységben.

A délvidéken tehát más fajnépek közt legelterjedtebb a magyar s a német, amaz többször, emez nagyobb erővel lép fel. Messze mögöttük következik a román, még hátrább a szerb, a tót s a horvát.

A *felekezeti* viszonyok képe ez:

R. kath. a többség 60 magyar, 10 román, 148 német, 1 tót, 6 szerb, 8 horvát és 16 cseh-bolgár = 249 községben; *g. kath.* 24 román; *kel. gör.* 618 román, 99 szerb s 5 német = 722 helység; *ág. ev.* 3—3 magyar és német, 5 tót s 1 román = 12 község; végre *ev. ref.* 12 magyar s 1 cseh = 13 helység.

A felekezeti minoritások a *felekezeti többséggel* s a *fajtöbbséggel* szemben így állanak:

		A felekezeti kisebbség									
A felekezeti többség		IV—V ^o					II—III ^o				
	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.		r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.
r. kath.	★	2	37	1	1	★	2	28	3	—	—
g. kath.	—	★	7	—	—	1	★	7	1	—	—
kel. gör.	49	13	★	2	2	102	21	★	1	2	—
ág. ev.	—	—	1	★	1	3	—	1	★	—	—
ev. ref.	2	—	1	—	★	2	—	1	—	★	—
A fajtöbbség											
magyar	1	—	5	—	2	3	—	9	2	—	—
román	28	14	16	1	1	77	22	7	2	2	—
tót	—	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—
német	3	1	19	1	1	1	1	15	1	—	—
szerb	18	—	6	—	—	26	—	—	—	—	—
horvát	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—
egyéb ny.	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—

helyesen.

Ha egybevetjük a fajnépek s a felekezeti népesség arányait, arra az eredményre jutunk, hogy a *legtöbb poliglott község több felekezetű is*, s hogy a felekezeti kisebbségek és a fajkisebbségek arányszámai két oldalról mutatják be *ugyanazt a képet*: az etnikai élet képét mintegy kettős tükörben.

A délvidék községeinek jóval több mint negyedrésze (281) erősen poliglott. Csaknem ugyanannyi (294) község több felekezetű. A magyar és német községekben előforduló g. kath. és kel. gör. minoritások aránya közel jár a román és szerb fajkisebbségek arányához, — viszont a román és szerb községekben mutatkozó r. kath. és ev. ref. felekezeti kisebbség aránya közel éri a magyar és német fajkisebbségek arányát.

A fajok és felekezetek e kevertségének megfelelnek a délvidék *nyelvterületi viszonyai* is. Szaggatott térszakaszok, medenczék és szigetségek fekszenek itt szerte mindenütt.

A magyar helységek közül 7 az arad-bihari, 11 az arad-csanádi, 22 a bács-torontáli határon kapcsolódik a nagy alföld *magyar nyelvterületéhez*; 14 falu a *begamelléki magyar nyelvmedenczét* alkotja. A szerb helységek közül 63 egy tagban fekszik, hozzázárkózva a bács-megyei *szerb nyelvterülethez* s végig nyúl az egész Al-Dunán, — de 11 falu Felső-Torontálban elszakadt tőlük, ezekből alakult ki a *tisza-melléki szerb medencze*. A délvidéki *svábok* is két tagra osztvák: a három megyére terjeszkedő *bánsági német medenczéhez* 71 község tartozik, ennek *fiókja a Temes-melléken* 15 sváb faluból áll. Egységesebben van tagolva a *román nyelvterület*: 614 községre terjed, a mik északra a Királyhágón inneni, keletre az erdélyi román vidékekkel kapcsolvák össze. De úgy ezt, mint a szerb nyelvterületet s a négy nyelvmedenczét *192 szigetképződmény borítja be*: e szigetek közül 21 magyar, 70 német, 39 román, 6 tót, 8 horvát, 31 szerb, 12 cseh és 5 bolgár.

Ez a kép nemcsak hű rajza a mai állapotnak, de tükrözője 200 év történelmének is, mely Magyarország délvidékét ilyenné tette. Átmeneti

volt itt a történetfolyás, mely 200 év alatt semmi állandót nem tudott alkotni; bizonyos, hogy az etnikai élet folyásának a fajnépek természetes ereje s irányzó képessége lassankint új irányt és új határokat szab.

A mely fajnépre ebben a legnagyobb feladat vár, ahhoz fordulunk most, midőn a *magyar alföldet* vesszük szemlélet alá.

II. A magyar alföld.

Magyarország legnagyobb rónasága ez; kiterjed a középső Dunától az erdélyi Kárpátokig, a Mátraságtól s a Hegyaljától a Marosig s az Al-Dunáig. Magában foglal 10 vármegyét, hol 81 megyejárásban, 10,802.789 k. hold területen, 1424 helység fekszik. A mult népszámlálás 4,186.383 lelket talált bennük, a mik — saját számításunk szerint — mint többség és kisebbség — így oszlottak meg.

754 **magyar** helységben (7,849.852 k. hold területen) volt 3,212.911 lélek, ú. m.:

Megye területén]	A helység- szám	A fajnépek lélekszáma								
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny. összesen
Bihar . . .	140	269.273	21.358	1.293	1.873	159	24	16	1	1.207 295.204
Szatmár . .	154	182.053	13.281	280	3.314	257	2	59	52	673 199.971
Szabolcs . .	134	234.920	714	6.897	1.357	596	2	—	2	457 244.945
Hajdu . . .	21	189.193	77	290	1.132	30	8	4	2	242 190.978
Jász	52	315.387	153	977	1.567	6	18	14	—	353 318.475
Békés . . .	23	167.207	3.406	7.333	5.545	9	21	10	—	220 183.751
Csanád . . .	23	90.765	3.123	2.045	982	12	2.896	7	—	387 100.217
Csongrád . .	18	256.469	252	715	2.743	14	421	28	1	694 261.340
Bács	38	237.561	139	1.776	17.857	168	64.699	87	66	531 322.884
Pest	151	901.590	1.161	36.173	131.803	140	3.959	1.840	317	18.163 1,095.146

Együtt: **2,844.418** 43.664 57.779 168.173 1.391 72.050 2.065 444 22.927 3,212.911

490 **román** helységben (1,425.702 k. hold területen) volt 340.916 lélek, ú. m.:

Bihar . . .	345	14.146	197.601	2.228	1.044	54	1	144	—	1.996 217.214
Szatmár . .	142	14.577	93.100	115	3.177	65	—	2	1	843 111.880
Békés . . .	1	1.186	2.451	30	59	2	1	—	—	37 3.766
Csanád . . .	2	806	6.219	68	170	15	730	—	—	48 8.056

Együtt: 30.715 **299.371** 2.441 4.450 136 732 146 1 2.924 340.916

42 **tót** helységben (318.160 k. hold területen) volt 152.391 lélek, ú. m.:

Bihar . . .	7	316	864	2.436	40	—	—	—	—	18 3.674
Békés . . .	4	20.388	162	49.513	506	12	10	2	2	274 70.869
Csanád . . .	5	3.658	4.347	13.622	258	125	227	—	—	65 22.302
Bács	7	465	1	22.613	1.133	10	4.073	2	—	88 28.385
Pest	19	7.212	1	18.768	1.064	1	2	—	—	113 27.161

Együtt: 32.039 5.375 **106.952** 3.001 148 4.312 4 2 558 152.391

96 **német** helységben (673.580 k. hold területen) volt 292.498 lélek, ú. m.:

Bihar . . .	1	71	117	—	417	—	—	—	—	7 612
Szatmár . .	10	1.545	1.517	10	7.382	3	—	—	—	128 10.585
Bács	45	19.904	139	1.598	143.302	631	18.353	611	4	360 184.902
Pest	40	17.815	37	2.526	73.077	6	2.055	9	2	872 96.399

Együtt: 39.335 1.810 4.134 **224.178** 640 20.408 620 6 1.367 292.498

3 orosz helységben (27.041 k. hold területen) volt 10.444 lélek, ú. m.:

Megye, területén	Helység- szám	A fajnépek lélekszáma								összesen
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.
Szatmár	1	254	49	—	10	1.019	—	—	—	1.332
Bács	2	736	—	10	1.226	7.092	45	3	—	9.112
Együtt:		990	49	10	1.236	8.111	45	3	—	10.444

39 szerb helységben (508.454 k. hold területen) volt 177.223 lélek, ú. m.:

Bács	36	29.855	93	3.028	25.533	1.162	109.984	550	10	1.040	171.205
Pest	3	862	—	59	398	—	4.687	3	—	9	6.018
Együtt:		30.717	93	3.087	25.931	1.162	114.621	553	10	1.049	177.223 ¹⁾

E népekkel fogunk megyénként foglalkozni, a mult népszámlálás eredményei alapján, igénybe véve a régi statisztika adatait is, hogy láthatóvá tegyük, mennyiben változott a magyar alföld etnikai képe az utolsó évtizedek alatt.

Kezdjük az Erdélylyel határos megyéken: Biharon és Szatmáron, aztán a Tisza útját követjük Szabolcs, Hajdu és Jász-Nagy-Kun-Szolnok felé, — s körületekintve Békés, Csanád és Csongrád megyékben, az egész országra kiterjesztett megfigyeléseinket a Duna-vonalon: Bács és Pest megyékkel zárjuk.

Bihar megye.

Térfelületét keletre, Erdélylyel határosan, hegyek borítják; nyugaton a bihari rónaság terül el.

Szilágy felől a Rézhegy; Kolozs felől a Királyerdő bérczhullámai emelkednek, a mik Torda-Aranyos és Arad felől a Biharhavasban érik el csúcspontjaikat. Ott tornyosodik a magasba a Nagy-Kukurbeta (1846 m.), a Biharcsúcs (1659 m.), a Kornu-Muntyilor (1656 m.) s a Zánoga (1540 m.). Ez ormoktól a topografia nyugatnak a Moma-Kodru csoport, a Királyerdő s a Hegyköz lejtőin ereszkedik le az alföldi lapályra, mely Szatmár, Szabolcs, Hajdu és Arad megyék határán túl, beláthatatlan messségbe kiterjed.

¹⁾ A 10 megyében összesen:

Megye területén	Helység szám	A fajnépek lélekszáma									
		magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
Bihar	493	283.806	219.940	5.957	3.373	214	25	160	1	3.228	516.704
Szatmár	307	198.429	107.947	405	13.884	1.343	2	61	53	1.644	323.768
Szabolcs	134	234.920	714	6.897	1.357	596	2	—	2	457	244.945
Hajdu	71	189.193	77	290	1.132	30	8	4	2	242	190.978
Jász	52	315.387	153	977	1.567	6	18	14	—	353	318.475
Békés	28	188.781	6.019	56.876	6.110	23	32	12	2	531	258.386
Csanád	30	95.229	13.689	15.735	1.410	152	3.853	7	—	500	130.575
Csongrád	18	256.469	252	715	2.743	14	421	28	4	694	261.340
Bács	128	288.521	372	29.025	189.051	9.063	197.104	1.253	80	2.019	716.488
Pest	213	927.479	1.199	57.526	206.342	147	10.703	1.852	319	19.157	1.224.724
Összesen	1424	2.978.214	350.362	174.403	426.969	11.588	212.168	3.891	463	28.825	4.186.383

A rónaságot a hegyekből folyó vizek öntözik. A Réztetőt a Berettyó, a Királyerdőt a Sebes-Körös hasítja át. Abba ömlik a Derna a Bisztrával. — ebbe a Jándi-patak s a Jád. A Bihar-havasban ered a Fekete-Körös mellékvizeivel: a Pulsza, Rossia, s a Hollód patakkal. Délről a Fehér-Körös s a beléje torkoló Töz patak érintik a megyét. Mindezek nyugatra folynak, Békés felé, hogy ott a három Körös rendszerében egyesüljenek.

E térszínre 493 helység épült: 140 magyar, 345 román, 1 német és 7 tót. Fekvésüket s fajnépességi viszonyaikat térszakaszonként kell megállapítanunk.

Elsőben a megye *délvidékét* tekintjük meg: a Fehér- és Fekete-Körös vidékét, a Móma-Kodru (beéli hegyek) beépített lejtőit, a Bihar-havas alját s a Fekete-Körös felé szálló patakok völgyseit.

A Fehér-Körös-völgy (2 magyar, 7 román helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
				legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Beéli járás.										
{	Toplicza-Karánd	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i. r.	nőtt	román
	Márkaszék	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	g.	»	»
	*Beél	a	román	III ^o m.	t. n.	kel. gör.	IV ^o g., III ^o r.	i. e.	»	»
	Tagadó-Medgyes	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o g.	r.	»	»
	Bennesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
{	Bokja	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
	Mocsolya	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Nagy-szalontai j.										
{	*Ant	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o a.	k.	nőtt	magyar
	*Tamásda	a	magyar	V ^o	r.	kel. gör.	V ^o e.	i.	»	román

A beéli hegyek alatt (26 román helységgel):

<i>Beéli járás.</i>									
Nyermege	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	román
Árkos	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Berzesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Gross	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Hagymás	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
*Kumanyesd	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
Egres	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	e.	»	»
Bél-Örvényes	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Botfej	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Szakács	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
*Nagymaros	α	román	I ^o h.	m. e.	kel. gör.	I ^o r.	i.	»	»
Kislaka	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Krajova	β	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Siád	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Bél-Rogoz	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	—	—	»	»
Kis-Maros	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Csontaháza	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Poklos	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Pusztá-Hodisa	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség voit
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
{ Olcsa	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o i.	—	—	nőtt	román
{ Kalácsa	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	i.	—	»	»
{ *Ökrös	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	i.	—	»	»
{ Bogy	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	—	»	»
{ Puszta-Szuság	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. —	—	—	»	»
{ Puszta-Talmács	α	román	—	—	kel. gör. —	—	—	»	»
{ Korój	α	román	—	—	kel. gör. —	—	—	»	»

A Rézbánya-völgy (7 román helységgel):

Vaskohi járás.

{ Rézbányafalu	α	román	I ^o n.	e.	<i>g. kath.</i> IV ^o k.	r.	<i>fogyott</i>	román
{ *Rézbányaváros	β	román	III ^o n.	m.	<i>g. kath.</i> III ^o r. II ^o k. e. i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Fonácza	α	román	—	—	kel. gör. —	—	nőtt	»
{ Felső-Mezős (Kimpány)	α	román	—	—	kel. gör. —	—	»	»
{ Alsó-Mezős (Kimpány)	α	román	—	—	kel. gör. —	—	<i>fogyott</i>	»
{ Kis-Segyesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	nőtt	»
{ Herzesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	<i>fogyott</i>	»

A Pulsza-völgy és melléke (15 román helységgel):

Vaskohi járás.

{ Felső-Feketevölgy (Vale nyagra)	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	nőtt	román
{ Alsó-Feketevölgy (Vale nyagra)	α	román	—	—	kel. gör. —	—	»	»
{ Kődös (Magura)	α	román	—	—	kel. gör. —	—	»	»
{ Kis-Koh	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör. I ^o i.	—	»	»
{ Bragyet	β	román	—	—	kel. gör. —	—	»	»
{ *Dombrovany	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Brost	α	román	—	—	kel. gör. —	—	nőtt	»

Belényesi járás.

{ Kőfalva (Petrosz)	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	r.	nőtt	román
{ Gurány	β	román	—	—	kel. gör. I ^o r.	—	»	»
{ Kocsuba	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	»	»
{ Felső-Poeny	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	»	»
{ Alsó-Poeny	α	román	—	—	kel. gör. —	—	»	»
{ Fericse	β	román	—	—	kel. gör. —	—	»	»
{ Szód	α	román	—	—	kel. gör. —	—	<i>fogyott</i>	»
{ *Buntyesd	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. —	—	nőtt	»

A bihari havasok alatt (12 román helységgel):

Belényesi járás.

{ Belényes-Szelistye	α	román	—	—	kel. gör. —	—	nőtt	román
{ Talp	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»
{ Telek	α	román	—	—	kel. gör. —	—	nőtt	»
{ Száka	α	román	—	—	kel. gör. —	—	»	»
{ *Budurásza	β	román	—	—	kel. gör. —	—	»	»
{ Karbunar	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Burda	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	román
Kreszulya	β	román	—	—	kel. gör. —	—	—	nőtt	»
Pocsavelesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	—	<i>fogyott</i>	»
Nyimoed	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	nőtt	»
*Kuraczel	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. —	—	—	»	»
Kis-Belényes	β	román	—	—	kel. gör. —	—	—	»	»

A Rossia-völgy és melléke (1 magyar, 17 román helységgel):

<i>Belényesi járás.</i>									
Rossia	b	román	—	—	kel. gör. —	—	—	nőtt	román
Szohodol-Lazura	a	román	—	—	kel. gör. —	—	—	(nincs adat)	»
*Kebed	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	nőtt	román
Meziad	a	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	—	»	»
Alsó-Görbesd	β	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	—	»	»
(Dsozan-Gurbesd)									
Gaila	α	román	—	—	<i>g. kath.</i> I ^o k.	—	—	nőtt	román
*Magyar-Remete	β	<i>magyar</i>	IV ^o r.	—	<i>ev. ref.</i> IV ^o k.	i. g.	—	»	magyar
Dragotyán	β	román	—	—	kel. gör. IV ^o g.	—	—	»	román
Solymos-Petrász	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	»	»
Belényes-Szt-Márton	α	román	I ^o e.	—	kel. gör. —	—	—	»	»
Fenyéres	β	román	—	—	kel. gör. —	—	—	»	»
Kosgyán	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	c. r.	—	»	»
Hegyes	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	»	»
Albest	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	»	»
Papmező-Szelistye	α	román	—	—	kel. gör. —	—	—	»	»
Robogány	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	e. a.	—	»	»
Szokány	β	román	—	—	kel. gör. —	—	—	»	»
Pokola	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör. V ^o g.	i. e.	—	»	»

A Hollód-völgy és melléke (27 román helységgel):

<i>Magyar-csékei j.</i>									
Felső-Lankás	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	i.	—	nőtt	román
(Lunkasz prie)	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	»	»
Szitány-Tubarest	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	i. g.	—	»	»
*Papmező	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	i.	—	»	»
Papmezősd (Kimpány)	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	»	»
Papmezővölgy (Valány)	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	»	»
Tővesfalva (Szpinus)	α	román	—	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Felső-Topa	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. —	—	—	nőtt	»
Dobrest	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o i.	—	—	»	»
Alsó-Topa	α	román	I ^o n.	—	kel. gör. I ^o i.	—	—	»	»
*Nán-Hegyesel	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	i.	—	»	»
Nagy-Kerpesd	α	román	—	—	kel. gör. —	—	—	»	»
Krancsesd	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	e.	—	»	»
Korbesd-Hollószeg	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	r.	—	nőtt	román
Cseszora	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o g.	—	—	»	»
Topesd	α	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	—	<i>fogyott</i>	»
*Magyar-Cséke	β	román	III ^o m.	—	kel. gör. II ^o r.	g. i. e.	—	nőtt	»
Dusesd	β	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o e.	r. i.	—	»	»
Kis-Terpesd	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	g. r.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos	a népes- ség	a fajtöbbség volt
Hodos (Hogyis)	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o i.	e.	nőtt	román
Kerekesd (Rotarest)	α	román	I ^o o.	n.	kel. gör.	II ^o g.	i.	»	»
*Szombatság	β	román	I ^o m.	o.	g. kath.	II ^o k.	i. c. r.	»	»
Kapocsány	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	g. e.	fogyott	»
Varosány	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	»
Rogoz	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Venter	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	e.	»	»
Szelistye-Száldobágy	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o g.	i.	»	»
Venter-Hollód	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	k.	»	»

A Fekete-Körös-völgy (13 magyar, 60 román helységgel):

Vaskohi járás.

Pojana	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	nőtt	román
*Kristyor	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Vaskoh-Szellistye	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Lehecseny	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
Kalugyer	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Vasko-Szohodol (Zadorin)	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román
Kímp	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Kollest	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
*Vaskoh	β	román	IV ^o m.	n. e.	kel. gör.	III ^o r.	i. e. g.	fogyott	»
Barest	α	román	II ^o m.	n.	kel. gör.	II ^o r.	e. i.	(nincs adat)	
Kerpenyét	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román
Felső-Verzár	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	fogyott	»
Alsó-Verzár	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
Szerbest	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
*Lunka	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Sust	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Brieny	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Határ	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	fogyott	»
Gyogyisény	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Sztej	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
Segyest	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Petriteny-Zavoény	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
Riény (Rihény)	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o i.	—	fogyott	»
Kakacsény	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
Köszvényes	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	»
Henkeres	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
*Belényes-Lázur	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Balaleny	α	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»

Belényesi járás.

Szudrics	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	e.	fogyott	román
Sebes	α	román	I ^o e.	—	kel. gör.	—	—	fogyott	»
Czigányos	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Lelesd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Belecsény	α	román	I ^o n.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	fogyott	»
*Dragonyesd	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	e.	maradt	»
Mézesd	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Feketefalva	α	magyar	V ^o r.	—	ev. ref.	V ^o g.	i. k.	»	román

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		őta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Tatárfalva	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	román
Mérág	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	<i>fogyott</i>	»
Kis-Tárkány	β	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o g.	i.	nőtt	»
*Tárkány	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	k.	»	magyar
Füzegy	α	román	—	—	g. kath.	—	—	»	román
Fenes	a	magyar	III ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g.	—	»	magyar
*Belényes	c	magyar	V ^o r.	e.	kel. gör.	III ^o g. II ^o e. k. i.	—	»	»
Jánosfalva	α	magyar	V ^o r.	—	ev. ref.	IV ^o g.	a. i.	»	»
Sonkolyos	β	magyar	V ^o r.	e.	g. kath.	V ^o e.	—	»	román
Petrány	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	—	—	»	román
Belényes-Valány (völgy)	α	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o k.	i.	(nincs adat)	
*Belényes-Ujlak	a	magyar	III ^o r.	e.	ev. ref.	III ^o g.	k. i.	nőtt	magyar
Gyapjupatak (Preszáka)	β	román	—	—	g. kath.	—	—	»	román
Forró	a	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»
Borz	α	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o g.	e.	»	»
B.-Örményes	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Havas-Dombrovcza	a	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Sólyom	α	román	II ^o e.	e. m.	kel. gör.	I ^o e.	i.	»	»
Urszád	α	román	I ^o m.	n. e.	kel. gör.	I ^o i.	r.	»	»
Belényes-Szt-Miklós	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i.	<i>fogyott</i>	»
<i>Tenkei járás.</i>									
Tenke-Széplak	β	román	II ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i.	nőtt	román
Kápolna	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»
*Gyanta	b	magyar	III ^o r.	—	ev. ref.	III ^o k.	m. i.	»	magyar
Karaszó	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	román
Petegd	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	»	»
*Kisháza	a	román	II ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i. r.	»	»
Mocsár	β	román	I ^o e.	m.	g. kath.	I ^o k.	r.	»	»
Rippa	β	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Tenke	c	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	III ^o r. II ^o k.	i.	»	magyar
*Bélfenyér	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o m.	k. i.	»	»
Kocsuba	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	román
Fekete-Győrös	a	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o e.	r. i.	»	»
Fekete-Tót	a	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	II ^o e.	i. r.	»	»
*Fekete-Bátor	a	román	II ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	r. i.	»	»
<i>Nagy-szalontai j</i>									
*Árpád	a	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	I ^o k.	r. i.	nőtt	magyar
*Erdő-Gyarak	a	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o k.	r. a.	»	»
*Bajj	a	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o k.	r. i.	»	»

Bihar bércezfedte délkeleti és déli részein túlnyomólag román községek fekszenek; számuk 171. Csak itt-ott mutatkozik néhány magyar telep, szám szerint 16.

A magyar helységek közül 7 a Fekete-Körösnek Belényesnél kiszélesedő völgynyílásában *szigetcsoporthoz* alkot: ezek Belényes-Ujlak, Fenes, Tárkány, Feketefalva, Jánosfalva, Sonkolyos és Belényes, — 1 a Király-

redő alatt, a Rossia-völgyben, magányos nyelvsziget: Magyar-Remete, — 3 a Fekete-Körös nyílt völglejlőjén, közel a román nyelvhatárhoz, az alföld szélére épült elszigetelve: Tenke, Gyanta és Belfenyér, — végre 5 a Fekete- és Fehér-Körös összehajló partvonalán: ú. m. Árpád, Erdőgyarak, Bajj, Tamásda és Ant, ez utóbbiaknál vonul észak-kelet-délnyugati irányba a *magyar nyelvhatár*. Itt Tamásda, lenn a belényesi völgykattlanban Sonkolyos és Feketefalva félszáz év előtt *román faluk voltak*; a román kisebbség mindháromban ma V—V^o. Van a többi magyar telepeken is jelentékeny román minoritás, kivéve Antot és Belfenyért, a mik — a román környezet daczára — tiszta magyar faluk. A népesség e határszéli fekvésű vagy izolált magyar helységekben elég nagy; méretük: 2 c., 1 b., 9 a., 2 β., 2 α. A népesség mindannyiban növekszik.

A román községek roppant száma mutatja, hogy e fajnép Hunyadból nemcsak Erdély felé, s a Szörénységéből nemcsak a Bánát felé, hanem a *havasokon át Biharban is* terjeszkedett. Vannak telepeik közt több száz évesek, a mikről már régi királyaink megemlékeznek, — de a *legtöbb újkori* képződmény, s keletkezésük összeesik azzal az idővel, mikor románok nagy tömegben áramlottak a Balkáuról az ország keleti részre; ez a XVIII—XIX. század. A falvak átlag a hegyi falu jellegével bírnak, s méretük a fejlettség kezdetleges fokán maradt: 88 α., 69 β., 15 a. és 1 b. Alig néhány, a minek nagyobb népessége van, — ezek lenn a lapályos térszínen épültek. Félszáz év óta a lélekszám 26 faluban meg is csökkent, de a költözők csak községet változtathattak, mert másutt feltűnő a népszaporodás: Kápolna 250 lélekről megnőtt 841-re, Répa 335-ről 896-ra, Kislaka 358-ról 745-re, Toplicza-Karánd 318-ról 874-re, Motyola 210-ről 752-re, Koroj 188-ről 437-re félszáz év alatt; — Pusztaszuzákon volt 180 lélek, van 874, Pusztatolmácson volt 90, van 242, Ökrösön volt 505, van 1060. Sok ily példát idézhetnénk. Mindezek igazolják azt a véleményt, hogy Bihar délvidékén a *román községek legtöbbsége* — átlag egészséges fejlődésük mellett — azért kicsiny, mert *nem régi képződmény*. Közel harmadrészüket: 64 *tiszta román*. Más fajnép többnyire szórványosan fordul elő bennük. Csak 10 falu van, a mely poliglott: a magyar kisebbség 1-ben IV°, 2-ben III°, 5-ben II°, — 1 falura esik III° német, 1-re II° cigány.

Lássuk most a megye *középső* tagját, mely kiterjed a Királyerdőre, a Sebes-Körös-völgyre, s a körös-közi síkságra.

A Király-erdő alatt (12 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népesség	előtt a fajtöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>Élesdi járás.</i>									
Fancsika	α	román	I ^o n.	m.	kel. gör. I ^o r.	i.		nőtt	román
Vircsalog	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	i. c.		»	»
*Serges	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	i.		»	»
Sőkösöd (Szurdok)	β	román	—	—	kel. gör. —	—		»	»

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népesség	előtt a fajtöbbség volt	
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos			
<i>Magyar-csékei j.</i>										
{	Kopacsél	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	román
	Szent-Elek	β	román	I ^o e.	n.	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
	*Tasádfő	a	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o i.	r.	»	»
{	Bokorvány	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
	Sővényes (Bucsum)	α	román	I ^o t.	m.	kel. gör.	II ^o g.	i.	»	»
	*Derék (Drag) Cséke	β	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	k.	»	»
	Kotyiklet	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
	Tőkefalva (Sztrakos)	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»

A Körös-köz (7 magyar, 36 román, 1 tót helységgel):

<i>Magyar-csékei j.</i>									
Oláh-Hodos	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román
Kis-Dombrovcza	α	román	—	—	<i>g. kath.</i>	I ^o k.	i.	»	»
*Farkaspatak	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	e.	»	»
Forrószeg	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Nagy-Patak	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Magyar-Gyepes	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Dekanyesd	α	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o i.	r. k.	»	»
Hosszúliget	α	román	—	—	<i>g. kath.</i>	I ^o k.	—	fogyott	»
*Mikló-Lázur	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	i.	fogyott	»
Nagy-Karánd	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Pusztá-Bikács	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	puszta volt	»
Jancsesd	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román
Mihelő	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Kis-Karánd	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
<i>Tenkei járás.</i>									
Oláh-Gyepes	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	nőtt	román
Rózsafalva	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
*Hosszúszó	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	—	»	»
Vasand	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
*Sályi	β	<i>magyar</i>	IV ^o r.	t. n.	<i>r. kath.</i>	IV ^o g. II ^o e.	k. i.	»	román
Székelytelek	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	III ^o e.	r. i.	»	román
*Jánosda	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i.	»	»
*Görbed	a	román	III ^o m.	—	kel. gör.	II ^o r.	i. e.	»	»
Kávásd	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	e.	fogyott	»
<i>N.-szalontai j.</i>									
*Tulka	b	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i.	nőtt	román
*Oláh-Homorog	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i. r.	»	»
*Madarász	β	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o e.	i.	»	»
*Nagy-Szalonta	A	<i>magyar</i>	I ^o r.	—	<i>ev. ref.</i>	I ^o r.	k. i.	»	magyar
*Illye	a	román	III ^o m.	e.	kel. gör.	II ^o r.	e. i. a.	»	román
*Kőtegyán	b	<i>magyar</i>	I ^o r.	l.	<i>ev. ref.</i>	I ^o k.	a. r.	»	magyar
*Méhkerék	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	r.	»	román
*Sarkad	β	<i>magyar</i>	I ^o t.	—	<i>ev. ref.</i>	I ^o r.	a. i.	»	magyar

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népének		Félszáz év			
		többsége	kisebbsége	többségei	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt		
								legsú- lyosb	egyéb szórványos
<i>Cséffai járás.</i>									
*Sarkad-Keresztur	a	magyar	III ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	r. i.	nőtt	magyar
*Mező-Gyán	a	magyar	I ^o r.	t.	ev. ref.	I ^o k.	r. a. i.	»	»
*Geszt	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	r. i.	»	»
{*Atyás	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i.	fogyott	román
{ Marcziháza	α	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	II ^o e.	r. i.	nőtt	»
{*Cséffa	a	román	III ^o m.	—	kel. gör.	II ^o r.	e. i.	»	»
{ Inánd	β	román	II ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	r. i.	»	»
{ Nyárszeg	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	e. r.	»	»
{*Bikács	a	tót	V ^o r. II ^o m.	—	r. kath.	V ^o k.	e. i.	fogyott	román
*Gyapju	a	román	III ^o m.	—	kel. gör.	II ^o r.	e. g. i.	nőtt	román
{ Báarakony	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	r. e. i.	»	»
{*Rajt	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o i.	g.	»	»
*Oláh-Szt-Miklós	b	román	I ^o m.	—	ke ^l . gör.	I ^o i.	e. r.	»	»

A Sebes-Körös-völgy (22 magyar, 1 német, 57 román helységgel):

<i>Cséffai járás</i> (a holt ággal).									
*Okány	b	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i. k.	nőtt	magyar
*Zsadány	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	r. i. g.	»	román
*Ugra	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	r. i.	»	magyar
*Harsány	a	magyar	I ^o r.	n.	ev. ref.	I ^o k.	i. g.	»	»
*Körös-szeg	β	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o e.	i. r.	»	román
*Vizesgyán	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	e. i. r.	»	»
<i>Mező-keresztosi j.</i>									
*Komádi	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	i. r. á.	nőtt	magyar
*Magyar-Homorog	a	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	III ^o k.	r. i.	»	»
*Szakál	β	román	III ^o m.	e.	kel. gör.	III ^o e.	r. i.	fogyott	román
*Körös-szeg-Apáti	a	magyar	V ^o r.	—	ev. ref.	V ^o k.	i. r.	nőtt	magyar
*Berek-Böszörmény	c	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	k. r.	»	»
*Szent-János	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	k.	»	»
*Bors	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	r. k. i.	fogyott	»
<i>Nagy-váradi j.</i>									
{ Gyíres	a	román	II ^o m.	—	kel. gör.	III ^o g.	r. e. i.	nőtt	román
{*Körös-Tarjan	a	magyar	V ^o r.	—	kel. gör.	V ^o r.	e. g. i.	»	román
{*Szent-András	a	román	II ^o m.	n.	g. kath.	II ^o k. II ^o r.	e. i.	»	román
{ Uj-Palota	β	német	II ^o r. II ^o m.	—	r. kath.	II ^o k.	e. g.	»	német
*Nagy-Váradi	c	magyar	I ^o r.	n. e. t.	r. kath.	III ^o e.	i. g. k. a.	»	magyar
*Pecze-Szőllős	β	magyar	I ^o r.	t.	r. kath.	I ^o e.	á k. g.	»	»
{ Nagy-Ürögh	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o k.	e. r.	»	román
{ Kis-Ürögh	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	g. e.	»	»
{*Less	β	román	IV ^o m.	—	kel. gör.	III ^o e.	r. i. g.	»	»
{ Pósa	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i. g.	»	»
{*Oláh-Apáti	β	román	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o e.	r. g. i.	»	»
{ Somogy-Uzsopa	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	i.	»	»
{ Nyárló	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»
{ Kardó	β	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o e.	i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
*Csehi	β	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o k.	—	<i>fogyott</i>	román
Rontó	β	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	II ^o g.	r.i.e.	nőtt	»
Betfia	α	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o k.	i. r.	»	»
Hájó	α	román	III ^o m.	n.	<i>g. kath.</i>	II ^o r.	e.k.i.	»	»
*Peto-Szt-Márton	α	<i>magyar</i>	IV ^o r.	—	<i>r. kath.</i>	II ^o g.	e.k.i.	»	magyar
Almamező	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	román
Harangmező	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	(nincs adat)	
Kis-Kér	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	»
Nagy-Kér	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	e. r.	<i>fogyott</i>	»
Alpár	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	e. i.	nőtt	»
*Fugyi-Vásárhely	a	<i>magyar</i>	IV ^o r.	—	<i>ev. ref.</i>	IV ^o k. III ^o r.	i. g.	»	magyar
Fugyi	β	<i>magyar</i>	V ^o r.	—	<i>ev. ref.</i>	IV ^o k.	r. g. i.	<i>fogyott</i>	»
Kis-Ujfalu	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o e.	—	nincs adat	
*Kis Jenő	a	román	V ^o m.	e.	kel. gör.	IV ^o e.	i. r.	nőtt	román
Boltján	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	e.	»	»
Kabalás-Pataka	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	e. i.	»	»
Szabolcs	α	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o e.	r. i.	»	»
*Mező-Telegd	a	<i>magyar</i>	I ^o r.	—	<i>ev. ref.</i>	III ^o k. II ^o r.	i. g.	»	magyar
Pusztá-Ujlak	β	<i>magyar</i>	I ^o r.	—	<i>ev. ref.</i>	I ^o g.	i. r. k.	»	»
Pósalaka	α	<i>magyar</i>	II ^o r.	—	<i>ev. ref.</i>	II ^o k.	r. g. i.	»	»
*Szakadát	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	e.	»	román
Zaránd	β	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o r.	i.	»	»
Kigyik	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Borostelek	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
Telkesd	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	—	»	»
<i>Élesdi járás.</i>									
*Czigányfalva	α	román	I ^o m.	e. n. t.	kel. gör.	I ^o r.	e.	nőtt	román
*Örvénd	β	<i>magyar</i>	I ^o r.	—	<i>ev. ref.</i>	I ^o k.	r. i.	»	magyar
Mező-Telki	β	<i>magyar</i>	II ^o r.	e.	<i>ev. ref.</i>	II ^o k.	r. i.	»	»
*Czéczeke	α	román	II ^o m.	e.	kel. gör.	I ^o r.	e.	»	román
Izsópallaga	β	román	I ^o h.	m. e.	kel. gör.	I ^o r.	i.	»	»
Kőalja	α	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	I ^o r.	i.	»	»
Kesztely	α	román	II ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o e.	r. i.	»	»
Esküllő	β	román	II ^o m.	t. n.	kel. gör.	I ^o r.	e. g.	»	»
*Pestere	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	i.	»	»
Kalota	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»
Gálosbáza	α	román	—	—	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»
*Szászfalva	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	i. e.	»	»
Rikkosd	α	román	II ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	e. i.	»	»
Ürgeteg	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	r. e.	»	»
Magyar-Kakucs	α	<i>magyar</i>	V ^o r.	—	<i>ev. ref.</i>	V ^o k.	r. g. i.	»	magyar
Oláh-Kakucs	α	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	román
Krajnikfalva	α	román	I ^o e.	m.	kel. gör.	—	—	»	»
Dubricsony	β	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o i.	—	»	»
Birtiny	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	a.	»	»
*Körös-Rév	b	román	III ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	III ^o e.	k. r. i.	»	»
Vársonkolyos	β	román	—	—	kel. gör.	—	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos		
Bánlaka	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	nőtt	román
Dámos	β	román	I ^o h.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
*Barátka	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o r.	—	»	»
Lóró-Ponor-Remece	b	román	I ^o m.	c.	kel. gör.	I ^o i.	r. e.	»	»
Csarnóháza	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	—	—	»	»
Bucsa	β	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i. r.	»	»
Feketető	a	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	—	»	»

Fenn a Királyerdő lejtőin, lenn a Körös-köz rónaságán, és benn a Sebes-Körös-völgyben, mely a Királyhágótól a Rézhegy alatt a róna felé creszkedik, — 136 helységet találunk: 29 magyart, 105 románt, 1—1 tót és német faluval. A sikon nagyobbak a helységek, de kevés a számuk, — a magaslatokon sok a falu, de mind kicsiny.

A román képződmények mérete: 5 b., 15 a., 44 β., 41 α. Nagy részük a hegyi topografián, — a népesebbje lenn a lapályon épült messze kiterjesztve a román nyelvterület határait a rónaság mélyébe. A *nyelvhatár* a Gyepes értől északnyugatra a Jándi patakhoz, onnan északra a Sebes-Körös-höz huzódik Tulka, Oláh-Herepe, Madarász, Atyás, Rojt és Körösszeg falukon át, — aztán keletre fordul Szt-Andrásig, Nagyváradot kikerüli Nagy-Ürögd, Csehi, Hájó, Rontó, Nagyker és Alpár felé, végre Szakadát alatt keresztül lép a Sebes-Körösön, s Kis-Jenőről Kis-Ujfalura fordulva északkeletnek a hegy-közbe siet. Túl e határvonalon, magyar nyelvterületen, 3 román falu izolálva maradt: ezek Illye, Méhkerék és Szakál.

A magyar helységek népbősége sokkal nagyobb; méretük: 1 C. (ez Nagyvárad), 1 A. (ez Nagy-Szalonta), 1 β. (ez Sarkad), 1 α. (ez Komádi), — a kisebbek: 1 c., 4 b., 11 a., 6 β., 3 α. Közülük 22 a sík földön fekszik; a *magyar nyelvhatár* Nagy-Szalontán, s Geszten át Ugra, Harsány, Körösszeg-Apáti, Berek-Böszörmény, s Tarján faluk felé északkeletre, majd Szt-Jánoson és Várad-Püspökön át keletnek Nagy-Váradra vonul, — körülötte megérinti Pecze-Szőllőst, Pecze-Szt-Mártont, Fugyi-Vásárhelyt és Fugyit, aztán átvág a Sebes-Körös-völgyön, a hegy-köz felé. Kívül e határvonalon, a román nyelvterület belsejében 7 magyar helység *izolálva* van, — ú. m. 1 a róna szélén: ez Sályi, 6 a Sebes-Körös-völgyben csoportosan: ezek Pusztá-Ujlak, Mező-Telegd, Pósalaka, Mező-Telki, Örvénd és Magyar-Kakucs. Ide tartozik a Rézhegy-aljáról Élesd is. (L. alább). A Sebes-Körös-völgy e magyar nyelvszigeteihez már közel esik Erdély. Valaha a völgy bihari és kolozsi szakaszán a *magyar helységek lánczolata összefüggött*, s Nagy-Váradtól Bánffy-Hunyadig, onnan a Nádas-mente felé a Kis-Szamosig s Kolozsvárig a magyar képződmények *egy tagban feküdtek*. A kapcsolat azóta több ponton megszakadt köztük; valószínű, hogy a román hullámok, melyek megszagatták, nemcsak a délvidékről, hanem *Erdélyből, Kolozs felől is beáramlottak a Körös folyók bihari medenczéjébe.*

Ennek megfelel a községek poliglott jellege.

Tiszta magyar község itt már csak 1 van, — monoglott román falu sincs sok, csak 13. Az elszigetelt magyar hegységek között s a nyelvhatár mentén 4 faluban V^o, 3-ban IV°, 1-ben III°, 2-ben II—II° a román kisebbség. Erős magyar minoritás van a román Less (IV°), Szakál, Hájó, Körös-Rév, Gyapju, Cséffa, Görbed és Illye községekben (III—III°), továbbá Madarász, Marcziháza, Inánd, Gyires, Szt-András, Rontó, Szabolcs, Czéczeke, Keszteg, Esküllő és Rikkosd falukban (II—II°). A magyarságnak itt sok térvésztesége volt; de abból az új idők fejlődése alatt sokat visszaszerezhet.

A megye egyetlen *német* faluja: Uj-Palota, — s e vidék egyetlen *tót* faluja: Bikács. Amaz elszigetelt fajnépét nagyrészt aradvidéki német telepesekből kaphatta; a tótok a felvidékről jöttek. A sváb Uj-Palota már félszáz év előtt létezett, — a tót Bikács akkor még román falu volt s *azóta tótosodott el*. További térvésztesége a románságnak Körös-Tarján, mely az utolsó évtizedekben kapta vissza a már-már elenyészett magyar fajtöbbséget.

Tekintsünk szét végül a megye *északi* részein: a Rézhegység, a Hegyköz, a Berettyó és mellékfolyói, az Érmellék s a Sárret fölött.

A Réz-hegy alatt (1 magyar, 17 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes-ség	előtt a fajttöbbség volt
			legsü-lyosb	egyéb szórványos		legsü-lyosb	egyéb szórványos		
Élcse di járás.									
{ Feketepatak Beznye Kornyczel	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o i.	—	(nincs adat)		
	a	román	I ^o m.	—	kel. gör. II ^o g.	i.	nőtt	román	
	α	román	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o i.	—	»	»	
* Nagy-Báród	b	román	III ^o t. II ^o m. e.	—	g. kath. III ^o r. II ^o i. c.	—	»	»	
{ Cséklye	β	román	—	—	kel. gör. II ^o g.	i.	»	»	
* Kis-Báród	β	román	I ^o m.	—	g. kath. II ^o k.	i.	»	»	
{ Nagypatak	α	román	—	—	kel. gör. I ^o g.	—	»	»	
{ Körös-Topa	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o k.	e. i. r.	»	»	
{ Gégény	α	román	I ^o m.	n.	kel. gör. II ^o g.	r. c. i.	fogyott	»	
{ Őssi	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	k.	nőtt	»	
{ Lokk	a	román	I ^o e.	—	kel. gör. I ^o i.	g.	»	»	
* Tötös	β	román	I ^o m.	—	g. kath. II ^o k.	i. r. e.	»	»	
{ Tinód	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o i.	r. e.	»	»	
* Élesd	a	magyar	I ^o r.	e. t.	ev. ref. III ^o r. II ^o i. k. g.	—	»	magyar	
{ Pestes-Sólyomkő	a	román	V ^o t.	m. n.	kel. gör. V ^o r.	i.	»	román	
* Alsó-Lugos	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	i. e.	»	»	
{ Felső-Lugos	β	román	II ^o t. II ^o c.	—	kel. gör. II ^o r.	—	»	»	
{ Kövesd	β	román	I ^o t.	m. e.	kel. gör. I ^o r.	i.	»	»	

A Hegy-köz (9 magyar, 11 román helységgel):

<i>Szalárdi járás.</i>									
*Bojdán-Sóvárhegy	β	román	I ^o m.	e.	kel. gör. I ^o r.	i. g.	—	nőtt	román
Tataros	a	román	II ^o m.	t. n. e.	kel. gör. II ^o r.	g. c. i.	—	»	»
Kis-Tótfalu	α	román	I ^o m.	—	<i>g. kath.</i> I ^o k.	i.	—	<i>fogyott</i>	»

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek				felekezeti népeinek				Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		legtöbbség	egyéb	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legtöbbség	egyéb		legtöbbség	egyéb				
			lyosb	szórványos		lyosb	szórványos				
Kövesegyháza	α	román	II ^o m.	t. e.	<i>g. kath.</i>	II ^o e.	k. r. i.	<i>fogyott</i>	»		
Görbesd	α	román	I ^o t.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	k.	(nincs adat)			
*Hagymádfalva	β	román	II ^o m.	n. t. e.	<i>g. kath.</i>	II ^o r.	c. i. k.	nőtt	román		
Csujafalva	α	román	I ^o m.	t. e.	<i>g. kath.</i>	I ^o r.	i. k.	<i>fogyott</i>	»		
Nádántelek	α	román	II ^o m.	—	<i>g. kath.</i>	I ^o e.	r. i.	<i>fogyott</i>	»		
Kővág	α	román	II ^o t. II ^o m.	n.	<i>g. kath.</i>	III ^o r. II ^o k.	i. e.	nőtt	»		
*Borszeg	β	román	II ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	i.	»	»		
Sitervölgy	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	e.	»	»		
*Sitér	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	r. i. g.	»	magyar		
Tóttelek	α	magyar	II ^o t. II ^o n.	r. e.	<i>r. kath.</i>	II ^o e.	g.	nőtt	tót		
*Csatár	a	magyar	I ^o t.	c.	ev. ref.	II ^o r.	i.	<i>fogyott</i>	magyar		
<i>Nagyvárad</i> járás.											
*Hegyköz-Kovácsi	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	k. i.	nőtt	magyar		
*Bihar	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	II ^o r.	i. k. g.	»	»		
*Hegyköz-Pályi	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	k. g.	<i>fogyott</i>	»		
*Hegyköz-Ujlak	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	k.	nőtt	»		
*Hegyköz-Száldobágy	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	k.	»	»		
*Várad-Püspöki	b	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	k. g. i.	»	»		

A Körös-Berettyó-köz (8 magyar, 2 román helységgel):

<i>Mező-Keresztesi j.</i>											
{ Kis-Szántó	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	g. k. i. a.	nőtt	magyar		
{*Nagy-Szántó	β	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. k. i.	»	»		
*Nagy-Kereki	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o i.	r. k.	»	»		
*Bojt	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	k.	»	»		
*Bedő	β	román	I ^o m.	c.	<i>g. kath.</i>	I ^o e.	k.	»	román		
*Ártánd	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	i. g. k.	»	magyar		
*Mező-Keresztes	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	k. i.	»	»		
{*Mező-Peterd	β	román	IV ^o m.	—	kel. gör.	II ^o r.	e. i.	»	román		
{ Pusztá-Told	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	i.	»	magyar		
*Mező-Sás	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	k.	<i>fogyott</i>	»		

A Berettyó-völgy (30 magyar, 25 román, 1 tót helységgel):

<i>Tordai járás.</i>											
*Bakonyszeg	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	k.	<i>fogyott</i>	magyar		
<i>Berettyó-Ujfalusi j.</i>											
*Csökmő	c	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	i. r.	nőtt	magyar		
*Darvas	a	magyar	I ^o r.	n.	ev. ref.	IV ^o k.	r. i.	<i>fogyott</i>	»		
{ Vekerd	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o e.	r. i.	nőtt	román		
{*Furta	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	III ^o r.	k. i.	»	magyar		
*Zsáka	b	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	III ^o k.	i. r.	»	»		
*Berettyó-Szt-Márton	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	II ^o k.	r. i.	»	»		
*Váncsod	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o k.	i. g. r.	»	»		
*Berettyó-Ujfalu	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o i.	r. k.	»	»		

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Élőszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
		legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	a népeség	a fajtöbbség volt
*Péterszeg	a	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nőtt	magyar
*Gaborján	a	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i. k.	»	»
*Henczida	b	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. k.	»	»
*Eszttár	a	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	g. k. i.	»	»
*Pocsaly	b	magyar	V ^o r.	g. kath. V ^o e.	i. r.	»	»
<i>Szalárdi járás.</i>							
*Kis-Marja	b	magyar	I ^o r.	ev. ref. I ^o r.	k. i. g.	nőtt	magyar
{ Pelbárhida	β	román	IV ^o m.	kel. gör. IV ^o e.	g. i. r.	»	magyar
{*Nyüved	β	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i. g. k.	»	magyar
*Pap-Tamási	β	magyar	—	ev. ref. I ^o k.	r. i. g.	»	»
*Jákó-Hodos	β	magyar	I ^o r.	ev. ref. I ^o r.	i. g. k.	»	»
*Bihar-Félegyháza	a	magyar	II ^o r.	ev. ref. I ^o k.	r. g. i.	»	»
*Vajda	β	magyar	I ^o r.	ev. ref. I ^o k.	r. i.	fogyott	»
*Hegyköz-Szt-Imre	a	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i.	fogyott	»
*Szalárd	a	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i. g. k.	fogyott	»
{ Farnos	α	román	II ^o m.	g. kath. I ^o e.	i. r. k.	fogyott	román
{*Csohaly	β	román	II ^o m.	kel. gör. I ^o g.	i. r. e.	fogyott	»
{*Nagy-Tótfalu	β	román	II ^o m.	kel. gör. I ^o e.	i. g. r.	nőtt	»
{ Kis-Almás	α	román	II ^o m.	kel. gör. I ^o i.	e. r. g.	fogyott	»
{ Fegyvernek	α	tót	IV ^o r. II ^o m.	r. kath. IV ^o g.	e. i. k.	fogyott	román
{ Szarkó	α	román	I ^o m.	g. kath. I ^o i.	k.	fogyott	román
<i>Székelyhidi járás.</i>							
{ Csanálos	α	román	III ^o m. II ^o t.	g. kath. III ^o r.	e. i. k.	fogyott	román
{*Szt-Jobb	a	magyar	—	r. kath. III ^o e.	i. g. k.	nőtt	magyar
<i>Margitai járás.</i>							
{ Sárszeg	α	román	I ^o m.	g. kath. I ^o i.	a. k.	nőtt	román
{ Hőke	α	román	I ^o m.	g. kath. II ^o k.	i.	»	»
{*Poklostelek	β	magyar	I ^o r.	ev. ref. II ^o r.	g. i. k.	»	magyar
*Micske	a	magyar	I ^o r.	ev. ref. II ^o r.	i. g. k.	»	»
{*Vámosláz	β	román	I ^o m.	kel. gör. I ^o g.	i. e.	»	román
{ Szt-Lázár	α	román	I ^o m.	g. kath. I ^o e.	—	»	»
{ Királyi	α	román	III ^o m.	kel. gör. II ^o e.	g. i. r.	»	»
{*Alsó-Ábrány	α	román	V ^o m.	g. kath. IV ^o e.	i. r.	»	»
{ Ér-Fancsika	α	román	II ^o m.	kel. gör. II ^o g.	e. r.	fogyott	»
{ Apát-Keresztur	α	magyar	IV ^o r.	ev. ref. IV ^o g.	r. i. k.	fogyott	magyar
*Monos-Petri	β	magyar	II ^o r.	r. kath. III ^o e.	g. i. k.	nőtt	magyar
*Margita	d	magyar	I ^o r.	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	g.	»	»
{ Lúki	α	román	I ^o m.	kel. gör. I ^o i.	e. g.	»	román
{ Dízser	α	román	II ^o t.	g. kath. II ^o r.	i. e. k.	»	»
{*Szunyogd	α	román	I ^o m.	kel. gör. I ^o g.	e. i. r.	»	»
{ Kohány	α	román	V ^o m.	kel. gör. III ^o e.	g. i.	»	»
{ Déda	α	román	I ^o m.	g. kath. I ^o i.	k. r.	fogyott	»
{*Felső-Ábrány	β	magyar	V ^o r.	ev. ref. V ^o k.	r. g. i.	nőtt	magyar
{ Terebes	α	román	III ^o m.	kel. gör. II ^o e.	g. r. i.	»	román
{ Széltalló	α	román	II ^o m.	kel. gör. I ^o i.	e. r.	»	»
{ Bárdfalva	α	román	II ^o m.	kel. gör. II ^o i.	g. e.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
{ Száldobágy Almás *Bályog *Széplak	α	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	i. e.	nőtt román	
	a	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	c.	(azóta lett)	
	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	nőtt magyar	
	a	magyar	II r.	c.	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	»	»

A Derna-völgy (4 román helységgel):

<i>Margitai járás.</i>								
{ *Terje	<i>β</i>	román	II ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	e. r.	nőtt román
{ Alsó-Derna	<i>β</i>	román	I ^o m.	—	kel. gör.	II ^o g.	i.	fogyott »
{ Felső-Derna	<i>α</i>	román	III ^o m. II ^o e. n. t.		g. kath.	III ^o r.	e. k. i.	nőtt »
{ Sástelek	<i>α</i>	román	I ^o m.	e. t. n.	g. kath.	II ^o k.	r. e. i.	» »

A Bisztra-völgy (1 magyar, 7 román, 5 tót helységgel):

<i>Margitai járás.</i>								
{ Almaszeghuta	<i>β</i>	tót	I ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.		(nincs adat)
{ Almaszeg	<i>β</i>	román	II ^o m.	n. t.	kel. gör.	I ^o i.	e. r. g.	nőtt román
{ Bodonos	<i>β</i>	tót	II ^o m.	n. r.	r. kath.	I ^o a.	i.	» tót
{ *Papfalva	<i>β</i>	román	II ^o m.	n.	g. kath.	I ^o r.	e. i. k.	» román
{ Várvíz	<i>α</i>	román	I ^o m.	—	kel. gör.	I ^o g.	e. i.	» »
{ *Középes	<i>a</i>	román	III ^o t. II ^o n. II ^o m. h. e.		r. kath.	V ^o k.	i. e.	» »
{ Tormafalu (Szocset)	<i>α</i>	tót	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	azóta lett
{ Verzár	<i>α</i>	tót	I ^o m.	r. n.	r. kath.	I ^o k.	i. e.	azóta lett
{ Baromlak	<i>β</i>	tót	IV ^o r.	m. n. e.	r. kath.	IV ^o k.	g. i.	nőtt román
{ Bisztra (Sebes) Ujfalu	<i>α</i>	román	I ^o m.	—	kel. gör.	II ^o g.	i. e.	» román
{ *Csehtelek	<i>β</i>	román	II ^o m.	t. e.	g. kath.	II ^o r.	e. k. i.	» »
{ Bozaly	<i>α</i>	román	II ^o m.	—	kel. gör.	I ^o i.	g. e. r.	» »
*Tóti	<i>β</i>	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	II ^o i.	r. g. k.	» magyar

Az érmelléki hegyalja (12 magyar helységgel):

<i>Székelyhídi járás.</i>								
*Asszonyvására	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	fogyott magyar
*Kis Kereki	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	g. i.	nőtt »
*Ér-Olaszi	<i>β</i>	magyar	I ^o r.	t.	ev. ref.	I ^o r.	g. i.	» »
*Székelyhíd	<i>d</i>	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o r.	i. g.	» »
{ *Csokaly	<i>a</i>	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i.	fogyott »
{ Kis-Kágya	<i>α</i>	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	nőtt »
{ Nagy-Kágya	<i>α</i>	magyar	I ^o r.	t. e.	ev. ref.	II ^o r.	g. i.	» »
{ *Kóly	<i>β</i>	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	i. g.	fogyott »
{ *Ér-Díószeg	<i>α</i>	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o r.	k. i. g.	nőtt »
{ Jankafalva	<i>α</i>	magyar	II ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	» »
*Köbölkut	<i>a</i>	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	g. r.	fogyott »
*Hegyköz-Szt-Miklós	<i>β</i>	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	I ^o r.	g. i.	fogyott »

Az Érmellék (26 magyar, 3 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos		
<i>Margitai járás.</i>									
*Albősz (Albis)	β	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	I ^o g.	r. i.	<i>fogyott</i>	magyar
*Bogyoszló	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	r.	<i>fogyott</i>	»
*Kécs	a	magyar	IV ^o r.	—	g. kath.	V ^o c.	r. i.	nőtt	<i>román</i>
Genyété	α	<i>román</i>	I ^o m.	c.	g. kath.	I ^o i.	c	»	román
<i>Ér-Mihályfalvai j.</i>									
*Szalacs	c	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	IV ^o r.	g. i.	<i>fogyott</i>	magyar
*Piskod	b	magyar	IV ^o r.	—	g. kath.	IV ^o c.	r. i.	nőtt	<i>román</i>
*Vasad	a	<i>román</i>	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	r. e.	»	román
*Gálos-Petri	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g.	II ^o r. i.	»	magyar
*Otomány	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	g. r.	nőtt	»
*Ér-Adony	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	g. i.	»	»
*Ér-Tarcsa	β	magyar	IV ^o r.	—	ev. ref.	V ^o g.	i. r.	maradt	»
*Ér-Mihályfalva	d	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o i.	g. r.	»	»
*Ér-Semjén	b	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	»	»
*Keserű	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	g. i.	»	»
Ér-Kenéz	β	<i>román</i>	II ^o m.	—	g. kath.	I ^o c.	i. r.	<i>fogyott</i>	<i>magyar</i>
*Ér-Szelind	β	magyar	—	—	g. kath.	II ^o c.	i. r.	nőtt	<i>román</i>
*Bagomér	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	»	magyar
<i>Székelyhidi járás.</i>									
*Álmosd	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	nőtt	magyar
*Uj-Léta	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	g.	(nincs adat)	
*Kakad	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	nőtt	magyar
*Nagy-Léta	cl	magyar	III ^o r.	n.	ev. ref.	IV ^o g.	i. r	»	»
<i>Derecskei járás.</i>									
*Vértes	b	magyar	I ^o r.	n.	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	nőtt	magyar
*Monostor-Pályi	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i. g.	»	»
*Hosszú-Pályi	c	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	III ^o r.	g. i.	»	»
*Sáránd	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»
*Hajdú-Bagos	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	r.	»	»
*Konyár	b	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»
*Derecske	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»
*Tépe	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»

A nagy Sárret mellékén (8 magyar helységgel):

<i>Tordai járás.</i>								
*Sáp	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	nőtt magyar
{ Dancsháza	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	<i>fogyott</i> »
{*Bihar-Torda	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i. k.	nőtt »
*Nagy-Rábé	b	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i. k.	» »
*Nagy-Bajom	c	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	r. k.	» »
*Bihar-Udvari	c	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	r.	» »
*Báránd	c	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	—	» »
*Szerep	b	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i. k.	» »

A megye *északnyugati* része, mely a Hajdusággal határos, kevésbé van benépesítve; a pusztai erők: ú. m. a Folyó-ér s a Kálló-ér körül a talaj még ingoványos, az egész Sárret csupa tócsa és láp. A Szatmár és Szilágy megyékkel határos *északkeleti* oldalon annál több a népes község. A Rézhegység fémbányáinak kincsei, az Érmellék világhírű borvidéke meggyarapították a lakosságot. Az *egész északi* tagozatra 170 falu esik. 95 magyar, 69 román és 6 tót.

A magyar helységek átlag mind jelentékenyen fejlődtek; méretük 1 β . (ez Derecske), 3 α . (ezek Ér-Diószeg, Berettyó-Ujfalu és Nagy-Léta). 3 d., 6 c., 15 b., 34 a., 27 β ., 6 α . Közülük 42 tiszta magyar; poliglott község nincs több 15-nél, hol a fajminoritás 14 esetben román, 1-ben tót. E vidéken a román elem terjeszkedő erejét már elvesztette. Mert *volt* neki itt is, hullámai északról: Szilágy és Szatmár felől csaptak át Biharba. Ezek a hullámok szedték szét a szilágysági magyar nyelvterületet medenczére s különítették el azokat az alföldi magyar nyelvterülettől. Két bihari magyar falu e *megye északkeleti szélén*: *Széplak és Bályog ma is összefügg a kraszna—berettyó-közi nyelvmedenczével*, — más két falu: Tóti és Micske a *magyar nyelvhatár s e medence közt* fekszik román falvakkal elszigetelve. E négy példa nyilvánvaló bizonyíték, hogy Bihar és Szilágy megyék magyar nyelvterülete valaha egységesen összefüggött, miként összefügg ma is Bihar és Szatmár megyéké. Ezt a kapcsolatot a román elem terjeszkedése ép úgy megszakította a Berettyó-vonalon, miként a bihar—kolozsi magyar telepek közt a Sebes-Körös vonalán. Mekkora erővel jöttek a hullámok Szilágy felől, láthatni abból, hogy nemcsak megváltoztatták a magyar nyelvhatárok fekvését, hanem behatoltak a magyar nyelvterület belsejébe is s ott számos román szigetet alkottak, melyek nagyrészt máig léteznek. Újabban néhány megmagyarosodott közülük; ilyen Piskod a bihar—szatmári határon, s Ér-Szelind az Érmellék szélén. Mindkettő félszáz éve még román falu volt, a hogy Piskod mellett Vasad, és Ér-Szelind mellett Ér-Kenéz ma is román nyelvsziget. Így magyarosodott meg Kécz a nyelvhatár mentén; 27 román faluban pedig erős magyar kisebbség mutatkozik, — főleg a Berettyó-vonal körül, — Felső-Ábrányon és Kohányban V—V^o, Mező-Peterden és Pelbárthidán IV—IV° e minoritás ereje. Amazok a nyelvhatáron fekszenek; emezek nyelv-szigetek, — közülük Pelbárthida nemrég oláhosodott el. Román szigetképződmény még a Berettyó mentén Bedő és Vekerd, mindkettőben a magyar elem csak szórványosan (I^o) fordul elő. Nagyobb a súlya a nyelvhatár körül: Felső-Derna, Terebes, Királyi és Csanálos román falukban, hol III—III°, Csehtelek, Bodonos, Almaszeg, Papfalva, Terje, Bárdfalva, Borszeg, Nádántelek, Hagymádfalva, Kövesegyháza, Tataros, Ér-Fancsika, Kis-Almás, Nagy-Tótfalu, Csohaly és Tarnos községekben, hol II—II° erővel lép fel.

A román községek fejlődése itt sokkal bágyadtabb, mint a megye délvidékén. Méretük: 1 b., 7 a., 24 β ., 37 α . *Tiszta román* község csak 2 akad; 32 poliglott, s nemcsak magyar, hanem a tót elem is erősen

terjeszkedik bennük. A *tótok* bányamunkásnak jöttek Biharba. Öt telepük a bihari Rézhegységben, kettő a hegy tulsó oldalán a Szilágyságban fekszik; egy a Berettyó-völgyben, s egy a Jándi patak körül. A felső bihari telepek mérete 3 β, 2 α. Kettejük: Fegyvernek és Baromlak félszáz év előtt román telep volt, s a csekély számú jövevény tót elem azóta szlavisálta. Volt még egy tót falu akkor: neve ma is Tóttelek, de ez csaknem teljesen megmagyarosodott. E vidéken a magyarság erősödik, a románság azonban lankad. Látni fogjuk legott Szatmárban, hogy a hegyekből a rónaságra érve, ereje ott is már kimerült. Ezért onnan és Szilágý felől Bihart egyre gyengülő hullámokkal érinthette.

Összegezzük az adatokat.

Biharnak egyetlen *városa*: Nagyvárad magyar város. A *nagyközségek* száma 110, — közülük 97 magyar, 13 román. A *kisközségek* 88 körbe kapcsolvák; 69 kör áll 2—5, 18 kör áll 6—9, 1 kör 10 faluból; a fajtöbbség az első csoportból 18 körben magyar, 51-ben román, — a második csoportból 1 körben magyar, 17-ben román, — a harmadik kategória egyetlen község csoportja román.

A helységek népbőrségére vallanak a következő méretek:

Fajtöbbségre	Méretre											Együtt
	C.	A.	.	d.	d.	c.	b.	a.	β.	α.		
magyar	1	1	2	4	3	9	20	55	34	11		140
román	—	—	—	—	—	—	7	37	135	166		345
tót	—	—	—	—	—	—	—	1	3	3		7
német	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—		1

} helység.

A magyar helységek tagozatából fokozatos fejlődésük képét láthatjuk. A román és tót helységek túlnyomólag apró hegyi faluk.

Tiszta magyar helység van megyszerte 46, *tiszta román* 83. Monoglott tót vagy német helység a megyében nincs.

Szóróványosan található a *magyar* elem 160 román s 2 tót helységben, — a *román* elem 52 magyar helységben, — *tót* elem akad 2 magyar, 3 román helységben, — *német* elem 1 magyar, 6 román s 1 tót helységben, — *czigány* elem 1 magyar, 24 román helységben, végre *orosz* elem mutatkozik 1, *horvát* 3 román helységben.

A súlyosabb *fajkisebbségek* így oszlanak meg:

A fajtöbbség	IV - V ^o				A fajkisebbség					egyéb ny.	
	magyar	román	német	tót	magyar	román	német	tót			
magyar	★	19	—	—	★	18	—	1			
román	7	★	—	1	50	★	1	5	1		
német	—	—	★	—	—	1	★	—	—		
tót	—	3	—	★	1	—	—	★	—		

} helységben.

Felfűnő, hogy erős magyar kisebbség 57 román községben, erős román minoritás csak 37 magyar községben mutatkozik.

A felekezeti viszonyok a megyében ilyenek:

A magyar községek közül 8 r. kath., 5 g. kath., 2 kel. gör. és 125 ev. ref., — a román helységek közül 54 g. kath., 290 kel. gör. és 1 r. kath. (ez utóbbiban a felekezeti többség csak relativ), — a tót s a német községekben a hitélet r. kath.

A felekezeti kisebbségek megoszlása ilyen:

A felekezeti többség					A felekezeti kisebbség				
r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ev. ref.	helységben	IV—V ^o				helységben
					r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ev. ref.	
r. kath.	*	2	3	—	*	1	1	4	helységben
g. kath.	—	*	1	5	9	*	6	2	
kel. gör.	1	3	*	3	11	10	*	9	
ev. ref.	3	5	7	*	17	13	10	*	

A román kisebbségek arányszámát a két orthodox felekezeté meghaladja. Ez onnan van, hogy a bihari g. katolikusok egy része a szomszéd Nyírségből települt át. Ott nagy számmal vannak *g. kath. vallású magyarok*. A szomszéd Szatmár, Szabolcs és Hajdú megyében fogunk velük találkozni.

Bihar nyelvterületi viszonyainak képe ez:

A magyar helységek közül 117 egy tagban fekszik, kapcsolatban Arad, Békés, Hajdú és Szatmár megyék magyar nyelvterületével; 2 falu a bihar—szilágyi határon a kraszna—berettyó-közi magyar nyelvmedenczéhez tartozik, — 21 község a román nyelvhatár mögött el van szigetelve. Hasonló nyelvszigetek: a megye 7 tót, 1 német faluja, s a román helységek közül 9. A többi 376 román község egy tagban függ össze, a szomszéd aradi, torda aranyos—kolozsi és szilágy—szatmári román nyelvterülethez zárkózik.

Szatmár megye.

Az utolsó megyerendezéskor a Kővárvidék egy része, dús fém-bányáival és bányavárosaival Szatmárhoz kapcsoltatott. Az egykori rónás területet azóta bérczes háttér egészíti ki.

Keleti részét elsőrendű hegyek borítják. Máramarosból az Avas kettős gerince, 1241 m.-nyi csúspontból délnyugatra a Szinér vidéke felé, északnyugatra Ugocsa felé ereszkedik. Mögöttük a Guttin csoportból a Rozsály (1307 m.) s a nagy Guttin (1447 m.) emeli trachit kúpját a magasba. Szolnok-Dobokából az ilosvai, Szilágyból a Bükk-hegység érinti a megye délkeleti határát. E bérczek összefüggésükben három katlant formálnak. Az Avas két ága közt fekszik az egyik: a bikszádi, — a Guttin s az ilosvai hegyek nyúlványa közt a másik: a koltói. — végre az ilosvai bérczek s a Bükk-hegység közt a harmadik: a nagy somkúti. Mindhárom katlan bőven önti a folyóvizeket a megye rónasága felé. A bikszádi katlanból a Túr vize tör elő; a koltóiból a Lápos-patak,

mely a hegytorokban a Kapnikkal, s a Fernezely, mely a katlan küszöbén a Lápossal egyesül; végre Nagy-Somkút alatt a Nagy-Szamos hasítja át a hérczeket, s aztán végig ömlik a megye nagy rónaságán.

A hegyi vizek a Nagy-Szamosban folynak össze, — csak a Turpatak fordul a rónaságon át északnyugatnak, keresztül foly Ugocsán, és Cseke alatt, a szatmár—bereg határnál éri be a Tiszát. A Bükksegtől nyugatra a Kraszna vize érkezik Szilágyból; átömlik az ecsedi lápon; aztán a Szamossal egyesül, — együtt szakadnak Olcsva-Apátinál a Tiszába. Az Ér vize sík talajból fakad a Kraszna-melléken, s Bihar megye felé foly Szatmár és Szilágy közt határpatak gyanánt.

A szatmári lapály a nagy Alföldhöz tartozik, termékeny televény földje, tágas rónasága, melyet csak itt-ott tesz néhány talajdomborodás hullámnzóvá, a szikes tócsákból kibukkanó s el-eltűnő erekkel északon a Tiszáig, nyugaton a Nyírségig, délre és délnyugatra a bihari és szilágy-sági Érmellékig terjed.

E térszint 307 helység népesíti be, ú. m. 154 magyar, 142 román, 10 német és 1 orosz. Fajnépeivel az egyes térszakaszokon fogunk találkozni, bejárva előbb a hérczes keleti részeket, majd a rónás nyugatiakat; kezdjük a Kapnik-völgnél, végezzük a Nyírség szélén.

A Kapnik-völgy (1 magyar, 1 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek			Félszáz év		
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Nagy-bányai j.									
{ *Kapnikbánya	b	magyar	V ^o r.	n. e.	r. kath.	V ^o g.	i. e.	A fajnépeség ötven év előtt volt magy.-ném.-rom. (nincs adat)	
	β	román	II ^o m.	—	g. kath.	II ^o r.	i. e.		

A Fernezely-völgy (1 magyar, 4 román helységgel):

<i>Nagy-bányai j.</i>						A fajtöbbség 50 év óta előtt volt	
{ Felső-Fernezely	a	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o i. —	nőtt	román
*Alsó-Fernezely	a	román	IV ^o m. —	g. kath.	III ^o r. i.	»	»
{ Girót-Tótfalu	β	román	II ^o m. —	g. kath.	II ^o r. i. e.	»	»
{ Felső-Ujfalu	β	román	I ^o n. —	g. kath.	I ^o i. —	»	»
*Nagy-Bánya	c	magyar	II ^o r. n. e.	r. kath.	IV ^o g. II ^o e. i. a.	»	magyar

A Kapnik-Lápos-köz (1 magyar, 12 román helységgel):

<i>Nagy-bányai j.</i>							
*Felső-Bánya	d	magyar	I ^o r. —	r. kath.	III ^o g. II ^o e. i.	nőtt	magyar
{ Kisbánya	β	román	I ^o e. —	g. kath.	— —	»	román
{ Nyegrefalu	α	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o r. —	»	»
{ Laczfalu	β	román	I ^o e. —	g. kath.	— —	»	»
{ Bajfalu	α	román	I ^o m. —	g. kath.	I ^o r. —	»	»
{ Dióshalom (Sürgyefalu)	β	román	— —	g. kath.	I ^o i. —	»	»
{ Puszlátelek	α	román	— —	g. kath.	— —	»	»
{ Györkefalu	α	román	— —	g. kath.	I ^o i. —	fogyott	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szór- ványos		legsúlyosb	egyéb szór- ványos	a népes- ség	a fajtöbbség volt
Felső-Sándorfalu	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	»
Magyar-Kékes	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	fogyott	»
Kékes-Oroszfalu	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	—	—	nőtt	»
*Szakállas-Dombó (Dombrovcza)	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	román
Oláh-Kékes	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Lápos-völgy és melléke (2 magyar, 20 román helységgel):

<i>Nagy-somkúti j.</i>								<i>A fajnépség 50 év előtt volt</i>	
{ Kővár-Remete	a	román	I ^o m.	e.	g. kath.	I ^o i.	—	román	
{ *Kovács	a	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	
{ Karuly	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	
{ Kővár-Kölcse	β	román	I ^o n.	—	g. kath.	I ^o i.	—	román	
{ Erdő-Aranyos	α	román	—	—	g. kath.	—	—	román	
{ Szakállósfalva	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	r.	román	
{ *Koltó-Katalin	β	magyar	I ^o r.	e.	ev. ref.	I ^o g.	i. r.	magyar	
{ Hagymás-Lápos	β	román	III ^o m.	c.	g. kath.	II ^o é.	i. r.	román	
{ *Koleczér	α	román	I ^o m.	n.	g. kath.	II ^o i.	r.	román	
{ Kis-Buzinta	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	II ^o i.	—	román	
{ Nagy- (ó) Buzinta	α	román	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o i.	r.	(nincs adat)	
<i>Nagy-bányai j.</i>								<i>A fajtöbbség 50 év óta előtt volt</i>	
{ Feketefalu	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	nőtt	román
{ Tőkés	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Alsó-Ujfalu	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	—	—	»	»
{ Hidegkút	β	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o i.	—	»	»
{ Lénárdfalva	β	román	—	—	g. kath.	—	—	»	»
{ Zázár	β	román	I ^o c.	—	g. kath.	I ^o i.	—	(nincs adat)	
{ Buság	α	román	I ^o m.	—	g. kath.	I ^o r.	e. i.	nőtt	román
{ *Miszl-Tótfalu	β	magyar	V ^o r.	c.	g. kath.	IV ^o c. II ^o r.	i.	»	magyar
{ Miszl-Mogyorós	α	román	III ^o m.	—	g. kath.	II ^o e	i. r.	fogyott	magyar
{ Láposbánya	a	román	IV ^o m.	n.	g. kath.	IV ^o r.	i.	nőtt	román
{ Misztbánya	α	román	V ^o m.	—	g. kath.	IV ^o r.	—	»	»

A megye délkeleti bércei közt a koltói hegykatlanba a Kapnik, a Fernezely, s a Lápos ereszkedik; a Fernezely északi, a Lápos déli irányból. A Kapnik előbb lekerül Szolnok-Dobokába, hogy az ilosvai hegyek közt másodszor is megérintse a szatmári határt s egy zord sziklaszoros mélyén a Lápos medrében tűnjék el, — így érnek le együtt a hegykatlanba.

E vidéken 37 helység épült, élükön a gazdag aranytermő föld régi bányavárosaival: Nagy-Bányával, Felső-Bányával és Kapnikbányával. Szerinte a Fernezely s a Lápos melléke csupa bányásztelepekből áll, melyek közül Lápos- és Misztbánya, Alsó- és Felső-Fernezely, Alsó-

Kapnik és Kisbánya említendőek. A helységek nagy része (32) román falu; öt magyar nyelvsziget emelkedik ki közülük: a három bányaváros, melyek magyar fajtöbbségüket (hasonlóan a két szolnok-dobokai bányavároshoz) máig megtartották, — és két magyar falu: Koltó-Katalin és Miszt-Tótfalu. Mellette Miszt-Mogyorós a közelmúltban szintén magyar falu volt, de azóta nagyrészt eloláhosodott, — ma ott III° a magyar kisebbség. Régente Misztbánya és Láposbánya is magyar bányásztelep lehetett, — ma a fajtöbbség mindkettőben román, de a magyar minoritás ott V^o, itt IV° erejű. A magyar elemből e vidéken derék bányamunkások kerülnek; még a román telepekre is: Alsó-Fernezelyen IV°, Hagymás-Láposon III°, Girót-Tótfalun II° az aránya. Miszt-Tótfalu és Girót-Tótfalu neve arra vall, hogy hajdan e bányákat tót munkások művelték; de már régóta nyomuk veszett: elköltöztek, vagy megmagyarosodtak, részben el is oláhosodtak. Ellenben román elemmel mind az öt magyar szigeten találkozunk: aránya Kapnikbányán és Miszt-Tótfalun V—V^o, Nagybányán II°, Felső-Bányán és Koltó-Katalinon I—I^o.

A Magyar helységek átlag nagyok, s népesek; méretük: 1 c., 1 d., 1 b., 2 β., míg a román faluk nagyrészt kicsinyek: 5 a., 19 β., 12 α. Tiszta román helység nincs több 5-nél, a többiben kisebb-nagyobb a magyar fajminoritás. — *Vallásra* a magyar helységek hárm-a r. kath., 1 ev. ref., 1 pedig többségében g. kath. s csak erős kisebbsége kálvinista; a román helységek mind a g. kath. egyház hívei.

Ilyen a megye délkeleti része. Lássuk az északkeleti s az északi részt.

Az Avas alatt (2 magyar, 14 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népesség	előtt a fajtöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
<i>Szinér-váraljai j.</i>									
*Avas-Ujváros	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. II ^o g.	i. r.	nőtt	magyar	
{ Ráksa	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	román	
{ Avas-Vámfalu	a	román	V ^o m.	n.	g. kath. III ^o e.	i. r.	»	»	
*Avas-Felsőfalu	b	román	I ^o m.	n. e.	g. kath. II ^o i.	c. r.	»	»	
{ Avas-Ujfalu	a	román	II ^o n.	t. m.	g. kath. II ^o i.	r.	»	»	
{ Mózesfalu	β	román	I ^o m.	t.	g. kath. I ^o i.	r.	»	»	
*Bikszád	a	román	II ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r. e.	»	»	
{ Terep	β	román	I ^o n.	e.	g. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Bujánháza	β	román	I ^o m.	n.	g. kath. I ^o i.	c. r.	<i>fogyott</i>	»	
*Turvékonya	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	c. r.	nőtt	»	
{ Rózsapallag	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Kőszeg-Remeto	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. II ^o g.	i. r.	»	magyar	
{ Kányaháza	a	román	I ^o n.	m.	g. kath. I ^o i.	—	»	román	
{ Lekencze	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
{ Tartolcz	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	»	
*Komorzán	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»	

A túri mezőség (43 magyar, 2 román helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év		
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes-ség	előtt a fajtöbbség volt	
				legsű-lyosb	egyéb szórványos		legsű-lyosb	egyéb szórványos			
Szatmári járás.											
Adorján	β	román	V ^o m.	—	g. kath.	V ^o e.	i	nőtt	magyar		
Sárköz	b	magyar	I ^o r.	—	g. kath.	IV ^o r. III ^o e.	i.	»	magyar		
*Sárköz-Ujlak	a	magyar	—	—	g. kath.	III ^o r. II ^o e.	i.	»	»		
*Batiz	a	magyar	III ^o r.	—	g. kath.	II ^o e.	r. i.	»	román		
Batiz-Vasvári	β	román	III ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	r. i.	fogyott	román		
Pusztá-Daróc	α	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o g.	r. i.	nőtt	magyar		
*Lázári	a	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	g. i.	»	»		
Sár	α	magyar	—	—	g. kath.	II ^o r.	e. i.	»	orosz		
Homok	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	»	magyar		
Kis-Peleske	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	I ^o i.	r. g.	»	»		
Nagy-Peleske	β	magyar	—	—	g. kath.	II ^o r.	i. e.	»	»		
*Nagy-Zajta	β	magyar	—	—	r. kath.	II ^o g.	i. e.	»	német		
Egri	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	»	magyar		
*Mikola	a	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o g. II ^o i. r. á.		»	»		
Szárazberek	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	»	»		
Méhtelek	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o g.	i. r.	»	»		
Garbolcz	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o i.	g. r.	»	»		
Nagy-Hodos	α	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	»	»		
Kis-Hodos	α	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o g.	i. r.	»	»		
*Nagy-Palád	a	magyar	—	—	ág. ev.	II ^o i.	g. r.	»	»		
Kis-Palád	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	g.	»	»		
Magosliget	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	»	»		
Bot-Palád	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o g.	i. r.	»	»		
Csengeri járás.											
Atya	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	nőtt	magyar		
Pete	α	román	IV ^o m.	—	g. kath.	II ^o e.	i. r.	»	magyar		
Nagy-Géc	β	magyar	II ^o n.	—	ev. ref.	II ^o r.	i. g.	»	magyar		
*Sima	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	I ^o g.	r. i.	»	»		
Csegöld	β	magyar	I ^o r.	—	g. kath.	III ^o r.	e. i.	»	»		
Császló	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o g.	r. i.	»	»		
Rozsály	β	magyar	—	—	g. kath.	III ^o e. II ^o r.	i.	»	»		
*Gacsály	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	r. g.	»	»		
Fehér-gyarmati j.											
Tiszta-Berek	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	nőtt	magyar		
*Kis-Námény	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o g.	r. i.	»	»		
Ricse	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	III ^o g.	r. i. á.	»	»		
Csaholcz	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	»	»		
Vámos-Oroszi	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	g.	»	»		
Fülesd	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	r. g. á.	»	»		
*Kölcs	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o a.	g. r. i.	»	»		
Sonkád	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	»	»		
Istvándi	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref.	II ^o r.	i. g.	»	»		
Penyige	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	g. i. a.	»	»		
*Nagy-Aar	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i. g.	»	»		
Kis-Aar	β	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o i.	r. g.	»	»		
Kömörő	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	g. i.	»	»		
*Fehér-Gyarmat	c	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o i.	r. g.	»	»		

A Tisza-völgy (8 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt		
			legsú- lyosb		egyéb szórványos			legsú- lyosb	egyéb szórványos
<i>Fehér-gyarmati j.</i>									
{	Uszka	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	<i>fogyott</i>	magyar
	*Tisza-Becs	a	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	nőtt	»
	Csécse	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	g.	<i>fogyott</i>	»
	Milóta	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o g.	i. r.	nőtt	»
	Tisza-Kóród	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	»	»
	*Cseke	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g.	»	»
<i>Máté-szalkai j.</i>									
{	*Vitka	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	nőtt	magyar
	Ilk	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	»

A bükszádi hegykatlanban, az Avas alatt, 14 román helység fekszik. Ezek, s 7 társuk az ugocsai Avas tövében, a magyarországi román nyelvterület utolsó nyúlványán helyezkedtek el, — Máramaros felől oroszok, Szatmár felől magyarok, Ugocsában mindkét fajnép közt. Valószínűnek tartjuk, hogy e 21 községből álló nyúlvány *valaha külön nyelv-medencze volt*, mely a beregi románoknak a Tiszán átköltözésekor keletkezett. A moldvai románság, mely Csík és Máramaros szorosain át áramlott Erdélybe, csak az utolsó 200 év alatt terjesztette ki telepeit Szolnok és Doboka megyéken át idáig s e medenczét az erdélyi román nyelvterülettel csak a Kapnik s a Lápos vidék romanizálása után kapcsolhatta össze. Az Avas alatt a román nyelvhatár ma Ráska, Rózsapallag, Turvékonya, Kányaháza és Adorjánfaluknál vonul át Ugocsába, s onnan, hét román falu megérintése után, vissza Komorzán, Bikszád, Mózesfalú és Avas-Ujfalu felé kerül, honnan legközelebb éri a máramarosi román nyelvhatár kapcsoló pontját: Taploneczát. A magyar nyelvterület utolsó pontjai az Avasban: Kőszeg-Remete és Avas-Ujfalu. Mögöttük a magyarság 51 helységgel betölti az egész túri mezőt s a Tisza-völgy szatmári szakaszát. Csak két román sziget keletkezett köztük a Túrmezőn: Pete és Batiz-Vasvári.

Félszáz év előtt Adorján magyar helység volt; akkor a román nyelvhatár Kányaházáról fordult be Ugocsába, s a magyar vonal Túrterebcsről Adorjánon át érte az Avas alatt Kőszeg-Remetét, — míg ma Sárközön át jut el oda. Adorján eloláhosodása folytán a nyelvhatár az utolsó évtizedekben megváltozott. Ugyanekkor romanizálódott Pete falu is, mely addig magyar volt. Ma itt IV°, Adorjánon V^o, Batiz-Vasvárin III° a magyar kisebbség. Ellenben Batiz, mely régenté szintén román nyelvsziget volt, továbbá Sárfa, mely egykor orosz, és Nagy-Zajta, mely német falu volt, megmagyarosodtak. Orosz fajnép lakhatott hajdan a Túrmező több, g. kath. vallású, magyar helységében: ilyen Csegöld, Rozsály, Adorján, Sárköz-Ujlak, Batiz és Nagy-Peleske. — Sok bizonyi-

ték van rá, hogy a g. kath. magyarok a Felső-Tisza körül ruthén eredetűek. Némelyek megmagyarosodott oroszoknak tartják a Hajduság és Szabolcs g. katolikussait is.

A román községek fejlettsége régi telepekre vall; méretük: 1 b., 7 a., 5 β., 1 α. Lenn a túri mezőn s a Tisza-völgyben a magyar helységeké: 1 c., 1 b., 13 a., 25 β., 11 α. Kettejük nagyközség: Fehér-Gyarmat és Cseke. Feltűnő, hogy míg az Avashan nincs egy tiszta román falu sem, sőt némelyikben erős magyar kisebbség mutatkozik, — addig a túri mező s a Tisza-völgy falvai csaknem az egész vonalon tiszta magyarok; számuk: 37.

A magyar fajnép vallása e vidéken túlnyomólag ev. ref., — a román kizárólag g. kath.

Most végig megyünk a Szamos-völgyön, a folyam tiszai torkolatától fel a Lápos-mellékig, hol a Lápos vize a megye területén megjelen.

A Szamos-völgy (55 magyar, 33 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsúlyosb szórványos		legsúlyosb szórványos		
<i>Mátészalkai j.</i>							
{ Olcsva	β	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	nőtt	magyar
{ Olcsva-Apáti	β	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	—	»	»
{ Szamosszeg	b	magyar	I ^o e.	ev. ref. I ^o i.	r.	»	»
{ Keér	β	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r.	»	»
{ Tunyog	β	magyar	—	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	»
{ Nagy- és Kis-Koesord	a	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	»	»
{ Győrtelek	β	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i.	»	»
<i>Fehér-gyarmati j.</i>							
{ Panyola	a	magyar	I ^o n.	ev. ref. I ^o i.	—	nőtt	magyar
{ Keér-Semjén	β	magyar	I ^o e.	ev. ref. I ^o i.	r. g.	fogyott	»
{ Nábrád	β	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	nőtt	»
{ Matolcs	a	magyar	—	ev. re ^o . I ^o i.	—	»	»
{ Géberjén	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	g. i.	»	»
{ Fülöpös-Daróc	α	magyar	—	ev. ref. I ^o g.	i. r.	»	»
{ Fülöpös	α	magyar	—	ev. ref. II ^o g.	i.	»	»
{ Czégény	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i. g.	»	»
{ Czégény-Dányád	α	magyar	—	ev. ref. II ^o i.	r.	»	»
{ Zsarolány	α	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	fogyott	»
{ Nagy-Szekeres	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	g. i.	fogyott	»
{ Borzova	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	g. i.	fogyott	»
{ Mánd	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	i. g.	fogyott	»
{ Kis-Szekeres	β	magyar	—	ev. ref. II ^o i.	g. r.	nőtt	»
{ Darnó	α	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»
{ Majtis	α	magyar	—	ev. ref. I ^o r.	g. i.	»	»
{ Jánk	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o g. III ^o r.	i.	»	»
{ Gyügye	α	magyar	—	ev. ref. I ^o g.	i. r.	»	»
{ Szamos-Ujlak	α	magyar	I ^o o.	ev. ref. I ^o r.	g. i.	»	»

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év				
			többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes-ség	előtt a fajtöbbség volt	
				legsű-lyosb	egyéb szórványos		legsű-lyosb	egyéb szórványos			
Csengeri járás.											
*Ökörítő	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	nőtt	magyar			
Rápolc	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o i.	g.	fogyott	»			
Sályi	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i.	g. r.	nőtt	»			
*Porcsalma	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g.	i. r.	»	»			
Pátyod	β	magyar	—	—	g. kath. IV ^o r.	e. i.	»	tót			
Angyalos	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o g.	r. i.	»	magyar			
Hermánszeg	α	megvar	—	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	»	»			
Tatárfalu	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o g.	r. i.	fogyott	»			
Szamos-Becs	α	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	nőtt	»			
*Komlód-Tótfalu	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»			
Dara	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o g. III ^o r.	i.	»	»			
*Csenger	c	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i.	g. r.	»	»			
Óvári	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. III ^o g.	i. r.	»	»			
*Vetés	a	magyar	II ^o r.	n.	g. kath. IV ^o e.	i. r.	»	»			
Szatmár-németi j.											
*Szatmár-Németi	B	magyar	I ^o r.	n. e.	ev. ref. II ^o r.	g. i.	nőtt	magyar			
Pálfalva	α	magyar	III ^o r.	—	ev. ref. III ^o g.	r. i.	»	»			
Szatmár-Zsadány	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o e.	i.	»	román			
Amacz	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g. II ^o r.	i.	fogyott	magyar			
*Ombód	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. I ^o g.	i.	nőtt	»			
Pettény	α	magyar	II ^o r.	—	ev. ref. IV ^o g.	r. i.	»	»			
Kak-Szt-Márton	β	magyar	I ^o r.	—	g. kath. IV ^o e.	i. r.	»	»			
Kak	α	magyar	II ^o r.	—	g. kath. III ^o e.	r. i.	»	»			
*Udvari	a	román	V ^o m.	—	g. kath. III ^o e.	i. r.	»	román			
Berend	α	magyar	II ^o r.	—	ev. ref. V ^o g.	i. r.	»	román			
Dobrács-Apáti	α	magyar	II ^o r.	n.	ev. ref. V ^o g.	r. i.	»	magyar			
*Szamos-Korod	α	magyar	II ^o r.	e.	ev. ref. V ^o g.	i. r.	»	»			
Kis-Kolcs	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. IV ^o g.	i.	»	»			
Nagy-Kolcs	β	magyar	V ^o r.	—	g. kath. IV ^o e.	i.	»	»			
Berencze	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	e. r.	fogyott	román			
Görbed	β	román	III ^o m.	n. e.	g. kath. III ^o e.	i. r.	nőtt	magyar			
Józsefháza	a	magyar	IV ^o r. II ^o u. o. t. e.	—	g. kath. IV ^o r. III ^o e.	i.	»	román			
*Aranyos-Medgyes	b	román	IV ^o m.	—	g. kath. II ^o i.	e. r.	»	román			
Patóháza	a	román	V ^o m.	—	g. kath. IV ^o e.	i.	»	»			
*Krassó	a	magyar	II ^o r.	—	ev. ref. IV ^o g.	i. r.	»	magyar			
Lippó	β	román	II ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	e. r.	»	román			
Szinyér-váraljai j.											
*Apa	b	román	IV ^o m.	n.	g. kath. III ^o e.	i. r.	nőtt	román			
Szamostelek	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	»			
*Szinyér-Váralja	d	magyar	V ^o r.	—	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.	nőtt	magyar			
Sebespatak	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r. e.	(nincs adat)	»			
*Hloba	β	román	II ^o m.	n. e.	g. kath. II ^o r.	i. e.	»	román			
Borhida	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r. e.	»	»			
Veresmart	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»			
*Remetemező	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	»	»			
Barlafalu	a	román	III ^o n.	m. e.	g. kath. III ^o r.	i.	»	»			

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
<i>Nagybányai járás.</i>									
*Nagy-Sikárló	a	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	nőtt	román	
Kis-Sikárló	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o r.	i. e.	<i>fogyott</i>	»	
Monostor	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	<i>fogyott</i>	»	
Aranyosmozó	α	román	I ^o m.	n.	g. kath. I ^o i.	--	<i>fogyott</i>	»	
Balotafalu	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	román	
*Erdőszáda	a	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	r. e.	»	»	
Oláh-Ujfalu	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	»	»	
Oláh-Tótfalu	β	román	—	—	g. kath. I ^o i.	-	»	»	
Tománya	β	román	I ^o e.	u. m.	g. kath. I ^o i.	—	»	»	
Farkasaszó	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	»	»	
<i>Nagy-Somkúti j.</i>									
Pribékfalva	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	r. e.	román		
Dánfalva	α	román	I ^o m.	e.	g. kath. II ^o i.	r.	román		
*Fehérszék	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	román		
Lukácsfalva	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	román		
*Nagy-Nyíres	a	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	e.	román		
Tölgyes	α	román	I ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	—	román		
Gyökeres	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	(nincs adat)		
Jávorfalu (Strezser)	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	(nincs adat)		

A fajnépszerűség 50 év előtt volt

A Szamos—Lápos-köz (1 magyar, 21 román helységgel):

<i>Nagy-somkúti j.</i>									
Fericsé	α	román	II ^o e.	—	g. kath. I ^o i.	—	—	román	
Nagy-Körtvélyes	β	román	—	—	g. kath. I ^o i.	—	—	román	
Somkutpataka	a	román	—	—	kel.gör. I ^o g.	—	—	román	
*Jeder	β	román	I ^o n.	—	g. kath. I ^o i.	—	—	román	
Váralja	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	—	—	román	
Durusa	α	román	—	—	g. kath. —	—	—	román	
Gaura	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	r.	—	román	
Hovrilla	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	—	román	
*Törökfalva	β	román	I ^o m.	e.	g. kath. I ^o i.	k.	—	román	
Kis-Buny (Jóháza)	β	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	—	román	
*Butyásza	β	román	—	—	g. kath. —	—	—	román	
Csoll	α	román	—	—	g. kath. I ^o i.	k.	—	(nincs adat)	
*Nagy-Somkut	b	román	V ^o m.	n. e.	g. kath. III ^o i., II ^o r.	e. k. á.	—	román	
Berkeszpataka	β	román	—	—	g. kath. —	—	—	román	
*Báros-M.-Berkesz	β	magyar	IV ^o r.	e.	ev. ref. II ^o k.	g. i. r.	—	magyar-román	
Nagy-Fentős	β	román	I ^o n.	m. e.	kel.gör. I ^o i.	g.	—	román	
Pusztá-Fentős	α	román	—	—	g. kath. —	—	—	román	
Szappanpataka	α	román	—	—	g. kath. —	—	—	román	
Kis-Fentős	α	román	—	—	g. kath. I ^o i.	k.	—	román	
Hosszúfalva	β	román	III ^o m.	—	g. kath. III ^o e.	r. i.	—	román	
Magosfalva	α	román	I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	—	román	
*Pusztá-Hidegkut	α	román	I ^o e.	m.	g. kath. II ^o i.	—	—	román	

A Szamos vonalnak a megyében felső harmadát román, alsó kétharmadát magyar fajnép lakja; a felső szakaszt hegyek kísérik kétfelől, — az alsó nyílt lapályos terület. A nyelvhatár magyar részről Józsefháza, Berend, Nagy- és Kis-Kolcs, Krassó, — román részről Apa, Aranyos-Medgyes, Görbed, Berencze, Patóháza és Lippó falukon vonul át.

A magyar határ mögött 54 magyar helység közt 1 román nyelv-sziget, a román határ mögött 53 román helység közt 2 magyar sziget fekszik. Amaz: Udvari, Szatmár-Németi közelében, emezek: Szinér-Váralja, az Avas alatt, és Sáros-Berkesz, a Szamos-Lápos-közbén. E szigetségek már félszáz éve léteztek; a nyelvhatárok azonban másképp feküdtek: Görbed akkor magyar, Józsefháza és Berend pedig román helység volt.

Egyéb változás a hosszú vonalon az utolsó évtizedek alatt nem történt, kivéve azt, hogy Pátyod, melyet a régi statisztika *tót* falunak ismert (g. kath. vallását tekintve, eltótosodott zempléni vagy ungi orosz fajnép lakhatta akkor), azóta teljesen magyarrá lett.

A magyar községek a Szamos—Lápos-köztől le a Szamos torkolatig nem elég népesek. Szépen fejlődött Szatmár-Németi (a 12 ezer lélekről több mint 20 ezerre); számos helység megkétszerezte lélekszámát, — ilyen Berend, Kak, Kak-Szt-Márton, Szatmár, Zsadány, Dara, Győrtelek, Nagy- és Kis-Korod, Ökörítő. De vannak, melyek épen nem fejlődtek, sőt van, a mely érzékenyen veszített (Bereczén volt 785, van 552 lélek, Borzován volt 278, maradt 112!) A helységek méretéből kiténik, hogy fejletlen kis faluk dolgában mekkora a túltengés: 1 B., 1 d., 1 c., 1 b., 10 a., 19 β., és 23 α. Úgy látszik erről a vidékről is kezd már tova költözni a nép, a mi a Szamos-mellék termékeny talaján, a nép kedvező viszonyai közt elég feltűnő. A román helységek mérete: 3 b., 10 a., 22 β., 19 α. Főleg ott fejlődnek erősen a román faluk, hol a Szamos már messze elhagyta a hegyeket, és sík területen mossa medrét; úgy látszik a románság is ebben az irányban akar növekedni, és terjeszkedni a Tisza felé. A *nyelvhatár körül* valamennyi község *poliglott*; a román Udvarin és Patóházán van V—V^o, Aranyos-Medgyesen és Apán IV—IV°, Görbeden III°, Lippón és Hlobán II—II° magyar, — míg román minoritás van a magyar Szinér-Váralján és Nagy-Kolcson V—V^o, Józsefházán IV°, Pálfalván és Krassón III—III°, Berend, Borbács-Apáti és Szamos-Korod falukban II—II° erejű. Ily viszonyok közt a határnak újabb eltolódása valószínű, — ma az etnikai erőmérleg még ingadozik. Ez ingás le Szatmár városig, s fel Somkutig kiterjed. A Szamos—Lápos-köz magyar szigetjén: Sáros-Berkeszen a román kisebbség IV°, viszont Nagy-Somkuton a magyar minoritás V^o, Hosszufalun III°.

Szatmár-Németin alul az ingásnak vége, ott a magyar fajnép szilárdul áll területén, s a helységek túlnyomólag (40 közül 32) tiszta magyarok, — míg tiszta román falu az egész vonalon 10-nél több nincs.

A magyar nép vallásra e vidéken is többnyire ev. ref., a román kizárólag g. kath.

Tekintsük meg végül a megye *nyugati* térszakaszait: a Bükksegtől az ecsedi lápig, a Kraszna vizétől az Érmellékig.

A Bükk-hegység alatt (1 magyar, 6 német, 17 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajttöbbség volt
<i>Szinyér-váraljai j.</i>							
Uj-Huta	<i>α</i>	román	IV ^o n. II ^o m. e.	<i>r. kath.</i>	V ^o g. —	nőtt	román
Ó-Huta	<i>α</i>	román	I ^o m. n.	<i>g. kath.</i>	I ^o r. i.	»	»
Mogyorós	<i>β</i>	román	I ^o m. —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	»	»
Papbikó	<i>α</i>	román	I ^o n. m.	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	»	»
*Válaszút	<i>β</i>	román	I ^o m. —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	»	»
<i>Erdődi járás.</i>							
Szinfalu	<i>β</i>	<i>német</i>	III ^o r. II ^o m. —	<i>r. kath.</i>	III ^o g. c. i.	nőtt	német
Ivacska	<i>α</i>	román	I ^o n. m.	<i>g. kath.</i>	I ^o r. i. e.	»	román
*Alsó-Homorod	<i>β</i>	<i>német</i>	II ^o r. m. e.	<i>r. kath.</i>	II ^o g. i. e.	»	német
Páczafalu	<i>α</i>	román	I ^o m. e.	<i>g. kath.</i>	I ^o i. r.	»	román
Közép-Homorod	<i>β</i>	román	I ^o m. —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	»	»
Felső-Homorod	<i>α</i>	román	I ^o m. —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. e.	»	»
Száldobágy	<i>β</i>	román	I ^o m. —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	»	»
*Oláh-Medgyes	<i>β</i>	román	I ^o e. m.	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	»	»
Oláh-Gyűrűs	<i>β</i>	román	I ^o m. n. e.	<i>g. kath.</i>	I ^o a. r. e.	»	»
Oláh-Hódos	<i>α</i>	román	I ^o m. —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	<i>fogyott</i>	»
Kis-Szokond	<i>α</i>	román	I ^o m. n.	<i>g. kath.</i>	I ^o i. e.	nőtt	»
Lophágy	<i>α</i>	román	I ^o m. n.	<i>g. kath.</i>	I ^o i. r.	»	»
*Nagy-Szokond	<i>β</i>	<i>német</i>	III ^o m. II ^o r. —	<i>r. kath.</i>	III ^o g. i. e.	»	német
Felső-Boldád	<i>β</i>	román	— —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	»	román
*Kraszna-Béltek	<i>α</i>	<i>német</i>	II ^o m. II ^o r. e	<i>r. kath.</i>	II ^o g. i. e.	»	német
Als -Boldád	<i>α</i>	román	I ^o m. e.	<i>g. kath.</i>	I ^o r. i.	»	román
Sándorfalu	<i>α</i>	<i>német</i>	I ^o r. m. e.	<i>r. kath.</i>	I ^o g. i.	»	német
*Szakasz	<i>β</i>	<i>német</i>	III ^o r. II ^o m. e.	<i>r. kath.</i>	III ^o g. II ^o i. e.	»	<i>román</i>
*Erdőd	<i>b</i>	<i>magyar</i>	IV ^o n. r. e.	<i>r. kath.</i>	II ^o g. e. i.	»	<i>német</i>

A Homoród-mező (1 magyar, 3 román helységgel):

<i>Erdődi járás.</i>							
Réztelek	<i>β</i>	román	I ^o m. —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. r.	nőtt	román
Oroszfalu	<i>α</i>	román	I ^o m. —	<i>g. kath.</i>	I ^o i. —	»	»
*Hirip	<i>a</i>	<i>magyar</i>	II ^o r. —	<i>g. kath.</i>	V ^o e. i. r.	»	magyar
*Madarász	<i>a</i>	román	II ^o n. m. e.	<i>g. kath.</i>	II ^o r. i. e.	»	román

Az ecsedi-láp körül (10 magyar, 1 német, 1 román helységgel):

<i>Csengeri járás.</i>							
*Szamos-Dob	<i>a</i>	román	IV ^o m. —	<i>g. kath.</i>	III ^o e. i. r.	nőtt	<i>magyar</i>
Csenger-Bagos	<i>a</i>	magyar	V ^o r. n.	<i>g. kath.</i>	IV ^o e. r. i.	»	magyar
Csenger-Ujfalu	<i>β</i>	magyar	I ^o r. —	<i>g. kath.</i>	IV ^o e. i. r.	»	»
Ura	<i>α</i>	magyar	— —	<i>ev. ref.</i>	V ^o g. i. r.	»	»
Tyukod	<i>a</i>	magyar	— —	<i>ev. ref.</i>	I ^o g. i. r.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népeség	előtt a fajttöbbség volt
			legsúlyosb		egyéb szórványos		
Nagy-károlyi j.							
*.Nagy-Károly	A	magyar	I ^o r.	n.	r. kath. III ^o g. II ^o e. i.á.	nőtt	magyar
{Kaplony	a	magyar	I ^o n.	e.	r. kath. II ^o e.	g. i.	»
{Kálmánd	β	német	V ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	» német
*Börvely	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	fogyott magyar
{Fény	a	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o g.	e.	nőtt német
*Csanálos	a	magyar	IV ^o n.	—	r. kath. I ^o g.	—	» német
*Vállaj	a	magyar	I ^o h.	v.	r. kath. III ^o g. II ^o e. i.	»	német
Mérk	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. II ^o g.	i.	» magyar

A Kraszna-völgy (13 magyar, 8 román helységgel):

<i>Erdődi járás.</i>							
{ Rákos-Terebes	β	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	r.	fogyott	román
{ Nántú	β	román III ^o n. II ^o m. e.		g. kath. IV ^o r.	i. e.	fogyott	»
{ Dobra	a	magyar I ^o r.	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	fogyott	magyar
{ Gyöngy	β	román III ^o m.	—	g. kath. II ^o r.	i. e.	fogyott	román
{ Géres	a	magyar I ^o r.	n. e.	ev. ref. I ^o i.	g.	fogyott	magyar
*Király-Daróc	b	magyar IV ^o r.	—	g. kath. IV ^o r. III ^o e. i.		fogyott	»
{ Piskártos	β	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o i.	—	nőtt	román
{ Tőke-Terebes	a	román V ^o n.	m. e.	g. kath. V ^o r.	i. e.	»	»
<i>Nagy-károlyi j.</i>							
{ Esztro	α	román II ^o m.	—	g. kath. I ^o r.	i. e.	fogyott	román
{ *Kraszna-Szt-Miklós	β	román III ^o m.	e.	g. kath. II ^o e.	r. i.	nőtt	»
{ *Nagy-Majtény	a	magyar I ^o r.	n.	r. kath. II ^o g.	e.	»	német
{ Gilvács	α	magyar I ^o n.	r.	r. kath. I ^o g.	e.	»	német
{ *Kis-Majtény	a	román V ^o m.	—	g. kath. IV ^o e.	i. r.	»	magyar
{ Domahida	β	magyar IV ^o r.	—	g. kath. IV ^o e.	i. r.	»	magyar
<i>Máté-szalkai j.</i>							
*Nagy-Ecsed	c	magyar —	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	nőtt	magyar
{ *Fábiánháza	a	magyar —	—	ev. ref. IV ^o g. II ^o i. r.		»	»
{ Nyir-Csaholy	a	magyar I ^o t.	—	r. kath. IV ^o g. II ^o e. i.		»	»
*Máté-Szalka	d	magyar —	—	ev. ref. III ^o i.	r. g.	»	»
{ Ó-Pályi	a	magyar —	—	g. kath. III ^o e. II ^o i. r.		»	»
{ Paraszna	β	magyar —	—	g. kath. III ^o e. II ^o i. r.		»	»
{ *Nagy-Dobos	a	magyar —	—	ev. ref. III ^o g. II ^o r. i.		»	»

Az érmelléki mező (6 magyar, 2 német, 5 román, 1 orosz helységgel):

<i>Nagy-károlyi j.</i>							
*Gencs	a	magyar III ^o r.	—	ev. ref. III ^o g.	r. i.	nőt	magyar
{ *Mező-Terem	a	német IV ^o r.	—	r. kath. IV ^o g.	i. e.	»	román
{ Vezend	β	román I ^o m.	—	g. kath. I ^o r.	i.	fogyott	román
{ Pórtelek	β	román I ^o m.	n.	g. kath. I ^o r.	i. e.	fogyott	»
{ Iriny	β	magyar II ^o r.	—	ev. ref. II ^o g.	r. i.	fogyott	magyar
{ *Dengeleg	a	román IV ^o m. II ^o n. —		g. kath. III ^o e. II ^o r. i.		nőtt	magyar
*Ér-Endréd	a	magyar II ^o r.	—	ev. ref. IV ^o g.	r. i.	»	magyar

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsű- lyosb	egyéb szórványos		legsű- lyosb	egyéb szórványos	a népes ség	a fajtöbbség volt
{*Mező-Petri	a	német	II ^o m.	r.	r. kath.	I ^o g.	e. i.	nőtt	német
{ Reszege	z	román	III ^o m.	—	g. kath.	I ^o e.	r. i.	fogyott	román
{*Szaniszló	d	román	V ^o m. II ^o n.	—	g. kath.	IV ^o r. II ^o e.	i.	nőtt	»
{*Csomaköz	b	magyar	III ^o n. II ^o r.	—	r. kath.	III ^o g. II ^o e.	i.	»	magyar
{ Bere	β	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	I ^o g.	i. r.	fogyott	»
{*Ér-Körtvélyes	a	magyar	I ^o r.	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	nőtt	»
{ Penészlek	a	orosz	II ^o m	r.	g. kath.	I ^o i.	e. r.	»	orosz

A Nyírség (10 magyar helységgel):

<i>Máté-szalkai j.</i>									
{*Nyir-Vasvári	a	magyar	—	—	g. kath.	I ^o r.	e. i.	nőtt	magyar
{ Nyir-Császári	β	magyar	—	—	g. kath.	II ^o r.	e. i.	»	orosz
{ Derzs	β	magyar	I ^o n.	—	g. kath.	II ^o e.	r. i.	»	orosz
{ Iklód	α	magyar	I ^o e.	—	ev. ref.	II ^o g.	r. i.	(nincs adat)	
{*Kántor-Jánosi	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o g.	i. r.	nőtt	magyar
{ Gebe	a	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o i.	g. r.	fogyott	»
{*Nyir-Megyes	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o g.	—	fogyott	»
{*Hódász	a	magyar	—	—	ev. ref.	IV ^o g. II ^o i.	r.	fogyott	»
{ Járni	β	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o i. II ^o g.	r.	fogyott	»
{ Papos	α	magyar	II ^o n.	—	ev. ref.	III ^o r. II ^o g.	i.	nőtt	»

A Bükk az Avassal az utolsó két nagy bérczhullám, a mit az erdélyi talaj északkeleten az alföldi rónáig vet. A Bükkesség alatt, egyfelől a Szamos, másfelől a Kraszna vize ereszkedik a rónaságra, a Tisza-völgy felé. A Kraszna áthalad a Homoród-mezőn, vízzel táplálja az ecsedi nagy lápot, aztán a Szamoshoz fordul, s a tiszai torkolat fölött egyesül vele. Ezekről délnyugatra az Érmelléken át nyugatra a Nyírségen át, kitarul a szemhatár a bihari s a szabolcsi lapály felé.

E térszakaszokon a megye nyugati részét 86 helység népesíti be: 41 magyar, 10 német, 34 román s 1 orosz. A magyar helységek zöme a rónaságon, a román helységeké a Bükk alatt és körül egy tagban fekszik, — de a nyelvhatárok feltűnően kuszáltak és töredezettek.

A magyar határvonal, mely a Szamos-völgyben Hiripre s onnét Amacz, Ombód és Pálfalva községeken át Szatmár-Németiig nyugatra hátrál, Óvárinnál délnyugatnak fordul, — Csenger-Bagos és Domahida közt átlépi az *ecsed*i lápot, majd Gilvácson, Nagy-Majtényon át az *Érmellékre* tart, — megéri Gencs, Csomaköz, Piskolt és Iriny községeket, hogy Ér-Körösnél a *Szilágyságba*, s onnan Biharba forduljon. A román nyelvhatár a Bükkesség alatt előbb a Homoród-mezőt szeli Ivacska, Réztelek, Oroszfalu és Madarász községeken át, aztán a Szamos-völgyben Szatmár-Zsadányig előre tör, majd Szamos-Dobnál délnyugatra fordul Kis-Majtény, Tőke-Terebes, és Kraszna-Szt-Miklós felé, honnan Ér-Giroltnál szilágymegyei területre tér, de ismét visszakerül Szatmár határához,

hogy Vezend és Portelek érintése után *másodszor járja meg a Szilágy-ságot*, s úgy kövesse a magyar vonalat *Biharba*.

A mily tétova a két nyelvi határvonal, oly hullámzó a fajnépesség aránya e vonalak mentén, s oly szaggatott a *belső nyelvterület* is, hol egymást érik a szigetképződmények: *magyar* területen 3 román, 4 német s 1 orosz, — román területen 4 magyar s 6 német szigettel.

A *svábok* a XVIII. század elején telepedtek meg, kiket rajnai hazájukból az inség üzött Magyarországba. Szatmárban a sváb könnyen gyökeret vert akkor, mert a kurucz háborúk befejeztével, hűja volt ott a munkaerőnek: a magyar jobbágyokat elszéleszté a háborúság, — a román pedig az Avashban vont a magát. Csakhamar sváb gyarmatok virágoztak e területen. Jöttek Ugocsából s Beregből *oroszok* is, a kik szintén alkottak néhány telepet. Szigeteik körül azóta a magyar s a román elem egyaránt igyekezett terjeszkedni. Valóban kevés terület van országszerte, hol a fajnépek közt erősebb lett volna a versengés, mint Szatmár e vidékén.

Versenynyomaival találkozunk a nyelvhatárok körül, melyek már *régóta ingadoznak*. Fél száz év előtt a Szamos s az Érmellék közt 12 német és 3 orosz telep létezett. Azóta Erdőd, Nagy-Majtény, Gilvács, Csanáros és Vállaj, a mik akkor sváb faluk voltak, továbbá Derzs és Nyír-Császári, a mik orosz faluk voltak, majdnem teljesen *megmagyarosodtak*, — csak Erdődön és Csanároson van ma is IV—IV° német kisebbség. Ellenben Mező-Teremen és Szakaszon, hol egykor románok telepedtek meg, ma a *sváboké* a többség; Dengelegen és Szamos-Dobon pedig, a mik fél száz éve magyar faluk voltak, ma a *román* elem van többségben.

Így hullámzik a fajnépek mai aránya is a nyelvhatárok körül s a nyelvszigeteken. Azért már a közel jövőben várható e vidéken a nyelvterületek lényeges átalakulása.

Az utolsó népszámláláskor erős *magyar kisebbség* volt: Kálmánd (V^o), Nagy-Szokond (III°), Kraszna-Béltek, Mező-Petri és Fény (II—II°) *sváb* falukban, — továbbá Kis-Majtény és Szaniszló (V—V^o), Dengeleg és Szamos-Dob (IV—IV°), Kraszna-Szt-Miklós, Gyöngy és Reszege (III—III°), Mező-Petri és Esztro (II—II°) *román* községekben, s az *orosz* Penészleken (II°). Ugyanakkor erős *román kisebbség* mutatkozott: a *magyar* Csenger-Bagoson (V^o), Király-Darócson és Domahidán (IV—IV°), Gencsen (III°), Irinyben, Ér-Endréden és Hiripen (II—II°), — továbbá a *sváb* Mező-Teremen (IV°), Szinfalun és Szakaszon (III—III°), Alsó-Homoródon (II°). Végre erős *német kisebbség* fejlődött a *magyar* Erdődön és Csanároson (IV—IV°), Csomaközben (III°) és Paposon (II°), — a román Tőke-Terebesen (V^o), Uj-Hután (IV°), Nántün (III°) és Madarászon (II°).

Az új számlálás eredményei világot fognak vetni a nyelvterületi viszonyok kérdésére. Mi találgatásokba nem bocsátkozhatunk, de megállapítjuk a következő tényeket: I. A magyar helységek természetesebbek, mint a másajkúak; méretük 1 A., 1 d., 1 c., 3 b., 23 a., 8 β., 4 α., — míg a román helységeké 1 d., 4 a., 17 β., 12 α., — a sváb helységeké

5 a., 4 β ., 1 α ., s az orosz helységé 1 a. Maga Nagy-Károly 10 ezer lelket meghaladó magyar lakosával felül mulja e vidék összes román vagy német helységéinek lélekszámát. II. A magyar helységek közel fele: 16 monoglott, tiszta román helység pedig csak 1 van, tiszta német egy sincs. III Erős magyar kisebbség több esetben mutatkozik másajkú majoritással szemközt, mint viszont. Az erőmérleg tehát a magyar elem javára hajlik. De hátrányos befolyást gyakorolhat reá a költözési mozgalom: e vidéken 10 magyar, s 8 román községben fogyott a népesség az utolsó 50 év alatt.

Vallásra a magyarság e térszakaszokon is túlnyomólag ev. ref., csak Nagy-Károly és Erdőd vidékén r. kath., — a német elem a római, a román s az orosz elem a g. kath. egyház híve.

Foglaljuk össze az előadottakat.

A megyében van 4 magyar *város* (Nagy-Károly, a megye székhelye, Szatmár-Németi, Nagy-Bánya és Felső-Bánya). A *nagyközségek* száma 14, ú. m. 10 magyar, 3 román s 1 német. A *kisközségek* 81 *körbe* kapcsolvák, 74 kör áll 2—5, hét kör 6—7 faluból. A fajtöbbség 50 körben magyar, 27-ben román, 4-ben német.

A *helységméretek* megyszerte ilyenek:

Fajtöbbségre	Méretre									Együtt
	B.	A.	C.	d.	e.	b.	a.	β .	α .	
magyar	1	1	1	3	3	6	47	55	37	154
román	—	—	—	1	—	4	27	63	47	142
német	—	—	—	—	—	—	4	5	1	10
orosz	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1

} helység.

Tiszta magyar helység van megyszerte 87, *tiszta román* 16, monoglott német és orosz helység *nincs*.

Szörványosan előfordul a *magyar* elem 75 román helységben, — a *román* elem 21 magyar s 1 német helységben, — a *német* elem 7 magyar, 8 román, — a *czigány* elem 7—7 magyar és román helységben, végre a *tót* 3, s a *horvát* 1 magyar helységben.

A súlyosabb *fajkisebbségek* így oszlanak meg:

<i>A fajtöbbség</i>		<i>A fajkisebbség:</i>							
		IV—V ^o				II—III ^o			
	magyar	román	német	egyéb ny.	magyar	román	német	egyéb ny.	} helységben.
magyar	*	9	2	—	*	14	3	—	
román	15	*	2	—	14	*	4	1	
német	—	1	*	—	4	3	*	—	
orosz	—	—	—	—	1	—	—	—	

A *felekezetek* képe ez: A *magyar* helységek közül 15 r. kath., 24 g. kath., 1 ág. ev., 114 ev. ref.; a *román* helységek közül 1 r. kath., 139 g. kath., 2 kel. gör.; a 10 *német* helység r. kath., végre a megye egyetlen *orosz* helysége g. kath.

A felekezeti *kisebbségek* így állanak egymáshoz :

					<i>A felekezeti kisebbség</i>				
<i>A felekezeti többség</i>	IV—V ^o				II—III ^o				
	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ev. ref.	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ev. ref.	izr.
r. kath.	*	5	—	1	*	13	—	1	—
g. kath.	9	*	—	11	13	*	—	17	8
kel. gör.	—	—	*	—	—	—	*	—	—
ev. ref.	—	14	—	*	9	23	1	*	—
ág. ev.	—	—	—	—	—	—	—	—	1

helységben.

G. kath. felekezeti kisebbség jóval többször fordul elő, mint román kisebbség. Az előbbieket tehát jelentékeny hányad esik g. kath. vallású magyarokra. Láttuk ennek példáit már Biharban. Vannak az ethnografusok közt, kik a nyírségi g. katolikusokat is megmagyarosodott oroszoknak tartják. E kérdésre mi nem terjeszkedünk ki.

Szatmármegye *nyelvtérületi* viszonyairól a következő vázlatot adhatjuk : A magyar helységek zöme ; 143 az alföldi és felvidéki magyar nyelvtérülethez zárkozva egy tagban fekszik a megye nyugati térszakaszain, — 136 román helységnek a bérczes keleti oldalon szintén egységes az összefüggése a szomszéd megyék román képződményeivel. Nyelvszigeteket alkotnak : 11 magyar, 6 román, 10 német s 1 orosz falu.

Teljesen megváltozik az etnikai viszonyok képe a magyar alföldi *belmegyék* területén. Most ezekhez fordulunk.

Szabolcs megye.

Alakra szabálytalan háromszöghöz hasonlít, melynek alapszára Bihar-, Hajdú és Borsod megyéket érinti, oldalszárainak egyike Szatmár- és Bereg megyék határában, másika a zempléni határban fekszik, — csúcspontjával pedig felér Ungba.

E csúcspontot — túl a Tiszán — a Latorcza vize mossa ; a két oldalszár mellett a Tisza vize kanyarog el, Beregtől Ungig északnyugati, Ungból le Borsodig délnyugati folyással. Köztük fekszik félsziget gyanánt a Tiszaköz, melyet némelyek Tiszahátnak neveznek. A folyamon nyugat felé Szabolcs megye határa két ízben is áthajol Zemplén szélén egy-egy nyúlványnyal előbb a bodrogi, aztán a taktaközi Tisaszigetbe.

A délkeleti oldalon, Szatmár, Bihar és Hajdú megyék felé, homokos síkfeld terület el : a Nyírség, melynek dombhullámai közt szikes tavak képződtek és mocsarak, tócsák pusztai lagunái keletkeztek. Ez ingoványokat lassankint eltüntetik a lecsapoló csatornák, a mik már is fél millió k. hold területet mentettek meg a földgazdaság számára.

E megye a török világban egészen elpusztult. Felújítása a XVIII. század elején indult meg. Itt is sokféle telepes nép jelent meg, de ezek

alig másfél száz év alatt összeolvadván, megmagyarosodtak. A szabolcsi magyar fajta ma a legszebb fajnépek közül való.

A rónaságon 134 helység épült, valamennyi magyar. E képződmények két főcsoportjáról fogunk szólni, külön tárgyalva azokat, melyek a Tiszavidéken, s külön azokat, melyek a Nyírségen fekszenek.

Elsőben a Tisza-vidék felé fordulunk.

A Tisza-völgy (50 magyar helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	a népeség	a fajtöbbség volt
Tiszai járás.								
{	Kis-Varsány	3	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	fogyott	magyar
{	Nagy-Varsány	3	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	fogyott	»
{	Gemzse	3	magyar	II ^o n.	ev. ref. II ^o r. II ^o i.	g.	fogyott	»
{	*Gyüre	3	magyar	I ^o t.	ev. ref. II ^o i.	g. r.	fogyott	»
{	Bács-Aranyos	3	magyar	I ^o n.	g. kath. III ^o e. II ^o i.	r.	fogyott	»
{	*Kopács-Apáti	3	magyar	—	r. kath. III ^o e.	g. i.	fogyott	»
{	Cserepes-Kenéz	α	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.	nőtt	»
{	Örmező	3	magyar	I ^o t.	g. kath. V ^o g.	e. i.	»	»
{	*Ör-Ladány	α	magyar	—	ev. ref. III ^o i.	g. r.	»	»
{	Benk	α	magyar	—	ev. ref. II ^o g.	i. r.	»	»
{	Mogyorós	3	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	»	»
{	*Eperjeske	3	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»
{	Tisza-Szt-Márton	3	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	»	»
{	Zsurk	3	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	»	»
{	*Bezékéd	a	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»
{	Tuzsér	a	magyar	I ^o t.	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»
Kisvárdai járás.								
{	Komoró	3	magyar	I ^o e.	ev. ref. III ^o r.	g. i.	nőtt	magyar
{	*Fényes-Litke	a	magyar	—	r. kath. V ^o e.	g. i.	»	»
{	Veresmart	a	magyar	—	ev. ref. II ^o g.	r. i.	»	»
{	*Döge	a	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»
{	Kékcse	3	magyar	I ^o t.	ev. ref. III ^o r.	i. g.	»	»
{	*Kanyár	3	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	g.	»	»
{	*Dombrád	c	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»
Bogdáni járás.								
{	Berkesz	3	magyar	I ^o n.	ev. ref. II ^o r.	g. i.	nőtt	magyar
{	*Gégény	α	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	i. g. a.	»	»
{	*Demecser	b	magyar	—	ev. ref. IV ^o r. II ^o i.	g.	»	»
{	*Kék	a	magyar	—	ev. ref. II ^o r. II ^o i.	g.	»	»
{	Besztercze	3	magyar	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	»	»
{	Rád	α	magyar	I ^o t.	ev. ref. II ^o r.	i. g. a.	»	»
{	*Vasmegyer	a	magyar	I ^o e.	ev. ref. III ^o r.	g. i.	»	»
{	*Kemencse	b	magyar	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	g.	»	»
{	*Nyír-Bogdány	a	magyar	—	ev. ref. IV ^o r.	i. g.	»	»
{	*Kotaj	b	magyar	III ^o t.	r. kath. III ^o g.	e. a. i.	»	»
{	*Nagy-Halász	c	magyar	I ^o t.	ev. ref. III ^o r.	g. i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek		felekezeti népének		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsű- lyosb	egyéb szórványos	legsű- lyosb	egyéb szórványos	
<i>Felső-dadai j.</i>							
*Buj	b	magyar	I ^o t.	—	<i>g. kath.</i> III ^o e.	r. i.	nőtt magyar
*Ibrány	c	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	g. i.	» »
*Paszab	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	» »
*Berczel	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.	» »
*Gáva	b	magyar	I ^o t.	—	<i>r. kath.</i> V ^o e. II ^o g.	i.	» »
*Vencselló	b	magyar	I ^o t.	n.	<i>r. kath.</i> III ^o e. II ^o g.	i.	» »
{*Balsa	a	magyar	I ^o n.	—	<i>g. kath.</i> III ^o r. III ^o e.	i.	» »
{ Szabolcs	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	g. i.	» »
*Timár	a	magyar	—	—	<i>g. kath.</i> III ^o r.	i. á.	» »
*Rakamaz	c	magyar	—	—	<i>r. kath.</i> I ^o g.	i. e.	» »
*Nagyfalu	a	magyar	I ^o t.	—	<i>r. kath.</i> IV ^o e. II ^o g.	i.	» »
<i>Alsó-dadai j.</i>							
*Tisza-Eszlár	b	magyar	—	—	<i>r. kath.</i> IV ^o e. II ^o g.	i.	nőtt magyar
*Tisza-Lők	c	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	fogyott »
*Tisza-Dada	b	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g.	nőtt »
*Tisza-Dob	c	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.	» »
*Tisza-Polgár	c	magyar	—	—	<i>r. kath.</i> I ^o e.	i.	» »

A Takta-köz (6 magyar helységgel):

<i>Alsó-dadai j.</i>							
{*Tisza-Ladány	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	nőtt magyar
{ Tardos	α	magyar	—	—	<i>r. kath.</i> III ^o g.	e. i.	» »
{*Csobaj	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g.	» »
{ Báj	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	» »
{*Pthrügy	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g.	» »
{ Takta-Kenéz	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. g. á.	» »

A Bodrog-köz (3 magyar helységgel):

<i>Felső-dadai j.</i>							
{ Viss	β	magyar	—	—	<i>r. kath.</i> III ^o e.	g. i.	nőtt magyar
{*Kenézlő	a	magyar	—	—	<i>r. kath.</i> IV ^o g. III ^o e. a. i.		» »
{ Zalkod	α	magyar	I ^o t.	—	<i>r. kath.</i> IV ^o g.	e. i. a.	» »

A Tisza-köz (15 magyar helységgel):

<i>Kis-várdai j.</i>							
*Tass	b	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i.	nőtt magyar
*Gyulaháza	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	fogyott »
{ Anarcs	a	magyar	I ^o t.	e.	ev. ref. III ^o r.	g. i.	nőtt »
{*Ajak	a	magyar	I ^o t.	—	<i>r. kath.</i> III ^o g. II ^o e.	i.	» »
{*Pátroha	b	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	» »
{ Berencs	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	» »
*Kis-Várda	c	magyar	I ^o n.	—	<i>r. kath.</i> IV ^o i. III ^o e.	g.	» »
{*Pap	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.	fogyott »
{ Jéke	β	magyar	—	—	<i>r. kath.</i> IV ^o g. III ^o e.	i.	nőtt »

A járás és helység neve	A helység nérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajttöbbség volt		
			legsú- lyosb		egyéb szórványos			legsú- lyosb	egyéb szórványos
Tiszui járás.									
{	*Kis-Báka	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i.	r. g.	nőtt	magyar
	Nagy-Báka	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	»
	Lövő-Petri	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	»
	Lövő	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g.	r. i.	»	»
	*Tornyos-Pálcza	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g. II ^o r.	i.	»	»
	*Mándok	b	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»

A Latorcza-völgy (3 magyar helységgel):

<i>Tiszai járás.</i>							
Szalóka	<i>β</i>	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r.	nőtt	magyar
*Eszény	<i>a</i>	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	»	»
Aggtelek	<i>β</i>	magyar	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	»	»

A megye tiszavidéki része sűrűbben van benépesítve, mint a nyírségi rész. A községek száma itt 77; méretük: 1 c. (ez Tisza-Polgár), 1 a. (ez Kis-Várda), 6 c., 11 b., 21 a., 29 β., 8 α. Ezek közül 26 nagyközség. Legnagyobb a néphősége a két dadaí völgyszakasznak, jelentékeny a tiszaközi is, — leggyengébb a Tisza-szigeteké. Más vidékeken is tapasztalhattuk, hogy a folyam-völgyeknek mekkora vonzó erejük van a népekre; hisz a legegyszerűbb szükséglet nekik, hogy jó levegőjük és vizük legyen. A folyamok partján van mindkettő, — ezért települnek ide oly szívesen. Azt is tapasztalhattuk, hogy a szigetségeken a községek nem igen tudnak fejlődni. A Mura-köztől a Csallóköz, a dunai sziget-köztől a Bodrog-közig csupa apró falvakat láttunk, mert a szigetekeken kevés a föld ahhoz, hogy nagyobb népességet eltarthasson, s ez a föld van az árvizeknek leginkább kitéve. Így van a Szabolcshoz tartozó Tisza-szigetekeken is.

A 77 község erős kétharmada: 55 falu tiszta magyar. Más fajnépekből csak itt-ott találunk szórványosan *tót*ot, — legtöbb van Kotajon (III°). *Német* elem még gyérebben mutatkozik, a mi van, az *németajkú izraelita*. Ebből legtöbb van Gemzsén (II°). A *román* elem a Tiszavidékről *végkép elmaradt*. A mi a belőle mult század elején talán volt, azóta megmagyarosodott vagy elszéledt.

Vallásra a megye tiszavidéki népe 17 községben r. kath., 4 községben g. kath., 56-ban ev. ref. Erős felekezeti kisebbség csaknem mindenütt van. Az *izraeliták*, kiknek Erdély s a délvidék nagy részében alig láttuk nyomát, a magyar Alföldön nagyobb arányban mutatkoznak. Mutakozott néhány példa már bihari és szathmári talajon is. Szabolcsban az erős zsidó kisebbség még gyakoribb: súlya Kis-Várdán IV°, Ór-Ladányon III°, Kis- és Nagy-Báka, Lövé-Petri, Gyüre, Gemzse, Kemece, Kék és Demecser falukban II—II°.

Áttérünk a megye délkeleti oldalára, a Nyírséghez.

A Nyírség (57 magyar helységgel) :

		fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
A járás és helység neve	A helység mérete	többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Kisvárdai járás.									
{ Laskod	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	g. i.	nőtt	magyar	
{ *Petneháza	a	magyar	—	—	g. kath. V ^o e. II ^o i.	r.	»	»	
{ *Kárársz	b	magyar	I ^o t.	—	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.	»	»	
Nyirbátori járás.									
{ *Nyir-Mada	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o i. III ^o g.	r.	nőtt	magyar	
{ Pusztá-Dobos	β	magyar	—	—	g. kath. IV ^o r. II ^o i.	e.	»	»	
{ Őr	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i.	r. g.	»	»	
{ *Vaja	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	»	»	
{ Lorántháza	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o i.	g. r.	fogyott	»	
{ Rokod	β	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o i.	r. g.	fogyott	»	
{ Jákó	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o i.	g.	fogyott	»	
{ *Nyir-Bakta	β	magyar	—	—	r. kath. IV ^o g. III ^o e. II ^o i.	—	nőtt	»	
{ Bessenyőd	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	fogyott	»	
{ *Ó-Fejértó	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r. III ^o g.	i.	nőtt	»	
{ *Levelek	a	magyar	I ^o t.	—	g. kath. V ^o r. II ^o i.	e.	»	»	
{ Magy	α	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o g.	i. r.	fogyott	»	
{ *Gyulaj	a	magyar	—	—	g. kath. III ^o e. II ^o r.	i.	nőtt	»	
{ *Mária-Pócs	a	magyar	I ^o r.	t.	g. kath. II ^o r.	i. e.	»	»	
{ *Pócs-Petri	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o g.	i. e.	»	»	
{ *Nyir-Bátor	cl	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	»	»	
{ *Kis-Léta	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o g. II ^o r.	i.	»	»	
{ *Bogát	b	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o g.	i. r.	»	»	
{ Pilis	a	magyar	III ^o r.	t.	g. kath. I ^o r.	e. i.	»	»	
{ *Piricse	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o g. II ^o r.	i.	»	»	
{ *Encsencs	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o g.	i. r.	»	»	
{ *Nyir-Béltelek	b	magyar	I ^o e.	—	g. kath. III ^o r.	i. e.	»	»	
{ *Nyir-Lugos	b	magyar	—	—	g. kath. V ^o r.	i. e.	»	»	
Nagy-kállói j.									
{ *Nyir-Acsád	b	magyar	I ^o r.	t.	g. kath. III ^o e.	r. i. k.	nőtt	magyar	
{ *Szent-György-Ábrány	b	magyar	III ^o r.	o. t.	g. kath. IV ^o r. II ^o e.	i.	»	»	
{ Buda-Ábrány	α	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. IV ^o g.	r. i.	»	»	
{ *Mártonfalva	a	magyar	I ^o t.	r.	ev. ref. IV ^o g.	r. i.	»	»	
{ *Nyir-Adony	c	magyar	—	—	g. kath. III ^o r. II ^o e.	i.	»	»	
{ *Mihálydi	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o g.	i. r.	»	»	
{ Gelse	a	magyar	—	—	g. kath. IV ^o e. II ^o i. II ^o r.	—	»	»	
{ *Szakoly	a	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o g. II ^o r.	i.	»	»	
{ Biri	β	magyar	I ^o t.	—	g. kath. III ^o r.	e. i.	»	»	
{ *Balkány	d	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o g. II ^o r.	i.	»	»	
{ *Bököny	b	magyar	—	—	g. kath. II ^o r.	i. e.	fogyott	»	
{ *Uj-Fejértó	β	magyar	—	—	ev. ref. III ^o g.	r. i. a.	nőtt	»	
{ Geszteréd	a	magyar	I ^o t.	—	r. kath. III ^o g.	e. i. a.	»	»	
{ *Hugyaj	a	magyar	I ^o t.	—	g. kath. III ^o r.	e. a. i.	»	»	
{ *Nagy-Kálló	cl	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i. a.	»	»	
{ Kis-Kálló	α	magyar	—	—	g. kath. II ^o r.	e. i.	fogyott	»	

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos	
*Semjén	b	magyar	—	—	g. kath. IV ^o r. II ^o e.	i.	nőtt magyar
*Napkor	b	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o g.	e. i.	» »
*Apagy	a	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o r.	g.i.a.	» »
<i>Bogdányi járás.</i>							
{ Ibrony	β	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	fogyott magyar
{ Kérés	α	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	g.i.a.	nőtt »
{ *Ramocsaháza	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. III ^o g, III ^o r, II ^o i.	—	» »
{ Székely	β	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref. IV ^o r. II ^o g.	i.	» »
{ *Tét	β	magyar	I ^o e.	—	ev. ref. III ^o r. III ^o g.	i.	» »
{ Sényő	β	magyar	I ^o n.	t.	ev. ref. V ^o r. II ^o g.	i. a.	fogyott »
{ *Tura	β	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r.	g. i.	nőtt »
*Pazony	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r. II ^o g.	i. a.	fogyott »
*Oros	c	magyar	I ^o t.	—	g. kath. V ^o r. II ^o e.	a. i.	nőtt »
<i>Felső-dadai j.</i>							
*Nyiregyháza	B	magyar	II ^o t.	n.	ág. ev. III ^o r. II ^o g.	c. i.	nőtt tót
<i>Alsó-dadai j.</i>							
*Szent-Mihály	α	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	nőtt magyar
*Tisza-Büd	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	r. i.	» »

A Nyírség földjén kevesebb a község: 57, de kevesebb az apró falu is, mint a Tisza árterületén. Mert itt a talaj emeltebb, árvizek ritkán fenyegetik, s a községek fejlődése biztosabb is, nyugodtabb is. Itt fejlődött Nyiregyháza várossá, körülötte 24 telep nagyközséggé. A helység-méretek: 1 B. (ez Nyiregyháza), 1 β. (ez Uj-Fejértó), 3 A. (ezek Nagy-Kálló, Nyir-Bátor és Szt-Mihály), 1 d., 2 c., 9 b., 21 a., 14 β., 5 α.

Ez 57 helységnek közel kétharmada tiszta magyar. Más fajnépekből főleg tót rajok mutatkoznak elszórtan a felső vidékről, s itt-ott német-ajkú izraeliták. Legtöbb a tótság Nyiregyházán (II°); van két falu, hol ma is erős a román minoritás: Szt-György-Ábrányon és Pilisen; amaz a bihari, emez a szatmári megyehatárhoz közel fekszik; látszik, hogy a román népességi mozgalmak hullámtere eddig ér, de a hullámszél ereje itt már kimerült.

Vallásra a nyírségi nép 5 helységben r. kath., 20-ban g. kath., 1-ben ág. ev. (ez Nyiregyháza), 31-ben ev. ref. Jelentékeny felekezeti minoritás van csaknem minden községben, s a legtöbb 2—3 felekezeti. Izraeliták nagyobb aránnyal találhatók: Petneháza, Ór, Rokod, Nyir-Bakta, Levelek és Gelse falukban.

Adataink foglalatja ez:

A megyében van 1 város (Nyíregyháza), 50 *nagy község*, — a kis-községek 34 körbe kapcsolvák, a mik 2--4 faluból állanak.

A helységek *mérete*: 1 B., 1 C., 1 B., 4 d., 1 d., 8 c., 20 b., 42 a., 43 β., 13 α. A *tiszta magyar* helységek száma 84. *Szórványosan* előfordul a német elem 7, a román 3, a tót 31, a cigány 4 helységben.

Nagy súlylyal a másajkú kisebbség nem lép fel sehol. Kisebb súlylyal (II—III°) a tót és a román elem 2—2, a német 1 helységben mutatkozik.

Vallásra a szabolcsi nép többsége 22 helységben r. kath., 24-ben g. kath., 1-ben ág. ev., 87-ben ev. ref. Egy felekezetűnek csak 11 helység tekinthető, — a többi 123-ban jelentékeny másfelekezetű minoritások vannak, melyek közül a legtöbb híve van a r. kath. felekezetnek 16 g. kath., 1 ág. ev. és 55 ev. ref. helységben, — a g. kath. felekezetnek 12 r. kath. és 15 g. kath. helységben, — az ev. ref. felekezetnek 7. r. kath. és 6 g. kath. helységben, — végre az izr. felekezetnek 1—1 r. kath. és g. kath., 9 ev. ref. helységben.

Mint hogy a megye valamennyi helysége magyar, egész területével az alföldi magyar talajhoz tartozónak tekintendő, melyek nyugaton a zempléni, északon az ungi és beregi, keleten a szatmári, nyugaton a bihari és hajdúsági magyar nyelvtérülettel szervesen összefügg.

Áttérünk a Hajdúságra.

Hajdú megye.

Az 1876. évi megycrendezési törvény a megyét az egykori Hajdúkerületből és Debreczen városból alkotta össze. A törvényhozásnak kor-szakos cselekedete volt, hogy végkép eltörülte a kiváltságolt területek középkori maradványait, milyen Erdélyben a székely és szász föld külön tagozata, a fogarasi és kővári kapitányság, a Jászkun főkapitányság s a Hajdúkerület volt.

A megye, mint ilyen, fiatal. De régi szervezetében nagy műltra tekinthet vissza. Az itt letelepült szabad hajdúk neve összefort a nemzet szabadságharczaival, Bocskay nevével, a Rákócziak zászlajával. Bocskay adományozta nekik e területet diadalmas hadjáratai alatt, hogy együtt maradjanak a békekötés után is, s készen legyenek, a hányszor a fejedelem táborba szólítja őket. Később hadi szolgálatot csak közfelkeléskor teljesítettek. A hosszú békeidőn át földműves és mintagazda lett a vitézekből.

A dús föld dússá tette őket; s cz meglátszik jelentékeny községeiken, melyek a Kállóér mellékétől a Hortobágy-pusztáig s a Tiszáig, a szikes-tavaktól a Hamvas-éri csatornáig a Hajdú-rónán máig kifejlődtek.

Tekintsünk végig rajtuk.

Az érmellék (7 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes-ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsü-lyosb	egyéb szórványos	legsü-lyosb	egyéb szórványos	
<i>Nádudvari j.</i>							
*.Hajdú-Szoboszló A		magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt magyar
*Szováta c		magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r.	» »
*Földes d		magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r.	» »
*Tetőtlen b		magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	fogyott »
*Kaba c		magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r.	fogyott »
*Nádudvar s		magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt »
*Püspök-Ladány c		magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	» »

A Tisza-völgy (2 magyar helységgel):

<i>Balmaz-ujvárosi j.</i>							
*Csege c		magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt magyar
*Egyek d		magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	» »

A hajdusági róna (12 magyar helységgel):

<i>Balmaz-ujvárosi j.</i>							
*Balmaz-Ujváros A		magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt magyar
*Felső-Józsa a		magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i. g.	telep volt
{ Alsó-Józsa s		magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r.	telep volt
*.Debreczen E		magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	i. a.	nőtt magyar
*Mike-Pércs a		magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	g. i.	» »
*Vámos-Pércs b		magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	g. r.	» »
*Hajdú-Sámson d		magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	» »
*Hajdú-Hadház s		magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	» »
*Téglás b		magyar	I ^o n	—	ev. ref. II ^o r.	g. i.	» »
*.Hajdú-Böszörmény B		magyar	—	—	ev. ref. I ^o g.	i. r.	» »
*Hajdu-Dorog s		magyar	—	—	g. kath. I ^o e.	i. r.	» »
*.Hajdú-Nánás A		magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r. g.	» »

Négy város magaslik ki közülük: élükön Debreczen, mögötte Hajdú-Böszörmény, Hajdú-Nánás, Hajdú-Szoboszló. De a *nagyközségek* sem maradnak messze tőlük. A méretek: 1 E., 1 B., 3 A., 1 c., 3 s., 1 a., 3 d., 2 c., 3 b., 2 a., 1 s. Az utóbbiak nem rég keletkeztek, kettejük község maradt.

Az egész megye tiszta magyar. Kevés német elem csak Debreczenben és Tégláson mutatkozik.

Vallásra a hívek többsége 1 helységben r. kath. (ez Egyek), 1-ben g. kath. (ez Hajdú-Dorog), 19-ben ev. ref. Öt kalvinista községben erős r. kath. (II—III°) kisebbség van. G. kath. és izraelita meggyeszerzte csak elszórtan fordul elő.

A megye a magyar nyelvterület szívében fekszik, messze az ország többi fajnépeitől. Nincs is azoknak itt semmi nyomuk.

Körülötte tömör és erőteljes a magyarság mindenütt: nyugaton a hevesi és borsodi palóc, északra a bodrogyvidéki magyar, keletre a szabolcsi és bihari hajdú, délre és délnyugatra a jászok és kunok ivadéka. Amazokat már láttuk, ezek felé most fordulunk.

Jász-Nagykun-Szolnok megye.

A hogy a törvény fenntartotta Hajdú megye *nevében* az egykori szabad *hajdúság* emlékeztét, úgy tett a *jász-kunokkal* is, midőn egykori kiváltságos területük nagy részéből megszerkesztette a mai Jász-Nagykun-Szolnok megyét.

A jászsági s a nagykunsági rónát a Tisza választja el, észak-déli folyással; ebbe ömlik keletről a Körös, északnyugatról a Zagyva. A Körös a nagykunságban veszi fel a Berettyó régi ágát,¹ mely a bihari sárréten foly át; a Zagyva a jászságban egyesül a Tarnával s a Tapióval. Mocsaras belvizek jelölik szerte a Tisza árterületét.

A föld, melyet a természet ily pazarul öntöz, első rendű televény. Tisza-jobbparti szakaszain ma is a jászok ivadéka él, a Tisza-balpartin a kunoké.

A török világban ez a terület elpusztult, lakói elszéledtek; de a viharok elmúltával régi tűzhelyeiket újra megépítették. Telepeik az ország minden részéből odaáramlott népességgel nagy arányban meggyarapodtak. De a törzslakosság régi származásának hagyományait e jövevény-nép közt is megőrizte kegyeletesen: a Tisza-jobbparti helységek legtöbbször Jász, s a Tisza-balpartiak egy része Kun melléknévvel emlékeztet eredetére.

A megye 52 helységéről a népességi adatok itt következnek.

A Körös-völgy (4 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsü- lyosb		egyéb szórványos		
Tiszai felső j.							
*Déva-Ványa	A	magyar	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	nőtt	magyar
Tiszai alsó járás.							
*Mező-Túr	B	magyar	I ^o t.	ev. ref. II ^o r.	i. a.	nőtt	magyar
*Kun-Szt-Márton	A	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
*Szelevény	b	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»

¹ Térrajzunk, mely a topografiából a lakott részeket törekszik feltüntetni, a Berettyó régi ágát mellőzi, s csak a csatornázott új ágat mutatja be, melynek környéke népesebb.

A nagykúnsági róna (7 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsű- lyosb	egyéb szórványos	legsű- lyosb	egyéb szórványos	
<i>Tiszai közép j.</i>							
*.Turkeve	A	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	nincs adat
†Török-Szt-Miklós	A	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i. a.	nőtt magyar
<i>Tiszai felső j.</i>							
‡Kenderes	Ĉ	magyar	—	—	r. kath. V ^o e.	i.	nőtt magyar
*.Kis-Ujszállás	A	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	» »
*.Karczag	A	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	» »
‡Kunhegyes	ß	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	» »
‡Madaras	ß	magyar	—	—	ev. ref. I ^o i.	r.	» »

A Tisza-völgy (25 magyar helységgel):

<i>Tiszai felső j.</i>							
†Tisza-Szent-Imre	c	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	nőtt magyar
‡Tisza-Derzs	b	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	» »
‡Tisza-Abád	b	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	» »
‡Tisza-Szalók	c	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i.	» »
<i>Jász alsó járás.</i>							
‡Tisza-Süly	b	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	i.	nőtt magyar
‡Kőtelek	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
†Nagy-Körű	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	» »
<i>Tiszai közép j.</i>							
‡Tisza-Bura	b	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	nőtt magyar
‡Tisza-Roff	d	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	» »
‡Tisza-Bő	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
‡Pusztá-Fegyvernek	Ĉ	magyar	II ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i.	» »
‡Tisza-Páspöki	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
‡Tisza-Szajol	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	» »
*.Szolnok	B	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	» »
<i>Tiszai alsó járás.</i>							
‡Rákóczi	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	a. i.	telep volt
‡Tisza-Várkony	b	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i.	nőtt magyar
‡Tisza-Vezsény	b	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	» »
‡Tisza-Földvár	ß	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	a. i.	» »
‡Czibakháza	d	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	» »
‡Tisza-Nagyrev	a	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	a.	» »
‡Inoka	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	fogyott »
‡Tisza-Kürth	b	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	nőtt »
‡Tisza-Ugh	ß	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a. i.	fogyott »
‡Tisza-Sas	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	nőtt »
‡Csépa	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	a.	» »

A Tisza—Zagyva-völgy (5 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
<i>Jász alsó járás.</i>							
*Bessenyszög	c	magyar	— —	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt	magyar
*Jász-Ladány	B	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Jász-Kis-Ér	Q	magyar	— —	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»
*Jász-Apáti	A	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Jász-Szt-András	c	magyar	— —	r. kath. —	—	»	»

A Tarna-völgy (2 magyar helységgel):

<i>Jász felső járás.</i>							
*Jákóhalma	c	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Jász-Dózsa	c	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	»	»

A gyöngyösi mezőség (1 magyar helységgel):

<i>Jász felső járás.</i>							
*Arokszállás	A	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar

A Zagyva-völgy (8 magyar helységgel):

<i>Jász felső járás.</i>							
*Jász-Fényszaru	p	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Pusztá-Monostora		magyar	— —	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Felső-Szt-György	b	magyar	I ^o r.	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Jász-Berény	B	magyar	— —	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
*Jász-Mihálytelek	b	magyar	— —	r. kath. —	—	»	»
*Alattyán	b	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Jánoshida	c	magyar	— —	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
<i>Jász alsó járás.</i>							
*Alsó-Szt-György	d	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar

A jászok sík földjén s a nagykunsági lapályon ép úgy megláthatók a nép életrevalóságának és erejének jelei, mint a hajdúsági rónán.

A városok száma 6; ezek: Szolnok, Jászberény, Mezőtúr, Karczag, Kisujszállás és Turkeve; a nagyközségeké 46. Kisközsége a megyének nincs.

A helységek méretei nagy arányúak: 3 B., 8 A., 4 B., 3 Q., 4 d., 7 c., 14 b., 8 a., 1 β. Apró falu megveszerte egy sincs. A legkisebb: Tisza-Ugh, közel jár az 1000 lélekhez, s a nagyközségek közt foglal helyet. Ez egynek a népessége nem nőtt az utolsó félszáz év alatt. A többiek átlag mind megkétszereztek félszáz év előtti lélekszámukat, van a mely megháromszorozta vagy megnégyszerezte, van olyan is, mely meghat-szorozta, sőt megtízszerezte: Tisza-Sülyön volt 686 lélek, van 2722, — Szelevényen volt 458, van 2367, — Bessenyszögön volt 425, van 3953, — Fegyverneken volt 1520, van 5636.

A *tiszta magyar* helységek száma 46. Más fajnépekből csak 2 helységben mutatkozik kevés német, 3-ban tót s 1-ben román elem.

A *hitélet* 32 helységben r. kath., melyek nagy része jász; 24 helység *ev. ref.*, ezek túlnyomólag kunok. A jászföld helységei többnyire egyfelekezetűek; a nagykúnságiak ellenben kétfelekezetűek: kalvinista helységben r. kath. kisebbséggel és viszont.

A megye az alföldi magyar nyelvterület mélyén fekszik. Az ország periferiáiról más fajnépek idáig nem hatolnak. A tiszta fajmagyarság típusait látjuk itt is, mint a szomszéd hajdúságban, a palócz földön s a középső Tisza egész vidékén. Ehez tartozik a szomszéd Csongrád megye is.

Csongrád megye.

Valódi típusa a magyar alföldi megyéknek.

Végtelennek látszó rónaság, melyet hatalmas folyóvizek mosnak és nagyra nőtt községek népesítenek be.

A Tisza északdéli folyással metszi át területét, — ebbe ömlik keletről a Maros vize. Mindkettejük árterületén tavak, mocsarak és vadvizek támadtak.

A községek száma csak 18, — nincs is más megye az országban, hol ily kevés község keletkezett volna. De ezek nagy arányban fejlődtek ki, s túltesznek az Alföld többi megyéinek népes községein.

Mióta Csongrád a török dúlás után felújított, az ország minden részéből áramlik földjére a költözők tömege. Előbb a birtokszerzés vágya vonzott, aztán a sok közmunka, a mit a vizek szabályozása, vasutak és műutak építése, napjainkban Szeged város helyreállítása nyújtott. A népeség túlnyomólag ily jövevényekből áll, a kiknek egy része boldogult, a zöme napszámos maradt.

Innen a túltengő népszám a helységekben, melyek a következők:

A Tisza-völgy (14 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
			legsú- lyosb		egyéb szórványos	legsú- lyosb	egyéb szórványos
<i>Csongrádi járás.</i>							
*Csongrád	B	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Csány	b	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
<i>Tiszán-inneni j.</i>							
*Sövényháza	cl	magyar	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt	magyar
*Kistelek	ß	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Sándorfalva	c	magyar	—	r. kath. I ^o i.	e.	nincs adat	
*Algyő	b	magyar	—	r. kath. I ^o m.	e.	nőtt	magyar

A járás és helység neve	A helység metere	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
*Tápe	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	—	nőtt	magyar
*Szeged	H	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.a.k.	—	»	»
*Dorosma	A	magyar	—	—	r. kath. —	—	—	»	»
*Horgos	Ǻ	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	—	»	»
<i>Tiszán-túli járás.</i>									
*Szentes	C	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i.a.k.	—	nőtt	magyar
*Szegvár	Ǻ	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	—	»	»
*Mindszent	A	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	—	»	»
*Hód-M.-Vásárhely	E	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a.i.u.m.	—	»	»

A szentesi róna (4 magyar helységgel):

<i>Tiszán-túli járás.</i>									
†Tés	α	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	—	—	nőtt	magyar
†Fábián-Sebestyén	β	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	a.k.	—	pusztla volt	—
*Mágocs	c	magyar	I ^o t.	—	r. kath. II ^o e.	a.	—	pusztla volt	—
*Derekegyház	a	magyar	I ^o l.	—	r. kath. II ^o e.	a.	—	nőtt	magyar

A városok száma 3, ezek: Szeged, Szentes és Hódmező-Vásárhely. A megye székhelye Szentes. A másik kettőnek saját törvényhatósága és kivételes jellege van. Szeged Magyarországon Budapest után ma úgy népesség, mint kultura dolgában az első város, — Hódmező-Vásárhely a negyedik, de csak népesség dolgában az, jellegre parasztváros, a gazdák, zsellérek és proletárok metropolisa. A többi helységek többnyire nagyközségek, csak kettő maradt apró falunak.

A méretek: 1 H., 1 E., 1 C., 1 B., 2 A., 1 B., 3 A., 2 c., 3 b., 1 a., 1 β., 1 α. S ezek legtöbbje *tiszta magyar* helység. Más fajnépekből csak Mágocsra és Derekegyházra mutatkozik kevés számú tót.

Vallásra 15 helység r. kath., 3 ev. ref., 6 helység kétfelvezetű.

Csongrád megye, miként Jász és Hajdú, az alföldi magyar nyelvterület mélyén fekszik; távol a többi fajnépek nyelvhatárától, — azért nem érintik azok hullámai.

Nem így a tőle keletre eső Békés; ennek már kevert a népessége.

Békés megye.

Róna földjén a Körös három ága s a Berettyó csatornázott ága egyesül, aztán nyugatra a Nagykunságba tartanak a Tisza-völgy felé. Déli határánál a Szárazér kanyarog át a megyén. Északon a nagy, keleten a Kis-Sárrét s az Almár ingoványai terülnek el rajta. Nincs kétszáz éve, hogy ez egész talaj csupa mocsár és ingovány volt. A dús föld nem ter-

mett, a területen ember alig lakott, — a régi városok romba dültek; ilyené tette Békés megyét a török hódoltság.

Felújítása a XVIII. században Harruckern Ferencz báró érdeme volt. Az ő főispánsága alatt vált a megye újra lakhatóvá, — ő gondoskodott új telepésekről is.

Ma a megyének 28 helysége van, a mik mind az alföldi típus szerint való nagy arányokban fejlődtek ki. A fajtöbbség 23 helységben magyar, 4-ben tót, 1-ben román.

A fajnépek így oszlanak meg helységenként:

A Fehér-Körös-völgy (6. magyar, 1 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év		
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt	
			legsű- lyosb		egyéb szórványos			legsű- lyosb
<i>B.-gyulai járás.</i>								
*Gyula-Vári	b	magyar	I ^o r.	t.	ev. ref. II ^o r.	k. a.	nőtt	magyar
*.Békés-Gyula	A	magyar	II ^o r.	n. t.	r. kath. III ^o e. II ^o k. i. a.		»	»
*Doboz	d	magyar	II ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	a.	»	»
<i>B.-csabai járás.</i>								
*Békés-Csaba	C	tót	III ^o m.	n.	ág. ev. III ^o r.	i. e. k.	nőtt	
<i>Békési járás.</i>								
*Békés	B	magyar	I ^o t.	n.	ev. ref. II ^o r.	a. i. k.	nőtt	magyar
*Mező-Berény	A	magyar	III ^o t. II ^o n.	—	ág. ev. III ^o c.	r. i. u.	»	»
*Körös-Tarcsa	cl	magyar	I ^o t.	-	ev. ref. I ^o r.	a. e. k.	»	»

A nagy Körös-völgy (1 tót, 6 magyar helységgel):

<i>Szeghalmi járás.</i>							
†Vésztő	ß	magyar I ^o t.	—	ev. ref. I ^o r.	i. a.	nőtt	magyar
†Körös-Ladány	ß	magyar —	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
<i>Gyomai járás.</i>							
†Gyoma	A	magyar I ^o n.	—	ev. ref. I ^o r.	a. i.	nőtt	magyar
†Endrőd	A	magyar —	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
<i>Szarvasi járás.</i>							
†Szarvas	B	tót	V ^o m.	n.	ág. ev. I ^o r.	i. e.	nőtt
†B.-Szent.-András	ß	magyar I ^o t.	—	r. kath. III ^o a. II ^o e.	i.	»	magyar
†Öcsöd	ß	magyar —	—	ev. ref. I ^o r.	i. a.	»	»

A Berettyó-völgy (2 magyar helységgel):

<i>Szeghalmi járás.</i>							
†Füzes-Gyarmat	ß	magyar —	—	ev. ref. I ^o r.	i. a.	nőtt	magyar
†Szeghalom	ß	magyar —	—	ev. ref. I ^o r.	i. k.	»	»

A békési mély róna (8 magyar, 1 tót, 1 román helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes-ség	előtt a fajttöbbség volt
			legsü-lyosb	egyéb szórványos		legsü-lyosb	egyéb szórványos		
<i>Békés-gyulai j.</i>									
*Kétegyháza	c	román	IV ^o m.	n.	kel. gör. III ^o r.	e.a.i.		nőtt	román
<i>Békés-csabai j.</i>									
*Uj-Kigyós	d	magyar	II ^o t.	r.	r. kath. II ^o a.	k.e.g.		nőtt	magyar
<i>Szarvasi járás.</i>									
*Nagy-Kondoros	b	tót	V ^o m.	—	ág. ev. III ^o r.	i.		puszta	volt
<i>Orosházi járás.</i>									
*Csorvás	d	magyar	II ^o t.	r.	r. kath. IV ^o a. II ^o e. k.i.			puszta	volt
*Nagy-Szénás	b	magyar	II ^o t.	—	ág. ev. IV ^o r.	e.		puszta	volt
*Bánfalva	c	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o a. II ^o e. i.m.			puszta	volt
*Szabad-Szt-Tornya	a	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r.	e.		puszta	volt
*Pusztá-Szt-Tornya	c	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. IV ^o r.	e.		puszta	volt
*Orosháza	A	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. II ^o r.	e.i.		nőtt	magyar
*Pusztá-Földvár	b	magyar	—	—	ág. ev. IV ^o r.	c.		puszta	volt

A Száraz-ér melléke (1 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Orosházai járás.</i>									
*Tót-Komlós	C	tót	I ^o m.	n.e.	ág. ev. I ^o r.	i.k.		nőtt	tót
*Sámson	c	magyar	I ^o t.	r.	r. kath. IV ^o e.	a.k.		puszta	volt

A megyének egy városa van: Békés-Gyula; fajttöbbsége magyar. A nagyközségek száma 27, — ezek közül 22 magyar, 4 tót s 1 román. Kisközség megyeszerte egy sincs.

A helységek néphőisége ilyen:

Méretre										
Fajttöbbségre	C.	B.	A.	C.	B.	d.	c.	b.	a.	Együtt
magyar	—	1	5	—	6	1	3	3	3	1
román	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
tót	1	1	—	1	—	—	—	1	—	4
										23

Mind a három fajnép jelentékeny községeket alkotott. A XVIII. században keletkezett tót telepek ma már feltűnő népesek: Békés-Csaba megközelíti a 40.000 lelket, Tót-Komlós a 10.000-et, a pusztából lett Nagy-Kondoros is közel jár a 3000-hez. Szarvason, mely félszáz év előtt még magyar helység volt, ma a tótok vannak többségben, de a magyar minoritás V^o, — ugyanennyi Nagy-Kondoroson is; de Békés-Csabán csak III°, Tót-Komlóson I^o. Kétegyháza, a békés-aradi határon, jelentékeny román telep, mely alig száz éve, hogy azzá lett: a magyar jobbágyokat a földesúr, mert a román jövevényekkel folyvást surlódtak, innen Gyula-Várra telepítette át, s Kétegyháza akkor eloláhosodott. Újabb időben kezd magyarosodni; magyar kisebbsége ma IV°.

Tiszta magyar helység megyeszerte csak 7 van. De a vegyes ajkú magyar községekben inkább a tót elem terjeszkedik, mint a román: Mező-Berényben a tót kisebbség III°, Nagy-Szénáson, Csorváson, Uj-Kigyóson és Dobozon II—II°, — míg a román minoritás csak Békés-Gyulán II° erejű.

A felekezeti viszonyok képe ez. A magyar helységek közül 7 r. kath., 6 ág. ev., 10 ev. ref., — a tót községek ág. evangélikusok, — 1 román helység kel. gör. A felekezeti népesség is kevert: a r. kath. községekben erős protestáns, a protestáns és orthodox községekben erős r. kath. kisebbség mutatkozik.

A megye nyelvtérületi viszonyai így alakultak: 23 magyar helység egy tagban fekszik, hozzá zárkozva a szomszéd megyék magyar nyelvtérületéhez. Négy tót és egy román helység el van szigetelve.

Hasonló az alakulás a szomszéd Csanádban is.

Csanád megye.

Róna földjén a Száraz-ér ömlik át, mely Aradból Békésbe tart, — onnan visszafordul s csatornázott csanádi medre csongrádi területre, a Tiszához ereszkedik. A megye déli határát a Marosvize öntözi. A Maros-völgy s a Száraz-ér közt fekvő térszakaszt marosmelléki rónának, a Száraz-értől a Körösig terjedő lapályt Körös-melléknek nevezzük.

E térszínen 30 helység fekszik: 23 magyar, 2 román és 5 tót. Népeségi viszonyaikat sommásan tárgyalhatjuk.

A Maros-völgy (2 magyar, 2 román, 1 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népeség	előtt a fajtöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Nagylaki járás.									
†Sajtény	d	román	I ^o m.	n. t.	kel. gör. III ^o g.	r. i. a.	nőtt	román	
†Nagylak	A	tót	IV ^o r.	m. sz. n.	ág. ev. III ^o k. g.	r. i.	»	román	
Makói járás.									
†Magyar-Csanád	c	román	III ^o sz. II ^o m.	n. e.	kel. gör. II ^o r.	e. g. i.	nőtt	román	
†Apátfalva	cl	magyar	I ^o n.	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	magyar	
†Makó	C	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	g. i. a.	»	»	

A maros-melléki róna (5 magyar, 3 tót helységgel):

<i>Makói járás</i>									
†Kis-Királyhegyes	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—		azóta lett	
†Alberti	a	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o e.	—		azóta lett	
†Pitvaros	b	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	i.		azóta lett	
†Ambrózfalva	a	tót	I ^o m.	—	ág. ev. I ^o e.	r.		azóta lett	
†Nagy-Majláth	β	magyar	—	—	ev. ref. I ^o a.	m. r.		azóta lett	

Legnépeseb helyek: a magyar Makó és Battonya, s a tót Nagylak. Jelentékeny a népbősége Mezőhegyesnek, Apátfalvának s Csanád-Palotának. Mindhárom magyar nagyközség. A tót telepek a XVIII. század derekán keletkeztek, egyidejűleg a békésiekkel. A két román telepet jóval előbb a katonai kincstár alapította, mikor a törököktől elpusztított megye feldaraboltatván, délkeleti részét a marosi határőrvidékhez kapcsolták, ott oláhosodott el Magyar-Csanád, Sajtény, sőt Nagylak is. Az utóbbi még fél-száz év előtt román helység volt, — de azóta eltótosodott. Román faluk voltak még: Battonya és Tornya, — ezek megmagyarosodtak.

Tót-Bánhegyesen ma V^o magyar kisebbség van, a tót Nagylakon IV° román, az eloláhosodott Magyar-Csanádon III° szerb, a megmagyarosodott Tornyán III° román, Battonyán III° szerb, — a magyar Mattencloit-Dombegyházán V^o a román, Mezőhegyesen és Végegyházán II—II° tót. A népesség tehát elég kevert. A tiszta magyar helységek száma 6.

A *felekezeti* viszonyok ilyenek: a *magyar* helységek közül 18-ban a hívek többsége r. kath., 4-ben ev. ref., 1-ben kel. gör., — ez utóbbi Mattencloit-Dombegyháza, mely az eloláhosodás útján megindult; a *tót* helységek ág. ev., a *román* helységek kel. gör. vallásúak. A poliglott községek 2—3 felekezettűek.

A megye *nyelvterületi* viszonyainak képe ez: A 23 magyar helység az alföldi magyar nyelvterület szélén egy tagban fekszik, kapcsolatban egyfelől a csongrádi és bács-torontáli, másfelől az arad-békési magyarság zömével. A román s a tót helységek el vannak szigetelve.

Forduljunk most a magyar Alföld délvidéke: a Bácska felé.

Bács-Bodrog megye.

Az árpádkori Bács és Bodrog megyék már a tatárdúlás után egyesítették: északon feküdt Bodrog-, délről Bács megye. Ezekhez kapcsolta napjainkban az utolsó megyerendezési törvény a határőrvidékhez tartozott titeli Csajkás kerületnek tiszta-jobbparti részeit.

Térszine termékeny síkság, melyet nyugaton és dél felől a Duna, keleten a Tisza öblözetei határolnak. A térfelületet északkeletre — Szabadka és Topolya közt — kisebb dombhullámok barázdálják; alább az Al-Dunáig mély rónaföld terül el, melyből csak a lakatlan titeli magaslat emelkedik ki.

A Duna s a Tisza vizi forgalmát Monostorszeg és Tiszaföldvár közt a Ferencz-csatorna élénkíti; — ebből ágazik ki Ujvidék felé a Ferencz-József-csatorna is; — amaszt a Krivaja ér, emezt a Nagy-Bara táplálja. A két nagy folyó melléke csupa mocsaras és lápos árterület, melyet a szabályozási munkák csak részben hódítottak meg a földművelés számára.

E térszint 128 helység népesíti be; ú. m. 38 magyar, 45 német, 36 szerb, 2 orosz és 7 tót.

A megye térszakaszait három csoportra osztottuk, hogy a helységek fekvése s a fajnépek viszonyai felől könnyebb legyen a tájékozódás.

Előbb megtekintjük a Duna-völgyet, s a nagy folyam hajlásában fekvő duna-szögi részt, — aztán a csatornák felé fordulunk, le a Duna-Tisza-szögig, — végig megyünk a Tisza-völgyön, s a nagy-bácskai rónaság északi részein, Pest megye határánál fogunk megállapodni.

A Duna-völgy (7 magyar, 11 német, 1 tót, 17 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Titeli járás.									
*Lok	β	szerb	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o m.	r.	E községek a volt csajkás kerülethez tar- toztak, — régi népszá- mukról <i>nincs</i> adat, — <i>fajnépségük</i> félszáz év előtt is <i>szerb</i> volt.	
*Gradinovec	a	szerb	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	a. e.		
*Vilova	a	szerb	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	a.		
*Kovil-Szt-Iván	b	szerb	IV ^o n.	—	kel. gör.	IV ^o a.	e. i.		
*Felső-Kovil	d	szerb	IV ^o m. II ^o n.	—	kel. gör.	IV ^o r. II ^o a. e. i.			
*Alsó-Kovil	a	szerb	II ^o m.	n. e.	kel. gör.	II ^o r.	i. a.		
*Káty	c	szerb	III ^o n.	m.	kel. gör.	III ^o a.	r. i.		
Ujvidéki járás.									
*Ujvidék	B	szerb	IV ^o m. III ^o n. t. h.		r. kath.	IV ^o k. II ^o a. e. i. g.		nőtt	szerb
*Ó-Futtak	cl	német	V ^o sz. m. t. c.		r. kath.	V ^o k.	a.	»	német
*Uj-Futtak	c	német	II ^o m. II ^o t. sz.		r. kath.	II ^o a.	e. k.	»	»
*Begecs	b	szerb	I ^o t.	n.	kel. gör.	I ^o a.	r.	»	szerb
*Glozsány	b	tót	I ^o sz.	n.	ág. ev.	I ^o k.	—	»	tót
Német-palánkai j									
*Cséb	b	német	I ^o t.	m. sz.	r. kath.	I ^o a.	g.	nőtt	német
*Ó-Palánka	cl	szerb	II ^o n.	t. m. e.	kel. gör.	II ^o r.	a. g. i.	»	német
*Német-Palánka	cl	német	II ^o m.	t. sz.	r. kath.	I ^o i.	a. k.	külön vált Ó-Palánkától	
*Uj-Palánka	a	német	I ^o m.	sz.	r. kath.	I ^o a.	g.	nőtt	német
*Bukin	c	német	I ^o h.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Bács-Novoszello	o	német	I ^o sz.	m.	r. kath.	—	—	»	»
*Plávna	a	szerb	II ^o n.	m. e.	r. kath.	I ^o k.	i.	nőtt	szerb
Hódsági járás.									
{ Bogyán	β	szerb	I ^o n.	m. e.	r. kath.	V ^o k.	—	nőtt	szerb
{ Vajsza	a	szerb	II ^o n. II ^o m.	e.	r. kath.	I ^o k.	i.	»	»
Apatini járás.									
*Bogojeva	b	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Szonta	d	szerb	III ^o n. II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	k.	»	szerb
*Apatin	A	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német
*Kupuszina	c	magyar	—	—	r. kath.	—	—	»	magyar
*Monostorszeg	cl	szerb	III ^o n. II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	szerb
Zombori járás.									
*Bezdan	β	magyar	III ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Kollut	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
Bajai járás.									
*Béreg	b	szerb	III ^o n.	m.	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	szerb
*Szántova	c	szerb	IV ^o m.	t. n.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsü- lyosb	egyéb szórványos		legsü- lyosb	egyéb szórványos		
*Dantova	c	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Baracska	c	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Csataalja	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
*Vaskút	cl	német	II ^o m.	h. sz.	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
*Báth-Monostor	b	magyar	I ^o r.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
*Baja	A	magyar	II ^o sz. II ^o n.	—	r. kath.	II ^o i.	e. k. a.	»	szerb

A Duna-köz (1 magyar, 11 német, 3 tót, 5 szerb helységgel) :

Apatini járás.

*Origlevicza-Szt-Iván	d	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	német
*Ó-Sztapár	B	szerb	I ^o n.	m.	kel. gör.	I ^o r.	m.	»	szerb
*Bács-Bresztovác	cl	német	II ^o sz.	m.	r. kath.	II ^o k.	i.	»	német
*Doroszló	b	magyar	II ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	m.	»	magyar

Hódsági járás.

*Filipova	c	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
*Rác-Militics	c	német	I ^o sz.	m.	r. kath.	I ^o k.	—	»	»
*Lality	b	tót	V ^o sz.	n.	ág. ev.	V ^o k.	i. g.	»	szerb
*Hódság	d	német	I ^o m.	—	r. kath.	I ^o a.	—	»	német
*Pivnicza	d	tót	III ^o sz.	n. m.	ág. ev.	III ^o k.	r. c.	»	szerb
*Parabuty	d	német	II ^o sz.	m.	r. kath.	I ^o k.	i.	»	német
*Karavukova	c	német	I ^o m.	r.	r. kath.	—	—	nőtt	német
*Derunya	b	szerb	IV ^o n.	m. e.	kel. gör.	IV ^o r.	e.	»	szerb
*Bács-Ujfalu	c	tót	I ^o n.	m. e.	ág. ev.	V ^o r.	i.	»	magyar
*Bács	d	német	IV ^o sz. III ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	szerb

Német-palánkai j.

*Tovarisova	c	szerb	III ^o n.	m. t. e.	kel. gör.	III ^o r.	a. i.	nőtt	szerb
*Obrovacz	b	német	IV ^o sz.	e.	r. kath.	IV ^o k.	i.	»	szerb
*Gajdobra	c	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	»	német
*Paraga	a	szerb	I ^o n.	e. t.	kel. gör.	I ^o a.	r.	»	szerb
*Szilbás	c	szerb	IV ^o t.	n. e.	kel. gör.	IV ^o a.	i.	»	»
*Bulkesz	b	német	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o r.	—	»	német

A Duna-vonal a megye nyugati és déli határán húzódik el. Lenn a folyam-völgyben, s a Duna-fordulónál fekvő folyamközben 8 magyar, 22 sváb, 4 tót és 22 szerb helységet találunk. A magyar képződmények góczpontja: a közép Duna-völgyben *Baja*, a sváb képződményeké: ugyanott *Apatin*, a szerbeké: az Al-Dunánál *Ujvidék*. E három ponthoz kapcsolódnak a fajnépek többi községei: északon a magyarok, délen a szerbek, nyugaton a svábok. Így alakul ki három nyelvterület.

Ezek közül, mint alább látni fogjuk, csak a magyar terület fejlődött *természetes* módon: a magyar fajnép terjeszkedése útján. A mai szerb talajt a XVII. század végén, a sváb talajt a XVIII. század derekán nagyarányú telepítési művelet *mesterségesen* népesítette be. S ez meglát-

szik nemcsak a nyelvhatárok kusza vonalán, hanem a sok nyelvszigeten is, a mi a határok mögött keletkezett. A *szerb nyelvterületen* fekszenek: Ó- és Uj-Futtak, Német- és Uj-Palánka, Bulkesz, Cséb, Bukin, Obrovacz, Bács, Bács-Novoszelo és Gajdobra *sváb* telepek, Glozsány *tót* teleppel. A *német nyelvhatár* mögött fejlődtek ki: Doroszló, Dantova, Kupuszina és Bogejova *magyar*, Ó-Sztápár, Monostorszeg, Béreg és Szantova szerb helységek elszigetelten. E *két határ* vonalai közé ékelődtek: Lality, Pivnicza és Bácsujfalu *tót* gyarmatok.

Hajdanában ez egész terület magyar volt. A török háborúk s a hódolt-ság ideje alatt a régi fajnépesség kiirtatott. A felszabadulás után szerbek, Mária Terézia idejében svábok telepítették ide. A magyar elem csak lassan kezd köztük tért foglalni. A svábok, kik később érkeztek, szerb telepek helyét kapták: a legtöbb mai sváb telepnek szerb neve van.

A telepítés annyiban bevált, hogy az alig 150—200 éves gyarmatokból népes városok, virágzó nagyközségek fejlődtek. A magyar képződmények mérete a Duna-vonalon: 1 A. (Baja), 1 B., 3 c., 3 b., — a német képződményeké: 1 A. (Apatin), 4 c., 4 d., 6 c., 5 b., 2 a., — a szerb telepeké: 1 B. (Ujvidék), 3 c., 2 d., 4 c., 4 b., 6 a., 2 b., — végre a *tót* telepeké: 1 d., 1 c., 2 b. Erő és lendület szól a népszám ez arányaiból. A bácskai talajon, mint az Alföldön általában, gyarapodnak a népek; a Duna-vonal mentén valamennyi községük nőtt. Ha van hanyatlás nyoma, az csak a *szerb* fajnépnél vehető észre, mely nemcsak a sváb telepítés idején, hanem az utolsó félszáz év alatt is tért veszített: Baja akkor szerb város volt, s azóta magyarosodott meg, Bács és Obrovacz elnémetesedtek, Lalityot és Pivniczát pedig a Bácskába jött *tótok* foglalták el. Az egykor magyar Bácsfaluból is így lett *tót* telep.

Annál erősb gyökeret vert a svábság. Erről két adat tanuskodik. Az egyik Palánka helység példája, mely hajdan szerb telep volt; mellette építették a svábok maguknak Uj-Palánkát, — Ó-Palánka megmaradt akkor szerbnek; de csak egy időre: a svábok oda is bonyomultak, s előbb egy városrészt birtak, aztán külön választották ezt Német-Palánka néven a szerb anyavárostól, mely rövid idő alatt két sváb fiút szült. A másik adat a német kisebbség creje a szerb községekben, mely Derunyan és Kovil-Szt-Ivánon IV—IV°, — Béregen, Kátyon, Monostorszegen, Szontán és Tovarisován III—III°, — Ó-Palánka, Plávna, Vajszka falukban II—II°.

A Bácska magyar helységei a Dunavonalon többnyire az utolsó száz év alatt fejlődtek ki. A Dunántúl s a felvidék magyar költöző népességéből jelentékeny hányad telepszik meg itt, községeket alkot, vagy erős kisebbségeket képvisel a szerb és sváb telepeken. Magyar minoritás van Ujvidéken, Szántován és Felső-Kovilban (IV—IV°), Német-Palánkán, Vasháton, Alsó-Kovilban és Uj-Futtakon (II—II°).

A hol ennyiféle fajnép él együtt, ott a községek túlnyomó száma poliglott. Annál feltűnőbb, hogy van két telep: Dantova és Baracska, a mely tiszta magyar.

Vallásra a magyarság többnyire r. kath., a svábság is az, — a szerbek megoszlanak a római s a keleti egyház közt, a tót telepések ág. evangélikusok.

Lássuk a megye belsejét s keleti részeit.

A Ferencz-József-csatorna mellett (1 magyar, 3 tót, 2 német, 1 orosz, 1 szerb helységgel) :

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népeség	előtt a fajtöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Ujvidéki járás.									
†Piros	b	magyar	V ^o sz.	n. t.	kel. gör.	V ^o e.	a. r.	nőtt	magyar
†Kiszács	c	tót	I ^o sz.	n. m.	ág. ev.	I ^o k.	m. i. r.	»	német
†Petrovác	sz	tót	I ^o n.	—	ág. ev.	I ^o i.	m. r.	»	tót
†Kulpin	c	tót	IV ^o sz.	n. m.	ág. ev.	IV ^o k.	r. m.	»	szerb
†Deszpot-Szt-Iván	b	szerb	II ^o n.	—	kel. gör.	I ^o a.	e. m. r.	»	szerb
Kulai járás.									
†Torzsa	c	német	I ^o m.	t. o.	ág. ev.	V ^o e.	r. i. g.	nőtt	német
†Keresztur	sz	orosz	I ^o m.	n.	g. kath.	I ^o r.	i.	»	orosz
†Veprovacz	b	német	III ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	német

A Ferencz-csatorna mellett (1 magyar, 4 német, 5 szerb helységgel) :

<i>Zombori járás.</i>									
†*Zombor	B	szerb	III ^o m. II ^o n.	—	r. kath.	V ^o k.	i. e. a.	nőtt	szerb
†Uj-Szivác	b	német	I ^o m.	—	ev. ref.	I ^o r.	a. i.	»	magyar
†Ó-Szivác	sz	szerb	IV ^o n. II ^o m.	—	kel. gör.	III ^o e. II ^o r. i. a.		»	német
<i>Kulai járás.</i>									
†Cservenka	sz	német	I ^o m.	—	ág. ev.	II ^o e.	r. i. m.	nőtt	német
†Kula	sz	magyar	IV ^o a. III ^o sz. o.		r. kath.	III ^o k. i. a. g. e. m.		»	német
†Uj-Verbász	sz	német	II ^o m.	o.	ág. ev.	III ^o e.	r. i. g.	»	német
†Ó-Verbász	d	német	IV ^o sz.	o m.	kel. gör.	IV ^o a. g. e. r. i.		»	szerb
<i>Ó-Becsei járás.</i>									
†Bács-Szt-Tomás	A	szerb	IV ^o m.	n.	kel. gör.	IV ^o r.	a. i. e.	nőtt	szerb
†Turja	c	szerb	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	a.	»	»
<i>Zsablyai járás.</i>									
†Nádaly	c	szerb	I ^o m.	n.	kel. gör.	I ^o r.	m. a. i.	{ a volt csajkás kerület-hez tartozott; régi népszámáról nincs adat.	

A Duna—Tisza-szög (1 magyar, 3 német, 1 orosz, 4 szerb helységgel) :

<i>Kulai járás.</i>									
†Kucsura	d	orosz	III ^o a. II ^o m. sz.		g. kath.	III ^o a. II ^o r. e. i.		fogyott	orosz
†Kis-Kér	c	német	—	—	ág. ev.	—	—	nőtt	német
<i>Ujvidéki járás.</i>									
†Uj-Sové	b	német	I ^o m.	—	ev. ref.	V ^o a.	r. i.	nőtt	német
†Ó-Sové	b	szerb	IV ^o n.	—	kel. gör.	II ^o a. II ^o e. r. i.		»	szerb

A járás és helység neve		A helység mértete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
				legsú- lyosb		egyéb szórványos		
*O-Kér	c	német	III ⁰ sz. II ⁰ m. —	—	ág. ev.	III ⁰ k. II ⁰ r. i. e.	nőtt	szerb
*Temerin	B	magyar	II ⁰ n. —	—	r. kath.	I ⁰ i. —	»	magyar
*Jarek	b	német	I ⁰ m. —	—	ág. ev.	I ⁰ r. —	»	német
Zabylai járás.								
*Goszpodincze	b	szerb	I ⁰ n. m. o.	—	kel. gör.	I ⁰ a. r. i. g.	} a volt szerb csajkás kerülethez tartoztak; népszámukról nincs adat	
*Zsablya	Œ	szerb	II ⁰ m. II ⁰ n. e.	—	kel. gör.	III ⁰ r. a. i.		
*Gyurgyevo	c	szerb	II ⁰ o. m. e.	—	kel. gör.	II ⁰ g. r. i.		

A Tisza-völgy (8 magyar, 3 szerb helységgel):

Titeli járás.									
*Titel	d	szerb	III ⁰ n. II ⁰ m. h. t.	kel. gör.	IV ⁰ r.	a. e.	}	a volt csajkás kerü- lethez tartoztak ; régí népszámukról nincs adat.	
*Mosorin	b	szerb	I ⁰ m. n.	kel. gör.	I ⁰ r.	i.			
Zsablyai járás.									
*Csurog	B	szerb	II ⁰ m. n.	kel. gör.	III ⁰ r.	i. a.	}		
O-Becsei járás.									
*Tisza-Földvár	Œ	magyar	V ⁰ sz. n.	r. kath.	V ⁰ k.	i. m.	nőtt	szerb	
*O-Becse	A	magyar	IV ⁰ sz. n.	r. kath.	IV ⁰ k.	i.	»	magyar	
*Bács-Petrovoszellő	B	magyar	III ⁰ sz. —	r. kath.	III ⁰ k.	i.	»	»	
Zentai járás.									
*Mohol	Œ	magyar	IV ⁰ sz. n.	r. kath.	IV ⁰ k.	i.	(nincs adat)		
*Ada	A	magyar	II ⁰ sz. —	r. kath.	II ⁰ k.	i.	nőtt	magyar	
*Zenta	B	magyar	I ⁰ sz. n.	r. kath.	I ⁰ k.	i. e.	»	»	
*O-Kanizsa	A	magyar	I ⁰ sz. —	r. kath.	I ⁰ k.	i.	»	»	
*Martonos	Œ	magyar	III ⁰ sz. —	r. kath.	III ⁰ k.	i. e.	»	»	

A csatornák vidékén s a Duna-Tisza-szögben, mely mögött a két nagy folyam egyesül, a térszín lapos, egyhangú; annál tarkább mozaik-képet tár fel a sokféle fajnép, mely ott megtelepedett. A Ferencz-csatorna sváb talajon indul ki a Dunából, aztán magyar földre lép s ott is marad a tiszai torkolatig. A Ferencz-József-csatorna is sváb földön ágazik ki a Ferencz-csatornából, aztán orosz, tót és szerb telepek közt éri be Ujvidéknél az Al-Dunát. A Duna-Tisza-szögben öt fajnép él, — községeik részint nyelvterületi kapcsolatban egymás mellett fekszenek, részint szigetsor-
tokat alkotnak vagy külön szigeteket. A szövevényes, kusza képet a fejezet végén fogjuk világosabbá tenni, midőn a nyelvhatárokat lemérjük.

Ezúttal csak a *nyelvszigeteket* nevezzük meg, a mik a nyelvhatárokon belül fekszenek. Német talajban van elszigetelve: a szerb Zombor és Ó-Szivác, — szerb talajban Temerin és Piros magyar, Uj-Sové, Jarek, Ó- és Kis-Kér sváb község, — a szerb-német határ közt Keresztur orosz falu, — a magyar-szerb nyelvhatár közt Torzsa, Ó- és Uj-Verbász sváb, Kucsura orosz helység.

A hol ennyi nép torlódott össze, ott a helységeknek erősen kellett fejlődni. Fél század óta tényleg csak az orosz Kucsura vesztett egykori népszámából, a többi mind növekedett: első sorban Turja 990-ről 3100 lélekre, Tovarisova 1200-ról 3700-ra, Ó-Becse 8600-ról 16.900-ra, Kernyaja 2700-ról 7000-re, Cservenka 2300-ról 7400-ra, Zenta 13.000-ről 25.000-re. Ez meg látszik a helységek *méretén*. A 11 magyar községé: 1 B. (Zenta), 3 A. (Ó-Kanizsa, Ada, Ó-Becse), 1 c., 3 b., 2 d., 1 e.; a 13 szerb helységé: 1 B. (Zombor), 1 A. (Bács-Szt-Tamás), 2 b., 1 d., 1 e., 3 c., 4 b.; a 11 német helységé: 1 b., 1 d., 1 e., 5 c., 3 b.; a 3 tót helységé: 1 b., 2 c., s a 2 orosz helységé: 1 d. Oroszoknak és tótoknak a saját felvidéki hazájukban kevés ily nagynépességű helységük fejlődött, milyenek ez elszigetelt telepeik a Bácska áldott talaján.

A fajnépek keveredtségére vall nemcsak a sok poliglott község, hanem a sok változás is azok fajtöbbségében. Fél száz év alatt 1 szerb falu: Tisza-Földvár, s 1 német falu: Kula megmagyarosodott, 1 magyar és 2 szerb helység svábbbá lett (amaz Uj-Szivác, emezek Ó-Kér és Ó-Verbász), 1 német falu szerb többséget kapott, 1—1 szerb és német falu pedig eltótosodott a — Bácskában!

Vallásra a magyar elem r. kath, a szerb ó-hitű, az oroszok g. katolikusok, tótok és németek ág. evangélikusok, sőt van 1—1 német falu kálvinista és kel. gör. többséggel is.

Tekintsük meg végül a Bácska északi részeit.

A Krivaja-ér mentén (6 magyar, 1 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Fél száz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt
			legsúlyosb egyéb szórványos		legsúlyosb egyéb szórványos	a népes-ség	a fajtöbbség volt
<i>Topolyai járás.</i>							
*Pacsér	d	magyar	III ^o sz. n.	ev. ref.	III ^o k. II ^o r. m. i.	nőtt	magyar
*O-Morovicza	c	magyar	I ^o n. sz.	ev. ref.	II ^o r. i.	»	»
*Topolya	A	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o i. —	»	»
*Bajza	c	magyar	III ^o t. II ^o sz. n.	r. kath.	III ^o a. II ^o k. c. i.	»	»
*Kis-Hegyes	c	magyar	I ^o n. —	r. kath.	I ^o a. i.	»	»
*Szeghegy	d	német	I ^o n. —	ág. ev.	I ^o e. i.	»	német
*Feketehegy	c	magyar	IV ^o n. —	ev. ref.	III ^o a. i. r. m.	»	magyar

A bácskai róna (13 magyar, 12 német, 1 szerb helységgel):

<i>Zombori járás.</i>							
*Kernyája	c	német	IV ^o m. —	r. kath.	— —	nőtt	német
*Usonopja	c	német	IV ^o m. —	r. kath.	I ^o i. —	»	szerb
*Nemes-Miletics	c	magyar	IV ^o sz. —	r. kath.	I ^o i. —	»	szerb
*Stanisics	b	német	II ^o m. II ^o sz. —	r. kath.	II ^o k. i.	»	magyar
*Kruselya	a	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	német
*Gákova	b	német	I ^o m. —	r. kath.	— —	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népeség	előtt a fajtöbbség volt
			legsúlyosb		egyéb szórványos		
Bajai járás.							
*Rigycza	c	német	III ^o m, II ^o sz. —	r. kath. II ^o k.	i.	nőtt	német
*Gara	d	német	IV ^o sz. m.	r. kath. —	—	»	szerb
*Borsod	a	magyar	I ^o n. sz.	r. kath. I ^o i.	—	»	szerb
*Likity	d	német	IV ^o m, III ^o sz. —	r. kath. I ^o i.	—	»	szerb
*Csávoly	c	német	II ^o sz, II ^o m. —	r. kath. —	—	»	szerb
*Felső-Szt-Iván	b	magyar	IV ^o sz, II ^o n. —	r. kath. I ^o i	—	»	szerb
Bácsalmási j.							
*Rém	a	magyar	III ^o n. —	r. kath. I ^o i.	c.	nőtt	szerb
*Jankovác	c	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar
*Kis-Szállás	a	magyar	I ^o n. t.	r. kath. —	—	»	»
*Mélykut	ß	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Tataháza	a	magyar	— —	r. kath. I ^o i.	—	»	szerb
*Matheovics	ß	magyar	V ^o sz. n.	r. kath. I ^o i.	—	»	szerb
*Bács-Almás	ß	német	III ^o m, II ^o sz. —	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar
*Kun-Baja	b	német	I ^o m. —	r. kath. —	—	»	német
*Madaras	a	magyar	II ^o n. —	r. kath. I ^o i.	—	»	magyar
*Katymár	d	német	IV ^o sz. m.	r. kath. I ^o i.	—	»	szerb
*Bajmok	ß	magyar	III ^o n, III ^o sz. —	r. kath. I ^o i.	—	»	szerb
*Szabadka	G	magyar	V ^o sz. n.	r. kath. I ^o i.	k.e.a.	»	szerb
Topolyai járás.							
*Sándor	a	szerb	III ^o n, II ^o m. —	kel. gör. V ^o r.	—	nőtt	szerb
*Csantavér	a	magyar	I ^o sz. —	ev. ref. II ^o r.	i.	»	magyar

Ezen a térszínen *vesztett a szerbség a legtöbbet*. A 200 év előtti megtelepülés idején ez egész föld szerb volt. Félszáz év előtt is 14 szerb helységet talált itt az egykorú statisztika. Ma csak a kis Sándor falu, Szabadka tözsomszédtségában, maradt meg szerbnek. A többi 13-ból 7 magyarrá, 6 németté lett. A sváb a Bácska alvidékéről terjeszkedett idáig, — a magyar a Jászkunságból, Csongrádból, a Palócz-földről, Túl-a-Dunáról költözködött ide. A helységek mind föllendültek. Feketehegy lakossága 1600 lélekről 5200-ra nőtt, Csantavéré 3400-ról 6200-ra, Topolyaé 5600-ról 10.800-ra, Kis-Szállás 650-ről 1794-re, Rém 163-ról 1349-re, Szabadka 32.900-ról 73.000-re félszáz év alatt. A magyar helységek mérete: 1 G. (Szabadka), 1 A. (Topolya), 1 c., 2 ß., 5 a., 1 d., 2 c., 1 b., 4 a., 1 ß; a német helységeké: 2 ß., 2 a., 4 d., 2 c., 2 b., 1 a.; a szerb helységé: 1 a.

A hervadás szomorú képét látni a szerb elem felső-bácskai állapotából. Hogyan jutott idáig, azon a dús területen, az ethnologok már régóta tudják. Régi jelenség szerb helységekben, hol svábok is laknak, hogy pitymallatkor e két elem az utcán szokott találkozni: a svábok munkába indulnak, a szerbek tivornyáról kerülnek akkor haza. A vidám élet, a bőséges ital, a tambura, a kolo s a szeretkezés mámorában sokáig nem

vette észre a szerb, hogy erejét és jólétét mire vesztegeti, mialatt mások dolgoznak és gyarapszanak. Abból a nagy területről, a mit apái ez ország délvidékén Temesvárig, s a Duna-völgyben fel Komáromig bírtak, nem maradt egyéb az al-dunai, s az alsó-tiszai telepeknél. Csak itt-ott találunk még a Felső-Bácskában erősebb szerb minoritást: Matheovicson és Szabadkán (V—V°), Katymáron, Felső-Szt-Ivánon, Garán és Nemes-Mileticsen (IV—IV°), Pacséron (III°) s Csávo lyon (II°).

Félszáz év óta a magyar elem is vesztett itt két községet: Bács-Almást és Stanisicsot, mindkettőben a német elem jutott túlsúlyra. Bács-Almás, Kun-Baja és Szeghegy sváb szigetek a magyar nyelvterületen. De újabb időben a magyarság a sváb falukban szintén erősen fejlődik: ereje Kernyáján, Csonopján és Bikityen IV—IV°, Rigyczán III°. Feltűnő itt is, hogy e poliglott területen 3 helység van: Tataháza, Mélykut és Jankovác, a mely tiszta magyar.

A megyéről előadottak foglalatja ez:

A helységek közigazgatási tagozatából kitűnik, hogy a megyében a jólét általános. Csak két *kisközsége* van, a mik egy körbe kapcsolvák, — fajtöbbségük szerb. A *nagyközségek* száma 121; ezek közül 35 magyar, 46 német, 7 tót, 2 orosz és 31 szerb. A *városok* száma 5, ú. m. 3 magyar (Szabadka, Baja, Zenta) és 2 szerb (Zombor és Ujvidék).

Méretre a helységek így állanak egymás mellett:

		<i>Fajtöbbségre</i>				
<i>Méretre</i>		magyar	tót	német	orosz	szerb
legnagyobb	(G)	1	—	—	—	—
»	(B)	1	—	—	—	1
»	(A)	5	—	1	—	2
nagyméretű	(C)	2	—	—	—	—
»	(B)	8	1	4	—	2
»	(C)	5	—	6	1	4
középméretű	(d)	1	1	9	1	3
»	(c)	5	3	11	—	6
»	(b)	5	2	11	—	9
»	(a)	4	—	—	—	7
kisméretű	(β)	1	—	3	—	2
együtt		38	7	45	2	36

h e l y s é g.

A *tiszta magyar* helységek száma 6, a tiszta német hegységeké 1, — monoglott szerb, orosz vagy tót falu egy sincs. *Súlytalan* (I°) kisebbség van 11 magyar, 23 német, 4 tót, 1 orosz és 11 szerb helységben; szórványosan előfordul a *magyar* elem 19 német, 5 szerb s 1 orosz helységben, — a *német* elem 8 magyar, 5 szerb, 2 tót helységben, — a *szerb* elem 2 magyar, 2 német s 2 tót helységben, — az *orosz* elem 1 magyar, végre a *tót* és *horvát* elem 1—1 német helységben.

A súlyosabb fajkisebbségek megoszlása és viszonyossága ilyen:

A fajkisebbség									
A faj- többség	IV—V ^o				II—III ^o				
	magyar	tót	német	szerb	magyar	tót	német.	orosz	szerb
magyar	★	—	2	8	★	—	5	—	5
tót	—	★	—	2	—	★	—	—	1
német	2	—	★	7	8	—	★	—	4
orosz	—	—	—	—	—	—	1	★	—
szerb	4	1	4	★	4	—	11	1	★

}

helységeiben.

A *felekezeti* többség 76 helységben *r. kath.*, ezek közül 34 magyar, 34 német és 8 szerb (sokác); 2 helységben *g. kath.*, mindkettő orosz; 29 helységben *kel. gör.*, ú. m. 28-ban szerb, 1-ben német; 15 helységben *ág. ev.*, melyek közül 8 német; 7 tót; 6 helységben *ev. ref.*, ezekből 4 magyar, 2 német. Ez utóbbiak: Uj-Szivác és Uj-Sové; amaz elsvábo-sodott magyar falu, melyben az egykori fajmagyar nép régi vallását megtartotta, de anyanyelvét már elfeledte, — emitt a fajnémet elem ág. ev. vallású (V^o), s a többségben levő kálvinista németek szintén germanizálódott magyarok lehetnek.

A *nyelvterületi* viszonyok vázlata néhány vonással ez. A magyar helységek zöme (32), a megye északi részén egy tagban fekszik, hozzázárkozva a Kiskunság, Csongrád, Torontál és Tolna-Baranya határos magyar képződményeihez, — a többi 7 a német és szerb nyelvhatár mögött el van szigetelve. A szerb helységek közül 28 laza lánczolatban fűződik egymáshoz, s kapcsolja egyes lánczszekeit egy felől a torontáli, más felől a szlavoniai és szerbiai szerbek nyelvterületéhez, — 6 község a német, 1 a magyar nyelvhatár mögött fekszik elszigetelten. A német helységek nagyobb fele (24) lánczolatosan függ össze egymással, lánczszekeit a tolna-baranyai és torontáli sváb képződményekhez kapcsolva, — 18 sváb falu a szerb, 3 a magyar nyelvhatár mögé esik. szigetséggyanánt. A hét tót s a két orosz falu megannyi szigetképződmény.

S most egészítsük ki az országszerte megfigyelt etnikai jelenségek képét azzal, a mit az ország szívében az első municipalis terület: Pest megye fajnépessége mutat.

Pest megye.

Középponti fekvése megadta a módot, történeti multja a jogot ahhoz, hogy a megyék közt első, vezérlő legyen. A természet is hozzá segítette, midőn e megye térszínén összefoglalta mindazt, a mit országszerte alkotott.

Van Dunája, van Tiszája; a Duna-medenczében vannak népes szigetei: a Szt-Endre s a Csepel. Kisebb folyói megoszlának a két folyamrendszer közt: a Rákos-patak a Dunába, a Tápio a Tiszába ömlik; ide sietnek

Pest megyén át a nógrádi vizek is: a Galga s a Zagyva. Az alföldi rónaság a Duna-Tisza-közt három térszakaszon terjed el: a kis-kunságban, Kecskemét vidékén s a Pestvidéken. A lapályos alvidékről természetes lépcsők a megye bérceihez a Királyerdő hegyhullámai. A Közép-Kárpátokból a Nagyszáll oromzata Vácztól fölé ereszkedik. Ez a felvidéket, túlhan az agg Gellért orma, s mögötte a Vértesek láncolata a Túl-a-Dunát kapcsolja Pest megyében össze az alfölddel. Minden országtáj képviselve van e topografián, melynek koronája a székes-főváros: Budapest.

Nem csoda, ha e természetes középpont felé áramlott a periferiák-ról, minden felől, az ország legtöbb fajnépe. A felvidék a tótokat, az alvidék a szerbeket idáig terjesztette. A XVIII. század nagy telepítő akciója németet is bővíben hozott úgy a budai, mint a pesti oldalra. A megyében ma 213 helység fekszik: 151 magyar, 40 német, 19 tót és 3 szerb.

E községeket térszakaszonként vesszük szemlélet alá, kezdve a kis-kunsági rónán, s végezve a vértesek lejtőin. Megismételve és összefoglalva fogjuk látni Pest megye területén ugyanazokat a jelenségeket kicsiben, a miket az egész magyar nyelvterületen, a Csalló-köztől a Királyhágóig, 40 vármegyére kiterjedőleg láttunk nagyban.

A kiskunsági mély róna (18 magyar helységgel):

A járás és helység neve		A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
			többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
				legsü- lyosb		egyéb szórványos		
Solti alsó járás.								
*Keczel	C	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Akasztó	c	magyar	I ^o t.	—	r. kaht I ^o a.	e. i.	»	»
*Kis-Kőrös	B	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. I ^o r.	i. e.	»	tót
*Vadkert	C	magyar	III ^o n.	—	ág. ev. IV ^o r. II ^o e.	i.	»	német
*Tazlár	b	magyar	I ^o t.	—	r. kath. II ^o a.	e.	»	magyar
Kis-Kun alsó j.								
*Kis-Kun-Halas A		magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	i. a.	nőtt	magyar
*Kis-Kun-Majsa A		magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
Jász-Szt-László b		magyar	—	—	r. kath. —	—	»	»
{ Alsó-P.-Péteri β		magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
{ Felső-P.-Péteri a		magyar	—	—	r. kath. —	—	»	»
*Szánk a		magyar	I ^o e.	—	r. kath. III ^o e.	—	»	»
*Kis-Kun-Félegyháza C		magyar	—	—	r. kath I ^o i.	e.	»	»
Kis-Kun felső j.								
*Páhi a		magyar	IV ^o t.	—	ág. ev. V ^o r.	e. i.	nőtt	magyar
*Izsák d		magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o e.	i. a.	fogyott	»
*Fülöpszállás d		magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	nőtt	»
*Szabadszállás B		magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i.	»	»
*Kun-Szt-Miklós B		magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	»	»
*Jász-Kerek-Egyháza b		magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o e.	a. i.	»	»

A kecskeméti mély róna (15 magyar, 1 tót helységgel):

A járás és helység neve	A helység mértéke	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
<i>Kecskeméti alsó j.</i>									
*Kecskemét	D	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	i. a.	nőtt	magyar	
*Nagy-Kőrös	B	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	»	»	
<i>Pesti közép járás.</i>									
*Lajos-Mizse	SB	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	nőtt	magyar	
*Peszér-Adács	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	a.	»	»	
*Tatár-Szt-György	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	»	»	
*Örkény	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	»	»	
*Vacs	a	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. I ^o a.	g. e.	»	»	
*Uj-Hartyán	b	magyar	V ^o n.	t.	r. kath. I ^o a.	e. i.	»	német	
*Gyón	b	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o a. III ^o e. i.		»	magyar	
*Alsó-Dabas	a	magyar	—	—	r. kath. IV ^o e.	i. a.	»	»	
*Kakucs	b	magyar	I ^o t.	n.	r. kath. II ^o e.	a. i.	»	»	
*Felső-Dabas	β	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»	
*Sári	b	tót	IV ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	tót	
*Bugyi	b	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	»	magyar	
*Ócsa	c	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r.	i.	»	»	
*Alsó-Németi	c	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	—	»	»	

A pest-vidéki mély róna (11 magyar 2 német, 1 tót helységgel):

<i>Pesti felső járás.</i>								
†Kis-Pest	d	magyar	III ^o n.	t. e.	r. kath. II ^o e.	a. i.	azóta lett	
†Vecsés	c	német	IV ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	i. a.	nőtt	német
†Ecsér	a	magyar	IV ^o t.	—	r. kath. —	—	»	tót
†Maglód	a	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. IV ^o r.	e. i.	»	tót
†Gyömré	a	magyar	—	—	ev. ref. III ^o r.	a. i.	»	magyar
†Üllő	c	magyar	—	—	r. kath. III ^o e.	a. i.	»	»
†Péteri	a	tót	II ^o m.	—	ág. ev. I ^o r.	e. i.	»	tót
†Monor	SB	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	i. a.	»	magyar
{ Vasad	β	magyar	—	—	ev. ref. IV ^o r.	a. i.	»	»
{*Nyáregyháza	a	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	e. i.	»	»
†Pilis	d	magyar	II ^o t.	—	ág. ev. I ^o r.	i. e.	»	tót
†Alberti	d	magyar	I ^o t.	—	ág. ev. IV ^o r.	e. i.	»	tót
†Irsa	d	magyar	II ^o t.	n.	ág. ev. IV ^o r.	i. e.	»	tót
†Czegléd-Berczel	b	német	III ^o m.	—	r. kath. I ^o a.	e.	»	német

A czeplédi magas róna (5 magyar helységgel):

<i>Kecskeméti alsó j.</i>								
*Czepléd	B	magyar	—	—	ev. ref. V ^o r.	a. i.	nőtt	magyar
†Abony	A	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	i.	»	»
†Törtel	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	a.	»	»
†Jász-Kara-Jenő	α	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	»	»
†Kocsér	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»

A Tisza-völgy (6 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek			felekezeti népeinek			Félszáz év	
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népes- ség	előtt a fajtöbbség volt
			legsú- lyosb	egyéb szórványos		legsú- lyosb	egyéb szórványos		
Kis-Kun alsó j.									
*Ujtalú	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar	
*Alpár	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{ Szent-Lőrincz	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	—	azóta lett		
*Uj-Kécska	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	i.	nőtt	magyar	
*Ó-Kécska	b	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	—	»	»	
Kecskeméti alsó j.									
*Tószeg	c	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	i.	nőtt	magyar	

A Tápió-Zagyva-szög (2 magyar helységgel):

<i>Kecskeméti alsó j.</i>								
*Rékás	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	magyar
*Uj-Szász	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o e.	—	»	»

A Tápió-völgy és melléke (16 magyar, 2 tót helységgel):

<i>Kecskeméti alsó j.</i>								
*Tápió-Györgye	d	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	nőtt	magyar
*Tápió-Szele	c	magyar	—	—	r. kath. II ^o e.	i.	»	»
<i>Kecskeméti felső j.</i>								
*Farmos	a	magyar	—	—	r. kath. II ^o a.	e.i.	nőtt	magyar
*Nagy-Káta	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Szt-Márton-Káta	b	magyar	I ^o r.	—	ev. ref. V ^o r.	i.a.	»	»
*Kóka	c	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
*Tápió-Szeles	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.e.	»	»
*Tápió-Ságh	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Tápió-Bicske	b	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Pánd	a	magyar	—	—	ev. ref. II ^o r.	i.	»	»
*Tápió-Szt-Márton	c	magyar	—	—	r. kath. III ^o a.	e.i.	»	»
<i>Pesti felső járás.</i>								
{ Káva	β	magyar	I ^o t.	—	r. kath. IV ^o a.	e.	nőtt	magyar
{ *Bénye	a	tót	V ^o m.	e.	ág. ev. I ^o r.	e.i.	»	tót
*Gomba	b	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. II ^o r.	a.i.	»	magyar
*Uri	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	e.	»	»
*Tápió-Süly	a	magyar	—	—	r. kath. I ^o i.	a.c.	»	»
*Mende	a	tót	IV ^o m.	—	r. kath. III ^o a.	e.i.	»	magyar
*Tápió-Sáp	a	magyar	II ^o t.	—	r. kath. I ^o i.	c.	»	tót

A megye délkeleti része az alföld jellegével bír s a mély fekvésű kiskunsági rónától a Tápió-völgy dombvidékéig ér, mely mögött a Király-erdő magaslatai emelkednek; keleten a Tisza-völgy, nyugaton a Duna-völgy vet határt neki. E termékeny lapályon 79 helység körvonala bontakozik ki szemünk előtt: 73 magyar, 2 német és 4 tót.

A magyar helységek fekvése, népössége azokra az erőteljes, nagyméretű községekre emlékeztet, a mikkel a magyar alföld tiszántúli részein találkoztunk. Öt virágzó magyar város: Kecskemét, Cegléd, Kis-Kőrös, Félegyháza és Halas körül 63 *nagyközség* jelen meg a szemhatáron, mellettük 5 nemrég keletkezett kisebb falu. Méretük vetekszik a jászkunsági, hajdúsági, csongrád-békési vagy a bácskai helységekével: 1 D., 1 C., 2 B., 3 A., 5 B., 6 A., 7 d., 10 c., 15 b., 19 a., 4 B. S e helységek kétharmada tiszta magyar.

Más fajnépekből német és tót mutatkozik egyes térszakaszokon. Két német falu: Cegléd-Berczel és Vecsés, a pestvidéki rónán, — 4 tót falu, megosztva a pestvidéki, a kecskeméti lapály és a Tápió-völgy közt: Péteri, Sári, Bénye és Mende elszigetelt képződmények, miként a csanád-békési tót s a felső-bácskai német telepek. Mendén, s a vele szomszédos Tápió-Sápon a fajnépesség félszáz év óta helységet cserélt: az akkor tótajkú Tápió-Sáp megmagyarosodott, s a magyar Mende eltótosodott. Amott ma is van II° tót, s emitt IV° magyar kisebbség. A nyelvszigeteken mindenütt terjed a magyarság: ereje Bényén V^o, Sárin és Vecsésen IV—IV°, Cegléd-Berczelen III°, Péterin II°. A közel-múltban e vidéken több nyelv-sziget volt: németek laktak Uj-Hartyánban és Vadkerten, tótok Écsér Maglód, Pilis, Alberti és Irsa nagyközségekben, s Petőfi szülőföldjén: Kis-Kőrösön. Mindezek megmagyarosodtak, — egykori fajnépességükből II—IV° kisebbség maradt.

Tekintsük meg a megye északkeleti részeit.

A Zagyva-völgy (2 magyar helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év					
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta	előtt				
								legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos
Kecskeméti felsőj.											
†Szt-Lőrincz-Káta	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	fogyott	magyar				
†Tó-Almás	b	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i. e.	nőtt	»				

A Zagyva—Galga-köz (2 magyar helységgel):

<i>Váci alsó járás.</i>							
*Kartal	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	nőtt	magyar
*Verseg	b	magyar	—	r. kath. I ^o a.	i. e.	»	»

A Galga-völgy (10 magyar, 1 német, 2 tót helységgel):

<i>Váci alsó járás.</i>							
*Boldog	a	magyar	—	r. kath. I ^o a.	—	nőtt	magyar
*Tura	d	magyar	—	r. kath. I ^o i.	a.	»	»
*Héviz	a	magyar	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»
*Héviz-Györk	a	magyar I ^o t.	—	r. kath. IV ^o a. II ^o e.	—	»	»
*Bag	b	magyar I ^o n.	t.	r. kath. I ^o a.	e. i.	»	»

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népes-ség	előtt a fajtöbbség volt
*Aszód	b	magyar I ^o t.	n.	r. kath. IV ^o a. II ^o i. c.		nőtt	tót
*Iklód	2	német III ^o m. II ^o t. —		ág. ev. II ^o r. c.		»	tót
*Domony	a	magyar V ^o t.	n.	ág. ev. IV ^o r. i. c.		»	tót
<i>Vácsi felső járás.</i>							
*Mácsa	a	magyar I ^o t.	—	r. kath. I ^o a. i.		nőtt	magyar
*Tót-Györk	β	magyar II ^o t.	—	ev. ref. III ^o r. i.		»	tót
*Püspök-Hatvan	a	tót V ^o m.	—	r. kath. I ^o a. i.		fogyott	magyar
{*Acsa	a	tót V ^o m.	e.	ág. ev. III ^o r. i. c.		nőtt	tót
{Csövár	β	magyar III ^o t.	—	ev. ref. III ^o r. i.		fogyott	tót

A Nagyszáll-hegység alatt (8 magyar, 1 tót helységgel):

<i>Vácsi felső járás.</i>							
*Szilágy	β	magyar I ^o t.	—	r. kath. I ^o a. c.		nőtt	magyar
{Kis-Némedi	β	magyar I ^o t.	n.	r. kath. I ^o i. a.		»	»
{*Duka	α	magyar I ^o t.	—	r. kath. I ^o i. —		»	»
{*Vác-Hartyán	β	magyar —	—	ev. ref. IV ^o r. a. i.		fogyott	»
{Rátót	β	magyar IV ^o t.	n.	r. kath. I ^o a. i. e.		nőtt	tót
{*Kis-Szt-Miklós	β	magyar —	—	ev. ref. II ^o r. m. a. i.		»	magyar
{Boltján	α	magyar I ^o t.	—	r. kath. III ^o a. i. e.		»	»
{*Kis-Ujfalú	α	magyar II ^o t.	—	r. kath. III ^o a. i. e.		fogyott	tót
{Zsidó	β	tót IV ^o m.	—	r. kath. V ^o a. —		nőtt	tót

A Király-erdő körül (9 magyar, 5 tót helységgel):

<i>Vácsi felső járás.</i>							
*Veresegyháza	a	magyar —	—	r. kath. IV ^o e. a. i. m.		nőtt	magyar
*Csomád	β	tót V ^o m.	—	ág. ev. I ^o r. i.		»	tót
*Fóth	b	magyar I ^o n.	—	ev. ref. IV ^o r. II ^o a. —		»	magyar
<i>Vácz alsó járás.</i>							
*Mogyoród	a	magyar I ^o t.	—	r. kath. I ^o a. c. i.		nőtt	magyar
*Csömör	b	tót IV ^o m. II ^o n. —		r. kath. III ^o a. c. i.		»	tót
{Kis-Tarcsa	β	tót II ^o m.	—	r. kath. I ^o i. c. a.		»	»
{*Kerepes	a	tót III ^o m.	n.	r. kath. I ^o a. c. i.		»	»
*Száda	a	magyar —	—	ev. ref. II ^o r. m. a. i.		»	magyar
*Gödöllő	d	magyar I ^o n.	t. e.	r. kath. IV ^o e. i. a.		»	»
*Izsaszeg	b	tót IV ^o m.	n.	r. kath. I ^o i. a. e.		»	tót
*Valkó	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i. a.		»	magyar
*Vác-Szt-László	a	magyar —	—	r. kath. I ^o i. —		»	»
*Zsámbok	b	magyar —	—	r. kath. I ^o i. —		»	»
*Dány	b	magyar —	—	r. kath. I ^o i. —		»	»

A Rákos-mező (2 magyar, 3 tót helységgel):

<i>Vácz alsó járás.</i>							
*Pécel	b	magyar I ^o t.	n.	r. kath. V ^o c. i. a.		nőtt	magyar
*Rákos-Csaba	a	magyar I ^o t.	—	r. kath. IV ^o c. a. i.		»	»
*Csik-Tarcsa	β	tót II ^o m.	—	ág. ev. II ^o r. c.		»	tót
*Rákos-Keresztur	c	tót III ^o m. II ^o n. —		ág. ev. V ^o r. c. i.		»	»
*Czinkota	a	tót IV ^o m.	n.	ág. ev. IV ^o r. i. c.		»	»

A Zagyva s a Galga völgyelettői, a mik Nógrádból szállnak le a pestvidéki lapályra, — háttérben a Királyerdő s a Nagyszáll magaslatai, alattuk a Rákos-mezővel s a Duna-völgygyel: a szomszéd palócföld térszíni alakulásához hasonlítanak. A községek száma 45, — ezek közül 33 magyar, 1 német, 11 tót. A helységek közül 35 nagyközség, 10 község. A népösséget a következő méretek fejezik ki: 2 d. (Gödöllő és Tura), 1 c., 10 b., 17 a., 12 β . és 3 α . Ez a kaliber már távol áll az alföldi községektől.

A népesség is e vidéken már kevert; a tiszta magyar faluk száma csak 14. A tót falukban, melyek megannyi szigetszoportokat alkotnak, mindenütt van erős magyar kisebbség. Ennek súlya a rákosmezei tót községszoportból: Czinkotán IV°, Rákos-Kereszturon III°, Csik-Tarcsán II°, — a királyerdei szoportból: Csomádon V^o, Isaszegen és Csömörön IV—IV°, Kerepesen III°, Kis-Tarcsán II°, a Nagy-Száll alatt: Zsidón IV°, — végre a Galga-völgyben Püspök-Hatvanon és Acsán V—V^o. Elég jelentékeny a magyar minoritás (III°) a Galga-völgy *sváb* szigetjén: Iklódon is, mely tót faluból lett németté. Püspök-Hatvan az utolsó félszáz év alatt magyar faluból tótosodott el. Ellenben 6 tót helység ugyanekkor *megmagyarosodott*: ú. m. Aszód, Tót-Györk, Domony és Csővár a Galga-völgyben, Kis-Ujfalú és Rátót a Nagy-Száll alatt. Ezek közül Domonyban van még V^o, Rátóton IV°, Csőváron III°, Kis-Ujfalun és Tót-Györkön II—II° tót kisebbség.

Forduljunk a Duna-völgy, a solti part melléke s a dunai szigetek felé.

A Duna-völgy (34 magyar, 12 német, 1 tót, 1 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta a népeség	előtt a fajttöbbség volt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Pilisi felső járás.									
* Visegrád	a	német	II ^o m.	t.	r. kath.	I ^o a.	—	nőtt	német
* Duna-Bogdány	b	német	IV ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»
* * Szent-Endre	d	német	III ^o m., III ^o t., II ^o sz.	—	r. kath.	II ^o k.	e. i. a.	»	szerb
* Pomáz	c	magyar	IV ^o n., III ^o sz., II ^o t.	—	r. kath.	III ^o k.	e. i. a.	»	szerb
* Buda-Kalász	a	német	IV ^o sz.	m. t.	r. kath.	IV ^o k.	i. e.	»	szerb
* Békás-Megyer	a	német	I ^o m.	e.	r. kath.	—	—	»	német
Pilisi alsó járás.									
* Albertfalva	β	magyar	IV ^o n.	t. e. sz.	r. kath.	I ^o e.	a.	nőtt	német
* Budafok	α	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	német
* Kis-Tétény	β	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	—	»	»
* Nagy-Tétény	b	német	III ^o m.	t.	r. kath.	II ^o i.	a.	»	»
Váci felső járás.									
* * Vác	A	magyar	I ^o n.	t. e. sz.	r. kath.	II ^o i.	e. a. k.	nőtt	magyar
* Sződ	b	magyar	III ^o t.	e. n.	r. kath.	I ^o a.	e.	»	tót
* Duna-Kesz	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	magyar
* Rákos-Palota	α	magyar	I ^o n.	e. t.	r. kath.	III e. II ^o a.	i.	»	»
* Új-Pest	B	magyar	II ^o n.	t. e.	r. kath.	II ^o i.	e. a.	azóta lett	

A járás és helység neve	A helység neve	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népeség	előtt a fajtöbbség volt		
								legsúlyosb	egyéb szórványos
Pesti alsó járás.									
* BUDAPEST	Z	magyar	III ^o n.	t. e.	r. kath.	II ^o i.	e.a.k.	nőtt	német
* Soroksár	A	német	IV ^o m.	e. t.	r. kath.	I ^o e.	i. a.	»	német
* Haraszi	b	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	i. a.	»	»
* Taksony	b	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	»
{ Majosháza	a	magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	—	»	magyar
{ Áporka	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	»	»
* Kis-Kun-Laczházad		magyar	—	—	ev. ref.	I ^o r.	i.	»	»
* Pereg	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o e.	a	»	»
Solti felső járás.									
* Dömsöd	d	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i. a.	nőtt	magyar
* Dab	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	m. i.	»	»
* Tass	c	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
* Szalk-Szt-Márton	c	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.	»	»
* Duna-Vecse	d	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i.m.a.	fogyott	»
* Apostag	b	magyar	I ^o t.	—	ág. ev.	III ^o r. III ^o e. II ^o i.	—	fogyott	»
* Duna-Egyháza	b	tót	I ^o m.	—	ág. ev.	I ^o i.	—	nőtt	tót
* Solt	α	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	i. a.	fogyott	magyar
* Kis-Harta	d	német	IV ^o m.	—	ág. ev.	II ^o r.	e. i.	nőtt	német
* Duna-Pataj	α	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i. a.	»	magyar
* Ordas	β	magyar	—	—	ev. ref.	II ^o r.	m. i.	fogyott	»
Solti közép járás.									
* Géderlak	a	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
* Szt-Benedek	a	magyar	—	—	ev. ref.	V ^o r.	i.	»	»
* Uszod	b	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	i.	»	»
* Kalocsa	A	magyar	I ^o n.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
* Foktő	c	magyar	—	—	r. kath.	IV ^o e.	i.	»	»
* Bátya	c	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	szerb
* Miske	b	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	magyar
* Fajsz	c	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	e.	»	»
* Dusnok	c	szerb	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o e.	i.	»	szerb
* Bogyoszló	b	magyar	I ^o r.	sz.	ev. ref.	II ^o r.	k. i.	»	magyar
Solti alsó járás.									
* Sükösd	c	magyar	—	—	r. kath.	I ^o i.	—	nőtt	magyar
* Csanád	b	magyar	—	—	ev. ref.	III ^o r.	m. i.	»	»
* Szent-István	c	magyar	III ^o sz. II ^o h.	n.	r. kath.	I ^o m.	—	»	»
* Szeremle	b	magyar	I ^o r.	n.	ev. ref.	II ^o r.	k.	»	»

A solti Duna-mellék (3 német helységgel) :

<i>Solti alsó járás.</i>									
* Nádudvar	b	német	I ^o m.	—	r. kath.	—	—	nőtt	német
* Hajós	d	német	II ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»
* Császártöltés	b	német	IV ^o m.	—	r. kath.	I ^o i.	—	»	»

A Csepel-sziget (2 magyar, 5 német, 2 szerb helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérete	fajnépeinek		fellekezeti népeinek		Félszáz év	
		többsége	kisebbségei	többsége	kisebbségei	óta a népeség	előtt a fajtöbbség volt
<i>Pesti alsó járás.</i>			legsúlyosb	egyéb szórványos	legsúlyosb	egyéb szórványos	
*Makád	a	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	—	nőtt magyar
*Lóré	β	szerb	I ^o m.	—	kel. gör. I ^o r.	i. e.	» szerb
*Sziget-Becse	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o m.	—	» német
*Ráczkeve	α	magyar	I ^o n.	—	r. kath. IV ^o e.	i. k.	» magyar
*Sziget-Szt-Márton	β	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	» német
*Sziget-Ujfalu	a	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	» »
*Csép	a	német	III ^o sz.	m.	r. kath. III ^o k.	i.	» »
*Tököl	b	szerb	II ^o n. II ^o m. t.	—	r. kath. I ^o i.	e.	» szerb
*Sziget-Szt-Miklós	b	magyar	—	—	ev. ref. I ^o r.	i.	» magyar
*Csepel	b	német	III ^o m.	sz.	r. kath. I ^o e.	—	» német

A Szent Endre-sziget (4 magyar helységgel):

<i>Pilis felső járás.</i>							
*Sziget-Monostor	a	magyar	I ^o t.	—	ev. ref. IV ^o r	—	nőtt magyar
*Pócsmegyer	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i. a.	» »
*Tótfalu	b	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. III ^o r.	i.	fogyott »
*Kis-Oroszi	a	magyar	I ^o n.	—	r. kath. V ^o e.	—	(nincs adat)

Az ország középpontjához érkeztünk. A Duna-völgy pestmegyei szakasa, a két vizparton a magyar metropolisz, a völgy-vonalon a virágzó községek, néptömegek és fajnépek arányában nyilvánuló életmozgalmak erőteljes képe, — ragyogó színekben tárulnak elénk. A kép nemcsak e völgyre, hanem az egész országra veti szétsugárzó fényét, mert az erő, mely itt lüktet az ország erejét, Budapestnek világvárossá emelkedése, környékének föllendülése, sokféle fajnépének a magyar fajba olvadása a sorsfordulót jelentik, mely ez ország történelmében, — rettenetes sorscsapások után — végre elkövetkezett.

Csodával határos, a mi itt történt.

Ez a világszép főváros a közel-multban ép oly széttagolt, elmaradt és szegényes fészke volt a poliglott polgárságnak, mint maga az ország a poliglott népességnek. Egységes állami életet szervezni az országban s nemzeti metropoliszt teremteni neki Budapesten, az újabb nemzedékek feladatává lett. Nagy szellemek e városból indították a nemzetbe az elektromos szikrákat, melyek azt eltespedtségében megrázták, öntudatra ébresztették, — s a felébredt nemzet, hozzá kezdve az állam kiépítésének munkájához, ezt a várost akarta mindenek fölött nagygyá, széppé, gazdaggá tenni, hogy benne az állam eszméjét, rendelkező hatalmát és hódító erejét lássa mindenek számára méltón kifejezve. Milliókat áldozott erre vagyonából s százezreket irányított oda a vidékről munkaerejéből. Félszáz év előtt a régi Budának, Ó-Budának és Pestnek csak 130 ezer

lakosa volt, — ma a lélekszám felülmúlja a 700 ezret; akkor a három város fajtöbbsége német volt, ma Budapest nagy túlsúlyal magyar.

Az ország minden részéből évtizedek óta áramlik a sok jövevény-nép ide, hogy boldogulását itt keresse. Szerencse, hogy főleg magyar elem jött; csak így sikerült Budapestet német multjából kiragadni. Ha poliglott népesség jön, akkor óhatatlan lett volna, hogy Budapest köz-mopolita várossá nője ki magát.

De nemcsak Budapest nőtt s magyarosodott meg. Körülötte az egész vidék föllendült s a nagy túlsúly a magyar helységeké. Uj-Pestet, Kis-Pestet jövevények alapították, s e két telep egyikén ma közel 30 ezer, másikán 5000 lélek lakik. A környéken a legtöbb falu 50 év alatt meg-kétszerezte lélekszámát, egyesek növekedése az alföldi arányokat is felülmúlja. Rákos-Palotán volt másfél ezer, van 6300 lélek, — Sződön volt 800, s van több mint 2000; Albertfalva 176-ról 592-re, Budafok 2700-ról 5300-ra, Kis-Tétény 125-ről 752-re, Kalocsa 6000-ről 18000-re nőtt.

Ha a szigeteket s a solti Duna-melléket is számítjuk, úgy a pest-megyei Duna-völgy ma 65 helységből áll: 41 magyar, 20 német, 1 tót és 3 szerb. Fél száz év előtt Budapesten kívül Albertfalva is német, Pomáz és Bátya szerb, Sződ tót község volt, a mik azóta megmagyarosodtak. Ezekben máig van II—IV° német, illetve szerb vagy tót kisebbség. Rác-keve már a mult század derekán magyar volt, onnan a szerb elem egészen kipusztult.

A magyar helységek mérete a Duna-völgyben: 1 Z. (Budapest), 1 B. (Uj-Pest), 2 A. (Vác és Kalocsa), 4 d. (Ráczeve, Rákos-Palota, Duna-Pataj és Solt), 3 d., 8 c., 10 b., 7 a., 4 β., 1 α. Ezek közül 21 helység tiszta magyar.

A *német* helységek a Duna-völgy budai, pesti oldala s a Csepel-sziget közt oszlanak meg, de lánczolatos összefüggésükben nagyrészt ahhoz a sváb nyelvmedenczéhez tartoznak, melynek legtöbb községe a Vértesben épült, s egy nyúlványnyal Budapest alá, s be a Csepelszigetbe ér. E nyúlvány itt 12 sváb községre terjed, 8 falu el van tőlük szigetelve. A 20 helység mérete: 2 A. (Szt-Endre és Soroksár), 3 d., 7 b., 5 a., 3 β. Kettő közülük szerb helység volt: Szt-Endre és Buda-Kalász, a mik fél száz év óta svábosodtak el. A többi 18 Mária-Terézia kori telep. E helységek lassankint magyarosodnak: Soroksáron, Duna-Bogdányon, Kis-Hartán és Császártötésen IV—IV°, Nagy-Tétényben és Szt-Endrén III—III°, Budafokon, Kis-Tétényben, Taksonyban, Hajóson és Harasztiban II—II° a magyar kisebbség.

A *szerbség* valaha a Duna-völgy nagy részére kiterjedt. A régi Budán egy egész városrész volt az övé: a Rácsváros. Ezt a tért csaknem teljesen elvesztette. Három elszigetelt telepe maradt: Dusnok, Lóré és Tököl, hol részint magyar, részint német kisebbség fejlődött; mire azok meg-nőnek, a szerbség végkép elenyészik Pest megyéből.

Egy pillantást kell még vetnünk a Vértesek közé.

A pilisi hegységben (3 tót, 3 német helységgel):

A járás és helység neve	A helység mérése	fajnépeinek		felekezeti népeinek		Félszáz év			
		többsége	kisebbségei		többsége	kisebbségei		óta	előtt
			legsúlyosb	egyéb szórványos		legsúlyosb	egyéb szórványos		
Pilisi felső járás.									
*Pilis-Szt-László	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	nőtt	tót	
*Pilis-Szt-Kereszt	β	tót	I ^o m.	n.	r. kath. —	—	»	»	
*Pilis-Szántó	a	tót	I ^o m.	n.	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
{*Vörösvár	c	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	német	
{Szent-Iván	β	német	—	—	r. kath. I ^o i.	—	»	»	
*Pilis-Csaba	a	német	III ^o t. II ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	»	tót	

A Vértesek közt (4 magyar, 14 német helységgel):

<i>Pilisi felső járás.</i>							
*Csobánka	a	német	II ^o sz. II ^o t. m. e.	r. kath. II ^o k.	g.	nőtt szerb	
*Boros-Jenő	a	német	I ^o m.	e.	r. kath. —	—	» német
*Üröm	a	német	I ^o m.	e.	r. kath. —	—	» »
*Solymár	a	német	I ^o m.	t.	r. kath. I ^o i.	—	» »
*Hidegkut	a	német	I ^o m.	t. e.	r. kath. I ^o e.	—	» »
*Nagy-Kovácsi	a	német	I ^o m.	t.	r. kath. I ^o i.	—	» »
<i>Pilisi alsó járás.</i>							
*Tinynye	a	magyar	I ^o n.	e.	r. kath. IV ^o e. II ^o i.	—	fogyott magyar
*Perbál	a	német	II ^o t.	m.	r. bath. I ^o i.	e.	nőtt német
*Tök	a	magyar	I ^o n.	—	ev. ref. II ^o r.	—	» magyar
*Zsámbék	d	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o i.	—	» német
{*Jenő	β	német	II ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	» »
{Telki	a	német	I ^o m.	t.	r. kath. I ^o e.	a.	» »
*Páty	b	magyar	I ^o n.	e.	ev. ref. II ^o r.	i.	» magyar
*Torbágy	a	német	I ^o m.	—	r. kath. I ^o e.	—	» német
*Bia	b	magyar	III ^o n.	—	r. kath. V ^o e.	i. a.	» magyar
*Török-Bálint	b	német	I ^o m.	t. e.	r. kath. —	—	» német
*Buda-Örs	c	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	» »
*Buda-Kesz	c	német	I ^o m.	—	r. kath. —	—	» »

A Vértesek négy megye területén ágaznak szét: Fehér, Komárom, Esztergom és Pest megyékben. A Tul-a-Duna tárgyalásánál rámutattunk, s a felvidék nyelvhatárainak lemérésénél visszatértünk ama messze kiterjedő sváb medenczére, mely súlypontjával a Vértesek közt fekszik, de nyúlványai a Dunán átérnek honti, nógrádi s pesti területre is.

E medenczéhez tartozik a pestmegyei Duna-völgyből 13 német helység, a miknek sora Visegrádtól indul és Csepel falunál zárul. Mögöttük, benn a Vértesben, 17 sváb község fekszik: 3 az északi (pilisi), 14 a déli hegyláncz alatt. Amazok közt 3 tót falu el van szigetelve: ú. m. Pilis-Szt-Kereszt, Pilis-Szt-László és Pilis-Szántó; emezek mögött 3 magyar község, a pest-fehérmegyei határszélén, a magyar nyelvhatár vonalába esik: ú. m. Tök, Páty és Bia, — egy negyedik: Tinynye külön nyelv-szigetet alkot.

A *sváb* képződmények közül 13 nagy, 4 kisközség; méretük: 1 *ál.* (Buda-Örs), 1 *d.*, 2 *c.*, 1 *b.*, 9 *a.*, 2 *β.*, 1 *α.* Ezek közül Pilis-Csaba félszáz év előtt tót, Csobánka szerb falu volt, — amott ma is III° a tót, emitt II° a szerb minoritás; a többség ma mindkettőben sváb. A megmaradt 3 *tót* faluban magyar és német elem csak szórványosan mutatkozik, — méretük: 1 *a.*, 2 *β.* A *magyar* falvak valamivel népesebbek, méretük: 2 *b.*, 2 *a.* Ezek közül Bián III° a német kisebbség, a többi 3-ban csak sporadikus. Magyar minoritás van Jenő és Zsámbék német községekben II—II° erejű, egybeült szórványos. Szent-Ivánfalu az egyetlen, mely tisztára sváb.

Foglaljuk össze a megyéről közlötteleket.

Pest megyének 8 *városa* van: 7 magyar (Budapest, Kecskemét, Vác, Cegléd, Kis-Kun-Félegyháza, Kis-Kun-Halas és Nagy-Kőrös), — 1 német (Szt-Endre). A *nagyközségek* száma 181, ú. m. 130 magyar, 35 német, 13 tót és 3 szerb. A kisközségek 10 körbe kapcsolvák, melyek 2—2 faluból állnak, — a fajtöbbség 7 körben magyar, 2-ben német, 1-ben tót.

A helységek népbősége ilyen:

Fajtöbbségre	Mérete														Együtt	helység.
	Z.	D.	B.	A.	É.	É.	d.	c.	b.	a.	β.	α.				
magyar	1	1	3	5	1	6	9	12	18	35	41	15	4	151	}	
tót	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	8	6	—	19		
német	—	—	—	1	—	—	2	4	3	9	14	6	1	40		
szerb	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	3		

} helység.

Tiszta magyar helység van megyeszerte 89, tiszta német 8, — monoglott tót vagy szerb helység nincs. *Szórványosan* (I^o) előfordul a magyar elem 14 német, 2 tót, 1 szerb helységben, — a *tót* elem 24 magyar, — a *német* elem 12 magyar, — a *román* elem 3 magyar s a cigány 1 magyar helységben.

A súlyosabb fajkisebbségek így oszlanak meg:

A fajtöbbség	IV—V ^o				A fajkisebbség				II—III ^o			
	magyar	tót	német	szerb	magyar	tót	német	szerb	magyar	tót	német	szerb
magyar	*	4	3	—	*	7	7	1	*	7	7	1
tót	10	*	—	—	4	*	1	—	4	*	1	—
német	5	—	*	1	15	2	*	2	15	2	*	2
szerb	—	—	—	*	1	—	1	*	1	—	1	*

} helységben.

A *felekezeti* viszonyok felől, melyekről az egyes térszakaszoknál nem tettünk említést, a tájékoztató képet itt adjuk meg.

A *magyar* helységek közül 97 r. kath., 9 ág. ev., 45 ev. ref., — a *tót* helységek közül 11 r. kath., 8 ág. ev., — a *német* helységek közül 38 r. kath., 2 ág. ev., — a *szerb* helységek ketteje r. kath. (sokác), 1 kel. gör. A *felekezeti* minoritások súlyosabbja így oszlik meg: r. kath. kisebbség előfordul 13 ág. ev. és 41 ev. ref. helységben, — ág. ev. kisebbség van 13 r. kath. helységben, — ev. ref. minoritást találtunk 22 r. kath.

helységben, — *k. gör.* kisebbséget 6, és *izraelita* kisebbséget 3 *r. kath.* helységben.

A *nyelvetterületi* viszonyok meggyeszerre így alakultak: 150 *magyar* helység egy tagban fekszik, hozzáárkozva három felől az alföldi, a túl-a-dunai s a felvidéki szomszéd megyék magyar nyelvterületéhez. A *német* helységek közül 29 a vértességi sváb nyelvmedenczéhez tartozik. A többi helységek: ú. m. 1 magyar, 11 német, 19 tót és 3 szerb. el vannak szerte szigetelve.

Álljon itt a *magyar alföld tíz megyéjéről* közlött adatok sommázata.

E tíz megyében van 35 *város*, ú. m. 32 magyar, 1 német, 2 szerb. A *nagyközségek* száma 603, ú. m. 437 magyar, 19 román, 29 tót, 82 német, 2 orosz és 34 szerb. A *kisközségek* 217 körbe kapcsolvák, melyek közül 191 kör áll 2—5, 25 kör áll 6—9, 1 kör áll 10 faluból; a fajtöbbség az első csoportból 112 körben magyar, 71-ben román, 1-ben tót, 6-ban német s 1-ben szerb, — a második csoportból 1 körben magyar, 24-ben román, — végre a harmadik csoportbeli 1 körben szintén román.

A helységek népbősége, a fajtöbbséghez viszonyítva, ilyen:

Fajtöbbségre	Méretre ¹⁾																	Együtt
	Z.	H.	G.	E.	D.	C.	B.	A.	©.	®.	℄.	d.	c.	b.	a.	β.	α.	
magyar	1	1	1	2	1	3	12	31	6	31	33	33	60	112	204	155	68	754
román	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	11	64	198	213	490
tót	—	—	—	—	—	1	1	1	1	1	—	2	4	8	11	9	3	42
német	—	—	—	—	—	—	—	2	—	4	8	13	14	20	21	12	2	96
orosz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	3
szerb	—	—	—	—	—	—	2	1	—	2	4	3	7	10	7	3	—	39

helység.

Tiszta magyar helység van a 10 megyében 410, *tiszta román* 99, *tiszta német* 21; monoglott tót, orosz, szerb helység egy sincs.

A *szórványosan* (I^o) előforduló fajkisebbségek elterjedéséről, a fajtöbbségekhez viszonyítva, a következő táblázat tájékoztat.

A fajtöbbség	A fajkisebbség							
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	egyéb ny.
magyar	★	84	76	42	—	2	1	13
román	236	★	3	14	1	—	3	31
tót	8	—	★	5	—	2	—	—
német	33	1	1	★	—	2	1	—
orosz	1	—	—	—	★	—	—	—
szerb	6	—	1	5	—	★	—	—

helységben.

¹⁾ A méretek hosszú skálája miatt szükségesnek tartjuk, hogy a fokozatok egyenértékét újból ide iktassuk:

Z = 700 ezer lélek,	B = 20—30 ezer lélek,	c = 3—4 ezer lélek,
H = 80—100 ezer lélek,	A = 10—20 » »	b = 2—3 » »
G = 70—80 » »	© = 9—10 » »	a = 1—2 » »
E = 50—60 » »	® = 7—9 » »	β = 500—1000 »
D = 40—50 » »	℄ = 5—7 » »	α = 500-nál kevesebb lélek
C = 30—40 » »	d = 4—5 » »	

közsegenként.

A súlyosabb fajkisebbségek. a fajtöbbségekhez viszonyítva, így oszlanak meg:

A fajkisebbség

A faj- többség	IV—V ^o					II—III ^o							helységben.
	magyar	román	tót	német	szerb	magyar	román	tót	német	szerb	orosz	egyéb ny.	
magyar	★	29	4	7	8	★	36	18	17	7	—	—	} helységben.
román	23	★	1	2	—	64	★	5	5	1	—	2	
tót	13	4	★	—	2	6	—	★	1	—	—	1	
német	8	1	—	★	8	27	4	2	★	6	—	—	
orosz	4	—	1	4	★	5	—	—	12	★	1	—	
szerb	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	★	—	

E táblázatokból kitűnik, hogy a magyar alföld megyéiben a legnagyobb kaliberű helységek száma 60, s ezek közül 52 magyar; a nagyméretű helységeké 91, s ezek közül 67 magyar; a közép méretűeké 610, s ezek közül 316 magyar, — végre a kis kaliberűeké 663, s ezek közül csak 223 magyar. A román helységek túlnyomóan kisméretűek. A magyar elem szórványosan 284, kisebb súlylyal 104, nagyobb súlylyal 48 más-ajkú helységben, — míg a román elem szórványosan 85, kisebb súlylyal 40, nagyobb súlylyal 34, — a német elem szórványosan 66, kisebb súlylyal 34, nagyobb súlylyal 13 másajkú helységben fordul elő.

A felekezeti viszonyok képe a tíz megyében ilyen:

A magyar helységek közül 250 r. kath., 54 g. kath., 5 kel. gör., 17 ág. ev. és 430 ev. ref., — a román helységek közül 2 r. kath., 193 g. kath., 295 kel. gör., — a tót helységek közül 18 r. kath., 24 ág. ev., — a német helységek közül 83 r. kath., 1 kel. gör., 10 ág. ev. és 2 ev. ref., — a szerb helységek közül 10 r. kath., 29 kel. gör., — végre az orosz helységek mindannyija g. kath. vallású. A r. kath. hivek tehát 363, a g. kath.-ok 250, a kel. gör.-ök 328, az ág. ev. egyház hivei 51, s az ev. ref. egyházé 432 helységben vannak többségben.

A felekezeti kisebbségek a magyar alföldön így oszlanak meg, a felekezeti többséghez s a fajtöbbségekhez viszonyítva:

A felekezeti kisebbség

A felekezeti többség	IV—V ^o						II—III ^o							helységben.
	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	izr.	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	más ker.	izr.	
r. kath.	★	11	11	7	19	1	★	22	16	13	29	—	6	} helységben.
g. kath.	15	★	1	—	17	—	32	★	6	1	25	—	9	
kel. gör.	7	3	★	3	4	—	17	12	★	2	10	—	1	
ág. ev.	14	—	2	★	3	—	9	—	4	★	3	—	1	
ev. ref.	31	24	7	1	★	—	128	51	12	2	★	1	23	
A fajtöbbség														} helységben.
magyar	52	33	13	6	35	1	147	68	17	12	41	1	31	
román	6	3	1	—	6	—	28	11	7	—	23	—	9	
tót	4	1	2	1	—	—	4	—	2	2	—	—	—	
német	—	1	5	2	1	—	2	5	10	1	2	—	—	
orosz	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	
szerb	5	—	—	2	1	—	5	1	2	2	1	—	—	

E táblázatból látható, hogy a több felekezetű községekben mely felekezetek találhatók legtöbbször egymás mellett, s mely fajnép körében.

A tíz alföldi megyében a nyelvterületi viszonyokat a következőleg foglalhatjuk össze:

A magyar alföldön a *magyar nyelvterület* 713 helysége terjed, a mik egy tagban és kapcsolatban fekszenek a túl-a-dunai s a felvidéki magyar helységek összefüggő tömegével. Két falu a Szilágyságban fekvő kraszna-berettyó-vidéki nyelvmedenczéhez zárkozik. A többi 40 el van szigetelve. A *román nyelvterület* itt 472 helységet foglal magában, a mik a délvidéki, az erdélyi s a felvidéki románság nyelvhatáraihoz kapcsolvák; 18 román helység szigeteket alkot. A német helységek közül 24 a Bácskában a tolna-baranyai, 29 a vértességi sváb nyelvmedenczével függ össze: 43 német, 42 tót, 10 szerb, 2 orosz helység megannyi szigetképződmény.

S most megszerkesztjük, a nyelvhatárok lemérésével, az ország alvidékén 14 vármegyének vázlatos néprajzi térképét.

III. Visszapillantás az alvidékre.

A szatmári Avas, a bihari-havasok s a krassói érzhegység vonalától a Dunáig terjedő alvidéken 2444 helység vonult el szemünk előtt. A községalkotó fajnépek közt ott találtuk a magyart 829, a románt 1143, a németet 252, a szerbet 144, a tót 48, az orosz 3, horvátot 8, csehet és bolgárt 17 helységben, — szóval a vend kivételével Magyarország összes fajnépeit.

A róluk előadottak alapján immár megszerkeszthetjük ez országtáj *néprajzi térképét*.

Nyugati és északi részét a magyar fajnép lakja tömegesen; a keleti részt a románság, a délit a szerbség tölti be. E három nép nyelvhatárai mögött és között fejlődnek, kisebb-nagyobb nyelvmedenczékre és szigetekre tagolva, a többi fajnépek. Fejlődésükkel vele jár az etnikai élet erős hullámozása, s az összes nyelvterületek folytonos átalakulása. A nyelvhatárok folyvást ingadoznak, térnyereségek és veszteségek egymást érik, szemünk láttára keletkeznek vagy enyésznek el a nyelvszigetek, szélednek ki vagy hullanak szét a nyelvmedenczék. Az érvényesülésért vívott küzdelem hullámokat vet; a hullámtér az Al-Dunától föl a Kőrös-völgyig ér.

A *nyelvterületi viszonyok* vázlata az egész alvidéken a következő.

Nyugaton és északon a *magyarság* 752, keleten a *románság* 1086, délre a *szerb* elem 92 községe *egy-egy külön tagban* fekszik. A szerb tag a szlavonországi s a szerbiai, a román tag az erdélyi és felvidéki, a magyar tag a felvidéki és túl-a-dunai fajrokonok nyelvhatáraihoz zárkozik.

E nagyobb tagozatokhoz a kisebbek csatlakoznak: a *nyelvmedenczék*.

Bihar határán 2 magyar község a *kraszna-berettyó-közi* medenczével a Szilágyság felé tart kapcsolatot; Torontálban 14 magyar falu a *begamelléki* medenczét alkotja; a német községekből *négy* medencze alakult ki: 71 helységgel Temes-Torontálban a *bánsági*, 15 helységgel alsó Torontálban a *temes-béga-közi*, a Bácskában 24 helységgel a *duna-melléki*, mely utóbbi Tolna-Baranya megyék sváb medenczéjét, s Pest megyében 29 helységgel a *vértességi*, mely Komárom és Fejérmegyék ily nevű sváb medenczéjét egészíti ki; — végre Torontálban a *tisza-melléki* szerb medencze 11 szerb községből áll.

Számítsunk ezekhez 348 *nyelvszigetet*, ú. m. 61 magyart, 113 németet, 48 tótot, 51 románt, 41 szerbet, 3 orosz, 8 horvátot, 17 egyéb nyelvűt (11 csehet, 6 bolgárt), s fogalmat adtunk a tarka néprajzi térképről, mely Magyarországon alvidéken a fajnépek elhelyezkedését ábrázolja.

Az egyes tagozatok a határközségek megjelölésével pontosan lemérhetők. Kezdjük a *magyar nyelvterületen*, melynek határa Szatmár, Szilágyság, Bihar és Arad megyékben a román, Torontálban a sváb és szerb, Bácsban a szerb és sváb nyelvhatárral érintkezik.

1. A *magyar* határvonalat a felvidék tárgyalásakor az ugocsai Avasnál hagytuk el, hol a Máramarosnak tartó orosz nyelvhatártól elfordult, hogy a *román nyelvterület* szélén a Túrmezőre, s a Túr vizén át *szatmári területre* lépjen.

Túr-Terebes a magyar nyelvhatár utolsó pontja Ugocsában. Onnan a határvonal Sárközt érintve keletre indul Kőszeg-Remetéig, s Avas-Ujvárosig. De messzebb nem hatolhat, sem kelet, sem dél felé: ott az Avas, itt a Bükk hegység, s a két hegyvidék román világa állja útját. Így fordul délnyugatnak, Józsefházán át a *Szamosvölgy* felé. Kisebb kitéréssel megérinti Kis- és Nagy-Kolcsot, Krassót s Hiripet a *Homoródmezőn*, majd Amacson át a *Szamos folyását* követi, mely útján Ombód, Pálfalva, Szatmár-Németi, Vetés, Dara és Ovári az állomásai. Ekkor a magyar nyelvhatár Csenger-Bagos és Domahida közt átszeli az *ecsedí lápot*, s Gilvány, Nagy-Majtény érintésével a *Kraszna-völgyön* túl Gencsnél az *Érmellékre* ér.

Vele szemközt a *román* nyelvhatár a szatmári *Avas vidékén* Ugocsából jövet két vonalban hatol keresztül: jön Bocskó és Szárazpatak felől a *hegyeken át* Komortány, Tartolcz, Bikszád és Mózesfalu felé, s aztán a Sugatagnak Máramarosba huzódik, — és jön a *Túrmezőn át* Bataarcz, Turcz, Nagy- és Kis-Gércse felől Adorján, Kányaháza, Tur-Vékonya, Rózsapallag és Rákfa felé, hogy a Szamos-völgytől az Érmelléknek tartva az alföldi rónára ereszkedjék. A *Szamos-völgyben* Apa, Aranyos-Medgyes, Görbed, Derencze, Pataháza és Lippó, a *Homoródmezőn* át Ivacska, Kéztelek, Oroszfalu és Madarász, az *ecsedí láp körül* Zsadány, Szamos-Dob, Kis-Majtény, a *Kraszna-völgyben* Tőke-Terebes és Kraszna-Szt-Miklós az iránypontjai. Így jut el a Szilágyság szélén az *Érmellékre*.

2. A *magyar* határ az *Érmellék* szatmármegyei oldaláról Csomaközön és Piskoldon át Irinyinél a *szilágysági* oldalra lép. Itt megérinti Ér-Köröst,

Nemes- és Oláh-Keszit, majd Pele fölött az *érmelléki hegyek* közé fordul, hol Nagy- és Kis-Pacsal falukon túl *bihari* talajra lép.

A román vonal Kraszna-Szt-Miklósnál Szatmár megye területéről a *Szilágyságba* lép át. Elhalad az *Érmelléken* Ér-Girolt, Ér-Mindszent, Ér-Kávás és Ér-Hatvan mellett, — aztán másodszor megérinti Vezendnél és Porteleknél a *szatmári* talajt, de Ér-Szodorónál újra visszatér a *Szilágyságba*, hogy az *érmelléki hegyek* közt Szeő-Demeteren, Csányon, Usztatón és Csekenyén át *Biharba* siessen.

3. Biharban a magyar nyelvhatár az érmelléki hegyekből Kecz és Margita felé a *Berettyó-völgybe* creszkedik. Megérinti a balparton Felső-Ábrányt, Terebest, a balpartra kerülve Monospetrit, az *érmellékre* vissza hátrálva Apát-Keresztúrt, Ér-Olaszit és Köbölkútát; innen Poklostelek felé másodszor kerül a *Berettyóhoz*, hogy a vízfolyás irányában Szent-Jobbra és Szalárdra érkezzék. Most átszeli a *hegyközt* Sétér, Tóttelek Csatár, Hegyköz-Ujlak és Száldobágy községek mentén; aztán lekerül a *Sebes-Körös-völgybe*, s előbb délkeleti, majd nyugat-dél-nyugati irányt vesz, mely útján a magyar határközségek: Fugyi, Fugyi-Vásárhely, Pecze-Szt-Márton, Pecze-Szőllös, Nagy-Várad, Várad-Püspöki, Szent-János, Körös-Tarján, Berek-Böszörmény, Körösszeg-Apáti, Varsány és Ugra.

A román nyelvhatár Désérnél indul ki a *Szilágyságból* a bihari *érmellékre*. Megérinti Genyétét, Tökit, s végig vonul a *Berettyó-völgyön* Kohány, Széltalló, Királyi, Vedres-Ábrány, Ér-Fancsika, Szt-Lázár, Vámos-Láz, Sárszeg, Csanalos, Csohaly és Tajnos felé. Aztán Szarkán át a *hegyközbe* fordul, Tótfalu, Hidalmás és Sétérvölgy felé. Ettől délre Kisujfalunál beéri a *Sebes-Körös-völgyet*, s végig huzódik rajta, a magyar nyelvhatár átellenében; ez útján a román határközségek: Bihar, Kis-Jenő, Szakadát, Alpár, Nagy-Kér, Rontó, Hájó, Csehi, Nagy-Ürögd, Szt-András, Gyires, Vizesgyán, Körösszeg és Rojt.

4. A *Sebes- és Fekete-Körös közt* a magyar vonal déli irányt vesz Gesztről Nagy-Szalontán és Árpádon át Erdőgyarakig. Innen a *Fekete-Körösön* át aradmegyei területre lép, hol Vadászon és Ágyán át a *Fehér-Körös-völgybe* fordul Kis-Jenőig és Erdőhegyig; majd visszakerül a *Fekete-Körös*höz Nagy-Zerind és Feketegyarmat felé, — megérinti *Bihar megye* szélén Antot, *Békés megye* szélén Gyulavárit és Békés-Gyulát, a *Körös-Maros-közben* aradi talajon Nagy-Kamarást, csanádi talajon Kevermest és Kis-Iratost, végre harmadszor lépve aradmegyei területre, a *Szárazér-mellékén* eljut Zimánd-Ujfalú, Zimándköz, Fakert és Szt-Leányfalva községeikig, végre a *Maros-völgyben* beéri Arad városát.

A román vonal Biharban szintén átszeli a *Sebes- és Fekete-Körös között* Oláh-Szt-Miklós, Atyás, Marcziháza, Madarász, Oláh-Homorog és Tulka felé; aztán a *Fekete-Körös* irányát követi a *bihari* jobbparton Fekete-Tót és Fekete-Bátor, az *aradi* balparton Talpas, Apáti, Seprős és Miske felé. Majd a *Fehér-Körös*höz fordul s ezt kíséri Szintyéről Nadabra és Székudvarra Gyula-Varsándig, s Nagy-Pélig. Most belép a *Körös-Maros-közbe*, megérinti *Békés megye* határán Kétegyházát, *arad-*

megyei talajra visszatérve Otlaka, Sikló, Mácsa, Kurtics, Ó-Szt-Anna és Kerek községeket, az *aradi hegyalján* Világost, Kovaszinczet, Kuvint, végre a *Maros-völgyben* Mondorlakot és Csicsért.

Itt a magyar s a román nyelvhatár *elválnak egymástól*: amaz nyugatra, emez keletre fordul.

5. Arad várostól a *magyar vonal* a *Maros s a Szárazér* közt Magyar-Pécskára, Kis-Peregre, s *Csanád megye* talaján előbb Mezőhegyesre, majd Csanád-Palotán és Kövegyen át a *Maros-völgyben* Apátfalvára és Makóra tart. Itt átkerül a *Maros torontáli* partjára Kis-Zombor, Porgány, Pusztakeresztúr, Kis-Béba, Kübekháza, Rábé, Majdán, Térvár, Ó-Szt-Iván és Szőreg felé, hol beéri a Tiszavonalat. Az *alsó Tisza-völgyben* a magyar határközségek: *bácskai* talajon Martonos és Ó-Kanizsa, *torontáli* talajon Török-Kanizsa és Józseffalva, alább *Bácsban* Zenta város, *Torontálban* Csóka, Monostor, Jázova, Szaján és Magyar-Pádé, *bácskai* területen Ada és Mohol, *torontálin* Akács, *bácskai* talajon Petrovoszello és Ó-Becse, *torontálin* Török-Becse. — Akács és Török-Becse közt a magyar nyelvhatárhoz lazán hozzákapcsolódnak a *Torontál mélyében* fekvő *bégamelléki magyar nyelvmedence* határai. E medenczéről alább lesz szó. A fővonal Török-Becséről Bács-Földvárra hajol át, s a *Bácska belsejében* huzódik tovább.

E határszakaszokkal szemben — eltekintve egyes közbetolódott más ajkú nyelvszigetektől — *sváb és szerb nyelvmedenczék* határközségei fekszenek, ú. m. *temesi* talajon Zsigmondháza, Zádorlak, Német-Szt-Péter és Varjas, *torontáli* talajon Perjámos, Német-Szt-Miklós és Kis-Teremje a *bánsági sváb medenczéből*, — továbbá a torontáli *Tisza-völgyben* Oroszlámos, Gyála, Szerb-Keresztúr, Szanád, Feketető, Tisza-Hegyes, Szerb-Pádé és Beodra a *tisza melléki szerb medenczéből*.

6. Bács megyében a *magyar nyelvhatár* Bács-Földvárról előbb a *Ferencz-csatorna s a Krivajaér* közt Feketehegyre, Kulára és Bajsára huzódik; aztán bejárja a *bácskai rónát* Nemes-Militics, Bajmok, Madaras, Borsod, Felső-Szt-Iván és Rém felé, végre a *Duna-völgyben* megérinti Baja várost, Bát-Monostort és Baracskát, keresztül szeli a mohácsi Duna-szigetet s *Duna-Széksőnél a túl-a-dunai magyar nyelvterület határvonalával egyesül*.

E határszakaszon a magyar vonallal szemközt egyfelől a délvidéki *szerb nyelvterület*, másfelől a *bácskai sváb nyelvmedence* határközségei fekszenek. Amazok: torontáli talajon Kumán, *bácskai* talajon Csurog, Nadály, Turja, Szt-Tamás és Deszpot-Szt-Iván; emezek a *Dunaszögben* Parabuty és Filipova, a *Ferencz-József-csatorna* mellékén Veprovác, a *Ferencz-csatorna* mentén Cservenka és Uj-Szivác, a *bácskai rónán* Kernyája, Csenopla, Gákova, Krasevlja, Sztanisics, Rigycza, Katymár, Gara, Bikily s Csávoly, végre a *Duna-völgyben* Vaskút és Csataalja. Innen a sváb medecze határa átlép a Duna jobbpartjára s a tolna-baranyai svábság nyelvhatárával egyesül.

7. A *román nyelvhatárt* az aradi hegyalján s a Maros-völgyben Mondorlagnál hagytuk el. Most tovább követjük irányát le az Al-Dunáig.

A *Maros-völgyben* előbb a folyam medrét követi Csicsér, Szabadhely és Radna felé. Itt átlépi a Marost s *temesmegyei* területen Lippára, majd a *Maros-Bega-közben* Sistavoróczról nyugatnak tart Komeát, Buzád, Fibis, Fűskut és Féregyház felé, — aztán délnyugatra fordul Szécsánytól Zsadányig, majd visszahátrál keletre Murány, Román-Bencsek s Aranyág felé. Most átlép a *Bega-völgybe* Margitfalva, Giroda, s alább Temesvárt elkerülve, Kissoda, Utvin, Román-Szt-Mihály és Paráczt felé, hol a *Temes-völgybe* és *torontáli* talajra lép. Itt megérinti Csebza, Gyűlviz, Fény és Maczedonia községeket, visszakerül *temesmegyei* talajon Giczádra, átlép a *Berzava-csatorna mellékére* s Tolvadia, Bánlak és Pártos falvakon át másodszer jelen meg *Torontál* keleti szélén. Pártos alatt a román vonal a *Moravicza-csatorna mellékére* húzódik, *Temes* megyébe hátrálva Kis-Gáj és Moravicza falvak, majd *torontáli* talajon Nagy-Margita, s a *Teréz-csatornán* át Szt-János és Szt-Mihály felé. Ekkor elérkezik az *al-dunai rónára*. Megérinti Kevi-Szőllőst, Alibunárt, Petrovoszellot, Réva-Ujfalut, — aztán visszatér *Temes megyébe* Temes-Szt-Miklós, Vljakovecz, Réthely s a *Karas-völgyig* jutva, Vojvodincz felé. Végre átlép a Karason *Krassó-Szörénybe*, hol a *Jám-völgyben* Jám, Mirkováczt, Berlistye, Ó- és Uj-Roszova, s Nikolincz, a *Nera-völgyben* Leszkovicza, az alsó *Duna-völgyben* Román-Pozsezsena és Szuska az iránypontjai. A máramarosi Vissó-völgytől az ugocsai Avasig s a szatmári Avastól a krassó-szörényi Al-Dunáig húzódó nyelvhatár mögött fekszik hazánk román nyelvterülete.

8. A *szerb nyelvhatár* az ország délvidékén Krassó-Szörénytől Baranya megyéig az Al-Dunával párhuzamosan vonul el, átellenében a krassó-szörényi és temes-torontáli román, majd a torontáli sváb, a torontálbácskai magyar, s a bácsmegyei sváb nyelvhatárnak. Mögötte a szerb nyelvterület úgy fekszik, mint a szerbiai és szlavonországi fajterületnek a Dunán áterjedő folytatása.

A szerb *nyelvhatár* kiindul dél-keleten a *Duna-völgyből* Belobreszka és Radimna *krassó-szörényi* faluknál, megérinti a *Karas-Nera-közben* Rebenberg, Kussicz, Krusicza és Duplój községeket *Temes megye*, — Szuboticzát *Krassó-Szörény* területén. Majd elhalad az *al-dunai rónán*, a Deliblat pusztá szélén Podporány, Izbistye és Ulma *temesmegyei*, Dolova *torontáli* falvak mellett. További útja Czrepaján át a *Teréz-csatorna* mellett Ilancsára, innen a *Berzava-völgyben* Dobriczára és Kanakra vezet; aztán a *Temes-völgyben* fölhajol Surjánig, s Gaádon át Rudnáig. Onnan a *Temes vize mentén* dél-nyugatra fordul Szerb-Módos, Szerb-Bóka, Szerb-Neuzina, Botos és Orlovát felé, honnét átcsap Perlasznál a *Bega-völgybe*, megérinti Nagy-Becskereket, Melenczét, s Kumánon át a *bácskai Tisza-völgybe* siet. Itt elhagyva Csurogot, a *Ferencz-csatorna* partján halad Nadály, Turja és Szent-Tamás felé, majd átvág a *Ferencz-József-csatorna* mellé Deszpot-Szt-Ivánra, a *Duna-szögben* Paruga, Tovarisoa és Dátova felé, a *Duna-völgyben* Vojszkára és Szontára. Végül Szlavonia területén Dállya irányába tűnik le Magyarország szinteréről.

A *nyelvmedenczék* közül legérdekeseb *Torontálban* a bega-melléki

magyar, s a tiszamelléki szerb medencze. Amaz *nemrég keletkezett*, mint a bácskai magyar nyelvterületnek Akácson és Török-Becsén át *Torontál mélyébe terjedő nyúlványa*. Emez valaha a szerb nyelvterülethez tartozott s tőle csak *újabb időben szakadt külön*.

A *bega-melléki magyar medencze* 14 községből áll. *Határai*: északon Topolya, Tóba, Kis-Orosz, Magyar-Csernya és Tamásfalva, — keleten Aurelháza, Magyar-Szt-Márton, — délről Ó-Telek, Magyar-Ittebe, Ittvarnok, Magyar-Szt-Mihály, — nyugaton Torda, Nagy- és Kis-Bikács. E három utóbbi laza kapcsolatban összefüggésbe hozza a bácskai magyar nyelvhatárt e torontáli nyelvmedenczével, melyet északon és délről sváb, keleten a román, észak-nyugaton a szerb nyelvhatár környékeztet.

A *tiszamelléki szerb medenczéhez* 11 helység tartozik. E külön vált képződmény határközségei: északon Szerb-Keresztúr és Gyála, keleten Oroszlámos, Mokrin és Nagy-Kikinda, délről Karlova és Beodra, nyugaton Szerb-Pádé, Tisza-Hegyes, Feketető és Szanád. E medenczét észak, nyugat és dél felől magyar, kelet felől sváb nyelvhatár veszi körül.

A *német nyelvmedenczék száma* az alvidéken négy. Ezek legnagyobbika a *bánsági*, mely 71 községgel Temes és Torontál megyék felső részén fekszik. *Határai*: északon a *Maros-völgyben torontáli* területen Keglevichháza, Német-Csanád, — az *Aranka mellékén* Nagy-Német-Szt-Miklós, Kis-Ősz és Perjámos, *Temesben* Varjas és Német-Szt-Péter, a temesi *Maros-völgyben* Zádorlak, Uj-Arad és Zsigmondháza, átkerülve *arad-megyei* területre Glogovac és Uj-Panit, — visszatérve *Temesbe* Kisfalud, Szépfalu és Traunau, újból *aradi* talajon Uj-Paulis, újból *temesin* Záb-rány és Ujfalu; *kelet felől* a *Maros-Bega-közben* dél-nyugatnak tartva Buchberg, Bogda-Rigós, Altringen, Charlottenburg, Német-Remete, Máslak, Réthát, Keresztes, Német-Ság, Orczyfalva, Merczyfalva, Hidliget és Német-Bencsek; *délről* Gyarmata, a *Bega-völgyben* Temesvár, Szabadfalu, Szakálháza s Német-Szt-Mihály, — *Torontálba* visszakerülve Horvát-Csenej, a *bánsági rónán* Zsombolya, Német-Czerna, Kis-Tószeg; *nyugat felől* ugyanitt Seultourn, Nákófalva, Nagy- és Kis-Teremia.

E medenczét északon és délről a magyar, nyugaton a szerb, keleten a román nyelvhatárok szegélyezik.

Tőle nem messze délre, a torontálmegyei *Temés-Bega-közben*, egy kisebb *sváb medencze* fekszik 15 helységgel. A *határközségek* északon Béga-Szt-György, Katalinfalva, Német-Párdány, Jánosföld, — keleten Káptalanföld, Német-Módos és Szécsány, — délről Német-Szárcsa, Istvánföld, Lázárföld, Ernesztháza, Zsigmondfalva, — nyugatról Német-Écska, Klek és Német-Elemér. E medenczét északon a magyar, keletre a román, dél és nyugat felől a szerb nyelvhatár veszi körül. Valaha *összefüggött a bánsági nagy medenczével*, de *attól külön kellett szakadnia a közbeeső bega-melléki magyar medencze kialakulásakor*.

Sokkal jelentékenyebb Bács megyében a *duna-melléki sváb medencze*, melyhez ma 24 helység tartozik. Jelentőséget ad neki *összefüggése a tolna-baranyai sváb medenczével*, mely 151 községből áll. A két kép-

zödményt a Duna medre választja el; együtt 175 községnyi német erőt képviselnek, tehát nagyobbat a bánsági svábok vagy az erdélyi szászok erejénél. A medencze *baranyai* oldalán a német nyelvhatár a Dunát észak felől Somberek és Bár, dél felől a Karasicza-völgyben Bán és Kisfalud sváb községeknél közelíti meg. Kisfaludról a határvonal átvetődik a *bácskai* oldalra: megérinti Apatint, Priglevicza-Szt-Ivánt, Rác-Militicsét, s előbb dél-keleti, majd többszörös fordulattal északi s nyugati irányban a következő sváb határközségeknél halad el Karavilkov, Hódság, Parabuty, Filipova, Veprovác, Cservenka, Uj-Szivác, Kernyája, Csenopla, Gákova, Krasevlja, Sztanisics, Rigyicza, Katymár, Gara, Bikity, Csávoly, Vaskut és Csataalja; ez utóbbi pontról visszavetődik a baranyai oldalra, hogy Bár és Somberek felé tartva bezárja a medencze határközségeinek övét.

A Túl-a-Duna *Vértességében* fekvő sváb medencze Pest megyére is kiterjed. Hozzá kapcsolódnak a két pilisi járás sváb községei; sőt a német nyelvterület egy nyúlványa a Duna-balpartot is éri. E medenczéből a Túl-a-Duna tárgyalásánál csak a Komárom és Fejér megyékre terjedő szakaszokat, a Felvidék tárgyalásánál csak az esztergomi, honti és nógrádi részleteket jelölhattük meg pontosan. Most van alkalmunk mindezt a pestmegyei részletekkel kiegészíteni, s a medenczéről teljes és hű képet adni.

A *vértességi sváb medencze* hét megyére terjedő nyúlványaival, Veszprém megyében 2, Fejér megyében 9, Komárom megyében 11, Esztergomban 4, Hontban 2, Nógrádban 1 és Pest megyében 29, összesen 58 helységből áll.

A német nyelvhatár *nyugaton* Veszprémben: Ács-Teszér, Fejérben: Bakony-Sárkány és Ondód, Komáromban: Kecskéd, Vértessomlyó, Alsó-Galla, Baj, Agostyán, *északon* Duna-Szt-Miklós és Tolna községeket érinti, aztán elhalad Tarján és Szomor faluk fölött; átlép Esztergom megyébe, Epöl, Csolnok, Dorog és Leányvár községeken át; behajlik Pest megyébe. Pilis-Csaba, Vörösvár s innen Visegrád felé; aztán a Duna balpartjára kerül, hol útjába esnek: Hontban Zebegény és Nagy-Maros, Nógrádban Kis-Maros. A *keleti* homlokzathoz jutva, a határvonal visszatér a Duna-jobbpartra, megérinti Bogdánt, Szent-Endrét, Buda-Kalászt, Békás-Megyerl, de Üröm, Hidegkút, Budakesz, Buda-Örs, Budafok községeken át ismét a Duna-balpartra siet, hol Csepel, Soroksár, Haraszti és Taksony községek mentén halad el. A *déli* homlokzathoz érve, a határvonal visszatér a Csepel-szigeten át a Duna jobbpartjára; megérinti pestmegyei talajon Nagy és Kis-Tétényt, Fejérmegye szélén Diósdot, Pest megye határában Török-Bálintot és Torbágyot, fejérmegyei talajon Etttek, pestmegyein Torbágy, Zsámbék és Perbál községeket, — elhalad Komárom megyében Szomor és Tarján falvak alatt, s útját Felső-Gallán és Gesztesen át fejérmegyei területen Szár, Vértess, Boglár, Kozma, Gánt, Moór, és veszprémi talajon Aka községnél zárja.

E medenczét a *magyar* községek tömege veszi körül. A nyelvhatárt

nyugat felől, *komárommegyei* talajon: Kisbér, Kéthely, Császár, Bokod, Dad, Környe, Tata-Tóváros és Szomód jelölik, — *északon* Duna-Almás, Neszmély, *esztergommegyei* talajon Piszke, Lábatlan, Bajóth, Nagy-Sáp, Tokod, Esztergom, Dömös és Pilis-Maróth, — *honti* területen Szobb, Kospallag és Szokolya, a *nógrádi* határban Verőcze, — *kelet* felől a *pesti* határban Kis-Oroszi, Tótfalu, Sziget-Monostor, Pomáz, Békás-Megyer, Rákos-Palota, Ujpest, Budapest, Albertfalva, Kispeszt, Alsó-Némedi, — *délről* Sziget-Szt-Miklós, a *fejérmegyei* határban Batta, Tárnok, a *pesti* határban Bia, *Fejér megye* szélén Puszt-Zámor, Gyúró, Vaál, Tubajd, Bot, *Pest megye* szélén Páty és Tök, végre *Fejér megyében* Mány, Csapdi, Bodmér, Csákvár, Csákberény, Csókakő, Veleg, s *Veszprém megyében* Súr, Csátka és Hánta.

A nyelvmedenczék leírt sorát a *nyelvszigetek* felsorolásával egészítjük ki.

A 61 magyar sziget. *Krassó-Szörényben* a Jám-völgyben: Udvarszállás; a Temes-völgyben: Szendelak; a Bega-völgyben: Szapáryfalva; a Bega—Maros-közben: Búnya-Szegszárd. — *Temes megyében* a bánsági rónán Mailáthfalva; a Berzava-völgyben: Gattaja; a Poganis-völgyben: Végvár és Omor; a Moravicza-völgyben: Dézsánfalva; a Duna-völgyben: Székely-Keve. — *Arad megyében* a Maros-völgyben: Gyorok; a Csíger-völgyben: Dezsőháza; a Nádor-csatorna mellékén: Uj-Fazekas-Varsánd; a Fehér-Körös-völgyben: Szapáryliget. — *Torontál megyében* a Duna-völgyben: Hertelendyfalva és Sándoregyház; az aldunai rónán: Torontál-Vásárhely; a Teréz-csatorna mellékén: Ürményháza; a Berzava mellékén: Ujfalva; a Temes-völgyben: Keresztes; a Bega-völgyben: Lukácsfalva. — *Bihar megye területén* a Rossia-völgyben: Magyar-Remete; a Fekete-Körös-völgyben: Feketefalva, Tárkány, Fenes, Belényes, Jánosfalva, Sonkolyos, Belényes-Ujlak, Gyanta, Tenke és Bélfenyér; a Körös-közben: Sályi; a Sebes-Körös-völgyben: Mező-Telegd, Puszt-Ujlak, Pósalaka, Mező-Telki, Magyar-Kakucs és Örvénd; a Réz-hegy alatt: Élesd; a Bisztra-völgyben: Tóti; a Berettyó-völgyben: Micske. — *Szathmár megyében* a Kapnik-völgyben: Kapnikbánya; a Ferenzely-völgyben: Nagybánya; a Kapnik—Lápos-közben: Felsőbánya; a Lápos-völgyben: Koltó-Katalin és Miszt-Tótfalu; a Szamos-völgyben: Színér-Váralja; a Szamos—Lápos-közben: Sáros-Berkesz; a Bükk-hegység alatt: Erdőd; a Kraszna-völgyben: Király-Daróc, Dobra és Géres. — *Bács megyében* a Ferencz-csatorna mentén: Piros; a Duna—Tisza-szögben: Temerin; a Duna-szögben: Doroszló; a Duna-völgyben: Dantova, Kupuszina, Bogojeva és Bezdán. — *Pest megyében* a Vértesek közt: Tinynye.

Az 57 román sziget. *Temes megyében* a bánsági rónán: Knéz, Kalácsa, Csernegyháza és Monostor; a Maros-völgyben: Székesút, Munnár, Fönlak, Uj-Rodrog, Alliosz, Keszincz, Kis-Szt-Miklós; a Bega-völgyben: Mehala és Berekszó; a Karas-völgyben: Sztrázsa, Oresacz és Gerebencz. — *Arad megyében* a Maros-völgyben: Ó-Bodrog, Ó-Pécska, Szemlak. — *Torontál megyében* a Maros-völgyben: Egres és Szerb-Csanád; az Aranka-ér mellékén: Sárafalva, Szerb-Nagy-Szt-Miklós, Valkány; a Tisza—Maros-szögben: Ó-Béba; a bánsági rónán: Pészak, Nyerő, Román-Kécsa, Nagy-Komlós; a Bega-völgyben: Román-Écska, Nagy-Torak, Kis-Torak, Jankahíd, Öregfalva és Bobda; a Temes-völgyben: Tógyér, Román-Szárcsa, Ozora; a Duna-völgyben: Bárányos. — *Csanád megyében*, a Maros-völgyben: Magyar-Csanád és Sajtény. — *Békés megyében* a békési rónán: Kétegyháza. — *Bihar megyében*, a Körös közben: Méhkerék és Illye; a Sebes-Körös völgyben: Szakál; a Berettyó völgyben: Pelbárhida és Vekerd; a Körös—Berettyó-közben: Bedő és Mező-Peterd; a bihari érmelléken: Vasad és Ér-Kenéz. — *Szatmár megyében*, az érmelléken: Szaniszló, Reszege és Dengeleg; a Szamos völgyben: Udvari; a Túri mezőn: Batiz-Vásári és Pete.

A 113 német sziget. *Krassó-Szörényben*, a Duna-völgyben: Orsova; a Cserna-völgyben: Herkulesfürdő; az Érczhegységben: Kuptore-Szekul; a Dognácska hegységben: Király-Kegye; a Berzava-völgyben: Resiczabánya; a Bisztra-völgyben: Nándor-hegy; a Temes-völgyben: Wolfsberg, Weidenthal, Ó-Szadova, Lindenfeld, Uj-Karánsebes, Istvánhegy, Nadrág; a lugosi hegysíkon: Ebendorf, Vecscháza, Istvánfalu, Daruvár; a Bega-völgyben: Bethlenháza; a Csiklova-völgyben: Steierlak-Anina és Német-Oravicza. — *Temes* megyében, a Bega-völgyben: Gizellafalva, Temes-Rékás és Józseffalva; a Temes-völgyben: Bachóvár és Ság; a Temes melléken: Buziás; a Poganis-völgyben: Niczkyfalva; a csákovári rónán: Liebling, Csákovár és Vojtek; a Berzava-völgyben: Móriczföld, Birda, Delta; a Moravicza-völgyben: Moravicza, Perkaszova, Kis-Semlak, Német-Sztamora; a kudriczi hegyek alatt: Nagy-Zsám és Temes-Kutas; az al-dunai rónán: Versecz, Mramorek és Károlyfalva; a Karas—Nera-közben: Fehértemplom; a Duna-völgyben: Temes-Kubin. — *Arad* megyében, a Száraz-Ér mentén: Német-Pereg; a Nádor-Csatorna mentén: Uj-Szent-Anna; a Maros—Körös-közben: Almás-Kamarás, Szent-Márton és Elek. — *Bihar* megyében, a Sebes-Körös-völgyben: Uj-Palota. — *Szatmár* megyében, az érmelléki mezőn: Mező-Terem és Mező-Petri; az ecsedi-láp körül: Kálmánd és Fény; a Kraszna-völgyben: Szinfalu, Alsó-Homorod, Nagy-Szokond, Kraszna-Béltek, Sándorfalu és Szakas. — *Torontál* megyében, a Tisza-Maros-szögben: Battyánháza; a bánási rónán: Bocsár, Csősztelek és Molyfalva; a Tisza-völgyben: Rudolfsnad; a Bega-völgyben: Ujvár; a Temes-völgyben: Uj-Pécs, Csávós, Fodorház, Gyér, Dolacz, Glogon, Almás; a Berzava-völgyben: Széchenyfalva és Offszenicza; a Teréz-csatorna körül: Istvánvölgy, Györgyháza, Zichyfalva; az al-dunai rónán: Franzfeld; a Duna-völgyben: Bresztovác és Homolicz. — *Bács* megyében, a Duna-Tisza-szögben: Uj-Sové, Ó-Kér, Kis-Kér és Jarek; a Duna-szögben: Gajdobra, Bács, Obrovacz és Bulkesz; a Ferencz-József-csatorna mentén: Torzsa; a Ferencz-csatorna mentén: Ó- és Uj-Verbász; a Duna-völgyben: Ó- és Uj-Futtak, Német- és Ó-Palánka, Bács-Novoszelló, Cséb és Bukin; a Krivaja-ér mentén: Szeghegy; a bácskai rónán: Kun-Baja és Bács-Almás. — *Pest* megyében, a Duna-völgyben: Kis-Harta; a Csepel-Szigeten: Csep, Sziget-Ujfalu, Sziget-Szt-Márton, Sziget-Bécs; a solti Duna-melléken: Nádudvar, Hajós, Császártöltés; a pestvidéki rónán: Czegléd-Berczel és Vecsés; a Galga-völgyben: Iklód.

A 41 szerb sziget. *Krassó-Szörényben*, a Duna-völgyben: Szvinicza, Alsó-Ijubkova, Ó-Moldova, Macsevics és Szerb-Pozsozsena. — *Temes* megyében, az al-dunai rónán: Paulis; a kudriczi hegyek alatt: Nagy-Szredistye; a Berzava-völgyben: Kincslár-Szt-György; a Bega-völgyben: Temes-Péterfalva, Temes-Királyfalva, Lukarecz; a bánási rónán: Sztancsova; a Maros-völgyben: Kétfél és Nagyfalu. — *Torontálban*, a Berzava-völgyben: Nagy-Gáj és Szóka; a Temes-völgyben: Ivánda; a Bega-völgyben: Német, Dinyás, Szerb-Szt-Márton, Szerb-Csenej, Szerb-Iltebe, Szerb-Párdány; a bánási rónán: Szerb-Czernya, Szerb-Klári és Basahid; a Tisza-völgyben: Aracs, Tisza-Szt-Miklós; a Tisza—Maros szögben: Uj-Szt-Iván és Deszk; végre az Aranka-ér mellékén: Szerb-Szt-Péter. — *Bács* megyében, a Ferencz-csatorna mentén: Ó-Szívác és Zombor; a Duna-szögben: Ó-Sztápár; a Duna-völgyben: Monostorszeg, Béreg és Szantova; a bácskai rónán: Sándor. — *Pest* megyében, a Duna-völgyben: Dusnok; a Csepel-szigeten: Lóré és Tököl.

A 48 tótsziget. *Temes* megyében, a Morava-völgyben: Temes-Battyán. — *Torontálban*, a Teréz-csatorna mentén: Sándorfalva; az al-dunai rónán: Antalfalva és Lajosfalva; a Bega-völgyben: Erzsébetlak; a Tisza-völgyben: Tót-Aradác. — *Biharban*, a Bisztra-völgyben: Almaszeg-Huta, Bodonos, Torma-falu, Verzár és Baromlak; a Berettyó-völgyben: Fegyvernek; a Körös-közben: Bikács. — *Békés* megyében, a békési rónán: Nagy-Kondoros; a Szárazér mentén: Tót-Komlós; a Fehér-Körös-völgyben: Békés-Csaba; a Nagy-Körös-völgyben: Szarvas. — *Csanád* megyében, a Maros-völgyben: Nagylak; a marosmelléki rónán: Alberti, Pityvaros, Ambrózfalu; a Körös mellékén: Tót-Bánhegyes. — *Bács* megyében, a Duna-völgyben:

Glozsán; a Duna-szögben: Lality, Pivnicsa és Bács-Ujfalú; a Ferencz-József-csatorna mentén: Petrovác, Kulpin és Kiszács. — *Pest* megyében, a kecskeméti rónán: Sári; a pestvidéki rónán: Péteri; a Tápió-völgyben: Bénye és Mende; a Galga-völgyben: Püspök-Hatvan és Acsa; a Nagy-Száll alatt: Zsidó; a Királyerdő körül: Csomád, Csömör, Kerepes, Izsaszeg és Kis-Tarcsa; a Rákos-mezőn: Csik-Tarcsa, Rákos-Keresztur és Czinkota; a Duna-völgyben: Duna-Egyháza; a pilisi hegyek közt: Pilis-Szt-László, Pilis-Szt-Kereszt és Pilis-Szántó.

A 3 orosz sziget. *Szatmár* megyében, az érmelléki mezőn: Penészlek. — *Bács* megyében, a Ferencz-József-csatorna mentén: Keresztur, s a Duna—Tisza szögben: Kucsura.

A 8 horvát sziget. *Krassó-Szörényben*, a Karas-völgyben: Rafnik; az Ércz-hegységben: Jabalcsa, Krassova és Nemet. — *Torontálban*, a bánági rónán: Horvát-Klári és Horvát-Kécsa; a Temes-völgyben: Horvát-Bóka és Horvát-Neuzina.

A 11 cseh sziget. *Krassó-Szörényben*, a Nera-völgyben: Gumicza és Ravenszka; a Karas-völgyben: Lupák, Vodnik és Klopotics; a Duna-völgyben: Ó-Gradina, Eibenthal, Schnellersruhe, Weizenried és Szt-Helena. — *Temes* megyében, a Karas-völgyben: Temes-Váralja (Ablian).

A 6 bolgár sziget. *Temes* megyében, a bánági rónán: Vinga; a Moravicza-völgyben: Brestye. — *Torontálban*, a Berzava-völgyben: Ó-Léc; a Bega-völgyben: Rogendorf; az Aranka-ér mellékén: Ó-Bessenyő, s a Tisza—Maros-szögben: Bolgártelep.

Ilyen az alvidék néprajzi térképe a Duna és a Királyhágó közt. Országszerte ez a legszátagoltabb terület. Ez születt a török iga alatt legtovább; ez szenvedett az osztrák katona uralom alatt legtöbbet; itt mentek végbe a legmesszebbmenő kísérletek telepítés útján, fajkeverés céljából, hogy Magyarország délvidékén és szívében az etnikai talaj mesterségesen átalakíttassék, s az egységes magyar állam helyreállítása, kiépítése mentül tetemesb élő akadályokba ütközzék.

De amit háromszáz éves balsorsú történelem rontott, azt az élet és a természetes fejlődés részben már is helyreigazította. Erről győznek meg a fajnépek hullámozására s helycseréjére vonatkozó adatok.

A népesség községenként való félszáz éves szaporodása és fogyása felől a következő táblázat tájékoztat.

Megye	községe közül	a népszám		a népet vesztő hovatag községek közül					egyéb nyelvű		
		nőtt	fogyott	magyar	román	tót	német	orosz		szerb	horvát
<i>Krassó-Szörény</i>	360	297	63	—	56	—	1	—	1	2	3
<i>Temes</i>	224	170	54	—	50	—	1	—	2	—	1
<i>Torontál</i>	220	204	16	6	6	—	2	—	1	—	1
<i>Arad</i>	216	180	36	2	34	—	—	—	—	—	—
<i>Bihar</i>	493	415	78	20	56	2	—	—	—	—	—
<i>Szatmár</i>	307	268	39	20	19	—	—	—	—	—	—
<i>Szabolcs</i>	134	115	19	19	—	—	—	—	—	—	—
<i>Hajdú</i>	21	19	2	2	—	—	—	—	—	—	—
<i>Jász</i>	52	50	2	2	—	—	—	—	—	—	—
<i>Csongrád</i>	18	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Csanád</i>	30	28	2	1	1	—	—	—	—	—	—
<i>Békés</i>	28	27	1	—	1	—	—	—	—	—	—
<i>Bács</i>	128	127	1	—	—	—	—	1	—	—	—
<i>Pest</i>	213	201	12	11	—	1	—	—	—	—	—
Az alvidék	2444	2119	325	83	223	3	4	1	4	2	5

Ime a nagy népbőrségnek örvendő alföldön is, hova a népek minden fajtája özönlik, a községek közel *nyolczadrésztében fogy a lakosság*. E jelenséget egészben annak tulajdonítjuk, hogy a népek itt tulajdonkép csak *községet változtatnak*. Erre vall a nagy lendület, melylyel számos alföldi helység ötven év alatt pusztából vagy kis faluból nagyközséggé, sőt várossá fejlődött. Ez az eset foroghat fenn a *magyar* községeknél, melyek egy része kiürül, hogy más része annál jobban megteljék. A 223 román község hervadása mást jelent: azt teszi, hogy az alföldi rónán a hegyekhez szokott pásztor román nép nem olyan könnyen ver gyökeret, mint az ország többi fajnépei, s gyakran előfordul, hogy itt nem boldogulván, hegyei közé, a mikből idáig terjeszkedett, vissza kívánczik. A román falusi képződmények hanyatlása 8 megyére terjedő jelenség itt, s okai nem lehetnek sem időlegesek, sem helyi okok.

Fontosabb ennél a *fajbeli elváltozás*, a minek az alföldön 149 község volt alávetve az utolsó félszáz év alatt.

Megváltoztatta fajtöbbségét:

16 magyar helység, melyek közül 2 Bihar, 7 Szatmár megyében *eloláhosodott*, 1 Arad megyében, 3 a Bácskában *elnémetesedett*, 1 a Bácskában, 2 Pest megyében *eltótosodott*;

39 román helység, melyek közül 9 Bihar, 3 Szatmár, 3 Csanád, 2 Arad s 2 Temes megyében *megmagyarosodott*, — 3 Biharban *eltótosodott*, — 2 Szatmárban, 7 Temesben, 2 Torontálban *némletté*, — 5 Temesben, 1 Krassó-Szörényben *szerbbé* lett;

20 tót helység, melyek közül 1—1 Biharban, Szatmárban és Szabolcsban, s 14 Pest megyében *megmagyarosodott*, 1—1 Pest, Temes és Krassó-Szörény megyékben *elnémetesedett*;

16 német helység, a mik közül 6 Szatmár, 4 Pest, 1 Torontál s 1 Bács megyében *megmagyarosodott*, — 1 Krassó-Szörényben *eloláhosodott*, — 2 a Bácskában *szerbbé*, 1 ugyanott *tóttá* lett;

3 orosz helység, a mik Szatmár megyében *megmagyarosodtak*;

4 horvát helység, melyek egyike Torontálban *némletté*, hárma Krassó-Szörényben *cseh-hé* lett.

45 szerb helység, a mik közül 2 Pest, 10 Bács, 4 Torontál megyében *megmagyarosodott*, — a Bácskában 3 *eltótosodott*, — Temesben 6, Torontálban 3 *eloláhosodott*, — 9 a Bácskában, 3 Pest megyében, 3 Temesben s 2 Torontálban *némletté* lett;

1 bolgár helység, mely Torontálban *megmagyarosodott*;

végre 5 franczia helység, a mik Torontálban *elsvábosodtak*.

E szerint a *magyar* elem nyert 68, vesztett 16 helységet, — tiszta *nyeresége* 52 helység; a *román* nyert 19-et, vesztett 39-et, — tiszta *vesztesége* 20 helység; a *tót* nyert 10-et, vesztett 20-at, — tiszta *vesztesége* 10 helység; a *német* nyert 41, vesztett 16 helységet, tiszta *nyeresége* 25 helység; az *orosz* vesztett 3-at, a *horvát* 4-et, — s nem nyertek egyet is; a *szerb* nyert 8-at, vesztett 45-öt, — tiszta *vesztesége* 37 helység. —

A *bolgár* vesztesége 1, a *francia*é 5 helység, s nem nyertek egyet sem; a *cseh* nyert 3-at, nem veszített semmit.

Legnagyobb terjeszkedő képessége az összes fajnépek közt az alvidéki magyarnak van, s Szatmártól Aradig, Békéstől Bácsig minden megyére, minden vidékre kiterjed; mérlege csak Szatmár megyében paszsziv. A német főleg Temes és Torontál megyékben terjeszkedik, a szerb csupán Krassó-Szörényben, a román Szatmárban kártalanítja magát egyebüft szenvedett nagy térvesztésegeiért. A többi fajnépek mérlege félszáz évi fejlődés után az egész vonalon paszsziv.

Az alvidéki megyék tárgyalásánál ismételve kiemeltük ez országtáj jelentőségét s rámutattunk a népek versengésére, melylyel ott lábukat megvetni kétszáz év óta igyekeznek. Az előadottakból megállapítható, hogy e versenyben az első helyett az ország vezérlő fajnépe: a magyar foglalta el, s lassankint vissza szerzi ama tér nagy részét melyet a török dúlás után, mostoha száz évek alatt elveszített.

Most összefoglaljuk az ország négy tájáról szerzett benyomásainkat.

Az ország képe.

A fajnépek többsége a négy országtáj *községeiben* így alakult *vár-
megyénként*.

I. Túl-a-Dunán.

A megye neve	A fajtöbbség									összesen
	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	
Moson	14	—	—	37	—	—	9	—	—	60
Győr	89	—	—	1	—	—	—	—	—	90
Sopron	120	—	—	85	—	—	31	—	—	236
Vas	288	—	—	175	—	—	38	118	—	619
Zala	432	—	—	5	—	—	115	29	—	581
Somogy	273	—	—	21	—	—	14	—	—	308
Baranya	206	—	—	127	—	4	21	—	—	358
Tolna	65	—	—	55	—	—	—	—	—	120
Veszprém	141	—	—	44	—	—	—	—	—	185
Fejér	86	—	2	14	—	1	—	—	—	103
Komáromi	74	—	9	11	—	—	—	—	—	94
<i>Együtt . . .</i>	<i>1788</i>	<i>—</i>	<i>11</i>	<i>575</i>	<i>—</i>	<i>5</i>	<i>228</i>	<i>147</i>	<i>—</i>	<i>2754</i>

K ö z s é g e i n.

II. A felvidéken.

Pozsony	150	—	137	11	—	—	1	—	—	299
Nyitra	40	—	388	9	—	—	—	—	—	437
Bars	57	—	146	6	—	—	—	—	—	209
Turóc	—	—	89	7	—	—	—	—	—	96
Trencsén	—	—	399	—	—	—	—	—	—	399
Árva	—	—	97	—	—	—	—	—	—	97
Liptó	—	—	115	—	—	—	—	—	—	115
Zólyom	—	—	130	—	—	—	—	—	—	130
Esztergom	37	—	7	6	—	—	—	—	—	50
Hont	86	—	98	3	—	—	—	—	—	187
Nógrád	174	—	94	3	—	—	—	—	—	271
Gömör	155	—	125	1	—	—	—	—	—	281
Heves	117	—	—	—	—	—	—	—	—	117
Borsod	169	—	7	—	1	—	—	—	—	177
Abauj	174	—	88	3	—	—	—	—	—	265
Szepes	1	—	164	38	17	—	—	—	—	220
Sáros	—	—	261	2	119	—	—	—	—	382
Zemplén	125	—	228	3	95	—	—	—	—	451
Ung	50	—	75	—	85	—	—	—	—	210
Bereg	71	—	2	12	162	—	—	—	—	247
Ugocsa	31	7	—	—	33	—	—	—	—	71
Máramaros	12	46	—	5	97	—	—	—	—	160
<i>Együtt . . .</i>	<i>1449</i>	<i>53</i>	<i>2650</i>	<i>109</i>	<i>609</i>	<i>—</i>	<i>1</i>	<i>—</i>	<i>—</i>	<i>4871</i>

K ö z s é g e i n.

III. *Túl a Királyhágón.*

A fajtöbbség										
A megye neve	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	egyéb ny.	összesen
Csik	57	9	—	—	—	—	—	—	—	66
Háromszék	103	10	—	—	—	—	—	—	—	113
Udvarhely	130	3	—	3	—	—	—	—	—	136
Maros-Torda . . .	127	77	—	4	—	—	—	—	—	208
Besztercze-Naszód	4	66	—	28	—	—	—	—	—	98
Szolnok-Doboka .	26	291	—	3	—	—	—	—	—	320
Szilágy	60	180	2	—	—	—	—	—	—	242
Kolozs	45	188	—	4	—	—	—	—	—	237
Torda-Aranyos . .	26	116	—	—	—	—	—	—	—	142
Brassó	10	3	—	11	—	—	—	—	—	24
Nagy-Küküllő . . .	10	42	—	73	—	—	—	—	—	125
Fogarass	1	84	—	2	—	—	—	—	—	87
Szeben	—	63	—	25	—	—	—	—	—	88
Hunyad	5	427	—	—	—	—	—	—	—	432
Alsó-Fehér	17	161	—	3	—	—	—	—	—	181
Kis-Küküllő	31	65	—	22	—	—	—	—	—	118
Együtt	652	1785	2	178	—	—	—	—	—	2617

k ö z s e g b e n .

közsegekben.

IV. *Az alvidéken.*

Krassó-Szörény . .	4	310	—	20	—	12	4	—	10	360
Temes	6	124	1	60	—	30	—	—	3	224
Arad	22	185	—	9	—	—	—	—	—	216
Torontál	43	34	5	67	—	63	4	—	4	220
Bihar	140	345	7	1	—	—	—	—	—	493
Szathmár	154	142	—	10	1	—	—	—	—	307
Szabolcs	134	—	—	—	—	—	—	—	—	134
Hajdú	21	—	—	—	—	—	—	—	—	21
Jász	52	—	—	—	—	—	—	—	—	52
Békés	23	1	4	—	—	—	—	—	—	28
Csanád	23	2	5	—	—	—	—	—	—	30
Csongrád	18	—	—	—	—	—	—	—	—	18
Bács	38	—	7	45	2	36	—	—	—	128
Pest	151	—	19	40	—	3	—	—	—	213
<i>Együtt</i>	829	1143	48	252	3	144	8	—	17	2444

közsegekben.

Országosan.

Főösszeg . . 4718 2981 2711 1114 612 149 237 147 17 = 12.686 közs.

Ilyen az ország képe, ha a fajnépeket s a községeket a *közigazgatási* felosztás szerint vizsgáljuk. De nekünk az volt feladatunk s törekvésünk, hogy bemutassuk a megyei keretek közt a *nyelvterületi* tagozatot is. Ha eltekintünk a megyék határaitól, *nyelvhatárok* szerint a kép így módosul.

A magyar nyelvterület a Királyhágón innen 3903 helységet foglal magában: a túl-a-dunai országtájon 1741-et, a felvidéken 1403-at, az alvidéken 752-öt. Ezek mind egy tagban fekszenek s határaik szorosan egymásba kapcsolódnak. Összefüggésüket csak itt-ott teszi szaggatottá néhány *más ajkú* nyelvmedence vagy nyelvsziget.

A magyar helységek közel nyolczadrésze: 593, *tizenegy nyelvmedenczét* alkot az ország különböző részein. Köztük legnagyobb a *székely medencze*, 432 helységgel. Kisebbek: Túl-a-Királyhágón a *kis-küküllői* 17, a *tordai* 16, a *kolozsi* 30, a *szamos-melléki* 18, a *kraszna-berettyóvidéki* 20 helységgel; a Királyhágón innen Torontálban a *bega-melléki* 14, a Felvidéken a *zoborvidéki* 13, Túl-a-Dunán a *hegyháti* 12, a *bonyhádi* 8 s a *baranyavári* 11 helységgel.

Ezen kívül 224 magyar község *szigetszerűleg* fekszik, a más fajnépek nyelvterületén szétszórva: 16 Túl-a-Dunán, 33 a felvidéken, 61 az alvidéken és 114 túl a Királyhágón.

A román nyelvterületen szorosabb kapcsolatban 2853 helységet találtunk, összetéve 53 felvidéki (Máramaros-Ugocsa), 1086 alvidéki és 1714 erdélyrészi román községből. Rajtuk kívül, 12 román falu fekszik a *székely határszorosok* pitvarában, és 116 falu szétszórta *nyelvsziget* gyanánt. Az utóbbiak közül 59 jut az erdélyi részekre, 57 az alvidékre.

A tót nyelvterület 2532 helységből áll, a mik a felvidék nagy részét összefüggőleg töltik be. Külön vált tót *nyelvmedencze* csak egy van: Szepesben a *tátrai*, hol a szász és orosz nyelvhatárok 44 tót falut zárnak körül. A tót *nyelvszigetek* száma 135; ezek közül a felvidékre esik 74, Túl-a-Dunára 11, az alvidékre 48, az erdélyi részekre (a Szilágyságban) 2.

A hazai németség széttagoltan fejlődött. Legnagyobb földdarabja az ország nyugati szélein terül el 304 helységgel, melyek közül 296 túl-a-Dunán (Moson, Sopron és Vas megyékben), 8 a felvidéken (Pozsony megyében) fekszik. A kisebb *nyelvmedenczék* száma 15. Köztük az első helyet a *tolna-baranyai* foglalja el, mely Túl-a-Dunán 152, a Bácskába áttérjedőleg 24, összesen 176 helységet kapcsol egybe. Ezenkívül a *mecsekvidéki* német medencze 26, a *bakonyi* 35, a *vértességi* 58, a felvidéken a *körmöczyi* 9, a *privigyei* 10, a *gölniczi* 11, a *késmárki* 27 helységből áll. Ép így tagolvák az alvidék s az erdélyi részek német képződményei is: a *temes-bega-közi* medenczéhez 15, a *bánságihoz* 71, Túl-a-Királyhágón a *szebenvidekihez* 14, a *barczaságihoz* 11, a *királyföldihez* (az Olt és a két Küküllő közt) 98, a *lekenceihez* 9, a *beszterceihez* 19 helység tartozik. Végre szétszórta egyes *szigeteket* 221 német község alkot: 44 fekszik Túl-a-Dunán, 37 a felvidéken, 113 az alvidéken és 27 Túl-a-Királyhágón.

Majd így töredezett az orosz nyelvvidék. Ennek legnagyobb földdarabja északkeleten (Máramaros és Zemplén megyék közt, a Vissó-völgytől a Laborczig) 447 helységre terjed. A külön vált nyelvmedenczék száma négy: az *alsó ondova-melléki* 26, a *felső* 68, a *magurai* Sárosban 8, a *poprád-vidéki* Sárosban és Szepesben 33 községet csatol egymáshoz. Orosz *nyelvsziget* van 30: u. m. a felvidéken 27, az alvidéken 3.

A szerb nyelvterület közel van az *elenyészéshez*. Egykori méreteiből már csak 149 helység maradt meg, s ebből csak 92 fog szorosabban össze az alvidéken. A torontáli *Tisza-melléken* 11 község külön *medenczét* alkot, 46 pedig *szigetek* gyanánt szóródott szét, amikből 5 esik Túl-a-Dunára, 41 az alvidékre.

Annál tömörebb a *vend* nép a maga nyelvterületén Vas és Zala megyékben: 147 helységet szoros kapcsolatot tart. Nyelvmedenczékbe vagy szigetekbe a *vend* elem nem szórta szét magát.

Elég tömör a *horvát* ellen is: *nyelvterülete* a Mura-közben s mellékén 130 helységből áll. Ezenkívül van az alvidéken 8, a felvidéken (Pozsony mellett) 1, s Túl-a-Dunán 98 horvát *nyelvsziget*, mely utóbbiak azonban 5–9 községre terjedő sziget-csoportokba tagolva.

Végül fölemlítve az alvidék 11 *cseh* és 6 *bolgár* nyelvshigetjét is. megállapíthatjuk hazánk néprajzi térképéről, hogy a fennálló 12.686 helység közül 10.420 *nyolcz* fajnép *nyelvterületei* közt oszlik meg, 1.372 község *harminczkét* *nyelvmedenczére* van tagolva, 895 helység pedig megannyi *nyelvszigetet* alkot.

E tagozat egy poliglott ország *árnyékát* veti a szemlélő elé, mintegy elhomályosítva az ország magyar jellegét, perbe szállva történeti múltjával és jövő nemzeti hivatásával.

De csak az *árnyékban* borúl közállapotainkra ilyen homályosság a leírt tényekből. Ha e tagozatokat közelebbről vizsgáljuk, s minden oldalról megvilágítjuk, az árnyak eltűnnek.

A vizsgálatnál két szempontot ajánlunk mindenképp figyelmébe. E két szempontból megítélhetni, mily nagy különbség van a magyar s a más-ajkú nyelvhatárokon belül felelt helységek közt.

Egyik szempont a *helységek méretére*, a másik *fajnépességükre* vonatkozik.

Dolgozatunk általános részében adatokkal bizonyítottuk, s most ismétéljük, hogy az aránylag *sok román és tót község* nagyrészt kezdetleges *apró falukból* áll, melyek lélekszáma a *magyar községek fele-számából* kikerül.

Erről mindenkit meggyőzhet a következő példák egybevetése.

A *fajtöbbség* nagy- és legnagyobb méretű *községeinkben* országszerte

<i>Fajtöbbségre</i> magyar	<i>A nagyméretű és legnagyobb méretű községek</i>											<i>összesen</i>
	<i>Á.</i>	<i>ß.</i>	<i>É.</i>	<i>A.</i>	<i>B.</i>	<i>C.</i>	<i>D.</i>	<i>E.</i>	<i>G.</i>	<i>H.</i>	<i>Z.</i>	
	64	44	7	50	17	7	2	2	1	1	1	196
román	16	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—	21
tót	13	5	2	5	1	1	—	—	—	—	—	27
német	19	7	5	4	3	1	—	1	—	—	—	40
szerb	7	5	—	2	4	—	—	—	—	—	—	18
orosz	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
horvát	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
vend	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
egyéb ny.	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
más ajkúak együtt	58	22	7	13	8	2	—	1	—	—	—	111
különbözet	6	22	—	37	9	5	2	1	1	1	1	85

Átlagos számítással: az *Á*-t 6, a *ß*-t 8 ezer, a *É*-t 9.500, az *A*-t 15, a *B*-t 25, a *C*-t 35, a *D*-t 45, az *E*-t 55, a *G*-t 75, a *H*-t 90, s a *Z*-t

(Budapest) 700 ezer léleknek véve, azt az eredményt kapjuk, hogy a nagy és legnagyobb méretű *magyar* községek 2,182.000 lélekkel *népesebbek*, mint az ily méretű *összes nem-magyar* községek.

A *fajttöbbség* közép- és kisméretű *községeinkben* országszerte:

<i>Fajttöbbségre</i>	<i>A közép- és kisméretű községek</i>						<i>összesen</i>
	<i>d.</i>	<i>c.</i>	<i>b.</i>	<i>a.</i>	<i>β.</i>	<i>α.</i>	
magyar	68	150	320	1054	1465	1465	4522
román	17	47	129	602	1180	985	2960
tót	18	33	73	320	717	1523	2684
német	23	51	113	309	334	244	1074
szerb	11	16	40	37	23	4	131
orosz	3	4	21	93	164	323	608
horvát	1	5	10	43	87	91	237
vend	—	—	1	7	48	91	147
egyéb ny.	1	—	—	3	5	7	16
más ajkúak együtt	74	156	387	1414	2558	3268	7857
különbözet	—6	—6	—67	—360	—1093	—1803	—3335

Átlagos számítással: a d-t 4500, a c-t 3500, a b-t 2500, az a-t 1500, a β-ét 750, az α-t 250 léleknek véve, azt az eredményt kapjuk, hogy a *másajkú* közép- és kisméretű községek (valamennyi nem-magyar nyelvvidéket összevéve) 2,160.000 lélekkel *népesebbek* az ily méretű *magyar* községeknél.

Ebből önként folyik a következtetés, hogy bár a magyar községek száma csak mintegy harmadát teszi az ország községszámának, az *országos népesség nagyobb fele magyar* községekben él.

Ép ily meggyőzőn bizonyíthatjuk be, a *magyar* községek *népessége túlnyomólag tiszta magyar*, míg a *többi* fajnépeké *túlnyomólag poliglott*.

Hasonlítsuk csak össze a *fajkisebbségekkel* terhelt s az *egyajkú* községeket nyelvvidékek szerint.

<i>A fajttöbbség</i>	<i>Többajkú helységeken a fajkisebbség ereje</i>					<i>Az egyajkú helységek száma</i>	<i>Az összes községek száma</i>
	<i>V^o</i>	<i>IV°</i>	<i>III°</i>	<i>II°</i>	<i>I^o</i>		
magyar	110	149	171	256	1524	2508	4718
román	79	132	153	350	1586	681	2981
tót	39	69	109	306	1811	377	2711
német	70	112	149	180	505	98	1114
szerb	5	24	23	34	63	—	149
orosz	12	16	71	154	336	23	612
horvát	11	15	25	40	105	41	237
vend	—	2	6	11	77	51	147
egyéb ny.	—	—	1	3	8	5	17
más ajkúak együtt.	216	370	537	1078	4491	1276	7968
különbözet	—106	—221	—366	—822	—2967	+1232	—3250

Ebből megállapíthatjuk, hogy a *magyar* községek *zöme egyajkú*, a *másajkúak* *zöme pedig poliglott*; ami azt teszi, hogy míg a nagy népességű magyar helységek nagyobb felében nincs más fajnép a magyaron kívül, addig a kisebb népességű román községeknek csak negyed, a tót

V. Szerbivé lett:											
<i>A fajtlbbség változott</i>	magyar	román	tót	német	orosz	szerb	horvát	vend	bolgár	örmény	francia
Az alvidéken . .	—	6	2	—	—	*	—	—	—	—	—
Összesen . .	—	6	2	—	—	*	—	—	—	—	—
VI. Horválttá lett:											
Túl-a-Dunán . .	10	—	—	14	—	21	*	—	—	—	—
A felvidéken . .	—	—	1	—	—	—	*	—	—	—	—
Túl-a-Királyhágón . .	—	—	—	—	—	—	*	—	—	—	—
Az alvidéken . .	—	—	—	—	—	—	*	—	—	—	—
Összesen . .	10	—	1	14	—	21	*	—	—	—	—
VII. Venddé lett:											
Túl-a-Dunán . .	3	—	—	—	—	—	—	*	—	—	—
Összesen . .	3	—	—	—	—	—	—	*	—	—	—
VII. Csehvé lett:											
Az alvidéken . .	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—
Összesen . .	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—
IX. Bolgárrá lett:											
Az alvidéken . .	1	—	—	—	—	—	—	—	*	—	—
Összesen . .	1	—	—	—	—	—	—	—	*	—	—

A *magyarság* nyert 261, veszített 456 helységet, tiszta *vesztése* 195 helység; legtöbbet nyert a felvidéki tótságtól, — legtöbbet veszített a baranyai svábsággal, s főleg az erdélyrészi románsággal szemben. A *románság* nyert 362, veszített 64 helységet, tiszta *nyeresége* 298 helység. A *tótság* nyert 253, veszített 106 helységet, tiszta *nyeresége* 147 helység; legtöbbet az orosz vidéken nyerhetett. A *németség* nyert 168, veszített 116 helységet, tiszta *nyeresége* 52 helység. Az *orosz* elem nyert 4, veszített 217 helységet, tiszta *vesztése* 213 helység; legtöbb faluját a tótokkal szemben vesztette el. A *szerb* nyert 8, veszített 87 helységet, tiszta *vesztése* 79 helység, melyen a német, magyar, horvát és román elem egyenlőnül osztozott. A *horvát* nyert 46, veszített ugyanannyi helységet; a mit a némettel, magyarral és csehvel szemben vesztett, azt visszanyerte a szerben és a tóton. A *vend* nyert 3, veszített 5 helységet, — tiszta *vesztése* 2 helység. A *bolgár* nyert is, veszített is 1—1, s a *cseh* nem veszített, csak *nyert* 3 helységet.

E szerint *vesztéssel* zárul a fajnép közül: első sorban az orosz, utána a magyar, majd a szerb, vend s a bolgár elem mérlege; *nyereséggel* zárul első helyen a román fajé, utána a tótságé, majd a német s a cseh elemé. S e népek némelyike még arról panaszkodik, hogy Magyarországon el van nyomva! A magyar elem térvesztése a legkiáltóbb czáfolat.

Könyvünk előző lapjain, a megyék tárgyalásánál, rámutattunk e visszafejlődés szinterére és történeti okai közül a legfontosabbakra. Itt ismétljük, hogy a térvesztést a *multban* az udvari kamara s a bellicum consilium ellenünk irányzott telepítő akciója, a határörvidéki szervezet, és a balkáni népek közül főleg a román elem tömeges beáramlása

készítette hosszú kézzel elő; betetőzte mindezt az 50-es évek katonai rémuralma, s a Bach-rendszer abszolutizmusa. Az azonban már a saját hibánk volt, hogy a szorongattatásban sok vidéken magunk hagytuk oda a tért, tágitva ott, hol helyt kellett volna állani. Kétszáz év óta tart a magyar elem költözködése az ország periferiáiról az alföld felé, — ez idő alatt a vándor ösztön százezreket csalogatott külső területre is: Szlavoniába, az osztrák tartományokba, Moldvába s a Havasalföldre, legújabb időben Amerika földjére. A magyar talajban így támadt hézagokat, aztán más fajnépek töltötték be. A mi kevés magyar helyben maradt, e jövevények hasonlójává kezdett lenni, egyházuk karjai közé vetette magát, nyelvüket használta, összeházasodott velük s elvegyült bennük. Innen a térvészteségek, — s mi azokat nem tudtuk jókor észrevenni.

Még csoda, hogy a fejünk felett lezajlott történeti viharok, földünk annyi rengése, társadalmunk teljes átalakulása s a megélhetési feltételek elváltozása után ma arra nem kell eszmélnünk, hogy ennél is többet veszítettünk. Valóban többet tett értünk a gondviselés s a természet, mint a magunk öntudatos ereje és akarata.

Az országunkban élő népcsaládok közt vannak, melyek ez átalakulási idő alatt többet veszítettek. Ott van a *német*, melynek felvidéki és erdélyi szász ága nemcsak falvakat, hanem egyre-másra *városokat is* veszít, a mik északon eltótosodtak, keleten eloláhosodtak. Ott van az *orosz*, melynek községi állományából csak az utolsó félszáz év alatt 176 község tótosodott el. Ott van a *vend*, melyről el kell hinnünk, hogy valaha a régi Szlavonia (Tótország) lakosa volt, de onnan a törökök elől menekült horvátok tömege átszorongatta a Dráván s a Murán, Zala és Vas megyék délnyugati sarkába; ez a nép tehát egykori földjén úgy szólva hazát veszített, s mai földje, melyre menekült, a teljes elpusztulástól mentette meg. Ott vannak a *tólok*; szapora népükkel az orosz, német és magyar nyelvvidékek felé nem sokáig terjeszkedhettek: újabb időben tömegesen vándorolnak át a nagy oczeánon, mert itthon nem találnak elég helyet, hol erős gyökeret verhessenek.

Nem csak politikai válságok, a gazdaságiak is nagy befolyással vannak az etnikai élet alakulására. Elég, ha a költöző és vándorló népek területén ama községekre mutatunk, melyek *félszáz év óta visszafejlődtek*.

Megfogyott a népesség ez idő alatt:

	Túl-a-Dunán	A felvidéken	Az alvidéken	Összesen	helységben.
magyar	238	503	83	824	
román	—	—	223	223	
tót	1	1214	3	1218	
német	88	36	4	128	
szerb	1	—	4	5	
orosz	—	202	1	203	
horvát	10	—	2	12	
vend	2	—	—	2	
egyéb ny.	—	—	5	5	
Összesen	340	1955	525	2620	

E képhez hiányzanak az erdélyi részekben megapadt községek; ezekről a régi földrajzi munkákban — sajnos — nincsenek adatok. De tekintettel a székely kivándorlásra, s a kisméretű székely és román községek tömegére, megközelítőleg 300-ra becsüljük a székely, 500-ra a román falvak számát, melyeket a költöző népesség el-elhagy.

Az ország községeinek tehát erős harmada: 3420 *visszafejlődőben* van, körülbelül *ugyanennyi* teng-leng, — s csak egy gyenge *harmadról* mondható, hogy *egészségesen fejlődik*; van azonban az utóbbiak közt nem csekély számú helység, hol a népnövekedés *túltengett*. Ilyenek első sorban a *városok*, élükön a *székes-fővárossal*. Úgy az országos középpont, mint a vidéki góczpontok mindannyija roppant néptömeget vont el a periferiákról. Vonzó erejüket megérezte a kis faluk népe, s jobb kereset reményében tömegesen hagyta el régi, egyszerű viszonyait. A földmivelő osztály ivadéka ezreivel tódult évenként a városi élet felé, az őstermelés köréből az ipari s kereskedelmi munkák, gyárak, műhelyek, rakodó helyek világába. Látni fogjuk e dolgozat befejező részében, hogy itt gyakran csalódás, bizonytalan cselédsors, napszámos kenyér, nehéz időkben inség, szükölködés vártak reája.

Az előadottakban világos képet törekedtünk adni fajnépességünk *földrajzi* elhelyezkedéséről.

Ily kép soha nem végleges; a történetfolyás és az életfejlődés szünet nélkül igazítanak, változtatnak rajta. A hogy a nyers természetben minden átalakul lassan: a hegy változtatja formáját, a folyó medrét, az erdő határait és növényzetét, — úgy van a fajnépekkel s a nyelvterületekkel is.

Az erők térért küzdenek az egész világrendben, s e harcz eredménye a fejlődés. A tölgy harczol a fenyővel, folyó partjával. A tölgy szorongatja a fenyőt, a fenyő felmenekszik a szirtre, — a víz alámossa a partot, a part legördíti a szirtet, ez elfogja a vizet s a víz új medret ás magának, — aztán helyreáll az egyensúly: a folyó más irányt vesz, a sziklából mederfal lesz, a fenyő odapusztul, a tölgy tovább tenyészik. Ilyenek az etnikai talaj elváltozásai a nyelvhatárok, medenczék és szigetek világában.

Térviszonyaikként szölkünk. Újabb elváltozásairól csak újabb tanulmányok adhatnak számot. Mi áttérünk most ama tényezőkre, melyek nélkül nincs sem küzdelem, sem változás: az *erő-viszonyok* tárgyalására.

MÁSODIK RÉSZ.

A FAJNÉPEK A MAGYAR
KÖZÉLETBEN.

A jogi népesség s a nyelvvidékek.

Bemutatjuk az ország *jogi* népességének *nyelvvidékek* szerint való tagozatát a 90-es évek elejéről. A tagozatokat több megye népességének egybekapcsolása útján állítottuk össze, a *számbeli túlsúlyban* levő fajnépeket tartva megyénként szem előtt. (L. a bevezető cikket a dolgozat élén).

E keretek közt a fajnépek így oszlanak meg:

<i>Nyelvvidékek szerint</i>		<i>A fajnépesség ¹⁾</i>								<i>Jogi népesség</i>
<i>Magyar tájon</i>	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	összesen
Túl-a-Dunán .	1,865.174	526.189	17.370	496	20	159.309	19.456	69.702	11.200	2,668.916
Palóczföldön .	915.584	40.095	256.189	144	625	159	57	416	7.849	1,221.118
Alföldön .	2,978.214	426.969	174.403	350.362	11.588	3.391	212.168	463	28.825	4,186.383
Székely földön	415.441	9.504	417	97.200	65	155	10	—	9.318	532.110
Együtt .	6,174.413	1,002.757	448.379	448.202	12.298	163.014	231.691	70.581	57.192	8,608.527
<i>Tót</i> vidéken	402.436	209.838	1,375.677	267	88.639	1.688	119	78	20.437	2,094.179
<i>Orosz</i> »	175.695	80.862	41.790	74.008	283.082	85	18	9	2.945	658.444
<i>Román</i> »	443.288	367.927	16.034	1,894.392	772	5.713	77.018	217	68.584	2,873.945
<i>Szász</i> »	40.264	87.377	237	84.750	7	28	20	4	9.402	222.089
<i>Sváb</i> »	20.787	54.729	493	2	1	8.424	4	—	610	85.050
<i>Szerb</i> »	99.991	185.099	14.031	87.445	33	4.690	186.235	23	13.713	591.260
Együtt .	1,182.461	985.832	1,448.262	2,140.864	367.484	20.628	263.414	331	115.691	6,524.967
<i>Országosan</i>	7,356.874	1,988.589	1,896.641	2,589.066	379.782	183.642	495.105	70.912	172.883	15,133.494

A nyelvvidékek szerint tagolt népesség e képéből az abszolút vagy relatív túlsúlyban levő fajnépek *egyénisége* észrevehetőleg kiemelkedik.

A demográfia csupán a két nem, az életkor megoszlása, s az anyanyelv, vallás, betűtudás és nyelvismeret szempontjából hasonlítja össze a fajnépeket. Mi a közélet *összes jelenségeit nyelvvidékek* szerint fogjuk összemérni, s ez által a jogi népesség vizsgálatát *közvetve* kiterjesztjük a *fajnépekre is*.

Íme az *alapmérleg*, melyen a népesség *nemekre* bontva, a terület-hez és a helységekhez mérve, átlagos *sűrűségében*, *tömörségében* és *egyen-súlyában* nyelvvidékek szerint látható:

¹⁾ Az 1891. évi népszámlálásról szóló *nagy jelentés* adatai szerint összegezve.

Nyelvidékek szerint	a jogi népesség		a két nem aránya		a nyelvidék területe k. holdakban	népsűrűség 10 holdra lélek	községek száma	néptömörtség átlag 1 köz- ségre lélek
	férfi	nő	férfi	nő				
Magyar tájon								
Túl-a-Dunán	1,320.980	1,347.936	494. ₉₅	505. ₀₅	7,363.826	3. ₆₂	2.694	991
Palócföldön	590.688	630.430	483. ₇₃	516. ₂₇	3,953.753	3. ₀₈	1.348	906
Alföldön	2,070.460	2,115.923	494. ₆₇	505. ₄₃	10,808.432	3. ₈₇	1.424	2.939
Székely földön	268.762	263.348	505. ₀₀	494. ₀₁	2,729.021	1. ₉₄	523	1.017
Együtt	4,250.890	4,357.637	493. ₈₀	506. ₂₀	24,855.032	3. ₄₆	5.989	1.454
Tót vidéken	997.460	1,096.723	476. ₂₉	523. ₇₁	6,695.503	3. ₁₂	2.835	739
Orosz »	324.560	333.884	492. ₉₁	507. ₀₉	3,100.702	2. ₁₂	688	957
Román »	1,432.036	1,441.909	498. ₂₈	501. ₇₂	11,253.622	2. ₅₅	2.745	1.046
Szász »	108.134	113.955	486. ₈₉	513. ₁₁	837.445	2. ₆₆	149	1.490
Száb »	42.550	42.500	499. ₇₀	500. ₃₀	349.154	2. ₂₀	60	1.417
Szerb »	294.353	296.907	497. ₈₄	502. ₁₆	1,743.215	2. ₃₉	220	2.687
Együtt	3,199.089	3,325.878	490. ₂₈	509. ₇₂	23,679.641	2. ₇₂	6.697	974
Országosan	7,449.979	7,683.515	492. ₂₆	507. ₇₄	48,834.673	3. ₀₉	12.686	1.193

Ez adatok alapkérdéseket világítanak meg.

Az országos terület erős fele (48.₈ millió k. holdból 24.₈ millió) s az ország népességének jóval nagyobbik fele (15.₁ millió lélekből 8.₆ millió) a magyar nyelvidékre esik. Itt a népesség sűrűbb is, tömörebb is, mint bárhol az országban.¹⁾

Az átlagos sűrűség országsszerte 3.₀₉, — magyar vidékeken 3.₄₆, nem magyar vidékeken 2.₇₂ lélekre rúg, — s az átlagos tömörség országosan 1.193, magyar vidékeken 1.454, nem magyar vidékeken 974 lélekre tehető. Legsűrűbb a népesség a magyar alföldön: 3.₈₇, s ugyanott leg-tömörebb is: 2939 lélek, — mert országsszerte ott él a legtöbb ember s a legnagyobb helységekben. Legkisebb a sűrűsége a székelyföldnek: 1.₉₄, bár tömörségre 1.017 lélekgig emelkedik, míg tót vidéken a nép-sűrűség 3.₁₂, s a tömörség csak 739 léleknyi; mert a székelyföldön 2.₇₂

¹⁾ Meg kell okolnunk, miért tértünk el a népsűrűség s a néptömörség meg-állapításánál a szokásban levő mérték egységtől, mely a sűrűsége nézve egy □ kilo-méter s a tömörségre nézve egy lakóház. Mi amazt túlságos nagy, emezt túlságos kicsiny egységnek találtuk, melyek azonfelül össze sem mérhetők, lévén a kilométer reális, a lakóház pedig ideális fogalom. Más szóval: a nép sűrűsége nem úgy áll tömörsé-géhez, mint egy □ kilométer egy lakóházhhoz, hanem mint a népesség összterülete (a lakatlan részekkel) áll a beépített (lakott) részekhez. Sajnos, ez ország beépített terü-lete még nincs felmérve s így hiányzik a reális alap, hogy egy □ kilométer össz-területet s ugyanennyi beépített területet tényleges népességével összemérhessünk. Hogy a sűrűség mértékét a tömörség mértékéhez közelebb hozzuk, az egy □ kilo-métertől leszálltunk a 10 holdig, s a lakóháztól felszálltunk a kis falu típusáig, mely-nek területe a 10 holdat átlag nem lépi túl. Ily módon a községek talaján átlag 10 holdnyi beépített területet, a tömörség, s az összes területből, a lakatlan részekkel együtt, szintén 10 holdat a sűrűség kiszámítására reális alapnak vehettünk. Mert a sűrűség tényleg úgy áll a tömörséghez, mint átlag 10 holdnyi összterület áll 10 holdnyi beépített területhez.

millió holdra csak $\frac{1}{2}$ millió lélek jut, de ez 523 helység közt oszlik meg, — ellenben a tót vidék $6_{\cdot 6}$ millió hold területére 2 millió lélek kerül, de ez 2.835 helység közt aprózódik szét. Jellemző példa Túl-a-Dunán ez országtáj magyar vidéke $3_{\cdot 32}$ léleknyi sűrűséggel, s 991 léleknyi tömörséggel 2.694 helységben, s ugyanott a sváb nyelvvidék (Moson megye) $2_{\cdot 20}$ lélek sűrűségével és 1.417 lélek tömörségével 60 helységben. A szász nyelvvidéken a népesség sűrűségére is ($2_{\cdot 65}$), tömörségre is (1.490) felülmulja a jóval nagyobb román nyelvvidék népsűrűségét ($2_{\cdot 55}$) és tömörségét (1.046), míg a kis Torontál (szerb nyelvvidék) népsűrűségre mélyen alatta marad mindkettőnek ($2_{\cdot 39}$), de tömörség dolgában messze túlhaladja mindkettőt (2.687).

A sűrűség számaival a néprétegeknek inkább a kiterjedése, a tömörség számaival inkább a súlya mérendő. Egyfelől a térszíni és éghajlati viszonyok, másfelől a gazdasági és kulturális tényezők hatása érvényesül. Ott a zordon hegyvidék s a szigorú élet a népréteg kisebb sűrűségével, — itt a nyílt rónaság s a követelőbb élet annak nagyobb tömörülésével jár. Amazok megfigyelhetők a bérczes székelőföld, az orosz, román, tót és a magyar palócz nyelvvidék szaggatott térfelületén, — emezek a magyar és szerb alföld, vagy a mosoni svábság tömör képződményein.

Nemek szerint a népek tagozatát az őstermészet igazgatja. A *nők aránya* a legtöbb nyelvvidéken, csaknem az összes fajnépeknél *felülmulja a férfiakét.*¹⁾ Országos átlag szerint minden ezer lélek közül 507.⁷⁴ hányad nő, s csak 492.³⁹ hányad férfi, — a nők arányszáma tehát $15_{\cdot 48}$ %-kal nagyobb a férfiakénál. Ez arány *kereső* és a *fegyverfogható* népességében gyengíti a nemzetet, s nagy kárára van úgy közgazdaságunknak, mint honvédelmünknek. Pedig a természet mostohaságát nem okolhatjuk: látni fogjuk alább, hogy férfi gyermek több születik, mint leány, — de látni fogjuk azt is, hogy a gyermekhalandóság főleg a fiú magzatokban pusztít, s a visszas arány a nemek közt még szertelenebb lehetne, ha nem ellensúlyozná azt érett korukban a nők, főleg a gyermekágyasok, nagy halandósága. Két ily elemi csapás ingatja a nemek mérlegét országszerte.

Legkedvezőbb az arány a *székely földön*, hol a férfi hányad 505.⁰⁹ s a női hányad 494.³¹; elég egészséges a mosoni *svábságban* is, hol 499.⁷⁰ férfira 500.³⁰ nő esik; de már Túl-a-Dunán s az alföldön leszáll a férfiak aránya 494-ig, a palócz földön meg éppen 483-ig, — holott román

¹⁾ Statisztikai munkák a *nemek arányát* nem úgy mutatják ki, hogy: 1000 lélek közül mennyi a férfi s mennyi a nő, hanem úgy, hogy: 1000 férfira hány nő esik. Az első esetben az *egész népesség* száma a közös osztó, a másodikban *csak a férfi népesség* osztozik. Mi az *első* eljárást követjük, két okból: 1. a két nem arányában változó távolságot 1000 lélek közt ép oly pontosan meg lehet állapítani, mint 1000 férfihoz képest; 2. sok tagozatú kérdések részletezésénél egyszerűbb munka a két nem arányszámait *egy közös osztóval végig elemezni*, mint kiszámítani külön a férfiak, külön a nők, külön mindkettejük százalékát s végre külön minden tagozatban a nők arányát 1000 férfihoz. Módszerünk ezért tér el a demografia módszerétől.

nyelvvidéken 498, szerb vidéken 497 az ereje. Legrosszabb az arány a tótságban, hol 476.₂₉ férfira 523.₇₁ nő jut; de ebben már nagy része van a kivándorlásnak, mely főleg a férfinépességben fogyaszt.

Az alapmérleg a magyar nyelvvidékeken 493.₈₀ férfival 506.₂₀ nőt állít szembe, nem magyar vidékeken pedig 490.₂₈ férfival szemben 509.₇₂ nőt; amaz az országos átlaghoz képest kedvezőbb, emez kedvezőtlenebb.

E mérlegre fogjuk súly gyanánt felrakni az adatokat, a miket a demografia az ország közéletéről a 90-es években összegyűjtött.

Az egész anyagot öt csoportra osztottuk és ugyanennyi fejezetben tárgyaljuk.

Az 1-ső fejezet az *álló és vándor népességgel* foglalkozik, a 2-ik a *családi élettel*, a 3-ik a *testi élettel*, — a 4-iknek tárgya az *anyagilag* élet, végre az 5-iké a *szellemi és erkölcsi élet*.

Fejtegetéseinkben nem szorítkozunk az országos főeredményekre, sem a főkérdésekre, hanem nyelvvidékek szerint tagolva mutatunk be minden közéleti jelenséget s figyelünk a mellékkérdések fontosabb részleteire is. Állításainkat az egész vonalon a demografia abszolút számadatai támogatják, melyeket a legtöbb esetben viszony számokká is átváltottattunk, hogy bizonyító erejük annál fogatosab lehessen.

Az ország erő-viszonyait igyekszünk mérlegelni a fajnépek lakta nyelvvidékek összemérése által, hogy megtudjuk, mennyi rész jut javak és terhek, törekvések és meddőség, sikerek vagy veszteségek dolgában egy-egy vidékre az országos eredményből. A vidékeket a mérleg mennyi serpenyőinek tekintjük, melyek a rájuk eső súly alatt meg-meg-inganak.

Ingásaikból látható lesz, mely vidékek viselik a legtöbb terhet, képviselik a legnagyobb munkaerőt. Látható lesz, hogy ez ország erő-viszonyaikban az egyensúlyt a magyarság túlereje, s ez állam egységes összefüggését a magyar faj-hegemonia túlsúlya tartsa fenn.

Az álló s a vándor népesség.

A népességi állapotok megítélésénél első szempont az, ha helyben maradó-e, vagy költöző a nép. Amaz a tömeg rendezett viszonyaira, s bozzájuk való ragaszkodására vall, míg emez törekvést s le nem küzdhető vágyakat mutat jobb állapot felé. A kik ekkép változtatják helyüket, ugyanoly megnyugvást keresnek másutt, a minőt a boldogabb elégedettség helyben már rég megtalált. Ott nagyobb a konzervatív erő, itt jelentékenyebb a kockázttató kedv s a vállalkozó képesség.

Hogy az ország *álló* és *vándor népességét* összemérhessük, pontosan kell ismernünk a nép egyetemét *születéshely*, s *illetőségi* hely szerint csoportosítva. A kiket az élet viszontagságai még a szülőföldjük-ről sem ragadhat el, azok az ország *legállandóbb*, legkonzervatívabb elemei, — a mi ellenben illetőségi helyétől is távol él, az a mozgó, *vándor népesség*.

Lássuk e két csoportot a mult népszámláláskor talált *számában* és *arányaiban*.

Országosan	Születésre			Illetőségre		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
helybeli . . .	5,620.582	5,485.335	11,105.917	6,499.711	6,747.303	13,247.014
megyebeli . .	1,034.323	1,393.036	2,427.359	505.299	524.904	1,030.203
más megyéből .	660.876	691.686	1,352.562	361.542	342.166	703.708
a fővárosból .	17.106	18.786	35.892	10.555	10.638	21.193
más területről .	117.092	94.672	211.764	72.872	58.504	131.376
<i>Összesen</i> . .	7,449.979	7,683.515	15,133.494	7,449.979	7,683.515	15,133.494

Országosan						
helybeli . . .	371. ₁₀	362. ₄₆	733. ₅₆	429. ₁₉	445. ₈₆	875. ₃₅
megyebeli . .	68. ₃₄	92. ₀₉	160. ₄₃	33. ₃₈	34. ₆₉	68. ₀₇
más megyéből .	43. ₀₆	45. ₇₀	89. ₃₆	23. ₈₈	22. ₆₁	46. ₁₉
a fővárosból .	1. ₁₃	1. ₂₄	2. ₃₇	0. ₆₉	0. ₇₁	1. ₄₀
más területről .	7. ₇₃	6. ₂₅	13. ₉₈	4. ₈₂	3. ₈₇	8. ₆₉
<i>Összesen</i> . . .	492. ₂₆	507. ₇₄	1000. ₀₀	492. ₂₆	507. ₇₄	1000. ₀₀

A népszámlálás — e szerint — 13.₂ millió egyént talált *illetőségi helyén*, s 11.₁ milliót *születés-helyén*. Ha 1000—1000 lélek tükrében nézzük a születés s az illetőség szerint való megoszlást: helybeli *születésűnek* 733, helybeli *illetőségűnek* 875 egyént találunk. A mi azt teszi, hogy 733 egyén az *illetőségi helyén született*, s valószínűleg az egész életét

szülőföldjén tölti el. Ez arányból nagyon csekély százalék esik a kivételekre: *költöző szülők gyermekeire*, kik szüleik illetőségi helyétől távol születtek, s a *látogatókra*, kik illetőségi helyükről szülőföldjüket keresték fel a népszámlálás napjaiban. Elmondhatjuk, hogy honfitársaink 73%-a a *legkonzervatívabb természettel* bír.

Ily állandóságot látunk a *megyebeli*knél is, kik szülőmegyájuk földjén *csupán helységet változtattak*. Ezer lélek közül: megyebeli *születésű* 160, megyebeli *illetőségű* 68 egyén, — összesen tehát 92 váltotta fel *egyazon megye területén* mai illetőségi helyével egykori szülőhelyét. Más szóval: a *875 helybeli illetőségű lélek* közül 733 születésre is helybeli, 92 pedig megyebeli, s csak 50 a *más földön született jövevény*, ki *azóta szerzett* helyben polgárjogot.

Állítsuk a *jövevények* három csoportját: t. i. a más megyékből, a fővárosból és a más országból valókat közös mérték alá; eredménye az, hogy a *helyben talált* népességnek mintegy tizedrésze: *ezer lélek* közül 106 jövevény, mert másutt született, de közülük 50 *megtelepedett illetékesen*, s csak 56 maradt vándor állapotban ma is. Valóban csekély szám a népesség tömegéhez, de elég nagy annak konzervatív természetéhez képest.

Kitűnik ez a három jövevény csoport egybevetéséből. A vándor jövevények zöme *más megyékben* született: ezer lélek közül 89, s illetőségre is oda való: ezer lélek közül 46, — csekély töredéke *fővárosi* születésű: ezer lélek közül 2, s illetőségre is fővárosi: ezer lélek közül 1, — erős hányaduk *más országban* született: ezer lélek közül 13₉, s ma is oda való: ezer lélek közül 8₆. De míg a fővárosi jövevényeknek közel fele, s a más országból valóknak több mint harmada megtelepült, véglegesen, addig a más megyebelieknek erős fele mobil állapotban él.

Ha a népesség e csoportjaiból a *nemekre* eső hányadot nézzük, a következő jelenségek tűnnek szembe.

Szülőhelyén általában több férfi marad meg, mint nő (ezer lélek közül amaz 371, emez 362), de a *szülőmegyét* a férfiaknál kevesebb nő hagyja el (ezer lélek közül a megyebeli férfi 68, a nő 92) — ellenben a más megyékből származottak női hányada nagyobb, mint a férfiaké (ezer közül 43 férfi, 45 nő). A férfiakat általában inkább köti a születés-hely, hol földmives népünk birtoka fekszik, mely neki kenyeret ad, mint a nőket kiknek rendeltetése, hogy odahagyva a szülői házat, férjhez menjenek s a férj háza legyen otthonuk.

Viszont *illetőségi* helyét, s megyéjét általában több férfi hagyja el, — más megyékből is több férfi tartozik a vándor népességhez, mint nő. Az első esetben a jelenlevő férfiak arányszáma 1000 lélek közül 462, s a nőké 480, — a második esetben a távollevő férfiaké 23 s a nőké 22. A nagyobb konzervativitás itt tehát a nők részén van, mert a szerencsepróbálás kockázatához a vállalkozó szellem nagyobb merészsége, s a kezdeményezéssel a felelősség nagyobb terhe az élet küzdelmeiben a férfit illeti.

I.

Lássuk e jelenségeket egyes nyelvidékek tükrében.

Magyar vidéken

	<i>Születésre</i>			<i>Illetőségre</i>		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
helybeli . . .	3,079.706	3.008.746	6,088.452	3,628.011	3,752.112	7,380.123
megyebeli . .	642.853	820.168	1,463.021	318.231	321.742	639.973
más megyéből .	446.285	459.740	906.025	251.398	239.942	491.340
a fővárosból .	13.489	14.696	28.185	8.365	8.405	16.770
más országból .	68.557	54.187	122.844	44.885	35.436	80.321
<i>Összesen</i> . . .	4,250.890	4,357.637	8,608.527	4,250.890	4,357.647	8,608.527

Tót vidéken

helybeli . . .	750.239	781.738	1,531.977	844.162	932.672	1,776.834
megyebeli . .	159.837	235.991	395.828	94.727	109.108	203.835
más megyéből .	61.749	66.265	128.014	40.391	38.690	79.081
a fővárosból .	1.808	1.929	3.737	1.079	1.089	2.168
más országból .	23.823	10.800	34.623	17.097	15.164	32.261
<i>Összesen</i> . . .	997.456	1,096.723	2,094.179	997.456	1,096.723	2,094.179

Orosz vidéken

helybeli . . .	264.104	256.022	520.126	300.567	308.178	608.745
megyebeli . .	38.705	55.454	94.159	15.079	17.781	32.860
más megyéből .	17.877	19.336	37.213	7.415	6.816	14.231
a fővárosból .	187	193	380	120	103	223
más országból .	3.687	2.879	6.566	1.379	1.006	2.385
<i>Összesen</i> . . .	324.560	333.884	658.444	324.560	333.884	658.444

Román vidéken

helybeli . . .	1,173.472	1,109.623	2,283.095	1,322.418	1,339.733	2,662.151
megyebeli . .	136.076	203.469	339.545	56.222	54.901	111.123
más megyéből .	106.959	115.928	222.887	46.391	41.960	88.351
a fővárosból .	1.220	1.519	2.739	754	817	1.571
más országból .	14.309	11.370	25.679	6.251	4.498	10.749
<i>Összesen</i> . . .	1,432.036	1,441.909	2,873.945	1,432.036	1,441.909	2,873.945

Szász vidéken

helybeli . . .	89.642	92.486	182.128	97.475	103.580	201.055
megyebeli . .	7.298	10.317	17.615	3.204	3.106	6.310
más megyéből .	9.200	9.990	19.190	6.125	6.438	12.563
a fővárosból .	57	53	110	47	42	89
más országból .	1.937	1.109	3.046	1.283	789	2.072
<i>Összesen</i> . . .	108.134	113.955	222.089	108.134	113.955	222.089

Sváb vidéken

	<i>Születésre</i>			<i>Illetőségre</i>		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
helybeli . . .	31.064	30.370	61.434	33.912	34.939	68.851
megyebeli . .	5.300	6.845	12.145	3.231	3.200	6.431
más megyéből .	4.840	4.062	8.902	4.282	3.309	7.591
a fővárosból .	67	70	137	40	36	76
más országból .	1.279	1.153	2.432	1.085	1.016	2.101
<i>Összesen</i> . . .	42.550	42.500	85.050	42.550	42.500	85.050

Szerb vidéken

helybeli . . .	232.355	206.350	438.705	273.176	275.989	549.165
megyebeli . .	44.254	70.792	115.046	14.595	15.150	29.745
más megyéből .	13.966	16.365	30.331	5.540	5.011	10.551
a fővárosból .	278	326	604	160	146	306
más országból .	3.500	3.074	6.574	882	611	1.493
<i>Összesen</i> . . .	294.353	296.907	591.260	294.353	296.907	591.260

Ugyanez vidékenként 1000 lélekre kiszámítva:

Magyar vidéken

	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
helybeli . . .	357. ⁷⁷	349. ⁵⁰	707. ²⁷	421. ⁴⁵	435. ⁸⁵	857. ³⁰
megyebeli . .	74. ⁶⁷	95. ²⁷	169. ⁹⁴	36. ⁹⁶	37. ³⁸	74. ³⁴
más megyéből .	51. ⁸⁴	53. ⁴¹	105. ²⁵	29. ²¹	27. ⁸⁷	57. ⁰⁸
a fővárosból .	1. ⁵⁶	1. ⁷¹	3. ²⁷	0. ⁹⁷	0. ⁹⁸	1. ⁹⁵
más országból .	7. ⁹⁶	6. ⁹¹	14. ²⁷	5. ²¹	4. ¹²	9. ³³
<i>Összesen</i> . . .	493. ⁸⁰	506. ²⁰	1000. ⁰⁰	493. ²⁰	506. ²⁰	1000. ⁰⁰

Tót vidéken

helybeli . . .	358. ²⁴	373. ²⁹	731. ⁵³	403. ⁰⁹	445. ³⁶	848. ⁴⁵
megyebeli . .	76. ³³	112. ⁶⁹	189. ⁰²	45. ²⁴	52. ¹¹	97. ³⁵
más megyéből .	29. ⁴⁹	31. ⁶⁵	61. ¹⁴	19. ²⁸	18. ⁴⁸	37. ⁷⁶
a fővárosból .	0. ⁸⁶	0. ⁹²	1. ⁷⁸	0. ³¹	0. ⁵²	1. ⁰³
más országból .	11. ³⁷	5. ¹⁶	16. ⁵³	8. ¹⁷	7. ²⁴	15. ⁴¹
<i>Összesen</i> . . .	476. ²⁹	523. ⁷¹	1000. ⁰⁰	476. ²⁹	523. ⁷¹	1000. ⁰⁰

Orosz vidéken

helybeli . . .	401. ¹⁰	388. ³³	789. ⁹³	456. ⁴⁸	468. ⁰⁴	924. ⁵²
megyebeli . .	58. ⁷⁸	84. ²³	143. ⁰¹	22. ⁹⁰	27. ⁰¹	49. ⁹¹
más megyéből .	27. ¹⁵	29. ³⁷	56. ⁵²	11. ²⁸	10. ³⁶	21. ⁶²
a fővárosból .	0. ²³	0. ²⁹	0. ⁵⁷	0. ¹⁸	0. ¹⁵	0. ³³
más országból .	5. ⁶⁰	4. ³⁷	9. ⁹⁷	2. ⁰⁹	1. ⁵³	3. ⁶²
<i>Összesen</i> . . .	492. ⁹¹	507. ⁰⁹	1000. ⁰⁰	492. ⁹¹	507. ⁰⁹	1000. ⁰⁰

Román vidéken

	Születésre			Illetőségre		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
helybeli . . .	408. ₃₁	386. ₀₉	794. ₄₀	460. ₁₄	466. ₁₆	926. ₃₀
megyebeli . . .	47. ₃₅	70. ₈₀	118. ₁₅	19. ₅₆	19. ₁₁	38. ₆₇
más megyéből .	37. ₂₂	40. ₃₄	77. ₅₆	16. ₂₅	14. ₆₀	30. ₇₅
a fővárosból .	0. ₄₂	0. ₅₈	0. ₉₅	0. ₂₆	0. ₂₉	0. ₅₅
más országból .	4. ₉₈	3. ₉₆	8. ₉₄	2. ₁₇	1. ₅₆	3. ₇₃
Összesen . . .	498. ₂₃	501. ₇₂	1000. ₀₀	498. ₂₃	511. ₇₂	1000. ₀₀

Szász vidéken

helybeli . . .	403. ₆₅	416. ₄₄	820. ₀₉	438. ₉₀	466. ₃₉	905. ₂₉
megyebeli . . .	32. ₈₅	46. ₄₆	79. ₃₁	14. ₄₃	13. ₉₉	28. ₄₂
más megyéből .	41. ₄₂	44. ₉₉	86. ₄₁	27. ₅₈	28. ₉₉	56. ₅₇
a fővárosból .	0. ₂₅	0. ₂₃	0. ₄₈	0. ₂₁	0. ₁₈	0. ₃₉
más országból .	8. ₇₂	4. ₉₉	13. ₇₁	5. ₇₇	3. ₅₆	9. ₃₃
Összesen . . .	486. ₈₉	513. ₁₁	1000. ₀₀	486. ₈₉	513. ₁₁	1000. ₀₀

Sváb vidéken

helybeli . . .	365. ₂₅	357. ₀₃	722. ₃₃	398. ₇₄	410. ₂₁	809. ₅₅
megyebeli . . .	62. ₃₂	80. ₄₈	142. ₂₀	37. ₉₉	37. ₆₂	75. ₆₁
más megyéből .	56. ₉₀	47. ₇₇	104. ₆₇	50. ₃₄	38. ₉₁	89. ₂₅
a fővárosból .	0. ₇₈	0. ₈₂	1. ₆₀	0. ₄₈	0. ₄₈	0. ₉₀
más országból .	15. ₀₄	13. ₅₆	28. ₆₀	12. ₇₄	11. ₉₅	24. ₆₉
Összesen . . .	500. ₂₉	499. ₇₁	1000. ₀₀	500. ₂₉	499. ₇₁	1000. ₀₀

Szerb vidéken

helybeli . . .	392. ₉₈	349. ₀₁	741. ₉₉	462. ₀₃	466. ₇₉	928. ₈₂
megyebeli . . .	74. ₂₅	119. ₇₄	194. ₅₉	24. ₆₀	25. ₆₈	40. ₃₁
más megyéből .	23. ₆₃	27. ₆₇	51. ₃₀	9. ₃₇	8. ₄₇	17. ₃₄
a fővárosból .	0. ₄₆	0. ₅₅	1. ₀₁	0. ₂₆	0. ₂₄	0. ₅₀
más országból .	5. ₉₂	5. ₁₉	11. ₁₁	1. ₄₉	1. ₀₄	2. ₅₃
Összesen . . .	497. ₈₄	502. ₁₆	1000. ₀₀	497. ₈₄	502. ₁₆	1000. ₀₀

E tagozatokon a legnagyobb mozgékonytságot magyar, s a legkisebbet szász vidéken látjuk: ezer lélek közül egyfelől 707, másfelől 820 lélek maradt meg szülőhelyén, — a mit gyengén ellensúlyoz az, hogy a szülőmegyében talált népesség arányszáma ott 169, míg itt 79. A mozdulatlan elem tehát mindkét csoportból 877 lelket tesz ki a magyar, 899-et pedig a szász vidéken. A többi vidékekről az arányszámok haladványsora a szülőhelyén talált népességre nézve: ezer lélek közül 722 sváb, 731 tót, 741 szerb, 789 orosz és 794 román; a szülőmegyében talált népességre nézve: 194 szerb, 189 tót, 143 orosz, 142 sváb és 118 román; végre a két csoport összefoglalásával: 864 sváb, 912 román, 920 tót, 932 orosz

és 935 szerb vidéken. A mosoni sváb vidék mozgékonyasága tehát felülmulja a magyar vidékét, s a torontáli szerb vidék mozdulatlansága az összes többi vidékekét.

Ezzel egyeznek a *jövevény* elem arányszámai. A hol a bennszülött nép költöző, ott több az idegen származású, s hol a törzslakosság szülőhelyén marad, oda kevesebb idegen születésű jön. Ily jövevény elem esik 1000 lakosra sváb vidéken 134, magyar vidéken 122, a szász földön 100, a románságban 87, a tótságban 78, orosz talajon 87, szerb talajon 63.

Ha *nemek szerint* tagoljuk a népesség arányszámain, a következő eredményt kapjuk:

Vidékenként 1000 lakos közül:

<i>szülőhelyén maradt</i>				<i>szülőmegyéjében maradt</i>			
vidéken	férfi	vidéken	nő	vidéken	férfi	vidéken	nő
I. román . .	408	I. szász . .	416	I. tót . .	76	I. szerb . .	119
II. szász . .	403	II. orosz . .	388	II. szerb . .	74 ₈₅	II. tót . .	112
III. orosz . .	401	III. román . .	386	III. magyar . .	74 ₆₇	III. magyar . .	95
IV. szerb . .	392	IV. tót . .	373	IV. sváb . .	62	IV. orosz . .	84
V. sváb . .	365	V. sváb . .	357	V. orosz . .	58	V. sváb . .	80
VI. tót . .	358	VI. magyar . .	349 ₁₀	VI. román . .	47	VI. román . .	70
VII. magyar . .	357	VII. szerb . .	349 ₀₁	VII. szász . .	32	VII. szász . .	46

<i>szülőföldjén maradt</i>			
vidéken	férfi	vidéken	nő
I. szerb . .	466	I. tót . .	485
II. orosz . .	459	II. orosz . .	472
III. román . .	455	III. szerb . .	468
IV. szász . .	435	IV. szász . .	462
V. tót . .	434	V. román . .	456
VI. magyar . .	431	VI. magyar . .	444
VII. sváb . .	427	VII. sváb . .	437

Osszefoglalva a szülőföldön talált népességet, vagyis mindazokat, kik *szülőhelyükön maradtak vagy szülőmegyéjükből nem költöztek el*, — közös vonása minden vidéknek, hogy a női nem helyben maradóbb a férfi nemnél: messze földre nem igen vetődik s házasságra is leginkább szülőföldjével lép. De feltűnő az arányszámok hullámlása a nemek közt vidékenkint. A számlépcsők haladványsorán (I—VII) megfigyelhetjük e hullámlást a nemek és vidékek arányszámai közt. A helyben maradók első helyén a tótvidéki nő s a szerbvidéki férfi áll, amaz 1000 lakos közt 485, emez 460 arányszámmal; második helyen áll az oroszvidéki nő 472 és férfi 459 arányszámmal; utolsó helyre kerül a svábvidéki nő 437, és férfi 427, utolsó előttire a magyar vidéki nő 444 és férfi 431 arányszámmal.

Ha eltekintünk a szülőhelységtől s *csak a szülőmegyét* vesszük figyelembe: első helyre a szerbvidéki nő (119) s a tótvidéki férfi (76

kerül; a tótsági nő (112) s a szerbvidéki férfi (74·85) második helyre száll; a magyar vidéki nő (95) és férfi (74·67) pedig a harmadikra lép; utolsó előtti fokon jelen meg a román vidéki férfi (47) s a román nő (70), végre utolsón a szászvidéki nő (46) és férfi (32), — mindannyi ezer lakos arányában.

Ha eltekintünk a megyétől, s csak a *szülő helységet* nézzük: ehhez való ragaszkodás dolgában első helyen áll a szászvidéki nő (416) s a románvidéki férfi (408), — második helyen a szászföldi férfi (403) s az oroszvidéki nő (388), — az utolsó előtti helyet a tótföldi férfi (358) s a magyarvidéki nő (349·50) foglalja el, — s az utolsót a szerbvidéki nő (349·01) s a magyarföldi férfi (357) ezer lakos közül.

Vizsgáljuk most az *illetőségi helyen* talált népesség összehasonlításának eredményét nyelvvidékek szerint.

Helybeli illetőségűnek találtatott ezer lakos közül 808 a sváb, 848 a tót, 857 a magyar, 905 a szász, 924 az orosz, 926 a román és 928 a szerb vidéken, — s *megyebeli* illetőségűnek 28 a szász, 38 a román, 49 az orosz, 50 a szerb, 74 a magyar, 75 a sváb és 97 a tót vidéken.

Ha összefoglaljuk a két csoportot, az *illetőségi körükben megmaradókra* 1000 lakos közül esik: sváb vidéken 884, magyar vidéken 931, szász vidéken 933, tót vidéken 945, román vidéken 946, orosz vidéken 973, végre szerb vidéken 978 lélek. Legmozgékonyabb tehát a mosoni sváb s a magyar vidéki nép, legmozdulatlanabb az orosz s a torontáli szerb. Ime, a mit a születéshelyre nézve megállapítottunk, ugyanazt állapíthatjuk meg az illetőségi helyre nézve is; a betelepült jövevények száma a népesség arányán és természetén nem volt képes változtatni.

Ez eredménynek megfelel a *le nem települt jövevény elem* aránya vidékenkint: ebből esik 100) lakosra: 113 a sváb, 67 a magyar, 65 a szász, 53 a tót, 33 a román, 27 az orosz és 19 a szerb vidéken. Az összehasonlításnál a tört számokat általában mellőztük, s csak hasonló arányok eseteiben emeltük ki, hogy köztük különbséget tehessünk. Hogy a helybeliek arányszáma mögött a megyebelieké messze elmarad, a tényleges állapot s az arányszámítás természetéből következik.

Nemekre bontva ez arányszámokat, a következő eredményt kapjuk:

Vidékenként 1000 lakos közül:

<i>illetőségi helyén maradt</i>				<i>illetékes megyéjében maradt</i>			
vidéken	férfi	vidéken	nő	vidéken	férfi	vidéken	nő
I. szerb . .	462	I. orosz . .	468	I. tót . .	45	I. tót . .	52
II. román . .	460. ₁₁	II. szerb . .	466. ₇₉	II. sváb . .	37. ₉₉	II. sváb . .	37. ₆₂
III. orosz . .	456	III. szász . .	466. ₃₉	III. magyar .	36	III. magyar .	37. ₃₈
IV. szász . .	438	IV. román .	466. ₁₆	IV. szerb . .	24	IV. orosz . .	27
V. magyar .	421	V. tót . .	445	V. orosz . .	22	V. szerb . .	25
VI. tót . .	403	VI. magyar .	435	VI. román .	19. ₃₆	VI. román .	19. ₁₁
VII. sváb . .	398	VII. sváb . .	410	VII. szász . .	14	VII. szász . .	13

Vidékenként 1000 lakos közül:

illetősége körében maradt

vidéken	férfi	vidéken	nő
I. szerb . .	486	I. tót . .	497
II. román . .	479	II. orosz . .	495
III. orosz . .	478	III. szerb . .	491
IV. magyar . .	457	IV. román . .	485
V. szász . .	452	V. szász . .	479
VI. tót . .	448	VI. magyar . .	472
VII. sváb . .	435	VII. sváb . .	447

Vessünk e tagozatokra egy átfutó pillantást.

Ha az illetőségi *hely* és *megye* népességeit összefoglaljuk, az arányszámok első lépcsőjén 1000 lakos közt a *tót* vidék női népessége (497) foglal helyet, míg a férfi népesség (448) csak a hatodikon; a második lépcső az *orosz* vidék nőit (495) illeti, míg a férfiakat ugyanott csak a harmadik; a nők lépcsőzetén harmadik helyre a *szerb* vidékiek (491) állnak, a férfiakén az első lépcső ezeké (486); ott negyedik hely a *román* vidéki nőknek (485), itt a *magyar* vidéki férfiaknak (457) jutott, míg a magyar nőknek (472) a hatodik. A szászság női (479) és férfiai (452) ott is, itt is, az ötödik, végre a sváb földi nők (447) és férfiak (435) az utolsó lépcsőre kerültek.

Ez arányok tükrében az előtért az *illetőségi helyek törzsnépessége* foglalja el; a *megyebeli jövevény nép* csak itt-ott gyakorolt rájuk módosító befolyást: így emelte a tót vidék női csoportját az ötödik helyről az elsőre, szállította le a szerb vidék női csoportját a 2-ikről a harmadik, a szász vidék női kontingensét a harmadikról az ötödik lépcsőre, s a magyar vidéki férfikontingenszt az ötödikről a negyedikre fokozta fel.

A szerb vidék mozdulatlansága s a mosoni sváb vidék feltűnő mozgékonyasága némi magyarázatra szorul. A *mozdulatlanság* ez esetben Torontál megyére vonatkozik, melynek lakossága csak gyenge relatív többséggel *szerb*, — de erős kisebbséggel sváb, magyar és román; a mozdulatlanság tehát nem a gyenge többségben levő népre, hanem az erős kisebbségben levőkre jellemző. A mosoni *sváb* vidéken sem a törzsnép *mozgékony*, hanem a szomszéd megyékből és Ausztriából odaáramló jövevénynép az, melynek erős százalékszám mellett természetszerűleg megcsökken a helyben maradó törzsnépesség arányszáma.

Az illetőségi helyen általában több a nő, mint a férfi. S ennek oka nemcsak az, hogy országszerte nagyobb a nők száma, mint a férfiaké, hanem az is, hogy a létért való küzdelemből s ennek viszontagságaiból nagyobb rész jutott az idegen földre menni kénytelen férfiak, mint a nőknek.

A kik otthonukban megmaradhatnak, azok az ország elégültebb, boldogabb eleme: az *álló népesség*. Küzdeniök is könnyebb, mert az otthon erős vár, erőt és biztosságérzést ad, a mi fél győzelem.

Áttérünk a *vándor-népességre*, mely szerencsáját és boldogulását távol otthonától keresi.

II.

A vándor-népességet — mint fenn rámutattunk — a népszámlálás országsherte 703.708 *más megyei* jövevényben, 21,193 *fővárosi* és 131.376 *más országból való* vendégben állapította meg.

Mi e három tagozathól kettőt csinálunk, hogy külön szólhassunk (a más megyeiek és fővárosiak összevonásával) a *belföldi* s külön a *külföldi* jövevényekről.

A *belföldiek vándorlása* 724.901 egyént mozgósít. Mindannyian eltávoztak illetőségi helyükről és a népszámlálás megtalálta őket az ország különböző vidékein. Kérdés: *honnan* távoztak és *hol* találtattak meg?

Mindkét kérdésre felel az alábbi táblázat, melyet a statisztikai hivatal betűszoros megyei adataiból — átszámítás útján — magunk állítottunk össze.

A táblázat *első* rovat-csoportja arról szól, hogyan *helyezkedett* el az *egész vándor-népesség* az ország különböző *vidékein*; a *második* csoport arról, hogy e tömeg mely vidékekről *indult útnak*; a *harmadik* csoport arról, milyen az egyes vidékek *népességi mérlege* a vándorlás következtében, nőtt-e vagy fogyott a lakosság a vándorlási különbözet erejéig.

Belföldi vándor-népekről lévén szó, az *országos mérleg* szükségkép *egyensúlylyal* zárul, mert e vándor elem az országban csak helyet változtatott; nyereség vagy veszteség a vándorlásból az ország egyetemére nem, csupán egyes vidékeire hárulhatott.

A vidéki tagozatok mellett külön kiemeltük a *fővárost*, mert vonzó és félszívó erejével a vándor mozgalomra a legnagyobb befolyást ez gyakorolta.

Ki kell emelnünk, hogy a vándorlásba belefoglaltuk a más megyékkel való *szomszédos* forgalom számait is, melyek a legnagyobb súlyt vetik a mérlegbe. Magyarország népessége alapján konzervatív természetű, s költözőben sem vetődik szülőmegyéjétől messzire. Bizonyosság rá Budapest, mely vidéki forgalmához a legnagyobb kontingenst a szomszéd Fejér, Nógrád, Esztergom, Heves, Jász, Bács és Tolna megyékből kapja. A messze forgalom példái inkább kivételesek.

Ime e mozgalom összefoglaló tükre: abszolút- és viszony-számokban:

Nyelvi-vidékek szerint				Abszolút-számokban			
Magyar tájon: szerint				Nyelvi-vidékek szerint			
Illetőségi helyétől távol				Illetőségi helyéről eltávozott			
tartózkodott							
				Különbözet			

A vándor tömeghez magyar vidékek 458 ezer, nem magyar vidékek 266 ezer emberrel járulnak. Magyar vidéken elhelyezkedett 508 ezer, nem magyar vidéken 216 ezer lélek. A mérleg ott 49 ezer emberrel nagyobb, itt ugyanannyival kisebb súlylyal zárul.

Legtöbb lélek költözött el a magyar Túl-a-Dunáról: 182 ezer lélek, s csak 105 ezernyi térült meg. A mérleg tehát itt 77 ezer emberrel passzív. Hasonló vesztesége van a tót vidéknek: elköltözött róla 145 ezer, jött 81 ezer, — vesztett tehát 64 ezret. Jelentékeny a népmozgalom a magyar alföldön és a palócföldön: ott 135, itt 95 ezer léleknyi volt a vándor-népesség; az elvándoroltak helyébe az alföld kapott 144, a palócföld 68 ezer lelket; annak mérlege tehát 9 ezer lélekig aktív, emezé 26 ezerig passzív. Elég népvesztés jutott a székelyföldnek: 17 ezer, kevesebb a szerb és orosz vidéknek: 7 és 5 ezer lélek. Ellenben a román vidék nyert 21, a szász 4, a mosoni sváb 2 ezer lelket. Legnagyobb a nyeresége a fővárosnak: elköltözött belőle 21, jött helyükbe 181 ezer lélek, nyert tehát 160 ezret, s ebbe a pestmegyei kontingens (Budapest megyebeli jövevényeit a statisztika nem tekinti jövevényeknek) *nincs* is beletudva.

Közel $\frac{3}{4}$ millió lélekből áll tehát az ország vándor-népessége, s ebből nem sokkal több a felerészénél férfi, kisebb fele nő: amaz 51:3, emez 48:7 százalék. A mozgalom megoszlása vidékenként nem egyenletes, a nemek közt pedig a legkülönbözőbb: Túl-a-Dunáról, a palócföldről, a fővárosból s a mosoni svábságból csaknem egyenlő az arányuk, — az alföldön, az orosz, román, szász és szerb vidéken a férfiak, de a székelyföldön s a tótságban a nők vannak túlsúlyban, a hogy itt a számszerű túlsúly is az övék. De feltűnő, hogy míg valamennyi vidéken az érkező jövevények többsége az egész vonalon férfi, addig a fővárosba aránytalanul több nő érkezik: *minden ezer vándorló közül Budapestre jut 120 férfi és 130 nő*. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a fővárosba a cseléd-leányok nagy tömege érkezik az ország minden vidékéről, mert itt leg hamarabb remélnék helyhez és kenyérhez juthatni. A vándornépességet egészben és nagyban a cseléd és napszámos osztály alkotja.

Általános iránya a mozgalomnak *középponti*. A nép a periferiákon nyugatról keletre s keletről nyugatra tart, de sem onnan, sem innen nem megy tovább az alföldi medenczénél. Csekély töredék, a mi nyugatról Erdélybe, s Erdélyből a nyugati határokig vetődik. E centralis áramlat már a XVIII. században megindult, — az népesítette be az alföldet. Azóta a városi és iparos élet nekilendülése, a vasutak kiépülése folytán az áramlás egyre növekszik. A kisebb vidéki központok ennnek köszönik keletkezésüket, Budapest is óriási arányú fejlődését, — de viszont a periferiák kezdenek elnéptelenedni.

Lássuk, hogyan áll a mérleg az *egyes nyelvvidékeken*. Eddig azt a vándor tömeget néztük, mely országosan indult s az egész országon szétterjedt. Most azt a részét fogjuk megtekinteni, melyet egy-egy vidék a többieknek küld s a többiek egy-egy vidéknek.

<i>Nyelvvidékek szerint</i>	Túl-a-Dunán tartózkodott			<i>Nyelvvidékek szerint</i>	túl-a-dunáni illet. helyéről <i>eltávozott</i>		
<i>Magyar tájról:</i>	férfi	nő	együtt	<i>Magyar tájra:</i>	férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	40.849	37.872	78.721	Túl-a-Dunára	40.849	37.872	78.721
Palócföldről	1.628	1.315	2.943	Palócföldre	2.477	2.233	4.710
Alföldről	4.837	3.758	8.595	Alföldre	7.869	6.402	14.271
Székelyföldről	112	85	197	Székelyföldre	85	59	144
A fővárosból	1.669	1.672	3.341	A fővárosba	31.172	37.202	68.374
Együtt	49.095	44.702	93.797	Együtt	82.452	83.768	166.220
<i>Tót vidékekről</i>	4.267	3.515	7.782	<i>Tót vidékre</i>	3.568	3.116	6.684
<i>Orosz »</i>	173	84	257	<i>Orosz »</i>	205	167	372
<i>Román »</i>	725	567	1.292	<i>Román »</i>	1.286	1.045	2.331
<i>Szász »</i>	45	35	80	<i>Szász »</i>	77	66	143
<i>Sváb »</i>	845	702	1.547	<i>Sváb »</i>	3.408	2.551	5.959
<i>Szerb »</i>	212	128	340	<i>Szerb »</i>	268	206	474
Együtt	6.267	5.031	11.298	Együtt	8.812	7.151	15.963
Összesen	55.362	49.733	105.095	Összesen	91.264	90.919	182.183

A Túl-a-Duna magyar része (10 megye) *belső forgalmában* 78 ezer, más magyar vidékekre 87 ezer, nem magyar vidékekre közel 20 ezer embert bocsátott útnak. Kapott érték egy felől mintegy 14, másfelől 11 ezer lelket. Természetes, hogy ebbe *szomszédos forgalma* a tót, palócz vidékkel s a magyar alfölddel is bele értendő. Mérlege az egész vonalon nagy veszteségre vall, csak a székelyföld irányában zárul csekély nyereséggel.

<i>Nyelvvidékek szerint</i>	Palócföldön tartózkodott			<i>Nyelvvidékek szerint</i>	palócföldi illet. helyéről <i>eltávozott</i>		
<i>Magyar tájról:</i>	férfi	nő	együtt	<i>Magyar tájra:</i>	férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	2.477	2.233	4.710	Túl-a-Dunára	1.628	1.315	2.943
Palócföldről	13.484	12.733	26.217	Palócföldre	13.484	12.733	26.217
Alföldről	4.541	3.891	8.432	Alföldre	12.033	11.003	23.036
Székelyföldről	78	63	141	Székelyföldre	89	67	156
A fővárosból	1.062	1.132	2.194	A fővárosba	11.581	14.531	26.112
Együtt	21.642	20.052	41.694	Együtt	38.815	39.649	78.464
<i>Tót vidékekről</i>	12.179	11.767	23.946	<i>Tót vidékre</i>	7.057	6.612	13.669
<i>Orosz »</i>	617	441	1.058	<i>Orosz »</i>	473	336	809
<i>Román »</i>	714	640	1.354	<i>Román »</i>	959	819	1.778
<i>Szász »</i>	23	18	41	<i>Szász »</i>	53	34	87
<i>Sváb »</i>	53	44	97	<i>Sváb »</i>	35	23	58
<i>Szerb »</i>	108	89	197	<i>Szerb »</i>	107	102	209
Együtt	13.694	12.999	26.693	Együtt	8.684	7.926	16.610
Összesen	35.336	33.051	68.387	Összesen	47.499	47.575	95.074

A *palóczföld* (7 megye) területén a *belső forgalomban* 26 ezer, más magyar vidékek felé 52 ezer, nem magyar vidékekre 16 ezer ember vándorolt, s egyfelől 15 ezret, másfelől 26 ezret kapott érték. Mérlege az alfölddel, székelyfölddel, a szász, román és szerb vidékkel szemben paszsziv, — a Túl-a-Duna, a tót, orosz és sváb vidék irányában aktív.

<i>Nyelvidékek szerint</i>	Az alföldön tartózkodott			<i>Nyelvidékek szerint</i>	alföldi illet. helyéről eltávozott		
<i>Magyar tájról:</i>	férfi	nő	együtt	<i>Magyar tájra:</i>	férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	7.869	6.402	14.271	Túl-a-Dunára	4.837	3.758	8.595
Palóczföldről	12.033	11.003	23.036	Palóczföldre	4.541	3.891	8.432
Alföldről	31.180	27.218	58.398	Alföldre	31.180	27.218	58.398
Székelyföldről	414	366	780	Székelyföldre	252	184	436
A fővárosból	5.595	5.556	11.151	A fővárosba	13.338	10.560	23.898
Együtt	57.091	50.545	107.636	Együtt	54.148	45.621	99.759
<i>Tót vidékről</i>	7.136	6.994	14.130	<i>Tót vidékre</i>	3.201	2.430	5.631
<i>Orosz »</i>	2.903	2.581	5.484	<i>Orosz »</i>	2.361	2.159	4.520
<i>Román »</i>	7.001	5.379	12.380	<i>Román »</i>	10.134	9.196	19.330
<i>Szász »</i>	101	127	228	<i>Szász »</i>	209	118	327
<i>Sváb »</i>	112	68	180	<i>Sváb »</i>	54	42	96
<i>Szerb »</i>	2.803	2.040	4.843	<i>Szerb »</i>	2.779	2.567	5.346
Együtt	20.056	17.189	37.245	Együtt	18.738	16.512	35.250
Összesen	77.147	67.734	144.881	Összesen	72.886	62.133	135.009

A *magyar alföld* (10 megye) vándor népessége a *belső forgalomban* 58 ezer lélek, de *ebbe a főváros*, mely Pest megye révén szintén az alföldhöz számít, *nincs bele tudva*. Ezen kívül megindult e területről Túl a-Dunára 8 ezer, a palóczföldre ugyanennyi, a székelyföldre 400, a fővárosba (a pestmegyei kontingens nélkül) 23 ezer, a tótság felé 5 ezer, az orosz vidék felé 4 ezer, *román vidékre 19 ezer*, szerb vidékre 5 ezer, a szász és sváb földre mintegy 400. Ez embererő csaknem mindenünnen bőven megtérült. Az alföld mérlege csak a fővárossal, s a román, szász és sváb vidékkel szemben paszsziv; ellenben a Túl-a-Duna, a palóczföld, a székely, tót, orosz és szerb vidék irányában aktív.

<i>Nyelvidékek szerint</i>	A székelyföldön tartózkodott			<i>Nyelvidékek szerint</i>	székelyföldi illet. helyéről eltávozott		
<i>Magyar tájról:</i>	férfi	nő	együtt	<i>Magyar tájra:</i>	férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	85	59	144	Túl-a-Dunára	112	85	197
Palóczföldről	89	67	156	Palóczföldre	78	63	141
Alföldről	252	184	436	Alföldre	414	366	780
Székelyföldről	1846	1.480	3.326	Székelyföldre	1.846	1.480	3.226
A fővárosból	39	45	84	A fővárosba	693	639	1.332
Együtt	2.311	1.835	4.146	Együtt	3.143	2.633	5.776

Nyelvvidékek szerint	A székelyföldön tartózkodott			Nyelvvidékek szerint	székelyföldi illet. helyéről eltávozott		
	férfi	nő	együtt		férfi	nő	együtt
<i>Tót</i> vidékről . . .	200	144	344	<i>Tót</i> vidékre . . .	130	71	201
<i>Orosz</i> » . . .	156	74	230	<i>Orosz</i> » . . .	75	17	92
<i>Román</i> » . . .	1.466	1.108	2.574	<i>Román</i> » . . .	5.520	5.792	11.312
<i>Szász</i> » . . .	438	387	825	<i>Szász</i> » . . .	3.077	4.664	7.741
<i>Sváb</i> » . . .	3	4	7	<i>Sváb</i> » . . .	7	—	7
<i>Szerb</i> » . . .	10	8	18	<i>Szerb</i> » . . .	37	31	68
Együtt	2.273	1.725	3.998	Együtt	8.846	10.575	19.421
Összesen . . .	4.584	3.560	8.144	Összesen . . .	11.989	13.208	25.197

A székelyföld vándor eleme a *belső forgalomban* (4 megye) mindössze 3 ezer lélek. Egyéb magyar vidékre a székelységből *csak 5 ezer*, nem magyar vidékre több mint *19 ezer* lélek költözködik. Egyfelől a főváros alig másfél ezer lélekkel, a Túl-a-Duna alig 200-zal, a palócföld másfél százzal, az alföld 8 százzal van érdekelve; másfelől a *román vidékek 11 ezer*, a *szász vidékek 7 ezer* székelyt vonzanak. A messze forgalomban: tót vidékre 200, orosz vidékre 90, szerb földre 70, a mosoni svábságba 7 lélek jut el a székelységből. Ennek fejében a székelyföld *magyar vidékről alig 500*, nem magyar vidékről mintegy 4000 lelket kap. Mérlege csaknem az egész vonalon passzív, — csupán a palócz, tót és orosz vidék irányában — gyenge nyereséggel — aktiv. A számok elég beszédesen megmondják, hogy a székelyföld a magyar anyaterülettől elszigeteli magát, az *anyaterület pedig elhanyagolja* ezt a féltve gondozandó gyermekét.

Nyelvvidékek szerint	A fővárosban tartózkodott			Nyelvvidékek szerint	fővárosi illet. helyéről eltávozott		
	férfi	nő	együtt		férfi	nő	együtt
<i>Magyar</i> tájról:				<i>Magyar</i> tájra:			
Túl-a-Dunáról . . .	31.172	37.202	68.374	Túl-a-Dunára . . .	1.669	1.672	3.341
Palócföldről . . .	11.581	14.531	26.112	Palócföldre . . .	1.062	1.132	2.194
Alföldről . . .	13.338	10.560	23.898	Alföldre . . .	5.595	5.556	11.151
Székelyföldről . . .	693	639	1.332	Székelyföldre . . .	39	45	84
Együtt	56.784	62.932	119.716	Együtt	8.365	8.405	16.770
<i>Tót</i> vidékről . . .	21.212	24.237	45.449	<i>Tót</i> vidékre . . .	1.079	1.089	2.168
<i>Orosz</i> » . . .	1.668	1.410	3.078	<i>Orosz</i> » . . .	110	103	213
<i>Román</i> » . . .	4.965	3.676	8.641	<i>Román</i> » . . .	754	817	1.571
<i>Szász</i> » . . .	322	239	561	<i>Szász</i> » . . .	47	42	89
<i>Sváb</i> » . . .	655	675	1.330	<i>Sváb</i> » . . .	40	36	76
<i>Szerb</i> » . . .	1.728	1.100	2.828	<i>Szerb</i> » . . .	160	146	306
Együtt	30.550	31.337	61.887	Együtt	2.190	2.233	4.423
Összesen . . .	87.334	94.269	181.603	Összesen . . .	10.555	10.638	21.193

Budapestet világvárosi jeleggel a nemzet egyeteme ruházta fel; népessége is nagy túlsúllyal jövevény vidékiekből áll. Ötven év előtt a vidéki elem nem tett ki 10 ezer lelket sem; húsz évvel később már felzökkent 30 ezerre, tíz év múlva 70 ezerre, s most 10 éve túllépte a 216 ezret. Ma 710 ezer lakost állapít meg a számlálás, — a *jövevény népesség tehát közel tarthat a fél millió lélekhöz.*

Az egyes vidékekre eső hányadról fogalmat ad tiz év előtti tributumuk súlya. Akkor a Túl-a-Duna 68 ezer, a tótság 45 ezer, a palócföld 26, az alföld 23, s a román, orosz, szász, sváb és szerb vidékek mintegy 17 ezer lélekkel járultak Budapest megnépesítéséhez. Nem magyar vidékről jött 61 ezer, magyar vidékről 119 ezer, — s ebbe még nincs beletudva a helyi forgalom pestmegyei jövevényei, kiket a statisztika 36 ezer lélekre tart.

Leginkább a magyar elem áramlik a fővárosba. Ez a magyarázata a csodálatos eredménynek, hogy Budapest pár év alatt amerikai arányokban nőtt meg, s *növekvése arányában fejlődött ki magyar jellege.* Az eredményt előmozdították hatóságok, intézetek, egyesületi élet, sajtó, színház stb., — de *fonténező a vidéki magyar elem volt*, mely a nemrég még németes Pest és Buda falai közé magyar szellemet hozott.

Természetes, hogy a jövevényekhez a legnagyobb kontingenst a szomszéd megyék adják: a túl-a-dunai 68 ezer lélek zöme Fejér, Komárom és Tolna, a palócföldi 26 ezer lélek zöme Nógrád és Heves megyékből való. Messzebb vidékről sokkal kevesebb jött: Mosonból csak 1.300, Torontálból 2.800, Nagy-Küküllő és Brassó megyékből csak 561. Annál feltűnőbb a távol tót vidékek érdekeltsége 45 ezer lélekkel.

Említettük, hogy a jövevény elem nagyobbik fele nőnemű. A magyar vidékiek közt a nők 6.200, nem magyar vidékiek közt nem egészen 1000 lélekkel mulják felül a férfiakat. A szerb, szász, román, orosz és székely vidékről, s a magyar alföldről való jövevények többsége férfi, — míg a túl-a-dunai, palócföldi, tót és sváb vidékiek többsége nő.

A főváros felé áramlásnak meg vannak a sötét oldalai is. A jövevény tömegből csak csekély hányad telepszik meg, mert csak egyesek alapíthatják meg szilárdul exisztenciájukat. A többi, a nagy sokaság, a cselédek, munkások és napszámosok rétegéhez tapad s ennek hányt-vetett sorsában osztozik, vagy pedig a városi élettől elválhatlan bűnökben merül el. A nyers erő, a mit ez elem képvisel, csupán a kereslet aránya szerint kaphat alkalmazást, — s az utolsó évtizedek alatt a kínálat mindig túltett a keresleten. Rendes viszonyok közt ez tán csak egyesek csalódását és hajótörését vonja maga után, de általános gazdasági pangás idején százezrek fuldoklanak az inség és kétségbeesés hullámai közt, s rajtuk ilyenkor még segíteni is nehéz.

E bajok közt legnagyobb, hogy népünk, az őszerejű és romlatlan magyar nép nagy tömege, a városi élettel való kísérletezésnek erkölcsiében prédául esik. A csalódottak ezreit a hullámok visszavetik a vidékre, de megromolva, és rontva a még romlatlanokat.

Igy van ez minden nagy várossal, a mik szertelenül nőnek. Kell, hogy maga az élet korrigálja a fejlődésben támadt hibákat. Európa többi metropolisaiban egészséges visszahatás kezd máris mutatkozni. Budapest is kell, hogy mielőbb bekövetkezzék.

De nézzük a vándor népességet a többi nyelvvidékeken.

<i>Nyelvvidékek szerint</i>	Tót vidéken tartózkodott			<i>Nyelvvidékek szerint</i>	tót vidéki illet. helyéről eltávozott		
<i>Magyar tájról:</i>	férfi	nő	együtt	<i>Magyar tájra:</i>	férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	3.568	3.116	6.684	Túl-a-Dunára .	4.267	3.515	7.782
Palócföldről . . .	7.057	6.612	13.669	Palócföldre . . .	12.179	11.267	23.946
Alföldről . . .	3.201	2.430	5.631	Alföldre . . .	7.136	6.994	14.130
Székelyföldről . . .	130	71	201	Székelyföldre . . .	200	144	344
A fővárosból . . .	1.079	1.089	2.168	A fővárosba . . .	21.212	24.237	45.449
Együtt	15.035	13.318	28.353	Együtt	44.994	46.657	91.651
<i>Tót vidékről . . .</i>	22.864	33.232	46.096	<i>Tót vidékre . . .</i>	22.864	23.232	46.096
<i>Orosz » . . .</i>	1.679	1.464	3.143	<i>Orosz » . . .</i>	1.550	1.621	3.181
<i>Román » . . .</i>	698	554	1.252	<i>Román » . . .</i>	1.548	1.277	2.825
<i>Szász » . . .</i>	56	34	90	<i>Szász » . . .</i>	174	82	256
<i>Sváb » . . .</i>	943	1.052	1.995	<i>Sváb » . . .</i>	721	641	1.362
<i>Szerb » . . .</i>	195	125	320	<i>Szerb » . . .</i>	242	179	421
Együtt	26.435	26.461	52.896	Együtt	27.099	27.042	54.141
Összesen	41.470	39.779	81.249	Összesen	72.093	73.699	145.792

<i>Nyelvvidékek szerint</i>	Orosz vidéken tartózkodott			<i>Nyelvvidékek szerint</i>	orosz vidéki illet. helyéről eltávozott		
<i>Magyar tájról:</i>	férfi	nő	együtt	<i>Magyar tájra:</i>	férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	205	167	372	Túl-a-Dunára .	173	84	257
Palócföldről . . .	473	336	809	Palócföldre . . .	617	441	1.058
Alföldről . . .	2.361	2.159	4.520	Alföldre . . .	2.903	2.581	2.484
Székelyföldről . . .	75	17	92	Székelyföldre . . .	156	74	230
A fővárosból . . .	110	103	213	A fővárosba . . .	1.668	1.410	3.078
Együtt	3.224	2.782	6.006	Együtt	5.517	4.590	10.107
<i>Tót vidékről . . .</i>	1.550	1.631	3.181	<i>Tót vidékre . . .</i>	1.679	1.464	3.143
<i>Orosz » . . .</i>	2.488	2.281	4.769	<i>Orosz » . . .</i>	2.488	2.281	4.769
<i>Román » . . .</i>	245	195	440	<i>Román » . . .</i>	1.019	595	1.614
<i>Szász » . . .</i>	2	9	11	<i>Szász » . . .</i>	47	28	75
<i>Sváb » . . .</i>	—	9	9	<i>Sváb » . . .</i>	2	8	10
<i>Szerb » . . .</i>	16	12	28	<i>Szerb » . . .</i>	27	15	42
Együtt	4.301	4.137	8.438	Együtt	5.262	4.391	9.653
Összesen	7.525	6.919	14.444	Összesen	10.779	8.981	19.760

Felső vidékünkön a *tótság* vándor mozgalma a helyi forgalomban (11 megye) 40 ezer, az *orosságé* (4 megyében) alig 5 ezer lélekre terjed.

Magyar vidékekre amaz 91 ezer, emez 10 ezer, — nem-magyar egyéb vidékekre amaz 54, emez 9 ezer embert küld. Magyar vidékről a tótság 28, az oroszország 6 ezer lelket, nem magyar egyéb vidékről amaz 52, emez 8 ezret kap. A tótság mérlege az egész vonalon passzív, csak a mosoni svábsággal szemben zárul csekély nyereséggel. Az orosz vidék mérlege passzív az alföld, a palócz- és székelyföld, a főváros, a román, szász, sváb és szerb vidék irányában, de aktív a Túl-a-Dunával s a tótsággal szemközt.

<i>Nyelvvidékek szerint</i>	Román vidéken tartózkodott			<i>Nyelvvidékek szerint</i>	román vidéki illet. helyéről eltávozott		
<i>Magyar tájról:</i>	férfi	nő	együtt	<i>Magyar tájra:</i>	férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	1.286	1.045	2.331	Túl-a-Dunára	725	567	1.292
Palóczföldről	259	819	1.778	Palóczföldre	714	640	1.354
Alföldről	10.134	9.196	19.330	Alföldre	7.001	5.379	12.380
Székelyföldről	5.520	5.792	11.312	Székelyföldre	1.466	1.108	2.574
A fővárosból	754	817	1.571	A fővárosba	4.965	3.676	8.641
Együtt	18.653	17.669	36.322	Együtt	14.871	11.370	26.241
<i>Tót vidékről</i>	1.548	1.277	2.825	<i>Tót vidékre</i>	698	554	1.252
<i>Orosz »</i>	1.019	595	1.614	<i>Orosz »</i>	245	195	440
<i>Román »</i>	17.823	15.706	33.529	<i>Román »</i>	17.823	15.706	33.529
<i>Szász »</i>	3.295	2.428	5.723	<i>Szász »</i>	1.875	1.073	2.948
<i>Sváb »</i>	35	33	68	<i>Sváb »</i>	38	27	65
<i>Szerb »</i>	4.772	5.069	9.841	<i>Szerb »</i>	2.044	1.897	3.941
Együtt	28.492	25.108	53.600	Együtt	22.723	19.452	42.175
Összesen	47.145	42.777	89.922	Összesen	37.594	30.822	64.416

<i>Nyelvvidékek szerint</i>	Szász vidéken tartózkodott			<i>Nyelvvidékek szerint</i>	szász vidéki illet. helyéről eltávozott		
<i>Magyar tájról:</i>	férfi	nő	együtt	<i>Magyar tájra:</i>	férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	77	66	143	Túl-a-Dunára	45	35	80
Palóczföldről	53	34	87	Palóczföldre	23	18	41
Alföldről	209	118	327	Alföldre	101	127	228
Székelyföldről	3.077	4.664	7.741	Székelyföldre	438	387	825
A fővárosból	47	42	89	A fővárosba	322	239	561
Együtt	3.463	4.924	8.387	Együtt	929	806	1.735
<i>Tót vidékről</i>	174	82	256	<i>Tót vidékre</i>	56	34	90
<i>Orosz »</i>	47	28	75	<i>Orosz »</i>	2	9	11
<i>Román »</i>	1.875	1.073	2.948	<i>Román »</i>	3.295	2.428	5.723
<i>Szász »</i>	565	348	913	<i>Szász »</i>	565	348	913
<i>Sváb »</i>	5	2	7	<i>Sváb »</i>	2	—	2
<i>Szerb »</i>	43	23	66	<i>Szerb »</i>	28	11	39
Együtt	2.709	1.556	4.265	Együtt	3.948	2.830	6.778
Összesen	6.172	6.480	12.652	Összesen	4.877	3.636	8.513

A túlsúlylyal románlakta vidék (13 megye) vándor eleme a *belső forgalomban* 33 $\frac{1}{2}$ ezer, a *szász földé* (2 megye) csak 913 lelket tesz. Onnan magyar vidékek felé 26 ezer, innen 1700 lélek áramlik, — nem-magyar egyéb vidékekre onnan 9 ezer, innen 5 ezer. Oda magyar vidékről 36, ide 8 ezer lélek tart, — nem magyar egyéb vidékről oda 20 ezer, ide alig 1 ezer. A *román* vidék mérlege aktív az egész vonalon, csakis a fővárossal szemben passzív. A *szász* vidék mérlege aktív az összes magyar vidékek, továbbá a tót, orosz, sváb és szerb vidék irányában, de passzív a fővárossal s a *román vidékkel* szemközt.

Nyelvvidékek szerint		Sváb vidéken tartózkodott			Nyelvvidékek szerint		sváb vidéki illet. helyéről eltávozott		
Magyar tájról:		férfi	nő	együtt	Magyar tájra:		férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	v a l ó	3.408	2.551	5.959	Túl-a-Dunára		845	702	1.547
Palócföldről		35	23	58	Palócföldre		53	44	97
Alföldről		54	42	96	Alföldre		112	68	180
Székelyföldről		7	—	7	Székelyföldre		3	4	7
A fővárosból		40	36	76	A fővárosba		655	675	1.330
Együtt		3.544	2.652	6.196	Együtt . . .		1.668	1.493	3.161
Tót vidékről	v a l ó	721	641	1.362	Tót vidékre		943	1.052	1.995
Orosz »		2	8	10	Orosz »		—	9	9
Román »		38	27	65	Román »		35	33	68
Szász »		2	—	2	Szász »		5	2	7
Sváb »		—	—	—	Sváb »		—	—	—
Szerb »		15	17	32	Szerb »		8	3	11
Együtt		778	693	1.471	Együtt . . .		991	1.099	2.090
Összesen		4.322	3.345	7.667	Összesen . .		2.659	2.592	5.251
Nyelvvidékek szerint		Szerb vidéken tartózkodott			Nyelvvidékek szerint		szerb vidéki illet. helyéről eltávozott		
Magyar tájról:		férfi	nő	együtt	Magyar tájra:		férfi	nő	együtt
Túl-a-Dunáról	v a l ó	268	206	474	Túl-a-Dunára		212	128	340
Palócföldről		107	102	209	Palócföldre		108	89	197
Alföldről		2.779	2.567	5.346	Alföldre		2.803	2.040	4.843
Székelyföldről		37	31	68	Székelyföldre		10	8	18
A fővárosból		160	146	306	A fővárosba		1.728	1.100	2.828
Együtt		3.351	3.052	6.403	Együtt . . .		4.861	3.365	8.226
Tót vidékről	v a l ó	242	179	421	Tót vidékre		195	125	320
Orosz »		27	15	42	Orosz »		16	12	28
Román »		2.044	1.897	3.941	Román »		4.772	5.069	9.841
Szász »		28	11	39	Szász »		43	23	66
Sváb »		8	3	11	Sváb »		15	17	32
Szerb »		—	—	—	Szerb »		—	—	—
Együtt		2.349	2.105	4.454	Együtt . . .		5.041	5.246	10.287
Összesen		5.700	5.157	10.857	Összesen . .		9.902	8.611	18.513

A *sváb* vidék (1 megye) s a *szerb* vidék (1 megye) belső forgalmáról a megyebeli népesség mérlegelésénél adtunk számot. A vándor népségből magyar vidék felé ott 3, itt 8 ezer, nem magyar vidékek felé ott 2, itt 10 ezer lélek áramlik. A sváb vidék mérlege a Túl-a-Dunával s az orosz vidékkel szemben aktív, egyebütt passzív. A szerb vidéké a fővárossal, s a román, szász és sváb vidékkel szemben passzív, egyebütt aktív.

A vándor népesség ország szerte főleg a *városok felé* áramlik. Budapesten kívül, melyre a 724.901 költözőből 181.503 lélek esik, 86.767 lélek jut a törvényhatósági joggal felruházott városokra, talán 124 ezer lélek a rendezett tanácsú városokra, — s csak 220 ezer a többi községekre, ezek is túlnyomólag a szomszédos forgalomban érdekelvők, mert a legtöbb vándor elem hennük a szomszéd megyékből való. Legnagyobb a vidéki forgalma a következő városoknak:

	Férfi	Nő	Együtt		Férfi	Nő	Együtt
Pozsony	5.116	5.801	10.917	Nagyvárad	2.711	2.515	5.226
Kassa	3.753	4.719	8.482	Pécs	2.627	2.463	5.063
Debreczen	3.449	3.141	6.590	Győr	2.123	1.935	4.058
Szeged	3.745	2.796	6.541	Sopron	2.137	1.481	3.618
Temesvár	2.994	3.447	6.471	Székes-Fejérvár	1.161	1.114	2.275
Árad	3.114	2.956	6.070	Hód-M.-Vásárhely	1.125	823	1.948
Kolozsvár	3.099	2.913	6.012	Szatmár-Németi	925	885	1.810

Mekkora része van itt is a *szomszéd* forgalomnak, — kitűnik a következőkből. *Pozsony* város 10.917 léleknyi jövevény-népességéhez Nyitra megye 3612, Moson megye 1329, Trencsén m. 1141, Sopron 564, Komárom 378, Bars 227 lelket ad; *Kassa* város 8.482 léleknyi jövevény-népességéhez Sáros megye 2496, Szepes 1923, Zemplén 1.160, Borsod 264, Gömör 213 lélekkel járul; *Debreczen* város 6.590 léleknyi költöző népét Szabolcs m. 1101, Szatmár 637, Heves 528, Zemplén 311, Jász 262 lélekkel, — végre *Szeged* városát Torontál m. 1.559, Bács 994, Pest 638, Csanád 402 lélekkől egészíti ki.

A vándor mozgalom e képe a téli évszaki állapotot ábrázolja. *Kíváncos volna, ha ismernők a nyári állapotot is*, mikor a vándor elem a mezei munkákra széled s lélekszámra jelentékenyen felszaporodik.

Az előadottakban rámutattunk a mozgalom kiinduló és iránypontjaira. Most — mellőzve azt a csekély hányadot, mely jövevények dolgában a magyar tengerpartra, s a Horvát-Szlavon társországra esik — szólunk az *idegen jövevényekről*.

III.

A más országokból való idegen kontingens túlnyomólag *ausztriai*: a múlt számláláskor volt 56.107 férfi és 46.046 nő, összesen 102.153 lélek; — *egyéb államokból* jött: 7.335 férfi, 5.786 nő, összesen 13.121 lélek.

E két főcsoportot külön kell vizsgálnunk.

1. Ausztriai vendégek
a szomszéd tartományokból

Nyelvvidékek szerint		Stájerország		Alsó-Ausztria		Morvaország		Szilézia		Gácsország		Bukovina		Együtt	
Magyar tájon:		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Tül-a-Dunán	1.497	1.389	3.029	3.256	1.678	1.322	273	218	326	192	19	14	6.822	6.391	
Pálóczi földön	182	171	233	246	524	497	165	124	1.107	690	27	8	2.238	1.666	
Alföldön	652	747	2.846	2.959	3.538	2.969	638	599	5.777	3.101	102	55	13.553	10.430	
Székelvölgyben	10	8	19	19	35	16	5	4	93	33	17	5	179	85	
Együtt	2.341	2.315	6.127	6.480	5.775	4.734	1.081	945	7.303	4.016	165	82	22.792	18.572	
Tól vidéken		182	198	2.072	2.265	4.856	4.773	880	708	3.761	2.636	42	31	11.793	10.611
Orosz »	8	9	45	28	59	28	16	10	682	533	21	20	831	628	
Román »	172	135	463	526	457	433	171	100	546	262	301	241	2.110	1.697	
Szász »	13	18	62	52	382	239	29	20	106	64	19	9	611	392	
Szár »	21	32	341	358	239	207	55	48	17	19	3	1	676	665	
Szerb »	13	9	61	50	57	40	25	11	22	12	14	9	192	131	
Együtt	409	401	3.044	3.279	6.050	5.720	1.176	897	5.134	3.516	400	311	16.213	14.124	
Összesen	2.750	2.716	9.171	9.759	11.825	10.454	2.257	1.842	12.437	7.523	565	393	39.005	32.696	

Nyelvvidékek szerint

Csehország

Felső-Ausztria

Salzburg

Tirol

Karinthia

Krajna

Isztria,Görz, Triest

Dalmácia

Együtt

A messzibb tartományokból.

A messzibb tartományokból.

Az ausztriai jövevényeket a statisztika tartományok szerint *betűsorban* mutatja ki. Mi *földrajzi* fekvésükhöz képest különbséget teszünk szomszéd és messzibb tartományok közt. A *hat szomszéd* tartomány sora, ahogy a magyar országos határt érintik, délnyugat-északkeleti irányban Stájerországgal indul s Bukovinával zárul; a *tíz messzebb* tartományé, a mik határainkat nem érintik, északon Csehországgal indul, s délre Dalmátországgal zárul.

Amonnan 71 ezer, eminnen 30 ezer a nálunk talált jövevény. Természetes, hogy a szomszéd földről többen jönnek, mint a messzibb földről. De feltűnő, hogy ez utóbbi csoportban *Csehország* 22 ezer jövevény-nyel szerepel, s *nagyobb kontingenst* ad, mint a *szomszéd* tartományok bármelyike. Főleg Alsó-Ausztrián csodálkozhatunk, mely *Bécsesél együtt 19 ezer lelket sem ad*, s a mi még feltűnőbb: a bécsi és bécsvidéki jövevények *nagyobb fele nő*: 9759 nő, 9171 férfival szemben. A Bécsben tartzkodó magyarok száma már a 80-as években megközelítette a 90 ezer lelket, azóta bizonyynyal túlhaladja a 100 ezeret. Mennyi a végkép elszakadtak száma, a kik az osztrák állampolgárság kötelékébe léptek, — megközelítőleg sem tudjuk megállapítani. Az alsó ausztriai jövevények alig hatodrészt teszik a Bécsben tartzkodó magyar honosoknak; e kedvezőtlen arányt csak enyhítheti még, hogy a Bécsből hozzánk költözött ausztriaiak nagyrésze végkép letelepszik nálunk s magyar honossá lesz.

A *szomszéd* vendégek első sorban az ország legközelebbi nyelvvidékein találhatók: Túl-a-Dunán 13 ezer (alsó-ausztriai 6, stájer 2½, morva 3 ezer), a palóczföldön 3 ezer (ebből gácsországi 1800), az alföldön (hova Budapest is számítandó) 33 ezer (alsó-ausztriai 5½, stájer 1½, morva 6½, gácsországi közel 9 ezer), — míg a székelyföldre alig 250 lélek jut; ellenben a tót vidéken találunk 23 ezret (2 ezer alsó-ausztriai, 9½ ezer morvát, 1½ ezer sziléziait, s közel 6½ ezer gácsországit), — orosz vidéken mintegy 1½ ezret (ebből 1.200 galicziai), román vidéken 3,800-at (többnyire alsó-ausztriaiak, morvák és gácsországiak), — míg a szász, sváb és szerb vidék közt minden tartománybeli jövevények (ki 4, ki 600 fejjel) megoszlanak.

Messzibb tartományokból Túl-a-Dunára 5½ ezer lélek jut (3½ ezer cseh), a palóczföldre 1800 (1300 cseh), az alföldre 11 ezer (9 ezer cseh), a székelyföldre alig 200; ellenben a tót vidékre 6½ ezer lélek (5 ezernél több cseh), román vidékre 2700 (2000-nél több cseh). Az orosz, szász, sváb és szerb nyelvvidékeken szintén a cseh jövevények vannak átlag túlsúlyban. A cseh-morva vendégek összes száma 35 ezer, s ebből a tót felvidékre 15 ezer esik. A legtávolabbi tartományból: Tirolból 880 vendég mutatkozik, — a közjogilag Magyarországhoz tartozó Dalmátországból pedig csak 40, ú. m. 20 férfi és 20 nő.

Sokkal csekélyebb a vendégek száma *más államok területéről*.

2. Más külföldi vendégek a keleti országokból

Nyelvi vidékek szerint		Bosznia és Hercegovina		Szerbia		Románia		Bulgária		Törökország		Oroszország		Együtt	
		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
<i>Magyar tájon:</i>															
Túl-a-Dunán . . .		32	12	7	13	12	9	162	—	10	3	17	10	240	47
Palóczi földön . .		2	6	3	4	5	6	29	1	5	3	14	6	58	26
Alföldön . . .		78	34	205	100	126	96	278	29	82	23	138	100	927	382
Székegyföldön . .		1	—	—	—	49	37	3	—	1	—	1	1	55	38
Együtt . . .		113	52	215	117	192	148	472	30	98	29	190	117	1.280	493
<i>Tól vidéken . . .</i>		8	4	9	9	16	6	1	8	8	4	39	37	81	68
<i>Orosz » . . .</i>		1	—	1	—	2	1	—	1	1	—	2	—	7	2
<i>Román » . . .</i>		9	6	83	84	146	113	82	19	19	5	2	6	341	233
<i>Szász » . . .</i>		—	—	3	1	185	106	18	14	14	1	1	—	221	122
<i>Szab » . . .</i>		—	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	3	—
<i>Szerb » . . .</i>		10	2	79	46	6	11	34	13	13	2	2	—	144	74
Együtt . . .		28	12	176	140	357	237	135	55	55	12	46	43	797	499
Összesen . . .		141	64	391	257	549	385	607	85	153	41	236	160	2.077	992

A nyugati országokból

Nyelvi vidékek szerint		Poroszország		Szászország		Bajorország		Más német országok		Együtt		Olaszország		Más nyugati országok		Összesen	
		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
<i>Magyar tájon:</i>																	
Túl-a-Dunán . . .		141	190	25	19	73	89	39	59	278	357	223	81	92	142	593	580
Palóczi földön . .		82	107	14	21	23	34	11	24	130	186	178	44	27	66	335	296
Alföldön . . .		534	558	141	103	310	333	246	201	1.231	1.195	489	195	556	910	2.276	2.300
Székegyföldön . .		7	8	3	2	7	7	6	2	23	19	59	16	5	10	87	45
Együtt . . .		764	863	183	145	413	463	302	286	1.662	1.757	949	336	680	1.128	3.291	3.231
<i>Tól vidéken . . .</i>		210	229	44	45	90	83	63	68	407	425	260	124	132	169	799	718
<i>Orosz » . . .</i>		25	24	8	1	15	14	6	15	54	54	32	2	23	16	109	72
<i>Román » . . .</i>		134	115	32	33	62	110	65	53	293	311	438	154	77	133	808	598
<i>Szász » . . .</i>		30	16	9	5	4	4	17	13	60	40	38	10	25	23	123	73
<i>Szab » . . .</i>		19	26	—	2	20	14	2	3	41	45	4	—	6	7	51	52
<i>Szerb » . . .</i>		14	10	2	1	5	15	—	1	21	27	40	15	16	20	77	62
Együtt . . .		432	420	95	87	196	240	153	155	876	902	812	305	279	368	1.967	1.575
Összesen . . .		1.196	1.283	278	232	609	703	455	441	2.538	2.659	1.761	641	959	1.496	5.258	4.796

Czél szerűnek találtuk külön csoportosítani a *keleti*, s külön a *nyugati* országokat. Amazok sorát, déli határaink irányát követve, Boszniával nyitjuk meg, s északkeleten Oroszországgal zárjuk. Emezek csoportjában kiemeljük a monarhiáinkkal szövetséges államokat, a német birodalomból a jelentékenyebb országokat, míg a többi nyugatot (az oczeánon túllal) egy rovatba foglaljuk.

A kép elég sivár. Legfőlebb az tűnik ki az idegen forgalom csekélységéből, hogy hazánkat a keleti s a nyugati államok lakossága egyaránt elhanyagolja. Ha lehet a *csekély* számnak a forgalomra vonatkozásban *fokozata*, úgy azt főleg a keleti jövevények számára alkalmazhatjuk. Pedig Magyarországnak ép az volna hivatása és becsvágya, hogy összekötő kapocs legyen a nyugat s a kelet közt. A népszámlálási eredmény pedig arról világosít fel, hogy mindössze 3000 keleti embert hoztunk kapcsolatba alig 10 ezer nyugatival,

A statisztika táblázatában egész Bosznia 200, Szerbia 600, Bulgaria ugyanennyi, Románia 900, Törökország alig 200 és Oroszország alig 400 lélekkel szerepel országszerte. Állag a magyar alföldre (illetőleg Budapestre) jutott belőlük a legtöbb (1300 lélek), s ezek relativ többsége bolgár. A többi nyelvvidékek közül: a legtöbb bosnyák Túl-a-Dunán, a legtöbb szerbiai román és szerb vidéken, a legtöbb romániai szász és román vidéken, a legtöbb bolgár Túl-a-Dunán és román vidéken, törökök román és szász, oroszok palócz vidéken és Túl-a-Dunán mutatkoznak.

Nyugati vendégeink túlnyomólag birodalmi németek (kerek 5200 lélek); magyar vidéken tartózkodik közülük kerek 3400, nem-magyar vidéken 1800 lélek. Az olasz vendégek száma 2400, közülük magyar vidékre 1300, nem magyar vidékre 1100 lélek esik. A többi nyugatot országszerte 2400, magyar vidéken 1800, nem-magyar vidéken 600 lélek képviseli.

Ilyen volt közvetetlen érintkezésünk a külfölddel tíz év előtt. Lehet, hogy ez csak téli kép, a mennyiben a népszámlálás eredménye az újév éjjelén talált állapotról szól. Lehet, hogy a nyári kép kedvezőbb, mert nyáron van a turisztika időszaka s a kirándulók évadja. De Magyarországot a turisták csak a millenium után fedezték fel, addig nem számított előttük a kultur államok között. Talán azóta fölfedezték természeti kincseit, dús segélyforrásait, s a látottaknak volt befolyásuk idegen forgalmunk fejlődésére. Mily eredménnyel, — az új népszámlálás eredménye fogja megmondani.

Mi visszatérünk főtárgyunkhoz: álló és vándor népességünk országos tagozatához.

Láttuk, hogy az *álló népesség*, mely szülő- vagy lakóhelyéről, szülő- vagy lakómegyéjéből nem mozdul ki, 14·2 millió lélekre rúg s az ország összes lakóinak 94⁰/₀-át teszi. Ez álló népesség zöme: 8·01 millió lélek, vagyis az egész állományból 56¹/₃ % a magyar nyelvvidéken él.

Azt is láttuk, hogy a *vándor népesség*, mely illetőségi helyét odahagyva más vidéken akar jobb sorsot kiharcolni magának, 724 ezer lélekre tehető, s az összes lakosságnak 4·7%-át teszi. E tömeg nagy zömével: 491 ezer lélekkel, mely az egész állomány 67%-a, a boldogulást szintén *magyar nyelvvidéken keresi*. Láttuk, hogy a költöző nép vidékenkint kicserélődik, s e cseréhez képest minden vidéknek van nyeresége vagy vesztesége. A magyar nyelvvidékre 47 ezer lélekkel többen érkeznek, míg a többi vidékekről ugyanannyival többen távoznak, a mérleg tehát ott 6% nyereséggel, itt ugyanennyi veszteséggel zárul.

Láttuk végre, hogy a *külfölddel* való forgalomban a jövevények 68%-a (113 ezer lélek közül 78 ezer) a *magyar nyelvvidékeket* keresi. Kérdés, hogyan áll mérlegünk a külfölddel szemközt?

E kérdést főleg országos vonatkozásaiban kell felállítani, mert a *kivándorlókra* vonatkozik, kiknek elvesztése első sorban országos, s csak másodsorban lokális veszteség.

Ámde pontos mértéket rá csaknem lehetetlen találnunk. A kiadott útlevelek száma ép oly kevésbé mértékadó, mint a külföldre szóló vasuti és hajózási jegyek száma. Mert sokan vándorolnak ki, mindenek láttára (pl. Ausztriába vagy Szlavoniába) és vámsorompót kikerülve, titokban útlevél nélkül; a személyre szóló úti jegyek pedig csak az *ulazást* s nem a kivándorlást bizonyítják.

Többet mond a népszámlálási adatok közt az itthon maradt *családtagok bevallása* a családhoz tartozókról, a kik külföldön élnek. De e bevallások akkor is pontatlanok, ha a legőszintébbek, mert említetlen hagyják azokat a kivándorlottakat, a kiknek itthon nincs családbelije, vagy a kikre már senki sem emlékezik.

Például idézzük a legegyszerűbb esetet, hol a bevallások eredménye ellenőrizhető volt. Ilyen az eset az *Ausztriába* kitelepült honfitársakkal. A *magyar* számlálás a családtagok bevallása alapján 26 ezer ily kitelepültől szól, — míg az osztrák számlálás 190 ezer kitelepültre mutat, a ki magyarországinak vallja Ausztriában magát. Tehát 164 ezerről itthon mindenki megfeledezett, csak ők nem feledték még el a magyar hazát.

Ha így vagyunk a szomszéd Ausztriára nézve, még úgyabban lehetünk a messze idegen országokba szakadt honfitársainkkal. Pontos mérleget csak az összes országok vándornépességi statisztikájának felhasználásával állíthatnánk fel, — de ez messze túlhaladja erőnket is, dolgozatunk programját is.

Be kell érünk azzal az eredménnyel, a mire e könyv első részében visszafejlődő községeinkről szólva rámutattunk. Azok a kivándorlási mozgalom legbiztosabb fokmérői.

Áttérünk a *családi* tagozat vizsgálatára.

A családi élet.

A népesség legkisebb tagozata: politikailag a *község*, társadalmilag a *család*. Fajnépeink *községi viszonyait* behatóan vizsgáltuk e dolgozat I-ső részében; most a *családi és háztartási viszonyok* felé vetünk nyelvvidékenként egy-egy pillantást.

Sajnálunk kell, hogy a statisztika, melynek népszámlálási anyagára utalva vagyunk, a *családi viszonyokról* nem ad világos, tiszta képet: Adatkincse a *koréveknek* a *családi állapottal* való kombinációjára szorítkozik, de ezt a *fajnépekre nem terjeszti ki*, s így homályban marad egyik legérdekesebb közkérdésünk: a családalapítás ideje, a családok száma, s a házásoknak a nem házásokhoz, özvegyekhez és elváltakhoz való aránya a *különböző fajnépek közt*.

Még homályosabbá lesz a kép, ha a *háztartási* életre vonatkozó anyagot vizsgáljuk. A statisztika éles megkülönböztetést von ugyan az *intézeti* s a *családi* háztartások közt. De míg amott összefoglal zárdát és kaszárnyát, internátust és szállodát, nevelő- és vigadó-helyeket kórházakkal és börtönökkel, — addig emitt külön családi háztartásnak tekint minden *külön existenciát*, ha van, ha nincs saját fedele, vagy akár csak bérlett tűzhelye, — és családfőnek minden *egyént*, a ki nem tartozik más családfő alá, ha nincs is neki családja: az összes aggregényeket magános nőket, minden szobabérlőt, ágybérlőt stb.

Ez a módszer több irányban tágításra, részletezésre szorul. Nemcsak a tudomány érdekében, hanem a gyakorlati élet ügyét szolgáló kritika szempontjából is kérnünk kell a statisztikát, terjeszsze ki minél előbb a vizsgálatot a háztartási és családi élet viszonyainak eddig mellőzött kérdéseire, — első sorban a *fajnépek családi állapotára*, — továbbá arra, hogy hány önálló egyén folytat *magános* életet, tényleg hány *család* van, közülük hány él a saját *házában*, saját *lakásán* vagy *szállásán*. Ezek nélkül a kritika szociális kérdéseinket kellő alaposággal nem tárgyalhatja, s a következtetések levonásában is korlátozva van.

I.

A *háztartások*, s a *helyiségek* számáról, hol az intézetek és a családok elhelyezkedtek, végre a *háztartáshoz tartozó egyénekről* a következő táblázat tájékoztat.

<i>Nyelvvidékek</i> szerint	Intézeti	Családi	<i>Lakóház</i>	<i>Lakás</i>	<i>Konyha</i>
<i>Magyar tájon :</i>	<i>háztartás</i>	volt	v o l t		
Túl-a-Dunán	198	581.557	398.298	497.360	495.301
Palócföldön	128	275.568	209.873	248.102	242.760
Alföldön	807	943.024	644.119	853.080	826.812
Székelyföldön	43	127.503	120.555	126.030	122.268
Együtt	1.176	1,927.652	1,372.845	1,724.572	1,687.141
<i>Tót vidéken</i>	543	451.674	319.352	395.720	391.596
<i>Orosz »</i>	37	141.717	120.220	128.711	128.111
<i>Román »</i>	265	652.428	577.475	630.233	616.327
<i>Szász »</i>	34	57.793	49.865	54.773	54.332
<i>Sváb »</i>	11	17.920	12.202	15.997	15.983
<i>Szerb »</i>	50	129.360	99.585	113.392	113.344
Együtt	940	1,450.891	1,178.699	1,338.826	1,319.693
Összesen	2.116	3,378.543	2,551.544	3,063.398	3,006.834

<i>Nyelvvidékek</i> szerint	<i>Intézeti</i> háztartáshoz tartozott		<i>Családi</i>	
<i>Magyar tájon :</i>	férfi	nő	férfi	nő
Túl-a-Dunán	4.542	2.314	1,316.438	1,345.622
Palócföldön	3.107	1.792	587.581	628.633
Alföldön	13.464	7.934	2,056.996	2,107.989
Székelyföldön	960	246	267.802	263.102
Együtt	22.073	12.286	4,228.817	4,345.351
<i>Tót vidéken</i>	5.241	2.539	992.215	1,094.184
<i>Orosz »</i>	1.345	355	323.215	333.529
<i>Román »</i>	5.599	1.748	1,426.437	1,440.161
<i>Szász »</i>	477	227	107.657	113.728
<i>Sváb »</i>	82	87	42.468	42.413
<i>Szerb »</i>	789	309	293.564	296.598
Együtt	13.533	5.265	3,185.556	3,320.613
Összesen	35.606	13.551	7,414.373	7,665.964

Az intézeti háztartások népességével nem foglalkozunk. Ez a réteg, a meddig nevelő, javító, gyógyító vagy büntető intézetben tartózkodik, amúgy is csak átmeneti jellegű helyzetben van ott; a mennyiben pedig klastromok, menedék-helyek, szegényházak fedele alatt él, állapota a sokaság közállapotához képest teljességgel kivételes. A 2116 intézet területi elhelyezéséből a külső területre, s a 35 $\frac{1}{2}$ ezer intézeti férfiról vagy a 17 $\frac{1}{2}$ ezer intézeti nőről a külső népességre semmi következtetés nem vonható.

Vizsgálni a *családi* háztartásokat s ezek *háznépét* fogjuk.

Két dolgot kell róluk megállapítanunk: 1. a mindkét nembeli *háznép* arányát a *háztartásokhoz*, 2. a háztartások arányát a *lakóházakhoz és lakásokhoz*.

A *háznép* háztartásokra osztva, országos átlagban, 4—5 lélek, vagy pontosan: 2₁₉ férfi és 2₂₆ nő, — s ez a két nem, valamint háztartások és családbeliek országos arányának megfelel. Egyes vidékek állapota nem nagyon különbözik egymástól.

Nem ily egyszerű a *lakáviszonyok* és háztartások összemérése. Szembetűnő, hogy a *háztartások száma* nemcsak a lakóházak számát múlja felül, hanem a lakásokét, sőt a *konyhákét is*. Van országosan 3,378.543 családi, s az intézetiakkal együtt ennél is több: 3,380.659 háztartás. De a lakóházak száma mindössze 2,551.544, a lakásoké pedig csak 3,063.398, s a konyháké 3,006.834. E szerint 455.294 lakásra nem jut külön lakóház, sőt 56.454 lakásra nem jut konyha sem. Mindez a háztartásokkal összefüggőleg arra az anomáliára figyelmeztet, hogy 373.825 háztartásnak nincs konyhája, 317.261 háztartás számára nincs külön lakás, és 829.115 szorul közös lakóházakba.

Lássuk mindkét állapotot nyelvvidékek szerint:

Nyelvvidékek szerint	Egy-egy családi háztartásnál		Háztartások, melyekre nem jut külön		
	férfi	nő	lakóház	lakás	konyha
<i>Magyar</i> vidéken:					
Túl-a-Dunán	2 ₂₆	2 ₃₁	183.457	84.395	86.454
Palócföldön	2 ₁₃	2 ₂₈	65.823	27.594	32.936
Alföldön	2 ₁₈	2 ₂₃	299.712	90.751	117.019
Székelyföldön	2 ₁₀	2 ₀₅	6.991	1.516	5.278
Együtt	2 ₁₉	2 ₂₅	555.983	240.256	241.687
<i>Tót</i> vidéken	2 ₁₉	2 ₄₁	132.865	56.497	60.621
<i>Orosz</i> »	2 ₂₈	2 ₃₅	21.534	13.043	13.643
<i>Román</i> »	2 ₁₈	2 ₂₀	75.217	22.459	36.365
<i>Szász</i> »	1 ₈₆	1 ₉₆	7.962	3.054	3.495
<i>Sváb</i> »	2 ₃₇	2 ₃₇	5.729	1.934	1.948
<i>Szerb</i>	2 ₂₇	2 ₂₉	29.825	16.018	16.066
Együtt	2 ₁₉	2 ₂₈	273.132	113.005	132.138
<i>Országosan</i>	2 ₁₉	2 ₂₅	829.115	317.261	373.825

Nyelvvidékek szerint	A lakások fekvés szerint			
	pincze	földszint	fél- és első emelet	felsőbb emeletek
<i>Magyar</i> vidéken:				
Túl-a-Dunán	163	491.478	5.192	469
Palócföldön	67	245.258	2.582	195
Alföldön	5.934	806.434	25.342	15.442
Székelyföldön	7	125.723	301	3
Együtt	6.171	1,668.893	33.417	16.109

Nyelvidékek szerint	A lakások fekvés szerint			
	pincze	földszint	fél- és első emelet	felsőbb emeletek
Tót vidéken	98	386.507	7.702	1.413
Orosz »	9	128.385	304	9
Román »	473	624.767	4.428	565
Szász »	14	53.158	1.509	92
Sváb »	2	15.653	315	13
Szerb »	—	113.179	206	7
Együtt	596	1,321.649	14.464	2.099
Országosan	6.767	2,990.542	47.981	28.208

A háznép aránya a háztartásokhoz országszerte elég változó. Az erdélyi vidékeken sehol sem éri el az átlagot, míg a Királyhágón innen több vidék túlhaladja azt. Legkisebb hányad jut 1—1 háztartásra a szász földön: 3.₈₂ lélek, ú. m. 1.₈₆ férfi és 1.₉₆ nő. Ez arány még a híres kétgyermek-rendszernek sem felel meg. A székelyföldön nagyobb a hányad 4.₁₆ lélek, ú. m. 2.₁₀ férfi, 2.₀₆ nő. Növekedő az arány a román vidéken: 4.38, a palócföldön, s a magyar alföldön 4.₄₁—4.₄₁ lélek erejéig (a palócföldön a férfi, az alföldön a nő kevesebb), — de nem érik föl az országos átlagot. Ellenben a Túl-a-Duna 4.₅₇, a tótság 4.₆₁, az orosz-föld 4.₆₃, a szerb vidék 4.₅₆ s a mosoni svábság 4.₇₄ léleknyi hányaddal meghaladja azt. Amott a ház- és családtartás gondja könnyebb, emitt súlyosabb.

A háztartásokra a lakásviszonyok vidékenként elég jellemzők. Lakóházak dolgában az egyalakú földszintes ház típusa van leginkább elterjedve. Igen kedvelt típus minden vidéken a több lakásra osztott földszintes ház is, — míg emeletes házak csak egyes helységekből, túlnyomólag a városokban épülnek. Földszintes lakás van közel 3 millió, emeleti nincs több 66 ezernél. E szerint az elhelyezendő 3.3 millió háztartás legnagyobb részét földszintes lakások fogadják be: magyar vidékeken 1.6 milliót, más vidékeken 1.3 milliót. Fenn marad amott 0.6 millió, emitt 0.2 millió háztartás, a mik az emeletekre fel a padlásig, s le a pinczékbe szorúlnak. Az emeleti lakások száma magyar vidéken 33½ ezer, más vidékeken 14½ ezer, — a pinczelakások száma magyar vidéken 6000-nél több, más vidékeken nincs 600 sem. Amott 556, emitt 273 ezer háztartás csak a lakások további parcellázása, és túlszűfélése által kaphat helyet. Sajnos, hogy ennek folytán egészségtelenné lesznek a lakásviszonyok, s a legtöbb anomalia magyar vidékekre jut, mert ott van a legtöbb város.

E zsúfoltságnak tudható be, hogy annyi háztartás nélkülözi a konyhát, tűzhelyet: magyar vidéken 241, más vidékeken 132 ezer. A számot azonban túlzottnak tartjuk. Mert ha el is ismerjük, hogy sok szegény család a lakószobában főz, vagy közös konyhát tart szomszédjával, hogy a szoba és ágybérlok többnyire az ételmezést is bérlik s a munkás nép legtöbbször hideg táplálékát ott fogyasztja el, a hol dolgozik: ily viszo-

nyok leginkább a városokban lehetségesek. Ámde van-e a Túl-a-Dunának, vagy a tótságnak annyi városa, hogy ott 86, itt 60 ezer háztartás szorongjon közös konyhán, vagy bérlett szobában, s táplálkozzék a pusztá földön, a kenyérkereső déli pihenője alatt. Azt hisszük, hogy a lakás-összeírás számadatai felülvizsgálatra szorulnak.

Lássuk a *háztartások tagozatát* közelebbről.

A népszámlálás számszerűleg kimutatta, hány a *családfő*, mennyi a *családtag* és *egyéb háznép* a háztartásokban, s mily számmal jelentették be a családok *távollevő tagjait*, a kik a háztartáshoz visszavárhatók.

Erről adjuk a következő táblázatot.

Nyelvvidékek szerint	A családi háztartáshoz tartozott						Távol volt a háztartástól, melyhez tartozott	
	Családfő		Családtag		Háznép			
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Magyar vidéken :								
Túl-a-Dunán . . .	516.318	65.090	719.340	1.205.009	80.780	73.523	15.061	4.667
Palócföldön . . .	234.501	40.968	316.034	550.092	37.046	37.578	10.960	1.563
Alföldön	824.987	116.508	1.050.104	1.829.086	181.905	162.395	14.413	701
Székelyföldön . .	113.848	13.623	138.083	237.650	15.871	11.829	6.064	3.332
Együtt	1.689.654	236.189	2.223.561	3.821.837	315.602	287.325	46.498	10.263
Tót vidéken . . .	371.086	80.405	555.113	936.218	66.016	77.561	52.970	11.089
Orosz »	124.414	17.257	184.314	297.972	14.487	18.300	5.281	675
Román »	581.781	70.369	764.023	1.304.825	80.633	64.947	22.258	5.084
Szász »	48.000	9.757	52.445	96.801	7.212	7.170	6.915	2.879
Sváb »	15.785	2.132	21.905	37.042	4.778	3.239	1.151	804
Szerb »	117.499	11.822	159.425	271.091	16.640	13.685	2.663	295
Együtt	1.258.565	191.762	1.737.225	2.943.949	189.766	184.902	91.238	20.826
Összesen	2.948.219	427.951	3.960.786	6.765.786	505.368	472.227	137.736	31.089

Nyelvvidékek szerint	Családi háztartáshoz tartoztak a távollévőkkel		Háztartás családfő nélkül	1000 háztartás közül a családfő	
	férfi	nő		férfi	nő
Magyar vidéken:					
Túl-a-Dunán	1,331.499	1,350.289	149	153. ₀₅	19. ₂₆
Palócföldön	598.541	630.201	99	69. ₄₆	12. ₁₂
Alföldön	2,071.409	2,108.690	1.529	244. ₃₃	34. ₁₀
Székelyföldön	273.866	266.434	32	33. ₇₂	4. ₂₂
Együtt	4,275.315	4,355.614	1.799	500. ₅₈	69. ₉₀
Tót vidéken	1,045.185	1,105.273	183	109. ₉₁	23. ₃₁
Orosz »	328.496	334.204	46	36. ₈₅	5. ₁₁
Román »	1,448.695	1,445.245	257	172. ₃₂	20. ₃₃
Szász »	114.572	116.607	36	14. ₂₁	2. ₂₈
Sváb »	43.619	43.217	3	4. ₆₇	0. ₆₂
Szerb »	296.227	296.893	39	34. ₁₀	3. ₂₀
Együtt	3,276.794	3,341.439	564	564	372. ₇₆
Összesen	7,552.109	7,697.053	2.363	372. ₇₆	56. ₆₆

A mi a *családfőket* illeti, nem feltűnő, hogy ezek száma minden vidéken kevesebb a háztartások számánál. Hisz a családfők a kenyérkeresők, a kiket sok esetben foglalkozásuk³ távol tart a családi tűzhelyüktől. A különbség azonban lényegtelen. A népszámlálás az újévi állapotról szól, tehát télvíz idejéről, mikor a gazdanép otthon van, s a karácsonyi ünnep-napokról, mikor minden kereső családjához siet. De 2.363 családból ép ő hiányzott: magyar vidéken 1799, egyebütt 564, legtöbb esetben az alföldön, hova mi a fővárost is hozzászámítjuk. A távollevő családfők legtöbb esetben kereskedők, munkások, nem ritkán külföldre távozott kenyérkeresők lesznek, kik keresményüket úgy küldik haza, itthon maradt családjuknak.

Nemek szerint a férfit családfő általán túlnyomó számban van; ez a természet rendje s a férfihivatás természete. A nőkre csak a férfi hosszú távolléte esetén, és özvegyi vagy magános állapotban hárulnak a családfői gondok és jogok. Legnagyobb az alföldi nőknél a családfői méltóság arányszáma: tényleg a fővárosban él a legtöbb magános és özvegy nő. Az alföld után a tót vidék következik: a kivándorló férfiak helyét ott kell a női nemnek a család élén elfoglalniuk.

Messze vezetne feladatunktól, ha a családtagok és háznépek arányszámaira szintén kiterjesztenők a vizsgálatot. Ez annyiban céltalan is volna, mert sem egyik, sem másik rovat nem ad világos fogalmat a többtagú családok tényleges számáról: nem ismerjük a *magánosok háztartásainak számát*, hol a családfő egyedül áll, s nem ismerhetjük a *társas háztartásokét sem*, hol a családfő mellett családtagok is vannak. Ép ily homályos a *háznép* jellege, mert e közös fogalom alá csik a háztartás szálló vendége, s házi cselédje egyaránt. Bevezetőleg említettük már, hogy mi a statisztikai felvételek sorából jövőre mellőzhetetlennek tartjuk a magános és társas háztartások külön-külön rovatát; amazok közé a nőtlen férfiak és magános nők háztartása volna számítandó, szóval azoké, a kiknek családjuk nincs, legfőlebb cselédjük van, — emezekhez tartoznának külön csoportban az intézeti s a szorosan vett családi háztartások. A jelenlegi felvétel homályos eredményekre, sőt erős ellentmondásokra vezet, a mikről lesz még szavunk az *«anyagi élet»* című fejezetben.

Általános benyomásunk a családi háztartások képéről az, hogy a családok élén az ország minden vidékén a kereső férfi nép áll, s a házi teendőket leginkább családtagok, főleg nők látják el, míg a többi háznép, közte a cselédféle, csak töredékes rész a tagozatban, s a legtöbb háztartásból teljesen hiányzik. Átlag 1000 háztartásnál 1000 (férfi és női) családfő mellé 3175 családtag (1172 férfi, 2003 nő) és 275 főnyi háznép (146 férfi, 139 nő) jut; 1—1 háztartásra tehát 1 férfi és 2 női családtag és 0.1 férfi, 0.1 női háznép. Ez az arány csekély hullámzással minden vidéken ismétlődik.

Fontosabb ennél az *eltávozottak* és *távollevők* tagozata. Egy táblázattal áttekinthetővé tesszük tartózkodásuk helyét, s a háztartás helyét, mely visszavárja őket.

Eltávoztak

a háztartástól, melyhez tartoznak:

<i>Nyelvvidékek</i> szerint	a fővárosba		a <i>szent korona</i> területére	
	1890-ben együtt	1880-ban együtt	férfi	nő
<i>Magyar</i> tájról:				
Túl-a-Dunáról	68.374	27.844	33.983	26.941
Palócföldről	26.112	12.684	12.826	8.693
Alföldről	56.419	26.398	39.959	23.336
Székelyföldről	1.332	494	10.178	7.920
Együtt	152.237	67.420	96.946	66.890
<i>Tót</i> vidékről	45.449	24.557	32.871	23.416
<i>Orosz</i> »	2.978	1.180	4.587	2.216
<i>Román</i> »	8.641	4.073	27.486	13.687
<i>Szász</i> »	561	193	2.924	1.815
<i>Sváb</i> »	1.330	665	1.868	1.502
<i>Szerb</i> »	2.828	1.210	7.127	4.210
Együtt	61.787	31.878	76.863	46.846
<i>Összesen</i>	214.024	99.298	173.809	113.736

Távol élnek

a háztartástól, melyhez tartoztak:

<i>Nyelvvidékek</i> szerint	<i>Ausztriában</i>				<i>Külföldön</i>		<i>A véd- erőnél</i>
	<i>magyar számlálás</i> szerint		<i>oszlák számlálás</i> szerint		férfi	nő	férfi
<i>Magyar</i> tájról:	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi
Túl-a-Dunáról	5.181	4.290	36.790	37.551	1.557	377	8.323
Palócföldről	274	178	2.074	1.861	6.223	1.385	4.463
Alföldről	1.067	313	8.671	8.455	945	388	12.401
Székelyföldről	138	85	234	147	3.331	3.247	2.595
Együtt	6.660	4.866	47.769	48.014	12.056	5.397	27.782
<i>Tót</i> vidékről	7.231	3.580	36.574	36.634	36.938	7.509	8.801
<i>Orosz</i> »	332	90	2.068	826	3.351	585	1.598
<i>Román</i> »	917	389	3.831	3.412	11.278	4.695	10.063
<i>Szász</i> »	235	67	549	497	5.470	2.812	1.210
<i>Sváb</i> »	681	693	3.522	3.830	195	111	275
<i>Szerb</i> »	149	135	1.128	859	229	160	2.285
Együtt	9.545	4.954	47.672	46.058	57.461	15.872	24.232
<i>Összesen</i>	16.205	9.820	95.441	94.072	69.517	21.269	52.014

A statisztika finom és találó megkülönböztetéssel él, midőn a háztartásonként *távollevő* népeiséget elválasztja a tulajdonképeni *vándor*-népességtől, s amazok *háztartásának* helyét emezek *illetőségi* helyétől. Mert gyakran megesis ugyan, hogy a távollevő családtag számára a háztartás helye az illetőségi hely; de majd oly gyakran előfordúl, hogy az illetőségi helyet az egész család elhagyja s maga a háztartás is vándorol. Az első esetben a vándor családtagot övéi az illetőségi helyre várják, —

a másodikban vándor az egész család s külön szakadt tagját csak a háztartás várja, az illetőségi hely pedig idegenné lett neki.

Hogy a vándor-népességgel mennyi háztartás van úton, kitűnik az *illetőségi helytől* eltávozottak s a *háztartástól* távollevők számának roppant különbségéből: *amazoké* csak az ország *belső* területén több mint 700 ezer lélek, míg emezeké a szent korona *egész* területére nézve nem több 287 ezernél. (V. ö. az előbbi fejezet adatait a fenn közölt táblázattal).

Említettük már, hogy vándor népességünk nagy tömegben áramlik a *főváros* felé. Most hadd jellemezzük ez áramlat emelkedését 1880 óta. Akkor 99 ezer jövevény találtatott Budapesten, távol övétől, — 1890-ben pedig már 214 ezer. Ez időközben a magyar nyelvvidékek hullámai 67 ezer lélekről 152 ezerre dúzadtak föl (csak a túl-a-dunai hullám 27 ezerről 68 ezerre nőtt!), — más nyelvvidékekéi is 31 ezerről 61 ezerre emelkedtek.

A *védő erőnél* elfoglalt családtagokat a távollevők statisztikája országosan 52 ezer lélekre teszi, mely szolgálati létszámhoz a magyar vidékek $27\frac{1}{2}$ ezer, a többi vidékek $24\frac{1}{2}$ ezer lélekkel járulnak.

Legerdekesb a *hazán kívül* tartózkodók rovata. A családtagok, saját vallomásuk szerint 26 ezer lélekről tudnak, kik a házi tűzhelytől *Ausztriába távoztak*; viszont Ausztriában 189 ezer lélek vallotta, hogy övéik Magyarországon élnek. E szerint itthon, csak egy államra nézve, 163 ezer *idetartozóról feledkeztünk meg!* Az így elfeledettek közül: Túl-a-Dunára való 31 ezer férfi, 33 ezer nő, — a palócföldre 1800 férfi, 1700 nő, az alföldre 7600 férfi, 8100 nő, — a székelyföldre 100 férfi, 120 nő, — a tótságból való 29 ezer férfi, 33 ezer nő, orosz vidékről 1700 férfi, 730 nő, — román vidékről 3100 férfi, 3100 nő, — egyéb vidékekről 4000 férfi s több mint 5000 nő. Azok nem feledték el ide-tartozandóságukat, de itt nincs háztartás, a melyhez, s illetőségi hely, a hova tartózkodhatnának, mert övéikkel kapcsolatjuk megszűnt: ezek elhaltak vagy elejtették őket.

Hogyan állhatunk a *messzebb külföldre* szakadt honfitársakkal?! A családtagok adatai itt 90 ezer távollevőre terjednek ki: 11 ezerre magyar, 73 ezerre egyéb vidékről. Ez adatok szerint a székelyföldről csak 6, a tótságból 44 ezer lélek vándorolt volna ki, a mi nagy mértékben valószínűtlen. Ha az elszakadtak emlékezete s a honnmaradtak felelősenysége az ausztriai példához következetes, úgy a távol idegenben szétszórva ma 720 ezer honfitársunk lehet, vagyis az emlékezetben levők nyolczszorosa; és pedig magyar vidékről való 136 ezer, más vidékről való 584 ezer, s így a székelyföldről 48 ezer, a tótságból 342 ezer lélek, — a mi valószínűbb.

Összefoglalva a háztartásnál talált s az attól távollevő (külföldre távozott s a hadseregnél szolgáló) elemet, Magyarország megszámlált összes népessége tíz év előtt 15,250,000 lelket tett ki, 8,7 milliót magyar, 6,5 milliót nem magyar vidéken. A családi tűzhelytől végleg elszakadt s itthon is elfeledett magyar honosokkal ez a létszám megüthette a 16

milliót. Tíz év óta a kivándorlás szertelen mérveket öltött. Az új népszámlálási eredmények szomorú adatokat fognak erről közölhetni. Nem lesznek azok meglepők, mert a sajtó értesülései a lefolyt évek alatt előkészíthettek rájuk. A mozgalom kiterjedt csaknem az egész felvidékre, a Dunántúl nagy részére, az alvidéken a termékeny Bácskára s Torontálra, Erdélyben a székely földre, s a szász földre is. E mobil népesség ijesztő hézagokat hagy immár hátra: a mezőgazdaságban sok vidéken érezni kezdik a munkaerő hiányát, a hadseregben pedig az ujoncz anyag megfogyatkozását oly mértékig, hogy a felvidék több ezredterületén az ujoncz jutalékból kivetett hányad nem fődözhető, mert a hadköteles fiatalság kivándorol s nem is mer haza jönni többé, hol katonaszökevénynek tekintik, s bűnperrel várják a hadbiróságok. Valóban kívánatos, hogy a kivándorlási ügynökségek üzelmeinek szigorú törvény vessen véget, magát a kivándorlást a közigazgatás s a külföldi magyar honosokat diplomácziaánk ne csak szemmel tartsa, hanem arról is történjék gondoskodás, hogy e bujdosók sorsa künn lehetőleg enyhüljön, kapcsolatjuk a hazával el ne szakadhasson s mielőbbi visszatérésük minden módon megkönnyíttessék.

Eltekintve a külföldre szakadt s a hadseregnél szolgáló családtagoktól, — a háztartáshoz tartozó *többi népesség*, és vele az *intézeti* háztartások népe, együtt az ország *polgári népességét* teszik.

Most ezt fogjuk vizsgálni a *családi állapot* és *életkor* szempontjából nyelvvidékek szerint.

II.

Az adatokban, melyeket alább csoportosítunk, főleg arra leszünk figyelemmel, hogy kitűnjék a különböző nyelvvidékekhez képest túlsúlyban levő *fajnépeknél* az életkor s a családi állapot közti kapcsolat, a korai házasságok számában a család-alapítás idejének kezdete, az élet delelő korához képest a házások és nem házások aránya, s az élet alkonnyig azoké, kik magányosan vagy özvegyül maradtak.

Családi állapot dolgában a statisztika osztályozását követjük, külön csoportosítva a nőilent és hajadont, a házásokat, elváltakat, özvegyeket és ismeretlen állapotúakat.

A korosztályok csoportosításánál arra voltunk figyelemmel, hogy kitűnjék a korévekkal a testi-lelki fejlődés befolyása a családi állapotra, közvetve a családalapításra. Külön rovatba foglaltuk ez okból a 16 éven aluli gyermekeket, a 16—20 éves ifjúságot, a 20—30 évekkel elért teljes kifejllettség korát, a küzdelmes életből a javakort, mely legszélsőbb hatáiraival 30—60 évre terjed, az aggság késő korát 60 éven túl, végre az ismeretlen korúakat.

Ezek családi állapotáról a népszámlálás adatait a következő táblázatokban sommáztuk.

<i>Nyelvvidékek szerint</i>	<i>Gyermekkorban 15 éven alul</i>	<i>Ifjúkorban 16—20 év</i>	<i>Érettkorban 20—30 év</i>			
I. Nőtlenek és hajadonok.						
<i>Magyar tájon:</i>	fiú	lány	férfi	nő	férfi	nő
Túl-a-Dunán . .	508.182	507.144	110.552	94.782	85.429	43.596
Palócföldön . .	232.785	233.908	48.644	41.669	31.660	16.207
Alföldön . . .	815.795	819.046	165.928	143.995	137.532	68.304
Székelyföldön .	102.018	100.034	19.433	15.147	19.271	6.842
Együtt	1,658.780	1,660.132	344.557	295.593	273.892	134.949
<i>Tót vidéken . .</i>	410.370	411.611	87.357	91.147	62.432	39.287
<i>Orosz » . . .</i>	136.163	137.520	26.100	24.067	21.184	7.815
<i>Román » . . .</i>	544.242	542.695	100.846	81.986	89.330	37.444
<i>Szász » . . .</i>	41.391	41.106	8.089	7.410	6.135	3.081
<i>Sváb » . . .</i>	16.060	16.348	4.010	3.303	3.737	1.980
<i>Szerb » . . .</i>	122.034	122.017	19.167	16.020	12.563	5.794
Együtt	1,270.260	1,271.297	245.569	223.933	195.381	95.401
<i>Összesen . . .</i>	2,929.040	2,931.429	590.126	519.526	469.273	230.350
II. Férjek és feleségek.						
<i>Magyar tájon:</i>						
Túl-a-Dunán . .	—	1.590	1.423	24.778	95.629	154.940
Palócföldön . .	—	614	1.607	15.757	51.698	79.972
Alföldön . . .	—	1.420	2.876	46.307	176.825	272.550
Székelyföldön .	—	233	194	4.749	17.770	32.030
Együtt	—	3 857	6.100	91.591	341.922	539.492
<i>Tót vidéken . .</i>	—	1.578	989	17.034	73.166	128.769
<i>Orosz » . . .</i>	—	307	377	8.945	30.739	51.173
<i>Román » . . .</i>	—	1.752	2.379	34.725	128.309	199 934
<i>Szász » . . .</i>	—	135	62	2.454	7.686	13.143
<i>Sváb » . . .</i>	—	9	9	266	2.007	3.788
<i>Szerb » . . .</i>	—	316	1.297	6.767	28.545	39.207
Együtt	—	4.097	5.113	70.191	270.452	436.014
<i>Összesen . . .</i>	—	7.954	11.213	161.782	612.374	975.506
III. Elvált férfiak s nők.						
<i>Magyar tájon:</i>						
Túl-a-Dunán . .	—	—	1	23	69	214
Palócföldön . .	—	1	—	20	29	119
Alföldön . . .	—	1	1	101	245	1.019
Székelyföldön .	—	—	—	27	58	129
Együtt	—	2	2	171	401	1.481
<i>Tót vidéken . .</i>	—	—	—	11	17	107
<i>Orosz » . . .</i>	—	—	1	12	12	81
<i>Román » . . .</i>	—	2	5	55	148	482
<i>Szász » . . .</i>	—	—	—	16	41	102
<i>Sváb » . . .</i>	—	—	—	—	—	2
<i>Szerb » . . .</i>	—	—	—	7	26	50
Együtt	—	2	6	101	244	824
<i>Összesen . . .</i>	—	4	8	272	645	2.305

Javakorban 30—60 év		Későkorban 60 éven túl		Ismeretlen életkorban		Összesen	
I. Nőtlenek és hajadonok.							
férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
26.849	22.055	3.245	2.698	149	198	734.406	670.473
9.444	7.259	1.059	742	100	133	323.692	299.918
43.025	32.364	3.181	2.492	292	335	1,165.753	1,066.536
6.111	3.175	820	400	92	77	147.745	125.675
85.429	64.853	8.305	6.332	633	743	2,371.596	2,162.602
16.718	16.784	1.802	2.030	218	230	578.897	561.089
4.609	3.045	472	235	82	85	188.610	172.767
27.872	18.034	2.342	1.475	377	353	765.009	681.987
1.963	1.477	189	217	44	38	57.811	53.329
1.239	792	106	99	22	9	25.174	22.531
3.794	2.522	408	194	119	87	158.085	146.634
56.195	42.654	5.319	4.250	862	802	1,773.586	1,638.337
141.624	107.507	13.624	10.582	1.495	1.545	4,145.182	3,800.939
II. Férjek és feleségek.							
387.397	335.615	58.301	29.783	253	391	543.003	547.097
174.727	148.561	22.454	10.594	151	178	250.637	255.676
585.434	487.234	80.587	39.323	407	551	846.129	847.385
80.641	68.846	13.787	7.074	99	148	112.491	113.080
1,228.199	1,040.256	175.129	86.774	910	1.268	1,752.260	1,763.238
277.586	252.052	40.518	19.712	276	425	392.535	419.570
86.351	67.117	10.283	3.534	65	106	127.815	131.182
428.805	354.712	52.830	24.994	422	651	612.745	616.768
32.333	28.719	5.878	3.059	26	48	45.985	47.558
11.780	10.673	2.119	1.325	6	5	15.921	16.066
85.727	73.473	10.098	5.888	142	219	125.809	125.870
922.582	786.746	121.726	58.512	937	1.454	1,320.810	1,357.014
2,150.781	1,827.002	296.855	145.286	1.847	2.722	3,073.070	3,120.252
III. Elvált férfiak és nők.							
395	475	60	41	—	—	525	753
203	272	29	14	2	—	263	426
1.407	1.887	155	96	3	5	1.811	3.109
152	169	13	14	—	2	223	341
2.157	2.803	257	165	5	7	2.822	4.629
192	292	37	31	—	1	246	442
61	91	12	6	—	—	86	190
617	689	75	50	—	3	845	1.281
187	165	22	17	—	1	250	301
12	7	1	2	—	—	13	11
90	118	16	13	—	—	132	188
1.159	1.362	163	119	—	5	1.572	2.413
3.316	4.165	420	284	5	12	4.394	7.042

Nyelvvidékek szerint	Gyermekkorban 15 éven alul	Ifjúkorban 16–20 év	Érettkorban 20–30 év			
IV. Özvegy férfiak és asszonyok.						
Magyar tájon:	fiú	lány	férfi	nő	férfi	nő
Túl-a-Dunán . .	—	21	20	274	810	3.655
Palócföldön . .	—	16	16	248	362	3.164
Alföldön . . .	—	46	35	699	1.688	9.139
Székelyföldön .	—	8	8	148	248	1.065
Együtt	—	91	79	1.369	3.108	17.023
Tót vidéken . .	—	24	24	327	497	4.226
Orosz » . . .	—	4	9	137	264	1.792
Román » . . .	—	38	46	611	1.530	6.677
Szász » . . .	—	9	8	40	91	380
Sváb » . . .	—	—	—	5	27	61
Szerb » . . .	—	5	11	67	328	902
Együtt	—	80	98	1.187	2.737	14.038
Összesen . . .	—	171	177	2.556	5.845	31.061
V. Ismeretlen családi állapotúak.						
Magyar tájon:						
Túl-a-Dunán . .	—	20	43	41	201	277
Palócföldön . .	—	8	23	54	123	208
Alföldön . . .	—	12	111	268	1.091	1.007
Székelyföldön .	—	—	8	11	59	88
Együtt	—	40	185	374	1.474	1.580
Tót vidéken . .	—	3	79	76	208	327
Orosz » . . .	—	2	45	41	135	175
Román » . . .	—	15	71	134	384	428
Szász » . . .	—	1	1	6	10	13
Sváb » . . .	—	—	—	—	1	4
Szerb » . . .	—	1	52	31	83	162
Együtt	—	22	248	288	821	1.109
Összesen . . .	—	62	433	662	2.295	2.689
Főösszeg.						
Magyar tájon:						
Túl-a-Dunán . .	508.182	508.775	112.039	119.898	182.138	202.682
Palócföldön . .	232.785	234.547	50.290	57.748	83.872	99.670
Alföldön . . .	815.795	820.525	168.951	191.370	317.381	352.019
Székelyföldön .	102.018	100.275	19.643	20.082	37.406	40.154
Együtt	1.658.780	1.664.122	350.923	389.098	620.797	694.525
Tót vidéken . .	410.370	413.216	88.449	108.595	136.320	172.716
Orosz » . . .	136.163	137.833	26.532	33.202	52.334	61.036
Román » . . .	544.242	544.502	103.347	117.511	219.701	244.965
Szász » . . .	41.391	41.251	8.160	9.926	13.963	16.719
Sváb » . . .	16.060	16.357	4.019	3.574	5.772	5.835
Szerb » . . .	122.034	122.339	20.527	22.892	41.545	46.115
Együtt	1.270.260	1.275.498	251.034	295.700	469.635	547.386
Összesen . . .	2.929.040	2.939.620	601.957	684.798	1.090.432	1.241.911

Javakorban 30—60 év		Későkorban 60 éven túl		Ismeretlen életkorban		Összesen	
IV. Özvegy férfiak és asszonyok.							
férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
15.063	69.267	25.793	54.580	25	161	41.711	127.958
6.255	44.217	8.771	25.644	13	83	15.417	73.372
22.592	111.649	28.355	73.381	29	175	52.699	195.089
3.319	11.860	4.435	10.785	6	33	8.016	23.899
47.229	236.993	67.354	164.390	73	452	117.843	420.318
9.294	68.718	14.771	40.720	18	150	24.604	114.165
3.507	19.464	3.740	7.800	5	25	7.525	29.222
25.211	84.399	24.887	48.184	41	157	51.715	140.066
1.585	6.545	2.316	5.680	3	13	4.003	12.667
500	1.825	900	1.972	5	7	1.432	3.870
4.767	13.087	4.709	9.499	14	49	9.829	23.609
44.864	194.038	51.323	113.855	86	401	99.108	323.599
92.093	431.031	118.677	278.245	159	853	216.951	743.917
V. Ismeretlen családi állapotúak.							
882	1.009	192	284	17	24	1.335	1.655
415	632	96	124	22	12	679	1.038
2.398	2.050	392	419	76	48	4.068	3.804
168	204	43	44	9	6	287	353
3.863	3.895	723	871	124	90	6.369	6.850
696	833	150	195	41	23	1.174	1.457
283	263	48	33	13	9	524	523
1.019	1.022	210	172	38	36	1.722	1.807
59	58	14	19	1	3	85	100
7	14	1	4	1	—	10	22
284	317	64	76	15	19	498	606
2.348	2.507	487	499	109	90	4.013	4.515
6.211	6.402	1.210	1.370	233	180	10.382	11.365
Főösszeg.							
430.586	428.421	87.591	87.386	444	774	1,320.980	1,347.936
191.044	200.941	32.409	37.118	288	406	590.688	630.430
654.856	635.184	112.670	115.711	807	1.114	2,070.460	2,115.923
90.391	84.254	19.098	18.317	206	266	268.762	263.348
1,366.877	1,348.800	251.768	258.532	1.745	2.560	4,250.890	4,357.637
304.486	338.679	57.278	62.688	553	829	997.456	1,096.723
94.811	89.980	14.555	11.608	165	225	324.560	333.884
483.524	458.856	80.344	74.875	878	1.200	1,482.036	1,441.909
36.127	36.964	8.419	8.992	74	103	108.134	113.955
13.538	13.311	3.127	3.402	34	21	42.550	42.500
94.662	89.517	15.295	15.670	290	374	294.353	296.907
1,027.148	1,027.307	179.018	177.235	1.994	2.752	3,199.089	3,325.878
2,394.025	2,376.107	430.786	435.567	3.739	5.312	7,449.979	7,683.515

E táblázatok anyaga két elemből van összetéve: a *korévek* s a *családi állapot* statisztikájának eredményéből. Mindkettőről az adatokat *külön sommázatokban* mutattuk ki: a családi állapotról csoportonként, s a korosztályokról rovatonként.

Most ide csatoljuk ezek *viszonyszámait* is: külön az *életkorról*, külön a *családi állapotról*, *nyelvvidekek szerint*.

Vidékenként 1000—1000 lélek közül:

I. Életkorra	magyar		tót		orosz		román	
			v i d é k e n					
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Gyermek	192. ₇₀	193. ₃₃	195. ₉₆	197. ₃₂	206. ₇₉	209. ₃₅	189. ₃₆	189. ₄₇
Ifjú korú	40. ₇₇	45. ₂₀	42. ₂₄	51. ₈₆	40. ₃₀	50. ₄₂	35. ₉₄	40. ₈₉
Érett »	72. ₁₁	80. ₆₇	65. ₀₉	82. ₄₇	79. ₄₈	92. ₆₉	76. ₄₆	85. ₂₃
Java »	158. ₇₈	156. ₆₈	145. ₃₉	161. ₇₄	143. ₉₉	136. ₆₆	168. ₂₄	159. ₆₆
Késő »	29. ₂₄	30. ₀₃	27. ₃₅	29. ₉₃	22. ₁₀	17. ₆₃	27. ₉₃	26. ₆₅
Ismeretlen korú	0. ₂₀	0. ₂₉	0. ₂₆	0. ₃₉	0. ₂₅	0. ₃₄	0. ₃₅	0. ₄₂
Összesen	493. ₂₀	506. ₂₀	476. ₂₉	523. ₇₁	492. ₉₁	507. ₀₉	498. ₂₈	501. ₇₂

II. Családi állapotra

Nem házas	275. ₄₉	251. ₂₁	276. ₄₃	264. ₉₄	286. ₄₆	262. ₃₉	266. ₁₉	237. ₃₀
Házias	203. ₅₆	204. ₈₃	187. ₁₄	203. ₃₄	194. ₁₁	199. ₂₄	213. ₂₁	214. ₆₁
Elvált	0. ₈₂	0. ₅₃	0. ₁₁	0. ₂₁	0. ₁₈	0. ₂₈	0. ₃₀	0. ₄₀
Özvegy	13. ₆₉	48. ₈₄	11. ₇₅	54. ₅₂	11. ₄₂	44. ₃₉	17. ₉₈	48. ₇₄
Ismeretlen állapotú . .	0. ₇₄	0. ₇₉	0. ₅₆	0. ₇₀	0. ₇₉	0. ₇₉	0. ₆₀	0. ₆₂
Összesen	493. ₂₀	506. ₂₀	476. ₂₉	523. ₇₁	492. ₉₁	507. ₀₉	498. ₂₈	501. ₇₂

Vidékenként 1000—1000 lélek közül

	szász		sváb		szerb)		Országosan	
	v i d é k e n							
I. Életkorra	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő		
Gyermek	186. ³⁷	185. ⁷¹	188. ⁸⁶	192. ³²	206. ³⁹	206. ⁹¹	193. ⁵⁵	194. ²¹
Ifjú korú	36. ⁷⁵	44. ⁷⁰	47. ²⁶	42. ⁰²	34. ⁷³	38. ⁷²	39. ⁷⁷	45. ²⁶
Érett »	62. ⁸⁶	75. ²⁹	67. ⁸⁷	68. ⁶⁶	70. ²⁷	78. ⁰¹	72. ⁰⁵	82. ⁰⁶
Java »	162. ⁶⁷	166. ⁴⁴	159. ¹⁸	156. ⁵⁰	160. ¹¹	151. ³⁹	158. ¹⁹	157. ⁰⁹
Késő »	37. ⁹¹	40. ⁵⁰	36. ⁷⁶	40. ⁰¹	25. ⁸⁶	26. ⁴⁹	28. ⁴⁶	28. ⁷⁷
Ismeretlen korú	0. ³³	0. ⁴⁷	0. ³⁶	0. ²⁰	0. ⁴⁸	0. ⁶⁴	0. ²⁴	0. ³²
Összesen	486. ⁸⁹	513. ¹¹	500. ²⁹	499. ⁷¹	497. ⁸⁴	502. ¹⁶	492. ²⁶	507. ⁷⁴

II. Családi állapotra

Nem házas	260. ₃₀	240. ₁₂	295. ₉₈	264. ₉₂	267. ₃₆	248. ₀₁	273. ₉₁	251. ₁₆
Házias	207. ₀₃	214. ₁₇	187. ₂₀	188. ₉₁	212. ₇₉	212. ₈₉	203. ₀₅	206. ₁₉
Elvált	1. ₁₁	1. ₃₆	0. ₁₅	0. ₁₂	0. ₂₃	0. ₃₁	0. ₂₈	0. ₄₇
Özvegy	18. ₀₄	57. ₀₅	16. ₈₄	45. ₅₀	16. ₆₂	39. ₉₃	14. ₃₃	49. ₁₆
Ismeretlen állapotú . .	0. ₃₉	0. ₄₁	0. ₁₉	0. ₂₆	0. ₈₄	1. ₀₂	0. ₆₉	0. ₇₆
Összesen	486. ₈₉	513. ₁₁	500. ₂₉	499. ₇₁	497. ₈₄	502. ₁₆	492. ₂₆	507. ₇₄

Hasonlítsuk össze ez eredményeket, kezdve a *korosztályokon*.

Alapul vehetjük a 16 éven aluli *gyermek*ek korcsoportját, mely az *országos átlagban* 387 lelket tesz ki (193.₅₅ férfit és 194.₃₄ nőt) 1000 lélek közül. Későbbi évek során ez az alap mindinkább kimerül A 16—20 *évesek* 5 évi ciklusa a gyermekkori ciklus harmadát teszi, — de a *gyermek*ek harmada (129) helyett csak negyedrésznit: 95 lelket (39.₇₇ férfit és 45.₃₆ nőt) találunk benne, — tehát 34 nem élte meg a 16—20 évet. Az *érettkornak* tíz évi ciklusára az *ifjúkorúak* kétszeresének kellene esni: 180 léleknek, — de tényleg csak 160 lélek (72.₃₅ férfi, 82.₀₆ nő) esik; a veszteség 20 lélek. E fejlődéshez mért a 30—60 évre terjedő *javakorúak* 315 léleknyi arányszáma, mely messze elmarad az 1—15 éveseké mögött, s a 60 évet túl élők 57 léleknyi aránya, mely arra vall, hogy késő korig a *gyermek*eknek alig hetedrésze él. A három első korcsoportban nagyobb a férfiak halandósága, a negyedikben nagyobb a nőké, az utolsóban ismét a férfiaké.

Egyes nyelvvidékeken az alapszám: a *gyermek*ek aránya eltérő; másképp épülnek fel tehát rajta a többi korcsoportok számai is. Legszűkebb az alap a *szász földön*: 372 (186.₃₇ fiú, 185.₇₁ leány *gyermek*ekkel), — legszélesebb az *orosz vidéken*: 415 (206.₇₉ fiú, 209.₃₅ leány-*gyermek*ekkel). Országos átlag alatt maradnak még: a *román* 378, a *sváb* 381, s a *magyar vidék* 386 lélekkel, — túllépnek az átlagon még: a tót 393, s a *szerb vidék* 413 lélekkel. Csúcspontja az arányoknak, a mik ez alapon épültek: a *későkorúak* csoportszáma. Kiemelkedik az országos átlagból: a *szász* 77, a *sváb* 76, a *magyar* 59, a tót 56, a *román* 54 s a *szerb vidék* 52 arányszámmal: alatta marad az *orosz vidék*, mely 40-nél megáll. Ilyen a tűnő életévek s a mulandóság képe nyelvvidékek szerint.

Lássuk a *családi állapotot*.

Alapszámnak itt a *nőtlenek és hajadonok* arányszámát tekinthetjük, mert ebből kerül ki a többi csoportoké; ehhez tartoznak szükségkép a *gyermek*ek is.

Országos átlagban 1000 lélek közül nőtlen 273.₉₁, hajadon 251.₁₀, együtt 535.₀₇ lélek. Ehhez viszonylik a népesség házasság eleme, melyet *családi katasztrófák*: 0.₇₅ elvált (0.₂₈ férfi, 0.₄₇ nő) és 63.₄₉ özvegy (14.₃₃ férfi, 49.₁₆ nő) arányával, 407.₂₄ lélekre (203.₀₅ férj, 206.₁₉ feleség) apasztanak.

Nyelvvidékenként az alap szélessége különböző. Legszélesebb a *sváb*: 560, legszűkebb a *szász vidéken*: 500. Az országos átlagból még az *orosz* s a tót vidék emelkedik ki: amaz 548, emez 541 lélekkel; a többi mind alatta marad: a *magyar* 526-on, a *szerb* 515-ön, a *román* 503-on. A házasság arányára befolyással van a felbomlott házasságok száma is: haláleset vagy elválás következtében. Legtöbb az *özvegy*, s az *elvált szász vidéken*: amazok arányszáma 75, emezeké 2.₄₇, ezer fej közül; legkevesebb az *özvegy*: *orosz* (55.₉₁) s az *elvált*: *sváb vidéken* (0.₂₇). Az *özvegyek* sorában felülmulják az átlagot: a *román* (66.₇₂) a tót (66.₂₆), — alatta maradnak: *magyar* (62.₈₃), a *sváb* (62.₃₄) s a *szerb*

vidék (56.₃₅). Elváltak dolgában az átlag alatt jár még: a tót (0.₃₂), orosz (0.₄₁) s a szerb vidék (0.₅₄); beérik az átlagot: a román (0.₇₅), s túlhalad rajta a magyar vidék (0.₈₅). Ily tényezők összeható befolyása szabályozta a házassági állapotúak arányát. Legkevesebb a házassági sváb földön: 375, legtöbb a szerb vidéken: 434, — az átlag fölé emelkedik a román: 427, s a szász: 421, — alatta jár a magyar: 406, az orosz: 393 s a tót vidék: 390 házassal 1000—1000 lélek között.

A korstatisztikában a több gyermekkel a ritkább vénség, s a családi állapot statisztikájában a kevés nőtlenség s hajadon a sok házassal, elválttal és özvegygyel egyenes arányt tart.

Ejtsünk pár szót a *korévek és családi állapotok összetükrözéséről* is. Hogy ezt tehessük, kiszámítottuk 1000 lélekre nézve a családi állapot négy főcsoportjához tartozók arányát a négy kor-csoport tükrében. Egyszerűsítés okáért kihagytuk a számításból egyfelől az ismeretlen családi állapotúakat, másfelől az ismeretlen korúakat, sőt a gyermekeket is. Az ismeretlen kor és állapot esetei csekély számuknál fogva, — a gyermekkorúak családi állapotának részletezése a házassági, özvegy vagy elvált állapotú gyermekek ritkasága miatt mellőzhetők voltak. Az utóbbiakról eleget mondanak az abszolút számok is, melyek szerint: 15 éven alul házassági országsszerte 7.954 nő (3857 magyar, 4097 nem-magyar, köztük legtöbb román vidéken), — *elvárt* leánygyermek van 4 (2 magyar, 2 román vidéken), végre *özvegy* leánygyermek van 171 (91 magyar, 80 egyéb, főleg román vidéken).

A többi korosztályokról, vidékenként 1000 lélek szerint, itt következnek a viszonysszámok:

	Magyar vidéken		Tót vidéken		Orosz vidéken		Román vidéken	
	<i>ifjú korúak</i>		<i>ifjú korúak</i>		<i>ifjú korúak</i>		<i>ifjú korúak</i>	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Nem házassági	465. ₉₅	399. ₇₄	443. ₆₈	462. ₉₄	437. ₅₆	403. ₄₈	457. ₀₄	371. ₅₆
Házassági	8. ₂₅	123. ₈₆	5. ₀₂	86. ₅₁	6. ₃₃	149. ₉₇	10. ₇₈	157. ₃₇
Özvegyek	0. ₁₀	1. ₈₅	0. ₁₂	1. ₆₇	0. ₁₅	2. ₂₉	0. ₂₄	2. ₄₆
Elváltak	0. ₀₂	0. ₂₃	—	0. ₀₆	0. ₀₁	0. ₂₁	0. ₀₂	0. ₂₃
Együtt	474. ₃₂	525. ₆₈	448. ₃₂	551. ₁₈	444. ₀₅	555. ₀₄	468. ₀₈	531. ₀₂
	<i>érett korúak</i>		<i>érett korúak</i>		<i>érett korúak</i>		<i>érett korúak</i>	
Nem házassági	208. ₇₂	102. ₈₄	202. ₃₇	127. ₃₄	187. ₃₆	69. ₁₃	192. ₅₉	80. ₇₃
Házassági	260. ₅₆	411. ₁₂	237. ₁₇	417. ₄₁	271. ₈₈	452. ₆₂	276. ₆₂	431. ₀₃
Özvegyek	2. ₃₆	12. ₉₃	1. ₀₂	13. ₀₉	2. ₃₄	15. ₈₆	3. ₂₉	14. ₃₉
Elváltak	0. ₃₀	1. ₁₂	0. ₀₅	0. ₃₅	0. ₁₀	0. ₇₁	0. ₃₁	1. ₀₄
Együtt	471. ₀₄	528. ₀₆	441. ₂₁	558. ₇₀	461. ₆₈	538. ₃₂	472. ₈₁	527. ₁₀
	<i>javakorúak</i>		<i>javakorúak</i>		<i>javakorúak</i>		<i>javakorúak</i>	
Nem házassági	31. ₅₄	23. ₉₅	26. ₀₅	26. ₁₆	25. ₀₂	16. ₅₂	29. ₆₄	19. ₁₆
Házassági	453. ₅₆	384. ₁₆	432. ₆₃	392. ₈₃	468. ₆₈	364. ₂₉	456. ₀₆	377. ₂₄
Özvegyek	17. ₄₅	87. ₅₂	14. ₄₉	107. ₀₉	19. ₀₄	105. ₆₅	26. ₈₀	89. ₇₅
Elváltak	0. ₇₉	1. ₀₃	0. ₂₉	0. ₁₆	0. ₃₃	0. ₄₉	0. ₆₈	0. ₇₂
Együtt	503. ₃₄	496. ₈₆	473. ₄₆	526. ₅₄	513. ₀₇	486. ₉₅	513. ₁₃	486. ₈₇

	Magyar vidéken		Tót vidéken		Orosz vidéken		Román vidéken	
	<i>késő korúak</i>		<i>késő korúak</i>		<i>késő korúak</i>		<i>késő korúak</i>	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Nem házasok . . .	16. ₃₂	12. ₄₄	15. ₀₈	16. ₉₇	18. ₀₉	9. ₀₂	15. ₁₂	9. ₅₃
Házások . . .	344. ₂₆	170. ₅₇	338. ₇₃	164. ₇₉	394. ₂₅	135. ₄₉	341. ₁₉	161. ₄₃
Özvegyek . . .	132. ₄₁	323. ₁₈	123. ₄₉	340. ₄₁	143. ₃₉	299. ₀₆	160. ₇₃	311. ₁₉
Elváltak . . .	0. ₅₁	0. ₃₃	0. ₃₀	0. ₂₅	0. ₄₇	0. ₂₃	0. ₄₉	0. ₃₂
Együtt . . .	393. ₅₀	506. ₅₀	477. ₅₈	522. ₄₂	556. ₂₀	443. ₈₀	517. ₅₃	482. ₄₇
	Szász vidéken		Sváb vidéken		Szerb vidéken		Orsz. átlagban	
	<i>ifjú korúak</i>		<i>ifjú korúak</i>		<i>ifjú korúak</i>		<i>ifjú korúak</i>	
Nem házasok . . .	447. ₄₂	409. ₈₈	528. ₁₁	435. ₀₁	442. ₂₉	369. ₆₇	459. ₀₁	404. ₀₉
Házások . . .	3. ₄₃	135. ₇₄	1. ₁₉	45. ₀₃	29. ₉₂	156. ₁₆	8. ₇₃	125. ₈₃
Özvegyek . . .	0. ₄₅	2. ₂₁	—	0. ₆₆	0. ₂₅	1. ₅₅	0. ₁₃	1. ₉₉
Elváltak . . .	—	0. ₈₇	—	—	—	0. ₁₆	0. ₀₁	0. ₂₁
Együtt . . .	451. ₃₀	548. ₇₀	529. ₃₀	470. ₇₀	472. ₁₆	527. ₅₄	467. ₈₈	532. ₁₂
	<i>érett korúak</i>		<i>érett korúak</i>		<i>érett korúak</i>		<i>érett korúak</i>	
Nem házasok . . .	200. ₁₁	100. ₄₉	322. ₀₉	170. ₆₇	143. ₇₂	66. ₂₈	211. ₆₄	98. ₉₇
Házások . . .	250. ₆₉	428. ₆₈	172. ₉₈	326. ₄₉	326. ₅₄	448. ₅₂	263. ₁₃	419. ₁₄
Özvegyek . . .	2. ₉₇	12. ₄₀	2. ₃₃	5. ₂₆	3. ₇₅	10. ₃₃	2. ₅₂	13. ₃₄
Elváltak . . .	1. ₃₄	3. ₃₂	—	0. ₁₈	0. ₂₉	0. ₅₇	0. ₂₇	0. ₉₉
Együtt . . .	455. ₁₁	544. ₈₉	497. ₄₀	502. ₆₀	474. ₃₀	525. ₇₀	467. ₅₆	532. ₄₄
	<i>javakorúak</i>		<i>javakorúak</i>		<i>javakorúak</i>		<i>javakorúak</i>	
Nem házasok . . .	26. ₈₉	20. ₂₄	46. ₁₈	29. ₅₃	20. ₆₈	13. ₇₁	29. ₇₇	22. ₅₉
Házások . . .	443. ₀₇	393. ₅₆	439. ₀₉	397. ₈₄	466. ₉₉	400. ₂₃	452. ₀₈	384. ₀₃
Özvegyek . . .	21. ₇₂	89. ₆₈	18. ₆₃	68. ₀₂	25. ₉₇	71. ₂₉	19. ₃₅	90. ₆₁
Elváltak . . .	2. ₅₇	2. ₂₇	0. ₄₄	0. ₂₇	0. ₄₉	0. ₆₁	0. ₆₉	0. ₈₈
Együtt . . .	494. ₂₅	505. ₇₅	504. ₃₄	495. ₆₆	514. ₁₃	485. ₈₇	501. ₈₉	498. ₁₁
	<i>késő korúak</i>		<i>késő korúak</i>		<i>késő korúak</i>		<i>késő korúak</i>	
Nem házasok . . .	10. ₈₇	12. ₄₈	16. ₂₅	15. ₁₇	13. ₂₄	6. ₂₉	15. ₇₄	12. ₂₃
Házások . . .	338. ₂₅	176. ₀₂	324. ₈₁	203. ₀₉	327. ₅₉	191. ₀₂	343. ₆₄	168. ₁₇
Özvegyek . . .	133. ₂₈	326. ₈₆	137. ₉₆	302. ₂₇	152. ₇₇	308. ₁₇	137. ₃₈	322. ₁₀
Elváltak . . .	1. ₂₆	0. ₉₈	0. ₁₅	0. ₈₀	0. ₅₀	0. ₄₂	0. ₄₈	0. ₂₈
Együtt . . .	483. ₆₆	516. ₃₄	479. ₁₇	520. ₈₃	594. ₁₀	505. ₉₀	497. ₂₂	512. ₇₈

Az *ifjúkor* tükrében a *korai* házasságok, s a korai katasztrófák arányszámai jelennek meg. Országos átlag szerint 1000 ifjúkorú közül 864 még nem házas, de 134 már házasságban él (8 férfi, 125 nő), sőt 2 el is vált. 0.₂₂ pedig (0.₀₁ férfi, 0.₂₁ nő) özvegygyé lett. *Nyelvidékek* szerint a legtöbb *korai házasság* esik szerb vidékre: 185 (29 férfi, 156 nő) s a legkevesebb sváb vidékre: 36 (1 férfi, 35 nő). Az átlag fölött jár a román: 167 (10 férfi, 157 nő), az orosz: 155 (6 férfi, 149 nő), s a szász vidék: 138 (3 férfi, 135 nő), — míg átlag alatt a magyar: 131 (8 férfi, 123 nő) s a tót vidék: 91 (5 férfi, 86 nő) arányszámmal jelen meg.

Az *érett*korúak tükre normalis egyensúlyban mutatja be a *fiatal házásokat*, szemben a velük egykorú nem-házasokkal, özvegyekkel és

elváltakkal. *Országos* átlag szerint 1000 érettkorúra 682₂₇ házas (263 férj, 419 feleség) jut, — míg a nőtlen férfiak aránya leszáll 201-re, s a hajadon nőké 98-ra, — közös arányszámuk: 300₆₁; ellenben az özvegyeké 15-ig (2 férfival és 13 nővel) emelkedik, az elváltaké pedig 1₂₆-ig (0₂₇ férfival és 0₉₉ nővel) apad. *Nyelvvidékek* szerint: legtöbb a fiatal házas szerb (774), legkevesebb szász vidéken (498); legtöbb a fiatal nőtlen és hajadon tót (329), legkevesebb szerb vidéken (207); végre legtöbb a *korai özvegy* orosz (18), legkevesebb szerb vidéken (14). Az országos átlag fölött járnak: *házasok* dolgában az orosz (723) s a román (707), — *nőtlenek* és *hajadonok* dolgában a sváb (492), a magyar (310), s a szász (300), — *korai özvegyek* dolgában a román (17) s a sváb vidékek (7); az országos átlag alatt jár: *házasok* dolgában a szász (678), a magyar (671), a tót vidék (654), — *nőtlenek* és *hajadonok* dolgában a román (272), s az orosz (256), — végre *korai özvegyesség* dolgában megáll az átlagos aránynál (15) a magyar, szász és a tót vidék. A nők száma ez arányok mindegyikében jelentékenyen felülmúlja a férfiakét.

A *javakorbeliek* tükréből a *megállapodottság* képe beszél. A ki házasodni akart, már e korban házas, — a nőtlenek agglagénynek, a hajadonok vén leánynak, a korai özvegyek végleg özvegyül maradtak, ha eddig meg nem házasodtak, végre az elváltak aránya is e korcsoportban újra növekszik. *Országos* átlag szerint: 1000 javakorú közt 836 a házas (452 férfi, 384 nő), — 29 az agglagény, 22 a vén leány, együtt 51, — az özvegyek száma 109-re, az elváltaké 1₅₇-re nőtt, (amazok közül 19 a férfi, 90 a nő, — emezek közt 0₃₉ férfi, 0₈₈ nő). *Nyelvvidékek* szerint: legtöbb a *házas* szerb vidéken (866), legkevesb a tótságban (824), — legtöbb a *nőtlen* és *hajadon* a sváb földön (46 férfi, 29 nő, együtt 76), legkevesb szerb vidéken (20 férfi, 13 nő, együtt 33), — legtöbb az *özvegy* orosz földön (14 férfi, 107 nő, együtt 121), legkevesb a mosoni sváb földön (18 férfi, 68 nő, együtt 96). Az országos átlag fölött járnak: a *házasok* közt a magyar (837₆₃), a sváb (837₃₂), a szász (836), a román (833) s az orosz (832), — *magánosok* közt a magyar (54) s a tót (52), — *özvegyi* sorsra a tót (121), a román (115) s a szász vidék (110) arányszáma; *alatta* marad az átlagnak: *házasok* közt csak a tót (824), a *magukban* élők közt a szász (46), román (48) és orosz (41), végre az *özvegy* sorsúak közt a szerb vidék (96) arányszáma. E korcsoportbeliek házas és nem-házas elemeiben a férfiak száma felülmúlja a nőké, csak az özvegyek közt aránylag több a nő a férfinál. Az első jelenség oka, hogy a nőket javakorukban éri a legtöbb halálos veszedelem, s az özvegyen maradt férfiak egy része másodszor nősül, — a második jelensége, hogy férjhez a nők átlag náluknál korosb férfihoz mennek, a ki természet rendje szerint — a halálban megelőzi s özvegyen hagyja őket.

Világos példákat erről a *késő korúak* tükre mutat. E korcsoport az elmulás, az enyészet képét tárja elénk. A magánosok és elváltak száma lepad, a házasoké is megfogy, — csak az *özvegyeké* növekszik szer-

telenül. Országos átlagban 1000 késői korú közül az özvegyek száma 459 (137 a férfi, 322 a nő), a házasoké 511 (343 férfi, 168 nő) s a nem-házasoké 27 (15 férfi, 12 nő). *Nyelvvidékek* szerint: legtöbb az özvegy román vidéken (160 férfi, 311 nő, együtt 471), legkevesebb a sváb földön (137 férfi, 302 nő, együtt 439), — legtöbb a házas orosz (524), legkevesebb a román vidéken (502), — legtöbb az *aggregény* és vén leány a tótságban (15 férfi, 16 nő), legkevesebb a szerb vidéken (13 férfi, 6 nő). Az országos állag fölött jár: özvegyeivel a szerb (152 férfi, 308 nő, együtt 460), s a magyar vidék (132 férfi, 323 nő, együtt 455), — házas népével a sváb (324 férfi, 263 nő; együtt 527), a szerb (327 férfi, 191 nő, együtt 518), a magyar (344₃₆ férfi, 170₅₇ nő, együtt 514₈₃), s a szász (338₂₅ férfi, 176₀₂ nő, együtt 514₂₇); átlag alatt tart özvegyek dolgában a szász (133 férfi, 326 nő, együtt 459), s az orosz (143 férfi, 299 nő, együtt 442), végre házas népével a tót vidék (338 férfi, 164 nő, együtt 502).

Vessünk egy pillantást az esküvők statisztikája felé is.

Az adatok két, egymást követő évről: 1890 és 91-ről szólnak. Azért választottuk e két példát, mert esküvők dolgában az egyik a szűkebb, másik a bővebb évek közül való, s egybevetésüket az összemérhetőségen kívül egymás mellé tartozásuk is megkönnyíti.

1890-ben.

Nyelvvidékek szerint	a házasságok száma	a jegyesek családi állapota						Ez évközben			
		legény és lány	elvál-tak	özvegyek	özv. férfi s lány	legény és özv. asszony	rokonok	megszűnt házasságok halál eset folytán	házasságok elválás	vidékenként 1000 esküvőre halál eset	elválás
<i>Magyar</i> tájon:											
Túl-a-Dunán .	20.509	15.648	104	1.610	2.415	732	141	18.514	83	902 ₇₂	4 ₀₄
Palócföldön .	10.683	8.113	90	1.052	1.062	366	60	9.165	58	857 ₉₀	5 ₄₃
Alföldön . .	34.873	25.651	674	3.808	3.536	1.204	269	28.351	423	812 ₉₈	12 ₁₃
Székelvöldön	4.281	3.062	203	376	400	240	28	3.873	149	904 ₆₉	34 ₈₀
Együtt . .	70.346	52.474	1.071	6.846	7.413	2.542	498	59.903	713	851 ₅₄	10 ₁₃
<i>Tót</i> vidéken .	17.454	13.119	88	1.493	2.042	712	119	15.395	30	882 ₀₃	1 ₇₁
<i>Orosz</i> » . .	5.539	4.027	36	494	737	245	19	4.408	19	795 ₃₁	3 ₄₃
<i>Román</i> » . .	22.918	16.604	313	2.398	2.566	1.037	73	22.674	251	989 ₃₅	10 ₉₅
<i>Szász</i> » . .	1.823	1.335	107	130	167	84	7	1.582	94	867 ₈₀	51 ₅₆
<i>Sváb</i> » . .	563	422	—	42	71	28	6	560	2	994 ₆₇	3 ₅₅
<i>Szerb</i> » . .	4.906	3.587	9	635	551	124	21	4.575	13	932 ₅₃	2 ₆₅
Együtt . .	53.203	39.094	553	5.192	6.134	2.230	245	49.194	409	924 ₆₄	7 ₆₈
Összesen .	123.549	91.568	1.624	12.038	13.547	4.772	743	109.097	1.122	883 ₀₈	9 ₀₈

1891-ben.

Túl-a-Dunán .	21.021	16.216	117	1.574	2.396	718	148	18.049	51	858 ₆₁	2 ₄₂
Palócföldön .	10.626	8.095	69	990	1.084	388	84	9.210	55	866 ₇₄	5 ₁₇
Alföldön . .	37.309	27.826	641	3.831	3.761	1.250	261	29.283	401	784 ₃₇	10 ₇₄
Székelvöldön .	4.866	3.532	229	394	353	288	40	3.612	160	737 ₇₄	32 ₆₈
Együtt . .	73.852	55.669	1.056	6.789	7.694	2.644	533	60.154	667	814 ₂₂	9 ₀₃

1891-ben.

Nyelvvidékek szerint	a házas-ságok száma	a jegyesek családi állapota						Ez évközben			
		legény és lány	elvál-tak	özve-gyek	özv.férfi s lány	legény és özv. asszony	roko-nok	megszűnt ház-aságok haláleset folytán	elválás	vidékenként 1000 esküvőre halál-eset	el-válás
Tót vidéken	18.440	14.093	74	1.526	1.991	756	158	14.835	41	804. ₅₀	2. ₂₂
Orosz »	5.799	4.226	29	522	726	296	19	4.657	15	803. ₀₇	2. ₅₈
Román »	25.063	18.694	372	2.383	2.532	1.082	79	21.268	226	848. ₀₈	10. ₂₁
Szász »	1.870	1.439	118	123	123	67	6	1.463	102	782. ₃₅	54. ₅₄
Sváb »	601	433	2	37	84	45	6	584	—	971. ₇₁	—
Szerb »	5.503	4.107	15	713	541	127	29	4.445	7	807. ₇₄	12. ₇₂
Együtt	57.276	42.992	610	5.304	5.997	2.373	297	47.252	421	824. ₉₈	7. ₃₅
Összesen	131.128	98.661	1.666	12.093	13.691	5.017	830	107.406	1.088	819. ₀₉	8. ₂₉

Ez adatokat viszonyszámokban is adjuk, a főkérdésekre nézve mindkét esztendőről; csak a jegyesek családi állapotánál szűrítkezünk térkimelésből az 1891 évre, hol az esetek száma több s így a viszony-számok valószínűsége is nagyobb.

1000 házasság közül az összes házasságok arányában :

házasság-kötetett	magyar tájon					tót	orosz	román	szász	sváb	szerb	együtt
	Túl-a-Dunán	Palócz-földön	Al-földön	Székely-földön	együtt							
1890-ben	166. ₀₀	86. ₄₇	282. ₂₆	34. ₆₅	569. ₃₈	141. ₂₇	44. ₈₃	185. ₄₅	14. ₇₆	4. ₅₆	39. ₇₁	430. ₀₂
1891-ben	160. ₃₀	81. ₀₃	284. ₅₂	37. ₃₄	563. ₁₉	140. ₆₃	44. ₂₂	191. ₁₄	14. ₂₇	4. ₅₈	41. ₉₇	436. ₈₁

1000 lélekre házasság egy-egy vidék népességének arányában :

1890-ben	7. ₆₈	8. ₇₄	8. ₃₃	8. ₀₄	8. ₁₇	8. ₃₃	8. ₄₁	7. ₀₇	8. ₂₉	6. ₆₁	8. ₉₉	8. ₁₅

Vidékenként 1000 házasságból :

1891-ben kötött	legény és leány	elválttal vagy elváltak	özvegyek	özv. férfi és leány	legény és özv. asszony	a rokonok közt kötött házasságok %-ban
Magyar tájon:						
Túl-a-Dunán .	771. ₄₃	5. ₅₆	74. ₃₈	113. ₉₈	34. ₁₅	7. ₀₈
Palóczföldön .	761. ₈₂	6. ₄₉	93. ₁₇	102. ₀₁	36. ₅₁	7. ₉₀
Alföldön . . .	745. ₈₂	17. ₁₈	102. ₆₉	100. ₈₀	33. ₅₁	6. ₉₉
Székelyföldön .	721. ₄₀	46. ₇₇	80. ₄₈	92. ₅₂	58. ₈₃	8. ₁₆
Együtt .	753. ₇₉	14. ₃₀	91. ₉₂	104. ₁₈	35. ₈₁	7. ₂₅
Tót vidéken . .	764. ₂₆	4. ₀₁	82. ₇₆	107. ₉₈	40. ₉₉	8. ₅₆
Orosz » . . .	728. ₇₄	5. ₀₀	90. ₀₂	125. ₁₉	51. ₀₅	3. ₂₇
Román » . . .	745. ₈₉	14. ₈₄	95. ₀₈	101. ₀₂	43. ₁₇	3. ₁₅
Szász » . . .	769. ₅₂	63. ₁₀	65. ₇₇	65. ₇₇	35. ₈₄	3. ₂₀
Sváb » . . .	720. ₄₇	3. ₃₃	61. ₅₇	139. ₇₆	74. ₈₇	9. ₉₉
Szerb » . . .	746. ₃₂	2. ₇₃	129. ₅₆	98. ₃₁	23. ₀₈	5. ₂₆
Együtt .	750. ₅₁	10. ₆₅	92. ₆₁	104. ₇₀	41. ₄₃	5. ₁₈
Összesen	752. ₁₁	12. ₇₀	92. ₂₂	104. ₄₁	38. ₂₆	6. ₀₅

Hasonlítsuk össze az analog példákat.

A legtöbb házasság *magyar tájon* kötöttett mindkét év alatt: az arányszám 163—169 esettel mulja felül a többi vidékek összes házassági eseteinek arányszámát. Viszonylag legtöbb esküvő volt az összes esküvők közül a magyar alföldön, s legkevesebb a sváb vidéken, mert ott tíz nagy, itt egy kis megyére terjed az összemért nyelvvidék.

De változik a kép, ha a házasságok arányát nem az összes házasságokhoz, hanem egy-egy vidék népességéhez mérjük. (L. a II. rész első cikkét). Kénytelenek vagyunk azonban az 1890-ik évre szorítkozni, melynek népessége a népszámlálás eredményeiből ismeretes, míg az 1891-ik évé csak hozzávetőleg volna kiszámítható.

Az átlagos szám vidékenként 1000 lélekre nézve 7—9 házasság, az országos átlag 8.₁₆. Legkisebb az arány sváb vidéken: 6.₆₁, s legnagyobb a palóczi földön: 8.₇₄. Az átlag fölött jár még az orosz vidék (8.₄₁), az alföld s a tótság (egyenként 8.₃₃), a szerb vidék (8.₂₉) s a szász föld (8.₂₀); az átlag alatt marad még a székelyföld (8.₀₄), a román vidék (7.₉₇) s a Túl-a-Duna (7.₆₈).

A jegyesek *családi állapotában* legtermészetesb típus, hogy legény lánynyal lépjen házasságra. Ezer frigý közül átlag 752 ilyen; leggyakrabban Túl-a-Dunán fordul elő (771), s legritkábban sváb földön (720). A többi típusok a következő sorban követik egymást az országos átlag szerint: özvegy férfi lánnyal (104), özvegyek egymással (92), legény özvegy-asszonnyal (38) és elvált elválttal vagy más családi állapotúval ¹⁾ (12). Özvegyek egymás közt főleg szerb vidéken (129), özvegy férfiak lánnyal vagy legények özvegy nővel, főleg sváb vidéken lépnek házasságra (amazok 139, emezek 74 arányban). Feltűnő az elváltakkal való frigý arányszáma az erdélyi vidékeken, más vidékekkel szemközt: a szász földön 63, székelyföldön 46, román vidéken 14, — míg svábföldön csak 3, szerb vidéken 2, az északi szlávok vidékein 4—5, s az összes magyar vidékek átlagában 14. Ennek nyilvánvaló oka, hogy 1890-ben még nem létezett polgári házasság, s a válni akarók az ország minden részében az erdélyi egyházak kánonjogát vették igénybe, hogy válhassanak és újra házasodhassanak.

Kitűnik ez a felbontott régi házasságok arányából is, mely 1000 új házasságra egy év alatt vidékenként esik. Elválás esett 1890-ben országosan csak 9, de a szász földön 51, székelyföldön 32, — 1891-ben országosan 8, de a szász földön 54, s a székelyföldön 32.

Rámutatunk a családi drámák ama gyászos eseteire is, mikor a házasságot haláleset bontja el. Ezer új házasság megkötése évében egyszer 883, másszor 819 régi házasságnak vetett véget a halál. Legtöbb jutott ily gyászból a svábföldnek mindkét esztendőben, — ezzel függhet össze, hogy az özvegyekkel való új házasság ott a leggyakoribb. Leg-

¹⁾ A statisztika külön mutatja ki az összes változatokat, — mi térkimélésből egy rovatba foglaltuk valamennyit.

kevésbbé az oroszföldet érte ilyen gyász 1890-ben, s a székelyföldet 1891-ben.

A hullámozás általán igen nagy és szeszélyesen változó irányú. Román vidéken 1890-ben 1000 új házassággal szemközt 1030 régi házasságot bontott fel részint halál, részint elválás, — s egy év múlva ez esetek száma 858-ra apadt; míg oroszföldön 1890-ben 799 régi frigy szakadt szét így, — s egy év múlva e szám 806-ra nőtt. Országos átlagban a felbomlott régi házasságok száma ott 892, itt 827 volt, s a magyar vidékeken ott 861, itt 823, — egyéb vidékek átlagában ott 931, itt 831.

Messze vezetne tárgyunktól, ha a háztartási és családi élet előadott jelenségeit társas közéletünk szempontjából mérlegelnők. Szociális viszonyaink rajza nem e dolgozat feladata. Mi közzéteszszük a fajnépességet érdeklő adatokat, — a tanulságot társadalmi szempontból vonják le mások. Magunk odahagyjuk e területet, s áttérünk a *testi élet* jelenségeinek vizsgálatára.

A testi élet.

Milliók élete közt az egyes emberé eltűnik. De milliók sorsa az egyes emberre is visszahat.

A szellem s az erkölcs világában az egyéniség saját útjait keresi, és sorsát intézve önmagának szab törvényeket. A fizikai élet világában az egyén kötve van s hódolni kénytelen közsorsunk közös törvényei előtt. Kénytelenség a születés, kényszerűség a halál, s a mi e kettő közé esik: egészség, betegség, maga az életfolyás önkénytelen.

Tényekkel állunk itt szemközt, melyekben a természet cselekszik, s milliók társadalmára, államéletére nagyobb befolyást gyakorol, mint ezer évek társadalmi és politikai története. Az emberi intézmények nem tehetnek egyebet, mint hogy alkalmazkodnak a természethez, — felhasználják és őrzik adományait, nehogy hamar elveszítsék.

Milliók fizikai állapotát s ennek hullámozó jelenségeit vesszük most szemlélet alá. Végig tekintünk az ország népességén a *korévek* és az *élettartam* szempontjából; megfigyeljük, milyen a *hadköteles férfi-iffúság* testi épsége és ereje; rámutatunk a *testi fogyatkozásokra*, s a nép egyetemében előforduló *betegségekre*; összehasonlítjuk az utolsó évek *születési* és *halálozási* arányát, s végül felállítjuk a *mérleget* arra nézve, milyen volt a *szaporodás* a legifjabb nemzedék fejlődése alatt.

I.

Korévek dolgában a statisztika adatai a *fajnépekre* is kiterjednek. Az erről szóló *országos* eredményt a következő táblázatban mutatjuk be:

<i>Fajnépek</i> szerint	Kisdéd kor 0—6 év		Serdülő kor 7—15 év		Érett kor 16—40 év	
	fiú	lány	fiú	lány	férfi	nő
magyar . . .	621.475	620.945	817.008	822.369	1,344.041	1,427.117
német . . .	160.423	162.365	217.549	222.353	340.085	381.012
tót	158.154	159.060	205.416	208.155	323.354	387.558
román . . .	217.248	216.235	278.842	276.048	484.740	502.539
orosz . . .	35.873	35.826	42.995	43.326	68.653	79.115
horvát . . .	14.320	14.424	20.103	20.342	33.129	33.705
szerb . . .	39.679	39.260	58.189	57.470	91.666	91.093
vend . . .	5.538	5.619	8.000	8.003	12.644	14.154
egyéb ny. .	12.360	12.510	15.868	15.310	37.533	32.601
összesen . .	1,265.070	1,266.244	1,663.970	1,673.376	2,735.845	2,948.894

<i>Fajnépek szerint</i>	Delelő kor 41—60 év		Alkonyodó kor 60 éven túl		Ismeretlen kor		Összesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
magyar . . .	644.755	637.011	208.216	209.860	1.652	2.425	3,637.147	3,719.727
német . . .	177.269	191.080	61.869	73.569	450	565	957.645	1,030.944
tót	161.972	184.173	50.392	57.192	468	747	899.756	996.885
román . . .	246.338	229.872	72.594	62.770	779	1.061	1,300.541	1,288.525
orosz . . .	29.997	28.714	8.712	6.395	74	102	186.304	193.478
horvát . . .	17.988	17.819	5.973	5.810	13	16	91.526	92.116
szerb . . .	45.113	43.557	14.944	13.631	211	292	249.802	245.303
vend . . .	6.777	6.621	1.798	1.734	5	19	34.762	36.150
egyéb ny. .	20.360	15.075	6.288	4.806	87	85	92.496	80.387
összesen . .	1,350.569	1,353.922	430.786	435.767	3.739	5.312	7,449.979	7,683.515

Ez adatokat kiegészítjük a következő arányszámokkal:

<i>Életkora</i>	1000 magyarnak		1000 németnek		1000 tótnak		1000 romának		1000 orosznek		1000 szerbnek	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Kisded . . .	84	84	80	81	83	83	84	84	94	94	80	80
Serdülő . . .	112	113	110	112	109	110	108	107	113	114	118	117
Érett . . .	182	194	172	192	171	205	187	194	180	209	185	184
Delelő . . .	87	89	89	96	85	98	95	88	79	76	95	94
Alkonyodó .	28	30	31	37	26	30	28	25	24	17	25	24
Együtt .	493	507	482	518	474	526	502	498	490	510	490	510

Mérjük össze az 5 éven aluli *kisdedkort* az *alkonyodó* korról, s látni fogjuk a halandóság szomorú képét az összes fajnépeknél. Általános jelenség, hogy 100 kisdedkorú közül alig a negyedrészt éri meg az élet természetes alkonyát. A családi életről szóló fejezetben már rámutattunk a szomorú tényre, hogy a 16 éven aluli *összes gyermekeknek* alig heted-része vénül meg.

Gyermek áldásban az *orosz* fajnépe az első Magyarországon: 1000 lélek közül 188 kisdeddel, de késő korúakban az utolsó hely az övé: 1000 lélek közül 41 öreggel. Kétszáz kisded közül tehát 50 sem marad meg ennél a fajnépnél.

Leggyengébbül áll gyermekek dolgában a szerb nép: 1000 lélek közül csak 160 a gyermek, — sőt késő kort is aránylag kevesen érnek: 1000 lélek közül 49. Viszont elég nagy az érett középkorúak száma: 1000 lélek közül 369.

A magyar s a román népesség arányszáma gyermekek dolgában egyenlő erejű: 168—168: — öregség dolgában a magyar erősebb: 58, míg a román csak 53: Ennek folytán az érettkorú magyarok (376) a románok mögött maradnak (381) százalék arányukban.

Legerősb a későkorúak közt a német: arányszáma 68, — ennyi marad meg késő vénségig 1000 lélek között 161 német gyermekből, vagyis 200 kisdednek több mint harmada. A tót faj e népek közt szám-arányával a középúton jár.

Lássuk az emberi kor *két végétét*: a gyermekkort s az aggságot egymás mellett, az évek kisebb csoportjaiban.

Nyelvvidékek szerint	G y e r m e k e k							
	Csecsemők		Kisdedek 1—5 évvel		Zsenge korúak 6—10 évvel		Serdülők 10—15 évvel	
<i>Magyar</i> tájon :	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
Túl-a-Dunán .	40.227	39.523	172.994	173.959	155.136	155.322	139.825	139.971
Palócföldön .	19.621	19.540	80.206	80.748	69.624	69.845	63.334	64.414
Alföldön . .	72.429	71.452	284.187	285.057	246.406	245.840	212.770	218.176
Székelyföldön	8.608	8.313	36.232	36.123	31.103	31.066	26.075	24.773
Együtt .	140.885	138.828	573.619	575.887	502.266	502.073	442.004	447.334
<i>Tót</i> vidéken . .	34.733	34.086	142.372	143.303	122.883	123.163	110.382	112.664
<i>Orosz</i> » . .	11.604	11.621	50.734	51.015	40.017	40.472	33.811	34.725
<i>Román</i> » . .	41.705	41.673	194.095	194.842	167.109	166.064	141.333	141.923
<i>Szász</i> » . .	3.216	3.132	14.136	13.876	12.775	12.462	11.264	11.781
<i>Sváb</i> » . .	1.341	1.329	5.432	5.640	4.826	4.809	4.461	4.579
<i>Szerb</i> » . .	9.552	9.444	41.646	41.568	39.621	39.479	31.215	31.848
Együtt .	102.151	101.285	448.415	450.244	387.231	386.449	332.466	337.520
Összesen	243.036	240.113	1,022.034	1,026.131	889.500	888.522	774.470	784.854

Nyelvvidékek szerint	A g g o k					
	60—80 évvel		80—100 évvel		100 éven túl	
<i>Magyar</i> tájon :	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Túl-a-Dunán	84.414	83.812	3.171	3.655	6	9
Palócföldön	31.382	35.777	1.023	1.336	4	4
Alföldön	108.545	110.918	4.102	4.768	20	28
Székelyföldön	18.065	17.455	926	864	7	7
Együtt	242.406	247.962	9.222	10.623	37	48
<i>Tót</i> vidéken	58.012	60.045	2.255	2.538	11	11
<i>Orosz</i> »	13.943	11.158	602	441	10	9
<i>Román</i> »	77.218	71.474	3.474	3.224	52	58
<i>Szász</i> »	8.095	8.535	324	456	—	1
<i>Sváb</i> »	3.010	3.272	117	13	—	—
<i>Szerb</i> »	14.704	14.897	588	769	3	4
Együtt	174.982	169.381	7.360	7.041	76	83
Összesen	417.395	417.343	16.582	17.664	113	131

A statisztika a fajnépekről nem szerkesztette meg a kisebb korosztályok csoportjait, hanem a jogi népességre vonatkozólag kiadta az összes korévek anyagát. Abból állítottuk mi egybe e két táblázatot. A *gyermek*ek csoportjaiban külön láthatók a pár hónapos csecsemők, külön az 1—5 éves kisdedek, a 6—10 éves zsengekorúak s a 10—15 éves serdülők. Létszámuk egyez egyfelől az összes kisdedek, másfelől az összes serdülők fenn közölt számával. Az *aggok* rovatai külön mutatják be a 60—80 éves

öregeket, a 80—100 éves aggastyánokat s a 100 éven túljáró Mathuzsalemeket. Létszámuk egyez az összes későkorúak fenn kimutatott számával.

Szóljunk előbb a *gyermek*ekről.

Országosan 483 ezer csecsemő számláltatott meg. Az évek átlagában a születések száma 600 és 750 ezer közt hullámzik. Kedvező évben a magzatoknak csak 10%-a hal el, setétebb évben odavesz 20—25% is pár hó alatt. A népszámlálás éve a közepes esztendőik közül való volt. Vegyük a halandóság kiszámításánál ezt az évet alapul. Tegyük fel, hogy csak 483 ezer magzat maradt meg esztendőnkint. E szerint a kisdedek 1—5 éves korosztályához 2.415 ezer gyermeknek kellene tartoznia, — tényleg azonban csak 2.050 ezer ily korú kisdedet talált a számlálás. Meghalt tehát 365 ezer (193 ezer fiú, 172 ezer leány). Öt évvel később 1,777 ezer az 5—10 éves zsengekorú gyermek, — 273 ezerrel kevesebb, mint kellene lennie, ha a 2.050 ezer kisded mind megmarad. Öt évvel föllebb a 10—15 éves fölserdültek száma 1.558 ezer, — a mi azt teszi, hogy a zsengekorúak közül 219 ezer nem serdült fel. *Tizenöt év alatt* tehát 857 ezer gyermeknek kellett elpusztulnia, mielőbb élhettek volna. Ha a pár hetes vagy hónapos kis hallotakat is számításba vesszük, egy millió lelket messze túlhalad a tributum, a mit Magyarország ez időn át új nemzedékéből a halálnak fizetett. Rettenetes számok! Nyelvidékek szerint a 857 ezer léleknyi tributumból 512 ezer a magyar, 124 ezer a tót, 45 ezer az orosz, 131 ezer a román, 13 ezer a szász és sváb, végre 32 ezer a szerb vidékre esik. Gyenge vigasztalás, hogy a gyermekhalandóság e végzetes folyamán olykor néhány kedvezőbb esztendő enyhít.

Most áttérünk az *aggokra*.

Országosan mintegy 860 ezer érte meg hazánkban a patriarhalis kort, az egész népességnek alig 6 százaléka. E létszámból 80 éven alul 828 ezeret, száz év körül már csak 31 ezret, 100 éven túl csupán 244 lelket talált a népszámlálás.

A hosszú élet áldásából magyar vidékre 509, tótra 122, románra 154, oroszra 26, szászra és svábra 23, szerbre 29 ezer öreg ember jutott. A nők általán hosszabb életűek a férfiaknál. Ez utóbbiak csupán 80 éven alul vannak gyenge számbeli túlsúlyban a nők felett, — magyar vidéken ebben a korban sem: itt az öreg férfiak száma 242 ezer, az agg nőké 247 ezer; száz év körül az összes férfiaké 16½, s a nőké 17½ ezer, — csak román vidéken marad a férfinem túlsúlyban: az agg férfiak száma itt 3,4 ezer, a nőké 3,2 ezer. Mathuzsalemi kort főleg a nők érnek el: 131 nő találtatott 100 éven túl, szemben 113 férfival, — ebből magyar vidékre esik: 37 férfi, 48 nő, — román vidékre a legtöbb: 52 férfi, 58 nő.

Lássuk az életet legszebb virágzásában: *katonaköteles korban* a férfi nemzedéknél.

Az adatokat a közös hadügyministerium statisztikai évkönyveiből merítettük.¹⁾ Az 1892-ik esztendőt vettük alapul, mely a népszám-

¹⁾ Militär Statistisches Jahrbuch, für das Jahr 1892. Wien 1893.

lálási évet követte, és sorozási eredményei a népszámlálási statisztikában kitüntetett 17—19 éves korosztályokra vonatkoznak, melyek az 1892-iki sorozásnál már hadköteles korúaknak vették.

E forrás adatgyűjteményében a fontosabb ténykörülményekre szorítunk: ú. m. a sorozási eredményre, a be nem válás okaira, a beváltak termelmértékére, s a be nem váltak testi hibáira 1000 eset hányadában kifejezve.

Az alábbi két táblázat az adatokat ezred-kerületenként mutatja be, lehetőleg nyelvidékek szerint csoportosítva:

I. A sorozási eredmény

Ezred-kiegészítő parancsnokság	1000 hadköteles közül a sorozásnál					1000 megvizsgált hadköteles közül bevált termetre			
	bevált	nem vált be	had szolgálatra képte- lennek találtak	minden találtak	nem jelent meg	181 ctm. fölött az I—III.,	155 ctm. fölött csak a III. korosztályból	153—154 ctm.	153 ctm. alatt
<i>Túl-a-Dunán</i>									
<i>Magyar vidéken</i>									
Sopron	186	561	208	15	29	129	255	1	—
Győr	304	463	233	10	60	345	440	18	—
Komárom	245	441	223	11	70	220	182	2	—
Székes-Fejérvár	205	541	206	13	35	243	193	5	—
Pécs	256	511	193	31	7	674	330	2	—
Kaposvár	130	567	244	10	48	109	125	1	—
Nagy-Kanizsa	183	530	240	10	36	138	198	3	—
<i>Palócziöldön</i>									
Esztergom	200	520	233	10	36	111	164	1	—
Losonc	249	498	170	10	72	333	326	9	—
Eger	242	518	202	7	31	445	262	35	3
Kassa	236	369	149	9	236	361	380	10	—
<i>Alföldön</i>									
Budapest	228	534	174	10	51	312	277	7	—
Kecskemét	306	500	145	8	23	409	471	33	—
Szabadka	286	435	165	8	98	302	368	7	—
Szeged	259	505	191	7	34	172	311	8	2
Szolnok	248	528	198	9	16	208	280	10	1
Békés-Csaba	246	509	210	5	30	18	233	14	—
Nagyvárad	227	311	223	12	27	235	308	17	1
Debreczen	231	530	187	8	40	—	371	—	—
Szatmár	181	507	245	11	54	186	228	9	—
<i>Székelvöldön</i>									
Maros-Vásárhely	308	482	163	8	38	384	440	14	—
Sz.-Údvarhely	343	467	101	13	73	466	580	39	6
<i>Német vidéken</i>									
Zombor	405	387	135	13	57	379	535	10	—
Fehértemplom	200	504	212	9	69	250	200	8	—
Brassó	189	414	182	7	206	360	226	3	—
<i>Tót vidéken</i>									
Pozsony	164	536	223	16	60	197	167	8	—
Trencsén	166	457	208	23	144	130	153	3	—
Eperjes	162	303	108	10	415	208	369	8	—

Ezred-kiegészítő parancsnokság	1000 hadköteles közül a sorozásnál					1000 megvizsgált hadköteles közül bevált termetre			
	bevált	nem vált be	hadí	minden	nem jelent meg	181 ctm.	155 ctm.	153—154	153 ctm.
			szolgálatra.képte- lennek találattott			fölött az I—III.,	fölött csak a III. korosztályból	ctm.	alatt
Román vidéken									
Arad	219	506	231	9	35	226	308	4	—
Temesvár	283	441	220	5	47	75	275	3	—
Karánsebes	192	506	223	5	73	136	209	—	—
Nagyszeben	243	324	180	25	228	384	279	1	—
Szászváros	269	418	194	10	106	154	376	3	—
Gyulafehérvár	218	474	221	11	74	451	217	8	1
Kolozsvár	274	466	191	6	61	382	282	11	—
Besztercze	342	400	213	11	33	256	365	4	—
Orosz vidéken									
Munkács	179	482	192	12	134	314	261	6	—
Ungvár	82	328	164	9	413	111	151	5	—
M.-Sziget	147	534	260	9	48	197	175	4	—
Szerb vidéken									
Nagy-Becskerek	343	414	147	6	75	195	452	10	—
Újvidék	398	378	110	9	54	347	573	21	1
Országosan	224	476	194	11	92	226	282	7	0

A táblázat első része 1000 hadkötelesre, második része 1000 *megvizsgált* hadkötelesre nézve a viszonzyszámokat tartalmazza.

A *bevált hadkötelesek* hányadának országos átlagát (1000 közül 224-et) — ez adatok szerint — *felülmulta* 17 magyar, 1 német, 5 román és 2 szerb nyelvű sorozó terület ujonczjutaléka; a hányad *alatt maradt* 4 magyar, 2 német, 3 tót, 3 román és 3 orosz nyelvű sorozó területé. *Legtöbbet* nyújtott: a zomborvidéki sváb (405), az újvidéki és nagybecskereki szerb (398, 343), a beszterczei román (342), s a székely-udvarhelyi, kecskeméti és győri magyar kontingens (343, 306, 304); — *legkevesebbet* az ungvári orosz (82), a kaposvári magyar (139) s a máramarosi orosz-román kontingens (147).

A *hadí szolgálatra képtelenek* hányada *legkisebb* a székely-udvarhelyi, eperjesi és újvidéki, — *legnagyobb* a máramarosi, szatmári, kaposvári és nagy-kanizsai hadkiegészítő területen. *Minden szolgálatra képtelennek* Nagy-Szebenben 25, Trencsénben 23, Kolozsvárt 6, Karánsebesen és Temesvárt 5—5 megvizsgáltat találtak 1000 hadköteles közül.

Lélektani rugóinál fogva érdekes a sorozásnál *meg nem jelentek* hányada. Az országos átlagon *túltettek* 2 magyar, 1 szász, 2 tót, 2 román-szász és 3 orosz ezred-terület behívottjai. A legtöbb Eperjesen maradt el (415) és Ungváron (413), ezek után jött a sorban Kassa (236), Nagy-Szeben (228), Brassó (206), majd Trencsén (144), Munkács (134), Szászváros (106), végre Szabadka (98). Legpontosabbak voltak a megjelenésben: Pécs, Arad, Kecskemét, Székes-Fejérvár és Nagy-Várad.

Termetre a legmagasabb mértéket (181 cm. fölött) az esetek legnagyobb számában érték fel: a pécsi (674), székely-udvarhelyi (466), a gyulafehérvári (451) s a kecskeméti (409) ezredterület ujonczai.

II. A be nem váltak.

1000 megvizsgált hadkötelesnél tapasztalt testi hiba gyakoribb esetei

Ezred-kiegészítő parancsnokság	testi hiba miatt al- kalmatlan	erőt- lenség	vér- haj	ideg- haj	szem- haj	bél- haj	tüdő- haj	nemi szerv- baja	csont- haj	térd- haj	görbe láb	lud- talp	sér- vek
<i>Magyar vidéken</i>													
<i>Túl-a-Dunán</i>													
Sopron	785	574. ₄	6. ₀	2. ₈	13. ₀	26. ₂	—	13. ₉	1. ₄	14. ₄	1. ₁	14. ₈	2. ₈
Győr	634	433. ₅	15. ₀	4. ₉	33. ₀	14. ₂	0. ₁	12. ₈	6. ₆	16. ₆	6. ₈	5. ₄	13. ₁
Komárom	696	537. ₆	6. ₄	0. ₉	31. ₇	25. ₄	0. ₁	8. ₅	0. ₃	6. ₂	0. ₁	6. ₂	5. ₃
Székes-Fejérvár .	758	552. ₀	0. ₃	2. ₂	15. ₃	4. ₆	0. ₁	37. ₄	3. ₀	17. ₂	10. ₀	13. ₀	3. ₉
Pécs	732	599. ₆	6. ₁	3. ₀	11. ₃	30. ₆	0. ₄	10. ₁	0. ₈	5. ₈	3. ₀	4. ₈	5. ₃
Kaposvár	852	553. ₀	15. ₃	6. ₁	16. ₉	20. ₁	—	38. ₂	0. ₃	28. ₇	12. ₈	23. ₉	7. ₇
Nagy-Kanizsa . .	780	460. ₀	4. ₅	0. ₇	25. ₄	19. ₅	—	15. ₇	0. ₄	30. ₁	6. ₀	8. ₃	3. ₆
<i>Palócföldön</i>													
Esztergom . . .	752	592. ₇	9. ₄	3. ₃	22. ₅	16. ₅	—	11. ₅	3. ₀	19. ₉	4. ₀	8. ₀	8. ₅
Losonc	694	496. ₁	9. ₆	3. ₀	15. ₆	40. ₄	0. ₂	13. ₅	2. ₆	12. ₉	0. ₇	22. ₅	17. ₀
Eger	585	601. ₂	3. ₂	1. ₆	8. ₅	20. ₇	0. ₉	7. ₇	2. ₂	16. ₂	1. ₇	16. ₇	8. ₀
Kassa	660	516. ₅	6. ₇	2. ₅	10. ₃	27. ₂	0. ₂	16. ₄	0. ₂	26. ₄	4. ₉	22. ₂	1. ₆
<i>Alföldön</i>													
Budapest	705	607. ₅	7. ₈	3. ₂	24. ₀	15. ₇	—	10. ₄	2. ₄	7. ₀	0. ₇	5. ₅	5. ₇
Kecskemét . . .	636	449. ₆	8. ₃	5. ₆	29. ₀	1. ₁	—	52. ₈	4. ₃	12. ₁	2. ₃	4. ₅	9. ₀
Szabadka	669	448. ₅	2. ₉	3. ₁	47. ₈	29. ₆	—	12. ₂	5. ₄	26. ₇	3. ₇	9. ₄	11. ₄
Szeged	695	554. ₁	6. ₇	3. ₄	28. ₁	32. ₀	0. ₅	10. ₆	2. ₈	15. ₂	0. ₄	10. ₆	2. ₁
Szolnok	713	636. ₄	5. ₈	1. ₅	11. ₄	16. ₀	0. ₃	5. ₁	2. ₆	3. ₆	0. ₅	1. ₆	4. ₉
Békés-Csaba . .	700	615. ₀	2. ₆	0. ₆	13. ₄	12. ₉	—	10. ₈	1. ₄	12. ₂	4. ₂	6. ₁	2. ₉
Nagyvárad . . .	731	641. ₂	6. ₇	2. ₂	9. ₇	21. ₄	0. ₂	11. ₉	0. ₇	10. ₂	2. ₀	7. ₂	2. ₉
Debreczen . . .	750	627. ₄	7. ₂	1. ₈	16. ₉	12. ₃	—	15. ₁	4. ₅	10. ₃	—	10. ₃	6. ₃
Szatmár	747	629. ₁	5. ₆	5. ₃	12. ₄	17. ₇	0. ₈	15. ₃	3. ₆	15. ₈	9. ₅	13. ₅	7. ₀
<i>Székelvföldön</i>													
Maros-Vásárhely	637	488. ₂	0. ₇	0. ₈	15. ₀	21. ₁	0. ₂	8. ₂	1. ₄	23. ₆	1. ₁	11. ₃	8. ₄
Sz.-Udvarhely . .	583	385. ₁	4. ₂	4. ₄	22. ₅	24. ₇	0. ₅	13. ₁	3. ₀	17. ₅	16. ₈	3. ₂	13. ₃
<i>Német vidéken</i>													
Zombor	544	375. ₉	6. ₄	4. ₂	45. ₆	23. ₂	0. ₅	9. ₈	2. ₁	7. ₁	1. ₃	5. ₅	5. ₈
Fehértemplom . .	758	657. ₀	4. ₉	2. ₁	17. ₃	19. ₂	0. ₂	5. ₁	3. ₆	5. ₉	1. ₆	7. ₉	5. ₃
Brassó	722	548. ₀	4. ₀	2. ₁	16. ₁	29. ₈	0. ₉	18. ₇	4. ₉	14. ₅	2. ₈	8. ₈	4. ₂
<i>Tót vidéken</i>													
Pozsony	777	611. ₂	5. ₁	4. ₅	14. ₃	23. ₄	0. ₁	6. ₈	2. ₇	23. ₁	2. ₉	16. ₀	1. ₅
Trencsén	746	526. ₀	7. ₅	1. ₆	16. ₀	28. ₀	0. ₁	6. ₈	6. ₂	18. ₅	4. ₇	11. ₁	4. ₃
Eperjes	679	505. ₂	5. ₉	2. ₇	17. ₁	34. ₆	0. ₈	12. ₀	3. ₆	18. ₅	5. ₁	19. ₄	9. ₀
<i>Román vidéken</i>													
Arad	731	665. ₉	3. ₁	3. ₅	9. ₆	20. ₇	0. ₃	6. ₈	1. ₂	5. ₅	0. ₃	5. ₈	5. ₁
Temesvár	684	520. ₉	4. ₆	1. ₉	21. ₇	36. ₇	—	11. ₃	5. ₆	9. ₂	0. ₇	13. ₅	1. ₉
Karánsebes . . .	777	671. ₉	2. ₈	4. ₂	11. ₂	26. ₅	—	9. ₅	1. ₂	11. ₂	1. ₁	3. ₃	9. ₂
Nagy-Szeben . .	652	346. ₇	6. ₈	9. ₄	27. ₉	44. ₉	0. ₈	35. ₇	2. ₆	34. ₉	13. ₄	4. ₂	13. ₀
Szászváros . . .	644	524. ₈	3. ₉	5. ₀	9. ₄	31. ₅	0. ₂	4. ₃	1. ₃	14. ₀	2. ₅	1. ₉	2. ₈
Gyulafehérvár .	724	537. ₄	4. ₃	2. ₇	12. ₆	26. ₂	1. ₆	7. ₃	3. ₅	37. ₉	1. ₆	14. ₃	3. ₇
Kolozsvár	656	496. ₃	7. ₆	1. ₉	15. ₅	38. ₇	—	3. ₂	6. ₉	26. ₀	5. ₂	16. ₂	2. ₇
Besztercze . . .	615	402. ₉	4. ₃	1. ₃	12. ₁	54. ₇	—	18. ₀	3. ₀	11. ₂	1. ₃	15. ₈	4. ₈

1000 megvizsgált hadkötelesnél tapasztalt testi hiba gyakoribb esetei

Ezred-kiegészítő parancsnokság	testi hiba miatt al- kalmatlan	erőt- lenség	vér- baj	ideg- baj	szem- baj	bél- baj	tüdő- baj	nemi szerv baja	csont- baj	térd- baj	görbe láb	lud- talp	sér- vek
<i>Orosz vidéken</i>													
Munkács . . .	768	586. ₉	5. ₄	3. ₈	17. ₀	22. ₉	0. ₈	13. ₉	5. ₅	10. ₂	2. ₆	13. ₇	7. ₃
Ungvár . . .	806	629. ₈	10. ₆	8. ₁	22. ₉	10. ₆	1. ₅	21. ₉	3. ₇	15. ₀	6. ₉	12. ₃	4. ₆
M.-Sziget . . .	808	716. ₉	1. ₉	0. ₃	8. ₉	13. ₄	0. ₈	11. ₉	2. ₃	11. ₆	0. ₉	6. ₃	3. ₇
<i>Szerb vidéken</i>													
Nagy-Becskerek .	596	482. ₈	5. ₇	4. ₇	15. ₄	23. ₈	0. ₂	5. ₃	1. ₉	7. ₄	2. ₄	0. ₄	4. ₉
Ujvidék . . .	537	398. ₈	6. ₇	3. ₈	23. ₃	27. ₈	0. ₈	4. ₈	2. ₁	6. ₉	0. ₂	4. ₃	8. ₃

A *testi hiba* miatt való szolgálat-képtelenség esete legritkábban Ujvidéken, Székely-Udvarhelyt és Nagy-Becskerekben fordult elő (537—596), — legsűrűbben Kaposvárt, Máramaros-Szigeten és Ungvárt (808—852), — elég sűrűn Sopronban, Nagy-Kanizsán, Karánsebesen és Munkácson (768—785).

Főoka a be nem válásnak általában az *erőtlenség*. Legritkább az ily eset N.-Szebenben, Székely-Udvarhelyt és Zomborban (346—385), — legsűrűbb Máramaros-Szigeten, Karánsebesen és Fehértemplomban (716—657), — elég sűrű Aradon, Nagy-Váradon, Szolnokon, Ungvárt, Szatmárt, Debreczenben és Békés-Csabán (665, 641, 636, 629, 627 és 615).

Szervi bajok főleg a következő ezredterületeken állták útját a katonává avatásnak: *vérbaj* miatt Kaposvárt (15) és Ungvárt (10); *idegbaj* miatt Nagy-Szebenben (9), Ungvárt (8); *szembaj* miatt Szabadkán (47), Zomborban (45), Győrött (33), Komáromban (31); *bélbaj* miatt Nagy-Szebenben (44), Losoncson (40), Kolozsvárt (38), Temesvárt (36); *tüdőbaj* miatt Gyulafehérvárt (1.₆), Ungvárt (1.₅); a *genitáliák* baja miatt Kecskeméten (52), Kaposvárt (38), Nagy-Szebenben (35); *csontbaj* miatt Kolozsvárt (6.₉), Temesvárt (5.₆), Munkácson (5.₅); *térdbántalom* miatt Kolozsvárt (37), Nagy-Kanizsán (30), Kaposvárt (28); *sérvek* miatt Nagy-Szebenben és Győrött (13—13), (Szabadkán 11) feltűnőbb esetben 1000—1000 megvizsgált hadköteles közül.

A *testi fogyatkozások* közt leggyakoribb volt a *görbe láb*: Székely-Udvarhelyt (16), Nagy-Szebenben (13), Székes-Fejervárt (10), s a *lúdtalp*: Kaposvárt (23), Kolozsvárt (16), Beszterczén (15), Gyulafehérvárt (14) feltűnőbb esete.

A mily megnyugtatók ez adatok arra nézve, hogy fiatalságunk harczképes részét főleg magyar vidékek szolgáltatják, — ép oly aggályos a katonasorra termelt hányad átlagos *csékélysege*: alig *negyedrés*z a fiatalságból, s a testi erőtlenségnek csaknem általános volta a be nem váltak állományában. Mélyebb szervi bajok és külső testi hibák inkább kivételesen fordulnak elő. Példa rá, hogy a tüdővésznek legnagyobb százalékat a katonasorvosok a megvizsgáltakon az 1000: 1.₆ arányában találták. Fiatalságunk tehát átlag egészséges, de jelentékeny hányadában *satnya*, a min a higiénának gyökeres eszközökkel kell mentől előbb segíteni.

Setétebb képét tár fel a *polgári népesség egészségügye*.

Itt közöljük a 90-es évek három esztendejéről azokat a betegségi eseteket, a mik *halállal* végződtek.

1892-ben

Fertőző betegségek:	Magyar tájon				Tót	Orosz	Rómán	Szász				Szerb	Együtt
	Túl-a-Dunán	Palócz-földön	Alföldön	Szekély-földön				v	i	d	é	k	n
Himlő	61	80	436	414	991	912	960	1	—	—	—	43	2.434
Kanyaró	1.075	382	1.403	153	3.613	489	1.294	5	2	2	2	249	3.767
Vörheny	1.867	1.898	1.702	116	5.583	557	779	10	13	13	13	255	5.652
Szamárhurút	1.075	531	1.515	521	3.642	496	1.216	61	46	46	46	232	3.025
Roncsoló toroklob	6.018	2.603	14.702	261	23.584	574	4.787	102	162	162	162	3.434	12.055
Hagymáz	1.472	633	2.760	519	5.384	657	1.403	123	34	34	34	334	3.763
Vérhas	5.737	2.619	13.987	2.231	24.574	2.179	4.968	432	271	271	271	1.946	14.434
Gümőkór	8.177	4.061	14.985	1.826	29.049	1.837	6.422	508	487	487	487	1.130	16.864
Összesen	26.082	12.807	51.490	6.041	96.420	7.701	21.829	1.242	1.015	1.015	1.015	7.623	58.994

Nem fertőző betegségek:

Gyermeakaszió	2.401	1.822	4.658	637	9.518	778	2.484	243	56	988	8.197
Gyengeség	6.866	4.139	14.126	2.186	27.317	2.057	7.486	533	232	2.663	18.659
Görcs	4.924	1.519	9.319	529	16.291	1.041	4.561	68	296	2.805	11.154
Tüdőgyulladás	5.631	2.917	11.143	927	20.618	1.664	6.537	576	233	1.530	15.802
Gutaütés	1.490	646	2.701	315	5.152	352	1.104	110	83	429	3.114
Aggkór	6.948	3.589	9.382	2.182	22.101	1.347	6.947	451	316	1.641	16.118
Elnehaj	55	97	453	31	636	28	97	2	—	32	230
Összesen	28.315	14.729	51.782	6.807	101.633	7.267	29.216	1.983	1.216	10.088	73.274

Erőszakos halálok:

Ölés	202	137	369	39	747	47	220	1	9	43	946
Öngyilkosság	335	158	836	75	1.404	23	233	18	10	31	470
Baleset	397	331	1.195	175	2.098	219	429	23	31	78	1.447
Összesen	934	626	2.400	289	4.249	289	882	42	50	152	2.863
Főösszeg	55.331	28.162	105.672	13.137	202.302	15.257	51.927	3.267	2.281	17.863	135.131

1895-ben

Fertőző betegségek:	Magyar tájon				Tót	Orosz	Román	Szász	Sváb	Szerb	Együtt
	Tül-a-Dunán	Palócz-földön	Aföldön	Székel-földön							
Himlő	187	151	397	17	686	52	221	5	—	220	1.184
Kanyaró	345	508	1.123	251	1.465	402	1.175	69	—	206	3.317
Vörheny	434	208	1.306	469	1.215	221	875	130	68	122	2.631
Szamárhurút	461	198	531	150	654	519	701	35	—	119	2.028
Ronesoló toroklob	2.360	1.081	4.037	683	1.981	590	3.763	163	59	730	7.286
Hagynáz	731	407	945	175	598	397	677	52	16	202	1.942
Vérhas	4.913	3.042	14.253	1.593	4.715	1.506	4.965	380	220	1.419	13.205
Gümőkór	8.827	4.892	17.313	1.366	7.217	2.058	8.353	570	456	2.377	21.031
Összesen	18.258	10.487	39.905	4.704	18.531	5.745	20.730	1.404	819	5.395	52.024

Nem fertőző betegségek:

Gyermeakasály	2.849	2.053	4.890	445	3.430	940	2.496	42	89	786	7.783
Gyengeség	9.313	4.690	14.976	2.147	7.193	2.987	10.952	443	206	2.427	24.008
Gőres	5.621	4.901	9.523	442	2.890	1.129	5.053	173	260	2.208	11.713
Tüdőgyulladás	5.129	2.725	11.756	920	5.493	2.302	7.520	440	184	1.611	17.550
Gutattás	1.598	856	3.639	319	1.193	286	1.752	166	117	452	3.966
Aggkór	9.421	4.181	10.736	1.941	6.470	1.532	8.726	609	349	1.619	19.305
Elmebaj	257	69	752	38	204	54	202	23	10	28	521
Összesen	34.188	19.475	56.322	6.252	26.873	9.030	36.701	1.896	1.215	9.131	84.846

Erőszakos halálok:

Ölés	650	511	1.187	191	744	189	841	53	21	158	2.006
Öngyilkosság	380	143	980	120	184	41	318	57	18	93	711
Baleset	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Összesen	1.030	654	2.167	311	928	230	1.159	110	39	251	2.717
Főösszeg	53.476	30.616	98.394	11.267	46.332	15.005	58.590	3.410	2.073	14.777	140.187

1897. évben.

Fertőző betegségek:	Magyar tájon				Tót	Orosz	Román	Szász	Sváb	Szerb	Együtt
	Túl-a-Dunán	Palocz-földön	Alföldön	Szekely-földön							
Himlő	165	155	354	185	859	72	237	25	—	55	647
Kanyaró	1.013	290	937	121	2.361	451	756	41	38	125	2.782
Vörheny	1.852	684	2.164	88	4.788	419	1.826	48	—	236	3.858
Szamárhurut	2.351	775	1.806	1.094	6.026	1.025	4.834	162	34	119	9.040
Roncsoló toroklob	2.183	1.052	2.654	850	6.739	1.200	3.083	211	31	385	7.241
Hagymáz	1.119	589	1.574	338	3.620	631	1.970	128	20	309	4.049
Vérhas	1.066	596	1.795	909	4.366	710	2.744	139	23	226	5.063
Gümőkor	10.674	5.098	17.409	1.963	35.144	2.433	10.506	713	455	2.261	24.529
Összesen	20.423	9.239	28.693	5.548	63.903	18.528	25.956	1.467	601	3.716	57.209

Nem fertőző betegségek:

Gyermekaszály	2.145	1.569	3.553	454	7.721	634	1.919	63	72	562	5.795
Gyengeség	11.101	5.468	16.977	2.769	36.315	3.887	16.104	530	264	2.347	32.556
Görcs	5.594	2.012	9.831	688	18.125	995	5.339	237	264	2.155	11.975
Tüdőgyulladás	4.590	2.184	10.984	932	18.690	2.192	9.766	548	167	1.326	18.788
Gutaütés	1.259	687	2.843	312	5.101	203	1.509	184	64	345	3.312
Aggkór	9.328	4.273	11.157	2.408	27.166	2.324	12.691	793	291	1.742	25.289
Elmebaj	288	107	588	73	1.056	57	324	25	8	26	642
Összesen	34.305	16.300	55.933	7.636	114.174	28.400	47.652	2.380	1.130	8.503	98.357

Erőszakos hmlásokok:

Ólós	102	97	195	46	440	83	31	180	5	2	35	336
Öngyilkosság	477	224	1.116	170	1.987	258	53	414	61	15	86	887
Baleset	704	436	1.395	248	2.783	76	207	912	63	12	110	1.380
Összesen	1.283	757	2.706	464	5.210	417	291	1.506	129	29	231	2.603
Főösszeg	56.011	26.296	87.332	13.648	182.287	47.345	17.524	75.114	3.976	1.760	12.450	158.169

Fertőző betegségekben a halál e 3 év alatt 445 ezer embert ölt meg; *egyéb* betegségekben 590 ezret; *erőszakos* véget közel 22 ezer ember ért. Az összes veszteség emberéletben 1 millió és 57 ezer lélek, a kik közül csak 140 ezer halt meg aggkórban. Nem mulik el egy évtized sem kisebb-nagyobb járványok nélkül; az ilyen évek betudásával, átlag 450 ezer ember hal meg országszerte évenként. A közkórházak évi betegforgalma átlagban 200 ezerre rúg; a magánápolásban részesülő betegek lélszáma meg sem állapítható; de ha szabad 1 halálesethez 10 gyógyulási esetet számítani, akkor évenként közel $4\frac{1}{2}$ millió betege van ennek az országnak. Az egészségügyi személyzet mintegy 5000 orvostól, 9000 bábától és 12 ezer oly halottkémből áll, kinek nincs orvosi oklevele. Egy-egy orvosra 900 beteg, egy-egy halottkémre 37 halott esik évenként. A berendezés valóban olyan, mintha egészségügyünk temetkezési intézmény volna.

A *ragályos* bajok közül a *himlő* főleg a román, tót és orosz vidékeket sújtotta, — magyar vidékeken a beoltás megelőzi e bajt; kanyaró és szamárhurut is inkább látogatja a hegyi népeket, mint a sík földön lakó magyart, szerbet és svábot; a hagymázos esetek megoszlanak az összes népességben; nem így a difteria, vérhas és tuberkulózis, a mik legtöbb áldozatukat a városokban, s ezért főleg magyar vidékekről szedik. Az idézett 3 év alatt a roncsoló toroklob magyar vidéken 37 ezer, egyebült 26 ezer, a vérhas magyar vidéken 51, egyebült 32, a tüdővész magyar vidéken 98, egyebült 61 ezer embert pusztított el.

A *nem fertőző* bajok legtöbbje a kisdedeket tizedeli meg: főleg a gyermekaszály, görcs és gyengeség. E három Heródes 3 év alatt 205 ezer kisdednek oltotta ki életét: 175 ezernek magyar, 130 ezernek nem-magyar vidéken.

Erőszakos halállal — mint említettük — közel 22 ezren multak ki. Ebből 7000 *emberölés* áldozata: 3700 magyar, 3300 egyéb vidéken (1400 eset tót, 1200 román, 450 szerb, alig 300 orosz és vagy 120 eset német vidéken fordult elő); — közel 8000-en *balesetek* miatt pusztultak el: 4900 magyar, 2900 körül más vidéken. Az esetek száma több is lehet, mert 1895-ről a statisztikai évkönyv nem közölte az adatokat; — végre 7000 *öngyilkossá* lett: 5000 magyar, 2000 szász vidéken (ez utóbbi esetek közül 597 tót, 965 román, 117 orosz, 210 szerb, 136 szász és 43 sváb vidéken fordult elő).

Áttérünk adataink második csoportjára.

II.

Össze fogjuk hasonlítani a *születési* s a *halálozási* eseteket.

Alapul két évet veszünk, a hogy a házasságoknál tettük. E két egymást követő év megmutatja népesedési mozgalmaink természetes hullámozását. Álljon itt róluk a következő négy táblázat:

1890-ben született

Nyelvi vidékek
szerint

	é l v e			h a l v a			a z é l v e sz ü l ö t t			n e m e é s s z á m a			I k r e k			születésének esete
	fiú	lány		fiú	lány		törvényes	törvénytelen		fiú	lány		fiú	lány		
<i>Magyar tájon:</i>																
Túl-a-Dunán . . .	51.111	48.498		1.328	990		47.315	44.721		3.796	3.777		1.310	1.184		1.227 12 1
Palócföldön . . .	25.423	24.471		631	471		23.357	22.437		2.066	2.034		686	669		7 —
Alföldön	92.809	88.348		2.904	2.243		84.032	79.773		8.777	8.575		2.423	2.313		28 1
Székelyföldön . . .	10.377	9.790		250	194		9.415	8.873		962	917		254	249		3 —
Együtt	179.720	171.107		5.113	3.898		164.119	155.804		15.601	15.303		4.673	4.415		4.465 50 2
<i>Tót vidéken</i>	44.953	42.820		949	686		41.493	39.436		3.460	3.384		1.154	1.215		1.171 9 —
<i>Orosz »</i>	16.082	15.380		134	97		14.337	13.741		1.725	1.639		422	404		413 —
<i>Román »</i>	55.188	52.850		916	701		49.798	47.786		5.390	5.064		1.489	1.527		1.490 12 —
<i>Szász »</i>	3.882	3.734		126	78		3.595	3.460		287	274		77	83		80 —
<i>Szab »</i>	1.743	1.658		40	45		1.581	1.498		162	160		31	41		36 —
<i>Szorb »</i>	12.722	12.074		249	161		11.645	11.047		1.077	1.027		337	313		322 2 —
Együtt	134.570	128.516		2.414	1.768		122.469	116.968		12.101	11.548		3.510	3.583		3.512 23 —
<i>Összesen</i>	314.290	299.623		7.527	5.666		286.588	272.772		27.702	26.851		8.183	7.998		7.977 73 2

1890-ben elhalt

Nyelvi vidékek
szerint

	5 é v e n a l u l			K i s d e d e k			Z s e n g e k o r t ó l k é s ő k o r i g			A z u t ó b b i a k c s a l á d i á l l a p o t a		
	fiú	lány		fiú	lány		férfi	nő		nőtlek v. hajadon	házas	özvegy
<i>Magyar tájon:</i>												
Túl-a-Dunán . . .	21.225	18.531		39.756	38.888		18.981	21.014		39.995	18.514	10.995
Palócföldön . . .	11.223	10.165		21.388	21.535		9.429	10.226		19.655	9.165	5.412
Alföldön	41.226	36.474		77.700	44.206		29.848	32.081		61.929	28.351	13.935
Székelyföldön . . .	3.344	2.930		6.274	2.111		3.960	4.017		7.977	3.873	2.047
Együtt	77.018	68.100		145.118	116.779		62.218	67.338		129.556	59.903	32.389
<i>Tót vidéken</i>	19.948	17.940		37.888	37.888		16.064	17.590		33.654	15.395	9.117
<i>Orosz »</i>	6.111	5.424		11.535	11.535		4.498	4.944		9.442	4.408	2.200
<i>Román »</i>	23.487	20.719		44.206	44.206		24.340	25.084		49.424	22.674	12.168
<i>Szász »</i>	1.128	983		2.111	2.111		1.676	1.666		3.342	1.582	974
<i>Szab »</i>	728	635		1.363	1.363		620	647		1.267	560	370
<i>Szorb »</i>	6.165	5.511		11.676	11.676		4.462	4.796		9.258	4.575	2.250
Együtt	57.567	51.212		108.779	108.779		51.660	54.727		106.387	49.194	27.079
<i>Összesen</i>	134.585	119.312		253.897	253.897		113.878	122.065		235.943	109.097	59.468

1891-ben született

Nyelvi vidékek szerint	élve				halva				az élve születt				I k r e k			
	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	neme és száma	születésnek esete	kettős	hármás	négyes	
Magyar tájon:																
Túl-a-Dunán . .	53.367	50.365	1.388	1.075	49.494	46.567	3.873	3.798	1.352	1.204	1.352	1.204	1.260	12	—	
Palóc földön . .	25.775	25.089	687	492	23.710	22.965	2.065	2.124	709	710	709	710	696	9	—	
Alföldön . . .	97.353	91.918	3.064	2.339	88.158	82.978	9.195	8.940	2.513	2.397	2.513	2.397	2.432	14	1	
Székelvöldön . .	11.371	10.682	274	208	10.309	9.633	1.062	1.049	309	259	309	259	281	2	—	
Együtt . . .	187.866	178.054	5.413	4.114	171.671	162.143	16.195	15.911	4.883	4.570	4.883	4.570	4.669	37	1	
Tót vidéken . .	47.148	45.253	1.048	813	43.358	41.616	3.790	3.637	1.150	1.156	1.150	1.156	1.135	12	—	
Orosz » . . .	17.082	15.825	152	124	15.237	14.113	1.845	1.712	418	409	418	409	409	3	—	
Román » . . .	60.084	57.043	917	656	54.381	51.411	5.703	5.632	1.563	1.450	1.563	1.450	1.493	9	—	
Szász » . . .	4.163	3.947	124	107	3.807	3.662	356	285	96	90	96	90	93	—	—	
Svár » . . .	1.878	1.676	50	30	1.692	1.533	186	143	46	48	46	48	47	—	—	
Szerb » . . .	13.411	12.982	246	207	12.258	11.865	1.153	1.117	370	370	370	370	364	4	—	
Együtt . . .	143.766	136.726	2.537	1.937	130.733	124.200	13.033	12.526	3.643	3.523	3.643	3.523	3.541	28	—	
Összesen . . .	331.632	314.780	7.950	6.051	302.404	286.343	29.228	28.437	8.526	8.093	8.526	8.093	8.210	65	1	

1891-ben elhalt

Nyelvi vidékek szerint	Kisdedek 5 éven alul				Zsenge kortól késő korig 5 éven túl				Az utóbbiak családi állapota			
	fiú	lány	együtt	összesen	férfi	nő	együtt	összesen	nőtlen v. hajadon	házas	özvegy	összesen
<i>Magyar tájon:</i>												
Túl-a-Dunán . . .	24.293	21.019	45.312	45.312	19.774	22.181	41.955	41.955	13.034	18.049	10.872	10.872
Palócföldön . . .	11.393	10.433	21.826	21.826	10.053	10.736	20.789	20.789	5.930	9.210	5.649	5.649
Alföldön . . .	43.953	38.695	82.648	82.648	31.963	34.537	66.500	66.500	22.276	29.283	14.941	14.941
Székelvöldön . .	3.661	3.097	6.758	6.758	3.658	3.863	7.521	7.521	1.960	3.612	1.949	1.949
Együtt . . .	83.300	73.244	156.544	156.544	65.448	71.317	136.765	136.765	43.200	60.154	33.411	33.411
<i>Tót vidéken</i> . . .	19.547	17.257	36.804	36.804	15.765	17.499	33.264	33.264	9.266	14.835	9.163	9.163
<i>Orosz »</i> . . .	6.885	6.010	12.895	12.895	4.797	5.287	10.084	10.084	3.170	4.657	2.257	2.257
<i>Román »</i> . . .	24.262	21.689	45.951	45.951	22.607	23.947	46.554	46.554	13.638	21.268	11.648	11.648
<i>Szász »</i> . . .	1.350	1.232	2.582	2.582	1.572	1.660	3.232	3.232	774	1.463	995	995
<i>Szárab »</i> . . .	874	746	1.620	1.620	613	713	1.326	1.326	390	584	352	352
<i>Szerb »</i> . . .	5.849	5.188	11.037	11.037	4.274	4.651	8.925	8.925	2.344	4.445	2.136	2.136
Együtt . . .	58.767	52.122	110.889	110.889	49.628	53.757	103.385	103.385	29.582	47.252	26.551	26.551
<i>Összesen</i> . . .	142.067	125.366	267.433	267.433	115.076	125.074	240.150	240.150	72.782	107.406	59.962	59.962

Hadd egészítsük ki az így nyert képet a *születéseknek évszakaiként* való megoszlásával, s a főbb adatesoportok viszonyaszaival.

Nyelvvidékek szerint		Születések 1890-ben évszakaiként			Születések		Nők száma a termékeny korú nőknek		Termékeny korú 1000 nőre születés		Vidékenként ezer magzat közül	
Magyar tájon:		téli	tavaszzal	nyáron	őszszel	Születések száma	Nők száma a termékeny korú nőknek		Termékeny korú 1000 nőre születés		Vidékenként ezer magzat közül	
Túl-a-Dunán . . .	26.900	26.139	25.199	23.689	101.927	751.001	135.72		902.96	törvénytelen	holt	22.74
Palócziöldön . . .	13.325	13.340	12.430	11.901	50.996	358.359	142.30		898.00	80.40	21.90	21.90
Alföldön . . .	48.272	48.467	46.437	43.128	186.304	1.178.573	158.06		879.27	93.13	27.91	27.91
Székelvöldön . . .	5.282	5.692	5.039	4.598	20.611	144.490	142.64		887.30	91.16	21.54	21.54
Együtt . . .	93.779	93.638	89.105	83.316	359.888	2.432.423	147.88		889.09	85.87	25.04	25.04
Tót vidéken . . .	23.837	23.294	21.392	20.885	89.408	619.990	144.20		905.17	76.54	18.29	18.29
Orosz » . . .	8.756	8.129	7.603	7.205	31.693	184.218	172.00		886.57	106.14	7.20	7.20
Román » . . .	28.465	30.743	27.992	22.455	109.655	821.332	133.50		889.09	95.33	14.75	14.75
Szász » . . .	1.979	1.979	2.040	1.852	7.820	63.609	121.04		902.18	71.74	26.08	26.08
Székely » . . .	893	925	892	776	3.486	22.720	153.43		883.35	92.37	24.38	24.38
Szerb » . . .	6.746	6.382	6.716	5.362	25.206	158.524	159.00		900.26	83.47	16.27	16.27
Együtt . . .	70.646	71.452	66.635	58.535	267.268	1.870.393	142.89		895.87	88.48	15.46	15.46
Országosan . . .	164.425	165.090	155.740	141.851	627.106	4.302.816	145.64		891.97	86.99	21.04	21.04

Nyelvvidékek szerint		1000 elhalt <i>kisded</i> közül		1000 elhalt <i>felöltött</i> közül		Családi állapot a <i>vidékenként elhalt 1000—1000 felöltöttnek 1890-ben</i>		1891-ben	
Magyar tájon:		1890-ben	1891-ben	1890-ben	1891-ben	nőtlen s hajadon	özvegy	nőtlen s hajadon	özvegy
Túl-a-Dunán . . .	156.39	169.43	169.31	174.70	462.00	274.91	259.13	310.67	430.20
Palócziöldön . . .	84.34	81.61	83.31	86.57	466.99	275.35	271.73	285.25	443.02
Alföldön . . .	306.03	309.04	262.48	276.91	457.60	334.98	224.67	334.98	440.35
Székelvöldön . . .	24.71	25.37	33.00	31.52	485.52	256.61	259.14	260.60	480.36
Együtt . . .	571.57	585.35	549.10	569.50	462.37	250.00	244.00	315.87	439.33
Tót vidéken . . .	149.33	137.68	142.31	138.51	457.46	270.90	275.48	278.56	445.98
Orosz » . . .	45.43	48.28	40.02	41.99	466.00	233.00	223.82	314.35	461.32
Román » . . .	174.11	171.82	209.47	193.85	458.76	246.19	250.20	292.95	456.35
Szász » . . .	8.31	9.66	14.16	13.46	473.37	291.44	307.86	239.48	452.66
Székely » . . .	5.37	5.06	5.07	5.07	441.00	292.93	265.46	294.12	440.42
Szerb » . . .	45.98	41.37	39.34	37.17	494.16	243.04	239.33	262.63	498.04
Együtt . . .	428.43	414.15	450.00	430.50	462.40	254.54	256.82	286.13	457.65
Összesen . . .	1000.00	1000.00	1000.00	1000.00	462.38	252.04	249.98	303.07	447.85

E táblázatok adattömegéből a következő tanulságok vonhatók.

Nézzük a *születési* viszonyokat az 1890-ik évről. *Országos* átlagban 1000 nő közül (a 16—59 évesek számításával) 145.₆₄ részesült az *anyaság örömeiben*: 147.₈₈ szülés esik magyar, 142.₈₉ nem magyar vidékre. Legnagyobb az anyák arányszáma orosz vidéken (1000 nő közül 172), legkisebb a szász vidéken (122); átlag *alatt* maradnak: a román (133), tót vidék (144), a székelyföld (142), a Túl-a-Duna (135) s a palócföld (142), — *túllépi* az átlagot a szerb (159), a sváb vidék (153) s az alföld (158).

Vegyünk alapul vidékenként 1000 *magzatot*, hogy megláthassuk eloszlásukat a *törvényes* és *törvénytelen* élő, meg a *halva született* gyermekek közt: *országos* átlagban 891.₉₇ törvényes magzatra 86.₉₉ törvénytelen, s e kétrendbeli élő magzatokra 21.₀₄ holt magzat esik. Magyar vidékeken túlteng a holt gyermekek száma: ezer magzat közül 25.₀₄ halva született, — ennek folytán az élők aránya leszál 889.₀₉ törvényes, 85.₈₇ törvénytelen magzatra. Nem-magyar vidékeken kevesebb a holt gyermek: 15.₆₅, s ehhez képest megnövekszik a törvényes élő gyermekek aránya 895.₈₇-re, s a törvényteleneké 88.₄₈-ra. Legtöbb holt gyermek az alföldön (27.₆₁), legkevesebb orosz vidéken (7.₂₉) fordul elő. Legtöbb törvényes élő magzat jut viszonylag tót (905) s legkevesebb sváb vidékre (886), — végre legtöbb a törvénytelen gyermek orosz (106.₁₇), legkevesebb a szász földön (71.₇₄).

Évszakok szerint az orosz, tót és szerb vidéken a legtöbb születés *télre*, — román, szász és sváb vidéken *tavasza*ra, — a magyar vidékek közül Túl-a-Dunán télre, egybeült szintén tavasza ra esik. A különbség nem nagy, de következetes; abban pedig minden vidékre nézve egyenlő a nízus, hogy a *legkevesebb születés az őszi hónapokat* érje. Amazok megfelelnek a tavaszi és nyári, emez a téli fogantatásnak felel meg.

Ikerszülött egy év alatt 16 ezernél több jött a világra; a szülések száma meghaladta a 8000-et. Legtöbb ikerszülött az alföldre (4736), legkevesebb a sváb földre esett (72). A *kettős* ikrek párja 7977 volt; de előfordult 73 *hármás*, sőt 2 *négyes* szülés is, — amazok legtöbbje az alföldön, Túl-a-Dunán s a román vidéken, emezek egyike Túl-a-Dunán, másika az alföldön.

Az 1891. év jóval termékenyebb volt gyermekáldásban az előzőnél, — de a születési többlet csaknem számtani pontossággal oszlott meg az imént bemutatott tételek közt az egész vonalon: a többlet arányában megnőtt az élő, törvényes és törvénytelen magzatok száma, az ikreké is, sőt — fájdalom — a holt magzatoké is. Látszik, hogy a természet következetesen jár el évről-évre.

A *halálozási* táblák szomorú bizonyosság gyanánt állítják elénk azt, a mit a halandóság kiszámításánál s a halálos betegségek tárgyalásánál jelezniünk kellett: a *magyar vidékek nagyobb halandóságát*, szemben a többi vidékekkel, s főleg a *magyar kisdedek nagyobb pusztulását*, szemben a többi kisdedekkel.

Hasonlítsuk össze a két szomszédos esztendőt: az 1890. és 1891. évek

halottjait. 1890-ben a meghaltak száma 489 ezer volt, s ebből 274 ezer esett magyar, 215 ezer nem-magyar vidékre, mely elosztás a magyar vidék nagyobb lélekszámának *csak részben* felel meg. Erről meggyőzhet a következő év, mely még több halottal zárta mérlegét: 1891-ben meghalt 507 ezer ember, s ebből magyar vidékre esett 293, más vidékre 214 ezer. Vagyis: az 1891-ik év rosszabb volt az előbbinél, de *csak magyar vidékeken*, mert egyebütt javult az állapot: amott a halandóság 274-ről 293 ezerre nőtt, emitt 215-ről 214 ezerre apadt.

Mit jelent ez? Megtudjuk abból, ha a *kisdedek* s a felnőttek halandóságát a két évről összemérjük. 1890-ben elhalt 253 ezer kisded és 235 ezer felnőtt, vagyis *5 éven alul több élet pusztult el*, mint a *többi korosztályokban együtt*. Ámde magyar vidékre 145 ezer kisded és 129 ezer felnőtt, más vidékekre 108 ezer kisded és 106 ezer felnőtt halott jutott; vagyis *magyar vidékeken 46 ezerrel*, nem-magyar vidéken *alig 2 ezerrel több* kisded halt meg ekkor, mint felnőtt. 1891-ben még nagyobb volt a halál követelte tributum: *elpusztult 267 ezer kisded*, és 240 ezer felnőtt. Amazok közül 156 ezer magyar és 110 ezer nem-magyar, — emezek közül 136 ezer magyar, és 103 ezer nem-magyar vidéken; *felnőttekben tehát magyar vidékek 33 ezer lélekkel, kisdedekben 46 ezer lélekkel veszítettek többet* más vidékeknél.

A *viszonyszámok* ugyanezt mondják, csak még élesebben kifejezve. *Ezer elhalt kisded* közül 1890-ben magyar vidékre jutott 571, más vidékre 428, — 1891-ben pedig magyar vidékre 585, más vidékre 414. Az arányszámok természete hozza magával, hogy az egyik vidék arányának megnövekedése lecsökkenti a másikat, — így javul meg a nem-magyar vidékek kisded-halandóságának mérlege egy rosszabb esztendőben, a magyar mérleg megromlása folytán. Hasonló az eset a felnőttek példájával. Ezer felnőtt halott közül 1890-ben magyar vidékre jutott 549, más vidékre 450, — 1891-ben pedig magyar vidékre 569, más vidékre 430.

Ez állapotot *városaink* fejlettebb közegészségügyi viszonyai és segélyforrásai vajmi keveset változtatnak. Ime a halálozások 1891-ről:

	meghalt			meghalt	
	összesen	ebből kisded		összesen	ebből kisded
Budapesten . . .	14.355	6.367	Aradon	1.452	700
Debreczenben . .	1.852	865	Nagyváradon .	1.320	650
Szegeden	2.577	1.386	Kolozsvárt . .	1.029	455
Pozsonyban . . .	2.020	883	Temesvárt . .	1.228	515
Szabadkán	2.421	1.247	H.-M.-Vásárhelyt	1.992	954
Kassán	1.062	558	Zomborban . .	1.034	472
Kecskeméten . .	1.591	833	Székesfejervárt.	884	442

A kisded-halandóság rettenetes aránya valóban *nemzeti szerencsétlenség* nekünk.

Csekély vigasztalást csak a születések és halálozások egybevetése nyújthat. Terjeszszük ki ezt az utolsó évekre:

Nyelvvidékek szerint		Élve születtek az 1890—97. években				
Magyar tájon:	1890-ben	1891-ben	1894-ben	1895-ben	1897-ben	
Túl-a-Dunán	99.609	103.732	104.634	103.617	102.754	
Palócföldön	49.894	50.864	52.679	53.645	50.328	
Alföldön	181.157	189.271	190.810	192.076	194.461	
Székelyföldön	20.167	22.053	21.550	22.888	22.312	
Együtt	350.827	365.920	369.673	372.226	372.655	
Tót vidéken	87.773	92.401	93.269	94.694	91.124	
Orosz »	31.462	32.907	33.134	34.148	34.268	
Román »	108.038	117.127	114.493	119.513	116.266	
Szász »	7.616	8.110	7.602	7.998	8.059	
Sváb »	3.401	3.554	3.713	3.547	3.462	
Szerb »	24.796	26.393	25.289	24.092	24.329	
Együtt	263.086	280.492	277.500	283.992	277.508	
Összesen	613.913	646.412	647.173	656.218	650.163	

<i>Nyelvvidékek szerint</i>		<i>Elhaltak az 1890—97. években</i>				
<i>Magyar tájon:</i>	1890-ben	1891-ben	1894-ben	1895-ben	1897-ben	
Túl-a-Dunán	79.751	87.267	74.279	74.570	71.719	
Palócföldön	41.043	42.615	38.702	38.113	34.037	
Alföldön	139.629	149.148	135.394	137.907	126.476	
Székelyföldön . . .	14.251	14.279	16.770	15.550	16.704	
Együtt . . .	274.674	293.309	265.145	266.140	248.936	
<i>Tót vidéken</i>	71.542	70.068	67.125	67.135	62.035	
<i>Orosz »</i>	20.977	22.979	23.110	20.794	21.048	
<i>Román »</i>	93.630	92.505	88.583	86.316	95.576	
<i>Szász »</i>	5.453	5.814	5.908	5.520	5.612	
<i>Sváb »</i>	2.630	2.946	2.540	2.734	2.480	
<i>Szerb »</i>	20.934	19.962	20.170	18.722	17.060	
Együtt . . .	215.166	214.274	207.436	201.221	203.811	
Összesen	489.840	507.583	472.581	467.361	452.747	

<i>Nyelvvidékek szerint</i>		<i>A születések ‰-a évenként</i>					<i>A halálozások ‰-a évenként</i>				
<i>Magyar tájon:</i>	1890.	1891.	1894.	1895.	1897.		1890.	1891.	1894.	1895.	1887.
Túl-a-Dunán	16. ₂₂	16. ₉₅	16. ₁₇	15. ₇₉	15. ₈₀		16. ₂₉	17. ₂₀	15. ₇₂	15. ₉₅	15. ₃₄
Palócföldön	8. ₁₃	7. ₈₇	8. ₁₄	8. ₁₈	8. ₁₆		8. ₃₉	8. ₃₉	8. ₁₉	8. ₁₅	7. ₅₂
Alföldön	29. ₅₁	29. ₂₈	29. ₄₉	29. ₂₇	29. ₉₀		28. ₅₀	29. ₃₈	28. ₆₅	29. ₅₀	27. ₉₃
Székelyföldön	3. ₂₈	3. ₄₁	3. ₃₃	3. ₄₉	3. ₄₃		2. ₉₀	2. ₈₁	3. ₅₄	3. ₃₃	3. ₆₉
Együtt	57. ₁₄	56. ₆₁	57. ₁₃	56. ₇₃	57. ₃₁		56. ₀₈	57. ₇₈	56. ₁₀	56. ₉₃	54. ₉₉

Nyelvvidékek szerint	A születések ‰-a évenként					A halálozások ‰-a évenként				
	1890.	1891.	1894.	1895.	1897.	1890.	1891.	1894.	1895.	1897.
Tót vidéken . .	14. ₃₉	14. ₂₉	14. ₄₁	14. ₄₃	14. ₀₂	14. ₆₀	13. ₈₀	14. ₂₀	14. ₃₆	13. ₇₉
Orosz » . .	5. ₁₃	5. ₀₉	5. ₁₂	5. ₂₀	5. ₂₇	4. ₂₉	4. ₅₃	4. ₂₈	4. ₄₄	4. ₆₅
Román » . .	17. ₆₀	18. ₁₂	17. ₆₉	18. ₂₁	17. ₈₉	19. ₁₂	18. ₂₃	18. ₇₅	18. ₄₆	21. ₁₁
Szász » . .	1. ₂₄	1. ₂₆	1. ₁₈	1. ₂₂	1. ₂₄	1. ₁₂	1. ₂₅	1. ₂₈	1. ₁₈	1. ₂₄
Sváb » . .	0. ₅₅	0. ₅₅	0. ₅₇	0. ₅₄	0. ₅₃	0. ₅₁	0. ₅₈	0. ₅₃	0. ₅₈	0. ₅₅
Szerb » . .	4. ₀₄	4. ₀₈	3. ₉₀	3. ₆₇	3. ₇₄	4. ₂₈	3. ₉₃	4. ₂₈	4. ₀₅	3. ₇₇
Együtt . .	42. ₃₆	43. ₃₉	42. ₈₇	43. ₂₇	42. ₆₉	43. ₉₂	42. ₂₂	43. ₉₀	43. ₀₇	45. ₀₂
Összesen . .	100. ₀₀	100. ₀₀	100. ₀₀	100. ₀₀	100. ₀₀	100. ₀₀	100. ₀₀	100. ₀₀	100. ₀₀	100. ₀₀

Az abszolút számok szerint a születések lényegesen felülmulják a halálozásokat; a viszony számok egyes vidékekre évenként eső hányad hullámzását mutatják be. A születések többsége volt:

	magyar vidékeken	egyéb vidékeken	összesen
1890-ben	76.153 lélekkel	47.920 lélekkel	124.073 lélekkel
1891-ben	72.611 »	66.218 »	138.829 »
1894-ben	104.528 »	70.064 »	174.592 »
1895-ben	116.086 »	82.771 »	198.857 »
1897-ben	123.719 »	73.697 »	197.416 »
Összesen	493.097 lélekkel	340.670 lélekkel	833.767 lélekkel

Hasonló eredménnyel záródnak a többi évek is az utolsó másfél évtizedről. Mi nem sajnáltuk a fáradságot, s kiszámítottuk a születési és halálozási különbözet százalékát 1881-ig visszamenőleg, hogy láthatóvá tegyük 16 évi *természetes népszaporodásunk haladványsorát vidékenként*. Ime e táblázat róluk:

A természetes szaporodás 16 évről ‰-ban kifejezve.

Nyelvvidékek szerint		1881- ben	1882- ben	1883- ban	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben
Magyar tájon :								
Túl-a-Dunán		8. ₆₃	10. ₆₀	12. ₈₄	14. ₂₄	12. ₁₉	13. ₀₉	9. ₄₀
Palócföldön		5. ₁₅	11. ₀₉	12. ₃₄	14. ₁₃	8. ₅₀	11. ₈₄	11. ₄₂
Alföldön		10. ₁₅	9. ₄₄	15. ₀₁	17. ₀₄	14. ₇₆	14. ₀₀	10. ₁₉
Székelyföldön . . .		9. ₄₂	3. ₁₃	9. ₆₄	13. ₀₁	13. ₃₁	12. ₆₁	5. ₆₅
Együtt		8. ₇₂	9. ₆₄	13. ₅₂	15. ₄₇	12. ₉₅	13. ₃₂	9. ₇₉
Tót vidéken		4. ₈₃	11. ₀₂	9. ₆₁	12. ₁₆	10. ₁₆	13. ₀₁	7. ₇₆
Orosz »		4. ₀₆	11. ₈₈	14. ₃₄	18. ₁₃	13. ₀₉	17. ₀₃	17. ₈₁
Román »		7. ₅₆	0. ₅₉	12. ₂₃	14. ₁₉	12. ₅₅	13. ₃₄	9. ₆₃
Szász »		8. ₆₆	6. ₈₇	12. ₄₈	12. ₃₂	12. ₄₇	10. ₉₇	5. ₁₃
Sváb »		3. ₆₇	7. ₉₈	10. ₉₇	14. ₃₂	8. ₂₄	7. ₄₅	6. ₄₅
Szerb »		20. ₂₆	7. ₄₇	17. ₈₁	19. ₃₅	18. ₂₅	14. ₈₇	12. ₆₅
Együtt		7. ₃₅	6. ₀₄	12. ₀₅	14. ₃₁	12. ₃₅	13. ₆₂	9. ₈₉
Összesen		8. ₁₂	8. ₀₇	12. ₃₉	14. ₉₆	12. ₆₉	13. ₄₅	9. ₈₂

Nyelvvidékek szerint		1888-	1889-	1890-	1891-	1892—94-	1895-	1896—97-
		ban	ben	ben	ben	ben	ben	ben
<i>Magyar tájon :</i>								
Túl-a-Dunán . . .		9. ₀₄	13. ₇₄	7. ₄₇	6. ₁₇	23. ₃₄	10. ₅₇	22. ₂₂
Palócföldön . . .		10. ₃₅	11. ₉₈	7. ₂₈	6. ₇₅	21. ₇₀	12. ₂₇	29. ₀₃
Alföldön		12. ₉₂	15. ₃₇	10. ₀₃	9. ₅₈	33. ₀₆	12. ₄₀	29. ₅₆
Székelyföldön . . .		11. ₄₁	14. ₈₃	14. ₁₈	14. ₆₀	33. ₁₈	13. ₁₅	19. ₀₇
Együtt		11. ₂₄	14. ₃₇	9. ₁₀	8. ₄₃	29. ₆₆	11. ₂₇	26. ₅₇
<i>Tót vidéken</i>		10. ₇₉	15. ₃₄	7. ₇₇	10. ₆₆	33. ₅₄	12. ₁₉	27. ₄₁
<i>Orosz »</i>		19. ₂₂	22. ₅₉	16. ₁₅	15. ₀₇	47. ₀₈	19. ₀₈	36. ₉₄
<i>Román »</i>		11. ₅₅	10. ₇₁	5. ₀₃	8. ₅₇	25. ₉₂	11. ₁₆	13. ₀₅
<i>Szász »</i>		8. ₅₅	10. ₄₀	9. ₇₃	10. ₃₉	25. ₄₈	10. ₇₆	17. ₇₁
<i>Sváb »</i>		5. ₂₇	14. ₅₆	9. ₀₅	7. ₁₄	29. ₁₀	9. ₂₂	21. ₃₃
<i>Szerb »</i>		14. ₅₇	13. ₁₂	6. ₅₃	11. ₂₇	8. ₆₂	8. ₉₀	22. ₁₂
Együtt		12. ₁₄	13. ₆₄	7. ₃₈	10. ₁₄	28. ₈₃	12. ₂₀	21. ₆₆
Összesen		11. ₆₃	14. ₀₅	8. ₂₅	9. ₁₇	29. ₂₇	12. ₀₁	24. ₄₆

A természetes szaporodás e képen a vándor népesség hullámozása sokat változtat. Helybeliek elköltöznek, mások jönnek helyükbe, s csak a különbözet betudásával állapíthatni meg a *tényleges szaporodást*.

A 80-as évekről a statisztikai hivatal közzétette a *vándorlási hányadot* az összes megyékre és országtájakra nézve, kiszámítva *abszolút számokban*, mennyivel és hol szaporodott vagy fogyott tényleg a népesség. Mi ugyanez anyagot most *viszonyszámokká átváltoztatva* adjuk, hogy közönségünk összehasonlíthassa a két módszert az 1881—1889 évek *természetes és tényleges szaporodásának* arányszámaiban.

A *tényleges szaporodás* a nyolczvanas években $\%$ -ban kifejezve:

Nyelvvidékek szerint		az	1881.	1882.	1883.	1884.	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.
					é v e k b e n						
<i>Magyar tájon:</i>											
Túl-a-Dunán		4. ₂₆	6. ₇₅	8. ₃₂	10. ₄₅	8. ₄₇	9. ₃₈	5. ₇₁	5. ₃₈	10. ₂₀	
Palócföldön		2. ₃₄	8. ₂₉	8. ₅₆	11. ₃₈	5. ₇₈	9. ₁₄	8. ₄₅	7. ₇₀	9. ₃₃	
Alföldön		12. ₆₁	11. ₆₇	17. ₄₁	19. ₄₃	17. ₀₉	16. ₂₀	12. ₄₂	15. ₁₃	17. ₅₃	
Székelyföldön . . .		5. ₀₀	—1. ₂₆	5. ₂₃	8. ₆₂	8. ₉₆	8. ₃₀	1. ₃₉	7. ₁₄	10. ₁₀	
Együtt		7. ₉₂	13. ₂₅	12. ₇₄	14. ₇₀	12. ₁₉	12. ₅₇	9. ₀₅	10. ₄₁	13. ₆₄	
<i>Tót vidéken</i>		0. ₄₃	5. ₇₇	4. ₃₉	6. ₀₇	5. ₀₇	7. ₈₇	2. ₈₈	5. ₇₂	10. ₂₉	
<i>Orosz »</i>		2. ₄₂	10. ₂₅	12. ₇₂	13. ₉₈	12. ₄₂	16. ₀₇	12. ₉₈	17. ₇₁	21. ₁₁	
<i>Román »</i>		7. ₀₀	0. ₀₄	11. ₂₃	13. ₆₅	12. ₀₁	12. ₈₀	9. ₁₀	11. ₀₃	10. ₂₀	
<i>Szász »</i>		1. ₄₂	—0. ₃₄	5. ₂₆	5. ₁₄	5. ₂₂	3. ₈₅	—1. ₉₅	1. ₄₅	3. ₃₂	
<i>Sváb »</i>		—6. ₁₆	—1. ₉₁	1. ₀₅	4. ₉₀	—1. ₆₂	—2. ₄₂	—3. ₄₅	—4. ₆₆	4. ₅₇	
<i>Szerb »</i>		17. ₂₂	4. ₄₈	14. ₈₃	16. ₄₁	15. ₃₆	12. ₀₂	9. ₈₄	11. ₇₈	10. ₃₆	
Együtt		4. ₅₅	3. ₂₅	9. ₂₇	11. ₅₅	9. ₆₂	10. ₉₂	7. ₂₂	9. ₅₀	11. ₀₁	
Összesen		6. ₄₅	6. ₄₀	11. ₂₃	13. ₃₃	11. ₀₉	11. ₀₈	8. ₂₆	10. ₀₇	12. ₅₀	

Szembetűnő a két módszer eltérése. A *természetes* szaporodás haladványsora elég egyenletesen oszlik meg minden vidék közt, s 1889-ig csekély hullámzással mindenütt emelkedik. A *tényleges* szaporodás eredménye a vándorlási különbözet betudása folytán amaszt *lényegesen megváltoztatta*: a honnét elköltözött a vándorló nép, ott *meg is fogyott a népesség*, daczára a természetes szaporodásnak. Szaporodott a székelyföldön, a szász és sváb vidéken 2—14%-kal, de mérlege a kivándorlás és elköltözés folytán 1—6%-nyi *passivát* mutat. Csak a *magyar alföldön* s az *orosz vidéken* látni tényleges szaporodást: amott a belföldi vándor elem összetódulása, emitt a galicziai zsidók tömeges beáramlása folytán.

A 90-es évek *tényleges* állapotát s az egyes vidékekre eső vándorlási hányadot majd csak akkor fogjuk ismerhetni, ha az új számlálás alapján a tényleges népszámot s a vándor-népesség lélekszámát vidékenként ismerjük.

Feladatunk most a *gazdasági statisztika* anyaga elé állít, hogy anyagi életviszonyaiban is lássuk ez ország népességét fajnépeivel és nyelvvidékeivel.

Az anyagi élet.

E fejezet a *nemzet közgazdasági tevékenységének* minden jelentékenyebb ága és eredménye felől tájékoztatni kíván.

Szól általánosságban a *kereseti* viszonyokról, s a kereső népesség szerzeményéből élő *eltartottakról*. Megvizsgálja a keresők megoszlását *foglalkozási ágak* szerint, melyek a népességnek vagyoni egyensúlyt és társadalmi színezetet adnak; kiemeli, hogy a szerzeményből mennyi esik a *férfiak*, mennyi a *nők munkájára*; széttekint a *nem-keresők* csoportjaiban, a kik közé számíttatnak az otthont gondozó nők, a házi cselédek, a kisdedek és iskolás gyermekek, végre az alamizsnások s a letartóztatottak.

Rámutat a *gazdasági tevékenység* színterére: a gabona-földre, az erdőre, a földbirtok megoszlására, — az állati állományban elhelyezett nemzeti vagyponra, — fejlődő iparunk szervezetére és intézményeire, — s a pénzgazdaságra, mely ezek takarékoságából teremt tőkét, a mik a hitelintézetek kezén forgattatnak a hitelképesek százezrei közt.

Mindezekben a *közgazdasági életerők működését* igyekszünk meg-
látni az ország *nyelvvidékein* és egész területén. Nyers anyagnak felhasználtuk az 1890—97. évi statisztikai évkönyvek, a foglalkozási és földmivelési statisztika, végül a gazda címtár anyagát.

I.

Kezdjük a *keresők és eltartottak* vizsgálatával.

Nyelvvidékek szerint való megoszlásukról, s egy-egy vidékre nézve kiszámított arányaikról e táblázat tájékoztat.

<i>Nyelvvidékek</i> szerint	K e r e s ő k			E l t a r t o t t		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
<i>Magyar tájon:</i>						
Túl-a-Dunán . .	838.853	280.116	1,118.969	482.127	1,067.820	1,549.947
Palóczföldön . .	369.182	128.892	498.074	221.506	501.538	723.044
Alföldön . . .	1,284.207	392.216	1,676.423	786.253	1,723.707	2,509.960
Székelyföldön . .	172.640	60.759	233.399	96.122	202.589	298.711
Együtt	2,664.882	861.983	3,526.865	1,586.008	3,495.654	5,081.662

<i>Nyelvvidékek</i> szerint	K e r e s ő k			E l t a r t o t t		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
<i>Tót</i> vidéken . .	608.406	245.132	853.538	389.050	851.591	1,240.641
<i>Orosz</i> » . .	193.280	72.851	266.131	131.280	261.033	392.313
<i>Román</i> » . .	917.784	278.045	1,195.829	514.252	1,163.864	1,678.116
<i>Szász</i> » . .	68.319	26.780	95.099	39.815	87.175	126.990
<i>Sváb</i> » . .	27.317	8.785	36.102	15.233	33.715	48.948
<i>Szerb</i> » . .	178.477	50.007	228.484	115.876	246.900	362.776
Együtt . . .	1,993.583	681.600	2,675.183	1,205.506	2,644.278	3,849.784
Összesen . . .	4,658.465	1,543.583	6,202.048	2,791.514	6,139.932	8,931.446

<i>Nyelvvidékek</i> szerint	Vidékenként 1000 lélek közül			
	kereső		eltartott	
<i>Magyar</i> tájon:	férfi	nő	férfi	nő
Túl-a-Dunán . .	314. ₃₀	104. ₉₆	180. ₆₅	400. ₉₉
Palócföldön . .	302. ₈₃	105. ₅₅	181. ₄₀	410. ₇₂
Alföldön . . .	306. ₇₅	93. ₇₀	187. ₈₁	411. ₇₁
Székelyföldön .	324. ₄₅	114. ₁₉	180. ₆₄	380. ₇₂
Együtt	309. ₅₆	100. ₁₃	184. ₂₄	406. ₂₇
<i>Tót</i> vidéken . .	290. ₅₂	117. ₀₆	185. ₇₈	406. ₈₄
<i>Orosz</i> » . . .	293. ₃₄	110. ₆₄	199. ₃₈	396. ₁₄
<i>Román</i> » . . .	319. ₃₅	96. ₇₅	178. ₉₃	404. ₉₇
<i>Szász</i> » . . .	307. ₆₂	120. ₅₈	179. ₂₈	392. ₅₂
<i>Sváb</i> » . . .	321. ₁₉	103. ₃₀	179. ₁₀	396. ₄₁
<i>Szerb</i> » . . .	301. ₈₆	84. ₅₇	195. ₉₉	417. ₅₈
Együtt	305. ₅₃	104. ₄₆	184. ₇₅	405. ₂₆
Összesen . . .	307. ₈₃	102. ₀₀	184. ₄₆	405. ₇₁

Országos átlagban 1000 lélekre 409.₈₃ kereső és 590.₁₇ eltartott esik ; a keresők közül 307.₈₃ férfi, 102.₀₀ nő, — az eltartottak közül 184.₄₆ férfi és 405.₇₁ nő.

Nyelvvidékek szerint: ez átlagnál több kereső van Túl-a-Dunán (418), a székelyföldön (438), román vidéken (415) s a szász és sváb vidéken (egyenként 424); az átlagnál kevesebb a kereső a palócföldön (407), az alföldön (399), a tótságban (407), orosz vidéken (403) és szerb vidéken (385).

Nemek szerint: felülmulja az átlagot a kereső férfi népesség Túl-a-Dunán (314), a székelyföldön (324), román vidéken (319) és a svábságban (321), — s a kereső női népesség Túl-a-Dunán (104), a palócföldön (105), a székelyföldön (114), a tótságban (117), a szászföldön (120) s a svábföldön (103); alatta marad az átlagnak a férfi munka a palócföldön (302), az alföldön (306), a tótságban (290), orosz földön (293), a szászföldön (307.₈₂) s a szerb vidéken (301), — s a női munka az alföldön (93), a román vidéken (96) s a szerb vidéken (84).

Legtöbb kereső van a székelyföldön (438), legkevesebb a szerb vidéken (389); legtöbb a kereső férfi a székelyföldön (324), legkevesebb a tótságban (290), — legtöbb a kereső nő a szászföldön (120), legkevesebb a szerb vidéken (84). Magasabban kiemelkedik a kereső nők aránya

Keresők és eltartottak	Magyar vidéken				Együtt
	Túl-a-Dunán	Palócz-földön	Al-földön	Székely-földön	
<i>Értelmi foglalkozás</i>					
Keresők	18.248	9.697	38.975	3.889	70.809
Eltartottak	41.437	23.066	86.537	9.418	160.458
<i>Östermelés</i>					
Keresők	661.348	276.526	791.859	135.718	1.865.451
Eltartottak	975.323	429.038	1,328.477	194.924	2,927.762
<i>Ipar és forgalom</i>					
Keresők	191.670	97.981	385.965	25.437	701.053
Eltartottak	290.874	151.533	510.619	35.342	988.368
<i>Járadékosok</i>					
Keresők	22.881	10.861	39.152	2.307	75.201
Eltartottak	16.545	8.584	37.809	1.356	64.294
<i>Katonák</i>					
Eltartott háznépe . . .	2.314	1.369	4.600	374	8.657
<i>Hivatali szolgák</i>					
Keresők	4.118	2.643	13.012	946	20.719
Eltartottak	8.222	5.425	25.742	1.605	40.994
<i>Napszámosok</i>					
Keresők	212.798	95.999	385.519	63.920	758.236
Eltartottak	187.889	86.764	432.602	52.217	759.472
<i>Egyéb foglalkozásúak</i>					
Keresők	6.053	3.704	18.947	974	29.678
Eltartottak	8.399	6.285	20.457	981	36.122
<i>Ismeretlen foglalkozásúak</i>					
Keresők	1.853	663	2.994	208	5.718
Eltartottak	8.109	4.915	44.712	760	58.496
<i>A közállomány terhére eltartott</i>					
Munkaképtelenek . . .	7.917	4.135	12.585	1.433	26.070
Rabok	2.575	1.712	5.631	275	10.193
Hozzá tartozóik	343	218	189	26	776
Együtt	10.835	6.065	18.405	1.734	37.039
Összesen					
Keresők	1,118.969	498.074	1,676.423	233.399	3,526.865
Eltartottak	1,549.947	723.044	2,509.960	298.711	5,081.662

a női munka, mint a kereső férfiaké a férfi munka körében: a palócz, tót, orosz és szász vidékeken. A keresők arányával szükségkép lépést tart az eltartottaké: ahol sok a kereső, ott kevés az eltartott, és több eltar-

tottra kevesebb kereső esik. Ez az oka annak, hogy az alföldön, hol sok a város, iskola és iskolás gyermek, aránylag oly kevés a kereső nép.

Lássuk most a keresők és eltartottak vidékek szerint való megoszlását a különböző foglalkozási ágak közt:

<i>Tót</i>	<i>Orosz</i>	<i>Román</i>	<i>Szász</i>	<i>Sváb</i>	<i>Szerb</i>	<i>Együtt</i>	<i>Országosan</i>
v i d é k e n							
15.246	4.223	19.932	2.290	593	3.364	45.653	411.662
36.195	11.451	44.920	5.607	1.263	8.010	107.446	267.904
508.728	156.141	805.953	60.568	21.326	130.533	1.683.249	3.548.700
783.701	251.334	1,193.764	81.719	27.766	225.878	2,564.162	5,491.924
156.592	31.193	155.833	15.877	6.567	31.487	397.549	1,098.602
248.448	57.805	226.693	23.283	10.517	51.209	617.955	1,606.323
16.701	2.935	17.468	1.420	1.109	5.584	45.217	120.418
14.302	2.771	15.554	1.491	617	4.822	39.557	103.851
2.011	353	2.806	512	72	264	6.018	14.675
3.990	1.181	4.970	457	128	1.136	11.862	32.581
8.546	2.779	8.753	859	301	2.315	23.553	64.547
146.142	69.151	185.173	14.057	6.271	54.634	475.428	1,233.664
121.548	59.737	163.130	12.185	7.689	65.922	430.211	1,189.683
4.948	793	5.344	334	68	1.242	12.729	42.407
6.173	867	5.911	384	60	1.369	14.764	50.886
1.191	514	1.156	96	35	504	3.496	9.214
7.403	2.523	8.457	350	261	1.679	20.669	79.179
9.120	1.716	4.760	423	387	800	17.206	43.276
3.009	939	3.233	177	8	498	7.869	18.062
185	38	130	—	7	10	374	1.136
12.314	2.693	8.128	600	402	1.308	25.449	62,474
853.538	266.131	1,195.829	95.099	36.102	228.484	2,675.183	6,202.048
1,240.641	392.313	1,678.116	126.990	48.943	362.776	3,849.784	8,931.446

Mennyi eltartott terheli az egyes kereseti ágakat és vidékenként a kereső népességet, — 1000 lélekre nézve tételenként kiszámítottuk. Ime az eredményről a kimutatás: — Vidékenként 1000 keresőre eltartott:

Kereseti ágak	M a g y a r v i d é k e n				
	Túl-a-Dunán	Palócföldön	Alföldön	Székelyföldön	Együt
Értelmi foglalkozás	2.270	2.379	2.220	2.422	2.266
Östermelés	1.475	1.552	1.678	1.436	1.569
Ipar és forgalom	1.518	1.547	1.323	1.389	1.410
Járadékosok	723	790	966	589	855
Hivatali szolgák	1.997	2.053	1.978	1.697	1.979
Napszámosságok	883	904	1.122	817	1.002
Egyéb foglalkozásúak	1.388	1.697	1.080	1.008	1.217
Ismeretlen foglalkozásúnak . . .	4.376	7.413	14.934	3.654	10.230
A közállomány terhére eltartottak	10	12	11	7	11
Az összes népességre nézve . .	1.385	1.452	1.497	1.279	1.441

A kereseti ágak megjelölésében a foglalkozási statisztika rendszerét követtük. *Értelmi* foglalkozásnak tekintjük a kizárólag szellemi munkát, — *östermelésnek* a föld-, erdő- és bányaművelést; az *ipar és forgalom* munkaköréhez számítjuk a gyári-, kézmű- és háziipart, a kereskedelmet és a közlekedés eszközeit; *járadékos* alatt nemcsak a tőkepénz kamataiból élőket értjük, hanem a nyugdíjasokat és kegydíjasokat is, a kik már nem dolgozhatnak; *napszámosságok* a minden rendbeli munkabéreseket, a kik testi erejüket értékesítik; *egyéb foglalkozású*, a ki e csoportok egyikéhez sem tartozik; *hivatali szolgáknak* azokat nevezzük, kik a statisztikában az értelmi pályák szolgái alkalmazottjainak neveztetnek, — a szellemi munkások csoportjától elkülönítettük őket, s hivatali szolgáknak hívjuk, mert nem házi cselédek, nem is munkabéreseket, hanem állásbeliek. A *közállomány terhére* eltartottak sorába a szegényházak ápolottjai, az alamizsnások, kéregetők, s a vizsgálati fogságban levő és elítélt rabok tartoznak. Az *ismeretlen foglalkozásúaknak* — szerintünk — két osztálya van: jelenlevők, kiknek foglalkozását a statisztika nem puhatolhatta ki, s távollevők, kiknek foglalkozását otthon maradt eltartottjaik sem tudják, — ezek a *kivándorlók hátrahagyottjai*. Végre föl kellett vennünk az eltartottak közé a *katonák* háznépét is, — magukat a keresőket nem vehettük fel: amazok hozzátartoznak a megszámlált polgári népességhez, emezek ellenben a katonai állományhoz számítatván, a polgári állományból ép úgy hiányzanak, mint a külföldre eltávozottak.

Hasonlítsuk már most össze a kereső életpályák terhét s gondjait: az *eltartottakat* 1–1000 keresőre nézve vidékenként.

Országos átlagban az eltartottak aránya 1440 lelket tesz ki; legtöbb esik — az *összes foglalkozások* betudásával — *szerb* vidékre (Torontál): 1.587 — s az *összes vidékek* betudásával — az *ismeretlen foglalkozásúakra* (főleg a kivándorlottakra): 8.593. Az *átlag fölé* emelkedik *vidékenként*: a magyar alföld (1497), az orosz vidék (1474) a tót-ság (1454) s a magyar palócföld (1452) eltartott népessége, — *átlag alatt* maradnak: a román vidék (1403), a magyar Túl-a-Duna (1.385), a svábföld (1356), a szász föld (1335) s a székelyföld (1.279) eltartottjai. *Túlterheltség* mutatkozik — az átlaghoz képest — *foglalkozásonként*: az

Tót	Orosz	Román v i d é k é n	Szász	Sváb	Szerb	Együtt	Országosan
2.374	2.712	2.254	2.449	2.112	2.381	2.353	2.300
1.540	1.610	1.481	1.333	1.302	1.730	1.523	1.547
1.587	1.853	1.455	1.466	1.601	1.626	1.554	1.462
856	944	890	1.050	556	864	875	862
2.142	2.353	1.761	1.879	2.351	2.038	1.986	1.981
832	864	880	867	1.226	1.207	904	964
1.357	1.093	1.106	1.150	882	1.102	1.160	1.200
6.216	4.908	7.315	3.646	7.457	3.331	5.912	8.593
14	10	7	6	11	6	10	11
1.454	1.474	1.403	1.335	1.356	1.587	1.439	1.440

értelmi pályákon (2300); a hivatali szolgálknál (1981), az őstermelésnél (1.547), az ipari és forgalmi munkáknál (1462); *átlag alatt* marad a hányad: az egyéb foglalkozásúaknál 1200, a napszámosoknál 964, a a járadékosoknál 862, s a közállomány terhére élőknel 11 eltartottal, 1000—1000 keresőt véve alapul.

Egyes foglalkozási ágak terheltsége *vidékenként* fölötté változó. Az *értelmi pályák* legtöbb eltartottja a legkevesebb keresővel orosz vidékre (2712 eltartott), legkevesebb eltartottja legtöbb keresővel svábföldre (2112 eltartott) esik. Magyar vidékeken kevesebb az eltartott (2266) s több a kereső; nem-magyar vidékeken több az eltartott (2300) s kevesebb a kereső. Az *őstermelésnél* legtöbb az eltartott a szerb (1730), legkevesebb a szász vidéken (1.333), s a magyar vidéken több (1569), mint nem-magyar vidékeken (1.547). Az *ipari és forgalmi* munkáknál legtöbb eltartott esik ismét az orosz (1.853) vidékre, legkevesebb a magyar alföldre (1.323); magyar vidékeken átlag is kevesebb az eltartott (1410), mint egyebütt (1462). A *járadékosok* főleg a szászföldön vannak megterhelve (1050), s legkevésbé Túl-a-Dunán (723); nem-magyar vidékeken átlag inkább (862), mint magyar vidékeken (855). A *hivatali szolgálk* terhe legsúlyosb a sváb vidéken (2351), legkönnyebb a székelyföldön (1697); magyar vidéken általában kissé könnyebb (1979), mint egyebütt (1981). Ezer *napszámosra* legtöbb eltartott jut sváb földön (1226), s legkevesebb a székelyföldön (817), de magyar vidékeken mégis több (1002), mint egyebütt (964). *Egyéb foglalkozásúak* dolgában legtöbb az eltartott a palócföldön (1697), legkevesebb a sváb vidéken (882); magyar tájon átlag is több (1217), mint egyebütt (1200). Az *ismeretlen* foglalkozásúak eltartottjai feltűnő egyenetlenül oszlanak meg, a *közköltségen* eltartottak pedig meglepő egyenletesen: ott a legkisebb teher 1000 keresőre 3331 lélek, itt a legnagyobb teher 14 lélek; szükségtelen bővebben kifejtenünk, hogy ott az osztandó mennyiség (a kivándorlók hátrahagyott háznépe) az osztóhoz (a honi kétes existenciákhoz) nem aránylik, míg itt az arányszám az összes keresők s az összes közköltségen élők arányának teljesen megfelel.

Most bemutatjuk külön a kereső népességet *nemek vidékek és élet-pályák* szerint tagolva.

Kereső népesség.	Magyar vidéken					Együtt
	Túl-a-Dunán	Palócz-földön	Al-földön	Székely-földön		
<i>Értelmi pályák:</i>						
férfi . . .	14.787	7.829	31.168	3.275	57.059	
nő . . .	3.461	1.868	7.807	614	13.750	
<i>Értelmiség az</i>						
őstermelésnél						
férfi . . .	2.498	1.372	2.941	192	7.003	
ipar s forgalomnál						
férfi . . .	4.000	2.414	17.686	467	24.567	
nő . . .	583	353	1.379	39	2.354	
<i>Hivatali szolgák:</i>						
férfi . . .	4.005	2.569	12.286	917	19.777	
nő . . .	113	74	726	29	942	
Kereső értelmiség:						
férfi . . .	25.290	14.184	64.081	4.851	108.406	
nő . . .	4.157	2.295	9.912	682	17.046	
Őstermelő pályák:						
férfi . . .	495.350	200.994	604.545	106.454	1.407.343	
nő . . .	118.723	44.342	105.856	22.071	290.992	
Iparos és kereskedő pályák:						
férfi . . .	160.562	78.628	291.664	20.446	551.300	
nő . . .	22.007	13.111	55.176	3.749	94.043	
Egyéb foglalkozás:						
férfi . . .	4.819	3.093	12.543	830	21.285	
nő . . .	1.234	611	6.404	144	8.393	
<i>Napszámosok az</i>						
őstermelésnél						
férfi . . .	30.465	18.722	60.286	4.148	113.621	
nő . . .	14.312	11.096	18.231	2.853	46.492	
ipar s forgalomnál						
férfi . . .	3.668	3.088	16.801	686	24.243	
nő . . .	850	387	3.259	50	4.546	
egyéb munkáknál						
férfi . . .	109.307	46.379	218.243	34.227	408.156	
nő . . .	103.491	49.620	167.276	29.693	350.080	
Napszámosok együtt						
férfi . . .	143.440	68.189	295.330	39.061	546.020	
nő . . .	118.653	61.103	188.766	32.596	401.118	
Ismeretlen fogl.						
férfi . . .	1.853	663	2.994	208	5.718	
Járadékosok						
férfi . . .	7.539	3.431	13.050	790	24.810	
nő . . .	15.342	7.430	25.102	1.517	50.391	
Összes keresők.						
férfi . . .	838.853	369.182	1.284.207	172.640	2.664.882	
nő . . .	280.116	128.892	392.216	60.759	861.983	

<i>Tót</i>	<i>Orosz</i>	<i>Román</i>	<i>Szász</i>	<i>Sváb</i>	<i>Szerb</i>	<i>Együtt</i>	<i>Országosan</i>
	v	i	d	é	k	e	n
12.369	3.586	17.212	1.951	472	2.791	38.381	95.440
2.877	637	2.720	339	126	573	7.272	21.022
2.255	382	1.692	62	98	353	4.842	11.845
3.285	751	4.312	445	132	864	9.789	34.356
456	99	405	43	17	58	1.078	3.432
3.827	1.149	4.784	425	123	1.107	11.415	31.192
163	32	186	32	5	29	447	1.389
21.736	5.868	28.000	2.883	825	5.115	64.427	172.833
3.496	768	3.311	414	148	660	8.797	25.843
352.620	115.732	619.764	40.419	13.213	102.923	1.244.671	2.652.014
105.413	27.110	138.253	12.576	2.361	17.701	303.414	594.406
124.014	24.944	125.817	12.771	5.316	26.942	319.804	871.104
23.513	4.420	21.092	2.178	899	3.304	55.406	149.449
3.556	667	3.982	261	56	980	9.502	30.787
1.392	126	1.362	73	12	262	3.227	11.620
29.055	8.146	29.999	3.826	3.799	7.631	82.456	196.077
19.385	4.771	16.245	3.685	1.855	1.925	47.866	94.358
4.319	965	3.435	370	170	304	9.563	33.806
1.005	14	772	70	33	15	1.909	6.455
66.232	35.322	98.792	7.172	3.467	31.702	242.687	650.843
79.910	33.829	86.381	6.885	2.804	22.932	232.741	582.821
99.606	44.433	132.226	11.368	7.436	39.637	334.706	880.726
100.300	38.614	103.398	10.640	4.692	24.872	282.516	683.634
1.191	514	1.156	96	35	504	3.496	9.214
5.683	1.122	6.839	521	436	2.376	16.977	41.787
11.018	1.813	10.629	899	673	3.208	28.240	78.631
608.406	193.280	917.784	68.319	27.317	178.477	1.993.583	4.658.465
245.132	72.851	278.045	26.780	8.785	50.007	681.600	1.543.583

E táblázatban *egy-egy vidék kereső népességének* életpályáinkint szétosztó abszolút számaait azok arányszámai-val helyettesítettük, kiszámítván ezeket *vidékenként 1000 lélek* alapján.

		M a g y a r v i d é k e n														
Kereseti ágak		Tü- a- Dunán	Palóc- földön	Alföldön	Szekely- földön	Együtt		Tót	Orosz	Román	Szász	Szab	Szerb	Együtt		Orszá- gosan
Értelemi pályák		Férő Nő	22. ⁶⁰ 3. ⁷¹	28. ⁴⁸ 4. ⁶⁰	38. ²³ 5. ⁹²	20. ⁷⁸ 2. ⁹³	30. ⁷⁴ 4. ⁸³	25. ⁴⁷ 4. ⁰⁹	22. ⁰⁵ 2. ⁸⁸	23. ⁴⁰ 2. ⁷⁷	30. ⁰² 4. ³⁵	22. ⁶⁸ 4. ⁰⁰	22. ³⁰ 2. ⁸⁹	24. ⁰⁰ 3. ⁸⁰	27. ⁸⁷ 4. ¹⁷	
Östermelés		Együtt	26. ³¹	33. ⁰⁸	44. ¹⁵	23. ⁷⁰	35. ⁵⁷	29. ⁵⁶	24. ⁰³	26. ¹⁷	34. ⁶⁷	26. ⁰⁴	25. ⁸³	25. ⁸³	27. ⁰⁸	32. ⁰⁴
Férő Nő		442. ⁶⁹ 106. ¹⁰	403. ⁴⁴ 89. ⁰²	360. ⁶¹ 63. ¹⁴	456. ¹⁰ 94. ⁰⁰	399. ⁰¹ 82. ⁵⁰	413. ¹³ 123. ⁵⁰	434. ⁸⁷ 101. ⁸⁷	518. ²⁷ 115. ⁶¹	425. ⁰² 132. ²⁴	365. ⁹⁰ 65. ⁴⁰	450. ¹⁶ 77. ⁴³	465. ²⁵ 113. ⁴²	465. ²⁵ 113. ⁴²	427. ⁰⁰ 95. ⁸⁴	
Együtt		548. ⁷⁹	492. ⁵⁶	423. ⁷⁵	550. ⁷⁰	481. ⁵⁴	536. ⁶³	556. ⁷⁴	633. ⁸⁸	557. ⁸⁶	431. ³⁹	527. ⁹⁴	578. ⁰³	578. ⁰³	523. ⁴⁴	
Ipar és forgalom		Férő Nő	143. ⁴⁹ 19. ⁶⁶	157. ⁸⁰ 26. ⁹²	173. ⁰⁸ 32. ⁹¹	87. ⁰⁰ 16. ⁰⁶	156. ³¹ 26. ⁰⁷	145. ²⁹ 27. ⁵⁵	93. ⁷³ 16. ⁰⁰	105. ²² 17. ⁶⁵	134. ²⁹ 22. ⁰¹	147. ²⁵ 24. ⁰⁰	117. ⁹⁸ 14. ⁴⁶	119. ³⁴ 20. ⁷¹	140. ⁴⁵ 24. ⁰⁹	
Együtt		163. ¹⁵	184. ²¹	206. ⁸⁰	103. ⁶⁶	182. ⁰⁸	172. ⁸⁴	110. ³³	122. ⁸⁷	157. ²⁰	172. ¹⁵	132. ³⁸	140. ²⁵	140. ²⁵	164. ³⁴	
Egyéb foglalkozásának		Férő Nő	4. ³⁰ 1. ¹⁰	6. ²¹ 1. ³⁴	7. ⁴⁸ 3. ⁸²	3. ⁰⁶ 0. ⁶²	6. ⁰⁴ 2. ³⁹	4. ¹⁷ 1. ⁶³	2. ⁵⁰ 0. ⁴⁸	3. ³³ 1. ¹⁴	2. ⁷⁵ 0. ⁷⁷	1. ⁰⁶ 0. ³⁴	4. ²⁰ 1. ¹⁵	3. ⁵⁵ 1. ²⁰	4. ⁹⁶ 1. ²⁷	
Együtt		5. ⁴⁰	7. ⁴⁵	11. ³⁰	4. ¹⁸	8. ⁴³	5. ⁸⁰	2. ⁹⁸	4. ⁴⁷	3. ⁵⁸	1. ⁰⁰	5. ⁴⁴	4. ⁷⁵	4. ⁷⁵	6. ⁸³	
Napszámosság		Férő Nő	128. ¹⁹ 106. ⁰³	136. ⁹⁰ 122. ⁰⁸	176. ¹⁷ 112. ⁰⁰	167. ³⁵ 139. ⁶⁶	154. ⁸¹ 113. ⁷³	116. ⁷⁰ 117. ⁰¹	166. ⁹⁶ 155. ⁰⁹	110. ³⁸ 86. ⁴⁷	119. ⁵⁴ 111. ⁸⁸	205. ⁹⁷ 129. ⁰⁶	173. ⁴⁷ 108. ⁸⁵	125. ¹² 105. ⁰⁰	142. ⁰¹ 110. ²³	
Együtt		234. ²²	259. ⁹⁸	288. ⁷⁷	307. ⁰¹	268. ⁵⁴	234. ²¹	312. ⁰⁵	197. ⁰⁵	231. ⁴²	335. ⁰³	282. ³²	230. ⁷²	230. ⁷²	252. ²⁴	
Ismeretlen foglalkozásának		Férő	1. ⁶⁶	1. ³³	1. ⁷⁹	0. ⁸⁸	1. ⁶⁸	1. ³⁹	1. ⁰³	0. ⁹⁷	1. ⁰⁰	0. ⁹⁷	2. ²¹	1. ³⁰	1. ⁴⁹	
Járadékos		Férő Nő	6. ⁷⁵ 13. ⁷²	6. ⁹⁸ 14. ⁹¹	7. ⁷⁸ 15. ⁵⁷	3. ³⁸ 6. ⁴⁹	7. ⁰³ 14. ³⁹	6. ⁶⁶ 12. ⁴⁹	4. ³² 6. ³²	5. ⁷¹ 8. ⁴⁸	5. ⁴⁸ 9. ⁴⁵	12. ⁰³ 18. ⁶⁴	10. ³⁹ 14. ⁰⁴	6. ³⁵ 10. ⁵⁶	6. ⁷⁴ 12. ⁰⁸	
Együtt		20. ⁴⁷	21. ⁷⁹	23. ³³	9. ⁸⁷	21. ³²	19. ⁵⁷	11. ⁰⁴	14. ⁵⁰	14. ⁰³	30. ⁷²	24. ⁴³	16. ⁹¹	16. ⁹¹	19. ⁴²	
Az összes kereseti ágakban		Férő Nő	749. ⁰⁸ 252. ³²	741. ²³ 238. ⁷⁷	766. ⁰⁴ 233. ⁰⁶	739. ⁰⁵ 260. ³⁵	755. ⁴⁹ 244. ⁴¹	712. ⁸¹ 287. ¹⁹	720. ²⁶ 273. ⁷⁴	767. ⁴⁸ 232. ⁵²	718. ⁴⁰ 281. ⁰⁰	756. ⁹⁷ 243. ³³	781. ¹³ 218. ⁸⁷	745. ²² 254. ⁷⁸	751. ¹² 248. ³⁸	
Együtt		1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	1000. ⁰⁰	

Az olvasó bizonyynyal észrevette, hogy a kereső népességet e táblákon másképp csoportosítottuk, mint fenn, az eltartottakkal való vonatkozásaiban tettük. Ezt a feladat természete hozta magával. Az *eltartott népesség* arányszámaiban imént azt kellett bemutatnunk, milyen *tárgyi* vonatkozásban van a keresők *munkája* s az eltartottak *kenyere*, — így kaptuk meg a termő föld, a műhelyek, alantas hivatalok, magasabb hivatások és a nyers alkalmi szolgálatok összes eltartottjait; míg most az a törekvésünk, hogy a keresők pályáját *alanyi* vonatkozásaikban, s ezzel mintegy *társadalmi* tagozatunk körvonalait tegyük láthatóvá. Ehhez képest foglaltuk itt egybe az *egész kereső értelmiséget*, — tehát az őstermelés, ipar s forgalom *szellemi munkásait*, sőt a hivatalok szolgai alkalmazottjait is, s az *egész napszámosságot*, tehát az őstermelő és műszaki munkák napszámosait is. Amott a képben inkább az *anyag*i érdekek, emitt inkább az *erkölcsi összetartozás* kapcsait juttattuk érvényre.

Vizsgáljuk meg most már az egyes hivatásbeli csoportok arányszámait az összes nyelvvidékeken, vidékenként *1000 keresőt véve alapul*.

Országos átlagban *legtöbb kereső az őstermelésre esik*: 523 (427 férfi, 96 nő), s legkevesebb az *ismerellen* foglalkozásúakra: 1.₄₉ (csupa férfi). Az őstermelés után nyomban a *napszámosság* következik: 252 keresővel (142 férfi, 110 nő). Azután jönnek a *műszaki* pályák (ipar és forgalom), 164 keresővel (140 férfi, 24 nő), messze mögöttük az *értelmiek* 32 keresővel (28 férfi, 4 nő), majd a *járadékosok* 19 keresővel (6.₇ férfi, 12.₃ nő), végül az *egyéb* foglalkozásúak 6 keresővel (4.₉ férfi, 1.₈ nő). Az *egész kereső népességre* nézve a nemek aránya: 751.₁ férfi és 248.₉ nő.

Az *értelmi* pályákon magyar vidékek közül leginkább az alföld (44), legkevésbé a székelyföld (23), egyéb vidéken főképp a szász föld (34), legkevésbé az orosz vidék (26) van érdekelve. A magyar vidékek arányszáma 35 (30.₇ férfi, 4.₈ nő), egyéb vidékeké 27 (24 férfi, 3 nő). A magyar túlsúly az értelmiség világában tehát nagy és *feltétlen*.

Hogy az értelmi pályák túlnyomólag *városokban* vannak koncentrálva, erre nézve álljanak itt a következő adatok: az értelmi keresetből élő 95 ezer férfi és 21 ezer nő közül Budapesten él 10 ezer férfi, 3 ezer nő, Kolozsvárt 822 férfi, 185 nő, Nagyváradon 819 férfi, 243 nő, Debreczenben 805 férfi, 335 nő, Szegeden 896 férfi, 195 nő, Pozsonyban 931 férfi, 397 nő, Pécsen 602 férfi, 159 nő, Sopronban 579 férfi, 196 nő, Kassán 582 férfi, 190 nő, Temesvárt 764 férfi, 260 nő, Aradon 753 férfi, 178 nő, Székesfejervárt 499 férfi, 97 nő, Győrött 551 férfi, 151 nő, Szabadkán 548 férfi, 134 nő, — összesen 14 nagyobb városban közel 20 ezer férfi és 6 ezer nő, vagyis az értelmi pályán működő férfiak közel ötödrésze, s a női alkalmazottak több mint negyede.

Az *őstermelésnél* a legnagyobb arányszám román vidékre: 633 (518 férfi, 115 nő), s a legkisebb a magyar alföldre esik: 423 (360 férfi, 63 nő). Ennek természetes magyarázata, hogy az alföld kereső népességébe sok városi nép, köztük a fővárosé is, bele volt számítandó, mely egyéb

pályákra szintén jelentékeny arányszámot ad, azért az őstermelőkre viszonylag kevesebb juttat. Magyar vidéken az arány általán gyengébb: 481 (399 férfi, 82 nő), mint más vidéken, hol együtt 523 (427 férfi, 96 nő), mert a magyar elem újabb időben az *ipari pályák* felé is erősen törekszik, míg a *többi vidékek népe túlnyomólag őstermelő marad*.

Az *ipari és forgalmi* vállalatok erről tanuskodnak: legtöbb alkalmazott a magyar alföldön dolgozik: arányszámuk 206 (173 férfi 33 nő), legkevesebb a székelyföldön: 103 (87 férfi, 16 nő). A magyar vidékek hányada 182 (156 férfi, 26 nő), más vidékeké 164 (140 férfi, 24 nő).

A *napszámos* elem meglepő nagy: 1000 kereső közül 252, tehát az összes keresők erős negyedrésze ilyen. Még feltűnőbb, hogy a napszámosok arányszámainak sorában a *székelyföld áll az első helyen*: 307-en (167 férfi, 140 nő!), míg az utolsón a román vidék áll: 197-en (110 férfi, 87 nő). Fájdalom, magyar vidékeken a napszámosok arányszáma ezért átlagban is nagyobb: 268 (155 férfival és 113 nővel), mint más vidékeken, hol együtt 252 (142 férfival és 110 nővel). A napszámos elem nagyrészt a *vándor népességből kerül ki*, mely szülőhelyét és övét abban a reményben hagyja el, hogy másutt jobb sorsot talál. Mind ezt keresi, de a legtöbb hiába. Sajnos, az így megcsalódottak többsége magyar. A székely napszámosok szertelen arányszáma meg éppen a földnép *megdöb-bentő elszegényedésére vall*.

A *járadékosok* legnagyobb arányszámmal sváb vidéken élnek: 1000 kereső közül 30 ilyen (12 férfi, 18 nő), s legkisebb számmal a székelyföldön: 9 (3 férfi, 6 nő). Magyar vidékre jut átlag 19 (6 férfi, 13 nő), más vidékekre csak 16 (6 férfi, 10 nő). A nők túlsúlyát e csoportban bőven megokolja az, hogy a járadékosok túlnyomólag szegény nyugdíjas vagy kegydíjas nők, elhalt tisztviselők, érdemesb munkások özvegyei. Gazdasági értelemben nem is számíthatók a tulajdonképeni *kereső* osztályok közé; ahogy tényleg rájuk esik a legkevesebb eltartott: 1000 járadékosra átlag 862, a sváb vidéken 556, a székelyföldön 589.

A *nemek aránya* a kereső népesség százalékában országosan: 751 férfi és 249 nő. Vidékenként legtöbb a *kereső férfi* a nőkhöz képest szerb vidéken: 781, legkevesebb tót vidéken: 712, viszont legtöbb a férfiakhoz képest a *kereső nő* tót vidéken: 281, legkevesebb szerb vidéken 218. Amott gazdasági és társadalmi okok: a férfi elem kivándorlása s a nők nagyobb megszorultsága igazítja így a mérleget, míg emitt a megokolás inkább az ethnografiába vág. Magyar vidékeken 756 kereső férfi mellett 244 kereső nő áll, a többi vidékeken együtt 751 férfi mellett 249 nő.

Most nézzük meg az *eltartott népességet* közelebbről.

Megkülönböztetjük abban, a *háztartásnál foglalkozó nőket*, a házi *cselédeket*, a házhoz tartozó *gyermekeket* és a nem dolgozó *felnőtteket* (aggok, betegek, látogató vendégek stb.), végre a *közköltségen* eltartottakat (szegények, koldusok, rabok).

Az alábbi táblázatok egyikén abszolút számokban, másikán (vidékenként 1000 lélekre kiszámítva) viszonyszámokban láthatók mindezek.

Az eltartottak képe abszolút számokban :

Nyelvi vidékek

szerint	Nők a háztartásban	Házi cselédek		gyermekek		felnőttek		Közköltségen tartottak		Összes eltartottak	
		férfi	nő	fiú	lány	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Magyar tájon :	háztartásban										
Túl-a-Dunán . . .	518.166	3.605	56.597	437.848	441.509	34.617	47.113	6.057	4.435	432.127	1,067.820
Palóczi földön . . .	244.193	1.936	29.845	201.315	203.659	15.340	20.939	2.945	2.902	221.506	501.538
Alföldön	822.684	6.598	111.138	707.648	712.157	60.787	70.732	11.220	6.996	786.253	1,723.707
Székelzföldön . . .	96.874	543	9.374	87.994	87.649	6.751	7.818	834	874	96.122	202.589
Együtt	1,681.917	12.652	206.954	1,434.805	1,444.974	117.495	146.602	21.056	15.207	1,586.008	3,495.654
Tót vidéken	396.499	2.615	59.989	353.812	357.008	25.907	32.632	6.716	5.413	389.050	851.591
Orosz »	117.688	644	11.051	119.088	120.388	9.712	11.087	1.886	819	131.280	261.033
Román »	605.948	3.403	42.180	472.428	474.298	32.960	38.901	5.461	2.537	514.252	1,163.864
Szász »	43.221	239	4.743	36.073	35.491	3.172	3.451	331	269	39.815	87.175
Sváb »	15.001	118	2.786	13.942	14.231	999	1.476	174	221	15.233	33.715
Szerb »	121.740	703	8.439	107.863	107.609	6.502	8.622	808	490	115.876	246.900
Együtt	1,300.097	7.722	129.188	1,103.206	1,109.025	79.252	96.219	15.326	9.749	1,205.506	2,644.278
Összesen	2,982.014	20.374	336.142	2,558.011	2,553.999	196.747	242.821	36.382	24.956	2,791.514	6,139.932

Vidékenként 1000 eltartott közül százaléok számokban :

Magyar tájon :

Túl-a-Dunán . . .	334 ⁻³¹	2 ⁻³²	36 ⁻³¹	282 ⁻³⁰	284 ⁻²⁶	22 ⁻³¹	30 ⁻⁴⁰	3 ⁻³⁰	2 ⁻⁸⁶	311 ⁻⁹⁶	688 ⁻⁹⁴
Palóczi földön . .	337 ⁻⁷³	2 ⁻⁰³	41 ⁻²⁸	278 ⁻⁴⁴	281 ⁻⁶⁷	21 ⁻²¹	28 ⁻⁹⁶	4 ⁻⁰⁷	4 ⁻⁰¹	306 ⁻³³	693 ⁻⁸⁵
Alföldön	327 ⁻⁷⁷	2 ⁻⁰²	44 ⁻²³	281 ⁻⁹⁴	283 ⁻⁷³	24 ⁻²²	28 ⁻¹⁸	4 ⁻⁴⁷	2 ⁻⁷⁹	313 ⁻²⁵	686 ⁻⁷⁵
Székelzföldön . .	324 ⁻³⁰	1 ⁻⁸²	31 ⁻³⁸	294 ⁻³⁹	293 ⁻⁴³	22 ⁻¹⁰	26 ⁻¹⁸	2 ⁻⁷⁸	2 ⁻⁹²	321 ⁻⁷⁹	678 ⁻⁸¹
Együtt	330 ⁻⁹⁸	2 ⁻¹⁹	40 ⁻⁷²	282 ⁻³⁵	284 ⁻³⁵	23 ⁻¹²	28 ⁻³⁵	4 ⁻¹⁴	3 ⁻⁰⁰	312 ⁻¹⁰	687 ⁻⁹⁰
Tót vidéken	319 ⁻⁶⁰	2 ⁻¹⁰	48 ⁻³⁵	285 ⁻²⁹	287 ⁻⁷⁰	20 ⁻⁸⁸	26 ⁻³⁴	5 ⁻⁴²	4 ⁻³⁶	313 ⁻⁵⁹	686 ⁻⁴¹
Orosz »	300 ⁻⁰⁰	1 ⁻⁰⁴	28 ⁻¹⁷	303 ⁻⁵⁶	306 ⁻⁸⁷	24 ⁻⁷⁵	28 ⁻²⁶	4 ⁻⁰⁷	2 ⁻⁰³	334 ⁻⁶⁸	665 ⁻³⁸
Román »	361 ⁻⁰⁹	2 ⁻⁰³	25 ⁻¹³	281 ⁻⁵³	282 ⁻⁶⁴	19 ⁻⁶⁴	23 ⁻¹⁸	3 ⁻²⁵	1 ⁻⁵¹	306 ⁻⁴⁵	693 ⁻⁵⁵
Szász »	340 ⁻³⁵	1 ⁻⁸⁹	37 ⁻³⁵	284 ⁻⁰⁶	279 ⁻⁴⁸	24 ⁻⁰⁸	27 ⁻¹⁸	2 ⁻⁰⁰	2 ⁻¹¹	313 ⁻³³	686 ⁻⁴⁷
Sváb »	306 ⁻⁴⁷	2 ⁻⁴¹	56 ⁻⁹¹	284 ⁻²³	290 ⁻⁷¹	20 ⁻⁴¹	30 ⁻¹⁶	3 ⁻⁵⁵	4 ⁻³²	311 ⁻²⁰	688 ⁻⁴⁰
Szerb »	335 ⁻⁵⁸	1 ⁻⁹³	23 ⁻²⁶	297 ⁻³²	296 ⁻⁶³	17 ⁻⁹⁴	23 ⁻⁷⁷	2 ⁻²²	1 ⁻³⁵	319 ⁻⁴¹	680 ⁻⁵⁹
Együtt	337 ⁻⁷⁰	2 ⁻⁰⁰	33 ⁻⁵⁶	286 ⁻³⁷	288 ⁻⁰⁸	20 ⁻⁵⁹	24 ⁻⁹⁹	3 ⁻⁹⁸	2 ⁻⁵³	313 ⁻¹⁴	686 ⁻³⁶
Összesen	333 ⁻⁸⁷	2 ⁻²⁸	37 ⁻⁶³	284 ⁻¹⁷	285 ⁻⁹⁶	22 ⁻⁰³	27 ⁻¹⁹	4 ⁻⁰⁸	2 ⁻⁷⁹	312 ⁻⁵⁶	687 ⁻⁴⁴

Országos átlagban 1000 eltartott közül: 570 gyermek, 334 ellátja a házi-asszonyi tisztet, 40 a házi cseléd, 49 a felnőtt házi kisegítő, és 7 a ki közköltésen él.

A gyermekek arányszáma 284 fiú és 285 leány közt oszlik meg. Abszolút számokban ez $2\frac{1}{2}$ millió fiúnak s pár ezer lélekkel több leánynak az egyértékese. Ámde a korstatisztikában a gyermekek száma (16 év alatt) 5,8 millió lélek: 2,9 millió fiú és pár ezerrel több leány; megállapíthatjuk tehát, hogy népességünkben 800.000 kiskorú, vagyis a gyermekek erős hatodrésze nem eltartott, mert mindkét nembeliek korán átléptek a kereső népesség közé: ú. m. 391 ezer fiú és 386 ezer leány.

Nehezebb kérdéseket vet föl a háztartást vezető nők, a házi-asszonyok arányszáma, mely abszolút számokban 2,9 millió léleknek felel meg. Mert egy az, hogy a felnőtt nők összes korcsoportjaira 4,7 millió lélek esik. (0,9 millió hajadon, 3,1 millió feleség és 0,7 millió özvegy), ezek közül tehát 1,8 milliónak más foglalkozása is van. Úgy mint: 1,2 millió felnőtt nő kenyérkereső is (az összes kereső nők száma 1,5 millió, de ebből 0,3 millió kiskorú gyermekleány), továbbá 0,3 millió nő cselédnek megy, 0,3 millió pedig eltörődve otthon él házi kisegítő gyanánt. Más az, hogy a családi háztartások száma 3,3 millió, s ebből rendes ellátást csak 2,9 millió háztartásnak adhat ugyanannyi nő, 0,4 millió háztartásnak vagy nincs rendes ellátója, a mennyiben a kereső nők látják mellesleg el (gyakran maguk a magán élő férfiak), vagy pedig bejáró idegen gazdasszonyokra, gyakran cseléd-gazdálkodásra bízva. E kép egyfelől a nőknek munkával túlterheltségét, másfelől a háztartások erős nyolcadrészének elhanyagoltságát bizonyítja.

A házi cselédek arányszáma: 40 — nemek szerint — 2 férfi- és 38 nő-cselédet jelent; abszolút számokban amaz 20 özer, emez 336 ezer lelket képvisel a 8,8 millió eltartott népesség között. De meg kell jegyeznünk, hogy a statisztika ez adatát a háztartásokhoz tartozó népességről közlött adatával alig mérhetni össze. Ott 505 ezer férfi és 432 ezer nő számított a háznép közé, a családtagokon kívül. Ha ebből levonjuk a cseléd-állományt, marad 485 ezer férfi, és 96 ezer nő a kiknek homályos a helyzete a háztartás és állása a ház irányában. Nem cselédek, nem is családtagok, nem eltartottak, nem is családfők, a kereső népességhez, s mégis idegen háztartáshoz tartoznak. Ismételjük a mire a háztartások vizsgálatánál már rámutattunk, hogy a statisztika előbb-utóbb kénytelen lesz a háznép fogalmát szabatosan körülhatárolni, mert a mai tág értelemben homályos, sőt zavaros credményekre vezet.

A felnőtt házi kisegítők arányszáma 49. Felülmúlja a cselédekét, közte 22 férfi és 29 nő, a mi az eltartottak százalékában 378 ezer lelket, u. m. 196 ezer férfit és 242 ezer nőt jelent. Kétségtelen, hogy ezek túlnyomólag eltörődött összegek. Igaz, hogy a korstatisztika a késő korúak számát 430 ezer férfiban és 435 ezer nőben állapította meg, de ez csak azt az öröndetes jelenséget bizonyítja, hogy hazánkban a késő kor nem egyértelmű uz eltörődöttséggel, s patriarkáink nagyobb fele (239 ezer

aggastyán) még a kereső népességhez számít és matrónáink kisebb fele (193 agg nő) még a háztartást vezeti. Csak egy gyenge harmad az öregek közül munkaképtelen, s joga is van a pihenésre.

A közkölségen élők szomorú csoportjában az arányszám 6, mely megoszlik 4 férfi és 2 nő közt, Az abszolút szám 36 ezer férfinak és 25 ezer nőnek felel meg. Az élet e hajótöröttjeivel a dolgozat végén foglalkozunk tüzetesebben.

Most ide iktatjuk az eltartottak öt csoportjának arányszámait nyelvvidékek szerint.

	Nők a háztartásnál	Gyermekek	Házi cselédek	Törődötték	Hajótörtek	Összesen
Magyar vidéken	330. ⁹⁸	576. ⁷⁰	43. ²¹	51. ⁹⁷	7. ¹⁴	1000
Tót »	319. ⁶⁰	572. ⁹⁵	50. ⁴⁵	47. ²²	9. ⁷⁸	1000
Orosz »	300. ⁰⁰	610. ⁴³	29. ⁸¹	53. ⁰¹	6. ⁷⁵	1000
Román »	361. ⁰⁹	564. ¹⁷	27. ¹⁶	52. ⁸²	4. ⁷⁶	1000
Szász »	340. ³⁵	563. ⁵⁴	39. ²⁴	52. ¹⁶	4. ⁷¹	1000
Sváb »	306. ⁴⁷	575. ⁵⁷	59. ³²	50. ³⁷	8. ⁰⁷	1000
Szerb »	335. ⁵⁸	593. ⁹⁵	25. ¹⁹	41. ⁷¹	3. ⁵⁷	1000

Legkevesebb a hajótörött a szerb, legtöbb a tót vidéken. Legkevesebb az eltörődött a szerb, legtöbb az orosz vidéken. Legkevesebb a cseléd szerb, legtöbb a sváb vidéken. Legkevesebb a gyermek szász, s legtöbb az orosz vidéken. Végre legkevesebb a házat gondviselő nő orosz s a legtöbb szász vidéken. A magyar vidékek eltartott népe a hullámok között jár: hajótörtek dolgában a 3-ik, törődöttre a 4-ik, cselédtartásra a 3-ik, gyermekáldásban a 4-ik, s házi nők arányára szintén a 4-ik helyen.

Teljes áttekintést az egész népesség fölött a következő kettős táblázat ad, mely külön a férfiak, külön a nők arányos megoszlását mutatja be keresők, házhoz tartozó családtagok, házi cselédek és közkölségesek szerint.

Nyelvvidékek szerint	Vidékenként 1000 férfi közül				Közkölségen eltarlott
	kenyér-kereső	házhöz tartozó gyermek	házhöz tartozó felnőtt	házi cseléd	
Magyar tájon:					
Túl-a-Dunán . . .	635. ⁰²	331. ⁴⁶	26. ²⁰	2. ⁷³	4. ⁵⁹
Palócföldön . . .	625. ⁰⁰	340. ⁸¹	25. ⁹⁷	3. ²³	4. ⁹⁹
Alföldön . . .	620. ²⁵	341. ⁷⁹	29. ³⁶	3. ¹⁸	5. ¹²
Székelyföldön . .	642. ³⁵	327. ⁴¹	25. ¹²	2. ⁰²	3. ¹⁰
Együtt . . .	626. ⁰⁰	337. ⁵⁴	27. ⁶⁴	2. ⁹⁷	4. ⁹⁵
Tót vidéken . . .	609. ⁹⁷	354. ⁷¹	25. ⁹³	2. ⁶²	6. ⁷²
Orosz » . . .	595. ⁵²	366. ⁹²	29. ⁹²	1. ⁹⁹	5. ⁶⁵
Román » . . .	640. ³⁹	329. ³⁹	23. ⁰²	2. ³⁸	3. ⁸²
Szász » . . .	631. ⁷⁹	333. ⁶³	29. ³²	2. ²⁰	3. ⁰⁶
Sváb » . . .	641. ⁹⁹	327. ⁸⁶	23. ⁴⁹	2. ⁷⁷	4. ⁰⁹
Szerb » . . .	606. ³⁴	366. ⁴⁴	22. ⁰⁹	2. ³⁸	2. ⁷⁵
Együtt . . .	623. ¹⁸	344. ⁸⁵	24. ⁷⁸	2. ⁴⁰	4. ⁷⁹
Összesen . . .	625. ³⁰	340. ⁶⁷	26. ¹⁰	2. ⁷⁴	4. ⁸⁹

Nyelvvidékek szerint	Vidékenként 1000 nő közül					köz- költ- ségen el- tartott
	kenyér- kereső	háztartásnál foglalkozók	házhöz tartozó gyermek	házi felölt	cseléd	
Magyar tájon:						
Túl-a-Dunán	207. ⁸²	384. ¹²	327. ⁵⁴	34. ⁹⁵	41. ⁹⁸	3. ²⁹
Palóczöldön	204. ⁴⁵	387. ³⁵	323. ⁰⁵	33. ²¹	47. ³⁴	4. ⁶⁰
Alföldön	185. ³⁷	388. ⁸⁰	336. ⁵⁷	33. ⁴³	52. ⁵²	3. ³¹
Székelyföldön . . .	230. ⁷²	367. ⁸⁶	332. ⁸³	29. ⁶⁹	35. ⁵⁹	3. ³¹
Együtt	197. ⁸¹	385. ⁰⁷	331. ⁵⁹	33. ⁶⁴	47. ⁵⁰	3. ⁴⁹
Tót vidéken	223. ⁵¹	361. ⁵³	325. ⁵³	29. ⁸⁰	54. ⁶⁹	4. ⁹⁴
Orosz »	218. ²⁹	352. ⁴⁹	360. ⁵⁷	33. ²⁰	33. ⁰⁹	2. ⁴⁵
Román »	192. ⁸⁴	420. ²⁴	328. ⁹³	26. ⁹⁸	29. ²⁵	1. ⁷⁶
Szász »	235. ⁰⁰	379. ²⁸	311. ⁴⁵	30. ²⁹	41. ⁶²	2. ³⁶
Sváb »	206. ⁷¹	352. ⁹⁷	334. ⁸⁴	34. ⁷³	65. ⁵⁵	5. ²⁰
Szerb »	168. ⁴⁴	410. ⁰²	362. ⁴³	29. ⁰⁴	28. ⁴²	1. ⁶⁵
Együtt	204. ⁰⁵	390. ⁰⁰	333. ⁴⁵	28. ⁰³	38. ⁸⁴	2. ⁹³
Összesen	200. ⁹⁰	388. ¹¹	332. ³⁹	31. ⁶⁰	43. ⁷⁵	3. ²⁵

E képet főbb vonásaiban elemezni kívánjuk.

A *férfinépességből* ezer lélekre átlag 625 kenyérkereső esik országosan, 340 fiúgyermek, 26 törődött férfi, 2—3 férfi-cseléd és 4—5 köz-költséges oldalán.

Nyelvvidékek szerint ez arány csak árnyéklataiban változik.

A kereső férfiak arányszáma magyar nyelvvidékeken átlag 626.⁹⁰, tehát az országos aránynál nagyobb, — a többi vidékeken átlag 623.¹⁸, tehát az országos átlagnál kisebb. Legnagyobb az arány a székely földön: 642, legkisebb az orosz vidéken: 595. Hogy munkás férfikarok dolgában a magyar elem vezet, ennek a társadalmi alakulásokra, a közszellemre s az állami szervezet egységére egyaránt hatalmas konzerváló befolyása van.

A *zsenge férfi-nemzedék* aránya magyar vidékeken átlag csak 337.⁵⁴, tehát az országos aránynál kisebb, míg egyebütt átlag 344.⁸⁵, vagyis felülmulja az országos átlagot. Legkisebb a székelyföldön: 327.⁴¹ s legnagyobb az orosz vidéken: 366.⁹³. Vidékenként az átlag alatt marad még a Túl-a-Duna (331), a románság (329), a szászföld (333) s a sváb vidék (327) fiúsarjadéka; — meghaladják az átlagot: a palócz föld (340.⁸¹), az alföld (341) s a tótság (354). Viszonylag az országos átlag is alacsony; mert minden vidékre kiterjedő csapás e hazában a fiú-ivadék tömeges pusztulása a kisdéd években. De főleg magyar vidékek érzik e csapás súlyát, s emez aggasztó következményei lehetnek a jövő alakulásaiban. Lesz alkalmunk e kérdésre még visszatérni.

Törődött és családjuk által eltartott férfiak dolgában a magyar vidék arányszáma 27, s felülmulja az országos átlagot, míg más vidékeké csak 24, s annak elég mélyen alatta marad. Nem időzünk e részletnél, hisz csak imént mutattunk rá, hogy az étellel való küzdelmekben a munkabíró magyar elem vezet; természetes tehát, ha a nagy erőfeszítések után a törődöttekből is nagy százalék jut neki. Legkisebb a törődöttek aránya a szerb vidéken, hol a dolgozóké szintén elég kicsiny

volt, ellenben legnagyobb az orosz földön, hol a munkás karoké — elég csodálatosan — a legkisebb volt.

Házi férfi cselédek tekintetében az országos arányt kissé túlhaladja a magyar, s nem érik el a többi vidékek. A férfi-cselédség száma országosan is csekély, s nem feltűnő, hogy ebből a magyar-vidéki elem része nagyobb mint más tájaké, — természetes, hogy a cseléd-elemnek a magyar vidéki népesség *arányában* is nagyobb része van, mint egybűtt. Legtöbb a férfi-cseléd a palócföldön (3.₂₃), legkevesebb az orosz vidéken (1.₉₉).

Közköltségen tartott férfiak dolgában elég egyenletes az arány magyar és nem-magyar vidékek közt: ott az átlag 4.₉₆, itt 4.₇₅. Legtöbb jut a tót (6.₇₂), legkevesebb a szerb vidékre (2.₇₅). Mondanunk sem kell, hogy ez arányok alakulásában a szegényházaknak, épp oly nagy tényezők, mint a fegyintézetek, milyen tót vidéken a lipótvári s az illavai.

Áttérünk a *női népesség* tagozatára. Országos átlagban ott ezer nőre 200 kereső, 388 házi-asszony, 332 leánygyermek. 31—32 törődött nő, 43—44 nő-cseléd és 3—4 közköltségen élő esik.

A kereső nők aránya magyar vidékeken ez átlagnál alacsonyabb: 197.₈₁, más vidékeken pedig jóval nagyobb: 204.₉₅. Legnagyobb a szász földön: 235, legkisebb szerb vidéken: 168.₄₄. Átlag alatt maradnak még: a román vidék (192) s a magyar alföld (185), *túllépik* az átlagot: a palócföld (204), a sváb vidék (206), a Túl-a-Duna (207), s az orosz föld (218). Kereső nők dolgában a magyar vidékek elmaradottságáért a házi nők és gyermekek arányszáma kárpótolhatja, de itt is mögötte marad, bár nem jelentékenyen, a magyar nő a többinek.

A *házi asszonyok* átlaga magyar vidékeken 385.₉₇, más vidékeken 390.₉₀, ott az országos átlaghoz 3 lépcső hiányzik, itt az állapot 2 lépcsővel magasabb. Legkisebb a háztartásnál foglalkozó nők aránya orosz (352.₄₉), legnagyobb román vidéken (420). Nem éri föl az átlagot: a székelyföld (367), a Túl-a-Duna (384), a palócföld (387), a tót vidék (361), a szászföld (379) s a svábság (352), — mert itt vagy a kereső, vagy a cselédsorsban szolgáló nők száma nagyobb; ellenben túllépi azt: a magyar alföld (388.₈₀) s a szerb vidék (410), mert itt a kereső és szolgáló népesség kisebb. Arányok alakulásánál minden tényezőnek hatása van egymásra.

Leány-gyermekek dolgában is mögötte maradnak a magyar vidékek (331) a többi nyelvvidékeknek (333). Az országos átlag középütt fekszik (332-ön). Legtöbb a leánygyermek szerb (362), legkevesebb a szász vidéken (311). Átlag alatt jár a palócföld (323), a Túl-a-Duna (327), a székelyföld (332), továbbá a tót (325), a román (328) vidék. Átlag fölé emelkedik a sváb (334) s az orosz vidék (360). Orosz nyelvterületen a *mindkét nemű gyermekek általán túlsúlyban vannak* a legtöbb más vidék gyermekei fölött, de arányszámuk lenyomja a kereső és gondviselő népesség arányszámát. E nagy *gyermekbőséget* azonban kevésbé a fajbeli orosz népnek, s inkább a nyelvterületén sűrűn elterjedt *galicziai*

zsidó elemnek tulajdoníthatjuk, mely szívósabb az orosznál, többet ki bír és szaporább.

Törődött nők a háznál *magyar* vidékeken 33.₆₄, *egyebütt* 28.₃₃, átlagos arányban fordulnak elő. Az országos átlag 33.₆₀. Legkevesebb a törődött nő román vidéken (26.₉₈), legtöbb Túl-a-Dunán (34.₉₅). *Nem érik föl* az átlagot a székelyföldi (29.₆₉), a tót (29.₈₀), a szász (30) s a szerb vidéki nők (29), ellenben *túllépnek* rajta a palócföldiek (33.₂₁), az alföldiek (33.₄₃), az orosz (33.₂₀) s a sváb vidékiek (34.₇₃). De mi azt hisszük, hogy e rovatban az aggság vagy a betegség törődöttjein kívül más elemnek is van nyoma: a *világba lépő lányoknak*, kik már nem gyermekek s még nem keresők, sem házvezetők, továbbá a *visszavonult leányoknak*, kik sok esetben a háztartás helyettes vezetői, sőt nem ritkán anyahelyettesek is. Hogy e két elem által, melyet megsokasít a késői férjhezmenetel, s az agglegények száma, feltűnően megnövekszik az otthon eltartott nők aránya, s hátrányosan befolyásolja a kereső nők, házi-asszonyok és gyermekek arányszámát: főleg a magyar vidékek adatai bizonyítják s egész komolyságában fölvetik társadalmi életünk alakulásai közt a *nőkérdést*.

A *nőcselédek* rovatából láthatni, hogy e kérdéssel a gyakorlati élet is foglalkozik. Míg az értelmi osztályokban a párját meg nem találó lány többnyire otthon marad, addig az alsóbb osztályokban elmegy cselédnek, így segítve magán és könnyítve a szülői háztartás terhein. A nőcselédek arányszáma *magyar* vidéken 47.₅₀, egyéb vidékeken 38.₈₄, s az országos átlag 43.₇₅. Legkevesebb a nőcseléd szerb (28), legtöbb a mosoni sváb vidéken (65). Az átlag *alatt* marad: a székely (35), az orosz (33) s a román vidék (29), — átlag *fölött* jár: Túl-a-Duna (34.₉₆), a palócföld (33.₂₁), az alföld (33.₄₃), a tótság (54.₆₉), s a szászság (41.₆₂). Ez adatok egy felől arról tanúskodnak, hogy a cselédtartás fényűzésére hol és mennyire telik, — másfelől arról, hogy a népesség egyeteméből a cselédsorsakra vidékenként mennyi hányad esik. De a következtetésben e rovatnál óvatosnak kell lenni, mert a cseléd elem gyakran nem a szülővidékén szolgál, hanem tova vándorol.

Közköltségen élő nők dolgában az arányok szintén elég különbözők: magyar vidékekre jut 3.₄₉, más vidékekre 2.₉₃, — az országos átlag pedig 3.₂₅. A különbség oka egyfelől az, hogy a közköltségesek főleg városokban élnek, s ezek száma túlnyomóan magyar vidékre esik, — másfelől az, hogy az ország legnagyobb női fegyintézete: a mária-nosztrai, magyar vidéken épült.

* * *

Ezekben letárgyaltuk a kereső és eltartott népesség statisztikai anyagának főbb tanulságait. Arra nem vállalkozhattunk, hogy az anyagból *szocialis közéletünk teljes képét* megszerkeszszük, mely túlhaladta volna a jelen dolgozat programját.

Mi az *emberi képességek* és *munka erők* arányos megoszlására

kivántunk rámutatni hazánk nyelvvidékeire. S most a *munkaterek* felé fordulunk, hol a képességek és erők működnek.

A *szellemi munkát* nem vizsgálhatjuk vidékenkint, mert ennek egész szervezete konczentrikus. A középpontból indul szét a kisebb góczpontok felé, s ezektől a többi periferiákra. Vidékeket összehasonlítni e szempontból részint czéltalan, részint fölösleges. Mert bár minden vidékre jut a szellemi munkából: a kormányzat, igazgatás, jogszolgáltatás, iskola, sajtó és művészet ereje mindenüvé elhatol, — de bizonyos, hogy a szellem legtöbb organuma a góczpontokon s az ország középpontján működik.

Az alábbi lapokon az *anyagilag tevékenység színtereit* fogjuk bejárni, egy-egy pillantást vetve a *fontosabb gazdálkodási ágak felé*, melyek szükségkép vidékenkint műveltetnek.

II.

Kezdjük a *földgazdaságon*.

Bemutatjuk a birtok-tagozatokat: a szántóföldek, kertek, szőlő-hegyek, rétek és legelők, nádasok és erdők, végül a nem munkált föld területét k. holdakban, s birtokosok szerint tagolva. Nem munkált földnek tekintjük nemcsak azt, mely terméketlen vagy be van építve, hanem a forgalmi utak, víz- és tó-medrek, árkok és mocsarak területét is. A birtokokat négy főcsoportra osztottuk, birtokosaikhoz képest; külön rovatba foglaltuk a kisbirtokosok (100 hold alatt), a középirtokosok (100—600 hold), a nagybirtokosok területét (600 holdon túl), melyhez a földgazdaság minden ága (a szántótól az erdőig, a kertől a nádasig) hozzá tartozik, — végre külön vettük a nagy erdő-birtokosokat, kiknek uradalma főleg erdő-területekből áll.

Az adatok — *nyelvvidékek* szerint csoportosítva — itt következnek.

I. Magyar vidéken : 1. Túl-a-Dunán.

Gazdaságok száma :	Nagy- erdőbirtok	Nagy- birtok	Közép- birtok	Kisbirtok	Összesen	1—1 kisbirtokra átlag kat. hold
<i>Területe</i> kat. holdakban:						
Szántó	—	1,313.109	303.041	2,173.960	3,790.110	3. ₉₈
Kert	—	11.467	4.210	78.498	94.175	0. ₁₄
Beültetett } szőlő- Parlag } hegy	—	6.456	3.578	113.214	123.248	0. ₂₀
Nádas	—	25.043	1.308	7.650	34.001	0. ₀₁
Rét	—	241.301	42.546	366.475	650.322	0. ₆₇
Legelő	—	401.521	47.405	331.655	780.581	0. ₆₁
Erdő	232.211	907.281	57.572	177.071	1,374.135	0. ₃₃
Nem munkált ter.	—	221.500	14.764	225.455	461.719	0. ₄₂
<i>Összesen</i>	232.211	3,127.678	47.4424	3,529.513	7,363.826	6. ₄₅

2. *Palócföldön:*

	Nagy- erdőbirtok	Nagy- birtok	Közép- birtok	Kisbirtok	Összesen	1—1 kisbir- tokra átlag kat. hold
Gazdaságok száma:	144	758	1.645	217,301	219.848	
<i>Területe</i> kat. holdakban:						
Szántó	—	436.680	238.800	970.083	1,645.563	4. ₄₈
Kert	—	6.478	4.469	43.168	54.115	0. ₁₉
Beültetett } szőlő-	—	3.172	1.815	6.125	11.112	0. ₀₉
Parlag } hegy	—	—	—	17.927	17.927	0. ₀₈
Nádas	—	2.555	595	722	3.872	0. ₀₀
Rét	—	93.392	46.354	216.728	356.474	1. ₀₀
Legelő	—	172.075	61.687	237.870	471.632	1. ₁₀
Erdő	227.098	706.322	166.334	133.980	1,233.734	0. ₆₈
Nem munkált ter.	—	38.737	12.664	107.923	159.324	0. ₄₉
Összesen . .	227.098	1,459.411	532.718	1,734.526	3,953.753	7. ₉₈

3. *Az Alföldön:*

Gazdaságok száma:	269	1.640	6.498	578.720	587.127	
<i>Területe</i> kat. holdakban:						
Szántó	—	1,643.873	884.378	3,728.534	6,256.785	6. ₄₅
Kert	—	9.343	6.075	71.043	86.461	0. ₁₃
Beültetett } szőlő-	—	6.002	9.145	101.388	116.535	0. ₁₇
Parlag } hegy	—	—	—	27.482	27.482	0. ₀₄
Nádas	—	38.907	8.421	37.206	84.534	0. ₀₆
Rét	—	292.739	131.622	481.935	906.296	0. ₈₃
Legelő	—	604.116	143.265	835.038	1,582.419	1. ₄₄
Erdő	313.106	836.258	9.728	—	1,159.092	—
Nem munkált ter.	—	176.799	37.100	374.949	588.828	0. ₆₅
Összesen . .	313.106	3,608.017	1,229.734	5,657.575	10,808.432	9. ₇₇

4. *Székelyföldön:*

Gazdaságok száma:	172	153	962	151.549	152.836	
<i>Területe</i> kat. holdakban:						
Szántó	—	35.558	59.071	505.059	599.688	3. ₃₄
Kert	—	2.271	3.342	36.640	42.253	0. ₂₄
Beültetett } szőlő-	—	366	585	2.943	3.894	0. ₀₂
Parlag } hegy	—	—	—	670	670	0. ₀₀
Nádas	—	443	245	205	893	0. ₀₀
Rét	—	21.802	30.558	369.296	421.656	2. ₄₃
Legelő	—	42.154	28.216	269.120	339.490	1. ₇₆
Erdő	565.278	285.729	47.002	356.423	1,254.432	2. ₃₆
Nem munkált ter.	—	3.437	2.411	60.197	66.045	0. ₃₉
Összesen . .	565.278	391.760	171.430	1,600.553	2,729.021	10. ₅₆

Az 1—4. csoport együtt.

Gazdaságok száma :	Nagy erdőbirtok	Nagy- birtok	Közép- birtok	Kisbirtok	Összesen	1—1 kisbirtokra átlag kat. hold
	767	3.841	10.812	1,494.268	1,509.688	
<i>Területe kat. holdakban :</i>						
Szántó	—	3,429.220	1,485.290	7,377.636	12,292.146	4. ₉₃
Kert	—	29.559	18.096	229.349	277.004	0. ₁₆
Beültetett } szőlő- Parlag } hegy	—	15.996	15.123	223.670	254.789	0. ₁₆
	—	—	—	101.614	101.614	0. ₀₅
Nádas	—	66.948	10.569	45.783	123.300	0. ₀₃
Rét	—	649.234	251.080	1,434.434	2,334.748	0. ₉₆
Legelő	—	1,219.866	280.573	1,673.683	3,174.122	1. ₁₂
Erdő	1,337.693	2,735.590	280.636	667.474	5,021.393	0. ₄₅
Nem munkált ter.	—	440.453	66.939	768.524	1,275.916	0. ₅₁
Összesen	1,337.693	8,586.866	2,408.306	12,522.167	24,855.032	8. ₃₇

II. Tót vidéken :

Gazdaságok száma :	444	896	2.073	373.519	376.932	
<i>Területe kat. holdakban :</i>						
Szántó	—	548.426	289.273	1,825.615	2,663.314	4. ₉₉
Kert	—	9.759	5.599	62.255	77.613	0. ₁₈
Beültetett } szőlő- Parlag } hegy	—	1.971	1.131	16.069	19.171	0. ₀₄
	—	—	—	9.654	9.654	0. ₀₂
Nádas	—	1.369	246	1.017	2.632	0. ₀₀
Rét	—	112.150	34.285	410.408	556.843	1. ₀₉
Legelő	—	230.105	49.406	520.920	800.431	1. ₄₀
Erdő	893.095	1,092.481	46.182	219.355	2,251.113	0. ₅₉
Nem munkált ter.	—	73.621	11.135	229.976	314.732	0. ₅₁
Összesen	893.095	2,069.882	437.257	3,295.269	6,695.503	8. ₉₃

III. Orosz vidéken :

Gazdaságok száma :	233	218	743	127.092	128.286	
<i>Területe kat. holdakban :</i>						
Szántó	—	75.147	60.497	486.753	622.397	3. ₈₄
Kert	—	1.341	1.359	29.632	32.332	0. ₂₃
Beültetett } szőlő- Parlag } hegy	—	432	444	2.258	3.134	0. ₀₂
	—	—	—	3.687	3.687	0. ₀₂
Nádas	—	138	30	507	675	0. ₀₀
Rét	—	44.571	38.330	381.223	464.124	3. ₀₀
Legelő	—	88.233	22.444	266.918	377.595	2. ₁₀
Erdő	888.330	410.273	28.027	172.706	1,499.336	1. ₃₆
Nem munkált ter.	—	19.230	3.982	74.210	97.422	0. ₅₈
Összesen	888.330	639.865	155.113	1,417.894	3,100.702	11. ₁₅

IV. Román vidéken :

Gazdaságok száma :	Nagy- erdőbirtok	Nagy- birtok	Közép- birtok	Kisbirtok	Összesen	1—1 kisbir- tokra átlag kat. hold
	1.091	980	2.911	632.172	637.154	
<i>Területe</i> kat. holdakban :						
Szántó	—	527.704	323.101	2,778.847	2,629.652	4. ₄₀
Kert	—	14.214	9.217	210.711	234.142	0. ₃₃
Beültetett } szőlő	—	5.617	4.536	30.909	42.062	0. ₀₅
Parlag } hegy	—	—	—	26.858	26.858	0. ₀₄
Nádas	—	3.085	965	3.420	7.470	0. ₀₀
Rét	—	154.055	90.152	1,087.091	1,331.408	1. ₇₂
Legelő	—	305.926	78.917	1,246.147	1,630.990	1. ₉₈
Erdő	2,306.960	1,102.299	147.742	334.677	3,891.408	0. ₅₃
Nem munkált ter.	—	67.035	11.938	381.769	460.742	0. ₆₀
Összesen . .	2,306.960	2,179.935	666.298	7,100.429	11,253.622	9. ₆₅

V. Szász vidéken :

Gazdaságok száma :	42	11	126	64.479	64.658	
<i>Területe</i> kat. holdakban :						
Szántó	—	5.936	9.259	250.384	265.579	3. ₈₀
Kert	—	206	332	10.277	10.815	0. ₁₆
Beültetett } szőlő	—	142	187	5.983	6.312	0. ₀₉
Parlag } hegy	—	—	—	993	993	0. ₀₁
Nádas	—	—	—	293	293	0. ₀₀
Rét	—	3.255	5.171	128.616	137.042	1. ₉₉
Legelő	—	2.661	4.115	89.098	95.874	1. ₃₈
Erdő	152.314	28.446	8.988	100.370	290.118	1. ₅₆
Nem munkált ter.	—	425	479	29.515	30.419	0. ₄₆
Összesen . .	152.314	41.071	28.831	615.529	837.445	9. ₃₄

VI. Sváb vidéken :

Gazdaságok száma :	—	27	297	13.408	13.732	
<i>Területe</i> kat. holdakban :						
Szántó	—	38.817	34.640	118.249	191.706	8. ₈₃
Kert	—	276	155	1.275	1.706	0. ₀₉
Beültetett } szőlő	—	66	164	2.974	3.204	0. ₂₂
Parlag } hegy	—	—	—	326	326	0. ₀₂
Nádas	—	776	8	1.338	2. 22	0. ₀₉
Rét	—	16.346	7.618	27.036	51.000	2. ₀₃
Legelő	—	8.986	988	21.299	31.273	1. ₆₈
Erdő	—	11.014	1.599	6.657	19.270	0. ₁₉
Nem munkált ter.	—	19.239	429	27.879	48.547	2. ₁₆
Összesen . .	—	95.520	45.601	208.033	349.154	15. ₃₁

VII. Szerb vidéken.

	Nagy erdőbirtok	Nagy- birtok	Közép- birtok	Kisbirtok	Összesen	1—1 kisbir. tokra átlag kat. hold
Gazdaságok száma :	—	137	664	99.599	100.400	
<i>Területe kat. holdakban :</i>						
Szántó	—	239.923	107.212	892.639	1,239.774	8. ₉₇
Kert	—	767	642	17.849	19.258	0. ₁₉
Beültetett } szőlő- Parlag } hegy	—	525	750	10.701	11.976	0. ₁₀
Nádas	—	2.178	228	1.586	3.992	0. ₀₁
Rét	—	26.225	8.677	67.679	102.581	0. ₆₈
Legelő	—	56.636	6.356	187.988	250.980	1. ₈₈
Erdő	—	10.027	487	6.838	17.352	0. ₀₇
Nem munkált ter.	—	13.273	1.282	76.728	91.283	0. ₇₇
Összesen . . .	—	349.554	125.634	1,268.027	1,743.215	12. ₇₃

A II—VII. csoport együtt.

Gazdaságok száma :	1.810	2.269	6.814	1,310.269	1,321.162	
<i>Területe kat. holdakban :</i>						
Szántó	—	1,435.953	823.982	6,352.487	8,612.422	4. ₈₅
Kert	—	26.563	17.304	311.999	375.866	0. ₂₆
Beültetett } szőlő- Parlag } hegy	—	8.753	7.212	68.894	84.859	0. ₀₅
Nádas	—	7.546	1.477	47.537	47.537	0. ₀₃
Rét	—	356.602	184.233	8.161	17.184	0. ₀₀
Legelő	—	692.547	162.226	2,102.053	2,642.883	1. ₆₁
Erdő	4,240.699	2,654.540	232.755	2,332.370	3,187.143	1. ₇₈
Nem munkált ter.	—	192.823	29.245	840.603	7,968.597	0. ₆₄
Összesen . . .	4,240.699	5,375.327	1,458.434	821.077	1,043.145	0. ₆₃
				12,905.181	23,979.641	9. ₈₄

Országosan :

Gazdaságok száma :	2.577	6.110	17.626	2,804.537	2,830.850	
<i>Területe kat. holdakban :</i>						
Szántó	—	4,865.173	2,309.272	13,730.123	20,904.568	4. ₈₉
Kert	—	56.122	35.400	561.348	652.870	0. ₂₀
Beültetett } szőlő- Parlag } hegy	—	24.749	22.335	292.564	339.648	0. ₁₀
Nádas	—	74.494	12.046	149.151	149.151	0. ₀₅
Rét	—	1,005.836	435.313	53.944	140.484	0. ₀₁
Legelő	—	1,912.413	442.799	3,536.487	4,977.636	1. ₂₇
Erdő	5,578.392	5,390.130	613.391	4,006.053	6,361.265	1. ₄₄
Nem munkált ter.	—	633.276	96.184	1,508.077	12,989.990	0. ₅₄
Összesen . . .	5,578.392	13,962.193	3,866.740	1,589.601	2,319.061	0. ₅₆
				25,427.348	48,834.673	9. ₀₆

E 13 táblázat három nagy forrásmunka anyagát foglalja kombina-tive össze. A *birtokok összességéről* szóló adatokat a *mezőgazdasági statisztika* 1897-ben megjelent adat-kincse szerint állítottuk össze; ugyanott megkaptuk a *gazdaságok számát* is. Ez utóbbiak közül azokat a gazda-ságokat, melyek 100 holdnyi területnél *nagyobbak*, a *statisztikai hivatal* betűsoros *gazdaczímtára* részletezi. Hogy ebből kiemelhessük a *közép-birtokokat*, — külön sommáztuk a 100—600 holdas birtokok anyagát, s külön az *ennél nagyobb* birtokokét. Sajnos, hogy a gazda-czímtárba nem vették föl ama *nagy erdő-birtokok*, melyek részint az állam, részint helyhatóságok (főleg községek), részint a közbirtokosság kezén vannak. E hézagot betöltendő, felhasználtuk *Baross Károly gazdasági címtárát*, mely a nagy erdőbirtokosokra is kiterjed: kijegyeztük abból mindamaz erdő-uradalmakat, melyek a statisztikai hivatal címtárából hiányzanak. Ily módon megszerkesztettük a nagy erdő-uradalmak, a nagy- s a középbirtokok táblázatát előbb megyénként, aztán nyelvvidék-ként, és országosan. Végül *levontuk e három birtok-csoportot az összes birtokokból*, hogy a maradványban megkaphassuk a *kisbirtokokat*, — mert kisbirtoknak kellett tekintenünk mindazt a munkált földet, a mi nem tartozik sem a nagy-, sem a közép-birtok, sem a nagy erdő-uradalmak körébe. Táblázataink *egy-egy birtoknak* számítják, a mi *egy gazdasághoz* tartozik. Magukat a birtokosokat, kiknek kezén több birtok fekszik, több gazdaságra vagy uradalomra tagolva, e dolgot nem tarthatta számon, — túl is haladta volna feladatát.

Most mérjük össze a főbb eredményeket.

Országosan a *föld-gazdaságok* száma 2.₈₃ millió; — ebből a kis-birtok: 2.₈₀ millió, a középbirtok 17.₆ ezer, a nagybirtok 6.₁ ezer, s a nagy erdőbirtok 2.₅ ezer tagból áll.

Az országos terület 48.₈ millió k. hold; — a kisbirtokra esik 25.₄ millió, a középbirtokra 3.₈ millió, a nagybirtokra 13.₉ millió, s a nagy erdőbirtokra 5.₅ millió k. hold (a kisebb törtek elhagyásával). E *kategoriák jellege* a legkülönbözőbb. Míg az *országos* átlagban a munkált terület közel fele szántó, csaknem negyede erdő, s csak gyenge negyed jut legelőre, rétre, kertre stb., — addig a *nagy erdőbirtok* 1000 holdas átlaga csupa erdő, a *nagy birtok* átlagában 390 hold az erdő s 348 a szántó, a *középbirtokéban* csak 140 az erdő és 600 a szántó, végre a *kisbirtok* átlagában 540 hold a szántó, alig 60 hold az erdő, de közel 160 hold a legelő. E szerint birtokviszonyaink a kisbirtokú köznépnél a föld- és állatgazdaságra, a középbirtokos osztálynál leginkább föld-gazdaságra, a nagy uradalmaknál első sorban erdőgazdaságra van be-rendezeve.

Nyelvvidékek szerint is nagy eltéréseket állapíthatunk meg.

Magyar vidéken a gazdaságok száma 1.₅ millió, *egyebütt* 1.₃ millió, ott a munkált terület 23.₆, itt 22.₃ millió hold, — ott az egésznek nagyobb fele szántó, erős negyede erdő, gyenge negyede rét és legelő, — míg itt a szántó erős harmadra száll, az erdő gyenge harmadra emelkedik, rét

és legelő erős negyedét tesznek ki. Ez eltérést nem egyenlíti ki az, hogy a székelyföld közel fele erdő-terület, míg a mosoni svábság és a torontáli szerbség vidékén alig van erdő. A gabonaföldek legnagyobb darabja: a magyar alföld 6.₂, s a Túl-a-Duna 2.₆ millió holddal, — az erdőterületeké: tót vidéken 2.₂, román vidéken 3.₉, orosz vidéken 1.₅ millió holddal.

Feltűnő az eltérés a *birtoktestek osztályai* közt is. Magyar vidékeken a nagy erdőbirtokok száma 767, egyebütt 1810, — egyéb a nagybirtokok száma ott 3841, itt csak 2269, s a középbirtoké ott 10.812, itt csak 6814. Az uradalmi és uri birtok egyfelől 12.₃ millió holdat tesz ki 15 ezer tagban, — másfelől 11.₀ millió holdat 10 ezer tagra osztva; — marad tehát kisbirtokra amott 12.₅ millió hold 1.₅ millió kézen, míg itt marad 12.₉ millió hold 1.₃ millió kézen. Egy-egy kisbirtok átlagos nagysága vidékenként a legkülönbözőbb. Az *országos* átlag 9.₀₆ hold, a *magyar* vidékek átlaga 8.₃₇, *egyéb* vidékéké 9.₈₄; — *amott* Túl-a-Dunán 6.₄₅, a palócföldön 7.₉₈, az alföldön 9.₇₇, s a székelyföldön 10.₅₆, *emitt* a tótságban 8.₈₃, a román vidéken 9.₆₅, orosz tájon 11.₁₅, szászföldön 9.₅₄, szerb vidéken 12.₇₃, végre a mosoni svábságban 15.₅₁. Legrosszabbul a Túl-a-Duna, a palócföld s a tótság áll. Mindhárom vidéken *túltengő a nagybirtokok száma és területe*: Túl-a-Dunán 3.₃ millió hold uradalom 1472 gazdaságban és 3.₅ millió hold kisgazdaság 546.698 kézen, — a palócföldön 1.₆ millió hold uradalom 902 gazdaságban, és 1.₇ millió hold kisgazdaság 217.301 kézen, — végre a tótságban 2.₉ millió hold uradalom 1340 gazdaságban és 3.₃ millió hold kisgazdaság 373.519 kézen.

Ily vidékeken a nép sem a föld-hozadékból megélni, sem új földet szerezni nem tud, — ezért tömegesen *kivándorol*.

Itt adjuk az adatokat a *gabonaföldek hozadékáról* terményekben az 1897. évről, mely a múlt évtized átlagos termésének leginkább megfelelt.

A gabnatermés 1897-ben.

Nyelvi vidékek szerint	Szántóföld hektároiban		
	összes	bevetett	ugar
<i>Magyar tájon:</i>			
		t e r ü l e t	
Túl-a-Dunán	2,164.015	1,952.048	211.967
Palócföldön	939.772	775.490	164.282
Alföldön	3,550.979	3,220.372	330.607
Székelyföldön	345.368	254.398	90.970
Együtt	7,000.134	6,202.308	797.826
<i>Tót vidéken</i>	<i>1,520.061</i>	<i>1,304.736</i>	<i>215.325</i>
<i>Orosz »</i>	<i>358.592</i>	<i>269.245</i>	<i>89.347</i>
<i>Rómán »</i>	<i>2,087.755</i>	<i>1,756.322</i>	<i>331.433</i>
<i>Szász »</i>	<i>152.318</i>	<i>119.017</i>	<i>33.301</i>
<i>Sváb »</i>	<i>110.709</i>	<i>95.832</i>	<i>14.877</i>
<i>Szerb »</i>	<i>700.354</i>	<i>689.488</i>	<i>10.866</i>
Együtt	4,929.789	4,234.640	695.149
Összesen	11,929.923	10,436.948	1,492.975

Nyelvvidékek
szerint

Learatott terület hektárookban a főbb terménycikkekkel

Magyar tájon:	Buza	Rozs	Kétszeres	Árpa	Zab	Kukoricza	Burgonya
Túl-a-Dunán . . .	518.482	281.192	7.063	220.925	161.255	237.170	99.987
Palócföldön . . .	229.000	95.014	4.999	109.083	68.296	55.895	32.817
Alföldön . . .	944.646	327.110	38.200	223.881	221.181	713.269	88.072
Székelyföldön . .	49.602	34.077	4.727	15.643	40.550	56.768	7.589
Együtt . . .	1,741.730	737.393	54.989	569.532	491.282	1,063.102	228.465
Tót vidéken . . .	176.500	163.412	6.366	282.702	187.164	49.994	154.793
Orosz » . . .	49.823	19.745	762	9.718	54.457	69.111	26.234
Román » . . .	508.671	59.337	18.081	32.614	125.557	549.925	20.012
Szász » . . .	28.396	5.738	1.817	8.568	11.059	37.734	5.032
Sváb » . . .	21.295	10.477	447	24.807	3.641	11.476	2.036
Szerb » . . .	255.091	3.203	3.064	17.921	23.873	206.300	3.499
Együtt . . .	1,039.776	261.912	30.537	376.330	405.751	924.540	211.606
Összesen . . .	2,781.506	999.305	85.526	945.862	897.033	1,987.642	440.071

Nyelvvidékek
szerint

A termés hektoliterekben

Magyar tájon:	Buza	Rozs	Kétszeres	Árpa	Zab	Kukoricza	Burgonya
Túl-a-Dunán . . .	7,132.350	3,799.613	93.996	4,321.148	4,395.184	5,179.648	14,082.126
Palócföldön . . .	2,458.146	1,129.687	54.917	1,171.583	1,097.549	1,035.079	2,813.375
Alföldön . . .	9,498.978	3,847.115	403.149	3,114.995	5,176.279	14,563.600	6,448.971
Székelyföldön . .	535.669	382.672	54.080	218.992	736.494	835.921	476.915
Együtt . . .	19,625.143	9,150.087	606.142	8,826.719	11,405.506	21,614.248	23,821.387
Tót vidéken . . .	2,133.118	2,194.349	71.652	4,427.052	3,378.338	1,017.422	15,164.684
Orosz » . . .	594.658	281.360	7.591	114.087	971.885	1,016.607	2,133.292
Román » . . .	4,122.348	575.373	164.114	351.461	1,995.234	7,537.846	864.022
Szász » . . .	257.640	52.037	19.586	118.542	196.698	541.255	446.345
Sváb » . . .	283.510	146.078	7.345	493.557	92.167	262.281	282.112
Szerb » . . .	2,452.438	34.617	25.453	218.963	511.869	4,037.441	289.482
Együtt . . .	9,843.712	3,283.814	295.741	5,723.662	7,146.211	14,412.852	19,179.937
Összesen . . .	29,468.855	12,442.901	901.883	14,550.381	18,551.717	36,027.100	43,001.324

A szaktudomány feladata, hogy az aratási eredményeket terményenkint és hektáronként, s 1—1 hektár termés hektoliterjét vidékenként s terményenkint kiszámítsa. Mi csak annyit állapítunk meg, hogy 1000 hektár buzaföldből magyar vidékre mintegy 660, egyéb vidékre 340 hektár esett, s átlag egy-egy hektár magyar vidéken 1126, más vidéken 946 hektoliter búzát hozott az 1897. évben. Pedig ez év a középtermésűek közül való, mikor elemi csapások (vizek, tüzek, fagy, jég stb.) a termés egy részét, 921.725 hold területen, el is pusztították.

Áttérünk a gazdasági felszerelésre (instrukcio), melyet a 90-es évek derekán történt összeírásból ismerünk. Az adatokat nyelvvidékek szerint fogjuk csoportosítani, kimutatva az állatállományt, a gyümölcsfák, gazdasági épületek, igásfogatok, iparvállalatok, alább a gépek és végül a cselédek számát.

Az adatscsoportok itt következnek:

I. Magyar vidéken: 1. Túl-a Dunán.

Állat- állomány	Nagy és közép birtoknál	Kisbirtoknál	Összesen	1-1 kisgaz- daságra esik
<i>Bivaly</i> . . .	—	—	12.619	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	42.237	—
tehén . . .	—	—	674.975	—
ökör . . .	—	—	407.990	—
Együtt . . .	328.315	796.887	1,125.202	1.45
<i>Ló</i> . . .	53.118	286.932	340.050	0.52
<i>Szamár</i> . . .	—	—	6.213	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	189	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	10.080	—
<i>Sertés</i> . . .	268.975	1,111.793	1,380.768	2.03
<i>Juh</i> . . .	1,339.772	116.264	1,456.036	0.21
<i>Baromfi</i> . . .	—	—	5.822.633	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	120.560	—

Egyéb felszerelés

a gazdasá-
goknál
általán

<i>Gazdasági épület</i> . .	362.418
<i>Gazd. iparvállalat</i> . .	3.326
<i>Igás fogat</i>	
<i>Lófogat:</i>	
egyes	23.677
kettős	95.507
hármás	743
négyes	205
<i>Ökörfogat:</i>	
kettős	45.029
négyes	19.514
hatos	213
<i>Bivalyfogat</i>	1.127
<i>Őszvérfogat</i>	3.006
<i>Tehénfogat</i>	52.585
<i>Gyümölcsfa</i>	12,791.116

2. Palócföldön.

<i>Bivaly</i> . . .	—	—	735	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	14.812	—
tehén . . .	—	—	265.228	—
ökör . . .	—	—	139.963	—
Együtt . . .	108.373	311.630	420.003	1.43
<i>Ló</i> . . .	21.984	132.272	154.256	0.60
<i>Szamár</i> . . .	—	—	3.207	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	123	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	6.490	—
<i>Sertés</i> . . .	109.103	366.075	475.178	1.68
<i>Juh</i> . . .	739.613	217.541	957.154	1.00
<i>Baromfi</i> . . .	—	—	2,018.218	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	56.833	—

<i>Gazdasági épület</i> . .	178.552
<i>Gazd. iparvállalat</i> . .	872
<i>Igás fogat</i>	
<i>Lófogat:</i>	
egyes	8.281
kettős	43.769
hármás	2.890
négyes	716
<i>Ökörfogat:</i>	
kettős	24.152
négyes	6.130
hatos	245
<i>Bivalyfogat</i>	138
<i>Őszvérfogat</i>	1.321
<i>Tehénfogat</i>	2.198
<i>Gyümölcsfa</i>	5,981.850

3. Az Alföldön.

<i>Bivaly</i> . . .	—	—	5.081	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	66.243	—
tehén . . .	—	—	728.215	—
ökör . . .	—	—	468.501	—
Együtt . . .	440.811	822.148	1,262.959	1.42
<i>Ló</i> . . .	94.175	564.331	658.506	0.97
<i>Szamár</i> . . .	—	—	4.984	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	192	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	41.425	—
<i>Sertés</i> . . .	595.876	1,611.463	2,207.339	2.78
<i>Juh</i> . . .	1,062.911	478.968	1,541.879	0.83
<i>Baromfi</i> . . .	—	—	10,206.422	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	142.057	—

<i>Gazdasági épület</i> . .	498.621
<i>Gazd. iparvállalat</i> . .	1.684
<i>Igás fogat</i>	
<i>Lófogat:</i>	
egyes	33.241
kettős	159.372
hármás	18.977
négyes	7.638
<i>Ökörfogat:</i>	
kettős	32.720
négyes	30.579
hatos	3.583
<i>Bivalyfogat</i>	688
<i>Őszvérfogat</i>	1.191
<i>Tehénfogat</i>	11.691
<i>Gyümölcsfa</i>	14,718.453

4. Székelyföldön.

Állat- állomány	Nagy és közép birtoknál	Kisbirtoknál	Összesen	1-1 kisgaz- daságra esik
<i>Bivaly</i> . . .	—	—	11.485	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	12.753	—
tehén . . .	—	—	162 404	—
ökör . . .	—	—	117.579	—
Együtt . . .	22.128	270.608	292.736	1. ₇₈
<i>Ló</i> . . .	5.132	52.019	57.151	0. ₃₄
<i>Szamár</i> . . .	—	—	247	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	30	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	28.558	—
<i>Sertés</i> . . .	14,842	173.671	188.513	1. ₁₄
<i>Juh</i> . . .	26,828	396.193	423.021	2. ₆₁
<i>Baromfi</i> . . .	—	—	849.041	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	27.496	—

Egyéb fölszerelés

a gazdasá-
goknál;
általán

<i>Gazdasági épület</i> . . .	116.342
<i>Gazd. iparvállalat</i> . . .	611
<i>Igásfogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	3.292
kettős	17.052
hármás	395
négyes	236
Ökörfogat:	
kettős	23.561
négyes	839
hatos	39
Bivalyfogat	635
Őszvérfogat	93
Tehénfogat	23.701
<i>Gyümölcsfa</i>	2,160.950

Az 1—4 csoport együtt.

<i>Bivaly</i> . . .	—	—	29.920	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	136.045	—
tehén . . .	—	—	1,830.822	—
ökör . . .	—	—	1,134.033	—
Együtt . . .	899,627	2,201 273	3,100.900	1. ₄₇
<i>Ló</i> . . .	174.409	1,035.554	1,209.963	0. ₆₉
<i>Szamár</i> . . .	—	—	14.651	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	534	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	86.553	—
<i>Sertés</i> . . .	988.796	3,263.002	4,251.798	2. ₁₉
<i>Juh</i> . . .	3,169.124	1,208.966	4,378.090	0. ₈₀
<i>Baromfi</i> . . .	—	—	18,896.314	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	346.946	—

<i>Gazdasági épület</i> . . .	1,155.933
<i>Gazd. iparvállalat</i> . . .	6,513
<i>Igás fogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	68.491
kettős	315.700
hármás	23.005
négyes	8.795
Ökörfogat:	
kettős	125.462
négyes	57.062
hatos	4.080
Bivalyfogat	2.588
Őszvérfogat	5.615
Tehénfogat	90.175
<i>Gyümölcsfa</i>	35,652.369

II. Tót vidéken.

<i>Bivaly</i> . . .	—	—	2.101	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	38.660	—
tehén . . .	—	—	570.534	—
ökör . . .	—	—	248.240	—
Együtt . . .	152.018	705.416	857.434	1. ₉₈
<i>Ló</i> . . .	28.349	154.057	182.406	0. ₄₁
<i>Szamár</i> . . .	—	—	1.819	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	111	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	25.377	—
<i>Sertés</i> . . .	70.699	394.035	464.734	1. ₀₅
<i>Juh</i> . . .	385.455	348.415	733.870	0. ₉₃
<i>Baromfi</i> . . .	—	—	2,597.516	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	87.060	—

<i>Gazdasági épület</i> . . .	380.877
<i>Gazd. iparvállalat</i> . . .	1.893
<i>Igásfogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	23.145
kettős	53.999
hármás	1.582
négyes	416
Ökörfogat:	
kettős	53.102
négyes	2.297
hatos	48
Bivalyfogat	126
Őszvérfogat	755
Tehénfogat	25.081
<i>Gyümölcsfa</i>	6,632.109

III. Orosz vidéken.

Állat- állomány	Nagy és közép birtoknál	Kisbirtoknál	Összesen	1—1 kisgaz- daságra esik
<i>Bivaly</i> . . .	—	—	1.392	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	15.717	—
tehén . . .	—	—	198.495	—
ökör . . .	—	—	110.708	—
Együtt . . .	26.927	297.993	324.920	2.34
<i>Ló</i>	5.506	45.359	50.865	0.35
<i>Szamár</i> . . .	—	—	236	—
<i>Öszvér</i> . . .	—	—	6	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	21.607	—
<i>Sertés</i> . . .	32.238	136.274	168.512	1.07
<i>Juh</i>	60.224	168.881	229.105	1.32
<i>Baromfi</i> . .	—	—	712.812	—
<i>Méhcsalád</i> .	—	—	37.214	—

Egyéb felszerelés

a gazdasá-
goknál
általán

<i>Gazdasági épület</i> . .	92.324
<i>Gazd. iparvállalat</i> .	339
<i>Igás fogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	3.353
kettős	14.898
hármás	552
négyes	166
Ökörfogat:	
kettős	24.693
négyes	498
hatos	13
Bivalyfogat	80
Öszvérfogat	71
Tehénfogat	2.342
<i>Gyümölcsfa</i>	2,985.063

IV. Román vidéken.

<i>Bivaly</i> . . .	—	—	63.117	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	50.821	—
tehén . . .	—	—	696.634	—
ökör . . .	—	—	480.752	—
Együtt . . .	135.641	1,092.066	1,227.707	1.72
<i>Ló</i>	26.217	274.535	300.752	0.43
<i>Szamár</i> . . .	—	—	3.696	—
<i>Öszvér</i> . . .	—	—	208	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	145.018	—
<i>Sertés</i> . . .	206.238	919.509	1,125.747	1.45
<i>Juh</i>	210.736	1,590.141	1,800.877	2.51
<i>Baromfi</i> . .	—	—	4.854.797	—
<i>Méhcsalád</i> .	—	—	145.664	—

<i>Gazdasági épület</i> . .	486.902
<i>Gazd. iparvállalat</i> .	2.043
<i>Igás fogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	20.028
kettős	72.529
hármás	7.647
négyes	2.992
Ökörfogat:	
kettős	88.513
négyes	12.232
hatos	827
Bivalyfogat	4.989
Öszvérfogat	859
Tehénfogat	61.731
<i>Gyümölcsfa</i>	16,951.937

V. Szász vidéken.

<i>Bivaly</i> . . .	—	—	35.653	—
<i>Marha:</i>				
bika . . .	—	—	4.873	—
tehén . . .	—	—	74.774	—
ökör . . .	—	—	41.976	—
Együtt . . .	4.284	117.339	121.623	1.82
<i>Ló</i>	664	34.614	35.278	0.53
<i>Szamár</i> . . .	—	—	46	—
<i>Öszvér</i> . . .	—	—	1	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	3.721	—
<i>Sertés</i> . . .	2.361	107.142	109.503	1.66
<i>Juh</i>	1.963	83.377	85.340	1.29
<i>Baromfi</i> . .	—	—	346.737	—
<i>Méhcsalád</i> .	—	—	16.338	—

<i>Gazdasági épület</i> . .	57.586
<i>Gazd. iparvállalat</i> .	146
<i>Igásfogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	1.674
kettős	5.823
hármás	1.374
négyes	1.371
Ökörfogat:	
kettős	11.749
négyes	203
hatos	7
Bivalyfogat	235
Öszvérfogat	14
Tehénfogat	5.781
<i>Gyümölcsfa</i>	1,252.306

VI. Sváb vidéken.

Állat- állomány	Nagy és közép birtoknál	Kisbirtoknál	Összesen	1—1 kisgaz- daságra esik
<i>Bivaly</i> . . .	—	—	75	—
<i>Marha:</i>				
<i>bika</i> . . .	—	—	2.064	—
<i>tehén</i> . . .	—	—	27.497	—
<i>ökör</i> . . .	—	—	14.478	—
Együtt . . .	14.820	29.219	44.039	2,18
<i>Ló</i> . . .	3.125	13.119	16.244	0,98
<i>Szamár</i> . . .	—	—	37	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	2	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	3.925	—
<i>Sertés</i> . . .	2.789	20.824	23.613	1,55
<i>Juh</i> . . .	14.215	765	14.980	0,05
<i>Baromfi</i> . . .	—	—	203.024	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	4.350	—

Egyéb felszerelés

a gazdasá-
goknál
általán

<i>Gazdasági épület</i> . . .	16.178
<i>Gazd. iparvállalat</i> . . .	21
<i>Igásfogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	1.696
kettős	4.766
hármás	72
négyes	—
Ökörfogat:	
kettős	3.670
négyes	239
hatos	4
Bivalyfogat	5
Őszvérfogat	16
Tehénfogat	270
<i>Gyümölcsfa</i>	168.123

VII. Szerb vidéken.

<i>Bivaly</i> . . .	—	—	320	—
<i>Marha:</i>				
<i>bika</i> . . .	—	—	5.978	—
<i>tehén</i> . . .	—	—	104.509	—
<i>ökör</i> . . .	—	—	41.908	—
Együtt . . .	30.341	122.054	152.395	1,32
<i>Ló</i> . . .	10.291	166.649	176.940	1,67
<i>Szamár</i> . . .	—	—	901	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	23	—
<i>Kecske</i> . . .	—	—	184	—
<i>Sertés</i> . . .	49.338	253.328	302.666	2,54
<i>Juh</i> . . .	87.509	196.915	284.424	1,98
<i>Baromfi</i> . . .	—	—	1.740.941	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	27.745	—

<i>Gazdasági épület</i> . . .	81.512
<i>Gazd. iparvállalat</i> . . .	339
<i>Igásfogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	8.556
kettős	44.832
hármás	6.585
négyes	1.110
Ökörfogat:	
kettős	887
négyes	4.102
hatos	206
Bivalyfogat	60
Őszvérfogat	51
Tehénfogat	36
<i>Gyümölcsfa</i>	1.394.745

A II—VII csoport együtt.

<i>Bivaly</i> . . .	—	—	102.658	—
<i>Marha:</i>				
<i>bika</i> . . .	—	—	118.113	—
<i>tehén</i> . . .	—	—	1.672.443	—
<i>ökör</i> . . .	15.3	—	937.562	—
Együtt . . .	364.031	2.364.087	2.728.118	1,80
<i>Ló</i> . . .	74.152	688.333	762.485	0,53
<i>Szamár</i> . . .	514	—	6.735	—
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	351	—
<i>Kecske</i> . . .	164	—	199.832	—
<i>Sertés</i> . . .	363.663	1.831.112	2.194.775	1,38
<i>Juh</i> . . .	760.102	2.388.494	3.148.596	1,88
<i>Baromfi</i> . . .	24—	—	10.455.827	—
<i>Méhcsalád</i> . . .	—	—	318.371	—

<i>Gazdasági épület</i> . . .	1.115.379
<i>Gazd. iparvállalat</i> . . .	4.841
<i>Igásfogat.</i>	
Lófogat:	
egyes	58.452
kettős	196.847
hármás	17.812
négyes	6.055
Ökörfogat:	
kettős	182.614
négyes	19.571
hatos	1.105
Bivalyfogat	5.495
Őszvérfogat	1.766
Tehénfogat	95.241
<i>Gyümölcsfa</i>	29.384.283

Országosan.						a gazdasá- goknál általán	
Állat- állomány	Nagy és közép birtoknál	Kisbirtoknál	Összesen	1—1 kisgaz- daságra esik	Egyéb felszerelés		
<i>Bivaly</i> . . .	—	—	132.578	—	<i>Gazdasági épület</i> .	2,271.312	
<i>Marha:</i>					<i>Gazd. iparvállalat</i> .	11.384	
bika . . .	—	—	254.158	—	<i>Igás fogat.</i>		
tehén . . .	—	—	3,503.265	—	<i>Lőfogat:</i>		
ökör . . .	—	—	2,071.595	—	egyes	136.943	
Együtt . . .	1,263.658	4,565.360	5,829.018	1. ₆₂	kettős	512.547	
<i>Ló</i>	248.561	1,723.877	1,972.448	0. ₆₁	hármás	40.817	
<i>Szamar</i> . . .	—	—	21.386	—	négyes	14.850	
<i>Őszvér</i> . . .	—	—	885	—	<i>Ökörfogat:</i>		
<i>Kecske</i> . . .	—	—	286.385	—	kettős	308.076	
<i>Sertés</i> . . .	1,352.459	5,094.114	6,446.573	1. ₈₁	négyes	76.633	
<i>Juh</i>	3,929.226	3,597.160	7,526.686	1. ₂₉	hatos	5.185	
<i>Baromfi</i> . .	—	—	29,352.141	—	<i>Bivalyfogat</i>	8.083	
<i>Méhcsalád</i> .	—	—	665.317	—	<i>Őszvérfogat</i>	7.381	
					<i>Tehénfogat</i>	185.416	
					<i>Gyümölcsfa</i>	65,036.652	

Gazdasági gépek és eszközök

a nagy és közép birtokokon.

Nyelvvidékek szerint	loko- mobil	járgány	cséplő- szekrény	vetőgép	rosta	eke
<i>Magyar tájon:</i>						
Túl-a-Dunán	1.805	2.183	2.275	6.762	6.075	68.861
Palócföldön	757	1.071	1.130	2.691	3.405	27.499
Alföldön	2.189	1.832	2.463	8.164	10.022	73.699
Székelyföldön	58	73	117	251	373	3.778
Együtt	4.809	5.159	5.985	17.868	19.875	173.837
<i>Tót vidéken</i>	811	1.437	1.515	3.560	3.476	38.783
<i>Orosz »</i>	94	90	150	278	392	3.613
<i>Román »</i>	617	543	911	1.893	3.028	22.826
<i>Szász »</i>	9	14	31	76	60	623
<i>Sváb »</i>	58	58	69	451	404	3.634
<i>Szerb »</i>	326	152	339	828	1.274	6.854
Együtt	1.915	2.294	3.015	7.086	7.634	76.333
Összesen	6.724	7.453	9.000	24.954	28.509	250.170

Nyelvvidékek szerint	szecska- vágó	borona	henger	igás szekér	Gazdasági cselédség
<i>Magyar tájon:</i>	trieur				
Túl-a-Dunán	2.322	3.700	26.292	15.591	42.962
Palócföldön	1.242	2.338	11.627	5.870	20.353
Alföldön	3.262	4.771	23.571	11.628	57.932
Székelyföldön	269	323	2.259	318	4.609
Együtt	7.095	11.132	63.749	33.407	125.856
<i>Tót vidéken</i>	1.070	3.197	18.848	7.785	28.812
<i>Orosz »</i>	138	239	2.477	513	3.578
<i>Román »</i>	1.651	1.367	11.844	2.391	18.551
<i>Szász »</i>	42	44	317	83	672
<i>Sváb »</i>	71	269	1.487	967	2.843
<i>Szerb »</i>	461	322	2.502	1.064	5.476
Együtt	3.433	5.438	37.475	12.803	59.932
Összesen	10.528	16.570	101.224	46.210	185.788

275.876

Nyelvvidékek

szerint

Állat-állomány 1897-ben

Eltulolt és kiirtott állatok :

<i>Magyar tájon :</i>	lő	szarvas-marha	juh	sertés	lő	marha	juh	sertés
Tál-a-Dunán	340.050	1.125.202	1.456.036	1.380.768	1.304	1.771	2.571	59.985
Pálczföldön	154.256	420.003	937.154	475.178	718	1.018	3.486	22.088
Alföldön	638.306	1.262.959	1.541.879	2.207.339	4.361	3.697	15.274	143.183
Székelvöldön	57.151	292.736	423.021	188.513	338	740	16.552	12.494

Együtt	1.219.963	3.100.900	4.378.090	4.251.788	6.721	7.226	37.883	237.755
<i>Tót vidéken</i>	152.396	857.434	733.870	464.734	636	2.782	5.621	23.539
<i>Orosz »</i>	50.865	324.920	229.105	168.512	169	507	585	15.355
<i>Román »</i>	360.752	1.227.707	1.800.577	1.125.747	1.342	2.545	13.645	76.551
<i>Szász »</i>	35.278	121.623	85.340	109.503	204	533	3.766	7.196
<i>Sváb »</i>	16.244	44.039	14.980	23.613	7	24	—	1.178
<i>Szerb »</i>	176.940	152.395	284.424	302.666	1.279	585	1.413	38.284
Együtt	762.475	2,728.118	3,144.296	2,194.775	3.637	6.976	30.030	162.103
<i>Összesen</i>	1,972.438	5,829.018	7,526.386	6,446.573	10.358	14.202	67.913	399.858

Nyelvvidékek

szerint

Az állatvadászon 1897-ben

szert	Vásárok	felhajtott				eladott			
<i>Magyar tájon:</i>	száma	marha	lő	jűh	sertés	marha	lő	jűh	sertés
Tál-a-Dunán	1.164	1,068,860	606,253	14,949	108,321	378,240	130,468	7,212	48,998
Pálócziöldön	390	363,960	181,468	124,376	72,889	130,229	45,234	72,081	35,732
Alföldön	849	784,567	596,398	315,874	211,573	307,925	161,027	172,587	102,569
Székelvöldön	157	387,724	53,481	39,256	8,835	119,995	14,526	21,565	4,346

Együtt	2.560	2,605.101	1,437.600	594.458	401.618	936.389	351.255	273.445	191.645
<i>Tót vidéken</i>	930	601.351	134.474	67.408	115.666	216.839	53.151	37.357	56.107
<i>Orosz »</i>	199	288.005	58.800	21.903	36.655	108.634	18.968	14.246	23.091
<i>Román »</i>	627	1,273.397	181.149	444.860	155.200	395.131	54.386	245.714	75.159
<i>Szász »</i>	72	170.567	27.738	18.855	3.529	59.763	9.189	10.158	1.262
<i>Sváb »</i>	38	10.071	5.271	40	5.400	3.782	2.083	30	2.815
<i>Szerb »</i>	117	65.561	93.108	33.930	18.738	19.159	18.400	13.850	10.673
Együtt	1.983	2,408.932	530.510	546.995	335.184	803.308	156.627	321.455	169.117
<i>Összesen</i>	4.543	5,014.033	1,938.140	1,181.454	736.806	1,739.697	501.382	594.900	360.762

Nyelvidékek szerint		A gyümölcsfák darabja					őszi	kajszin
Magyar tájon:	alma	körte	cseresznye	megy	barazk	baraczk		
Túl-a-Dunán .	2,006.828	1,198.575	616.382	1,172.005	1,280.558	293.943		
Palócföldön .	719.396	473.147	361.279	176.885	207.500	113.644		
Alföldön . .	2,214.958	1,031.876	519.852	2,070.328	827.142	807.140		
Székelyföldön	395.686	175.777	60.108	133.459	30.949	10.606		
Együtt .	5,336.868	2,879.375	1,557.621	3,552.677	2,346.149	1,225.333		
Tót vidéken .	951.536	692.306	300.779	210.007	113.799	86.832		
Orosz » .	506.872	190.129	69.392	50.784	44.071	20.569		
Román » .	1,982.885	720.242	498.504	476.023	392.280	125.545		
Szász » .	279.622	119.392	18.398	14.531	24.251	5.609		
Sváb » .	25.902	20.678	25.600	12.521	15.050	5.295		
Szerb » .	299.997	79.824	46.944	200.860	73.216	51.947		
Együtt .	4,046.814	1,822.571	959.617	964.726	662.667	295.497		
Összesen .	9,383.682	4,701.946	2,517.238	4,517.403	3,008.816	1,520.830		

					szeder	
Magyar tájon:	szilva	dió	mandula	gesztenye	és eper	összesen
Túl-a-Dunán .	3,960.993	815.576	77.187	131.683	1,237.386	12,791.116
Palócföldön .	3,333.860	235.730	21.212	19.266	319.931	5,981.850
Alföldön . .	5,073.502	547.111	69.753	42.040	1,514.751	14,718.453
Székelyföldön	1,264.366	34.088	612	3.014	52.285	2,160.950
Együtt .	13.632.721	1,632.505	168.764	196.003	3,124.353	35,652.369
Tót vidéken .	3,650.025	325.022	12.193	20.846	268.764	6,632.109
Orosz » .	1,894.408	150.973	2.548	3.318	52.299	2,985.063
Román » .	11,545.770	485.716	13.152	14.633	697.187	16,951.937
Szász » .	753.237	30.050	407	444	6.365	1,252.306
Sváb » .	23.746	18.921	1.592	1.055	17.763	168.123
Szerb » .	170.772	45.269	4.046	26.162	395.708	1.394.745
Együtt .	18,037.958	1,055.951	33.938	66.458	1,438.086	29,384.283
Összesen .	31,670.679	2,688.456	202.702	262.461	4,562.439	65,036.652

A földbirtokok fölszereléséről szóló adattömeget is három forrásból foglaltuk össze: a nagy- és középbirtokokra vonatkozó anyagot a gazdaczímtár, az összes berendezés képét a mezőgazdasági statisztika, az állatállományról s az állatvásárokról szóló csoportokat a statisztikai évkönyvek adataiból. Az uradalmi és középbirtok állatjait levonván az állományból, megkaptuk a kisgazdaság állatjainak számát, de csak a legértékesebb állatnemekre nézve. A többi anyagról nem állapíthattuk meg, mi jut belőle a kisgazdaságra.

Az állatgazdaság igen jelentékeny része a nemzeti vagyonnak. Az állomány — a baromfiakat is betudva — összesen 51½ millió, baromfiak nélkül 22½ darabban állapítottatott meg utoljára. Azon kívül van országosan 665 ezer méhcsalád. Általán legtöbb a juh (7½ millió), a sertés (6,4 millió), a marha (5,8 millió) s a ló (közel 2 millió). A juhállomány nagyobb fele (3,9 millió drb) a nagy és középbirtok kezén van, s csak kisebb fele (3,5 millió drb.) jut a kisgazdaságra, — de nincs kisgazda,

kire ne juthatna 1. — *Sertésenyésztés* dolgában az állománynak ötöde esik az uri, négy ötöde a kisbirtokra (ott 1.₃, itt 5.₉ millió), jut tehát 1—2 sertés minden kisgazdának. A *marhatenyésztést* is csak gyenge ötödrészeben művelik a nagy és középbirtokosok (1.₂ millió drb. erejéig), a többi a kisgazdaságoké (4.₅ millió drb erejéig), van tehát minden kisgazdának 1—2 marhája. — A *lótenyésztésben* csak az állomány színe az uri birtokoké (2.₄ százezer drb), a többi a kisgazdaságokat szolgálja (1.₇ millió drb), — ámde lova csak minden második kisgazdának van.

Hasonlítsuk össze ez állományt *vidékenként*.

A juhok darabszáma magyar vidéken	4. ₃	millió, egyebütt	3. ₁	millió;
a sertések » » »	4. ₂	» »	2. ₂	»
a marhák » » »	3. ₁	» »	2. ₇	»
a lovak » » »	1. ₂	» »	0. ₇	»
a kecskék » » »	86	ezer, »	199	ezer;
a bivalyok » » »	136	» »	102	»
a baromfiak » » »	18. ₈	millió, »	10. ₄	millió;
a méhcsaládok száma » » »	346	ezer, »	318	ezer.

Látszik, hogy az állatgazdaság súlypontja az egész vonalon magyar kézben van. Csak kecskék dolgában marad messze más vidékek mögött; itt első helyen a román vidék gazdái állanak 145 ezer drb. kecskével.

Osztály szerint azonban vannak eltérések egy felől egymás közt a magyar, más felől a magyar és nem-magyar vidékek kisgazdasági viszonyaiban.

1—1 kisgazdaságra esik :	S z á z a l é k b a n				Az összes kisgazdaságokban			
	ló	marha	sertés	juh	ló	marha	sertés	juh
Túl-a-Dunán . . .	0. ₅₉	1. ₄₅	2. ₀₃	0. ₂₁	286	796	1.111	116
Palócföldön . . .	0. ₆₀	1. ₁₃	1. ₈₈	1. ₀₀	132	311	366	217
Alföldön . . .	0. ₉₇	1. ₄₂	2. ₇₈	0. ₈₂	564	822	1.611	478
Székelyföldön . .	0. ₃₄	1. ₇₈	1. ₁₄	2. ₆₁	52	270	173	396
Együtt . . .	0. ₆₉	1. ₄₇	2. ₁₉	0. ₈₀	1.034	2.199	3.261	1.207
Egyéb vidékeken .	0. ₅₂	1. ₈₀	1. ₃₈	1. ₃₂	688	2.364	1.831	2.388

Látható, hogy a magyar vidékek kisgazdái lovak és sertések dolgában inkább, de marhák és juhok dolgában kevésbé vannak ellátva, mint a nem magyar vidékiek. A gazdák *marhaállománya* az utóbbi vidékeken így oszlik meg: a *tótságban* 154 ezer, egy-egy kisgazdára jut 1.₈₈; orosz vidéken 45 ezer, egy-egy kisgazdára jut 2.₃₄; román vidéken 1,092 ezer, egy-egy kisgazdára jut 1.₇₂; szász vidéken 34 ezer, egy-egy kisgazdára 1.₈₁; sváb vidéken 13 ezer, egy-egy kisgazdára 2.₁₈, végre szerb vidéken 166 ezer, egy-egy kisgazdára 1.₂₂. Legjobban áll tehát az orosz és sváb, legrosszabbul a szerb vidéki s a magyar alföldi kisgazdaság. A *juhállomány* pedig így oszlik meg a más vidéki kisgazdák közt: van a *tót* vidéken 348 ezer, egy-egy kisgazdára 0.₉₃; az orosz vidéken 168 ezer, egy-egy kisgazdára 1.₃₂; román vidéken 1590 ezer, egy-egy kisgazdára 2.₅₁; a szász vidéken 83 ezer, egy-egy kisgazdára 1.₂₉; sváb

vidéken 768, egy-egy kisgazdára 0.₉₅; végre *szerb* vidéken 196 ezer, egy-egy kisgazdára 1.₉₈. Legjobban áll tehát a román s a székely (l. fenn), legrosszabbul a mosoni sváb s a túl-a-dunai magyar kisgazdaság.

Némi bepillantást nyerünk a kisgazdák *vagyoni* viszonyaiba, ha nézzük az ígásfogatok közül az egyes lófogatot, s a tehénfogatot; mert valóban a legszegényebb gazda az, ki egyetlen lovát és tejelő tehenét ígába fogja. Ellenpróbául ide állítjuk vidékenként a hármás és négyes lófogatokat, meg a négyes és hatos ökörfogatokat, melyek mögött nyilván gazdag birtokos áll.

Nyelvvidékek szerint		Lófogat		Ökörfogat		
Magyar tájon:	egyes	hármás	négyes	négyes	hatos	Tehénfogat
Túl-a-Dunán . . .	23.677	743	205	19.514	213	52.585
Palócföldön . . .	8.281	2.890	716	6.130	245	2.198
Alföldön	33.241	18.977	7.638	30.579	3.583	11.691
Székelyföldön . . .	3.292	395	236	839	39	23.701
Együtt	68.491	23.005	8.795	125.462	4.080	90.175
Tót vidéken	23.145	1.582	416	2.297	48	25.081
Orosz »	3.353	552	166	498	13	2.342
Román »	20.028	7.847	2.992	12.232	827	61.731
Szász »	1.674	1.374	1.371	203	7	5.781
Sváb »	1.696	72	—	239	4	270
Szerb »	8.556	6.585	1.110	4.102	206	36
Együtt	58.452	17.872	6.055	19.571	1.105	95.241

Egyfelől a szegénység, másfelől a dús javak képe áll szemben egymással. Jóllet, gazdagság túlsúlylyal csak a *magyar alföldön* s a *torontáli szerb* vidéken mutatkoznak. Amaz a négyes fogatok s a hatokrös gazdák hazája — bár másrészt ott is jelentékeny az egylovas és tehén vontatta ígás szekerek száma. Torontálban a hármás és négyes fogatok nagy túlsúlyban vannak, s a másik oldalon a tehénfogatoké elenyészően csekély.

A mérleg csaknem egyensúlyban van a *palócföldön*, meg az *orosz* és *szász* vidéken. De feltűnők az ingásai a székely, román, tót vidékeken és Túl-a-Dunán. A székelyföldi 39 hatos fogattal 23 ezer tehénfogat áll szemben; csaknem így van egyebütt is: a tótságban hatos fogat van 48, ökörfogat 25 ezer, — Túl-a-Dunán hatos fogat van 213, tehénfogat van 52 ezer, — s román vidéken a hatos fogatok száma 827, a tehénfogatoké 61 ezer.

Főleg Túl-a-Dunán csudálható a kisgazdák szorultsága, mely ország-rész évtizedek előtt még a legnagyobb jólétnek örvendett. Az 52 ezer ígás tehén s a 23 ezer egyes lófogat példája eléggé megmagyarázza, miért költözködik el ősi földjéről a más viszonyokhoz szokott túl-a-dunai nép.

Forduljunk most a mezőkről s az állatoktól a *szőlőhegyek*, *erdőségek*, s a gazdasági tevékenységnek két, eléggé ki nem használt ága: a *méz* és *selyem* termelés felé.

A szőlő. — A szőlőterület hektárokbán.

Nyelvi vidékek szerint		Teljes termésű	Elvénytült	Fertőzött	Új állé-tésű	Termés értéke koronában	Átlag hektár-ronkint	A termelt must hektoliterje	
Magyar tájon:		Összesen	termésű	vénült	tőzött	tész		teljes termésű	elvénytült fertőzött
Tul-a-Dunán	66,436	19,702	13,184	20,901	12,649	15,711,744	236	42,323	244,629
Palócziöldön	8,079	2,212	750	1,299	3,818	2,079,794	256	14,107	24,997
Alföldön	77,007	44,989	11,035	4,052	16,931	14,238,716	212	44,328	391,685
Székelvöldön	2,361	1,412	879	16	54	69,404	28	10	1,204
Együtt	153,883	68,315	25,818	26,268	33,452	32,099,758	208	100,768	662,195
Tót vidéken	11,510	5,453	1,711	2,534	1,812	5,335,354	462	7,658	94,610
Orosz »	2,344	223	282	1,252	587	571,366	242	2,609	4,409
Román »	26,031	14,662	3,003	4,198	4,268	3,177,828	122	14,782	62,592
Szász »	3,332	1,990	258	982	102	54,300	16	65	1,012
Szab »	1,744	377	151	1,116	100	678,934	390	926	4,846
Szerb »	6,624	3,299	1,256	1,021	1,408	898,098	134	2,181	20,749
Együtt	51,585	25,904	6,661	11,103	7,917	11,715,880	207	28,221	188,218
Összesen	205,468	94,219	32,509	37,371	41,369	42,815,638	208	128,989	850,413
									103,549
									173,109

Az erdő. — Az erdőterület hektárokbán.

Nyelvi vidékek szerint		Összes	Rendszerezés	kezelésre nem kötelezve	teljes	lomb	fenyő	védendő	homoki	feltétlen	feltétlen
Magyar tájon:			kezelésre nem kötelezve	teljes	lomb	fenyő	védendő	homoki	feltétlen	feltétlen	erdőtalaj
Tul-a-Dunán	788,102	406,994	381,103	332,529	340,412	115,161	6,916	9,103	379,710	392,373	27,732
Palócziöldön	711,873	373,843	338,030	410,337	234,399	67,137	15,554	294	668,293	144,915	4,722
Alföldön	658,236	292,046	285,581	292,046	380,648	15,542	18,933	98,439	422,949	706,309	4,722
Székelvöldön	782,876	570,205	212,671	64,358	347,453	371,065	71,170	675	706,309	569,742	4,722
Együtt	2,971,087	1,753,697	1,317,390	1,099,270	1,302,912	568,905	112,573	108,511	2,180,261	569,742	4,722
Tót vidéken	1,301,510	699,714	600,796	188,302	535,275	552,733	47,994	6,022	1,185,108	61,386	76,611
Orosz »	836,797	673,394	183,403	92,797	546,893	215,107	52,483	—	727,703	1,766,072	251,572
Román »	2,206,929	1,588,415	623,514	644,067	1,202,332	360,530	182,510	15,155	—	1,49,080	1,639
Szász »	166,874	147,331	18,543	50,206	98,878	16,790	—	—	—	4,421	6,252
Szab »	10,673	5,687	4,985	2,743	7,889	41	—	—	—	2,742	7,127
Szerb »	9,910	3,642	6,265	4,837	5,073	—	—	15	26	2,742	7,127
Együtt	4,550,693	3,113,183	1,437,510	986,152	2,419,340	1,145,201	298,157	12,823	3,835,126	404,567	974,329
Összesen	7,521,780	4,866,880	2,654,900	2,086,422	3,722,252	1,714,106	410,730	121,334	6,015,387	974,329	974,329

Erdő nagyhirtokosok.

	Az állam	Helyhatóságok	Egyházak	Köz- Magán-alapítvány	Hitbizomány	Közbirto-kosság	Részvénytársaság
<i>Magyar tájon</i>							
Túl-a-Dunán . . .	2.001	23.546	89.168	17.536	20	193.142	147
Palóczföldön . . .	37.799	51.901	75.393	5.339	10	127.327	21.136
Alföldön . . .	67.600	62.878	194.516	4.179	711	27.676	3.689
Székelyföldön . . .	41.809	330.303	25.693	—	10	172.348	42
Együtt	149.209	468.628	384.770	27.054	751	348.145	25.014
<i>Tót vidéken</i> . . .	185.807	129.768	53.271	12.946	755	95.169	5.888
<i>Orosz »</i> . . .	349.807	67.162	4.761	—	43	105.864	450
<i>Román »</i> . . .	453.198	679.033	40.381	24.305	4.715	19.934	112.887
<i>Szász »</i> . . .	2	137.661	5.415	—	6	—	288
<i>Száb »</i> . . .	129	825	1.096	—	—	3.327	2
<i>Szerb »</i> . . .	1.630	389	1.611	—	—	—	1
Együtt	990.573	1.014.838	106.535	37.251	5.519	224.294	119.516
Összesen . . .	1.139.782	1.483.466	491.305	64.305	6.270	572.439	144.530

A méz és viasz.

<i>Nyelvidékek szerint</i>	Méhtenyésztő községek száma	Méhcsaládok		Métermázsája a termelt		A termés értéke koronában
		kaptárakban	kőpükben	méznek	viasznak	
<i>Magyar vidéken:</i>						
Túl-a-Dunán . . .	2.702	27.070	90.676	6.044	390	440.778
Palóczföldön . . .	1.269	10.076	42.150	2.203	156	163.398
Alföldön . . .	1.280	51.967	81.268	6.452	419	470.604
Székelyföldön . . .	500	6.757	20.599	1.119	115	90.248
Együtt . . .	5.751	95.870	234.693	15.818	1.080	1.165.028
<i>Tót vidéken</i> . . .	2.544	16.190	56.335	2.475	171	182.452
<i>Orosz »</i> . . .	584	2.889	27.242	1.217	67	86.494
<i>Román »</i> . . .	2.544	41.800	105.762	8.280	767	650.466
<i>Szász »</i> . . .	149	8.278	9.697	985	58	70.576
<i>Száb »</i> . . .	60	1.200	3.694	352	15	24.018
<i>Szerb »</i> . . .	187	30.508	6.089	3.304	77	213.660
Együtt . . .	6.068	100.865	208.819	16.613	1.155	1.227.666
Összesen . . .	11.819	196.735	443.512	32.431	2.235	2.392.694

A selyem.

<i>Nyelvidékek szerint</i>	Selyemtermeléssel foglalkozik		Kiosztott pete	Termelt gubó	25 gr. petére kgr. gubó	A keresetből jutott korona		gyári vagy raktári alkalm-zottakra	Összesen
	községben v. pusztán	család				1—1 csa-ládra	1—1 köz-ségre	a termelőkre	
<i>Magyar tájon:</i>									
Túl-a-Dunán . . .	576	9.918	146	112.778	19	18	308	177.900	391.772
Palóczföldön . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Alföldön . . .	206	34.030	516	434.381	21	20	3.410	702.674	1.047.164
Székelyföldön . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Együtt	782	43.948	662	547.159	20	20	1.126	880.574	1.616.836

Nyelvvidékek szerint	Selyemtenyészéssel foglalkozók községben v. pusztán		Kiosz- tott pete kilogrammja	Termelt gubó	25 gr. petére kgr. gubó	A keresetből jutott korona		a termelőkre	gyári vagy raktári alkalma- zottakra	összesen
	család					1—1 csa- ládra	1—1 köz- ségre			
Tót vidéken . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Orosz » . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Román » . . .	457	20.197	306	249.253	20	18	832	381.010	285.564	666.574
Szász » . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sváb » . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szerb » . . .	204	17.743	257	241.374	23	20	1.820	371.322	81.802	453.124
Együtt	661	37.940	563	490.627	21	19	1.138	752.332	367.366	1,119.698
Összesen	1.443	81.888	1.225	1,037.786	21	19	1.131	1,632.906	1,103.628	2,736.534
A statisztikában										
»más megyék«										
címe alatt										
összefoglalva . . .	572	3.974	57	41.345	19	16	122	70.312	67.272	137.584
Főösszeg . . .	2.015	85.862	1.282	1,079.131	21	18	846	1,703.218	1,170.900	2,874.118

*Szőllőterületünk*ből, mióta a fillokszera-járvány lassan elmúlt róla, máig 149.151 k. hold terület maradt parlagon, de kerek 340 ezer hold, vagyis 205 ezer hektár művelés alatt áll. A parlag-terület — mint azt fenn kimutattuk (l. a birtoktagozatok tábláját) — kizárólag a kisgazdák tulajdona; a közép és nagybirtok már felújította elpusztult ültetvényeit. A kisgazdák elmaradtsága annál sajnálatosb, mert sok vidéken a szőlő nekik kenyéradójuk volt.

A termő területnek csak kisebb fele teljes termésű, egy rész új ültetés, a többi pedig részint elvényt, részint fertőzött. A hozadék az 1897-iki szüreten mégis 1247 ezer hektoliter must volt közel 43 millió korona értékben. Ebből magyar vidékekre esett 972 ezer hektoliter, 32 millió korona értékben; nem magyar vidékre 275 ezer hektoliter; 10½ millió korona értékben. Ez utóbbi területen a tokaji s az aradi hegyalja, melyeket ott is magyar kezek művelnek, kivételes példák, a mik csak megerősítik a szabályt, hogy a hazánk periferiáin lakó fajok nem szőlő-művelő népek s zordonabb éghajlatuk alatt hiába is volnának azok. A szőlőtermelés igazi talaja magyar vidékeken van.

Erdőgazdaságunkkal csaknem az ellenkező eset forog fenn. Az erdőterületből 4,5 millió hektárnyi fekszik nem-magyar, s csak 2,9 millió magyar vidéken. Túlnyomólag hegyes és erdős a tót, román, orosz és szász vidék, — magyar talajon főleg a székelyföld olyan. Legkevesebb erdőség az alföldnek jutott: 688 ezer hektár (beletudva a bihari és szatmári rengetegeket is). Az éghajlat különbözőségére vall, hogy magyar talajon több a tölgyerdő, nem-magyar vidékeken több a lomb-, s főleg a fenyőerdő; amott a homoki talaj 108 ezer, emitt nincs 13 ezer hektár. Érdekes a nagy erdőbirtokosok megoszlása nyelvvidékek szerint: főleg magyar talajon vannak az egyházi, és hitbizományi erdő-latifundiumok, — ellenben nem magyar vidéken fekszenek az állam, a helyhatóságok, alapítványok és részvénytársulatok legnagyobb erdőjövai.

A *méhtenyésztést* a magyar vidékek elhanyagolják: csak 5751 helység foglalkozik vele, míg a többi vidékek 6068 helysége terjesztették ki a méz és viasz termelését. A magyar ma is többnyire köpükben tartja a méhet; köpűinek száma 234 ezer, míg más népeké csak 208 ezer, — a magyar kaptárok száma 95 ezer, más népeké 100 ezer. A magyar méztermés mázsája 15.₈ ezer, s a viasztermésé 1080, a többi népeknél a méz 16.₆ ezer, a viasz 1155 mázsát hozott. Amott a termés értéke 1.₁₆ millió, emitt 1.₂₂ millió korona volt.

A *selyemtermelésről* talált adatok összehasonlításra csak részben alkalmasok, mert a statisztika azok egy részét sommásan közölte «más megyék» közös czíme alatt, s mi ezeket nem oszthattuk szét nyelvvidékek szerint. Annyit megállapíthatunk így is, hogy e termelési ágban az alföld s a torontáli szerb vidék járnak elül, ott 34, itt 17 ezer család foglalkozik vele, s az eredmény amott 434, emitt 241 ezer kgr. gubót tett ki, melynek hozadéka egy felől 1 millió, más felől 453 ezer korona volt. A román vidék 13 megyéje nem sokkal szárnyalja túl az egy Torontált.

Áttérünk az *ipari foglalkozások* csoportjához. De itt az adatok felhasználásában a tárgy természete korlátoz. Iparunk úgyszólván most van fejlődőben s nem mindenütt, csak egyes góczpontokon tud kifejlődni, hol a forgalom erei lüktetnek s az ipari termékeket piacra vihetik; — az ipar ebből él.

Működése nem tükrözheti vissza egyes népek képességeit, s működését sem lehet megfigyelni a nyelvvidékek tükreiben. Gyárak és műhelyek, bármely vidék a székük, munkást onnan fogadnak, a honnét a legjobbat kapják, s áruikat az egész világnak szállítják, mert megrendelő vagy kész vevő mindenütt akad. Egy vidékről sem tudhatni, honnan és milyen iparczikkeket fogyaszt népességük, — a helyi iparosoknak pedig sem mestersége, sem száma nem ad erre nézve tájékoztatást. Idézhetnők a foglalkozási statisztikából, hogy egész Árva-megyének 86 ezer emeer számára csak 9 csizmadiája és 2 vargája van, mert ott a legtöbb ember maga készítette bocskort visel. De ez nem bizonyíték arra nézve, hogy a bocskorosok száma nem fogy-e évről-évre Árvában is; mert ha a kereskedők el tudják ott adni czipőszállítmányaikat, ügyes kínálattal lassan kiszoríthatják a bocskort, s maguk a cserén meggazdagodhatnak. Az ipar mindenütt egyenlősít, nivellál, s ezzel eltünteti úgy az osztályok, mint a fajok külső sajátosságait. Az etnografia hagyományos jelmeztárát az ipar újításai és rövid életű divatczikkei előbb-utóbb megfogják semmisíteni.

Nem vállalkozhatunk tehát arra, hogy Magyarország iparát czikkeiben és forgalmában nyelvvidékek szerint, vagy az ipar által magukat a nyelvvidékeket bemutassuk. Adatainkkal az *ipari intézményeknek* és *góczpontoknak*, vidékenkint való csoportosítására kell szorítkoznunk, képet tárva az *ipartestületekről*, az *ipariskolákról*, a *gyárak* és *műhelyek* tagozatáról s a betegségyező *munkáspénztárak* erejéről.

Az ipartestületek.

Nyelvvidékek szerint	1896-ban				1897-ben			
	ezek közül				ezek közül			
Magyar tájon:	száruk	tagjaik	mester	alkalmazott	száruk	tagjaik	mester	alkalmazott
Túl-a-Dunán . . .	68	40.297	18.026	22.271	68	41.469	18.452	23.017
Palócföldön . . .	27	17.670	7.635	10.035	27	18.613	7.955	10.658
Alföldön	122	133.567	43.011	90.556	122	131.823	44.956	86.867
Székelyföldön . . .	5	1.213	731	482	5	1.296	740	556
Együtt.	222	192.747	69.403	123.344	222	193.201	72.103	121.098
Tót vidéken	27	20.212	6.255	13.957	27	20.429	6.177	14.252
Orosz »	5	3.347	1.752	1.595	5	3.599	1.786	1.813
Román »	39	26.831	10.899	15.932	39	28.487	11.001	17.483
Szász »	—	—	—	—	—	—	—	—
Sváb »	—	—	—	—	—	—	—	—
Szerb »	12	7.184	3.268	3.916	12	7.383	3.443	3.940
Együtt.	83	57.574	22.174	35.400	83	59.898	22.407	37.491
Összesen	305	250.321	91.577	158.744	305	253.099	94.510	158.389

Az ipariskolák.

Nyelvvidékek szerint	Közép ipari iskolák		Tanműhelyek		Inasiskolák		Gyárak és ipari műhelyek
	száma	tanulója	száma	tanulója	száma	tanulója	
Magyar tájon:							
Túl-a-Dunán	—	—	3	61	55	10.567	8.071
Palócföldön	1	96	5	201	46	6.429	3.323
Alföldön	2	330	16	2.355	121	32.982	11.868
Székelyföldön	—	—	6	305	9	1.630	1.526
Együtt	3	426	30	2.932	231	51.603	24.793
Tót vidéken	—	—	9	244	55	8.237	5.608
Orosz »	—	—	2	36	8	1.212	1.041
Román »	—	—	7	300	59	10.176	7.370
Szász »	—	—	1	42	7	1.769	612
Sváb »	—	—	—	—	2	198	248
Szerb »	—	—	1	63	7	1.944	2.044
Együtt	—	—	20	685	138	23.536	16.923
Összesen	3	426	50	3.617	369	75.144	41.716

Ipari munkások betegségleyezése.

Nyelvvidékek szerint	Kerületi	Testületi	Gyári	Magán egyesületi	Tagok	Összes bevétel	Ebből tagjárulék	Összes kiadás	Ebből segély
Magyar tájon:		pénztárak				k o r o n á k b a n			
Túl-a-Dunán .	14	22	19	11	61.961	729.490	550.146	606.242	378.894
Palócföldön .	12	5	16	4	32.057	446.316	321.552	348.698	231.162
Alföldön . .	21	42	55	26	323.454	6,429.590	5,189.910	5,872.044	4,387.124
Székelyföldön	4	—	4	1	6.889	111.944	88.824	105.664	73.418
Együtt	51	69	94	42	424.361	7,717.340	6,150.432	6,932.648	5,070.598

Nyelvvidékek szerint	Kerületi	Testületi	Gyári	Magán- egyesületi	Tagok	Összes bevétel	Ebből tagjárulék	Összes kiadás	Ebből segély
						k o r o n á k b a n			
Tót vidéken .	20	9	29	4	60.495	729.692	549.268	652.670	426.196
Orosz » .	4	2	8	—	6.187	92.634	67.144	72.492	56.536
Román » .	15	12	16	6	45.481	593.354	466.202	493.698	337.042
Szász » .	2	—	1	—	6.406	91.292	73.352	84.478	58.714
Sváb » .	1	—	3	—	2.327	38.642	26.256	37.502	20.620
Szerb » .	3	3	2	4	8.479	130.988	101.680	107.558	74.794
Együtt	45	26	59	14	129.375	1.676.602	1.283.902	1.448.898	973.902
Összesen . . .	96	95	153	56	553.736	9.393.942	7.434.334	8.581.046	6.044.500

Az iparosság minden vidéken talált magának egyes góczpontokat, de az itt közölt adatokból nyilvánvaló, hogy súlypontja a magyar vidéken nyugszik; a magyar elem tömegesen lép az ipari pályára, az iparosok zöme máris magyar és szervezete a magyar kultúra erős szervévé lett.

Ipartestület van magyar vidéken 222, egyébütt 83, — a testületi tagok száma ott 192 ezer, itt 57 ezer. — a mesterek száma egy felől 69 ezer, más felől 22 ezer, mely szám ott egy év alatt (1896-ról 1897-re) 3 ezerrel, itt csak 230-czal nőtt, gyárak és műhelyek száma egy felől 24 ezer, más felől 16 ezer.

Iparos tanműhely van magyar vidéken 30, egyébütt 20, — de a tanulók száma amott 2900, emitt nincs 700; az inasok száma ott 51 ezer, itt 23 ezer, s a mestereké ott 72 ezer itt csak 22 ezer.

A munkáspénztárak száma magyar vidéken 256, egyébütt 144, — de a tagok száma magyar vidéken 424 ezer, a tagjárulék évenként 6., millió, a bevétel 7.7 millió s az évi betegségély 5.0 millió korona, — nem magyar vidéken a tagok száma 129 ezer, a tagjárulék 1.2 millió, az évi bevétel 1.6 millió s az évi betegségély 973 ezer korona.

Tekintsünk végül szét a *penzgazdaság* világában. Lássuk a hitelintézetek számát, tőkéjét, forgalmát, hasznát, s a közönség takarékbetéteit vidékek szerint.

Az összes hitelintézetek.								
Nyelvvidékek szerint	Száma	Tőkéje	Nyeresége	Váltó-lárczája	Jelzálog	Kötvény	Érték-papír	
						á l l o m á n y a		
Magyar tájon:				1000 f o r i n t o k b a n				
Túl-a-Dunán . .	390	35.208.7	3.853.0	47.962.6	67.442.8	20.192.0	11.452.9	
Palócföldön . .	120	9.453.9	1.382.3	28.825.0	25.225.6	2.977.0	3.706.3	
Alföldön . . .	605	248.439.5	22.703.6	261.479.4	505.230.3	29.063.8	130.140.8	
Székelyföldön .	105	3.585.6	474.6	12.328.5	2.217.1	975.1	638.4	
Együtt	1.220	296.687.7	28.413.7	350.595.5	600.115.8	52.207.9	145.938.1	
Tót vidéken . . .	191	15.923.1	1.978.8	51.991.3	40.123.8	1.907.4	9.044.0	
Orosz » . . .	48	3.728.9	369.4	9.426.8	1.192.9	271.1	226.0	
Román » . . .	371	30.717.5	3.281.0	65.993.3	67.585.5	8.592.4	15.020.3	
Szász » . . .	44	1.495.2	169.5	2.624.0	6.035.4	2.711.9	1.227.0	
Sváb » . . .	5	617.1	71.4	1.026.9	3.589.0	48.0	741.7	
Szerb » . . .	112	7.330.1	697.1	18.114.8	2.694.1	578.7	475.9	
Együtt .	771	59.811.9	6.567.2	149.177.1	121.220.7	14.109.5	26.734.9	
Összesen . . .	1.991	356.499.6	34.980.9	499.772.3	721.336.5	67.317.4	172.673.3	

Nyelvvidékek szerint		Az összes hitelintézeteknél a takarékbetét üzlet			
		év végi álladék	új betét	kivétetett	kamatok
Magyar tájon:		1000 forintokban			
Túl-a-Dunán . . .		119.619. ₁	56.994. ₂	54.951. ₈	4.504. ₁
Palócföldön . . .		56.749. ₀	27.935. ₀	26.874. ₄	2.042. ₉
Alföldön		323.256. ₈	330.627. ₃	314.639. ₇	12.021. ₁
Székelyföldön . . .		11.076. ₃	4.935. ₅	4.814. ₀	529. ₇
Együtt		510.701. ₉	420.492. ₀	401.279. ₈	19.097. ₈
Tót vidéken		96.735. ₉	39.848. ₃	38.642. ₆	3.776. ₀
Orosz »		7.080. ₅	6.456. ₈	5.999. ₆	307. ₅
Román »		93.522. ₀	64.396. ₀	61.285. ₉	4.100. ₅
Szász »		11.247. ₄	4.974. ₂	4.546. ₃	478. ₀
Sváb »		4.890. ₃	1.270. ₄	1.320. ₈	174. ₃
Szerb »		13.891. ₅	12.579. ₅	12.269. ₈	601. ₃
Együtt		227.367. ₆	129.525. ₂	124.064. ₈	9.437. ₆
Osszesen		738.068. ₈	550.017. ₂	525.344. ₇	28.535. ₄

Nyelvvidékek szerint	Bankok és földhitel- intézetek			Takarékpénztárak			Szövetkezetek		
	száma	tőkéje 1000 forintokban	nyeresége	száma	tőkéje 1000 forintokban	nyeresége	száma	tőkéje 1000 forintokban	nyeresége
Magyar tájon:									
Túl-a-Dunán . . .	14	2.027. ₀	163. ₄	125	14.982. ₃	2.237. ₄	251	18.199. ₄	1.452. ₂
Palócföldön . . .	21	3.370. ₈	421. ₅	39	5.170. ₀	883. ₄	60	913. ₁	77. ₆
Alföldön	91	154.152. ₅	13.162. ₅	195	72.499. ₃	8.078. ₁	319	21.787. ₇	1.463. ₀
Székelyföldön . .	7	843. ₆	110. ₈	20	2.025. ₆	297. ₂	78	716. ₄	66. ₆
Együtt	133	160.393. ₉	13.858. ₂	379	94.677. ₂	11.496. ₁	708	41.616. ₆	3.059. ₄
Tót vidéken . . .	49	5.508. ₃	619. ₂	70	8.823. ₇	1.226. ₂	72	1.591. ₁	133. ₄
Orosz »	14	1.648. ₅	167. ₄	16	1.721. ₃	180. ₈	18	358. ₆	21. ₂
Román »	62	10.767. ₁	1.136. ₆	93	14.389. ₂	1.660. ₆	216	5.561. ₉	483. ₉
Szász »	3	156. ₀	18. ₃	1	360. ₃	63. ₀	40	978. ₉	88. ₂
Sváb »	—	—	—	5	617. ₁	71. ₄	—	—	—
Szerb »	28	2.555. ₉	226. ₃	44	3.467. ₃	349. ₉	40	1.306. ₃	120. ₇
Együtt	156	20.635. ₈	2.163. ₀	229	29.340. ₀	3.551. ₈	386	9.796. ₁	847. ₄
Összesen	289	181.029. ₇	16.026. ₂	608	124.057. ₂	15.047. ₉	1.094	51.412. ₇	3.906. ₈

A takarékbetéti könyvek darabja.

Nyelvvidékek szerint	Bankoknál.						
	10 frt alatt	10—50 frt	50—100 frt	100—500 frt	500—1000 frt	1000 frton túl	
Magyar tájon:							
Túl-a-Dunán . . .	480	1.016	886	2.165	693	1.255	
Palócföldön . . .	1.634	3.774	3.453	6.027	2.556	3.770	
Alföldön	6.208	10.088	7.176	18.267	6.605	11.967	
Székelyföldön . .	563	847	337	432	162	314	
Együtt	8.885	15.725	11.862	26.491	10.016	17.306	90.675
Tót vidéken . . .	3.558	6.774	5.837	13.207	4.793	6.620	
Orosz »	682	1.220	718	1.684	475	756	
Román »	5.760	6.744	5.035	10.184	3.588	6.174	
Szász »	203	687	409	941	296	391	
Sváb »	—	—	—	—	—	—	
Szerb »	628	946	755	2.048	826	1.210	
Együtt	10.831	16.371	12.814	28.064	9.978	15.151	93.209
Összesen	19.716	32.096	24.666	54.955	19.994	32.457	183.884

<i>Nyelvvidékek szerint</i>		<i>Takarékpénztáraknál.</i>					
<i>Magyar tájon:</i>	10 frt alatt	10—50 frt	50—100 frt	100—500 frt	500—1000 frt	1000 frton túl	
Túl-a-Dunán . . .	13.835	25.680	22.703	52.820	18.807	25.133	
Palócföldön . . .	6.541	9.442	10.471	17.417	6.873	8.684	
Alföldön	19.527	34.737	30.538	76.816	31.332	49.600	
Székelyföldön . . .	2.772	4.339	2.634	4.446	1.281	1.792	
Együtt	42.675	74.198	66.346	151.499	58.293	85.209	478.220
<i>Tót vidéken</i>	10.645	20.445	15.843	37.820	13.501	16.946	
<i>Orosz »</i>	791	1.641	1.196	1.931	703	1.124	
<i>Román »</i>	11.976	13.580	10.055	21.036	7.320	11.764	
<i>Szász »</i>	1.405	2.002	1.130	3.021	870	1.028	
<i>Sváb »</i>	450	846	778	2.302	1.134	1.460	
<i>Szerb »</i>	1.224	1.548	1.380	2.728	971	1.563	
Együtt	26.491	40.062	30.382	68.838	24.499	33.885	224.157
<i>Összesen</i>	69.166	114.260	96.728	220.337	82.792	119.094	702.377

<i>Magyar tájon:</i>		<i>Szövetkezeteknél.</i>					
Túl-a-Dunán . . .	1.041	1.936	2.095	4.977	1.639	1.745	
Palócföldön . . .	130	414	308	528	196	367	
Alföldön	1.353	2.394	2.376	4.878	1.478	1.728	
Székelyföldön . . .	514	568	352	670	164	272	
Együtt	3.038	5.372	5.131	11.053	3.477	4.112	32.183
<i>Tót vidéken</i>	687	1.728	1.148	2.108	396	363	
<i>Orosz »</i>	56	77	35	53	23	23	
<i>Román »</i>	3.983	4.807	3.393	4.975	1.822	2.257	
<i>Szász »</i>	1.820	2.676	1.460	3.378	852	952	
<i>Sváb »</i>	—	—	—	—	—	—	
<i>Szerb »</i>	130	280	321	692	249	295	
Együtt	6.676	9.568	6.357	11.206	3.342	3.910	41.059
<i>Összesen</i>	9.714	14.940	11.488	22.259	6.819	8.022	73.242

A hitelintézetek hálózata nem nagy, tőkevagyonuk sem vall gazdag országra. Alapvagyonuk 356 $\frac{1}{2}$ millió forint, s a nemzet pénzgazdasága, melyet kezelnek, nem sokkal múlja felül az 1 milliárd forintot.

Legtöbb a kis tőkével dolgozó *szövetkezet*: 1094, — magyar vidéken 708, egyebütt 386. Tőkéjük 51 $\frac{1}{2}$ millió forint, — magyar vidéken 41 $\frac{1}{2}$ millió, egyebütt alig 10. A *takarékpénztárak* száma 608, — magyar vidéken 379, egyebütt 229; tőkéjük 124 millió forint, — magyar vidéken milliókban 94, egyebütt 29. A *bankok* és földhitelintézetek száma 289, — magyar vidéken 133, egyebütt 156, a 181 milliónyi banktőke megosztása milliókban: magyar vidéken 160, egyebütt alig 20 $\frac{1}{2}$.

A hitelüzletek súlypontja a *jelzálogtárczán* nyugszik: az értékalomány itt 721 millió, — magyar vidéken 600, egyebütt 121. A *vállótárcza* értéke 499 millió, — magyar vidéken 350, egyebütt 149. A *takarékbetétek* állaga 1896-ban évről-évre 738 millióra rúgott, — magyar vidéken 511, egyebütt 227; évközből *kivétel*: magyar vidéken 401, egyebütt 124 millió;

maradt ott 110, itt 103 millió; de ugyanekkor új betét érkezett magyar vidéken 420, egyebütt 129 millió, — az új számla tehát ott 521, itt 139 millióról szól.

A takarékbetéti könyvek száma a *takarékos* emberek számáról tájékoztat. Ilyen van országosan 959 ezer, — magyar vidéken 601, egyebütt 358 ezer. Az egynél több könyvecskével bíró betevők száma nem több 8—10 ezernél.

Az összes népeknél leggyakrabban a 100—500 frtos betétek típusa fordul elő. Ilyen könyvecske van magyar vidéken 189 ezer, a többi vidékeken 108 ezer. A legmagasb betétek típusát (1000 frton felül) ország-szerte 159 ezer könyvecske képviseli: magyar vidéken 106 ezer, egyebütt 53 ezer. A legkisebb betét (10 frton alul) aránylag gyéren fordul elő: 54 ezer könyvecskével magyar, 44 ezerrel egyéb vidéken.

Végül ide kapcsoljuk a *megszorult* emberek menedékhelyének; a *zálogintézeteknek* forgalmáról az áttekintést:

Nyelvvidékek szerint	Zálogálladék év végén		Elzálogosítás	
	darab	frt érték	darab	frt érték
<i>Magyar tájon:</i>				
Túl-a-Dunán	53.624	262.221	147.236	752.855
Palócföldön	53.856	405.298	97.004	663.262
Alföldön	789.763	6,168.915	1,763.722	14,164.086
Székelyföldön	7.393	61.947	19.140	153.107
Együtt	904.636	6,898.381	2,027.102	15,733.310
<i>Tót vidéken</i>	109.005	627.432	266.050	1,234.576
<i>Orosz »</i>	16.421	81.079	27.754	118.114
<i>Román »</i>	86.504	856.569	184.952	1,487.151
<i>Szász »</i>	12.634	110.693	19.783	157.941
<i>Sváb »</i>	—	—	—	—
<i>Szerb »</i>	3.045	50.285	4.338	57.875
Együtt	227.609	1,726.058	502.877	3,055.657
Összesen	1,132.245	8,624.439	2,529.979	18,788.967

Nyelvvidékek szerint	K i v á l t á s		El á r v e r e z é s		Zalog- házak száma
	darab	frt érték	darab	frt érték	
<i>Magyar tájon:</i>					
Túl-a-Dunán	133.101	712.296	10.363	37.022	34
Palócföldön	87.343	583.346	6.596	42.105	37
Alföldön	1,586.879	12,924.001	104.954	710.676	74
Székelyföldön	16.845	145.530	1.187	6.620	5
Együtt	1,824.178	14,365.173	123.100	796.423	147
<i>Tót vidéken</i>	243.486	1,142.125	13.430	53.523	48
<i>Orosz »</i>	19.661	73.510	2.558	11.929	11
<i>Román »</i>	164.053	1,400.098	11.715	109.371	46
<i>Szász »</i>	17.413	145.758	1.069	8.790	1
<i>Sváb »</i>	—	—	—	—	—
<i>Szerb »</i>	4.478	60.776	529	6.782	6
Együtt	449.091	2,822.267	29.301	1,039.5	115
Összesen	2,273.259	17,187.440	152.401	986.818	262

E táblázatból kiemeljük a következő részleteket:

Magyar vidéken négyszer annyi tárgy zálogosíttatik el, mint más vidékeken, és ötszörte annyi értékű, — ki váltatik több mint négyszer annyi, közel ötszörös értékarányban; viszont több mint négyszer annyi kerül árverés alá, ugyanily értékarányban.

Hogy az alföld városi élete (főleg Budapesté) a zálogüzleteket egy év leforgása alatt közel 800 ezer tárggyal s több mint 6 millió forint értékben veszi igénybe, ez a városi proletariatus és féluri nép hányt-vetett életére vall. Feltűnő jelenség, hogy a Túl-a-Duna s a palóczföld egyaránt 53 ezer db. tárgyat zálogosít el, de míg túl-a-dunai tárgyak értéke 262 ezer forint, addig a palóczföldiek 405 ezer forintot érnek. Még feltűnőbb az eset a tótságra s a román vidékre nézve, hogy amaz 109 ezer ingót vesz a zálogházba, emez 86 ezret, ott 627 ezer, itt 856 ezer forint értékű, tehát a románok sokkal kevesebb ingója jóval többet érő mint a tótoké.

De zárjuk le a rovatot, mely a népesség *anyagi életét* tárgyalta. Térjünk át a *szellemi élet* országos jelenségeire.

A szellemi és erkölcsi élet.

A kulturális közélet vizsgálatánál a *nyers tömegre*, a milliók képességeire és a szellemi színvonal *átlagos fokára* kell figyelnünk.

Hogy ezt tehessük, eltekintünk a magasabb szellemi tevékenységtől, el az értelmi osztályoktól, az úgynevezett felsőbb tizezertől. Vizsgálni a milliók átlagát fogjuk, részint abban a *fegyverzetében*, melyet születéstől fogva bír: *vallásában* és *anyanyelvében*, — részint amaz *intézményekben*, melyek fejlődésére és boldogulására befolyást gyakorolnak: ezek az *iskolák* s a társas *egyesületek*.

Megállapítjuk ehhez képest a népesség számszerű megoszlását anyanyelv és felekezetek szerint. Mindkettőt a szülői ház adta, — azok a népszellem és erkölcs első nevelői.

Szólunk az *iskolák* hatásáról, mely főleg a *betűhöz tudásban* nyilvánul. Megfigyeljük az oktatási eredményeket fajnépenként, s korosztályok, felekezet szerint vidékenként, — kiváló tekintettel a két nemre, s az analfabéták számára. Körülnézünk az ország iskolái közt, hogy lássuk az országtájakon és országosan számukat, jellegüket, a tanító erők szervezetét, az iskolák látogatottságát, s a tapasztalható hiányokat.

Foglalkozunk a *társas szervezetekkel* is, melyek körében kiki erőt, buzdítást és az életküzdelmekhez támaszt, új fegyvereket szerezhetsen, s melyek a népességnek társadalmi kapcsolatot, szervezetet és közszellemet adnak.

Az iskolák és egyesületek által jutnak a fajnépek érintkezésbe egymással, s kölcsönös terjesztői az összeség *nyelvismeretének*. Mi tudomást veszünk az eredményekről, súlyt helyezve az *államnyelv* terjedésére.

Végül az élet *hajótöröttjei* felé fordulunk; a koldusok felé, kik a társadalom könyörtületére szorultak, és az elítéltek felé, kik a társadalom ellen vétkezvén, az állam büntető hatalma alatt vezeklenek.

I.

Magyarország felekezeteivel e dolgozat általános részében megyeenkint, s földrajzi részében községenként bőven foglalkoztunk. Az elmondottak kiegészítésére álljanak most itt a *fajnépek felekezeti tagozatáról* szóló statisztika adatai. Összefoglalásukban az ország *négy tájára* szorítottunk, külön csoportosítva a Túl-a-Duna, a tiszáig terjedő felvidék, az egész tiszántúlt magában foglaló alvidék s az erdélyi részek megyenépességeit fajok s felekezetek szerint.

A táblázatok itt következnek:

A fajnépek

	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	összesen
<i>Felekezetek</i>				Túl-a-Dunán						
<i>Róm. kath.</i>										
férfi	673.174	222.608	7.179	217	6	82.071	2.906	24.095	6.109	1,018.365
nő	683.974	235.337	6.897	230	1	84.596	2.811	25.269	4.652	1,043.767
<i>Gör. kath.</i>										
férfi	103	9	10	16	3	17	92	—	79	329
nő	54	4	7	5	3	6	66	—	3	148
<i>Kel. gör.</i>										
férfi	244	23	4	16	1	367	6.799	—	324	7.778
nő	216	19	—	8	1	373	6.766	—	312	7.695
<i>Ag. evang.</i>										
férfi	60.081	49.222	1.767	—	—	51	3	9.854	68	121.046
nő	57.799	50.820	1.820	1	—	22	—	10.433	52	120.947
<i>Ev. ref.</i>										
férfi	164.194	3.436	16	—	—	5	4	15	27	167.697
nő	163.198	3.336	14	—	—	4	1	9	42	166.604
<i>Unitárius</i>										
férfi	307	—	1	—	—	—	—	—	1	309
nő	225	2	—	—	—	—	—	—	—	227
<i>Izraelita</i>										
férfi	39.783	7.515	81	4	4	86	4	16	76	47.569
nő	41.666	8.549	67	1	2	102	5	11	44	50.447
<i>Egyéb fel.</i>										
férfi	387	18	—	—	—	21	3	—	8	437
nő	556	20	—	—	—	12	—	—	13	601

<i>Együtt</i>										
férfiak	938.273	282.831	9.058	253	14	82.618	9.811	33.980	6.692	1,363.530
nők	947.688	298.087	8.805	245	7	85.115	9.649	35.722	5.118	1,390.436

A felvidéken

<i>Róm. kath.</i>										
férfi	430.407	60.076	588.012	33	1.026	1.063	23	329	14.629	1.095.598
nő	453.017	68.915	657.113	28	935	835	12	167	12.147	1,193.169
<i>Gör. kath.</i>										
férfi	26.303	131	42.453	242	100.498	7	11	—	1.083	170.728
nő	27.977	153	50.534	126	108.987	1	6	—	890	188.674
<i>Kel. gör.</i>										
férfi	172	7	71	139	188	5	96	—	5	683
nő	151	6	63	47	172	2	37	—	5	483
<i>Ag. evang.</i>										
férfi	26.626	20.367	149.929	2	6	—	—	5	238	197.173
nő	25.275	23.798	163.309	1	2	—	—	1	215	212.601
<i>Ev. ref.</i>										
férfi	165.105	227	4.670	2	21	1	1	—	109	170.136
nő	172.229	231	5.273	—	4	—	4	—	137	177.878
<i>Unitárius</i>										
férfi	71	5	3	—	—	—	—	—	—	79
nő	49	3	1	1	—	—	—	—	1	55
<i>Izraelita</i>										
férfi	50.187	50.307	5.402	8	418	5	—	—	320	106.647
nő	53.632	55.381	6.185	3	435	3	—	—	214	115.853
<i>Egyéb fel.</i>										
férfi	31	26	43	—	—	—	—	—	11	111
nő	21	36	63	—	—	—	—	—	11	131

<i>Együtt</i>										
férfiak	698.902	131.146	790.583	426	102.157	1.081	131	334	16.395	1,741.155
nők	732.351	148.523	882.541	206	110.535	841	59	168	13.620	1,888.844

<i>A fajnépek</i>										
	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	összesen
<i>Felekezetek</i>	Az alvidéken									
<i>Róm. kath.</i>										
férfi	812.313	343.902	31.059	2.008	221	7.108	37.346	303	28.816	1.263.076
nő	847.348	377.978	34.216	1.780	257	6.050	37.737	242	23.866	1.329.474
<i>Gör. kath.</i>										
férfi	54.623	272	2.354	133.029	83.257	23	1.101	4	1.995	276.658
nő	55.975	297	2.432	130.887	82.189	15	851	3	1.633	274.282
<i>Kel. gör.</i>										
férfi	5.342	456	310	467.097	190	57	200.352	—	6.476	680.280
nő	4.898	488	258	456.688	170	27	196.130	—	5.910	664.569
<i>Ag. evang.</i>										
férfi	61.938	35.541	62.310	44	17	13	43	7	268	160.181
nő	57.079	36.490	65.301	21	12	6	55	2	197	159.163
<i>Ev. ref.</i>										
férfi	562.131	8.173	468	79	5	3	12	—	973	571.844
nő	569.829	7.598	312	52	5	3	8	—	1.121	578.928
<i>Unitárius</i>										
férfi	841	17	21	34	1	—	—	—	15	929
nő	595	23	17	34	1	—	—	—	2	672
<i>Izraelita</i>										
férfi	119.836	47.408	884	619	148	45	43	—	1.029	170.012
nő	117.807	49.246	723	630	144	25	38	1	747	169.361
<i>Egyéb fel.</i>										
férfi	1.796	393	361	178	20	8	822	—	135	3.713
nő	2.089	457	418	155	18	8	740	—	119	4.001
<i>Együtt</i>										
férfiak	1.618.820	436.162	97.767	603.088	83.859	7.257	239.719	314	39.707	3.126.693
nők	1.655.620	472.577	103.677	590.247	82.796	6.134	235.559	248	33.595	3.180.453
Túl-a-Királyhágón										
<i>Róm. kath.</i>										
férfi	131.937	8.439	2.010	1.181	7	559	18	133	4.518	148.802
nő	132.466	8.234	1.591	1.378	6	26	6	12	3.242	146.961
<i>Gör. kath.</i>										
férfi	7.544	111	191	355.749	208	4	18	1	11.881	375.707
nő	6.751	127	148	350.386	116	—	4	—	11.542	369.074
<i>Kel. gör.</i>										
férfi	4.205	87	34	336.824	57	6	103	—	7.597	348.913
nő	3.828	62	31	342.894	12	—	26	—	7.461	354.314
<i>Ag. evang.</i>										
férfi	10.237	90.711	71	579	2	—	2	—	840	102.442
nő	10.735	94.734	50	558	—	—	—	—	859	106.936
<i>Ev. ref.</i>										
férfi	183.356	683	29	438	—	1	—	—	3.916	188.423
nő	186.019	915	23	353	2	—	—	—	3.841	191.153
<i>Unitárius</i>										
férfi	29.251	26	3	64	—	—	—	—	326	29.670
nő	29.248	26	—	81	—	—	—	—	321	29.676
<i>Izraelita</i>										
férfi	13.989	7.435	9	1.925	—	—	—	—	49	23.407
nő	14.309	7.647	19	2.169	1	—	—	—	31	24.176
<i>Egyéb fel.</i>										
férfi	633	14	1	14	—	—	—	—	575	1.237
nő	712	12	—	8	3	—	—	—	757	1.492
<i>Együtt</i>										
férfiak	381.152	107.506	2.348	696.774	274	570	141	134	1.237	1.218.601
nők	384.068	111.757	1.862	697.827	140	26	36	12	1.492	1.223.782

A fajnéppek										
	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	összesen
Országosan										
<i>Felekezetek</i>										
<i>Róm. kath.</i>										
férfi	2,047.831	635.025	628.260	3.439	1.260	90.801	40.293	24.860	54.072	3,525.841
nő	2,116.805	690.464	699.817	3.416	1.199	91.507	40.566	25.690	43.907	3,713.371
<i>Gör. kath.</i>										
férfi	88.573	523	45.008	489.036	183.966	51	1.222	5	15.038	823.422
nő	90.757	581	53.121	481.404	191.295	22	927	3	14.068	832.178
<i>Kel. gör.</i>										
férfi	9.963	573	419	804.076	436	435	207.350	—	14.402	1,037.654
nő	9.093	575	352	799.637	355	402	202.959	—	13.688	1,027.061
<i>Ag. evang.</i>										
férfi	158.882	195.841	214.077	625	25	64	48	9.866	1.414	580.842
nő	150.888	205.842	230.480	581	14	28	55	10.436	1.323	599.647
<i>Ev. ref.</i>										
férfi	1,074.786	12.519	5.183	519	26	10	17	15	5.025	1,098.100
nő	1,091.275	12.080	5.622	405	11	7	13	9	5.141	1,114.563
<i>Unitárius</i>										
férfi	30.470	48	28	98	1	—	—	—	342	30.987
nő	30.117	54	18	116	1	—	—	—	324	30.630
<i>Izraelita</i>										
férfi	223.795	112.665	6.376	2.556	570	136	46	16	1.474	347.635
nő	227.414	120.823	6.994	2.803	582	130	43	12	1.036	359.837
<i>Egyéb fel.</i>										
férfi	2.847	451	405	192	20	29	825	—	729	5.498
nő	3.378	525	481	163	21	20	740	—	900	6.228
<i>Együtt</i>										
férfiak	3,637.147	957.645	899.756	1,300.541	186.304	91.526	249.802	34.762	92.496	7,449.979
nők	3,719.727	1,030.944	996.885	1,288.525	193.478	92.116	245.303	36.150	80.387	7,683.515

Fajnépenként 1000 lélekre nézve ‰-okban kifejezve:

A fajnéppek										
<i>Felekezetek</i>	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	
Túl-a-Dunán										
<i>Róm. kath.</i> férfi	358	386	402	—	—	490	148	349	490	
nő	363	406	391	—	—	506	140	362	429	
<i>Gör. kath.</i> férfi	—	—	—	—	—	—	4	—	6	
nő	—	—	—	—	—	—	3	—	—	
<i>Kel. Gör.</i> férfi	—	—	—	—	—	2	354	—	26	
nő	—	—	—	—	—	2	351	—	25	
<i>Ag. evang.</i> férfi	32	85	98	—	—	—	—	142	5	
nő	31	88	100	—	—	—	—	147	4	
<i>Ev. ref.</i> férfi	87	5	—	—	—	—	—	—	2	
nő	86	5	—	—	—	—	—	—	3	
<i>Unitárius</i> férfi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
nő	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
<i>Izraelita</i> férfi	21	13	5	—	—	—	—	—	5	
nő	22	14	4	—	—	—	—	—	4	
<i>Egyéb fel.</i> férfi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
nő	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
<i>Együtt</i> férfi	498	489	505	—	—	492	506	491	534	
nő	502	511	495	—	—	508	494	509	466	

A fajnépek

Felekezetek

magyar német tót román orosz horvát szerb vend egyéb ny.

A felvidéken

<i>Róm. kath.</i>	férfi	301	215	352	—	5	553	—	—	488
	nő	317	247	393	—	4	436	—	—	406
<i>Gör. kath.</i>	férfi	18	—	25	—	474	3	—	—	36
	nő	19	—	30	—	514	—	—	—	29
<i>Kel. gör.</i>	férfi	—	—	—	—	—	2	—	—	—
	nő	—	—	—	—	—	1	—	—	—
<i>Ág. evang.</i>	férfi	19	73	89	—	—	—	—	—	8
	nő	18	85	98	—	—	—	—	—	7
<i>Ev. ref.</i>	férfi	115	1	3	—	—	—	—	—	4
	nő	120	1	3	—	—	—	—	—	5
<i>Unitárius</i>	férfi	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	nő	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Izraelita</i>	férfi	35	180	3	—	1	3	—	—	10
	nő	38	198	4	—	2	2	—	—	7
<i>Egyéb fel.</i>	férfi	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	nő	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Együtt</i>	férfi	488	469	472	—	480	561	—	—	546
	nő	512	531	528	—	520	439	—	—	454

Az alvidéken

<i>Róm. kath.</i>	férfi	249	379	155	2	1	532	78	—	395
	nő	260	417	171	1	1	454	79	—	328
<i>Gör. kath.</i>	férfi	16	—	11	111	501	1	2	—	27
	nő	17	—	12	110	495	1	1	—	22
<i>Kel. gör.</i>	férfi	1	—	1	392	1	4	422	—	89
	nő	1	—	1	384	1	2	415	—	80
<i>Ág. evang.</i>	férfi	20	40	311	—	—	1	—	—	3
	nő	18	41	325	—	—	—	—	—	2
<i>Ev. ref.</i>	férfi	170	9	2	—	—	—	—	—	13
	nő	175	8	1	—	—	—	—	—	15
<i>Unitárius</i>	férfi	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	nő	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Izraelita</i>	férfi	37	52	4	—	—	3	2	—	14
	nő	36	54	3	—	—	2	1	—	10
<i>Egyéb fel.</i>	férfi	—	—	1	—	—	—	—	—	1
	nő	—	—	2	—	—	—	—	—	1
<i>Együtt</i>	férfi	493	480	485	505	503	541	504	—	542
	nő	507	520	515	495	497	459	496	—	458

Túl-a-Királyhágón

<i>Róm. kath.</i>	férfi	173	39	482	1	—	—	—	—	78
	nő	174	38	379	1	—	—	—	—	56
<i>Gör. kath.</i>	férfi	10	—	42	255	—	—	—	—	207
	nő	9	—	32	252	—	—	—	—	201
<i>Kel. gör.</i>	férfi	6	—	6	241	—	—	—	—	133
	nő	5	—	5	247	—	—	—	—	130
<i>Ág. evang.</i>	férfi	13	415	15	—	—	—	—	—	14
	nő	14	432	10	—	—	—	—	—	15
<i>Ev. ref.</i>	férfi	240	3	6	—	—	—	—	—	67
	nő	244	4	4	—	—	—	—	—	66
<i>Unitárius</i>	férfi	38	—	—	—	—	—	—	—	—
	nő	37	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Izraelita</i>	férfi	18	34	2	1	—	—	—	—	5
	nő	19	35	3	2	—	—	—	—	4
<i>Egyéb fel.</i>	férfi	—	—	10	—	—	—	—	—	10
	nő	—	—	4	—	—	—	—	—	13
<i>Együtt</i>	férfi	498	491	563	498	—	—	—	—	514
	nő	502	509	437	502	—	—	—	—	486

A fajnépek

Felekezetek

magyar német tót román orosz horvát szerb vend egyéb ny.

Országosan

<i>Róm. kath.</i>	férfi	279	320	332	1	3	498	82	353	314
	nő	288	348	370	1	3	497	83	365	256
<i>Gör. kath.</i>	férfi	12	—	24	190	485	—	2	—	87
	nő	13	—	29	188	505	—	2	—	82
<i>Kel. gör.</i>	férfi	1	—	—	310	1	3	418	—	84
	nő	1	—	—	308	1	2	411	—	80
<i>Ág. evang.</i>	férfi	22	98	109	—	—	—	—	137	8
	nő	21	104	122	—	—	—	—	145	7
<i>Ev. ref.</i>	férfi	146	6	2	—	—	—	—	—	28
	nő	149	6	3	—	—	—	—	—	29
<i>Unitárius</i>	férfi	4	—	—	—	—	—	—	—	2
	nő	4	—	—	—	—	—	—	—	1
<i>Izraelita</i>	férfi	30	57	4	1	1	—	—	—	8
	nő	30	61	5	1	1	—	—	—	5
<i>Egyéb fel.</i>	férfi	—	—	—	—	—	—	1	—	4
	nő	—	—	—	—	—	—	1	—	5
<i>Együtt</i>	férfi	494	481	471	502	490	501	503	490	535
	nő	506	519	529	498	510	499	497	510	465

A felekezeti arányszámok vidékenkint erősen hullámzanak.

Ezer magyar közül az országos átlagban 567 *r. kath.*, mely szám a felvidéken 618-ra, Túl-a-Dunán 721-re növekszik, de már az alvidéken 509-re s Erdélyben 347-re apad; a *g. kath.* magyarok hányada átlagban 26, Erdélyben csak 19, de az alvidéken 33, s a felvidéken 37; *kel. görög* vallású magyar átlag csak 2 van 1000 közt, ugyanannyi jut az alvidékre. másüvé egy sem jut, kivéve Erdélyt, hol az arányszám 11; az *ág. ev.* magyarság aránya átlag 43, — Túl-a-Dunán 53, a felvidéken 37, az alvidéken 38, Erdélyben 27; *ev. ref.* 1000 magyar közül átlag 295, — de Erdélyben 484, az alföldön 345, a felföldön 335, míg Túl-a-Dunán csak 173; az *unitárius* magyarság arányszáma átlag 8, — de Erdélyben 75, egyebütt elenyészik; magyar *zsidókra* átlag 60 arányszám jut, mely Túl-a-Dunán leszáll 43-ra, Erdélyben 37-re; de a felvidéken s az alföldön egyaránt 73-ra növekszik, — amott a nők vannak többen, emitt a férfiak.

Ha nem a fajnép arányában számítjuk ki a felekezet hányadát, hanem úgy fordítjuk meg a kérdést, hogy egy-egy felekezetben mennyi a fajnépek hányada, akkor a magyar fajra nézve, országos átlag szerint, a következő eredményt kapjuk:

Felekezetenként 100 lélek közül

	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	izr.	egyéb faj
<i>magyar</i> férfi	188	53	5	134	486	494	316	243
nő	198	55	4	128	493	489	321	288
<i>Együtt</i>	286	108	9	262	979	983	637	531

Táblázataink a felekezet számbeli hullámzását *valamennyi fajnépre* nézve pontosan feltüntetik. Mi most nem követjük e hullámzást tovább.

Feladatunk az iskolák felé szólít, hogy lássuk a népesség betűtudásán az oktatási eredményeket: fajnépek, korévek s felekezetek szerint egyaránt.

1. A betűtudas fajnépek szerint abszolút számokban.

	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	összesen
<i>Túl-a-Dunán (11 megyében).</i>										
Ír és olvas										
férfi .	606.035	199.003	5.219	29	11	40.909	3.822	16.431	3.274	874.733
nő .	501.282	178.573	3.795	11	1	29.394	2.273	11.011	1.693	728.033
Csak olvas										
férfi .	12.870	3.555	192	—	—	2.129	47	1.574	51	20.418
nő .	69.500	22.951	715	2	1	8.301	199	4.906	97	106.672
Se ír, se olvas										
férfi .	319.368	80.273	3.647	224	3	39.580	5.942	15.975	3.367	468.379
nő .	376.906	96.563	4.295	232	5	47.420	7.177	19.805	3.328	555.731
<i>Az összes</i>										
<i>férfiak</i> } <i>közül</i>	938.273	282.381	9.058	253	14	82.618	9.811	33.980	6.692	1.363.530
<i>nők</i> }	947.688	298.087	8.805	245	7	85.115	9.649	35.722	5.118	1.390.436
<i>A felvidéken (20 megyében).</i>										
Ír és olvas										
férfi .	407.951	87.344	393.419	175	13.911	614	85	186	5.818	909.503
nő .	347.754	86.727	313.490	31	8.679	283	33	74	3.064	760.135
Csak olvas										
férfi .	15.255	2.192	43.221	4	3.449	7	2	5	205	64.340
nő .	63.937	8.106	127.538	2	6.190	15	1	2	367	206.158
Se ír, se olvas										
férfi .	275.696	41.610	353.943	247	84.797	460	47	143	10.372	767.312
nő .	320.660	53.690	441.513	173	95.666	543	25	92	10.189	922.551
<i>Az összes</i>										
<i>férfiak</i> } <i>közül</i>	698.902	131.146	790.583	426	102.157	1.081	131	334	16.395	1.741.155
<i>nők</i> }	732.351	148.523	882.541	206	110.535	841	59	168	13.620	1.888.844
<i>Az alvidéken (16 megyében).</i>										
Ír és olvas										
férfi .	950.396	287.540	55.477	135.461	9.591	3.796	94.451	232	18.864	1.555.808
nő .	809.100	264.091	47.802	44.909	4.414	2.092	52.227	148	11.872	126.655
Csak olvas										
férfi .	13.027	1.836	1.813	1.752	1.768	22	526	3	191	20.938
nő .	56.921	14.601	6.563	1.156	1.407	106	1.563	3	544	82.864
Se ír, se olvas										
férfi .	655.397	146.786	40.477	465.875	72.500	3.439	144.742	79	20.652	1.549.947
nő .	789.599	193.885	49.312	544.182	76.975	3.936	181.769	97	21.179	1.860.934
<i>Az összes</i>										
<i>férfiak</i> } <i>közül</i>	1.618.820	436.162	97.767	603.088	83.859	7.257	239.719	314	39.707	3.126.693
<i>nők</i> }	1.655.620	472.577	103.677	590.247	82.796	6.134	235.559	248	33.595	3.180.453
<i>Túl-a-Királyhágón (16 megyében).</i>										
Ír és olvas										
férfi .	186.507	78.338	785	123.127	41	348	89	121	3.302	392.748
nő .	134.800	70.505	275	60.600	7	15	29	8	1.792	268.031
Csak olvas										
férfi .	15.895	1.515	54	4.686	2	1	1	—	32	12.186
nő .	18.324	7.105	91	3.084	—	—	2	—	62	28.668
Se ír, se olvas										
férfi .	188.750	27.653	1.509	568.871	231	221	51	13	26.368	813.667
nő .	230.944	34.147	1.496	634.143	133	11	5	4	26.200	927.083
<i>Az összes</i>										
<i>férfiak</i> } <i>közül</i>	381.152	107.506	2.348	696.774	274	570	141	134	29.702	1.218.601
<i>nők</i> }	384.068	111.757	1.862	697.827	140	26	36	12	28.054	1.223.782

A betűtudás fajnépek szerint

	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	összesen
<i>Országosan.</i>										
Ír és olvas										
férfi .	2,150.889	652.225	454.900	258.882	23.554	45.667	98.447	16.970	31.258	3,732.792
nő .	1,792.936	599.896	365.362	105.551	13.101	31.784	54.562	11.241	18.421	2,992.854
Csak olvas										
férfi .	47.047	9.098	45.280	6.442	5.219	2.159	576	1.582	479	117.882
nő .	208.682	52.763	134.907	4.244	7.598	8.422	1.765	4.911	1.070	424.362
Se ír, se olvas										
férfi .	1,439.211	296.322	399.576	1,035.217	157.531	43.700	150.779	16.210	60.759	3,599.305
nő .	1,718.109	378.285	496.616	1,178.730	172.779	51.910	188.976	19.998	60.896	4,266.299
<i>Az összes</i>										
<i>férfiak</i> } <i>1900</i>	3,637.147	957.645	899.756	1,300.541	186.304	91.526	249.802	34.762	92.496	7,449.979
<i>nők</i> } <i>1900</i>	3,719.727	1,030.944	996.885	1,288.525	193.478	92.116	245.303	36.150	80.387	7,683.515

Ugyanez viszonzyszámokban *fajnépenként 1000 lélekre* kiszámítva.

	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	vend	egyéb ny.	összes.
<i>Túl-a-Dunán.</i>										
Ír és olvas										
férfi . . .	322	343	296	—	—	245	198	236	280	318
nő . . .	267	308	212	—	—	175	115	157	143	264
Csak olvas										
férfi . . .	6	6	7	—	—	12	2	22	4	7
nő . . .	37	38	36	—	—	50	9	70	8	39
Se ír, se olvas										
férfi . . .	169	139	205	—	—	236	310	229	289	170
nő . . .	199	166	244	—	—	282	366	286	276	202
<i>Együtt</i>										
férfi . . .	497	488	508	—	—	493	510	487	573	495
nő . . .	503	512	492	—	—	507	490	513	427	505

A felvidéken.

Ír és olvas										
férfi . . .	286	313	235	—	65	319	—	—	193	250
nő . . .	244	310	187	—	40	148	—	—	102	210
Csak olvas										
férfi . . .	10	9	25	—	16	3	—	—	7	18
nő . . .	44	29	76	—	29	8	—	—	12	57
Se ír, se olvas										
férfi . . .	192	149	212	—	399	238	—	—	346	211
nő . . .	224	192	265	—	451	284	—	—	340	254
<i>Együtt</i>										
férfi . . .	488	569	472	—	480	560	—	—	546	479
nő . . .	512	531	528	—	520	440	—	—	454	521

Az alvidéken.

Ír és olvas										
férfi . . .	291	317	276	115	57	284	199	—	259	247
nő . . .	247	291	237	31	26	155	110	—	163	196
Csak olvas										
férfi . . .	4	2	9	1	10	1	1	—	2	3
nő . . .	17	16	32	6	8	1	3	—	4	13
Se ír, se olvas										
férfi . . .	200	161	201	393	436	258	304	—	282	246
nő . . .	241	213	245	459	463	296	383	—	290	295
<i>Együtt</i>										
férfi . . .	495	480	486	509	503	543	504	—	543	496
nő . . .	505	520	514	491	497	457	496	—	457	504

A betűtudás fajnépenként

magyar német tót román orosz horvát szerb vend egyéb ny. összes.

Túl-a-Királyhágón.

Ír és olvas	férfi . .	244	357	190	88	—	—	—	—	57	161
	nő . . .	176	321	60	44	—	—	—	—	30	110
Csak olvas	férfi . .	6	7	10	3	—	—	—	—	—	5
	nő . . .	30	32	20	2	—	—	—	—	1	12
Se ír, se olvas	férfi . .	244	127	365	408	—	—	—	—	460	333
	nő . . .	300	156	355	455	—	—	—	—	452	379
Együtt	férfi . .	494	491	565	499	—	—	—	—	517	499
	nő . . .	506	509	435	501	—	—	—	—	483	501

Országosan.

Ír és olvas	férfi . .	293	328	239	100	63	248	199	240	181	247
	nő . . .	244	301	192	41	35	173	111	159	108	198
Csak olvas	férfi . .	7	4	24	2	13	12	1	22	2	7
	nő . . .	28	26	72	1	20	45	4	69	6	28
Se ír, se olvas	férfi . .	195	150	211	400	414	239	304	228	351	238
	nő . . .	233	191	262	456	455	283	381	262	352	282
Együtt	férfi . .	495	482	474	502	490	499	504	490	534	492
	nő . . .	505	518	526	498	510	501	496	510	466	508

Országos átlagban a népesség *nagyobb fele* (1000 közül 520) *nem tud betűt*. Az analfabeták közt a *nők* vannak többségben; a betűhöz tudók közül a férfiak csak közel negyed, s a nők alig ötödrészét teszik a népességnek. Jelentékeny hányada a nőknek, s egy töredéke a férfiaknak *csupán olvasni* tanul meg. Hasonló jelenségek *valamennyi fajnépnél* ismétlődnek, — de az arányszámok hullámzanak.

Legtöbb betűhöz tudó van a *németek* közt (1000 közül 629). Itt a nők sem maradnak messze a férfiak mögött. De az arány betűtudók és analfabeták közt vidékről-vidékre változik. Legműveltebbeknek az erdélyi szászok mutatkoznak (1000 közül 678 ír és olvas), aztán jönnek a túl-a-dunai hienczek és svábok (651 hányaddal), majd a felvidéki német (623), végre az alvidéki sváb (608). Betűtudó nők a férfiaktól aránylag legmesszebb Túl-a-Dunán maradnak el, — sőt a távolság a két nem közt még az erdélyi szászoknál is elég tetemes.

Írástudásban a *magyar* mindjárt a német után következik (1000 magyar közül *átlag* 537 a betűtudó). Aránya az alvidéken 538-ra, a felvidéken 530-ra, Túl-a-Dunán 589-re emelkedik, — de *Erdélyben leszáll 420-ra*. Itt a csupán olvasni tudó nők meghaladják az erdélyi átlagot, sőt az országot is; ellenben az analfabeták aránya meglepő nagy Erdély talaján (544, közte 244 férfi és 300 nő).

Országszerte csak ez a két nép emelkedik ki, az átlagból. A *többi fajok közt az analfabeták száma túlnyomó*.

Csak a *tót* népnél forog fenn különös kivétel esete. E nép *átlagos* többsége, mely sem nem ír, sem nem olvas (1000 tót közül 473) csupán

relatív többség, mert elég nagy hányad jut azokra, kik nem írnak, de olvasnak (96). Annál feltűnőbb, hogy a tótok elemi műveltségének mérlege a *felvidéken*, tehát *saját nyelvvidékükön*, *romlik* (itt az analfabeták arányszáma 477-re rug), ellenben az alföldön s Túl-a-Dunán, hol a tótok a *magyarság közt élnek* nyelvzigeteiken, az *írástudók emelkednek többségre náluk is* (az alföldön 513, Túl-a-Dunán 508 arányszámig).

Az *analfabeta többségek* haladvány sora fajnépenként országos átlagban a következő: 1000 vend közül 510, horvát közül 523, szerb közül 681, egyéb ny. (főleg cigány) közül 703, román közül 856, és orosz közül 869. Saját vidékén az orosz nép mérlege (a felvidéken) javul, s az analfabeták száma leszáll 850-re, — ellenben a *szerb mérleg* az alvidékre, s a *román mérleg* Erdélyre nézve még az *átlagnál is rosszabb állapotot mutat*: amott 687, emitt 863.

Lássuk az *iskolák hatását* e viszonyokra a népesség *korosztályai* szerint.

2. A betűtudás korosztályok szerint abszolút számokban.

		0—6 év zsenge kor	7—15 serdülő kor	16—40 virágzó kor	40—60 java kor	60 éven túl késő kor	Ismeret- len kor	Összesen
<i>Túl-a-Dunán.</i>								
Ír és olvas	férfi .	2.102	225.008	400.472	191.740	55.116	295	874.733
	nő . .	2.136	216.461	360.336	119.529	29.265	306	728.033
Csak olvas	férfi .	50	2.555	6.733	7.117	3.952	11	20.418
	nő . .	64	4.650	39.113	45.278	17.476	91	106.672
Se ír, se olvas	férfi .	217.842	76.685	79.667	62.363	31.650	172	468.379
	nő . .	218.251	83.570	113.446	96.019	44.047	398	555.731
<i>Együtt</i>	férfiak	219.994	304.248	486.872	261.220	90.718	478	1,363.530
	nők .	220.451	304.681	512.895	260.826	90.788	795	1,390.436
<i>A felvidéken.</i>								
Ír és olvas	férfi .	2.215	255.757	434.660	172.257	44.180	434	909.503
	nő . .	2.245	243.670	383.985	104.165	25.648	422	760.135
Csak olvas	férfi .	94	9.833	25.348	21.534	7.498	33	64.340
	nő . .	123	15.824	97.885	70.687	21.480	159	206.158
Se ír, se olvas	férfi .	304.804	135.785	169.590	112.418	44.309	406	767.312
	nő . .	305.556	146.712	251.848	159.128	58.607	700	922.551
<i>Együtt</i>	férfiak	307.113	401.375	629.598	306.209	95.987	873	1,741.155
	nők .	307.924	406.206	733.718	333.980	105.735	1.281	1,888.844
<i>Az alvidéken.</i>								
Ír és olvas	férfi .	3.913	422.933	752.646	297.112	78.491	713	1,555.808
	nő . .	3.799	385.656	615.658	184.940	45.999	603	1,236.655
Csak olvas	férfi .	96	3.219	8.449	6.397	2.772	8	20.938
	nő . .	92	4.730	32.772	31.777	13.432	61	82.864
Se ír, se olvas	férfi .	530.950	271.791	420.358	242.010	83.905	933	1,549.947
	nő . .	531.758	913.343	591.101	316.609	106.495	1.628	1,860.934
<i>Együtt</i>	férfiak	534.959	697.943	1,181.453	545.516	165.168	1.654	3,126.693
	nők .	535.649	703.729	1,239.531	533.326	165.926	2.292	3,180.453

A betűtudás korosztályok szerint

		0—6 év zsenge kor	7—15 év serdülő kor	16—40 év virágzó kor	40—60 év javakor	60 éven túl késő kor	Ismeret- len kor	Összesen
<i>Túl-a-Királyhágón.</i>								
Ír és olvas	férfi .	996	115.595	179.673	75.797	20.471	216	392.748
	nő . .	921	97.094	126.894	34.251	8.722	149	268.031
Csak olvas	férfi .	35	2 546	4.260	3.740	1.591	14	12.186
	nő . .	24	2.659	10.738	10.609	4.607	31	28.668
Seír,seolvas	férfi .	201.973	142.263	253.989	158.087	56.851	504	813.667
	nő . .	201.275	159.007	325.118	180.930	59.989	764	927.083
<i>Együtt</i>	férfiak	203.004	260.404	437.922	237.624	78.913	734	1,218.601
	nők .	202.220	258.760	462.750	225.790	73.318	944	1,223.782

Országosan

Ír és olvas	férfi .	9.226	1,019.293	1,767.451	736.906	198.258	1.658	3,732.792
	nő . .	9.101	942.881	1,486.873	442.885	109.634	1.480	2,992.854
Csak olvas	férfi .	275	18.153	44.790	38.785	15.813	66	117.882
	nő . .	303	27.863	180.508	158.351	56.995	342	424.362
Seír,seolvas	férfi .	1,255.569	626.524	923.604	574.878	216.715	2.015	3,599.305
	nő . .	1,256.840	702.632	1,281.513	752.686	269.138	3.490	4,266.299
<i>Együtt</i>	férfiak	1,265.070	1,663.970	2,735.845	1,350.569	430.786	3.739	7,449.979
	nők .	1,266.244	1,673.376	2,948.894	1,353.922	435.767	5.312	7,683.515

Ugyanez viszonyszámokban (1000 lélekre kiszámítva).

Túl-a-Dunán.

Ír és olvas	férfi .	4. ₇₉	370	401	367	304	232	318
	nő . .	4. ₈₆	355	361	228	161	240	264
Csak olvas	férfi .	0. ₁₉	4	7	14	22	8	7
	nő . .	0. ₁₅	8	39	87	96	72	39
Seír,seolvas	férfi .	494. ₅₆	126	79	120	174	135	170
	nő . .	495. ₅₃	137	113	184	243	313	202
<i>Együtt</i>	férfiak	499. ₄₆	500	487	501	500	375	495
	nők .	500. ₅₄	500	513	499	500	625	505

A felvidéken.

Ír és olvas	férfi .	3. ₆₀	317	319	269	219	201	250
	nő . .	3. ₆₅	302	282	163	127	196	210
Csak olvas	férfi .	0. ₁₅	12	18	34	37	15	18
	nő . .	0. ₁₉	19	72	110	106	74	57
Seír,seolvas	férfi .	495. ₆₀	168	124	176	220	189	211
	nő . .	496. ₈₁	182	185	248	291	325	254
<i>Együtt</i>	férfiak	499. ₃₅	497	461	479	476	405	479
	nők .	500. ₆₅	503	539	521	524	595	521

Az alvidéken.

Ír és olvas	férfi .	3. ₆₁	302	311	275	237	180	247
	nő . .	3. ₅₇	275	254	171	139	153	196
Csak olvas	férfi .	0. ₀₉	2	3	6	8	2	3
	nő . .	0. ₀₉	3	14	29	40	15	13
Seír,seolvas	férfi .	495. ₉₄	194	174	225	254	237	246
	nő . .	496. ₇₀	224	244	294	322	413	295
<i>Együtt</i>	férfiak	499. ₆₄	498	488	506	499	419	496
	nők .	500. ₃₆	502	512	494	501	581	504

A betűtudás korosztályok szerint

0—6 év 7—15 év 16—40 év 40—60 év 60 éven túl Ismeret-
zsenge kor serdülő kor virágzó kor javakor késő kor len kor Összesen

Túl-a-Királyhágón.

Ír és olvas	férfi .	2. ₄₆	223	200	164	134	130	161
	nő .	2. ₂₇	188	141	74	57	89	110
Csak olvas	férfi .	0. ₀₃	4	4	8	10	8	5
	nő .	0. ₀₅	5	12	23	30	18	12
Se írt, se olvas	férfi .	498. ₄₃	274	282	341	374	300	333
	nő .	496. ₇₁	306	361	390	395	455	379
Együtt	férfiak	500. ₉₇	501	486	513	518	438	499
	nők .	499. ₀₃	499	514	487	482	562	501

Országosan.

Ír és olvas	férfi .	3. ₈₅	306	311	273	229	184	247
	nő .	3. ₆₀	283	262	164	127	163	198
Csak olvas	férfi .	0. ₁₀	6	8	14	18	8	7
	nő .	0. ₁₂	8	32	58	66	37	28
Se írt, se olvas	férfi .	496. ₀₁	187	162	213	250	222	238
	nő .	496. ₅₂	210	225	278	310	386	282
Együtt	férfiak	499. ₇₆	499	481	500	497	414	492
	nők .	500. ₂₄	501	519	500	503	586	508

Országos átlagban az *analfabeták* száma a kisdedkortól a 40-ik évig csökken, s aztán emelkedik. Világos, hogy az ifjabb nemzedékek a tanultabbak, mert ezek tankötelezettség alatt álltak, s a legifjabbak ma is ott állnak. Főleg a férfiakra nézve tűnik ez ki: 1000 zsenge korú közül 992 se írt, se olvasott, s ebből 496 fiúgyermek; serdülő korukban ez arány leapadt 187-re, fiatalságuk tartama alatt leszállt 162-re, s csak 40 éven túl növekedett föl 213-ig, hogy a vénség éveiben 250-ön elérje a klimaxot. Nem így a nőknél; ezek tanulékonyasága a 16-ik korévnél véget ér, ezen túl nem járják többé az iskolát, s az írástudatlanok aránya 210-ről emelkedni kezd, hogy az aggkorig 310 fokozatig folyvást emelkedjék.

A férfiakra nézve ugyanez állapot ismétlődik minden vidéken; a nőkre nézve csak a Túl-a-Dunán látunk kivételt: ott az írástudatlan nők aránya a 40 éves korig csökken, mint a férfiaké, s csak az élet delén túl emelkedik. Bizonyos, hogy ez az iskolák műve, s valószínű, hogy Túl-a-Dunán jobbak az iskolák, mint egyebütt.

Legkedvezőtlenebbek a viszonyok *Túl-a-Királyhágón*. Ott a *betűhöz tudók* arányszáma a 15-ik korévnél eléri a tetőfokot (1000 lélek közül 411), a javakorúaknál leszáll közel a felére (238), s az aggoknál az országos átlagnak mélyen alatta marad (191). Az *analfabeta férfiak* arányszáma a 15-ik korévig 274, a virágzó korúaké 282, a javakorúaké 341, az aggoké 374; az *írástudatlan nők* arányszáma ugyane korosztályoknál 210-en indul és 395-ön zárul (1000 lélek közül).

De lássuk az *egyházak hatását* az elemi ismeretek elterjedésére. Kell, hogy az jelentékeny legyen, mert épp elemi iskoláink legtöbbje felekezeti jellegű.

3. A betűtűadás felekezetek szerint abszolút számokban

	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	izr.	egyéb fel	összesen
<i>Túl-a-Dunán.</i>									
Ír és olvas									
férfi	621.972	174	3056	88.927	122.968	253	37.051	332	874.733
nő	503.970	57	1747	78.249	107.093	180	36.361	376	728.033
Csak olvas									
férfi	16.729	3	26	1.154	2.371	1	131	3	20.418
nő	89.497	5	49	6.864	9.802	10	376	69	106.672
Se ír, se olvas									
férfi	379.664	152	4.696	30.965	42.358	55	10.387	102	468.379
nő	450.300	86	5.899	35.834	49.709	37	13.710	156	555.731
<i>Együtt</i>									
férfiak	1,018.365	329	7.778	121.046	167.697	309	47.569	437	1,363.530
nők	1,043.767	148	7.695	120.947	166.604	227	50.447	601	1,390.436
<i>A felvidéken.</i>									
Ír és olvas									
férfi	558.049	36.099	276	131.773	110.056	66	73.105	79	909.503
nő	450.411	25.534	148	118.694	97.354	41	67.871	82	760.135
Csak olvas									
férfi	47.395	6.114	33	8.012	2.246	—	539	1	64.340
nő	154.939	14.534	20	26.105	9.370	—	1 180	10	206.158
Se ír, se olvas									
férfi	490.154	128.515	374	57.388	57.834	13	33.003	31	767.312
nő	587.819	148.606	315	67.802	71.154	14	46.802	39	922.551
<i>Együtt</i>									
férfiak	1,095.598	170.728	683	197.173	170.136	79	106.647	111	1,741.155
nők	1,193.169	188.674	483	212.601	177.878	55	115.853	131	1,888.844
<i>Az alvidéken.</i>									
Ír és olvas									
férfi	703.688	52.199	197.294	108.804	370.842	655	119.890	2.436	1,555.808
nő	601.668	26.368	80.914	96.712	328.649	423	99.852	2.069	1,236.655
Csak olvas									
férfi	9.460	3.354	1.301	1 742	4.430	3	566	82	20.938
nő	51.096	4.689	988	6.240	18 540	8	1.012	291	82.864
Se ír, se olvas									
férfi	549.928	221.105	481.685	49.635	196.572	271	49.556	1.195	1,549.947
nő	676.710	243.225	582.667	56.211	231.739	241	68.497	1.644	1,860.934
<i>Együtt</i>									
férfiak	1,263.076	276.658	680.280	160.181	571.844	929	170.012	3.713	3,126.693
nők	1,329.474	274 282	664.569	159.163	578.928	672	169.361	4.004	3,180.453
<i>Túl-a-Királyhágón</i>									
Ír és olvas									
férfi	70.074	56.772	69.466	74.194	89.829	16.567	14 901	945	392.748
nő	50.122	25.132	37.047	67.887	64.661	11.535	10.692	955	268.031
Csak olvas									
férfi	3.155	2.016	2.748	1.642	2.336	185	102	2	12.186
nő	11.270	1.367	1.948	7.371	5.854	660	154	44	28.668
Se ír, se olvas									
férfi	75 573	316.919	276.699	26.606	96.258	12.918	8.404	290	813 667
nő	85 569	342.575	315.319	31.678	120.638	17.481	13.330	493	927,083
<i>Együtt</i>									
férfiak	148.802	375,707	348.913	102.442	188.423	29.670	23.407	1.237	1,218.601
nők	146.961	369.074	354.314	106.936	191.153	29.676	24 176	1.492	1,223.782

A betűtudás felekezetek szerint

	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	izr.	egyéb fel.	összesen
<i>Országosan</i>									
Ír és olvas									
férfi	1,953.783	145.244	270.092	403.698	693.695	17.541	244.947	3.792	3,732.792
nő	1,606.171	77.091	119.856	361.542	597.757	12.179	214.776	3.482	2,992.854
Csak olvas									
férfi	76.739	11.487	4.108	12.550	11.383	189	1.338	88	117.882
nő	306.802	20.595	3 005	46.580	43 566	678	2.722	414	424.362
Se ír, se olvas									
férfi	1,495.319	666.691	763.454	164.594	393.022	13.257	101.350	1.618	3,599.305
nő	1,800.398	734.492	904.200	191.525	473.240	17.773	142.339	2.332	4,266.299
<i>Együtt</i>									
férfiak	3,525.841	823.422	1,037.654	580.842	1,098.100	30.987	347.635	5.498	7,449.979
nők	3,713.371	832.178	1,027.061	599.647	1,114.563	30.630	359.837	6.228	7,683.515

Felekezetek szerint 1000 lélekre kiszámítva

	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit	izr.	egyéb fel.	össze- sen
<i>Túl-a-Dunán</i>									
Ír és olvas									
férfi . . .	303	—	200	368	369	—	379	322	318
nő . . .	246	—	112	323	320	—	371	362	264
Csak olvas									
férfi . . .	8	—	1	5	7	—	1	2	7
nő . . .	43	—	2	28	29	—	3	66	39
Se ír, se olvas									
férfi . . .	180	—	303	128	126	—	106	99	170
nő . . .	220	—	382	148	149	—	140	149	202
<i>Együtt</i>									
férfiak . .	491	—	504	501	502	—	486	423	495
nők . . .	509	—	496	499	498	—	514	577	505

A felvidéken

Ír és olvas									
férfi . . .	244	100	236	322	316	—	329	—	250
nő . . .	197	71	127	290	277	—	305	—	210
Csak olvas									
férfi . . .	20	17	28	19	6	—	2	—	18
nő . . .	68	40	17	63	27	—	5	—	57
Se ír, se olvas									
férfi . . .	214	358	321	140	168	—	149	—	211
nő . . .	257	414	271	166	206	—	210	—	254
<i>Együtt</i>									
férfiak . .	478	475	585	481	490	—	480	—	479
nők . . .	522	525	415	519	510	—	520	—	521

Az alvidéken

Ír és olvas									
férfi . . .	272	95	147	345	322	400	353	320	247
nő . . .	233	37	61	303	286	268	294	277	196
Csak olvas									
férfi . . .	3	6	1	5	3	1	1	8	3
nő . . .	19	8	—	20	16	4	3	38	13
Se ír, se olvas									
férfi . . .	212	407	358	152	172	171	147	143	246
nő . . .	261	447	433	175	201	156	202	214	295
<i>Együtt</i>									
férfiak . .	487	508	506	502	497	572	501	471	496
nők . . .	513	492	494	498	503	428	499	529	504

A betűtudás felekezetek szerint

		r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	izr.	egyéb fel.	össze- sen
<i>Túl-a-Királyhágón</i>										
Ír és olvas	férfi . . .	237	76	100	356	237	279	310	347	161
	nő . . .	169	33	54	324	170	194	224	350	110
Csak olvas	férfi . . .	10	3	3	7	6	3	2	—	5
	nő . . .	38	2	2	35	15	11	3	16	12
Se ír, se olvas	férfi . . .	256	426	393	127	254	218	178	106	333
	nő . . .	290	460	448	151	318	295	283	181	379
<i>Együtt</i>	férfiak . .	503	505	496	490	497	500	490	453	499
	nők . . .	497	495	504	510	503	500	510	547	501

Országosan

Ír és olvas	férfi . . .	270	88	131	342	314	285	346	330	247
	nő . . .	222	47	58	306	270	198	304	302	198
Csak olvas	férfi . . .	10	8	2	10	5	3	2	6	7
	nő . . .	42	12	1	40	20	11	4	28	28
Se ír, se olvas	férfi . . .	207	402	370	140	177	215	143	136	238
	nő . . .	249	443	438	162	214	288	201	198	282
<i>Együtt</i>	férfiak . .	487	498	503	492	496	503	491	472	492
	nők . . .	513	502	497	508	504	497	509	528	508

Országos átlag szerint az *írástudóké a többség* a következő felekezetekben: *ág. ev.* (1000 közt 648), — az *izr.* (1000 közt 650), — a *kisebb* felekezetek u. m. a nazarenus, baptista stb. (1000 közt 632), s az *ev. ref.* (1000 közt 584). *Relatív* többségben vannak az írástudók a *róm. kath.* egyházban (1000 közül 492), mert az írástudatlanok arányszáma itt: 456, míg azoké, kik csupán olvasni tudnak: 52, — s az *unitárius* egyházban (1000 közül 483), hol az írástudatlanok arányszáma 503. *Írástudatlanoké a többség* az unitárius egyházban (503), a görög keletieknél (808), s a görög katolikusoknál (845). Csekély hullámmzással ugyanily viszonyokat találhatni *vidékenként*. A *Királyhágón* innen a legtöbb felekezet körében túlelmelkednek az átlagon a betűtudók. Erről meggyőzőnek a következő adatok. Vidékenként és felekezetenként 1000 lélek közül (férfiakat és nőket összefoglalva):

	Ír és olvas	Analfabeta		Ír és olvas	Analfabeta		Ír és olvas	Analfabeta
Túl-a-Dunán	750	246 izr.	a felvidéken	634	359 izr.	az alvidéken	668	327 unit.
	691	276 ág. ev.		612	276 ág. ev.		648	327 ág. ev.
	689	246 ev. ref.		593	246 ev. ref.		618	349 izr.
	684	376 egyéb f.		441	471 r. kath.		608	374 ev. ref.
	549	400 r. kath.		363	592 k. gör.		597	357 egyéb f.
	312	685 k. gör.		171	772 g. kath.		505	473 r. kath.
	—	— g. kath.		—	— unit.		208	791 k. gör.
	—	— unit.		—	— egyéb f.		132	854 g. kath.
Túl-a-Királyh.	697	287 egyéb f.		697	287 egyéb f.		697	287 egyéb f.
	680	278 ág. ev.		680	278 ág. ev.		680	278 ág. ev.
	534	461 izr.		534	461 izr.		534	461 izr.
	407	513 ev. ref.		407	513 ev. ref.		407	513 ev. ref.
	406	546 r. kath.		406	546 r. kath.		406	546 r. kath.
	354	513 unit.		354	513 unit.		354	513 unit.
	154	841 k. gör.		154	841 k. gör.		154	841 k. gör.
	109	886 g. kath.		109	886 g. kath.		109	886 g. kath.

A számon tartott nyolcz felekezet közül a *legtöbb betűtudó* s a legkevesebb írástudatlan a protestáns egyházak s az izraelita felekezet kebelében fordul elő. Sor szerint az *első* helyet Túl-a-Dunán s a felvidéken az izraeliták, az alvidéken (főleg Budapesten) az unitáriusok foglalják el, — míg Erdélyben az *első* hely az «egyéb felekezetek» cím alá foglalt örmény katolikusoknak jut. A *második* hely mind a négy országtájon az ág. evangélikusoké, a *harmadik* hely Túl-a-Dunán s a felvidéken

az ev. reformátusoké, — míg az Alföldön és Erdélyben az izraelitáké. A *negyedik* helyre Erdélyben s az Alföldön az izraeliták, Túl-a-Dunán az «egyéb felekezetek» (ez esetben nazarénusok), s a felvidéken a róm. katolikusok jutottak. *Legtöbb az analfabeta* s legkevesebb az írástudó sor szerint az erdélyi, alföldi és felvidéki g. katolikusok közt, — *mögöttük* következnek mind a négy országtájon a kel. gör. egyház hívei, — *ezeket követik* a r. katolikusok Túl-a-Dunán, a felvidéken s az Alföldön, az unitáriusok pedig Erdélyben. *Közepes* helyet a két véglet közt Túl-a-Dunán s az alvidéken a nazarénusok, Erdélyben a r. katolikusok foglalnak el. Mindenesetre feltűnő jelenség, hogy a leggazdagabb, legrégebb és iskolával legdúsabban felszerelt római katolikus egyház területén az oktatási eredmény csak közepes, — ellenben a protestáns iskoláké vezet, s az 'orthodox egyházaké úgy szólva kritikán alul jár. Még feltűnőbb, hogy az ország négy vidéke közül Túl-a-Dunán mutatkoznak a legszebb, Erdélyben a legszorúbb eredmények.

Mennyire fejlődött a betűhöz való érzék s az írástudás vidékenként népünkben, azt a *posta-statisztika* pontosan megmondhatja. Főbb adatait ide iktatjuk.

<i>Nyelvvidékek</i> szerint	Levelek 1000 drbja	Táviratok drbja	Esett személyre levél	távírat
<i>Magyar tájon:</i>				
Túl-a-Dunán	36.308. ₃	667.629	13. ₆	0. ₂
Palócföldön	17.391. ₀	293.497	14. ₂	0. ₂
Alföldön	87.409. ₂	2,235.369	20. ₈	0. ₅
Székelyföldön	4.154. ₂	81.866	7. ₈	0. ₁
Együtt	145.212. ₇	3,278.361	16. ₈	0. ₃
<i>Tót vidéken</i>	28.716. ₉	513.886	13. ₇	0. ₂
<i>Orosz »</i>	5.337. ₄	98.412	8. ₁	0. ₁
<i>Román »</i>	28.028. ₀	625.881	8. ₅	0. ₁
<i>Szász »</i>	2.793. ₂	59.947	12. ₅	0. ₂
<i>Szváb »</i>	1.346. ₉	20.760	14. ₉	0. ₂
<i>Szerb »</i>	6.424. ₈	151.320	10. ₉	0. ₂
Együtt	72.647. ₂	1,470.206	10. ₆	0. ₂

Látszik, hogy a magyar vidékek levél- és telegrammforgalma a többi vidékeknek kétszeresét teszi. Az adatoknak két hijja van: 1. csak az *érkező* állomások levélforgalmáról szólnak, holott sokkal fontosabb volna ismerni a *feladó* állomásokét, a honnan a levelek és telegrammok érkeznek, és a hol a levélírók tömege él; 2. nem tesznek különbséget hivatalos és magánlevelek közt, holott az írástudás elterjedésének megítélésénél a hivatalok levelezése mellékes, a magánfeleké pedig mértékadó.

Áttérünk a kultura intézményes berendezéseire: az *iskolákra* s az *egyesületekre*.

II.

A közoktatásügyi statisztika anyagát a következő táblázatokba foglaltuk össze.

Kisdédóvó intézetek.

Magyarországi nyelvvidékek													
Nyelvvidékek szerint	Állami miak	Állami községi magán	Állami segélyvel községi magán	R. G. kath. fel. G. K. ev. Ag. ref. Ev. Izr. Egyesül. Magán jell. Alapítványiak magyar vegyes nyelvé	Oktatási nyelv								
Magyar tájon:													
Túl-a-Dunán	10	5	9	56	11	24	20	340	15	—			
Palócziöldön	13	24	3	14	256	11	2	313	10	6			
Alföldön	42	10	19	46	451	36	28	613	44	—			
Székelyiöldön.	2	55	—	25	25	1	—	3	111	2			
Együtt	67	94	28	13	951	141	54	31	1.377	71	6		
Tót vidéken	61	6	11	8	119	35	—	3	229	43	27		
Orosz »	34	4	7	—	29	5	—	—	75	5	—		
Román »	81	19	6	4	103	8	9	7	11	2	—		
Szász »	34	—	1	—	1	—	—	2	34	1	—		
Sváb »	1	—	—	—	1	1	—	—	1	6	1		
Szerb »	12	2	1	—	73	2	—	3	—	8	1		
Együtt	223	31	26	12	326	51	9	12	45	3	1		
Összesen	290	125	54	25	1.277	192	9	18	47	9	3		

Kisdédóvókba jártak.

Nyelvvidékek szerint	Növendékek száma			Intézetek szerint			Rendes óvókba jártak	Egész évi menedék helyre	Nyári	
	fiú	leány	együtt	állami	tiszta magyar	magyarul végzet				egyetemen
Magyar tájon :										
Túl-a-Dunán	14 163	15 368	29 531	727	28 356	1 175	—	16 612	3 890	9 029
Palóc-földön	9 420	10 104	19 524	1 048	18 799	587	138	9 640	1 445	8 439
Alföldön	34 512	38 252	72 764	4 123	69 235	3 529	—	49 409	7 655	15 700
Székel y földön	3 201	3 259	6 460	121	6 312	103	45	1 341	62	5 057
Együtt	61 296	66 983	128 279	6 019	122 707	5 394	183	77 002	13 052	38 325
Tót vidéken										
Orosz »	10 404	11 174	21 578	4 888	18 717	1 805	1 056	16 710	835	4 033
Román »	2 796	3 518	6 314	2 893	6 014	300	—	4 549	536	1 229
Szász »	8 454	9 368	17 822	4 308	14 785	1 094	1 943	11 801	739	5 282
Székely »	2 143	2 596	4 739	2 101	2 210	2 529	—	1 680	328	2 731
Szerb »	821	309	630	31	486	144	—	630	—	—
Együtt	4 299	4 628	8 927	966	6 368	2 559	—	7 993	934	—
Összesen										
Együtt	28 417	31 593	60 010	15 137	48 580	8 431	2 999	43 363	3 372	13 275
Összesen	89 713	98 576	188 289	21 156	171 282	13 825	3 182	120 365	16 424	51 500

Az iskola-kötelesek 1897-ben.

Nyelvidékek szerint	Tanköteles gyermek száma		Népokt. intézetbe jár			Közép iparos tanonc vagy alsófokú kereskedelmi
	6—12 év	13—15 év	elemi	ált. ismétlő	felsőbb nép és polgári	
Magyar tájon						
Túl-a-Dunán	352.954	145.835	322.071	108.941	5.868	15.428
Palócföldön	161.893	68.663	144.586	44.796	3.299	9.554
Alföldön	582.508	256.012	490.307	111.605	17.489	37.785
Székelyföldön	77.769	32.066	59.221	14.794	1.246	2.968
Együtt	1.175.124	502.576	1.016.185	280.136	27.902	65.735
Tót vidéken	293.822	127.189	256.553	76.547	5.021	13.907
Orosz »	97.027	37.253	62.062	16.421	965	2.355
Román »	383.617	162.839	271.802	71.866	6.186	14.741
Szász »	30.144	14.426	27.182	6.959	478	2.911
Sváb »	11.395	4.254	11.235	3.542	—	314
Szerb »	79.470	31.028	67.531	22.987	1.156	2.801
Együtt	895.475	376.989	696.365	198.322	13.806	37.029
Országosan	2.070.599	879.565	1.712.550	478.458	41.708	102.764

Nyelvidékek szerint	Nem járt iskolába		Tankötelesek közül magyar anya- nyelvű		
	szám szerint	0 0	összes tankötelesek közül	iskolába járók közül	
Magyar tájon					
Túl-a-Dunán	46.481	9 ₃₂	359.790	72 ₁₃	325.040 65 ₁₆
Palócföldön	28.321	12 ₂₉	183.559	79 ₆₁	158.621 68 ₇₉
Alföldön	181.334	21 ₆₃	629.438	75 ₀₆	502.298 59 ₉₀
Székelyföldön	31.606	28 ₇₈	84.901	77 ₂₉	63.915 58 ₁₉
Együtt	287.742	17 ₁₅	1.257.688	75 ₈₉	1.049.874 62 ₅₈
Tót vidéken	68.983	16 ₃₉	96.371	22 ₈₉	81.607 19 ₈₃
Orosz »	52.477	39 ₀₉	47.545	35 ₄₀	33.931 25 ₉₆
Román »	181.861	33 ₃₀	94.236	17 ₂₂	72.793 13 ₃₀
Szász »	7.040	15 ₈₀	8.094	17 ₉₃	7.268 16 ₃₀
Sváb »	558	3 ₅₇	3.453	22 ₀₇	3.276 22 ₇₁
Szerb »	16.023	14 ₅₁	19.125	17 ₃₀	17.142 15 ₅₁
Együtt	326.942	25 ₈₉	268.824	21 ₁₂	216.017 16 ₉₃
Országosan	614.684	20 ₈₆	1.526.512	51 ₇₄	1.265.891 42 ₉₀

Ez anyagnak a *népoktatásra* vonatkozó részéhez néhány észrevételt kell tennünk. Az adatok, melyeket nyelvidékek szerint csoportosítottunk, az 1897-ki állapotot mutatják be. Azóta a magyar közoktatásügyi politika sokat változtatott, kezdeményezett, s a bajokból sokat megszüntetett vagy enyhített. De ha aktuális értéke csorbult volna is az itt vázolt képnek, főbb tanulságai nem érvülhettek el.

Tekintettel az *analfabeták* roppant számára, mely egészben 52, sőt a serdülő korúaknál is 40 százalékát teszik a népességnek, — e téren még sok feladat áll az ország előtt. A népiskolák száma ugyan 17 ezer, de ha figyelembe vesszük a több iskolával bíró városokat és nagyközségeket, valamint a több felekezetű s így több iskolát is fentartó kis-községeket, — az intézetek száma a tényleges szükségletnek, mely évről-évre nőni fog, bizonyynyal alatta marad.

Tényleg iskolába jár 2₃ millió gyermek, a népiskoláknak ennyit be kell fogadniok. Egy intézetre átlag jut 138—140 tanuló; sok intézet

van, mely egy tanteremnél többel nem rendelkezik. A tantermek elégtelen számára és nagy zsufoltságára vall a tanítók száma: 27 ezer, a miből megállapíthatni, hogy a legtöbb intézetnek egy tanítója s átlag egy tanítónak 80—90 tanulója van. Még nehezebb helyzet állna elő, ha tankötelezettségüknek az iskolakerülő gyermekek is eleget tennének, a kik szám szerint 614 ezeren vannak, s arányszámuk országosan 20%, magyar vidéken 17%, egyebütt 25%.

E bajon fokozatosan segíteni fog az ezer állami iskola, melyet a kormány a millennium óta évről-évre föllállít. Az állami intézetek czélszerű berendezés, hazafias szellem és helyes pedagógiai irány dolgában megannyi erős sánczművek a nemzeti kultúra védelmére.

Mily nehéz az ily intézet helyét megválasztani, látszik az állami kisdédóvók példáján. Ez intézetekből csaknem négyszer annyi állíttatott fel nem-magyar, mint magyar vidékeken, s az eredmény az, hogy az intézetbe járók száma ott alig kétannyi, mint itt; ellenben az összes övodások száma magyar vidéken kétszer annyi, mint egyebütt.

Oktatási nyelv és magyarul oktatni tudás dolgában a viszonyok mindegyre javulnak. A népiskolák nagyobb felében, a községiek és felekezetiiekben is, a tanítás *tiszta magyar*: 7200 intézetben magyar vidéken, 2700-ban egyebütt. *Magyarul vegyes* az oktatás 1251 intézetben magyar vidéken, 2088 intézetben egyebütt. E tagozatok arra vallanak, hogy a magyar nyelvvidék nyulványai áttekintenek sokfelé más vidékekre, és sok községben erős magyar minoritás létezik. A 17 ezer iskola közül 14½ ezerben — egészen vagy részben — magyar a tanítás nyelve. Alig 3½ ezer iskola van, hol az állam nyelve mellőztetett a katedráról; ezek közül *magyar vidékre esik 542* a magyar nyelvterület felé terjedő más ajkú földnyulványokon, vagy nyelvszigeteken, s nem magyar vidékre 3089 a magyar etnikai élettől távol fekvő területeken.

A kulturális fejlődésre iskoláinknál nem kisebb befolyása van az *egyesületi életnek*. Igyekszünk erről is áttekinthető képet nyújtani.

Az egyesületek.

<i>Nyelvvidékek szerint</i> <i>Magyar tájon</i>	Politikai kör	Társas-kör	Olvasó-kör	Közművel. kör	Felekez. kör	Gazda-kör	Iparos-kör	Keresk. kör	Munkás-kör	Dalos-kör	Népkör	Összesen	Helységben
Túl-a-Dunán . . .	4	132	219	39	82	41	86	36	4	47	—	690	264
Palócföldön . . .	2	61	54	14	11	20	21	10	3	28	—	224	75
Alföldön	95	369	411	107	89	94	175	46	92	120	31	1.629	373
Székelvöldön . . .	1	13	35	2	2	6	5	6	—	14	—	84	36
Együtt	102	575	719	162	184	161	287	98	99	209	31	2.627	748
Tót vidéken . . .	1	88	42	16	37	41	18	9	2	32	—	286	110
Orosz »	—	13	18	9	4	6	—	3	—	9	—	62	24
Román »	1	91	91	29	3	48	55	19	6	65	36	574	133
Szász »	—	14	6	4	—	9	10	5	—	9	2	59	14
Sváb »	—	4	2	2	—	3	—	—	—	1	—	12	5
Szerb »	1	40	44	2	2	11	7	2	1	10	6	126	63
Együtt	3	250	203	62	46	118	90	38	9	126	44	989	349
Összesen	105	825	922	224	230	279	377	136	108	335	75	3.616	1097

E táblázatot a Koczányi Béla szerkesztette (Kassa, 1897) címjegyzék alapján állítottuk össze. A jegyzék — mint a szerkesztő is elismerte — nem teljes: hiányzanak belőle azok a társulatok, melyek célja valamely gazdasági vállalkozás, továbbá az összes közjótékonyági, betegápoló és segítő egyesületek, végre a tűzoltó- és sport-körök. Az adatok így is a társas összetartozás intézményeiben *szociális* életünk képét tárják elénk.

Ily társas egyesület van országszerte 3616, a mik 1097 helység közt egyenletlenül oszlanak meg: a városokra nagy hányad jut belőlük, kisebb községekre nagyon csekély. Maga Budapest 1000-nél több egyesülettel bír, a vidékre tehát aránytalanul kevés marad, számos megyében társadalmi organum csak a megye középpontján van; a megyejárások nagyobb felében egyetlen társaság sem létezik.

Magyar vidékeken 2627, a többi vidékeken 989 kör állt fenn az összeírás évében. Amazok legtöbbje olvasó, emezek többsége társaskör. Amott legtöbb egyesület az Alföldön van: 1629, emitt román vidéken: 444.

A *politikai* körök túlnyomólag 48-as népkörök, melyeknek talaja főleg az Alföld. A szorosabb értelemben vett *társas-kör* rovatába foglaltunk minden kaszinót, tekintet nélkül polgári, népi, vagy — gyakran címükben is kifejezett — úri jellegükre. Az *olvasókörök* többnyire kaszinók is, de fő céljukat könyvtáruk fejezi ki. Ez utóbbiak száma általán több, mint a kaszinóké; feltűnő kivétel e szabály alól: a palóc-föld, a tót vidék, a szász föld s a mosoni sváb föld. *Közmívelődési* rovatcím alá vettük az összes tudományos és ismeretterjesztő egyesületeket; *felekezeti*nek tekintettünk minden kört, akár irodalmi, akár ipari, akár egyetemes célokat szolgál, de felekezeti jellegű, — számuk meghaladja Túl-a-Dunán s a tótságban a közmívelődési társulatokét. Feltűnő, hogy az *iparos* körök száma mennyire felülmulja a *gazdakörök* számát — a székely föld, a tót és orosz felvidék s a sváb és szerb róna kivételével — csaknem mindenütt; pedig a kath. legényegyesületek, felekezeti jellegük-nél fogva, nincsenek ide számítva. A *nemzetiségi* színezetű köröket — társas-, olvasó-, dalos- vagy gazdaköri jellegükhöz képest a megfelelő nyelvvidékek rovatában sommáztuk. Megjegyzendő, hogy a torontáli (szerb) olvasó- és gazdakörök legtöbbjét svábok alkotják. A *munkáskörök* talaja az Alföld az ő nagy városi képződményeivel. *Dalosköre* van bőven minden vidéknek; ez ország, ha egyebe nem volna is, dallal tele van.

Áttérünk arra a fontos kérdésre, hogy iskolák és egyesületek mennyiben mozdították elő a fajúnepek érintkezését, s mindennek fölött a *magyar államnyelv terjedését*.

Erről szól a következő két táblázat, melyek egyikéből az tűnik ki, hogy a *magyar faj* mily arányban tanulja meg *más népek nyelvét*, — másikában az látható meg, hogy a *többi népek* mily arány szerint tanulják meg az *államnyelvet*.

1. A magyar fajnépesség nyelvismertete.

Nyelvi vidékek szerint		Csak magyarul beszél		németül		A n y a n y e l v é n k í v ü l		b e s z é l m é g		egyéb nyelven		Összesen		Más nyelvet beszélő 1000 magyar közül		
Magyar tájon:																
Túl-a-Dunán	férfi	791 219	110 472	9 651	258	8	10 596	1 682	2 321	1 037	136 025	99 ⁴⁷				
	nő	821 842	94 651	8 504	163	12	9 032	1 159	1 780	787	116 088	84 ³⁹				
Palóczi földön	férfi	368 796	31 125	42 751	155	124	19	34	8	1 939	76 155	55 ⁶⁹				
	nő	396 480	30 154	41 991	121	87	14	16	18	1 760	74 161	54 ²³				
Alföldön	férfi	1 204 026	178 883	44 391	22 624	1 560	308	13 493	97	7 203	268 559	196 ³⁸				
	nő	1 269 436	161 531	39 920	17 814	1 400	209	8 913	119	6 289	236 195	172 ⁷²				
Székelyföldön	férfi	190 219	5 246	128	18 325	109	2	20	—	851	19 681	14 ³⁹				
	nő	192 848	3 287	106	8 333	104	4	7	—	853	12 694	9 ²⁸				
Együtt		2 554 260	325 726	96 921	36 362	1 801	10 925	15 229	2 426	11 080	500 420	365 ⁹³				
		2 680 606	289 623	90 521	26 431	1 603	9 259	10 095	1 917	9 689	439 138	321 ¹³				
Tót vidéken		128 370	31 371	38 026	169	193	3	21	1	800	70 584	51 ⁶¹				
		139 794	29 172	33 409	110	134	9	11	5	838	63 688	46 ⁵⁸				
Orosz vidéken		61 232	8 464	3 911	2 351	9 170	7	10	—	245	24 158	17 ⁶⁶				
		66 978	8 231	4 023	2 007	8 802	3	2	2	247	23 317	17 ⁶⁵				
Román vidéken		112 504	33 253	843	70 139	20	20	491	—	840	105 606	77 ²³				
		134 022	30 680	649	58 565	15	8	436	3	799	91 155	66 ⁶⁶				
Szász vidéken		10 513	2 614	19	5 682	—	—	—	—	14	8 329	6 ⁰⁹				
		15 099	2 113	22	4 175	1	—	1	—	11	6 323	4 ⁰²				
Sváb vidéken		6 595	4 333	48	4	1	41	2	—	5	4 434	3 ⁹⁴				
		6 871	2 835	24	1	—	24	—	—	3	2 887	2 ¹¹				
Szerb vidéken		34 466	8 145	188	1 528	4	321	5 344	—	146	15 676	11 ⁴⁶				
		38 051	6 933	139	685	3	192	3 725	—	121	11 798	8 ⁶⁴				
Együtt		353 680	88 180	43 035	79 873	9 388	392	5 868	1	2 050	228 787	167 ³⁹				
		400 815	79 964	38 266	65 543	8 955	236	4 175	10	2 019	199 168	145 ⁶⁶				
Országosan		2 907 940	413 906	139 956	116 235	11 189	11 317	21 097	2 427	13 080	729 207	533 ²²				
		3 081 418	369 587	128 787	91 974	10 558	9 495	14 270	1 927	11 708	638 306	466 ⁷⁸				

1000 lélekből a magyarok közt férfi . . . 395³⁷ 56³⁶ 19⁰³ 15⁷⁹ 1⁵² 1⁵⁴ 2⁸⁶ 0³³ 1⁷⁸ — 494³⁸

nő . . . 418⁶⁵ 50²³ 17⁵¹ 12⁶⁰ 1⁴³ 1³⁹ 1⁹⁴ 0³⁷ 1⁰⁰ — 505⁶³

Az összes magyaro kból 1000

2. Magyarul beszél a többi fajnépek közül.

Nyelvvidékek
szerint

Magyar tájon:

	Német	Tót	Román	Orosz	Horvát	Szerb	Vend	Egyéb nyelvű	Összesen	1000 más ajkú közül
Túl-a-Dunán	férfi . 82.796	5.709	192	11	18.674	3.028	9.165	3.212	122.787	113. ⁹³
	nő . 52.802	4.578	182	5	9.652	1.379	3.118	2.286	74.002	68. ⁶⁶
Palócföldön	férfi . 9.355	34.466	47	227	44	27	37	1.639	45.842	42. ³⁸
	nő . 9.377	26.642	39	205	27	13	24	1.300	37.627	34. ⁹¹
Alföldön	férfi . 81.916	42.060	34.997	1.385	1.072	23.574	64	7.288	192.356	178. ⁴⁷
	nő . 67.724	32.361	22.866	1.056	644	13.589	40	5.147	143.437	133. ⁴¹
Székelvöldön	férfi . 3.362	76	15.428	13	9	4	—	2.938	21.830	20. ²⁵
	nő . 2.885	35	11.689	2	—	5	—	2.738	17.354	16. ¹⁰
Együtt férfi .	177.429	82.311	50.664	1.636	19.799	26.633	9.266	15.077	382.815	355. ¹⁸
nő .	132.788	63.616	34.776	1.278	10.323	14.986	3.182	11.471	272.420	252. ⁷⁸
Tót vidéken	férfi . 25.832	44.101	69	1.072	69	33	4	1.408	72.588	67. ³⁴
	nő . 23.575	26.565	30	660	32	13	2	987	51.864	48. ¹²
Orosz vidéken	férfi . 9.167	2.937	2.533	14.082	10	3	—	388	29.120	27. ⁰²
	nő . 7.988	2.549	1.331	9.010	5	3	2	263	21.151	19. ⁶²
Román vidéken	férfi . 35.836	2.357	51.716	61	97	2.621	15	5.871	98.574	91. ⁴⁶
	nő . 26.719	1.693	29.664	24	31	1.439	4	4.480	64.054	59. ⁴⁴
Szász vidéken	férfi . 13.015	34	4.351	3	8	12	1	495	17.919	16. ⁶²
	nő . 9.174	11	2.018	2	2	5	—	219	11.431	10. ⁶⁰
Sváb vidéken	férfi . 7.543	113	—	—	867	1	—	63	8.587	7. ⁹⁷
	nő . 3.614	75	—	—	399	1	—	39	4.128	3. ⁸³
Szerb vidéken	férfi . 17.471	772	2.064	6	258	6.740	3	1.364	28.678	26. ⁶⁰
	nő . 10.120	414	667	1	106	2.546	1	616	14.471	13. ⁴²
Együtt férfi .	108.864	50.314	60.733	15.224	1.309	9.410	23	9.589	255.466	237. ⁰¹
nő .	81.190	31.307	33.710	9.697	575	4.007	9	6.604	167.099	155. ⁰³
Országosan férfi .	286.293	132.625	111.397	16.860	21.108	36.043	9.289	24.661	638.281	592. ¹⁹
nő .	213.978	94.923	68.486	10.975	10.898	8.993	3.191	18.075	439.519	407. ⁸¹
Egy-egy fajnépből										
1000 lélek közt férfi .	143. ⁹⁷	69. ⁹⁹	43. ⁹²	44. ³⁹	114. ⁹⁴	72. ⁷⁹	130. ⁹⁹	142. ⁶⁷	—	82. ⁹⁸
nő .	107. ⁶⁸	50. ⁰⁵	26. ⁴⁵	28. ³⁸	59. ³⁴	38. ³⁶	47. ⁹⁹	104. ⁵⁵	—	56. ⁵²

Az összes faj-
népekből 1000

Ha összehasonlítjuk a két táblázatot, első sorban az tűnik fel, hogy más népek nyelvét átlag 1.₃₆ millió magyar megtanulja, viszont az államnyelvet csak 1.₀₇ millió más ajkú polgártársunk tanulta meg, — vagyis az *összes magyarok* százalékában 1000 magyar közül 275.₈₈, s az *összes más ajkúak* százalékában 1000 más ajkú közül 138.₆₀; a nők ott is, itt is kevésbé, mint a férfiak.

A magyarok főleg németül tanulnak meg: 1000 magyar közül 106.₄₉, míg tótul csak 36.₅₄; románul 28.₃₉, szerbül átlag 4.₈₀, oroszul 2.₉₅, horvátul 2.₈₃ s egyéb nyelven 3.₃₈, — nő majd annyi, mint férfi. Ha a *más nyelven is beszélő magyarok* közül 1000 lelket vidékenkint szétosztunk: 184.₃₆ jut Túl-a-Dunára, hol sok a német, s vannak szép számmal vendek horvátok, tótok és szerbek is, — 109.₉₂ jut a palóczföldre, hol elég sok a tót s a német, — 369.₁₀ esik az Alföldre svábok, tótok, románok és szerbek szomszédságában, — 23.₆₈ a székely földre román és szász szomszédok közé (itt 32 ezer tanult meg más nyelvet 383 ezer közül: 21 ezer a román, 8 ezer a németet!) Azonkívül jut tót vidékre 98.₁₉ tótok és németek közt, 34.₇₁ orosz vidékre oroszok, tótok, németek és románok közt, 143.₈₉ román vidékre, 10.₇₁ a szász, 5.₃₅ a szász, 20.₁₀ a szerb vidékre.

Viszont a *más ajkúak* közül 1000–1000 lelket véve alapul, magyar nyelven beszél 251.₅₇ német, 119.₇₇ tót, 69.₄₇ román, 83.₃₈ orosz, 174.₃₈ horvát, 111.₁₅ szerb, 175.₉₈ vend és 247.₄₂ egyéb nyelvű. Ez arányokból látható, hogy az egyes fajnépek közt a magyar nyelv iránt *legfogékonyabb a német*, legkevésbé az a román. Az összes más ajkúak közül, kik magyarul megtanultak 607.₉₆ esik magyar, 392.₀₄ más vidékre, — legtöbb az Alföldre (311), legkevesebb a mosoni svábságra (11).

Az arányszámok persze nagyot változnak vidékenkint, még inkább megyénkint. De ennek kiszámítása nagyon messze vezetne.

Annyit megállapíthatunk az adatokból, hogy a nyelvtanításban az iskolának is, az életnek is van része, sőt úgy látszik, hogy az élet nagyobb mester az iskolánál minden nyelv irányában, mert nagyobb a kényszerítő ereje, mint az iskola disciplinális hatalma. A magyar ott tanul meg más nyelveket, más népek is leginkább ott tanulnak meg magyarul, a hol kénytelenek vele.

III.

Sietünk ez anyag utolsó csoportjához, mely az *élethajó töröttjeire* vonatkozik.

A kereseti viszonyok tárgyalásánál a *közköltségen eltartottak* címe alatt már volt róluk szó: a *koldusokról* s a *rabokról*. Most összefoglaljuk, a mit a statisztika felőlük följegyzett.

A koldusok

<i>Nyelvvidékek szerint</i>	alamizsnás				segélyes				intézeti			
	14 év alatt		14 év felett		14 év alatt		14 év felett		14 év alatt		14 év felett	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
<i>Magyar tájon</i>												
Túl-a-Dunán	297	312	1.958	2.649	54	40	255	362	404	386	749	451
Palócföldön	188	180	840	1.363	17	6	38	66	137	335	581	384
Alföldön . .	538	487	2.423	3.321	157	110	293	524	860	721	1.793	1.358
Székelyföldön	115	128	441	559	—	1	4	17	8	51	32	77
Együtt	1.138	1.107	5.662	7.892	228	157	590	969	1.409	1.493	3.155	2.270
<i>Tót vidéken</i>	442	471	2.414	3.690	26	18	113	256	357	216	606	511
<i>Orosz »</i>	157	114	586	606	1	—	10	2	59	34	124	23
<i>Román »</i>	270	260	1.150	1.473	32	17	80	140	208	276	605	249
<i>Szász »</i>	24	8	99	130	—	—	3	1	—	10	47	101
<i>Sváb »</i>	10	13	101	112	1	—	11	18	—	4	44	73
<i>Szerb »</i>	56	80	254	270	2	—	9	9	—	65	15	40
Együtt	959	946	4.604	6.281	62	35	226	426	624	605	1.441	997
<i>Országosan</i>	2.097	2.053	10.266	14.173	290	192	816	1.395	2.033	2.098	4.596	3.267

A rabok**Együtt***Nyelvvidékek szerint*

a rabok és koldusok

<i>Magyar tájon</i>	férfi	nő	férfi	nő
Túl-a-Dunán . .	2.340	235	6.057	4.435
Palócföldön . .	1.144	568	2.945	2.902
Alföldön	5.156	475	11.220	6.996
Székelyföldön . .	234	41	834	874
Együtt . .	8.874	1.319	21.056	15 207
<i>Tót vidéken</i> . . .	2.758	251	6.716	5.413
<i>Orosz »</i> . . .	899	40	1.836	819
<i>Román »</i> . . .	3.116	122	5.461	2.537
<i>Szász »</i> . . .	158	19	331	269
<i>Sváb »</i> . . .	7	1	174	221
<i>Szerb »</i> . . .	472	26	808	490
Együtt . .	7.410	459	15.326	9.749
<i>Országosan</i> . .	16.284	1.778	36.382	24 956

E táblázat nyers anyagát a foglalkozási statisztika példatárából állítottuk össze.

Az *anyagi élet hajótöröttjei* ott három csoportba osztvák: intézetben ápoltakra, segélydíjasokra és alamizsnásokra. Az első csoport járt még a legjobban; a társadalom biztos támogatását nyugodtan élvezheti. Oda tartoznak a felnőttek közül a szegényházak lakói, 14 év alatt az árva-házak s egyéb emberbaráti intézetek védettjei, ha alapítványi helyen ingyen ellátásban részesülnek. Ezek alig számíthatók a koldusnépeséghez. Elég tűrhető a sorsuk a házi szegényeknek is, kik jótévkökre szintén bizton számíthatnak, s a helyhatóság minden segélykiosztásnál első sor-

ban szintén rájuk gondol, — ők sem tagjai a züllés s a nyomor rongyai-ban tengődő koldus társadalomnak. Ez a külön osztály az utcán él, rendőri felügyelet alatt, mindenki veli hadi lábon s mindenek szármalára rászorulva. Testi fogyatkozások, betegség, a mi legtöbbjét munkakép-telenné tette, de van köztük olyan is, ki a szármalomgerjesztés iparát szá-mítással úzi, hogy ne kelljen dolgoznia. Országszerte 24 ezer felnőtt és 4 ezer gyermek koldus van, a felnőttek többsége nő, a gyermekek több-sége fiú. Magyar vidéken él 2₁ ezer kolduló gyermek, és 13₅ ezer kére-gető felnőtt, — nem magyar vidékre jut amazokból 1₄ ezer, emezekből 10₈ ezer; — a gyermekekből legtöbb az alföldre, a *felnőttekből legtöbb a tót vidékre, főleg nő*, nyilván olyanok, kiket a *kivándorlók itt hagytak* a nyomor s a züllés martalékául.

Az *erkölcsi élet hajótöröttjeiről* a pusztá létszám nem ad elég tájé-koztatást. Igénybe vettük tehát az orsz. statisztikai hivatal szivességét, hogy felhasználhassuk a *bűnügyi statisztika* nyers anyagának *részleteit* a 90-es évek egyikéről. Szives készségeért e helyt mondunk köszönetet.

A rendelkezésünkre bocsátott adatkincs az 1895. évben ítélettel befejezett bűnügyek sommázatát *törvénszékenkint* tartalmazta. Mi a törvénszéki székhelyek földrajzi fekvéséhez s a bírósági terület fajnépes-ségi viszonyaihoz képest csoportosítottuk az anyagot *nyelvidékek szerint*. Az eredményt öt táblázatban adjuk:

Nyelvidékek szerint		1. Az elítéltek anyanyelve.							egyéb nyelvű
Magyar tájon	magyar	német	tót	román	oros	horvát	szerb		
Túl-a-Dunán . .	2.727	374	5	1	—	113	54	49	
Palócföldön . .	1.572	37	255	17	—	—	—	5	
Alföldön . . .	6.247	299	99	390	6	5	59	32	
Székelyföldön .	534	11	—	116	—	—	—	—	
Együtt . . .	11.080	721	359	524	6	118	113	86	
Tót vidéken . . .	1.249	315	2.528	—	—	—	—	14	
Orosz » . . .	253	18	15	46	230	11	—	10	
Román » . . .	618	295	17	2.190	—	5	113	33	
Német » . . .	115	88	6	125	—	18	58	7	
Szerb » . . .	219	141	8	106	1	16	399	4	
Együtt . . .	2.454	857	2.574	2.467	231	50	570	68	
Országosan . .	13.534	1 578	2.933	2.991	237	168	683	154	

Nyelvidékek szerint		2. Az elítéltek hitfelekezetre.							egyéb fel.
Magyar tájon	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	izr.		
Túl-a-Dunán . .	2.600	4	27	228	303	20	141	—	
Palócföldön . .	1.293	50	3	155	323	—	72	—	
Alföldön . . .	4.000	407	354	400	1.368	11	597	—	
Székelyföldön .	249	91	59	13	198	40	11	—	
Együtt . . .	8.122	552	443	796	2.192	71	821	—	

Az elítéltek hitfelekezetre

Nyelvvidékek szerint	r. kath.	g. kath.	kel. gör.	ág. ev.	ev. ref.	unit.	izr.	egyéb fel.
Tót vidéken . . .	3.096	249	5	340	195	1	219	1
Orosz » . . .	93	306	13	6	82	1	82	—
Román » . . .	421	782	1.550	133	258	25	101	1
Német » . . .	142	35	151	51	13	3	21	1
Szerb » . . .	334	1	498	27	4	—	30	—
Együtt . . .	4.086	1.373	2.217	557	552	30	453	3
Országosan . .	12.218	1.925	2.660	1.353	2.744	101	1.274	3

3. Az elítéltek nemre és családi állapotra

Nyelvvidékek szerint

Magyar tájon	férfi	nő	együtt	nőtlen, hajadon	házas	özvegy	gyermekre bír
Túl-a-Dunán . . .	2.851	472	3.323	1.520	1.613	172	1.685
Palócföldön . . .	1.653	233	1.886	904	921	59	875
Alföldön . . .	6.124	1.013	7.137	3.405	3.461	240	3.133
Székelyföldön . .	571	90	661	268	364	28	299
Együtt . . .	11.199	1.808	13.007	6.097	6.359	499	5.892
Tót vidéken . . .	3.231	875	4.106	1.753	1.958	389	2.224
Orosz » . . .	522	61	583	232	325	25	304
Román » . . .	2.986	285	3.271	1.328	1.782	155	1.405
Német » . . .	387	30	417	136	268	12	227
Szerb » . . .	804	90	894	280	572	40	517
Együtt . . .	7.930	1.341	9.271	3.729	4.905	621	4.677
Országosan . .	19.129	3.149	22.278	9.826	11.264	1.120	10.569

Nyelvvidékek szerint

4. Az elítéltek életkorra

Magyar tájon	16 év alatt	16—20 év	21—30 év	31—40 év	41—50 év	51—60 év	60 fölött
Túl-a-Dunán . . .	114	582	1.172	638	489	224	104
Palócföldön . . .	69	384	689	364	222	114	44
Alföldön . . .	201	1.230	2.785	1.588	812	374	147
Székelyföldön . .	16	88	258	141	99	36	23
Együtt . . .	400	2.284	4.904	2.731	1.622	748	318
Tót vidéken . . .	88	482	1.863	933	515	181	44
Orosz » . . .	9	67	231	153	73	34	16
Román » . . .	58	489	1.238	806	434	180	66
Német » . . .	8	59	111	130	67	31	11
Szerb » . . .	16	106	342	223	124	58	25
Együtt . . .	179	1.203	3.785	2.245	1.213	484	162
Országosan . .	579	3.487	8.689	4.976	2.835	1.232	480

5. Az elítéltek műveltsége

Nyelvvidékek szerint					Az elítéltek vagyoni helyzete		
	analfabeta	csak olvas	ír és olvas	magasabb művelts.	vagyonos	csekély vagyonú	vagyontalan
Magyar tájon							
Túl-a-Dunán . . .	983	67	2.227	46	363	317	2.643
Palócföldön . . .	863	6	994	23	213	115	1.558
Alföldön	2.589	177	4.242	129	588	638	5.911
Székelyföldön . . .	355	5	300	1	40	110	511
Együtt	4.790	255	7.763	199	1.204	1.180	10.623
Tót vidéken	2.212	401	1.450	43	482	444	3.180
<i>Orosz</i> »	421	4	151	7	75	56	452
<i>Román</i> »	2.120	32	1.083	36	317	395	2.559
<i>Német</i> »	154	3	254	6	86	17	314
<i>Szerb</i> »	381	4	482	27	102	193	599
Együtt	5.288	444	3.420	119	1.062	1.105	7.104
Országosan . . .	10 078	699	11.183	318	2.266	2.285	17.727

6. A büntetések neve és az elítéltek száma

Nyelvvidékek szerint	halál	fegyház	börtön	fogház	állam-fogház	pénzbüntetés
Magyar tájon						
Túl-a-Dunán	1	331	959	1.799	25	208
Palócföldön	—	127	630	1.025	21	83
Alföldön	1	527	2.141	4.045	51	372
Székelyföldön	—	70	201	359	3	28
Együtt	2	1.055	3.931	7.228	100	691
Tót vidéken	—	321	1.334	2.326	11	114
<i>Orosz</i> »	—	71	208	267	2	35
<i>Román</i> »	1	372	1.171	1.558	12	157
<i>Német</i> »	—	30	144	227	5	11
<i>Szerb</i> »	—	124	315	414	4	37
Együtt	1	918	3.172	4.792	34	354
Országosan	3	1.973	7.103	12.020	134	1.045

6. A bűncselekmények

Nyelvvidékek szerint	Hatóság elleni erőszak	Alkotm. elleni izgatás	Pénzhamisítás	Szemérem ellen	Kettős házasság	Gyilkosság
Magyar tájon :						
Túl-a-Dunán	199	—	—	61	1	17
Palócföldön	74	—	—	8	—	3
Alföldön	380	—	63	79	10	24
Székelyföldön	43	—	11	7	—	2
Együtt	696	—	74	155	11	46

A bűncselekmények

Nyelvvidékek szerint	Hatóság elleni erőszak	Alkotm. elleni izgatás	Pénzhamisítás	Szemérem ellen	Kettős házasság	Gyilkosság
Tót vidéken	290	14	—	24	—	5
Orosz »	39	—	—	8	—	—
Román »	249	7	—	44	2	17
Német »	25	—	—	8	—	3
Szerb »	59	—	—	8	—	5
Együtt	662	21	—	92	2	30
Országosan	1.358	21	74	247	13	76

Nyelvvidékek

szerint	Szándékos emberölés	Gyermek-gyilkosság és kitétel	Magzat-elhajítás	Párviadal	Súlyos testi sértés	Halált okozó testi sértés
Magyar tájon :						
Túl-a-Dunán	76	9	23	25	538	65
Palócföldön	55	9	4	21	585	48
Alföldön	112	18	18	51	955	87
Székelyföldön	15	—	2	3	234	20
Együtt	258	36	47	100	2.312	220
Tót vidéken	95	24	18	3	660	73
Orosz »	12	3	—	2	138	21
Román »	96	8	7	11	821	116
Német »	2	—	3	5	84	5
Szerb »	61	1	11	4	210	17
Együtt	266	36	39	25	1.913	232
Országosan	524	72	86	125	4.225	452

Nyelvvidékek

szerint	Lopás	Rablás és zsarolás	Sikkasztás, hűtlen kezelés	Csalás	Gyujtogatás	Hamisítás	Egyéb büntett	Összesen
Magyar tájon :								
Túl-a-Dunán	1.138	51	112	53	37	142	776	3.323
Palócföldön	532	21	35	8	23	48	412	1.886
Alföldön	2.616	140	450	137	59	242	1.696	7.137
Székelyföldön	142	6	22	1	10	18	125	661
Együtt	4.428	218	619	199	129	450	3.009	13.007
Tót vidéken	1.263	84	81	37	59	134	1.242	4.106
Orosz »	142	13	24	6	5	49	121	583
Román »	959	80	89	17	28	150	570	3.271
Német »	107	12	18	7	9	26	103	417
Szerb »	214	12	30	12	7	43	200	894
Együtt	2.685	201	242	79	108	402	2.236	9.271
Országosan	7.113	419	861	278	237	852	5.245	22.278

Ez adatok a főkérdésekben *viszonyszámokra* átváltoztatva :

Nyelvvidékek szerint	Az elítéltek %-ában		Vidékenként 100 elítélt családi állapotra				
	férfi	nő	nem házas	házas	özvegy	van gyermek	nincs
<i>Magyar</i> tájon							
Túl-a-Dunán . . .	85. ₇₉	14. ₂₁	45. ₇₄	48. ₅₃	5. ₁₇	50. ₇₀	49. ₃₀
Palócföldön . . .	87. ₈₅	12. ₃₅	47. ₉₃	48. ₈₃	3. ₁₂	46. ₃₉	53. ₆₁
Alföldön	85. ₈₂	14. ₁₈	47. ₇₀	48. ₄₉	3. ₃₆	48. ₈₉	56. ₁₁
Székelyföldön . . .	86. ₃₉	13. ₆₁	40. ₅₄	55. ₀₇	4. ₂₄	45. ₂₄	54. ₇₆
Együtt	86. ₁₀	13. ₉₀	46. ₈₇	48. ₃₈	3. ₈₄	45. ₂₉	14. ₇₁
<i>Tót</i> vidéken	78. ₃₉	21. ₃₁	42. ₆₉	47. ₆₈	9. ₄₇	54. ₁₆	45. ₈₄
<i>Orosz</i> »	89. ₅₄	10. ₄₆	39. ₇₉	55. ₇₄	4. ₂₈	52. ₁₄	47. ₈₆
<i>Román</i> »	91. ₈₉	8. ₇₁	40. ₅₉	54. ₄₃	4. ₇₄	42. ₉₅	57. ₀₅
<i>Német</i> »	92. ₈₀	7. ₂₀	32. ₆₁	64. ₂₇	2. ₈₇	54. ₄₄	45. ₅₆
<i>Szerb</i> »	89. ₉₃	10. ₀₇	31. ₃₂	63. ₉₈	4. ₄₇	57. ₈₃	42. ₁₇
Együtt	85. ₁₃	14. ₄₇	40. ₂₂	52. ₉₀	6. ₆₉	50. ₄₄	49. ₅₆
Összesen	85. ₈₇	14. ₁₃	44. ₁₀	50. ₁₆	5. ₀₂	47. ₄₄	52. ₅₆

Nyelvvidékek szerint	Vidékenként 100 elítélt <i>anyanyelvre</i> .							
	magyar	német	tót	román	orosz	horvát	szerb	egyéb ny.
<i>Magyar</i> tájon								
Túl-a-Dunán . . .	82. ₀₅	11. ₂₄	0. ₁₆	0. ₀₃	—	3. ₄₁	1. ₆₃	1. ₄₈
Palócföldön . . .	83. ₃₅	1. ₉₅	13. ₅₂	0. ₉₀	—	—	—	0. ₂₆
Alföldön	87. ₅₃	4. ₁₉	1. ₃₉	5. ₄₆	0. ₀₈	0. ₀₇	0. ₈₃	0. ₄₅
Székelyföldön . .	80. ₇₉	1. ₆₇	—	17. ₅₄	—	—	—	—
Együtt	85. ₁₈	5. ₅₅	2. ₇₆	4. ₀₃	0. ₀₄	0. ₃₀	0. ₈₇	0. ₆₇
<i>Tót</i> vidéken	30. ₄₂	7. ₆₇	61. ₅₇	—	—	—	—	0. ₃₄
<i>Orosz</i> »	43. ₄₀	3. ₀₉	2. ₅₇	7. ₈₉	39. ₄₅	1. ₈₉	—	1. ₇₁
<i>Román</i> »	18. ₈₈	9. ₀₇	0. ₅₂	66. ₉₄	—	0. ₁₅	3. ₄₄	1. ₀₀
<i>Német</i> »	27. ₅₈	21. ₁₁	1. ₄₃	29. ₉₈	—	4. ₃₁	13. ₀₁	1. ₆₈
<i>Szerb</i> »	24. ₂₀	15. ₇₇	0. ₈₀	11. ₃₆	0. ₁₁	1. ₇₉	44. ₆₄	0. ₄₄
Együtt	26. ₄₇	9. ₂₅	27. ₇₇	26. ₆₁	2. ₄₉	0. ₅₄	6. ₁₄	0. ₇₃
Összesen	60. ₇₅	7. ₀₈	13. ₁₇	13. ₄₃	1. ₀₈	0. ₇₆	3. ₀₆	0. ₆₉

Vidékenként 100 bűnügy közt a *büntett* volt:

Nyelvvidékek szerint	Állam ellen			Erkölc ellen	
	Hatóság ellen erőszak	Alkotmány ellen izgatás	Pénzhami- sítás	Szemérem ellen	Kettős házasság
<i>Magyar</i> tájon :					
Túl-a-Dunán	5. ₉₈	—	—	1. ₈₄	0. ₀₃
Palócföldön	3. ₉₃	—	—	0. ₄₃	—
Alföldön	5. ₃₃	—	0. ₈₈	1. ₁₀	0. ₁₄
Székelyföldön . . .	6. ₅₁	—	1. ₆₆	1. ₀₇	—
Együtt	5. ₃₅	—	0. ₃₇	1. ₁₉	0. ₀₉

Vidékenként 100 bűnügy közt a *büntett* volt:

Nyelvvidékek szerint	Állam ellen			Erkölc ellen	
	Hatóság elleni erőszak	Alkotmány elleni izgatás	Pénzhami- sítás	Szemérem ellen	Kettős házasság
Tót vidéken	7. ₀₆	0. ₃₄	—	0. ₅₉	—
Orosz »	6. ₆₉	—	—	1. ₃₇	—
Román »	7. ₆₁	0. ₂₁	—	1. ₃₅	0. ₀₆
Német »	5. ₃₉	—	—	1. ₉₂	—
Szerb »	6. ₃₉	—	—	0. ₈₉	—
Együtt	7. ₁₅	0. ₂₃	—	0. ₉₉	0. ₀₂
Összesen	6. ₁₀	0. ₀₃	0. ₃₃	1. ₁₁	0. ₀₆

Nyelvvidékek		T e s t i é p s é g e l l e n						
szerint		Gyilkos- ság	Szándékos emberölés	Gyerme- gyilkosság és kitétel	Magzat- elhajtás	Pár- viadal	Súlyos testi sértés	Halálos testi sértés
Magyar tájon :								
Túl-a-Dunán . .	0. ₅₁	2. ₂₉	0. ₂₇	0. ₆₉	0. ₇₅	16. ₁₉	1. ₃₅	
Palócföldön . .	0. ₁₆	2. ₉₁	0. ₄₈	0. ₂₈	1. ₁₁	31. ₀₂	2. ₅₅	
Alföldön	0. ₃₄	1. ₅₇	0. ₂₅	0. ₂₅	0. ₇₂	13. ₃₃	1. ₂₂	
Székelyföldön . .	0. ₃₀	2. ₂₇	—	0. ₃₀	0. ₄₅	35. ₄₀	3. ₀₃	
Együtt . .	0. ₃₅	1. ₂₈	0. ₂₈	0. ₃₆	0. ₇₇	17. ₇₇	1. ₇₀	
Tót vidéken . . .	0. ₁₂	2. ₃₁	0. ₅₉	0. ₄₄	0. ₀₇	16. ₀₇	1. ₇₈	
Orosz » . . .	—	2. ₀₆	0. ₃₁	—	0. ₃₄	23. ₀₇	3. ₆₀	
Román » . . .	0. ₅₂	2. ₉₄	0. ₂₅	0. ₂₂	0. ₃₃	25. ₁₀	3. ₅₅	
Német » . . .	0. ₇₂	0. ₄₅	—	0. ₇₂	1. ₂₀	20. ₁₄	1. ₂₀	
Szerb » . . .	0. ₅₆	6. ₈₂	0. ₁₁	0. ₂₃	0. ₄₅	23. ₅₀	1. ₉₀	
Együtt . .	0. ₃₂	2. ₈₇	0. ₃₉	0. ₄₂	0. ₂₇	20. ₆₄	5. ₅₀	
Összesen . .	0. ₃₄	2. ₈₆	0. ₃₂	0. ₃₉	0. ₅₆	18. ₉₇	2. ₀₃	

Nyelvvidékek		V a g y o n e l l e n						
szerint	Lopás	Rablás és zsarolás	Sikkasztás, hűtlen kezelés	Csalás	Gyujto- gatás	Hami- sítás	Egyéb büntett	
<i>Magyar tájon :</i>								
Túl-a-Dunán . . .	34 ₂₄	1 ₅₃	3 ₃₇	1 ₆₀	1 ₁₁	4 ₂₇	23 ₃₇	
Palócföldön . . .	28 ₂₁	1 ₁₀	1 ₈₅	0 ₄₃	1 ₂₁	2 ₅₅	21 ₈₅	
Alföldön . . .	36 ₆₅	1 ₉₆	6 ₃₁	1 ₉₂	0 ₈₃	3 ₃₉	23 ₇₆	
Székelyföldön . .	21 ₄₉	0 ₉₀	3 ₃₃	0 ₁₅	1 ₅₁	2 ₇₂	18 ₉₁	
Együtt . .	34 ₀₁	1 ₆₈	4 ₇₆	1 ₅₃	0 ₉₉	3 ₄₆	23 ₁₄	
<i>Tót vidéken</i>								
	30 ₇₆	2 ₀₅	1 ₉₇	0 ₉₀	1 ₄₄	3 ₂₆	30 ₂₄	
<i>Orosz »</i>								
	24 ₃₆	2 ₂₃	4 ₁₂	1 ₀₃	0 ₈₆	8 ₄₁	20 ₇₅	
<i>Román »</i>								
	29 ₃₁	2 ₄₄	2 ₇₂	0 ₅₂	0 ₈₆	4 ₅₉	17 ₄₅	
<i>Német »</i>								
	25 ₈₆	2 ₈₈	4 ₃₂	1 ₆₈	2 ₁₅	6 ₂₄	24 ₇₀	
<i>Szerb »</i>								
	23 ₉₄	1 ₃₄	3 ₃₇	1 ₃₄	0 ₇₈	4 ₈₁	22 ₃₇	
Együtt . .	28 ₉₆	2 ₁₇	2 ₆₁	0 ₈₅	1 ₁₆	4 ₃₃	24 ₁₂	
<i>Összesen</i>								
	31 ₉₂	1 ₈₈	3 ₈₇	1 ₂₅	1 ₀₆	3 ₈₂	23 ₅₄	

A táblázatokat *64 törvényszéki terület* bűnügyi statisztikájáról szóló adatoknak nyelvvidékek szerint való összefoglalásával állítottuk össze. A magyar *Dunántúlhoz* számítottuk a győri, kaposvári, komáromi, nagykanizsai, pécsi, soproni, szegzárdi, székesfehérvári, szombathelyi, veszprémi és zalaegerszegi, — a *Palócföldre* a balassagyarmati, ipolysági, egri, kassai, miskolci és rimaszombati, — a magyar *Alföldre* a békésgyulai, debreczeni, kecskeméti, nagyvárad, nyíregyházi, budapesti, pestvidéki, sátoralja-ujhelyi, szabadkai, szatmári, szegedi és szolnoki, — a *Székelyföldre* a csikszeredai, székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi, és kézdivásárhelyi törvényszékek területét. *Tót vidék* alá foglaltuk az aranyosmaróti, besztercebányai, eperjesi, lőcsei, nyitrai, pozsonyi, rózsahegy és trencsényi, — *orosz vidék* alá a beregszászi és máramaroszigeti, — *román vidék* alá az aradi, besztercei, deési, dévai, erzsébetvárosi, gyulafehérvári, karánsebesi, kolozsvári, lugosi, nagy-szebeni, temesvári, tordai és zilahi, — *szerb vidék* alá a nagybecskereki, nagyikindai, pancsovai és ujvidéki, végül *német vidék* alá a brassói, zombori és fehértemplomi törvényszéki területeket.

Az adatkinszből levonunk néhány tanulságot.

Gonosztevésre az összes korosztályok közt a *21—30 év látszik a legcsábítóbb időnek*. Ebben a korban vívják az emberek az étellel döntő harcaikat, — íme itt esik el a legtöbb: a pályaválasztás után, a családalapítás kezdetén. Ez életkorig a bűnös cselekedetek száma kimutathatólag rohamosan növekszik, s aztán évtízről-évtízre lassan lepad. Bűnös aggok jóval kevesebben vannak, mint bűnbe eső gyermekek. S így van ez következetesen *minden vidéken*.

Bűnbe túlnyomólag *anyagi zavarok* döntenek. A bűntények fele anyagi haszonért követtetik el, s a bűnösök óriási többsége (22.₂ ezer közül 17.₇ ezer) teljesen vagyontalan. Átlag a csekély vagyoniak közt is több a bűnös, mint a vagyonosak közt. De látunk példákat, hogy a vagyonos elítéltek száma felülmúlja a csekély vagyonúakét. Ilyen a magyar vidékek közt a Túl-a-Duna s a palócföld, egyéb vidékek közül a tót, orosz, főleg a német vidék (ez utóbbi csoportban 17 csekély vagyonú elítélte 88 vagyonos esik).

A *műveltség* általán csekély befolyással látszik lenni a bűnügyek számára, s ha van, befolyása nem előnyös. Jelen esetben is a bűnösök erős többsége (11.₁ ezer) ír és olvas, 0.₃ ezernek *magasabb műveltsége* van s csak 10.₀ ezer teljesen műveletlen. Ennek nem mond ellent az orosz és román vidéki elítéltek túlnyomólag analfabeta volta, mert ott a népesség nagy többsége is olyan.

Nemre a bűnösök nagy többséggel férfiak, a nők az elítélteknek átlag alig 14%-át teszik. Legkevesebb a bűnös asszony német (7.₃₀) és román (8.₇₁) vidéken, — legtöbb a tótságban (21.₃₁). Látszik, mennyi bajt zúdít a tót népre a kivándorlás. Kereső férfi eleme megfogy, községei kiürülnek, asszony népe harcol a létért, belőle kerül a legtöbb kereső nő, a legtöbb koldus asszony, s a legtöbb rab asszony.

Családi állapotra a bűnösök többsége minden vidéken házas, sőt a legtöbb vidéken gyermekes is (ez utóbbi csoporthoz persze minden családi állapotú hozzá tartozhat, mert lehetnek özvegyül törvényes, s amúgy törvénytelen gyermekei.

Fajra az elítéltek többsége magyar (60%), — a többi fajnépességhez tartozók csak a maguk nyelvvidékén vannak többségben, kivéve az orosz, melynek elítéltje orosz vidéken is csak 39%, míg a relativ többség ott is magyar: 43%.

A *bűncselekvények* közül az *államelleniek* átlag 6.₃₂⁰/₀-ot tesznek ki. Hatóság elleni erőszak főleg román és tót, alkotmány ellen való izgatás kizárólag tót és román vidéken fordult elő, pénzhamisítás pedig csak az alföldön és székelyföldön. Az *erkölcs ellen* való bűntények közül a szeméremellenes cselekmények túlsúlylyal német, kettős házasságok az alföldre estek. Feltűnő, hogy a legtöbb gyilkosságra a német, szándékos emberölésre a palócz, gyermekgyilkosságra a tót vidék mutatta a legtöbb példát. Magzatelhajtás és párviadal miatt a német, súlyos testi sértésért a román, halált okozó testi sértés miatt orosz vidéken folyt le a legtöbb bűnper. Lopások, sikkasztások és csalások dolgában az alföldre, rablás és gyujtogatás dolgában német, hamisítás dolgában orosz, egyéb bűntettek dolgában tót vidékre jutott az esetek többsége.

Messzebb menő következtetéseket a kriminális statisztika egyes példáiból vidékekre és népességekre vonni nem szabad, nem is lehet. De a gyakran ismétlődő tipikus példáknak bizonyynyal megvan a néprajzi jelentőségük, s nemcsak a jogászt vagy a moralistát, hanem etnografust is kell, hogy érdekeljék a testi épség ellen való vétkekben a temperamentumosabb s a vagyon ellen elkövetett bűnökben a spekulatív irányú természet elfajulásai.

Záró szavak.

Elérkeztünk a határárközhöz. Szükségét érezzük, hogy innen még egy pillantást vessünk a hosszú útra, mely immár mögöttünk fekszik.

A dolgozat nagyobb terjedelművé nőtt, mintsem terveztük, s mégsem fejezhettük ki szándékaink szerint benne mindazt, a mit a feladat érdeke megkívánt volna.

A munka megindításakor az a cél lebegett előttünk, hogy Magyarország fajnépességi viszonyairól *összefoglaló képet* nyujtsunk a közönségnek. De megakadályozott az *adatok tömege*, mely úgy földrajzi, mint néprajzi vonatkozásaiban mindeddig ismeretlen volt a *nagy közönség előtt*. Nem tehattunk egyebet, mint *egy alapmunka széles keretében* közzé tenni az *egész anyagot*, hozzá fűzve *összefoglaló részeihez a legszükségesebb kommentárokat*.

E nagy keretben az előtért szükségkép az adatok tömegei foglalják el, — az író egyénisége háttérbe szorult. Kénytelenek voltunk minden tekintetben az anyaghoz alkalmazkodni; ez határozta meg munkánk határait, vizsgálódásunk irányát, ez vetette föl az összes kérdéseket s meg is felelt rájuk. A mi dolgunk csupán abból állt, hogy az adatokat áttekinthetőkké tegyük, a kérdéseket érthető sorrendbe foglaljuk s a tanulságokat világosan levonjuk.

Mint *minden alapmunka*, jelen könyv is főleg arra szolgál, hogy általában *forrásmunkának*, részleteiben *segédkönyvnek* használtassék. Hasznát vehetik a közigazgatás s az egyházak tisztviselői minden hatáskörben, — a hadsereg törzs- és vezérkari tisztljei mindenütt, honnét ujonczot szednek, s minden vidéken, mely valaha harcztér lehet, — a közigazdasági és kultur-egyesületek valamennyi országtáján, és minden honpolgár, kit hazánk fajnépességi viszonyainak mai képe és jövő alakulása érdekel. Arra törekedtünk, hogy a mit a dolgozat anyagában *kiki keres* és tanulságaiból levonni kíván, azt könnyen és gyorsan megtalálhassa: első sorban a *saját vidékét, helységét, vármegyéjét*, s a messzebb vidékek közül, a mikhez legtöbb érdeke köti. A *teljes anyagot* összefüggő *egészében* a szaktudomány művelőinek s a cselekvés emberei közül azoknak szántuk, kik gondolatkörükkel az *egész ország közéletét* átfogják.

Feladatunkat annak a módszernek alkalmazásával és kipróbálásával igyekeztünk megoldani, a mit a könyv bevezető cikkében bőven megismertettünk: *összekapcsoltuk a népszámlálási eredményeket a földrajz-*

zal s a demografiai megfigyeléseket a néprajzzal. E műveletből áll munkánk lényege, melynek dologi nehézségeit tetézte az alkalmas formák s terminusok keresése, hogy az anyagot tömören és szabatosan adhassuk elő.

A mi a munkában *lényeges* volt, azt *elvégeztük lelkiismeretesen*. A formával való küzdelemben mindent alárendeltünk a lényegnek. Mert sokkal több kérdésre kellett kiterjeszkednünk és azokat adatokkal felszerelve bemutatnunk, semhogy egy könyv keretében az egész instruktív anyagot *nemcsak a megértésre*, hanem a képzelet, a hevület és a lelkesedés fölgerjesztésére is alkalmas *olvasmánynyá* kidolgozhattuk volna.

Meg kellett elégednünk azzal, hogy alapmunka kerül ki, egyelőre forrásmű és segédkönyv gyanánt, kezünk alól. A vonzó formával népszerűsítés érdeme másokra marad, dicsősége e téren utódainkra vár.

Nekik könnyebb útjuk lesz, miután a legnagyobb nehézségeket, az úttörés gondját, kockázatát és veszedelmét nem csekély feláldozással immár elhárítottuk előlük.

Hiszszük, hogy az áldozatot nem hoztuk hiába, s hogy e munka nyomán a tudományos vizsgálódás fajnépességi viszonyaink *újabb fejleményeire is ki fog terjeszkedni*. Az etnikai élet kérdéseiben, a mik Magyarország jövőjét oly közel érdeklik, *propagáló irodalom csak így keletkezhet* és erős közvélemény így nevelődhet.

Kétségtelen, hogy *nem maradnak sokáig annyiban a nyelvhatárok*, a miket mi e könyvben a XIX. század végén talált állapot szerint megvontunk, sem a fajnépek *erőmérlegei*, a miket az utolsó évek statisztikája alapján az országról nyelvvidékek szerint felállítottunk. Minden esztendő munkás tényező, hogy egy-egy évtized a *nyelvterületeken igazítson*, s az erőviszonyokat módosítsa. Bizonyynal nem közömbös a nemzetre nézve, hogy állandóan megfigyeltessék mindaz, a mit a *természet* hatalma, a *társadalmi* tömegek ösztöne vagy az *állami erők* tudatos akarata mindezekben változtat, s szükséges, hogy a megfigyelések eredménye időnkint irodalmilag terjesztessék.

Hivatkozunk a komoly jelenségekre, a miket föl kellett tárnunk e dolgozatban, mert a magyar államélet és nemzetlét alapjait érintik. Ezek *további fejlődésükben* — azt hisszük — *állandóan nyilvántartandók*.

Szóltunk a *magyar fajterület széttagoaltságáról*, a sok száz elszigetelt magyar községről, a mik más népek közt elszórtan fekszenek, hogy a más fajok hullámai közt elmosódjanak, — miként elmosódtak százával egyéb községeink, melyekben az egykori magyar lakosságból máig csak kisebb-nagyobb töredék maradt meg. Szóltunk *vándor népességünk* szertelen számáról, mely otthonából elbujdosva, azt más fajnépeknek engedi át, maga pedig idegenben próbál szerencsét s csak elvétve boldogul. Szóltunk *városaink beteges fejlődéséről*, a miknek leginkább a vándor napszámos clemből kerül a növekvő népszáma s fejlődik ki proletár társadalma. Rámutattunk a *közegészségügy siralmas állapotára*, a kisedzhalandóságra, a mi főleg a magyar nyelvvidék népességét fogyasztja, — rá a sorozási

statisztika ijesztő eredményeire, az analfabeták roppant tömegére, s a nehéz küzdelemre, a mit a népesség az anyagi megélhetésért minden élet-pályán vívni kénytelen.

Megtekintettük az *érem másik lapját* is. Bebizonyítottuk, hogy ez országban — balsorsú történeti multunk, nehéz viszonyokkal küzködő jelenünk daczára — a magyar faj az ő vezérlő hivatásának megfelelni nemcsak képes, de hegemoniát a többi népek élén most is csupán ő bír gyakorolni. A magyar faj tartja egységesen össze az országnak más népektől lakott részeit; általa marad meg ez ország egységesnek és magyarnak, hogy mint állam fenmaradhasson. Rámutattunk a magyar faj túlsúlyára a kultura, az értelmi pályák, a földgazdaság, a forgó tőke, az ipar és kereskedelem területén, — rá asszimiláló erejére a városokban, s a tiszta magyar községek tömegében. Szóltunk a térveszteségek mellett térnyereségeiről is, s megjelöltük százával a községeket, hol *a magyar fajkisebbség* erős, s kellőn támogatattva *lért hódíthat* a többségben levő más fajnépek közt. E térfoglalás *a magyar nyelvterületi viszonyok konszolidálása céljából* nemcsak magyar állami, hanem dinasztikus és európai érdek is. Magyarország sokat emlegetett kiépítése csak úgy képzelhető, ha sikerül a magyar nyelvterület *széthullott részeit egyesíteni, a nyelvszigeteket összefűzni s a nyelvhatárokat kiszélesíteni.*

Dolgozatunk ez építkezés színterét, talaját és határait áttekinthetőleg mutatta be. Hogy az építő munka meddig halad, s mily sikerrel, — azt az újabb népszámlálások és statisztikai megfigyelések alapján annak az *irodalomnak kell majdan megállapítani*, melynek mi voltunk az utat megtörő első napszámosa.

Azzal a buzgó óhajtással zárjuk e könyvet, melylyel lapjait bevezettük: vajha azok, a kik utánunk jönnek, a *jövő Magyarország* képében korunk nemzeti törekvéseinek teljes sikerét és dicsőségét rajzolhatnák meg.

Sajtó- és tollhibák helyreigazítása.

<i>Lap</i>	<i>sor felülről vagy alulról</i>	<i>helyett</i>	<i>olvasandó</i>
22.	f. 12.	Etnikájuk ősi tisztaságában	Az etnikum ősi tisztaságában
58.	f. 15.	ha az ország etnikáját	ha az ország etnikumát
60.	f. 6.	régi etnikájából a törökhódoltság	régi etnikai viszonyaiból a török hódoltság
64.	a. 18.	vagy népességi (etnikai) okoknál	vagy fajnépességi (etnikai) okoknál
67.	a. 22.	az Osztrovszki-, a Vepor-hegység	az Osztroszki-, a Vepor-hegység
74.	f. 16.	Olyan etnikája volt	olyan etnikuma volt
86.	f. 8—9.	Területrészei a nagy egészszel	Területén a részek a nagy egészszel
97.	a. 11.	épp oly határszéli fekvésűek	épp úgy határszéli fekvésűek
106.	a. 7.	Első sorban a tót felvidék északi	Kezdjük az <i>ország nyugati felével</i> . Első sorban a tót felvidék északi
119.	a. 13.	s Krassó-Szörényben csaknem valamennyi	s Krassó-Szörényben (csaknem valamennyi).
128.	f. 22.	a szászok etnikája túlnyomó	a szászok etnikuma a többi fajnépekkel szemben túlnyomó
161.	a. 9—10.	21. V. fokú	2 IV fokú
162.	f. 12.	II-od fokú összesen 4	II-od fokú összesen 3
162.	f. 19.	a Muraköz védett területén	a Muraköz elszigetelt területén
175.	a. 12.	nyugaton 180, keleten 58	nyugaton 122, keleten 58
178.	f. 15.	nyugatról a román elem teljesen hiányzik	nyugatról a román elem csaknem teljesen hiányzik
182.	a. 3.	száma mulja felül nyugaton	száma nyugaton felülmulja
189.	a. 21.	van legnagyobb helység	van legnagyobb méretű helység
191.	f. 11.	a 29 csatolt kisközség közül	a 21 csatolt kisközség közül
197.	f. 7.	észrevehető község etnikájukon	észrevehető községeiken
199.	f. 8.	(M.-Szigeten és T.-Ujlakon).	(Máramaros-Sziget és Tisza-Ujlakon).
208.	a. 17.	a kisebb súly	a kisebb súlyú
212.	f. 14.	községekben a nyelvterületek	községekkel a nyelvterületek
223.	f. 12.	Nyárai	Nyárad
224.	a. 17.	Markota-Bögöde	Markota-Bödöge
225.	a. 11.	N.-Kis-Barátfalu	Kis-Barátfalu
	a. 9.	Goronóaljai járás	Sokoróaljai járás
228.	a. 2.	*Sebes — magyar	*Sebes a magyar
233.	f. 8.	Német-Pereszleg a	Német-Pereszleg a
234.	a. 11.	*Német-Lövő β	*Német-Lövő a
	a. 12.	*Ujkér a	*Ujkér β
240.	a. 10.	Pervény	Pervány
248.	a. 21.	Doroszló a magyar I ^o n.	Doroszló a magyar I ^o r.
249.	f. 24.	Hamvard	Hamvasd
251.	f. 5.	Rögön	Rödön
253.	a. 12.	Pokolfalu a horvát	Pokolfalu a német
	f. 13.	A Pinka-völgy (3 magyar	A Pinkavölgy (4 magyar
254.	a. 19.	(Német-Cziklin <i>alatt</i>)	*Felső-Őr a magyar II ^o n. e. ev. ref IV ^o r. III ^o a. i.
	a. 7—8.	Ott van negyediknek mögöttük Felső-Őr is, de ennek határát már a Strém-patak mossa, s ezért a Strém-völgyhöz számítandó	Ott van mögöttük negyediknek Felső-Őr is.

<i>Lap</i>	<i>Sor</i> felülről vagy alulról	<i>helyett</i>	<i>olvasandó</i>
255.	f. 10.	Így horvátosodott el azóta a német Pokolfalu is a középső szakaszon.	(Az egész mondat tévedésből került a szövegbe.)
	a. 19.	A Strém-völgy és vidéke (1 magyar, 36 német, 9 horvát helységgel)	A Strém-völgy és vidéke (36 német, 9 horvát helységgel).
	a. 9.	† <i>Felső-Őr</i> (stb.)	(innen elmarad).
257.	f. 20.	Budafalva	Bodafalva
258.	a. 10.	Farkusdifalva	Farkasdifalva
	a. 3.	Farkasfa <i>α</i>	Farkasfa <i>β</i>
259.	f. 17.	Vasulla	Vasalla
264.	f. 1.	Felső-Oczkó <i>α</i>	Felső-Oczkó <i>β</i>
280.	a. 24.	Magyaród	Magyaród
281.	f. 14.	Zrinyifalva <i>α</i> horvát I ^o I n. n.	Zrinyifalva <i>α</i> horvát I ^o e. n. m.
	f. 16.	†Csáktornya <i>d</i> horvát III ^o m. n. v.	†Csáktornya <i>d</i> horvát III ^o m. II ^o n. v.
282.	f. 21.	*Mura-Siklós <i>α</i>	*Mura-Siklós <i>β</i>
284.	f. 25.	Granicsa	Gánicsa
285.	a. 1—2.	Resznek <i>α</i> , Jakabfa <i>β</i>	Resznek <i>β</i> , Jakabfa <i>α</i>
287.	a. 23.	Lespe	Lispe
290.	f. 6.	Gombaszeg	Gombosszeg
291.	f. 10.	Porva	Pozva
295.	a. 3.	Garaboncz <i>β</i> magyar I ^o i.	Garaboncz <i>β</i> magyar — —
	a. 15.	Gyenes-Diák	Gyenes-Diás
	a. 25.	Lesence-Németfalu <i>β</i> magyar I ^o i.	Lesence-Németfalu <i>β</i> magyar —
298.	a. 5.	Szepetnek <i>b</i> német IV ^o h. m.	Szepetnek <i>b</i> német IV ^o h. III ^o m.
	a. 9.	Rigyác	Rigyócz
311.	a. 6.	Kereseliget <i>α</i> német	Kereseliget <i>a</i> német
	a. 13.	Tuszár	Taszár
312.	a. 11.	Az Okor-csatorna és melléke (10 magyar helységgel).	Az Okor-csatorna és melléke (17 magyar, 2 német helységgel)
317.	f. 4.	Beremend <i>a</i> német III ^o m. sz. h.	Beremend <i>a</i> német III ^o m. III ^o sz. h.
	f. 5.	Kássánd	Kássád
	f. 14.	Dárda <i>b</i> német III ^o sz. m. h.	Dárda <i>b</i> német III ^o sz. III ^o m. h.
318.	a. 21.	Becsefa <i>a</i>	Becsefa <i>α</i>
319.	a. 19.	Szőkéd <i>β</i> horvát IV ^o n. m.	Szőkéd <i>β</i> horvát IV ^o n. II ^o m.
321.	a. 5.	Borsok	Bozsok
	a. 8.	Duna-Székeső <i>α</i> magyar IV ^o n. sz.	Duna-Székeső <i>α</i> magyar IV ^o n. II ^o sz.
	a. 10.	Somberek <i>b</i> német II ^o sz. m.	Somberek <i>b</i> német III ^o sz. m.
	a. 27.	Kis-Kőszeg <i>b</i> magyar III ^o h. n.	Kis-Kőszeg <i>b</i> magyar III ^o h. II ^o n.
323.	a. 3.	(Birján) III ^o m. n.	III ^o m. II ^o n.
	a. 23.	(Maráza) IV ^o m. h.	IV ^o m. II ^o h.
324.	f. 14.	(Versend) III ^o h. m.	IV ^o h. II ^o m.
	f. 17.	Rács-Töttös	Rácztöttös.
	f. 25.	(Magyar-Boly) III ^o sz. m.	III ^o sz. II ^o m.
	f. 28.	(Lőcs) II ^o n. m.	II ^o n. II ^o m.
	f. 30.	(Monostor) III ^o sz. m. h.	III ^o sz. II ^o m. h.
	f. 31.	(Benge) III ^o n. m. sz.	III ^o n. II ^o m. II ^o sz.
326.	a. 8—9.	(Nagy-Kozár IV ^o n. m. Magyar-Sóros) IV ^o n. m.	IV ^o n. II ^o m. IV ^o n. II ^o m.
328.	a. 7.	Tárrás	Tarros
337.	a. 13.	(Mőzs) III ^o t. m.	III ^o t. II ^o m.
348.	f. 16.	(Gyepes) I ^o n.	II ^o n.
	a. 16.	Taisz	Fáész
359.	f. 18.	(Érd) IV ^o m. n. t.	IV ^o m. II ^o n. t.
	a. 20.	Huldó	Kuldó
360.	a. 8.	Zámoly	Zámoly
367.	a. 12.	(Kolta) III ^o t. n.	IV ^o t. n.
	a. 13.	(Csehi) III ^o m.	IV ^o m.
378.	a. 24.	A Strém-völgyben (Vas m. Felső-Őr)	A Pinka-völgyben (Vas m.) Felső-Őr.
	f. 12.	Pinnye	Tinynye
383.	a. 9.	Doborgur	Doborgar
385.	f. 7.	Balázsfalu III ^o e. n.	Balázsfalu III ^o t. n.
386.	f. 10.	Verekenye	Verkenye

<i>Lap</i>	<i>sor</i> felülről vagy alulról	<i>helyett</i>	<i>olvasandó</i>
391.	a. 1.	Báhold	Báhony
392.	a. 19.	Brimócz	Binócz
397.	a. 17.	Chropo α	Chropo β
398.	f. 9.	Szmotinszko	Szmolinszko
401.	a. 23.	Jalsó α	Jalsó α
402.	f. 17.	(Nyitra-Ujlak) III ^o m. n.	I ^o m. n.
404.	f. 8.	(Aszszakürt) I ^o t. n. m.	I ^o n. m.
405.	a. 18.	Lissó	Sissó
406.	a. 15.	Kis-Lehotka β	Kis-Lehotka α
410.	f. 9.	Alsó-Szőllős α	Alsó-Szőllős β
416.	a. 27.	(Nagy-Valkház) I ^o n.	II ^o m. n.
419.	a. 2.	Koszorús α	Koszorús α
421.	a. 19.	(*Szt-György) III ^o t. —	I ^o t. —
422.	f. 5.	Város-Ladány	Vámos-Ladány
	f. 13.	Mező-Kis-Salló α	Mező-Kis-Salló β
425.	a. 18—19.	Nagy- és Kis-Szolóc	Nagy- és Kis-Szoczócz
	a. 20.	Iczepnicz-Markovics α	Jezernicz-Markovicz α
426.	f. 22.	Trebosztó	Trobosztó
427.	a. 11—12.	Konszko α , Turán α	Konszko α , Turán α
430.	a. 16.	Isztebnicz	Isztebnik
431.	a. 6.	Kasza α	Kasza β
432.	f. 23.	Nagy-Ugyics α	Nagy-Ugyics β
440.	a. 22.	Tyernova	Tyerchova
442.	a. 10.	Karkabuz	Harkabuz
457.	f. 4.	Dobó-Váralja	Dobó-Váralja
464.	f. 22.	(Piszke) I ^o n. t.	(Piszke) IV ^o n. t.
465.	a. 10.	Csér	Csév
495.	a. 11.	(Arló) α	(Arló) α
499.	a. 4.	Bábong	Bábony
501.	f. 18.	(Viszló) IV ^o t. III ^o o. e.	IV ^o t. II ^o o. e.
	a. 14.	Alsó-Telekes α	Alsó-Utelekes α
504.	a. 20.	Sztránnya	Sztárnya
505.	f. 17.	*Dobsina	*Dobsina
507.	a. 21.	Nagy-Szuka	Nagy-Szuha
509.	a. 5.	Pádár α	Pádár β
510.	f. 10.	Babuluska	Babaluska
519.	f. 15.	Tornai járás	Cserehádi járás
521.	f. 8.	Rásony	Rásony
	f. 6.	*Selyeb α	*Selyeb β
522.	f. 15.	(Ináncs) IV ^o t. —	I ^o t. —
525.	f. 12—13	Alsó- és Felső-Mistye	Alsó- és Felső-Mislye
533.	a. 1.	(Sztraczena) α	(Sztraczena) α
536.	a. 9.	(Szepeshely) I ^o n. II ^o m. e.	II ^o n. II ^o m. e.
549.	f. 12.	(Berki) β	(Berki) α
	a. 13.	Ó-Ruzsin	Ó-Ruzsin
555.	f. 7.	Herpej	Herhej
	f. 18.	(*Girált) II ^o n. e. m.	II ^o e. n. m.
567.	a. 17.	Kerpelye	Kereplye
570.	a. 8.	(Orosz-Tokaj) II ^o h. n.	II ^o o. n.
571.	a. 13.	(Orosz-Kajna) V ^o m. —	V ^o o. —
575.	f. 22.	Czernina	Czrenina
	f. 23.	Turóc	Turczóc
576.	f. 7.	*Korbok-Csebinye	*Horbok-Csebinye
	f. 14.	Nyúgó	Nyágó
578.	a. 19.	Novoszedicza	Novoszedlicza
583.	a. 4.	(Szobráncz-Komoróc) II ^o n. m.	II ^o m. n.
587.	f. 12.	Konyahina	Knyahina
	f. 15.	(*Nagy-Berezna) III ^o t. II ^o n. m.	III ^o n. II ^o m. II ^o t.
	f. 19.	Begendját-Pásztély	Begenyát-Pásztély
	a. 3.	Siskócz	Sislóc
589.	a. 19.	(Turja-Biszlra) I ^o n. m. t.	II ^o n. m. t.
	a. 10.	Rohonka	Rohoneza
	a. 6.	Asztalóc	Antalóc
591.	a. 26.	(Kis-Rát) I ^o t. n.	I ^o o. t. n.

<i>Lap</i>	<i>sor</i> felülről vagy alulról	<i>helyett</i>	<i>olvasandó</i>
597.	a. 19.	(Cserlenő) I ^o m. o.	I ^o m. r.
	a. 17.	Kajdahó	Kajdanó
	a. 9.	(Pósaháza) II ^o o. II ^o m.	II ^o o. m. —
598.	f. 12.	(F.-Schönborn) II ^o n. m. e.	II ^o o. m. e.
	a. 4.	Miskorovicza	Miskarovicza
600.	f. 16.	Kis-Rosztoka β	Kis-Rosztoka α
601.	a. 21.	Orosz-Hucsova	Orosz-Kucsova
	a. 1.	Babafalva	Bábakút
	a. 9.	(Pap-Györgyfalva) I ^o n. —	II ^o n. —
602.	a. 8.	(Alsó-Remete) III ^o n. m.	I ^o n. m.
608.	a. 3.	Hömlőcz α román	Hömlőcz α orosz
612.	a. 16.	(Veresmart) V ^o o. II ^o r. n.	IV ^o o. II ^o r. n.
614.	a. 1.	*Gernyes — orosz	Gernyes a orosz
617.	f. 21.	(Glod) II ^o n. —	III ^o n. —
640.	a. 1.	(Csik-Délne) r. kath. II ^o a. —	r. kath. — —
643.	a. 5.	Páva α	Páva β
644.	f. 15.	(Lisznyó) ev. ref. III ^o g. k. r.	ev. ref. III ^o g. III ^o k. r.
	f. 20.	(Bodola) kel. gör. IV ^o e. r. a.	kel. gör. IV ^o e. II ^o r. a.
645.	a. 4.	Nyújtód	Nyujtód
646.	a. 21.	(Laborfalva) unit. III ^o r. e.	unit. III ^o r. II ^o e.
	a. 20.	(Sepsi-Szt-Iván) r. kath. III ^o k. e. u	r. kath. III ^o k. III ^o e. u.
	a. 16.	(Kőkös) I ^o e.	II ^o r. e.
647.	a. 18.	Miklósfalvai j.	Miklósvári j.
	a. 17.	(Erősd) VI ^o r. —	V ^o r. —
	a. 16.	(Árapatak) IV ^o m. e.	V ^o m. e.
	a. 14.	(Hidvég) VI ^o r. e.	IV ^o r. e.
651.	f. 7.	(Zsombor) ág. ev. II ^o k. II ^o r. u. e.	III ^o k. II ^o r. u. e.
	a. 11.	(Bene) ág. ev. III ^o k. e. r. i.	IV ^o k. e. r. i.
653.	f. 7.	(Székely-Keresztur) ev. ref. III ^o u.	III ^o u. II ^o r. i. a.
		r. i. a.	
	a. 9.	Márlonfalva	Malomfalva
654.	f. 24.	(Magyar-Hidegkút) kel. gör. V ^o e.	IV ^o e. III ^o r. u. i.
		r. u. i.	
655.	a. 7.	(Rőzöd) unit. II ^o e. r.	III ^o e. r.
	a. 2.	*Vécske	*Bordos
657.	a. 9.	(Oláh-Toplicza) kel. gör. III ^o r.	III ^o r. II ^o g. i. e.
		g. i. e.	
658.	f. 19.	(Magyar-Régen) ev. ref. III ^o g. r.	III ^o g. III ^o r. a. i. k.
		a. i. k.	
	f. 22.	(Radnótfája) ev. ref. IV ^o g. r. i. a.	IV ^o g. II ^o r. i. a.
	f. 25.	(Abafája) g. kath. IV ^o e. r.	IV ^o e. III ^o r.
	a. 5.	(Hidvég) ev. ref. III ^o g. k. r. i.	III ^o g. II ^o k. II ^o r. i.
	a. 3.	(Egerszeg) kel. gör. III ^o e. r. i. u. g.	III ^o e. II ^o r. i. u. g.
659.	f. 5.	(Nyárádtó) g. kath. II ^o r. e. i.	II ^o r. II ^o e. i.
660.	a. 5.	Bala	Balla
661.	f. 19.	*Karczó	*Harczó
662.	a. 3.	(Kis-Illye) ev. ref. III ^o g. r. a. i.	III ^o g. II ^o r. II ^o u. i.
663.	f. 4.	Iklánd α magyar II ^o r.	Iklánd α magyar II ^o e.
	f. 5.	(*Kál) unit. III ^o r. e. i.	III ^o r. II ^o e. i.
665.	f. 13.	(Buzaháza) unit. III ^o e. r. g.	III ^o e. III ^o r. g.
	f. 16.	(Jobbágyfalva) r. kath. IV ^o u. e. g.	IV ^o u. II ^o e. g.
	f. 19.	(Demeterfalva) ev. ref. III ^o r. u.	III ^o r. II ^o u.
	a. 20.	(Nyomát) unit. II ^o e. g. k. r. i.	II ^o e. II ^o g. k. r. i.
	a. 22.	(Ny.-Szt-László) unit. III ^o e. r. g.	III ^o e. II ^o r. g.
666.	a. 20.	Erdő-Szt-György b magyar — —	Erdő-Szt-György b magyar IV ^o r.
			e. n.
672.	a. 8.	(Nagy-Sajó) ág. ev. III ^o k. e. i. r. g.	III ^o k. II ^o e. i. r. g.
	a. 2.	Pilak	Bilak
673.	f. 9.	(*Kis-Demeter) ág. ev. II ^o g. e. k.	III ^o g. e. k.
	f. 23.	(*Dipse) ág. ev. II ^o g. i. r. e.	III ^o g. i. r. e.
675.	a. 9.	(Lajosfalva) r. kath. II ^o k. i. g.	II ^o k. II ^o i. g.
676.	f. 14	(Magy.-Nemegye) ev. ref. III ^o g. i.	III ^o g. II ^o i.
679.	a. 1.	Szász-Fellak α	Szász-Fellak β
	a. 10.	(Sajó-Udvarhely) II ^o m. n.	II ^o m. II ^o n.

<i>Lap</i>	<i>sor</i> felülről vagy alulról	<i>helyett</i>	<i>olvasandó</i>
686.	f. 8.	Kis-Berszó	Kis-Borszó
687.	a. 26.	Kőhpataka	Kohpataka
690.	f. 15.	Kecsed <i>α</i>	Kecsed <i>β</i>
693.	a. 17—18.	a Bükkhegységben csúcsosodik ki ;	a Bükk-hegységben csúcsosodnak ki ;
694.	a. 19—20.	Farkasmező <i>β</i> , Karika <i>α</i>	Farkasmező <i>α</i> , Karika <i>β</i>
697.	f. 7.	(Hadad) ev. ref. III ^o a. g. i. r.	III ^o a. II ^o g. i. r.
699.	f. 18.	Hosszúmező <i>a</i>	Hosszúmező <i>α</i>
700.	f. 11.	(Kraszna-Czégény) g. kath. III ^o e. r. i.	III ^o e. III ^o r. i.
701.	f. 18.	Ér-Mindszent <i>β</i> román IV ^o m.	Ér-Mindszent <i>β</i> román V ^o m.
707.	f. 18.	(Szász-Ludvég) g. kath. II ^o a. e. r. i.	II ^o a. II ^o e. r. i.
708.	a. 15.	(Aranykút) g. kath. II ^o k. e. i. r.	II ^o k. II ^o e. i. r.
	a. 8.	(Györgyfalva) ev. ref. II ^o k. g.	II ^o k. II ^o r. II ^o g.
711.	f. 4	(*Szamosfalva) kel. gör. II ^o g. e. r. i.	II ^o g. II ^o e. r. i.
712.	a. 20.	(Kajántó) g. kath. IV ^o e. r.	IV ^o e. II ^o r.
719.	f. 10.	*Mező-Kapus <i>b</i>	*Mező-Kapus <i>a</i>
	f. 13.	(Nagy-Ikland) kel. gör. II ^o g. e. r.	II ^o g. II ^o e. r.
	f. 21.	Mező-Csikud	Mező-Czikud
	a. 6.	Hadrév a román V ^o m. e.	Hadrév <i>β</i> román III ^o m. e. n.
	a. 7.	*Gerend-Keresztúr <i>β</i> román III ^o m. e. n.	*Gerend-Keresztúr a román V ^o m. e.
721.	f. 18.	Kertsed <i>β</i> magyar IV ^o r. e.	Kertsed <i>β</i> magyar III ^o r. e.
	a. 4.	(Toroczko Szt-György) unit. I ^o e. k. r. g.	unit. II ^o e. k. r. g.
725.	f. 6.	(Túr) g. kath. III ^o e. II ^o u. r. i.	III ^o e. II ^o u. II ^o r. i.
733.	f. 4.	*Botfalva <i>b</i> német IV ^o r. e.	német IV ^o r. m. e.
735.	a. 6.	(*Ürmös) unit. IV ^o k. r. e.	unit. IV ^o k. II ^o r. e.
	a. 4.	(*Alsó-Rákos) ev. ref. II ^o k. u. r. i.	ev. ref. II ^o k. II ^o u. r. i.
736.	f. 6.	*Ugra a német III ^o r. e.	német III ^o r. III ^o e.
737.	f. 15.	(Nagy-Sink) ág. ev. IV ^o k. g. r.	ág. ev. IV ^o k. II ^o g. r.
	a. 20.	*Szász-Tyukos a német II ^o e. r.	német II ^o e. II ^o r.
	a. 13.	*Sövényesség <i>β</i> német II ^o e. r.	német II ^o e. II ^o r.
	a. 2.	*Jakabfalva a német III ^o e. r.	német III ^o e. II ^o r.
739.	a. 24.	(*Bólya) g. kath. II ^o a. k. e.	g. kath. II ^o a. II ^o r. e. i.
	a. 21.	(Mihályfalva) g. kath. II ^o a. e. i. r.	g. kath. II ^o a. II ^o e. i. r.
	a. 2.	(*Maguré) kel. gör. IV ^o a. g.	kel. gör. IV ^o a. II ^o g.
740.	f. 6.	*Nagy-Kapus a német IV ^o r. II ^o e.	német IV ^o r. e.
	f. 11.	(*Keresd) kel. gör. III ^o e. a. r. i.	kel. gör. III ^o e. III ^o a. r. i.
	f. 21.	*Szász-Keresztur <i>β</i> német II ^o r. —	német II ^o r. II ^o e. m.
741.	a. 17.	(*Baráthely) ág. ev. IV ^o k. g.	ág. ev. IV ^o k. II ^o g.
	a. 16.	Buza	Buzd
	a. 14.	(Sálya) ág. ev. IV ^o g. k.	ág. ev. IV ^o g. II ^o k.
	a. 13.	(*Kis-Kapus) ág. ev. IV ^o r. k. g. e.	ág. ev. IV ^o r. II ^o k. g. r.
	a. 10.	(*Hásság) ág. ev. IV ^o g. k.	ág. ev. IV ^o g. III ^o k.
	a. 9.	(*Nagy-Selyk) g. kath. V ^o a. k. e. r.	g. kath. IV ^o a. II ^o k. e. r.
	a. 6.	(*Egerbegy) ág. ev. IV ^o k. g.	ág. ev. IV ^o k. III ^o g.
747.	f. 8.	(*Fogaras) r. kath. II ^o g. e. a. k. i. u.	r. kath. II ^o g. II ^o e. II ^o k. II ^o a. i. u.
750.	f. 8.	Hermány <i>β</i> román IV ^o n. h. m.	román V ^o n. h. m.
	f. 18—19.	mértük: 5 a, 2 <i>β</i> , 1 <i>α</i> .	mértük: 5 a, 3 <i>β</i> , 1 <i>α</i>
	f. 20.	4 a szebenvidéki szász meden- czével	5 a szebenvidéki szász medenczé- vel
751.	a. 8.	*Szibicze	*Szibiczal
752.	a. 13.	*Kis-Csűr a német IV ^o r. e.	német V ^o r. e.
753.	f. 9.	Dác	Dál
756.	a. 1.	(*Körösbánya) r. kath. III ^o g. II ^o k. e. a.	r. kath. III ^o g. III ^o k. II ^o e. a.
757.	f. 20.	Valamere	Valemare
759.	a. 14.	Boj (Bún)	Bojbut
763.	a. 16.	Gnedistye	Gredistye
767.	f. 17.	Szkej-Vaspatak	Sztej-Vaspatak
768.	f. 6.	Horesze	Floresze

<i>Lap</i>	<i>sor</i> felülről vagy alulról	<i>helyett</i>	<i>olvasandó</i>
768.	a. 22.	*Rákosd β magyar III ^o r. II ^o n.	magyar III ^o r. n.
777.	a. 12.	(*Szász-Csanád) g. hath. IV ^o a. k. e.	g. kath. IV ^o a. IV ^o k. e.
	a. 2.	Szász-Patak α román I ^o m. e. n.	román — —
778.	f. 4.	Váza	Véza
	f. 15.	Balázsfalvi járás.	Nagyenyedi járás
	f. 22.	*Asszonynépe β román II ^o m.	román II ^o m.
782.	f. 7.	*Balázstelke a román IV ^o m. e.	román II ^o n. m. e.
	f. 8.	(#Felső-Bajom) ág. ev. III ^o g. e.	ág. ev. IV ^o g. e.
784.	a. 24.	(#Dicső-Szt-Márton) g. kath. III ^o e. II ^o u. r. i. a.	g. kath. III ^o e. III ^o u. II ^o r. i. a.
	a. 22.	(*Adamos) unit. III ^o g. e. r. i. k.	unit. III ^o g. III ^o e. r. i. k.
	a. 19.	Küküllővár a román II ^o n. m. e.	román IV ^o m. e.
786.	a. 22.	*Laczkád	*Laczkód
	a. 16.	(Kis-Teremi) g. kath. III ^o e. r. i.	g. kath. III ^o r. III ^o e. i.
806.	f. 8.	Betnik	Petnik
808.	f. 22.	Nikoline	Nikolincz
	a. 17.	*Zám	*Jám
810.	f. 12.	Vaskó	Vaskő
	a. 5.	Dulea	Duleo
813.	f. 7.	Rujca	Rujen
815.	a. 15.	*Szundreás	*Szudreás
821.	a. 12.	*Aranyág a román II ^o sz. n. t. m.	román II ^o sz. II ^o n. t. m.
	a. 9.	Ága β román IV ^o t. III ^o n. m. e.	román IV ^o t. II ^o n. m. e.
824.	f. 11.	(#Margitfalva) kel. gör. II ^o r. i. e.	kel. gör. III ^o r. i. e.
825.	f. 9.	Keped	Kepet
	f. 19.	*Temes-Vukovár a román IV ^o t. n. m.	román V ^o t. n. m.
826.	f. 19.	Temes-Buttyán	Temes-Buttyin
828.	f. 15.	Szolcsina	Szolcsicza
833.	a. 16.	Ó-Lécz α egyéb ny.	Ó-Lécz α bolgár
	a. 1.	*Fény b román III ^o n. m.	román III ^o sz. m.
834.	f. 8.	Macedonia β román II ^o n. m.	román I ^o m. n. sz. h.
	f. 16.	*Német-Módos a német I ^o m. sz. r. e.	német II ^o e. m. sz. r.
	a. 5.	*Opova c szerb II ^o h. n. e.	szerb II ^o h. II ^o n. e.
838.	a. 21.	*Oroszlámos b szerb IV ^o m. II ^o n. t.	szerb V ^o m. II ^o n. t.
847.	f. 17.	*Kovaczincz	*Kovasincz
	a. 19.	*Drancz	*Draucz
	a. 18.	Dund	Dud
848.	f. 7.	*Elek α német III ^o r. — —	német III ^o r. II ^o m. t.
850.	f. 21.	Guravoj	Gurajov
860.	a. 17.	Berzesd	Barzesd
866.	a. 16.	*Hosszuszó	*Hosszúaszó
867.	a. 7—8.	Nagy- és Kis-Ürögh	Nagy- és Kis-Ürögd
	a. 4.	*Oláh-Apáti β román I ^o m. n.	román I ^o e. m. n.
868.	f. 8.	*Pete-Szt-Márton	Pecze-Szt-Márton
	a. 15.	Kesztely	Keszteg
871.	f. 4.	Kövesegyháza α román II ^o m. t. e.	román II ^o m. II ^o e. t.
874.	f. 8.	*Kécz a magyar IV ^o r.	magyar V ^o r.
	f. 12.	*Piskod	*Piskolt
880.	a. 14.	(Avas-Vámfalu) g. kath. III ^o e. i. r.	g. kath. IV ^o e. i. r.
884.	a. 26.	Pettény	Pettyén
	a. 5.	*Hloba	*Hloba
885.	f. 9.	Balotafalu	Balatonfalu
	a. 8.	(Sáros-M.-Berkesz) ev. ref. II ^o k. g. i. r.	ev. ref. II ^o k. II ^o g. i. r.
887.	a. 4.	(#Erdőd) r. kath. II ^o g. e. i.	r. kath. II ^o g. II ^o e. i
888.	f. 22.	Piskártos	Piskárkos
893.	f. 16.	(Bács-Aranyos) g. kath. III ^o e. II ^o i. r.	g. kath. III ^o e. II ^o r. II ^o i.
	f. 17.	(#Kopács-Apáti) r. kath. III ^o e. g. i.	r. kath. III ^o e. II ^o g. II ^o i.
	a. 17.	(Veresmart) ev. ref. II ^o g. r. i.	ev. ref. II ^o g. II ^o r. i.
	a. 10.	*Gégény α	*Gégény β
	a. 2.	(#Kotaj) r. kath. III ^o g. e. a. i.	r. kath. III ^o g. II ^o e. a. i.

<i>Lap</i>	<i>Sor</i> felülről vagy alulról	<i>helyett</i>	<i>olvasandó</i>
891.	f. 5.	(Buj) g. kath. III ^o e. r. i.	g. kath. III ^o e. III ^o r. i.
	f. 12.	(Szabolcs) ev. ref. IV ^o r. g. i.	ev. ref. IV ^o r. II ^o g. i.
	a. 13.	(Viss) r. kath. III ^o e. g. i.	r. kath. III ^o e. III ^o g. i.
	a. 11.	(Zalkod) r. kath. IV ^o g. e. i. a.	r. kath. IV ^o g. II ^o e. i. a.
895.	a. 8.	(Tass) ev. ref. III ^o r. II ^o g. i.	r. kath. III ^o r. III ^o g. i.
896.	f. 8.	(Lövvő) ev. ref. III ^o g. r. i.	ev. ref. III ^o g. II ^o r. II ^o i.
	f. 15.	Rokod	Rohod
	f. 20.	(Levelek) g. kath. V ^o r. II ^o i. e.	g. kath. IV ^o r. II ^o i. II ^o e.
	a. 25.	(Nyir-Bátor) ev. ref. III ^o r. i. g.	ev. ref. II ^o r. II ^o i. e.
	a. 23.	(Bogát) ev. ref. II ^o g. i. r.	ev. ref. II ^o g. II ^o i. r.
	a. 21.	(Piriese) ev. ref. IV ^o g. II ^o r. i.	ev. ref. IV ^o g. II ^o r. II ^o i.
	a. 16.	(Nyir-Acsád) g. kath. III ^o e. r. i. k.	g. kath. III ^o e. II ^o r. i. k.
	a. 14.	(Buda-Abrány) ev. ref. IV ^o g. r. i.	ev. ref. IV ^o g. II ^o r. i.
	a. 13.	(Marlonfalva) ev. ref. IV ^o g. r. i.	ev. ref. IV ^o g. II ^o r. i.
	a. 8.	(Biri) g. kath. III ^o r. e. i.	g. kath. III ^o r. II ^o e. i.
	a. 7.	(Balkány) ev. ref. III ^o g. II ^o r. i.	ev. ref. III ^o g. II ^o r. II ^o i.
	a. 6.	(Bököny) g. kath. III ^o r. i. e.	g. kath. II ^o e. i.
	a. 5.	(Uj-Fejértő) ev. ref. III ^o g. r. i. a.	ev. ref. IV ^o g. III ^o r.
	a. 2.	(Nagy-Kálló) ev. ref. III ^o r. II ^o g. i. a.	ev. ref. III ^o r. II ^o g. II ^o i. a.
897.	f. 6.	(Apagy) ev. ref. III ^o r. g. i. a.	ev. ref. III ^o r. II ^o g. II ^o i. a.
	f. 9.	(Kérés) ev. ref. III ^o r. g. i. a.	(Kéres) III ^o r. II ^o g. i. a.
	f. 13.	(Sényő) ev. ref. V ^o r. II ^o g. i. a.	ev. ref. IV ^o r. II ^o g. II ^o i. a.
	f. 14.	(Tura) ev. ref. IV ^o r. g. i.	ev. ref. IV ^o r. II ^o g. i.
	f. 16.	(Oros) g. kath. V ^o r. II ^o e. a. i.	g. kath. IV ^o r. II ^o e. II ^o a. i.
	f. 21.	(Tisza-Büd) r. kath. II ^o e. r. i.	g. kath. II ^o e. II ^o r. i.
901.	f. 12.	Kunhegyes B	*Kunhegyes A
	a. 8.	(Tisza-Földvár) ev. ref. II ^o r. a. i.	ev. ref. II ^o r. II ^o a. i.
902.	a. 22.	Jász-Fényszaru p	*Jász-Fényszaru d
904.	f. 17.	(Mágocs) r. kath. II ^o e. a.	r. kath. II ^o e. II ^o a.
	f. 18.	(Derekegyháza) r. kath. II ^o e. a.	r. kath. II ^o e. II ^o a.
908.	f. 12.	Battonya A magyar III ^o sz. II ^o r. n. t.	magyar III ^o r. II ^o sz. n. t.
910.	a. 16.	Plávna a szerb II ^o n. m. e.	szerb III ^o n. m. e.
	a. 17.	Bács-Novoszello c	*Bács-Novoszello a
911.	a. 21.	Deranya	*Derunya
915.	a. 6.	Csonopja A német IV ^o m. —	német IV ^o m. II ^o sz.
916.	f. 8.	Likity	*Bikity
919.	f. 2.	a Duna-Tisza-közt három térsza- kaszon terjed el.	a Duna és Tisza közt három tér- szakaszon terjed el.
924.	a. 8.	Kis-Tétény B német II ^o m. —	német II ^o m. sz. t.
925.	f. 22.	(Kis-Ilartá) ág. ev. II ^o r. e. i.	ág. ev. II ^o r. II ^o e. i.
	f. 25.	(Ordas) ev. ref. II ^o r. m. i.	ev. ref. II ^o r. i.
	a. 11.	Bogyoszló	*Bogyiszló

A II. számú mellékleten (színes tábla) a maros-illyei járás *felekezeti* népessége *tévesen* van *barna* színnel (g. kath.) jelezve, *rózsaszín* (kel. gör.) helyett, mit helyre kell igazítanunk.

